İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ

CİLT II

ANKARA 1948 – MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

GENEL SEKRETER: Agâh Sırrı LEVEND

MÜŞAVİRLER (1): Or. Prof. Dr. h. c. Cemil BİLSEL, A. DİLÂÇAR, Dr. Celâl ERTUĞ, Adnan ERZİ, Ord. Prof. Şemsettin GÜNALTAY, Dr. Halil Fikret KANAD, Dr. Füruzan KINAL, Dr. Mehmet KÖYMEN, Faruk KURTULUŞ, Hüseyin Namık ORKUN, Vedat ÖRS Adnan ÖTÜKEN, Kâmil SU, Faik REŞİT UNAT, Tahsin YAZICI, Prof Suut Kemal YETKİN

RESİM, HARİTA VE FOTOĞRAF İŞLERİ MÜŞAVİRLERİ

Fazıla AKA, Kemal DENKER, Ressam Refik EPİKMAN

İKİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLIYANLAR

Neyire Âdil ARDA. Aşkıdil AKARCA. Prof. Dr. Necati AKDER, Prof. Dr. Sara AKDİK, Hamdi AKSEKİ, Prof. Dr. İhsan Şükrü AKSEL Avni AKTUÇ. Doç. Dr. Ekrem AKURGAL, Doç. Kenan AKYÜZ, Ord. Prof. Dr. İhsan Hilmi ALANTAR, Prof. Dr. Orhan H. ALİSBAH, Doç. Dr. Sedat ALP, Cemal ALPMAN. Cevat Memduh ALTAR, Prof. Dr Şınasi ALTUNDAĞ, Liko AMAR, Ord. Prof. Sabri Şakir ANSAY, Rahmi APAK, Ord. Prof. Sadri Maksudî ARSAL, Ord. Prof. Esat ARSEBÜK, Celâl Esat ARSEVEN, Dr. Oktay ASLANAPA, Doç. Ahmet ATEŞ, Lûtfi AY, Nevzat AYAS, Doç. Dr. Nermin AYGEN, Mehmet Ali AYNİ, Haydar BAĞDA, Altan BALTACIOĞLU, Doç. Mehpare BAŞARMAN, Prof. Dr. Fahire BATTALGAZİ, Prof. Dr. Bekir Sıtkı BAYKAL, Fuat BAYMUR, Prof. Cavit BAYSUN, Hikmet BAYUR, Prof. Dr. Naci BENGİSU, Nurullah BERK, Prof. Ali Rıza BERKEM, Prof. Dr. Ratip BERKER, Ord. Prof. Salih Zeki BERKER, Ord. Prof. Dr. Kadri BİLGEMRE, Dr. Emin BİLGİÇ, Ord. Prof. Dr. h. c. Cemil BİLSEL, Prof. Dr. Hikmet BİRAND, Prof. Dr. Şevket BİRAND, Prof. Pertev BORATAV, Yusuf BOYSAL, Özdemir ÇOBAN OĞLU, Feyzullah DAYIGİL, Ali Süha DELİLBAŞI, Doç. Dr. Halil Ş. DEMİRCİOĞLU. Süreyya DENİZERİ, Karakin DEVECİYAN, Saip DEVELİ, Prof. Ernest DİEZ, Prof. Dr. Cemil DİKMEN, A. DİLÂÇAR, Prof. Dr. Muhittin DİLEMRE. Ord. Prof. Hılmi DİLGİMEN, Doç. Güzin DİNO, Dr. Mevlûd DOGANTUĞ, Rüstem DUYURAN, Prof. Dr. Wolfram EBERHARD, Dr János ECKMANN, Enis ERDİK, Dr. Saffet EREN, Doç. Azra ERHAT, Prof. Dr. Nihat ERİM, Gl. H. Emir ERKİLET, Doç. Dr. Recai ERMİN, Doç. Baha ERDEM, Dr. Celâl ERTUĞ, Doç. Dr. Afif ERZEN, Adnan ERZİ, Abdullah EVRENOS, Ord. Prof. Dr. E. FRANK, Dr. Reşat GARAN, Mahmut Ragıp GAZİMİHAL, Selim Nüzhet GERÇEK, Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim GÖKAY, Doç. Tayyip GÖKBİLGİN, Fatin GÖKMEN, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, İ. Hakkı GÖRELİ, Prof. Dr. Muzaffer Esat GÜÇHAN, Prof. Dr. Tibor HALASİKUN, Ord. Prof. Dr. Felix HAUROWİTZ, Prof. Dr. Sadi IRMAK, Doç. Dr. Halil İNALCIK, Abdülkadir İNAN, Doç. Dr. Abidin İTİL, Doç. Dr. Reşat İZBIRAK, Prof. Dr. Tevfik Okyay KABAKÇIOĞLU, Dr. Halil Fikret KANAD, Doç. Dr. Mehmet KAPLAN. Halûk KARAMAĞARALI. Baki KASAPLIGİL, Ord. Prof. Tevfik Remzi KAZANCIGİL Dr. Füruzan KINAL, Dr. Nuri Refet KORUR, Dr. Mehmet Altay KÖYMEN, Dr. Heinz KRISTINUS, Prof. Akdes Nimet KURAT, Faruk KURTULUŞ, Ord. Prof. Dr. Benno LANDSBERGER, Agâh Sırrı LEVEND, Dr. Mecdut MANSUROĞLU, Prof. Dr. Kâmile MUTLU, Prof. Hüseyin Cahit OĞUZOĞLU Sacit OKYAY. Ord. Prof. Sıddık Sami ONAR, Prof. Nail ORAMAN, Baki ÖĞÜN, Prof. Dr. Yusuf Ziya ÖKTEM, Nahit Sırrı ÖRİK, Adnan ÖTÜKEN, Prof. Dr. Melâhat ÖZGÜ, Doç. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ, Doç Dr. Nuriye PINAR, Ord. Prof. Dr. Georg ROHDE, Prof. Dr. Walter RUBEN, Doç. Ferruh SANIR, Ahmet Adnan SAYGUN. Ord. Prof. Vasfi Raşit SEVİG, Doç. Muvaffak SEYHAN, Dr. Samim SİNANOĞLU, Prof. Dr. Kâmil SOKULLU, Doç. Dr. Muzaffer ŞENYÜREK, Selâhattin TANSEL, Orhan TARHAN, Ord Prof. Dr. Sedat TAVAT, Prof. Dr. Vamık TAYŞİ, Esat TEKELİ, Mesut Cemil TEL, Prof. Dr. İrfan TİTİZ, Cemal TOLLU, Prof. Bedrettin TUNCEL, Cemal TURAL, Prof. Dr. Besim TURHAN, Osman Nuri UMAN, Faik Reşit UNAT, Prof. Dr. Zeki URAL, Prof. Dr. Bürhan URUS, Türkân UZEL, Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman UZMAN, Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, Kemal Edip ÜNSEL, Prof. Dr. Süheyl ÜNVER, Ord. Prof. Dr. WİNTERSTEİN, Ord. Prof. Şerefettin YALTKAYA, Prof. Dr. N. Rıfat YARAR, Aslan Tufan YAZMAN, Abdürrap YELGAR, Mithat YENEN, Prof. Dr. Fahir YENİÇAY, Prof. Suut Kemal YETKİN, Halil Bedii YÖNETKEN, Hüseyin G. YURDAYDIN, H. Basri YÜCE, Hasan - Âli YÜCEL, Yusuf Ziya YÜRÜKÂN, Prof. Dr. Zeki ZEREN.

1 Müşavir kadromuzda bulunan üniversite Prof. ve Doç. leri, Üniversite özerklik kanununun kabulü üzerine, ek vazife alamamak zaruretiyle, kadromuzdan ayrılmış olmakla beraber, fahrî olarak yardımlarına devam etmektedirler.

A

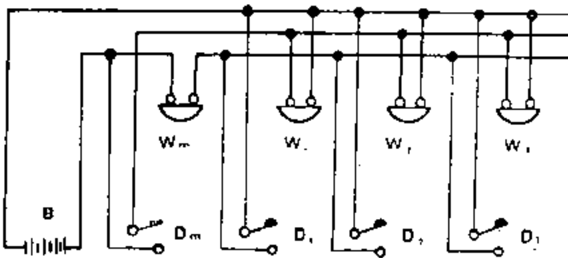
ALARICUS veya **ALARİK:** 1 — (370-410), Batı Gotları kıralı. Doğu Roma imparatoru Theodosius zamanında *foederati* denilen ordu birliklerine general olarak komutanlık etmiş, fakat imparator öldükten sonra kendisini Batı Gotları kıralı ilân etmiştir (395). Alaricus, Trakya, Makedonya ve Hellas'a yürüyerek buraları yağma edip yıkmıştır. Batı Roma generali Stilicho, Alaricus'u Peloponnesos'da sarmışsada Alaricus kurtulmaya muvaffak olmuştur (397). 399 da Doğu Roma'nın Illyricum askerî valiliğini üstüne almıştır. 401 yılı sonunda İtalya'ya girmiş, arkasından da Stilicho ile, bir sonuca varmıyan Pollentia savaşını yapmıştır (402). 403 te tekrar İtalya'ya girmişse de Verona'da yenilmiştir. 408 de Roma'ya kadar gelerek bazı araziyi istemiş, istediği verilmeyince Attalus'u ikinci imparator ilân etmiştir. Fakat 410 da bunu da tahtından indirmiş ve aynı yıl, 24 ağustosta Roma'yı işgal etmiştir. Şehri üç gün yağma ettikten sonra, Afrika'ya geçmek için, İtalya'nın güney burnuna indiği sırada yolda ölmüştür. Consentia (bugün Consenza) yanında Busento ırmağının yatağında gömülüdür.

2 — (ölm. 507) Euericus'un oğlu ve İspanya'daki Gotlar'ın sekizinci kıralı (484). 506 yılında yönetimindeki Romalılar için Roma hukuk kaynaklarına dayanan *Breviarium Alaricianum* adlı bir kanun dergisi toplatmış olmakla tanınmıştır. Din işlerinde Franklar'la arası açıldığından Frank kıralı Clovis ile Poitiers yakınındaki Campus Vogladensis-(Bouglé yanında) te yaptığı savaşta ölmüştür.

ALÂRM (Ask.), silâhbaşı ve «çabucak silâhbaşına» anlamına gelen bir kelime. Karadan, denizden veya havadan bir baskının gelebileceği tahmin edilince, verilecek olan işaret veya emirle silâhbaşı edilir. Silâhbaşı eden her kıta veya birlik, bir savaş görevi alacakmış gibi, önceden kararlaştırılmış olan toplanma yerine gider. Aynı terim, hava ve denizden gelecek saldırışlarda, herkesin tehlikeden korunmak için tedbir alması anlamında da kullanılır.

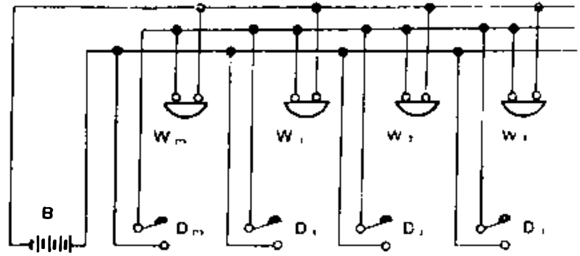
ALÂRM TESİSLERİ, belirli bir olayın meydana gelişini akustik işaretlerle bildiren tesisler. Kullanılacakları amaca göre birçok nevileri vardır. En önemlileri şunlardır.:

1 — Herhangi bir tehlikeyi bildirmeye yarıyan alârm tesisleri: Bu tesisler, fabrikalarda makine dairesinde meydana gelen tehlikeli bir olayı orada veya yakınlarında çalışanlara haber vermek, hava hücumlarını v. b. tehlikeleri ilgililere bildirmek için yapılır. Şekil 1 de bir fabrikanın makine dairesi ile diğer önemli kısımları arasında tehlikeyi, karşılıklı olarak, bildirmeye yarıyan

Şekil : 1

basit alârm tesislerinin elektrik şeması görülmektedir. Makine dairesinde, herhangi bir tehlike halinde Dm düğmesine basılırsa diğer salonlarda bulunan W_1, W_2, W_3 zilleri çalar. Makine dairesinin terk edilmesini gerektiren bir tehlike diğer kısımlardan birinde sezilir ve makine dairesinde çalışanlara bildirilmek gerekirse, o zaman o kısımda bulunan düğmeye basılır. Meselâ bildirim, D_3 düğmesinin bulunduğu kısımdan yapılacaksa, D_3 düğmesine basılır. Bu halde makine dairesindeki W_m zili çalar. Elektrik şeması şekil 2 de görülen tesiste D_m - D_3 düğmelerinden hangisine basılsa bütün ziller çalar.

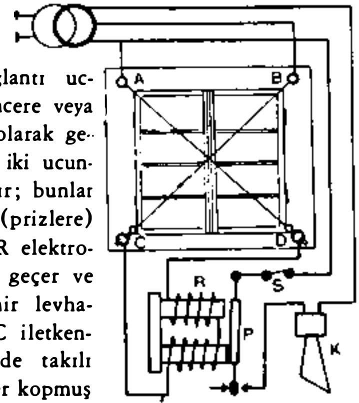

Şekil : 2

Bu tesislerde zil yerine korna veya canavar düdüğü de konulabilir ve güdülen maksada göre başka bağlantılar yapılabilir. Tesisin keyfî olarak kullanılmasını önlemek ve hangi düğmeye basıldığını anlamak için kontak düğmelerinin üzeri bir kâğıt veya cam levha ile kapatılır ve üzerine, tehlike işareti konur. Alârm verileceği zaman bu kâğıt yırtılır veya cam kırılır.

2 — Binaya girildiğini bildiren alârm tesisleri:

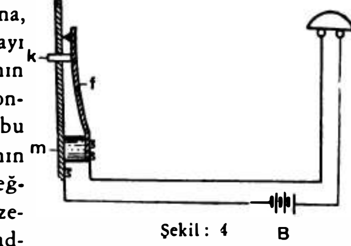
Şekil 3 te böyle bir tesisin prensip şeması görülmektedir: yalıtılmış iki iletkenin birer ucu elektrik enerji kaynağından gelen A ve B bağlantı uclarına bağlanmıştır. Pencere veya kapının önüne çapraz olarak gerilen iletkenlerin diğer iki ucunda birer erkek fiş vardır; bunlar C ve D dişiyuvalarına (prizlere) sokulur. Bu durumda R elektrobölgesinden bir akım geçer ve bu karşısındaki P demir levhasını çeker. AD ve BC iletkenlerinin ucları C ve D de takılı kaldıkça ve bu iletkenler kopmuş olmadıkça P levhası çekilmiş olarak kalır. Pencere veya kapı açılır ve bu iletkenlerden herhangi birisi koparsa R elektromıknatısının devresi açılır ve bundan akım geçemez. Onun için P demirini de çekik tutamaz ve levha düşer. P nin düşmesiyle K kornasının devresi kapanır ve bu öter.

Şekil : 3

Tesisin açılması istenmediği zaman, meselâ gündüzleri, iletkenlerin C ve D ucları dişiyuvadan çıkarılır ve S anahtarı açılır.

Şekil 4 te bir kapı - veya pencere - kontağı ile çalışan basit bir alârm tesisinin şeması görülmektedir: m parçası pirinçtendir; buna, yalıtılmış olarak, f yayı tesbit edilmiştir. f yayının üst ucunda plâtin bir kontak parçası vardır; bu kontak parçası f yayının etkisiyle m levhasına değme halindedir. Yayın üzerinde yalıtılmış bir maddeden (ebonitten) yapılmış bir düğme bulunur; bu düğme m pirinç levhasına açılmış bir delikten geçer. Bu kontak tertibatı gerekmediği taktirde girilmesi yasak olan veya açıldığının bilinmesi gereken kapı veya pencereye öyle yerleştirilir ki, kapanmış olan kapı veya pencere K düğmesine bastırır ve f yayını iterek kontak parçasını m pirinç levhasından ayırır. Böylece, kapı veya pencere kapalı iken zil devresi açıktır. Pencere veya kapı açılınca, yayının etkisiyle, bu yay üzerindeki kontak parçası m levhasına değer, zil devresini kapatır ve zil çalar. İstenilirse zil yerine bir korna veya canavar düdüğü de konabilir.

Şekil : 4

Dikkat edilirse görülür ki, yukarıda anlattığımız iki alârm sisteminden birincisinde elektrik akımı, korna veya zili devreye sokan elektromıknatısın sargılarından, kapı veya pencere kapalı iken geçmektedir. Böyle bir tesis şeklinde devre iletkenlerinden herhangi birisinin kopması ile, sanki kapı veya pencere açılmış gibi, korna ötecek ve dikkati çekecektir. Böylece tesisteki arıza bilinecek ve gereken onarım yapılacaktır.

İkinci tesis şeklinde kontak parçalarının kirlenmesi veya devre iletkenlerinden herhangi birinin kopması ile, pencere veya kapı açılsa, yani tehlike olsa bile, devre kapanmıyacağından korna veya zil çalmıyacaktır. Onun için birinci şekil daha emindir. Fakat en iyisi bu iki sistemi birleştirerek uygun bir bağlantıyı sağlamaktır.

3 — Yangın tehlikesini bildiren alârm tesisleri:

Bu tesislerin amacı fazla sıcaklık yüzünden doğabilecek tehlikeyi hemen haber vermek ve gereken tedbirin alınmasını mümkün kılmaktır.

Şekil 5, elden idare edilen basit bir yangın alârm tesisinin elektrik şemasını göstermektedir. LB hat bataryası A ve B elektromıknatıslarından yaklaşık olarak, 50 m A lik bir akım geçirir. Tehlikeyi bildirmek üzere, misal olarak, K_2 düğmesine basılırsa 1 000 omluk R_2 direnci hat devresine girer, devre akımı o kadar küçülür ki, çok kangallı olan B elektromıknatısı karşısındaki b levhasını ancak tutabilir. A elektromıknatısı a levhasını tutamaz, çünkü bu, az kangallı olarak sarılmıştır. a levhası düşünce, AW alârm zilinin devresini kapatır ve bu çalar.

Şekil : 5

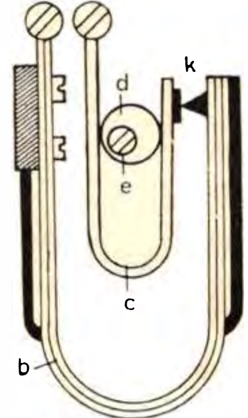
Hat devresinden daimî olarak akım geçip geçmediğini kontrol edebilmek için bir A_1 ampermetresi bağlanmıştır.

Devre iletkenlerinden birisinin kopması halinde B elektromıknatısından da akım geçmiyeceğinden, b levhası düşer ve BW zili tel kopukluğunu bildirir. Bu sırada a levhası da düşerse de b levhası alârm devresini açtığı için AW alârm zili çalmaz.

Bu şekilde tesisin çalışır durumda olup olmadığı her zaman denetlenebilir.

Görüldüğü gibi, bu tesiste hangi düğmeye basıldığı, yani nereden haber verildiği, imdat ekibi tarafından bilinemez. Onun için, yangın tehlikesinin bulunduğu yerin bilinmesi gereken hallerde, meselâ bir şehrin yangın alârm tesislerinde, daha iyi sistemler kullanılır. Tehlikeli sıcaklığı otomatik olarak bildiren alârm tesislerinde, ısı etkisi ile çalışan özel kontak elemanları kullanılır. Bunların birçok nevileri vardır. Şekil 6 bunlardan birisini göstermektedir. Bunun yapılışı, şematik olarak, Şekil 7 de görülmektedir: b bimetali, ısıl uzama katsayıları birbirinden farklı, iki metalden yapılmıştır. Uzama katsayısı daha büyük olan şerit iç tarafa getirilirse, herhangi bir sıcaklık yükselmesinden b bimetali, iç taraf daha fazla uzayacağından, dışarı doğru bükülür ve daima kapalı olan k kontağını açar. Bu kontak açılınca elemanın bağlı bulunduğu elektrik devresi açılır ve böylece şekil 5 te gösterilene benzer tarzda, bir alârm devresi kapanmış olur.

Şekil : 6

Şekil : 7

Elemanın istenilen sıcaklığa ayarlanabilmesi için C kontak kolu ayarlanabilir özeliktedir ve b üzerindeki kontak parçasına göre durumu d eksantriği ve e vidasiyle düzenlenebilir. Eleman şekil 8 de görülen bir mahfaza içine konulur ve sıcaklığı denetlenecek yere asılır.

Şekil : 8

ALARODLAR (Alarodioi), Herodot tarafından Van gölü ile Aras nehri arasında oturan bazı kavimlere verilen ad. Bugün bunun yerine Urartu adı kullanılmaktadır. Urartu adı, Herodot'un kullandığı Alarodioi'un tam karşılığı olarak hem o memlekete, hem de oradaki halka veriliyordu (bk. URARTU).

DİL. Bk. ANADOLU DİLLERİ, ÖN ASYA DİLLERİ, YAFETİT DİLLER.

ALAS Y UREÑA [*alas i ureny.a* ok.], **Leopoldo García de las** (1852 - 1901), İspanyol yazarı ve profesörü. Oviedo Üniversitesi'nde profesörlük yapmış ve **Clarin** takma adiyle tenkide ait birçok eserler yazmıştır. Kendine ün kazandıran eser, konusu Oviedo'nun toplum hayatından alınmış *La Regenta* [1884] adlı realist romandır.

ALASKA, Kuzey Amerika'nın kuzeybatı bölümünde, Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlı bir ülke. Yüzölçümü 1 530 000 km^2, nüfusu 72 524 (1940). Bu nüfusun bir kısmını Eskimolar teşkil eder.

ALASKA

1

2

3

4

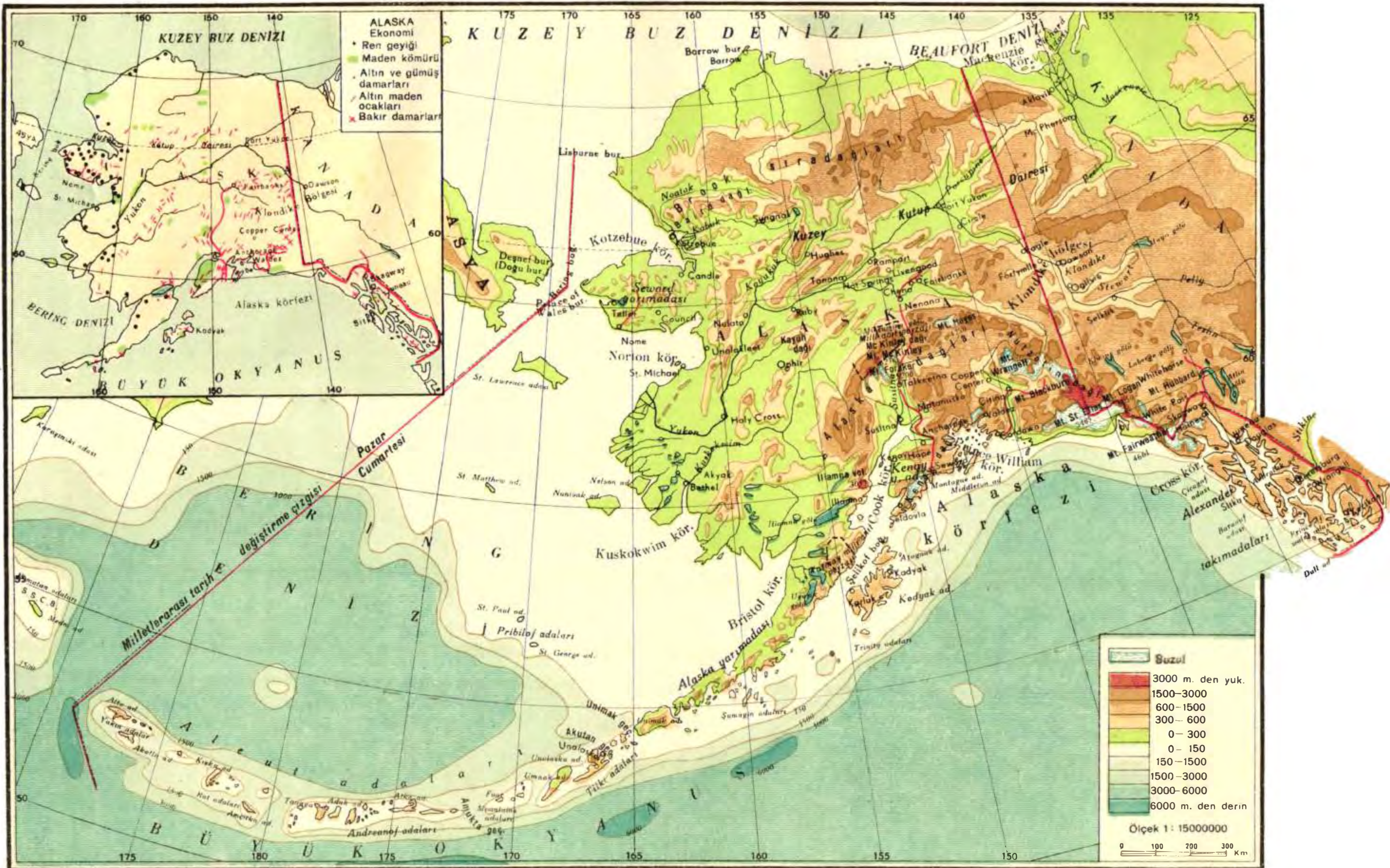
1 — Alaska'da dağlık bir yöre ve bir buzul alanı.

2 — Güneydoğu Alaska buzullarından biri.

3 — Wrangell kasabasının genel görünüşü.

4 — Alaska'nın dağlık bölgelerinden bir görünüş. (Resmin ön bölümünde yemek pişiren gezginler görülüyor.)

ALASKA

ALASKA
Ekonomi
Ren geyiği
Maden kömürü
Altın ve gümüş damarları
Altın maden ocakları
Bakır damarları
KUZEY BUZ DENİZİ
BERİNG DENİZİ
Alaska körfezi
BÜYÜK OKYANUS
KANADA
Klondike
Nome
Fairbanks
Dawson Bölgesi
Kodyak
KUZEY BUZ DENİZİ
BEAUFORT DENİZİ
Barrow bur.
Lisburne bur.
Kotzebue kör.
Seward yarımadası
Norton kör.
St. Michael
Kuskokwim kör.
Bristol kör.
Alaska yarımadası
Cook kör.
Prince William kör.
Alaska körfezi
Cross kör.
Alexander takımadaları
Kutup Dairesi
Brooks sıradağları
Alaska sıradağları
Mt. McKinley
Mt. St. Elias
Mt. Logan
Mt. Fairweather
Yukon
Kuskokwim
ASYA
Deşnef bur. (Doğu bur.)
Prince of Wales bur.
Bering boğ.
St. Lawrence adası
St. Matthew ad.
Nunivak ad.
Pribilof adaları
St. Paul ad.
St. George ad.
Kodyak ad.
Unimak ad.
Unimak geç.
Aleut adaları
Andreanof adaları
Tilki adaları
Amukta geç.
Komandor adaları
S.S.C.B.
Milletlerarası tarih değiştirme çizgisi
Pazar
Cumartesi
BERİNG DENİZİ
BÜYÜK OKYANUS
Buzul
3000 m. den yuk.
1500–3000
600–1500
300–600
0–300
0–150
150–1500
1500–3000
3000–6000
6000 m. den derin
Ölçek 1: 15000000
0 100 200 300 Km

A., Kuzey Amerika'nın kuzeyinde, batıya doğru büyük bir yarımada halinde uzanır ve kıtanın Asya'ya en çok sokulan Batıburnu (Wales burnu) burada yer alır. Burada Asya'dan Bering boğaziyle ayrılır. A., yönetim bakımından güneydoğuya doğru, Alaska körfezinin doğu kıyısı boyunca, içerisine Alexander takımadalarını ve fiyordlarla dolu dar kıyı şeridini alarak uzanır. Güneybatı ve batıda ise Aleut takımadalariyle Bering denizinde yer yer sıralanan takımadalar (St. Lawrence, St. Matthew, Nunivak, Pribilof adaları) A. nın sınırları içine girer. A. nın güneyi dağlık, kuzeyi tepelik ve düzlüktür. Her ikisi arasında uzanan Yukon ırmağı boyu ise daha çok çukur düzlüklerden meydana gelmiştir. Güneyde, kar ve buzlarla örtülü bulunan Alaska dağları, A. nın güneyinden başlayıp Büyük Okyanus boyunca uzanan birtakım genç, yüksek sıradağlardır. Bu dağların güney sırası, Alexander takımadalarının kuzeyinde, Elias Alpleri adiyle kuzeybatıya doğru uzanır, batıda çok kalın buzlarla kaplı olan ve Kenai yarımadasiyle Kodiak adasında da devam eden Chugach (Çugaç) dağlarını meydana getirir. Kuzeydeki dağlar sırası ise, Ohilkoot Mountains'den başlar, kuzeybatıda Dawson sıradağlarında ve Nutzotin Mountains(3 000 m)te devam eder, çok buzlu asıl Alaska sıradağlarında 6 240 metreye yükselir (Mt. Mc-Kinley), sonra gittikçe alçalarak (1 070 m) Alaska yarımadasiyle Aleut adalarında devam eder.

A. nın en büyük nehri olan Yukon ile Kuskokvim ırmağı Bering denizine dökülür. Ayrıca, A. nın sularını Kuzey Buzdenizi'ne ve Büyük Okyanus'a boşaltan küçük ırmaklar da vardır. Iklim, Büyük Okyanus kıyısı boyunca ılık ve yağışlıdır. 57° 4′ enlemindeki Sitka'da şubat ayında ortalama sıcaklık 0,2, ağustosta 12, 6 derecedir; yağış 208 cm dir. Bering deniziyle Kuzey Buzdenizi kıyı bölgeleri bundan çok daha az yağışlı olup, sıcaklığı daha düşük ve sıcaklık farkları daha çoktur. A. nın iç bölgeleri ise pek az yağışlı ve çok soğuk kışlariyle gerçek bir kara iklimi özelliği gösterir. 64° enlemindeki Dawson'da ocak ayı sıcaklığı — 30, 6, temmuz 15, 7 derecedir. Yukon boyunda ise bu miktar daha artar. A. tundralardan başka çayırlar, moor(b. bk.)lar, orta bölümünde iğne yapraklı ormanlarla kaplıdır. Bunlar dışında bazı ırmak boylarında kısa süren sıcak mevsim içinde yetişebilecek bazı bitkiler (çavdar, arpa, yulaf) ekilir.

A. da yaşıyan yerli halk, Eskimolar'la Athapaskalar'dan olan yerlilerdir (sayıları 27 000 kadar). Bundan başka sayıları 30 000 kadar olan beyazlar da burada yerleşmişlerdir. Ayrıca, geçici olarak her yıl binlerce işçi madenlerde, konserve fabrikalarında, demiryolu yapmakta çalışmak üzere A. ya gelir. Güneyde birçok kereste ve kâğıt fabrikaları vardır. Hayvanlar arasında hemen yalnız rengeyiği beslenir (sayısı 50 000 den çok). Kürkleri için avlanan hayvanlar azalmıştır. Memleketin başlıca geçim kaynağı balıkçılık ile madenciliktir. Başlıca madenler altın, bakır, gümüş ve kalaydır. Ayrıca kurşun, kömür de vardır. Taşın işlerinin güçlüğü, ticareti de güçleştirmektedir. Yukon nehri, yılın ancak 3 ayında gemilerin gidiş gelişine elverişlidir. Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada arasında telgraf hatları başlıca haberleşme aracıdır. 1914-1925 yılları arasında yapılan demiryolu, güneyde Kenai yarımadasının güney kıyısındaki Seward limanından başlar, Alaska dağlarını 800 m yükseklikteki bir yerinden aşar ve Fairbanks kasabasında sona erer. Cordova ile Kennicott arasında da bir demiryolu yapılmıştır. Demiryollarının uzunluğu 1 200 km yi bulur. Başlıca şehirleri yönetim merkezi olan Juneau (3060 nüfuslu) ile Ketchikan, Sitka, Anchorage ve Fairbanks'tır.

Tarih: Kuzey Pasifik memleketlerini ilk defa olarak dolaşmış olan İspanyollar'ın Alaska'ya kadar ilerlediklerine dair kesin kanıtlar yoktur. Sıcak iklime alışmış bulunan İspanyollar, çok geçmeden bu bölgeden ilgilerini kesmişler ve onların yerine Ruslar, kendi memleketlerinin iklim şartlarına çok benziyen Kuzey Pasifik alanında geniş ölçüde geziler ve keşifler yapmışlardır. 1648 de Deşnev ve 1728 de Vitus Bering, kendi adı ile anılan boğazı geçtikten sonra, 1731 de Girosdev, karşı taraftaki Amerika kıyılarını görmüştür. İkinci defa olarak Bering, Sibirya'dan kalkarak Bering boğazını geçmiş ve 1741 de Alaska kıyılarına gelmiştir ki bu yıl, Alaska'nın keşfi tarihi olarak kabul edilmektedir. Bundan sonra geçen 30 - 35 yıl içinde de Ruslar, bu bölgede keşiflerine devam etmişlerdir. 1778 de İngiliz Cook, 1791 - 94 te Vancouver ve 1793 te Mackenzie, Alaska'ya gelerek keşiflerde bulunmuşlardır. Aynı sıralarda *Hudson's Bay* kumpanyası da, ticaretini Kanada'nın batı kıyılarına kadar genişletmiştir.

Özel kişilerle kumpanyaların, yerlileri ortadan kaldırmak yolunda korkusuz hareketleri yüzünden, karışık ve güvensiz bir hale gelmiş olan bu topraklarda, ticareti düzene koymak amaciyle Rus hükümeti tarafından yarı resmî bir *Rus-Amerikan Kürk Kumpanyası* kurulmuş (1799) ve bu kumpanyanın müdürü Aleksandr Baranov (1790 - 1819), aynı zamanda memleketin yönetimiyle de görevlendirilmiştir. Baranov, daha önce önemli bir kavşak noktasında bulunan bir şehrin yerlilerini yok ettikten sonra (1799) aynı yerde Sitka şehrini kurmuş (1804) ve 1805 te kumpanyanın merkezini Kodiak'tan bu yeni şehre nakletmiştir. 1821 de Ruslar, Bering deniziyle Kuzey Pasifik kıyılarına yabancı gemilerin girmesine engel olmağa kalkmışlar, fakat hemen Amerika Birleşik Devletleri'nin protestosu ile karşılaşmışlardır. Yapılan görüşmeler sonunda Rusya, aşırı isteklerden vazgeçerek, 1824 te Amerika Birleşik Devletleri ile ve 1825 te de İngiltere ile birer anlaşmaya varmış, bunlarla Amerika'daki topraklarının sınırlarını saptamıştır. Böylece 54° 40′ enleminin kuzeyindeki kıyı ile 141 inci meridyenin batısında kalan yarımada ile adalar Rusya'ya kalmıştır. 1861 de Rus - Amerika kumpanyasının imtiyaz süresi bittikten sonra Alaska, daha birkaç yıl Rus yönetiminde kalmış, fakat bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri'nin, balık avı için kuzeyde deniz kıyılarına ihtiyacı olduğu öne sürülerek, Alaska'nın ele geçirilmesi hakkında başlamış olan akım kuvvetlenmiş, en sonunda bu memleket, 7.2 milyon dolar karşılığında Ruslar'dan satın alınmıştır (1867).

Her taraftan akın eden göçmenlerle nüfusu kalabalıklaşmış olan Alaska, 1884 e kadar Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak yönetilen bir memleket iken, gittikçe gelişen ticareti, balık ve maden endüstrileri ile birlikte yönetim bakımından da büyük ölçüde gelişmiştir. 1884 ten başlıyarak *Organic Act* yasasiyle memlekette mümkün olduğu kadar Oregon Devleti'nin kanunları uygulanmaya başlanmış ve 1886 da zengin altın madenlerinin bulunması üzerine birden bire önemi artmıştır. 1899 ve 1900 de yeni reformalar ile Alaska için, *territory* adiyle, ahalisine belli bazı siyasî haklar tanıyan özel bir statü meydana getirilmiştir. Kanada ile Alaska arasındaki sınır üzerinde yıllardan beri süregelmiş olan İngiliz-Amerikan anlaşmazlığı, 1903 te milletlerarası bir sınır komisyonu

tarafından hallolunmuştur. Alaska, uzun uğraşmalardan sonra 1906 da kongreye bir temsilci göndermek hakkını almış, 1912 de ise memlekette yerel bir hükûmet kurulmuştur. Bu hükûmetin başında, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı tarafından 4 yıl süre ile atanan bit *governor* bulunmaktadır. Yasama Meclisi'nin iki kamarası vardır. Bunlardan senato, 4 yıl için seçilen 8; Saylavlar Meclisi ise, iki yıl için seçilen 16 üyeden kurulur. Bu meclis, yalnız Kongre'nin yetkisine bırakılan kanunlardan başka bütün kanunları yapabilir. Kongre'nin Saylavlar Meclisi'nde, Alaska'nın iki yıl için seçilen, fakat oy vermeğe yetkisi olmıyan bir temsilcisi bulunmaktadır.

DİL: Alaska'da, resmî dil olan İngilizce'den başka, Kuzey Amerika dillerinin Eskimo (Innuit) ve Na-Dene dil ailelerine giren şu diller konuşulur: 1 — Eskimo ailesinden: a) Asıl Eskimo (kıyı bölgelerle Kodiak adasında); b) Aleut (Alaska yarımadasiyle bunun uzantısı olan adalarda), 2 — Na-Dene ailesinden: a) Athapaska (iç bölgelerde); b) İngalik veya Kaiyukhotana, ve Koyukukhotana (Yukon ırmağı dolaylarında); c) Kenai veya Knaiakhotana (Cook körfezinde); ç) Ahtena (Copper ırmağı dolaylarında); d) Tlingit (Copper ırmağının güneyindeki kıyı bölgesinde ve adalarda); e) Haida ve Kaigani (Prince of Wales adasiyle yakınındaki adalarda).

ALASKİDLER, Kanada'nın kuzeybatısında Büyük Okyanus kıyı dağlariyle birleşen Alaska'nın kıvrım dağlarına jeolog E. Suess'in verdiği ad. A.Aleut adalariyle Alaska'nın kutba yaklaşan dağları arasındaki bütün sıradağları içine alır. Üç anakolu, Rumiantsof, Alaska, Kenai dağlarıdır. A., yapı bakımından, ana çizgileriyle, Asya'nın kenar yaylarına uyar.

ALASKİT, en çok feldspat ve kuvarstan meydana gelmiş bir çeşit granit.

ALASÖKÜ, Sinop'un merkez ilcesinin Kabalı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 556 (1940). Sırtta ve ormanın kenarında kurulmuş olan A. nün tahta evleri dağınıktır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ve tütün ekilir.

ALASTOR, Yunan mitolojisinde belânın, lânetin cisimlenmesi, öc tanrısı veya daimon'u. Affedilmez bir cinayet işlemiş olanın ailesini nesilden nesile kovalar ve ancak o ailenin son üyesi de cezasını bulunca veya tanrıların yardımiyle aile suçunu affettirince rahat bulur. Tragedia şairleri, hususiyle Atreus ve Oidipus, soylarında etkisi beliren A. dan bahsederler.

A. sözü daha geniş bir anlamda da, yani «yokeden daimon» anlamında da kullanılır.

ALASTOS, eski Anadolu'da, Pisidia bölgesinde bir şehir. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, onun, İlkçağ'da Lysis adını taşıyan Burdur gölüne dökülen Gebren (Eren) çayının kıyısında ve bugünkü Karamanlı'nın doğusunda bulunduğu sanılmaktadır.

ALASUNYA, Yunanistan'da Olympos dağının kuzeybatısındaki Serfiçe şehrinin güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 4 000. A., Osmanlılar zamanında Serfiçe sancağının bir ilce merkezi idi. Kasabada bu zamandan kalma imarethane, mesçit ve cami kalıntıları vardır. Çevresindeki bitek topraklarda bağ ve sebze bahçeleri ile tahıl, pamuk, tütün, susam tarlaları geniş yerler kaplar. İpekböceği beslenir. Kasaba ile yakınlarında değirmenler çoktur. Halkın bir kısmı pamuklu kumaş dokumacılığı, peynircilik ve kilimcilik ile geçinir.

ALAŞAN: 1 — Çin Moğolistanı ile Gobi'den bir bölüm, yer yer tuzlu bataklıklar ve göllerle, tuzlu topraklar ve kumlukların bulunduğu bir çöl. Yüksekliği ortalarda 1 080 metredir. Doğuda Alaşan dağlariyle Ordos bölgesinden ayrılır; güneyinde Çin'in Kansu eyaleti, batısında Peşan çölü vardır. Çin Seddi doğu ve güneyini kuşatır. Az sayıdaki cılız seyrek akarsular, kısa bir akıştan sonra kurur.

2 — Ordos ile Alaşan çölü arasında, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir dağ. Çin Seddi'nin bir bölümü, bu dağ üzerinden geçer.

ALAŞAN - ÖLET veya **OYRUT** (Çince: A - la - şan vei - lu - tê), XVII. yüzyılda Mançu ordusuna bir tümen veren büyük bir Moğol uruku. Eskiden Uygurlar'ın arasında Alaşan dağının adını taşıyan Uygur urukları vardı.

ALAŞAR, Muğla'nın Yatağan ilcesine bağlı, 699 (1940) nüfuslu köy. Muğla'nın 14 km kuzeybatısında, Karagedik dağının güneybatı aklanında, denizden 350 m yüksekte, Alaşar çayı üzerindedir. Dağınık olan evleri düz damlı ve toprak örtülüdür. Çevresi ormanlıktır. Halkı çiftçidir. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALAŞEHİR (**Alaşar,** eski çağlarda: *Philadelpheia*), Manisa iline bağlı ilce merkezi. 8 198 (1940) nüfuslu bir kasaba olan A., Gediz ırmağına karışan Alaşehir çayının (Kuzu çayı, eski çağda: *Kogamos*) doğudan batıya doğru aktığı uzun ovanın güney kenarında, Bozdağ'ın kuzey etekleri önündeki tepelik şeridin kenarındadır. İzmir-Uşak-Afyonkarahisar demiryolu üzerinde bulunan A. istasyonunun denizden yüksekliği 190 m dir. A., Bozdağ'ın bir geçidini aşan eski bir yolla Ödemiş'e ve bütün Küçük Menderes boyuna, güneydoğuya doğru Buldan ve Sarayköy üzerinden geçen bir yolla Denizli'ye ve Büyük Menderes boylarına, kuzeydoğuda Uşak üzerinden İç Anadolu'ya, kuzeyde Kula çevresine, nihayet batıda bir sıra şehir ve kasabalara uğrıyan büyük yolla da M. Kemalpaşa üzerinden (Nif ovasından) İzmir'e ve ayrıca Manisa'ya bağlıdır. Bu konumiyle A., yüzyıllarca İzmir'den doğuya, İç Anadolu'ya giden doğal yol üzerinde verimli Gediz ovasını içerden gelenlere karşı koruyan bir kale ve Anadolu'nun iç bölümlerini ellerinde bulunduranların Ege kıyılarına inebilmeleri için ilk defa elde etmeleri gereken önemli noktalardan biri olarak değer almıştır. Eski çağlarda bu önemli yol kavşağını koruyan A. kalesi şehirden 50 m kadar yüksekte ve güneydoğuda bulunan bir tepe üzerinde idi. Bizans surlarının ve bu surların bazı kulelerinin artıkları bugün de görülmektedir. Kasaba birçok defalar depremlerden, düşman salgınlarından zarara uğramış ve her defasında kalkınabilmiştir. Görünüşünün güzelliği ve renkliliği ile Alaşehir adını alan kasaba ile Bozdağ'ın etekleri arasında zengin sebze, meyva bahçeleri ve kuzeyde genişliyen ovaya doğru da bağlar ile tarlalar yer almıştır. A., oldukça zengin bir çevrenin ekonomik merkezi, bir madensuyu ve kaplıca kasabasıdır. Kasabanın hemen doğusundan ovaya inen ve seki görünüşlü tepelik bir alanı yarmış bulunan vâdi içinde, birkaç önemli kaynak vardır. Bunlardan birisi, içinde hafif karbon gazı bulunan Sarısu'dur. Sarısu şişelerle satışa çıkarıldığı gibi Alaşehirliler de hemen tamamiyle bu suyu içerler. Ayrıca 2,5 km uzunluğunda demir boru

ile getirilen su da, kasabada 50 den çok çeşmeye, 200 den fazla eve dağılır. Sarısu'dan 17 - 20 dakika ötede, dağın eteğinde bulunan bir değirmenin yakınında vâdi tabanında, yıkılmış bir taş köprünün yanında ılık, kükürtlü ve demirli bir su daha vardır.

A. de elektrik tesisleri, belediye dispanseri, han ve oteller, 5 cami, eczahane, 200 kadar dükkân ve mağaza, 3 değirmen, çocuk bahçesi, sinema ve tiyatrosu, tabakanesi, evlerde işliyen dokuma tezgâhları, kooperatifler ve banka şubeleri vardır. Her hafta pazar günlerinde pazar kurulur. Halkın ana geçim yolu bağcılık ve kuru üzümdür. Yazın bağlarda çalışmak üzere uzak ve yakın çevreden çok sayıda amele gelir.

1919 yılı mayısında İzmir'e çıkan Yunanlılar A. i de 3 yıl kadar ellerinde tutmuşlar, 1922 eylülünün ilk günlerinde ise, baştan başa yakarak geri çekilmişlerdir. Yerinin güzelliği ve havasına uygun olarak, çok çalışkan insanlar olan halkının çabası ve özverisiyle şehir yeniden kurulmuştur.

Alaşehir, Hellenistik devirde, kıral Attalos II. (Philadelphos) tarafından kurulmuş olduğundan, Philadelpheia adını taşırdı. Sonradan Neokaisereia adını alan bu şehir, Hıristiyanlık çağında önemli bir yer olarak ün almış, 1390 yılında Yıldırım Bayezit tarafından alınıncaya kadar, Selçuklular ile Bizanslılar arasında harb alanı olmuştur. Evliya Çelebi'nin bahsettiği beş kapılı sur, bugün tamamiyle yıkılmış olup parça parça örenler halindedir. Evliya Çelebi buradaki Yıldırım Camisi'nin düz kiremitli çatısı ile çok süslü bir yapı olduğunu, *harim*inde bir havuz bulunduğunu, bir medresesi olduğunu söyler. Evliya Çelebi bundan başka, tepe üzerinde altı kubbeli Şeyh Sinan Camisiyle daha birçok camiler ve bir tekke, yine Yıldırım'ın iki hamamı ile yıkık bir durumda olan bir hanı bulunduğunu, ayrıca kervansaraylar da olduğunu yazmaktadır. Bütün bu eserler, ortadan kaybolmuş ve Alaşehir, sanat bakımından bugün yoksul hale gelmiştir.

ALAŞEHİR ÇAYI, Alaşehir'in güneydoğusunda, 1430 m yükseklikteki Çaldağı'ndan aldığı Uludere, Asar deresi ve Avra çayı ile Sarıgöl'den geçen Kocaçay'ın birleşmesiyle meydana gelmiştir. Alaşehir çayı Gediz çökeğinde doğudan batıya doğru akarken, bol su veren başlıca kollarını, yüksekliği dolayısiyle daha yağışlı olan Bozdağ'ın kuzeye dönük, az güneşli ve bu yüzden daha nemli aklanından alır. Salihli'nin kuzeybatısında Gediz çayına karışır. Uzunluğu 100 km kadardır.

ALAŞEHİR İLCESİ, Manisa iline bağlı bir ilce. 51 i Alaşehir merkezine ve 29 u Sarıgöl bucağına bağlı olmak üzere 80 kadar köyü, 41 966 nüfusu (1940) vardır. Yüzölçümü 1310 km² dir.

ALAŞEHİR OVASI, Anadolu'nun Ege bölgesinde, Gediz ırmağı ile Alaşehir çayının aktığı doğu - batı doğrultusundaki çöküntü hendeğinin, Alaşehir yakınındaki doğu bölümü. Ovanın denizden yüksekliği Alaşehir-Kula yolu üzerindeki köprüde 130, kenarda, Alaşehir istasyonunda 190 m dir. Kuzeyde Kula yolunun yükseldiği yamaçların yapısında daha çok koyu renkli şistler, mikaşistler ve bunlar arasında şurada burada gnaysler yer almıştır. Güneye dönük oldukları için güneşli olan bu yamaçlarda buharlaşma fazla olduğundan, doğal bitki örtüsü cılızdır. Geniş aralıklarla kuru, dikenli çalılara raslanır. Alaşehir - Kula yolu 890 m yükseklikte bir geçidi aştıktan sonra, kuzeye doğru yavaş yavaş alçalır. Ovanın güneyinde Bozdağlar 1800 - 1900 m ye kadar dik ve basamaklı yamaçlarla yükselir. Bozdağlar'ın etekleri ile Alaşehir çayı güneyindeki düzlük arasında kumlu, killi, çakıllı miyosen birikintiler, tepelik bir şerit meydana getirir. Bozdağlar'ın yağışı daha bol olan yüksek doruklariyle, gölgeli kuzey yamaçlarından inen, suları bol birçok dereler, ovanın miyosende meydana gelmiş tepelik kenarını yararak Alaşehir çayına karışır. Bozdağlar'ın yapısı da kuzey yamaçların yapısını andırır, fakat yer yer mermerler de araya karışır. Miyosen birikintiler arasında pek çok faylara raslanır. Bu şerit, Alaşehir doğusunda daralır ve Bozdağ etekleri ovaya doğru sokulur. Dağlarda kültelerin uzanış ve dalışlariyle Alaşehir-Gediz hendeğinin doğrultusu arasında hiçbir bağıntı yoktur. Alaşehir karşısında ovanın kuzey kenarında miyosen şerit yoktur. Ana kayalar doğrudan doğruya ova tabanına iner. Miyosen tortuların kalınlığı burada daha o zaman derin bir hendek meydana gelmiş olduğunu gösterir.

Buradaki depremler ovada yerkabuğu hareketlerinin süregelmekte olduğunu da gösterir. Alaşehir ovası Salihli ve Manisa ovalarına göre daha az verimlidir; çünkü bu bölüm daha dar, yer yer bataklıklarla kaplanmış ve az yağışlıdır (500 mm). Alaşehir çayı yazın çok zayıflar, hattâ kurur.

Çok tahrip edilmiş olduğu halde hâlâ meşeler ve çamların bol olarak bulunduğu Bozdağ yamaçları önündeki miyosen teşekküller üzerinde, derelerin iki tarafında sebze ve meyva bahçeleri, bu arada pek çok zeytin ve incir ağaçları ve bağlar, ovanın güney kenarında ve basık yamaçlar üzerinde yine bağlar, bahçeler ve tütün tarlaları bulunur. Ovanın önemli bir ürünü de tahıldır. Çay kıyılarındaki geniş otlaklardan başka yamaçlarda da hayvan beslenir. Yamaçların basamakları üzerindeki dar düzlüklerde tarlalar, 1 400 m ye kadar yükselir. En güzel bahçeler Alaşehir ile Bozdağ etekleri arasındadır. Alaşehir çayının iki tarafında 8 - 15 km genişliğindeki düzlük, aluvyonlarla örtülüdür. Kenarlarda ayrıca dağlardan inen dik yataklı derelerin birikinti konileri de gelişmiştir. Hemen her birikinti konisi bir köy veya bir kasabacığa yer vermiştir.

ALAŞIM, iki veya daha çok metal veya yarı metalden elde edilen ürünlere verilen ad. Bazı metaller gerektiği kadar sert ve aşınmaya karşı dayanıklı olmadıklarından doğrudan doğruya kullanılamazlar. Fakat bir metale değişik miktarda başka elementler katmakla homogen metal görünümünde ve kendilerini veren metallerinkinden büsbütün ayrı özelliklerde yeni ürünler elde edilebilir. Cıvanın alaşımlarına *malgama* veya *amalgam* denir.

Alaşımları teşkil eden metal yahut yarı metalin sayısına göre, alaşıma *ikili*, *üçlü*, *dörtlü* adı verilir.

Alaşımların yapısı: Görünüşte, alaşımların metallerden farklı olmadığı sanılırsa da, gerçekte böyle değildir. Alaşımlar da metaller gibi çok ufak billûrlardan kurulmuş olmakla beraber, bu billûrlar, metal billûrlarının tersine olarak başka başka bileşimdedir. Yani bir alaşım, bir granit parçası gibi, birbirinden farklı bazı cisimlerin bir araya toplanmasiyle meydana gelmiştir. Bu billûrlar *arı metal*, *bileşik cisim* veya *katı eriyiklerden* ibaret olabilir. Alaşımların yapılarını araştırmak için birçok metotlar vardır: mikrografi, termik analiz, fiziksel özeliklerin incelenmesi (yoğunluk, genişleme, uzama, elektrik direnci, termo - elektriklik, elektromotor kuvveti, magnetisma), Röntgen ışınlariyle ince-

leme, başka özeliklerin (ısınma ısısı, ısı iletkenliği, v. b.) incelenmesi ve nihayet kimyasal metotlar.

Bir metale başka bir metal katılırsa, birincinin özelikleri oldukça büyük bir değişikliğe uğrar. Meselâ ergime noktası alçalır. Eutektik bileşimdeki bir karışımın ergime noktası en düşüktür. Bu suretle çok alçak sıcaklıklarda ergiyebilen alaşımlar yapılabilir. Eğer alaşım, karma billûr meydana getirmiyorsa, birçok özelikler karışma miktarına uygun olarak değişir. Meselâ, genel olarak kırılma ve uzama sınırlariyle sertlik derecesi büyür, fakat genişleme yeteneği azalır. Eğer alaşımda karma billûr meydana geliyorsa, aşınmaya karşı dayanıklık artar.

Alaşımları elde etmek için, metaller, gazla ısıtılan potalı fırınlarda ve potalar içinde ergitilir. Pirinç endüstrisinde elektriksel induksiyon fırınları da kullanılmaktadır.

Bazı alaşımlar, meselâ molibdenli krom-nikel alaşımları, hidroklorik aside karşı oldukça dayanıklıdır. Krom-demir alaşımları ile krom - çelikleri ise nitrik asitten hiç etki duymazlar. İçinde 2/3 nikel ve 1/3 bakır bulunan alaşımlarla yeni gümüş adı verilen alaşımlar ve krom çelikleri organik asitlere iyi dayanırlar.

ALAŞİA veya **ALASİA** [Akkadca *Alaşia*, Eski Mısırca *'Arasa* veya *Asiy*, İbranca *'Elîşāh*], M. Ö. XV. yüzyılda, Tel-el-Amarna çağında, Kıbrıs adasının adı. M. Ö. 363 te Apollon Alasiotis'e adanmış olan ve sonra Tamassos kazılarından çıkan iki dilde (Fenike-Kıbrıs) bir yazıt, Alaşia adının Kıbrıs için kullanılmış olduğunu doğrulamıştır. Alaşia, Amarna çağında, Mısır'dan bağımsız olan bir kırallık merkezi idi. Tel-el-Amarna tabletleri arasında, bir Alaşia kıralı tarafından firavun Amenophis IV. e gönderilen 8 mektup bulunmuştur. Adanın başlıca verimi olan bakır, büyük ölçüde Hitit memleketine ve Lykialı korsanlarla karşılaşmak tehlikesi olduğu halde, Mısır'a gönderilirdi. Asurlular zamanında *Yatnana* denilen bu ada, Asur kırallarının seçtiği kıralcıklar tarafından yönetilmişti. Bunlardan 7 si Sargon II. (M. Ö. 722 - 706), 11 i de Asarhaddon (M. Ö. 681 - 669) tarafından atanmıştır. Her ikisi de Sargon II. ye ait olan bir dikilitaşla alçı taşından bir vazo, 1845 te Kition (Larnaka) yıkılarından meydana çıkarılmış ve Berlin Müzesi'ne gönderilmiştir. Yunanlılar zamanında adaya, «bakır» anlamına olarak *Kypros* (Kıbrıs) denilmiştir. Bk. KIBRIS.

DİL. Yunanlılar'dan önce, Alaşia adasının Ön Asya dilleri grupundan olan özel bir dili vardı. Bunu Yunanca'nın Kıbrıs diyeleğiyle karıştırmamak gerekir. Bu dil, kendisine özge hece usulü, lineer (hattî) bir yaziyle yazılmış (bk. KIBRIS YAZISI), hususiyle eski Amathos şehri dolylarında M. Ö. 300 e kadar konuşulmuştur. Bu dile şimdi «Eski Kıbrısça» anlamına *Eteo - Kyprik* de denir. Bu dilin kalıntıları, 12 si Kıbrıs adasından, 2 si de Mısır'dan çıkan, oldukça kısa yazıtlardır. Adadakilerin hemen hepsi Amathos'tan çıkmıştır. Bunların bir kısmı Oxford Ashmolean, Paris Louvre müzelerinde saklanır. Bunlar arasında iki dilde (Kıbrıs - Yunan) bir yazıt da vardır. Yazıtların üçü sikke, biri heykel, biri de inci üzerindedir. En uzunu 6 satırlık olup içinde birçok özel isimlere raslanmaktadır. Yazı okunabildiği halde, kelimelerin anlamı henüz kesin olarak anlaşılmamıştır. Bazı kelime ve adların epey uzun (*umiesaimukulailasana* gibi 12 heceli) olduğuna bakılırsa, bazı kelimelerin bileşik, birçok hecelerin de ek sayılması gerekir. Bu eklerden bazısı (*-os,-oko-* gibi) saptanabilmiştir. *Ariston, Falhanios* gibi bazı özel isimlerini de tanıyoruz.

ALATA, Konya'nın Hâdim ilcesi Taşkent bucağına bağlı, 1505 (1940) nüfuslu bir köy. Taştan yapılmış evleri düz toprak damlıdır; çevresi ormanlıktır. Halk tahıl eker, bağcılık ve dokumacılık yapar. İçme suyu kaynaktan alınır. Köyden Alata deresi geçer.

ALATA ÇAYI, Mersin'in kıyı üzerinden 35 km kadar güneybatısında ve Silifke'nin Yağda bucağının merkezi olan Erdemli köyünün doğusunda Akdeniz'e dökülen bir çay. Bolkar dağının güney aklanından ve Dümbelek düzünden doğar, yukarı bölümünde Çacık deresi, orta bölümünde Sorgun deresi ve aşağıda Alata çayı adını alır, uzunluğu 60 km kadardır.

ALATAV: bk. ALADAĞ.

ALATİR: 1 — Rusya'da Volga nehrine karışan Sura'nın kolu. 300 km uzunluğunda olup akıntıya bırakılarak kereste taşımada faydalanılır.

2 — Sovyetler Birliği'nden Çuvaşlar hükümetinde Alatir çayının Sura'ya döküldüğü yerde bir şehir. Nüfusu 22 370 (1926) tir. Taşın işlerinde nehirden ve deniz yolundan faydalanılır. Tahıl, hayvan ve kereste ticareti önemlidir.

ALATON, İstanbul'un Çatalca ilcesi Karacaköy bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 620 (1940). A. Karadeniz kıyısı yakınında, Terkos gölü batısında Istranca deresi boyunda ovada kurulmuştur. Orman içindedir. Evleri tahta ve taştan yapılmış olup, çatıları saz veya kiremitle örtülü ve toplu haldedir. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALATURKA (Mus.) [İtal. allaturca], halk musikisinin dışındaki Türk musikisine halk arasında verilen ad. Önce yabancılar tarafından kullanılmış olan bu terim, yavaş yavaş şehir Türkleri arasında da yayılmış ve şehir Türk musikisini anlatan bir terim haline gelmiştir. Bk. TÜRK MUSİKİSİ.

ALAURİNA, yassı kurtlar (*Platyhelminthes*) sınıfının turbelarlar (*Turbelaria*) takımına bağlı mikrostomide (*Microstomidae*) familyasının bir cinsi. 2,5 mm uzunlukta olan bu kurtçukların ağızları, vücudun baş tarafına yakındır. *A. composita* adlı türü hermafrodit(erdişi)tir ve Kuzey Atlas Okyanusu'nda enginsel (pelajik) olarak yaşar.

ALAUS, kınkanatlı böcekler (Coleoptera) in çevik böcekler (Elateridae) familyasına bağlı bir cins. Pek çok sayıda türü vardır. Renkleri çok güzeldir. *A. lacteus*, Sunda adalarında; *A. putridus*, Cava'da ve *A. oculatus* Kuzey Amerika'da Texas'tan Meksika'ya kadar olan bölgede yaşar.

ALAUX [*alō* ok.], **Emile-Jules** (1828 - 1903), Fransız yazarı. Cezayir'de edebiyat fakültesinde hocalık etmiş, edebiyat ve felsefeye dair birçok eser yazmıştır. Önemlileri: *La Raison* (Akıl) [1860], *Pape et Roi* (Papa ve kıral) [1861], *La philosophie de Victor Cousin* (Victor Cousin'in felsefesi) [1864], *La Religion progressive* (Gelişmiş din) [1869], *La République* (Cumhuriyet) [1871], *Analyses métaphysiques* (Metafizik çözümlemeler) [1873], *De la métaphysique considérée comme science* (Bilim gibi sayılan metafizik hakkında) [1879], *Philosophie morale et politique* (Ahlâkî ve siyasî felsefe) [1894], *Théorie de l'âme humaine* (İnsan ruhu kuramı) [1895] dir.

ALÂÜDDEVLE (ölm. 1410), Celâyirli prens. Timur zamanında yakalanarak Semerkand'e götürül-

müş ve onun ölümünden sonra oradaki Irak emîrleriyle birlikte Esterabad'a gelmiş, bir süre Togatimurlular'dan Pirek Padişah'ın yanında bulunmuştur. Sonra Tebriz'i elde etmek istemişse de, Kara Yusuf tarafından atanan Tebriz valisi kendisini yakalamış ve Kara Yusuf'un emriyle Kal'a-yı Âdil'de zindana konmuştur. Bu yüzden babası Sultan Ahmet ile Kara Yusuf arasında çıkan savaşta, Sultan Ahmet'in yenilmesi ve öldürülmesi üzerine A. de öldürülmüştür.

ALÂÜDDEVLE (1417-1460), Baysungur'un oğlu Timurlu prensi. Dedesi Şahruh'un hükümdarlığı zamanında büyük nüfuzu olan Gevher Şad, kocası Şahruh'tan sonra, A. nin hükümdar olmasını istemiş, hattâ Şahruh, 1444 te ağır hasta düşünce, askerî kuvvetlerin komutanı Celâlettin Firûz Şah, veliaht olarak kendisine biat etmiştir. İyileşerek torunu Baysungur oğlu Mehmet'in ayaklanmasını bastırmak üzere Rey'de bulunduğu sırada ölen Şahruh (1447), başkenti Herat'ta nâib olarak A. yı bırakmış, fakat A., kendisini tahtın tek mirasçısı sayan Uluğ Bey'den korkarak hükümdarlığını ilânda bir süre duraksamıştır. Ancak Şahruh'un ölümündan sonra ordu başkomutanı olan Uluğ Bey oğlu Abdüllâtif'in Gevher Şad'ı gözaltı ettiğini duyunca, başkenti ve hazineyi elinde bulunduran A. tahta çıkmaya karar vermiştir. Batıdan Herat'a doğru ilerliyen Abdüllâtif'i Nişapur yanında bir baskınla eline geçirdikten sonra, doğudan yürüyen Uluğ Bey'e dönmüştür. Uluğ Bey'in önergesi üzerine uzlaşılmış, Mürgab sınır olmak üzere nüfuz alanları saptanmış ve Abdüllâtif, babasına geri verilmiştir. Herat'ı tehdit eden kardeşi Ebu-l-Kasım Babur'a dönen A., Meşhet sınır olmak üzere onunla da uzlaşmıştır. Uzlaşma gereğince Uluğ Bey'e geri vereceği tutsakları göndermemesi yüzünden, 1447 - 1448 de Abdüllâtif'le savaşa devam etmiş, nihayet Uluğ Bey'in bulunduğu Tarnap savaşında (1448) A. tam bir yenilgiye uğrıyarak, Kuçan'a, kardeşi Babür'ün yanına kaçmak zorunda kalmıştır. İkisi birlikte İrak'a sığınmak isterlerken, Uluğ Bey'in dönmesi üzerine, Herat'ı Abdüllâtif'in elinden alan Babür, A. ye Germsir'i vermiştir. Bir ara öteki kardeşi Mehmet'in eline geçen Herat, A. nin de yardımiyle Babür tarafından geri alındığı zaman Belhi de A. ye vermiştir. Görülüyor ki hanedan üyeleri arasındaki taht kavgasında A., artık ikinci dereceye düşmüştür.

Bundan sonra gerek Babür'le gerek Mehmet'le savaşlar yapan A. Babür'ün ölümünden sonra oğlu İbrahim ile tekrar Herat'ı almışsa da, Cihanşah'la Ebu Sait'in hücumundan Gor'a kaçmıştır.

ALÂÜDDEVLE ALİ bin Hüsâmüddevle Erdeşîr, Taberistan'da Bavendîler soyunun Kindhariye veya Kinhariye adlı III. kolu hükümdarlarından. Önceki Şemsülmülûk Mehmet zamanında Hülâgu'nun emrine girmişti. Abaka (b. bk.) Şemsülmülûk'ü öldürterek yerine A. yi geçirmiştir. A. 10 yıl iş başında kalmıştır (1266/67 - 1276/77).

ALÂÜDDEVLE ALİ bin Hüsamüddevle Şehriyâr (XII. yüzyıl), Taberistan'da hüküm süren Bâvendîler (b. bk.) soyunun (665 - 1349) İspehbediye adlı ikinci kolunun dördüncü hükümdarı. Babası ve kardeşi Necmüddevle Karin zamanında, Bâvendîler'in Selçuklular'a bağlılığının garantisi olarak, Sancar'ın sarayında bulunmuştur. Yeğeni Rüstem bin Karin'in elinden tahtı almak için savaşmış, Rüstem ise Sultan Mehmet bin Melikşah'tan yardım istemiştir. Bu sırada Rüstem öldürüldüğünden, taht A. ya kalmış ve Sancar-Mahmut (b. bk.) savaşında (1119) Mahmut tarafını tutmuştur. Sancar, zaferinden sonra A. yı Horasan'a çağırdığı halde gelmemiş, oğlunu göndermiştir. A. türlü zamanlarda Sancar'ın gönderdiği kuvvetleri bozmuş ve kendi soyundan taht iddiacılarını yenmiştir. Hareketleriyle kendisini uyruklarına sevdirmiştir. A. bu hanedanın en büyük hükümdarlarındandır. 23 yıl hüküm sürmüştür (1117/1118 - 1139/1140).

ALÂÜDDEVLE bin Doğan Şah: bk. YEZD ATABEYLERİ.

ALÂÜDDEVLE bin Süleyman, Bozkurt (ölm. 1515), Dulkadirli beylerinden. Fatih Sultan Mehmet'in kayınıdır. Mısır tarihlerinde adı Ali Devlet diye geçmektedir. Kardeşi Şehsuvar Bey'in, 1472 de Memlûkler tarafından öldürülmesi üzerine, yerine yine Memlûkler tarafından kardeşi Şahbudak ikinci defa Dulkadir Beyliği'ne atanmış, fakat Şehsuvar'ı korumuş olan Osmanlılar da bu Alâüddevle'yi Dulkadir Beyliği'ne seçerek o tarafa göndermiştir.

Zeki ve idareli bir vali olan Alâüddevle, her ne kadar Osmanlılar'ın yardımiyle Beyliğe getirilmiş ise de, Memlûk Devletiyle anlaşmadan Dulkadir Beyliği'nde tutunamıyacağını anlamıştır. Şehsuvar Bey'in sonunu düşünerek, Memlûk sultanlığına da saygı ve esleklik göstermiş, kazandığı güvenle 1479 da kardeşi Şahbudak'ı işinden çıkartarak yalnız başına Dulkadir Beyliği'ni eline geçirmiştir. Osmanlılar'ı da okşıyan A., kızı Ayşe Hanım'ı Sultan Bayezit II. ye vererek akrabağlık kurmağa muvaffak olmuştur.

Atılgan bir bey olan A., bir ara sınırlarını genişletmiş ve Akkoyunlular'ın iç durumlarından faydalanarak Diyarbakır'ı ele geçirmişse de, bu sırada karşısına çıkan Şah İsmail'e yenilerek Diyarbakır'la Harput'u kaybetmiştir (1507). Sonra Diyarbakır'ı elde etmek için yaptığı çabalar boşa gitmiş ve birkaç oğlunu bu yolda harcamıştır.

Osmanlı Padişahı Bayezit II. zamanında Memlûk Devletiyle yapılan ve beş yıl süren (1485 - 1490) harbde, Osmanlı kuvvetlerinin, hususiyle Çukurova herbinde başarı göstermemeleri üzerine A., Osmanlılar'a karşı cephe almıştır. A., Çaldıran seferi (b. bk.) sırasında Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan tahılı vermediği gibi, tahıl kollarını da vurmuştur.

Çaldıran zaferinden sonra sadrazam Hadım Sinan Paşa, önemli bir kuvvetle Güney Anadolu'ya, A. üzerine yollanmış. Turna veya Bozcuk dağına çekilen A. yakalanarak öldürüldükten sonra, başı, Memlûk sultanı Kansu Gavri'ye gönderilmiştir

A. nin ölümü üzerine o tarihe kadar Memlûkler'e bağlı olan bu Türkmen Beyliği arazisi Osmanlılar'a geçmiş ve beyliğine de Şahsuvar oğlu Ali Bey getirilmiştir. A. nin memleketine ait koyduğu bazı kanunları ve Maraş, Elbistan, Antakya, Anderin, Dulkadirli (Farsca Zülkadriye) Bozok, Samantı, Kudüs ve Kırşehir'de cami, darülhadis, zaviye, medrese ve imaretleri vardır. Ölümünde seksen yaşında vardı.

ALÂÜDDEVLE Ebu Cafer Mehmet (ölm. 1041), Kâkeveyhoğulları hanedanının kurucusu. Büveyhîler'den Mecdüddevle'nin veya annesinin dayısının oğlu olduğu için Kâkeveyh (Farsça: dayı) veya Kâkûye oğlu denmiştir. Mecdüddevle (b. bk) kendisini Isfahan valiliğine atamış (1003 - 1004), o da orada bağımsızlığını ilân etmiş (1007), Hemedan, Yezd ve Nihavend'i de eline geçirmiştir. Gazne-

liler ve Ziyarîler (b. bk.) le harbler yapmıştır. Ünlü filozof Ebu Ali ibni Sina (b. bk.) A. nin veziri gibi idi.

ALÂÜDDEVLE HASAN: bk. BÂVENDÎLER.

ALÂÜDDEVLE MESUT bin İbrahim: bk. MESUT III. ALÂÜDDEVLE.

ALÂÜDDEVLE MESUT III. bin Zahirüddevle İbrahim: bk. MESUT III. BİN ZAHİRUDDEVLE İBRAHİM, ALÂÜDDEVLE.

ALAVA [Bask dilinde *araiiar* = «dağlar arası memleket»], Kuzey İspanya'nın üç Bask ilinden güneydeki ve en az nüfuslusu. Yüzölçümü 3 045^2, nüfusu 99 426 (1922) dır. Navarro ile Eski Kastilya arasında yüksek İç İspanya'yı kıyıya bağlıyan bir geçit alanıdır. Çıplak dağlar, bunların arasında dar vâdiler otlaklar ve tarım alanlarının bulunduğu geniş düzlükler, değişik görünümlü bir bölge meydana getirmiştir. Ebro nehri üzerindeki tepelik yöre, Zadorra vâdisi, 500 m kadar yükseklikte ve tarımı gelişkin (tahıl, mısır, kenevir, meyva, üzüm) geniş Vitoria aluvyal teknesi, sıkça nüfuslu yerlerdir. Alava'da zengin demir, bakır, antimon yatakları, maden suyu kaynakları vardır. Başşehri Vitoria'dır.

ÁLAVA, Miguel Ricardo d' (1771 - 1843), Ispanyol generali ve devlet adamı. Önceleri tarafçısı bulunduğu kıral José'nin sonradan aleyhine dönmüş (1811), kıral Fernando VII. tarafından Felemenk büyükelçiliğine gönderilmiş, 1820 ayaklanması üzerine Cortes (İspanyol Parlâmentosu) başkanı olmuştur. 1823 te duc d' Angoulême ile yaptığı barış görüşmelerinde barışı gösterememesi üzerine, İngiltere'ye geçen A., Fernando XII. nin ölümünden sonra, Londra ve Paris büyükelçiliklerinde bulunmuştur.

ALAVİRE (Agiotoge), hava oyunu. Tahviller gibi taşınabilen kıymetlerin satış fiyatlarını veya eşya fiyatlarını indirip arttıran sebepler meydana getirerek, yahut artış, düşüş ihtimallerine göre alım satım yaparak, fiyatların artması veya inmesi ile arada görülen farktan faydalanmak maksadiyle yapılır (speculation). Hava oyunu düşkünlüğü bazı defa bütün bir topluluğu saran bir genişlik alabilir. Bu işle uğraşanlar kazanç ihtimalinin yanında, zarar tehlikeleriyle de karşı karşıya kalabilirler. Bununla beraber hava oyunları. alım satımları geliştirmek gibi bir faydası da olduğundan suç sayılmaz.

ALAY (Ask.), gelenek ve üniforma birliği ile müşterek subaylık ruhunu ifade eden askerî birlik. Alay, aynı sınıf ve silâh için en büyük birliktir. Hangi sınıfa ait ise onun adını alır. Bir Türk piyade alayı, üç piyade taburu, bir tank savar bölüğü, bir piyade hava bölüğü, bir muhabere takımı ve piyade hafif koliyle bir alay karargâhından meydana gelir.

Bir Türk süvari alayı da, iki süvari grupu ve her biri ikişer süvari bölüğüyle birer süvari ağır makineli tüfek takımından bileşik, bir süvari tank savar bölüğü, bir süvari hava bölüğü ve süvari hafif koliyle bir süvari alayı karargâhından meydana gelir. Bir Türk topçu alayı, iki ve daha fazla topçu taburlarından meydana gelir.

Alay komutanı, albay rütbesirde bir üstsubaydır. Sancak, alaylara verilir. Alay kendi sancağının onurunu taşır. Nizam-ı Cedit'in ilk kuruluşunda alaya tertip adı verilmişti. İlk defa İstanbul ve yöresinde sekiz *tertip* teşkil edilmişti. O zamanki tertip mevcudu 1526 olarak saptanmıştı. 1827 - 1828 ordunun Avrupa örgütlerine yaklaştırılması için yeni bir adım atılarak, tertip yerine ilk defa alay sözü kabul edilmiştir. Meşrutiyetten evvel Türk piyade alayları dörder taburlu idi. Birliklerde sevk ve idare ve taktik bakımından uygunluk gösteren üçlü örgütlerin kabulü Meşrutiyet devrinden sonra olmuştur. Bazı ordulardaki hassa yahut muhafız alayları örgütlerine benzemek üzere Abdülhamit II. zamanında millî kılıklara benziyen üniformalar taşıyan Arap ve Arnavut alayları ile, doğu illerine mahsus olmak üzere «aşiret» süvari alayları da kurulmuştur.

Bazı ordularda alaylar, asker alma bölgelerinin genişliğine göre dörtten fazla taburlu da olur. İngiltere'de kendi komutanlarının adlarına göre adlandırılan alayları vardır.

Türk ordusunda piyade ve süvari alaylar, bağlı oldukları büyük birliklere bakmaksızın bütün ordu içinde numaralandırılmışlardır.

Alay Beyi: Osmanlılar'da Tanzimat'tan evvel, herhangi eyâlet veya ildeki timarlı sahiplerinden bir kısmının büyük üstüne denirdi. Yakın zamanlara kadar (Meşrutiyetten evvel) bu terim, il zaptiye alay komutanı anlamına kullanılmıştır.

Alay Çavuşu: 1 — Hükümdarın bir yere gidişinde önünde gidip yol açan Dîvan-i Hümayun çavuşu. 2 — Meşrutizetten evvel, orduda, emir ve komutayı askere bildiren çavuşlar.

Alay komutanı çavuşu, alay komutanı makamının kapısında bulunur ve ziyaretleri düzenlerdi. Kendilerine kapı çavuşu adı da verilirdi.

Alay Emini: İkinci Meşrutiyetten önce orduda yüzbaşıdan üstün, binbaşıdan küçük sayılan bir askerî kâtip rütbesi. Becerik gösterenler binbaşılıkla subay sınıfına geçerler ve daha yukarı rütbelere yükselebilirlerdi.

Alay Günü: Alayın kurulduğu gün o alayın «alay günü» dür. Alay gününde alayın yoklama meydanında bir tören yapılır. Bu törene alayın garnizonunda bulunan alayda evvelce çalışmış emekli veya yedek bütün subay ve askerî memurlar çağrılır. Her on yılda bir kez de alaydan terhis edilmiş erler çağrılırlar.

Alay günü töreni için alay günlük kılığiyle yoklama yerinde toplanır. Çağrılanlar alayın bulunduğu yere birkaç subayın öncülüğiyle götürülür. Burada İstiklâl Marşı söylendikten sonra alay komutanı, çağrılanları alaya tanıtır, törenin amacını anlatır. Bundan sonra çağrılanlar arasında en büyük rütbelisi de alayın savaşta ve barışta geçirdiği parlak günlerden birkaçını alaya anlatır. Bunun arkasından bir geçit töreni yapılarak törene son verilir. Ayrıca asker arasında da yatma zamanına kadar eğlenceler tertibedilir.

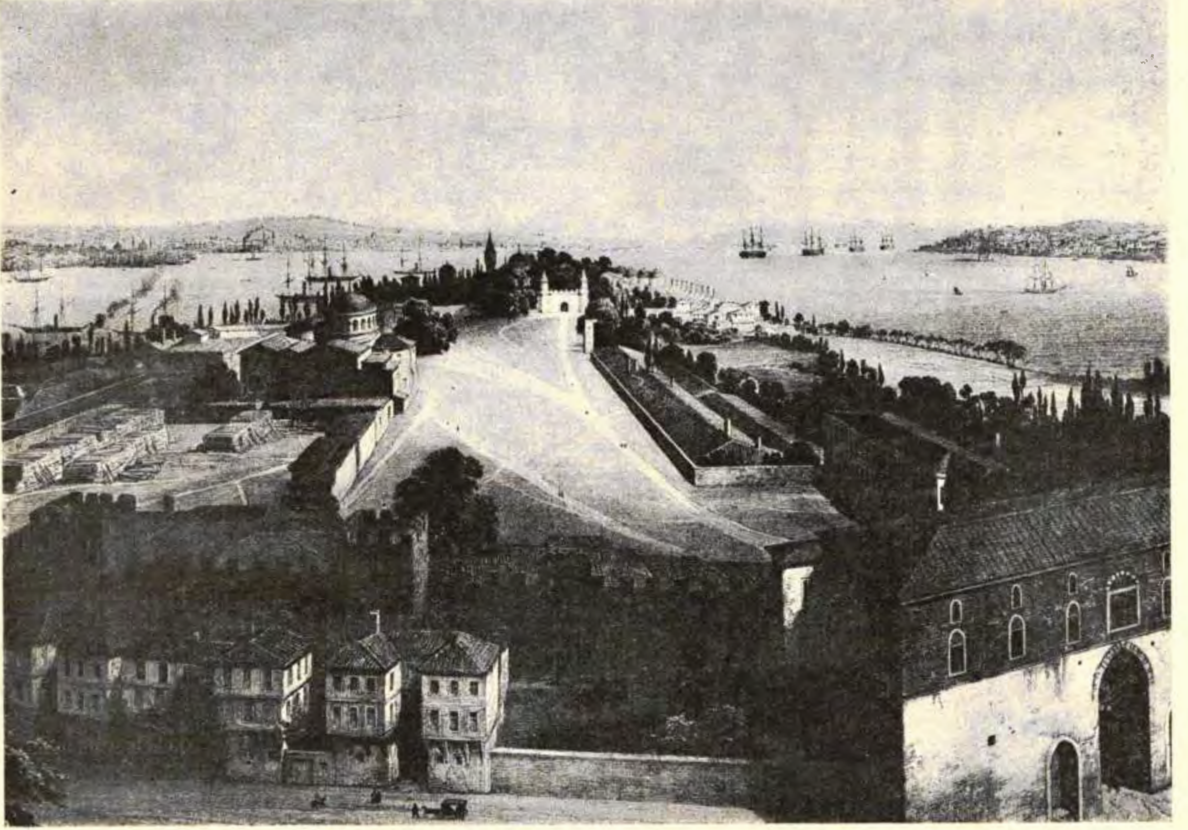
Alay İmamı: Alayda din hizmetlerini yürütüp, ahlâkî konferanslar veren ve özel üniforma taşıyan arskerî memur. Daha büyüğü alay müftüsüdür.

Alay Sancağı: Ordunuu onur sembolü. Her alaya bir Sancak verilir. Sancak, Devlet başkanlarından başka kimseye «tâzim» yapamaz. Sancağı kılıfından çıkarılmış iken herkes selâmlar. Sancak, alaya Cumhurbaşkanı veya onun vekil edeceği kişi tarafından. özel törenle verilir.

Sancak, hazarda alay komutanının odasında uygun bir yerde, kılıfı içinde ve dik olarak bulundurulur. Gerektikçe buradan alınması ve tekrar buraya getirilmesi törenle olur. Sancak, hazarda yalnız, alaya ilk verilişinde, alayla yapılacak geçit törenlerinde ve sancağa madalya takılma töreninde açılır.

Sancak, seferde ve manevralarda kılıfı içinde ve alay komutanının savaş yönetim yerinde bulunur. Savaşta sancağın

ALAY KÖŞKÜ VE ALAY MEYDANI

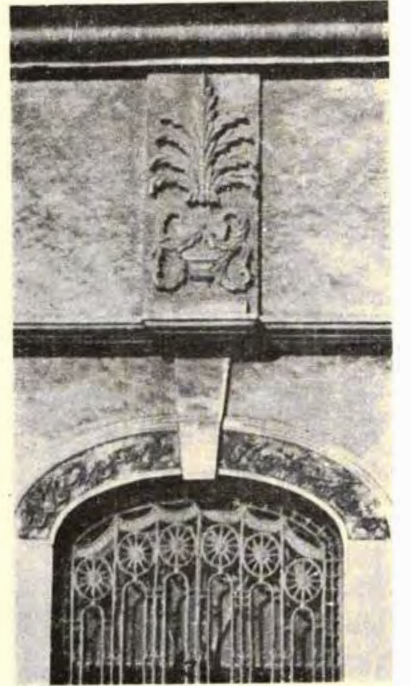
1

2

3

4

1 — Alay Meydanı (Fossati'ye göre, 1852), 2 — Alay Köşkü (anpir üslûbunda), 3 — Alay Köşkü (iç görünüş), 4 — Alay Köşkü (pencere süsleri).

بیکیوز یتمش التی تاریخلرنده اریکه نشین سلطنت اولان
سلطان مصطفی خان ثالث حضرتلرینك باب همایون ایله
باب وسط بیننده بیرام آلاینك کورونشی رسمدر

Mustafa III. nün bir bayram alayından Topkapı Sara

şü (1752) *(Alay meydanından Orta Kapıya giderken)*

Millî Eğitim Basımevi

alacağı yaralar alay için bir onurdur. Sancağı korumak imkânı kalmazsa sancak, alay komutanı tarafından yokedilir.

ALAY, Niğde'nin merkez ilcesi, Misli bucağına bağlı, 628 (1940) nüfuslu bir köy. A., Niğde-Nevşehir şosesinin 5 km batısında, Misli ovasının orta bölümünde, denizden 1 000 m kadar yüksektedir.

ALAY DAĞLARI, Orta-Asya'da Tanrı dağlarına bağlı, birçok sıralardan meydana gelmiş bulunan dağlar. A. Fergana çukur alanının güney kenarından başlıyarak 6 000 m ye yükselir. Üzerinde buzulların sıralandığı A., yaklaşık olarak doğu batı doğrultusunda uzanır. A. doğuda Terek Davan geçidi, batıda Karamuk dağdüğümyeri ile sınırlanır ve 250 km lik bir uzunluk gösterir. Kırgızlar'ın davarlariyle gelip geçtikleri geniş Alay vâdisi, güneyde Transalay dağlarını Alay dağlarından ayırır. Alay dağ sistemi Hersinya kıvrımlı-kırıklı yapısından olup, Tanrı dağlarının yapısına benzer. Sarp ve çıplak olarak uzanan Alay dağlarında taşına elverişli biricik yol, Taldık boynundaki Pamir geçidi (3530 m)dir.

ALAY KANUNU, Osmanlılar'da padişahın veya serdar-ı ekremin sefere çıkışlarında, hükümdarın bayram veya cuma namazına gidişinde, vezirlerin, ileri gelen bilginlerle protokolda bulunması gereken diğer devlet adamlarının katılmasiyle özel resmî elbise, kavuk giyinmek, silâhlar takınmak ve «teşrifat» defterindeki sıra derecelerine göre yer almak suretiyle bir geçit töreni yapılırdı. İşte bu geçit töreninin (alayın) yapılış şekliyle, devlet adamlarının giyiniş tarzını ve pâyelerine göre sıralanmalarını gösteren kanuna «Alay Kanunu» denir ve uygulanmasına teşrifatçı (b. bk.) bakardı.

Sefere gidişlerdeki alaylarda vezirler başlarına kallâvî denilen kavuk, üstlerine çaprastlı kırmızı Muvahhidî kürk, ayaklarına kırmızı kadife şalvar giyer, kılınç ve tirkeş denilen ok kesesi takarlardı. Atlarına divan rahtı (eyer) ve kutası (hotoz, başlık) kor, abayı üstüne yancık vurur ve padişah zırh giymişse, onlar da giyerlerdi. Şeyhülislâm. başına örf denilen burmalı kavuk ve arkasına erkân kürkü giyer, bindiği ata saçaklı abayı vurur, beline gedeleç denilen ok ve yay mahfazası takardı. Nişancı ile defterdar, vezir rütbesinde değillerse, başlarına selimî kavuk, üzerlerine erkân kürkü giyer, diğer kıyafetleri vezirler gibi olurdu. Kazaskerler de başlarına örf, sırtlarına uzun yenli sof giyer, gedeleç kuşanır, sof şalvarlariyle atlanırlardı. Yeniçeri ağası ile diğer rikâp ağaları, cebeci ve topcubaşılar başlarına selimî ve arkalarına nimtene denilen üstlük, ayaklarına kadife şalvar giyerlerdi. Bunların da silâhlariyle atları vezirler gibi olurdu. Reisülküttap başına selimî ve diğer divan hâcegânı yani kalem şefleri, müteferrikalar, çaşnigirler, divan-ı hümayun çavuşları başlarına mücevveze giyer, şalvar giymek ve silâh takmakta devlet erkânına benzerlerdi.

Alayın yürüyüşünde vezirlerle şeyhülislâm, kazasker, nişancı, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı padişah tuğlarının iç tarafında, kapıcıbaşılar, çaşnigirler, divan hâcegânı ve müteferrikalar, tuğların dış tarafında yürürlerdi.

Büyük alaylardan başka alaylarda vezirler, başlarına kallâvî, arkalarına erkân feracesi, bilginler başlarına örf ve sırtlarına erkân feracesi, vezirlikleri olmıyan defterdar ve nişancılarla rikâp ağaları selimî ve erkân feracesi, reisülküttap selimî ve diger hâcegân v. b. mücevveze giyerlerdi.

Eyalet askerlerinin selâma durması gerektiği zaman Anadolu eyaleti askerleri sağda ve pâyede yüksek olduğu halde Rumeli eyâleti askerleri solda dururlardı. Diger eyâletlerin selâma durmalarındaki dereceleri, o eyaletlerin devletçe saptanmış olan derecelerine göre olurdu. Eyalet valisi vezir ise, önünden geçen padişahı selâmlarken atını ileri sürüp selâm alır. bu sırada alkış (b. bk.) yapılırdı. Eğer vali vezir olmayıp beylerbeyi rütbesinde ise, padişahı selâmlarken alkış yapılmazdı.

Cuma ve bayram alaylarında vezirler Divan-ı Hümayuna geldikleri tarzda yani, başlarında mücevveze (XVIII. yüzyıl başlarında kallâvî'ye çevrilmiştir), olduğu halde üst kaftanlariyle atlanırlar, camiye girişte atlarından inerek ve dönüşte ise atları üzerinde, padişahı selâmlarlardı. Defterdar ve nişancı vezir değillerse cuma ve bayram namazlarında bulunmazlardı

Zamanla bazı değişikliğe uğrıyan Alay kanunu XVII. yüzyıl sonlariyle XVIII. yüzyıl başlarında yukarda gösterilen şekilde idi.

ALAY KÖŞKÜ, Babıâli karşısında, Topkapı Sarayı'na ait surun Soğukçeşme tarafında teşkil ettiği bir köşe kulesinin üzerinde yapılan köşk. Köşk, yedi cepheli olup her cephesinde bir pencere ve pencerelerin üst kısımlarında kabartma olarak vazolar içerisinde serhas yaprakları vardır. Caddeye bakan kısımlar beyaz mermerle kaplı, başka tarafları ile içi tamamiyle ahşaptır. Üzerini çadır biçiminde dilimli bir kubbe örtmektedir. Bu kubbeli kısmın sağında üç büyük ve bir küçük, solunda da üç pencereli iki yan oda vardır. Köşke Gülhane Parkı'nın içinden sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılır. Büyük taht odasının üstünü örten çadır kubbenin içi, on iki dilim halinde, alçı kabartma süslerle bezenmiştir. Kubbenin tam ortasında da kabartma dallarla yapılmış bir askı yeri vardır. Taht odasının sağında, birinin kapısı surların üzerine açılan iki oda ile, solunda başka bir oda, önünde de genişçe bir sofa ve ayrıca bir de antre vardır. Yapının üçüncü katını teşkil eden bu katın altında iki oda bulunmaktadır. En alttaki kat bodurumdur. Alt katın Gülhane Parkı tarafında, on dört penceresi ve iki kanadlı bir kapısı vardır. Geniş bir saçak her taraftan binayı sarar. Köşkün sağında surun gövdesinde Babıâli'ye açılan ve Sokullu Mehmet Paşa için yapıldığı kaydedilen bir kapı bulunmaktadır.

Alay Köşkü'nün yapılış tarihi kesin olarak bilinemiyor. Topkapı Sarayı arşivi belgelerinde 1606 da yapıldığına dair bir kayıt vardır. Kuvvetli bir ihtimalle köşkün XVI. yüzyıl sonlarında Murat III. zamanında yapılmış olduğu söylenebilir. Murat IV. zamanında yapı sağlamdı. Evliya Çelebi, Murat IV. ün Bağdat seferinden evvel hazırlanan büyük alayı bu köşkten seyrettiğini yazmaktadır. XVIII. yüzyılda bazı sefaretnameler de, padişahın elçinin alayını buradan seyrettiğini ve elçileri burada kabul ederek kendilerine ve emri altındakilere hil'at giydirip «name-i hümayun» u teslim ettiğini ve son emirlerini verdiğini yazmaktadır. Selim III. devrinde *sırkâtibi* tarafından tutulan gündemde de padişahın, hususiyle ramazanda hemen her akşam bu köşke gittiği yazılmaktadır. Ampir üslûbu gösteren bugünkü yapı, Mahmut II. zamanında yapılmıştır. Köşkün yedi penceresinin kemerleri üzerinde bulunan hattat İzzet'in on dört mısralık tarih yazıtı bunu belirtmekte ve mısralar, Alay Köşkü yanında, Alâettin Köşkü'nün çok sönük kaldığını, eski Alay Köşkü'nün ise daha yüksek olduğunu ve yeni köşkün 1810 yılında sultan Mahmut II. tarafından yaptırıldığını göstermektedir.

ALAY MEYDANI, Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun adı verilen Ayasofya tarafındaki büyük kapısı ile

Bab-üs-saâde veya Bab-üs-selâm adı da verilmiş olan ortakapı arasındaki birinci avlunun adı. Buranın uzunluğu 300 m kadardır. Önceleri iki tarafında birçok yapı bulunduğu *Hünername*'nin birinci cildindeki bir minyatürde görülmektedir. (b. bk.) Enderunlular buraya «birinci yer» adını da verirlerdi. Sadrazamlar, buradan geçerek ortakapıya varınca, attan inerler ve ortakapıdan içeride nüfuzlarını kullanamazlardı.

ALAY MEYDANI

Burada sefere çıkış, bayram, mevlût, cuma, cülus, sedaret, elçi, cenaze ve beşik alayları yapılır, ayak divanı kurulurdu. 1762 de Mustafa III. ün bir bayram alayını gösteren, zamanında yapılmış renkli bir resim (b. bk.) bu meydanın o devirdeki durumu hakkında bir fikir vermektedir.

ALAYLI, harb okullarına devam etmeksizin kıtadan yetişen subay. Türk ordusunda alaydan, yani okulsuz subay yetiştirmek usulünün kaldırılmasına, 1908 den sonra başlanmıştır. Bununla beraber Balkan harbiyle Birinci Dünya Harbi'nde ordunun ikinci ve üçüncü derece hizmetlerinde alaylı subaylar vardı. Anadolu İstiklâl Savaşı'nda orduda alaylı subay pek azdı. Cumhuriyet ordusunda ise hiç kalmamıştır.

ALAYUNT, Kütahya ili, merkez bucağına bağlı 602 (1940) nüfuslu bir köy. A. Kütahya'nın 8 km doğusunda ve etektedir. Biraz dağınık olan evleri taş ve ahşap yapılı olup damları kiremitle örtülüdür. Halkı çiftçilikle uğraşır. Köyde bir halkodası vardır.

ALAZAN, Kafkasya'da Kura nehrinin bir kolu. 2 380 m yükseklikte Darial geçidi yakınından doğar. Uzunluğu 315 km dir.

ALB: 1 — Ren nehrine sağdan karışan iki kolun adı. Güney Alb Feldberg'den, Kuzey Alb Teufelmühle'den doğar; birincisi Hauenstein'ın yukarısında, ikincisi Karlsruhe'den geçerek Ren nehrine dökülür.

2 — (Suab = Schwaben Alb'i), Franken Albi'nin güneybatıya doğru uzanan ve 1 000 metreden biraz daha yükseğe çıkan devamı. Buna, Suab Jurası demek yanlıştır.

ALBA (Alba Pompeja), İtalya'nın Cuneo yönetim bölümünde Ligurya Alpleri'nin kuzeyinde bir şehir. Tanaro ırmağı üzerinde, denizden 170 m yüksekte, verimli bir ovada ve demiryolu üzerindedir. Nüfusu 13 710 (1921) dur. Tarımsal bir ticaret merkezi olup, üzümcülüğü, şarabı ve ipek endüstrisi ile tanınmıştır.

ALBA, Fernando Álvarez de Toledo, duc d' (1508-1582), İspanyol generali ve devlet adamı. Karl V. (Charles-Quint) in Tunus ve Fas seferlerine (1535,1541) katılmış, Perpignan'ı Fransızlar'a karşı savunmuştur. Schmalkald harbinde Kayser'in ordusunun komutanı olarak Mühlberg zaferini kazanmış (1547), 1552 de Metz'i sarmışsa da alamamıştır. Milano valisi ve Napoli visruvası (hidiv) sıfatiyle Fransa'nın bağlaşığı olan papa Paulus IV. e karşı başarı ile savaşmış, Château Cambrésis barışında (1559) İspanyol delegesi olarak bulunmuştur. Felemenk'te çıkan karışıklık üzerine bir ordu ile orava gönderilerek, Egmont ile Hoorn'u tutsak etmiş ve ihtilâl mahkemesi (halk buna Kan Şûrası demiştir) teşkil ederek binlerce Holânda'lı protestanı ve özerklikçiyi öldürtmüştür. Egmont ile Hoorn hakkında verilmiş olan ölüm cezasını, ancak Felipe II. nin direnmesi üzerine, istemiyerek yerine getirmiştir. Ludwig von Nassau'ya karşı Jemmingen meydan savaşını kazandıktan sonra, William of Orange ve Huguenot (Fransız Protestan)ları askerî manevra ile Holânda'dan çıkarmıştır. Bu başarılardan sonra genel bir ceza kanunu ile Holânda'da yerel hukuku kaldırmış ve İspanya gümrük usulünü memlekete sokmuştur. Fakat sert yönetimine karşı yeniden bir ayaklanma (1572) çıkarak Seeland ile Holânda, İspanya yönetiminden ayrılmışlardır. Bunun üzerine W. of Orange ile L. von Nassau orduları tekrar Felemenk'e gelmişlerdir. A., Felipe II. nin ağır bir mektubu üzerine, geri çağrılmasını istiyerek İspanya'ya dönmüştür (1573). Bir süre kıralın gözünden düşmüş. fakat yine ayaklanan Portekiz'in alınmasına memur edilmiştir. A., kıralının emri ile İspanya ile Katolikliği savunan bir kimse olarak ve göstermiş olduğu şiddet yüzünden XVI. yüzyılın en çok nefret kazanan bir kişisidir. Goethe'nin *Egmont*, Schiller'in *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande* (Birleşik Holânda'nın çöküş tarihi) adlı eserleri, Alba'nın tarihî benliğini daha çok karanlıkta bırakmıştır.

ALBA

ALBA DE TORMES, İspanya'nın doğusunda ve Kastilya dağlarının kuzeyinde, Salamanca eyaletine bağlı bir yönetim bölümünün merkezi. Duero nehrinin bir kolu olan Tormes ırmağının geniş ve verimli vâdi düzlüğünde, 3 610 (1920) nüfuslu bir kasabadır. Astorga - Plasencia demiryolu üzerindeki istasyonundan 3 km uzaktadır. A. te eski şato ve sur kalıntıları ile Tormes köprüsü vardır.

ALBĂ - JULIA, Güney Erdel'de, Maros'a akan Ompoly ırmağının ağzına yakın bir yerde kurulmuş olan ve Albă (Alsó Fehér) ilinin merkezi bulunan 12 457 (1930) nüfuslu bir kasaba. Romalılar zamanında burada *Apulum* adında bir castrum (istihkâm) vardı. Ortaçağ'da adı *Alba Julia*, Macarlar zamanında ise *Gyulafehérvár*'dı. Almanlar buraya *Karlsburg* derler. Türkçe adı *Erdel Belgradı*'dır. Temeli, ilk Macar kıralı Szent István (997 - 1038) tarafından atılan başkilisesinde, Hunyadiler, kıral János Zsigmond, kıraliçe Izabella, Erdel Beyliği'nin kurucusu György Martinuzzi, István Bocskay, Mihály Apafi I., András Báthory v. b. tanınmış adamlar gömülüdür. Eski bir kalesi ve XVIII. yüzyılda kurulmuş *Batthyaneum* adında değerli kitaplığı vardır.

896 dan 1918 e kadar Macaristan'a ait olan bu kasaba, tarih boyunca Erdel voyvodaları ve beylerinin başkenti idi. Trianon barış antlaşmasiyle Romanya'ya geçmiştir.

ALBA LONGA, İtalya'da, Latium'da, Albano gölü (Albanus lacus) yanında, efsaneye göre Ascanius tarafından kurulmuş eski bir şehir. En eski zamanlarda Lâtin birliğinin merkezi olmuştur. Fakat daha sonra Roma kıralı Tullus Hostilius tarafından yıkılmış ve ahalisi Roma'ya götürülmüştür. Bir daha kurulmıyan şehrin yeri belli değildir.

ALBA REGIA veya **ALBA REGALIS:** bk. SZÉKESFEHÉRVÁR (İstolni Belgrad, Ustuni Belgrad, Ustulni Belgrad, Üstüni Belgrad.)

ALBACETE [*albatheṭe* ok.] (Arapça *el-Basit* veya *el-Basita*'dan gelme), İspanya'da iki yönetim bölümüne verilen ad.

1 — İspanya'nın yüksek iç bölümünün güneydoğusunda Murcia'da bir yönetim bölümü. 14 863 km² yüzölçümünde, 295 932 (1922) nüfuslu, geniş alanları yarı kurak La Mancha düzlükleriyle kaplanmış olup güneydoğusunda, 1 798 metreye yükselen Sierra de Alcaraz gibi dağlar vardır. Ekili yerleri az, nüfusu seyrektir. Başlıca ürünü tahıl ve halfa otudur. Önemli bir hayvancılık alanıdır. Akarsuları Júcar ve Seguro'dur.

2 — İspanya'da Albacete yönetim bölümünün 31 960 (1920) nüfuslu merkezi. Denizden yüksekliği 700 m olup La Mancha'da, Madrit'ten Valencia, Alicante ve Cartagena'ya giden yollar üzerindedir. Eskiden tahkimli bir yerdi. Canlı bir ticaret ve sanat merkezidir. A. da yıllık panayır kurulur. Bıçakçılığı tanınmıştır.

ALBANI: 1 — Roma'nın tanınmış asil bir ailesi. Söylendiğine göre Türkler, Arnavutluk'u aldıkları zaman gûya buradan 1464 te Roma'ya göç etmiş olan bu aileden bir papa (Clemens XI. hısımlarını koruyarak aileyi zenginleştirmiştir) ile bir de başkardinal yetişmiştir. Bunlardan en tanınmış olanı, Papalık diplomatı ve kardinal olan Alessandro (b. bk.) dur.

2 — **Alessandro** (1672 - 1779), kardinal, Vatikan diplomatı ve 1761 den başlıyarak Vatikan kitaplığı müdürü. Papa Clemens XI. in yeğeni Winckelmann'ın dostu olan Albanı, sanatçıların koruyucusu ve sanat eserlerinin toplayıcısı olarak ün kazanmıştı. Onun bir heykel koleksiyonu, Clemens XII. tarafından satın alınarak, yeni Museo Capitolino'nun temelini teşkil etmiştir. Bir madalya koleksiyonu ise, papalara ait madalya müzesinin ilk çekirdeğini meydana getirmiştir. Via Salaria'da yaptırdığı villa, o zaman hüküm süren eski eserler merakının bir sembolü haline gelmiş ve sonradan meydana gelen villa-müzelerine örnek olmuştur.

3 — **Francesco** (1578 - 1660), İtalyan ressamı. Bolonya'da doğmuş, orada ölmüştür, Annibale Carracci'nin öğrencisidir. Yaratış fikrinden ve renk inceliklerinden yoksun oluşu tenkid edilir. Tabiat görünümlerini ve duru gökyüzünü konu edinen resimlerinde, büyük bir başarı göstermiştir. Bologna'da Fava sarayının duvarlarını o süslemiştir. Doria galerisinde de Albani'nin dikkate değer eserleri vardır.

4 — **Emma** [asıl adı: **Marie Cécile LAJEUNESSE**] (1852-1930), tanınmış dramatik soprano. Kanada'da doğmuştur. İlk başarılarını New'York'ta Albany kilisesinde gösterdikten sonra Paris'e gitmiş, oradada Duprez'den ders almış, sonra da Milano'ya geçmiştir. Messina'da Somnambula tiyatrosunda ilk defa olarak sahneye çıkmış, sonra Floransa'da Via della Pergola tiyatrosunda prima donna olarak çalışmış, Londra, Petersburg ve New York'ta sesini dinletmiştir. Olgun bir sesi olduğu kadar büyük bir san'at yeteneği de olan Albani, aynı zamanda iyi bir piyanist ve değerli bir yazar idi. 40 yıllık tiyatro hayatını, İngilizce olarak yazdığı *Forty Years of Song* (Kırk şarkı yılı) [1911] adlı kitapta anlatmıştır.

ALBANİ KÖŞKÜ (Villa albani), Roma yöresinde, kardinal Alessandro Albani tarafından yaptırılan tanınmış köşk. Pompei evleri plânlarına uygun olarak yapılan bu köşkün içinde, Apollon Sauroktonos'un tunçtan bir kopyası ile Herakles'in dinlenmesi, oklarla delinmiş Niobe'nin oğulları ve Praxiteles'in Eros'u gibi mermerden kopya heykeller ve ayrıca oturmuş durumda Faustina'nın mermerden bir heykeli bulunmaktaydı. 1796 da utkulu Fransız orduları, Albani villasını birçok şaheserlerinden yoksun bırakmıştı. 1815 te geri verilen bu eserler satılığa çıkarılınca, birkaçı Louvre müzesinde kalmış, birçoğu da Bavyera kıralı tarafından Münih heykel galerisi (Glyptothek) için satın alınmıştır.

ALBANİA (Kafkas Albaniası), Kafkasya'da İberia (Gürcistan) doğusundan Hazer denizine kadar uzanan bölgenin eski adı. İlkçağ yazarlarından Ptolemaios ile Plinius buranın sınırlarını vermişlerdir. Strabon ise memleketin tabiatından ve ürünlerinden bahsetmiştir. Memlekette, derebeyleri yönetimi altında, türlü diyelekler konuşan bir halk yaşamıştır. Bunların 26 oymağı vardı. M. Ö. I. yüzyılda Romalılar'la savaşmışlardır. Memleketleri, önce Romalılar'la Partlar, sonra da Bizanslılar'la Sasanlılar arasındaki savaşlara sahne olmuştur. Bunlar, VII. yüzyılda etrafla temasta bulunmuşlar ve hıristiyan olmuşlardır.

DİL. Alban dili, bazı özel isimlerden başka, dil belgesi bırakmamıştır. Böyle olmakla beraber, bu dilin kalıntıları, Kafkas dillerinin kuzeydoğu (Çeçen-Lezgi) grupuna giren şu dağınık dil adacıklarında saklıdır: Samur kolundan olan *Kʿüri* (Samur ve Küri bölgelerinin doğu, Kuban bölgesinin de kuzey kısmı), *Ağul* (Gulgarıçay ve Kuraḩçay yöresi), *Cek (Haputli* veya *Krız:* Şahdağ eteğiyle Hazer denizi kıyısı) ve aynı kuzeydoğu grupu içinde birer bağımsız üye olan *Arçi* (Kazikumuk bölgesinde Koysu ırmağının kollarından olan Ḩotar'ın kıyısında bir köy),

Udi (Nuha bölgesinde Niş ve Vardaşen köylerinde) ve *Hinalug* (Şahdağ eteğinde bir köy). Bunlar, genel olarak Bakû'nun batı ve kuzeybatısında konuşulan dillerdir

Alban dili eskiden yazılmıştır. Ermeni alfabesini icadeden rahip Mesrop, Gürciler için de bir alfabe düzenledikten sonra, Albanlar'a geçmiş ve Alban (Aɫvan) alfa-

ALBAN YAZISI

besini meydana getirmiştir. 1535 yılından kalma Ermenice bir el yazmasında, Ermeni dilinde, fakat Alban alfabesiyle yazılı iki satıra raslanmış ve 21 Alban harfi saptanabilmiştir.

ALBANO DAĞI (Monti Albani, Colli Laziali), İtalya'da Latium bölgesinde ve Roma'nın güneydoğusunda volkanik bir dağ. 60 km yi bulan ve çok güzel ormanlarla kaplanmış olan çevresinde, 945 m yükseklikte Monte Cavo ve 956 m yükseklikte Punta Faetta gibi dorukları ve tabanı kuru bir krateri vardır. Güneybatısında üç krater gölü: Albano, Castello ve Nemi gölleri bulunmaktadır.

ALBANO GÖLÜ (Lago di Albano, Albanus Lacus), İtalya'nın Latium bölümünde volkanik yapılı Albano dağındaki üç krater gölünden birisi. Göl, Monte Cavo'nun güney eteğinde olup, yeraltı kaynaklariyle beslenir ve batı kenarında Castel Gandolfo yanında M. Ö. 396 da kayalar içine açılmış bir kanal ile sularının fazlası boşalır. Denizden yüksekliği 293 m, uzunluğu 3, 7, genişliği 2 km, derinliği 170 m kadardır; balığı boldur; kenarlarında kestane ormanları ve bağlar vardır.

ALBANO LAZIALE [*albano ladziale* ok.], İtalya'da Roma'nın güneydoğusunda Albano gölü kenarında bir şehir. Denizden 400 m yüksekte, 9 360 (1921) nüfusludur. Roma devrinde yazlık olarak önem kazanmıştı; o zamana ait birtakım yapı kalıntılariyle 1846 da yapılmış olan 300 m uzunlukta ve 59 m yükseklikte bir su kemeri vardır; demiryolu ile Roma'ya ve deniz kıyısına bağlıdır.

ALBANY [*ɔlbîni* ok.]: 1 — Amerika Birleşik Devletleri'nden New York'ta bir şehir. 1614 te Holândalılar tarafından Fort Orange adiyle, güzel bir yerde, sekiler şeklinde yükselen tepeler üzerinde kurulmuştur. Hudson nehrinin bir köprü ile geçit verdiği, Erie ve Champlain kanallarının bu nehre açıldığı ve birçok demiryollarının birleştiği verimli bir yerdedir. 1850 de nüfusu 50 000 iken, 1940 da 130 577 ye çıkmıştır. A., tahıl, kereste ve hayvan pazarıdır; makine, bira, kâğıt, demiryolu ve elektrik malzemesi fabrikalarının bulunduğu bir endüstri merkezidir. Üniversitesi, 1 milyonu aşkın kitabı bulunan bir kitaplığı, müzesi, astronomi gözlemevi, 1791 de kurulmuş olan Albany Enstitüsü vardır.

2 — Kanada'nın güneyinde Ontario bölümünde bir nehir. Cat ve St. Joseph göllerinden doğar; batıya doğru yer yer genişliyerek ve birtakım göller yaparak akar; Fort Albany yanında Hudson körfezinin bir kolu olan James Bay'in güneybatısına dökülür. Buharlı gemilerin işlemesine elverişli bir su yoludur; uzunluğu 400 km kadardır.

3 — Avustralya'nın güneybatısında 4 000 (1925) nüfuslu bir liman şehri. King George Sund'un batı kıyısında güzel bir yerde kurulmuştur. Perth'e demiryoliyle bağlıdır. Ikliminin elverişliliği dolayısiyle çok uğranılan bir kür yeridir.

ALBANY DUKALIĞI, İskoçya'nın Clyde ve Forth bölümünün eski adına nispetle İskoçya ile İngiltere hanedanları prenslerinden bazılarının taşıdıkları san. Bu san, ilk defa kıral Robert III. tarafından kardeşi ile Fife kontu Robert Stewart'a, 1398 tarihlerine doğru verilmiş, fakat 1425 te ortadan kaldırılmıştır. Sonra 1458 e doğru Annandale lordu ve March kontu Alexander Stewart'a aynı san verilmişse de, oğlu ve ardası John Stewart, yasalı mirasçı bırakmaksızın ölmüş olduğundan, 1565 te İskoçya kıraliçesi Mary tarafından Lord Darnley diye tanınmış olan Henry Stuart'a verilmiştir. Sonra da bunun oğlu ve İskoçya kıralı James VI. (veya İngiltere Kıralı James I.)ya geçmiş, bu da ikinci oğlu Charles'a bağışlamıştır. Charles II. tarafından 1660 ta York dukası James (sonraki kıral James II.)e verilmiş, 1716 da ise Kıral George I. in en küçük kardeşi olan Osnabrück piskoposu Ernst August'a York dükalığı ile birlikte geçmiş, fakat 1728 de mirasçı bırakmadan öldüğünden, bu aile de sönmüştür. 1760 da kıral George III. ün kardeşi York ve Albany Dukası sanını almışsa da, bu da çocuk bırakmadan 1767 de ölmüştür. 1784 tarihinden itibaren aynı sanı taşıyan kıral George III. ün ikinci oğlu Frederick, gene mirasçı bırakmadan ölmüş (1827), 1881 de ise kıraliçe Victoria'nın en küçük oğlu prens Leopold, Albany Dukası sanını almıştır.

ALBANY DUKASI, Leopold (1853 1884), İngiltere kıraliçesi Victoria'nın yedinci çocuğu. 1882 de Waldeck prensesi Helene ile evlenmiştir. Sachsen-Coburg Gotha Dukası Karl'ın babasıdır.

ALBARRÁN [*albarran* ok.], **Joaquín** (1860-1912), Fransız hekimi. Cuba'da doğmuş 18 yaşında Fransa'ya gelmiş ve burada yerleşmiştir. Ünlü ürolog Guyon'un en büyük öğrenicisi ve sonra da ardası olmuştur. Modern ürolojinin kurucularından biridir. Bu bilgi kolunun anatomiko-patolojik ve bakteriolojik temellerini atmıştır. Uretre'lerin kateterizmini kolaylaştırmıştır.

Birçok yeni ameliyat usulleri bulmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Les tumeurs de la vessie* (Sidik torbası urları) [1899], *Les maladies chirurgicales du rein et de l'urètre* (Böbrek ve siyek cerrahî hastalıkları) [1899], *Exploration des fonctions rénales* (Böbrek görevleri üzerinde araştırma) [1905], *Médicine opératoire des voies urinaires* (Sidik yolları cerrahlığı) [1909] dir.

ALBASMA (Hek.), loğusa hummasına tutulan bazı kadınlarda intanın şiddeti sonucu olarak, görme ve işitme kuruntulariyle birlikte ciltte de kırmızı lekeler meydana gelmesi.

Folklorda, böyle kadınların «Alkarısı» denen uğursuz bir varlığın kötülüğüne uğradığına inanıldığından hastalığı hafifletmek için, bu uğursuz varlığı memnun etmek üzere, hastalara al renkte elbiseler giydirmek görenek olmuştur. Bk. ALBASTI.

ALBASTI (Folk.), loğusa humması (hummâ-yı nifasî= fièvre purpérale) nın halk arasındaki adı. Bu hastalık ve bunu loğusaya getiren «Alkarısı» (bazı yerlerde Alkızı, Alanası) adındaki efsane hakkında türlü boş inanlarla, inanışlar yaşamaktadır. Albastı'ya ve Alkarısı'na karşı korunmak için büyü tedbirleri, hastalığın giderilmesi için, çoğu yine büyü sayılabilecek çeşitli tedavi yöntemleri kullanılır.

İnanışa göre, Alkarısı, ahırlarda, yıkık yerlerde bulunur. Loğusalardan başka iyi atlara, özel olarak aygırlara da tebelleş olur. Onlara binip koşturur, terletir; yelelerini

örer. Alkarısı, gözleri tepesinde bir kadın sanılır. Genel olarak yaşlı, çirkin, vücudu ile uzun dağınık saçları yağlı, uzun parmaklı ve uzun tırnaklı, dişlek, al gömlek giymiş, bazı yerlerde, Devanası gibi memelerini omuzlarının üstüne atan, bazı kere de elleri ve ayakları küçük bir kadın olarak tasarlanır.

Alkarısı, loğusaya kırkı içinde gelir. Bacadan indiğine veya loğusalı evin önünde, elinde ateşle geldiğine, yalnız bırakılmış loğusalara geceleri tebelleş olduğuna inanılır. Alkarısı, korunma tedbirleri alınmamış, evde yalnız kalmış loğusaların göğsüne oturur, ciğerini alır, suya batırır; bu sırada yetişilip Alkarısı yakalanmazsa veya gereken tedbirler alınmazsa, loğusayı kurtarmak imkânsızdır. Alkarısı'nın en çok korktuğu, demirden yapılmış bir nesne veya Kur'an, muska, v. b. kutsal şeyler bulundurmak, loğusaya kırmızı taşlı iğne takmak, yatağına kırmızı kordelâ veya bez bağlamak, Alkarısı'ndan korunma tedbirleridir. Alkarısını yakalamak da mümkündür. Yakalıyan kimse onun bir yerine bir iğne veya çuvaldız soktu mu, Alkarısı ona köle olur. Bu iğne veya çuvaldızı Alkarısı kendiliğinden çıkaramaz. Onu yakalıyan adam, kendine, soyuna, nefes ettiği kimselerle kendi eşyalarından bir şeyi üzerinde taşıyanlara zarar vermiyeceğine and içirdikten sonra, Alkarısı'nı bırakır. Bunu yapanlara «ocaklılar» denir. Ocaklıların evinden bir şeyi, eşyasından bir parçayı lohusanın evinde bulundurmak en iyi korunma tedbiridir. Bundan başka, loğusayı yalnız bırakmamak, kırkı içinde sokağa çıkarmamak, gündüzleri uyutmamak gibi korunma çareleri de vardır. Alkarısı, erkek ve ışık bulunan yerlere yaklaşmaz.

Albastıktan sonra başlıca tedavi yöntemleri: ocaklısının (veya hocanın) okuması, kurşun dökme, demirleri biribirine vurup ses çıkartma, loğusanın yanına aygır getirip kişnetme, kurban edilmiş koyunun kurutulmuş burnunu, kurt derisi veya dişi salyangoz kabuğu gibi şeyleri loğusanın başucuna asma, bastığı zaman serptiği sanılan şeyleri toplasın diye, loğusanın göğsü üzerine bir kaz getirip koyma, kara saplı bir bıçakla loğusanın yatağı etrafını çizme, meryemana otu pişirip içirme, gelincik şerbeti içirme v. b. Birçok yerlerde silâh patlatılarak Alkarısı korkutulur. Baygın yatan lohusa, silâh sesini duyup uyanırsa kurtulmuş demektir; uyanmazsa umut yoktur, lohusanın ölümü muhakkaktır.

ALBATROS (Diomedea), kuşların fırtına kuşları (Tubinares) takımına bağlı prosellariide (Procellariidae) familyasının bir cinsi. Kuvvetli ve keskin gagalarının ucu çengel şeklinde kıvrıktır. Vücutları kuvvetli ve büyük, boyunları kısa, kalındır. Uçan deniz kuşlarının en büyükleridir. Başları büyüktür. Ayakları üç parmaklı, kısa ve kuvvetlidir. Parmaklarının arasında yüzmeğe yarıyan bir deri vardır.

ALBATROS

Kanadları dardır. Günlerce uçar ve iyi yüzebilirler. Güney yarımküresi denizlerinde yaşarlar. Balıklarla, mürekkep balıklariyle ve kabuklu hayvanlarla beslenirler. Etleri yenmez. *Diomedea exulans* adlı türü beyaz renklidir. Yalnız kanad tüyleri siyahtır. Kanadlar gerildiği zaman 3-4 m kadar genişlikte olabilir. Güney denizlerinde yaşarlar. Fakat kuzeyde Bering boğazına kadar çıktıkları da görülmüştür. Gemileri yüzlerce mil takibederler. Atlas Okyanusu'nun ve Büyük Okyanus'un ıssız adalarında büyük koloniler halinde kuluçkaya yatarlar. 12 cm uzunlukta büyük beyaz bir yumurta yaparlar. *D. melanophrys*'in gözlerinin üzerinde siyah, siyahımtırak kurşunî bir leke vardır. Vapur dumanı renginde kurşunî renkli albatros türü de *Phobetria* (*Diomedea*) *fuliginosa*'dır. Gözlerinin hemen arkasında beyaz bir leke vardır. Güney kutup denizlerinde yaşar. Afrika, Yeni Zelanda ve Avustralya'ya kadar olan bölgelerde bulunur. *D. albatrus* ve *D. nigripes* diğer tanınmış türlerindendir.

ALBAVILLA, Pietro de [*Pierre d'Albeville*] (XVII. yüzyıl), İtalyan Türkoloğu. Kendisi gibi Capucin rahibi olan Bernardo da Parigi (Bernard de Paris)nin hazırladığı Fransızca'dan Türkçe'ye 4 ciltlik sözlüğü Lâtince'ye ve İtalyanca'ya çevirerek, birincisini 2 cilt halinde *Vocabularium italico-turcicum ex Gallico versum* (Fransızca'dan tercüme edilen İtalyanca-Türkçe sözlük) [1665], ikincisini de 3 cilt olarak, *Vocabulario italiano-turchesco* (İtalyanca'dan Türkçe'ye sözlük) [1665] adı altında yayımlamıştır. Her iki yazar 1667 de Paris'te *Grammaire turque* (Türkçe gramer) adlı bir eser de meydana getirmişlerdir.

ALBAY, en yukarı üstsubay rütbesi. Kara ve hava ordusunda omuzundaki apuletler üzerinde metalden iki uzunca çubuk ve üç yıldız taşır. Denizciler de yazlık elbiselerin omuzlarında aynı işareti, kışlık elbiselerin kol kapaklarında dört kalın sırma taşırlar. Albay gibi işaret taşıyan kara, deniz, hava kuvvetlerinin birinci sınıf askerî memurları vardır. Fakat bu askerî memurların kol şeritleriyle metalden çubuk ve yıldızları beyaz renkte olur. Albayların bu işaretleri ise, manevra ve talim kılığında mat renkte, günlük kıyafette de sarı renktedir. Albay apoletinin resmi için bk. ÜNİFORMA.

ALBAY: 1 — (1928 den beri: *Legaspi*), Filipin adalalarından Luzon'un Camarines yarımadasında ve A. volkanının güney eteğinde 53 000 (1927) nüfuslu bir şehir. Burada aynı adla anılan bir körfez de vardır.

2 — **(Mayon),** Filipin adalarının en büyüğü olan Luzon'un güneydoğusuna doğru uzanan, Camarines yarımadasında bir yanardağ. Yüksekliği 2 520 m dir.

ALBEDO (Lat. *albus* = beyaz), bir cisim tarafından difüz yani yayık olarak yansıtılan ışık miktarının, bu cisim üzerine düşen ışık miktarına oranı. Beyaz, bir ışık (güneş ışığı) tarafından aydınlatılan bir cismin A. sunun büyüklüğü oranında beyaz görünür. Meselâ tebeşir A. su çok büyük olan bir maddedir. Astronomide ay ve plânetlerin A. ları önemlidir. Bazı cisimlerle ay ve plânetlerin A. ları aşağıdaki cetvelde verilmiştir.

Cisim	Albedo
Yeni yağmış kar	0,78
Alçı	0,30
Ay	0,04-0,14
Merkür	0,07
Venüs	0,59
Arz	0,45
Mars	0,15
Jupiter	0,56
Saturn	0,63
Uranus	0,63
Neptun	0,73

ALBEDYLL [*ąlbedil* ok.], **Emil von** (1824-1897), Prusya generali. 1862 de askerî kabineye girmiş, 1870-71 savaşında önemli görevler almıştır. 1871-88 arasında imparator Wilhelm I. in askerî kabinesi başkanlığını yapmıştır.

ALBEMARLE [*ælbimarl* ok.] veya **ISABELA,** Büyük Okyanus'ta ekvator'un hemen güneyinde ve Güney Amerika'nın batı kıyılarından 1200 km kadar uzakta 10 kadar büyük ve birçok küçük adadan meydana gelmiş, Ecuator Devleti'ne ait Galápagos adalar grupundan biri ve en büyüğü. Bütün adaların yüzölçümü 7 430 km². A. nın ise 4 288 km² dir. A. adası da diğerleri gibi volkanik asıllıdır. Iklim, yüksekliğe göre büyük değişiklikler gösterir; fakat ekvatorun yakınında olduğu halde, Güney Kutup'tan gelen soğuk su akıntıları dolayısiyle serindir. Yağış yükseklikle artar. Kenarlarda lâvlar üzerinde, bitkiler gelişkin olmamakla beraber yükseklerde gürdür. Bu adalarda çok büyük kaplumbağalar vardır; şekerkamışı, muz, ananas yetişir.

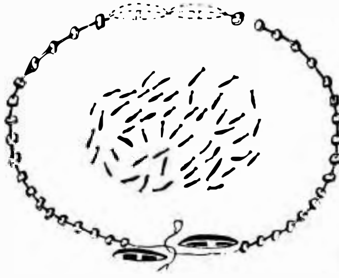
ALBEMARLE DUKASI: bk. MONK.

ALBEMARLE SOUND [*ælbimarl saund* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nden Kuzey Carolina'nın kıyılarında bir denizkulağı. Genişliği 5-22, uzunluğu 90 km ve derinliği 3-7 m dir. Roanoke gibi birtakım nehirler, dar bir kıyı kordonunun Atlas Okyanusu'ndan ayırdığı bu göle dökülür; onun için suları tatlıdır; içinde bol balık bulunur. Güneyindeki Pamplico denizkulağına, aralıklı olarak uzanan kıyı kordonu gerisinden bağlanır; bir kanal ile de kuzeydeki Chesapeakebai'a geçilir.

ALBÉNIZ [*albenith* ok.], **Isaac** (29 mayıs 1860-25 mayıs 1909), İspanyol bestecisi. Camprodón (Katalonya) da doğmuş, Arcachon'da ölmüştür. Uzun zaman Fransa'da oturmuş olduğu halde, eserleri memleketinin sesini taşır. Piyano için yazdığı parçalar, *Pepita Jiménez* operası, *Catalonia* adını taşıyan senfonik poemi ile ünlü *Triana*'yı içine alan on iki parçalık *Iberia* süviti, İspanyol musikisinin övüneceği eserlerdendir.

ALBÉNIZ

ALBERABER AĞI, Marmara denizinin körfez ve kıyılarında kurulan gezici dalyanlardan Şire, Kurdağzı, Kırma, Kepasti adı verilen dalyanların ağız direklerine bağlanılan yedek ağ. Balıklar çok olarak gelir, bunlardan bir kısmı veya hepsi dalyanın ağzında kalırlarsa, vikla direğinde gözcülük eden dalyan reisi tarafından «alberaber» emri verilmesi üzerine, bir kayığa hemen üç tayfa girip bu ağ ile balıkların geri dönme yolunu keserler.

ALBERABER AĞI

ALBERDI, Juan Bautista (1814-1886), Arjantin'li hukuk ve politika adamı. Arjantin'de demokrasiyi savunanlardan biri olmuştur. 1837 de Rosas'a karşı bir ayaklanma teşebbüsünde bulunmuş ve memleketinden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1851 de, Urquiza dâvasından sonra memleketine dönmüş ve görevle Avrupa'ya gönderilmişse de, hasımları olan Mitre(1862) ile Sarmiento(1868)nun iktidara gelişi, onu politikadan uzaklaştırmıştır. 1878 de bir süre için vatanına dönmüş ise de, Paris'te yalnız ve yoksul bir halde ölmüştür. Arjantin hükümeti üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Yazdığı birçok hukuk eserleri arasında en tanınmışı *Bases y puntos de partida para la organización política de la República Argentina* (Arjantin Cümhuriyeti'nin siyasî örgütü için temeller ve hareket noktaları) [1852] adlı kitabıdır.

ALBERDINK THIJM [*alberdink tąym* ok.] : 1 — **Josephus Albertus** (1820 - 1889), Holânda'lı yazar ve sanat tenkidcisi. Amsterdam'da estetik ve sanat tarihi profesörlüğü yapmıştır. Şiirleri ve hikâyeleri arasında en önemlileri şunlardır: *Karolingische verhalen* (Karoling hikâyeleri) [1851], *Geertruide van Oosten* [1853], *Mejuffruw Leclerc* (Matmazel Leclerc) [1854].

2 — **Lodewijk** (doğ. 1864), Holânda'lı yazar, şair ve tenkidci. Josephus Albertus'un en küçük oğludur, Haarlem'de yaşamıştır. 1885 ten başlıyarak ihtilâlci edebiyata katılmış ve *De Nieuwe Gids* adlı dergiye **Lodewijk van Deyssel** takma adiyle makaleler yazmıştır. 1894 ten beri *De XXste Eeuw* (eskiden adı: *Tweemaandelijksch tijdschrift voor letteren*) ile 1909 dan sonra da *De Nieuwe Gids* adındaki aylık derginin başyazarlığını yapmıştır. *Eene liefde* (Bir aşk) [1887], *De kleine republiek* (Küçük cumhuriyet) [1888] adındaki naturalist romanlar ile *Uit het leven van Frank Rozelaar* (Frank Rozelaar'ın hâtıraları ve düşünceleri) [1911] adlı eserleri vermiştir.

ALBERGATI, Niccolò (1375-1443), İtalyan kardinali. 1431 de papa Eugenius IV. tarafından kendisine Basel (Bâle) Konsili'ne başkanlık etmek görevi verilmiştir.

ALBERGATI CAPACELLI [*albergąti kapaçęli* ok.], **Francesco, Marchese** (1728-1804), İtalyan tiyatro yazarı. Polonya'da doğmuş, Zola'da ölmüştür. Daha çok «Zola» adındaki şatosunda otururdu. Oradaki tiyatro için Voltaire ve Goldoni'ninkiler tarzında komediler yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Il prigioniero* (Esir) [1773], *Il saggio amico* (Uslu dost), *Il pomo* (Elma).

ALBERGOTTI, Francesco (1304-1376), İtalyan hukukçusu. *Digesta* ve *Codex* tefsirleri beğenilmiştir.

ALBERIC [*alberįk* ok.] (1080-1148), Fransız Benediktin rahibi ve kardinal. Çeşitli diplomasi görevlerinde bulunmuş olan A., St. Bernard ile birlikte İkinci Haçlılar Seferi'ni teşvik edenlerdendir.

ALBERICH [*alberik* ok.]: 1 — **A. I.** (ölm. 925), Roma patricius (başkan) u. Önce Camerino Markisi iken Roma'ya egemen olduktan sonra Spoleto Dukalığı'nı elde etmiş ve 916 da papa Iohannes X. ile birlikte Roma'yı Sarazenler'in yağma akınlarından kurtarmıştır.

2 — **A. II.** (ölm. 954), Roma patricius'u ve evvelkinin oğlu. Roma patricius'u ve senatörü sıfatiyle 932 den başlıyarak papaları nüfuzu altına almış ve Roma manastırlarını düzene sokmuştur.

ALBERONI, Giulio (1664-1752), İtalyan aslından kardinal ve İspanya başbakanı. Parma Dukası'nın Madrit

elçiliğini yaptığı sırada dukanın kızı Farnese prensesi Elisabetta ile İspanya kıralı Felipe V. in evlenmelerinde başarı ile aracılık etmesi üzerine, danışman olarak kıraliçenin hizmetine alınmıştır. 1717 den başlıyarak başkanlığa seçilmiş. devletin maliyesini düzene koymuş, ordu ve donanmayı çoğaltmıştır. Büyük bir tutku ve enerji ile güttüğü dış siyasetinin amacı, Utrecht barış antlaşması (1713) ile İspanya'rın İtalya'da kaybettiği toprakları yeniden kazanmaktı. Bunun için İsveç ve İngiltere tahtına hak iddia eden Stuart hanedanı ile münasebete girişmiş, İspanya'dan yolladığı kuvvetler ile Sardunya'yı (1717) ve Sicilya'yı (1718) işgal etmiştir. A. nın bu saldırışına karşı Dörtler Bağlaşması (İngiltere, Fransa, Holânda ve Avusturya) kuvvetleri Kap Passaro'da İspanya donanmasını yok etmişler (1718) ve İspanya topraklarına yayılmaya başlamışlardır. Bağlaşıkların baskısı altında işten çıkarılıp İspanya'dan sürülen A., İtalya'ya gelmiş, bir süre bir manastırda kapalı yaşadıktan sonra, papa Clemens XII. tarafından Ravenna'nın ve Benedictus XIV. tarafından da Bologna'nın ruhanî yönetimi başına (legatum) geçirilmiştir.

ALBERONI

ALBERS, Johann Abraham (1772-1821), Alman hekimi. Bremen'de doğmuş ve yine orada ölmüştür. Jurine ile birlikte kuşpalazı (croup) hakkındaki çalışmaları sayesinde 1801 de Fransa hükümetinin koyduğu ödeni kazanmıştır.

ALBERT, 719 numaralı küçük plânet. 3.10.1911 de Palisa tarafından keşfedilmiştir. Eksantrisitesi öteki küçük plânetlerinkinden çok büyük olup yerinkine yakındır. Bu sebeple güneş paralaksının belirtilmesinde kullanılabilir. Yörüngesi üzerinde Jupiter'in çok yakınına kadar gelebildiği için, onun yaptığı pertürbasyon (çekme etkisi) büyüktür. Perihelde iken güneşten uzaklığı 177 milyon km dir.

ALBERT [*albēr* ok.], Fransa'da Somme departmanının Péronne yönetim bölümünde bir şehir. Demiryolu ve Ancre ırmağı üzerindedir. Yün ipi, şeker ve makine fabrikaları vardır. A. in nüfusu 7 300, denizden yüksekliği 66 m dir.

ALBERT (ailesi), Venaissin kontluğunda asîl bir aile. XV. yüzyıl başlarında İtalya'dan Fransaya gitmiş, tanınmış devlet ve din adamları yetiştirmiştir.

ALBERT, Macaristan kıralı: bk. ALBRECHT V.

ALBERT, [Aix'li] [Albertus veya Adalbertus yahut Albericus Aquensis] (XI. — XII. yüzyıllar), Aix-la-Chapelle (Aachen) kilisesinin başpapazı. 1121-1158 de yazdığı *Liber Christianae expeditionis pro ereptione, emendatione, restitutione sanctae Hierosolymitanae ecclesiae* (İlk Haçlılar seferi tarihi) olaylar bakımından çok değerli bir kaynaktır.

ALBERT, [**«Bahtiyar»** diye anılır] (1150?-1214). Kudüs Lâtin patriği. 1204 te Kudüs patrikliğine atanmış, fakat Akkâ (Saint-Jean-d'Acre) da oturmuş ve burada öldürülmüştür.

ALBERT [**«Büyük Albert»**, *Albertus Magnus*] (1193-1280), Ortaçağ'ın en ünlü filozof ve bilginlerinden. Lauingen'de (Almanya) doğmuştur. Bollstadt kontları ailesinden idi.

1222 de Dominiken tarikatına girmiş, Regensburg, Kolonya ile üç yıl kaldığı Paris'te felsefe okutmuştur. Paris'te derslerine koşan halk, okadar kalabalıktı ki çok geçmeden derslerini açık havada bir alanda vermek zorunda kalmıştır. Bu alan hâlâ onun adını taşımaktadır. (*Maubert* alanı; *Maubert* = *Magister Albertus*'un kısalmış şekli).

BÜYÜK ALBERT

A., St. Thomas Aquinas'ın hocası idi ve eserini, ünlü öğrencisinin eserinden ayırdetmek güçtür. Etienne Gilson, *Philosophie au moyen âge* (Ortaçağ'da felsefe) adlı kitabında St. Thomas'ın «hocasına çok şey borçlu» olduğunu anlatmaktadır. Albert, Batı'ya Aristo'nun tercümelerini getirmiş olan Araplar'la hahamların eserlerini incelemiştir. Aristo felsefesini bütünlüğü ile kavramış ve bundan, Hıristiyanlık inançlarının nasıl faydalanabileceğini ilk olarak o görmüştür. akıl alanında kalan fikirlerle iman alanında tutulacakları, birbirlerinden açık olarak ilk ayıran da o olmuştur: *De Vegetabilibus libri* ve *De Animalibus libri*, Aristo'nun tabiat bilimlerine ait yazıları için A., tarafından meydana getirilmiş başarılı şerhlerdir. A. kuvvetli bir deneysel bilim taraflısı idi, araştırmalara da çok önem verirdi. Kimya alanında birçok buluşları vardır. Hattâ söylendiğine göre, yürüyen ve söz söyliyen bir insan otomatı yapmıştır. Kâhin olarak da tanınmış, bu alandaki ünü günümüze kadar sürmüştür. Hâlâ *Büyük Albert'in sırları* ve *Küçük Albert'in sırları* gibi fal ve büyü kitaplarına başvuran saf adamlar vardır.

Kolonya (Köln) da ölen A., 1932 yılında hıristiyan azizleri arasına alınmıştır.

ALBERT [**«Soysuzlaşmış»** diye anılır] (1240 - 1314), Thüringen landgravı ve Meissen margrâvı. İmparator Friedrich II. nin kızı Margarete ile evlenmiş ve topraklarını imparator Adolf von Nassau'a satmıştır. Bu yüzden oğulları ile arasında savaş çıkmıştır.

ALBERT, [Stade'li] (XIII. yüzyıl), rahip ve tarihçi. 1232 de Stade manastırının başrahipliğini yapmıştır. 1256 tarihine kadar gelen bir kroniği (*Annales Stadenses*) ile tanınmıştır.

ALBERT [*albēr* ok.], **Alexandre Martin** (1815 - 1895), Fransız siyaset adamı. 1848 geçici hükümet üyeliğinde bulunmuştur. «İşçi Albert» adiyle tanınmış olup, geçici hükümet üyesi sıfatiyle Louis Blanc'ın yanında ancak ikinci derecede bir rol oynıyarak Luxemburg Komisyonu başkan yardımcısı olmuştur. 15 mayıs ayaklanmasına katıldığından, Bourges yüksek mahkemesi tarafından on yıl hapsine hüküm verilmiştir.

ALBERT [*albēr* ok.], **Eugen d'** (1864-1932) İngiliz bestecisi ve piyano çalıcısı. İlk müzik derslerinin dans öğretmeni ile balet bestecisi olan babasından almış ve bu sanata olan büyük istidadı küçük yaşta belirmiştir. 1881 de Mendelssohn Bursu'nu kazanarak dış memleketlerde öğre-

nimine devam etmiş, Viyana'da Hans Richter'den, Weimar'da da Liszt'den ders almıştır. Piyanist olarak da A. e büyük virtüozlardan biri gözü ile bakılmaktadır. *Tiefland* operası (1903) ile kendini bütün dünyaya tanıtmıştır. Eserleri arasında en önemlileri şunlardır: *Ölü gözler, Siyah orkideler, Sirocco* operaları ile, iki konçerto, bir sonat ve lied'ler.

ALBERT [*ælbīrt* ok.], **Francis Charles Augustus Albert Emmanuel** (1819 - 1861), İngiliz kıraliçesi Victoria'nın kocası. «Prince Consort» diye anılır. Saksonya - Coburg - Gotha Dukası Ernest'in ikinci oğlu olup, 1840 ta Victoria ile evlenmiş, kıraliçe ile İngiltere'nin dış siyaseti üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Güzel sanatları, edebiyatı ve endüstriyi korumakal ün almıştır.

PRENS ALBERT

ALBERT, Friedrich August (1828-1902), 1873 ten itibaren Saksonya kıralı. Saksonya korgenerali ve piyade kuvvetleri komutanı olup, 1870 te prens Friedrich Karl'ın ordusuna katılan Saksonya kuvvetlerinin komutanlığını üzerine almış, Metz savaşlarında bulunmuş, sonra Prusya prensiyle birlikte Chalôns'da ve Mac-Mahon'un komutasında bulunan Fransız ordusuna karşı yürüyerek, Sedan'ı almıştır. Bunun üzerine Paris kapılarına gelerek Champigny savaşında yararlık göstermiştir. 1873 te orduda 50 inci hizmet yılının kutlanması bağıntısiyle Dresden'de kendisine feldmareşallik asası verilmiştir.

ALBERT, Honoré - Charles (1848 - 1922), Monaco prensi. Bilgin ve okeanografyacı olarak tanınmıştır. Paris'te «Institut Océanographique» ve Monaco'da «Musée Océanographique» i kurmuştur (1906).

ALBERT I. (ölm. 1192), Liége prens-piskoposu. Lorrain Dukası Godefroy III. ün oğludur. Hochstaedt kontunun kardeşi Lothaire'in rakibi bulunan Albert, Roma'ya giderek papa Celestinus II. ye seçimini onaylatmış, fakat Lothaire'in koruyucusu imparator Hanri VI. tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Liégeliler, Lothaire'i ele geçirerek diri diri derisini yüzmüşlerdir.

ALBERT I., [Käfernburg'lu] (ölm. 1232), Magdeburg başpiskoposu. Almanya'da papalığın temsilciliğini yapmıştır. Papa adına Otto IV. ü tahttan indirerek Friedrih II. nin imparator seçilmesine yardım etmiştir.

ALBERT I., Léopold Clément-Marie-Meinrad (1875 1934), Belçika kıralı. Flandres kontu Philippe ile Hohenzollern Sigmaringen prensesi Marie'nin oğludur. Büyük geziler yapmış, 1909 da Belçika Kongosu'nu baştan başa dolaşmıştır. Dayısı Léopold II. nin yerine Belçika tahtına geçen (1909) A., Birinci Dünya Harbi'nde memleketinin Almanlar tarafından işgali üzerine, ordusu ile Yser'in gerisine çekilmiş, 1918 ekiminde Almanya'ya karşı girişilen genel taarruzda İtilâf Devletleri'nin kuzey ordular grupu komutanlığını yapmış, çok geçmeden Brüksel'e girmiştir. Harbden sonra memleketinin kalkınması için çalışan azimli kıral, aynı zamanda bilim ve edebiyat dostu olarak tanınmış, 1916 da Institut de France'a üye seçilmiş, Namur yakınlarında bir dağa tırmanırken düşerek ölmüştür.

ALBERT I.

ALBERT EDWARD [*æbīrt edwīrd* ok.] **DAĞI** Yeni Gine'de Owen-Stanley dağlarının kuzeyinde 4 000 m kadar yükseklikte bir dağ.

ALBERT EDWARD GÖLÜ (Edward gölü), Doğu İç Afrika'da bir göl. 1909 tarihine kadar bu adla anılmış, bu yüzden çok kere Albert göliyle karıştırılmıştır. Kirunga ve Ruwenzori arasında Afrika çökeğinde, denizden 915 m yüksekliktedir 1876 da Stanley tarafından keşfedilmiş, fakat ancak 1889 da ayrı bir göl olduğu anlaşılmıştır. Gölün kıyısı düzensiz şekilli olup yüzölçümü 2 150 km² kadardır. Doğuda ve batıda dik kıyılarla sınırlanmıştır. Güneyde Ruçuru düzlüğü vardır. Kuzeydoğuda bir kanal ile küçük bir göle bağlı olduğu gibi, Ruwenzori'nin batı eteğindeki geniş aluvyal düzlükten akan Semliki ile sularını kuzeydeki Albert gölüne boşaltır. Birçok küçük akarsuların toplandığı Edward gölü, Nil nehrinin büyük batı kolunu besler.

ALBERT [*ælbīrt* ok.] **GÖLÜ** (Albert Nyanza, Mvutan Nzige), Doğu Afrika'da güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan ve Afrika uzun çökeği içinde bulunan göllerden birisi; Nil nehrinin sularının gelip geçtiği bir göl. 1864 te Baker tarafından keşfolunmuştur. Hemen tamamiyle su bitkileriyle dolu bataklık bir delta teşkil eden Edward gölünün ayağı (Semliki) ile Victoria gölünün ayağı (Kivira) Albert gölüne dökülür ve böylece Nil'in iki kaynak kolu bu gölde birleşir. Bahr-ül-Cebel'in, bu gölün ayağı olduğu ancak 1876 da Gessi tarafından ortaya konmuştur. A. gölü denizden 670 m yüksektedir; genişliği 5 335 km² olup derinliği çok değildir; bununla beraber şiddetli fırtınalar gölde büyük dalgalar yapar. Batıda 500, doğuda 300 m ye kadar yükselen dik kenarlar, batı kıyıdaki sıcak su kaynakları, gölün bulunduğu çukurluğun doğusunda çöküntünün rolünü gösterirler. Akarsular yüksek kenarlarda boğazlar ve çavlanlardan atlayıp geçerek göle erişirler.

ALBERT GRUPU, Albert tipinde eksantrisitesi büyük olan küçük plânetlerin meydana getirdiği grup.

ALBERTA [*ælbīrtī* ok.], Kanada'nın güneybatısında bir eyalet. Genişliği 661 160 km², nüfusu 731 605 (1931) tir. Merkezi 79 200 nüfuslu Edmonton'dur; güneybatı bölümünde ormanlık Rocky Mountains (Kayalık Dağlar) bulunur; geri kalan bölümü, Prairie'lerin 600 m den 1 200 m ye kadar, Kayalık Dağlar'ın batı eteklerine yükselen basamağı (Grand Coteau) kaplar. Kayalık Dağlar'dan inen Saskaçevan, Athabaska ve Peace gibi akarsular, pek çok kollariyle birlikte derin vâdiler kazmışlar ve bu suretle yerşekilleri bakımından doğudakinden daha canlı bir yöre meydana getirmişlerdir. Nüfusun büyük bölümü, at, sığır, koyun ve domuz beslemeye elverişli bir alan teşkil eden güneyde toplanmıştır. Yılın yazdan gayri üç mevsiminde, föhn'ü andıran sıcak, kuru Chinook (çaynuk) rüzgârları eser; bu yüzden hayvanlar kışın da açıkta otlamak imkânını bulurlar. Ekimin sulamaya dayandığı yerlerde verim fazladır. Başlıca ürünleri buğday, yulaf, arpa, patates, şekerpancarıdır. Kuzeybatıda taş kömürü işletilir, petrol elde edilir. Göllerinde bol balık vardır. Dokuma, cam ve toprak eşya ile ilgili endüstri bölümleri vardır.

ALBERTI, Friedrich August von (1795-1878), Alman jeoloji bilgini. Trias formasyonu üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmıştır. Württemberg tuz ocaklarının işletilmesi işi ile de uğraşmış ve bu yönde bazı pratik işletme düzeltmeleri meydana getirmiştir.

ALBERTI, Leon Battista (1404 - 1472), İtalyan sanatçısı. I. İtalyan rönesansının her sanat kolunda kendini göstermiş dehalarındandır. Aynı zamanda mimar, ressam, heykelci, besteci ve sanat kuramcısı idi. İtalya'nın birçok şehirlerinde eserleri vardır. Bunlar arasında Rimini'de San Francesco kilisesi, Floransa'da Rucellai sarayı ve Santa Maria Novella'nın önyüzü en değerlileridir. Yazdığı eserler arasında önemlileri de *Della Statua* (Heykel hakkında), *Della Pittura* (Resim hakkında), *De Re Aedificatoria* (Mimarlık hakkında) adını taşıyanlardır. 1485 te basılmış olan bu sonuncu eser, ona «Yeni Vitruvius» adını kazandırmıştır.

ALBERTI

FLORANSA'DA RUCELLAI SARAYI

ALBERTI, Luigi (1822 - 1895), İtalyan şairi ve tiyatro yazarı. Komedileri arasında en tanınmışları *Sposa di fresca data non vuol essser trascurata* (Bir yeni gelin ihmal edilmek istemez), *Asmodeo Carrera* adlı eserleridir.

ALBERTI, Rafael (doğ. 1903), İspanya'lı şair. Cádiz'de doğmuştur. Andalucia halk şaıkılarının üslûbunu taklidederek *Marinero en tierra* (Karada denizci) [1925] adlı lirik eserini meydana getirmiş ve İspanya Edebiyat Millî Ödeni'ni kazanmıştır. *Sobre los angeles* (Melekler hakkında) adlı öncü şiir kitabiyle, Alberti, İspanyol şiir sanatında, Creacionismo (b. bk.) denilen akıma uyanlardandır.

ALBERTİA, yuvarlak kurtlar (*Aschelminthes*) sınıfının rotatorlar (*Rotatoria*) takımına bağlı (*Notommatidae*) familyasının bir cinsi. Oligoketlerin ve bazı sümüklüböceklerin bağırsaklarında asalak olarak yaşarlar.

ALBERTIN KOLU, Saksonya hükümdar hanedanı Wettin ailesinin bir kolu. Saksonya seçmen prensi Friedrich'in oğulları Ernst ile Albrecht, 1485 tarihli Leipzig Antlaşması ile memleketi aralarında paylaşmışlardır. Bunun sonucunda Albrecht, Meissen kontluğunu, eski Osterland memleketinin bazı parçaları ile Thüringen'in kuzey taraflarını almış, Ernst'e ise asıl Saksonya Seçmen Prensliği Thüringen'in büyük parçası ve Vogtland memleketi düşmüştür. Bu zamandan beri Wettin hanedanının Ernestin ve Albertin kolları aynı zamanda hükümdarlık etmiştir. Albrecht'in torunu Moritz, 1547 tarihli Wittemberg anlaşmaları ile seçmen prenslik sanını ve Ernestin koluna ait toprakların bir parçasını kazanmıştır. Albertinler, 1499 da egemenliğin paylaşılmazlığı ilkesini kabul etmişlerdir, fakat aynı hanedandan Georg I., 1652 de bıraktığı vasiyetnamesinde üç küçük oğluna büyükçe toprak parçaları bağışlamıştır. Böylece üç prenslik daha meydana gelmişse de bunlar sönmüşler ve asıl seçmen prens kolu 1806 da kıral sanını almıştır (bk. SAKSONYA, Tarih).

Bundan daha eski olmak üzere bir de *Habsburg hanedanının Albertin kolu* vardır. Bu kol, Avusturya dukası Albrecht III. tarafından 1365 te kurulmuş ve Albrecht V. in oğlu Ladislas'ın ölümü (1457) ile sönmüştür.

ALBERTINA KOLEKSİYONU, Viyana'da Maria-Theresia'nın damadı Sachsen-Teschen dukası (bk. ALBRECHT, **Kasimir**) tarafından XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yapılmıştır. Bu koleksiyonda 200 000 gravür, 18 000 desen vardır.

Desenler arasında, Albrecht Dürer'in 164 parçasından başka Raffaello, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Mantegna, Tiziano, Paolo Veronese, Correggio'ya ait birçok desenler de bulunmaktadır. A. Louvre ve Floransa müzelerindeki koleksiyonlardan sonra Avrupa'nın en önemli desen koleksiyonudur.

ALBERTINELLI, Mariotto (1474 - 1515), Floransa'lı İtalyan ressam. Cosimo Rosselli'nin öğrencisi olup Fra Bartolommeo ile aynı atelyede çalışmış ve onunla birlikte *Annunziazione* (Berlin Müzesi) ile *Giudizio universale* Floransa'da, Santa Maria Novella kilisesinde tablolarını yapmıştır. Albertinelli'nin elinden çıkan en tanınmış eserler şunlardır: Milâno'da Poldi Pezzoli müzesinde üç parçalı küçük bir tablo (triptyque) [1500], Uffizî müzesinde bir *Visitazione* [1503], Louvre müzesinde *Madonna e Bambino con S. Girolamo Se. Zenobio* [1506].

ALBERTINUS, Ägidius (1560-1620), Alman şairi. İspanyol tarzını taklidederek kahramanları arasında haydutlar bulunan macera (picaresque) romanını Alman edebiyatına getirmiştir.

ALBERTIS, Luigi Maria d' (1841 - 1901), İtalyan coğrafyacısı ve gezgini. 1872 - 1878 yıllarında Yeni Gine'yi gezmiş, *Alla Nuova Guinea ciò che ho veduto e ciò che ho fatto* (Yeni Gine'de gördüklerim ve yaptıklarım) [1881] adlı bir eser yazmıştır.

ALBERTRANDI, Jean (1731 - 1808), Polonyalı tarihçi ve Cizvit papası. Polonya kıralı Stanisław - August'un özel kâtibiyken, yabancı memleketlere gidip Polonya tarihini ilgilendiren belgeleri aramaya memur edilmiştir. Birçok tarihî eserler yazmıştır.

ALBERTS, Otto (XIX. yüzyıl sonu), Orhon ve Uygur Türkçesiyle uğraşmış olan Alman hekimi. Almanya'da Wolfenbüttel şehri kitaplığında bulunan ve XVI. yüzyıla ait Türkçe bir elyazmasını inceliyen *Linguistisch-medizinischer Beitrag zur Culturgeschichte der Türken* (Dil ve tıb bakımından, Türkler'in kültür tarihine bir yardım) [Berlin 1890] ve *Kutadğu Bilig* i ele alan *Zur Textkritik des Kudatku Bilik* (Kutadğu Bilig'in metin tenkidine dair) [«Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft» dergisi, cilt LI, yıl 1897] başlıklı kısa yazılardan sonra, *Kutadğu Bilig* yazarının İbni Sina ve Aristo felsefesi etkisi altında kalmış olduğunu ileri süren *Aristotelische Philosophie in der türkischen Literatur des XI. Jahrhunderts* (XI. yüzyıl Türk edebiyatında Aristo felsefesi) [Halle, 1900] ve *Der Dichter des... Kudatku Bilık, ein Schüler des Avicenna* (Kutadğu Bilig şairinin İbni Sina öğrencisi oluşu) [«Archiv f. Geschichte der Philosophie» dergisi, cilt VII, yıl 1901] adlı ilgi çeken etütleri yayımlamıştır. *Der türkische Text der bilingualen Inschriften der Mongolei I.* (Moğolistan'daki iki dilde yazıtların Türkçe metni I.) [1900] başlıklı etüdünde, Orhon yazısının basitleşmiş bir piktogram sistemi olduğunu ileri sürmekle, bu yazının türeyişi hakkında 1922 den beri ortaya atılmış olan yeni görüşün öncüsü olmuştur. Bk. AKROFONİ, ALFABE, ORHON YAZISI.

ALBERTUS, Laurentius [Ostrofrancus] (XVI. yüzyıl), Alman gramercisi. 1530 sıralarında Koburg yakınındaki Neustadt'ta doğmuş olduğu sanılmaktadır. 1568 de Katolik mezhebini kabul ettikten sonra, Roma, Augusburg ve son olarak 1583 te Viyana şehirlerinde bulunmuş olduğu saptanmıştır. Lâtin dilinde yazdığı *Teutsch Grammatick* (Almanca gramer) [1573; yayımlayan: Müller-Fraureuth, 1895], bu dili tam ve bilimsel olarak tanımlıyan en eski eserdir. Model olarak Melanchthon'un Lâtin dili grameri alınmıştır.

ALBI, Fransa'da Tarn departmanının A. yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 30 300 dür. Tarn nehrinin sol kenarında bir sırt üzerinde kurulmuştur; demiryolu uğrağı ve başpiskoposluk merkezidir. Sanat tarihi bakımından görülmeye değer kiliseleri, değerli yazma eserlerin bulunduğu bir kitaplığı, lisesi ve müzesi vardır. Yakınındaki Carmaux kömür yatakları, A. de, maden işleri, kireç ocakları, cam ve kab endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca dokumacılık ve hususiyle şarapçılık ileridir. Şehrin Roma devrindeki adı Albiga idi.

ALBICINI [*albiçini* ok.], **Cesare, kont** (1825-1891), İtalyan hukuk ve politika adamı. Geçici hükûmet üyeliğinde, İtalyan parlâmentosunda ve Bolonya Üniversitesi anayasa hukuku profesörlüğünde bulunmuştur. *I principi della società moderna* (Modern cemiyetin ilkeleri) ve *La nazionalità* (Milliyet) başlıca eserleridir.

ALBIGENSLER (Albigeois=Albi'liler) veya **KATHARİSTLER**, hıristiyan mezhebi. XII. ve XIII. yüzyıllarda Fransa'nın güney taraflarında pek çok yayılarak, katolik kilisesine karşı büyük bir tehlike halini almıştır. Papa Innocentius III., bir haçlı seferi ile bunu önlemek teşebbüsünde bulunmuş ve bu yüzden 1209-1229 arasında çok kanlı bir boğuşma olmuş, bütün memleket yıkılıp yakılmıştır. Anlaşıldığına göre Toulouse kontu Reinard VI. ya karşı yapılan bu savaş, Fransız kıralının yardımı ve 1229 antlaşması ile sona ermiştir. Geri kalan Albigenses, 1229 da Toulouse'da kurulan engizisyon mahkemelerinde ya işkence ile katolikliğe döndürülmüş, yahut da ateşte yakılmak suretiyle öldürülmüştür. Birçoğu da Piemonte'ye kaçmıştır.

Bu mezhepten olanlar, biribirine tamamiyle karşıt iki tabiatın ve iki yaratıcının var olduğuna inanırlardı. Mesih'in yeniden yeryüzüne geleceğini yadsır, çocuk dünyaya getirmeyi lânetlerlerdi.

ALBIGEOIS [*albijua* ok], **L'**, Fransa'nın aşağı yukarı bugünkü Tarn departmanını karşılıyan yerin eski adı (Languedoc). Kıral Pipin, devletini oğulları arasında böldüğü zaman (768), bu bölge Karl'a düşmüş, sonra Aquitania dukalığına geçmiş ve 843 ten itibaren Dazlak Karl (Charles le Chauve)ın egemenliğine girmiştir. 900 tarihlerine doğru Toulouse kontluğuna katılmış ve 1271 de Fransız kırallığına geçmiştir. Bu memleketin halkı Albigenses mezhebinden idi.

ALBIGNAC [*albinyak* ok.], **Louis - Alexandre Baron d'** (1736 1820), Fransız generali. 1778 de İngilizler'e karşı Pondichéry'yi savunmuştur. Kellermann bulunmadığı zamanlarda Fransızlar'ın Alp ordusuna ve sonra Rhin ordusuna komuta etmiştir.

ALBİN: 1 — Bk. APOFİLLİT.

2 — Magnezyum peroksit ile alçıdan ibaret bir karışım. Dişleri temizlemek için kullanılır.

ALBINI, Giuseppe (1827-1911), İtalyan fizyoloji bilgini. 1860-1905 te Napoli Üniversitesi'nde profesörlük yapmıştır. Bez salgıları, ambriyoloji, sinirler fizyolojisi hakkında değerli eserleri vardır.

ALBİNİSMUS [Lât. *albus* = beyaz], hayvanlarda ve insanlarda görülen albinolardaki (kakerlaklar, dondolar, blafardlar) koyu renk maddesinin (pigment) deride ve kıllarda bulunmayışı. Pigment meydana getiren bir genin veya pigmentin teşekkülüne engel olan bir etmenin bulunmamasından ileri gelir. Bu pigment kaybı, dölden döle geçebilir. Dölden döle geçiş Mendel kurallarına göre olur. Hayvanların yaşadıkları bölgenin de albinismusun meydana gelmesinde bir rolü vardır; karlı bölgelerde yaşıyan beyaz tavşanlar, beyaz fareler gibi. Albinismus bazı kere vücudun belli bir kısmında görülür (partiel albinismus). Böyle albinolarda göz daima pigmentlidir. Bazı kere de pigment kaybı vücudün her tarafında meydana gelir (total albinismus). Bunlarda deri ve kıllar tamamiyle pigmentsizdir. Böyle hayvanların ve insanların gözleri de kırmızıdır. Bu türlü kırmızı gözlere «albino gözler» denir. Bunların iris tabakasında pigment yoktur ve bu tabaka da damarlarda dolaşan kandan dolayı kırmızı gözükür. Böyle gözler iyi göremez ve ışığa karşı duygundurlar. Total albinismus her ırkta görülür. Kısmî albinismus (partiel albinismus) ise, insanlarda yalnız Zenciler'de görülür. Bazı kere vücut benekli olur (kaplan insanlar). Tabiî albinismusu her hangi bir arıza veya bir hastalık sonunda meydana gelen «accidental albinismus»tan ayırmak lâzımdır. Zehirlenmelerden, mikrobik hastalıklardan (vitiligo) ve deri hastalıklarından sonra meydana gelen albinismus tabiî değildir. A. yeşil bitkilerde de görülür. Böyle bitkilerin yaprakları, klorofil teşekkül etmediği için, yer yer beyaz lekeli olur.

ALBINO, koyu renk maddesi (pigment) kaybolmuş kırmızı gözlü, derisi ve kılları beyaz insanlara ve hayvanlara verilen ad. Bk. ALBİNİSMUS.

ALBINOVANUS PEDO, Lâtin şairi. Ovidius'un dostu. *Theseis* adlı bir destandan başka, kendisinin de katıldığı Germanicus'un Germania seferleri hakkında bir destan yazmıştır. Bu ikinci eserden elimize birkaç mısra geçmiştir.

ALBINUS, Decius Clodius Septimus (ölm. 197), Roma generali. Roma imparatoru Commodus'un ölümünde (192) Britannia valisi idi. İmparator Septimius Severus, tarafsızlığını sağlamak için, kendisini Caesar (b. bk.) yapmıştır. Fakat S. Severus diğer rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra bunun üzerine de yürümüş, Lugdunum(Lyon)da yapılan savaşta Albinus yenilmiş ve ölmüştür.

ALBION, Britannia (bugünkü İngiltere)nın en eski adı.

ALBIREO, Kuğu (Cygnus) takımyıldızının 3. kadirden β yıldızı.

ALBIS, İsviçre'nin Zürich kantonunda ve Zürich gölünün batısında bir dağ. Uzunluğu 20 km kadar olup, en yüksek noktası 918 m dir. Üzerinde 793 m yükseklikteki A. geçidi, Zürich'i Zug'a bağlar. 783 m yükseklikte Uto, en tanınmış doruğudur.

ALBİT [Lât. *albus* = beyaz] veya **SODYUMLU FELDSPAT,** plagioklas sınıfından doğal bir sodyum - aluminyum - silikat Na Al Si_3 O_8.

ALBİT

ALBITTE, Antoine-Louis (1750-1812), Fransız siyaset adamı. Önce Kurucular Meclisi'ne, sonra da Convention Meclisi'ne saylav olmuş, kıralın idamını onayanlar arasında bulunmuştur. Din adamlarına ve asılzadelere karşı düşmanlığı ile tanınmıştır. Consulat devrinde askerliğe giren Albitte, Napoléon'un Rusya seferinden dönmemiştir.

ALBIZZI, [*albitstsi* ok.], Arezzo'lu bir aile. XIV. yüzyılda Floransa'daki kargaşalıklar sırasında Alman İmparatorluğu tarafını tutan aristokrat partinin başında bulunmuştur. Bu aileden **Pietro Albizzi** 1372 den 1378 e kadar *triumvir* olmuş ve *ciompi* halk ayaklanmasından sonra öldürülmüştür. Yeğeni **Tommaso Albizzi,** 1382 den 1417 ye kadar cümhuriyeti yönetmiştir. Thomas'ın oğlu olan **Rinaldo Albizzi,** partisini çılgınca teşebbüslere sürüklemiş ve 1434 te sürgüne gönderilmiştir.

ALBIZZI, Bartolomeo Degli (ölm. 1401). Fransisken papaz. **Bartolomeo di Pisa** adı ile de anılır. *Liber de confosuitate vitae Beati Francisci ad vitam Domini Jesu* (St. Francisco ile İsa'nın hayatı arasındaki benzerlikler) [1385-90] adlı eseriyle tanınmıştır.

ALBOIN veya **ALBUIN** (ölm. 572), Lombardlar (veya Langobardlar) kıralı. 565 te babası Audoin'den sonra tahta geçmiştir. 567 de Avarlar'la bağlaşarak Gepidler'i ortadan kaldırmış ve Gepidler kıralının kızı Rosamunde ile evlenmiştir. 568 de İtalya'ya girmiş, birkaç yılda İtalya'nın kuzeyini ele geçirerek burada Lombard eğemenliğini kurmuştur. Söylenildiğine göre, evvelce babasının kafatasiyle şarap içirdiği karısı Rosamunde, öc almak amaciyle kendisini öl dürtmüştür.

ALBONI, Marietta (1826-1894). İtalyan şarkıcı kadın. Pek güzel bir kontralto sesi vardı. Yirmi yılı aşmıyan sanat hayatında Avrupa'nın büyük sahnelerinde, daha çok İtalyan operalarını temsil ederek parlak başarılar kazanmıştır.

ALBORA, alamana balık kayıklarından önde gidenin içine dikilmiş gözcü direği.

ALBORNOZ [*albornoth* ok.], **Gil** (Aegidius) **Alvarez Carillo** (1310-1367), İspanya'lı kardinal. Önce Castilla hizmetinde iken, sonra zalim Pedro'nun kötülüğünden kaçarak Avignon'daki Papalık sarayına sığınmış ve 1353 te Kardinal pâyesini almıştır. 1353 te Papalık'ın İtalya temsilcisi sıfatiyle Kilise Devleti'nde papanın eğemenliğini yeniden kurmuştur. Cola Rienzi'nin düşüncelerini tekrar ele alarak, Papalık adına İtalyan birliğini kurmaya çalışmıştır. 1357 de hazırladığı *Constitutiones Aegidianae* (kanun kitabı), ana hükümleriyle 1816 ya kadar Kilise Devleti'nde yürürlükte kalmıştır.

ALBRECHT I. (1248 - 1308), Almanya imparatoru ve Habsburg hanedanından Rudolf I. in büyük oğlu olup, Göllheim savaşında rakibi Adolf von Nassau'yu kendi eliyle öldürerek imparatorluğa seçilmesini sağlamıştır (1298). Avusturya'da bir yönetim kurmuş, Bohemya'nın son kıralı Václav III. ü öldürerek yerine oğlu Rudolf'u geçirmiştir (1306). Thüringen ve Neisse'ye kendi yakınlarını yerleştirmeye çalışmış, Alsace ile Suab memleketleri üzerinde hak iddia etmiştir. Haklarından yoksun ettiği yeğeni Johann von Schwaben tarafından öldürülmüştür.

ALBRECHT II., Almanya imparatoru (1438-1439). Bk. ALBRECHT V., Avusturya dukası.

ALBRECHT I. (XII. yüzyıl), Mainz başpiskoposu (1111-1137). 1112 de imparator Heinrich V. e karşı gelmiştir. Calixtus II. Reims'te bir piskoposlar meclisi kurduğu zaman, kendisi Germanya temsilcisi sanını almıştır. Heinrich V. in ölümünden (1125) sonra Saksonya seçmen prensi Lothar'ın imparator ilân edilmesine yardımda bulunmuş ve bu prensle Hohenstaufenler arasındaki çekişmeye karışmıştır.

ALBRECHT III. (XV. yüzyıl), Sternberg kontu, Magdeburg başpiskoposu. Worms Diyet Meclisi'nin, Luther'i imparatorluk topraklarından çıkarmak yolundaki kararında etkili olmuş, fakat sonra Magdeburg ve Halbertstadt protestanlarına mezheplerinde serbestlik hakkını vermek zorunda kalmıştır.

ALBRECHT (1340-1412), İsveç kıralı. Meklenburg dukasiyken 1364 te İsveç kıralı seçilmiş ve hükümdarlığı, önceli Magnus II. ye karşı başarılı bir harble başlamıştır. Fakat 1389 da Danimarka kıraliçesi Margarethe onu, Falköping ovasında yenmiş ve tutsak etmiştir. Kıral, bu tutsaklıktan ancak büyük bir para vererek kurtulabilmiştir.

ALBRECHT I., Avusturya dukası, (bk. ALBRECHT I.), Almanya imparatoru ve Avusturya dukası.

ALBRECHT II., [«**Akıllı**» veya «**Topal**» diye anılır], kıral Albrecht I. in oğlu. 1330 da kardeşi Otto ile birlikte ve 1339 dan sonra da tek başına devlet işlerini yönetmiştir.

ALBRECHT III. (1348-1395), Avusturya dukası (1365). Habsburg hanedanının Albertin kolunun atasıdır. Näfels meydan savaşında (1388) İsviçreliler'e yenilmiştir.

ALBRECHT IV., [«**Mükemmel**» veya «**Sabırlı**» diye anılır] (1377-1404), Avusturya dukası (1395). Habsburg hanedanı Leopoldin kolunun hak iddialarına karşı uğraşmış, fakat amcası Leopold III. ün oğlu Wilhelm'in, Habsburg

hanedanı mülklerinin ortak naibi olmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Avusturya'da gelişen Valdensler tarikatına girenlere zulmetmiş ve 1400 de Kudüs'e gitmesi yüzünden *Mirabilia mundi* lâkabını almıştır. Moravya'ya yaptığı bir sefer sırasında ölmüştür.

ALBRECHT V., [«**Meşhur**» diye anılır] (1397-1439), Avusturya dukası (1404). İmparator Sigmund'un kızı Elizabeth ile evlenerek **Albert** adiyle Macaristan ve Bohemya kıralı, Albrecht II. adiyle de Almanya imparatoru olmuştur (1438). Huss mezhebinden olanlara karşı uzun zaman uğraşmıştır. Macaristan, Avusturya ve Çekya'yı birleştirerek bir monarşi meydana getirmeyi amaç tutan Habsburg plânının ilk gerçekleştiricisi olmuştur. Bu federasyon, Orta Avrupa'yı Türkler'den korumak amaciyle kurulmuşsa da başarı gösterememiştir. Macaristan'da pek sevilmiyen A. 1439 da Türkler'e karşı sefere çıkmış, fakat Szendrő'de (Türkçesi Semendre, bugün Smederevo) Murat II. tarafından yenilmiştir. Geri dönerken yolda dizanteriden ölmüştür. Habsburglar'ın Albertin kolu, ölümünden sonra dünyaya gelen oğlu Ladislaus'la (ölm. 1457) sona ermiştir.

ALBRECHT VI. (1418-1463), Avusturya dukası. 1446 da büyük kardeşi Friedrich III. le bir antlaşma yaparak Vorlande'de yönetimi ele almış ve burada İsviçreliler'le bir harbe tutuşmuştur. 1462 de Friedrich'i Avusturya'nın Enns suyu aşağısında kalan kısmını kendisine bırakmağa zorlamıştır. A., Freiburg im Breisgau Üniversitesi'ni kurmuştur (1446).

ALBRECHT veya **ALBERT VII.** (1559 - 1621), Avusturya arşidukası, imparator Maximilian II. nin altıncı oğlu. İspanya kıralı Felipe II. nin sarayında büyütülmüş, Toledo kardinal başpiskoposu, sonra Portekiz kıral vekili, nihayet Felemenk genel valisi (1595) olmuş, Fransa kıralı Henri IV. e karşı savaşmıştır. Ruhanî rütbesinden vazgeçerek Felipe II. nin bir kızı ile evlenmiş, kendisinden Franche-Comté'yi almıştır. Holânda'yı yeniden ele geçirmeye boş yere uğraştıktan sonra, 1609 da on iki yıl mütarekesini imzalamıştır. Bundan sonra kendini yönetimi altındaki memleketlerin bayındırlık işlerine vermiştir.

ALBRECHT, [«**Ayı**» diye anılır] (1100-1170), Brandenburg margravı ve bu hanedanın kurucusu. Memleketini büyütmeye çalışarak, 1134 te Kuzey Mark (Nordmark)ı ve 1138 de Saksonya dukalığını almıştır. Sonra puta tapan İslâvlar'a karşı yürüyerek 1150 de Havelland'ı ele geçirdikten sonra, Brandenburg'u bayındır bir hale getirmek için uğraşmış, buraya göçmenler yerleştirmiş, topraklarını sürdürmüş ve şehirler kurmuştur.

ALBRECHT (1522-1557), Brandenburg - Kulmbach margravı. Almanya'nın *Alkibiades*'i lâkabiyle anılır. Bazı kere Charles-Quint'in hizmetinde, bazı kere Fransa'nın safında yer alarak, XVI. yüzyıl harblerine, katılmıştır. 1553 te Saksonya seçmen prensi tarafından yenilerek, bütün mal ve mülkü elinden alınmıştır.

ALBRECHT III. (1414-1486), Brandenburg seçmen prensi. *Achilles* ve *Ulysses* lâkabiyle anılır. 1470 te kardeşi Friedrich II. nin hakkından vazgeçmesiyle Brandenburg seçmen prens dukası olmuştur. Veraset yoliyle mülklerin bölümünü sınırlıyan *Dispositio - Achillea* (1473) adlı kanunu düzenlemiştir. Yalnız seçicilik sıfatı kendisinde kalmak üzere 1476 da memleketin yönetimini oğluna bırakmıştır.

ALBRECHT, [«**Büyük**» veya «**Arslan**» diye anılır] (1236-1278), Braunschweig dukası. Kraliçe Margarethe ile küçük kıral Erich'e yardım için Danimarka'ya çağrılmışsa da, Danimarkalılar kendisini uzaklaştırmışlardır.

ALBRECHT I. (1212-1260), Saksonya seçmen prensi. Danimarka kıralı ile savaşmıştır.

ALBRECHT, Friedrich Rudolf (1817-1895), Avusturya arşidukası. Napoléon I. ile çarpışan arşiduka Karl'ın oğlu ve imparator Franz Joseph'in amcasıdır. 1848-1849 savaşında Novare'de Sardinya kıralı Karl Albert'in yenilmesinde önemli rol oynamış, 1866 da İtalya seferini yönetmiş, Custoza zaferini kazanmıştır (24 haziran). Sadowa meydan savaşından sonra, Prusyalılar'a karşı harekette bulunan Avusturya ordusunun komutanı olmuş, fakat harekete geçmeğe fırsat bulamadan barış imzalanmıştır. İmparator Franz Joseph kendisine birçok gizli temsil görevleri vermiştir.

ALBRECHT, Karl Theodor (1843-1915), Alman astronomu. 1869 da Potsdam'da kurulmuş olan Prusya Geodezi Enstitüsü'nde, astronomi kolu başkanı olarak çalışmıştır (1873-1914). Telgrafla birçok enlem ve boylam ölçmeleri yaptırmış ve milletlerarası enlem ölçme servisinin kurulmasına sebebolmuştur.

ALBRECHT, Kasimir (1738-1822), Sachsen-Teschen dukası. Polonya kıralı ve Saksonya dukası August III. ün oğlu olup, 1766 da arşidüşes Marie-Christine ile evlenmiş, drahoma olarak Teschen prensliğini almıştır. 1792 de Fransa'ya karşı savaşa katılmış ve Jemappes savaşını kaybetmiştir. Bundan sonra Viyana'ya çekilerek tanınmış koleksiyonunu meydana getirmiştir. Bk. ALBERTINA KOLEKSİYONU.

ALBRECHT VON BRANDENBURG [*ąlbreht fon brąndînburg* ok.] (1490-1568), ilk Prusya dukası. Hohenzollern hanedanının Ansbach kolundandır. 1466 dan beri Polonya'ya bağlı Doğu Prusya'ya sahibolan Teutonya tarikatının başı (Hochmeister) iken, Reform devrinde Luther mezhebine girmiştir. Kraków Antlaşmasiyle (1525) yine Polonya'ya bağlı kalan Prusya'nın soydan dukası olarak tanınmıştır. Königsberg Üniversitesi'ni kurmuştur.

ALBRECHT VON HOHENZOLLERN [*ąlbreht fon hohîntsolîrn* ok], **Prens Friedrich Wilhelm Nikolaus** (1837 - 1906), Braunschweig naibi. Prusya prensi Friedrich Heinrich Albert'in büyük oğlu ve imparator Wilhelm I. in kardeşidir. Danimarka (1864), Avusturya (1866) ve Fransa (1870) savaşlarına komutan olarak katılmıştır. 1873 te Marie von Sachsen-Altenburg'la evlendikten sonra Braunschweig dukalığına naip seçilmiştir.

ALBRECHTSBERGER [*ąlbrehtsbergîr* ok.], **Johann George** (1736-1809), Alman org çalıcısı ve armoni bilgini. Klosterneuburg'da doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Hummel ile Beethoven'e ders vermiştir.

ALBRICCI, Alberico (1864- ?), İtalyan generali ve harbiye nazırı. 1914-15 te Viyana askerî ateşeliğini yapmış, 1918 de Reims dağları savaşlarına katılan Fransa'daki İtalyan ordusuna komuta etmiş ve 1921 de harbiye nazırı olmuştur.

ALBRIZZI, [*albritsttsi* ok.], **Isabella Theotochi, kontes d'** (1770-1836), İtalyan kadın yazarı. Çağdaşı olan bazı İtalyanlar'ı tasvir eden eserleri vardır. İngiliz şairi Byron onu, «Venedik'in Mme. de Staël'i» diye anmıştır.

ALBUCH veya **AALBUCH** [*ālbuḫ* ok.], Güney Almanya'da Suab (Schwaben) da Rauhe Alb'den bir bölüm. Brenz ve Kocher vâdilerinin batısındadır, 775 m ye kadar yükselir.

ALBUERA veya **ALBUHERA, LA**. İspanya'nın Badajoz ilinde küçük bir köy. Burası 16 mayıs 1811 tarihinde mareşal Bresford'un komutasındaki bağlaşık İspanyol, Portekiz ve İngiliz kuvvetleriyle mareşal Soult'un komutasındaki bir Fransız ordusu arasında yapılan ve Fransızlar'ın tam bir yenilgisi ile sona eren meydan savaşı ile tanınmıştır.

ALBUFEÏRA, Portekiz'in Faro yönetim bölümünde ve güney kıyısında 6 900 (1920) nüfuslu tahkimli bir liman ve balıkçı şehri. Demiryoliyle kıyının bazı yerlerine ve içerilere bağlıdır.

ALBUFERA veya **ALBUHERA** [Arap. *el-Buhayre*'den gelme], İspanya'nın Akdeniz kıyısında bulunan denizkulaklarından birkaçına verilen ad. Bunlardan en büyüğü ve tanınmış olanı Albufera de Valencia, Valencia şehrinin 10 km kadar güneyinde, 22 km uzunlukta ve 6 km kadar genişlikte olup, kıyıya parelel olarak uzanır. Kumullarla ve bazı bölümleri çamlarla (Pinus pinaster) örtülü olan ve yerleşilmiş bulunan bir kıyı kordonu, gölü denizden ayırır; dar iki ayak da onu denize bağlar. Daha önce gölün bataklık olan batı kıyısı düzenlenmiş ve verimli pirinç tarlaları açılmıştır. Pek çok balık bulunan bu gölün kıyılarındaki sazlıklarda, sonbaharda birçok hayvanlar, hususiyle kuşlar toplanır. Bu mevsimde av için gelenler çok olur. Alicante ile Elche yakınlarında ve Mallorca (Majorca) adasında da aynı adı alan kıyı gölleri vardır.

ALBUGO [Lât. *albus* = beyaz], gözün kornea tabakası üzerinde teşekkül eden beyaz donuk lekelere verilen ad. Bugün kullanılmıyan bu kelimeye eski Fransızca veteriner göz hastalıkları kitaplarında raslanılır.

ALBUGO, külleme mantarlar(Peronosporaceae)dan asalak bir mantar. Bu cinse bağlı türlerin çoğu turpgiller-(Bruciferae)e bağlı bitkilerde külleme hastalığına sebebolur. *A. candida,* çoban çantasına tebelleş olur ve yapraklarında beyaz kabarcıklara, buruşukluklara sebebolur. Hastalıklı dallariyle yaprakları toplanıp yakılmakla savaş edilir.

ALBUKA (Albuca), zambakgiller(Liliaceae)den Afrika'da 30 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Albuka türleri soğanlı bitkilerdir. *A. Major* türünün özsuyunu Hottentotlar, sürgüt olarak kullanırlar.

ALBULA (Zo.), kemikli balıkların malakopterigii (Malacopterygii) alttakımına bağlı abulide (Albulidae) familyasının bir cinsi. Uzunca olan vücutları büyük pullarla örtülüdür. Yalnız başları pulsuzdur. Kalblerinde *conus arteriosus* adı verilen kısım teşekkül etmiştir. Larvaları yılan balığının larvalarını andırır. *Albula conorhynchus* adlı türü bütün sıcak ve tropik denizlerde yaşar.

ALBULA, İsviçre'nin Graubünden kantonunda bir akarsu. Albula, aynı adla anılan geçitten çıkar, sarp vâdilerle boğazlardan aktıktan ve Oberhalbstein Ren'ini aldıktan sonra 12 km uzunluğunda Schyn boğazından geçer, Thusis'te Arka Ren'e (Hinterrhein) dökülür. A. 36 km uzunluktaki yatağı boyunca 1 400 m lik bir iniş yapar.

ALBULA DEMİRYOLU, İsviçre'de Thusis ile Sankt Moritz arasında, yüksek ve sarp yerlerden geçen ve üzerinde elektrikli tren işliyen dar bir demiryolu. Uzunluğu 61,75 km olup, 35 km lik bölümünde 42 tunel vardır. Bunların uzunluklarının tutarı 10,37 km dir. En büyüğü 5 876 m uzunlukta olan Albula tunelidir. Bu demiryolu üzerinde, uzunlukları 275 km tutan birçok köprüler de vardır.

ALBULA GEÇİDİ, İsviçre'de 2 315 m yükseklikte ve Piz d'Err ile Piz Kesch dağları arasında bir geçit. Yukarı Engadin'de Ponte ile Bergün'ü biribirine bağlar.

ALBUNEA, kabuklular (Crustacea) sınıfının onayaklılar (Decapoda) alttakımına bağlı hippide (Hippidae) familyasının bir cinsi. Deniz kıyılarında kumlara gömülerek saklanırlar. *A. symnista* adlı türü Akdeniz'de ve Hint Okyanusu'nda yaşar.

ALBUNEA, eski İtalya efsanelerine göre Tibur dolayında, kutsal korusu olan bir pınar perisi. Faunus'un koruda bir tapınağı vardı. Bunun içinde uyuyan, düşünde sorularına cevap alırdı. A., onuncu Sibylla (b. bk.) sayılırdı.

ALBUQUERQUE: 1 — [*ælbyukĭrki* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nden Yeni Meksika(New Mexico)da bir şehir. 1706 da kurulmuştur; nüfusu 35 000 (1940) dir. Endüstri, madencilik, hayvan ve yün ticareti merkezidir. 1889 da kurulmuş olan bir üniversitesi vardır.

2 — [*albukęrke* ok.], İspanya'nın güneybatısında, Estremadura bölgesinde Badajóz eyaletinin bir şehri. Nüfusu 10 300 dür. Portekiz sınırı yakınında eski ve tahkimli bir yerdir.

ALBUQUERQUE [*albukęrkĭ* ok.], veya **ALBOQUERQUE, AFFONSO D'** (1453-1515), Portekiz gemicisi ve sömürgecisi. Portekiz'in Estremadura eyaletinde, Lizbon'un kuzeyindeki Alhandra kasabasında doğmuştur. Kuzey Afrika'da bazı deniz savaşlarına katılmış, 1506 da doğu ülkelerinin canlı bir ticaret yeri olan Basra körfezi ağzındaki Hürmüz adasını ele geçirmiştir. Dekkan yarımadasının batı kıyısındaki Goa'yı Adilşahlılar'dan aldıktan sonra (1510), bu şehri Portekiz'in Hindistan sömürgesine merkez yapmıştır. 1511 de, Hindistan ticaretinde önemli bir yeri olan ve kendi zamanında canlılığı daha artan Malaka'yı almış, gemileriyle Molük adalarına doğru sokulmuştur. Bundan sonra A., baskıya uğrıyan Goa'yı kurtarmış, 1515 te Hürmüz'ü yeniden ele geçirmiştir. 1509 yılından bu zamana kadar Portekiz'in doğu sömürgelerinin kıral naibi olan A., bu seferinden Goa'ya dönüşünde, kıralın, kendi yerine bir başkasını gönderdiğini öğrenmiş, zaten bu bölgelerin iklimine uyamamış olduğundan, bu haberle de sarsılarak kısa bir zaman sonra ölmüştür.

ALBUQUERQUE

Oğlu **Bras d' A.**, *Commentarios do grande Affonso d'Alboquerque* adlı bir eser yazmıştır. A. ün mektupları (Cartas) 1884 te yayımlanmıştır.

ALBUQUERQUE, Mathias d' (ölm 1646), Portekiz'li general. Holândalılar'ı Brezilya'dan çıkarmış, memleketini İspanya'nın elinden kurtaran ayaklanmada ün almıştır.

ALBÜM [Lât. *albus* = «beyaz»], eski Romalılar'da üzerine resmî bildiriklerle, özel ilânlar yazılan beyaz alçı ile sıvanmış duvar panolarına verilen ad. Bugün şiirleri, desenleri, musiki parçalarını, fotoğrafları, kartpostalları biraraya toplıyan defterlere veya ciltbentlere de bu ad verilmektedir.

ALBÜMİNİMETRE, protein miktarını belirtmeğe yarıyan dereceli tüp.

ALBÜMİNİZM (Albuminisme), insan vücudünün ihtiyacı olan proteinlerin (hususiyle yumurta ve etin) fazla yenilmesinden ileri gelen bozukluk. Bu aşırı beslenme, zehirlenmeye karşı vücudu koruyan önemli organların (karaciğer, böbrek) bozulmasına sebebolur. Damarlar ve kalb de bunlardan ayrıca etkinir, kan tansiyonu da yükselebilir.

ALBÜMİNLER, suda eriyen ve nötr reaksiyon veren protein maddeleri. Glikokolden başka bütün amino-asitleri kapsarlar. Kükürt yüzdeleri yüksektir. Albüminleri tuzlarla çökertmek güçtür. Ancak çok derişik (% 70 - 100) tuz eriyikleriyle çökerler. En önemli albüminler, kan albümini, süt albümini ve yumurta albüminidir.

Albüminler çürüyünce kükürtlü hidrojen çıkarırlar. Çürük yumurtanın kokusu da bundan ileri gelir.

ALBÜMİNOİD, ALBÜMOİD veya **SKLEROPROTEİNLER**, hayvan organizmasının mekanik görevi olan kısımlarında bulunan protein maddeleri. Bunların esas görevi vücudün çeşitli organlarına lâzım olan sertlik ve sağlamlığı vermek ve bu suretle bu organların kendilerine özgü şekilleri almalarına yardım etmektir. Albüminoidler kemik ve kıkırdak dokularını teşkil edip bunlara gerekli sertliği verdikleri gibi, aynı zamanda sinirleri, epidermi, boynuz, saç ve tüyleri de meydana getirirler. Albüminoidler hiçbir zaman hücrelerin esas maddelerini teşkil etmez, hücrelere yataklık ve altlık görevini görürler. Bitkilerde albüminoidler bulunmaz. Albüminoidlerin yapıları kimyasal bakımdan da çok sağlamdır. Suda, tuz eriyiklerinde, serum ve lenf gibi sıvılarda erimezler. Bu sınıfta bulunan ve albüminoid adı altında toplanan protein maddelerinin kimyasal bileşimi birbirinden oldukça farklıdır. En önemli albüminoidler şunlardır:

Kollagen veya tutkal maddesi: Adî katılgan dokunun sinir, kıkırdak ve kemiklerin başlıca maddesini teşkil eder. Soğuk suda erimez, fakat kaynar suda yavaş yavaş eriyerek tutkal olur (jelâtin, glutin). Kollagenin bileşiminde tirozin triptofan hiç yoktur; sistin ise çok az miktarda bulunur. Buna karşılık glikokol ve prolin miktarı oldukça büyüktür.

Keratin veya boynuz maddesi: Boynuz, saç, tırnak, tüy ve sertleşmiş epidermde bulunan başlıca maddedir. Yumurta kabuklarının organik kısmı da bunlara girer. Protein maddeleri içinde en güç eriyen keratindir. Keratinlerin çoğuna sindirim fermentleri de etki yapamaz. Keratinlerin bileşiminde çok miktarda kükürt vardır. Meselâ insan saçında % 4-5 kükürt bulunur ki % 15-19 sistine karşılık gelir.

Serisin ve fibroin: İpekböceği kozasının ipliği başlıca fibroin ile bunun etrafını sarmış bir halde bulunan serisin'den ibarettir. Serisin kozanın yapışkan maddesi, yani ipek tutkalı olup miktarı % 30 kadardır. Kozalar kaynar suya atılınca serisin erir ve geriye fibroin kalır. Türlü ipeklerden elde edilen fibroinlerin kimyasal bileşimleri de birbirinden farklıdır. Röntgen ışınları ile yapılan incelemelerde tutkalı alınmış ipek ipliklerinin billûrlu bir yapıda oldukları görülmüştür. Fibroinlerin bileşiminde de, kollagenlerde olduğu gibi fazla miktarda glikokoll vardır.

Spongin süngerde, *gorgonin* ise mercanda bulunan albüminoiddir. Gorgonin'in bileşiminde di-iyod-tirosin vardır. Yani mercanlar da birçok yosunlar gibi deniz suyundan iyod alarak yapılarında saklamak yeteneğini gösterirler.

ALBÜMOZLAR, protein hidrolizinde elde edilen ilk ürün. Bunlar, artık pıhtılaştırılamazlar, fakat tuz ile, proteinler gibi çökerler. Albümozlarda başlıca polipeptid karakterinde bileşikler bulunur.

ALBÜMİNÜRİ (Albuminurie), sidikle albumin çıkarma. Gerçek albüminüride albümin böbrekten gelir. Yalancı albüminüride, yangılanmış olan sidik yollarından geçerken albüminle karışır (meselâ sistit ve piyelit). Kadınlarda sidik, vagina akıntısiyle karışabildiğinden, albümin bulunduğu sanısını uyandırabilir. Bunun için kadınlarda sidiğin sidik torbasından bir sonda ile alınması daha doğrudur. Sağlam insanın sidiğinde albümin yoktur. Fakat bazı şartlar altında, meselâ uzun yürüyüşlerden veya soğuk banyolardan sonra sağlam insanda da albüminüri görülebilir.

Bazı çocuklarda, gündüzleri, hele ayakta bulundukları zaman albüminüri görülür. Bu albüminiri zararsız olup, yatakta dinlenince kalmaz. Ayakta kasların yorulmasından, belkemiğinin aşırı derecede arkaya doğru iğrilmesi ve bundan dolayı böbrekteki kan dolaşımının bozulması (lordotik albüminüri) bunun sebebidir.

Gerçek albüminüri bir böbrek bozukluğunun işaretidir. Ancak her albüminürinin bir böbrek hastalığından meydana gelmesi gerekmez. Meselâ kalb hastalıklarında kan (durgunluğu dolayısile) veya bulaşık hastalıklarda da görülebilir. Yalnız albüminüri ile böbrek hastalığının nev'i ve hele pronostiki hakkında hüküm verebilmek pekaz kaabil olur. Normal şartlar altında böbreğin bütün süzme sistemi, ancak kanın suyunu ve erimiş bulunan kristaloid parçalarını geçirip, albümin gibi koloidleri süzmediğinden, kuvvetli bir albüminürinin varlığı (litrede 8-30 gr ve daha fazla), adı geçen filitre cümlesinin bozukluğunu gösterir. Bu gibi şiddetli albüminürilerle birlikte daha çok kandaki albüminin azaldığı ve vücutta su toplandığı görülür (nefrotik sendrom). Albüminüri, hekimi ancak böbrek çalışmasının ve böbrek hastalığının bütün organizma üzerine yaptığı etkilerin yakından incelenmesine götürür. Albüminüri ağır ve gittikçe ilerliyen yayınık bir böbrek hastalığının işareti olabildiği gibi, yalnız odak şeklinde ve az önemli bir hastalığın, hattâ tamamiyle geçmiş ağır bir böbrek hastalığının belgisi de olabilir. Albüminin varlığını göstermek için çökeltmek tepkimeleri kullanılır.

ALCACER DO SAL [*alkaser do sal* ok.], Portekiz Estremadura'sında bir şehir. Setubal körfezinde Atlas Okyanusu'na dökülen Sado nehrinin taşıt işliyen bölümünde ve sağ kıyısındadır. Eski kale ve surların kalıntıları vardır; 9 000 nüfusludur.

ALCALÁ [*alkala* ok.], **Petro de** (XV. - XVI. yüzyıl), İspanyol dilcisi. 1505 yılında Granada'da yayımladığı *Arte parali geramente saber la lengua aráviga* (Arap dilini kolayca öğrenme sanatı) adlı eser, Avrupa'da bu dile ait ilk gramerdir. İspanya Arapçası'nı esas alan bu kitap, Arapça'nın bu sönmüş diyeleği hakkında elde bulunan tek kaynaktır. Alcalá'nın grameri, P. de Lagarde tarafından 1883 yılında Göttingen'de yeniden bastırılmıştır.

ALCALÁ DE CHISBERT, [*alkala de çisvert* ok.; *alcalá* kelimesi Arapça *el-Kalá* = kale'den alınmıştır],

Doğu-İspanya'da Castellón de la Plana eyaletinde 7 044 (1920) nüfuslu bir şehir. Bir sıradağ ile denizden ayrılmış olan verimli bir çukur çevrede ve demiryolu üzerindedir. Tütün fabrikaları vardır.

ALCALÁ DE GUADAIRA [*alkalą de guathayra* ok.], Ispanya'nın Endülüs bölümünde Sevilla eyaletinde 11 038 (1920) nüfuslu bir şehir. Eski tahkimin kalıntıları, Sevilla'ya giden su kemerleri vardır; Guadaira nehri boyunda ve demiryolu üzerindedir.

ALCALÁ DE HENARES [*alkalą de enąres* ok.], Ispanya'da Madrit'in kuzeydoğusunda Henares ırmağı üzerinde, denizden 614 m yükseklikte bir şehir. Nüfusu 11 150 (1920) dir. Demiryolu üzerindedir. Güzel sarayları, kiliseleri, eski kalesinin ve surlarının kalıntıları, devlet arşivi, deri ve sabun fabrikaları vardır. Şehirde dokumacılık yapılır.

ALCALÁ DE LOS GAZULES [*alkalą de los gathųles* ok.], İspanya'nın güneyinde Cadiz eyaletinde 10 000 nüfuslu bir kasaba.

ALCALÁ GALLANO, Antonio (1789 - 1865) İspanyol devlet adamı. Önce diplomatlık mesleğine girmişse de sonraları, Ferdinand VII. nin zamanında ayrılmış ve kıralla uğraşmaya başlamıştır. Fransızlar'ın İspanya'ya girmesi üzerina İngiltere'ye kaçmış ve 1836 da dönerek bahriye bakanı olmuştur.

ALCALÁ LA REAL [*alkalą la reąl* ok.], İspanya'nın Endülüs bölümünde Jaén eyaletinde 17 267 (1920) nüfuslu bir şehir. Dağlık bir alanın kenarındadır; bağları ve sebze bahçeleri geniştir; kutsal sayılan birtakım kaynakları vardır.

ALCÁLDE [*alkąlde* ok.; Arapça *el-Kadı* = yargıç kelimesinden alınmadır], İspanya'da belediye başkanlarına verilen ad. Alcáldeler müslüman kadıların ardalarıdır. Yönetme ve yargılama görevleri vardır. Alcáldeler'in kullandığı, sapı fildişinden yapılmış beyaz asâ, bu makamda bulunanların yargı yetkisini de taşıdıklarının bir belgesidir.

ALCAMO [*ąlkamo* ok.], İtalya'da Sicilya adasının batı bölümünde Trapani eyaletinde bir şehir. Denizden yüksekliği 255 m, nüfusu 63 000 (1921). Denizden 6 km içeridedir. Dağlık bir bölgede kurulmuştur. Çevresindeki bitek düzlüklerde portakal ve limon bahçeleri ile zeytinlikler vardır. Pek yakında Egesta (Segesta) (b. bk.) şehrinin yıkıları bulunmaktadır.

ALCAN [*alkã* ok.], **Michel** (1811-1877), Fransız mühendisi ve siyaset adamı. 1848 de Kurucular Meclisi'ne saylav seçilmiştir. Dokumacılık endüstrisi üzerinde yayımladığı birçok eserleriyle tanınmıştır.

ALCANTARINI [*alkąntarini* ok.], Fransisken tarikatinin bir kolu. İspanya'da St. Pedro de Alcántara tarafından kurulmuştur. Pedro, kurduğu kol için tarikatin ilkelerini daha sert bir şekle sokmuş ve bunlar, papa Paulus IV. tarafından 1562 de onaylanmıştır. Yeni tarikat kolu İspanya'da bazı bölgelere yayıldıktan sonra İtalya'ya da geçmiştir. Papa Leo XIII. «observantes», «recollecti» ve «reformati» adını taşıyan cemaatler için yaptığı gibi, «Alcántarini» adını da kaldırmış ve fransiskenlerin çeşitli kollarının «frates minores» adını taşıyacağını karar altına almıştır

ALCARAZ [*alkarāth* ok.] (Sierra da Alcaraz), İspanya'nın güneydoğusunda bir sıradağ. Yüksekliği 1 798 m. Mezozoik tabakalarından meydana gelmiştir.

ALCAŞIM: bk. MÜTASYON.

ALCÁZAR [*alkąthar* ok.], **Balhtasar del** (1530-1606), İspanyol şairi. Alba dukasının işlerinde yardım eden saray adamlarındandır. Boş zamanlarını küçük şiirler yazmakla geçirmiştir. Bunlardan bazıları pek tanınmıştır. Eserleri, *Poesias* (şiirler) adı altında toplanmıştır.

ALCÁZAR [*alkąthar* ok.; Arap. *el-Kasr*'dan], İspanya'da Sierra de Alcázar'ın kuzeybatı eteğinde, Vadilkebir ırmağının kaynağına yakın bir yerde, Albacete eyaletinde bir kasaba. Denizden yüksekliği 960 m, nüfusu 5 206 dır. A., bozkırlar ortasında kurulmuştur. Yakınında çinko madenleri işletilir. Kaplıcaları bulunmaktadır. A. ın kuzeyinde yer alan Campo de Motiel'in stratejik önemi vardır.

ALCÁZAR, Endülüs hükümdarlarının sarayına verilen ad. Araplar bunlara *el-Kasr* derlerdi. Avrupa dillerine *Alcazar* (İspanyolca Alcázar) diye geçmiştir. İspanya'nın birçok şehirlerinde bu kasırlara raslanmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1 — *Kurtuba* (*Córdoba*) *Alcazarları*: Kurtuba'da iki kasır vardır; *Eski Alcazar* (Alcázar viejo) ve *Yeni Alkazar* (Alcázar nuevo). Bunların ikisi de şehrin batı tarafında Vadilkebir (Guadalquivir) nehri ve Endülüs hükümdarlarının tanınmış bahçeleri yanındadır. Eski kasr Araplar'ın zamanına aittir. Birçok tarihî hatıraları vardır. Yeni kasr ise kıral Alfonso XI. tarafından yaptırılmıştır. Önceleri Papalık'a verilmiş, sonra hükümet cezaevi olmuştur.

SEVILLA ALCÁZAR'ının Bahçesi

2 — *İşbiliye* (*Sevilla*) *Alcazarı*: Bu kasr Grrnata'daki el-Hamra kasrı kadar güzel olmakla beraber Arap sanatçılarının ustalığını ve ince zevkini gösteren muhteşem bir yapıdır. XII. yüzyılda Araplar tarafından yapılmıştır. Sonra İspanya kırallarından zalim Pedro, Karl V., Felipe II., Felipe III. ve Felipe V. tarafından büyütülmüştür. Arap ve Gotik üslûplariyle karışık bir mimarisi vardır. Bugün genel olarak Alcazar diye tanınmış kasırlara Gırnata'daki el-Hamra kasırlarının eski kısımları eski halinde çok güzel onarıldıkları için Endülüs hükümdarlarının konutları hakkında ancak bu iki saray bir fikir vermektedir. İçinde birçok eski eserlerle zenginleştirilmiş 78 daire vardır. Bunların en önemlisi Elçiler Salonu'dur. Oda duvarlarının aşağı kısımları hep güzel nakışlı çinilerle kaplıdır. Yer mermer döşelidir, her tarafta havuzlar ve fıskiyeler vardır. Bunlar, yapının içine büyük bir serinlik vermektedir. Salonun çıkıntı yapan yukarı balkonu üstündeki kemerli bölmeler kafes gibi oymalıdır. Bunlar, salonun etrafındaki gizli bir galeriye aydınlık vermektedir. Alcazar'ın sıra sütunlu birçok geniş avluları vardır. Bahçenin etrafı kalın bir duvarla çevrilmiştir. Bunun üzerinde, ayaklar üstüne yapılmış sıra kemerli bir taraça vardır ki görünümü çok güzeldir.

3 — *Segovia Alcazarı*: Segovia, İspanya'da Madrit şehrinden 67 km uzaklıkta bir şehirdir. Bu adı taşıyan Alcazar, şehrin en yüksek noktasında bir kayalığın üzerine yapılmış bir Arap kasrı idi. XV. yüzyılda onarılmış ve 1862 de yanmıştır. Bu yapıdan bugün yalnız surlar ve kulelerle yıkılmış bir halde olan bir başkule kalmıştır.

Tuleytule (Toledo) Alcazarları: Tuleytule'de beş kasır vardır. Bunlardan ikisi biteviye Gotlar ve Araplar tarafından işgal edilmişti. Kıral zalim Pedro'nun kasrından da bazı kısımlar kalmış ve bunlar manastırlara katılmıştır. Alfonsa XIII. e ait bir kasır da manastır şekline konulmuştur. Bunun yalnız Rönesans üslûbunda bir tek kapısı kalmıştır. Karl V. in hükümeti zamanında yapılmış olan bu kasırların en önemlisi, 1710 da yanmış ve bu yüzyılın başlarındaki savaşlarda bütün bütün yıkılmıştır.

ALCÁZAR veya **ALCÁZAR DE SAN JUAN** [*alkaṭhar de san ḫuan* ok.], İspanya'nın Yeni Kastilya bölgesinde Cuidad Real eyaletinde küçük bir şehir. Denizden yüksekliği 640 m, nüfusu 16 117(1920)dir. A., step manzarası gösteren bir yüksek plâtolar bölgesinde kurulmuştur. Çevresindeki topraklarda davar beslenir. Çinko ve demir madenleri çıkarılır. A. Murcia ve Sevilla'yı Madrit'e bağlıyan iki ana demiryolunun kavşak yerindedir. Şehirde küçük sanatlar gelişmiştir.

ALCAZARQUIVIR [*alkatharkivir* ok.], İspanya Fası'nın önemli şehirlerinden Kasr-ül kebir (b. bk.) in İspanyolca adı.

ALCESTE, 129 numaralı küçük plânet. 1872 de Peters tarafından keşfedilmiştir.

ALCESTE [*alsęst* ok.] veya **ALCIDE'İN ZAFERİ**, beş perdelik manzum ve lirik trajedi. Söz Quinault'nun, müzik Lulli'nindir. İlk defa 1674 te Paris'te kırallık saray tiyatrosunda oynanmış, daima büyük başarı kazanmıştır. *Alceste*, Lulli'nin en güzel operalarından biri olmakla beraber, Gluck'un aynı addaki şaheseri, Lulli'nin *Alceste*ini unutturmuştur.

ALCESTE [*alsęst* ok.], üç perdelik opera. Söz marquis du Rollet'nin, müzik Gluck'undur. Eser ilk defa 16 aralık 1767 de Calzabici'nin İtalyanca metniyle Viyana'da, sonra değiştirilerek 23 nisan 1776 da Paris'te oynanmış ve büyük bir başarı kazanmıştır. Bununla beraber birçok kimseler, Gluck'un aleyhinde bulunarak ona karşı, İtalyan bestecisi Puccini'yi tutmuşlardır. Lirik deklamasyonun çok güzel örneği olan ve musiki ile dramatik olgunun çok sıkı bir şekilde birleşmesini gerçekleştiren *Alceste* operası, çağdaş lirik tiyatroların repertuvarında kalmıştır. *Alceste*'in ilk perdedeki iki aryası çok tanınmıştır.

ALCI: 1 — Yozgat'ın Sorgun ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 577 (1940). A., Sorgun kasabasının 19 km güneybatısında, Karanlıkdere ile Kanakçayı'nın kollarından biri üzerinde, 1524 m lik Kökenes dağının güney eteğinde düzlükte kurulmuştur. Kerpiçten yapılmış evleri, çatılı ve toprakla örtülü olup, toplu bir haldedir. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

2 — Denizli'nin Acıpayam ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 616 (1940). Ormanın kenarında kurulmuş olan A. nın taş ve tahta evleri, oldukça dağınıktır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

ALCIATO [*alçāto* ok.], **Andrea** (1492 - 1550), İtalyan hukukçusu. Alzate (Milâno) de doğup Pavya'da ölmüştür. Roma hukuku araştırmalarını, İlkçağ tarihi dilleri ve edebiyatları yolu ile aydınlatmayı ilk düşünenlerden biridir. Buluşları, eski hukukçuların sistemini değiştirip Cujas'a yol açmıştır. Lâtince bir ahlâkî manzumeler dergisi çıkarmıştır: *Emblemata* (Remizler) [1522].

ALCIMUS AVITUS (ölm. 518), hıristiyan Lâtin yazarı. Vienna (bugünkü Vienne) şehrinin piskoposu olarak, Güney Gallia katolik kilisesinin Roma papalığına bağlanmasında etmen olmuştur. Şiir, vaız ve mektuplardan ibaret olan eserleri, 1883 te R. Peiper ve 1890 da U. Chevalier tarafından yayımlanmıştır.

ALCIONIO [*alçoniyo* ok.], **Pietro**, [Lât. adı: **Petrus Alcionius**] (1487-1527) İtalyan filologu. Venedik, Floransa ve Roma'da Yunanca ile hitabet öğretmiştir. Aristo, Galenos, İsokrates ve Demosthenes'i Lâtince'ye tercüme etmiştir. Eserlerinin en tanınmışı, sürgünün fena bir şey olmadığını göstermeğe çalışan *Medices legatus, sive de exilio libri duo* adlı diyalogdur (Venedik 1522).

ALCIRA [*althira* ok. ; Arapça *el-Cezire* = ada kelimesinden alınma], İspanya'nın doğusunda, Valencia şehrinin 40 km güneyinde Jucar nehrinin aşağı bölümünde bir şehir ve bölge merkezi. Nüfusu 20 839 (1920). A., çok sulak ve bitek bir ovada kurulmuştur. Çevresindeki topraklarda bol miktarda pirinç ekilir; limon, portakal, şekerkamışı yetiştirilir. A., Alicante limanını Valencia'ya bağlıyan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur.

Dar sokaklı ve toplu bir manzara gösteren A., 1242 de Aragonlu Don Jaime tarafından ele geçirilmiştir. Çok çalışkan ve sanatçı insanlar olan Mağribîler'in 1609 da buradan çıkarılmasından A. çok zarar görmüştür.

ALCMEN, 82 numaralı küçük plânet. 1864 te Luther tarafından keşfedilmiştir.

ALCOFORADO [*alkoforādų* ok.], **Sórar Marianna** (1640 - 1723), Portekiz'li kadın papaz. Bir Fransız subayını severek ona, kendi tarzında bir şaheser sayılan beş mektup yazmıştır. Bunlar, bir gazetecinin eline geçerek Fransızca'ya çevrilmiş ve *Lettres Portugaises* (Portekiz mektupları) [1669] başlığı altında yayımlanmıştır.

ALCOFRIBAS NASIER, [*alkofribąs nasyę* ok.], Fransız edibi François Rabelais'nin, asıl adında bulunan harflerin yerlerini değiştirerek meydana getirdiği takma adı.

ALCOTT [*ǫlkit* ok.], **Louisa May** (1832-1888), Amerika'lı çocuk romancısı. A.B. Alcott'un ikinci kızıdır. Babasının tuhaf yaratılışı ve tutumsuzluğu yüzünden, küçük yaşta para kazanmak zorunda kalmış, önce oyuncak bebekler için elbise dikmiş, sonra öğretmenlikte, hastabakıcılıkta, bir arada hizmetçilikte bulunmuş, sonunda da dünya edebiyatının en ünlü çocuk romancılarından biri olmuştur. İlk eseri olan *Flower Fables* (Çiçek masalları) [1854], R. W. Emerson'un küçük kızı için yazılmış, *Hospital Sketches* (Hastane iskeçleri) [1863] ile *Camp and Fireside Stories* (Kamp ve ocakbaşı hikâyeleri) adlı kitapların konusu da Amerika iç harbinden alınmıştır. Bundan sonra, *Little Women* (Küçük kadınlar) [1868, Türkçesi Belkis Sami tarafından, 1931] adlı eserle başlıyan çocuk ve ilk gençlik romanları serisi gelir: *An Old-Fashioned Girl* (Eski kafalı bir kız) [1869], *Little Men* (Kü-

LOUISA ALCOTT

çük erkekler) [1871, Türkçesi Mefharet Nazmi tarafından, Millî Eğitim Bakanlığı, 1931], *Good Wives* (İyi zevceler) [1871, Türkçesi Belkis Sami tarafından, 1930], *Aunt Jo's Scrap Bag* (Jo teyzenin eskiler torbası) [6 cilt, 1871-79], *Jack and Jill* (Jack ile Jill) [1880], *Lulu's Library* (Lulu'nun kitaplığı) [3 cilt, 1885-89] ve *Jo's Boys* (Jo'nun çocuklari) [1886, Türkçesi Mefharet Nazmi tarafından, Millî Eğitim Bakanlığı, 1934].

Sağlam bir dünya görüşü, şiir, neşe, ve tabiat sevgisi ile dolu olan bu çocuk kitaplarından başka, Alcott'un *Moods* (Hâletler) [1864], *Work* (İş) [1883], ve *A Modern Mephistopheles* (Modern bir Mephistopheles) [1877] adlı romanları da vardır. Bütün dünyada ün kazanmış ve birçok dillere çevrilmiş olan şaheseri *Little Women*, 1919 da Londra'da piyes haline konulmuş, 1933 te de Hollywood'da filime alınmıştır. Alcott'un eserleri daha çok otobiyografiktir. Bunlarda geçen «Jo», kendisini temsil etmiştir. Türkiye'de de tanınmış ve sevilmiş olan Alcott'un hayatı, mektup ve andaçları, Ednah D. Cheney tarafından yayımlanmıştır. (*L. M. Alcott: Her Life, Letters, and Journals*, Boston 1889).

ALCOTT [*ǫlkit* ok.], **Amos Bronson** (1799-1888), Amerika'lı eğitimci ve filozof. Eğitim yöntemlerine, Pestolozzi'nin etkisi sezilen yenilik getirmiştir. 1828 de Bostan'da kurduğu okul, hücumlara uğramış ve kapanmak zorunda kalmıştır. Alcott, zaman ve deneyüstü (transcendantale) felsefe düşüncelerini broşürler ve konferanslarla yaymaya koyulmuşrur. Emerson'un *Dial* adlı dergisinde yazılar yazmış ve birçok eser yayımlamıştır. *Tablets* (Tabletler) [1868]; New Connecticut (Yeni Connecticut) [1887], *Sonnets and Canzonets* (Soneler ve türküler) [1882] gibi. Emerson üzerine de, bir etüt kaleme almıştır.

ALCOVER Y MAṢPONS, (1854-1827), İspanyol lirik şairi ve hukukçusu. Palma (Mallorca) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Eserleri: *La Creu*, *Mallorca*, *La Serra* (Dağ) *Roman Llull*, *Genco de la Balanguera* (İplik eğiren kadının türküsü); *Elegias* (Ağıtlar), toplu eserleri (Barcelona 1927.

ALCOY [*alkọy* ok.], İspanya'nın doğusunda, Murcia ile Valencia arasında bir şehir ve Alicante eyaletinin bir yönetim bölümü merkezi. Nüfusu 39 000. A., 1386 m ye yükselen dağlık bir arazinin hemen güneyinde, aynı addaki vâdide kurulmuş çok güzel manzaralı bir şehir olup, yakınında birçok sayfiyeleri vardır. Şehirde kâğıt endüstrisi ve dokumacılık ile yiyecek hazırlıyan fabrikalar bulunmaktadır. Canlı bir ticaret merkezi de olan A., türlü savaşlar ve depremlerle zaman zaman felâketlere uğramıştır.

ALCUIN [İng. *ǫlkwin* ok.; Anglo-saksoncası: **Ealhwine**, Lât. **Alcuinus**; takma adı **Albinus Flaccus**] (735 - 804), Anglo-Sakson din bilgini ve papazı. York katedralı okulunda yetişmiş, öğretmeni Aelbert, York başpiskoposu olunca okulun başına geçmiştir. 770 tarihinde İtalya'da bulunduğu sırada, Büyük Karl'a raslıyarak onun hizmetine girmiş, sonra da kıralın ve saray mensuplarının öğretmeni olmuştur. A., «Karollular rönesansı» denilen fikir haraketle rinde büyük bir rol oynamıştır. Büyük Karl, eğitim ve öğretim alanında yapmış olduğu bütün atılımları bu bilgine borçludur. Tours piskoposluğuna atandığı zaman, buradaki manastır okulunu, Frank Devleti'nin yüksek okulu haline getirmiştir. Burada esas amaç olarak, papazlarla devlet memurlarının yetiştirilmesine ve kilise müziğinin geliştirilmesine önem verilmiştir. Alcuin'in yaptığı en büyük iş, antik bilimleri, Frank Devleti içine sokmak olmuştur. Teoloji üzerindeki eserlerinden başka felsefe, matematik, belâgat ve gramer hakkında ders kitapları da yazmıştır. Zamanında şair olarak da ün kazanmıştır. Büyük Karl'a yazdığı mektuplardan 232 tanesi bugüne kalmıştır. Frobenius, Alcuin'in bütün eserlerini toplıyarak yayımlamıştır: *Beati Flacci Albini seu Alcuini opera* (Mutlu Flaccus Albinus veya Alcuin'in eserleri) [1777 - 78].

Alcuin'in Büyük Karl'a sunduğu İncilin iç kapağı

ALÇAK BASINÇ ALANI (kiklon, depresyon, barometrik minimum): bk. BASINÇ, ve RÜZGÂRLAR.

ALÇAKBEL, Tokat'ın Taşova ilcesi Destek (Sepetli) bucağına bağlı, 11 parçadan teşekkül etmiş, 677 (1940) nüfuslu bir köy. A. in çevresi ormanlıktır; evleri ahşap, damları eğimli ve tahta örtülüdür. Halkı çiftçilikle uğraşır. İçme suyu dere ve kaynaktan sağlanır.

ALÇALIŞ [Fransızca: Décadence, İngiliz: Decadence, Almanca: Dekadenz (Abfall) kelimeleri Lât. *de-cadere* mastarından çıkmıştır], düşen, yıkılmaya yönelen bir şeyin halini, çökme, göçme başlangıcını anlatan bir terim. Mecazî anlamda bu kelime ile, bir devletin, cemiyetin kurullariyle işlerinde beliren bozukluk, maddî ve manevî sihhatçe yıpranış, gelenek ve göreneklerin gevşeyişi, sanat ve edebiyatın kötüleşmeye yüztutuşu kasdolunur. Bununla beraber edebiyat alanındaki alçalışta, yazarlar kadar okuyucuların da hatası vardır.

Alçalış devri: Bu deyimle, daha fazla Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılı kastedilir. Alçalış şairleri sözünden, özel surette Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıl şairleri, genel olarak sanat dinamizminin kaybedildiğini anlatan edebiyatçılarla bunların kuramları, sistemleri ve okulları anlaşılır. Alçalış ile düşüş (déclin) karıştırılmamalıdır. Alçalış, inişinin hızı dolayısiyle yıkımı yakın olan bir şeyin, düşüş ise, sadece bir meyil üzerinde hareket eden ve sonuna erişmiş görünen şeyin durumudur.

Fransızca décadence kelimesi, dünya ve hayat gerçekliği önünde ruhî çevresine kapanan ve kendi güvenini duyularından gelen uyarımlarla kazanmaya çalışarak avunmaya savaşan yorgun, kötümser aydınlar sanatına tahsis edilmiştir. Bunlar, birinci imparatorluğun yıkılışını takibeden şaşkınlık ve karışıklık devrinde pozitivist, naturalist, materyalist bir dünyaya uymamak ıstırabının doğurduğu fin de siècle (asrın sonu) izlenilmelerini ince zevk ve zekâ nükteleri ile oyalamaya meraklı bezgin bir dilettantizm yaymışlardır. Décadent deyiminin G. Vicaire ve H. Beauclair'in *Les déliquescences d'Adoré Floupette* adlı eserinden çıktığı sanılmaktadır Önce tenkitciler tarafından sembolistler hakkında kullanılmıştır Daha çok sembolizmden önceki edebî hareketin işareti mahiyetindedir ve sembolizmin gelişmesiyle unutulmuştur. Bizde de bir aralık «Edebiyat-ı Cedide»ciler için kullanılmıştır.

İçtimaî ve tarihî anlamı: Alçalış kavramı ilerleme kavramının karşıtıdır. İlerliyen bir kavmin normal hali mâddî, zihnî, ahlâkî, hukukî ve ekonomik düzenlerini sağlıyan öğeler arasındaki orantı ve ahenk sayesindedir. Bu öğelerden biri eksilir, yahut aşırı gelirse alçalış başlar. Yani bir varlık, ister fert, ister cemiyet olsun, çevresine yarımyamalak uyarsa ilerlemesi felce uğrar. Hayat kavgasında direnmeleri yenmek, engelleri aşmak yeteneği kırılır.

Alçalışın sebeplerini belirtmek hususunda fikirler farklıdır. Bazıları dinî duyguların, bazıları, Montesquieu gibi, siyasî kurulların bozukluğunda ısrar etmişlerdir. Vico, alçalışı tabiî saymış, kavimlerin de fertler gibi doğup büyüme, yaşlanıp ölme devirleri olduğunu ileri sürmüştür. Bu karşıt düşüncelere bakılarak alçalışı doğuran sebeplerin çok ve çeşitli olduğuna hükmedilebilir.

Historiy of the Decline and Fall of the Roman Empire (Romalılar'ın alçalış ve düşüşleri) adiyle 1776-1777 de yayımlanmış olan eser, büyük İngiliz tarihçisi Gibbon'undur. Antoninler'le başlar ve XIV. yüzyılda Rienzi'nin klâsik restorasyon teşebbüsü ile biter. Görüşlerinin verimliliği, incelemelerinin zenginlik ve genişliği bakımından İngiliz kültürünün bellibaşlı anıtlarından biri sayılabilir.

ALÇI TAŞI [Yun. *gypsos*], içinde su bulunan kalsyum sulfat mineralı Ca $SO_4 + 2 H_2O$. Monoklin sistemde, tek veya ikiz sütunlar halinde billûrlanır. Sertlik derecesi: 1,5-2 (tırnakla çizilebilir) ve özgül ağırlığı: 2,3 tür. Arı alçı taşı renksiz saydam veyahut kar gibi beyaz olduğu halde, çok defa kil veya demir oksit ile karışık bir halde, sarı kırmızı ve kül renklidir. 107° de kapsadığı suyun 3/4 ünü, 145° de hepsini kaybederek bulanık beyaz bir kütle haline gelir. 1 g alçı, 0° de 488, 20° de 414, 55° de 393, 100° de 460 g suda erir. Bundan dolayı A. alçılı bölgelerden geçen sularda erimiş halde bulunur.

Alçı billûrlarına kil ve marn içinde veyahut tuzlu ve alçılı dağların boşluklarında raslanır.

Alçı taşı en çok kayatuzu ile birlikte, yukarı perm ve trias yörelerinde büyük kayalar, hattâ bazı kere başlıbaşına dağlar teşkil eder. Anadolu'da, Yukarı Kızılırmak bölgesinde tersiyer tabakaları arasında da bulunur. Volkanik bölgelerde alçıtaşı kükürtlü hidrojen ve sulfüröz asidin kalsyum silikatlara etkisiyle meydana gelmiştir. Alçı taşının büyük bir kısmı da anhidrit (b. bk) e su katılmasiyle meydana geldiğinden, birçok alçı dağlarının derinliklerinde, anhidritten ibaret bir çekirdek vardır. A. ince taneli arı billûrlar halinde alabaster (b. bk.) adını alır.

Alçı taşı iki şekilde işlenerek birbirinden farklı iki cins alçı elde edilir. Birinci yöntemde, alçı taşı kırılıp değirmenlerde ufalandıktan sonra, tuğla fırınlarında 120° ye kadar ısıtılarak, kapsadığı suyun yalnız bir kısmı alınır ve küreli değirmenlerde ince toz haline getirilir. Elde edilen alçı su ile karıştırılırsa, en geç yarım saatta donar ; kalıp, model, yapma taş ve tavan süsleri yapmakta kullanılır. Bu cins alçı, donduktan sonra çok sert olmaz (tırnakla çizilebilir) ve açık hava etkilerine dayanıklı değildir. Özgül ağırlığı 2,6, litresinin ağırlığı 1200 - 1400 gramdır; 10:11 - 10:16 oranında su alır ve bu sırada hacmi % 1 kadar büyür. Donduktan sonra kapalı yerlerde uzun zaman dayanıklıdır.

İkinci yöntemde, alçı taşı yine ayni şekilde ufalandıktan sonra, tekneli fırınlarda yaklaşık olarak 450° ye kadar ısıtılarak kapsadığı suyun hepsi alınır. Daha kaba öğütülen bu cins alçı, su ile karıştırılırsa, ancak birkaç hafta sonra donarsa da, açık hava etkilerine karşı çok dayanıklı bir külte haline gelir. Bundan dolayı alçılı beton yapılarda ve alçılı harç olarak kullanılır. Özgül ağırlığı 2, 9; litresinin ağırlığı 1500 - 1600 gramdır. Sertleşmesi için, ancak lapa kıvamına gelecek kadar az su katmalıdır, daha fazla su katılırsa sertleşmeden kalır.

Eğer alçı taşı 120° den yukarı, fakat 450° den aşağı sıcaklıkta ısıtılırsa artık su ile sertleşmez.

Alçının harç olarak çok eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ Kheops piramidinin yapısında alçı harcı kullanılmıştır.

ALÇITEPE, Çanakale'nin Eceabat ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 564 (1940). Gelibolu yarımadasında, Eceabat kasabasının 13 km güneybatısında sırtta kurulmuştur. Taş duvarlı ve çatılı evleri, kiremitle örtülü olup topludur. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir, zeytin elde edilir.

ALDABRA ADALARI, Madagaskar adasının kuzeyinde, Mercan kayalıklarından meydana gelmiş birtakım küçük adalar topluluğu. Hepsinin yüzölçümü 143 km²; üzerleri sık çalılık ve fundalıklarla kapalıdır. Bu adalarda yaşıyan ve sayıları çok az olan yerli zenciler, çok bulunan büyük kaplumbağaları avlıyarak geçinirler. A. Büyük Biritanya İmparatorluğu'na bağlıdır.

ALDAMGA, Moğol devrinde kızıl renkli ve altın yazılı mühüre verilen ad. Ünlü kişilere verilen imtiyazların beratı, Hakan tarafından bununla mühürlenirdi.

ALDAN DAĞLARI, Ohotsk denizinin batı kıyısı boyunca, yaklaşık olarak güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bir sıradağ. Yüksekliği 2 000 m kadardır.

ALDAN IRMAĞI, Doğu Sibirya'da. Lena nehrine sağdan karışan en büyük kol. Uzunluğu 2 300 km. Aynı addaki plâtoların sularını boşaltır. A., gemilerin gidiş gelişine elverişli bir ırmaktır. Ohotsk denizi kıyısındaki Aldan dağlarından kaynağını alan ve yine gemilerle taşına elverişli olan Maya çayiyle birleşerek Ajan (Ayan) limanını Lena nehri boyuna ve böylece Yakutlar bölgesine bağlar.

A. nın yukarı bölümünde altın madenleri vardır,

ALDAN PLÂTOSU, aynı addaki ırmağın kaynağını aldığı geniş ve ormanlarla kaplı bir yöre. En çok kambiriyen ve silur tabakalariyle meydana gelen 500 - 900 m yükseklikteki A Yablonoi dağlarının güneybatı bölümünün kuzeyinde uzanır.

ALDANOV, Mark Aleksandroviç [asıl soyadı: LANDAU] (doğ. 1889), Rus yazarı. Kiev'de doğmuş, Rus devriminde Fransa'ya geçmiş, yurd dışı ve Sovyet olmıyan Rus edebiyatının ileri gelen kişilerinden biri olmuştur. En çok, Tolstoy'un izinden yürüyerek, tarihî roman alanında kendini göstermiştir. 1915 te Birinci Dünya Harbi hakkında yayımladığı *Armageddon* adlı eserden sonra, konusunu, Fransa devrimi ve Napoléon devri, Rusya - Avrupa olaylarından alarak, *Mıslitel'* (Düşünen) genel başlığı altında dört kısımlı bir roman serisi (tetraloji) ortaya koymuştur. *Devyatoye Termidora* (9 Termidor) [1920], *Çortov Most* (Şeytan köprüsü) [1922], *Zagovor* (Suikast) [1924], ve şahaseri olan *Svyataya Elena, maleñkiy ostrov* (St. Helen, küçük ada) [1926]. Bunlardan başka, *Klyüç* (Anahtar) [1926], *Desyataya Sinfoniya* (Onuncu senfoni) [1930] adlı romanlariyle *Zagadka Tolstogo* (Tolstoy muamması) [1923] ve *Sovremenniki* (Çağdaşlar) [1923] başlıklı etütleri anılmağa değer.

ALDATMA HABERLEŞMESİ, düşmanı yanıltmak için yapılan savaş. Daha çok telsiz telgrafla yapılır. Büyük hareketlerde bazı aldatıcı askerî hareketlerle de desteklenerek düşmanın dikkati, istenilen yere çekilir.

1917 yılı sonbaharında Almanlar'la Avusturyalılar'ın yaptıkları İzonzo meydan savaşından önce, yarma yapılmıyacak bölgelere boş trenler tertiplemeleri, bu bölgelerde yalancı ordugâhlar kurmaları ve buralarda telsiz istasyonları da kurarak bu telsizlerle birçok komutanlıkların, savaşyeri gibi biribirleriyle sahte görüşmeler yapmaları, İtalyanlar'ın dikkatini yarma bölgesinin dışındaki yerlere çekmiş ve bu suretle de aldatma savaşı en iyi bir uygulama yeri bulmuştur.

ALDEBARAN (Arap. *el-Debaran* = takibeden; Pleidlardan sonra geldiği için), öküz (taurus) takımyıldızının 1. kadirden α yıldızı olup, gökküresinin kuzey yarısındadır. α Tauri adı ile de anılır. Kırmızımtırak bir ışık gönderir. Bu yıldızın çapı interferometre ile belirtilmiş olup, yaklaşık olarak güneşimizin çapının 38 katıdır.

ALDEBERT, Charroux hanedanından dört Marche kontunun adı. Bunlar X. - XII. yüzyıllarda yaşamışlardır. En tanınmışları Aldebert I. dir (ölm. 995).

ALDEGONDE, Aldegundis veya **Adelgundis** (630 ?-684), hıristiyan azizesi. Maubeuge manastırının kurucusudur. Göz ağrılarını ve vücut şişkinliklerini iyi ettiğine inanılır. Yortusu 30 ocaktır.

ALDEGONDE, Philips van Marnix, Heer (baron) van Sint A., Holânda devlet adamı ve şairi. Bk. MARNIX.

ALDEGREVER [asıl soyadı: TRIPPENMEKER], **Heinrich** (1502 - 1558), ressam, hakkâk ve kuyumcu. Soest (Westphalia) te doğmuş ve burada ölmüştür. Dürer'in yanında çalışmış olup, XVI. yüzyıl Almanya'sında yetişmiş küçük sanat üstadlarının en önemlilerindendir. Daha çok hakkâklığı ile tanınmıştır. Üç yüze yakın, bakır üzerine kazılmış küçük boyda eser bırakmıştır. Ona ait olduğundan şüphe edilmiyen yalnız bir tablosu, *Başında dikenli taç, mezarında oturan İsa* (1529, Prag müzesinde) ve bir kaç portresi vardır. Son yıllarını, kuyumculuğa vermiştir.

ALDEHİD-HİDRAZONLAR R—C=N—NH$_2$, aldehidlerin hidrazin ile muamelesinde elde edilen bileşikler.

ALDEHİDLER [Lât. **al***cohol* **dehydr***ogenatus* kelimelerinin ilk hecelerinden olmalıdır], —C(=O)H grupunu taşıyan organik bileşikler. Genel olarak primer alkollerin oksitlenmesinden elde edilir. Oksitlenme daha çok olursa karboksilli asitler meydana gelir: Meselâ etil alkolden asetaldehid ve asetaldehidten asetik asit; metil alkolden formaldehid ve formaldehidden de formik asit olur. Aldehidlerin çoğu uçucu, renksiz sıvılardır. Molekül büyüdükçe kokuları güzelleşir. Aldehidler hidrojenlenerek tekrar primer alkolleri verirler.

Aldehidler amonyak ve alkali bisülfit ile katı aldehid-amonyak ve bisülfit bileşiklerini verirler. Fenilhidrazon veya hidroksilamin ile aralarında bir molekül su çıkarak fenilhidrazon veya oksimler meydana gelir ki bunlar, hususiyle büyük moleküllü aldehidler alınırsa, çok güzel kristallenir. Aldehidlerin hidrosiyanik asit ile verdikleri siyanhidrinlerden oksi-asitler elde edilir. Aldehidlerin kendileri kolaylıkla oksitlendiklerinden kuvvetli indirgen olarak etki yaparlar. Meselâ bir amonyaklı gümüş tuzu eriyiği her hangi bir aldehid ile ısıtılacak olursa, gümüş indirgenerek metalik halde ayrılır ve gümüş aynası meydana gelir; bu arada aldehid de aside oksitlenir.

Asetaldehid CH$_3$ — C(=O)H etilalkolün potasyum bikromat ve sülfürik asit ile oksitlenmesinden elde edilir: $CH_3—CH_2—OH+O \rightarrow CH_3—CHO+H_2O$. Teknikte asetilenden elde edilir(bk. ASETİLEN) ve kendisinden asetik asit, asetik ester, alkol v. b. yapılır. Asetaldehid 21° de kaynıyan, renksiz, özel kokulu ve kolay yanan bir sıvıdır. Aldehidlerin genel reaksiyonlarını verir, havada oksitlenerek asetik aside döner. Asitlerin etkisiyle adî sıcaklıkta polimerize olur ve 124° de kaynıyan paraldehid ($C_6H_{12}O_3$) ele geçer. Bu da sülfürik asit ile damıtılırsa tekrar asetaldehid verir. Sıfır derecede katı metaldehid teşekkül eder. En önemli aldehidlerin formül ve bazı fiziksel özelikleri aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Aldehid	Formül	Ergime noktası	Kaynama noktası
Formaldehid (metanal)	H—CHO	— 92	— 21
Asetaldekid (etanal)	CH_3—CHO	— 123	20
Propyon aldehid (propanal)	C_2H_5—CHO	— 81	49
Normal - butir aldehit (butanal)	CH_3—$(CH_2)_2$—CHO	— 99	76
Normal - amil aldehid (normal valeryan aldehid)	CH_3—$(CH_2)_3$—CHO	—	103
İzoamil aldehid (izovaleryan aldehid)	$(CH_3)_2$CH—CH_2—CHO	— 51	92
Kapron aldehid	CH_3—$(CH_2)_4$—CHO	—	130
Akrolein (akril aldehid)	CH_2=CH—CHO	— 88	52
Kroton aldehid	CH_3—CH=CH—CHO	— 69	102
Propargil aldehid	CH≡C—CHO	—	61
Furfurol (furan aldehid)	C_4H_3O CHO — (2)	— 39	162
Sitral (geranial)	$C_{10}H_{16}O$	—	110 (12mm)
Sitronellal	$C_{10}H_{18}O$	—	206yakl.
Benzaldehid	C_6H_5—CHO	— 56	180
Tarçın aldehidi	C_6H_5—CH=CH—CHO	— 7	251
Glikolalehid	HO—CH_2—CHO	97	—
Gliserin aldehid	HO—CH_2—CH(OH)—CHO	138	—
Glioksal	OHC—CHO	15	50
Suksin aldehid	OHC—CH_2—CH_2—CHO	—	202

ALDERNEY [*ɔldîrni* ok., Fr.**Aurigny**], Manş denizinde Anglo-Norman adalarından biri ve en kuzeyde bulunanı. Yüzölçümü 8 km², nüfusu 2 700. Başlıca kasabası Saint-Anne'dir. Cap de la Hague (Hague burnu) nun batısında yer alan ve Anglo - Norman adalarının en küçüğü olan A. de küçük boylu, fakat çok iyi süt veren inekler beslenir. Bunlara A. inekleri denir.

ALDERSHOT, [*ɔldîrşɔt* ok.], İngiltere'nin Büyük Britanya adasında, Hampshire yönetim bölümünde ve Londra'nın güneybatısında bir şehir. Nüfusu 28 800 dir.

ALDINA (Aldine). basımda eski bir harf çeşidi. İlk defa kullanan İtalyan Aldus Manutius'un öz adına göre adlandırılmıştır. Manutius, yarıkürsif bir tipte olan ve *italik* (İtalyanca: *cancelleria*) denilen tipin öncüsü sayılan bu yazıyı, ilk defa 1501 yılında Venedik'te Vergilius'un eserlerini basarken kullanmıştır. Harf matrislerinin, Petrarca'nın çok güzel olan el yazısı örnek tutularak, daha çok Francia adiyle tanınan Francesco da Bologna tarafından yapılmış olduğu söylenir. Aldus Manutius tarafından basılan veya yayımlanan kitaplara da bazı kere Aldina (Aldine) denir. Bk. ALFABE, BASIM, MANUTIUS, Aldus.

ALDINA BASKILARI, baskı sanatının büyük üstatlarından Aldus Manutius (1449 - 1515) ve ardaları tarafından XV. - XVI. yüzyılda basılan, gerek harflerinin güzelliği gerekse süslemeleri ve ciltleriyle bütün kitap meraklıları arasında tanınmış ve tutulmuş olan eserler. Aldus Manutius İtalya'da doğmuş, basımcılığa 1494 te Venedik'te başlamıştır. Yüksek kültür sahibi bir adamdı. Yayımladığı eserler arasında hususiyle klâsikler, bütün Avrupa memleketlerine yayılmış ve kendisine geniş ün sağlamıştır.

Aldus Manutius aynı zamanda çok tanınmış basımcı bir ailenin kurucusudur.

PRIMVS

EL SEQVENTE triumpho nō meno mirauegliofo dl primo. Impo cheegli hauea le q̄tro uolubile rote tutte, & gli radii, & il meditullo defuſco achate, di cādide ueule uagamēte uariato. Ne tale certamente geſtoe re Pyrrho cū le noue Muſe & Apolline i medio pulſāte dalla natura ipſſo. Laxide & la forma del dicto q̄le el primo, ma le tabelle erāo di cyaneo Saphyro orientale, atomato de ſcintillule doro, alla magica gratiſſimo, & longo acceptiſſimo a cupidine nella ſiniſtra mano.

Nella tabella dextra mirai exſcalpto una inſigne Matrōa che dui oui hauea parturito, in uno cubile regio collocata, di uno mirabile pallacio, Cum obſtetrice ſtupefacte, & multe altre matrone & aſtante Nymphe Degli quali uſcina de uno una flammula, & delaltro ouo due ſpectatiſſime ſtelle.

* * *

ALDINA BASKILARINDAN BİR ÖRNEK

«Hypnerotomachia Poliphili» adlı eserden. Basılış tarihi: 1499 Venedik

ALDINGTON, [*ɔldingtîn* ok.], **Richard** (doğ. 1892), İngiliz şair ve romancısı. Imagists (imgeciler) grupu içerisinde bulunmuştur. Şiirlerini ince fasiküller halinde çıkarmıştır: *Images* (Imgeler) [1910], *Images Old and New* (Eski ve yeni imgeler) [1916], *Images of Desire* (İstek imgeleri) [1919], *War and Love* (Harb ile sevda) [1919], *Exiles and Other Poems* (Sürgünler ve diğer şiirler) [1923]. Bütün bu şiirler 1928 de toplanarak kitap halinde çıkarılmıştır. *Collected Poems* (Toplanmış şiirler) [New-Yok 1928], *A Fool in the Forest* (Ormanda bir deli) [1925] adlı uzun şiirinde A., T. S. Eliot'un tesirini gösterir. A., yalnız Yunan ve Lâtin klâsiklerini değil, İtalyan klâsiklerini de çok iyi bilirdi. *Decameron*'u tam olarak ve çeşitli İtalyan Rönessans şairlerinin eserlerini nesir halinde İngilizce'ye çevirmiştir: *Fifty Romance Lyric Poems* (Roman dilinden elli şiir). Birinci Cihan Harbi'nden sonra A., kendisini kuvvetli ve parlak bir hikâyeci olarak da göstermiştir. Bu niteliklerini hususiyle *Death of a Hero* (Bir kahramanın ölümü) [1928] adlı romanında belirtmiştir. Bir Londra'lı sanatçının harbde başından geçenleri anlatan bu eser de, diğer birçok İngiliz harb romanları gibi, acıma duyguları ile doludur.

ALDINGTON

ALDINGTON [kızlık adı: **Hilda Doolittle], Mrs.** (doğ. 1886), Richard A. un (b. bk) eşi ve onun gibi şair. Tamamiyle klâsik ilhamla serbest şiir yazan bu kadın şair, *The Garden* (Bahçe) [1916] adında bir şiir yayımlamıştır. İngiliz Imagistler'in en önemlilerindendir.

ALDOBRANDINI, Toskana'lı tanınmış bir asılzade ailesi. İlk ataları XII. yüzyılda yaşamıştır. Bu aileden yetişen tanınmış kişiler şunlardır:

1 — **Silvestro** (1499 - 1558), Pisa'da hukuk profesörlüğü yapmış, 1530 da Mediciler tarafından sürgüne gönderilmiş, daha sonra Papalık Devleti'nde önemli bir göreve atanmıştır. Uzun zaman değerini muhafaza etmiştir. Bazı eserleri vardır.

2 — **Ippolito,** Yukardakinin oğlu. Clemens VIII. (b. bk.) adı ile Papa olmuş ve ailesini bir prenslik hanedanlığına yükseltmiştir. Kardeşleri Giovanni (1525 - 1573) ile Tommaso (1540 - 1573), yüksek ruhanî mevkilerde bulunmuşlardır.

3 — **Pietro** (1571 - 1621), Papa tarafından kayrılarak kardinal olmuş, ailenin malikânelerini çok genişletmiş ve Papa Paulus V. zamanında Ravenna başpiskoposluğuna geçirilmiştir. Ailenin Roma'daki kolu 1681 de sönmüş, uzun bir boğuşmadan sonra Borghese, Prens sanı ile aileye ait servetin çoğunu kendine mal etmiştir. Ailenin Floransa kolu da XIX. yüzyılda sönmüştür.

ALDOBRANDINI DÜĞÜNÜ [İtal. *Le nozze Aldobrandine*], Antik çağdan kalan en ünlü tablolardan biri. 1605 yılında Roma'da meydana çıkmıştır. Bugün Vaticano'da bulunmaktadır. Aşağı yukarı 2,5 m uzunlukta ve 0,7 m yükseklikte olan bu eser, bir düğünün son hazırlıklarını göstermektedir. Hususiyle ortadaki grup, yatakta oturan duvaklı gelin, yanında onu cesaretlendiren tanrı kadın (Aphrodite veya Peitho), eşikte bekliyen çelenkle süslü düğün tanrısı Hymenaios çok güzeldir. Üslûbu eklektik olan bu tablonun, Helenistik sanatın etkisi altında, Augustus zamanında yaratılmış olduğu sanılmaktadır.

ALDOBRANDINI DÜĞÜNÜ

ALDOBRANDINI KÖŞKÜ (İtal. *Villa Aldobrandini*), Barok devrinde İtalya'da yapılan ünlü köşklerden biri. Frascati'de bulunan bu köşk, 1598 1603 yıllarında Papa Clemens VIII. in yeğeni kardinal Pietro Aldobrandini tarafından yaptırılmıştır. Köşkün plânını Giacomo della Porta yapmış, onun ölümünden sonra eseri, Carlo Maderna ile Giovanni Fontana tamamlamıştır. Köşkün içi birkaç ressam tarafından süslenmiştir. Büyük bir kısmı pırnar meşelerinden ibaret olan parkı çok güzeldir. Park, taraça şeklinde (sedler halinde) yapılmıştır. Parkın içinde mağaralar, kayalıklar, türlü türlü fıskiyeler vardır. Ayrıca 12 km lik yerden gelen su, köşkün arkasında bir çavlan meydana getirmektedir. Köşkün önündeki taraçadan Roma'ya kadar uzanan geniş bir manzara canlanmaktadır.

ALDOBRANDINI KÖŞKÜ

ALDOKSİMLER R—C=HN—OH, aldehidlerin hidroksil aminle verdikleri bileşikler.

ALDOL, alkalik katalisörler karşısında asetaldehidden meydana gelir: $CH_3 — CHO + CH_3—CHO \rightarrow CH_3—CHOH—CH_2—CHO$. Bu reaksiyona aldol polimerizasyonu denir. Aldol kimyasal bileşimi bakımından hem aldehid, hem de sekunder alkoldür. 16 mm basınç altında 77° de kaynar. Kolaylıkla bir molekül su kaybederek kroton aldehide döner.

ALDONA (1315—1341), Litvanya prensesi ve Lehistan kıraliçesi. 1333 te Lehistan tahtına çıkan büyük Kazimir ile evlenmiş (1325) ve Hiristiyanlığı kabul ettikten sonra Anna adını almıştır. Kazimir ile evlenmesi Litvanya ile Lehistan'ın birleşmelerini hazırlamıştır.

ALDOZLAR, kimyasal bileşimi oksialdehid olan monosakkaridler. Moleküllerinden bulunan oksijen sayısına göre aldobioz, aldotrioz, aldotetroz, aldopentozue, aldolokroz adlarını alırlar. Meselâ üzüm şekeri (glukoz), bir aldoheksozdur.

ALDRETE, Bernardo José de (1565-1645), İspanya'lı dilci ve din adamı. Malaga'da doğmuş, Córdoba'da ölmüştür. Córdoba *canonicus*'u olmuş, fakat dinî eserlerinden daha çok, dil üzerindeki araştırmalariyle ün kazanmıştır. Baş eseri *Del origen de la lengua Castellana o romance que hoy se usa en España* (Bugün İspanya'da kullanılmakta olan Castellan veya roman dilinin kökeni hakkında) [Roma, 1606] adını taşımaktadır.

ALDRICH [*ældriç* ok.], **Thomas Bailey** (1836-1907), Amerika'lı yazar. 1854 te New York'ta iş hayatına atıldıktan üç yıl sonra gazetecilik mesleğine girmiş ve 1881 - 90 yılları arasında *The Atlantic Monthly* dergisini yönetmiştir. Lirik şiirlerinden *The Ballad of Babie Belle* [1856], *Cloth of Gold and Other Poems* (Altın kumaş ve başka şiirler) [1874] ile *Flower and Thorn* (Çiçekli diken) [1877], hikâyelerinden *Marjorie Daw and Other People* (Marjorie Daw ve başkaları) [1873], romanlarından *Prudence Palfrey* [1874], *The Queen of Sheba* (Seba melikesi) [1877] en çok beğenilenlerdendir. Kendisine ün kazandıran ve Amerikan klâsiklerinden sayılan eseri de *Story of a Bad Boy* (Kötü bir çocuğun hikâyesi) [1870] adlı roman olmuştur.

ALDRINGEN (**Aldringer** veya **Altringer** de denir), **Johann, kont** (1588 - 1634), Avusturya generali. 1625 te imparator orduları başkomutanı Wallenstein'e, asker toplama işlerine yardımı ile kendisini tanıtmış ve 1626 da Dessauer Brücke meydan savaşında gösterdiği yararlık üzerine Kont payesine çıkarılmıştır. 1629 da Lüberck barışında rolü olan A, 1630 da Mantua'yı zaptetmiştir. Sonra imparator tarafından Bavyera seçmeni Maximilian'a gönderilen yardımcı orduya komutanlık etmiştir. 1632 de feldmareşal olduktan sonra, büyük tutkulara kapılarak Walleinstein'a karşı suikaste katılmış ve gözden düşen kişilerin mallarına konarak

zenginleşmiştir. Fakat çok geçmeden İsveçliler'e karşı Landshut kalesini savunurken öldüğünden, topladığı bu mallardan faydalanamamıştır.

ALDROVANDA, ikiçeneklilerden droserasei (Droseraceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bu cinsin biricik türü *A. vesiculosa*'dır. Göllerde ve bataklıklarda yetişir. Kökü olmadığından su üstünde yüzer A. nın sapı ince iplik gibidir. Yaprakları bu ince sap üzerine halka halka dizilidir. Çiçekleri küçük ve beyazdır. A. güney ve orta Avrupa'da, orta Afrika, Hindistan, Japonya ve Avusturalya'da yetişir. Bağlı olduğu familyanın öteki cinsleri gibi A. da böcek yiyen bitkilerdendir.

ALDROVANDI, Ulisse (1522 - 1605), İtalyan hekim ve tabiiyatçısı. Bolonya'da doğmuştur. İlk önce Bolonya Üniversitesi'nde, sonra da Padova'da hukuk öğrenimi yapmış, fakat bu şehirde tıp derslerine de devam etmiştir. Bolonya'ya dönmüş, botanikle uğraşmaya koyulmuştur. 1553 te doktor olduktan sonra, 1560 ta Bolonya Üniversitesi botanik kürsüsünü elde etmiştir. 1568 de botanik bahçesini açmış ve bunun yönetimini ele alırken, ecza ve ezaneler müfettişliğine atanmıştır. Fakat bu sonuncu işi eczacılar arasında kendisine birçok düşmanlar kazandırmıştır. Bunlar, aleyhinde birleşerek, onu, bahçesinde tiryak yapmaya elverişli bitkileri yetiştirmekle suçlamışlardır. Bilgin papa Gregorius XIII. ün yardımiyle suçsuzluğunu tanıtlamıştır. O devirde (1574) bütün pharmacopé'lere örneklik eden *Antidotarii Bononiensis Epitome* (Bolonya panzehirleri özeti) eserini yazmıştır.

ALDROVANDİ

Aldrovandi tabiiyat bilgisine aşırı derecede düşkündü; bütün zamanını, yeteneğini ve varlığını bu uğurda harcamıştır. Bolonya tabiiyat müzesinin temelini teşkil eden zengin koleksiyonlar toplamıştır.

Aldrovandi'nin kaleme aldığı eserler, bütünlüğü ile tam bir tabiat tarihi (1606 - 1668) teşkil eder ve Gesner'in eseriyle birlikte Buffon'a gelinciye kadar hayvanlar tarihi üzerinde başvurulan tek eserdir. Ayrıca uzun zaman beğenilen bir *Musaeum Metallicum* (Madenler müzesi) [Bolonya, 1648] yazmıştır.

ALEA, eski Yunanistan'da, Kuzeydoğu Arkadia'da bir yer. Coğrafya ve uzun zaman da siyaset bakımından Argolis'e bağlı idi. Athena Alea kültü ile ünlüydü.

ALEANDRO, Girolamo [Lât. adı: **Hieronymus Aleander**] (1480 - 1542), İtalyan humanisti ve papalık diplomatı. 1499 dan başlıyarak Venedik'teki hümanist çevrenin en önemli kişisi olarak görünmektedir. 1508 de Paris'e çağrılmış ve Yunanca öğretimini Fransa'ya sokmuştur. 1514 te Liège piskoposunun hizmetine girmiştir. 1519 da Vatikan kitaplıkçılığına seçilmiş, sonra olağanüstü «nuntius» olarak Almanya'ya Karl V. in yanına gönderilmiş, orada, reformasyona karşı çalışmıştır. Worms Reichstagı'nda 13 şubat 1521 de Luther'in, sorguya çekilmeksizin aforoz edilmesini istemiş, Worms kararını kaleme almış ve bunu Karl V. e kabul ettirmiştir. Dilcilikte *Lexicon graeco-latinum* (Yunanca'dan lâtince'ye sözlük) [1512] adlı eseriyle tanınmıştır.

ALEARDI, Aleardo [asıl adı: GAETANO] (1812 - 1878), İtalyan şairi ve vatanseveri. Risorgimento fikrinin yayılmasına hizmet edenlerden biridir. 1852 ve 1859 tarihlerinde Avusturya hükümeti tarafından hapsedilmiştir. İtalya'da hür hayatın gerçekleşmesine yardım edenler arasındadır. 1864 te yayımladığı *Canti* (Şarkılar) adlı eserinde duygularının ve tabiat tasvirlerinin asîl ifadesi vardır.

ALECSANDRI [*aleksandri* ok.], **Vasile** (1821-1890), Rumen şairi. Rumen edebiyatının gelişmesine çok önem verdiği için halk şarkılarını toplamış (1852 - 66) ve bunları, kendi *Doine şi Lăcrămioare* (Şarkılar ve gözyaşları) [1852] ve *Mărgăritărele* (İnci çiçekleri) [1862] adlı şiir kitaplarında taklidetmiştir. Negruzzi ve Kogălniceanu ile birlikte Iaşı'da tiyatro müdürü olmuştur (1840). Birçok komedilerinde cemiyetin aczine hücum eder; Rus himayesine karşı girişilen harekete ve millî birliğe tarafçıdır. Siyasî alanda önemli rol oynamıştır. «Junimea» (b. bk.) üyesi olarak *Pasteluri* (Pasteller) ve *Legende* (Efsaneler) adlı en güzel şiirlerini 1862 den başlıyarak *Convorbiri Literare* dergisinde yayımlamıştır. Harbe ait *Ostaşii noştri* (Askerlerimiz) [1877-78] başlıklı şiirleri halk arasında yayılmıştır. 1878 de Montpellier'de Lâtin ırkına yaptığı övgü üzerine ödenlendirilmiştir. Alecsandri, Rumen tarihî dramının da yaratıcısıdır. Bunlardan *Despot Vodă* (Prens Despot) [1880], *Fântâna Blanduziei* (Blanduzi çeşmesi) [1884] ve *Ovidiu* (Ovidius) [1890] anılmağa değer. Alecsandri 1853-54 te İstanbul'a, Anadolu'ya, İtalya'ya ve Fas'a gitmiş, Paris'te bulunmuştur. Rumen edebiyatına Türk egzotizmini de getiren şiirlerinde Boğaziçi'nin güzelliklerini konu edinmiş parçalar vardır.

ALEİ, Siberya'da Obi nehrinin yukarı kesiminde bulunan Barnaul şehri yakınında Obi'ye karışan büyük kollardan biri.

ALEİPTERİON, eski Yunan palaistra'sında atletlerin yağlanmalarına mahsus yer.

ALEİPTES (Yun. *aleiphein* = yağlamak), eski Yunan palaistra'sında atletleri idmanlardan önce yağla ovmak ve masaj yapmak gibi özel bir işi olanlara verilen ad. Bunlar, aynı zamanda atletlerin rejimlerini saptıyan kimselerdi. Eski Romalılar'da bu sıfat, hamam müşterilerine masaj yapan ve yarı doktor sayılan esirlere verilirdi.

ALEIXANDRE [*aleyhandre* ok.], **Vicente** (doğ. 1900), İspanya'lı lirik şair. Bk. İSPANYOL EDEBİYATI.

ALEKHİNE [*Fr. alekin* ok.; Rus. **Alyehin, Aleksandr**], **Alexandre** (1892 - 1946), Rus asıllı Fransız dünya satranç şampiyonu. Bir Rus saylavın oğlu olarak Moskova'da doğmuş, 16 yaşında satranç ustası olmuş, Rus devriminde Paris'e giderek hukuk fakültesinde okumuş, Fransız vatandaşlığına alınmış ve Lisbon'da ölmüştür. Satrançta usta bir taarruzcu olan ve oyunun başlangıcı ile orta safhaları hakkındaki teorileri, birçok buluşlariyle zenginleştirmiş bulunan Dr. Alekhine, 1914 ten beri gerek Avrupa'da gerek Amerika'da milletlerarası değerde 20 den fazla başarı göstermiş, 1924 te New York'ta kapalı gözle satranç oynama şampiyonluğunu kazanmış, 1927 de de Buenos Aires'te 16 eylülden 28 kasıma kadar süren bir satranç turnuvasında, 1921 den beri dünya satranç şampiyonu olan Kubalı J. R. Capablanca'yı (1888-1942) yenerek bu sana sahibolmuştur. 1929 da ve yine 1934 te kendisiyle bu şampiyonluk için karşılaşan Rus asıllı Alman E. Bogoliubov'u (doğ. 1889)

yenmiş, 1935 te Felemenk'li M. Euwe'ye (doğ. 1901) yenilmişse de, 1937 de onu da yenerek dünya şampiyonluğunu yine elde etmiştir. Alekhine'in metodu, satranç klâsiklerinin en önemlilerinden olan *Meine beste Partien* 1908-23 (En güzel partilerim 1908-23) [Berlin 1929] ve *Auf dem Wege zur Meisterschaft* 1923-27 (Şampiyonluk yolunda 1923-27) [Berlin 1932] adlı eserlerinde açıklanmıştır.

ALEKO PAŞA [Aleksandır Bogoridi] (1823-1910), Önceleri Eflâk ve Buğdan, sonraları da Sisam beyliklerinde bulunmuş olan İstefenaki (İstefan Bogoridi) Bey'in küçük oğlu. Asılları Deliorman'da Kazan (Kotel) kasabasından çıkmadır. Rum oldukları söylenirse de, piskopos Sofroni'nin de bulunduğu bir Bulgar ailesindendir. A., İstanbul'da doğmuş, öğrenimini Paris'te yapmış, devlet hizmetine girerek müsteşarlığa yükselmiştir. 1876-77 yıllarında vezir rütbesiyle büyükelçi olarak Viyana'da bulunmuştur. Abdülhamit'in memleketten uzaklaştırdığı Mithat Paşa'yı, elçilikte kabul ettiği için geri çağırılmıştır. 1879 da Doğu Rumeli tüzüğü yapılınca, ilk beş yıllık dönem için bu ile genel vâli seçilerek, 1884 e kadar bu görevde bulunmuştur. Valiliği zamanında her yanı kollıyan bir politika gütmekle beraber, Bulgarlar'ın üstünlüğünü sağlayıcı tedbirler almak suretiyle, 1885 te, ardası Gavril (Kristeviç Gavril) Paşa zamanında, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesini kolaylaştırmıştır.

ALEKO PAŞA

ALEKSAN AĞA, [Kemanî], Türk musikisini klâsik üslûbunda ve ney tavrında, virtüozluktan çok, okuyuş tekniğine uygun olarak çalan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu bakımdan tanınan musikici. Bestecilik alanında da klâsik çığırda saz eserleri (peşrev ve saz semaileri) yazmıştır.

ALEKSANDAR KARADJORDJEVIĆ [*karaciorcieviç* ok.] (1806-1885), Sırbistan beyi (1842-1885), Karayorgi (Karadjordje) nin oğlu. Rus ordusuna girerek kurmay yüzbaşılığa kadar yükseldikten sonra Sırbistan'a dönmüş (1839) ve Prens Mihail Obrenović'in harb yaveri olmuştur. Prens, Sırbistan tahtını bırakmak zorunda kalınca, yerine A. geçirilmiş (1842) ve Rusya istemediği halde Babıâli tarafından tanınmıştır. Rus siyasetine karşı Osmanlı Devleti'ne daima sadık kalarak, Kırım harbi (1853-1856) sıralarında Türkiye aleyhine silâha sarılmak istiyen Millî Sırp Partisi'nin gayretleri olduğu halde, sıkı bir tarafsızlık siyaseti gütmüştür. Bu partinin sevgisini yitiren prens, 1858 de tahttan indirilmiş, eski prens Mihail'in öldürülmesi (1868) işinde parmağı olduğu suçu ile kendisi yokken, 20 yıl kürek cezasına hüküm giymiş, bundan sonraki ömrünü Macaristan ve Romanya'daki malikânelerinde geçirmiştir.

ALEKSANDAR I., Obrenović (1876-1903), Sırbistan kıralı. Tahtından vazgeçmek zorunda bırakılan babası Milan I. tarafından, henüz küçük yaştayken kıral ilân olunmuştur (6 mart 1889). 17 yaşına girince kendini ergin sayan Aleksandar, Radić'in sıkı vasiliğinden kurtulmuş, halkçı görünerek radikalleri iş başına getirmiş, fakat babasının etkisiyle liberal anayasayı kaldırarak eskisini kabul etmiştir. 1897 Osmanlı-Yunan harbinde sıkı bir tarafsızlık siyaseti gütmüştür. Draga Mašin adında bir dul kadın ile nişanlandığından, babası ile arası açılmış ve aynı sebepten bir hükümet buhranı çıkmıştır. Bundan sonra kıral, kendiliğinden liberal bir anayasa çıkarmış (1901) ve siyasî partilerle uzlaşmaya çalışmıştır. Çok geçmeden bunu da kaldırarak keyfe göre yönetime başlaması üzerine, aleyhine dönen ve orduca tertiplenen bir suikast ile 11 haziran 1903 sabahı sarayında kıraliçe ile birlikte öldürülmüştür.

ALEKSANDAR I. (1888-1934), Yugoslavya kıralı. Petersburg'da okuyarak çarın emri altına girmiş (1904), babası Petar Karadjordjević'in Sırp kırallığına seçilmesi üzerine Belgrat'a dönmüştür (1909). Balkan harbinde birinci ordu komutanı olarak kendini gösteren prens, 24 haziran 1914 te babası tarafından naip yapılmış, Birinci Dünya Harbi'nde başkomutanlıkta bulunmuştur. Fakat ordusunun uğradığı felâketten sonra, Sırp hükümeti kaçıp Korfu'da yerleşince, kendisi başbakan Pasić ile Paris ve Londra'ya gitmiş, buralarda Güney İslavları Birliği dâvasını açıklamıştır. 1918 de yine ordusunun başında utkulu olarak Belgrat'a girdikten sonra, Zagreb'de Millî Yugoslav Meclisi tarafından kendisine «Bütün Sırplar'ın, Hırvatlar'ın ve Slovenler'in Prensi» sanı verilmiş (1 kasım 1918) ve 16 ağustos 1921 de babasının yerine Yugoslavya kıralı olmuştur. Meşrutî ve parlâmanter geleneklere saygı göstermiş, birçok kereler parti çarpışmalarının şiddetini azaltmış, Pasić'in Sırp radikalleri ile Radić'in Hırvat Köylü Partisi arasında yapılan anlaşmanın (1925 yazı) gerçekleşmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu anlaşmayı tamamiyle kabul etmiyen Hırvat saylavlarının, Radić'in öldürülmesinden sonra, Belgrat Meclisi'ni bırakarak Zara'ya çekilmeleri üzerine, kıral, Saylavlar Meclisiyle bütün siyasî partileri ve anayasayı kaldırarak devlete «Yugoslavya Kırallığı» adını vermiştir. (6 ocak 1929). Çıkardığı, Devleti Savunma Kanunu'na dayanarak, ihtilâlcileri sıkı şekilde takibetmesi üzerine, Hırvatistan'ın bağımsızlığını istiyen saylavlar İtalya'ya kaçarak, orada Ustaši (Kıyamcılar) teşkilâtını kurmuşlardır. A., siyasî bir görüşme için Paris'e giderken, bu teşkilâtın eliyle Marsilya'da öldürülmüştür (9 ekim 1933). Balkan Antantı'nın kurulmasında esaslı bir rol oynamış olan Aleksandar, Türkiye'nin dostluğuna çok önem vermiştir. Ölümünden bir yıl önce Türkiye'ye gelmiştir. A. Romanya prensesi Maria ile evlenmiştir (1922). Şimdiki Yugoslavya kıralı Petar II. den başka iki oğlu daha vardır.

ALEKSANDAR I.

ALEKSANDER, Jagellon (1461-1506), Lehistan kıralı. Litvanya grandükü iken 1501 de kardeşinin yerine Polonya tacını giymiştir. Zamanını, Leh senatosu ve asılzadelerine karşı uğraşarak geçiren kıral, Ruslar'ın Litvanya'yı yakıp yıkmalarına engel olamamış, sonunda çar İvan III. ün kızı olan karısının aracılığı ile Moskoflar'la uyuşmuştur. A. Leh kanunlarını derleyip toplamıştır.

ALEKSANDER, Kara Todori Paşa: bk. KARATODORİ.

ALEKSANDIR (XIII. yüzyıl), Bulgar kıralı Asen I. in oğlu ve Asen II. nin ağabeyisi. Macar kıralı András II., Asen ile olan bağlaşmasını bozarak, Belgrat ve Braniçevo üzerinden Vidin'e saldırdığı zaman Aleksandır, kendisini karşılıyarak Vidin'den kovmuştur.

ALEKSANDIR, (XIV. - XV. yüzyıl) Bulgar kıralı İvan Şişman'ın büyük oğlu. Bulgaristan Türk egemenliği altına girdikten sonra, Müslümanlığı kabul etmiş ve Türk Devleti hizmetine girmiştir. Anadolu'da çıkan dinî bir ayaklanmayı bastırmağa gönderilmiş, orada bir çarpışma sırasında ölmüştür.

ALEKSANDIR I. (1857-1893), ilk Bulgaristan prensi, aslında **Battenberg prensi.** Hessen prensi Alexander ile bir Leh kontesinin oğlu ve Rus çarı Aleksandr II. nin yeğenidir. Uzun zaman Petersburg'da oturan prens, 1877-78 Osmanlı-Rus harbine katılmıştır. Berlin Antlaşması ile Babıâli'ye bağlı özerkli bir prenslik haline getirilen Bulgaristan'ın Tırnova Millî Meclisi tarafından, çarın önergesi üzerine ve oybirliği ile bu memleketin prensliğine seçilmiş, Bulgar tacını ancak çarın direnmesi ile ve istemiyerek kabul etmiştir. A., önce Rusya ile işbirliği halinde muhafazakâr bir hükümet kurmuş, fakat bu hükümet, çok geçmeden Sobranya'nın muhalefeti karşısında tutunamamıştır. Bunun üzerine Büyük Millî Meclis'i toplamış (1881), işten çekilme ile korkutarak Tırnova Liberal Anayasası'nın kaldırılmasını ve yedi yıl süreyle kendisine diktatörlük yetkisi verilmesini kabul ettirmişse de, 1883 te tekrar aynı yasayı geri vermek zorunda kalmıştır. Bulgaristan'da bulunan Rus subaylariyle ajanlarının işe karışmaları yüzünden Rusya ile gittikçe artan anlaşmazlığa düşmüş, bu yüzden çar Aleksandr III. ün düşmanlığını kazanmıştır. Osmanlı sınırları içinde seçkin bir il olan Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasını ilân etmesi üzerine kızan çar, prensi Rus subayları listesinden silmiş ve Bulgaristan'daki Rus subaylarını da geri çağırmıştır. Avusturya'nın yardımı ile Sırbistan'ın Bulgaristan'a saldırışını durdurabilen A., 1886 anlaşması gereğince, beş yıl süreyle Doğu Rumeli valiliğini de Babıâli'ye tanıtmıştır. Bu başarılarla memleketinde iyice kuvvetlenmeğe başlayınca, Ruslar ve birçok Bulgar tarafından tertiplenen bir komplo ile yerinden kaldırılarak işten çekilmeğe zorlanmış ve Rusya topraklarına götürülmüştür (12 ağustos 1886). 15 gün sonra yine Rusya'nın yardımı ile yerine getirilmişse de, çarın düşmanlığı karşısında ve uyrukları üzerinde erkini yitirdiğinden, bu sefer kesin olarak işinden çekilmiş (7 eylül), muganniye Johanna Loisinger ile evlenerek (1889), ömrünün geri kalan günlerini Hartenau Kontu sıfatiyle Graz'da geçirmiştir.

ALEKSANDIR I.

ALEKSANDIR, Sveti (= aziz), Bulgar kırallığı madalyası. 25 aralık 1881 de Bulgar prensi Aleksandır I. tarafından ortaya çıkarılmıştır.

ALEKSANDR I. [Pavloviç] (1777-1825), Rus imparatoru. Büyük Katerina (Yekaterina) nın torunu ve çar Pavel I. in oğludur. İsviçre'li Laharpe'in eğitimi altında büyümüştür. Büyük annesi ile babasının araları açık olduğundan, ikisi karşısında başka başka hareket eden A., genç yaşta ikiyüzlü olmağı ve duygularını gizlemeği öğrenmiş, öldürülen babasının yerine geçtiğinde de bu karakterini göstermiştir. Çar, aldığı eğitimin etkisiyle Rusya'da yeni düşünüşlere dayanan bir rejim kurmağa karar vermiş gibi görünerek, liberal ve rasyonalist görüşleri benimsiyen yüksek asılzadelerden küçük bir grupla Rusya'da yapılacak reformlar üzerinde düşünmüşse de, bu, plâtonik mahiyeti geçmemiştir. Fakat, bir köy papazının oğlu olup, zekâsı ve bilgisi sayesinde yüksek mevkilere çıkmaya muvaffak olan Speranski'yi başnazır makamına çıkarmış ve onu yeni projeler hazırlamakla görevlendirmiştir. Napoleon'un «code civil» ini örnek tutan bu plâna göre, Rusya'da «köylü serfliği» kaldırılacak, Batı Avrupa'da uygulanan kanunlar alınacak ve Rusya en iyi bir şekilde yönetilen bir devlet olacaktı. Fakat A., yeniden fikrini değiştirmiş ve Speranski'yi «ihtilâlci Fransız düzenini» Rusya'ya sokmak istemekle suçlandırarak, sürgüne göndermiştir. Bununla A. ın liberalliği sona ermiştir.

ALEKSANDR I.

ALEKSANDR II. [Nikolayeviç] (1818-1881), Rus imparatoru. Çar Nikolay I. in oğludur. Şair Jukovski'nin gözetimi altında çok iyi bir öğrenim gören A. II., Nikolay I. in ölümünden sonra tahta çıkmıştır (2 mart 1855). Bu zamanda Kırım harbinden yenilgi ile çıkmış ve 1856 Paris Antlaşması ile birtakım fedakârlıklara katlanmış olan Rusya'da, keyfe göre yönetimin daha fazla devam ettirilemiyeceği anlaşıldığından, A. II. bazı liberal tedbirler almak zorunda kalmıştır: Basındaki baskı gevşetilmiş, Rus köylüleri «serflik» ten kurtarılmıştır. A. bu yüzden «Kurtarıcı Çar» (Ţsar Osvoboditel) diye anılmaya başlanmıştır. Bu yenilikler, Rusya'nın ekonomi ve askerlik alanında ilerlemesine yardım etmişse de, aydınları kandıramamıştır. Bunların en çoğu, çar rejimine düşman olmakta devam etmişlerdir. Serbest bırakıldıkları halde yeter derecede toprak verilmiyen köylülerin durumu ve basın sansürünün şiddetlendirilmesi, A. II. rejimine karşı tepkiyi artırmıştır. Dü-

ALEKSANDR II.

zen ve ahlâk prensiplerini toptan reddeden nihilistler, çara karşı suikast tertibetmeğe başlamışlardır. Bunun sonucu olarak, general Loris - Melikov, olağanüstü bir yetki ile, terörcülere karşı mücadeleye memur edilmiştir. Fakat durum bununla düzelmemiş, en sonunda çar bir bomba ile öldürülmüştür (13 mart 1881).

ALEKSANDR III. [**Aleksandroviç**] (1845 - 1894), Rus imparatoru. A. II. nin oğludur. Ağabeyisi Nikolay'ın ölümü üzerine veliaht olan A., babasının öldürülmesinden sonra tahta çıkmıştır (13 mart 1881). Bilgisiz ve kaba bir insandı. Hocası ve «Mukaddes Sinod» (Rus kilisesi yönetim merkezi) un şefi Pobedonostsev'in etkisi altında kalarak Rusya'da müstebit bir rejim kurmuş ve her türlü yeniliğe karşı şiddetle mücadele etmiştir. Memlekette Rus olmıyanların ruslaştırılması, A. III. rejiminin başlıca ilkelerinden biri olmuştur. Kazan şehrinde merkezi bulunan ve İlminski tarafından yönetilen Rus misyonerleri, Türk-İslâm ahaliye ortodoksluğu kabul ettirmek için çalışmalarını artırmışlardır. Finlândiya, Lehistan ve Baltık eyaleti ile Ukrayna yerlilerini ruslaştırmak için şiddetli tedbirler alınmıştır. A. III., Rusya'da dil ve din birliğini sağlamak amaciyle İç Rusya ve Ukrayna'dan çok sayıda göçmen getirerek Türkistan'a ve Sibirya'ya yerleştirmiştir. Leh milliyetçileri kitle halinde Sibirya'ya sürülmüş, Leh asilzadelerinin toprakları Ruslar'a dağıtılmıştır.

ALEKSANDR III.

A. III. dış siyasette Almanya ile iyi geçinmekle beraber, Fransa'ya yaklaşmış, panislavistleri teşvik ve himaye ettiği halde, Türkiye'ye karşı harb açacak kadar ileri gitmemiştir. Zamanında hiçbir savaş yapılmadığından, Rus halkı kendisine Mirotvoritel (Barışsever) adını vermiştir. Hükümdar ve insan olarak hiçbir değeri olmıyan A. III., fazla alkolden ellisine varmadan ölmüştür.

ALEKSANDR YAROSLAVİÇ NEVSKİ (1220-1263), Rus büyük knyazı (dukası). Novgorod knyazı Yaroslav'ın oğluolup, 1238 de Novgorod'a knyaz olarak gitmiştir. 1240 ta, A. III. dış Neva nehri yanında İsveçliler'e karşı kazandığı zaferden ötürü Nevski (Nevalı) adını almıştır. Kendisini sevmiyen Novgorodlular, onu bir süre uzaklaştırmışlar, fakat Livonya'daki Toyton şövalyelerinin Novgorod'u tehdidleri karşısında yeniden knyazlığa çağırmışlardır. Bu şövalyelere karşı kazandığı büyük bir zafer (1242), ününü büsbütün artırmıştır. 1238 - 1240 Moğol - Tatar istilâsından sonra Moğol - Tatar eğemenliği altına giren Rusya'da Aleksandr Nevski, Moğollar'a boyun eğerek, uysal bir siyaset gütmüştür. Vladimir büyük knyazlığını elde edebilmek için, A., kardeşi Andrey'e karşı Orda'da entrikalar çevirmiş ve sonunda Vladimir tahtını elde etmiştir. A., Altınordu'ya karşı ayaklanan Novgorodlular'ı kanlı bir şekilde bastırmış, Tatarlar'ın «sadık bir hizmet adamı» olarak tanınmıştır. Büyük Kağan'a «ubudiyet» ini bildirmek amaciyle dört defa Karakurum'a gidip gelmiştir. Rusya'nın Moğol - Tatar istilâsına girdiği bir sırada, Aleksandr Nevski'nin İsveçliler'e ve Toyton şövalyelerine karşı zafer kazanması, Ruslar'ın «millî kahraman»ı oluvermesini sağlamıştır. Hakkında destanlar yazılmış olan A., XVI. yüzyıl ortalarında da Rus kilisesi azizleri arasına alınmıştır. Büyük Petro (Petr) tarafından 1712 de Petersburg'da Aleksandr Nevski manastırı yaptırıldığı gibi, 1722 de de «Aleksandr Nevksi Nişanı» ihdas edilmiştir. 1941 de, Almanlar'ın Rusya'yı istilâları üzerine A. nin hatırası Sovyet Rusya'da yeniden canlanmış, filimler çevrilmiş ve yeniden bir de «Aleksandr Nevski Nişanı» ihdas edilmiştir.

ALEKSANDRA-FEODOROVNA (1872 - 1918), Rus imparatoriçesi. Hessen ve Rhein grandukası Ludwig IV. ün kızıdır. 1894 te Rusya veliahtı Nikolay ile evlenmiştir. Aynı yıl ölen çar Aleksandr III. ün yerine Nikolay II. saniyle tahta çıkan kocası üzerinde mutlak bir nüfuz kurmuş, devlet işlerine karışmış ve grandukalarla ana kıraliçeyi imparatordan uzaklaştırmıştır. Marazî derecede ileri bir dindarlığa kapılmış ve nevropat olduğundan keşiş Rasputin ve arkadaşları gibi ruhanîlerin teşkil ettiği bir entrikacılar grupunun etkisine kapılmış ve bunların devlet işlerinde önemli roller oynamalarına alet olmuştur. Bolşevik ihtilâli üzerine yakalanarak bütün çar ailesiyle birlikte Siberya'ya sürülen A., Ekaterinburg (bugünkü Sverdlovsk) ta Sovyet makamlarının emriyle öldürülmüştür (18 temmuz 1918). Birinci Dünya Harbi sırasında kocasına yazdığı ve 1924 te yayımlanan mektupları, çok meraklı psikolojik belgelerdir.

ALEKSANDRAVIČIUS [*aleksandrąviçus* ok.], **Jonas Kossu** (doğ. 1904), Litvanya'lı lirik şair. Duyuşları derin, düşünüşü ince, üslûbu sembolist, şekil bakımından da çok zengindir. Başlıca toplamaları şu başlıkları taşımaktadır: *Imago mortis* (Ölümün çehresi) [1934] ve *Užegęsusios Chimeros Akys* (Hülyanın sönük gözleri) [1937].

ALEKSANDREİA TROAS (veya sadece **Troas**), eski Anadolu'nun önemli bir şehri. Troas bölgesi batı kıyısının tam ortasında idi. Yıkıntıları bugün de, Dalyan köyünün güneyindeki eski İstanbul burnunda, görülmektedir.

ALEKSANDREİA TROAS
Herodes Atticus hamamının yıkıntısı

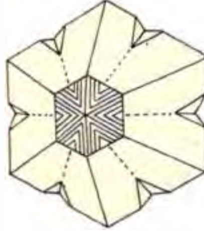
A., ancak Hellenistik zamanında kurulmuştur. O zamanın siyasî ve ekomonik şartları, Makedonya ile Küçük Asya arasında çabuk ve kolay ulaşmayı lüzumlu kılıyordu. Trakya'dan geçen karayolu daima uzun, zor ve tehlikeli idi ; halbuki Philippoi'nin limanı Neapolis'ten A. ya, deniz seferi güzel havada ancak iki gün sürerdi. Bu sebepten dolayı Antigonos, 310 dan az sonra eski Sigia adındaki önemsiz bir köyün yerinde, bir liman kurmuş ve buna Antigoneia adını vermiştir. Bu maksatla, yakın şehirlerde

oturanları yeni şehre taşınmağa zorlamış ve böylece bu yöredeki şehirlerin batmasına sebebolmuştur. İpsos savaşından (301) sonra, Asya'nın o zamanki hükümdarı olan Lysimakhos, - ki Smyrna (İzmir) ile Ephesos da tekrar kuruluşlarını buna borçludurlar - yeni kurulan şehri himayesine almış ve buna A. adını vermiştir. Romalılar da bu şehre karşı, Suriye hükümdarı Büyük Antiokhos'la yaptıkları savaşta kendilerine sadık kaldığı için, iyi davranmışlardır. A. ın Augustus zamanında Roma kolonisi olduğu muhtemeldir. Roma kolonisi olunca, Colonia Alexandria Augusta Troas adını almıştır. Söylentiye göre Caesar, A. ı Roma İmparatorluğu'nun başkenti yapmayı kararlaştırmıştır. A. için hususiyle çok çalışmış olan imparatorlar, Augustus ile Hadrianus'tur. II. yüzyılda, tanınmış hatip Herodes Atticus kendi parasiyle büyük bir su yolu ve bir hamam yaptırmıştır. Eski zamanların düşünce hayatında A., büyük bir rol oynamıştır. A. da ancak Hegesianaks (b. bk.) adında bir tarihçi doğmuştur (M. Ö. II. yüzyıl).

A. ın sunî limanı şimdiki zamanda da bir «tuzlu göl» halinde görülmektedir. Şehrin yıkıntısı çok önemlidir. 2500: 1700 m lik alanı içine alan surların bazı kısımları muhafaza edilmiştir. Bundan başka bir tiyatro ile bir stadionun, bir de dorik tapınağın döküntüsü görülür. En görünüşlü yıkıntı Herodes Atticus tarafından yapılan hamamın yıkıntısıdır. Başka birçok eski zaman şehirlerinin yıkıntıları gibi A. yıkıntısı da yakın yerler için taşocağı yerini tutmuştur. Eski Çanakkale kalelerinin taş gülleleri A. dan gelmiştir. A. da bulunan sütun ve taş kitleleri İstanbul'a kadar götürülmüş, orada cami ile kilise yapılmasında kullanılmıştır. Bu sebepten bugün A. ın kapladığı yerin birçok kısımlarında yıkıntıdan eser kalmamıştır.

ALEKSANDRİNİZM: bk. İSKENDERİYE EDEBİYATI.

ALEKSANDRİT, ışıkta kırmızı gürünen, yeşil renkli bir krizoberil (chrysoberyll) çeşidi. Ural'da ve Seylân'da bulunur. Süs taşı olarak kullanılmaktadır.

ALEKSANDRİT

ALEKSANDRİYA, Güney Rusya'da, Odesa ile Harkof arasında bir şehir. Nüfusu 18 260. İşlek bir demiryolu uğrağı olan ve İngules ırmağı boyunda kurulmuş bulunan A. önemli bir tahıl pazarı ve yiyecek endüstrisi merkezidir.

ALEKSANDROPOL, Sovyetler Birliği topraklarında bugünkü Leninakan (b. bk.) şehrinin eski adı.

ALEKSANDROS I., Makedonya kıralı (hük. M. Ö. 498 - 454), Amyntas I. in oğlu. Daha babası zamanında Makedonya'nın teslim olması için Megabazos'un gönderdiği Pers elçisini öldürmüştür. Fakat M. Ö. 480 de Pers kıralı Kserkses'in Hellas'a yaptığı seferde askerleriyle birlikte onun yanında bulunmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber daima Hellenler'e faydalı olmaya çalışmıştır. A. Mardonios'un bağlaşma isteğini Atinalılar'a getirmiş, onlara Plataia savaşından (b. bk.) önce Persler'in plânını haber vermiştir. Kendisinin bu savaşlardan sonra Persler'in takibine katılmış olduğu sanılmaktadır. Hellen şairlerinden Pindaros, A. in sarayında ağırlanmıştır. Aleksandros Hellen dostu olmakla tanınmıştır.

ALEKSANDROS II., Makedonya kıralı (hük. M. Ö. 370-368). Tesalya'ya boyun eğdirmek teşebbüsünde bulunmuş ve Pherai hükümdarı Aleksandros ile savaşmıştır.

ALEKSANDROS III., Makedonya kıralı. Bk. İSKENDER, Büyük.

ALEKSANDROS IV., Büyük İskender'le Roxane'in oğlu. Babasının ölümünden sonra doğmuştur. Önce vasilik altında bulunmuş, Avrupa'ya götürülmüş, orada başından birçok seyler geçtikten sonra, 311 yılında Kassandros'un emriyle öldürülmüştür.

ALEKSANDROS I., Epiros kıralı (hük. yaklaşık olarak M. Ö. 342?-330?). Büyük İskender'in anası Olympias'ın kardeşidir. A., Güney İtalya'daki Hellen koloni şehri Taras (Lât. Tarentum, bugün Taranto)ı, yerlilerden Lucanlar, Bruttlar ile Samnitler'e karşı savunmak için oraya yardıma gelmiştir. A., İtalya'da hususiyle Samnitler'e karşı Romalılar'la birleşerek önemli başarılar sağlamışsa da Taraslılar, A. in bir kırallık kuracağını sandıkları için kendisinden yüzçevirmişler ve üzerine yürümüşlerdir. Önce talihi iyi giden A. sonradan kaybetmiş, Pandosia'da yenilerek öldürülmüştür.

ALEKSANDROS II., Epiros kıralı (tahta geçişi: M. Ö. 272). Ünlü Pyrrhos'un oğludur. M. Ö. 264 te Makedonya'yı istilâ etmişse de Antigonos Gonatas'ın oğlu Demetrios tarafından hem Makedonya'dan, hem de kendi memleketinden atılmıştır. Fakat A., sonradan tekrar kırallığını kurabilmiştir.

ALEKSANDROS, Thessalia'da Pherai şehri tiranı (M. Ö. 369 - 358). Despotluğiyle tanınmıştır. Şehir halkı, Makedonya kıralı Aleksandros II. den yardım istemiş, fakat Makedonya kıralı buradan çıktıktan sonra, A. tekrar eski despotluğuna başlamıştır. A., karısının kardeşleri tarafından öldürülmüştür.

ALEKSANDROS (Paphlagonia'lı), ünlü yalancı kâhin. II. yüzyılın başlarında Kuzey Anadolu da Paphlagonia'daki Abonuteikhos (İonopolis=İnebolu) şehrinde doğmuştur. A. doğduğu şehirde, Asklepios hakkında bir kâhinliğiyle tanınmıştı. A., orada yapılmakta olan tapınağın temellerinde Asklepios'un tekrar dünyaya geleceğini bildirerek, halkı, onun orada bir yumurta içinde canlı olarak bulunan küçük bir yılan şeklinde görünmüş olduğuna inandırmıştır. Sonraları kendisi tapınakta, vücuduna sarılı sahte insan başlı zararsız bir yılana, gûya kendiliğinden sesler çıkartarak, sorulara cevaplar vermiştir. Bu kâhinliğinin ünü her yana yayılmıştı. Hattâ A. Roma'da dahi bir kol açarak işi ilerletmiştir. Roma'da Eleusis Mysterionları'na benzer bir âyin kurmuştu ki, buna hıristiyanlarla Epikurosçular giremezdi. A., kendisi ile ay arasında mistik bir evlenme olduğunu bile söylemiş ve bunu kutlamıştır. A., yetmiş yaşına kadar yaşamış ve bu işlerle çok para kazanmıştır. Lukianos bunun hakkında bilgi vermektedir.

ALEKSANDROS (I. yüzyıl), Aiolis'teki Aigai şehrinde doğmuş, Peripatos okulundan Yunan filozofu, imparator Nero'nun öğretmeni.

ALEKSANDROS (II. - III. yüzyıl), Anadolu'da, Karia bölgesindeki Aphrodisias şehrinde doğmuş olan Peripatos (gezimci) okulundan Yunan filozofu. 198 yıllarında Atina'da ders vermeğe başlamıştır. Aristo'nun en verimli ve en doğru yorumcusudur. Bundan dolayı sonraları kendisine *Eksegetes* (yorumcu) lâkabı verilmiştir. Aristo'nun eserleri üzerinde yazdığı açımlamalardan *Metaphysika'*ya ait olanı en önemlisidir. Diger açımlamalarından bir kısmı kaybolmuş, başka bir kısmının ise yalnız Arapça

tercümeleri kalmıştır. A. un diğer eserleri arasında *Periheimarmenes* (Kader hakkında, Lât. *De fato*) en önemlisidir. Bundan başka *Physika skholika* (Tabiat meseleleri, Lât. *Quaestiones naturales*), *Peri psykhes* (Ruh hakkında, Lât. *De anima*) adlı eserleri de anılmağa değer. A. un eserleri Berlin Bilimler Akademisi tarafından *Commentaria in Aristotelem* (Aristo'ya açımlamalar) ve *Supplementum Aristotelicum* (Aristo'ya ek) adlı serilerde yayımlanmıştır.

A., kendi zamanından önce Peripatos (gezimci) okuluna girmiş olan İstoa'dan gelen panteist görüşlerden ayrılıp Aristo'nun asıl fikirlerine dönmüştür. Bu yüzden Rönesans'ta da büyük önem kazanmıştır. İbnürrüştçü (Averroist) filozofların panteist kanaatlerine karşı cephe alan filozoflar, hususiyle ruhun ölmezliği konusunda A. tarafından benimsenmiş olan naturalist görüşe uyarlardı. Bu yüzden bu filozoflara Aleksandristler denirdi. Onların başı Pomponatius (Pietro Pompanazzi, 1462-1524) idi (b. bk.).

ALEKSANDROS, Atina'lı ressam. Ele geçmiş bir eserinden kendisinin Milât sıralarında yaşadığı anlaşılmıştır. 1744 te Herculaneum'da bulunmuş ve mermer üzerine işlenmiş olan Aleksandros'un bu eseri, M. Ö. V. yüzyılın ikinci yarısına ait bir levhanın küçültülmüş bir kopyasıdır. Tablonun toptan görünüşü V. yüzyıl üslûbuna uymakla beraber, elbise çizgilerinin belirsiz olması, el ve ayakların

ALEKSANDROS'UN Aşık Oynıyanlar konulu eseri

işlenişinde, detayların ihmal edilmiş bulunması, Aleksandros'un V. yüzyılda yaşamış bir ressam olmadığını açığa vurmaktadır. Kadın göğüslerinin birbirine yakın ve belin yukarda oluşu, geç Hellenistik sanatın ideal tipini göstermektedir ve bu bilgilerle Aleksandros'un Milât sıralarında yaşadığı belli olmaktadır. Ayrıca imza yerindeki yazının özelliğinden de ressamın aşağı yukarı bu devirde yaşamış olduğu hükmü çıkarılmaktadır.

Eserin konusu, mitoloji kahramanlarının adları, günlük bir vakaya karıştırılmakla çok çekici bir şekle sokulmuştur: Aşık oyununda Niobe, Leto'yu darıltmıştır. Arkadaşları Phoibe onları barıştırmak için birincisini sol eli ile öne doğru sürmekte, nazlanan ve tereddüt eden ikincisini de, yanaşması için, sağ eli ile çağırmaktadır. Çömelmiş durumdaki Aglaie ve Hileaira ise, aşık oyununun helecanına kapılmış, yalnız kendi oyunlariyle uğraşmaktadırlar.

Hellenler'in monümental anlamdaki resim sanatından elimize geçmiş tek bir orijinal eserin bulunmayışı, Aleksandros'un bu kopyasına çok büyük bir önem kazandırmaktadır.

ALEKSANDROS II., Zabinas, Suriye tahtına hak iddia eden Mısır'lı bir Hellen. Suriye ile Mısır'ın araları açılması üzerine, ölen Suriye kıralı Antiokhos VII. Sidetes'in manevî evlâdı diye Mısır kıralı tarafından aday gösterilen A., Ptolemaios Euergetes'in yardımiyle Suriye'ye gelmiş, Şam yakınlarında yapılan bir meydan savaşında (M. Ö. 125) Suriye kıralı Demetrios II. yi yenmiş ve az sonra da öldürtmüştür. Fakat bu suretle Suriye, Mısır'a bağlı bir hale geldiğinden, halk A. yi sevmemiş ve kendisine *Zabinas* (köle) lâkabını vermiştir. Az sonra A. ile Mısır kıralının araları açılınca, yerlilerden yardım görmediğinden, kırallığın yasalı mirasçısı olan Antiokhos Grypos'a yenilmiş ve bu da A. yi öldürtmüştür.

ALEKSANDROS (1893-25 ekim 1920), Yunan kıralı. Babası Konstantinos'un yerine tahta çıkmıştır (12 haziran 1917). Bağlaşık Devletler'in yenilmeleri, başbakan Venizelos'un barış konferansındaki siyasî zaferleri, A. ta büyük bir Yunanistan Devleti kurup, bunun kıralı olmak hülyasını uyandırmıştı. Fakat çok geçmeden yanından ayırmadığı maymunun ısırması ile kanı zehirlenerek ölmüştür.

ALEKSANDROS, İannaios [İonathan] Yahudi kıralı (hük. M. Ö. 104 - 78). Hyrkanos'un oğludur. A. İudea'yı büyülemeye çalışmış, büyük bir ayaklanmayı bastırmış, Seleukoslar'la savaşmıştır. Nihayet Transjordania'da bir kuşatma sırasında ölmüştür.

ALEKSANDROS AİTOLOS (M. Ö. III. yüzyılın ilk yarısında), Aitolia'daki Pleuron şehrinde doğmuş Yunan şair ve bilgini. Kıral Ptolemaios Philadephos tarafından, İskenderiye Kitaplığı'nda bulunan tragediaları incelemek ve sıralamak göreviyle Mısır'a çağrılmış, sonra kıral Antigonos Gonatas'ın çağrısı üzerine Makedonya'ya gitmiştir. Tragedia, elegeia ve başka nevilerde yazdığı eserlerden ancak bir kaç mısra elimize geçmiştir.

ALEKSANDROS BALAS, Antiokhos IV. Epiphanes'in oğlu olduğunu söyliyerek Suriye tahtına hak iddia eden ve aslı bilinmiyen bir İzmir'li. A. ın iddiaları Roma Devleti tarafından tanınmıştır. Önceleri başarısız olan A. sonradan erkte bulunan Demetrios Soter'i yenmiş (150) ve kendisini kıral yapmıştır. Fakat 146 da Demetrios'un oğlu, A. ın kayınbabası olan Mısır kıralı Ptolemaios Philometor'un yardımı ile A. ı Antiokheia (Antakya) yanındaki bir savaşta yenilgiye uğratmıştır. A., kaçarak bir Nabat prensinin yanına sığınmış ise de, bunun tarafından öldürülmüştür.

ALEKSANDROS POLYHİSTOR, (M. Ö. aşağı yukarı 100 - 40), Miletos'ta doğmuş bir Yunan bilgini. Birinci Mithradates harbinde tutsak olarak Roma'ya gelmiştir. Diktator Sulla ona, hürlüğü ve Roma vatandaş hakkını bağışlamıştır. Sayısız eserleri arasında, hususiyle Roma kuruluş efsaneleri ve eski Anadolu'nun bölgeleri ile Karadeniz hakkında yazdığı kitaplar ilgi çekmektedir. Bütün bu eserler kaybolmuşsa da, onların izlerine sonraki yazarlarda raslamaktayız. Anadolu'nun bölgeleri hakkındaki kitaplarda toplanan bilgilerin büyük bir kısmı, VII. yüzyılda yaşıyan Bizans'lı Stephanos'un *Ethnika* adlı coğrafya lûgatine geçmiştir ki, bu eserin özeti elimizde bulunmaktadır.

ALEKSANDROV [eski adı: *Aleksandrovskaya Sloboda*], Moskova'nın 90 km kadar kuzeydoğusunda bir ka-

saba. Denizden yüksekliği 179 m, nüfusu 12 020. Moskova endüstri bölgesi içinde yer alan A., işlek bir demiryolu uğrağı, kâğıt, dokuma ve deri fabrikalarının bulunduğu küçük bir endüstri merkezidir. A., 1564 te Korkunç İvan tarafından hükümet merkezi olarak kurulmuştur. Rusya'da basımcılık ilk defa A. da çalışmaya başlamıştır.

ALEKSANDROV, Todor (1881-1924), Makedonya ihtilâlcisi. Öğretmenlikten yetişerek 1908 de Makedonya ihtilâl derneğine girmiş ve disipline soktuğu bu derneğin en büyük kişisi olmuştur. Çeteleri Balkan harbinde Bulgar ordusunun öncülüğünü yapmıştır. Bu harbden sonra Bulgar hükümeti tarafından yakalanmışsa da kaçarak taşrada yaşamıştır. Makedonya'nın Balkan devletleri arasında paylaşılmasından sonra A., bu memleketin federatif Yugoslavya'nın bir parçası haline getirilmesi uğrunda çalışmış, nihayet silâh arkadaşları tarafından vurulmuştur.

ALEKSANDROVSK, Sovyetler Birliği topraklarında, Kuzey Buzdenizi kenarındaki Murmansk kıyısında küçük bir kasaba ve liman. Buradaki kıyıları yalıyan Gulf Stream akıntısı bulunduğu için, A. limanı yılın her mevsiminde gemilere açık bulunur. Murmansk demiryolunun yapılmasından sonra (1917), A. limanı gittikçe daha çok önem kazanmaya başlamıştır. A. tan dışarıya en çok balık ve kereste çıkarılır. 1881 yılından beri burada Murmansk Biyoloji İstasyonu çalışmaktadır.

ALEKSANYAN, Harutyun (1857 - 1917), aktör. Bursa'nın Çilingir köyünde doğan Aleksanyan, ilk okulu bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek öğrenimine orada devam etmiştir. Güllü Tiyatrosu'na, pek çok uğraştıktan sonra ancak 1878 de girmiş, daha sonra Mınakyan'la birleşmiştir. Kafkasya ile Mısır'a yaptığı seferler, küçük İsmail ile olan turneleri bir yana bırakılacak olursa, Meşrutiyet'e ka dar Mınakyan'ın Osmanlı dram kumpanyasında devamlı olarak kalmış, Meşrutiyet'ten sonra da birçok truplarda çalışmıştır. Zamanın Türkçe oynıyan Ermeni sanatçıları arasında en güzel Türkçe konuşanlardan biriydi. Devrin ve Mınakyan'ın kısır bıraktığı büyük kabiliyetlerden biri de Aleksanyan'dır. Eğer devir elverişli olsaydı ve Mınakyan da halka melodramlardan başka eser seyrettirmekte direnmeseydi, hele Mınakyan'ın karşısında gerçek tiyatro eseri oynıyan derli-toplu bir trupu bulunsaydı, Aleksanyan hiç şüphesiz Türk sahnesinin birinci sınıf bir komediyeni olurdu.

ALEKSENOR, Naksoslu Hellen heykelcisi. Boiotia'da Grkhomenos'ta bulunmuş geç arkaik devre ait bir mezar kabartmasında adına raslanmıştır.

Aleksenor, Hellas'ta 740 yıllarında başlıyan «üçüncü boyut»u arayış akımına uyan, fakat bu sanat anlayışını henüz kavrıyamamış olan bir heykelcidir. Acemiliği, köpeğin başını 180 derece çevirmiş olması ile, adamın sol ayağını tam cepheden göstermiş bulunmasında göze çarpmaktadır. Göğüs kısmı arkaik sanatta olduğu gibi cepheden gözükmüyorsa da, sağ kolun omuzdan çıkışı çok beceriksizce yapılmıştır.

Aleksenor, üçüncü boyutun ve perspektifin bulunuşu yolunda uğraşmalar yapıldığı sırada çalışmış ve bu yolda eser vermiş olduğu için, daima dikkate değer bir heykelci olarak kalacaktır.

ALEKSEY, Svyatoy [=aziz] (1295 - 1378), hıristiyan azizi, Rus papazı ve Moskova'nın üçüncü Metropoliti. Vaftiz adı *Eleuferiya* olup bir manastırda on altı yıl kalarak *Aleksey* adını almış ve İncil'i Rusça'ya çevirmiştir. Aklı ve artamı yüzünden büyük bir ün kazanarak Rus prensleri ve rakip aileler üzerinde çok iyi etkiler yapmış, aynı zamanda öteki prensliklere karşı Moskova'nın üstünlüğünü korumuştur. İnanıldığına göre, Altınordu hanının bir kızını mucize ile körlükten kurtardığından, Tatarlar'ın büyük saygısını kazanmış, yaptığı birçok geziler sırasında bundan faydalanarak, Rus milleti için önemli çıkarlar sağlamıştır. Ortodoks kilisesi A. yı Rusya'nın patronlarından biri olarak tanımaktadır.

ALEKSEY, Mihayloviç Romanof (1645 - 1676), Romanof hanedanından ikinci çar Mihail Fedoroviç'in oğludur. Zamanında Rusya'nın iç ve dış politikasında önemli gelişmeler olmuş ve 1649 da yeni bir kanunlar külliyatı yapılmıştır (Ulojenye). 1653 - 1658 enflâsyonu Rusya'nın ekonomik durumunu çok sarstığından, aşağı tabakaların durumu büsbütün fenalaşmıştır. Bu sebepten 1670 te, Stenka Razin adlı bir Don kazağının etrafında toplanan Kazak ve köylü kitlesinin ayaklanması genişlemiş ve bu ayaklanma ancak güçlükle bastırılabilmiştir. A. in başarısiyle patrik Niko'nun din kitaplarını düzenlemesi (1653-1666), Rus ortodoks kilisesinde ayrılığı doğurmuştur. Eski kitaplara ve âyinlere bağlı kalanlar (Raskolniki) devletçe kovuşturulmuş, fakat ayrılığın önü alınamamıştır.

1654 Pereyaslavl karariyle Ukrayna, Moskova çarının egemenliğini tanımış ve böylelikle Ukrayna'nın geniş bir parçası, Ruslar'ın eline geçerek Karadeniz'e ulaşmak yolunda önemli bir adım atılmıştır. 1667 Andrusovo barışı ile Ruslar Lehistan'a karşı üstün bir durum kazanmış, Kiyef'i de alarak Doğu Avrupa'nın en kuvvetli devleti derecesine yükselmişlerdir. Rusya'nın Türkiye'ye karşı aykırı hareketleri de A. zamanında başlamıştır. Çarın 1672 de İstanbul'a gönderdiği «ilk tehdit» mektubu ile Moskova hükümeti, düşmanca bir durum aldığını göstermekten çekinmemiştir.

A., eski anlayışla yetişen ve eski usule göre yaşıyan tipik Moskova çarlarının sonuncusudur. Bununla beraber az çok Avrupa kültürünü benimsediği biliniyor. Zamanında çok sayıda Avrupa'lı teknisyen ve asker gelmiş, Büyük Petro (Petr) tarafından yapılacak yeniliklerin yeri hazırlanmıştır. A. in ikinci karısından Petro (Büyük) doğmuştur.

ALEKSEYEV, Mihail Vasilyeviç (1857 - 1918), Rus generali. 1904-5 Rus Japon savaşında Mançurya ordusunda görev almış, Birinci Dünya Harbi'nde güneybatı Rus cephesi komutanlığında (nisan 1915) ve genel kurmay başkanlığında (eylül 1915-kasım 1916) bulunmuştur. İhtilâlden sonra başkomutanlığa getirilmiş (mart 1917), fakat aynı yılın temmuzunda işçiler ve askerler meclisinin baskısı ile çekilmek zorunda kalmıştır. 1918 de Volga bölgesindeki Bolşevik yönetimine karşı savaşmıştır.

ALEKSEYEV, Yevgeniy İvanoviç (1845-1912), Rus amirali. Çar Aleksandr II. nin «gayr-ı meşru» oğludur. 1883-92 de Paris'te deniz ataşeliğinde bulunmuş, 1894-95 Çin-Japon savaşında Ruslar'ın Pasifik donanması komutanlığını yapmış ve sonra Port Arthur ile Ta-lien-van'ı almıştır. 1898 de Kwan-tung bölgesinin şefliğine, 1903 te Uzak Doğu valiliğine atanan A., Rus-Japon savaşındaki başarısızlıklardan sonra, Doğu Asya başkomutanlığına alınmış, daha sonra da görevini kötüye kullanması yüzünden devlet hizmetinden çıkarılmıştır.

ALEKSİ [Yun. *a* = yokluk edatı + *leksis* = söz], okuyamazlık şeklinde görünen bir nevi afazi, «kelime körlüğü», okuma yitimi. Bk. AFAZİ.

ALEKSİN, Moskova ile Tula arasında, Oka ırmağının sağ kıyısında bir kasaba. Nüfusu 3 940. Denizden yüksekliği 130 m. Demiryolu boyunda kurulmuş olan ve Moskova endüstri bölgesinde yer alan A. de yiyecek endüstrisi, tahıl ve kereste ticareti, kömür işletmeleri vardır.

ALEKSİN (Alexine; Yun. *aleksō* = korumak), insan ve hayvanların normal kanında bulunan ve bakteri öldüren maddeler. Bu maddelere H. Buchner, *alexine*, yani «savunma maddeleri» adını vermiştir. Kandaki bu özellik, yalnız taze kan serumlarında görülür, eskimiş veya 55—56 derecede ısıtılmış serumlarda ise kaybolur. Normal serumdaki bakteri öldüren maddelerin kimyasal tabiatı belli olmadığı gibi, bu etkiyi yapan da bir tek cisimden ibaret değildir. Bunlar, amboseptörler ile kompleman (b. bk.) dan meydana gelmiştir.

Normal serumda bulunan bu mikrop öldürücü maddeler, kan sıvısı ile lenfaya ve bu vasıta ile birçok dokulara girerler.

ALEKSINAC [*alęksinatş* ok.], Yugoslavya'nın doğu bölümünde Niş ile Belgrat arasında bir kasaba ve demiryolu istasyonu. Nüfusu 4 800. Doğu Morava ırmağı boyunda, bitek topraklar ortasında kurulmuş olan A. ın yakınında kömür ve şist ocakları vardır. Çevresindeki topraklarda tütün ekilir.

ALEKSİOS I. KOMNENOS (hük. 1081 - 1118), Bizans imparatoru. Makedonya soyunun sönmesinden sonra (1056), Bizans İmparatorluğu tam 25 yıl iç karışıklıklar ve dış tehlikelerle karşılaşmıştır. 1049 da Tunayı geçerek Balkanlar'a sokulan Peçenek Türkleri, İstanbul için bir tehlike olmağa başladıkları gibi, 1071 Malâzgirt meydan savaşından 10 yıl sonra Selçuk Türkleri, Marmara kıyılarına ve Ege denizine de dayanmışlardır. Bu karışıklıklar zamanında, Anadolu'nun zengin çiftlik sahibi ve aristokrat ailelerinden biri olan Komnenler'den Aleksios Komnenos yükselmiş ve 1081 de Bizans tahtına çıkmış, onunla Komnenler soyu kurulmuştur (1081 - 1185). A., önce, Balkanlar'da Peçenekler'le savaşmıştır; 1087 yılında, Silistre yanında ağır bir yenilgiye uğramışsa da, 1091 de, Kumanlar'ın yardımıyle, Lebunion (Meriç'in aşağı kısmı) da Peçenekler'i yok etmiştir. İtalya'da Arnavutluk'a giren Normanlar'a karşı, İznik emîri Süleyman Şah'tan yardım istemiş ve Türkler'in yardımiyle Normanlar'ı Balkanlar'dan kovmuştur (1083). A., İznik Selçuklulariyle iyi geçinmiştir. Fakat Haçlı orduları 1096 da İstanbul'a yaklaştığı zaman onları başkente sokmamış, doğruca Anadolu'ya geçirerek Türkler'e karşı harbe tutuşmalarını sağlamıştır. Birinci Haçlı Seferi'nden en çok kazanan A. olmuştur. Anadolu'nun batı bölümü yeniden Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. A. un çok akıllı bir devlet adamı ve becerikli bir komutan olduğu söylenir. Kızı Anna Komnena tarafından yazılan ve babasına ithaf edilen *Alexias* adlı eserde, A. hakkında ve genel olarak bu devre ait geniş bilgi verilmektedir.

ALEKSİOS II. KOMNENOS, Bizans imparatoru (hük. 1180-1183). Komnenler soyunun sonuncusudur.

ALEKSİOS III. ANGELOS, Bizans imparatoru (hük. 1195-1203). Angeller soyundandır. «Bamba coratius» lâkabiyle de anılır. Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonra, Lâtinler İstanbul'u alınca, tahttan indirilmiştir.

ALEKSİOS IV. ANGELOS, Bizans imparatoru (hük. 1203 - 1204). Angeller soyundandır. Lâtinler, İstanbul'u alınca (1203), gözlerine mil çektikleri İsaak'a ortak olarak Aleksios IV. ü tahta çıkarmışlardır. Fakat A. İstanbul'da patlak veren karışıklıklar sırasında babası İsaak ile birlikte öldürülmüştür.

ALEKSİOS V., Dukas Murtzuphlos, Bizans İmparatoru. 1204 te Lâtinler'in İstanbul'u almalarından sonra tahta çıkarılmış, fakat az sonra indirilmiştir. Onun İstanbul'dan koğulmasiyle, Bizans İmparatorluğu'nun yerine Lâtin İmparatorluğu geçmiştir (1204 - 1261).

ALEKSİOS I., Büyük Komnenos, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı (hük. 1204-1222). 1204 te İstanbul'da Lâtinler eğemen olunca, Komnenler soyundan Andronikos I. in torunu olan Aleksios, Gürciler'in yardımiyle Trabzon'u ele geçirmiş ve burada bir imparatorluk kurmuştur. Aleksios, kendini «Büyük Komnenos ve İmparator» diye adlandırmış ve bu lâkap, sonraki imparatorlar tarafından da kullanılmıştır. Ünye ve Sinop şehirleri de A. I. in eğemenliğini tanımışlardır.

ALEKSİS (aşağı yukarı 372 - 270), Thurioi'da doğmuş, fakat Atina'da yaşamış Yunan şairi. Orta Komedya'nın en önemli temsilcisidir. Sayıları 245 i bulan komedyaları kaybolmuşsa da, onların elimize geçen parçalarından Orta Komedya hakkında bir fikir edinilebilir ve hususiyle Orta Komedya'nın Yeni Komedya'ya doğru nasıl geliştiği onlardan anlaşılmaktadır.

ALEKTO, 465 numaralı küçük plânet.

ALEKTORİS (Alectoris): bk. KIRMIZI KEKLİK.

ALEKTRA (Alectra), ikiçeneklilerden, skrofulariase (Scrophulariaceae) familyasına bağlı tropikal bölgelerde on beş kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

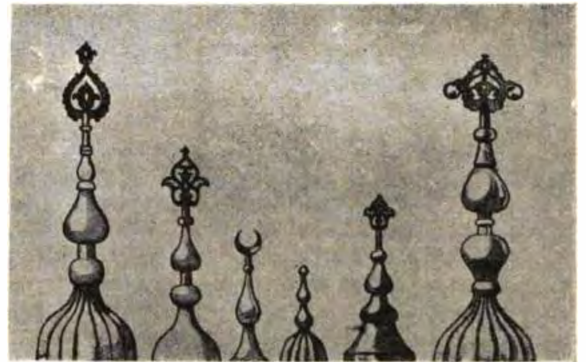
ALEKTRİYON (Alectryon), ikiçeneklilerden sapindase (Sapindaceae) familyasından Avusturalya ve Malaya adalarında altı kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu cinsten Yeni Zelanda'da yetişen *A. excelsum* türü büyük bir ağaçtır. Yemişleri yenir ve tohumlarından yağ çıkarılır.

ALEKTRİYONİA (Alectryonia), fosil yumuşakçaların midyeler (Lamellibranchiata) sınıfına bağlı istiridyeler (Ostreidae) familyasının bir cinsi. Jura ve kretase tabakalarında çok rastlanır.

ALEKTRYOM INTEİA: bk. NİYET ÇEKME.

ALEM: bk. BAYRAK.

ALEM, yapı kubbeleri ve minare külâhları üzerine kaplanan kurşun levhaların tepede birleşen kısımlarındaki

ALEM

açıklığı örtmek ve bu suretle rüzgârların kurşunları kaldırmasına engel olmak için ağızlarına, kapak gibi ağırca bir şey koymak ve aynı zamanda o kubbe ve külâhın şekline bir güzellik vermek için konulan ay şeklinde sivri tepelikler.

Alem, Türkler'in çok eski zamanlardan beri kullandıkları sembolik bir şekildir. Eski Türkler, genel olarak çadırların ve yapıların tepelerine gerek süs için, gerekse kötü söze karşı bir tılısım olarak bir sırığa geçirilmiş yuvarlaklardan ibaret böyle alemler koyarlardı ki, bunlara *moncuk* (boncuk) denirdi.

Mimarîde alemler genel olarak düşey bir eksene geçirilmiş irice boncuk gibi yuvarlaklardan ve onun tepesine takılmış bir ay veya iki ucları dışarıya doğru kıvrık bir boynuz şeklinden ibaret tepeliklerdir. Bu alemler birçok memleketler ve zamanlara göre türlü şekillerde yapılmıştır. Bunlar ya taştan veya bakırdandır. Bakırdan olanları, kalın bakır levhalardan içi boş olarak yapılır ve üzerlerine altın yaldız sürülür. Bunlar, yapının büyüklüğüne göre lâzım gelen boyda yapılır. Büyük camilerde alemlerin yüksekliği beş altı metreyi bulur. Minaredekiler de külâhın yüksekliğine uygun bir orandadır. Bakırdan yapılanları, içi boş bir kazan şeklinde türlü parçaların birbirleri üzerine kenetlenmesi ile meydana getirilir. Bu parçalara aşağıdan yukarıya doğru şu adlar verilir: *küp, bilezik, boyun, ay.* Bu aylar başlıca dört ayrı şekilde yapılır: boynuz, hilâl, nal, zambak.

Alemlerin en göze çarpan kısmı tepedeki aydır. Bu ay, bir yüzü Kâbe'ye karşı gelmek üzere konur. Yani iki kollarından geçen dikey bir doğrultu, Kâbe yönünü gösterir. Her cami ve minarede alemler bu durumdadır. En eski şekil, iki ucu dışarıya kıvrık bir boynuz şeklidir. Türkler'de kuvvet ve kudretin sembolü olan bu şekli en eski Asya milletleri de kullanmışlardır. Bu, eski Mısırlılar'da da vardır. Mısır'ın İsis ve Horüs gibi tapıları, başlarında böyle birer boynuz olarak tasvir edilmişlerdir. Sumerler'de de hükümdar Agada'nın mezar taşı üzerindeki tasvirde erk ve eğemenliğe belge olan boynuz resmi vardır. Yarımay şekli de çok eskiden beri kullanılan bir semboldür. Sumerler'de, Etiler'de, Finikeliler'de, Asurlular'da ay, bir tapı olarak tanılırdı. Hattâ Türkler'de aydede deyimi bundan kalmadır. Fakat öyle sanılıyor ki alemlerde ay şekli sonradan kullanılmış ve boynuz şeklinin yerini tutmuştur. Her halde ay şekli Türkler'in İslâmlıktan önceki ve sonraki devirlerinde bir millî belgi olarak kullanılmıştır. Taştan yapılan alemlerde ay ve boynuz şekilleri ince oldukları için, hava etkileriyle bozulmak ihtimallerine göre, daha çok zambak ve yaprak şeklinde dolgun olarak yapılmışlardır.

Bu nevi aylar, daha çok küçük kubbeler üzerine süs mahiyetinde takılan tepeliklerdir. Bunların armut şeklinde olanları da vardır. Konya'da Mevlevî sikkesi şeklinde bazı alemlere de raslanmaktadır. Sikke şeklindeki alemler genel olarak mezar parmaklıkları ve türbeler üzerine konulmuş alemlerdir.

ÂLEM (Acun, Dünya) düzenli bir sistem olarak göz önüne alınan evren. Bu kavram Yunanca *kosmos* kelimesi ile ifade edilir. *Kosmos* kelimesi batı dillerine de geçmiştir. Aslında *düzen* demekti. İlk defa Fisagorcular tarafından evren anlamında kullanılmıştır. Bunu teknik bir ifade olarak kullanan Xenophon zamanında bu kelime henüz bu anlamda kullanılmıyordu.

A — Aslında yeryüzü ve yıldızları teşkil eden düzenli sistem demekti. Sonradan bu sistemin en dışındaki kürenin dışarısında bulunabilen buna benzer başka sistemlere de «Âlemler» adı verilmiştir.

B — Yeryuvarlağı (Yunanlılar'ın deyimiyle «ayın altında bulunan âlem» yani yeryüzü âlemi) ve yeryuvarlağının büyük coğrafya bölümleri anlamına gelir: âlemin beş parçası, eskilerin bilinen âlemi, yeni âlem veya dünya gibi. Doğmak ve ölmek yerine kullanılan «dünyaya gelmek, dünyayı terketmek» ifadeleri de bu anlama bağlanır. Arapça'da âlem kelimesinin kavramı daha geniş olup yukarıki anlamlardan birçoğunu kuşatır. *Dünya* kelimesinin aşağı âlem anlamına gelen bir kavramı daha vardır. Fakat Türkçe'de aynı kelime her iki anlamda kullanılmaktadır.

Bu âleme (dünyaya) karşıt olmak üzere *öteki âlem* deyimi kullanılır. Öteki âlem (ahiret veya ukba), ruhların ölümden sonra içinde oturacakları kabul edilen yerdir. Bundan dolayı da şimdi yaşıyan insanların ruhlarından başka bütün ruhların (ölüler, melekler, cinler, şeytanlar) bulundukları âlem diye de kabul edilir.

C — Âlem, aynı zamanda, bütün var olan şeylerin toplamı, evren anlamında da kullanılır.

Ç — Aynı çeşitten şeylerin geniş bütünü anlamına gelir: fizik âlem, manevî âlem, idealler âlemi gibi.

Duyuyla kavranan âlem, algı objesi olan veya olabilen şeylerin toplamıdır ki bu, her türlü ilmî veya felsefî tenkidden önce ferdin tasarlamış olduğu âlem demektir.

Akılla kavranan âlem, duyuyla kavradığımız görünüşlerin aslı olan gerçeklerin toplamıdır ki, akılla yaptığımız düşünme ile onları tasarlamaktayız.

Dış âlem, algının bize verdiği veya mümkün algıların objeleri olarak tasarladığımız duyularla kavranan objelerin toplamı demektir. Bu objelere *dış objeler* veya dışsal objeler, bu objelerin algısına da *dış algı* veya dışsal algı denilmektedir. Bu sonuncu terim, bazı pisikologların *iç algı* veya içsel algı diye kullandıkları bilincin karşıtıdır.

Bu psikolojik ayırıştan metafizik ayırışa geçmek üzere, bilincimiz dışında kendi başına var olan şeye de *dış varlık* denilir.

D — Bir yandan dinî hayata, öte yandan yalnız geçen hayata karşıt olmak üzere insanların sosyal hayatı anlamına gelir: 1 — Dinî hayata karşı olarak: Vaktiyle kiliseye kabul edilebilmek için âlemden veya dünyadan çıkmak lâzımdı. Bugün ise insan aynı zamanda hem kiliseye, hem âleme girebilmektedir. Bizde eskiden tarikata girmek için gereken «terk-i dünya», aynı şeyi ifade ediyordu. Bu anlamda âlem, ruh bozukluğu ve günahın kaynağı olan beden arzularının, tasavvuf terimiyle, «nefs-i-emmare» nin alanı idi. 2 — Bir de yalnız geçen hayatın karşıtı olarak kullanılmıştır: Dünyadan ve âlemden uzak yaşamak gibi. «Âlemle beraber» «elâlem», «âlem ne der?» gibi deyimlerde bu kelime, halk, yığın kamusal bağlar gibi anlamlarda kullanılmaktadır ki buralardaki kavramları yeter derecede açık ve tanımlanmış olmıyan sosyal kavramlardır (bk. FENÂ FİLLAH).

E — İnsanların meydana getirdiği sınıf, toplam, veya birlik anlamına da gelebilir: Bilim âlemi, iş âlemi; yahut bilim dünyası, iş dünyası gibi.

Descartes'ın *Traité du monde* (Âlem) adlı çok tanınmış eseri, Laplace'ın *Âlem sistemi* adlı kitabı Yeniçağ biliminin âlem hakkındaki görüşlerini etraflı olarak toplıyan eserlerdir. Aristo'nun *De coelo e mundo*'su Arapça'ya *Kitab-üs-sema ve'l-âlem* adiyle tercüme edilmiştir.

Modern felsefede Schopenhauer'ın *Die Welt als Wille und Vorstellung* u Alman filozofunun bütün felsefî sistemini içine alır ve eserin en başındaki «Âlem benim tasarımdır» cümlesi Kant'a dayanan idealist felsefeyi özetler.

ALEM, Leandro Nicéforo (1842-1896), Arjantin siyaset adamı ve radikal parti kurucusu. Başkan Celman'ın kötü ekonomik yönetimine karşı, 1887 de kurduğu «Unión civica» (1891 den beri «Unión civica radical») teşkillerine dayanarak Buenos Aires'te çıkardığı bir ayaklanma sonucunda Celman'ı devirmiştir. 1890 da yeniden ayaklanmalar hazırlamaya kalkışması üzerine sürgüne gönderilmiştir.

ALEMÂN, Mateo (1547 - 1614), İspanyol yazarı. Madrit'te hazine saymanlığında bulunmakta iken, hesaplarında açık vermesi yüzünden, 1582 de hapsedilmiştir. Alemán, cezaevinden çıktıktan sonra, 1608 de Meksika'ya göçmüş ve orada bir basımevi kurmuştur. 1599 da yazılıp 1615 e kadar otuz defa basılan *Vida de picaro Guzmân de Alfarache* (Alfarache'li Guzmán'ın hayatı) adlı romaniyle tanınmıştır. İspanyol edebiyatında bu eser, *Lazarillo de Tormes*'den sonra en önemli «picaro romanı» (b. bk.) dır.

ALEMANİA, 418 numaralı küçük plânet. 1896 da keşfedilmiştir.

ALEMBERT, D', Jean le Rond (1717 - 1783), Büyük Fransız matematikçisi ve felsefecisi. Paris Bilimler Akademisine (Académie des Sciences) 1741 de üye, 1772 de sekreter olmuştur. 1751 - 1780 yılları arasında Didérot ile birlikte 33 cilt olarak çıkardığı «Encyclopédie» deki matematiğe ve felsefeye ait maddeleri o yazmıştır. A. in matematik analizin hemen her alanında temel olmuş buluşları vardır. Sayılar teorisi onun sayesinde ilerlemeler kaydetmiştir. Diferensiyel ve İntegral hesap, fonksiyonların trigonometrik serilere açınımları, eliptik integraller ve titreşim diferensiyel denklemi ile uğraşmış, kendi adını taşıyan $y = x f(y') + g(y')$ diferensiyel denkleminin çözümünü vermiştir. Sabit katsayılı n yinci mertebe diferensiyel denkleminin sabit katsayılı ve n denklemli bir birinci mertebe diferensiyel denklem sistemi ile eşdeğer olduğunu göstermiştir. A. fizikte kendi adını taşıyan *D'-Alembert prensipi*'nin kurucusudur. Üç cisim problemi ile de uğraşmıştır. Felsefe görüşü bakımından pozitivisttir.

Jean le Rond d' Alembert

Encyclopédie'ye yazdığı «Discours préliminaire» ona büyük bir edebî ün kazanmasını, Fransız Akademisi'ne üye seçilmesini sağlamıştır.

Önemli eserleri: *Traité de dynamique* (Dinamik) [1743]; *Discours préliminaire* (Ansiklopediye önsöz) [1751]; *Eléments de la musique théorique et pratique suivant les principes de M. Rameau* (Rameau ilkelerine göre nazarî ve amelî müziğin esasları) [1752]; *Essai sur les éléments de philosophie* (Felsefe esasları üzerine bir deneme) [1759].

ALEMBERT (D') Diferensiyel Denklemi, $y = x g(y') + f(y')$ şeklindeki diferensiyel denkleme bu ad verilmekle beraber bu diferensiyel denklem daha çok Lagrange diferensiyel denklemi adı ile tanınır. A. veya L. diferensiyel denklemi $g(y') = y'$ için Clairaut diferensiyel denklemini verir. Yukarıki denklemde her iki tarafın türevi alınır ve y' yerine $y' = p$ konulursa

$$p = g(p) + \left\{ x g'(p) + f'(p) \right\} \frac{dp}{dx}$$

bağıntısı bulunur. $\frac{dp}{dx} = 0$ halinde Clairaut diferensiyel denkleminde olduğu gibi p ile g (p) birbirini götürmediği için genel integral bir doğru olamaz. Bu, ancak $g(p) - p = 0$ denkleminin m gibi herhangi bir kökü için mümkündür; bu taktirde ise $y = x g(m) + f(m)$ bir özel integraldir. dp/dx in sıfırdan farklı kabul olunması halinde ise, bununla her iki taraf bölünecek olursa $[g(p) - (p)] \frac{dx}{dp} + x g'(p) + f'(p) = 0$ diferensiyel denklemi bulunur ki, bu ise x için birinci mertebeden lineer bir diferensiyel denklemdir.

ALEMBERT (D') PRENSİPİ, bir cismin hareketini inceleme sorusunu statik'in denge problemine indirgeyen, analitik mekaniğin temel prensiplerinden biri. A. nin ifadesi: *Maddesel noktalardan ibaret bir sistemin her bir maddesel noktasına, bu maddesel noktanın eylemsizlik direncine eşit bir kuvvet uygulanırsa. bu eylemsizlik dirençleri, sisteme etki yapan fiziksel kuvvetlerle denge kurarlar.*

Bu prensipin başka bir ifadesi de şöyledir:

Kaybolan kuvvetlerin hepsi sistemde denge kurarlar.

k maddî noktasına etki yapan kuvvet $\vec{F_k}$ ve bu noktanın eylemsizlik direnci $\vec{F'_k}$ olduğuna göre, $\vec{F_k} + \vec{F'_k}$ toplamına *kaybolan kuvvet* adı verilir.

ALEMDAĞI, Kocaeli yarımadasının batı bölümünde bir dağ. Yüksekliği 442 m. Yarımadanın en yüksek yerlerinden biri olan ve yapısı en çok derinlik kültelerinden meydana gelmiş bulunan A. nın üzeri ormanlıktır. Taşdelen suyu, İstanbul çevresinin tanınmış iyi sularındandır. Bu çevrede Üsküdar'ın Kısıklı bucağına bağlı aynı adda 344 nüfuslu (1940) bir de köy vardır.

ALEMDAR: 1 — Maraş'ın Elbistan ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 502 (1940). A., Elbistan kasabasının 24 km kuzeybatısında, Elbistan ovasının kuzey kenarında kurulmuştur. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir.

2 — İstanbul'un Eminönü ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 27 688 (1940). Belediye teşkilâtı vardır. Bucak, tam teşkillidir. Merkezi Sirkeci (b. bk.)dir.

3 — Bolu'nun merkez ilcesi Kıprısçık bucağına bağlı, 523 (1940) nüfuslu bir köy. A., Benlidağ'ın güneybatısında, Kocakavak sırtları üzerinde, ormanlık bir çevrededir. Ahşap evlerinin damları eğimli ve tahta örtülüdür. Az miktarda çiftçilik, daha çok davarcılık yapılır. Dere suyu içilir.

ALEMDAR MUSTAFA PAŞA (1765-1808), Osmanlı veziri. Hotin veya Rusçuk'lu Hacı Hasan Ağa adlı bir yeniçerinin oğludur. Yeniçeri ocağının 42. ortasına yazılmış, Rusçuk âyânı ve Tırnova voyvodası Tirsinik'li İsmail Ağa'nın emri altında yetişerek hazinedarı ve sonra başbuğu olmuştur.

Alemdar Mustafa Ağa, devlete karşı başkaldıran Vidin voyvodası Pazvandoğlu Osman kuvvetlerini ortadan kaldırarak, ayaklanmaların yayılmasını önlemiş ve bu hizmetine karşılık olarak kendisine «hassa silâhşorluğu» rütbesi verilmiştir. Daha sonra Pazvandoğlu'nun adamlarından Manav İbrahim ile diğer elebaşıları yakaladığı için, kapucubaşı rütbesine yükselmiş (1803) ve bir yıl sonra da Hezargrad âyânlığına atanmıştır.

ALEMDAR MUSTAFA Pş.

1806 da Tirsinik'li İsmail Ağa'nın öldürülmesi üzerine, Rusçuk âyânlığına getirilen Alemdar Mustafa Ağa, bulunduğu çevrede kendisine karşı koymak istiyenleri sindirmiş ve Silistre âyânı Yılıkoğlu Süleyman'ın elinden, Silistre ile Deliorman dolaylarını da alarak İbrail çevresine kadar yayılmıştır.

Alemdar'ın, nüfuzunu Niğbolu'dan Karadeniz kıyılarına ve Dobruca bölgesine kadar yayması yüzünden âciz durumda bulunan hükümet, kendisine karşı yumuşak davranmayı uygun bulmuş, Alemdar da hükümete karşı doğrulukla çalışmağa söz vermişti. Bu sırada Ruslar, ansızın sınırı geçmişlerse de, Alemdar'dan yedikleri ilk darbe ile ilerliyememişlerdi. Gösterdiği bu başarıya karşılık olarak Alemdar Mustafa Ağa'ya vezirlikle beraber, daimî kaydiyle Silistre valiliği ve Tuna seraskerliği verilmiştir (şubat 1807). Alemdar, vezirliği istememişse de Padişah Selim III. ün bu husustaki arzusunu öğrenince kabul etmiştir. Sadrazam ve serdar-ı ekrem Hilmi İbrahim Paşa'nın derme-çatma kapukulu askeriyle cepheye hareketinden sonra, Sultan Selim'i ve «nizam-ı cedit»i istemiyenler, İstanbul'da Kabakçı Mustafa ayaklanması üzerine yenilik taraflılarını öldürmüşler, Sultan Selim'in yerine Mustafa IV. ü tahta çıkarmışlardı. Bunu duyan ordudaki Sultan Selim ve nizam-ı cedit taraflıları, yeniçerilerin ayaklanmasından korkarak birer birer Rusçuk'ta buluan Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardı. Bunlar, Alemdar'ın vatanseverliğinden faydalanarak, Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarması ve yeniliği yaşatması için Alemdar'ı harekete geçirmeye çalışıyorlardı (bk. RUSÇUK YÂRÂNI).

İstanbul'daki değişikliklerden sonra sadrazam Hilmi İbrahim Paşa, görevinden çıkarılarak, yerine Boğaz muhafızı Çelebi Mustafa Paşa atanmıştı. Sultan Selim taraflıları, Sultan Mustafa'dan yana olanlarla gizlice anlaşarak, Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmesini sağlamışlardı. Bu anlaşmaya göre Alemdar, Selim III. ü öldürdükten ve onun taraflılarını da ortadan kaldırdıktan sonra, yine Silistre'ye dönecekti. Bu sırada Ruslar'la dokuz aylık bir mütareke yapılmış olduğundan, cephede bir miktar kuvvet bırakan sadrazam, İstanbul'a dönüyordu. Sadrazamı kuşkulandırmamak için, Alemdar'ın Edirne'ye gitmesi ve daha sonra da Sultan Mustafa'nın adamları iyice elde edilince, İstanbul'a kadar gelmesi kararlaştırılmıştı. Rusçuk yârânı, sadrazamı da kandırmışlar, Alemdar'ın devlet işlerine karışan kimseleri iş başından uzaklaştırmak maksadiyle İstanbul'a geleceğini söyliyerek, işin gizli tutulmasını tavsiye etmişlerdi. Alemdar, Edirne'den hareket edeceği sırada, Pınarhisar âyânı Hacı Ali Ağa'yı, bir miktar kuvvetle Boğaz'ın Rumeli Feneri'ne yollamış, orada turnacıbaşı rütbesiyle Boğaz nazırı bulunan Kabakçı Mustafa'yı öldürtmüştü.

Alemdar'ın ordu ile Davutpaşa'ya gelmesi, işi bilenlerden başkasının dedikodusuna sebebolmuştu. Mustafa IV. âdet olduğu üzere orduyu ve Sancak-ı Şerif'i Davut Paşa'da karşılamıştı (1808). Alemdar'ın akıl hocası Abdullah Ramiz Efendi, Sultan Mustafa'nın burada alıkonarak Sultan Selim'in hemen hükümdar ilân edilmesini teklif etmişse de, Alemdar, bu teklifi uygun görmemiştir.

Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'a girmiyerek iki gün Çırpıcı'daki ordugâhında kalmış ve üçüncü günü emri altında bulunanların bir kısmiyle sadrazamı ziyaret etmiş ve bu görüşmede de verilen karar gereğince, şeyhülislâm Topal Ataullah Efendi görevinden çıkarılarak, yerine Arapzade Ârif Efendi getirilmiştir. Bu temizlik işlerinden memnun olan sadrazam, Alemdar'ın dönmemesinden huylanarak, kendisine haber göndermiş, fakat sert bir cevap almıştı. Sadrazam bu sırada Alemdar'ın Sultan Selim'i hükümdarlığa getireceğine dair bazı inanılır haberler almış ve hemen saraya bildirmiştir. Fakat Sultan Mustafa'nın adamları, Alemdar'ın Sultan Selim'i öldürtmek üzere geldiği yolunda önceden iyice kandırılmış olduğundan, sadrazamın sözüne önem verilmemiştir. Rusçuk yârânı, sadrazamın saray adamlarından bazılariyle bu yolda görüştüğünü haber alınca, işin meydana çıkacağı korkusiyle, Sultan Selim'in hemen tahta çıkarılmasına karar vermişlerdir.

Alemdar Mustafa Paşa 28 temmuz 1808 perşembe günü, henüz ortalık ağarırken, 15 000 den fazla bir kuvvetle Silivri ve Belgrat kapılarından İstanbul'a girerek Babıâli'ye gelmiş, sadrazamın mühürünü alarak çavuşbaşıya verdikten sonra, sadrazamı, muhafaza altında kendi ordugâhına göndermiştir. Devlet adamlariyle bilginlerini Babıâli'ye çağırarak, hepsini Sultan Selim'i tahta çıkarmak üzere saraya götürmüştür. Alemdar, bir taraftan kızlarağasını çağırarak Sultan Selim'i bulunduğu yerden çıkarmasını söylerken, öte taraftan da kendisine tahttan indirildiğini bildirmek üzere şeyhülislâmı Sultan Mustafa'ya yollamıştır. Sultan Mustafa Alemdar'ın teklifini kabul etmemiş, hükümdarlıkta kalmak için, Sultan Selim ile kardeşi Mahmut'u öldürtmeye karar vererek, saray kapılarını kapattırmıştır. Alemdar, kapıyı kırarak içeri girinceye kadar, Sultan Selim öldürülmüştür. Nihayet Enderun'a girebilen Alemdar Mustafa Paşa, orada Selim'in ölüsiyle karşılaşınca, henüz öldürmeye vakit bulamadıkları Mahmut'u Mustafa'nın yerine tahta çıkarmıştır. Yeni padişah da Alemdar'ı sadrazam yapmıştır.

Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam olunca, hem temizliğe, hem de ıslahata başlamıştır. Sultan Selim'le nizam-ı cedidi istemiyenler sürgüne gönderilmiş veya yok edilmiştir. Devlet işlerini görüşmek üzere Anadolu ve Rumeli'nin ileri gelenleri İstanbul'a çağırılarak, durumun nazikliği kendilerine anlatılmıştır. Bunlardan, devlete itaat edeceklerine söz alınmış ve 1808 ekim ayında hükümetle âyânlar arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmanın altıncı maddesi, ıslahata karşı gelecekleri yola getirmek maksadiyle konmuştu. Bu işlerden sonra sekban-ı cedit adiyle nizam-ı cedit yeni baştan kurulmuştur. Konya valisi Kadı Abdurrahman Paşa, dağılmış olan nizam-ı cedit askerinden toplıyabildikleriyle İstanbul'a gelmiş ve bu askerlere komutan olmuştur. Selimiye ve Levent Çiftliği kışlaları tekrar bu askerlere ayrılmış, yeniçeri ocağından da nizam-ı cedide karşı hareket etmiyeceklerine dair senet alınmıştır.

Yeniçeri ocağı erlerine mahsus «esame» denilen aylık cüzdanların alınıp satılması yasak edilmiştir. Vezirlikle kaptan paşalığa getirilen Rusçuk yârânından Abdullah Ramiz Efendi de, tersanede ıslahata girişmiş ve haylı temizlik yapmıştır. Bu çalışmalarla her işin yolunda gittiğini sanan Rusçuk yârânı, bir yeni ayaklanma ile karşılaşacak-

larını ummuyorlardı. Halbuki Sultan Mustafa'yı tekrar hükümdarlığa getirmek istiyenler, elaltından çalışmakta idiler. Bu hususta Sultan Mustafa da kız kardeşi Esma Sultan araciyle dışarda kışkırtmalarda bulunuyor, hem yeniçeri ocağiyle, hem de bazı paşalarla haberleşiyordu. Esma Sultan'ın bu çalışmalarını haber alan Alemdar Mustafa Paşa, önce kızlarağasına, Sonra da Sultan Mahmut'a bu tehlikeli durumu yazı ile bildirmişti. Çıkacak olan herhangi bir ayaklanmaya karşı Alemdar, kendi kuvvetlerine güveniyordu; fakat bunlar da toplu bir halde değillerdi. Elaltından çalışan muhaliflerin kuvvetleri artıkça, sesleri de yavaş yavaş yükseliyordu. Halk, tamamiyle denecek derecede yeniliğin düşmanı ve yeniçerilerin taraflısı idi. Alemdar'ın eski nüfuzu azalmıştı, hattâ ramazan bayramından sonra yeniçeri ocağının kaldırılacağı propagandası yayıldığından, yenilik düşmanları ihtiyata lüzum görmeden, sadrazam hakkında açıkça atıp tutarak, duvarlara yaftalar yapıştıracak kadar ileri gitmişlerdi. Mustafa IV. ün elaltından yönettiği bu harekete karşı bazı tecrübeli devlet adamları, tehlikeyi Alemdar'a anlatarak, geçici bir zaman için Edirne'ye gitmesini, Rumeli kuvvetleri ile yeniden İstanbul'a gelmesini tavsiye etmişlerse de, Alemdar bunu küçümsiyerek karşılamıştır. Yenilik düşmanlığını yeniçeri ocağının dokuzuncu ağabölüğü odabaşısı ve subaylariyle yedinci ve elli altıncı cemaat ortaları, usta ve subayları yönetmekteydi.

Ramazanın 26 ncı günü akşamı Alemdar'a suikast yapılması yeniçerilerce kararlaştırılmıştı. Alınan tertibe göre yangın olduğu yayılacak, sadrazamların yangın yerine gitmesi âdet olduğundan, Alemdar dışarı çıkınca öldürülecekti. O gece Alemdar, teravihten sonra Babıâli'ye gelmiş ve hemen dairesinde yatmıştı. Yeniçeriler önce kararlaştırdıkları gibi, Babıâli önüne gelmişler, «yangın var!» diye gürültü ederek sadrazamı dışarı çıkarmak istemişlerse de, yangının aslı olmadığını ve suikaste uğrıyacağını anlıyan Alemdar Mustafa Paşa, dışarı çıkmamıştır. Alemdar'ın dışarı çıkmadığını gören yeniçeriler, ikinci bir plân tasarlamışlardır. Bu plâna göre, önce Ağakapısı'na giderek yeniçeri ağası Mustafa Ağa'yı parçalamışlar, sonra Paşakapısı(Babıâli)nı çevirerek sadaret kethüdası dairesini ateşlemişler, daha sonra da Paşakapısı'ndaki sekbanlarla çarpışarak Alemdar'ın dışarı çıkmasını beklemişlerdir. Silâh sesleri üzerine cariyeler Babıâli'deki sekbanların birbirleriyle kavga ettiklerini sanarak, Alemdar'ı uyandırmışlardır. Fakat Alemdar, işin kendine karşı olduğunu anlıyarak hemen abdes almış, sonra pencereden bakarak sekbanlar ile çarpışan yeniçerileri görünce, kendisi de ateş etmeğe başlamıştır. Sadrazamın dışarı çıkmıyacağını anlıyan yeniçeriler, Paşakapısı'nı dört taraftan ateşlemişlerdir. Çaresiz kalan Alemdar, 56 kadar cariyesini harem bahçesindeki taş kulenin içine aldıktan sonra, bir süre bu kulenin kapısında savunmakta devam etmiş, fakat ortalık ağardığı halde, bir taraftan yardım gelmediğini görünce, umutsuzluğa düşmüştür. Bunun üzerine Alemdar, harem kethüdasını yollıyarak kendisinin mensup olduğu 42. bölüğün odabaşısını getirtmiş, ona: «bana kırk ikinin yoldaşı Alemdar derler, lâkin sizler gibi padişah haini değilim. Ancak bu arada 56 âdet cariyelerim var. Evvel Allah, sonra sana teslimdir. Bunlar avret makulesi olmakla, bir şeyden haberleri yoktur; eğer bunlara ihanet ederseniz, rûz-ı cezada davacınız Allahü azimüşşan olsun» diyerek kadınları odabaşıya teslim edip göndermiştir. Yalnız yanında bulunan başkadını ile başağası gitmek istememişlerdir. Bu sırada 500 kadar yeniçeri, Alemdar'ın bulunduğu kulenin üzerine çıkarak kuleyi tepesinden delmeğe başlamışlardır. Cariyelerin tesliminden sonra kapıyı kapıyan Alemdar, düşmana teslim olarak alçakça öldürülmektense kendi kendini öldürmeyi uygun görmüş, kule içinde duran bir varil barutu ateşliyerek bulunduğu yeri dolduran dumandan ölmüş ve kuleyi delmek üzere üstüne çıkmış olan 500 kişiyi de havaya uçurmuştur (16 kasım 1808 salı öğleden önce).

Alemdar Mustafa Paşa'dan sonra Rusçuk yârânından sadrazam kethüdası Mustafa Refik ve defterdar Tahsin Efendiler de öldürülmüştür. Yalnız reisülküttap Galip Efendi'ye dokunulmamış, Behiç Efendi ise olayı duyar duymaz İstanbul suru dışına çıkıp kaçmıştır.

Bu sırada kaptanıderya Ramiz Paşa ile sekban-ı cedit komutanı kadı Abdurrahman Paşa, bir kısım kuvvetle ve deniz yoliyle Topkapı sarayına çıkarak, padişahı korumak için ayaklananlarla çarpışmışlarsa da Alemdar'ın ölümü, yeniçerilerle taraflılarının cesaretini artırdığından, ayaklanmayı bastıramamışlardır. Yeniçerilerin maksadı Mustafa IV. ü tekrar tahta çıkarmak olduğundan, Sultan Mahmut'un şeyhülislâmdan aldığı fetvaya dayanarak verdiği emir üzerine, Mustafa'yı boğdurmuşlar, daha fazla dayanamıyacaklarını anlıyarak, saraydan deniz yoliyle kaçmışlardır.

Babıâli yangınından sonra Alemdar'ın cesedi bulunmuş, sokaklarda sürüklenmiş, Yeniodalar'daki Etmeydanı'na getirilerek başaşağı asılmış, sonra parçalanmış olan kemikleri, Yedikule dışında bir hendeğe atılmıştır. Yeniçerilerden korkulduğu için ocağın kaldırıldığı tarihe kadar, 18 yıl kabrinin üstüne mezartaşı bile dikilememiştir. 1908 devriminden sonra kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından Alemdar'ın kemikleri Parkkapısı karşısındaki Zeynep Sultan Mezarlığı'na taşıtılmış, Rusçuk yârânından olan Tahsin Efendi ile yanyana gömülmüştür.

Alemdar'ın ölümü ile yenilik hareketleri 18 yıl geri kalmış, Selimiye ile Levent Çiftliği kışlaları yakılmış, sekban-ı cedit ocağı kaldırılmıştır.

ALEMEN, 82 numaralı küçük plânet. R. Luther tarafından 27 ekim 1864 te keşfedilmiştir.

ALEMEYN, El (Alameyn, El), kuzeydoğu Afrika'da İskenderiye'nin 100 km kadar batı-güneybatısında kıyı demiryolu üzerinde bir köy. A., İkinci Dünya Harbi'nde Bağlaşıklar'la Alman ve İtalyan'lar arasındaki savaşlar dolayısiyle tanınmıştır. 25.VI.1942 de Bağlaşık ordularının komutasını İngiliz generali Auchinleck almış ve 1-6.VII.1942 günlerinde yapılan savaşlar sonunda, Rommel komutasındaki Alman - İtalyan Afrika ordusunun doğuya doğru ilerlemesi durdurulmuştur. Sağ yanını, A. yakınında Akdeniz'e ve solunu güneydeki Kattara çöl ve bataklıklarına dayamış bulunan 8. ordu, General Montgomery'nin komutası altında ve 23-24. X. 1942 tarihinde taarruza geçerek, ilerlemeğe başlamış ve bunu takibeden günlerde Kuzey Afrika, Mihver kuvvetlerinden temizlenmiştir.

ÂLEMGÎR I. : bk. EVRENGZİB.

ÂLEMGÎR II., Azizüddin (ölm. 1759), Hindistan'da Timuroğulları'ndan gelen 14 üncü hükümdar. 8 inci hükümdar Cihangir'in oğludur. 1754 te tahta geçmiş, fakat kendinden önceki hükümdar Ahmet Şah Bahadır gibi bir kukla halinde kalmıştır. Pencap'ı Afganlar'dan geri almak için giriştiği deneme üzerine, Afgan hükümdarı Ahmet Şah Dürranî (Abdalî),Delhi'yi alarak (1757) yağma ettirmiştir. Âlemgir II. nin saltanatı Haydarabat Devleti'nin kurucusu

Nizamülmülk Kılıçhan'ın torunu Emirülümera Gaziyüddin'in eğemenliği altında veyahut onunla uğraşmakla geçmiş, sonunda bunun tarafından öldürülmüştür.

ÂLEMGİR II.

ÂLEMGİRNAME, Hindistan hükümdarı Evrengzib Alemgir I.(bk. EVRENGZİB)in zamanına ait tarihî eser. Yazarı Muhammed Kâzım, Alemgir'in yakınında yaşamış ve eserini ona sorarak yazmıştır. Bu eser, hükümdarın saltanatı elde etmek için giriştiği savaşları ve saltanatının ilk on yıllık olaylarını kapsamaktadır. Evrengzib saltanatının onuncu yılında anlaşılamıyan sebepler yüzünden, kitabın tamamlanmasını durdurmuştur. 1107 sayfa tutan Farsça metin «Asiatic Society of Bengal» tarafından yayımlanmıştır.

ÂLEM HAN, Hindistan'da Handeş (Handiş) hükümdarlarından Âdil Han III. ün sanı. Bk. ÂDİL HAN III. ve HANDEŞ.

ÂLEMİN RUHU veya **NEFSİ,** bütün âleme nisbetle birlik ve hareket prensipi rolünü oynıyan ruhun ifadesi. İlk defa Eflâtun felsefesinde kullanılan bu kavram, tam olarak Schelling tarafından organik âlemle, olmıyan âlem arasındaki sürekli münasebet ve genel bir organizma halinde bütün tabiatın birleşmesi şeklinde tanımlanmıştır. O, bazı kere Tanrı'nın yerini tutan, bazı kere de Tanrı ile görülen varlıklar arasında ortaç olan bir kavramdır.

Revakîler'in (veya Stoa filozoflarının) Tanrısı Eflâtun'daki «âlemin ruhu»nu daha sonraki doktorinlere bağlamaktadır. Plotinos'da bu deyim üçüncü «Uknum» (= hypostase) olur ki, yukarda gördüğümüz Schelling'in tanımlaması bu kökten gelmektedir.

ÂLEMŞAH, Alâettin, [Seyit] (ölm. 1478/9), Hızır Hanlar hanedanından sonra gelen son Delhi sultanı. Afgan beylerinden Bühlûl, Ludî (b. bk.) nin elinde bir kukla halinde idi. Sonunda 1451 yılında saltanatı buna bırakmak zorunda kalmıştır.

ÂLEMŞAH BEGÜM, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in kızı ve Şah İsmail'in annesi. Trabzon imparatoru Aleksios IV. ün torunu olan ve Kiria Katherina da denen Despina Hatun'dan doğmuştur. Âlemşah Hatun'a Martha da denilmektedir. Âlemşah, Uzun Hasan tarafından, Safevî ailesinden Şeyh Cüneyt'in oğlu Şeyh Haydar'a verilmiş ve bu evlenmeden 1487 de, Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail doğmuştur. *Habib-üs-siyer*, Alemşah Begüm'ü Halime Bigi Aka adiyle anmaktadır.

ÂLEMŞAHLI, Manisa'nın Alaşehir ilcesinin Sarıgöl bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 577 (1940). Hisar çayı boyunda etekte, orman kenarında kurulmuş olan A. nın kerpiç ve tahta duvarlı, toprak ve kiremit damlı evleri topludur. Köyde kaynak ve kuyu sularından faydalanırlar. Çevresinde tahıl, tütün ekilir, meyva yetiştirilir. Halkın bir kısmı odunculukla geçinir.

ALEMTEJO veya **ALENTEJO** [*alentęju* ok. = Tejo'nun öbür yanı], Portekiz'in güney bölümünde, memleketin en geniş, fakat en yoksul ve seyrek nüfuslu yönetim bölümü. Yüzölçümü 24 390 km², nüfusu 587 000. A. kuzeyde Tejo ırmağı, güneyde Sierra do malhrao'ya kadar uzanan geniş aşıntı düzlükleridir. İspanya sınırlarına doğru dağlık yerler başlar. Bölgenin sularını güneye doğru akan ve bir sınır ırmağı olan Guadiana boşaltır. Sıcak ve kurak bir iklim özelliği gösteren bölgenin güney bölümünde çalılıklar, geniş yerler kaplar. Çiftçilik, önemli yer tutmaz. En çok davar yetiştirilir. Kuzeydoğudaki vâdi tabanlarında ise, ekin tarlaları ve bağlarla kaplı çok bitek topraklar uzanır. Bu çevrede çok miktarda domuz ve keçi beslenir. Bölgenin yönetim merkezi Evora(16 000 nüfuslu)dır.

ALENCAR [*alenkąr* ok.], **José Martiniano de**(1829-1877), Brezilya'lı yazar ve siyaset adamı. 1868 de saylav ve adâlet bakanı olmuştur. Edebiyatta Yeni Brezilya Okulu'nun şefliğini yapmıştır; 1857 de yayımladığı ve birçok dillere tercüme edilmiş olan en güzel romanı, Brezilya kızılderililerinden bahseden *O Guarany* (Guaraniler)dir.

ALENÇON [*alãsǫ̃* ok.], Fransa'nın kuzeybatı bölümünde, Orne departmanının merkezi olan bir şehir. Nüfusu 17 000, denizden yüksekliği 135 m. Sarthe boyunda kurulmuş olan A. da pamuk dokumacılığı gelişmiş olup, ince süs dokumacılığı ile de tanınmıştır. Kuvarts billûrlarından yapılan «Alençon elması» sanatı gerilemiştir. Birçok eski taş yapıları bulunan A. da, tarihî değeri olan kilise, saray, tiyatro, müze ve kitaplıklar vardır. A. kitaplığında 15 000 cilt kitap bulunmaktadır.

ALENÇON [*alãsǫ̃* ok.] **KONTLUĞU, DUKALIĞI,** XI. yüzyıldan beri kontluk olan Alençon, 1221 de doğrudan doğruya Fransız kırallığının mülkü haline gelmiş ve çok kere veliaht olmıyan genç prenslere malikâne olarak verilmiştir. 1322 de kıral Philippe VI. nın kardeşi Charles II. de Volois'ya geçen A. nda bir hanedan başlamış ve torunu zamanında dukalığa çıkarılmıştır (1415). Duka Charles IV. ün ölümü ile bu eski hanedan sönmüştür (1525). Kıral Charles IX., A. u küçük kardeşi François (sonradan duc d' Anjou) ya vermiş, fakat bunun ölümünden (1584) sonra memleket yeniden kırallık mülkleri arasına katılmıştır. Kıral Louis-Philippe, A. dukalığı sanını, torunu ve Nemours Dukası'nın ikinci oğlu olan Ferdinand-Philippe (1844-1910) e vermiştir.

ALENİLİK, kamuya açık olma. Bu, iç hukuk ve milletlerarası hukuk bakımından incelenebilir:

I — *İç hukukta*: Parlâmentolarda görüşmeler ve mahkemelerde yargılamalar, prensip olarak, kamuya açık tutulur. Resmî kayıt ve sicillerin de alenîliği esası kabul edilmiştir. Alenîlik bunlarda, tarafsızlığın, hürriyetin ve doğruluğun bir inancasıdır. Bundan, meclislere, mahkemelere ve memurlara vatandaşın güveni de doğar.

Parlâmentolarda: Siyasî hürriyetin ve millî denetlemenin gereklerinden olan bu alenîlik iki türlü sağlanır: 1 — Meclise mensup olmıyan kimselerin de girip, görüşmeleri dinleyebilmeleriyle. 2 — Meclis görüşmelerinin olduğu gibi yayımlanmasiyle. Bizde bunu, Meclis'in çıkardığı tutanak dergisi sağlar.

Anayasamızın 20 nci maddesine göre «Meclis görüşmeleri herkese açıktır ve olduğu gibi yayılır». Bununla beraber gizli kalması gerekli meseleler kapalı konuşulur. 20 nci maddenin ikinci fıkrasına göre: «Meclis kapalı

oturumlar da yapabilir». Kapalı oturum yapılmasını bakanlar yahut on beş milletvekili yazılı olarak isterse, gerekçeleri dinlenerek karar alınır (İçtüzük md. 96-98). Kapalı oturumların tutanakları, Meclis ayrıca karar vermedikçe yayımlanamaz.

Mahkemelerde: Yargılamaların alenîliği, anayasanın koyduğu bir esastır: «Mahkemelerde yargılamalar herkese açıktır» (A. Y. md. 58). Bu esas, ceza ve hukuk yargılama usulü kanunlarının 373 ve 149 uncu maddeleriyle de belirtilmiştir. Yargılamanın alenîliği esas olmakla beraber, genel töre ile ahlâkî güveni veya bir kişinin ve ailenin namus ve onurunu korumak için duruşmaların tamamının veya bir kısmının gizli olmasına mahkemenin karar verebileceği, usul kanunlarında yazılıdır.

Tapu silcilleri de alenîdir (Med. K. md. 928). Bunlarla ilgili olduğunu isbat eden herkes, aslının gösterilmesini veya suret verilmesini istiyebilir. Ticaret sicilleri ile bu sicillerin tesçil ve kaydına ait saklanmış kâğıtları incelemek ve onaylı suretlerini almak da herkesin hakkıdır (Tic. K. md. 37).

Resmî sicillerin alenîliği esasından kamu güveni prensipi doğar. Tesçil, başkasına etkili olur (Med. K. md. 929. Tic. K. md. 39).

Bankaların ve anonim şirketlerin bilânçolarını yayımlamak ödevleri alenîlik esasından ileri gelir (Bankalar K. md. 32).

II — *Milletlerarası alanda alenîlik*: Devletlerarası münasebetlerde alenîlik, milletlerarası mahkemeler, konferanslar ve antlaşmalar için ileri sürülmüştür. Gizli politikaya saldıranlar, daha ileri giderek devletler arasındaki diplomatik görüşmelerin de alenîliğini istemişlerdir. Fransız devriminde Kurucu Meclis'ten bu yolda güzel sözler duyulmuş, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanlarından Wilson da, barış programında bunu ele almış olmakla beraber, sır, bugün de diplomaside başarının esası sayılmakta ve diplomatik görüşmelerin gizliliği prensipi yerinde durmaktadır.

Milletlerarası mahkemelerde: Duruşmaların alenîliği kaide olmak gerektir. Milletlerarası mahkemeler, hakem mahkemeleri, karma hakem mahkemeleri, Hakemlik Daimî Dîvanı, Adalet Dîvanı'dır. Hakem mahkemelerinde yargılamalar, bunları kuran kompromide (tahkimname) yazılı hükümlere göre açık veya kapalı yapılır. Birinci Dünya Harbi ertesinde kurulan karma hakem mahkemelerinde duruşmaların açık olması kabul edilmiştir (Lausanne Barış Antlaşması md. 95, paragraf 6). 1899 ve 1907 sözleşmeleri ile Lahey'de kurulan Hakemlik Daimî Divanı'nda «yargılamaların, ancak tarafların muvafakatiyle mahkemece alınmış karar üzerine açık olacağı» kaydedilmiş ise de (mad. 66) Birinci Dünya Harbi'nden sonra yine Lahey'de kurulan Adâlet Divanı'nın statüsü ile alenîlik kaide olarak konmuştur: «Oturumlar alenîdir, meğer ki dîvanca bunun aksi kararlaştırılmış veya iki taraf bunun kabul edilmemesini istemiş bulunsun» (md. 46). San Francisco Antlaşmasiyle kurulan yeni Adalet Divanı statüsüne de aynı madde alınmıştır.

Konferanslarda, oturumların ve görüşmelerin açıklığı, bunların mahiyetine ve içtüzükleriyle kabul edilmiş usule bağlıdır. *Siyasî konferanslar*'ın törenli oturumlarından gayrısı kapalıdır. Meselâ 1919 Barış Konferansı'nın bütün oturumları kapalı olmuştur. Lozan barış konferansının açılış ve kapanış oturumlarından gayrısı da böyle olmuştur. Çağıran devletlerin baştemsilcilerinden her biri içtüzüğün buna ait maddesi konuşulurken, görüşmeleri ihtirastan korumanın ve gizliliği sağlamanın gereği üzerinde ayrı ayrı durmuşlardı. Türk başdelegesi İsmet Paşa, açıklığı yeğliyerek, dâvasını dünya halk efkârı önüne koymaktan endişesi olmadığını göstermiş ve bu suretle istediği etkiyi yaptıktan sonra devletlerin isteğine uymuştur.

Kaide koyan konferanslarda oturumların açıklığı kabul olunabilir. Nitekim 1907 Lahey konferansının genel oturumlarına kartlarla girilebilmiştir. Birleşmiş Milletler yasasını hazırlıyan San Francisco konferansının genel toplantıları da açık olmuş ve bu toplantılarda binlerce kişi bulunmuştur.

Bununla beraber, bu çeşit konferanslarda da asıl çalışmaların yapıldığı komite veya komisyon oturumları, genel mahiyet verilmiş olmadıkça kapalıdır. Milletler Derneği'nde bazı komisyonların ve San Fransisco'da dört komisyonun toplantıları bu mahiyetle açık yapılmıştır.

Milletler Derneği'nin iki organı olan Asamble ve Konsey oturumları tersine karar alınmış olmadıkça alenî idi. Bunun topladığı konferanslarda da aynı kaide güdülmüştür.

Birleşmiş Milletler'in beş organı olan Genel Kurul, Güvenlik Meclisi, Ekonomik ve Sosyal Meclis, Vesayet Meclisi ve Adalet Dîvanı'nda da alenîlik prensip olarak kabul edilmiştir.

Alenîlik ve Pakt: Devletlerarasında bağlaşma, paylaşma, saldırma antlaşmaları hep gizli görüşülür ve gizli yapılır. Bu yüzden insanlık harbe sürüklenmektedir. Harbe harb düsturunu tutan Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson, daha 1918 ocağında barış antlaşmalarının açık olarak yapılacağını, bundan böyle diplomasinin açıkça ve meydanda hareket edeceğini, gizli anlaşma yapılmıyacağını ilân eylemiş, «adâlet ve şeref üzerine kurulu milletlerarası münasebetlerde açıklığın tutulacağını» pakta yazdırmıştı. Bunu sağlamak için de paktın 18 inci maddesiyle milletlerlerarası bütün antlaşmaların ve yüklenmelerin Dernek'e tesçil ettirilmesi ödevini üyelere yüklemişti.

Birleşik Milletler yasası yapılırken, sağlanamamış olan birinci hüküm Şarta konmamış, hattâ üzerinde durulmamıştır. Ancak tesçil maddesi Birleşmiş Milletler'in yasasına konmuştur (md. 102).

Antlaşmalarda: Paktın ve şartın yukarda işaret edilen maddelerine göre bir antlaşma tesçil edilerek yayımlanacağı için antlaşmaların da alenîligi prensip olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber birçok devletlerin, anayasalarında gizli antlaşma yapabilme yetkisi vardır. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre gibi bazı devletlerde bu yoktur. Anayasamızın 26 ncı maddesine göre, devletlerle sözleşme ve antlaşmaları Büyük Millet Meclisi yapar. Bu sebeple bizde gizli antlaşma yapılamaz.

ALENTİAK, eskiden Batı Arjantin'in San Juan ilinde, Huanacache gölleri dolaylarında yaşamış olan kızılderili bir halk ve bunun dili. Asıl Alentikalar'a *Huarpe* (*Guarpe*) de denirdi. Güney Amerika dilleri arasında başlıbaşına bir dil ailesi sayılan bu grupa, Cuyo (şimdiki Mendoza, San Juan ve San Luis illeri) ilinde oturan Milkayaklar da girerdi. Bu dil ailesi şimdi tamamiyle kaybolmuştur.

ALENZ, Siirt ili, Kurtalan ilcesine bağlı Rıdvan (Sadık) bucağının merkezi. Nüfusu 126 (1940).

ALEOKARA (Aleochara), kınkanadlı böcekler (Coleopetera) in stafilinide (Staphylinidae) familyasına bağlı bir cins. 5 - 9 mm uzunluğunda olan bu hayvanların vücutları genel olarak siyah renklidir. Oldukça fazla türü vardır. Kadavralarda, çürümekte olan bitki parçaları arasında, gübrelerde, mantar ve yosunlar altında, karınca yuvalarında, bazıları da sineklerin pupalarında asalak olarak yaşar. *A. lata* ve *A. clavicornis* Avrupa'da yaşıyan türlerindendir.

ALEPAS, kabuklular (Crustacea) sınıfının sirripedler (Cirripedia) takımına bağlı lefadide (Lephadidae) familyasının bir cinsi. Atlas Okyanusu'nda ve Akdeniz'de yaşıyan türleri, derisidikenlilerde ve diğer bazı hayvanlar üzerinde, *A. parasiti* adlı türü ise medüzlar üzerinde yaşar.

ALEPH ['Ālæph; *alēf* ok.; kelime anlamı: «öküz». Habeşçe karşılığı: *'alf*, Nesturî Süryanî: *'alaph*. Yakubî Süryanî: *'olaph*, Arapça: *'alif* (*elif*), Farsça: *elf*, Yunanca: *alpha*, Ermenice: *ayb*], İbranî alfabesinin ilk harfi ve *hemze* (coup de glotte, glottal catch, Stoss) nin bu dildeki işareti (bk. A ve ALFABE). Fonetikte ' işaretiyle gösterilir. «Mizmarî patlayıcı» (occlusive glottale) ve titreşimsiz, yani sert (sourd) bir konson olan bu ses, gırtlakta ses kirişleri birdenbire yanyana gelerek, ses deliğini kapadıktan sonra, basınçla bu kirişlerin bir patlama şeklinde tekrar açılmasiyle meydana gelir ve bir kesme izlenimini verir. Hece başına (Stimmeinsatz) olduğu gibi, hece sonuna (Stimmabsatz) da raslıyabilir.

ALEPİDOSAVRİDE (Alepidosauridae), kemikli balıkların hoplomi alttakımına bağlı bir familya. Vücutları pulsuz olan bu balıkların sırt yüzgecindeki ışınlar çok uzundur. İskeletleri az kemikleşmiştir. 4 - 5 türü vardır. Atlas Okyanusu'nda yaşarlar. Bu familyanın tipik bir cinsi olan Alepidosaurus'un *Alepidosaurus ferox* adlı türünde bir yelken gibi büyük sırt yüzgeci vardır.

ALEPİDOSAVRUS (Alepidosaurus): bk. ALEPİDOSAVRİDE.

ALEPOKEFALİDE (Alepocephalidae) [Yun. *a* = yokluk edatı, *lepis* = pul, *kefale* = baş], kemikli balıkların malakopterigii (Malacopteriygii) alttakımına bağlı bir familya. Başları pulsuz olan bu balıklar derin denizlerde yaşar. Sırt yüzgeçleri çok geridedir. Birçok derin deniz balıklarında olduğu gibi iskeletleri tamamiyle kemikleşmemiştir. Yüzme keseleri körelmiştir. Alepokefalus (Alepocephalus) en tanınmış cinsidir. *A. rostratus* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

ALEPOKEFALUS (Alepocephalus): bk. ALEPOKEFALİDE.

ALERAMO, Sibilla (doğ. 1879), İtalyan kadın romancı. Kadında vicdan ve hürlük meselesini inceliyen *Una donna* (Bir kadın) [1907] adlı romaniyle ün kazanmıştır.

ALES, kalıntıları bugünkü Değirmendere yöresinde bulunan ünlü eski İonia şehri Kolophon'un yakınında doğan ve güneye doğru denize dökülen bir çayın adı. Ağzında Kolophon'un limanı Notion bulunuyordu. Kıyısında da Alentia denilen Aphrodite'nin bir tapınağı vardı. A. in bugünkü Avcı veya Avdır çayı olduğu sanılmaktadır.

ALÈS, veya **ALAIS** [*alę* ok.], güneydoğu Fransa'da Gard departmanının merkezi. Nüfusu 43 000. Cévennes dağlık arazisinin eteğinde kurulmuş olan A., Marsilya'yı Clermont Ferrand'e bağlıyan demiryolu boyunda önemli bir endüstri şehridir. A te demir dökümevleriyle, ipek, cam ve makine fabrikaları vardır.

ALESIA, eski Gallia'nın bir parçası olan Gallia Lugdunensis'te Mandubiler'in etrafı dağlar ve ırmaklarla çevrili bir şehri. Galler'in Romalılar'a karşı bağımsızlık uğrundaki son savaşları burada olmuş, başları Vercingetovix, M. Ö. 52 de burada Romalılar'a tutsak düşmüştür. Şehir, aynı yıl Caesar tarafından yıkılmıştır. Sonraları yerine Alise - Sainte - Reine şehri kurulmuştur.

ALESİTAL (Alecithal), besin maddesi (vitellus) az ve sitoplazmanın her tarafına eşit olarak dağılmış olan yumurta. Alesital yumurtalarının çekirdekleri, hücrenin ortasında bulunur. Vitellus maddesi az olduğu için, döllendikten sonra embriyoyu meydana getirmek üzere hücreler (Blastomer) bölünmeye başladığı zaman, biribirine eşit hücreler olur. Bu yumurta tiplerine, sölenterlerde, derisidikenlilerde, *Amfiyoksus*'ta ve memelilerde raslanır.

ALESSANDRIA DELLA PAGLIA [*alessąndria della pąlya* ok.], İtalya'nın Piemonte bölgesinin güneydoğusunda bir eyalet ve bir şehir. A. eyaleti, 5 079 km² genişliğinde olup nüfusu 781 750 (1921) dir. A., Tanaro ırmağının sol kıyısındadır; denizden yüksekliği 95 m, nüfusu 82 000 dir. Burada birçok doğrultulardan gelen üç önemli demiryolu birleşerek Cenova'ya gider. Bunlardan başka küçük birtakım demiryolu kolları da vardır. Yerinin stratejik önemi dolayısiyle İtalya'nın eskiden beri kuvvetle tahkimlenmiş bir şehridir. A., canlı bir endüstri (dokumacılık, mobilya) ve ticaret merkezidir. Çok uğranılan iki panayırı vardır. A., 1 168 de kurulmuş ve Papa Alexander III. e nispet edilerek adlandırılmıştır.

ALESSANDRO (1461 - 1525), Napoli'li hukukçu. Aulus Gellius'un *Noctes Atticae* adlı eserini örnek alan *Geniales Dies* adlı bir filolojik eseriyle tanınmıştır.

ALESSI, Galeazzo (1512 - 1572), İtalyan mimarı. Perugia'da doğmuş, orada ölmüştür. Michelangelo'nun dostu ve taklitçisi idi. Caporali'nin yetiştirmesi olan Alessi, Cenova'da Santa-Maria-di-Carignano kilisesi ile Sauli, Grimaldi, Lercari saraylarını ve zamanını aşan bir anlayışla Banka'yı yapmıştır. Ömrünün sonlarında, süse lüzumundan fazla yer vermiş, tarzının aşırı zenginliği onu, barok mimarlığının kurucularından biri arasına koymuştur.

ALEŞKİ, (eski *Dnyeprovsk*) Dniepr nehrinin sağında bir şehir ve bir nehir limanı. Nüfusu 4 960 (1926) tır. X. yüzyılda Cinivizler tarafından kurulmuştur. Tarım deneme istasyonu vardır. Çevresinde, üzüm, ipekböceği yetiştirilir, tahıl ekilir ve balıkcılık yapılır.

ALEŞKİRT (Eleşkirt) **İLCESİ,** Ağrı iline bağlı bir ilce (bk. Ağrı ili hartası). İlin kuzeybatısında Sarıkum ve Mirgemir dağlarının güney ve doğusundadır. Güneyde yine bir dağ kolu doğuya doğru uzanır. Merkezi 1 542 nüfuslu denizden 1 820 m yüksekte Zidikan'dır. İlce nüfusu 18 577 (1940) olup, 86 köyü bulunan merkez bucağından başka bucağı yoktur.

ALET, teknik ve bilimsel ölçemler, deneyler, rasatlar v. b. maksatlar için kullanılan yaraçlara verilen genel ad. Özel olarak *müzik âletleri* terimi müzik yaraçları için kullanılır.

Âletlere, kullanma şekline ve ait olduğu teknik veya bilim dalına göre, ölçü âleti, optik âleti, astronomi âleti v. b. adlar verilir. Âlet mecazî olarak sebep ve vesile fikrini kapsar.

Ayrıca organ anlamına da gelir. İç âletler deyimiyle bedenin içinde bulunan organlar kastolunmaktadır. Vaktiyle İskolâstik ve teolojik anlayışa uygun bilim sınıflaması olmak üzere Ulûm-ı ʿâliye ve Ulûm-ı âliye deyimleri kullanır ve birincisi ile, dile ait, lûgat, sarf, nahiv gibi âlete ait bilimler, ikincisi ile de tefsir, hadis, fıkıh kelâm ve akaid gibi yüksek hakikatlere yönelen ve amaç mahiyetinde bulunan bilimler ifade edilirdi.

Fransızca ve Almanca'da bu kavram daha çok sentetik anlamda kullanılır. Âlet kelimesinden bir işin başarılmasına yarıyan ve birarada işlemek üzere hazırlanan parçaların topluluğu anlaşılır. Bu anlam Türkçe'de *aygıt* kelimesiyle ifade olunmaktadır.

ALETHE, ötücü kuşlar (Passeres) takımından ötleğen kuşları (Sylviidae) familyasına bağlı bir cins. Tropik Afrika'da yaşıyan 15 kadar türü vardır.

ALETHEİA, 259 numaralı küçük plânet. 1886 da Peters tarafından keşfedilmiştir.

ALETİS: bk. AİORA.

ALETRİS, zambakgiller (Liliaceae) den Kuzey Amerika ve Tropikal Asya'da 12 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu cinsten *A. farinosa*'nın soğanından eczacılıkta kullanılan bir un elede edilir.

ALETSCH [*aleç* ok.] **BUZULU,** İsviçre'nin Wallis kantonunda, Jungfrau doruğunun güneyinde, Rhône vâdisine inen, en uzun ve en büyük Alp buzulu. 24 km uzunluğunda ve 169 km^2 alanındadır.Yalnız dilinin uznluğu 16,5 km olup, genişliği 1 800 m dir. Batıdan Orta Alestsch buzulunu alır. Daha güneydeki Yukarı Aletsch buzulu da buna katılmakta iken, yakın zamanlarda ayrılarak kısalmıştır. A. buzulu 1860 tan beri gerilemektedir. A. nun erimesiyle Massa ırmağı meydana gelir. Bu kısa, fakat sert akışlı ırmak, Birig'in yukarısında Rhône nehrine karışır. Büyük Aletsch buzulu yüksek bir vâdi içinde yer alan Marjelen gölünü (2 367 m yükseklikte) setlemiştir. Gölün fazla suları yapma bir ayakla Wiescher deresine boşalır.

ALETSCHHORN [*aleçhorn* ok.], Berner Alpleri'nin ikinci yüksek tepesi (4 182 m). Aletsch buzulunun kuzeybatısındadır. Buraya ilk defa 1859 da F. T. Tukkett çıkmıştır.

ALEUADLAR, Hellas'ta Tesalya'da, aslını ataları Aleuas ile Herakles'ten çıkaran asîl bir aile. Bunlar Larissa'da otururlardı. Pers harbleri sırasında Persler'le birleşmişlerdir.

ALEUT ADALARI, Bering denizi ile Büyük Okyanus arasında uzanan bir sıra adalar. Amerika Birleşik Devletleri'nin Alaska ülkesine bağlıdır. Adaların kapladığı yerin uzunluğu 2 500 km, ada sayısı 150, yüzölçümü 37 840 km^2 dir.

A., Bering tarafından 1745 de keşfolunmuştur. Amerikalılar 1867 de Ruslar'dan satın almışlardır. A. adaları, Doğu Asya yeni kıvrım sıradağları ile Alaska'daki genç sıradağlar arasında bağlantı durumu gösteren çok volkanik bir şerit meydana getirir. Birçok sönmüş genç yanardağların bulunduğu A. adalarında bugün yanardağlar da vardır. A. ve çevresi, sık sık depremlerin ve denizde de beliren deprem dalgalarının etki yaptığı hareketli bir kuşaktır.

A. adalarının hemen güneyinde, derinliği 6 000 m yi bulan ve bazı yerlerinde (batı bölümünde) 7 386 m ye varan bir derindeniz çukuru uzanır ki, buna «Aleut çukuru» denir. Bu çukur, büyük Okyanus'un batı kenarında boydan boya uzanan tektonik çıkaklı birçok derindeniz çukurlarından biridir.

A. adalarının iklimi sert, sisli ve bol yağışlıdır. Kışlar çok fırtınalı ve soğuk geçer. Çok kırıcı fırtınaların fazla oluşu ve yaz mevsiminin ancak hazirandan ağustosa kadar pek kısa sürmesi yüzünden, ağaç yetişememektedir. Sayısı 1 000 kadar olan ve kendilerine Unungun (adamlar) adını veren yerliler, gittikçe azalmaktadırlar.

Etnografya: Aleut adalariyle Alaska'nın bir kısmında oturan Aleutlar, Eskimolar'ın bir koludurlar. Aleutlar'ın yüzü ile genel görünüşü Eskimolar'ınkine benzemekle beraber, Aleutlar onlardan daha kısakafalı (brachycéphale) ve Kuzey Amerika Kızılderilileri'ne daha yakındırlar. Eskimo asıllı olan kültürleri, buz ve don çevresinden daha çok ılımlı bir çevreye ve denize uymuştur. Bunlar, başlıca balina ve fok aviyle geçinirler. Barışçı ve yarı uygar bir halk olan Aleutlar, 1867 yılına kadar Rus yönetimi altında bulundukları için, Ortodoks mezhebini kabul etmişler ve gerek kan, gerek örf bakımından Ruslar'la melezleşmişlerdir. Günden güne azalmakta olan nüfusları 1834 te 2 200, 1 900 de de 1 700 idi.

DİL: Aleut (millî adı: *Unungun* = «insan») dili, Kuzey Amerika dillerinden olan Eskimo (Innuit) ailesinin bir koludur ve iki grupa ayrılır: 1 — *Unalaska* (Fox ve Shumagin adalariyle Alaska'nın batı ucu); 2 — *Atka* (Andreanov, Rat ve Near adaları). Bu dil, Eskimo dilinin aracılığiyle, Avrupa-Asya'daki Ural dil ailesinin akrabasıdır.

ALEV, bazı gazların ve buharların yanması sırası görülen bir ışık olayına verilen ad. Alevin meydana gelebilmesi yanabilen gazların ve buharların mevcut olmasına bağlıdır. Yanmakta olan bir mumun alevinde üç bölge ayırdedilebilir. İç bölge veya çekirdek bölge ışıksızdır ve yanan cisimden meydana gelen gaz ve buharı (hidrokarbon) kapsar; sıcaklık derecesi diğer iki bölgedekinden daha düşüktür. En dış bölgede havanın oksijen ile teması fazla olduğu için, tam bir yanma olur ve sıcaklık derecesi yüksektir. Bu yüzden yanmadan meydana gelen gazlar ve buharlar korlaşır. Orta bölgede bir tam yanma olamaz ve mevcut yüksek sıcaklık derecesi yüzünden yanan cismin yaydığı etilen, metan ve karbona parçalanır ve karbon parçacıkları korlaşarak ışık saçar. Alevin ışık verme derecesi oksijen miktarına bağlıdır. Bol oksijenin var olması halinde, bu bölgeler gitgide biribirine karışır, oksijen azlığı halinde ise, korlaşmıyan karbon parçacıkları fazla is meydana getirir. Böyle is çıkarmakta olan bir aleve yeniden oksijen verilirse, parlak ve beyaz bir ışık elde edilir. Bunun için şiddetli bir hava akımı elde etmek amaciyle aleve delikli bir silindir geçirilir. Alev soğutularak da islenme sağlanabilir. Bunun için yanma yerine yeni ve soğuk yanıcı madde atmalıdır.

ALEV ve DÖNER AYNA

DUYAR ALEV

Alevin ışık saçması, korlaşan karbon veya başka katı cisim parçacıklarından ileri geldiği için, yanması sırası karbon veya başka katı cisim çıkarmıyan yanıcı cisimlerin alevleri ışıksızdır. Fakat böyle bir alev içerisine erimiyen bir katı cisim sokulur ve korlaşıncaya kadar ısıtılırsa yahut bunun yerine karbon bulunmıyan bir buhar verilirse, o alev hemen ışık vermeye başlar. Isıtma ve pişirme işlerinde kullanılan alevlerin ışıklı olmasından daha çok ısıtıcı olması istendiği için, havagazı Bunsen bekinde olduğu gibi, yanmadan önce yanıcı gaza hava karıştırılır, bu suretle sağlanan tam yanmalar yardımiyle alevin ışık verimi düşürülmüş ve ısıtma verimi yükseltilmiş olur.

İçinde az oksijen bulunan bir aleve (meselâ fazla ışık veren bir aleve) fazla oksijenli bir cisim tutulacak olursa, bu cisimden oksijen çekilir, bu yüzden fazla ışık veren aleve indirgen alev (redüksiyon alevi) denir. İçinde gereğinden fazla oksijen bulunan aleve ise, oksitleme işine elverişli olması sebebiyle oksitleyici alev denir. Üzerine yöneltilmiş bir ses dalgasından etkili olarak şekil değiştirmeler gösteren alevlere, duyar alev denir. Bu alevlerden bazı deneylerde ve sesle ilgili bazı ölçmelerde (meselâ ses frekansının ölçülmesinde) faydalanılır. Üzerine ses dalgası düşürülen duyar alev kırpışır ve bir döner ayna yardımiyle elde edilen resimlerde peryodik değişmeler görülür.

ALEV AYGITI, bir yakın savaş silâhı. Genel olarak aygıtın iki kazanı vardır. Kazanlardan birine «alev yağı» (katran yağı, petrolle karışık zift, makina yağları ve benzerleri), ötekisine «basınç gazı» (sıkıştırılmış azot veya karbon dioksid) konulur. Aygıt işlerken, basınç gazının yaptığı 20 atmosferlik basınç, alev yağını aygıtın önündeki alev borusundan dışarı püskürtür. Bu borunun ağzına konulan ve alev yağının yaptığı basınçla kendi kendine ateş alan bir kartuş (veya aygıtın yanına eklenmiş bir hidrogen mumu veyahut bir elektrik pili) alevi tutuşturur.

Bu aygıtların bir er tarafından sırtta taşınan ve 10 kilo alev yağı alan hafifleri olduğu gibi, taşıt araçlariyle taşınan ve 100 kilo alev yağı alan ağırları da vardır.

Alev devamı, genel olarak 8 - 10 saniyeden fazla değildir. Yaptığı alevin uzunluğu, hafif aygıtlarda 20 - 30 m, ağır aygıtlarda 80 - 100 m dir. Amerikalılar, 1944 yılından beri benzin veya benzolu sodyum halmitat veya benzerleri ile karıştırarak, pelte halinde alev yağı yapmakta ve bununla küçük aygıtlarda 50 - 60 m lik bir alev uzunluğu elde etmektedirler.

Alev aygıtları, Birinci Dünya Harbi'nde hemen hemen yalnız Almanlar tarafından ve az olarak kullanılmışken, İkinci Dünya Harbi'nde önem kazanmış ve hem Almanlar, hem de Amerikalılar tarafından koruganlara, barınaklara taarruz etmek, düşmanın saklandığı ormanları tutuşturmak, tutanakları ve siperleri düşmandan temizlemek, sokak savaşlarında evlerde barınan düşmanı, evleri yakarak, yok etmek için büyük ölçüde kullanılmıştır.

Barış zamanında alev aygıtları çekirge sürülerini yakıp ortadan kaldırmak için başarı ile kullanılır.

ALEV FIRINI: bk. FIRIN.

ALEVIŞIK (Yukarı Alevışık), Hatay ili, merkez ilcesine bağlı Süveydiye bucağının merkezi. Eski adı Levşiye İslâm; nüfusu 8 252 (1940). A., Asi nehrinin deltası üzerinde, kıyıdan 3 km kadar içeridedir. Asi nehrinin Amik ovası ile Akdeniz arasında, 25 - 30 km uzunlukta, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu, geniş tabanlı ve bitek vâdisi, Akdeniz'e açılan doğal bir kapı değerindedir. Bu vâdinin batı ağzında Ortaçağ'da canlı bir iskele olan Süveydiye, deltanın ilerilemesi yüzünden, kıyıdan uzak kalarak önemini yitirmiştir. Burada bugün ancak yıkıları kalmış olan Seleucia Pieria da Eskiçağ'da genişçe bir ardülkenin iskelesi idi; o da aynı etkilerle değerden düşmüştür. Kıyının bu durumu Antakya'nın gelişimi üzerinde de ters etki yapmaktan uzak kalmamıştır.

ALEVÎ, Amasya'nın merkez ilcesine bağlı Suluova (eski Hakala) bucağının merkezi ile Samsun-Sıvas demiryolu üzerindeki istasyonun eski adı. Şimdiki adı Suluca'dır.

ALEVÎ, Ali'ye bağlı ve ondan yana olan kimse. Ali'ye bağlı olmanın anlamı zamanla derece derece değişmiş ve alevî sözü şu anlamlarda kullanılmıştır:

1 — Halifelik meselesinde Osman'dan yana olanlara «Osmaniyye» denildiği gibi, Ali tarafını tutanlara da «Alevî» denilmiştir. Bu anlamda Ali'nin ordu komutanları olan Abbasoğlu Abdullah, Yasiroğlu Ammar gibi sahâbeden olanlar da Alevî'dir. Bunlara «Şîa'i Ûlâ» ve «Ashab-ı Ali» de denir,

2 — Abbasoğulları zamanında, Abbasoğulları'na «Abbasî», Talipoğulları'na da «Talibî» dendiği gibi Ali'nin neslinden gelenlere, bazı kere de Alioğulları'nın tarafçılarına «Alevî» denilmiştir. Hadramut (Hadramevt) diyeleğinde «Ba'levî» denir.

3 — Daha Ali'nin sağlığında onu, en üstün sahabe ve halifeliğe en lâyık insan sayanlardır: Ali'nin kumandanlarından Kûfeli Maliki Eşter ve Sa'saa gibi. Bu zümre sonraları birçok kollara ayrılmıştır; Müfaddıle şî'ası, Yemen'deki Zeydiyye mezhebi ve Suriye'deki Mütvaliler (tevelliyi kabul edip teberriyi kabul etmiyenler) gibi.

4 — Şî'a-i Aleviyye: bunlar, Ali'ye imamlığın Allah ve Peygamber tarafından verildiğine inanmış, bu yolda inaklar bulunduğunu söyliyerek «masumluk, teberrî ve takiyye» esaslarını ortaya atmışlardır. Sonradan birçok kollara ayrılan Şi'a mezhebinin esası budur. İçlerinden on iki imam tanıyanlara «İsna-aşariyye» denildiği gibi, imamlığı dinin asıllarından saydıkları için «İmamiyye» adı da verilmiştir.

5 — Ali'ye karşı besledikleri aşırı sevgi, kendilerini taşkınlıklara kadar götüren ve sonraları sadece «Alevî» diye anılan zümrelerdir ki bunlar, Ali'nin kişiliğine efsanevî bir özlük vermişler ve onu allahlaştırmışlardır. Bu inanış İbni Sebe'nin en yakın adamlarına yaptığı telkin ile başlamıştır. Ali'nin hayatında kendisine «sen Allah'sın» dedikleri için ateşe atılmış Alevîler, bu telkinlere kapılmış olanlardır. Bunlara «Galiye» ve «Müellihe» de denirdi. Sonradan bunlara genel olarak «Ali-Allahiyye» dendiği gibi, İran'da «Göranlar», Türkiye'de «Kızılbaşlar» ve kendi aralarında «Sofiyan, Sofî» ve «Alevî» adı da verilmiştir. Bunlar, zamanla «hulûl, tenasüh, ibaha» inanışlarına saplanmışlar ve türlü adlar altında birçok kollara ayrılmışlardır. İslâm tarihinde derin yankılar bırakan büyük ayaklanmaları, ihtilâlleri meydana getiren ve hükümetler kuran Alevîler bunlardır.

Akdeniz'den Çin'e, Yemen'den Endülüs'e kadar yayılan bu Alevîler'in tarihte görünüşleri başlıca şu safhalara ayrılır:

a — İlk Alevîler: Ali'nin bir taraftan İlâh, diğer taraftan Mehdî olduğuna (onun ölmediğine ve kıyamet gününden önce çıkarak yeryüzünde adalet kuracağına) inanan Sebeîler'dir. İslâmda ilk dinî ayrılık hareketini teşkil eden bu ilk Alevîlik, Ali daha yaşamakta iken San'a'lı

bir Yahudi olan İbni Sebe'nin telkini ile başlamıştır. Bundan sonra Ali'nin ve soyunun, hattâ İbni Sem'an, Ebu Mansur-ı İclî, Ebu-l-Hattab, Horasan'lı Ebu Müslim gibi Ali ile aile nisbeti bulunmıyan ve sadece onun lejandlarına adları karışan birtakım yabancıların Allahlığını kabul eden, tenasuha, ibaheye, farzları terketmenin caiz olduğuna ve imanın, imamı bilmekten ibaret bulunduğuna inanan birçok kollar meydana çıkmıştır.

b — Dağınık Alevî kollarını birleştiren, İmam Cafer-üs-Sadık'a bir aralık gidip gelen ve inanışlarında Müslümanlık'a aykırı şeyler bulunduğu için kovulan, İmam Cafer'in lânetlenmesine uğrıyan Ebu Mansur-il-İclî ile Ebu-l-Hattab Muhammed-ül-Esedî'dir. İsmailiyye veya «Yedi imam» mezhebi bunlardan çıkmıştır. Batınîlik de denilen bu mezhep Yemen'de köklenmiş, Irak, İran, Horasan ve Türkistan'a kol atmış ve batıda Endülüs'e kadar yayılmıştır. Bu mezhepten olanlar Bahreyn'de ve Ahsa'da Karmatiyye mezhep ve hükümetini, Kûfe'de ve Basra'da birçok ihtilâlleri, Mağrip'te önce «Hükümet-i Aleviyye»yi, sonra Mısır'da Fâtimî halifeliğini vücuda getirmişlerdir. Cebel-i Dürûz'da yaşamakta olan «Dürzîlik» le daha birçok fırka ve mezhepler Batınîlik'ten doğmuştur. Muhammed ibni Nuseyr de bu arada bugün Lübnan, Şam ve Adana yöresinde salikleri bulunan «Nusayrîlik»i kurmuştur.

c — «Davet-i cedide» denilen yeni Alevîlik hareketi, Müstansır-ı Alevî'nin, cerbezeli «dai»lerinden Nasır-ı Husrev'i Maveraünnehr'e, Hasan Sabbah'ı İran'a göndermesiyle başlar. Birincisi Alevîlik'i Orta Asya'ya ve Hint'e götürmüştür. İkincisi yakın doğuyu sarmış ve İran'da «Doğu İsmailîleri» hükümetini kurmuştur. Tarihteki «Talimiyye, Haşşâşiyye, Melahide, Sabbahiyye» adları altında görülen, bugün de İsmailî ve Alevî adlariyle yaşıyan batınî mezhepleri bunlara bağlanır.

Fâtımî Devleti'nin yıkılmasından ve Hülâgû tarafından İsmailî hükümetinin kaldırılmasından sonra bazı batınî daîler halkı, seyit veya emîr olduğunu söyledikleri pîrlere, gizli imamlara biat ettirmişlerdir. Bu cümleden olarak Orta Asya, Hindistan, Yemen ve Suriye'deki İsmailîler, Bombay'da Fatimîler neslinden olduğunu iddia eden Seyit Mehmet Şah Âğahan'ı imam tanırlar.

Alevîlik (Anadolu'da): Anadolu Alevîliği, sadece Batınîlik'in devamı değildir. Yesevî, Kalenderî, Hayderî gibi Türk tarikatlarının, Hurufîlik'in, vücudiyye ve dehriyye kuramlarının karıştığı ve bazı Türk görenek ve geleneğinin ve halk şiirinin yaşadığı bir dünyadır. Onda «tenasuh», «hulûl», «ibaha» ve bir nevi «iştirâk» ilkeleriyle birlikte Türk şölenlerini andıran âyinler de görülür.

XIII. yüzyılda Anadolu'nun fikir hayatında Orta Asya'dan ve Horasan'dan göçen bilgin ve mutasavvıfların derin etkileri olmuştur. Bu arada Harezm'li göçmenler, köylere varıncaya kadar Anadolu'nun dinî havasının değişmesine yol açmışlardır.

Anadolu Alevîliği önce Sarı Saltuk, sonra Otman Baba ile Rumeli'ye, Balkanlar'a doğru kol atarken Timurlular'dan kaçıp Anadolu'ya gelen Hurufîler de bunların arasına karışmıştır. Bu arada Seyitgazi dolaylarında yerleşen Baba Şuca, büyük bir nüfuz kazanmıştır.

Erdebilli «Şeyh Safiy» in torunları yeni bir atılış ile sonraları Kızılbaşlık adı alan Alevîlik'e hız vermişlerdir. Şah İsmail'in «Şah Hatayî» takma adiyle yazdığı nefesler ve Anadolu'ya gönderdiği «daî»lerle yaptığı gizli propaganda Anadolu Alevîleri'ni sarmış, bu etki altında bir kısım Türkmen oymakları İran'a göçmüş, bir kısım Alevî Türkmenleri de İran'dan Anadolu'ya gelmiştir.

İran yaylasından Kafkaslar'a ve Rumeli'ye kadar yer yer yayılmış bulunan Alevîler'in esas inanışları birdir. Bunlar Pîr Sultan, Şeyh Samut, Şeyh Çoban, Ağu İçen (Karadonlu Can Baba), Garip Musa, Şeyh Bircan gibi bir kısmının tarihî kimlikleri dahi bilinemiyen, fakat kendilerince Seyit yani Muhammed soyundan olduklarına inanılan dedelere uymuşlar, kendi terimlerince bu ocakların «istekli»leri olmuşlardır. Her köy, bir ocağın isteklisidir. Bu ocakların içinden bir kısmı da bir kısmının isteklisidir ki, bu bakımdan bağlı olduğu ocağın bağlandığı ocak, Alevîye göre pîr, isteklisi olduğu ocaksa mürşit ocağıdır. Köylü ve göçebe Alevîler arasında bu ocaklara ayrılış, bir gelenektir. Fakat bu bölümün ne vakit yapıldığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Alevîler yalnız bu ocakları tanırlar. Onlarca Hacı Bektaş'ın genel bir pîr sıfatı yoktur. O da bir seyittir ve ocakzadedir. Bu bakımdan Bektaşîler'le aralarında ayrılık vardır. Bektaşîler, onları meydanlarına almadıkları gibi, onlar da Bektaşîler'i *ayîn-i cem*'lerine almazlar. Hattâ Bektaşî babalarına «mezar taşı» derler. Bektaşîler de Alevîler'e «sofu, sofu süreği» adlarını verirler. Bektaşîlik diğer tarikatler gibi bir tarikat olup, bu yola, sonradan girilir. Halbuki Alevîlik âdeta bir mezheptir ve babadan oğula sürer gider. Alevîler'le Bektaşîler arasında böyle bir ayrılık bulunduğu halde, yine de Bektaşî babaları zaman zaman Alevî köylerine gidip kendilerine, yahut Hacı Bektaş tekkesindeki «karakazan» adına «hakkullah» toplarlar.

Alevîler kendi aralarında dahi «yol bir, sürek bin bir» diyerek birçok kollara ayrıldıklarını söylerlerse de, bu, her halde Abdallar, Kalenderîler, Şemsîler, Edhemîler gibi çeşitli Alevî-Batınî tarikatların kaynaştığı devirlerden kalma bir söz olmalıdır. Yahut da ocakzadelerin bazılarının, Alevî ayîn-i cemlerinde ufak tefek değişiklikler yapmalarından meydana gelme bir sözdür. Çünkü Tahtacılar, Çipniler, Narlıdere Alevîleri, hattâ İran'daki Göranlar arasında ne inanış, ne de yöntem bakımından fark vardır. Ancak her zümrenin bağlı oldukları ocak ayrıdır. Fakat bu ayrılık, yalnız zümrelere ait değildir. Meselâ birkaç köy, bir ocağın, diğer birkaç köy de başka bir ocağın isteklisi olduğu gibi, bazı kere de bir köyün içinde çeşitli ocakların isteklileri de bulunur.

Alevîler'de *müsahiplik* esastır. Yani erginlik çağına gelen her Alevî genci, yaşdaşı bir gençle *müsahip* olur, birlikte yola girer. Bu iki müsahibin evli olmaları şarttır. Karıları da onlarla birlikte Alevîlik'e «ikrar» verirler. Rehber, iki müsahibi Dede'ye götürürken birisinin karısı öbürünün, onun karısı da diğerinin eteğine yapışarak giderler. Bu suretle rehberle birlikte bu beş kişi, Âl-i Abâ'yı temsil etmiş olurlar.

Alevîler'de, Anadolu'da melhem ağacı da denen kayın ağacı kutsaldır. Bu ağaçtan her dedede bir dal bulunur. Bu sopaya «erkân, tarik, evliya» derler. Tarik kefen denen yeşil torbada saklanır, her cuma gecesi, bulunduğu yüksek rafta bir mum yakılır. Alevîler tarafından dede denen ocakzade, ikrar veren ve önünde yanyana yatan müsahiplere on iki «tarik» çalar, yani sırtlarına on iki sopa vurur.

Dedeler, her yıl kış mevsiminde, isteklileri görmeğe, yani yolsuzları düşkün etmeye, düşkünleri kaldırmaya, suçluları yargılayıp tekrar yola almaya, suçsuzları tarikten geçirmeğe, sopa ile kutlamaya gider. Her cuma gecesi, bir evde *ayîn-i cem* yapılır. Ayîn-i cemlerde, kendi terimlerince

müsahip kavline girmemiş, yani henüz *ikrar* vermemiş olan gençler ve çocuklar da bulunur, yalnız bunlar *tarik*ten geçemez. Müsahip kavline girmiş olanlar, dedeye bir yılda yaptıkları suçları varsa söylerler, dede, ceza lâzımsa verir. Bunlar dedenin önünde yanyana yatarlar. Dede, bunlara on tarik çalar, sonra kalkıp elele tutuşarak tevhide başlarlar, yani «Lâilâhe illâllah» diye zikre koyulurlar. Buna «görülme» denir. Müsahip kavline girmemiş olanlar girerler. Suçu büyük olanlar ve hususiyle karısını boşıyan veya boşanmış karı alanlar *düşkün* edilirler. Düşkün etmek aforozdur. Düşkün olanın müsahibi de düşkün olur ve bunlar, artık ayîn-i cemlere giremezler. Kimse bunlara selâm vermez. Düşkünlük belli bir süre için olabileceği gibi, süresiz de olabilir.

Alevîler'de tarikatin esaslarını gösteren ve kendilerince «buyruk» denen ve Şeyh Şafi ile oğlu Musa Sadrettin'in konuşmalarından meydana gelmiş bulunan bir kitap vardır ki, bunun kimin tarafından ve ne vakit yazılmış olduğu belli değildir. Ayrıca Şah Tahmasp'ın hayatında yazıldığı sanılan *Menakip* adlı bir kitap da vardır ki «Büyük Buyruk» diye anılır. *Faziletname*, *Hüsniye* gibi kitaplar da aralarında okunur.

Hepsi de Ali'yi tanrı bilirler ve on iki İmam'ın, Ali sırrına sahibolduğuna, Mirac'ın, görülme ve müsahip kavline girmeden ibaret bulunduğuna inanırlar. Ayîn-i cemler'de kadınlar, erkeklerin arkasında otururlar. İçki, genel değildir. Yalnız görülme başlamadan dede ile bazı kemalliler, yani yaşlı başlı ve sakallılar içebilirler. Dede de bazı kere dilediğine bir dolu sunar. Mum söndürme denilen şeyin aslı yoktur. Dinî emirleri, «yezit» dedikleri Sünnîler'le «zahir» saydıkları Şiîler'e ait bilen ve asıl müslüman olarak kendilerini sayan Alevîler'de ahlâk, Bektaşîler'de olduğu gibi «el, dil, bel» sağlamlığına dayanır. Muharremde on iki gün, bir de kış ortasında Hızır Peygamber adına üç gün oruçları vardır. Görülme zamanı, iş mevsimi olan bahara kadar sürer ve baharda dedeler, köylerine giderler. Hattâ bu yüzden aralarında «çiydem bitti, dede yitti» sözü bir ata sözü olarak kullanılır.

Alevîler arasında son zamanlarda yeni bir kol türemiştir. İstiklâl Savaşı'ndan sonra ölmüş bulunan Bektaşî çelebisi Cemalettin Çelebi, Alevîler'in Hacı Bektaş tekkesine ve çelebilere önem vermediklerini görmüş, babalarla da arası açık ve dâvalı olduğu için bir nüfuz elde etme lüzumunu duymuş, Alevî köylerine vekiller göndererek dedelerin, kendisinden icazet ve vekâlet almadıkça erkânlarının batıl olduğunu, görülmiyen kişinin istekleri göremiyeceğini, hele tarikın, yani sopanın kötü bir şey olup, yezitlerin İmam Hüseyin'in başını o ağaca diktiklerini telkin etmiş, bazı köyler, çelebiye uymuşlar, bu suretle çelebi kolu meydana çıkmıştır. Çelebilere uyanlar, her yıl çelebi tarafından vekâletname ile gelen vekile görünürler. Aynı zamanda Bektaşî halifesi olan Cemalettin Çelebi, kendisine uyanlara aslı Alevî-Kızılbaş âyini olmak üzere basit bir Bektaşî âyini yaptırmağa başlamıştır.

Çeşitli inanışlardan meydana gelen Alevî-Kızılbaş inanışında bu kayın ağacının kutlu sayılmasının, Uygurlar'dan geçtiğini *Cihanküşa* tarihi açıklamaktadır. Eski inanışlarından dönmiyen Alevîler, çelebi koluna «dönük, purut» adını verirler ve bunları, pîrlerini inkâr etmiş sayarlar. Çelebi kolu, asıl Alevîler'le nispet edilmiyecek kadar azlıktır. Alevîler'de çelebi kolu da dahil, Bektaşîler'deki *mücerretlik*, yani babaların evlenmemesi de yoktur.

Bütün Alevîler'de ruhgöçü inanışı, genel bir inanıştır. Rakı, şarap v. b. keyif maddeleri helâldir. İçlerinde Necef'e Kerbelâ'ya, Horasan'a gidenler bulunur, fakat Hacca gidenler yok gibidir. Namaz, abdest, oruç v. b. dinî emirler onlarca Yezitler'e, yani kendilerinden olmıyan müslümanlara aittir. Yaşayışları pek ilkel olan Alevîler, Hacı Bektaş'ı, Alaca'daki Hüseyin Gazi'yi, diğer yerlerde kendilerinden olduklarına inandıkları yatırları, bazı yerlerde büyük kayaları, ağaçları toplu ve ayrı ayrı olarak ziyaret ederler ve oralara kurbanlar götürürler.

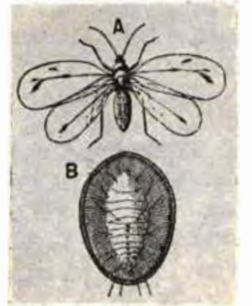
Silifke, Antalya ve yöresindeki Alevîler, Abdal Musa'yı kutlarlar ve sayarlar. Buradaki Alevîler'de, yıldan yıla gelen dedelerden başka, dede vekili yerine geçen ve yerli ailelerden olan «mürebbiler» de vardır. Buyruklarda «halife, mürşit» sözleri geçtiği gibi «müsahip» le birlikte «mürebbi» den de bahsedildiğine göre, eskiden mürebbiliğin Alevîler arasında genel bir derece olduğu, sonraları yalnız bir yörede kaldığı sanısı kuvvetlenmiştir.

ALEVÎ MUSİKİSİ, şimdiye kadar incelenmiş olan Alevî ezgileri kuruluş ve makam bakımından Anadolu'nun Alevîlik'le ilgisi bulunmıyan ezgilerinden farklı değildir. Ezgiler genel olarak inici diziler üzerine kurulmuş olup, çoğu, Phryg ve Aiol makamlarındandır ve çok ciddî bir karakter taşıyan bu ezgilerin daha çok ölçülü ezgiler olması ve «uzunhava» tipine pek raslanmaması dikkati çekmektedir. Sözlü ve sözsüz olarak iki kısma ayırabileceğimiz bu musikinin sözlü nev'i, hususiyle bu sözler dolayısiyle mezhebî bir karakter gösterir. Sözsüz kısmı, «samah» veya «zamah» adı verilen mezhep rakıslarının musikileridir (bk. SEMÂ). Fakat samah havalarının hepsi, sözsüz ve düz oyun havaları olmayıp, bir kısmının da sözü vardır. Alevî musikisinde çok sesliliğe doğru bir eğilim bulunduğu, zaman zaman belirtilmeğe çalışılmış ise de, bunu genelleştirme imkânı olmadığı gibi, eğer böyle bir şey varsa eldeki örnekler, çok sesliliğe geçişin tabiî akışını takibetmediğinden, bunları Batı etkisi altında meydana gelmiş örnekler saymak doğru olur. Buna karşılık, Elâzığ ve Tunceli taraflarında raslanan ve beşliler ile icra edilen nevileri, çok sesliliğe doğru ilk adım olarak kabul etmek gerektir.

Alevî musikisi, Alevî âyinlerinde söylenir ve çalınır. Bu musikinin âyin dışında çalınması günah sayılır. Gece başlayıp tan yeri ağarıncaya kadar süren bu âyinlerde türlü âyetler, duğaz «duvazde imam»lar, deme veya deyişler, güzellemeler, mersiyeler okunur. Nihayet geç vakit sıra mîraciye'ye gelir ve bundan sonra samah başlar.

ALEVROBİUS (Aleurobius), keneler (Acarina) takımının sarkoptide (Sarcoptidae) familyasına bağlı bir cins. *Aleurobius farinae* adlı türü beyazımtırak renkli ve gözle çok zor görülür. Bu hayvancıklar, mahzenlerde ve kilerlerde, un çuvallarında, diğer bazı bitkisel maddeler içinde yaşar ve bu maddeleri harabederler. Bunların saldırışına uğrıyan unlar çok kötü kokar.

ALEVRODES (Aleurodes), böceklerin homoptera alttakımına bağlı alevrodide (Aleurodidae) familyasının bir cinsi. Dört tane birbirine benziyen ve beyaz renkli kanadları vardır. Larva halinde kışı geçirirler. Dişiler baharda,

ALEVRODES
A. Erkek; B. Dişi

üzerinde yaşadıkları bitkilerin yaprakları üzerine, 25 kadar parlak yumurta bırakır. Avrupa'da yaşıyan türlerinden *A. fragariae* lâhana ve çilek yapraklarında bulunur. Akdeniz memleketlerinde yaşıyan *A. olivinus*, zeytin ağaçlarında hayatını geçirir. Limon ve portakal ağaçlarında yaşıyan *A. citri*, Kaliforniya'da ve diğer güney memleketlerinde yaşar. Fakat bunların asıl yurtlarının Çin ve Japonya olduğu sanılmaktadır.

ALEVRODİDE (Aleurodidae), böceklerden rinkotlar (Rhynchota) takımına bağlı bir familya. Tahtakurularına ve kermes böceklerine akrabadırlar. Biribirine benziyen dört kanadı, üzerindeki pullardan dolayı beyaz renklidir. Bunlara güve bitleri adı da verilir. Larvaları bitkilerin yaprakları üzerinde yaşar.

ALEVRON (Aleuron), yağlı tohumlarda, tahıllarda ve baklagillerin tohumlarında bulunan protein taneleri. A. hücre özsuyunun yoğunlaşması, nihayet büsbütün suyunu kaybederek proteinin billûrlaşması ile meydana gelir. A. taneleri homogen olmayıp içinde, yassı protein billûru ile globoid denilen yuvarlakça kalsium ve magnezyum fosfat tuzları bulunur. A. tohumlarda yedek besin maddesi olarak toplanır ve tohum çimlendiği zaman, genç filizin beslenmesinde çok işe yarar.

ALEXANDER, sekiz papanın adı.

ALEXANDER I. (papalığı: 109 - 116 ?), hayatı hakkında kesin bilgi yoktur.

ALEXANDER II., Anselmo di Baggio (papalığı: 1061-1073), papa. Lucca piskoposluğundan sonra papa seçilmiştir. Fakat Alman kıralının oyu alınmadığından oğluna naiplik eden imparatoriçe Agnes, ayrı bir papa seçtirmiştir (Honorius II.). Bununla beraber sakallı Gottfried'in yardımı ile A., Honorius'u Roma'dan atarak rakipsiz kalmıştır. Alman imparatoru Heinrich IV. ün boşanma izni isteğini reddetmiştir. Bütün hareketlerinde danışmanı Arşidiakon Hildebrand (sonraki papa Gregorius VII.) ın etkisi altında kalan A., ruhanî memurlukların satılması (simonie) ve rahiplerin evlenmeleri usullerine karşı uğraşarak kendinden önceki papalar tarafından başlanmış olan işlerin düzeltilmesini enerji ile devam ettirmiştir.

ALEXANDER III., Orlando (Roland) Bandinelli (papalığı: 1159 - 1181), Bolonya'da kilise hukuku öğretmenliğinden sonra 1150 de kardinal; 1153 de Roma kilisesi kançları olmuştur. 1157 de toplanan Besançon Millet Meclisi'nde papalığın temsilcisi sıfatiyle imparatorluk tacının, bir kilise kayrasiyle giyildiğini söylemiştir. Anlaşmazlık doğuran bir seçimle papalığa gelen A., Fransa ve İngiltere tarafından tanınmış; fakat Alman imparatoru Friedrich I. e karşı papa olarak Victor IV. ü, daha sonra Paschal III. ile Calixtus III. ü tutmuştur. Bu durum karşısında A., Roma'dan kaçarak Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır (1160). 1165 te geri döndükten sonra Alman imparatoru ile uğraşmasına devam etmiş, güç halle Kayser'e tutsak düşmekten kurtulabilmiştir (1167). Ancak A. ile bağlaşan Lombardiya Şehirleri Birliği kuvvetlerinin Kayser'e karşı kazandıkları zaferden sonra yapılan Venedik barış antlaşması (1177) ile Friedrich I., onun papalığını tanımak zorunda kalmıştır. 1179 da Roma'da topladığı üçüncü Lateran Sinodu'nda papa seçimi hakkında verilen karar bugün de yürürlüktedir (Buna göre papayı yalnız kardinaller seçer). A. ün İngiltere kıralı Henry II. ile giriştiği uğraşma sonunda, kıral, başeğmek zorunda kalmıştır. Bir yazar olarak da A. ün, *Summa magistri Rolandi* (1874 te Thamer tarafından yayımlanmıştır) adlı eserinin kilise hukuku için, *Sentences-* (1891 de Gietl tarafından yayımlanmıştır)lerinin ise teoloji bilimi için büyük önemi vardır.

ALEXANDER IV., Rainaldo de Conti (papalığı: 1154 - 1161), Segni kontu, Papa İnnocentius III. ile Gregorius IX. un akrabası. Papa olunca Hohenstaufen hanedanı hükümdarlarına karşı uğraşmış, 1256 da bu hanedan prenslerinin Alman kırallığına seçilmelerini yasak etmiştir. Hohenstaufenler'den imparator Friedrich II. nin yasasız bir oğlu olan Sicilya hükümdarı Manfredi'ye karşı giriştiği uğraşmada, yenilerek Roma'dan kaçmak zorunda kalmışsa da, Kuzey İtalya'da Friedrich II. nin damadı Ezzelino di Romano'yu yok etmiştir.

ALEXANDER V., Pietro Philargi (1340 - 1410; papalığı: 1409 - 1410), papa. Biribirlerine rakibolan papa Gregorius XII. ile Benedictus XIII. ü işinden çıkaran Pisa konsili karariyle papalığa getirilmiş ve İngiltere'nin ve Almanya'nın büyük bir kısmı ile İtalya tarafından tanınmıştır. Bütün hareketlerinde tamamiyle kardinal Balthasar Cossa'nın etkisi altında kalmıştır ki bu kardinal, Johannes XXIII. adiyle kendi ardası olmuştur. Katolik kilisesi Gregorius XII. yi papa tanıdığından, A. in papalığını yasalı saymaz.

ALEXANDER VI., Rodrigo Lançol Borgia (1430-veya 31 - 1503; papalığı: 1492-1503), papa. Amcası papa Calixtus III. tarafından evlât edinilerek pek de haketmeden birçok yüksek ruhanî mevkilere çıkarılmıştır. Ahlâk bakımından son derece düşük bir toplum ve çok bozulmuş bir kilise çevresi içinde hesapsız bir eğlence hayatı sürerek yetişen A., papa olduktan sonra da aynı yaşayışı devam ettirmiştir. Kilisenin ruhanî başkanı olmaktan fazla cismanî bir hükümdar sıfatiyle Papalık Devleti içindeki asîlzadelerin nüfuzunu kırmaya çalışan ve İtalya'nın devletleri arasındaki uğraşmalara karışan A. nın siyasî çalışmalarının esas amacı, dört çocuğuna büyük mevkiler sağlamak olmuştur. Bu uğurda uyguladığı pervasız siyaseti ve akrabalarını koruma hususundaki aşırılıkları yüzünden işinden çıkarılmak korkusu, onu, 1494 te Fransızlar'ın Napoli'yi işgal etmelerine izin vermek zorunda bırakmıştır. Oğlu Cesare Borgia, Kilise Devleti'nin büyük bir kısmını, o zamana kadarki erk sahiplerini ortadan kaldırdıktan sonra, soyabağlı bir dukalık haline getirmiştir. Cesare'nin bu yolda işlediği sayısız cinayetlere karşı ses çıkarmaması, haklı olarak A. nın da bu suçlara ortak olduğu inanını vermiştir. İspanyollar'la Portekizliler'in, yeni bulunan Amerika'yı aralarında bölmek için papayı hakem yapmaları üzerine A., 1493 te Yeni Dünya'da bu iki milletin paylarını bir sınır hattı ile ayırdetmiştir. 1500 yılında Hıristiyanlık'ın büyük yıl dönümü töreni için bütün hıristiyan memleketlerinden çektiği vergi paraları ile kasasını doldurmuştur. Türkler'e karşı bir haçlı seferi tertibine çalışmışsa da, bunu gerçekleştirememiştir. Sıtma hastalığından öldüğünü söyliyenler varsa da, daha büyük bir ihtimalle kardinallerinden birisi için hazırlamış olduğu zehirden gitmiştir. Katolik yazarlar bu papa hakkında çok ağır hükümler yürütmüşlerdir.

ALEXANDER VI.

ALEXANDER VII., Fabio Chigi (1559-1667; papalığı: 1655 - 67), papa. 1648 Vestfalya Barış Konferansı'nda papalığı temsil etmiştir. Papa olduktan sonra da yönetim işlerinin çoğunu kardinallere bırakarak, kendisi daha çok bilgi ve yazı işleriyle uğraşmıştır. Jesuitler'i koruyarak Jansenizme karşı durmuştur. Muhafızları olan Korsika'lı askerlerin Fransa elçisi Duc de Créquy'yi aşağılamaları yüzünden, Fransa kıralı Louis XIV. ile papalığın arası açılmıştır, Venaissin ile Avingnon'u işgal eden kıralın harb açmak korkusu karşısında 1664 Pisa Antlaşması'nın ağır şartları ile barışı kurtarabilmiştir. Güzel sanatları koruyan ve St. Piètre meydanındaki sütunları yaptıran bu papanın birçok şiirleri de vardır.

ALEXANDER VIII., Pietro Ottoboni (1610 - 1691; papalığı: 1689-1691), papa. Seçimini Fransa kıralı XIV. Louis'ye borçludur. Fransız işğali altındaki Avingnon ile Venaissin'i boşalımak ve elçiliğinin sığınak hakkından vazgeçmek suretiyle Louis XIV. papaya karşı iyi niyet beslediğini göstermiştir. Bununla beraber A., Gallikan kilisesini lânetliyen 1682 tarihli dört maddelik *Inter multiplices* fermanını kaldırmaya yanaşmamıştır.

ALEXANDER I. [*ælegzændır* ok.], İskoçya kıralı (1107-1124). Ayaklanan uyruğunu şiddetle cezalandırmak ve İngiltere kıralı Henry I. ile İrlandalılar'ın arasını bulmakla tanınmıştır.

ALEXANDER II. (1198-1249), İskoçya kıralı(1214). Kıral John'a Büyük Berat (Magna Charta)ı kabul ettirebilmeleri için baronlara yardım etmiştir. Louis de France'a da, İngiltere savaşında yardımda bulunmuştur. Sonraları Henry III. ile iyi geçinmiştir.

ALEXANDER III. (1241 - 1286), 1249 dan başlıyarak İskoçya kıralı. Norveçliler'e karşı başarılı savaşlar yapmış ve Hebridler'le, Man adasını ele geçirmiştir.

ALEXANDER [*ælegzændır* ok.], **Albert Victor** (doğ. 1885), İngiliz Amirallık Birinci Lordu. St. George teknik okulunu bitirdikten sonra 1922 yılında saylav seçilmiş, 1929 da amirallık birinci lordluğuna atanmıştır. 1931 de bu görevden ve parlâmentodan ayrılmışsa da, 1935 te yeniden saylav seçilmiştir. 1940 ta gene amirallık birinci lordluğuna getirilerek savaş yıllarında bu görevi yapmıştır.

ALEXANDER (*əleksənder* ok.) **Béla** (1857 - 1916), Macar hekim ve röntgenolugu. 1907 de Budapeşte Üniversitesi Röntgenoloji Enstitüsü müdürü olmuştur. Alexander, Röntgen ışınlarının yansımalarını fizikçilerden önce farketmiş ve Röntgen resimlerinin cam üzerinde kesin ve plâstik görünmesi için yeni bir usul bulmuştur. Başlıca eserleri: *X-sugaras vizsgálatok* (x ışınları araştırmaları), *Über Röntgenbilder I-II*, *Plasztikus x-sugaras képekről* (Plâstik x ışınları resimleri hakkında)dür.

ALEXANDER Bernát (1850 - 1927), Macar filozof ve estetikçisi. Peşte Üniversitesi profesörü idi. Birçok gazetelerde tiyatro tenkidleri yapmıştır. Kant, Diderot, Shakespeare ve Spinoza hakkında yazdığı büyük eserleri, yeni görüşleri içine almak bakımından çok değerlidir.

ALEXANDER [*ælegzændır* ok.], **Vikont Harold** (doğ. 1891), Ingiliz feldmareşalı. Sandhurst Askerî Akademisi'nde yetişerek Birinci Dünya Harbi sırasında Fransa cephesinde bulunmuş ve savaştan sonra İngiliz ordusunda çeşitli görevler almıştır. 1935 te Hindistan'a gönderilmiş, burada Leo Agra ve Mohmand savaşlarına katılmıştır. 1940 - 42 de Güney Hindistan komutanlığını yaptıktan sonra generalliğe yükseltilerek Birmanya'daki İngiliz kuvvetleri komutanlığına atanmış ve 18 ağustos 1942 de general Auchinleck'in yerine Orta Doğu başkomutanlığına getirilmiştir. 28 aralık 1943 te İtalya'daki bağlaşık kuvvetler başkomutanlığına ve 27 kasım 1944 te de feldmareşal rütbesiyle Akdeniz bağlaşık kuvvetleri başkomutanlığına geçirilmiş, harbden sonra da Tunus vikontu sanını alarak Kanada genel valisi olmuştur.

ALEXANDER, John White (1856-1915), Amerika'lı ressam. Münih, Venedik, Paris ve Holânda'da okumuştur. Portrelerinde Whistler'in etkisi görülür. Birçok tanınmış sanat adamlarının, Rodin'in (Cincinnati müzesi), Walt Whitman'ın (New York), O. W. Holmes'ın, R. L. Stevenson'un portlerini yapmıştır. Pittsburg'daki Carnegie Enstitüsü, Alexander'in «Çalışmanın Ödeni» adında önemli bir duvar dekorasyonunu taşır.

ALEXANDER, Severus [tam adı: **Marcus Aurelius Severus Alexander**], Roma imparatoru (hük. 222 - 235). A., Arca Caesarea(Filistin)da doğmuştur. Suriye'li yüksek bir memurun oğludur. Akrabası olan Roma imparatoru Heliogabalus tarafından 221 de manevî evlât edinilmiş, o öldürülünce imparator ilân edilmiştir. Önceleri hükûmeti, anası ve ünlü hukukcu Ulpianus, tarihçisi Dio Cassius ile senatörlerden bir heyet yönetmiştir. A., iyi niyet sahibi ve sert bir hükümdar olmakla beraber, enerjili ve sebatlı değildi. Bundan ötürü ne iç, ne de dış politikada pek başarı gösterememiştir. Yalnız yaptığı harblerde Sasanîler'in batıya doğru genişlemelerini durdurabilmiştir (232 - 233). Bundan sonra Gallia'yı istilâya kalkan Germenler'e karşı gitmek zorunda kalmış ve orada kendisine başkaldıran askerler tarafından öldürülmüştür (235). Alexander Severus, Suriye'li imparatorların sonuncusudur.

ALEXANDER, Stephen (1806 - 1883), Amerika'lı astronom ve matematikçi. Schenectady'de doğmuş ve Princeton'da ölmüştür. 1833 ten 1877 ye kadar New-Jersey kollejinde profesürlük etmiştir. Önemli bilimsel yazılarından bazıları: *The Funaamental Principles of Mathematics* (Matematiğin temel ilkeleri), *Origin of the Forms and Present Conditions of the Clusters of Stars*, (Yıldız kümeleri şekillerinin ve bugünkü durumlarının kökeni) [1852], *Law of Extreme Planetary Distance* (Dış plânetlerin uzaklık kanunu) [1877].

ALEXANDER, [*aleksąndır* ok.], **Willem Karel Hendrik Frederik** (1851 - 1884), Holânda kıralı. Willem III. ün oğlu. Asker olarak tanınmış, fakat siyasî hayatta hiçbir rolü olmamıştır.

ALEXANDER I. TOPRAKLARI, Antarktika kıtasının batı bölümünde bir kıyı ülkesi. 1821 de Bellingshausen tarafından keşfolunmuştur. İngiltere'nin yönetimindedir.

ALEXANDER DE VILLA DEI [Alexandre de Villedieu] (aşağı yukarı 1170 - 1250), Fransız gramercisi. Normandie'nin Villedieu kasabasında doğmuş, Minorit Fransisken rahibi olmuş, Paris'te öğretmenlikte bulunmuş ve Avranches katedralinin rahipler kurulu üyesi (canonicus) iken ölmüştür. 1199 da leonin vezninde man-

zum ve *Doctrinale puerorum* (Çocukların ders kitabı) [ilk basımı 1470 de] adlı Lâtince grameri yazmıştır. Bütün Ortaçağ'ın ünlü Lâtince grameri olan bu eser, XV. yüzyılın sonuna doğru N. Perettus tarafından eklenen Fransızca ve Almanca örneklerle geliştirilmiş, 1510 - 1528 yılları arasında da J. Despauterius, bir seri yaziyle onu yenileştirmeğe çalışmıştır. Aynı eser, tenkidli olarak 1893 te T. Reichling tarafından yayımlanmıştır.

ALEXANDER OF HALES [*ælegzændır ıv heylz* ok., Lât adı: *Alexander Halensis*] (aşağı yukarı 1175 - 1245), İngiliz teologu ve Fransisken papası. «Doctor Irrefragabilis» sanı ile tanınmıştır. Hales (İngiltere'nin Gloucester kontluğunda) manastırında okumuş, öğrenimini Paris'te tamamladıktan sonra Paris Ünüversitesi'nin ünlü bir teoloji ve felsefe profesörü olarak, 1231 de Fransisken tarikatına girmiştir. Beneventura ve büyük bir ihtimalle Roger Bacon gibi tanınmış bilginler ondan ders görmüşlerdir. Aristoteles'in Arapça tercümesinden faydalananların ilklerinden biri olan A., *Summa universalis theologiae* (Genel teoloji külliyatı) [Venedik, 1475] adlı eserinde ilk defa olarak Aristo felsefesinin bütününü değerlendirmiştir. Bununla beraber aynı eserde St. Augustinus'un düşüncelerine daha önemli bir yer vermiş ve böylece *Augustiniani* denen eski Fransisken okulunu kurmuştur. Fransiskenler bu eserin birinci kitabını 1924 te ikinci kitabını da 1928 de yeniden bastırmışlardır.

ALEXANDER TAKIMADALARI, Alaska körfezinin doğu bölümünde, kıyı boyunca uzanan adalar topluluğu. Yüzölçümü 36 780 km². A., Amerika Birleşik Devletleri'nin Alaska ülkesine bağlıdır. 1741 de Çirikof tarafından keşfolunmuştur. Jeoloji bakımından, Alaska dağları(bk. ALASKA) nın güney sırasının güneyde bir devamıdır. Adalar, birtakım sıralar halinde uzanır: Dış sırada yer alan ve 1 000 - 1300 m ye kadar yükselen Prince of Wales adası (8 000 km²), bunun kuzeyinde Baranof adası (4 500 km²), daha kuzeyindeki Chiehagof adası (5 000 km²), iç sırada Revillagigedo (2 500 km²), Kupreanof (3 000 km²) en büyükleridir. Adalarda ormanlık yerler çoktur. Bu ormanlarda kıymetli ağaçlar vardır. Adalar arası ve çevresi zengin balık alanlarındandır. Adalarda, buranın en eski yerlileri barınır. Çevresinin önemli kasabaları, Wrangell ile derin bir fiyordun ağzındaki Juneau (nüfusu 4 000)dur.

ALEXANDRA [*ælegzændrî* ok.] (1844 - 1925), Büyük Britanya ve İrlanda kıraliçesi. Danimarka kıralı Christian IX. un kızı olup, 1863 te İngiliz veliahtı Prince of Wales ile evlenmiştir. Kocası 1901 de Edward VII. adiyle kıral olduktan sonra, A., siyasî hayatta önemli bir rol oynamamakla beraber, halk tarafından kıral kadar sevilmiştir. Gençliğinde güzelliği ile ün kazanan A., 1861 de kocası öldüğünden, artık bütün şenliklerden kaçınan kıraliçe Victoria'dan sonra, İngiliz saray ve cemiyet hayatının merkezi olmuştur.

ALEXANDRA, toprakları Kuzey Kutbu'nda Franz-Joseph (b. bk.) arazisine bağlı en büyük adalardan biri. Bu çevredeki diğer adalar gibi A. nın da çok yeri buzlarla örtülüdür.

ALEXANDRA, 54 numaralı küçük plânet. 1858 de Goldschmidt tarafından keşfedilmiştir.

ALEXANDRE [*aleksãdr* ok.], **Charles** (1797 - 1870), Fransız filologu ve dilcisi. Sorbonne'u bitirdikten sonra eğitim müfettişi olmuş, 1846 da Atina'daki École Française'in plânını hazırlamış, 1857 de de Fransa Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisi'ne üye seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Méthode pour faire des thèmes grecs* (Yunanca alıştırma görevleri yöntemi) [1824], *Dictionnaire français-grec* (Fransızca'dan Yunanca'ya sözlük) [1827] ve daha yüksek değerde olan *Dictionnaire grec-français* (Yunanca'dan Fransızca'ya sözlük) [1830]. Epigrafi üzerinde de çalışmış ve klâsiklerden bazılarını yayımlamıştır.

ALEXANDRE [*aleksãdr* ok.], **Noël** [Lât. adı: *Natalis Alexander*] (1639 - 1724), Fransız teologu ve kilise tarihçisi. Dominiken tarikatından olup, Jansen'in doktrinlerine bağlanmıştır. Paris'te felsefe profesörlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri: *Selecta historiae ecclesiasticae capita* (Kilise tarihinden seçkin bölümler) [30 cilt, 1677-87]; 1699 da aynı eseri kilise sansürüne karşı notlar ekliyerek *Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti* (Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit'in kilise tarihindeki rolü) başlığı ile yeniden yayımlamıştır. Bu eserde «Gallicanisme» kuvvetle savunulmuştur.

ALEXANDRE, René (1885-1946), Fransız aktörü. Reims'de doğmuştur. 1908 yılında Paris konservatuvarını bitirerek Odéon tiyatrosuna girmiş, bu tiyatroda kısa bir süre çalıştıktan sonra, aynı yıl içinde Comédie - Française'e geçmiştir. Hususiyle klâsik Fransız tragedialarındaki rolleri oynamakta büyük başarı göstermiş, Curel, Bouhélier, Porto-Riche, Bataille gibi tiyatro yazarlarının eserlerinde de roller almıştır. Sessiz sinema zamanında, Comédie-Française aktrislerinden karısı Gabrielle Robinne ile birlikte birçok filmlerin başrollerini oynamıştır. Rodrigue, Hernani, Don Diègue, Coriolan rollerindeki üstün başarısiyle Comédie-Française'in en değerli aktörleri arasında yer almıştır.

ALEXANDRE DE BERNAY [*aleksãdr dö bernę* ok.], Fransız şairi. *Alexandre de Paris* de denilir. XII. yüzyıl sonraları ile XIII.yüzyıl başlarında Büyük İskender (Alexandre le Grand) grupundan bir roman yazmıştır.

ALEXANDRESCU [*aleksandręsku* ok.], **Grigore** (1812 - 1885), Rumen şairlerinden. Küçük yaşta yetim kalmıştır. Melânkolik bir tabiatı, satirik ve cemiyeti inceleme yeteneği vardır. Mihail Eminescu'dan önce Rumenler'in en ünlü düşünürüdür. Alexandresscu hem klâsiklerin, hem de romantiklerin eğitimini almıştır. La Fontaine ve Florian'dan serbest bir anlayışla, masal (fable)lar adapte etmiştir. İnce bir alayla cemiyetin kusurlarını kırbaçlıyan yergiler ve mektuplar yazmıştır. Bunlardan başka ağıtlar, kasideler ve felsefî şiirler kaleme almıştır. Mensur eserleri, gezi izlenimlerinden meydana gelmiştir.

ALEXANDRIA: 1 — Romanya'nın Eflak bölgesinde, Aşağı Tuna'ya kuzeyden karışan Vedea ırmağı boyunda, geniş ve düzgün caddeli temiz bir şehir. Nüfusu 16 000. Önemli tahıl ticareti merkezlerindendir. Tuna kenarındaki Zimnicea iskelesine bir demiryolu ile bağlıdır.

2 — [*ælegzændriı* ok.] Amerika Birleşik Devletleri'nin güney bölümünde, Louisiana hükümeti topraklarında bir şehir. Nüfusu 20 000. Red River boyunda kurulmus, işlek bir demiryolu kavşağı olan A., çeşitli endüstri ve önemli bir pamuk ticaret merkezidir.

3 — [*ælegzændriı* ok.] Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu bölümünde, Washington şehrinin hemen güneyinde bir şehir. Nüfusu 18 000. İşlek bir demiryolu kavşağı-

dır. Gemilerin işlemesine elverişli olan Potomac ırmağı boyunda canlı bir ticaret ve endüstri merkezidir.

4 — Bk. İSKENDERİYE.

5 — Bk. ALEKSANDREİA TROAS.

ALEXANDRİDĒS, Dēmētrios (XIX. yüzyıl), Rum hekim ve dilci. Tesalya'da doğmuş, Almanya'da Jena Ünüversitesi'nde hekimlikle cerrahlık öğrenmiş, Viyana'da da tarihe, coğrafyaya ve dile ait eserler bastırmıştır. Bunlar arasında Ebu-l-Fida coğrafyasının Yunanca'ya tercümesiyle, Türk diline ait iki kitap vardır. Yunanlılar'a Türkçe öğretmek amaciyle 1812 yılında Viyana'da basılan *Grammatikē Graikiko-Turkikē* adlı 158 sayfalık eserinde. yazı, imlâ, gramer, konuşma ve tercüme bölümleri bulunmaktadır. Aynı yılda ve aynı yerde çıkan *Lexikon prokheiron tēs Graikikēs kai Turkikēs Dialektu* başlıklı kitapta, 224 sayfa tutan Yunanca'dan Türkçe'ye sözlüğe, Karaman'lı Rumlar için ve Türkçe kısmı Yunan harfleriyle yazılmış 159 sayfalık *Lexikon Turkiko-Graikikon* bölümü eklenmiştir.

ALEXANDRIN, ilk defa Fransızlar tarafından kullanılan bir vezin ölçüsünün adı. Bunda 12 hece ile biten mısraların son heceleri kapalı ve 13 hece ile biten mısraların son heceleri açık olur ve gerek 12, gerekse 13 heceli mısraların altıncı hecesinden sonra bir durak vardır.

Bu vezin şekli, 1180 yılında *Alexandre* efsanesi adlı bir Fransızca manzum eserde kullanılmış ve Alexandrin'in adı bu efsaneden alınmıştır.

A. XII., XIII. yüzyıllarda ve Rönesans edebiyatında, XVI. yüzyıldan sonra da Fransız dramlarında pek çok kullanılmıştır.

Bir de (4+4+4) yani 12 heceli bir mısrada, her dört heceden sonra bir durak bulunan Romantik Alexandrin vardır.

Alexandrin ile yazılan şiirlerdeki kafiye ikişer ikişerdir: a-a, b-b.

ALEXANDRİN DİYELEK, eskiden «yetişmişler» tarafından Ahd-i Atik'in İbranca'dan Yunan'caya tercümesiyle (Septuaginta), Philon, ve Iosephus gibi Yahudi yazarların eserlerinde kullanılan Koine (b. bk.) Yunanca'sının İskenderiye şekline verilen ad. Bu terim şimdi eskimiştir.

ALEXANDRU I. : bk. ALEXANDRU CEL BUN.

ALEXANDRU II. (ölm. 1577), Eflâk voyvodası. 1568 de Osmanlı padişahı Selim II. tarafından indirilen kardeşi Petru'nun yerine geçmiştir.

ALEXANDRU II. (Alexăndrel) (XV. yüzyıl), Buğdan voyvodası (1448 - 1449 ve 1451 - 1455). Amcaları Bogdan-Vodă ve Petru-Vodă ile kendi arasında olan beylik kavgasında, uyracı olan Leh kıralından yardım görmüştür.

ALEXANDRU III. (1568 - 1577), Eflâk voyvodası ve Mircea III. ün oğlu. Asılzadelerin düşmanı idi. Buğdan voyvodası Ion Vodă cel Cumplit (=korkunç Ion Vodă) ile 1574 te harb etmiştir.

ALEXANDRU ALDEA, Eflâk voyvodası (1431-1436). Mircea'nın üçüncü oğludur. Buğdan voyvodası Alexandru Cel Bun(b. bk.)un yardımiyle 1431 de Eflâk hükümdarlığını elde etmiştir. Önceden Türk eğemenliği altına girmek istememiş ise de, Temesvar muhafızı Rozgonyi István'a gönderdiği bir mektuptan anlaşıldığına göre, Murat II. ye 20 asîlzade çocuğunu tutsak göndererek Türk himayesine girmiştir. 1432 yılında Türkler'le birlikte Erdel seferine katılmıştır.

ALEXANDRU CEL BUN I. [*aleksandru çel bun* ok. = İyi A.] (1400-1432), Buğdan voyvodası. Buğdan'ın Lehistan kırallığına bağlı bulunduğu zamanda memleket sınırlarını Karpat dağlarından Karadeniz'e ve Dinyester nehrine kadar genişletmiştir. Katolik olan karılarının etkisiyle zamanında Buğdan'da katoliklik epey yayılmıştır.

ALEXANDRU CEL RĂU IV. [*aleksandru çel rau* ok. = Kötü A.], Eflâk voyvodası (1592-1593). Buğdan voyvadası Bogdan Vodă Lăpuşneanu'nun oğludur. Boyar (asılzade)ların düşmanı olmakla tanınmıştır. İşinden çıkarıldıktan sonra, 1597 de, İstanbul'da ölmüştür.

ALEXANDRU COCONUL [*aleksandru kokonul* ok.], Eflâk (1623-1627) ve Buğdan (1629-1630) voyvodası. Kayınbabası Skarlatos, Osmanlı İmparatorluğu yanında kendisini koruduğu halde, beceriksizliği yüzünden Boyarlar ayaklanmasının önünü alamadığından, işinden çıkarılmıştır.

ALEXANDRU III. CORNEA[*aleksandru kornea* ok.], Buğdan voyvodası (1540-1541). Eski Buğdan voyvodalarından olup İstanbul'da bulunan Petru Rareş'in aleyhinde entrika çevirdiğini anlayınca, Carol V. ve kıral Ferdinand'dan yardım istemiştir. Sultan, bunu duyunca Petru Rareş'i Buğdan voyvodası yapmış ve Türk erleriyle birlikte Buğdan'a göndermiştir. Boyarlar Alexandru III. için kimsenin yardım etmediğini görünce, onlar da prensten ayrılmışlardır. Yalnız Boyar Petraşcu sadık kalmış ve her ikisinin de başları Petru Rareş'in emriyle Galaţi (Kalas) şehrinde kesilmiştir.

ALEXANDRU ILIAŞ, Eflâk (1616 - 1618, 1627 - 1629) ve Buğdan (1629 - 21, 1631 - 33) voyvodası. Iliaş, Lăpuşneanu'nun oğludur. Babıâli tarafından atanmıştır. Beyliği elde etmek için uğraştığı sırada kendine yardım eden Rumlar'dan birçoğunu Buğdan'a götürmüştür. Boyarlar'la geçinememesi yüzünden üç defa işinden çıkarılmış, sonunda İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.

ALEXANDRU IOAN I.: bk. CUZA.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU: bk. LĂPUŞNEANU.

ALEXANDRU NICOLAE, Eflâk voyvodası (1352 - 1364) ve Basarab Intemiatorul (=kurucu Basaraba) (1310-1352) un oğlu. Alexandru, yeni kurulan beyliği örgütlemiş, devlet hazinesini ve Erdel (Transylvania) ile alım satım işlerini düzene koymuştur. Batı komşusu ve uyracı olan Macar kıralı Büyük Lajos'la iyi geçinmiş ve güney komşuları Sırp kıralı Uroš ve Bulgar çarı İvan Aleksandır'ın oğlu İvan Straşimir'e kızlarını vererek dostça bağıntılarda bulunmuştur. Saray ve saray büyüklerini Bizans saray sistemine sokmuştur.

ALEXİS [*aleksis* ok.], **Paul** (1847 - 1901), Fransız yazarı. Zola, *Les Soires de Médan* (Médan akşamları) [1880] adı altında çıkan hikâyeleri derlerken onunla birlikte çalışanlardandır. Natüralist roman ve dramlar, *Trublet* takma adiyle de gazetelerde makaleler yazmıştır: Başlıca eserleri: *Celle qu'on n'épouse pas* (Evlenilmiyen kız) piyes, [1879], *La Fin de Lucie Pellegrin* (Lucie Pellegrin'nin sonu) [1880], *Le Journal de M. Mure* (M. Mure'in andaç defteri [1880], *Après la Bataille* (Savaştan sonra) Zola'nın yukarıda anılan toplamasında [1880], *Emile Zola, notes d'un ami* (Emile Zola, bir dostun notları) [1882].

ALEXIS, Willibald (1798-1871), Alman edibi. Asıl adı Wilhelm HÄRİNG'dir. Fakat Willibald Alexis takma adiyle tanılır. Breslau'da doğmuş, Arnstadt'da ölmüştür.

Önrü kararsızlık içinde geçmiştir. Sırasiyle ticaretle uğraşmış, az sonra bir gazete ve bir dergi müdürlüğü yapmış, nihayet Herington'daki kaplıcalardan birinin kurucusu olmuştur. Alexis, kritik mahiyette makaleler, şiirler, hikâyeler, romanlar yazmıştır. Romanlarında Walter Scott'un etkisi belirir. Hikâyelerinin özünü Prusya ve Brandenburg annal- (vak'a) lerinden almıştır. En ünlü eserleri: *Der Roland von Berlin* (Berlinli Ronald) [1840], *Der falsche Woldemar* (Sahte Woldemar) [1842], *Die Hosen des Herrn von Bredow* (Bay von Bredow'nun pantolonu) [1846 - 1848] adlı olanlarıdır.

ALEXISBAD [*aleksisbād* ok.], Berlin'in 150 km güneybatısında Harz dağının güney eteğinde kaplıca merkezi olan küçük bir kasaba. Dağlık, ormanlık bir çevrede kurulmuş olan A. ın çelikli sularından kansızlık, sinir ve kalb hastalıklarının tedavisi işinde faydalanmak için, her yıl 3 000 den çok insan buraya gelir. 1810 da kurulmuş olan A. kaplıcaları ve çevresi Berlin halkının dinlenme yeridir.

ALEY: bk. ALEİ.

ALFA=HALFA OTU (Stipa tenacissima),buğdaygiller (Gramineae) den bir bitki türü. İspanya Cezayir ve Fas bozkırlarının önemli bir bitkisidir. Kâğıt endüstrisinde kullanılan Esparto samanı ve Esparto lifleinin büyük bir kısmı bu bitkinin saplarından elde edilir.

ALFA = HALFA OTU

ALFA IŞINLARI (α- ışınları), radyoaktif maddelerin yayımladığı ışın'ardan birisi. Elektrik ve mag. netik alandaki sapmalarına göre yapılan araştırmalar, radyoaktif maddelerin üç çeşit ışın yayımlıyabileceklerini göstermiştir. Bunlar, Yunan alfabesinin ilk α, β ve γ harfleri ile adlandırılırlar. α ve β ışınları elektrik ve magnetik alanlarda ters taraflara doğru saparlar, bu sebepten α-ışınlarının pozitif ve β ışınlarının negatif yüklü parçacıklarından ibaret olması gerekir. Üçüncü γ-ışınlarına elektrik ve magnetik alanlar etki yapmaz (bk. RADYOAKTİVİTE).

Alfa ışınları çıplak, yani elektronsuz çifte pozitif yüklü *helyum çekirdeklerinden* (*alfa parçacıklarından*) ibaret olup bunlar, büyük (yaklaşık olarak saniyede 15 000 km ile 225 000 km arasında) hızlarla yayılırlar. Buna göre $6,6.10^{-24}$ gramlık bir kütleye $0,74.10^{-5}$ ile $1,67.10^{-5}$ erg arasında bir simetrik enerji karşılık olur.

Radyoaktif maddelerden helyum gazının yavaş yavaş meydana gelişi spektroskopik metodlarla gösterilebilir.

Bir alfa parçacığının yükü birçok α-parçacıklarının yükleri toplamından elde olunmuştur. α-parçacıklarını saymak için eskiden, herbir parçacığın elmas veya çinkosülfid kristali üzerine çarpması ile meydana getirdiği pırıltıdan faydalanılırdı. Son zamanlarda Geiger borusu ile bu helyum çekirdeklerinin sayısını daha sıhhatli olarak belirtmek mümkündür. H. A. Wilson odası α- ışınlarını incelemiye yarıyan önemli bir aygıttır.

Alfa ışınları sun'î radyoaktivite de büyük bir rol oynar. Meselâ alüminyum helyum çekirdekleri (α-ışınları) ile bombardıman edilirse, radyoaktif bir fosfor izotopu elde edilir.

ALFABE, herbiri oldukça belirli bir ses temsil eden harfler sistemi ve belirli bir sıraya göre dizilmiş bulunan bu harflerin hepsi. *Alfabe* kelimesi, Yunan yazı sistemini meydana getiren harflerden ilk ikisine verilen adların birleşmesinden, yani *alpha* ve *bēta*'dan olmadır.

Alfabenin Esası: Yazı ile fonem (yani ses) arasındaki bu bağıntı tabiî değil yapmadır ve uzun bir evrimin sonucudur. Bu bakımdan alfabe, yazı sistemi gelişiminin son bir safhasını temsil eder.

İnsanın ilk grafik belirtileri tarihten önceki çağlarda başlamış, ve yazı derece derece sistemleşerek *eşyadan yazı*, *fikir* veya *resimden yazı*, *cümle anlatan yazı*, *kelime-resim halinde yazı*, *kelime-ses halinde yazı* ve *hece yazısı* aşamalarından geçerek *harf yazısı* yani *alfabe* denilen olgunlaşmış şekle girmiştir (bk. YAZI).

Alfabetik olmıyan Çin, Japon, Proto-Hint (Mohenjo), Hitit hiyeroglifleri, eski Kıbrıs, ve Meksika'daki Aztek yazı sistemlerinde tek vokalleri gösteren bazı işaretler bulunduğu gibi, hece yazısı kullanan eski Sumer, ve Akkad (Asur-Babil) yazı sisteminde birer tek fonem temsil eden çiviyazılı 4-5 vokal işareti vardı. Hattâ eski İranlılar bu çiviyazısı sistemini 39 işarete indirerek, hemen hemen alfabetik denecek bir aşamaya vardırabildiler. Yine sadece birer fonem karşılığı olan 24 işaret, *hiyeroglif* denilen bir çeşit resim yazısı kullanan eski Mısırlılar'ın yazı sisteminde de uzun bir oluşumun sonucu olarak meydana gelmişti. Bunlar, esasta aşınma sonucunda tek sesle anlatılan kelimeleri gösteren harflerdi. Mısırlılar'ın *demotik* denilen sonraki yazısından, M. Ö. I. yüzyılda, güney komşuları olan Meroeliler, sağdan sola yazılan 23 işaretli ve — eski Farsça'da olduğu gibi — alfabemsi bir yazı oluşturdular. Fakat bu yazı sistemlerinin hiçbiri hece esasından tamamiyle kurtulamamıştı. Böyle olmakla beraber, bu yazı sistemlerinin gelişimi içinde alfabenin esasları bulunuyordu. Bir resim, temsil ettiği eşya veya fikrin anlamından ayrılarak sadece bir ses parçası değeriyle kullanıldığı gün, yazı ile ses arasında bir bağlantı sağlanmış ve böylece alfabeye doğru esaslı bir adım atılmıştır. Meselâ, ⌐) «kol» un ve «ay» ın resimleridir. Eğer bu resimleri, temsil ettikleri anlamlardan soyutlıyarak sadece fonetik olarak *kol* ve *ay* ses değerlerine özgüler ve resim bilmecelerinde olduğu gibi, ⌐ +) = *kol* + *ay* = *kolay* diye okursak, hece aşamasını geçmemekle beraber, *ideografi* (=«fikir yazma») esasından *fonografi* (= «ses yazma») esasına geçmiş ve alfabeye yaklaşmış oluruz. Mısırlılar, Sumerliler bu kadarını yapabilmiş ve bu usulle birçok fonetik işaretler saptayabilmişlerdir. Fakat asıl alfabeyi meydana getiren, genel olarak kabul edildiğine göre (bk. *Alfabenin Türeyişi* bölümü), fonografinin daha olgunlaşmış bir ilkesi olan *akrofoni* (b. bk.) yöntemi olmuştur. Meselâ, eski bir dilde ⇝ işareti bir «öküz» ü temsil ediyor ve *aleph* okunuyordu; ⊏⊐ işareti de «ev» anlamına olan *bēth* (beyt)

kelimesinin resim yazısı idi. Akrofoni yöntemi, *aleph* ve *bēth* kelimelerinin sadece baş seslerini (*akro* = uc; *foni*= ses), yani *a* yı ve *b* yi alarak ve resimleri lineer (hattî) bir şekilde istilize ederek şöyle bir sonuç çıkarmıştır:

Resim	İstilize işaret	Kelimesi	Anlamı	Baş sesten çıkan ses değeri
		aleph	öküz	*a* (leph) — a
		bēth	ev	*b* (ēth) — b

Böylece alfabe doğmuştur.

Görülüyor ki, hece yazısı ile harf yazısının ortak niteliği, fonografi esasına göre olmalarıdır. Her ikisi de resim yazısından çıkmış olmakla beraber, resmin adı olan kelimenin anlamını bırakarak, biri onun sadece hece değerini, öbürü ise yalnız baş (bazı kere de son) sesinin değerini alır. Yazılacak başka bir kelime kısımlara bölünerek bu ses değerleri, sisteme göre ya hece hece veya harf harf ona uygulanır. Alfabenin ve alfabetizmin başlıca esası bu son noktada toplanmıştır.

Alfabenin Eskiliği: Tarih yaziyle başladığı için, alfabe, tarihî devirlerin ürünü sayılır. Tarihten önceki devirden kalma grafik belirtilere raslanılıyorsa da, ilk insan alfabetik yazı kullanmamıştır. 1926 yılında Orta Fransa'nın Glozel adlı yerinden Dr. A. Morlet tarafından Cilâlıtaş çağına ait olduğu ileri sürülen 86 işaretli ve alfabemsi yazıtlar bulunmuş, fakat bunların düzme olduğu sonradan anlaşılmıştır. Yine Cilâlıtaş çağından kalma Mas d'Azil (Fransa) mağarasında bulunan bazı çakıltaşları üzerindeki yazımsı ve geometrik işaretlerle Alvão (Portekiz) da bulunan dolmen mezarları üzerindeki yazımsı çizgiler, sadece «mülkiyet» veya büyü işaretleri olsa gerektir. Amerika'da bir İspanyol misyoneri 1566 da Yucatan yarımadasında 27 işaretli bir Maya alfabesi bulduğunu ileri sürmüşse de bunun İspanyollar tarafından sonradan uydurulmuş olduğu anlaşılmıştır. Aynı cümleden olarak, 1932 de Brezilya'lı arkeolog Bernardo A. da Silva Ramos'un Rio de Janeiro dolaylarındaki Parahyba'dan meydana çıkardığı ve Fenikeliler'e (M. Ö. 850) atfettiği kaya yazıtı da gerçek bir yazıt değildir.

Son zamanlara kadar, en eski alfabetik yazı olarak 1868 de Filistin'deki Dībān mevkii kazılarından Klein tarafından çıkarılan ve Mō'āblılar kıralı Mēşa' 'ya (M. Ö. 842) ait olduğu anlaşılan dikilitaş yazıtı kabul ediliyordu. 1908 de Macalister tarafından Yafa ile Kudüs arasındaki Gezer mevkiinde bulunan ve tarihi M. Ö. VIII. — IX. yüzyıla kadar çıkarılan İbranca eski bir köylü takvimi metni, eskilik bakımından Mēşa' dikilitaşına rakip sayılıyordu. Bu arada bir de 1880 de yine Kudüs yakınında bulunup eski Siloah tüneline ait olduğu anlaşılan (aşağı yukarı M. Ö. 700) İbranca bir yazıt gösteriliyordu (şimdi İstanbul müzesinde). Fakat 1923 te P. Montet, Suriye kıyısındaki Cebeyl'den (eski Gebāl, Byblos), M. Ö. XIII. yüzyılda yaşamış Fenike kıralı Aḥiram (b. bk.) ın yazıtlı lâhdini meydana çıkarınca eskilik ona geçmiştir. Üçüncü bir buluş, eskiliği biraz daha geriye doğru götürebilmiştir. 1929 da C. F. A. Schaeffer, Lazkiye dolaylarında Ras Şamra (eski Ugarit) kazılarından M. Ö. 1300 yıllarına ait, 29 esas işaretli (üç harfi *aleph* sesi için), alfabetik ve soldan sağa yazılan bir çiviyazısı sistemi meydana çıkarmıştır. Aynı yılda, M. Dunand, Cebeyl'den M. Ö. aşağı yukarı 1500 yılına ait olduğu tahmin edilen ve birbirinden farklı 38 hiyeroglifimsi - alfabemsi işaret gösteren bir yazıt bulmuştur. 1933 te aynı arkeolog yine Cebeyl kazılarından, bu hiyeroglifimsi yazı ile Aḥiram lâhdi yazısı arasında bir tip gösteren üç satırlık bir yazıt meydana çıkarmıştır. 1922—23 yılında da Sayda (eski Sidon) kazılarında, Eşmun tapınağı heykellerinden birinin arkasında bulunan 25 hiyeroglifimsi - yazımsı bir yazıt, yine M. Dunand tarafından meydana çıkarılmıştır. Bu arada, 1905 te 1927 de ve 1930 da Tur-i Sina'nın güneyindeki Serābīt-ül-Ḫādim denilen mevkiindeki eski bakır, malakit ve firuze madenleri ile kadın tanrı Hathor'un tapınağı duvarlarında görülen birçok graffiti'ler (= duvarlara üstünkörü çizilmiş kısa ve kötü yazı) okunarak bunların 32 işaretli, şimdi «Eski Sina» yazısı denilen, bir alfabe sistemi meydana çıkmıştır. Bunlar Samî ailesine ait bir dilde (Seirit'ler ?) olup, M. Ö. 1800-1500 yıllarından kalmıştır. 1930 da ve ondan sonra Suriye ile Filistin'in birçok yerlerinden — 'Ayn - Şems (eski Beth Şemeş) den, el - Balu'a (eski Mō'āb memleketi) dan, Tel - lüd - Düveyr (eski Laḫiş) den, Gezer'den (1929) ve Tel - lül - Ḥisi'den (1930) — M. Ö. 1700 - 1500 - 1250 yıllarından kalma testi, tas ve çölmek parçaları üzerinde çok kere mürekkeple yazılmış ve Tur-i Sina, kısmen de Cebeyl yazılarını andıran alfabemsi yazıtlar meydana çıkmıştır. Bir yüzünde Fenike yazısına benzer 5, öbüründe de 2 satır alfabemsi yazıt bulunan 'Ayn - Şems ostrakonunu (= çömlek parçası), 1930 da E. Grant bulmuştur (M. Ö. 1700 - 1500). Üzerinde 4 satır alfabemsi yazı bulunan el - Balu'a dikilitaşını da G. Horsfield 1932 de ortaya koymuştur (M. Ö. XII. yüzyıl). 1935 te de J. L. Starkey, üzerlerinde birer satır yazı bulunan Tel - lüd - Düveyr testisini ve tasını meydana çıkarmıştır (M. Ö. 1300). İşte tarihi, M. Ö. 1250 den 1300,1500,1700 1800 gibi birer ikişer yüzyıl aralıkla adım adım geriye götüren bu belgeler zinciri üzerinden, alfabenin değilse bile, bunun alfabemsi prototipini M. Ö. ikinci binyılın başlarına kadar izliyebiliyoruz.

1890 tarihlerinden beri başlıca A. J. Evans tarafından Girit'te ve onun uzantısı olarak Mykene'de meydana çıkarılan ve eski Girit resim yazısından oluştuğu tahmin edilen M. Ö. XVII. yüzyıla ait Girit lineer (hattî) yazılarından birincisi (lineer A) 77, daha yeni olan ikincisi (lineer B) de 64 işaretli olduğu için, henüz okunamamış olan bu yazının, eski Kıbrıs yazısı gibi, hece yazısı olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Mısır'da Kahun'daki kazılardan meydana çıkan kütük, mühür gibi eşya ile Kahire müzesinde bulunan bir heykel üzerindeki kısa yazıtlar da (XII. soy, M. Ö. 2000 - 1788), Girit yazısı ile ilgili olsa gerektir. Güney Türkiye'de Mersin, Silifke ve Akhisar dolaylarında, Aseli ile Dibisulu'daki kapılar üzerinde bulunan yazıtımsı işaretlerin ve Palanga höyüğünden çıkan küp üzerindeki damga ve yazıtların da bu araya girip giremiyeceği şüphelidir (Rıza Yalman, 1942).

Alfabenin Türeyişi: Bu mesele ile eskiler de uğraşmış, ve bunlardan bazısı (Lucanus, İskenderiye'li Clemens) alfabenin icadını Fenikeliler'e, başkaları (Platon, Diodoros.

Plutarkhos, Tacitus) Mısırlılar'a, daha başkaları da (Plinius) Asurlular'a yastamışlardır. Yunan geleneklerine (Herodotos) göre de, Fenike'li Kadmos, alfabenin 16 harfini memleketinden Yunanistan'a getirmiş ve sonra Yunanlılar bunlara 8 harf daha (Η,Ψ,Φ,Χ,Υ,Ζ,Ο,Θ) katarak alfabeyi tamamlamışlardır.

Yeni zamanlarda alfabenin türeyişini, türlü bilginlere göre, türlü eski yazı ve kaynaklara bağlanmış buluyoruz. Bu kaynaklar: Mısır hiyeroglifleri (Champollion 1822, Halévy 1874, Lenormant 1875), Mısır hiyeratik yazısı (Luzzatto 1850, Rougé 1859, Mallon 1930), Mısır demotik yazısı (Bauer 1918), Sumer piktogramları (Waddell 1927), Eski Babil çiviyazısı (Peiser 1900, Hommel 1904), Asur çiviyazısı (Deecke 1877, Zimmern 1896, Pedersen 1931), aynı zamanda hem Mısır, hem Asur yazıları (Delitzsch 1897, Eisler 1919), Kıbrıs hece yazısı (Praetorius 1906), Girit yazıları (Fries 1899, Evans 1895, 1909, Schneider 1913, H. Jensen 1928, Chapouthier 1930, Sundwall 1931), Hitit hiyeroglifleri (P. Jensen 1899, Sayce 1910) ve en eski zamanlardan beri Akdeniz çevreğinde tüccarlar tarafından kullanılmış olan işaret ve markalar (Petrie 1912) dır. Alfabeye eklektik köken gösterenler (Nöldeke 1904, Lidzbarski 1908, Lehmann - Haupt 1919) veya alfabenin sadece sistem ve model bakımından Mısır yazısından alındığını ve Samî Hyksoslar tarafından düzenlenip Filistin'e götürüldüğünü ileri sürenler (Sethe 1916) bulunduğu gibi, bunun Fenikeliler'e benzer denizci ve tüccar halk tarafından değil, tersine olarak, göçebe hayatı yaşıyan bir halk tarafından icadedildiğini (Kalinka 1920) veya Samîler tarafından — model ve esas ilke bakımından şuradan buradan faydalanılmakla beraber — bağımsız olarak yaratıldığını (Dussaud 1924 de Groot 1931, Bauer 1937, Friedrich 1937 - 38 - 41) söyliyenler de olmuştur. Zaten 1822 de Champollion da, Fenike alfabesinin, hiyeroglifleri kölecesine taklit etmekle değil, bunları sadece «metodik model» (le modèle méthodique) almak yoliyle oluştuğunu söylemişti. Günümüzde bir fizyolog da, harf şekillerini (a e, i, o. u, p, t, c, d, l, n, h - bu bilgine göre öbür harfler bunlardan olmadır), ses titreşiminin kulak üzerine yaptığı etkiye ve bu ses reflekslerinin traseleri'ne bağlamak istemiştir (Tullio 1924). Bu arada alfabenin türeyişini büyüye ve ayın değişen şekillerine bağlamak denemesi de görülmüştür (Stucken 1913). Harflere kutsallık ve tanrısal sırlar yastıyan ve bunları gizli rakam olarak esrarlı hesaplarda kullanan «hurufîlik» ile «kabbalizm» de bu mistisizm sınıfına girer.

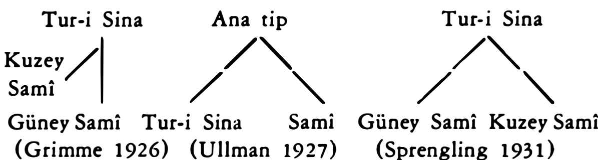
Alfabenin türeyişi meselesinin çözümlenmesine doğru 1916 yılında A. H. Gardiner (A H. Gardiner: *The Egyptian Origin of the Semitic Alphabet*, «Journal of Egyptian Archaeology», III, [1916], s. 1'den başlıyarak), 1905 te Petrie tarafından bulunan Tur-i Sina yazılarını ana yazı gös-

	Fenike	Ugarit	Himyer	Arapçadaki ses		Fenike	Ugarit	Himyer	Arapçadaki ses		Fenike	Ugarit	Himyer	Arapçadaki ses
ʾ				ا	ḫ				خ	ʿ				ع
					ṭ				ط	ġ				غ
					ẓ				ظ	p				
b				ب	y				ى	ṣ				ص
g				ج	k				ك	ḍ				ض
d				د	l				ل	ḳ				ق
z̲				ذ	m				م	r				ر
h				ه	n				ن	š				ش
w				و	s				س	ś				
z				ز	s					t				ت
ḥ				ح	s					s̲				ث

Fenike, Ugarit, ve Himyer Alfabelerinin Karşılaştırılması.

termekle esaslı bir adım atmıştır. Birçok bilginler (Sethe 1917, Grimme 1923-37, Cowley 1929, Leibovitch 1930, Sprengling 1931, Butin 1932) bu teoriyi işliyerek Batı Samî alfabesinin prototipini Tur-i Sina yazılarında gösteren birtakım karşılaştırmalı tablolar düzenlemişlerdir. Fakat Tur-i Sina yalnız başına alfabenin türeyişini açıklıyamamıştır. Doğu Akdeniz çevreğinde yapılan kazılardan arka arkaya meydana çıkan — ve hâlâ çıkmakta olan — türlü yazılar, M. Ö. II. binyılda Suriye - Filistin Akdeniz kültürlerinin Mısır, Girit, Kıbrıs ve Babil kültürleriyle sıkı bağıntıda olduğunu ve bu bölgelerde birçok, heceli veya alfabetik yazı sistemi — Tur-i Sina, Ras Şamra, Cebeyl, ʿAyn-Şems, el-Baluʿa, Tel-lüd-Düveyr v. b. gibi — bulunduğunu göstermiştir. Ras Şamra alfabetik çiviyazısını bir yandan Asur çiviyazısına (Ebeling 1934), öbür yandan da Tur-i Sina graffitileri'ne (Olmstead 1931), bir yandan da Samî olmıyan bir kökene (Bauer 1930) doğru izleme, öbür yandan ise aynı Ras Şamra alfabesini Fenike yazısına yaklaştırma (Buchman 1934, Burrows 1936, Bossert 1936, Grimme 1937, Bauer 1937, Eisfeldt 1938, Rosenkranz 1938) veya prensip bakımından Meroe yazısiyle karşılaştırma (Friedrich 1937) denemeleri, böyle bir karmaşmanın bulunmuş olduğunu gösterir. Tur-i Sina yazısı belki alfabenin en önemli bir ilham kaynağı olmuştur, fakat onun oluşumunda daha birçok Akdeniz yazıları rol oynamış olsa gerektir. Belki Girit yazıları okunduktan sonra mesele biraz daha aydınlanabilecektir. Alfabe, yalnız tek bir modelden ödünç alınmış değil, birçok modellerin esas ve yönteminden faydalanılmak ve onlara benzetilmek yoliyle yaratılmış karmaşık bir eserdir. Süregelmekte olan araştırma ve tartışmalar, bu seçmecilik esasını doğrulamaktadır (Eisfeldt 1938, Rosenkranz 1938, Friedrich 1937-38-1942, Arntz 1943). Bauer'e (1937) göre ise, alfabe 1300 yıllarında, konson esasına dayanan ve sağdan sola yazılan bir sistem olarak, belki Ras Şamra (Ugarit) yazısı araciyle Mısır hiyeroglifleri prensipinin analojisinden oluşmuş ve Byblos'ta meydana gelmiş olsa gerektir. Fenike alfabesi, Tur-i Sina yazısından veya herhangi bir resim esasından oluşmamış, akrofoni de bunda bir rol oynamamıştır. Eski Mısırca'da olduğu gibi, konson esaslı kelimelerin aşınarak tek konsondan olma kelime haline gelmesiyle, tek harfler meydana çıkmış ve bu, alfabenin esası olmuştur. Akrofoni prensipi, harflerin sadece adlandırılmasında uygulanmış olabilir. Yine Bauer'e göre, meydanda «ana alfabe» diye birşey yoktur; en eski işaretler ana alfabeyi yakından andırabilir.

Alfabeyi ilk olarak hangi Samî uruğun kullandığı belli değil ise de, Batı Samî alfabesinden elde bulunan en eski belgeler Kuzey Samî grupundan Fenikeliler'e aittir. Kuzey (Fenike, İbranî, Aramî v. b.) ile Güney (Semud, Himyerî, Habeş v. b.) Samî alfabeleri arasında şekil bakımından epey fark bulunduğu için, Güney Samî alfabenin doğrudan doğruya Fenike alfabesine bağlı olmadan oluştuğu, daha eski olduğu ve ana tipe daha yakın bulunduğu sanılmaktadır. Aralarındaki bağıntı, türlü bilginlerce şu şekilde gösteriliyor:

Alfabenin Oluşumu: Eski Samî alfabesinde harfler, akrofoniye esas olan Samîce adlar taşıyordu. Bunlardan birçoğunun anlamı bugün kesin olarak bilinmektedir. Buraya eklenen levha(s. 58), Nöldeke'ye göre bu adların en eski şeklini de göstermektedir. Eski Samîce'de, şimdi İbranca'da olduğu gibi, harfler birbirine bitişmez ve genel olarak, sağdan sola yazılırdı; saban yolu gibi bir sağdan sola, bir soldan sağa *būstrophēdon* yazılan metinlere de raslanmıştır. İlk alfabe, konson esaslı Samîce'nin yapısına uyarak, sadece konson fonemleri temsil eden 22 harften oluşmuştu. Sonradan bu harflerin birkaçı azçok vokal ödevini görmüştür. İbranca'da bu nitelikte olan *aleph, hē, yōdh*, ve *wāw* harflerine, bundan dolayı sonradan *matres lectionis* (=«okuma anaları») denildiği gibi, Arapça'da da *elif, vav, ye* harfleri *harf-i medd* veya *harf-i illet* sınıfını meydana getirmişlerdir. Filolojide, matres lectionis'i gösterilmiş yazıya *scripti plena* (= tam yazı), bunsuz yazılmış yazıya da *scriptio defectiva* (= eksik yazı) denir (bk. ARAP YAZISI, İBRANÎ YAZISI). Bunların yetersizliği yüzünden, okumayı kolaylaştırmak üzere asıl vokal ödevini gören ayrıca *hareke* işaretleri (İbranca'sı: *māsōrā*'da [= gelenek] kullanılan *nikkūd* = noktalar, puncta) icadedilmiştir.

Alfabelerini Nebtî (Nebatî) lerden alan Araplar, dillerinin ihtiyacını karşılamak üzere, alfabeye s̠ (ث), ḫ (خ), ż (ذ), ḍ (ض), ẓ (ظ), ve ġ (غ) işaretlerini katmışlar ve Samîce'deki eski sıraya uyarak harfleri önce *ebced* denilen sıraya, sonra da şekil bakımından birbirine benzeme esasına göre dizmişlerdir. İranlılar bu alfabeyi p (پ), ç (چ), j (ژ), ve g (گ) harfleriyle geliştirdikten sonra bu yazı Osmanlıca'ya da uygulanmıştır. Arap asıllı alfabelerle yazılan Afgan, Ordu ve Malaya dilleriyle, bir zaman Arap alfabesini kullanan Türkler ve bazı Kafkaslı İslâm toplulukları, özel fonetik ihtiyaçları karşılıyabilmek için Arap alfabesine şu katmaları yapmışlardır:

Afgan	1. ټ 2 ځ 3 څ 4 ډ 5 ړ 6 ږ 7. ښ 8 ګ 9 ڼ
Ordu	1 ٹ . ٿ 2 ڈ , ڎ 3 ڑ , ڙ 4. ں
Malaya	1 ڠ 2 ڤ 3 ڽ
Kafkas	1 ڃ 2. ځ 3 ڄ 4 ڵ 5 ڷ 6 ڨ 7 ڮ 8. ڣ 9 ڝ 10 ڞ 11 ڗ
Türk	1 ڤ 2 ۊ 3 ۆ 4 ۉ

Afgan: 1: serebral t; 1: affrike dz; 3: affrike ts; 4: serebral d; 5: serebral r; 6: j-g (bk. AFGANİSTAN, yazı); 7: ş-h (bk. AFGANİSTAN, yazı); 8: g; 9: serebral n.

Ordu: 1: serebral t; 2: serebral d; 3: serebral r; 4: nazal n.

Malaya: 1: arddamaktan n; 2: p; 3: öndamaktan n.

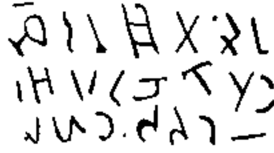
Kafkas: 1: affrike ts; 2: affrike uzun h; 3: k; 4: lateral sızıcı l; 5: lateral affrike tl; 6: lateral affrike uzun k; 7: sızıcı uzun g; 8: affrike p; 9: affrike s; 10: affrike j; 11: affrike z.

Türk: 1: eski Türkçe'de ph'ye kaçan w; 2: Osmanlıca'nın son yıllarında o; 3: ö; 4: ü. (o için işaretsiz *vav* kullanılırdı.)

Yunanlılar, son yıllarda yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, yazı sistemlerini Samî alfabesi üzerinden M. Ö. XI. yüzyılda düzenlemişlerdir. Bu yapılırken Samî alfabesindeki *aleph, hē, yōdh, ʿayn*, ve *wāw* gibi vokal değerine yakın olan işaretlere, Hint-Avrupa dillerine uya-

1

9

15

2

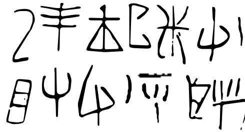

10

16

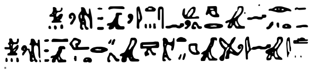
3

11

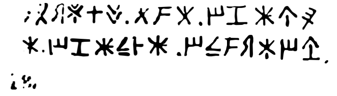
17

4

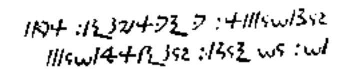
12

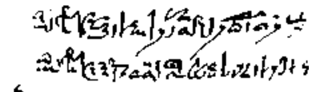
18

5

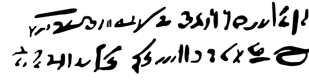
19

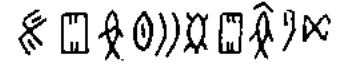
6

20

7

21

8

13

22

14

23

A. *Yazımsılar ve uydurma yazılar:* 1 — Mas d'Azıl yazımsı işaretleri. 9 — Glozel tabletleri «yazı»sı. 15 — Alvâo dolmenlerindeki yazımsı çiziler. 10 — Maya uydurma «alfabe»sinden bir parça. 16 — Mormon uydurma yazısı. 2 — Dr. Ramos'un Brezilya'da bulduğu yazı.

B. *Eski Girit ve Kıbrıs yazıları:* 3 — Girit hiyeroglifleri. 11 — Girit lineer A. 17 — Girit lineer B. 12 — Phaistos diski. 18 — Eski Kıbrıs hece yazısı. 13 — Salamis'ten çıkan Kıbrıs-Girit yazısı.

C. *Mısır yazısı:* 4 — Hiyeroglif yazı. 5 — Edebî hiyeratik yazı. 6 — Resmî hiyeratik yazı. 7 — Demotik yazı. 19 — Meroe yazısı.

D. *Anadolu, Mezopotamya ve Hint yazıları:* 20 — «Hitit» hiyeroglifleri. 8 — Eski Sumer piktogramları. 14 — Eski Elam lineerleri. 22 — Akkad arkaik çiviyazısı. 23 — Yeni Akkad çiviyazısı. 21 — Mohenjo eski Hint yazısı.

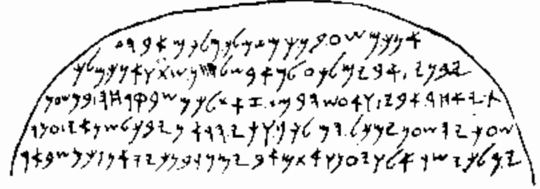
ALFABENİN OLUŞUMU KONUSİYLE İLGİLİ YAZILAR.

1

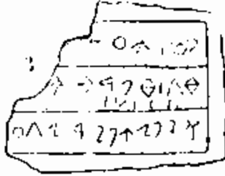
2

7

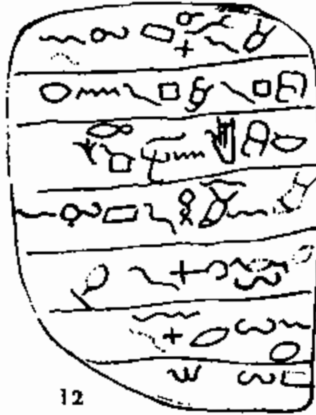
8

9

3

4

12

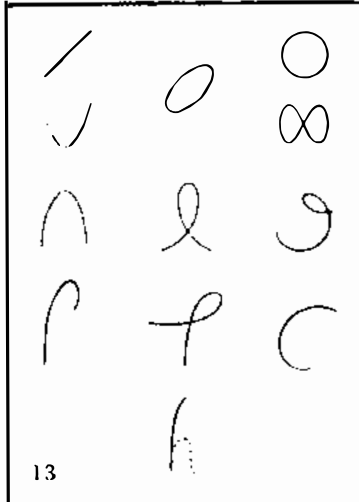

10

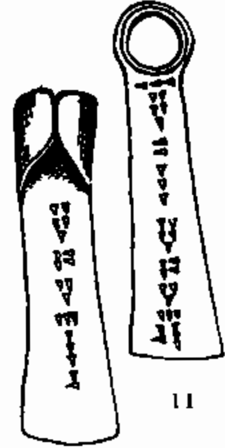

5

6

13

11

1 — Gezer ostrakonunun üzerindeki yazı.
2 — M. Dunant'ın 1929 da Cebeyl'de bulduğu yazı.
3 — Aynı bilginin aynı yerden 1933 te bulduğu yazı.
4 — Tel-lüd Düveyr taşının üzerindeki yazı.
5 — Tel-lüd Düveyr testisinin üzerindeki yazı.
6 — Eski Pers yazısı.
7 — Ahiram yazıtı.
8 — M ablılar kıralı Meşa'nın istelindeki yazı.
9 — Kahire müzesindeki heykelin arkasındaki yazı.
10 — Ayn-Şems ostrakonundaki yazı.
11 — Ugarit alfabetik çiviyazısı.
12 — Tur-i Sina yazısı.
13 — Dr. P. Tullio'nun akustik teorisine göre, alfabenin esas 12 harfi ve bunların şekilleri; sıra ile soldaki ve öbür sütunlarda aşağıya doğru: i, u, n, p; e, l, r, h; o, a, s, c.

İLK ALFABEMSİ VE ALFABETİK YAZILAR.

*1		*25	رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ رَحْمَةً وَاسِعَةً	*49	
*2		*26		50	
*3		*27		51	
*4		*28		52	
*5		*29		53	
6		*30	مكر دبير ستري شوى وه	54	
*7		*31	كازيان اور جانور ايك	55	
*8		*32		56	
9		*33		57	
*10		*34		58	
*11		*35		59	
*12		*36		60	
*13		*37		61	
*14	יַחְדָּו לָבוֹא לְנוּד	*38		62	
*15		*39		63	
*16		**40 **41 **42 **43 **44 **45	간사하여호란	64	
*17				65	
*18				66	
*19				67	
*20				68	
*21				69	
*22	اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ	*46		70	
*23		*47		71	
*24		48		72	

1. Numidia. 2. Tuareg. 3. Semudî. 4. Safavi. 5. Himyeri. 6. Habeş. 7. Fenike. 8. Pön. 9. İber. 10. Eski İbrani. 11. Samerrî. 12. Aramî (Suriye). 13. Aramî (Mısır). 14. İbrani. 15. Tedmurî. 16. Süryanî (Estrangela). 17. Süryanî (Nesturî). 18. Süryani (Yakubî). 19. Nebatî. 20. Arap (Kûfi). 21. Arap (Mağribî). 22. Arap (Nesih). 23. Arap (Rık'a). 24. Arap (Tâlik). 25. Arap (Sülüs). 26. Arap (Divanî). 27. Arap (Siyakat). 28. Arap (Hatt-ı Cedid). 9. Yezidî. 30. Afgan. 31. Ordu. 32. Malava. 33. Baltî. 34. Mande. 35. Pehlevi. 36. Avesta. 37. Manihaî. 38. Suğdak. 39. Uygur (Turfan). 40. Uygur (Kutadgu Bilig). 41. Moğol (Passepa). 42. Moğol (modern). 43. Kalmuk. 44. Mancu. 45. Kora. 46. Orhon. 47. Peçenek. 48. Eski Macar. 49. Kharosthî. 50. Eski Brahmî. 51. Brahmî (Türk). 52. Saka. 53. Tohar. 54. Devanagari. 55. Modi. 56. Kâşmiri. 57. Tankrî. 58. Sindhi. 59. Multani. 60. Gurmukhi. 61. Bengali. 62. Oriya. 63. Gücerati. 64. Maithili. 65. Kaithi. 66. Nevari. 67. Tibet. 68. Lepça. 69. Pali. 70. Birman. 71. Siyam. 72. Kamboç.

Not: Tabloda sıra numaraları yıldızsız olarak gösterilen yazılar soldan sağa, tek yıldızlılar sağdan sola, çift yıldızlılar da yukarıdan aşağıya yazılır.

ALFABETİK YAZILARDAN ÖRNEKLER I.

73	[illegible]	97	[illegible]	121	ni ḋeaċaıḋ ṡon
74	[illegible]	98	მამაო : ჩუენო	122	[illegible]
75	[illegible]	99	[illegible]	123	[illegible]
76	[illegible]	100	[illegible]	124	Þorsteinn þáði sætið
77	[illegible]	101	Оч҃е нашъ иже еси	125	Såleis bøyer ein òg:
78	[illegible]	102	[illegible]	126	Jāzeps un viņa brāļi
79	[illegible]	103	[illegible]	127	ściemniać, żołądek
80	[illegible]	104	Дѣлать было ему	128	kupeckých přikažčík
81	[illegible]	105	Пуштајући ову	129	Száz mérföldről
82	[illegible]	106	Каҫҫӑ урайне ўкер	130	Şi totuşi, ţărână
83	[illegible]	107	Ɵrdək вilən qaz atьвdьr	131	Tri herë rresht aj
84	[illegible]	108	aзv̌i, назàзaťvi	132	Tôi không có biêt"
*85	[illegible]	109	Хўцаў афӕ баў	133	[illegible]
86	[illegible]	110	ABCDECI ⊟ΘIKL	134	[illegible]
*87	[illegible]	*111	[illegible]	135	[illegible]
*88	[illegible]	*112	[illegible]	136	[illegible]
*89	[illegible]	*113	[illegible]	137	eʃtəz oʌuʃ futʒẽnt
90	[illegible]	*114	[illegible]	138	aφə-y, aφsəϑqe-y
91	ΔΕΙΝΟΜΕΝΕΟΣ	115	FORTIS · VIR · SA	139	[illegible]
92	ϹΚΟΜΕΝΑ ΚΑΙΤΟΙ	116	INCIDUNDIS ETEX	140	[illegible]
93	Μῆνιν ἄειδε, θεά,	117	ceref autſupra tect	141	[illegible]
94	ⲫⲏⲉⲑⲛⲁϩϯ ⲉ̀ⲣⲟϥ	118	Pater noſter qui es	142	[illegible]
95	𐌰𐍄𐍄𐌰 𐌿𐌽𐍃𐌰𐍂 𐌸𐌿 𐌹𐌽 𐌷	119	Mainz iſt Gutenbergs	143	[illegible]
96	Քանզի Աստուած այնպէս	120	Ðu ure Fæder ðe	144	[illegible]

73. Ahom. 74. Khamti. 75. Cava. 76. Bali. 77. Battak. 78. Bugi - Makassar. 79. Bisaya. 80. Singhali. 81. Kanara. 82. Telegu. 83. Malayalam. 84. Tamil. 85. Yunan (eski). 86. Phrygia. 87. Lydia. 88. Limni. 89. Karia. 90. Lykia. 91. Yunan (klâsik). 92. Yunan (unkial) 93. Yunan (minüskül). 94. Kıpti. 95. Got. 96. Ermeni. 97. Gürci (Hutsuri). 98. Gürci (Mhedruli). 99. Glagolit (Bulgar). 100. Glagolit (Hırvat). 101. Kirillik. 102. Ziryen. 103. Eski Rumen. 104. Rus. 105. Sırp. 106. Çuvaş. 107. Özbek. 108. Abhaz. 109. Oset. 110. Proto - Tyrrhen. 111. Etrusk. 112. Osk. 113. Umbr. 114. Lâtin (eski). 115. Lâtin (klâsik). 116. Lâtin (uncial). 117. Lâtin (minuscul). 118. Gotik (Gutenberg). 119. Fraktur. 120. Anglosakson. 121. Erse. 122. Run. 123. Ogham. 124. İzlanda. 125. Norveç. 126. Latviya. 127. Polonez. 128. Çek. 129. Macar. 130. Rumen. 131. Arnavut (yeni). 132. Annam. 133. Arnavut (Elbasan). 134. Arnavut (Büthakükye). 135. Somali. 136. Fonetik (Sweet). 137. Fonetik (Milletlerarası. 138. Fonetik (Yafetidoloji). 139. Tiron notları. 140. İstenografi (Pitman). 141. İstenografi (Gregg). 142. Istenografi (Türk). 143. Körler (Braille). 144. Körler (Moon).

Not: Tabloda sır numaraları yıldızsız olarak gösterilen yazılar soldan sağa, yıldızlılar da sağdan sola yazılır.

ALFABETİK YAZILARDAN ÖRNEKLER II.

rak, sırasiyle *a, e, i, o, u* tam vokal değerleri verilmiş, hattâ yeniden vokal işaretleri icadedilmiş ve böylece alfabede ilk defa olarak tam bir vokal serisi yer almıştır. Yunanca'da kullanılmıyan öbür Samî konson işaretlerine de başka değerler verilmiştir. Φ (ph), X (kh), Ψ (ps) ve Ω (ō) Yunanlılar'ın icadıdır. Yunan alfabesi İon adalarında oluştuktan sonra, M. Ö. 403 yılında bir kanunla Attika'nın resmî alfabesi olmuştur.

Orta Akdeniz'de Yunan alfabesine benzer bir şekilde oluşan eski Lâtin alfabesi 21 harften meydana gelmişti: G, J ve U sırasiyle C, I ve V den sonradan olmadır; X harfi ise, Doğu Yunanca'da *kh*, Batı'da da *ks* değerinde olan Yunanca X harfinden alınmıştır. Y ve Z Augustus devrinde alfabeye katılmıştır. Bk. A, B, C, v. b. maddeleri. Harf dizisi başlangıçta belki ortasından bölünerek, harfler 11 er olmak üzere iki seriye ayrılmıştı: A — K ve L — T. *Alfabe* kelimesi nasıl *alphabētos* (a, b) den olma ise, *elementa* sözü de belki ikinci serinin başında bulunan *el, em, en* (L, M, N) harflerinin katışmasından meydana gelmiştir.

Alfabenin Yayılışı: Vaktiyle Akdeniz çevreğinde yaşamış olan bir ana tipten, Meroe alfabesinde olduğu gibi, Mısır yazısından da faydalanılarak, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz bölgelerinde, Samî alfabeden bağımsız olan, birtakım alfabeler meydana gelmişti. Bunları eski *Numidia* (Lybia), eski *Turdetan* (İspanya'nın doğu kıyılarında) ve *Tifinağ* denilen bugünkü *Tuareg* (Berber) yazılarında görüyoruz.

Samîler'de, Güney alfabeden şu yazı sistemleri çıkmıştır: *Semud* (Thamud), *Ṣafa*, *Liḥyan*, daha güneyde *Minne-Seba* veya *Himyerî*. Ve bundan da *Habeş* (*Caʿz*, ve 7 ana işaretin katılmasiyle de *Amhar*, *Galla*, v. b.).

Kuzey alfabesi ise ikiye ayrılarak şu sistemleri doğurmuştur: 1 — a: Fenike grupu: *Fenike*, *Movap* (*Mōʾāb*), *Pön*, *Sonraki Pön*, ve *İber*. b: Kenanî grup: *Eski İbranî* (*Ketāb ʿibrī* = İbranî yazısı), ve *Samerra*. 2 — Samî alfabesinin en önemlisi olan bu grup «Aramî» adını taşır. Birçok Samî urukların, Hint-Avrupa'lı ve Altay'lı milletlerin alfabeleri bundan çıkmıştır, şöyleki: Samîler'de: *Aramî* (Suriye, Babil, Arabistan, ve Mısır [papirus] çeşitleri), *İbranî* (*Ketāb merubbāʿ* = murabba yazı, ki bundan *Raşi* ve *Rabbinik* denilen kürsif şekilleriyle, türlü elyazmalarında kullanılan çeşitler çıkmıştır), *Tedmurî* (Palmyra) ve bundan da *Süryanî* (*Esṭrangelā*, *Serṭō* = hattî, lineer, *Yakubî*, *Nesturî*, ve *Melkit* çeşitleri, Hint'te kullanılan *Karşûnî*), Aramîler'in daha başka bir kolu olarak *Nebtî* (Nebatî) ve bundan da *Arap Kûfî* ve *Nesih* çeşitleri, ki bu sonuncudan en çok İranlılar'da kullanılan *taʿlik* ve en çok bizde gelişen *rık'a*, *divanî*, *icazet*, *sülüs*, *siyakat*, v. b. süslü şekillerle, Fas ve Cezayir'de kullanılan *Mağribî* şekli, Musul Yezidîleri'nin Kürtçe'ye uyguladıkları gizli *Yezidî* yazısı, Keşmir'le Tibet sınırında da *Balti* denilen yazı çıkmıştır. 1917 - 18 de Enver Paşa'nın icadettiği «huruf-ı munfasıla» Arap yazısı, «hat-tül-cedid» adiyle bir aralık Araplar'da da kullanılmıştır.), ayrı bir kol olarak da Basra dolaylarında kullanılan *Mande* yazısı; İranlılar'da: *Pehlevî* (*Erşekit*, *Sasanî* v. b. çeşitler), *Avesta*, *Manihaî*, ve *Suğdak* (eski ve sonraki çeşitler); Türkler'le Altaylılar'da: *Uygur* (*Turfan*, ve «Kutadgu Bilig» çeşitleri, Moğol Uygur 1204 te, bk. UYGUR ALFABESİ), Çingiz Han zamanında 1247 - 51 yıllarında Tibetli Lama Sa-skya Paṇḍit'in Uygur yazısından geliştirdiği «Akşar» denilen *Moğol* (modern Moğol 1311 de), Kubilay Han zamanında, Buddhist eserlerin tercüme edilebilmesi için Moğol alfabesine bazı işaretlerin katılmasiyle meydana getirilen *Galik* (Sanskrit *ka - lekha* = *ka* sırası yazısı), 1648 de Lama Zaya Paṇḍit'in düzenlediği *Kalmuk*, 1599 da Erdeni Bakşi'nin geliştirdiği *Mancu* ve XX. yüzyılda düzenlenen *Buryat* alfabeleri, ki İran'a ve Orta - Asya'ya yayılan Nesturîler'in Aramî asıllı alfabesinden faydalanılarak oluşmuşlardır. Rahip Mesrob'un 404 yılında düzenlendiği *Ermeni*, *Gürci* (dinî *Ḫutsuri* ve lâyik *Mḫedruli* çeşitleri) ve eski *Ağvan* (*Alban*: Kafkas Albanları) alfabeleri bir taraftan bu merkeze, öbür taraftan da Yunan çevresine bağlıdır.

Hint alfabeleri de son zamanlara kadar doğrudan doğruya Aramî kökene bağlanıyordu. Fakat 1931 den beri üzerinde esaslı bir şekilde çalışılmakta olan (Pran Nath 1931, Langdon 1931, Printz 1932, Hunter 1934, Meriggi 1934, Hrozný 1939, 1942) ve M. Ö. aşağı yukarı 3000 yıllarına ait bulunan Mohenjodaro ve Harappa, yani Eski Hint (Proto - Hint veya Indus) hece yazısı, şimdi bütün sonraki Hint alfabelerini köken bakımından hiç olmazsa kısmen kendine bağlamıştır. Bugünkü Hint yazıları da hece esasına göredir. Bu yazıyı Pasifik'te Paskalya adasındaki yazıya bağlıyanlar da olmuştur (Hevesy 1933 - 34). Eskiden Hint'te iki ana alfabe kullanılırdı: *Kharoṣṭhī* (= «eşek dudağı»; icadedenin adından) ve *Brāhmī*. Her ikisinde de kısmen Samî alfabesinin etkisi görülmektedir. Bunlardan ilki daha çok Güney Samî, ikincisi ise Aramî kola bağlı olsa gerektir. Hint-Afgan sınırında M. Ö. III. yüzyılda, İskit ve Hint kıralları tarafından kullanılan Kharoṣṭhī yazısından, başka alfabe gelişmemiş, sayısı yüzü aşan Hint'li, Çin Hindistan'ı, Tibet ve bunlara bağlı alfabeler, hep Brāhmī'den oluşmuştur. M. Ö. III. yüzyılda kıral Aśoka tarafından yazıtlarda kullanılan bu Brāhmī yazısının Kistna bölgesinde *Drāviḍī* (veya *Ḍāmilī*) denilen eski bir değişiği de vardı. Bu yazı o devirden sonra başlıca şu iki kola ayrılmıştır:

1. Kuzey: İlk tip, kuzey mağaralarında ve bazı Buddhist tapınakları yıkılarında görülen yazıtlardaki tiptir (1. yüzyıl). Sonra *Gupta* devrindeki yazı gelir (IV. yüzyıl). Eski bir örneği Allahabad'da bir sütun üzerinde görülen bu yazının kürsif şekilleri Orta Asya'da kullanılarak *Saka* (VI. ve VII. yüzyıl) ve *Toḫar* (VII. ve VIII. yüzyıl) yazılarını doğurmuştur. Gupta yazısı zamanla 6 kola ayrılarak şu yazıları meydana getirmiştir: 1 — *Siddhematṛkā* tipi. 2 — *Nāgarī* tipi, ki bundan Sanskritçe'de kullanılan ve XI. yüzyıldan beri en yaygın ve klâsik Hint yazısı olan *Devanāgarī* alfabesi çıkmıştır. Bunun, Marāṭhī diline uygulanan şekline *Bālbōdh* denir; *Mōḍī* de mektuplarda kullanılan şeklidir. 3 — *Śāradā* tipi; bundan çıkan şekiller de şunlardır: *Kâşmirî*, *Ṭākrī* (*Jaunsārī*, *Bhaṭeālī*, *Chameālī*, *Dōgrī* çeşitleriyle), *Laṇḍa* (eski ilkel şekli: *Khudāwaḍī*, olgun şekli: *Sindhī*; öbür çeşitleri: *Multanī* ve Sikhler'in kullandığı *Gurmukhī*). 4 — Proto-Bengali: dallanması şöyledir: *Bengālī*, *Oṛiyā*, *Gujerātī*, *Maithilī*, *Kaithī*, *Nevarī*, *Kaithī - Nagarī*, *Ranǐža*, *Manipurī*. 5 — *Çengelli Nepalī* veya *Bauǯin Mola*. 6 — *Ok uclu* tipi. Gupta'nın *Nāgarī* tipinin yakın bir akrabası da *Tibet* yazısıdır. 630 da Tibet nazırlarından Thon-mi-sam-bho-ṭa'nın düzenlediği bu yazı başlıca iki tip gösterir: Kuzey Hindistan'ın *Lāñtsā* yazısından gelişmiş: a. *Dbu-čan* (=başlı yazı, veya *Utšen*) denilen kitap yazısı; b. Lāñtsā'nın kürsif bir şekli olan *Vartula* yazısından çıkan *Dbu-med* (= başsız yazı, veya *Umin*) kürsif yazı; bundan *tsʿugs-riṅ*, ve *ʾakhyug-yig*

Sıra No.	Ana modeller? Mısır	Ana modeller? Girit	Turi Sina	Fenike	Anlamı	Eski adı	Sesi	İbranca adı	Yunanca adı	Arkaik Yunan	Yunan	Lâtin
1					Öküz	alf	'	aleph	alpha		A	A
2					Ev	bēt	b	bēth	bēta		B	B
3					Deve?, dörtköşe?	gaml	g	gimel [2]	gamma		Γ	C
4					Kapı kanadı	delt	d	dāleth	delta		Δ	D
5					Parmaklıklı pencere?	hē	h [3]	hē	e (psilon)		E [4]	E
6					Çengel, çivi	wau	w [5]	wāw	vau [6]		—	F
7					Silâlı	zai	z	zayin	zēta		Z	Z
8					Çit?, sargı?	ḥēt	ḥ [7]	ḥēth	hēta		H [8]	H
9					Kangal?, tulum?, denk?	ṭet	ṭ [9]	ṭēth	thēta		Θ [10]	—
10					El	yōd	y	yōdh	iōta		I [11]	I
11					Avuç	kaf	k [12]	kaph	kappa		K	K
12					Üvendire?	lamd	l	lamed	lambda		Λ	L
13					Su	mēm	m	mēm	mū [13]		M	M
14					Destek?, balık?	nūn [14]	n	nūn	nū [15]		N	N
15					Balık(yılan) [16]	semk	s	sāmekh	sigma [17]		Ξ	—
16					Göz	'ain	[18]	'ayin	o(mikron)		O [19]	O
17					Ağız	pē	p	pē [20]	pē		Π	P
18					Olta iğnesi?, merdiven?	ṣādē	ṣ [21]	ṣādhē	—	[22]	—	—
19					Baş arkası?, şerit?	qof	q [23]	qōph	qoppa	[24]	—	Q
20					Baş	rōş	r	rēş	rhō		P	R
21					Dış	şīn	ş	şīn	san [25]		Σ	S
22					İşaret	tau	t	taw	tau		T	T

(1): ',hafif nefes (spiritus lenis) veya hemze (coup de glotte) değerindedir.
(2): Arapçada *cim* (ج)harfinin eski değeri g idi ve *gim* okunurdu.
(3): Hafif h, yani Arapların ه harfi değerindedir.
(4): Yunanlılar, sadece bir nefes değerinde olan h'yi vokalleştirip ona *e psilon* (= «yalın», yani aspirasyonsuz, düz, kısa ve kapalı e) değerini verdiler.
(5): İki dudakla (bilabial) söylenen v, yani Arap ve İngiliz w'si değerindedir.
(6): w değerinde olan bu harfe, şekline bakılarak, sonradan *digamma* yani «ikiz gamma» denildi. Klâsik Yunan alfabesine alınmadı. Onun v değerine yakın olan f sesi için Lâtinler F şeklini olduğu gibi aldılar. Yunanlılar ise, w değerinden ve şeklinden, sonradan Y (= u, ü) vokalini oluşturdular. Bundan da Lâtin V (sonradan ayrıca U) harfi çıktı.
(7): Kuvvetli bir nefesle söylenen h, yani ح değerindedir.
(8): En eski Yunancada bu harfin değeri h idi. Fakat İon diyeleğinde h sesi kaybolduğu için, bu harf açık ve uzun e (ä) sesinin işareti oldu.
(9): Arapların «tumturaklı» (emphatique) denilen kalın t'sı (ط) değerindedir.
(10): Yunanlılar bu harfi kendi th (= aspirasyonlu t) seslerine uydurdular. Lâtinceye geçmedi.
(11): Yunanlılar, y yarım vokal işaretini vokalleştirip ona i değerini verdiler.
(12): İnce k, yani Arapların ك harfi değerindedir.
(13): Eski adı *mō* idi; sonra *mū*, daha sonra da *my* (= mü) denildi.
(14): En eski adı «yılan» demek olan *nāḥāş* idi.
(15): Adı sonradan *ny* (= nü) şekline girdi.
(16): Arapçada şekil ve ad (*sin*) bakımından *şin* (ش) tipine uymuştur.
(17): Bu ad sonradan, şeklen Sami *şin*'den çıkan ve Yunanca s sesini temsil eden harfe verildi. Lâtince S dahi ondan olmadır. *Samekh*'in şekli ise Yunanca ks sesini temsil eden Ξ harfine verildi ve *xi* (= ksi) okundu.
(18): ',Arapça *'ayn* (ع), yani kısık ve patlayıcı gırtlak konsonu değerindedir.
(19): Yunanlılar Sami *'ayn*'ı tamamiyle vokalleştirip *o mikron* (= «küçük» o), yanı kısa ve kapalı o değerine verdiler.

22 Ana Harfin Oluşumu, Yunanlılar'la Lâtinler'e Geçişi.

Sıra No.	Himyeri	İbrani	Arami	Süryani (Estrangelo)	Manihai	Nebti	Arap (Kûfi)	Arap(Nesih)	Kharoşthi	Brāhmī	Devanāgarī	Türk Brahmi	Tibet	Avesta	Suğdak	Uygur
1		א			[26]			ا	[26]	[26]	अ [26]	[26]	[26]	[26]	[26]	[26]
2		ב						ب			ब				[39]	[39]
3		ג						ج			ग				—	—
4		ד						د		[31]	घ [31]	[34]	—		—	—
5		ה						ه			ह				—	—
6		ו						و			व				[40]	[40]
7		ז						ز	[30]	[30]	ज [30]	[30]	[30]		[41]	[41]
8		ח					[28]	ح [28]	[31]	[35]	ध [35]	[35]	—	—		—
9		ט						ط	—	[36]	थ [36]	[36]	[36]	—	[42]	[42]
10		י						ي			य				[43]	[43]
11		כ						ك			क			[38]	[44]	[44]
12		ל						ل			ल					
13		מ						م			म					
14		נ						ن			न					
15		ס					[29]	س [29]			स					
16		ע						ع	—	[37]	ए [37]	[37]	—	—	—	—
17		פ						ف			प				[45]	[45]
18		צ			[27]			ص	[32]	[32]	च [32]	[32]	[32]	[27]	[46]	[46]
19		ק						ق	[33]	[33]	ख [33]	[33]	[33]	—	—	—
20		ר						ر			र			—		
21		ש						ش		[31]	श [31]	[31]	[31]			
22		ת			°	°	°	ت °	°	°	त °	°	°	°	°	°

Orhon :

= a, e	= b *	= g *	= l *	= ny	= s *
= ı, i	= b **	= g **	= l **	= nç, nc	= s **
= o, u	= ç, c	= k **	= ld, lt	= nt, nd	= ş
= ö, ü	= iç, ıç	= k (ö, ü ile)	= m	= p	= t *
= y *	= d *	= k *	= n *	= r *	= t **
= y **	= d **	= k (ı ile)	= n **	= r **	= z
		= k (o, u ile)	= n ***		

(20): Arapçada p yerine f bulunduğu için, bu harf Arapçada o sesi temsil etti.
(21): Bu işaret «tumturaklı» (emphatique) denilen kalın s'yi (Arapça ص) temsil eder.
(22): Yunancada ve Lâtincede karşılığı yoktur. Sami *ṣādē* harfi sadece s değeriyle en eski Doğu Yunanca metinlerde kısa bir zaman için kullanılmıştır.
(23): Arka damaktan çıkan kalın k (Arapça ق) sesidir.
(24): Bu işaret q değeriyle Yunancada bir aralık kullanılmışsa da klâsik alfabeye girmemiştir; yalnız sayı işareti (90) olarak kullanılmıştır. Buna karşılık. Lâtin alfabesinde yer almıştır.
(25): En eski Yunancada *san* adını taşıyan bir harf vardı. *Sampi* (= 900) sayı işareti bundan olmadır. *San*, Yunancada bulunmıyan *şin* sesinin yaklaştırma bir karşılığıdır. Sonradan klâsik Yunancada s sesi, şekil bakımından *şin*'i taklit etmekle beraber, *sigma* harfiyle ve adiyle tanındı.
(26): a vokali değerindedir. (27): ç değerindedir. (28) Aynı alfabenin g harfiyle karşılaştır. (29): Aynı alfabenin ş harfiyle karşılaştır. (30): ca değerindedir. (31): sa değerindedir. (32): ça değerindedir. (33) kha değerindedir (34) dha değerindedir. (35): gha değerindedir. (36): tha değerindedir. (37): e vokali değerindedir. (38): l ve r değerindedir. (39): w, f değerlerindedir. (40): o, ö, u, ü değerlerindedir. (41): z, j değerlerindedir. (42): t değerindedir. (43): g, k değerlerindedir. (44): d, t, ď değerlerindedir. (45): b, p değerlerindedir. (46): ç, c değerlerindedir.
° : alfabede daha başka harfler vardır. *: kalın vokallerle. **: ince vokallerle. ***: arddamak n'si.

22 Ana Harfin Doğuda Aldığı Şekiller; Ayrıca Orhon Harfleri.

denilen daha kürsif yazı şekilleri çıkmıştır. Tibet tarzı sistemine daha iki yazı sistemi bağlı bulunmaktadır: a. Kubilay Han zamanında (1260) büyük Lama Phag-pa'nın Moğolca için düzenlediği *Passĕ'a* [Moğolcası *dörbelyin* = dört köşe] yazısiyle, Himalâya dolaylarında *Lepča*(veya *Rong*)ların kullandığı yazı, ki 1720 de kıral Phyag-rdor tarafından şekillendirilmiştir. Tam şekli hâlâ bilinmiyen eski bir Brāhmī tipinden, Buddhizm'in kutsal yazısı olan *Pali* yazısı da çıkmıştır. Bunu iki tipte buluyoruz: a. 1084 yılına ait bir yazıtta görülen ve *kyok-tša* (= taş yazısı) denilen köşeli eski yazı, ki bundan da boyalı «dörtköşe» Pali yazısı çıkmıştır; b. *tša-loṇh* (= yuvarlak yazı) denilen sonraki ve yuvarlak *Birman* yazısı. Dörtköşe tip, Boromat ve Pāṭimokkha yazmalarında kullanıldıktan sonra, Boromat tipinin bir gelişimi olmak üzere, 1281 de kıral Ram Kam-heng tarafından düzenlenen *Siyam* (Thai) yazısiyle, Pāṭinokkha'dan çıkan *Laos* ve *Kamboç* (Pali dili ve *Kamboç*, yani *Khmer* dili için ayrı ayrı iki alfabe) yazıları meydana getirmiştir. Yuvarlak Birman yazısından da *Pegu* (veya *Mon*), *Ahom*, *Khamti* yazıları doğmuştur. *Cava* yazısı, köşeli *kyok-tša* tipinden olmadır. Eski Cava yazısına *Kavi* yazısı denir. Yeni Cava yazısının en yakın akrabaları *Madura* ve *Bali* yazılarıdır. Sumatra'da kullanılan *Redžang*, *Lampong*, eski ve yeni *Battak* yazılariyle Seleb adalarında kullanılan eski ve yeni *Makassar*, *Bugi* yazıları ve Filipinler'deki *Tagala*, *Bisaya* yazıları da Kavi alfabesine bağlanmaktadır. Seylân adasındaki tecrit edilmiş *Singhali* yazısı ise yuvarlak Pali alfabesine akraba olsa gerektir.

II. Güney: Kuzey mağaralarında görülen eski yazı tipinden, beş kolda, şu yazılar meydana gelmiştir: A — Batı tipi. B — Nerbuddha veya «kutu başlı» denilen Merkez tipi. C — Kalinga tipi. Ç — Kadamba ve Cālukya yazıtları tipi, ki bundan *Eski Kanara*, *Yeni Kanara*, ve *Telegu* yazıları çıkmıştır. D — Grantha tipi: eski tip, Cera yazıtlarında; «orṭa» tip de Coḷa yazıtlarında görülmektedir. Bu iki kola ayrılıp bir taraftan yeni Grantha yazısını, öbür taraftan da, ilkin *ārya-eḷuttu* denilen *Malayālam* yazısını meydana getirmiştir. Asıl kökenleri belli olmamakla beraber, klâsik *Tamil* yazısiyle. *Vaṭṭeḷuttu* (=yuvarlak yazı) denilen kürsif *Tamil* alfabesi, ve *Malediv* yazısı, bu güney Hint yazısı grupundandır. Malediv yazısı iki türlüdür: a. Güney adalarda soldan sağa yazılan *devehi hakura* yazısı, (ki yerlidir); b. Kuzey adalarda İslâmlar tarafından getirilen ve sağdan sola yazılan sonraki *gabali tana* yazısı.

Kıral Sētyong (1419-1451) tarafından düzenlenen hece esaslı *Kora* alfabesi de — eğer bağımsız değilse — Hint yazısından olma olsa gerektir. *Unmun* denilen bu yazı 1446 da düzenlenmiştir. Hint esaslı yazılardan Orta Asya Brāhmī yazısiyle, Tibet yazısı, İran asıllı alfabelerden Suğdak, Aramî alfabelerden de Süryanî ve Manihaî yazıları eski Türk metinlerinde de kullanılmıştır.

Eski Türk *(Yenisey*, *Orhon* M. S. 732, bunlara bağlı olarak da Macaristan'da Nagy-Szent-Miklós'ta bulunan Peçenek, ve Székel alfabesi [eskiden: «Hun yazısı»] denilen *Eski Macar* çentik yazısı) alfabesini de Pehlevî ve Aramî kökene (Thomsen 1896), Germen runları'na (Heikel 1891), hem Aramî kökene hem runlar'a (Radloff 1892), Lykia ve öbür Anadolu yazılarına (Donner 1896), Güney Samî ve Hint Kharoṣṭhī alfabelerine (Terrien de Lacouperie 1893), Türk boylarının damga işaretlerine (Aristov 1894, Mallitşkiy 1897, Sokolov 1904), veya dinî ayinlerde ve duada kol ve bacakların aldığı türlü durumlara (Savenkov 1910) bağlıyanlar olmuştur. Aramî alfabe bu yazı üzerinde geç bir zamanda azçok etki yapmış olabilir. Fakat eski Türk yazısı daha çok Orta Asya ürünü olsa gerektir. Onun akrofoni (b. bk.) yoliyle «resimden heceli yazı» esasından oluşmuş ve gelişmiş bulunduğuna ve hece esasının izleri hâlâ görülmekte olduğuna son zamanlarda bazı bilginler işaret etmeğe başlamışlardır (Alberts 1900, Thomsen 1922, Polivanov 1925); hattâ onu Sumer lineer'lerine ve başka resimden yazılara bağlamak istiyenler de olmuştur (A. Cevat Emre 1938). Bk. ORHON YAZISI.

Fenike alfabesinin doğurduğu büyük alfabelerden biri de *Yunan* alfabesidir. Bir taraftan Yunan yazısından, öbür taraftan Kıbrıs v. b. Akdeniz yazılarından da ödünçlemelerde bulunarak Hint-Avrupalı *Phrygia* (Eski Phrygia M. Ö. VII. - VI. Sonraki Phrygia M. S. I. - II. yüzyıl), Hint-Avrupa'lı olmıyan *Lemnos* [Limni] (M. Ö. VII. yüzyıl), *Lykia* (M. Ö. V. - IV. yüzyıl), *Lydia* (M. Ö. IV. yüzyıl) ve hece işaretleriyle karışık *Karia* (M. Ö. VI. yüzyıl) alfabeleri meydana gelmiştir. Özel *Kilikia* ve *Mysia* alfabeleri yoktur. Asıl Yunan alfabesi, önce Güney, Doğu ve Batı olmak üzere başlıca üç çeşit göstermiş, soldan sağa olduğu gibi, bazı kere sağdan sola da yazılmıştır. Bu üç kolun dallanması şöyle olmuştur: 1 — Güney: Dorlar'ın oturduğu Thera, Melos ve Girit adaları. 2 — Doğu: a. Anadolu'nun batı kıyıları (İonia [Miletos dahil] alfabesi), Ege adalarının doğu yarısı ve Peloponnesos'un kuzeydoğu (Argos, Korinthos, Megara v. b) bölümü, İon denizi adalariyle Sicilya'daki İonia sömürgeleri; b. Kuzeybatı Kykladlar'la Attika (Atina, Salamis) ve Aigina'daki alfabeler; c. Pamphylia yazısı. 3 — Batı: Peloponnesos (Lakonia, Arkadia, Elis), Boiotia, Euboia, Phokis, Thessalia ile Güney İtalya ve Sicilya'da İonia'lı olmıyan sömürgeler. M. Ö. 403 yılında İonia (Miletos) alfabesi Atina şehri tarafından resmî yazı olarak kabul edildikten sonra, bu yazı M. Ö. IV. yüzyıldan başlıyarak bütün Yunanlılar'ın *klâsik* alfabesi sayılmıştır. O zamana kadar hep «büyük harf» (majüskül) olarak yazılan Yunan yazısı *anıtsal* (abidevî, monumental), *lapider* (taş üzerine yazılmış majüskül) ve *kapital* (el yazmalarında; majüskül) çeşitlerini göstermişti. M. Ö. III. yüzyıldan başlıyarak, bir taraftan *unkial* (Lâtince *uncia* = 1 pus; bu boyda olan yazı) denilen kıvrımlı majüskül çeşidi, öbür taraftan da çabuk yazmıya elverişli olan *kürsif* yazı türeyerek IX. yüzyıla kadar geliştikten sonra, *minüskül* denilen «küçük harf»ler de bunlara katılmıştır. Basımın icadından sonra da basım ve yazı (*kurrent*) harfleri ayırdı meydana gelmiştir.

Bizans devrinde kilisenin etkisiyle *Kıptî* (II. yüzyıl; 7 işaret eski Mısır demotik yazısından), *Got* (düzenliyen: rahip Wulfilas, IV. yüzyıl; 6 harf Lâtince'den, 2 harf de Germen runları'ndan) ve *Kirillik* [kirillitsa] İslâv (düzenliyenler: rahip Kyrillos ve Methodios kardeşler, IX. yüzyıl) alfabeleri unkial denilen kıvrımlı majüskül Yunan yazısından, *Glagolit* [glagolitsa: İslâvca *glagol*=kelime] İslâv yazısı (yuvarlak *Bulgar*, ve köşeli *İllyr* veya *Hırvat* çeşitleriyle) de Yunan minüskül alfabesinden meydana gelmiştir. Bugünkü bilim, rahip Kyrillos'u kirillik yazının değil, glagolit'in düzenleyicisi olarak tanır. Glagolit'in karışıklığiyle güçlüğünden ötürü, Yunan unkial'ine başvurularak daha sonra meydana getirilen basit kirillik yazısı, rahip Kliment'in eseri olsa gerektir. Başlıca Katolik kilisesinin etkisi ve Ortodoks Yunan alfabesine benzememek amaciyle meydana getirilen glagolit alfabesi, bir zaman sonra bırakılarak, kirillik alfabe bütün Ortodoks İslâvlar

tarafından kullanılmış ve bu alfabeye, Ruslar, Ukraynalılar, Sırplar, Bulgarlar ve 1860 a kadar bu yazıyı kullanan Lâtin asıllı Rumenler tarafından ayrı ayrı katmalar yapılmıştır. Eski kirillik yazı üzerinden rahip Stefan XIV. yüzyılda Fin-Ugur halkından olan *Ziryen*'ler için bir alfabe düzenlemiştir. Finli dilci A. J. Sjögren de 1844 te kirillik esası üzerine *Oset* alfabesini düzenlemiştir.

Eski Batı Yunan alfabesi İtalya'ya geçerek önce *Proto-tyrrhen* (güney Etrüsk bölgesi, M. Ö. VIII. yüzyıl), sonra *Etrüsk* (M. Ö. VII yüzyıl) ve bundan olma *Umbr, Osk* (her ikisi de M. Ö. VI. — V. yüzyıl), *Alpin* veya *Rhet* (M. Ö. II. — I. yüzyıl, *Lugano, Bolzano-Trento, Sondrio*, ayrıca da *Venet* [M. Ö. V. — IV. yüzyıl] çeşitleri) ve *Lâtin* alfabesini doğurmuştur. *Adria* (*Messap* M. Ö. II. — I., *Novilara* M. Ö. VI. — V., *Sabel* M. Ö. VI. ve *Sikul* [Sicilya'da, M. Ö. V. yüzyıl] çeşitleri) ve *Falisk* (Falerii, M. Ö. III. yüzyıl) alfabeleri Etrüsk'ten değil doğrudan doğruya Batı Yunan alfabesinden olmadırlar. En eski örneği M. Ö. aşağı yukarı 600 yılına ait olup 1899 da Forum Romanum'dan çıkarılan siyah bir taş üzerindeki yazıtta görülen ve zamanla Batı kültürünün biricik alfabesi haline gelen Lâtin alfabesi şu çeşitleri göstermiştir: eski devirlerde *capital* (yazmalardaki düz majüskül), *rustica* (kitaplarda kullanılan süslü majüskül), *uncial* (kıvrımlı, yuvarlak majüskül, M. S. III. — IX. yüzyıl), *cursiv* (çabuk yazılabilen basit, iş yazısı; XIII. yüzyıla kadar), *minuscul* (küçük yazı). Basımın icadından sonra da basım yazısı ile *current* denilen el yazısı arasında bir fark gözetilmiş, elyazmalarındaki yazı üslûbu yani «dest» farkına da *ductus* denilmiştir. Ortaçağ yazmalarında milliyetlere göre küçük farklar gösterir şekil ve üslûplar meydana gelmiştir. Cursiv ile uncial yazılarının katışmasından doğan bu millî yazıların başlıcaları şunlardır: *karollu, merovechli, visigot, langobard, anglosakson*, ve *gotik* (yani «barbar»). Bu köşeli *gotik* yazı, *textura, rotunda. bastarda, gotico-antiqua* v. b. gibi çeşitler doğurmuştur. Gutenberg, basımı icadederken bu gotik yazının bir çeşidini kullanmıştır (1450 - 1456). Avrupa'da basımın icadı arifesinde, hâlâ IX. yüzyılın siyah ve sevimsiz karollu yazısı kullanılmakta idi. 1425 tarihlerinde Floransa'da Niccolo Niccoli «yeni karollu» denilen daha güzel bir yazı geliştirdi, ki daha çok Hıristiyanlık'tan önceki eski lâyik eserlerin kopyasında kullanıldığı için *littera antiqua* adını almış, eski yazıya da *gotik* (yani «barbar») denilmiştir. Antiqua yazısı resmî yazılarda dik, resmî olmıyanlarda da eğik yazılırdı. Bugünkü *romain* ve *italik* yazıları bu iki ana tipten olmadır. Gutenberg zamanında Avrupa'da başlıca iki yazı tipi vardı: *gotica* ile *humanistica*. Gotica'dan Alman, İngiliz ve Fransız millî yazı şekilleri çıkmış ve ilk eser de bu tip yaziyle basılmıştır. Humanistica ise bir zaman yalnız İtalya'da kullanılır olmuş, sonra gotik yazıyı Almanya'ya sürerek, bütün Avrupa'ya yayılmıştır. 1464 te bir İtalyan manastırında Conrad Sweynheim ile Arnold Pannartz adında iki Alman papası gotik yazının *fere humanistica* denilen kavisli bir şeklini kullanmışlardı. İtalya'da gelişen bu çeşit humanistica yazısından bugün basımevlerinde gördüğümüz düz ve köşesiz *antiqua* (ve *romain*) yazısı çıkmıştır. Bu modern yazıyı basıma, ilk olarak Nicolas Jonson 1470-80 de Venedig'de uygulamıştır. Öbür yandan bir çeşit cursiv antiqua olan ve eskiden İtalyanlar'ca *cancelleria* (İngilizce: *italic*, Fransızca: *italique*) denilen yazıyı da 1500 de Aldus Manutius icadetmiştir. İrlandalılar'ın «yarım uncial» tipinde olan ve *Erse* denilen millî Lâtin yazısiyle, Almanlar'ın Schwabacher yazı çeşidinden çıkan ve *Fraktur* (= kırık, köşeli) denilen yazısı, Lâtin alfabesinin kolları arasındaki bu farkları bugüne kadar basımda bile devam ettirmektedir.

Eski Germenler'in *Run* (=«sır», M. Ö. I. yüzyıldan başlıyarak; *Markomann, Got, Nordik*, ve *Anglosakson* çeşitleri) denilen ve bir kısmı Yunan-Lâtin kökene bağlanabilen, Keltler'in de *Ogham* (düzenleyicisi: Ogma mac Elathan, IV. yüzyıl) adını taşıyan ve kesin olarak hiçbir kökene doğru izlenemiyen birer büyü yazıları vardı. Gal (Wales) Keltleri ozanları, gelenek olarak anlatıldığına göre, bir zaman *coelbren* (= işaret cubuğu) denilen ve run'lara benziyen bir alfabe kullanırlarmış. Lâtin alfabesi en çok misyonerler tarafından ilkel ulusların türlü dillerine de uygulanarak bütün dünyaya yayılmış bulunuyor. Lepsius'un *Standard Alphabet*'i gibi.

Uzun zaman yazısız kalan veya dillerinin özelliklerine alfabe uyduramıyan küçük milletlerde, ara sıra başka yazılardan ilham alarak yeni alfabeler icadeden kimseler çıkmıştır, bir zaman Arnavutlar'da kullanılan *Elbasan* yazısiyle *Büthakukye* alfabesi ve şimdi Somaliler'de kullanılan *ʿİsmān Yūsuf* alfabesi gibi. Amerikada *Mormon* tarikatının kurucusu Joseph Smith, 1823 te gûya Mormon adında bir peygamberin eseri olan, «gizli» bir yazı meydana koymuştur. Amerika kızılderililerden Cherokeeler'in yazısını şekillendiren Sikwâyi, Afrika'da Bamum oymağının yazısını meydana getiren kıral Njoya, aynı kıtadaki Vailer'in yazısını düzenliyen MºmºIu Duwalu Bukele, Mende zencilerinin yazısını ortaya koyan Kisimi Kamala, Alaska Eskimoları'nın yazısını kuran Neck ve bunu geliştiren Isaac, ve nihayet Kuzeydoğu Asya'da Çukçlar'ın yazısını tertipliyen Tenevil', alfabe esaslarına bağlı olmamakla beraber, «buluş»larını yaparlarken Lâtin, Arap, v. b. zaten var olan yazı sistemlerinden de faydalanmışlardır.

Lâtin alfabesi kullanan milletlerin çoğu, kendi dillerinin isterlerine uyabilmek için, harflerin üstüne, altına veya yanına *diyakritik* (diacritique) işaretler bitiştirip başka ses değerleri temsil eden harfler meydana getirmişlerdir, şimdiki Türk alfabesinde ç, ğ ve ş'de olduğu gibi. Bu amaç için bazı kere harfler grupu da kullanılmıştır: meselâ, ç sesi için Almanlar *tsch*, Fransızlar *tch*, İngilizler *ch*, Macarlar *cs*, Lehliler *cz* bileşimlerini yapmışlardır. Avrupa'da Lâtin esasından olma alfabelerde, diyakritik işaretli harfler şunlardır: 1 — Vokaller: Bunlar vurgulu, kısa, uzun, diftong, açık, kapalı, ön, arka, dudaktan veya genizden olmalarına göre şu şekillerle temsil edilir: *ā, á, à. â, ă, å, ã, ä, ą, æ ē, é, è, ê. ĕ, ě, ė, ë, ę, ī, í, î, ĭ, ı, ï, į, ō, ó. ò, ô, õ, ö ő, ø, œ, ū, ú, ŭ, ü, ű, ů, ų, ý*. 2 — Konsonlar: Bunlar da sızıcı, fışırtılı (chuintant), sürtünük (affriqué), genizden, ön damaktan veya art damaktan olmalarına göre şu işaretlerle gösterilir: *b'. ć, č, ç, d', đ, ď, ġ, ğ, ķ, ĺ, ļ, ŧ, m', ń, ň, ņ, ñ, p', ŗ, ŕ ř, ś, š, ş, ţ, Þ, ť, w', ż, ź, ž*. Bundan başka, bazı alfabelerde uzun vokaller *aa, ee, ii, oo, uu*, gibi çift yazılır, konsonlar da sızıcı, fışırtılı, sürtünük, tumturaklı (emphatique), damaktan, genizden, ön damaktan, genizden veya gırtlaktan olmalarına göre şu bileşik harflerle temsil edilir: *ch, c'h, cs, cz, dd, dh, dz, dž, dj, dź, dż, dsch, ff, gn, gj, gy, ks, lj, ll, ly, ng, ny, nj, ph, rr, rz, rj, sc, sh, sch, ść, sz, szcz, tj, ts, ty, th, tch, tsch, zs, zh, xh*. İçlerine aldıkları harflerin sayısına göre bileşimlere birli (monographe), ikili (digraphe, meselâ *ch*), üçlü (trigraphe, meselâ *tch*), dörtlü (tetragraphe, meselâ *tsch*) v. b. denir.

Diyakritik işaretlerin katılmasiyle Rus alfabesi de İslâv olmıyan birçok milletlerde (Türkler, Osetler, Abhazlar, öbür Kafkas ve Ural-Altay ulusları, Asya Eskimoları v. b.) kullanılmıştır. Sovyetler gününde bir aralık, yine azçok Rus alfabesinden faydalanmak suretiyle, bütün Kafkas ve Ural-Altay milletlerinin yazıları lâtinleştirilmişti. 1939 da çıkan yeni bir kanunla yine Rus alfabesi esasına dönülmüştür. (bk. TÜRK ALFABELERİ).

a ä ā b ƀ в c ç є ɛ d ḑ ď e ē ə ə̄ ə́ f ƒ
g ǵ ɡ ɋ ɑ ɰ h ḩ ɦ ɧ ħ ч ҹ ı ı ɩ r j ǰ ȷ
k ķ l ļ ł ʟ m ɱ n ŋ ƞ o ȯ ɵ o p ꝑ ƥ ꝓ
ɼ q ꝗ r ṛ ɍ s ş ꞩ ʃ ʆ ʅ u ū v ɣ w x ҳ
ж x y z ȥ z ƶ ʒ ɜ ȝ ƅ ƅ ɸ ɸ ɿ ɿ ƃ ' '

Sovyetlerde kullanılmış olan Lâtin esaslı harfler.

Bazı alfabeler hâlâ hece esasını andırır (néo-syllabisme; Habeş, Sanskrit ve Kora alfabeleri gibi), bazı alfabelerde harfler bitişir ve kelime başında, ortasında, sonunda veya tek başına bulunduklarına göre farklı şekiller gösterir (Arapça'da, Süryanca'da ve Uygurca'da olduğu gibi), bazılarında *ligatur* (vesak), yani harflerin birbirine bitişmiş ve kaynaşmış şekilleri vardır (Uygurca'da, Moğolca'da, Mancuca'da, Tibetçe'de, Sanskritçe'de, Pehlevice'de ve kısmen de Arapça'da olduğu gibi), bazıları sağdan sola (bütün İran asıllı ve Samî alfabelerde). öbürleri soldan sağa (Hint, Yunan ve Lâtin asıllı alfabelerde, Samî asıllı hıristiyan Habeşçe dahil), bazıları da yukarıdan aşağıya (*khamaiphoros*), veya sağdan sola (Uygurca gibi) yazılır. Bazı alfabelerin harf sayısı az, bazılarınınki de çoktur (Uygur 20 harf ve ligatur, Fenike, İbranî, Aramî ve Süryanî 22, Pehlevî 23 harf ve 54 ligatur, Yunan 24, Arap 28, Türkiye Türkçesi 29, Osmanlı 31, Amhar 33 ana harf ve 257 hece işareti, Tibet 35 harf ve 97 ligatur, Rus 36, Gürci 38, Orhon 40, Devanagari 49 harf ve 344 ligatur, Telegu 51 harf ve 384 ligatür, v. b.). Doğu alfabelerinde genel olarak yalnız bir şekil vardır, yani majüskül-minüskül farkı yoktur. Bununla beraber, bazı yazılarda, meselâ Arapça'da majüskül şekiller türetme deneyleri yapılmaktadır: Arapça için 1931 de ortaya konulan «hurûf-üt-tâc» gibi. Hemen bütün alfabelerin ilk harfi A'dır; başka harflerle başlıyan da vardır. Habeşçe'de *h*, Runlar'da *f*, eski Arapça'da *ʿayn*, Tibetçe'de *k* gibi. Lâtin alfabesinin, basım harfleri bakımından, sonradan aldığı türlü şekiller (antiqua, cursiva, italica'dan başka: Unger, Walbaum, Breitkopf, Koch, Tiemann v. b. frakturları, küçük majüsküller, Gramond, Granjon, Bodoni, Grandjean, Caslon, Baskerville, Didot v. b. antiqua'ları, mediaeval, grotesque, romain, normade, siyah [Fr. gras, İng. fat, Alm. fett], yarım siyah. gotique, égyptienne, Elzevir, block, v. b.) meselesi, daha çok basım (typographie) tarihini ilgilendirir. Basit gazete romain harflerini ilk olarak İngilizce *Times* gazetesi için S. Morison tertiplemiştir.

Harfler, fonemleri ancak yaklaşık alarak temsil eden işaretlerdir. İnce farkları göstermek için dilciler, özel işaretlerle geliştirilmiş bilimsel alfabeler kullanırlar: 1 — söyleneni bütün ses incelikleriyle kaydetmek, bir yazıyı tarihî imlâsiyle yazmak veya yazısız dillerdeki metinleri yazıya geçirmek için: *fonetik yazı* (notation phonétique, Lautschrift, sound-notation); 2 — bir metnin telâffuzunu aslî alfabesinden başka bir alfabeye (genel olarak Lâtin alfabesine) çevirmek için: *transcription*; 3 — bir metnin tam yazılış şeklini aslî alfabesinden başka bir alfabeye (genel olarak Lâtin alfabesine) çevirmek için: *translitération*. Fonetik alfabelerin sayısı (meselâ: Lepsius'un *Standard Alphabet*'i 1855; Bell'in *Visible Speech*'i 1867; Sweet'in *Organic Symbol*'leri 1877; *Association Phonétique Internationale*'in 1886 dan beri kullandığı sistem; Jespersen'in *Analphabetic Symbol*'leri 1889; W. Schmidt'in *Anthroposl utschrift*'i 1907 ve 1924; Forchhammer'in *Weltlautschrift*'i 1924; sözlük ve ansiklopedilerde kullanılan türlü sistemler, v. b.) çok olduğu gibi, Yunan, Samî (Akkad, İbranî, Süryanî, Arap v. b.), Eski Mısır, Kafkas, Fin-Ugur, Sanskrit, Dravid, Çin, Tibet, İndonezya, Bantu, Amerika v. b., tarihî olarak da Hint-Avrupa (Avesta, Eski İslâvca v. b. dahil) dilleri için fonetik yazı veya çevriyazı sistemleri (bazısı milletlerarası olarak) meydana getirilmiştir. Şimdiye kadar türlü fonetik sistemler uygulanan Türk diyelekleri için genel bir fonetik yazı ve çevriyazı sistemi düzenlenmektedir (Türk Dil Kurumu, 1946).

Fonetik alfabelerin inceliğine karşı, *istenografi* (= «dar yazı»), kısalık esasına dayanarak fonemleri daha yaklaşık ve daha çapraşık olarak temsil eder. Eski Yunanlılar'da *brachygraphie* (= «kısa yazı») veya *tachygraphie* (=«çabuk yazı»), Romalılar'da *Tiron notları*, Yunan-Lâtin «kısaltmalar»ı (abbreviatur), yeni zamanlarda da İngilizce için Bright (1588, ilk modern istenografi), Pitman (1837), Gregg (1888), Almanca için Gabelsberger (1817), Stolze (1841), Deutsche Kurzschrift (1929), Fransızca için Duployé (1860), Delaunay (1868), Türkçe için Devlet İstenografisi (1943), sistemleri, sayısı pek çok olan istenografi (Alm. Kurzschrift; İng. shorthand, karşıtı: longhand) sistemlerinin başlıcalarıdır.

Körler için kullanılan Moon (1847), Braille (1852) v. b., sağır-dilsizler için icadedilen de l'Epée (1776) v. b. alfabeleriyle Morse telgrafı (1837), semafor, pırıldak ve bayrak alfabeleri, şekil ve kullanılan araç bakımından farklı oldukları halde, alfabe prensipi bakımından hep ana dili yazısı üzerine kalıplanmışlardır. Birçok alfabelerde harflere sayı değeri de verilmiş ve bunlar rakam olarak kullanılmıştır. $\sqrt{\ }$ (= r, radix, = kök) Σ, $\int$ gibi matematikte, ve δ (= lira), δl (= thaler, dollar), £, $ gibi ticarette kullanılan işaretler de alfabe harflerinden olmadır,

Yazıt bilgisine *epigrafi*, papirüs bilgisine *papiroloji*, yazmalar bilgisine *paleografi*, sikke bilgisine *numismatik*, berat bilgisine *diplomatik*, mühür ve damga bilgisine *sigillografi* denildiği gibi, güzel yazmaya *kalligrafi*, doğru yazmaya *ortografi*, gizli yazı yazmaya *kriptografi*, basım sanatına *tipografi*, el yazısından karakter incelemeye de *grafoloji* adı verilmiştir.

Alfabe ve Sosyoloji: Ana çizgileriyle alfabe, sosyoloji bakımından ikiye ayrılır: «kullanma yazısı» (Gebrauchsschrift) ve «kült yazısı» (Kultschrift). Başlıca hatırlama ve bildirmeye yarıyan «kullanma yazısı», ticarette, yönetimde ve günlük hayatta görülen yazıdır. «İş yazısı» (Brotschrift, Werkschrift), «süs yazısı» (Akzidenzschrift. Zierschrift) gibi çeşitleri vardır. «Kült yazısı» ise tarih öncesinden ve tarih başlangıcından kalan, bugün de bazı ilkel topluluklarda raslanan ve çok zaman gizli tutulan (Geheimschrift) büyü işaretleri ve grafik yazı-çızı'larıdır.

Alfabe, aynı zamanda milletlerin sosyal ve dinî hayatına bağlı bulunan bir kültür öğesidir. Türkler, VIII. yüzyıldan beri türlü devir ve bölgelerde Şamanizm, Budhizm, Brahmanizm, Hıristiyanlık, Manihaîlik, Musevilik ve

İslâmlık'a, başka bir bakımdan da Doğu ile Batı kültürleri çevrelerinden biri içerisinde bulunduklarına göre farklı alfabeler kullanmışlardır: Orhon, Buddhist-Uygur, Brahman-Uygur, Hıristiyan-Uygur, Manihaî, İbranî. Arap ve Lâtin. Arap yazısı, taşıdığı dinî karakterden dolayı, Fas'tan İndonezya'ya kadar bütün İslâm milletlerin yazısına esas olmuştur: Afrikada Magribî, Mısır, Haussa, Sevahilî; Asya'da Osmanlı, İran, Afgan, Ordu, Malaya, v. b. yazıları gibi. Eskiden Süryanîler'in tek bir millî yazısı varken, mezhepler ayrılınca Nesturî, Yakubî, ve Melkit yazı çeşitleri meydana çıkmıştır. Yine kökeni dinî düşüncelere dayanan sebeplerden dolayı, İslâv milletleri bugün iki farklı alfabe çevresi içindedirler: Katolik Lehliler, Çekler, Slovaklar, Vendler, Slovenler, ve Hırvatlar, Lâtin alfabesi. Ortodoks Ruslar, Sırplar, ve Bulgarlar da kirillik alfabe kullanırlar. Bir aralık, Rus eğemenliğinde bulunan Bielo Ruslar kirillik, Lehistan'daki Bielo-Ruslar'la Avusturya'daki Ruthenler Lâtin alfabe kullanırlardı. Kıptî, Got, ve İslâv alfabeleri de vaktiyle bu din etkisi altında olarak Bizans devri Yunan alfabesinden meydana gelmişlerdi. Uzun zaman Alman kültürüne bağlı bulunan Baltık milletlerinden Litvanyalılar'la Letler, son zamanlara kadar Almanlar'ın Fraktur yazısını kullanıyorlardı. Yazılarının düzenlenmesinden önce, Arnavutlar'ın Katolik kısmı Lâtin, Ortodoks kısmı da Yunan asıllı alfabeler kullanırdı. Fakat alfabe seçimi meselesinde birinci rolü oynıyan daima din değil, bazı kere de kültür olmuştur. Bunun birer misalini Türkler'le Rumenler vermiştir. İslâm kalmakla beraber Doğu kültüründen Batı kültürüne dönen Türkiye Cumhuriyeti 1928 de Lâtin asıllı alfabeyi kabul ettiği gibi, 1860 da da Ortodoks fakat Lâtin asıllı olan Rumenler, kirillik alfabeyi bırakarak Lâtin alfabeyi almışlardır. Hindistan'da İslâm Güceratlılar'ın Hint asıllı alfabesini belirten de din değil, kültür olmuştur. Japonlar'ın Batı kültürünü benimsemeğe başladıkları günlerde, 1885 te, bir zümre bu dili Lâtin harfleriyle (*Rōmaji*, romaci) yazmağa çalışmıştır. (Hepburn, ve Terao sistemleri). Son zamanlarda Çin'de görülen Lâtin asıllı alfabetik *Chao* yazısı (icadeden: Chao Yüan Jên) da bu gruptandır. A. Forke (1906), Çince için 28 ses ve 8 ton işaretinden olma bir alfabe tertiplemiştir. Lâtin alfabesi Uzak Doğu'da Portekiz misyonerleri tarafından Annam'a da sokulmuş bulunuyor; birtakım diyatritik işaretlerle dolu olan bu yazıya *chū quôê ngū'* alfabesi denir. Son zamanlarda İran'da Ebu-l-Kasım Azad Meragi tarafından kurulan «Encümen-i taraftaran-ı elifba-yi âsân» Lâtin alfabesinin kabulünü oneren *Alefbâye âsân* (=kolay alfabe) [Tahran 1946] adlı broşürünü hükümete sunmuştur. Bu sistemde â = آ, c = ج, ç = چ, q = ق, w = ش, x = خ karşılıkları göze çarpmaktadır.

Her alfabenin tarihi birbirinden farklı olmuştur. Bazısı sönmüş, öbürleri yaşamakla beraber yerel kalmış, daha başkaları ise aslî çevrelerini aşarak geniş medeniyet öğesi karakterini kazanmışlardır. Din İbranca'yı, din ile kültür Devanāgarī (Hint), Yunan, Arap ve Lâtin alfabelerini bugün kıtalar boyunca yaymış bulunuyor. Bunların coğrafî alanlarını saptamak gerekirse, şöyle bir tablo çizilebilir: Uzak Doğu'da Çin ideogramlarından, Güney ve Güneydoğu Asya'da Hint alfabesinden, Doğu Avrupa ile Kuzey Asya'da kirillik alfabeden, bütün Batı kültürü dünyasında ise Lâtin alfabesinden çıkan yazı sistemleri hâkimdir ve bunlar medeniyet alfabesidir. Daha hangi alfabeler ölecek veya yeniden doğacak? şimdiki harf şekilleri son ve kesin şekiller midir? alfabe evrimi sona erdi mi yoksa oluşma daha devam edecek mi? veya ileride evrensel bir alfabe (alphabet universel) meydana gelecek mi? sualleri, alfabe tarihçisini ilgilendiren konulardır. Mevcut hiçbir dile bağlı bulunmadıkları için anlamları herkesçe anlaşılır işaretler ve daha çok matematik sembolleriyle (hiyeroglif: Näther 1805; nota: S. de Mas 1863; rakam: Bachmaier 1853; rakam ve başka işaretler: Damm 1876) yazılıp, sadece fikir anlatan «genel dil» ile *basigrafi* (=«genel yazı») denemeleri çoktan yapılmış bulunuyor: Tritheim (1518), Leibniz (1666), Wilkins (1668), Frege (1879), Stöhr (1898), Haag (1930) v. b.

Alfabelerin genel şeklini kestiren bir etki de milletlerin, içinde yaşadıkları maddî kültürün karakteridir. Taş üzerinde yazmağa veya ağaç kabukları ve tahta üzerinde yazı biçip yazmağa mecbur veya alışmış olan milletlerin yazısı, bu işe uyabilmek için — vaktiyle balçık tabletler üzerinde çivi şeklinde yazı işaretleri döşiyen Akkadlılar'ın yazısı gibi — düz çizgili ve köşeli, yani anıtsal (monumental) olmuştur; Orhon Türkleri'nin, eski Germenler'in, ve Minne-Seba (Himyerî)lılar'ın yazısı bu niteliktedir. Buna karşılık, fırça veya kalemle yaprak veya kâğıt üzerine resim boyuyormuş gibi yazı yazan milletler — Uygurlar'da ve birçok milletlerde görüldüğü gibi — girintili çıkıntılı çetrefil yazı kullanmışlardır. Bu bakımdan da alfabe, manevî olduğu kadar maddî kültürün de bir ürünü ve onun aynasıdır denilebilir.

Bibliyografya: A. Auer: *Typenschau des gesammten Erdkreises,* Viyana 1845; aynı müellif: *Alphabete des gesammten Erdkreises,* Viyana 1853; F. Ballhorn. *Alphabete orientalische und occidentalische Sprachen,* Leipzig 18‘9, [14]1906; H. Wuttke: *Geschichte der Schrift* I., Leipzig 1872, [2]1880; K. Faulmann: *Das Buch der Schrift,* Viyana 1878, [2]1880; aynı müellif: *Illustrierte Geschichte der Schrift,* Viyana 1880; I. Taylor: *The History of the Alphabet,* Londra 1883, [2]1889; Ph. Berger: *Histoire de l'Ecriture dans l'Antiquité,* Paris 1891, [2]1892; A. Terrien de Lacouperie: *Beginnings of Writing in Central and Eastern Asia, or Notes on 450 Embryo-Writings and Scripts,* Londra 1894; E. Clodd: *The Story of the Alphabet,* Londra 1900; H. S. Williams: *The History of the Art of Writing,* New York 1903; Y. B. Şnitser: *İllustrirovannaye Vseobşçaya İstoriya Pismen,* Petersburg 1903; T. Danzel: *Die Anfänge der Schrift,* Leipzig 1912, [2]1929; K. Weule: *Von Kerbstock zum Alphabet,* Stuttgart 1915; R. Stübe: *Der Ursprung des Alphabets und seine Entwicklung,* Leipzig 1921; Reichsdruckerei: *Alphabete und Schriftzeichen des Morgen-und Abendlandes,* Berlin 1924; H. Jensen: *Geschichte der Schrift,* Hannover 1925; aynı müellif: *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart,* Hamburg 1935; Ch. Fossey: *Notices sur les Caractères étrangers anciens et modernes,* Paris 1927; H. Degering: *L'Ecriture depuis l'Antiquité jusqu'au Début du XIXe Siècle, avec introduction historique,* Paris 1929; M. Sprengling: *The Alphabet, its Rise and Development from the Sinai Inscriptions,* Chicago 1931; V. Goldschmidt: *Unser Alphabet,* Heidelberg 1932; D. Diringer: *L'Alfabeto nella Storia della Civilità,* Floransa 1937; K. Sethe: *Vom Bilde zum Buchstaben,* Leipzig 1939; A. Schmitt: *Untersuchungen zur Geschichte der Schrift,* Leipzig 1940.

ALFABE (Mus.). Alfabe harfleri, sesleri yazmak için ilk çağlardan beri kullanılmıştır. Eski Yunan musiki yazıları, Yunan alfabesi üstüne kurulmuştur. Bu harfler, yerine göre, düz, yatık veya ters yazılırdı. X. yüzyıla kadar musikî kuramcıları hep bu Yunan harflerini kullanmışlardır. Buna karşılık çalıcılar, VIII. yüzyıldan itibaren, harflerden ayrı bir yazı bulup onu kullanmağa başlamışlardır (bk. BİZANS MUSİKİSİ, NEUMA). X. yüzyılda Yunan harflerinin yerini Lâtin harfleri almıştır. İlk yedi harf olan: A, B, C, D, F, G, yedi diyatonik sesi ifade ediyordu. İkinci sekizli, aynı harflerin küçük şekilleri ile gösteriliyor, üçüncü sekizli için de, üstüste yazılmış küçük

harfler kullanılıyordu. Önceleri bu yedi harf *do*'dan başlıyan dizinin seslerine karşılık alınmıştı. Sonraları *la* dizisi esas kabul edilmiş ve alt tarafa bir perde daha eklenerek, bu da Yunanca *gamma* harfi ile gösterilmiştir. Lâtin harfi nota yazısının bu son şekline «Odon nota yazısı» adı verilir (bk. ODON DE CLUNY).

XI. yüzyılda Arezzo'lu Gui, gene harflerden çıkma yeni bir yazı yaratınca, Odon yazısı yavaş yavaş unutulmağa başlamıştır. Fakat XIV. yüzyılda harf yazısı, org tabulâturu ile yeniden meydana çıkmış ve ölçümlü nota yazısının temelini kurmuştur (bk. TABULÂTUR, ÖLÇÜMLÜ MUSİKÎ). Bu arada, harflerin üst veya alt taraflarına çizgiler ekliyerek seslerin incelik ve kalınlığını gösteren bir metod da meydana çıkmıştır. XVI. yüzyılda yedi harfe, sekizinci olarak *H* de eklenmiş ve *B* harfi si bemole *H* harfi de si bekara karşılık tutulmuştur. Bugün *H* ile birlikte sekiz harf gene sesleri anlatmak için kullanılmakta ise de, harf yazısı artık yüzyıllardan beri tarihin malı olmuştur. Bazı musikî eğitimi metodlarında harf yazısından faydalanılmakta ise de, kullanılan harflerin, eski harfler ile hiçbir ilgisi yoktur.

ALFABE ÖĞRETİMİ. alfabe öğretiminin amacı, okuma ve yazmanın mekanizmasını, yani konuşma dili ile yazı dili arasındaki ilişkiyi kavratmaktır. Bu iş, her türlü öğretimin temeltaşı olarak görüldüğünden, bunun doğurduğu güçlükleri giderme yolunda şimdiye kadar büyük gayretler harcanmıştır. Öğretimin hiçbir bölümü, araştırma ve deneyimler için bu derece konu teşkil etmemiştir.

Okuma ve yazmanın mekanizmasını kavratmak için güdülen yollar ne kadar çeşitli olursa olsun, bunları iki metot halinde toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi işe, yazı işaretlerinin en basiti olan harfleri öğretmekle başlar. Harfleri birleştirerek heceler, bunlarla kelimeler, kelimelerle de cümleler yapar. Bu metot, okuma ve yazma işini âdeta bir toplama işlemi olarak kabul eder. En basit öğelerden başlıyarak, gittikçe daha bileşik şekillere geçtiği için, buna *sentez metodu* denir. Öteki metot, bunun tamamiyle tersi olan bir yoldan yürür: kelime, cümle veya cümlelerden harekete geçerek harflere doğru ilerler. Bu da öğrenenin zihninden bir çözümleme etkinliği istediği için, *çözümleme metodu* adı altında tanınmıştır. Bu iki metoda esas olan düşünceleri ulaştırmağa çalışan ve *karışık metot* veya *kelime metodu* adı verilen yol da, çözümleme metodunun özel şeklinden başka birşey değildir.

Sentez metodu, yüzyıllar boyunca bu alanda biricik yol olarak uygulanmıştır. Bu metodun ilk uygulama şeklinde, harfler öğrencilere adlariyle öğretilmiştir. Harflerin adlariyle sesleri arasında ayrılıklar bulunduğu için, bunların hece ve kelime halinde birleştirilmeleri büyük zorluklar doğurmuştur. Batı memleketlerinde bu şekle karşı ilk tepki, XVI. yüzyılda kendini göstermiştir. Fransa'da Goyt, Almanya'da Ickelsamer, harflerin adlariyle değil, sesleriyle öğretilmesini ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber, bu teklifin geniş ölçüde uygulanması için birkaç yüzyılın daha geçmesi gerekmiştir. Sentez metodu memleketimizde aynı yoldan yürümüştür. Yani bizde de bu metot, önce harflerin adlarının öğretilmesi ile başlamış, bunların seslerinin kavratılmasına çok sonraları geçilmiştir. Alfabe öğretimi bizde yüzyıllarca, *Elifba Cüzü* denilen ve Arapça metinleri okumağa götüren bir kitap üzerinde yürümüştür. Bu kitapta, önce Arapça'nın 29 harfi, bunun arkasından, bu harfleri çeşitli şekilde birleştirmeğe yarıyan araştırmalar, en sonunda da Kur'an sureleri yer almış bulunuyordu. *Elifba Cüzü*'nde Türkçemizde kullanılan seslerden bir kısmının işaretleri bulunmadığı gibi, Türkçe metinler de yoktur. İşte Türk çocukları yüzyıllar boyunca, dilimize uymıyan bu alfabeyi, birtakım tuhaf heceleme tarzlarına başvurarak okumak zorunda kalmışlardır. Bu yol ile Arapça metinleri okumayı öğrenen çocukların Türkçe ibareleri okumaları, tamamiyle tesadüfe bırakılmıştır. Türkçemize uygun ilk alfabe kitabı Kayseri'li Dr. Rüştü tarafından yazılmıştır (1857). Doktor Rüştü, *Nuhbe-tül-etfal* adını verdiği bu alfabesinde, harfleri otuz beşe çıkarmış ve bu suretle hem Türkçe, hem de Arapça metinlerin okunmasını sağlamağa çalışmıştır. Sözü geçen alfabede, Türkçe metinler ile bunların arasına konan La Fontaine'in hikâyeleri yer almıştır. Harfleri sesleriyle öğretme teklifini memleketimizde en önce XIX. yüzyılda ileri süren İstanbul Öğretmen Okulu öğretmenlerinden Selim Sabit, öğretmenler için hazırladığı *Rehnüma-yı Muallimîn* adlı kitabında (1874), bu esası savunmuştur. Selim Sabit, uzun yıllar okunan ve *Elifba-yı Osmanî* adını taşıyan alfabenin önsözünde de bu noktaya önemle dokunmuştur.

Çözümleme metodunun ise geçmişi kısadır. Bu hareketin ilk müjdecilerinden biri ve belki birincisi Radonvilliers adlı bir Fransız'dır. Radonvilliers, dil öğretimi ile ilgili olarak yayımladığı bir eserde (1768), çocuklara okumadığı harflerden değil, kelimelerden başlıyarak öğretmenin doğru olduğunu ileri sürmüştür. Bunun arkasından Nicolas Adam ile Jacotot adlı diğer iki Fransız da aynı düşünceyi desteklemişlerdir. Almanya'da bu hareketin önderliğini XIX. yüzyılda Karl Seltzsam yapmıştır.

Hususiyle XX. yüzyılda bu metot üzerinde çok durulmuş, çocuk ruhbiliminin ortaya koyduğu yeni verilerin ışığı altında bunun, sentez metoduna üstün olduğu iddia edilmiştir. Bugün Birleşik Amerika ve İngiltere'de geniş ölçüde uygulanan bu metot, çocuk ruhunun ayrıntılarından çok bütünlere yöneldiği, kelime ve cümlelerin - taşıdıkları anlam yüzünden - öğrenciler için daha ilgi çekici olduğu ve bu yol ile okuma ve yazma çalışmalarının öteki derslere kolaylıkla bağlanabileceği düşüncelerine dayanmaktadır. Belçika'lı Dr. Decroly, bu metodun yayılması için çok çalışmıştır. Memleketimizde çözümleme metodu etrafında ilk hareket, 1918 de başlar. Bu tarihte, Darüşşafaka öğretmenmenlerinden Nüzhet Sabit, *Kelime Usuliyle Elifba* adlı bir ilk okuma kitabiyle, okumağa, hattâ cümlelerle başlamağı denemiştir. Bu alfabede cümleler hemen kelimelere bölünmekte, harflere ise kitabın sonunda varılmaktadır. 1924 te İstanbul Öğretmen Okulu'nda toplanan «Elifba Kongresi», öteki konular arasında, bu metot üzerinde de durmuş ve bunun hararetli taraflıları çıkmıştır. Bunun içindir ki, aynı yıl ilk okullar için hazırlanan proğramda bu metot, sentez metodu ile yanyana yer almıştır. O zamandan beri memleketimizde çözümleme metodu uygulanmaktadır. 1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulü ve imlâmızın fonetik bir hal alması üzerine, okuma ve yazmanın öğrenilmesi çok kolaylaşmıştır.

Burada, okuma başlangıcı ile yazma başlangıcı birarada gözden geçirilmiştir. Bu, okuma ile yazmanın daima paralel olarak öğretildiği anlamına gelmez. Bu iki eylemin birbiriyle ilişkisi bakımından evrimi incelendiği vakit, bazı kere yazmanın ihmal edildiği, bazı kere de bunların birbirinden ayrı olarak öğretildiği, bu takdirde ise okumanın veya yazmanın ileriye geçirildiği görülür. Sonunda metotçular bu iki çalışmanın birbirini destekliyeceğini düşünerek

bunları birarada yürütmeye başlamışlardır. Okuma ve yazmanın hangi çeşit yazı (kitap yazısı, elyazısı) üzerinde öğretileceği de uzun tartışmalara sebebolmuştur. Bazı kere okumanın kitap, yazmanın da elyazısı ile yürütülmesi istenmiş, bazı kere de her ikisinin aynı çeşit yazı üzerinde yapılması ileri sürülmüştür. Bu sonuncu halde, hem okuma, hem de yazma. ya kitap yazısına, yahut da elyazısına dayanılarak öğretilmektedir. Memleketimizde okuma ve yazma başlangıcı için esas olarak tek yazı (temelyazı) olmak üzere büyük kitap harfleri kabul edilmiştir. Bundan yavaş yavaş elyazısına geçilmektedir.

Sentez metodu ile çözümleme metodu etrafındaki tartışmalar hâlâ devam etmekle beraber genel gidiş, çözümleme metodu doğrultusundadır. Alfabe öğretimine hangi harflerle başlanacağı hususu da çözülmiyen durumunu henüz muhafaza etmektedir.

ALFABE SIRASI (Diplomaside), milletlerarası toplantılarda oturma ve antlaşmalarda devletlerle temsilcilerinin anılma ve imzalama yerlerinin, temsil olunan devletlerin adlarındaki ilk harflerin alfabedeki sırasına göre saptanması. Ön gelme, eskiden devlet başkanlarının sanlarına göre belirtilir, imparatorlar kırallardan, kırallar cumhurbaşkanlarından önde tutulurdu. Demokratik fikirler geliştikten ve büyük küçük ayrılığı yapılmaksızın bütün devletlerin haklarda eşitliği prensipi genel olarak kabul edildikten sonra, ön gelmede alfabe sırası esas tutulmaktadır. Bu sıra, önceleri Fransız alfabesine ve devletlerin bu dildeki adına göre idi. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu O veya E harfinde değil, Turquie diye anıldığı için T harfinde, Amerika Birleşik Devletleri E (Etats-Unis) harfinde yer alırlardı. Amerika Birleşik Devletleri, Lahey Barış Konferans'ında (1907) Paris Barış Konferansı'nda (1919) Washington ve Londra deniz konferanslarında (1921, 1930, 1936) A harfinde; İngiltere Lahey, Londra ve Montreux konferanslarında G (Grande Bretagne). Paris ve Washington Konferanslarında B (British Empire) harflerinde, Chigaco havacılık (1944) ve San Francisco Birleşmiş Milletler (1945) konferanslarında U harfinde (United States, United Kingdom) yer almışlardır. Çekoslovakya'da, Fransızca adına göre T harfinde yer alırken son iki konferansta İngilizce'de adı C ile başladığı için bu harfte oturmuş ve imzalanmıştır.

ALFABETİK KATALOG (Bibliyotekçilikte), eserleri, yazarlarının soy adlarına; anonim olanları, taşıdıkları adlara göre alfabetik sıraya sokan katalog. Bu suretle alfabetik katalog, yazarının adı bilinen telif bir eserin veya adı belli anonim bir eserin bibliyotekte kolaylıkla bulunmasını sağlar. İki veya üç yazarlı telif eserlerle tercüme eserlerde ikinci veya üçüncü yazarın; eseri bir dilden diğer bir dile çeviren mütercimin veya mütercimlerin adlarını taşıyan işaret fişleri; ayrıca telif eserlerin adlarına göre çıkarılacak kitap fişleri ve bunların tamamlayıcı adlarına göre hazırlanacak işaret fişleri, eserlerin asıl fişlerine başvurulmasını mümkün kılarlar ve bu suretle telif, tercüme veya anonim bir eserin, hangi unsurla aranırsa aransın, katalogda zaman kaybedilmeksizin bulunmasına hizmet ederler. Kitap fişlerinin ve geniş ölçüde işaret fişlerinin kullanılması, alfabetik kataloğa daha fazla zaman ve enerji harcanmasını gerektirir. Fakat bu tarzda ortaya konulacak katalog, bibliyotek hizmetlerinde büyük kolaylıklar sağlar. Alfabetik katalogların ne suretle meydana getirileceklerini saptıyan kurallar, enstrüksiyonlarda toplanır. Memleketimizde bu iş için henüz resmî bir enstrüksiyon meydana getirilmemiştir. Yabancı memleketlere ait bellibaşlı millî enstrüksiyonlar şunlardır: Almanya'da *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken* (1899); Amerika ve İngiltere'de *Catalogue Rules; Author and Title Entries* (1908); Fransa'da *Instructions élémentaires et techniques pour la mise et la maintien en ordre des livres d'une bibliothèque* ve *Usages suivis dans la rédaction du Catalogue Général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale.*

ALFABETİK SIRA (Bibliyotekçilikte), alfabetik katalogların meydana getirilmesi sırasında gözönünde tutulan harf sırası. Alfabetik sıra, bibliyotek kataloglarının hazırlanmasından başka, harf sırasına sokulmaları gereken her türlü yazılı ve basılı belgelerin, metinlerin, notaların, plâkların, filimlerin, proje ve plânlarla benzerlerinin tasnifinde; ansiklopedilerin, bibliyografya ve biyografyaların, sözlüklerin, her türlü indekslerin meydana getirilmesinde işe yarar.

Lâtin harflerini kullanan milletlerde başvurulacak harf sırası lâtin alfabesinin bütün şekillerini kapsamalıdır: a, b, c, ç, d, e, f, g, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, q, r, s, ş, t, u, ü, v, w, x, y, z. Bu grupa girmiyen aksanlı ve işaretli harfler ve çeşitli transkripsiyon sistemlerinin işaretlerini taşıyan harfler, üzerlerinde herhangi bir işaret yokmuş gibi işleme tâbi tutulur ve œ gibi birleşik harfler, iki ayrı harf sayılabilir.

Lâtin harflerini kullanmıyan milletlere ait yazar ve çeviren adları ile kitap ve belge başlıkları, transkripsiyon usuliyle Lâtin harflerine çevrilerek alfabetik sıraya sokulur.

Kişi adlarında alfabetik sıraya giren ilk öğe, soy adıdır. Soy adı aynı olan yazarların ve çevirenlerin adları, ikinci öğe olan öz adlariyle sıraya sokulur. Soy adı taşımıyanlar da, tanınmış sanları, lâkapları veya doğrudan doğruya öz adlariyle alfabetik sıradaki yerlerini alırlar. Eser adlarında başlıkların ilk bağımsız öğesi gözönünde tutulur. Kelime başlarındaki veya ortalarındaki harf-i tariflerle terkiplerde bulunanlar alfabetik sıraya girmezler. Rakamlar, yazı ile yazılmış gibi işleme tâbi tutulur.

ALFABETİZM: bk. ALFABE.

ALFANO, Franco (doğ. 1876), İtalyan bestecisi ve pianisti. Napoli ve Leipzig konservatuvarlarında yetişmiş, ününü ilk olarak, Tolstoy'un tanınmış eserinden çıkardığı *Risurrezione* [1904] adlı verist operasiyle kazanmıştır. Sonra verist okuldan ayrılarak, İtalyan senfonik müziğinde yenilikler yapmıştır. (*Suite romantica* [1909], *Sinfonia in mi* [1912]). *L'ombra di Don Giovanni* [1914] ile *La Leggenda di Sakuntala* [1921] dramatik kompozisyonları meydana getirmiştir. A. nun oda müziği parçaları arasında *Quartetto in re* [1918, yaylı sazlar için] ile *Sonata* [1923, keman için], önemlidir. Son eserleri arasında, *Sonata* [1924, viyolonsel için], yaylı sazlara mahsus ikinci bir *Quartetto* [1926] ve bir perdelik *Madonna Imperia* [1926] komik opera vardır. A., Puccini'nin bitiremediği *Turandot* adlı operasını da tamamlamıştır. A. 1916-23 yıllarında Bologna, 1923 ten sonra da Torino konservatuvarı müdürlüğünde bulunmuştur.

ALFARD [Arap. *el-ferd* = bircik], Suyılanı (Hydra) takımyıldızının 2. kadirden α yıldızı.

ALFARO, Eloy (1842 - 1912), Ekvator cumhurbaşkanı. Askerlikten yetişmiştir. Liberal Parti'den olup Garcia Mareno'nun siyasetine karşı çalışmış, bu diktatörün öldürülmesi (1876) üzerine memleketten kaçmak zorunda kalmıştır. Fakat Konservatifler erki ellerine aldıkları vakit, yeniden uğraşmaya başlamış ve 1895 te utkulu olarak Quinto'ya girmiştir. Bunun üzerine «*Milletin Yüksek Şefi*» adı ile memleketi yönetmeye başlamış ve 1897 de Cumhurbaşkanı sanını almıştır. 1901 de bu görevden ayrılmışsa da, 1906 da yeniden erki eline almış, fakat 1912 de öldürülmüştür.

ALFELD, Almanya'da Harz dağının kuzeybatısında bir yönetim bölümü ve Leine ırmağı üzerinde 7 221 nüfuslu bir kasaba.

ALFENİD, içinde % 60 bakır, % 30 çinko, % 10 nikel bulunan ve üstü gümüşle kaplanmış bir alaşım.

ALFEUS (Alpheus), kabuklular (Crustacea) sınıfının on ayaklılar (Decapoda) alttakımına bağlı karidesler (Carididae) familyasının bir cinsi. Çok sayıda türleri vardır ve bütün denizlere yayılmışlardır. *Alpheus dentipes* Akdeniz'de ve *A. ruber* Atlas Okyanusu ile Akdeniz'de yaşar.

ALFHEIM [*alfhaym* ok.] veya **ALFHEIMR,** veya **ALFAHEIM,** Alfrlar(b. bk.) ın oturduğu yer. Edda'nın Grimnismal'ine göre Aslar bu yurdu, tanrı Freyr'e armağan etmişler. Snorri'ye göre Ljósalfar'ın yurdu Alfaheim Valhal'ın yakınında Urd çeşmesi ve Yggdrasil ağacının yanında bulunmaktadır.

ALFIDA: bk. ETHELDRITHA.

ALFIERI [*alfyēri* ok.], **Carlo Alberto** (1827 - 1897), İtalyan yazarı ve siyaset adamı. Risorgimento'nun redaktörü ve millî düşüncelerle dolu *La realtà delle speranze italiana* (İtalyan umutlarının gerçekliği) [1856] adlı büroşürün yazarı olarak milliyet hareketlerine katılmış, daha sonra Cavour'un emri altında subaylık etmiş ve 1857 de Piemonte Parlâmentosu'na saylav seçilmiştir. 1870 te senatoya giren ve mutedil liberallerden olan A., Üçlü Bağlaşma'nın aleyhinde çalışmıştır. Siyasî düşüncelerini *L'Italia liberale* (Liberal İtalya) [1872] adlı eserinde bir araya toplamış, bundan başka 1780 de *Conservazione, libertà, democrazia* (Muhafazakârlık, hürriyet ve demokrasi) ile 1791 de *l'Italia fà senno* (İtalya kendine geliyor) adlı iki kitap daha yayımlamıştır. 1872 de Floransa'da «Associazione Italiana di educazione liberale» (İtalyan liberal eğitim birliği) i ve «Scuola di scienze sociali» (Sosyal bilimler okulu) nu kurmuştur. 1924 te üniversite ile birleştirilen bu okul, kurucusunun babası onuruna «Istituto Cesare Alfieri» (Cesare Alfieri Enstitüsü) adını almıştır.

ALFIERI, [*alfyēri* ok.], **Dino** (doğ. 1886), İtalyan diplomatı. Faşist Partisi'nin ilk üyelerinden biridir. 1929-32 Korporasyon Bakanlığı danışmanlığını yaptıktan sonra, 1936 da elçi olarak papanın yanına ve 1940 ta Berlin büyükelçiliğine gönderilmiştir.

ALFIERI [*alfyēri* ok], **Vittorio, Kont** (1749-1803) ünlü İtalyan trajedi yazarı. Asi'de doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Gençliğini gezmekle geçirmiş, bu suretle İtalya, Fransa, İngiltere, Holânda, Almanya, Danimarka, İsveç, Rusya, İspanya ve Portekiz'i tanımıştır. Bütün bu memleketleri, kendi söylediğine göre «Vandal ruhu» ile ve daha çok hareket ihtiyacı ve isteğiyle dolaşmıştır. Nihayet 1775 te yazdığı *Cleopatra* adlı tragediası ile yazı hayatına başlamıştır. 1777 de Albany kontesi Louisa ile tanışmış ve hayatının sonuna kadar ona bağlı kalmıştır. Alfieri, ününü tragedialarına borçludur. Nazım ve nesrinin taşıdığı ahlâkî ve siyasî değer, kişiliğine ayrı bir kıymet kazandırmıştır. Önce Fransız dilinde yazdığı bazı eserlerinde, klâsik Fransız tragediasının etkisi altında kalmış, bunların psikolojik niteliklerini mübalâğalı bir şekilde değiştirmek, monologları çoğaltmak, ikinci derecedeki kişileri azaltmak, hattâ kaldırmak suretiyle, çok geri olan İtalyan tragediasına olgunluk kazandırmış ve ona aynı zamanda millî bir özellik vermiştir.

ALFIERI

Fikir alanında İtalyan ihtilâlinin habercilerinden sayılır. Hürriyet aşkı, istibdat düşmanlığı, yazılarındaki lirik coşkunluk, devrinde büyük yankılar uyandırmıştır. Başlıca eserleri arasında *Saul* en önemlisi olarak bilinir. Bundan başka *Filippo II., Bruto secondo, Antigone, Virginia, Agamemnone, Oreste, Rosmunda,* gibileri 1783 le 1785 arasında yazılmıştır. *Autobiografia*, yahut *Vita* yani kendi hayatını anlatan eser önemlidir ve bugün artık İtalyan klâsikleri arasındadır. 1797 de başladığı bu eseri 1803 te bitirmiştir. Bundan başka *Della tirannide* (İstibdada dair) [1777], *Misogallo* (Fransız düşmanı) [1785] gibi siyasî eserler de yazmıştır.

ALFIERI DI SOSTEGNO [*alfyēri di sostęnyo* ok.], **Cesare** (1799 - 1869), İtalyan devlet adamı. Kıral Carlo Alberto zamanında Sardinya'lı liberallerin liderliğini yapmış, İtalyan birliğinin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Diplomasi mesleğinde çabuk yükselen A. üniversitelerin düzlenmesi ödevini üzerine almış, 1847 de millî eğitim bakanı olmuş ve ertesi yıl iki ay kadar başkanlık yapmıştır. Daha sonra Senato'ya girerek 1856 - 60 Senato başkanlığı görevinde bulunmuştur.

ALFIREZ [*alfireth* ok.], İspanyolca'da, Arapça *el-faris* (atlı) kelimesinden geldiği sanılan bir söz. «Sancak taşıyan atlı» demektir. İtalyanca *alfiere* kelimesi de küçük rütbeli subay, donanmada en kıdemsiz subay anlamına gelir. Bu anlamiyle satranç oyunundaki *fil*'in de Arapça *el - fil* den gelmesi muhtemeldir.

ALFİTOBİUS (*Alphitobius*), kınkanadlı böceklerden karaböcekler (Tenebrionidae) familyasının bir cinsi. Küçük ve uzun vücutlu olan bu böceklerin renkleri siyah ile kahve rengi arasında değişir ve parlaktır. Kanadları kısacadır. *A. piceus* adlı türü fırınlarda un çuvallarında yaşar. Çürüyen bitkiler içinde bulunur. Güney Avrupa'da yaşarlar.

ALFONSİNA, 925 numaralı küçük plânet. 1820 de keşfedilmiştir.

ALFONSO, Aragón, Asturio, Castilla ve León, İspanya, Napoli - Sicilya, ve Portekiz kıralları.

ARAGÓN kıralları: 1 — **Alfonso I.**, [**Savaşkan** diye anılır] (hük. 1104 - 34), León ve Castilla kıralları sırasında A. VII. diye anılır. 29 meydan savaşı vermiştir. 1118 de Saragossa (Zaragoza) yı Müslümanlar'ın elinden alarak devletinin merkezi yapmıştır. Eski eşi olan Castilla prensesi Urraca'ya karşı, memleketini elinden almak için, savaşmış, fakat bir başarı sağlıyamamıştır.

2 — **Alfonso II.**, [**Bâkir** diye anılır] (hük. 1162-96), Barcelona kontu Ramón Berenguer IV. ün oğludur. Araplar'a karşı savaşarak onları Ebro'nun güney bölgelerinden geri atmış ve Roussillon kontluğunu kazanmıştır.

3 — **Alfonso III.** (hük. 1285 - 91), 1287 de Minorka'yı almıştır. Memleketin büyüklerine karşı mukavemet gösteremiyerek onlara ve şehirlere birçok haklar vermek zorunda kalmıştır. Zamanı hemen hemen sürekli karışıklıklar içinde geçmiştir.

4 — **Alfonso IV.** (hük. 1327 - 1336), çok gevşek bir hükümdar olup zamanı pek sönük geçmiştir.

5 — **Alfonso V.**, [**Âlicenap** diye anılır] (1416-58), Napoli ve Sicilya kıralı olarak Alfonso I. diye anılır. «Âdil» Ferdinand'ın oğludur, 1421 de Louis III. d'Anjou'-ya karşı Napoli kıraliçesi Giovanna II. ye yardım etmiştir. Bunun üzerine kıraliçe onu evlât edinmiş, fakat çok geçmeden araları açıldığından onun yerine Louis III. ü almıştır. Kıraliçenin ölümünden sonra yerine geçen René d'Anjou'ya karşı savaşa devam etmiş, fakat Genovalılar tarafından yenilip yakalanarak Milano'ya getirilmişse de, beş ay sonra serbest bırakılmış ve sonunda Napoli'yi almıştır (1442). Klâsikleri çok seven A., bir kitaplık ve İtalya'nın ilk humanist akademisini kurmuştur.

ASTURIA kıralları: 1 — **Alfonso I.**, [**Katolik** diye anılır] (hük. 739 - 757), İspanya kırallarının ilkidir. İslâmların İspanya'yı almalarından sonra Gotilar tarafından kıral ilân olunduğu ve Katalonya dukası Pedro'nun oğlu olduğu söylenir. İslâmlara karşı savaşarak onları Galicia, León ve Castilla'dan çıkardığı naklolunur.

2 — **Alfonso II.**, [**Bâkir** diye anılır] (hük. 791-842), zamanının olayları hakkında kesin bilgi yoktur. Oviedo'yu devletinin merkezi yapmıştır. Söylendiğine göre İspanya'nın koruyucu patronu olan havarîlerden Yakup'un mezarı, onun devrinde Santiago Compostela'da bulunmuştur.

3 — **Alfonso III.**, [**Büyük** diye anılır] (hük. 866-912), İspanya'nın belgelere dayanan gerçek Ortaçağ tarihi bu kıralla başlar. Zadegânla uğraşarak kırallık mevkiini kuvvetlendirmiş, islâmlara karşı yaptığı savaşlarda bazı başarılar elde etmiş, fakat oğullarına yenilerek 909 da kırallıktan çekilmek zorunda kalmıştır.

4 — **Alfonso IV.** (hük. 924 - 931), zayıf bir adam olup kırallığı kardeşi Ramiro'ya bırakmış ve bir manastıra çekilmiştir. Bir zaman sonra yeniden kırallığa geçmek amaciyle Ramiro'ya karşı yürümüş, fakat yenilip gözleri kör edildikten sonra Sahagun manastırında ölmüştür.

CASTILLA ve LEÓN Kıralları: 1 — **Alfonso V.**, [**Asîl** diye anılır] (hük. 999 - 1028), asker ve devlet adamı vasıflarını taşıyan A., iç karışıklıklara ve islâmlara karşı savaşarak kırallığı kuvvetlendirmiş, Vizeu şehri (Kuzey Portekiz) kuşatmasında ölmüştür.

2 — **Alfonso VI.** (1065 - 1109), Galicia, Asturia, León ve Castilla kıralıdır. Kuvvetli bir kişiliği olup hakkında birçok efsaneler vardır. Yedi yıl kuşattıktan sonra Toledo'yu almış (1085) ve burayı devletinin merkezi yapmıştır. İslâmlarla yaptığı Zalaca meydan savaşında (1086) yenilerek, almış olduğu yerlerin büyük bir kısmını geri vermek zorunda kalmıştır. 1108 de yine islâmlarla yaptığı Uclés meydan savaşında biricik oğlu öldüğünden, kendisinden sonra yerine kızı Urraca geçmiştir.

3 — **Alfonso VII.**, [**İmparator** diye anılır] (hük. 1126 - 1157), Navarra ve Aragon'da kazandığı zaferler üzerine İmparator sanını almıştır. Anası Urraca'nın yerine kırallığa geçmiş, Andalusia'da aldığı yerleri yine islâmlara bırakmak zorunda kalmıştır. 1156 da Alcantara tarikatını kuran A., devletini iki oğluna pay ederek, Sancho III. e Castilla'yı, Fernando II. ye de León'u vermiştir.

4 — **Alfonso VIII.**, [**Âsîl** veya **İyi** diye anılır] (1158 - 1214), yalnız Castilla kıralı. Sancho III. ün oğludur. Çocukluğundan faydalanarak memleketine giren komşu hükümdarları yenerek kırallığını kuvvetlendirmiş, hıristiyan prenslerle dışarıdan gelen haçlılardan meydana getirdiği kuvvetlerin başına geçerek, 1 212 de Las Navas de Tolosa meydan savaşiyle islâmlara karşı büyük bir başarı kazanmış olduğundan, İspanya tarihinde çok ünlü bir yeri vardır. İspanya'da islâmlara kesin darbeyi vuran odur. Gasconia kontluğunu, Vizcaya (Biscaya) ve Guipúzcoa'yı kazandığı gibi, kızını León kıralı Alfonso ile evlendirerek bu kırallığın da Castilla'ya katılmasını hazırlamıştır. İspanya'nın ilk üniversitesini Palencia'da kurmuştur (1208).

5 — **Alfonso IX.** (hük. 1188 - 1230), yalnız León kıralı. Fernando II. nin oğludur. Alfonso VIII. in kızı Berengere ile evlenmiştir. Bunun sonucu olarak oğlu Fernando III. zamanında Castilla ve León kırallıkları birleştirilmiştir.

6 — **Alfonso X.**, [**El Sabio** = «**Bilge**» diye anılır] (doğ 1226, hük. 1252 - 1284), Castilla ve León Kıralı. Fernando III. ün oğludur. 1257 de aynı zamanda Germanya kırallığına seçilmiş, fakat hiçbir zaman Almanya'ya gitmemiştir. İslâmlardan Cádiz'i (1265) ve bağlaşığı olan Aragón hükümdarından Murica'yı almıştır. Oğlu Sancho ile tutuştuğu bir savaş sonunda kırallıktan indirilmiştir (1282). Hükümdar olarak kuvvetli bir kişiliği olmıyan A., zamanının en aydın ve bilgin prensi idi. Astronomide derin bilgisi olup 1248 - 52 de «Alfonso cetvelleri» ni yapmış, 1265 te *Las siete partidas* (Yedi kısım) adiyle kanunları toplatmıştır. Bundan başka *Cronica general* (Genel kronik) [1906 da Menendez Pidal tarafından yayımlanmıştır] adiyle İspanya'nın ilk genel tarihini ve *Grande y general estoria* (Büyük ve genel tarih)i yazdırmaya başlamış, Yahudi bilginlerine *İncil'i* İspanyolca'ya çevirtmiştir. Kendisi Galicia diyeleği ile *Cantigas de Santa Maria* (Meryem ilâhileri) adlı şiirini yazmıştır.

7 — **Alfonso XI.** (hük. 1312 - 1350), Fernando IV. ten sonra kıral olmuştur. Zadegânın nüfuzunu kırmış ve şehirlerde kıralın nüfuzunu kuvvetlendirmiştir. İslâmların Fas'tan yaptıkları son hücumu, Salado meydan savaşı ile durdurmuş (1340), 1344 te Algeciras'ı almış, fakat Cebelüttarık'ın kuşatılması sırasında vebadan ölmüştür.

İSPANYA kıralları: 1 — **Alfonso XII.** (1857-1885), bütün İspanya'nın ilk kıralı. Kıraliçe Isabel II. ile İspanya prenslerinden Fernando Francisco de Assi'nin oğludur. 1868 ihtilâli üzerine ana ve babasiyle birlikte İspanya'dan kaçarak Paris'e gitmiş, Viyana ve Sandhurst (İngiltere) te öğrenimini tamamladıktan sonra 1874 te çekilen

anasının yerine, general Martinez Campos tarafından kıral ilân olunmuş ve Madrit'e girmiştir (14 ocak 1875). 1876 da topladığı İspanya millî meclisi (Cortes), yeni bir anayasa çıkarmıştır. Alfonso, Intransigentlar ve Karlistler diye iki partiye ayrılan memleketin güney ve kuzey kısımlarını yatıştırmaya çalışmış, Karlistler'e karşı girişilen savaşta kısa bir zaman başkomutanlığı üzerine almıştır. 1879 da ikinci defa olarak Avusturya arşidüşesi Maria Christina ile evlenen A., 1885 te ölmüş, oğlu ve ardası ise ölümünden sonra dünyaya gelmiştir.

2 — **Alfonso XIII.** (1886 - 1941), A. XII. nin oğlu olup 1902 ye kadar anasının naipliği altında kalmıştır. Bu naiplik zamanının en önemli olayı, Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında çıkan ve İspanya'ya, Filipinler'le Küba'nın kaybına mal olan 1898 savaşıdır. 1904 te Fransa ile Fas Antlaşması'nı imza eden A., 1905 te Paris'te ve 1906 da Madrit'te olmak üzere iki defa suikasta uğramış, fakat yaralanmaksızın kurtulmuştur. İç siyasette ayrı ayrı partiler arasında denge kurmağa çalışmış, sosyal ve dinî akımlara karşı koymamıştır. Dış siyasette İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmak eğilimini göstermiş, fakat Birinci Dünya Harbi sırasında İspanya'nın tam tarafsızlığını muhafaza etmiştir. Fas'taki yenilgilerden sorumlu tutulmak istenen general Primo de Rivera ile Parlamento arasında çıkan anlaşmazlıklar karşısında, generale diktatörlüğü kurmakta (1923) yardım ettiğinden, 1931 ihtilâlinde tahttan indirilerek memleketten sürülmüş ve İspanya'da Cumhuriyet ilân olunmuştur.

ALFONSO XIII.

NAPOLİ VE SİCİLYA kıralları: 1 — **Alfonso I.**, Aragon kıralı Alfonso V. Âlicenap (b. bk.) tır.

2 — **Alfonso II.** (ölm. 1496). Napoli kıralı (1494-95). Fransa kıralı Charles VIII. tarafından kırallıktan atılmış ve Mezarra (Sicilya)da ölmüştür.

PORTEKİZ kıralları: 1 — **Alfonso I.**, (Portekizce: AFFONSO [*afõsu* ok.]) [**Fatih** diye anılır] (1110 - 1185), ilk Portekiz kıralı (1139). Burgundya prensi ve ilk Portekiz kontu Heinrich'in oğlu olup 1112 de Castilla prensi olan anasının naipliği altında Portekiz kontluğuna geçmiş, 1128 de yönetimi eline alarak 1139 da islâmları yenmiş ve kıral sanını almıştır. 1147 de Lizbon'u ele geçirmiştir.

2 — **Alfonso** (Affonso) **II.**, [**Şişman** diye anılır] (1185 - 1223), 1211 de babası Sancho I. in yerine geçmiştir. Ünlü bir yönetimci olan A., kilise malları yüzünden ruhban ile mücadeleye tutuşmuş ve aforoz edilmiş olduğu halde ölmüştür.

3 — **Alfonso** (Affonso) **III.** (1210 - 1279), 1248 de ağabeysi Sancho II. nin yerine geçmiştir. Bir yandan islâmlara karşı savaşırken, öte yandan babası gibi kilise ile mücadele etmiş ve aforoz edilmiştir. Algavres'i Araplar'dan almıştır.

4 — **Alfonso** (Affonso) **IV.**, [**Uslu** veya **Mağrur** diye anılır] (1290 - 1357), 1325 te babası Deniz'in yerine geçmiştir. Castilla kıralı Alfonso XI. ile savaşarak Tarifa'de ona yenilmiştir (1340). Gizli olarak oğlu Pedro ile evlenen Iñez de Castro'yu işkence ile öldürdüğünden oğlu ile arası açılmış, bütün memleket Pedro tarafından yakılıp yıkılarak kana boyanmıştır.

5 — **Alfonso** (Affonso) **V.**, [**Afrikalı** diye anılır] (1432 - 1481), 1438 de babası Eduard onun yerine geçmiştir. Zamanında amcası Gemici Henrique'nin denizde keşif seferlerine devam olunmuş ve Portekiz'in sonraki sömürgelerinin temelleri atılmıştır. 1458 de doğrudan doğruya kendisi önemli bir donanma ile Afrika'ya geçerek Berberler'den Alcazar (1458), Arzilla ve Tanca'yı (1471) almıştır. Castilla üzerinde hak iddia ederek kıral katolik Fernando'nun üzerine yürümüş, fakat Toro meydan savaşını kaybetmiştir (1476). Bir kitap halinde toplattığı kanunlar, sonradan basılmıştır (1792).

6 — **Alfonso** (Affonso) **IV.** (1643 - 1683), Braganza hanedanından gelen ikinci Portekiz kıralı. 1667 de babasının yerine geçmiş, fakat kabiliyetsizliği yüzünden karısı ile kardeşi tarafından tahttan indirilerek Terceira adasına sürülmüş ve bu olayı Cortes de onaylamıştır (1668). Kardeşi Pedro'nun naipliği zamanında kazanılan Ameixial (1663) ve Villaviciosa (1665) zaferleri üzerine İspanya, Portekiz'in bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.

ALFONSO CETVELLERİ (Tabulae Alphonsinae), Castilla kıralı Alfonso X. un 50 kadar islâm, hıristiyan ve yahudi bilginini Tuleytule(Toledo)de toplıyarak hesaplattırdığı astronomik cetveller. 1252 de Alfonso X. a sunulan ve ilk defa 1483 te Venedik'te basılan bu cetveller Ptolemaios sistemine göre hesaplanmış olup doğruluk dereceleri, uzun zaman gerçek değerinden üstün tutulmuştur.

ALFORD [*ǫlfırd* ok.], **Henry** (1810-1871), İngiliz din adamı ve şairi. Cambridge Üniversitesi'ne profesör ve Canterbury kilisesine papaz olmuştur. 50 cilde yakın eser yazmıştır. Ahd-i Cedit'in Yunanca metninin tenkindli yayımı bunların en önemlisidir. (4 cilt, 1844 - 1861). Yunanca'dan tercümeleriyle vaızları, etütleriyle şiirleri vardır. Bestelenmiş birçok ilâhileri halk arasında yayılmıştır.

ALFÖLD [*ǫlföld* ok.; = alçak ülke], büyük bölümü Macaristan'da olan Karpat yayı içindeki çukurova. Macaristan Ortadağları ile ikiye bölünmüş olup birisine Küçük Alföld, diğerine Büyük Alföld denir. Genç birikintilerle doldurulmuş, çok yeri löslerle örtülmüş bir çöküntü alanıdır. Eski bir masifin artıkları yüzeyde görülür. Burası Tuna ve Tisa (Tisza) nehirleriyle biribirine eşit olmıyan ve az çok farklı gelişmelere alan olmuş bulunan üç bölüme ayrılır. Tuna ile Tisa arasında sürekli bir lös örtüsü vardır ki çok yerde rüzgârların sürüklediği kumlarla örtülmüştür. Kenar bölümler 1919 dan sonra komşu devletlerin eline geçmişti. Tisa ile Tuna'nın düzenlenmesi ve geniş bataklıkların kurutulması A. ü çok geniş bir tarım alanı haline koymuştur. Burada buğday, mısır üzüm, meyva ve sebze yetiştirilmekte ve çok miktarda hayvan beslenmektedir. Macarlar'ın asıl yerleşme alanı olan A. de köy karakterli şehirlerin tam örnekleri vardır.

ALFÖLDI [*ǫlföldi* ok.] **András** (doğ. 1895), tanınmış Macar arkeologu, 1930 dan beri Budapeşte Üniversitesi profesörü. Macarlar'dan önce Karpatlar bölgesinde yaşıyan Romalılar ile Hunlar'ın ve genel olarak Türkler'in maddî kültürüne ait araştırmaları, arkeolojide yeni bir çığır açmıştır. Başlıca eserleri: *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* (Pannonya'da Roma eğemenliğinin çöküşü) [1924], *Letetek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*(Hunlar devrine ait buluntular ve bunların etnik bakım-

dan ayırdedilmesi) [1932], *A tarchan méltóságnév eredete* (Tarhan rütbe adının kökeni) [Magyar Nyelv (Macar dili), cilt XXVIII, 1932], *A kettős királyság a nomádoknál* (Göçebelerde çifte krallık), *Károlyi Árpád-Eml ékkönyv* (A. Károlyi armağanı) [1933], *Magyarország népei és a rómii birodalom* (Macaristan'daki kavimler ve Roma İmparatorluğu) [1934], *Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter* (Roma'nın son devirlerine ait bir tulga şekli ve bunun Germen-Roma ortaçağında uğradığı değişiklikler) [1934] v. b.

ALFR veya **ALFAR**, Germen mitolojisinde, hastalıklara ve korkunç rüyalara sebebolan, insanlardan daha küçük boylu, iyi ve fena yaradılışlı tabiat üstü varlıklar. Edda'da, (b. bk.) çoğunlukla Aslar(b. bk.)la birlikte raslanır. Bk. GERMFN MİTOLOJİSİ.

ALFRED veya **AELFRED** [*ælfred* ok], **Büyük** (848 ? — 900 ?), Anglosakson kıralı. Wantage'de (Berkshire) doğmuştur. 889 - 901 yılları arasında ve 26 ekimde ölmüş olmakla beraber, ölüm yılı kesin olarak belli değildir. Alfred, kıral Ethelwulf (Aethelwulf)un dördüncü oğludur. Annesi Dazlak Charles'in kızıdır; bundan dolayı Karolingler hanedaniyle yakından akrabadır. Birkaç defa Roma'ya gitmiş, bu suretle devrinin en yüksek kültür merkezini görmüş ve oradan aldığı etkilerle geri dönmüştür. 871 de kıral olduğu zaman, Danimarka'lı Wiking (Normann)ler, memleketi ellerine geçirmek üzere bulunuyorlardı. Başlangıçta Aethelney yöresinde Somerset'te istilâcıların önünden çekilmek zorunda kalan Alfred, 878 de Edington'da kazandığı zaferle memleketinin güneybatı kısımlarını kurtarmıştır. Alfred, kolayca hareket edebilen ve iyi manevra yapabilen bir donanma vücude getirmiş, daima harbe hazır bir süvari örgütü kurmuştur. Memleketini, bir sistem ile yaptırdığı tahkimli yerlerle, düşman istilâsına karşı korumuştur. Alfred yalnız memleketini kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda milletinin eğitmeni olmuştur. Kanunları düzene sokmuş, Kent, Wessex ve Mercia gibi prensliklerin eski kanunlarını biraraya toplattırmış ve bu kanun mecellesini eklerle zenginleştirmiştir Büyük Karl gibi Alfred'de okumayı yalnız din adamlarına değil, diğer halka da yaymaya çalışmış, klâsik kültürün herkes tarafından kavranabilmesi için bazı önemli eserleri, Anglosakson diline tercüme etmiştir. Bu kültür çalışmaları sırasında kendisine en çok yardım edenlerden biri de Wales'li piskopos Asser olmuştur. Asser, aynı zamanda Alfred in hal tercümesini yazmıştır. Alfred bilimle de uğraşmış, Lâtince'yi yaşlandıktan sonra öğrenmiştir. Emri altında, birçok memleketlerden getirdiği bilginler bulundurmuştur. Kendisi de önemli tercümeler yapmıştır.

BÜYÜK ALFRED

Gregorius'un *Cura Pastoralis* adlı kitabını, Alfred tercüme etmiştir. Tercümesine yazdığı önsöz tarihî kıymet taşıyan bir belgedir. Bundan başka A., tarihî eserler de tercüme etmiştir: Orosius'un genel tarihi ve Bede'in *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*'u Alfred'in önemli tercümesi sayılan, Boethius'un *De Consolatione Philosophiae* adlı eseri Ortaçağ'ın felsefeye ait en çok okunan el kitabıdır. Bu tercümede de, Orosius tercümesinde yaptığı gibi sadece tercüme ile yetinmiyerek esere ekler de yapmıştır. Alfred'in son eseri Blostman adını taşır. Ayrıca, bir Anglosakson vakayinamesi (Anglosaxon Chronicle)nin kaleme alınmasında da büyük rol oynamıştır. Edebî çalışmalariyle İngiliz dili üzerinde kesin etkiler yapmıştır.

Alfred öldüğü zaman, kıralın erki kuvvetlenmiş ve içerde merkezci olduğu halde mutlakiyetten uzak bulunmuştur. Bu küçük kırallık, İskandinavya'yı siyasetçe nüfuzu altına sokamamışsa da, kuzey memleketlerinin hıristiyan kültürünü kabul etmelerinde en esaslı bir rol oynamıştır.

ALFRED veya **ALFRID** (ölm. 869), hıristiyan azizi. Hildeshein (Hannover'de) piskoposluğunu yapmıştır. Yortusu 15 eylüldür.

ALFRED (XI. yüzyılın birinci yarısı), İngiltere kıralı Ethelred II. nin oğlu. İngiltere kırallığına geçmek için uğraşmış, fakat öldürülmütür. Bunun üzerine kardeşi Edward, Wessex kontu Godwine'in yardımı ile tahta çıkmıştır. (1042).

ALFRED [*ælfred* ok.], **Ernest Albert** (1844 - 1900), Saxe - Coburg - Gotha dukası. kıraliçe Victoria'nın ikinci oğlu olup İngiliz prensi iken Edinburgh dukası sanını taşımıştır. İngiliz deniz subayı olarak yetişmiş ve amiralliğe kadar yükselmiştir (1893). 1862 de Yunanistan kıralı Othon'un çekilmesi üzerine Yunan tahtına çağrılmış, fakat siyasî sebeplerle İngiliz hükümeti, bunu kabul etmesine izin vermemiştir. 1867 de bir dünya gezintisine çıkmıştır. 1874 te Rus çarı Aleksandr II. nin biricik kızı Grandüşes Maria Aleksandrovna ile evlenen prens A. ölen amcası Ernest II. nin yerine Saxe - Coburg - Gotha dükalığına geçmiş (1893), ve zamanla kendini uyruklarına sevdirmiştir.

Musikiye çok düşkün ve birinci sınıf bir viyolonist olan A., aynı zamanda yarım milyon mark değerinde bir kristal ve keramik koleksiyonu toplamıştır. Dört kızından en büyüğü olan Marie, Romanya kıraliçesi olmuştur.

ALFRETON [*ɔlfirtin* ok.], İngiltere'de, Derby'nin kuzeyinde 20 470 (1921) nüfuslu bir şehir. Çömlekçilik, çorapçılık gibi sanatlar vardır. Çevresinde maden kömürü ve demir çıkarılır.

ALFUR, İndonezya takımadaları, Halmahera, Ceram, Timorlaut. Timor ve komşu adacıklardan doğu adalarına yerleşmiş olan, aşağı kültürlü ve karışık kökenli uruklara verilen genel bir ad. Sanıldığına göre Proto-Malay ve Papua öğeleriyle çok karışmış olan İndonezya neslindendirler; hususiyle Ceram'da, Okeyanusya'nın dolikosefal insanlariyle açık bir yakınlık gösterirler. Genel olarak ağaç kabuğundan kemer ve kalçaya kadar örtü kullandıkları, *betel* çiğnedikleri (tütün Ceram'da kullanılmaz), pirinçten çok sago yetiştirdikleri, «exogam» (dışardan evlenmek) ve «patrilineal» (baba tarafından akrabalığa dayanan) oldukları, ataya taptıkları, ölülerini ağaçlarda teşhir ettikleri söylenir, fakat bunun ayrı gruplar arasında pek çok değişik şekilleri vardır. Böylece Ceram'da kuvvetle kendini gösteren kafa avı âdeti, Timorlaut'ta yamyamlık şeklini almaktadır. Ceram'da yalnız kadınlara dövmeler yapılır, Timorlaut'ta ise hem erkeklere, hem kadınlara yapılır. Ceram'da adaleti korumak için kurulmuş gûya gizli bir

dernek vardır. Harbde yardımı olsun diye ağaca (ağaç ruhuna) dua ederler. Düşman ve tutsakların kafataslarını evlerinin direklerine asarlar; düşmanlıkla bahçelerine girenlerle meyva ağaçlarına zarar verenlerin kurban edileceği hatırlatılır.

Timorlaut'ta savaşçılar cesaret kazanmak için kelebek yutarlar, kavgada çıkabilecek güçlükleri öğrenirler. Bambu başlı mızrak, Ceram'da hâlâ kullanılmaktadır.

DİL. *Alfur* adı, Kuzey Halmahera dilinde «orman halkı» anlamına gelen bir kelimedir ve İndonezya'nın Moluk, Seleb v. b. adalarındaki iç ve dağlık bölgelerde yaşıyan yerlileri anlatmak için kullanılır. Bunlar, türlü diller konuştuğu için, Alfur adı dilcilikte geçmez, sadece bir etnografya terimidir. Böyle olmakla beraber, bazı kere bu dillere ve hususiyle Seleb adasında konuşulan dillerin topuna, genel anlamda, «Alfur dili» denir.

ALGAROT: bk. ANTİMON TRİKLORÜR.

ALGAROTTI, Francesco (1712-1764), İtalyan bilgini ve edibi. Venedik'de doğup Paris'te ölmüştür. Ünlü gezgin ve kosmopolitlerden biridir. Voltaire ve Friedrick II. nin dostudur. Sayısız eserler bırakmıştır. Bunlar arasında *Il Neutonianisma per le dame* (Kadınlar için Newtonculuk), *Viaggi di Russia* (Rusya gezisi), şiirler, mimarî, resim, müzik, üzerinde denemeleri önemlidir.

ALGARVE [Arap. *el-garb* = «batı»], Portekiz'in güneyinde en küçük eyalet. Yüzölçümü 5 071 km², nüfusu 301 000 dir. Güneyde ve batıda Atlas Okyanusu kıyıları, doğuda İspanya-Portekiz sınırını teşkil eden Guadiana nehriyle sınırlanır, kuzeyinde Algarve dağları vardır. Eskiden İber yarımadasının bütün güneybatı bölümü bu adla anılırdı. Algarve dağlarının büyük bölümü şistlerden meydana gelmiş olup kıraç ve ıssızdır. Issız Ladan bozkırlarında keçi beslenir; batıda Serra de Monchique'in granitten meydana gelmiş bölümünde güzel kestane ormanları vardır. Güneye doğru tepelik ve dalgalı bir tersiyer yöre ile sona erer, burası çok verimli bağlık ve bahçelik bir alandır. Çok miktarda üzüm, incir, ananas, muz, portakal, keçiboynuzu (harnup), şekerkamışı yetişir. İyi cins kestane ile mantarmeşesi, bölge için önemli bir gelir kaynağıdır. Güneydoğuda kumluk ve bataklık alanlar vardır. Kıyı ahalisi iyi denizcidir. Bunlar coğrafya keşiflerinde büyük rol almışlardır; şimdi de, hususiyle balıkçılık ve kıyı gemiciliği yapmaktadırlar. A. nin başşehri Faro'dur; bu şehir aynı zamanda önemli bir limandır. Bundan başka doğudan batıya doğru Vila Real de Santo António ile Tavira, Vila Nova de Portimão, bölgenin limanlarıdır. Sagres Lagos keşifler devrinin tanınmış limanı idi. A. de konservecilik, esparto otiyle örgücülük, madencilik, bazı küçük endüstri gelişmiştir. Bakır ve kalay ihracolunur. Kuzeyden gelen demiryolu, kıyı boyunca uzanan demiryoliyle birleşir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Portekizler ele geçirdikleri Fas kıyılarına da «Deniz ötesi Algarve» adını vermişlerdir.

ALGECIRAS [*alḫeṯḫiras* ok.] veya **ALGEZIRAS** (Arap. *el-Cezirat-el-Haḏrā* = yeşil adalar), Güney İspanya'da Cádiz eyaletinde 22 000 nüfuslu bir şehir. Adını önündeki İsla Verde'den alır. Cebelitarık boğazının Avrupa kıyısında karaya fazlaca sokulan derin Algeciras körfezinin kenarındadır. İngilizler tarafından berkitilmiş bulunan korkunç kayalığın karşısında ve İspanyol kıyılarında sessiz ve rahat bir banyo yeridir. A., Cebelitarık'tan içerilere uzanan taşın ve ulaşımda İspanya demiryollarının en güneyde bulunan başlangıç noktasıdır. Avrupa'nın Afrika'ya doğru en çok sokulan bir yerinde olması A. ın dünya tarihi bakımından önemli olaylara sahne olmasına sebebolmuştur. Araplar, ilk defa 711 de burada Avrupa ve İspanya topraklarına ayak basmış, burayı liman ve tersane olarak kullanmışlardır. 1801 de İspanya ve Fransa, İngiltere'ye karşı burada yenilmiş, 1906 da diplomatik bir konferans yapılmış ve Fas'ın talihi belirmiştir. A. da garnizon, deniz ve gümrük daireleri vardır. Elverişli bir liman olup kıyılarda yapılan taşın canlıdır.

ALGECIRAS [*alḫeṯḫiras* ok.] **BAĞITI,** İspanya'nın güneyinde bir kıyı şehri olan Algeciras'ta 15 ocak 1906 da toplanan konferansın meydana getirdiği anlaşma. Konferansta Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya, Rusya, İspanya, Holânda, Belçika, Portekiz ve İsveç devletleri bulunmuştur. Anlaşma, 7 nisan 1906 tarihli ve yedi bölümde yüz küsur maddelidir. Rusya, Fas meselesine, kendisini ilgilendirdiği için değil, bağlaşığı olan Fransa ile birlikte bulunmak için katılmıştı.

ALGENİB [Arap. *el-cenah* = «kanad»], Pegasus takımyıldızının üçüncü kadirden yıldızı. Uluğ cetvelinde takımın ikinci yıldızı olarak gösterilmiştir. Takımyıldızdaki büyük karenin sol tarafındaki alt köşesindedir. İslâm astronomlarınca buna, *Cenah-ül-feres* veya *el-Cenah* adı verilir. Gökküresinin kuzey yarısındadır.

ALGESİMETRE [Yun. *algesis* = ağrı, *metron* = ölçü], derinin ağrı duygularını ölçen yaraçlar. Çoğu bir iğne veya bir kılı kapsar. Bu iğne veya kıl, ölçülebilen bir kuvvetle, ağrı duyuluncaya kadar deriye basılır. Bir deri kıvrımını ölçülebilen bir kuvvetle sıkan bir pens de bu işi görebilir.

ALGHERO [*algero* ok.], İtalya'nın Sardinya adasında, batı kıyısının kuzeyinde, Sassari eyaletinde bir şehir ve liman, eskiden berkitilmiş bir yer. Sassari'den ayrılan bir demiryolu kolu buraya gelir. Burada iyi bir deniz banyosu vardır; nüfusu 12 550 dir. Bağları ve verimli bir toprağı vardır. Ahalisi İspanya'nın Katalonya bölgesinden göçmüş olup, İspanyolca ile karışık bir İtalyanca konuşur. Batıda yalnız iyi havalarda gidilebilen Neptun mağaraları vardır. A. da balıkçılık verimli bir iştir.

ALGI [eski terim: İdrâk], dış duyu organlarına etki yapan türlü ve çeşitli uyarımları almak ve böylece meydana gelen izlenimleri deney dünyamızda mânalı olarak düzenlemek (bk. TAMALGI VE TAMALGILANMAK). Algıda bütün ruh kuvvetleri bir arada çalışır. İzlenim malzemesi eski algılarla kaynaşır ve işlenir. Dikkat araciyle arıtılır. Tekil ve bireysel izlenimler yerine, değişen ve değişmiyen nitelikleriyle eşya ve olaylar kavranır. Algının izleniminden farkı, izlenimin işlenmemiş malzeme mahiyetinde olmasına karşılık, algının bu ilkel malzemenin işlenmiş şeklini ifade etmesindedir.

Algılar bünyeye, şekle, yere, zamana ve duyumsal algı «muhteva»larının münasebetlerine ait olmak üzere türlü türlüdür. Ayrıca kendi içimize bakmak ve kendimizi manâlandırmak tarzında iç algıdan bahsedilmiştir. Bu algı da dış algının tâbi olduğu bilgi kanunlarına uymak zorundadır. Yer algısı, algı muhtevalarının yanyana gelmeleriyle, zaman algısı, bu muhtevaların ardarda dizilmeleriyle doğar. Bünye algısı melôdi ve şekilde olduğu gibi, toplu ve öğelerine çözümlenemiyen, çözümlenmek istenilince mahiyetini kaybeden özel bir algı nev'idir (bk. BÜNYE).

Düşüncenin araya girmesi, hususiyle karşılaştırma (b. bk.), soyutlama sayesinde duyarlık muhtevaları, duyulur olmıyan oranlara (b. bk.) ayrılır. Böylece algı araciyle elde ettiğimiz deney gerçekliği kavramsal bilgiye döner. Zihin çalışmalarının bu yüksek basamağında, algı muhtevaları artık eşya yapısının işaretleri olur. Meselâ bir odaya girince edindiğimiz sıcaklık algısiyle, odanın ısıtılmış olduğuna hükmederiz. Yani sıcaklık bizde bu algıyı uyandıran varlığın tasarlanmasını mümkün kılmaktadır. Bundan başka algı, bir yazıyı okurken bir iki harfi görünce hemen bütün bir kelimeye ve anlamına geçmekte olduğu gibi, çevrenin uyarımlariyle genel kavrayışı ve uyarlanmayı da sağlamaktadır. Ancak algı işinin çeşitliliği, geometrik = optik yanılmalara (b. bk.) ve algı izlenimlerinin yanlış yorumlanmasından başka bir şey olmıyan yanılsamalara (b. bk.) da yol açmaktadır.

ALGICILIK, zihnin, kavramak işinde kendi dışındaki bir gerçeğin varlığı hakkında doğrudan doğruya ve bundan dolayı da hakikate uygun bir bilgi edindiğini kabul eden doktrin. Felsefe tarihinde «İskoçya Okulu» diye tanılan ve kamusal duyuyu bilgi *kriteryumu* sayan felsefe akımı, bu görüşü ileri sürmüştür. Onlardan Thomas Reid ve Hamilton'un bilgi kuramlarında algıcılık fikri geliştirildiği gibi, sonradan uzlaştırıcı filozof Victor Cousin, Kantçı idealist Schopenhauer ve daha yakınlarda H. Spencer, nihayet Bergson taraflarından türlü şekillerde benimsenmiş ve kullanılmıştır.

ALGIC [*ælcik* ok.], eskiden. Amerika dillerinden Algonkin (b bk.) dil ailesi için kullanılan terim. Allegheny ile Altantic adlarının karmaşmasından yapılmış ve ilk olarak 1839 da H. R. Schoolcraft tarafından kullanılmıştır. 1885 te J. W. Powell'in icadettiği Algonquian veya Algonkin adı, şimdi bunun yerini tutmaktadır.

ALGİN veya **ALGİNİK ASİT,** deniz yosunlarının su ile kaynatılmasından elde edilen ve kumaşçılıkta kullanılan bir apret maddesi.

ALGİROİDES, sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) alttakımına bağlı lasertide (Lacertidae) familyasının bir cinsi. Dört türü vardır. Bunlardan en önemlilerinden biri (*A. nigropunctatus*) 20 cm uzunluğundadır. Vücudun üst kısmı siyahımtırak kurşunî renkte ve koyu lekelidir. Vücudun alt tarafı ise, dişilerde ve yavrularda yeşilimtrak beyazdır, ergin erkeklerde ise, ateş kırmızısı rengindedir ve boyunlarının alt kısmı mavi renklidir. Istirya'dan Yunanistan'a kadar olan bölgelerde yaşar. Diğeri de *A. fitzingeri* dir. Bu kertenkelenin vücudunun üst kısmı siyahımtrak esmer renkte ve alt tarafı sarıdır. Sardinya'da yaşar.

ALGİZA, eski Anadolu'da, Karia bölgesinde, bir şehir; yeri bilinmemektedir.

ALGİZEA, Hoyran gölünün kuzeyinde, Kumdanlı ve Sağır'da bulunmuş olan yazıtlarda adı geçen eski bir köy veya kasaba.

ALGOA [İng. *ælgoui* ok.] **KÖRFEZİ,** Güney Afrika'da Kapland'ın güneydoğu kıyısında, güneydoğuya açık ve geniş ağızlı bir körfez. İngilizler 1785 te, Felemenk Güney Afrikası'na ilk defa buradan girmişlerdir. Körfezin batısında büyük bir liman olan Port Elizabeth vardır.

ALGOL [Arap. *el-Gul*], Perseus takımyıldızında, β ile gösterilen, parlaklığı değişken bir çift yıldız. Buna β Persei adı da verilir. Algol, 2 gün 12 saat kadar 2^m, 2 kadirlik bir parlaklıkta kalır, bundan sonra gelen $4^1/_2$ saat içinde parlaklığı azalır ve 3^m, 5 kadir olur; bundan sonraki $4^1/_2$ saat içinde tekrar yükselir ve en önceki parlaklığını bulur. Bu değişim böylece periyodik olarak devam eder. Işık değişimi, karanlık olan yoldaşın parlak olan başyıldızla ortak ağırlık merkezi etrafında 2 gün 20 saat içinde dolanması ve bu arada parlak olan başyıldızı örtmesi yüzünden ileri gelir. Uluğ cetvelinde takımyıldızın 12. yıldızı olarak gösterilmiştir. Gökkubbesinin kuzey yarısındadır.

ALGOL YILDIZLARI, Algol yıldızı gibi örtme yüzünden parlaklıkları değişen ve uzun zaman en parlak durumda ve kısa zamanda sönükleşen değişken yıldızlar. Bunlar, ortak ağırlık merkezi etrafında dolanmaları sırasında, birbirini az veya çok örten çiftyıldızlardır. Eğer iki yıldızdan biri tamamiyle sönük (karanlık) değilse, bir esas parlaklık minimumundan başka ikinci bir minimum daha olabilir. 200 den fazla Algol yıldızı bilinmektedir. Balıklar takımyıldızındaki RV yıldızının periyodu en küçük olup 6^h 39 ' dir.

ALGOMANİ (Algomanie), acıdan ve ağrıdan şehvet duyma. Akıl hastalıkları hekimliğinde buna Masochi de derler.

ALGOMAYZA (Arap. *el-Gumayza*), Küçük Köpek (Canis minor) takımyıldızının bir çift yıldızı. Parlaklığı 0^m,5 kadir olup kadirleri 0^m,5 ten küçük olan en parlak altı sabit yıldızın altıncısıdır. Uluğ cetvelinde takımyıldızın ikinci yıldızı olarak yazılıdır. Eski adı Şirayı-Şami'dir. Prokyon veya α — Canis Minoris adları ile de anılır. Gökküresinin kuzey yarısındadır.

ALGONKİN: 1 — Dar anlamda, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nden bir oymak. Bunlar, Kanada'da Ottawa şehrinin doğusunda, Gatineau ırmağı kıyılarında otururlar.

2 — Geniş anlamda, asıl Algonkinler (bk. anlam 1) den başka, Quebec ve Ontario dolaylarında yaşıyan komşu oymakları da içine alan bir grup. Bunlar Fransızlar'la dost, Iroquoislar'la İngilizler'e düşmandı. Nüfusları şimdi 3 000 - 4 000 kadardır.

3 — Çok daha geniş bir anlamda, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin etnik gruplarından biri ve Kuzey Amerika dil ailelerinin en çok yer kaplıyanı. Adını asıl Algonkinler'den almıştır (bk. anlam 1). Bu dil ailesi, eskiden Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyısında, Labrador'dan Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Carolina (South Carolina) eyaletindeki Pamlico Sound'a kadar uzanan bir alanda konuşulurdu. Kanada'daki sınırı Kayadağlar (Rocky Mountains) ın batısına, Churchill ırmağının kuzeyine erişirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Iroquois ülkesi biryana, Ohio ırmağının kuzeyindeki ve Mississippi ırmağının doğusundaki geniş alanlarla, batıdaki bazı ovalar, dağınık olarak da California'da bazı yerler Algonkinler'in yurdu idi. Avrupalılar'ın ilk karşılaştığı Kızılderililer Algonkinler olduğu için, bu topluluk iyi araştırılmış bulunuyor. Geçmişte, kültür bakımından Algonkinler gerek Muskogiler'den, gerek Iroquoislar'dan geri kalmışlardır. Güneydeki oymaklar çiftçilikle uğraştıkları halde, kuzeydekilerin tarımla ilgisi olmamıştır. Algonkinler'den üç kol (Arapaholar'la Gros-Ventrelar, Blackfootlar, ve Cheyenneler), kuzeydeki ovalara sokularak bizon avcılığı yapmışlar, son zamanlarda

da Cree ile Ojibwalar ova kültürünü benimsemeye başlamışlardır. Algonkinler'in çoğu Kanada'da yaşar; nüfusları, yarısı Ojibwa ile Cree olmak üzere, 90 000 kadardır.

Algonkin dilleri polisentetik (b. bk.) tipte olup, kıvrak, yapı bakımından da çok karmaşıktır. Bunlar şöyle sınıflandırılır:

A — Ova ve Atlantik grupu: I. — Batı kolu: 1 — Blackfoot veya Siksika (Piegan; Kaina veya Blood; Blackfoot diyelekleriyle birlikte). 2 — Cheyenne (ölü Sutaio dili de buna bağlıdır). 3 — Arapaho (Gros-Ventre veya Atsina ve Arapaho diyelekleriyle birlikte). II. — Orta ve Doğu kolu: 1 — Orta grup: a — Cree; Montagnais; ve Naskapi. b — Menominee. c — Sauk; Fox; Kikapoo; ve Shawnee. ç — Ojibwa veya Chippeway; asıl Algonkin; Ottawa; Pottawatomi; Illinois diyelekleri olan Kahokia. Michigamea, Moingwena, Tamaroa, (4 ü de ölü), Kaskaskia ve Peoria; Miami. d — Natik (ölü). e — Delaware veya Lenape, Leni-Lenape (Munsi, Unami ve Unalachtigo [son ikisi ölü] diyelekleriyle birlikte). Buna Wappinger ve Mahikan veya Mohikan (ikisi de ölü) ve Pequot dillerini de katmalıdır. 2 — Doğu grupu: a — Mikmak. b — Abnaki. c — Penobskot veya Pennacook. ç — Passamakoddy. d — Malesit. Grup içerisinde tam yerleri belli olmamakla beraber, şu diyelekleri de bu koldan saymak gerekir: Massachuset ve bu tipte olan Narraganset, Wampanoag, Nauset (hepsi ölü) ve Montauk. Nipmuk (ölü) diyeleğiyle Connecticut ırmağı kıyısındaki diyelekler de belki bu gruptandırlar. Aynı şekilde Maryland, Virginia ve Kuzey Carolina kıyılarındaki şu diyelekleri de Algonkin ailesinden saymak doğru olur: Nanticoke, Konoy, Weapemeok Sekotan (hepsi ölü) ve Powhatan. B — California grupu (Kroeber'in Ritwan dediği dil ailesi, ki bunun Algonkinler'den olduğunu Sapir ispat etti): 1 — Wiyot (Powell'in Wishoskan dediği). 2 — Yurok (Powell'in Weitspekan dediği). Bazı dilciler Newfoundland'deki Beothuk (ölü) diliyle, British Columbia'daki Kutenay dilini de Algonkinler'in uzak kollarından sayarlar. Algonkin dil ailesi içerisinde yalnız Arapaho, Blackfoot, ve Cheyenne dilleri, ana grupa bakarak büyük ayrılıklar göstermektedir. Ana grupa en yakın olanı Cheyenne dilidir. Bk. AMERİKA DİLLERİ, KUZEY AMERİKA DİLLERİ.

ALGONKİUM, jeolojik bir formasyon grupu, proterozoik formasyon grupu.

ALGONQUIN [*ælgọŋkin* ok.], Doğu Kanada'da Ontario'nun güneydoğusunda ve Ottawa nehrinin güneyinde Nationalpark'tan bir bölüm, 1.75 milyon hektar genişliğinde bir orman. Bu alanda doğan Muskoka, Madawaska. Petewawa, Bonnechere gibi birtakım nehirlerin kaynaklarını koruyabilmek üzere bu ormandan ağaç kesilmesi yasak edilmiştir. A. de balıkları bol birçok göller ve yabani hayvanlar vardır.

ALGORAB (Arap. *el-Gurab*), Corvus takımyıldızının 3. kadirden γ yıldızı. Astronomide γ Covri adı da verilir.-Uluğ cetvelinde takımyıldızının beşinci yıldızı olarak gösterilmiştir. İslâm astronomları bu yıldıza el-Gurab dedikleri gibi el-Muahhar dahi derler. Gökküresinin güney yarısındadır.

ALGORİTMA, Batı dünyasının Orta ve Yeniçağ matematikçilerinin hesap ve cebire dair kaynak olan *Kitab-ül-muhtasar fi hesab-il-cebri ve'l-mukabele* adlı kitabın yazarı Ebu Abdullah Muhammed bin Mus-el-Harezmi'nin (Avrupalılar'ca *Alkhorisme* adı ile tanınmaktadır) adından bozma bir kelime.

Matematikte kural haline gelen hesaplama metodu anlamında kullanılır; meselâ a ve b gibi iki sayının en büyük ortak bölenini bulmak için: a ile b bölünür ve kalan r bulunur; sonra b ile r bölünür, kalan bulunur ve işleme, kalan sıfır oluncaya kadar devam olunur. Bu işleme Euklid Algoritması denir.

Bazı kere genel şekil anlamında da kullanılır; meselâ $a + b = x$ ifadesi toplama ile elde olunan sayıların algoritmasını, yani genel şeklini ifade eder.

ALGOSTAZ, (Algostase=«ağrı durgunluğu, ağrı durması»), ağrıya karşı duyarlığın azalması ve bazı kere büsbütün kalkması hali. Ateşli silâhlarla zedeleme (meselâ bir organın ezilmesi) gibi büyük ve şiddetli vücut sarsılmaları sırasında, gerek bu sarsıntı ve gerekse bu sırada duyulan şiddetli heyecan sonucu merkez sinir sisteminin geçici olarak duygu alırlığının azalmasından veya kalkmasından ileri gelir. Harb yaralanma ve zedelenmelerinde sinirlerin yapmadığı ve kesilmediği hallerde veya yaralanmanın dokunmadığı diğer vücut kısımlarında, bütün acı uyaranlarına karşı duyum yitimi görülmesi, algostaz'ın analjezi denilen ağrı yitimi gibi anatomik bozukluklara dayanmayıp başka bir mekanizmaya bağlı bulunduğu, görevden doğan tepke bir olay olduğu kanımını vermektedir.

ALGOY SIĞIRI, Güney Almanya'da Allgäu (Algoy) ve yöresindeki yerlerde yetiştirilen bir sığır ırkı. Bu bölgelerde bulunan eski yerli Allgäu ve Lechtal sığırlarının İsviçre esmer sığır ırkı ile sistemli bir şekilde ıslah edilmelerinden elde edilmiş bir kültür ırkıdır. Renk, esmer kurşunîdir. Sırt hattı boyunca açık renkli bir çizgi bulunur (Ester çizgisi). Ağız, etrafı açık renkli kuşaklıdır. 400-650 kilo ağırlığındadırlar. İyi yemleme şartlarında yılda ortalama % 3,6 yağlı 3 500 kilo süt verirler. Bakım ve yemleme şartları iyi olmıyan yerler için İsviçre esmer ırkından daha elverişlidir.

ALGRANGE [*algrąj* ok., Alm. *Algringen*], Fransa'nın Moselle departmanında 9 530 (1926) nüfuslu bir kasaba. Madencilik ve maden işleri yapılır.

ALGRINGEN: bk. ALGRANGE.

ALGUIER [*alagie* ok.], **Charles-Jean-Marie** (1759-1826), Fransız siyaset adamı. Kurucular Meclisi'nin. daha sonra Convention'un üyesi olmuştur. Kıralın idamı lehinde oy vermiş, Beşyüzler Meclisi'nde bulunmuş, sonra da Münih, Madrit, Napoli ve Roma'da Fransa'yı temsil etmiştir.

ALHABOR: bk. SİRİUS.

ALHAİT: bk. CAPELLA.

ALHAMA [Arap. *al-hammam* = hamam, kaplıca], İspanya'da birtakım yer ve su adlarında kullanılan bir kelime.

1 — **Rio**, İspanya güneyinde Sierra de Alhama'nın kuzeyinde bir ırmak.

2 — **Sierra de**, İspanya'nın güneyinde Granada ile Malaga arasında 2 135 metreye kadar yükselen bir sıradağ.

3 — **De Granada**, İspanya'da Granada eyaletinin batısında bir yönetim bölümünün merkezi. Sierra de Alhama'nın kuzeyinde La Vega yüksek düzlüğündedir. Nüfusu 5 650 olup eski kale ve duvarlarının kalıntıları, tanınmış kükürtlü kaynakları (45°) vardır. 25 aralık 1945 te şiddetli bir depremden çok zarara uğramıştır.

4 — **De Murcia,** İspanya'da Murcia eyaletinde Sierra de Espuña'nın güneydoğu eteğinde bir kasaba. Nüfusu 9 600 kadar olup çevresi sulaktır; kükürtlü (89° — 45°) kaynakları vardır.

ALHİDAD (Arapca: *el-idâde* = cetvel), bölmeli bir dairenin merkezi etrafında dönebilen bir kol veya gösterge. Bunun dönmesi açı ölçeği cinsinden bölmeli daire üzerinde okunur. Teodolit, sekstant gibi açı ölçen aletlerde oku ma ve yönetleme parçalarını taşıyan ve üzerinde nonius veya okuma mikroskopu bulunan kısma da A. adı verilir. Bazı kere A. tam bir daire olup bölmeli daire etrafında eşmerkezil olarak dönebilir.

ALHORMEA (Alchormea), sütlegengiller (Euphorbiaceae) den tropik bölgelerde 60 kadar türü yetişen bir bitki cinsi.

ALHUCEMAS [*aluthem:s* ok.; Arap. *el-huzame* = «lavanta çiçeği»], Kuzeybatı Afrika'da Rif Atlasları'nın kuzeyinde bir körfez ve bir ada. Ada 1675 te İspanyollar'a geçmiştir; İspanyol kürek mahkûmlarının sürgün yeridir. Adada küçük bir garnizon, az miktarda mahkûm, 120 kadar da ahali vardır. Üç büyük sarnıçta toplanan su, ada halkına yetmediğinden, düzenli sefer yapan sarnıç gemileri adaya su taşır.

ALICI, telsiz tekniğinde dalgaları alan aygıtlara verilen ad. Bk. RADYO TEKNİĞİ.

ALICIK, Amasya'nın Merzifon ilcesine bağlı aynı addaki bucağın merkezi. Nüfusu 586 (1940). A., Merzifon'un 14 km güneybatısında, Merzifon - Çorum yolu boyunda, düzlükte kurulmuştur. Kerpiç ve tahta duvarlı evlerinin çatıları kiremitle örtülüdür. Evler topludur. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde ekin ekilir. Bazı evlerde tezgâhlarla kumaş dokunur Köyün bir halkodası vardır. A. bucağının nüfusu 5 392 (1940) olup, bucağa bağlı 15 köy vardır.

ALIÇ [Crataegus], gülgiller (Rosaceae)den ağaç veya ağaççık şeklinde birçok türleri olan bir bitki cinsi. Yaprakları küçük, dilimli ve dişli, çiçekleri kırmızı veya beyaz renklidir. Çoğunun dalları dikenlidir. Türkiye'de yetişen türlerden *C. orientalis* küçük bir ağaç veya ağaççık olup, dalları dikenli, yaprakları bileşik. kenarları kırtıklı ve tüylü çiçekleri beyaz. yemişleri erince kırmızı renklidir. Dere ve yarlarda çalılıklar halinde topluca da yetişir. Orta Anadolu'da yetişen türlerden biri de *C. tenecetifolia* olup, dalları kısa dikenli ve tüylü, yaprakları bileşik ve dipleri kama biçiminde, çiçekleri beyazımtrak, yemişleri sarımtrak veya kırmızı renklidir. Taşlık. kayalık yamaçlarda yetişir. Gene kırmızı yemişli ve ötekiler gibi akdiken adiyle de anılan *C. monogyna* ve *C. lagenaria* türleri de, dikenli, çalı veya ağaççık halinde bozkırda, orman artıkları arasında ve orman bölgelerinde yetişir. Sarı renkli yemişlerine alıç denilen *C. aronica* türü yaprakları bileşik tüylü ve dalları çok dikenli olan bir ağaç veya ağaççıktır. Çiçekleri katmerli olan bazı *Crataegus* türleri süs bitkisi olarak park ve bahçelerde ekilir. Odunları sert çok budaklı ve eğri olduğu için bazı doğramacılık işlerinde kullanılır.

ALIÇ, Edirne'nin Uzunköprü ilcesinin Maksutlu bucağına bağlı, 535 nüfuslu bir köy. Kerpiç ve keresteden yapılmış olan evlerinin damları kiremitlidir. Çiftçilik yapılır. İçme suyu kuyu ve çeşmeden alınır. Köyde bir halkodası vardır.

ALIDAM, Malatya'nın Kâhta ilcesi Narince bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 817 (1940). Orman içinde sırtta kurulmuş olan A. ın saz ve toprakla örtülü, düz damlı taş evleri topludur. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALIM SATIM: bk. SATIŞ.

ALIN, kafanın, göz çukurları üstünde bulunan ön bölümü. Çehre bölümlerine göre, alın denince, yanlarda şakaklar, yukarda saç başlangıcı, aşağıda kaşların çerçevelediği sınır içinde kalan yüz parçası anlaşılır. Bütün memeli hayvanlarda, başın gözlerle kafa tepesi arasında kalan ön kısmı da alın adını alır. Kuşlarda gaga ile kafa tepesi arasındaki baş kısmına, böceklerde ise başın ağız, gözler ve artkafa arasındaki üst ve ön bölümüne alın denir.

İnsanlarda alın yuvarlak olup, bir kürenin dörtte biri kadardır. Alnın biçimi, çehrenin özelliklerindendir. Açık ve yüksek alınlılara karşılık basık ve dar alınlılar vardır. Alnın bu biçiminin akıl ve zekâ ile ilgisi olduğu bazılarınca kabul edilmektedir (bk. YÜZ AÇISI).

Alın derisini oynatan kasların kasılması çehreye çeşitli ifadeler verir. Alın kası, alın derisini yukarı kaldırır, çehreye şaşma, afallama, dikkat ifadesi verdirir, kaş kası ve gözkapağı çevre kası, alın derisini aşağı çeker ve burun kökü üstündeki deriyi buruşturarak kaşları çattırır, böylece düşünce, keder ve hoşnutsuzluk ifadesi verdirir

Alın bölgesi: kafatasının ön bölümünü yapan alın kemiğinin çevresi içinde kalan bölge olup, yüzeyden derine doğru alın derisi, alın kası, alın kemiği olmak üzere başlıca üç tabakası vardır. Kemik katından sonra kafa boşluğu içindeki beyin zarları ile beyin gelir. Alın bölgesinde, birçok hastalıklarda, başağrısı ve yarım başağrısı denen ağrılar olur.

Alın derisi: Alın bölgesini örten deri olup yukarı kısmı saçlı, aşağı bölümü kaşlara kadar kılsızdır. Ortasında, alın kırışıkları adı verilen, hususiyle yaşlılarda azçok derinleşerek pek belli olan enine çizgiler halinde deri büklümleri vardır. Deri altında, alın damar ve sinirleri bulunur. Alın derisi üzerinde yüzdeki yağ bezlerinin yangısından meydana gelen ve ergenlik adını alan küçük çıbanlar görülebilir.

Alın kası: Alın derisi altında, sağda ve solda, ince ve genişçe iki deri kası olup yukarda kafatasını örten takkemsi kirişe, aşağıda da alın derisine yapışır. Bu kas, kasılınca alın derisi yukarı kalkar, alın kırışıkları derinleşir ve çoğalır.

Alın kemiği: Bu kemik, kafatasını meydana getiren kemiklerden önde ve ortada tek olanı olup, yukarda duvar kemikleri denen iki kemikle, yanda şakak kemikleri, aşağıda temel ve kambur kemiklerle birlikte burun ve üstçene kemikleriyle eklem yapar. Ön yüzünün üzerinde sağda ve soldaki yuvarlak kabartılar, alın tümsekleri, kaşlar hizasındaki enine kabartılar da kaş yapıları adını alır. Alın kemiğinin alt yüzü, gözçukuru tavanını meydana getirir.

Alın siniri: Kafa çiftleri denen sinirlerin beşincisi olan üçüz sinirin kollarından, göz sinirinin dalı olan alın siniri, gözçukurundan çıkarak alın derisinin duyusunu sağlamak üzere alın bölgesinde dağılır.

ALIN ÇARKI, bildiğimiz dişli çarklara benziyen ve fakat dişleri sırtında olmayıp yan yüzünde bulunan çarklar. Bostan kuyularındaki çarklar çoğunlukla bu tip çarklardır.

ALIN YATAĞI, yatay olarak dönen millerin sağa sola kaymalarına engel olabilmek için milin bir tarafına konulan *bilyalı* bir yatak. Mil, bu yatak içerisinde döner.

ALINCA, Giresun merkez ilcesi, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 967 (1940). A. dağınık bir köy olup, 4 mahallesi vardır. Tahta ve taş duvarlı evlerinin çatıları tahta ile örtülüdür. Köyde kaynak ve kuyu sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir, fındık elde edilir. Halkın bir kısmı odunculukla geçinir. Bir halkodası vardır.

ALINLIK, semerdamlar(b. bk.)ın iki yana olan akıntısının ön ve arka yüzlerinde meydana getirdiği üçgen şeklindeki boşlukları örtmek için yapılan kalkan duvarlarına verilen ad. Alınlık Yunan mimarlığının en özel öğelerinden biri olup semerdam ile birlikte, tarihten önceki devirlerden beri yağmuru bol memleketlerde bilinmektedir.

ÇEŞİTLİ ALINLIK ŞEKİLLERİ

Eski çağdan beri yalnız düzdam yapıların kullanıldığı Anadolu'da ise, aşağı yukarı M. Ö. birincibinin başında ilk önce Frigler'in ve Hellenler'in görünmesi ile ortaya çıkar.

Yunan mimarlığında genel olarak üçgen biçiminde olan alınlıklar Roma sanatından beri şeklini değiştirmeye başlamış ve Avrupa'nın çeşitli sanatlarında değişik biçimlere girmiştir.

ALIŞKANLIK, Ravaisson'a göre «alışkanlık», en geniş anlamında genel ve devamlı oluş tarzı; gerek öğelerinin bütününde, gerekse devirlerinin ardarda gelmesinde gözönüne alınan bir varlık hali.

Alışkanlıktan özel olarak anlaşılan şey ise, yalnız kazanılmış alışkanlık değil, aynı zamanda bir değişiklikten sonra kendisini doğuran bir değişikliğe ait elde edilen alışkanlıktır.

Genel olarak alışkanlık denilen şeyde gittikçe daha özelleşen birçok olaylar vardır:

1 — Bir olgu veya bir şey ilk defa herhangi bir etkiye uğradıktan sonra, bu etki tekrarlanıp devam eder, artık değişmiyecek surette bir değişikliğe uğrarsa, buna biyolojik, hattâ fizik olan genel uyma olayı denir. Meselâ bir kumaşın nemliliğe karşı devamlı olarak büzülüp çekilmesi, el bir kere ısıtılınca suyun hararetini artık duymaması, daha karma karışık bazı olgularda, ilâçlara karşı elde edilen alışkanlık ve yatkınlık gibi.

2 — Daha özel olarak her halde bilime yabancı olan asıl biyolojik olay, önce gözönüne alınan varlığın dışındaki sebeplerle gerektirilmiş olan şeyin kendiliğinden tekrarından ibarettir (bir sinir merkezi bu anlamda onun etki yaptığı başka bir sinir metkezinin dışındadır). Meselâ geceleyin çiçekleri aydınlatmak ve onları gündüz karanlığa koymak suretiyle yapılan deneylerde göründüğü üzere, bitkilerin alışkanlıkları, ona katılanların haberi olmaksızın meydana gelebilen bazı sosyal alışkanlık olayları, aynı sınıfın içerisine konabilir. Dilde, geleneklerde buna ait misaller görülür.

3 — Daha özel olarak da alışkanlık, alıştırma yardımiyle katlanma, yahut katlanılamıyan şeyi yapmak, yahut da fena ve güç olarak yapılan şeyi daha iyi yapmak yetisini bilimli olarak kazanmadan ibaret olan psikolojik olaydır. Bu psikolojik anlamda, alışkanlık kelimesi genel olarak bir zihnî ilgisizlik, hattâ otomatizmin ilerlemesiyle bilimin derece derece kaybolmasını gerektirir. Fakat hal daima böyle değildir: İyi işlemek, nefsine hâkim olmak, söylemeden önce düşünmek alışkanlığı ne ilgisiz, ne de bilimsizdir.

Psikolojide alışkanlık hakkında araştırmalar, Fransız filozoflarına tamamiyle karşıt yönde, David Hume tarafından mekanizm ve tekrar olarak tanımlanmıştır. O suretle ki İngiliz ampirist psikologlarına göre bilimin en genel kanunu olan hayaller arasındaki çağrışım, alışkanlık ve tekrarla açıklanmaktadır. Fransız spritüalist felsefesinden olan psikologlara göre, hür ve kendiliğinden olan bilinç olayları, kendi kendini tekrar dip alışkanlık halini aldıkça, etkinliğini kaybeder; o suretle ki alışkanlık bilimin maddeye en yakın olan kısmı ve âdeta kabuğudur. Ravaisson'da bu görüş spiritüalist bir metafizik'in temel fikri halini almıştır: ona göre ruhun alışkanlıkları olduğu gibi tabiatın da kanunları vardır. Yani alışkanlık nasıl tekrar suretiyle etkinliğini ve kendiliğinden benliğini kaybetmesi ise, tabiat kanunları da tabiatın tekrar suretiyle etkinliğini ve kendiliğinde benliğini kaybetmesinden ibarettir.

Yakın zamanlarda Albert Spaier ve Guillaume alışkanlığa dair yeni araştırmalar yayımlamışlardır. Deneysel ve objektif olan bu incelemeler eski felsefe arasındaki karşıt yorumlamaları ortadan kaldırmaya ve alışkanlık olaylarını sırf bilgi teorisi, felsefî spekülâsyon konusu olmaktan çıkararak psikolojiye mal etmeye çalışmaktadır.

ALINYOMA BÂLÂ, Giresun'un merkez bucağına bağlı, dört bölümden meydana gelmiş 795 (1940) nüfuslu bir köy. Evleri dağınıktır. Taş ve kereste yapıların damları eğimli ve tahta örtülüdür. Başlıca gelir kaynağı fındıktır.

ALINYOMA CAMİ, Giresun'un merkez bucağına bağlı, dört bölümden meydana gelmiş, 732 (1940) nüfuslu bir köy. A., Giresun'un 4 km güneyinde, Şibinkarahisar'a giden yol üzerindedir. Pek dağınık olan evleri taş ve kerestenden yapılmıştır; damları eğimli ve tahta örtülüdür. Başlıca gelir kaynağı fındıktır. Bir halkodası vardır.

ALİ (598-661), EbuTalip'in oğlu, Muhammed'in amcası oğlu ve damadı, dördüncü halife. El-Murtaza, Emîrülmüminîn ve imamülmüttekîn vasıflariyle Ebu-l-Hasan, Ebürreyhaneyn, Ebüssıbteyn ve Ebu Türap künyeleriyle anılır. Babası, Abdülmuttalip'in oğlu Abdümenaf olup adı yerine, EbuTalip künyesi kullanılmıştır. Annesi Esed kızı Fâtıma da Hâşimî'dir. Ali, babası gurbette iken Mekke'de fil yılından 30 yıl sonra, 13 recep cuma günü Kâbe içinde doğmuş ve annesi tarafından Esed veya Haydar adı verilmiş iken, Ebu Talip gelince bu

adı beğenmemiş ve Ali'ye çevirmiştir. Hayder-i Kerrar (döne döne saldıran aslan), Şîr-i Yezdan (Tanrı aslanı) sanları sonraki çağlarda çıkmıştır. Şah-ı Merdan (yiğitlerin şahı), Şah-ı Velâyet (evliyalık şahı) deyimleri de böyledir.

Ali, küçük yaştan beri Muhammed'in evinde ve onun eğitimi altında yetişmiştir. Muhammed, Hara kovuğunda düşünür ve ibadet ederken, Ali de bazı kere gider ve onunla namaz kılardı. Ali, çocukluğunda da puta tapmamıştır. Kendisine bu yüzden «Kerremallahü vechehu» (Allah onun yüzünü pak ve şerefli kılmıştır) denmiştir. İlk müslüman olanlardandır. «Peygamber'e pazartesi günü Peygamberlik geldi, ben salı günü müslüman oldum» dediği söylenir.

Hicret gecesinde Peygamber'in hırkasını örtünerek onun yerine yatmış, bunun için Kur'an'da «Allahın rızasını kazanmak için nefsini feda eden insan» diye öğülmüştür.

Hicretten beş ay sonra (bazı tarihlere göre de Hicretin ikinci yılında) hac ayında Peygamber'in kızı Fâtıma ile evlenmiştir. Bundan sonra Ali, Tebûk savaşından başka Peygamber'in bulunduğu bütün savaşlarda bulunmuş ve birçoğunda sancak çekmiştir. Bu savaşlarda Ali'nin çok yararlığı ve yiğitliği görülmüştür. Bedir savaşında öldürülen yetmiş müşrikten dokuzunun, Ali'nin kılıcından geçtiği söylenir. Uhut savaşında birkaç yerinden ağır yara aldığı halde, Peygamber'e yapılan üç saldırışı, başlarında bulunanları öldürerek püskürtmüştür. Hayber'de de kuvvet ve başarısiyle sivrilmiş, Huneyn'de Hevazin bayraktarını öldürerek islâm ordusunun cenk gayretini artırmıştır. Hicretin altıncı yılında Beni Sa'd'e yapılan akını, dokuzuncu yılında Tay uruğunun Fils adlı putunu yıkmak için gönderilen kuvveti, onuncu yılda da Yemen seferini yönetmiştir. Yemen'de Hamdan halkının ve bazı urukların müslümanlığını sağlamıştır Mekke'ye gönderilerek Kâbe'yi ziyaret edenlere Peygamber'in emirlerini ve Berae suresini bildirmiştir. Birgün Kâbe putlarını kırmak için Peygamber'in sırtına basarak dama çıkmış ve putları yere atmıştır. Peygamber, Tebûk seferine giderken Medine'de yerine Ali'yi bırakmış, Ali «Beni kadınlar ve çocuklarla mı bırakıyorsun?» deyince Muhammed, «Musa'ya Harun ne mertebedeyse, sen de bana o mertebedesin, buna razı olmaz mısın?» demiş, o da Razı oldum, diye cevap vermiş, bu yüzden «el-Murtaza» (seçilmiş ve beğenilmiş) diye adlandırılmıştır. Ali'ye Peygamber tarafından iki kere «Sen benim dünya ve ahırette kardeşimsin» denmiştir. Peygamber ölünce onu Ali yıkamış ve son hizmetlerinde bulunmuştur.

Ali, Peygamber'in mektupçusu ve vahiy kâtibi, Kur'an'ın hâfızı ve öğreticisidir. Ehl-i Beyt(b. bk.) ten ve Cennet'le muştulanan on kişidendir.

Peygamber'in ölümünden sonra ilk günlerde Ebu Bekir'e biat etmemiş, Fâtıma'yı teselli etmek ve Kur'an'ın, âyetlerini tebliğ ediliş tarihine göre tertiplemek için evine çekilmiştir. Ebu Bekir'e biat etmediği sıralarda, Ebu Süfyan ona biat etmek ve halifeliğini sağlamak için ordu getirmek teklifinde bulunmuşsa da Ali, «Sen millet arasına ayrılık sokmak istiyorsun» diye bu teklifi kabul etmemiştir. Fâtıma'nın ölümünden sonra Ebu Bekir'e biat etmiştir. Ömer'in halifeliğinde onun kadısı olmuş, Ömer, Kudüs'e gittiği zaman Ali'yi yerine kaymakam bırakmıştır. Ömer en güç meseleleri ona çözdürür ve «Ali olmazsa Ömer helâk olur» derdi. Ömer'in yaralandıktan sonra kurduğu Altılar Meclisi'ne üye olmuş ve Osman'a biat edildiği gün, Ali onun kadılığını kabul ile Ömer'i öldürenleri yargılamadan cezalandıran Abdullah bin Ömer'i mahkûm etmiş, Osman devrinde de yargıçlık ve eğitim ödevlerini görmüştür. Osman'ı öldürmek üzere Mısır, Kûfe ve Basra'dan Medine'ye gelen ayaklananlara karşı asker toplıyarak, Medine dışında bir ordu kurmuş, oğlu Hasan'ı da Osman'ın korunmasına memur etmiştir.

Halife Osman'ın öldürülmesi üzerine, kendisine yapılan biat teklifini ilk günlerde istemediği halde, karışıklığın önüne geçmek için, bir hafta sonra, yani Hicretin 35 inci yılı hac ayının 25 inci cuma günü (656), başta Talha ve Zübeyr olmak üzere Medineliler'le Şam'dan başka bütün iller temsilcilerinin biatini kabul etmiştir. Ali, halifeliğinin daha ilk günlerinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Daha duruma hâkim olmadan, ilk iş olarak beş büyük valiyi değiştirmeye kalkmış (Ebu Muse-l-Eş'arî, Mısır valisi Kays ve İbni Abbas gibi), İbni Abbas ve Kays bin Saad gibi büyük idarecilerin düşüncelerini dinlememiştir.

Beri taraftan Peygamber'in karısı Ayşe, kendi kardeşi Muhammed'in, ayaklananlar arasında olduğunu bildiği halde, Osman'ı öldürenlerin öldürülmesini istemiştir. Zübeyr ile Talha da önce Ali'ye biat ettikleri halde, Ayşe'ye uymuşlardır. Cemel savaşı olmuş, Talha ve Zübeyr'de aralarında bulunmak üzere iki taraftan, söylentiye göre, on dört bin kişi ölmüştür.

Bu savaştan sonra, Ali, halifeliğini kabul etmiyen Şam valisi Muaviye'nin üstüne yürümüş, iki ordu Sıffiyn'de karşılaşmış, iki taraftan yetmiş binden fazla adam ölmüş, Ali'nin yanında bulunan sahabeden çoğu, hususiyle Peygamber'in çok sevdiği Ammar da şehit olmuştur (657). Savaşta Ali, üstün gelmişken Amr ibn-ül-Âs'ın hilesiyle Muaviye tarafçıları, mızraklarına Kur'an'lar bağlayıp Ali ordusuna uzatmışlardır, daha çok kan dökülmemesi için iki taraftan birer hakem atanmasını ve tarafların, bunların verecekleri hükme uymasını teklif etmişlerdir. Ali de, yanındakilerin ısrarı ile buna razı olmuş, savaş durmuş ve ileri gitmiş olan Mâlik-ül-Eşter de zorla geri çekilmiştir. Ali, Abdullah bin Abbas'ın hakem olmasını istemişse de yanındakiler bunu da kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Ebu Musel-Eş'arî'yi hakem yapmışlar, Ali de Kûfe'ye dönmüştür. Muaviye tarafından hakem olan Amr ibn-ül-Âs'ın hilesiyle Ebu Musa, halifeliği Ali'den almış, Amr ibn-ül-Âs ise Muaviye'yi halife yapmıştır. Ali, bu hükmü kabul etmemiş, fakat bu sırada ordusunda bulunanların bir kısmı, evvelce verilecek hükmü kabul edeceğini bildirmişken, şimdi dönmekle kâfir olduğunu söyleyip tövbe etmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Ali, Nehrevan'da toplanan ve Haricî denilen bu adamlarla savaşmaya mecbur olmuştur. Bunların iki bin kadarı öldürülmüş, fakat Muaviye'ye karşı gidecek bir kuvvetin hazırlanmasına da imkân bulunamamıştır. Bu arada Mısır da elden çıkmış, Irak ve İran'da da durum karışmıştır. Ali, nihayet kırk bin kişilik bir ordu toplamaya muvaffak olmuş, tam bu sırada Haricîler, Mısır'da Amr ibn-ül-Âs'ı, Şam'da Muaviye'yi, Kûfe'de Ali'yi öldürmeye karar vermişlerdir.

Hicretin 40 ıncı yılı ramazanının 19 uncu gecesi (24-I-661), Haricîler'den Abdurrahman bin Mülcem, suç ortakları Verdan ve Şebib ile birleşerek, Ali'nin evi önünde pusu kurmuşlar ve Ali, sabah namazına çıkınca camide üzerine atılmışlardır. Ali, İbni Mülcem tarafından başına indirilen kılıçla ağırca yaralanmış, İbni Mülcem'i öldürmek istiyenlere «Ben sağ iken kısas yapılamaz» demiş ve ramazanın 21 inde oğullarına vasiyetini yapıp 63 yaşında ölmüştür(661).

Ramazanın 17 sinde vurulup 19 unda öldüğünü söyliyenler de vardır. Dört yıl, sekiz ay, yirmibeş gün halifelik etmiştir. Fâtıma sağken evlenmemişti; onun ölümünden sonra birkaç kere daha evlenmiştir. 15 erkek ve 17 kız çocuğu olmuştur. Çocukları arasında tarihî roller almış olanlar, Hasan ve Hüseyin ile Muhammed bin Hanefiye'dir. Kızlarından Ümmü Külsum'u da ikinci halife Ömer'e vermişti. Ali'nin başlıca büyük kumandan ve danışmanları, başta başarılı bir savaşçı olan Malik Eşter bulunmak üzere, Ammar bin Yasir, Kays bin Saad, İbni Abbas, Ebu Eyyûb-il-Ensarî, Abdullah bin Bedil ve Ziyad bin Ebih'tir. Ali, Kûfe'de Fırat kenarına gömülmüştür. Sonradan buraya Necef ve daha sonra Meşhed-i Ali adı verilmiştir. Ali, eline geçeni yoksullara dağıtmış, vakıflar yapmıştır. Ölünce ancak 600 dirhem parası çıkmıştı. Şaka yapmayı sever ve nükteli konuşurdu. Şiirleri ve vecizeleri vardır. Halifelik meselelerinde ve harblerde verdiği hutbeler ve yeri geldikçe söylediği hikmetli sözler, Arap edebiyatında yer almıştır. Eşter'i, Mısır'a vali gönderdiği zaman yazdığı buyrultu, kıymetli bir siyaset anıtıdır. Diğer şiir ve hutbeleri de toplanarak *Nehc-ül-belâga, Divan-ı Ali* gibi kitaplar meydana gelmiştir. Her iki kitabın da şerhleri vardır. Bu kitaplardaki sözlerin bir kısmının Ali'ye ait olmadığını söyliyenler de çıkmıştır. Arap edebiyatının kurucularından Ebu-l-Esved ve islâm fıkhının kurucularından Ebu Leylâ, Ali'den feyzalmıştır. Bu yüzden Ali'ye islâm edebiyatındaki belâgatle, islâm fıkhının kurucusu göziyle bakılmıştır. Peygamber'den 586 hadîs rivayet etmiştir. Bunlardan 39 u *Buharî* ve *Müslim*'dedir. Oğulları ve eshaptan Ebu Musa, İbni Mes'ut, Zeyd bin Erkam ve Suheyp gibi büyük sahabeler, kendisinden rivayetlerde bulunmuşlardır. Gençliğini Peygamber'in evinde geçirmesi ve «ehl-i beyt»ten olması dolayısiyle Peygamber'in özelliklerine ve ibadetlerine dair onun rivayet ettiği hadîslerin ayrı bir değeri vardır. Ali «Kur'an'daki bütün âyetlerin nerede ve ne hakkında inmiş olduğunu bilirim» dermiş. Bununla beraber Ali hakkındaki hadîslerin uydurma olanları, Ali'den rivayet eden rivayetçiler arasında zayıfları, Ali'ye yastanan sözler arasında asılsız olanları da çoktur.

Ali'nin efsanevî kişiliği: Ali «insanlara anlıyabilecekleri şeyleri söyleyin» demişti. Bu sözden *ledün* ilminin bulunduğu, herkese sır verilmiyeceği ve *cefr* gibi bilgilerin gizli tutulduğu ve bu gizli bilgilerin ancak Ali ve Ali'nin oğulları ile soyu tarafından bilindiği fikri meydana çıkmıştır. Ali'nin Peygamber'in ölümünden sonra Ebu Bekir'e hemen biat etmemesi, sonradan Ömer ile Osman'a karşı da bir aralık çekingen tavır alması, Şîa'nın, Ali'nin Peygamber'den sonra halife olduğu ve Peygamber'in son hacdan dönüşünde, Gadr-i Hum'da halifeliği ona vermiş bulunduğu yollu iddiaların çıkmasına sebebolmuştur. Şîiler Gadr-i Hum'da söylenen bir hadîsi, bu hususta nas olarak kabul etmişler, sonradan Ali çocuklarının «masum imam» olduklarını iddia eden ve on iki, yahut yedi imam kabul eyliyen Şîa mezhepleri meydana çıkmıştır. Daha Ali sağken İbni Sebe onun Tanrı olduğu fikrini ileri sürmüş ve Ali, İbn-i Sebe'i yanından uzaklaştırmış, kendisi hakkında böyle bir inanç besliyenleri Kûfe'de ateşe attırmış, fakat bir türlü bu inanışın önüne geçememiştir. Kendisi «Benim yüzümden iki kişi helâk olur: sevip hakkımda ileri giden, sevmeyip aleyhimde söyliyen» demişti. Gerçekten de öyle olmuş, sevmiyenler, kâfir olduğunu söyliyecek kadar ileri gitmişler, sevenlerin bir kısmı ise onu Tanrı bilerek ölmediğini söylemişler, cinler, ejderhalar ve devlerle döğüştüğü, Peygamber'e Miraç'ta aslan kıyafetinde göründüğü gibi masallar uydurmuşlar, ondan yüz elli yıl sonra ölen İbni Sem'an'la altı yüz yıl sonra ölen Nasir-i Tusî'yi, onunla bir çağda yaşamış gösterip aralarında hikâyeler icadetmişler, kitaplar yapıp destanlar düzmüşlerdir. Bu suretle Ali, âdeta efsanevî bir destan kahramanı ve bir Tanrı haline gelmiştir. Bir taraftan da tarikatçılar, tarikatlarını Peygamber'e onunla bağlamışlardır. Eski dinlerden bozma mezheplerde ve bu mezheplerin inanışlarında Ali, önemli bir yer almıştır.

ALİ, Mezyedoğulları soyunun birinci ve sekizinci hükümdarı:

1 — **Ali I. bin Mezyed-ül-Esedî** (ölm. 1017), Senedüddevle Ebu-l-Hasan soyunun kurucusu. Büveyhliler hizmetinde valiliklerde bulunmuş, 997 de Büveyhoğulları hükümdarı Bahaüddevle'ye karşı ayaklanmışsa da gene ona saygı göstermiş, fakat 1012 de bağımsızlığını ilân etmiştir. Sultanüddevle de bu olupbittiyi onamak zorunda kalmıştır. 5 yıl hüküm sürmüştür (1012 - 1017).

2 — **Ali II. bin Nurüddevle Dübeys** (ölm. 1150), 1145 te kardeşi Mehmet'i yenerek hükümdarlığı elinden almıştır. Bu soyun son hükümdarı sayılır.

ALİ, Yusuf ve Züleyha adlı manzum bir eserin sahibi. XIII. yüzyılda yaşamıştır. İslâm edebiyatının müşterek hikâye konularından biri olan bu aşk macerasını Türk edebiyatında ilk defa kaleme almış ve Kur'an'daki rivayetlere bağlı kalmıştır. 1232 tarihinde hece vezniyle ve dörtlük şeklinde yazılmış olan bu hikâye, edebî değer bakımından değil, dilinin özelliği bakımından önemlidir.

ALİ, Alâettin: bk. ALÂETTİN ALİ.

ALİ, Alâüddevle: bk. ALÂÜDDEVLE ALİ.

ALİ, [Âmâ, Kanunî] (ölm. 1941), Türk musikicisi. Gözleri görmediği halde virtüoz derecesinde saz çalardı. Bütün Yakın Doğu'da Âmâ Ali kadar yüksek bir teknikle çalan ikinci bir kanun virtüozu yetişmediği daima söylenmiş, gerek mandalsız gerek mandallı kanun üzerindeki yordamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesinde ve bütün islâm memleketlerinde tanınmıştır. Mısır ve Suriye'de yaptığı uzun bir geziden döndükten sonra Adana'da ölmüştür.

ALİ, [Âşık], XVII. yüzyılın saz şairlerinden. Ele geçmiş bir tek türküsü vardır.

ALİ, [Âşık], XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış halk şairi. Nizip meydan savaşı için yazmış olduğu bir destanı vardır.

ALİ, Bahâüddevle [Ebu-l-Hasan] (XI. yüzyıl), **Mesudoğlu,** Gazneliler soyunun Sebüktekin'den başlıyarak sekizinci hükümdarı. Şehabüddevle Mevdûd'un yerine geçen Mesut II. pek küçük olduğundan, halk tarafından tahttan indirilmiş, onun yerine A. hükümdar olmuştur (1049). Fakat aynı yıl Cemâlüddevle Abdürreşit (b. bk.) ayaklanarak yerine geçmiştir.

ALİ, [Benli], XVII. yüzyılda Cezayir'de yetişen saz şairlerinden. Şiirlerinden biri, 1664 te Fransızlar tarafından Cezayir'e yapılan bir baskın hareketini anlatır. Şiirlerinde, Cezayir şairlerinin çoğunda görülen, imparatorluğa ve padişaha bağlılık göze çarpar.

ALİ, [Bursalı], XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşıyan saz şairlerinden. 1804 te ölen Cezzar Ahmet Paşa'dan bahseden bir destan bırakmıştır.

ALİ, [Çankırılı] (doğ. 1885), halk şairi. Çankırı'nın Şabanözü bucağına bağlı Özbek köyündendir. Şiirlerinde Sefil Ali takma adını kullanır. Şiirleri arasında mizah ve yergi karakterini taşıyanlar, çevresinde daha çok tanınmıştır.

ALİ, [Derviş] (ölm. 1673), Türk hattatı. İstanbul'ludur. Saray kapucubaşılarından Kara Hüseyin Ağa'nın eğitimi altında yetişmiş, gençliğinde kara kollukçu (b bk.) olmuştur. Sülüs ve nesih yazıları, ünlü hattatlardan Erzurum'lu İsmailoğlu Halit'ten öğrenmiştir. Birçok kimselere yazı dersi vermiş, birçok değerli sanat adamları yetiştirmiştir. Kırktan fazla Kur'an ve birçok *evrad* (b. bk.) ve *mürekka*lar yazmıştır. Yazılarının tezhibini (b. bk.) Sürahi Mustafa adında bir sanatçı yapmıştır. Eserlerinin altına el-Fakir Derviş Ali, el-Fakir Ali, imzalarından birini koymuştur. Eserleri, 1715 te ölen öğrencilerinden Ambarzade Derviş Ali'nin eserleri ile karıştırılarak çok defa yanlışlıklar yapılır. Derviş Ali'nin yazıları az bulunur sanat eserlerindendir. A. Topkapı mezarlığında gömülüdür.

ALİ, [Derviş, Şîrüganî], XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşamış musikicilerden. Gülşenî tarikatindendir. Yüze yakın murabba, nakış v. b. eserlerle altı yüzden fazla savt, tesbih ve ilâhi bestelemiştir.

ALİ, Ebu-l-Hasan (938 - 966), Mısır'da Ihşidoğulları Devleti(b. bk.)nin üçüncü hükümdarı. Kardeşi Anucur'un ölümü üzerine yerine geçmiş (960) ve Abbasî halifesi Muti Billah'tan, Mısır, Suriye ve Hicaz'ın, babası ve kardeşi zamanlarında olduğu gibi, kendisine verildiğine dair «menşur» almıştır. Fakat Ali de kardeşi gibi köleleri Kâfur'un etkisi altında kalarak, ancak sözde eğemen olmuştur. Zamanında Nil'in yeter derecede taşmaması yüzünden Mısır'da büyük bir kıtlık meydana gelmiş, memleket aynı zamanda Nubyalılar'la Berberîler'in ve Fâtımîler'in akınlarına uğradığından, İhşitoğulları eğemenliği sarsılmıştır.

Ali ölünce, memleket bir zaman başsız kalmış, sonunda Kâfur resmî olarak erki eline almıştır.

ALİ, Ebu-l-Hasan, (hük. 1331 - 1343), Mağrib-i Aksa'da (Merakeş) Beni Merin Devleti (b. bk.) hükümdarlarından.

ALİ, Ebu-l-Hasan (hük 1461 - 1482), Gırnata (Granade) da hüküm süren Beni Nasr (yahut Beni Ahmet) Devleti hükümdarlarından. Bk. BENİ NASR.

ALİ, el-A'lâ [Şeyh Ebu-l-Hasan, Seyit] (ölm. 1419?) XV. yüzyılın ünlü sofîlerinden ve Hurufî mezhebini yaşatanlardan. Hurufîliği kuran Fazlullah-ı Hurufî'nin en ileri gelen halifesidir. Hurufîler'ce «Halifetullah» diye anılan Ali'nin *Kürsiname, Kıyafetname, Mahşername, Arşname, Muhabbetname, İskendername* adlı Farsça ve mesnevi tarzında Hurufîliğe ait risaleleri vardır. Hoca İshak, A. nın Anadolu'ya, Hacı Bektaş tekkesine gelip bektaşîler'e Hurufîliği öğrettiğini yazıyorsa da, bu bilgiyi nereden aldığını bildirmiyor. A. nın, Bektaşîler'ce ikinci pîr sayılan ve 1516 da ölen Hızır Balı (Balım Sultan)-nın babası Rasûl Balı'nın şeyhi olan ve Dimetoka ile Kırcaali'de adına birer tekke ve türbe kurulmuş bulunan Seyyit Ali Sultan olması ihtimali kuvvetlidir.

ALİ, el-Hâdi (829 - 868), İmâmiyye'ye göre on iki İmâm'ın onuncusu. Muhammed-ül-Cevat'ın oğludur. Şiîler kendisine en-Nakkıyy (saf, pâk) adını da vermişlerdir. Künyesi Ebu-l-Hasan'dır. Medine'de doğmuş, Abbasî halifelerinden Mütevekkil zamanında Sâmerrâ'ya gelip orada yerleşmiştir. Mütevekkil'den paraca yardım gören A., Medine-tül-asker de denilen Sâmerrâ'da ölmüş, oturduğu eve gömülmüştür.

ALİ, el - Harirî, [Şeyh Ebu - l - Hasan - il-Harirî] (ölm. 1248), Haririye tarikatının kurucusu. Havran'da doğmuştur. Şam'da amcasının himayesinde yetişmiş, şairler ve edibler arasında yer alarak bilgin ve mutasavvıf geçinmeye başlamıştır. Hareketi karışık ve inancı bozuk olduğu halde birçok kimseleri kendine bağlamış ve «Haririye» tarikatını meydana getirmiştir. Bunlar Müslümanlığın emir veya menettiği şeylerle alay ederler ve her hareketi mübah sayarlardı. Haririler Kadir gecesinde kadın ve erkek hep bir arada sabaha kadar tef çalıp raksetmeyi âdet edinmişlerdir. Bunları Harurîler'le karıştırmamalıdır.

ALİ, el-Hemedanî [Seyit] (ölm. 1385), büyük sofîlerden. Semnan'lı Alâüddevle'nin dervişlerindendir. Ünlü bir sofî olan ve «Noktavîlik» mezhebinin kurucusu sanılan Mezdekan'lı şeyh Şerefettin Mahmut'a kapılanmıştır. Muhittin i Arabî'nin *Fusus-ül-hikem* adlı tanınmış kitabiyle İbni Fâriz'in *Kaside-i hamriye*'sini şerhetmiştir. Bunlardan başka *Esrar-ün-nukat, Şerh-i esmaullah, Varidat, Zahîre-tül-mülûk* adlı kitapları vardır. Dervişlerinden biri, A. hakkında *Hülâsa-tül-menakip* adlı bir menkabe kitabı yazmıştır.

ALİ, el-Kari, [Molla Ali bin Sultan Mehmet-ül-Kari] (ölm. 1606), islâm dini bilgini. Herat'ta doğmuş, Mekke'de yerleşmiş, oranın ve zamanın en ileri bilim adamlarından olmuştur. Özlü yazmak yordamına sahibolan A. tefsir, hadîs, itikat, fıkıh ve siyere ait eserleriyle XI. yüzyılın yeniliği getiren kişilerinden sayılır.

Beş büyük cilt tutan *Mişkât şerhi* ile *Şifa* ve *Şemail* şerhleri büyük değer taşırlar. Hanefî mezhebini kuvvetle savunan A., bir eserinde diğer imamlara ve hele İmam-ı Malik ile Şafiî'ye ve bunlardan yana olanlara karşı ağır bir dil kullandığı için şiddetli tenkidlere ve hattâ hakaretlere uğramıştır.

Ali Mekke'de ölmüş ve bunu duyan Mısır bilginleri sayısı dört bini aşan büyük bir cemaatle gıyabında olarak cenaze namazı kılmışlardır.

A. nin yukarıda sözü geçenlerden başka, *Hısn-ul-hasîn şerhi, Fıkh-ı Ekber* ve *Emalî* şerhleri, *Mevzuat*'ı ve daha birçok eserleri vardır.

ALİ, el-Mâverdî, [Ebu-l-Hasan Ali bin Muhammed-ül-Mâverdî] (974 1058), büyük İslâm fıkıhçısı ve hukukçusu. Öğrenimini önce Basra'da yapmış, sonra Bağdat'a giderek Ebu Hâmit İsferâinî'den tamamlamış ve bu şehirde birçok yıllar fıkıh, tefsir, usul-i fıkıh ve edebiyat okutmuştur. Bundan başka hekimlik de yapmış ve Abbasî halifelerinden «Kaaim Biemrillâh»ın zamanında «Akzelkuzât» (Adâlet Bakanı) rütbesine yükselmiştir. Mâverdî'nin Büveyhoğulları yanında da büyük bir yeri vardı. Onun, serbest düşünüşe fazla yer vermelerinden ötürü, birçok söylentilere yol açmış olan eserleri içinde en ünlüleri şunlardır: *Elhâvi* (tefsir), *Ahkâm-i sultaniyye, Kavanin-i vezaret, Nasihat-ül-mülûk, Siyaset-ül-hükûme, Delâil-ün-nübevve, Edeb-üd-dünya ve'd-din.*

ALİ, el-Mücâhit, Şemsettin bin Tahir (ölm. 1478), Yemen'de Resûloğulları (b. bk.) yerine geçen Tahiroğulları (1451 - 1517) soyunun kurucusu. Kardeşi ez-Zâfir Salâhattin Âmir I. ile birlikte bu devleti kurmuş, 1466 yılına kadar onunla ortak olarak eğemen olmuştur. Kardeşinin ölümü üzerine devleti yalnız olarak yönetmişse de, 1472 de tahttan vazgeçerek, yerini öteki kardeşi Davut'un oğlu el-Mansur Tacettin Abdülvehap'a bırakmıştır.

ALİ, el-Müeyyet, Necmettin (XIV. yüzyıl), Horasan'da hüküm süren (1337-1381) Serbedarîler(b. bk.)in son hükümdarı. Müritleriyle Serbedarîler'in otoritesini tanımak istemiyen ve bu yüzden Horasan'dan çıkarılan Aziz adlı devrişle işbirliği ederek, önceli Hasan-üd-Damegânî'yi öldürmüş, çok geçmeden, ortağı Aziz'i de ortadan kaldırdığı gibi, müritlerinin dinî nüfuzunu kırmağa uğraşmıştır. Şîi olduğu söylenen A., Timur'unu burasını almasına kadar eğemenliğini muhafaza etmiştir (1364-1381).

ALİ, Fahrüddevle Ebu l-Hasan: bk. FAHRÜDDEVLE EBU-L-HASAN ALİ.

ALİ, İmadüddevle Ebü-l-Hasan: bk. İMADÜDDEVLE EBU-L-HASAN ALİ.

ALİ, [Kaşıkçızade] (ölm. 1691), Türk hattatı. İstanbul'ludur. Tanınmış hattatlardan Derviş Ali ile Tophane'li Mahmut Efendi'den yazı meşki almıştır. Enderun (b. bk.) kaşıkçıbaşısı Mustafa Efendi'nin oğlu olduğundan Kaşıkçızade takma adı ile tanınmış, güzel yazının her çeşidinde ün almıştır.

ALİ, [Mir Herevî] (ölm. 1558 ?), hattat ve şair. Herat'lıdır. Meşhet'te yetişmiştir. Hattatlığı, Mahmut Zeynettin'den meşkettiği söylenir. Hüseyin Baykara'ya da çıraklık etmiştir. Ebu Sait Bahadır Han zamanında Nâsırüddin Abdullah tarafından zorla Buhara'ya götürülen sanatçılardandır. Kulağı ağır işitirdi. Kendisinden sonra gelen hattatların çoğu Mir Ali yoluna gitmişlerdir. Yazdığı yazılara «Kâtib-i Sultanî» diye imza atardı. Güzel şiirleri de vardır. Bir şiirinde Buhara'ya götürüldüğünden şikâyet ederek, padişahlar bile yazısını istedikleri halde, Buhara'da geçim yüzünden ciğerinin kan kesildiğini ve güzel yazdığı için başına bu derdin geldiğini anlatır. Özel koleksiyonlarda, kitaplıklarla, müzelerde çok güzel yazıları vardır. İstanbul'da Moda'da avukat Halil'in koleksiyonunda da eserleri bulunmaktadır.

ALİ, [Mir, Kâtip] (ölm. 1528), hattat ve şair. Meşhet'lidir. Mevlâna Âhar'ın çırağıdır. Güzel yazı yazma sanatına ait üç yüz beyitlik mesnevi tarzında yazmış olduğu manzumesiyle tanınmıştır. Bu şiirinde yazı yazma sanatını, yazı aletlerini ve kurallarını anlatır. Geceleyin celi, gündüzün de hurda yazmanın uygun olduğunu söyler. Yazılarının çokluğu ile tanınmış şair bir hattattı. Müzelerle, kitaplıklar ve özel koleksiyonlarda eserleri vardır. İstanbul'da Moda'da avukat Halil'in koleksiyonunda otuz sayfalık bir eseri bulunmaktadır. A. Hindistan'da Gücerat'ta ölmüştür.

ALİ, Muradoğlu (ölm. 1776), Türk hattatı ve tezhipçisi. Bursa'lıdır. Sülüs ve nesih yazılarda hocası Kürtzade Mustafa Efendi'dir. Sır kâtibi Ahmet Efendi ile Bursa'lı Hezarfen Ahmet Efendi'den de tezhip sanatının inceliklerini öğrenmiş, her iki sanatta büyük ün kazanmıştır.

ÂLİ, Mustafa, Gelibolu'lu (1541 - 1600), Türk tarih bilgini, ünlü fikir ve sanat adamı. Babası Hoca Ahmet Efendi'dir. Devrinin değerli bilginlerinden ders alarak yetişmiş ve müderris pâyesi almıştır. Bir eserini, 1558 tarihinde o zaman veliaht bulunan Selim II. ye sunarak, ona kapılanmış ve bir süre Selim'in Dîvan kâtipliğinde bulunduktan sonra, Şam valisi olan Lala Mustafa Paşa'nın Dîvan kâtipliğine geçmiştir.

Selim II. devrinde Yemen fethine memur edilerek Mısır valiliğine atanan Hustafa Paşa ile 1568 de Mısır'a gitmiş, Paşa'nın görevinden çıkarılması üzerine bir süre de Ferhat Paşa'nın Dîvan kâtibi sıfatiyle Bosna'da bulunmuştur. Murat III. devrinde 1577 de İran üzerine gönderilen ordunun serdarlığına atanan Lala Mustafa Paşa'nın tezkireciliğini yapmış, sonra sırasiyle Halep, Erzurum, ve Bağdat defterdarı olmuştur. Görevinden çıkarılınca İstanbul'a gelmiş, 1591 de yeniçeri kâtipliğine atanmıştır. 1595 te Sıvas defterdarı ve Amasya Paşası olarak İstanbul'dan ayrılmış, sonra Kayseri sancak beyi olmuş ve 1599 da atandığı son görevi olan Cidde beyliğinde bir yıl kadar bulunduktan sonra, orada ölmüştür. Âli, yaşadığı devrin fikir ve kalem adamları arasında birinci sırada gelen insanlardan biridir. Nazmı da nesri kadar kuvvetlidir. Aynı zamanda tanınmış bir hattattır. Tarihe, biyografyaya, sanata, ahlâka, muaşeret âdabına, siyasete, dine ve tasavvufa ait, bir kısmı manzum, telif veya tercüme elli kadar eser bırakmış, Türkçe ve Farsça şiirleri için ayrı divanlar tertip etmiştir. Eserleri arasında en önemlisi 1591 - 1597 yılları arasında yazdığı *Künh-ül-ahbâr*'dır. Fatih'in tahta çıkışına kadar olan kısmı, beş cilt halinde basılmış olan (1860 - 1868) bu genel tarih, kaynaklarının zenginliği, üslûbu, metodu ve hele Türkler'in İslâm medeniyetinin gelişmesinde oynadıkları rolü belirtme bakımından özel bir anlayışı gösterdiği için değerlidir. Henüz basılmamış olan kısımları, hususiyle Â. nin yaşadığı devirlere ait olanları, 1597 yılına kadar olan Osmanlı tarih ve biyografisi için değerli bir kaynaktır. Divanı ile *Künh-ül-ahbar*'dan başka başlıca eserleri şunlardır:

Menakib-i hünerveran (bas. 1926), *Nasihat-üs-selâtin, Ravza-tül-letâif, Enis-ül-kulûb, Heft Meclis, Zübde-tüt-tevarih, Nusretname, Fursatname, Mirkat-ül-cihad, Mir'at-ül-avalim* (bas. 1870), *Nevadir-ül-hi-kem, Kavaid-ül-mecalis, Fusul-ül-halli-ve'l akd ve usul-ül-harci ve'n nakd* (basılmıştır), *Hâlât-ül-Kahire minel-adât-iz-zâhire, Mahasin-ül-âdab, Hilye-tür-rical, Cami-ul-hubur der mecalis-i sîr, Mahasin-ül-edeb.*

ALİ, Necip (ölm. 1845), Osmanlı Devleti memurlarından. Defterdarlık kaleminden yetişmiş, 1821 de kalyonlar kâtibi göreviyle Osmanlı Devlet adamları arasına katılarak çavuşbaşılığı, cebehane nazırlığı, vezir kapu kethüdalığı, tophane nazırlığı yapmış, 1828 ve 1830 da iki defa defterdar olmuş, sadaret kethüdalığı, mühimmat-ı harbiye nazırlığı etmiş, Abdülmecit'in tahta çıkışında valide kethüdalığına getirilmiş, daha sonraları Hazine-i Hassa nazırlığında ve Meclisi Valâ üyeliğinde bulunmuştur. Devrinin, doğruluğu, iktidarı ve işbirliğiyle tanınmış adamlarındandı.

ALİ, [Oğuz], XVI. yüzyılda, Cezayir ve Tunus'ta yerleşen denizciler arasında yetişmiş saz şairlerinden. Turgut Reis'in ölümü için (1565) yazdığı bir türküsü vardır.

ALİ, Paşmakçızade [Seyit] (ölm. 1712), şeyhülislâm. Melâmî - Hamzavîler'ce kutup tanınan sadrazam Şehit Ali Paşa'dan sonra kutup tanınmış ve bu vasfı ölünceye kadar temsil etmiştir. Mezarı Edirnekapısı'ndadır. Melâmîler, A. yi «Seyit Ali Sultan» diye anarlar.

ALİ, [Sıvasî], tanınmış Türk hekimlerinden. Sıvaslı'dır. Selçuk emîrlerinden Yeşbek için yazdığı *Kitabü iksir-il-hayat fi telhis-i kavaid-il-muâlecat* adlı eserinin başlangıcı Arapça, diğer parçaları Farsça'dır. *İkd-ül-cuman*'da emîr Yaşbek'in, Amasya'da saltanat süren Tacettin Altunbaş'ın atabeği olduğu ve 1318 kargaşalığında Amasya'da öldürüldüğü yazılmaktadır.

ALİ, Şehabettin, Ahmet oğlu (XV. yüzyıl), Rama zanoğulları'ndan. Babasının 1416 da ölmesi üzerine, o sıralarda Adana ve Tarsus bölgesi üzerinde yüksek egemenliği tanınmış olan Memlükler tarafından valiliğe ve Türkmen beyliğine İbrahim Bey getirilmişse de, kardeşleri olan A. ile Mehmet Beyler buna itiraz ederek mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele sonuda Mehmet Bey, 1428 de Adana valiliğine geçmiş, fakat Ali Bey buna da karşı koymuştur. Kendisinin Mehmet Bey'den sonra vali olduğu anlaşılıyorsa da, zamanı ve ölümü hakkında bir şey bilinemiyor.

ALİ, [Şeyh Nasuh oğlu] (ölm. 1546), Halvetî şeyhi, *Şekayık zeyli*'ni meydana getiren Ataî'nin büyük babası ve şair Nev'î'nin babası. Malkara'lıdır. Halvetî şeyhlerinden Bayezid-i Rumî'nin halifesidir. Zamanında büyük bir ün kazanmış olan İbrahim Gülşenî ile görüşmek üzere Mısır'a gitmeyi kurmuş, fakat o sıralarda Gülşenî, İstanbul'a gelmiş bulunduğundan onunla İstanbul'da görüşmüştür. Malkara'da ölmüş ve öğretmeni bulunduğu ilk okulun avlusuna gömülmüştür.

ALİ, [Üsküdarlı, Tezhipçi], XVIII. yüzyılda yaşamış bir Türk tezhipçisi. Kaynaklar, kendisine Ruganî ve Üsküdarî Ali Çelebi dendiğini yazıyorlarsa da hayatı hakkında kesin bilgimiz yoktur. Son devir tezhipçilerinin hepsi, A. nin XVIII. yüzyılın Türk tezhibi karakterini meydana getiren tek tezhipçi olduğunu ve tezhibe yepyeni bir özlük verdiğini söyler. Ali'den sonra o ayarda bir tezhipçinin yetişmediğinde birleşirler. A., Ruganî denen lake işleriyle tanınmıştır Kendisine Ruganî denmesinin sebebi de budur. Topkapı Sarayı müzesinde, cilt, kubur, yay ve çekmecelere yapmış olduğu rugan işleri bulunduğu gibi, avukat Halil'in koleksiyonunda padişaha yaptığı 1739 tarihli bir yazı altlığı ile her sayfasında ayrı bir tezhibi bulunan bir kitabı, Necmettin Okyay'ın koleksiyonunda Şeyh Abdullah Murakkaî'nin tezhipleri ve 1763 tarihli bir altlık, mühendis Ekrem Ayverdi'nin koleksiyonunda birçok ruganî kab Ali'ye ait eserlerdendir.

ALİ, Zeynelâbidin Mücahidüddin (XIV. yüzyıl), Muzafferîler (b bk.) soyunun (1313-1393) üçüncü hükümdarı. Babası Celâlettin Şah Şuca'ın vasiyetiyle yerine geçmiş (1384), Timur istilâsına kadar (1387) Fars ve Kirman'da egemen olmuşsa da, bu tarihte onun önünden Bağdat'a doğru kaçarken, İsfahan'da bulunan amcası oğlu Şah Mansur kendisini hapsetmiştir. Şuşter'deki adamlarının yardımiyle kurtularak Isfahan'ı almış, fakat Şah Mansur tarafından tekrar yakalanarak gözlerine mil çekilmiştir.

ALİ, Zeyn ül-Âbidîn (658 - 712), Şîa-i imamiye imamlarından, on iki imam'ın dördüncüsü. Babası, Ali'nin oğlu Hüseyin'dir. Bir söylentiye göre son Sasanî hükümdarı Yezdcird'in kızı olan anasının adı Selâme veya Sülâfe, yahut Gazale'dir ki Şehrbânû diye de anılır. İran savaşında tutsak düşüp Hüseyin'e varmadan önce kendisine Cihanşah ve Şah-ı zenân dendiği söylenir. Ali'nin künyesi Ebu-l-Muhammed ve Ebu-l-Hasan'dır. Secdeden alnı nasırlaştığından «Züs-sefenât» (nasırlar sahibi), çok ibadet ettiğinden «Zeyn-ül-Âbidin» (ibadet edenlerin süsü) gibi lâkaplarla tanınmıştır. En tanınmış lâkabı «Seccat» (çok secde eden) ve Seyyid-üs-seccâdîn (çok secde edenlerin efendisi) dir. Kerbelâ vakasından sonra peygamber soyu da en çok ondan ürediğinden, sonraları Âdem-i Âl-i Abâ da denmiştir. Kerbelâ savaşında hasta olduğundan kenarda kalmış, çoğu kadın olan tutsaklarla Kûfe'ye, oradan Şam'a götürülmüş, sonra da Medine'ye gönderilmiştir: Hüseyin'in şehit düşmesinden sonra Şîa'nın bir kısmı da Hasan ile Hüseyin'in kardeşi Muhammed ibn-il-Hanefiyye'ye uymuştur. Asıl Şîa-i Aleviyye denen ve sonraları İmamiyye, daha sonraları da On İki İmamı tanıdıklarından İsnâ-aşeriyye diye anılan çoğunluk, A. yi imam tanımıştır. Ölümünün, Emevîler'den Hişam tarafından Medîne'ye yollanan zehirden ileri geldiği söylenir. 11 oğlu, 19 kızı olmuştur. Soyu, kendisinden sonra imam tanınan Muhammed-ül-Bâkır'la diğer beş oğlundan üremiştir. Dua ve münacatları, Arap nesrinin «fesahat ve belâgat» bakımından en yüksek ve değerli örneklerindendir. Bunların birçoğu *Sahife-i seccadiyye* adı altında toplanmıştır. Birçok ünlü bilginler tarafından şerhler yazılan bu dualara *Zebûr-i-ehl-i beyt* de denir. Ferezdak (b. bk.)ın A. hakkındaki methiyesi tanınmıştır. Medîne'de Baki mezarlığında amcası Hasan'ın yanında gömülüdür.

ÂL-İ ABA, islâm geleneğinde Peygamber ile ailesinden kendisine en yakın sayılanlara verilen ad. Bu ad ile Peygamber'in kızı Fâtıma, damadı Ali, torunları Hasan ve Hüseyin anılırlar. Âl-i Aba, «aba ailesi» demektir. Bu deyim, bir gün Peygamber'in onları abasiyle örtüp dua etmiş olması söylentisinden çıkmıştır.

Peygamber'le birlikte bunlara «Ehl-i beyt» (ev halkı) denilidği gibi, «Eshab-ı aba», «Ehl-i kisâ», «Pence-i âl-i aba» da derler. Tarikatçıların bir kısmına göre elin beş parmağı, Arap harfleriyle «Allah» sözüne benzediğinden ve ele de beş parmak dolayısiyle pençe dendiğinden «Pence-i âl-i aba» ile elin ve Allah sözünün, daha doğrusu ulûhiyetin bir bağıntısı vardır. Bu telkinde Hurufîlik etkisi açıkça görülmektedir. Peygamber'in, bu dört kişiyi abasının altına alması ve haklarında duada bulunması, birkaç kere olmuştur.

ALİ ADİLŞAH I. (XVI. yüzyıl), Hindistan'da, Dekkan'da Adilşahî Devleti (b. bk.) hükümdarlarından.

ALİ ADİLŞAH II. (XVII. yüzyıl), Hindistan'da, Dekkan'da Adilşahî Devleti (b. bk.) hükümdarlarından.

ALİ ÂLİ (ölm. 1672 den sonra), tarihçi. Amasya'lıdır. 1643 te İstanbul'a gelerek Dîvan kalemine girmiş, tezkireci olmuş, 1650 de Mısır valisi bulunan Tarhuncu Ahmet Paşa'nın Dîvan kâtipliğinde ve sonraları Divan-ı Humayun kesedarlığında bulunmuştur. 1672 de yapılan Kamaniçe seferine ait bir tarihçe (tek nüsha, İstanbul Murat Molla kitaplığı, Lala İsmail kısmı No. 398) ile biyografiye ait *Tuhfe-tül-mücahidin* adlı bir eser yazmış, Kutbüd-din Ahmet bin Mehmet Meki'nin Yemen'e ait tarihini *Telhis-i berk-ul-Yemanî* adı altında kısaltarak dilimize çevirmiştir. Eserleri basılmamıştır.

ALİ ÂLİ EFENDİ (1815/16 - 1856), Türk gazetecisi. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini ne şekilde yaptığı belli değilse de, yazılarından, edebiyat alanında kuvvetli bilgi ve yetki sahibi olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da ve taşrada türlü devlet görevlerinde bulunduktan sonra, gazetecilik alanında çalışmaya başlamış ve yazılarını *Ceride-i*

Havâdis'te yayımlanmıştır. Aynı zamanda şiirler de yazan ve *Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi* adlı bir de eseri bulunan Âli'nin,

Neşve tahsil ettiğin sâgar da senden gamlıdır
Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfûrdan

beyti pek tanınmıştır.

ALİ BABA, *Binbir Gece Hikâyeleri*'ndeki «Ali Baba ile Kırk Haramîler» adlı hikâyenin kahramanı. Ali Baba, fakir bir oduncudur. Tesadüf ona, Kırk Haramîler'in hazinelerini sakladıkları mağarayı buldurur ve «susam açıl» sözlerinden ibaret olan bir tılsımla bu mağaranın kayadan kapısını açmanın sırrını öğrenir ve bu yüzden zengin olur. Kendisini kıskanan kardeşi de israrla tılısımı Ali Baba'dan öğrenerek mağaraya gider, ama mağaraya girdikten sonra «susam» kelimesini unuttuğu için dışarıya çıkamaz. Haramîler onu öldürüp parçalarlar. Ali Baba, kardeşinin parçalarını bir kunduracıya ekletip dıktirir ve gizlice gömdürür. Haramîler, mağaralarının sırrını elde etmiş olan adamın evini ararlar ve kunduracıdan öğrenirler. Ali Baba akıllı cariyesinin tedbiriyle ölümden kurtulur ve başkalarından gayri bütün Haramîleri bu cariyenin eli ile öldürtür. Haramî başı, tüccar kılığına girerek ikinci defa Ali Baba'yı öldürmek üzere evine sokulduğu zaman, cariye onu tanıyarak öldürür. Ali Baba masalı *Binbir Gece Hikâyeleri*'ni ilk defa Fransızca'ya tercüme edip (1704 - 1717) Avrupa'ya tanıtmış olan Galland'ın tercümesinde yer aldığı halde, Arapça aslı uzun zaman bulunamamıştı. Bu, ancak çok sonra bulunmuş ve 1910 da D. B. Macdonald tarafından yayımlanmıştır. Bu Ali Baba *Binbir Gece Hikâyeleri*'nin Avrupa'da en çok tanınmışlarından biridir.

Grimm kardeşlerin masal kitaplarındaki «Simeliberg» masalı bundan çıkmadır. Bu, Arap masalının Alman halk masalı olarak işlenmiş şeklidir. Orada, mağaranın açılması için «semsi» denmesi gerekirken «simeli» diyen kahraman bir türlü mağaranın kapısını açamaz. «semsi» «susam» ın bozulmuş şeklidir.

Bu masala Türk halk masalları arasında da raslanır. Bize de Binbir Gece'den geçmiş ve zamanla Türk halk masalı haline gelmiş olmalıdır.

ALİ BEY (XIII. yüzyıl), Germiyan'lı ucbeyi. *Selçuknâme*'de uc beylerinden olarak gösterilen ve Germiyan'lı Ali Bey diye tanınmış olan A., Cimri vakası (b. bk.) sırasında Selçuk sultanına karşı gelerek Germiyanoğulları'nın 1276 da Denizli'yi elde etmeleri üzerine, onlar tarafından buraya vali olarak atanmıştır. Cimri işi bittikten sonra, 1277 de Lâdik veya Denizli tekrar Selçuklular'a geçtiğinden, Ali Bey de yakalanıp Karahisar-ı devle denilen Afyonkarahisar'na hapsedilmiş ve sonra ölmüş veya öldürülmüştür. Ali Bey XIV. yüzyıl başlarında Denizli Beyliği'nde bulunan Şucâettin İnanç Bey'in babasıdır.

ALİ BEY (XV. yüzyıl), Karamanoğulları prensi Mehmet Bey II nin üç oğlundan en küçüğü. Babasının Antalya kuşatmasında ölümü üzerine (1423), büyük kardeşi İbrahim Bey'le aralarının açılması yüzünden Antalya kalesine kaçarak, Osmanlılar'a sığınmış, oradan da Edirne'ye gönderilerek Sultan Murat II. nin kız kardeşini (Çelebi Mehmet'in kızını) almış ve kendisine Sofya sancağı verilmiştir.

ALİ BEY (XV. yüzyıl), Akkoyunlu Devleti'nin ikinci hükümdarı. Takma adı Celâlettin'dir. Bu devletin kurucusu olan Karayölük Osman Bey'in on dört oğlundan biridir. Babası Kara Osman, 1435 te Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey ile yaptığı çarpışmada Erzurum kalesi önünde öldükten sonra, oğulları birbirlerine düşmüş, fakat Timur'un oğlu Şahruh, kendi himayesine giren bu beyliğin başına Kara Osman'ın veliahdi Ali Bey'i getirmiştir. Kısa süren beyliği (1434 - 38) karışıklık içinde geçmiştir. Ali Bey, babasının ölümiyle sarsılan Akkoyunlu Beyliği'ni büsbütün ortadan kaldırmaya çalışan Karakoyunlular'ın sürekli saldırışlarına ve kardeşi Mardin valisi Hamza Bey'in düşmanca hareketlerine dayanamıyarak emri altındakilerin bir kısmiyle Osmanlılar'a sığınmış, kendisini İskilip taraflarında yerleştirmek istiyen Murat II. den beklediği yardımı göremeyince Mısır sultanı Çakmak'ın yanına gitmiş ve oradan aldığı yardımcı kuvvetlerle Hamza'yı memleketten kaçmak zorunda bırakmıştır. Fakat Memlük kuvvetlerinin geri dönmesi üzerine Hamza Bey tekrar meydana çıkarak, Ali Bey'i memleketten çıkmaya zorlamıştır. Artık bir daha ülkesine dönemiyen Ali Bey, ölünceye kadar Suriye'de kalmıştır. Akkoyunlu Beyliği'ni büyüterek bir imparatorluk haline getiren Uzun Hasan Bey, Ali Bey'in yedi oğlundan biridir.

ALİ BEY (ölm. 1521), Dulkadiroğulları'ndan. Memlükler'e karşı ayaklanmış olan babası Şehsüvar'ın 1472 de ölümünden sonra, Osmanlılar'a sığınmış ve kendisine Çirmen sancak beyliği verilerek bu görev ile Çaldıran seferine katılmıştır. Dulkadir Beyliği'ni işgal etmek istiyen Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşından sonra Ali Bey'e Kayseri ve Bozok sancaklarını vererek onu Dulkadir sınırı üzerine göndermiş, fakat Memlükler'in aleyhinde olan Ali Bey'in sınırda bir sancak beyliğine atanması, Memlük sultanını kuşkulandırmıştır. Dulkadir Beyi olan Alaüddevle'nin takibinde Ali Bey de bulunmuş ve Alaüddevle'nin ölümünden sonra işgal edilen Dulkadir Beyliği'ne Ali Bey atanmıştır (1515). Memlük sultanı Ali Bey'e karşı Dulkadir Beyliği'ni Alâüddevle'nin kardeşi Abdürrezzak Bey'e vermişse de, Abdürrezzak, Merc-i Dabık savaşında tutsak düşmüştür.

Ali Bey, 1520 de başına 20 000 kadar Alevî toplıyarak meydana çıkan Bozoklu Celâl adındaki Alevî elebaşısını yakalamış ve derneklerini dağıtmıştır. 1521 de Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırarak Memlük hükümdarı olmak istiyen Şam valisi Canberdi Gazalî'yi vezir Ferhat Paşa komutasındaki kuvvetler gelmeden önce bozmuş, böylece iki önemli ve korkunç iç olayın önünü alarak devlete büyük hizmetler yapmıştır.

Ali Bey bu başarıları üzerine biraz şımarmış, bazı emirleri dinlemez olmuş, kendisinin, yalnız başına Canberdi Gazalî'yi yenmesini kıskanan Ferhat Paşa'nın da hükümeti kışkırtması ile Ali Bey'in öldürülmesi kararlaştırılmıştı. Görünüşte İran üzerine komutan olan vezir Ferhat Paşa, Tokat taraflarında Artukova'ya gelerek İran hareketlerini görüşmek üzere, Ali Bey'i de oraya çağırmıştır. Ali Bey bir suikaste uğramak ihtimali korkusiyle başlangıçta kararsızlık göstermişse de, Ferhat Paşa tarafından inanca verilmesi üzerine, 8 000 kişi ile ordugâha gelmiş ve kendisiyle gelen oğullarından Üveys, Velit, Pâk Ahmet ile birlikte hemen öldürülmüştür. Yarı bağımsız bir halde yönetilmekte olan Dulkadir Beyliği Ali Bey'in ölümü üzerine bir Osmanlı valiliği olmuştur.

ALİ BEY [asıl adı: *Domingo Badia y Leblich*] (1766 - 1818), İspanya'lı gezgin. Abbasiler'in soyundan geldiğini iddia ederek 1803 te Ali Bey el-Abbasî adı ile, müslüman kılığına girerek geziye çıkmış, Batı Trablus,

Mısır, Arabistan ve Suriye'yi dolaştıktan sonra o vakitler Vahhabîler'in elinde bulunan Mekke'ye gitmiştir. Ali Bey 1814 te Paris'e de giderek bu gezilerini anlatan *Voyage d'Ali en Asie et en Afrique* (Ali'nin Asya ve Afrika gezisi) adlı bir eser yayımlamıştır. Kısa bir zaman sonra kendine Osman adını takarak, söylendiğine göre Fransız hükümeti tarafından verilen özel bir görevle, Suriye'ye gitmiş, Halep'e vardığı zaman, bir söylentiye göre zehirlenerek ölmüştür.

ALİ BEY: bk. ALÂETTİN ALİ, ERTENA.

ALİ BEY, [Cin, Bulutkapan] (1728 - 1773), Mısır Kölemen beylerinden. Aslı Kafkasya'lıdır. Köle olarak Mısır'a getirilmiş, İbrahim Kethüda tarafından yetiştirilmiştir. Cesaret ve becerikliliğiyle Mısır Kölemen beyleri arasına girmiş, 1763 te Şeyh-ül-beled olmuştur. Osmanlı Devleti otoritesinin Mısır'da zayıf bulunduğu bu dönemde, Kölemen beyleri arasındaki devamlı yarışma ve savaşlarda önemli roller oynamış, duruma göre kaçmış, sürülmüş veya işbaşına geçmiştir. Rakiplerini ortadan kaldırmaya muvaffak olunca, Mısır'da adaletli bir yönetim kurarak halkın kendine bağlanmasını sağlamış ve o sırada sadrazam bulunan Mehmet Ragıp Paşa da kendisini tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki kuvvetlerini günden güne zayıf düşürmeye ve ordusunu çoğaltarak bağımsızlığını ilâna hazırlanmıştır.

1768 - 1774 Osmanlı - Rus savaşı sırasında rakipleri, padişahı kendisinden şüpheye düşürdüklerinden, idamına ferman çıkınca, A. de ayaklanmış ve Mısır'dan Osmanlı valisini kovarak bağımsızlığını ilân etmiş, Suriye ile Hicaz'a doğru nüfuzunu yaymaya başlamıştır. Komutanlarından Ebu Zeheb Mehmet Bey, 1770 te Mekke'yi ele geçirince, şerifliğe getirdiği Abdullah. A. i «Mısır'ın ve iki denizin sultanı» olarak tanımış, Ali Bey de sultan saniyle adına hutbe okutmaya ve para bastırmaya başlamıştır. Bir yandan da Rus generali Orlov'la askerî bağıt yaparak, Filistin ve Suriye'yi zaptetmek için Suriye kıyılarını ele geçirmiş ve Ebu Zeheb komutasındaki ordusu Şam'a kadar ilerlemiştir. Bu başarılardan umuda düşen ve İstanbul'dan da teşvik gören Ebu Zeheb, iktidarı ele geçirmek amaciyle ansızın Mısır'a dönmüşse de, Ali Bey'den korkarak Yukarı Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bir müddet sonra A. in kendisine karşı yolladığı kuvvetleri de elde ederek Kahire'ye yürüyünce, A. Suriye'ye kaçmıştır. Orada yerli şeyhlerin ve Akdeniz Rus filosunun yardımiyle Sayda'yı ele geçirmiş ve Yafa'yı kuşatmıştır. 1773 te Kahire'de iyi karşılanacağını umarak Mısır'a dönmüşse de, Ebu Zeheb kuvvetlerine yenilerek tutsak düşmüş ve savaşta aldığı yaralardan ölmüştür.

ÂLİ BEY, Mehmet (1844 - 1899), Türk tiyatro ve mizah yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Babası kapı kethüdalarından Yusuf Cemil Efendi'dir. Düyun-i Umumiye'de bir süre müdür olarak bulunduğu için, Direktör Âli diye anılır. Böylece çağdaşı bulunan *Ceride-i Havadis* yazarlarından Âli ile adının karıştırılması da önlenmiştir. Âli Bey, Düyun-i Umumiye müdürlüğünden başka, mutasarrıflıklarda ve valilikte de bulunmuştur. Hindistan'a kadar yaptığı bir inceleme gezisine ait notlarını *Seyahat Jurnali* (1897) adiyle bastırmıştır. İstanbul'da bulunduğu sıralarda, tiyatro ve mizah nevileriyle yakından ilgilenmiş, mizah gazetelerinde birçok yazı yayımlamış ve bazı piyesler de yazmıştır. Mizaha ait *Lehçe-tül-hakayik* (1899 1909) adlı bir eseri vardır. Telif ve adapte olmak üzere tiyatroya ait eserleri ise şunlardır: *Kokona Yatıyor* (1870, 1897) *Misafiri İstiskal* (1870), *Letâfet* (1897), *Ayyar Hamza* [Molière'den adapte] (1897, 1940).

ÂLİ BEY

ALİ bin Abdullah (657 - 735), Peygamber'in amcası oğlu olup «İbni Abbas» diye anılan Abdullah'ın küçük oğlu. Tâbiîn(b. bk.)dendir. Hadîs rivayetçiliği bakımından sika (b. bk.)dan sayılır. Çok ibadet edenlerden olduğu için Aliyyüsseccad sıfatiyle anılmıştır. Künyesi Ebu-l-Hasan iken sonradan oğlu Muhammed'e nisbetle Ebu Muhammed künyesini almıştır. Emevîler tarafından takibedildiği için hayatının bir kısmını saklanarak geçirmiş ve 713 yılında Belkâ tarafında Hümeyme köyüne yerleşmiştir. Orada, Abbasîler'den halife olmak için ilk defa gizli teşkilât yapmış ve bu hareket, torunları Saffâh ile Mansur'un Abbasî hükümetini kurmalarına yol açmıştır. Yirmiden fazla erkek çocuğu vardı. Bunlardan Muhammed, gizli halifelik dâvasını gütmüştür.

ALİ bin Abdülâziz, Kadı Ebu-l-Hasan-il-Cürcanî (903 - 976), Şafiî fıkıhçılarının ünlülerinden. Cürcan ve Rey'de kadılık etmiştir. Bilim yolculuğunda Irak ve Şam şehirleriyle diğer illerde dolaşmış, bilim ve edebiyat araştırmalarında bulunmuştur. Uzun kasideleri ve bir divanı vardır. *El-Vesat..tü beyn el-Mütenebbi ve husumihi* adlı eseri Sayda'da basılmıştır. *Taberi tarihi*'ni kısaltmış ve buna *Safvetüt-tarih* (Tezîb üt-tarih) adını vermiştir. *Kitab-ül-vekâle*'si ve büyük *Tefsir*'i tanınmıştır. *Nişabur Tarihi*, kadının 76 yaşında öldüğünü yazmaktadır.

ALİ bin Büveyh: bk. İMÂD - ÜD - DEVLE EBU-L-HASAN ALİ BİN BÜVEYH.

ALİ bin Ebu Bekir, el-Herevî Ebu-l-Hasan (ölm. 1215), ünlü gezgin. Musul'da doğmuş, uzun gezilerden sonra Halep'te yerleşmiştir. Halep'te Eyyuplu hükümdarı ez Zahir Gıyâsettin, A. için bir medrese ile bir türbe yaptırmış ve ölümünde buraya gömülmüştür. Hindistan'a kadar bütün Orta Doğu'yu dolaşarak, oralarda yatan din büyüklerinin türbelerini, Türkiye'de ve Avrupa'da birçok yazmaları olan *Kitab-ül-işârât ilâ marifet-iz-ziyârât* adlı eserinde tasvir etmiştir.

ALİ bin Ebu-l-Âs, Peygamber'in torunu. Kureyş'in ileri gelenlerinden. Rebi'in oğlu Ebu-l-Âs ile Peygamber'in kızı Zeynep'in evlenmesinden dünyaya gelmiştir. Babası Mekke fethine kadar müşrik kaldığından Peygamber, Ali ile ablası Ümame'yi yanına almış ve kendine kabullenmiştir. Fetih günü, Peygamber onu terkisine alarak Mekke'ye girmiştir. Erinlik çağına yaklaştığı sıralarda, Peygamber'in sağlığında ölmüştür.

ALİ bin Ebu-l-Gaarât: bk. ZUREYOĞULLARI.

ALİ bin Ebu - l - Kasım (ölm. 1145 e doğru), Saltuklular'ın ikinci hükümdarı. Hükümdarlığının başlangıcı belli değildir. Melikşah'ın iki oğlu Mehmet ile Berkiyaruk arasındaki saltanat kavgalarında Mehmet'e yardım etmiştir. Hattâ 1103 te Berkiyaruk'a yenilen Mehmet, Ahlat taraflarına çekilmiş olduğundan, Ali de kendisine katılarak Berkiyaruk'la yeniden çarpışmıştır. Ali, Gürciler'le de çarpışmıştır.

ALİ bin Ganiye (ölm. 1189), Murabitler devrinde Balear adalarında ve İspanya'da büyük yönetim görevlerinde bulunan Beni Ganiye (b. bk.) ailesinden. Balear'da Muvahhitler'in eğemenliğine boyun eğmek istemiyen Murabitler tarafından, bir ayaklanma sonunda iktidara getirilmiştir (1184).

Muvahhitler bu sırada Santarem'de büyük bir yenilgiye uğrıyarak, bütün askerî kuvvetlerini İspanya'da hıristiyanlara karşı toplamak zorunda kaldıklarından, Balear adalariyle yakından ilgilenmemişlerdir. Ali, adaların tahkimini elden geldiği kadar düzenlemişse de, burada uzun zaman tutunamıyacağını anlamış ve Bacaye (Bovgu) halkı ile anlaşarak 4 - 5 bin kişilik bir kuvvetle buraya çıkmış ve Muvahhit valisinin bulunmadığı bir sırada kolaylıkla burasını almıştır (1184).

Ali, burada Muvahhitler'den memnun olmıyan birçok oymaklardan ve Muvahhitler tarafından yıkılan Hammadî Devleti tarafçılarından yardım görerek kuvvetlendiğinden, burasını kurtarmak üzere gelen Muvahhitler'in Necaye valisi Eburrebi'i, kesin bir yenilgiye uğratmaya ve bu dolaylardaki erki eline almaya muvaffak olmuştur. Ali, bundan sonra kardeşi Yahya'yı Becaye'de bırakarak, Muvahhitler'in merkezi Merrakeş'i ele geçirmek amaciyle büyük bir sefere çıkmıştır. Fakat bağlaşıklarına tam bir güveni olmadığından, Cezayir ve daha bazı şehirleri aldıktan sonra geri dönmüştür.

Yeni Muvahhit hükümdarı el-Mansur, Ali'nin bu başarıları üzerine, ordu ve donanmasını ona karşı göndererek, almış olduğu şehirleri kolaylıkla ele geçirmiştir. Muvahhitler'in bu hızlı başarıları dolayısiyle Ali'ye katılanlar da Muvahhitler'in tarafına geçtiklerinden, Ali sığındığı Konstantin'i de bırakarak çöle kaçmış ve Cerid (Anid) bölgesinde pek çok para harcıyarak Riyah ve Cuşam Arapları'nın yardımını sağlamış, böylece bazı kasabaları elde ettikten sonra, Trablus emîri Karakuş ile anlaşmıştır. Ali, bundan sonra bu dolaylarda pek çok bulunan yağmacı oymakları da kendine katarak, Cerid bölgesini (1185/86) ve kısa zaman içinde Tunus ve el-Mehdiye'den başka bütün İfrikiyye'yi almıştır. Bu başarılar üzerine Abbasî halifesi en-Nasır adına hutbe okutmaya başlamış ve biatini bildirmek üzere Bağdat'a bir de heyet göndermiştir.

Muvahhit hükümdarı el-Mansur 1187 de yeniden harekete geçerek Ali'yi el-Hammade de kesin bir yenilgiye uğratmış ve onu ikinci defa olarak çöle kaçmak zorunda bırakarak, İfrikiyye'yi tamamiyle geri almış ve Ali'nin bağlaşıkları olan Cuşam ve Riyah Arapları'nı Mağrib-i Aksa'nın batı taraflarına sürmüştür.

Ali ile Karakuş, el-Mansur'un dönmesi üzerine yeniden meydana çıkarak Muvahhitler'e karşı savaşlarına devam etmişlerse de, Ali, bir söylentiye göre el-Hammade savaşında aldığı yaralardan, başka bir söylentiye göre de Nafzava oymağı ile yaptığı bir çarpışmada ölmüştür.

Bununla beraber Ali'nin ölümü Murabitler'in Muvahhitler'e karşı açtıkları savaşa son vermemiş, bu sefer de Murabitler'in başına Ali'nin kardeşi Yahya geçerek uzun zaman uğraşmış ve Murabit Devleti'nin parçalanma ve yıkılmasına sebebolmuştur.

ALİ bin Hammud, en-Nâsır li-Dinillâh (ölm. 1018), İspanya'da Kurtuba (Córdoba) da Beni Hammud Devleti'nin kurucusu. Ali, Beni Ümeyye hanedanının düşüşünü hazırlıyan iç savaşlar sırasında, Tanca (Tanger) ve Septe (Ceuta), büyük kardeşi el-Kasım ise Cezayir valiliklerinde bulunuyorlardı.

Ali, 1016 da Beni Ümeyye'den Süleyman el-Müstein'e karşı harekete geçerek, onu yenmiş ve Kurtuba'da halifeliğini ilân etmiştir. Fakat halk, kendisinden memnun kalmadığından bir zaman sonra öldürülmüştür. Bundan sonra kardeşi el-Kasım ve oğlu Yahya arasında mücadele başlamış, Endülüs, uzun kargaşalıklar içinde harabolmuştur. Bk. BENİ HAMMUD DEVLETİ.

ALİ bin Hilâl, Alâettin İbni Bevvab (ölm. 1032), hattat. Babası Büveyh Devleti zamanında kapıcıbaşılığa kadar yükselen İbni Sırrî'dir. A. ünlü hattatlardan Mehmet bin Esed-i Bağdadî'den meşk almıştır. Çok tanınmış hattatlardan İbni Mukle'nin sülüs ve nesih gibi yazı nevilerinde büyük başarılar göstererek, o yazı nevilerini özel üslûbu ile geliştirmiştir. Ali bin Hilâl Bağdat'ta ölmüş ve İmam Ahmet bin Hanbel'in mezarı yöresinde gömülmüştür. Güzel yazının kurallarından bahseden bir kasidesi tanınmıştır.

ALİ bin Hüseyin, eş-Şerif-ül-Alevî: bk. EBU-L-A'LEM.

ALİ bin Hüseyin-ül Mes'udî: bk. EL-MES'UDÎ.

ALİ bin İsa [Lât. adı: *Haliy Jesu*], Araplar'ın, hattâ Ortaçağ'ın en tanınmış göz hekimi (kâhhal). Ali bin Hüseyin kendinden 150 yıl önce yaşamış ve halife el-Mütevekkil'in özel hekimliğini yapmış bulunan ve benzer tıp eserlerinin sahibi Huneyn bin İshak'ın tanınmış öğrencisi İsa bin Ali ile çok kere karıştırıldığı için, bazı eserlerde İsa bin Ali olarak da geçmektedir. Ali bin İsa, XI. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. 1020-1030 yılları arasında Bağdat'ta ölen Ebu-l-Ferec bin el-Tayyip'in öğrencisidir. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hekim olarak iyi görüşlü, dikkatli ve insanî düşünceli olduğu, cerrahlara verdiği öğütlerden anlaşılmaktadır.

Tezkire tül-kâhhalîn adındaki eseri, göz hekimliği üzerine, Arap dilinde yazılmış ve çağımıza kadar gelebilmiş en eski, en tam bir eser olması bakımından, kültür tarihinde özel bir önem ve değer almaktadır. Bu eser önsözden sonra, gözün anatomisinden, gözün dış hastalıklariyle tedavisinden, göz kapakları, gözyaşı bezleri, konjonktiva, karniye (cornea) ve «uvea» hastalıklariyle tedavisinden, katarakt ve ameliyatından, gözün iç hastalıklariyle tedavisinden, görmeye ait patalojik belirtilerden, albümin hastalığından, gözdeki değişikliklerden, uzaktan veya yakından görememek (hypermétropie, myopie)ten, gece ve gündüz körlüğünden, retina, görme siniri ve gözün öteki tabakalarının hastalıklarından, şaşılıktan bahseder. Yazar bu eserde, 133 hastalık tanımlamıştır. Kitabın baş tarafında, sağlık bakımı hakkında bir bölüm vardır. Bundan sonraki bölümler alfabe sırasiyle tertiplenmiştir. Son bölümde 141 basit ilâcın ve bunların göze etkisinin incelenmesi vardır.

Ali, kitabının baş tarafında, Galenus'un kitabından, Huneyn'in göz hastalıklarına dair eserlerinden faydalandığını yazmaktadır. Eser, daha Ortaçağ'da İbranca'ya ve iki defa da Lâtince'ye tercüme edilmiştir: *Tractatus de oculis Jesu b. Hali*, [Venedik, 1497, 1499, 1500]. Fakat Lâtince tercümesi çok kötü, cümleler yarım ve kesiktir.

ALİ bin İsa: bk. İBN ÜC-CERRAH.

ALİ bin İsa bin Mahan (ölm. 811), Abbasî komutanlarından. Horasan valisi. Mansur'un ölümü üzerine kardeşi İsa bin Musa aleyhine davranarak, halifeliği Mehdi'ye sağlamak hususunda rol oynamış, sonra Hadı zamanında halifeliğin oğlu Cafer'e geçmesi için Yezit bin Yezit

ile birlikte çalışmış, fakat Yahya bin Halit-ül-Bermekî (Barmakoğlu) gibi kuvvetli bir rakip ile karşılaşmıştır. 796-797 yıllarında Mansur bin Yezit'in yerine Horasan valiliğine atanmış, bu görevde, on yıl kadar kalmıştır. Burada çıkan ayaklanmaları bastırmıştır. Türkler'e karşı savaşlarda bulunmuşsa da, Horasan halkına yaptığı zulüm ve yolsuz hareketleriyle herkesin nefretini kazanmıştır. Sonunda Harunürreşit'e yapılan birçok şikâyetler üzerine, 806 - 807 yılında bu gürevinden çıkarılmıştır. Sonraları Memun'u veliahtlıktan çıkarması ve oğlu Musa'yı veliaht yapması hususunda, Emin'i kandırmak istiyenler arasında rol oynamış, hattâ onu Memun'a karşı harb etmeye teşvik etmiştir. Gerçekten Ali bin İsa, Emin tarafından Memun'a karşı hareket edecek ordunun başına getirilmiştir. Ali, 811 nisanında Bağdat'tan hareket etmiş, haziranda Rey dolaylarına varmış, burada, sonraları Tahirîler Devletini kuran Memun'un komutanı Tahir bin Hüseyin ile karşılaşmıştır. Tahir kuvvetleri düşmana nispetle çok az olduğu halde, henüz bütün kuvvetlerini toplıyamadan, Ali'nin kuvvetleri üzerine büyük bir cesaretle atılarak ordusunun merkezini parçalamış, bu suretle on misli büyük bir düşman kuvvetine karşı parlak bir zafer kazanmıştır. Ali bin İsa bu savaşta ölmüştür.

ALİ bin Kemâlettin (XV. yüzyıl), Mazenderan'da hüküm sürmüş olan Ali'nin oğlu Hüseyin soyundan Kuvamîler [Seyitler] (b. bk.) soyunun (1359 - 1596) üçüncü hükümdarı. 12 yıl hüküm sürmüştür (1406 - 1418). Timur'un buraları istilâsından sonra onun emrinde vali gibi idi.

ALİ bin Lü'lü-ül-Muzaffer (XIII. yüzyıl), Zengîoğulları da denen Musul Atabeyleri Devleti'nin Lü'lü kolunun son atabeyi. Atabeylik, Moğol istilâsı ile ortadan kalkmıştır (1262).

ALİ bin Mehdi (ölm. 1158), Zebîd Mehdileri Devleti'nin kurucusu. Himyerî aslındandır. Zebîd yakınlarında Anbere köyünde doğmuş ve burada Haricî mezhebini yaymaya başlamıştır (1136 - 41). Fakat kendisini koruyan Zebîd emîrinin annesinin ölümünden sonra, kendisine sadık olanlarla birlikte eş-Şeref adındaki kaleye çekilmiş (Peygamber'i taklidederek kendisiyle gelenlere Muhacirîn ve sonradan katılanlara da Ensar adını vermiştir) ve Zebîd dolaylarını yağma etmeye başlamıştır. 1156 da adamlarından biri tarafından valinin öldürülmesi üzerine, şehir halkı Şade'de bulunan Zeydî emîrinden yardım istemiş, bu suretle Zebîd halkı ile Ali arasında harb başlamıştır.

Ali, sonunda Zebîd'i eline geçirmiş, fakat üç ay sonra ölmüştür. Ardaları, burada 1137 yılına kadar erki ellerinde tutmuşlardır.

Ali, Hanefî mezhebinden olmakla beraber, koyu bir Haricî (bk. HARİCÎLER) idi. Verdiği öğütleri dinlemiyen ve İslâmlık kurallarına uymak istemiyenler (cuma namazına gitmiyenler, şarap içen ve musiki eğlencelerine devam edenler) ölüm cezasına çarpılırlardı.

ALİ bin Mehmet (ölm. 1651), tarihçi. Karacabey'lidir. Bursa ve İstanbul'da öğrenimini tamamlıyarak memleketindeki Karaca Ahmet Camisi'ne hatibolmuştur. *Misbah-ül-kulûb* adlı basılmamış bir tarihi vardır.

ALİ bin Meymun [bin Ebu Bekr-il-İdris-il-Magribî] (1450 - 1511), Faslı Berberî mutasavvıf. Yanlış olarak Ali çocuklarından sayılır. Gençliğinde Beni Reşitler'in bir uruğuna emîr olmuşsa da, uruk halkını şarap içmekten vazgeçiremediği için çekilmiş, Mekke, Şam Halep, Bursa taraflarında bir zaman dolaştıktan sonra Şam'da yerleşmiş ve burada ölmüştür. Tasavvufta bir yol tutmuş ve Doğu'da gördüğü dinî ve içtimaî bid'atleri tenkid eden *Gurbet-il-islâm fi-Halebi vaş-Şam* adlı bir eser yazmıştır. Bundan başka tasavvuf konusunda bazı yazıları daha vardır ki bunlardan İbni Arabî'yi savunmak maksadiyle yazılanı önemlidir.

ALİ bin Muhammed (ölm. 883), IX. yüzyılda Irak'ta çıkan Zenci ayaklanmasının elebaşısı. Bundan dolayı «Sahib-üz-Zenc» adiyle anılır. Ali oğullarından olduğunu ve «hâtif» ten aldığı emir üzerine harekete geçtiğini ileri sürerek, Zenciler'i tutsaklıktan kurtaracağı vâdiyle ayaklandırmış (869-883), pek çok müslümanın ölümüne sebebolmuştur. Ayaklanan Zenciler, zengin şehirleri yağma etmiş ve halkı öldürmüşlerdir. Bunlar, Fırat nehrinin aşağı kısımlarındaki bataklıkları bir sığınak gibi kullandıklarından, ayaklanma uzun zaman bastırılamamıştır. Sonunda bu sıralarda Abbasî halifesi bulunan Mutemed'in kardeşi Muvaffak, Zenciler'e karşı girişilen savaşın komutasını üzerine almış ve ayaklananları Muhtare kalesinde kuşatarak, teslim olmak zorunda bırakmış ve elebaşıları Ali'yi öldürtmüştür.

ALİ bin Muhammed, Ebu-l-Kâmil (ölm. 1067 veyahut 1081), Yemen'de Suleyhî hanedanının kurucusu. Aslında bir Sünnî aileden olduğu halde, henüz genç yaşında iken bir Fâtımî propagandacı(daî)sının etkisiyle İsmailî hareketine karışmış ve bu daînin ölümü üzerine gizli olarak tarafçı kazanmak için çalışmaya başlamıştır. 1037 - 38 yıllarında Heraz'ın yüksek tepelerinden biri olan Mesar'a yerleşmiş ve 1060 ta Tihame emîri Necah'ı öldürttükten sonra, Fâtımî halifesi Mustansır'a elçi göndererek çalışmalarını açıkca yapabilmek için izin istemiştir. 1063 te bütün Yemen'i alarak, Sana'yı merkez yapmış, Mekke emîrliğine de şeriflerinden dilediği birini atamıştır. Bir zaman sonra Necah'ın oğlu Said-ül-Ahvel tarafından öldürülmüştür.

ALİ bin Mukallad [bin Nasr bin Münkız-ül-Kinanî, Ebu-l-Hasan Sedid-ül-mülk] (ölm. 1082/3 yahut 1086/7). Suriye'de Hama yakınlarında Şeyzer kalesi emîri. Burasını Rumlar'dan almıştır (1081/2) (bk. BENİ MÜNKİZ VE ŞEYZER). Kendisinin cesur bir şair olduğu, Arap dil ve edebiyatını iyi bildiği söylenir.

ALİ bin Nasuh, [Şeyh] (ölm. 1545), sofî, halvetî şeyhi. *Şakayık zeyli* sahibi şairi Nev'izade Ataî'nin büyük babasıdır. Malkaralı'dır. Bayezid-i Rumî dervişlerindendir. Şiirleri de olduğu *Şakayık zeyli*'nden anlaşılmaktadır.

ALİ bin Sultan Mehmet, Mirzâ: bk. KÂRİKİYÂ.

ALİ bin Süleyman, Fâtımîler'den Hâkim bi-Emrillah ve babası Azizoğlu Zahir zamanlarında Mısır'da ün almış değerli hekim ve fen adamı. Felsefeye, tıbba, matematik ve heyete ait eserleri vardır. Bir tıp kitabı olan *Kitab-ül-hâvi*'yi kısaltmış, Hippokrates, Galenus gibi hekimlerin kitaplarından toplamış olduğu hekimliğin özellik ve deneylerine dair dört ciltlik *Kitab-ül-emsileti ve't-tecaribi ve'l ahbari ve'n-nüketi ve'l-havas-it-tıbbiyye* adlı eseri(Kahire 1000 yılında) meydana getirmiştir. Halep'te 1020 yılında *Kitab-üt-tealik-il-felsefiyye* adlı eseriyle felsefe meseleleri üzerinde açıklamalar yapmış, atomun parçalanabileceği hakkında da bir risale kaleme almıştır.

ALİ bin Timur Sultan: bk. DÜRRANÎLER.

ALİ bin Yahşi: bk. KARAMANOĞULLARI.

ALİ bin Yahya, [Sofî] (XV. yüzyıl), hattat, Fatih Mehmet zamanında yetişen güzel yazı yazanların en değerlilerinden. Yazı meşkini babasından almıştır. Zamanında sülüs-i müsenna (b. bk.) denilen yazıda, ona üstün kimse yoktu. Topkapı Sarayı'nın kapısı üzerindeki ve Fatih Camisi'nin orta ve kenar yazıtlarındaki yazılar, Ali Sofî'nin kaleminden çıkmıştır. Ünlü hattatlardan şeyh Hamdullah'ın Üsküdar'da Karacaahmet'teki mezarı yakınında gömülüdür. Doğum ve ölüm tarihi belli değildir.

ALİ bin Yusuf bin Taşfin, (1084-1142), Murabıtlar Devleti hükümdarlarından. Bu devleti kuran Yusuf bin Taşfin'in oğlu olup 1106 da babasının ölümü üzerine yerine geçmiş ve «Emirülmüminîn» sanını almıştır.

Ali de babasının siyasetini güderek, İspanya'da hıristiyanlara karşı harbe devam etmiş, fakat tamamiyle din bilginlerinin etkisi altında kalmıştır. Zamanında yalnız Malikî mezhebine önem verildiğinden, ancak bu mezhepten olan bilginlerin kitapları tutunmuştur. O derece ki hadîs ve Kur'an bile ihmal ve ilm-i kelâmın öğrenimi yasak edilmiştir. Ebu Hamid-ül-Gazalî'nin de eserleri yaktırılarak yanlarında bu eserlerden bulunduranlar ölümle korkutulmuştur.

Ali'nin devri oldukça parlak geçmişse de, Muvahhitler(b. bk.)in meydana çıkmaları (1121) ve Murabıtlar'a karşı harekete geçmeleri yüzünden ülkesinde kargaşalıklar başgöstermiştir. Ali, bir söylentiye göre ibadetle uğraşmak üzere saltanatını oğlu Taşfin'e bırakmıştır (1138-39).

ALİ bin Zafir-ül-Ezdi, Ebu-l-Haşan Cemalettin (1171 - 1226), Arap yazar, edib ve vezirlerinden. Kahire'de el-Kâmiliyye medresesinde, babasının yerine müderrislik ettikten sonra, 1210 da Irak'ta hüküm süren Eyyubîler'den Melik-ül-Eşref Muzafferüddin Mûsa'ya vezir olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: *Ed-düvel-ül-münkatıa*, dört ciltlik hanedan tarihidir. Bunun ancak Hamdânî, Sâcî, Tolunoğulları, İhşidoğulları, Fâtımî ve Abbasîler'in 1225 yılına kadar tarihlerini kapsamakta olan dördüncü cildi kalmıştır. Yazarın bundan başka yayımlanmış bazı şiir dergileri de olduğu gibi, Selçuk tarihine ait *Ahbarü mülûk-id-devlet-is-Selçukiyye* (Esas-üs-siyase ve Ahbar-üs-Selçukiyye) adlı bir eseri daha olduğu söylenmektedir.

ALİ CEVAT BEY (ölm. 1913), tarihçi ve öğretmen. Üsküdar'lıdır. 1880 de Harb Okulu'nu bitirmiş, askerî okullarda tarih, coğrafya öğretmenliğinde bulunmuştur. Yarbaylığa kadar yükselen A., 1908 den sonra emekliye ayrılmıştır.

Basılmış olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Memalik-i Osmaniye tarih ve coğrafya lûgati* (4 cilt, 1895-1901), *Mükemmel Osmanlı tarihi* (2 cilt, 1900 - 1901), *Sehzade Sultan Mustafa, Coğrafya-yi Osmanî, Fezleke-i coğrafya-yı umumî, Musavver tarih-i İslâm ve mehd-i medeniyet-i Arabistan.*

ALİ CEVHERİ EFENDİ, [Munuk] (1527 - 1584), tarihçi ve bilgin. Budin kadısı iken ölen Alanya'lı Uzun Bali Efendi'nin oğludur. Öğrenimini İstanbul'da yapmış, birçok yerlerde müderrislik ederek salın pâyesine kadar yükselmiş, yedi yıl Manisa'da müftülük yaptıktan sonra, kadı olarak gittiği Maraş'ta ölmüştür. Biyografiye, tarihe, Arap gramerine ve islâm hukukuna ait yazdığı ve tercüme ettiği veya çıkmalar yazdığı eserleri arasında başlıcaları şunlardır: *el-İkd-ül-manzûm fi zikr-i efad-ir-Rum, Nadire-tüz-zemen fi tarih-il-Yemen. Şekaik-i Numaniye*'nin Arapça bir ekini teşkil eden birinci eser Mısır'da başılmıştır.

ALİ CÜŞMİ, Hâce Şemsettin: bk. SERBEDÂRÎLER.

ALİ ÇELEBİ, Fazıl, [İznikli] (ölm. 1609), bilgin ve sofî. Osmanoğulları Devleti'ni kuran Osman Bey'in kaynatası Şeyh Edebalî soyundandır. Tefsir, tasavvuf, kelâm bilgileriyle devrindeki kimya ve fizik bilgilerini bilirdi. Bu bilgilere ait birçok eseri vardır. İstanbul da Eyüp karşısındaki Sütlüce'deki evinde yalnızca yaşamıştır. Ahmet. I. e kılıç kuşatan da A. dir. Ünlü İdris-i Muhtefi'ye ulaşmış ve Melâmî-Hamzavî mesleğine girmiştir. Üsküdar'lı Aziz Mahmut Hüdaî'ye de büyük bir saygı beslemiştir. Şiirleri de vardır. Eyüp'te gömülüdür.

ALİ ÇELEBİ, Kınalızade (ölm. 1572), Türk bilgini. Dedesi Abdülkadir Hamidî, sakalına kına yakmayı âdet edindiğinden, soyuna «Kınalızade» denmiştir. Babası, bir aralık Fatih Mehmet'e hocalık etmiş olan Kadı Emrullah'tır. 1511 de İsparta'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul'da bitirdikten sonra Şam, Mısır, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. 1571 de Anadolu kazaskeri olmuş, aynı yılın içinde padişahla gittiği Edirne'de ölmüştür. İstanbul yolunda Nâzırzade mezarlığında gömülüdür.

Zemahşerî'nin (1188) *Keşşaf* adlı tefsiriyle Kadı-i Beyzavî'nin (1293) *Envar-üt-tenzil* adlı tefsirine, Kadı Adudüddin'in (1355) kelâm bilgisine ait *Mevakıf* adlı kitabına, 1482 de ölen Hasan Çelebi tarafından yazılan haşiyeye, yine Nasir-i Tusî'nin (1274) kelâmdan *Tecrit*'ine haşiyeleri, Molla Husrev'in (1481) *Dürer* ve *Gurer*'ine noksan haşiyesi, *Risâle-tül-kalemiyye, Risale-tüs-seyfiyye* adlı risaleleriyle vakfa ait iki risalesi, *Kaside-i bür'e* şerhi, yirmi kısma ayırdığı ve İmam-ı A'zam'dan başlayıp İbni Kemal'de bitirdiği *Tabakat-ı Hanefiyye*'si, Türkçe *Münşeat*'ı, *Divan*'ı ve daha bazı eserleri vardır. Şiirleri Türk, Fars ve Arap dillerinde yazılmıştır. Muammaya da pek meraklıdır.

Eserlerinin en önemlisi, ahlâk ve filozofiye ait *Ahlâk-ı alâi* adlı eseridir. Bu kitapta o da, bütün Doğu filozofları gibi Aristo felsefesini ve Yunan felsefesinin islâmî bir şekli olan hükema mesleğini benimsemiş ve Eudémonisme'i kabul etmişse de göklerin, insanı meydana getirmek için hareket ettiğini, hattâ hareketlerinde hiçbir maksat bulunmadığını bır kuram halinde ortaya atacak ve bir kadından fazla kadın almanın kötülüğünü «iki bedene bir can olmaz, kezalik iki menzile bir mert lâyık değildir» diye anlatacak kadar ileri fikirleri de vardır. 1564 te başladığı bu eseri 1584 başlarında bitirmiş ve sadrazam Semiz Ali Paşa'ya sunmuştur.

ALİ ÇELEBİ, [Lam, Mollacık] (ölm. 1611),Osmanlı reisülküttaplarından. Koca Sinan Paşa'nın dîvan kâtibi ve tezkirecisi iken, 1581 İran seferinde reisülküttap olmuştur. Sinan Paşa'nın düşmesi üzerine görevinden çıkarılarak hapsedilmiştir. 1582 de ikinci, 1590 da üçüncü defa reisülküttap olmuş ve 1594 te Anadolu defterdarlığına getirilmiştir. 1596 da tekrar reisülküttap olmuş ve aynı yıl içinde nişancılığa atanmıştır. Cağalazade Sinan Paşa ile Eğri fethinde bulunmuş (1597) ve bu münasebetle yazdığı *Eğri Kalesi Fetihnamesi*'nde Cağalazadeyi fazlaca övdüğünden, yine görevinden çıkarılmıştır Daha bazı memurluklarda bulunmuştur. Mollacık da denilen Ali Çelebi, zamanının en ünlü hattatlarındandır.

ALİ ÇELEBİ, [Vâsi Alisi] (ölm. 1543), Türk edebiyat bilgini ve hattatı. Filibe'lidir. Eski Sanskrit diliyle

yazılmış ve Hüseyin Vâiz tarafından *Envâr-ı Süheylî* adiyle Farsça'ya çevrilmiş olan *Kelile ve Dimne*'yi, Farsça tercümesinden *Hümâyunnâme* adiyle Türkçe'ye çevirmiş ve bu eserine öden olarak kendisine Bursa kadılığı verilmiştir. Zamanının ünlü kazaskerlerinden Abdülvâsi adında birisine kapılandığından, «Vâsi Alisi» adiyle anılmıştır. Güzel yazıda da başarı gösteren Ali Çelebi, ünlü hattatlardan Şükrullah Halife'den yazı dersi almıştır. Bursa'da ölmüş, Emîr Sultan Türbesi çevresine gömülmüştür.

ALİ EFENDİ, [Basiretçi] (1838 - 1882), Türk gazetecisi. Öğrenimini Enderun okullarında yapmış, fakat sarayda kalamamış ve 1860 ta bir miktar aylıkla çırağ edilmiştir. Birkaç yıl süren bir geziden sonra, 1863 te Maliye Nezareti tahsilât memurluğuna alınan Ali Efendi, 1869 da, *Basiret* gazetesini ve bir zaman sonra da *Kahkaha* adındaki mizah dergisini çıkarmış; 1871 de Berlin'e giderek Bismark'la konuşmak ve gazetesi için modern bir makine sağlamak fırsatını elde etmiştir. Ali Efendi'nin önemli bir eseri de, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vakayi-i Mühimme* adını taşımaktadır.

BASİRETÇİ ALİ Ef.

ALİ EFENDİ, [Çatalcalı] (1631 - 1692), Osmanlı şeyhülislâmlarından. Çatalca'da doğmuştur. Babası, aslında Alanya'lı olup Çatalca tekye şeyhi bulunan Kadı Hasanoğlu Mehmet'tir. A. müderris olmuş, Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın Selânik ve Girit seferlerinde ordu kadısı olarak bulunmuştur. Bir ara Mısır mollalığına atanmışsa da yoldan çevrilerek, 1671 de Rumeli kazaskerliğine yükseltilmiştir. 1673 te hocası Yahya Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş, 1686 yılına kadar on üç yıldan fazla bu görevde kalmıştır. Çok doğru olduğu ve başkasının etkisi ile hareket etmediği için, devrin ileri gelenleri kendisini çekemiyorlardı. Düşmanları A. yi işinden uzaklaştırmaya muvaffak olunca, Bursa'ya, Rodos'a ve tekrar Bursa'ya sürülmüştür. 1690 da affolunarak İstanbu'a gelmiş ve 1692 de ikinci defa şeyhülislâm olmuşsa da iki ay geçmeden ölmüştür.

ALİ EFENDİ, [Derviş] (XVI yüzyıl), Murat III. devrinde yaşamış bilginlerden. Halep müftülüğünde bulunmuştur. Murat III. devrine kadar inen *Hulâsa-tüt-tevarih* adında Arapça bir genel tarih yazmıştır. Birer yazması Berlin Devlet ve Viyana Millî bibliyoteklerinde vardır.

ÂLİ EFENDİ, Hasan (1827 - 1895), Devlet adamı. Trabzon'un Görele ilcesinin Daylı köyünde doğmuştur. Bilginlerden İmamzade Ömer Efendi'nin oğludur. İmamzade ailesini kuran İmam Ömer Efendi, aslen Sıvas'lı olup XVII. yüzyılda Görele'ye gelerek yerleşmiştir. İlk öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra, 1846 da Kastamonu ilinde beş yıl kadar kâtiplik vazifesi görmüş, 1851 de İzmir ili başkâtipliğine atanmış, burada vali bulunan Âli Paşa'nın takdirini kazanarak, 1858 de Hersek'e gitmiş, birçok yerleri gezerek, 1872 de Telgraf ve Posta Meclisi başkanlığına. 1880 de Telgraf ve Posta nazır yardımcılığına, 1888 de nazırlığına atanmıştır. Telgraf ve Posta tarihimizde önemli yeri olan önceli İzzet Efendi'ye büyük yardımları olduğu gibi, nazır olduktan sonra da kendisi faydalı işler görmüş birçok yapılar ve tesisler yapmağa muvaffak olmuştur.

HASAN ÂLİ Ef.

Yeni Cami Postanesi, telgraf fabrikası, zamanında yapılmıştır. Hasan Âli Efendi, kendi kendini yetiştirmiş, Arapça ve Farsça'dan başka İtalyanca ve Fransızca'yı da öğrenmiş devlet adamlarımızdan idi. Hasan-Âlî Yücel, Âlî Efendi'nin torunudur.

ALİ EFENDİ, [Hekim] (ölm. 1747-1750 arası), hassa hekimlerinden. İstanbul'ludur Bursa'da oturduğu için Bursa'lı Hekim Ali de denir. Eserlerinin en önemlisi olan *Bidaa-tül-mübtedi*, alfabetik olarak ilâçların tertibinden bahseder. Eserin bir nüshası Ayasofya ve Hamidiye kitaplıklarında bulunmaktadır. Dokuz bölüme ayrılmış olan *Cerrahname*'si de Hâlet Efendi ve Nuruosmaniye kitaplıklarındadır. Lâtince'den dilimize çevirdiği *Kurada-tül-kimya* adlı bir eseri daha vardır. *Tuhfe-i aliyye*'si de Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa adına yazılmış olup kınakına ve başka bitkilerle birlikte altunkökü (İpecacuanha) denilen kusturucu maddenin nitelik ve özlüklerinden bahseder. *Risale-i fevaid-i narçil-i bahrî* ve *Risale-i padzehir* gibi küçük eserleri de vardır. Bursa'da ölmüştür. Üstadı hekim Şifahî Efendi'nin mezarı yöresinde gömülüdür.

ALİ EFENDİ, [Moralı] (ölm. 1809), Osmanlı elçilerinden. Mora'da doğmuş ve İstanbul'da yetişerek Defterhane kisedarı olmuştur. 1796 da Fransa'ya elçi olarak gönderilmiş ve orada üç yıl kalmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni dergisinde yayımlanan *Sefaretname*'si ve sefirliği sırasındaki siyasî olaylarla çalışmalarının toplu bir belgesi olan siyasî muhaberatı (İstanbul Üniversitesi Ktb. Yıldız Yazmaları No. 821) önemlidir.

MORALI ALİ Ef.

İstanbul'a döndükten sonra şıkk ı salis ve tersane defterdarlıklarında bulunmuş, tophane ve daha sonra da bahriye nazırı olmuştur. Nizam-ı cedit taraflısı olmakla beraber, Kabakçı ayaklanmasında, Selim III. ün tahtından indirilmesinde ve Mustafa IV. zamanında, kendini korumuş ve Alemdar Mustafa Paşa'yı tutarak Çağlayan'da «sened-i ittifak» ı imzalıyanlar arasında yer almıştır. Alemdar vakasından sonra bir müddet saklanmış ise de, para ile elde ettiği yeniçerilere güvenerek tekrar ortaya çıkıp devlet işlerine karışmış ve Napoléon ile bağlaşma yapılması için bir de tasarı hazırlamıştır. Gururiyle ve sert hareketleriyle gücendirmiş olduğu devlet adamlarının etkisi altında kalan padişahın, önceleri nizam-ı cedit taraflısı olduğu halde sonra yeniçerilere dayanan A. ye kızması üzerine A., Akdeniz Boğazı muhafızı olarak İstanbul'dan uzaklaştırılarak orada öldürülmüştür.

ALİ EFENDİ, Paşmakçı (1639 - 1711), Osmanlı şeyhülislâmlarından. Üsküdar kadısı Paşmakçı Mehmet Efendi'nin oğlu olup medreseden yetişmiştir. Kudüs mollası bulunduğu sırada, hâmisi Feyzullah Efendi'nin şeyhülislâmlığa geçmesi üzerine, 1690 da Nakib ül eşraflığa

ve 1691 de de Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. Edirne vak'ası sırasında ayaklananlar tarafından kendisine şeyhülislâmlık teklif olunmuşsa da hastalığını ileri sürerek kabul etmemiş, fakat ayaklanma durduktan sonra şeyhülislâmlığa geçirilmiştir (1703). Bu makamda büyük bir otorite kurmaya muvaffak olmuş, padişahla bilginlerin sevgi ve saygısını kazanmıştır. A. nin padişah üzerindeki nüfuzundan ve devlet işlerine karışmasından kuşkulanan sadrazam Çorlulu Ali Paşa, her fırsatta onu padişaha kötülemiştir. A. en sonunda işinden çıkartılarak Sinop'a sürdürülmüştür (1705). Fakat padişah onu sevmekte devam etmiş ve 1711 de yeniden şeyhülislâmlığa getirilmişse de çok geçmeden ölmüştür. Derin bir bilgiye sahibolan Ali Efendi, cömert, sağlam karakterli, namuslu bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Ali, sadrazam Şehit Ali Paşa'dan sonra kutup tanınmış ve bu mesleği ölünceye kadar temsil etmiştir. Mezarı Edirnekapısı'ndadır.

ALİ EFENDİ, [Tamburî] XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ünlü besteci ve tamburî. Tamburu eski ve klâsik tavırda çalan Ali Efendi'nin, genç Tamburî Cemil'in ilk musiki eğitimi üzerinde etkisi olmuş, onun yeni bir üslûba doğru gelişmesine, geniş anlayışı ile, yol açmıştır. Bestelerinde, klâsik okula bağlılığından çok, lirik bir duyuşun açık işaretlerini vermiştir. Birçok şarkılardan başka, suz-i dil makamını yeniden yaşatırcasına ve derin bir kavrayışla bestelediği suz-i dil faslı, bu faslın peşrevi ve «Kani yâd-ı lebinle hûn-i dil nûş ettiğim demler» güfteli ağır semaîsi, çok sevilmiş ve tanınmıştır.

ALİ EKBER (655 - 680), Hazreti Ali'nin oğullarından Hüseyin'in oğlu. Küçük kardeşi Ali Zeynülâbidin'den ayırdedilmesi için kendisine Ali Ekber denilmiştir. Kerbelâ'da muharremin onuncu günü babası ile beraber şehit olanlardandır. O gün, Ebu Taliboğulları'ndan ilk defa A. şehit olduğu için, cesedi ortaya konularak çarpışma kızıştırılmıştır. Fırat kenarında Kerbelâ'da, diğer şehitlerle bir arada gömülüdür.

ALİ EMİRİ (1857 - 1923), Türk yazarı. Diyarbakır'da doğmuştur. Mehmet Şerif Efendi'nin oğludur. Sıbyan mektebi ile medresede okumuş ve büyük amcası Kâmî Efendi'den ders görmüştür. Anadolu ile Rumeli'nin birçok yerlerini memurlukla dolaştıktan, muhasebecilik, defterdarlık ve mülkiye müfettişliklerinde bulunduktan sonra, 1908 de emekliye ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. En çok, edebî ve tarihî araştırmalar üzerinde durmuş olan Ali Emîrî'nin kaleme aldığı eserler arasında tezkire olarak, *Tezkire-i şuara-i Âmid*, dergi olarak da *Âmid Mecmuası*, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* adlı dergiler kaydedilebilir. On beş bin cilt tutarındaki kitaplarını, İstanbul'daki Fatih Millet Kitaplığı'na bağışlamıştır.

ALİ EVLÂDI, Halife Ali'nin kız ve oğlan çocukları ile bunların soyundan gelenler. Bu ad, tarihte daha çok Ali ile Peygamber'in kızı Fâtıma'dan doğan Hasan ve Hüseyin'den gelenlere verilir.

ALİ FAİZ (ölm. 1734), musiki ile uğraşmış Türk hattatı. Şam'da doğmuş, sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın tavsiyesi ve Ahmet III. ün fermanı ile saraya alınmış, sır kâtipliğine kadar yükselmiştir. Rik'a ve sülüste hocası, ressam Ömer Efendi'dir. Musiki ile şiirde de değeri vardır.

ALİ FERRUH (1865 - 1907), Türk yazarı ve şairi. Kudüs'te mutasarrıflık yapmış olan Kayazade Reşit Paşa'nın oğludur. Paris Siyasal Bilgiler Okulu'ndan çıktıktan sonra, dışişleri memurluklarında çalışmış, Vaşington elçiliği ve Bulgaristan komiserliği göevlerinde bulunmuştur. Tanınmış eserleri arasında, *Üs-sül-esas* (1885) adlı manzum eseriyle, *Hüşeng* (1885) adındaki manzum piyesi sayılabilir.

ALİ FERRUH

ALİ FUAT BEY (1867 - 1935), Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yüksek görevlerde bulunmuş ve tarihî yazılariyle tanınmış devlet ve yazı adamlarından. Babıâli tercüme müdürü Cemal Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Lisan ve hukuk okullarında öğrenimini tamamlamıştır. 1881 de memurluğa girmiş, dahiliye ve sadaret mektupçuluğu yapmış, dahiliye müsteşarı olmuş, Sultan Reşat'ın zamanında uzun zaman mabeyn başkatipliğinde bulunduktan sonra, Şura-yı Devlet maliye ve nafıa dairesi başkanlığına atanmış ve son görevi olan sadaret müsteşarlığından, 1922 de emekliye ayrılmıştır.

Son yüzyıl Osmanlı tarih ve siyaset olaylarına ve bunlarla ilgili kimselere ait bilgi ve hatıralarını gazete ve dergilerde yayımlıyarak tarihe hizmet etmiştir. Bunlardan bir kısmı, *Rical-i mühimme-i siyasiye* adiyle, bir kitap halinde bastırılmıştır.

ALİ FUAT BEY (ölm. 1885), Osmanlı maarif nazırlarından. Sadrazam Âlî Paşa'nın büyük oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Babıâli'den yetişmiş, Fransızca öğrenerek, 1868 de Babıâli birinci mütercimi, daha sonra mektupçusu olmuş, Şura-yı Devlet üyeliğinde bulunmuştur. 1878 de Mabeyn başkâtipliğine atanan A., 1881 de altı ay kadar maarif nazırlığı etmiştir.

Bu sırada millî eğitim müdürlüklerinin kurulmasına başlanmış, ilk okul öğretmenlerine yeni öğretim metotlarını göstermek için kurslarla birlikte «Darülmuallimat» adı altında bir de «Tatbikat Okulu» açılmış, Galatasaray'da ilk rasatane meydana getirilmiş, kitapların yayımdan önce incelenip sansür edilmesi için «Encümen-i Teftiş ve Muayene» adında bir heyet kurulmuştur.

ALİ GALİP PAŞA (1829 - 1858), hariciye nazırlarından. Sadrazam Büyük Reşit Paşa'nın oğludur. Sadaret mektubî kaleminde bir müddet bulunduktan sonra, Abdülmecit'in kızı Fatma Sultan'la evlenmiştir. Vezir rütbesiyle, türlü yüksek görevlerde bulunarak, 1856 da hariciye nazırı olmuştur. 1858 de bir gece kayıkla yalısına dönerken, bir romorkörün, kayığına çarpacağından, korkarak denize atlamış ve boğulmuştur. Cesedi babasının Bayezit'teki türbesinde, yanına

ALİ GALİP PAŞA

gömülmüştür. Yirmi dokuz yaşında ölen Ali Galip Paşa, zamanının aydın gençlerinden olup, iyi Fransızca bilirdi.

ALİ GAZNEVİ, *Sübük-tigin* oğulları da denen Gazne hükümdarlarının altıncısı. Babası, Gazneli Mahmut'un oğlu Mesut'tur. Lâkabı Bahâüddevle, künyesi Ebu l-Hasan'dır. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli değildir. Kardeşi oğlu Mesut bin Mevdud'un, çocukluğu dolayısiyle tahttan indirilmesi üzerine, 1049 da hükümdarlığa geçmiş, iki yıl hüküm sürdükten sonra, amcası Abdürreşit'in cezaevinden çıkmasiyle çekilmek zorunda kalmıştır. Zamanı, Gazneliler Devleti'nin yıkılış devresine raslar.

ALİ GEVHER: bk. ŞAH ÂLEM II.

ALİ HAN, el-Medenî (1642 - 1692), yazar. Medine'de doğmuş, babasının, Kutupşahîler Devleti hükümdarı Abdullah tarafından Hindistan'a çağırılması üzerine, 1672 de onunla birlikte Haydarabad'a gitmiştir. Bu hükümdarın ölümünden sonra, bir aralık yeni hükümdar Ebu-l-Hasan'ın öfkesine uğrıyarak hapsedilmişse de, kaçmaya muvaffak olarak Evrengzib'e sığınmış ve bu hükümdar tarafından kendisine Han sanı verilmiştir. Şiraz'da ölmüştür.

Mekke'den Haydarabad'a yaptığı gezisi hakkında *Sülve-tül-garîb ve Üsve-tül-erîb* adında bir gezi eseri olduğu gibi, asıl ününü sağlıyan XVII. yüzyıl şairleri hakkında, el Hafecî(b. bk)nin *Reyhaniye* adlı eserine zeyl olarak yazdığı *Sülâfe-tül-asr fi mahasini âyan-il-asr* (Kahire 1324) adlı eseri; bundan başka *Bediiye* adlı eserinin şerhine ilm-i beyan hakkında yazı yazanların biyografilerinden meydana gelmiş zeyli ile, Şîi imamîlerinin kolları hakkında bir eseri vardır.

ALİ HAYDAR (ölm. 1870), hattat. Melekpaşazade torunu olarak tanınmıştır. Yesarizade'nin en ileri çıraklarından olup zamanın en yüksek talikçisidir. Son devir hattatlarının ileri gelenlerinden Sami, üstadının ölümünden sonra yazının inceliklerini Ali Haydar'dan öğrenmiştir. Talik celisi ile ün kazanmıştır. Üsküdar'da Hüdayî Camisi'nin mihrabındaki yazıt ile Selimiye Kışlası'nın kapısı üzerindeki tarih taşı onundur. Bayezit Camisi'nde de levhası vardır. Yesarizade'den aldığı diploma, Necmettin Okyay'ın koleksiyonundadır. A. ın daha birçok eseri vardır.

ALİ HAYDAR (1846 - 1904), Türk musikicisi. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Mezarı Üsküdar'da Karaca Ahmet'tedir. Enderun ve «muzika-yı hümayun»da yetişmiş, kemancı ve flütçü olarak ileri derecede başarı gösterdiğinden baş öğretmen, mabeyinci ve ikinci mabeyinci olmuş, Âli Bey, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi ile dostluğu ve münasebetleri yüzünden Abdülhamit II. zamanında emekliye çıkarılmış, 58 yaşında iken Üsküdar'da ölmüştür.

ALİ HAYDAR

Ali Haydar Bey Türk musikisine Batı tekniğini getirmeye çalışan, hele operet şeklindeki sahne eserleri ile verimli olan ilk Türk bestecisidir. Yüz parçayı bulan çeşitli eserlerinden bugün bilinenler şunlardır: *Çengi, Pembe kız, Sigorta, Allâk kız, Binbir direk operetleri, Muhaciriz marşı. Türk - Macar marşı.* Operetlerinden *Çengi* ile *Pembe kız,* Gedikpaşa tiyatrosundan başlıyarak diğer İstanbul tiyatrolarında da yüzlerce defa oynanmıştır.

ALİ HAYDAR (1836 - 1914), Türk tiyatro yazarı. Babası, posta ve telgraf nazırlarından Sağır Ahmet Bey'dir. Öğrenimini İstanbul'da ve Paris'te yapmıştır. «Cemiyet-i Kitabet» adlı bir dernek kurmuş ve bu derneğin organı olan *Mecmua-i iber-i intibah* adlı bir de dergi çıkarmıştır. Bu dergi, adına karşı yapılan itiraz üzerine, *Mecmua-i ibretnüma* adını almış ve ancak 16 nüsha çıkabilmiştir. Bundan başka edebiyatımızda yine ilk olarak, manzum piyes yazmayı denemiştir. Birkaç piyesi vardır. Bir yenilik göstermeleri bakımından itirazlara yol açan ve çok basit bir işlenişte olan bu piyesler şunlardır:

Sergüzeşt-i Perviz (1866), *İkinci Erzas* (1866), *Rüya Oyunu, Gonce-i Çin yahut Bir Ağlamanın Bir Gülmesi, Hekimlerin Hazakati yahut Tiyatro İçinde Tiyatro.*

ALİ HAYDAR, Akşehirlizade (ölm. 1914), Türk bilgini. Hanefî fıkhının en tanınmış eseri olan *Muhtasar Kudurî*'yi Türkçe'ye çevirmiş, ayrıca tarihe ve kelâma dair birkaç eser daha kaleme almıştır.

ALİ HAYDAR EFENDİ (1837 - 1903), islâm hukuku bilgini. Rumeli eşrafından Numan Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Fatih'te Şeyh Mustafa Efendi'den ve onun ölümü üzerine Tikveş'li Yusuf Efendi'den icazet almıştır. Kadı yetiştirmek için kurulan Muallimhane-i Nüvvab'ı da birincilikle bitirmiş, ayrıca Arap ve Fars edebiyatı ile astronomi ve biyoloji okumuştur. Muallimhane i Nüvvab'ın müdür yardımcılığı ile fıkıh ve feraiz öğretmenliğine atanmış, Bosna müfettiş-i hükkâmlığında, Bosna, Tuna, İzmir kadılıklarında, Tuna ve İzmir Divan-ı Temyiz başkanlığında, Meclis-i Tetkikat-ı Şeriyye ve Şuray ı Devlet Tanzimat Dairesi üyeliklerinde bulunmuş, 1885 te kurulan Meclis-i Kebir i Maarif başkanlığına atanmış ve bu başkanlıkta, ölümüne kadar 17 yıl kalmıştır. Doğu Rumeli İslâm Cemaatleri Nezareti de 1890 da kendisine verilmiştir. İstanbul Hukuk Mektebi'nde 1884 te mecelle, 1900 de usul-i fıkıh derslerini okutmuştur. Ünü, asıl usul-i fıkıh öğretimindedir. Mecelle öğretmeni Haydar Efendi'den ayırmak için kendisine Büyük Haydar denmiştir.

ALİ HAYDAR Ef.

Usul-i fıkıh dersleri ölümünden sonra öğrencisi Hacı Âdil Arda tarafından büyük bir cilt olarak basıtırılmıştır.

ALİ HAYDAR PAŞA, [Şerif] (doğ. 1865), Mekke emiri. İstanbul'da doğmuştur. Babası Şerif Cabir Bey'dir. Eski Mekke emîrlerinden Şerif Abdülmuttalip Efendi'nin torunudur. Çocukluğunda Mekke'ye giden A., Abdülhamit II. tarafından şehzadelere mahsus okula konmuş ve öğrenimini orada yapmıştır. Bir müddet Şura-yı Devlet üyeliğinde bulunmuş, 1908 devriminden sonra Ayân üyesi olmuş-

tur. 1909 da Evkaf nazırlığında bulunan A., 1915 tarihinde görevinden çıkarılan Mekke emîri Şerif Hüseyin'in, yerine Vezir rütbesiyle atanmıştır. Fakat Şerif Hüseyin, İngilizler'e dayanarak ayaklanmış olduğundan A. yeni görevinin başına gidememiştir.

Değerli musiki üstatlarından Udî Şerif Muhittin, A. nın oğludur.

ALİ HAYDARLI (ölm. 1902), hattat. Boğaz muhafızı Hakkı Paşa'nın kardeşidir. Hattat Şefik Bey'in ileri gelen çıraklarındandır. Sülüs ve sülüs celisi ile tanınmıştır. İstanbul'da Saraçhane Camisi'nin kapısı üstündeki yazısı, son devir hattatlarının en yücesi ve tanınmışı Sami'nin pek beğendiği yazılardan olduğu gibi, armut biçiminde ve birbirine girmiş şekilde yazdığı «Rabbiyessir» levhası da, Kazasker Mustafa İzzet'in çok beğendiği yazılardandır. Üsküdar'da Eski Valide Camisi'nde de iki levhası vardır. Koleksiyon meraklısı bir sanatçı olup, ömrünü geçmiş hattatların en güzel yazılarını toplamakla geçirmiştir. Ölümünden sonra bu güzel koleksiyon Mısır'da satılmıştır. Karacaahmet mezarlığında gömülüdür.

ALİ KEMAL (1867 - 1922), Türk yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul, Paris ve Cenevre'de yapmış, siyaset alanındaki çalışmalarından ötürü 1889 da Halep'e sürülmüş ve oradan Avrupa'ya kaçarak 1908 de tekrar İstanbul'a dönmüştür. Avrupa'da bulunduğu sıralarda *İkdam* gazetesinin yazarlığını yapmış ve bu gazetede çıkan edebî ve tarihî yazıları ile tanınmıştır. 1908 den sonra Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne girerek, İttihat ve Terakkî Partisi'ne hücum eden yazılarını, yine *İkdam* gazetesinde yayımlamış ve kendisi de ayrıca *Peyam* adındaki siyasî gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Mütareke devrinde Damat Ferit Paşa kabinesinde Millî Eğitim ve İçişleri nazırlıklarında bulunmuş, sonra gazetesini *Sabah* gazetesiyle birleştirerek *Peyam-ı Sabah* adı altında çıkarmıştır. Mütareke yıllarında Millî Mücadele'yi baltalıyan hareketleriyle yazılarından dolayı 1922 de, yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken, İzmit'te halk tarafından lincedilmiştir. Ali Kemal'in basılmış eserleri şunlardır: *Bir Safha-i Tarih* (1913), *Rical-i İhtilâl* (1913), *Çölde Bir Sergüzeşt* (1913), *Fetret* (1915), *Paris Müsahabeleri* I ve II (1913), *Tarih-i Siyasî* (1918), *Raşit Müverrih mi. şair mi?* (1918), *Sorbonne Darülfünununda Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri* (1914).

ALİ KEMAL

ALİ KİYÂ bin Emir Kiya: bk. KÂRKİYA.

ALİ KULU, Şîrefken (ölm. 1607), İran'da oturan Türkmenler'in İstacli boyundan bir bey. Hindistan Timuroğulları hükümdarlarından Ekber ve Cihangir'in hizmetinde bulunmuştur. 1607 de Bengal'de ayaklanan Afganlar'la birlik olmak suçiyle öldürülmüştür.

Karısı Nur-ı Cihan, 1611 de Cihangir'le evlenerek memleketin gerçek hâkimi olmuş, hattâ adına para bastırmıştır.

ALİ KULU HAN, Özbek, Han-ı Zaman (ölm 1567), Hindistan'da Timuroğulları imparatorları Hümayun ve Ekber'in en ünlü beylerinden. Hümayun, Hindistan'ı geri aldığı zaman Senbal valisi olmuş (1555/6) ve Hindistan'da Timuroğulları İmparatorluğu'nun birkaç yüzyıl yaşamasını sağlıyan ikinci büyük Panipat savaşında Türk ordusunun merkezine komuta etmiş, yanlar bozulduğu ve merkez düşman tarafından kuşatıldığı halde, Türk ordusunun birkaç katı olan Afgan-Hindu ordusunu, 1 500 fil'i ile bozguna uğratarak, Afgan hükümdarı Şah Adlî'nin veziri Himu'yu yaralı olarak tutsak almıştır. Kendisine, bu büyük başarı üzerine Han-ı Zaman sanı verilmiştir. Bundan sonra Delhi-Agra bölgesinin doğusundaki ülkeleri Afgan ve Hintliler'den alan Ali Kulu Han, 1561 de Şah Adlî'nin oğlu Şir Han'ın komutasındaki büyük bir orduyu küçük bir kuvvetle bozguna uğratmış, bu suretle doğu bölgelerinde Türk egemenliğini sağlamıştır. Fakat aldığı ganimetleri merkeze göndermediğinden Ekber'le araları açılmıştır. Zaten doğu eyaletlerinin hepsinin Özbek beylerinin elinde bulunması, bunların - merkeze karşı kolaylıkla kafatutmalarına sebebolduğundan, 1565 - 67 yılları arasında buralara Ekber'in komutasında birkaç sefer yapılmış, Ali Kulu nihayet bir baskında öldürülmüştür.

ALİ KUŞÇU, Alâettin Ali bin Muhammed (ölm. 16 aralık 1474) tanınmış Türk astronomu. Babası Muhammed, Uluğ Bey'in doğancıbaşısı olduğu için Kuşçu lâkabını aldığı söylenir. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. İlk öğrenimini Semerkand'de yaptıktan sonra Bursa'lı Kadızade ile Uluğ Bey'den matematik ve astronomi okumuştur. Bir aralık Semerkand'den Kirman'a giderek öğrenimini tamamlamıştır. Tekrar Semerkand'e döndükten bir müddet sonra rasathaneye müdür olmuştur. 1450 yılında Gürgânî tahtında bulunan hâmisi Uluğ Bey'in, oğlu Abdüllâtif'in ihaneti ile öldürülmesi üzerine, o zamana kadar Semerkand'in ünlü medresesinde ders vermiş olan A., son derece üzülerek, hacca gitmek üzere izin almış ve Tebriz'e gelmiştir. A. burada, çok iyi kabul gördüğü Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanında kalmıştır. Bir ara Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında barışı sağlamak amaciyle elçi olarak Osmanlı padişahı Mehmet II. nin yanına gönderilmiştir. Padişah, Ali Kuşçu'ya İstanbul'da kalmasını ve burada öğretimine devam etmesini teklif etmişse de, kendisi, elçilik görevini yaptıktan sonra dönmesine izin verilmesini rica etmiş ve gerçekten bir zaman sonra İstanbul'a dönmüştür.

Mehmet II. nin emriyle bir heyet tarafından sınırda bir üstat gibi karşılanan A., İstanbul'a gelir gelmez, Ayasofya Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Bir taraftan derslerine devam ederken, diğer taraftan o zamanın bilim teşkillerinin düzenlenmesinde etki yapan A., aralık 1774 te ölerek Eyup Türbesi yakınlarına gömülmüştür.

Türkiye'nin ilk astronomi hocası olan A. nun bilimsel çalışmaları ikiye ayrılır. Kelâma ve lisaniyata ait olan birinci kısımda Nâsırüddin-i Tusî'nin *Tecrid-ül-kelâm*'ına yazdığı şerh ile, *Unkud-üz-zevahir fi nazm-il-cevahir* adındaki eseri ve Kadı Adudüddin'in *Risale-i Adüdiye*'sine *Şerh-ül-Adüdiye* veya *Şerh-i risale-i vaz'iye* adlı diğer bir eseri anılmaya değer. İkinci kısma giren ve matematik ile astronomiye dair olan eserlerinin başında, Farsça yazılan *Risaletü fi'l-hey'e* gelir. Bu eserin aynen tercümesiyle bir makale ilâvesinden meydana gelen bir de Arapça nüshası vardır. A. bunu, *Risale-tül-fethiye* adını vererek Fatih'e sun-

muştur. *Uluğ Bey zîci*'ne yazdığı şerh, en önemli yazılarındandır. Bunlardan başka *Mahbub-ül-hamail fi keşf-il-mesail* adlı ansiklopedik bir eseri daha vardır. A. nun eserlerinden bazısı birçok kimseler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir.

ALİ KÜÇÜK, Beyteğinoğlu, Zeynettin(ölm. 1168) kendilerine Beğteğinliler de denen Erbil Atabeyleri Türk soyunun kurucusu. İmadettin Zengî'nin, komutanlarından iken, onun tarafından Musul valiliğine atanmış (1144), onun ölümünden sonra Şehr-i Zûr, Hakkâri, Tikrit, Sincar, Harrân'ı da eline geçirerek (1149), başkent yaptığı Erbil'de hüküm sürmüştür. Bk. BEYTEĞİNLİLER.

ALİ MİSLİ (ölm. 1775), Türk hattatı. İstanbul'ludur. İshakzade Mehmet Zuhuri Efendi'nin torunudur. Talik yazıda tanınmış üstatlardandır. Yazı meşkini Durmuşzade'den almış. edebiyat ile de uğraşmıştır.

ALİ MURAT HAN, [Bahtiyarî] (ölm. 1753), İran Bahtiyarî boyu başkanlarından bir komutan. İran'ın Ruslar ve Türkler arasında parçalanması ile sonuçlanan Bağdat valisi Hasan Paşa'nın İran seferlerinde (1723), İran ordusu başkomutanı olarak ona karşı savaşmışsa da yenilmiş ve daha sonra serasker Hakimzade Ali Paşa'nın İran seferlerinde (1731), Tahmasp Kulu Han'la Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır. Afşarlar (b. bk.) soyundan Şah ruh Şah'ın (1748 - 1796), gene Bahtiyarîler'den Ebu-l-Feth Han'ı Isfahan valiliğine atamasını kıskanarak, Zendler'den Kerim Han'la (1750 - 1779) birlikte Ebu-l-Feth'e karşı yürümüş ve onu yenerek Isfahan'ı ele geçirmiştir (1750). Nihayet Fars'ı da almışsa da, Kerim Han'la arası açılmış, yaptığı savaşlarda hep yenilmiştir. A. Kerim Han'ın bir akrabası tarafından öldürülmüştür.

ALİ NAZİMA BEY (1861-1935), öğretmen ve yazar. İstanbul'da doğmuştur. Babası doktor yarbay Ahmet Servet Bey'dir. 1882 de Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş ve Mülkiye'de öğrenimini tamamladıktan sonra, Galatasaray Lisesi'ne öğretmen olmuştur. 1924 te emekliye ayrılıncaya kadar, kırk iki yıl türlü dereceden okulların Türkçe ve Fransızca öğretmenliklerinde, Galatasaray Lisesi ders nazırlığında, Mülkiye müdür yardımcılığında, Aşiret ve Kadastro okulları, Kız Öğretmen Okulu ve lise müdürlüklerinde, Meşrutiyet'ten önce Darülfünun müdür yardımcılığında ve 1916 da açılan Kız Darülfünun'u müdürlüğünde bulunmuştur. Resmî görevinden emekliye ayrıldığı halde öğretmenliği bırakmamış, hemen son günlerine kadar Amerikan Kolleji ile başka yabancı okullarda Türk dili okutmuştur.

ALİ NAZİMA BEY

Sayısı 120 yi bulan türlü konuda okul ders kitabı ve lûgatler yazıp yayımlıyan A. ya, 1925 te İstanbul öğretmenlerinin aday göstermesi üzerine, Millî Eğitim Bakanlığı'nca Erdemlik Ödeni verilmiştir.

ALİ NİZAMİ PAŞA (1821 - 1893), millî eğitim hizmetlerinde bulunmuş Osmanlı generallerinden. Harb Okulu'ndan çıktıktan sonra öğrenimini Viyana'da tamamlamış kurmaylardandır. General olduktan sonra Belgrat komiserliğinde, Paris'te açılan Mekteb i Osmanî müdürlüğünde bulunmuş, 1877 de Galatasaray Lisesi müdürlüğüne atanmış, daha sonra da Mülkiye Okulu müdürü olmuştur. 1880 de rütbesi müşürlüğe yükseltilmiş, Askerî Teftiş Komisyonu üyesi iken ölmüştür.

ALİ NUSRET (1872 - 1913), Türk yazarı. Yenişehir'de doğmuştur. Plevne savaşında şehit düşen binbaşı Osman Şehabettin'in oğlu ve şair Cenap Şehabettin'in kardeşidir. İlk ve orta öğrenimini bitirdikten sonra 1891 de Mühendishane-i Berrî'den istihkâm teğmeni olarak çıkmıştır. Orduda hizmet ettikten, Mühendishane'de, Vefa idadisiyle Darülmuallimin'de öğretmenliklerde bulunduktan sonra, Meşrutiyet'te emekliye ayrılmıştır. *Benefşe* adlı bir risale çıkarmış ve Fransızca'dan bazı tercümeler yapmıştır. Yazılarından bazıları *Makalât-ı tarihiye ve edebiyye* adiyle kitap halinde toplanmıştır.

ALİ NUSRET

ALİ ÖRFİ, [Şeyh] (ölm. 1888), üçüncü devre Melâmîler'inden. Görice'lidir. Gençliğinde ticaretle uğraşmış, sonra Selânik'e gelerek yerleşmiş, Muhammed Nur'a derviş olup halifelik almıştır. Yalılar'daki evini tekke haline koymuştur. Niya i divaniyle Üftade'nin bir gazelini şerh etmiş, *Hikem-i Ataiyye* ile Bedrettin'in *Varidat*'ını, Muhammed Nur'un Arapça *Kitab-ür-Reşat*'ını ve *Varidat şerhi*'ni Türkçe'ye çevirmiştir. Daha birkaç risalesi vardır.

ALİ PAŞA (XIV. yüzyıl), Saruhan Bey'in kardeşi. Manisa'nın güneyindeki Nif (Kemalpaşa) şehrini kendisine başşehir yaparak bir beylik kurmuştur. Şehabettin Ömerî'nin *Mesalik-ül-ebsar* adlı eserine göre A. nın, sekiz şehri, otuz kalesi ve ok atmıkta usta 8 000 kişilik bir kuvveti vardı.

ALİ PAŞA, [Alo] (ölm. 1798), Osmanlı vezirlerinden. Sadrazam Cezayir'li Gazi Hasan Paşa'nın adamlarındandır. Doğu Anadolu halkındandır. Savaşlarda gösterdiği cesaretle kendisini tanıtarak beylerbeyi ve daha sonra vezir olmuştur. 1793 te Rumeli'de Dağlı eşkiyanın yola getirilmesinde başarılı hizmetleri görüldüğünden Anadolu valiliğine atanmıştır. Bir aralık vezirliği alınarak Balıkesir'de oturtulmuşsa da affedilerek vezirliği geri verilmiş; önce Diyarbakır, sonra Anadolu valisi olmuş ve yine Dağlı eşkiya üzerine gönderilmiştir. Pazvandoğlu başkaldırınca, Rumeli valiliğine atanarak onu yola getirmeye gönderilmişse de, şüpheli ve taraflı hareketleri görüldüğünden, Pazvandoğlu üzerine gönderilen kuvvetlerin seraskeri, kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa tarafından öldürülmüştür. Anadolu valisi iken Kütahya'da yaptırdığı (1797) cami ve medrese hâlâ adını taşımaktadır.

ALİ PAŞA, [Arabacı] (1620 - 1693), Osmanlı sadrazamlarından. Ohri'lidir. Medreseden yetişmiş, bir süre imamlık ve kadılıklarda bulunduktan sonra, Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'ya kapılanarak sadaretinde kethüdalığını yapmıştır. 1689 da yeniçeri ağalığına atanmış, bir yıl sonra

da vezirlikle sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'nın şehit düşmesi üzerine, 30. VIII. 1691 tarihinde sadrazam olmuştur. Savaş devam ettiği için, ordunun başında bulunması gerekirken, sarayda rüşvetle elde ettiği adamlar araciyle, padişaha etki yaparak, harbe gitmemek hususunda Ahmet II. yi kandırmış ve Ali Paşa'nın harbe gönderilmesi için padişaha ısrarda bulunan şeyhülislâm Feyzullah Ffendi'yi işinden çıkartmıştır. Sonradan işi anlıyan padişah, kendisine kızarak 28 mart 1692 de A. yı sadrazamlıktan uzaklaştırmıştır. A. bütün mallarına el konularak Rodos'a sürülmüştür. Bir yıl sonra da bir fitne çıkarır kuşkusiyle öldürülmüştür. Sert ve bilgili bir adamdı. Köprülü ailesinin önemli mal mülküne sahip çıktığı ve hoşlanmadığı birçok kimseleri sürdüğü için sevilmiyen A. ya, ölüme veya sürgüne göndereceği kimseleri araba ile sevk ettiği için, halk tarafından «Arabacı» adı verilmiştir.

ALİ PAŞA, Çandarlızade, [İznikli] (ölm. 1794), Osmanlı veziri. Çandarlı ailesisinin Mahmut Çelebi kolundadır. Babası Mustafa Bey'dir. A. Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığı zamanında İznik'ten İstanbul'a getirilerek 1784 te başbaki kulu (hazine tahsil şefi) olmuş, fakat sadrazamın düşmesi üzerine, o da işinden çıkarıldığından memleketine dönmüştür. Sonradan yeniden İstanbul'a getirilerek ikinci imrahor, kapucular kethüdası ve 1792 de vezirlikle sadaret kaymakamı olmuş, sadrazamın seferden dönüşünde Anadolu valiliğine gönderilmiştir. Buradaki zorbalardan Hasan Çavuş'la Acemoğlu'nu yenmiştir (1793). Osman Bey, babası tarafından görevlendirilerek Acemoğlu'nu kovalarken yenilgiye uğradığından, 15 000 kadar bir kuvvetle harekete geçen A., Banaz kalesine sığınan Acemoğlu'nu kuşatmışsa da, kış mevsiminin zorlukları yüzünden bir iş göremeden çekilmek zorunda kalmıştır (1794). Bu başarısızlık üzerine, Konya valisi Azımzade Abdullah Paşa ile yerleri değiştirilmesinden üzülen Ali Paşa, Kütahya'dan Konya'ya giderken yolda ölmüştür.

ALİ PAŞA, [Çorlulu, Silâhtar] (1670 - 1711), Osmanlı sadrazamlarından. Çorlulu bir çiftçinin oğludur. Ahmet II. devri ileri gelenlerinden Kara Bayram Ağa, kendisini evlât edinmiş ve Galatasaray'a çırağ etmiştir. Oradan Enderun'a alınan A. burada yetişmiş ve 1701 de Mustafa II. ye silâhtar olmuştur. Saray memurlukları arasındaki derece ve münasebetleri düzenliyerek silâhtarlığı, sarayın en büyük memurluğu mevkiine çıkarmış, padişahlarla sadrazamlar arasındaki muhabereye vasıta olmak işini Darüssaâde ağalarının elinden almıştır. A. 1703 te Edirne vakası sırasında kendisini kıskanan sadrazam Râmi Mehmet Paşa ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından vezirlikle saraydan uzaklaştırılmak istenmiş ve Edirne'de Ahmet III. ün tahta çıkması üzerine Halep valiliğine atanmışsa da, padişah ile ileri gelen devlet adamlarının İstanbul'a dönmesi üzerine, Edirne'de Feyzullah Efendi'nin ve oğullarının gizli mallarını meydana çıkarmaya memur edilmiş ve bu işi tamamlıyarak İstanbul'a geldiğinde, Halep'e gönderilmiyerek kubbe vezirliğine atanmıştır. A., kendi nüfuzunu çekemiyen Sadrazam Kalaylıkoz Ahmet Paşa tarafından 1704 de iki ay kadar Trablusşam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmışsa da, Kubbe vezirliğiyle yine İstanbul'a getirilmiş ve Baltacı Mehmet Paşa'nın yerine sadrazam olmuştur (30 mayıs 1706). Padişah, 1708 de kendisini Mustafa II. nin kızı Emine Sultanla evlendirmiştir. A. kendi zamanında devlet hazinesini iyi kullanmış, ordu ve donanmayı kuvvetlendirmeye çalışmış ve idarede görülen bozukluğu düzeltmek hususunda gayret sarfetmiştir. Barışı korumak için Rusya'ya karşı İsveç'le bağıt yapmak istemişse de bu teşebbüs, Ahmet III. tarafından hoş görülmemiştir. A., Silâhtar Ali Paşa'nın teşvikiyle 16 haziran 1710 da sadaretten çıkarılarak, yerine Köprülü Numan getirilmiştir. Bunun üzerine A. Kefe valiliğiyle Kırım'a gönderilmek istenmişse de, yoldan çevrilerek Midilli'ye sürülmüş, bir müddet sonra orada öldürülerek başı İstanbul'a getirilmiştir. Çarşıkapı'da bir cami ve darülhadis ile imaret ve kitaplık yaptırdığı gibi Kasımpaşa'da da bir cami, hamam ve birkaç çeşme ile birçok hayrat meydana getirmiştir. Arnavutköyü'ndeki yalısı, o devirde Boğaziçinin en güzel yapılarındandı. Kesilmiş başı Parmakkapı'daki camisi avlusunda gömülüdür.

ALİ PAŞA, [Damat, Şehit] (1667 - 1716), sadrazam. İznik gölü kıyısında Sölöz köyünde doğmuştur. Ahmet II. nin son zamanlarında Enderun'a girmiş ve iyi bir öğrenim gördüğü için kendisine Halife sanı verilmiştir. Mustafa III. ün tahta çıkmasından sonra Rikâbdar, Çuhadâr ve Silâhdar olan A., padişah üzerindeki etkisini gittikçe artırarak vezir rütbesini kazanmıştır. Mustafa III. çok sevdiği A. ya on beş yaşında bulunan kızı Fatma Sultan'ı vererek paşayı kendisine damat yapmıştır.

Birçok sadrazamların görevlerinden çıkarılıp atanmalarına sebebolacak kadar nüfuz sahibi olan Ali Paşa, kendisini öldürtmek istiyen ve bu isteği anlaşıldığı için idam edilen sadrazam Hoca İbrahim Paşa'nın yerine, 27 nisan 1713 yılında sadrazam olmuştur. Sadrazamlığı sırasında, ilk iş olarak, Ruslar'la İmparatorluk arasında Edirne'de bir barış antlaşması imza edilmiş (5 haziran 1713) ve bu suretle Prut harbinden beri sürüncemede kalan duruma son verilmiştir. A. memleketin birçok yerlerinde görülen ayaklanmaları bastırmıştır.

Ali Paşa'nın en önemli başarısı Mora seferidir. 8 aralık 1714 de Venedikliler'e karşı ilân edilen bu savaşta A., kara ve deniz kuvvetlerinin teçhiziyle uğraştığı gibi kara kuvvetlerinin komutanlığını da doğrudan doğruya kendisi yapmış, savaş, Mora'nın alınmasiyle sona ermiştir. Bu savaşta, daha evvel düşman eline geçmiş olan birçok kale ve yerler, tekrar topraklarımıza katılmıştır. Ali Paşa'nın son işi başarısızlıkla biten Korfo ve Avusturya seferidir. Gerek kendisi ve gerekse devlet için felâketli olan bu savaşta A. isabet eden bir kurşunla şehit olmuş, Belgrat'ta Kanunî Sultan Süleyman Camisi avlusunda kanlı elbiseleriyle beraber gümülmüştür. Bu tarihten 70 yıl sonra Belgrat'ı alan Avusturya komutanı Laudon, Paşa'nın mezarını Viyana'da Hadersdorf ormanına naklettirmiştir.

Ali Paşa büyük bir komutan olmakla beraber cesaretli bir asker ve iyi bir devlet adamı idi. Doğruluğu, adaleti ve yiyicilik düşmanı olmakla tanınmıştır. Zamanında hediye alıp vermeği bile yasak etmiş ve sarayın masraflarını düzene sokmuştu. Devlet memurlarının nasıl hareket edeceklerine dair her tarafa genelgeler göndermiştir. Emirlerine uymıyanları şiddetle cezalandırmaktan çekinmezdi. Birçoklarının öldürülmesine sebebolmakla beraber, bilgili ve hünerli kimseleri de korumuştur. Şiir, bilim ve hususiyle astronomi ile uğraşmış, kitaplara büyük bir değer vermiştir. Bu arada memleketten dışarıya kitap satılmasını da yasak etmiştir. Şehzade Camisi yakınlarında kitaplık kurmuştur. Silâhtâr ve Şehit sanları ile de anılan Ali Paşa'nın doğduğu yerde bir cami ve bazı hayratı vardır. Ayvansaray tarafında Çınarlı mesçidini onartmıştır.

ALİ PAŞA, Güleç (ölm. 1744), Türk komutanlarından. Koca Abdi Paşa'nın oğludur. Türlü görevlerde bulunduktan sonra, az zamanda vezirliğe yükselerek Mora komutanı, 1734 te Eğriboz komutanı, 1737 de Belgrat muhafızı ve Rumeli valisi olmuştur. 1740 ta Şam valisi olup 1741 de görevinden çıkarılmıştır. Bir yıl sonra İran seraskeri olmuştur. Devlet işlerinde başarısı ile tanınmıştır.

ALİ PAŞA, [Güzelce, Çelebi] (1575-1620), Osmanlı sadrazamlarından. Tunus beylerbeyi Ahmet Paşa'nın oğlu olup İstanköy'de doğmuştur. Genç yaşında sancak beyliklerinde ve Yemen beylerbeyliğinde bulunduktan sonra kubbe veziri olmuş ve 1617 de kaptanpaşalığa getirilmiştir. Yaptığı deniz seferinde donanmanın perişanlığına sebebolmuş ve Mustafa I. in tahta çıkışında bir müddet işinden uzaklaştırılmışsa da, tekrar kaptanpaşalığına atanmıştır. Yaptığı deniz seferlerinden padişahın hoşuna gidecek hediyelerle dönen, aynı suretle sadrazamın da güvenini kazanan A., kızlarağası Mustafa Ağa vasıtasiyle padişaha sokularak sadrazamlığa getirildiği takdirde hazineye yeni gelirler sağlıyacağını vaadetmek suretiyle, 23-I-1619 da kendisini sadrazam yaptırmıştır. İleri gelenleri sürdürmek ve türlü yollarla mallarına el koymak, yabancılardan ve patrikten para almak suretiyle hazineyi zenginleştirerek padişah üzerindeki etkisini arttırmıştır. Osman II. yi teşvik ederek Lehistan üzerine bir sefer açtırdığı sırada ölmüştür (8 mart 1620). Güleryüzlü ve çok nazik bir adam olduğundan kendisine Çelebi denilmiştir. İstanbul'da Yeniköy'de ve Sakız'da birer cami yaptırmıştır.

ALİ PAŞA, Hacı Mehmet (ölm. 1915), botanikçi. 1898 de Tıbbiye-i Mülkiye ve Askeriye'de botanik profesörü olmuş ve bir ara Tıbbiyye-i Mülkiye'de müdürlük etmiştir. *Kitab-ün-nebatat* adlı tercüme bir eseri vardır.

ALİ PAŞA, [Hadım] (ölm. 1511) Osmanlı sadrazamlarından. Fatih devrinde saray akağalarındandı. Bayezit II. tahta çıkınca kendisine Karaman beylerbeyliği verilmiş, 1485 te Rumeli beylerbeğisi iken Eflâk seferini kazanmış ve 1486 da vezir olmuştur. Mısırlılar'la yapılan savaşta sadrazam Davut Paşa'nın emri altında bulunarak Adana ve Tarsus kalelerini pekleştirmiş, Payas ve Sis kalelerini zaptetmiştir. 1492 de, türlü güçlüklerle karşılaştığı halde Mısır ordusunu yenmeğe muvaffak olmuş, 1500 de Mora'da Venedikliler elinde kalmış olan son kalelerle bazı Yunan adalarını zabtetmiş ve kendisine Mora valiliği verilmiştir. 1501 de Mesih Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. İki yıl sonra görevinden uzaklaştırılmış ise de, 1506 da tekrar sadrazam olmuş ve ölünceye kada bu görevde kalmıştır.

A. Bayezit'in ikinci şehzadesi olan Ahmet'in tahta geçmesini istediğinden, veliaht bulunan şehzade Korkut aleyhinde çalışıyordu. 1511 de Yavuz ayaklanınca, kendisini Çorlu'da yenerek çekilmek zorunda bırakmıştır. A. o sırada Anadolu'da ayaklanan Şahkulu veya Şeytankulu adı verilen Karabıyıklıoğlu'nun üzerine, şehzade Ahmet'in emri altında bir ordu ile yürümüş, Sıvas ile Kayseri arasındai Gökçay mevkiinde yapılan savaşta ayaklananlar tarafından öldürülmüştür.

Halkın güvenini kazanmış, cesur ve başarılı bir asker, bilgin ve erdemli bir devlet adamı idi. Bilim ve sanat adamlarını korurdu. Devrin tanınmış şairlerinden Mesihî'yi kâtip olarak yanına almış, Bitlis'li İdris'i vakanüvislikle görevlendirerek *Heşt Bihişt*'i yazmasını sağlamıştır. İstanbul'da Divanyolu'nda Atik Ali Paşa cami ve medresesini (1496) Zincirlikuyu cami ve hamamını yaptıran (1496), Hora kilisesini Kariye adiyle cami haline getiren Ali Paşa'dır.

ALİ PAŞA, [Hadım] (ölm. 1560), Budin ve Mısır valiliklerinde bulunmuş bir Osmanlı komutanı. Aslen Yanyalı'dır. Rumeli kethüdalığından sancak beyliği ile ayrılmış, 1537 de Diyarbakır valisi olmuş, 1551 de Budin beylerbeyliğine atanmış ve bu sırada Macaristan'ın alınmasında etkin bir rol oynamıştır. 1552 deki Macaristan hareketlerinde, önce, kuşatılan Segedin sancağı beyi Mihalzade Hızır Bey'in imdadına koşmuş, sonra da, düşmanı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bundan sonra Vesprem, Drégely kalelerini zaptetmiş, ikincisinde şiddetle savunurken ölen Szondy adındaki Macar komutanını gömdürmek ve mezarının üzerine bir mızrak ve bayrak diktirmek suretiyle ona, bir saygı eseri göstermiştir. Daha birtakım kaleleri alan Ali Paşa, Palást ovasında, komutanları Teufel ve Pallacini'nin de tutsak düştükleri ve Mohaç savaşından beri Osmanlı ve Macar kuvvetleri arasında ilk büyük çarpışma sayılabilecek olan bir savaşta, düşmanı ağır bir yenilgiye uğratmıştır. (11 ağustos 1552). A., Serdar Ahmet (Kara) Paşa'yı, askerlik ve ekonomi bakımından çok önemli bir kale olan Eğri'yi kuşatmaya teşvik etmiş ve bunda muvaffak olmuşsa da, beraberce yaktıkları 45 günlük kuşatma bir sonuç vermemiş ve bu yüzden de gözden düşerek görevinden çıkarılmıştır. 1554 teki İran seferine, Karaman beylerbeyi olarak katıldıktan ve Gürcistan taraflarında birçok yararlıklar gösterdikten sonra, 1556 da tekrar Budin'e vali olmuştur. Bu sırada Siget kalesinin zaptına memur edilmişse de, bu görevinde de başarı kazanamamıştır. Ayrıca Macarlar'ın kuşattığı Babocsa kalesini kurtaramıyarak yenilmiştir. Ertesi yıl tekrar teşebbüs ettiği Siget kuşatmasında yine bir sonuç alamamış, 1559 da atandığı Mısır valiliği görevinde bir yıl kadar bulunduktan sonra ölmüştür.

Hadım ve çirkin olmakla beraber çok cesur, iyi kalbli, askerlik kabiliyeti üstün bir kişiydi. Musikiyi fazla severdi. Çatalca'da bir cami ve başka bazı yerlerde medreseler yaptırmıştır.

ALİ PAŞA, Hekimoğlu (4 haziran 1689 - 1758), sadrazam. Venedik'li mühtedilerden Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğludur. Asıl adı Ali Âli'dir. İyi bir öğrenim gördükten sonra Ahmet III. devrinde hassa silâhşorluğu ile saraya alınmış ve sonra da dergâh-ı âli kapıcıbaşıları arasına katılmıştır. Zekâsı ve terbiyesiyle padişahın dikkatini çeken A., Şehit Ali Paşa'nın kıskançlığına uğrıyarak, Zile voyvodalığı ile saraydan uzaklaştırılmıştır. 1719 tarihinde Beylerbeyi pâyesiyle türkmen ağası, 1722 de Rumeli pâyesiyle Adana valisi olmuştur. Bu son görevinde bu çevredeki birçok aşiretlerin elebaşılarını sindirerek güvenliği sağlamış ve bu yüzden haklı bir ün kazanmıştır. 1724 yılında Halep valiliğine atanmıştır. Aynı yıl içinde serasker Köprülüzade Abdullah Paşa'nın emri altında Doğu seferine memur edilmiş ve Tebriz'in alınmasında büyük yararlığı görülmüştür. 1725 yılında vezirlik rütbesini kazanan A., Anadolu beylerbeyliğine atanmıştır (1726). Bir müddet sonra da Abdullah Paşa'nın yerine Doğu serdarlığiyle Tebriz muhafızlığına getirilmiştir. Adamlarının zulmü ve yiyicilikleri hakkında yapılan şikâyetler üzerine, Şehr-i Zor eyâletine nakledilmiştir. (1728). Aynı yıl içinde Sivas valiliğine atanan A., 1729 da Diyarbakır valiliğine getirilmiştir. Nadir Şah'ın meydana çıkmasiyle kötü bir hal alan Doğu

hareketlerine ikinci defa serdar olmuştur (1730). Tahmasp III. e karşı Kuzıcan zaferini kazanan A., Hemedan, Urmiyye ve Tebriz'i geri almış (1731) ve imzalanan Ahmet Paşa Antlaşmasiyle barışı sağlamtştır. 1732 yılında Topal Osman Paşa'nın görevinden çıkarılması üzerine sadrazam olmuştur. Üç yıl süren bu birinci sadrazamlığı, Avrupa'da Lehistan veraseti buhraniyle, Ahmet Paşa Antlaşması'nı tanımıyan Nâdir Şah'ın İran tahtında bulunan Tahmasp'ı indirip yerine Abbas III. ü getirmesi ve Bağdat'a hücum etmesi zamanlarına raslar. Bağdat'ı Nâdir Şah kuvvetlerinden kurtarmaya muaffak olan Topal Osman Paşa'nın, Kerkük yakınlarında bir baskına uğratılıp şehit edilmesi ve ordusunun dağılması üzerine öfkelenen padişah, Ali Paşa'yı sadaretten çıkararak Midilli'ye sürmüştür. Bir yıl sonra Bosna valiliğine atanan Ali Paşa, burada Avusturya kuvvetlerinin şiddetli hücümlarına kahramanca karşı koymuş ve topladığı gönüllülerle ordusunu kuvvetlendirdikten sonra, 4 ağustoz 1737 tarihinde parlak bir zafer kazanmıştır. 1740 ta güvenliği sağlamak ve Kölemen beylerini sindirmek maksadiyle Mısır'a günderilmiş, bir yıl sonra da Anadolu Beylerbeyliği'ne atanmış, 1742 yılında ikinci defa sadrazam olmuş ve bir müddet sonra tekrar Midilli'ye sürülmüştür. A., 1744 te tekrar Bosna valisi, 1745 te Helep valisi olmuştur. Ayni yıl Nâdir Şah'ın Kars üzerine yürüdüğü öğrenilince Anadolu eyaletiyle Doğu serdanlığına atanmıştır.

İran ile barış yapıldıktan sonra (1746), Anadolu'daki eşkiyaları sindirmeye memur edilmiş, sonrada çıkan karışıklıkları bastırmak için üçüncü defa Bosna'ya vali olmuştur. Trabzon valiliği sırasında Karadeniz derebeylerini sindirmiş ve 1754 te Anadolu Beylerbeyliği'ne naklolmuştur. Fakat henüz Trabzon'dan hareket etmemişken Osman III. tarafından sadrazam olarak atanmıştır. Silâhtar Ali Ağa'nın entrikalariyle padişahın gözünden düşen A., bu üçüncü sadaretinde, ancak 53 gün kaldıktan sonra görevinden çıkarılarak Kıbrıs'a sürülmüştür. Kıbrıs'ta halk ile yabancı devlet temsilcileri tarafından çok iyi karşılanan A., aynı yıl içinde oğlunun padişaha yazdığı bir ariza ile sürgünden kurtulmuş ve yine aynı yıl içinde Mısır valiliğine atanmıştır (1755). 1756 yılında Anadolu beylerbeyi olan Ali Paşa, adamları tarafından zehirlenerek eyâlet merkezi olan Kütahya'da ölmüştür. Kütahya'ya gömülen A. nın nâşı, ferman çıktıktan sonra kendi vasiyetine uyularak İstanbul'daki camisi yakınında bulunan türbeye gömülmüştür.

Ali Paşa, bilgili, cömert, ciddî ve sanatsever bir devlet adamıdır. Otuz yıl vezirlik yapan A., başta padişah olmak üzere herkesin saygısını kazanmıştır. Koca Ragıp Paşa'yı yetiştiren de A. dır. İstanbul'da Davut Paşa yakınlarında bir camisi, kitaplığı, sebili ve türbesi bulunmaktadır.

ALİ PAŞA, [Kemankeş] (ölm. 1624), Murat IV. ün ilk sadrazamlarından. Kazasker Bostanzade Mehmet Efendi'nin damadıdır. Hamideli'nden gelerek saraya alınmış ve burada yetiştirilmiştir. Vezirlikle Diyarbakır ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş. sonra da Dîvan-ı Hümayun'da dördüncü vezir olmuştur. Murat IV. ün tahta çıkışında sadaret mevkiine getirilmiş (1622) ve bu dörevde yedi ay kadar kalmıştır. İran Şahı'nın hareketlerini padişahtan sakladığı ve yiyicilik yaptığı için öldürülmüştür. Mezarı Ali Paşa camisi avlusundadır.

ALİ PAŞA, Kılıç, Uluç (1496 - 1587), büyük Türk deniz komutanlarından. Selim II. ve Murat III. devrinde 16 yıl kaptanpaşalık yapmıştır. Barbaros Hayrettin Paşa ile Turgut Reis'in gemilerinde yetişerek deniz savaşlarında tanındıktan sonra, paşalıkla Cazayir Beylerbeyliği'ne gönderilmiştir. Orada iken Tunus'u İspanyollar'dan almıştır. O sırada Papa'nın teşvikiyle Venedik, İspanya ve diğer bazı Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir bağlaşma yapmışlar ve meydana getirdikleri filo ile İnebahtı önündeki Osmanlı donanmasını yakmışlardı. O zaman Osmanlı donanmasına mensup bir filoya komuta etmekte bulunan A., Kaptanıderya Müezzinzade Ali Paşa ile birçok kaptanlarımızın öldüğü bu savaşta büyük bir kuvvet ve yararlık göstererek yenilgiyi zafere çevirmiş, birçok düşman gemilerini batırdığı gibi, kendi gemilerini de kurtararak İstanbul'a dönmüştür. Padişah bulunan Selim II., onu, şehit olan Ali Paşa'nın yerine Kaptanı Derya yapmış ve o zamana kadar taşıdığı Uluç lâkabı Kılıç'a çevrilmiştir.

Bundan sonra Ali Paşa, Sokullu Mehmet Paşa'nın yardımiyle bir yıl içinde Osmanlı donanmasını eski halinden daha kuvvetli bir hale getirerek, Akdeniz'i tekrar bir Türk gölü haline sokmuştur. 1574 yılında yaptığı bir seferle evvelce İspanyollar'ın eline geçmiş olan Tunus'u tekrar geri almış, Venedik gemicilerini sindirmiştir. Bu başarıları ile Venedikliler'den aldığı birçok yerleri İmparatorluğa katmıştır. Selim II. den sonra tahta çıkan Murat III. ün de yerinde bıraktığı paşa, öldüğü zaman 90 yaşını aşkındı. İstanbul'un bir semti onun adını taşımaktadır. Tophane'de büyük bir camisi, medrese ve hamamı, Beşiktaş'ta bir mesçidi ve bazı hayratı vardır. Mezarı, Tophane Camisi avlusundadır.

ÂLİ PAŞA, Mehmet Emin (ölm. 1871), sadrazam. Mısırçarşısı aktarlarından Ali Rıza Efendi'nin oğlu olup İstanbul'da doğmuştur. Medrese'de okumaya başlamışsa da ailesinin yoksulluğu yüzünden hayatını kazanmak zorunda kalarak, icazet almadan öğrenimini bırakmış ve 1830 da Dîvan-ı Hümayun kalemine girerek az zamanda zekâsı ve çalışkanlığı ile kendini göstermiştir. 1833 te tercüme odasına naklolunduktan sonra düzenli bir şekilde Fransızca dersi görmeye başlamış ve bu sıralarda Avusturya imparatoru Ferdinad I. in tahta çıkışını kutlamak için gönderilen Ferik Ahmet Fethi Paşa(b. bk.)nın emri altında ikinci başkâtip olarak Viyana'ya gitmiştir. Burada geçirdiği bir buçuk yıl içinde Fransızca'sını ilerlettiği gibi, buradan dönünce de yarım kalan öğrenimini, fırsat buldukça, devrin tanınmış bilginlerinden ders almak suretiyle, tamamlamaya çalışmıştır. 1837 de yine Ahmet Fethi Paşa'nın emri altında gittiği Petersburg'dan dönünce, Divan-ı Hümayun tercümanlığına atanmış, bir süre sonra Londra büyükelçiliğine gönderilen Mustafa Reşit Paşa ile birlikte İngiltere'ye gitmiş, Paşa'nın Paris'e memur edilmesi üzerine, Londra'da Osmanlı işgüderliğini yapmıştır. Abdülmecit'in tahta çıkması (1839) üzerine İstanbul'a dönerek, Dîvan-ı Hümayun tercüman-

MEHMET EMİN ÂLI PAŞA

lığına devam etmiştir. Sevgisini kazandığı Mustafa Reşit Paşa'nın emeğiyle tam bir devlet adamı olarak yetişen Âli Efendi, kısa bir zamanda devletin en yüksek makamlarına yükselmiştir. Bir zaman hariciye müsteşarlığında bulunduktan sonra, 1841 de Londra büyükelçiliğine atanarak, üç yıl daha burada kalmış, 1844 te İstanbul'a dönünce hariciye nazırı vekilliğinde bulunmuş, bu arada Hariciye Nazırlığı'na getirilen Mustafa Reşit Paşa'nın danışmanlığını yaptıktan sonra, Paşa, sadrazam olunca, Âli Efendi Hariciye Nazırlığı'na getirilmiştir (1846). 1848 de Reşit Paşa ile beraber işten çıkarılmışsa da çok geçmeden Meclis-i Ahkâm-ı Adliye başkanlığına atanmış, Reşit Paşa ikinci defa sadrazam olunca Â. da, ikinci defa Hariciye Nazırlığı'na geçmiştir. Aynı yılda «mülteciler meselesi» yüzünden Rusya ve Avusturya'nın kuvvetli baskılarına boyun eğmiyerek bu devletlerin, mültecileri geri vermek isteklerini Babıâli'nin kesin olarak kabul etmemesi, Reşit Paşa ile birlikte Â. nın da ününü artırmıştır. 1852 de Reşit Paşa'nın sadaretten ayrılması üzerine, henüz otuz sekiz yaşında olan Âli Paşa, istemediği halde, Padişah'ın ısrarı ile sadrazamlığa geçmiştir. 1856 Paris Kongresi'nde başdelege olarak Osmanlı Devleti'ni temsil eden Âli Paşa, diplomasi alanındaki bilgi ve ustalığı ile herkesin dikkatini çekmiş, büyük siyaset adamlarının takdirlerini ve örnek bir diplomat ününü kazanmıştır. Paris Antlaşması'ndan sonra büyük devletlerin Osmanlı hükümeti işlerine karışmaları artmış olduğundan, İstanbul'daki temsilcileri, sık sık padişahın üzerine baskı yaparak kabinenin değişmesini istemişlerdir. Padişah da Reşit, Âli ve Fuat paşalardan birini indirip ötekini iktidara getirmiştir. Böylece Âli Paşa, ölünceye kadar, kısa aralıklarla yirmi yıl iktidarda kalmış ve yedi defa hariciye nazırı, beş defa sadrazam olmuştur. Dış siyasetinde daima devletin çıkarını gözönünde tutarak Avrupa'nın büyük devletlerinden birine dayanmıştır. Kırım savaşına kadar Reşit Paşa ile birlikte İngiliz dostu diye tanınan Âli Paşa, ilk defa sadrazam olunca, Napoléon III. ün Avrupa'daki siyasî yerini gözönünde tutarak, Fransa'ya dönmüş ve bundan sonra gerek iç ve gerekse dış siyasette, daima ölçülü ve ağırbaşlı olarak, Fransa'nın siyasetini esas tutmuştur. 1867 de Âli Paşa sadrazam iken Sırbistan ve Girit meseleleri ortaya çıkmış, Sırbistan'a karşı hoşgörü ile davrandığı halde, Girit'te esaslı tedbirler almak üzere birbuçuk yıl bu adada kalarak ayaklanmayı bastırmış ve«Girit nizamnamesi»ni çıkararak adaya bir çeşit özerklik vermek suretiyle, Giritliler'in Yunanistan'a katılmak eğilimini önlemiştir.

Abdülâziz tahta geçtiği zaman, sevmediği Âli Paşa'yı, çok yavaş iş görüyor bahanesiyle sadrazamlıktan uzaklaştırmış, fakat gün geçtikçe onun değerini anlıyarak ve bir de Avrupada'ki itibarından çekinerek, yine iktidara getirmiştir. Hususiyle Fuat Paşa'nın ölümünden (1869) sonra Âli Paşa, artık eşsiz ve tek büyük devlet adamı olarak hem hariciye nazırı, hem de sadrazam olarak kalmıştır. 1870-71 Fransız-Alman savaşı sırasında Babıâli, Rusya'nın isteklerini kabul etmek zorunda kalmış ve 1856 Paris Andlaşması'nın Karadeniz hakkındaki hükümlerini Ruslarlar'dan yana değiştiren 1870 Londra Sözleşmesi'ni imzalamıştır. Napoléon III. ün yenilmesi ile Avrupa siyasetinde görülen değişiklik ve sadrazamın düşmanları tarafından yapılan şiddetli hücumlar, zayıf bünyeli olan Âli Paşa'yı büsbütün hırpalamıştır. En sonunda Paşa, hastalanarak 7 eylül 1871 de ölmüştür.

Âli Paşa'nın vücudu küçük, başı büyük, boyu kısa, yapısı zayıf, sesi hafifti. Güzel konuşamaz, az söyler, utangaç olduğundan konuşurken ellerini uğuşturarak önüne bakar, duygularını asla karşısındakilere sezdirmezdi. Çok terbiyeli, nazik ve son derece ağırbaşlı idi. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğu halde, zekâsı ve çalışkanlığı ile kendi kendini yetiştirmiş olan Âli Paşa, bütün bu seçkin halleri ile Tanzimat devrinin üç büyük devlet adamından biri olmuştur.

ALİ PAŞA, Nasulızade, Mahmut II. devri kaptanpaşalarından. Ülgün'lüdür. 1821 yılında kaptanıderya olmuştur. O sırada ayaklanan Yunanlılar, Sakız'ı sarmış olduklarından donanma ile o tarafa gitmiş ve yaptığı savaşta Yunanlılar'ı çekilmek zorunda bırakmıştır. Fakat Yunanlılar, geceden faydalanarak tekrar gizlice yanaşarak Osmanlı donanmasını yakmışlardır. Bir söylentiye göre A. kendisini denize atarak boğulmuş diğer bir söylentiye göre de yüzerek karaya çıktığı halde yakalanarak öldürülmüştür. Sakız'da gömülüdür.

ALİ PAŞA, [Semiz, Semin, Kalın] (ölm. 1565), Kanunî devri sadrazamlarından. Aslen Hersek'li olup Bıaça (Brazza) kasabasındandır. Devşirme olarak İştanbul'a gelince saraya ayrılmış ve burada yetişmiştir. 1545 te mîr-i âlem, 1546 da yeniçeri ağası ve daha sonra da Rumeli beylerbeyi olmuştur. 1549 da Mısır Beylerbeyliği'ne atanan Ali Paşa, burayı 1554 e kadar büyük bir başarı ile yönetmiş ve sonra üçüncü vezir sıfatiyle Dîvan-ı Hümayun'a girmiş, 1555 te İran'la yapılan barışta, ikininci vezir olarak bulunmuştur. Rüstem Paşa'dan sonra (10 ağustos 1561) vezir-i azam olmuş ve ölümüne kadar (28 haziran 1565) bu görevde kalmıştır.

Sadaretinin ilk devirlerinde Avusturya elçisi Busbecq ile sekiz yıllık bir antlaşma yaparak Ferdinand'ı, yılda otuz bin dukalık bir vergiye bağlamıştı. Bununla beraber, o, Avusturyalılar'ın bu antlaşmanın ruhuna uygun olmıyan bazı hareketleri hakkında hem Busbecq'e ihtarlarlarda bulunmuş, hem de imparatordan bu olayların önünü almasını istemişti. Bu durum, Ferdinand'ın ölümü ile Busbecq'in İstanbul'dan ayrılmasından ve barışçı bir siyaset güden sadrazamın ölümünden sonra başlıyan Szigetvár seferi ile sona ermiştir.

Ali Paşa'nın sadrazamlığı sırasındaki başka önemli bir olay da Malta seferidir (1565). Kızılahmetli'li Mustafa Paşa'nın serdar ve Piyale Paşa'nın kaptanıderya olduğu bu seferi, A. mevsimsiz bulmuş, hattâ, tenkid bile ermişti. Aynı yıl içinde ölen Ali Paşa Eyüp'te gömülüdür.

A. uzun boylu, şişman ve gösterişli bir kimseydi. Kendisini taşıyacak at kolay bulunmazdı. Bununla beraber çok zeki ve iktidarlı idi. Kendisiyle saatlerce konuşmaktan zevk aldığını söyliyen Busbecg, mektuplarında, «Ali gibi zeki bir adamla konuşurken dimağımın mümkün olduğu kadar uyanık bulunması için aç kalmaya lüzum görüyordum» diyor. A., ince nükteleri ile tanınmıştır. Lâtife ve nükteleri bazı letaifnamelerde yazılmış ve halk arasında yayılmıştır. Babaeski'de bir camisi ve Zincirlikuyu'da bir medresesi olduğu gibi, Edirne'de de güzel bir çarşısı vardır.

ALİ PAŞA, [Silâhtar] (ölm. 1829), Osmanlı sadrazamlarından. Rusçuklu İzzet Ahmet Paşa'nın oğludur. Enderun'dan yetişmiş, Tülbend ağalığında bulunduktan sonra, 1811 de Silâhtar olmuş ve altı yıl bu görevde kalmıştır. 9 mart 1823 te vezirlikle zadrazamlığa getirilmiş, fakat işleri yeniçeri ağası Ağa Hüseyin Paşa'ya bıraktığından, 12 aralık 1823 te görevine son verilerek Tekirdağı'na sürülmüştür. Bir müddet sonra da Konva valiliğine atanmıştır. 1827 de üstünden vezirliği alınarak Maltepe'deki

çiftliğinde oturmağa mecbur tutulmuş, ertesi yıl vezirliği geri verilerek Çanakkale Boğazı muhafızlığına gönderilmişse de çok geçmeden orada ölmüştür.

ALİ PAŞA, [Sürmeli] (1645 - 1695), Ahmet II. ve Mustafa II. zamanlarında on dört ay kadar sadrazamlıkta bulunmuş Osmanlı vezirlerinden. Bazı hizmetlerde bulunduktan sonra arpa emini, tersane emini ve deftardar olmuştur. Bir ara görevinden çıkarılmışsa da tekrar defterdarlığa atanmış ve sonra da vezirlik rütbesi verilerek Kıbrıs ve Trablusşam valiliklerine gönderilmiştir. Trablusşam'da başarılı hizmetleri görüldüğünden 1694 tarihinde sadrazam olmuştur. Sadrazamlığı sırasında, hazırlığını yaptıktan sonra Macaristan seferine çıkmış ve Varadin kalesini sarmıştır. Fakat bu harekette başarı kazanamadığı için geri dönmek zorunda kalmıştır. O sırada tahta çıkan Mustafa II. sadrazamlığı yine A. ya bırakmış ise de, padişahın sefere çıkmasını önlemek maksadiyle yeniçerileri ayaklanmaya teşvik ettiği anlaşıldığından önce Çeşme'ye sürülmüş, sonra da Edirne'ye çağrılarak öldürülmüştür.

Cömert, tedbirli bir insan olan Ali Paşa, gözlerine sürme çektiği için Sürmeli lâkabiyle tanınmıştır. Mezarı Tunca yakınlarınlarında Evliya Kasım Çelebi Camisi'nin avlusundadır.

ALİ PAŞA, [Şerif] (ölm. 1874), Osmanlı vezirlerinden. Mekke şeriflerinden Mehmet bin Avf'ın ikinci oğlu ve Ürdün kırlı Abdullah'ın büyük babasıdır. 1862 de Rumeli pâyesiyle Mecalis-i Vâlâ üyeliğine atanmış, 1867 de vezirlikle Meclis-i Âliye'ye memur edilmiş, 1871 de yine Meclis-i Vâlâ üyesi olmuştur.

ALİ PAŞA, [Tepedelenli] (1774 - 1822), Osmanlı veziri. Tepedelen «mütesellim»i Veli Paşa'nın oğludur. Küçük yaşta babası ölen Ali'nin gençliği, ailesinin düşmanlarına karşı mücadelelerle geçmiştir. Derbendler başbuğu Kurt Paşa ile Delvine mutasarrıfı Kaplan Paşa'nın hizmetlerinde çalışarak kendini göstermiş, 1878 de mirimiranlıkla Delvine mutasarrıflığına, daha sonra Tırhala sancağına ve Derbendler başbuğluğuna, sonunda Yanya sancağına atanmıştır. Osmanlı Devleti'yle Avusturya ve Rusya arasında çıkan savaşta yararlık göstermekle beraber, kendi başına hareket ederek, birçok yerleri nüfuzu altına alması yüzünden Derbendler başbuğluğundan çıkarılan Tepedelenli, Yanya yöresinde yaşıyan Sulıliler (Suliyot)e karşı yıllarca süren uğraşmalardan sonra, bu bölgeyi egemenliği altına almaya muvaffak olmuştur. Campo Formio barışı ile Fransızlar'a geçen Preveze, Parga, Voniça ve Butrinto'ya Napoléon'un Mısır seferi sırasında taarruz ederek, bunlardan Preveze ile Butrinto'yu Fransızlar'dan temizlediği için kendisine, Selim III. tarafından vezirlik verilmiştir. Bu sırada Rumeli'de türeyen Dağlı eşkiya içinde Tepedelenli'ye bağlı Toskalar da bulunduğundan, bunları bastırmak için Babıâli, Ali Paşa'nın nüfuzundan faydalanmak düşüncesiyle, onu Rumeli valiliğine ve Pazvantoğlu'na karşı gönderilecek kuvvetlerin serdarlığına atamış (1802), fakat ertesi yıl bu görevleri üzerinden almıştır. Bununla beraber oğlu Veli Paşa'nın Mora eyaletine ve kendisinin yeniden Derbentler başbuğluğuna atanması (1807) üzerine nüfuzu artmış, Babıâli ile Rusya ve Napoléon arasındaki münasebetlerden faydalanarak birtakım yerler elde etmiş, Avlunya mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı hapsederek, yerine kendi oğlu Muhtar Paşa'yı geçirmek suretiyle Toskalık'a tamamiyle eğemen olmuştur. Böylece Arnavutluk'un geniş bir alanında nüfuz kazandıktan sonra Fransızlar'la İngilizler'den aldığı harb levazımı ile düzenli bir ordu kurarak bir hükümdar tavrını takınmıştır. Onun bu aykırı hareketleri, Babıâli'nin gözünden kaçmamakla beraber, Mora'daki Rumlar'ın ayaklanma eğilimini gözönünde tutarak, Rumlar'ı şiddetli bir baskı altında bulunduran Ali Paşa'yı gücendirmekten çekinmiştir. Fakat zorbaları ezmeyi amaç edinen Mahmut II. uygun bir fırsat kollamış, çok güvendiği Hâlet Efendi'nin etkisiyle Ali Paşa'yı Derbentler başbuğluğundan, Veli Paşa'yı ise Tırhala sancağından çıkarmış, başka yerlerdeki askerlerini geri çekmek şartiyle onu, Yanya'da bırakmıştır (1820). Padişah A. nın bu emre başeğmiyeceğini bildiğinden, yakın sancaklardan kuvvet toplıyarak başlarına Hurşit Paşa'yı geçirmiştir. Tepedelenli bir yandan arîzalar gönderip affını rica ederken, bir yandan da Yanya'yı berkitmeye ve Mora'da, Adalar'da, Sırbistan'da hattâ Eflâk ve Buğdan'da ayaklanmalar çıkarmaya çalışmıştır. Bu durum karşısında Babıâli, Tepedelenli'yi Yanya'daki işinden de çıkararak oğullariyle birlikte Tepedelen'de oturmasını kendisine bildirmiş, fakat bu emir de yerine getirilmediğinden, Paşa'nın öldürülmesine ferman çıkmıştır. Bunun üzerine her taraftan sıkıştırılan Ali Paşa, sonunda birkaç kişilik kuvvet, bol cephane ve erzakla Hurşit Paşa'nın kuşattığı Yanya kalesine kapanarak kendini savunmaya başlamıştır. Bu sırada oğulları Veli, Muhtar ve Salih paşalarla Veli Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa hükümete sığınmışlardır. Çok geçmeden bunların dördü de öldürülmüştür. Yanya'nın iki yıl süren kuşatılmasından sonra Tepedelenli, hayatına dokunulmamak şartiyle, kaleyi teslim etmek zorunda kalmış, fakat Hâlet Efendi'nin kini yüzünden verilen söz tutulmıyarak A. da öldürülmüştür (24 ocak 1822).

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA

Öğrenimi olmamakla beraber zekâsı, kurnazlığı ve cesareti sayesinde hemen hemen bağımsız bir hükümdarlığa kadar yükselen Ali Paşa, amaçlarına varabilmek için her şeye başvurmaktan çekinmemiş, bu yüzden kazandığı düşmanları, onun yıkılmasını kolaylaştırmıştır. Önce Rumlar'a göz açtırmadığı halde, sonraları Mora ayaklanmasının alevlenmesine çalışan Ali Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebebolanlardan biridir.

ALİ PAŞA, [Vardar], Osmanlı vezirlerinden. Bosna'lıdır. 1643 te Anadolu, 1644 te Van ve biraz sonra da Bosna valiliklerine atanmıştır. 1646 da Kıbrıs 1648 de Sıvas valisi olmuştur. Padişahın haksız istekleriyle devlet yönetimindeki yolsuzluklara boyun eğmediğinden, saraydan gönderilen bir irade ile eski arkadaşı İbşir Paşa tarafından yakalanıp öldürtülmüş ve başı İstanbul'a gönderilmiştir.

ALİ PAŞA CAMİSİ: bk. ATİK ALİ PAŞA CAMİSİ.

ALİ PAŞA KİTAPLIĞI: bk. HAKİMOĞLU ALİ PAŞA KİTAPLIĞI.

ALİ REŞAT BEY (1877 - 1929), Türk tarihçisi. Lofça'da doğmuştur. Babası Lofça'nın ileri gelenlerinden İsmail Âdil Bey'dir. İlk öğrenimini Medrese-i Edebiyye rüştiyesinde yaptıktan sonra, İstanbul İdadisinde okumuş, yüksek öğrenimini Mülkiye Okulu'nda yapmıştır. Mercan ve Istanbul idadileriyle İstanbul Öğretmen Okulun'da tarih öğretmenliği ve müdürlük yapmış bulunan A., İstanbul Darülfünunu'nda orta ve son zamanlar tarihi ile siyasî tarih okutmuştur. Ayrıca birçok özel okullarda da ders vermiştir. Bir ara Maarif Nezareti müsteşarlığında da bulunmuş olan Ali Reşat Bey'in tarihe ait birçok okul kitaplarından başka *Türkiye ve Tanzimat* adlı tercüme eseriyle *Tarih-i Siyasî* (3 cilt), *Fransız İhtilâl-i Kebiri* (2 cilt), *Akvam-ı Kadime-i Şarkiye ve Kurun-u Vustâ Tarihleri*, *Kapitülâsyonlar*, *Bismarck* adlı kitapları anılmaya değer.

ALİ REŞAT BEY

A. in *İkdam*, *Saadet*, *Sabah ve Tarik* adlı gazetelerde türlü konulara ait yazıları çıkmıştır,

ALİ RIZA (XVII. yüzyıl), İran'lı hattat ve şair. Tebriz'de doğmuştur. Şairlikten çok hattatlığı ile tanınmıştır. Değerli hattatlardan Mîr İmad(b. bk.)ın rakibi idi. İmad'ın öldürülmesinden sonra hattatlık başkanlığı kendisine verilmiştir. Bütün güzel yazı nevilerinde özellikler göstermiştir. Hele nestalik'te eşine az raslanır. İsfahan'da birçok eserleri vardır. Şah Abbas'ın (1587 - 1628) sevgisini kazanmış olduğundan kendisine Şahnevaz lâkabı verilmiştir

ALİ RIZA BEY (1857 - 1930), Türk ressamı. İstanbul'da Üsküdar'da doğmuştur. Resme olan istidadını genç yaşta göstermiş, ressam Nuri Paşa ile Seyit Bey'in hocalıklariyle yetişmiştir. 1882 de bitirdiği Harb Okulu'nda ve birçok okullarda tam 47 yıl süren hocalığı vardır. Realist bir sanat anlayışını yansıtan çeşitli yurt manzaraları, Ali Rıza Bey'in asıl dersi, tabiattan ve yurt sevgisinden aldığını gösterir. O, renkçi olmaktan çok desenci idi. Bu özellik, yaptığı kara kalem etüdlerinde daha iyi görülür.

ALİ RIZA BEY

ALİ RIZA BEYİN BİR PEYZAJI

ALİ RIZA PAŞA (1859 - 1933), son Osmanlı sadrazamlarından. İstanbul'da doğmuştur. Babası binbaşılıktan emekli Tahir Bey'dir. 1885 te kurmay yüzbaşı olarak Harb Akademisi'ni bitirmiş, görgüsünü ve askerlik öğrenimini tamamlamak üzere hükümetçe Almanya'ya gönderilerek üç yıl orada kalmıştır. Binbaşı rütbesiyle memlekete dönüşünde Harb Okulu'na öğretmen olmuş ve Genelkurmay'da çalışmıştır. 1897 de general olarak bir süre Manastır vali ve komutanlığında ve daha sonra Yemen'deki askerî kuvvetlerin başında bulunmuş, bu görevde iken rütbesi müşürlüğe yükseltilmiştir. 1908 de Meşrutiyet'in ilânında Âyân Meclisi üyesi olmuş ve Meşrutiyet kabinelerinde iki defa Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir. 1912 Balkan harbine Batı ordusu komutanı olarak katılmıştır.

ALİ RIZA PAŞA

Mütareke devrinde Sıvas Kongresi kararları karşısında çekilmek zorunda bırakılan Damat Ferit Paşa'nın yerine, 2 ekim 1919 da sadrazam olmuşsa da, Millî Mücadele'yi tutmıyarak, İtilâf devletlerinin isteklerine uymuş ve 3 mart 1920 de çekilmek zorunda kalmıştır. 1921 de Tevfik Paşa kabinesinde nafıa ve sonra dahiliye nazırı olmuş ve İstanbul'un Millî Hükümet'e katılması üzerine, 4 kasım 1922 de Tevfik Paşa kabinesi çekilince emekliye ayrılmıştır.

ALİ RIZA PAŞA, [Lâz] (ölm. 1845), Türk şairi ve idarecisi Rize'de doğduğu için Lâz Ali Paşa da denmiştir. Birçok devlet işlerinde ün kazandıktan sonra Halep ve Bağdat valiliklerinde bulunmuş ve son görevi olan Suriye valiliğinde iken ölmüştür. Şam'da, Bilâl-i Habeşî türbesi çevresinde gömülüdür. Divan Edebiyatı'ndaki bilgisi kuvvetliydi. Şiirleri divan halinde toplanmış değildir.

ALİ RUHİ (1853 - 1889/90), Türk şairi. Mutasarrıflardan Veys Paşa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Doğu dilleri ve edebiyatı üzerinde kuvvetli bilgisi olan Ali Ruhi, 1859 yılında, Japonya'ya giden Ertuğrul harb gemisinin yolculuğunu yazmak hususunda görev almış ve bir söylentiye göre gemi ile birlikte batmış; diğer bir söylentiye göre de Singapur'da hastalanarak yatırıldığı hastanede ölmüştür.

ALİ RUHİ

Ali Ruhi, Doğu edebiyatının etkisi altında yetişmiş bir şair olduğu için, şiirlerini eski tarzda yazmıştır. Bunlarda, Divan şiirinin son temsilcilerinden olan, Yenişehirli Avni ile Muallim Naci'nin etkileri kuvvetlidir. Şiirlerinin bir kısmını *Lemeat* adı ile kitap halinde bastırmış ve bir de *Şairler Tezkiresi* yazmağa başlamışsa da bitirememiştir.

ALİ SAİP PAŞA (ölm. 1891), Osmanlı Devleti komutanlarından ve devlet adamlarından. Kayseri'nin Talas köyünde doğmuş, 1851 yılında Harb Okulu'ndan kurmay subay olarak çıkmıştır. Kısa zamanda terfi ederek 1867 de mirliva, 1869 da ferik olmuştur. 1872 de zaptiye nazırı olan A. bu görevinde yirmi beş gün kaldıktan sonra işinden çıkarılmış ve 1873 te sıra ile İşkodra valiliğine, Tophane Nazırlığı'na atanmıştır. Aynı yıl içinde müşir olmuş, 1874 yılında Manastır valisi ve serasker kaymakamı, 1875 te serasker, tophane müşiri, 1876 da üçüncü ordu müşiri, İşkodra ve Niş komutanı olmuştur. 1877 de tophane müşiri olan A. 1884 te tekrar seraskerliğe getirilmiştir.

İyi bir komutan ve devlet adamı olan A. doğduğu köyde kendi parasiyle cami, çeşme ve okul yaptırmıştır.

ALİ SEYDİ BEY (1870 - 1933), Türk dilcisi ve tarihçisi. Siverek'li Naci Ali Paşa'nın oğludur. Erzincan'da doğmuş ve Erzincan Askerî Rüştiyesi'nden sonra, 1891 de Mülkiye Mektebi'ni bitirmiştir. Şûra-yı Devlet kaleminde ve daha sonra Hazine-i Hassa mümeyyizliğinde iken, idadilerde de öğretmenlik yapmış, 1908 den sonra mutasarrıflıkta, valilikte ve mülkiye müfettişliğinde bulunmuştur. Aynı zamanda Tarih-i Osmanî Encümeni üyeliğine seçilen Ali Seydi, emekliye ayrıldıktan sonra, Mülkiye Mektebi kitabet-i resmiye öğretmenliğinde ve İstanbul Belediyesi Umumî Meclis üyeliğinde de çalışmış, ölümünden altı ay kadar önce Trabzon milletvekili olmuştur

Yazdığı 90 dan faz'la eserden büyük bir kısmı okul kitabı olmakla beraber, hususiyle tarih ve lûgat kitapları ile bilim hayatımıza hizmette bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Mesâil-i tabiiye* (1902), *Tertib-i cedid-i güldeste-i bedâyi* (1904), *Seci ve kafiye lûgati* (1907), *Defter-i galatat* (1908), *Lûgatçe-i edebiyat* (1908), *Sokullu Mehmet Paşa* (1911), *Vezâif nazariyesi üzere mürettep ahlâk-ı dinî* (1913), *Alemdar Mustafa Paşa* (1913), *Devlet-i Osmaniye tarihi* (1913), *Resimli kamus-ı Osmanî* (1914), *Tarih-i umumî* (1917), *Lâtin hurufu lisanımıza kaabil-i tatbik midir?* (1924), *Resimli yeni Türkçe lûgat* (1929).

ALİ SUÂVİ (1838 1878), Türk düşünürü ve yazarı. Çankırı'nın Çay köyünden olup İstanbul'da kâğıt mühreciliği yapmış olan Hüseyin efendi'nin oğludur. İstanbul'da Aksaray'da doğmuştur. Okullarda ve medreselerde okumuştur. Rüştiye öğretmenliği için açılan imtihanları birincilikle kazanarak, Simav ve Bursa rüştiyeleri öğretmenliklerinde bulunmuş, sonra da İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet sonra Filibe rüştiyesine atanmışsa da burada cemaat teşkilâtı yapmaya çalıştığından görevinden çıkarılmıştır. Tekrar İstanbul'a dönen Ali Suâvi bir taraftan *Muhbir* adlı gazetede heyecanlı yazılar yazarken, bir taraftan da camilerde vaız vermeye başlamıştır. *Muhbir*'de çıkan yazılarının bir kısmiyle vaızları, iyi karşılanmıyarak Kastamonu'ya sürülmüştür. Fakat buradan da kaçarak Avrupa'ya gitmiş (1869), Avrupa'da Mustafa Fazıl Paşa'dan yardım görmüştür. A. Avrupa'da da boş durmıyarak Londra'da *Muhbir*'i; daha sonra da Paris'te *Ulûm* gazetesini yayımlamaya başlamıştır. Paris'in Alman ordusu tarafından sarılması üzerine Lyon'a gelen A., *Muvakkaten* adlı küçük bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gerek bu gazetelerdeki yazılariyle, gerekse Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ndeki çalışmalariyle kendisini tanıtmıştır. Murat V. in tahta çıkması üzerine (1876) İstanbul'a gelmiş ve *Basiret* gazetesinde Mithat Paşa aleyhine yazdığı yazılar, saray tarafından takdirle karşılanmıştır. Kısa bir müddet Mekteb-i Sultani'de müdür olarak bulunan Ali Suâvi, idaresizliğiyle, taşkın hareketleri Abdülhamit tarafından hoş görülmediği için, görevinden çıkarılmış (1877), bundan sonra altı ay kadar işsiz kalmıştır. Bu sıralarda Murat V. i tekrar tahta çıkarmak için gizli bir cemiyet kurmaya çalışmış ve 20 mayıs 1878 tarihinde 500 kadar Rumeli muhaciriyle Çırağan Sarayı'na hücum etmiştir. Murat V. i dairesinden çıkarmışken, vaka yerine yetişen Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın sopasiyle ölmüştür. Yıldız yakınlarında gömülü ise de, mezarı bilinmemektedir.

ALİ SUÂVİ

Zeki, heyecanlı ve atılgan olan Ali Suâvi'nin Arapça ve Farsça'dan başka Fransızca ile İngilizce'yi de bildiği söylenir. Siyasî ve millî meselelere dair türlü yazıları, Türk tarihine, dine ve felsefeye ait küçük kitapları, Arapça'dan tercümeleriyle bazı manzumeleri vardır. Paris'te iken *Ulûm* gazetesine eklenmek suretiyle forma forma yayımlamaya başladığı ve ancak 80 sayfalık bir kısmını çıkarabilmiş olduğu *Kamus-ül ulûm ve 'l-maarif* adlı eseri bizde ilk resimli ansiklopedi teşebbüslerindendir.

ALİ SULTAN, [Harezmî] (XVI. yüzyıl), talik yazıda büyük ün kazanmış hattatlardan. Özel bir üslûbu bulunan Abdurrahim Enisî'den meşk almıştır. Kanunî Süleyman'ın, bilginlere ve sanatçılara karşı büyük ilgisini duyduğu için İstanbul'a gelmiştir. Selim II. (1566 1574) zamanında oturmakta olduğu Eyüp Sultan'da ölmüştür. çevresindeki mezarlıkta gömülüdür.

ALİ ŞAH (1569 - 1579), Kaşmir'in son bağımsız hükümdarı. Ali Ekber Şah'ın büyük dostu olup onun adına hutbeler okutmuştur. Zamanında başgösteren birçok ayaklanmaları bastırmıştır. Sonunda bir polo oyununda düşerek ölmüştür.

ALİ ŞAHBAZ EFENDİ (1838-1898), hukuk bilgini ve yargıç. Kayseri'de doğmuştur. Babası ve annesi Ermeni'dir. Hukuk öğrenimini Paris'te yapmıştır. Halep'te Fransa konsolosluğu tercümanı iken Cevdet Paşa, kendisinde değer görerek devlet hizmetine almıştır. Tarihinin dış kısımlarının yazılışında Paşa'ya yardım etmiştir. Elli yaşlarında iken müslüman olmuştur.

ALİ ŞAHBAZ EFENDİ

İstanbul Ticaret Mahkemesi başkanlığında, Temyiz üyeliğinde memlekete uzun zaman değerli hizmetler yapmış, Mülkiye Mektebi'nde devletler hukuku ile ticaret hukuku ve İstanbul Hukuk Mektebi'nde ceza muhakemeleri usulü derslerini başarı ile okutmuştur. Dersleri, klâsik devreyi taşan açıcı ve aydınlatıcı bilgilerle de çekici idi.

ALİ ŞİR NEVAÎ

Klişesi Türk Tarih Kurumu tarafından yaptırılmış olan bu minyatürün aslı Topkapı Sarayı Müzesi'nde [Hazine kısmı, No. 2155 teki albüm] bulunmaktadır.

Dürüstlüğü ve görevine bağlılığı ile tanınmış idi. Devletler hukuku dersleri, *Hukuk-u Düvel* adiyle 1894 te Girit'te ve *Mufassal Hukuk-u Düvel* adiyle de 1908 de İstanbul'da basılmıştır. Girit'te basılanı derslerine daha uygundur.

ALİ ŞEFKATİ (ölm. 1896), Avrupa'da Meşrutiyet uğrunda çalışan Jön Türkler'den. İzmir'de gümrük memurluğu yapmış Reşit Efendi'nin oğludur. Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi yardımcılarından iken, Abdülhamit II. yi tahttan indirip yerine tekrar Murat V. i geçirmek için kurulan İskalyeri - Aziz Bey komitesine girmiş ve komitenin gizli çalışmalarına katılmıştır. Aynı maksatla teşebbüse girişen Ali Suavî'nin Çırağan vakasından sonra, bu gizli derneğin de meydana çıkması üzerine, Avrupa'ya kaçmış, ve 1879 tarihinde Napoli'de *İstikbal* gazetesini çıkarmıştır. Ali Şefkati, İstanbul'da komite üyelerini yargılıyan divan-ı harb tarafından 12 yıla mahkûm edilmişken, *İstikbal* gazetesinde saray ve hükümet aleyhine yazdığı yazılardan dolayı cezası daimî sürgüne çevrilmiş, rütbesi alınmış, mal ve mülkü müsadere edilmiştir.

ALİ ŞEFKATİ

Jön Türkler'in değerlilerinden biri olan Ali Şefkati, Paris'te sefalet içinde ölmüştür. Père-Lachaise mezarlığında gömülüdür.

ALİ ŞİR, Hindistan'da Kemşir hükümdarlarından. Tahta çıkınca Alâettin adını almıştır (1 50 - 1359). Bk. KEMŞİR.

ALİ ŞİR, XIII. yüzyılın son yarısında Malatya taraflarında bulunmuş olan Germiyan boyu beylerinden. Oğlu Muzafferüddin de 1239 da Selçuklu beylerinden olmuştur.

ALİ ŞİR, [Kerimüddin] (ölm. 1264), Anadolu Selçukları beylerinden. Babası Muzafferüddin Alişir, Germiyan boyunun başkanı idi (bk. MUZAFFERÜDDİN ALİ ŞİR). İzzettin Keykâvüs II. ile kardeşi Rüknekttin Kılıç Arslan IV. arasındaki saltanat kavgalarında (1257 - 1259), Kerimüddin Alişir İzzettin tarafını tuttuğu için, Rüknettin, Moğollar'ın yardımiyle hükümdar olunca, diğer aleyhtarlariyle birlikte bunu da öldürtmüştür.

ALİ ŞİR NEVAÎ (1441 - 1501), Türk (Çağatay) şairi ve bilgini. Herat'ta doğmuştur. Uygur Türkleri'ndendir. Sultan Hüseyin Baykara'nın sütkardeşi ve okul arkadaşıdır. Babası Keçkine Bahşı'dır. Ataları, Barlas Beyleri'yle Timur'un ve oğullarının hizmetlerinde bulunmuşlardır. Gençlik çağında Şahruh'un torunu ve Horasan Beyi Ebu-l-Kasım Babur'a hizmet etmiştir. Ebu Sait Mirza'nın ölümünden sonraki kargaşalıkta Semerkand'e gitmiş ve eski dostu olan valinin himayesi altında öğrenimini bitirmiştir. Hüseyin Baykara Herat'ı alınca, Ali Şir'i getirtip kendisine mühürdar yapmıştır. Sonradan Dîvan beyleri arasına katılmış, vezir olmamakla beraber devletin en nüfuzlu adamları sırasına geçmiştir. Bir aralık Esterabat'ta bağımsız olarak valilik de etmiştir. Fakat Uygur boyundan olduğu ve o zamanın saray teşrifatınca resmî törenlerde bazı boylara mensup beylerin alt yanına oturduğu ve fermanlara da onlardan sonra mühür bastığı için Dîvan işlerinde bulunmak kendisine ağır gelmiştir. 1490 da bu işi bıraktığı halde yine en önemli işlerde onun oyuna başvurulmuştur. 60 yaşında ölmüş ve sağlığında yaptırdığı türbeye gömülmüştür. A. nin atadan kalma büyük bir serveti vardı, memur sıfatiyle aylık almazdı. Devlet adamlariyle halk tarafından çok sevilen Ali Şir'in ölümü üzerine Herat'ta resmî yas tutulduğu gibi Hand-Mîr, onun hakkında *Mekârim-i ahlâk* adlı bir eser yazmış, Zeynettin Vâsıfî de Herat'ın, Ali Şir zamanındaki özelliklerini *Bedâyi-ül-vekayi* adlı eserinde belirtmiştir. A. nin yaptırdığı yapıların sayısı 370 i bulur.

Çağatay şairlerinden Lütfü'nün etkisi altında yetişen Ali Şir, Farsça'dan çok Türkçe'ye önem vermiştir. Farsça divanından başka *Garâib-üs-sıgar, Nevâdir-üş-şebâb, Bedâyi-ül-vasat, Fevâid-ül-kiber* adı altında, hayatının dört çağında yazdığı şiirlerden meydana gelen dört ayrı divandan toplanmış büyük bir Türkçe divanı vardır. Ayrıca *Hayret-ül-ebrar, İskendernâme, Behramname, Leylâ ve Mecnun, Ferhat ve Şirin,* adlı beş mesnevîden meydana gelen *Hamse*'si, Feridüddin-i Attar'ın *Mantık-ut-tayr*'ına nazire olarak yazdığı *Lisan-üt-tayr*'ı, *Mecâlis-ün-nefais* adlı bir şairler tezkiresi, *Hâlât-ı Hasan-ı Erdeşir, Hamse-tül-mütehayyirîn, Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Küştigîr* adlı ve dostlarına ait hatıralarından meydana gelen kitapları, *Münşeat*'ı, muammaya ait bir risalesi ve *Mizan-ül-evzan* adlı bir aruz risalesi, Beyzavî'den alınma *Tarih-i mülûk-i Acem* adlı ve eski İran şahlarına ait bir tarihi, *Muhakeme-tül-lûgateyn* adlı bir kitabiyle cemiyetteki çeşitli sınıfları anlatan *Mahbûb-ül-kulûb* adlı bir eseri vardır. Ayrıca Camî'nin *Nefahat-ül-üns* adlı kitabını *Nesaim-ül-mahabbe min şemaim-il-fütüvve* adiyle Türkçe'ye çevirmiş ve tamamlamıştır. Camî, Ali Şir'in *Hamse*'sini, İran şairi Husrev-i Dihlevî ve Nizamî'nin hamselerinden üstün tutar. A. eserlerinde Türk ruhunu belirtir ve kahramanlar, tam birer Türk kahramanı haline gelir. Eserleri arasında en önemlisi *Muhakeme-tül lûgateyn*'dir. Nevaî bu kitapta Türkçe ile Farsça'yı kıyaslar ve Türkçe'yi her yönden Farsça'dan üstün bulur. Nakşbendî tarikatinden olmakla beraber, tasavvufî inanışı benimsememiş bulunan ve şiirlerinde yer yer devrinin özelliklerini göstermeye muvaffak olan Nevaî, aynı zamanda güzel yazı yazan, minyatürcülere direktifler veren, besteler yapan bir hattat, minyatürcü ve musikicidir. Etkisi çok uzun sürmüştür. Fuzulî, onun tarzını benimsemiş, sonra gelen şairler de Çağatayca'ya Nevaî dili adını vererek bu diyeleği öğrenmeye ve Tanzimat'a kadar Osmanlı şairleri bile yalnız onun etkisiyle bir iki Çağatayca şiir yazmaya özenmişlerdir. Ali Şir Nevaî, yalnız büyük bir şair değil, aynı zamanda Timuroğulları devrinde Türk sanatında İran zevkiyle eski Çin ve Uygur etkilerini uzlaştıran bir sanatçıdır.

ALİ TİGİN (ölm. 1034), İlikhanlar hanedanından Maveraünnehir emîri. Ali Tigin, Gazne hükümdarı Mahmut'a ve Kâşgar hükümdarı Kadir Han'a karşı ülkesini korumak (1025), iki başkenti olan Semerkant ve Buhara'yı boşaltarak bozkırlara çekilmek zorunda kalmış, kaçarken karısı ile kızı düşmanlarının eline düşmüştür. Bir zaman sonra Ali Tigin, ülkesini düşmanlarından temizlemek fırsatını bulmuşsa da, 1032 de yeniden Gazneli Mesut'un emri ile hareket eden Harezm Şah Altuntaş(b. bk.)ın akınına uğramış, fakat Buhara'yı alan Altuntaş, Debusiye savaşında öldüğünden, veziri Ali Tigin ile bir anlaşma yaparak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ali Tigin bundan iki yıl sonra ölmüştür.

ÂL-İ TİMUR: bk. TİMUROĞULLARI.

ALİ VERDİ, [Mehabet Ceng] (ölm. 1756), Hindistan'da Timuroğulları Devleti'nin Bihar (Bahar) valisi. Devletin çöküş devri olan bu sıralarda merkeze değil, Mürşidabat'ta oturan ve Bengal Bihar, Orisa illerinin genel valisi bulunan Serefraz Han, Alâüddevle'ye bağlı bulunuyordu.

Ali Verdi, Nadirşah Afşar'ın Hindistan'ı istilâsı sıralarında, Serefraz'ın adına hutbe okuttuğunu merkeze bildirerek, onun elinde bulunan üç eyaletin kendisine verilmesini istemiş ve buna karşılık 10 milyon rupie vereceğini vadederek istediğini elde etmiştir.

Bundan sonra Ali Verdi, Serefraz'ı yenerek Mürşidabat'ı ele geçirmiştir. Fakat Serefraz'ın Orisa valisi olan Mürşit Kulu Han, Ali Verdi'nin emri altına girmek istemediğinden Mahratalar'la birleşmiş ve savaş, bu yüzden uzun yıllar devam etmiştir. Sonunda Ali Verdi, Orisa'yı Mahratalar'a bırakmak zorunda kalmıştır (1751).

Ali Verdi Kuzey Hindistan düzlüğünün doğu dolaylarını Delhi'den ayırmıştır. Yerine, torunu Siracüddevle gelmişse de, 14 ay sonra bu bölgeler İngilizler'in eline geçmiştir.

ALİA, eski Anadolu'da Frikya (Phrygia) bölgesinde iki yerin adı.

1 — Akmonia (b. bk.) ile Alydda arasında bulunan bir şehir. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, Banaz çayı üzerindeki İslâm köyünün yerinde bulunduğu sanılmaktadır.

2 — Aizanoi(b. bk.)nin kuzeybatısında bir köy. Bugünkü Kırkıl köyünün yerinde bulunmuştur

ALİAĞA, İzmir'in Menemen ilcesine bağlı bucak. On köyünde 4 890 (1940) nüfus vardır. Bucak merkezi Aliağaçiftliği köyüdür. Merkez köyü 1559 nüfuslu ve dağ eteğinde olup evleri taş yapılı, damları kiremit örtülüdür. Çevresinde tahıl ve tütün ekilir. Haftada bir gün pazar kurulur. İçme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

ALİAĞA LİMANI, Çandarlı körfezinin güney kıyısında, genişliği ve uzunluğu 3 - 4 km, ağzının genişliği 1 km kadar olan bir deniz girintisi. Güney kıyısında Aliağa bucak merkezi iskelesi vardır.

ALİANE, adı bir yazıtta geçen ve eski Anadolu'da, Lydia bölgesinde tapınılan bir tanrıça.

ALİARİA, eski Anadolu'da Kommagene bölgesinde bir köy. A., Dolikhe (Gaziantep'in kuzeyinde Dülükbaba) den Nikopolis (İslâhiye)e giden yol üzerinde bir konak idi. Yerinin bugünkü Sakçagözü'nün güneyinde olması ihtimali vardır.

ALİASSUS, eski Anadolu'da Ankyra'dan Arkhelais'e (Ankara'dan Aksaray'a) giden yol üzerinde bir konak. Bugünkü Karaali ile Afşar köyleri arasında bulunduğu sanılmaktadır.

ALİBERSİYA (Alibertia), kökboyasıgiller (Rubiaceae)den bir bitki cinsi. Güney Amerika'da yetişen 20 kadar türü vardır. Bu cinse bağlı türler, ağaç veya ağaççıklar halindedir. Kolombiya'da yetişir. *A. edulis* türünün meyvaları yendiği için çok ekilir.

ALİBEY: 1 — İstanbul'un Fatih ilcesine bağlı köy ve bu köyün önünden geçen dere. A. in nüfusu 856 (1940) dır. A. deresi Haliç'e kuzey nihayetinde dökülür; üzerinde Terkos suyu ve Silâhtarağa köprüleri, havagazı ve elektrik fabrikası, sağında Adile Sultan Köşkü, daha yukarıda ve solunda Arap Hanı ve Tuğla Fabrikası ile Atış Poligonu, Taşköprü bahçeleri, Paşa Çayırı vardır. Keçi deresi ile Turşu deresi başlıca kollarıdır.

2 — Bursa'nın İnegöl ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 702 (1940). A., İnegöl'ün 6 km güneydoğusunda, İnegöl-Karaköy yolunun 2 km güneyinde bir ovada kurulmuştur. Kerpiç, tahta ve taştan yapılmış olan evlerinin çatıları kiremitle örtülüdür. Evler topludur. Köyde dere suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ve tütün ekilir.

3 — (Cunda), Balıkesir'in Ayvalık ilcesine bağlı tam teşkilli bucak ve merkezi. Edremit körfezi güneyinde, Ayvalık karşısında Alibey adası üzerinde olup, 1914 (1940) nüfusludur. Dört mahallesi vardır. İçme ve kullanma suyu çeşmelerden sağlanır. Gazinosu, 40 kadar dükkânı, kahvesi, fırını, zeytinyağı fabrikası, mengene evleri, motörle işler değirmeni, yel değirmeni, sabun yapımevi, kasabayı Ayvalık'a bağlıyan motörleri, yakın iskeleler arasında işliyen küçük yelkenlileri vardır. Zeytin, zeytin yağı ve sabun başlıca gelir kaynağıdır Gerekli tahıl ve sebzenin bir bölümünü adadan, geri kalanını Ayvalık'tan alır. Bu bucağa bağlı başkaca köy yoktur. Ada ormanlıktır. Alibey'in evleri taştan yapılmıştır, damları kiremit örtülüdür Bir halkodası ve ilk okulu vardır.

4 — Edirne'nin Meriç ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 663 (1940). A., Meriç kasabasının 14 km batısında, Meriç ırmağı vâdisine inen alçak sırtlar üzerinde ve ırmaktan 1 km uzaktadır. Kuzey ve batısında Meriç vâdisi düzlükleri uzanır. Kerpiç duvarlı çatılı evleri, kiremitle örtülü ve topludur. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir. Bir halkodası vardır.

5 — Bulgaristan'da Hasköy (Haskovo) ilcesine bağlı Bolyarovo köyünün eski adı

ALİBEY ADASI (Cunda), Edremit körfezi güneyinde ve Ayvalık'ın kuzeybatısındaki adalardan en büyüğü. Üzerinde Alibey bucak merkezi vardır. Adanın başlıca ürünü zeytindir.

ALİBEY HÖYÜĞÜ, Konya'nın Çumra ilcesi merkez bucağının bir köyü. Nüfusu 2 285 (1940). A., Çumra istasyonunun 12 km batısında, Çumra kasabasının 4 km güneyinde, ovada kurulmuş büyük bir köydür. Kerpiçten, düz damlı ve toprakla örtülü olan evleri topludur. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALİBEYLİ: 1 — Seyhan ilinin Kadirli ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 549 (1940). A., 6 mahalleden meydana gelmiştir ve evleri oldukça dağınıktır Kerpiç, tuğla, taş duvarlı evleri düz damlı ve toprak, tahta veya kiremitle örtülüdür. Çevresinde tahıl ekilir, davar beslenir. Bir halkodası vardır

2 — İçel'in Tarsus ilcesi, Gülek bucağına bağlı, 527 (1940) nüfuslu bir köy. A. nin biraz dağınık ve taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprak örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar ve bez dokur. İçme suyu kaynaktan alınır.

3 — Manisa'nın merkez ilcesi Halitpaşa bucağında 1 098 nüfuslu bir köy. A., Kumçayı ovasının Çaldağı ile Karadağ arasındaki kolunun güneyindedir. Adını, Demirtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey'den almıştır. Dolaylarında

beş kadar höyük, bazı örenler vardır. Türlü amaçlarla yapılmış olan kazılarda eski küpler, mermer sanduka, mozayıklar, paralar ve bazı yazıtlar bulunmuştur. Topraklarından her mevsimde akan iki dere geçer. A. nin küçük bir çarşısı, iki öğretmenli bir ilk okulu, bir halkodası vardır. Evlerinin hemen hepsi tek katlı, kerpiç veya tuğla duvarlı ve kiremit damlıdır; çevresinde tahıl ve yerel isteği karşılıyacak kadar sebze ve meyva, bir miktar zeytin elde edilir. Bazı evlerde dokuma yapılır. Halk, pazar için Akhisar, Manisa ve Hocabey'e gider. İçme suyu çeşmelerle evlerdeki kuyulardan alınır.

4 — Samsun'un Çarşamba ilcesi merkez bucağına bağlı, iki mahalleli, 1016 (1940) nüfuslu bir köy. Kızılırmak'ın 3 km doğusunda ve Çarşamba'nın 4 km güneydoğusunda, düzlükte ve denizden 25-35 m yüksektedir. Ahşap evlerinin damları eğimli, saz veya kiremitle örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kuyudan sağlanır. Bir halkodası vardır.

ALIBUNAR (Macarca: *Alibunár*, Türkçe: *Alibunarı*), Banat'ın Torontál ilinde 4 340 (1927) nüfuslu bir kasaba. Macar hürriyet savaşı komutanlarından János Damjanics, 12 aralık 1848 de Sırplar'ı burada yenmiştir. Bu kasabanın yakınında tanınmış Alibunar bataklığı vardır. XVIII. yüzyılda hâlâ geniş arazi kaplıyan bu bataklığın en büyük kısmı, 1716 dan başlıyarak yapılan kanalizasyon sayesinde kurutulmuştur. Birinici Dünya Harbi'ne kadar Macaristan'a ait olan bu kasaba, Trianon barış antlaşmasiyle (1920) Yugoslavya'ya geçmiştir.

ALICANTE [*alikante* ok.; Roma devrinde: *Lucentum*], İber yarımadasının güneydoğusunda, Akdeniz kıyısında bir eyalet ve merkezi. A. eyaleti, Valencia bölgesi, Endülüs kalker dağlarının kuzeydoğu devamları ve bunların önünde sulak, verimli vâdi tabanları ile kıyı yörelerinin bulunduğu bölümdür. Yüzölçümü 5 779 km², nüfusu556 000 dir. Üzüm, badem, harnup (keçi boynuzu), hurma ve halfa başlıca ürünleridir.

A. eyaletinin merkezi olan A., İspanya'nın Akdeniz kıyısında önemli bir limandır. Nüfusu 78 380 dir. Geniş bir körfezin kuzeyinde dik, çıplak ve 260 m yükseklikte kalker bir tepenin eteğindedir. Bu tepe üzerinde kuvvetle tahkim olunmuş Castillo de Barbara vardı. A., demiryollarının sona erdiği bir kıyı şehridir. Kalenin bulunduğu tepeye bitişik olarak kurulmuş olan şehrin eski bölümüne eklenen, geniş ve düzgün caddeli yeni bölüm, kıyı boyunda yer alır. Şehrin güzel meydanları ve ağaçlanmış caddeleri, kiliseleri, sarayları, resim galerileri, kütüphaneleriyle yüksek okulları vardır. Limanı, iki dalgakıranla korunmuş ve bir ön limanla genişletilmiştir. İspanya'nın iyi limanları arasında sayılır. Şarap, kuru üzüm, badem yağı, meyankökü, halfa ile Akdeniz'in diğer meyvalarını ihraceder; Monegre ırmağı üzerindeki baraj, A. çevresini sular; bir tütün fabrikası ve uçak istasyonu vardır.

ALICATA [*alikata* ok.], Sicilya adasında Girgenti eyaletinde 17 500 nüfuslu bir şehir ve tahkimli bir liman.

ALICE, 291 numaralı küçük plânet. 1890 da keşfedilmiştir.

ALICE [*alis* ok.], **St.,** hıristiyan azizesi. İmparator Diocletianus zamanında İznik'te din yolunda ölmüştür. Yortusu 23 hazirandadır.

ALİCEKREK (Aliceyrek), Erzurum'un Pasinler ilcesi Aras bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 588 (1940). Pasinler'in 56 km kuzeydoğusunda, Aras nehrinin 4 km güneyinde Velibaba çayı kıyısında olup, demiryoluna bir şose ile bağlıdır. Evleri taştan, düz ve toprak damlı olup, topludur. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir.

ALİ-CENGİZ OYUNU, Doğuda çok tanınmış olan bir masalın adı. Masalın konusu şudur: Bir padişah Ali-Cengiz Oyunu'nu öğrenmek ister. Yoksul bir delikanlı bu işi üzerine alır. Oyunu bilen, fakat öğrettikten sonra, öğrenen kimseyi öldüren dervişe çırak olur. Oyunun esası, istenilen kılığa girebilmenin gizemine erişmektir. Delikanlı, dervişin yanındaki kızın tavsiyelerini dinliyerek (oyunu öğrenmemiş gibi görünerek) bu gizemi öğrenir. Evine döner, bu yüzden yoksul ailesine kazanç sağlar. Koç şekline girerek satılmaya gittiği sırada dervişe raslar. Derviş onu, türlü kılıklara girip kovalar. Oğlan da, türlü kılıklara girerek onun elinden kurtulur. Nihayet bir elma (veya çiçek) olup, padişahın veya kızının kucağına düşer. Derviş, onu almak üzere iken darı olur, saçılır. Derviş, tavuk olup darıları yemeye başlar. Oğlan, tilki veya sansar olup, dervişi boğar. Oğlan, böylece padişaha Ali-Cengiz Oyunu'nun ne olduğunu göstermiş olur ve öden olarak padişahın kızını alır.

Bu masal, her halde, sözlü gelenekten kitaba geçmiş olmalıdır. Hem kitaptaki şekliyle, hem de başka şekillerle, Anadolu'da sözlü halk masalı olarak yaşamaktadır. Masalın bir Hint varyantı da vardır. Ali-Cengiz Oyunu, kimsenin aklına gelmiyecek, ustaca bir hile, bir düzen anlamında bir halk deyimi olarak da kullanılır. Deyimin kaynağı bu masal olmalıdır.

ALICUDI [*alikudi* ok.] veya **ALICURI,** Sicilya'nın kuzeyinde volkanik yapılı Lipari adalarından en batıdı olanı. Daha çok çobanlarla balıkçıların yaşadığı bir adadır. Bu bakımdan Filicuri adasına benzer. Ada, 600 m kadar yükseklikte sönmüş bir volkandır.

ALİCUK KUH, İran'ın güneybatısındaki dağlardan Yezdişast kasabası doğusunda, İsfahan'ın güneyinde, 4 270 m yükseklikte bir dağ.

ALİÇUR, Pamir'de bir dağ ve bir vâdi. Bk. PAMİR.

ALİDEMİRCİ, Balıkesir'in Balya ilcesi merkez bucağına bağlı, 544 (1940) nüfuslu bir köy A., etektedir. Çevresinde orman vardır. Ahşap evlerinin damları kiremit örtülüdür. Tahıl ekilir İçme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

ALİDUS (Alydus), böceklerin rinkotlar (Rhynchota) takımına bağlı heteroftera (Heterophtera) alttakımının koreide (Coreidae) familyasının bir cinsi. Başları bir üçgen şeklinde ve uzuncadır. Avrupa'da yaşıyan türlerinden biri olan *A. calcaratus* kırmızımtrak koyu kahverengidir. 22 mm kadar uzunluğu vardır.

ALİELİ, XV. yüzyıldan beri bilinen bir Türkmen boyu. Tükmen ve Harezm Özbekleri, Harezm ve İran devletleri arasında dört yüz yıl boyunca sürüp gelen savaşlarda önemli rol oynamıştır. A. boyu XV. yüzyılda Uzboy kıyısında ve Balhan dağlarının her iki yanında bulunuyordu. Uzboy kuruduktan sonra bu boy türlü Türkmen boylarına

dağılmıştır. Bunlar XVIII. yüzyılda Nisa ve Durun çevresinde, XIX. yüzyılda Muhammedabad (Deregiz) çevresinde görünmüşlerdir. Bunların bir bölüğü de Kuzey Afganistan'da yerleşmiştir.

ALIEN BILL [*eylïın bil* ok.] veya **ALIEN ACT** [*eylıın ækt* ok.], 1793 te İngiltere parlâmentosunda, Lord Granville'in önergesi üzerine kabul olunan bir kanun. Bu kanun hükümete, İngiltere'de oturması tehlikeli görünen yabancıları çıkarmak hakkını verir. A. harb zamanında yürürlüğe konulmuştur.

ALİFAKI, İçel'in, Tarsus ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 761 (1940). Düzlükte kurulmuş olan A nın düz ve toprak damlı kerpiç evleri topludur. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALİFATİK BİLEŞİKLER, metandan türeyen organik bileşiklere verilen toplu ad

ALİGARH, Hindistan'da Delhi ile Agra arasında Birleşik İngiliz Hint illerine bağlı, ayni adla anılan bölümün merkezi. 83 878 (1931) nüfuslu bir şehirdir. Halı ve pamukluları ile tanınmıştır. Eski adı *Koil*'dir Eskiden Hindistan'ın önemli kalelerinden (kurganlarından) biri idi Sultan Balaban da burada valilik yapmıştı. Şehir 1803 te İngilizler'e geçmiştir.

Seyit Ahmet (b. bk.) tarafından burada müslümanlara batı kültürü vermek için açılan «Anglo-Oriental College» (İngiliz - Doğu Koleji) 1920 de bir müslüman üniversitesi halini almıştır. Buna bağlı bir de müslüman tıp okulu varsa da, burada, Hindistan'ın kalabalık ve yoksul halkına bol ve ucuz hekim yetiştirmek amaciyle eski hekimlik öğretilmektedir.

ALİGETE, adı Ortaçağ kaynaklarında geçen Orta Anadolu'nun Galatia bölgesinde bir manastır. Yeri bilinmemektedir.

ALIGNAN [*alinyã* ok.], **Benoit d'** (ölm. 1268), Fransız rahibi. Marsilya piskoposluğunu yapmış, 1239 da Champagne kontu Thibaut ile birlikte Haçlı Seferi'ne gitmiş ve 1260 da yeniden Filistin'e dönmüştür.

ALİGÖR, Urfa'nın Sürüç ilcesi merkez bucağına bağlı, 717 (1940) nüfuslu bir köy. A., Sürüç'ün kuzeyinde ve ovadadır. Kerpiçten yapılmış olan evlerinin damları eğimli ve toprak örtülüdür. Halkı tahıl, sebze ve kendir ekimi; çuval, palaz ve halı dokumacılığı yapar. İçme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

ALİGÖR SUYU, Urfa'nın Sürüç ilcesinde A. Pınarbaşı denilen yerden doğan bir akarsu A. aynı adı taşıyan köyle Karaköy'ün topraklarını sular ve yazın buradan ileriye geçemez. Kışın suları çoğaldığından, daha ileride Aynıbat boğazında Karamık (Karamuh) ırmağına karışır.

ALİHAN, Aydın'ın Çine ilcesi Karpuzlu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 849 (1940). Köyün düz ve toprak damlı taş evleri topludur. Köyde kaynak ve dere sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir, zeytin elde edilir.

ALİHOCA, Niğde'nin Ulukışla ilcesi, Çiftehan bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 819 (1940). A., Ulukışla'nın 20 km doğusunda, demiryolunun 4 km güneyinde, Çiftehan istasyonuna doğru akan Kil deresinin kuzeybatı yamacında, dağlık bir bölgede kurulmuştur. Taştan, düz ve toprak damlı olan evleri topludur. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde bağ, meyva yetiştirilir. sebze ekilir. Az miktarda dokumacılık da yapılır.

ALİKAMER, Kars'ın Iğdır ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 734 (1940). Ovada kurulmuş olan köyün, düz damlı, saz ve toprakla örtülmüş kerpiç evleri topludur. Köyde dere suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALİKÂN, Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilcesi Umraniye bucağına bağlı 747 (1940) nüfuslu bir köy. A. dan aynı adla anılan bir dere geçer. Karışık malzemeden yapılmış olan evlerinin damları düz veya eğimli ve hepsi saz ve toprak örtülüdür. İçme suyu dere ile kuyudan alınır.

ALİKÂN AĞUDERE, Malatya'nın merkez ilcesi, İspendere bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 682 (1940). A., iki obadan meydana gelmiş olup, Malatya'nın güneydoğusunda dağlık bir yöredir. Kerpiç ve taştan yapılmış, düz ve toprak damlı olan evleri, bazı yerlerde toplu. bazı yerlerde dağınık olarak görülür. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir.

ALİKÖY: 1 — Isparta'nın merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 741 (1940). Isparta şehrinin 7 km kuzeydoğusunda, Isparta ovası kenarında, 1 025 m yüksekte, yamaçta kurulmuştur. Taştan, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

2 — Kütahya'nın Tavşanlı ilcesi, merkez bucağına bağlı, 687 (1940) nüfuslu bir köy. A., Tavşanlı'nın 14 km doğusunda, demiryolu boyundadır. Taş ve ahşap olan evlerinin damları tahta ve kiremitle örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kaynaktan alınır. Bir halkodası vardır.

3 — Zonguldak'ın Çaycuma ilcesi, merkez bucağına bağlı, 731 nüfuslu bir köy. Filyos çayının batı kollarından birisi üzerinde, Çaycuma'nın 4 km güneybatısında, denizden 150 m kadar yüksektedir. A. ün çevresi ormanlıktır. Biraz dağınık ve ahşap yapılı evlerinin damları kiremitlidir. Halkı çiftçilik, maden işçiliği yapar ve bez dokur. İçme suyu kuyudan sağlanır.

ALİM HAN (XV. - XVI. yüzyıl), Delhi'de Afganistan'lı Ludiler kıral hanedanını kuran Bühlül'ün (1450 - 89) küçük kardeşi. Bühlül'den sonra yerine oğlu İskender Şah geçmiş, fakat saray mensuplarından bir kısmı, Alim Han'ın kıral olmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Alim Han, Râprî kalesine çekilerek bağımsızlığını ilân etmiştir. A., üzerine yürüyerek Râprî'yi kuşatan İskender Şah'ın kuvvetleri karşısında kaçmış ve Patiâlî'de İsa Han'a sığınmıştır. Sonradan İskender Şah, amcasını affederek eyaletini kendisine bağışlamıştır. A., buna karşılık İskender'in 1 502 de Gvalior hükümdarı Binayik Deo'ya karşı giriştiği savaşta yeğenine yardım etmiştir.

ALİMALA, eski Anadolu'da, Lykia bölgesinde bir şehir, belki de bugünkü Elmalı.

ALİMANTAR, Gaziantep'in Kilis ilcesine bağlı Elbeyli bucağının merkezi. Nüfusu 719 (1940). A. Halep'ten gelen demiryolunun Türkiye sınırına girdiği yerde bulunan Elbeyli istasyonunun 4 km kuzeyinde, düzlükte kurulmuştur. Kerpiçten, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kuyu suyu içilir, çevresinde tahıl ekilir. Bir halkodası vardır.

ALİMNE, eski Anadolu'da, Phrygia bölgesinin güney ucunda bir şehir. Gölhisar gölünün kenarında bulunan örenler, muhtemel olarak A. nın kalıntılarıdır.

ALİNA, Fethiye körfezinin batı kısmında bulunan adalardan birinin eski adı.

ALİNDA, Strabon (XIV., 657), Arrianos (Anab., I, 23.) ve diğer birçok eski yazarlara göre Karia kıtasının tahkimli bir şehri. Büyük İskender'in Anadolu'dan geçtiği sıralarda Karia kraliçesi Ada'nın elinde kalmış olan biricik şehirdir.

Bugün Çine kasabasının batısında, Karpuzlu bucak merkezinde görülen örenin bu şehre ait olduğu kabul edilmektedir. Kuvvetli surları olduğu gibi, ayakta duran şehrin en yüksek kısmı, kuzeydoğuya doğru kurulmuştur. Akropolis'in dik ve kayalık güney yamacında dikkati çekecek kadar yüksek olan tiyatro bulunmaktadır. Tiyatronun oldukça aşağısındaki tepe, şehrin bütün güney kısmını içine alan üç basamaklı tabiî bir teras meydana getirmektedir. Şehir suru içinde büyücek yapıların kurulmasına ve genel alanların açılmasına elverişli düz alan, ancak burada bulunduğundan, pazar yeri(agora)nin bu tarafta kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim terasın en geniş basamağını meydana getiren ortanca basamağın kenarında, cephesi batıya doğru açılan üç katlı ve 9 940 m uzunluğunda bir yapı vardır ki, burası Aigai ve Latmos Herakleası'ndaki agoralarda görülen galerilerin (stoa, porticus) bir benzeridir.

Şehrin çevresinde, hususiyle güney ve doğusunda, büyük granit bloklar içine oyulmuş ve kapakları, aynı taştan karia tipinde işlenmiş birçok lâhitlere raslanmaktadır.

ALİNDA, 887 numaralı küçük plânet. 1918 de Wolf tarafından keşfedilmiştir. Eksentrisitesi büyük olup Albert plânetininkine çok yakındır. Bu sebepten Albert grupundandır (b. bk.).

ALİNE, 266 numaralı küçük plânet Plisa tarafından keşfedilmiştir.

ALİNEK, Tokat'ın Erbaa ilcesi, Karayaka bucağına bağlı, 9 mahallesi ve 673 (1940) nüfusu bulunan bir köy. A ten Karakaya çayı geçer. Köy bir yamaç üzerindedir Dağınık ve ahşap evlerinin damları eğimli ve tahta örtülüdür. Çevresi ormanlıktır. Halkı çiftçilik yapar ve meyva yetiştirir. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALINGSÂS [*alingsɔs* ok.], İsveç'te Göteborg'un kuzeydoğusunda Mjörn gölünün kenarında, demiryolu üzerinde bir kasaba. 8 590 nüfuslu(1926)dur. Dokuma fabrikaları vardır.

A-Lİ-Nİ, Çin kaynaklarına göre, İsa'nın doğum yıllarında bugünkü Afganistan'ın bir kısmını teşkil eden Toharistan'daki küçük devletlerden biri

ALİPİN, kokain yerine kullanılan, fakat kokainden çok daha az zehirli bir madde.

ALIPTERION (Yun. *Aleiptērion*), eski Yunan palestrasında atletlerin yağlandıkları yer.

ALIPTES (Yun. *Aleiptēs*), eski Yunan palestrasında, atletleri idmanlardan önce yağla ovmak ve onlara masaj yapmak gibi işlerle uğraşanlara verilen ad. Bunlar aynı zamanda atletlerin rejimlerine bakmakla da görevli idiler.

Eski Romalılar'da bu sıfat, hamam müşterilerine masaj yapan ve yarı doktor sayılan tutsaklara verilirdi.

Bu kelime, Yunanca «*aleiphein* = yağlamak» tan yapılmıştır.

ALIQUOT TONLAR (Dil.), müzikal seslere niteliklerini (timbre, Klangfarbe) kazandıran harmonik, yani esas ton(ton fondamental, Grundton)un tüm katı olan üsttonlar (Obertöne, overtones, tons accessoires). Başka bir adı da *harmonik üsttonlar*'dır. Bk. TON.

ALİSİA (Alysia), zarkanatlı böceklerin Terebrantia grupuna bağlı brakonide (Braconidae) familyasının bir cinsi. Çok küçük türleri bulunan bu böceklerin larvaları çift kanadlı ve kınkanadlı böceklerde asalak olarak yaşarlar. Bunlar, tarım bitkilerine zarar veren böceklerde de yaşadıklarından faydalıdırlar. Antenleri çok uzundur. Vücutları kısa kıllarla örtülüdür. *A. manducator* adlı parlak siyah renkli türünün ayakları kırmızıdır.

ALISO, Romalılar'ın, Germania (bugünkü Almanya)-da, Lupia (bugünkü Lippe) nehri üzerinde kurdukları önemli bir kale. Bu kale, hususiyle Germanicus'un seferlerinde büyük bir rol oynamıştır. A. nun hangi yerde bulunduğu hakkında bilginler arasında uzun tartışmalar olmuştur. Bu tartışmalarda kesin bir sonuca varılmamışsa da, genel olarak, Westphalia'da Haltern şehrinin yöresinde keşfedilmiş olan Roma ordugâhlarına ait kalıntıların, A. olduğu kabul edilmektedir.

ALİSOFU, Kars'ın Sarıkamış ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 554 (1940). A., Sarıkamış kasabasının 7 km kuzeydoğusunda, Sarıkamış düzlüğünün doğu kenarında kurulmuştur. Taştan, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

ALİSON (Alyson), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera)in akuleata (Aculeata) grupuna bağlı kazıcı yaban arıları (Sphecidae) familyasının bir cinsi. Tırtılları, bazı kınkanadlı böcekleri avlıyarak yuvalarında depo eder ve larvalarını bunlarla beslerler. Bu cinsten bazı türler Akdeniz bölgesinde yaşar.

ALISON [*ælisīn* ok.], **Sir Archibald** (1792-1867), İngiliz hukukçusu ve tarihçisi. Hukuk alanında birçok önemli eser yazdıktan sonra asıl tarihçiliği ile ün kazanmıştır. Malzemesini toplamak için on beş yıl çalışarak vücuda getirdiği *History of Europe from the Commencement of the French Revolution to the Restoration of the Bourbons* (Fransız Devriminden Bourbonlar'ın yeniden krallığa getirilmelerine kadar Avrupa tarihi) [10 cilt, 1833-42] adlı konservatif görüşle yazılmış olan eseri, kısa bir zaman içinde on defa basılmış, Avrupa dillerinin birçoğuna ve Arapça ile Hindu dillerine çevrilmiştir. Bunun devamı olarak kaleme aldığı *History of Europe from the Fall of Napoleon to the Accession of Louis Napoleon*(Napoléon'un düşmesinden Louis Napoléon'un erke gelmesine kadar Avrupa tarihi) [4 cilt, 1856; ikinci basım; 8 cilt, 1863-65] eserinde ise, birincisi kadar başarı sağlıyamamıştır. Öteki eserlerinin başlıcaları: *Principles of Population* (Nüfus prensipleri) [2 cilt, 1840], *The Life of the Duke of Marlborough* (Marlborough dukasının hayatı) [1847]. *Lives of Lord Castelreagh and Sir Charles Stewart* (Lord Castelreagh ve Sir Charles Stewart'ın hayatları) [3 cilt, 1861], *Some Accounts of My Life and Writings* (Hayatım ve eserlerim hakkında bazı bilgiler) [2 cilt, 1883]. Bu sonuncu kitap, kendi biyografisidir ve gelini Lady Alison tarafından yayımlanmıştır.

ALISON, Sir Archibald(1826 1907), İngiliz generali. Yukarıdakinin en büyük oğludur. Kırım ve Hindistan savaşlarında yararlıklar göstermiş, daha birçok savaşlara girdikten sonra, İskenderiye'nin bombardımanında sivrilerek

general rütbesini almış ve Mısır'ın işgali hareketine (1882-83) komuta etmiştir. 1887 de ordu komutanlığı rütbesini alan Alison «Council of India» (Hindistan İşleri Meclisi)nın askerî üyesi olmuştur [1889].

ALİŞAH, Tacettin (ölm. 1324), İlhanlı veziri. Zengin fakat okuma yazması olmıyan A., Reşidettin(b. bk)in tavsiyesiyle vezir ve naip olduğu halde, Saadettin(b. bk.)in öldürülmesinden sonra tek başına vezir kalmak için onunla bozuşmuş, Olcaytu'nun yaptığı bütün barıştırma teşebbüsleri bir sonuç vermemiştir. Nihayet A., Ebu Sait (b. bk) zamanında Reşidettin'i, Olcaytu'nun ölümüne sebebolmakla suçlandırarak öldürtmüş (1318), bu suretle kendisi, ölümüne kadar tek başına vezir kalmıştır. A. İlhanlı başvezirleri içinde eceliyle ölen tek kimsedir.

ALİŞAM, Elâzığ'ın merkez ilcesi İçme bucağına bağlı 689 (1940) nüfuslu bir köy. A., Elâzığ'ın 20 km doğusunda ve Mastar dağının batısında, denizden 850 m kadar yüksektedir. Kerpiçten yapılmış evlerinin damları düz ve sazla örtülüdür. Köyde bir halkodası vardır.

ALİŞAN, Łewond (1820 - 1901), Ermeni arkeolog, tarihçi ve şair. İstanbul'da doğmuş, Mıhitaryan Rahipler Birliği'nin başkanı iken Venedik'te ölmüştür.

ALİŞAR: 1 — Amasya'nın Merzifon ilcesi Türnük bucağına, bağlı, 524 (1940) nüfuslu bir köy. A., Harıs çayı üzerinde ve yamaçtadır. Ahşap ve kerpiç evlerinin damları kiremit örtülüdür. Halkı çiftçilikle geçinir. İçme suyu kaynaktan alınır.

2 — Kırşehir'in Kaman ilcesi Akpınar bucağına bağlı, 518 (1940) nüfuslu bir köy. Kerpiç yapılı evleri düz toprak damlıdır. A. da tahıl ekilir, kaynak suyu içilir.

3 — Giresun'un Şebinkarahisar ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 712 (1940). A. Şebinkarahisar'ın doğusunda olup, birkaç mahalleden meydana gelmiştar. Kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlı evleri dağınıkçadır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir. Bir halkodası vardır.

4 — Yozgat'ın 45 km güneydoğusunda ve Alişar köyünün 2, 75 km kuzeyinde bir höyük. 520 m uzunluğunda ve 950 m genişliğinde olan bu höyük, genişçe ve çukur bir alanın ortasına kurulmuştur. Şikago Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsü adına Von der Osten yönetimindeki bir heyet, burasını 1927 yılından 1932 ye kadar devamlı bir surette kazmıştır. Önasya'nın, hususiyle Anadolu'nun örnek bir kazı yeri olan Alişar höyük, eski doğu-batı ve kuzey-güney yollarının birleştiği merkezin yakınındadır. Bu bakımdan Anadolu'nun en önemli kültür bölgelerine kolaylıkla bağlanmıştır. İç Anadolu kronolojisini saptamaya yarıyan Alişar, bugüne kadar yapılan kazıların arkeolojik sınıflamasını yanlışsız olarak sağlıyan ve eski kültürlerin akışı ile biribirine geçişini aydınlatan ilk sistemli kazı yeridir.

Alişar'ın ilk yerleşmesi kalkolitik çağ denilen ve ana toprak üstüne kurulan bir köy kültürüdür. Höyük, bu çağda bir bataklık veya bir göl ortasındaki tabiî bir yüksekliğe kurulmuştur. Tepeciğin çevresi kurudukça, höyüğün etekleri meydana gelmiş ve böylece altşehrin doğması sağlanmıştır. İkinci derecedeki yapı katlarına ayrılan ilk kültürün evleri, kerpiç veya çamur parçalarının birbiri üstüne konulmasiyle yapılmıştır. Düz damlı, tek odalı ve dört köşeli olan bu evlerin içinde ve çoğu döşemelerin altında, basit toprak çukurlara, küplere, taş ve ağaç sandıklara gömülmüş iskeletler bulunmuştur. Ekip biçmeyi bilen, evcil hayvanları yetiştiren ve hususiyle bakır, kurşun ve gümüş kullanan, onlardan yaraç yapan ilk Alişar halkının dinleri, tanrıları, gelenekleri ile emir ve isteklerine uydukları hukuk prensipleri vardı. Üstün bir işcilik ve süsleme özelliği gösteren siyah gri ve kırmızı renkli çanak çömleği, süslü mühürleri, iyi işlenmiş taş ve kemik yaraçları, insan ve hayvan figürleri, ilk toplum hayatına erişen bu Anadolu köyünün sanat, din ve hukuk belgeleridir. M. Ö. aşağı yukarı 3 200 - 2 600 yılları arasına ait olan bu ilk yerleşmeyi. Bakırçağ denilen büyük şehir kültürü takibetmektedir. Bu çağda Alişar'da bir içkale, bir de altşehir-dışkale meydana gelmiştir. Devamlı yerleşme yeri, yerleşme alanını genişletmiş ve birincisi içkalede, ikincisi de altşehirde olmak üzere iki surla berkitilmiştir. İki ve hattâ üç odalı olan taş temelli evler, kerpiçten yapılmıştır. İçkalede beş, altşehirde iki yapı katına ayrılan bu kültürün evlerinde, belirli bir plân göze çarpmaktadır. Bazı odaların yalnız içi, bazılarının da hem içi, hem dışı sıvanmıştır. Evlerin söve taşları, kuyu veya çöplükleri de açığa çıkarılmıştır. Ölüler, gene eski geleneğe göre, yani şehir içine, evlerin döşemeleri altına ve basit çukurlara, küplere ve taş sandıklara gömülmektedir. Bundan evvelki kültürde olduğu gibi, bu çağda da, ölülerin yanına armağan bırakma âdeti devam etmektedir. Bakır yaraçlar çoğalmış ve süs eşyasından başka, günlük işlerde kullanılan yaraçlar da bakır ve tunçtan yapılmıştır. Kırmızı renkli çanak çömlek, bu çağın sonuna doğru koyu renklerle boyanmış ve geometrik örgeler güzelleşmiştir. Din ve hukuk belgeleri artmış, hayvan figürinleri heykel kılığına girmiş, Mezopotamya ve Batı Anadolu ile kültür başlamıştır. Taş ve madenden harb yaraçları bollaşmış, evcilleşmiş hayvanların sayısı artmış, buğday ekimi çoğalmıştır.

Bronz devri kurşun idol

İkinci kültürü 3-3.5 m kalınlığında ve boyalı bir çanak çömlekle karakterlenen Eski Tunççağ takibetmektedir. Başlangıcı Bakırçağ'ın sonu ile çağdaş olan bu yeni kültür, höyüğün hususiyle içkalesinde görülmüş ve iki yapı katı da birer yangınla sona eren kalın temelli, iyi yapılı iki surla berkitilmiştir. İkinci kültürün sonu ile Hitit Çağı'nın başlangıcı arasına giren bu kısa ömürlü yeni kültür, öncesinin bir devamıdır. Bu çağda içkalenin berkitilen alanı genişletilmiş, fakat, altşehir yeni bir surla çevrilmemiştir. M. Ö. I. binyılın ortasına kadar kullanılan ikinci yapı katının yığıntıları üstüne Geç Hitit-Frig yapıları kurulmuştur. Eski Tunççağ'ın açık zemin üstüne sürülen koyu renkli ve Kültepe tipindeki geometrik örgelerler süslü boyalı çanak çömleği bir yana bırakılırsa, yapı tekniği,

Bronz devri kurşun idol

ölü gömme âdetleri ve diğer arkeoloji kalıntıları Bakırçağ'dakilerden ayrı değildir.

M. Ö. aşağı yukarı 2 200 - 2 000 yılları arasına ait olan bu kültürü Hitit Çağı takibetmektedir. Eski Tunççağı'nın tersine, Hititler, höyüğün altşehrini yurtlandırmışlardır. Alişar, M. Ö. 2 000 - 1 500 yılları arasında büyük bir şehirdi. Bu çağda altşehir Eski Hitit Çağı'nı karakterlendiren büyük bir surla berkitilmiş, geniş plânlı kale kapıları ve ileri bir tekniğe uyan yeraltı yolları yapılmıştır. Yer yer kulelerle kuvvetlendirilerek bu sur içinde iki yapı katı meydana gelmiş ve içkaleden altşehre doğru inen plânlı caddelerin iki tarafına evler yapılmıştır. Eski Hitit Çağı için tipik sayılan çeşitli çanak çömlek biçimleri, hayvan, insan, bitki ve geometrik tasvirli damga mühürler, tanrıçayı gösteren kurşun figürcük ve kalıpları, hususiyle Anadolu-Asur bağıntılarını aydınlatan Asur'lu tüccarlara ait yazılı tabletler, Alişar kazılarının, Anadolu'nun kültür tarihindeki değerli yerini belirtmektedir. Madenden harb yaraçları, çeşitli süs eşyası, kemik kakmacılığının güzel belgeleri, ağırşak ve ağırlık gibi dokumacılığa ait bol kalıntılar, en büyük Hitit merkezindekilerle eşimsenebilir. Ölüler, gene eski geleneğe göre, döşemenin altına bir, iki, üç küp içine, sandukalara veya toprağa açılan çukurlara gömülmektedir. Alişar, Büyük Hitit Çağı'nda (1 400-1 200) önemini yitirmiş küçük bir yerleşme alanıdır. İkinci binin başlangıcında kurulan Hitit şehri, Boğazköy ve Alacahöyük'te olduğu gibi M. Ö. 1 200 yılına kadar aynı ölçüde devam etmemiştir.

FRİG DEVRİ VAZO

HİTİT DEVRİ KAB

Alişar'ın beşinci çağı M. Ö. aşağı yukarı 1 200-700 yılları arasına giren Geç Hitit - Frig kültürüdür. Hitit İmparatorluğu'nun tahkimli şehri yıkıldıktan sonra önemi kalmamıştır. Bu çağda içkale, eski tahkimlerin temelleri yeniden kullanılarak tekrar yapılmışsa da, altşehir eski üstün yerini bir daha alamamıştır. M. Ö. XIX. yüzyıla ait olan ilk yapı katının içkale suru bir yangınla ortadan kaldırılmıştır. IX-VIII. yüzyıl olarak tarihlenen ikinci yapı katının içkalesi de ikinci bir yangına kurban gitmiştir. Bu yapı katında ilk yerleşmenin üstü açık genel meydanı, iç kalenin ortasında görülmektedir. Güneydeki ilk kuleli kapı kapanmış, yerine kuzeydeki açılmıştır. İçkalenin yapıları eskiden olduğu gibi bu defa da surun dibine yapılan ve plânları iyice açıklanmıyan küçük evlerden ibarettir. VII - VI. yüzyıla ait olan üçüncü yapı katı da tahkimlidir. Bu çağın dört köşeli tek ve çift odalı evleri caddenin iki yanına ve ince işlenmiş bir plâna göre yapılmıştır. Geç Hitit-Frig çağının ikinci ve üçüncü safhasında içkalenin batısındaki alan sık bir şekilde yurtlandırılmış ve bu bölge de içkaleye bağlanan bir surla berkitilmiştir. Tornada yapılan Frig çanak çömleğinin hamuru ince ve iyi işlenmiştir. Parlak sır üstüne yapılan boyalı süslerin çoğu geometrik olmakla beraber, insan hayvan ve bitki örgeleri de az değildir. Bakır veya tunçtan yaraçlar yanında demir bollaşmış, yeni ok ucu tipleri ve tunç fibülalar artmıştır. Bu çağda Anadolu'da ölü yakma âdeti genelleştiğinden, şehir içine gömülmüş iskeletlere pek az raslanmıştır. Alişar, bu çağda büyük bir siyaset ve kültür merkezi değildir. Boyalı ve çok güzel süslenen çanak çömlek bir yana bırakılırsa, monümental anıtların, iyi yapılı özel evlerin, yüksek değerli güzel sanat belgelerinin yokluğu, bu gerçeği belirtmektedir. Alişar, beşinci kültür katında feodal bir Frig beyinin tahkimli bir şatosudur.

Frigler'den sonra Alişar höyüğü önemini temamiyle yitirmiştir. Med, Pers egemenliği, Hellenistik Çağ, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı devri, Alişar'da temsil edilmiştir; fakat bu yığıntıları siyasî olaylara göre sınıflamak mümkün değildir.

HİTİT DEVRİ KAB

ALİŞEYHLİ, Ankara'nın Kalecik ilcesi Konur bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 537 (1940). A Kalecik'in doğusunda Kocababa dağının kuzeyinde, Kızılırmak'a karışan bir dere boyunda, yamaçta kurulmuştur. Orman kenarındadır. Kerpiç ve taş duvarlı, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

A-Lİ-Şİ (A-li-shih), Türkeşler'i teşkil eden büyük oymaklardan biri. Eski Türkçe söylenişinin *Alış* olması ihtimali vardır.

ALİTARK (Yun. *Alytarkhēs*), eski Yunan Olympik oyunlarında disiplini sağlıyan memurların şefi.

ALİTARŞİ (Yun. *Alytarkhos*), eski Yunan Olympik oyunlarında disiplini sağlıyan kimse(Alytes)lerin bağlı bulunduğu şeflik.

ALİTES (Alytes), kurbağagiller (Amphibia) sınıfının Anura takımına bağlı diskoglosside (Discoglossidae) familyasının bir cinsi. Kaba vücutlu, kuvvetli ekstremiteleri bulunan kurbağalardır. Ön ayak parmaklarının arasında kalın bir zar vardır.

Alytes obstetricians adlı türünün vücudünün üst kısmı, mavimtrak veya yeşilimtrak kül rengindedir. Alt kısmı ise beyazımtrak veya sarımtrak kül rengidir. 5 cm uzunluktadır. Derisi düz değildir, küçük memecik şeklinde kabartılar vardır. Karada yaşar, toprakta küçük galeriler kazar ve buraya yumurtlar. Dişi hayvan bir şerit şeklinde arka arkaya dizilmiş yumurtalarını toprağa bırakır bırakmaz, erkek, bunları arka ayaklarına sarar ve karanlık bir köşede saklanır. 8 - 12 gün son yumurtalar gelişir. Erkek de bu sırada suya gider ve yumurtadan çıkan kurbağa larva(tetar)larını suya bırakır. Orta ve Batı Avrupa'da yaşarlar

ALİUŞAĞI, Ankara'nın Ş. Koçhisar ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 555 (1940). Peçenek çayı boyunda, yamaçta kurulmuş olan A nın düz ve toprak damlı kerpiç evleri oldukça dağınık bir şekilde serpilmiştir. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALİVERA, Ordu'nun Ünye ilcesinin Tekkiraz bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 980 (1910). A. 4 mahalleden meydana gelmiş olup, tahta duvarlı ve çatılı evleri, oldukça dağınık bir şekilde sıralanmıştır. Köy, orman kenarında aynı addaki dere boyundadır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALIX DE CHAMPAGNE [*alįks dö şāpąñ'y* ok.], (ölm. 1206), Fransız kıraliçesi. Champagne kontu Thibaut II. nin kızı olup 1160 da Fransa kıralı Louis VII. ile evlenmiştir. Philippe Auguste'ün annesidir.

AL'IYAN (Son hecedeki vokal belgisizdir, *i* veya *u* da olabilir), Fenikeliler'in baştanrısı olan Baal'a, yeni keşfedilen Ugarit (Suriye'de Lâzkiye yakınında bugünkü Ras Şamra) destanlarında verilmiş olan bir lâkap. Bu destanlar, M. Ö. aşağı yukarı 1380 yılında yazılmıştır. Al'iyan, Baal, Ugarit destanlarının en büyüğünün kahramanıdır ve burada ölümiyle yeniden dirilmesinden (bundan dolayı bir bitki tanrısı mahiyetini almaktadır ve Yunanlılar'ın Adonis olarak tanıdıkları Fenike tanrısının aynıdır) ve kendisi için yaptığı masalımsı bir saraydan bahsedilmektedir. Bu büyük destanda, Al'iyan Baal ile sadece Baal adı, birbirinin değişiği olarak kullanılmıştır. Paralelizm halinde de (anlam itibariyle aynı, şekil bakımından da paralel bünyeli cümlelerin sıralanması, Samî edebiyatında çok sevilen bir usüldür) bu destanda Al'iyan Baal adının yanında ve aynı anlamda *zbl bʿlʾ arş* (= dünya hükümdarı, prensi) sanı bulunmaktadır.

Al'iyan Baal'in harbci kız kardeşi olan Anat tanrısının savaşlarından bahseden ikinci mitolojik Ugarit destanında bu paralel ifade yoktur. Bunun yerine daha çok *Al'iy grdem* (vokaller gösterilmeden ve belki «kahraman Al'il» anlamında) kelimesi görülür. Bu sonuncu şekil tabiatiyle Al'iyan kelimesinin kısaltılmış bir şeklidir.

Dussaud ve Eisfeldt gibi bazı bilginler tarafından *Al'iyan* kelimesi ile, mahiyeti bakımından Adonis'e benziyen bitki tanrısı Linos'a dair ağıtların kavuştağını teşkil eden Yunanca *aylinon* (matem nidası) kelimesi arasında görülen aynılık şüphelidir ve hattâ muhtemel değildir denilse yeridir. Al'iyan ile Linos kelimelerinin etimolojik karşılaştırması hatıra gelmişse de bunu reddetmek lâzımdır. Bk. ADONİS, BAAL, FENİKE, UGARİT.

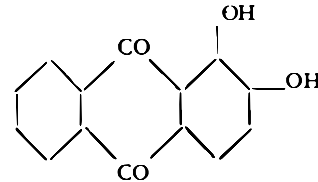
ALİYAR, Terekeme (Terakime) şairleri arasında ün almış Dikmetaş'lı Dede Kasım tarafından sınıflandığı söylenen, türkülü büyük halk hikâyesi. Bu hikâyeyi Kars ve dolaylarında daha çok Terekem âşıklar anlatırlar. Hikâye, en fazla terekeme dinleyiciler arasında beğenilip tutulmuştur.

ALİYYULLAHÎ (= Ali Allah'tır diyenler) Çin'e yakın Doğu Kûhistan'da ve İran'ın bazı yerlerinde yaşıyan ve Allahlık'ın Ali'de göründüğüne inanan gizli tarikat sahipleri.

Bunlar, Âdem kılığında Cennet'ten çıkanın, İbrahim kılığında ateşe atılanın, Ali şeklinde görünenin ve böylece, «ruhgöçü» yoliyle imamlara «geçen»in hep aynı Allah olduğuna ve Kur'an'ın da Allah olan Ali'nin sözleri olmakla beraber Ebu Bekir ve Ömer tarafından değiştirildiğine inanırlar.

Şiîlik'in bu aşırı sapkınlar kolu, bulundukları yerlere göre özellikler gösterir ve ayrı adlar alırlar: Batınîler, İsmailîler, Kızıllar ve Alevîler gibi.

ALİZARİN, en güzel ve en dayanıklı kırmızı renkli boyarmaddelerden biri. Kökboyada glikosid (Ruberitrik asit) halinde bulunur. Eskiden geniş ölçüde kökboyadan elde edilirdi. 1868 de Gräbe ve Liebermann, alizarinin konstitüsyon ve sentezini bulmuşlardır. Bu tarihe kadar hiçbir bitkisel boyarmadde sentetik olarak elde edilmemişti. Alizarinin konstitusyonuna göre adı, 1.2 -dioksi- antrakinon'dur:

Sentetik olarak elde edilişinde başlangıç maddesi, taş kömürü katranında bulunan antrasen $C_{14}H_{10}$ dir. Antrasen oksitlenerek antrakinon $C_{14}H_8O_2$ haline getirilir. Antrakinonun dumanlı sülfürik asitle muamelesinden antrakinon -sulfonik asit $C_{14}H_7O_2$—SO_3H ve bunun sodyum tuzunun katı sodyum hidroksitle ergitilmesinden alizarinin sodyum tuzu elde edilir. Serbest alizarini elde etmek için, bu tuzu hidroklorik asitle muamele etmelidir. Sodyum hidroksitle ergitme esnasında sulfonik asit grupu (SO_3H) yerine bir hodroksil grupu (OH) gelir, fakat aynı zamanda hava oksijeninin etkisiyle bir komşu hidrojen atomu da ikinci bir —OH grupu haline geçer. Bu son oksitleme olayını kolaylaştırmak için, karışıma potasyum klorat katılır. Alizarinin ergime noktası 289° dir, suda hemen hiç erimez, alkolde güç erir.

Kökboya ile boyama tekniği daha eski çağlardan beri Doğu Akdeniz memleketlerinde bilinirdi. Buradan İtalya'ya ve XVIII. yüzyılda ise Fransa'ya geçmiş, bu memleketlerde kökboya yetiştirilmiştir. 1871 de ilk sentetik alizarinin piyasaya çıkışından kısa bir zaman sonra, kökboya ekimine son verilmiştir.

Alizarin tipik bir mordan boyarmaddesidir. Yün ve pamuğu doğrudan doğruya boyamaz. Fakat iplik üzerinde

metal oksitleriyle çok dayanıklı lâklar verir. Alizarinden daha ucuz ve daha kullanışlı olan *Naftol AS* boyarmaddelerinin ticarete çıkmasiyle bu boyarmadde önemini yitirmiştir.

ALİZE RÜZGÂRLARI, her iki yarımkürede 30 - 40 ıncı paraleller arasında bulunan astropik yüksek basınç alanlanlariyle ekvatorâl alçak basınç alanları arasındaki hava akıntıları. Alttakiler kuzey yarımkürede kuzeydoğudan, güney yarımkürede güneydoğudan ekvatora doğru eser ve alize rüzgârları adını alırlar. Troposferin üst tabakalarında ters doğrultularda giden hava akıntılarına da «Üst Alizeler» denir. Bk. RÜZGÂRLAR.

ALİZİRAS: bk. YAKUP BEY.

ALJAMÍA [İspan. *alhamia* ok.; Arap. aslı: *el-ʿacemiye* = yabancı], Endülüs Arap Devleti'nin yıkılışından sonra, İspanya Arapları (Moriscos) nın ve Yahudiler'in, ana dili olarak konuştukları İspanyolca (Castilla, Aragón, ve Valencia diyelekleri) ve bu dilin başlıca Arap, bazı kere de İbranî harfleriyle yazılan şekli. İspanyolca'nın Arap alfabesiyle yazılışında özel bir karşılıklar sistemi kabul edilmiş ve bütün vokaller gösterilmiştir. Bu özellikler Aljamía yazısından alınan şu örnekte görülebilir:

لَشْ كُنْدِسِيُنَشْ كَ اُبْلِغَنْ اَ لَ طَهَرَ شُنْ سِنْكُ : لَ پِرِمَرَ اِلْ اِسْلَامْ لَ شِغُنْدَ اِلْ بُلُغْ

Aynı metnin, Aljamía ağzına göre, Lâtin harfleriyle yapılan çevriyazısı şudur: *Las condiçiones que ovligan a la tahara son çinco: la primera el izlam, la ssigunda el bolog*... (Temizlenmek zorunda bırakan şartlar beştir: birincisi islâm olmak, ikincisi erinlik....)

Moriscolar, Granada'daki Müslümanlar'ı ya hıristiyanlaşmaya veya İspanya'dan çıkmaya zorlıyan 11 şubat 1502 tarihli emirnameden sonra, görünüşte hıristiyanlaşarak memlekette kalmışlardır. Bunların Müslümanlık göreneklerine göz yumulmuş ve yeni emirlerle 1609 - 1614 yılları arasında bu yarımadadan çıkarılmaları üzerine Aljamía da sönmüştür.

Aljamía edebiyatında İslâm dinine (inanç, ibadet, Malikî mezhebine göre hukuk, ahlâk, Peygamber'e ait ilâhiler. Peygamber'in biyografisi, hac tarifleri v. b) ait manzum ve mensur birçok yazı vardır Bunlardan başka hikâye, roman ve folklora ait gereçlere de raslanır. Bunlar, dil ve folklor bakımından olduğu kadar, Moriscolar'ın dinî ve sosyal durumunun incelenmesi bakımından da önemlidir. Dil alanındaki araştırmalar henüz pek ilerliyememiştir. Dikkati çeken eserler arasında, XIV. yüzyılda, Kur'an'daki metin esas alınarak yazılan *Alhadiz de Yusuf* (Hazreti Yusuf hadîsi) adlı şiirle, Büyük İskender'i konu alan Arapça küçük bir romanın tercümesi ve 1603 te Aragón'lu Mohamad Rabadan tarafından kaleme alınmış dinî dört kısa şiir vardır.

ALJİDİTE, ALJİT (Algidité, Algide; Lât. *algidus* = soğuk, üşütücü, dondurucu), ateşli hastalıklarda vücudün genelleşmiş ve yaygın olarak veyahut sınırlanmış ve yerel olarak (meselâ yüzde, organların uclarında, gövdenin bir parçasında) soğuması. Bu arada hastaya üşüme ve ürperme gelir. Aljiditede, çevredeki sıcaklık düşmesi, yani beden uclarının soğumasına vücut içerisindeki merkez kısmın soğumasının katılması şart değildir. Bu gibi hallerde çokçası vücudun dış kısımlarında (deri üzerinde ve uclarda) soğuma ve koltuk altında beden termometresiyle normale yakın veya normalin altında bir sıcaklık (37 - 38 dereceye kadar) bulunduğu halde, göden'den alınan sıcaklık, normalin üstüne (38 - 40 derece) çıkar. Aljiditede senderom üşüme ve ürperme ile birlikte organların ve beden uclarının soğuması, deride yüksek derecede bir kuruluk ve deri renginin mor- mavimtrak bir görünüşte olması, nabzın zayıflaması ve kollaps denilen kan basıncı düşkünlüğüne gidiş, hastanın işeyememesi gibi temel belirtilerle kendini gösterir. Buna «soğuk humma» (Algida febris) denir.

Bazı kesikli hummaların (febris intermittens) aljit devirleri ve bazı ağır hummalı hastalıkların aljit nöbetleri vardır. Kesikli hummalardan bir sıtma nöbeti üç devir gösterir: soğuk yani aljit, sıcak, terleme devirleri. Aljit devir ateşin çıkmasından biraz önce üşüme ve ürperme ile gelir ki buna titreme (frisson) denir. Koleranın aljit devrinde, deri çok kuru ve bedenin dış kısımlariyle ucları soğuktur, hastada genel bir dermansızlık ve düşkünlük vardır, yürek ve nabız zayıftır (collapsus algide). Süt çocuğunun veya en çok 4 - 5 aylık küçük çocukların atrepsi'si de ilerlemiş bir aljidite olup, iyi beslenmeyiş (memeden yoksun kalma uzun süren sürgünler) sonuncu bütün dokuların suyunun çekilmesi ve derialtı yağ ve hücre dokusunun erimesi suretiyle organizmanın çökmesi halidir ki, bu çocuklarda bedenin dış kısımları ve organlar soğuktur.

Bazı lenfatik kimselerde el ve ayaklarda yaz ve kış, sıcak ve soğuk mevsimlerde önemli bir değişiklik göstermiyen devamlı bir soğukluk vardır. Bu, sağlık durumunu o kadar sarsmıyan sınırlı ve yerel bir aljiditedir.

Tedavi: Sıcak ve uyarıcı içkiler (çay, melisa yani oğul otu, punçlar) almak, vücudu sıcak yünle sarmak, alkol veya kolonya ile firiksiyonlar, ovmalar, masajlar, hardallı banyolar yapmak veya hardallı sıcak su ile ıslatılmış bezlerle organları sarmak, içine hardal unu serpilmiş yün çorap giydirmek, su tedavisi (banyo, kaplıca) iledir.

ALKAHEFT, Paracelsus'a göre bütün maddeleri eritebilen genel bir eritken.

ALKAİKON (ALKAİKON METRON = Alkaios ölçüsü; Lât. *Alcaicus versus*), Yunan ve Lâtin şiirinde kullanılan üç vezin. Bunların birisi on bir diğerleri dokuz ve on heceliktir. «Alkaios dörtlüğü» onların birleşmesinden meydana gelir:

x — . — x — . . — . x
x — . — x — . . — . x
x — . — x — . — x
— . . — . . — . — x

(— = uzun hece, . = kısa hece, x = uzun veya kısa hece). Alkaios dörtlüğü, Alman şiirinde de, meselâ Klopstock ve Hölderlin tarafından, kullanılmıştır.

ALKAİOS (Lât. Alcaeus), M. Ö. VII - VI. yüzyılda yaşamış olan Yunan şairi. Sappho (b. bk.) ile birlikte Lesbos liriğinin en başarılı örneklerini vermiştir. Bundan dolayı da Münih'teki vazoda ikisi bir arada gösterilmiştir. Lesbos adasındaki Mitylene şehrinden gelen eski bir aileden olup aristokratik anlayışın tipik bir temsilcisi idi. Bundan dolayı bütün çabasiyle yeni doğan demokrasiye ve bunu hazırlayan tiranlığa karşı açılan savaşa katılmış ve bundan dolayı da sürülmüştür. Sonradan üçretli bir asker ola-

rak dünyayı dolaşmıştır. Hususiyle Myrsilos tiranına karşı kin beslemiştir. Bu adamın ölümü üzerine yazdığı sevinçli şiir, Horatius'un, Kleopatra'nın ölümü için yazdığı ayni derecede tanınan şiir için de bir ilham kaynağı olmuştur. Myrsilos'un ölümünden sonra Pittakos (b. bk.), halk tarafından on yıl için «Aisymnetes» (b. bk.) seçilmiştir. Pittakos'a karşı önce mücadele etmişse de, sonradan yine vatanına dönmesine izin verilmiştir. Bu münasebetle akıllı ve ölçülü bir insan olan Pittakos, affetmenin öç almaktan daha iyi olduğunu söylemiştir. Sonraları Pittakos'la yanyana Sigeion'da Atinalılar'a karşı savaşmıştır.

ALKAİOS İLE SAPPHO

Yaban bir kin ile dolu olan siyasî şiirlerinden başka özlemli aşk ve neşeli içki şarkıları da yazmıştır. Alkaios'un birçok ilâhileri de vardır. Dili, aiolik dialekt grupundandır. Kendi adiyle adlandırılan Alkaios kıtasından (bk. ALKAİKON) başka, Sappho kıtası, ve başka şekiller kullanmıştır.

Alkaios'un edebiyatta etkisi çok kuvvetli olmuştur. Hususiyle Horatius onun şiirlerinden ilham almıştır ve Horatius'un şiirlerinde bugün saptanabilenlerden daha fazla sayıda Alkaios'tan alınan motiflerin bulunması muhtemeldir. Bergama Bibliyoteği'nde de Alkaios'un bir heykeli bulunuyordu.

Alkaios'un şiirlerinden bugün ancak birkaç parça elimizde bulunmaktadır. Son zamanlarda yapılan papyrus araştırmaları ile elimizdekilere önemli sayıda yeni parçalar katılmıştır. Alkaios şiirlerinin son ve en iyi külliyatı Diehl tarafından 1936 da yayımlanmıştır: *Anthologia Lyrica Graeca*, I.

ALKAİOS veya **AKHELES,** Lydia efsanesinde Herakles-Sandon ile Omphale'nin oğlu, Herakleidler hanedanının kurucusu.

ALKAİOS veya **ALKEUS,** Yunan efsanesinde Perseus ile Andromeda'nın oğlu, Amphitryon'un babası, Herakles'in büyük babası. Herakles'e çok defa Alkeides denir.

ALKALAR (Alcae), martılar (Lari) takımının alside (Alcidae) familyasına bağlı olan kuşlar. Bunlar, kısakanadlıdırlar ve oldukça iyi uçarlar.Yüzme ayaklarının arka parmakları körelmiştir veya hiç yoktur. Kuyrukları kısadır. Güzel yüzer ve suya dalarlar. Hemen hepsi iki renklidir. Göğsü beyaz ve sırt ile kanadlar siyahtır. Çok kere bir büyük yumurta yumurtlarlar. Deniz kıyılarındaki kaya kovuklarına veya toprakta kendilerinin açtıkları çukurlara yumurtalarını bırakırlar. Dişi ve erkek, sıra ile kuluçkaya yatarlar. Kuzey Atlantik'te yaşarlar. Balıklarla ve kabuklu hayvanlarla beslenirler. Denize dalarak derinden avlarını yakalarlar. Kıyılardaki sarp kayalarda sıralanmış bir halde binlercesine raslanır. Yumurtaları ve daha kanadsız olan yavruları, Güney Grönland halkı tarafından yenir. Derilerini de elbiselerinde kullanırlar.

Alca torda Kuzey Atlantik'te yaşıyan bir türdür. Gagalarının üst tarafı yuvarlakça ve ucu çengel şeklindedir. Alt gaga köşelidir ve gaganın yan taraflarında oluklar vardır. 40 cm kadar olan bu kuşların baş, boyun ve vücudunun üst kısmı siyahımtrak kahverengidir. Vücudun alt kısmı ise beyaz, gagaları siyah renklidir. Alside familyasının diğer bir türü olan *Uria troille*, 46 cm uzunlukta beyaz ve kahverenkli bir kuştur. Helgoland'da kuluçkaya yatar. *Alca (Plautus) impennis* 90 cm uzunlukta iri bir alkadır. Kanadları körelmiştir. Alın ile gaga arasında beyaz bir leke vardır. Bunun için «gözlüklü alka» adı da verilir. Bunların dölü bugün tükenmiştir. XIX. yüzyıla kadar Grönland'da ve İzlanda'da yaşamıştır. *Fratercula arctica*, 30 cm uzunlukta, üç köşeli gagalı ve Kuzey Atlas Okyanusu'nda yaşıyan bir türdür.

ALKA

ALKALİ, Araplar tarafından bitki küllerinin suda eriyen kısmına verilen ad. Deniz ve kıyı bitkilerinin külleri, başlıca sodyum karbonattan, kara bitkilerinin külleri ise potasyum karbonattan ibarettir. Sonraları alkali metallerinin karbonat ve hidroksitleri de bu adla anılmaya başlanmıştır.

ALKALİ METALLERİ, periyodik sistemin birinci sütununda bulunan lityum (Li), sodyum (Na), potasyum (K), rubidyum (Rb) ve sezyum (Cs) elementleri.

ALKALİK TOPRAKLAR, yıllık yağış miktarı 200 milimetre kadar olan kurak bölgelerdeki parçalanma sonunda meydana gelen, alkali tuzlarınca zengin topraklar. Kimyasal ve fiziksel olan bu parçalanma sırasında taş bileşiklerinden bazlar eriyip ayrılırlar. Fakat yağışın azlığı yüzünden bu tuzlar yıkanıp altkatlara gitmez ve teşekkül eden toprak içerisinde birikmeye başlar. Alkalik topraklarda çoğunlukla raslanan tuzlar sodyum sulfat, magnezyum sulfat, sodyum klorür, potasyum nitrat, sodyum karbonat gibi tuzlardır. Suda kolay eriyen bu tuzların konsentrasyonları bazı kere toprağın üst katında çok yükselerek toprak yüzünde billûrlaşır. Bu topraklarda yüksek olan tuz konsentrasyonu toprağın fiziksel özelliklerine de etki yapar. Kuvvetli katyon ve kuvvetli anyonlardan teşekkül eden elektrolitler anorganik ve organik kolloidler üzerine pıhtılaştırıcı etki yaparlar, halbuki katyonu kuvvetli olan tuzlar ise dağılmayı arttırırlar. Bundan dolayı eğer toprak içerisinde, katyon ve zayıf bir anyondan meydana gelmiş olan sodyum karbonat fazla bulunacak olursa, topraktaki dağılma artar ve toprak balçıklaşır. Böyle topraklarda humus da sol halinde bulunur. Bu çeşit alkalik topraklara *kara alkalik topraklar* adı verilir. Eğer toprak içerisinde daha fazla nötr tuzlar bulunursa, o vakit kolloidler kolayca pıhtılaşır ve karışık yapılı *beyaz alkalik topraklar* meydana gelir.

Memleketimizin iklimi alkolik toprakların teşekkülüne çok elverişli olduğu için, bu çeşit topraklara, yurdumuzun yağışı az olan birçok yerlerinde raslanır. Toprak içerisinde bulunan bu çeşitli tuzlar % 0.5 i geçince, bu topraklar, tarım bakımından faydasız hale gelir. Bu tuzlar içerisinde, tarım için en fena olan sodyum karbonattır. Bunun miktarı % 0.1 i geçerse toprak tarıma elverişliliğini tamamiyle kaybeder.

ALKALİK VE ALKALİKLEŞTİRME, tıpta alkalik ilâçların verilmesi. Bu grupa giren ilâçların en başında yemek sodası (bikarbonat) $NaHCO_3$ ile megnezva Mg O gelir. Yemek sodası (bikarbonat) alkalik maden suları içinde de bulunur.

ALKALİMETRİ, bir eriyikteki OH iyonlarının miktarını tayin etmek için kullanılan bir titrasyon metodu.

ALKALOİDLER, belli bitkilerde bulunan ve merkez sinir sistemine belli etkiler yapan organik bazlar. Bunlardan bazıları, çok şiddetli zehir olmakla beraber, az miktarda alındıkları takdirde, birçok hastalıklara ilâç olurlar. Afyon alkaloidleri ve kokain, uyutucu (narkotik) bir etki yaptığı halde, tebain ve striknin alındığı zaman kramplar başgösterir.

Ham alkaloidleri elde etmek oldukça kolaydır. Bunun için bitkiler seyreltik asitlerle muamele edildikten sonra, bu eriyikler alkalilerle çökeltilir. Bazı kere su buharı ile de damıtılır. Fakat alkaloidleri arıtmak ve birbirinden ayırmak güç ve üzücü bir iştir. Türlü alkaloidlerin, cıva iyodür, fosfor-molibdik asit ve potasyum-cıva-iyodür gibi cisimlerle verdikleri bileşikler, hem bunların ayrılmasına hem de tanınmasına yarar.

Alkaloidlerin çoğu serbest baz halinde katıdırlar. Yalnız nikotin ve koniin gibi bazıları sıvıdır. Bunlar, kimyasal bakımdan piridin, kinolin ve isokinolin gibi azotlu halka sistemlerinin karışık yapılı türevleridir ve çoğu optikçe aktiftir. Aynı bitki grupunda bulunan alkaloidlerin kimyasal yapıları da birbirine yakındır.

Birçok alkaloidlerin kimyasal yapıları aydınlatılmış, hattâ bir kısmının sentezleri dahi yapılmıştır.

En önemli alkaloidler şunlardır: Akonitin, atropin, bruzin kinin, ergotin, kodein, kofein, kokain, morfin, nikotin, skopolamin, striknin v. b.

ALKALOZ, kandaki asit-alkali dengesinin alkali tarafına kayması. Kandaki asit-alkali dengesinin biyolojideki önemi çok büyüktür. Bu denkleşme, pek dar sınırlar içinde, asid veya alkali doğrultusunda değişince, organizmada büyük tepkiler, ölüme kadar giden önemli kargaşalıklar ortaya çıkar.

Hücrelerin çoğalması, mikropların üremeleri, fermentlerin etkileri, solunum merkezinin işlemesi v. b. bu denkleşmeye bağlıdır. Bu sebepten organizma, asit-alkali dengesini, dar bir alanda bile değiştirmez, bunu değişmez tutmaya çalışır. Bu denkleşmeyi koruma, ince bir tarzda düzenlenmiştir.

Normal kanın PH sı 7,35 tir. Normal ve patolojik hallerde kanın bileşimindeki değişimler olduğu halde, bu rakam değişmez kalır. Meselâ; yiyeceklerde birtakım asit veya alkaliler organizmaya girer, öte yandan besinlerin vücut yapısına mal edilmek için geçirdiği çevrimler sırasında; fosforik asit, sülfürik asit, hidroklorik asit ve diğer organik asitler gibi sabit, karbonik asit gibi uçucu asitler meydana gelir.

Öte yandan şeker hastalığında patolojik olarak keton asitleri fazlaca olur, bütün bunlara rağmen asit - alkali denkleşimini ifade eden PH da bir değişiklik görülmez. Organizmanın asit-alkali denkleşmesini düzenliyen mekanizma, biraz alkalin tarafa dönerse, alkaloz hali ortaya çıkar.

Kandaki bikarbonatlar yedek alkali cisimleridir ve kanın PH sı da CO_2 bikarbonat arasındaki orana bağlıdır. CO_2 artmasını bikarbonatlar çoğaltması karşılar.

Derin nefes almalarla fazla CO_2 çıkarsa, ters doğrultuda iyonlar hareketi olur ve plâzmada bikarbonat azalır. Bu hallerde asit azalma veya çoğalması kompanse olduğundan PH değişmez. Fakat bazı patolojik hallerde PH 6, 8 e kadar düştüğü 7,8 kadar yükseldiği görülür. Bu rakamlar, canlı organizma için varılacak son hallerdir. Asit-alkali denkleşmesi şu hallerde alkali tarafa değişebilir:

1 — Derin nefes almalarda, yükseklere çıkmalarda, CO ile zehirlenmede, alkaloz belirtisi görülür, çünkü CO_2 azalmıştır. Bu, bir gaz alkalozu'dur ve kompansasyon bikarbonatların azalması ile sağlanır.

2 — Bikarbonat (Y. A. «yedek alkalen») çoğalırsa gazsız alkaloz olur: CO_2 çoğalması ile denkleşme düzene girer.

Kompansasyon: Bu duruma, fazla kusanlarda (fazla asit iyonu kaybı), çok miktarda alkalinin vücuda girmesi (çok miktarda sodyum bikarbonat alma) gibi hallerde raslanır.

Bu iki durumda da alkaloz hakikî değildir, kompansedir ve PH değişmemiştir. Bazı patolojik hallerde ise, konpansasyon sınırı aşılır. O zaman hakikî asidoz (b. bk.) veya alkaloz görülür, PH değişir. PH 7,35 rakamın altına düşerse asidoz, 7,8 e kadar çıkarsa alkaloz olur.

Alkalozda sinir-kası sisteminde aşırı duyarlık vardır. Buna bağlı olarak da kasılarda sıçrama, seyirmeler, çırpınmalı gerinmeler başgösterebilir. Üst üste, derin nefes alan bir kimsede başdönmesi olması da alkaloz dolayısiyledir.

Alkalozda kanda kalsium iyonu azalır, tetani (b. bk.) denen klinik tablosu meydana çıkar. Alkalozda tansion düşer, nabız küçülür.

Tedavisi: Gazli alkalozda solunum ile fazla CO_2 kaybını önlemek, gazsız alkalozda kusmalarda asid iyonlarının çıkmasına karşı koymak, alkalisi zengin besinleri, eğer tedavi maksadiyle alkalin maddeler veriliyorsa, onları kesmek lâzımdır.

ALKAME (Arap. lûgat anlamı = «acı kavun»), Hıyre emirlerinin on ikincisinin, Temim boyundan bir kolun, Magrip'te bir kentin, cahiliye devri şairleriyle sahabe ve tâbilerden, hadîs bilginlerinden bazılarının adı.

ALKAME bin Kayse-tün-Nahaî (ölm. 681 M.), Kûfeli ünlü bir fıkıhçı. Peygamber'in dört halifesiyle İbni Mes'ut ve Huzeyfe gibi ashabın büyüklerinden hadîs rivayet etmiştir. Ayrıca İbni Mesut'tan Kur'an ve fıkıh okumuştur. İbni Mesut, «Ben ne okudumsa ve ne biliyorsam Alkame de onu okumuştur ve onu biliyor» dermiş. İbrahim -ün-Nahaî, Şâbi, İbni Sîrîyn gibi büyük fıkıhçılar kendisinden okumuş, hadîs rivayet etmişlerdir. Hattâ ashaptan bile A. ye mes'ele soranlar, fetvasına başvuranlar bulunurmuş.

ALKAME, el-Fahl-üt-Temimî (ölm. 561), Cahiliye şairlerinden. İmru-ül-Kays'ın çağdaşı idi. Şiirde onunla yarışırdı. İmru-ül-Kays, karısı Ümmü Cündeb'i, şairlikte Alkame'yi kendisine üstün tuttuğu için boşamış ve Alkame, bu kadınla evlenmiştir. Bundan dolayı kendisine «şiirde galip» anlamına gelen el-Fahl takma adı verilmiştir. Gassan ve Lahm urukları arasındaki savaşlar, şiirlerinin konusu olmuştur. Cahiliye devrinin altı şiir divanından birinin sahibidir. Divanı 1870 de ve 1876 da Leipzig'de ve 1886 da Beyrut'ta basılmıştır.

ALKAME İbni Mücezzir (ölm. 642), Peygamber'in gönderdiği akıncı kolu komutanlarından. 631 yılında 300 kişi ile Habeşistan'a gönderilmiş ve bir adaya kadar var-

dıktan sonra denizden korkarak geri dönmüştür. Peygamber, Tebûk seferinde A. i Filistin topraklarının keşfine göndermişti. Ömer zamanında oralarda savaşmış, sonra 642 de Habeşistan seferine gönderilmiştir. Bunlar, denizde boğuldukları için, Ömer, bir daha denizde harb etmemeye azmetmiş ve bu yüzden Muaviye'ye Kıbrıs seferi için izin de vermemiştir.

ALKAME İbni Ülâse-tül-Amirî (ölm. 635 veya 640), Cahiliye şairlerinden. Sahabeden sayılır. Amr İbni Tufeyl ile atışma ve öğünüşmeleri ve A'şa ile şairlik tartışmaları ünlüdür. «Müellefe-i kulûb»dandır (b. bk.). Bir aralık dönmüş, Peygamber'in ölümünden sonra ayaklanma hareketlerine karışmış, sonra yine müslüman olarak Ömer zamanında Havran valiliğine atanmış ve orada ölmüştür.

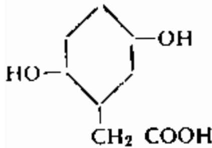
ALKAMENES (hük. M. Ö. 785 - 748), Sparta kıralı Agiadlar'dan biri. Birinci Messenia harbi başında Sparta ordusuna komuta etmiş, fakat az sonra ölmüştür.

ALKAMENES. Atina'lı heykelci. M. Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında çalışmış olup eski yazarlara göre Pheidias'ın öğrencisidir. Eserlerinden Prokne ile ölü İtys grupu, Atina Akropolisi'nde bulunmuştur. Yine Atina Akropolis'inde bir zamanlar dikili duran Hermes Propylaios adlı heykelinin Roma devrinden bir kopyası, 1903 te Bergama'da ele geçmiştir. Alkamenes'in en ünlü eseri, *Aphrodite Urania* olup bizce yalnız eski yazarların yazılariyle bilinmektedir. Pausanias, Alkamenes'in Olympia'daki Zeus tapınağının batı alınlığı içinde bulunan heykelleri yaptığını yazarsa da yanlıştır. Buna karşılık Alkamenes'in Pheidias yönetiminde Parthenon tapınağındaki heykel ve kabartmaların meydana gelmesine yardım etmiş olması mümkündür.

ALKAN [*alkā* ok. asıl; soyadı: **Morhange**], **Charles-Valentin** (1813 - 1888), *Alkan aîné* (Büyük A.) adı ile tanınmış Fransız piyanist-bestecisi. Paris'te doğmuş orada ölmüştür. XIX. yüzyıl piyanistlerinin en büyüklerinden biridir. Daha on yaşında iken, Zimmermann'ın öğrenici olarak Konservatuvar birinci piyano ödenini, 13 yaşında iken de harmoni ödenini kazanmış olan Alkan, birçok piyano eserleri de yazmıştır.

ALKANİN, havacıva otunun (*Alkanna tinctoria*) kökünde bulunan bir boyarmadde. Yağların ve tuvalet eşyasının boyanmasında kullanılır.

ALKAPTONÜRİ, (Alcaptonurie; *alkapton* işeme), albüminin, organismada eksik parçalanma ve ufalanmasının bir ürünü olan alkapton(homogentisin asidinin)un sidikte bulunması. Kimyasal formülü:

Alkapton işemeye, kıkırdakların (başlıca kulakların ve burnun kıkırdak kısımlarında), kirişlerin, bazı deri bölgelerinin ve bir kısım iç organların kanda homogentisin asidin bulunması sonucu, boz-esmerden siyaha kadar değişen bir renge boyanmasiyle kendini gösteren okronoz(ochronosis)da raslandığı gibi, çokçası hiçbir patolojik değişiklik göstermiyen doğuş anomalisi olarak görülür. Bu sonunculara aynı aileden olanlarda çok raslandığı gözönünde bulundurulursa, yalnız başına görülen alkaptonürilerin çokçası familyal olduğu anlaşılır ki burada kandaş olanların birbiriyle evlenmelerini, soy yakınlığını suçlandırmak gerekiyor. Soydangelen alkaptonüriler, uzun zaman, bazı kere bütün hayat boyunca sürer. Derinin koyu esmer renge dönmesi hali hekimlikte hemokromatozis (hemochromatozis) ve Addison hastalıkları ile ayırt tanısı yapmayı gerektirir. Alkaptonlu sidik, başlangıçta ve ilk çıkışında saman sarısı renginde olduğu halde, havada ve ışık karşısında kalınca, biraz sonra yeşilimtrak esmer bir renk alır, daha sonra koyu esmer ve kahverengi olur, birkaç gün durursa iyice kararır. Alkaptonürili kimselerin çamaşırlarında koyu esmer lekeler bulunur. Alkaptonlu sidik çıkar çıkmaz, az miktar potasla çalkalanırsa sidik hemen koyu esmere boyanır, sulandırılmış demir klorür eriyiğinden bir damla bu sidiğe konursa, geçici ve çabuk kaybolan mavi bir renk verir; fakat en önemlisi şeker hastalıgı ile tanı yanlışlığına yol açan Fehling sıvığını indirgemesidir; glikozdan farkı, polarma özelliğinin ve mayalanma kuvvetinin bulunmayışıdır.

ALKARISI: bk. ALBASTI.

ALKARNA. istridye, midye, tarak ve buna benzer yumuşakçaların denizin dıbinden çıkarılmasına mahsus balıkçı yaracı. Alkarnanın ağzı ile kolları demirden yapılmış, torbası sicimden örülmüştür. Bu yaraca denizde çalışmak için üç çifte bir sandal ve üç tayfa lâzımdır. Bir halata bağlı olan alkarna, denize bırakılıp sandal ile bir zaman sürüklenir. Torbanın ağırlaşıp dolduğu anlaşılınca, sandalın içinde bulunan, ağaçtan yapılmış ve çıkırık adı verilen bir dolap araciyle alkarna sandala çekilip boşaltılır. Bu yaraç daha çok yumuşakçaların avı için kullanılmakta ise de, bazı kere istakoz, böcek ve kaya balığı da tutulmaktadır.

ALKATHOE, Dionysos mitiyle ilgisi olan bir Yunanlı efsanevî kişi. A., Boiotia'daki Orkhomenos kıralı Minyas'ın kızıdır. Diğer kadınlar Dionysos'un törenine katılırken A., kız kardeşleriyle birlikte evde, tezgâhı başında kalır. Tanrı, önceden kadın şekline girerek, bunlara törene katılmaları için bir ihtarda bulunur. Fakat onlar reddedince, onları deli eder. A. ile kardeşleri, aralarında birinin oğlunu kurban gibi kestikten sonra, dağlarda «bakkhant» olarak dolaşmaya başlarlar. Nihayet Hermes, bunları kuş haline getirir. Bu efsane, belli bir Dionysos efsanesi tipinden olup, bütün bu efsane grupunun maksadı, tanrının sözünü dinlemiyenlerin, onun öcalmasiyle yok olduklarını göstermektedir.

ALKATHOOS, Herakles'e benzer Yunanlı bir efsane kahramanı. A. Pelops'un oğullarından biridir. Erkek kardeşini öldürdüğünden, Elis'ten ayrılmak zorunda kalarak Megara'ya gider. Burada, adını taşıyan batı Akropolis'inde yerleşir ve koruyucusu Apollon'un yardımiyle, bunun etrafını duvarla çevirir. Tam o zamanda Kithairon arslanı, kıral Megareus'un oğlu Euippos'u parçalamıştır. Megareus, arslanı öldürene kızını ve Megara tahtını vaad eder. A., arslanı öldürmeye muvaffak olur. Başka kahramanlar bunu yapmış olmakla öğününce A., arslanın ağzından kesmiş olduğu dili göstererek bunları yalancı çıkarır. Bunun üzerine A., kıralın kızı Euaikhme'yi alır ve Megara'ya kıral olur. Arslan avı sırasında kendisine yardım eden Apollon Agraios ile Artemis Agrotera'ya minnetinin ifadesi olarak bir tapınak yaptırır. A. un kişiliği

edebiyatta büyük bir rol oynamazsa da, Megara geleneğindeki rolü çok büyüktür. A. un mezarı (heroon) batı Akropolis'in eteğinde gösterilir ve onun onuruna Alkathoia adı altında bir bayram yapılırdı. A. efsanesine aid bir çok olayların Megara'da görülen kült geleneklerini anlatmak için uydurulmuş olduğu muhakkaktır. Fakat A. un kişiliği eskidir. O, merkezinde Pelops bulunan Dorlar'dan önceki efsane geleneği ile Dor efsanesi arasında bir bağ teşkil eder.

ALKEİDES, Herakles'in başka bir adı. Bk. ALKAİOS.

ALKENYÉR, [*ɔlkenyēr* ok.; Romence: **Şibot**], Erdel'in Hunyad (Romence: **Hunedoară**) ilinde 1142 (1930) nüfuslu bir köy. Macar komutanı Pál Kinizsi'nin 13 ekim 1479 da Mihaloğlu Ali Bey komutasında Eflâk'tan gelen Türk akıncılarını yendiği Kenyérmező ovası, bu köyün yakınındadır.

ALKERMES: bk. KIRMIZI.

ALKESTİS (Lât. **Alcestis**), Yunan efsanesinde yüksek ruhlu bir kıraliçe. İolkos kıralı Pelias(b. bk.)ın kızıdır. Medeia'nın teşviki üzerine kız kardeşleri tarafından babasının öldürülmesine ve parçalanmasına katılmaz. Sonradan Tesalya'daki Pherai kıralı Admetos (b. bk.) ile evlenir. Admetos ölmek üzere iken, A. onun yerine ölmeği kabul eder. Fakat, ölümü gününde konuk olarak Admetos'un sarayına gelmiş olan Herakles, ölümle savaşarak onu kurtarır.

Bu efsane, M. Ö. 438 yılında temsil edilen Euripides'in A. adlı tragediasının konusunu teşkil eder. Yeniçağ'da, Euripides'ten ilham alarak birçok şairler (meselâ A. Hardy, H. v. Hofmannsthal, Werfel) ve besteciler (meselâ Lully, Händel, Gluck) bu efsaneyi ele almışlardır.

ALKETAS: 1 — Epiros kıralı. Thasypas'ın oğlu'dur. Önce memleketinden koğulmuş, Syrakusai(Siragöze)lı Dionysios'un yanına sığınmış, sonra da, İlyrialılar'ın yardımiyle tekrar memleketine dönmüştür.

A. İkinci Atina Deniz Birliği'ne girmiştir.

2 — Epiros Kıralı. Arybas'ın oğlu'dur. Babası tarafından küçük kardeşi lehine tahttan yoksun edilmişse de, kardeşi Aiakides ölünce (M. Ö. 313) kıral olmuştur. Kassandros'un generalleri ile harb etmiştir. Fakat sonra Epiroslular ayaklanarak A. ı öldürmüşlerdir.

ALKIŞ, «dua ve sena» anlamında Türkçe bir kelime. Türkler'de belli bir usul ve kuralla hükümdara karşı yapılan duaya alkış da denilirdi. Alkış, Ahiler'de, Selçuklar'da Memlükler'de Osmanlılar'da da görülür. Alkışçılar hükümdarın dışarı çıkışında, ata binip inişinde, törenlerde oturup kalkışında, vezirin ve bilginlerin kendisini kutlayışlarında, yerine göre, belli bir duayı yüksek sesle söylerlerdi. Osmanlılar'daki alkışı Dîvan-ı Hümayun çavuşları yapardı. Padişah bir yere giderken veya tahta çıkış bayramlarında, oturmak üzere tahtına gelirken ve hükümet büyüklerinin kendisini kutlamalarını kabul ederken, oturup kalktığı vakit alkış yaparlardı. Meselâ ata binerken ve yolda giderken: «Maşallah, mağrur olma Padişahım, senden büyük Allah var» tahtına otururken: «Aleyke avnullah» ve sonra «Uğurun açık olsun, ikbalin füzun, Padişahım devletinle bin yaşa» v. b. alkış yaparlardı. Hükümdarın tahta çıkışında veya bayram tebriklerinde, ne zaman kalkıp oturacağı bilinmek üzere, kendisinin şaşırmaması için, kalkmak gerektiği zaman «Hareket hümayun Padişahım, devletinle bin yaşa» ve oturması gerektiği vakit «İstirahat hümayun Padişahım, devletinle bin yaşa» duasiyle alkış yapıldığı anlaşılmaktadır.

ALKİBİADES (M. Ö. 450 - 404), Atina generali ve devlet adamı. Ana tarafından Alkaionidler ailesinden olup Perikles'in yakın akrabasıdır. Babasını küçük yaşta kaybettikten sonra Perikles'in yanında kalmıştır. Daha genç yaşlarında yüksek yeteneği, aşırı tutkusu, hafif düşünceleri ve gururu ile dikkati çekmiştir. Ünlü filozof Sokrates kendisine hocalık etmiştir. Fakat A. 432 deki Potidea savaşında hayatını kurtaran bu adamın erdemlerini benimsiyememiştir. Alkibiades'in misali, ihtimal ki, Sokrates'e yükletilen, gençlerin ahlâk ve karekterini bozmak suçunu ve iddıalarını kuvvetlendirmiştir. A. siyasî hayata Kleon'un ölümünden (M. Ö. 422) sonra atılmıştır. Fakat kendisinin, tutkularından başka hiçbir değişmez ilkesi yoktu. Bunun için aristokrat bir aileden olduğu halde, o zaman erke geçen Sparta dostu ve onun gibi aristokrat olan Nikias'a hasım ve rakibolmuştur. A. Atinalılar'ı Sparta'dan ayırmak amaciyle, diğer Peloponnesos şehirleriyle bir bağlaşma yapmaya kandırmış, fakat bu bağlaşma bir yandan Atinalılar'ın bu işe bütün kuvvetleriyle sarılmaması, diğer yandan da Sparta'nın bu bağlaşmaya giren bir şehri yenmesi üzerine bozulmuştur. A. Nikias'ın Thrakia'daki başarısızlığı üzerine, M. Ö. 415 de Sicilia (Sicilya)ya bir sefer yapılmasını kabul ettirmiş ve bu sefere Nikias ve Lamakhos ile birlikte komutan olmuştur. Fakat sefere çıkmazdan bir gün önce (M. Ö. 10/11 mayıs 415), Atinada'ki Hermes heykelleri kırılmış, A. in hasımları da bunun sorumluluğunu ve üstelik Eleusis Mysterion'larını aşağılama suçunu, onun üstüne yüklemişlerdir. A. bunun hakkında hemen sorgu açılmasını istemişse de, bu geri bırakılmış ve bir' aç hafta sonra tam Sicilya'ya geldiği zaman Atina'daki mahkemede duruşmak üzere geri çağırılmıştır. A. bu emre başeğmiş, fakat hüküm giyeceğini anladığında, dönerken Atina'ya gitmemiştir. Atina halkı kendisine gıyabî ölüm hükmü verince, A. öc almaya karar vererek Sparta'ya gitmiştir. A. orada Spartalılar'ın Sicilya'daki Syrakusailılar'a yardım etmelerini sağlamış, Attika'ya karşı yapacakları askerî hareketler için de Spartalılar'a, o bölgedeki Dekelea'yı berkitip üs yapmalarını salık vermiştir (M. Ö. 413). A. in bu son tavsiyesi sonradan Atina'nın düşmesini ve yıkılmasını hazırlamıştır. Bundan başka A. Anadolu'ya geçerek Atina'nın bağlaşığı olan birçok İon şehirlerini ayaklanmaya kışkırmış, oradaki Pers satrapı Tissaphernes ile Spartalılar arasında bir bağlaşma yapılmasına da çalışmıştır. Fakat Spartalılar A. in hallerinden şüphelendikleri için birkaç ay sonra ona olan güvenlerini yitirmişlerdir. Bunun üzerine M. Ö. 412 Pers satrapına dönen A., bu sefer Atinalılar'la barışmayı düşünerek onları Sparta'ya karşı aktif bir yardımdan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bu aralık Atinada'ki Oligarkhlar partisi ile bağıntıya geçmiş ise de, M. Ö. 411 de Atina'da yönetimi ele alan Oligarkhlar kendisini Atina'ya çağırmamışlardır. A. bunun üzerine bun-

ALKİBİADES

ların aleyhine giden ve demokrasiye bağlı kalmış olan Samos'daki filoya komutan seçilmiştir. Az sonra Atina halkı da bu seçimi onamış ve kendisini hemen Atina'ya çağırmışsa da A., gitmemiştir.

Bu suretle yeniden kuvvetli ve etkili bir adam olan A., az sonra Hellespontos (Çanakkale Boğazı) bölgesine başkomutan olmuştur. Sparta donanmasına karşı Abydos (M. Ö. 411) ve Kyzikos (M. Ö. 410)da kazandığı zaferlerle, Atinalılar'a yeniden deniz üstünlüğünü sağlamış ve Khalkedon (Kadıköy) ile Byzantion (İstanbul'u)u tekrar almıştır. Bu başarılar, kendisine Atina'ya dönmeye cesaret vermiş ve orada heyecanlı bir şekilde karşılanmıştır (M. Ö. 408). Atina'da eskiden aleyhine açılan bütün dâvalar battal edilmiş ve kendisi geniş yetkili bir general (strategos) seçilmiştir.

Fakat bu parlak devir çok sürmemiştir. Çünki Atinalılar kendisine fazla güvenememişlerdir. Gerçekten yeni Sparta kıralı Lysandros'a karşı Ephesos yanında Notion'da yapılan ve komutanlarından birinin hatası yüzünden yenilgi ile biten savaştan sonra (M. Ö. 407), A. komutanlıktan çıkarılmış ve Thrakia Khersonesos'una (Gelibolu) çekilmiştir. Kendisine artık güvenleri kalmıyan Atinalılar, M. Ö. 405 te Aigospotamoi savaşından önce yapmak istediği tavsiye ve yardımları dinlememişlerdir. Atina M. Ö. 404 te düştükten sonra, A. Anadolu'daki Pers satrapı Pharnebozos'a sığınmışsa da Spartalılar'ın kışkırtması ile bunun tarafından öldürülmüştür. Eskilerden Cornelius Nepos ve Plutarkhos A. hakkında biyografiler yazmışlardır.

ALKİDAMAS, Aiolis bölgesindeki Elaia şehrinde doğmuş ve M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış Yunan yazarı ve hitabet öğretmeni. Gorgias'ın tilmizidir. A. ın adı altında iki eser elimize geçmiştir. Bunların birincisi, İsokrates'in usulüne karşı cephe alarak hazırlanmadan söylev verme usulünü öven *Sophistler hakkında* adlı eseridir. İkincisi ise, *Odysseus'un Palamedes'e karşı suçlamaları* adını taşıyan eserdir. Fakat bu A. ın değildir.

ALKİL, doymuş hidrokarbonlardan bir H çıktıktan sonra geriye kalan atom grupuna verilen genel ad. Meselâ: metil CH_3, etil C_2H_5, propil C_3H_7, butil C_4H_9, Pentil veya amil C_5H_{11}.

ALKİLENLER veya **ALKENLER,** $C_n H_{2n}$ genel formülü ile gösterilen doymamış hidrokarbonlar.

ALKİNOOS (Lât. **Alcinous**), eski Yunan efsanesinde Skheria adasında, Phaiaklar'ın kıralı, Nausithoos'un oğlu ve Poseidon'un torunu. Odysseus bir fırtına sırasında deniz kenarına atılıp, kıralın kızı Nausikaa tarafından kurtarıldığı zaman, Alkinoos onu kabul etmiş ve eğlendirmiştir. Bir kahraman gibi saygı gördüğü Korkyra adası ile efsanevî Skheria, aynı şey olarak tanılırdı.

ALKIO, Santeri [asıl adı: **Aleksanteri Filander**] (1862 - 1930), Finlândiya'lı romancı. Bir aralık çiftçilik ve ticaretle uğraştıktan sonra, sosyal meseleleri ele alarak gazetecilik ve yazarlık hayatına atılmıştır. Köylü gençlik hareketinin başına geçmiş, daha sonra da Finlândiya Çiftçi Partisi'nin önderi olmuştur. Halkçı ve ülkücü yazılarında, realist bir kalemle köylü hayatındaki ahlâk bozukluğunu tasvir ederken, köylüyü, kıvancın kaynağı olan toprağa sımsıkı bağlı bulunmaya ve dindarlığa çağırmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Teerelän perhe* (T. ailesi) [1887], *Eeva* (Havva) [1888], *Mennyt* (Kayıp) [1892], iki bölümlü şaheseri olan *Puukkojunkkarit* (Bıçak kahramanları) [1894] ile *Murtavia voimia* (Yokeden kuvvetler) [1896], *Palvelusväkeä* (Hizmetçiler) [1904], *Jaakko Jaakonpoika* (Jak J.) [1913], *Uusi aika* (Yeniçağ) [1914] ve hikâye toplaması olan *Kylistä kodeista ja vainioilta* (Köylüler, evler ve tarlalar).

ALKİPHRON (II. yüzyıl), Yunanlı yazar, Lukianos'un çağdaşı. Hususiyle Menandros'un komedialarına dayanarak, dört kitap halinde mektuplar yazmıştır: 1 — Balıkçılar, 2 — Köylüler, 3 — Parasitler (b. bk.) 4 — Sevgililer (hetaira). Çok ince ve duygulu bir dille yazılmış olan bu mektuplar, M. Ö. IV. yüzyıl Atinası'nın havasını ve kültürünü canlı bir şekilde tasvir etmektedir. A. un eserleri 1905 te Schepers tarafından yayımlanmıştır.

ALKMAAR [*alkmār* ok.], Holânda'da Amsterdam şehrinin 27 km kuzeybatısında eski bir şehir. Nüfusu 30 000. A. «Kuzey Holânda Kanalı» boyunda olup çok bitek topraklar ortasında, zengin bir çiftçilik ve hayvan yetiştirme bölgesinde kurulmuştur. Önemli bir sığır ve peynir pazarıdır. Yabancı ülkelere gönderilen peynir yuvarlaklarının üstü kırmızıya, içeride harcanacak peynirlerin üstü sarıya boyanır. Şehrin yakınında gemi tezgâhları bulunmaktadır. İşlek bir ana demiryolu boyunda yer alan A., Kuzeydenizi kıyısındaki Egmond ve Bergen plâjlarına birer ayrı kolla bağlıdır. Şehirde tarihî değeri olan kiliseler, müze ve arşiv yapıları vardır.

ALKMAİON: 1 — Bir Helen kahramanı, Amphiaraos ile Eriphyle'nin oğlu. Mitolojiye göre babası, fena belirtiler sezdiği için, pek çok direnildiği halde, «Yediler'in Thebai'ye karşı seferi» ne katılmak istememiş ve saklanmıştır. Fakat anası bir gerdanlık karşılığında, kocasının saklandığı yeri Yediler'e haber vermiş, bunun üzerine A. da istemiyerek o sefere katlanmak zorunda kalmıştır. Amphiaraos Thebai'nin yıkılması sırasında ölünce A. babasının sefere çıkarken yaptığı vasiyet üzerine anasını öldürerek onun öcünü almış, fakat arkasından da delirmiştir. Kendisini öc tanrıları takibetmeye başlamışlar. A. ancak Akheloos ırmağı içinde yeni meydana gelmiş bir adaya eriştikten sonra bunlardan kurtulmuş ve dinmiştir. Karısının arzusu üzerine anasının gerdanlığını övey babası Phegeus'dan çalınca, onun oğulları tarafından öldürülmüştür.

2 — Alkmaionidler denilen soyun atası. Nestor'un torunlarındandır. Dorlar'ın Peloponnesos'u istilâları zamanında Atina'ya gelmiş olduğu söylenir.

3 — Yunanlı hekim ve filozof (M. Ö. VI. yüzyıl). Güney İtalya'daki Kroton şehrinde doğmuş ve Pythagoras'ın öğrencisi olmuştur. Hayvanlar üzerinde ilk anatomi incelemesini yapanın o olduğu söylenir. Göz siniriyle Eustachi kanalını (keçilerde) meydana çıkarmış ve beynin ruh merkezi olduğunu söylemiştir. Bu hekime göre, sağlık denilen şey niteliklerin dengesinden ibarettir.

ALKMAİONİDLER, Atina'da, kökenini Nestor'un torunlarından Alkmaion'dan çıkaran asil bir soy. Bu soydan Megakles (M. Ö 630 sıralarında) Kylon'un başarı kazanamadığı tiranlık teşebbüsünden sonra Arkhon (bk.) olmuş ve evvelce Kylon taraçılarının çekilip gitmelerine söz verdiği halde, onları tapınaklar önünde öldürtmüştür. Bu suçu cezalandırmak için bütün Alkmaionidler Atina'dan sürülmüştür. Bununla beraber Solon kanunlarının çıkmasından

sonra, tekrar dönmelerine izin verilmişse de, tiran Peisistratos, onları yine Atina'dan çıkarmıştır. Alkmaionidler ancak Peisistratos oğullarının düşmesinden sonra vatana temelli olarak gelebilmişlerdir. Bu aileden en son ve önemli kişi Kleisthenes'tir. Perikles ve Alkibiades ana tarafından Alkmaionidler'dendir.

ALKMAN (M. Ö. VII. yüzyıl), Yunan şairi. Bildiğimiz koro liriği yazan şairlerin en eskisidir. Sardes'te doğmuş olan bir İonya'lıdır ve bilmediğimiz sebeplerden dolayı Sparta'ya gelmiş ve ölümüne kadar orada çalışmıştır. VII. yüzyıl Spartası, askerî-siyasî eğilimler, güzellik duygusunu henüz körletmemiş olduğundan, her cins sanatçıyı kuvvetle kendisine çekmiştir.

Alkman'ın ödevi, Tanrı bayramları için koro şarkıları yazmak ve bestelemek idi. Bu şarkılar, Alkman'ın yönetimi altında kız koroları tarafından okunurdu. A. da kitharis ile bunlara refakat ederdi. Eserlerinden elimizde ancak bazı parçalar kalmıştır. Bunların en büyüğü bir Partheni-on'un hemen hemen yarısını içine alan ve 1855 te Mariette tarafından bulunan bir papyrus üzerindeki parçadır.

Alkman'ın koro parçalarında her türlü vezin ölçüleriyle, motiflere raslanır. Duygusundaki kuvvet ve incelik tabiata karşı sıcak sevgisi ve lâtife ile nükteden hoşlanması, A., nın başlıca özellikleridir. Şiirlerinin yapısı gevşek, anlatma tarzı bağıntısız (bu vasıflar her zaman koro liriğinin özelliği olarak kalmıştır) olmakla beraber, nazım sanatında kurallara sıkı surette bağlı kalmıştır. Şiirlerinin dili, Lakonia'nın Dor diyeleğidir. Bunların en iyi basımı Diehl'in *Anthologia Lyrica Graeca* II sinin 2 inci basımında [1942] bulunur.

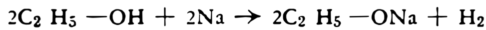
ALKMANİKON (yani **ALKMANİKON METRON** Lât. *Alcmanicus*), şair Alkman'ın çok kullandığı bir vezin. A. dört daktylos'tan (b. bk.) ibarettir, katalektikon da olabilir (yani son hece eksik olabilir). Şeması şudur:

— . . — . . — . . — . (.)

İki kısa hece yerine, son daktylos haricolmak üzere, bir uzun hece gelebilir.

ALKMENE, Yunan efsanesinde Mykenai kıralı Elektryon'un kızı, Amphitryon'un karısı, Herakles'in annesi. Amphitryon (b. bk.), yurdunu terketmeye zorlanınca, A. onunla birlikte Thebai'ya gider. Kocası harbde iken, Zeus A. ile birleşir. A. de Herakles'i doğurur. Herakles efsanelerinde A. nin adı pek fazla geçmez. Herakles'in ölümünden sonra oğulları ve torunları ile birlikte Trakhis kıralı Kêyks'e sığındığı anlatılır. Kêyks onu Eurystheus (b. bk.)a karşı savunamadığı için, A. Atina'ya gider. Oradaki kıral Demophon, A. yi teslim etmez ve Eurystheus'u yener. Ondan sonra A. Herakleidler'le birlikte Thebai'da yaşar. Ölümünden soura «Mutlular Ülkesine» götürülür ve orada Rhadamanthys'ün (b. bk.) karısı olur. A. ye Boiotia, Megara ve Attika'da tapınılırdı.

ALKOLATLAR, alkollerin hidroksil grupundan bir proton çıkmasiyle geriye kalan anyonun metallerle teşkil ettiği tuzlara verilen genel ad. Meselâ, metalik sodyumun etilalkole etkisinden hidrojen gazi çıkarak sodyum etilat elde edilir:

$$2C_2H_5-OH + 2Na \rightarrow 2C_2H_5-ONa + H_2$$

ALKOLİZM VE ALKOLOMANİ, genel olarak alkolle zehirlenme anlamına bir kelime, daha doğru bir deyimle alkolizm, alkollü içkilerle eveğen veya süreğen zehirlenme sonucu hemen yahut sonradan çıkan hastalık belirtilerinin topuna birden verilmiş bir ad. O halde bu terimden birdenbire çok miktarda alkol alarak kısa süren bir zehirlenme anlaşılabileceği gibi, alkollü içkilere alışkanlık ve düşkünlük yüzünden bunların ölçülü veya ölçüsüz miktarda kullanılması sonucu, derece derece ve sürekli bir zehirlenme anlamı da çıkar.

Alkolomani, alkol deliliği anlamına olup süregen alkolizmde görülen ve alkollü içkilere karşı ileri derecede düşkünlük ve tutkunluk halidir.

Şarap ve benzeri gibi mayalanmış içkilerle zehirlenme ile görülen belirtilere önolizm (oenolisme), rakı ve benzeri gibi damıtılmış içkilere düşkünlük sonucu olan zehirlenmeye etilizm (éthylisme), apsent ve aperitiflerle likörler gibi esaslı içkilere karşı alışkanlığa apsentizm (absinthisme) denir.

Alkolizm organizmada yaptığı bozukluk ve aksaklıkların geçiçi ve sürekli oluşuna göre eveğen ve süreğen olmak üzere ikiyi ayrılır. Eveğen alkolizm basit sarhoşluktan, aşırı derecede coşkunluk ve taşkınlık veya sızma denilen bilinç yitimi yapan şiddetli zehirlenmeye kadar giden şeklidir. Bir kimsenin anıklığına göre (yaş, yapılış ve yaradılış, alışkanlık, sağlık durumu) kaldırabileceği miktardan fazla alması sonucu görülen geçici az veya çok ağır belirtiler, sarhoşluk adı altında toplanır. Alkollü içkiler ac karnına alınırsa, daha kolay sarhoş yapar ve zehirlenme daha şiddetli olur. İçinde etil alkol bulunan alkollü içkilerden ileri gelen sarhoşluk başlıca beyin kabuğunun oksijen azlığına dayanır ve üç devre gösterir: 1 — Coşkunluk (beyin uyanıklığı: çok söz, çok jest ve hareket, keyif ve neşe, patolojik sarhoşluk denilen ataklık ve taşkınlığa kadar) 2 — Aksaklık (beyin düzensizliği: söz ve harekette tutmazlıklar, dil dolaşması ve kekeleme, sallantılı yürüyüş ve yalpalama, somurtkanlık ve yersiz öfke). 3 — Çökkünlük (omurilik evresi: gevşeme, uyuşma, sızma denilen derin uyku haline kadar). Sarhoşların çoğu bir zaman sonra ayılır, bazıları zehirin şiddetinden omurilik soğanı çevresine girerek üyelerin soğuması, solunum ve yüreğin durmasiyle koma denilen derin dalgınlık içinde ölür. Endüstride kullanılan metil alkolle eveğen zehirlenme daha şiddetlidir (çırpınmalar felçler ve görme bozuklukları, solunum darlığı).

Süreğen alkolizm, alkollü içkilere karşı alışkanlık ve düşkünlük sonucu sürekli, arasız ve çokçası, miktarını artırarak bunları kullanmadan ileri gelen, beden, akıl ve moral yetkilere ve başkalaşmalara kadar giden sinsi zehirlenme halidir. Memleketimizde özel bir tip plarak akşamcılık vardır. Süreğen alkolizm organizmanın zehirle tam doymuşluğu demek olduğundan, bütün organlara yayılan ve sinen alkol gittikçe artan beden, ruh değişiklikleri ve başkalaşmalarına yol açar. Bu suretle karaciğer, yürek ve böbrekler gibi önemli organlarda çeşitli hastalıklar başgösterir. Üstelik beyin görevlerini derinden sarstığından bu diben üzerinde delirium tremens denilen titrek sayıklama (Wernicke haluzinozu) denilen ve pek tehlikeli olan sanrılı sabuklama, başlıca kadınlar üzerinde toplanan kıskançlık sabuklamaları, «dipsomani» denilen içkiye karşı zaman zaman susama deliliği, «Korsakoff polinevritli pisikozu» denilen alkol bunaklığı gibi ağır akıl bozuklukları doğurur. Süreğen alkolizmin ağır sonuçları kişi için erken yıpranma, erken kocama, erken bunama ve çokçası kaşeksi denilen erime ile ölüm; aile için yoksulluk ve düşkünlük, dağılma ve kötü yollara düşme, ırk için kusurlu ve anormal soyların

üremesi(soyaçekim)dir. Eveğen alkolizmde tedavi, soda, koyu kahve, kusturma, miğde yıkamaları, yürek kuvvetlendirici ilâçlar, süreğen alkolizmde perhiz (en başta alkolden kesme), su tedavileri, açık havada çalıştırmalar, gerekirse bir akıl kurumuna kapama ile olur.

ALKOLLER, hidrokarbonlarda hidrojen atomlarının yerine hidroksil (OH) gruplarının geçmesiyle meydana gelen bileşikler. Hidrokarbon kısmına *alkil* adı verilir. Bir hidroksil taşıyan alkollere *mono-*, iki hidroksillilere *di-*, daha fazla hidroksil kapsıyanlara *polialkol* denir. Şu halde doymuş hidrokarbonlardan türeyen mono alkollerin genel formülü $C_nH_{2n+1}OH$ dır. Alkoller hidrokarbonların hidroksilli türevleri oldukları gibi aynı zamanda sudan da türetilerek suyun alkil türevleri olarak tanımlanabilir. Buna göre mono alkoller bir defa alkillenmiş sudur:

C_nH_{2n+2}	$C_nH_{2n+1}OH$	HOH
Hidrokarbon	Alkol	Su

Hakikatte alkollerin özeliklerinin bir kısmı suyunkine bir kısmı da hidrokarbonlarınkine benzer. Meselâ alkoller metalik sodyum ve fosfor-halojenürler ile verdikleri reaksiyonlarda tamamiyle suyu andırır:

$$HOH + Na \rightarrow NaOH + H$$
$$C_nH_{2n+1}OH + Na \rightarrow C_nH_{2n+1}ONa + H$$
$$3HOH + PCl_3 \rightarrow 3HCl + P(OH)_3$$
$$3C_nH_{2n+1}OH + PCl_3 \rightarrow 3C_nH_{2n+1}Cl + P(OH)_3$$

Bunlardan başka, alkol molekülleri de su molekülleri gibi assosiasyon yapar, yani birçok moleküller birbirine yapışarak molekül grupları meydana getirir. Fakat alkollerin assosiasyonu suyunkinden daha azdır. Zaten alkollerin hidrokarbon kısmı genel olarak hidroksil reaksiyonlarının şiddetini azaltır, alkil grupu büyüdükçe bu etki de fazlalaşır. Küçük moleküllü alkoller, meselâ metil veya etil alkol, metalik sodyum ile reaksiyona girdiği halde, alkil gruplarının büyümesiyle bu reaksiyon çok zayıflar. Yine aynı sebepten dolayı küçük alkoller su ile her oranda karıştıkları halde, gitgide erirlik azalır ve en yüksek alkoller, hidrokarbonlar gibi suda hiç erimezler.

Hidroksil grupunun molekülde bulunduğu yere göre alkoller üç kısma ayrılır: 1 — Primer, 2 — Sekunder, 3 — Tersiyer alkoller.

Primer alkollerde hidroksil grupunun bağlı bulunduğu karbon atomunda, aynı zamanda iki hidrojen atomu da vardır. Sekunder alkollerde ise hidroksil grupu ile birlikte aynı karbon atomunda bir hidrojen atomu bulunur. Tersiyer alkollerde hidroksil taşıyan karbon atomunda hiçbir hidrojen atomu bulunmaz.

$C_nH_{2n+1}CH_2OH$	$(C_nH_{2n+1})_2CHOH$
Primer alkol	sekunder alkol

$(C_nH_{2n+1})_3COH$
Tersiyer alkol

Cenevre sistemine göre, alkoller, türedikleri hidrokarbonun adının sonuna bir *-ol* eklenerek adlandırılır: CH_3OH metanol veya metil alkol, CH_3CH_2OH etanol veya etil alkol, $CH_3-CH_2-CH_2OH$ propanol -(1) veya primer propil alkol, $CH_3-CH(OH)-CH_3$ propanol -(2) veya sekunder propil alkol, $(CH_3)_3COH$ 2 - metilpropanol -(2) veya tersiyer butil alkol, $CH_3-CH(OH)-CH_2OH$ propandiol gibi.

Tabiatte bulunuşları ve teşekkülleri: Alkoller asitlerle ester halinde birleşmiş olarak ve bazı kere de serbest halde birçok bitkilerde bulunur. Balmumunun bileşiminde başlıca madde olarak büyük moleküllü alkoller vardır.

Alkollerin elde edilmesi için birçok metodlar vardır:

1 — Esterler genel olarak su, asit veya alkalilerle ısıtılınca alkol ve aside bölünür. Yüksek alkoller tabiatte bulunan birçok esterlerden bu şekilde elde edilir. Alkil halojenürler de halojenli hidrojen asitlerinin esterleri olduklarından alkalilerle sabunlaşarak alkol ve tuz verirler:

$$C_nH_{2n+1}Br + KOH \rightarrow C_nH_{2n+1}OH + KBr$$

2 — Amonyağın monoalkil türevleri olan primer aminlerden nitröz asidin etkisiyle sıcakta alkoller doğar:

$$C_nH_{2n+1}NH_2 + HO\,NO \rightarrow C_nH_{2n+1}OH + N_2 + H_2O$$

3 — Aldehidlerin, ketonların ve esterlerin indirgenmesiyle alkoller ele geçer. Aldehidler ve esterler primer, ketonlar ise sekunder alkolleri verirler:

Aldehid: $CH_3-CHO + H_2 \rightarrow CH_3-CH_2OH$ (Primer alkol)

Keton: $CH_3-CO-CH_3 + H_2 \rightarrow CH_3-CH(OH)-CH_3$ (Sekunder alkol)

İndirgen olarak sodyum amalgam, çinko tozu ve asetik asit veyahut çinko ve hidroklorik asit kullanılır.

Karboksilli esterlerin primer alkollere indirgenmesi de sodyum ve alkol ile mümkündür:

$$C_nH_{2n+1}-COOC_2H_5 + 2H_2 \rightarrow C_nH_{2n+1}-CH_2OH + C_2H_5OH$$
Karboksilli ester — Primer alkol

4 — Alkilmagnesyum halojenürlerin (Grignard eriyiği) aldehid, keton ve karboksilli esterlerle verdiği reaksiyon yardımiyle türlü alkoller kolaylıkla elde edilir. Bu arada evvelâ alkilmagnesyum tuzları ile aldehid, keton veya esterden bir katılma ürünü doğar ve bu da suyun etkisiyle alkol ve bazik magnesyum tuzlarına parçalanır. Form aldehid primer alkolleri, diger bütün aldehidler sekunder alkolleri, ketonlar ve bütün karboksilli esterler de tersiyer alkolleri verirler.

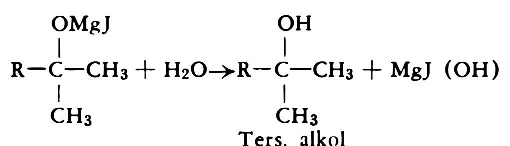
$$CH_3-CHO + CH_3MgJ \rightarrow CH_3-CH(CH_3)-OMgJ$$
Asetaldehid

$$CH_3-CH(CH_3)-OMgJ + H_2O \rightarrow CH_3-CH(CH_3)-OH + MgJ(OH)$$
Sek. Alkol

$$CH_3-CO-CH_3 + CH_3MgJ \rightarrow CH_3-C(CH_3)_2-OMgJ$$
Aseton

$$CH_3-C(CH_3)_2-OMgJ + H_2O \rightarrow CH_3-C(CH_3)_2-OH + MgJ(OH)$$
Ters. alkol

$$R-CO-OC_2H_5 + 2CH_3MgJ \rightarrow R-C(OMgJ)(CH_3)-CH_3 + Mg(OC_2H_5)J$$
Ester

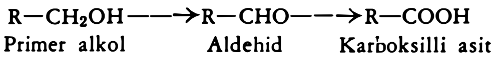
$$R-C(OMgJ)(CH_3)-CH_3 + H_2O \rightarrow R-C(OH)(CH_3)-CH_3 + MgJ(OH)$$
Ters. alkol

Fiziksel özelikleri: Alkoller renksiz nötr bileşiklerdir. Homolog sıranın başındaki üyelerin yakıcı bir tadı vardır. Molekül tartısı büyüdükçe suda erirlikleri de azalır. Metil, etil ve propil alkoller su ile her oranda karıştıkları halde, bunlardan sonra gelenler suda daha az erirler. Yüksek alkoller hemen hemen hiç erimezler.

Molekül tartıları büyüdükçe alkollerin kaynama noktaları da yükselir. Etil alkolden desil alkole ($C_{10}H_{21}OH$) kadar birbirinden sonra gelen iki homolog üyenin kaynama noktaları arasındaki fark 18 - 20 derecedir. Daha yüksek üyelerin kaynama noktaları daha az farklıdır. Ergime noktaları da molekül tartıları büyüdükçe yükselir. Yalnız metil ve etil alkol bu genel kuraldan ayrılır. Her ikisi de üçüncü üye olan propil alkolden daha yüksek sıcaklıkta ergir. Metanolün yoğunluğu da bu genel kuraldan biraz ayrılır ve etanolün yoğunluğundan daha büyüktür. İkinci üyeden dokuzuncu üyeye kadar yoğunluklarda da düzenli bir yükseliş görülür. Kaynama noktalarının biraz üstündeki sıcaklıklarda yapılan buhar yoğunluğu tayinlerinden anlaşıldığına göre, alkol molekülleri arasında assosiasyon vardır. Alkollerin kaynama noktalarının çok yüksek olmasının sebebi de bu assosiasyondur. Çünkü hiç assosiasyon yapmıyan eterler ile biraz assosiasyon yapan merkaptanların molekül tartıları daha büyük olduğu halde kaynama noktaları alkollerinkinden çok daha aşağıdır.

İzomer alkoller arasında normal primer alkollerin kaynama noktaları en yüksek, sekunder ve tersiyerlerin ve dallanmış karbon zincirine malik olanların daha alçaktır.

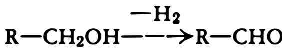
Kimyasal özelikleri: 1 — Primer, sekunder ve tersiyer alkoller oksitliyenlere karşı başka başka özelikler gösterirler. Primer alkoller oksitlenirse önce aldehidleri ve bunlar da tekrar oksitlenerek karboksilli asitleri verirler.

$$R{-}CH_2OH \longrightarrow R{-}CHO \longrightarrow R{-}COOH$$

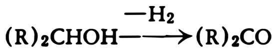
Primer alkol — Aldehid — Karboksilli asit

Primer alkollerin aldehidlere oksitlenmesi bir dehidrojenasyon şeklinde olur. Yani primer alkolden iki proton iki elektron ile birlikte çıkarılır:

$$R{-}CH_2OH \xrightarrow{-H_2} R{-}CHO$$

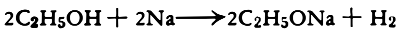
Sekunder alkollerin oksitlenmesi de bir dehidrojenasyon şeklinde olur ve ketonlar elde edilir:

$$(R)_2CHOH \xrightarrow{-H_2} (R)_2CO$$

Tersiyer alkoller ise oksitliyenlere karşı daha dayanıklıdır. Fakat en nihayet bunların etkisi altında parçalanarak daha az karbon atomunu kapsıyan karboksilli asit veya ketonlara bölünürler.

2 — Alkollerin hidroksil grupundaki hidrojenin çıkmasiyle meydana gelen anyonun bazı metallerle teşkil ettiği tuzlara «Alkolat» denir. Alkolatların en önemlileri alkali alkolatlardır. Bunlar alkali metalleri ile alçak alkollerden doğrudan doğruya elde edilir. Bu arada hidrojen çıkar:

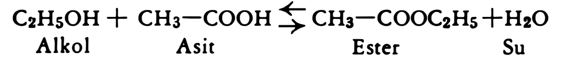

$$2C_2H_5OH + 2Na \longrightarrow 2C_2H_5ONa + H_2$$

Bu suretle sodyum alkolatın alkoldeki eriyiği ele geçer. Alkolün fazlası buharlaştırılırsa sodyum alkolat, amorf bir toz şeklinde geriye kalır. Alkolatlar neme karşı muhafaza edilirlerse dayanıklıdırlar. Su ile hidroliz olarak alkol ve metal hidroksitleri verirler. $C_2H_5ONa + H_2O \rightarrow C_2H_5OH + NaOH$.

Diğer alkolatlar arasında aluminyum alkolat da önemli bir yer alır. Bu bileşik aluminyum amalgamın alçak alkollerde erimesiyle elde edilir ve vakuumda bozulmadan damıtılabilir. Alkolatlar organik kimyada birçok sentezlerde kullanılır.

3 — Alkoller organik ve anorganik asitlerle esterleri meydana getirirler. Bu reaksiyona esterleşme denir. Esterleşme hiçbir zaman tamam olmaz. Çünkü meydana gelen ester su ile tekrar alkol ve aside parçalanır. Böyle reaksiyonlara iki yönlü denir.

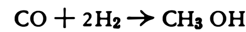
$$C_2H_5OH + CH_3{-}COOH \rightleftarrows CH_3{-}COOC_2H_5 + H_2O$$

Alkol — Asit — Ester — Su

Her iki yöndeki reaksiyonların hızı birbirine eşit olduğu zaman bu dört madde arasında bir denge kurulur. Adi sıcaklıkta dengenin kurulabilmesi için birçok günlerin geçmesi lâzımdır. Sıcakta ise birkaç saat içinde kurulabilir. Dengenin vaziyeti, yani alkol ile asidin ester ve suya dönen kısmı, alkol ve asidin cinsine pek de bağlı olmayıp reaksiyona giren maddelerin konsentrasyonuna bağlıdır. Burada da, başka dengelerde olduğu gibi, kütlelerin tesiri kanunu hâkimdir. Buna göre alkol ve asidin konsentrasyonu nekadar büyük olursa ve meydana gelen su veya esterin dengeden çıkarılması nekadar tam olursa, esterin verimi de okadar büyük olur. Bundan dolayı esterleşme reaksiyonlarında meydana gelen su, sulfurik asit veya çinko klorür gibi su çekiçi maddelerle alınır, veyahut mutlak alkol ile susuz asitler kullanılır. Meselâ, alkil halojenürler bu şekilde mutlak alkol ile susuz halojenli hidrojen asitlerinden çok iyi bir verim ile elde edilir.

En önemli alkoller: *Metil alkol* veya *metanol* $CH_3{-}OH$. Tabiatta serbest halde az olarak, meselâ bazı esans yağlarında eser miktarda bulunur. Buna karşılık metil alkol türevleri tabiatta bol bol vardır. Bazı bitkisel yağlarda metil alkol esterleri, meselâ yasemin yağında antranilik asidin metil esteri vardır. Birçok tabiat maddelerinde, meselâ tabiî boyarmaddelerde ve alkaloidlerde de eterleşmiş şekilde metil alkole raslanır.

Metil alkol teknikte eskiden yalnız odunun kuru kuruya damıtılmasiyle elde edilirdi. Bu damıtmada ele geçen sulu ürün % 10 asetik asit ve % 0,5 kadar asetondan başka asetaldehid, allil alkol, metilasetat, amonyak ve aminlerle % 1,5 - 3 metil alkol kapsar. Asetik asit kireç vasıtasiyle tutulur. Aseton ile metil alkolün kaynama noktaları çok yakın olduğundan (aseton 56,5° ve metil alkol 64,8°) bunları birbirinden ayırmak güçtür. Bununla beraber teknikte kolon aygıtlarında fraksiyonlu damıtma ile bu iki madde birbirinden tamamiyle ayrılabilir. Saf olmıyan metanole odun ruhu da denir. Metil alkol bugün teknikte, metal oksit karışımlarının (çinko oksit ve krom oksit) katalitik etkisi altında karbon monoksit ile hidrojenden elde edilir:

$$CO + 2H_2 \rightarrow CH_3OH$$

Bu reaksiyon 450 derece sıcaklıkta ve 200 atmosfer basınç altında yapılır. Saf metil alkol, renksiz akıcı bir sıvıdır. Kokusu etil alkolünkine benzer, donuk mavi bir alevle yanar. Metanol şiddetli bir zehirdir ve sarhoş edici etkisi vardır. Çok alınırsa gözlerde sakatlık yaparak körlüğe sebebolur ve en nihayet öldürür.

Metanol birçok organik bileşiklerin elde edilmesinde, anilinin metillendirilmesinde ve eritken olarak kullanılır.

Etil alkol veya *etanol* $C_2H_5—OH$ tabiat şartları altında karbonhidratlardan mayalanma yolu ile meydana gelir. Bitki ve hayvan dokularında, kanda eser miktarda bulunur. Sentetik olarak cıva tuzlarının katalitik etkisi altında asetilenden elde edilir. Evvelâ ele geçen asetaldehid nikel katalizörü ile hidrojenlendirilerek etil alkole indirgenir. Bu metot ile büyük miktarlarda alkol elde edilmekle beraber mayalanma yolu daima daha ucuzdur.

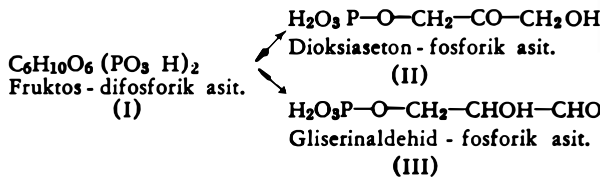
Alkol mayalanması: Üzüm şekeri (glukos) veya meyva şekeri (fruktos) gibi meyvalarda bulunan tabiî şekerler, mayanın etkisi ile etil alkol ve karbon diokside parçalanırlar.

Sterilize edilmiş şeker eriyiklerinin mayalanmadıklarını ve alkol mayalanmasının muhakkak surette mayanın bulunmasiyle mümkün olduğunu ilk defa Pasteur ispat etmiştir. Uzun zaman mayalanma olayının, mayanın canlı hücrelerine bağlı olduğu sanılmıştır. 1897 de Buchner mayalanma olayının canlı hücreler tarafından değil, bu hücrelerin meydana getirdikleri cansız bir madde yardımı ile olduğunu, deneylere dayanarak göstermiştir.

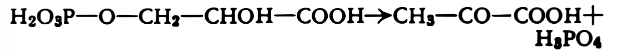
Maya, kum ve su ile iyice ezilerek hücreler parçalanıp bozulduktan sonra süzülür. Süzüntüde maya hücreleri bulunmamakla beraber mayalanma olayı yine olur.

Böyle bir süzüntü, herhangi bir antiseptik madde ile de muamele edilirse, mayanın yaşaması mümkün olmadığı halde mayalanmaya yine engel olunamaz. Şu halde, maya hücrelerinin içinde bulunan ve mayalanmaya sebebolan bu madde, hücrenin dışında da yine aynı etkiyi göstererek şekerleri parçalıyabiliyor demektir. Yapıları oldukça karışık ve bugün bile tamamiyle aydınlatılamamış olan böyle maddelere enzim denir. Alkol mayalanmasında etkisi olan enzime Buchner, zimas adını vermiştir. Zimas kurutulduğu zamanda da etkisini yitirmez. Sonradan anlaşılmıştır ki alkol mayalanmasında zimastan başka daha birçok enzimlerin etkisi vardır. Bunların içinde önemlilerinden biri karboksilas enzimidir.

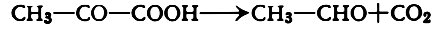
Glukosun iki mol etil alkol ve iki mol karbon diokside bölünmesi yukarda yazılı denklemde görüldüğü kadar basit değildir. Tersine burada birçok ara ürünleri vardır. Mayalanmanın yürüyüşü kısmen Neuberg ve Embden ve kısmen de Meyerhof tarafından aydınlatılmıştır. Buna göre glukos önce molekül içinde bir değişmeden sonra fosforik asit ile molekülün her iki ucunda esterleşerek fruktos difosforik asidi verir. Bu da ortadan bölünerek bir yandan dioksi-aseton-fosforik asidi ve diğer yandan da gliserin-aldehid-fosforik asidi meydana getirir:

Şimdi II ile III arasında özel bir fermentin yardımiyle bir Cannizzaro reaksiyonu olur. Yani bu iki maddenin biri hidrojene, diğeri ise dehidrojene edilir. Bu reaksiyonu sağlıyan özel fermentin etkin grupuna «kozimas» denir. Bu suretle II nin hidrojenlenmesinden gliserin-fosforik asit ($H_2O_3P — O — CH_2 — CHOH — CH_2OH$ IV), III ün dehidrojenlenmesinden de gliserin asidi-fosforik asit ($H_2O_3P — O — CH_2 — CHOH — COOH$ V) doğar. Bundan sonra gerek IV ten gerekse V ten fosforik asit ayrılır. Bu fosforik asit yeniden bir heksos ile birleşerek tekrar I i verir. IV ten bu şekilde gliserin meydana gelir. V ten ise piruvik asit meydana gelir:

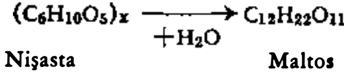
Piruvik asit ise mayada bulunan karboksilas enziminin etkisi altında bölünerek asetaldehid ile karbondioksit verir:

Asetaldehid de şimdi hidrojenlenerek etil alkol meydana gelir. Aset aldehid meydana geldikten sonra artık II nin IV e hidrojenlenmesi olmaz. Onun yerine aset aldehid etil alkole hidrojenlenir. Yani mayalanmanın başında çok az miktarda doğan gliserin mayalanma devam ettikçe yeniden meydana gelmez. Heksos-difosforik asit de (I) artık II ve III e değil, doğrudan doğruya iki molekül V e bölünür. V te yukarda gösterildiği gibi, piruvik asit ve bu da karbon dioksit ile aset aldehid, aset aldehid ise etil alkol verdiğinden heksostan etil alkol ile karbon dioksit meydana gelir. Eğer mayalanma karışımına bisulfit tuzu $NaHSO_3$ ilâve edilirse, meydana gelen aset aldehid, bisulfit katılma bileşiği şeklinde ayrılacağından, artık etil alkole hidrojenlenemez. Onun yerine şimdi mayalanmanın başında olduğu gibi II nin IV e hidrojenlenmesi olur ve bu suretle gliserin, karbon dioksit ve asetaldehid-bisulfit meydana gelir. Buna «Connstein-Lüddecke» metodu denir.

Pratikte mayalanma olayları daima canlı maya hücreleri ile yapılır. Şu halde bir şeker eriyiğinin mayalanabilmesi, ancak maya hücrelerinin yaşama ve çoğalmasına elverişli olan şartlar altında mümkündür. En uygun sıcaklık $30°$ ile $37°$ arasındadır. $5°$ nin altında ve $50°$ nin üstünde maya hücrelerinin mayalama yeteneği yoktur. Şeker eriyiklerinin konsentrasyonunun da etkisi büyüktür. Maya hücreleri % 15 den fazla şeker miktarına dayanamaz. Mayalanma sırasında meydana gelen alkolün de konsentrasyonu yükselirse maya hücreleri ölür. Fakat türlü maya cinslerinin alkole karşı dayanması başka başkadır. % 20 ye kadar alkolde yaşıyabilenler varsa da, çoğu % 12 den fazla alkol bulunan eriyiklerde yaşıyamazlar. Maya hücrelerinin çoğalabilmesi için potasyum, ve fosforik asit türevleri ile azot bileşiklerinin de bulunması gerekir. Alkol mayalanmasının talî ürünlerinden en önemlileri aset aldehid, asetal, gliserin, hekribar asidi ve fuzel yağlarıdır. Fuzel yağları butil ve amil alkollerle daha yüksek homologlarının bir karışımıdır. Kehribar asidi ile fuzel yağları şekerlerden doğmaz, maya hücrelerinin protein maddelerinin özel mayalanmasından meydana gelir.

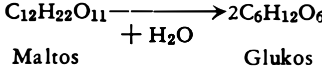
Teknikte etil alkol tabiî ve basit şekerlerden elde edilmez, çünki böyle bir metot hem pahalı olur, hem de şeker miktarı buna yetmez. Bundan dolayı daha ucuz olan polisakkaridler, hususiyle nişasta, önce mayalanmaya elverişli daha basit karbonhidratlara çevrilip sonra mayalandırılır. Nişasta kapsıyan en önemli ilkel madde mısır, patates, ve pirinçtir. Patatesler evvelâ kapalı kazanlarda su buharı ile 2,5 - 3,5 atmosfer basınç altında 125 dereceye kadar 10 - 15 dakika ısıtılır. Bulamaç haline gelen patatesler kazandan çıkarılırken basıncın birdenbire azalmasından dolayı hücreler birbirinden ayrılarak parçalanırlar. Bundan sonra karışıma malt katılır. Malt, filizlenmiş arpa olup diastas enzimini kapsar. Nişasta bu enzimin etkisi altında hidrolis olarak bir disakkarid olan maltosu verir:

$$(C_6H_{10}O_5)_x \xrightarrow{+H_2O} C_{12}H_{22}O_{11}$$

Nişasta Maltos

Nişasta bu suretle şekerleştikten sonra buna biraz maya katılır. Maya bu şeker eriyiğinde hemen çoğalır ve kapsadığı maltas enziminin etkisiyle maltosu glukosa çevirir:

$$C_{12}H_{22}O_{11} \xrightarrow{+H_2O} 2C_6H_{12}O_6$$

Maltos Glukos

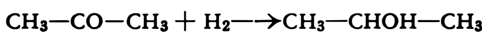
Bundan sonra yukarıda geçtiği gibi zimas enzimi etki yaparak glukostan karbon dioksit ve alkol meydana gelir. Şimdi mayalanma karışımının fraksiyonlu damıtılmasiyle alkol, diğer ürünlerden ve sudan ayrılır. Etil alkol ile suyun kaynama noktaları arasındaki fark çok büyük olmadığı için, bu iki maddeyi ayırmakta kolon aygıtları kullanılır. Bu suretle % 90 lık ham ispirto elde edilir. Ham ispirtoyu daha fazla arıtmak için fraksiyonlu damıtma yapılır. Önce öncü olarak asetal ve aset aldehid gibi uçucu maddeler ve sonra da % 95 lik etil alkol damıtılır. Fuzel alkolleri, hususiyle amil alkoller daha yüksek kaynadığından daha sonra geçer.

Kaynama noktası 78,3° olan saf mutlak alkol damıtma yolu ile elde edilemez. Çünki % 95,5 alkol ve % 4,5 sudan ibaret bir karışım sabit sıcaklıkta kaynar. Böyle karışımlara «azeotropik» denir. Bu son % 4,5 suyu almak için alkol, sönmemiş kireç ile kaynatılır. Bu suretle su, kimyasal şekilde bağlandıktan sonra saf alkol damıtılır. Alkolün suyunu almak için daha yeni bir usul vardır; bunda sulu alkole çok benzen katılarak damıtılır. Önce 64, 85° de kaynıyan ve alkol, su, benzenden ibaret azeotropik bir karışım; sonra 68, 25° de kaynıyan ve alkol ile benzenden ibaret azeotropik bir karışım ve en nihayet de 78, 3° de kaynıyan saf alkol geçer.

Mutlak etil alkol su gibi duru, özel kokulu ve mavi alevle yanan bir sıvıdır. 15° de yoğunluğu, 0.793 dür. Su ile her oranda karışır. Bu sırada hacım büzülmesi görülür. 52 hacim alkol ve 48 hacım sudan 96,3 hacım sulu olkol olur. Sulu bir alkolün yüzde oranı yogunluğunun ölçülmesiyle belirtilir. Bu iş için kullanılan areometreler o şekilde ayarlanmıştır ki alkolün yüzdesini doğrudan doğruya okumak kaabildir.

Etil alkol teknikte ve laboratuvarlarda birçok ilâçların ve kokulu maddelerin, asetik asit, laklar, vernikler ve boyarmaddelerin yapılmasında kullanıldığı gibi eritken ve yakıt görevini de yapar. Alkolün en büyük kısmı insanlar tarafından ya alkollü içkiler şeklinde veyahut da doğrudan doğruya saf alkol ile su, şeker ve esanslardan yapılan likörler halinde harcanır.

Propil alkoller: C_3H_7OH: Biri primer, diğeri sekunder olmak üzere iki tane propil alkol vardır. Bunlar birbirinin izomeridir. $CH_3 - CH_2 - CH_2OH$ Primer propil alkol veya propanol -(1), $CH_3 - CHOH - CH_3$ ise izopropil alkol (sekunder) veya propanol -(2) dir. Primer propil alkol mayalanma karışımında bulunur. İzopropil alkol asetonun hidrojenlenmesiyle elde edilir:

$$CH_3{-}CO{-}CH_3 + H_2 \rightarrow CH_3{-}CHOH{-}CH_3$$

Her iki propil alkol de etil alkolden daha şiddetli bir zehirdir. Sarhoş etme etkisi de daha kuvvetlidir. Keyif maddesi olarak kullanılamazlar.

Butil alkoller C_4H_9OH: Teorik olarak bulunması gereken dört izomer butil alkolün dördü de bilinir. $CH_3{-}CH_2{-}CH_2{-}CH_2OH$ primer butil alkol, $CH_3{-}CH_2{-}CHOH{-}CH_3$ skunder butil alkol, $(CH_3)_2CH{-}CH_2OH$ primer izobutil alkol, $(CH_3)_2COH{-}CH_3$ tersiyer izobutil alkol. Normal butil alkol teknikte nişastanın «Bakterium acetobutilicum»un etkisiyle mayalanmasından elde edilir. Nitroselülosu eritmek için kullanılır.

Sekunder normal butil alkol metil-etil-ketonun hidrojenlenmesi ile elde edilir: $CH_3{-}CH_2{-}CO{-}CH_3 + H_2 \rightarrow CH_3{-}CH_2{-}CHOH{-}CH_3$.

Primer izobutil alkol fuzel yağlarında bulunur ve bundan fraksiyonlu damıtma ile çıkarılır. Teknikte su gazından ($H_2 + CO$) elde edilir. Kobalt tuzları katalizör görevini yapar. Lak tekniğinde eritken olarak ve esansçılıkta yapma misk için kullanılır.

Tersiyer butil alkol adi sıcaklıkta katıdır. Ergime noktası 25,4° dir.

Amil alkoller $C_5H_{11}OH$: aynı kaba formüle malik olan 8 tane izomer amil alkol bilinir. Bunlardan 2-metilbutanol -(1) $HO\,CH_2 - \overset{*}{C}H\,(CH_3) - CH_2{-}CH_3$ ile 2-metilbutanol -(4) $(CH_3)_2\,CH - CH_2 - CH_2OH$ alkol mayalanmasında meydana gelen fuzel yağlarının başlıca maddesidir. 2-Metilbutanol -(1) in molekülünde (*) ile işaret edilen karbon atomuna birbirinden farklı 4 atom veya atom grupu bağlı bulunduğundan, bu atom bakışımsızdır ve bunun sonucu olarak bu cisim polarize ışığın polarisasyon düzlemini çevirir. Böyle cisimlere optikçe aktif denir. Fuzel yağlarında aktif olmıyan amil alkol, miktarca pek fazladır. İkisi de şekerin mayalanmasından değil, protein maddelerinden doğan amino-asitlerin özel mayalanmasından meydana gelir. Aktif olmıyan amil alkol leusinden ve aktif olanı da izoleusinden meydana gelir. Amil alkol etil alkolden daha şiddetli bir zehir ve daha kuvvetli sarhoş edicidir.

Doymamış alkoller: Molekülünde C=C çift bağları bulunan alkollere doymamış alkoller denir. Bunlar doymamış hidrokarbonların hidroksilli türevleridir. Hidroksil grupu, ya çift bağlı karbon atomuna veyahut tek bağlı bir karbon atomuna bağlı olabilir. Çift bağlı bir karbon atomu üzerinde hidroksil grupu bulunan bileşiklere enol denir. (bk. ASETO ASETİK ESTER). Basit enoller sabit değildir, elde edilmeleri muhtemel olan reaksiyonların sonunda kendilerinin izomerleri meydana gelir. En basit enol vinil alkol ($CH_2 = CHOH$) olacaktı. Fakat bu cisim yoktur, bunun yerine daima izomeri olan aset aldehid $CH_3{-}CHO$ elde edilir. Vinil alkolün kendisi sabit olmamakla beraber eter ve ester gibi türevleri vardır. Bazı konstitusyon şartları altında enol grupu sabit olabilir. Bunlardaki hidroksil grupu doğrudan doğruya çift bağlı bir karbon atomuna bağlıdır.

Tek bağlı bir karbon atomunda hidroksil grupu bulunan doymamış alkollerin en basiti allil alkoldür: $CH_2 = CH - CH_2OH$. İçinde allil grupu $CH_2 = CH - CH_2$ bulunan meddelerin hoş olmıyan ve az çok keskin kokuları vardır. Bu kötü koku allil grupundan ileri gelir. Bazı tabiî maddelerde meselâ sarmısakta allil türevleri bulunur. Allilalkol gliserinin oksalik asit veya formik asit ile ısıtılmasından e'de edilir. Oksitlenirse önce akrolein $CH_2 = CH - CHO$, sonra da akrilik asit $CH_2 = CH - COOH$ teşekkül eder. Katalitik hidrojenasyonda normal propil alkol verir. Allil alkol 96° de kaynıyan bir sıvıdır.

İçinde bir veya iki tane çift bağ bulunan daha büyük moleküllü alkoller, türlü bitkilerin esans yağlarında bulunur ve bu yağlara güzel koku verir. Bunların en önem-

lileri gül, oğulotu ve ıtır yağında bulunan sitronellol ve geraniol, bergamot yağında bulunan nerol v. b. dir.

Polialkoller: Bileşiminde birden çok hidroksil grupu bulunan bileşiklere polioksi bileşikleri veya polialkol denir. Bir ve aynı karbon atomuna iki hidroksil grupu bağlı ise, böyle bileşiklere aldehid - hidrat adı verilir. Bunlar alkol değildir. Aldehid - hidratlar saf halde elde edilemez, bunların yerine aldehidin kendisi ele geçer. Çünki aynı karbon atomu üzerinde iki OH grupu bulunan bileşikler genel olarak sabit değildir. Aldehid hidratlar ancak özel konstitüsyon şartları altında elde edilebilir: meselâ kloral - hidrat gibi.

Buna karşılık hidroksil grupları ayrı ayrı karbon atomunda bulunan birçok sabit bileşikler bilinir. En basit dialkol $HO-CH_2-CH_2-OH$ glikoldur. Bu 197° de kaynıyan, renksiz ve oldukça lüzucî bir sıvıdır. Tadı tatlımsıdır. Bu tad molekülünde yanyana birkaç hidroksil grupu bulunan bütün cisimlarde vardır. Glikol, etilen bromürün sodyum asetat ile ısıtılmasiyle elde edilir.

Üç tane hidroksil grupu kapsıyan en önemli bileşik gliserindir. Bu, renksiz ve adi sıcaklıkta son derece lüzucî tatlı bir sıvıdır, su ile her oranda karışır.

Dört ve daha fazla hidroksilli bileşikler: Dört tane hidroksil kapsıyan eritrit $HO\,CH_2-CH(OH)-CH(OH)-CH_2OH$ yosunlarda bulunur. Beş hidroksilli poli alkollere pentit, altı hidroksillilere heksit denir. Arabit, ksilit ve adonit $HO\,CH_2-CH(OH)-CH(OH)-CH(OH)-CH_2OH$ birer pentit, dulsit ve mannit de $HO\,CH_2-CH(OH)-CH(OH)-CH(OH)-CH(OH)-CH_2OH$ birer heksittirler. Bunlar birçok bitkilerde bulunur ve basit şekerlerle yakından ilgilidirler. Şekerlerde, bu alkol gruplarından birisinin yerine aldehid veya keton grupu bulunur. Pentit ve heksitler karşıladıkları şekerlerin indirgenmesiyle yapma olarak elde edilir.

EN ÖNEMLİ ALKOLLERİN FORMÜL VE BAZI FİZİKSEL ÖZELİKLERİ

Alkol	Formül	Ergime noktası °C	Kaynama noktası °C
Metil-alkol (metanol)	$H-CH_2OH$	— 98	64,5
Etil-alkol (etanol)	CH_3-CH_2OH	— 117	78,5
Normal propil-alkol (propanol)	$CH_3-CH_2-CH_2OH$	— 127	98
İzopropil-alkol (demetil-karbinol)	$(CH_3)_2CHOH$	— 86	82
Normal butil-alkol (butanol)	$CH_3-(CH_2)_2-CH_2OH$	— 90	118
Metil-etil-karbinol	$(C_2H_5)(CH_3)CHOH$	—	99,5
Trimetil-karbinol	$(CH_3)_3COH$	25,5	83
Pentanoller:			
Normal primer amil-alkol	$CH_3-(CH_2)_3-CH_2OH$	— 78	138
İzo primer amil-alkol (İzobutil-karbinol)	$(CH_3)_2CH-CH_2-CH_2OH$	— 117	130
Aktif primer amil-alkol (sekunder-butil-karbinol)	$(C_2H_5)(CH_3)CH-CH_2OH$	—	128
Tersiyer butil-karbinol	$(CH_3)_3C-CH_2OH$	53	114
Metil-normal propil-karbinol	$(CH_3)(CH_3-(CH_2)_2)CHOH$	—	119
Metil-izopropil-karbinol	$(CH_3)((CH_3)_2CH)CHOH$	—	114
Dietil-karbinol	$(C_2H_5)_2CHOH$	—	116
Dimetil-etil-karbinol	$(C_2H_5)(CH_3)_2C-OH$	— 12	102
Heksanol:			
Normal heksil-alkol	$C_5H_{11}-CH_2OH$	— 52	156

Alkol	Formül	Ergime noktası °C	Kaynama noktası °C
Heptanol:			
Normal heptil-alkol	$C_6H_{13}—CH_2OH$	— 35	176
Oktanol:			
Normal oktil-alkol	$C_7H_{15}—CH_2OH$	— 16	194
Nonanol:			
Normal nonil-alkol	$C_8H_{17}—CH_2OH$	— 5	215
Dekanol:			
Normal desil-alkol	$C_9H_{19}—CH_2OH$	47	231
Lavril-alkol (Normal-dodesil-alkol)	$C_{11}H_{23}—CH_2OH$	24	259
Setil-alkol (heksadesil-alkol)	$C_{15}H_{31}—CH_2OH$	49	344
Oktadesil-alkol	$C_{17}H_{35}—CH_2OH$	59	—
Seril-alkol	$C_{25}H_{51}—CH_2OH$	80	—
Mirisil-alkol	$C_{29}H_{59}—CH_2OH$	88	—
Allil-alkol	$CH_2=CH—CH_2OH$	— 129	97
Krotonil-alkol	$CH_3—CH=CH—CH_2OH$	—	118
Fitol (phytol)	$C_{20}H_{37}—CH_2OH$	—	145 (0,03mm)
Propargil-alkol	$CH≡C—CH_2OH$	— 17	115
Fenil-karbinol (benzil alkol)	$C_6H_5—CH_2OH$	— 15	206
Difenil-karbinol (benzhidrol)	$(C_6H_5)_2CHOH$	68	299
Trifenil-karbinol	$(C_6H_5)_3C—OH$	162	>360
Metil-fenil-karbinol	CH_3 \ CHOH / C_6H_5	—	205
Fluoren-alkol (difenilen-karbinol)	$(C_6H_4)_2CHOH$	156	—
Sinnamil-alkol	$C_6H_5—CH=CH—CH_2OH$	33	254
Salisil-alkol (saligenin)	$C_6H_4(OH)(1)(CH_2OH)(2)$	86	sübl.
Terpineol	$C_{10}H_{17}OH$	35 yakl.	220
Geraniol	$C_{10}H_{17}OH$	< — 15	229
Mentol	$C_{10}H_{19}OH$	35 yakl.	215
Glikol (etilen-glikol)	$HOCH_2—CH_2OH$	— 17	197
Propilen-glikol (1,2-dioksi-propan)	$CH_3—CH(OH)—CH_2OH$	—	189
Gliserin (propantriol)	$HOCH_2—CH(OH)—CH_2OH$	18	290
Eritrit	$HOCH_2—[CH(OH)]_2—CH_2OH$	126	331
Arabit	$HOCH_2—[CH(OH)]_3—CH_2OH$	103	—
Mannit	$HOCH_2—[CH(OH)]_4—CH_2OH$	166	295 (4mm)
Dulsit	$HOCH_2—[CH(OH)]_4—CH_2OH$	188	295 (4mm)
Sorbit	$HOCH_2—[CH(OH)]_4—CH_2OH$	110 (susuz)	—
Sterinler:			
Kolesterin	$C_{27}H_{45}OH$	148	< 300
İzo kolesterin	$C_{27}H_{45}OH$	138	
Ergosterin	$C_{27}H_{41}OH$	160	

ALKOLLÜ İÇKİLER, içinde % 0,5 ten fazla alkol bulunan ve keyif veren içkiler. Alkollü içkilerin asıl etkili kısmı etil alkoldür. Bundan başka tad ve koku veren daha bazı maddeler de bulunur. Bu içkilerdeki alkol, insan vücudunda yanarak su ve karbon dioksit verir. Bir gram alkol yanınca 7 kalori verir; bir gram yağ 9,3 kalori verdiğine göre, 1,3 gram alkol 1 gram yağın yerini tutar. Yeter derecede sulandırılmış olmak şartiyle günde 25 - 30 gram alkolün sağlam bir vücuda zararı yoktur. Fazla miktarda alınırsa zehir etkisi gösterir ve sinir sistemini, böbrekleri, karaciğeri hırpalar. Alkol, şekerlerin ve nişastanın maya yardımı ile mayalanmasından doğduğu için, şeker veya nişasta kapsıyan birçok maddelerden alkollü içkiler yapılır.

Sadece mayalama ile elde edilen içkilerin alkol oranları % 12 - 15 i geçmez. Çünkü daha derişik alkol içinde,

maya yaşıyamadığı için mayalanma durur. Daha fazla alkol kapsıyan içkiler, ancak mayalanma ürünlerinin damıtılmasiyle elde edilebilirler. Likör ve punç gibi içkiler, arı alkole şeker ve türlü esanslar katılarak yapılır.

Şarap, üzümden ve bira, arpadan elde edilen mayalanma içkileridir. Şarabın alkol oranı % 8 - 15 ve biranın % 3 - 4,8 dir. Şarap, anason ile damıtılarak rakı, doğrudan doğruya damıtılarak konyak yapılır. Rakıda % 40 - 50, konyakta ise % 40 - 70 alkol bulunur. Melasın, mayalandırıldıktan sonra damıtılmasiyle % 40 - 90 alkol kapsıyan rum yapılır.

ALKOLLÜ İÇKİLER (Huk.): bk. İÇKİ.

ALKOLOMETRE, alkol - su karışmalarındaki alkol oranını ölçmeye yarıyan bir alet. Alkolometrenin ölçü sonucu *alkolometrik derece* adını alır. Saf suyun alkolometrik derecesi 0, saf alkolün ise 100 dür. Alkolometreler alkolün ya tartı yüzdesini veya hacım yüzdesini gösterir. Tartı yüzdesi gösteren alkolometreler 15° C sıcaklık için ayarlanmışlardır. Tralles sistemi hacım alkolometreleri ise, 15, 55° C ye ayarlıdır. Alkolometreler, alkollü içkiler ve ispirto endüstrisinde alkol miktarının belirtilmesi için kullanılır.

ALKOLOMETRİ, sıvılardaki alkol miktarının belirtilmesi. Sadece su ve alkolden ibaret karışımlarda bir Westphal terazisi veya areometre yardımiyle özgül ağırlık ölçülerek alkol miktarı belirtilir. Teknikte kullanılan areometreler, özgül ağırlık yerine, doğrudan doğruya belirli bir sıcaklıktaki alkol miktarını gösterirler. Bunlara alkolometre denir. Tralles ve Gay - Lussac alkolometreleri alkol miktarını hacım yüzdesi (100 cm^3 sulu alkoldeki mutlak alkolün hacmı) olarak, Richter alkolometresi ise ağırlık yüzdesi (100 g sulu alkoldeki mutlak alkolün ağırlığı) olarak verirler. Bilimsel işlerde daha çok ağırlık yüzdesi, ticarette ise hacım yüzdesi kullanılır.

ALKOMEL (Alcoomel), ballı alkol. Eczacılıkta sıvağ gibi kullanılırdı (bugün kullanılmaz).

ALKON, bir Yunanlı efsane kahramanı. A. Girit'li olup, Herakles'in arkadaşı idi. O kadar becerikli bir okçu idi ki, okunu bir insanın başının üzerine konmuş bir yüzüğün ortasından geçirebildiği gibi, oku ile bir saçı bile ikiye ayırabilirdi. Oğluna dolanan bir yılanı, oğlunu yaralamadan oku ile öldürebilmişti.

ALKOR (Alcor), Büyükayı (Ursa Major) takımyıldızındaki Mizar yıldızının üstünde, yaklaşık olarak 11′ kadar uzakta bulunan 5. kadirden sabit yıldız. Spektroskopik bir çiftyıldızdır. Gökküresinin kuzey yarısında olup memleketimizde hiç batmıyan yıldızlardandır.

ALKOV (Alcove, Arap. *el-Kubbe* = üstü kubbeli küçük hücre), odaların bir tarafında girinti yapan ve odadan çok kere bir perde ile ayrılmış bulunan küçük odacıklar. Buraya genel olarak yatak konur. Türkler'de büyük sofalar içinde ayrı bir küçük bölüm yapan bu gibi yerlere eyvan denir.

ALKYONE, Öküz (Taurus) takım yıldızının 3. kadirden yıldızı olup pleyad grupu(süreyya yıldızları)nun en parlağıdır.

ALKYONE, Yunan efsanesinde, rüzgârlar tanrısı Aiolos ile Aigiale'nin kızı. Këyks'in karısı idi. Bu çift, ki birlerinden. birbirlerine Zeus ve Hera adlarını vermişlerdi. Bu hareketin cezası olarak Zeus, bunları, deniz kuşları haline getirmiştir: A. deniz kırlangıcı, Këyks de dalgıç ördeği olmuştur. Değişmesinden sonra A., deniz kenarında yuvasını yapmış, dalgalar da yumurtalarını götürmüş. Zeus A. nin bu felâket sırasındaki çığırışını işitince, ona acımış ve rüzgârların A. nın yumurtlama zamanında esmesini yasak etmiştir. Bu sebepten dolayı Alkyone günlerinden bahsedilir. Bunlar en kısa günden önceki yedi ve sonraki yedi gündür.

Diğer bir efsane şekline göre, Këyks, küçük Asya'daki ünlü Apollon orakliyle bilinen Klaros şehrine giderken, gemisi batmıştır. Cesedini dalgalar deniz kıyısına fırlatmış ve bunu bulan A. üzüntüsünden kendini denize atmıştır. Bunun üzerine tanrılar her ikisini de deniz kırlangıçları haline getirmişlerdir. Bu efsaneye dayanılarak A. nın adı karı koca bağlılığı ve sevgisinin bir sembolü haline getirilmiştir.

ALKYONEUS, Yunan efsanesinde Herakles tarafından öldürülmüş bir gigant.

ALLA BREVE (Mus.), iki breve veya dört minim'den meydana gelen iki bölümlü bir ölçü. Bu ölçüde iki tane dörtlük, yani bir birlik, bir zaman sayılır. Alle breve, din musikisinde çok kullanılmış olduğundan, buna, alle cappella adı da verilmiştir. Polifonik musiki devrinde ortaya çıkmış olan bu terim, ondan sonra da yaşamakta devam etmiş ve iki ikilik ölçüyü anlatmak için kullanılmıştır.

ALLA TURCA [*allaturka* ok.] (Mus.), «Türk üslûbunda, Türk tarzında» anlamında Batı musikisinde kullanılmış bir terim. Alla Turca üslûplu bir yazıda, hususiyle mehterlerde kullanılan zil, davul, üçgen ile küçük flüt yer alır. Eser tek örnek bir ritim üzerine yazılır ve daha çok bir marş karakterini taşır. Melodilerin ve yazının Türk musikisi ile hiçbir ilgisi yoktur. Alla Turca'ya örnek olarak Mozart'ın «La majör piano sonatı»nın son kısmını ve Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'nin son kısmındaki Alla Marcia'yı gösterebiliriz.

ALLABENKELİS (Allabenchelys), kemikli balıkların yayın balıkları siluride (Siluridae) familyasına bağlı bir cinsi. Afrika'nın tatlı sularında yaşar.

ALLACODON [*allakodon* ok.], memeli hayvanlardan Marsupialia takımının *Plagiaulecidae* familyasına bağlı taşıl cinsi. Dişleri Allodon(b. bk.)un dişlerine benzer, yalnız bundaki çıkıntılar daha sivrice olup üçer, beşer veya altışar olarak sıralanmıştır. *Allacodon Marsh* adındaki bir türü Kuzey Amerika'daki üst kratese (tebeşir) tabakaları içinde taşıl olarak bulunmuştur.

ALLAGE, adı Ortaçağ kaynaklarında geçen Orta Anadolu'nun Galatia bölgesinde bir köy. Yeri bilinmemektedir.

ALLAGİR, Kafkas İranlıları'ndan olan Oset (b. bk.)-lerin bir kolu. Osetler'ce bunlara «Yukarı Osetler» anlamına olarak *Vellagir* denir. Allagirler, Ardon ırmagı dolaylarında oturur ve Oset dilinin doğu kolu olan Tagaur diyeleğini konuşurlar.

ALLAH, Müslümanlar'a göre, bütün varlıkların yaratıcısı ve koruyucusu ulu varlık. Bu kelime islâm bilginlerinden bazılarına göre Arapça, bazılarına göre İbranca'dır. Bunun Süryanca olduğunu söyliyenler de çıkmıştır.

Sözün Arapça olduğunu söyliyenler, aslının ne olduğu noktasında birleşemezler. Arap gramercilerinin ayrıldıkları iki okuldan biri olan Kûfiyyun'a göre kelimenin aslı, *İlâh*, Basriyyun'a göre *Lâh*'tır.

Kelimenin hangi kökten alındığını belirtmekte Arap lûgatçileri de aynı fikirde değildirler. «Tapmak» anlamına gelen *eleh*'ten veya «şaşma» yı ifade eden *veleh*'ten alındığını söyliyenler olduğu gibi, «gizlememek» anlamını veren *lâhe, yeluhû*'den ve daha başka 17 ayrı kökten geldiğini söyliyenler de vardır. İslâm bilginlerinin büyükleriyle, bazı büyük gramerciler bu kelimenin, Allah'ın özel adı olduğuna ve herhangi bir kökten çıkmadığına inanırlar. Allah'ın özüne ve sıfatlarına karşı nasıl hayrette isek, Allah lâfzının bir kökten çıkıp çıkmadığı ve özel isim olup olmadığı noktalarında da hayret içinde kaldığımızı söylerler.

Kur'an'ın birçok âyetlerinden anlaşıldığı üzere, Peygamber'den önce Mekkeliler, tapmakta oldukları putların üstünde en yüksek erk sahibi bir Allah bulunduğuna ve onun, evreni yaratmış olduğuna inanmakla beraber, ondan başka ve onun altında daha birçok tanrıların varlığını da kabul ederlerdi.

Allah hakkında islâm dininin inanışı, bu dinin ilk «rüknü» olan ve «Tanrıdan başka tapacak yoktur» diye türkçeleştirilen «Lâilâhe illallah» «kelime-i tevhidi»nde sade ve açık olarak görülür. Müslümanlık'ta Allah, tapılacak tek varlıktır. Aristo'da olduğu gibi, soyut bir kavram olmayıp somuttur ve türlü sıfatların sahibidir. Bu sıfatlar arasında ilk bakışta islâm dininde *antropomorphisme* inanışına ait öğelerin bulunduğu sanısını uyandıranlar da vardır. Ellerinin, yüzünün, gözlerinin oluşu veya *arş* üzerinde oturuşu gibi. Fakat bunları mecazî anlamlariyle almak gerektir. Nitekim, Mücessime ve Müşebbihe'den başka bütün İslâm mezhepleri de bunları mecazî anlamlariyle almışlardır.

Kur'an'da ve hadîslerde Allah'ın doksan dokuz adı geçer. Bunların çoğu sıfatlarının karşılığıdır. Allah'ın bu ad ve sıfatları arasında yalnız özüne ait olanları bulunduğu gibi, bunların arasında yaratıkları, yani insanları ve bütün evreni ilgilendirenler de vardır. Müslümanlık'ta Allah, Aristo'da olduğu gibi öziyle evren üzerinde istek ve iradesi bulunmıyan bir varlık değildir. Tam tersine olarak o, evrenin her zerresini bilen, gören ve bu zerrelerin her birine yön veren bir ilgi ve erkin sahibidir. Allah'ın, her zaman bütün evren üzerinde en geniş surette tedbir ve tasarruf sahibi olduğunu gösteren ve bir kısmının algısı, insanlar için kaabil bulunan sıfatları ayetlerde geçer. İnsan da her noktada Allah'ın kayırmasına ve acımasına muhtaçtır. Herşey onun dilemesi ve istemesi ile olur. Kullarından dilediklerine de *vahiy* gönderir. Müslümanlık inanışına göre Allah, birliğin bölünmez şekliyle birdir; tek gerçektir. Geçmişte ve gelecekte özü ve sıfatları değişmez.

Hıristiyanlık'ta Allah'ın üç öğeden birleşmiş olduğu kabul edilmiştir. Baba, oğul ve kutsal ruhtan birleşik olan tanrılık, eski dinlerdeki üçlemeyi hatırlatır. Oğulla, kelâm kastedilir. Âdem'in Cennet'te işlediği günaha ödün olmak üzere, Allah, oğlunu dünyaya göndermiştir. Onun dünyaya gelmesiyle kelâm sıfatı evrende tecelli etmiş, hayatı insanlara bir müjde olmuş, kanını dökerek insanların suçlarını babaya bağışlatmış ve yine onun yanına gitmiştir.

Allah'ın varlığı kelâm ve felsefe kitaplarında ilk konudur.

Max Müller gibi bazı Batı düşünürleri ile Gazalî, Ragıb-ı Isfahanî, Molla Sadri-yi Şirazî gibi Doğu fikir adamları, Allah'ın varlığının ispatına lüzum görmezler. Bunlara göre Allah'ın varlığına, insanların kendileri tanıktır. İnsanlar, yaratılışlarından Allah'ın varlığını bilirler. Razî ve Amidî gibi kelâmcılar, Allah'ın varlığının ister istemez bilindiğini kabul ederler. İbni Teymiye ise yaratanı tanımanın doğuştan olduğunu ve zarurî bulunduğunu, islâm bilginlerinin hepsinin buna inandığını yazar.

Kur'an, yaratanın ispatı meselesini, yaratılışla tanıklar. Kur'an'a göre insanın, kendi kendisini yaratmamış olduğunu ve yaratılmasının kendısinden başka bir sebebe muhtaç bulunduğunu bilmesi, onu, bir yaratıcısı olduğuna inanmaya götürür.

Allah'ın varlığı hakkında insanların bilgisi az olup, hiçbir zaman hakikati büyüklüğü ile kavrıyabilecek bir genişlikte olamaz. Bununla beraber tümevarım ve tümdengelim yoliyle eserden yapana, yapandan esere geçerek, varlıkların ilk sebebi kesin olarak çıkarılabilir.

ALLAH EYVALLAH, doğrulama ve yemin için söylenen bir söz. Bütün tarikatlarda vardır. Hele Bektaşîler'de pek çok kullanılır. Doğrulıyacakları bir söze de «Allah Eyvallah» diye başlarlar. Bektaşî nefeslerinde de bu söze raslanmaktadır.

ALLAH - MUHAMMED - ALİ, Bektaşî Alevîler'in inanışını gösterir ve onlarca çok kullanılır bir söz. «Teslisüçleme», yani üç büyük Tanrı'ya, yahut Tanrı'nın üçlü görünüşü olduğuna inanış, eski Hint ve Mısır dinlerinde olduğu gibi Hıristiyanlık'ta da ana inanışlardandır. Yunan felsefesinin islâmîleşmiş bir şeklinden ibaret olan hükema felsefesine göre, yaratıcı kudretin aktif yeteneğine «akl-ı kül» dendiği gibi, bu yeteneğin meydana getirdiği pasif yeteneğe de «nefs i kül» denir. İsmailîler, bu inanışı olduğu gibi benimsemişler, hattâ akl-ı külle «Âdem», nefs-i külle «Havva» demişler ve daha türlü türlü çevrilerde bulunmuşlardır. Sofîlerde de eylem, nitelik ve öz birliğinden meydana gelme üçlü bir birlik vardır. Ali'ye inanışta aşırı giden sofîler, İsmailîler'in etkisiyle Muhammed'i, Tanrı'nın görünüşü; Ali'yi. içi ve gerçekliği olarak kabul etmişlerdir. Gitgide bu inanış, felsefî mahiyetini kaybederek Allah, Muhammed, Ali, üçü birdir, biri üçtür şeklıne girmiştir. Birçok tasavvuf kitaplarında ve Bektaşî Alevîler'in nefeslerinde bu inanışa açıkça raslanır.

ALLAH TEPESİ, Bolkar dağının en yüksek tepesi olan Medetsiz'in diğer adı.

ALLAHABÂD, eski Hintliler Allahabâd'a Prayāga (= kurban yeri, sunak) ve yahut Pratishthāna (= temeli, tutunulacak yer) derlerdi. M. Ö. 1 000 yıllarına ait mitolojik bir hikâyeye göre şehri, Pençap'taki Balhi'den (belki de Bactria bölgesinden) gelen İda adında bir kıral kurmuştu. Kıralın Purūravas adında bir oğlu vardı ve Urvaśī adında kuğu şeklinde bir peri kızı (bk. KUĞU KIZI MASAL MOTİFİ) ile evlenmiş, fakat bundan bir çocuğu olduktan sonra, peri kızı bir gün ansızın ortadan kaybolmuştu. Purūravas periler âlemine katılabilmek için kuğu kuşundan öğrendiği özel bir kurban törenini yapmakta idi.

Prayāga şehri daha Buddha zamanında (M. Ö. 500) kutsal bir yer olarak tanınmıştı. İmparator Aśoka burada, 10 m yüksekliğinde taştan bir sütun diktirmişti; sütunun üzerinde bu zamandan kalma bir yazıt olduğu gibi (M. Ö. 285), sonraları Gupta hanedanından Samudragupta ve daha sonraları Cihangir, kazandıkları zaferleri bu sütun üzerine yazdırmışlardır (350 ve 1620).

Prayāga şehri hakkında ilk etraflı bilgiyi Çin'li buddhist ve gezgin Hiuen-Tsang vermektedir. Bu gezgin, Hindistan'da yıllarca süren bir gezi yapmış ve 643 yılında bu şehre de uğrıyarak, burada Kanauj imparatoru Harsha'yı

ziyaret etmiş ve bu sırada yapılmakta olan büyük kurban törenini de görmüştür. Bu gezgin, burada görüp anlattığı birçok şeyler arasında, bir tapınakta bulunan ve o zaman Hintlilei tarafından çok kutsal tutulan bir ağaçtan ve bu ağacı görmek için Hindistan'ın birçok yerlerinden büyük fedakârlıklara katlanarak gelen hacılardan bahsetmektedir. Bunun, bugün de bir yeraltı tapınağında bulunan ve Hindliler'ce «Ölmez Ağaç» diye anılan ağacın aynı olması muhtemeldir. Reşidüddin'in *Cami-üt-tevârih*'i (XIV. yüzyıl) ile Ekber Şah zamanında yaşamış olan Abdülkadir'in eserlerinde de böyle bir ağaç hakkında bilgi verilmektedir.

Bu şehre Allahabâd veyahut İlâhabâd adı, ilk olarak Ekber Şah'ın torunu Şah-ı Cihan tarafından verilmiştir. Sonraları 1739 - 1750 yılları arasında burası, Maharathlar'ın elinde kalmış, daha sonra Pathanlar v. b. lerin yönetimi altına girmiş, nihayet 1801 de İngilizler'in eline geçmiştir.

Allahabâd'da her 12 yılda bir defa yapılan ve «Kumbh Mela» adı verilen büyük dinî tören, Hardwar, Nasik ve Ujjain şehirlerinde de her dört yılda, bu dört merkezden birinde, sıra ile ocak-şubat arasında, ayın ilk göründüğü gece yapılmaktadır. 1930 yılında yapılan bir istatistiğe göre «Kumbh Mela» töreninde bulunmak üzere Allahabâd'a 4 milyon Hindu gelmiştir. Hindu inançlarına göre Jumna ve Ganj nehirlerinin birleştiği bu yerde, tören günü suyun altından kutsal sular akmaktadır. Bu kutsal sulara dalarak yıkananlar, doğrudan doğruya göğe yükselirlermiş. Fakat bu inanış yeni değildir. Aryalar'ın Hindistan'ı istilâsından önce de yerliler buna inanmakta idiler.

A. Camna ile Ganj'ın kavşağında, 260 000 (1941) nüfuslu bir şehirdir; şeker ve pamuk merkezidir; üniversitesi vardır.

ALLAHKULI (ölm. 1842), Hîve'de hanlık eden Özbek Knograt soyunun üçüncü hükümdarı. Babası Mehmet Rahîm Han'ın ölümünden sonra, 1825 yılında han olmuştur. A. daha arda iken İran üzerine yaptığı akınlariyle tanınmıştı. Bilginleri korur, onları Türkçe tarih kitapları ve şiirler yazmaya teşvik ederdi. Hîve tarihçisi Munis'in Çağatay Türkçesi'yle yazmaya başladığı ve yarıda bıraktığı *Firdevs-ül-ikbal* adlı Hîve tarihi, bunun zamanında tamamlanmış ve Agâhî'nin *Riyaz-ü'l-devle* adlı Hîve tarihi de Allahkulı Han adına yazılmıştır. A. 17 yıl hükümdarlık etmiştir.

ALLAHÜMME: 1 — «Ya Allah» anlamına Tanrı'ya yakarış ünlemi. Allah lâfzı ile başlamak için başındaki «Ya» ünlemi atılmış, yerine sonundaki şeddeli «m» gelmiştir. Bu kelimenin lâhümme şeklini aldığı da vakidir. «Ya allahümme, ya allahümma» şekillerinde olduğu gibi her iki ünlem edatının birleştirilmesi şiire mahsustur.

«Bi 'smika 'llahümme» Cahiliyet devrinin besmelesidir. Hudeybiye anlaşmasında kullanılmıştır.

«Lebbeyk allahümme» hacca niyet ederken söylenir.

«Sübhanek allahümme, allahümme rabbena» kur'andaki ve hadîsteki dualarda geçer.

2 — Bir soruya karşı verilecek cevaba veya bir ihtimali ayrı tutan söze allahümme ile başlamak âdettir. Tanrıya sığınır, söylediğim şeyin doğru olduğunu umarım, demektir.

ALLAHVERDİ: 1 — İran şahı Abbas I. in komutanlarından.

2 — XVIII. yüzyılda Bengal, Bihâr ve Orisâ «nevvabı» olan Mirza Mehmet Ali adında bir Türkmen'in Mahataba Cang adındaki oğlu (1740 - 1756).

3 — **Karahlu,** Nâdir Şah'ın komutanlarından biri. Tecrübeli bir devlet adamı ve komutandı. Maveraünnehir seferinde başkomutanlık etmişti.

4 — Timurlular'dan Sultan Ebu Sait Mirza'nın emîrlerinden. Sultan Hüseyin Baykara ile Ebu Sait arasında olan Harezm savaşında (1460) öldürülmüştür.

5 — Fars eyaletinde bir Türkmen boyu.

ALLAHYAR: 1 — (ölm. 1713), XVII. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Çağatay sofî şairlerinden. Özbekler'in Hıtay uruğunun beylerinden idi. Gençliğinde Buhara Hanlığı'nın damga (gümrük) yönetimi başkanlığında bulunmuş, sonraları Orta Asya'nın tanınmış tarikatlerinden Nakkışıbendî tarikatine kapılanmıştır. Tasavvufa ve ahlâka dair Farsça ve Türkçe eserler yazmıştır. Çağatay Türkçesi'yle yazdığı *Sebat-ül-aczin* adlı manzum eseri tanınmıştır. Didaktik manzumelerinde bile kuvvetli bir şair olduğunu göstermiştir.

2 — **A. Han, Asaf-üd-devle,** Kacarlar'ın Develu uruğu beylerinden. 1830 - 1836 yıllarında Horasan genel valiliğini yapmıştır.

ALLAIS [*alę* ok.], **Alphonse** (1885 - 1905), Fransız mizahçısı. Paris'in «Chat noir» kabaresini kuranlardandır. Eserleri: *A se tordre* (Gülmekten katılıncaya kadar) [1891], *Pas de bile* (Gamlanmamalı) [1893], *Rose et vert pomme* (Pembe ve yeşil elma) [1894], *On n'est pas des boeufs* (Öküz değiliz) [1896].

ALLAMANDA, zakkumgiller (Apocynaceae)den 12 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler, Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişir. Çiçekleri büyük, sarı veya menekşe renkli, ağaç veya tırmanıcı ağaççıklardır. Birçok çeşitleri olan *A. cathartica* gibi bazı türleri sıcak yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ALLAN - DESPREAUX [*alą-depreǫ* ok.], **Louise Rosalie** (1810 - 1856), Fransız sahne artisti. Yeteneği ilk defa Brüksel'de Talma tarafından meydana çıkarıldıktan sonra, Paris'te Théâtre Français, Gymnase ve Comédie Française tiyatrolarında sahneye çıkmış ve Alfred de Musset'nin piyeslerini (ilk olarak *Un Caprice* [Bir Heves]ini) başarı ile oynıyarak bunları halka tanıtmıştır.

ALLANTOİN, $C_4 H_6 O_3 N_4$, purin maddelerinin fizyolojik oksitlenme ürünü. Ürik asidin oksitlenmesinden elde edilir.

ALLANTOİS, yüksek omurgalılar (sürüngenler, kuşlar ve memeliler)ın embriyolarında bulunan kese şeklinde bir organ. Embriyolarda son bağırsağın karına doğru bir çıkıntısı olarak uzar, büyüyerek bir kese şeklini alır ve ammion (b. bk.) ile serosa arasındaki boşlukta genişler. Önceden embriyona bir sidik kesesi görevini görür. Sonradan besin ve solunum organı olarak embriyo tarafından kullanılır.

Allantois sürüngenlerde ve kuşlarda yumurta kabuğunun hemen altında genişler ve çok fazla gelişmiş olan kan damarı ağının yardımiyle, kanın oksijenini sağlar. Yüksek memelilerde ise, yumurtanın kabuğuna yakın olduğu için, plasenta(b. bk.)nın meydana gelmesine yardım eder. Allantois kesesinin sap kısmının embriyonun iç tarafında kalan kısmı bağırsakla birleşerek asıl sidik kesesini ve dışarda kalan kısmı ise kordonunun bir kısmını meydana getirir. Omurgalıların sistemlendirilmesinde Allantois bir rol oynar. Bk. AMNİOTLAR.

ALLANTONEMA, kurtlar (Nematodes) ın takımına bağlı Anguillulidae familyasının bir cinsi. Böbrek şeklinde olup bağırsakları, kasları ve boşaltım sistemi bulunmıyan kurtçuklar *A. mirabile* adlı türü *Hylobius pini* adlı kınkanadlı böceğin vücut boşluğunda yaşar. Hayvanın etrafı bir hücre sırası ile kuşatılmıştır.

ALLANTUS, zarkanadlı böcekler(Hymenoptera)in yaprak yaban arıları (Tenthredinidae) familyasına bağlı bir cinsi. Avrupa'da yaşıyan türleri vardır. Larvaları türlü bitkilerin yaprakları ile geçinir.

ALLARD [*alār* ok.], **Paul** (1841 - 1916), Fransız tarihçisi. Yargıçlık yapmış, fakat çok geçmeden Hıristiyanlığın ilk zamanları tarihine kendini vererek çok canlı eserler vermiştir: *Les esclaves chrétiens depuis les premiers temps de l'Eglise jusqu'à la fin de la domination romaine en Occident* (Kilisesinin ilk zamanlarından Roma'nın Batı'daki eğemenliğinin sonuna kadar hıristiyan eserleri) [1876], *L'art païen sous les empereurs chrétiens* (Hıristiyan imparatorlar zamanında payen sanatı) [1879], *Histoire des persécutions du Ier au IVe siècle* (I. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar hıristiyanların takibi tarihi) [1884], *Le Christianisme et l'Empire romain, de Néron à Théodose* (Hıristiyanlık ve Neron'dan Theodosius'a kadar Roma imparatorları) [1897], *Saint Basile* [1899], *Julien l'Apostat* [1900-1902], *Saint Sidoine Apollinaire* [1909], *Les origines du servage en France* (Fransa'da köleliğin başlangıçları) [1913].

ALLARGANDO, hareketin yavaş yavaş genişlemesi gerektiğini anlatan bir musiki terimi. Böylece hareket yavaşlamış ve ağırlaşmış olur. ancak, sadece bir ağırlaşmayı anlatan allentando, rallentando ve ritenuto ile allargando arasında fark vardır. Allargando, ağırlaşma ile birlikte, ses şiddetinin (intensité) de artması gerektiği yerlerde kullanılır.

ALLARIZ [*alyarīz* ok.], İspanya'nın kuzeybatısında, Orense şehrinin 15 km kadar güneydoğusunda bir kasaba. Denizden yüksekliği 648 m, nüfusu 9 400. Dağlık bir bölgede kurulmuştur.

ALLATİF [Lât. *allativus; ad* = ...e doğru + *latus* = götürülmüş], gramerde, ismin çekim hallerinden biri. Bir şeye doğru ilerlemeyi, bazı kere de birinin lehine yapılan veya belirli bir amaca doğru yönelen hareketi gösterir. Meselâ, Eskimo dilinde *sawik* = bıçak, — *mut* = allatif eki, *sawimmut* = bıçağa doğru. Allatif, «doğrultu hali» olduğu için —den hali(ablatif, b. bk.)nin kırşıtıdır; aynı zamanda —e hali(datif)ne de benzer. Datifte amaca erişme, allatif'te ise sadece amaca doğru ilerleme anlamı vardır. Bazı kere, meselâ Afrika dilleri gramerinde, buna *direktif* de denir. Eski Türkçe'de de bulunan bu hale bazı kere allatif, bazı kere de direktif denmiştir. Bu eki eski Türkçe'de —*ġaru*, —*gerü* (bazı kere de —*ḳaru, kerü*) şeklinde buluyoruz: meselâ Uygurca *kün-gerü* = güneye doğru, *sanġaru* sana doğru. Üçüncü şahıs zamirlerinden sonra bu ek —*ṅg ru* veya —*ġaru*, —*ġerü* şekillerini alır: meselâ *atlıġları-ġa*ru* = atlılarına doğru. Şimdi kullandığımız *içeri* (eskisi *içgerü*), *dışarı, yukarı* v. b. zarflardaki —*arı*, —*eri* eki, allatifin bizdeki kalıntılarıdır.

ALLATİOS veya **ALLACCI, Leon** (1586 - 1669), Yunan bilgini. Sakız'da doğmuş, genç yaşında İtalya'ya giderek katolik olmuştur. 1623 te papa Gregorius XV. e hediye edilmiş olan Heidelberg bibliyoteğini Roma'ya nakletmiş, orada da 1669 Vatikan bibliyoteğinin muhafızı olarak ölmüştür. Onun eserlerinden *De ecclesiae occidentalis et orientalis perpetua consensione* (Batı ve Doğu kilisesinin daimî birliği hakkında) [1648] adlı kitap değerlidir.

ALLATİUS: Bk. ALLACİ (Leon).

ALLATOİSLİLER (Allantoidien), omurgalıların allantoisler(b. bk.)i olan grupuna verilen ad (sürüngenler, kuşlar ve memeliler). Bu grupa aynı zamanda amniotlar (b. bk.) da denir.

ALLE [*āle* ok.], Doğu Prusya'da Pregel ırmağının kollarından biri. Uzunluğu 280 km. 313 m yüksekliğindeki Hockerland tepelik yöresinin kuzeyinden çıkan ve birtakım küçük göllerden, daha kuzeyde, önmorenleri yöresinden geçer. Aşağı bölümü gemilerin gidiş gelişine elverişlidir.

ALLECTUS (III. yüzyıl), Romalılar devrinde Büyük Britan'ya hükümdarı. «Classis Britannica» amirali iken Roma'ya karşı ayaklanarak ve kendini imparator ilân eden Carausius'u 293 te öldürerek zorla hükümdar olmuş, fakat Roma'dan gelen Constantius Chlorus tarafından yenilerek öldürülmüştür (297).

ALLEGHANY [*æligeyni* ok.] **DAĞLARI,** Kuzey Amerika'nın doğu bölümünde Appalach dağlarının bir bölümü ve bunların doğusuna düşen bir sıradağ. Bazı kere yanlış olarak, Appalach dağlarının Amerika Birleşik Devletleri içindeki bütününe verilen ad. Çok sık ve büyük ağaçlı ormanlarla örtülü bulunan A. nin kapladığı yer 250 000 km² dir. Paralel birtakım sıralardan meydana gelen, A. arasında uzunlamasına giden vâdiler görüldüğü gibi, yer yer sıradağları derin ve dar bir şekilde kesmiş enlilemesine uzanan vâdileri de vardır. A. nin en yüksek yeri Mount Mitchell(Black Dome) (2 048 m)dir. Genel görünüşiyle yuvarlak tepelerden meydana gelen A. nin yüksek olan güneyinde dağ sıralarının dizilişi, gidiş gelişi güçleştirir. Nispeten az nüfuslu olan bu bölümden önemli bir demiryolu geçer. Buna karşılık, daha alçak ve yolların geçmesine elverişli olan kuzey bölümünde nüfus sık. yollar daha fazladır. A. kömür, petrol, demir, bakır, çinko, gümüş gibi madenlerinin bolluğu ile A. B. D. nin en önemli maden alanlarından biridir.

ALLEGHANY IRMAĞI [**Alleghany River**], Amerika Birleşik Devletleri'nde Ohio nehrinin kollarından biri. Uzunluğu 465 km. A. Pennsylvania'nın kuzey bölümünden kaynaklarını alır, Mississippi nehrinin kollarından olan Ohio'nun kaynak bölümünü teşkil eder. 65 km lik kısmı gemilerin gidiş gelişine elverişlidir.

ALLEGHENİA, 457 numaralı küçük plânet. 1900 de Wolf ve Schwassamann tarafından keşfedilmiştir.

ALLEGORİ [G. S.], resim ve heykelde soyut bir fikrin bazı şekillerle ifadesi için yapılmış olan terkipler. Bunlar, o fikri şahıslandırır. Meselâ, adaleti ifade için elinde terazi tutar şekilde bir kadın heykeli veya resmi, adaletin allegorisidir. Klâsik sanatta allegorilere büyük önem verilirdi. Rubens ve Dürer gibi birçok usta resimciler, kendi hayal kuvvetlerini ancak allegorilerde gösterebilmişlerdir. Michelangelo. Raffaello, Poussin gibi büyük ressamlar, allegori resimlerinde çok büyük başarı göstermiş sanatçılardır.

A. Dürer'in Melancholie Adlı Allegorik Bir Eseri

ALLEGRETTO, müzikte «çabukça, orta çabuklukta» anlamına bir kelime. Fakat bu çabukluğu kesin olarak saptamak mümkün değildir. Bazı kere de çabukluk ortadan daha ağır olur ve bu takdirde moderato'ya ve andante'ye yaklaşır. Meselâ, Beethoven'in Yedinci Senfonisi'nin tanınmış allegrettosunda çabukluk, bir dörtlük için dakikada aşağı yukarı yetmiş iki olduğu halde, «Mi majör piano sonatı» nda (op. 14 no. I) üç dörtlük için yetmiş ikidir. Çabukluğun derecesini eserin karakteri ve havası belirtir.

Bu deyim, bir parçanın çabukluğunu anlattığı gibi, doğrudan doğruya bir parçaya belgi de olur. Yedinci Senfoni'nin allegrettosu gibi.

ALLEGRI, Antonio: bk. CORREGGIO.

ALLEGRI, Gregorio (1582 - 1652), İtalyan kilise musikicisi. 1629 da Papa'nın korosuna atanmış, ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Ses ve enstrüman için yazmış olduğu eserlerin çoğu basılmamıştır. Bunlardan en tanınmış olanı, dokuz sesli *Miserere*'dir.

ALLEGRO, çabuk bir hareketi anlatmak için kullanılan bir musiki terimi. Asıl «neşeli» demek olan allegro, önceleri bu anlamda kullanılmış ise de zamanla, sadece çabuk bir hareketi göstermeye yaramıştır. XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyıl başlarında, tamamiyle ciddî, hattâ belki de ıstıraplı bir karakter taşıyan parçaların çabukluğunu, gene allegro kelimesi ile göstermek âdeti devam ediyordu. Kelimenin asıl anlamı ile bu parçaların aykırılıkları Beethoven'in dikkatini çekmiş ve ona başka terimler bile aratmıştır. Fakat daha sonraları sanattan başka bazı düşünceler ile, Schumann ve Wagner'in Almanca ve nihayet XX. yüzyılda Debussy gibi Fransızlar'ın Fransızca kelimeleri, hareket ve ifade terimlerinin yerine koymaya çalışmalarına karşılık bu terimler ve bu arada allegro (aslından çok farklı bir anlamda kullanılsa bile) yaşamaya devam ve milletlerarası karakterini daima muhafaza etmiştir. Allegro için belli bir çabukluk saptamak mümkün değildir. Genel olarak bir dörtlük için dakikada 112 - 132 sınırlarını kabul etsek bile, birçok eserler, bu sınırların dışında kalır. Bu terim, tek başına kullanıldığı gibi, daha başka kelimeler ile birleştirilerek de kullanılır: *Allegro conbrio*; *Allegro ma non troppo; Allegro giocoso* gibi. Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'nin birinci kısmında şu işaretler vardır: Allegro ma non troppo un pocomaestoso. Bir dörtlük için çabukluğu da dakikada yaklaşık olarak 88 dir. Allegro bir parçanın çabukluğunu gösterdiği gibi, her hangi bir eseri veya bir eserin bir kısmını ve hususiyle sonat ve senfoni formundaki eserlerin birinci kısmını anlatır.

ALLEGRO [*alegrō* ok.], **Jacques** (1840 - 1906), Tunus'lu general. Tunus'ta Fransız siyasetini desteklemiştir. Fransızca, İtalyanca ve Arapça dillerini bilen A., genel olarak çok karışık olan Arad bölgesi valiliğine atanmış ve burayı büyük bir enerji ve ustalıkla yönetmiştir.

ALLEGRO ŞEKLİ (Dil.), çabuk konuşmada, kelimelerin kısaltılmış şekli. Edat, v. b. «yardımcı kelime» (mot accessoire, Nebenwort)lerle her gün sık sık kullanılan kelimelerin. söyleniş bakımından iki şekli olur: ağır söylenen *lento* şekli ve çabuk söylenen *allegro* şekli. Meselâ, Türkçe'deki *efendim* ile Fransızca'daki *monsieur*, lento şekillerine karşılık *efe'm* ve *m'sieur* allegro şekilleri vardır. İngilizce'de *Miss, Missis* kelimeleri. *Mistress* (=bayan) sözünün allegro şeklinden olmadır. Viyana Almancası'ndaki *gumorgn* (= guten Morgen = gün aydın) da bir allegro şeklidir. Bizde, *Mustafa Bey armudu* ile *Mustabey armudu*, *inşaallah* ile *işalla*, *şeyhülislâm* ile *şehıslâm* bu bakımdan karşılaştırılabilir. Allegro şeklinde kelime, genel olarak, vurgusunu, vokalinin uzunluğunu, bazı vokal ve konsonlarını yitirir.

ALLEL, homolog kromozonlarda (anadan ve babadan gelen, şekil ve gen bakımından birbirine benziyen kromozomlar) bulunan ve birbirine karşıt belli nitelikleri meydana getiren genlere verilen ad. Bunlara «allelomorf» da denir.

ALLEMANDE [*almād* ok.]: 1 — XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış bir oyunun ve musikisinin adı. XVII. yüzyıl başlarında, oyun karakterini henüz kaybetmemiş olan allemand, yavaş yavaş ciddî musiki eserlerine girmeye başlamış ve nihayet, XVII. yüzyılın ikinci yarısından ve hususiyle XVIII. yüzyıldan başlıyarak oyun havası olmaktan tamamiyle çıkmış, «süit»i meydana getiren kısımlardan biri haline gelmiştir. İki bölümlü bir ritim üze-

ALLEMANDE

rine yazılan allemand'a bir ön-vuru ile başlamak âdeti, bu oyunun süitlerde kullanılmasiyle başlar. Haydn'ın bir allemand'ının başlangıcı örnek olarak yukarıya konulmuştur.

2 — İsviçre tarafından 3/4 ölçüsünde bir oyuna verilen ad. Vals'in bir nev'i diyebileceğimiz bu oyunun asıl allemand ile hiçbir ilişiği yoktur.

ALLEMONTİT, antimon ve arseniğin izomorf karışımından ibaret kalay gibi beyaz veya gri renkte bir mineral.

ALLEN ($CH_2 = C = CH_2$), içinde toplu çift bağ sistemi bulunan en basit hidrokarbon.

ALLEN [*ælin* ok.], **James Lane** (1849 - 1925) Amerika'lı profesör ve romancı. Kentucky'de doğmuş, orada ölmüştür. 1891 den itibaren doğduğu yere ait ilgi toplıyan tasvirî hikâye ve romanlar yazmıştır ki en bellibaşlıları, *The Blue Grass Region of Kentucky* (Kentucky'nin mavi otlar bölgesi) [1892], *A Kentucky Cardinal* (Kentucky Sakakuşu) [1894], *The Choir Invisible* (Görünmiyen koro) [1897] dir. A. in, cins ve topluluk meselelerini konu yapan romanları da vardır: *The Reign of Law* (Kanunun hâkim olduğu devir) [1900], *The Mettle of the Pasture* (Otlağın enerjisi) [1903], *The Bride of the Mistletoe* (Ökse otunun nişanlısı).

ALLEN [*ælin* ok.], **Charles Grant** (1848 - 1899), İngiliz fen adamı ve romancısı. Kingstan(Kanada)da doğmuş, Hindead(İngiltere)de ölmüştür. Jamaka'da ilkin tabiî tarih, sonra felsefe profesörü olmuştur. Eserleri Darwin kuramlarının şiddetli bir propagandacısı mahiyetindedir. 1877 de İngiltere'ye gelmiş ve roman yazmaya başlamıştır. Romanları arasında en önemlisi *Philistia* [1884], *Babylon* [1885], *The Devil's Die* (Şeytanın zarı) [1888] dır. *The Women Who Did* (Hareket etmesini bilen kadın) [1895] adlı eserinde evlilik ve cinsî ahlâk hakkındaki görüşlerini açıklamış ve toplamıştır. *The Evolution of the Idea of God* (Allah fikrinin gelişimi) [1897] adlı kitabı, Hıristiyanlığa karşın duygularını açıklıyan felsefî bir eserdir.

ALLEN [*ālīn* ok.], **Karl Ferdinand** (1811 - 1871), Danimarka'lı tarihçi. 1862 de Kopenhag Üniversitesi'ne ordinaryus profesör olmuştur. En önemli eseri *De tre nordiske Rigers Historie 1497 - 1537* (Üç kuzey devletinin. tarihi) [5 cilt, 1864 - 72] dir. Tamamlanmamış bulunan bu eser, Danimarka tarihçiliğinin en başarılı anıtlarından biridir. Schleswig'te Dan dilinin Alman kültürüne karşı yaptığı uğraşmayı tasvir eden *Det danske Sprogs Historie i Hertugdömmet Slesvig eller Sönderylland* [Schleswig ve Sönderylland dukalıklarında Dan dilinin tarihi) [2 cilt 1857 - 58] adlı eseri, Alman bilginlerinin şiddetli cevapları ile karşılanmıştır. Bunlardan başka bir de Fransızca *Histoire de Danemark* (Danimarka tarihi) [1878] vardır.

ALLEN [*ælin* ok.], **William** (1532 - 1594), İngiliz kardinalı. Kıraliçe Elizabeth zamanında katolikler aleyhine yapılan takipler sırasında, İngiliz katoliklerinin liderliğini yapmıştır. 1561 de İngiltere'den çıkıp gitmiş, 1568 de Douai'de bir ra... okulu kurmuştur. Bu okul, İngiliz katolikliğini yok o..naktan kurtarmış olan rahip seminerlerinin ilki olmuştur. 1570 ten itibaren Douai Üniversitesi'nde teoloji profesörlüğü ettikten sonra, 1585 te Roma'ya giderek, 1587 de kardinal ve 1589 da Mecheln başpiskoposu olmuştur. İspanya kıralı Felipe II. nin taraflılarından olup «Büyük Armada» sırasında İngiltere'nin istilâsı için hazırlanan plânların tasarlanması hususunda İspanyollar'a yardım etmeye çalışmıştır. Mektupları ile hâtıraları *Letters and Memorials* adiyle T. F. Knox tarafından yayımlanmıştır (1882).

ALLENBY [*ælīnbi* ok.], **Edmund Henry Hynman, Viscount of Megiddo and Felixstowe** (1861 - 1936), İngiliz feldmareşali. Gençliğinde Bechuanaland (1884 - 85) ve Zululand (1888) seferlerinde bulunduktan sonra, Güney Afrika savaşında (1899 - 1902) büyük yararlıklar göstermiştir. Bundan sonra askerî derecelerde yükselmiş ve suvari müfettişi iken, 1914 te Fransa'ya giderek birçok önemli savaşlara katıldıktan sonra, 1917 haziranında Sir Archibald Murray'nin yerine, Mısır ve Filistin'deki İngiliz ordularının başına geçmiştir. Üç aylık bir hazırlıktan sonra büyük bir gizlilik içinde taaruza geçerek, birçok harb hiylelerine başvurmuş, kanlı ve çetin savaşlar sonunda, Gaza ile Yafa'yı aldıktan sonra, 9 aralık 1917 de Kudüs'e girmiştir. Batı cephesinde Almanlar'ın taaruzları üzerine çıkan buhran dolayısiyle, Allenby ordusunun bir kısmı Fransa'ya götürüldüğünden, 1918 ilkbaharında tasarlanan ikinci Filistin taaruzunu yapmıştır. Bu suretle bütün yaz, Hindistan ve Mezopotamya'dan gelen taze kuvvetlerin düzenlenmesi, yetiştirilmesi ve taaruz plânlarının yapılması ile geçmiştir. A. ancak 1918 eylülü ortalarında harekete geçerek, önce Ürdün'ün doğu tarafına yürümek suretiyle bir harb hiylesine başvurmuş, fakat asıl ordusunu, taaruzun ağırlık merkezi olarak deniz kıyısında yığmış ve 19 eylül 1918 günü, ordunun büyük kısmı ile deniz kıyısından saldırarak Şam ile Halep'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine kendisine lordluk sanı verilen A., seferin sonunda feldmareşal rütbesini almış ve Mısır'da İngiliz'lerin yüksek komiserliğine atanmıştır. 1919 dan 1925 e kadar süren bu görevi sırasında en önemli olay, şubat 1922 İngiliz - Mısır antlaşması ile Mısır'da İngiliz himayesinin kaldırılması olmuştur.

ALLENBY

ALLENDE [*alyende* ok.], Meksika'yı meydana getiren devletlerin en genişi olan Chihuahua Devleti'nin güney bölümünde küçük bir şehir. A., Meksiko şehrini Elpaso'ya bağlıyan demiryolu yakınındadır. Çevresindeki geniş otlaklarda davar ve sığır beslenir.

ALLENDE, Ignacio (ölm. 1811), Meksika'lı yurtsever. Dolores'de ilk defa erginlik bayrağını kaldıranlardan biridir. Önce başarı kazanmış, fakat sonra cezaevine atılmış, daha sonra da kurşuna dizilmiştir.

ALLENSTEIN [*ālīnştayn* ok.]: 1 — Doğu Prusya'nın güneyinde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 11 547 km², nüfusu 540 290. Km² ye 47 kişi düşer. Bölgede çam ormanları geniş yerler kaplar. Kerestecilik, balıkçılık, çiftçilik ve hayvan yetiştirme, halkın başlıca geçim kaynağıdır.

2 — Doğu Prusya'nın aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 44 000. Denizden yüksekliği 119 m. Alle ırmağı (b. bk.) boyunda önemli bir ticaret merkezi ve işlek bir demiryolu kavşak yeridir. Berlin, Varşova ve Königsberg'e uzanan demiryolları buradan geçer. Şehirde XIV. yüzyıldan kalma tarihî yapılar vardır. Kereste fabrikaları, makine yapımı önemlidir. Çevresinde hayvan yetiştirilir.

ALLENSTOWN [*ælīnztaun* ok.], A. B. D. nin doğusunda, New York şehrinin 100 km batısında bir şehir. Nüfusu 92 600. A. işlek bir demiryolu kavşağıdır. İpek do-

kumacılığı, demir dökmeciliği, makine, mobilya yapımı, tütün fabrikaları ile önemli bir endüstri merkezidir.

ALLEPPİ (Alapalli, Alleppey), Güneybatı İngiliz Hindistan'ında, Travancore hükümeti topraklarının en önemli limanı. Nüfusu 32 000. A. limanından en çok Hindistan cevizi, kopra ve biber ihracolunur; pirinç ile Avrupa'nın yapılmış maddeleri ithal edilir.

ALLER [*ālīr* ok.], Kuzey Almanya'da Weser ırmağının en büyük kolu. Uzunluğu 260 km. A., Magdeburg şehrinin batı çevresinden kaynaklarını alır, buzullarla meydana gelmiş geniş tabanlı eski bir vâdiden geçer, Verden kasabasının yakınında Weser'e karışır. Yolu boyundaki Celle kasabasından ağzına kadar olan bölümünde, büyücek nehir gemilerinin gidiş gelişine elverişlidir.

ALLERJİ [Allergie, Yun. *allos* = başka, *ergon* = enerji; başka türlü cevap verme], çeşitli sebeplerin doğurduğu bir aşırı duyarlık hali (hypersensibilité). Yabancı bir protein, meselâ beygir serumu, başka cinsten bir lâboratuvar hayvanına şırınga edilirse hiçbir belirti görülmez. Fakat belli bir kuluçka devrinden sonra bu hayvanda, yabancı proteine karşı bir aşırı duyarlık meydana gelir. Aynı hayvana, aynı serumdan tekrar yapılırsa, ölüme kadar varan ciddî tepkiler görülür. Bu duyarlık, özeldir ve hayvan, yalnız önceden verilen yabancı protein tipine karşı tepki yapar.

İnsanlarda görülen serum hastalığı belirtileri ve astma migren denen yarım baş ağrısı, romatizma, tüberküloz, kızıl gibi hastalıklarda allerjinin büyük payı vardır.

Hususiyle tüberkülozun gidişinde ve tedavisinde allerjik durumunun çok büyük önemi vardır. İnsan organismasına ilk defa giren verem mikrobu, tıpkı yukarda verilen örnekteki gibi, vücutta bir duyarlık hazırlar ve bundan sonra ikinci defa verem mikrobu ile karşılaşma sessiz olmaz. Hastalık tabloları gürültülü tepkilerle kendini gösterir.

Verem mikrobunun, yukarda geçen lâboratuvar hayvanlarına şırınga edilen beygir serumuna benzer bir etkisi vardır. İşte böylece allerjiyi doğuran maddeye «allerjen» diyoruz. Her allerji tablosunda allerjen başka ve özeldir.

ALLEYN [*ælin* ok.], **Edward** (1566-1626), İngiliz aktörü. Marlowe'nun dramlarındaki başrolleri oynardı. Aktörlük mesleğinde zengin olmuş, Lord Francis Calton'un şatosunu satın alıp burada bir kolej kurmuştur. A. daha birçok hayırsever kurumların da kurucusudur.

ALLGÄU [*ālgoy* ok.], Yukarı Ren (Rhein) ile Lech nehri arasında kalan Suabya (Schwaben) bölgesinin güney yöresi. Allgäu Alpleri'nin ön dağları birçok tepelerle kaplanmıştır. Dar anlamada, bu alanın yalnız Almanya'ya ait bölümünün adıdır. Ren nehrinin doğusunda İsviçre Alpleri'nin Helvet bölümü, Bregenz ormanlarında da devam eder ve gittikçe darlaşan Iller vâdisinde Oberstdorf yanında, filiş (Flysch) tabakaları altında kaybolur. Filiş bölümü de Ön Alpler'in Molasse teşekkülleri üzerine kaymıştır. Halbuki güneyde Bregenz ormanının Helvet teşekkülleri üzerinde Doğu Alpler'in, Allgäu Yüksek Alpleri'nde Lech ile Iller arasında, 2 600 metreye yükselen kalker dağları bulunur. Doğuda Allgäu Alpleri, Lech ırmağı ile sınırlanır ve suları, bu dağların önündeki düzlüğe akan alan, kısaca A. diye adlanır. Iller nehri Allgäu Alpleri'ni derin oymuştur; yüksekliğin ve jeolojik yapının kuvvetli etkisi altındadır. Molasse konglomeraları kaba, kitlevî, geniş ve şekilsiz dağ sırtları teşkil eder ve kıvrım doğrultusuna uygun olarak güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanırlar. Helvet kalker teşekkülleriyle bölünmüş olan iki kumtaşı şeridi üzerinde daha yumuşak şekiller ve verimli topraklar bulunur. Nüfusu, dar vâdilerden çok, geniş yüksek düzlüklerde toplanmıştır. Tebeşir devrinin kalker kitleleri (Helvet bölümü) dik şekillere yer vermiştir ve sarp doruklar, Oberstdorf batısında Iller vâdisine doğru sokulur. Yağışların bolluğu dolayısiyle kumlu, killi kayalar, filişlerden meydana gelmiş yerler, bol otların yetişmesini mümkün kılar. Hayvancılığa iyi bir alan ve yarı göçebe hayata yer olur. Sığır yetiştirme işi yüksek bölümlere kadar erişir. Oberstdorf, tanınmış bir hayvan ve peynir pazarı, aynı zamanda önemli bir yabancı taşın merkezidir. Hochvogel (2 594), Mädelegabel, (2 645) Hohes Licht (2 652) en yüksek tepeler olup üzerlerinden kar kalkmaz.

ALLGÄU ALPLERİ: bk. ALLGÄU ve ALPLER.

ALLIANCE FRANÇAISE [*alyās frāsēz* ok.], 1883 te Paris'te kurulan bir kurum. Tam adı «Alliance Française pour la propagation de la langue française dans les colonies et à l'etranger» dir. Amacı, Fransızca'yı Fransız sömürgelerinde ve yabancı ülkelerde yaymak, bu topraklarda okullar açmak, bunları devam ettirmek, Fransız ihracatını kolaylaştırmaktır. A., 1893 te, yabancıların, Fransız dilini öğrenmelerini, üniversite ve diğer yüksek okullara girmelerini kolaylaştırmak amaciyle özel kurslar açmıştır.

ALLIANCE ISRAÉLITE UNIVERSELLE [*alyās izraelit üniversel* ok.], Dünya Yahudi Birliği. 1860 ta Paris'te kurulmuştur. Amacı, Yahudiler'i korumak ve onlara iyi yaşama şartları sağlamaktır. A. kurulduktan sonra Doğu'da ve çoğu Balkan yarımadası ile Kuzey Amerika'da olmak üzere 150 kadar okul açmıştır. Bu okullarda dersler Fransızca olarak okutulagelmiştir, ayrıca Yafa yöresinde «Mikve İsrael» denilen tarım okulları ile birçok yerlerde de ticaret okulları açmıştır. 1871 de de İngiltere'de «Anglo Jewish Association», 1873 ten sonra Viyana'da «Israelitische Allianz», 1901 de Berlin'de «Hilfsverein der deutschen Juden» adları altında kurulan Yahudi derneklerde A. gibi aynı amaçlar için kurulmuş ve çalışmaya koyulmuş kurumlardır.

ALLIBONE [*ælibo͟un* ok.], **Samuel Austin** (1816-1889), Amerika'lı bibliyografyacı ve bilgin. Philadelphia'da doğmuş, Lucerne'de ölmüştür. En önemli eseri *Critical Dictionary of English Literature and British and American Authors* (İngiliz edebiyatı, İngiliz ve Amerikan yazarları tenkidî lûgati) [1854-71] dir.

ALLIER [*alyē* ok.]: 1 — Fransa'da Loire nehrinin en önemli kollarından biri. Uzunluğu 375 km. A., Lozère dağlarının granit yapılı çevrelerinden kaynağını alır. Massif Central'lerin kırıklı alanlarından geçer, genç volkanik toprakları ve üçüncü zaman tabakalarının uzandığı çevrekleri geçtikten sonra, Nevers yakınında Loire'a karışır. Döküldüğü yerle Fontanes arasındaki 232 km lik bölümü gemilerin gidiş gelişine elverişlidir. Şiddetli subasmalarına karşı koymak için, yer yer toplama havuzları yapılmıştır.

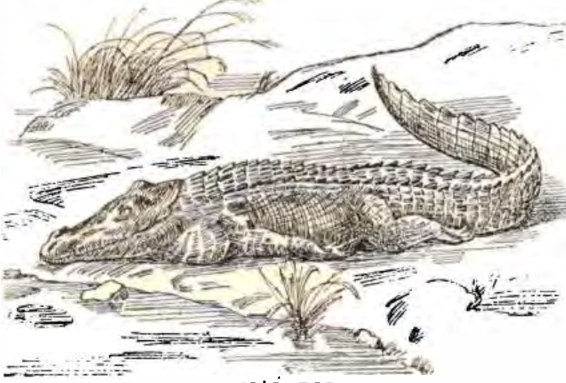
2 — Orta Fransa'da eski Bourbonnais eyaletinde yer alan bir departman. Yüzölçümü 7 382 km², nüfusu 374 000. Merkezi 22 200 nüfuslu Moulins'dir. A. toprakları 200-300 m yükseklikte, kuzeye doğru hafif eğimli bir ovadır. Kuzeydoğuda dağlık bir görünüm alır. Bütün bu arazinin

sularını Loire boşaltır. Toprakları bitek ve verimlidir. Yüzölçümünün 1/10 u ormanlıktır. Çevresindeki tepeliklerde bağlar, geniş yerler kaplar. En çok ekilen buğdaydır. Bu arada davar ve sığır beslenmesi de önemli yer tutar. Departmanın en büyük şehri olan Montluçon çevresinde, kömür yataklarının işletilmesiyle demir, keten, deri, kimya endüstrisi genişlemiştir. Burada yer alan birçok banyo ve sayfiye yerleri arasında Vichy (b. bk.), Fransa'nın en çok uğranılan banyo merkezlerindendir.

ALLIER [*alyē* ok.], **Raoul** (1862), katolik ilâhiyatçı. Paris İlâhiyat Fakültesi'nde profesörlük etmiştir. *La philosophie de Renan* (Renan'ın felsefesi) [1895], *La séparation des églises et de l'état* (Kiliselerle devletin ayrılmaları) [1905], *La psychologie de la conversion chez les peuples non civilisés* (Medenileşmemiş milletlerde din değiştirme psikolojisi) [1925] adlı eserleri yazmıştır.

ALLİGATOR, sürüngenlerin krokodiller (Empdosauria = Crocodilia) takımına bağlı krokodilide (Crocodilidae) familyasının bir cinsi.

Alligator mississippiensis adlı türü, Kuzey Amerika'da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nehirlerde yaşar. Uzunluk-

ALLİGATOR

ları 5 m kadardır. Vücudunun üst kısmı kirli yeşil ve koyu lekeli, alt kısmı kirli açık sarı renklidir. Burunlarında kemikten bir bölme vardır. Bazı yazarlar, alligatorlara halk tarafından «kayman» adı verildiğini söylemekte iseler de, asıl kaymanlar (bk. CAIMAN) bu familyanın ayrı bir cinsidir ve burunlarında kemik bölme yoktur. Bunlar, Amerika'da alligator, özel çiftliklerde beslenir ve yetiştirilir. Derileri kunduracılıkta ve diğer deri işlerinde kullanılır.

A. sinensis adlı türü ise Çin'de Yang-Çekiyang nehrinde yaşar.

ALLİGATORİUM, timsahlardan atoposavride (Atoposauridae) familyasına giren bir yaratık. *Alligatorium Jourd* adındaki bir çeşidi Güney Almanya (Pfalz) ve Fransa'daki üst Jura tabakaları içinde bulunmuştur. Boyu 40 cm kadardır.

ALLİGATORLAR [İspan. *el lagarto* = kertenkele], timsahgiller familyasının bir kolu. Bazı türleri Kuzey Amerika'da ve Çin'de yaşamaktadır. Diğer türleri, eski devirlerde yaşıyarak ortadan kalkmıştır. Kuzey Amerika'da raslanan alligatorlardan bir kısmı 4,5 m uzunluktadır. Balık ile geçinirler. Sırtları koyu yeşil renktedir, karın derileri, timsahların tersine olarak, deri kemikleri olmadığından, dericilik endüstrisinde kullanılmakta ve bu maksatla çok avlandıkları için sayıları azalmaktadır. Çin'de Yangçe nehrinin aşağı kısımlarında yaşıyan türlerine *Allig. sinensis* adı verilir. Bunların uzunluğu 2 metreyi bulur. Diğer türleri taşıl olarak tersiyer formasyonunun türlü katları içinde bulunmuştur. *A. Cuv* bunlardan biridir. Buna taşıl olarak Pliosen tabakaları içinde raslanmıştır.

ALLINGHAM [*ælingĭm* ok.], **William** (1824-1889), İngiliz yazarı ve şairi. İrlandalı'dır. Ana yurdundan aldığı ilhamlarla yarattığı mısraları bir dergi halinde toplamıştır. Tanınmış eserleri şunlardır: *Day and Night Songs* (Gece ve gündüz şarkıları) [1855], *Laurence Bloomfield in Ireland* (Laurence Bloomfield Irlanda'da) [1864], *Irish Songs and Poems* (Irlanda şarkı ve şiirleri) [1887]. Arkadaşı Carlyle ve D. G. Rossetti ile birleşerek 1874 ten 1897 tarihine kadar *Fraser's Magazine*i beş yıl yönetmiştir.

ALLİTERASYON (Aşağı Lât. *alliteratio* = harf benzetmesi; Alm. *Anreim* = baştan kafiye), bir mısrada yer alan kelimelerden bazısının veya bir deyimi meydana getiren kelimelerin hepsinin, yahut da bir kelimedeki hece başlarının aynı sesle başlaması, meselâ «*K*ızgın *k*okusundan *k*elebekler» (A. Haşim) mısraında, «*f*ilân *f*ıstık» deyiminde, ve «*s*ap*s*al» kelimesinde olduğu gibi. Bunda, modern Avrupa dillerinin fonetiğine uyularak, harflerin değil, seslerin benzeşmesi esastır, meselâ İng. «*k*ings and *c*abbages», Fr. «des *s*ites et des *c*ités». Alliterasyon nesirde de kullanılır; «tenafür»lüler makbul değildir.

Bu usul Türk şiirinde esas olmamakla beraber, birçok şairler, bilerek veya bilmiyerek, sanata uygun bir şekilde alliterasyon yapmışlardır.

«*S*ağ *s*alim» (Fr. «*s*ain et *s*auf», İng. «*s*afe and *s*ound») gibi hendiadyoin (b. bk.) lerde, «*s*ap *s*arı; *m*os *m*or; *t*er *t*emiz» gibi sıfatlarda, «*Y*apıp *y*oğurana *y*arım *y*ufka» gibi ata sözlerinde, «*k*ara, *k*uru *k*arı aldı Kor*k*ut» veya «o*t*u a*t*a, e*t*i i*t*e verdi» (iç alliterasyon) gibi tekerlemelerde de alliterasyon görülür. Batıda, meselâ «*S*essizce *s*ana *s*öyliyelim *s*ırları, *s*erdar» mısraı tipinde, mısraları sıra ile alfabenin her harfi ile başlatmak, kelime başlarında da mısra başlarındaki harfleri tekrarlatmak şeklinde yazılmış *alliteratif-akrostiş* şiirler vardır.

Yunan ve Lâtin edebiyatında sadece rasgele bir süs olarak kullanılan alliterasyon (meselâ, Ennius'ta geçen «O Tite, tute, Tati, tibi, tanta, tyranne, tulisti»), Germen dilleriyle yazılmış olan ve kafiyeyi tanımıyan en eski şiirlerde, mısraın esas bağı ve kafiye yerine olarak kullanılmış (Alm. *Stabreim*), Germence kelimelerin ilk hecelerde vurgulanması da alliterasyona giren seslerin kuvvetle belirtilmesini sağlamıştır. Kafiyesiz ve hece sayısı karışık olan Germen mısraı, iki bölüme (hemistikhion) ayrılır, hemen daima, birinci bölümde vurgulanmış iki alliteratif hece, ikinci bölümde de aynı alliterasyonu tekrarlıyan bir üçüncü hece bulunurdu, meselâ:

Eski İzlânda dilinde:

«*G*anga hér at gar*ð*i   *g*ullhyrndar kýr» (*Edda*)

Anglosaksonca'da:

«*w*ód under *w*olcnum   tó Þæs Þe hé *w*inreced» (*Beowulf*).

Eski Yüksek Almacada:

«*h*werdar sih *h*iutu   dero *h*regilo rūmen muotti» (*Hildebrandslied*) gibi.

Bu tipte olan *alliteratif şiir*'ler Almanca'da IX., İngilizcede — kafiye (Alm. *Endreim*) ile beraber kullanılarak — XVI. yüzyıla kadar devam etmiştir; İzlânda'da ise hâlâ yaşamaktadır.

«*Pohjan peltojen periltä,*
Kalevalan kankahilta» (*Kalevala*)
misalinde görüldüğü gibi, alliterasyon Fin millî destanında da kafiye yerine kullanılmıştır.

ALLIX [*aliks* ok.], **Pierre** (1641 - 1717), **Kalvinist** teolog. Tanınmış Claude ile birlikte *Mukaddes Kitap*'ın Fransızca'ya çevrilmesinde çalışmıştır. Nantes Fermanı'nın kaldırılmasından sonra İngiltere'ye kaçarak, burada Fransız sığıntılarına ait bir kilisenin papazı ve Salisbury katedralinin canonicus (kilise vakıfları müdürü)u olmuştur. Dine ait birçok yazıları vardır.

ALLOA [*ælōi* ok.], Büyük Britanya adasının kuzeyinde Glasgow şehrinin 35 km kuzeyinde eski bir kasaba ve liman. Nüfusu 12 420. Forth körfezinin sonunda kurulmuştur. Gemi tezgâhları, pamuk ve yün dokumacılığı, camcılık demir endüstrisi vardır.

ALLOBROGLAR, Roma'nın Gallia Narbonensis eyaletinin (Fransa'nın güneyi kuzeyinde) Rodanus (Rhône) ve Isara (Isère) ırmaklariyle Alpler arasındaki yerde oturan bir Kelt uruku. Yönetim merkezleri Vienna (bugün Viyana) şehri idi. Bunlar, tarihte ilk defa M. Ö. 218 de. Roma'ya karşı yürüyen Pön generali Hannibal'ın tarafçısı olarak görünmektedirler. Fakat M. Ö. 121 yılında Quintus Fabius Maximus Allobrogicus tarafından Roma eğemenliğine alınmışlardır. Bununla beraber A. ın daima Roma'ya düşman kaldıkları, elçilerinin o tarihten altmış yıl sonra (M. Ö. 63) Catilina suikastındaki gidişlerinden anlaşılmaktadır.

ALLODON, memeli hayvanlardan Marsupialia takımının Plagiaulacidae familyasına bağlı bir taşıl cinsi. Üst çene yarısında üç tane kesici, üçü önde, dördü arkada olmak üzere, yedi tana azı dişi vardır. Kesici dişlerden üçüncüsü küçüktür. Arka azı dişi vardır. Kesici dişleri iki sıra üzerine dizilmiş olup, bunlar 2 - 4 çıkıntılıdır. *Allodon Marsh* adındaki bir çeşidi Wyoming'de Üst Jura tabakaları içinde bulunmuştur.

ALLOEİRA, eski Anadolu'da, Lydia bölgesindeki Attaleia (b. bk.) şehrinin eski adı.

ALLOFİL [Yun. *allophylos* = başka klândan, yabancı], Avrupa'da ve Asya'da Hint-Avrupa ve Samî ailelerinden veya Ural - Altaylılar'dan olmıyan dillerin genel bir adı. Bk. ALAROD, ANADOLU DİLLERİ ve ÖN ASYA DİLLERİ.

ALLOFİLUS [Allophylus], sapindase (Sapindaceae) familyasından bir bitki cinsi. Tropikal astropikal bölgelerde yayılmış 100 kadar türü vardır. Bunların yarısı Amerika'da yetişir. Bazı türlerinin meyvaları yenir.

ALLOGRAFİ [Yun. *allos*=başka; *graphein*=yazmak], bir metin içerisindeki kelime takımlarının veya tek bir kelimenin yahut bir kelime parçasının yabancı bir dilde yazılıp, metnin esas diline göre okunması. Bu sistemin esasını anlıyabilmek için, meselâ Lâtince bir deyimin kısaltması olan *etc.* (= *et cetera* = «ve saire») işaretinin İngilizce metinlerde «and so on», Almanca'da «und so weiter», Fransızca'da da çok kere «ainsi de suite» okunduğunu hatırlamak yeter. Bu bakımdan, *etc.* bir *logogram* (Yun. *logos* = kelime; *gramma* = yazı), yani fonetik değerde olmıyan bir kelime klişesidir.

Doğu dillerinde, allografiye başlıca Akkadca, Hititçe, Pehlevîce ve Japonca metinlerde raslanır. Akkadca'da birçok kelimeler Sumerce ideogramlarla yazılmış fakat Akkadca okunmuştur. Hititler de kendi çiviyazılı metinlerinde bazı kelimeleri Sumer ideogramlariyle veya fonetik olarak Akkadca yazmış, fakat bunları Hititçe olarak okumuş ve çok kere bunlara, yine fonetik olarak, Hititçe yazılmış çekim ekleri katmışlardır. Meselâ, Hitit yazıtlarında Sumer ideogramlariyle ŞU veya Akkadca olarak *KÂTU* veya karışık olarak Sumerce ile Akkadca ŞU. *TU* şeklinde yazılan kelime Hititçe olarak *kessar* (= el), Hititçe çekim ekiyle de ŞU-*an* (= eli) kelimesi *kessaran* okunur. Hititolojide, Sumerce ideogramlar düz majüskül, Akkadca kelimeler italik majüskül, Hititçe kelime veya ekler de italik minüskül harflerle yazılır (bk. HİTİT DİLİ ve ÇİVİ YAZISI).

Pehlevice'nin başlıca Hüzvareş (Huzvarişn) şeklinde de birçok kelimeler Pehlevî yazısiyle ve Aramî dilde (Süryanca) yazılır, fakat Pehlevice okunurdu, meselâ *k'lb'* (= Aramca *kelbā*) yazılıp Pehlevice *sag* (= köpek) veya *şyd'* (= Aramca *şeydā*) yazılıp Pehlevice *dēv* (= şeytan) okunduğu gibi. Pehlevice'de bu şekilde yazılan kelimelere «maske» denir; İbni Mukaffa (VIII. yüzyıl) bunların 1 000 kadar olduğunu söyler. Bu «maske»ler çekimli durumda da olabilir, *yemalelūnd* yazılıp Pehlevice *guft-and* (= söylediler) okunduğu gibi. Bu son misalde, kelimenin kökü (karşılaştır: Aramca *məlal* = söyler) ile *ye-* çekim öneki Aramca, *-ūnd* çekim soneki de Pehlevice'dir (bk. PEHLEVÎ ve HÜZVAREŞ).

Aynı sisteme göre, Japonca'da da, bazı kere, birtakım kelimeler - başlıca. isim, fiil ve sıfatlar - *kanji* denilen Çin ideogramlariyle, ek ve takı gibi bölücükler de *kana* denilen Japon hece yazısiyle yazılır ve aynı zamanda Çin ideogramların Japonca telâffuz şekli de yanlarına Japon yazısiyle eklenir. Bk. JAPON YAZISI.

ALLOİGENESİS, bazı yazarlar tarafından eşeysel olarak çoğalan döl ile partenogenez yolu ile döl arasındaki döl değişimine verilen ad. Bu olaya «heteregoni» adı da verilir.

ALLOKREADİUM (Allocreadium), kurtların trematodlar (Trematodes) takımına bağlı Fasciolidae familyasından bir cins. Tatlı su balıklarında asalak olarak yaşar.

ALLOKROİT, bir granat çeşidi.

ALLOLALİ [Yun. *allos* = başka, *lalia* = konuşma], kasdedilenlerden farklı kelimeler söylemek şeklinde beliren dil hastalığı.

ALLOLOBOFORA (Allolobophora), halkalı kurtlar (Annelida)ın oligoketler (Oligochaeta) takımına bağlı toprak solucanları (Lumbricidae) familyasının bir cinsi. Toprakta yaşıyan bu solucanlar, hemen hemen dünyanın her tarafına yayılmıştır. Bu cinse bazı yazarlar tarafından *Eisenia* adı da verilmektedir

ALLOM [*ælom* ok.], **Thomas** (1804 - 1872), İngiliz mimarı ve desencisi. Londra'da doğmuş, Barnes'da ölmüştür. A. mimar olarak Calne ve Kensington Workhouse'leri, Highburg kilisesi (1850), Notting Hill'deki St. Peter kilisesi (1856) gibi önemli eserler yapmış ise de, asıl ününü resimlerine borçludur. Birçok yerlerde dolaşmıştır. Gittiği memleketlerin güzellikleri, A. ın manzara resimlerine olan yeteneğini geliştirmiş, resimli dergi çıkaranlar, eser göndermesi için kendisine başvurmada gecikmemişlerdir. Bu suretle Cumberland, Westmoreland, Devonshire Cornwall, Yorkshire v. b. İngiliz illeri ile

Belçika, Fransa, İskoçya, Çin v. b. memleketlerin manzaralarına ait seriler çıkarmıştır. A. un, İstanbul'a da gelerek

Allom'un Bir Gravürü (Göksu Âlemlerinden Bir Görünüş)

Allom'un Bir Gravürü (İstanbul'da Büyük Çarşı)

birçok manzaralar çizdiği, Léon Galibet et C. Pellé'nin *Constantinople ancienne et moderne* adlı eserlerindeki resimlerinden de anlaşılmaktadır.

ALLOPLEKTUS (Alloplectus), ikiceneklilerin gesneriase (Gesneriaceae) familyasından bir bitki cinsi. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen 30 kadar türü vardır. Bu cinse bağlı türler, sarı çiçekli ve çoğunun çanak yaprakları kırmızı renkli ağaççık veya yarım ağaççıklardır. *A. Lynchii* ve daha bazı türleri sıcak serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ALLOPOSUS, başıayaklı yumuşakçalar (Cephalopoda)ın oktopoda (Octopoda) grupuna bağlı Alloposidae familyasının bir cinsi. Vücutları saydamdır ve meduzları andırırlar. Büyük bir fıçı büyüklüğünde ve 100 kilo kadar ağırlıkta olanlarına raslanmıştır. *A. mollis* adlı türü Atlas Okyanusu'nda yaşar.

ALLOPTES, akarin(Acarina)ler takımına bağlı uyuz böcekleri (Acaridae = Sarcoptidae) familyasının bir cinsi. 33 kadar türü vardır. *Alloptes crassipes* adlı türü kuşlarda asalak olarak yaşar.

ALLOR: bk. ALOR ADASI.

ALLORI, Alessandro (1535 - 1607), İtalyan ressamı. Floransa'da doğmuş orada ölmüştür. Ona, amcası ve ilk hocasının adiyle bazı kere Bronzino da denilmektedir. Çoğu zaman Michelangelo'nun etkisini taşıyan eserleri arasında en dikkate değerler, Floransa'da S. Spirito kilisesindeki *Cristo e l'Adultera* ile Uffizi müzesinde ve Pitti sarayında bulunan *Juliano* ve *Fernando da Medicis*'nin portreleridir.

ALLOTEVTİS (Alloteuthis), mürekkep balıkları (Cephalopoda) takımının onayaklı(Decapoda)lar alttakımına bağlı İdiosepiidae familyasının bir cinsi. Ergin hayvanlarda vücudun arka kısmı sivridir. Bu yumuşakçalar yaşadıkları yerlerde halk tarafından yenir. *Alloteuthis subulata* adlı türü Kuzeydenizi'nde yaşar. 15 - 20 cm uzunluğundadır.

ALLOTRİA, zarkanadlı böcekler(Terebrantia)in grupuna bağlı mazı böcekleri (Cynipidae) familyasının bir cinsi. Avrupa'da küçük türleri yaşar. Larvaları yaprak bitlerinde asalak olarak yaşar.

ALLOTRİYOFAJİ (Allotriophagie) [Yun. *allotrios* = yabancı, *phagein* = yemek], bazı kimselerde görülen toprak taş tahta gibi vücudu beslemiyen ve hattâ zararlı olan şeyleri yemek arzusu. En çok, bunayanlarla abdallarda olur. Bunların midelerinde taş, kömür, çivi, kaşık, çatal parçalarına raslandığı da görülür. Bazı gebe kadınlarda ise lüzumsuz ve faydasız şeyleri yemek isteği uyanabilir

ALLOTRİYOSMİ (Allotriosmie) [Yun. *allotrios* = yabancı, *osme* = koku], kokuları yanlış duymak. Buna «koku illüzyonu» da derler. Bk. İLLÜZYON.

ALLOTROPİ [Yun. *allos*=başka, *tropos*=değişme], bir cismin farklı özellikleri bulunan birçok haller götermesi. Kükürt, fosfor, karbon v. b. birçok elemanlar bir kimyasal değişmeye uğramaksızın, farklı haller gösterir. Meselâ 44°C de ergiyen beyaz fosfor, karbon sülfüide erir ve uçucudur; buharı üzerine ısının etkisiyle, ergimiyen kırmızı bir toza çevrilir ki bu, sülfürde erimez, az uçucudur; beyaz fosfordan tamamiyle farklıdır. Tersine, bu kırmızı cisim bazı şartlarda beyaz fosfora çevrilir. Beyaz ve kırmızı fosforlar aynı atom ağırlığındadırlar, yanma ile aynı anhidrid ve asidi verirler. Karbonun da elmas, grafit ve amorf olmak üzere üç allotropik hali vardır. Bu hallere «allotropik modifikasyon»lar denir.

Allotropi, moleküldeki atom sayılarının veyahut hacım ağındaki atomların dizilişlerinin değişik olmasından ileri gelir.

ALLOTROPİZM (Dil.), mukayeseli dil bilgisinde, deneştirilen dillerin yapısını meydana getiren gereçler, aşağı yukarı aynı olduğu halde, bunların biribirinden farklı şekilde gruplanmış olması (Ch. Autran). Dilcilik bu terimi kimyadan ödünç almıştır.

ALLOZOM [Allosom], T. H. Montgomery (1906) tarafından, şekil ve büyüklük bakımından aynı organizmanın diğer kromozomlarından farklı olan kromozomlarına verilen ad. Bunlara heterokromozom veya eşeysel kromozomlar (gonozom, x ve y kromozomları) adları da verilir.

ALLSTON [*ọlstın* ok.], **Washington** (1779 - 1843), Amerika'lı ressam ve şair. Waccamaw'da (Güney Carolina) doğmuş, Cambridge'de (Massachussetts) ölmüştür. 1800 de, Harvard'da yüksek öğrenimini bitirdikten sonra, bir süre Charleston'da sanat öğrenimine devam etmiş, sonra 1801 de Londra'ya giderek Royal Academy'ye girmiş, orada Benjamin West'in öğrencisi olarak çalışmıştır. 1818 de kesin olarak Amerika'ya dönmüştür. O zamana kadar hayatı Londra'da, Paris'te, hususiyle Roma'da geçmiştir. Renkleri ve ışık ile karanlığı kullanma tarzı bakımından Venedik çığrını inceden inceye taklidetmiştir. Bundan dolayı A. a Amerika'nın Tiziano'su adı verilmiştir. Tablolarının çoğunda konularını tarihten almıştır, ama manzaraları daha büyük bir ilgi

uyandırmıştır. 1804 te yaptığı *Tufan*, bu romantik tarzın ilk önemli örneğidir. Bunlar arasında *Melek Uriel, Yakup'un Rüyası, Çölde İlyas, Balthazar'ın Ziyafeti* dikkate değer. İngilir şairi Coleridge'in portesi (1806), tamamlanmadığı halde en başarılı eserlerindendir. Yazıcı Allston'un eserleri arasında, *Monaldi* [1841] adlı romanı ile *Lectures on Art* (Sanat üzerine konferanslar) [1850]ı sayabiliriz.

ALLUVAMNA, Hitit krallarından birinin adı. Boğazköy'de mühürü bulunan bu kralın adından başka, bir şey bilmiyoruz. Hitit tarihinin henüz aydınlanamamış olan zamanında yaşadığı sanılmaktadır.

ALMA, 391 numaralı küçük plânet. 24 mart 1894 te keşfedilmiştir.

ALMA-ATA: 1 — (Almata, Almatı. eskiden: *Vernıy*), Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkenti. Nüfusu 230 000. Denizden yüksekliği 750 m. A., Balkaş ve Işık gölleri arasında, işlek bir demiryolu istasyonudur. Şehir geniş alanlara dağılmıştır. Yolları düzgündür. Bir üniversitesi, bez dokuma ve maden endüstrisi vardır. Çevresinde kurşun, bakır, altın madenleri bulunmaktadır.

2 — A. eyaletinin yüzölçümü 403 000 km², nüfusu 1 100 000 dir.

ALMADA, Portekiz'in Estremadura eyaletinde, Tajo nehri ağzında bir kasaba ve liman. Nüfusu 11 580. Lizbon'la karşı karşıyadır. Çevresinin ve kasabasının görünüşü çok güzeldir. Şarap ticareti ve balıkçılık, halkın başlıca geçim kaynağıdır.

ALMADÉN [*almadēn* ok.; Arap. *el-Maden* «maden ocağı» nın değiştirilmiş şekli], İspanya'da Yeni Kastilya'nın güneybatısındaki Cuidad Real yönetim bölümünde bir şehir. Nüfusu 10 000 (1935), denizden yüksekliği 589 m. 10 km kadar yakınındaki işçi mahallesi ve Almadenejos demiryolu istasyonu çevresi ile birlikte A., dünyanın en zengin cıva madeni alanıdır. Daha önce Yunanlılar, Romalılar ve Araplar tarafından da işletilmiş olan bu maden alanı, son zamanlarda modern bir duruma getirilmiş, yer yer yeni ocaklar açılmıştır. Buradaki en derin kuyu 357 m yi bulmaktadır. Yılda çıkarılan cevher tutarı 24 000 ton olup, bundan 1 200 - 1 300 ton cıva elde edilmektedir ki, bu miktar, dünyadaki cıva istihsâlinin 1/3 üdür. Yeryüzünde yalnız Kalifornia, bu bakımdan A. ile yarışabilmektedir. Şehirde birçok büyük maden arıtımevleri, özel bir hastane, maden okulları vardır.

ALMADENEJOS [*almadēnēhos* ok.], Almaden şehrinin istasyonu.

ALMÁDY [*ǫlmādi* ok.] **István** XVIII. yüzyılda yaşıyan bir Macar kişizadesi. Imre Thököly ile Ferenc Rákóczi II. nin taraflılarından olan Almady'nin, 1687 - 1694 yıllarına ait *Erdel ve Türkiye ruznamesi*, Macar tarih bilgini Kálmán Thaly tarafından, *Magyar Történelmi Emlékek. Irók* (Macar tarih yadigârları. Yazarlar) adlı serinin XXIII. cildinde yayımlanmıştır.

ALMAGEST, İskenderiye'li astronom Ptolemaeus'un II. yüzyılın ortalarına doğru yazdığı astronomi kitabına Araplar tarafından verilen ad. Aslında *Megalē syntaxis tēs astronomias* (Büyük astronomi sistemi) adını taşıyan ve 1400 yıllık bir zaman boyunca ne bir şey katılabilen, ne de birşey eksiltilebilen astronomiye ait kutsal bir kitap olarak kalan bu eser, 827 yılında Arapça'ya çevrilmiş ve bu tercümeye Yunanca *megistē* (= en büyük) kelimesinin başına Arapça *el-* harf-i tarifi konularak *el-Macisti* veya *Kitab-ül-mecisti* adı verilmiştir. Almagest kelimesi, Arapça tercümeye verilen bu adın Batı'da öteden beri kullanılagelen şeklidir. Bu eser, Arapça'ya tercümesinden sonra ilk defa XII. yüzyılda ve daha sonraları birçok defalar *Syntaxis mathematica* ve *Constructio mathematica* gibi adlar altında Lâtince'ye çevrilmiştir. Manitius tarafından *Handbuch der Astronomie* adı ile Almanca'ya çevrilmiş ve açıklamalar eklenerek yayımlanmıştır.

Almagest, değişik astronomi bahislerini kapsar. «Ptolemaeus dünya sistemi» adı ile tanınmış olan, evrenin yapısına göre gökcisimlerinin hareketlerinin daire ve epsikllerle izahına ait teori, bu eserin önemli bir bölümünü teşkil eder. Almagest ilk defa elimize geçen bir yıldız kataloğunu içinde bulundurmaktadır. Bu katolog, Hipparkhos'un yıldız kataloğunun Ptolemaios tarafından tekrarlanması ve kendi rasatlarının eklenmesi ile meydana gelmiştir. Yıldızların, parlaklıklarına göre kadir sınıflarına (6 sınıfa) ayrılmış olduğunu ilk defa bu katalogda görüyoruz. Bu sınıflama, modern astronomiye de temel olmuştur.

En eski olan ve sistemli bir şekilde tertiplenmiş bulunan katalogda 1025 yıldızın enlem ve boylamı verilmiştir.

ALMAGRO, İspanya'da Yeni Kastilya bölgesinde Cuidad Real yönetim bölümünde bir kasaba. Nüfusu 8 700 (1920). A., Mancha plâtoları ve step alanları ortasında kurulmuştur. Çevresinde maden suları vardır.

ALMAK (Almach; Arap. *el-Anak* tan bozma), Andromeda takımyıldızının ikinci kadirden γ yıldızı. Bu, γ Andromedae adı ile de anılır. Uluğ cetvelinde takımyıldızının 15 inci yıldızı olarak gösterilmiştir. Bu yıldız, orta bir dürbünle incelenecek olursa, kendine, yeşil renkli 5 inci kadirden küçük bir yıldızın yoldaşlık ettiği görüldüğü gibi, bunun da biri yeşil, diğeri mavi daha küçük iki yıldızdan bileşik olduğu seçilir. Bu son çift yıldız, birbiri etrafında hızla dönerek bir takım teşkil eder. Bu takım da esas yıldızın etrafına dolanır. Böylece üçüzlü bir sistem meydana gelir. Gökkubbesinin kuzey yarısında olan bu yıldız, gökün en güzel bir yıldızı olarak tanınmıştır.

ALMALIK, Cungarya'da, Ortaçağlar'da bir Türk şehri. A. şehrinin bugünkü Kulca'nın veya Gulca'nın biraz kuzeybatısında, Sayram gölünün ve Telki geçidinin güneyinde olduğu kabul edilmektedir. Moğullar'ın meydana çıkışına yakın yıllarda, Karluk veya Kanklı Ozar (veya Buzar) adlı bir çetebaşı tarafından kurulan Müslüman Beyliği'nin merkezi, Almalık şehri idi. Ozar, Guıhan Küçlük tarafından öldürüldükten sonra, ardaları Çingiz Han'la işbirliği yapmışlar ve A., Moğullar'a bağlı bir beylik olmuştur. A. şehri bölgesi, Çağatay ulusunun yayiağı idi; bulunduğu yerin icabı olarak önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Burası Orta Asya Hıristiyanlığı tarihinde de önemli bir yer tutar. XIV. yüzyılda A. ta, katolik misyonerleri piskoposluğu bulunuyordu. Nasturîler'in de merkezi burası idi. Almalık'ta basılan sikkelerden en sonu (şaban 746 Hicrî) tarihini taşımaktadır. Bu para, Ügedey torunlarından Mehmet Pulat adına bastırılmıştır.

ALMAN DİLİ, Hint-Avrupa dil ailesinin Germen kolu(bk GERMEN DİLLERİ)nun Batı bölümündendir.

Batı Germen Dili ve Almanca: Batı Germence, eskiden Rhein ile Oder ırmakları arasında, Batı Germenler'in üç başlıca kolu olan Ingaevonlar (Sakslar, Frisler

v. b.), Istvaeonlar (Franklar v. b.) ve Hermionlar (Schwab [Suab] lar, Langobardlar v. b.) tarafından konuşulurdu Bu dil topluluğu, Milâdın ilk yüzyıllarında «aşağı» (nieder) ve «yüksek» (hoch) olmak üzere ikiye bölünmeye başlamıştır. Bu bölümün Almanya'daki bugünkü sınırı (Benrath çizgisi), batıdan doğuya doğru, yaklaştırma olarak, Aachen, Kassel, Nordhausen, Wittenberg'le Schwiebus'tan geçer. Denize yakın alçak arazide oturan Anglolar'la Frisler'in dili Anglo-Fris denilen «aşağı» bölümün büyükçe bir kısmını, Thüringler'in, Alaman(Schwab)ların, Bayuvar(Bavyer)ların ve Langobardlar'ın dili de *Deutsch* denilen ve bugün «Almanca» anlamına gelen «yüksek» bölümü meydana getirmiştir. Franklar'la Sakslar'ın bir kısmı «aşağı», öbür kısmı da «yüksek» bölüme girmiştir. Britanya Adaları'na göç eden Anglo ve Sakslar'ın dilinden Anglo-Saksonca (bundan da İngilizce) meydana geldiği gibi, Aşağı Saksça'dan bugünkü Plattdeutsch, Aşağı Frankça'dan da Çukur Ülkeler'de (Nederland, yani Holânda [Felemenk] ile Flandra [Belçika]) konuşulan dil oluşmuştur. Almanlar, Aşağı Saksça ile Aşağı Frankça'ya Aşağı Almanca (Niederdeutsch) derler (bk. BATI GERMENCE).

Yüksek Batı Germence'nin biricik temsilcisi olan Almanca (bilimsel terimle: Yüksek Almanca, Hochdeutsch) ile Aşağı Batı Germence arasındaki başlıca fark, en çok patlayıcı (occlusive), sızıcı (spirante) ve sürtken (affriquée) konsonların değişmesiyle ilgili olan ve «ikinci ses mütasyonu» (2. Lautverschiebung) denilen olaydır: *p>pf, f; t>ss,z (ts); k>ch (h); d>t; w>b,* gibi (bk. GRIMM KANUNU ve VERNER KANUNU). VIII. yüzyıldan sonra, bütün Almanya'da th>d değişiminin de meydana gelmesi, Aşağı Almanca'yı bu bakımdan Anglo-Saksonca'dan ayırarak Yüksek Almanca'ya yaklaştırmıştır. Güney Almanya'da başlıyan «ikinci ses mütasyonu» nun sebebi, eskiden Yukarı (güney) Almanya'da oturan halkın önce Kelt, sonra da Roman dillerinin etkisi altında bulunmuş olmasıdır. Bu bölgelerde hattâ üçüncü bir ses mütasyonundan da bahsedilebilir: Bavyera diyeleğinde *geban* yerine *kepan* (= vermek), İsviçre Almancası'nda da *Kind* yerine *khind* (= çocuk) gibi.

Almanca'nın Tarihî Çağları: Alman dilinin tarihi başlıca üç çağa ayrılır: 1 — Eski-Yüksek Almanca (Althochdeutsch: 750-1100) ve Eski-Aşağı Almanca (Eski Saksça: Altniederdeutsch, Altsächsisch). 2 — Orta-Yüksek Almanca (Mittelhochdeutsch: 1100-1500) ve Orta-Aşağı Almanca (Mittelniederdeutsch). 3 — Yeni-Yüksek Almanca (Neuhochdeutsch: 1500 den sonrası) ve Yeni-Aşağı Almanca (Neuniederdeutsch, Plattdeutsch). Bir geçiş çağı olan 1350-1624 yılları arasındaki Yüksek Almancay'ı «Son Orta-Yüksek Almanca» (Spätmittelhochdeutsch) ve «İlk Yeni-Yüksek Almanca» (Frühneuhochdeutsch) şeklinde adlandırmak daha doğru olacaktır. Bu yazıda şu kısaltmalar kullanılmıştır: EYA = Eski-Yüksek Almanca; OYA = Orta-Yüksek Almanca; YYA = Yeni-Yüksek Almanca; EAA = Eski-Aşağı Almanca; OAA = Orta-Aşağı Almanca; YAA = Yeni-Aşağı Almanca.

Eski-Yüksek Almanca: Ortaçağ'da, Büyük Karl'ın sarayında bile, bugünkü anlamda bir Alman yazı dili bulunmadığı için, Alman dili tarihinin ilk kısmı, sadece diyelekler tarihidir (Alman diyeleklerinin ayrılış noktası olan dile, nazarî olarak, Ana Almanca [Urdeutsch] denir). Bu bakımdan sadece bir abstraksiyon olan EYA, bu çağda Yukarı Alman (Oberdeutsch, yani Bavyera ve Alaman [Alsace, İsviçre ve Yukarı Tuna'nın Ulm çevresinde Suab]) ve Almanya'daki Frank (yani Doğu Frankça [Yukarı Main], Orta Frankça [Mosel (Trier) ve Ripwar (Kolonya)], Ren Frankçası [Mainz, Frankfurt, Kassel] ve bu sonuncunun bir altdiyeleği olan Güney Ren Frankçası [Karlsruhe]) diyelekleriyle temsil edilmiştir. Langobard diyeleği yalnız özel isimlerle bazı gloslar bıraktıktan sonra. X. yüzyılda ölmüştür. Yüksek Almanca'nın en eski anıtları, aşağı yukarı 740 yıllarından kalma Bavyera diyeleğinde gloslardır.

EYA'nın asıl fonetik ayraçları hemen hemen vokal değişimlerine sınırlanır. Başlıcalarından biri, özel hallerde, ai ve au diftonglarının ê ve ô şekillerinde monoftonglaşmasıdır, meselâ Gotça *saiws*, Alm. *see* (= göl); Gotça *hauhs*, Alm. *hoch* (= yüksek). EYA'da bir de diftonglaşma olayı vardır, yani eski ê'lerin ia (sonra ie), ô'ların da uo (sonra ue) oluşu, meselâ *brêf>brief* (= mektup; EYA'da ie bileşimi î değil, diftongdur); *gôd>guot* (= iyi) gibi. EYA'da, öbür Germen dillerinde de olduğu gibi, üçüncü bir fonetik değişim de i-Umlaut'u (bk. UMLAUT) denilen olaydır. Bu kurala göre, i'li hecelerden evvel gelen a vokali incelerek e (ä) olmuştur, meselâ *grab* (= mezar) kelimesinin çoğulu *grebir*. Önce yalnız a'ya sınırlanan bu Umlaut, sonra o ve u vokallerini de içine almıştır.

Kelime haznesi bakımından EYA oldukça bircinsten ve Germen asıllıdır. Bazı Keltçe ve Anglosaksonca ödünçlemeler bir tarafa bırakılırsa, en kuvvetli yabancı etkinin Lâtince'den geldiği görülür. Hıristiyanlık'tan evvel, Ren ile Tuna çevreğindeki Roma teması, Almanca'ya ticaret, askerlik, yapı, tarım ve ev hayatında kullanılan birçok kelime vermiştir. Hıristiyanlık'la beraber dinî terimlerle kültür kelimeleri girmiştir.

Eski-Aşağı Almanca: Başlıca iki diyelekle temsil edilmiştir: Eski Aşağı Frankça, ki Felemenkçe'nin ceddidir ve Britanya Adaları'na göç eden Sakslar'ın Almanya'da kalan bölümünün dili olan Eski Saksça. Eskiden Ems-Weser-Elbe nehirleri çevresinde konuşulan bu dilin başlıca anıtı *Heliand* (YYA Heiland = kurtarıcı) adlı dinî bir şiirdir. Bu dilin, Almanca'nın gelişmesinde esaslı bir rolü yoktur.

Orta-Yüksek Almanca: Şövalyelik çağında, yalnız halk dili olarak değil, saray ve şato hayatına bağlı aşk ve kahramanlık duygularını terennüm eden şiir dili olarak da gelişen OYA, XIII. yüzyıl başlarına doğru, genel bir yazı dili niteliğine yaklaşmakta idi. Bir taraftan Haçlı Seferleri, öbür taraftan da ince zevk sahibi bir topluluğun var oluşu, Alman yazarları çoğunluğunun ortaklaştığı şiir dilini tam bir birliğe doğru götürüyordu. Fakat XIV. yüzyılda Alman şehirlerinin kurtuluşu, yani birer serbest şehir haline gelmesi, aristokrasinin yanıbaşında, aynı zevki paylaşmıyan bir şehirli sınıfının türemesi, saray ve şato ozanlarının yerine şehirli şairlerin geçmesi, genel şiir dilinin oluşumunu yarıda bırakmış ve şövalyelikle beraber saray ve şato dili de sönmüştür. Bunun bir sonucu olarak da, Alman şehirlerinde yerli diyelekler yine canlanmıştır. Bundan dolayı, OYA çağında da bir «yazı dili»(Schriftsprache)nden değil, ancak türlü «yazı diyelekleri»(Schriftdialekte)nden bahsedilebilir.

Bu çağda Almanca'nın yayılışı, başlıca doğuya doğru olmuştur. Bavyera ve Alaman (Suab dahil) diyeleklerinden olma Yukarı Almanca(Oberdeutsch)dan çok, Orta Al-

manca (Mitteldeutsch) denilen diyelekler grupu gelişmiş, yayılmış, ve edebiyata hâkim olmuştur. Yukarı Almanca ile Aşağı Almanca arasında yer alan Orta Almanca'nın Batı grupu EYA çağında zaten vardı ve bunu edebiyatta Frankça temsil ediyordu. Bu devirde de, başlıca göç sayesinde Orta Almanca'nın Doğu bölümü oluşmuş ve Thüringen (Erfurt, Weimar çevresi), Yukarı Saksonya (Elbe vâdisi, Dresden, Meissen) ve Silezya diyelekleriyle temsil edilmiştir. Yukarı Almanca eski önemini saklamışsa da, OYA'nın esasını, metinlerin çoğunda kullanıldığı için, Doğu Frankça diyeleği kurmuştur.

OYA'nın fonetik ve morfolojik yapısı, Eski'ye bakarak daha basitleşmiş ve durulmuştur. Başlıca olay, kelimelerin son hecesinde bulunan vurgusuz vokallerin (a, u, o) zayıflıyarak e'ye çevrilmesi ve bazı kere de düşmesidir: *geban*>*geben* (= vermek); *sibun*>*siben* (= 7); *salbon*>*salben* (= meshetmek); *varen*>*varn* (= seyahat etmek) gibi. Bu olayın sonucunda, EYA'da birbirinden farklı olan bazı çekim ekleri, OYA'da bir tek şekilde birleşmiştir: meselâ EYA çoğul genitif *tago* ile çoğul nominatif-akkusatif *taga*'nın her ikisi de OYA'da *tage* (= günlerin, günleri) olmuştur. Fiil çekimi de aynı şekilde basitleşmiştir.

Kelime hazinesi bakımından, OYA çağında şövalyelik dolayısiyle önce Flamanca'dan birkaç, sonra da Fransızca'dan pek çok askerî kelime Almanca'ya geçmiştir. Şato hayatına ait kelime ödünçlemeleri de bu çağda yapılmıştır. Fransızca'daki kalıp üzerine -ieren masdar ekiyle oluşan fiiller ve -tät (Fr. -té) ekiyle yapılan isimler de bu cümledendir. Aynı çağda Alman boylarının doğuya yayılmasiyle İslâvca'dan ilk ödünçlemeler başlamıştır: *granî*>OYA *grenize* (YYA *Grenze* = sınır) gibi.

Orta - Aşağı Almanca: Almanya'da ilk önemli nesir örnekleri OAA'da yazılmıştır. Almanya'da şövalye destanı nevini yaratan Felemenk'li Heinrich von Veldeke, büyük eserinin aslını Flamanca yazmış olduğu gibi, tanınmış tilki destanı *Reinke de Vos* da OAA yoliyle Almanca'ya girmiştir. Fakat daha birçok verimlere rağmen, OAA, Luther dilinin baskısı altında edebiyat alanından çekilmek zorunda kalmış ve ancak dağınık diyelekler halinde XIX. yüzyıla erişmiştir.

İlk Yeni - Yüksek Almanca ve Yazı Dilinin Oluşumu: XIII. yüzyıla kadar Lâtince, Almanya'da diplomasi, hukuk ve yönetim dili idi. İmparatorluk ve şehirler evrak kalemlerinde belgeler bu dilde yazılırdı. 1250 - 1273 interregnum'u sırasındaki hararetli mücadeleler, belgelerin Lâtince'den daha kolay anlaşılır bir dilde, yani Almanca'da yazılmasını gerektirmiş ve XIV. yüzyılın ilk yarısında evrak kalemlerinde Almanca kesin olarak Lâtince'nin yerine geçmiştir. Papa ile imparator arasındaki anlaşmazlıklar da bu değişime yaramıştır. (Bununla beraber, XVI. yüzyıl humanizması Lâtince'yi yine yazı dili yapmıştır. Ondan sonra Almanya'da Almanca'dan çok Lâtince eserler yayımlanmış, 1570 de % 70, 1730 da % 30 nispetinde eser veren Lâtince, ancak XVIII. yüzyılda yazı dili olarak sönmüştür).

Bu değişimin ilk yıllarında Alman yazıcıları için kurallandırılmış bir Alman yazı dili yoktu. Herkes anladığı gibi yazdığı için diyelek farkı devam ediyordu. Fakat XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurallandırma işine başlanmış ve Karl IV. ün Prag'daki evrak kalemi, üslûp bakımından örnek olabilecek, «saray kalemi dili» (Kanzleisprache) denilen bir çeşit resmî dil ortaya koymuştur. Bu dil, Orta Almanca'nın Doğu bölümüne dayanıyordu. Tam olarak kurallandırılmış olmamakla beraber, bu dil hiçbir diyeleğe aynen uymadığı için, bir çeşit edebî dil modeli sayılmış ve yayılmıştır. 1440 yılında Avusturya'lı Friedrich III. tahta çıkınca, Yukarı Almanca'nın Bavyera - Avusturya diyeleği imparatorluk kalem dili olmuştur. Resmî dilin oluşumu üzerine imparatorluk kaleminden başka, Orta Almanca bölgesinde bulunan Saksonya seçmen prensliği kalemi de etki yapmıştır. Bu seçmen prenslik XV. yüzyılın ilk yarısında resmî bir dil oluşturmuş ve öbür Sakson kalemleri bunu taklidetmişlerdir. XV. yüzyılın ikinci yarısında da yazıcılar Saksonya resmî dilini imparatorluk resmî diline yaklaştırmaya çalışmışlardır. Saksonya'daki öbür kalemler de biraz direnmeden sonra bu yola katılmış ve 1500 yıllarına doğru Saksonya'daki resmî dilde birlik sağlanmış ve Orta Almanca ile Yukarı Almanca ortalaması veya karması şeklinde bir dil ortaya konulmuştur.

Basılan kitapların memleketin her bölümünde geniş halk toplulukları tarafından okunabilmesi için, basımevleri kendilerine verilen türlü yazı müsveddeleri üzerinde, dil birliğini sağlamak için değişiklikler yapmışlardır. Kitapçılık merkezinin Frankfurt'ta bulunması ve Luther'in kişiliği, Orta Almanca'nın esas tutulmasını sağlamıştır. İmparator Maximilian ile Saksonya seçmen prensi Friedrich zamanında, yani XVI. yüzyıl başlarında, Saksonya resmî dili ile imparatorluk resmî dili birbirine o kadar yakındı ki, Luther şunu yazabilmiştir (*Tischreden*, c. 69): «Bana özel olan Almanca yoktur; hem Yukarı hem Aşağı Almanya halkının beni anlıyabilmesi için genel Almanca (gemeine deutsche Sprache)yı kullanıyorum. Ben bütün Alman prens ve kırallarının kullandığı Saksonya evrak kalemi (Kanzlei) diline göre konuşuyorum. İmparatorluğun bütün şehirleri, prens sarayları, prensimizin Saksonya kalemi âdetine göre yazarlar. Bu, Almanya'da en çok yayılmış dildir. İmparator Maximilian ile Saksonya seçmen prensi Friedrich, Mukaddes Roma İmparatorluğu'ndaki Alman dillerini saptanmış tek bir dil haline getirmişlerdir.»

Orta ile Yeni sınırı kesin olmamakla beraber, YYA, Luther'le başlamıştır denebilir. Luther'in otoritesi bu «ortaklaşa» (gemein) Almanca'yı yazarlara zorla kabul ettirmiştir. 1520 sıralarında iş başında bulunan Luther'in asıl amacı, Alman dilini onarmak değil, kendine taraftar bulabilmek için, yazdıklarının herkesçe anlaşılabilmesiydi. Bunun için de, bir yazı dili normu saptamak gerekiyordu. Luther, bunu sağlamakla kalmıyarak, Almanca'yı dinî eserlerde başarı ile kullanmak suretiyle bu dile Lâtince'nin prestijini kazandırmıştır. Luther bu başarıyı, tabiî bir çırpıda elde etmemiştir. «Kitab-ı Mukaddes»in 1522 de yayımladığı ilk tercümesiyle 1545 tercümesi arasında, Luther'in imlâ ve gramer bakımından geçirdiği duraksamaları gösteren farklar vardır. Edebî Almanca'nın oluşumunda Luther'in en büyük etkisi, fonetik ve gramerden çok üslûp ve kelime haznesi üzerinde olmuştur. Yukarı Almanca'nın bir kolu olan Bavyera diyeleği, Luther Almancası (Lutherdeutsch)na karşı büyük bir direnç göstermemiştir. Yalnız, bu grupun İsviçre'de konuşulan Alaman kolu, Zwingli'nin etkisiyle, geçici olarak ayak diremiştir.

Genel olarak, OYA'dan İlk Yeni-Yüksek Almanca'ya geçişte, başlıca fonetik ayraçlar şunlardır: 1 — OYA'daki kısa vokallerin uzaması. 2 — î, û, iu (= û) ların ei, au, eu (äu) şekline girmesi: *zît*>*zeit* (= zaman); *hûs*>*haus* (= ev); *liute*>*leute* (= halk) gibi. 3 — ie, uo, üe'lerin î, û, ǖ şeklinde monoftonglaşması: *lieb*>*lîb* (= sevgili);

guot>*gût* (= iyi); *güete*>*güte* (= iyilik) gibi. 4 — l, m, w, n, p, ve t'den evvel gelen s konsonu sch (= ş) yazılmıştır: OYA *snîden*>*schneiden* (= kesmek); OYA *swimmen*> *schwimmen* (= yüzmek). *Stein* (ştayn ok., = taş) ve *sprechen* (şprehn ok., = konuşmak) gibi kelimelerde eski imlâ saklanmakla beraber s konsonu ş okunmaktadır.

Yeni - Yüksek Almanca: Luther'in otoritesine dokunulmamakla beraber, «Kitab-ı Mukaddes» tercümesinden beri Alman dili hızla gelişmiş olduğu için, XVII. yüzyılda, olgunluk bakımından yeni bir model aranmış ve bu, Opitz'in dilinde bulunmuştur. Bundan dolayı Martin Opitz'in 1624 yılında yayımladığı *Buch von der deutschen Poeterey* (Alman şiir sanatı kitabı) adlı eseri, Alman dili tarihinde Luther'in tercümesinden sonra, ikinci bir dönüm noktası ve asıl YYA'nın başlangıcı sayılır. 1663 te Schottel'in Brunswinck'te yayımladığı *Ausführliche Arbeit von der teutschen Haubtsprache* (Esas Alman dili üzerine etraflı çalışma) adlı tanınmış gramerinin başlıca dayanağı Opitz'in dili olmuştur. Bu eserin teori kısmında Schottel, yerli diyelekleri hiçe sayarak, hattâ kendi ana dili olan Aşağı Saksça'yı da feda ederek, Eski Yunan diyeleklerinden bir «ortaklaşa» (koinē) dil çıkardığı gibi, Almanya'da bir «esas dil» (Hauptsprache)in meydana gelmesini de tabiî bulmuş ve bunun da arıtılmış Frankça'ya dayanan Yüksek Almanca olduğunu söylemiştir.

Luther Almancası, diyelekleri yendikten sonra, ezilme sırası Lâtince ile Fransızca'ya gelmiştir. Humanizma çağında Lâtince bilim ve öğretim dili olmakta devam ediyordu, fakat 1687 de ünlü hukukçu Christian Thomasius, öğretim alanında ilk defa olarak, Leipzig Üniversitesi'ndeki dersini Alman diliyle vermek cesaretini göstermiş ve XVIII. yüzyılda Lâtince artık büsbütün yenilmiştir. Fransızca'ya gelince, şövalyelik çağında Almanca'ya saldırmış olan bu dil, bütün Rönesans devrinde Alman aristokrasisince yabancı sayılmamış, Karl V. ile Huguenot göçmenleri, Fransızca'nın Almanya'da yayılmasına yardım etmişlerdir, Otuz Yıl Harbi'nde de Almanca'ya bazı askerî terimler girmiştir. Louis XIV. devri, Almanlar'ın «moda çağı» (alamodische Zeit) dedikleri çağdır. Bu yıllarda Almanlar, Fransa'nın görkemine kapılarak, Fransızca'dan birçok ödünçlemeler yapmışlar, XVIII. yüzyılda birçok yazarlar, Büyük Friedrich'le Leibniz de aralarında olmak üzere, eserlerinin önemli bir kısmını Fransızca yazmışlardır. Fakat, yabancı salgınına karşı ayaklanmalar XVII. yüzyılda başlamış bulunuyordu. Almanca'yı yabancı kelimelerden temizlemek, millî kaynaklardan alınmış kelimelerle zenginleştirmek ve bir kitap dili (Büchersprache) kurmak amaciyle birçok «dil dernekleri» (Sprachgesellschaft) kurulmaya başlamıştır: «Fruchtbringende Gesellschaft» (1617 de Weimar'da, Kaspar von Teutleben tarafından), «Deutschgesinnte Genossenschaft» (1643 te Hamburg'da, Philipp von Zesen tarafından) v. b. «Dili arıtma» (Sprachreinigung) ve «almancalaştırma» (Verdeutschung) hareketinde, ilk önce, özellikle Philipp von Zesen'in eserlerinde birçok aşırılıklar olmuş ve meselâ Lâtin asıllı kelimelerden *Natur* (= tabiat)a *Zeugemutter*; *Fenster* (= pencere)e *Tageleuchter; Nase* (= burun) e *Gesichtserker* denmek istenmiştir. Almanca'yı arıtmaya en çok emek vermiş olanlardan biri de, daha geç bir devirde, J. H. Campe olmuştur. Bunlar, Almanca'ya birçok kelime kazandırmışlardır. Leibniz 1680-deki *Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der teutschen Sprache* (Alman dilinin kullanılmak yoliyle olgunlaşmasına dair tarafsız düşünceler) adlı eserinde «Ruh hareketleri, erdemler yerginlikler, ahlâka ve yönetim sanatına ait birçok nitelikler gibi, görülmiyen, duyulmıyan ve ancak düşünce ile kavranabilen şeyleri anlatma bakımından, dilimizde bir yetersizlik vardır» demekle Alman felsefe dilinin fakirliğini anlatmıştı. Leibniz'den bir nesil sonra, ilk yazılarını Lâtince'yle veren filozof Christian Wolff, bu âdetinden vazgeçerek, dili işlemek ve ayrımlar yapmak suretiyle Alman felsefe dilini yaratmıştır.

Filozoflarla bilim adamları Chr. Wolff'un nesrini model olarak kabul etmekte gecikmemişlerse de, edebiyat alanında dil konusu üzerindeki tartışmalar, bu «Aydınlanma» (Aufklärung) çağında İsviçre'li yazarların da katılmasiyle birdenbire alevlenmiştir. Dil konusunda eskiden beri muhalefet merkezi olan bu memlekette, Bodmer ile Breitinger, Alman yazı diline İsviçre diyeleğini karıştırmışlardır. Bu yüzden de Gottsched'in Leipzig'de kurallandırmakta ve düzenlemekte olduğu Alman şiir dilini sekteye uğratmışlardır. Gottsched, Königsberg'li ve ana dili Aşağı Saksça olan bir Alman'dı. Ana diyeleğini feda ederek Leipzig'de bir nevi akademi olan «Deutschübende poetische Gesellschaft»ı kurmuş, *Beiträge zur kritische Geschichte der deutschen Sprache* (Alman dilinin eleştirimli tarihine yardımlar) [1732 - 44], ve *Deutsche Sprachkunst* (Alman dil sanatı) [1748] konulu eserlerini meydana koymuş ve Yukarı Saksça'ya dayanan edebî Almanca'yı geliştirmiştir. Bodmer ise, ana diyeleği olan ve Orta - Yüksek Almanca'yı, yani eski şiir dilini andıran İsviçre Almancası'nı feda etmek istemiyordu. Fakat, tartışma sonunda Gottsched'in görüşleri üstün gelmiştir. XVIII. yüzyılın büyük gramercilerinden Adelung da Gottsched'den yana çıkarak, 1750 sıralarında Leipzig ve Meissen ekolünce kullanılmakta olan Almanca'yı model saymıştır.

Böyle olmakla beraber, gramercilerin otoritesi başlıca imlâ ve çekim şekilleri alanında sınırlanıyor, sintaks ve kelime haznesi alanında sözleri pek geçmiyordu. Bu iki alanda yazarlar gramere bağlanmadıkları için, dili geliştirenler bunlar olmuştur. Klâsik devrin ilk otoritesi Lessing'di. Alman dili, bu yazarın elinde Gottsched'in rasyonalist disiplininden ve biteviyelikten kurtularak, tabloları bol, renkleri daha zengin, ifadesi daha kıvrak ve canlı bir dil niteliğini kazanmıştır. Bu son niteliğinden, yani tabiîliğinden dolayı, Alman sosyetesince ve halkınca Lessing'in dili konuşmada da taklide değer sayılmıştır. Hele nesirde, Lessing, edebî eleştirim, tiyatro, arkeoloji (Winckelmann'la beraber), estetik, ve teoloji gibi sanat ve bilim kollarının özel dillerini de yaratmıştır. Lessing'in yanıbaşında Klopstock, Milton'un *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet)iyle yarışan *Messias* (Mesih) adlı dinî destanı yazmakla, Alman dilinin, yüksek bir kültür dili olan İngilizce'yle büyük epope alanında da boy ölçüşebileceğini ispat etmiştir. Klopstock'un yaratıcı kudreti, Almanca'nın gizli gücünü çalıştırmakla, birçok yeni terkipler, kelime türevleri ve ifade yenilikleri meydana getirmiştir.

«Sturm und Drang» çağında, kuramcıları Herder'in halk şiirlerine ve halk diline verdiği önemden faydalanarak, Klinger gibi piyes yazıcıları, yazı diline birçok diyelek sözleri, halk deyimleri ve arkaizmler sokmuşlardır. Alman yazı dili bir kere temelleşmiş olduğu, bu yenilikler de onu baltalamak amaciyle yapılmadığı için, bunlar sadece onun gelişmesine ve zenginleşmesine yaramıştır. Goethe Frankfurt'lu, Schiller de Marbach (Württemberg)lı olduğu için,

ilk yazılarında ve her zaman konuşmalarında diyelek kelimeleri kullanmışlarsa da, yazıda genel dilden ayrılmamış ve onu gerek yeni kelimeler, gerek ifade şekilleriyle zenginleştirmişlerdir. Goethe'nin Doğu şiirlerini içine alan *West-östlicher Diwan*'ı, Voss'un Homer, Schlegel'in Shakespeare, Rückert'in de Fars, Arap, Sanskrit ve Çin klâsikleri tercümeleri, Alman dilinin herhangi bir kültür diliyle karşılaşabilecek güçte olduğunu göstermiştir. Meissen ekolüne dayanan gramerci Adelung'la alay eden Schiller ile, yine aynı ekole takılan Goethe, edebî dilde Saks hegemonisini yıktıktan sonra, Alman dünyası, klâsik Almanca örneği olarak Goethe-Schiller dilini kabul etmiş ve okullarda bunu okutmuştur.

XIX. yüzyılda nesir daha önem kazanmış, 1850 den sonra naturalizm, Alman yazı dilini halk diline yaklaştırmış, «memleket edebiyatı»(Heimatdichtung)da bu dile birçok yerel kelimeler sokmuştur. Almanya'nın 1871 de sağlanan siyasî birliği, Alman dil birliğine de hizmet etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Almanca'yı arıtma işi yeniden ele alınmış ve bu amaçla 1885 te «Allgemeine Deutsche Sprachverein» (Genel Alman dil derneği) kurulmuştur. Almanya'da yüzlerce kolu olan bu dernek, *Muttersprache* (Ana dili) adlı bir dergi çıkarmış ve ordu, posta, demiryolu, hukuk, ahçılık gibi birçok meslekler için terim karşılıkları hazırlamıştır. 1935 te de Almanya İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir «Dil Eğitimi Bürosu» (Sprachpflegeamt) kurulmuştur. Yeni buluşları adlandırma işinde de Almanca'ya kuvvet verilmiş ve meselâ otomobil için *Kraftwagen* (= kuvvet + araba), telefon için *Fernsprecher* (= uzak + konuşan), radyo için de *Rundfunk* (= çevre + kıvılcım) gibi Almanca kelimeler teklif edilmiş ve kullanılmıştır. Almanya'da ana dili kültürüne ve ana dili duyusuna çok önem verilmiştir. Telâffuzda da bir norm (Bühnenaussprache = sahne telâffuzu) saptamak amaciyle 1898 de tiyatro müdürleriyle dilciler biraraya gelerek, prensipleri kararlaştırmışlardır. Böyle olmakla beraber, halk dilinde (Umgangssprache) gerek telâffuz, gerek kelime bakımından, bölgelere göre farklar vardır.

Fonetik ve morfoloji bakımından YYA'nın oluşumunun son devresi şöyle özetlenebilir: Vurgusuz e birçok yerlerde düşmüş, veya yazıldığı halde okunmamıştır: *essen* (esn ok., = yemek); *Hemde* yerine *Hemd* (= gömlek) gibi. OYA'nın bazı vokalleri uzamış (OYA *lĕben*>YYA *leben* [lēbən ok.] = yaşamak, gibi), uzun vokaller de bazan kısalmıştır (OYA *brâhte*>YYA *brachte* = getirdi, gibi). Öbür vokal karşılaştırmaları şöyledir: OYA ou>YYA au (*boum*>*Baum* = ağaç), OYA î>YYA ei (*mîn*>*mein* = benim), OYA û>YYA au (*bûch*>*Bauch* = karın), OYA u bazan>YYA o (*sunne*>*Sonne* = güneş), OYA öu>YYA eu, äu (*vröunde*>*Freunde* = dostlar; *böume*>*Bäume*=ağaçlar), OYA iu>YYA eu, äu (*vriunt*>*Freund* = dost; *hiuser*>*Häuser* = evler), OYA ie, uo, üe diftongları>monoftong olarak YYA î, û, ǖ (*brief*>*Brief* = mektup; *buoch*>*Buch* = kitap; *büecher*>*Bücher* = kitaplar). Morfolojide, Umlaut olayı analoji yoliyle çoğul işareti olmuştur: *Gäste* (= misafirler) örneği üzerine *Väter* (= babalar), *Mütter* (= analar) gibi.

Alman dili, öbür Avrupa dillerine bakarak, çekimli halini muhafaza etmiş bir dildir. İsim, sıfat, ve zamirlerde eril, dişil ve nötr olmak üzere üç gramatikal cins, çoğulla beraber dört harf-i tarif ve dört çekim hali vardır. Sıfatlarda harf-i tarifsiz ve harf-i tarifli olmak üzere iki çekim tipi görülür. Fiillerde çekim çok kere, Ablaut (b. bk.) denilen iç vokal değişimine dayanır. Önekler anlamda büyük değişiklik yapabilir: *sitzen* (= oturmak), *ersitzen* (= elde etmek) gibi. Bu preverbler bölünür cinsten oldukları takdirde, cümlenin sonuna gelirler: meselâ *zumachen* = kapamak; *machen Sie die Türe zu* = kapıyı kapayınız. Alman dilinin kelime teşkili kabiliyeti çok kuvvetlidir ve uzunluğa tahammülü vardır. Sintaks bakımından Almanca çok karmaşık ve cansızdır; «Schachtelsatz» denilen karmaşık cümleleri çoktur. İsmi vasıflandıran sıfat değerinde olan cümlecikler, harf-i tarifle ismin arasında yer alır: *der in dem von der Sonne gedörrten Grase liegende Knabe* (güneşin kuruttuğu yeşillikte yatan çocuk) gibi. 1796 da 14 Avrupa dilini karşılaştıran ve Berlin Akademisi'nin ödenini kazanan Daniel Jenisch, 1 — tabiî olmıyan kelime sırası, 2 — öne ve arkaya doğru oynıyan harf-i tarif, 3 — participial cümle yapısının yokluğu, 4 — yardımcı fiillerle yapılan uzun terkipler, 5 — bu yardımcı fiillerin çok kere aslî fiilden ayrılmaları ve araya başka kelimelerin girmesi yüzünden, Almanca'nın karmaşık ve yorucu bir dil olduğunu söylemiştir.

Almanlar, genel olarak, Lâtin alfabesinden gelişmiş olduğu halde millî sayılan ve *Fraktur* adını taşıyan köşeli yazıyı kullanırlar (bk. ALFABE).

Yeni - Aşağı Almanca veya Plattdeutsch: XVI. yüzyılda Luther'in etkisiyle Yüksek Almanca tarafından felce uğratılan Aşağı Almanca, edebiyat alanından atılarak, sadece yerel diyelek yazılarında kullanılmış, fakat Hansa Ligası devam ettikçe, Kuzeydenizi'nde ve Baltık'ta bir nevi ticaret ve denizcilik «lingua franca»sı olmuş, XVIII. yüzyılda da onu yine edebiyat alanına sokmak denemeleri yapılmıştır. Bugün YAA birçok diyelekler halinde dağılmış bulunmaktadır. Birleşmiş bir yazı dili değilse de, Fritz Reuter'in kullandığı Kuzey - Aşağı Saksça'nın Stavenhagen diyeleği klâsik sayılmaktadır.

Bugünkü Diyelekler: Eskiden olduğu gibi, bugün de Almanca diyelek bakımından iki büyük bölgeye ayrılır: güneyde *Yüksek Almanca*, kuzeyde *Aşağı Almanca*. Aradaki sınır, yukarıda işaret edilen Benrath Çizgisi'dir. Yüksek Almanca arazisinin kuzey kısmı, Yüksek Almanca ile Aşağı Almanca arasında bir geçiş bölgesi olduğu, yani bazı noktalarda Yüksek, başka özelliklerle de Aşağı Almanca'ya benzediği için, burada konuşulan Almanca'ya *Orta Almanca* (Mitteldeutsch) denir. Bazı dilciler, bu «Orta» kelimesini tarihî anlamda kullanılan «Orta» yani Orta - Yüksek ve Orta - Aşağı Almanca ile karıştırmamak için, coğrafî anlamdaki Orta Almanca'ya *İç Almanca* (Binnendeutsch) demeği üstün sayarlar. Orta Almanca'yı çıkardıktan sonra, Yüksek Almanca'nın güneydeki kısmına, genel olarak, *Yukarı Almanca* (Oberdeutsch) denir. Yüksek Almanca terimi hem Orta, hem Yukarı Almanca'yı içine alır. Orta ile Yukarı Almanca sınırı Strasbourg'un batısında başlar, Ren'i Karlsruhe'nin, Weser'i de Meiningen'in kuzeyinde keser ve Plauen'in kuzeyinden geçerek Çekoslovakya'nın batı sınırına varır. Almanca'nın Yukarı, Orta, ve Aşağı bölgeleri arasındaki sınırlar kesin olmadığı için, bir taraftan Yukarı ile Orta, öbür taraftan da Orta ile Aşağı Almanca arasında da birer geçiş bölgesi vardır. *Doğu Frankça* veya *Yüksek Frankça* denilen diyelek, Yukarı Almanca'yı Orta Almanca'ya, *Ripwar Frankça* denilen diyelek de Orta Almanca'yı Aşağı Almanca'ya kavuşturur.

Bugünkü Alman diyeleklerinin tablosu şudur (bk. harita):

A — YÜKSEK ALMANCA:

I. — Yukarı Almanca: 1 — Alamanca: a) İsviçre Almancası, veya Yüksek Alamanca, Güney Alamanca; güney ucu: En Yüksek Alamanca; b) Alsace Alamancası veya Aşağı Alamanca veya Kuzey Alamanca; c) Suab Alamancası. 2 — Bavyera-Avusturya Almancası: a) Eski Bavyera-Avusturya Almancası: α) Güney Bavyera Almancası; β) Orta Bavyera veya Tuna Bavyerası Almancası; b) Kuzey Bavyera veya Yukarı Pfalz Almancası.

II. — Yukarı Almanca ile Orta Almanca arası:
Doğu Frankça veya Güney Frankça, Yüksek Frankça.

III. — Orta Almanca veya İç Almanca: 1 — Doğu Orta Almanca: a) Thüringen-Yukarı Saksonya Almancası; b) Lausitz-Silezya Almancası. 2 — Batı Orta Almanca, veya Frankça: a) Ren Frankçası: α) Lorraine ve Pfalz Almancası; β) Hess-Nassau Almancası; γ) Aşağı Hess Almancası; b) Mosel Frankçası (bir kısmı Luxemburg'da).

IV. — Orta Almanca ile Aşağı Almanca arası:
Ripwar Frankça, (Mosel Frankçası ile Ripwar Frankçaya Orta Frankça denir)

B — AŞAĞI ALMANCA:

1 — Aşağı Frankça (Almanya'da olan kısmı); 2 — Aşağı Saksça veya Plattdeutsch: a) Kuzey Aşağı Saksça; b) Ostfalya Saksçası; c) Enger Saksçası; ç) Westfalya Saksçası. 3 — Doğu Aşağı Almanca: a) Brandenburg Aşağı Almancası; b) Batı Prusya Aşağı Almancası; c) Doğu Prusya Aşağı Almancası.

(Diyeleklerin özellikleri için başlıcalarına bakınız: ALAMAN, BAVYERA v. b.).

Bu diyeleklerden başka, Doğu Orta Almanca'dan oluşarak İbranca öğelerle karışmış olan ve doğu kolu Polonya, Galiçya, Bukovina, Transilvanya, Güneybatı Rusya, göç yoliyle de Kuzey Amerika, batı kolu da Alsace-Lorraine Aşkenazim Yahudileri arasında konuşulan Jiddisch dili vardır (bk. JIDDISCH).

Almanca'nın argosuna Rotwelsch (Jenische Sprache, Gaunersprache, v. b.) denir. Bu dilin kelime haznesi üzerine en çok Jiddisch, sonra Çingene diliyle Fransızca ve İtalyanca etki yapmıştır, fakat grameri Almanca'dır (bk. ROTWELSCH).

Almanca'nın Yayılışı: Büyük medeniyet ve dünya dillerinden biri olup 90 milyon kişi tarafından kullanılan Almanca'nın alanı batıda ve güneyde Felemenk-Flaman ve Roman, doğuda Macar ve İslâv, kuzeyde de Dan ve Fris dilleriyle çevrilidir. Tarihî gelişiminde en çok doğuya doğru yayılmış ve Balt-İslâv dilleriyle savaşmıştır. Bu arada, İslâv dil grupunun Lehit denilen topluluğunu parçalıyarak küçültmüş, bu bölümden olan Polab dilini XVIII., Balt dillerinden olan Eski Prus dilini de XVII. yüzyılda yok etmiş, Lehit kolundan Kaşub ve Slovinz dillerini Dantzig dolaylarına, Çekçe'nin akrabalarından Wend (Sorab) dilini de Saksonya içlerine sıkıştırmıştır. Almanca'nın doğu sınırı hâlâ akışkan durumdadır. Batıda Almanca Fris dilini geriletmiştir. Alsace-Lorraine'de de Almanca'nın sınırı akışkandır.

Bugün Avusturya'da, Luxemburg'da, İsviçre ile Alsace-Lorraine'in büyük bir kısmında Almanca konuşulur. Çekoslovakya'da (Südetler), Polonya'da (Silezya), Yugoslavya'da (Karintiya, kısmen de Banat). İtalya'da (Güney Tirol), Belçika'da (Eupen-Malmedy), Danimarka'da (Schleswig-Holstein), Rumanya'da (Transilvanya, kısmen de Banat), Rusya'da (Volga, Galiçya, Bukovina, Livonya), Kuzey Amerika'da (Pennsylvania Almancası) ve Brezilya ile Arjantin'de Alman dili kolonileri veya adacıkları vardır.

Alman dili etüdleri için bk. GERMANİSTİK.

Bibliyografya: J. Grimm: *Geschichte der deutschen Sprache*. 2 cilt, 4 üncü bas. 1880. O Behagel: *Geschichte der deutschen Sprache*, 5 inci bas. 1928; aynı müellif: *Die deutsche Sprache*, 8 inci bas. 1930. O. Weise: *Unsere Muttersprache*, 11 inci bas. 1929. F. Kluge: *Deutsche Sprachgeschichte*, 2 nci bas. 1925. H. Hirt: *Geschichte der deutschen Sprache*, 2 nci bas. 1925. H. Sperber: *Geschichte der deutschen Sprache*, 1926. F. Kluge: *Unser Deutsch*, 4 üncü bas. 1919; aynı müellif: *Von Luther bis Lessing*, 5 inci bas. 1918. K. Franke: *Grundzüge der Schriftsprache Luthers*, 3 cilt, 2 nci bas. 1913-22. H. Rückert: *Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache*, 2 cilt 1875. V. Moser: *Einführung in die frühneuhochdeutschen Schriftdialekte*, 1909 J. Grimm: *Deutsche Grammatik*, 4 cilt 1819-1837. W. Wilmanns: *Deutsche Grammatik*, 4 cilt, 2 nci ve 3 üncü bas. 1909-1932. H. Paul: *Deutsche Grammatik*, 5 cilt 1916-20. O. Bremer: *Deutsche Phonetik*, 1893; aynı müellif: *Deutsche Lautlehre*, 1918. B. Delbrück: *Grundlagen der neuhochdeutschen Satzlehre*, 1920. O. Behagel: *Deutsche Syntax*, 3 cilt 1923-28. W. Braune: *Althochdeutsche Grammatik*, 4 üncü bas. 1925. H. Paul: *Mittelhochdeutsche Grammatik*, 12 nci bas. 1929. L. Sütterlin: *Neuhochdeutsche Grammatik I*, 1924. J. H. Gallée: *Altsächsische Grammatik*, 2 nci bas. 1910. A. Lasch: *Mittelniederdeutsche Grammatik*, 1914. O. Schade: *Althochdeutsches Wörterbuch*, 2 cilt yeni bas. 1907. M. Lexer: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, 3 cilt, 17 nci bas. 1926. J. ve W. Grimm: *Deutsches Wörterbuch*, 1854 ten başlıyarak. H. Paul: *Deutsches Wörterbuch*, 2 nci bas. 1933-35. F. L. K. Weigand ve H. Hirt: *Deutsches Wörterbuch*, 2 cilt, 5 inci bas. 1909. H. Hirt: *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache*, 2 nci bas. 1921. F. Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 11 inci bas. 1934. P. Kretschmer: *Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache*, 1918. J. H. v. Campe: *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke*, 1801. H. Schulz ve O. Basker: *Deutsches Fremdwörterbuch*, 2 cilt 1910 dan başlıyarak. F. Seiler: *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts*, 8 kısım 1921-25. O. Weise: *Unsere Mundarten*, 2 nci bas. 1919. O. Bremer: *Sammlung kurzer Grammatiker deutscher Mundarten*, 10 cilt, 1893-1926. F. Wrede: *Deutsche Dialektgeographie*, 1908 den başlıyarak; aynı müellif: *Deutscher Sprachatlas*, 1926 dan başlıyarak. H. Reis: *Die deutschen Mundarten*, 2 nci bas. 1920; aynı müellif: *Die deutsche Mundartdichtung*, 1915. H. Grimme: *Die Plattdeutschen Mundarten*, 2 nci bas. 1922. J. Gazen: *Die jüdischdeutsche Sprache*, 1902. F. Kluge: *Rotwelsch*, 1901. L. Günther: *Die deutsche Gaunersprache*, 1919. E. Bischoff: *Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen*, 1916.

ALMAN EDEBİYATI, Büyük Karl zamanından bugüne kadar Alman diliyle meydana gelen edebiyattır. Büyük Karl'dan önceki Germenler'in edebiyatı da tamamiyle karanlık değildir: Bilinen şeyler, diger Hint-Avrupa topluluklarının mevcut eserleriyle kıyaslanarak elde edilmiş, birçok şeyler de eski Alman kelime haznesinden çıkarılmıştır.

Alman kültürü hakkında ilk etraflı bilgiyi, Lâtin yazarlarından Tacitus'un *Germania* adlı eseri vermektedir.

Germenler en eski şarkılarında, tanrıları, ataları ve yurtlarının kurucuları olan Tuisto ile oğlu Mannus'u, en ileri gelen kahramanlarından da Herkules'i (Alm. Donar) överlermiş; *Barditus* (kalkan şarkısı) adını verdikleri şarkıları varmış. Ammianus Marcellinus, bu şarkıların koro halinde, sanatlı bir şekilde haykırarak söylendiğini yazar. Papa büyük Gregorius, *dialog*larında Germenler arasındaki «Carmina diabolica» (Şeytanca şarkılar, yani Hıristiyanlığa uymıyan şarkılar)dan bahseder. Kavimler göçü zamanında Heldensage (Kahramanlar efsanesi) meydana gelmiştir. Tarihe dayanan bu efsaneler, kahramanlarının mensup oldukları çevrelere göre adlandırılır: Hun (Attilâ), Doğu Got (Ermanrich ve Theoderich), Burgund (Gunther), Frank (Siegfried), Batı Got (Walther von Aquitanien ve Hildegunde), Norman - Fris (Gudrun). Sonraki Heldenepos (Kahramanlar destanı) bu efsane çevrelerinin mahsulüdür.

Germenler'in Run (b. bk.) adında yazıları varmış; alfabesi Gotça'dan Ulfilas(Wulfila)ın tercümesinde bulunmuş. Aslında bu yazı, eşya ve paralar üzerine büyü etkisi yapan yazıtları yazmak için kullanılmış. Bunlar, 24 harften ibaret, her biri belli bir ad taşırmış (Meselâ: *f:fehn:* hayvan). Harfleri bellemek için «Runenlieder» adını verdikleri kısa mısralar yaratılmış.

Eski Germenler'in bir de Wineleod (Dostluk şarkıları), koro halinde söylenen Leich (Oyun ve düğün şarkıları), cenaze alaylarında öleni öven Totenklage (ağıtlar) ve Zaubersprüche (Büyü sözleri), ilkin öğretmek ve eğlendirmek amacını güden, fakat sonraları uydurulmuş yalanları da içine alan Spell (Fıkralar) varmış. Skop adını verdikleri saz şairleri, şiirlerini, hükümdarların saraylarında harpa çalarak okurlarmış.

Nazım şekilleri: Stabreim (bk. ALLİTERASYON) ile birleşmiş iki kısa bölümü, uzun bir mısra, yalnız ölçüyü değil, sentaktik birliği de sağlarken, sonraları anlam bölümü uzun mısraı aşarak ikinci uzun mısraa konmuş ve bu şekle Hakenstil (çengelleme üslûp) denmiştir. Üslûp, hususiyle aynı kavram için değişik ifadeler kullanmakta kendini göstermiştir.

Eski-Yüksek Almanca (Althochdeutsch) **Devri** (750 - 1050): Alman edebiyatı tarihi, yazılı en eski belge olarak *Merseburger Zaubersprüche* adında iki büyü formülü ile *Hildebrandslied* adında yarım bir destanı gösterir. Bunlar, putperest devirden kalmadır. VII. ve VIII. yüzyıllarda Alman boyları Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Fulda ve St. Gallen gibi manastırlar, eğitim yuvaları olmuştur. Rahipler, Lâtin dilini kullanmış, Alman dili, halk dili olarak kalmıştır. Ancak Büyük Karl (768 - 814) onu gene değerlendirmeye çalışarak kendinde Hıristiyanlık ile millî yönsemeleri birleştirmiştir. Eski klâsik kültüre dayanarak Alman kültürünün gelişmesi için çareler aramış, sarayında, her memleketten büyük bilim ve sanat adamlarını toplıyarak onlarla bir rönesans yaratmıştır. Manastır okulları açtırmıştır. Onun amacı, Hıristiyanlığı ana dille öğretmekti. Rahipler bu işle ödevlendirilmiş, bunun için de dinî yazıların tercümesi gerekmiştir. Önceleri sadece anlaşılması güç olan kelimeler çevrilerek açıklanmış, bu suretle *Glos*'lar (şerhli metinler) meydana gelmiştir. Bundan sonra Almanca'nın cümle kuruluşuna bakmadan kelimesi kelimesine tercümeler yapılmış ve adına *Interlinearversion* (satırlar arasına yapılan tercüme) denmiştir. Bunları da hakikî tercümeler takibetmiş ve hepsini sağlam bir temele oturtmak için gramer çalışmalarına önem verilmiştir. IX. yüzyılda artık rahipler de Alman diliyle yazmaya başlamışlardır. Böylece bir hıristiyan edebiyatı doğmuştur. Dinî konular ele alınarak *Wessebrunner Gebet*'te dünyanın yaratılışı manzum olarak işlenmiş, duası da nesir le yapılmıştır. *Muspilli*'de ise, Cennet ile Cehennem ve Tanrı'nın dünya üzerindeki mahkemesi tasvir edilmiştir. İsa'nın hayatını anlatan eserlere *Evangelienharmonie* denmiştir. En tanınmışları *Heliand*'dır. Burada İsa, bir Germen kıralı gibi tasvir edilmiştir. Adı bilinen eski Alman şairi Otfrid von Weissenburg'dur. İlk defa kafiyeli olarak yazılan ve Frank kıralı Ludwig III. nün zaferlerini işliyen *Ludwigslied* adlı eser, dünyaya ait bir konuya temas ettiği halde dinî şiirler arasında sayılmıştır. *Georgslied,* Eski-Yüksek Almanca ile yazılmış ilk lejand, *Tatian* da bu dil ile çevrilmiş son eserdir.

Fakat X. yüzyılda, Alman dili sönmeye yüztutmuş, rahipler de gene Lâtince yazmaya başlamışlardı ve yalnız manastırlarda değil, saraylarda da yazı dili Lâtince olmuş, edebî eserler Lâtince yazılmıştı: *Waltharius* destanına Eckehard I. tarafından başlanmış ve bu eser, yüz yıl sonra Eckehard IV. tarafından tamamlanmıştır. Dialog şeklinde bir destan olan *Ruodlieb*'de Lâtince'dir. Dram alanında kadın şairlerden Roswitha (Hroswith), Hıristiyanlığın üstünlüğünü Lâtin diliyle işliyerek, o devirde çok okunan Lâtin şairlerinden Terentius'un putperest komedilerine karşı kendi komedileriyle bir hareket uyandırmak istediğinden, «Antiterentius» adiyle tanınmıştır. Antikite'nin etkisinden hayvan masalları da kurtulamamıştır: *Ecbasis captivi.* Edebiyat sanatının yurtları olan St. Gallen manastırında Notker Balbulus'tan Notker Labeo'ya (Teutonicus) kadar birçok şairler Lâtin diliyle yazmışlardır. Fakat manastırlarda gelişen edebiyatın içine, gitgide dünya zevklerinden öğeler karıştığından, rahip hayatına pek uymıyan bu tarz eserlere karşı, Cluny manastırından, rahipleri görevlerine çağıran bir hareket uyanmış ve adına Cluny Reformu denilmiştir.

Orta-Yüksek Almanca (Mittelhochdeutsch) **Devri** (1050 - 1500): Cluny Reformu, Almanya'da Ren bölgesinde ve Avusturya'da kuvvetle etkisini göstermiş, tekrar dinî kanunları işlemeleri için davet edilen rahipler, onları Alman dili ve halk üslûbiyle ele almışlardır. Ruhun şifası için tek çare, dünya nimetlerini bırakıp ölümü düşünmek olmuştur. Cluny'den gelen reformun şiarı olan *memento mori*'yi Notker, va'zının bir kıt'asında işlemiştir (1050). Ezzo da dünyadan kaçış konusunu ele alarak, insanların ancak İsa uğruna ölmekle kurtulabileceklerini ileri sürmüş, böylelikle gene İsa'nın hayatı konu olmuştur. Frau Ava ve yergi şairi Heinrich von Melk'in eserleri bu devrin dinî yazıları arasında ön safta, *Annolied* de dinî efsanelerin başında gelmektedir. Dramın başlangıcını teşkil eden, rahipler ile halk arasında karşılıklı söylenen Liturgie'ye daha birçok dinî şarkılar katılmıştır.

Fakat dinî edebiyatın dalgası, XII. yüzyıla doğru durulmaya başlamış, Alman hükümdarlarının İtalya'daki savaşları ve Haçlı Seferleri, Germen kültürünü Roman kültürü ile temasa getirmiş, ilgiyi daha çok dünya olayları üzerine çekmiştir. Rahipler, dinî konuları bırakarak tarihî konularla uğraşmışlardır. Büyük İskender'in mucizelerle dolu parlak seferlerini Rahip Lamprecht işlemiş, Rahip Konrad da Fransız kaynaklarından aldığı konu ile *Roland* destanını meydana getirmiştir. *Kaiserchronik* (İmparatorların kroniği), Romulus devrinden Konrad III. devrine kadar geçen zamandaki imparatorların hayatlarını anlatmaktadır. Rahiplerin bu başarıları karşısında gezici saz şairleri (Spielleute)

de durmamışlar, eski, kısa şarkı ve destanları genişleterek büyük epopeler meydana getirmişlerdir.

Bu devir, en parlak eserlerini, XIII. yüzyılda «ritterliche Dichtung» (Şövalye edebiyatı) ile vermiştir. Bu alanda Almanlar'a Fransızlar örnek olmuşlardır. Hövescheit (saraylarda ince, nazik konuşma ve hareket etme tarzı), mâze (ölçülü hareket ve alçak gönüllülük), minne (saygı ile sevgi, mâsum aşk) kelimeleri, Fransızlar'ın etkisiyle Alman edebiyatına girmiştir. Halk destanları arasında sayılan kahramanlık destanları yanında Kunstepos diye anılan Höfisches Epos (Saray epopesi), bu devre hâkim olmuştur. Birincisi Germen kahramanlık üslûbu ve tarihî konularla, ikincisi de devrin meselelerini işlemekle birbirinden ayrılırlar. *Der Nibelungenlied* ve *Gudrun*, halk destanlarının en kuvvetlileridir.

Höfische Dichtung (Saray epopesi), Troubadourların etkisiyle meydana gelmiş, epik, aynı zamanda da lirik bir şair olan Heinrich von Melk ile üstünlüğünü kazanmıştır. Hartmann von Aue'nin Artus romanları, Wolfram von Eschenbach'ın *Parzival*'i bu devrin şaheserleridir. Şövalye edebiyatının saray liriği, «Minnesang» (minne liriği) adını almıştır. Şairlerini, *Minnesangsfrühling* (Minne liriğinin baharı) adlı şiir külliyatı biraraya toplamıştır: Ritter von Kürenberg, Dietmar von Aist, Friedrich von Hausen, Heinrich von Morungen, Reinmar der Alte. Minnesang'ın en parlak temsilcisi Walther von der Vogelweide'dir. O, kuvvetli duygularına halk türkülerinin mizahını da katarak siyasî görüş ve duyuşlarını terennüm etmiştir. Walther'den sonra bu şarkılar, inceliklerini ve saflıklarını kaybetmişlerdir. Köylü hayatından kaba sahneler tasvir ederek adına, «Höfische Dorfpoesie» (sarayımsı köy şiirleri) demişlerdir. Bunların her biri saray edebiyatiyle alay etmek maksadiyle yazılmıştı: Neidhart, Ulrich von Lichtenstein, Heinrich von Frauenlob bu nevin şairleridirler.

XIV. yüzyılın başlangıcında Alman İmparatorluğu'nun parçalanması ve şövalyelik ideallerinin sönmesiyle «saray edebiyatı» da itibarını kaybetmiştir. Sadece ekonomi ve siyaset bakımından değil, kültür bakımından da gelişmekte olan şehirler, saray edebiyatını besliyemez olmuş, asilzadelerin yerini şehirliler (Bürger) almış, şekilden çok muhtevaya önem verilmişti. Öğretmek, eğlendirmek yahut da din yolunda ruhu yükseltmek amaç olmuştu. Saray epopeleri bu amaçlarla bir defa daha ele alınmış (Füeter, Püterich), lirizmde zamanın ruhuna uyulmuş, (Hugo von Montfort, Oswalt von Wolkenstein), dinî edebiyatta reform istenmiş ve buna mistik bir hava verilmiştir (Eckehart). Spruchdichtung (Özdeyişler), Meistersang (Ustalar edebiyatı) olmuştur: Çıraklar, ustalarının yanlarında zanaat öğrenir, bu sırada da şiir yapıp söylerlerdi. Güfte ile bestesini de kendi yapan, ölçüsünü iyi veren usta olurdu. Fakat meydana getirdikleri eserler saray edebiyatının değerine erişememiştir. Kullanılan şekiller bozulmuş, metrik, sadece heceye inhisar etmiştir. Yergi, kuvvet bulmuş, zaman tabloları çizilmiş. ve bu yolda, hususiyle Sebastian Brant ile Thomas Murner tanınmıştır.

Yeni-Yüksek Almanca (Neuhochdeutsch) **Devri** (1500-XX. yüzyıl): Humanizma (1500 - 1600), hakikatte gerçek değerlere karşı bir anlayış uyandırmak, insanlığı kaynaklarına, eski klâsik çağın kültürüne götürmek, Ortaçağ'ın iskolâstiğini yenmek istiyen hareket, Alman edebiyatında da devrim yapmıştır: Büyük Constantinus'un Papa'ya verdiği yetkiyi bildiren fermanın sahte olduğu Laurentius Valla tarafından meydana çıkarılmış, Erasmus, *İncil*'in metnini türlü el yazılariyle karşılaştırarak yayımlamış, Erfurt'ta, Mutianus Rufus'un etrafında toplanan humanistler ile Reuchlin'in Kolonya'lı Dominiken rahipleri arasındaki çarpışmalardan *Epistolae obscurorum virorum* (Menfi ruhlu adamların mektupları) meydana gelmiştir. Bunlar iskolâstiği baltalamışlar, öğretim işlerinde olduğu gibi, bilim ve sanat alanında da Horatius, Catullus, Propertius ve Martialis'e dayanmışlardır. Bunların konuları aşk, şarap. sanat ve sanatçıya övgü idi. Konrad Celtes, Ulrich von Hutten, Eobanus Hessus ve Petrus Lotichius Secundus bu alanın en büyük temsilcileridir. Euricius Cordus da yergileriyle tanınmıştır. İtalyan humanistlerinden bazı edebî nevileri, Exempla'yı (misâl) Petrarca'dan, Facetiae'yi (kaba, komik ve nükteli hikâyeler)de Francesco Poggio'dan almışlardır.

Bilim ve sanat adamlarının bir hareketi olan humanizma, din yolunda bir yenilik yapmak istiyen bir halk hareketi (Reformasyon) ile karşılaşmıştır. Başlarında Luther vardı. Gerçi o da humanistti, fakat onlardan, Alman halkını *Mukaddes Kitap*'a bağlıyarak sürüklemek istemesiyle ayrılıyordu. Onun bu isteği bu devir Alman edebiyatının muhtevasını belirtmiştir: *Mukaddes Kitap* tercümesi, ilâhiler. Tercüme, herkesin anlıyabileceği bir dille yapıldığı için diyelekler üstünde bir yazı dilinin gelişmesini sağlamıştır. Lehrschriften (öğretici yazılar)ini ana dille yazdığı, polemiğini de ana dille yaptığı için, bütün Almanya, bu konuşma tarzındaki Flugschriften (mücadele ve propaganda yazıları)i takibedebilmiş ve çoğu Luther tarafını tutmuştur. Luther'in etkisinde kalan Ulrich von Hutten bile, Roma'ya karşı koymuş ve onun bu hareketinden Lâtince nesir dialogları meydana gelmiştir. Luther'e karşı koyan Murner'in eserleri de bu türlü çarpışmalardan doğarak bir nevi yergi yaratmıştır. Nesir, halk üslûbunda gelişerek eğlence için yazılan Schwank (güldürücü hikâye) nev'i doğmuştur. Pauli'nin, Jörg Wickram'ın, Kirchhof'un külliyatları bu nevidendir. İspanyol-Fransız macera romanlarının tercümelerinden *Amadis*, bu devirde sevilerek okunurdu. *Till Eulenspiegel*, *Dr. Faust* gibi halk kitapları da bu devirde değer kazanmıştır. Alman edebiyatına *Reyneke de Vos* ile girmiş hayvan masalları, zamanın ahlâkî ve öğretici devrine uyuyordu. Bu yolda Rollenhagen tanınmıştır. Bu nev'in en büyük üstadı olan Hans Sachs, aynı zamanda Meistersang'ın da en büyük temsilcisi idi. Onun şiirlerinden başka Schwänke'leri, hayattan alınmış güldürücü dramatik sahneleri, nesirle yazılmış dialogları, Fastnacht (Karnaval sonu) oyunları, tragedia ve komedialari vardır. Naogeorg ve Frischlin de dram şairi olarak tanınmışlardır.

Barok Devri (1600 - 1700): Bu devrin edebiyatına Otuzyıl Harbi hâkim olmuştur. Almanya bu zamanda, türlü milletlerin çarpıştıkları sahne idi. Devlet, ekonomi bakımından çökmüş, siyasetçe de yabancı devletlere bağlanmıştır. Böylece fikir, edebiyat ve sanat alanında da yabancıların etkisi altında kalınmıştır. Yabancı örnekler taklidedilmiş, Alman dili küçümsenmiş, Fransızca, felsefe ve sanat dili olmuştur. Bu duruma bir son vermek için Silezya'lı şair Martin Opitz, *Buch von der deutschen Poeterey* (Alman şiir sanatı hakkında)adlı bir eser yazmıştır. Burada sanat eserlerinin nasıl yaratılması gerektiğini göstererek örnekler vermiştir. Böylelikle bir Silezya ekolü kurmak istemiş, yapacağı yenilikler için bütün sınıfları kazanmaya çalışmıştır. Prensler, asilzadeler ve bilginler, ona yardım etmişler ve dil kurumlarının açılmasına sebebolmuşlardır. Bu

kurumlardaki çalışmalar, bazı tuhaflıklara yol açmışsa da millî özlükleri bakımından faydalı olmuşlar; böyle olduğu halde gene de dillerini Holânda, Fransa ve İtalyan edebiyatlarının etkisinden kurtaramamışlardır. Devrin lirik şiirlerinin başlıca özelliği, gösteriş düşkünlüğü ile duyguları şişirmek, iç ve dış şekillerde mübalağayı aramakla özetlenebilir. Hofmannswaldau bu devrin en tipik şairidir. Paul Fleming ile Andreas Gryphius, ve Simon Dach, en güzel örneklerini vermişlerdir. Jakob Balde ise Horatius'a dayanarak Almanlar'ın Horatius'u diye anılmıştır.

Dram, bu devirde «İngiliz komedyacıların» gezici Alman oyuncuları tarafından oynanan kaba temsilleri (Marlowe'un *Faustus*'u) ile «Haupt-und Staatsaktionen» adı altında kanlı olaylar gösteren tarihî parçalarla gelişmiştir. Her birinde Hanswurst tipinin büyük bir rolü vardı. Bu halk oyunları yanında yabancı örneklere dayanılarak yeni eserler de meydana getirilmiştir. Andreas Gryphius, Holânda'lı Vondel'den, Seneca'dan, Shakespeare'den konular işlemiştir. Bu zamanda, İtalya'dan, şarkılı oyunlar ve opera da Almanya'ya girmiş, Opitz'in *Daphne*'sini, Schütz bestelemiştir. Alman operasının merkezleri: Dresden, Wolfenbüttel, Hamburg, Münih ve Viyana olmuştur.

Yavaş yavaş gene yabancı örnekleri taklideden, yenilik yapacağım diye aykırılıklara kaçan yazılara karşı bir hareket başlamış ve bu yolda yergi şekilleri (Satire ile Epigramm) gelişmiştir. Logau'un Sinnegedichte (düşündürücü mısralar)ı, Moscherosch'un devrin zaaflarına hücum eden yazıları, Lauremberg'in nükteli nazmı ve Abraham a Santa Clara'nın günün çılgınlıklarını kırbaçlıyan nesri bu nevidendir.

Roman alanında Grimmelshausen'in *Simplicissimus*'u, zamanın geniş tablosunu vermiştir. Otuzyıl Harbi'nden doğan bu eser, «Schelmenroman» (Picaro romanı) tipine örnek olmuştur. Kahramanın fikir ve ruh bakımından da gelişmesini gösteren «Entwicklungsroman», yeni bir roman nevidir; sonunda, kahramanın yalnız başına bir adada ölmesi de Robinsonad nevini andırır. Philipp von Zesen ise «Schäferroman» (Çoban romanı) nevini Almanya'ya sokmuştur. Bunların yanında «heroisch - galante Romane» (Kahramanlık ve galant romanları) gelişmiştir.

Rokoko (1700 - 1730): Protestanlık, Ortaçağ'ın taassubunu kırmış, Otuzyıl Harbi'nden sonra din alanında herkes serbest bırakılmış, yavaş yavaş dine karşı bir kayıtsızlık bile başgöstermiş tabiat bilimleri alanındaki keşifler de inancı büsbütün sarsmıştır. Kepler, Galilei ve Newton ile Ortaçağ'ın dünya tasviri silinmiş, İngiliz ve Fransız filozofların din aleyhindeki fikirleri Almanya'ya girmiş, Bacon, sadece deneye, Descartes bilime, Locke da duyulara dayanmış, Shaftesbury yaradancılık (deizm)ı kurmuş ve bütün bunlar, akılcılığa götürmüştür. Akılcılığın Almanya'daki temsilcileri Thomasius, Wolff ile Leibniz olmuştur. Bu kuru akılcılık, önceki devrin şişirme edebiyatını tenkid etmiştir. Bunların başında gelen Christian Weise, okul müdürü sıfatiyle pedagogluğundan faydalanarak nasıl şiir yazılması gerektiğini anlatan roman ve dramlar yazmıştır. Berlin ve Dresden saraylarındaki şairler de (Hofpoeten), aynı yolda yürüdükleri halde bundan önceki devrin geniş hayali ve canlı dili kalmıştı. Bu eserlerde yalnız kabalık yerine incelik hâkim olmuş, ince fikir oyunlarından zevk alınmaya başlanmıştır. Brockes ile Günther'in eserlerinde yeni bir dilin gelişmesi sezilmiş, çoban şiirlerine ve antik mitolojiye olan eğilim devam etmiştir. Haller, tabiatı, Alpler'i tasvir etmiş, Hagedorn da aşk ve şarabı terennüm eden «anakreontik» nev'ini yaratmıştır (Götz, Uz, Gleim). Pyra ve Lange ise kafiyeyi reddetmişlerdir.

Wieland, bu üslûbun büyük temsilcisi olmuş, Crébillon'un tumturaklı yazılarının etkisi altında kalarak, Alman dilinde onun gibi yazmaya çalışmış ve romanlariyle ün kazanmıştır. En büyük hizmeti, *Der Teutsche Merkur* (Alman Merkür'ü) adındaki dergiyi çıkarması olmuştur (1773-1800). Sonra da ilk Shakespeare tercümesini ortaya koymuştur.

Aufklärung und Empfindsamkeit (Aydınlanma ve duyarlık) **Devri** (1730 - 1800): Akılcı (rationalizm), görüşün edebiyat üzerindeki etkisi gitgide artmış, oyunu bırakarak açıklayıcı, öğretici bir yol almıştır. *Moralische Wochenschriften* (Ahlâkî haftalık dergiler) de kuvvetli yazarların yazıları çıkmıştır. Bu sıralarda İngiliz dergileri *Spectator* ve *Tatler* de bu yeni akım için halkı elde etmeye çalışmışlardır. Almanya'daki temsilcisi Gottsched olmuş, Leipzig'de profesör olarak bütün hayatını bu akılcı edebiyata vermiş olan Gottsched bu akımın hem sanat, hem de bilim alanında etkisini göstermiştir. Programını *Versuch einer kritischen Dichtkunst* adlı eserinde vermiş, edebiyatın en büyük amacını, öğretmekte bulmuştur. Bunun için de şairlere, Boileau'nun *Art poétique*'inden aldığı direktifleri vermiştir. Gottsched, şiir, tabiatı taklittir; tabiî olan şey ancak aklımızın açıkça kavradığı şeydir demiş ve bu sebepten tabiî olmıyan ve hârikaya dayanan hiçbir şeyi, hattâ Hıristiyanlık tasavvurlarını bile tanımamıştır. Dramda, Fransız klâsiklerini örnek göstererek, zaman ve mekân birliğini, tragediada yalnız prenslerin, asilzadelerin, komediada da yalnız aşağı tabakanın sahneye çıkmasını istemiş ve bu yolda örnek eserler vermiştir. Bu devirde, yüksek sosyete, daha çok opera ile ilgilendiğinden, gezici tiyatro kumpanyaları rağbette değildi. Onların yerini çok defa, sahneyi bir kürsü olarak görmek istiyen öğrenciler dolduruyordu. Bunların arasında Johannes Velten tanınmış, repertuvarına İngiliz komediacıları yanında Molière'i de sokmuştu. Bu gezici sahnelerin en önemli tipi, gene «Hanswurst» tipi olmuştu. Çoğunlukla da başartist tarafından oynanır ve seyircileri kaba şakalariyle güldürürmüş. Bunun için Gottsched, her şeyden önce operaya ve «Hanswurst»a karşı savaşmak gerektiğini anlamıştı. Opera, şarkılı sözleriyle mantığa en uymıyan bir sanat şekli idi. «Hanswurst» da sonunda gene tiyatro kumpanyasının başartisti Neuberin tarafından temizlenmiş olan sahneden resmen kovulmuş (1737), fakat onunla tiyatroculuğun ana öğesi olan «mimus» (mimik) da öldürülmüştü. Gottsched ile birlikte, Gottschedin adiyle anılan karısı Luise Adelgunde, Elias Schlegel ve Chr. v. Schönaich de çalışmışlardır. Gottschedin, Fransız yegicilerinden Destousches'a dayanarak yerginin yolunu açmıştır. Zacharias, Rabener ve Klästner kuvvetli yergi şairi idiler. Gellert de, Lafontaine'e dayanarak masal ile hikâyeler yazmış, fakat aynı zamanda da Empfindsamkeit (duyarlık) akımının şairi olmuştur.

Aufklärung devrinin en büyük temsilcisi Lessing idi; fakat zamanla daha geniş davranarak duyguya da yer vermiştir. Zamanının anlayışına uygun olarak bilim ve edebiyatı birleştirmek istemiştir. İlk eserlerinde Gottsched'in açmış olduğu yolda yürümüş; fakat sonraları kişiliğini belirtmiştir. Büyük bir dramaturg, tenkidci ve estet olarak tanınmıştır. Fikirlerini yalnız bu nevi yazılarda değil, komedia ve tragedialarında da işlemiştir. Etrafında, Aufklärung'un bütün taraflıları, Berlin'deki ünlü kitapçı Friedrich Nicolai ile Moses Mendelssohn da toplanmış bulunuyorlardı.

Empfindsamkeit (duyarlık) **Akımı:** Bu akım, Bodmer ile Breitinger'in teorik yazılariyle hazırlanmıştır. İsviçre'li oldukları için onlara sadece «Die Schweizer» (İsviçreliler) deniliyordu. Her ikisi de estetik yazılarında Gottsched'e karşı savaşmışlardı. Gerçi esaslarında ondan pek ayrılmamışlar, yalnız imgeleme fazla önem vermişler ve onun lüzumsuz bulduğu «Das Wunderbare» (harika) olanı zorunlu kılmışlar, şairin fikirlerini tablo halinde ifade etmesini (ut pictura poesis) istemişlerdir. Her ikisi de, sanat, tabiatı taklideder, demişler, harikalı ve aynı zamanda da ahlâkî bir amaca hizmet ederek faydalı nevi olarak da Aisopos'un masallarını göstermişlerdir. Kafiyeli Alexandrin mısralarını atarak, yerine kafiyeli «Fünffüssiger Iambus» (beş ayaklı yambus: vezin)u koymuşlardır. Bodmer'in, Milton'u tercüme etmesiyle de bu alanda bir örnek verilmiştir. Artık yalnız akla değil, imgeleme ve duyguya da yer verilmişti.

Zürich ile Leipzig arasında yapılan bu edebî tartışmalar, *Bremer Beiträge* adlı dergide çıkmıştır; Gottsched'in yenilmesi üzerine taraflıları kendisinden ayrılmışlardı. Bu zafer, çarpışmanın sonucu değildi; Klopstock'un *Messias* (Mesih) ının ilk üç kısmının yayımlanmasiyle (1748) kazanılmıştı; çünkü ilk defa olarak duyguya geniş çapta yer veriliyordu. «*Od*»larında olduğu gibi dramlarında da gene duygu hâkim olmuş, sembolik değerleri olan kelimeleri günlük kelimelerden ayırmış, cümle yapısında gramer mantığından çok yüksek bir ifade tarzı istemişti. Bununla da yeni bir edebiyat dili, serbest bir ritim, iç muhtevaya dayanan bir nazım şekli istiyen şiirin yaratıcısı olmuştu. «Göttinger Heinbund» adında bir birlik kurarak (1772 - 75), Voss, Hölty, Miller, Stolberg ve Boie gibi öğrencilerini biraraya toplamıştı. Bütün bu şairler, şiirlerini 1765 yılından beri yayımladıkları *Göttinger Musenalmanach* (Göttingen Müzler Almanağı) adlı dergide çıkarmışlardır. İlk Alman baladı *Leonore* ile tanınmış olan Bürger ve küçük hikâyeleriyle ün almış olan Matthias Claudius, üye olarak bu dergide çalışmadıkları halde, kendilerini bu Göttingen şairlerine yakın bulmuşlardı. Suabya'lı Schubart, Klopstock'un en ileri öğrencilerindendi; yalnız daha çok halk şiirlerinin etkisi altında kalmış ve Klopstock'un ahengini siyasî şiirleri için kullanmıştır.

Sturm und Drang (Coşkunluk) **Devri,** (1767-1787): Bu devre bu ad, Klinger'in aynı başlık altında tanınmış bir dramından mülhem olunarak verilmişti. Tarihî görüşle bundan önceki fikir ve ruh akımlarının, Aufklärung ile Empfindsamkeit'ın birleşmesinden ve şimdiye kadar yabancı etkilerle örtülmüş olan millî ruhun uyanmasından doğmuştur. Büyük sözleri, tabiat, deha, tutku, duygu ve hürriyet kavramları olmuştur. Rousseau'nun «retour à la nature!» ü, tabiat kavramlarını kuvvetlendirmişti. Edebî nevilerden «Volkspoesie» (Halk şiiri) ile «Kunstpoesie» (Sanatlı şiir) birbirinden ayrılmış, Homeros, Shakespeare, Macpherson ve Ossian örnek alınmıştı. «Genie» (deha) kavramı, İngilizler'den Young'ın etkisiyle gelişerek şairin hiçbir öğretiye bağlı olmıyacağı, ancak dehasından yaratması gerektiği ileri sürülmüştü. Tutku (Leidenschaft) ve duygu (Gefühl), bundan önceki devrin akıl akımına karşı dikilerek, onun kurmuş olduğu bütün kuralları, bağları parçalamıştı. Sevgide tutkunun mutlak hakkını, gene Rousseau'da bulmuşlardı. Hürriyet (Freiheit) kavramı da, Almanya'nın o zamanki siyasî durumundan doğmuştu. Gerçi sosyetenin üst tabakaları, Aufklärung'un etkisiyle serbestleşmişti, fakat açıklanmış olan despotizmin hâkim siyasî sistemi (Herşey halk icin, hiçbir şey halk ile değil), bu iç hürriyete uymamıştı. Sturm und Drang, şüpheci değildi. Tanrı, hürriyet ve sonsuzluk gibi irrasyonel öğelerinin çoğunu da geçen devirden almıştı. Bütün istediği, toplulukta yenilik yaratmak ve bozuklukları düzeltmekti; çünkü ancak bu suretle insanlar mesut olabileceklerdi. Cinsî meselelerle de ilgilenmişler, bir ananın «gayr-i meşru» çocuğunu öldürmesini ve «Freie Liebe» (serbest aşk) ile «Doppelliebe» (iki kişiye karşı aynı zamanda duyulan aşk)ı sık sık işlemişlerdi. Pedagojik yön de kuvvet bulmuştu (Lenz). Şairler bilime karşı eğilim göstermişler, dramları için tarihin kaynaklarını araştırmışlardı. Lavater, fizyonomi bilimini yaratmış, Herder, millî öğeleri keşfetmekle beraber, yabancı edebiyatlara karşı duyulan dostluğu artırmıştı. Bu devri en çok savunan, Georg Hamann olmuştur. İnsan, başaracağı şeyi, ister hareket, ister sözle olsun, bütün kuvvetlerini harcıyarak yapmalı; tek kuvvetle yapılan, yıkılmalıdır demiştir. Onun için şiir, insanlığın ana dilidir. Duygu ve tutkular, canlı olan şeylerin özündeki tohumlardır; onlar, remizden başka bir şey söylemezler. İnsan bilgisinin ve saadetinin haznesi remizlerden ibarettir. Duygu ve hayal, aklın kuru işçiliğinden, kavramların meydana getirdiği bilimden daha ileri giderler. Hayat duygusunun ruhu inançtır. Tanrı, kendisini tabiatte ve tarihî olaylarda gösterir. Young gibi Lavater de şairane dehanın kendi kendine yettiğini ileri sürmüş, hiçbir kurala bağlanmamış, kurallarını kendi yaratmıştır. Onun için halk şiirinin, bir sanatçının elinden çıkan şiirlerden daha büyük değeri vardır. Her yerde din ile şiir arasındaki bağlılığa işaret eder. Goethe ile Schiller (gençlikleri), bu devrin dehalarıdır.

Klâsik Devir (1787 - 1800): Bu devrin üslûbu Winckelmann'ın Yunan sanatını karakterize ettiği sözlerle belirtilmiştir: «Asil sadelik ve sessiz büyüklük». Herder de: «Taklid edilemiyecek bir hale gelmemiz için tek yol Yunanlılar'ı taklid etmektir» hükmü ile bundan önceki edebî akıma tamamiyle aksini düşündüğünü göstermiş ve böylece Sturm und Drang üslûbunun izleri silinmeye başlamıştır. Üslûp, artık fikir için sadece bir kılıf olmuştur; onu sessizlik ve hâkimiyet karekterize etmiştir. Sturm und Drang'ın kuvvetli kelimelerine ve ağzına karşı asil sözler seçilmeye başlanmıştır. Keskin çizgiler yerine insan tipleri belirtilmeye çalışılmıştır. Nazım yeğ tutulmuş, felsefî görüşlerde Kant'ın etkisi olmuştur. Onun görgücü insan ile akıl insanını birbirinden ayırması, Schiller'e uygun gelmişti. Sanatı, her türlü çıkardan uzaklaştırması, Goethe'nin hoşuna gitmişti. İngiliz filozoflarından Shaftesbury, iyi ve güzeli birleştirerek aynı etkiyi yapmıştı. Goethe, klâsik üslûbunu İtalya'da bulmuş, klâsik eserlerini de İtalya yolculuğundan sonra yaratmıştı. Schiller'in klâsisizmi, dramları için gereken tarih ve felsefe etüdleriyle başlar (1787-1797). Felsefe yolunda gelişmesinde, hususiyle Kant'ın estetiğinin büyük rolü olmuş, onun etkisi altında estetik yazıları meydana gelmiştir. Felsefe ve kültür tarihi incelemelerinin sonuçlarını, Schiller, şiirlerinde de işlemiş ve bir nevi fikir lirizmini yaratmıştır. Dramları da Shakespeare, Euripides, Fransız klâsikleri ve Kant estetiğinin bir sentezidir. Buna karşılık analitik eserleri de vardır. Schiller, 1805 yılında ölmüştür. Onun ölümü, Goethe için büyük bir darbe olmuş, ruhunda ve yazılarında bir değişiklik görülmüştür. Goethe'nin son devri bu ayrılıkdan sonra başlamakta (1805-32) ve romantik bir karakter taşımaktadır. Bütün hayatı boyunca üzerinde işlediği *Faust*'u, onun bu üç devir üslûbunu da içine almıştır. Goethe, son yıllarında dünya edebiyatiyle uğraşmıştır.

Klâsikler ile romantikler arasında büyük bir şair olarak Hölderlin vardır. Onun böyle birbirine karşıt iki devir arasında bulunması, kendisi için felâket olmuştur. Eserlerindeki şekil olgunluğu ile klâsik, ruh genişliği ile hayatı sanata yükseltmek istemesi ve halka olan sevgisiyle de romantiktir. Şairliğine lirik şiirlerle başlamış, Schiller'e dayanarak, övgü üslûbiyle kafiyeli şiirler yazmıştır. Estetik dünya görüşü, hayal ile hakikat arasında parçalanmıştı. Bunun için realiteye bakmıyarak kendine bir rüya âlemi yaratmış ve «od»larını bu rüya âleminde yazmıştır. Eserlerini plâtonik bir aşk besler. Pantheist ruhiyle her yerde ve her şeyde Tanrı'yı görür. Onun için şair, Tanrı ile insanlar arasında bir vasattır.

Bu iki edebî devir arasında, asıl adı Hans Richter olan, Jean Paul de vardı. Klâsik edebiyata muhalifti. Romantizmin öncüsü olmuş, fakat bununla beraber klâsik öğelerden kurtulamıyarak bu öğelerin her birini romantik bir kılığa bürümüştür. Romanları estetik bakımdan ahlâkdışıdır. Hayat, güzellikle dolacak, ahlâk engelleri devrilecek, diyerek sanat hükümlerinde hiçbir kural tanımamış ve serbest hükümler vermiştir. Eserlerinde hareket azdır; olan da estetik ve sosyal muhaverelerle kesintilere uğramaktadır. Jean Paul, İngiliz'lerden Lawrence Sterne'in etkisi altında kalmıştır. Hayatında iki büyük devir vardır: 1 — Büyük romanlarını yazdığı devir. 2 — Halk eğitimcisi olarak çalıştığı devir.

Romantik Devir (1800 - 1830): Alman romantizmi, «Sturm und Drang»ın fikirlerine dayanmıştır. Ondan tabiat, deha, tutku, hürriyet ve duygu gibi kavramlar almış, fakat programını zamanın üç büyük olayı ile genişletmiştir: 1 — Fransa devrimi, demokrat ruhu aşılamıştır. 2 — Fichte'nin felsefesi, Kant'ın sistemine dayanılarak yanlış anlaşılan bir «Ich» (bencilik) yaratmıştır. Alman milletine verdiği söylevlerdeki ahlâk görüşlerinden de bir nevi istihza doğmuş ve adına «romantische Ironie» denmiştir. Schelling'in pantheist felsefesi, bu devir şairlerinin en çok sevdikleri felsefe olmuştur. Schleiermacher'in din üzerinde yürütmüş olduğu fikirler de, «dogma»dan kurtardığı için önemli idi. 3 — Goethe'nin *Wilhelm Meister*'inde, bu devir şairleri kendi mizaçlarını bulduklarını sanarak hepsi onu taklidetmişlerdi. Schubart'ın psikolojisi, tabiat bilimlerinin nüfuz edemediği ruhun derinliklerini keşfetmişti. «Sturm und Drang» dan farklı olan romantizm, aklı ruha karşıt bir öğe olarak değil, akla dayanan bilime ve tarihe de yer vermişler, Ortaçağ'ın mistiğini keşfetmişlerdi. Şairler her şeyden önce bilgindiler; musikici idiler; hayatı inkâr ederek ona bir oyun diye bakmışlar, her şeyin üzerinde kendilerine bir sanat ülkesi kurmuşlar ve hayatı sanatlaştırmak istemişlerdi. Buna imkân olmadığı için de kişiliklerinde bir ikilik meydana gelmişti.

Romantik devir üçe ayrılır:

1 — *Frühromantik* (Romantizmin başlangıcı 1796 - 1806): Berlin ile Jena'dan hareket ederek en büyük önderini Friedrich Schlegel'de bulmuştur. F. Schlegel, romantizmi, klâsik edebiyata karşı bir akım diye alarak romantik edebiyata »progressive Universal Poesie» demiştir. Burada şair hiçbir kanuna bağlı değildir. Fakat Friedrich Schlegel, kardedeşi Wilhelm ile birlikte ancak kuramlarını ortaya koyabilmişlerdi; denemelerinde ikisi de başarılı değillerdi. En büyük hizmetleri Shakespeare tercümeleri olmuştur. Bu devrin asıl şairi Novalis adiyle tanınan Friedrich von Harden berg idi. Wackenroder, Ludwig Tieck de eserleriyle bu devri karakterize etmişlerdir.

2 — *Mittlere romantik* (Romantizmin ortası 1806 - 1815): Bu devrin en büyük olayı 1806 da Prusya'nın çökmesi olmuştur; ancak o zaman Almanlar öznelliklerini bırakarak, millî şuurlarını idrak etmişlerdir. Clemens Brentano, Achim von Arnim ve Görres, Heidelberg'de toplanmış (1805) ve eserlerinde bu devrin ülkülerini, devrin üslûbiyle karakterize etmişlerdir.

3 — *Spätromantik* (Romantizmin sonu 1815 - 1830): Bu devir romantik şairlerin hemen hepsi, iki kişilik (Doppelpersönlichkeit) taşırlar. Günlük hayatları, sanat hayatlariyle karşıtlık teşkil etmektedir. Eichendorff, çalışma odasında, masasının başında ormanları özlemiş, Mörike, tabiat ve aşk şiirlerini yatağında terennüm etmiştir. En kuvvetli olarak bu karşıtlık, E. T. A. Hoffmann'ın eserlerinde görülmüştür. Bu ikilik, romantiklerde hayat ile sanat arasındaki uygunsuzluktan doğmuştur. Edebiyat hâlâ eski romantık ülkülere bağlı bulunurken, hayat, siyaset, ekonomi ve ticaret, ülkücü bir çehre göstermekte idi. «Schwäbische Schule» (Suabya ekolü) adı altında toplanan şairler, Uhland, Kőrner, Schwab, Hauff, bu gerçekçi eğilime daha çok yaklaşmışlardı.

Romantikler ile realistler arasında bulunan Kleist, Kant'ı incelemekle bir problem insanı olmuştur. Eserlerinde romantik öğeler olduğu gibi, realizme de yanaşmıştır. 1806 dan önce Kleist'ı yalnız bütün insanlık problemleri ilgilendirmiş, bu tarihten sonra (Prusya'nın çöküşü) kendisinde millî fikirler doğurmuştur. *Der zerbrochene Krug* (Kırık testi) adlı komedisi, Alman komedisine ileri bir adım attırmış, alışılmış, fakat dramatik heyecanı baltalıyan beş perdeyi *bir* perdeye indirmiştir. İlk eserlerinde bütün amacı Aiskhylos, Sophokles ve Shakespeare'in ruhlarını birleştirmek olmuştur. Kleist, Eskiçağ Yunan klâsik edebiyatını, klâsik konuları yeni bir realizmle işlemek istemiştir. Onda romantik öğeler, ancak realizme yükselmek için bir basamak teşkil etmektedir.

Grillparzer de, romantik öğeleri bırakmıyarak realizme doğru yürümek istemiştir. O da başlıbaşına bir üslûbu karakterize eder. Eserleri, yıllardan beri devam edegelmekte olan gelenekçi Viyana tiyatrosunun esaslarına dayanır. Orada XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Cizvitler, parıltılı okul komedileri temsil ediyorlardı; fakat Viyana halk oyunlarının beşiği Kärtnertor'daki tiyatro idi. Stranitzky, halka saray sanatını getirmiş ve Viyana Hanswurst'unun tipini yaratmıştır. Hafner, orijinal Viyana halk oyunlarında Hanswurst'u konuşturur.

Forcierte Talente (Zorlu yetenekler 1830 - 1850): Bu adı, bu devir şairlerine Goethe vermişti. Eckermann'a (1823): «Yeni şairlerde yetenek yok diyemeyiz, fakat onlarda kolaylıkla canlandırmak yeteneği eksik. Onlar, yeteneklerinin dışına çıkan bir şey için çabalıyorlar. Bunun için onlara bu bakımdan «Forcierte Talente» demek istiyorum» demişti. Bu zorlama iki bakımdan olmuştur: 1 — Şekil, muhtevaya göre zorlanmıştır (Epigonen). 2 — Muhteva şekle göre zorlanmıştır (Junges Deutschland). Bu yönelme, Hegel'in felsefesinden alınmıştır. Hegel'in felsefesi zorlanarak ikiye bölünmüştür: 1 — Din ve siyaset bakımından muhafazakâr olan eski Hegelciler. 2 — Genç Hegelciler. Bunlar D. Fr. Strauss, Ludwig Feuerbach, Karl Marx ve Friedrich Engels'dir. Platen, klâsisizme Lenau, Rückert Stifter de romantizme dayanarak şekle, Heine ve Hebbel de muhtevaya önem vermişlerdir. Heine, şiirlerinde kendi duygulariyle de oynıyarak alay ve istihzada kuvvetini göstermiştir. Gezi tablolarında deniz

romantiğini keşfetmiş, edebî gazetecilik üslûbunu yaratmıştır. Masallarında da yergi kuvvetlidir. Hebbel ise, dramlariyle tanınmış, ve dramın kuvvetli bir kuramını ortaya koymuştur. Pantragismus, dünya ruhunu sonsuz tek varlıklara ayırır ve bunlar kendileri ile çelişirler. Bunun için kişilerin istekleri suç olur; fakat gelişim için bu zorunludur. Bu görüş, şimdiye kadar Schiller ile tutunmuş olan «Schuld und Sühne» (suç ve ceza) kavramını yenmişir; yerine şimdi gelişimi gösteren bir dram geçmiştir. Son dramları ise, iki devir arasındaki dönüm anını işlemiştir. Jungdeutsch (Genç Almanlar)un siyasî liriğini, hususiyle Georg Herweg, Hoffmann von Fallersleben, Ferdinand Freiligrath, en yüksek dereceye çıkarmışlardır. Chr. Dietrich Grabbe, halk kitlelerini sahneye koymak, birçok kahramanları biraraya getirmekle yeni bir şekil bulduğunu sanmıştır. Büchner de tarihî büyüklerin zayıf taraflarını ele almakla istihzayı genişletmiştir. Bu devir tiyatrosuna Düsseldorf'ta Immermann'ın yönettiği sahne örnek olmuştur.

Realizm (1850 - 1885): Gerçeğe ve gözleme dayanır. Dürer'in: «Güzel, tabiattadır, onu oradan çıkarmak gerekir» sözü bu devrin üslûbunu karakterize eder. Fakat zaman, ekonomi bakımından buna elverişli değildi. Hayal ile hakikat arasındaki çelişmeler «humor» (bir nevi mizah) ile yenmeye çalışılmıştır. Büyük realistlerin büyük bir kısmı humorist idiler. Bir kısmı da geçmişe sığınmış, devirlerinin üslûbiyle tarihten konular işlemişlerdir. Böylece «Der geschichtliche Realismus» (tarihî realizm) meydana gelmiştir. Bu devrin felsefesini August Comte ve Ludwig Feuerbach vermiştir. Jeremias Gotthelf ilk humorist şairdir. Büyük romanlarını halk için yazmış, pedagojik amaçlarından dolayı da Pestalozzi'nin ardası sayılmıştır. Gottfried Keller, bu üslûbun en büyük temsilcisi olmuş, Wilhelm Busch da humorun doruğuna erişmiştir. Wilhelm Raabe de felsefî humorun temsilcisidir. Ülkü ile gerçek, hayal ile hakikat arasındaki karşıtlıkları yüksek dünya görüşiyle yenmeye çalışan romanları ile tanınmıştır. Klaus Groth, edebiyata *Quickborn* (1852) adındaki şiir külliyatı ile mal olmuş ve Fritz Reuter'e yol açmıştır. Reuter'in humoru saf humordur: gerçek ile fikir arasındaki çelişmeleri, fazla kurcalamadan neşeli bir hava içinde çözer. Eserlerini Mecklenburg ağziyle yazmış (Platt) ve Missingisch (Meissnerisch) ağzını Alman edebiyatına sokmuştur. Avusturya'lı Ludwig Anzengruber, dramda humorist realizmin temsilcisi olmuştur. Tarihî realizmin başında Willibald Alexis gelmektedir. O, Walter Scott'un etkisi altında kalmış, Brandenburg eyaletinin çam ormanlarını, göllerini ve her birinin güzelliğini tarihî romantizmi ile keşfetmiştir. Annete von Droste-Hülshoff, realist devrin en büyük kadın yazarıdır. Kırları tasvir eden tablolarında en ince ayrıntıları işlemiştir. Scheffel, yerel realizme, humoru da katıştırarak tarihî kaynaklara dayanmıştır. Gustav Freytag, Alman neslini konu yaparak, bu neslin en eski devirlerden gününe kadar olan gelişimini işlemek istemiştir. İsviçre'li Conrad Ferdinand Meyer, romanlariyle Alman edebiyatına girmiş. tarihî küçük hikâyelerinde İtalyan rönesansını işlemiştir. Jakob Burckardt'ın etkisiyle Meyer, eserlerinde rönesans tipini canlandırmış, İtalyan rönesansı, onun üslûbuna da etki yapmıştır. Burada Gobinau'nun da rolü vardır. Felix Dahn ile Georg Ebers romanlariyle bilimden edebiyata geçtiklerinden, eserlerinde akademik bilgi hâkimdir.

Realizm, kuruluğu içinde, son devirlerinde ancak hayatı içten ve dıştan iyi gözetebilen zeki, kabiliyetli kimseleri ortaya çıkarmıştır. Fakat bunlar, sanatçı olmaktan çok, şiir sanatı ile deney arasında bocalamışlardır. Bu «nüchterne Realismus» (Kuru realizm)un başında, Otto Ludwig gelir. Theodor Storm'un küçük hikâyeleri, daha duygulu bir hava içindedir. Gustav Freytag, devrinin tüccar tiplerini başariyle çizmiştir. Friedrich Spielhagen'in romanları ise, zamanı yansıtmaktan çok, zamanın peşinden gitmektedir. Geibel, Heyse, Bodenstedt Münih'te toplanarak daha çok lirik şiirde ve küçük hikâyede başarı göstermişlerdir. Graf. A. Fr. v. Schack da, aynı zamanda ressamların koruyucusu olmuştur (Münih'te Schackgaleri).

Empresyonizm (1885 - 1910): Bu devirde herhangi bir geleneği fikir halinde yaşatabilmek için, sadece izlendirici bir sanat rol oynamaya başlamıştı. Zamanın felsefesine Darwinizm, Haeckel'in dünya bilmeceleri şeklinde hâkimdi. Hayat mücadelesi, veraset ve sağlık ile ırk biyolojisinin istekleri alınmıştır. Nietzsche, fikir şiirinin klâsik şairi idi. Bu devirde, hususiyle yabancı memleketlerde, Fransızlar'dan Emile Zola'nın roman, Norveç'li Ibsen'in de dram alanında etkisi olmuştur. Ibsen'in toplumu tenkid ediş tarzı, analitik dram tekniği, dialog sanatı, monologlardan kaçışı örnek olmuştur. Ruslar'dan Tolstoy ve Dostoyevski'nin nisbeten daha az etkisi olmuştur. Bir çokları da Fransızlar'dan Baudelaire ile Verlaine'e dayanmışlardır. Böylece empresyonist üslûp birkaç türlü üslûp meydana getirmiştir. «Konsequenter Naturalismus» (Aşırı naturalizm), tabiatı olduğu gibi taklide kalkışmıştır. Temsilcisi Arno Holz olmuş ve «Sekundenstil» (Saniye üslûbu)nu yaratmıştır; yani gerçeğin saniye derecesindeki nüanslarının da verilmesini istemiş ve Johannes Schlaf ile birlikte küçük bir hikâye külliyatı çıkarmıştır. «Impressionism der Aussenwelt» (Dış hayatın empresyonizmi) bir anın fotoğrafını vermek istemiş, önemi «Treffen» (isabet)e, karakteristik ayrıntıları işlemeye vermiştir. Temsilcisi Liliencron (1844 - 1909) olmuş, Byron'ın *Don Juan*'ına dayanarak empresyonist bir epope yaratmak istemiştir. Bierbaum, Falke, Hartleben gibi lirik şairler, hep Liliencron'un etkisi altında kalmışlardır. Fontane, tarihî romanlarında bile kendini tamamiyle emresyonist olarak göstermiş ve devrinin baladını yaratmıştır. Thomas Mann da sanatlı empresyonizm ile bilimli psikolojiye yanaşmıştır. Romanlarında, nesillerin nasıl düştüğünü, XVIII. yüzyıldan beri modern dekadans'a doğru nasıl gittiğini, yüksek bir üslûpla gösterir ve veraset davalarını tıbbî bir şekilde işler. Ricarda Huch, romanlarında aynı davaları ele almıştır. Gerhart Hauptmann, her düşüncenin altında bir görüş vardır, düşünmek de bir savaştır ve bunun için dramatiktir; dram da bunun için, esaslı düşünce faaliyetinin yüksek gelişme basamağındaki ifadesidir, demiş ve dramlarını bu görüşle yazmıştır. Dili, halkın ağzıdır. Richard Dehmel de aynı üslûbun lirik şairidir.

Sembolizm'in en büyük temsilcisi Stefan George olmuştur. Liriğinin sesi yücedir, ahenginde vekarlı bir tören havası vardır. Hiç kullanılmamış kafiyeleri arayıp buluyor, âheng-i taklidî ile şiiri musikileştirmek, çizdiği tablolariyle de resme yaklaşmak istiyordu. Taraflıları *Blätter für die Kunst* (Sanat yaprakları) adlı dergide birleşmişler ve «L'art pour l'art» kuramını savunmuşlardır. Aralarında Hugo von Hoffmansthal, lirik şiiri ve dramlariyle ün almış, Richard Strauss'a opera metinleri yazmıştır. Stefan Zweig da bu grupun şairyazarları arasına girer. Dram şairi olarak asıl Ernst Hardt tanınmış, Ortaçağ konularını psikolojik bir şekilde işlemiştir. Arthur Schnitzler de sembolik hava ile sürüklenerek erotik meseleleri bütün gariplikleriyle birlikte işlemiştir.

Ekspresyonizm: Alman edebiyatına, hayat ve dünya için sadece ruhî olanın ifadesi olarak, ancak 1910 yılına doğru girmiştir. Eşyanın özü araştırılarak dış görünüşe bakmamıştır. Bu akımı tek şeyler değil «All» (kâinat), «Welt» (dünya) ilgilendirmiş ve en çok sevilen, «kosmisch» (kosmik) kavramı olmuştur. İlk dünya harbinde ve harb sonrasında, 1928 yılına kadar bu üslûp hâkim bir rol oynamıştır. Gerçi değerli eserlerin miktarı azdı; fakat tabiatten uzak büyük şehir sanatı, insanın içinde yeni bir dünya yaratmak istemiştir. İçten gelen bir duygu ile peygamberlik gösterileri, çoşkunluk içinde bir bağırış, barışı seven, kardeşlik duygusiyle çarpan, içli «Yeni İnsan» bahis konusu olmuştur. Ekspresyonist lirik, en saf ifadesini, ilk ekspresyonistlerde, Heym, Stadler, George, ve Trakl'de bulmuştur. Werfel, Heynicke ve Stramm ise onu mübağalandırmışlardır. Lersch, Bröger, Engelke, Barthel'in işciler edebiyatı, ekspresyonist şekillerde vatanseverlik anlayışiyle çalışmışlardır. Kneip'ın dinî liriği de ekspresyonizmin etkisi altında kalmış, epope. yabancı bir renkle ışıldıyan şeklini Däubler'de bulmuştur. Ekspresyonist romanı Schaeffer, Döblin, Edschmid, Werfel, Brod, Kafka beslemişlerdir. Dramda «Yeni İnsan» için çarpışmalar olmuş, Georg Kaiser, Fritz von Unruh, Wildgans, Barlach, Sorge, Hasenclever, hep bu yolda yazmışlardı.

Yurt Sanatı (Heimatkunst): Büyük şehirleri tasvir eden edebiyat karşısında 1900 yılına doğru küçük şehir ve köy manzaralarını, küçük şehirlileri ve köylüleri tasvir eden, her birinin sadeliklerini ve duyuşlarını belirten bir yurt edebiyatı meydana getirilmiştir. Bu edebiyat, üslûbunu realizm ile naturalizmden almış, kuramlarını da Bartels kurmuştur. Thüringen'de yerleşen Alsace'li Lienhard, romanlarında Schleswig - Holstein'i ince bir psikoloji ile anlatır. Tim Kröger. Hinrich Fehrs, Gustav Frennssen ve Helene Voigt - Diederichs, yurt tasvirlerine bütün insanlık meselelerini de katarak büyük romanlar yazmışlardır. Heinrich Sohnrey ile Hannover'li Karl Söhle ve Hermann Löns, tabiatı âdeta dinliyerek duyduklarına şekil vermeye çalışmışlardır. Aşağı Saksonya'da Carl Hauptmann (Gerhart Hauptmann'ın kardeşi), Thüringen'de Helene Böhlau, Saksonya'da Wilhelm von Polenz; Yukarı Bavyera'da Rüderer, Ludwig Thoma; İsviçre'de Federer, hep bu üslûbun tanınmış yazarlarıdır. Yurt sanatı, vakit geçirmek için kolaylıkla okunan iyi eserler vermiştir. Üslûbu da bu amaç ile gitgide hafiflemiştir. Ganghofer, Bartsch, Ernst Zahn, Rudolf Herzog, Stratz, Ompteda, kuvvetli yazarlar sırasına girmişlerdir. Hususiyle küçük şehirleri sanatlı bir şekilde tasvir edenler arasında Rudolf Huch, psikolog Ina Seidel vardır. Hermann Hesse, romanlarında derin bir pesimizmle şehir havasına nüfuz etmiş, fakat sonraları sınırları aşan eserler vermiştir. Burte de dramlariyle tanınmıştır. Yurt sanatı, 1900 yılından beri baladlarda da kendini göstermiştir. Börries von Münchhausen, Lulu von Strauss und Torney, Agnes Miegel, bu yolda kuvvetli şairlerdi.

Halkçı Edebiyat(Volkhafte Dichtung): Birinci Dünya Harbi sırasında ve hususiyle bu harbden sonra, yurt sanatının gelişmesinden doğmuştur. Önderi, Paul Ernst olmuş, halkçılığın felsefesini yaparak, eserlerinde dünya görüşünün tablosunu çizmiştir. Ren(Rhein)li Wilhelm Schäfer ise, halkın kültürüne hizmet için eğitim alanında romanlar yazmış, Pestalozzi, Zwingli ve Karl Staufer gibi büyük kişilerin hayatlarını tasvir etmiştir. Silezya'lı Hermann Stehr, Yukarı Bavyera'lı Hans Carossa'nın romanları da bir insanın gelişmesini gösteren eserlerdir. Karpatlar'dan gelen ve fikirce çok zengin olan Kolbenheyer, Paracelsus'un hayatını işlemiş, dramlarında büyük ve trajik tutkulara şekil vermeye çalışmıştır. Hessen'li Hans Grimm ile Wilhelm von Scholz, lirik ve epik eserleriyle tanınmış şairlerdir. Will Vesper, Walter von Molo, Hans Johst, ekspresyonizmi tutkulu kahramanlık edebiyatına geliştirmiştir. Walther Flex de buraya girer. Hans Carossa, Ernst Jünger, Edwin Erich Dwinger, harblerin ideal taraflarını belirtmişler, buna karşılık harb aleyhçileri E. M. Remarque, Ludwig Renn, Arnold Zweig, Ernst Glaeser, harblerin facialarını bütün çıplaklıklariyle göstermeye çalışmışlardır. Dinî duygularla manzara, bölge ve soy edebiyatını geliştirenler arasında Emil Strauss, Hamburg'lu Blunck, Mecklenburg'lu Friedrich Griese, Doğu Prusya'lı Wiechert, Steiermark'lı kadın yazarlarından Paula Grogger, Ren'li Josef Ponten. Westfalya'lı Josef Winckler, Hessen'li Binding, Südet Almanlar'dan Robert Hohlbaum ve Hans Watzlik, Krayna'lı Friedrich von Göger ve eski Germen edebiyatından faydalanmış George'nin öğrencisi Ernst Bertram vardır. Son zamanın katolik edebiyatını zenginlendirmiş olan Ruth Schaumann, Gertrud von Le Fort da, bu yolun yazarlarıdırlar.

Bibliyografya: Koberstein: *Grundriss zur Geschichte der Nationalliteratur*, 1827. Gervinus: *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen*, 1835. Karl Goedeke: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*, 1856; *Allgemeine deutsche Literatur*, 1875. Scherer: *Geschichte der deutschen Literatur*, 1883. Hettner: *Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts*, 1855 Rudolf Haym: *Die romantische Schule*, 1870. Vogt und Koch: *Geschichte der deutschen Literatur*, 1897. R. M. Meyer: *Literaturgeschichte des XIX. Jahrhunderts*, 1899. Ricarda Huch: *Blütezeit der Romantik*, 1899; *Ausbreitung und Verfall der Romantik*, 1902. A. Bartels: *Geschichte der deutschen Literatur*, 1901. Ed. Engel: *Geschichte der deutschen Literatur*, 1906. Wilh. Dilthey: *Das Erlebnis und die Dichtung*, 1906. Oscar Walzel: *Deutsche Romantik*, 1908; *Vom Geistesleben des XVIII. und XIX. Jahrhunderts*, 1911. F. Gundolf: *Shakespeare und der deutsche Geist*, 1911. R. Unger: *Hamann und die Aufklärung*, 1911. A. Soergel: *Dichtung und Dichter der Zeit*, 1911. J. Nadler: *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, 1912 - 1913. Golther: *Die deutsche Dichtung im Mittelalter*, 1913. K. Burdach: *Die deutsche Renaissance*, 1916. G. Ehrismann: *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters*, 1918. Unwerth und Siebs: *Geschichte der deutschen Literatur bis zur Mitte des XI. Jahrhunderts*, 1920. F. Strich: *Deutsche Klassik und Romantik*, 1922. J. Wiegand: *Geschichte der deutschen Literatur*, 1922. A. Bartels: *Die deutsche Dichtung der Gegenwart*, 1921. Fr. von der Leyen: *Deutsche Dichtung in neuer Zeit*, 1922. Korff: *Geist der Goethezeit*, 1923. H. Naumann: *Deutsche Dichtung der Gegenwart*, 1923. Cysarz: *Deutsche Barockdichtung*, 1924. F. J. Schneider: *Deutsche Dichtung vom Ausgang des Barocks bis zum Beginn des Klassizismus*, 1924. Walzel: *Gehalt und Gestalt im Kunstwerk des Dichters*, 1925. J. Petersen: *Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, 1926. Cysarz: *Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft*, 1926. A. Soergel: *Im Banne des Expressionismus*, 1926. Bieber: *Der Kampf um die Tradition*, 1928. O. Walzel: *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart*, 1930. H. Langenbucher: *Volkhafte Dichtung der Zeit*, 1937; *Die deutsche Gegenwartsdichtung*, 1940.

ALMAN FELSEFESİ, Alman felsefesinin kaynakları yeter bir açıklıkla sınırlandırılabilir. Ortaçağ içinde gerilere doğru gidilince, Avrupa'nın diğer memleketlerinde olduğu gibi Almanca konuşan halkın yaşadığı memleketlerde de tanınan ve okutulan felsefenin iskolastik felsefeden ibaret olduğu görülür. Ortaçağ sonlarına doğru bu memleketlerde Alman dilini kullanan bir felsefe doğmuştur. Bu felsefe, düşünmeyi bir yana bırakarak, hakikati yalnız sezgi yolu ile arar, halka hitabeder ve kalbe dokunmaya çalışırdı. Bu felsefe veya Alman mistik'i (XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılda) Meister Eckhart tarafından ortaya konmuş, Tauller ile Suso tarafından geliştirilmiştir. XV. yüzyılın mistik'inin etkilerine reforumda da raslanır. Luther'in giriştiği uğraşta başarı kazanışı, ancak halkta uyandırdığı müsbet yankı ile açıklanabilir. Alman felsefesinin aynı mistik eğilimleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda da Weigel ve Boehme ile kendini göstermiştir. Bu devirde hemen bütün memleketlerde, tabiat, heyecan ile incelenirken, Almanya'da tabiatı gören ve bununla uğraşan yoktu. Tabiata, sadece Tanrı'yı ararken bakılıyordu. Fakat bununla, Alman felsefesinin o zamanlar bir panteizme varmış olduğunu sanmamalıdır. Panteizm, pek büyük bir bilgin olan Leibniz'in felsefesinde de kendini göstermez. Leibniz, Ispinoza'nın monizmi ile Descartes'in düalizmine karşı durum almıştır. Leibniz'e göre dünya sayısız monadlardan birleşiktir. Bunların herbiri «sonsuzun etrafını çevirir». Leibniz'in idealizmi saftır ve dinî bir karakter taşır. Leibniz'in öğrencisi olan Wolff, Kant'ın da üstadı olmuştur. Kant, yeni zamanların en büyük filozoflarından biridir. Kritisizmi kurmuştur. Eski rosyonalist felsefe sistemleri, bilgilerimizin eşyaya uyduğu sanısından hareket ederlerdi. Kant ise, eşyanın bilgilerimize uyup uymadığını araştırmıştır. Ona göre eşyanın sebebleri, düşüncede aranmalıdır. Alman felsefesi, Kant ve ardaları olan Fichte, Schelling ve Hegel ile tam olgunluğuna erişmiştir. Bu filozafların sistemleriyle Alman ruhunda saklı bulunan pantheistik idealizm kendini göstermiştir. Alman felsefesinin başlangıcından beri daima işitilmiş olan dinî ses, materiyalistlerde bile belirmiştir. Hegel'den sonra metafizik ruh, pozitif ruhun karşısında gerilemiş gibi görünür. Kuvvetle hegelyanizme hücum etmiş olan Schopenhauer, bir «irrasyonalist»ti. Schopenhauer'in pesimizmine Hartmann ve Bahnsen'in eserlerinde de raslanır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında materyalizm Moleschott, Vogt, Büchner ve Haeckel ile genişlemiş ve gelişmiştir. Yüzyılın son 25 yılında Nietzsche'nin eserleri çıkmış, optimizm ve immoralizmleriyle derin bir etki uyandırmıştır. Yine bu devrede yayılmış görünen felsefî pancermanizmin, fikirler tarihi bakımından önemi yoktur. 1850 den beri Almanya'da büyük sistemler kurma hareketinin sonu gelmiş gibi görünüyorsa da, bu memleket, insanın mistik ruhu ve metafizik'e olan meyli gözönünde bulundurulacak olursa, büyük sistem kurma teşebbüslerinin yeniden doğabileceği kabul edilebilir. Yüzyılımız içinde Almanya'da filozofi alanındaki çalışma ve araştırmalarda şu üç yönün belirmiş olduğu görülür:

1 — Metafizik'e ve fizike dayanarak bilgi problemi (connaisance) araştırılmaktadır.

2 — Psikolojik bilgiler incelenmektedir.

3 — Sosyal bilgiler incelenmektedir.

Bu yönlerde araştırmalara girişmiş ve yol açmış bilginlerin ileri gelenleri şunlardır:

Herbart, Lotze, Weber, Fechner, Wundt, Helmholz, Avusturya'lı Freud, Lazarus, Steinthal, Wagner, Ihring, Simmel, Cohen ve benzerleri.

ALMAN KIRALI (Alm. Deutscher König; Lât. rex Germaniae, rex Germanorum veya rex Teutonicorum), XI. yüzyıldan başlıyarak eski Alman Devleti (Reich)nin hükümdarlarına verilen san. Karolingler zamanından beri (752) Alman kıralı, Frankfurt a. m. da prensler tarafından seçilir ve Kolonya başpiskoposu tarafından Aachen (Aix La Chapelle) de taç giydirilirdi. Kıralın belli bir başkenti yoktu. *Alman İmparatoru* sanı, batı hıristiyan veya Roma imparatoru anlamında olmak üzere, ancak Otto I. zamanından beri kullanılmaya başlamıştır.

ALMAN MUSİKİSİ, Bin yıl önceki Almanya'daki musiki hayatı koyu bir karanlık içindedir. Hıristiyanlıkla birlikte, kilise musikisinin de Almanya'ya girdiği ve orada, din musikisi ile halk musikisi arasında bir kaynaşma olduğu şüphesizdir. Fakat bunların sızışma sınırlarını doğru olarak çizmek zordur.

İlk ışık, XII. yüzyıldadır. 1100 den bu tarafa, bizim «âşık»larımızı andıran Minnesingerler, omuzlarında arpları, viyolları olduğu halde şehir şehir dolaşır ve türkülerini söylerlerdi. Şu halde, 1100 den önce Almanya'da halk musikisinin saltanat sürdüğünü söylemek ve Minnesingerler'in türkülerinde eski Alman ses dünyasının yankılarını aramak yanlış olmaz. Çoğunun adı bilinen bu âşıklardan birçok türkü kalmış; fakat bunların ancak elli yıldan beri özüne varılabilmiştir. XIII. yüzyılda yaşamış olan Tannhaüser ve Wolfram, ünlü Minnesingerler'dendi.

XIV. yüzyıldan itibaren Minnesingerler. yerlerini, yavaş yavaş Meistersingerler'e bırakmışlardır. Bir esnaf derneği gibi teşkilâtlanmış olan ve her biri bir zanaata bağlı bulunan bu usta-şarkıcılar, iki yüzyıl, Almanya'nın ses dünyasına hâkim olmuşlardır. Birçok usta-şarkıcı kendini tanıtmış ve çoğunun adı bugüne kadar unutulmamıştır. Wagner'in *Meistersinger von Nürnberg* adlı operasına aldığı Hans Sachs onlardandır.

Bir taraftan da din musikisi, kontrapunkt'un çetin yolunda yürümekte devam ediyordu. Polifoni yazısı Almanya'da da büyük ustalarını bulmuştur. Adam von Fulda, Heinrich Isaac gibi musikicilerle büyük Ockeghem, kontrapunkt'un ufuklarını genişletmişlerdir. Gene Ockeghem, Josquin Després ve Pierre de la Rue gibi, polifoni üslûbunu olgunlaştıran büyük sanat adamlarını yetiştirmiştir

XVI. yüzyılın başında kontrapunt üslûbu, yüzyıllar süren arama ve sendelemelerden kurtulmuştur. Kilisede motetteler ve missalar, kilise dışında madrigaller, sanat adamlarının, heyecanlarını şekillendirdikleri başlıca kalıplardı. Fakat beri tarafta halk musikisi, büyük kütlenin içinde yaşamakta devam ediyor ve hıristiyan dininde yapılacak olan büyük hamlenin adamını bekliyordu. Bu adam, Luther olmuştur. Musikinin ruhlar üzerindeki etkisini çok iyi sezmiş olan Luther, protestanlığı kurduğu zaman, Lâtince'den Almanca'ya çevirdiği duaların musikisini halkın öz sesinden alıyordu. Böylece, koral çığırında yeni bir kapu aralanmıştır.

XVI. yüzyıl sonlarına yaklaşmış; Palestrina, Vitoria gibi dehalar gelip geçmiş ve polifoni üslûbu, olgunluğunun son derecesine varmıştı. Artık musikiciler yeni yolların peşinde idiler. İşte bu andan itibaren Almanya, ses dünyasının bilinmiyen iklimlerine doğru durmadan hamleler yaparak ilerlemiş ve XVII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, kilisede, din dışında ve sahnede, adları dünya durdukça anılacak insanlar yetiştirmiştir. Motetin kanona ve füge, madrigalın türlü şekillerinin kantata, oratorioya, drama ve senfonik şe-

killere doğru yol aldığı Rönesans devrinde Heinrich Schütz, motette'yi drama götürenlerin ve kantat ile oratorionun doğmasını hazırlıyanların başında gelir. A. cappella üslûbu, yerini yavaş yavaş refakatli musikiye bırakmakta ve «continuo» her eserde yerini almaktadır. Schütz, yeni yolda birçok aramalarda bulunmuş ve bestelemek üzere ele aldığı konularına gereken havayı tam anlamı ile vermesini bilmiş büyük bir kompozitördür. Aynı devirde yaşamış olan H. L. Hassler ve G. Aïchinger de birçok değerli eserler vermiş sanat adamlarıdır.

Bunların yanı sıra, büyük org ve klâvsen üstadlarının adları musiki dünyasında yayılmaya başlamıştır. Buxtehude (1635 - 1707), Eroberger (1635 - 1695) ve Pachelbel (1653 - 1706) bu üstadların en büyüklerindendir. Nihayet XVII. yüzyılın sonlarında, J. S. Bach kendini göstermiştir. Hayatlarını yüzyıllar boyunca musikiye vermiş bir aileden olan Bach, 1685 yılında dünyaya gelmiş ve 1750 de ölmüştür. Onun için ona «ses dünyasının tanrısı» denilebilir. Büyük bir org çalıcı, büyük bir irticalci, büyük bir klâvsen çalıcı ve nihayet hepsinin üstünde, katına erişilmez bir kompozitör olan Bach meydana getirdigi kantatlar, oratoriolar, missalar, klâvsen ve org eserleri, v. b.... ile, kendisinden sonra gelenlere baha biçilmez hazineler bırakmış; org, klâvsen, keman tekniğinde devrimler yapmış ve böylece, yeni devirlerin babası olmuştur. Onunla aynı yılda dünyaya gelen Haendel ise (1685 - 1759), hususiyle oratorio alanında çok büyük eserler vermiştir. Aynı zamanda büyük bir org ve klâvsen üstadı olan ve J. S. Bach ayarında, fakat daha çok irtical karakterinde eserler yazmış olan Haendel, hayatının uzun yıllarında, hususiyle tiyatro ile de uğraşmış ve bu alanda pek çok eser yazmıştır.

Bach ve Haendel, hayatlarının sonuna yaklaşırken, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Almanya'da yeni âlemlere yol alanlar vardı. Bohemya'lı Stamitz'ler senfoninin temellerini atarken, Gluck (1714 - 1785) opera alanında yürüyordu. Bach'ın 1714 te dünyaya gelen oğlu Ph. E. Bach da süitten sonata doğru hamleler yapmakta idi. Nihayet, 1732 de doğan Haydn ve 1756 da doğan W. A. Mozart, bütün hamleleri olgunlaştırmışlardır. Sonat şekli meydana gelmiş, oratorio yeni bir dünya içinde nefes almaya başlamış ve Mozart. 1770 ile 1780 arasında operaya yep yeni bir hava getiren Gluck'un elinden meşaleyi alarak sahneye bambaşka bir hava içinde ölmez eserler bağışlamıştır.

Nihayet Beethoven (1770-1827), bütün davalariyle, bütün meseleleriyle, bütün acıları ve yüceliği ile insan'ı sanatında yansıtmış, sanata ferdiyetin ve yerel rengin kapılarını açmış ve böylece insanlığa, acı, isyan. uğraş ve Tanrı'ya sığınmanın dikenli yolu sonunda, bütün bunlara rağmen zafere ve huzura götüren bir dünya armağan etmiş, kul insandan bir Tanrı yaratmış ve insanlığı benliğinden kavrayıp sarsmıştır.

Artık Viyana devrine girmiş bulunuyoruz. Haydn da Mozart da Avusturya'lıdır. Almanya'nın batısında Flâman bir kökten dünyaya gelmiş ve genç yaşında Viyana'ya göçerek gözlerini orada dünyaya kapamış olan Beethoven'i de bu iki sanat adamından ayırmaya imkân yoktur. Beethoven'den sonraki musiki adamlarını ise (Almanya'lı da, Avusturya'lı da olsalar) klâsik sanat temeline dayanarak, Beethoven'de olgunlaşan hamleyi, her biri kendi yolunda devam ettirmeye çalıştığından, bunlara bağlamak gerektigi göz önüne alınırsa, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar süren devreyi Alman - Avusturya ortak sanatı olarak kabul etmek lâzım gelir. Musiki dünyasının odağı artık Viyana'dır. Fakat Beethoven'den sonra da iniş başlamıştır. O, bütün karmaşlığı ile insan'ı ve meselelerini sanatına koymuştu. Sonra gelenler ise daha çok, kendilerini bize vermeye çalışmışlardır. Bu arada bir Schumann, bir Mendelssohn, bir Schubert yetişmiştir. Sanat romantizm dünyasına girmiş, fakat artık iniş başlamıştır. Netekim, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük Brahms hamlesine rağmen bu iniş devam etmiştir.

Buna karşılık Lied de, gene Beethoven zamanında Schubert ve daha sonra Schumann ile, ifade kudretinin en yüksek derecesine erişmiştir.

XVIII. yüzyılda Gluck'un ve Mozart'ın dehası ile yuğrulmuş olan «opera», XIX. yüzyılda bir dev hamlesi yapmıştır. Önce Weber (1786 - 1826), operaya yeni bir hava getirmiş; yeni aramalariyle ifade paletini zenginleştirmiştir. Nihayet XIX. yüzyılda R. Wagner (1813 - 1883), lirik dramlariyle, sahneyi yeni ve o zamana kadar düşünülememiş bir hayata kavuşturmuştur. Wagner'in büyük çaptaki buluşları, sahnenin dışında da derin yankılar yaratmakta geçikmemiştir. Wagner'den başka Meyerbeer'i de burada saymak gerektir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş, XX. yüzyılda son zamanlara kadar eser vermeye devam etmiş olan ve hususiyle senfonik poem ve opera alanlarında eşsiz bir yeri olan R. Strauss'ı da -büyük eserlerine rağmen- iniş zincirinde bir halka diye kabul etmek yanlış olmaz. Bruckner'i de Mahler'i de -ne denirse densin-, hamle tükenişinin en belirmiş temsilcileri saymak mümkündür.

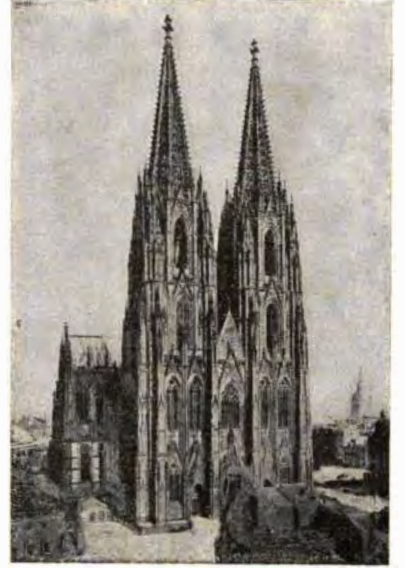
XX. yüzyılda yeni aramalar başlamış ve bu aramalarla birlikte, Alman - Avusturya sanatında da ayrılıklar belirmiştir. Alman dehası durgunluk devresine girmiş gibidir. Dikkati çeken Alman kompozitörlerinin başında P. Hindemith gelmektedir. Alman musikisinin son elli yılı hakkında hüküm vermek için zamanın biraz geçmesini beklemek doğru olur.

Almanlar, icra alanında da büyük adamlar yetiştirmişler ve bu sanat adamlarından bazıları türlü icra alanlarında zaman zaman büyük gelişmelere önayak olmuşlardır. Başlıcaları orgda: Buxtehude, Pachelbel, Bach; pianoda: Hummel Cramer, Moscheles, Hiller, Tausig Gieseking; kemanda: Leopold Mozart, Joachim, Hubermann; orkestra şefliğinde: Hans von Bülow, Weingartner, Bruno Walter, Leo Blech, Furtwängler; musikinin nazarî araştırmaları ve musiki tarihi sahasında: Hugo Riemann'dır. Musikisinin başka alanlarında da Almanya birçok değerli sanat ve kuram adamları yetiştirmiştir.

Bibliyografya: Hans Joachim Moser: *Geschichte der deutschen Musik,* 3 cilt. Hugo Riemann: *Die grossen deutschen Meister.* W. Bäumker: *Das katholischdeutsche Kirchenlied.* W. Fischer: *Zur Entwicklungsgeschichte des Wiener klassischen Stils.* W. Stahl: *Geschichtliche Entwicklung der evangelischen Kirchenmusik.* H. M. Schletterer: *Das deutsche Singspiel.* G Mueller: *Geschichte des deutschen Liedes.* Guido Adler: *Musik in Österreich.* Paul Bekker: *Deutsche Musik der Gegenwart und Sinfonie von Beethoven bis Mahler.*

ALMAN SANATI: 1 — **Mimarlık:** Almanya'nın en eski mimarlık sanatı Büyük Karl zamanında yapılan kiliselerle başlar. Büyük Karl'a ait kilise ile Fulda'daki Michael kilisesi Karoling sanatı adını alan bu devrin (800-1000) en güzel eserleridir. Bu devirden sonra Almanya'da Roman

1

2

3

4

5

1 — Worms Katedrali (Roman), kuzeydoğu yönü. 2 — Kolonya Katedrali (Gotik). 3 — Strasbourg Katedrali (Gotik). 4 — Heidelberg Sarayı (Rönesans). 5 — Schlüter, Berlin Sarayı (Barok). 6 — Poppelmann, Dresden'de Zwinger (Rokoko).

6

1

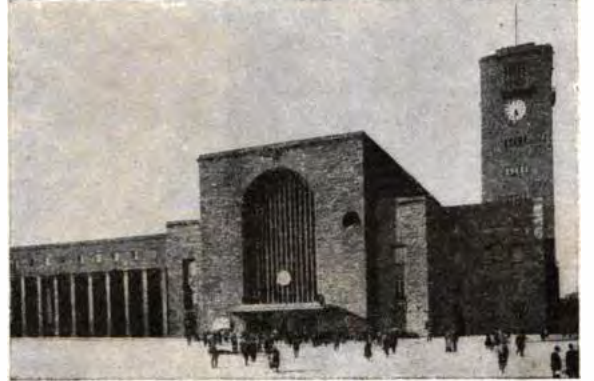
2

3

4

5

1 — Klenze, Münih'te Propyläen. 2 — Schinkel, Berlin'de «Meçhul Asker Anıtı». 3 — Behrens, Düsseldorf'ta fabrika idare evi. 4 — Olbrich, Darmstadt'ta sergievi. 5 — Bonatz, Stuttgart'ta istasyon yapısı.

sanatı başlar (1000 - 1200). Roman mimarlık sanatı Romalılar'ın «Bazilika» şeklinden gelişmiştir. Derinliğine bir yapıyı enine bir yapı kateder. Katedilen yerin ortasında bir dörtgen meydana gelir. Bu dörtgen, kilisenin plânında çap görevindedir. Şöyle ki, ortadaki bu dörtgenin kuzeyine ve güneyine birer dörtgen eklenince, Lâtin haçı şeklindeki yapının kolları, doğusuna konan bir dörtgen ve aynı büyüklükteki bir mihrap (apsis) ile koro yeri, batıya doğru eklenecek dörtgenlerle de orta sahan meydana gelir. Yan sahanlar, orta sahanın yarı genişliğindedir. Çok defa doğudaki koro yerinden başka, batı yönde de bir koro yeri bulunur. Bu şekildeki yapı ilk hıristiyan kiliselerinin Romalılar'dan aldıkları T şekilli bazilikalara benzerse de, Almanya'da ve Fransa'da bu tip yapı Roman devrinde Avrupa'ya öz bir şekil kazandırmıştır. Hıristiyan bazilikaları süssüz, düz dıvarlı, hiçbir ek yapısı olmayıp derinliğine uzanan sakin görünüşlü ve düz atkılı bir yapıdır. Çoğu zaman, önünde bir ön avlusu olup içi 3 - 9 sahanlıdır. Sütun başlıkları antik, yani Yunan - Roma sanatı tarzındadır. Toptan görünüşünde yanlamasına hatlar hâkimdir. Buna karşılık, bir Roman kilisesi küçüklü büyüklü kule ve ek yapılarla, bazilikadaki derinliğe uzanan doğrultuyu değiştirmiş, ön cephedeki, Yunan sanatından gelme yanlamasına hatları, yükselen, dikilen hatlar haline sokmuştur. İç yapıdaki değişiklik de önemlidir. Düz atkılı bazilika yerine kemer örtülü kilise, Roma tarzı sütun başlığı yerine kübik şekilde başlık, 3 - 9 sahan yerine çok defa yalnız 3 sahan moda olmuştur. Bazilikalardaki yanyana dizme yerine burada üstüste konmuş frizler, kemer sıraları ve küçük galeriler yüksekliğine olan ifadenin iç kısımlarda da gerçekleşmesine yol açmıştır. Karşılıklı kemer sıralarının birbirlerine kemer örtülerle bağlanması ve böylece organik bir «mekân» meydana getirilmiş olması, Roman mimarlığının bazilika yapılarına göre kaydettiği en büyük ilerlemedir. Kısaca söylenirse, Roman mimarlığı «kitle ve mekân» problemleri bakımından büyük devrimler yapmıştır.

Avrupa'nın Roman sanatı, Fransız ve Alman sanatçılarının ortaklaşa çalışmalariyle doğmuş ve gelişmiştir. Böyle olmakla beraber her iki memleketin bu devirdeki mimarlık üslûpları arasında köklü ayrılıklar vardır. Almanya'daki Roman kiliseleri ilk zamanlarda düz atkılıdır. Fransızlar'ınki ise baştanberi kemer örtülüdür. Fransız yapılarındaki bir koro yerine karşılık, Alman yapılarında biri doğuda, biri batıda olmak üzere iki koro yeri vardır. Fransız yapılarında yanlamasına hatlar, Alman yapılarında ise, dikine yükselen hatlar hâkimdir. Fransızlar Roman stiline saplanıp kalmamışlar, buradan aldıkları ilham ile gotik sanatını yaratmaya başlamışlardır. Almanlar ise Roman stilinin kitle ve hacım güzelliklerine dalarak yeni akıma uzun müddet uzak kalmışlardır. Fakat bu sayede de Mainz (975 - 1008), Worms (1018) ve Speyer (1030) gibi şaheserler meydana gelmiştir.

Gotik (1200 - 1500): Fransa'da gotik, XII. yüzyılın ilk yarısında gelişirken Almanya henüz Roman stiline bağlı bulunuyordu. Ancak XIII. yüzyılın ilk yarısındadır ki gotik öğelerin, Alman kiliselerinde yer almaya başladığı görülür. Bamberg ve Naumburg katedrallerinin önemli kısımları bu arada gotik üslûpta yapılmıştır. 1250 - 1300 arasında ise Almanya'da Fransız gotiğinin olgun devri hâkim olmuştur. Bu yıllar içinde, Halberstadt ve Kolonya gibi katedraller meydana gelmiştir. 1300 - 1500 arası da Alman milletinin gotik üslûpta kendisine öz formlar ve değerler yarattığı devirdir. Strasbourg, bu devirde ortaya çıkmıştır. Bu son devrin en çok göze çarpan özelliği birçok katedrallerde doğu yöndeki kulelerin kaybolurcasına gömülmesi ve batı yönünün bir tek kule haline gelmesidir.

Alman gotik sanatı, Fransız ustalarının ve eserlerinin etkisi altında kalmış olmakla beraber, daha ilk bakışta, Alman gotik eserlerinin kendilerine öz bir karakter taşıdıkları göze çarpar. Fransız gotiğindeki karakter. bütün Batı dünyasında olduğu gibi, Alman yapılarında da, Roman sanatının öğeleri yerine gotik öğeleri koymuştur. Roman devrindeki toparlak kemer yerine sivri kemer, yatay hatlar yerine yükselen dikine hatlar, nispeten sade yüzeyler yerine dantelâ gibi işlenmiş bol süslü ve heykelli dıvarlar, kitle yerine çözülme ve incelme geçmiştir. Fakat Alman mimarlığı, estetik duygu bakımından Roman üslûbuna bağlı kaldığından, Fransız gotiğinden esaslı ayrılıklar göstermiştir. Fransız gotiğinden yapı cephesinin rasyonel harmonisine ve satıhlılığına karşı. Alman katedrallerinde dramatik bir süs kompozisyonu ve daha çok kitle duygusu hâkimdir. Fransız kiliselerinde koro yeri, çoğu zaman bir tanedir. Alman kiliselerinde ise Roman devrindeki gibi hem batı, hem de doğu yönde, birerden iki koro yeri bulunur. Fransız katedrallerinde batı cephede iki kule vardır. Alman yapılarında ise Roman sanatında'ki çok kulelilik hâlâ yaşamakta olup kilisenin doğu ve batı yönlerinde çok defa ikişer kuleden dört kulesi bulunur. Fransız mimarları batı yönü belirtmekle yapılarına derinliğine bir yön vermişlerdir. Almanlar ise, dört kule ve iki koro yeri sistemi ile daha fazla bir merkezî yapı hacmı yaratmışlardır. Böylece Alman gotiğinde Fransız gotiğinin en özel bir tarafı olan cephe = façade anlayışı yoktur. Bundan başka Fransız kulelerinin üstü düz bir hatla biter. Alman kulelerinin üstü ise ayrıca sivri kulecikler süslüdür.

Rönesans (1500 - 1650): Gotik sanatın göklere yükselen dinamik ifadesi, canlılığı, Rönesans mimarlığında eski Yunan ve Roma sanatının vasıtalı etkileriyle yerini, harmoni, simetri ve sükûna bırakmıştır. Almanya'da Rönesans mimarlığı geç başlamıştır. Bununla beraber bütün Avrupa gibi Almanya da, kat kat pencere veya kemer sıralarının birbiri üzerine paralel olarak dizilmesinden meydana gelen, yatay hatların dikine ifadeye hâkim olması modasına uymuştur. Alman yapıları da bütün Avrupa'nın bu devir mimarlığındaki gibi gotik mekân anlayışının mistik ve loş ifadesine karşılık, açık ve sade bir üslûpta yapılıyordu. Gotik sanatının rythmus'u yerine burada da Rönesans dünyasının proporsiyon inceliği ve ölçülülüğü yer almıştır. Rönesans mimarlığının ana motifleri olan kubbe, alçak alınlık ve sütun, Alman yapılarında da anlayış ve zevkle uygulanmıştır. Rönesans mimarlık üslûbu İtalya'da doğmuş olduğu için, Almanya'daki ilk eserler, İtalyanlar tarafından yapılmıştır. Fakat Almanlar Ortaçağ mimarlık anlayışları ile İtalyan Rönesans yapıcılığını öz bir şekilde, hususiyle profan yapılarda uygulıyabilmişlerdir. Bu devrin en güzel yapıları arasında Augsburg, Bremen ve Paderborn'daki belediye yapıları, Heidelberg'deki saray söylenebilir. Birçok şehirlerdeki evler ise, Alman mimarlık tarihinin en eski ve en güzel örnekleridir,

Barok (1650 - 1800): Almanya'da barok, İtalya ve Fransa'da yükseliş noktasına eriştikten sonra görünmeye başlar. Fakat böyle olmakla beraber, çok canlı ve diri hamlelerle Avrupa barok sanatında önemli bir yer alır. Rönesans eserlerindeki harmoni, barok sanatının ifadesi ile yerini, yeniden gotik sanatındaki dinamizme bırakmıştır. Rö-

nesans mimarlığının süs düzenindeki sükûn ve açıklık, barok sanatta, gotikte olduğundan fazla birbirine girip karışmış bir bileşime kavuşmuştur. Barok yapılarda süslerin, tektonik sınırları aştığı ve taşkın bir yayılma ile bir mimarî öğeden öbürüne geçtiği görülmektedir. Alman sanatçıları da Rönesans sanatının ölçülü ve iyi bölünmüş ışık ilkeleri yerine, kuvvetli bir kontrast, gölge ışık oyunları yapmayı sevmişlerdir. Başlıca mimarları Dientzenhofer, Prandauer, Zimmermann ve Neumann idi. Mekân anlayışında ve şekillerinde özellikler göstererek eserlerini Avrupa barok ve rokokosundan ayırmışlardı. Bu üslûplarda birçok kiliseler ve saraylar kurulmuştur. Prag ve Viyana'da Fischer von Erlach ile Hildebrand tarafından yapılan saraylar, Dresden'de Pöppelmann tarafından yapılan *Zwinger*, Berlin'deki Opera ile saray, Potsdam'da, *Saray* ile *Sanssouci* bu üslûpların en güzel örnekleridir. Berlin barokunun baş sanatçısı, Büyük Friedrich'in mimarı Knobelsdorff idi. *Brandenburg Kapısı*'nı yapan Langhans (1785), rokokodan uzaklaşarak sert ve kuru bir üslûpla yeni klâsik'e geçmişti.

Yeni Klâsik: 1790 dan sonra yeni nesil, mimarlık alanında eski klâsık Yunan ve Roma şekillerine dayanarak Alman «Classicismus»unu yaratmıştır. Temsilcileri, Berlin'de Schinkel (Yeni tiyatro yapısı), Münih'te Klenze (Propyläen) olmuştur. Fakat bunlar, aynı zamanda romantizmin ülküleri ile dolu ve gotiğe hayran idiler. Bir yandan Yunan sanatına, bir yandan da romantizme olan bu bağlılıkları, yeni bir üslûp yaratmış ve adına yeni klâsik denilmiştir. Schinkel'in yeni klâsik sanatı Berlin'de XIX. yüzyılın ortalarına kadar yaşamıştır. Stüler, Strack, Hitzig ve Gropius gibi mimarların ölçülere dayanarak kuvvetli bir duygu ile yarattıkları eserler, Berlin'in en güzel sanat mahsulleri arasındadır. Münih'te Gartner'in etkisi altında üslûp, Rönesans örneklerine dayanmakla beraber, Klenze'nin yeni klâsik çığırı hâkim olmuştur. Gelişme baş şehirlerde 1850 yılına kadar sürmüştür.

Bu sıralarda bütün devirlerin yaratıcılığını bilmek, hepsinden yararlanmak için bir ihtiyaç duyulmuştur. Bilim esaslarına dayanılarak araştırmalar yapılmış ve sanat tarihi, bilimin bir kolu olmuştur. Zamanın ihtiyaçlarını sağlamak için her devrin şekiller haznesinden en uygunu seçilmiş ve bu «tarihî üslûp»u meydana getirmiştir.

Sanat tarihinin yükünü mimarlar arasında en çok taşıyan Semper'in amacı, Rönesans mimarlığını yenilemek olmuştur. Viyana'da birçok mimarlar gotik ve Rönesans şekilleri ile gösterişli eserler yaratmışlardır. Böyle olduğu halde zenginlik içinde sade ve asîl üslûplarını kaybetmemişlerdir. XIX. yüzyılın sonuna kadar devam etmiş olan bu tarzın şaheseri, Ed. van der Nüll ile Aug. von Siccardsburg'un yapmış oldukları Opera'dır.

1870-71 harbinden sonraki yıllarda mimarlık düşmüştü. Mimarlar, sanatlarını belli amaçlar için harcamışlardır. Bunlardan yalnız Burnitz'in değeri tanınmıştır. Friedrich von Thiersch de Münih'te karakteristik yapılar yapmıştır. (Adalet Sarayı). Paul Wallot, Berlin'deki *Reichstagsgebäude* (Millet Meclisi Yapısı)yi kurmuştur. Bu devrin en iyi başarısı ise, 1885-95 yılları arasında L. Hoffmann ile P. Dybwad tarafından yapılan Leipzig'deki *Reichsgericht* (Devlet Mahkemesi) sayılmaktadır.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru özel bir karakter gösteren mühendis yapıları ortaya çıkmıştır. Breslau yakınında Weidendamm'daki *Su Bendi* (1850-60) ve Berlin'de Schwecten tarafından yapılan Anhalt istasyonu (1875 907) bu nevi eserlerdendir.

Almanya XX. yüzyıla girdiği zaman, 1899 Paris sergisinde ortaya çıkan Eiffel kulesinin ilhamı ile yapı malzemesi olarak beton ve demire önem vermiştir. «Jugendstil» adını alan yeni çığırın başında Peter Behrens (Petersburg'da Alman elçilik yapısı [1912], Düsseldorf'da büyük bir fabrika'nın yönetimevi [1904], Darmstadt'da Sergievi [1901-1908] ve Josef Maria Olbrich Düsseldorf şehrinde Tietz Satışevi [1908] bulunuyordu. Paul Bonatz ise eski geleneğe bağlı kalarak malzeme olarak taşı yeğ tutmuştur.

Geniş yüzeyli, süsü az yapılarda yeni bir düzen doğmuştur. Tenazurdan uzaklaşılmış, yüzey ve hacım bileşiminde yeni bir anlam kazanılmıştı. Hemen ilk defa olarak kübik hacımlarla çalışılıyordu. Bu mimarların elinde fabrika gibi yapılar da güzel sanat eserleri arasına girmiştir. Alfred Messel'in Berlin'deki Wertheim satışevi (1904) de bu çeşit bir eserdir. Bu çalışmalarla Alman sanatında Sachlichkeit devrine girilmiştir. Bu devirde ihtiyaca ve konuya göre yapı yapılmak yoluna gidilmiştir.

XX. yüzyılın ekspresyonist çığırı, güzel yapı sanatında resimde ve heykelde olduğu kadar yerleşememiştir. Bruno Taut, H. Poelzig ve Erich Mendelsohn Birinci Dünya Harbi'nden sonra Doğu etkilerini gösteren modeller ve yapılar yapmışlardır. Mendelsohn'un Potsdam'daki *Einstein Kulesi* adını alan rasatanesi tanınmıştır. Bruno Taut model halinde kalan fantazi dolu eserler tahayyül etmişse de, bu çeşit projeler tutunamamıştır.

Ekspresyonist tarzdaki çığır kök salamayınca, Alman mimarlığı 1920-1930 yıllarında «Neue Sachlichkeit» adı altında, XX. yüzyıl başındaki sanat anlayışına dönmek istemiştir. Fakat bu defa ihtiyaca göre inşa etmekte aşırılığa düşülmüştür. Bir ailenin oturma odası, bir dişçinin salonuna veya bir yazıhaneye benziyordu. Yapılarda, cephe kalkmış, simetri tamamiyle bırakılmış, kemer, sütun, alınlık, dam gibi eski yapım öğeleri ortadan kaybolmuştur.

II. Heykelcilik: Heykelcilik de, Almanya'da Büyük Karl'ın zamanında başlamıştır. Fakat ilk değerli eserler XI. yüzyılın başında görülmüştür (İsa sütunu, Hildesheim kilisesindeki bronz kabartmalar gibi).

XII. yüzyılda gelişen Alman heykelciliği, XIII. yüzyılda tarihinin en güzel, en değerli eserlerini vermiştir. Strasbourg, Bamberg ve Naumburg katedrallerindeki, kemer ve sütunlar üzerine konan heykeller, atlı figürler ve kabartmalar Fransız gotiğinden ilham almakla beraber, kendine öz bir karakter taşır.

XIV. yüzyılın heykelciliği, vücut hatlarını kaybettirmiş ve üzerini gotiğin hafif kıvrımlı elbiseleriyle örtmüştür. Bütün kuvveti, yüzlerindeki ifadeye vermiştir. Kolonya ve Bamberg katedrallerindeki sütun ve mezar figürleri, bu üslûptadır. Bu devrin ikinci yarısı için Parler ve çevresinin eserleri önemlidir. Prag katedralindeki büstler, Nürnberg'deki *Schöne Brunnen* (Güzel Çeşme), zamanın mistik duyuşundan doğmuş olan kadın manastırlarındaki dinî tasvirler arasında Schwaben'in *Pietà*'sı çok tanınmıştır.

XV. yüzyılın başında yapılan heykeller ise, tıknaz ve elbiseleri hafif kıvrımlıdır. Breslau, Bonn ve Nürnberg'de lüleci çamurundan yapılan figürler bu tiptedir. bu yüzyılın ikinci yarısında kıvrımlar çoğaltılmış, şekle daha çok hareket verilmiş, figürlerin karakteristiği artırılmış ve böylece yumuşak üslûptan, sert üslûba doğru gidilmiştir. Doberan ve Wismar'da bu nevi küçük figürlü mihraplar pek çoktu.

ALMAN HEYKELCİLİĞİ

1

2

3

4

5

1 — Suvari - Bamberg Katedrali.

2 — Uta - Naumburg Katedrali.

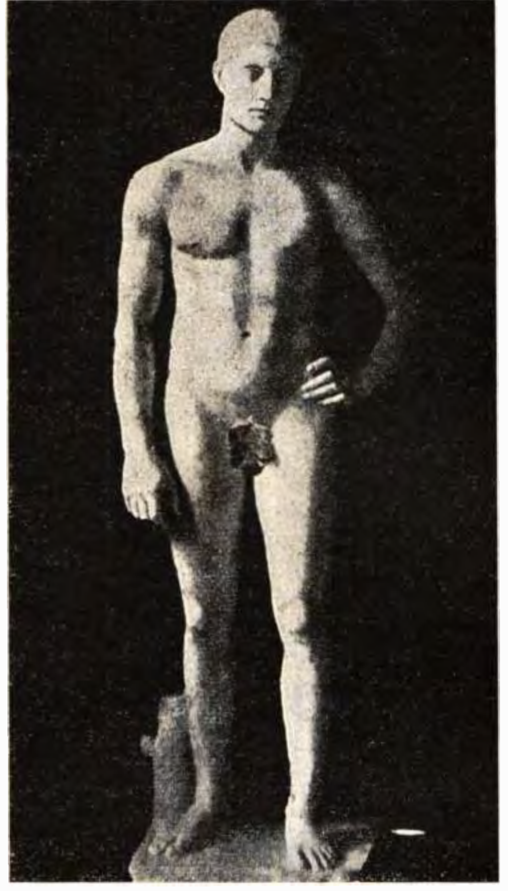
3 — Peter Vischer - Kıral Artur.

4 — Andreas Schlüter, Büyük Kurfürst heykelinin başı.

5 — Tilman Riemenschneider, Havva.

1

2

3

4

1 — Christian Daniel Rauch, portre. 2 — Adolf Hildebrand. erkek heykeli. 3 — Georg Kolbe, «Tänzerin».
4 — Wilhelm Lehmbruck, dizçökmüş kadın heykeli.

XVI. yüzyılın taş heykelcisi Adam Krafft'tı (144?-1509). Nürnberg'de Lorenz kilisesinin kutsal ayinlerin yapıldığı bölüm(Sakramenthaus)ü yapmıştır. Bu yüzyılın tunç heykelcisi ise, oğlu ile birlikte çalışan Peter Fischer'di (1455-1529). Başlıca eseri *Sebaldusgrab* (Sebaldus sandukası), Ortaçağ duygusunun temiz bir rönesans zevkiyle kaynaşmasından meydana gelmiş Alman sanatının şaheseridir. Bu tarz kavrayış küçük plâstikte de Flötner, Daucher, Hans Schwarz, Hagenauer'in figürlü madalyalarında kendini göstermiştir. Bu yüzyılın sonuna doğru artık Alman heykelcilerin yaratıcı kuvvetleri sönmeye başlamıştır. En büyük sanatçılar görevlerini mezar taşları, yazıtlar ve kilise mihrapları yapmakla yerine getirmişlerdir. Bu tip sanatçılar ancak pek az değerli eser ortaya koyabilmişlerdir.

XVII. yüzyılın başında heykelciler barok üslûbiyle yeni bir hamle yapmışlardır. Münih ile Augsburg şehirlerinde tunç heykeller rağbet görmüştür. Devrin en büyük heykelcisi ise Andreas Schlüter (1664-1714) olmuştur. Berlin'deki saray, askerî müze ve Büyük Kurfürst'ün atlı heykeli en tanınmış eserlerindendir. Dresden'de Zwinger'deki Pormoser'in figürlü süsleri güney Alman mizacına uygundu.

XVIII. yüzyılda Alman heykelcilerinin başarıları son zamanlarda tanınmıştır. Bu devrin. sanat tarihi bakımından araştırmaları henüz daha başlangıçtadır. Sanat, barokun kitle deyiminden ve patetik ağırlığından kurtularak, 1700 yılından sonra rokokonun hafif, hareketli, gevşek ve ince hatlarına doğru gitmiştir (1735-70). Güney Almanya'nın sanatçıları arasından geniş imgelemleri ve şekil vermedeki yordamlariyle Ignaz Günther'in, J. B. Straub'ın ve Wagner'in eserleri kendilerini göstermişlerdir. Bu sanatçıların başarıları yanında kiliseler için olduğu kadar, bahçeler için de yapılan heykeller, devrin verimliliğine işaret eder (Viyana, Würzburg). Porselen plâstiği de Kändler Bustell ve Melchior gibi sanatçılarların figürlerinde bir dünya değeri kazanmış ve 1770 ten beri rokokodan yeni klâsiğe götürmüştür. Berlin'deki boyalı figürler (Biskuitfiguren) antik etki ile meydana gelmiştir.

Devrin en kuvvetli örneklerini, heykelcilikte Johann Gottfried Schadow (1764-1850) vermiş, barok öğelerine büyüklük ile ciddiliği aşılıyarak yeni bir tarz yaratmıştır. Berlin'de Brandenburg kapısı üzerindeki Zafer Arabası, en çok sevilen eseridir. Christian Rauch (1777-1857), Schadow'un etkisi altında bu üslûbu kraliçe Luise'in mezarı ile devam ettirmiştir. Onun öğrencileri Kiss, Eolf, Drake de bu üslûbu, yüzyılın ikinci yarısına kadar yaşatarak, Berlin için bir ikinci gelişme devresi açmışlardır. Danimarka'lı Thorwaldsen'in desteklemesiyle bu üslûp, Almanya'nın diğer taraflarında tutulmaya başlamışsa da, şekil veriş tarzı gitgide donuklaşıp soğuklaşmaya başlamıştır. Bundan sonrakiler de sunî pozlar ve teknik kurnazlıklar içinde kendilerini kaybetmişlerdir; öyle ki Schelling ve Rietschel gibi kuvvetli sanatçılar bile (Weimar'da Goethe-Schiller heykeli) bu şartlar altında gelişememişlerdir.

Bununla beraber XIX. yüzyılın sonlarına doğru Almanya parlak bir heykelcilik devresine girmiştir. Uzun zaman yabancı etkiler altında kalmiş olan Alman heykelciliği, Adolf Hildebrand ile kendine öz bir değer kazanmaya başlamıştır. Onun 1884 te tamamladığı «Erkek Heykeli» adlı eseri bu yeni devrin başlangıcını teşkil eder.

Hildebrand'ın başladığı yolda Max Klinger, Louis Tuaillons ve Richard Engelmann gibi sanatçılar, Alman heykelciliğinin çok başarılı örneklerini vermişlerdir. Aynı anlayışta çalışan, fakat, yalnız hayvan heykelleri yapan August Gaul özel bir önem taşır. Son devir Alman heykelcilik tarihinin en güzel eserlerini vermiş olan Georg Kolbe, daha çok pittoresk bir anlayış ile yumuşak modelli eserler vermiştir. «Tänzerin» yani «dans eden kız» heykeli onun olduğu kadar XX. yüzyılın Almanyası'nın en tanınmış eseridir. Fritz Klimsch aynı duyguda ve ifadede bir heykelci olup, Kolbe gibi İkinci Dünya Harbi'ne kadar güzel eserler vermekte devam etmiştir.

Wilhelm Lehmbruck çok daha başka bir sanat görüşü ile Hildebrand'ın çizdiği yolun dışında eserler vermiş, heykellerini Paris'te de sergilemiştir. XX. yüzyılın Alman heykelciliğinde, bazı defa mübalâğaya da kaçarak, ilgi çeken bir sanatçı sıfatını kazanmıştır. Ağaç heykelciliğinde Barlach. başarılı eserler vermiştir.

III. Resim: Alman resmi, Ortaçağ'dan başlar. Kitap resimleri ve minyatürler bu çağın en değerli eserleridir. Roman üslûbundan ancak birkaç duvar resmi kalmıştır. Gotik devirden kiliselerin büyük pencerelerindeki vitraylar önemlidir. 1200 yılına doğru romantik barok adiyle anılan çok bölümlü, hareketli ve köşeli bir üslûp meydana gelmiştir. Bu üslûbun üstadı Soest'ti. Hildesheim'daki Michael kilisesinin tavanı da bu üslûbun şaheseridir.

XIII.-XIV. yüzyıllarda gotik üslûp hâkimdir. Bu devirlerde de kilise pencerelerindeki vitraylar, duvar resimleri dikkati çeker. Lichtenberg ve Runkelstein gotik üslûbun tanınmış sanatçılarıdır. Bu devirlerde ressamlar, kiliselerdeki mihraplar için resim yapmayı kendilerine görev bilmişlerdir. Bu yolda da Bohemya ressamları önayak olmuşlardır. Nürnberg, onların etkisi altında kalmıştır. Fakat bunların yanında Kolonya da bir okul kurmuştur. Hermann Wynrich bu devirdeki ressamların başında gelir.

XV. yüzyıl ile yüzeyden mekâna, gotik güzelliğin idealizminden tabiat yakınlığına. realizme doğru bir dönüm belirmiştir. Holânda'da Van Eyck kardeşlerle başlıyan bu realizm, Almanya'ya Ren nehri kenarlarından ve Schwaben'den girmiştir. Memlekette eski akım hâlâ devam etmekte olduğundan, eski ile yeni öğeler karışarak, büsbütün başka ve kendine özgü bir tarz yaratılmış, bu tarza Moser, Francke ve Lochner hâkim olmuşlardır. 1450 den sonra Kolonya şehrinde bir okul açmışlar ve tarzlarını memleketin öbür taraflarına, güney ve batı bölgelerine buradan yaymışlardır. Kolmar şehrinde Schongauer, Ulm'de Zeitblom, Augsburg'da Holbein şaheserler yaratmışlardır. Renkleri kullanmakta büyük yordam gösteren Holbein, Augsburg'u, Almanya'nın Venedik'i haline getirmiştir. Nürnberg'de çizgi ve derinliğe önem veren Wohlgemut ile Peyenwurff parlamaya başlıyarak Kolonya ekolünün rakibi olmuştur. Bavyera'da Pollak daha çok kaba tutkulara şekil vermiştir.

XVI. yüzyılın başında İtalya rönesansı, Almanya'nın bütün sanat merkezlerinde etkisini göstermiştir. Mathias Grünewald (1480-1529) renkleri ve ifadesi ile tanınmıştır. Başta Altdorfer ve Cranach'ın bulunduğu Tuna ekolü Grünewald ile birleşmiştir. Fakat mekân ve zaman sınırlarını dehasiyle aşan Albrecht Dürer (1571-1528) olmuştur. Heyecanlarına eşsiz bir ifade vermek için renkten çok çizgiye önem vermiş, gravür ve yağlıboya ile ölmez eserler yaratmış, romantik putperest konuları, Germen mistisizmi ile birleştirerek, her birini protestan ruhu ile işlemiştir. Dürer ile Nürnberg şehri bir sanat merkezi olmuş ve Kolonya şehrini gölgede bırakmıştı. Birçok ressamlar da onun etkisi altında kalmışlardır. Renklere önem veren Augsburg ekolü, bu de-

ALMAN RESMİ

1

2

3

4

1 — Schongauer, kutsal aile. 2 — Lochner. Meryem Ana. 3 — Altdorfer. Mısır'a kaçış sırasında dinlenme. 4 — Grünewald. çarmıha geriliş.

1

2

3

4

1 — Dürer, kendi portresi.

2 — Dürer çarmıhın taşınması (tahta üzerine gravür).

3 — Cranach, Paris'in hüküm verişi.

4 — Hans Holbein (Genç), sanatçının ailesi.

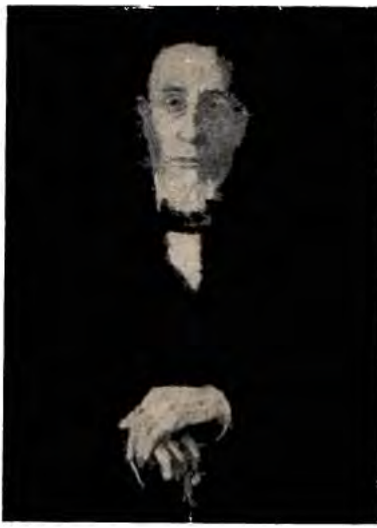
1

2

3

4

5

6

7

8

1 — Krafft, değirmenci Jacob Wilder'in portresi. 2 — H. Thoma, manzara (etüt). 3 — Adolph von Menzel, sanatçının odası. 4 — W. Leibl, belediye başkanı Klein'in portresi. 5 — Anselm Feuerbach, ressamın üvey anasına ait portre. 6 — Lovis Corinth, portre. 7 — Stuck, su perileri. 8 — Max Liebermann, dikiş diken Holânda'lı kız.

virde Hans Burgkmair (1473 - 1531) ile parlamakta devam etmiştir. İtalyan rönesansı buraya da etki yapmıştır. Onda Venedik ekolünün renkçiliği belirmiştir. Yaşlı Holbein'ın oğlu Hans Holbein (1460 - 1524) Augsburg'da doğmuş kudretli bir portre ressamı olmakla beraber, ömrünün çoğunu yabancı memleketlerde, hususiyle İtalya'da geçirdiğinden, İtalyan rönesansının en ince etkileri onda görülmüştür. Rönesans, humanizma ve reformasyon ile konu alanı da değişmişti. Kilise sunakları (Altar) için büyük resimler siparişi durmuş, *İncil*'den konular yanında allegorik ve mitolojik konular yer almaya başlamıştır. Önyüz resimleri daha çok Augsburg'da gelişmiştir. Bu yüzyılın ortalarına doğru Alman resminin parlak devri artık sönmek üzere bulunuyordu.

XVII. yüzyılda, İtalya'nın resim tarzı Almanya'da hâkim olmuştur. Alman ressamları, hep İtalyanlar gibi resim yapmaya başlamışlardır. Bu sırada manierizm (1550-1607) doğmuştur. Bunun sonucu olarak da türlü resim ekolleri arasındaki farklar kalmıştır. Hemen hemen bütün ressamlar İtalya'yı taklidetmişlerdir. Artık Almanya'da resim italyanlaşmıştı. Bu tarz resimlere en çok Danimarka kıralı Kristian rağbet göstermiş ve ressamları bu yolda teşvik etmiştir. 1694 te Berlin'de bir akademi açılmış, başına da Andreas Schlüter getirilmiştir. Üç yıl sonra Dresden ve Viyana şehirlerinde de birer akademi kurulmuştur.

XVIII. yüzyıl barok devridir. Mimarlığın kalkınmasiyle tavan resimleri rağbet görmüş, ressamlar, allegorik konuları, canlı renklerle işliyerek hayale önem vermişlerdir. Bu işleyiş tarzı, rokokoya götürülmüştür. Portre ressamlarından Tischbein ailesine mensup Kupetzky ile A. Graff ve Angelika Kauffmann tanınmıştır. Chodowiecki tabiîliğe dönmek istemişse de, gene Winckelmann ile Lessing'in estetik fikirleri hâkim olmuştur. Raffaelmengs'in Roma'da, kurduğu neoklâsisizm ekolü her tarafta rağbet görmüştür.

XIX. yüzyıl çok şey vaad eden bir kalkınma ile başlar. İtalya'dan dönen ressamlar arasında Cartens büyük çapta kompozisyonların, Koch da büyük çapta manzaraların ressamı olarak tanınmışlardır. Klâsik çalışmalar, öz öğelerle birleşerek romantizmi yaratmıştır. Fakat bu devrin kabiliyetleri, bir türlü bitiremedikleri eserleriyle olgunluğa erişememişlerdi. Aralarında en kuvvetli şahsiyet Peter Cornelius (1783 - 1867) olmuştur. Kaulbach da büyük dekorasyonların da romantik öğeler göstermiştir. Piloty (1826 - 1886), tarihî resimleri ve büyük kahramanlık tabloları ile tanınmıştı.

Bu sırada idealini burjuva nizamında gören, coşkun, hareketli şekillerden ürken, gerçeği çizgi ve renkle sakin bir şekilde kavrıyan ve Biedermeier üslûbu diye anılan bir üslûp meydana gelmiştir. Franz Krüger bu üslûbun portre ressamı olmuş ve subay resimlerini parlak bir ihtişam içinde göstermiştir. Mart ihtilâlinden (1848) önce, Viyana'da günlük hayattan sahneler veren ressamlar arasında Waldmüller tanınmıştır. W. von Köbel. Münih'te, Holânda üslûbiyle manzaralar çizerken, o da zamanının üslûbuna uymuştur. Albrecht Adam *Napoléon Harbleri*, Rottmann büyük manzaraları, Stieler de portreleriyle tanınmışlardır. Moritz von Schwind (1801 - 71) ve Ludwig Richter (1803-84), hikâye, masal anlatan tablolariyle kendilerini sevdirmişlerdi. Fakat her ikisi de yeteneklerini renkte değil, çizgide göstermişlerdir. Onlar, renkten çok çizgi ressamı idiler.

Ottobeuren kilisesinde, Barok tezyinat «Küçük Melek» figürleri

Çevrelerin renklerini duyan kuvvetli renk ressamlarının sanatın gelişimi üzerine etki yapamamaları, Alman resmi için hayırlı olmamıştı. Runge gibi büyük bir kabiliyet Hamburg'da kendisini tanıtamamıştır. Işıklı manzaralar yapan romantik ressamlardan Caspar David Friedrich (1774-1840) Dresden'i aşarak bir ekol kuramamıştır. İmpresyonizmin öncüsü olan Carl Blechen de (1798-1840) Berlin'in dışına çıkamamış, böylece Alman resmi daha birçok nesil boyunca durduğu yerde kalmıştır. Th. Hildebrandt ve Begas gibi sanatçılarla çalışan Düsseldorf akademisi, değeri «muhteva»ya vererek bir sanat şekline varmıştır. O devirde halkın tiyatroya karşı olan ilgisi ile yalnız tarihî konular değil, büyük olaylar ve romantik sahneler de işlenmiştir. Tabiatı olduğu gibi tasvir etmek istiyen ressamlar arasında, hususiyle manzara resimleriyle tanınmış Andreas Achenbach (1815-1910) ile Oswald Achenbach (1827 - 1905) vardı. Fakat bunlar da yeteneklerini sadece çizgide göstermişlerdir.

Bu yüzyılın ortalarına doğru, az da olsa öz eserler yaratılabilmiştir. Gördüğü her şeyi soğukkanlılıkla inceliyen gerçekçi Adolf Menzel (1815 - 1905), Kugler'in Büyük Friedrich hakkında yazdığı tarihi, resimlerle süslemiş ve renge önem vermiştir. Onun *Flötenkonzert* (Flüt konseri) adını taşıyan tablosu, eserleri arasında en çok tanınmış olanıdır. Karl Spitzweg de (1808 - 85) Bavyera'nın günlük hayatında renkli sahneler vermiştir. Arnold Böcklin (1827 - 1901) için mitolojik şekiller, birer dış süs olarak kalmıyor, *Toteninsel* (Ölüler adası), *Spiel des Wellen* (Dalgaların oyunu) adlı tablolarda olduğu gibi muhtevasını da zenginleştiriyor. Anselm von Feuerbach da (1829 - 80) resimlerinde Fransız etkisiyle Alman ruhunu klâsik ülküye göre birleştirerek. muhtevayı vermekte idi (*Iphigenie*, *Eflâtun'un ziyafeti*). Halbuki Hans von Marees (1837 - 1887) resimlerinde, daha keskin olarak yeni bir üslûp vermek, sade fakat büyük bir şekil gerçekleştirmek istemiştir. Viya-

na'da ressam Hans Makart (1840 - 84) tarihî tabloları ve kurumuş çiçeklere karşı olan sevgisi ile tanınmıştır. Fakat devrimi, realiteyi hiç süslemeden olduğu gibi, canlı bir realizimle tasvir eden Wilhelm Leibl (1844 1900) gibi ressamlar yapmıştır. Onun Bavyera halk sahnelerini gösteren tabloları ve Bavyera halkından seçtiği portreleri, devrin Fransız üstatlarından Courbet'nin isteklerine dayanıyordu. Wilhelm Trübner (1851 - 1917) impresyonist üslûbiyle Almanya'nın güney manzaralarını tasvir etmiştir. Karl Schuch da (1846 - 1903) «naturemorte» ressamı olarak tanınmıştır. Hans Thoma (1839 - 1924) Karaorman'dan yaptığı manzaralarla karakalemlerinde, aynı üslûbun ressamı idi. Fritz von Uhde (1848 - 1911). Max Liebermann, Corinth ve Max Slevogt da bu yolda tanınmış ressamlardandır.

Sanat alanında yıllar boyunca, geleneğini kurmuş olan Münih şehri, Kaulbach'tan beri günlük konuları işlemiş olan ressamları desteklemişti. En büyük üstatları Lindenschmidt olmuştur. Franz von Lenbach (1836 - 1904) portre ressamı olarak ün kazanmıştır. Yeni üslûp ile eskiyi koruyan sanat birlikleri arasında 1893 yılında ikilik çıkınca, uzun zaman Uhde'nin etkisiyle modern yola doğru yürüyen birçok gençler, grup halinde toplanmışlardır. Münih, bu sürüklenmek istiyen gruplar için geçici olmuştur. 1900 yılına doğru «Scholle» adını verdikleri bir grup meydana gelmiştir. Eichler, Erich, Fritz Erler, Müntzer ve Putz bu grupta idiler. Yeni esaslarda yine romantik, şairane bir tabiat tasviri vermek istemişlerdir. Worpsweder'de bir ressamlar grupu toplanmıştı. Aralarında Modersohn Mackensen ile Vogeler vardı.

Bibliyografya: Oskar Hagen: *Deutsches Sehen,* 1923. Leo Bruhms: *Die deutsche Seele der Rhein,* Gotik, 1924. Christoffel: *Die deutsche Kunst als Form und Ausdruch,* 1928. Th. Hetzer: *Das deutsche Element in der ital. Malerei des XVI. Jahrh.* 1929.

R. Dohme, W. Bode, H. Janitschek, F. Lippmann und J. Lessing: *Geschichte der deutschen Kunst,* 1885-91. G. Dehio: *Geschichte der deutschen Kunst,* 3. bas. 1923-27. J. Strzygowski: *Die bildende Kunst der Gegenwart,* 2. bas. 1923. Cornelius Gurlitt: *Die Kunst des Klassizismus und der Romantik* 1925. C. Einstein: *Die Kunst des XX. Jahrh* 2. bas. 1928. G. Dehio: *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler,* 3. bas. 1922 - 28. Richard Hamann: *Geschichte der Kunst,* 1933.

G. Dehio: *Kirchliche Baukunst des Abendlandes,* 1884 - 1901. Gurlitt: *Geschichte des Barockstils in Deutschland,* 1889. Gerstenberg: *Deutsche Sondergotik,* 1913. P. Scheerbart: *Glasarchitektur,* 1914. Wackernagel: *Baukunst des XVII. und XVIII. Jahrh. in den germ. Ländern,* 1921. M. Hauttmann: *Geschichte der kirchlichen Baukunst in Bayern, Schwaben und Franken* 1550 - 1780, 1921. Feulner: *Bayr. Rokoko,* 1923. Frankl: *Die Baukunst des Mittelalters* 1926. Stange: *Deutsche Baukunst der Renaissance,* 1926. Platz: *Baukunst der neuesten Zeit,* 1927. Bruno Taut: *Die neue Wohnung,* 5. bas. 1928. Müller - Wulchow: *Bauten der Arbeit und des Verkehrs,* 1929. *Bauten der Gemeinschaft,* 1929. *Wohnbauten und Siedlungen,* 1929.

W. Bode: *Geschichte der deutschen Plastik,* 1885. G. Dehio u. v. Bezold: *Die Denkmäler der deutschen Bildhauerkunst,* 1905. A. Heilmeyer: *Die Plastik seit Beginn des XIX. Jahrh.* 1907. Brinckmann: *Barockskulptur,* 1920 - 21. H. Schmitz: *Die Gotik im deutschen Kunst und Geistesleben,* 1921. A. Kuhn: *Die neuere Plastik von 1800 bis zur Gegenwart,* 2. bas. 1922. Panofsky: *Die deutsche Plastik des XI. - XIII. Jahrh.* 1924. W. Pinder: *Die deutsche Plastik der Hochrenaissance* (Handbuch der Kunstwissenschaft); *Die deutsche Plastik des XV. Jahrhunderts,* 1924. *Die deutsche Plastik des XIV. Jahrhunderts,* 1925. Bruhns: *Deutsche Barockbildhauer,* 1925. Feulner: *Die deutsche Plastik des XVI. Jahrh.* 1926. Sauerlandt: *Die deutsche Plastik des XVIII. Jahrh.* 1926. Beenken: *Bildhauer des XIV. Jahrh. am Rhein und in Schwaben,* 1927. H. Weigert: *Die Stilstufen der deutschen Plastik von 1250 bis 1350, Marburger Jahrbücher,* 1927. W. Pinder: *Die Kunst der ersten Bürgerzeit* (Vom Wesen und Werden deutscher Formen), 1937. W. Pinder: *Die deutsche Kunst der Dürerzeit,* 1940. A. Stange: *Die Bedeutung des Werkstoffes in der deutschen Kunst. Mit Anhang über Stil, Geschichte und Persönlichkeit,* 1940. Ernst Murbach: *Form und Material in der spätgotischen Plastik,* 1943.

Feulner: *Deutsches Barock und Rokoko,* 1914. Clemen: *Die roman. Monumentalmalerei in der Rheinlanden,* 1916. Scheibler - Aldenhoven: *Geschichte der Kölner Malerschulen,* 1893 - 1903. Heise: *Norddeutsche Malerei,* 1918. W. Waetzold: *Deutsche Malerei seit 1870,* 2. bas. 1919. Sigmund Soldan: *Die Gemälde von A Dürer und M. Wolgemut,* 1918. Lippmann: *Die Zeichnungen von Albrecht Dürer,* 1919 20. Eberlein: *Deutsche Maler der Romantik,* 1920. Heidrich: *Altdeutsche Malerei,* 2. bas. 1920, L. Justi: *Deutsche Malkunst im XIX. Jahrhundert,* 1921, Glaser: *Zwei Jahrhunderte deutscher Malerei,* 2. bas. 1924. R. Hamann: *Die deutsche Malerei von Rokoko bis zum Expressionismus,* 1925. Karl Scheffler: *Die europ. Kunst vom Klassizismus zum Impressionismus,* 1926.

ALMANAK (Arap. takvim, masal, develerin çöktüğü yer), ilk zamanlarda astronomların hükümdarlarına yeni yıl armağanı olarak sundukları astronomik cetvelleri içinde bulunduran yıllık kitaplar. Bunlar, gelecek yılın günlerine, haftalarına ve aylarına ait bilimsel temellere dayanan cetvellerden ibaret idi. Önceleri almanaklarda esas olarak takvime ait olan yalnız bu çeşit cetveller bulunuyordu. A. ların Doğu'da başlıyan bu şekli, sonraları Batı'ya geçmiş ve Batı'da yıllık almanaklar ilk defa XVI. yüzyılda yayımlanmaya başlanmıştır. XVII. yüzyılda Fransa'da A. lara kırallık kütükleri ve yüksek mevkili din adamlarının yazılmaları âdet olmuş ve bu, daha sonra Almanya'ya ve 1730 da da İngiltere'ye geçmiştir. Resmî olan bu A. ların yanında halka mahsus ve takvime ait cetvellerden başka faydalı bilgileri, küçük hikâyeleri ve şiirleri içinde toplıyan A. lar da yayımlanmaya başlanmıştır Sonraları astronomik cetvelleri içine alan almanaklar, birçok memleketlerde resmî daireler tarafından yayımlanmıştır. Bunların bazıları her yıl değişen astronomik cetvelleri içine alır. Açık denizde, havada, geodezide ve bir observatuvarda bilimsel ve pratık maksatlar için kullanılan bu almanaklardan en önemlileri şunlardır: *The Nautical Almanac* (İngiltere), *The Nautical Almanac and American Ephemeris* (Amerika), *Connaissance des Temps* (Fransa), *Berliner Jahrbuch* (Almanya). Bunlar, ait oldukları yıllardan önce yayımlanır ve cetveller Greenwich meridyenine ve yerin merkezine göre düzenlenir,

Son zamanlarda değişik branşlara ait yıllık kitaplar, *Müze Almanağı, Kadın Almanağı, Sinema Almanağı* v. b. adlar altında yayımlanmaya başlanmıştır ki, bunlar, yalnız ait oldukları kollara dair bilgileri içine almaktadır.

ALMANLAR, Orta Avrupa'da yaşıyan bir halk topluluğu. Tarihleri boyunca başka topluluklarla karışmış oldukları için, Almanlar, artık arı bir ırk sayılamazlar. Onlar, Güney ve Batı Almanya'da, Milâttan önce orada yaşıyan Keltler ve Keltoromanlar'la; doğuda, yani Elbe ve Saale ırmaklarının ötesinde ve yukarı Main bölgesinde de İslâvlar'la karışmışlardır. En az karışık olanlar, Aşağı Saksonya Almanları'dır.

Almanlar, esas bakımından Nordik ırktandırlar. En arı tiplere Kuzeybatı, daha az bir derecede de Batı ve Güneybatı Almanya'da raslanır. Kuzeydoğu Almanya'da Almanlar'ın bir kısmı Doğubaltık, bir kısmı da Mongolid ırkla karışmıştır. Nordik ırkın kuzeybatı bölgesinde de Dal ırkının kuvvetli bir etkisi görülmektedir. Güney Almanya'nın batı kısmında Nordik ırk, Alpin ırkla iyice karışmıştır. Bavyera'nın büyük bir kısmında ve genel olarak Alman Alpleri'nde, karışan ırk Alpin değil, Dinar ırkıdır. Thüringen - Saksonya bölgesinde ve büyük şehirlerde oturan halk, karmaşma öğeleri ayırdedilemiyecek bir derecede karışık tipler gösterir. Tek tük raslanan tipler bir tarafa bırakılırsa, Akdeniz ırkı bu karmaşmaya hemen hemen girmemiştir denebilir. Bazı topluluklar da Almanlar'a, Ön Asya Doğu ırkının niteliklerini katmışlardır.

Alman boyları için bk. ALMAN DİLİ.

ALMANSA, İspanya'nın doğusunda Albacete eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 2 600. Denizden yüksekliği 715 m. A. bitek topraklı bir plâtoda kurulmuştur. Yakınında Araplar zamanından kalma büyük bir bent (Pantano) de vardır. A. Araplar zamanından kalma güzel manzaralı bir kale, stratejik önemi olan bir nokta olduğu gibi Madrit şehrini Valencia ile Alicante limanlarına bağlıyan işlek demiryolunun önemli bir uğrak yeridir.

ALMANYA (Coğ.), Orta Avrupa'da bir ülke ve bir devlet. Yüzölçümü 470 713 km², nüfusu 67 180 000 (1936), nüfus sıklığı km² başına 143 tür. Başkenti, Kuzey A. da 4 219 000 (1936) nüfuslu Berlin'dir. A.. Avrupa'da toprak genişliği bakımından Sovyet Rusya, Fransa, İspanya'dan sonra dördüncü, nüfus çokluğu bakımından Sovyet Rusya'dan sonra ikinci gelir. Berlin şehri, New - York, Londra, Tokyo'dan sonra, dünyanın dördüncü büyük şehridir.

Adı, durumu, sınırları: Dünyanın türlü ülkelerinde A. karşılığı olarak başka başka adlar kullanılmaktadır: İngiltere'de Germany, Fransa'da Allemagne, İtalya'da Germania, Rusya'da Germaniya, Polonya'da Niemcy, Çekoslovakya'da Nêmecko, İsveç'le Danimarka'da Tyskland, Macaristan'da Németország, Holânda'da Duitschland gibi. Almanlar Deutsches Reich ve Deutschland adlarını birbirine yakın anlamda kullanırlarsa da, birincisi, devlet teşkilâtını ifade eden tarihî bir kavramdır, ikincisi ise daha çok coğrafya anlamında kullanılır.

A., Kuzeyindeki Kuzeydenizi, Danimarka, Baltık denizi; doğusundaki Litvanya ile Polonya; güneyindeki Çekoslovakya, Avusturya, İsviçre; batısındaki Fransa, Lüksemburg, Belçıka, Holânda arasında ortada bir yer kaplar. Avrupa'nın doğu ve batısı ile güney ve kuzeyinin birtakım olayları, buraya uzanmış bulunur: Avrupa karasının türlü jeoloji bölgeleri, burada birbirine yanaşmıştır. Güneydeki Alp kıvrım sistemi, Bavyera Alpleri'yle Alman toprakları içine sokulmuştur. A. nın en doğu bölümünde, duruşları bozulmamış eski tabakalardan meydana gelmiş bulunan Doğu Avrupa masavari alanları yer alır. Fakat ülkenin büyük bölümü, Batı Avrupa'nın şoleli yerlerindendir. Sivri veya yayvan dağların, tepelik ve düzlüklerin çeşitli yöre değişiklikleri göstererek sıralandıkları A. dan kaynaklarını alan akarsular, Kuzeydenizi ile Karadeniz'e dökülür. A. da doğu ve batının türlü coğrafya olayları, birbirine yaklaşmış veya sokulmuş, deniz ve kara iklimleri yer yer içiçe geçmiştir. Kuzey ve Güney Avrupa'nın da türlü olayları birbirine yaklaşmış, Akdeniz ve kuzey ülkelerinin birtakım bitkileri buralara girmiştir. A., türlü yönlerden gelen işlek ulaşım ağlarının yolu üstündeki ülkelerden biridir.

A. sınırlarının 3/4 ü karalar üzerindedir. 6 070 km tutan bütün sınırın ancak 1 488 km si deniz sınırıdır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra sınırlarında değişiklik olmuş, 1919 Versailles Antlaşmasi'yle Doğu Prusya. Vistül ırmağının aşağı bölümünde uzanan «Vistül Koridoru» (Polonya Koridoru) ile batıdaki büyük bölümden ayrılmıştır. Böylece Poznan ile Doğu Prusya'nın bir bölümü Polonya'ya düşerek Poznan çevresi, batıya doğru geniş bir girinti meydana getirmiştir. Bu arada Danzig ve çevresi serbest şehir olmuş, Memel ve yakınları Litvanya'ya bırakılmıştır. Güneydoğuda Yukarı Silezya'nın bir bölümü Polonya'ya verilmiş, A. nın buradaki toprakları, kuzeybatıya doğru uzanan Çekoslovakya'nın Bohemya bölgesi ile Polonya arasında, güneydoğuya doğru bir dil halinde uzanmıştır. Bohemya dağlarından, İnn ve Salzach ırmakları boyundan, kuzey Kalker Alpleri'nden Konstans gölüne ve Yukarı Ren boyunca Basel şehri kuzeyine kadar uzanan güney sınırı değişmemiştir. Buradan başlıyarak, Fransa ile olan sınır, Weissenburg'a kadar, bir köşe yaparak uzanmakta olup, aynı antlaşma ile Alsace - Lorraine Fransa'ya bırakılmıştır. Batı sınırı, daha kuzeybatıda, Lüksemburg Büyükdukalığı'nın güneydoğusuna varır. Bu arada 1919 dan 1935 e kadar Fransa'nın ekonomi işletmesine ve Milletler Cemiyeti yönetimine bırakılmış olan Saar bölgesi, 1935 te plebisit ile A. ya verilmiştir. Lüksemburg'la olan sınırdan sonra, batı sınırı daha kuzeyde Eifel ve Hohes Venn çevrelerinden geçer. Burada Malmedy ile Eupen, Versailles Antlaşmasiyle Belçika'ya bırakılmıştır. Bundan sonra, Almanya-Holânda sınırı, Kuzeydenizi kıyısındaki Dollart'a ulaşır. Kuzeyde, Kuzey Schleswig, danimarka'ya verilmiştir.

A. nın deniz sınırları, iki kenar ve iç denizi kıyısında, Kuzey ve Baltık denizleri boyunca uzanır. Her ikisi de daha çok alçak kıyılardan meydana gelmiştir. Her iki deniz «Kuzey-Baltık denizleri kanalı» (Kiel kanalı) ile birleştirilmiştir. Daha önemli olan Kuzeydenizi kıyıları, Friz adalariyle çevrilidir. A. nın en büyük ve işlek limanları, bu kıyıda, gelgit olayı ile yalanan nehir ağızlarında sıralanmıştır.

Jeoloji: A. nın çoğu, kırılmalara uğramış eski kütlelerin bulunduğu bölgeler içindedir. Bunun dışında yalnız güneyde Bavyera Alpleri, doğuda Vistül'e kadar Doğu Prusya ayrı yapı gösterir. Bununla beraber, Kuzey A. nın şoleli yapısını boydan boya örtmüş bulunan Tersiyer ve Diluvyal tortuları, Doğu Prusya'nın da üst katını meydana getirir. Doğu Avrupa'nın masavari yapılı alanlarının, uzun zamanlardan beri kımıldamamış olmasına karşılık, Vistül'ün batısında uzanan şoleli bölgeler, Tersiyer içerilerine kadar kımıldanmış, kırılmışlardır. Bu şolelerin tabakalarından, Yukarı Karbon'dan öncekiler iyice kıvrılmış, daha sonrakilerde, tabaka duruşları ya hafifce bozulmuş, yahut masavari olarak kalmıştır.

Kuzey A. nın şoleler bölgesiyle Orta ve Güney A. nın şoleli bölgeleri arasındaki başlıca ayrılık, sonuncuların çok yerde dağ meydana getirecek şekilde yükselmiş bulunması, birincisinin ise kalın tortullar altında çökerek görünmez oluşudur. Bugün Kuzey A. nın eski yapısını, ancak birkaç yerde yüzeyde görmek mümkündür (Berlin yakınındaki Rüdersdorf'ta Muschelkalk, Pomeranya'da Jura...... gibi). A. nın orta ve güneybatı şoleli bölgelerinde, Kambriyum'dan Kretase'ye kadar, az veya çok yaygın bir şekilde, hemen bütün jeoloji formasyonlarını bulmak mümkündür.

Yerkabuğu parçalarının kımıldanışları sonucu olarak, türlü yönlerde uzanan tabaka yatışları, kırıklar, çatlaklar, damarlar, keskin dağ kenarları şeklinde kendini gösteren çeşitli değişiklikler belirmiştir. Bu arada güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda uzanan Thüringen doğrultusu, güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu Erzgebirge uzanışı, yaklaşık olarak güney-kuzey olan Ren doğrultusu en çok göze çarpanlarıdır. Bunlardan birinci doğrultuyu, Thüringen dağlarından başka, Harz dağı kenarlarında, Batı A. nın enlilemesine giden kırıklarında da görmek mümkündür. İkincisi, Erzgebirge'den başka, batıda Hunsrück ile Taunus'un güney kırıkları boyunca da belli olur. Üçüncü doğrultu ise, Ren çukur yöresinden Hessen'deki Wetterau'a kadar uzanır.

Kuzeybatı A. da, Aachen yakınında, kıvrımlı Silur şistleri ile kuvarsitler kısmen taşınmış, buralarda Devon tabakaları tortulanmıştır. A. da karaların geniş ölçüde batmasiyle ilgili olarak, Devon devri, deniz tortulariyle başlamıştır. Yukarı Devon'da alçalma olmuş, Devon'dan Karbon'a geçiş sırasında orojenetik hareketler başlamış, fakat A. da etkisini Aşağı Karbon tortulanmasından sonra göstermiş, bu kıvrımdan sonra, Yukarı Karbon ile Perm kıvrım dönemleri olmuştur. Şiddetli yükselmelerle ilgili olarak, geniş alanlarda aşınma - taşınmalar olmuş, Karbon devrinde ve hele Aşağı Permde (Rotliegendes), daha sonraki konglomeraları meydana getirecek olan geniş ölçüde çakıl birikmiştir. A. nın büyük kömür alanları Karbon devrinde meydana gelmiştir. Karbon ve Perm devirlerinin orojenetik hareketleriyle birlikte volkan olayları da belirmiş, tabakalar arasına çok miktarda granit, porfir, diyabaz sokulmuştur. Yukarı Perm denizi (Zechsteinmeer), çökmekte olan çanaklara uzanarak, buralarda bugün ekonomi değeri çok olan tuz yatakları meydana gelmeye başlamıştır. A. nın Alpler bölgesi dışında kalan yerlerinde bu Zechstein tortullarının özelliği, bu tabakalarda ve yeni olan Mezozoik ile Neozoik tabakalarında kıvrımların gittikçe azalmış, yerlerinin daralmış ve böylece çok yerde masavari duruşa yakın bir yapının meydana gelmiş olmasıdır. Aşağı Trias (Buntsandstein) ta kara fasyesi gösteren tabakalar meydana gelmiş olduğu halde, bunun üstünde yer alan Orta Trias (Muschelkalk) tabakaları denizlerde tortulanmıştır. Trias sonundan Jura ve Kretase'ye kadar, karalar yüzünün birbiri ardınca değişiklikler gösterdiği, kara, kıyı ve deniz tortullarının çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. Kretase ortalarına kadar, eski sertleşmiş şolelerin yer ve duruş değiştirmeleriyle ilgili olarak dar ölçüde kıvrılmalar veya tabaka bozulmaları olmuştur.

Zengin linyit yataklarına yer veren Tersiyer'de iki olayın önemli etkisi olmuştur: Biri, Alpler'in kuzeyinde uzanan bölgenin, kenarları bugün de Güney ve Orta A. daki dağlarla çevreklerin uzandığı yerlerde belli olan pek çok şolelere ayrılması, parçalanması; ötekisi, Kuzey A. nın çökmesi ve buralarının kara ve deniz tortulariyle örtülmesidir. Alp Önyeri (Alpenvorland) bölgesi, Ren çöküntü hendeği, Mainz çevreği, bu oynak devrin torulanma alanlarındandır. Tersiyerde bu yerkabuğu oynamalariyle ilgili olarak büyük volkan olayları belirmiş, örtüler veya yığınlar halinde bazalt, fonolit, trahit püskürmesi olmuştur. Bunlar arasında Eifel bölgesindeki volkan olayları Diluviyum içerisine kadar sürmüş, o devrin türlü kraterleri bugüne kadar kalmıştır. Diluviyum'da, bütün Kuzey A., Orta A. dağlarının kuzey eteklerine kadar, birçok defalar kuzeyden inen kalın içbuzullarla örtülmüştür. Buralarda. göllerle moor (b. bk.) ların, kum ve çakıl tortularının biriktiği çeşitli buzultaş yöreleri doğmuştur. Bavyera yüksek düzlüklerinin güneyindeki buzultaş yöreleri de, Alpler'den kuzeye doğru inen buzullarla meydana gelmiştir.

Yerşekilleri: A. nın genel eğimi, güneyden kuzeye doğrudur. Memleketin en yüksek yeri, Alp dağlarındaki Zugspitze (2963 m) doruğudur. Alpler'in kuzeydeki Bavyera Yüksek Düzlükleri (Yukarı A. düzlüğü veya Alp Önyeri) 500 m ortalama yükseklikredir. Bunun kuzeyindeki Orta A. kuşağındaki birçok yerler. 500 m den daha aşağı, yalnız belirli yerler, ortalama 750 - 1 000 m yüksekliktedir. Vâdi tabanlariyle çevreklerin yer yer 100 - 150 m ye indiği bu orta şerit, Güney ve Kuzey A. arasında bir «dağlık eşik bölge» dir. Bunun kuzeyindeki «Kuzey A. çukur bölgesi», ortalama 50 m, ancak sayılı yerlerde 200 - 300 m yükseklikte, geniş, pürtüklü düzlükler halindedir. A. nın türlü yerlerindeki yerşekillerinin genel çizgileri gözönüne alınarak, bu ülke, 3 anabölgede incelenebilir: Güney A., Orta A., Kuzey A.

1 — Güney A., Bohemya dağlariyle Franken dağı güneyinden Şistli Ren kütlesi güneyine varır; buradan, içerisine A. nın Ren çukurluğunu alarak, Kara Ormanlar'a ve Bavyera Alpleri'ne uzanır. Bu bölgenin büyük yörelerinden biri Güneybatı A. dır. Burada Ren çöküntü hendeğinin doğusunda yükselen ve kristalin bir çekirdekten meydana gelen Karaorman dağlarının (1493 m) peneplenleriyle, buna, doğuda yamanmış bulunan az eğimli Trias ve Jura tabakalı Suabya-Frankonya tabakabasamaklı yöresi, yerşekillerini meydana getirir. Buna benzer yerşekillerini Neckar ile Mosel ırmakları boyunda, Odenwald ile Hardt çevresinde de görmek mümkündür. Ren çukuru, Tersiyer, diluvyal ve en yeni tortullarla örtülmüş, 300 km uzunluğunda, 30 km genişliğinde düzlükler, tepelikler ve sekiler halinde çeşitli yerbiçimleri gösteren alçak bir yöredir. Karaormanlar'ın en üstü ile Ren vâdisinin tabanı arasındaki yükseklik farkı 1 000 m yi geçer. Ren çukuruna karşı dık yamaçlarla inen Karaorman ve Odenwald, doğuya doğru hafif bir eğimle yavaş yavaş alçalır. Kuzeye doğru Ren'ın her iki yanındaki yükseklikler azalır, kristalin çekirdekler üzerinde Aşağı Trias devri tabakalarının basamakları yer alır. Odenwald'ın batısında Pfälzer Wald, bunun da güneybatısında Karbon devrine ait kömür yataklarının bulunduğu Saar bölgesi yer alır.

Karaormanlar'la Odenwald doğusundan Suab Alb'i ile Frank Alb'ine kadar Suabya-Frankonya tabakabasamaklı yöresi uzanır. Burada Trias ve Jura devirlerinin sert kütleli tabakaları, basamaklar meydana getirmiştir. Karaormanlar'ın doğusunda bu basamaklar, birbirine yakın şekilde, üstüste sıralanmışlarken, kuzeydeki Frankonya dağlık yöresine doğru açılır, genişlerler.

Güney A. nın ikinci büyük yöresi Alp Önyeri (Alpenvorland) dir. Alpler'in kuzey eteğinden Tuna boyuna

ALMANYA

1

2

3

4

5

6

7

1 — Brandenburg'da bir orman.

2 — Kuzey Almanya çukurovasında tarım.

3 — Berlin'den bir görünüş.

4 — Almanya'nın en büyük demiryolu istasyonlarından biri (Leipzig istasyonu).

5 — Leuna amonyak fabrikaları.

6 — Almanya'nın en büyük balıkçı limanı olan Wesermünde'den bir görünüş.

7 — Berlin'in işlek meydanlarından Potsdamer Platz.

ALMANYA

1

2

3

4

5

6

7

1 — Yukarı Bavyera'da bir yaylak (geride Alp dorukları).

2 — Bavyera Alpleri'nden bir görünüş.

3 — Thüringer Wald'dan bir görünüş.

4 — Karaorman dağlarının kuzey yamacında Wildsee (928 m).

5 — Eisenach yakınında bir çiftlik.

6 — Orta Almanya yerleşmelerinden biri (Waldeck).

7 — Berlin yakınında bir elektrik fabrikası.

kadar uzanan ve bir çöküntü alanı olan Alp Önyeri, denizden ortalama 500 m yüksekte olup, kuzeye doğru gittikçe alçalır. Alpler'in eteğinde son buzul devrinin tepelik ve göllerle kaplı buzultaş yöreleri, bunun kuzeyinde kum ve çakıllarla örtülü ovalar, daha kuzeyde de, Tuna'ya kadar süren, hafif dalgalı, yassı tepeli geniş bir alan uzanır. Bütün bu yöre, Tuna'nın Alpler'den inen birçok kollariyle yarılmıştır.

Bu çukur alanın kuzeydoğusunda Bohemya dağlarının bir bölümü olan Bayrischer Wald (1092 m), güneyinde Alpler'in kuzey bölümünden olan Bavyera Alpleri, kuzeybatısında Suabya - Frankonya tabakabasamaklı yöresi uzanır. Alp Önyeri'nden kuzeye, Frank Alb'i ile Bohemya kristalin kütlesi arasına alçak bir yöre halinde sokulan Oberpfalz, batısındaki tabakabasamaklı yöre ile doğusundaki peneplenler arasında bir geçiş alanıdır.

2 — Orta A. «dağlık eşik bölgesi», Güney A. nın çevrek ve tortulanma yöreleriyle Kuzey A. çukur yöresi arasında, yapı bakımından ayrılık gösterir Bu dağlık yörenin Güney A. ve Çekoslovakya'nın Bohemya çevreğiyle olan sınırı belli ise de, kuzey sınırında yer yer belirsizlikler, içiçe girmeler olmuştur. Bu arada jeoloji sınırı bazı yerlerde (Harz'da olduğu gibi), bu eşikten epeyce uzakta kalmıştır. Yerşekilleri sınırı ise, buna göre, daha açıktır. Ayrıntılar bir yana bırakılırsa, Orta A. eşik bölgesinin kuzey sınırını, sivrisi kuzeybatıdaki Teutoburgerwald (386 m) da olan, bir kolu Aachen, öteki kolu Breslau doğrultusunda uzanan bir açı ile çizmek mümkündür. Düz çizgi ile belirtilen bu sınırdan, güneye doğru, Kuzey A. çukur bölgesi, 4 koldan, birer körfez gibi, bu dağlık eşik bölgeye sokulmuştur: batıdan doğuya doğru Kolonya, Münster, Saksonya, Silezya çukurlukları.

Batıda Nahe çayı ile Main ırmağının aşağı bölümünün kuzeybatısında yükselen «Şistli Ren Dağları»

Mosel kenarında Cochem'de şistli Renan dağları

(Rheinisches Schiefergebirge) (880 m), A. topraklarında yüze çıkmış en geniş eski bir kütledir. En çok Devon şistlerinden olan ve Hersinya kıvrımlı yapısını gösteren bu yöre, Ren nehri ve kollariyle yarılmış olup, üzerinde yassı tepeler ve peneplenler uzanır. Bu kütle, kuzeyde basamaklı geniş bir kenar halinde, Aşağı Ren ovası ile Westfalya çukur düzlüklerinin yeni tortul tabakaları altına dalar. Bu arada kırıklar arasında bir çöküntü hendeği biçiminde uzanan Kolonya ovası, güneye doğru sokulur. Kütlenin güneydoğusunda Main çevreğine karşı açık bir şekilde belli olan kırıklı kenar, doğuda Kellerwald'e doğru belirsizleşir. Şistli Ren Kütlesi, Aşağı Miyosen'den beri türlü yükselme devirleri geçirmiş, bu arada Ren nehri ve kolları antesedans yarmavâdiler meydana getirecek şekilde gömülmüşlerdir. Ren'in her iki yanında, Eifel ile Siebengebirge'de, yeni volkan şekilleri vardır.

Bu kütlenin doğusunda, Thüringen ile Şistli Ren dağları arasında 750 - 950 m yükseklikte türlü yapılı dağlarla (Vogelsberg, Kellerwald, Rhön, Weser dağlık yöresi) bunlar arasında türlü yönlerde uzanan çöküntü alanları, çeşitli yöreler meydana getirirler.

Bunun doğusunda Harz dağı (1142 m) ve Thüringer Wald (982 m) ile bunlar arasında Thüringen çevreği (200 - 300 m) yer alır. Harz dağı, Paleozoik kıvrımlı, yer yer granit ve gabro damarlarının sokulmuş olduğu eski bir kütle olup, çevresindeki tepelikler ortasında tek kabartı halinde yükselir. Buranın başlıca yerşekilleri, derin vâdilerle oyulmuş bulunan aşınma düzlükleridir. Harz dağına bugünkü biçimini veren ve çevresini çizen olaylar, Pliyosen ve Dördüncü Zaman yükselmeleridir. Harz ile Thüringer Wald arasında uzanan Thüringen çevreği, kenarlarda eğimli, ortalarda düz Trias tabakalarından meydana gelmiş ve yer yer kırılmış bir çöküntü alanı olup, bu tabakaların çeşitliliği, değişik gidişi ve duruşları, tabakabasamaklı yerşekillerinin ve masavari plâtoların doğmasına sebebolmuştur. Bu çevreğin doğusundaki Leipzig düzlükleri (100-200 m), Dördüncü Zaman tortullariyle örtülüdür. Güneyde Thüringer Wald, çok belli bir diklikle, Thüringen çevreğinin güneyinde yükselir. Burası, yeni yerkabuğu oynamalariyle eski kütleden kırıklarla kesilerek ayrılmış ve yükselmiş ince uzun bir horst olup, üzerinde basamaklı peneplenler yer almıştır. Thüringer Wald'in kuzeydoğu kenarındaki kırıklar bir müddet sonra sona erdikleri halde, güneybatısındakiler, daha güneydoğuya doğru uzanır; burada tek yanlı bir horst halindeki Franken dağı (792 m), Fichtelgebirge'ye kadar gider. Fichtelgerbirge (1 051 m), Hersinya ve Erzgebirge tektonik doğrultularının birleştiği bir düğüm yeri olup, köksüz bir gnays kütlesi ile granit lakolitleri temel yapısını meydana getirirler. Bu dağın üzeri, basamaklı peneplenler şeklindedır. Buradan kuzeydoğuya doğru uzanan Erzgebirge (1214 m), Bohemya çevreğinin kuzeyini kuşatan 130 km uzunluğunda bir dağ olup, eski kristalin kültelerden meydana gelmiştir. Bu dağın kuzeyde A. ya bakan yamacı az eğimli olduğu halde, Bohemya çevreğine bakan yanı diktir. Erzgebirge'nin kuzeydoğu ucu ile Lausitz dağları arasında bir Kretase yöresi sıkışmıştır ki, Elbe nehrinin yarıp geçtiği bu yöreye «Saksonya İsviçresi» denir. Dik çatlaklı, düz duruşlu kumtaşı tabakalarının varlığı, bu plâtolar yöresine çeşitli biçimler vermiştir. Daha doğuda Riesengebirge (1603 m), eski kültelerden meydana gelmiş bir aşınma ve yeni yükselme alanıdır. Bunun doğusunda, üstkatını diluvyal kum ve lösler'in kapladığı Silezya çukuru yer alır.

3 — Kuzey A., genişliği doğuya doğru artan, Orta A. dağlık eşik bölgesiyle Kuzey ve Baltık denizleri arasında uzanan geniş bir çukur bölgedir. Bu geniş çukur bölgenin denizden yüksekliği çok yerde 50 m den aşağı, birkaç yerde 150 m den yukarı olup, 320 m yi aşan yeri yok gibidir. Bununla beraber, Dördüncü Zaman'da buralarını, Orta A. eşik bölgesinin kuzey eteklerine kadar örtmüş, sonra zaman zaman kuzeye doğru gerilemiş bulunan geniş ve kalın içbuzullar, her çekilişlerinde genel çizgileriyle doğu-batı doğrultusunda uzanan birtakım ön buzultaş yığınları bırakmışlardır. Bu sedler arasında yer yer, yine bu devrin buz oymala-

riyle yığmalarının doğurduğu birçok göllerle, doğu-batı doğrultusunda uzanan buzul devri vâdileri (Urstromtäler) meydana gelmiş, böylece bugün bu çukur yöre, gerçek anlamiyle düz bir ova değil, çok yerinde çakır çukur, tepeli çanaklı, oluklu sırtlı, pürtüklü bir yöre olarak gelişmiştir.

Bugünkü Baltık kıyılarında paralel giden ön buzultaş sedleri, bir çeşit uzunlamasına kıyı tipi meydana getirmiş, Kuzeydenizi kıyılarında ise, bir nevi enlilemesine kıyıların doğmasına sebebolmuştur. Ön buzultaşları yöresi, en açık şekliyle, Baltık sırtlarındaki dalgalı yer şekilleri halinde görülür ki, bunların arasında birçok göller sıralanmış bulunur. Burası, buzulların son çekildigi yerlerden olduğu için, şekiller de az yıpranmıştır. Bu sırtlar, batıda Jütland (Jylland) yarımadasında da sürer. Kuzeyde uzanan bu yeni sırtlara karşılık, güneyde, birtakım sırtlar uzanmakta olup, Orta Elbe'nin Fläming yöresindeki yükseklikleri (201 m) meydana getirmekte ve daha kuzeybatıda da devam etmektedir. Her iki sırt arasındaki çevrenin buzul devri şekilleri, buralardan buzullar çoktan beri çekilmiş olduklarından, kuvvetli aşınma ve taşınmalarla, çok yerinde silinmiştir. Bugün, Kuzey A. dan geçen ırmakların, sadece bazı bölümlerinin akmakta oldukları buzul devrinin eski vâdileri, çekilmekte olan buzul boyunca, sıra sıra meydana gelmiş olup, başlıcaları doğu - batı doğrultulu birer yayvan oluk durumunda bulunan Magdeburg - Breslau, Glogau - Spreewald, Varşova-Berlin, Thore-Eberswalde eski vâdilerdir.

Madenler: Maden zenginligi bakımından A., Avrupa'nın başta gelen ülkelerindendir. A. nın madence en zengin yerleri Birinci Zaman arazisidir. Gnays ve mikaşisler arasında gümüş, kalay, grafit, Silur ve Devon tabakaları içinde demir; Karbon devri tabakalarında taşkömürü, Yukarı Perm'de potasyum tuzları, kayatuzu. İkinci Zaman tabakaları arasında demir, yer yer kömür; Tersiyer'de linyit bulunur. Bununla beraber, A. da kömürlerle tuzlar biryana bırakılırsa, hiçbir maden, iç ihtiyacı karşılıyacak durumda değildir.

A. nın toprakaltı zenginlikleri arasında en önemli yeri maden kömürü tutar. En verimli taşkömürü yatakları, Karbon devri kıvrımlarının kenarlarında uzun zaman çöken çanaklarda meydana gelmiştir. Bu çanakların başlıcaları: batıda A. nın en geniş ve zengin kömür alanı olan Ruhr bölgesi, Aachen ve Saar çanakları, doğuda Silezya alanıdır. 1913 araştırmalarına göre A. da yeraltında 424 milyar ton kömür bulunduğu, bugünkü işletme sürdüğü takdirde, bunun daha 800 yıl yeteceği kestirilmişti.

A., Birinci Dünya Harbi'nden sonra bazı taşkömürü yataklarını kaybedince, linyit yataklarına önem vermiş, kömürle ilgili ekonomisini buna göre düzenlemiştir. Çok zengin ve geniş alanlar kaplıyan linyit kömürleri, en çok, batıda Aşağı Ren ile Kolonya düzlüğü arasındaki bölgede, güneyde Güney Bavyera - Suabya ile Oberpfalz ve yakınlarında, kalın tabakalar halinde bulunmakta, Thüringen - Saksonya çevresiyle Magdeburg - Braunschweig'da da yer almaktadır.

Kuzey A. nın Dördüncü Zaman tabakalarından turp da çıkarılmakta olup (yılda 3 milyon ton, yeraltı mevcudu 12 milyar ton), en çok yakacak olarak kullanılmaktadır. Grafit. Passau şehri yakınında elde edilmekte, petrol ise Hanovra (Hanover) ile Brauncshweig'da pek az miktarda bulunmaktadır.

A. nın ikinci önemli yeraltı varlığı kayatuzu ile potasyum tuzlarıdır. Bunlar, en çok Kuzey A. nın Yukarı Perm (Zechstein) tabakaları arasında, birçok yerlerde yüzlerce metre, bazı yerlerde de 1 200 m ye kadar kalınlıkta tabakalar halinde bulunurlar. Orta A. da da geniş yerler kaplıyan bu zenginlik kaynağı. Güneybatı A. da da yer yer bulunmaktadır. Kuzeybatı A. da kayatuzu ile birlikte bulunan potasyumlu tuzlar, önceleri moloz halinde atılırken, XIX. yüzyılın ortasından beri iyi gübreler arasına girmiş, ekonomi değeri bakımından kayatuzunu geride bırakmıştır. Çıkarılan başlıca yer, Leopoldshall - Stassfurt'tur.

A da demir, kömürle tuza göre, önemsizdir. Başlıcaları Harz'ın kuzeybatısında Hanovra'da limonit, Lahn boyunda hematit, Siegerland'de sideritler'dir. Başka madenlerden yana A. zengin değildir. Altın, gümüş yok denecek kadar azdır. Şistli Ren dağlarından az miktarda kurşun çıkarılır. Kurşun, Yukarı Harz'tan da elde edilir. Bakır, her ne kadar Mansfeld(Harz)de çıkarılırsa da, başka memleketlerin, hele Amerika'nın yarışmasına dayanamamaktadır.

Güney ve Orta A. da yapı taşları, kolaylıkla bolca elde edildiği halde, Kuzey A. da bu iş güçleşir. A., nın her yerinde çok olan kilden, bol elektrik enerjisi harcama imkânlarını hazırlıyarak, alüminyum çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Sular: A. da yağış, buharlaşmadan çok olduğu için, sular her yerde boldur. Su azlığı yalnız bir iki küçük çevrede sezilir (Suabya gibi). Bunun sebebi yağışın azlığı değil, yer yapısının suyu emen taşlardan olmasıdır. A. nın yeraltı su yatakları da yeter derecededir.

Tuna'dan başka bütün ana ırmaklar kuzeye doğru akar, A. nın ana bölge ve yörelerini birbirine bağlarlar. Bunlardan yalnız Ems, sadece Kuzey A. çukur bölgesinde akar. Geri kalanlarının çoğu, hiç değilse, Orta A. eşik bölgesiyle, Kuzey A. çukur alanından geçer. Batıdaki ırmaklar, doğudakilere göre, iyi beslenebilecekleri yüksek dağlara daha çok sokulmuştur. Böylece Ren nehri, Alpler'in buzul yörelerinden kaynaklarını alarak beslenir ve yılın hemen her mevsiminde oldukça düzenli akar. Güney A. dan geçen Tuna da, daha çok, bir Alp nehridir. Doğrultusunu güneydoğu Avrupa'ya çevirmiş bulunan Tuna, bu bakımdan A. nın öteki ırmaklarından ayrılır. Kuzey A. çukur bölgesinde ırmaklar, yer yer buzul devri vâdilerinin doğrultularına uyarak, kuzeybatıya çevrilir. Bu arada meselâ Elbe nehri, Bohemya ve çevresinden kaynaklarını aldıktan, bu çevreği sınırlıyan dağ sıralarından kuzeydekileri geçtikten sonra, Baltık denizine dökülecekmiş gibi görünürken. buzul devri vâdilerinde akarak, doğrultusunu kuzeybatıya, Kuzeydenizi'ne çevirir ve bu denize dökülür.

Nehirlerin büyük kollarının akış doğrultularına, genel eğim, jeolojik yapı, yeni yerkabuğu oynamaları etki yaptığından, bunlar pek çeşitli durum almışlardır. Kuzey A. da bu kollar, çok yerde, buzul devri vâdilerine uymuşlardır. Bazı kollar da, ana ırmağa karışıncaya kadar, aynı yönde akmakta (Elbe'nin kolu olan Saale gibi), bazıları ise ana ırmağa dik olarak karışmaktadırlar (Ren'in kolu olan Main gibi). A. nın ırmakları arasında su bölümleri, engel olacak kadar yüksek veya sürekli olmadıklarından, türlü akarsu ağlarını, kanallarla birbirine bağlamak kolay olmuştur.

A. ırmaklarının akışı ve mevsimlere göre su değişikliği, beslendikleri çevreğin özelliklerine uyar. A. nehirleri arasında bu bakımdan en elverişli durumda olanlar Ren ile Tuna'dır. Bu nehirler Alp buzullariyle beslendiklerinden, yaz buharlaşmaları sırasında buzul ve karların erimesinden doğan sular karışarak nehir sularının alçalmasını önler. Kaynaklarını Alpler'den almıyan öteki ırmaklar, kı-

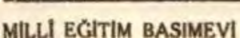
ALMANYA: NÜFUS SIKLIĞI, TARIM

2800 m. den yukarı
1800 — 2800 »
600 — 1800 »
200 — 600 »
0 — 200 »
Deniz yüzünden aşağı
24 / VI / 1919 Versailles barış antlaşmasiyle çizilen Almanya sınırı

Ölçek 1 : 5,000,000

100 50 0 100

Kilometre

İSVEÇ
Malmö
Bornholm
BALTIK DENİZİ
Memel
Kurisches Haff
Nigemen
Tilsit
Kaunas (Kovno)
LİTVANYA
Samland
Königsberg
Pregel
Insterburg
Hela
Danzig kör.
Danzig
Frisches Haff
Elbing
Suwalki
Rügen
Stralsund
Peene
Pomeranya körfezi
Swine
Diwenow
Köslin
Kolberg
Oder Haff
Stettin
Stargard
Oder
DOĞU PRUSYA
Allenstein
Spirding G.
Grodno
Bobr
Vistül
Torun
Netze
Bydgoszcz (Bromberg)
Narev
Bug
Plock
Eberswalde
BERLİN
Havel
Küstrin
Frankfurt
Potsdam
Warthe
Poznan
VARŞOVA
POLONYA
Prosna
Kalisz
Lódź
Pilica
Deblin
Vieprz
Wittenberg
Spree
Guben
Kottbus
Neisse
Bober
Oder
Glogau
Mulde
Liegnitz
Silezya
Breslau
Warthe
Meissen
Yukarı Lausitz
Dresden
Altenburg
Chemnitz
Zwickau
Görlitz
Riesen G.
Südet dağları
Lausitzer G.
Neisse
Glatz
Oppeln
Katoviç
Gleiwitz
Krakav
Galiçya
San
Erzgebirge
Eger
Bohemya
Königgrätz
Elbe
Praha (Prag)
Vistül
Beraun
Pilzen
Vltava
Moldau
Sazava
Olmütz
Moravya kapısı
Beskid
KARPATLAR
Dunajec
Tatra
Iglau
Brno (Brünn)
Moravya
Hernad
Regen
Bohemya dağı
Budejovice
Bayrischer W.
Vltava
Košice (Kassa)
Morava
Favrağı
Kü. Karpatlar
Váh
Gran
Stiavnika Banška a Belá
Sajo
Passau
Inn
Hausruck
Linz
Tuna
Krems
Bratislava
Ipoly
Tisa
Steyr
VİYANA
Leitha
Sopron
Győr
Esztergom
Vác
Mátra
Debrecen
Salzburg
Semmering
Bakony dağı
BUDA-PEŞTE
Nagy Várad
Enns
Székesfehérvár
Körös
Salzach
Mur
Graz
Rába
MACARİSTAN
Balaton G.
Klagenfurt
Maribor
Mur
Arad
Maros
Varaždin
Drava
YUGOSLAVYA
Ljubljana
Pécs
Temesvar
ROMANYA
14
16
18
20
22
24
54
52
50
48
46

ALMANYA: MADENCİLİK, ENDÜSTRİ SU VE DEMİRYOLLARI

①

MADENCİLİK-ENDÜSTRİ

- Maden kömürü
- Linyit
- Demir
- Bakır
- Kurşun
- Çinko
- Potasyum tuzları
- Petrol
- Demir endüstrisi
- Yüksek fırınlar ve çelik fabrikaları
- Makina endüstrisi
- Gemi tezgâhları
- Dokuma endüstrisi
- Pamuklu dokuma endüstrisi
- Yün endüstrisi
- Keten „
- İpek ve yapma ipek endüstrisi
- Cam endüstrisi
- Kimya „

1: 8000000

②

SU ve DEMİRYOLLARI

- 1200 t. dan büyük gemiler için
- 600 - 1200 t.lık „ „
- 400 - 600 „ „ „
- 400 t. dan küçük „ „
- Kanallar
- Ana demiryolları
- İkinci derecede demiryolları

1: 8000000

şın ve ilkbaharda kabarır, yazın ve güzün çekilir, bu yüzden zaman zaman nehir taşıtlarının gidiş gelişini bile güçleştirecek duruma girerler. Suların azaldığı mevsimlerde sağnaklarla bu ırmakların birdenbire taştığı da olur. Yaz kurakları ve kış soğukları doğuya doğru arttığından, doğu bölgelerine gidildikçe nehir taşınını güçleştiren sebepler de çoğalır. A. da nehirler, taşın, tarım, enerji elde edilme işlerini sağlamak, akarsulardan en iyi şekilde faydalanmak için düzenlenmiştir. Öyle ki, bu memleketin birçok yerlerinde akarsular, doğal durumlarından çok uzaklaşmışlardır.

A. göllerinin çoğu, uzun zaman buz örtüleri altında kalmış bulunan yerlerde, oyulma ve yığılmalarla, göllerin doğmasına elverişli birçok çanaklarda meydana gelmiştir:

Berlin yakınında buzul göllerinden Werbelliner See'nin görünüşü

Alpler'in kuzey eteğinde sıralanan büyüklü küçüklü birçok göller (Ammer, Würm, Chiem, Konstans gölleri..), Baltık denizini güneyden çevreliyen Kuzeydoğu A. nın birçok gölleri (Spirding, Müritz gölleri..) ile Orta A. dağlık eşik bölgesindeki birçok küçük buzul gölleri gibi. Sayıları ve kapladıkları yerler çok olan buzul göllerine göre başka türlü meydana gelmiş göller daha az yer tutar: Volkan olaylariyle meydana gelmiş bulunan Eifel'deki maarlar, Jips erime ve çökmeleriyle doğmuş bulunan Güney Harz gölleri gibi. Bütün bu göller, yeni doğal olaylarla değişmedikleri takdirde, dolmaya ve kurumaya doğru gitmektedirler. Meselâ, bu arada Konstans gölünün 13 000 yıl sonra dolup kuruyacağı kestirilmektedir. Yakın vakitlere kadar göl yeri olan öyle alanlar vardır ki, bugün kurumuş olup, yerlerini bitek tarlalara bırakmışlardır.

A. gibi nüfusu çok sık olan bir endüstri ülkesinde içme suyunun önemi çoktur. A. nın büyük şehirlerinde iyi ve içilebilir suyun, yakın bir yerdeki çeşme veya kaynaktan getirilmesi imkânları kalmamıştır. Hele Kuzey A. nın birçok büyük şehirleri, temizlenmiş ırmak sularını kullanmak zorundadırlar.

A. da kimya bileşimleri başka başka olan birçok maden sulariyle kaplıcalar vardır. Bunlar, en çok, tuzlu tabakaların bulunduğu yörelerden çıkan çeşitli tuzlu sularla, kırılmaların ve volkan olaylarının belirmiş olduğu dağ yamaç veya eteklerindeki sıcak su kaynaklarıdır.

Iklim: A. nın iklimi, yağışlı ve yumşak Batı Avrupa iklimiyle, daha az yağışlı ve büyük sıcaklık farkları gösteren Doğu Avrupa iklimi arasında ortalama bir durum gösterir. Bu arada bulunuş, A. iklim ve havasının çok degişik olmasına sebebolmuştur. Memleketin batı ve doğusundaki önemli iklim ayrılıkları, kuzey ve güney arasında o derece kuvvetli olarak belirmez; Güney A. nın Kuzey A. ya göre daha yüksek olması, aradaki enlem farklarının etkisini hafifletir. Bununla beraber, güneyde yaz, kuzeyde kış mevsimi daha uzun geçer, Güneybatı A. da ağaçların çiçeklenmesi, Doğu Prusya'dan bir ay önce olur.

Mevsimlere göre iklim özellikleri, birinci derecede, Atlas Okyanusu ile Avrasya kara kütlesi üzerindeki basıncın dağılış ve yayılışına bağlıdır. Kışın, yüksek basınç, soğuk olan Kuzey Asya'da, alçak basınç ise, sıcakça olan Atlas Okyanusu (İzlânda çevresi) üzerindedir. Bunun sonucu olarak, bu mevsimde güneybatı rüzgârları eser. Zaman zaman Asya yüksek basıncı Doğu Avrupa'ya kayar ki, bu takdirde soğuk doğu rüzgârları eser. Yazın, Asya içerilerinde alçak basınç, Atlas Okyanusu'nda yüksek basınç (Asor yüksek basıncı) doğar. Buradan, A. ya bol yağış getiren batı rüzgârları eser. Zaman zaman Asor yüksek basınç alanı, karaya doğru kayar ki, bu sırada A. da yaz sıcakları olur.

A. nın yıllık ortalama sıcaklığı 9° dir. En sıcak yer Ren çukuru (yıllık ortalama 10°, temmuz 19,°2, ocak 0,°4), en soğuk bölge, dağların yüksek yerleri biryana bırakılırsa, Doğu Prusya ve çevresi (yıllık ortalama 6°) dir.

Yağışın dağılışı ve tutarı, A. nın yerşekilleriyle yakından ilgilidir. Batıya yakın olan batı rüzgârlarına karşı bulunan ve yüksek olan yerlerde yağış tutarı artar. A. nın ortalama yıllık yağış tutarı 600 - 700 mm dir. Batı bölgelerinde bu miktar 700 mm yi geçtiği halde, doğuda 500 mm ye iner.

Yükseklikler eşikler, çukurluklara ve çanaklara göre daha çok yağış alır. Bu sebeple, Orta A. dağlık eşik bölgesinin çok yerinde yağış 1 000 mm yi aştığı halde, çukur çevrelerde bu miktar 500 mm den de aşağı iner. Yağmurlar, en çok yazın yağar; zaman zaman sağnak halinde düştüğü de olur. Yağış, çok vakit yağmur halinde, Kuzey A. da kışın çok zaman kar halinde düşer. Kar örtüsü, Doğu A. ile dağlık eşik bölgede aylarca yeri örter; çukurlarda kar örtüsünün kalınlığı 40 cm yi geçer

Bitki örtüsü ve hayvanlar: A. nın doğal bitki örtüsü ile hayvanlarını, doğal özellikleriyle bulmak pek güçtür. Çünkü bunlar, uzun zaman insan eliyle çok değişikliğe uğramış, böylece doğal bitki - hayvan toplulukları yerine, insan eliyle iyice işlenmiş olan yöreler doğmuş, doğal bitki örtüsü, ancak korunan çevrelerde veya sapa yerlerde kalmıştır. Jeoloji devirleriyle kıyaslandığı zaman, A. nın bitki örtüsünü genç saymak gerekir. Çünkü, buzul devrinin iklimi ile bunun doğurduğu içbuzulların yaptıkları derin tahriplerden sonra, yeniden üreme ve türeme olmuştur.

Bugünkü bitki topluluğu, kuzey ülkeleri bitki topluluğunun bir bölümüdür. Başlıca özelliği, aynı tarzda olması, dağ bitkilerinin gelişmiş bulunması, iğne yapraklı ormanlarla az çeşitli geniş yapraklı ormanların, çayır ve moorların yer almış bulunmasıdır. A. topraklarında buzulların çekilmesinden sonra, sığındıkları yerlerden yine etrafa yayılan bazı bitkilerden başka, dışarıdan girenler de önemli yer tutar. Göç eden bu bitkilerden bazılarının sokuldukları yerler kısmen bellidir: Yukarı Oder vâdisinden, bozkır bitkilerinden daha çok, orman bitkileri girmiştir. Südetler'le Karpatlar arasında yer alan geniş Bohemya gediği, bitkilerin girmesi bakımından, Saksonya İsviçresi'ni yaran dar Elbe vâdisi geçidinden daha önemli yer tutmuştur. Tuna boyunca step bitkileri, Güney A. ya sokulmuş, burada kuzeyden bir kol Main, Ren çukurluklarına, Suabya'ya doğru girmiş, güneyden giden bir kol, Alp Önyeri'nin batı ucuna yönelmiştir. Bu arada, yapı yüzünden kuraklığa yer veren alan-

larda (Meselâ: Jura kalkerleri yörelerinde), yer yer bozkırı andıran çalılıklar üremiştir. Voj(Vosges)larla Jura dağları arasındaki geniş alçak geçitten de A. ya Akdeniz bölgesinin kuzeye doğru uzanan son ucları sokulmuştur.

İnsan eli, bu bitki örtüsünü tanınmaz bir hale getirmiştir. İlk özellikleri ile doğal güzelliklerini saklamış bulunan bitki ve hayvan toplulukları alanları (Naturschutzgebiete). A. da yer yer, ancak son zamanlarda özenle korunmaya çalışılmış ise de, köşede bucakta kalmış olan bu çevrelerin, memleketin yüzölçümüne göre kapladığı yer, pek küçük kalmıştır. Tarla, bahçe ve çayırlar, çıkabilecekleri doğal sınırlara kadar, dağlara da tırmanmış, eski halini çoktan kaybetmiş bulunan ormanlara, her yerde, ormancı eli değmiştir. Yağışlı iklimin diz boyu çalılıklar(Heide)iyle, çok vakit ağaçsız, tabanı turplu, yosunlarla kaplı bir çeşit bataklıklar (Moor) ve başka verimsiz topraklara da insan eli girmiş, rüzgârların etkisiyle zaman zaman yer değiştiren kıyı kumları da kımıldanmıyacak hale konmuştur.

A. da ilk yerleşmeler, ormanların kenarından içerilere doğru gelişme suretiyle olmuştur. Yeni Taşdevri'nin insanları, Alp Önyeri'nin alçak bölümleriyle Ren çukuru yöresinde, bu yöreye açılan vâdilere Suabya, Frankonya'daki bazı vâdilerde, Mosel, Nahe, Maifeld'de açık yerler bulmuşlardır. Bir başka yerleşme alanı, Orta A. eşik bölgesinin kuzeyinde uzanan tepelik yörelerle Heide'lerin ve çayırlarla örtülü çamur tabanlı topraklar(Marsch)ın sıralandığı deniz kıyısı yakınları olmuştur. Her halde, dağlık eşik bölge, Alp Önyeri'nin yüksek yerleri, Alpler, Kuzey A. nın büyük bir bölümü, orman alanlarının açılmasından önce sık ve geniş ormanlarla örtülü idi.

A. ormanlarının çoğunda iğneyapraklılar geniş alanlar kaplar (% 70). Bavyera Alpleri'nde kayın ağacı kuşağı, 900 m ye kadar çıkar, buradan, orman yukarı sınırına kadar (1500 - 2000 yakınları), iğneyapraklı orman kuşağı uzanır, daha yükseklere doğru seyrelme ve küçülmeler olur. 900 m den aşağıdaki kuşakta, araya iğneyapraklılar da girmek üzere, A. da yetişebilen her türlü ağaçlar bulunur. Güneybatı A. da kestane ağacı da başka ağaçlar arasına karışır.

A. da iyi ve orta halli topraklardan tarlaya, ekilmeye az elverişli veya elverişsiz olanlarının ormana bırakılması işi, zamanla gelişmiştir. Bugün yüzölçümünün 1/4 i orman, yarıdan çoğu tarla, geri kalanı çayır, otlak, meyva bahçesi ve bağ, % 8 kadarı da boş ve verimsiz yerlerdir.

Hayvan topluluğu, A. nın hiçbir yerinde, yöreye etki yapacak durumda değildir. Yaban hayvanları, ardsız arasız öldürülmeleri ve toprak işletmelerinin artması yüzünden, ya pek azalmış yahut hiç kalmamıştır. Ayı ve vaşak gibi yırtıcı hayvanlar artık görülmemektedir. Kurt, Doğu Prusya'ya çekilmiş, A. nın başka yerlerinde pek az görülür olmuştur. Karaca, geyikten daha çoktur. Yaban domuzu, en çok, sık ağaçlıklarda barınmıştır. Tavşan ve keklik çokçadır. Dağ kedisiyle tarla faresine arasıra raslanır Yabankedisi ve kartal da gittikçe azalmaktadır. Son zamanlarda Amerika'dan buraya herhangi bir tesadüfle gelen ve su kenarlarında yaşıyan miskfaresi, akarsu ve göl balıklarına çok zarar vermişse de, bu eksilme, yabancı yumurtaların yardımiyle giderilmiştir.

Nüfus: Alman halkı, batıda Keltler, doğuda İslavlar'la karışmış, Germen soyundan insanlar olup, kuzey ırkına bağlıdırlar. En çok karışmış olan yerler, Saksonya ve çevresi ile büyük şehirler halkıdır.

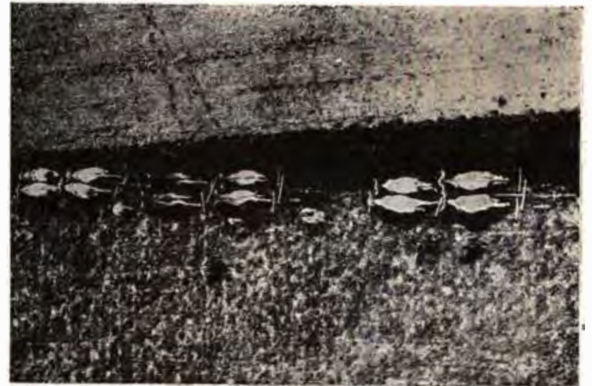
A. nın nüfusu, XIX. yüzyılda hızla artmıştır: 1840 ta 33 milyona yaklaşan nüfusu, 1880 de 45, 1900 de 56 milyonu bulmuş, 1914 te 67 700 000 e yükselmiştir. Birinci Dünya Harbi'nden sonra toprak kaybettiğinden, nüfusu 61 700 000 e (1920) inmiş, fakat 1936 ya kadar geçen kısa zaman içinde artarak, yeniden 67 180 000 e çıkmıştır. Nüfusun bu hızlı artışı, A. yı Avrupa'nın nüfusça ikinci büyük memleketi durumuna getirmiştir. Bu artışın başlıca sebepleri, doğumun çokluğu, çocuk ölümünün azaltılmış olması, ömrün uzamış bulunmasıdır. Nüfus artımı, ortalama ‰ 13 olup, yıllık ortalama artış, yarım milyonu aşkındır.

A. topraklarının, durmadan artan bu nüfusu güçlükle beslemeye başlaması, köylerden şehirlere olan içgöçlerle göçmen çeken başka ülkelere yönelen dışgöçleri doğurmuştur. Böylece, 1871 de 36 milyona yaklaşan nüfusun 22,5 milyonu köylerde, 13,5 milyonu da 2 000 den çok nüfuslu küçük kasabalarla orta ve büyük şehirlerde otururken, 1933 te 65 milyonu biraz geçen nüfusun ancak 21,5 milyonunun köylerde 44 milyona yakınının şehirlerde oturması sonucuna varmıştır. Yine 1933 te şehirlerde oturan bu 44 milyon nüfusun 15,5 milyonu 20 000 e kadar olan kasabalarda, 8,5 milyonu 20 - 100 binlik orta şehirlerde oturdukları halde, 20 milyona yakını, yani bütün nüfusun 1/3 kadarı, büyük fabrika şehirlerinde toplanmıştır. Böylece, nüfusu 100 000 i geçen büyük şehirlerin sayısı 57 yi bulmuş (1936) olup, bunun içinde 2 si milyonu aşkın (Berlin, Hamburg), 9 u yarım milyonu geçkin (Kolonya, Münih, Leipzig, Essen, Dresden, Breslau, Frankfurt - Main, Dortmund, Düsseldorf), 5 i yarım milyona yakın (Hanovra, Duisburg, Stuttgart, Wuppertal, Nürnberg), 12 si 200 000 den, 29 u 100 000 den çok nüfusludur.

A., Avrupa'nın en sık nüfuslu ülkelerindendir (km^2 ye ortalama 143 kişi). Bununla beraber, nüfus sıklığı, türlü bölgelerin ekonomi varlıklarına göre değişir. Genel olarak, kuzeydeki diluvyal alçak bölge ile güneydeki Alp Önyeri seyrek nüfusludur (km^2 ye 50 - 75 kişi). Endüstrinin çok gelişmiş olduğu ve çiftçiliğin de pek verimli bulunduğu Ren çukurluğu ve çevresi ile Orta A. nın çok yerinde nüfus pek sıktır (km^2 ye 150 den çok, Ruhr bölgesinde 400 - 600 kişi).

A. halkının 2/3 si protestan olup, en çok Kuzey ve Orta A. da toplanmıştır. Katolikler ise, Batı ve Güney A. ile doğuda bazı yerlerde sıklaşır.

Ekonomi: A., ekonomi bakımından da Avrupa'da orta bir yer tutar: Bu memleket, ne İngiltere ve Belçika'da olduğu gibi tam endüstri ülkesi, ne de Rusya ve Güney-

Magdeburg yakınında öküzlerle sürülen tarlalar

doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, daha çok, tarımcı bir ülke olarak görülür. Burada endüstri ile tarım, endüstri tarafı sonradan ağır basmış olarak, birlikte gelişmiştir. Bununla beraber A., genel olarak, fabrika mallarını dışarıya satmak, tarla ürünlerini dışardan çekmek zorundadır. Öbek öbek bazı endüstri alanlariyle Silezya biryana bırakılırsa, Kuzey A. nın doğu bölümü, daha çok tarım, batı bölümü ile Orta A. endüstri alanı olarak görülür. Güney A. nın da batı bölümü, doğu bölümünden daha çok endüstrileşmiştir. Kömür ve tuzlar biryana bırakılırsa, A. nın işlenmemiş maddeleri, yetecek durumda değildir.

XIX. yüzyıl başlarında fakir, az ve dağınık nüfuslu, endüstrisi henüz uyanmamış, yolları az ve bozuk olan A., bu yüzyılın ikinci yarısında gümrük birliği ile siyasî birliğin gerçekleşmesi, askerî başarılar, nüfusun hızlı artışı, genel kültürün yükselmesi, metotlu çalışma, bilim ve tekniğe olan fazla istek gibi sebeplerin etkisiyle büyük bir ekonomi gelişmesi göstermiş, memleket, fabrika ve maden ocaklariyle dolmuş, ticareti son derece genişliyerek birçok müşteriler elde etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nden sonra ekonomideki önemli yerini elden çıkaran A., bu haıble İkinci Dünya Harbi arasında geçen kısa zaman içinde kendini yeniden toparlamıştır.

A. da endüstri bölgeleri de dahil olmak üzere, memleketin her yerinde tarım, önemli yer tutar. A. nın toprakları, çok yerde az yahut orta derecede verimlidir. Bitek topraklar (akaçlanmış vâdi düzlükleri, mil ve marnlı topraklar, löslü çevreler), ötekilerine göre az yer tutar. Orta A. eşik bölgesinin yüksek yerleri de, iklim sebepleriyle, ekime elverişli değildir. Fakat teknik temellere dayanarak işletilen, gübrelenen bu topraklardan mümkün olduğu kadar çok faydalanılmaktadır. Son yıllarda ihtiyacın % 85 ni içten sağlıyabilmek için tarım işlerine ve çiftçiye türlü imkânlar verilmek istenmiştir.

Ekilen bitkiler arasında tahıl başta gelir: En çok elde edilen çavdar, hususiyle Kuzey A. ile Bavyera'da ekilir (1934 te 7,5 milyon tondan çok). Bundan sonra, en çok güneybatı A. da yetiştirilen buğday (4,5 milyon ton), Bavyera'da ekilen yulaf (5,5 milyon tona yakın) ve arpa (3,2 milyon ton) yer alır. Geniş ölçüde ekilen ve yarıdan

Saksonya'da bir köy ve ekim alanları

çoğundan ispirto çıkarılan patates (1934 te 47 milyon tona yakın) ile Orta A. nın pek verimli topraklarında çok miktarda yetiştirilen şeker pancarı (10 milyon ton) ve pancar(34 milyon tona yakın)ın, dünya ölçüsünde ekonomik değeri vardır. Sebzecilik ile çiçekçilik, en çok, büyük şehirler çevresinde gelişmiştir. Meyvacılık, Güney A. nın sıcakça yerlerinde yapılır. Kayısı, şeftali, badem, ceviz, kestane elde edilir. Bağcılık, yalnız Ren nehri vâdisi boyu ile bu nehre karışan kolların vâdilerinde verimlidir; ayrıca Saale, Elbe vâdilerinde de bağlar vardır. Endüstri bitkileri arasında tütün, şerbetçiotu, kendir, keten ile makine yağı, sabun yapmakta kullanılan ve kalıplaştırılmış küsbesi hayvanlara yedirilen kolza ve yağlı tohumu için ekilen küçükşalgam başta gelir. Hele bu sonuncuların ekimine son yıllarda çok önem verilmiştir.

Çayırlarından bol miktarda yem elde edilebilen A. da hayvan yetiştirme, Avrupa ölçüsünde, önemli yer tutar. Sığır (1934 te 19 milyondan çok), en çok, Alpler ve Alp Önyeri ile kıyı bölgelerinde, at (3 milyon) Kuzey A. çukur bölgesinde beslenir, domuz (23 milyon) ise A. nın her yerinde vardır. Koyun (3,5 milyon), keçi (2,5 milyon), kümes hayvanları (95 milyon) beslenmesi de önemli yer tutar. A. da 2 milyondan çok arı kovanı vardır.

Göl ve ırmak balıkçılığı, en çok Ren, aşağı Elbe ve Konstans gölünde önemlidir. Açık deniz balıkçılığı, Kuzeydenizi'nde gelişmiştir. Balıkçı limanlarında konservecilik geniş ölçüdedir. Balık döküntü ve artıklarından gübre elde edilir.

A. da çok elverişli iklim şartları altında yetişen ve memleketin yüzölçümünün 1/4 ini örten ormanlar çok olduğu halde, yapı ve yakacak ihtiyaciyle kağıt endüstrisi için gereken ham madde tutarını tamamiyle karşılıyamamaktadır.

A. nın ekonomisinde büyük yer tutan endüstri, zengin maden kömürü yataklarının varlığı dolayisiyle hızla gelişmiştir. Maden kömürü (yılda 150 milyon tondan çok) ile tuz ve potasyom tuzları, geniş ölçüde çıkarılır ve ihracedilir. Potasyum tuzları bakımından A., yeryüzünde birinci gelir. Dış ülkelere önemli miktarda gönderilen maden kömürü, memleketin içinde de yakacak, enerji kaynağı olarak kullanılır. Kömürden kimya endüstrisinde çok değerli yeri olan maddeler de çıkarılır. Son çeyrek yüzyıldan beri, kömürü yerinde kullanmak ve bu kıymetli madenin yükünü azaltmak düşüncesiyle, dağlık bölgelerde su kuvvetinden faydalanma işlerine çok önem verilmiştir.

Dışarıya gönderilmekten çok, A. içindeki endüstride ve yakacak olarak kullanılan, fakat maden kömürü kadar dayanıklı olmıyan linyitin çıkarılmasına son zamanlarda büyük önem verilmiştir. Petrol, geniş ölçüde dışarıdan satın alınır. Bu yokluğu bir dereceye kadar giderebilmek için, bir yandan yapma petrol işine girişilmiş, öte yandan A. da petrol araştırma sondajları yapılarak bir kaç yerde petrole raslanmıştır. (Münih güneyinde Tegern gölü çevresi, Bruchsal yakını, Lüneburg'un güneyi). A. da çıkarılan demir, iç ihtiyacın ancak 1/10 ini karşılayabilmektedir. Bu sebeple demir en çok, İsveç ile İspanya'dan satın alınır. Mansfeld'de çıkarılan bakır da iç ihtiyaca yetmez. Çıkarılan başka madenler arasında Bohemya dağlarının grafiti, Baltık kıyılarının kehrübası, Thüringen'in kaolenleri, Fichtelgebirge ile Bohemya dağlarının kuvarsları..., türlü endüstriye yer verirler.

Yer yer çıkarılan bu çeşitli madenlerle ormanlardan elde edilen ağaçlar, çiftçiliğe elverişli olmıyan yerlerle dağlık alanlarda yaşıyanların başlıca geçim kaynağı olmuş, yerli küçük sanatların veya fabrikaların doğmasına, gelişmesine yol açmıştır; Fichtelgebirge, Thüringer Wald, Bayrischer Wald'in cam ve porselen endüstrisi, Erzgebirge ile Thüringerwald'deki oyuncak ve müzik âletleri endüstrisi, bunlardandır. Toprak ürünlerini işliyen endüstri de yerli ürünlerle

ilgili olarak gelişmiştir: Değirmencilik, süt endüstirisi, şeker, konserve, et, bira endüstrisi bunlardandır.

Ancak, büyük endüstri, maden kömürüne bağlı olarak, kömür bölgelerinde gelişmiştir: Westfalya - Ren endüstri bölgesi, Silezya, Saar bölgeleri. Endüstri geliştikçe ham maddenin çıktığı yerden çok, yol durumu, ihraç imkânları, yeter derecede işçi bulunması gibi şartlar, daha önemli yer tutmuştur.

A. nın türlü endüstri kolları en çok, dışarıdan getirilen ham maddeleri işlemekle tutunduğundan, büyük endüstri, kömür çıkarılan bölgelerle büyük şehirlerin sıklaştığı yerler olmak üzere, memleketin hemen her yerine dağılmıştır. Başlıca endüstri kollariyle yerleri şunlardır: demir, makine, taşıt endüstrisi Essen, Bochum, Dortmund, Berlin, Leipzig, Kassel, Magdeburg, Breslau, Stuttgart, Münih, Augsburg, Nürnberg, Chemnitz ve başka büyücek şehirlerde toplanmıştır. Küçük demir endüstrisi Sauerland, Thüringen, yukarı Neckar'da; elektrik malzemesi, ince maden endüstrisi Berlin ve Jena'da; altın ve gümüş eşya endüstrisi Hanau, Pforzheim, Stuttgart ile Münih'te; saatçılık Karaorman dağlarında, kimya endüstirisi Höchst, Ludwigshafen, Kolonya, Leuna, Bitterfeld'de toplanmıştır.

Yün ve pamuk dokumacılığında Saksonya ile doğu Thüringen, keten dokumacılığında Silezya ile Bielefeld çevresi, ipek ve yapma ipek dokumacılığında Krefeld ve çevresi, kordelâ ve süs eşyası yapılmasında Wuppertal önemli yer tutar.

Deri ve kösele endüstrisi Offenbach, Frankfurt - Main, Pirjasens, Leipzig'de; kâğıt endüstrisi Leipzig, Stuttgart, Berlin, Münih'te toplanmıştır.

Ulaşım: Son yarım yüzyıl içinde A. nın gittikçe daha çok endüstrileşmesi, ulaşımının da gelişmesini gerektirmiştir. A. topraklarının ortalama bir yerde bulunuşu, Orta A. dağlık eşik bölgesi de katılmak üzere hemen her yerinin, yolların geçmesine kolaylık ve uygunluk göstermesi, dünya denizlerine açılan denizlere doğru aklanı oluşu, elverişli iklimi, bu gelişmeyi doğal bakımdan kolaylaştırmıştır.

Ucuz eşyalar, su yollariyle sevk olunur. A. nın bütün su yolları (akarsular, kanallar) iyi bir şekilde düzenlenmiş olup, hemen hepsinin eğimi, gemilerin gidiş gelişine elverişlidir. Elverişsiz olan tarafları, suların kabarık-çekik durumları arasında yer yer beliren farklarla doğuya gidildikçe kış donmalarının kendini göstermesi ve artmasıdır. A. nın taşına en iyi şekilde imkân veren ırmak ve kanallar'nın uzunluğu 7 754 km olup, buralarda işliyen taşıtların sayısı 4 947 ve ton tutarı 449 000 dir. Doğudaki su yolları, 400 tonluk gemilerin, batıdakilerle Berlin-Stettin su yolu 600 tonluk gemilerin işlemesine elverişlidir. Son zamanlarda 1 000 - 1 200 tonluk gemilerin geçebileceği su yolları da artmıştır.

Wittenberg yakınında Elbe nehrinde taşın

Bu su yolları boyunun en işlek ve büyük limanları Duisburg-Ruhrot, Hamburg, Mannheim-Ludwigshafen, Berlin nehir limanlariyle Kuzeydenizi'ne açılan geniş nehir ağızlarında kurulmuş bulunan Hamburg, Bremen, Emden deniz limanlarıdır. Baltık denizi limanları ise, bu denizin çabuk donmasından ve ardülkesi kanallarla Elbe'ye ve bu yolla da Kuzeydenizi'ne bağlı bulunmasından, ikinci derecededir.

Yerel taşıtlar için önemli olan şoselerin değeri, motörlü araçların çoğalmasından sonra çok artmış, son yıllarda, «Devlet Otomobil Yolları» nın gelişmesiyle de büsbütün hızlanmıştır. 130 bin km yi geçen kara yollarında işliyen yolcu otomobillerinin sayısı 800 bini aşkın, kamyonları 250 bine yakın, motosikletleri 1 milyondan çoktur.

Demiryollarının sıklığı bakımından A., Avrupa'da Belçika, İngiltere, İsviçre'den sonra dördüncü gelir (1 000 km² ye 124 km, 100 000 nüfusa, 89 km demiryolu düşer). 1933 te demiryollarının uzunluğu 60 bin km yi geçmişti ki, bunun yarıdan çoğu ana demiryolu idi.

A nın 1934 te 3 800 000 tonilâtoyu bulan gemilerinin sayısı, 3 500 ü aşmakta idi. Merkezi Hamburg'da olan Hamburg - Amerika vapur kumpanyası (kısaltılmış şekli Hapag) ile merkezi Bremen'de bulunan Norddeutscher Lloyd, dünya ölçüsünde büyük taşın işlerine girişmiş vapur kumpanyalarıdır.

Havacılık da son zamanlarda büyük gelişme göstermiştir. 1934 te A. nın birinci dereceden olan hava meydanları 20 yi, ikinci dereceden olanları 53 ü bulmuştur. Aynı yılda, türlü ülkelere hava yoliyle 166 000 yolcu, 4 000 ton kadar yük ve posta eşyası taşınmıştır.

A. da posta işleri de çok canlıdır. 24 radyo istasyonu vardır.

Ticaret: Çeşitli ürünlerin, memleketin başka başka yerlerinde elde edilmekte bulunması, A. da canlı bir iç alış verişi doğurmuştur. Dışarıya gönderilen başlıca maddeler. yapılmış eşyalar ve bu arada şeker ve potasyum tuzları ile kömürdür. Dışarıdan getirtilen eşyalar ise, işlenmemiş maddeler, yarı işlenmiş maddeler, yem, yiyecek ve içecektir. 1935 te ithalâtı 4 159 milyon mark, ihracatı ise 4 270 milyon mark idi.

A., ihracın % 76 dan çoğunu Avrupa memleketlerine, 11 kadarını Amerika ve 10 a yakınını Asya ülkelerine yapmakta idi. İthalâtının % 57 sini Avrupa memleketlerinden, 21 ni Amerika, 12 sini Asya, 6 kadarını da Afrika ülkelerinden yapıyordu. Bu arada eşya satın aldıkları başlıca memleketler Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Holânda, Sovyetler Birliği, İtalya ve Fransa idi. Satış yaptıkları başlıca ülkeler, Holânda, Büyük Britanya, Fransa, İsviçre İtalya, Belçika ve Lüksemburg idi. A. nın memleketimizle olan ticareti de gelişmişti.

Bibliyografya: Machatschek: *Länderkunde von Mitteleuropa*, Enzyklopädie d. Erdkunde'den, 1925. Lindemann: *Geologie d. Deutschen Landschaften*, 1914. Hassert: *Das Wirtschaftsleben Deutschlands und seine geogr. Grundlage*, 1923. Milch: *Die Bodenschätze Deutschlands*, 1912. E. de Martonne, *Allemagne; Géogr. universelle*'de, yayan: Vidal de la Blache 4. cild, 1930. Banse: *Dtsch. Landeskunde*, 2 cild 1932.

Anayasa (Tarihçe): Anayasa. Alman devletlerinin herbirinde ve Almanya'nın bütününde birbirine etkili gelişmelerle elde edilmiştir. Almanya'yı bir konfederasyon halinde kuran 8 haziran 1815 tarihli «Germen Konfederasyonu Aktı» (Bundesakte) bir anayasa olmadığı gibi, Konfederasyon üyesi olan 38 devlet de anayasalı değildi. İlk olarak Sachsen-Weimar, Schönburg ve Schwarzburg 1816 da, Bavyera ve Baden 1818 de, Württemberg ve Hess 1819 ve 1920 de, Saxe - Coburg - Gotha 1821 de, devrim hareketleri üzerine de Braunschweig, Hessen Kassel, Saksonya 1830-1831 de memleketlerine birer anayasa vermişlerdir. Konfederasyonun en kuvvetli iki devleti olan Avusturya ve Prusya buna, karşı gelmişlerdir. Avusturya bu anayasaların kaldırılmasını istiyecek kadar aşırı düşüncede idi. Prusya'da, Waterloo'dan önce bile. anayasa verme vaadi yapılmışken, ancak 1847 de bir «berat» verilebilmişti. Bununla kurulan Landtag da saylavlarla toplanan bir meclis değil, iller meclislerinin Berlin'de bir toplanışından ibaretti. Kıral, bu meclisi bile açarken, Tanrı ile memleket arasında. anayasa adı verilen bir kâğıt parçasının ikinci bir koruyucu olarak girmesine ve herkesi hükmüne uymaya mecbur kılmasına, eski sadakat yerine bu kanunun geçmesine tahammül edemiyeceğini açıkça söylemiştir. Asker ve nüfuzlu sınıflar anayasa istemiyordu. 1848 devrim hareketleri ile halkçı kesilen kıral, bir anayasa ve bir millî meclis usulünü kabul etmiştir. İki dereceli seçimle toplanan 402 kişilik Millî Meclis, Belçika anayasasını örnek alan bir anayasa kabul etmişti. Bu sırada karışıklıklar olmuş, Meclis dağıtılmıştı. Kıral, 6 aralıkta kendi ihsanı olan bir anayasa çıkarmıştı. Bunun incelenmesi için çağırılan Meclis'in iki kolu anlaşamamıştır. Bu Meclis de dağıtılmış, yeni Meclis'in iki kolu bir arada toplanarak anayasayı gözden geçirmiştir. Bu suretle 31 ocak 1850 anayasası kabul edilmiştir.

Almanya'da ise 1848 devrim hareketleri üzerine, Heidelberg'de toplanan 50 kişilik bir heyet, bir Millî Meclis toplamaya karar vermiştir. 18 mayıs 1848 de 576 üye ile Frankfurt'ta toplanan Meclis, 18 nisan 1849 anayasasını kabuletmiştir. Avusturya ve Prusya'nın birbirine karşıt üstünlük iddiaları ve çalışmaları işi çıkmaza sokmuştur. Nihayet Avusturya'nın etkisiyle 20 aralık 1850 de Dresden'de toplanan konferans, 1815 Aktı'nın yeniden yürürlüğe konmasını yeğlemiştir. Diyet Meclisi, Frakfurt'ta toplantılarına yeniden başlamıştır.

1866 da Prusya'nın Avusturya'yı yenmesi ile Germen Konfederasyonu sona ermiştir. «Kuzey Almanya Konfederasyonu» kurulmuş, Alman devletlerinin delegeleri 15 aralık 1866 da Berlin'de toplanarak anayasa tasarısını hazırlamışlardır. Kurucu meclis olarak 1667 şubatında toplanan Reichstag, 7 hafta çalışarak 16 nisanda 53 e karşı 230 oyla anayasayı kabul etmiş ve dağılmıştır.

Bu anayasa, Reichstag'ın 10 aralık 1870 te Alman İmpartorluğu'nu tekrar kurmaya karar vermesi ve 18 ocak 1871 tarihli bildirge ile Prusya kıralının Almanya İmparatoru sanını alması üzerine, yeni durumun gerektirdiği deyim değişmeleriyle Alman İmparatorluğu'nun anayasası olmuştur. Almanya'yı kendine mahsus bir federal devlet olarak kuran 78 maddelik bu anayasa, 1918 sonlarına kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Harbi sonunda Almanya'da başgösteren ihtilâl ile imparatorun memleketini ve tahtını bırakarak Holânda'ya sığınması ve veliahtın tahta geçmekten çekinmesi üzerine toplanan İşçi ve Asker Meclisi cumhuriyeti kabul etmiş, siyasî kudreti de İşçi ve Askerler Meclislerinin eline vermiştir.

Bu meclis genel kurulu, işçi sınıfı demokrasisi ilkelerine göre bir anayasa yapılmak üzere bütün yerel yürütüm meclisleri temsilcilerinin toplanarak bir merkez komitesi seçmesini istiyordu. Sosyaldemokratlar ise burjuva partileriyle beraber olarak yeni rejimin, bütün sınıfların temsil olunacağı millî bir meclisçe kurulmasını yeğliyorlardı. 25 kasımda Berlin'de toplanan «Federe Alman Devletleri Konferansı», hükümeti bir kurucu meclis toplamakla ödevlendirmiştir. 16 aralık 1918 de Berlin'de toplanan kongre, 98 e karşı 344 oyla Sosyalist Cumhuriyet anayasasının esaslarını onaylamış ve 19 ocak 1919 da millî kurucu meclis seçimine başlanmasını kararlaştırmıştır. 30 milyondan fazla seçmenin katıldığı 19 ocak seçimini Mutedil Sosyalistler ile Burjuvalar kazanmıştır (423 üyeden 165 i Mutedil Sosyalist, 226 sı Burjuva ve 22 si Aşırı Sosyalist idi). Millî Meclis 6 şubat 1919 da Weimar'da toplanmış, uzun ve çetin çalışmalarla hazırlanabilen anayasa tasarısı, bu meclis̈te üç defa görüşülerek 31 temmuzda, 72 ye karşı (Alman Milliyetçileri, Alman Halk Partisi, Bağımsız Sosyalistler, Bavyeralı Çiftçiler) 362 oyla (Sosyalistler, Merkez Partileri, Demokratlar) kabul edilmiş ve 11 ağustosta onanmıştır.

Weimar anayasası 181 maddedir. İki kısma ayrılmıştır. «Reich'ın Yapısı ve Yetkileri» başlığını taşıyan birinci kısım, 108 maddedir ve 7 bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler şu başlıkları taşımaktadır: 1 — Reich ve memleketler (md. 1 - 19), 2 — Reichstag (md. 20 - 40), 3 — Reich başkanı ve Reich hükümeti (md. 41 - 59), 4 — Reichsrat (md. 60 - 67), 5 — Reich yasaması (md. 68 - 77), 6 — Reich idaresi (md. 78 - 101), 7 — Adalet (md. 102 - 108). «Almanların Ana hakları ve Ödevleri» başlığını taşıyan ikinci kısım 54 maddedir ve beş bölümdür. Bölümler şu başlıkları taşır: 1 — Fert (md. 109 - 118), 2 — Sosyal hayat (md. 119 - 134), 3 — Din ve kilise (md. 135 - 141), 4 — Öğretim ve okullar (md. 142 - 150), 5 — Ekonomik hayat (md. 151 - 165). Bundan sonraki maddelere geçici ve son hükümler konmuştur.

Weimar anayasası iki esas üzerine kuruludur: millî egemenlik, federallik. Birincisi Alman milletinin birliğini, ikincisi birliği teşkil eden memleketlerin ayrılıklarını belirtir. Bununla beraber birleşme akımı ayrı kalma eğilimlerini yenmiştir. 1815 konfederasyonunda Alman Devletleri'nin sayısı 38 iken bu sayı, Weimar'da 18 e inmiş ve bunların yetkileri kısılmış, Reich'ınkiler ise genişlemiştir.

Hükümleri: Weimar anayasasına göre Alman Reich'ı bir cumhuriyettir. Devlet kudreti halktan gelir. Genel olarak kabul edilmiş devletler hukuku kuralları, imparatorluk hukukunun uyulması gerekli parçası sayılır. Yabancı memleketlerle münasebet, sömürge, uyrukluk. göçmenlik, ordu, para. gümrükler ve haberleşme (posta, telgraf, telefon) işleri için kanun yapma yalnız Reich'ın yetkisindedir. Medenî hukuk, ceza hukuku, yargılama usulü, pasaport, basım, demografi, sağlık, iş, nisbî temsil, kamulaştırma, sosyalleştirme, ticaret, endüstri ve maden, sigorta, gemi işletme, demiryolları ve tiyatro gibi işlerde Reich'ın kanun koyma hakkı vardır. Kamu genliği ve güveni, öğrenim korporasyonları, memurlar hukuku ve toprak işleri de böyledir. Reich hukuku memleketler hukukundan üstündür.

Reichstag: Nisbî temsil ilkelerine göre, 20 yaşını bitirmiş erkek, kadın her Alman tarafından doğrudan doğruya gizli ve eşit genel oyla dört yıl için seçilen üyeler ile

kurulur. Sayıları 1933 te 647 idi. Reichstag ve komisyonları başbakanla bakanları çağırabilir.

Reich Başkanı: Alman halkının bütünü tarafından seçilir. 35 yaşını bitirmiş olan her Alman başkan seçilebilir. Başkanlık ile Reichstag üyeliği birleşemez. Başkanlık süresi yedi yıldır. Yeniden seçilebilir. Başkan, süresi içinde Reichstag'ın üçte iki çoklukla alabileceği bir karar üzerine, halkın oyiyle görevinden çıkarılabilir. Halkoyu değişmeyi reddederse bu, başkanın yeniden seçimi sayılır ve Reichstag'ın dağılmasını gerektirir. Reich başkanı, Almanya'yı dış münasebetlerde temsil eder. Reichstag'ın uygun görmesiyle bağlaşma v. b. antlaşmalar yapar. Harb ve barış Reich kanuniyle olur: Ordunun yüksek komutanlığı Reich başkanındadır. Karışıklık halinde vatandaşların haklarını durdurabilir, özel af yapabilir. Genel af kanunla olur. Engeli olduğunda, Şansölye, Reich başkanlığını yapar. Uzun engel, kanunla düzenlenir. Başkan, Şansölye'yi doğrudan doğruya ve bakanları Şansölye'nin teklifi üzerine tayin eder ve değiştirir. Reichstag'a karşı siyasetten sorumlu olan Şansölye'dir. Reichsrag, Reich başkanını, Şansölye ve bakanlarını anayasayı veya bir Reich kanununu bozmakla suçlandırabilir. Bunun en az yüz üyece imzalanmış ve, anayasa değişikliği için olduğu gibi üçte iki çoklukla kabul edilmiş olması lâzımdır.

Reichsrat: Yasama ve yönetimde Alman memleketlerini temsil eder. Reich'ı teşkil eden 18 memleketten her birinin bu mecliste en az bir oyu vardır. Oylar, memleketlerin nüfusu oranına göre artar. Fakat hiçbir memleket, bütünün beşte ikisinden fazla oy sahibi olamaz. Oyların sayısı her nüfus sayımı sonunda Reichsrat'ça saptanır. Komisyonlarda her memleketin yalnız bir oyu vardır. Memleketleri, hükümetlerinin üyeleri temsil eder. Prusya'nın ayrı durumu vardır. Reichsrat'a ve komisyonlarına Reich hükümeti üyeleri başkanlık eder.

Yasama: kanunları Reichstag yapar. Tasarıları Reich hükümetince veya Reichstag üyelerince verilir. Hükümet veriyorsa Reichsrat'ın muvafakatını alması ve bunu alamamışsa bildirmesi lâzımdır. Reichsrat, Reichstag'ca kabul edilen kanunlara itiraz edebilir. Bu halde kanun, yeniden oylanmak üzere Reichstag'a verilir. Reichstag üçte iki oyla ısrar ederse, cumhurbaşkanı, üç ay içinde kanunu yayımlamak veya halk oyuna sunmak ile ödevlidir.

Yönetim: 78 inci maddeye göre devletlerle münasebet, Almanya'yı savunma, Reich'a aittir. Bu suretle üye devletlerin elçileşme, asker ve ordu bulundurma yetkileri kalkmıştır. Almanya gümrük, ticaret ve haberleşmede bir tek ülkedir.

Adalet: Yargıçlar bağımsız ve yalnız kanuna bağlıdırlar. Hayat süresince atanırlar ve iradeleri dışında işlerinden süreli veya süresiz olarak alınamazlar. Başka memurluğa atanmaları veya emekliye ayrılmaları ancak adlî kararla ve kanunun belirttiği sebep ve şartlarla olur. Askerî yargı, harb dışında kaldırılacaktır. İdare mahkemeleri vardır. Reich için bir Alman adalet divanı kurulacaktır.

Fert: Erkek kadın bütün Almanlar kanun önünde eşittirler. Doğum ve sınıfa bağlı kamu hukuku ayrıcalığı kaldırılmıştır. Asillik sanları, adın bir parçası olarak bıra kılmıştır. Yeni asillik sanı ile rütbe ve nişan verilmez. Kişi ve ev dokunulmazlığı, mektup, telgraf ve telefon haberleşmelerinin gizliliği, kanun çerçevesi içinde söz ve yazı hürriyeti vardır.

Aile hayatı, anayasanın himayesine konmuştur. Çok üyeli aileler sosyal yardım görürler. Gençlik, sömürmeye, ahlâkî, fikrî ve bedenî ihmale karşı korunmalıdır. Bilim ve sanat serbest, öğretim meseleleri devletin gözcülüğü altındadır. Sekiz yıllık ilk öğretim zorunludur. Bütün okullarda ahlâkî teşekkül, medenî ruh, ferdî ve meslekî yetenek millî karaktere göre geliştirilecektir.

Nasyonal Sosyalist Rejimi: Bazı hükümlerini özetlediğimiz 11 ağustos 1919 tarihli Weimar anayasası, 1933, 1934 ve 1935 te çıkarılan kanunlarla çiğnenmiştir.

24 mart 1933 te hükümete, anayasa usulü dışında kanun yapma yetkisi verilmiş, yapılacak kanunların anayasaya aykırı olabileceği de belirtilmiştir. Yabancı devletlerle yapılacak antlaşmaları Reichstag'ın onayına sunma usulü de kaldırılmıştır. 30 ocak 1934 kanuniyle üye devletlerin meclisleri kaldırılmış bu devletlerin eğemenlikleri Reich'a verilmiş, hükümetleri Reich İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Reich hükümetine yeni anayasa hükümleri koyabilme yetkisi verilmiştir. 10 ağustos 1934 kanuniyle de devlet başkanlığı ile Şansölyelik bir elde toplanmış, Almanya, bir Führer devleti olmuştur.

Medenî Kanun: XIX. yüzyıl sonlarına doğru hazırlanan Alman medenî kanunundan önce Almanya'da medenî hukuk bakımından birlik yoktu. Almanya'nın birçok devletlere ayrılmış bulunması, hukuk alanında da ayrılığı zarurî kılmıştı. XV. yüzyılda iktibası tamamlanan Roma hukuku, Germen hukuk kaynaklarının yetmediği yerlerde yardımcı kaynak olarak uygunlanmaya başlanmıştı.

XVIII. yüzyılda yabancı hukuka karşı bir tepki baş göstermiştir. Başta 1794 tarihli Prusya medenî kanunu olmak üzere Almanya'nın birçok yerlerinde kaynağı Germen hukuku olan Alman diliyle kanunlar yapılmaya başlanmıştır.

Bununla beraber 1804 tarihli Fransız medenî kanunu, Napoleon düştükten sonra da Almanya'nın bazı yerlerinde ve hele Ren'in sol kıyısındaki bölgede uygulanmakta devam etmiştir. Baden Büyükdukalığı 1809 da Fransız medenî kanununu almıştır.

Siyasî birliği sağlamak fikri, medenî hukukta birlik fikrini de ortaya atacaktı. XIX. yüzyılın başlarında Thibaut, bütün Almanya için tek medenî kanun yapılmasını istemiştir. Karşısına tarihî ekolün temsilcisi Savigny çıkmıştır. O, bunu önlemek için bütün kudretiyle savaşmıştır. Çünkü böyle bir kanunun, hukukun halk ruhundaki gelişmesine ve olgunlaşmasına engel olabileceğine inanıyordu.

Birlik hareketi, siyasî alanda olduğu gibi hukuk alanında da bir aralık tam bir durgunluk geçirmiştir.

1871 anayasasiyle borçlar, ticaret ve kambiyo kanunlarının hazırlanmasını sağlamak maksadiyle Reich için tanınan yasama yetkisi, 1873 te medenî hukukun tamamı için kabul edilmiştir. İşe başlıyan bir komisyon, yeni medenî kanunun plân ve metodunu hazırlamıştır. Bundan sonra Alman Yüksek Mahkemesi Ticaret Dairesi başkanı Dr. Pape'nin başkanlığında toplanan on üyeli diğer bir komisyon da 1887 de çalışmalarını bitirmiştir. 1888 de gerekçesi ile birlikte yayımlanan ilk tasarı, uygunlanmakta olan hukuk incelemelerinin bir sonucu olmakla beraber, çok nazarî, dili ağır, Roma hukukuna fazla bağlı ve atıflarla dolu bulunduğu için, iyi karşılanmamış, hayatın isterlerine uymaktan, zamanın ihtiyaclarını karşılamaktan uzak kalmıştır.

1891 den 1895 e kadar bu tasarıyı inceliyen diğer bir komisyon, eksikleri ve yapılan tenkidleri gözönünde tutarak

çalışmıştır. Bu komisyonda birincisinden farklı olarak hukukçu olmıyan, amelî hayattan kimseler de yer almıştı.

1895 te ikinci tasarı tutanaklariyle birlikte yayımlanmıştır. Bazı değişmelerden sonra 1 temmuz 1896 da kabul edilen yeni medenî kanun, 18 ağustos 1896 da Kaiser tarafından imzalanmış ve 24 ağustos 1896 da resmî gazetelerde, giriş kanuniyle birlikte yayımlanmış, 1 ocak 1900 de de yürürlüğe girmiştir.

Üniversiteler ve Yüksek Okullar: İlk Alman Üniversitesi 1349 da imparator Karl IV. tarafından Prag'da kurulmuştur. Sonra Viyana (1365), Heidelberg (1386), Leipzig (1409) ve Rostock (1419) üniversiteleri meydana getirilmiştir. O zaman dünyanın en ünlü öğretim kurulu olan Paris Üniversitesi örnek alınarak, hükümdarlar tarafından açılmış bulunan bu Ortaçağ Alman üniversitelerinde, birer dünyevî meslek okulu halindeki İtalyan üniversitelerinden farklı olarak, birinci derecede ruhban sınıfının yetiştirilmesi amaç tutulmuş ve öğretim, buna göre ayarlanmıştır. Bu çağda üniversiteler, genel olarak milletlerarası niteliktedirler. Teşkilâtlarının esası, fakültelere bölünmesi, imtihan usulleri ve beraberlik anlamına gelen *universitas* sözünden «üniversite» deyimi, yine aynı çağdan bize kalmıştır. Milletlerarası niteliği ile Rönesans hareketinin kısa bir zamanda İtalya'dan bütün Avrupa'ya yayılmasını sağlıyan Fransız ve İtalyan üniversiteleri gibi Alman üniversiteleri de humanizmanın etkisi altında bulunmuşlardır. Almanya'da protestanlığın çıkması ve bu hareketin, yeni icadolunan kitap basımı sanatının yardımı ile çabuk yayılması, aynı zamanda sıkı bir surette kiliseye bağlı bulunan üniversiteler için büyük bir dönüm noktası olmuş, kilisenin ikiye ayrılması ile Alman üniversiteleri de bölünmüşlerdir. Protestan bölgelerinden kalan üniversitelerde Melanchthon (1497 - 1560), öğretmen, bilgin ve organizatör olarak büyük bir rol oynamıştır. Bu arada üniversiteler, milletlerarası niteliklerini kaybetmiş ruhanî ve dünyevî memurların yetişmesine mahsus kurullar halini almışlardır. Bu amelî ihtiyacı karşılamak üzere Alman bölge hükümdarları, Marburg (1527), Königsberg, (1544), Jena (1559), v. b. birtakım yeni üniversiteler açmışlardır. Bu devirde de humanizmanın etkisi devam ederek klâsik öğretim esas tutulmuş, Lâtin yazarları taklidolunarak Alman dili büsbütün ihmal edilmiştir.

Aydınlanma devrinde, eskimiş humanizmaya karşı şiddetli bir uğraştan ve üniversitelerin yerine meslek okullarını koymak için yapılan teşebbüslerden sonra, Alman Üniversitesi büyük bir değişiklik geçirmiş ve XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında özel nitelikleriyle karakteristik şeklini almıştır. Yeni bir eğitim ülküsünün doğması ile ilk önce Göttingen Üniversitesi'nde, üniversiteleri islâh etmek fikri uyanmış ve XVIII. yüzyılın sonlarında üniversitelere yeni bir ruh sokmak gereği benimsenmiştir. Fransız üniversitelerinde hâkim olan belli müfredat proğramlarına göre, öğretim usulü tenkid edilerek bu kanaate varılmış ve sonunda üniversitelerde kesin olarak bir öğrenim hürriyeti istenmiştir. Bunun hemen arkasından, üniversite öğretmenini eski el kitaplarından ve devletin vasiliğinden kurtarmak, kendini daha çok serbest araştırmalara vermek amaciyle, öğretim hürriyeti isteği gelmiştir. İlk defa olarak bunlar, Fichte ve Schelling'in etkisi ile Jena Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiş ve bu akım 1810 da Berlin Üniversitesi'nin kurulması sonucunu doğurmuştur. Halle, Göttingen, Berlin üniversiteleri ilk defa olarak yeni görüş ve anlayış ile serbest araştırmayı, akademik çalışmaların başlıca amacı olarak ele alan öğretim kurulları olmuştur. Bu gelişme, Alman üniversitelerinin bilim yuvaları haline gelmesini sağlamış ve XIX. yüzyılda Alman biliminin milletlerarası bir ün kazanması sonucunu doğurmuştur. XIX. yüzyılda Alman üniversiteleri, Alman ülkülücüğü anlayışı içinde gelişmiş ve Restorasyon devrinin tepkilerine karşı koyarak, 1815 ten sonra da hürriyet ülküsünü muhafaza edebilmiştir. Fakat 1819 Karlsbad kararları ile üniversitelerin hükümet deneti altına alınması, 1824 ve 1830 da bunun daha da sıklaştırılması ile bu gelişmeye bir sed çekilmiştir. 1837 de Hanovra Devleti'nde liberal yasanın kaldırılmasına karşı koyarak yemin etmekten kaçınan Göttingen Üniversitesi'nin yedi profesörü (Die Göttinger Sieben = Göttingen'li Yediler), işlerinden atılmış ve bazıları memleket dışı edilmiştir. Gerçi bundan sonra Alman üniversiteleri gittikçe genişlemiş ve yeni kurulanlarla çoğalmışlardır. Fakat XIX yüzyıla damgasını vuran tabiat bilimlerinin ilerlemesi ve historizm anlayışı, onların yapılarında yeni bir gelişmeye engel olmuştur. Ancak 1918 den sonra yeniden bazı reform teşebbüslerinde bulunulmuş, bilimlerin son durumlarına göre bu yolda esaslı tedbirler alınmıştır. 1933 te iktidara geçen Nasyonal Sosyalist Partisi, üniversiteleri de deneti altına almaya kalkışarak bütün bu teşebbüslere son vermiştir.

XIX. yüzyıl boyunca teknik, sanat, tarım ve ticaret alanlarında yüksek meslek okulları da meydana getirilmiştir. Bunlar, üniversitelerin bilim metotlarını almış ve öğrencilerinden aynı şartları taşımalarını istemişlerdir. Ayrı ayrı Alman bölge devletlerinin birleşerek Alman birliğini meydana getirmeleri, yüksek okulların gelişmesini ve bilimin ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

Kuruluş tarihleri sırasiyle aşağıda adlarını verdiğimiz Almanya'nın 1918 sınırları içinde kalan üniversiteleri ve yüksek okulları, «bilim ve bilimin öğrenilmesi serbesttir» sözünü kendilerine «şiar» edinmişlerdir. Üniversiteler geniş bir özerkliğe sahiptir. Kendi kendini yöneten mekanizmasının başında, profesörler tarafından her yıl seçilen bir rektör bulunur. Sayılı profesörlerden kurulan bir senato, yönetim işlerinde rektörün yardımcısıdır. Bütün öğretim ve imtihan işlerinden fakülteler sorumludur. Fakültelerin başında her yıl yeniden seçilen bir dekan vardır. Yüksek okullarda da durum aşağı yukarı aynıdır. Devlet, öğretim heyetinin kendi kendini yönetme işlerine karışmaz; ödevini, ancak düzeni korumak ve bu sayede yüksek okul üyelerinin en verimli bir şekilde çalışabilmelerini sağlamakta görür. Yüksek okul öğretmeni, bilimsel çalışmalarında tamamiyle bağımsız ve serbestir. Bilim adamlarının kaynağı, doçent (Privatdozent) lerdir. Boş bir kürsüye getirilecek profesör, Almanya'nın sınırları dışında kalan Alman kültür çevrelerinden de çağırılabilir. Öğretmenlerin hürriyetine uygun olarak öğrenciler de tamamiyle serbest olup hiçbir mecburiyete ve kontrola bağlı değillerdir. Her öğrenci istediği sömestrde, istediği üniversitede öğrenimine devam edebilir. Bu hürlük, genç bir insanın çalışma zevkini alması ödev bilincini ve sorum duygusunu kazanabilmesi için en iyi bir eğitim aracı olarak görülmektedir.

Üniversiteler:

Heidelberg, 1386	Kiel, 1665
Kolonya (Köln), 1388-1794, 1919	Halle, 1694
Würzburg, 1402-1413, 1582	Breslau, 1702, 1811
Leipzig, 1409	Göttingen, 1737
Rostock, 1419	Erlangen, 1743
Greifswald, 1456	Münster, 1773

Freiburg, 1457	Bonn, 1777-1794, 1818
Tübingen, 1477	Berlin, 1810
Marburg, 1527	Münih (München), 1806
Königsberg, 1544	Frankfurt-Main, 1914
Jena, 1559	Hamburg, 1919
Giessen, 1607	

Yüksek Teknik Okulları:

Braunschweig, 1745	Münih, 1868
Karlsruhe, 1825	Darmstadt, 1869
Dresden, 1828	Aachen, 1870
Stuttgart, 1829	Berlin, 1879
Hanovra (Hannover) 1831-1847, 1879	Breslau, 1910

Yüksek Tarım Okulları:

Weihenstephan, 1804	Hohenheim, 1818
Berlin, 1806	Bonn-Poppelsdorf, 1847

Yüksek Orman Okulları:

Tharandt, 1816	Hannoversch-Münden, 1868
Eherswalde, 1830	

Maden Akademisi (Bergakademie):

Freiberg, 1765	Clausthal, 1775

Yüksek Ticaret Okulları:

Leipzig, 1898	Mannheim, 1908
Berlin, 1906	Königsberg, 1915
	Nürnberg, 1919

Veteriner Yüksek Okulları:

Hanovra, 1778	Berlin, 1790

Vaktiyle kuruldukları halde sonradan kaldırılan, veya başka üniversitelerle birleştirilen Alman üniversiteleri:

Erfurt 1392-1816	Paderborn 1614 1818
İngolstadt 1472-1800	Rinteln 1621-1809
Trier 1473-1893	Altdorf 1622-1807
Mainz 1477-1798	Osnabrück 1630-1633
Wittenberg 1502-1817	Bamberg 1648-1803
Frankfurt-Oder 1506-1810	Düisburg 1655-1818
Dillingen 1594-1803	Landshut 1800-1826
Helmstedt 1575-1809	

Diller: Dil bakımından oldukça homogen olan Almanya'da, bilimsel terimle «Yüksek Almanca» (Hochdeutsch), genel olarak da sadece «Almanca» (Deutsch) de nilen dil, eğemendir (bk. ALMAN DİLİ). Birçok diyelekleri olan bu dil, evrensel (Weltsprache, langue mondiale) dillerden sayılmaktadır. Aachen-Kassel-Nordhausen-Wittenberg-Schwiebus çizgisinin kuzeyinde bulunan bölgede, halk, «Aşağı Almanca» (Niederdeutsch, Plattdeutsch) denilen diyelekleri de konuşur. Bunlar da «Almanca»dan sayılır (bk. ALMAN DİLİ). 16 haziran 1925 sayımına göre, Almanya'da 60 503 230 Alman vatandaşının ana dili Almanca'dır; ayrıca, Alman vatandaşlığında bulunmıyan fakat ana dili Almanca olan 627 992 kişi vardır.

Almanya'da, ana dilleri yabancı olan Alman vatandaşlarına gelince, aynı sayım istatistiğine göre, bunların sayısı 373 952 dir; 576 341 kişi de yabancı dille birlikte Almanca da konuşur. Dil azınlıklarının başlıcaları şunlardır: Başta, yoğun olarak Silezya'nın Oppeln bölgesinde konuşulan Leh dili (Yalnız Lehçe: 214 115; Lehçe ile Almanca: 507 721 kişi) gelir. Doğu Prusya'nın başlıca Allenstein ve Treuburg çevrelerinde konuşulan Mazur (veya Mazov) diyeleği (yalnız Mazurca: 49 926; M. ile Alm.: 31 172), Leh dilinin sadece bir diyeleği sayıldığı için, bu sayılar biribirine katılmalıdır. Saksonya'da Spree ırmağının yukarı dolaylarında konuşulan Wend (veya Sorab veya Lusace) dili (y. W.: 62 462; W. ile Alm.: 9 967) ikinci, Çekoslovak sınırı yakınlarında konuşulan Çekçe (y. Ç.: 10 795; Ç. ile Alm.: 9 983) üçüncü, Schleswig'de konuşulan Dan'ca (y. D.: 5 222; D. ile Alm.: 2 289) dördüncü, Rusça (y. R.: 3 581; R. ile Alm.: 3 371) beşinci gelir. Öbür dillerin sırası da şöyle devam eder: İngilizce (y. İ.: 3 576; İ. ile Alm.: 1 675), Felemenkçe (y. F.: 3 461; F. ile Alm : 1 343), Fransızca (y. F.: 3 375; F. ile Alm.; 1 994), Litvanca (y. L.: 2 751; L. ile Alm.: 2 860), İtalyanca (y. İ.: 994; İ. ile Alm.: 290), Macarca (y. M.: 885; M. ile Alm.: 330), türlü diller (yalnız bu diller: 12 809; bu dillerle Alm.: 3 346). Almanya'nın Danzig koridoruna yakın Lauenburg ve Stolp bölgelerindeki Kaşub; Fris adalarındaki Fris; Belçika sınırında da Flâman ve Wallon dil azınlıkları vardır. İstatistikte Slovinz ve Jiddisch dillerine yer ayrılmamışsa da, Hess bölgesinde bazı topluluklar hâlâ Jiddisch konuşmaktadır. Kaşubca'nın komşusu ve akrabası olan Slovinz dili ise şimdiye kadar ölmüş olabilir.

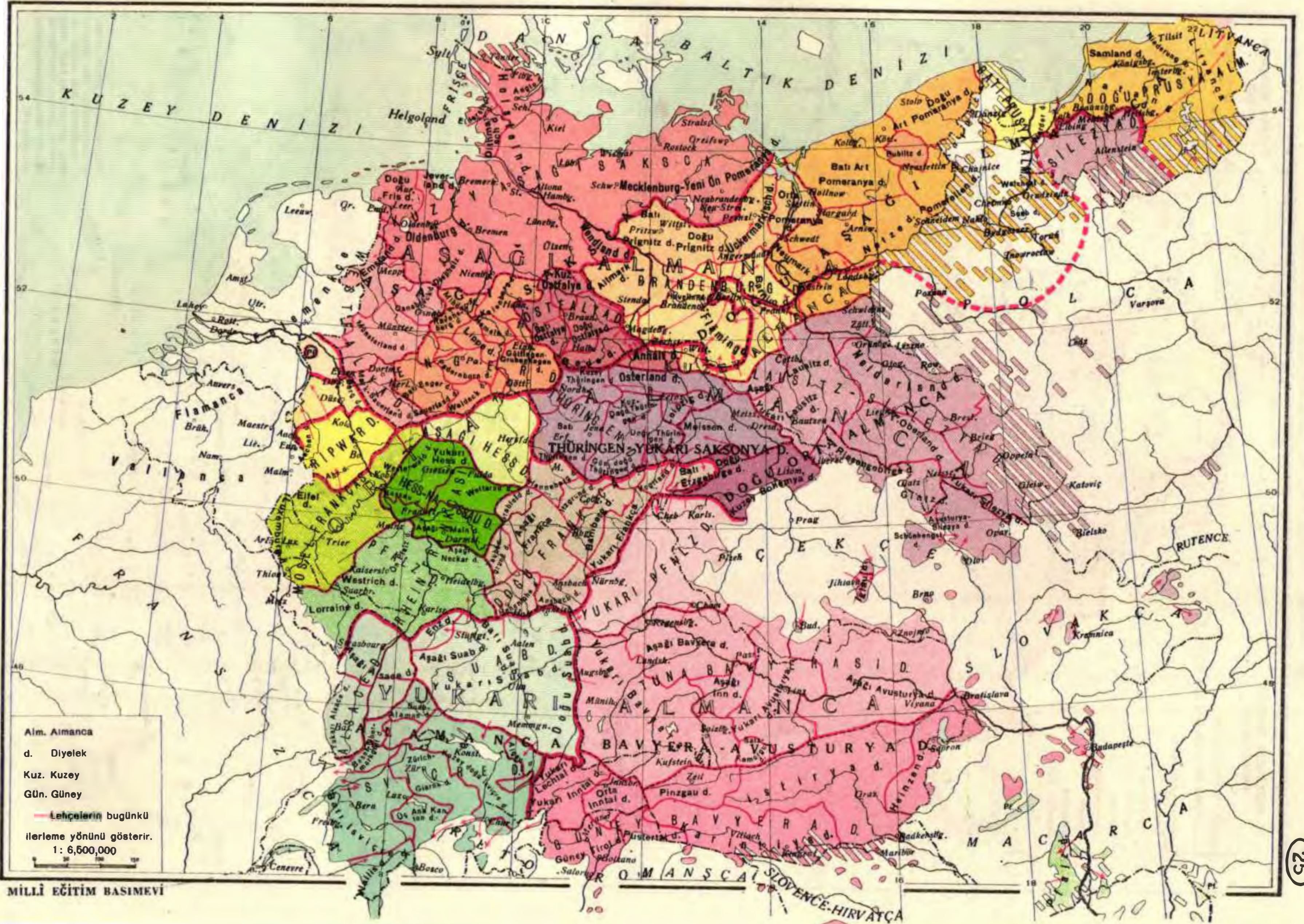
Aynı istatistiğe göre, ayrıca, Almanya'da Alman vatandaşı olmıyanlar başlıca şu yabancı dilleri konuşur: Lehçe (y. L.: 142 199; L. ile Alm.: 37 977), Felemenkçe (y. F.: 24 489: F. ile Alm.: 7 089), Çekçe (y. Ç.: 19 587; Ç. ile Alm.: 6 220), Rusça (y. R.: 19 372; R. ile Alm.: 5 316), İtalyanca (y. İ.: 7 912; İ. ile Alm.: 2 304), Macarca (y. M.: 5 473; M. ile Alm.: 1 728), İngilizce (y. İ.: 4 871; İ. ile Alm.: 1 454), Fransızca (y. F.: 3 763; F. ile Alm. 1 339), Danca (y. D.: 2 272; D. ile Alm.: 900), Litvanca (y. L.: 1 457; L. ile Alm.: 407) v. b. (genel toplamı: yalnız yabancı dil: 72 067; yabancı dille Alm.: 257 037).

Sayılan bu dillerden Leh (Mazur dahil), Wend, Çek, Rus, Kaşub ve Slovinz dılleri, İslâv grupundan; Litvanca, Baltık dillerinden; Danca, Frisçe, Felemenkçe (Flâmanca dahil) ve İngilizce, Germen dillerinden; Wallon, Fransız, ve İtalyan dilleri, Roman kolundan; Macarca da Fin-Ugor ailesindendir; Jiddisch ise doğrudan doğruya Almanca'ya bağlıdır. Buna göre, Almanya'da dil çarpışması başlıca doğuda İslâv dilleriyle oluyor demektir (bk. ALMAN DİLİ, yayılış). Almanyanın 1933 - 34 istatistiği bunu doğrulamıştır. Meselâ, Oppeln bölgesinde başlıca dil azınlığı olan Lehçe için gösterilen rakamlar şunlardır: yalnız Lehçe konuşan: 99 193; Lehçe ile Almanca konuşan: 266 375 kişi. Mazurca konuşanların sayısı da 15 689 a (Mazurca ile Alm.: 24 103) inmiştir. Öbür dil azınlıkları için verilen sayılar da aynı ölçüde azalmış bulunuyor.

Armalar: 1871 emirnamesi ile saptanan şekle göre Alman imparatorluk arması, tek başlı sağa doğru bakan, gaga, dil ve pençeleri kırmızı ve yarı açık kanadlarının tüyleri yere eğik bir şekilde sarkan siyah bir kartaldır. Etrafı siyah kartal nişanının zinciri ile sarılı olan Reich kartalının başı üzerinde, imparatorluk tacı asılı bulunmaktadır. 1889 da bu Reich kartalına, armaya daha uygun bir şekil verilmiştir. 1919 dan beri Alman Cumhuriyeti'nin arması, gene aynı şekilde gaga, dil ve pençeleri kırmızı, fakat kanadlarının tüyleri yere dikey olarak sarkan, sadece siyah bir kartaldan ibarettir. 1935 te kabul olunan arma ise, gene aynı kartal olup, yalnız kanadları tamamiyle açık ve kanad tüyleri yataydır. Pençelerinde tuttuğu bir çelenk içinde gamalı haç bulunmaktadır.

Bayraklar: 1918 e kadar yukardan aşağıya doğru yatay olarak siyah, beyaz, kırmızı renkte üç parçadan ibarettir. 1918 de Alman Cumhuriyeti bayrağı olmak üzere aynı şekil, fakat renkler yukardan aşağıya doğru siyah, kırmızı ve sarı olarak kabul edilmiştir. 1933 te tekrar eski siyah, beyaz ve kırmızı renkli bayrağa dönülmüştür ve bir

ALMAN DİLİ DİYELEKLERİ

KAROLİNGLER DEVRİNDE FRANK DEVLETİ, SAKS VE FRANK HANEDANLARI ZAMANINDA ALMANYA

① KAROLİNGLER DEVRİNDE FRANK DEVLETİ

- 814 te Frank Devleti
- Frank Devletine tâbi olan yerler
- *Merovingler devleti*
- *Frisland*
- *Septimania*
- *Bavarlar*
- *Sakslar*
- *Langobardlar*
- *Spoleto*
- *Benevent*
- *İspanya Markı*

Verdön bölüşmesi 843

- A *Karl'a düşen kısım*
- B *Lothar'a » »*
- C *Ludwig'e » »*

1:12 500 000 (0 – 100 – 200 – 300 Km.)

② SAKS VE FRANK HANEDANLARI ZAMANINDA ALMANYA

1:10 000 000 (0 – 100 – 200 Km.)

Düz boyanmış yerler, devletin kısımlarını eğik çizgilerle boyanmış yerler zaman zaman Almanya'ya bağlı memleketleri, yalnız kenarları taranmış yerler bağımsız devletleri gösterir.

WESTFALYA BARIŞINDAN (1648) VE BÜYÜK FRİEDRİCH (FRİEDRİCH II) İN ÖLÜMÜNDEN SONRA ALMANYA

1

WESTFALYA BARIŞINDAN (1648) SONRA ALMANYA

Habsburglar:
- Avusturya Hanedanı
- İspanya Hanedanı
- Hohenzollernler
- Wettinler
- Wittelsbachlar
- Oldenburglar
- Ruhani Devletler
- İmparatorluğun hududu

1:9 000 000

Önemli meydan savaşları ve siyasî müzakerelerin yapıldığı yerler • işaretiyle gösterilmiştir. İade Fermanının tatbik edildiği devlet ve şehirlerin altları siyah ile, Seçmen Prensliklerin kırmızı ile çizilmiştir: Strasbourg, Saksonya Seç. Pr. gibi.

Kısaltmalar

Bp.=Başpiskoposluk. D.D.=Dukalık. K.K.=Kontluk. KR.=Krallık. Lg.=Landgravlık. Mg.=Margravlık. P.P.=Piskoposluk. Pr.Pr.=Prenslik. Seç.Pr.=Seçmen Prenslik.

2

BÜYÜK FRİEDRİCH (FRİEDRİCH II) İN ÖLÜMÜNDEN SONRA ALMANYA 1786

- Habsburglar
- Hohenzollernler
- Wettinler
- Wittelsbachlar
- Oldenburglar
- Ruhani Devletler
- İmparatorluğun hududu

1:9 000 000

Önemli meydan savaşları ve siyasî müzakerelerin yapıldığı yerler • işaretiyle gösterilmiştir.

Kısaltmalar

Bp.=Başpiskoposluk. D.D.=Dukalık. K.K.=Kontluk. KR.=Krallık. Lg.=Landgravlık. Mg.=Margravlık. P.P.=Piskoposluk. Pr.Pr.=Prenslik. Seç.Pr.=Seçmen Prenslik.

1797 YE KADAR PRUSYA'NIN OLUŞUMU

- 1415 te Brandenburg
- 1415-1740 a kadar alınan yerler
- Büyük Friedrich (1740-1786) in aldığı yerler
- Friedrich Wilhelm II (1786-1797) in aldığı yerler

1812 DE VE 1815 - 1918 DE ALMANYA

ALMANYA
1812

Ren birliği

Fransız garnizonları bulunan tahkimli yerler

Önemli meydan savaşları ve siyasi müzakerelerin yapıldığı yerler • işaretiyle gösterilmiştir.

Kısaltmalar

Bü. D. = *Büyük Dukalık*. Cum. = *Cumhuriyet*. D. = *Dukalık*. KR. Kr. = *Krallık* L.D. = *Lippe-Detmold* Pr. = *Prenslik*. R. = *Reuss prensliği*. S. = *Schwarzburg Prensliği*. S.L. = *Schaumburg-Lippe*

1:9 000 000

ALMANYA
1815 - 1918

Germanya konfederasyonu 1815-1866

Kuzey Almanya Birliği 1866-1871

Almanya hududu 1871-1918

Avusturya-Macaristan 1918

Önemli meydan savaşları ve siyasi müzakerelerin yapıldığı yerler • işaretiyle gösterilmiştir.

Kısaltmalar

Bü. D. = *Büyük Dukalık* Cum. = *Cumhuriyet*. D. = *Dukalık*. Devl. = *Devletler*. G.K. = *Germanya Konfederasyonu* İmp. = *İmparatorluk* KR. Kr. = *Krallık*. L.D. = *Lippe-Detmold* Meckl. = *Mecklenburg* Pr. = *Prenslik*. Seçm. = *Seçmenlik* S.L. = *Schaumburg-Lippe*

1:9 000 000

süre bu, Nasyonal Sosyalist Partisi'nin gamalı haç bayrağı ile birlikte kullanılmıştır. Fakat 1935 te birincisi kaldırılarak, kırmızı bir diben ortasında beyaz bir daire ve bunun içinde gamalı haç bulunan bayrak, yalnız başına Almanya'nın belgisi olmuştur.

Tarih: *Reich'ın Eski Kuruluşu:* Göçler devrinde kavimlerin sürekli saldırışları karşısında Batı Roma İmparatorluğu çöktüğü sıralarda, sonradan Almanya adı verilen memleket, beş büyük parçadan ibaretti. Bu memleketin bundan sonraki üç yüz yıllık tarihi, buralarda oturan Germen kavimlerinin tarihinden (bk. GERMENLER) başka bir şey değildir. Batı Roma'nın yıkıntısı üzerinde kurulan Frank Devleti, Karolingler (Karolingien) zamanında Batı'nın en büyük kuvveti haline gelmiş ve Frank kıralı Büyük Karl (Charlemagne), Roma'da taç giymek suretiyle Batı Roma İmparatorluğu'nu yenilemiştir. Frank Devleti, Büyük Karl'ın oğlu Sofu Ludwig (Louis) zamanında gerilemeye yüztutmuş ve oğulları 843 Verdun Antlaşması ile memleketi aralarında paylaştıkları vakit, Ren ile Aar ırmaklarının doğusunda kalan parça, Doğu Frank Devleti adiyle, kardeşlerin en küçüğü olan Alman Ludwig'e düşmüştür. Böylece parçalanan Frank Devleti, Şişman Karl zamanında, kardeşleri Louis (882) ile Karlmann'ın (884) ölümlerinden sonra, bir kere daha birleştirilerek tek bir devlet haline getirilmişse de, bu birlik pek az sürmüştür. Yeğeni olan Karintiye dukası Arnulf, Doğu Frankonya'da, hükümdarlığı Şişman Karl'ın elinden aldığı (887) gibi, 896 da imparatorluk tacını da giymiş, fakat kendisi Frank Devleti'nin öteki parçaları üzerine tam bir eğemenlik kuramamıştır. Oğlu Çocuk Ludwig zamanında ise, öteki parçalar üzerindeki nüfuz ve hakları büsbütün ortadan kalkmıştır. Karoling hanedanından son hükümdar olan bu Çocuk Ludwig'in ölümü üzerine, o zamana kadar Franklar'ın dukası bulunan Konrad, Doğu Frank Devleti'nin kırallığına seçilmiştir (911). Bu tarihten itibaren Karoling Devleti'ni yeniden bir elde birleştirmek düşüncesi artık bırakılmış ve Doğu Frank Devleti, imparatorluğun paylaşılmış olan diğer bölümleri yanında bağımsız bir gelişme yoluna girmiştir. Bundan dolayıdır ki 911 yılı, Almanya Devleti'nin kesin olarak kurulduğu tarih diye kabul edilmektedir.

Orta Çağda Germen İmparatorluğu: Böylece Frank Devleti'nin parçalanmasından doğan Almanya Devleti, aynı zamanda kendi içinden parçalanmak tehlikesi karşısında kalmıştır. Çünkü orada yaşıyan kavimlerden Sakslar, Thüringler, Bavarlar, Suablar, Franklar ve Frisler'den her birinin başında, hemen hemen kıral kadar geniş yetkili dukalar bulunuyordu. Almanya'nın birliğini temsil eden kıral Konrad I. (911 - 918), kırallığın otoritesini sağlamak için bu dukalarla sürekli olarak uğraşmış, fakat bir başarı elde edememiştir. Ancak Konrad I. in en büyük rakibi ve ardası olan Sakslar'ın dukası Heinrich kıral olunca, kırallığı sağlam temeller üzerine kurmaya muvaffak olmuştur. Fakat Almanya'da Saks hanedanını kuran Heinrich I. (918 - 936) de önce dukaların haklarını tanımak zorunda kalmıştır. Bu kıral, 911 de Batı Devleti'ne geçmiş bulunan Lorraine'i (Lothringen) bir dukalık olarak yeniden Almanya'ya bağlamış (923 - 925), Bohemya'ya (929) ve Elbe nehrinin doğusundaki İslavlar'a boyun eğdirdiği gibi, doğuda da Almanya'yı Macarlar'ın akınlarına karşı korumuştur. Oğlu Otto I. (Büyük Otto, 936 - 973), piskoposlarla işbirliği ederek birçok ayaklanmaları bastırıp dukaların mukavemetini kırdıktan sonra, kendi yakınlarını dukalıklara yerleştirmiş ve bu suretle kırallığın zaferini tamamlamıştır. Aynı zamanda İslavlar'ın oturduğu doğu taraflarda birçok Marklar (ucbeylikleri) ve piskoposluklar kurmuş, 955 Lechfeld savaşında Macarlar'a ezici bir yumruk indirdikten sonra, Enns ile Leitha (Avusturya) arasındaki memleketi onların elinden almıştır. Aynı zamanda Fransa üzerinde nüfuz kuran Otto I., 951 de Lombardiya kırallığına boyun eğdirmiş, ikinci bir seferde (961 - 963) İtalya'yı alarak, 962 de papanın eliyle imparatorluk tacını giymiş ve böylece sonraki Kutsal Roma - Germen İmparatorluğu (Sacrum Imperium Romanum) nu kurmuştur.

Otto II. (973 - 83), İtalya'da İslâmlar ve Bizanslılar'la yapılan ve sürekli olarak talihi değişen harb sıralarında ölmüştür. Onun zamanında Elbe İslavları'nın tertibettikleri büyük bir ayaklanma (983) sonunda, Doğu'da kazanılmış bulunan toprakların hemen hemen hepsi elden çıkmıştır. Otto III. (983 - 1002) de, tıpkı Otto II. gibi, çalışmalarının ağırlık merkezini İtalya'ya nakletmiş ve Almanya'yı ihmal etmiştir. Heinrich II. (1002 - 1024), bir aralık Almanya'dan ayrılmaya muvaffak olan İtalya'da, eskisinden daha kuvvetli bir şekilde eğemenlik kurmuş (1014), fakat doğuda Leh dukası Bolesław Chrobry'ye karşı giriştiği harblerde başarı elde edememiştir. İç siyasette kırallıkla piskoposlar arasında sıkı bir işbirliği yapmıştır.

Heinrich II. nin ölümü ile Saks hanedanında erkek soyunun sönmesi üzerine, Otto I. in kızlarından birinin torunu olan Frankonya dukası Konrad II. (1024 - 1039), Alman kırallığına seçilmiş ve onunla, Frank hanedanı başlamıştır. Konrad II., Lehistan'a boyun eğdirmiş, 1034 te duka ailesi sönmüş bulunan Burgundya'yı Almanya İmparatorluğu'na katmış, fakat kuzeyde Schleswig'i Danimarka'ya bırakmak zorunda kalmıştır (1027). Yerine gelen oğlu Heinrich III. (1039 - 1056), geçici bir zaman için Macaristan'a da hâkim olmuştur (1044). Papalığa geçmek istiyen adaylar arasındaki kavgadan faydalanarak kilise meselesini ele almış, 1046 Sutri (Sinod) ile yalnız Roma şehrinden ibaret kalan papalığı ortadan kaldırarak Alman soyundan piskoposları papalığa getirmiş ve böylece İtalya'da Alman eğemenliğini kuvvetlendirmiştir. Genç yaşında ölümünden sonra kırallık ile dukallıklar ve papalık arasında büyük bir uğraşmanın birdenbire alevlenmesi üzerine, Almanya tarihinin de yeni bir çağı başlamıştır. Heinrich IV. (1056 - 1106) devrinin naiplikle geçen yıllarında (1065 e kadar), kırallığın Almanya içindeki otoritesi sarsıldığı gibi, İtalya'da da nüfuzu kırılmış ve burada eğemenlik Normanlar'la Toskana Margravları'nın eline geçmiştir. Bu yerli kuvvetlerle işbirliği yapan papalık, Cluny tarikatının giriştiği kilise ıslahı hareketinin yardımı ile, Alman kırallarının kuvvet temellerini sarsmaya koyulmuştur. O zamana kadar Alman kıralları, tıpkı Frank Devleti'nde olduğu gibi, imparatorluk içindeki piskoposlarla manastır başrahiplerini doğrudan doğruya kendileri atamaya devam etmişler ve bu önemli memurluklarla, buralarda bulunan insanlar ve mallar üzerinde kayıtsız şartsız hâkim bulunmuşlardı. Şimdi ise aşırı kilise ıslâhatçıları, ruhanî makamların kıral buyruğu altında bulunmasını reddediyorlardı. 1073 te Alman dukaları, kıral Heinrich IV. e karşı ayaklandıkları zaman, papa Gregorius VII., bu fırsattan faydalanarak kilisenin, hükümdarların hükmü altından kurtarılması ve Almanlar'ın İtalya'dan koğulması için teşebbüslere girişmiş böylece 1075 te papalık ile imparatorluk arasında Investitur Kavgası denilen büyük bir çekişme başlamıştır. Bunun sonunda papa tarafından aforoz edilen Heinrich IV., aforozdan kurtulmak

ve kırallıkta tutunabilmek için Canossa'ya giderek, Gregorius VII. e boyun eğmek ve kilisenin üstünlüğünü tanımak zorunda kalmıştır. Bundan sonra kıral, bir zaman için duruma hâkim olarak 1084 te Gregorius VII. yi Roma'dan kovmuş ve rakiplerini alt etmiştir. Fakat sonunda büyük oğlu Konrad'ın ve Kuzey İtalya şehirlerinin ayaklanmaları yüzünden, 1093 te İtalya'da, ikinci oğlu Heinrich'in başında bulunduğu Alman prenslerinin ayaklanmaları sonunda da Almanya'da (1105), bu kıralın hükümeti sona ermiştir. Kırallık, bu düşkün halinde ancak Heinrich V. (1106-1125) zamanında birçok savaşlardan sonra, 1122 Worms Konkordatosu'nun sağladığı barış ile kurtulabilmiştir. Bu barış gereğince Alman kıralı, yalnız Almanya'ya mahsus olmak üzere piskoposların atanmasında son sözü söylemek hakkını muhafaza etmiştir. Heinrich V. in ölümiyle Frank hanedanı sönmüştür. Bu zamana kadar kıral seçiminde daima aynı hanedanın adayına bağlı kalınmış, hattâ çok kere kıral daha hayatta iken oğluna oylar verilerek ardalığı sağlanmışken, bu sırada kilise, tam serbest bir seçimin yapılmasında ayak diremiş ve bunun sonunda, Heinrich IV. ün kızlarından birinin oğlu olan Suabya dukası Friedrich dururken, Saksonya dukası Lothar kırallığa geçirilmiştir. Daha o zaman Lothar(1125-37) üstünlüğü sağlamak için savaşa girişen Hohenstaufen ile Welf hanedanı arasındaki kavgada Welfler'in tarafını tutmuştur. 1133 te imparatorluk tacını giyen bu kıralın zamanında İslav memleketlerin hıristiyanlaştırılması ve almanlaştırılması işine devam olunmuştur. Fakat ölümünden sonra yine papalık, Welf ailesinden kıralın damadı olan Bavyera dukası Gururlu Heinrich aday gösterildiği halde Hohenstaufenler'den Konrad'ı kırallığa seçtirmeye muvaffak olmuştur. Kiliseye çok bağlı olan Konrad III. (1138-52), papanın Almanya'da büyük bir nüfuz kazanmasına karşı ses çıkarmamış ve Bernard de Clairvaux'nun direnmesi üzerine, tam bir başarısızlıkla sona eren ikinci Haçlı Seferi(1147-49)ni yapmıştır. Almanya'da dukalar arasındaki çekişmeleri önliyerek barışı sağlamaya muaffak olamadığı gibi, Lothar'ın İtalya'ya yaptığı iki sefer sonunda, burada kurduğu Alman eğemenliğini de muhafaza edememiş, imparator tacını ise, hiçbir zaman giyememiştir.

Konrad III. ün yeğeni Friedrich Barbarossa (1152-1190), iktidara geçince, çok zayıf olan kırallığı az zamanda kuvvetlendirmeye muaffak olmuştur. Gerçi papadan, Sicilya kıralından, Bizans ve Venedik'ten yardım gören Lombardiya şehirlerine boyun eğdirmek için giriştiği teşebbüslerde bir başarı kazanamamış, 1177 de Venedik mütarekesi ve 1183 te Konstanz barış antlaşması ile kendisinin uyraçlığını tanımalarına karşılık olmak üzere, bu şehirlere özerklik vermek zorunda kalmıştır; fakat bundan sonra kendi tarafına geçen bu şehirlerin yardımı ile Papa'yı nüfuzu altına aldığı gibi, 1184 te Sicilya kıralı ile sıkı bir bağlaşma yapmış ve kıralın kızını kendi oğlu ile evlendirerek bu bağlaşmayı perçinlemiştir. Almanya'da ise Saksonya dukası Arslan Heinrich'i yendikten sonra, zamanının en ünlü kahramanı olarak 1189 da üçüncü Haçlı Seferi'ne çıkmış ve bu sırada Anadolu'da ölmüştür. Alman hükümdarları arasında en büyük kişilerden biri sayılan Friedrich Barbarossa'nın zamanı, gerek edebiyat ve gerekse ekonomi bakımından Almanya için parlak bir devir olmuştur. Oğlu Heinrich VI. (1190-97), karısının mirası olarak 1194 te ele geçirdiği Sicilya'yı da katmak suretiyle, bütün İtalya'yı kendi eğemenliği altında birleştirmiştir. Kırallık tacını, soydan kendi ailesine sağlamak amaciyle, prenslerin bir kararını almak için giriştiği bütün teşebbüsler, erken ölümü yüzünden bir sonuç verememiştir. 1198 seçimi sonunda Suabya dukası Philipp ile Welf hanedanından Otto IV., aynı zamanda kıral olarak biribirlerinin karşısına çıkmışlardır. Philipp'in rakibini tam yenmek üzere bulunduğu bir sırada öldürülmesi (1208) üzerine, Otto IV., hem Almanya'da, hem de İtalya'da kıral olarak tanınmıştır. Fakat Otto'nun Hohenstaufenler'in siyasetini gütmeye başlaması ve Sicilya'yı almaya kalkışması üzerine, papa Innocentius III., Heinrich VI. nın küçük oğlu ve Sicilya hükümdarı Friedrich (1212-1250)i karşı kıral olarak Otto IV. ün karşısına çıkarmıştır. İngiliz kıralının bağlaşığı olarak savaşa giren Otto IV. ün 1214 te Fransızlar tarafından yenilmesi, Almanya'da Friedrich II. nin zaferini kolaylaştırmıştır. Hohenstaufen hanedanından bu son kıral, bütün siyasî ve askerî hareketlerinde asıl vatanı saydığı İtalya'yı birinci derecede gözönünde tutmuş, buna karşılık Almanya'da, yerli hükümdarları tamamiyle serbest bırakmıştır. İşte Almanya'nın iç gelişimi, bu zamanda kesin bir şekil almıştır: Germen boylarının başı olarak öteden beri kıralla boy ölçüşmeye kalkışan dukalıklar, Friedrich I. in Arslan Heinrich'i yenmesi ile eski önemini kaybetmişlerdi. Daha önce de Bavyera'dan Karintiya, Avusturya, Istirya; Saksonya'dan ise Westfalya ve Ostfalya gibi boyların başı mahiyetinde olmıyan birtakım bağımsız dukalıklar ortaya çıkmış bulunuyordu. O zamana kadar dukalık, dünyevî hükümdarlığın en yüksek derecesini teşkil ediyordu. Friedrich II. den itibaren ise boylarının başı mahiyetindeki dukalıkların eğemenlik yerine haklarına sahip ruhanî ve dünyevî yerel hükümdarlıklar (prenslikler) ortaya çıkmıştı. Daha önce memleket büyükleri arasında hiçbir ayrılık gözetilmezdi. Bunlar, ortaklaşa oylariyle kıralı seçer, toplanarak saray meclisini (Curia regis) teşkil eder, hem mahkeme ve hem de devlet işlerini görüşerek kararlar verir, kıralın doğrudan doğruya «vasal»ları sıfatiyle imparatorluk kanunlarına uygun olarak savaş için istediği yardımı yapar lardı. XII. yüzyılın ortalarından itibaren ise, zenginlik veya memurlukla sivrilmiş olan bu büyükler arasında en yüksek sınıf, ötekilerden ayrılmaya başlamıştır. İmparatorluk ilerigelenleri (Principes imperii) sanı verilen bunlar, başpiskopos ve piskoposlarla doğrudan doğruya imparatorluğa bağlı manastırların başrahipleri, Bohemya kıralı, dukalar ve margravlar, Ren Palatinası kontu, Thüringen landgravı ve Anhalt kontundan ibaret idiler. Memurlukları, bunlara Almanya kıralı tarafından *feudum* (bir çeşit timar) verilir, feudum ile kendilerine birtakım haklar ve yükümler geçerdi. Böyle bir kimsenin işten atılamaması ve bu görevin soydan olması, feudum hukukunun gereklerindendi. İşte babadan oğula geçer bir hale gelmiş olan bu imparatorluk memurlukları ve bunların eğemenlik hakları ile ilerigelenlerin toprak ve insan olarak feudumlarının ve kendi özel mallarının birbiriyle kaynaşmasından yerel hükümdarlıklar (Landesherrliche Territorien) meydana gelmiş ve bu statü, ilk defa Friedrich II. tarafından resmî olarak ve hukukça tanınmıştır. Böylece ilerigelenler belli bir toprak üzerinde eğemenlik hakkını (dominium terrae) elde etmişlerdir. Bu zamandan itibaren kıral, Almanya'da yalnız kendine ait soydan feodal topraklarla doğrudan doğruya imparatorluğa bağlı bulunan yerlerde, birinci derecede imparatorluk şehirlerinde, hükümdarlık yapabilmiştir. Bundan başka Friedrich II., Worms Konkordatosu'nun piskaposların atanmasında kırala bıraktığı haklardan tamamiyle vazgeçmiş ve böylece ruhanî

prensler de tıpkı cismanî prensler gibi bağımsız bir hale gelmişlerdir. Friedrich II., 1237 de papalığa karşı son savaşa atıldığı zaman, Almanya'da piskoposların çoğu ve ruhanî prenslerin bir kısmı papa tarafını tutmuşlardır. 1246 da Thüringen landgravı Raspe ve 1242 de Holland kontu Wilhelm'e karşı kıral olarak seçilmişlerdir.

Friedrich II. nin ölümü (1250) ile Ortaçağ'ın büyük imparatorlar devri sona ermiştir. Bu zamanda Almanya'nın eğemenliği doğu ve kuzeye doğru çok genişletilmiştir. XII. yüzyılın ortalarından itibaren Elbe, Oder ve Havel boylarında oturan İslavlar itaat altına alınmaya başlanmış, Friedrich I. zamanında Mecklenburg ile Pomeranya'daki İslav dukalar, doğrudan doğruya imparatorluğa bağlanmışlardır. Silezya ise, barış yoliyle germenleştirilmiştir. *Teuton Tarikati* (Deutscher Orden), 1230 dan beri Prusya'da bir devlet kurmuş ve kısa bir zamanda Livonya, Kurland ve Estonya'yı kendi topraklarına katmıştır. Hohenstaufenler zamanı, Alman kültürü için de büyük bir gelişme çağı olmuştur. En yüksek dereceli hükümdarlardan en küçüğüne kadar bütün zadegân sınıfına şovalye kültürü hâkimdir. Şovalyelik gibi, saray şiirinin de anayurdu Fransa olmakla beraber, Almanya'da da Walter von der Vogelweide ve Wolfram von Eschenbach gibi kuvvetli kişiler yetişmiştir. Bilim alanında da Fransa, Almanya'dan çok ileri olmakta devam ettiği halde, Ortaçağ'ın filozof tarihçisi Otto von Freising ile XIII. yüzyılın en büyük bilgini Büyük Albert (Albertus Magnus) Almanya'da yetişmişlerdir.

Friedrich II. nin oğlu kıral Konrad IV. (1250-54), Sicilya için savaşırken ölmüştür. Bundan sonra Büyük Interregnum denilen fetret devri (1254 - 1273) gelir. Bu zamanda ve başka başka partiler tarafından seçilerek iktidara getirilmiş olan Holland kontu Wilhelm (ölm. 1256), Richard von Cornwallis ve Kastilya (Castilla) kıralı Alfonso X. gibi Alman kırallarından hiçbiri, memlekette gerçek bir otorite kurmaya muvaffak olamadıklarından, imparatorluktaki kuvvetli prensler, hak ve topraklarını kendilerinden zayıf komşuları aleyhine genişletmeye fırsat bulmuşlardır. Habsburg hanedanından Rudolf I. (1273 - 91), papa Gregorius X. un yardımı ile Almanya kırallığına seçilince, imparatorluk içinde genel barışı sağlamaya ve Avusturya, İstirya, Karintiya ile Krayna dukalıklarını savaşla kazanarak, kendi hanedanının tacına bağlamaya ve böylece kırallık sanından başka, hükümdarlığına kuvvetli bir destek olacak geniş bir memleketler kümesini elde etmeye muvaffak olmuştur Bundan sonraki hükümdarlar da, kırallığın kuvvetini doğrudan doğruya kendilerine ait böyle büyük bir feodal toprak kütlesine dayandırmaya çok önem vermişler, fakat öte yandan imparatorluk prensleri, kuvvetli bir kırallığın meydana gelmesine engel olmaya çalışmışlardır. Bu prenslerin başında, XIII. yüzyılın ortalarından beri kıral seçmek hakkını yalnız başlarına taşıyan yedi seçmen prens (Mainz. Kolonya ve Trier başpiskoposları ile Bohemya kıralı, Ren Palatinası kontu, Saksonya dukası ve Brandenburg margravı) bulunmakta idi. Rudolf I. den sonra seçmen prensler, kırallığın babadan oğula geçmesini önlemek amaciyle, memleketi daha küçük olan zayıf bir adamı Almanya kırallığına seçmişlerdir. Böylece taç giyen Nassau dukası Adolf I. (1291 - 98), Thüringen ve Meissen'i alarak hanedanının memleketini büyütmek teşebbüsünde bulunmuş, en sonunda seçmen prensler tarafından tahttan indirilmiş ve Avusturya dukası Albrecht'e karşı savaşırken ölmüştür. Ondan sonra kırallığa seçilen Rudolf I. in oğlu Albrecht (1298-1308), yine hanedanının desteği olacak olan memleketini genişletmek için, büyük ölçüde savaşlara girişmişse de öldürülmüştür. Yerine geçen Luxemburg dukası Heinrich VII. (1308 - 13), Bohemya tacını kendi oğlu için elde etmiş (1309), fakat papanın yardımiyle İtalya'da imparatorluğu yenilemeye uğraşırken ölmüştür. Bunun üzerine seçmen prensler arasında ayrılık çıkarak Habsburg taraflıları Avusturya dukası Güzel Friedrich (1314 - 1330)i, Luxemburg partisi ise, Bavyera dukası Ludwig (1314 - 1347)i kıral seçmişlerdir. 1322 Mühldorf meydan savaşında rakibini ortadan kaldıran Ludwig, Mark Brandenburg, Tirol ve Holland'ı kendi dukalığına katmaya muvaffak olmuş, fakat İtalya'ya el uzatmaya teşebbüs ettiği zaman, Avignon'da oturan Fransız papazı Johannes XXII. ile çetin bir çekişmeye tutuşmuştur. Aforoz edildiği halde ölümüne kadar Almanya'da tutunabilmiş, fakat İtalya'da Alman eğemenliğini kurmak için giriştiği teşebbüslerde muvaffak olamamış, 1328 de geleneğe aykırı olarak kendi eliyle imparatorluk tacını giymesi de bu yolda bir sonuç sağlıyamamıştır. Ludwig'in ölümündan sonra, papanın 1346 da karşı kıral olarak ortaya çıkarmış olduğu Luxemburg dukası Karl, bütün partiler tarafından tanınmıştır. Karl IV. (1347 - 78), Almanya'da kendi topraklarını aşırı derecede genişletmek ve İtalya'da Alman İmparatorluğu'nu yenilemek davalarından kesin olara vazgeçmiş, Almanya'da barış yolu ile Brandenburg'u (1373) eline geçirmek, İtalya'da sadece imparatorluk sanını almak, bir de burada siyasî bir nüfuz kurmakla yetinmiştir. İtalya'da ortaya çıkan prenslere İmparatorluk Vikarlığı (kıral vekili) sanını vermek suretiyle, bunların hükümdarlığını tanıdığı gibi, Burgundiya Kırallığı Vikarlığı'nı da Fransa'ya devretmiştir (1377). Karl IV., 1356 da çıkardığı Altın Bulla (Bulla aurea) ile imparatorluğa yeni bir anayasa vermiştir. Macaristan, Lehistan ve Bohemya'yı birleştirerek kendi hanedanına kazandırmak için uğraşmış, fakat ölümünde, ikinci oğlu Sigismund, güç halle yalnız Macar tacını giyebilmiştir. Almanya'da ise en büyük oğlu Wenzel (1378 - 1400) kırallığa seçilmiştir. Onun gevşek yönetimi altında memlekette büyük karışıklıklar çıkmış ve kırallık, prensler üzerindeki nüfuzunu hemen hemen tamamiyle kaybetmiştir. En sonunda Wenzel tahtından indirilmiş, fakat yerine geçen Palatina dukası Ruprecht (1400 - 10) de gerçek bir otorite kurmaya muvaffak olamamıştır. Bundan sonraki kıral, Wenzel'in kardeşi ve Macaristan hükümdarı Sigismund (1410 - 37), ustalıklı siyaseti sayesinde Konstanz Konsili'nde (1414 - 18) Büyük Skizma'yı ortadan kaldırarak, kısa bir zaman için Avrupa siyasetinde nâzım rolünü oynamaya muvaffak olmuş, fakat Bohemyalılar'ın büyük din adamı Hus'u yaktırmakla Hussit harblerinin (1419 - 1436) çıkmasına sebebolduğundan, otoritesini kaybetmiş ve kilise islâhâtı için topladığı Basel Konsili'nde (1431 denberi), Konstans Konsili'ndeki hâkim rolünü oynıyamamıştır.

Sigismund'un ölümünden sonra yerine damadı olan Avusturya dukası Albrecht II. (1438 - 39) geçmiş ve bundan sonra imparatorluk tacı soydan Habsburglar'ın elinde kalmıştır. Onun yeniden ele aldığı kilise ıslâhatı işini bırakarak, papa ile anlaşmayı yeğ tutan ardası Friedrich III. (1440 - 93) ün zamanı, bütün Alman tarihinin en sönük ve zayıf devridir. Kendisi ancak papanın yardımı ile yerinde tutunabilmiştir. Buna karşılık Habsburg hanedanına ait memleketler, oğlu Maximilian'ın eşinden kalan Burgund'un ele geçmesi (1477) dolayısiyle çok genişlemiştir.

Bundan böyle bu memleket, Almanya ile Fransa arasında sürekli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Maximilian I. (1493 - 1519), dağılma tehlikesi karşısında bulduğu imparatorluğu, anayasada yaptığı bazı değişiklikler ve birtakım tedbirlerle önlemek teşebbüsünde bulunmuştur.

Ortaçağ biterken imparatorluk makamının zayıflamasına karşılık bölge hükümdarlarının kuvvetlendikleri ve Alman tarihinin ağırlık merkezinin imparatorluktan, artık bu hükümdarlara geçtiği görülmektedir. Ortaçağ'ın bu yerel hükümdar hanedanları arasında en ileri gelenleri şunlardır: 1180 tarihinden itibaren Bavyera dukalığını ve Ren Pala tinası memleketini elinde tutan Wittelsbachlar; 1134 ten beri Brandenburg margravlığına ve 1181 den itibaren de Doğu Saksonya dukalığına sahip bulunan Askanlar; Meissen ve Thüringen margravları olup 1423 te Saksonya seçmen prensliğini ele geçiren Wettin hanedanı; 1235 ten itibaren Braunschweig - Lüneburg dukaları olan Welfler; Alsace ile Doğu İsviçre landgravları ve 1282 den beri Avusturya dukaları bulunan Habsburg; 1309 - 1437 arasında Bohemya krallığı tahtına oturan Luxemburglular; 1291 den beri Nürnberg burggrafları ve 1415 ten itibaren de Brandenburg seçmen prensleri olan Hohenzollern hanedanı. Bu hükümdarların ellerindeki topraklar, harb ve miras yoliyle sürekli olarak değişmiştir. Ancak 1356 da seçmen prensliklerin mirasçılar arasında bölünmelerinin önüne geçilmiştir. Bunların yanında daha yerleşik birlikler halinde olan birtakım ruhanî prenslikler arasında en önemlileri Kolonya (Köln), Würzburg ve Mainz seçmen prensleridirler. Bu hükümdarlar, vücuda getirdikleri bir memur sınıfı ile, aldıkları esaslı ulaşım ve ekonomi tedbirleri sayesinde, memleketlerini gittikçe bağımsız bir hale getirebilmişlerdir. Bir de bunların istedikleri gibi hareket etmelerine engel olan ileri gelenler sınıfı (Landstände, maiores et meliores terrae) vardı. Bunlara danışmadan ne bir vergi konabilir, ne de önemli bir işe girişilebilirdi. Bu meclis, çok kere şövalye, rahip ve şehir temsilcileriyle kurulurdu.

Bölge hükümdarlarının kuvvet ve haklarının artması ile imparatorluk siyasetinin merkezi de yavaş yavaş Reichstag'a geçmiştir. Saray Meclisi'nin gelişmesiyle meydana gelen Reichstag'da, seçmen prenslerin yanında prensler, kontlar (graflar), imparatorluğun büyükleri ile şövalyeleri ve daha sonra da imparatorluk şehirlerinin temsilcileri yer almışlardır. Fakat bu Reichstag'da her sınıf, kendi başına toplanıp görüşmeler yaptığından, birlikte bir kararın alınması çok güçleşmiş, bir türlü iş görmek imkânı bulunamamıştır. Bu sebepten 1430 dan beri imparatorluk anayasasında reform yapılması için sesler yükselmiştir. İşte Maximilian I. bu isteğe boyun eğmek zorunda kalmış ve 1495 te toplanan Worms Reichstagı'nda başlanan bu çeşit reformlar, 1521 Worms Meclisi'nde sona erdirilmiştir. Bu görüşmelerden elde edilen en önemli sonuçlar şunlardır: kavga yasağı (1495 tarihinde kararlaştırılan sürekli barış ve memleket barışı); memleketin önce altı (1500) ve daha sonra on (1512) bölgeye ayrılması; imparatorluğun girişeceği harbler için her sınıfın vermek zorunda kalacağı yardımı saptayan bir listenin yapılması (1521); sınıfların atayacakları yargıçlardan meydana gelecek ve kıralla hiçbir ilgisi bulunmıyacak olan bir yüksek mahkeme(Reichskammergericht)nin kurulması (1521). Kıralı her zaman denetlemek amaciyle kurulan daimî bir asilzadeler komisyonu, ancak kısa bir zaman için görevini yapabilmiştir. Maximilian I., bu mahkemeye karşı aynı yetki ile ve yalnız kendisine bağlı bulunan bir saray divanı (Reichshofrat) meydana getirmiştir. 1508 de, Maximilian, papanın onamasiyle, fakat taç giymeksizin İmparator sanını almıştır. Torunu Karl V. (Charles - Quint) (1519 - 56) papanın elinden son defa olarak, fakat Roma'da değil, Bologna'da taç giymiştir (1530). Ondan sonra gelen Alman kıralları ise, seçilir seçilmez papanın elinden taç giymeksizin İmparator sanını aldıkları gibi, veliahtları da Roma Kıralı sanını taşımışlardır.

Hohenstaufenler'den sonra imparatorluk, İtalya ve Burgundya üzerindeki eğemenliğini kaybettiği halde, başka yönlere doğru genişlemeye devam etmiştir. Kuzeydoğuda kuvvetle yerleşen *Teuton Tarikati* ile XIV. yüzyılın ortalarında en parlak şekliyle ortaya çıkan Kuzey Almanya şehirleri birliği (Hanse), siyaset ve ekonomi bakımından bütün Baltık denizine hâkim olmuşlardır. Fakat 1386 da Litvanya ile Lehistan'ın tek kırallık halinde birleşmelerinden sonra, Teuton tarikatının parlak devri sönmeye başlıyarak, 1410 Tannenberg meydan savaşında büyük bir yenilgiye uğramış ve 1466 tarihli ikinci Thorn Antlaşması ile birtakım topraklarını bıraktığı gibi, Lehistan kırallığının uyraçlığını da kabul etmek zorunda kalmıştır. Yine aynı zamanda Schleswig ile Holstein memleketleri, Danimarka kırallığına geçerek imparatorluktan ayrılmışlardır (1460). Öte yandan batıda yeni bir Burgundya Devleti ortaya çıkmış ve günden güne fransızlaştırılmıştır. Güneydoğuda ise 1291 den beri Habsburg hanedanına karşı yapılan uğraşlardan doğarak gittikçe büyüyen İsviçre Birliği, XV. yüzyılın ikinci yarısında imparatorlukla ilgisini keserek kuvvetli bir devlet haline gelmiştir. 1425 ten beri bu memleket imparatorluk kanunlarını tanımamış, bu yüzden Maximilian I. in açtığı harbi (1499) de kazanmıştır.

İmparatorluğun gerilemesi, Almanya'da ekonomi ve düşünme hayatının gelişmesine engel olamamıştır. Toprağın daima daha geniş ölçüde işlenmesi ve şehirlerin gelişen ticaretleri sayesinde Almanya, 1500 tarihlerinde zengin bir memleket haline gelmiş bulunmaktadır. İmparator Friedrich II. zamanında siyasî rol oynamaya başlıyan Alman şehirleri, bölge hükümdarlariyle giriştikleri uğraşmalarda yenilerek siyasî hayattaki rollerini kaybetmişler, fakat ekonomi alanındaki önderliği elden kaçırmamışlardır. O zamanki iki büyük ticaret yolundan Baltık denizi ile Rusya üzerinden Orta Asya'ya giden kuzeydekine, Alman Hanse şehirleri hâkim bulunuyordu. Hindistan, Ön Asya ve Ege denizinden Venedik'e gelen ve buradan Brenner'i aşarak Batı Avrupa'ya giden güney ticaret yolu ise, Alman şehirlerini dünya pazarlarına bağlıyordu. Aynı zamanda fikir hayatında da büyük bir gelişme görülmektedir. 1349 tarihinde imparator Karl IV. ilk üniversiteyi (b. bk.) Prag'da kurmuş ve 1517 ye kadar bu çeşit öğretim kurullarının sayısı 16 yı bulmuştur. Bu okullarda eski iskolâstik bilimlerden başka, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya'dan gelen hümanizma ile klâsik bilimler de yer almıştır. Basımcılığın icadı (1450), öğrenimin geniş halk tabakalarına kadar yayılmasına yardım etmiştir. Rotterdam'lı Erasmus, Dürer, Grünewald ve Holbein gibi bilim ve sanat adamları bu devirde yetişmiştir.

Reformasyon ve Karşı Reformasyon Devri (1519-1648): Bu devirde Almanya, çok canlı siyaset, fikir ve toplum hareketlerine sahne olmuştur. Maximilian I. devrinin en büyük sonucu, 1516 da Aragón, Castilla, Napoli ve Sicilya kırallıklarının Habsburg ve Burgundya topraklarına ekle-

nerek imparatorun büyük torunu Karl'a geçmesi olmuştur. İkinci torunu Ferdinand'a da, 1515 te Bohemya ve Macaristan kırallıkları sağlanmıştır. Alman İmparatorluğu'nda Maximilian I. in ardası, Karl V. (Charles-Quint, Şarlken) olmuştur (1519 - 1556). Ancak, hükmü altındaki dünya devleti içinde. ikinci derecede bir yer tutan Almanya'yı, imparatorluk sanını almak ve Avusturya'daki toprakları ile bağlarını muhafaza etmek için, her halde elde tutulması gereken bir memleket saymıştır. Karl V. in siyasetinde Fransa'ya karşı harbler ön safta gelir. O, Almanya'nın yönetimini geçici olarak kardeşi Ferdinand'a bırakmıştır. 1517 de Luther'in sesini yükseltmesiyle başlıyan reform hareketi, imparator tarafından karşı tedbirler alındığı halde durmamış, tersine olarak günden güne kuvvetlenmiş ve her tarafa kök salmıştır. En sonunda Alman hükümdarlarının katolik ve protestan diye iki gruba ayrılmalarına sebebolmuştur. Bu arada şovalyelerle köylülerin bu din ve kilise islâhatı hareketinden faydalanarak büyük bir siyasî ve sosyal devrim yapmak için giriştikleri teşebbüsler, bölge hükümdarlarına karşı yaptıkları savaşları kaybetmeleri yüzünden, bir sonuç verememiştir (Franz von Sickingen'nin ve köylülerin yenilmeleri) [1525]. O zamana kadar Fransa'ya karşı harblerle uğraşan imparator Karl V., ancak 1529 Cambrai barışından sonra, Alman reform hareketine karşı esaslı tedbirler almaya kalkışmış, fakat reform taraftarlarının protestoları (Bu yüzden kendilerine protestan denilmiştir) ve protestan hükümdarların savunmak için yaptıkları 1530 Schmalkalden bağlaşması ile karşılaştığından, 1532 de geçici bir din barışı yapmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine reform hareketi genişliyerek Kuzey ve Batı Almanya'nın birçok yerlerinde kök salmıştır. Ancak imparator, Fransa ile barıştıktan (1544) ve Türkler'le bir mütareke yaptıktan (1545) sonra, papa ile bağlaşarak protestanlığın ortadan kaldırılması için harekete geçmiş ve 1546 - 47 Schmalkalden savaşında, protestan hükümdarlara karşı kesin bir askerî zafer kazanmıştır. Böylece Almanya'da hâkim bir nüfuz kuran imparatorun protestanlığa karşı şiddet kullanması, İspanyol danışmanlarının Almanya işlerine aşırı derecede karışmalarına meydan vermesi ve imparatorluk tacını oğlu Philipp'e mal etmek suretiyle Almanya'yı İspanya'ya bağlamak teşebbüsü gibi sebeblerden dolayı ayaklanan Alman prensleri (1552), Fransa'nın da yardımı ile imparatoru ve Ferdinand'ı yenmeye muvaffak olmuşlardır. Bu harblerin sonunda imzalanan 1555 Augsburg Din Barışı ile protestanlığa, eşit haklar tanınmış ve her hükümdara kendi memleketinin kilisesi üzerinde mutlak bir yetki verilmiştir (*Cujus regio ejus religio*).

1556 da Karl V.in imparatorluktan çekilmesi üzerine Habsburglar, İspanya ve Avusturya Habsburgları diye ikiye ayrılmışlardır. O vakte kadar Almanya İmparatorluğu'na bağlı bulunan Çukur Ülkeler ile Franche - Comté, İspanya'nın payına düşmüştür. Ferdinand I. (1556 - 64) ve oğlu Maximilian II. (1564 - 1576), daha çok Türk harbleriyle uğraşmışlar, Almanya'da ise din barışı yapılmış olduğu halde, partiler arasında çarpışmalar çıkmasını güç hal ile önliyebilmişlerdi. Bu sırada alıp yürüyen protestanlığa karşı katoliklik faaliyete geçerek Karşı Reform hareketini vücuda getirmiş, Cizvit tarikatından olan papazlar sayesinde, birçok hükümdar saraylarına kadar işliyerek büyük bir enerji ile prenslerin ve büyüklerin katolik olarak yetiştirilmeleri yolunda pek çok çalışmıştır. İşte Cizvit eğitimi ile yetiştirilen imparator Rudolf II. (1576 - 1612), her yerde protestanlığı ezerek katolikliği kurmuş ve zamanında Karşı Reform, hemen her tarafta başarı ile uygulanmıştır. Bu durum karşısında 1608 Protestan Birliği (Union) ve 1609 da Katolik Birligi (Liga) kurulmuştur. Rudolf II., 1609 da Bohemyalılar'a din serbestliği fermanını vermiş, aracılık siyaseti güderek kaynaşma halinde olan partilerin arasında harbin patlak vermesini bir süre daha geçiktirmeğe muvaffak olmuştur. Fakat kardeşi ve ardası Matthias (1612 - 1619)ın bu fermanı tanımaması, Otuzyıl Harbi'nin çıkmasına sebebolmuştur. Koyu bir katolik olan imparator Ferdinand II. (1619 - 37), protestan olan Bohemyalılar'ın ayaklanması ile başlıyan bu harbde. önce ordularının başkomutanı Wallenstein'ın başarıları sayesinde, düşmanlarına üstün bir durumda kalmış. fakat 1629 da çıkardığı iade fermanı (Restitutionsedikt, 1552 Passau Antlaşması'ndan sonra protestanlar tarafından alınmış olan bütün kilise mallarının eski sahiplerine geri verilmesini emrediyordu) ile protestanlığı ortadan kaldırmakla tehdidettiğinden, protestan hükümdarları gayrete getirmiş, Isveç kıralı Gustav Adolf, daha sonra da Fransa, protestanlara yardıma başlamışlardır. Böylece savaş, Ferdinand III. (1637 - 57) zamanında da devam etmiştir. Almanya'yı baştan başa yıkıntıya çeviren, nüfusunu kemiren, maddî ve fikrî bakımdan yoksul düşmesine ve nerde ise imparatorluğun çözülmesine sebebolan Otuzyıl Harbi'nin sonunda yapılan 1648 Westfalya barış antlaşması ile protestanların eşit dinî hakları tanınmış, imparatorluğun büyük parçaları İsveç ile Fransa'ya geçmiş veya bağımsız olmuş, imparatorluğun kendisi ise, devletlerarası hukuk bakımından çözülerek, sadece şekilden ibaret bir hale gelmiştir Bölge hükümdarları, memleketleri üzerinde eğemenliklerini ve başka devletlerle bağlaşma hakkını kazanarak tam bağımsız devletler olmuşlardır. Bu statü, aynı antlaşma ile diğer Avrupa devletleri tarafından da tanınmıştır.

Westfalya Barışından Viyana Kongresi'ne kadar (1648-1815): Westfalya barışından sonra toplanan Reichstaglar, imparatorluk için tasarlanan ıslâhatı yapamamışlar, 1663 te daimî bir meclis haline getirdiği halde Regensburg'da imparatorluğu diriltmeye muvaffak olamamışlardır. Artık Almanya'da siyasî hayat, kesin olarak bölge devletlerine geçmiştir. Fransa'yı örnek alan bu devletlerde abzolutizma gelişmiş ve bunlar, modern devletler halinde kökleşmeye başlamışlarsa da, içlerinden ancak bazı büyükleri (en başta Prusya) gerçek anlamda modern birer devlet olabilmiş, küçük ve ortancalar ise, kendi başlarına bir devlet olmaya kuvvetleri yetmediğinden, zamanla ortadan kalkmışlardır. Öte yandan Almanya üzerinde nüfuz ve kuvvetini kaybeden imparator, Avusturya'ya dayanarak Habsburglar'ın topraklarını doğuya doğru genişletmek yolunu tutmuş, siyaset ve çalışmasının ağırlık merkezini Almanya'dan Macaristan'a nakletmiştir. Bundan böyle Habsburglar, siyasetlerinde Reich'ın çıkarlarını ikinci derecede tutmuşlar, Avusturya ve Macaristan'da, karşılarına çıkan Türkler'le savaşarak, kendilerini büyütmeği ve kuvvetlendirmeği ön plâna almışlardır. Avrupa siyasetinde Almanya. Doğu Lehistan ile İsveç'in bağlaşığı Türkler'in dostu olan ve doğrudan doğruya Almanya içinde de bazı hükümdarları, imparatora karşı himayesi altına almak suretile, kendi tarafına çekmesini bilen Louis XIV. Fransası'nın sürekli baskısı altında kalmıştır. Doğudan Türkler, Köprülüler'in gayretleriyle yeni bir canlılık göstererek Kanunî devrini andıran bir hamle ile Macaristan ve

Viyana'ya kadar ilerlerken, batıda Louis XIV. Ren nehrini Fransa'nın doğal sınırı yapmak amaciyle, sürekli olarak Reich'tan toprak parçaları koparıp Fransa'ya katmış ve 1683 te Viyana'nın kuşatılması ile başlıyan Türk harbi olurken, 1684 Regensburg mütarekesi ile Almanya'dan o zamana kadar aldığı bütün yerleri imparatora tanıtmıştır. Fransa'ya karşı teşkil olunan İngiltere, Holânda, Avusturya ve İspanya bağlaşması karşısında ve İspanya Veraseti Harbleri sırasında güç bir duruma düşen ve kuvveti kırılan Louis XIV. ten; bu yerleri, ne imparator Leopold I. (1658 - 1705) ve ne de Joseph I. (1705 - 1711) geri alabilmişlerdir. Habsburg Avusturyası 1683 ten beri bağlaşıkları olan Venedik, Lehistan, Rusya ve papa ile birlikte Türkler'e karşı yaptığı harbler sonunda imzaladığı 1699 Karlofça barış antlaşması ile doğuda büyük toprak parçaları ele geçirmiş ve 1714 Rastatt Antlaşması ile de Belçika, Milâno ve Napoli'yi kazanarak Avrupa'nın büyük bir devleti haline gelmiş, fakat 1715 Baden barışı ile Reich'ın Fransa'ya toprak bırakmasına razı olmuştur. Reich'ın bu zafına ve sahipsizliğine karşılık, Alman bölge devletleri gittikçe kuvvetlenmişlerdir: Kuzey Harbi (1700 - 1721) sonunda yenilen İsveç. Bremen ve Verden'i Hanovra'ya ve Ön Pomeranya'nın büyük bir kısmını Brandenburg - Prusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Saksonya Seçmen Prensliği 1607 de Lehistan tacını ve Hanovra Seçmen Prensliği de 1714 te İngiltere tahtını kazanmışlardır. Westfalya barışından sonra geçen bütün bu devirde Almanya, dil, edebiyat, moda ve görenekte Fransız kültürünün tam bir etkisi altında kalmıştır. Bütün Alman hükümdarları, Louis XIV. ün Versailles sarayını taklidetmişlerdir.

Venedik ile birleşerek Türkler'e karşı yaptığı harbin (1714 - 18) sonunda imzalanan 1718 Pasarofça barış antlaşması ile Macaristan'dan başka Sırbistan'ın da büyük bir kısmını ele geçiren imparator Karl VI. (1711 - 40), erkek çocuğu olmadığından, ölümünden sonra Habsburglar'a ait memleketlerin başına, büyük kızı Maria Theresia'nın geçmesini bütün devletlere tanıtmayı siyasetinin ana ilkesi saymış, bütün hareketlerinde bu amaca varmayı ön safta tutmuştur. 1713 te yaptığı Pragmatik Sanktion adlı Habsburg ailesinin veraset kanununda, geleneğe aykırı olarak hükümdarlığa, erkek mirasçı bulunmazsa, kız çocuğun geçeceği usulünü koymuş ve bunu gerek Reich prenslerine. gerekse öteki devletlere tanıtmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyarak, 1738 de Fransa'ya Lorraine dukalığını bırakmıştır. İmparator, Fransa'ya karşı Lehistan kırallığı için giriştiği harbde (1733 - 35) bir başarı elde edemediği gibi, Türkler'e karşı yenilerek imzaladığı Belgrad barış antlaşması (1739) ile Macaristan ve Sırbistan'da bütün yeni kazançlarını kaybederek, Karlofça sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada gittikçe büyüyerek 1701 den beri kırallık sanını taşıyan Prusya, kıral Friedrich Wilhelm I. in zamanında kuvvetli bir askerî devlet haline gelmiştir. Karl VI. nın ölümü ile Avusturya Habsburgları'na ait erkek kolun da sönmesi üzerine, Prusya kıralı Friedrich II., Avusturya'ya hücum ederek Silezya harbleri sonunda bu zengin eyaleti Avusturya'nın elinden almıştır. Öte yandan Bavyera seçmen prensi, Karl VII. (1742 - 45) adı ile Almanya imparatoru olarak ortaya çıkmış ve Fransa ile birleşerek Maria Theresia'ya karşı harbe tutuşmuş, fakat sonunda imparatorun kızı İngiliz yardımı ile tutunmaya muvaffak olarak, imparatorluk tacı, kocası olan Lorraine dukası Franz I. (1745 - 65)e geçmiştir. Bundan sonra Maria Theresia, Fransa ve Rusya ile birleşerek Prusya kıralından Silezya'yı geri almak için harekete geçmiş, fakat Yediyıl Harbi sonunda büyük Friedrich, yıllardan beri Türkler'in bağlaşmasiyle yardımlarını sağlıyamadığı halde tutunarak Silezya'yı muhafaza edebilmiş ve Avusturya'nın Almanya'da hâkim bir rol oynamak teşebbüsünü boşa çıkarmıştır. Bundan sonra Bismarck'a kadar, Alman tarihine. Avusturya ile Yediyıl Harbi'nden büyük bir Avrupa Devleti olarak çıkan Prusya arasındaki rakiplik hâkim olmuştur. İmparator Joseph II. (1765-90), Bavyera Veraseti Harbi'nde yeni topraklar kazanmak ve ıslâhat yapmak suretiyle kuvvetini genişletmek istemiş, fakat Prusya kıralının aldığı karşı tedbirlerle buna muvaffak olamamıştır. Bu yeni Alman devletinin rakipliğinden faydalanan Rusya, Almanya'da hâkim bir rol oynamaya kalkışmış, ikisi ile de anlaşarak Lehistan'ın birinci (1772) ve ikinci (1793) paylaşılmasını gerçekleştirmiştir.

Yetişen büyük bilim sanat ve düşünce adamları sayesinde Almanya, her çeşit yabancı bağdan sıyrılarak bağımsız bir kültür meydana getirirken, Büyük Fransız Devrimi eski imparatorluk(Reich)u çökertmiştir. Fransız Devrimi'nin teşkil ettiği tehlike karşısında imparator Leopold II. (1790 - 92) ve Franz II. (1792 - 1806) zamanlarında kısa bir zaman için Almanya'nın iki büyük devleti olan Avusturya ile Prusya işbirliği yapmışlar, fakat Fransa'ya karşı giriştikleri ortaklaşa seferde yenilmişlerdir. Lehistan'ın ikinci defa paylaşılması yüzünden araları açılan bağlaşıklardan Prusya, 1795 Basel Antlaşması'nı; Avusturya ise 1797 Campo Formio Antlaşması'nı yaparak Fransa ile barışmışlardır. Avusturya Fransa'ya bırakılan Ren nehrinin sol kıyısından, Rusya, İngiltere ve Napoli ile bağlaşık olarak Fransa'ya karşı giriştiği yeni bir harb (1798 - 1801) sonunda yapılan Luneville barışı (1801) ile kesin olarak vazgeçmiştir. Bu suretle Almanya, Lehistan'ın akibetine uğramış ve Avrupa büyük devletlerinin karariyle parçalanmıştır. Reichsdeputationshauptschluss denilen 25 şubat 1803 tarihli bir kararla, bütün ruhanî prensliklerle imparatorluğa bağlı şehirlerin çoğu ve küçük dünyevî prenslikler ortadan kaldırılmış, Baden, Württemberg, Hessen - Kasal ve Salzburg memleketleri, seçmen prenslikler haline getirilmişlerdir. Böylece imparatorluk anayasasında protestanlar ağır basmaya başlamış ve imparator partisini sarsmışlardır. Orta ve Güney Almanya devletleri (Bavyera Württemberg, Baden, Hessen - Darmstadt ve Nassau), ruhanî prensliklerin dünyevîleştirilmeleri dolayısiyle, çok genişliyerek, sıkı surette Fransa'ya bağlanmış, çok geçmeden Napoléon I. in bağlaşığı olarak Fransaya karşı açılan harblerde Napoléon'un yanıbaşında döğüşmelerinin ödeni olarak Pressburg barışiyle topraklarını daha da genişletmişlerdir. Bunun üzerine Bavyera ile Württemberg, kırallık olmuş; Güney ve Batı Almanya devletleri, Fransa'nın himayesinde Ren Birliği'ni kurarak (12 temmuz 1806) tam bağımsızlıklarını ve Reich'tan ayrıldıklarını ilân etmişlerdir. Daha 1804 te Avusturya İmparatoru sanını almış olan imparator Franz II. (1792 - 1806), Napoléon'un isteği üzerine Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tacından resmî olarak vazgeçmiştir (6 ağustos 1806).

Prusya'nın başında bulunacağı bir Kuzey Almanya birliğinin kurulması plânı, Prusya'nın 1806/7 de Napoléon'a karşı yenilmesi yüzünden gerçekleşmemiştir. Tılsit barışı ile Prusya, topraklarının yarısını Napoléon'a bırakmak zorunda kalmış, Fransa'nın bir vasalı olarak Westfalya Devleti kurulmuş, 1811 de de Lübeck'e kadar bütün Kuzeybatı Almanya, Fransız İmparatorluğu'na katılmıştır. Napolé-

on'a karşı yeniden giriştiği harbde Avusturya, 1809 Viyana barışı ile Napoléon'a, Fransa'nın vasallarına ve Rusya'ya büyük topraklar bırakmak zorunda kalmıştır. Napoléon'un Moskova seferinde (1812) Fransız ordusunun yok olması üzerine, en başta Prusya olmak üzerere bütün Almanya'nın ayaklanarak yaptığı Alman Kurtuluş Harbi (1813 - 15) ile bağlaşıkların taarruzları sonunda Napoléon yenilerek Fransa, doğal sınırları gerisine atılmış ve Almanya'nın bağımsızlığı sağlanmıştır. Bunun üzerine toplanan Viyana Kongresi'nde (1815), Almanya'nın yeni şekli ve anayasası düzenlenmiştir. Buna göre tam bağımsızlıkları tanınan ayrı ayrı Alman devletleri, çok gevşek bağlarla birbirine bağlanarak Germanya Konfederasyonu adiyle bir birlik içinde toplanmıştır. Avusturya'nın da içinde bulunduğu bu konfederasyon için yapılan anayasa, tıpkı Westfalya barış antlaşmasında olduğu gibi, bu sefer de, papa ile Osmanlı padişahından başka bütün Avrupa devletleri tarafında garanti altına alınmıştır.

Germanya Konfederasyonu ve Yeni Reich'ın Kuruluşu (1815 - 1871): Viyana Kongresi'nde teşkil olunan Germanya Konfederasyonu, millî Alman birliği hareketini tatmin etmediği gibi, yapılan anayasa ile de hürriyet ve hakkın güveni sağlanamamış, eski yolsuzlukların önüne geçilememiştir. Avusturya, Almanya İmparatorluğu tacından vazgeçmiş olduğu halde, Prusya'yı kendi arkasına takarak Konfederasyon'un liderliğini elinde tutmak iddiasında bulunmuştur. Avusturya'da olduğu gibi bütün Almanya'da da, Kutsal Bağlaşma'nın ilkelerine uygun olarak, mevcut düzenin korunmasından ibaret olan Metternich sistemi hâkim olmuştur. Sıkı bir sansür ve polis denetlemesi, bu Restauration rejimini ayakta tutmuştur. Konfederasyon anayasasında söz verildiği halde. ayrı ayrı Alman devletlerinde meşrutî anayasaların çıkarılmasına ya hiç yanaşılmadığından, yahut da yarım tedbirlerle yetinildiğinden şikâyetçi olan genç milliyetçilerin bazı taşkın hareketleri karşısında, devlet nazırları toplanarak, Karlsbad kararlarlarını vermişlerdir (1819). Böylece bütün Almanya'da yönetim bir kat daha sıkılaştırılmış, üniversiteler çok sıkı bir kontrol altına alınmıştır. Bu baskı altında doğan liberal hareket, Fransa'daki 1830 temmuz ihtilâlleri ile kuvvetlenerek. geçici bir zaman için Metternich sistemini sarsmış ve Alman devletlerinin birçoğunda meşrutî yönetimin kurulmasını sağlamıştrr. Fakat buna karşı muhafazakârların gösterdikleri tepki, 1834 Viyana Nazırlar Konferansı'nın toplanması sonucunu vermiş ve bu yüzden her tarafta, halk temsilcileri meclislerinin yetkilerini azaltmak kararı alınmıştır. Bu arada Prusya, öteki Alman devletlerinin başına geçerek, Alman gümrük birliği(Zollverein)ni vücuda getirmiş ve bunun sonucu olarak Almanya'da hiç umulmıyacak kadar geniş bir ekonomi gelişmesi görülmüştür. Milletin ekonomi ve düşünme önderi olan zengin ve aydın burjuva sınıfı, mutlak yönetimin zora ve keyfe dayanan hareketleri karşısında, daima daha artan bir hızla, liberal ve millî ıslâhat fikirlerini benimsemiştir. 1840 ta Fransa'nın, Ren'in sol kıyısında Almanya'dan toprak almak tehdidi karşısında, Alman liberallerinde millî birliğe doğru başlamış olan hareket daha çok hızlanmıştır. En sonunda Paris'te çıkan 1848 şubat devriminin etkisi ile Viyana'da (13 mart) ve Berlin'de (18 mart) mart ihtilâlleri kopmuştur. Öte yandan küçük Alman devletleri, liberallerin isteklerine kolay ve çabuk boyun eğerek meşrutiyeti kurmuşlardır. 31 mart ile 3 nisan 1848 tarihleri arasında Frankfurt'ta toplanan Hazırlama Parlâmentosu, millî ıslâhat işlerini görüşmüş ve Millî Meclis'in seçimini hazırlamıştrr. Frankfurt Parlâmentosu, 18 mayıs 1848 de toplanarak Heinrich von Gagern'i meclis başkanlığına seçmiştir. Daha baştan beri bu parlâmentoda Mutedil Liberaller ile Radikal Demokratlar arasında derin bir görüş ayrılığı belirmiştir. Yüksek burjuva, mevcut rejimi devirmek değil, ıslâh etmek amaciyle hareket ederken, aşağı tabaka, mevcut düzeni tamamiyle ortadan kaldırıp demokrat bir cumhuriyet kurmak için çalışmış, bu uğurda ayaklanmalar yapmıştır. Fakat bu hareketler, silâh kuvvetiyle bastırılmıştır. Bundan başka aynı Frankfurt Parlâmentosu'nda, küçük Almanya, büyük Almanya görüşünü güdenler arasında da derin uyuşmazlık belirmiştir. Küçük Almanya taraflıları, Avusturya veya hiç olmazsa Avusturya'nın Alman olmıyan memleketleri dışarıda bırakılarak, Prusya'nın önderliği altında öteki Alman devletlerini birleştirerek bir birlik kurmayı; büyük Almanya taraflıları ise, her ne şekilde olursa olsun Avusturya'yı dışarıda bırakmayı ve önderliği Avusturya'nın elinden almayı istemişlerdir. Reich'ın yeni anayasası hazırlanmaya başlandığı zaman Meclis'te bu iki anlayış birbiriyle çarpışmaya başlamış, Danimarka kıralının Schleswig'i almaya kalkışması üzerine doğan meselede, bu çarpışma büsbütün sertleşmiş, aynı zamanda birçok yerlerde ihtilâl hareketleri görülmüştür. Bu aralık, Frankfurt Millî Meclisi, 29 haziranda Avusturya arşidukası Johann'ı imparator naipliğine (Reichsverweser) seçerek merkezî bir geçici hükümet kurmuştur. Bu hükümetin başına Avusturya'lı Schmerlig geçirilmiştir. Fakat bu merkezî hükümetin, ayrı ayrı devletlerin hükümetleri üzerinde hiçbir otoritesi olmamıştır Öte yandan anayasanın hazırlanması işi çok yavaş yürümüş, bütün yaz, ana haklar üzerinde tartışmalarla geçmiş, ancak kasım ayında, Viyana ile Berlin'de muhafazakâr kuvvetler yeniden duruma hâkim olarak yönetimi ellerine aldıktan sonra, anayasanın hazırlanmasına girişilebilmiştir Schmerlig'den sonra geçici hükümet başbakanı olan Gagern'in ileri sürdüğü bir programa göre, Avusturya. Prusya hanedanından gelecek soydan bir imparatorun başında bulunacağı Almanya'ya, ileride gevşek bir şekilde bağlanacaktı. Bu proğram üzerine soydan imparatorluk taraflıları ile büyük Almanya taraftarları arasında yapılan uzun ve çetin tartışmalardan sonra, anayasa tamamlanmış ve 28 mart 1849 da Prusya kıralı Friedrich Wilhelm IV. ün soydan imparatorluğa getirilmesine karar verilmiştir. Hazırlanan anayasa, Meclis'te çarpışan ayrı ayrı düşünüş ve görüşlerin uzlaştırılmış bir şekli olmakla beraber, genel ve tek dereceli seçim usulü ile zamanının en ileri anayasası olmuştur. Burada Germanya İmparatorluğu'nun birliği düşüncesi ön safa alınmış, ayrı ayrı devletlerin ve ayrıca milletin temsilcilerinden kurulacak Reichstag'a karşı soydan imparatora yalnız bir geciktirme sağlıyan bir veto hakkı verilmiştir. Bu anayasayı 28 küçük Alman devleti kabul etmiş, fakat Bavyera, Württemberg, Saksonya ve Hanovra kırallıkları reddetmişlerdir. Avusturya. hem kendisinin Alman birliği dışında bırakılmasını, hem de Avusturya imparatorunun başka bir Alman prensinin emri altına verilmesini protesto etmiştir. Prusya kıralı ise, kendisine teklif olunan soydan imparatorluğu, bunun ihtilâlci halk temsilcileri tarafından değil, fakat Alman hükümdarları tarafından verilmesi isteğini ileri sürerek, reddetmiştir (3 ve 28 nisan 1849). Avusturya ve Prusya temsilcileri, geri çağrıldıktan sonra Mutediller'in de ayrılmalariyle yalnız Radikaller'den ibaret kalan Frankfurt parlâmentosu (Rumpf - Parlament), Stuttgart'a taşınmış, fakat burada Württemberg hükümeti tarafından dağıtılmıştır (18 haziran 1849). Bunun üzerine birçok yerlerde çı-

kan ihtilâller silâh kuvveti ile bastırılmış, en son olarak Rastatt kalesinin düşmesi ile Cumhuriyetçiler yenilmiş ve böylece 1848 Alman Devrimi, başarısızlıkla sona ermiştir.

Bununla beraber Prusya, Alman hükümdarlarının kendi istekleri ile birleşmeleri şeklinde kurulacak bir Alman birliği meydana getirmeye çalışarak Hanovra ve Saksonya ile bir Üç Kıral Bağlaşması imzalanmıştır (26 mayıs 1849). Küçük Alman devletlerinden çoğunun bu bağlaşmaya katılmalarından sonra, o aralık Rus yardımı ile Macar ayaklanmasını bastırmış olan Avusturya ile Bavyera ve Württemberg muhalif kaldıkları halde, Erfurt Parlâmentosu (mart 1850) ve Berlin Hükümdarlar Kongresi toplanmış (mayıs 1850), fakat bütün bu gayretlerin sonunda bir birlik meydana getirilememiştir. Avusturya, sonunda eski Germanya Konfederasyonu Meclisi'ni Frankfurt'ta toplantıya çağırmakla (2 eylül 1850) Prusya'nın önayak bulunduğu birlik hareketine, öldürücü darbeyi vurmuştur. Konfederasyon Meclisi, Avusturya'nın siyasetine uygun bir şekilde hareket ederek, Danimarka ile yapılan harbin (1848 - 1850) sonunda, Schleswig - Holstein'ı Danimarka'ya bırakmıştır. Prusya da, Olmütz Antlaşması ile Avusturya'nın isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır (ekim 1850).

Böylece 1848 den önceki duruma yeniden döndükten sonra Avusturya, Germanya Konfederasyonu içindeki nüfuzundan faydalanarak, Prusya'ya karşı pervasızca hareket etmeye başlamış, fakat isteklerinin hepsini elde edememiştir. İki Alman büyük devleti arasındaki rakiplik, Konfederasyon Meclisi'nin iş görmesine engel olurken, her tarafta iktidarı ellerine alan Muhafazakârlar, Metternich zamanını andıran ağır bir baskı ile memleketi yönetmiş ve bu bakımdan Avusturya ile Prusya'yı birbirine yaklaştırmışlardır. Ancak Kırım harbi (1854 - 56) sıralarında bu anlaşma gevşemeye başlamıştır. 1858 de akıl hastası olan Prusya kıralı Friedrich Wilhelm IV. ün yerine kardeşi Wilhelm'in geçmesi ile liberal bir siyasete dönüldüğü zaman, Prusya, Avusturya'dan büsbütün ayrılmıştır. 1859 İtalya harbi, Prusya ile Avusturya arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir.Yenilen Avusturya'ya yardım etmek için Prusya. İtalyanlar'la Fransızlar'a karşı Alman kuvvetleri başkomutanlığının kendisine verilmesini şart koşmuş, fakat Avusturya, Prusya tarafından kurtarılmış olmaktansa yenilgiyi kabul ederek, Villafranca Antlaşması ile Lombardiya'yı elinden çıkarmıştır. Gerçekleşmek üzere bulunan İtalyan birliğinin etkisi altında Alman millî duygusu yeniden uyanarak, birtakım millî dernekler (Süddeutscher Reformverein, Nationalverein) kurulmuş ve Alman birliğinin gerçekleştirilmesi için çalışılmıştır. Ancak bütün teşebbüsler Avusturya ve Prusya rakipliği yüzünden boşa çıktığı gibi, eski Konfedarasyon'un ıslahı için Avusturya tarafından Frankfurt'ta toplantıya çağırılan Hükümdarlar Meclisi de (17 ağustos 1863), o sıralarda başbakanlığa getirilen Bismarck'ın teşvikiyle, Prusya kıralının işbirliği yapmaması yüzünden bir iş görememiştir. Almanya'da önder rolünü oynamak için Avusturya ile Prusya arasında yapılan uğraş, Prusya Landtagı'ndan Liberaller'in çoğunluğu kazanmaları yüzünden, kırallıkla Meclis arasında çıkan anlaşmazlığın sonunda Başbakanlığa getirilen (23 eylül 1862) ve Prusya'da mutlak bir yönetim kurarak duruma hâkim olan Bismarck'ın siyaseti ile kesin bir sonuca varmıştır. Gerçi yeni Danimarka kıralı Christian IX. un Schleswig - Holstein dukalıklarını birbirinden ayırarak, Schlewig'i Danimarka'ya bağlamak istemesi yüzünden çıkan 1864 harbinde, Avusturya ile Prusya bir kere daha işbirliği yapmışlarsa da, dukalıkların kimde kalacağı meselesi üzerinde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu yüzden Avusturya ile birleşen bazı Alman devletlerinin kurdukları blok ile Prusya arasında Alman harbi (1866) başlamış ve harbi kazanan Prusya, Prag Antlaşması (23 ağustos) ile Hanovra kırallığını, Schleswig - Holstein dukalıklarını, Hessen Seçmen Prensliği'ni, Nassau ve Frankfurt'u topraklarına katarak, Avusturya'nın ilgisini Almanya'dan kesmiş ve Prusya'nın 21 ağustos'ta kurduğu Kuzey Almanya Birliği'ni tanımaya zorlamıştır. Bu birliğe girmiyen Güney Almanya devletleri bağımsız kalmıştır, fakat gizli olarak Prusya ile «tedafüî ve tecavüzî» antlaşmalar yapmışlardır. 24 şubat 1867 de Berlin'de toplanan Kurucular Meclisi, 16 nisanda Kuzey Almanya Devletleri Birliği için bir anayasa kabul etmiştir (genel, eşit, tek dereceli ve gizli oyla seçim usulü). 8 temmuz 1867 de Güney Almanya devletleriyle imzalanan bir antlaşma gereğince, bütün Almanya'da uygulanmak üzere gümrük kanunlarının yapılması, gümrük parlâmentosu denen ortaklaşa bir meclise bırakılmıştır. Böyle olduğu halde bütün Almanya'nın birleşmesine engel olan partikülarist öğeler. Güney Almanya'da duruma hâkim bulunduklarından, bir süre için Alman birliği hareketi bir duraklama devresine girmiştir. En çok Bavyera katolikleri ile Württemberg demokratları, Kuzey Almanya Devletleri Birliği'ne katılmanın şiddetle aleyhinde hareket ettikleri gibi, Avusturya ve Fransa ile olan eski münasebetlerini kuvvetlendirmişlerdir. Bir parçası Kuzey Almanya Birliği içinde kalan Hessen Büyükdukalığı ise, mevcut statüsünü korumak amacı ile Fransa ile açıktan açığa dostluk kurmuştur. Yalnız Baden Büyükdukalığı, Kuzey Almanya Birliği'ne girmek isteğini göstermiş, fakat Bismarck o aralık bunu kabul etmemiştir. Alman birliğinin gerçekleşmesi için karşılaşılan bu iç güçlüklerden başka, büyük bir Almanya'nın kurulmasından kuşkulanan Fransa'nın da buna engel olmak için elinden geleni yapmakta olduğu görülmüştür. İmparator Napoléon III., Avusturya ile işbirligi ederek Almanya'dan bazı topraklar koparmak ve Kuzey Almanya Birliği'ni zayıf düşürmek siyasetini gütmüş, fakat bu tehdit karşısında Alman birliği hareketi bir kat daha hızlanmış ve en sonunda İspanya tahtına kimin geçecegi meselesi yüzünden, Fransa ile Almanya arasında çıkan 1870 - 71 harbi ile, Alman birliği tamamlanmıştır. Bu harbde Fransa'ya karşı ordularını göndermiş olan Güney Almanya devletleri, kazanılan büyük ortaklaşa zaferin etkisi altında Versailles'da imzaladıkları antlaşmalarla Kuzey Almanya Birliği'ne katılmışlar ve Avusturya'dan başka bütün Alman devletlerini, üstelik de yeni kazanılan Alsace Loraine'i içine alan büyük bir Alman Devleti (Dutsches Reich) meydana getirmişlerdir. 18 ocak 1871 de Versailles sarayında Prusya kıralı Alman imparatoru ilân olunmuştur. 21 martta açılan ilk Reichstag, Kuzey Almanya Birliği yasasının tamamlanmış şeklinden ibaret olan yeni devletin anayasasını 14 nisanda kabul etmiştir. Aynı zamanda Prusya bakanı ve imparatorluk şansölyesi (Reichskanzler) sıfatiyle Bismarck, yeni hükümetin başına geçmiştir.

Bu sırada Almanya'nın ekonomi hayatında büyük bir gelişme kaydedilmiştir. 1850 de 23 milyon taler olan gümrük geliri, 1870 de 40 milyona, aynı zaman içinde, maden ocaklarının geliri, 5 milyondan 9 milyona yükselmiştir. 1850 de Avusturya - Macaristan ve Almanya demiryollarının uzunluğu 637 mil iken 1869 da 3 950 mile çıkmıştır. 1855 te Alman iktisatçıları kongresi kurulmuştur. 1850 de meydana getirilen kredi kurulları, küçük sanatçıların para bulma-

larını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında istihsal ve istihlâk kooperatifleri kurularak az zamanda bütün Almanya'ya yayılmıştır.

Yeni Reich (1874 - 1918): Yeni kurulan Alman birliğinin kökleşmesi ve kuvvetlenmesi için her şeyden önce barış içinde yaşaması gerektiğinden, Bismarck'ın dış siyaseti, başlangıçtan beri barışın muhafazasını esas amaç olarak görmüştür. Alman birliğinin gerçekleşmesi Avrupa dengesinde esaslı değişiklikler meydana getirdiğinden, o zamana kadar bir coğrafya kavramından başka bir şey olmıyan Almanya, Fransa'nın Avrupa'daki hegemonyası için birinci derecede bir tehlike teşkil ederek Fransızlar'ı kuşkulandırmıştır. 1870 - 71 de Alman orduları karşısında uğradığı ağır yenilgiyi hiçbir zaman unutamıyan Fransa, Frankfurt Antlaşması ile elinden alınan Alsace - Lorraine'in kaybını asla hazmedememiş ve Alsace - Lorraine, öcalma siyasetinin âdeta sembolü olmuştur. Bu durum karşısında Bismarck, her şeyden önce Fransa'yı başka yerlerde destekliyerek yatıştırmak ve bu devletin bağlaşıklar bularak Almanya'ya hücum edebilecek bir hale gelmesine engel olmak siyasetini gütmüştür. Viyana'da Prusya düşmanı Kont Beust'un yerine Kont Andrassy'nin iktidara getirilmesi, iki eski düşman devletin barışmalarına yol açmış ve daha 1871 den itibaren Almanya ve Avusturya impaıatorları arasında samimî münasebetlerin kurulmasına başlanmıştır. Öte yandan Rusya ile de iyi geçinen Bismarck, üç imparatoru Berlin'de buluşturarak (5 - 11 eylül 1872), Üç İmparator Antlaşması'nı yapmaya muvaffak olmuştur. Balkanlar'da Avusturya - Macaristan ile Rusya arasında çıkar ayrılıkları yüzünden bu Üç İmparator Antlaşması, tabiî ve etkin bir siyaset için elverişli olmamakla beraber, Avrupa'da barışı korumuş ve hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın Fransa ile birleşmelerine engel olmuştur. Ancak Şark Meselesi, Rusya ile Avusturya'yı her gün biraz daha birbirinden ayırdığından, Bismarck, ikisinden birinin dostluğunu seçmek zorunda kalmış ve Rusya, Alsace - Lorraine'i garanti etmeye yanaşmadığından, Avusturya'yı daha sıkı bir surette Almanya'ya bağlamıştır. Bununla beraber o, Rusya'nın dostluğundan da vazgeçmiş değildi. Bismarck, Balkanlar'da iki bağlaşık arasındaki çıkar ayrılıklarını mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırarak, bir harbin çıkmasını önlemek siyasetini gütmüştür. Ancak bunun için ve bunun gerektirdiği ölçüde ilgilenmekte bulunduğu Şark Meselesi, Bismarck için aslında «Pomeranya'lı bir askerin kemikleri değerinde» bile değildir. Bu sebepledir ki Bismarck, 1877 - 78 Osmanlı - Rus harbi sonunda Ayastafanos Antlaşması ile Balkanlar'da ve Akdeniz'de, Ruslar aşırı derecede ilerledikleri zaman, buralarda çarpışan İngiliz, Avusturya ve Rus çıkarlarını uzlaştırmak ve böylece büyük bir Avrupa harbinin önüne geçmek amaciyle Berlin Kongresi'nde (1878), «namuslu bir simsar» sıfatiyle hareket etmiştir. Burada barışı kurtarmaya muvaffak olmakla beraber, Rusya ile Almanya arasında bir soğukluk başlaması üzerine, 1879 da Almanya-Avusturya bağlaşması yapılmış ve bundan böyle Bismarck'ın dış siyasetinde bu bağlaşma, bir köşe taşı olmuştur. Aynı zamanda Rusya'dan da büsbütün yüzçevirmiyerek 1881 de üç imparatorluk hükûmetleri arasında bir tarafsızlık anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma 1884 te de yenilenmiştir. Fakat bu, Almanya için yeter derecede güvenlik sağlıyamadığından, Bismarck, İtalya'yı da kendi bağlaşmalar sistemi içine çekmiştir. Bunun sonucu olarak 1882 de «tedafüî» mahiyette Üçlü Bağlaşma imzalanmıştır. Bir yandan da Romanya ile anlaşma yapılarak bu bağlaşma kuvvetlendirilmiştir. Bütün bu bağlaşmalar, gerekirse Avusturya - Macaristan'ı Rusya'ya ve İtalya'yı Fransa'ya karşı savunmak zorunda kalacak olan Almanya için çok ağır bir yük olmakla beraber, Fransa'nın bağlaşık bulamıyarak tek başına kalması için belki de biricik çare sayılmıştır.

Sömürge siyasetinde Bismarck, çok ihtiyatlı davranmış ve İngiltere'nin Afrika'nın paylaşılması yüzünden Fransa ile ve Asya'da Rusya ile gergin anlaşmazlıklar içinde bulunmasından faydalanarak, 1884 - 85 te Kamerun, Togo, Güneybatı ve Doğu Afrika sömürgelerini, Uzak Doğu'da Yeni-Gine'nin bir kısmı ile Bismarck takımadalarını kazanmaya muvaffak olmuştur. Bismarck, Alsace-Lorraine'i unutturmak amaciyle sömürge siyasetinde Fransa'yı İngiltere'ye karşı desteklemiştir. Alman Şansölyesi, Türkiye'yi «siyasî satranç oyununda» Ruslar'ın aşırı isteklerine karşı, gerekirse faydalanabileceği ikinci derecede önemlı bir taş olarak elde tutmuş ve bu sebeple 1882 de Türk ordusunu yeni bir düzene sokmak üzere General von der Goltz'un başkanlığında bir askerî heyetin gönderilmesini kabul etmiştir. Alman anamalı ile Türkiye'de, demiryolu yapılmasına, Alman diplomasisini angaje etmemek ve herhangi bir tehlike karşısında, bütün sorumluluk anamal sahiplerine ait olmak şartiyle, izin vermiştir (1888).

Bismarck böyle ince ve karmaşık bir siyasî sistem kurduğu halde, çok geçmeden Avrupa siyasetinde esaslı bir değişme başlamıştır. Rusya, 1885 ten beri Bulgaristan meselesi yüzünden Avusturya ile açıktan açığa mücadele halinde bulunduğu gibi, Tonkin yenilgisi üzerine sömürge siyasetinden yüzçeviren Fransa da, Avrupa'da bütün kuvvetiyle Alman aleyhçisi bir politika gütmeye ve silâhlanmaya başlamış ancak Bismarck'ın uysal davranması sayesinde 1886 - 87 de bir savaşın çıkması önlenebilmiştir. Bismarck, 1871 den beri kurulmasına çalışılan Fransız-Rus yakınlaşması ve dostluğunun son zamanlarda çok ilerlediğini görünce, Rusya'ya bazı ödünlemelerde bulunarak, bunun gerçekleşmemesine çalışmış, fakat Balkan meselelerinde Avusturya'nın arkasına takılmak siyasetini gütmemiştir. Bismarck, Viyana ile Petersburg arasındaki gerginlik karşısında üç imparatorluk hükümetlerinin tarafsızlık anlaşması 1887 de yenilenmeyince, Fransızlar'a Rus yardımının yapılmasına engel olmak için yalnız Rusya ile Almanya'nın gerisini güvenlik altına alacak olan bir antlaşma (Rückversicherungsvertrag) imzalamış, fakat gene Rusya ile Almanya arasındaki münasebetlerin gittikçe fenalaşmasını önliyememiştir. Buna karşı bir denge tedbiri olmak üzere Bismarck'ın İngiltere ile anlaşmak teşebbüsü, müspet bir sonuç vermemiştir.

Alman birliğinin kuruluşundan sonra iç siyasette de büyük bir canlılık ve birbirine aykırı düşünceler arasında çarpışma görülmektedir. 1871, 1874 ve 1877 Reichstag'larında Bismarck, Serbest Muhafazakârlar (Freikonservative) ve Millî Liberaller (Nationalliberale) gibi en kuvvetli iki siyasî partinin teşkil ettiği salt bir çoğunluğa dayanmıştır. Muhafazakâr ve Terakkiperver (Fortschrittliler) partileri, hükümete karşı esaslı bir muhalefet göstermemişlerdir. Fakat yeni Alman İmparatorluğu'nun düşmanı olarak ortaya çıkan Polonyalılar, Danimarkalılar, Alsacelılar, Welf hanedanı taraflıları ve Sosyaldemokratlar, baştan beri şiddetli bir muhalefet cephesi kurmuşlardır. Bu muhalefetin merkezini, Merkez Partisi (Zentrumspartei) adı verilen katolikler teşkil etmektedir. Katolik kilisesinin haklarını genişletmek istiyen, yeni Alman Devleti'ne ve bu devletin protestan imparatorluğuna açıktan açığa düşmanlık eden kato-

liklere karşı, hükümet hemen birtakım tedbirlere başvurmuş, 1871 ile 1875 arasında çıkardığı kanunlarla katoliklerin nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Bu yüzden çıkan uğraşlara Kültür Savaşı (Kulturkampf) adı verilmiştir. Yine aynı yıllar içinde çıkarılan başka kanunlarla (para, kâğıt para, banka, adliye ve mahkeme kanunları) imparatorluk kurulları geliştirilmiştir. 1874 te Alman ordusunun hazerde mevcudu (402 000) saptanarak yedi yıl için ödeneği alındığı ve 1880 de bu süre yedi yıl daha uzatıldığı gibi, donanmanın da esasları atılmıştır.

Kuruluşunun ilk yıllarında Almanya, ekonomik ve sosyal gelişmeden doğan birtakım güçlüklerle de karşılaşmıştır. Fransa'dan alınan beş milyar tazminatın yarattığı para bolluğu içinde, fazla düşünülmeden ve hesaplanmadan birçok yeni tesisler kurulmuş, fakat 1873 ekonomi buhranında bunların çoğu çökmüştür. Alman endüstrisi, ucuza mal edip ihracat yapabilmek için, malın kalitesini düşürmek ve işçi gündeliklerini indirmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden doğan genel işsizlik, Sosyaldemokrat hareketini kuvvetlendirmiş ve daha 1877 seçimlerinde bu parti, 13 saylavlık elde etmiştir. 1878 de imparator Wilhelm I. e yapılan iki suikast üzerine Bismarck, parlâmentoyu yeniledikten sonra Sosyalistler Kanunu'nu çıkararak Sosyaldemokratlar'ı dağıtmak ve sindirmek yolunu tutmuş, geçici bir zaman için buna muvaffak olabilmişse de, sonunda işçilerle devlet arasındaki anlaşmazlığı artırmıştır. Aynı zamanda Bismarck, vergi ve gümrüklerde devletin gümrük himayesi esasına dayanan bir reform yapmaya başlamış (1879), bu işte Merkez Partisi'nin yardımına muhtaç kaldığından, Kültür Savaşı'ndan vazgeçmiştir. Şansölye'nin bu yolda çıkardığı kanunlar, 1873 te altüst olan ekonomi hayatını canlandırmış ve bunun müspet sonuçları, devlet hayatının bütün alanlarında kendini göstermiştir. Birçok parti uğraşlarından sonra artık liberal devrin yerini, muhafazakâr bir devir, serbest ticaret sisteminin yerini, gümrük himayesi sistemi ve ferdî düşüncelerin yerini, doğrudan doğruya devletin sosyal siyaseti almıştır.

1888 martında imparator Wilhelm I. in ölümü üzerine yerine geçen hastalıklı oğlu Friedrich III., ancak 99 gün yaşamıştır. Bundan sonra genç yaşta tahta geçen oğlu Wilhelm II., büyük bir sabırsızlıkla sosyalistler meselesini ele alarak, bunlarla barışmak siyasetini gütmüş ve işçilerin durumunu düzenliyecek birtakım kanunlar çıkarmaya kalkışmış, fakat bu sebeple ve aynı zamanda Başşansölye'nin öteki nazırlar üzerinde kesin otoritesini sağlıyan 1852 tarihli emirnameyi kaldırmak istemesi yüzünden, siyaseti kendi eline almak istiyen bu genç imparator ile yaşlı Bismarck'ın araları açılmış ve sonunda Şansölye, çekilmek zorunda kalmıştır (20 mart 1890). Yeni Şansölye Caprivi ile, yeni rejim (Neuer Kurs) başlamıştır. Onun zamanında sosyal kanunlar çıkarılmış, ordunun hazer mevcudu artırılmış, Afrika'da nüfuz bölgeleri üzerinde İngiltere ile bir anlaşma yapılmış (1 temmuz 1890) ve 1891 de Avusturya, İtalya, İsviçre, Belçika, İspanya, Romanya ile; 1893 te Sırbistan ve 1894 te Rusya ile ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmaların etkisiyle Alman ticaret ve endüstrisi büyük bir gelişme göstermiş, fakat gümrük himayesinin gevşetilmesi dolayısiyle tahıl fiatları indiğinden, Alman tarımı çok güç bir duruma düşmüştür. Bunun üzerine toprak sahiplerinin çıkarlarını korumak amaciyle kurulan Tarımcılar Birliği'nin etkisiyle Muhafazakârlar muhafelete geçmişlerdir. Öte yandan Sosyalistler'le barışma siyaseti, umulan sonucu vermediğinden imparator, yavaş yavaş Bismarck'ın siyasetine dönmek zorunda kalmıştır. Dış siyasette ise yeni hükümet, Bismarck'ın Almanya'yı her yandan güvenlik altına alan bağlaşmalar sistemini muhafaza etmemiş, Rus hükümetinin teklifi olduğu halde, Rusya ile güvenlik anlaşmasını yenilemiyerek Rusya'dan tamamiyle uzaklaşmış, buna karşı İngiltere'ye yaklaşmaya çalışmıştır. İngiltere ile birlikte Rusya'ya karşı yürümek siyasetinden Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile daha yakından ilgilenmesi sonucu doğmuş, Alman anamalı ve endüstrisi için geniş imkânlar veren Türkiye'de birçok ekonomi ayrıcalıkları alınmıştır (1893). Buna karşı Rusya, Almanya ile hiçbir bağlantısı kalmadığından, kesin olarak Fransa'ya dönmüştür.

1894 yılı ekim ayının sonlarında Caprivi'nin yerine Prens Hohenlohe - Schillingsfürst şansölyeliğe getirilmiştir. Bunun zamanında tarımcılar, çıkarlarının korunması için hükümetten geniş ölçüde isteklerde bulunmuşlar, fakat ancak bir kısmını elde edebilmişlerdir (1895 - 96). 1896 da yeni bir medenî kanun ve 1897 de yeni bir ticaret kanunu, küçük sanat ve göçetmek kanunları, askerî ceza ve donanmayı artırma kanunları, 1900 de ahlâkı koruma kanunu kabul olunmuştur. Dış siyasette ise Almanya, dünya siyasetine karışmaya başlamıştır. Bu sırada başka bir yol tutularak İngiltere'den uzaklaşıp Rusya'ya yanaşmaya çalışılmıştır. İmparator Wilhelm'in 1896 da, İngiliz emperyalizmine karşı savaşan Boerler'i tutması ve onların başkanı Krüger'e bir telgraf göndermesi, İngilizler'i telâşlandırmış. öteden beri ticaret ve endüstride Alman rakipliği yüzünden için için büyüyen Alman - İngiliz düşmanlığının patlak vermesine sebebolmuştur. O sıralarda Almanya'nın bir dünya siyaseti gütmesi için genel durum da çok elverişli görünmektedir: Rusya, Uzak Doğu'da ve Fransa, Afrika'da genişliyerek yerleşmeye çalışırlarken, her ikisi de İngilizler'le karşılaşmakta idiler. İngiltere ise, bunlardan başka Sudan'da Mehdi ayaklanması ve Güney Afrika'da Boer savaşları ile uğraşmakta idi. Bu şartlar içinde büyük bir Alman donanmasının meydana getirilmesine engel olunamamıştır. Bu durumdan faydalanan Alman hükümeti, 1897 de Kiyoço(Kiauçou)yu, 1899 da Karolin ve Marian adaları ile Samoa adalarının bir kısmını ele geçirmiştir. 1899 da Bağdat demiryollarının ayrıcalığını alarak Türkiye'nin ekonomi hayatında esaslı bir nüfuz kazanmakla, Ingiliz İmparatorluğu'nu en can alıcı bir yerinden tehdidetmeye başlamıştır. Almanya'nın güttüğü bu dünya siyasetinin ilk sonucu, İngiltere'nin Almanya ile bir anlaşmaya varmak isteğini göstermesi olmuştur. İngiltere, «Muhteşem Tecerrüt» (Splendid isolation) siyasetini bırakmak ve en kuvvetli kara devletlerinden biri ile uyuşmak niyetinde olduğunu ileri sürerek Almanya'ya başvurmuştur. 1897 den beri dışişleri bakanı ve 1900 den beri de şansölye olan Bülow ise, bir yandan İngiliz çıkarı uğrunda sömürülmek kaygısı, öte yandan biribirine rakip Rusya ile İngiltere arasında, hiçbir tarafa bağlanmaksızın sabit bir siyaset gütmenin en uygun bir hareket olacağı umudiyle, İngiliz isteklerini kabul etmeye bir türlü karar verememiştir. 1900 de Avrupa devletleri ile ortaklaşa olarak Çin'deki Boksör Ayaklanması'nın bastırılmasına katılan Almanya, Doğu Asya'da Rus emperyalizmine karşı İngiltere ile Yangtse Anlaşması'nı yaparak, Çin'in toprak bütünlüğünü tanımıştır. 1900/1901 kışında İngilizler, yeniden Berlin'e başvurarak bir bağlaşma ve Fas hakkında bir anlaşma yapmak teklifinde bulunarak, eğer Almanya buna yanaşmazsa Fransa ile uyuşacağını bildirmişlerdir. Fakat Bülow, buna da yanaşmamıştır. Bunun üzerine İngilizler, gö-

rüşmeleri tamamiyle keserek, 1902 de Japonya ile bir bağlaşma antlaşması imzalamışlardır. Böylece Almanya'yı çember içine almak siyaseti yolunda ilk adım atılmıştır. Almanya'nın dayandığı Üçlü Bağlaşma, İtalya'nın Fransa tarafına kayması ve Avusturya - Macaristan'ın içten çözülmek tehlikesi karşısında bulunması yüzünden zayıflamış bir halde iken, karşısında Üçlü Uyuşma gibi korkunç bir blok meydana gelmeye başlamıştır. Teklifinin Berlin'de reddedilmesinden sonra İngiltere, dünyanın her yerinde Almanlar'ın karşısına çıkmış, Alman donanmasını dünya barışı için bir tehlike olarak göstermiş ve 1904 te Entente Cordiale'i imzalıyarak Fransa'ya bağlanmıştır. Almanya, gizli hükümleriyle Fransa'yı Fas'ta serbest bırakan bu anlaşma ile Fas'taki Alman çıkarlarını tehlikeye düşmüş saydığından, 1905 te imparator Wilhelm II. Tanca'ya giderek Fas'ın bağımsızlığını ve bu memlekette her milletin eşit hakları bulunduğunu ilân etmiştir. Bu yüzden Fransa, bağlaşığı olan Rusya'nın Japon harbi ile uğraşması yüzünden, Almanlar'a karşı bir harbi göze alamamıştır. Fakat 1906 da toplanan milletlerarası Algeciras Konferansı'nda Almanya, daha önce yaptıkları gizli antlaşmalarla birbirine bağlanan İngiltere, Fransa ve İspanya'nın, Doğu Asya'da Japonlar'a yenilmesi üzerine yeniden Avrupa siyasetini ele alan Rusya'nın, hattâ İtalya'nın teşkil ettikleri blok karşısında, hemen hemen yapayalnız kaldığından, siyasî bir geri çekiliş yapmak zorunda kalmıştır. Her zaman İngiliz ile Rus çıkarları arasındaki aykırılıklara göre hesaplanarak doğrultusu belirtilmiş olan Alman siyasetinin bu başarısızlığından sonra, 1907 de İngilizler'in İran üzerinde Ruslar'la uyuşmaları, Almanlar'ı çok güç bir durumda bırakmış, yeni İngiliz bağlaşma sistemi ise, Avrupa'da siyasî gerginliği büsbütün arttırmıştır. Gerçi Almanya, 1908 - 09 da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya katılması yüzünden doğan buhranda bağlaşığını desteklemiş ve bir harbe hazır bulunmıyan Ruslar'a, bu işte kendi aracılığını kabul ettirmiş, Fas meselesi yüzünden Fransa ile düştüğü yeni bir anlaşmazlığı 9 şubat 1909 anlaşması ile geçici bir zaman için halletmeye mavaffak olmuştur. Fakat siyasî çember içine alınma tehlikesi karşısında büyük bir endişeye düşen Alman milleti imparatorun keyfe göre siyasetini şiddetle tenkid ederek Wilhelm II. yi, Şansölye'nin işine karışmıyacağına dair açıktan açığa demeçte bulunmaya zorlamıştır. Bundan sonra Bülow, imparatorluk maliyesinin islâhı işini ele almış, fakat Reichstag'da Muhafazakâr ve Merkez partilerinin muhalifliği karşısında iktidardan düşmüştür.

Yerine geçen Bethmann Hollweg, parlâmentoda Muhafazakâr ve Merkez partilerinin yardımlarını elde etmiş ve esas bakımından dolaysız vergilere dayanan bir malî islâhat yapmaya muvaffak olmuştur. Reichstag, 1911 de Alsace-Lorraine' e yeni bir statü veren kanunu onamış. işçilerin ve ücretlilerin sigorta edilmeleri hakkında iki önemli sosyal kanun çıkarmıştır. 1912 seçimlerinde Sosyaldemokratlar en kuvvetli parti olarak ortaya çıktıkları gibi, Merkez Partisi de daha çok demokrat esaslar kabul etmiş ve böylece parti hayatında sola doğru kayılmıştır 1913 te Reichstag ordu giderlerini karşılamak için bir defaya mahsus olmak üzere bir millî savunma vergisi ve bir de kazanç vergisi alınmasını kararlaştırmıştır. Almanya'nın 1901 den beri bozuk giden ekonomi durumu, 1904 ten itibaren iyileşmeye yüzutmuş, endüstri ve tarımda hızlı bir gelişme görülmüştür. Dış siyasette Bethmann Hollweg. İngiltere ile bir anlaşmaya varmak için çalışmış, fakat muvaffak olamamıştır. 1912 de İngiliz millî savunma bakanının Berlin'de yaptığı görüşmelerden esaslı bir sonuç çıkmadığı gibi, Fas meselesi vesilesiyle girişilen yeni yaklaşma teşebbüsleri de boşa çıkmıştır. «Panther» adındaki Alman topçekerinin Alman çıkarlarını desteklemek amaciyle Agadir'e gönderilmesi ise, İngiltere'nin tehdit edici bir duruma geçmesine sebebolmuştur. Bunun üzerine Alman hükümeti, uysal davranarak 4 kasım 1911 antlaşması ile Fransız Kongosu'nun bir kısmına karşılık olarak, Fas'ı Fransa'ya bırakmıştır. Fransa'da öcalma siyaseti gittikçe kuvvetlenirken ve Ruslar Fransız parasiyle geniş ölçüde silâhlandıkları sırada çıkan Balkan harbi (1912/13) sonunda, Rus nüfuzu altında bulunan Balkan devletleri, Türkiye'den aldıkları topraklarla çok büyüdüklerinden, Almanya ve bağlaşığı Avusturya - Macaristan, kendilerini tehdit karşısında görmüşlerdir. Bu durum karşısında Almanya, ordusunu bir defa daha büyütmek ihtiyacını duymuştur. Siyasetle sağlanamıyan devlet güvenliğini kuvvetle korumaktan başka çare olmadığına inanan sağ ve orta partiler de bunun için gereken ödeneğin verilmesine muvaffakat etmişlerdir.

1914 te Birinci Dünya Harbi (b. bk.) çıktığı zaman Almanya'daki bütün siyasî partiler, vatan savunması için tek bir cephe teşkil ederek, 4 ağustos Reichstag oturumunda, harb için istenilen bütün kredilerin verilmesini oybirliğiyle kabul etmişlerdir. Fakat bu birlik çok sürmemiştir. Alman ordularının 1914 te batı cephesinde ve 1915 te doğu cephesinde kazandıkları büyük zaferlerin etkisiyle parlâmentoda «ilhak» taraflıları (bk. ANNEXIONISTLER) nın kuvvetlenmelerine karşılık, İtilâf devletlerinin ezici kaynak ve malzeme üstünlüğü karşısında, hiçbir ilhak ve harb tazminatı istemeksizin bir uzlaşma barışı elde etmek düşüncesini ve Reich anayasasının demokrat esaslara göre değiştirilmesi gereğini ileri süren sol partiler, birleşerek Meclis'te çoğunluğu sağlamışlardır. Bir yandan bu iki grup arasındaki şiddetli uğraşlar, bir yandan da İngiliz ablukasının memlekette yarattığı yiyecek sıkıntısı ile Prusya Landtagı'nda seçim kanunu mücadelesi ve halk ile orduda daima artan memnunsuzluk, Alman mukavemetini günden güne zayıflattığı gibi, geniş topraklar ilhak etmek istiyen siyasetçilerle harbi başarı ile bitirmek için sonlayıcı zaferi kazanmak amaciyle hareket eden yüksek komuta heyeti arasında şiddetli anlaşmazlıklara yol açmış ve Şansölye Bethmann Hollweg'in düşmesi (14 temmuz 1917) sonucunu vermiştir. Ardası Michaelis, ancak kısa bir zaman tutunabilmiş (1 kasım 1917 ye kadar), yerine geçen Kont Hertling de kuvvetli partilerden nazırlar alarak, kısmen de olsa bir parlâmenter kabine kurmak gibi tedbirleri esaslı bir sonuç sağlıyamadığından, 18 eylül 1918 de çekilmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra şansölyeliğe gelen Baden prensi Max, Sosyaldemokratlar'ı da içine alan tam bir parlâmenter kabine kurmuştur. Bu arada doğu cephesindeki başarıları ile 3 mart 1918 de Ruslar'a Brest-Litowsk Antlaşması'nı kabul ettirerek, bu yandan Almanya'nın zaferini ve güvenliğini sağlamış bulunan Alman ordusu, 1918 baharında batı cephesinde giriştiği, fakat başaramadığı büyük bir taarruz hareketinden sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi ile meydana gelen ezici üstünlük karşısında, yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Esasen Alman hükümeti, halktaki bezginliği ve işin çıkmazlığını göz önünde tutarak, 1916 aralık ayında düşmanlarına barış teklifinde bulunmuş olduğu gibi, 19 haziran 1917 de de Reichstag, üyelerinin çoğunluğu ile barış yapmak kararını vermiştir. Bir yandan Almanya'nın bağlaşıkları olan

Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye, son zamanlarda bütün cephelerde yenilirken, Almanya'da da ihtilâl taraflıları günden güne kuvvetlendiğinden, artık zafer umudu kalmadığını gören Baden prensi Max, Amerika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanına mütareke ve barış teklifi yapmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Compiègne de Almanya için ağır şartlar koyan mütareke imzalanmıştır (11 kasım 1918).

Almanya Cumhuriyeti (1918 - 1933): Bu yenilgiler sonunda önce deniz askerleri arasında çıkan ve 3 kasım 1918 de Kiel şehrinde patlak veren Kasım İhtilâlleri, ayın yedisinde Münih ve Braunschweig'da cumhuriyet ilân edildikten sonra, 9 kasımda imparatorun ve Prens Max'ın çekilmelerine, Alman Cumhuriyeti'nin ilânına ve Rus örneğine göre «Halk Komiseri» sanını alan Sosyaldemokrat liderlerinden Ebert Haase ve Scheidemann'ın başkanlıklarında geçici bir hükümetin kurulmasına sebebolmuştur. İhtilâlciler, Alman birliği içinde bulunan bütün devletlerdeki hanedanları da devirmişlerdir. Bundan sonra Spartakist adı verilen en radikal solcular, başlarında Karl Liebknecht bulunduğu halde, yeni hükümete karşı harekete geçmişler, aralık 1918, ocak ve mart 1919 da birçok kanlı ayaklanmalar çıkarmışlardır. Fakat o arada Noske tarafından düzenlenen gönüllü asker kıtaları, Braunschweig. Münih, Saksonya ve Thüringen'deki bu komünist ayaklanmalarını bastırmışlardır. 19 ocakta seçilen ve 6 şubat 1919 da Weimar'da toplanan Millî Meclis, 11 şubatta Ebert'i geçici olarak devlet başkanlığına seçmiştir. Devlet başkanının başbakanlığa seçtiği Scheidemann'ın yeni hükümeti, Sosyaldemokrat, Demokrat ve Merkez partilerinin işbirliği etmelerine (Weimar Koalisyonu) dayanmıştır. 28 haziran 1919 da Almanya'nın İtilâf devletleriyle imzaladığı Versailles barış antlaşması, 9 temmuz da Millî Meclis'in onamasından geçmiştir. Bu antlaşmayı kabul etmekten çekinmesi dolayısiyle iktidardan çekilen Sheidemann'dan sonra, Sosyaldemokratlar'dan Bauer, 21 haziranda çoğunluğu Sosyalistler ile Merkez partisine dayanan yeni bir kabine kurmuştur. Weimar Meclisi'nin en önemli iş olarak hazırladığı yeni anayasa (Weimar Anayasası), sağ ve sol muhaliflerce oy verilmediği halde, 31 temmuzda kabul olunmuş ve 11 ağustosta yayımlanmıştır. 30 eylülde Millî Meclis, Berlin'e naklolunduktan sonra, Demokratlar da hükümete katılmışlardır. Maliye bakanı Erzberger, kendi adı ile anılan bir programla Alman maliyesinde geniş ölçüde ıslâhat yapmıştır. Bu ıslâhata şiddetle muhalefet eden Alman Milliyetçileri Partisi'nin lideri Helfferich, bir hakaret davası sonunda maliye bakanını düşürmeye (12 mart 1920) muvaffak olmuştur. Bu başarılardan sonra sağcılar, Cumhuriyet Hükümeti'ni devirmek amaciyle «Kapp hükümet darbesi» ni yapmaya kalkışmışlardır. Çok geçmeden yeniden komünist ayaklanmaları da başlamış ve bunun üzerine hükümet kıtaları ile Radikaller arasında birçok yerlerde kanlı çarpışmalar olmuştur. Bu yüzden çekilmek zorunda kalan (mart sonu) Bauer hükümetinden sonra Sosyaldemokrat Partisi'nden Hermann Müller başbakan olmuştur.

22 haziranda yapılan Reichstag seçimlerinde Sosyalistler'le Demokratlar'ın aleyhinde olmak üzere sağ partiler çok büyümüşlerdir. Uzunca süren bir kabine buhranından sonra 20 haziran 1920 de Merkez Partisi'nden Fehrenbach'ın kurmuş olduğu hükümet,Versailles barış antlaşmasının uygulanması yolunda büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu antlaşmanın Almanya'dan ayrılacak topraklarla geçici bir zaman için işgal altına alınacak topraklar hakkındaki hükümleri, şubat ve mart 1920 de uygulanmıştır. Bundan sonra, Londra Konferansı'nda Alman delegeleri Almanya'dan istenilen tamirat parası şartlarının yerine getirilmesini imkânsız sayarak reddetmişlerdir (7 mart 1921). Bunun üzerine Bağlaşıklar'ın verdikleri yeni bir ültimatom, Fehrenbach hükümetinin düşmesire (4 mayıs 1925) sebebolmuş ve yerine geçen Wirth hükümeti tarafından 11 mayısta bu istekler kabul olunmuştur. Yukarı Silezya bölgesinin Almanya'ya mı yoksa Polonya'ya mı verileceği hakkında yapılan plebisit, Almanlar lehine sonuç verince, Polonyalılar, Milletler Cemiyeti'ne başvurmuşlar ve böylece kendi lehlerinde bir karar çıkartarak Silezya'nın bir kısmının Polonya'ya katılmasını sağlamaya muvaffak olmuşlardır. Mart 1921 de Orta Almanya'da çıkan bir komünist ayaklanması, ağır kayıplarla bastırılabilmiştir. 25 ağustus 1921 de Amerika Birleşik Devletleri ile Berlin barış antlaşması ve 16 nisan 1922 de Sovyetler Birligi ile ticaret ve harb hesapları hakkında bir antlaşma imzalanmış ve bu, 24 nisan 1926 de bir taraf sızlık antlaşması ile tamamlanmıştır. Wirth'in düşmesinden sonra Cuno kabinesi iktidara geçmiş (kasım 1922 - ağustos 1923), bunun Sosyaldemokratlar tarafından devrilmesi üzerine, Büyük Koalisyon denilen birçok mutedil partilerin işbirliğine dayanan Stresemann hükümeti de iktidarda fazla tutunamıyarak yerini Marx'a bırakmıştır (kasım 1923).

Fransızlar, Almanya'nın «harb tâmiratı» paralarını vermekte, istenen şartları yerine getirmediğini ileri sürerek, 1923 ocak ayından itibaren Ruhr bölgesi ile Ren nehrinin sağ kıyısında bulunan Alman topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. Buna karşı Almanlar'ın organize ettikleri pasif mukavemet de 1923 eylülünde sonra ermiştir. Aynı yıllar içinde sürekli olarak düşmekte olan Alman parasının, bu sıralarda büsbütün değerini kaybetmesi yüzünden doğan enflâsyon, 1923 yılı sonlarına doğru maliye nazırı Luther ile Alman Bankası başkanı Schacht'ın aldıkları tedbirler (Rentenmark'ın çıkarılması gibi) sayesinde önlenerek, Alman parasının kıymeti saptanmıştır. Böyle iç ve dış güçlükler içinde Almanya, aynı zamanda dağılıp ayrı ayrı devletlere parçalanmak tehlikesi karşısında kalmıştır. Weimar anayasası, Alman devletlerini birbirinden ayırmakta olan kurullarla engelleri ortadan kaldırarak, Almanya'yı tam anlamivle tek bir devlet haline getirmeyi amaç edindiği halde, bu yolda pek az ilerlenebildiği gibi, memleketin ileri derecede sosyalize edilmesi düşünceleri de, yine barış sonu yıllarının ekonomik ve sosyal buhranları yüzünden, bir türlü gerçekleştirilememiştir. Bu sıralarda Saksonya'da Zeigner'in başkanlığında teşkil olunan komünist hükümete karşı Reich hükümeti, askerî harekete geçerek başbakan ile kabinesini düşürmüştür. Buna benzer olaylara sahne olan Thüringen'e de Berlin hükümeti aynı şekilde müdahele ederek otoritesini silâh kuvveti ile korumak zorunda kalmıştır. Bavyera'daki durum ise Reich hükümetini daha çok uğraştırmıştır. Burada genel devlet komiseri olan Kahr, Hitler ve Ludendorff'un liderliğindeki Nasyonal Sosyalist hareketi ile münasebetlere geçerek açıktan açığa Reich siyasetine karşı koymaya başlamıştır. Fakat Hitler, millî bir karşı ihtilâl yapmak amaciyle, 8/9 kasım 1923 te ansızın harekete geçip bir hükümet darbesi teşebbüsünde (Hitler Putsch'u) bulunduğu zaman, Kahr, onunla işbirliği yapmaya razı olmamış ve bu yüzden Hitler'in teşebbüsü kolayca önlenmiştir. 1924 te Held, Bavyera hükümetinin başına geçince buradaki sağcılık akımı mutedil bir sahaya girmiş ve

Reich'ın dağılması tehlikesi önlenmiştir. Aynı şekilde Fransa'nın teşvikiyle 1923 sonbahar ve kışında Renanya ve Palatina memleketlerinde yapılan Separatist (ayrılmak taraflıları)-lerin hükümet darbesi teşebbüsleri de başarısızlıkla sona ermiştir. Böylece Alman Birliği (Reich), Birinci Dünya Harbi'nden, bütün güçlüklere göğüs gererek dağılmaksızın hayatını kurtarmıştır.

4 mayıs 1924 te seçilen parlâmento, birkaç ay sonra dağıtılarak 7 aralıkta yenilenen seçimin sonunda Marx hükümeti devrilmiş ve yerine Merkez Alman Halk ve Alman Milliyetçi partilerine dayanan Luther kabinesi geçmiştir (ocak 1925). Öbür yandan «tâmirat parası» meselesini kesin olarak halletmek üzere toplanan milletlerarası bir uzmanlar komisyonunun hazırladığı Dawes Plânı'nın Londra Konferansı'nda (16 temmuz - 17 ağustos 1924) Almanlar tarafından kabul edilmesi üzerine, Fransa ile Belçika, Ruhr bölgesini 16 ağustos 1925 e kadar boşaltmaya söz vermişlerdir.

28 şubat 1925 te Ebert'in birdenbire ölümü üzerine çıkan birçok parti uğraşlarından sonra, 26 nisanda Feldmareşal von Hindenburg cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Parlâmento, bütün yıl ekonomik ve malî kanunların çıkarılması ile uğraşmıştır. Dış siyasette Alman hükümeti, dışişleri bakanı (1923 - 29) Stresemann'ın etkisiyle barış ve işbirliği yolunda yürümüş, İngilizler'in teşvikiyle Versailles barış antlaşmasının batı sınırlarını ilgilendiren hükümlerinin milletlerarası bir garantiye bağlanması hususunda Fransa'nın isteğine uygun olarak, bir Güvenlik Antlaşması yapmak teşebbüsüne geçmiş, bu amaçla Locarno'da toplanan büyük devletlerin temsilcileri (5 - 15 ekim 1925) arasında Locarno Antlaşması kararlaştırılmış ve bu, 27 kasımda Reichstag tarafından da uygun görüldükten sonra 1 aralıkta Londra'da imzalanmıştır. Başbakan Luther, Parlâmento'yu yavaş yavaş arka safa atarak, kendi başına iş görmek teşebbüsünde bulunduğundan, iktidardan düşürülmüş ve yerine Marx geçmiştir (mayıs 1926). Locarno Antlaşması'nın ilk sonucu, Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne alınması olmuştur. Alman Milliyetçileri Partisi'nden olan bakanların girmeleriyle genişletilen Marx kabinesi, en sonunda okullar kanunu yüzünden büyük güçlüklerle karşılaşmış, 20 mayıs 1928 parlâmento seçimlerinden sonra düşerek, yerini Sosyaldemokrat Partisi'nden Hermann Müller'e bırakmıştır. Bunun zamanında Almanya, Paris'te Kellogg Sözleşimi'ni (27 ağustos) de imzalamıştır. Paris'te toplanan bir uzmanlar konferansında (11 şubat - 7 temmuz 1929) Almanya'nın ödiyeceği «tâmirat parası» meselesi yeniden ele alınarak Dawes Plânı yerine tâmirat parasının miktarını saptıyan Young Plânı hazırlanmış ve bu plân, ağustos 1929 ve ocak 1930 Lahey konferanslarında kabul olunmuştur. Aynı zamanda işgal altına alınmış olan Ren bölgesinin boşaltılması kararlaştırılmış ve 1930 temmuz sonuna kadar bu boşaltma gerçekleştirilmiştir. Alman maliyesinin sağlam esaslara bağlanması yolunda partiler arasında yapılan uğraşlar, 1930 da Müller'in başbakanlıktan çekilmesi sonucunu vermiş ve yeni kabineyi Merkez Partisi'nden Brüning kurmuştur. İmzalanmış antlaşmaların hükümlerini yerine getirmek ve bu suretle bağlaşıkların güvenini kazanarak memleketini selâmete çıkarmak siyasetini güden Brüning, 1929 da başlıyan dünya ekonomi buhranının Almanya'daki şiddetli etkileri karşısında, büyük güçlüklerle karşılaşmış ve en sonunda yerini von Papen'in Millî Temerküz Kabinesi'ne bırakmıştır (30 mayıs 1932). Fakat bu da çok geçmeden çekilmek zorunda kalarak, Schleicher'in başkanlığında orduya dayanan yeni bir hükümet kurulmuştur (3 aralık 1932).

Bu sıralarda siyasî partiler arasındaki uğraşlar şiddetlenerek son derecesini bulmuştur. Genel buhran içinde artan ekonomi güçlükleri ve işsizlik, günden güne ifratçı partilerin büyümeleri sonucunu vermiş, 1932 cumhurbaşkanı seçimlerinde ifratçıların iktidarı ellerine alacaklarından korkan mutedillerin birleşmeleri sayesinde, yine Hindenburg, cumhurbaşkanlığına geçirilmekle beraber rakipleri olan Nasyonal Sosyalist Partisi lideri Hitler ve Komünist adayı Thälmann da önemli sayıda oy almışlardır. 1920 den beri mevcut olan Hitler'in Nasyonal Sosyalist Partisi (b. bk.), 1930 dan itibaren çok kuvvetlenerek 1932 Reichstag seçimlerinde en büyük siyasî parti olarak parlâmentoda yer almıştır. Siyasî kararsızlık ve ekonomi hayatındaki sefillik içinde Alman gençliği, biricik kurtuluş çaresini kökten bir değişiklik yapılmasında görmüş, Almanya'yı sürekli olarak kuvvet ve genlikten yoksun bıraktığına ve Alman milletinin şerefini kırdığına inandığı Versailles barış andlaşmasını ortadan kaldırıp Reich'a, öteki devletlerin yanında eşit haklar sağlıyacak kuvvetli bir hükümetin gelmesini beklemiştir. Öte yandan iş bulamıyanlar sayısının milyonları aşması, endüstri adamları ile büyük toprak sahiplerini korkutmaya başlamış, bunlar da kuvvetli bir hükümet tarafından korunmak ihtiyacını duymuşlardır. Bütün bu problemleri çözmek vaadi ile ortaya çıkan Nasyonal Sosyalistler, *üstün ırk*, *saf ırk* ve *hayat sahası* (Lebensraum) teorileri gibi esaslara dayanan 25 maddelik bir proğram hazırlamışlardır. Buna göre bütün Almanlar birleşerek kuvvetlerini bir araya toplamalı, Germen olmıyan unsurlardan temizlenmeli ve her Alman'a iş bulunmalıdır. Nüfusun ve istihsalin fazlasını gönderecek ve anavatanda mevcut bulunmıyan ham maddeleri sağlıyabilecek sömürgeler ele geçirilmeli. varlığın belli ellerde toplanmasına meydan verilmemelidir. Millî sağlık ve kudret, analarla çocukların himayesi ve sporun geliştirilmesi suretiyle yükseltilmelidir. Bütün bunların gerçekleşebilmesi, kuvvetli bir hükümetin iktidara geçmesine bağlıdır. Bunun için de siyasî partiler ortadan kaldırılmalı, totaliter bir rejim kurulmalı, gençlik, buna göre yetiştirilmeli, liderin buyruğuna körükörüne itaat etmek, halkın birinci erdemi olmalıdır. Bir halk ordusu meydana getirilmeli, kilise hükümete hiçbir bakımdan mukavemet göstermemeli, Alman basını ile sanat ve edebiyatı, Ârî olmıyan öğelerden temizlenmelidir Bütün kamu hayatı, devletin sıkı bir deneti altında bulunmalı ve devletin ilkelerine uygun yönlere götürülmelidir.

Hitler Rejimi (1933 - 1945): Çok kuvvetli bir propaganda teşkilâtı ile orta sınıf ve büyük kitleleri kazanan Hitler'in taraflıları, günden güne çoğalırken, Reichstag'da hiçbir parti, tek başına hükümeti kurmak için gerekli çoğunluğu elde edememiş. hiçbir kabine esaslı ve uzun vaadeli bir işe girişmek imkânını bulamamıştı. Bu durum içinde Hindenburg, türlü etkiler altında, Hitler'i başbakanlığa çağırmak zorunda kalmış ve böylece Nasyonal Sosyalistler, hükümetin başına geçmişlerdir (30 ocak 1933). Hitler, Alman Milliyetçileri Partisi ile birleşerek Reichstag'da salt çoğunluğu elde ettikten sonra, bütün siyasî partileri dağıtarak parlâmentarizm rejimini yıkmış ve memleketi tek başına yönetmeye başlamıştır. 1934 ağustosunda Hindenburg ölünce, şansölyelikle beraber devlet başkanlığını da üzerine alarak, Üçüncü Reich'ın *Führer*'i sıfatiyle bütün iktidarı elinde toplamıştır

Kendisine karşı başgösteren muhalefeti kan ve şiddetle boğarak Almanya'nın kayıtsız ve şartsız diktatörü haline gelen Hitler, dışarıya karşı Almanya'yı saydırmak siyasetini gütmüş, ilk adımda Versailles barış antlaşmasına aykırı olarak istediği silâhlanma hakkını kabul etmiyen Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş (1933), antlaşma hükümlerini hiçe sayarak bütün hızıyle memleketin kaynaklarını seferber edip korkunç bir harb makinesi yaratmaya koyulmuştur. 15 yıldanberi Milletler Cemiyeti tarafından yönetilmiş olan Saar bölgesi, 1935 başında plebisit ile Almanya'ya geçtikten sonra Hitler, Reich'tan ayrılmış olan bütün yerleri geri almak niyetinde olduğunu ilân ederek, Ren bölgesini yeniden askerîleştirmiş (mart 1936), aynı yılın ekim ayında İtalya ile yaptığı bağlaşma ile Roma-Berlin Mihveri'ni kurmuş ve daha sonra Japonya, Macaristan ve İspanya'yı da bu bağlaşmaya katarak komünistliğin yayılmasına engel olmak amaciyle, Antikomintern (b. bk.)i vücuda getirmiştir. Kendini yeter derecede kuvvetli bulduğu zaman, dünyayı birtakım olupbittiler karşısında bırakarak, Avusturya'yı Almanya'ya katmış (mart 1938), Münih Konferansı'nda İngiltere ile Fransa'yı harble tehdidederek Çekoslovakya'dan Sudetler memleketini koparmaya muvaffak olmuştur (eylül 1938). Fakat bununla da yetinmiyerek 1939 martında Çekoslovakya'nın bağımsızlığına son verdiği gibi, Litvanya'dan Memel'i de almıştır.

Almanya'nın ve aynı totaliter rejimi kabul eden bağlaşıklarının bütün dünyaya meydan okumaları, hayat sahası (Lebensraum) ve yeni nizam (Neuer Ordnung) ilkelerine uygun olarak dünyayı nüfuz ve hükümleri altına almaya kalkışmaları, her tarafta güvensizliği artırmıştır. Bu sebeple demokrat ve barışsever milletler, birçok fedakârlıkları göze almışlar, fakat bir harbi önlemeye muvaffak olamıyarak, ikinci bir dünya harbi çıkması halinde, saldırgana karşı koymak amaciyle anlaşmalar yapmışlardır. Türkiye de, daha o zaman, kararını vererek resmî bağlaşmalarla demokrasiler cephesinde yer almıştır. Almanya ise 23 ağustos 1939 da Rusya ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. Hitler'in, Alman tehdidi karşısında bulunan devletlerden Polonya'ya İngiltere ile Fransa'nın verdikleri garantiyi hiçe sayarak, Danzig ve Koridor'u istemesi, Polonya'nın ise bu isteğe boyun eğmek istememesi üzerine, Alman orduları Polonya'ya girmişler ve *yıldırım harbi* (*Blitzkrieg*) ile kısa bir zamanda bu memleketi alarak Rusya ile paylaşmışlardır. Böylece İkinci Dünya Harbi başladıktan sonra (1 eylül 1939) Almanlar, 1940 nisanında Danimarka ve Norveç'e girmişler, haziranda Luxemburg, Holânda ve Fransa'yı çiğnemişlerdir. Fransa tam çökeceği anda İtalya da demokrasilere karşı harbe girmiştir. Fransa'yı teslim aldıktan sonra bütün kuvvetiyle İngiltere İmparatorluğu'na yüklenen Hitler'in orduları, ekim 1940 ta Romanya'ya ve mart 1941 de Bulgaristan'a, bu hükümetlerin rızalariyle girmişler, nisanda da, o aralık Yunanistan'a saldıran fakat başarı sağlıyamıyan İtalya'nın yardımına koşarak, Yugoslavya ve Yunanistan üzerine yürümüşler ve kısa bir zamanda bu memleketlerin mukavemetlerini kırmışlardır. Bu haraketler bittikten sonra Hitler, Rusya'nın, demokrasilere yardımda bulunan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile gizlice anlaşarak Almanya'ya karşı harekete geçmeye hazırlandığını ileri sürmüş ve bir saldırmazlık antlaşması ile kendisine bağlı bulunan bu devlete hücum etmiştir (22 haziran 1941). Rumen, Macar ve Fin ordularını da yanına katan Alman kuvvetleri, Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan bir cephe üzerinde Rusya'yı işgal etmeye başlamış, kuzeyde Moskova önlerine ve güneyde Kafkaslar'a kadar ilerlemiştir.

Fakat bütün bu Alman başarıları çok uzun sürmemiştir. Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu gereğince demokrasilere esasen yardım etmekte olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Japonlar'ın Pearl Harbour Baskını (7 aralık 1941) üzerine fiilî olarak harbe girmesi, İkinci Dünya Harbi'nin gidişini değiştirmiş ve harbin sonunu çabuklaştırmıştır. Plânlı bir şekilde işbirliği yapan İngiliz, Rus ve Amerikan bağlaşık orduları, 1942 den itibaren bütün cephelerde tutunmaya ve kısa bir zaman içinde ağır basmaya başlamış, sırasiyle İtalya'yı (3 eylül 1943) Almanya'yı (8 mayıs 1945), Japonya'yı (15 ağustos 1945), kayıtsız şartsız teslim olmaya ve 1945 yılı içinde harbi bitirmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun üzerine Almanya, dört işgal bölgesine ayrılarak Rus, İngiliz, Amerika ve Fransız askerî kuvvetleri buralarda yerleştirilmiştir. Almanya'da bugün merkezî bir hükümet mevcut olmayıp memleket bu işgal makamları tarafından yönetilmektedir. Yıllardan beri totaliter bir rejim altında kalan Alman milletinin demokrasi usullerini benimsiyerek tam barışsever ve güvenilir bir duruma gelinceye kadar Almanya'da kalacaklarını beyan eden bağlaşıkların, bu hali daha ne kadar devam ettirecekleri, 10 mart 1947 de başlayıp Almanya meselesini ele almış olan Moskova Konferansı'nda verilecek kararlara göre, Almanya'nın gelecekte ne şekil alacağı henüz bilinememektedir.

Bibliyografya: Dahlmann-Waitz: *Quellenkunde der deutschen Geschichte,* 2 cilt, 9. basım, Leipzig, 1931-32. Loewe: *Bücherkunde der deutschen Geschichte,* 5. basım, 1919. Wattenbach: *Deutschlands Geschictsquellen im Mittelalter,* 2 cilt, 7. basım, 1904. Lorenz: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit dem XIII. Jh.* 2 cilt, 3. basım, 1886-87. Bidhaut: *Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte,* 2 cilt, 1906-09. Potthast: *Bibliotheca historica mediiaevi,* 2 cilt, 2. basım, 1895-96. Fueter: *Geschichte der neueren Historiographie,* 2. basım, 1925. Wolf: *Quellenkunde der deutschen Reformationsgeschichte,* 2 cilt, 1915-1921. Böhmer: *Regesta imperii,* 6 cilt, Stuttgart, 1831-57, 1881. Nitzsch: *Geschichte des deutschen Volkes bis zum Augsburger Religionsfrieden,* 2 cilt, 1894. Heyck: *Deutsche Geshichte,* 2 cilt, 1905-6. Lamprecht: *Deutsche Geschichte.* 19 cilt, 4-6. basım, 1920-20. Schäfer: *Deutsche Geschichte* 2 cilt, 9. basım, 1922. Gebhardt: *Handbuch der deutschen Geschichte,* 2 cilt, 7. basım, 1930-31. Janssen: *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters,* 8 cilt, 15-20. basım, 1613-24. Haller: *Die Epochen der deutschen Geschichte,* 1928. Rachfahl: *Kaiser und Reich,* 1888-191 , 1914. Hartung: *Deutsche Geschichte,* 1871-1914, 1921, *Deutschlands Aussenpolitik von Bismarcks Abgang bis zum Ende des Weltkrieges,* 1890-1918, 1921. Egelhaaf: *Geschichte der neueren Zeit,* 2 cilt 9. basım, 1924. Hohlfeld: *Geschichte des deutschen Reiches,* 1871-1924, 1924. G. Waitz: *Deutsche Verfassungsgeschichte,* 8 cilt, 3. basım. 1880-96. v. Jena-Sternegg: *Deutsche Wirtschaftsgeschichte,* 3 cilt, 2 basım 1909. Kötzschke, *Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis ins XVII. Jh.,* 2 basım, 1922. Hanck: *Kirchengeschichte Deutschlands.* 5 cilt, 1887-1920. Steinhauser: *Geschichte der deutschen Kultur,* 2 cilt, 2. basım, 1912. Kauffmann: *Deutsche Altertumskunde,* 1913. Schröder: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte,* 6. basım, 1922.

ALMANYA'YA DAİR [*De l'Allemangne*]: 1— Madame de Staël'in bir eseri (1810). Napoléon I. tarafından takibolunan ve Fransa'dan kovulan Madame de Staël, Almanya'da gezmiş, Alman yazar ve filozoflarla tanışmıştır. Bu memleket hakkındaki düşüncelerini *De l'Allemagne* başlıklı kitabında özetlemiştir. Bu eserde Madame de Staël şu noktaları inceler: 1 — Almanya ve Almanlar'ın görenekleri, 2 — Edebiyat ve güzel sanatlar, 3 — Filozofi ve ahlâk, 4 — Cezbe dini (religion de l'enthousiasme). Bu eser büyük bir etki uyandırmış ve patriyarkal, dalgın, hayalperest, mistik bir Almanya tipini saptamaya yardım etmiştir. Bu eser, güney memleketleri edebiyatlariyle kuzey memleketleri edebiyatlarrnı kararlaştırmak; klâsik usulleri reddetmek, dehayı zekâda değil, duyguların çoşkunluğunda görmek suretiyle doğmakta olan romatizme, bazı noktalarda öncülük etmiştir. Bundan başka Alman filozofisinin sathi şekilde de olsa, Fransa'da tanınmasına hizmet etmiştir. Türkçe'ye, 1945 yılında Nasuhi Baydar tarafından çevrilerek Millî Eğitim Bakanlığı klâsikler serisinde çıkmıştır.

2 — Alman romantik şairi Heinrich Heine'nin Fransızca olarak, 1835 te, Paris'te yayımlamış olduğu bir eser (2. basım 1855). Heine bu eseri, Alman edebiyatında romantik okulun doğuşu ile Alman fikirlerinin din ve felsefe alanındaki gelişmesinden sonraki seyri Fransızlar'a tanıtmak için yazmıştır. Romantizme ayırdığı dikkate değer etütte, Heine, Madame de Staël'in, romantiklerin fazla lehinde olan bazı hükümlerini değiştirmeye uğraşmıştır. Romantiklerin, hıristiyan spiritualizmi ile Ortaçağ için besledikleri heyecanlı sevgiyi tenkid etmiştir. Almanya'nın din ve felsefesine attığı genel bakış, Luther, Spinoza, Kant, Fichte ve Goethe'nin yapmış oldukları etkiyi belirtmektedir. Heine'ye göre bütün bunlar, insanlığı, Hıristiyanlığın asetizmi(ascétisme) nden kurtararak, ona doğmasını arzu ve ilân ettiği païen sensualizmin yolunu hazırlamıştır.

ALMÁSY [*ǫlmāşi* ok.] **György** (1867 - 1933), tanınmış Macar gezgini, etnograf ve ornitoloğu. İç Asya'nın coğrafya ve etnografyasını araştırmak için iki keşif gezisi yapmıştır. İlkin 1900 de Taşkent ve Vyernıy'dan geçerek İli vâdisini ve Tienşan'ı gezmiştir. Bu bölgede yaşıyan ve islâm kültüriyle pek az karşılaşmış olan İç Asya Türkleri(Kırgızlar)nin dilini, hayatını ve âdetlerini esaslı bir şekilde araştırmış, elde ettiği zengin malzemeyi *Vándorutım Ázsia szivébe* (Asya'nın içine yaptığım gezme yolculuğu) [1903] adlı büyük eserinde yayımlamıştır. 1906 da yaptığı ikinci gezisi Kuzey Çin'in jeolojisi, meteorolojisi ve etnografyasının araştırılmasını amaç tutmuştur. Dobruca (Romanya) kuş âlemini araştırmak için yaptığı gezi de çok önemlidir. Almásy'nin bütün bu gezilerinde topladığı zengin bilim malzemesi Budapeşte Millî Müzesi'nde saklı bulunmaktadır.

ALMÁSY László Ede (doğ. 1895), tanınmış Macar gezgini, Asya gezgini György Almásy'nin oğlu. 1926 da otomobille Mısır Sudanı'nda ve 1930 dan başlıyarak uçakla, Libya çölünde yaptığı keşif gezileri, bu bölgelerin coğrafyasına ait bilgilerimizi zenginleştirmiştir

ALMAŞ [*Önermeler*] (Alternatives [*Propositions*]), karşıtlık ilgisi ile birbirine bağlı bulunan, ikisinin bir arada olması veya doğruluğu mümkün olamıyan iki olayın veya önermenin ifadesi için kullanılan mantık terimi. Konuşma dilinde iki yoldan birinin kabulündeki zorunluluğu anlatmak için kullanılır: «Ya yardan geçmeli, ya serden», «Yemek yemeli, yoksa ölünür» gibi.

ALMAŞ veya **AMLAŞ**, Banat'ta bir Romen beyliği (knezliği). Almaş vâdisinde ve Tuna ile sınırdaş idi. Drerkova kalesi, hükümet merkezi idi. Almaş beyliği XVIII. yüzyılda, Osmanlılar tarafından işgal edilmiştir.

ALMAŞLI (Alternance): bk. YAPRAK DURUMU.

ALMA - TADEMA [*ælmī tædimī* ok.] **Sir Laurence** (1836 - 1912). Holânda asıllı İngiliz ressam. Dronrijp'te doğmuş Wiesbaden'de ölmüştür. Hocası Belçika'lı ressam Henri Leys gibi, sanat hayatının başlangıcından itibaren tarihî konular üzerine tablolar vücuda getirmiştir. İtalya'ya yaptığı birçok gezilerden sonra 1869 da Londra'ya giderek orada yerleşmiş ve İngiliz uyruğuna girmiştir. İngiliz ressamları ile sıkı fikir birliği yapan Alma - Tadema, 1848 de William Holman Hunt, John Everett Millais, Dante Gabriel Rossetti ve Thomas Woolner tarafından kurulan «Pre - Raphaelite» ekolünün ilkelerini kabul etmiş ve o yolda çalışmaya başlamıştır. Alma - Tadema Pre-Raphaeliteler arasında, hususiyle çok ince tekniğiyle seçkin bir yer alır. Tarihî konularda Mısır, Yunan, hususiyle eski Roma hayatının safhalarını bütün ayrıntılariyle canlandırabilmek ustalığını göstermiştir. Tabloları, çok titiz, çok ince, âdeta bir minyatürcü görüş ve tekniği ile işlenmiştir. En tanınmış eserleri «Mumya», «Dinlenme», «Roma hamamı», «Bir Roma'lı imparator» ve «Venüs tapınağı» dır.

ALMEIDA, Antonia José d' (1866 - 1929), Portekiz cumhurbaşkanı. Aslında hekim olup, kasım 1910 devrimini hazırlamış, 1916 - 17 arasında başbakanlıkta ve 1919 - 23 yıllarında da cumhurbaşkanlığında bulunmuştur. Birçok yazıları arasında *Affronta* (Tahkir) [ikinci basım, 1896] adlı eseri tanınmıştır.

ALMEIDA, Brites d' (XIV. yüzyıl), Portekiz'li kahraman bir kadın. Kendisine «Portekiz Jeanne d'Arc'ı» da denir. Kıral João I. zamanında Aljubarrota'da fırıncılık yapan bu kadın, İspanyol istilâsı sırasında (1385) halkın başına geçerek, yalnızbaşına yedi İspanyol askerini öldürmüştür.

ALMEIDA, Francisco d' (1450 - 1510), Doğu Hindistan'da Portekiz egemenliğinin kurucusu. Berberler'e karşı yapılan savaşlarda tanındıktan sonra, kıral Emanuel I. tarafından Doğu Hindistan'ın ilk kıral vekilliğine atanmıştır (1505). Basra ve Arap körfezlerini kapamak suretiyle Memlükler'le Venedikliler'i Doğu Hindistan ticaretinden uzaklaştırmak amacını gütmüştür. Bombay yakınlarında Hint ve Memlük donanmasına karşı tutuştuğu bir savaşta ölen oğlunun öcünü, Diu yakınlarında verdiği bir deniz savaşında, Mısır donanmasını yok etmek suretiyle almıştır. Görevinden geri çağrılarak memleketine dönerken, Güney Afrika yerlileri ile giriştiği bir çarpışma sırasında ölmüştür.

ALMEIDA - GARRETT [*almęytha garręt* ok.], **João Baptista da Silva Leitão, Visconde de** (1799 - 1854), Portekiz'li edib. Oporto'da doğmuştur. Lizbon'da, 1820 tarihinden başlıyarak memleketin siyasî hareketlerine katılmış ve serbest fikirleri savunmuştur. Almeida, romantik şekilleri ve fikirlerini yaymak amaciyle millî bir tiyatro kurmak için çok çalışmıştır XIX. yüzyılın en önemli Portekiz tiyatro yazarlarından biri olarak bilinir. En önemli eserleri, İspanya'da ilk millî dram olarak oynanan *Um auto de Gil Vicente* [1838] ile *Frei Luiz de Sousa* (Rahip Luiz de Sousa) [1844]dır. Bunlardan başka *Camões* [1825], *Dona Branca* [1824], *Adozinda* [1829] gibi şiirleri de vardır.

ALMEIRIM [*almęyriy* ok]: 1 — Portekiz'de Estremadura bölgesinde Santarem yönetim bölümünde ve Tejo nehrinin solunda bir kasaba. Nüfusu 6 900 dür. 1755 te bir deprem ile yıkılmıştır. Bir zamanlar kıralların yazlığı idi.

2 — Güney - Amerika'da Amazon nehrine, ağzına yakın bir yerde, soldan karışan Rio Paru'nun döküldüğü yerde bir şehir.

ALMELO, Holânda'da Overijsel eyaletinde bir şehir. Nüfusu 34 000. Amsterdam'a giden işlek demiryolu boyunda önemli istasyondur. Kanallarla Ems ve başka akarsu ağlarına bağlıdır. Dokumacılık çok gelişmiştir.

ALMERÍA [*almerİa* ok.]: 1 — İspanya'nın Akdeniz kıyısı boyunda, Endülüs'ün güneydoğu bölümünde bir eyalet. Yüzölçümü 8 777 km², nüfusu 360 000 (1941). Yaklaşık olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan Endülüs genç kıvrım dağları, kuzeye doğru birbirine paralel birtakım sıralar halinde bulunur ve aralarında çukur alanlar yer alır. Bu dağların yükseklikleri, yer yer 2 000 m yi geçer. Arazinin büyük bir kısmı, üçüncü zaman kıvrımlarının billurî külte ve şistlerinin bulunduğu alandadır. Dağlar, çok yerlerinde çıplaktır. Geniş vâdiler içindeki sulanan yerlerde, bağlar, meyva bahçeleri, sebzelikler ve zeytinliklerle halfa otu alanları uzanır. Burada nüfus da sıktır. A., Bilbao (b. bk.) dan sonra İspanya'nın demir madenince en zengin bölgesidir. Ayrıca kurşun. gümüş, çinko madenleri de vardır.

2 — İspanya'da aynı addaki eyaletin merkezi ve ana limanı. Nüfusu 80 000 (1940). Kendi adındaki körfezin sonunda kurulmuştur. Biri, kalker bir tepe üzerinde kurulmuş ve Araplar zamanında gelişmiş olan Alcazaba (el - Kasaba)dan, ötekisi sonradan büyümüş mahallelerden olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. İşlek bir demiryolunun ucunda tahkimli bir yer olan A., canlı bir limandır. Limandan başlıca. maden cevherleri (demir, kurşun,çinko, gümüş) ve tarla ürünleri ihraç olunur.

ALMİKİ (Solenodon cubanus), böcekçil memeliler (Insectivora)in solenodonitide (Solenodontidae) familyasının bir türü. Hortum gibi burunlu kısa boyunlu ve oldukça basit vücutlu olan bu hayvanlar. 60 cm uzunluğundadır. Kuyrukları 30 cm kadar bir uzunluğa maliktir. Baş. karın ve boynun yan tarafları koyu sarımtrak renkte ve vücudun diğer kısımları siyah renktedir. Ederas adı da verilir. Böcekleri, kurtları ve sürüngenleri yerler. Antiller'de, Kuba ve Haiti'de yaşarlar. Gündüz saklanır, gece ortaya çıkarlar. Solenodon cinsinin diğer bir türü de S. *paradoxus*tur.

SOLENODON PARADOXUS

ALMODÓVAR [*almodǭvar* ok.] (Almodóvar del Campo), İspanya'nın Cuidad Real eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 12 635. Madrit şehrine uzanan ana demiryolunun bir kolu üzerindedir.

ALMODÓVAR DEL RIO, Duque d' (1859 - 1906), İspanyol devlet adamı. Zengin bir aileden gelen A., liberal hükümetlerde üç defa dışişleri bakanı olmuştur. Fransa ile Fas meselesi üzerinde görüşmeler yapmış ve Algeciras Konferansı'na başkanlık etmiştir.

ALMOGÁVARLAR [Arap. *el-mugaverî*=keşif kolu], bir sınıf İspanyol askeri. İlk defa Pireneler'de ortaya çıkmış olan bu sınıf asker, sonraları Navarra, Aragón ve Cataluña taraflarından toplanan savaşçılardan teşkil olunmuştur. Piyade askerliğini meslek edinen bu savaşçıların zırhları yoktu. Hafif elbise giyer ve Roma legionları tarzında silâh taşırlardı. Aragón kıralı Pedro III. ile Charles d'Anjou, Napoli ve Sicilya için birbirleriyle savaşırlarken, Almogávarlar, İspanyol ordusunun en çok iş gören öğesini teşkil etmişlerdir. 1302 tarihinde Calatabellota barış antlaşması ile bu savaş sona erdiği zaman Almogávarlar, Roger di Flor(Çiçek Roger)ın komutasında, Türkler'e karşı dövüşmek amaciyle Bizans İmparatoru Andronikos II. nin hizmetine girmişlerdir. Fakat Roger di Flor'un Rumlar tarafından öldürülmesi (1305) üzerine imparatorun aleyhine dönmüşler ve Gallipolis(Gelibolu)i ellerinde tutarak İstanbul yakınlarındaki yerleri yakıp yıkmışlardır. 1310 da Fransa'lı Brienne soyundan olan Atina dukasının üzerine yürüyerek, Kephissos veya Orkhomenos (Boiotia) ta duka Walter de Brienne'i bütün savaşçılariyle beraber ortadan kaldırmışlardır. Bunun üzerine Atina'da kurdukları Aragón soyundan dukalık, Almogávarlar'ın elde ettikleri başarıların en önemlisi ve en parlağı olmuştur. XVI. yüzyılda bunların adı ortadan kalkmış, Fernando VII. zamanındaki iç savaşta, bir kere daha meydana çıkmışsa da çok geçmeden unutulmuştur.

ALMONDE, Philips van (1644 - 1711), Holânda amirali. Ruyter ve Cornelis Tromp gibi ünlü amirallerin emri altında kendini göstererek, Ruyter'in ölümü üzerine Akdeniz'deki Holânda donanmasının başkomutanlığına atanmıştır. İngiliz amirali Russel ile işbirliği ederek La Hougue yakınlarında Fransız donanmasını yok etmiştir (29 mayıs 1692). 1700 de Kopenhag'ı abluka etmiş, 1702 de İngiliz amirali Rooke ile birlikte Vigo deniz savaşında bağlaşık Fransız - İspanyol donanmasını ortadan kaldırmış ve 1705 te Barcelona'yı almıştır.

ALMONTE, İspanya'nın güneybatısında, Sevilla şehrinin 40 km kadar güneybatısında bir kasaba. Çevresinde bağlar. portakal bahçeleri, zeytinlikler vardır.

ALMONTE, Juan Nepomuceno (1804 - 1869), Meksika generali ve devlet adamı. Meksika yerlileri soyundan gelen A , iki defa millî savunma bakanı olmuş 1841 ve 1853 te olmak üzere iki defa Washington ve 1857 de özel bir ödevle Paris elçiliklerinde bulunmuştur. Miramón ile Juárez, Meksika devlet başkanlığı için birbirleriyle çarpışırlarken A., bir papas olan Miramón'un tarafını tutmuş, İspanya ile anlaşarak Juárez'in hain olduğunu ilân ettirmiştir. 1862 de Miramón'un düşürülmesi üzerine, Fransız imparatoru Napoléon III. ün Meksika hakkındaki plânlarını sevinçle karşılamış, Fransız ordusu ile birlikte Meksika'ya giderek, burada dıktatör olmuş (1862), 1863 te de Meksika İmparatorluğu Niyabet Meclisi'nin başkanlığına geçmiştir. Meksika imparatoru Maximilian zamanında imparator vekili ve Büyük Mareşal sanlarını taşımış (1864), fakat Maximilian'ın öldürülmesi üzerine kaçarak Paris'e dönmüştür (1867).

ALMORA, İngiliz Hindistanı'nda, Birleşik İngiliz-Hint illerine bağlı ve Himalaya dağlarının güney yamacında, 1 800 m yükseklikte kurulmuş 10 000 nüfuslu bir şehir.

ÁLMOS [*ālmoş* ok], Macarlar'ı Avusturya'ya getiren Árpád'ın babası. Babası Ügyek, anası Emese'dir. Geleneğe göre, rüyasına giren bir turul kuşu, anasına oğlu olacağını haber verdiği için, Macarca *álom* (rüya) kelimesinden gelen bu adı almıştır. Levedya'dan ayrıldıktan sonra «yedi boy başkanı», Álmos'u bey seçmişlerdir. Almos Etelköz (İtiller arası-Dinyeper-Tuna arası) de, Macarlar'ın Peçenekler tarafından yenilmesi sırasında ölmüştür. En yeni tarihî araştırmalara göre, millî totem ve turul kuşunun şahıslanmış bir sembolü olan Álmos, aklı ve kahramanlığı oğlunun ruhuna geçsin diye kurban edilmiştir.

920 sıralarında bir Volga Bulgarları beyinin de bu adla anıldığı bilinmektedir.

ALMQUIST [*ạlmkvist* ok.], **Carl Jonas Love** (28 kasım 1793 - 26 eylül 1866), İsveç'li yazar. Stockholm'da doğmuş, Westermann'da profesörlük yaptığı sıralarda Bremen'de ölmüştür.

ALMQUIST

Werland'da öğretmenlik yaparken köylülerin hayatını en iyi bir şekle sokmaya çalışmış; 1829 dan 1841e kadar Stockholm'da rektör olduktan sonra rahiplik yapmış, daha sonra da redaktör olmuştur.

1851 de yaptığı bir vurgunculuk yüzünden Kuzey Amerika'ya kaçmıştır. A. önceleri romantik yazarlar arasında iken, sonra realist olmuştur. Başlıca romantik eseri: *Törnrosens bok*'tur. Diğerleri arasında üstünlüğü olan bir dramı da *Ramido Marinesco* [1834] dur. Don Juan efsanesinden ilham alarak *Drottningens juvelsmycke* [1834] adlı romanını yazmıştır. 1838 de fantazi bir hikâye olan *Palatset*'i 1839 da *Ormuzd och Ahriman* adlı yergisini, 1838 de mektup şeklinde yazılmış gülünç bir romanı olan *Araminta Mayı*, 1839 da destanî mahiyette olan *Arthurs jagt*'ı, 1838 de *Svenska fattigdomens betydelse*'yi yazmıştır.

1838 de yazdığı *Kapellet, Skällnora kvarn:* 1839 da yazdığı *Grimstahamns nybygge* adlı hikâyeleri ile Almquist, İsveç halkının hayatını tasvir etmiştir.

Realist hikâyelerinden olan ve 1839 da yazdığı *Det går an* adlı eseriyle Almquist, geleneğe hücum etmiş ve pek kuvvetli bir tartışmaya sebebolmuştur. 1839 da *Armorina* adlı eserini bastırmıştır. 1840 ta *Amalia Hillner*'i, 1845 te Swedenborg'un etkisiyle *Murnis*'i yazmış ve 1850 de *Europeiska missnöjets grunder*'i bastırmıştır.

ALMQVIST [*ạlmkvist* ok.], **Herman** (1839 - 1904), İsveç'li dilci. Uppsala Üniversitesi'nde Samî dilleri profesörlüğünde bulunmuş ve en çok Arapça, özellikle halk Arapça'sı üzerinde çalışmıştır. Tanınmış eseri olan *Kleine Beiträge zur Lexicographie des Vulgärarabischen* (Halk Arapçası leksikografisine ait kısa yazılar), iki kısım olarak dergilerde çıkmıştır (birincisi: «Actes du 8e Congrès International des Orientalistes. II.»de, Leiden 1891 - 93; ikincisi: «Le Monde Oriental»de, XIX, Uppsala 1925).

ALMUD, Portekiz'de ve Brezilya'da eskiden kullanılan bir hacım ölçüsü. Değişik yerlerde değişik değerleri vardır: 1 — Akar ölçüsü olarak: Lizbon'da 1 A. = 16,74 litre; Porto'da 1 A. = 25.365 litredir. 2 — Tahıl ölçüsü olarak: Şili'de 1 A. = 8,08 litre; Meksika'da = 7,568 litredir. 3 — Meksika'da eskiden kullanılan alan ölçüsü. 4 — Fas'ta, hacım ölçüsü olarak kullanılan A. un değeri 14,387 litredir.

ALMUKANTARAT veya **MUKANTARAT** (Arap.), gökküresi üzerinde bir yerin ufuk dairesine paralel dairelerinin adı. Aynı A. üzerinde bulunan bütün noktaların yükseklikleri birbirine eşittir.

ALMURA, eski Anadolu'da, İonia bölgesinde eski yazıtlarda adı geçen bir köy. A., Kaystros (bu günkü Küçük Menderes) ovasında idi. Tire'nin 10 km batı - kuzeybatısında bulunan eski Darmere köyü yöresinde A. nın kalıntıları hâlâ görülmektedir. Darmere köyünün adı da A. dan gelmedir. A., eski Anadolu'nun yerleşme tarihi bakımından önemli bir yerdir; çünkü. yazıtlardan öğrendiğimize göre, orada Phryg köylüleri yerleşmişlerdi. Bunun içindir ki A. da oturanlar, hususiyle en büyük Phryg tanrısı Men'e tapar, bu tanrıyı köyün başı sayarlardı. Bunlar Men'den başka Demeter ve Dionysos'a da tapınaklar yapmışlardı. Darmere'nin güneyinde Hellenistik zamandan kalma bir kale, güney - doğusunda Ortaçağ'dan kalma büyük bir istihkâm vardır.

ALMUS, Tokat'ın merkez ilcesine bağlı Almus bucağının merkezi. Nüfusu 646 (1946). A., Tokat şehrinin 40 km doğusunda, aynı addaki derenin Yeşilırmak'a döküldüğü yer yakınında, bu derenin birikinti konisi üzerinde kurulmuştur. Kerpiç ve tahta duvarlı, çatıları kiremitle örtülü olan evleri, toplu bir haldedir. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir. İlkbaharda, yazın ve güzün olmak üzere yılın 36 haftasında pazar kurulur. Bir halkodası vardır. A. bucağının nüfusu 14 279 (1940) olup, bucağa bağlı 29 köyü vardır.

ALNAR, Hasan Ferid: bk. TÜRK MUSİKİSİ, Yeni.

ALNÖ, İsveç'in doğu kıyısında, Sundsvall şehrinin karşısında bir ada. A. de kereste fabrikaları vardır.

ALNWICK (Alnewick) [*ạnik* ok.], Büyük Britanya adasının Northumberland bölümünde Aln (Alne) nehri üzerinde bir şehir. Nehir, gemilerin işlemesine elverişli olup, şehir bu nehrin ağzından biraz içeridedir; 6 990 (1921) nüfusludur. Sarayı, on kadar kilisesi ve çevresinde birtakım yıkıklar vardır.

ALOADLAR, Yunan efsanesinde iki vahşî dev, Aloeus'un oğulları. Adları Otos ile Ephialtes'tir. Savaş tanrısı Ares'i zincire vurur. Onu, tunçtan bir fıçıda on üç ay tutsak yaparlar. Sonunda Hermes onu kurtarır. Gökteki tanrılara saldırabilmek için Olympos üzerine Ossa dağını, Ossa'nın üzerine de Pelion dağını yığarlar, fakat Apollon tarafından öldürülürler.

ALOANDA, eski Anadolu'da, Lykia bölgesinde, bir köy veya kasaba. Kalıntıları, Kocaçay vâdisindeki Kabaağaç köyünün 2,5 km kuzeybatısında bulunan Asarcık tepesinde görülmektedir.

ALODIE, Ste. (IX. yüzyıl), hıristiyan azizesi. Huesca (İspanya)da din yolunda ölmüştür. Yortusu 22 ekimdedir.

ALOEUS, Yunan efsanesinde Poseidon ile Kanake'nin oğlu, İphimedeia'nın kocası, Aloadlar(b. bk.)ın babası.

ALOFORA (Alophora), çiftkanadlı böcekler(Diptera)in sinekler (Muscidae) familyasına bağlı bir cins. Geniş ve yassı başlı olan bu sineklerin larvaları birçok kınkanadlı ve yarımkanadlı böceklerin vücutlarında asalak olarak yaşarlar.

ALOFUS (Alophus), kınkanadlı böceklerin hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasının bir cinsi. Taşların altında ve otsu bitkilerin aralarında, Avrupa'da ve Kuzey Asya'da yaşarlar.

ALOGOSLAR (Yun. = mantığı, usu olmıyanlar), ilk yüzyıllarda Küçük Asya hıristiyan kilisesi içinde doğmuş bir ilâhiyat grupunun adı.

ALOJİ [Yun. *alogos* = dilsiz, *alogia* = akılsız]. zekâsızlıktan ileri gelen dil hastalığı.

ALOKASYA (Alocasia), yılanyastığıgiller (Araceae)-den 52 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler, Hindistan Malakkası'nda yetişir. Çoğu ok biçiminde büyük yapraklı, sürel otsu bitkilerdir. *A. macrorrhiza* gibi bazı türlerinin gövde şeklindeki köksapları, kaynatıldıktan sonra yenebilir.

ALOKSİT, sunî korund. Bileme taşı olarak kullanılır.

ALOMPRA, Aloung P'houra (1711-1760), Birmanya hükümdarı. Birmanya hanedanının kurucusudur. Önce Ava yakınlarında bir köyün ağası iken, 1751 - 53 te Pegulular'ın Birmanya'yı istilâları üzerine ayaklanmış, az bir kuvvetin başında Ava'yı almış (1753) ve Pegulular'ın ikinci bir akınını kırarak memlekete eğemen olmuştur (1754). 1755 te Rangoon şehrini kuran A., savaşla Pegu'ya giderek başkenti almış ve Pegu kıralını hapsetmiştir (1757). İki yıl sonra Siyam üzerine yürümüşse de başkenti almaya muvaffak olamamış, bu başarısız seferden döndükten sonra, çok geçmeden ölmüştür. Üstün bir asker olduğu gibi iyi bir devlet adamı vasıflarını da taşıyan A., Birmanyalılar'ın millî kahramanıdır.

ALONSOA (Alonsoa), ikiçeneklilerden skrofulariase (Scrophulariaceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen 6 türü vardır. Gövdeleri dört köşeli. ağaççık veya otsu bitkilerdir. Çiçekleri kırmızıdır. *A. acutifolia* ve *A. incisifolia* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ALONYA, kabuklular (Crustacea) sınıfının su pireleri (Cladocera) alttakımına bağlı *Chydoridae* familyasının bir cinsi. 0,5 — 1,5 mm kadar uzunlukta olan bu hayvanlar, göllerde ve durgun sularda yaşarlar.

ALOPE, Yunan efsanesinde Eleusis kıralı Kerkyon-(b. bk.)un güzel kızı. Poseidon ona tutulur, A. de bundan bir çocuk kazanır. Bunu, babası görmesin diye ıssız bir yerde bırakır. Fakat bu çocuk önce bir kısrak tarafından beslenir, sonradan çobanlar tarafından bulunur. Çobanların arasında bir kavga çıkınca, Kerkyon işin farkına varır, A. yi zincire vurur, çocuğun yeniden ıssız bir yerde bırakılmasını emreder. Fakat çocuk yine bir kısrak tarafından beslenir, bu yüzden de Hippothoon adını alır. Büyüyünce büyük bir kahraman olur. Attika'nın bir bölüm(phyle)ü olan Hippothoontis onun adına göre adlandırılmıştır. A. yi Poseidon bir pınar haline getirerek babasının elinden kurtarır.

ALOPEKS (Alopex): bk. CANİS.

ALOPESİ (Alopécie, Yun. *alōpēks* = «tilki»; tilki keli; saç, kıl dökülmesi), saç ve kılların genel veya yerel olarak dökülmesi. Pratikte bu terim en çok saç dökülmesi yerine kullanılır. Alopesiler ya anadan doğma (doğuştan) veya sonradan olma (edinsel) olur. Edinsel alopesilerin birçok sebepleri vardır (iç salgı bezleri hastalıkları, sürekli beyin yorgunlukları, hele sık sık heyecanlanmalar ve üzüntüler, bazı küçük çocuklarda sinirlilik veya sıkıntılı haller sonucu başın yastığa şiddetle sürtünmesi, baş kepeklenmesi ve sebore). Ne de olsa alopesilerin meydana çıkışında çokçası soydan gelen (familyal) bir karakter bulunur; nitekim erken saç dökülmesi (calvitie) ve bununla hemen her vakit birlikte bulunan erken saç ağarması (canitie) böyledir.

Alopesilerin en çok görülen önemli şekilleri şunlardır: 1 — Alanlı alopesi (alopecia areata, area celsi): saçların, bazı kere sakalın, kaşların ve kirpiklerin, bazı kere de vücuttaki kılların yer yer daire biçiminde dökülmesidir ki, gitgide bu saçsız ve kılsız küçük alanlar, aralarında birleşerek ve kavuşarak tam dazlaklığa ve çıplaklığa kadar gidebilir. Sebebi iç salgı bozukluğuna bağlanabilir. 2 — Pullu veya kepekli alopesi (alopecia pityrodes, alopecia furfuracea): özel baş alopesisi, seboreli başlarda, çokçası kuru sebore(Seborrhoea sicca)de ve kimi vakit yağlı sebore (Seborrhoea oleosa)de, baş tepesinden başlar, alna ve şakaklara geçer, sonunda artkafayı da sararak bütün başı dazlak yapar. Saçlar incelir, gevrekleşir ve kolaylıkla kırılarak dökülür Saçlarla birlikte ince pullar ve kuru kepekler düşer. Bu şekil alopeside de familyal ve herediter bir karakter varsa da, ayrıca özel bir mikrop da iş görür. Alopesilerin sağıtımları, sebebine göredir; en çok kullanılan, saçları canlandırıcı losyonlardır.

ALOPİAS: bk. SAPAN BALIĞI.

ALOPONTUS, kertenkeleler(Lacertilia)in Iguanidea familyasından bir cins. Sırtı ve boynu pulsuzdur. Bugün yaşamakta olan türünün adı *A. Ricordi*'dir.

ALOR ADASI (Allor, Ombaï), Holânda Hindistanı'nda Timor adasının kuzeybatısında, Küçük Sunda adalarından birisi. Yüzölçümü 2 350 km², nüfusu 50 000 dir. Adanın en yüksek yeri 1 850 m yüksekliktedir. A. nın yapısında eski şistler, Tersiyer kalkerler ve güneyde melâfirler hâkimdir. Balık avcılığı, pirinç, mısır, pamuk ekimi yapılır ve Hindistan cevizi, iyi yıllarda ise mısır ihracedilir.

ALORA, Güney İspanya'da Malaga eyaletinde bir yönetim bölümü merkezi. Guadalhorce ırmağı üzerinde, denizden 100 m yüksekte, bol meyvalıklı güzel bir çevre içindedir. 11 450 (1920) nüfusludur, demiryolu üzerindedir.

ALOS, Diyarbakır'ın Çermik ilcesi Yoğun bucağının merkezi, 708 (1940) nüfuslu köy. A. yamaçta kurulmuştur; evleri taştan yapılmış olup damları eğimli ve toprak örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu dere ve kuyudan alınır.

ALOSA: bk. TİRSİ BALIĞI.

ALOSNO, İspanya'nın güneyinde, Endülüs bölgesinde Huleva eyaletinde ve bu adla anılan şehrin kuzeyinde 1 600 nüfuslu bir kasaba. Yakınında bakır madeni vardır.

ALOST (Aalst, Aelst), Belçika'da Doğu Flander'de Dender nehri üzerinde, denizden 14 m yüksekte, 39 970 (1933) nüfuslu bir şehir. Burada, Belçika'nın ilk kitap basıcısı Dirk Maartens'in heykeli, Gotik tarzda Martin kilisesi vardır. A. ta dantelâcılık ve dokumacılık ileridir.

ALÖRİTOPTERİS (Aleuritopteris), eğrelti otlarından Polypodiaceae familyasına bağlı, Meksika, Habeşistan, Hindistan ve Sibirya'da yetişen bir bitki cinsi. Bu cinsin bazı türleri, süs bitkisi olarak sıcak yerlerde de yetiştirilir.

ALP, Germen mitolojisinde, uyuyan kimseleri sıkıştıran ve onlara eziyet eden ruhun (cinin) en çok yayılmış adı.

ALP, (Alperenler), yiğit anlamına gelen Türkçe bir söz. XIII - XIV. yüzyıllarda Anadolu'da, hususiyle Bizans sınırlarında, sonraları savaş yurdu (dar-ül-cihad) olan Rumeli'deki dervişlerin bir kısmı, yalnız halka zâhitlik ve tasavvuf yolunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda gazi arkadaşlariyle düşman illerine ılgar edip savaşlara da katılmışlardır. Bunlara «Alperenler» denmiştir. Hacı Bektaş ve Seyit Mahmut Hayranî dervişlerinden Sarısaltık, Baba İlyas dervişlerinden Geyikli Baba, Aptal Musa, Aptal Murat ve daha birçok velîler, Alperenler'dendir. Hacı Bektaş ı Veli *Menakıb*'iyle Seyit Ali Sultan *Velâyetname*'sinde ve bu çeşit destanî kitaplarda ve ilk Osmanlı vekayinamelerinde Alplık devrinin izleri, Alperenler'in kahramanlıkları görülmektedir. İlk zamanlarda Bektaşîler'e de «Aptallar» dendiği gibi «Gaziler» de dendiği Hacı Bektaş tekkesindeki XVI. yüzyılın ilk yıllarına ait yazılardan öğrenilmektedir. Alplık geleneğinde Seyit Battal Gazi'nin büyük bir yeri vardır. Alplık dinî olmakla beraber menkıbeye göre Seyit Gazi soyundan olan Melik Danişment Ahmet Gazi, Seyit Gazi ve Ebu Müslim vasıtasiyle nihayet Oğuz Han'a kadar götürülen millî bir gelenektir. Âşık Paşa'ya göre dünya Alp'inde kuvvetli bir yürek, güçlü bir pazı, gayret, iyi ve cins bir at, savaş elbisesi, yay, kılıç, süngü ve iyi bir arkadaştan ibaret olmak üzere dokuz şartın bulunması gerektir. Din Alp'inde de erenlik, riyazet, azim, aşk, tevekkül, şeriata uyma, bilgi, himmet ve bir iyi arkadaş olmak üzere dokuz şart bulunmalıdır.

ALP ARGU bin Nusretüttin Hezaresp, Şemsettin (ölm. 1274), Luristan-ı Büzürg Atabeyleri de denen Hezarespîler (b. bk.) hanedanının (1148 - 1424) dördüncü hükümdarı. Kardeşi Tekle'nin yerine Hülâgû tarafından geçirilmiş (1259), kardeşi zamanındaki harblerde yıkılmış olan ülkesini onartmış ve tarımın gelişmesine çalışmıştır. Düzen içinde 15 yıl hüküm sürmüştür.

ALP ARSLAN (1029 veya 1033 - 1072), Büyük Selçuk hükümdarı. Asıl adı Mehmet, lâkabı Adud-ud-devle, künyesi ise Ebu Şüca'dır. Babası Çağrı Bey'in ölümü üzerine Horasan'a hâkim olmuş ve 1063 te amcası Büyük Selçuk Sultan'ı Tuğrul Bey ölünce, Türk beyleri tarafından hükümdar yapılmak istenmişse de, vezir Amid-ül-mülk-i Kündürî'nin teşebbüsü ile Selçuk sultanlığına, Alp Arslan'ın kardeşi Süleyman geçirilmiştir. Süleymanı istemiyen Türk beyleri, Alp Arslan'a biat ettiklerinden, boyun eğmek zorunda kalan Kündürî'nin daveti üzerine gelen A., Abbasî halifesi el-Kaim biemrillah tarafından Selçuk sultanı ilân edilmiştir (27 nisan 1063). Önce kendisini tanımak istemiyen akrabasiyle bazı beyleri susturmak için uğraşmak zorunda kalan Alp Arslan, büyük atası Selçuk'un torunu Kutulmuş'un da bir çarpışma sırasında ölmesi üzerine, bütün Selçuk topraklarına hâkim olmuştur. 1064 te Bizans üzerine yürüdükten sonra Gürcistan'ı alarak kıralı haraca bağlamış, Kars ve Ani şehirlerini ülkesine katmıştır. Bu arada kendisine karşı başkaldıran kardeşi Kirman valisi Kavurd'u yola getirmiş, Merv tarafına giderek Gazneliler ve Türkistan hanlariyle münasebete girişmiş, oğulları Melikşah ile Arslanşah'ı bu hanedanların kızlariyle evlendirmiştir.

1065 te Amuderya'nın ötesine kadar uzanan bir kuzey seferinden dönerek Merv'e geldiği zaman, Melikşah'ı veliaht yapmış, 1067 de yeniden ayaklanan Kavurd'u bastırmıştır. Alp Arslan, Aral gölünün kuzeyindeki Türk boylarını hükmü altına almak amaciyle o tarafa gittiği sırada, bazı ünlü Türk komutanlarını Bizans topraklarına akın yapmak üzere Anadolu'ya yollamıştır. Bunlardan biri olan Afşin, Kayseri'ye kadar ilerlemiştir. 1068 de ikinci defa Gürcistan'a giren Alp Arslan, kıral Bagrat'ı kendi buyruğu altına aldıktan sonra Horasan'a dönerek, bazı komutanlarını ve bunlar arasında amcazadesi Kurdcı'yı Anadolu seferine göndermiştir.

Bu akıncıların saldırışlarına engel olmak istiyen imparator Romanos Diogenes, sefere çıkmak zorunda kalmış, fakat Malatya'daki kuvvetlerinin Türkler tarafından yenildiğini ve Türk akıncılarının Konya'ya bile girdiklerini duyunca geriye dönmüştür. 1070 ilkbaharında Alp Arslan, Bizans'a karşı kesin bir taarruza geçmek amaciyle Azerbaycan'a gelmiş, buradan hareketle Doğu Anadolu'ya girerek Malazgirt kalesini almıştır. Sonra Urfa'yı, 1071 yılı başında da Halep'i kuşatarak, şehri baş eğmek zorunda bırakmıştır.

Halep yakınlarında bir taarruza uğramıyacağına dair Bizans elçisinden söz aldıktan sonra Mısır üzerine yürümüş, fakat çok geçmeden Bizans imparatorunun Azerbaycan'a girmek amaciyle doğuya doğru gittiğini duymuştur. Bunun üzerine ordusunun bir kısmını Suriye'de bırakarak hemen kuzeye dönmüş ve Malazgirt ovasında, bu şehri almış bulunan imparatorun kuvvetleriyle karşılaşmıştır. 55 000 kadar Türk kuvveti ile en az bunun iki misli olan Bizans ordudusu arasında 26 ağustos 1071 günü yapılan kanlı bir savaştan sonra, Bizanslılar tam bir bozguna uğramışlar ve imparator tutsak edilmiştir.

Türk ve İslâm tarihinin en önemli olaylarından birini teşkil eden Malazgirt Meydan Savaşı, Anadolu'da yeni bir Türk vatanının kurulmasına yol açtığı gibi, büyük Türk hükümdarı Alp Arslan'a da tarihte eşsiz bir mevki kazandırmıştır. Esir imparator, Türk hükümdarı tarafından gerçek büyüklüğe yakışacak bir tavırla karşılanmış ve serbest bırakılmıştır, fakat imparatorun yokluğundan faydalanan Mihail VIII. Bizans tahtına geçtiğinden, Türk akıncıları Anadolu içerlerine girmişler ve bundan sonra Türkler Anadolu'da yerleşme siyaseti gütmüşlerdir.

Alp Arslan, 1072 de Maveraünnehr'i geçmiş ve orada ele geçirdiği bir kalenin komutanı tarafından ağır surette yaralanarak birkaç gün sonra ölmüştür (kasım 1072).

Alp Arslan'ın çok cesur ve kahraman bir komutan ve aynı zamanda yüksek karakter sahibi asil bir insan olduğunu yazmakta, ondan bahseden tarihçiler birleşmişlerdir. Sağlam temellere dayandırmak istediği devletini, Nizam-ül-mülk gibi teşkilâtçı bir veziri iş başına getirmek suretiyle kuvvetli esaslara bağlamış ve böylece idarî ve askerî teşkilât vücuda getirerek, büyük bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuştur. Yerine oğlu ve veliahtı Melikşah geçmiştir.

ALP ARSLAN, el - Ahres (= dilsiz; ölm. 1114), Suriye (veya Şam) Selçukluları'nın 3 üncü hükümdarı. Babası Rıdvan (b. bk.) ın yerine 16 yaşında iken tahta çıkan A. (1113), erki elinde tutan atabeyi Lü'lü ile birlikte, babasının adamlarının bir kısmını ortadan kaldırmış, bir kısmının ise mallarına elkoymuştur. Hattâ kardeşleri Melikşah'la Mübarek'i öldürtmüştür. O sırada Halep'te bile çok kuvvetlenmiş olan Batınîler (b. bk.) i temizlemesi, kalanlarını ise sürüp çıkarması, yaptığı tek müsbet iştir. A., atabeyinin de teşvikiyle adamları tarafından öldürülmüştür.

ALP BAHÇESİ, yüksek dağlarda kurulan ve içinde bilimsel incelemeler için alpsel bitkiler yetiştirilen bahçe. Böyle bahçeler ilk önce Almanya ve Avusturya'da kurulmuştur. Bk. ALPİNUM.

ALP BORUSU (Alphorn), İsviçre Alpleri'nde çobanların Ortaçağ'dan beri kullandıkları basit bir boru. Tacitus'un andığı *cornua alpina* çalgısının bu alet olduğu sanılmaktadır. Şerit gibi soyulup çıkarılmış ağaç kabuğundan burula burula meydana getirilen uzun bir koni şeklindedir. Bu koni, çok uzun olduğu için, şimdiki izci borularında olduğu gibi, bükümlü olarak üç kat yapılır. Bu bo rudan çıkarılabilen tabiî sesler arasında «artık dörtlü» aralığı da bulunduğu için, İsviçre dağlılarının şarkılarında bu aralığın seve seve kullanıldığı, bu alışkanlığın da borudan geldiği görülmektedir. Bestecilerden Brahms, birinci senfonisinin finalindeki korno melodisinde aynı aralığı kullanmıştır.

Ağaç kabuğunu bura bura boru (eski imlâsiyle: *burgu*) yapıp kullanmak geleneği birçok Avrupa ve Asya ülkelerinin (bu arada Anadolu'muzun) âdetleri arasında yüzyıllardan beri yer almış bulunduğu için, her yerde aynı esasa göre türlü tiplerde yapılan böyle burma çalgılara, topluca Alp borusu denildiği de, bazı musiki yazarlarının yayımlarından anlaşılmaktadır.

ALP DAĞ KEÇİSİ (Capra ibex), tırnaklı memelilerin çiftparmaklılar (Artiodactyla) alttakımına bağlı Bovidae familyasının bir türü. Vücutları basık, boyunları orta boyda olan bu dağ keçilerinin dişileriyle erkeklerinde boynuz vardır. Postunda sert ve sık kıllar bulunmaktadır. Renkleri yazın kırmızımtrak kurşunî, kışın sarımtrak kurşunîdir. Boyları 1,5 m kadardır ve 75 - 100 kg ağırlığında olabilirler. Alplerde yaşarlar. Dölü günden güne azalmaktadır.

ALP DAĞ KEÇİSİ

ALP DİREK, Harezmşah Tökiş'in çağdaşı olan Kıpçak beylerinden. Bozkır Kıpçakları'nın islâmlaşmasında önemli rolü olmuştur. XI. - XII. yüzyıllarda Sığnak ve Cend (Yenikend) çevrelerini dolduran müşrik Kıpçaklar'ın meliki Kadır Buku (yahut Kayır Tuku) Han'ın yeğeni idi. Amcası ile arası açılınca, Harezmşah Tökiş'in hizmetine girmiş ve onun yardımiyle, 1198 yılında amcasını, tutsak alarak Tökiş'e teslim etmiştir. Amcasının yerine geçen Alp Direk, Harezmşah için Kadır Buku Han kadar tehlikeli olmuş, onu ortadan kaldırmak için Kadır Buku Han gönderilmiştir. 1181 de Harezmşah'a itaat eden Alp Kara Uran ile A. in aynı kişi olduğu sanılmaktadır.

ALP ER TUNGA (Tunga Alp, Tunga Er), en eski Türk destanî menkıbelerinden birinin kahramanı. Bu menkıbelerin, bir epope şeklini almış Türkçe metinleri yoktur. Kâşgarlı Mahmut'un (XI. yüzyıl) *Divanü Lûgat-it-Türk*'ünde Alp Er Tunga'nın ölümünden bahseden ve dörtlüklerden meydana gelmiş bir manzume vardır. Bu münasebetle, Kâşgarlı Mahmut, Alp Er Tunga'nın Efrâsiyâb ile aynı kişi olduğunu söyler. Yine XI. yüzyıl yazarlarından Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu-Bilig*'inde Tunga Alp Er'i, İranlılar'ın Efrâsiyâb dedikleri, erdemli, bilgili bir Türk Beyi olarak anar. Firdevsî'nin *Şehname*'sinde ise, Efrâsiyâb, İran hükümdarlariyle uzun savaşları anlatılan bir Turan kahramanıdır.

VIII. yüzyılda meydana gelmiş Orhon-Gök-Türk anıtlarında. Tonga - Tigin diye bir kahramanın «yuğ»undan bahsedilir. Bu yuğ. Tonga - Tigin adında, o tarihlerde yaşamış birinin ölümü üzerine yapılan ağıt değil de, eski bir kahramanın hatırasını anmak maksadiyle, ölümünün yıl dönümü diye kabul edilen bir günde yapılan tören anlamında alınırsa, Tonga Alp'ın menkıbelerinin Gök - Türkler arasında da yaşadığı düşünülebilir.

M. Ö. 624 te, Medya hükümdarı Kiyaksares tarafından öldürülen Saka kahramanının, *Şehname*'de, Keyhüsrev tarafından öldürüldüğü söylenen Efrâsiyâb olduğu - Sakalar'ın bir Türk zümresi oldukları kabul edilmek suretiyle - ileri sürülerek, Alp Er Tunga menkıbelerini M. Ö. VII. yüzyıl İran - Türk savaşlarının hikâyesi diye açıklıyanlar da vardır.

ALP GİREY. 1579 - 1588 yılları arasında Semiz Mehmet Girey ve İslâm Girey hanların kalgay (b. bk.)ı ve kısa bir müddet Kırım hanı. Kalgay Âdil Girey'in İran şahının sarayında öldürülmesi üzerine. Mehmet Girey Han «Çingiz töresince» kardeşi Alp Girey'i kalgaylığa getirmişti (1579). Fakat yeni kalgay, hanın bu mevkie daha çok, oğlu Saadet Girey'i getirmek istediğini bildiğinden, ona karşı kin ve şüphe duyguları içinde idi. Bu sebeple Özdemiroğlu Osman Paşa (b. bk.), âsi ilân ettiği Mehmet Girey Han'a karşı, hanlık vaadiyle A. yi kandırmaya ve kendi tarafına çekmeye muvaffak olmuştur. Alp Girey'in kardeşleri ile birlikte Osmanlı paşasının yanına kaçması üzerine, çok kızan han, Kefe'yi yerle bir edeceği tehdidinde bulunmuşsa da, Özdemiroğlu Osman Paşa bu tehditlere aldırmıyarak, İstanbul'dan aldığı emre göre. Alp Girey'i Kefe'de han ilân etmiştir. Bunun üzerine birçok Tatarlar Mehmet Girey'i bırakarak yeni hanın tarafına geçmişlerdir. Bu suretle iki taraf arasında savaş başlamış, fakat Alp Girey, Kefe önünde kardeşi ile kanlı çarpışmalarda bulunduğu bir sırada İstanbul'dan. kardeşi İslâm Girey'in han atandığını ve Kılıç Ali Paşa komutasında büyük bir donanma ile Kırım kıyılarına indiğini öğrenince, ister istemez yeni hanın kalgaylığını kabul etmiştir. Bununla beraber o. Mehmet Girey'in oğlu Saadet Girey'in steplerden yaptığı taarruzları püskürterek Osmanlılar'a ve yeni hana bağlılığını göstermiştir. Nihayet İstanbul'dan Bor'a Gazi Girev'in han gönderilmesi üzerine (1588), kalgaylığı Feth Girey'e bırakarak İstanbul'a gitmek zorunda kalmış ve gelişinde Edirne'de oturmaya memur edilmiştir.

ALP HAN, Hindistan hükümdarı Alâettin Kalaçlı-(Halacî)nın kaynı ve en ünlü beylerden biri. Alâettin'de peygamberlık hulyaları başgösterdiği sırada, onu «Çeharyar-ı güzîn»inden biri olarak göstermiştir. Alp Han, 1305 te Gücerat valisi olmuş, 1307 de Dekkan'ı alan iki ordudan birinin başbuğluğunu yapmış ve Gücerat'ın Türkler tarafından alındığı sırada, güzelliğiyle tanınmış kızı Deval Devi (veyahut Deval Rani) ile birlikte Dekkan'a kaçmış olan eski Gücerat racası Karan'ı yenerek kızını ele geçirmiş ve Delhi'ye yollamıştır. Burada Alâettin'in büyük oğlu Hızır, bu kıza âşık olmuş, Hızır'ın annesi ve Alp Han'ın kızkardeşi olan Melike-i Cihan, oğlunu Alp Han'ın kızlarından biriyle evlendirmişse de, bu kıza olan sevgisirden kurtaramamıştır. Sonunda bu iki genç evlenmişlerdir. Ünlü

şair Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin üçüncü ve en güzel mesnevisi olan *Deval Rani-Hızır Han* adlı eseri bu aşk hikâyesini anlatmaktadır. Melike-i Cihan'ın, Şadî (Şaddil) Han adındaki oğluna da, kardeşinin diğer bir kızını alması üzerine, A. ın, damatlarından birini tahta çıkaracağı dedikodusu yayılmış, bu yüzden Alp Han. Alâettin'in saltanatının sonlarında öldürülmüştür. Ölümü ayaklanmalara sebebolmuştur.

ALP HAN (ölm. 1435), Hindistan'da Malvo (b. bk.) hükümdarı. Tahta çıkınca Huşeng Şah sanını almıştır.

ALP İŞLETMECİLİĞİ, Alp dağlarında uygulanan ve bizdeki yayla işletmeciliği(yaylacılık)ni andıran bir çeşit çayır otlak işletmeciliği Alpler'deki bu şekil işletmede, sığırlar ilk yaza doğru çok yüksek olmıyan dağ otlaklarına çıkarılmaya başlanır. Mevsimin ilerlemesiyle kardan kurtulmuş olan daha yükseklerdeki otlaklardan faydalanmaları için, hayvanlar yavaş yavaş yükseklere sürülür ve sonbahara doğru da yine kademe kademe aşağı kışlık barınaklara indirilir.

ALP KARGASI: bk. KIRMIZI GAGALI DAĞ KARGASI.

ALP SEMENDERİ (Salamandra atra), kurbağagiller-(Amphibia)in Urodela takımına bağlı semenderler (Salamandriae) familyasının bir türü. 11 - 16 cm kadar uzunlukta, düz parlak siyah renktedirler. Diğer semenderler gibi lekeleri yoktur. Yumurtaları uterus içinde gelişir ve yalnız iki yavru doğururlar. Alp dağlarında 700 - 2 850 m yükseklikte taşlarla kara yosunları altında, birkaç tanesi bir arada yaşarlar. Islak havalarda saklandıkları yerlerden dışarı çıkarlar.

ALP TARLA KUŞU: bk. KULAKLI TARLA KUŞU.

ALP TAVŞANI (Lepus timidus), kemirici memeliler-(Rodentia)den Leporidae familyasının bir türü. Kara tavşanı da derler. Eski dünyanın kuzey memleketlerinde yaşarlar. Alpler'de buzul devrinin artıkları olarak yaşamaktadırlar. Postu kuzey memleketlerinde beyazdır. Yalnız İzlânda ve Güney İskandinavya gibi daha güney memleketlerde, postu esmer külrengi ve kışın beyazdır. Kulaklarının ucu siyahtır.

ALP TİGİN, Kara-Hıtaylar Maveraünnehr'i işgal ettikten sonra (1141 - 1142), Gürhan tarafından Buhara valiliğine atanan Türk beyi.

ALP TİGİN (Aftekin veya Alftekin, ölm. 982), Türk komutanı. Samanoğulları komutanlarından iken Mansur I. le bozuşarak, önce Büveyhoğulları hükümdarı Muizzüddevle'ye, o öldükten sonra da oğlu İzzüddevle Bahtiyar'a kapılanmıştır.

Bahtiyar'la. başkomutanı Türk Sebüktekin arasındaki mücadelelerde bir ara, Bahtiyar tarafını tutmuş, fakat Sebüktekin'in ölümünden (974) sonra, Türkler'in şefi olarak mücadeleye devam etmiş. Vasıt'ta kuşattığı Bahtiyar'ı zor duruma düşürmüşse de, Adududdevle'nin yardıma gelmesi üzerine Bağdat'a çekilmiştir. Kuşatılan ve kıtlık başgöstermesi üzerine Diala'ya çekilen A., orada da tutunamıyarak Suriye'ye gitmiş. Şîi Fâtımîler'in eğemenliğinden kurtulmak istiyen Şam ahalisinin ricasiyle şehrin yönetimini eline almış ve düzeni sağlamıştır. Bizans'a vergi vermeyi kabul ederek bu yönden korkusu kalmıyan ve kendisine karşı sefere hazırlanan Fâtımî halifesi el - Muiz - lidinillah'ın ölümünden (975) cesaretlenen A., Sayda, Akkâ ve Taberiye'ye akınlar yapmıştır. Fâtımî komutanı Cevher (b. bk.), bir aralık geri almak üzere Şam'ı kuşatmışsa da (976), başaramayarak Mısır'a dönmek zorunda kalmıştır.

Kendine karşı sefer yapmıyacağına dair aralarındaki sözleşmeye rağmen, A. in Mısır için bir tehlike olduğunu anlıyan Cevher, Aziz billâh'ın savaşa çıkmasını sağlamıştır. Remle savaşında (977 - 978) tutsak edilen A., cesurluğundan ve mertliğinden dolayı, ondan çok hürmet görmüş ve kendisinin en yakınlarından olmuştur. Nüfuzunu çekemiyen Aziz billâh'ın veziri Yakup ibn-i Killis tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

A., Kılıciyle devlet kuran Türk komutanlarından dikkate değer bir tiptir.

ALP TİGİN (ölm. 963), Gazneli Devleti'nin kurucusu. Samanoğulları'nın hassa ordusuna mensup Türk askerlerindendi. Yavaş yavaş yükselerek Abdülmelik zamanında devletin en büyük memurluklarından biri olan Hâcib-ül-hüccablığa (b. bk.) yükselmiş ve yönetimi eline almıştır. Bu sırada vezir bulunan Ebu Aliy-yil-Bel'amî, onun sayesinde vezirliğe atanmış bulunduğundan, tamamiyle onun etkisi altında kalmış ve bundan kurtulmak amaciyle, en yüksek devlet hizmetlerinden biri olan Horasan valiliğine, A. in atanmasını sağlamıştır (961). A., Abdülmelik'in ölümü üzerine henüz bir çocuk olan hükümdarın kardeşi Mansur'un iktidara getirilmesini istememişti. Mansur hükümdar olunca, hayatını tehlikede gören Alp Tigin, Horasan'ı bırakarak Belh şehrine çekilmiş, burada üzerine gönderilen bir orduyu yenerek (962) Gazne'ye girmiş, oradaki yerli prensi devirdikten sonra bağımsız Gazneli Devleti'ni kurmuştur. Samanoğulları, bir müddet daha uğraştıktan sonra bunları kendi haline bırakmış, Gazneliler de onların eğemenliğini uzun zaman tanımışlardır. A. in, adam seçmek hususunda büyük bir kabiliyeti olduğu söylenir.

ALP YÖRÜK, Çoban Hüsamettin, Anadolu Selçukluları komutanlarından. XIII. yüzyılın birinci yarısında yaşamış ve İzzettin Keykâvüs I. ile kardeşi Alâettin Keykubat I. zamanında ordu komutanlıklarında bulunmuştur. İzzettin Keykâvüs'e karşı ayaklanmış olan kardeşi Ankara valisi Alâettin Keykubat'ın hayatına dokunulmamak şartiyle, teslim olmasında rol oynamış ve sonradan hükümdar olan Alâettin Keykubat tarafından saygı görmüştür.

Alp Yörük, Alâettin Keykubat zamanında yapılmış olan Suğdak ve Kıpçak seferlerindeki önemli başarılariyle tanınmıştır. Sinop'tan gemilerle Kırım kıyılarına geçen A. savaş sonunda Suğdak şehrini almıştı (1228). Selçuk hükümdarlarının hizmetini beğendikleri Hüsamettin Alp Yörük'e Kastamonu tarafları «mukataa» suretiyle verilmiş olduğundan, kendisinden sonra oğlu Muzafferettin Yavlak Arslan ve onun oğlu Mahmut Bey burada yarı bağımsız bir halde hüküm sürmüşlerdir.

ALPAGOT, Ali Haydar Emir (1886 - 1937), deniz tarihi yazarı. Gelibolu'da doğmuştur. Babasının adı Mustafadır. 1907 de teğmen olarak Deniz Harb Okulu'ndan çıkmış, donanmada türlü görevlerde bulunduktan sonra sağlık durumu, 1916 da emekliye ayrılmasını gerektirmiştir. Bahriye Nezareti erkân-ı harbiyesinde Osmanlı deniz harb tarihi yazarlığına atanmış ve ayrıca kendisine Deniz Harb Okulu'nda, deniz harb tarihi öğretmenliği de verilmiştir. 1928 den başlıyarak deniz harb tarihi uzmanı olarak görev yapmaya başlıyan A. un, gözleri görmemeye başlamakla beraber, ölümüne kadar öğretim ve yazı çalışmalarını

bırakmamış, gerek dersleriyle, gerek eserleriyle Türk denizcilik tarihine hizmette bulunmuştur. Deniz ve donanma dergilerinde çıkan makaleleri vardır. Eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Tarih-i Bahrî Sahifeleri*, *Hint Yolu - Osmanlı İmparatorluğu*, *Yunan İstiklâl Harbi*, *Navarin Muharebesi*, *Çengeloğlu Tahir Paşa* (2 cilt).

ALPAGUT: 1 — Bilecik'in Söğüt ilcesi, İnhisar bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 005 (1940). A., İnhisar bucağının 10 km güneydoğusunda, Sakarya nehri boyunda, etekte kurulmuştur. Kerpiç, tahta ve taş duvarlı, çatıları kiremitle örtülü olan evleri topludur. Köyde kaynak ve dere suları kullanılır. Çevresinde sebze ekilir, ipekböceği yetiştirilir. Bir halkodası vardır.

2 — Bursa'nın M. Kemalpaşa ilcesi, Devecikonağı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 565 (1940). A., M. Kemalpaşa kasabasının 26 km güneyinde, dağlık bir alanda, yamaçta kurulmuştur. Orman içindedir. Tahta ve taş duvarlı, çatıları kiremitle örtülü evleri topludur. Köyde kaynak suyu kallanılır. Çevresinde tahıl ekilir, koza ve meyva elde edilir,

3 — Çorum'un Osmancık ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 700 (1940). A., Osmancık'ın 13 km güneybatısında, aynı addaki çayın boyunda, etekte kurulmuştur. Orman kenarındadır. Tahta duvarlı, çatısı tahta ile örtülü olan evleri, toplu bir haldedir. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

4 — Kastamonu'nun Daday ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 513 (1940). A., 5 mahalleden meydana gelmiştir. Tahta duvarlı, tahta ile örtülmüş çatılı evleri, oldukça dağınıktır. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALPAÏDE (VII. yüzyıl), Karl Martell'in anası. Ortanca Pippin'in odalığı olup 668 tarihinde Pippin'in eşi Plektrud tarafından kovulduktan sonra. Namour yakınlarında bir manastıra çekilerek ömrünü geçirmiştir.

ALPAKA (Lama pacos), develer (Camelidae) familyasının bir türü Bu hayvanın diğer bir adı da pako'-dur. Lama(b. bk.)dan daha küçüktür. Vücut yapılışı bakımından koyuna benzer. Yalnız boynu daha uzun ve başı narindir. Rengi beyaz veya siyahtır, pek az olarak da alacalıdır. Tüyleri uzun ve çok yumuşaktır. Gövdenin yan tarafındaki tüylerinin uzunluğu 10 - 12 cm kadardır. Güney Amerika'ya has olan bu hayvan, Peru ve Şili'de And dağlarının denizyüzeyinden 2 500m den daha fazla yükseklikteki yerlerinde yaşar. Büyük sürüler halinde bulunurlar. Çok inatçı olduklarından yük taşımaya elverişli değildirler. Eti lezzetlidir. Hususiyle yünü çok makbuldür. Peru ve Şili halkı tarafından yünü ile güzel kumaşlar, halılar; Avrupa'da da «alpaka» adı verilen parlak ve hafif kumaşlar dokunur. İpek, pamuk veya koyun yünü karıştırmak suretiyle diğer kumaşlar da yapılır.

ALPAKA

ALPAKS, aluminyum ve silisyumdan yapılan hafif bir alaşım.

ALPAMSI, içinde Oğuzlar'ın destanî hikâyeleri bulunan *Dede Korkut Kitabı*'nda «Bamsı Beyrek» (b. bk.) şeklinde görülen kahraman adının Kazak - Kırgızlar'la Kara Kalpaklar'daki şekli. Bu ad, Başkurtlar'da Almapış veya Alpamşa'dır. Herhalde, Alp ile Bamsı kelimelerinin kaynaşmasından meydana gelmiş olmalıdır. Ebu-l-Gazi Bahadır Han'ın, menkıbevî bir Oğuz tarihi olan *Şecere-i Terâkime* adlı eserindeki söylentilerden birinde Bamsı Beyrek'i karşılıyan kahramanın adı Mamış Bey'dir. Alpamış şekli de belki Alp ile bu Mamış kelimelerinin kaynaşmasından meydana gelmiştir.

Yukarda adı geçen Türk bölükleri arasında Alpamsı'-(Alpamış, Alpamşa)nın kahraman kişiliği etrafında anlatılan hikâyeler, ana çizgileriyle, Anadolu söylentileri, «Bey Böyrek» (b. bk.) ve bunların en eski şekli olan, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki «Bamsı Beyrek» hikâyelerine benzer. Bunların hepsinin, aynı kaynaktan - Oğuzlar'ın en eski bir destanî hikâyelerinden - geldiği kesin olarak söylenebilir.

ALPANOS, Eskişehir'in Seyitgazi ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 569 (1940). A., Seyitgazi'nin 16 km kuzeybatısında, Eskişehir - Seyitgazi yolu yakınında, etekte kurulmuş olup, orman kenarındadır. Tahta ve taş duvarlı, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALPÁR [*ọlpār* ok.] **Ignác** (1855 - 1928), tanınmış Macar mimarı. Budapeşte Teknik Üniversitesi fahrî ordinaryus profesörü. Lise öğrencisi iken yaz tatillerinde duvarcı yamağı, daha sonra duvarcı kalfası olarak çalışmıştır. Yüksek öğrenimini Berlin Bauakademie'sinde (Yüksek Mimar Okulu'nda) bitirdikten sonra İtalya'da inceleme gezileri yapmıştır. Macaristan'a döndükten sonra hem başkentte, hem taşrada birçok resmî ve özel yapılar, kiliseler v. b. meydana getirmiştir. Budapeşte Tarım Müzesi, Borsa Sarayı, Merkez Bankası, yüksek öğretmen okulu olan Eötvös-Kollégium, Kolozsvár (Erdel) Üniversitesi, Temesvár (Erdel) Başpostanesi, Nyiregyáza Tiyatrosu, en güzel eserlerindendir. Alpár, rönesans ve barok şekil öğelerinden faydalanarak yarattığı gayet dekoratif, modern bir üslûp kullanmıştır.

ALPARGATE (İspanyolca), İspanyol köylülerinin giydikleri saz ve ipten örülmüş bir nevi kaba ayakkabı.

ALPEDRINHA, Cardinal d': bk. COSTA, Jorge da.

ALPEL, VI. yüzyıl sonlarında yaşamış Avar Türkleri başbuğlarından biri. Hırvatlar'ın Balkanlar'a yerleşmesinde A. in rolü olduğu söylenir.

ALPENA [*ælpīnī* ok], Amerika Birleşik Devletleri'nden Michigan'da Huron gölünün kıyısında bir liman ve kasaba. Kâğıt ve kereste endüstrisi vardır. Balıkçılık yapılır. Nüfusu 11 100 (1920) dür.

ALPES[*alp* ok.], Fransa'da üç eyaletin adı: 1 — **Hautes Alpes** [*ōt alp* ok.] (Yukarı Alpler), güneydoğu Fransa'da departman. Dauphiné'nin büyük bir bölümünün girdiği bu departmanın yüzölçümü 5 643 km² ve nüfusu 87 566 (1931) dır. Merkezi Gap'tır. Burası Fransa'nın en yüksek bölümüdür; Ecrins dağ grupundan Pelavoux, 4 103 m yüksekliktedir ve Drac ile Buëch arasında Fransa'nın en az verimli ve yalnız koyunculuk yapılabilen bir bölümü halindeki Devoluy yöresinin korkunç derecede sarp kalker dağları 2 700 metreye kadar yükselir. Birçok vâdiler ve bu arada

Durance ve kollarının, Yukarı Drac'ın vâdileri, departmanın can damarları gibidir. Briançon tahkimli noktasının bulunduğu Durance vâdisinin bir bölümü, taşın imkânları ve güneyin ılık havası, verimli toprakları dolayısiyle, sık nüfusludur. Vâdi kolları seyrek, fakat taşkın nüfusludur. Arpa ve yulaf, yükseklik dolayısiyle tarımın başlıca konusudur; endüstri geridir. Durance ırmağının yukarı bölümünden önemli miktarda elektrik elde edilir.

2 — **Basses Alpes** [*bas alp* ok.] (Aşağı Alpler), Güneydoğu Fransa'da departman. Provence'in kuzeydoğu bölümü. Yüzölçümü 6 988 km², nüfusu 87 893 (1931)tür. Bütün Fransa'nın en seyrek nüfuslu departmanıdır. Merkezi 6 737 nüfuslu Digne'dir. 3 000 m ye yükselen dağların yanında 600 - 900 m yükseklikteki kalker plâto, ıssız geniş bir alandır. Sağnak şeklindeki yağmurlar dolayısiyle akarsuların sürüklediği çakıllar, aşağılarda vâdilerin tabanlarını doldurur. Ormanların yok edilmiş olması yıkanmayı kuvvetlendirdiğinden, yükseklerde kalan son toprakları koruyabilmak üzere sekiler yapılmıştır; fakat çıplak taşlık yamaçlar, daha çok sürülerin dolaştığı zayıf otlaklar halindedır. Güneyin az yüksek yerlerinde tahıl ekimi yanında badem, kaysı, şeftali yetiştirilir ve bağcılık yapılır. Madencilik ve endüstri önemsizdir.

3 — **Alpes Maritimes** [*alp maritim* ok.] (Deniz Alpleri), Güneydoğu Fransa'da departman. Yüzölçümü 3 736 km², nüfusu 493 376 (1931), merkezi 241 916 (1936) nüfuslu Nice'tir. Bu departmanın çok güzel manzaralı ve dik Akdeniz kıyıları (Riviera) gerisinde, sert kuzey rüzgârlarını engelliyen Deniz Alpleri görünüşlü bir fon teşkil eder. Akdeniz bitkileri kıyılardan yükseklere doğru zengin bir çeşitlilik gösterir (kış ortalama sıcaklığı 9°); fakat kış mevsimi içerilerde sert ve uzuncadır; bu yüzden tahıl üretimi ve koyunculuk azdır. A. te esans, likör, ipekli endüstrisi gelişkindir. Kıyılar gemicilik ve balıkçılığa elverişlidir.

ALPHA [*alfa* ok.], Yunan alfabesinin ilk harfi ve *a* vokalinin bu dildeki işareti. Harfin adı ve şekli, Samî *aleph* (b. bk.) ten olmadır. Yalnız, aleph bir konson, alpha ise bir vokal sesin işaretidir (bk. A. ve ALFABE).

Gramerde, *alpha privativum*, meselâ *afazi* (Yun. *a-phasia* = ses yitimi) kelimesinde görülen ve Yunanca'da «yokluk öneki» olan *a*-ya denir.

Mecaz olarak *alpha*, bir şeyin başlangıcını, *alpha ve omega* (omega = Yun. alfabesinin son harfi Ω) deyimi de başı ve sonu, bütünü, tamamı anlatır.

Remiz olarak alpha'nın değerleri için bk. A.

ALPHEİOS (Lât. **Alpheus**), Peloponnesos yarımadasının en önemli ırmağı. Bugünkü adı Ruphia'dır. Kaynağı Megalopolis'in doğusunda, Eurotas'ın kaynağına yakın bulunan A. bir ara yeraltına gömüldükten sonra, tekrar yeryüzüne çıkar ve Arkadia ile Elis'in güney bölgelerinden geçerek İon denizine dökülür. Sağ kıyısında Heraion ile Olympia kasabaları kurulmuştur. En büyük kolları Arkadia dağlarından gelen Ladon ile kuzeyden akan Erymanthos idi. Romalılar, gemileri ile bu ırmağın denize döküldüğü yerden altı mil içeri girebiliyorlardı.

Yunanistan'da öteki ırmak - tanrılar gibi bu ırmağı temsil eden Tethys ile Okeanos'un oğlu Alpheios'a da en eski zamanlardan beri, hususiyle Arkadia ve Elis'te saygı gösterilir, tapılırdı. Bunun Heraion kasabasında kültü vardı. Olympia oyunlarını kurduğu vakit Herakles A. ile Artemis'e kurbanlar kesmişti. Oyunlar zamanında ırmağın sularına türlü adaklar atılırdı. A. un kültü ile Alpheiusa (= besleyici) lâkabını taşıyan Artemis kültünün yanyana oluşu, (hattâ ırmağın denize döküldüğü yerde Artemis Alpheiaia'nın bir tapınağı vardı) birtakım efsanelerin doğmasına yol açmıştır: Artemis'e aşık olan A., yalvarmaları ile bir şey elde edemeyince, tanrıçanın emri altındaki nympha'larla kutladığı bir gece eğlencesinde emelini gerçekleştirmeyi düşünmüş, fakat Artemis, işi sezerek, yanında bulunanlara kendisi gibi yüzlerine çamur sıvamalarını emretmek suretiyle tehlikeden sıyrılmış. Daha geç bir efsaneye göre A., Artemis'i Sicilya'da Ortygia adasına kadar kovalamış. Sonraları kovalananın Artemis olmayıp, onun emri altında bulunan nympha'lardan Arethusa olduğu hikâye edilmiştir.

ALPHEN [*alfen* ok.], **Hieronymus van** (1746-1803), Felemenk'li devlet adamı. Utrecht'te avukat iken 1780 de genel prokurator olmuş ve 1793 ten 1795 devrimine kadar Felemenk Birliği'nin genel hazine başkanlığını yapmıştır. Aynı zamanda şair olan A., dinî şiirler yazmış, en çok *Voor kinderen* (Çocuklar için) [1778 - 82] adlı şiirleri ile tanınmıştır. Bunlardan başka teolojiye, hukuka ve tarihe ait eserler de yazmıştır. Edebî eserleri üç ciltte toplanarak yayımlanmıştır (1871).

ALPHESİBOİA (Lât. **Alphesiboea**), Dionysos'un âşık olduğu ve kaplan (Lât. Yun. *tigris*) kılığına girerek Sollax ırmağı üzerinden sırtında kaçırdığı Anadolu'lu nympha. A., Medos'u doğurmuş, Medos da büyüyünce ırmağa, Tigris (bugün Dicle) adını vermiş.

ALPHONSE [*alfons* ok.] (1220 - 1271), Poitiers ve Toulouse kontu. Fransa kralı Louis VIII. in oğlu ve St. Louis'nin kardeşidir. St. Louis ile birlikte 1248 de yedinci Haçlı Seferi'ne gitmiş ve bu sırada tutsak düşmüştür (1250). Tutsaklıktan döndüğü zaman (1252) Charles d'Anjou ile birlikte kıral naipliğinde bulunarak, Abbeville ve Paris antlaşmaları (1258 - 59) ile sona eren görüşmelerde önemli bir rol oynamıştır. Çok usta yönetimci olan A., Albigenses savaşları sırasında harap bir hale gelmiş olan Güney Fransa'yı düzene koyarak, merkeziyetçiliğe doğru ilk adım teşkil eden esaslı tedbirler almış ve bu bölgelerin Fransa krallığına katılmasını hazırlamış. Riom'da uzun zaman bu kontluklarda uygulanan kanunların esasını teşkil eden önemli bir ferman (charte) çıkarmıştır. Mirasçı bırakmadan öldüğünden kendisine ait olan Poitiers, Saintonge, Toulouse kontluğu ve Auvergne memleketleri kırallığa geçmiş, Venezzia kontluğu ise papaya bırakılmıştır.

ALPHONSINE [*alfonsin* ok.] **FERMANI** (Charte Alphonsine), Poitiers ve Toulouse kontu Alphonse'un Riom şehrinde çıkardığı bir ferman. Bu ferman, bütün Ortaçağ boyunca Auvergne memleketinde kamu hukuku olarak uygulanmıştır.

ALPINAR, Diyarbakır'ın merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 568 (1940). A. ın kerpiçten olan evlerinin damları düz olup, toprak ve tahta ile örtülüdür. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

ALPİDLER, Eduard Suess tarafından, Avrupa'nın Alpler'den ayrılan bütün tersiyer ve yüksek dağlarına verilen ad. Karpatlar, Transilvanya Alpleri, Balkanlar, Apeninler, Atlaslar, Sierra Nevada ve Suess'ün bunlar arasına katmadığı Dinar Alpleri bu ad altında toplanır. R. Staub'a göre Pireneler'le Kafkaslar aynı yaş ve kökenden oldukları halde Alpidler'den sayılmamak gerektir.

ALPİN ALFABELER, eskiden, Lâtin alfabesinin oluşma çağında, Kuzey İtalya'nın bazı yerlerinde kullanılmış yazı sistemleri. Bunlardan, sağdan sola yazılan *Lugano*, *Bolzano - Trento* ve *Sondrio* alfabeleri (hepsi M. Ö. II - I. yüzyıllar), Etrüsk alfabesinden oluşmuş ve b, d, g harflerini içine almamışlardır. *Venet* alfabesinde (M. Ö. V. - IV. yüzyıllar) ise, Batı Yunan alfabesinin etkisi görülmüştür. Venet yazısının en önemli anıtı Este'den çıkan adak bronz levhalardır. Bk. ALFABE, yayılış.

ALPİN DİLLER, bazı dilcilere göre, eskiden Hint - Avrupalılar'ın akınından önce, Avrupa'da ve Asya'nın bir kısmında, Alpin ırk (b. bk.) tarafından konuşulan, tip bakımından aralarında ortak özellikler bulunan, ve Urartu, Proto - Hatti, Etrüsk, İber, v. b. diller tarafından temsil edilen dil topluluğu. Bunlara, Akdeniz dilleri (b. bk.), Anadolu dilleri (b. bk.), Ön Asya dilleri (b. bk.) Alarod dilleri (b. bk.), Eski Kafkas dilleri (b. bk.), Rus okulunca da Yafetid diller (b. bk.) denilmektedir.

ALPİN IRK veya **ALPLİ IRK,** dağlı anlamına gelen ve adını Alpler'den almış olan bir ırk tipi. Beyaz ırkın bir koludur. Esaslı fizik karakteri şunlardır: ortalama

ALPİN IRKI TİPİ

olarak 1,63 m nin altında bir boy, yuvarlak baş, tıknaz bir vücut, kalın ve kısa kol ve bacaklar, geniş bir yüz, dar olmakla beraber orta derecede genişe yakın bir burun (çok defa burun profili dışbükeylidir). Bu ırk tipine Fransa'da Bretonlar'da, Auvergneliler'de, Sovoyalılar'da, İsviçre'de Alp bölgesinde, Kuzey İtalya'da, eski Avusturya - Macaristan'da, Ukrayna'da, Balkanlar'da ve Türkiye'de raslanılır.

Alman bilginleri bu ırk tipine, Bohemya ve yöresi bölgelerine yayılmış bulunan ve Südetler'in ırklarından birini meydana getiren diğer bir ırk tipini bağlarlar. Alpli ırkın, Batı Baltık veya doğu - ırk adı altında olmak üzere Nordikler'in ikinci derecedeki bir ırkı ile, yapı bakımından, bazı ilgileri görülür. Bahis konusu tipin menşei olarak, yuvarlak başlılığın hâkim olduğu Orta Asya kabul edilir ki bu tezi, Prehistorya da desteklemektedir. Alpliler Avrupa'ya Neolitik (Cilâlıtaş çağı) ten itibaren bir istilâ ile gelmişlerdir. Bunlar, palafit medeniyet (kazıklı evler medeniyeti)in yaratıcılarıdır.

ALPİNI, Prospero (1553 - 1617), İtalyan botanikçi. Marostica'da (Vicenza ilinde) doğmuş, Padova'da ölmüştür. Mısır'a bir inceleme gezisi yaparak, kahve fidanının ilk tariflerinden birini vermiştir. Meraklı gözlemlerle dolu birkaç eser yaymıştır. Bunlarda A. metodistlerin tıbbî görüşlerini özetlemiştir.

ALPİNUM, düzlüklerde, ova ve engin yerlerde alpsel bitkiler yetiştirmek için kurulan bahçeler veya botanik bahçelerinde alpsel bitkiler yetiştirilen bölmeler. En eski ve ünlü alpinumlardan biri Vallayres de, İsviçre'li botanikçi Boissier'nin adını taşıyan Hortus Boissierinus'tur. A. lar özel olarak ve yığılan kayalardan meydana getirilen küçük tepecikler şeklinde yapılır ve ekilecek bitkilerin yetiştikleri yerler gözönünde tutularak, gereğine göre kireç taşı veya püskürük kayalar kullanılır. Modern botanık bahçelerinin çoğunda birer alpinum vardır.

ALPİNYA (Alpinia), zencefilgiller (Zingiberaceae) den 225 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişir. *A. officinarum* türü Güney Çin'de yetiştirilir, kurutulan köksaplarına galagant kökü denir ve bunun tentürü mide ilâcı olarak kullanılır.

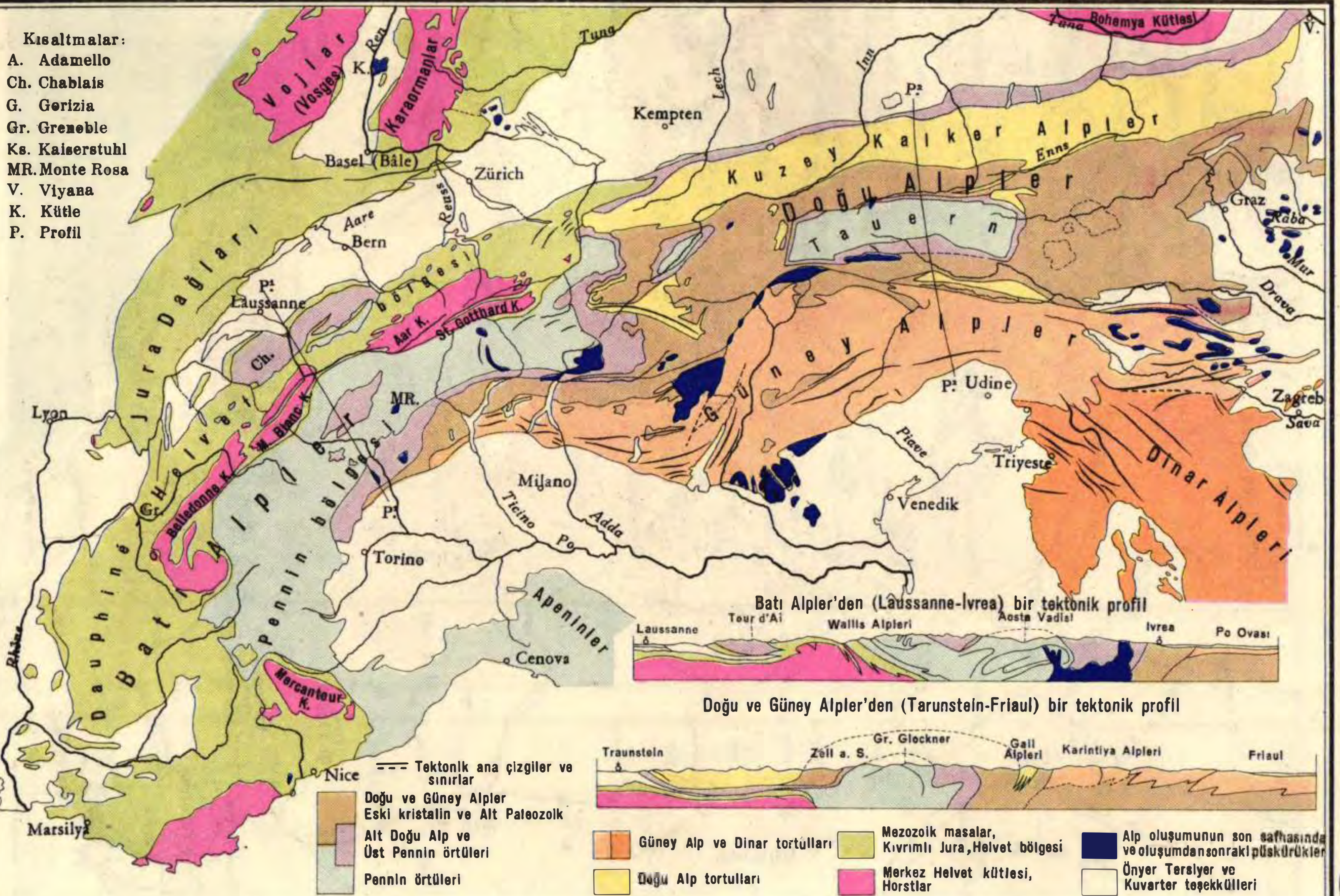
ALPLER (Keltçe: *alp* = yüksek dağ), Kuzeybatı Afrika ve Güneybatı Avrupa'da Atlas Okyanusu kıyılarından, Asya'nın güneyinde Büyük Okyanus ve Hint Okyanusu kıyılarına kadar uzanan Genç Sıradağlar Kuşağı'nın, Güney Avrupa'daki bölümlerinden biri; Avrupa'nın uzun sıradağlarından birisi, en gösterişlisi ve en yükseği.

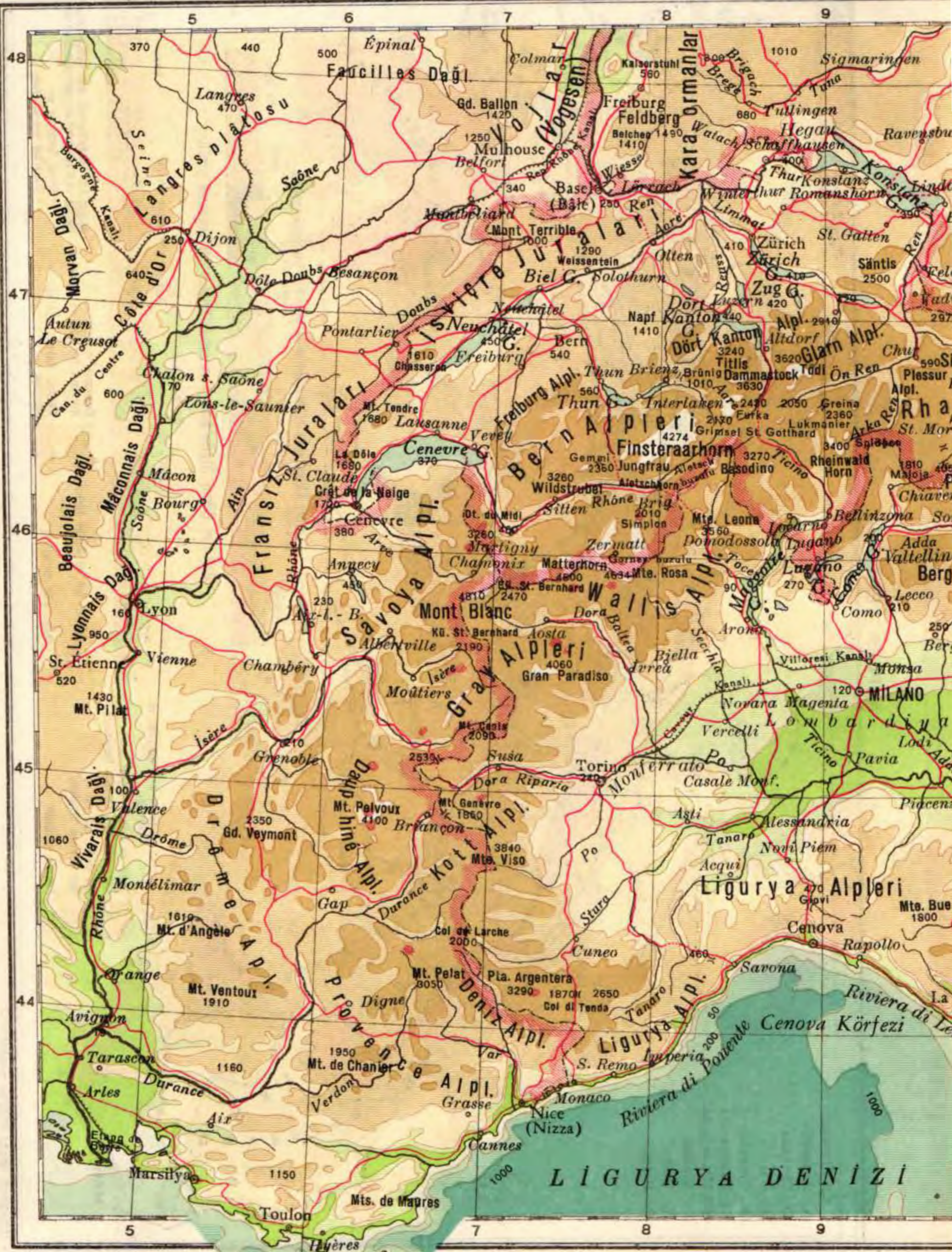
Sınırlar ve alan: Kuzey İtalya'da Cenova Körfezi kuzeyinde, dağların en az enli ve en az yüksek olduğu Passo di Giovi (472 m) de Apeninler sona ermiş ve Alpler başlamış sayılır. Buradan güneybatıya doğru uzanan Alpler, az sonra sert bir büklüm yaparak batıya, kuzeybatıya ve daha sonra kuzeye yönelir; Mont Blanc (4 810 m) dan ötede kuzeydoğu doğrultusunu tutar. A., Salzburg meridyeninden doğuya doğru yavaş yavaş biribirinden ayrılır. Bu ayrılış daha doğuda çok açık olarak görülür. En kuzeyde, kuzeydoğuya doğru uzanan sıraların sonunda Karpatlar başlar; doğuya doğru uzanan ortadaki sıralardan bazılarının uçları, çöküntülerle dik olarak kesilmiştir. Bazıları Macar çukurovasına doğru bir hayli sokulur; güney sıralar ise güneydoğu doğrultusunda Karst üzerinden geçerek, kesin bir sınır göstermeksizin Dinar Alpleri'nde uzanırlar. Laibach yanında Sava'dan başlıyarak Adelsberg, Wippach vâdisi üzerinden Görz yanında Isonzo'ya varan bir çizgi, asıl Alpler'le Dinar Alpleri arasında sınır sayılır. Alpler'in buradan Cenova kuzeyine kadar olan uzunluğu 1 200, genişliği 150 - 300 km (Verona meridyeninde 260 km), kapladıkları alan ise 175 000 km^2 dir.

Alpler, güneyde Po ovasına dik yamaçlarla iner ve onu, kuzey ve batıdan kuşatır. Kuzeyde Alpler'le Juralar, Bourget göliyle biribirinden ayrılır ve sınır Rhône ve Isére nehirleri arasından geçer. Bourget gölünden kuzeydoğuya doğru Orta İsviçre'de Alpler'in önyeri (Vorland) gittikçe genişler. Tepelik ve denizden oldukça yüksek olan önyerde, en büyüğü Cenevre gölü olan birtakım göller bulunur. Alpler'in İsviçre'deki önyeri Aare, Limmat ve Reuss ırmaklarının kavuşaklarına kadar uzanır; daha doğuda Bavyera - Suab yüksek ovalarına geçilir; bunun batı bölümü Alpler'in Almanya önyeri, doğu bölümü de Avusturya önyeridir. Her ikisi de kuzeyde Tuna nehriyle sınırlanır ve önyer doğuda Viyana yakınında sona erer.

Jeoloji ve tektonik: Konstanz (Boden) gölü, Yukarı Thur ve Arka Ren vâdileri, Splügen geçidi (2 117 m), Liro ve Maira vâdileri, Comer gölü üzerinden geçen çizgi, Alpler'i ikiye böler: Doğu ve Batı Alpler. Batı - Alpler, Po ovasını kuşatarak, bazı bölümlerinde çok bükülmüş büyük bir yay çizer; saltık yükseklikleri gibi oransal yükseklikleri (bazı yerlerde 3 700 m) de fazla, çok gösterişli, akarsularının çoğu sıradağın doğrultusuna dikeydir. Doğu-Alpler'de ise gerek saltık yükseklikler (yalnız Piz Bernina'da 4 000 m yi geçkin), gerekse oransal yükseklikler (2 500) az, akarsu vâdilerinden çoğu uzunlamasına yer almıştır.

ALPLER :TEKTONİK

Fausilles Dağı
Langres platosu
Voj lar (Vogesen)
Kara ormanlar
Morvan Dağl.
Côte d'Or
Dijon
Besançon
İsviçre Juraları
Fransız Juraları
Maconnais Dağl.
Beaujolais Dağl.
Lyonnais Dağl.
Lyon
Cenevre G.
Bern Alpleri
Finsteraarhorn
Mont Blanc
Savoya Alpl.
Wallis Alpl.
Gray Alpleri
Gran Paradiso
Dauphine Alpl.
Drôme Alpl.
Kott Alpl.
Provence Alpl.
Deniz Alpl.
Ligurya Alpl.
Ligurya Alpleri
Torino
MİLANO
Lombardiya
Cenova
Cenova Körfezi
Marsilya
Toulon
Nice (Nizza)
Monaco
LİGURYA DENİZİ
Hyères Adl.

11
12
13
14
15
48
47
46
45
44
Münih
520
Ammer G.
Starnberg
Würm G.
Peissenberg
990
580
Lech
Isar
Inn
Rosenheim
Chiem G.
520
450
Salzach
420
Atter G.
460
800
Traun
Wels
Steyr
Ybbs
Enns
Traisen
890
Aşağı Avusturya Alpl.
Gmunden
Steyr
Bad Reichenhall
Salzburg
Totes Geb.
2510
Salza
430
2280
2010
980
Semmering
Bad Tölz
Bavyera Alpleri
Aşağı Inn vadisi
Kufstein
Berchtesgaden
2710
550 Lueg
Salzkammergut
Hallstatt
2990
Dachstein
Admont
Eisenerz
1930
Erzberg
Eisenerz Alpl.
Mürz
Bruck
Füssen
Garmisch Partenkirchen
Oberstdorf
Zugspitze
2960
2760
Achen G.
920
2340
2940
Hochkönig
Pongau
Enns
850
Schober
530
Leoben
Hochgolling
2860
Niedere Tauern Alpl.
Mur
Raba
1990
Graz
350
İstirya Alpl.
Alpl.
2650
1210
Fern
570
Hall
Innsbruck
Yukarı Inn vadisi
Landeck
Gerlos
1490
2370
Pinzgau
1740
Gr. Venediger
3660
Gr. Glockner
3800
Gastein
1640
Hoh.Tauern
Katschberg
Mur
Neumarkt
Heimburg
950
Ötztal Alpl.
Brenner
1370
Zillertal
Hochfeiler
3510
2460
Matrei
Karintiya Alpleri
2440
2140
Gr. Speikkogel
Mur
Finstermünz
1510
3770
Reschen-Sch.
Wildspitze
950
Vipiteno
Hohe Tauern
Lienz
St. Veit
Spittal
Bressanone
1200
Drava
670
Möll
Villach
490
Klagenfurt
Drava
Maribor
260
Vintschgau
Merano
M. Cristallo
3200
Gailtal
2780
Cortina d'A.
Karn Alpleri
Warzen
1030
2860
Loibl
1370
1540
2150
3900
Stelvio
2760
Ortler
Ortler Alpl.
Bolzano
260
Isarco
Eisack
Marmolada
3360
Güney Tirol Dolomitleri
Ampezzo
Tolmezzo
1160
Predil
Triglav
2560
Karawank
320
Presanella
3560
Trentino
Piave
Venedik Alpl.
Caporetto
Julia Alpleri
Sava
Cividale
d.F.
140
290
Ljubljana
Sava
3550
Adamello
190
Val Sugana
Belluno
390
Friaul
Udine
Gorizia
70
Idria
Trento
2340
C. Dodici
Vittorio
Tagliamento
Isonzo
Postumia
Alpl.
Riva
Adige
Karst
1180
Chiese
Rovereto
Brenta
Bassano
Piave
Aquileja
Triyeste
Garda G.
Treviso
Grado
Triyeste Kör.
1800
Kalpa
120
Karlovac
Vicenza
Capodistria
65
180
440
Berici
Padova
Venedik
Fiume
60
Verona
Solferino
Custozza
600
Euganei
Chioggia
Venedik Körfezi
Mt. Maggiore
1400
Fiume Kör.
1530
Kapela Dağı
Oglio
Mincio
Mantova
15
Este
Adige
Brenta
Istriya
Vegla
Rovigno d'Istria
Adria
Velebit Dağl.
Po
ADRİYA DENİZİ
Pola
Quarnero
Quarnerolo
Ferrara
Parma
Emilia
Promontore bur.
Comacchio G.
Comacchio
Pag
560
Reggio Nell'Emilia
Modena
Bologna
Reno
Romagna
50
1760
Secchia
Ravenna
Toskana Apeninleri
Faenza
Forli
Zara
Cimone
2160
1850
Cesena
Rimini
Carrara
La Futa
900
Pistoia
S. Marino
Pesaro
Lucca
Falterona
1650
Firenze
50
(Floransa)
890
Piza
Arno
Urbino
50
Ancona
3
1590
Arno
Arezzo
Siena
11
12
13
14
15
3000 m. den yukarı
1500 - 3000 m.
500 - 1500 »
200 - 500 »
100 - 200 »
0 - 100 »
Deniz yüzünden aşağı
0 - 50 m.
50 - 200 ».
200 - 1000 »
1000 m. den derin
Ölçek : 1: 2.500.000
0
25
50
75

1

2

3

4

5

6

7

8

1 — Mont-Blanc ve Büyük Combin'in Dent d'Hérens'dan görünüşü.
2 — Büyük Aletsch buzulu ve Märjelen gölünün Eggischhorn doruklarından görünüşü.
3 — Monte Rosa (4638 m), Gorner'den görünüş.
4 — Ortler (3902 m) Umbrail'den.
5 — Gran Paradiso buzulu.
6 — Formazza vâdisinde Toce çağlayanı.
7 — Ortler üzerinde bir buz duvarı.
8 — Brenta grupu, Lago Ritorto'dan görünüş.

Doğu Alpler'in yumuşak şekilli önyeri güneyinde, yükseklikleri 1 000 m yi pek az aşan basit yapılı dağ toplulukları bulunur. Burası fıliş (Flysch) şerididir. Onun güneyindeki kalker şeritte çok yüksek olmıyan Ön Alpler'le fazla kayalık olan Yüksek Alpler, dik yamaçlarla çevrilmiş karstik bölümler ve plâtolar yer alır. Kalker Alpler'in güneyinde yükseklikleri 2 000 m yi az aşan doruklarla şistli şerit ve daha güneyde billûrlu kültelerden meydana gelmiş merkez kütlesi bulunur. Doğu Alpler'in en yüksek dorukları bu son bölümdedir. Merkez kütlesinin güneyinde sıra ile şistler şeridi, açık renkli kalkerler ve dolomitler şeridi bulunur; nihayet Alpler'in dik yamaçları doğrudan doğruya Po ovasına iner. Batı Alpler'de ise kuzey önülkenin güneyinde yumuşak kumtaşlarından, yahut sert konglomeralardan meydana gelmiş bir bölüm varsa da, daha güneyde kalker ve kumtaşı dağlar düzensiz bir şekilde biribiri ardından gelir ve birer birlik yapmazlar. Kalkerli ve billûrlu şeritlerde de orografya bakımından ayrılıklar yoktur; şistler billûrlu külteler arasına da girmiştir. Billûrlu kültelerin bulunduğu İsviçre Güney Alpleri'nin güneyinde yine bir kalker şerit vardır. Batı Alpler'in güneyinde kalker şerit yoktur.

Alpler'in yapısına katılmış olan külteler ilk teşekkül yerlerinde bulunurlarken birbirlerinden hayli uzaklarda oldukları halde, yükselmeler, kıvrılmalar ve hele üstüste kaymalar ve binmeler dolayısiyle yanyana ve bazı yerlerde üstüste gelmişlerdir.

Alpler'de arkaik devirlerden kalma kültelerin bulunup bulunmadığı kesin olarak bilinmemektedir; çünkü merkez kütlesini meydana getiren gnavslarla billûrlu şistler arasında yaş belirtmeye yarıyacak izler bulunamamıştır. Öte yandan bunların, eski tortul kültelerin mi, yoksa donmuş kültelerin mi değişmeleriyle meydana geldikleri açıklanamamıştır. Bunlar, Alpler'in doğrultusuna uygun uzanışlı, eliptik şekilli merkez kütlesini teşkil ederler. Alpler alanının Paleozoik çağın ilk devirlerindeki durumu hakkında kesin olarak söylenebilecek şey azdır; çünkü hususiyle Batı Alpler'de Kambriyum, Silur ve Devon devirlerine işaret eden tortullar bulunamamıştır; yalnız billûrlu şistleri meydana getirmiş olan tortul veya donmuş kültelerin bu devre bağlanabilecekleri sanılmaktadır Bunlar üzerindeki Karbon devri tortul külteleri, daha çok kıyı yakınları ve sığ deniz teşekkülleri şeklinde olup meselâ Wallis'te bunların arasında antrasit damarları bulunmuştur; fakat Doğu Alpler'de Alt-Paleozoik teşekküller geniş alanlar kaplar. Kuzeydeki şist şeridinin büyük bölümü Silur devrine girdiği gibi güneyde Karintiya ve Karawanken Alpleri de Silur Devon ve Alt Karbon kültelerinden meydana gelmiştir. Karbon devri ortalarında Alpler alanında büyük intruzyonlarla birlikte kıvrılmalar olmuşsa da bunlar, sonradan denizlerin çekilmesiyle kara haline geçtikten sonra aşınmış ve o sırada meselâ Güney Tirol'de Perm konglomeralariyle kumtaşları meydana gelmiştir. Üst Karbon'da Doğu Alpler'in güney bölümünde denizler yer almış ve bu durum Perm'de de sürüp gitmiştir.

Mezozoik çağda da iki bölümün gelişmeleri farklı olmuştur. Triyas'ta Batı Alpler'in kuzey bölümü sığ bir denizin altında kalmış ve Alpler'in yapısında payı az olan Helvet tabakaları meydana gelmiştir. Jura'da Helvet denizi derinleşmiş ve hele Üst Jura'da çok kalın, açık renkli kalkerler tortulaşmıştır. Kretase'de de Batı Alpler'in kenar bölümleri kalkerli ve marnlı tortularla örtülmüştür. Orta bölümde ise Jura devri çok kalın kalker ve mikaşist kompleksini bırakmıştır. Bu derin deniz tortuları dağ basınçlariyle billûrlu bir yapı kazanmıştır. Bu yapı, Batı Alpler alanının Mezozoik başlarında hemen aralıksız olarak denizlerle örtülmüş olduğunu gösterir. Kenarlarda mercan kalkerlerinin belirttiği gibi derinlikler azdı; fakat bu devirde dağlara vücut verebilecek önemli kımıldanmaların olduğunu gösterecek belikler yoktur.

Doğu Alpler'de, Triyas'ta derin denizlerin tortuları meydana gelmiştir. Bunların hususiyle altlarında yer yer sığ deniz tortuları da vardır. Doğu Alpler her ne kadar bütün Jura'da ve Alt Kretase'de denizlerle örtülü kalmışsa da, bu devirlerin tortuları Alpler'in her iki kalker şeridi içinde daha az yer alırlar; çünki denizlerin çekildikleri daha sonraki safhada yeniden aşınıp taşınmışlardır.

Doğu ve Batı Alpler'in Mezozoik tarihlerinde en önemli fark, Doğu Alpler'in kuzey bölümünde daha Orta-Kretase'de kıvrılmaların ve büyük ölçüde üstüste kaymaların yer almış olmasıdır. En Üst Kretase'de de bunların üzerini örten yeni bir deniz ilerlemesi olmuştur. Doğu Alpler'in kuzey kenarında Alt Kretase'de sığ bir denizin tortuları meydana gelmiştir. Bunlar, «Flysch» formasyonunun alt bölümünü teşkil ederler. Deniz örtüsü güneyde de Batı-Alpler'deki gibi aralıksız devam eder; onun için Jura kalkerleri üzerine, doğrudan doğruya Alt ve Üst Kretase yerleşmiştir. Batı Alpler'de Orta Kretase'de dağ teşekkülü olaylarının beliklerine raslanamamıştır. Burada aralıksız olarak denizlerle örtülmüş olmanın etkisiyle Kretase tortuları üzerine Eski Tersiyer kumtaşları yerleşmiş, volkanik teşekküllerle birlikte numulitli kalkerler yer almıştır. Bu tortular Doğu Alpler'de olduğu gibi kenar şeritleriyle sınırlanmış olmayıp birçok yerlerde ortalara doğru da sokulmuştur. Dağ teşekkülü bu safhadan sonra ve iç bölümlerden başlamış, deniz yavaş yavaş önyerlerde kalmıştır. Üst Oligosen ve Miyosen denizlerinde çok çeşitli tortular ve yükselmiş olan Alpler'in eteklerinde dalgalanan denizlerin kıyılarında akarsuların birikinti konileri ve deltaları meydana gelmiştir. Bu tortular da son bir Genç Tersiyer dağ teşekkülü safhasında yükselmiş, hafif kıvrılmalara uğrıyarak sıradağın kenar şeridini meydana getirmiştir.

Doğu Alpler'de filişler, geniş fakat sığ bir denizin, Alpler'le Almanya Orta Dağları arasında Kretase ve Alt Tersiyer boyunca süregelen tortularıdır. Burada Alt Eosen'de başlıyan dağ teşekkülleri, Batı Alpler'de olduğu gibi Orta Oligosen'de en canlı safhasına erişmiş, Tersiyer sonlarında denizlerle karaların dağılışı, yükseklikler ve çukurluklar genel olarak bugünkü durumunu almıştır.

Bütün bunlara göre Alpler, bugünkü olağanüstü karışık iç yapıyı genç devirlerde ve hemen hemen Orta Oligosen'de kazanmışlardır. Doğu Alpler'de sükûn başladığı halde Batı Alpler'de dağ teşekkülü Pilyosen'e kadar sürmüştür; bu yüzden batıda şekiller daha sert ve canlıdır.

Nihayet Diluviyum'da Alpler üzerinde çok büyük ve sık buz yalakları, buzul vâdileri ve önüyerlerinde moren yığınları vücut bulmuş, buzullar çekildikten sonra da bugünkü sürekli karlar sınırı altında pek çok buz yalağı, vâdi gölleri ve moren yığınlarının gerilerinde baraj gölleri kalmıştır.

Alpler ve çevresinde volkanizmin payı oldukça azdır.

Yeryüzü şekilleri: Alpler'de deniz yüzeyi üstünde yükselmelerin ölçüsü ve zamanı her bölümde aynı olmamıştır. Tektonik olaylar ve bunlarla beraber yürüyen yükselmeler hafif ve zayıf da olsa bugün de sürüp gitmektedir.

Yükselmeler değişik hızda olmuş, arada birtakım yavaşlamalar ve duraklamalar yer almıştır. Bu suretle duraklama safhalarında meydana gelen geniş vâdi tabanları ve yayvan yamaçlar, yükselmenin yeni hızlanmaları ve bu yüzden oyulma ve aşınmanın kuvvetlenmesi yüzünden dik yamaçlarla kesilmiş ve bugün yükseklerde görülen akarsu sekileri ve basık yamaçlar meydana gelmiştir Sekilerin teşekkül safhaları, bir yandan da Alpler'in kenarlarında birtakım düzlüklerin vücut buldukları safhalarla karşılaşır. Akarsular, aşındırıcı etkilerini, başlangıçta Alpler'in eğimine, yapılarına, kültelerin sertlik ve yumuşaklıklarına uydurmuşlarsa da, derinliğe aşınmanın ilerilemesi ve bu sırada alttan başka yapı ve sertlikte kültelerin çıkması, yeni şartlar ortaya koymuş ve akarsu yataklarının önemli ölçüde değişmesine yol açmıştır. Böylece Alpler üzerinde sert bölümler yüksekte kalarak yumuşak yerler aşınmış ve Alpler'in bugünkü şekilleri yükselmeler den başka aşınma ve taşınma olaylarının sonuçları olarak kazanılmıştır.

Diluviyum'da, Alpler'in önyerlerine kadar inebilmiş olan buzulların U şekilli vâdileri ve vâdiler içinde görülen eşikler meydana gelmiştir. Bu eşiklerden bazılarının gerisinde bugün dar ve uzun birtakım vâdi gölleri bulunmaktadır. Vâdilerin baş taraflarında meydana gelmiş bulunan buz yalaklarından 2 400 - 2 700 m den aşağılarda kalanları bugün artık boştur. Ana vâdileri doldurmuş ve bazılarında kalınlıkları 1 500 - 2 000 m yi bulmuş olan buz nehirlerinin (buzulların) derin oymaları yüzünden, vâdi kollarının ana vâdilere açılan ağızları yükseklerde kalmıştır (asılı vâdiler). Alpler'in önülkelerine doğru sarkmış olan eski buzul dillerinin yerinde, moren yığınları arasında ve gerisinde kalan çukurlarda bugün birçok göller sıralanmıştır. Buzulların üzerlerinden akıp geçtikleri kayalıklar cilâlanmış, buzlar dışında kalan kayalıkların şekli, parçalayıcı donların etkisiyle sertleşmiştir. Dik kaya duvarlarının önlerinde, donlarla parçalanan kayaların birikmesiyle meydana gelmiş çağşakların fırtınalı yağışlarda çamurlu ve taşlı sellerle birlikte aşağılara sürüklenmeleri, dağ kaymaları, çığlar, Alpler'de görülen şekil verici olaylar arasında önemlilerindendir. Ayrıca, hususiyle Kalker Alpler karst şekillerinden yana da zengin örneklerle doludur.

Iklim: Alpler, Orta Avrupa ve Akdeniz iklim alanlarını ayırır ve Kuzey İtalya'yı sert kuzey rüzgârlarından korur. Alpler'in kuzey sıraları Orta Avrupa ikliminin, güney kenar sıraları da Akdeniz ikliminin özelliklerini gösterir. Alpler'in eteklerinden yüksekliklerine doğru sıcak orta kuşak ve yumuşak Orta Avrupa ikliminden, polar iklime kadar değişen iklim basamakları yer alır. Sürekli karların sınırına kadar mevsimler arasında görülen farklar gittikçe silikleşir. Doğal olarak hava basıncının, toz miktarının az olması ve güneşten ışınmanın artması dolayısiyle yüksek yerlerde klimatik kür yerleri kurulabilmiştir. Kışın ve geceleyin soğuk havanın vâdi tabanlarına ve az çok kapalı teknelerin diplerine doğru inmesi, sıcaklığın ters gelmesine (Inversion) yol açar. Yağışlar, hususiyle dış yamaçlarda fazladır ve yükseldikçe artarsa da ortalama 2 400 m den yukarıda yeniden azalır. Alpler'in orta bölümlerinde yağışlar daha azdır. Kuzeyinden gezici depresyonlar geçerken Alpler'in güneyinden yükselen rüzgârlar, güney yamaçlara bol yağış bıraktıkları halde, kuzey yamaçlarda sıcak ve kurak Föhn rüzgârları, vâdilerden aşağılara iner.

Alpler'de sürekli karların sınırları kuzey kenar sıralarında 2 400 - 2 500, merkez bölümünde 2 600 - 2 800 m yükseklikte dir; 2 900 - 3 100 m ye kadar yükselen yerler de vardır. Bu sınırın üstünde kalan yerler oldukça kuvvetli olarak buzullaşmıştır.

Akarsular: Alpler'deki akarsulardan pek çoğu Tuna, Ren, Rhône ve Po nehirlerine karışır. Batı Alpler'de daha çok dağların doğrultusuna dikey, yani enliliğine. Doğu Alpler'de uzunluğuna vâdiler vardır. Yükseklikleri az olan sıralardan doğan akarsular, baharda karların erimesiyle kabarır, kışın ve yazın çekilirler. Buzulların besledikleri akarsular ise, yazın kabarık, kışın çekiktir.

Göller: Alp göllerinden bazıları diluviyum buzullarının bugün boş kalmış olan yalaklarında, bazıları da morenlerin veya dağ kaymalarında, aşağılara yuvarlanan döküntülerin sedlendirildiği vâdiler içinde yer almıştır. Büyük göller daha çok eski buzulların dil tekneleri içinde gelişmiştir; bunlar, Alpler'in kuzey ve güney kenarlarında sıralanmışlardır: Cenevre, Dört Kanton, Zürich, Boden yahut Konstanz, Würm, Chiem, Maggiore, Lugano, Como, Garda gölleri gibi. Yerkabuğu kımıldanmalarının bu göllerden bir ikisinin teşekkülünde payı vardır (Konstanz gölünde olduğu gibi).

Buzullar: Alp buzullarının kapladıkları alanın tutarı 3 500 km² kadardır. En uzun buzul Aletsch (b. bk.) buzuludur. Monte Rosa'da Gorner buzulu 15, Mont Blanc'da Mer de Glace 14,5, Grossglockner'de Pasterze (Doğu Alpler'in en uzun buzulu) 11 km uzunluktadır. Her kış yağan karlar, yazın en sıcak günlerine kadar Alp buzullarını örterse de, daha sonra buzlar birçok yerlerde yüzeyde görülür.

ALPLER'DE BİR BUZUL

Buzullar yılda 40 - 100 m kadar bir hızla akar. Alp buzulları 1600 yılında önemli ilerlemeler göstermiştir. Ayrıca 1820 ve 1855 yıllarında oldukça kuvvetli, 1890 ve 1920 de önemsiz ilerlemeler kaydedilmiştir. Böylece ilerlemelerde 35 yıllık devreler görülüyor.

Bitki örtüsü ve hayvanlar: Alpler'in bitki örtüsü, iklimine bağlı olarak çeşitli flora elemanlarından bileşik ve karışıktır. Güney yamaçlarını örten meşe ormanlarında yetişen kış yaz yeşil ağaçların, çalıların ve otsu bitkilerin çoğu, Akdeniz florasına aittir. Doğu yanındaki meşe ve çam ormanlarında Pannonik flora bölgesine ve Orta Avrupa florasına ait bitkiler birbirine karışır. 2 000 m yükseklere kadar kayın, lariks, lâdin ve çam ormanları yükselir. Alpler'de orman sınırı 1 500 - 2 000 m arasında oynar. Toprak ve iklim şartlarına bağlı olarak kuzey ve doğuda orman sınırı, güney Alpler'e göre birkaç yüz metre alçalır. Orman sınırının üstünde kavak, söğüt, kızılağaç, ardıç ve

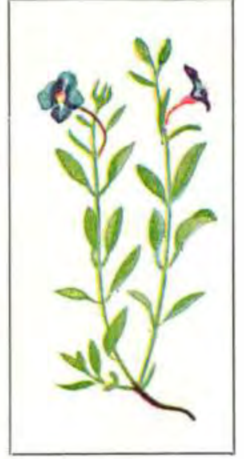
1 — Soldanella minima. 2 — Viola calcarata. 3 — Dryas octopetala. 4 — Myosotis alpestris. 5 -- Leontopodium alpinum. 11 — Aster alpinus. 12 — Primula auricula. 13 — Rhododendron ferrugineum. 14 — Campanula barbata. 19 — Linaria alpina. 20 — Saxifraga oppositifolia. 21 — Chrysanthemum alpinum. 22 — Daphne striata.

6

7

8

9

10

15

16

17

18

23

24

25

26

6 — Trifolium alpinum. 7 — Artemisia mutellina. 8 — Cyclamen europaeum. 9 — Ranunculus alpester. 10 — Veronica saxatilis.
15 — Gentiana acaulis. 16 — Arnica montana. 17 — Clematis alpina. 18 — Dianthus alpinus.
23 — Papaver alpinum. 24 — Primula minima. 25 — Hutchinsia alpina. 26 — Thlaspi rotundifolium.

bodur ardıçtan bileşen bodur çalılık bölgesi vardır. Bu bölgenin üstünde buzullar ve daima karla örtülü olan doruk bölgesine kadar kutuplarda yetişen bitkilere benziyen büyük ve parlak renkli çiçekler açan otsu bitkiler ve çimenler yetişir (bk. ALPSEL BİTKİLER).

Alpler'de yaşıyan hayvanların bir kısmı buz devrinde Orta Avrupa'da yaşıyan hayvanların artığı olup, yalnız yüksek dağlarda barınabilen türlerdendir. Gemze, Marmota marmota, nesli kurumak üzere olan muflon, Alp kargası, kar faresi, kar tavuğu gibi hayvanlar bunlardandır. Ayı, kurt, vaşak, keklik, kuş tavuğu gibi hayvanların çoğu engin dere ve vâdilerde yaşıyarak sıcak basınca yükseklere çıkar, ısı düşünce enginlere çekilirler. Alpler'deki dere ve göllerde balık ve su hayvanları da vardır. Omurgasız küçük hayvanlardan pek azı, daima karla örtülü bölgelere kadar yükselebilirler. Genel olarak Alpler'in eteklerinden tepelerine doğru yükseldikçe hayvan türlerinin sayısı azalır.

Nesli tükenmek üzere olan hayvan ve bitki türleri tabiatı koruma kanunlarının himayesiyle muhafaza olunmaktadır.

Nüfus ve yerleşme: Alpler, insanların daha tarih öncesinde (kenar göllerinde, kazıklar üzerindeki evlerde ve köylerde, mağaralarda) yerleşmeye başladıkları alanlardandır. Bugün de yeryüzündeki yüksek dağların hemen en sık nüfuslusudur (9 milyon kadar). Ahali arasında Lâtinler, Almanlar ve İslâvlar'dan başka eski yerlilerin nesillerinden de yüzbinden çok insan vardır. Alpler, çevrelerindeki ırkların karışma alanıdır. Yerleşme daha çok birikinti konileriyle, yamaçlar önünde ileriye doğru uzanan kayalık burunlar ve sekiler üzerinde gelişmiştir. Köy ve kasabalar üzerinde yükselen yamaçların yukarı bölümlerinde korunmuş olan orman şeritleri, çığ tehlikesini önlemeye yarar. Vâdilerin güneye dönük (güneşli) yamaçları üzerinde yerleşme oldukça yükseklere eriştiği halde, gölgeli yamaçlar daha çok orman olarak bırakılmıştır. Yapı şekilleri, Alpler arasında yaşıyan ulusların her birinde farklıdır. Bunun dışında yerel birtakım özellikler de görülür. Sürekli yerleşme merkezleri dışında, yükseklerde yalnız yazın oturulan yerler ve Alp yaylaları da vardır.

Ekonomi: Alpler arasında tarla tarımı yalnız elverişli vâdilerde, hususiyle güney bölümlerde önemlidir. (çavdar, yulaf, patates, yer yer buğday, mısır, hususiyle güneyde meyvacılık ve bağcılık). Fransa Alpleri'nde, Wallis'te, Akdeniz etkisini alan güney kenar bölümlerinde bazı kere iyi kanalların da yardımiyle sulanabilen yerlerde ekim ve dikim önem kazanır. Bunun dışında hayvancılık (sığır, biraz da koyun ve keçi) ön sırada yer alır. Mart sonunda hayvanlar, yükseklikleri en çok 1 300 m olan alçak yaylalara götürülür; oradan, temmuz ortalarında, 1 800 m ye kadar çıkan orta yaylalara geçilir. Bu sırada genç hayvanlar 2 000 m ye kadar ulaşan yüksek yaylalarda kalırlar. En yüksek ve sarp (2 300 m ye kadar) yaylalara koyunlar ve keçiler, daha az sarp olanlara öküzlerle süt vermiyen inekler, atlar ve damızlık sığırlar çıkarılır. Yaylalardan eylülde dönülür ve o günlerde bayramlar yapılır

Ormancılık, daha çok ormanların bol olduğu Doğu Alpler'de önemlidir.

Alpler, maden bakımından hayli zengindir; fakat bunlardan ekonomi değeri olanların çoğu Doğu Alpler'dedir. Başlıcaları demir, kömür ve tuzdur. Gerek Fransa Alpleri'nde, gerekse Doğu Alpler'de ve Alpler'in Po ovası yönünde su kuvvetinden faydalanma gün geçtikçe artmaktadır. Alpler'in birçok yerlerinde maden suları da vardır. Endüstri, maden yatakları, kereste veren ormanlar ve su kuvvetinin bulunduğu yerler yanında yerleşmekte ve gelişmektedir; başlıcaları kâğıt ve kereste endüstrileri ve Fransa Alpleri'nde kimya endüstrisi; taşkın nüfuslu yerlerde dokumacılık, ev ve fabrika örgücülüğüdür. En büyük gelir kaynağı (hususiyle İsviçre'de) yabancı gezileridir.

Taşın ve ulaşım: Alpler'in birçok yerlerde geçit vermesi, canlı bir taşının doğmasını sağlamış ve bu yüzden kuzey ve güneydeki önülkeler arasında kuvvetli ve sıkı bir ekonomi bağlılığı gelişmiştir Daha Romalılar devrinde bu bağlılık vardı. Zamanla yollar ve köprüler yapıldıkça, taşın daha sıklaşmıştır. Alpler üzerinde başlıca geçitler (batıdan doğuya doğru sıra ile) Col di Tenda (1873 m), Col du Lautaret (2075 m), Mont Genèvre (1860), Mont Cenis (2091), Küçük St. Bernhard (2157), Büyük St. Bernhard (2472), Simplon (2010), St. Gotthard (2114), Splügen (2117), Septimer (2311), Julier (2287), Albula (2313), Maloja (1811), Reschen - Scheideck (1494). Brenner (1370), Radstätter Tauern (1738), Katschberg (1614).. v. b. dir. Eski caddeler çok yerde yüksek tepeler üzerinden güven altına alınırdı.

Demiryollarının yapılmasiyle, caddeler önemlerinden çok kaybetmişlerdi. Otomobiller modern yolların açılmasını gerekli kılmıştır. Alp demiryollarından, Semering demiryolu en eskisidir (1853); Brenner 1897 de, Mont Cenis 1872 de, Aarlberg 1882 de, Gotthard 1888 de, Simplon 1906 da açılmıştır. Milletlerarası taşın ve ulaşımda önemli olan bu demiryollarına turistik taşın ve ulaşıma yarıyanlar da eklenmiştir. Turist yollarından bazılarında trenler elektrikle işler.

Alpler'in bölümleri: 1 — *Batı Alpler:* Cenevre gölü, Martigny'ye kadar Rhône vâdisi, Büyük St. Bernhard ve Dora Baltea üzerinden geçen bir çizgi ile ikiye ayrılır:

a) Fransız Batı-Alpleri. Liguria Alpleri, Deniz Alpleri, Cott yahut Kott Alpleri, Duphiné Alpleri, Gray Alpleri, Savoya Alpleri (Mont Blanc 4 810 m) bu bölümdedir.

b) Fransız Kalker Alpleri. I'sère yarma vâdisinin (Porte de France) güneyinde, suları Drôme, Durance, Verdon ve Var ile boşalan, güney bölümünde Akdeniz etkilerini alan dağlardır.

c) İsviçre Alpleri. Bunlar Martigny'den yukarıda Rhône vâdisi, Furka geçidi, Urseren vâdisi, Yukarı-Alp geçidi, Chur'a kadar Ön Ren vâdisi üzerinden geçen bir çizgi ile güneyde billûrlu bir iç bölüm ve yine billûrlu ve kalkerli dış bölüme ayrılır. Wallis yahut Pennin Alpleri, Lepontin Alpleri ve bunların güneyinde dağlık bölge ile İsviçre Alpleri iç bölümde bulunur. Dış bölüm, Bern Alpleri ile başlar ve Rhône nehrinin enliliğine vâdisi ile Grimsel geçidi arasında bulunur. Bunun Gemmi geçidine kadar olan batı bölümüne, Freiburg Alpleri denir. Dört Kanton, Glarn, Appenzell Alpleri bu bölümde bulunur.

2 — *Doğu Alpler:* uzunlamasına iki vâdi ile üçe ayrılır: Billûrlu Merkez Alpleri, Kuzey Kalker Alpler, Güney Kalker Alpler (Yahut sadece Güney Alpler).

a) Billûrlu Merkez Alpleri. Ren-Splügen oluğu ile Resche-Scheideck geçidi, Yukarı Vintschgau, Stilfser Joch (Giogo dello Stelvivo, Passo di Stelvio) arasındadır. Plessur ve Albula Alpleri bu bölümdedir. Bunlar da ayrıca gruplanırlar. Birincilerin en yüksek doruğu 3 000 m kadarsa da, ikincilerde daha yüksek tepeler vardır ve üzerlerin-

de küçük buzullar bulunur. Bundan başka Ortler Alpleri, Otztal, Stubai, Zillertal, Yüksek ve Alçak Tauern, Nor Alpleri v. b. sayılabilir.

b) Kuzey Kalker Alpler. Bu bölümde Allgäu, Lechtal, Salzburg, Salzkammergut, İstirya-Avusturya Alpleri bulunur.

c) Güney Kalker Alpler. Güney Tirol, Lessini yahut Vicenti, Venedik, Karn, Karawanken ve Julia Alpleri bu bölümdedir.

ALPNACH [*alpnah* ok.], İsviçre Oberwaldeni'nde bir kasaba. Denizden yüksekliği 446 m olup Sarner Aa ırmağının solunda, A. gölünün güneyindedir. Kuzeyindeki Pilatus dağına çıkanlar için konak yeridir. Nüfusu 2 040 (1920) tır. Demiryolu ve gemi uğrağıdır.

ALPNACH [*alpnah* ok.] **GÖLÜ,** İsviçre'de Vierwaldstätter (Dört kanton, yahut Lucerne) gölünün güneybatı kolu. Sarner Aa ırmağının ağzından itibaren 5,5 km uzunluktadır. Bu kolu ana göle bağlıyan boğazda bir sed bulunur ve açılabilir bir köprü ile üzerinden geçilir. Gölün doğusunda kükürtlü kaynaklar vardır.

ALPONA, Bengal'de aile törenleri münasebetiyle kullanılan, halk geleneği ile dinî kurallara dayanan bir süs motifi. Hint kadınları, genç yaşlarından itibaren, suda karışmış pirinç ununa, bitkisel bir boya katılarak meydana getirilen eriyikle resim yaparlar ve dinî aile törenlerinde, hususiyle doğum ve düğünlerde adak olarak kullanılan çiçek ve meyvaların konulduğu odanın tabanını süslerler. Bu resim motifleri tamamiyle hayalîdir, bazı kere de bunlar, halk tapınmasının temeli olan insan hayatı ile tabiat olayları arasındaki münasebetleri temsil eder.

ALPSEL BİTKİ, bitki coğrafyası bakımından yalnız Alp dağlarında değil, Alpler gibi tepeleri daima karla örtülü yüksek dağlarda ağaç sınırı (b. bk.) ile karla örtülü doruk bölgesi arasındaki kuşakta ve Alpler kadar yüksek olmamakla beraber, ağaç sınırını aşan orta yükseklikteki dağların üzerinde yetişen bitki. Alpsel bitki adiyle yalnız Alp dağlarında yetişen bitkilerin anlaşılması ihtimalini önlemek için bunlara genel olarak *Oreophyta* adı verilmesi ileri sürülmüşse de, bu terim öteki kadar tutunmamıştır. Alpsel bitkilerin morfoloji bakımından genel belgeleri, bunların kısa, bodur boylu olmaları, yatık ve çimen gibi yetişmeleri, yapraklarının su sarfiyatını azaltmak için tüylü veya kıvrık, çiçeklerinin yapılarına göre büyük ve parlak renkli olmalarıdır. Bu özellikler kutup bölgelerinde yetişen bitkilerde de vardır. Alpsel bitkilerin çoğu, dağlarda bitiş dönemi kısa olduğundan meyva ve tohumlarının ermesi, bazı yıllar tehlikeye düştüğü için birkaç yıllık bitkilerdir. Çiçeklerinin güzelliğinden, hususiyle Avrupa'da turistler tarafından toplanarak nesilleri tükenmek üzere bulunan Alpsel bitkilerin çoğunun koparılması kanunla yasak edilmiştir. Alpsel bitkiler, Alp bahçeleri ve Alpinum'larda (bu kelimelere bk.) yetiştirilir. Ovalarda, engin yerlerde yetiştirilen Alpsel bitkilerde morfolojik özelliklerini kaybederek ova şartlarına uyma eğilimi görülür. Türkiye'de yüksekliği 2 000 metreyi aşan dağlarda yetişen Alpsel bitkiler, henüz gerektiği kadar incelenmediklerinden belli değildirler.

ALPU, Eskişehir merkez ilcesine bağlı bucak ve merkezi. A. bucağının 26 köyü vardır. A. köyü 1 164 (1940) nüfusludur. Ankara - Eskişehir demiryolu üzerindeki A. istasyonunun 1 km kadar kuzeydoğusunda ve ovadadır. Köyden Porsuk çayı geçer. Kerpiçten yapılmış olan evleri kiremit damlıdır. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kuyudan alınır. Köyde ilkbahar ve yaz aylarında 25 defa pazar kurulur. Bir halkodası vardır.

ALPUĞAN, Sinop'un Boyabat ilcesi Durağan bucağına bağlı, 521 (1940) nüfuslu bir köy. Üç mahalle ile bir kışlaktan meydana gelmiştir. A. ın çevresi ormanlıktır. Dağınık evleri ahşap yapılı, damları eğimli ve tahta örtülüdür. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALPUJARRAS [*alpuharras* ok.], **Las,** İspanya'da Granada bölgesinin Sierra Nevada güneyinde yaklaşık olarak Mortil ile Almeria arasında kalan dağlık bölümü ve Sierra Nevada ile onun güneyinde paralel olarak uzanan Sierra de Contraviesa ve Sierra de Gador arasında kalan geniş oluk. Sierra Nevada'nın buzyalağı gölleri ve daimî kar alancıklarından aşağıya doğru bol otlu yüksek yaylalara, çıplak kalker sırtlar arasında kalan ormanlık vâdilere ve nihayet suptropikal sulama alanlarını teşkil eden Rio Almeria ve Ugijar vâdilerine inilir.

ALPUKA, Kırım yarımadasının güney kıyısında Akdeniz bitkileriyle kaplanmış yemyeşil bir yamaç üzerinde, ılık ve sakin havalı bir kasaba. 40 hektar büyüklüğünde bir park ve bir saray vardır. Nüfusu, bir bölümü Türk olmak üzere 2 930 dur. Banyo ve kür yeri olarak tanınır.

ALPULLU: 1 — Şeker Fabrikası'nın kuzeyindeki sırtlar üzerine kurulan tumulüs. 1936 da Dr. Arif Müfid Mansel tarafından kazılmış, fakat hiçbir mezar bulunmamıştır. Yalnız tumulüsün altında ve ana topraktan 25 - 30 cm aşağıda yangınla yıkılmış olan prehistorik ev kalıntılarına ve tek renkli çanak çömleğe raslanmıştır. Düz ve küçük bir yerleşme yeri olduğu anlaşılan Alpullu istasyonunda elde edilen buluntuların bir yandan Orta Avrupa, diğer yandan II. Truva ve Ege kalıntılarına benzemesi, Trakya'nın öntarihteki yerini belirtmektedir.

Alpullu'nun 5 km güneyinde kalan Sinanlı tumulüsü de araştırıldığı zaman evvelce açıldığı ve eşyalarının dağıtıldığı görülmüşse de tumulüs çevresinde yapılan kazılar ve elde edilen küçük buluntular bu tepenin ve etrafındaki mezarlığın I.- II. yüzyıla ait olduğunu göstermiştir.

2 — Kırklareli'nin Babaeski ilcesi merkez bucağına bağlı, 885 (1940) nüfuslu bir köy. A. Babaeski'nin 7 km güneydoğusunda, kendi adındaki demiryolu istasyonundan 4 km uzaktadır Ergene suyu buradan geçer. Biraz dağınık olan evleri taş, kereste ve tuğladan yapılmış olup damları kiremitle örtülüdür. Halkı Şeker Fabrikası'nda memur ve işçidir. Bir halkodası vardır. İçme suyu artezik kuyulardan sağlanır. Kırklareli'ne giden demiryolu (52 km) Alpullu istasyonundan ayrılır.

ALPULLU ŞEKER FABRİKASI, Türkiye'nin ilk şeker fabrikası (kuruluşu 1926). «Trakya Şeker Şirketi» adında bir şirket tarafından kurulmuş, 1935 yılında, Sümer, İş ve Ziraat bankalarının bir arada teşkil ettikleri «Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi»ne geçmiştir. A. yılda dört ay kadar ve 3 000 e yakın amele ile geceli gündüzlü işler. Yılın geri kalan zamanında 300 kadar işçi ile temizlik, onarma ve kampanya zamanına hazırlık yapılır. Fabrikanın istihsali 1927 yılında 4 000 ton iken 1939 da 25 000 tona yükselmiştir. İşlenen pancarın yıllık miktarı 170 000 ton kadardır. Fabrikanın, röntgen cihazı ile ameliyathanesi bulunan bir hastanesi vardır.

ALQUEIRE [*alkąirī* ok.], eskiden Portekiz ve Britanya'da akarlar ve kuru maddeler için kullanılan bir hacım ölçüsü. Bu ölçü Lizbon'da akarlar için 8,38 litre ve kuru maddeler için 13,81 litredir. Brezilya'da ise 40 litredir. Brezilya'da alan ölçüsü olarak da kullanılır.

ALRE, Danimarka'nın doğusunda Horsens fiyordu önünde küçük bir ada.

ALS (Alm. *Alsen*), Danimarka'nın doğu kıyısı yakınında, Küçük Belt'in batısında bir ada. A. adası, Alssund (Alsensund) ile karadan ayrılır ve Sonderborg yanında bir köprü ile Danimarka kıyısına bağlanmıştır. Ada, 30 km uzunlukta ve 17 km kadar genişlikte olup, yüzölçümü 320 km² dir. En yüksek yeri olan Högebjerget (Hügeberg)in denizden yüksekliği 82 m dir. Başlıca merkezleri kuzeyde Norborg, batıda Augustenborg ve 10 765 nüfuslu Sonderborg'dur. Güney ucunda bir deniz feneri vardır. Karanın bir yanında uzanması dolayısiyle stratejik önemi fazladır. A. 1919 dan beri Danimarka'ya bağlıdır. A. ın zengin ormanları, tarla tarımı, meyvacılığı, hayvancılığı ve balıkçılığı vardır.

ALSACE [*alząs* ok.; Alm. **Elsass**], Yukarı Ren bölgesinin güneybatı bölümü. Doğuda Ren nehrinin Lauterburg ile Basel arasındaki bölümü, batıda Vosges (Wasgenwald) dağlarının doruk çizgisi ile sınırlanır. Güneyinde İsviçre Juraları'nın kuzey kenarı; kuzeyinde Hardt, Pfalz ve kuzeybatıda Lorraine (Lothringen) bulunur. Alsace'ın adı, yakın tarihte, hemen daima Lorraine'le birlikte geçerse de iki alan, coğrafya bakımından biribirinden ayrıdır.

Yukarı Ren çukurovasının Alsace bölümü, 16-30 km genişliğinde, 180 km uzunluğunda; denizden yüksekliği kuzeyde 110, güneyde 250 m dir. Burası diluvial teşekküller (kum, kil ve lös) ile örtülmüştür. Güney'de Sundgau tepelik yöresi, Juralar'la Vosgeslar arasında bir geçiş alanıdır ve Alsace'tan sayılır. Vosgeslar'ın, Ren çukurovasına dönük yamaçları, akarsularla derince yarılmıştır. Bu yamaçların güney bölümlerinde daha çok Paleozoik (Karbon) külteler bulunur. Vosgeslar'ın en yüksek doruğu olan Soultz (Sulzer Belchen) (1 423 m) de buzul devrinin izleri (buz yalakları, buzul gölleri)ne raslanır.

Kuzeyde Saverne (Zabern) teknesi de Alsace'tan sayılır ve batıya doğru geçit verir.

Alcase'ta potasyum hidroksidi ve petrol yatakları, Vosgeslar'ın yapı taşları (kumtaşı) ve maden suları vardır. Kömür ve diğer madenlerin bulunduğu birçok yataklar ise, daha önceleri işletilmiş ve bugün için verimli olmaktan çıkmıştır.

Güneybatıda küçük bir bölüm dışında bütün Alsace'ın suları Ren nehrine karışır.

Yukarı Ren çukurovasında yıllık sıcaklık ortalaması 9,5° - 11°, yağış tutarı 6 - 7 yüz mm dir. Yalnız Colmar (Kolmar) çevresi az yağışlı (4 - 600 mm) bir ada halindedir. Yağışlar daha çok kışa raslar. Kış mevsimi Vosgeslar üzerinde de oldukça yumuşak geçer. Doruklara doğru yıllık yağış tutarı 2 000 mm ye erişir. Vâdilerde ise 1 000 mm kadardır. Bu yüzden dağlar üzerinde güzel ormanlar gelişmiştir. Kuzeye doğru geniş yapraklı ağaçlar, güneyde kozalaklılar çoğunluğu alır; alçaklarda kestanelerin yetiştikleri görülür. Bazı yüksek yerlerde ormanlar yok edilerek yerlerinde otlaklar meydana getirilmiştir. A. ta Orta-Avrupa hayvanlarından farklı olarak raslanan bazı çekirge ve kertenkele türleri Akdeniz'e yaklaşıldığını duyururlar.

A. ta ırk, dil ve din birliği yoktur. Bu bakımdan bir geçiş ve karışma alanıdır. Nüfusun tutarı 1 milyonu aşkın, yoğunluğu 140 kadardır. Halkın hemen üçte biri üç büyük şehirde toplanmıştır: Strasbourg (Strassburg) (193 000), Mulhouse (Mühlhausen) (40 000), Colmar (Kolmar) (46 500).

Alsace'ta endüstri kadar tarım da önemlidir. Buğday, yulaf, patates, pancar, meyva, başlıca ürünleri olmakla beraber, tütün ve şerbetçi otu da yetiştirilir. Son ikisi önceleri daha önemli idi. Bağlar, Vosgeslar'ın güneşli ve az yağışlı ön bölümlerinde vâdiler boyunca içerilere doğru uzanmak üzere geniş alanlar kaplar. Dağlık bölümde önem kazanan hayvancılık yaylacılığa yol açmıştır. Sundgau da çiftçiler için yardımcı bir gelir kaynağıdır.

Dokumacılık hususiyle Mulhouse çevresinde toplanmıştır; Colmar'da ve Vosgeslar'ın su kuvvetinden faydalanılan vâdilerinde de önemlidir. Vâdi boylarında keten dokumacılığı, ev endüstrisi halindedir. Dokumacılıkla ilgili olmak üzere makine ve boya endüstrisi de gelişkindir.

Alsace, bir yandan Fransa'ya, öte yandan Almanya'ya çok iyi bir şekilde bağlanmıştır. Demiryolları, birçok köprülerle Ren nehrini aşar. Bunlardan Strasbourg ile Kehl arasındaki en önemlisidir; fakat Vosgeslar, taşın için bir engel halindedir. Önemli olarak yalnız bir elektrikli demiryolu, Münster'i Géradmer'e bağlar. Otomobil yolları, dağlık bölümü turistlere açmıştır. Ren nehri Alsace'ın tek doğal su yoludur. Basel'e kadar şilepler işler. A. ta önemli kanallar Ren-Marne ve Ren-Rhône kanallarıdır.

Tarih: Alsace'ın en eski halkı Keltler'dir. M. Ö. I. yüzyılda Germen kavimleri de buraya gelerek Keltler'le karışmışlardır. Caesar'ın Ariovist'e karşı kazandığı zafer (M. Ö. 58) üzerine bu memleket Romalılar'a geçmiştir. Alemanlar, göçler zamanında, birçok defa buraya girmişlerse de çıkarılmışlar, en sonunda Alsace'ta yerleşmeye muvaffak olmuşlardır. Bunlara, Ren nehrinin doğu kıyısındaki soydaşları tarafından, öteyanda oturanlar veya yabancı anlamına gelen *Elisāzonō*, memleketlerine de *Elisāza* adı verilmiştir. Kıral Klodwik, Alemanlar'ı egemenliği altına almış (496) ve daha Romalılar zamanında başlıyan Alsacelılar'ın hıristiyanlaştırılmasını tamamlamıştır. VII. yüzyılda Aticho hanedanından gelen kendi dukaları tarafından yöneltildikten sonra, Büyük Karl Devleti'nin, Verdun Antlaşması (843) ile paylaşılması üzerine, Alsace, Lothar'ın payına düşmüş, daha sonra da Mersen Antlaşması (870) ile Doğu Frank Devleti'ne geçmiştir. 925 te Suabya (Schwaben) dukalığı ile birleştirilen Alsace, Hohenstaufenler zamanında kutsal Roma imparatorunun en esaslı dayanak noktalarından birini teşkil etmiş ve Fransa'dan gelen akımların etkisiyle önemli bir kültür gelişmesine sahne olmuştur.

Hohenstaufenler'den sonra memleket, siyasî ve dinî otoriteleri bulunan birçok egemenlik bölgelerine ayrılmış; 1362 de Aşağı Alsace landgraflığı (Nordgau), Strasbourg piskoposluğuna, Yukarı Alsace landgraflığı (Sundgau) ise, Habsburg hanedanına bağlı kalmıştır. Bunlardan başka doğrudan doğruya Germanya İmparatorluğu'na bağlı ve kendi kendini yöneten birçok şehirler de ortaya çıkmıştır. (Landau, Weissenburg, Hagenau, Kolmar, Münster, Mühlhausen, Strasbourg v b.). Son ikisinden başka bu şehirlerin hepsi, 1354 te On Şehir Birliği (Zehnstädtebund) adı ile birleşerek imparatorun atadığı Landvogtlar tarafından yöneltilmeye başlanmıştır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru büyük bir

gelişme gösteren kültürde, bu şehirlerin önemli payı vardır. 1439 dan başlıyarak yıllarca «Armagnacs» denen çetelerin yağmasına sahne olan Alsace, 1496 da Habsburglar tarafından Burgund dukası Cesur Karl'a tutak olarak bırakılmış, fakat Alsace şehirlerinin dayanması ve İsviçreliler'in Cesur Karl'ı yenmesi yüzünden çok geçmeden Burgund egemenliğinden kurtulmuştur.

Reform devrinde Alsace, çok hareketli ve karışık bir durum göstermektedir. Bundschuh tarafından yönetilen «köylü hareketi», burada doğmuştur. Köylü savaşı sırasında Lorraine dukası Anton, ayaklananları kanlı bir şekilde bastırmıştır (1529). Reform hareketi, birçok çetin uğraşmalar sonunda Alsace şehirlerinde muvaffak olmuş ve bunlardan Strassburg (Strasbourg), Schmalkaden bağlaşması denilen protestanlar birliğinde yer almıştır. Buna karşılık Habsburglar'ın ve Strassburg piskoposlarına bağlı olan yerlerin köylü ahalisi katolik kalmışlardır. Wimpfeling, Geiler, Sebestian Brant ve Wurmer gibi, bilginler bu devirde Alsace'ta yetiştikleri gibi tanınmış ressam Grünewald da buradan çıkmış ve Strassburg şehri bir kültür merkezi haline gelmiştir.

Otuzyıl savaşları sırasında Alsace, burada bağımsız bir devlet kurmak istiyen Weimar dukası Bernhard'ın ölümünden sonra Fransız kuvvetleri tarafından işgal olunmuş ve 1648 Westfalya (Westphalia) Antlaşması ile de Habsburglar'a ait olan yerler, On Şehir Birliği'nin başında bulunan Vogt memurluğu ile birlikte Fransa'ya bırakılmıştır. Fransız kıralı Louis XIV., «Réunions» adı altında kurduğu mahkemelerin kararlariyle Alsace'ta hukukça hâlâ Germanya İmparatorluğu'na bağlı bulunan bütün siyasî ve dinî kurullar (Strasbourg piskoposluğu, Mompelgard, Hanau, Lichtenberg, Leiningen, Salm kontlukları ile imparatorluk şehirleri) Fransız tacına bağlanmıştır. Yalnız Province d' Alsace adını taşıyan kısım, Fransa'nın dışında kalmıştır. Ekonomi ve fikir hareketleri bakımlarından daha uzun zaman Almanya ile bağlarını kesmiyen Alsace'ta, Fransız kültürü aydınlanma devrinde yalnız okumuş tabakaya hâkim olmuş, fakat büyük halk yığını eski benliğini muhafaza etmiştir. Ancak Fransız İhtilâli ve Napoléon zamanlarında eski imparatorluktan kalma bütün izler silinerek Fransa ile kaynaşmıştır. Napoléon'un düşmesinden sonra Prusya milliyetçileri, Alsace üzerinde birtakım isteklerde bulunmuşlarsa da, ikinci Paris barış antlaşması (1815) ile Landau'nın Bavyera'ya verilmesinden başka bir şey elde edememişlerdir. Alsace ahalisinin çoğunluğu kendilerini tamamiyle Fransız olarak duymaya başlamış, büyük devrim sayesinde eski ekonomik ve sosyal bağlardan kurtulmuş olan küçük burjuva ile köylü sınıfları, Aleman diyeleği olan dillerine sıkı bir surette bağlı kaldıkları halde, tamamiyle demokratik düşüncelere bağlanmışlar ve siyasî bakımdan kendilerini Fransız saymışlardır. Eski aristokrasi yerine «les Notables» denilen ve tamamiyle Fransız kültürünün etkisi altında kalan bilgili ve varlıklı hâkim bir tabaka meydana çıkmıştır. Ekonomi hayatı gelişerek Colmar ve Mulhouse (Mühlhausen) şehirleri, birer endüstri merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda katoliklik ağır basmış ve rahipler sınıfı memleketin yönetiminde hâkim bir rol oynamaya başlamıştır. İkinci imparatorluk zamanında Alsace'ın gelişmesi devam etmiş fakat 1871 de Almanya'ya geçmiştir.

ALSACE DİYELEĞİ: bk. ALEMAN.

ALSACE-LORRAINE [*alzas-loren* ok.; Alm. **Elsass-Lothringen**], **Tarih:** 1870-71 Alman-Fransız harbinin sonunda imzalanan Frankfurt barış antlaşması (10 mayıs 1871) ile Almanya'ya kalan memleket. Daha önce Fransızlar'a ait bulunan Bas-Rhin departmanı, Haut-Rhin ve Meuse departmanlarının büyük parçaları, Meurthe ve Vosges kantonları, bir de Belfort'tan başka geri kalan Alsace memleketlerinin birleştirilmesi ile meydana getirilmiştir. Alsace-Lorraine deyimi ancak bu zamanda ortaya çıkmıştır (Lorraine'in eski tarihi için bk. LORRAINE; Alsace'ınki için bk. ALSACE). Harb başladığı zaman Almanlar öteden beri kendilerine ait olduğunu iddia ettiği bu bölgelerin alınması için çok çalıştıkları halde, bu bölge, harbe giren Alman devletlerinden hiçbirine verilmemiş fakat hepsinin ortaklaşa elde ettikleri kazancın bir sembolü olarak doğrudan doğruya Alman İmparatorluğu(Reich)na bağlı bir memleket halinde teşkilâtlandırılmıştır. Alsace-Lorraine, Almanya'ya katılırken, hiçbir zaman bir arada yönetilmemiş olan ve aralarında derin kültür farkları bulunan Alsace ile Lorraine ahalisinin oyu sorulmadığı gibi, memleket içinde alınan yeni yönetim tedbirlerine karşı halkın protestolarına da aldırış edilmemiştir. Bundan sonra Alsace-Lorraine meselesi Fransa'yı Almanya'nın barışmaz bir düşmanı haline getirdiği gibi, Fransız ve Alman kültürünün karışması ile meydana gelmiş özel bir kültüre sahip bulunan bu memleketler halkı da, asla ısınamadıkları Almanlar'a karşı daima büyük güçlükler çıkarmışlardır.

Alman yönetiminde Alsace-Lorraine, Başkan (Oberpräsident) (1871-79) Von Möller tarafından bir Prusya ili örnek alınarak teşkilâtlandırılmış ve 1879 dan itibaren memlekette özel bir hükümet kurularak, başına imparatorun temsilcisi sıfatiyle bir genel vali (Statthalter) geçirilmiştir. İlk genel valiliğe atanan Feldmareşal Manteuffel (1879-85), zadegânla ruhbanın yardımiyle barıştırıcı bir siyaset uygulamaya çalışmış, fakat muvaffak olamamıştır. İkinci genel vali Prens Hohenlohe-Schillingsfürst (1885-94), herşeyden önce iyi ve adaletli bir yönetim kurmaya çalışmıştır. Fakat Fransa'da Boulanger'in gayretleriyle yeniden canlanan öcalma fikri, burada da etkisini göstermiş ve 1887 seçimlerinde Almanya'da millî partiler ezici bir çoğunluk kazanmış oldukları halde, Alsace-Lorraine de, daha önceki seçimlerde olduğu gibi, yalnız Alman aleyhçileri kazanmıştır. Bunun üzerine genel vali, şiddetli tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Üçüncü genel vali Prens Hohenlohe-Langenburg (1894-1907), Manteuffel gibi barışçı bir siyaset uygulamak yolunu tutmuştur. 1890 seçiminden itibaren Alman aleyhçileri arka safa çekilmişler, daha çok ruhbanla Alman taraflıları saylav seçilmişlerdir. Aynı zamanda bu yıllarda büyük bir gelişme gösteren endüstrinin yarattığı genliğin etkisiyle memleket biraz yatışmış ve Fransa'da öcalma fikri oldukça zayıflamış gibi görünmekle beraber, Almanya ile Fransa arasındaki Alsace-Loraine dâvası çözülememiştir. Genç şairlerle sanatçıların temsil ettiği «Genç Alsace Hareketi», Prusya düşmanı bir karakter almış, 1905 Fas meselesi üzerine Fransa'da alevlenen aşırı Alman düşmanlığı, buralarda da Fransız dili ve kültürü için geniş propaganda şeklinde kendini göstermiştir.

Alsace-Lorraine, esasen daha 1871 den beri Almanya'ya katılmasını protesto ederek, yeniden Fransa'ya dönmek istiyenler ile memleketin özerkliğe kavuşmasını isteyenler arasında şiddetli bir mücadeleye sahne olmuştur. Alman hükümeti bu meseleyi çözmek için, bu bölgeye de, Alman birliğini teşkil eden öteki devletler gibi bir durum sağlamayı düşünmüş ve Kont Wedel (1907-14)in genel valiliği zamanında, 26 mayıs 1911 tarihli kanunla, Alsace-

Lorraine için bir Landtag kurularak İmparatorluk Birlik Meclisi'nde kendisine üç oy verilmiştir. Bu Landtag'da ruhban, çokluğu kazanmıştır. Bununla beraber, Fransız taraflılariyle, öcalma taraftarlarının yanında büyük bir çoğunluk, özerklik için çalıştıkları halde, Alsace-Lorraine'de siyasî akımlar ve karşıtlıklar yatışmış değildi. Birinci Dünya Harbi sırasında bütün Almanya'da sıkı bir askerî yönetim kurulduğundan, yeni genel vali Van Dall Witz (1914-1918) barışçı bir siyaset takibetmek imkânını bulamamış, Alman yenilgisi, Alsace-Lorraine'in alın yazısını belirtmiştir. Memlekete giren Fransız askeri, genel olarak büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Versailles Antlaşması ile, yine halkın oyu sorulmadan, Alsace-Lorraine Fransa'ya bağlanmış, Locarno Anlaşması'nda da Almanya kendi isteği ile bu memleketlerden vazgeçtiğini bildirmiştir

1871 ile 1918 arasında geçen zamanda oldukça kuvvetlenen siyasî özerklik duygusu ile Alsace Lorraine ahalisi, Fransa'ya geçtiği zaman gene memnun olmamış, Fransa'nın merkeziyetçi yönetimine ısınamamıştır. Almanlar zamanında çok korunmuş olan Katoliklik de, Fransa'nın lâikliğiyle uzlaştırılamamıştır. Bu durum karşısında Fransa, bu yeni eyaletlerinin özelliğini gözönünde tutarak Haut-Rhin, Bas-Rhin ve Meuse departmanlarını, Strasburg'da oturan genel bir komiserin yönetimine vermiştir. Bunun yanında «Conseil Consultatif» adiyle bir danışma meclisi yer almıştır. Fakat 1925 te Herriot, genel komiserliği kaldırarak yerine Paris'te oturan ve doğrudan doğruya başbakana bağlı bulunan bir genel müdürlük meydana getirmiştir. Bunun sonucu olarak Alsace-Lorraine'de «memleket hukuku» parolasiyle otonomi istiyen bir hareket başlamıştır. Birçok partilerle beraber ruhbanın da katıldığı bu harekete mensubolanlar, Fransa Cumhuriyeti içinde yönetim ve kültürde bağımsızlık istemektedirler. Lorraine'de ise bu otonomi hareketi daha zayıf kalmıştır. 1926 da Poincaré, iktidara geldiği zaman, Alsace-Lorraine'in hem ekonomi durumunu genişletmek, hem de otonomi fikrini ortadan kaldırmak istiyen bir siyaset takibetmiştir. Bununla beraber otonomi hareketi zayıflamamış ve 1929 seçimlerinde komünistlerle birleşen otonomistler, Strasburg'da çoğunluğu kazanmışlardır.

İkinci Dünya Harbi sırasında Almanlar, Alsace-Lorraine'i yeniden alarak bu memleketi büyük Almanya'ya bağlamak amaciyle birtakım yönetim tedbirleri almışlardır. Fakat Almanlar yenildikleri zaman, memleketi Fransızlar işgal ederek eskisi gibi Cumhuriyet topraklarına katmışlardır.

DİL. Alsace-Lorraine, dil bakımından Alman dil topluluğu ile Fransız dil topluluğu arasında bir geçiş bölgesidir. Alsace'ın en büyük şehri olan Strassbourg'da, 12 şubat 842 de, Büyük Karl(Carolus Magnus)ın torunlarından Fransa kıralı Dazlak Charles (Charles le Chauve) ile kardeşi Doğu Franklar kıralı Alman Ludwig (Ludwig der Deutsche) arasında, Fransızca ve Almanca olarak, karşılıklı bağlılık andı yapılmış ve bu Strassbourg Andı (b. bk., Serment de Strassbourg, Strassburger Treuschwur), her iki dilin en eski metinleri arasında yer almıştır.

Yüzyıllardan beri siyasetin ve öğretimin etkisiyle, bu eyaletlerdeki dil sınırı türlü değişiklikler geçirmiştir. Bugün Lorraine'in yarısından fazlası (kuzeydoğuda), Alsace'ın da hemen bütünü Alman dil bölgesidir. Lorraine'deki dil sınırı Thionville - Boulay - Faulquemont - Gros Tenquin - Albestroff - Sarrebourg çizgisinin batısından geçer. Alsace'ta Fransızca bölgesi batı kenardaki Haute Bruche, Ste.-Marie-aux-Mines, La Poutroye, Orbey çevresi ile, güneyde Dannemarie'nin batısındaki birkaç komün'dür. 1931 sayımından anlaşıldığına göre, Alsace-Lorraine'in 1 885 823 nüfusundan 202 554 ü yalnız Fransızca, 731 029 sı yalnız Almanca, 794 014 ü de Fransızca ile Almanca konuşur.

Lorraine Almancası (Lothringisch), kuzeyde Mosel Frankçası(b. bk.)na, güneyde de Ren Frankçası (b. bk.) na bağlıdır. Alsace Almancası (Elsässisch, yerli diyelekte: Elsässerditsch) ise, Almanca'nın Aleman (b. bk.) diyelekler grupundandır ve güneyde Üst Alsaceca (Überelsässisch), kuzeyde de Alt Alsaceca (Unterelsässisch) olmak üzere ikiye ayrılır. Alsace Almancası, Baden'in bir kısmında da konuşulur. Alsace-Lorraine'de konuşulan Fransızca, bu dilin kuzey bölümünden olan *Lorrain* diyeleğine bağlıdır. 10 000 kadar olan Alsace Yahudileri, Almanca'nın bir bozuntusu olan Jiddisch(b. bk.)in batı diyeleklerini konuşurlar. Metz dolaylarındaki Lorraine Jiddischi XX. yüzyıl başlarında ortadan kaybolmuştur.

ALSANCAK, İzmir'in iki istasyonundan birisi ve İzmir - Aydın - Afyon demiryolunun başlangıcı.

ALSATRA, 911 numaralı küçük plânet. 1921 de keşfedilmiştir.

ALSEN: bk. ALS.

ALSENSUND: bk. ALSSUND.

ALSFELD, Almanya'nın Yukarı Hessen eyaletinde 622 km^2 genişliğinde, 37 750 nüfuslu bir yönetim bölümü ve merkezi. A. Vogelsberg'in kuzeyinde Schwalm ırmağı ve Giessen - Fulda demiryolu üzerinde, denizden 272 m yükseklikte eski bir kasabadır. 5 492 (1933) nüfusludur. Eski tahkimlerin kalıntıları ve birtakım eski yapılardan başka 6 kadar banka ve şubesi, hastanesi, yüksek okulu, kız sanat, ticaret ve tarım okulları, halk bibliyoteği, müzesi, tiyatrosu, bitkiler bahçesi, kereste endüstrisi, pamuklu ve ketenli dokuma fabrikaları, boya ve bira yapımevleri vardır. Ahali bayramlarda eski yerli kılıklariyle görünürler.

ALSİDE (Alcidae): bk. ALKALAR.

ALSİDE (Alcides), kınkanadlı böceklerin hortumlu böcekler (Curculionidae) familyasına bağlı bir cins. Pek çok türlü vardır. Afrika'da yaşarlar. *Alcides brevirostris* adlı türü pamuk tarlalarına büyük zarar verir. Pamukların saplarını keserler. Buruşmaya başlıyan bitkilerde larvaları daha iyi besin alır, boyları çok küçüktür.

ALSINA, Valentina (1805 - 1869), Arjantin devlet adamı. Rosas'ın düşmanı olup önce memleketten çıkmak zorunda kalmış, fakat Monte Caseros zaferinden sonra 1851 de dönerek iki defa Buenos Aires valisi olmuştur. Arjantin ceza kanununu meydana getiren odur.

Oğlu **Adolpho Alsina** (1829 - 1877), babası gibi başkentin valiliğini ve cumhurbaşkanı vekilliğini yapmıştır.

ALSİOPA (Alciopa): bk. ALSİOPİDE.

ALSİOPİDE (Alciopidae), halkalı kurtlar (Annelida)ın poliket(Polychaeta)ler takımına bağlı bir familya. Bu familyaya bağlı cinslerin vücutları renksiz ve cam gibi saydamdır. Yalnız vücut halkalarında esmer lekeler vardır. Yarım küre şeklinde dışarı doğru iki büyük gözü vardır. Denizlerin yüzünde yüzerler. Enginsel (pelajik) hayvan lardır.

Alsiop (Alciopa), bu familyanın tipik bir cinsidir. *Alciopa cantraini* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

ALSİYONİDİUM (Alcyonidium), hayvanlar âleminin briozoa (Bryozoa) sınıfına bağlı alsiyonidiide (Alcyonidiidae) familyasının bir cinsi. Bitkileri andıran koloniler halinde yaşıyan bu hayvancıkların kolonileri jelâtinli bir maddeden yapılmıştır. Bu kolonide her hayvancık, kendi yaptığı bir evcik içinde bulunur. Tentakülleri evcikten dışarıdadır ve gerekince içeri çekilebilirler. Denizlerde yaşarlar. *Alcyonidium gelatinosum* kuzey denizlerinde yaşıyan bir türdür.

ALSİYONİİDE (Alcyoniidae), antozoa (Anthozoa) sınıfına bağlı hayvanların oktaktinaria (Octactinaria) takımının bir familyası. Sekiz tüy şeklinde dallanmış tentakülleri ve sekiz tane de septum adı verilen bölmeleri vardır. Bir yere tutunarak büyürler ve hareket etmezler. Koloni halinde yaşarlar. Dış iskeletleri yoktur. Yalnız iç iskeletler(endoiskelet)i vardır. Bu iskeleti meydana getiren parçacıklar (sklerit) birbiriyle birleşmiş olmadığından, koloni yumuşak bir haldedir. Çok parlak ve güzel renkleri vardır. Genel olarak sığ olan sularda yaşarlar. Fakat derin denizlerde de yaşıyanları vardır. En tanınmış cinsi alsiyonium(Alcyonium)dur. *Alcyonium palmatum* adlı türü Akdeniz'de ve *A. digitatum* ise Kuzeydenizi'nde yaşar.

ALSİYONİİDE

ALSİYONİUM (Alcyonium): bk. ALSİYONİİDE.

ALSLEBEN, Almanya'da Saksonya'nın Mansfelder See yönetim bölümünde Saale ırmağı üzerinde, denizden 70 m yüksekte bir şehir. Kiliseleri, bankaları. deniz okulu bibliyoteği, taş yontma endüstrisi, şeker fabrikası, değirmenleri vardır, tarımsal ticaret ve gemi yapımı merkezidir.

ALSOFİLA (Alsophila), ağaç eğreltilerinin siatease (Cyatheaceae) familyasına bağlı 125 kadar türü olan ve tropik bölgelerde yetişen bir bitki cinsi. bu cinsin *A. australis* türü serlerde yetiştirilir. Malaka'da yetişen bazı türlerin gövdelerindeki kırmızımtrak kahverenkli pullar, kan dindirici bir ilâç olarak kullanılır.

ALSOMİTRA (Alsomitra), kabakgiller (Cucurbitaceae)den bir bitki cinsi. Asya, Amerika ve Avustralya'nın tropikal bölgelerinde yetişen 15 kadar türü vardır.

ALSÓS [*əlşöş* ok.], 32 İsviçre kâğıdı ile oynanan Macar menşeli bir iskambil oyunu Bu oyuna *alsós* adı, kozu *alsó* (oğlan, vale) olduğu için verilmiştir.

ALSSUND (Alm. *Alsensund*), Danimarka ile doğusundaki Alsen adası arasında sığ bir boğaz. Uzunluğu 19, genişliği kuzeyde 4 km kadardır.

ALSTER, Kuzey Almanya'da Elbe nehrinin kollarından biri. Uzunluğu 52 km. A., Hamburg şehrinde Elbe'ye dökülür. Ortalama eni 16 m olan ırmak, Hamburg'da iki yerde göl manzarası alacak şekilde geniştir ve gemilerin girip çıkmasına elverişli bir durum gösterir.

ALSTONİT, baryum-kalsyum karbonattan ibaret bir mineral. Rombik billûrlar halinde Alston'da (İngiltere) bulunur.

ALSTRÖMER, Jonas (1685 - 1761), İsveçli endüstrici, Alingsås'ta doğmuştur. Doğduğu şehri, İsveç'in büyük bir dokuma endüstrisi merkezi haline getirmiş ve tütün, patates tarımını, ilk defa olarak şeker arıtım işini İsveç'e sokmuştur.

Kendisine 1751 de asillik sanı verilmiştir. Oğlu **Klas** baron von Alströmer (1736 - 1796) Alingsås'ta doğmuş ünlü bir botanikçidir. Avrupa'nın büyük bir kısmını, bitki toplıyarak ve botanik'e ait incelemelerde bulunarak dolaşmıştır. Cadix'te bulduğu Peru kökenli bir bitkinin tohumlarını Linné'ye göndermiştir. Bitkinin cinsine Linné tarafından *Alstroemeria* adı verilmiştir.

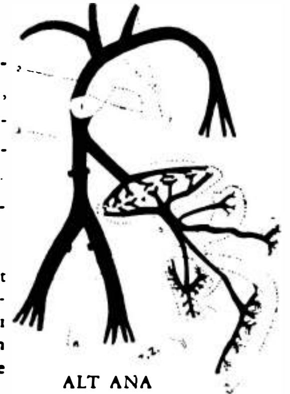
ALSTRÖMERYA (Alstroemeria), nergisgiller (Amaryllidaceae) den 50 kadar türü olan ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin kökleri yumrulu, gövdeleri yapraklı ve çiçekleri şemsiye durumundadır. Bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ALŞE, M. Ö. II. binde büyük Hitit İmparatorluğu devrinde Anadolu'nun güneydoğusunda ve Mitanni Devleti'nin kuzey sınırında bir memleketin adı. Asur kaynaklarındaki karşılığı Alzi'dir. Hitit kıralı Suppilulüma'nın ikinci Mitanni seferinde işgal edilmiştir.

ALT (Fr. dessous) kasaplık sığırlarda hayvanın semizlik derecesini anlamak için alım satımda, elle yapılan yoklama yerlerinden biri. Altçenenin iki bölümü ile dil ve gırtlak arasında bulunan ve çenealtı çukurluğu denilen bölgeyi karşılar. Burada biriken yağ kümesi, dilin alt yüzünde bulunan girinti ve çıkıntıların tam kalıbını gösterir. İki erbezini saran torbaları scrotum denilen dış tabakasının içinde de yağ kümelenir; burası da semizlik yoklama yeri olup «hayvanlar altı» adını alır.

ALT yahut **ALTKENDİ**, Erzincan'ın Refahiye ilcesi, Alakilise bucağına bağlı 583 (1940) nüfuslu bir köy. A., Refahiye'nin 8 km kuzeybatısında. Erzincan - Mesudiye yolu üzerinde Dumanlıdağ'ın kuzey eteğindedir. İlkarı deresi buradan geçer. Taş ve ahşap yapılı evlerin damları düz, toprak ve tahta örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. Dere ve kaynak suyu içilir.

ALT ANA TOPLARDAMAR (Vena cava inferior), kan dolaşımının sonunda vücudun kara kanını kalbin sağ kulakçığına döken büyük iki toplardamardan alttaki. Alttarafın ve karnın kara kanını toplar.

1 — Sağ kulacık (kalbin). 2 — Üst ana toplardamar. 3 — Alt ana toplardamar. 4 — Karaciğer. 5 — Kapı toplardamar. 6 — Alttaraf ve karın toplardamarları. 7 — Üsttaraf ve baş-boyun toplardamarları.

ALT ANA TOPLARDAMAR

ALT CİNS (Subgenus), bitki ve hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan bir sistem bölümü. cins(genus)ten evvel gelen ve daha küçük bir birlik.

ALT DOMİNANT, bir «ana - ses»'in alt - doğuşkanları dizisinde ikinci doğuşkan ses o ana - sesin alt - dominant'ıdır.

Başka bir deyimle, bir sesin alt beşlisi (veya çevirilince üst dörtlüsü) o sesin alt - dominant'ıdır. Bu ses üstüne kurulan tam beşli (majör veya minör) düzene de «alt - dominant düzeni» denir. Batı musikisinin armoni sistemi, ana - ses ile üst ve alt dominantlar arasındaki münasebeler üzerine kurulmuştur. Bk. ANA - SES, ARMONİ, DOĞUŞKAN SESLER, SES, TON.

ALT DOMİNANT DURGUSU, alt dominanttan durağa gitmek suretiyle yapılan durgu. Bk. ALT DOMİNANT, DURGU.

ALT FAMİLYA (Subfamilia), bitki ve hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan bir sistem bölümü. Familya-(familia)dan evvel gelir.

ALT TAKIM (Subordo), bitki ve hayvanların sınıflandırılmasında kullanılan bir sistem bölümü. Takım (ordo)-dan evvel gelir.

ALTAİD, Altay ve Tanrı dağlarından Asya'nın doğu ve güneydoğusuna doğru uzanan Karbon devri kıvrım sistemine jeolog E. Suess'in verdiği ad.

ALTAİR veya **ATAİR** (Arap *et - tâir* = uçucu), Kartal (Aquila) takımyıldızının 1. kadirden α yıldızı. α Aquilae adı ile de anılır. Yerden uzaklığı 16 ışık yılıdır. Gökkubbesinin kuzey yarısındadır.

ALTAİT, içinde biraz da gümüş bulunan, kalay gibi beyaz renkte bir kurşun tellür minerali (Pb Te). Sertlik derecesi 3 - 3,5 ve özgül ağırlığı 8,1 - 8,2 dir. Altay, Burma, Kaliforniya, Kolorado, Meksika ve Şili'de bulunur.

ALTAMAHA [*ɔltïmïhɔ̄* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nden Georgia'da bir nehir. Appalachlar'ın güneydoğusundaki Mavidağların güneydoğusundan doğan Ocmulgee ve Oconee adında iki büyük koldan meydana gelir. Her iki kol da Fall - Line(b. bk.)fay basamağından sonra 540 km lik bölümde gemilerin işlemesine elverişlidir. A., Brunswick'ın kuzeyinde Atlas Okyanusu'na dökülür.

ALTAMIRA: 1 — Brezilya'nın kuzeyinde, Amazon nehrinin büyük kollarından İriri boyunda bir kasaba. A., balta girmemiş ormanlar alanındadır. Çevresinde pirinç ekilir.

2 — Kuzey İspanya'da, buzul devri hayvanlarının kayalara işlenmiş renkli resimlerin bulunduğu Eskitaş devrine ait mağara.

3 — Meksika'nın doğu kıyısında, Tamaulipas Devleti topraklarının güneyinde bir kasaba. A., Tampico limanının hemen kuzeyinde, Monterrey'e uzanan demiryolu yakınındadır. Çevresinde pamuk ve mısır yetiştirilir.

ALTAMIRA Y CREVEA [*altamira i kreveạ* ok.], **Rafael** (doğ. 1866), İspanya'lı tarihçi. Oviedo Üniversitesi'nde profesör ve Madrit'teki «Instituto ibero-americano de derecho comparativo» (İspanyol Amerikası Mukayeseli Hukuk Enstitüsü)nun başkanı olup Lâtin Amerika'da İspanyol kültürünün yayılmasına çok hizmet etmiştir. En önemli eserleri: *Historia de España y de la civilización española* (İspanya'nın ve İspanya kültürünün tarihi) [4 cilt, 1900-1911], *Historia del derecho Español* (İspanyol hukuku tarihi) [1903].

ALTAMIRANO, Ignacio Manuel (1834 - 1893), Meksika devlet adamı ve yazarı. Yerli soydan olup liberal partinin mücadelelerinde etkin bir rol oynamış ve Meksika seferi sıralarında Fransız ordularına karşı savaşlara katılmıştır.

ALTAMURA, Güney İspanya'da, Bari eyaletinde bir şehir. Nüfusu 27 000. Denizden yüksekliği 473 m. Demiryolu boyundadır. Şehirde tarihî değeri olan kiliseler vardır. Çevresinde zeytinliklerle bağlar geniş yerler kaplar.

ALTAN HAN: bk. ALTIN HAN.

ALTAR: bk. SUNAK.

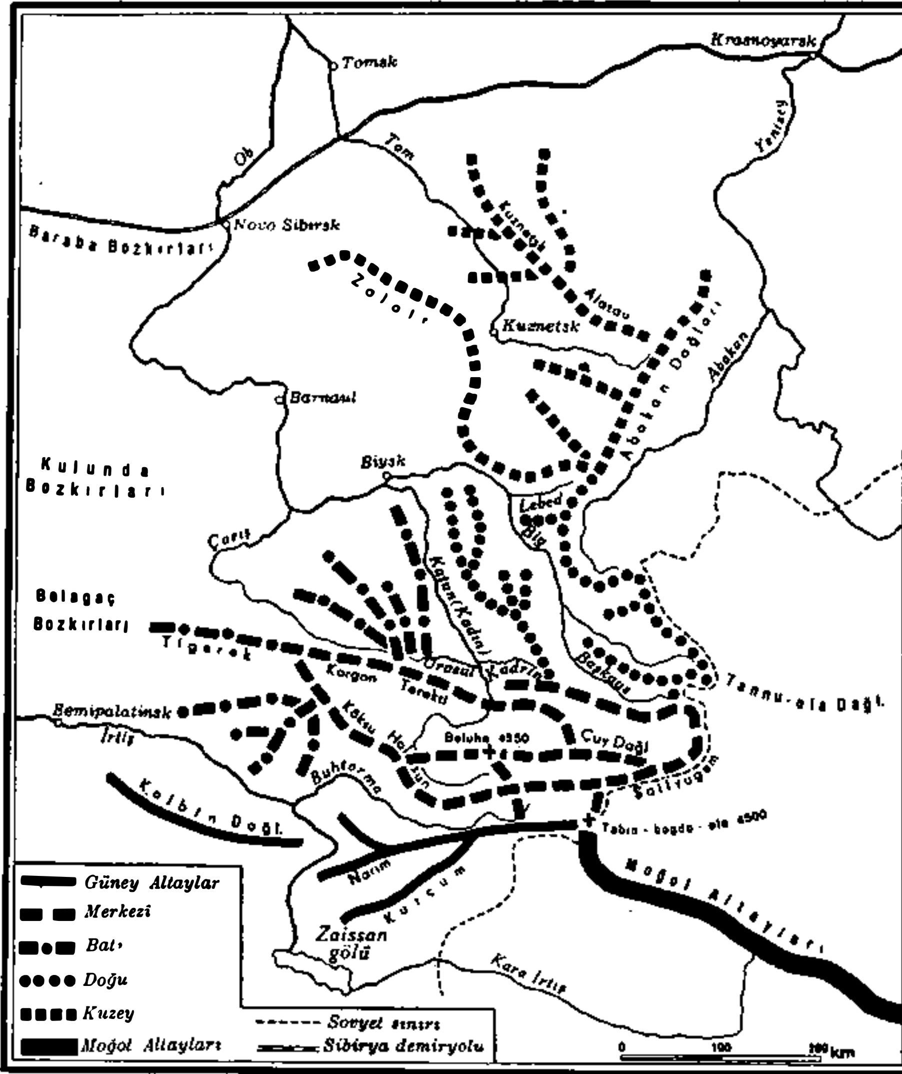
ALTAY DAĞLARI, Asya'da Sibirya ile Moğolistan'ı birbirinden ayıran büyük dağ sıraları topluluğundan biri. A., güneybatıda Çungarya çevreği ve ortasında Zaissan gölünün (415 m) yer aldığı geniş plâto ile Tarbagatay ve Tanrıdağları'nın doğu bölümünden ayrılır.

Kuzeydoğusunda «Göller Vâdisi» adı verilen ve bir çöküntü alanı olan Kobdo çanağı (1170 m) ile Tannu ola ve Hanhukei dağlarından, kuzeyinde Yenisey nehrinin yukarı bölümünün bulunduğu geniş Minussinsk oluğu (250 m) ile de Sayan dağlarından ayrılır. Ara yerlerde bu çukurlar bulunmakla beraber, Tannu-ola ve Batı Sayan dağları yoliyle Kuzey Moğolistan ve Sayan dağlarına bağlantısı vardır. A., kuzey ve batı yönlerinde Batı Sibirya çukur ovalarına dalar.

A., yükseklik, şekil ve yapı bakımından iki büyük bölüme ayrılır: bunlardan biri, Sibirya çemberindeki Sailyugem sıradağlariyle 4 500 m yüksekliğindeki Tabın-bogdo-ola düğüm noktasının kuzey ve kuzeybatısında uzanan ve Sovyet toprakları içinde yer alan Kuzeybatı Altay dağlarıdır (4550 m). Birçok sıradağlardan ve yer yer sarp doruklardan meydana gelen bu dağları, güney, orta, kuzey, doğu ve batı olmak üzere beş bölüme ayırmak mümkündür. Bu dağlar, billûrlu şistler, Paleozoik tortul tabakaları ve granitlerden meydana gelmiş olup, karışık bir yapı gösterirler. Altay dağlarının ikinci büyük bölümü, bu yüksek kütleden güneybatıya, Dış Moğolistan içerilerine doğru 1 700 km boyunca uzanan 3 000 - 3 500 m yükseklikteki «Büyük Altaylar» dır ki, bunlara bazı kaynaklarda «Güney Altaylar» yahut «Moğolistan Altayları», bazılarında da «Ektag Altayları» denmektedir. Bu dağlar, en çok gnayslardan meydana gelmiş olan kıvrımlı-kırıklı bir yapı gösterirler.

A., genel olarak, birçok kırık ve bükükler arasında birtakım aşınma - düzlenme alanlarının yükselmesiyle meydana gelmiş yüksek dağlardır.

Altay dağlarının en büyük buzulu olan Potanin buzulunun (20 km) yer aldığı Tabın - bogdo - ola düğüm yerinden ayrılan, batı ve kuzeybatı doğrultusunda uzanan birtakım yüksek dağ sıraları, Sibirya ovalarına doğru uzanır ve gittikçe alçalır. Bunların en önemlisi, Orta Altaylar'da yer alan Çuy Katun sıradağları olup en yüksek yeri, bütün Altaylar'ın da en yüce sivrisi olan çift doruklu Beluha dağıdır (4550 m). Buzul ve buzkar (Firn, névé) alanlarının çok bulunduğu Beluha doruğu ile çevresinde sürekli kar örtüleri 68 km^2 yi geçer. Kuzey Altaylar ise, Altay dağlarının başka bölümlerine göre çok daha alçaktır. Hersinya kıvrımlarından olan Altay dağlarının üzerinde düzlü yükseklikler de peneplen parçaları uzanır. Jeoloji yapısı pek karışık olan bu dağlar, uzun zamanlar aşınmış ve böylece alçalmış, bugünkü yüksekliğini üçüncü zaman sonundaki şiddetli yükselmelerle kazanmıştır. Kömür yataklarının bulunduğu yukarı tersiyerin varlığı, üçüncü zamanda Batı Sibirya ovasiyle ilişiği olan ve göllerle kaplanmış bulunan geniş peneplenlerin yer aldığını göstermektedir. Genel görünüşüyle A., çok yerde basamaklı aşıntı yüzeyleri (peneplenler) durumu gösterir: En aşağıda 300 - 400 m yüksek-

Nüfus, bitek vâdilerle maden işletilen yerlerde toplanmıştır A., madence, Sibirya'nın en zengin yeridir. Altın madeninin çok olduğu A. da, maden yatakları kıvrımlı billûr şistler arasında bulunmaktadır. A. nın kuzey bölümünde, Ob ile Yenisey nehirleri arasındaki alçak tepelik ve ormanla kaplı olan bölgede, zengin bir endüstri alanını doğurmuş bulunan kömür bölgeleri vardır. Pek eski tarih çağlarından beri A., zengin ve kıymetli madenleri ile tanınmış, bu alanda madencilik pek eskiden beri parlak devirler geçirmiştir. Kuzey Altaylılar, çok eski devirlerden beri demircilikle ün kazanmışlar, Aladağ çevresindeki Aba boyu, Rus sömürgeci göçmenleri gelinceye kadar Çungarya, Moğolistan ve Sibirya göçebelerine demir mamulleri satarak geçinmişlerdi. İhtimal ki Gök-Türkler'in atalarına ait Çin vakayinamelerindeki kayıtlar (Cücenler'e demircilik eden Türkler hikâyesi) ve Ergenekon demircileri menkıbesi buralarda yaşıyan Türkler'in tarihinde bir sayfayı belirtmektedir. Bugün bu bölge ile çevresinde taş kömür ve linyit istihsali, demir, bakır madenleri ve endüstrisi, kerestecilik önemli

likte olan ve Sibirya ovasının genç tortulları arasından yükselen yüzeyler, daha yüksekte 2 000 m lik yayvan sırtlarla tepelikler halinde görülen aşınma alanları, bundan yukarıda da 2 500 - 3 000 m yükseklikte yuvarlak biçimli, çok yerinde çıplak kayalıklar halinde uzanan yüksek dağ kuşağı yer alır. Bu kuşakta, yer yer Altaylar'ın 3 500 m yi aşan dorukları sıralanır. Dağların bu yüksek bölümü, buzul aşındırmasının geniş ölçüde etkisi altında kalmıştır. Burada buzul devrinden kalma birçok uzun tekne vâdiler sıralanmaktadır.

A. nın sularını, Ob nehrinin başlangıç kolu olan Katun ırmağı ile önemli kollarından İrtiş ırmağı Kuzey Buzdenizi'ne boşaltır. Dağların yüksek yerlerinde büyüklü küçüklü birçok buzul gölleri bulunduğu gibi, çevresinde büyücek göller de vardır. Bunlar arasında, güneyindeki Marka gölü ile kuzeyindeki çok uzun ve dar bir göl olan Telezker gölü başta gelir.

Yollar, güneybatıdan bu dağlık bölgeye doğru uzanır ve A nı aşarak Üst-Kamenogorsk'u Kobdo'ya bağlar

A. nın yer yer genişleyen vâdileri, çok bitek topraklarla örtülü olup, yamaçları sık çam ormanlariyle kaplıdır. Alçak yerler, çok yerde stepler halinde bulunur. Daha yukarılarda geniş dağ çayırlıkları uzanır. Bunların yukarısında da her vakit kar örtüleri ve buzulların sıralandığı çok yerinde çıplak kayalıklı en yüksek bölüm yer alır.

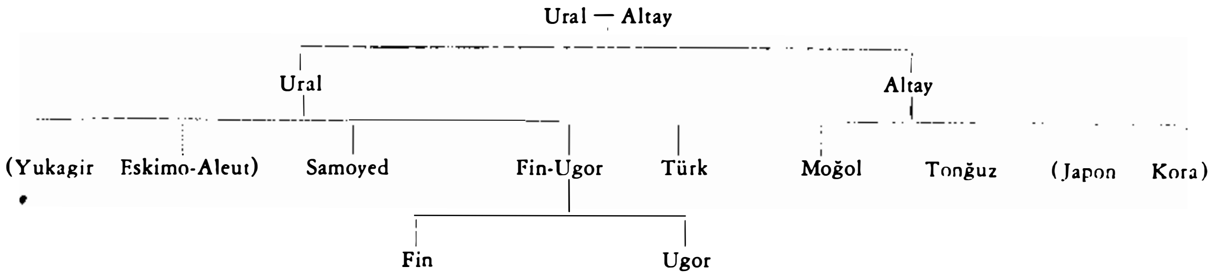
yer tutar. XIX. yüzyılın ilk yarısında A. nda hayvancılık çok önemli idi. Son yıllarda otlaklar daralmış, hayvancılık gerilemiş, çiftçilik gelişmiştir. En çok beslenen hayvanlar at, sığır, koyun ve meraldır. Halk, ormanlardan yemiş toplar ve avlanır. Ulusal yiyecekleri süt, peynir, kurut (kurutulmuş ekşi yoğurt), kımız ve ettir. Arpa veya sütten aragcı (rakı) yaparlar. Yönetim bakımından A. nın kuzeybatı bölümü, Sovyetler Birliği'nin Batı Sibirya'daki Oyrotlar özerk arazisi içindedir. Güneydoğu'ya doğru uzanan «Büyük Altaylar» (Ektag) ise, Dış Moğolistan topraklarında bulunmaktadır.

ALTAY DİLLERİ VE ALTAYİSTİK, merkezi, Orta ve Doğu Asya'da bulunan bir dil topluluğu ve bu topluluğu inceliyen dilcilik kolu.

Adı, Yayılma alanı, Kolları ve Gurup dışı akrabaları: Aslı bir coğrafya deyimi olan *Altay* adı (Türkçe *altın* = Moğolca *altan* [= *alt* + sıfat eki olan *-an*]; Moğolca *Altain ula* = Altın dağları = Çince *Kin-şan*), dilciliğe sonradan girmiş bir terimdir. Bu ad, dar anlamiyle Türkolojide kullanıldığı gibi (bk ALTAY TÜRK DİYELEKLERİ), geniş anlamiyle Türkoloji alanını aşarak bütün Altay milletlerinin, yani Türkler'in, Moğollar'ın, kendilerini Evenki şeklinde adlandıran Tonğuzların (Mancu dahil) - bazı dilcilere göre de, fazla olarak Japonlar'ın ve Koralılar'ın

- dillerini bir araya toplıyan diller grupunu anlatır Geniş anlamdaki «Altay» adı altında toplanan diller, eskiden «İskitik» (Leibniz 1710), «Orta Asya Yaylası [Hochmittelasien] dilleri» (J. Ch. Adelung 1806), «Fin - Tatar» (W. Schott 1849), veya «Turanî» (F. Max Müller 1854), şimdi ise ara sıra «Ugro - Altay» fakat daha çok «Ural - Altay» denilen diller topluluğunun (bu fıkri ilk ortaya atanlar: G. Stiernhelm 1643, M. Fogel 1669, esaslı olarak da Ph. v. Strahlenberg 1730) doğu kolunu meydana getirir. Batı kolu da «Ural» (= Fin - Ugor, Samoyed, belki de ek olarak Eskimo - Aleut[A. Sauvageot 1923 - 24; Eskimo - Hintavrupa ilgisi: R. Rask 1814, C. C. Uhlenbeck 1907, W. Thalbitzer 1945] ve Paleoasyat dillerden Yukagir [H. Paasonen 1907, B. Collinder 1940] dillerini kapsar (bk. URAL - ALTAY DİLLERİ, URAL DİLLERİ ve FİN - UGOR DİLLERİ). «Altay» devimini sınıflandırılmış bir dil ailesi adı değeriyle 1850 de ilk olarak kullanan Finli A. Castrén, larından çıkan Uygurca, türlü Türk diyeleklerinde Kırgızca'daki *Manas* destanı gibi zengin halk edebiyatı, Peçenek yazıtları, Kuman yazılı kalıntıları, Hakanî Çağatay, Osmanlı, Azerî v. b. edebiyatları da Türkçe'nin bu bakımdan önemini gösterir. Avrupa'da Türkçe'nin ilk bilimsel grameri 1612 de (H. Megiser), Mancuca'nınki 1696 da (F. Gerbillon), Moğolca'nınki ise ancak 1831 de (I. J. Schmidt) meydana getirilmiştir. Marco Polo(1254 - 1324)dan başlıyarak birçok gezginler, bu arada N. Witsen (1692), Ph. v. Strahlenberg (1730) ve P. S. Pallas (1787) Altay dillerinden kelime toplıyarak dilcilere gereç sağlamışlardır. J. J. Scaliger (1599) den başlıyarak da, Altay dillerinin sınıflandırılması işi ele alınmıştır (H. H. Relandus 1706, Leibniz 1710, L. Hervas 1800 - 05, J. Ch. Adelung 1806, v. b.).

Ural - Altay grupunun bir kolu olarak Altayca'nın dallanması şöyledir:

bu adla bütün Ural - Altay dillerine işaret etmiştir. Castrén'e göre asıl Altaylılar, Fin - Ugorlardan, Samoyedler'den ve Türkler'den ibarettir; başka bir ırktan saydığı Moğollar'la Tonğuzlar da ayrı bir kol meydana getirir. Sonra, bu ailenin batı koluna «Ural» ve «Fin - Ugor» terimleri verilince «Altay» adı, doğu kola sınırlanıp kalmıştır. Aynı şekilde, dil grupu adı olarak «Turan» terimi de eskiden yalnız Türk ve buna akraba Orta Asya dillerini değil, bütün Ural - Altay dillerini anlatmıştır. Altay kolu için bir zaman «Tatar» terimi de kullanıldığı gibi, Türk dillerine de «Türk - Tatar» denilmiştir (bk. TURAN ve TATAR).

Asıl Altay toprakları ancak 197000 km² ise de, bu dilleri konuşan topluluklar, doğu ile kuzeydoğu, daha geniş bir ölçüde de batıya doğru yayılmıştır. Öbür kollara bakarak yerinde kalmış sayılabilen, bir parça da Afganistan'a sokulmuş bulunan esas Moğolca'ya karşılık, Mancu dili Japon denizine, Kalmukça Hazer denizi kıyılarına, Türkçe de Kuzey Buz denizinden Adriyatik kıyılarına kadar yayılmış, öbür taraftan da Uralları aşarak Volga'da yerleşmiştir. Akın eden ordularla beraber Altay dilleri ve özellikle Türkçe, Balkanlar'da İç ve Doğu Avrupa'da, Kuzey Afrika'da, Yakın Doğu'da, İran'da ve Hindistan'da etkisini bırakmıştır. Bugün Altay dillerini konuşanların sayısı 50 milyondan çoktur: Türkçe 45, Moğol 3 1/2. Tonğuz - Mancu 1 1/2 milyon. Mancular'ın bir kısmı kendi dilini bırakmış olduğu için Çince konuşur. Birer - hattâ türlü devirlerde Türk ve Moğol dillerinde o'duğu gibi, ikişer - millî alfabesi bulunan her üç dil de, başta Türkçe olmak üzere, birer medeniyet, edebiyat ve devlet dili olmuştur. Bugün, Mancuca'dan başka, birleştirilmiş bir Tonğuz yazı dili, esas Doğu Moğol diyeleği olan Ḫalḫaca'dan başka, özel alfabeli Batı (Kalmuk) ve Kuzey (Buryat) Moğolcaları'nın da ayrıca birer edebiyatı vardır. Yenisey ve Orhon anıtlarındaki Kök Türkçe, Hoço ve Turfan yıkı-

Bir sayıma göre Türkçe'nin başlıca 28 (W. Radloff'a göre [1882]: 1 — Kuzey, 2 — Batı, 3 — Orta Asya, 4 — Güney gurupları; F. Korş'a göre [1910]: 1 — Kuzey, 2 — Doğu, 3 — Batı 4 — Karışık gurupları; Németh Gy. 'ya göre [1916]: 1 — y - grupu: a — Sibirya, b — Orta Asya, c — Karadeniz, ç — Volga altgrupları, 2 — s - grupu; A. Samoyloviç'e göre [1922]: I — r - grupu; II — z - grupu: 1 — d - altgrupu: a — t - bölümü, b — d - bölümü, c — z - bölümü, 2 — y - altgrupu: «kalgan» bölümü, b — «kalan» bölümü; Ligeti L. 'a göre [1934]: sonorizasyon esası), Moğolca'nın 45 (B. Y. Vladimirtsov - Ligeti L. 'a göre [1934]: 1 — Batı Moğolca: a — Oyrat [Kalmuk] grupu, b — Afganistan Moğolcası, 2 — Doğu Moğolca: a — Buryat, b — Bargu Buryat, c — Daḫur, ç — Güney Moğolca, d — Ḫalḫa gurupları), Tonğuzcanın da 24 (Ligeti L. 'a göre [1934]: 1 — Mancu grupu: Mancu, Gold, Oroç, 2 — Tonğuz grupu: Tonğuz, Lamut, Negidal) diyeleği vardır. Bu ayrıntılar için bk. TÜRK DİLİ, MOĞOL DİLİ ve TONĞUZ DİLİ.

Altay koluna Japonca'yı sokmak istiyenlerin başlıcaları J. v. Klaproth (1823), Ph. F. Siebold (1832), L. de Rosny (1856), A. Boller (1857), J. Hoffmann (1857), A. M. Podnıçev (1900), H. Winkler (1908), Pröhle V. (1917) ve G. J. Ramstedt (1924) tir. Kora dilini de bu araya katmak istiyenler arasında E. D. Polivanov (1927)la G. J. Ramstedt (1939) vardır. G. Aston (1879) ile S. Kanarawa (1910) Japonca'yı Kora diline yakın bulmuşlar, N. Matsumuto (1928) ise Japonca'yı Austroasyat dillerden saymıştır. Eskiden J v. Klaproth, Ural ve Kafkas dilleri arasında bir yakınlık görmüştü; sonradan J. A. Lindström (1853) ile L. de Rosny (1856) Altay grupuna bu Kafkas dillerini de sokmak istemişlerdir. Ural-Altay dil birliği fikrini türlü derecelerde savunanlar arasında A. Rémusat (1820), J. v. Klaproth (1823), W. Schott (1836), J. Wiedemann (1838), H. Karlgren (1847), A. Castrén

(1850), J. A. Lindström (1853), Hunfalvy P. (1855), Vámbéry Á. (Türk-Macar kelime karşılaştırması, 1870), Bálint G. (Macar-Moğol paralelleri, 1877), Budenz J. (1891), Simonyi Zs. (1899), Munkácsi B. (1882), Kúnos I. (1901), Gombocz Z. (1905), A. Sauvageot (1930) gibi dilcileri görüyoruz. Bu arada, E. N. Setälä (1914) Ural ve Türk-Moğol konson sistemi arasında yapı analojisi ve özellikle geniz konsonları arasında bir «derece nöbetleşmesi» (Stufenwechsel) gördüğü gibi, Németh Gy. da (1928) Ural-Türk alanında ablatif ve datif eklerini ve 32 kelime karşılaştırmıştır (meselâ: «insan» anlamına Kök Türkçe ve Uygurca *kün*, Samoyed *kum[e]*, Züryen *komi*, Vogul *ḫum*, Macar *hîm* [= erkek]). Buna karşılık, O. v. Böhtlingk (1849), O. Donner (1900), V. Grønbech (1902), Szinnyei J. (1909), W. Bang (kanaat değiştirerek: 1890-96 ile 1927; Németh Gy. da aksi doğrultuda kanaat değiştirmiştir: 1912 ile sonrası) gibi Türkolog veya Fin-Ugristler de bu birlik fikrini reddetmişlerdir (Ural-Altay meselesinin ayrıntıları için bk. URAL-ALTAY DİLLERİ).

Bu dil grupunu büyütmek istiyenlerden özellikle H. Winkler'i ve F. Max Müller'i anmak gerekir. Bunlardan ilki, Sumerce ve Elâmca gibi Ön Asya dillerini bu araya katmak istemiş, Max Müller de «Turanî» dediği dil ailesini kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölmüş, kuzey grupa şimdi Ural-Altay denilen dilleri, güney grupa da Dravid, Tibet, Tay, ve Malay dil topluluklarını bağlamak istemiştir. A. H. Sayce (1874) de Baskça'yı Ural-Altay ailesinden sayanlardandır. Sumerce'nin «Turanî» veya Ural-Altay dillerinden olduğuna H. C. Rawlinson (1853), J. Oppert (1854), E. Hincks (1863), A. H. Sayce (1870), Ujfalvy K. J. (1874), F. Lenormant (1875), F. Hommel (1878), C. R. Conder (1893) v. b. lar inanmışlardır (bk. SUMER DİLİ).

Ural ve Altay dillerinin dış münasebetlerine gelince, Ural ve Hint-Avrupa akrabalığı (bazılarına göre: ödünçlemeleri) uzun tartışmalara konu olmuş (V. Thomsen 1869, N. Andersen 1879, Munkácsi B. [Fin-Ugorca'da Arî ve Kafkas öğeleri] 1901, K. B. Wiklund 1906, H. Paasonen 1907, H. Sköld 1927, B. Collinder 1934 [«Indo-Uralisch»] v. b.), Altay ve Hint-Avrupa (H. Sweet 1900 [«Ario-Altaic»], Fr. v. den Velden 1912, 1920, 1934, S. Mladenov 1936 [-m esaslı 1. şahıs zamiri, k-esaslı soru edatı, Eski Moğol *hüker*, Moğol *üker*, Buryat *uḫer*, Türk Bulgar * *ökür*, Çuvaş *vêGêr*, Macar ödünçlemesi *ökör*, Yakut *oġus*, Türk *öküz*, Sanskrit *ukšan*, Toḫar B *okso*, Got *auhsa*, [Alm. *Ochse*, İng. *ox*] tipinde bazı kelimeler]), ayrıca da Moğol ve Hint-Avrupa (B. Y. Vladimirtsov 1925), Türk ve Hint-Avrupa (L. Charrel 1873, L. Cahun 1877, A. v. Edlinger 1920, 1936, Yusuf Ziya Özer 1928, 1932, Saim Ali Dilemre 1932. 1938, A. Cevat Emre 1935, 1945, İsmail Hami Danişmend 1935), Türkçe ile Arapça (Yusuf Ziya Özer 1928, Naim Hazım Onat 1934, 1945) karşılaştırma denemeleri de yapılmıştır. Günümüzde bir dilci (W. v. Hevesy 1932), Ural ve Dravid-Munda dil grupları arasında akrabalık görmüştür. H. Koppelmann (1934) Ural-Altay, Hint-Avrupa, Kora, Gilyak, Aynu ve Sumer dillerini «Avrasya [Eurasisch] dilleri» adı altında bir araya toplamak istediği gibi, H. Pedersen de (1903, 1931) daha geniş bir ölçüde. Ural-Altay, Hint-Avrupa, Hamî-Samî Kafkas, Bask, Ön Asya, Paleoasyat ve Eskimo dillerini «Nostratik» adiyle gruplamak fikrini ortaya atmıştır. Dünya dillerini iki ana bölüme ayıran A. Drexel'e göre (1924) Ural-Altay dilleri kuzeydeki «Skythoid» bölümün (öbür bölüm: güneydeki «Austroid») ortasında yer almaktadır. Monojenist bir dilci olan A. Trombetti'ye göre (1905) bu diller arasında doğrudan doğruya değil de, Fin grupunu Ugor grupuna, Ugor grupunu Türk grupuna, Türk grupunu Moğol grupuna Moğol grupunu da Tonğuz grupuna bağlıyan «zincirleme» bir akrabalık (Kettenverwandtschaft) tasavvur edilebilir. N. Marr'a göre (1926) de Altay dillerinden Çuvaşça, Yafetit dillerle Türkçe arasında bir köprü ödevini görmektedir Bu yaklaştırma denemelerinden hiçbiri tam bir karşılaştırmalı fonetik ve gramer verememiştir.

Komşuları, İç ve dış ödünçlemeleri, Tarih öncesi: Bugün Altay dillerini çevreliyen dil toplulukları şunlardır: Kuzeydoğuda: Paleoasyat veya Hyperbor diller (Yukagir, Çukçi, Koryak, Kamçadal Gilyak, Aynu); güneyde: Çin-Tibet ile Hint-Avrupa aileleri ve küçük bir dil adacığı olan Buruşaski [Verşinsk] dili; kuzey ve kuzeybatıda: Ural, Hint-Avrupa, Kafkas ve Samî dilleri. Merkez bölgesinde ise, eskiden daha çok yayılmış olan Paleosibir dil ailesi (Ku'-liu-çin [= Geloçi veya Bilae], Yenisey-Ostyak, Kot, Ara, Asan, v. b.) bulunuyordu. Altayca'nın alttabaka-(substratum)sında bulunan bu aile dağılmış, birçok üyelerini kaybetmiş ve ondan yalnız Yenisey-Ostyakçası kalmıştır. Bu aileyi Çin-Tibet grupuna bağlamak istiyenlere (G. J. Ramstedt, K. Donner, v. b.) göre, Çin-Tibet dilleri eskiden Orta Asya'nın çok daha içine doğru sokulmuş bulunuyordu. Yine, Altay dillerinin merkez ve güney bölgelerinde eskiden Hint-Avrupa dil ailesinin bazı üyeleri yaşıyordu: Toḫarca (VII.-X yüzyıl), orta devir İrancası'ndan da Turfan Pehlevicesi'yle Suğdak ve Saka dilleri (hepsi VIII.-IX. yüzyıl) ve Ḫᵛarezmî (A. Zeki Velidi [Togan] 1927, 1936, W. Henning 1936) ki bunların hepsi bugün yok olmuştur. Tarihi pek karanlık olan İskit dili ile eski Partça da bu arada anılabilir. Vu-sun (eski Toḫar?, veya Türk?, M. Ö. II.-M. S. III. yüzyıl) larla Kimmer-ler'in bu bakımdan durumu belli değildir.

Altay dil grupu sömürme bakımından kuvvetli olduğu için, gerek merkezdeki Paleosibir, gerek çevredeki Samoyed ve Fin-Ugor topluluklarından bazısı erken bir çağda altaylılaştırılmış veya türkleştirilmiştir. Gerek bu çeşit sömürme. gerekse Altaylı olan veya olmıyan komşu diller arasında ödünçleme veya etkileme yoliyle kelime ve dil öğeleri alış verişinde bulunulmuştur: 1 — Altay gurupu içerisinde: Türkçe'den Moğolca'ya (B. Y. Vladimirtsov 1911, meselâ: *tegin*, *takuk* [= tavuk], *buyuruġ*), Moğalca'dan Türkçe'ye (Çingiz Han'dan evvel: meselâ *çaġan* = beyaz, *kele-ci* = sözcü; Çingiz Han'dan sonra: meselâ *yasaġ*, *karavul*, bk. Kirakos [XIII. yüzyıl] ve Reşidettin [XIV. yüzyıl] tarihleri), Türkçe'den Mancuca'ya (W. Bang 1924), Türkçe'den Çuvaşça'ya (N. Poppe 1927); 2 — Ural ve Altay grupları içerisinde: Hunca'dan Macarca'ya (Munkácsi B. 1901), Avarca'dan Macarca'ya (Gombocz Z. 1916), Türk Bulgarca'dan Macarca'ya (Gombocz Z. 1912), Türkçe'den Macarca'ya (Munkácsi B. 1882, 1884, Kúnos I. 1901; Türkçenin Fin-Ugor sintaksi üzerine etkisi: Beke Ö. 1915; Macarca'da 4 Türk tabakası vardır: Ana Türkçe, Türk Bulgarca yani Eski Çuvaşça, Kuman-Peçenek, Osmanlı; Macarca'da Moğolca kelime yoktur: Ligeti L. 1935), Çuvaşça'dan Çeremisçe'ye (M. Räsänen 1920), Çuvaşça'dan Permce'ye (Y. Wichmann 1903), Tatarca'dan Çeremisçe'ye (M. Räsänen 1923), Türkçe'den Mordvince'ye (H. Paasonen 1897), Altayca'dan Samoyedce'ye (K. Donner 1911); 3 — Çin-Tibet ve Altay grupları içerisinde: Çince'den

Mancuca'ya (P. Schmidt 1932), Çince'den Moğolca'ya (meselâ: *taişi, no,on*), Çince'den Altayca'ya (meselâ: Çin. *bo-şı* [**pāk-dz'i* = okumuş, bilgin] > Türk. *bakşı*, Moğol. *bahşi*, Mancu. *fakşi*; Çin. *bi* [**piĕt* = fırça] > Moğol. *biçi-*, Türk. *biti-* [krş. Tohar. *piđ-*] = yazmak), Tibetçe'den Türkçe'ye (meselâ: Tibet. *legs-so* > Uygur. *lıgso* = iyi!); 4 — Hint-Avrupa ve Altay grupları içerisinde: Sanskritçe'den Türkçe'ye (meselâ: Skr. *ratna* > Uygur. *erdeni* = mücevher), Toharca'dan Türkçe'ye (meselâ: Tohar. *pañit* > Uygur. *banıt* = pekmez, şurup), Soğudca'dan Türkçe'ye (meselâ: Soğ. *porç* > Uygur *porç* = bo·ç [Telegdi Zs. 1939]; Soğ. *ajun* > Uygur. *acun* = kâinat; Soğ. *kanth* > Uygur. *kent* = şehir), Saka dilinden Türkçe'ye (meselâ: Sak. *thauna* > Uygur. *ton* = don, elbise [S. Konow 1932, 1941, A v. Gabain 1941]), Turfan Pehlevicesi'nden Türkçe'ye (meselâ: Tph. *hamāg* > Uygur. *kamag, kamug* = hepsi), Yunanca'dan Türkçe'ye (meselâ: Yun. *nomos* > Soğ. *nom* > Uygur. *nom* = akide, Yun. *diadyma* > Hakanî Türkçe *didim* = gelin tacı), Ön-Bulgarca'dan İslâv Bulgarca'ya (meselâ: *belçug* = bilezik *paşenog* = bacanak); 5 — Samî ve Altay grupları içerisinde: Süryanca'dan Türkçe'ye (meselâ: Süry. *buz* [Akkad. *būşū*, İbrani. *būş*, Arap. *bezz*; Yun. *bussos*] > Uygur. *böz*, Hakanî Türk. *böz*, Kuman. *buz*, Çuvaş. *pir* = bez; Süry. *lᵊgīnā* > Hakanî Türk. *lagun* = kap, leğen; Süry. *petkā* > Uygur. *bitke-* = vesika), Arapça'dan eski Türkçe'ye (meselâ: Arap *dawlat* > Uygur. *tawlat* = devlet), Arapça'dan Moğolca'ya (P. M. Melioranskiy 1900, B. Y. Vladimirtsov 1930). Yeni devirdeki ödünçlemeler ve etkilemeler de büyük ölçüde olmuştur: Arapça'dan ve Farsça'dan Türkçe'ye (M. Bittner 1900), Türkçe'den Arapça'ya (V. A. Gordlevskiy 1930), Türkçe'den Farsça'ya (M. Fuat Köprülü 1940 - 42), Türkçe'den Balkan ve Doğu Avrupa dillerine (F. Miklosich 1884 L. Şaineanu 1885), İslâvca'dan, Macarca'dan ve Rumence'den Türkçe'ye (F. Miklosich 1889), Rumca'dan ve Roman dillerinden Türkçe'ye (G Meyer 1893), Türkçe'den Ermenice'ye (H. Acaryan 1902) v. b.

Altay dillerinin tarih öncesi pek aydın değildir. En eski metinleri Türk grupundaki Orhon ânıtlarında (M. S. 732) buluyoruz. En eski Moğolca yazıt, Onon ırmağı kıyısındaki Nerçinsk mevkii yakınında bulunan granit bir taş üzerinde yazılı 5 satırlık bir metindir, ki bunda Çingiz Han'ın (1154 - 1227) yeğeni anılmış bulunuyor. Moğol Ordosları'ın ataları olan Nayman'ar'ın XIII. yüzyılda meydana getirdikleri Eski Edebî Moğolca bunu takibeder. Başlıca eser, *Mongol un ni'uca tobca'an* [Çincesi: *Yüan cao bı şı*] denilen «gizli tarih» tir (başlangıcı: 1240). Mancu metinleri daha sonradandır. Böyle olmakla beraber, Çin kaynaklarında Altay dillerine ait çok daha eski andaçlar ve bu arada Türkçe sayılan kelimeler vardır: *ç'eng-li* (= tengri, tanrı), *t'u* (= tuğ), *ta-kan* (= tarkan), *ko-po-çen* (= kapıcı) gibi. Hun tarihini inceliyenler tarafından (F. Hirth 1899 - 1900, K. Shiratori 1900, 1923, O. Franke 1904, J. J. M. de Groot 1921 - 1926) bunlara benzer daha bazı kelimeler ortaya çıkarılmıştır (ayrıca bk. W. Eberhard 1942). Kültür bakımından eskilikleri M. Ö. ki yüzyıllara kadar çıkarılan Ön - Türk H'yung - nu (= Hun) ların ve bunlardan sonra yine Ön-Türkler'den Cye-gu (= eski Kırgız) ların, Juan-Juan (= Avar) lar'ın, Tığ - lo (= eski Tölös) lar'ın, To - ba (= Tabğaç) lar'ın, Ku - li - kan- (= Kurukan = eski Yakut ?)lar'ın, Tu - çüe (= eski Türk) ler'in, Ön - Moğol A denilen koldan Dunğ - hular'ın H'yen - biler'in, Ön - Moğol B kol - Şi - veğlerin, Ön - Tonğuzlar'dan da Mo - ho, Su - şen ve Nü - cın (= Ju - çen veya Curcen) lar'ın dili, Altay dil grupunun tarih öncesine girer. De Groot'a göre [*Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, cilt I. 1921, s. 5], Çin klâsiklerinden *Şu - King*'de geçen *Tik* adı (T'ang devri, M. Ö. XVIII.) *Türk* adiyle birdir. M. Ö. II. yüzyılda Kafkaslar'da görünen [Mowsēs de Khoren II, 6,9] Türk Bulgarlar'ın (S. Mladenov 1929), Milât sıralarında yine oralarda beliren Hazarlar'ın, bunlardan sonra da Subarların'ın, Kabarlar'ın, Peçenekleri'n, Kuman - Kıpçaklar'ın bıraktıkları dil kalıntıları Altayistiğin eski gereçlerindendir.

Bir Altayistin (A. Sauvageot 1930) belirttiği üzere, «Zaman ve istihale kuzey Sibirya'nın jeolojik veçhesini yaptığı gibi, Altay dillerini de yontmuş tesviye etmiştir. Bu tesviye, bilinen bütün olaylardan, kıyas edilemiyecek kadar erken bir devirde olmuş bitmiştir.» Sibiryanın çöl ve tundraları gibi, Altay dillerinin yüzü de yontulmuş, düz, basit, ve tekdüz bir şekil almış bulunuyor. Fakat bu basitlik aslî oluşum basitliği olmayıp prehistorik bir karmaşıklıktan başkalaşmış ve durulmuş sonraki bir sadeliktir. Yazılı anıtları nispeten yeni ise de, ilk belgelerde bile Altay dillerinin uzun bir başkalaşma ve evrimden geçmiş olduğunu gösterir beldek ve kanıtlar vardır: 1 — Meselâ [Ligeti L. 1938], Moğolca *dabasun* kelimesinin aracılığiyle, aynı anlamda olan Türkçe *tuz* kelimesinin < Eski Türkçe *tüz* < Ana Altayca **tawuz* veya **dawuz* asıllarına; aynı şekilde Edebî Moğolca *toğosun* [Halha *t'ōs*] kelimesinin aracılığiyle de Türkçe *toz* kelimesinin < Eski Türkçe *tōz* < Ana Türkçe **toiz* < Ana Altayca **tobus* veya **towus* asıllarına; ve yine, Çuvaşça *kêvak* ve Yakutça *küöh* şekillerine bakılarak Türkçe *kök* kelimesinin < Ana Türkçe **köbek* aslına [V. Grønbech 1902. krş. Ligeti L. 1938: < **kȫk*,] doğru izlenebilmesi, Ana Altayca'da bazı kelimelerin daha dolgun olduğunu ve sonradan fonetik kaynaşma ve kısalmaya uğradığını gösterir. 2 — Eskiden, meselâ Türkçe *tol-*, *toş-* (Uygur. = «dolmak»), *tod-* (Uygur. = «doymak»). *top, tok* kelimeleri ayrı ayrı ve birer bölünmez kök sanıldığı halde, şimdi [G. J. Ramstedt 1914/15, W. Bang 1925, 1929. A. v. Gabain 1941] bunların hep *to-* köküne bağlı bulunduğu, -l, -ş, -d, (-y), -p, -k öğelerinin de birer «kök determinatifi» olduğu; ve yine meselâ Türkçe *yak-*(mak), *yan* (mak), Çuvaşça *śut-* (< **yat-* = yakmak) ile Moğolca *calin* (= ateş alevi) kelimelerinden asıl kök diye *ya-* (Moğol. *ca-*) parçasının ayrılmasiyle -k, -n, -t ve -l öğelerinin birer «gelişme öğesi» [G. J. Ramstedt 1912, 1913] olarak kaldığı, genel olarak da eski Altay dil tipinin sanıldığı kadar «donmuş» olmadığı anlaşılıyor. 3 — Türkçe ile Moğolca'da, meselâ *ŋg* > *ŋ*; *ŋg* > g > *ø* [Moğol. *oŋgan*: Uygur. *ogan* = Allah; Moğol. *daga-*: Kalmuk *dā-* = taşımak] şeklinde bir konson alternansı (G. J. Ramstedt 1913) bulunmasından ve yine Eski Moğolça *hon* (= yıl) un *hot* şeklinde çoğul yapılmasında -n'nin düşmesini ve çoğul eki -t'nin katılmasını değil de, E. N. Setälä'nin (1914) «Stufenwechsel» dediği konson alternanslarından -*n- ∾-*δ- değişimini görmek istenmesinden (A. Sauvageot 1930), Altay dillerinin eski devrinde bir çeşit bükün (flexion) değişiklikleri geçirmiş olduğu sezilebilir. 4 — Meselâ, Moğolca *kaga-* (= kapmak), *kagalgı* (= kapı), *kaga-rcag* (= sandık), *kagi-rcag* (= sandık) ve *kab-kag* (= kapak) kelime serisinde a ∾ u ∾ i ∾ *ø* şeklinde gerçek bir vokal alternansı [Vokalwechsel] (N.

Poppe 1933: u ∾ i ∾ ø; e ∾ i ø; ü ∾ i ∾ ø, v. b., hepsi 16 tip), Moğolca *dobo*: Türkçe *tepe* karşılaştırmasında bir «ses mütasyonu» [Lautverschiebung], Moğolca *kerē* (= karga): Moğolca *kara* (= kara, siyah), Türkçe *eliġ* (= el): *al*-(mak), *keç*-(= geçmek), *köç*- (= göçmek) serilerinde de birer «kök vokali değişimi» [Wurzelablaut] (S. Mladenov 1936), *kes*- : *kıs*- karşılaştırmasında da bir «ayırtlı vokal nöbetleşmesi» [alternance vocalique différentielle] (Saim Ali Dilemre 1942) görülmesi ve yine meselâ Yakutça'da (O. Böhtlingk 1851) *tuǒḫ* (= ne), akkusatif *tugu*, datif *toġo* serisinde vokal değişmeleri bulunması, eski Altayca'da bükünün yaşamış olduğu sanısını kuvvetlendirmeye yaramıştır (Türk-Moğol ana dilinin vokalizmi için bk. Németh Gy. 1913, B. Y. Vladimiıtsov- N. Poppe 1924; avrıca Moğol ve Mancu «Lautwandel» i için bk. P. Schmidt 1898; Türk vokal sistemi tarihi için bk. W. Radloff 1901) 5 — «Vokal ahengi» denilen ve eskiden (O. Böhtlingk, A. Castrén, Budenz J., W. Radloff, v. b.) çok önem verildiği halde son araştırmalardan (Gombocz Z., E. N. Setälä, Szinnyei J., v. b.) esassız olduğu anlaşılan fonetik olaya gelince, bir zaman (L. Adam 1874) bu olay, eklerde asli anlamın unutulması sonucunda, kökteki vokale uymak eğilimine ve bir çeşit tembelliğe veriliyordu. Şimdi ise (L. Novak 1936, A. Sauvageot 1930, 1938) bu olayın Altay ana dilinde bulunmuş olması şüpheli görülmektedir. Türk ve yeni Moğol diyeleklerinde, fakat en çok Yakutça'da tam olarak bulunuyorsa da, Tonğuzca'da tam değildir, Çuvaşça'da da şimdi hiç yoktur; Ural dillerinin birçoğunda da bugün raslanmamaktadır. Esasında sadece ince-kalın uyuşması olmıyan vokal ahengi, hecelerde ancak «vokal dengesi» (équilibre vocalique) ni sağlıyan bir araç olarak yavaş yavaş oluşmuş sonraki bir sistemdir. Çuvaşça'da bir zaman varken, dil gitgide onu sömürerek ortadan kaldırmıştır. Bir fonoloğa (R. Jakobson 1931) göre, bu olay pek eski bir devirde, kelime ve hece içerisinde «ses dengesi» (équilibre phonique), yani konson çeşitlerinin denkleşmesiyle başlıyan, sonra konson-vokal denkleşmesi veya ahengi (harmonie consonantique) esasına geçen, daha sonra da vokaller arası uyuşma esasına kaplamlanan «heceler sinharmonisi» (Silbénsynharmonismus) geniş ilkesine bağlıdır. Prag fonoloji ekolü de vokal ahenginde sadece psikolojiye dayanan bir «karşıtlık» (opposition) esası görmüş ve iki «kademe»(Stufe) li, 4 sınıflı, dolayısiyle de «dörtköşe» (N. Trubetzkoy 1939; C. F. Vogelin ile M. E. Ellinghausen [1943] e göre de «üç boyutlu») saydığı vokal sistemimizi, şimdiye kadar tutulan ön-arka, yuvarlak-düz, geniş-dar esaslarından başka, bir dördüncü esas olan donukluk-parlaklık derecelerine göre şöyle sınıflandırmıştır:

	Donuk	Donukça	Parlakça	Parlak
Açık	o	a	ö	e
Kapalı	u	ı	ü	i

Altay dillerinin pre - gramer çağı hakkında bir fikir verebilen bu birkaç esastan anlaşılabildiğine göre, bu dillerin övgüler (F. Max Müller 1854) ilham edecek kudrette olan bugünkü donuk ve tekdüzen oluşu, pek uzun bir devirde yavaş yavaş yontulup kalıplaşmanın sonucudur.

İç yapıya göre ortak ayraçlar, Akrabalık esasları: Eskiden Altay dillerini bir grupta toplamak istiyen dilcilerde, daha çok coğrafya, ırk, ve kültür düşünceleri hâkimdi. Bunlar, Altay dillerini konuşanları, yani Orta Asyalıları aynı ırktan ve ayni kültür çevresinden (F. Max Müller'e göre: göçebe diller) saydıkları için, bu dillerden bir dil ailesi meydana getirilebileceğini düşünmüşlerdir. Doğrudan doğruya dil niteliklerine göre gruplamalar yapmaya başlandığı zaman da, bu eski devirde, ortaklaşa ayraçları dilin iç yapısı (structure interne)nda, yani kelime ve cümle yapısı sistemlerinde aramışlardır. Bu dillerin bitişken (iltisakî, agglutinant) tipte bulunması (bk. BİTİŞKEN DİLLER) ve bazı kelime kökleriyle eklerin her üç (Türk, Moğol, Tonğuz) dilde ortaklaşa olması, birçok bilginlerin bu diller arasında akrabalık görmelerine sebeb olmuştur. Bu ortaklaşa ayraçlar şöyle özetlenebilir:

Fonetik bakımından: Bu dillerde vokal ahengi, yani sesli benzeşmesi vardır (bk. VOKAL UYUMU). Bu iki çeşit olur: 1 — Ön ve arka vokallerin ilerlek benzeşmesi (assimilation progressive), 2 — «Dudak çekeyi» (attraction labiale), yani yuvarlak vokallerin ilerlek benzeşmesi. Bazı konsonlar, meselâ g, k, l, vokallerin çeşidine göre ince veya kalın değerde olur. Z gibi sürekli sonor veya r, l, gibi akıcı konsonla kelime başlamaz. Yarım vokallerin rolü sınırlanmıştır; y fonemi konson değerindedir. Buna karşılık, vokallerin rolü önemlidir; konsonlarda görülen kaypaklık bunlarda yoktur. Hece yapısı bakımından: ikiz konson yoktur; kelime çift konsonla başlamaz; *Türk, salt, sevinç* gibi kelimelerde görülen sonant fonemler biryana, hece çift konsonla bitmez. Genel olarak denebilir ki, Altay dillerinde «heceler uyuşumu» yani kelimede vokal ve konson dengesi esası hâkimdir.

Morfoloji bakımından: Bu dillerde gramatikal cins yoktur. Sayı ikidir: tekil ve çoğul. Fiil tabanı aynı zamanda emir kipini, isim tabanı da tekil yalın hali gösterir; bu hal için özel çekim eki yoktur. Atribütif sıfat şekilce değişmez ve isimden önce gelir; predikatif sıfat ise, yine değişmediği halde, isimden sonra gelir ve çok kere koşaç fiil kaldırılır: meselâ Moğolca *çağan çeçeg* = ak çiçek; *çeçeg çağan* = çiçek ak (tır). İyelik, çekim ekleriyle de gösterilir: *ev-im*, gibi; Moğol ve Mancu dillerinde iyelik ekleri şahıs zamirlerinin -in haliyle birdir: meselâ *üge manu* = sözümüz gibi. Gramer kategorileri değişiklikleri öneklerle değil, soneklerle yapılır; bunların bazısı çekim, bazısı yapı, daha başkaları da hem çekim hem yapı ekidir. Bu dillerde sonek bolluğu vardır. Kelimenin baştaki öğesi köktür; sonekler üst üste yığılışır; fakat bunlar eğreti gibidir, yani kelimede tabanla ekler arasında tam kaynaşma yoktur: meselâ, *gelmişlerdir* kelimesi *gelmiştirler* şekline de girebildiği gibi. Kelimede morfolojik birlik değil, sadece fonetik birlık vardır. Kelime tabanı çok kere vokal + konson veya konson + vokal + konson kalıbında olur. Öntakı (préposition) yerine sontakı (postposition) vardır. Fiillerde tek bir çekim şekli kullanılır. Fiil çatı (voix) ve veçhe (aspect)si çeşitli ve zengindir.

Sintaks bakımından: Bu dillerde belirten öğe belirtilenden, ikincil öğe esas öğeden, sıfat da nitelenenden önce gelir. Özne (fail), fiilden evvel, fiil de cümlenin sonunda yer alır. Cümlede uyrumluk (tetabu, hypotaxe, subordination) yoktur, bütün cümlecikler sıradaş (paratactique, coordonné)tır. Altay sintaksi «kürsif» (hattî) değil, «kompleksif»tir (bk. SİNTAKS), yani cümle kısımları nispet (relatif) öğeleriyle birbirine bağlanmış şeridimsi bir sıralanma şeklinde değil, gerundif(converbe)lerle yoğrulmuş bir kütle halinde olur.

Eskiden, Alay dillerini gruplama denemeleri bu niteliklere, yani dil tipi esasına göre yapılmıştır. Dil yapısının

başlıca tipleri hakkında bir eser yazan H. Steinthal (1860, yeniden işliyen: F. Misteli 1893) «bitişken diller» başlıklı bir bölüm açarak, bunu 1 — Ural tipi (örnek: Macarca, Fince, Yakutça), 2 — Dravid tipi olmak üzere ikiye bölmüştür. Misteli de ayrıca «Altay dili tipi»ni incelemiştir (1883). Aynı konuyu, yani dil tiplerini ele alan N. Finck (1909) Türkçe'yi, yapı öğelerini kökün etrafında uyruk halinde toplıyan (unterordnend) dillerden saymış, H. Güntert de (1925), uyrumlayıcı, gövdeleyici (incorporant), sıralayıcı (juxtaposant) ve bitişken (agglutinant) tipte olan dilleri «bağlayıcı» (kornektierend) adı altında bir araya toplamıştır. Altay dilllerinin ilk gramer taslağını meydana getiren F. Müller (1882), bunların «genel karakteri»ni yine tip esasına bağladıktan sonra, Mancu - Tonğuz, Moğol-Buryat, ve Yakut-Türk dillerinin fonem sistemini, bazı ses değişimlerini, isim, zamir ve fiil çekimlerini, fiil yapısını, sayı adlarını ve metin örneklerini tarihî değil, sadece tasvirî olarak ve ayrı ayrı ele almıştır. Altay dillerinin elde bulunan biricik «karşılaştırmalı gramer» taslağı (J. Grunzel, 1895; 90 sayfa) da konuyu hemen aynı bölümlere (fazla olarak: türev ekleri) ve aynı metoda göre işlemiş, Japonca'yı da bu dil grupuna katmış ve eserine 284 kelimelik bir «karşılaştırmalı sözlük» eklemiştir.

Linguistik metoduna daha sıkı bağlı bulunan dilciler, dilin genel tipolojisinden ve iç yapısından çıkarılan bu ortaklaşa nitelikleri gerçek, yani tarihî ve «génétique» bir «dil akrabalığı» (parenté linguistique, Urverwandtschaft) ve menşe birliğinin tanıtlanabilmesi için yeter görmemişlerdir. Zaten, Altayistiği kuranlardan A. Rémusat da 1820 de yayımladığı eserinde (*Recherches sur les langues tartares*) bu dillerin menşe birliğini ileri sürmeden bunlar arasında sadece bazı benzerlikler ve bir «analoji akrabalığı» (parenté analogique) görmüş olduğunu söylemiştir. Bu dilciler için, her üç dilde ortaklaşa diye gösterilen kelimeler ve dil olayları, parallelizm, karışma veya ödünçleşme yoliyle girmiş, bu diller arasında var diye gösterilen «fonetik kanunlar» da bu ödünçleşmede ortaya çıkmış olabilir (Németh Gy. 1912). Kaldı ki, sayı adlarını, akrabalık derecelerini, vücut kısımlarını, tabiat öğelerini, hayvanları gösteren ana kültür kelimelerinin çoğu bu dillerde başka başkadır: meselâ, Türk. *bir*, Moğol. *nigen*, Mancu. *emu*; Türk. *el*, Moğol. *ġar*, Tonğuz. *nāla*; Türk. *ad*, Moğol. *nari*, Tonğuz. *gerbī*; Türk. *öl*-(mek), Moğol. *ükükü*, Tonğuz. *budem*, gibi. Gerçek akrabalık (bk. AKRABALIK, dil.), dilin dış yapısında, (structure externe), fonolojiyle morfolojide görülen niteliklere, yani tarihî birlik esasına bağlıdır. Bu bakımdan «Altay» terimi bugün de tarihî bir anlamda değil, sadece coğrafî olarak kullanılır, çünkü Altay ana dilinin (langue commune, Ursprache) benliği, bundan sonra da Ana Türkçe (Urtürkisch), Ana Moğolca (Urmongolisch) ve Ana Tonğuzca (Urtungusisch), bir bilimsel metoda göre henüz ortaya çıkarılamamış, yani şimdi Altay grupunda toplanmak istenilen dillerin kronolojisi, «şecerevî» (généalogique) sınıflanması, ve Fin Ugor kolunda meydana getirelene benzer bir karşılaştırmalı grameri yapılamamış, bu yüzden de, ortaklaşa bir ana dilden çıkmış olmaları da tanıtlanamamıştır. Bundan dolayı birçok dilciler, allotropi (C. Autran 1925) yani öğe aynılığı fakat yapı benzemezliği olayına karşıt olarak, aralarında «yapı aynılığı fakat şekil benzemezliği (identité de structure, disparité de forme; A. Sauvageot 1937) görülen bu dilleri ayrı ayrı olarak «Türk dilleri», «Moğol dilleri» ve «Tonğuz dilleri» şeklinde adlandırmayı (J. Deny 1924) ilme daha uygun buluyorlar.

Bu dilleri konuşan eski toplulukların menşeinin çok kere karanlık olması, bu toplulukların çok yer değiştirmiş bulunması, bazı grupların kendi dilini bırakarak komşu bir dili kabul etmiş olması, bu dillerin birbirlerine çok benzemesi, dil evriminin yavaş ve küçük ölçüde olarak meydana gelmesi, yazılı en eski belgelerin geç bir çağa ait olması, dil yapısının ve mekanizmasının basitliği, düzenli oluşu, kuraldışı hemen hiç bulunmaması, Altay dilleri karşılaştırmalı gramerinin saptanmasını pek güçleştirmiştir. Genel durum böyle olmakla beraber, bu dillerin karşılaştırmalı fonetiği ve morfolojisi için, en çok 1912 den beri epey gereç hazırlanmış bulunuyor.

Dış yapıya göre karşılaştırmalı gramer hazırlıkları: Bu alandaki çalışmalara, morfoloji incelemeleriyle, özellikle de şahıs zamirleri ve isim çekimi ekleriyle başlanılmış, daha çetin olan karşılaştırmalı fonetik meseleleri sonra ele alınmıştır.

Altayistiğin kurucusu olan M. A. Castrén'in bu alandaki ana eseri (*De affixis personalibus linguarum altaicarum*, 1850) bu dillerdeki 1. ve 2 şahıs zamirlerini şöyle karşılaştırmıştır:

Türkçe	Moğolca	Tonğuzca	Mancuca
ben	bi	bi	bi
sen	çi	şi	si

İsimde iyelik ekin'n, fiilde de şahıs ekinin esası olan ve *bu*, *şu* işaret edatlariyle ilgili bulunan bu şahıs zamirleri arasında görülen benzerlik, Castrén'den sonra daha birçok incelemelere konu olmuştur (Altayistiğin kurucularından biri olan W. Schott: *Versuch über die tatarischen Sprachen*, 1836; A. Boller 1857; O. Donner 1865 [yalnız Fin kısmını yazabildi], F. Müller 1890, W. Bang 1890, G. J. Ramstedt 1906, A. Sauvageot 1930, W. Kotwicz 1936, v. b.). İsim çekimi eklerinden ilk ele alınanı genitif ekidir. O. Böhtlingk (1851) Türk dillerindeki -in hali ekini, Yakutça'nın aracılığiyle, * *ŋ* şeklinde bir ana eke doğru izlemişti. Genel Altayca'da da *-*ŋ* (Türk. -in, Moğol. -in, Tonğuz. -ni, Mancu. -ni) o'an bu ek üzerinde başka dilciler de (Munkácsi B. 1883, W. Bang 1890, 1895, B. Laufer 1901, K. Schriefl 1912, A. Sauvageot 1930) çalışmış ve bazı dilcilerce bu ekin, esasında iyelik anlatan ve isimden sıfat yapan (meselâ: Türkçe *yalın*, *altın*) bir ek olduğu sezilmiştir. Bu sıfat eki eski değeriyle Mancu dilinde vardır: *feye* = yara, *feyeingge* = yaralı, gibi. Karşılaştırılan ikinci ek, lokatif-datif eki (Türk., Moğol., Mancu. -de, Tonğuz. -du) olmuş, sonra Németh Gy (1928, 30) Altay [ve Ural] cada ablatif-lokatif ekinin *t/*δ (Türk. -de), datif-latif ekinin *k/g (Türk. -ke), direktif ekinin de *-s/t -z (Türk. -r-) esasına doğru izlenebileceğini göstermiştir.

Eski devirde A. Boller (1856) Altayca'da ortaklaşa saydığı ekleri (bu arada zaman ve kip eklerini), Budenz J. de (1891) Ural - Altay dillerinde benzer bulduğu gelişme öğelerini (bu arada faktitif -t- ekini) bir araya toplamıştı. Yenilerden G. J. Ramstedt (1912), Türk ve Moğol fiil tabanları yapısını incelemiş ve 18 «veçhe» (aspect) ve çatı (voix) ekini ortaklaşa saymıştır. Aynı dilcinin Altay dillerindeki olumsuzluk edatı (1924), ve Türkçe'deki şart kipi eki (1946) hakkında araştırmaları vardır. N. Poppe de (1923), Moğolca'da ve Türkçe'de isim tabanları yapan ekleri incelemiş ve fiilden isim yapan 11, isimden isim yapan 6 ortaklaşa ek ayırmıştır (meselâ, -ku/-gu ekiyle Türk.

uy-ku, Moğol. *üle-gü* [= fazlalık]). Aynı müellif (1936) Moğolca'da n ile biten kelime köklerinin çekimini de incelemiştir. (meselâ: *modn* = ağaç, akk. *modiig*, instr. *modaar*, gen. *modnaa*, lat. - lok. *modnd*, abl. *modnaas*). Bu dillerde çoğul eki farklı olduğu için esaslı bir şekilde ele alınamamışsa da, Türkçe'deki ek çeşitli yorumlara konu olmuştur. (W. Schott 1836, O. Böhtlingk 1848, Munkácsi B. 1884, 1918, F. Müller 1882, J. Grunzel 1895, W. Radloff 1897, W. Bang 1916, 1918, A. Trombetti 1923, J. Deny 1923, 1936, M. Räsänen 1931, N. Marr 1934, K. Grønbech 1936 T. Kowalski 1936, v, b.). Bu arada Türkçe'de -z ekinin bir zaman ikil (dual) rolünü yaptığı da ileri sürülmüştür (W. Bang, 1918: meselâ, *kö-z*, *di-z*, *omu-z*, v. b). Birçoğu her üç dili de göz önünde bulunduran şu dilciler sayı adlarını incelemiş ve türlü açıklamalar yapmışlardır: W. Schott (1853), Munkácsi B. (1884, 1924), S. W. Koelle (1884), J. Halévy (1901), G. J. Ramstedt (1907), W. Bang (1918), B. Çobanzade (1924, 26), N. Poppe (1927), N. Marr (1927), A. Sauvageot (1928), W. Kotwicz (1930), H. Izui (1939) v. b. W. Kotwicz (1930, 1932) bazı kelime çeşitleri üzerinde de araştırmalar yapmıştır (renk adları, posta örgütü terimleri gibi).

Karşılaştırmalı fonetiğe gelince, vokalizm konusunda şimdiye kadar esaslı bir şekilde ele alınan meseleler arasında, yukarıda anılan vokal ahenginden ve vokal alternanslarından başka, Türkçe - Moğolca'daki a fonemi ile Türkçe'deki uzun vokaller vardır. Németh Gy. ya göre (1913), Türkçe - Moğolca'da iki a vokali vardır: Bunlardan biri, a_1 genel Türkçe'de a, Çuvaşça'da ı, Moğolca'da a (meselâ, Genel Türk. *altın*, *altun*, Çuvaş. *ıltten*, Moğol. *altan*), a_2 ise Genel Türkçe'de a, Çuvaşça'da a (sonra u), Moğolca'da da i, ü ve e olmuştur (meselâ Genel Türk. *sarı*, Yeni Çuvaş. *śüre*, Moğol *sira*). Yine Németh Gy. ya göre (1915), Ana Türkçe'deki a vokali Yakutça'ya a. ā, ı, ve ī değerleriyle geçmiştir (meselâ, *at*=*at*; *āt* = ad; *ıl-* = almak; *sīr-* = yarmak). Uzun vokallerin meydana gelişi, düşen bir fonemin yerini doldurmasına ve konsonların vokalleşmesine (W. Radloff 1882, 1908: meselâ *sakal*> *sāl*), sonor konsonların etkisine (V. Grønbech 1902: meselâ, Genel Türk. *ad* = Yakut. *āt* [Çuvaş. y- katkısiyle *yıt*], fakat Genel Türk. *at* = Yakut. *at* [Çuvaş. *ut*]; krş. H. Pedersen 1903), vurgunun etkisiyle diftonglaşmaya (Németh Gy. 1915), vurgunun yeğinliğine (G. J. Ramstedt 1922, N. Poppe 1926), bilabial b (*w*, seyrek olarak da *v* [krş. G. J. Ramstedt 1902: *w veya *b> g∾ğ] nin önce, i (y) ile biten bir diftong, sonra da uzun bir monoftong haline gelmesine [meselâ Ana Altay **tobus*, **towus*, edebî Moğol. *toğosun* Halha Moğol. *t'ōs*, Ana Türkçe **toiz*, Eski Türkçe *tōz* = toz], veyahut da i (y) veya u (v) ile başlıyan bir diftongun uzun bir monoftong doğurmasına [meselâ Ana Altay **tial*, Moğol. *çilağun*, Çuvaş. *ç'ul*, Ana Türk. **tāl*, Eski Türk. *tāş* = taş] (Ligeti L. 1938) bağlanmak istenmiştir. Başka birçok dilciler (E. D. Polivanov 1932, K. Grønbech 1937, v. b.) de uzun vokallerin esas olarak türlü Türk diyeleklerinde bulunduğunu bildirmişlerdir. G. J. Ramstedt'e göre (1902), Moğol diyeleklerindeki uzun vokaller, edebî dildeki g + vokal, veya vokal + g şeklinde fonem katışmalarının karşılığıdır (meselâ, Edebî Moğol. *cağun*> Halha Moğol. *jū* = 100), B. Y. Vladimirtsov'a göre de (1929), Moğolda i- diftongları [ve genel olarak uzun vokallerle diftonglar] vokal + y <*ğ (*g) + i tipinde katışık fonemlerden olmadır. Vurgu konusu üzerinde epey çalışılmışsa da kesin bir sonuca varılamamıştır. Öteden beri devam eden genel kanışa göre, Türkçe'de vurgu kelimenin son hecesine raslar (Németh Gy. ya [1917] göre: baskı vurgusu, J. Deny'ye [1921] göre: perde vurgusu). Fakat son incelemeler bu kanışı sarsmıştır. İlk olarak Kúnos I. (1905), arkasından da öğrencisi Vincze Fr. (1908), Türkiye Türkçesi'nde başlıca vurgunun normal olarak ilk hecede bulunduğunu, son heceye de ikincil bir vurgunun geldiğini söylemişlerdir (G. Weil'a göre de [1917], başlıca vurgu son heceye, ikincil vurgu da kökteki heceye raslar). Sadece iki heceli kelimelerdeki baskı vurgusiyle (accent expiratoire) uğraşan K. Nielsen (1906) bu vurgunun ikinci heceye geldiğini söylemiş, harekeleri gösteren Yunan alfabesiyle yazılı Türkçe metinler üzerinde çalışan Pröhle V. da (1912), klâsik görüşün doğru olmadığını ileri sürmüştür. F. Giese'ye göre (1919, 1928), Türkçe'de iki çeşit vurgu vardır: baskı vurgusu, ve perde vurgusu [accent musical]. Meseleyi esaslı bir şekilde ele alan G. Raquette (1927), ondan sonra da B. Collinder (1939; krş. H. W. Duda 1940), Türkçe'de iki vurgu bulunduğunu, genel olarak baskı vurgusunun ilk heceye, perde vurgusunun da son heceye rasladığını söylemişlerdir. K. Grønbech'e göre ise (1940), Türkçe'de vurgu oynak bir şeydir (krş. L Bonelli 1893), şartlara, yani psikolojiye ve mantığa, ve kelime çekiminde de eklere göre yer değiştirir (krş. J. Benzing 1941 [: baskı vurgusu değil, perde vurgusu yer değiştirebilir] ve B. Collinder 1941). Moğolca'da baskı vurgusu, genel olarak ilk heceye rasladığı ha'de yeri değişebilir; bu dilde perde vurgusu yok gibidir.

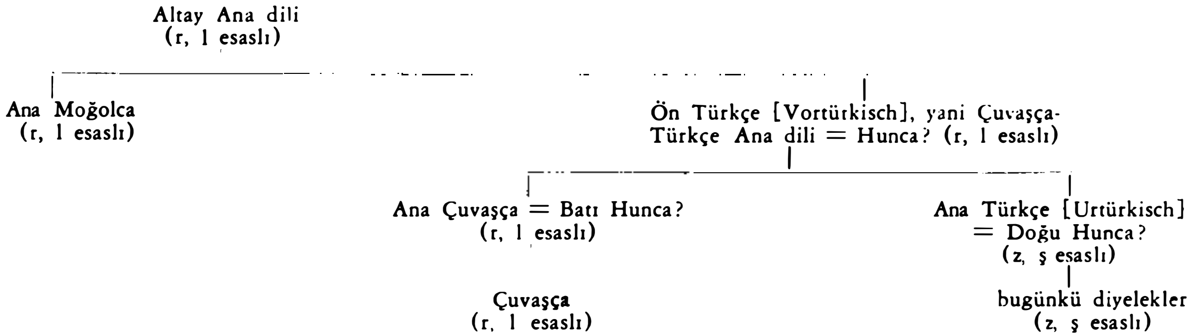
Altayca konson sisteminin bir kısmı hakkında kesin bilgi sahibi bulunuyoruz. Németh Gy. ya göre (1912; krş. G. J. Ramstedt 1913), fonetik kanunlardan biri şudur: 1 — Ana Altayca *t'- >Ana Türkçe t- > Türkiye Türkçesi t-: Moğolca ç- (meselâ, Türk. *taş*: Moğol. *çer*); 2 — Ana Altayca *δ- > Ana Türkçe t- > Türkiye Türkçesi d- : Moğolca s- (meselâ, Türk. *tün/dün*: Moğol. *süni* = gece). G. J. Ramstedt'e göre de (1916-1920; krş. N. Poppe 1927, A. Sauvageot 1930, v. b.), şöyle bir kanun da vardır: Ana Altayca p- > Tonğuz. p-, Mancu. f-, Moğol. ve Türk. p > ph- > h > ø (meselâ, Mancu. *fulahun* [Tonğuz. *hulā*], Moğol. *ulağan*, Türk. *al* = kırmızı; ve Mancu. *fulu*, Moğol. *üle*, Türk. *ula*-[mak]). Bu olayla ilgili olarak P. Pelliot da (1925) eski Moğolca'da kelime başlarında bulunan h foneminin sonradan düştüğünü 96 misalle göstermiştir (meselâ, Eski Moğol. *hüre*, Yeni Moğol. *üre*, Türk. *ür*-[mek], fakat Gold Tonğuzcası *puri*, Mancuca *furi*). Altay konsonantizminin oldukça karışık bir olayı da şudur (Gombocz Z. 1905, 1912, Németh Gy. 1912, 1913, G. J. Ramstedt 1914 - 1916, N. Poppe 1927, A. Sauvageot 1930): Türkçede kelime başlarında bulunan y- fonemine karşılık Moğolca'da 6 fonem vardır: y-, c-, ç-, d-, n-, ş/s- (meselâ, Türk. *yada-* [= zayıflamak], *yarlık*, *yaz*-[mak], *yele*, *yalın* [= alev], *yarık* [= ışık], *yeni*: Moğol. *yada-*, *carliğ*, *çiru-*, *del*, *nüle*, *sarağol*, *şine*). Bu altı konsondan c [ç] ile y'nin tek bir ana fonemden oluştuğunu, Ana Türkçe'deki y foneminin de çok eski bir devirde c'ye çalan öndamak d' si değerinde bulunduğunu (meselâ, *Yayık* ırmağının adı Yunanca metinlerde *Daikh*, Türkçe *yabğu* sözünün de Arapça metinlerde *cabğu* şeklinde yazılması; Ön-Bulgar *dilom* = *yılan*), ve bu damaksıl c'nin de Çuvaşça'ya ś, Yakutça'ya da s şeklinde geçtiği (meselâ, **cal*>Eski Çuvaş. *cal*>Yeni Çuvaş. *śul*: Yakut *sıl* = yıl; Altay **bıç-* [Moğol. *buç-al*]>Çuvaş. *pıś-* = Türkçe *piş-*

mek), bugünkü Türk diyeleklerinde de aynı kelimenin d'/n/y/c/ç/s/ś ile başlıyan karşılıklarına raslanıldığı(meselâ, Teleüt. *d'ımırtka*, Şor. *nıbırtka*, Altay-kiji *yımırtka*, Kazak. *cımıkta*, Uranha. *çumurka*, Yakut. *sımīt*, Çuvaş. *śêmarDa* = yumurta) söylenmiştir (N. Poppe 1927).

İncelenen başka fonemler arasında, yukarıda anılan *ŋg*> *ŋ*; *ŋg*> g>ø değişiminden başka, Moğolca'da -' -< *-β- şeklinde değişiklik geçiren sızıcı dudak sesleri (G. J. Ramstedt 1912; meselâ, *ha'alicin*<**haβalcin*, krş. Ligeti L. 1938), Altay dillerinde kelimenin türlü yerlerinde bulunan p/b, t/d, k/g, n fonemleri (N. Poppe 1927, A. Sauvageot 1930, v. b.), Ana Türkçe'deki *δ foneminin türlü diyeleklerle Moğolca'daki y, d, t, z, r serilerindeki karşılıkları (Gombocz Z. 1905, 1912, A. Samoyloviç 1922, v. b.; meselâ, Ana Türkçe **aδak*, Uygur. *adak*, Yakut. *atah*, Koybal. *azak*, Türkiye Türkçesi *ayak*, Çuvaş. *ura*, Moğol. *adak* [= uc, son], vardır.

Bu alanda en çapraşık mesele, r : z ve l : ş karşılaşmalariyle, Türk-Moğol dillerinin bu bakımdan kronolojileri, ve sınıflanması bakımından 1828 den beri (J. Klaproth) incelenmekte olan Çuvaşça'nın bu aradaki yeridir. Altay dilleri içerisinde, Tonğuzca'dan ayrı olarak (krş. E. Bugge 1887), Türkçe ile Moğolca'nın ortaklaşa ayraçlar gösterdiği kabul edilmiştir; hattâ, bazılarına göre, Türk ve Moğol dilleri bir zaman tek bir dil halinde (Urtürkisch-mongolisch) yaşamışlardır. Németh Gy. (1913, 1914) Türk-Moğol temasını 4 devire ayırmıştır: 1 — Ana dil devri(men şe birliği?): dil yapısında benzerlik, vokal uyumu, birçok sonekler ve Moğol. n-, d- ∾Tatarca y-; Moğol. s- ∾Türkiye Türkçesi d-; Moğol. ç- ∾Çuvaş. y- ∾Tatar. k- ∾Yakut. h ∾Mancu. s- ∾Tonguz. ş- fonetik uyguları bu devirdendir. 2 — Rhotasizm (*z > Türk. z > Çuvaş. ve Moğol. r) ile lambdaizm (* ş [* z?] > Türk. ş > Çuvaş. ve Moğol. l) olayları devri, ki bu devirde bazı sonekler de ortaklaşadır. 3 — Tatarca'nın Moğolca üzerinde etki yaptığı devir: Tatar. y>Moğol. y; Tatar. ty>c>Moğol. c değişimleri meydana gelmiş ve Türkçe'den bazı sonekler Moğolca'ya, bazı Moğolca kelimeler de Tatarca'ya geçmiştir. 4 — Moğolca'nın Yakutçaya kelime verdiği sonraki devir. Bu, Macar ekolünün görüşüdür. Bu ekole göre (Németh Gy. 1912, 1930 v. b.), Türkçe *öküz*, Çuvaş. *vêGêr*, Moğol. *üker* serisinde görülen z-r, ve Genel Türkçe *taş*, Çuvaş. *ćul*, Moğol. *çilagun* serisindeki ş-l uygularından z ve ş fonemleri esas, karşılıkları olan r ve l fonemleri de sonradandır (y: s karşılaşmasında da Genel Türkçe'deki y daha eski, Çuvaşça ile Yakutça'daki s ise bundan olmadır), çünkü pek eski devirlerde Altayca'dan başka dillere veya başka dillerden Altayca'ya geçen kelimelerde r yerine z/s vardır, ve Çuvaşça'nın yeni ödünçlemelerinde de z'ler r'ye çevrilmiştir: meselâ, Türkçe *öküz* kelimesine karşılık Toharca B de *okso*; Türkçe *bağır* [= karaciğer], eski şekli **bağız*, Uralca'da **mağz*; Türkçe *bez*, Çuvaş. *pir*, Uygur. *böz*<Süryanca *buz*, Akkad *būṣū*; Çuvaş. *arna*, *erne*<Tarancı *azna*<Yeni Farsça *āδīna* = ayna. Macarlar'dan (Gombocz Z. 1905, 1912 den sonra kanaat değiştirmiştir; Ligeti L. un da yeni görüşleri vardır: 1943) başka, W. Radloff (1882), A. Samoyloviç (1922), W. Bang (1927), J. Benzing (1940) v. b. da bu kanaattedirler (bazı Türk diyeleklerinde de eskiden kalma r:z ve l:ş değişimi izleri vardır: *kudur*: *kuduz*; *del*: *deş*, gibi). J. Benzing'e göre (1940), Çuvaşça'da r:z ve r: δ (meselâ, Uygur. *yaδağ*: Çuvaş. *śurın* = yaya) uyguları biribirinden farklı olsa bile, gerek z, gerekse δ Çuvaşça'da r olmuştur.

Bu ekole girmiyen G. J. Ramstedt (1922) ile N. Poppe (1924,25,26,27) tam karşıt bir görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre Türk - Çuvaş - Moğol ilgisinin tablosu şöyledir:

Bu dilcilere göre r ile l daha eskidir; ilk devirde bu sesler Çekçede bulunan ř (= rj) veya palatal r' ile Ostyakça'da raslanan sızıcı sonor λ veya palatal l' değerinde olup sonradan r>z ve l> ş oldular; Altayca'dan başka dillere geçen kelimelerde z yerine r; ş yerine de l vardır (meselâ, Samoyedce *yir*, *yür*, Çuvaş. *śêr*, Türk Bulgar *cur*, Genel Türkçe *yüz*, Ön - Türkçe **yür'*; Samoyedce *şili* <**çili*, Genel Türkçe *kiş* [= samur], Ön - Türkçe **kil'*; bazı dilciler [W. Bang 1927], bu ödünçlemelerin eskiliğini şüpheli görmüş, başkaları da [Németh Gy. 1930] Türkçe'de palatal l' ve r' bulunmadığını söylemişlerdir). Yine aynı dilcilere göre, Türk, Çuvaş ve Moğol dilleri arasında r: r ile l: l uyguları da bulunduğu için (meselâ, Çuvaş. *hırêm* = Genel Türkçe *karın*; Moğol. *del*, Çuvaş. *śilhe*, Genel Türkçe *yele*), r>z ve l>ş değişmelerindeki r ve l, başka r ve l dir. Bu karışıklık yüzündendir ki W. Radloff (1882), Çuvaşları sonradan türkleşmiş ve karışık bir topluluk saymış ve Çuvaşça'da aynı kökten olan karışık kelimeleri bu görüşle açıklamak istemiştir. Meselâ, buna göre: birinci devrede Türkçe a'lar Çuvaşça'da çok bozularak i (Türkçe *karın*: Çuvaş. *hırêm*), ikinci devrede bu a'lar az bozularak u (meselâ, Türkçe *karındaş*: Çuvaş. *hurênDaś*), üçüncü devrede ise aynı a'lar hiç bozulmuyarak yine a olmuştur (meselâ, Kazan Tatar. *karındık* [= mide derisi]: Çuvaş. *karênDêk*). A. Meillet'nin «periferi» kuramını (1932) Türkçe'ye uyguluyanlar, Çuvaşça ile Yakutçayı, Türk ana kütlesinden pek eski bir devirde ayrılarak doğuya ve batıya göç eden ve eski dil öğelerini (meselâ, y yerine s: Genel Türkçe *yaz*, Yakut. *sās*, Çuvaş. *śur*; Genel Türkçe *yıldız*, Yakut. *sulus*, Çuvaş. *śêlDêr*) saklıyan periferik dil olduğunu ileri sürmüşlerdir (L. Gray 1939).

R - z veya z - r değişimine sebebolarak, bazı dilciler (Gombocz Z. 1905, 1912) vurguya işaret etmişlerdir. Gerçektir ki (bütün dillerde geçer «panchronique» kânunlar yoksa da) Batı Germen dillerinde z>r değişimi (meselâ, Eski Yüksek Alm. *was, wârum*, Anglosaksonca *wæs, wǣron* = idim, idik) Verner kanununa, yani vurgunun bu sesten hemen önceki heceye gelmemesine dayanır. G. J. Ramstedt (1912) ile N. Poppe (1934), Moğolca'da eskiden vokal düşmesi yoliyle meydana gelen kök kısalmasına dayanan bir vurgu yeri değişmesi (meselâ, *cawà-> càb* = serbest zaman) olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre, bu a∾u∾i vokalleri, kökten olmıyan birer bağ vokali değil, kelime kökünün birer öğesi olan ve anlam farkı yapan vokallerdir (krş. H. Eren 1941: [Türkçede semantik farkla *kaz-mak, kazı-mak*; *tık-mak, tıka-mak*, v. b.] ve J. Deny 1946). Birçok tek heceli Türkçe kelimelerin Moğolca karşılıkları da bu tip vokalizimde bulunan iki heceli kelimelerdir. (meselâ, Türkçe *diz-*[mek], Moğol. *dürü-*; Türk. *yaz-*[mak], Moğol *ciru-*; Türk. *üz-*[mek], Moğol. *üre-;* Türk. *sez-*[mek], Moğöl. *sere-*). Bütün bu görüşleri birleştirerek, r - z veya z - r değişiminin, vokal düşmesi yoliyle kısalan kelimelerde vurgunun bir hece öne alınması yüzünden meydana geldiği hatıra gelebilirse de, bu hususta henüz kesin birşey söylenemez.

Bu durum gösteriyor ki, Altay dillerinin karşılaştırmalı gramerinin meydana getirilebilmesi için, daha birçok düğümlerin çözülmesi ve ince araştırmalar yapılması gerekir.

Bibliyografya: Fr. Müller, *Die Sprachen der altaischen Völker* («Grundriss der Sprachwissenschaft» adlı eserinde, cilt II/1, Viyana 1882); J. Grunzel, *Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen*, Leipzig 1895; H. Winkler, *Die altaische Völker- und Sprachenwelt*, Berlin - Leipzig 1921; *Die altaischen Sprachen* («Ungarische Jahrbücher» de, 1924); V Grønbech, *Forstudier til tyrkisk Lydhistorie*, Kopenhag 1902; H. Pedersen, *Türkische Lautgesetze* («Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»ta, 1903); Gombocz Z., *Az altaji nyelvek hangtörténetéhez* («Nyelvtudományi Közlemények» te, 1905); *Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen* («Keleti Szemle» de, 1912); Németh Gy. *Die Türkisch - mongolische Hypothese* («Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»ta, 1912); *A török-mongol nyelvviszonyhoz* («Nyelvtudományi Közlemények»te, 1914); *Az ősjakut hangtan alapjai* («Nyelvtudományi Közlemények»te, 1914); G. J. Ramstedt, *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte* («Keleti Szemle»de 1914/15, ve 1915/16); *Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen* («Journal de la Société Finno-ougrienne»de, 1922); N. Poppe, *İstoriya i sovremennoe polojenie voprosa o vzaymnom rodstve altayskiḫ yazıkov* (Baku Türkoloji Kongresi, 1926); *Die tschuwassischen Lautgesetze* («Asia Major»da, 1924); *Çuvaşskiy yazık i ego otnoşenie k mongol'skomu i türkskim yazıkam* («İzvestiya Rossiyskoy Akademii Nauk»ta, 1924 ve 1925); *Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen* («Kőrösi Csoma-Archivum»da, 1926); *Altaisch und Urtürkisch* («Ungarische Jahrbücher»de, 1927); J. Deny, *Langues turques, langues mongoles, et langues tongouzes* («Les Langues du Monde» adlı eserde, 1924); Ligeti L., *Az altaji és uráli nyelvek* («Magyar Nyelv»de, 1934); A. Sauvageot, *Recherches sur le vocabulaire des langues ouralo-altaïques*, Paris 1930; *Les langues des groupes altaïque et ouralien* («Encyclopédie Française»de, cilt I, 1937).

ALTAY SANATI: bk. TÜRK SANATI.

ALTAY TÜRK DİYELEKLERİ, Türk dilinin Doğu diyelekler grupundan bir kol. W. Radloff'a göre, bu kol Öz Altay ve Kuzey Altay olmak üzere ikiye ayrılır ve Abakan (b. bk., yani Sagay, Koybal, Beltir, Kaç, Kızıl), Baraba, Çolum - Küerik Uranha (Soyon) ve Karagas diyelekleriyle beraber Doğu diyelekler grupunu meydana getirir.

Altay kolunun iç bölünümü şöyledir: I. Öz Altay: 1 — *Altay - kiji* [= Altay kişi] veya *Oyrot* (Ruslar bu diyeleği konuşanlara eskiden «Altay Kalmukları» veya «Yukarı Kalmuklar» derlerdi), Katun (Kadın) ırmağı ve kolları çevresinde. 2 — *Telengit* veya *Tölös*, Tölös gölünün güneyinde Çaluşman, Başkaus ve Çuy ırmakları dolaylarında. Bu diyeleği konuşanların bir kısmına [Çuy ırmağında] eskiden «Dvoyedan» veya «Uranha Kalmukları» denilmiştir. 3 — *Teleüt* (bunu konuşanlar kendilerine «Telenget» veya «Kara Kalmak» derler. Rusça'da da eskiden bunlara «Ak Kalmuk» denilmiştir), ki birbirinden ayrılmış iki bölgede konuşulur: a — Kuzeyde, «Aç Keştim»lerin oturduğu Tomsk çevresinde; b — Güneyde, Biy (Bey) ve Katun ırmakları dolaylarında. Teleüt diyeleği Altay - kiji diyeleğine çok yakındır. II. Kuzey Altay: 1 — *Çalgandu* veya *Ku - kiji* (= Kuğu kişi; Ruslar, bu diyeleği konuşanlara «Lebed» [= kuğu] der), Lebed ırmağı dolaylarında; Kumandu diyeleğine çok yakındır. 2 — *Tuba* veya *Yış - kiji* («Orman Tatarları»), Katun ırmağı ile Tölös gölü arasındaki ormanlarda. 3 — *Kumandu*, Biy ırmağı ile kolları ve Biy dağları çevresinde. İki bölümü vardır: Yukarı Kumandu, Aşağı Kumandu. 4 — *Şor*, kuzeyde Tom, Mras ve Kondom ırmakları çevresinde. Güney Abakan diyelekleriyle de ortak ayraçları vardır.

Altay diyeleklerinin genel fonetik ayraçları, Abakan grupununkilerle ortak olarak şunlardır: 1 — Kelime başlarında ve sonlarında p, t, k, s, ş, ç gibi titreşimsiz (sourd), hece ortalarında da b, d, g, z, j, c gibi titreşimli (sonore) konsonlar bulunur, meselâ Altay - kiji *köl* (= göl), *kıs* (= kız) gibi. 2 — Hece sonunda bir geniz sesi bulunduğu zaman, hece başındaki p (eski b) konsonu m olur, Teleüt *pen* (= ben) yerine *men* gibi. 3 — Radloff'a göre, Kuzey Altay (ve Altay dışı olarak da Sagay, Küerik v. b.) diyeleklerinde damaktan sızıcı g (ḡ) vardır, Çalgandu *yaḡ* (= yağ) gibi. 4 — En çok Öz Altay diyeleklerinde ve özellikle Altay - kiji'de, vokal uyumu (harmonie vocalique) ile vokallerde dudak çekeyi (attraction labiale) kendini kuvvetle gösterir, meselâ Teleüt *koldon* (Çalgandu ve Şor: *koldan*), *polot* (= polat, çelik), Altay - kiji *kündö* (= günde), *yürök* (= yürek) gibi.

Türlü diyeleklerdeki başlıca fonetik özellikler de şöyledir: 1 — Öz Altay bölümünde c sesi bulunmadığı için, iki vokal arasında bu sese karşılık ç bulunur, meselâ Çalgandu ve Şor *çecek* (= çiçek), fakat Altay - kiji ve Teleüt *çeçek*. 2 — Aynı grupta, son hecedeki vokal, kelime sonu *ġ* ile kaynaşıp uzun ū veya *ǖ* değerini kazanır, Altay - kiji ve Teleüt *yılıġ* (= ılık) yerine *yolū* gibi. 3 — Yine aynı grupta, bazı Türk diyeleklerinde olduğu gibi, çoğul ekinin baş konsonu benzeşmeye uğrar, Altay - kiji *ottor* (= ot-lar) gibi. 4 — Yine Öz Altay grupunda, belli şartlar altında, s konsonu ç; ş de t olur: «sıçan» karşılığı olarak Altay - kiji *çıçkan* (Kırgız *tışkan*, Kazan *tıçkan*), «şiş» yerine Altay-kiji *çiş*, Teleüt *tiş* gibi. 5 — Teleütçe'de kelime başındaki y'ler dantalize edilir (Radloff'a gore ᵗy, yeni Oyrot imlâsında d'), «yürek» ye

rine ᵗyürek (d'ürek) gibi. 6 — Altay-kiji (Çalgandu, Tuba beraber), Teleüt ve Şor diyelekleri arasında sırasiyle y-, ᵗy-(d'-), ç-karşılaşması vardır: Altay-kiji, Çalgandu, Tuba *yā*, Teleüt *ᵗyā-* (*d'ā-*), Şor *çā-* (= yağ-[mak], gibi. 7 — Belli şartlar altında, hece başı y yerine Şorca'da n, Tuba ve Çalgandu'da da ń bulunabilir, meselâ Altay kiji *yımırtka*, Teleüt *ᵗyımırtka* (*d'ımırtka*), Şor *nıbırtka*, Tuba ve Çalgandu *ńımırtka* (= yumurta). 8 — Şorca'da, belli şartlar altında, hece başı ve sonunda ç yerine ş bulunabilir: Altay-kiji *kaç-*, fakat Şorca *kaş-* (= kaç-[mak]) gibi. 9 — Kuzey Altay'da iki vokal arasında, gırtlak-geniz n (ŋ) fonemi çok kere sızıcı gırtlak g'si (ɣ) olur: Altay-kiji *saŋıs* (= ruh), fakat Şorca *saɣıs*.

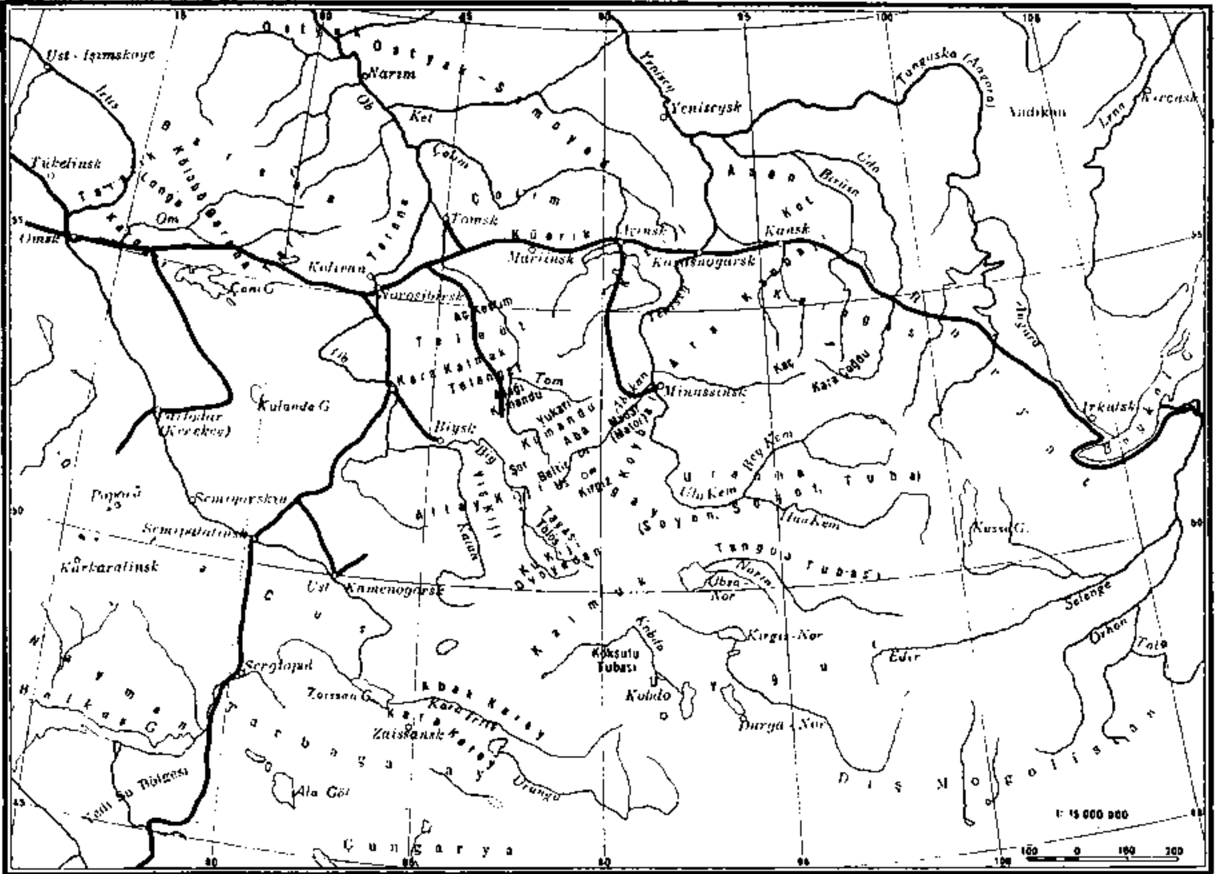
Bazı sınıflamalara göre (A. Samoyloviç, F. Korş), Altay-kiji, Teleüt, ve Kumandu diyelekleri *taw* (*tag*, *dağ* değil) grupu Kuzeybatı kolunun birinci Ön-Moğol alt bölümündendir, meselâ Altay-kiji ve Teleüt *tū* (Kırgız *taw*, Abakan *taɣ*, Türkiye Türkçesi *dağ*). Şor diyeleği de (Abakan grupu [ve Küerik] ile beraber), *bol-* (*ol-* değil; meselâ Altay *pol-*, Kazak *bol-*, Türkiye Türkçesi *ol-* [mak]) grupu Kuzeydoğu kolunun Z altbölümündendir, meselâ Şor *azak*, Altay-kiji, Teleüt *ayak*, Uranha *adak*, Yakut *ataḫ*, Çuvaş *ura* (= ayak). Buna göre Altay dilleri Kırgızcaya yakın «Kuzey diyeleği» ve Uranha'ya yakın «Güney diyeleği» gruplarına ayrılır.

Bazı dilciler (meselâ V. Verbitskiy) bu diyeleklerden birkaçını «Aladağ» diyelekleri adı altında toplamışlardır (bk. ALADAĞ).

Altay grupundan Altay-kiji, Teleüt, Telengit veya Tölös, Tuba ve Çalgandu diyelekleri 1930 yılında *Oyrot* adı altında birleştirilerek bunlardan bir ortak edebî dil meydana getirildi. Bunda *Onguday* ile *Üstkan* ağızları esas alınmıştır. Şorca ile Kumandu diyeleği Oyrot birliğine girmemiştir. Oyrotların sayısı, Kumandular'la birlikte, 47 717 dir (1939). Bk. OYROT.

ALTAY-KİJİ: bk. ALTAY TÜRK DİYELEKLERİ ve OYROT.

ALTAYLILAR (Etnog.), geniş anlamiyle Altay ve Aladağ (Kuznetski Alatau) bölgelerinde yaşıyan bütün Türk boylarına verilen ad. Bunlar, Rus etnografya edebiyatında Altaytsı yahut Altayski Turki adiyle anılırlar. Bu anlama göre kuzey ve kuzeydoğu Altayda yaşıyan Teleüt, Şor, Altay kişi (Altay-kiji), Tubalar yahut Orman Tatarları (Yış-kiji), Kumandu, Ku-kiji (Rus. Lebedintsi) ve Telengit boyları Altay kümesine girerler. Nüfusu 47 717 dir.

DOĞU TÜRK (Altay, Abakan v. b.) OYMAKLARI VE DİYELEKLERİ

Dar ve özel anlamiyle A. terimi, bu boylardan ancak Altay-kiji, yani «Altaylı kişi» adını taşıyan boyu ifade eder. Bu boy, Altay dağlarının kuzeybatı, merkez ve güney bölgelerinde, Ursul, Sema, Çarış, Katun (Kadın), Uyman ırmakları vâdilerinde yaşıyan 24 oymaktan kurulan birliktir ki, bunlar arasında Kırgız, Tölös, Kıpçak, Nayman, Merkit gibi çok eski devirlerde siyasî birlikler ve devletler teşkil eden kavimlerin adını taşıyan oymaklar da vardır. Bu oymak adları gösteriyor ki, Altay-kiji boyu, birçok eski Türk boylarının Altay dağlarını aşarak batıya ve doğuya hareketleri sırasında dağlarda ve vâdilerde kalmış parçalarının oradaki yerli Türkler'le karışmasından meydana gelmiştir. Bugünkü Altaylılar'da Kırgız adını taşıyan küçük bir oymak, şüphesizdir ki, M. Ö. III. yüzyılda Çinliler'ce bilinen ve sonra VIII.-IX. yüzyıllarda Altay-Yenisey çevresinde kuvvetli bir devlet kuran Kırgız Türkleri'nden kalmış bir par-

çadır. Tölös oymağı da IV. yüzyılda Orta Asya'da geçen siyasî olaylara karışan Tölös kavminin kalıntısıdır. X. yüzyıldan beri bilinen Kıpçaklar'ın eski vatanı yine Altay dağları ve İrtiş kaynakları idi. Naymanlar, Çingiz'in ortaya çıkışı zamanında tarih yüzüne çıkan büyük bir boydur. Bunların da Yenisey yazıtlarından birinde adı geçen Sekiz Oğuz boyu kalıntısı olması muhtemeldir (bk. NAYMAN).

ALTAYLILAR'DAN BİR GRUP

Din: Altaylılar İslâmlık ile Budizm'den uzak kalmış Şamanî Türkler'dir. Fakat bunların Şamanlığı çok ilkel niteliklerini saklamış olan Şamanizm'dir. Bu boyların büyük Türk kitlelerinden çoktan ayrılmaları, dağlık ve ormanlık bölgelerde kapalı kalarak ekonomi hayatlarında toplayıcılık ve avcılık gibi istihsal tarzlarını muhafaza etmeleri bunun başlıca sebebidir. Bu bölgelerde çok yaygın olan tös - töz (menşe, kök, esas) kültü eski Türkler'in «cedd-i âlâ» kültünden çok ilkel olan totem kültünü hatırlatmaktadır. Bununla beraber Kök - Türkler'in çok gelişmiş olan Şamanizm'den birçok öğeler, meselâ « yer su » (vatan), « gök tanrı», «Umay» (çocuklar ve hayvan yavruları koruyucusu dişi ruh) kültlerini de muhafaza etmişlerdir.

1904 yılında Altay'da « Ak yan » (beyaz din) yahut Burhanizm denilen yeni bir dinî hareket belirmişti. Şamanlığın birçok âyin ve inanmalarını reddeden bu Burhanizm, Budizm'den mülhem bir hareket idi. Burhanistler, Rus sömürge siyasatine de düşmanca tavır takınmış olduklarından çarlık hükümeti tarafından şiddetle takibedildiler. «Altay yalvaçı» Çet Çelpenoğlu da Sıbirya zindanlarından birinde ölmüştür. Bk. OYROT.

ALTAZİMÜT (Lât. *altus* = yükseklik, Arap. *azimüt*), bir yıldızın yükseklik ve azimütünü ölçmeye yarıyan eski bir astronomi âleti. Bunun dürbünü, hem yatay, hem de düşey bir eksen etrafında dönebilir. Bu dönmelerin büyüklükleri âletin yatay ve düşey daireleri üzerinde okunur. Bk. TEODOLİT.

ALTBİLİNÇ, klâsik anlamında zayıf bilinçle ve karanlık olarak bilinen. Yargı veya usavurma, bilinçli, altbilinçli veya yadbilinçli olsun aynı kalır, yalnız aralarında tasarımın açıklığı bakımından bir derece farkı vardır. Bazı kere yadbilinç(inconscient)in eşanlamlısı olarak kullanılır.

Bilinç, ruhî hayatta ancak kaçıcı ve çok özel bir haldir. Onun dışında bizim hemen bütün etkinliğimiz gelişir. Düşünce, bilinç ve altbilinç almaşık (alternant) safhaları arasında gelişir. Bazı *sezgi* tipleri vardır ki, onlarda düşüncenin büyük bir kısım mekanizması altbilinç içinde geçer; usavurmanın yalnızca ilk ve son halkaları bilinçte olduğu için, halledilmiş problemler birdenbire bilinç yüzünde meydana çıkıverir. H. Poincaré matematik keşiflerde çok raslanan bu tiplere, mantıkçı tipin karşıtı olarak *sezgici* tip diyor.

Altbilincin birçok patolojik görünüşleri vardır. Telkin ve ipnotizma olayları bunları incelemek için en elverişli alandır.

Freud, ipnotizma metodu yerine psikanalizi koymuştur. Fakat aynı zamanda «altbilinç» terimi yerine de «yadbilinç» terimini kullanmaktadır. Bununla beraber onun normal veya patolojik yadbilinç olaylarında anladığı şey, altbilinçten tamamiyle farklıdır. Altbilinç olayları herhangi baskıya uğramadan, sinir sistemi veya otomatizmler yardımiyle bilinç dışında devam eden ruhî olaylar olduğu halde, yadbilinç olayları Freud'a göre içgüdülerimiz arasındaki çatışma sonunda baskıya alınan ve bilinçten itilerek sıkıştırılan öyle ayrı bir alandır ki, bilincin sansür gücünün azalıp çoğalmasına göre, daima meydana çıkmaya hazır bir nevi ruhî dinamizm teşkil eder. Altbilinç olaylarının araştırıcıları, bu son teorinin açıklamalarına karşı çok kere menfi ve şüpheli bir durum almışlardır.

ALTDORF (Altorf): 1 — Almanya'da Nürnberg şehrinin 17 km güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 3 100. Denizden yüksekliği 445 m. A. ta türlü meslek okulları (tarım, sanat okulları) vardır. Halk en çok çiftçilikle geçinir.

2 — İsviçre'de Uri kantonunun merkezi. Nüfusu 4 300. Dört-Kanton Gölü'nün 3 km güneyindedir. Vâdi içinde ve denizden 468 m yüksekliktedir. Çevresinde yüksek dağlar uzanır. Eski tiyatroları, kaplıcaları vardır. Zürih'i Milâno'ya bağlıyan ve Alp dağlarını geçen ana demiryolu boyundadır.

ALTDORFER, Albrecht (1480 - 1538), Alman sanatçısı. Hem mimar, hem ressam, hem de gravürcü idi. Regensburg'da doğmuş, orada ölmüştür. Dürer'in öğrencisi idi. Birçok tablolar yapmıştır. Bunların en tanınmışı *Arbela Savaşı* (1529) dır. Altdorfer'in tahta ve bakır üzerine birçok gravürleri de vardır. Bunlardan büyük bir koleksiyon Berlin Müzesi'ndedir. Manzarayı, figürlere fon olarak değil de, manzara olarak ilk defa dikkate alan ressamlardan biri de odur. Almanya'da küçük boyda gravür yapmak tarzını önce o uygulamıştır. Manzara resimlerinde, bir minyatürcü titizliği ve inceliği ile çalışırdı.

ALTEA, İspanya'nın Akdeniz kıyısında Alicante eyaletinde bir kasaba ve liman. Nüfusu 7 400. Geniş bir koyun kenarındaki bir tepe üzerinde kurulmuştur. Limandan en çok şarap ve kuru üzüm ihracolunur.

ALTEN, Georg von (1846 - 1912), Prusya generali. 1866 ve 1870 seferlerine katılmıştır. *Die Kriegskunst in Aufgaben* (Ödevlerle harb sanatı) ve *Enzyklopädie der Kriegswissenschaften* (Savaş bilimleri ansiklopedisi) [1909-13] adlı iki eser yayımlamıştır.

ALTEN, Karl August, Graf von (1764 - 1840), Hanovra generali ve devlet adamı. Wellington ordularında, İspanya ve Portekiz'de Napoléon'a karşı savaştıktan sonra Waterloo meydan savaşında (1815) bulunmuş, 1818 de Hanovra dışişleri bakanı ve ordu genel müfettişi, 1837 de harbiye bakanı olmuştur.

ALTENA, Almanya'da, Westfalya bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 16 500. Ruhr ırmağının kollarından Lenne çayı boyunda kurulmuştur. Denizden yüksekliği 160 m. Yakınında Fürlbecher barajı vardır. A. da tel, demir ve başka maden endüstrisi gelişmiştir.

ALTENBEKEN, Almanya'nın kuzeybatısında, Westfalya'da, bir kasaba. Nüfusu 3 000. Çok uğranılan bir turizm yeri, Berlin-Kolonya ve Düsseldorf-Kassel demiryollarının kavşak noktasıdır.

ALTENBERG, Almanya'da Dresden şehrinin 25 km kadar güneyinde bir kasaba. Nüfusu 1 900. Erzgebirge'nin doğu bölümünde kurulmuş olan A., kalay madeni çıkarılan yerlerden biridir.

ALTENBERG, Peter (1859 - 1919) [asıl adı: *Richard Engländer*], Avusturya'lı şair. Yazdığı şiirlerde kelime bolluğu ve yapmacık görülür. *Wie ich es sehe* (Onu gördüğüm gibi) [1896] adlı ilk şiiri en önemli eserlerindendir.

ALTENBURG: bk. MAGYARÓVÁR.

ALTENBURG, Almanya'nın Thüringen bölgesinde, Leipzig ve Chemnitz şehirleri arasında bir şehir. Nüfusu 43 700. Leipzig düzlüklerinin güney kenarında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 180 m. Yakınında yüksek bir yerde XV. yüzyıldan kalma ve bugün müze olan bir şato vardır. Çevrede linyit yataklarının bolluğu, burada çeşitli endüstrinin gelişmesine yol açmıştır. Bunlar arasında dikiş makineleri, madenden eşyalar ve dokuma fabrikaları başta gelir. Çevresinde yetiştirilen bol ve çeşitli sebzelerden konserve yapılır. Şehirde birçok lise ve meslek okulları vardır.

ALTENSTEIN [*altînştayn* ok.], **Karl, Freiherr von Stein zum A.** (1770 - 1840), Prusya devlet adamı. 1808 de von Stein'ın düşmesi üzerine maliye bakanı olmuş, Napoléon'a karşı yenildikten sonra, Prusya krallığının kalkınmasına çalışmış, 1817 - 38 de millî eğitim bakanı olarak büyük hizmetler görmüştür. Berlin Üniversitesi'nin kurulmasında (1809) önemli bir payı vardır.

ALTERNA (Alternat), Türkçe'de nöbetleşe kelimesiyle ifade edilebilecek olan ve birden çok devletlerin aynı şereften faydalanmasını sağlamak için, sıra ile ve birbiri ardınca gelmeleri demek olan bir usul. Milletlerarası münasebetlerde alfabe sırasının doğurabileceği güçlükleri gidermeye yarar.

Alterna'da herhangi bir harekete başlıyacak devlet, alfabe sırasına göre veya ad çekme ile belirtildikten sonra, öteki devletler onun ardından sıra ile aynı şeyi yaparlar veya aynı haktan faydalanırlar. Meselâ Balkan Antantı toplantıları dört Balkan devletinin başkentlerinde nöbetleşe yapılmıştır.

Alterna usulü, alfabe usulünden eskidir. Bununla beraber alternayı kabul etmiyen devletler de vardı. Meselâ Kutsal Germen İmparatorluğu kendini diğer devletlerden üstün saydığından, hep başta anılırdı. Nitekim bu imparatorluk ile Fransa, İngiltere ve İspanya arasında imzalanan 1718 antlaşmasında, bu imparatorluk başta anıldıktan sonra, alterna diğer üç devlete uygulanmıştı. Başka devletlerin de diğerleri hakkında alternayı tanımadıkları olmuştu. 19 mart 1815 tarihli Viyana Kongresi tüzüğünün 7 inci maddesinde, alterna usulünü kabul eden devletler arasındaki bağıt ve antlaşmalarda imzalama sırasının ad çekme ile tayin edileceği gösterilmişti.

Devletlerin eşitliği prensipi kabul edildikten sonradır ki, alterna usulü genel olarak uygulanmıştır. Bugün, devlet başkanlarının ve temsilcilerinin antlaşmalarda anılmasında ve bunların imzalanmasında, her devlet kendinde kalacak nüshada baş yeri alır. öbür devletler ve temsilcileri alfabe sırasına göre onun ardından gelir.

ALTERNANS (Hek.), birbirinin ardından geliş. 1 — Bazı hastalıkların seyri sırasında iki çeşit gösterinin nöbetleşe birbirinin ardından gelişi, meselâ amelle pekliğin alternansı. 2 — Kalbin veya nabzın alternansı, kuvvetli ve zayıf vuruşların birbirini takibetmesi şeklinde gözüken bir kalb düzensizliği. Bk. KALB DÜZENSİZLİKLERİ.

ALTERNANS (Dil.), bir morfolojik sistemde, bir fonemin veya bir fonem grupunun geçirdiği değişim ve bunların nöbetleşmesi (alternance, Lautwechsel. sound-shift). Meselâ İngilizce'de *sing, sang sung*. Almanca'da *singen, sang, ge sungen* (= şarkı söylemek fiilinin mastar, geçmiş zaman ve -miş'li zamanı) şekillerinde olduğu gibi. Bk. BÜKÜN (Flexion).

Nöbetleşen fonemler vokal olduğu zaman buna Ablavt (b. bk.; Ablaut apophonie, vowel - gradation) denir. Konson olduğu zaman da «konson alternansı» (alternance consonantique, Konsonantwechsel) adını alır: Germen dilinde aslî vurgunun konsondan hemen önceki heceye gelip gelmemesine göre Anglosaksonca *wæs, wæron*, Eski Yüksek Almanca *was, wârum* [=idim, idik] misallerindeki s : r nöbetleşmesi gibi, ki konson mütasyonunun özel bir halidir ve «gramatikal alternans» (alternance grammaticale) da denir (bk. VERNER KANUNU). Vokal mütasyonuna (mutation vocalique) da daha çok Umlaut (b. bk.) veya metafoni (métaphonie) denir, meselâ Almanca *Haus, Häuser* (ev, evler) kelimelerinde olduğu gibi.

Fiil ve isim çekimlerinde fiil ve isim temaları(thème)nın farklı şekillerle nöbetleşmesine «tema alternansı» (alternance thématique) adı verilir. Meselâ, Yunanca'da *pater* (= babâ) kelimesi çekilirken, *pater-* ve *patr-* temaları kullanılır Bu bir «isim çekimi alternansı» (Deklinationsablaut) dır. Lâtince'de de *esse* (= im) fiili çekilirken *s-* ve *es-* temaları kullanılır. Bu da bir «fiil çekimi alternansı» (Konjugationsablaut) dır.

ALTERNANTERA (Alternanthera), horozibiğigiller (Amarantaceae)den 170 kadar türü olan ve mozayik adı verilen bir bitki cinsi. Bunlardan çoğu tropik bölgelerde yetişen otsu bitkiler veyahut çalı gibi büyüyen, sarı ve kırmızı yapraklı yarım ağaççıklardır. *A. amoena* ve daha birçok türleri, park ve bahçelerde mozayık yapmak için yetiştirilir.

ALTERNARYA (Alternaria), bitki sisteminde yerleri iyi bilinmiyen mantarların (Fungi imperfecti) Hyphomycetes grubundan bir mantar cinsi. Bu cinse bağlı türlerden *A. brassicae* şalgam kök çürüklüğünü, *A. tenuis* tütün fideciklerinde «sünger» adı verilen mantar hastalığını, *A. solani* türü de patateslerde kuru leke hastalığını meydana getirir.

ALTERNATİF, medeni hukukta birtakım bağıtların ve borçların vasfı olarak kullanılan terim. Seçimlik borçlar da denilen alternatif borçlar, birden çok şeylerle ilgili bulunan ve hangisinin ödeneceği sonradan kararlaştırılacak olan borçlardır. Bu mahiyetteki bağıtlara alternatif bağıtlar denilir.

Seçme işi, alacaklı, borçlu veya üçüncü bir kimsenin bir taraflı irade beyanile olabilir. Borçlar kanununun 71 inci maddesine göre hilâfı işin mahiyetinden anlaşılmadıkça, seçme işini yapacak olan borçludur. Seçme hakkı kişiye bağlı bir hak olmadığı için ardaya veya mirasçıya geçebilir. Seçme yapılmakla borç, seçilen şeye inhisar eder, öbür şey artık borçlanılmamış sayılır.

Alternatif borcu, alternatif yetki ile karıştırmamak lâzımdır Birincisi. hangisinin eda edildiği, sonraki seçme ile tayin olunacak borçlardır. İkincisi ise yalnız bir ana borçtur. Şu kadar ki borçlu veya alacaklı, bu ana borç yerine bir bedel, bir başka eda teklif edebilir veya istiyebilir. Borçlar Kanunu'nun 83 üncü, Medenî Kanun'un 309 uncu maddelerinde görüldüğü gibi.

Alternatif borçlarda seçme yapılmazsa mahkemeye gidilebilir. Dâva alternatif surette açılır. Bu dâvalarda, görevli mahkeme, Hukuk Yargılama Usulü Kanunu'nun 3 üncü maddesi dairesinde tayin edilir.

Borçlunun alternatif yetkisi halinde, alacaklı ancak borcu ve onun edasını dâva edebilir. Alacaklı alternatif yetkiyi taşımıyorsa tazminat dâva edebilir.

ALTERNATİF AKIM, akım yönü ile i akım şiddeti t zamanının peryodik fonksiyonu olarak değişen elektrik akımının adı. Basit bir A. da i akım şiddeti:

$$i = i_0 \sin (\omega t + \beta)$$

bağıntısiyle bellidir. Burada i_0 akım şiddetinin maksimum değeridir. ω ya, A. ın dayiresel frekansı denir. $\tau = 2\pi/\omega$ zamanına peryod adı verilir ve bu zaman içinde i akım şiddeti mümkün olan bütün değerleri alır. $\nu = \frac{1}{\tau}$ yani bir saniyedeki peryod sayısı A. ın *frekansı* ve bunun iki katı da değişme sayısıdır. Teknikte kullanılan A. ın frekansı çok defa $\nu = 50$ ve A. ile işletilen taşıtlarda (tramvay gibi) ise $\nu = 16\ 2/3$ tür. Frekans birimi: 1 Hertz $(Hz) = 1\ sec^{-1}$ d r. Yukardaki formülde görülen β faz sabitidir ve zaman başlangıcının seçilişine bağlı olup başlangıcı uygun seçmek suretiyle yok edilebilir.

Bir iletgende bir A. meydana gelebilmesi, yine zamanın peryodik bir fonksiyonu olan bir elektromotor kuvvetin var olmasına bağlıdır. Bir iletgenin iki ucu arasındaki *U* gerilimi de bu halde, zamanın peryodik bir fonksiyonudur. Basit bir A. için

$$U = U_0 \sin (\omega t + \gamma)$$

dır. U_0, gerilimin en büyük değeridir, γ faz sabiti, genel olarak β dan farklıdır (yani $\beta - \gamma = \varphi \gtrless 0$). Yukarıdaki denklem, genel olarak bir titreşim denklemidir. Yalnız burada söz konusu olan titreşim bir elektrik titreşimidir. Peryodik olarak yönü ve şiddeti değişen bir akım, iletgen sistemi içerisinde elektrik yükü taşıyıcılarının peryodik bir şekilde gidiş gelişlerin, yani bunların (zorlanmış) bir titreşiminden ileri gelir. Genel olarak alternatif akım, frekansının değerine göre alçak frekanslı veya yüksek frekanslı olarak adlandırılır.

Frekansı yaklaşık olarak $\nu = 1000\ Hz$'e kadar olan alternatif akımlara, alçak frekanslı ve frekansı yaklaşık olarak $\nu = 10^7 - 10^9$'a kadar olanlara (ki bunlar daha çok telsiz telefon ve telsiz telgraf v. b. teknik maksatlar için kullanılır) yüksek frekanslı denir. Bir doğru, akım devresine katılan bir kondansatör'ün sonsuz büyüklükte bir direnç teşkil etmesine, yani akımı geçirmemesine karşı bir alternatif akım devresi, bir kondansatör konulması halinde, akımın geçmesine engel olmaz. Meselâ üzerinde selfindüksiyonu olan bir bobinle, kapasitesi C olan bir kondansatör bulunan ve direnci - bobininki de dahil - R olan bir devrenin iki ucunda bir

$$U = U_0 \sin \omega t$$

gerilimi bulunduğuna göre devreden, şiddeti

$$i = i_0 \sin (\omega t + \varphi)$$

olan alternatif akım geçer. Burada φ gerilimle akımın faz farkıdır. Akım, daima şiddetini ve yönünü değiştirdiği için indüktivite sebebiyle *U* gerilimi ters yönde bir $E = -L\ di/dt$ elektromotor kuvveti meydana gelir. Kondansatörün *t* anındaki yükü $e(t)$ olduğuna göre, kondansatördeki gerilim e/C dir. Bu takdirde,

$$U_0 \sin \omega t - L \frac{di}{dt} = i R + \frac{e}{C}$$

bağıntısı geçer. Bu denklemin zamana göre türevi alınır ve $de/dt = i$ olduğu düşünülürse,

$$U_0\ \omega \cos \omega t = L \frac{d^2 i}{dt^2} + R \frac{di}{dt} + \frac{i}{C}$$

diferansiyel denklemi elde olunur. Buradan basit bir hesapla

$$i_0 = \frac{U_0}{Z}$$

$$Z = \sqrt{R^2 + (\omega L - \frac{1}{\omega C})^2} = \sqrt{R^2 + X^2}$$

$$X = \omega L - \frac{1}{\omega C}$$

$$\varphi = -\operatorname{arctg} \frac{\omega L - \frac{1}{\omega C}}{R} = -\operatorname{arctg} \frac{\omega L - \frac{1}{\omega C}}{R} =$$

$$-\operatorname{arctg} \frac{X}{R}$$

bulunur ve böylece

$$i = \frac{U_0 \sin (\omega t + \varphi)}{Z}$$

yazılabilir, öyle ise

$$\sin \varphi = -\frac{X}{Z},\ \cos \varphi = \frac{R}{Z},\ tg\ \varphi = -\frac{X}{R}$$

olur. Gerilim ve akım şiddeti maksimum değerlerinin birbirine oranı ile tarif olunan $Z\ (= \frac{U_0}{i_0}) = \sqrt{R^2 + (\omega L - \frac{1}{\omega C})}$ büyüklüğüne alternatif akım direnci, imfedans, sanal direnç gibi adlar verilir. Sanal direnç bir dik kenarı R esas direnci, öteki dik kenarı X $(= \omega L - \frac{1}{\omega C})$ kör direnci olan bir dik üçgenin hipotenüsüdür. Yani *Z* bu iki faktörün vektörel toplamına eşittir. Devre üzerinde bir kapasite yoksa yukarıdaki denklemde i/C terimi bulunmaz. Bu takdirde

$$Z = \sqrt{R^2 + \omega^2 L^2} \qquad X = \omega L$$

$$\varphi = -\, arctg \frac{\omega L}{R}$$

olur. Eğer devre üzerinde hiçbir indüktivite yoksa bu takdirde de,

$$Z = \sqrt{R^2 + \frac{1}{\omega^2 C^2}} \qquad X = \frac{1}{\omega C}$$

$$\varphi = -\, arctg \frac{\omega L}{R}$$

dir. Nihayet R direnci hesaba katılmayacak kadar küçük (daha doğrusu $R^2 << X^2$) ise,

$$Z = X = \omega L - \frac{1}{\omega C}, \qquad \varphi = \pm \frac{\pi}{2}$$

olur. Yukarıdaki incelemeden görüleceği üzere indüktivitenin alternatif akım direnci üzerindekisi etkisi ω ile artar ve ω arttıkça kapasitenin bu direnç üzerindeki önemi azalır. Çok yüksek ω için bir kondansatör bir kısa devre rolünü oynar. İndüktivitenin biraz önce belirtilen özelliğinden bazı teknik maksatlar için faydalanılır. Teknikte kendisinden bir doğru akım veya alçak frekanslı bir alternatif akım geçen iletkenlerde yüksek frekanslı titreşimler meydana geldiği veya özel maksatlar için böyle titreşimler meydana getirildiği görülür. Halbuki bunların komşu iletken parçalarına geçmesi arzu edilmez. Bunun için korunması istenen iletken parçalarından önce indüktivitesi yüksek, direnci küçük bobinler devreye katılır. Bu ise yüksek frekanslı alternatif akım için büyük bir direnç teşkil etmesine karşılık, doğru akımı ve alçak frekanslı alternatif akımı az zayıflatır.

R direnci sabit tutulduğuna göre Z alternatif akım direnci en küçük değerini,

$$X = \omega L - \frac{1}{\omega C} = 0$$

için alır. Bu ise $\omega = \frac{1}{\sqrt{LC}} = \omega_0$ için olur. Bu takdirde ise U_0 gerilimin en büyük değeri olduğuna göre, i akım şiddetinin en büyük mümkün değeri $i_0 = U_0/R$ olur. Bu hal titreşime kabiliyetli bir cismin öz titreşim frekansı ile titreşime geçirilmesi halini, yani mekanik rezonansı karşılar. Bu hale elektrik rezonansı denir ve $\nu_0 = \omega_0/2\pi$ değerine de sistemin öz frekansı adı verilir. Eğer devre üzerinde sürekli bir şekilde değişebilen bir kapasite (meselâ döner kondansatör) veya indüktivite bulunursa, sistemin öz frekansı devreye uygulanan geriliminkine göre düzenlenebilir (Radyolarda olduğu gibi). Alternatif akım gücü,

$$\overline{L} = \frac{1}{\tau}\int_0^{\tau} U_0 i_0 \sin \omega t \sin (\omega t + \varphi)\, dt = \frac{1}{2} U_0 i_0 \cos \varphi$$

integrali ile tarif edilir, burada τ peryot, φ akım ile gerilim arasındaki faz farkıdır. Bu faz farkı ne kadar küçükse ortalama güç de o kadar büyüktür. $\cos \varphi = \frac{R}{Z}$ olduğuna göre, $R = Z$ için, yani devrede yalnız direnç bulunması halinde, bir de rezonans halinde, ortalama güç, en büyük değeri alır. R direnci Z alternatif akım direnci yanında ihmal edilebilecek kadar küçükse, ortalama güç sıfıra yaklaşır. Direnci küçük, fakat indüktivitesi o kadar küçük olmıyan bobin kullanmak suretiyle Watt'sız akım denen bu hale oldukça yaklaşılabilir. Daha önceki bağıntılardan görüleceği üzere U_0 ve i_0 maksimum değerleri arasında $U_0 = i_0 R/\cos \varphi$ bağıntısı vardır. Buna dayanarak ortalama gücü,

$$\overline{L} = \frac{1}{2} i_0^2 R$$

şeklinde yazmak mümkündür. Bu itibarla akım şiddeti maksimumu i_0 olan bir alternatif akımın ortalama gücü akım şiddeti $i = i_0/\sqrt{2}$ olan bir doğru akımın gücüne eşittir. Bu değere, yani,

$$i_{ef} = \frac{i_0}{\sqrt{2}} = 0{,}707\, i_0$$

değerine efektif akım şiddeti,

$$U_{ef} = \frac{U_0}{\sqrt{2}} = 0{,}707\, i_0$$

değerine de efektif gerilim denir.

Çok fazla zincirleme akımların teknikte fazla kullanılan bir şekli üç fazlı olanıdır. Bu cins akım, toprağa bağlı dördüncü bir iletgenle aralarındaki gerilim,

$$U_1 = U_0 \sin \omega t, \quad U_2 = U_0 \sin (\omega t + 120^\circ),$$

$U_0 \sin (\omega t + 240^\circ)$ olan üç iletgen üzerinden iletilir. Üç iletgenli sistemin yalnız biri, bir devreye bağlanacak olursa, adî bir alternatif akım elde edilir. Üç iletgenli sistemin iki iletgen ucu bir devreye katılırsa, bağlanan uclarla toprak arasında $U_1 - U_2$, $U_2 - U_3$, $U_3 - U_1$ gerilimlerinden birini elde etmek mümkündür. Meselâ:

$$U_2 - U_1 = U_0 [\sin (\omega t + 120^\circ) - \sin wt] =$$
$$2\, U_0 \cos (\omega t + 60^\circ) \sin 60^\circ - U_0 \sqrt{3} \cos (\omega t + 60^\circ)$$
$$= 1{,}73\, U_0 \cos (\omega t + 60^\circ).$$

Bu sebeple, büyük şebekelerde olduğu gibi, alternatif akım bileşenleri ile toprak arasındaki gerilimleri 220 Volt olan bir üç fazlı akım verildiğine göre, meselâ aydınlatma işi için fazlardan yalnız biri yeter. Buna karşılık meselâ iki fazın kullanılması halinde, yaklaşık olarak 380 Volt elde edilir ki birçok teknik işleri için bu tarz daha fazladır. Üç fazlı akım şebekesini simetrik olarak yüklemek için ya yıldız yahut üçgen bağlaması kullanılır. Üç Z alternatif akım direnci birbirine eşit olmalıdır.

Üç eşit bobin, aralarında 120° olacak şekilde yerleştirilir ve bunlardan birincisine $U_1 - U_2$ ikincisine $U_2 - U_3$ ve üçüncüsüne $U_3 - U_1$ gerilimi uygulanırsa, değeri sabit olan ve yönü üç fazlı akımın peryod zamanı içinde sabit bir açısal hızla dönerek değişen bir magnetik alan meydana getirir. Üç fazlı akım motorları böyle bir magnetik alanın etkisi esasına dayanır.

Aralarındaki faz farkı 90° olan iki alternatif akımın birleştirilmesinden elde edilen akıma da iki fazlı denir. Alternatif akım genel olarak, bir bobinin bir homogen magnetik alan içerisinde döndürülmesinden elde edilir (bk. ELEKTRİK MAKİNALARI ve DİNAMO). Üç fazlı veya iki fazlı akım makinalarının yapımında bazı teknik güçlükler ortadan kalktığı için bunlar yeğ tutulur.

Son zamanlarda alternatif akımın teknikte doğru akımdan daha fazla kullanılır olmasının önemli sebeplerinden biri, bu cins akımın elde olduğu yerden müşteriye ulaştırılmasının daha ucuz oluşundandır. Doğru akımın uzak yerlere ulaştırılması sırası elektrik enerjisinin bir kısmı ısıya çevrilir. Halbuki alternatif akımın uzak yerlere ulaştırılmasında, önce gerilimin yüksek ve akım şiddetinin düşük olmasına dikkat edilir. Sonra türlü yerlerde bulunan transformatörler(b. bk.) yardımiyle gerilim düşürülür, akım şiddeti yükseltilir ve bu suretle müşteriye istenilen bir akım, daha az kayıpla iletilmiş olur.

ALTERNATÖR, alternatif elektrik akımı yapan makinalar. Bunlar, iki kısımdan ibarettir: 1 — Ortadan bir mil etrafında dönen ve *Rotor* adı verilen kısım, 2 — Rotorun etrafında bulunan sabit kısım. Rotor elektromagnetik alanı, etrafındaki sabit kısmı teşkil eden sargılarda (stator) ise endüksiyonlar alternatif bir akım meydana getirir. Bu tertibat *Gramm* makinasındakinin tersidir. Alternatörler çoğunlukla buhar türbinleri gaz motorları veya Diesel motorları ile çevrilirler ve böylece mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çevirirler.

ALTERNE SERİLER (Mat.). ard ardı gelen iki teriminin işaretleri biribirinden farklı olan serilere (bk. SERİ) verilen ad. Böyle bir seri, $(-1)^n a_n$; (n=o, 1, 2 ...) genel terim dizisi monoton bir sıfır dizisi olduğu takdirde daima yakınsarktır (Leibniz Kriteryumu).

ALTESSE [*alteş* ok. ; İtal. *altezza*'dan], XVI. yüzyıla kadar birçok kralların anıldığı san. Şimdi, *altesse royale* veya *altesse impériale* sanları pek az ayra ile doğrudan doğruya bir kıral veya imparatordan türemiş olan prenslere verilir; imparator veya kıral kardeşlerinden türemiş olan prenslere ise *altesse sérénissime* denir. Bundan başka A. sanı kral olmıyan bağımsız prenslere de verilmektedir.

ALTHAİA (Lât. **Althaea**), Yunan efsanesinde Kalydon (b. bk.) kıralı Oineus(b. bk.)un karısı Meleagros-(b. bk.)un anası. Meleagros, yedi günlük bir çocukken, Moirialar (b. bk.) A. ya, oğlunun hayatının ocakta bulunan bir odun parçası yanıncaya kadar süreceğini bildirirler. A. ateşi söndürür, odun parçasını bir sandıkta saklar. Sonradan Meleagros, Kalydon yaban domuzu avında (b. bk.), domuzu kendisi öldürdüğü halde, ödeni güzel Atalante(b. bk.)ye verir. Bu sebepten dolayı ava katılan A. nın kardeşleri ile Meleagros'un dayıları domuzun derisini çalarlar. Meleagros da kızarak onları öldürür. A., bunu işitince, oğluna lânet eder, sakladığı odun parçasını sandıktan çıkarıp yakar. Böylece Meleagros, içinden gelen alevler tarafından yakılarak ölür. A. ise kızgınlığından kendini öldürür.

ALTHEA, 119 numaralı küçük plânet. 1872 de Watson tarafından keşfedilmiştir.

ALTHİMENES, Girit kıralı Minos'un torunu ve Katreus'un oğlu. Efsanede söylendiğine göre A. in babasına kâhinler, bu oğlunun elinden öleceğini söylediklerinden, A. kendi isteğiyle Girit'ten Rodos'a göçmüştür. Kendi memleketinin tanrısına hatıra olsun diye, buradaki Atabyros dağında, bu adla anılan tanrı Zeus'e bir tapınak yaptırmıştır. A. in babası, oğlunun özlemine dayanamadığı için Rodos'a yollanmışsa da, gece vakti kıyıya çıkayım derken yerlilerle döğüşe tutuşmuş ve bunlara yardıma gelen oğlu tarafından karanlıkta yanlışlıkla öldürülmüştür. Bundan çok üzülen A., ötede beride başıboş dolaşmış ve kendi kendine işkence yapmak suretile hayatına son vermiştir.

ALTHUSIUS [*altuşius* ok.] (Alm. *Althus* veya *Althusen*), **Johannes** (1557 - 1638) Alman hukukçu. 1586 da Herborn'da profesör, 1604 te Emden'in belediye başkanı olmuştur. Son eseri olan *Politica methodice digesta* (1603), siyaset bilgisinin Almanca yazılı ilk sistematik izahıdır; halkın egemenliği fikri, bu eserde ilk defa ifade olunmuştur.

ALTI ŞAHIS MUHARRİRİNİ ARIYOR, ünlü İtalyan şair ve edibi Luigi Pirandello'nun *Sei personaggi in cerca d'autore* adlı üç bölümlük piyesi. Bu piyes ilk defa olarak 1921 yılında Roma'da oynanmış ve aynı yıl içinde kitap halinde basılmıştır. Pirandello, yalnız İtalyan tiyatrosunda değil, bütün dünya tiyatrolarında yeni bir çığırın öncüsü sayılmış ve XX. yüzyıl sahnesine türlü tutkuların çarpışmasından doğan klâsik dram aksiyonunun yerine, insanoğlunun bilincinde geçen dramın iç aksiyonunu getirmiştir. Pirandello bu eserinde, bir yazarın kafasında yarı tasarlanmış bir halde kalan ve tamamiyle yaratılıp hayata kavuşmak istiyen altı kişinin tuhaf, tuhaf olduğu kadar da acıklı macerasını yaşatır. İnsana bir başka dünyadan geliyormuş duyusunu veren bu altı kişinin dekorsuz, çırılçıplak sahnede, sessizce görünüvermeleri; kendi dramlarının içinde, bir yandan belli olaylara bağlı kalarak, öte yandan durumlarını düzeltmeye çalışarak, silik varlıklar halinde için için mücadele etmeleri; acı endişeler içinde kıvranmaları; kendilerini oynıyacak aktörlerin karşısında duydukları o korkunç azap; tiyatro çevrelerinin içyüzü; bunların yanı sıra da dram yaratışının, ifadesi hemen hemen imkânsız, sırlarını ortaya koyan o müphem doğum sancıları, seyirciyi, şaşkınlığa uğratan bir sadelik ve gerçeklikle canlandırılmıştır.

Altı Şahıs Muharririni Arıyor piyesi, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde türlü dillere çevrilerek hemen hemen her sahnede oynandığı zaman, dünya tiyatrolarının hâlâ içinde yaşadıkları repertuvarı, birdenbire eskitecek yeni bir dönüm noktası olmuştur. Eserin özelliklerinden biri de, perde ve sahne bölünüşlerinin olmayışıdır. Temsile başlanırken sahnenin perdesi açık olduğu gibi, temsil bittiği zaman da perde kapanmaz. Ancak biri, sahne müdüriyle şahıslardan babanın, senaryoyu yazmak üzere çekildikleri zaman (ki bu sırada aktörler de sahneyi boşaltırlar), öbürü de makinist, yanlışlıkla perdeyi kapattığı zaman olmak üzere temsilde iki defa, perde kapanmadan ara verilir.

Bu eser, Halit Fahri Ozansoy tarafından (Fransızca dan) dilimize çevrilmiş ve ilk defa olarak 27 aralık 1927 tarihinde İstanbul Şehir Tiyatrosu sahnesinde oynanmıştır.

ALTIK, iki karşıt önermenin, birbirlerinden yalnız nicelik bakımından farklı olmaları. «Her insan merhametlidir» ve «bazı insanlar merhametli değildir» gibi. İki önermenin münasebetine genel olarak «altık karşılık» denir. Fakat bu ifadenin özelliğine itiraz edilmiştir.

Altık kipler (b. bk.) (veya ikincil kipler), ancak kendi öncüllerinden çıkabilen tümel sonucun altıkından çıkanlardır. Burada dikkat edilecek bir nokta vardır: Meselâ «her insan hayvandır» denildikten sonra «her insan duyguludur» önergesi zorunlu görünür. Halbuki «bazı insanlar duyguludur» denilmek daha doğrudur. Yani ikinci önergenin niceliği, birinciden çıkan sonucun tümelliğine kısmen uymaktadır.

ALTILAMA, altı notadan meydana gelen ve süre tutarı, asıl değerleri ile icra edilen aynı cinsten dört notanın süresine eşit olacak tarzda çalınması veya söylenmesi gereken nota grupu. Altılama, her notası ikiye bölünmüş bir üçlemeden başka bir şey değildir. Buna göre altılamayı iki bölümlü bir zaman içinde icra edilmesi gereken üç bölümlü bir şekil olarak kabul etmek doğru olur. Altılamayı çift-üçleme ile karıştırmamak lâzımdır. Bk. ÜÇLEME.

ALTILAR, Ankara'nın Haymana ilcesi Yenice bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 591 (1940). A., Ankara şehrinin güneyinde, Kuruçöl'den geçen Konya yolu üzerinde, etekte kurulmuştur. Çevresi çıplaktır. Taş duvarlı, düz ve toprak damlı evleri, biraz dağınıktır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir, koyun beslenir. Bazı evlerde halı dokunur.

ALTILI (Mus.), herhangi bir sesin, diyatonik diziye göre altıncı derecesinde bulunan ses ile meydana getirdiği aralık: do-lâ, mi-do, sol bemol-mi, do-lâ diyez gibi. Her sesin biri üst, öteki alt kısımda olmak üzere iki altılısı olur. Meselâ do'nun üst altılısı lâ; alt altılısı mi dir. Bir altılı aralığını meydana getiren alt ve üst sesler arasındaki perde sayısına göre bu altılı, türlü adlar alır: büyük altılı; küçük altılı, artık-altılı, eksik-altılı gibi. Bk. ARALIK.

ALTILIK, Osmanlı ülkesinde 1833 te tedavüle çıkarılmış 6 kuruş (240 para) değerinde bir sikke. Asıl değeri 206,5 para tutan bu sikkenin üçlük (3 kuruş) ve altmışlık (1,5 kuruş)adı verilen cinsleri de kullanılmıştır. Abdülhamit II. zamanında bir yandan bunların geçer değeri asıl değerlerine indirilmiş, bir yandan da toplatılmaya başlanmıştır.

ALTILIK

ALTIN veya **ALTINNIK** (Türkçe *altı* - 6 dan), Büyük Petro tarafından, 1704 - 1721 yıllarında bir tarafında St. Georgios'un resmi konularak bastırılan 3 kopek değerinde gümüş para.

ALTIN: 1 — Değerli bir metal. En iyi mübadele aracı niteliklerini bir araya topladığı için bu madenden, para yapmakta faydalanma yoluna gidilmiş ve XIX. yüzyıl para sisteminde altın ölçüsü, birçok büyük memleketler tarafından kabul edilmiştir. Bu suretle altın para esas tutulmuş ve gümüş para yardımcı para haline düşmüştür. Fakat 1914 ten beri maden para ve bu arada altın para hemen hemen ortadan kalkmıştır. Artık altından para basılmamakta, yalnız merkez bankalarının mahzenlerinde külçe halinde altın saklanmaktadır.

Dünya altın istihsalinin dörtte üçü İngiliz İmparatorluğu topraklarından (Güney Afrika, Avustralya ve Hindistan) çıktığı için, bu durum, İngiltere'nin uzun zaman dünya piyasasında hüküm sürmesini sağlamıştı. Fakat iki dünya harbi arasında, para yapımına ayrılan altının büyük bir kısmı Birleşik Amerika'ya kaymıştır. 1941 de bu memleketteki altın stoku 20,2 bin tona çıkmıştır. Bütün dünyadaki altın stokunun 27 bin ton olduğu tahmin edilmektedir. Bk. PARA SİSTEMİ.

2 — Kimyasal bir eleman. Lâtince adı *Aurum*, sembolü *Au*, atom numarası 79, atom ağırlığı 197,2.

Altın, parlak sarı renkte, soylu bir metaldir. Tabiatta başlıca element halinde kuvarsla karışık olarak bulunur. Öte taraftan, içinde altın bulunan kayaların parçalanmasından toz veya yaprakçıklar, tanecikler ve tektük hallerde ise, büyük parçalar halinde altın kapsıyan parçalanma ürünleri meydana gelir. Meselâ Batı Hint adalarında 1 350 kg ve Avustralya'da 87, 74, 68 kg ağırlığında büyük parçalar bulunmuştur. Nehir kumlarında çoğunlukla altın bulunduğu gibi, deniz suyunda da çok az miktarda altın vardır. Ortalama olarak bir ton deniz suyunda 0,05 mg altın bulunur.

Altın istihsal eden başlıca memleketler, Güney Afrika (Transval), Avustralya, Birleşik Amerika (Kaliforniya, Kolorado) Kanada, Peru, Brezilya, Hindistan ve Sovyet Rusya (Doğu ve Batı Sibirya), Alaska ve Mançurya'dır.

Altın istihsalinde en eski metot, *altın yıkayıcılığı*'dır. Bu metoda göre, altın parçacıklarını kapsıyan kum üzerinden kuvvetli bir su akımı geçirilir ve bu suretle özgül ağırlığı daha büyük olan altın, kumdan ayrılır. Bu metodu daha ekonomik bir hale sokmak için malgama metodiyle birleştirmek lâzımdır. Malgama metodu, cıvanın altınla birleşerek malgama teşkil etmesi özelliğine dayanır. Meydana gelen cıva - altın malgamasından cıvanın damıtılmasiyle altın serbest hale geçirilir. Bu metodun kullanılabilmesi için altın parçacıklarının çok küçük olmamaları lâzımdır; yoksa cıva ile malgama teşkil edemezler. Malgama metodiyle altın elde etmek için, özel makinelerde kırılarak ufalanan altın filizleri, su ile karıştırılarak çamur haline getirilir ve ince bir cıva tabakasiyle kaplı metal plâklar üzerinden akıtılır. Plâklar üzerinde teşekkül eden malgama kazınarak alınır ve 360° de damıtmak suretiyle cıva uzaklaştırıldıktan sonra, ham altın elde edilir. Bu ham altını saflaştırmak için elektroliz metodundan faydalanılır. Anoda ham altın plâkı ve elektrolit sıvısı olarak ta, tetraklor - orik asit ($H\,Au\,Cl_4$) konulur. Akımın geçmesiyle saf altın katodda toplanır.

Çok az miktarda altın bulunan filizlerden veya malgama metodu artıklarında kalan altını elde etmek için, *siyanür metodu*'na başvurulur. 1886 da Mac Arthur ve Forrest tarafından bulunan bu metoda göre, ince toz haline getirilen altın filizleri % 0,1 - % 0,2 lik sodyum siyanür veya potasyum siyanür eriyiği ile muamele edilir. Hava oksijeninin de etkisiyle,

$4\,Au + 8\,NaCN + O_2 + 2H_2O \rightarrow 4Na\,[Au\,(CN)_2] + 4\,NaOH$ denklemine göre, altın, kompleks bir siyanür bileşiği halinde erir. Bu eriyiğe çinko katılarak altın çökeltilir. Kurutulan çökelti, boraks ile ergitilir ve yukarıda adı geçen elektroliz metodiyle saf altın elde edilir. Siyanür metodu daha önceleri kullanılan *klorasyon* metodunun yerine geçmiştir. Klorasyon metodiyle altın elde etmek için, toz haline getirilen yaş altın filizleri klorla muamele edilerek mevcut altın, altın klorür haline geçirilir ve bu altın klorür eriyiğinden kükürtlü hidrojenle çökeltilen altın sülfür çökeltisinin kavrulmasından da altın elde edilir.

Altın oldukça yumuşak bir metaldir. Çok ince teller halinde çekilebildiği gibi, döğülerek çok ince yapraklar haline de getirilebilir. Bir gram altından 200 m uzunluğunda tel çekmek ve kalınlığı ancak 0.00014 mm olan yapraklar elde etmek mümkündür. Altının ergime noktası 1063°, özgül ağırlığı 19,32 dir. Isı ve elektrik iletkenliği gümüş ve bakırınkinden biraz daha azdır. Altın, tipik bir soylu metal olduğundan, gerek havada ve gerekse su dokunmasiyle hiçbir değişikliğe uğramaz; yalnız halojenler, alkali siyanür eriyikleri ve altınsuyu altını eritir. Altınsuyu üç kısım derişik hidroklorik asitle, bir kısım derişik nitrik asidin bir karışımından ibarettir.

Altın, oldukça yumuşak bir metal olduğundan hiçbir zaman saf olarak işlenmez; daima daha sert olan altın - bakır veya altın - gümüş alaşımları halinde kullanılır. Altın alaşımlarındaki altın miktarı ya karat ile veyahut da binde olarak ifade edilir. Saf altın 24 karat, 1000/1000 dir. Buna göre, 18 karatlık alaşımında 750/1000 altın ve 12 karatlık da 500/1000 altın bulunur. Süs eşyası genel olarak 14 karattır, yani 585/1000 altın kapsar. Buna karşılık hemen bütün devletlerin altın sikkeleri 900 kısım altınla 100 kısım bakır kapsar.

Altın alaşımlarındaki altın miktarını, yani altının ayarını yaklaşık olarak anlamak için, mihenk taşı denilen siyah renkli bir taştan faydalanılır. Bunun için, mihenk taşının siyah renkteki yüzeyine, ayarı aranılan altın alaşımı ile bir çizgi çizilir ve bu çizgi, ayarı bilinen altın iğnelerin verdiği başka çizgilerle kıyaslanır. Daha iyi görebilmek için bu çizgiler nitrik ve hidroklorik asitlerin bir karışımiyle ıslatılır. Altın yüzdesini kesin olarak belirtmek, ancak kimyasal analizle mümkündür. Fazla miktarda altın, altın sikke basmıkta, bakır ve gümüş gibi altına göre daha az soylu olan metallerin kaplanmasında kullanılır. Dişçilikte ve bazı kimyasal aletlerin yapılmasında da altından faydalanılır.

Dünya altın istihsali: Ayrı ayrı yıllarda bütün dünyada elde edilen altın miktarı aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir. Bu miktarlar, yıllık ortalama istihsaldir.

Yıl	Elde edilen miktar (kg)	Yıl	Elde edilen miktar (kg)
1493 - 1520	5800	1821 - 1830	14216
1521 - 1544	7160	1831 - 1840	20289
1545 - 1560	8510	1841 - 1850	54759
1561 - 1580	6840	1851 - 1855	199388
1581 - 1600	7380	1856 - 1860	201750
1601 - 1620	8520	1861 - 1865	185057
1621 - 1640	8300	1866 - 1870	195026
1641 - 1660	8770	1871 - 1875	173904
1661 - 1680	9260	1876 - 1880	172434
1681 - 1700	10765	1881 - 1885	149137
1701 - 1720	12820	1886 - 1890	169842
1721 - 1740	19080	1891 - 1900	316159
1741 - 1760	24610	1901 - 1910	568856
1761 - 1780	20705	1911 - 1920	640309
1781 - 1800	17790	1921 - 1930	578799
1801 - 1810	17778	1931 - 1940	987437
1811 - 1820	11445	1941 - 1945	986462

Dünya altın istihsali 1938 de 1 143 035 kiloyu bulmuştur. Bunun 378 244 kilosu Güney Afrika, 155 515 kilosu Sovyet Rusya, 145 562 kilosu Kanada, 132 001 kilosu Birleşik Amerika, 48 832 kilosu Avustralya, 29 921 kilosu Filipinler, 28 926 kilosu Meksika ve 25 318 kilosu da Güney Rhodesya'da elde edilmiştir.

Altın hakkındaki bilgilerimiz tarihten önceki zamanlara kadar gider. Mısırlılar çok eskiden beri altın araştırmılariyle uğraşmışlardır. Eski Mısır mezarlarında bunu gösteren taş kabartmalarına raslanır.

Herodotos, Diodoros ve daha başka bazı tarih kitaplarında, Babil, Ninuva, Persepolis gibi büyük Doğu şehirlerinde yaşamış hükümdarların büyük altın hazineleri hakkında etraflı bilgi verilmektedir. Büyük İskender Persepolisi aldığı zaman eline fazla miktarda altın geçmiştir. Ortaçağ'da en çok altın elde edilen yerler Bohemya, Moravya, Macaristan, ve Salzburg olmuştur. Amerika'nın keşfinden sonra İspanyollar, Meksika ile Peru'da ellerine çok miktarda altın geçirmişlerdir. İlk defa XVII. yüzyılın başlarında Brezilya'da da altın elde edilmeye başlanılmış ve bu istihsal XVIII. yüzyılın ortalarında son haddini bulmuştur. Herodotos'a göre daha eski çağlardan beri Urallar'da altın elde edilirdi. XVIII. yüzyılın ortalarında bu bölgelerde ve hususiyle Doğu Sibirya'da çok çalışılarak altın elde edilmesine başlanılmıştır. XIX. yüzyılda birçok yerlerde zengin altın cevherleri bulunmuştur. Meselâ 1848 de Kaliforniya'da bol altın kapsıyan cevherler keşfedilmiştir. Kaliforniya'daki altın istihsali 1853 te en yüksek noktasına erişmiş ve fakat ondan sonra yavaş yavaş gerilemiştir. Bugün artık bir önemi yoktur. Kuzey Amerika'daki altın cevherlerinin keşfinden biraz sonra Avusturalya'da da altın istihsaline başlanmıştır. Burada altın istihsal edilen başlıca yerler Viktorya ve Yeni Zelânda'dır. 1865 yılına kadar buralarda altın istihsali daima artmış, fakat ondan sonra gitgide düşmüştür. Avustralya'dan sonra büyük ölçüde altın istihsali Afrika'ya geçmiştir. Afrika'da daha Ortaçağlar'da bile altın elde edilmiş, Araplar, İç Afrika ile altın ticaretinde bulunmuşlardı. Sonraları altın ticareti Batı Afrika kıyısındaki Tumbuktu'da gelişmiştir. 1886 da Transval'de (Güney Afrika) zengin altın cevherlerinin keşfinden beri buralar, önemli ve yeni bir istihsal alanı olmuştur. 1897 de Transval altın istihsal eden memleketlerin başına geçmiş ve bu yerini, Boerler harbinde geçen zaman hariç, bugüne kadar elinde tutmuştur. 1897 de Klondyke'de (Alaska) bulunan altın alanları umulduğu gibi zengin çıkmamış ve bugün hemen hemen tükenmiştir.

3 — Kırgız - Kazaklar'ın Kiçi Cüz (Küçük Yüz) koluna giren büyük boylardan biri. Sîr - Derya çevreğinde yaşarlar.

ALTIN AĞAÇKAKAN (Colaptes auratus), ağaçkakanlar (b. bk.) familyasına bağlı olan bir kuş türü. Vücudu güzel sarı renkli ve koyu beneklidir. Kül renginde olan arka kısmında kırmızı bir şerit vardır. Başın yan tarafları ve gerdanları kırmızımtrak esmer renklidir. Boyu 30 cm kadardır. Kuzey Amerika'da yaşarlar.

ALTIN BEŞİK, XVIII. yüzyılda Fergane ülkesinde bağımsız Hokant hanlığını kuran Min soyunun büyük atası. A. , Ahsı beyi olmuş, 1545 yılında ölmüştür. Geleneğe göre Altın Beşik, Babur Şah'ın oğlu imiş. Babur Hindistan'a kaçarken kadınlarından biri Hokant ile Kânibadam arasında bir çocuk doğurmuş, bu çocuğu altın beşiği ile bırakıp yoluna devam etmiş. Burada yaşıyan Özbekler'in Min boyundan biri, bu çocuğu evlât edinmiş. Çocuk Babur'un oğlu olduğu anlaşıldıktan sonra, Ahsı kentine bey seçilmiştir. Hokant hanları soyuna «Min soyu» denildiği gibi «Altın Beşik soyu»da denir. Bk. HOKANT HANLIĞI.

ALTIN DAĞLARI (Gold Range), Kuzey Amerika'da Britanya Kolombiyası'nın güneydoğusundaki dağlardan bir bölüm. Yapısında granit ve gnaysların kapladığı yer, başka kültelerinkinden çok üstündür. Dağ. sarı ve kara çam ormanlariyle örtülmüştür ve Kolombiya nehrinin derin vâdisiyle, doğusundaki dağlardan ayrılmıştır.

ALTIN DAL (The Golden Bough), Sir James Frazer'in 1906 - 1915 yıllarında çıkan 12 ciltlik bir eseri. Bu eserde Frazer, efsaneler, inançlar, ilkel dinlerin âyinleri ile medenî cemiyetlerin sembolik âdetleri arasında yaptığı uzun incelemelerin sonuçlarını bildirmiştir. Frazer'in başlıca düşüncesi şudur: teolojik veya dinî çağdan önce büyü çağı gelmiştir. Büyü de dinin «piç kardeşi olmakla beraber ablasıdır». «Dünyanın başından beri insan, tabiat olaylarından faydalanmak amaciyle, genel kurallar aramıştır». Bu kurallar büyücüler tarafından keşif ve ilân olunmuş, bu büyücüler de sonradan rahip, nihayet kıral olmuşlardır. Zeki yaklaştırmalarla Frazer, uzun zaman açıklanamıyan bazı âyinleri yeniden yorumlamaya muvaffak olmuştur. Frazer'in bu anılmaya değer eseri ile mukayeseli mitoloji önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

ALTIN GUGUK KUŞU (Chrysococcyx cupreus), kuşların gugukgiller (Cococygomorphae) takımının guguk kuşları (Cuculidae) familyasının bir türü. Vücutlarının üst kısmı parlak altın yeşilinde güzel tüylerle örtülüdür. Başın tepe kısmında uzunluğuna beyaz bir çizgi vardır. Vücudun alt kısmı sarımtrak beyaz renklidir. Gagaları koyu mavidir. Tropik Afrika'da yaşarlar.

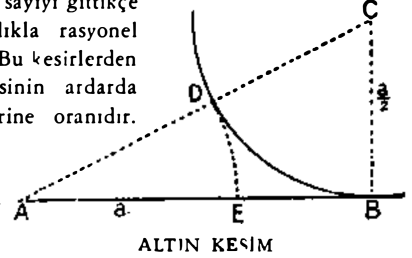
ALTIN HAN, Moğolistan'ın Zasaktuhan bölgesinin kuzeyindeki Ombo - Erdeni oymağının hanına (XVI. yüzyıl) Yenisey Kırgızları'nın verdiği san. XVI. yüzyılda bu soy, Orta Asya'da ve Sibirya'da zenginliği ile tanınmıştı. Türk boylarından Yenisey kaynaklarındaki Tobalar'la Kırgızlar, bu hanlığa bağlı bulunuyorlardı. XVII. yüzyılda Kırgız ülkesi yoliyle bu hanlıkla siyaset ve ticaret münasebetlerine girişen Ruslar da, bu soyun hanlarını «Altın Han» (yahut Moğolca «Altan Han») adiyle tanımışlardır.

ALTIN İŞÇİLİĞİ (Türkler'de). Altay ve Altındağ vâdilerinde yerleşen Türk boyları daha milâttan binlerce yıl önce usta maden işçileri idiler. Bunlara eski literatürde Altaylar'ın demircileri denilmektedir. VI. yüzyılda da Türk boylarının Altındağ'da maden ocakları işlettiklerini öğreniyoruz.

Milâttan önce ve sonraki çağlardan elimize geçen madenî işlerin büyük kısmı tunçtan dökülmüştür. Bununla beraber bu Türk boylarının başbuğ ve prensleri için hazırlanan kablar, tabaklar ve kayış takımı parçaları altından da yapılmaktadır. Bu madenî işlerin en eski grupu hayvanları ve hayvan kavgalarını, bunların yanında da millî kahramanları tasvir eden İskit ve Sarmatlar'a ait tunç ve altın tokalardır. Parçaları Pontus ve Sibirya çevrelerinde bulunan, fakat yolları Uzak Doğu'da Ordos bölgesine kadar takibedilebilen bu grup, esas bakımından M. Ö. birinci binin ikinci yarısına ait bulunmaktadır. Daha çok dizgin halkaları ve dizginlerin madenî parçalarından ibaret olup palmet kıvrımlariyle süslü diğer bir grup, daha yenidir ve IV. - IX. yüzyıl «Kavimler Göçü» devrinden kalmadır. Macaristan'da, tunçtan yapılma bu cins kemer tokalarından yüzlercesi bulunmuştur, fakat dağınık parçalar Güney Avrupa üzerinden Kuzey Afrika'ya kadar da yayılmıştır. Genel olarak bu parçalar pek az olarak altından yapılmıştır. Bununla beraber esas itibariyle iki önemli buluntu, bize bu hususta fikir vermektedir: Bunlardan biri 1902 de Arnavutluk'ta bulunan ve iki parçasından başka hepsi New-york'ta John Pierpont Morgan'ın koleksiyonuna giren kâseler, kablar ve dizgin parçalarından ibaret altın hazinesidir; diğeri de bugün Viyana müzesinde bulunan tanınmış Nagy Szent Miklos altın hazinesidir. Bu ikinci hazine bazı kablar üzerindeki yazıtlara göre Peçenek prenslerinden birine ait olup IX. yüzyıl tarihini taşımaktadır. Bu parçalar 23 altın kabdan ibarettir. Bunlardan bir sürahide atı üzerinde zırhlı gömleği ile bir Türk prensi de tasvir edilmiştir. Dört kâseye kulp takılmıştır ki, bunlar, sahiplerinin atlarının eğerlerine asılmak üzere yapıldıklarını göstermektedir.

İslâmlık devrinde saf altından eşya yapılmamıştır. Çok az ayralar belki bulunabilir. Altın, bu devirde ancak küçük parçalar ve yaldız halinde, yalnız süs olarak kullanılmıştır.

ALTIN KESİM (Lât. Sectio aurea). bir AB doğru parçasını ikiye ayıran bir E noktası AB: AE = EB orantısını sağlıyorsa, bu E noktası bir altın kesim meydana getiriyor denir. Bu orantıda iki parçadan büyüğü küçük parça ile bütün doğru parçası arasında orta orantılıdır. Bir AB doğru parçası verildiğine göre, onu bir altın kesim ortaya gelecek şekilde bölmek için, şöyle hareket edilir: meselâ B ucundan BC = ½ AB boyunda bir dikme çizilir, sonra A noktası C ile birleştirilerek ABC dik üçgeni elde olunur C merkez, BC yarıçap olmak üzere çizilen daire yayı ile D noktası ve A merkez. AD yarıçap olmak üzere çizilen daire yayı yardımiyle de aranılan E noktası bulunur. AB = a olduğuna göre büyük parçanın a cinsinden değeri $\frac{a}{2}(5 - 1)$ dir. Bu parçanın bütüne oranı $\frac{1}{2}(5 - 1)$ cebirsel sayısını verir, 3: 5, 5: 8, 8: 13, 13: 21,... kesirleri bu cebirsel sayıyı gittikçe artan bir yaklaşıklıkla rasyonel olarak ifade eder. Bu kesirlerden herbiri Lamé dizisinin ardarda iki teriminin birbirine oranıdır. Lamé dizisi 1,1 sayılariyle başlar. Herhangi bir terim kendisinden evvelki iki terimi toplıyarak elde olunur: 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21,... Estetik bakımdan altın kesim bölünme oranının önemini belirten ilk filozof Zeismg'dir. Yukarıda matematik görüşle açıklanan bu oran, eski Yunan filozoflarının kabul ettikleri değişiklikte birlik tarifine de uygun gelmektedir. Zeismg canlı ve cansız tabiat varlıklarında olduğu gibi, güzellikleriyle tanınmış olan sanat eserlerinde de bu oranı bulmuş; göbeğin insan vücudunu ikiye böldüğünü, aşağı bölümün, altın kesimin major'una, yukarı bölümün de minor'una uyduğunu, Antik heykeller üzerinde aldığı ölçülerle saptamıştır. Aynı oran, mimarlıkta, hususiyle katedrallerdeki türlü kısımların boyutlarında sık sık uygulanmıştır Pompei'nin bazı freskolarında görülen bu prensibe, Rönesans'ın bütün tabloları da uymaktadır.

ALTIN KESİM

Zeismg'den sonra Fechner, altın kesimin en güzel oran olduğunu, psikofizik denilen deneyin (expérimentation) metodu ile de göstermiştir.

ALTIN KIYISI (Côte de l'Or, Gold Coast, Goldküste), Batı Afrika'da Gine (Guinea) körfezinin kuzey kıyılarından 500 km uzunluğunda bir bölüm ve bu kıyının, Aşanti ve kuzey hükümetler ile birlikte Sudan'a doğru uzanan ardülkesini içine alan İngiliz sömürgesi. Bu ad, önceleri yalnız altın elde edilen kıyı bölümü için kullanılırdı. Yüzölçümü Batı Togo dışında 203 600 km², nüfusu, 2 200 kadarı Avrupalı olmak üzere 2 110 000 dir.

Yapı ve yer şekilleri: Afrika'nın birçok yerlerinde görülen, üzerinde alçak birtakım tepelerin de bulunduğu aşınma yüzleri, A. kıyısında denize doğru basamaklı olarak alçalır. Bunların denize kadar sokulabildikleri yerlerde kıyı diktir. A. kıyılarının doğu bölümünde birtakım deniz kulakları bulunduğu gibi, nehirlerin ağızları da birikintilerle setlenmiştir. İçerilere doğru uzanan aşınma yüzeyleri üzerinde ve doğusunda, kum taşından masa biçimli yükseklikler yer alır. Batıda Üç Çıkıntı Burnu (Cape Three Points)nda aşınma yüzeyine doğru 600 m yükseklikte çok dik bir yamaç yükselir. Bu dik kıyı, daha batıda yine deniz kulaklarının bulunduğu alçak kıyıyı doğudakinden ayırır. İçerilerde ise 4 - 5 yüz m yükseklikteki yüzeyler üzerinde, adatepeler Akvapim dağları ve Aşanti kenar dağları bulu-

1

2

3

4

1 - 3—Peçenek Türkleri'ne ait altından yapılmış kablar.
(Viyana müzesi)

4—Arnavutluk'ta bulunmuş Türk kavimlerine ait altından çeşitli süs eşyası.
(New York. Morgan kolleksiyonu)

nur. Bu tepelik alanlar, kuzeyde Batı Sudan çukuruna doğru alçalarak Volta nehrinin orta bölümlerinde yüksekliği 100 m nin pek az üstünde kalır. Kıyının birikinti alanları dışında A. kıyısında genel olarak kıvrımlı Arkeen, Algonkium ve Paleozoik kültelerle daha çok içellerde meydana gelmiş bulunan kum taşları üstün bir yer alır.

Sular: A. nda en büyük akarsu, daha çok iç bölümlerin sularını boşaltan Volta'dır. Bunun aşağı bölümü, A. ile Togo arasında sınırdır. Taşıdığı döküntüler büyük deniz kulakları önündeki kıyı kordonlarını ve deltasını meydana getirmiştir. Tano da, Fransızlar'ın Fildişi Kıyıları ile A. arasındadır. Bunlardan başka birtakım kısa akarsular, dik kıyıları yararak denize ulaşır. Önemlileri Pra ve Ankobra'dır.

Iklim: Atlas Okyanusu'ndan gelen nemli güneybatı mevsim rüzgârlariyle kuzeydoğudan Büyük Sahra'nın tozlarını yüklenmiş olarak esen kurutucu rüzgârları, kıyı bölümlerini etkileri altında bulundururlar. Kıyıda iki yağış mevsiminden birisi, nisandan ağustosa kadar, diğeri ekim ve kasım ayları boyunca sürer. Yağış tutarı batıdan doğuya doğru azalır. Buna karşı doğuda. kıyılardan içerilere doğru artar. Meselâ Axim yılda 2 150, Sekondi 1 080, Akkra 700, Quitta 590 mm yağış alır. Doğuda kıyıya paralel olarak esen rüzgârlar dolayısiyle deniz tabanından yüzeye çıkan soğuk sular, buralarda yağışın azlığına yol açar. İç bölümlerde yaz yağmurları mayıstan ekime kadar sürer (1 000 - 1 500 mm). Ortalama sıcaklık 26° dir. Kıyılarda önemsiz olan sıcaklık farkları içerilere doğru artar.

Bitki toplulukları: Mevsim yağmurlarının fazla su bıraktığı bölümlerde ve dağların nemli rüzgârlara dönük taraflarında ekvator ikliminin gür ormanları bulunur. Bunlar, Aşanti'nin yüksek yerlerine kadar sokulur. Yağlı palmiyeler, burada ormanlar meydana getirecek şekilde çok yetiştirilmektedir. Kıyının güneybatı kuzeydoğu doğrultusundaki doğu bölümünde, yağışların azlığı ve sıcaklığın yüksekliği, savanların kıyıya kadar sokulmasına yol açmıştır. Eğimleri Sudan'a doğru olan yerler de savanlarla kaplıdır. Nehirlerin ağızlariyle denizkulaklarının kenarlarında «mangrove» denilen özel bir orman tipi bulunur.

Nüfus: Ezici çoğunluk halinde olan yerliler Çi, Fanti, Aşanti ve Eve gruplarındandır. Kıyı bölümlerin yerlileri Avrupalılar'a pek çabuk boyun eğdikleri halde, Aşantiler erkinliklerini uzunca bir zaman koruyabilmişlerdir. Yerliler, çalışkan çiftçilerdir, toprağı çapa ile işlerler. Hıristiyan misyonerlerin büyük gayretleri, İslâmlığı tutanları azaltamamışlardır.

Taşıt ve ulaşım: Kıyının az girintili ve çıkıntılı oluşu, nehirlerin ağızlarında setlerin bulunuşu, taşında güçlükler ortaya koymaktadır. Sekondi ve onun önemini kaybetmesiyle gelişen Takoradi başlıca limanlardır. Birçok yerlerde çatallaşmış olduğu halde Volta nehri deltasından, önemli bir sınır ticaret merkezi olan Kete - Kraçi'ye kadar küçük buharlı gemilerin işlemesine elverişlidir. Ankobra da aşağı bölümünde aynı imkânları verir. Bunlardan başka küçük gemilerin işlemesine elverişli akarsu olmadığından, içerilerde bulunan maden bölgeleri Sekondi - Takoradi - Kumassi yoliyle ve kakao alanları 430 km uzunluğundaki Akkra - Kumassi yoliyle kıyılara bağlanmıştır. A. sömürgesinin iç bölümlerinde, hususiyle kurak mevsimde otomobillerin kolaylıkla işliyebildiği iyi bir yol ağı vardır. Telgraf tellerinin uzunluğu 11 000 km yi aşkındır. Akkra'da bir telsiz istasyonu vardır. Ayrıca önemli şehirler arasında telefon bağlantısı da bulunmaktadır.

Önemli merkezler: Akkra (38 000), Kumassi (20 000), Cape Coast Castle (15 000), Navaro (15 000), Sekondi (10 000), Quitta (10 000), Saltpond (6 500) dur.

Yönetim ve kültür: Asıl A., Aşanti ile kuzey hükümetlerin de bağlı bulunduğu, yanında kanun ve tüzükleri yapan bir meclis ile ayrıca bir komiser bulunan bir valinin yönetimi altındadır. A. da yerliler için açılmış 20 den çok devlet okulu ve 220 kadar misyoner okulu vardır. Ayrıca 1927 de kurulmuş bir kollejle Aşanti'de bir tarım okulu bulunmaktadır.

Tarih: A. nı, Portekizler'den Santander 1470 te bulmuştur. 1481 de Portekizler Elmina yanında Fort St. George'u kurmuşlardır. 1637 de Holândalılar bunları oradan çıkarmışlardı. 1667 de buralara İngilizler elatmıştır. 1672 de kurulan Royal African Company, A na yerleşmiştir. Bir aralık Danimarkalılar da buralarda görünmüşler ve 1683 te Brandenburglular Fort Gross Friedrichsburg'u kurmuşlarsa da burayı 1817 de Holânda'ya satmışlardır. A., 1821 de İngiliz sömürgeleri arasına katılmıştır. 1850 de Danimarka ve 1872 de Holânda, yerlerini İngilizler'e bırakmışlardır. O zamana kadar Sierra Leone'ye bağlı olan sömürge, 1874 te ondan ayrılmıştır. Aşantiler 1873 - 74, 1895 - 96 ve 1900 - 901 harblerinden sonra nihayet İngilizler'e boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

ALTIN KÖKÜ (Uragoga ipecacuanha) kökboyasıgiller(Rubiaceae)den Brezilya'da yetişen bir bitki. Kurutulmuş kökleri, tıpta balgam söktürmek için ve amipli dizanteriye karşı kullanılır. Altın kökü, Cephaelin, Psychotrin ve Emetin adlı üç alkoloid kapsar. Amipli dizanteriye karşı kullanılan sonuncusudur.

ALTIN ORDU [Altın Orda] (1241 - 1502), Doğu Avrupa'da ağırlık merkezi Aşağı İdil (Volga) boyunda bulunan Türk - Moğol devleti. Altın Ordu, Çingiz Han tarafından başlanan Türk - Moğol fetihlerinin sonucu olarak kurulmuştur. Ügedey zamanında (1227 - 1241) toplanan 1235 kurultayında, batı yönüne büyük bir sefer açılması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla kalabalık bir ordu toplanmış ve seferin komutası, Cuci'nin oğlu Batu'ya verilmişti. 1236 ilkbaharında Moğol orduları harekete geçerek İdil Bulgarları ülkesini çabucak almış, Bulgar şehrini yıkmışlardı. 1240 yılı yazına kadar bütün Rus yurdu ile Kıpçak bozkırlarını (Kumanların ili) ele geçirdikten sonra 1241 de Macaristan'a ve Balkanların bir kısmına girmişlerdi, fakat tam bu sırada Ügedey Kağan'ın ölümünü duyan Batu, yeni kağan seçiminde bulunmak arzusiyle ileri hareketi durdurarak, İdil boyuna dönmüş ve 1241 de, kendisine ait geniş ülkeleri yönetmek için Aşağı İdil boyunu merkez olarak seçmişti. Az sonra kurulan Saray şehri, bu yeni devletin başkenti olmuştur.

Çingiz Han, ölümünden (1227) önce İrtiş ırmağı ve Balkaş gölünün batısındaki yerleri büyük oğlu Cuci'ye verdiğinden, Batu tarafından alınan ülkeler de «Cuci Ulusu» adını almıştı; fakat bu ulus, az sonra ikiye bölünerek Balkaş ve Aral gölleri arasındaki alan ile İrtiş ırmağının güneyindeki yerler, Batu'nun büyük kardeşi Orda'ya verilmiş ve «Ak Ordu» adiyle tanınmıştır. Batu Han'a ait olan ise, «Cuci Ulusu» veya «Gök Ordu» adını almış, biraz sonra da «Altın Ordu» (Altın Orda) diye anılmaya başlamıştır. Hukukî bakımdan Karakurum'da «Kağan» sıfatiyle bulunan Moğol imparatoruna bağlı olmakla beraber, iş alanında

Altın Ordu İmparatorluğu sınırları

Altın Ordu akınları

Ölçek 1 : 27000000

0 250 500 750 km

ENGENİŞ DEVRİNDE ALTIN ORDU İMPARATORLUĞU

tamamiyle bağımsız bir hükümdar olan Batu Han, devletini Moğol İmparatorluğu'ndaki esaslara göre başariyle düzenlemiş ve kendisi «Sayın Han» diye anılmıştır. Zamanında Altın Ordu Devleti, Kıpçak bozkırlarını, Orta ve Aşağı İdil bölgesini, İrtiş boyundan İdil nehrine kadar Aral gölü çevresini, Harezm'i ve Azerbaycan'a kadar Kafkaslar'ı içine almıştı. Bunlardan başka Rus knezlikleri ve Lehistan ile Litvanya'nın batı bölgeleri de Batu Han'a aitti.

Batu Han'ın yerine Berke Han (1257 - 1266) geçmiştir. 1259 yılında Karakurum'da oturan Büyük Kağan'ın ölüm haberi duyulduğu zaman, hemen bütün Türk - Moğol İmparatorluğu ülkelerinde hutbe, Berke Han adına okunmuştur. Bununla beraber Berke Han, devletinin çıkarı için birtakım savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. Hattâ batı ve güney sınırlarındaki uğraşlar yüzünden, Harezm'i işgal eden Çağatay'ın torunlarından Algu'ya ses çıkaramamıştır. Batıda 1257 yılında bağımsızlığını ilân eden Galiçya kıralı yola getirildikten sonra, Berke, İran - İlhanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olan Hülâgû üzerine yürümüştür (1262). Çünkü İran'da kurulmuş olan bu imparatorluk Güney Kafkasya ve Azerbaycan gibi vaktiyle Cuci çocuklarına ait - hem de ticaretçe önemli olan - yerleri alarak Cuci hanedanına ait olan prenslerin hukukunu tehlikeye düşürmüştü. Yapılan çarpışmada, ilk önce üstün gelen Hülâgû sonunda yenilmiş ve pek çok zayiat vermiştir. Zaten Berke, Hülâgû'ya düşman olan Mısır sultanı Baybars'la da anlaşmıştı. Hattâ Altın Ordu'ya gelen bir Mısır heyeti, Bizans imparatoru tarafından yakalandığı için Berke'nin orduları Balkanlar'a saldırmış ve oraları yakıp yıkmışlardı. Berke, 1266 da yeni İlhanlı hanı Abaka üzerine de yürümüş, fakat bu sefer sırasında kendisi öldüğü için, önemli bir sonuç alınamamıştır. Bununla beraber ardaları buraları almak için yılmadan çalışmışlardır.

Berke'nin yerine geçen Mengü Timur zamanında (1266 - 1280) Altın Ordu'nun bağımsızlığından bahsedilebilir. Fakat bu bağımsızlık kesin olarak ilk defa para bastıran ardası zamanında sağlanmıştır. Bu sırada Cuci'nin torunlarından Nogay, Batı Kıpçak ilinde nüfuz kazanmış Tuda Mengü Han zamanında (1280 - 1287) ise bağımsız bir hale gelmiştir. Nogay'ın oğulları bir süre babalarının yolunda yürümüşlerse de, çok geçmeden sinmek zorunda kalmışlardır.

Özbek Han(1313 - 1341), evvelce de uğrunda birçok uğraşlar yapılmış olan Azerbaycan'ı almış ve Rus prenslerinden alınan vergi tarzında bazı değişiklikler yapmıştır. Özbek ve Canibek Han (1342 - 1357) zamanlarında Altın Ordu çok kuvvetlenmiştir. Fakat 1359 da Berdibek Han'ın (1357 - 1359) ölümü ile Altın Ordu'da karışıklıklar başgöstermiş, hanlar ve «diğer prensler» arasında kanlı boğuşmalar başlamıştır. 1360 - 1380 e kadar olan zamanda 14 hanın tahta çıktığı sikkelerinden anlaşılmaktadır. Bu sırada Litvanya'nın kalkınması ve Podolya'nın Altın Ordu eğemenliğinden kurtulması, Deşt-i Kıpçak'ın batı kısımlarında yer yer, Tatar beyliklerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu karışık devrin en önemli siması Mamay Mirza'dır. Kendisine karşı bazı prenslerin ayaklanmaları üzerine Mamay, İdil'in batı kısmına geçmiş, Özbek Han oğullarından Abdullah adında birini han ilân ederek, İdil ile Özü (Dinyeper) arasındaki ve Özü boyundaki bütün yerleri eğemenliği altına almıştı. Böylece Altın Ordu, ikiye bölünmüştü. Bu karışıklıklardan en çok Litvanya Büyük Dükalığı faydalanmış ve sınırlarını Özü'nün doğu taraflarına kadar uzatmıştır. Moskova Rusyası da bu durumdan faydalanmak istemiş ve Dimitri Donskoy'un komutasındaki büyük bir Rus ordusu, Mamay Mirza'nın karışık unsurlardan meydana getirilmiş kuvvetlerini, Kulikovo Pole meydan savaşında yenmiştir (1380). Bununla beraber biraz sonra Toktamış Han, Aksak Timur'un yardımiyle, Altın Ordu'nun başına geçerek, devletin birliğini yeniden kurmuş, Moskova knezliğini yeniden bazı kayıtlar altına almıştır. Fakat, Aksak Timur'un, 1391 ve 1395 yıllarında Toktamış'a karşı yaptığı seferler sonunda Altın Ordu, temelinden sarsılmış ve yaşama gücünü yitirmiştir. Saray şehri yıkılmış Altın Ordu'nun en ileri gelen aileleri yokedilmiş ve urukları sıkı surette bağlıyan «han otoritesi» ortadan kaldırılmıştır. Timur tarafından tahta getirilmiş olan Timur Kutluk zamanında Toktamış, Saray şehrine yeniden girmişse de (1398) yenilmiş ve Litvanya beyinin yanına kaçmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra, birçok rakip aileler taç ve taht için mücadele etmişlerdir. Bu sırada nüfuz kazanmış olan Edike Mirza, Timur Kutluk'un ölümünden sonra tam anlamiyle yönetimi eline alarak 1419 a kadar eğemen olmuştur. Edike Mirza'nın bu karışıklıklar sırasında bir iki kişiyi hanlığa getirdiği, fakat bütün yönetimin kendi elinde bulunduğu bilinmektedir. Bu mücadelenin bir sebebi de Çingiz Han yasasına göre, bütün memleketin hükümdar ailesine ait olması, Osmanlılar'da yapılanın tersine olarak kardeşler öldürülmediği için, pek çok olan prenslerin (oğlanlar) eğemenlik iddiasında bulunmayı kendileri için yasalı saymalarıdır. 1419 yılında Astrahan'da basılmış olan bir sikkeye dayanılarak Uluğ Muhammed Han'ın, Saray'daki eğemenliğinin başladığı iddia edilmektedir. Kendisinden, 1426 yılında Lehistan-Litvanya kıralının Ruslar'a karşı yardım istemesinden, bu kıralın yardımı ile tahta geçtiği de anlaşılmaktadır. Muhammed Han'ın zamanı da Edike Mirza'nın oğulları ile uğraşmakla geçmiştir. 1424 yılında, Ak Ordu kolunun hükümdarı olan Urus Han'ın torunlarından Burak (Barak), Maveraünnehir hâkimi Uluğ Bey'den gördüğü yardımla, Muhammed Han'ı Saray'dan çıkarmıştır. Burak, Saray'da eğemenliğini kurduktan sonra, önce Urus Han'a verilmiş fakat Timur zamanında Maveraünnehr'e ilhak edilmiş olan Sığnak şehrini alınca Uluğ Bey'le araları açılmış, bu durumdan Muhammed Han faydalanarak, 1427 de tahtı tekrar ele geçirmiştir. Muhammed Han Moskova knezliği üzerinde eğemenliğini tekrar kurmuş, hattâ, knezler, aralarında olan bir taht kavgasının hallini Muhammed Han'a bırakmışlardı. Muhammed Han, bazı devletlerle de münasebetlere girişmiş, bu arada Osmanlı hükümdarı Murat II. ile Mısır sultanına elçiler göndermiştir. Son günlerinde, Edike Mirza'nın bir oğlu ve Gıyasettin adlı başka bir prensle mücadele ederek, Kırım'a çekilmek zorunda kalmıştır. Gıyasettin'den sonra, bir süre de Küçük Muhammed Han'la uğraşmışsa da, sonunda onunla anlaşarak kendisi Kırım'da, diğeri de Saray'da hükümdar olarak kalmışlardır. Zaten 1428 den beri Kırım'da, Gıyasettin'in oğlu Hacı Giray, bir hanlık kurmuştu. Bu sebeple burada Muhammed Han tutunamamış ve Orta İdil bölgesine giderek Kazan hanlığını kurmuş (1437 - 1552), 1429 dan itibaren durumunu sağlamlaştırmış olan Küçük Muhammed Han da 1445 e kadar Altın Ordu hanı olmuştur. K. Muhammed Han'ın yerine Seyit Ahmet Han geçmiştir (1445 - 1481). Seyit Ahmet Han, Kırım hanlığı ve Moskova büyük knezliği ile uğraşmıştır. Bu sırada Kırım hanı Hacı Giray, Moskova knezi ile anlaş-

mıştı. Daha sonra, Moskova knezliğini, bu karışıklıklardan faydalanarak büyük bir devlet haline yükselten İvan III. ile de Hacı Giray'ın ardası Mengli Giray anlaşmışlardı. Seyit Ahmet Han bu durum karşısında Lehistan - Litvanya ile bir anlaşma yapmış, fakat bir fayda görememiştir. Nihayet 1475 te Osmanlı padişahı Fatih Mehmet II. nin donanması, Gedik Ahmet Paşa komutasında Kefe'yi almış ve böylece Mengli Giray, Osmanlılar'a bağlı olarak Kefe ve Kırım'ın büyük bir kısmına hâkim olmuştur. Hattâ Seyit Ahmet Han'a karşı düşmanlığına devamla, 1476 da Saray'ı almak istemiş, fakat başaramamıştı. Tam tersi Seyit Ahmet Han Kırkyer ve Saltak kalelerini almış, Kefe'de Osmanlı toplarını görünce dönmek zorunda kalarak Osmanlılar'la dostluğun devamına çalışmıştır. Zaten Kırım hanının yeni durumu ve onun Moskova ile dostluğunu devam ettirmesi, Seyit Ahmet Han'ı Lehistan kıralı Kazimir IV. ile anlaşmaya sevketmişti. Seyit Ahmet Han, bu bağlaşmaya güvenerek Moskova üzerine yürümüşse de (1480), daha önce Kırım hanı Leh kıralı üzerine saldırdığından beklenen yardım gelmemişti. Bu durumda çekilmeyi uygun gören Seyit Ahmet Han'ın kıtalarının hareketlerinden ürken Ruslar kaçmaya başlamışlardı. Bunlar, takibedilmemiş ve böylece Moskof knezliği ilk defa serbest bırakılmıştı. Bu tarih, Rus beyliğinin bağımsızlığının başlangıcı sayılabilir. Seyit Ahmet Han'ın, 1481 yılı başında öldürülmesi üzerine Rusya, Altın Ordu egemenliğinden tamamiyle çıkmıştır. Seyit Ahmet Han'dan sonra Altın Ordu'da kişilik sahibi bir han tahta çıkmamış, hanın oğulları arasında boğuşmalar devam etmiş ve 1502 den sonra da Altın Ordu bir devlet olmaktan çıkmıştır.

Artık Altın Ordu'ya ait bölgede beş ayrı hanlık meydana gelmişti: Kırım, Sibir, Astrahan ve Noğay. Doğu Avrupa'nın daha doğrusu Eurasia'nın en büyük devleti olan Altın Ordu, yerleştiği bölgenin coğrafya durumu icabı olarak, birçok devletlerle siyasî, ekonomik ve kültürel münasebetlerde bulunmuştur. Harezm ve Çağatay ulusu ile yakın münasebetler, Bizans İmparatorluğu ve hususiyle Mısır Kölemenleri ile de dostluklar kurulmuş, sık sık elçiler gidip gelmişti. Osmanlı Devleti kurulunca Altın Ordu ile Osmanlı Devleti arasında çok yakın bir dostluk vücuda getirilmiş, Yıldırım Bayezit ile Toktamış Han arasında karşılıklı elçiler gönderilmiştir. Her iki devletin de Aksak Timur istilâsına uğraması, aradaki dostluğun bir kat daha artmasına sebebolmuştu. Altın Ordu ile Lehistan - Litvanya arasında da her ikisinin bir yandan Moskova Rusyası, diğer yandan Kırım hanlığı tarafından tehdidedilmeleri dolayısiyle kuvvetli bir dostluk kurulmuştu.

XIII. - XIV. yüzyılda siyaset, ekonomi ve hattâ kültür bakımından Doğu Avrupa'nın en büyük devleti olan Altın Ordu'nun resmî adlarından biri de «Ordu-yu Muazzam» dır. Bu devlet, bir yandan, Kıpçak - Kumanlar'ın ülkesinde kurulması, diğer yandan, bütün bu yerleri zapteden orduların çoğunluğunun Türk olması dolayısiyle; Memlük İmparatorluğu, Orta Asya ve Harezm ile olan ilişkileri ve eski Bulgar müslümanlığı etkileriyle, sosyal ve tarihî bir zaruret olarak, türkleşmiş ve islâm medeniyeti çerçevesi içine girmiştir. Devlet, işgal ettiği bölge çok geniş olduğundan, birkaç «ulus» (ölüş)a ayrılmıştır. Ulus, hükümdar ve hükümdar ailesinin ortak malı hükmünde olan şeylerin hepsine verilen addı. Ayrıca, Rusya, Bulgar hanlığı gibi kendine bağlı devletler de vardı. Uluslar, başlarında bulunan büyüklerin adlarını alırlardı. Çingiz zamanında saptanan ve tamamiyle askerî nitelikte olan bölümler muhafaza edilmişti. Buna göre Tümen (10.000), bin, yüz ve on beylikleri bulunuyordu. Böylece feodal bir devlet olan Altın Ordu'da, feodal efendilerin memleket işlerini bir karara bağlamak üzere, yaptıkları büyük toplantılara «Kurultay» denirdi. Halis Türk olan yani doğrudan doğruya Altın Ordu'ya bağlı olan ülkelerdeki en yüksek sivil yönetim memuruna «daruga», kendisine bağlı memleketlerdeki vergi işlerine bakan valilere de «baskak» adı verilirdi. Baskakların yönetim merkezlerine «yurt» denirdi. Baskaklar memur edildikleri yerde yerli ahalinin hana olan yükümlerini yerine getirip getirmediklerini kontrol ederler ve gerekli tedbirleri alırlardı. Bir memleketten vergi toplanacağı zaman, önce «nüfus sayımı» yapılır (1257 de Rusya'da olduğu gibi), sonra baş vergisi adiyle, ruhanîlerden başka, herkesten belli miktarda vergi alınırdı. Diğer Türk - Moğol İmparatorlukları'nda olduğu gibi, Altın Ordu'da da feodal bir ekonomik sistem vardı Bütün feodallerin otlakları, yaylak ve kışlakları bulunuyordu. Bu feodal sistem, kendisine has bir ekonomisi olan *avul*'a yani aileye dayanırdı. Bu aileler, bağlı oldukları feodal bey tarafında gösterilmiş olan *otlak*'ın dışına çıkmaz, beye vermekle ödevli olduklarını ödedikten sonra, geri kalan mallarını şehir pazarında satabilirlerdi. Bulgar bölgesi, Kırım ve kıyı şehirleri ile yüksek bir tarım kültürü, gelişmiş bir şehir hayatı olan Harezm ve büyük ölçüde yerleşik ahalisi bulunan Aşağı Volga çevreği, devletin ekonomik hayatında çok önemli bir yer işgal ediyordu. Kırım limanları, birer transit merkezi; Bulgar bölgesi ise, endüstrisi ile buğday tarımı bakımından ve bunların taşınını kolaylaştıran İdil (Volga) kıyılarında bulunması yüzünden önemli idi. Kürk, deri, balmumu, kereste, tahıl, maden işleri başlıca ihracat mallarını teşkil ediyordu. Tutsak ticareti de önemli idi.

Bu zamanda şehir hayatı tam anlamiyle gelişmişti. Genel olarak hükümdarların «saray» denilen konutlarının bulunduğu birtakım şehirler vardı. Şimdiye kadar saptanan 25 şehir, bunların çoğunun, hususiyle başkentlerin, coğrafya durumu bakımından ekonomik önemi çok iyi olan ve ticaret yolları üzerinde bulunan Aşağı Volga çevreğinde kurulmuş olduğunu göstermektedir. Bunlarla da, Altın Ordunun, göçebelerin teşkil ettiği bir istep imparatorluğu olmadığı anlaşılmaktadır. Adı geçen yerde kurulmuş olan iki «saray»dan birisi Batu'ya ait «Eski Saray», diğeri de Berke'ye ait «Yeni Saray» dır İmparatorluğun en çok geliştiği XIV. yüzyılda, Yeni Saray 100 000 den fazla nüfusu barındıran, içinde bir kısmı hükümdara, bir kısmı da büyük anamal sahiplerine ait yapımevleri bulunan bir şehirdi. Taht ili de denen bu şehir, 1395 yılında Timur tarafından yıkılıncaya kadar, dünyanın her tarafından gelen tüccarların bir buluşma yeri idi. Zaten şehrin en önemli unsurunu teşkil eden esnaftı ve aralarında teşkilâtları vardı Hususiyle deri işleri, çanak, çömlek ve çinicilik ilerlemişti. Köylü halk, sabancı ve ortakçı diye ikiye ayrılırdı. Sabancılar Tarhanlık ayrıcalığına sahip bir feodal beye bağlı köylülerdi. Hükümdar ailesi ise yüksek tabakayı teşkil eder, memleketin türlü parçalarında bağımsız olarak hüküm sürerlerdi. Bundan sonra gelen «Beyler» ve Noyanlar» kendilerine verilmiş olan «Tarhanlık» yarlığı ile vergi vermezlerdi. Daha evvelki Türk devletlerinde olduğu gibi, hükümdar ailesinden olan kadınların da siyasî hakları vardı. Devlet yönetiminde rolleri olup, kabul törenlerine hanla birlikte katılırlardı.

Altın Ordu'da tam bir dinî hoşgörü vardı. Berke Han zamanında kabul edilen Müslümanlık, yayılarak

hâkim bir din olmuş, Canıbek Han zamanında Sadettin-i Teftazanî, Kutbettin-i Razî gibi din bilginleri Saray'da kalmışlardı. Fakat bunun yanında 1261 yılından beri Saray'da bir Rus Ortodoks piskoposluğunun bulunduğu da bilinmektedir. Hattâ bu piskoposlar Bizans'a elçi olarak gönderilmek gibi diplomatik hizmetlerde kullanılmışlardır.

Memlekette, İslâmlığın kabulünden önce, yasa (Moğol hukuku) uygulanıyordu. Fakat İslâmlığın kabulünden sonra, yargucular tarafından uygulanan yasanın yanında, kadıların uygulamakla ödevli oldukları şeriat hükümleri de yer almıştır.

Büyük bir devlet olarak 250 yıldan fazla yaşıyan Altın Ordu'nun, gerek Rus tarihinde, gerekse Hazer denizi ve Karadeniz ülkeleri tarihinde önemli etkileri görülmüştür. Moskova Rusyası'nın yükselişinde ve kendine has bir «Moskova devlet yönetimi» düzeninin kuruluşunda, Altın Ordu hanlarının rolleri çok büyük olmuştur. Altın Ordu büyüklerinden birçoğunun hıristiyanlaşmaları ve Rus knezleri (sonraları çarları) hizmetine girmeleriyle. Ruslar'ın yüksek tabakası geniş ölçüde Altın Ordu kültürünü benimsemişti. Rus para ve vergi sistemleri, Ordu teşkilleri, Altın Ordu'yu taklidetmek suretiyle meydana getirilmişti. Aynı zamanda Rus diline, XIV. yüzyılda Altın Ordu'nun edebî ve resmî bir dili olan Türkçe'den birtakım kelimeler geçmişti. Meselenin önemli tarafı, bu münasebetler sonunda, Rus cemiyetinin, bu Türk-Moğol İmparatorluğu'ndan, birtakım maddî ve manevî medeniyet öğelerini alarak, kuruluşunu hazırlamış bulunmasıdır.

Altın Ordu'da hüküm süren Cuci soyundan Hanlar:

Cuci Han (1223 - 1227), Çingiz'in büyük oğlu; Cuci Ulusu'nun ilk başı.
Batu Han (1237 - 1241 - 1256), Cuci'nin ikinci oğlu.
Sertak (1256 - 1257), Batu'nun oğlu.
Ulâğcı (1257), Batu'nun oğlu? veya kardeşi.
Berke (Berkay) (1257 - 1267), Batu'nun kardeşi.
Mengü Timur (Möngke Temur) (1267 - 1280), Batu'nun torunu
Tuda Mengü (Tudan Möngke) (1280 - 1287), Batu'nun torunu.
Tulaboğa (1287 - 1291), evvelkinin yeğeni.
Tohta (Tohtu) (1291 - 1312). Mengü Timur'un oğlu.
Özbek (Ozbeg) (1313 - 1341), Tohtu'nun yeğeni.
Tinibek (Tinibeg) (1341 - 1357), Özbek'in oğlu.
Canibek I. (1342 - 1357), Özbek'in oğlu.
Berdibek (Berdi Beg) (1357 - 1359), Canibek'in oğlu.
Kulna (Kulpa) (1359 - 1360), Berdibek'in kardeşi.
Nevruz (1360), Kulpa'nın kardeşi.
Hızır Han (1359 - 1361), Şeyban'ın torununun oğlu.
Timur Hoca (Temür Hoca) (1361).
Mürid (1360 - 1363).
Ordu Melik (1360 - 136?).
Abdullah (1362 - 63 - 1366), Özbek neslinden?.
Keldibek (1362 - 63?), Canibek I. in oğlu?.
Pulat Timur (Bolod Temür, Pulad Han? Pulad hoca?) (1362 - 1364 - 5).
Togay (1365 ?).
Aziz (1364 - 1366 - 67), Kıpçak'ta.
Abdullah (1364 - 1366 - 7), Aral gölü yöresinde.
Canibek II. ? (1366 - 1367).
Muhammed Bulak (1370 - ?).
Aybek (1371).
Karın Han (1371 - 1375 - ?), Aybek oğlu.
Urus Han (1374 - 75 - 1375 - 76) Orda'nın soyundan.
Tuhtakıya (1375 - 76), Urus oğlu.
Timur (Temür? Melik) (1376 - 1377), Tuhtakıya'nın kardeşi.
Kağan Bek Han - Hağan Bek Han (1377).
Arabşah (1377 - ?), Pulad Han oğlu.
Toktamış Han (Tohtamış) (1377 - 1395), Urus'un yeğeni; ölm. 1406/07.
Timur Kutluk (Temür Kutluğ) (1395 - 1400/01), Timur Melik oğlu.
Şadıbek (1400? - 01 - 1407), Timur Kutluk'un kardeşi.
Pulat Han (1407 - 1410), Şadıbek'in kardeşi.
Timur (1410 - 1412), Timur Kutluk'un oğlu.
Celâlettin (1412), Toktamış'ın oğlu.
Kerimberdi (1412 - 1414/17), Celâlettin'in kardeşi.
Kibek Han (1414 - 1415), Toktamış'ın oğlu.
Yeremferden (Cabbarberdi?) (1417 - 1419). Toktamış oğlu.
Çeğre (1418 ?).
Uluğ - Muhammed Han (1419 - 1424 ve 1427 - 1437/38), 1437/8 den beri Kazan hanı. Ölm. 1445.
Devletberdi (1420 - 1424), 1424 ten beri Kırım hanı.
Burak (1422 - 1427).
Seyit Ahmet ? (1433 - 1465). Batı Kıpçak ilinde.
Küçük Muhammed (1435 - 1465), Timur oğlu.
(Seyit) Ahmet (1465 - 1481), Küçük Muhammed oğlu.
Şeyh Ahmet (1481 - 1502), Seyit Ahmet'in oğlu.
Seyit Ahmet II (1481), Seyit Ahmet'in oğlu.
Murtaza (1481 - 1499), Seyit Ahmet'in oğlu.

ALTIN OVASI, Dikili ile Ayvalık arasında, Midilli adası karşısında kıyıda bir birikinti düzlüğü. Gürün ve Geyikli dağlarının batı yamaçlarından inen derelerle Madra ve Yaylacık dağlarından beslenen Madra çayının taşıdığı çakıl ve toprakların birikmesinden meydana gelmiştir. Başlıca ürünleri tahıl. bakla, tütün ve üzümdür. Kuzeyinde Altınova kasabası vardır.

ALTIN POST, Yunan mitolojisinde, Phriksos'u, uçarak sırtında Kolkhis'e götüren altın kıllı koçun postu. Kıral Aietes'e armağan edilip kutsal bir ormanda bir ejder tarafından muhafaza edilen bu altın postu, arkadaşları ile gelen İason kaçırmıştır. Bk. ARGONAUT'LAR.

ALTIN POST TARİKATI VE NİŞANI, [İsp. *La Orden del toisón de oro*, Lât. *Aureum Vellus*, Fr. *L'Ordre de la toison d'or*, Alm. *Orden vom Goldenen Vlies*] en eski ve en itibarlı İspanyol ve Avusturya şövalye tarikati. Burgundya dukası Philipp III. tarafından, Mesih, Meryem ve aziz Andreas'ın şereflerine hıristiyan diniyle kilisesinin muhafazası ve ilerletilmesi, erdemle iyi âdetlerin korunması için kurulmuştur. Bu tarikata girebilmek için cezaya

ALTIN POST TARİKATININ NİŞANLARI

uğramamış ve hizmet görmekte sivrilmiş asilzade olmak şart koşulmuş ve ilk iki yüzyılda, ona yalnız prenslerle en yüksek zadegân girebilmiştir. Burgund hanedanı erkek kolunun sönmesi (1477) üzerine «üstad-ı âzamlık», Burgundya'nın mirasçısı Maria'nın, Maximilian I. le evlenmesi ile Habsburg hanedanına, Karl V. in ölümünden sonra da Habsburglar'ın İspanya koluna geçmişti. 1714 te İspanyol çukur ülkesinin Avusturya'ya geçmesi üzerine Altın Post Tarikatı'nın nişanı, hem Avusturya, hem de İspanya tarafından aşağı yukarı biribirinin aynı olmak üzere, 1818 e kadar verilmekte devam etmiştir.

ALTIN SİNEĞİ (Lucilia caesar). çifıkanadlı böcekler (Diptera) in sinekler (Muscidae) familyasına bağlı bir sinek türü. Vücutları güzel altın sarısı renklidir veya mavi renkte madenî bir parlaklığı vardır. Pencere camlarında, insan ve hayvan artıklariyle leşler üzerinde raslanır. Yumurtalarını et veya yaralar içine bırakırlar.

ALTIN SUYU, altın ve plâtini kolayca eriten derişik nitrik ve hidroklorik asitlerinin 1: 3 oranında bir karışımı. Altın suyundaki nitrozilklorür ile serbest klor, altın ve plâtini eriterek klorür tuzları haline getirir.

ALTIN SÜLÜNÜ (Chrysolophus pictus), kuşların tavukgiller (Gallinacei) takımına bağlı sülünler (Phasianidae) familyasının bir türü. Başlarında sarı tüylerden yapılmış bir tepelik ve enselerinde yaka şeklinde, siyah kenarlı turuncu kırmızı renkte tüyler vardır. Sırtın üst kısmı altın yeşili ve alt kısmı ise sarı renktedir. Vücudun alt kısmı altın kırmızısı renginde, ayakları esmerdir.

ALTIN ŞARTI (Clause-or), alacaklıya, alacağı için para kıymetlerinin değişmelerinden sarsılamıyacak ödeme vasıtası sağlıyan bir güvenlik hükmü. Bunun için kullanılan şekilleri, üç kategoride toplamak mümkündür:

1 — Dar anlamda altın şartı (La clause or au sens étroit)ki, bununla taraflar borcun belirli ayarda ve ağırlıkta altın verilmek suretiyle ödeneceğini kabul ederler. 2 — Altın sikke şartı (La Clause monnaie or)dır ki, bunda amaç, millî veya yabancı bir sikke ile ödemeyi sağlamaktır. 3 — Altın kıymet şartı (La Clause valeur-or)dır ki bununla taraflar, külçe veya sikke ile ödemeyi değil, borcun ödeneceği zamanda kâğıt paranın altına göre kıymeti hesabedilerek, o kıymeti karşılıyacak kâğıt para ile ödenileceğini kabul etmiş olurlar.

Memleketimizde ayrıca lık mektubu gereğince, Osmanlı Bankası'nın(4 şubat 1836)çıkardığı banknotların bedellerinin altın olarak bankaca ödenmesi zorunlu idi. 4 ağustos 1914 te bu banknotlar için altın ile ödeme mecburluğu kaldırılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde devletçe çıkarılan kâğıt paraların, devlet ve fertler arasında nakit gibi tedavül ve kabulleri esası konmuştur. Bu esas Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu'nun 5 inci ve 15 inci maddeleri ile de teyidedilmekle beraber, bu kâğıt paraları Merkez Bankası üzerine almış ve bu suretle hükümetçe çıkarılan kâğıt para, banknot (billets de banque) halini almıştır. İstikraz kanunu çıkıncaya kadar altına tahvil kaabiliyeti bulunmıyan ve tedavülü kanunca zorunlu olan bu banknotlar ile altın veya altına çevrilmesi kaabil dövizler arasında kıymet farkları olabileceği için gerek altının, gerekse altına çevrilmesi mümkün dövizlerin, Türk parasına göre taşıdıkları kıymetlerin zaman zaman saptanması gereği de Merkez Bankası Kanunu'nda gözönüne alınmış bulunmaktadır.

Yargıtay Genel Kurulu, sözleşmelerdeki altın kaydının geçer olduğunu kabul etmiştir (4 haziran 1941 tarihli Resmî Gazete).

Birçok memleketlerin para kanunları ve mahkeme kararları altın ile ödeme şartının, borçludan kâğıt para ile ödeme yetkisini kaldırmadığı yolundadır.

Milletlerarası ödünç alma sözleşmelerine konulan altın şartı yüzünden Milletlerarası Adalet Divanı'nca 14, 15 sayılar altında ve 12 temmuz 1929 tarihinde verilen iki önemli karar vardır: Sırp - Hırvat - Sloven ve Brezilya devletlerinin Fransa'dan aldıkları ödünç paralar için çıkarılan borç tahvillerinde, faizlerin altın olarak ödeneceği yazılı idi. Fransız frankının kıymeti düşürüldükten sonra tahvil sahipleri faizlerin altın frank olarak ödenmesini istemişlerdir. Fransa, hamillerin haklarını savunmuş, iş, bu devletlerle yapılan kompromi ile Divana sunulmuştur. Divan, meselenin esasında Fransız görüşünü kabul ile, faizlerin altın olarak ödenmelerine karar vermiştir.

ALTIN VARAK, cami ve minare alemlerinde tavan, kapı çerçeve, parmaklık, çekmece sandık gibi eşyada, vaktiyle savaş gemilerinin süslerinde, tezhip, halkâri, minyatür, cilt, altınla yapılmış (zerendut) levhalarda, tabelâcılıkta v. b. yerlerde kullanılırdı. XIX. yüzyıl sonuna kadar İstanbul'da Bayezit'te Süleymaniye ve Sultanhamamı yöresindeki altın varakçılar çarşısında pek çok altın varak işçiligi yapan dükkân vardı. Şimdi yalnız Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmen Hüseyin Yaldız, bu sanatın son yapıcısıdır. Memleketimizde bu sanatın yok olmasına sebep, Avrupa'dan gelen altın varakların rekabetidir.

Selçuklular, altın varakları yapıştırma olarak kullanırlardı. Kâğıdın yüzüne yapıştırıcı bir madde sürülür ve varak altın, oraya safiha halinde yapıştırılırdı.

XVI yüzyıldan başlıyarak Herat ve İstanbul'da altın varaklar, arap zamkı eriyiği ile, yahut balla ezildikten sonra samur fırça ile sürülerek kullanılırdı. İki cinsi vardır: sarı ve yeşil. Birincisi saf altındır, altın rengindendir. Yeşil ise, ayarlanırken içine gümüş katılarak yapılanıdır.

Tirşe (derinin alt tarafı), bar (derinin tüğ tarafı) güderi, Mekke taşı (kil), tavşan ayağı, dört kiloluk bir çekiç, bir kiloluk bir çekiç, 25 cm karesinde mermer taş, dağar (toprak kahve tavasının daha ensizi) altın varak yapmak için kullanılan aletlerdir.

Yapılışı: Altın 1,5 cm eninde ve bir defter kâğıdının iki katı kadar kalınlığında olarak haddeden çekildikten sonra, dörder mm eninde kesilerek tirşenin (3 × 12 boyunda) içine parlak yüzlerinden 8 yaprakta bir konur ve böylece bir istif yapılır. Bu istife avadanlık adı verilir. İlk tirşe avadanlığın adı *rık*'tır. Büyük çekiçle mermer üzerinde rık döğülmeye başlanır. Altınlar tirşelerin ağzında dökülmeye başlayıncaya kadar döğülmeye devam edilir. Döğerken avadanlığın güzelce kayabilmesi için mermer taşı sıcak tutmak lâzımdır. Bunun için dağar denen tavanın içine ateş konur, arada bir mermer üzerine konarak mermer ısıtılır ve nemi giderilir. Rık'ta altınlar yeteri kadar döğüldükten sonra ikinci avadanlığa = zar avadanlığına (nişek) alınır, istif edilir. Bu avadanlıkta ufak çekiçle döğülür. Altın, biraz daha büyümüş ve incelmiştir. Zarların kenarlarından taşmaya başlayınca, altın daha güzel, parlak ve cilâlı zarlardan bileşik olan perdah avadanlığına (orta) almak gerekir. Bunda da aynı işi tekrar etmek, taşan altınları bıçakla temizledikten sonra tavşan ayağı ile silmek gerekir. Kıvama geldiği, dört tarafından çıkan altınların inceliği

ile anlaşılır. Altınlar, üçüncü avadanlıktan sonra 6,5 × 12,5 boyutundaki ince kâğıtlara alınır. On varak altın, 11 kâğıt içine konarak desteler yapılır. Yirmi desteye bir tefe denir ve bu adla alışverişe çıkarılır.

ALTINAY, Ahmet Refik (1880 - 1937), Türk tarih bilgini ve yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini askerî okullarda tamamladıktan sonra 1898 de piyade teğmeni rütbesiyle askerî rüştiyelerde coğrafya öğretmenliğine başlamış, 1902 de Harb Okulu fransızca öğretmeni, Meşrutiyet'in ilânından sonra da bu okulun tarih öğretmeni olmuştur. *Askerî Mecmua* yazarlığında ve Balkan harbi sırasında askerî sansür müfettişliğinde bulunan A., savaşın sonunda yüzbaşılıktan isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde yine subay olarak Anadolu'da ve İstanbul'da türlü görevlerde çalışan A., 1918 de İstanbul Darülfünunu tarih öğretmenliğine, bir yıl sonra da profesörlüğe atanarak, 1933 üniversite düzeltimine kadar burada öğretim görevine devam etmiştir.

A. REFIK ALTINAY

Demirbaş Şarl (Karl XII) hakkında yayımladığı eser dolayısiyle İsveç Akademisi tarafından ödenlendirilmiştir.

Mütareke devrinde politika hayatına da karışarak Hürriyet ve İtilâf liderleri arasında bir süre çalışmıştır. Askerî rüştiyelerdeki öğretmenliğinin ilk günlerinden başlıyarak yazı hayatına giren A., gazete ve dergilerde çıkan makaleleri ve yayımladığı tarihî ve askerî kitaplarile kendini tanıtmış, hususiyle, Meşrutiyet'in ilânından sonraki yazı ve eserleriyle ün kazanmıştır.

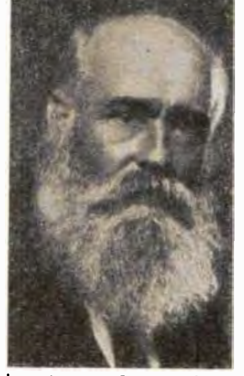
1909 da kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni'ne üye seçilmiş, emekliye ayrıldıktan sonra bütün çalışmalarını tarih üstüne toplıyarak arşiv belgeleri ile eski yazmalardan faydalanmış, bir yandan yaptığı bilimsel incelemeleriyle, bir yandan da halk ve orta aydın sınıf için kolay okunur ve herkesçe anlaşılır bir tarzda yazdığı tarihî eserleriyle millî tarih bibliyoteğini zenginleştirmiştir.

Türk Tarih Encümeni ve Edebiyat Fakültesi dergileriyle, *Yeni Mecmua*, *Hayat* ve *Harb* dergilerinde çıkan yazılarından başka yayımladığı türlü konuda tarih belgeleri; *Silâhtar Tarihi*'nin iki cildi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin 9. ve 10. ciltleri başta gelmek üzere yazma tarih metinleri, Seignobos'un üç ciltlik *Medeniyet Tarihi* en önemlisi olmak üzere türlü tercümeleri ve askerlikle ilgili bazı eserleri, okullar ve halk için yazdığı 25 ten fazla tarih kitabı bulunan A. ın başlıca eserleri şunlardır:

Sahaif-i Muzafferiyat-ı Osmaniye, *Meşhur Osmanlı Kumandanları*, *Büyük Tarih-i Umumî* (6 cilt, bitmemiş), *Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı Serisi* (16 kitap) : *Tarihî simalar*, *Kabakçı Mustafa*, *Lâle Devri*, *Köprülüler* (2 cilt), *Tesavir-i Rical*, *Felâket Seneleri*, *Kadınlar Saltanatı* (4 cilt) *Sultan Cem*, *Sokullu*, *Âlimler ve Sanatkârlar*, *Bizans Karşısında Türkler*, *Samur Devri*, *Lady Montague'nun Şark Mektupları* *Hoca Nüfuzu*, *Türk Mimarları*, *Baltacı Mehmet Paşa*, *Fatih Sultan Mehmet ve Ressam Bellini*, *Bizans İmparatoriçeleri*, *Prusya Nasıl Yükseldi*, *Ocak Ağaları*, *Mimar Sinan*, *Türkiye Madenleri*, *İstanbul Hayatı* (4 cilt), *Kıral Demirbaş Şarl*, *Lamartine*, *Mülteciler Meselesine Dair*. A. ın sayısı 150 yi geçen bu eserleri arasında şiirlerini bir araya toplıyan *Gönül* adlı bir kitabı da vardır.

ALTINBAŞ KEFAL (Mugil auratus) : bk. KEFAL.

ALTINBEZER, İsmail Hakkı (1870 - 1946), tanınmış Türk hattatı ve tezhipçisi. Kuruçeşme'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini yaptıktan sonra, yüksek öğrenimini Sanayi-i Nefise okulunun resim şubesinde tamamlamıştır. Yazıda ilk hocası, babasıdır. Hattat Sami Efendi'den türlü yazı meşkleri aldıktan sonra tuğra çekmeyi öğrenmiştir. 1889 da Divan-ı Hümayun kalemine girmiş, birinci tuğrakeşliğe kadar yükselerek, tuğrakeş sanını almıştır. Bir süre de Divan-ı Hümayun Mühimme odasında çalışan Altınbezer, 1908 de emekliye ayrılmıştır.

İ. HAKKI ALTINBEZER

Esas görevi Babıâli'de olmakla beraber, birçok okullarda ve hususiyle İstanbul Erkek Öğretmen Okulunda yazı ve resim öğretmenliği yapmış, 1331 yılında Vakıflar idaresince açılan Medrese-tül-hattatin'e tuğrakeş ve celi öğretmeni olmuştur. 1929 da bu okul kapatılmış ve yerine açılan Şark Tezyini Sanatlar Okulu'na tezhip öğretmeni olarak alınmıştır. 1936 da da bu okulun Güzel Sanatlar Akademisi'ne, (Türk tezyinî sanatlarının şubesi olarak) katılması üzerine, bu şubenin tezhip öğretmenliğine ve şefliğine getirilmiştir.

Altınbezer'in «celî - müsenna» bir yazısı

A. Üsküdar'daki Selimiye ve Şemsi Paşa, Zeynep Sultan ve Ağa camileriyle diğer bazı camilerin kubbe ve kuşak yazılarını, son Kâbe örtüsünün kuşak halindeki yazısını, Lausanne Antlaşması'nın Türkçe esas nüshasını, ilk Cumhurbaşkanlığı mührünü, Mahmut Şevket Paşa'nın türbe yazısını ve birçok mezar ve çeşme taşlarını yazmıştır. İstanbul şehri İnkılâp Müzesi'yle Eski Türk Eserleri Müzesi'nde eserleri vardır.

ALTINÇİÇEĞİ (Alyssum), turpgiller (Cruciferae) den yüz kadar türü olan bir bitki cinsi. Küçük otsu bitkiler olan altınçiçeklerinden Türkiye'de *A. sinuatum*, *A. orientale*, *A. campestre*, *A. minimum* *A. umbellatum*, *A.*

constellatum türleri yetişir. Altınçiçekleri sarı ve beyaz çiçeklerini baharda erkenden açarlar. Orta Anadolu bozkırında en önce süren ve açan altınçiçeği türleridir.

ALTINDAĞ: 1 — İzmir'in merkez ilcesi Bornova bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1793 (1940). A. ın kerpiç, tahta ve taştan yapılmış, çatıları kiremitle örtülü evleri düzlükte ve yamaçta yer yer serpilmiş bir haldedir. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresindeki verimli topraklarda bağcılık, zeytincilik, bahçecilik ve hayvan yetiştirme önemli yer tutar.

2 — Doğu Anadolu'da Beytüşşebap'ın güneydoğusunda uzanan bir sıradağ. Yüksekliği 3 303 m. Kıvrımlı bir yapı gösteren A. ın ana tabakaları arasında ikinci zaman kalker, kumtaşı ve şistleri ile Eosen serisi önemli yer tutar.

ALTINDAĞ yahut **ASTINDAĞ,** İç Asya'da Taklamakan çölü güneyinde bir sıradağ. A., Kuenlun dağlarının orta bölümünün kuzey sırasıdır; 6 000 m ye erişen doruklan vardır; uzunluğu 1 200 km kadardır. A., Saydam teknesini kuzeyden kuşatır ve doğuda yerini Nanşanlar alır. Bk. KUENLUN.

ALTINGÖL yahut **ALTIN NOR,** Altay dağları arasında bir göl. Obi nehrinin başlıca kollarından birisi bu gölden çıkar.

ALTINKÖL (Altın - göl), Altay dağlarında olan Tölös (Rus haritalarında: Teletskoye Ozero) gölüne, yerli Türkler tarafından verilen ad.

ALTINKÖPRÜ, Erbil (Arbela) in güneyinde Küçük Zap yahut Aşağı Zap (Köprü suyu) üzerinde, kuzeybatıdan gelen Hacar suyunun bu ırmağa karıştığı yerde bulunan ada üzerindeki kasaba. Küçük Zap'ın yukarı bölümüne Altınsu denildiğine göre, şehir de adını buradan almış olsa gerektir. A. Bağdat'tan Musul'a giden cadde üzerinde, denizden 280 m kadar yüksektedir. Ada, konglomeralardan meydana gelmiş olup alt başı daha alçaktır. Kasabanın iki yanından akan ırmak üzerine iki köprü vardır. Bu köprüler birer kemerli olup dar bir boğazı aşan birisinin üzerinden bütün kasaba görülür. A. nün ahalisinin çoğu Türktür ve Türkçe konuşurlar. Halkı ticaret ve keleklerle taşın yaparak geçinir.

ALTINOLUK (Papazlık), Balıkesir'in Edremit ilcesine bağlı 3 086 nüfuslu, tam teşkilli bir bucak ve merkezi. A. bucağının altı köyü vardır. Bunlardan A. köyü, ormanlık Kazdağı'nın güney yamacında ve eteğine yakın bir yerde, Edremit körfezinin kuzey kıyısından 1,5 km kadar içeridedir.

ALTINOTU (Ceterach officinarum), eğreltiotlarının polipodyaseler (Polypodiaceae) familyasından kayalar ve yıkık duvarlar üzerinde yetişen bir bitki türü. Yapraklarının altındaki parlak kahverenkli pullardan dolayı altınotu denilen bu bitkinin boyu 15 cm kadar olup, yaprakları dilimlidir ve topraktan rozet şeklinde çıkarlar. Eskiden nefes yolu hastalıklarına karşı ve taş düşürmek için kullanılmıştır.

ALTINOVA (Ayazmand), Balıkesir'in Ayvalık ilcesine bağlı tam teşkilli, 5 300 nüfuslu, 11 köylü bir bucak ve merkezi. A. kasabası, Dikili ve Ayvalık arasında Altınovanın kuzeyinde, 506 m yükseklikteki Beşik tepenin 8 km batısında ve kıyıdan 4 km kadar içeride, A. çayı kenarındadır. A. da belediye ve posta telgraf merkezi vardır. Nüfusu 3 304 (1940) tür. İçme suyu demir boru ile gelir. Elektrik tesisleri, ilk okulu, halkodası, 30 kadar dükkân ve mağazası, lokanta ve gazinosu. hanı, motörle işliyen değirmenleri, fırını vardır. Çevresinde buğday, arpa, çavdar, bakla ve tütün ekilir. Zeytinlikleri ve bağları vardır. Haftada bir gün pazar kurulur. Evleri tuğladan yapılmış olup damları kiremitle örtülüdür.

ALTINSARİN, İbrahim, Altınsarıoğlu (ölm. 1886), Kırgız - Kazaklar'ın edebî dilinin temelini kuranlardan biri Turgay eyaletinde bulunan Kıpçak boyundandı. 1857 yılında Rusça ve Türkçe öğrenimini bitirdikten sonra öğretmenlik mesleğine girmiş, Kırgız - Kazaklar arasında çağdaş eğitimin yayılmasına hizmet etmiştir. Okul kitapları yazmış, Kırgız - Kazaklar'ın hukukunu savunarak Rus gazetelerinde birçok makaleler yayımlamıştır. Kırgız - Kazak folklorunun en güzel ve değerli gerçekleri, ilk defa A. tarafından toplanmıştır. A., Türk boyları arasında Hıristiyanlık propagandasına karşı sert bir durum almış aydınlardandı. Kırgızlar arasında İslâm dininin yönergelerini halkın ana diliyle yaymaya, duaların Türkçe okunmasına taraftar olmuş ve 1883 te «İslâm dininin temeli» anlamına gelen bir ad ile, «ilmihal» kitabı yayımlamıştır.

ALTINSAYI, ayın bir fazından tekrar aynı faza gelmesi için geçen zaman aralığına bir sinodik ay (kamerî ay) denir.

M. Ö. V yüzyılda Atina'lı Meton, yeni ayın her 19 yıl içinde bir defa aynı tarihlere rasladığını keşfetmişti. 19 yıllık bir zaman aralığı, 235 sinodik aya karşılıktır 19 yıllık bu çevrime, Meton çevrimi adı verilir. Bu çevrimin başlangıcı M. Ö. I. yüzyıla konulur. Böylece 1 den 19 a kadar çevrimsel olarak sıralanırsa, her yıla 1 den 19 a kadar sayılardan birisi karşılık olur ki, bu sayıya eski Yunanlılar «altınsayı» adını vermişlerdir. Buna göre bir yılın altınsayısını bulmak için bu yılı gösteren sayıya 1 eklenir ve toplam 19 a bölünür, bu bölümden elde olunan (kalan), adı geçen yılın altınsayısıdır. Eğer kalan «0» ise, bu takdirde altınsayı 19 dur. Meselâ 1946 yılının altınsayısı: 1946 + 1 = 1947, 1947 bölü 19 = bölüm 102, kalan 9 dur. Şu halde 1946 yılına kadar 102 Meton çevrimi geçmiş olup 103 çevrimin 9 uncu yılı 1946 yılıdır; yani bu yılın altınsayısı 9 dur. Hıristiyanlar'ın, ayın hareketine bağlı, bir tek dinî bayramı olan paskalya yortularının hesaplanmasında altınsayıyı bilmek gerektir. Bk. TAKVİM.

ALTINTAŞ: 1 — Kütahya ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Merkezi, 656 nüfuslu (1940) Kürt köyüdür. A. bucağının nüfusu 19 543, bucağa bağlı köy sayısı 47 dir. İstiklâl Savaşının önemli yerlerinden biridir.

2 — Gaziantep'in merkez ilcesi Cingife bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 560 (1940). Köyün düz ve toprak damlı taş evleri, ovada toplu bir durumdadır. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

3 — Bk. ALTUNTAŞ.

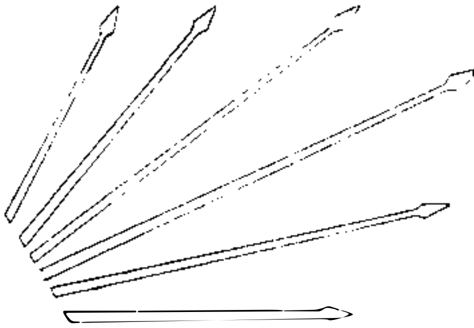
ALTINTEPE, Erzincan'ın 26 km doğusunda. 60 m yüksekliğinde kayalık bir tepe. Tepenin üst kısmında kalıntıları görülen bir kale ve doğusunda da iyi işlenmiş taş yapı izleri vardır. Demiryolu işçilerinin bulduğu tunçtan kabkacak ve tepenin birçok yerlerinden toplanan çanak çömlek parçaları, Urartu kültürünün Erzincan bölgesine kadar yayıldığını gösterir. M. Ö. VIII. yüzyıldan daha eski olmıyan Altıntepe'deki Urartu buluntularının, büyük rütbeli bir kimsenin veya kale komutanının mezarından çıkarılmış olması ihtimali vardır.

ALTINTU (Altın Dağ), Tölös gölünün sol kıyısında olan bir dağ Tepesi her zaman karlarla örtülüdür. Bk. ALTAY DAĞLARI.

ALTINUM, Venetia bölgesinde, Septem Maria (Yedi deniz) adlı lagünlerin kenarında bulunan Eskiçağ İtalyası'nın önemli bir şehri. Roma eğemenliği M. Ö. II. yüzyılda Venetia'ya kadar yayılınca, A. büyük bir stratejik ve ekonomik önem kazanmıştır. Genua ve Ariminum'dan gelen ve Aquileia'ya giden caddelerin kavşağı olup güney Almanya'ya giden Via Claudia Augusta'nın başlangıcı idi. A , tribus Scaptia'ya kaydedilen bir municipium idi. Kenarında bulunduğu lagünler bataklık haline gelince, A. önemini kaybetmiştir. 452 yılında Attilâ burayı yıkınca, şehirde oturanlar lagünler içindeki adalara yerleşmiş ve bu şekilde bugünkü Venedik'in temelini atmışlardır. Bugünkü Altino önemsiz bir köydür. Orada bulunmuş birkaç eski eser Treviso müzesinde görülmektedir.

ALTINYIŞ. eski Türk yazıtlarında adı çok geçen bir dağ. İrtiş ırmağının kaynaklarını teşkil eden Moğolistan Altayı olması muhtemeldir VIII yüzyıl başlarında Doğu Türk Hakanlığı ile Batı Türk Hakanlığı arasında olan savaşlar, A. dağının batı tarafında olmuştur.

ALTIOK, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık. Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık (bk. CUMHURİYET HALK PARTİSİ) tan ibaret bulunan altı ana prensipinin sembolü. 11 mayıs 1931 tarihli Üçüncü Kurultay'da kabul edilen bu ilkeler, 9 mayıs 1935 tarihinde toplanan Dördüncü Parti Kurultayı'ndan da geçtikten sonra Malatya Milletvekili İsmet İnönü başta olduğu halde, yüzlerce milletvekilinin verdiği bir önerge üzerine, 5 şubat 1937 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilerek Anayasamızın ikinci maddesine de geçmiştir.

ALTIOK

Altıok'a bu şekli verirken millî müzelerimizde incelemeler yapılmıştır. Şekildeki üstten dördüncü ok, müzelerdeki Türk oklarından birinin küçültülmüş şeklidir. Öteki oklar, saptanan şeklin âhengini sağlamak maksadiyle saplarından kesilmiştir. Okların herhangi biri, ilkelerin herhangi birinin karşılığı olmadığı gibi, okların boyu ile Parti ilkelerinin taşıdığı anlam arasında da bir münasebet yoktur.

Altıok'un belli ölçü ve orantılarla kırmızı zemin üzerine beyaz olarak yerleştirilmiş şekli, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bayrağını teşkil etmektedir.

ALTIPARMAK, kemikli balıkların uskumrular (Scombridae) familyasına bağlı *Sarda (Pelamys)* türünün 12-13 kg ağırlığında olan bir türü. Torik ve palamut (b. bk.) aynı türün başka ağırlıkta olan çeşitleridir. Altıparmak, İstanbul Boğazı'nda ve Marmara'da diğerlerine göre daha seyrek avlanır.

ALTIPARMAK MEHMET (ölm. 1623), Türk bilgini. Üsküp'lüdür. Çıkrıkçızade diye de anılır. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra tasavvufa da merak etmiş ve Bayramiye tarikatı ulularından Şeyh Cafer Efendi'ye kapılanmıştır. Bir süre İstanbul'da bulunduktan sonra Mısır'a gitmiş ve orada ölmüştür. *Altıparmak* adiyle tanınmış olan eseri Molla Miskîn'in Farsça olarak yazdığı *Maaric-ün-nübüvve fi medaric-il-fütüvve*'sinin tercümesidir. Peygamberlerin hayatından bahseden bu eser, basılmıştır. *Terceme-i Nigâristan-ı Gaffarî, Kâşif-ül-ulûm ve fâtih-ül-fünun, Terceme-i sittîn fi câmi-il-besâtîn* başlıca eserlerindendir.

ALTIŞEHİR (Alta - Şehr, Altı - Şar, Altı - Şehr), Doğu Türkistan'ın Kuça, Aksu, Uç - Turfan, Kâşgar, Yarkent, Hotan şehirlerini içine alan batı bölümünün adı. Bu adın, XVIII. yüzyılda kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Bugün bir yedinci şehir olan Yangı - Hisar (Kâşgar ile Yarkent arasında) yukarıda adları geçen 6 şehre eklenmiştir. Bu şehrin 6 şehirden biri gibi sayılarak, Kuça'nın bunların dışında tutulduğu da olur. Yeni kaynaklarda 7 şehir de sayılarak, bu bölgeye Yiti - Şehr (Yedişehir) adı da verilmektedir.

A. bölgesi, Doğu Türkistan'ın batı yarısını çevreliyen 3 500 - 7 500 m yüksekliğindeki yüksek ve sarp dağların, Tarım çevresine doğru uzanan etek bölümlerinde yer alır. Denizden 1 000 - 1 500 m kadar yükseklikte olan bu kenar şeridi, son derece kurak ve sık sık korkunç kum kasırgalarına yer veren Takla - Makan çölü ile sürekli kar örtüleri ve buzlarla kaplı çok yüksek dağlar arasında kalan en elverişli yerleşme alanıdır Burada da sıcaklık değişiklikleri fazladır (Yarkent'te + 28°, - 8°); yağışlar hem düzensiz, hem azdır (yılda 25 cm); fakat hemen yanıbaşındaki dağların eriyen kar ve buzlarından doğan Tarım ırmağının yukarı kolları, buraya bereket getirmiş ve şehirlerin kurulmasına uygun yerler meydana koymuştur. Bu coşkun çaylar arasında Aladağlar'dan inen Aksu, Alay ve Pamir dağlarından gelen Kaşkar deresi, Karakurum'dan çıkan Yarkent ırmağı ile Karakaş çayı başlıcalarıdır. Bu gibi ırmak ve derelerle sulanan bölümlerde, yer yer geniş birer vahayı andıran bitek çevreler doğmuş, buralarda tahıl, meyva, pamuk yetiştirilmiştir. Nüfus, bu kenar şeridinde toplanmış, yukarıda adları geçen şehirler (bu arada Yarkent 200 000, Kâşgar 80 000 nüfuslu), yol uğrak yerleriyle, kavşak yerlerinde gelişmişlerdir.

Yönetim bakımından A. bölgesi, Çin'in Sinkiang eyaletinin bir bölümdür.

ALTIERI, XII. yüzyıldan beri bilinen Romalı bir prens ailesi. **Emilio Cavlo A.,** Clemens X. adiyle papa olmuş ve bunun ölümü ile aile sönerek mal ve mülkü, yeğeninin kocası olan **Palucio** (Paluzzi degli Albertoni) ye geçmiştir. Bu soydan gelen **Luigi A.** (1805 1867), papanın Viyana elçiliğini (1836) yapmış, 1845 te kardinal olarak papa Pius IX üzerinde büyük bir nüfuz kazanmış ve bir aralık Gaete'ye çekilen papanın yerine kilise devletini yönetmiştir.

ALTİKAMELUS (Alticamelus), fosil çiftparmaklılar (Artiodactyla) alttakımına bağlı develer (Camelidae) familyasının bir cinsi. Develerin yakın akrabası olan bu hayvanlar büyük cüsseli idiler. Uzun boyunları ile zürafaları andırır. Artıkları Kuzey Amerika'nın miosen ve pliosen tabakalarında bulunmaktadır.

ALTİNGİYA (Altingia), ikiçenekli bitkilerden Hamamelidase (Hamamelidaceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Hindistan Malakkası'nda yetişen beş türü vardır. *A. excelsa* türü Cava'nın en yüksek ağaçlarından biridir. 60 m kadar yükselir. Gövdesinden kereste ve rosemallu adı verilen hoş kokulu bir reçine elde edilir.

ALTİS, Olympia'da bulunan ve Zeus'a ait olan kutsal bir alan. Bk. OLYMPİA.

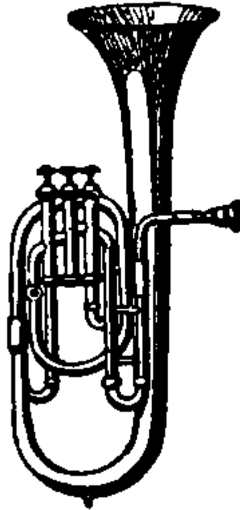
ALTMARK, Kuzey Almanya'da Sachsen eyaletinin kuzey bölümü. Önceleri Prusya'nın bir parçası olan A. toprakları, Buzul devri birikintileriyle kaplı düz veya hafif dalgalı, en yüksek yeri 160 m kadar olan bir yöredir. Önceleri kumlu, bitek olmıyan topraklar ve bataklıklarla örtülü bulunan A. arazisi, toprakların ıslahı ve kanalların yapılmasiyle verimli tarlalar ve çayırlıklara çevrilmiştir. Bölgenin önemli şehri Magdeburg'un 50 km kuzeydoğusunda işlek bir demiryolu uğrağı olan Stendal'dır. Prusya kırallığı, bu alanda meydana gelmiş ve gittikçe büyüyüp genişlemiştir

ALTMÜHL [*altmül* ok.], Güney Almanya'da Tuna nehrinin yukarı bölümünde soldan karışan kollardan biri. A., Franken arazisinden kaynağını alır, Regensburg şehrinin 30 km güneybatısındaki Kelheim'da Tuna'ya karışır. Uzunluğu 195 km dir.

ALTO: 1 — Pes perdedeki kadın veya erkek çocuk sesi için kullanılan musiki terimi.

2 — Viyolanın Fransızca adı. Keman ailesinden olup kemandan bir beşli kalın akord edilen yaylı sazlar.

3 — Sakshorn ailesinden ve pirinçten yapılmış nefesli sazın adı. Yalnız bandolarda kullanılır.

ALTO

ALTON [*oltın* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nde İllinois Devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 24 680. Missouri ırmağının Mississippi nehrine karıştığı yerin biraz kuzeyindedir. İşlek bir demiryolu uğrağıdır. Şehirde çeşitli endüstri gelişmişdir.

ALTONA, Kuzey Almanya'nın Holstein bölgesinde Hamburg'un pek yakınında bir şehir. Nüfusu 224 000. Önceleri Prusya'ya bağlı idi. Elbe nehrinin aşağı bölümünde önemli bir ticaret merkezi olan A., doğusundaki Hamburg şehrinin bir bölümü gibidir. A., sokakları geniş ve düz, güzel görünüşlü bir şehir olup, Hamburg'a Elbe nehrinde işliyen gemilerden başka, 11 tramvay ve demiryoliyle bağlıdır. A. nın, Hamburg ticaretinde önemli bir payı vardır. Ticaret malları arasında başta balık gelmek üzere, tahıl, tropik bölge ürünleri, davar, kömür ve taş önemli yer tutar. Şehirde yiyecek ve içecek maddeleri yapan fabrikalarla, balık konservesi ve maden eşyaları endüstrisi, dokumacılık çok gelişmiştir.

Yüz yıl öncesine kadar küçük bir kasaba, bundan evvel de küçük bir balıkçı köyü olan A., hızlı gelişmiş, türlü fabrika ve ticaret yerleri, balıkçılık işlerini inceleme enstitüsü, meslek okulları, denizcilik okulları, müzesi, iki tiyatrosu ile büyük bir şehir durumuna girmiştir.

ALTOONA [*æltūni* ok.]. Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu bölümünde, Pennsylvania'da bir şehir. Nüfusu 82 000, Alleghany dağlarının kuzeybatı kenarında kurulmuştur. Ana demiryolu boyundadır. Vagon ve demiryolu malzemesi hazırlıyan büyük demir atölyeleri vardır.

ALTÖTTING [*altöting* ok.], Güney Almanya'da Bavyera bölgesinde, Münih ile Passau arasında bir kasaba. Nüfusu 5 500. Denizden yüksekliği 411 m. Dinî bakımdan önemi olan bir ziyaret yeridir.

ALTRINGHAM [*oltringım* ok.], Orta İngiltere'de küçük bir şehir Nüfusu 20 500. Şehrin, çevresi için önemli bir hayvan pazarı vardır.

ALTSTÄTTEN [*altştetin* ok.], İsviçre'nin Yukarı Ren bölümüne düşen St. Gallen kantonunda bir kasaba. Nüfusu 8 400. Denizden yüksekliği 470 m. Konstans gölünün 12 km güneyinde dağların eteğinde kurulmuş olan A. in çevresinde geniş Ren vâdisinin bitek toprakları uzanır. Kasaba, demiryolu boyundadır. Canlı ticaret merkezidir. Dokumacılık gelişmiştir.

ALTUNCUZADE, Fatih devrinin tanınmış hekimlerinden. A. nin tıbbî bir müşahedesi Türkiye'de ve Türk tıb tarihinde ün kazanmıştır. Kendisinin bevliyede de uzman olduğu, sonda yaptığı ve sondanın ucunu gittikçe kalınlaştırmak suretiyle hastanın siyek'indeki fazla eti tedaviye muvaffak olduğu bilinmektedir. Sondanın icat tarihi bundan daha eskidir. Fakat A. eski bilgilere dayanarak hastalığın özelliğine göre kendisi bir sonda yapmıştır.

A. Fatih'in değer verdiği hekimlerdendir. *Hassa-tülkilye ve'l mesane* adlı eseri yazan hekim Ahî Çelebi'nin hocasıdır.

ALTUNİYE, Delhi'nin biricik kadın sultanı İltutmuş (İletmiş) kızı Raziye'nin (hük. 1236-40) Badaun valisi. Raziye'nin Türk beylerinin nüfuzunu kırmak amaciyle Yakut adında bir Habeş'i ahır beyliğine getirmesi, bunların memnun olmamalarına sebebolmuştur.

Başhacip Aytekin'in kışkırtması ile Altuniye ayaklanmış ve Delhi üzerine yürümüştür. Bu arada Türk beyleri de Yakut'u öldürmüş ve Raziye'yi tahtından indirdikten sonra Altuniye'ye teslim ederek, Raziye'nin kardeşi Behram'ı tahta çıkarmışlardır. Kısa bir zaman sonra Altuniye, Raziye ile evlenerek onu yeniden tahta geçirmek istemişse de, bu isteğini gerçekleştirmek için giriştiği savaşı kaybetmiş kaçarken Raziye ile birlikte Hindular tarafından öldürülmüştür.

ALTUNTAŞ: 1 — Edirne'nin Keşan ilcesi merkez bucağına bağlı 742 (1940) nüfuslu bir köy. A. Keşan'ın 19 km kuzeybatısında, Uzunköprü şosesinden 6 km doğuda, bir yamaç üzerindedir. Kerpiçten yapılmış olan evleri kiremit damlıdır. İçme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

2 — Rize'nin Çayeli ilcesine bağlı Gündoğdu bucağında, üç mahalleli, 792 (1940) nüfuslu. dağınık bir köy. A. vâdi içinde, ormanlık bir çevrededir. Evleri ahşap, damları kiremit örtülüdür. Halk çiftçilik, demircilik ve sepetçilik yapar. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALTUNTAŞ: 1 — **Hacip** (ölm. 1032), Gazne'li komutan ve valilerden. Gazne hükümdarı Sebük Tigin zamanında hassa ordusunun en yüksek rütbesi olan haciplığe yükselmişti. Mahmut zamanında İlig Hanlar'a karşı Belh'in kuzeyinde Horasan'ı elde etmek için yapılan büyük savaşta,

Gazneli ordusunun sağ yanına komuta etmiş, 1011 de Herat valisi olarak Gur'un alınmasına ve sonra da Mahmut'un Harezm seferine katılmış, burasının alınması üzerine, Harezm Şah saniyle Harezm ve Cürcaniye valiliğine atanmıştır. Bu suretle kendisiyle birlikte üçüncü Harezm - Şah soyu başlamıştır. Bundan sonra Altuntaş, Mahmut'un İlig - Hanlar'dan Buhara (Maveraünnehir) hükümdarı Ali Tigin (b. bk.) e karşı Semerkant dolaylarına yaptığı seferde bulunmuştur. Harezm ülkesini iyi bir şekilde yönetmiş ve komşu oymakların akınlarına karşı korumuşsa da, sultandan çok kendi eğemenliği için çalıştığı sezildiğinden, gerek Mahmut, gerek Mes'ut kendisinden daima şüphe etmişlerdir.

Mes'ut zamanında Maveraünnehir bölgesinin alınmasiyle görevlendirilerek (1032) Buhara'yı almışsa da, Ali Tigin'in asıl ordusıyle Debusiye'de yaptığı savaş, kesin sonuçlu olmamış ve kendisi de ağır surette yaralanmıştır. Fakat veziri, bunu gizliyebilmiş ve Ali Tigin'in barış teklifi kabul edilerek bir anlaşmaya varılmıştır. Altuntaş, barış yapıldıktan sonra ölmüştür.

2 — (Bazı metinlerde: *Altuntak*), Gazne'li Sultan Mesut'un Belh hâkimi. Gazneliler'le Selçuklular arasındaki savaşlara katılmıştır. Selçuklu Davut Çağrı tarafından yenildikten sonra 1040 - 1041 yılında Selçuklular'ın hizmetine girmiştir.

ALTYUMURTALIKLI: bk. YUMURTALIK.

ALU BEŞE, XIX. yüzyılda yaşamış ve Gaziantep bölgesinde büyük bir ün kazanmış halk şairi. Şiirleri kuvvetli köylü vasıfları taşımaktadır.

ALUAL veya **AH̬VAH̬,** Kafkas dillerinin Kuzeydoğu (Çeçen - Lezgi) grupunun Avar - Andi kolundan bir dil. Dağıstan'ın Andi bölgesinde Koysu ırmağının aşağı kısmı vâdilerinde konuşulur. Bütün Avar - Andi grupunda olduğu gibi, Lezgi grupuna bakarak, morfolojik yapısı daha basittir, fonetiğinin başlıca ayraçları da arddamak affrike'leriyle lateral konsonların bulunmasıdır. Meselâ, *Alual* adında bulunan l'ler, lateral l'ler (l°, λ) dir. Bu dilin yakın akrabaları 'Andi (veya K' uannu), Botlih̬ Godüberi, Çamalal (veya Hihatl), K' arat'a, Kuanada (veya Bagulal) ve T' indi dilleridir. Bk. AVAR - ANDİ DİLLERİ, ÇEÇEN - LEZGİ DİLLERİ.

ALUAT, *Alouatta* (*Mycetes*) *seniculus* bilimsel adı verilen bir maymun türü. Memeliler (Primates) takımının sebide (Cebidae) familyasına bağlıdır. Vücudunda kırmızımtrak kahverenkli kısa tüyler vardır. Sırtın orta kısmı altınsarısı renklidir. 65 cm boyundadır. Kuyrukları 70 cm kadar uzundur Güney Amerika'nın doğu kısımlarında yaşar. Nehir kenarlarında ve bataklıklar yöresinde bulunan ormanlarda bulunurlar. Sabah akşam acı acı bağırırlar

ALUCRA, Giresun iline bağlı ilce merkezi. Giresun'un güneydoğusunda Giresun ve Gümüşane dağları arasında kalan dağlık bir alandadır. Denizden yüksekliği 1 400 m dir. Kelkit ırmağına karışan Bağırsak çayının kollarından birisi üzerindedir. Nüfusu 775 (1940) tir. İçme suyu demir borularla oldukça yakından sağlanır. Kasabada ilk okul, 85 kadar dükkân ve mağaza, 7 kadar han ve otel vardır. Erzurum yolu üzerinde olan A. da haftada bir gün pazar ve her yıl mayıs ayının yirmisinde 6 km uzakta bulunan Hayran mevkiinde panayır kurulur. Çevresinde bazı madenler bulunduğu bilinmektedir.

ALUCRA İLCESİ, Giresun iline bağlı ilce. Merkeze bağlı 36 ve Mindeval bucağına bağlı 30 köyü 30 280 nüfusu vardır. Yüzölçümü 1 100 km^2 dir.

ALUÇ DAĞI, Ankara'nın 90 km kadar kuzeyinde, Kızılcahamam ve Çamlıdere kasabaları arasında, bazı noktaları 1 800 metreye erişen bir plâto bölümü. Üzerinde bulunan ve yaklaşık olarak 500 × 1 500 m boyutlu, Güreşyeri denilen alanda, 60 yıl öncesine kadar, ağustos sonlarında veya eylul başlarında 2 - 3 gün süren, yakın çevre ahalisinden başka Beypazarı, Gerede, Bolu, Çerkeş, Çubuk ve Kalecik'ten gelen yüzlerce atlının katıldığı şenlikler yapılır, pehlivanlar güreşir, millî oyunlar oynanır, nişan alınır, yarış yapılır, cirit oynanırmış. Toplantının çağrısı Semerkant'lı Ali adlı bir kimsenin zaviyesindeki şeyh tarafından yapılır ve pazar yerlerinde ilân edilirmiş. Güreş yerinin, Atyazısı, Güreşyazısı, Kurşunmenzili diye anılan üç bölümü vardır ve dört yanı, hafif meyilli yamaçları örten ormanlarla kuşatılmıştır.

ALUÇLU, Malatya'nın Pütürge ilcesi Keferdiz bucağına bağlı üç köyün [Aluçlu yahut Bakiran (340 nüfuslu), Aluçlu Karahüseyin (374 nüfuslu), Aluçlu Uzunhüseyin (277 nüfuslu)] ve bir aşiretin adı.

ALUDDA veya **ALYDDA,** eski Anadolu'da, Phrygia bölgesinde, bir şehir. A., Philadelpheia (bugünkü Alaşehir) den Akmonia (bugünkü Ahatköy) ya giden yol üzerindeydi. A. nın nerede olduğu tam olarak bilinmiyorsa da, Uşak'ın 24 km doğugüneyinde bulunan Hacımlar köyünün yerinde olduğu kabul edilmektedir.

A-LU-LA (Arula), Çin kaynaklarına göre, XIII. yüzyılda eski Moğollar'dan tanınmış bir oymak.

ALULA, kuş kanadlarında başparmak üzerinde bulunan tüyler. Bu tüyler el uçma tüylerinden ayrılmışlardır. Bazı kuşlarda alula tüylerinin yerinde bir mahmuz bulunur ve böyle kanadlara «mahmuzlu kanad» (Alacalcrata) derler. Çifkanadlı böcekler (Diptera)in ön kanadlarının iç kenarında bulunan küçük bir pulcuğa da alula denir.

ALUMBRADOS (Alombrados; İspanyolca «aydınlanmış»), XVI. yüzyılın başlarında İspanya'da ortaya çıkmış mistik bir tarikat. Engizisyon, bu tarikati takibetmiş ve dağıtmıştır.

ALUMİN veya **ALUMİNYUM OKSİT** (Al_2O_3), tabiatta heksagonal billûrlar halinde, renksiz veya hafif sarımtrak renkte *korund* adiyle bulunur. Korund, ergime noktasının yüksek (2 050°) ve kimyasal etkilere karşı son derece dayanıklı olmasından dolayı, meselâ çimento fırınlarında ateşe dayanan yapı maddesi olarak kullanılır. Demir oksitle karışma sonunda saflığını kaybetmiş olan aluminyum oksit, zımpara taşıdır ki, çok sert olduğundan kendisinden bileme işlerinde faydalanılır. Zımpara taşı başlıca Naksos adası ile Anadolu ve Amerika'da bulunur. Korundun tek billûrları kıymetli süs taşlarıdır. Eğer bu tek billûrlar çok az miktarda yabancı maddelerle karışma sonunda renkli olurlarsa, kıymetleri büsbütün artar (yakut ve gökyakut). Fakat bugün bu gibi tek billûrlar sentetik olarak da yapıldıklarından (Verneuil metodu), kıymetleri çok düşmüştür. Bütün bu taşların sertliği elmastan biraz daha düşüktür.

Alumin sun'i olarak aluminyum hidroksidin veyahut belirli aluminyum tuzlarının yakılmasından beyaz bir toz halinde elde edilir. Goldschmidt metodunda (bk. ALUMİNOTERMİ) tali ürün olarak elde edilen alumin de sun'i zımpara taşı olarak kullanılır.

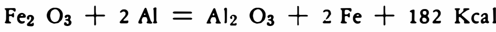
ALUMİNATLAR, aluminyum veya aluminyum hidroksidin alkali hidroksitlerde erimesiyle meydana gelir. Aluminatlarda aluminyum anyon kısmındadır. Tabiatte raslanan mineraller arasında spinel gibi bazı aluminatlar da vardır.

ALUMİNİT, içinde su bulunan aluminyum sulfattan ibaret bir mineral. Yumuşak, beyaz yumaklar halinde bulunur.

ALUMİNOTERMİ, H. Goldschmidt tarafından 1895 yılında bulunan ve aluminyum tozu vasıtasiyle çok yüksek sıcaklıkların elde edilmesine yarıyan bir metot. Bu metodun temeli, aluminyumun oksijene karşı olan büyük ilgisine dayanır. Başka yollarla indirgenmesi güç olan mangan, krom, vanadin, molibden, volfram, titan gibi bazı metaller, bu suretle oksitlerinden serbest hale getirilir. Bütün metaller arasında yanma ısısı en fazla olan, aluminyumdur. Aluminyumun yanmasiyle: $4\,Al + 3O_2 = 2\,Al_2O_3 + 752$ Kcal denklemine göre serbest hale geçen ısı miktarı, yukarıda adları geçen metal oksitlerini indirgemek için gereken miktardan çok daha fazladır. İndirgenecek metal oksidiyle aluminyum tozunun bir karışımı baryum peroksit vasıtasiyle tutuşturulursa, çıkan ısı ile sıcaklık hemen hemen 3 000° yi bulur ve aluminyum, metal oksidinin oksijeniyle aluminyum oksit verir. Serbest hale geçen metal, bu yüksek sıcaklıkta ergir. Ergimiş metal üzerinde yüzen aluminyum oksit, donduktan sonra, alundum adı altında sun'i zımpara taşı olarak bileme işlerinde kullanılır.

ALUMİNOTERMİ

Öte taraftan, aluminotermi metodu, iki demir parçasını ergitmek suretiyle birleştirmeye de yarar (meselâ tramvay raylarının yapılmasında ve onarılmasında bu metoda başvurulur). Bunun için, termit denilen ve aluminyum toziyle demir oksidin karışımından ibaret olan bir madde, bir tutuşturucu ile tutuşturulur. Bu takdirde:

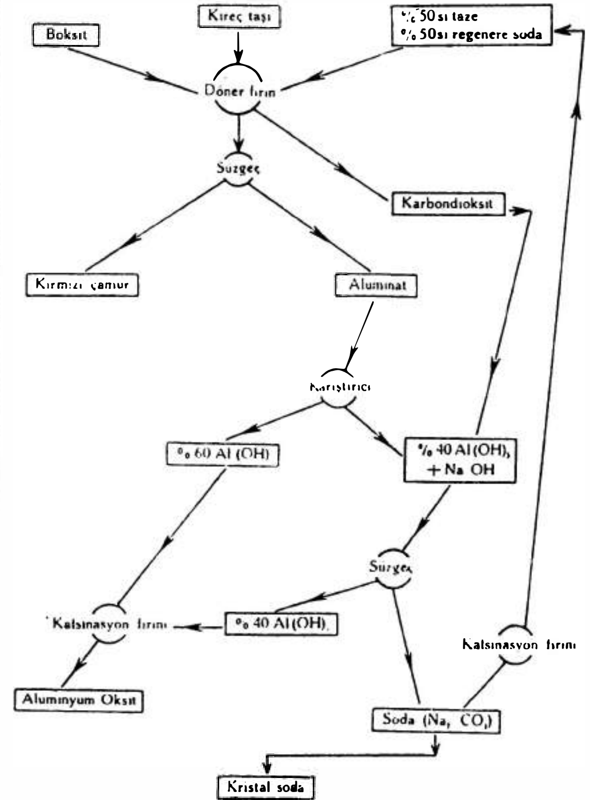
$$Fe_2O_3 + 2\,Al = Al_2O_3 + 2\,Fe + 182 \text{ Kcal}$$

denklemine göre sıcaklık o kadar yükselir ki hem demir ve hem de Al_2O_3 ergir. Ergimiş haldeki demir, ergimiş oksitten tamamiyle ayrılarak reaksiyon kabının dibinde toplanır ve özel tertipler vasıtasiyle kaynak yapılması istenen yere akıtılarak demir parçalarını birleştirir.

ALUMİNYUM, kimyasal sembolü Al, değerliği 3, atom ağırlığı 26,97 ve atom numarası 13 olan bir eleman.

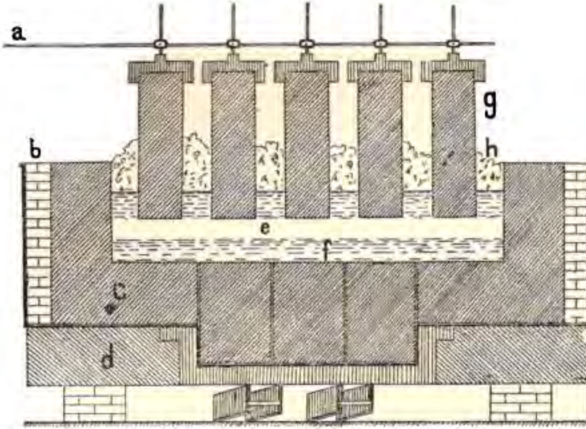
Özelikleri: Aluminyum, gümüş gibi beyaz renkte ve özgül ağırlığı 2,7 olan hafif bir metaldir; demire göre hemen hemen üç defa daha hafiftir. Ergime noktası 685° C, kaynama noktası 1800° C dır. Aluminyumun dış yüzeyi hava ile temasında, metali oksijenin etkisine karşı koruyan ince bir oksit tabakasiyle örtüldüğünden havaya karşı dayanıklıdır. Bu ince oksit tabakası aluminyuma karakteristik mavimtrak beyaz bir renk verir. Ergimiş halde iken, kızıl derecenin altında sadece az, fakat yüksek sıcaklıklarda şiddetle oksitlenir ve bu sırada önemli miktarda ısı çıkar. Nitrik asitten başka bütün anorganik asitlerle bazlar aluminyuma az çok etki yaptıkları halde, asetik asit, sitrik asit ve tartarik asit gibi organik asitler, hemen hiç etki yapmazlar. Aluminyum ısı ve elektriği iyi iletir. Levha kalınlığı 1 cm, zaman 1 saniye ve sıcaklık farkı da 1°C olduğuna göre, ısı iletkenliği 0,480 kal/cm², yani demirin iletkenliğinden yaklaşık olarak 3 defa daha büyüktür. Elektriksel iletkenliği, kesiti 1 mm² ve uzunluğu 1 m olan bir tel için 32,7 Siemenstir. Bu miktar bakırın elektriksel iletkenliğinin ancak yarısı kadardır. Fakat bakır aluminyuma göre 3 mislinden daha fazla ağır olduğundan, uzunluk ve ağırlıkları birbirine eşit olan bakır ve aluminyum telleri kıyaslanırsa, aluminyum teli 1,7 defa daha büyük bir iletkenlik gösterir. Aluminyumun genişleme katsayısı oldukça büyüktür (0,0 000 238). Dökme aluminyumun kopma direnci 6 kg/mm², kızdırılmış veya dövme aluminyumunki ise 8 - 10 kg/mm² dir. Bu miktarlar oldukça düşük olmakla beraber, aluminyumun bakır, magnezyum, silisyum ve çinko ile yaptığı alaşımlarda çok daha büyük ve meselâ duraluminde çelik ile kıyaslanacak kadardır. Kopmaya kadar uzaması % 40 ve Brinell sertliği 20 kg/mm² dir. Aluminyum adî sıcaklıkta ve 500°C ın altında kolaylıkla tel ve ince levha haline getirilebilir; 530°C da ise kırılabilir bir hal alır. Aluminyuma kaynak yapabilmek için, çok güç ergiyen oksit tabakasının iyice temizlenmesi lâzımdır.

Tabiatta bulunuşu: Aluminyum yerkabuğunun yapısında yaklaşık olarak % 8 oranda ve başlıca oksit ve silikat bileşikleri halinde bulunur. Miktar bakımından oksijen ve silisyumdan sonra üçüncü gelir. Aluminyum silikat birçok kültelerin ana maddesini teşkil eder. Bu kültelerin parçalanmasiyle her nekadar büyük miktarda kaolin ve killer meydana gelirse de, bunlardan aluminyumun elde edilmesinde faydalanmak henüz mümkün olmamıştır. Aluminyum yalnız boksitten elde edilir.

Elde edilmesi: Aluminyum bugün büyük ölçüde ergimiş saf aluminyum oksidin (alumin, Al_2O_3) elektrolizi ile elde edilir Aluminyum oksit ise boksitten yapılır. Bunun için önce kırılıp küreli değirmenlerde ince öğütülen boksit, kireçtaşı ve soda ile karıştırılarak bir döner fırında akkor haline gelinceye kadar kızdırılır. Fırından fındık büyüklüğünde parçalar halinde dışarıya düşen kütle soğutulur ve öğütülerek ince toz haline getirildikten sonra sıcak su ile muamele edilir. Bu sırada sodyum aluminat (Na_3AlO_3) suda erir; eriyik kırmızı çamur adı verilen kalıntıdan süzüldükten sonra karıştırıcıya gönderilir. Karıştırma sırasında aluminyum oksididin $Al(OH)_3$ % 60 ı eriyikten ayrılır; geri kalan kısımı da (% 40) eriyikten karbon dioksit geçirilerek çökeltilir. Süzülen aluminyum hidroksit bir kalsinasyon fırınında saf, beyaz aluminyum oksit haline getirilir

Ergimiş aluminyum oksidin elektrolizi özel elektrik fırınlarında yapılır. Bunlaın yan duvarlariyle tabanları katod görevini yapan kömür levhalarla örtülmüş ve içlerine yukardan aşağıya doğru karni kömürden bir sıra anod sarkıtılmıştır Aluminyum oksidin ergime noktası

ELEKTROLİZ FIRINI

a) İletken köprü, b) magnesit tuğlaları, c) kömür, d) beton, e) aluminyum oksit ve kriyolit, f) ergimiş aluminyum, g) elektrodlar, h) henüz ergimemiş reaksiyon kütlesi.

çok yüksek (2 050°) olduğundan, ergime noktasını düşürmek için kriyolit katılır. Bütün bu elektroliz olayı şu şekilde olur: Fırına önce % 80 - 90 kriyolit ile % 10 - 20 aluminyum oksitten ibaret bir karışım konulup akım verilir. Elektrodlarla kömür levhalar arasında meydana gelen elektrik kavsi kriyoliti ergitir. Bu sırada çok fazla ısı çıktığından aluminyum oksit de ergiyerek asıl elektroliz olayı başlar: Saf aluminyum katodda, yani kabın dibinde toplanır, oksijen ise anoda giderek anodu yavaş yavaş yakar. Elektroliz olan miktara uygun olmak üzere zaman zaman yeniden fırına aluminyum oksit katılır. Kabın dibinde toplanan aluminyum, belli zaman aralıklarında dışarıya alınarak demir kalıplara dökülür. Büyük fabrikalarda bir kaç yüz elektroliz fırını seri halinde bağlanmış olarak çalışır. 1 ton aluminyum ayrılması için 25 000 kilovat saat lâzımdır. Aluminyum'un malolma fiyatında ilkel maddeler % 55, elektrod masrafları % 18 ve akım masrafları da % 11 tutar.

Elde ediliş miktarları: Aluminyum her ne kadar 1827 de keşfedilmişse de, ancak elektrotekniğin gelişmesinden sonra 1885 te, önemli miktarda elde edilmeye başlanmıştır. Bundan sonra dünya istihsali hızla yükselmiş ve Birinci Dünya Harbi'nden sonra çok yüksek miktarlara çıkmıştır. Aluminyumun fiyatı, 1854 ten 1928 e kadar 1 000 kattan daha fazla ucuzlamıştır.

Yıl	Bütün dünyada elde edilen miktar	Yıl	Bütün dünyada elde edilen miktar
1854	0 3 ton	1921	74 000 ton
1880	2,0 »	1929	277 000 »
1885	13,0 »	1933	142 000 »
1888	39,2 »	1934	170 000 »
1890	175,3 »	1935	257 000 »
1896	1 800,0 »	1936	366 000 »
1902	7 800,0 »	1937	469 000 »
1908	18 000,0 »	1938	579 000 »
1920	127 700,0 »	1939	645 000 »

Kullanılışı: Aluminyum'un en göze çarpan özeliği hafif olmasıdır. Saf halde dayanıksız olduğundan, kendisi kadar hafif, fakat çok dayanıklı olan alaşımları bulunduktan sonra ancak aluminyum, teknikte geniş uygulama alanı bulmuştur. 1890 da ilk defa zeplin yapısında kullanılan aluminyum alaşımları. 1916 da uçakların yapılmasında kullanılmıştır. Bugün aluminyum alaşımları otomobil, vagon ve ulaştırma tekniğinde büyük bir önem kazanmıştır. Tamamiyle saf aluminyum kimyasal etkilere karşı dayanıklı olduğundan, mutfak takımları ve laboratuvar aletlerinin yapılmasında işe yarar. Aluminyum oksijen ile fazla ısı çıkararak birleştiğinden, metalurgide indirgen ve temizleyici olarak ve yüksek sıcaklıkların elde edilmesinde (bk ALUMİNOTERMİ) kullanılır. A. elektrik akımını oldukça iyi ilettiği için yavaş yavaş bakırın yerini tutmaktadır. Hızlı çalışan motorlarda patlamadan ileri gelen ısının iletme yolu ile uzaklaştırılması önemli olduğundan, bu gibi motorlarda piston kolları ve pistonlar aluminyumdan yapılır.

Tarihçe: Aluminyum ilk defa 1827 de Friedrich Wöhler tarafından, aluminyum klorürün potasyum ile muamelesinden, gri bir toz halinde elde edilmiştir. Malolma fiyatı çok yüksek ve verimi çok düşük olan bu buluşun, o zaman için teknikte kullanılması imkânsız olduğundan, yalnız bilim değeri vardı. Ancak 1854 te Sainte - Claire - Deville aluminyumu ergiterek büyücek parçalar halinde dökmeye ve potasyum yerine daha ucuz olan sodyum kullanmak suretiyle malolma fiyatını biraz düşürmeye muvaffak olmuştur. 1855 Paris sergisinde gösterilen parlak aluminyum külçeleri büyük bir heyecan uyandırmıştı. Atlı birliklerine bu metalden hafif, fakat güvenilir zırhlar yaptırmayı düşünen Napoléon III., Sainte - Claire - Deville'i büyük ölçüde korumaya başlamıştı. Fakat daha 1854 te Bunsen, ergimiş halde bulunan aluminyum bileşiklerinin elektrolizinde, aluminyumun ayrılabileceğini göstermiştir. Elektrik fiyatları çok yüksek olduğundan o zaman bu metottan hemen faydalanılamamıştır. Ancak geçen yüzyılın sonlarına doğru dinamo makinelerinin mükemmelleşmesi üzerine aluminyumun normal bir malolma fiyatiyle ve büyük ölçüde elde edilmesi mümkün olmuştur.

ALUMİNYUM ALAŞIMLARI, aluminyuma başka metallerin katılmasiyle meydana gelen ve kimyasal etkilere karşı dayanıklı, kolay işlenebilir, hafif alaşımlar. Volfram, bakır, magnezyum, mangan kapsıyan aluminyum alaşımlarına hafif metal, silisyum kapsayınlara silumin, nikel kapsıyanlara nikel - aluminyum bronzu adı verilir. Bundan başka, içinde ser, lityum, civa, titan, kobalt ve fosfor bulunan özel aluminyum alaşımları da vardır.

ALUMİNYUM BRONZU, içinde % 90 - 93 bakır bulunan ve aluminyum parçalarının ergimiş bakıra batırılmasiyle elde edilen aluminyum - bakır alaşımları. Aluminyum bronzunun özelikleri adî bronza benzer. Aluminyum miktarı % 19 a kadar olan aluminyum bronzları ancak iyi işlenebilir; en çok kullanılanlarda % 5 - 10 aluminyum vardır. % 0,5 titan, vanadin veyahut % 2-3 kadmiyum katmakla mekanik özelikleri yükseltilir. Aluminyum bronzu mümkün olduğu kadar soğuk dökülmelidir. Kabda billûrlu bir halde donduğundan, dökümden sonra dövülmesi veya sıkıştırılması gerekir. Aluminyum bronzu aşınmaya karşı dayanıklı olduğundan gemi, makine ve çeşitli kimya endüstrisinde kullanılır.

ALUMİNYUM ÇELİĞİ, içinde % 4 - 5 oranında aluminyum bulunan bir çelik çeşidi. Dinamo ve transformatör levhaları yapmakta kullanılır.

ALUMİNYUM HİDROKSİT, tabiatta billûr şeklinde hidrargillit $Al(OH)_3$, diaspor $AlO(OH)$ ve boksit $Al_2O(OH)_4$ halinde bulunur. Aluminyum tuzlarının eriyikleri amonyakla muamele edilirse, aluminyum hidroksit gallert halinde elde edilir. Yeni çökeltilmiş aluminyum hidroksit, asit ve bazlarda kolaylıkla erirse de, uzun zaman geçtikten sonra kolay erimiyen bir şekle döner. Yeni çökeltilmiş aluminyum hidroksit, aluminyum klorür veya aluminyum asetat eriyiğiyle muamele edilirse, bazik tuz halinde erir, klorür veya asetatın dializ ile uzaklaştırılmasından sonra kolloidal halde eriyikte kalır.

ALUMİNYUM KLORÜR ($Al\ Cl_3$), aluminyum talaşlarının kuru klorlu hidrojen gazında ısıtılmasiyle elde edilen bir aluminyum bileşiği. 183° de süblimleşen beyaz billûrlar halinde bulunur ve nemli havada klorlu hidrojen dumanları çıkarır. Susuz A. organik sentezler için önemlidir.

ALUMİNYUM LEHİMİ, aluminyum parçalarını birbirine yapıştırmaya yarıyan ve çinko - bakır - aluminyum veya kalay - aluminyum veyahut da kalay - bizmuttan ibaret bir lehim.

ALUMİNYUM MALGAMASI, aluminyum - civa alaşımı. Yüzeyinde ince bir tabaka halinde malgamalanmış aluminyum, sudan hidrojen gazı çıkartacak kadar büyük bir aktiflik gösterir (aktif aluminyum). Tamamiyle nötür ve kuvvetli bir indirgen olarak organik kimyada çok kullanılır.

ALUMİNYUM NİTRÜR ($Al\ N$), aluminyum tozunun 750° de azotla muamelesinden veyahut aluminyum oksit (boksit) ve kömür karışımının 1600 - 1800° de azot veya generatör gaziyle ısıtılmasından elde edilir. A. basınç altında kaynar su ile amonyak ve aluminyum hidrokside ayrıldığından, teknikte amonyak ve aluminyum hidroksit elde edilmesi için önemlidir.

ALUMİNYUM PİRİNCİ, esneklik sınırı, kopma ve çarpmaya karşı dayanıklılığı, adî pirinçten daha elverişli olan aluminyumlu bir pirinç çeşidi.

ALUMİNYUM SULFAT [$Al_2\ (SO_4)_3\ 18\ H_2O$], elde edilişine göre, sedef gibi parlak yaprakcıklar veya sert beyaz kütleler halinde bulunan, suda kolay erir bir aluminyum tuzu. Aluminyum sulfat ısıtılınca, köpürerek billûr suyunu kaybeder, kızdırılınca geriye beyaz renkte aluminyum oksit kalır. Aluminyum sulfat büyük ölçüde boyacılıkta mordan olarak kullanılır.

ALUMNOL, bileşimi aluminyum naftalin - sulfonat olan antiseptik ve büzücü bir madde. Boğaz hastalıklarına ve belsoğukluğuna karşı ilâç olarak kullanılır.

ALUNİT veya **ŞAPTAŞI,** içinde su bulunan potasyum - aluminyum sulfat bileşiminde, beyaz, sarı veya kırmızı renkte bir mineral.

ALUNNO, Francesco (1485? - 1556), İtalyan sözlükçüsü. Ferrara'da doğmuş, Venedik'de ölmüştür. Petrarca'nın *Canzoniere* ve Boccaccio'nun *Decamerone* adlı eserlerinin birer sözlüğünü [1539 ve 1543] tertipledikten sonra, 1546-48 yılları arasında *Fabrica del Mondo* (Dünyanın yapısı) adlı büyük eserini vermiştir. 10 kitaba ayrılmış, metodik bir sözlük olan bu eserde kelimeler, Allah, gök, dünya, öğeler, ruh, vücut, insan, nitelik, nicelik, ve Cehennem olmak üzere 10 grupta toplanarak düzenlenmiştir. Sınıflamada, isimlerle zaman zaaflarının, ikinci kitabın Saturno (Sekendiz. Zühal) gezegeni bölümünde yer alması gibi tuhaflıklar vardır. Böyle olmakla beraber, bu eser İtalyan leksikografisinin gelişimi üzerine önemli etki yapmıştır.

ALURNUS, kınkanadlı böceklerin krizomelide (Chrysomelidae) familyasının bir cinsi. Larvaları bitkiler üzerinde yaşar. Bir cinsi, Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşamaktadır.

ALÛSİLER, Irak'ın tanınmış bir ailesine verilen ad. Hülâgû'nun Bağdat'ı alması sıralarında ailenin kurucusu, Fırat üzerinde bulunan Anat köyü yakınlarındaki Alûs adasına yerleştiği için aileye Alûsîler denilmiştir. XVII. yüzyılın ortalarında tekrar Bağdat'a gelmiş olan bu aileden birçok bilgin ve edib yetişmiştir. Bunların en tanınmışları şunlardır:

1 — **Şahabettin Mahmut** (1802 - 1853), Bağdat'ın Kerh yakasında doğmuştur. Babası reis - ül - müderrisîn Abdullah Efendi'dir Babasından Arapça «kavaid» ve din bilgileri öğrendikten sonra, zamanın tanınmış bilginlerinden ders almıştır. Bağdat'ta hanefî müftülüğünde bulunmuş ve birçok medresede müderrislik etmiştir. Bir müddet sonra işinden çıkarılan A. İstanbul'a gelerek tekrar görevini almaya çalışmışsa da, muvaffak olamıyarak Bağdat'a dönmüştür. Oğulları da Irak'ın tanınmış bilginlerinden olan A. nın kabri Maruf-ı Kerhî mezarlığındadır.

Eserlerinin en değerlisi *Ruh-ül-maanî* adındaki Kur'an tefsiridir. Sekiz cilt tutan bu eser basılmıştır. Abdülmecit tarafından vakfedilen yazma nüshası Ragıp Paşa kitaplığındadır. İstanbul'a yaptığı geziyi anlatan *Neşve - tül - müdam* adlı bir eseri ile türlü konularda yazılmış bazı eserleri daha vardır.

2 — **Abdullah Bahaettin** (1832 - 1874), Şahabettin Mahmut'un oğludur. Babasiyle babasının öğrencilerinden ders almış, Arapça'nın gramerine, mantık ve beyana dair birkaç eser yazmıştır.

3 — **Mahmut Şükrü** (1857 - 1923), Abdullah Bahaettin'in oğludur *Bülûg-ül-ireb fi ahval il-Arab* adlı eseri Stokholm'da toplanan müsteşrikler kongresince ödenlendirilmiştir. Eser üç bölümdür. Birinci bölüm İslâmlıktan evvelki Arap medeniyetinden, ikincisi yenilik tarihinden, üçüncüsü Bağdat büyüklerinden bahseder. 1896 da Bağdat'ta basılmıştır.

ALUSİTA (Alucita), kelebeklerin frenate (Frenatae) alttakımına bağlı pteroforide (Pterophoridae) familyasının bir cinsi. Ön ve arka kanadları 6 parçalıdır. 15 - 18 mm

kadar genişlikte olan bu kelebeklerin renkleri sarımtrak kahverengi veya sarımtrak kurşunîdir. Kanadlarında enine koyu çizgiler vardır. Avrupa'da yaşıyan türlerinden *Alucita hexadactyla* tırtıllı cam gibi kurşunî yeşil renktedir. Başı açık kahverengidir. Çiçek tomurcuklarında yaşarlar. Pupa yapmak için toprağa ve ağaç kabuklarındaki çatlaklara girerler.

ALUŞTA, Kırım yarımadasının güney kıyısında bir kasaba. 4 800 (1926) nüfusludur; bütün özellikleriyle bir Türk kasabasıdır. Dar sokaklı eski bölümünün yanında, bağ ve bahçeler arasında gelişmiş bir de yeni bölümü vardır. Bu ikinci bölümde serviler ve çeşitli Akdeniz bitkileri arasında güzel yazlıklar varsa da bu gün bunların önemli bir bölümü genel kurullar ve sağlık yurdları tarafından tutulmuştur.

ALUT: 1 — Kars'ın Iğdır ilcesi merkez bucağına bağlı, 564 (1940) nüfuslu köy. A. ovadadır. Evleri kerpiç yapılı düz, saz ve toprak damlıdır. Burada çiftçilik yapılır, kilim dokunur, dere suyu içilir.

2 — **(Tavsi)**, Malatya'nın Kâhta ilcesine bağlı 9 köylü ve 4 546 nüfuslu (1940) bir bucak. Bucak merkezi Kâhta'nın kuzeyinde bulunan Tavsi köyüdür.

ALUTA (Alt, Oltu), Romanya'da Tuna nehrinin soldan (kuzeyden) aldığı büyük kollardan birisi. Uzunluğu 566 km dir. Karpat doruklarının batısından ve Likas dağının güneyinden doğar; önce dar vâdisi boyunca güneye doğru akar, Fagaras teknesinde batıya yönelir ve Hermannstadt güneyinde Transilvanya (Erdel) Alpleri'ni Kızılkule (Rotenturm) de yararak muhteşem ve denizden 350 m yüksekte bir yarma vâdiden geçer; düzlüğe ulaştıktan sonra pek çok çatallaşır. Buralarda ancak ağaçlar suya bırakılarak aşağılara doğru taşınabilir. Nehir burada sağdan aldığı pek çok kollarla birlikte Eflak (Valahya) düzlüğünü yarar. A. taşına elverişli bir hale gelebilir, su kuvvetinden fayda verecek şartlara da sahiptir. Niğbolu kasabası karşısında Tuna'ya dökülür.

ALUTERES, kemikli balıkların plektognati (Plectognathi) alttakımına bağlı balistide (Balistidae) familyasının bir cinsi. Vücutları kemik plaklarla örtülüdür. *Balistes* (b. bk.)in yakın bir akrabasıdır. Tropikal ve sıcak denizlerde yaşar.

ALUVYON, akarsular tarafından taşınan, ya akarsuyun yolu boyunca, yahut ağzına yakın yerlerde lığlaşan mil, kil, kum, çakıl, iri çakıl gibi ufalanmış külte parçalarının meydana getirdikleri tortular. A. lar, geniş vâdilerin çoğunun tabanında çok yer kaplar, yahut daha geniş yerlere yayılarak A. ovalarını teşkil ederler. Büyük ve Küçük Menderesler, Gediz vâdileri ile Seyhan, Ceyhan nehirlerinin aşağı bölümlerinde olduğu gibi.

Yaşları bakımından A. lar iki bölümde toplanır: eski A. lar, yeni A. lar. Eski A. alanları, suların kabarık zamanında da su altında kalmıyan, akarsu yatağının iki yanında ya sürekli yahut yeryer sıralanan yerler (meselâ: yığılma sekileri) dir ki, buraları çok bitek topraklı, köy ve kasabaların yerleşebilecekleri çevrelerdir. Yeni A. alanları ise, zamanımızda da gelişmekte olup, zaman zaman su basmasına uğrıyan yerlerdir.

ALÜSE, 266 numaralı küçük plânet. 1887 de Palisa tarafından keşfedilmiştir.

ALVANDERE, Bulgaristan'da Mustafapaşa ilcesine bağlı Malko - Gradişte köyünün eski adı.

ALVÃO, kuzey Portekiz'de prehistorik bir istasyon. Burada Cilâlıtaş çağından kalma bir dolmen'in yatay taşı üzerinde türlü çizgiler, öbür 2 dikey taşın birincisi üzerinde 17, öbüründe de 13 yazımsı - alfabemsi işaret vardır. Bu 30 işaretten 22 - 24 ü biribirinden farklıdır. Bunları kelime. hece, veya harf işareti olarak kabul eden bazı bilginler, bu yazıyı Akdeniz'deki Girit, eski Samî, Kıbrıs yazı sistemlerine, hattâ Mısır hiyerogliflerin e bağlamakta ve bundan dolayı güneybatı Avrupa'yı bütün Akdeniz yazılarının yayılma merkezi olarak kabul etmektedirler. İlk yazının bunlar gibi lineer (hattî) değil, resim şeklinde (piktogram) olması gerektiği için, bilginlerin çoğunluğu bu görüşü kabul etmemekte ve bunları gerçek yazı saymamaktadır. Resim için bk. ALFABE, levha 1.

ALVAR: 1 — Erzurum'un Pasinler ilcesi, merkez bucağına bağlı, 806 (1940) nüfuslu bir köy. A., Pasinler'in 7 km güneybatısında, Acalıkdere üzerinde, Pasinler ovasının güney kenarında, denizden 1750 m kadar yüksektedir. Evlerinin damları düz, tahta ve toprak örtülüdür; halkı çiftçilik yapar; sepetçilik yerel ihtiyaçları karşılar; içme suyunu çaydan, kuyu ve kaynaklardan alırlar.

2 — İngiliz Hindistanında Racputana'da, yerli bir hükümet. Nüfusu 700 000, yüzölçümü 8 342 km². Tepelik ve verimli bir bölgedir. 3), bu idare bölümünün baş şehri. Nüfusu 50 000. Burada mihrace oturur.

ALVARADO, Meksika'nın güneydoğusunda Vera Cruz yönetim bölümünde, aynı adı alan bir gölü, Meksika körfezinden ayıran dar bir dil üzerinde kurulmuş bir kasaba. Havası ağır ve sıtmalıktır. Cortez'in Meksika seferinde bulunan Pedro d'Alvarado tarafından kurulmuştur.

ALVARADO, Pedro de (1486? - 1541), Güney Amerika'da İspanya valisi (Conquistador). 1518 de Yucatan kıyılarını keşfettikten sonra Hermando Cortez'in Meksika seferinde (1519 - 21) ve bir müddet Meksika valiliğinde bulunmuş, onun emri ile 1524 te Guatemala'yı alarak aynı adı taşıyan şehri kurmuştur. Guatemala valisi iken 1537 de Honduras valiliği de kendisine verilmiş, fakat Quito ve Kaliforniya'ya yaptığı seferlerde başarı elde edememiştir. Güney Meksika'ya yaptığı bir sefer sırasında yerlilerle çarpışırken ölmüştür.

Kardeşi Alfonso A., 1531 de Pizarro ile birlikte Peru'ya gitmiş, 1551 de memleketin komutanı olarak Potosi ayaklanmasını şiddet kullanarak bastırmıştır.

ALVARES [*alvariş* ok.], **Francisco** (1465 - 1541), Portekiz'li gezgin. Elçi sıfatiyle Habeşistan'a gönderilerek altı yıl kaldıktan sonra 1527 de memleketine dönmüştür. Bu gezisi hakkında yayımladığı *Verdadera Informaçam das terras do Presto Joam* (Rahip Yohannes'in memleketleri hakkında gerçek bilgi) [Lisbon, 1540; Fransızcası. *Description de l' Ethiopie*, Anvers. 1558] adlı eseri, Habeşistan'ın bir kısmı hakkında ilk doğru bilgiyi vermektedir. Yine elçi olarak 1533 te Papa Clemens VII. nin yanına gönderilmiştir.

ALVARES DO ORIENTE, [*alvariş du oriẽtî* ok.], **Fernao** (1540 - 1595), Portekizli şair. Goa'da doğmuştur. 1607 yılında yayımlanan ve pastoral nev'ine örnek olan *Lusitania trasformada* (Değişmiş Lusitania) adlı eseriyle tanınmıştır.

ÁLVAREZ: 1 — [*alvareth* ok.] **Juan** (1780 - 1867), Meksika cumhurbaşkanı. İspanyol yönetimine karşı yapılan 1810 ayaklanmasına katılmış ve birçok çarpışmalarda suvari subayı olarak parlamıştır. 1822 - 23 te Santa Anna tarafından yönetilen ve hükümetin devrilmesi sonucunu veren ayaklanmada önemli bir payı olan ve 1847 de Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı savaşan A., Santa Anna'nın mutlak yönetimine karşı ayaklanmış ve çetin bir uğraşmadan sonra onu devirerek cumhurbaşkanı olmuştur (1855). Bu görevi sırasında aldığı birtakım liberal tedbirler, muhafazakârların şiddetli itirazları ile karşılanmış ve işin içinden çıkmaya muvaffak olamadığından hükümeti, vekili Comonfort'a bırakmıştır.

2 — [*alvareth* ok.], **Alejandro** (doğ. 1868), Şili'li hukukçu. Hukuk öğrenimini Paris'te yaparak hukuk doktoru olmuştur. 27 yaşında iken Şili Üniversitesi'nde özel hukuk profesörlüğüne atanmış ve 1902 yılından itibaren diplomasi alanında da görevler almıştır.

Devletler hukuku alanında kısa zamanda ün kazanmış, bazı milletlerarası bilim derneklerinin kurulmasına önayak olmuş ve 1919 da Devletler Hukuku Enstitüsü üyeliğine kabul edilmiştir. Paris Hukuk Fakültesi'ne bağlı «Institut des Hautes Etudes Internationales»in kurucularından ve müdürlerindendir. 1946 yılının ocak ayında Birleşmiş Milletler'in Londra toplantısında yapılan ilk seçimde Milletlerarası Adalet Divanı yargıçlığına seçilmiştir.

Büyüklü küçüklü 48 kitabı ile türlü bilim kongre ve konferanslarına sunduğu 36 raporu vardır. Başlıca eserleri şunlardır:

Le Droit International Americain, Paris [1910]; *La Codification du Droit International*, Paris [1912]; *Le Droit International de l'avenir*, Washington [1916]; «Modern Uluslararası Hukukun Mucip Sebebleri ve Büyük Prensipleri Beyannamesi» İstanbul [1937], Türkçeye Nihat R. Erim ve Faruk N. Berkol tarafından çevrilmiştir.

ÁLVAREZ DE CIENFUEGOS [*alvareth de thienfuegos* ok.], **Nicasio** (1764 - 1809), İspanyol şairi. Madrit'te doğmuş, Orthe'de ölmüştür. Fransız istilâsı sırasında Resmî Gazete direktörü ve akademi üyesi idi. Josef Bonapart ile Murat'ya şiddetle saldırdığından önce ölüm hükmü giymiş, sonra da bundan vazgeçilerek sürgün edilmiştir Sürgün edildiği yere giderken ölmüştür. En önemli eseri *La Condesa de Castilla* (Kastilya Kontesi) dir.

ÁLVAREZ DE TOLEDO: bk. TOLEDO.

ÁLVAREZ QUINTERO [*alvareth kintero* ok.], **Serafin** (1871 - 1938) ve **Joaquin** (1873 - 1944) kardeşler. İspanyol dram yazarları. Seville yakınlarında Utrera'da doğmuşlardır. Herkes tarafından beğenilen yüze yakın komedya yazmışlardır. Bunlar arasında hakikî bir değeri olanlar *Los Galeotes* (Kürek mahkûmları) [1900], *El Patio* (Avlu) [1900], *Las Flores* (Çiçekler) [1901]. *Malvaloca* (1912), *La Calumniada* (İftiraya uğramış) [1919] adlı eserleridir.

ALVARO, Corrado (doğ. 1895), İtalyan edibi. Calabria'lı bir köylü ailesindendir. Bir aralık gazetecilikle uğraştıktan sonra, Massimo Bontempelli'nin yazarlar çevresine (Novecentismo) girmiş ve 1931 de İtalya edebiyat ödenini kazanmıştır. *Poesie grigio - verdi* (Boz - yeşil şiirler) [1917] adlı eserini verdikten sonra, başlıca Calabria hayatından alınmış hikâye toplamaları olan *Gente in Aspromonte* (Aspromonte halkı) [1930] ve *La signora dell'isola* (Adanın bayanı) [1930] başlıklı kitaplariyle ün kazanmıştır. *Vent'anni* (Yirmi yaşında) [1930] adlı harb romaniyle, *Calabria* [1931], *Viaggio in Turchia* (Türkiye'de gezi) [1932], kurutulmuş Pontin bataklıklarını konu alan *Terra nuova* (Yeni arazi) [1934] ve *L'uomo è forte* (İnsan kuvvetlidir) [1938] başlıklı eserleri de vardır.

ALVEAR: 1 — **Marcelo Torcuato de** (doğ. 1868), Arjantin cumhurbaşkanı. General Carlos A. ın torunu olup Arjantin'in Washington elçiliğini yapmıştır. 1890 ve 1893 te «Union civica radical» devrimlerine karışmış, birkaç defa sürgüne gönderildikten sonra Radikal Parti tarafından saylav seçilmiştir. 1916 da Paris elçiliğine gönderilerek sonradan Milletler Derneği'nde Arjantin'i temsil etmiş ve 1922 de Irigoyens'in ardası olarak cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Zamanında Radikal Parti ikiye ayrılmıştır. A., 1928 de yerini Dr. Hipolito Yrigoyen'e bırakmak zorunda kalmıştır.

2 — **Carlos Maria de** (1789 - 1853), Arjantin'li general. Arjantin'in bağımsızlığını sağlıyan şeflerden biri olup Montevideo'yu İspanyollar'a karşı ayaklandırmakla (1814) genç yaşında ün almış, 1816 da henüz 26 yaşında iken Rio-dela - Plata birleşik eyaletlerinin yüksek direktörü olmuştur. Fakat diktatörlük yönsemeleri yüzünden itibarını kaybederek Brezilya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Yeniden Arjantin'e dönerek 1827 de Brezilyalılar'a karşı Ituzaingo zaferini kazandıktan sonra hayatını, Rosas hükümetinin diktatörlüğüne karşı uğraşlarla geçirmiştir. A. ın Buenos Aires'te bir heykeli dikilmiştir (1926).

ALVENSLEBEN, 1163 ten beri tanınan eski bir Alman asilzade ailesi. Magdeburg ve Altmark memleketlerinde oturan A. üç kola ayrılmıştır. Bu ailenin birçok kollarına Prusya kıralları tarafından kontluk sanı verilmiştir. 1855 - 1919 yılları arasında Prusya Zadegân Meclisi'nde temsil hakları vardı.

ALVENSLEBEN: 1 — **Albrecht, Graf von** (1794-1858), Prusya devlet adamı. Napoléon'a karşı gönüllü olarak savaşmış, bir süre mahkemelerde ve başka görevlerde çalıştıktan sonra 1835 - 42 maliye bakanı olmuş ve Alman gümrük birliği (Zollverein) için çalışmıştır. 1850 - 51 Dresden konferanslarında Prusya delegeliğini yaptıktan sonra, 1854 te siyasî bir görevle Viyana'ya gönderilmiş ve dönüşünde Prusya Zadegân Meclisi'ne üye olmuştur.

2 — **Gustav von** (1803 - 1881), Prusya generali. 1847 - 58 büyük kurmay heyetinde bulunmuş, 1861 - 66 Kıral Wilhelm I. in başyaverliğini yaptıktan sonra, 1870-71 Alman - Fransız harbinde Beuaumont ve Paris meydan savaşlarında büyük bir rol oynamıştır.

3 — **Johann, Graf von** (1836 - 1913), Alman diplomatı. 1872 de Moskova elçiliği müsteşarlığı, 1876 da Bükreş başkonsolosluğu, Darmstadt ve Haag elçilikleri (1879, 1882) ve 1884 te Washington büyükelçiliğinde bulunduktan sonra, 1901 - 1905 te Rus-Japon harbi sıralarında Petersburg büyükelçiliğinde bulunmuş ve çekilince, Prusya Zadegân Meclisi üyesi olmuştur.

4 — **Johann August Ernst, Graf von** (1758-1826), Braunschweig devlet adamı. Halberstadt katedralinin başpapazı iken İngiliz hükümdarı George tarafından Braunschweig dukalığının naipliğine atanmış, fakat duka Karl büyüyünce gözden düşerek görevinden uzaklaştırılmıştır.

5 — **Konstantin von** (1809 - 1892), Prusya generali. Gustav von A. in kardeşi olup çok kudretli, enerjili ve iradeli bir komutan olarak tanınmıştır. 1866 savaşında önemli bir rol oynamıştır. 1870 - 71 savaşında Spichern, Vionville ve Mars-la-Tour meydan savaşlarını kazanmış ve Fransız komutanı Bazaine'in Rhin ordusunu, Metz yakınlarında hareketsiz bırakmıştır. Loire ordusuna karşı kışın yaptığı hareketler sonunda da Beaune-la-Rolande meydan savaşını kazanarak Mars'ı almıştır. 1873 te piyade generali rütbes'ne yükseldikten sonra meslekten ayrılmıştır.

6 — **Philipp Karl, Graf von** (1745 - 1802), Prusya dışişleri bakanı. *Essai d'un tableau chronologique des événements de la guerre, depuis la paix de Münster jusqu'à celle de Hubertusbourg* (Münster Antlaşması'ndan Hubertusburg barışına kadar geçen savaş olayları hakkında kronolojik bir tablo deneyi) [1792] adlı bir eseri vardır.

ALVEOL: bk. AKCİĞER PETEKLERİ.

ALVEOLER, fonetik'te, boğumlanma (b. bk.) noktası, diş yuvalarında (alveolus) bulunan ses (fonem). Dil ucunun diş yuvalarına çarpmasiyle çıkan seslere *asıl alveoler, apiko - alveoler* veya *supradental* denir. Diş yuvalarına dilin uciyle değil de dilin ön kısmının sırtı ile çarpılırsa, ses *dorso - alveoler* olur. Dil ucunun, diş yuvaları yerine diş etlerine (gingivus) çarpmasiyle çıkan sese de *palato - alveoler* veya *gingival* denir. Boğumlanma noktası diş yuvalariyle sert damağın ön kısmı arasında bulunursa, fonem *alveolo - palatal* niteleğini kazanır. Bazı dillerdeki dental fonemlere karşılık, başka dillerde alveoler fonemler vardır: t, d, n, l, r, s. z gibi. Meselâ, t fonemi Türkçe'de ve Fransızca'da dental, İngilizce'de alveoler, Almanca'da da gingivaldır. S, z gibi ıslıklı (sifflant), ş, j gibi fışırtılı (chuintant), ve r, l gibi akıcı (liquide) fonemler, başka değerleri bulunmakla beraber, genel olarak alveoler veya palato - alveoler olurlar.

ALAEOLİNA, birçok türlerine taşıl (fosil) olarak raslanan bir hayvan. Eski devirlere ait tabakaların yaşlarının tayininde işe yaradıkları için paleontoloji bakımından önemlidir. Canlıların kökayaklılar (Rhyzopoda) sınıfından Foraminiferler takımına girer. Mekik şeklinde ve uzunlamasına gelişmiş olan ve iğne çekirdeklerini andıran pek küçük taşıllarına Üstkratase (Tebeşir) ve hususiyle Eosen devrine ait tortul kayaların içinde raslanır. Paris dolaylarındaki Eosen kalkerleri içinde pek çok bulunurlar. Akdeniz çevresindeki memleketlerde ve memleketimizde bunlarla karakterize edilen kalkerlere jeoloji dilinde *Alveolinli kalkerler* adı verilir.

ALVEOLİTES, taşıl (fosil) olarak raslanan bir polip. Mercanlardan alkionarya (Alcyonâria) takımının Tabulatlar grupuna ve Favositidae familyasına bağlıdır. Boru şeklinde polipçiklerin bir araya gelmesinden meydana gelen taşılları Üst Silür ve Devon tabakaları içinde bulunur.

ALVES, Francisco de Paula Rodrigues (1848-1919), Brezilya cumurbaşkanı. Tutsaklığın kaldırılması için çalışarak, bu alanda önemli bir rol oynamıştır. Sao Paulo valisi iken ilân edilen Cumhuriyetin hizmetine girerek, maliye bakanı olmuştur. (1902 - 1906)de cumhurbaşkanlığında bulunmuş ve 1918 de yeniden aynı göreve seçilmiştir.

ALVIANA, Bartolomeo d' (1455-1515), Venedikli general. Cadore savaşında (1508) imparatorluk ordusunu yenmiş, fakat Fransızlar'a karşı Agnadel savaşını kaybederek tutsak düşmüştür (1509). Tutsaklıktan kurtulduktan sonra İspanyollar'a yenilmişse de Marignan'ın zaferine yardım etmiştir. Bergamo'da ölmüştür.

ALVINCZY [*alvinsi* ok.] veya **ALVINZY VON BARBEREK, Joseph, Freiherr** (1735 - 1810), Avusturya feldmareşalı. Yediyıl savaşları içinde yetişerek Loudon'un ordusunda Türkler'e, tümen komutanı olarak Felemenk'te Fransızlar'a (1792 - 93) karşı savaşmıştır. 1796 da İtalya'daki Avusturya ordularının başkomutanlığını üzerine alarak, Mantua'da kapatılmış olan Wurmser'i kurtarmak amaciyle harekete geçmiş, fakat general Bonaparte'a, Arcole (15 - 17 aralık 1796) ve Rivoli'de (14 ocak 1797) yenilmiştir. Sonra Macaristan komutanlığına atanmış ve 1808 de feldmareşal olmuştur.

ALVISSMAL, manzum *Edda*(b. bk.)da işlenmiş olan kanunlardan biri.

ALXINGER [*alksingır* ok.], **Johann Baptist Edler von** (1755 - 1797), Avusturyalı şair. Viyana'da doğmuş, Hofburg tiyatrosu kâtibi iken yine burada ölmüştür. Wieland'ı taklidetmiştir. A., şövalyeler hakkında yazdığı destanlarda Ortaçağ'ı tasvir etmiştir. Bunların başlıkları şunlardır: *Doolin von Mainz* (Mainz'li Doolin) [1787]; *Bliomberis* [1791].

ALYAN, Mardin'in İdil ilcesine bağlı 26 köylü bir bucak. Merkezi İdil'in güneybatısında 327 nüfuslu Dalavakasır köyüdür.

ALYANS (Alliance, Alliance des langues, Sprachbund) [Dil.], dil akrabalığı konusunda, tarihî olmıyan, yani ortak bir ana dile ve köken birliğine doğru izlenemiyen ve sonradan olma «dünürlük akrabalığı» veya affinite (affinité). Bk. AFFİNİTE ve AKRABALIK, (Dil).

ALYASEMİN, (Plumiera rubra) zakkumgiller (Apocynaceae) den bir bitki türü. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen hoş kokulu ve kırmızı çiçekli bir ağaççıktır. Sıcak serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ALYATTES, Lydia Kıralı (hük. M. Ö 609 - 563). Mermnadlar soyundan Sadyattes'in oğlu ve son Lydia kıralı Kroisos'un babası. Bu kıral Lydia Devleti'ni büyük bir devlet haline getirmiştir. A., Kimmerler'i memleketinden çıkardıktansonra güneybatıdaki Karia'yı yönetimi altına almış ve burada batıdaki Hellen koloni şehiılerini eline geçirmeye çalışmıştır. Bunlardan Smyrna ve Kolophon'u almışsa da Klozomanaililar'a yenilmiştir. A. bu şehirler içinde en önemlisi olan Miletos'a karşı babasının girişmiş olduğu harbe devam etmiş ve bunu bitirerek bir barış antlaşması yapmıştır (M. Ö. 604). Bundan başka A. Bithynia'da da savaşmıştır. Memleketini doğuya doğru genişletirken, o sıralarda doğuda yükselmekte olan Media Devleti ile çalışmıştır. Sonunda Media kıralı Kyaksares ile Halys (Kızılırmak) kenarında bir savaş olmuş, fakat bu savaş Alyattes ile beraber bulunan Miletos'lu ünlü tabiat bilgini Thales'in daha önceden de haber vermiş olduğu söylenen bir güneş tutulmasiyle, yarıda kalmıştır (M. Ö. 28 mayıs 585). Bunun üzerine Babylonia ve Kilikia kırallarının aracılığı ile A. ile Media kıralı arasında bir barış yapılmış ve Halys (Kızılırmak) her iki devlet arasında sınır olarak saptanmıştır. Bu barışın kuvvetlenmesi için de A. in kızı Aryenis, Kyaksares'in oğlu Astyages ile evlendirilmiştir. A. Bu suretle Lydia Devleti'ni toprak bakımından en büyük dereceye çıkarmıştır. Bundan başka, söylendiğine göre, Adramiytion (Edremit) etrafındaki ovaların, Lydler tarafından

kolonize edilmesi de bunun zamanında olmuş ve hattâ A. vali olarak da buraya oğlu ve veliahdi Kroisos'u göndermiştir. A. zamanında Lydia Devleti'nin Hellen kültürü ile münasebetleri daha sıklaşmıştır. Kendisi Miletos'ta iki tapınak yaptırmış, Hellas'taki Delphoi tapınağına hediyeler yollanmıştır. Alyattes'in mezarı Gygaia (Mermere) gölü ile Hermos (Gediz) çayı arasında ve bugünkü Sardeis örenleri kuzeyinde M. Ö. VII. yüzyıla ait bir tumulus mezarıdır. Burası 1854 te Spiegelthal tarafından kazılmış, fakat lâhit ile içindeki diğer eşya daha önce götürülmüş olduğundan, tumulus'tan çanak çömlekten başka birşey çıkmamıştır.

ALYATTİ, eski Anadolu'da bir köy veya kasaba. Yeri bilinmemektedir. Ancak M. Ö. 189 yılında konsul Cn. Manlius Vulso'nun, ordusiyle Sangarios (Sakarya) nehrine varmadan önce A. dan geçtiği söylenir. Bu bilgiye göre A. Sakarya'nın güneyinde aranmalıdır.

ALYON, Fransız devrimi sırasında 1793 te Türkiye'ye göçerek İstanbul'da yerleşmiş ve Tanzimat devrinde zenginliğiyle tanınmış bir ailenin adı. İstanbul'da Büyükdere'de doğmuş olan **Jacques, Antoine** ve **Jean** bu ailenin başlıca simalarındandır. Bunlardan Jak Alyon kardeşleriyle birlikte İstanbul'da bir banka kurmuş ve «Alyon kadar zengin» deyimi dilimizde bundan doğmuştur. Antoine Alyon 1855 te kurulan ve İstanbul'un belediye hizmetlerini düzenlemekle görevli bulunan «İntizam ı şehir komisyonu» adlı kurulun önemli üyelerinden biri olmuştur. Paris'te ölmüşse de cenazesi İstanbul'a getirilmiştir.

ALYOT (Alioth), Büyük Ayı (Ursa Major) takımyıldızının 2. kadirden ε yıldızı. ε Ursa Majoris adı ile de anılır. Gökküresinin kuzey yarısındadır.

ALYPİUS, IV. yüzyılda İskenderiye'de yaşamış olan Yunanlı musiki kuramcısı. Yunan musikisinin nota sistemi hakkındaki başlıca bilgimizi A. un «Musikiye Giriş» adlı eserine borçluyuz. Bu eseri K. von Jans, *Musici Scriptores* (Musiki yazıcıları) adlı eseri içinde tekrar yayımlamıştır [1895].

ALZEN, % 66,6 aluminyum, % 33,3 çinkodan ibaret, çok dayanıklı ve döküme elverişli bir alaşım.

ALZEY [*altsai* ok.], Almanya'da Rheinhessen eyaletinde, Mainz güneyinde, Selz ırmağı üzerinde, tepelik bir yörede, yönetim merkezi bir kasaba. Denizden 170 m yükseklikte, Worms - Bingen demiryolu üzerindedir. Nüfusu 9 710 (1933). Yapı, ticaret, sanat, ev idaresi ve tarım okulları ile lise ve jimnazı, eski çağ müzesi, halk bibliyoteği, tarım alet ve makineleri, ayakkabı fabrikaları vardır. Bir hayvan pazarıdır, çevresinde bağcılık yapılır.

ALZHEIMER [*altshaymîr* ok.] **HASTALIĞI** (Alzheimer, 1906), «presenil demans» denilen, kocamadan önceki bunamanın bir çeşidi. 45-50 yaşlarında görülen bir akıl hastalığıdır. Hasta bir taraftan düşünme ve yargılamada gittikçe artan bir kısırlaşma ile yeni bilgileri zihinde tutamamak hali gösterir ve eski angıları gitgide unutur. Hastada duygululukta küntlük ve ilgisizlik şeklinde ruh belirtileri, düşün, harekî edi yitimi (ideomotris apraksi) vardır. Evvelce bildiği şeyleri tanıyamamak (tanısızlık, agnozi), başlıca devimsel tipte olmakla beraber az çok, «iç dili» de ilgilendiren söz yitimi (afazi), bütün vücutta genelleşen ve yayılan bir sertlik ve gerginlik (tonus artması, hipertoni), arasıra sar'aya benzer çırpınmalar (konvülsionlar) gibi ruhsal-devimsel belgilerle kendini gösterir. Anatomi bakımından beyin kabuğunun yüzeyinde yaygın ve dağınık olarak karakteristik darı tanesi boyutunda levhacıklar (miliyer plâklar) ile tanınır. Bu hastalarda en çok göze çarpan afazi-agnozi-apraksi belirtiler topluluğu yani sendromudur.

Burada erken bir kocama ve yaşlılanma klinik tablosu vardır ve yavaş yavaş başlıyan bu çökme, önceleri farkına varılmazken, günün birinde bütün akıl yetilerinin (intellektüel fakülteler) hızlı bir yıkılışı ile belirir. Zekâ söner. duygulanır, küntleşir. Hastalar en küçük zihin çalışmalarını beceremez olurlar, dikkatleri dağılmış ve çok defa dalgındırlar, uyartıldıkları zaman ağızlarından düzgün bir söz çıkmaz, maksatlarını anlatamazlar, ancak birkaç yerinde olmıyan kelime çıkarır ve çokçası küfür savururlar. Çevresindekilere ve tanıdıklarına karşı sevgileri kalmaz, başlangıçta bencil iken, sonraları kendilerini de unutur, bir köşeye büzülerek veya yataklarının içine girerek hayvansal bir hayat sürerler. Üstü başı pis, vücutları bakımsızdır, arasıra sebepsiz kükrer, üstlerini başlarını parçalarlar; yorganlarını didik didik eder, sidiklerini içer, pisliklerini ağızlarına sokarlar. Aynı zamanda örgensel bozukluklar da göze çarpar; başlıca ellerinde olmak üzere bütün vücutta titreklikler; üyelerin uclarında yani el ve ayaklarda, burun ve kulaklarda morluk ve soğukluk; bütün atardamarlarında genel sertleşme (arteriyoskleros); görme keskinliğinin kaybolması gibi.

Alzheimer hastalığı ilerleyicidir, araya giren genel bir hastalık veya kaşeksi, üremi, iktüs sonuncu hasta kaybolur; başlangıçta alınacak hijyen tedbirleri (perhiz, temizlik, vücuttan su ile birlikte zehirleri atma), damar ilâçları (glükozlu serumlar, iyot'u pepton, kalp tonikleri, insulin, v. b.) ruhsal çökme ve yıkılışın hızını alabilir. Taşkınlık gösteren hastalarda gerekirse yatıştırıcı ilâçlar (sedatifler) verilir; evlerde tutulamıyacaklar bir akıl hastalıkları kurumuna kapatılır (azile yatırma ve ayırma).

ALZİ: bk. ALŞE.

ALZIRE [*alzir* ok.], Fransız edibi Voltaire'in tragedialarından biri. Eser 1736 yılında yazılmıştır. Vak'a Peru'da geçtiği halde, eserde bölgeye ve bu bölgenin insanlarına ait hiçbir özellik yoktur. Her şey hayalî bir dünya içinde geçmektedir. Kahramanları ise bazı insanlık duygularının yüksek ve coşkun sembolü halinde hareket etmektedirler. Alzire'in önsözü, din öğelerinin tiyatroya girişi hakkında Voltaire'in fikirlerini taşımaktadır.

ALZOG [*altsog* ok.], **Johannes Baptist** (1808-1878), Alman ilâhiyatçısı. Katolik kilisesinin tarihçilerindendir. 1853 ten itibaren Freiburg'da profesörlük etmiş ve 1869 da Vatikan konsiline ait hazırlamalara katılmak üzere konsultor (müşavir) seçilmiştir. «Papa yanlış yapmaz» fikrinde bulunanlara katılmıştır. Ona ününü kazandırmış olan eseri *Handbuch der Universal - kirchengeschichte* (Genel kilise tarihi el kitabı) [Mainz, 1841] dir.

AMA, Japonlar'ın buddhist rahibelere verdikleri ad. Amalar, grup halinde ve çok kere kendileri tarafından seçil-

miş olan bir başrahibenin yönetimi altında yaşarlar. Oturdukları manastırlar (Ama - dera) da yine çok kere bir keşiş manastırı yöresinde bulunur. Ruhanî yöneticileri bu keşişlerin biridir. Amalar'ın saçı traş edilir. Son derece sıkı ve ayrıntılarına kadar saptanmış şartlar altında yaşarlar.

AMADE [*amąd* ok.], **Albert Gérard Léo d'** (doğ. 1856), Fransız generali. Cezayir ve Tonkin'de gösterdiği yararlıklar üzerine yükselmiştir. 1908 de tuğgeneral olarak Cazablanca'ya gönderilen kuvvetlerin başına geçirilmiş burada şiddetli ve çabuk hareket ederek kısa bir zamanda memleketi yatıştırmaya muvaffak olmuştur. 1914 te Yüksek Harb Şûrası üyeliğine getirilmiş, bir süre İtalya sınırındaki Fransız gözetleme kıtalarının komutanlığını yaptıktan sonra altıncı kolordunun başına geçerek Yukarı Alsace'ta Fransız taarruzunu yönetmiştir. 1915 te Çanakkale'ye çıkarılan bağlaşık kuvvetleri içindeki Fransız birliklerine komuta etmiş, burada saldırganların uğradıkları bozgundan sonra, özel bir görevle Rusya'ya gönderilmiştir.

AMADE [*ǫmǫde* ok.] **Laszlo** (1703 - 1764), Macar şairi, general ve saray adamı. Macar rokoko şiirinin en tanınmış bir kişisi olan bu şair dinî ve felsefî manzumeler yazmış, fakat asıl ününü, hususiyle hafif rokoko aşk duygusu etrafında kaleme aldığı ince ve oynak şiirleriyle sağlamıştır. Amade'nin konu dairesi pek geniş değildir, imgelemi hemen hemen daima aynı aşk konusu etrafında döner. Fakat dili çok ahenkli ve manzumeleri bestelenmeye uygundur. Askerlik hayatını öven *K tonaének* (Asker şarkısı) adlı şiiri büyük şair Janos Arany (b. bk.) tarafından bestelenmiştir. Çok tanınmış olan bu eser hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir.

AMADEI veya **AMADEO, Giovanni Antonio** (1447 - 1522), İtalyan mimarı ve heykelcisi. Pavia'da doğmuş, Milâno'da ölmüştür. Pavia kilisesinin önyüzünü süsliyenlerden biridir. Türlü renkteki mermerler, heykel ve motiflerle süslenmiş olan bu önyüz, göz kamaştıran bir bibloyu andırır. Bu zenginliğe rağmen, bu eserde röliyeflerin tertibi bakımından güzel bir nispet ve ritim göze çarpar. Giacomo della Porta ile birlikte, aynı kilisede Gian Galeazzo Visconti'nin mezarını yapmıştır. Amadeo'nun en tanınmış eseri, beyaz, kırmızı, siyah mermerleriyle, bol heykelleriyle, çalgı çalan, vazolara tırmanan tombul çocuklariyle, sevimli süsleriyle Bergamo'daki Colleoni kapelâsıdır (1470 - 1476).

Amodeo, Milâno kilisesi için Gian Galeazzo Sforza'nın bir heykelini de yapmıştır.

AMADESSOS, eski Anadolu'da «Phrygia Salutaris»te bir topluluk.

AMADEUS GÖLÜ (Amadeus Lake), Orta Avustralya'da Petermann ve James dağ sıraları arasında uzanan büyük bir tuzlu göl. Boyu 160, eni 20 km kadardır. Denizden yüksekliği 204 m. Çevresinin uzunluğu, yılın türlü zamanlarında önemli değişiklikler gösterir. A. 1872 de Giles tarafından keşfedilmiştir.

AMADİNA (kesik boyun kuşu), ötücü kuşların (Ploceidae - dokumacı kuşları) familyasına bağlı bir cinsi. Gagaları çok kuvvetlidir. Kuyrukları kısa ve ucu yuvarlaktır. Vücutları kül rengi kırmızımtraktır. Karın tarafı daha açıktır. Kuyruklarının rengi donuk siyahtır. Başın alt tarafı ile boyun beyazdır. Erkeklerin boynunda bir gözden diğer göze kadar uzanan karmen kırmızısı geniş bir şerit vardır. Bundan dolayı bunlara kesik boyun kuşu denir. Ayrıca erkeklerin karınlarında aynı renkte büyük bir leke vardır. Boyları 12.5 cm kadardır. *A. fasciata* adlı türü Afrika'da yaşar.

AMADİNA

AMADIS, 5 perdeli ve bir prologlu lirik tragedia. Sözler Quinault'nun, müzik Lulli'nindir. 18 ocak 1684 te Paris operasında, büyük bir başarı ile sahneye konulmuştur. Quinault'ya Amadis konusunu verenin Louis XIV. olduğu söylenir. Bu operanın tanınmış parçaları arasında bir şaheser olan Amadis aryası ile «Aşkın ardından gidelim» adlı nefîs korolu şarkıyı da anmak gerekir.

AMADIS DE GAULE, 1508 de Saragosa (Zaragoza) da çıkmış olan bir şövalye romanının kahramanı. Bu eserin yazarı ve hattâ asıl dili kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü sözü geçen İspanyolca metni yayımlıyan Montalvo, evvelce mevcut bir yazıyı düzeltip değiştirmekle yetinmişe benziyor. Evvelce mevcut olması muhtemel olan bu yazının sahibi, XIII. yüzyılın sonunda yaşıyan Portekiz yazarı Lobeira olsa gerektir. Bu eseri 1540 ta Fransızca'ya çeviren Nicolas d'Herberay de romanın, Fransa'nın Picardie diyeleğinde yazılı asıl metnini tanıdığını iddia etmiştir. Her halde bu romanın konusunu teşkil eden hikâyenin büyük bir bölümü, Küçük Britanya romanlar serisine (Cycle breton) ait idi, bu hikâye de XII. yüzyılda İspanya'da tanınmıştı. Kahramanın milliyeti romandan kesin olarak anlaşılmamakta olup memleketinin adı olan «Gaule» kelimesi bazı kere Fransa(Gallia)yı, bazı kere de Gal memleketi(Wales)ni işaret etmektedir. Romanın kronolojisi de bir hayli karışıktır.

A. şövalyelerin ideal bir tipi ve gezici şövalyeliğin sembolü olarak kalmıştır. Babası, efsanevî Fransa kıralı Perion, anası da Küçük Britanya kıralı Garinter'in kızı güzel Elisena'dır. Kahraman, Danimarka kıralının kızı Oriana'ya âşık olup birçok şanlı savaş ve maceralardan sonra sevgilisiyle evlenir. Bu roman İtalyanca, İngilizce, Almanca, Felemenkçe ve hattâ İbranca'ya çevrilmiş, İspanya, İtalya, Fransa ve Almanya'da birçok defa taklidedilmiştir.

AMADİYE: bk. İMADİYE.

AMADOR DE LOS RÍOS, José (1818 - 1878), İspanyol tarihçisi. Madrit Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat profesörlüğü yapmış ve Cortez üyeliğinde bulunmuştur. İspanyol antikiteler müzesi ve İspanya mimarî anıtları kurullarında çalışmıştır. En önemli eserleri: *Historia crítica de la literatura española* (İspanyol edebiyatının eleştirimli tarihi, 7 cilt) [1861 - 65]; *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal* (İspanya ve Portekiz Yahudileri'nin sosyal, siyasî ve dinî tarihi, 3 cilt) [1875-76].

AMAGAT [*amagą* ok.], **Emile-Hilaire** (1841-1915), Fransız fizikçisi. Fransa'da Saint - Satur (Cher departmanı) da doğmuş ve orada ölmüştür. Orta eğitimde fizik öğretmenliği yaptıktan sonra, Lyon Serbest Fen Fakültesi'nde 1877 den 1892 ye kadar fizik profesörlüğünde bulunmuştur. 1892 de Politeknik Okulu'na repetitör olmuş, aynı yıl Fen Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Hususiyle hararet, termodinamik ve elâstisite alanlarında araştırmalar yapmıştır: bunlar arasında, sıvı ve gazların genişleme ve yüksek temperaturlariyle basınçlarda gazların kompressibilitelerinin

tayini (1872), karşılık haller kanununun sağlanması, kritik sabitlerin tayini, Poisson modülü ve katı cisimlerin kompressibilitesi (1889) hakkındaki araştırmaları anılabilir.

AMAGER, Danimarka'da Sund boğazının güney ağzında bir ada. Yüzölçümü 65 km², nüfusu 135 000. A., dar ve kısa bir boğazla Zeland adasından ayrılmış olup, kuzey bölümü Kopenhag'ın küçük bir parçası durumundadır. Kopenhag'ı geçen büyük şose ve demiryolları, bu adayı Zeland adasına bağlamıştır. Deniz yüzünden pek az yüksekte, düzlük ve çok bitek olan A. topraklarında, en çok sebze yetiştirilir. Adanın güneybatısında ormanlar vardır. Birer endüstri kasabası olan Taarnby ve Store Magleby ile birçok denizcilerin oturduğu Dragör, başlıca yerleşme alanlarıdır. Adanın kuzeyindeki Christianshavn ile Sundby, Kopenhag'a bağlıdır.

AMAK, Amager (b. bk.) adasının Almanca adı.

AMAKSA, eski Anadolu'da Bithynia'da bir yer adı.

AMAKUSA KÖRFEZİ, Japonya'da Kiyusiyu adasının batı kıyısında büyük bir deniz girintisi.

AMAKUSA TOKİSADA (ölm. 1638), Japonya'da Hizen ili samaray(yüksek feodal bey)ı. Shimabara'da ayaklanan hıristiyanların başında bulunmuş ve Shimabara şatosu alınırken öldürülmüştür.

AMAKUSA - ŞİMA (Amakusa - Shima), Japonya'nın Kiyusiyu adasının batı kıyısına yakın bir yerde bir ada. A., derin vâdilerin bulunduğu dağlık bir yöredir.

ÅMÅL [*ɔmɔl* ok.], İsveç'in güney bölümünde, Väner gölünün batı kıyısında bir kasaba. Nüfusu 5 826 (1922). İsveç'in güneybatı bölümünü Stockholm'a bağlıyan işlek bir demiryolu boyunda kurulmuş olan A., önemli bir balıkçılık merkezidir.

AMALASUNTHA veya **AMALASWINTHA** (ölm. 535), Doğu Gotları kıraliçesi. Büyük Theoderich'in kızıdır. 515 te Batı Got prenslerinden Eutharich (ölm. 522) ile evlenmiş, babası Theoderich'in ölümünden (526) sonra küçük yaştaki oğlu Athalarich'in naibi olarak Ravenna'da hükümdarlık yapmıştır. Siyasette Bizans'a dayanıp millî Got muhalefetini ortadan kaldırmak suretiyle mevkiini sağlamlaştırmak yolunu tutan A., Athalarich'in ölümü (534) üzerine kuzeni Theodahad'ı kırallığa geçirmiş ve beraberce hükümdarlık yapmaya başlamışlardır. Fakat çok geçmeden Theodahad A. yı öldürmüştür.

AMALFI, Güney İtalya'da Salerno körfezi kıyısında bir kasaba. Nüfusu 8000. Kayalık bir yerde kurulmuş bulunan A. nin eski biçim evleri, basamaklı bir şekilde sıralanmıştır. Deniz hamamları vardır. Halkın çoğu balıkçılık ve küçük el sanatları ile geçimini sağlar. Kasabada kâğıt ve makarna yapımevleri vardır. 1900 ve 1924 yıllarındaki dağ kaymaları yüzünden kasaba çok zarar görmüştür.

A. VI. yüzyıldan beri tarihlerde geçer. Başlangıçta Bizanslılar'ın, daha sonra Langobardlar'ın himayesi altında bulunmuştur. Bundan sonra bağımsız bir cumhuriyet olan A., bu devrede çok gelişmiştir. Fakat yavaş yavaş Salermo prenslerinin yönetimi altına girmiş, 1127 den beri de önemini gittikçe kaybetmiştir.

AMALFI KANUNLARI, denizciliğe ait hukukî âdetleri toplıyan ve düzenliyen ilk belgelerden biri olarak çok tanınmıştır. Hükümleri XVI. yüzyıl sonlarına kadar Akdeniz'de uygulanırdı.

AMALGAM, herhangi bir metalin civa ile verdiği alaşım. Amalgamların bazıları biraz ısıtılınca yumuşadığından metal macunu ve diş dolgusu olarak kullanılır. Amalgamları elde etmek için, ince metal tozları civa ile yuğrulur veyahut metaller bir civa tuzunun sudaki eriyiği ile muamele edilir. Diş dolgusu olarak kullanılan Varontropp amalgamları, 1 kısım kadmiyum ve 2 kısım kalayın fazla civa içinde eritilmesiyle, veyahut % 61 kalay ve % 39 gümüşün civada ısıtılmasiyle elde edilir. Robertson dolgusunda fazla olarak altın da bulunur.

AMALGAMAN DİLLER (Langues amalgamantes), çekim ve türem, genel olarak da dil yapısı tipi bakımından dillerin sınıflanmasında bir dil tipi. Bu tipte olan dillerde, kelime köklerine katılan çekim ve türem ekleri, köklerle tamamiyle kaynaşır. Meselâ, İngilizce *high* (= yüksek) kökünden *height* (= yükseklik) türevi çıkarken hem kök «bükülmüş», hem de esas -th şeklinde olan isim eki kısalarak aynı hece içinde kaynaşmıştır. Bu bükülme ve kaynaşma olaylarından dolayı bu dillere çok kere «büküngen» (flexionnelle) veya «kaynaşan» (İng. fusional: E. Sapir 1921) diller de deniliyor (bk. BÜKÜN). Daha ince bir ayırt yapan dilcilere göre «amalgaman» terimi, büküngen dillerin yalnız bir altbölümü için kullanılmalıdır Bu bölümü temsil eden Samî dillerde, çekim ve türem ekleriyle kökün kaynaşması, Hint - Avrupa dillerinde görülenden daha geniş bir ölçüde ve daha karmaşıktır. Bu dillerde yapı öğeleri kökün önüne ve sonuna geldiği gibi, kökü yararak içine de girer, karmaşık bir hamur yapar ve tam bir malgamlanma olur, meselâ Arapça *ḳrb* kökünden *iḳtaraba* (= yaklaşmak) kelimesinin çıktığı gibi.

AMALİA, Yunanistan kıraliçesi. Bk. OTTO I.

AMALİA, yumuşakçaların karından bacaklılar (Gastropoda) takımına bağlı sümüklü böcekler (Limacidae) familyasının bir cinsi. Kabukları yoktur. 4 - 10 cm kadar boyları vardır. Renkleri esmer kırmızımtraktır. ve üzerinde siyah lekeler bulunur. 4 tentakülleri (duyargaları) vardır. Ormanlarda taşlar ve yapraklar altında yaşarlar. Nemli havalarda meydana çıkarlar. Birçok türleri Akdeniz memleklerinde ve pek azı da Orta Avrupa'da yaşar

AMALIA, Anna (1739 - 1807), Sachsen - Weimar düşesi. Braunschweig - Wolfenbüttel dukası Karl ile Büyük Friedrich'in kız kardeşlerinden birinin kızıdır. 1756 da Sachsen - Weimar dukası Ernst August Konstantin ile evlenmiş, bunun ölümünden (1758) sonra oğlu Karl August'a naiplik etmiştir. Oğullarının eğitimi için tanınmış Wieland'ı sarayına çağırmak (1772) suretiyle Weimar'ın Alman düşünme hayatının merkezi haline gelmesine yol açmıştır. Naipliği sona erdikten (1775) sonra kendini sanata ve bilime vermiş, Goethe'nin *Erwin und Elmira* adlı eserini bestelemiştir.

AMALİAS, Yunanistan'da Mora yarımadasının kuzeybatısında bir kasaba. Nüfusu 10 090 (1921). A. Patras - Pyrgos demiryolu boyundadır. Çevresinde bağlar çoktur.

AMALIE, Portekiz kıraliçesi. Bk. KARL I.

AMALLAR [Lât. Amales], Doğu Gotları'nda bir hükümdar hanedanı. Varlığı ancak V. yüzyıldan itibaren kesin olarak bilinmektedir. Bu hanedandan gelen en önemli hükümdar, Büyük Theoderich'dir. Bu hanedan 536 da Theodahad'ın ölümü ile söndükten sonra da kahramanlık destanlarında Amelungen (b. bk.) adiyle yaşamıştır.

AMÂLİKA, (Amalık, Amalek, İmlik) Sina yarımadası bölgesinde göçebelik etmiş yarı efsanevî büyük bir kabile. Amalek bölgesinin sınırları, yaklaşık olarak Mısır, Kızıldeniz, Medyan ve Juda memleketleridir. *Tevrat*'ta adı geçen Kenitler kabilesi de aynı bölgeye yerleştirilmelidir. İsrail geleneğinde Kenitler, İsrailler'e dost bir *demirci kavim* olarak tasvir edildiği halde, Amalekler düşmanlık sembolü olarak gösterilir. Bunlar İsrailler'i Mısır'dan efsanevî çıkışları ile 40 yıllık çöl göçmenlikleri zamanında baskınlariyle devamlı olarak rahatsız etmişlerdi. Bu suretle Juda kavminden olanların Amalekler'e karşı besledikleri soydan düşmanlık duygusu meydana gelmiştir. Birçok kereler Jahwe, Amalekler'i lânetlemiş ve Judalar'a onların kökünden kazınması görevini vermiştir. Amalekitler'e karşı seferler, hâkim ve kıral Saul zamanından (M. Ö. 1 000 yılından az evvel) rivayet edilir. Kıral Davut (M. Ö. 1 000 den az sonra) onları yenmiş olmalıdır, fakat ancak kıral Hiskia (M. Ö. 700 den az önce) onların kökünü tamamiyle kesmeye muvaffak olmuştur. İncilden başka kaynaklarda şimdiye kadar Amelekler hakkında hiçbir bilgiye raslanmamıştır. Arap tarihçileri de A. yı Temim, Cedis, Tasm, Ad ve Semûd kabileleri gibi birinci devir kuzey Arapları, yani Arab ı Baide (münkariz olmuş Araplar) grupuna koyarlar. Mısır kaynaklarından A. hakkında bilgi çıkmasını bekliyebiliriz. Mısır ile Filistin arasındaki geçit bölgesinin göçebelerce tehdidedilmiş olması ihtimali, Mısır Devleti'nin zayıf zamanları için bile güç tasarlanabilir. İhtimal Amalekitler, kendi siyasî çıkarları olduğu zamanlarda Filistin halkını rahatsız etmek maksadiyle Mısırlılar tarafından kullanılmışlardır.

AMALRICUS [*amalrikus* ok.], Batı Gotları kıralı (502 - 531) Alaricus II. nin oğlu. Tahta henüz çocukken geçtiğinden bir süre, dedesi olan Doğu Gotları kıralı Theodericus kendisine vasilik etmiştir. A. Franklar kıralı Chlodvig'in kızıyle evlenmiştir. Fakat karısını Arianus (b. bk.) mezhebine sokmaya kalkınca, kadın, kardeşinden yardım istemiştir. A. da, bununla yaptığı bir savaşta yenilmiş ve Barselona'ya kaçarken öldürülmüştür. A. ile Baltlar soyu sönmüştür.

AMALRICUS I., Kudüs kıralı (hük. 1162 - 1174). Kudüs'ün yerli kırallarından ikincisidir. A. Mısır ile çok ilgilenmiştir. Bu yolda Nurettin (b. bk.) ile beş yıl çarpışmıştır. Sonradan Lâtin kırallığının batması tehlikesi başgösterince, batıdan üç kere yardım istemiştir. Hukukçu olarak tanınmıştır.

AMALRICUS II., Kudüs kıralı (hük. 1198 - 1205), A. Kıbrıs kıralı iken (1194 - 1198) Kudüs kıralı A. I. in ikinci karısından olan kızıyle evlenerek bu tahta da geçmiştir. Müslümanlarla yaptığı beş yıllık mütareke sonradan bozulunca, 1204 de tekrar bu mütarekeyi altı yıl için yenilemiştir. Öldüğü zaman Kıbrıs kırallığı ilk karısından olan oğluna, Kudüs kırallığı da ikinci karısının başka kocasından olan kızına kalmıştır.

AMALRICUS [Benalı], mistik ve panteist bir hıristiyan teologu. Bena'da bir tarikat kurmuş, 1200 tarihlerinde Paris'te felsefe ve tanrıbilim okutmuştur. İnançlarında Yeni Eflâtuncu bir panteizme yaklaşan A., sonraları panteistik ve antinomistik inançlarını terkettiğini söylemek zorunda kalmıştır. Amalrikan denilen taraflılarına, 1209 da Paris ruhanî meclisinde lânet edilmiş ve bunlardan on tanesi diri diri yakılmıştır. «Serbest Fikir Rahipleri» adiyle anılan zümrenin de bunlarla ilgili olup olmadıkları belli olmamıştır.

AMALTBEE, 113 numaralı küçük plânet. 1871 de Luther tarafından keşfedilmiştir.

AMALTEO, Pomponio (1505 - 1584), Venedik çığırından İtalyan ressamı. Friuli'de San Vito'da doğmuştur. Pordenone'nin öğrencisi ve damadı olup, onun üslûbunu yakından takibetmiştir. Başlıca eserleri freskolar ile altar resimlerinden ibarettir. Bunların çoğu zamanla çok yıpranmıştır.

AMALTHEİA, Zeus'un çocukluğunu anlatan menkıbelerde, Yunanlılar'a göre Zeus'a meme veren ve bakan nympha'ya, Giritliler'e göre ise Zeus'u emziren keçiye verilen ad. Kronos, karısı Rhea'dan doğan bütün çocuklarını yediği için, Rhea, Zeus'u doğurduktan sonra Girit'teki İda veya Dikte dağlarının ormanlarında saklamış. Zeus'u burada A. adlı büyük ve korkunç bir keçi beklemiş. Zeus sonradan onu bir burç haline koymuş ve hiçbir okun delip geçemiyeceği postundan Titanlar'a karşı savaşırken kendine Aigis (b. bk.) denilen bir zırh yapmış, boynuzlarından birini kendine bakan nympha'lara bırakmıştır. Bu boynuza «Bolluk boynuzu» (Lât. cornu copiae) dilenen her şeyle dolmak kudretini vermiştir. A., geniş anlamda bir nevi besliyen toprak tanrıçasıdır. Bunun için kudretleri toprak verimi ile ilgili olan tanrılar, ellerinde bolluk boynuzu taşırlar: Hades, Ge, Hesperidler, Naiadlar, ırmak tanrıları v.b.

AMALTHEUS, Jura formasyonuna ait Liyas tabakaları içinde fosil olarak bulunan bir deniz hayvanı. Ammonidler'den Amaltheidae familyasına dahildir. Kavkıları zemberek şeklinde kıvrılmış, dış kenarları dişlidir. Orta Liyas tabakalarının saptanmasına yarıyan önemli kılavuz fosillerdendir. Amaltheus Margaritatus, Am. Spinatus v. b. gibi birçok türleri vardır. Bk. AMMONİDLER.

AMAMİ - OŞİMA, Japonya'nın Riyu - Kiyu adalarının en büyüklerinden biri. Okinava - Şima adasının 160 km kadar kuzeydoğusunda yer alan A. nın yüzölçümü 1 000 km^2 kadardır.

A - MAN, II. yüzyıl Çin kaynaklarında İran yöresinde büyük bir bölgeye verilen ad. Bugünkü İran Azerbeycanı'nı karşıladığı sanılmaktadır.

AMAN (Eman), harbde teslim olmak istiyen düşmana, güven altında bulunacağını bildirme. İslâm hukukunda çok incelenmiştir. Sözlü ve yazılı, açık ve kinayeli, özel veya genel kısımlara ayrılmıştır. 1907 Lahey Konferansı'nda kabul edilen 5 inci sözleşmeye bağlı «Kara Harbi Âdet ve Kanunları Tüzüğü» nün 23 üncü maddesinde, savaşanların yapması yasak edilmiş olan şeyler arasında «aman verilmiyeceğinin ilânı» da yazılıdır. Bu suretle harbde aman vermemek veya aman verilmiyeceğini ilân etmek yasağı devletler hukukuna girmiştir.

AMANİDES PYLAİ (Lât. **Portae Amani montis**), bugünkü Hatay'da Amanos (b. bk.) dağlarındaki geçitlerin eski adı. Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya arasında önemli ulaştırma yolları olan bu geçitlerin en tanınmışı, ilkçağ yazarlarından birçoğunun «Suriye kapıları» diye andıkları, bugünkü İskenderun ile Antakya arasındaki yolun geçtiği Beylan geçididir. Bundan başka daha kuzeyde, körfezin kuzeybatısındaki dağlık kısmında (Misis dağları) ve Ceyhan ırmağı üzerindeki Demirkapı veya Karakapı denilen ve eskilerden bazılarının «Kilikya kapıları» adını verdikleri geçit de, eskiden bu dağların Amanoslar'dan sayılması dolayısiyle A. diye anılırdı. Bk. AMANOS DAĞLARI.

AMAN - JEAN [*amãjã* ok], **Edmond - François** (1856-1935), Fransız ressamı. Chevry - Cossigny'de (Seine - et- Marne) doğmuştur. Lehman'dan ders almıştır. İlkin konuları tarihten alınmış tezyini tablolarla kendisini tanıtmış, sonra portreler de yapmıştır Asıl ününü dekoratör olarak kazanmıştır. Pasteli andıran renklerle ince eserler meydana getirmiştir. Hafif şekilde asimetrik olan deseni, her zaman sevimlidir. 1900 de milletlerarası sergide teşhir ettiği eserler, kendisine altın madalya kazandırmıştır.

AMANOS, eski yazarlardan Strabon'a göre Anadolu'nun güneyinde, bugünkü Hatay'da, Fırat'tan Akdeniz'e kadar uzanan sıradağların adı. Bunlar İssos (İskenderun) körfezi kuzeydoğusunda iki kola ayrılarak bu körfezi kucaklar. Fakat eskilerin birçokları tarafından asıl Amanoslar olarak gösterilen kısım, körfezin doğusunda uzanan dağlardır.

AMANOS DAĞLARI, Akdeniz bölgesinin doğu bölümünde, Maraş - Amik çukurluğu ile İskenderun körfezi - Çukurova arasında, güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu bir sıradağ (bk. harita). A., Maraş yakınındaki Ahır dağının güneyinden İskenderun körfezinin doğu kıyısındaki Hınzır burnuna kadar uzanır; çevresindeki Aşağı Asi oluğu, Amik - Karasu çöküntü hendeği ile Ceyhan yarmavâdisi, Çukurova'nın doğu girintisi ve İskenderun körfezi arasında bölgenin ana yerkabarıklığını meydana getirir. Uzunluğu 175, enliliği en geniş yerlerinde 25 - 30, en dar yerlerinde 15 - 20 km, kapladığı yer yaklaşık olarak 4 000 km^2 dir.

Dış Doğu Toros yayının güneybatıya doğru uzantısı olan A na türlü kaynaklarda çeşitli adlar verilmiştir: Bazılarında (meselâ 1 :800 000 lik haritalarımızın 1934 basımında) Gâvur dağları şeklinde yazılıdır; halbuki, Gâvur dağları, bu uzun dağ sırasının daha çok kuzeydoğu bölümüne verilen addır. Bazı kaynaklarda A. yerine Elmadağı

Gâvur dağından İskenderun'a bakış

kullanılmıştır ki, bu ad, Beylân geçidinin kuzeyine düşen orta bölüm için verilir. A. nın Beylân geçidinin güneybatısında kalan bölümü için de Kızıldağ veya Amanus dağı adları kullanılır. Gerçekte bu uzun sıradağın türlü bölümlerine verilmiş pek çok adlar vardır: en kuzey parçasına Düldül dağı, bunun hemen güneydoğusuna düşen bir sıra dağlarla daha güneydeki birkaç çıplak dağa Daz dağı, Dörtyol'un doğusunda Mığır dağı, Beylân geçidi ile Akdeniz kıyıları arasında kalan bölümde bulunan dağlara Yassıdan dağı, Dar dağı, Tazı dağı, Mûsa dağı... gibi birçok adlar verilir. İçlerinde birkaçının (Gâvur dağları, Elmadağı, Amanus dağı, Kızıldağ gibi) türlü kaynaklarda bütün dağ sırasına veya onun büyük bir bölümüne ad olarak kullanıldığı A. na, son zamanlarda toplu olarak Nur dağları adı verilmek istenmiş, hattâ bu ad, bazı harita (1: 800 000 ölçekli haritanın 1936 ikinci basımında) ve yazılarımıza da girmiştir. 1941 Birinci Coğrafya Kongresi'nin Türkiye coğrafyası komisyonunun raporunda ise bu sıradağa, «Amanos dağları» (eski Amanus Mons ve uzantısı) adının verilmesi uygun görülmüştür.

A., 1 500 - 2 200 m yükseklikte, sürekli ve dik yamaçlı bir dağ sırası biçiminde uzanırsa da, boyun ve geçit yerlerinde alçakça çevreler de yer alır; güneybatı bölümünde en yüksek yerleri 1700 - 1800 m olduğu halde, kuzeydoğu parçasındaki tepeler 2 000 m den daha yüksek (Daz dağı 2 250 m, Düldül dağı 2 600 m) bulunur, böylece kuzeydoğuya doğru genel bir yükseliş görülür.

Üzerinde yer yer sarp tepelerin de sıralandığı A. nın türlü yüksekliklerinde parça parça aşınma düzlükleri (ençok 800 - 900, 1 100 - 1 200 m) uzanmakta olup, bunlar, dar ve derin vâdilerle parçalanmıştır. Üçüncü zamanın Alp sistemi kıvrım dağlarından Toroslar'ın güneye doğru bir uzantısı olan A., doğuşu sırasında ve daha sonraları aşınmalara uğrıyarak düzleşmiş, Neojen sonunda yükselmiş bir kıvrımlı - kırıklı dağ sırasıdır. Böylece A., bir yandan Süveydiye ile Maraş arasında güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu uzun kırık, öte yandan Hınzır burnundan Dörtyol'a, Osmaniye güneyinden Andırın kasabası doğusuna kadar uzanan ve bu kırığa aşağı yukarı paralel giden başka bir muhtemel fay arasında, çevresindeki çöküntü yerlerine karşı yükselmiş bir sıradağ olarak görülür. Yeni kırıklar arasında yükselmiş olan bu uzun dağ sırasında yer yer antiklinal ve senklinaller uzanır: Antiklinaller arasında Hınzır burnu ile Süveydiye arasında güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu bulunanı ile Kırıkhan kuzeyinden Bahçe kasabası doğusuna kadar uzanan güney - güneybatı - kuzey - kuzeydoğu doğrultulu olanı ve Düldül dağı boyunca kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzananı söylenebilir. Başlıca senklinaller ise, bahçe ile Düldül dağı, Osmaniye ile Hassa, İskenderun ile Kırıkhan arasında, kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzananlardır. A., yeni kırılmalarla türlü çöküntü alanları ortasında yükselmiş bir dağ olduğu için, bu çöküntü alanlarına bakan yamaçları çok yerde diktir. Pek genç akarsularla kenarlarından kemirilmiş bulunan bu dik yamaçlar, çok yerde düz olarak uzanır. A. nın türlü yönlere bakan etekleri boyunca, akarsularla dağlardan koparılıp getirilerek yığılan büyüklü küçüklü birçok birikinti konileri, yer yer verimli ovaları meydana getirmişlerdir.

Uzun ve yüksek bir dağ sırası olan A. nın, gerek etrafındaki bölgeler, gerekse dağın türlü bölümleri arasındaki bağlılığı sağlıyacak elverişli geçitleri vardır. Bunların çoğu A. nın doğu ve batı aklanlarından akan suların, araziyi kemirerek çukurlattıkları bel ve boyun yerleridir. Bu geçitler, pek eski tarih çağlarından beri önemli yolların geçtiği işlek yerler olmuştur. Bunlar arasında en bellibaşlıları, Osmaniye'nin 12 km güneybatısında bulunan ve A. nı Misis dağlarından ayıran, Toprakkale - İskenderun demiryolunun geçtiği Amanos geçidi (bazı kere Dârâ geçidi adı da verilen Eskiçağ'ın Amanicae Pylae'si) dir. Bir başkası, İskenderun şehrinin kuzeyinde Merkez suyunu boylıyan Sakaltutan (Eskiçağ'da Pylae Ciliciae, Ortaçağ'da Portella) geçididir. Diğerleri, Bahçe ile Kaypak arasında yer alan ve Kilis, Islâhiye, Maraş ve Gaziantep'ten gelen yolların birleştiği yeri Osmaniye'ye bağlıyan geçittir. Nihayet daha güneyde, Amik Ovası ve

AMANOS DAĞLARI

1

2

3

4

5

6

7

1 — Beylan geçidinde yer alan Beylan kasabası.

2 — Meyvalıklar arasındaki Aynicamus köyü. Geride Amanoslar.

3 — En yüksek sayfiyelerden biri: Nerkislik köyü.

4 — İskenderun - Antakya asfalt yolu.

5 — Amanos dağlarının eteklerindeki kasabalardan biri: Kırıkhan.

6 — Amikgölü kıyısından bir görünüş. Geride Amanoslar.

7 — Soğukoluk sayfiyesi.

çevresinin zengin topraklarını olduğu kadar, Kuzey Suriye ve Irak'ı da İskenderun limanına bağlıyan çok işlek yolların geçtiği 730 m yükseklikteki Beylân geçidi (Eskiçağ'da Pylae Syriae = Suriye kapıları) dir.

A. nın temel yapısını, Paleozoik külteler (çok yerde şistler) ile yer yer Trias kalkerleriyle örtülü Permokarbon kalkerleri meydana getirmiştir. Sıradağın güneybatı bölümü ile Osmaniye doğusunda ve Bahçe batısında yeşil külteler önemli yer tutar. İskenderun ile Dörtyol'un doğusunda kalan bölümde ise, Kretase ve Eosen kalkerleri geniş yerler kaplar. Bu temel üstünde bugün yer yer deniz Miyoseni (Bahçe'nin güneybatısındaki çukur çevre, Dörtyol'la Hınzır burnu arasındaki kıyı yakını yerler, Amik ovasının batı kenarı, Antakya ovasına dönük dağlık bölüm) uzanır ki, bu da Miyosen'de A. nın henüz yükselmemiş olduğunu ve deniz suları altında bulunduğunu gösterir. Öte yandan Süveydiye doğusiyle İskenderun körfezinin doğu kıyısında da yer yer deniz pliyoseni yer alır. Böylece A.Üst Miyosen'den sonra çöküntüler ortasında bir yükselme alanı olarak belirmeye başlamıştır. Büyük kırılma ve çökmelerle ilgili olarak kırıklar boyunda yer yer volkan püskürmeleri olmuş yükselen yerleri oyan bol sulu birçok akarsular, koparıp sürükledikleri külte parçalarını eteklerine yığarak verimli aluvyon ovalarını, deltaları meydana getirmişlerdir. Bu yığılma, bugün de sürmekte olup, daha tarih çağlarında deniz kıyısında bulunan birtakım yerler (birkaç km içeride kalmış olan Süveydiye'de olduğu gibi), bugün içerilerde kalmıştır.

A. nın hemen her yanında Akdeniz iklimi kendini gösterir. Etek bölümlerinde yaz sıcakları mayısta başlar, kasım sonuna kadar sürer. Dağın yüksek yerlerinde ise yazlar serin geçer. Donlu günler şubatta da olur. En az sıcaklıklar ise aralık, ocak, şubatta görülür. Rüzgârlar, kışın en çok doğudan, yazın güneybatıdan eser. Dağdan, çevredeki çukur bölgelere doğru esen yerel rüzgârlar da önemli yer tutar. A., genel olarak bol yağış alır. Yıllık yağış, dağın etek bölümlerinde ortalama 1000 mm kadar ise de, yükseklere doğru ve hele dağın denizden esen nemli rüzgârlara dönük olan batı yamacında, bunu çok geçer. Yağışın en bol olduğu mevsimler, alçak basınç alanının Güney Anadolu boyunca doğuya doğru yer değiştirdiği, kış ve ilkbahardır.

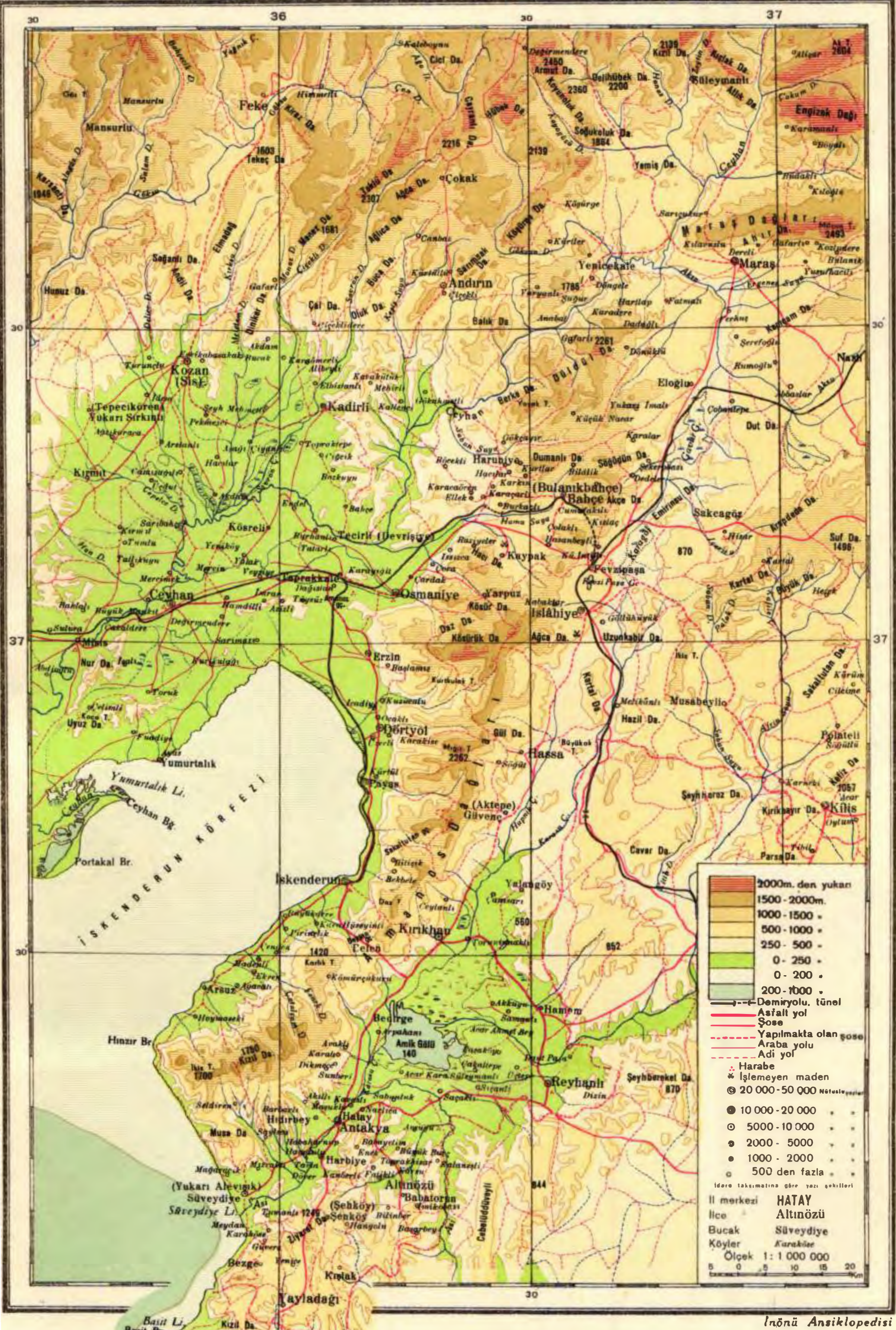
İklim özellikleriyle ilgili olarak, A. nın türlü yerlerinde ve hele yüksek yerlerindeki bitki örtüsü bol yağışlı bölgelerin özelliğini gösterir. Dağın batı yamaçlarını 900 m yüksekliğine kadar ağaç çeşitleri çok olan sık makiler örter. 900 m yüksekliklerde çok zengin ormanlar yer alır. Bu bitki örtüsü, daha içerilerde ve derin vâdilerle yarılmış aşınma düzlüklerinde yerini, Pinus brutia (Akdeniz çevresinde yetişen bir nevi çam) ormanlarına bırakır. Araya kışı sert olmıyan yerlerde yetişen gürgen soyu ve yazın yeşil duran meşeler karışır. Ormanaltı bitkileri zengin olup, türlü renkli çiçekleriyle daha şubatta yeşermeye başlar. Bitkiler, kalın hümüslü bir toprak tabakasına köklerini salmıştır. Bu örtü, 1100 m ye kadar çıkar; yukarılarda Akdeniz çamı, yerini karaçama bırakır; gürgenler sona erer, 1 200 m ve daha yükseklerde yer yer yazın yeşil duran meşelerle karışık karaçam ormanları sıralanır. Bunlar da gür iseler de, daha aşağıdaki Akdeniz çamı - gürgen ormanları basamağındaki kadar nemli orman özelliği göstermezler. Çünkü dağın 1 000 m hizalarındaki çok nemlilik, yazın buraları sık sık örten sislerden ileri gelir; hattâ bu sebepten bu yüksekliklerde tarla yapmaya elverişli birçok bitek düzlükler bulunduğu halde, burada köyler gelişememiştir. En üst bölümde yine nemli ormanlar yer alır. A. nın batıya dönük yamaçlariyle yüksek düzlüklerinde zengin ve gür, çeşitli ağaçların (çamlar, gürgen, meşe, sedir ağacı, türlü yabani meyvalar...) bulunduğu ormanlara karşılık doğudaki iç bölgelere dönük yamaçlar çok yerde çıplaktır.

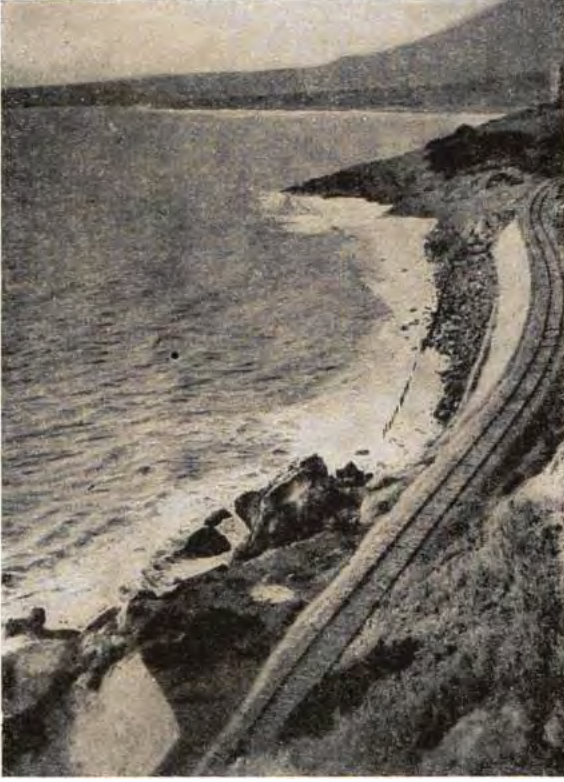
Doğu ve batısındaki çukur çevrelerle deniz arasında bir subölümü alanı olan A. dan, türlü yönlere doğru birçok küçük akarsular yönelir. Osmaniye - Yarpuz kuzeyindeki bölümünden çıkan suların çoğu, Ceyhan nehrine karışır. Daha güneyde akarsuların bir kısmı Doğu Karasu, Amik gölü ve Asi nehrine doğrulur, bir kısmı da batıda kısa yoldan denize ulaşır. Bunların çoğunun suyu yazın ya pek azalır veya iyice kurur. Doğudaki sular, batıdakilere göre daha cılızdır; bunların çoğu daha Karasu ve Asi nehrine varmadan oradaki kumluk ve bataklıklarda kaybolur. Pek azı Amik gölüne ulaşabilir. En çok kışın sağnak yağmurlariyle bu çay ve dereler birdenbire kabarır, çevrelerine taşar. Bu su basmaları zaman zaman tehlikeli de olur. Yolları boyunca hızlı akışlı olan ve yer yer çağlayanlar meydana getirecek şekilde dökülen bu akarsular boyunda değirmenler ve tahta biçen hızarlar sıralanır. Dağ ve eteğindeki köylerin çoğunda bu dere suları içilir. Dağdan etekteki bitek ovaya inen bu derelerden, birçok yerlerde, sulama işinde çok faydalanılır; meselâ Dörtyol çevresinde yetiştirilen çok verimli portakal bahçeleri için A. ndan inen Üzeyirli çayı, can damarı durumundadır.

Çeşitli zenginlikleri olan A. nda nüfus azdır ve daha çok etek düzlükleriyle dağın geçit veren yerlerinde toplanmıştır. Bunun sebebi, ana ekim alanlarının etekte bulunması, dağlık bölümde ise arazinin derin vâdilerle parçalanmış olması ve sık ormanlarla örtülü bulunmasıdır. A. nın İskenderun körfeziyle Çukurova'ya bakan batı eteklerinde nüfus sıktır. Burada kıyı boyundaki bazı bataklık çevreler bir yana bırakılırsa, nüfus km² ye 50 - 100 kişi düşecek kadar çoktur. A. nın doğuya bakan eteklerinin güney bölümünde nüfus sıklığı 20 - 30, kuzey bölümünde ise 10 - 20 arasında değişir. A. nın bu etek bölümleriyle yakınlarında, bu çevrenin en büyük köyleriyle önemli kasaba ve şehirleri sıralanmıştır. Bunlar arasında 1 - 5 bin nüfuslu 4 kasaba (Erzin, Payas, Fevzipaşa, İslâhiye), 5-12 bin nüfuslu 5 kasaba ve şehir (Osmaniye, Dörtyol, İskenderun, Kırıkhan, Süveydiye), A. ile daha güneydeki dağlık bölge arasında yerleşmiş 27 binden çok nüfuslu Antakya şehri vardır. A. nın yüksek yerlerinde nüfus pek seyrekleşir, 900 m yükseklere kadar tırmanmış orman içindeki küçük köyler, seyrek bir halde dağılmış bulunur. Buralarda nüfus sıklığı ortalama 10 kişi kadar olup, Erzin ile Hassa arasındaki orta bölümde birkaç kişiye düşer. Dağın iç bölümlerinin ancak geçit veren ve ekilebilir yerleri geniş olan yerlerinde büyük köylerle 1 000 - 1 200 nüfuslu kasabalar (Bahçe, Beylân) gelişmiştir. Dağdaki köy evlerinin çoğu ahşaptır; damları kiremitle örtülüdür. A. ve etekleri, pek eski tarih çağlarından beri yerleşme alanı olmuş, buradan birçok kavimler gelip geçmiştir. Daha 70 - 80 yıl öncesine kadar A., etek düzlüklerinde tarlaları bulunan türlü aşiretlerin barındığı yerler olmuş, bunlar hükümet tarafından yerleştirilmiş, aşağıdaki düzlüklerde yer alan köy ve kasabalar büyümüştür. Bu bölgenin güvenliği ancak Cumhuriyet devrinde sağlanmış, etekteki bataklık çevrelerde sıtma ile savaşa yine bu devirde girişilmiştir.

A. nın doğu ve batı etekleri boyunca giden ve geçitleri aşan şoseler vardır ki, bunların uzunluğu 400 km yi

AMANOS DAĞLARI

İskenderun'a uzanan demiryolu

geçer. Yer yer dağın yüksek yerlerine ulaşan şoseler de vardır. Dağın türlü bölümleri arasında patikalar da uzanır. Fakat, biribirinden derin vâdiler ve sık ormanlarla ayrılmış bulunan birçok dağ köyleri arasında yol yoktur. İslâhiye yönünden, Gaziantep ve Maraş'tan gelen yollar, A. nın «Kanlı Geçit» inden geçer ve Osmaniye ovasına inerler. Daha güneydeki Beylân geçidinden geçen yollar da Amik ovası ve Asi nehri boyunu İskenderun'a birleştirir.

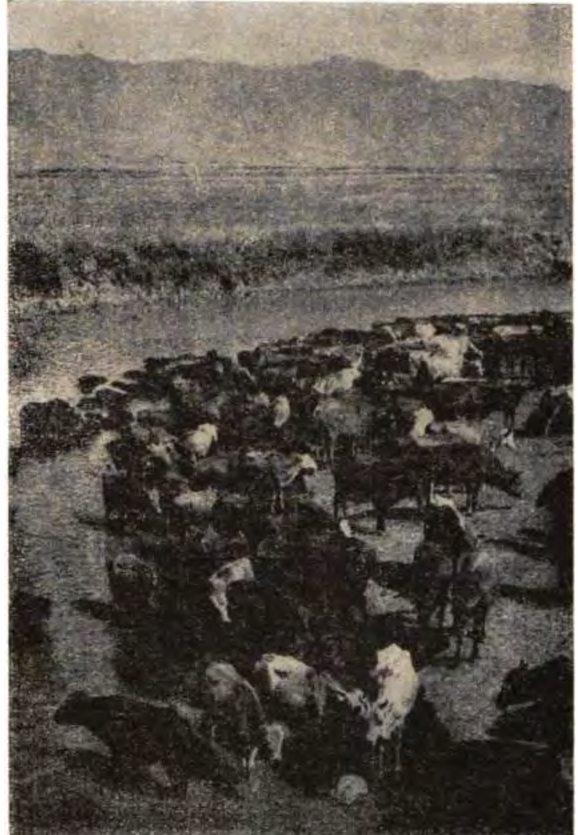
Demiryollar, A. nı memleketin türlü bölümlerine bağlamıştır. Toprakkale istasyonunda Anadolu - Bağdat demiryolundan ayrılan bir kol İskenderun limanına uzanmıştır. A. nın kuzey bölümündeki Gökçedağ'ı delip geçen demiryolu, güneye uzanarak Mardin ve Nusaybin'e yönelir; bir kol da Halep'e uzanır. Fevzipaşa'dan kuzeydoğuya giden bir başka demiryolu da Malatya ve çevresindeki geniş bölgeyi A. ya bağlar.

A. nın şose uğrağı olmıyan ve demiryolu geçmiyen sarp ve sapa yerlerinde insan ve yük taşını hayvan sırtında (at, katır, eşek), öküz ve atla çekilen iki tekerlekli yaylı arabalarla yapılır. Son zamanlarda dört tekerlekli arabalar da artmıştır. Düzgün şoselerle asfalt yolların bulunduğu yerlerde ise, arabalarla birlikte otomobil ve kamyonlar işler.

Çukurova ve İskenderun körfezi ile Amik ovası ve çevresindeki verimli bölgeleri birbirine bağlıyan A., orman ve maden (krom, manganez) bakımından çok zengindir. Çok yerinde bulunan yabani zeytin ağaçları aşılanırsa, büyük bir zenginlik kaynağı olur. Dağın yüksek düzlük ve eteklerindeki topraklar çok bitektir. Bölgenin cesur, çalışkan ve sağlam yapılı halkı, yerine göre en çok kerestecilik, kömürcülük, odunculuk, katrancılık, bağcılık, hayvan yetiştirme ve çiftçilikle geçinir. Orman ürünleri başta gelir. İşlek ticaret yeri ve yol uğrağı yerler (Beylân, Bahçe) bir yana bırakılırsa, dağ köylerin'n hemen hepsi kendi yağlariyle kavrulur, orman içinde açılmış tarlalarında tahıl ve sebze ekerler. Tahıl, kendi ihtiyaçlarını karşılamaz, bunu Amik ovasından alırlar. Sebze ve meyvaları ise ancak kendilerine yeter

Burada, her köylü ailesinin hiç değilse küçük bir tarla ve bahçesiyle bir evi ve birkaç keçisi olduğundan, başka yerlerde işçilik yapmaya gidenler çok olmaz. Dağ köylerinde bağcılık gittikçe gelişmektedir. Hayvancılık (davar, sığır) da halkın başlıca geçim kaynağıdır. A. nın yüksek otluk ve çayırlıklarında birçok yaylalar vardır. Her yaz sürüler, bu yaylalara çıktıkları gibi Kızıldağ'ın Süveydiye'ye yakın bölümünde, «Aydınlılar» denilen davarcı köyler de vardır. Kışı çukur bölgelerde geçiren davar sürüleri, ilkbaharda yavaş yavaş dağın ağaçları kesilmiş yüksek yaylalarına yönelir, yaz aylarını burada geçirdikten sonra sonbaharda yine ovalara iner, ekinleri biçilmiş tarlalardaki sap kalıntılariyle başak döküntülerini yiyerek semizlenirler.

Yaz aylarının çok sıcak ve bunaltıcı (ağustos ortalaması Dörtyol'da 28,5°, İskenderun'da 28°. Antakya'da 27, 2°) geçtiği dağ eteklerinden, yükseklerdeki serin, ormanlık ve güzel sulu yaylalara doğru, her yıl şehir ve kasabalar halkının çoğu çıkar. Böylece davar yetiştiren yaylacılardan başka dinlenmek ve yazı geçirmek üzere dağa gelenlerin sayısı 15 - 20 bini geçer. Bu yaylalar arasında Osmaniye halkının çıktığı Zorkun, Çağlayan, Olukbaşı, Yarpuz, Güzeloluk ile Dörtyol'un birçok yaylaları (Çökek, Karaoluk, Üçkoz, Sarıpınar...), İskenderun'un Soğukluk. Beylân, Atik, Nergizlik, Kırıkhan'ın Delibekirli, Antakya'nın Bityas yaylasiyle Kızıldağ'ın birçok yaylaları (Çatalçam, Köseoluk,

Amik gölü kıyılarında yayılan sığır sürülerinden biri. Geride Amanoslar

Çınaralan, Alıçtan...) vardır. Bu yaylaların çoğunda halk, yakın vakitlere kadar, «hayme» altında barınırlardı. Son zamanlarda üstü çinkolu, yerli kulubelerle damlar da yapılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında İskenderun ve Antakya çevresinin birçok yaylalarında konforlu oteller yapılmış, buralara giden yollarla taşıtlar çoğalmış ve daha düzenli olmuştur. Öyle ki, yazın bunaltıcı sıcaklarında hoş ve serin vakit geçirilen bu dağlık yerlerde âdeta şehir hayatı görülür. Çevresindeki kasabalarla dağ arasındaki bağlılık çok daha canlılaşır. A. nın türlü yerlerinde sanatoryumların da kurulabileceği anlaşılmakta, turizmin, bölgeye çok daha canlılık ve kazanç getireceği şimdiden görülmektedir.

A. nın en kuzey doğu ucu Maraş ili sınırları içinde, bunun güneyi Seyhan ili topraklarında olup, İskenderun körfezinin doğu kıyısı boyunca uzanan büyük bölümü ise Hatay ilimiz içindedir.

AMANULLAH HAN (doğ. 1892), Afganistan kıralı. Afganistan emîri Habibullah Han'ın küçük oğludur. Anası Ulya Hazret de Afgan hükümdar ailesindendir. A. ilk öğrenimini özel olarak görmüş, sonra tanınmış Afgan yazar ve edibi Mahmut Han Tarzî'nin fikirlerinden faydalanmış ve 22 yaşında iken onun kızı Süreyya Tarzî ile evlenmiştir. Emîr Habibullah'ın 28 şubat 1919 da Celâlâbad ilinde, Lagman yakınlarında bir av sırasında öldürülmesi üzerine, kardeşi Nasrullah Han tahta geçmiş ve Amanullah'ın büyük kardeşi İnayetullah Han, amcasına «bi'at» etmişse de, bu sırada Kâbil'de babasına vekillik eden Amanullah, saltanatta hak iddia ederek, Celâlâbad ordusunun yardımiyle, üç gün hükümdarlık eden amcasını tahttan indirmiş ve bu suretle Afgan tahtını elde etmiştir (bk. AFGANİSTAN). Amanullah Han tahta geçince Afganistan'ın bağımsızlığını ilân etmişse de, Hindistan hükümeti bunu kabul etmediğinden 2 mayıs 1919 da harb başlamıştır. Fakat İngilizler, istediklerini başarıyı elde edemediklerinden, 8 ağustos 1919 da Râvalpindi'de bir mütareke ve 22 aralık 1921 de bir barış antlaşması yaparak Afganistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Amanullah Han henüz İngilizler'le harb halinde iken, bir yandan Veli Han'ı bir heyetle Avrupa devletleri yanına göndererek onlarla siyasî ve ekonomik münasebetler kurmaya çalışmış, diğer yandan memleket içinde geniş çapta bir reform hareketine girişmiştir. Avrupa kültürünü yaymak amaciyle eğitim işlerine büyük bir önem veren A., köle ve cariye alım satımını, derebeylik ayrıcalıklarını kaldırarak ve şeriat kanunu yerine medenî kanunu kabul etmek suretiyle Afganistan'ın sosyal durumunu da modern bir hale getirmek istemiştir. Fakat halk bu reform hareketini benimsiyecek bir durumda olmadığından, 1923 yılı sonlarında ayaklanmış, Hindistan'a sığınmış bulunan Abdülkerim adında bir Afgan şehzadesi de bundan faydalanarak, Hast'ta hükümdarlığını ilân etmiştir. Afgan halkı bunda bir yabancı parmağı bulunduğunu sezdiğinden, ayaklanma genişlemeden, kısa bir zaman içinde bastırılmış, Abdülkerim de yine Hindistan'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Amanullah Han, 1927 ye kadar geçen bir durgunluk döneminden sonra, kıraliçe Süreyya ile birlikte bir Avrupa gezintisine çıkmıştır. Bu geziden dönerken Türkiye'ye uğrıyan A., burada gördüğü durumdan da cesaret almış olduğu halde vatanına gelmiş ve hemen Millet Meclisi'ni açarak uygulamak istediği yeni programı Meclise sunmuştur. Bu programa göre A., çarşaf ve peçenin kaldırılmasını, türlü okulların açılmasını, şapkanın serpuş olarak kabul edimesini, Afgan millî bayrağındaki mihrap ve minberin kaldırılmasını, Milâdî takvimin kabul edilmesini, tatil günü olarak cuma yerine pazarın geçmesini sivil ve askerî memurların tarikatlere girmemesini, tek bir partiden paşka siyasî partilerin kurulmamasını istiyordu. Amanullah, bu yeni programı hususiyle Meclis'e sunarken kendisini Muhammed'le kıyaslıyarak modern bir devir öncüsü olduğunu söyliyecek derecede ileri gitmesi ve kızkardeşi Kübra'nın başkanlığında kadınların şikâyeti üzerine kocalarından ayrılmalarını sağlıyan bir mahkemenin kurulması gibi sebepler yüzünden başvekili ile eniştesi Veli Han gibi en çok sevdiği ve güvendiği adamları tarafından bile terk edilmiş ve babasının acıklı akıbetinden de sorumlu • tutulmaya başlanmıştır. Bu sebeple programın kabulünden üç ay sonra, başında Beççe Saka bulunan büyük ve genel bir ayaklanma ile karşılaşmıştır. Felâketiyle yalnız başına kalan Amanullah Han, tahtı büyük kardeşi İnayetullah'a bırakarak anasının memleketi olan Kandıhar'a kaçmış, Beççe Saka da Kâbil'e girerek, hiçbir mukavemet göstermemiş olan İnayetullah'ın elinden Afgan tahtını almıştır. Amanullah Han, toplıyabildiği zayıf kuvvetlerle Beççe Saka'ya karşı talihini denemek istemişse de, yenilerek 20 mayıs 1929 da Kandıhar'a dönmüştür. Buradan Hindistan'a geçmiş olan A. en sonunda bugün de bulunmakta olduğu Roma'ya gitmiştir.

AMAPALA, Orta Amerika'da Honduras Cumhuriyeti topraklarında, Büyük Okyanus'a açılan Fonseca koyunda iyi bir liman. Nüfusu 3 000. A. evvelce önemli bir ihraç limanı idi.

AMARA, böceklerin koleopterler (Coleoptera) takımına bağlı karabidler (Carabidae) familyasının bir cinsi. Maden parlaklığında olan bu böceklerin boyları 6 - 10 mm kadardır. Kurak yerlerde yaşar, güneş altında hızla koşarlar. Bitkisel maddelerle geçinirler. Birçok türü Orta Avrupa'da yaşar.

AMARA: bk. KÜTÜLAMARE.

AMARAKANTAK (Amarakantaka, Amarkantaka), Orta Hindistan'da, Maikal sıradağlarının doğusunda bir köy ve bir yöre. Ünü, Cambay körfezine dökülen Narbada'nın çıkması ve Hint brehmenlerince burasının kutsal bir yer olarak tanınmış olmasındandır.

AMARA-KOŚA: bk. AMARASIṂHA.

AMARAPURA (Ölmezler şehri), Yukarı Birmanya'nın Mandalay yönetim bölümünde bir şehir. Nüfusu 8 000 (1927). İrravadi nehri boyundadır. Çevresindeki bitek toplarda en çok pirinç, pamuk, tütün ekilir. 1783 te eski Birmanya kırallığın başşehri olarak kurulmuş bulunan A., 1857 de başşehrin Mandalay'a taşınması üzerine hızla küçülerek yerini bu şehre bırakmıştır. A. da birçok güzel Buda tapınaklariyle eski ağaç oymacılığı, yeni bir dokumacılık okulu bulunduğu halde, şehir gittikçe sönmektedir.

AMARASIṂHA (VI. - VIII. yüzyıllar arası), Hintli dilci. Hangi yıllarda yaşadığı kesin olarak belli değildir. Çinli gezgin Hsüan Tsang bu dilci için «Vikramāditya'nın tahtını süsliyen dokuz mücevherden biridir» dediği, bu kıralın (Chandragupta Vikramāditya) da 375 yıllarında yaşadığı için, Amarasiṃha'yı IV. yüzyıla mal edenler olmuştur. Başlıca eseri *Nāmalingānuśāsana* (Kelimeler ve cinsler öğreten kitap) denilen, kısa adı da sadece *Amara-kośa* (Amara hazinesi) olan Sanskritçe sözlüktür. Üç kısma ay-

rılmış olduğu için bazı zaman buna *Trikanḍa* (Üç kısımlı)da denir. Sanskritçe'nin 10 000 kök kelimesini toplamış olan bu eser, ezberlemeyi kolaylaştırmak için, manzum yazılmıştır (aşağı yukarı 1 500 mısra). Birinci ve ikinci kısımda eşanlam (synonym) kelimeler, gök, ilâhlar, zaman, mevsimler gibi konu gruplarına göre sıralanmış, üçüncü kısımda da eşsesli (homonym)ler verilmiş ve hece sayısına bakılmadan kelimeler son harflerine göre sıralanmıştır. *Amara-koša'*-nın ilk parçası Tamil harfleriyle Roma'da 1798 de basılmıştır. Eserin tümü de 1808 de Serampore'da H. T. Colebrooke tarafından İngilizce notlar ve bir indeksle yayımlanmıştır. Sanskritçe metin ayrıca 1831 de Kalküta'da basılmış, Fransızca tercümesi de Paris'te (1839 - 1845) A. L. A. Loiseleur-Deslongchamps tarafından çıkarılmıştır.

AMARAT, Kayseri'nin merkez ilcesi Muncusun bucağına bağlı 1 041 (1940) nüfuslu bir köy. A. Kayseri'nin 40 km kuzeydoğusundadır. Toplu bir halde olan evleri taştan yapılmıştır. Damları düz ve toprakla örtülüdür. Halkı tahıl ekimi ile geçinir, bağcılık yapar. Köyde kaynak suyu kullanılır.

AMARAT, Niğde'nin Aksaray ilcesi Sultanhanı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 242 (1940). Aksaray'ın 24 km batısında, denizyüzünden 935 m yüksekte, ovada kurulmuş olan A. üç parçadan meydana gelmiştir. Duvarları kerpiçten yapılmış düz ve toprak damlı evleri toplu bir haldedir. Köyde kuyu suyu içilir. Çevresindeki tarlalarda tahıl ekilir. Evlerde kilim dokunur.

AMARDİYEN, Orta Elâmca'ya eskiden verilen bir ad. Bu dilde olan yazıtlar, İran'ın Huzistan bölgesinde Şuşter kasabası yakınında bulunan Mal-Amir ovasında 1841 de A. H. Layard tarafından bulunmuş, 1851 de de yayımlanmıştır. Kul-i Firʿaun vâdisindeki yazıt 24, Şikâfte-i Salmân vâdisindeki de 26 satırdır; ayrıca 9 küçük yazıt da vardır. Elâm kıralı Tuḫḫihikutur'un oğlu Ḫanni'ye ait olan dinî-tarihî ve kabartma resimli anıtlardaki çiviyazılı bu yazıtlar şimdi British Museum'da bulunmaktadır. Dili, bozuk bir Elâmca'dır. Elâm dilinin bu çağına şimdi Orta Elâmca (Médio-elamite; [eski çağına: Anzan; yeni çağına: Sus, veya Ḫōzī]) denilmektedir. Eski İran topraklarındaki uruk adlarından *Mardoi* veya *Amardoi*'a dayanan Amardiyen (Amardian veya Proto-Medic) adını A. H. Sayce icat etmiştir (1883-85).

AMARE (Amara), Irak'ta Basra iline bağlı bir sancak (300 000 nüfuslu) ve merkezi. A., Dicle nehrinin sol kıyısında XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş bir şehirdir. Nüfusu 10 000.

AMARI [*amāri* ok.], **Michele** (1806 - 1889), İtalyan doğu bilgini ve siyaset adamı. Palermo'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. Carbonariler'le işbirliği yaparak İtalya'da Bourbon erkine karşı savaşmış, bu yolda yazdığı *Un periodo delle istorie siciliane del secolo XIII.* (XIII. yüzyıl Sicilya tarihinin bir devri) [1839] adlı eserinden dolayı Paris'e kaçmak zorunda kalmış ve bu yazısını orada *La guerra del Vespro Siciliano* (Sicilya Vesper'i harbi) [1843] başlığiyle yayımlamıştır. 1848 ihtilâlinde vatanına dönerek maliye bakanı olmuşsa da, Bourbonlar'ın yeniden erke kavuşmaları üzerine yine Paris'e sığınmıştır. Amari, Atapça'yı öğrenerek Sicilya'nın Arap devri tarihini incelemiştir. Pariste bulunduğu sırada *Storia dei Musulmani di Sicilia* (Sicilya islâm tarihi) [4 cilt, 1854 - 1873] adlı baş eserini yazmış. 1859 da vatanına döndüğünde önce Pisa'da sonra da Floransa'da Arapça profesörlüğünde bulunmuş, bir aralık da Ayan Meslisi üyesi (1861) ve eğitim bakanı (1862 - 64) olmuştur. Başlıca eserlerinden bir başkası, Sicilya'nın coğrafyası, tarihi, biyografyası ve bibliyografyası hakkında seçme Arapça metinleri toplıyan *Biblioteca arabo - sicula* [3 cilt, 1857 - 1877] dır. *I diplomi arabi del archivio fiorentino* (Floransa arşivindeki Arapça yarlıklar) [1863] ve İdrisî coğrafyasına dayanarak C. Schiaparelli ile çıkardığı *L'Italia descritta* (İtalya'nın tasviri) [1883] adlı eserler de önemlidir.

AMARİL, açık yeşil renkli sentetik safir.

AMARNA (El), Mısır'da Beni Hasan yöresindeki örenler. 1877 den beri yapılan kazılarla A. nın, Mısır'ın on üçüncü soy firavunlarından Amenophis IV. = Ekbnaton'-un yönetim merkezi bulunan Ahetaton olduğu meydana çıkmıştır. Atalarının Amon dininden ayrılıp yeni bir Aton - güneş dini kuran bu firavun, A. da saraylar, mahalleler, tapınıklar yaptırarak yeni bir merkez kurmuştur. Firavun ölür ölmez dini ortadan kaldırıldığı gibi zamanında merkez olarak kalan A. da yıkılmış ve bir daha yurtlandırılmamıştır.

A. daki kazılarda Amenophis IV. ile babası Amenophis III. (b. lara bk.) zamanına ait bir çok çiviyazılı tabutlar meydana çıkmıştır. Sayıları 350 yi geçen bu belgelerin hemen hepsi, bu kıralların Ön Asya devlet ve beylikleriyle yaptıkları siyasî haberleşmeye ait olup o zaman hakkındaki tarihî bilgimizin iyice gelişmesine yaramışlardır. Hattâ bu sebepten bu zamana A. çağı bile denilmiştir (M. Ö. 1450 - 1400).

Bundan başka A. da bulunan sanat eserleri de buranın önemini artırmıştır. Çünkü bunlar, Mısır'ın sanat tarihinde yepyeni bir devri göstermektedir. Gerçekten Amenophis IV. yeni dinle, din geleneğini yıktığı gibi, yaptığı sanat eserlerindeki (hususiyle plâstik) yeni sanat üslûbiyle de Mısır'ın binlerce yıllık sanat geleneğini yıkmaya çalışmış görülmektedir. Burada bulunan eserlerde o eski bağlılık yerine realist ve natüralist bir görüş hâkimdir. Fakat bu da onun dini gibi, çok sürmemiştir.

DİL. 1887 de bir köylü kadın tarafından meydana çıkarıldıktan sonra, firavunların dışişleri evrak hazinesinin malı olduğu anlaşılan ve şimdi Londra, Oxford, Berlin, Kahire v. b. müzelerde bulunan, çiviyazılı bu tabletlerin hemen hepsi, M. Ö. XV. - XIV. yüzyıllarda Yakın Doğu'nun milletlerarası dili olan Akkad dilinde (Orta Babıl çeşidi) ve mektup şeklindedir; bir şiirle birkaç başka belge de vardır. Bu mektuplaşma, bir taraftan Amenophis III. ve IV., öbür taraftan da bunların yönetimlerine bağlı Filistin ve Suriye prensleri ve Ön Asya kıralları arasında olmuştur. Bu mektuplar arasında Mitanni kıralı Tuşratta'nın (M. Ö. 1410 - 1375) kızı Daduhepa ile Amenophis III. ün evlenmeleri ve bir sınır meselesi konularını ele alan ve Mitanni dilinde yazılı olan bir mektup vardır. Amarna mektupları 1889 da H. Winckler tarafından yayımlanmış, 1896 da da işlenmiştir. *Die El-Amarna-Tafeln* (El - Amarna tabletleri) [2 cilt, Leipzig 1915], adlı eserde çiviyazılı metinle Almanca tercümesi J. A. Knudtzon tarafından verilmiş, açıklamalar J. A. Knudtzon ile O. Weber tarafından yapılmış, E. Ebeling de sözlük kısmını işlemiştir. Bu mektup koleksiyonuna, Thureau - Dangin, sonradan bulunan 6 mektubu 1923 te katmıştır.

AMAROS LİMANI (Hamsaros limanı), Sinop'un 8 km kadar kuzeybatısında, Pahî burnu ile Sinop burnu arasındaki geniş deniz girintisi içerisinde küçük bir liman. A.

kuzeybatı ve kuzey rüzgârlarına karşı kapalı ise de, limanın küçüklüğü ve darlığı, gerisinin dağlık oluşu yüzünden ancak küçük deniz taşıtlarının barınmasına ve küçük ölçüde iş yapılmasına elverişli bir durum gösterir.

AMASEİA, Samsun - Sıvas ticaret yolu üzerinde, İris (Yeşilırmak) vâdisindeki bugünkü Amasya'nın eski adı. Bk. AMASYA.

AMASİA, zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in yaprak yabanarıları (Tenthredinidae) familyasının bir cinsi. Avrupa'da yaşar.

AMASİAS, Yahunda Devleti'nin sekizinci kıralı (M. Ö. IX. yüzyıl).

AMASİS: bk. AMOSİS.

AMASİS, M. Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında çalışmış Yunanlı vazo ressamı. Kendisi her ne kadar imzasını çömlekçi olarak atarsa da vazonun üstündeki resimleri de onun çizdiği sanılmaktadır.

AMASİS'İN BİR ESERİ

Amasis'in en özel eserlerinden birisi Paris Millî Bibliyoteğinde bulunan bir amphora'dır. Bu amphora'nın bir yüzünde tanrı Dionysos'la iki Mainad (bk. Şek), öbür yüzünde de Athena ile Poseidon bulunmaktadır. Amphora'nın boyunda ise vazonun bütün çevresi boyunca, savaşan savaşçı figürleri bulunur.

Amasis, zamanının büyük bir vazo ressamı olan Exekias'ın yanında geri bir ressam etkisi bırakmaktadır. Dizi halinde ayakta duran figürleri çok defa simetriktir. Hareketlerin ifadesi, mainadlar'ın kollarını birbirlerinin omuzlarına atmaları gibi, bazı kere beceriksizdir. Amasis, mainadlar'ın yüzünü Exekias'ın kadın figürlerinde olduğu gibi, beyaza boyayacağına, artık eskimiş olan çizgi tekniği ile çizmiştir. Amasis genel olarak ayrıntılara ve süse önem verir. Devrinin manierist bir ressamıdır.

AMASONİYA (Amasonia), mineçiçeğigiller (Verbenaceae)den bir bitki cinsi. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen 6 türü vardır. Bunlardan, süs bitkisi olarak sıcak serlerde yetiştirilen *A. punicea* türünün taç ve çanak yaprakları kırmızı renktedir.

AMASRA (Coğ), Karadeniz kıyılarının batı bölümünde, Zonguldak'la İnebolu arasında küçük bir ara limanı ve kasaba. Nüfusu 1 438 (1940). A., Zonguldak ili Bartın ilçesine bağlı bir bucak merkezidir. A. bucağının nüfusu 10 268, bucağa bağlı köy sayısı 37 (1940) dir. Köylerin çoğu küçük olup, yarıdan fazlasının nüfusu 150 - 250 arasındadır. A. kuzeye doğru uzanmış olan bir yarımadanın üzerinde kurulmuş pek eski bir kasabadır. Bu yarımadanın hemen kuzeybatısında bulunan büyücek bir eski ada, akıntıların sürükleyip yığdığı kum ve çakıl yığıntılariyle karaya yetişmiş ve kasabanın bir bölümü de burada yer almıştır. Ayrıca kasaba, doğu ve batıdaki koyların kıyılarına doğru da uzanmıştır. Amasra feneri sonradan bitişmiş olan bu kayalık adanın kuzeyindedir. Amasra yarımadasının hemen kuzeyinde kayalık, boş bir adacık daha vardır.

Sonradan karaya bitişen ada ile birlikte denize doğru 1,5 km kadar uzanan A. yarımadasının doğu ve batısında liman olabilecek iki koy meydana gelmiştir: Bunlardan doğudakine «Büyük Liman», batıdakine «Küçük Liman» denir. Her ikisini birbirinden ayıran 200 m genişlikteki kıstakta, eski devirlerde oyularak dar bir yeraltı menfezi açılmıştır. Bugün bu menfezin çok yeri tıkanmıştır. Ağzında 1 000 m den çok genişliği olan ve 1 200 m kadar karaya doğru girmiş bulunan ve asıl A. limanını meydana getiren Büyük Liman'ın doğu kıyıları, dik yarlar halinde uzanan yüksek aşıntı kıyılarıdır. Bu yüksek kıyılar, kuzeydoğudaki Çakraz burnundan uzanan dik kıyıların bir devamıdır. Asıl limanın yer aldığı koyun batı kıyıları ise, kuzeydoğudan esen kuvvetli rüzgârların etkisiyle koparılan parçaların akıntılarla sürüklenip yığıldığı alçak ve kumsal bir kıyı şeridi biçimindedir. Kıyı boyunca uzanan bu çakılkum şeridinin genişliği, ortalama 40 - 50 m yi bulur. Bu döküntü ve birikintiler, koyun sığlaşmasına yol açmış, liman yavaş yavaş dolmaya yüztutmuş, kıyı boyunca 150 m ye yakın bir şeritte derinlik 1 - 4 m ye inmiştir. Yüksek kıyının aşınması sürdükçe ve koparılan parçalar sürüklenerek bu kuytu bölümde yığıldıkça, bu kumsallaşma ve sığlaşma da artacaktır. Buna engel olmak için, önceleri limanın güneyinde mahmuzlar yapılmış, fakat bu da birikmeyi önliyememiştir. Yığılmayı önlemek veya hiç değilse geciktirmek için, büyük limanın güneyinde 120 m kadar uzunluktaki eski yıkık mendirek su yüzüne çıkarılacak, 210 m ye varacak şekilde uzatılacak, ayrıca daha kuzeydoğuda yapılacak 320 m boyundaki sed ile bu dolma olayı önlenmeye çalışılacaktır.

Koyun ağzına doğru derinlik artarak dalgakıran yakınında 16 m yi bulur. Büyük limanın kuzeydoğusuna doğru, doğal bir dalgakıran gibi uzanan 150 m boyundaki yüksek ve kayalık bir başka adacık, yine sonraki birikmelerle A. yarımadasına alçak bir kıstakla birleşerek eski dalgakıran buraya eklenmiştir. Karadeniz kıyılarının en fırtınalı ve dalgalı bir bölümünde yer almış bulunan bu liman, Amasra yarımadası ve buraya bitişmiş olan adacıkla güneybatı ve kuzeybatıdan esen rüzgârlara karşı kapalı, fakat kuzey ve kuzeydoğu rüzgârlarına açıktır.

Limanın bu kuzeybatı çıkıntısına, 1909 da bir dalgakıran yapılmaya başlanmış, Birinci Dünya Harbi sırasında

AMASRA'DAN BİR GÖRÜNÜŞ

yarıda kalan bu iş, 1923 te bitirilmiş ve 260 m uzunluğa varan bir dalgakıran yapılmıştır. Doğuya doğru uzatılan bu dalgakıranın içi, küçük vapurları kuzey rüzgârlarına karşı koruyacak bir sığınak halindedir. Bu kadarcık bir dalgakıranla beliren kuytu limanda bile, 2 000 tonilâtoluk vapurlar barınabilmektedir. Poyrazlı zamanlarda vapurlar, dalgakıran babalarına bağlanır ve ancak böyle durabilirler. Daha büyük gemiler ise, limanın korunmıyan yerlerine demirliyebilir, fakat bu halde rüzgârlara karşı açık kalır, fırtına sertleştiği takdirde limanı terkederler. İşte, limanın «kuytu bölge sınırı»nı daha ileri götürmek, böylece gemi barındırma imkânlarını artırmak için, eski dalgakırana 300 m ye yakın uzunlukta bir yenisi eklenmektedir. Bu bittikten sonra, dalgakıranın uzunluğu 550 m yi bulacak, burun teşkil eden kayalıkla birlikte ise, bu uzunluk 700 m yi geçecektir. Başlanmış olan bu liman işi bittikten sonra 4 - 5 bin tonilâtoluk vapurlar girebilecek, limanda, su kesimi 7,5 m kadar olan bu vapurlardan 6 - 7 si barınabilecek, limanın boşaltma yükleme yerleriyle gemilerin yanaşabileceği yerler bulunacaktır.

Batıdaki «Küçük Liman» ise, poyraza karşı kapalı olmakla beraber, Karadeniz'in karayeline açık olması ve doğudaki limandan daha küçük bulunması yüzünden, o derece önemli yer tutamamıştır. En derin yeri ağzında 10 m yi bulan bu koyun 200 m genişliğindeki ağzının kuzey ucunda 84 m uzunluğunda eski bir mendirek vardır. Küçük Liman'a yer veren koy, 300 m lik bir girinti olup, kuzey kıyıları dik ve yüksek, eski rıhtımın bulunduğu doğu ve güney kıyıları alçak ve kumsaldır.

A. nın ticareti sönüktür. Halkın çoğu balıkçılık, kayıkçılık ve işçilikle geçinir. A. çevresinde, çeşitli baklagiller, bir miktar meyva, sebze yetiştirilir, buğday, arpa, mısır, patetes ekilir. A. nın 11 km kadar kuzeydoğusunda kıyıya yakın bir yerdeki Göçgün köyünün içinden geçen kükürtlü bir madensuyu vardır. A. çevresi, Zonguldak kömür havzasının Filyos ırmağının doğusuna düşen doğu bölümü içindedir. Yapılan yeni araştırmalarda A. ile Tarla ağzı bölümünde, seramik ve ateşe dayanır malzeme endüstrisine yarıyacak iyi özellikte bol miktarda kil yatakları bulunmuştur.

Çevresi ormanlık olan A. nın havası ve manzarası çok güzeldir. Havalar her ay yağmurlu geçerse de, yazın yağış azalır. Yaz günleri martta başlar, ekime kadar sürer. Yazın kuzeydoğu ve doğudan, zaman zaman güneydeki dağlık yerlerden esen rüzgârlar, kasabaya serinlik verir. Yollar yapıldığı takdirde A., Karabük'ün bir «deniz kıyısı sayfiye yeri» olabilir ve yılda 2 - 3 bin turist çekebilir.

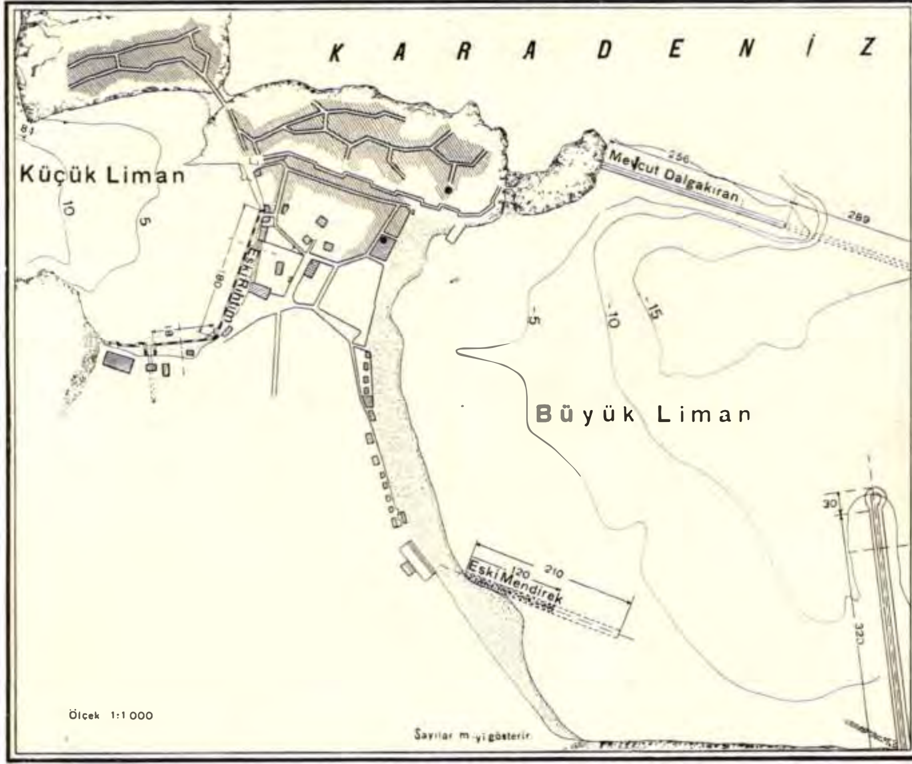
Bütün bu doğal varlıklarına rağmen, A. nın sönük kalmasının başlıca sebebi, limanın hemen güneyinde yüksekliği 1 000 - 1 300 m yi bulan ve 20 km gibi kısa bir mesafede bile kıyı boyuna ve birbirine paralel birkaç sıra meydana getiren, çok yerde sarp yamaçlı, geçitsiz dağların bulunuşudur. Bu sebepten A. nın iç bölgelerle bağlantısı pek az ve limanın canlılığını doğuracak olan ardülkesi çok dardır. A. geri bölgeye sadece bir yolla bağlıdır ki, bugünkü haliyle, çok yerinde 8 - 10 tonluk ağır kamyonların geçemiyeceği bu yol, Bartın'dan geçer ve 950 m yükseklikteki bir boyundan aşıktan sonra Safranbolu'ya uzanır. Bundan başka işlek yolların geçebileceği birkaç düzlüğün birbirine yanaştığı bir yerde kurulmuş ve İstanbul'a kadar kereste, yakacak, yumurta taşıyan yelkenli ve motorların sokulabildiği bir yerde yer almış, ardülkesini Safranbolu ile Ulus çevrelerine kadar uzatmış bulunan Bartın iskelesinin, A. nın hemen güneybatısında bulunuşu, ardülkesini büsbütün daraltmıştır.

Bu şartlar altında limanın onarılması bittikten sonra A., bugünküne göre daha elverişli bir «ara sığınak limanı» halinde gelişerek, fırtınalı günlerde gemilerin barınabileceği bir yer, küçük bir kömür limanı ve endüstri kasabası, Karabük'ün bir deniz kıyısı sayfiye yeri olabilecektir.

Tarih: Şehir, Herakleia tiranı (Ereğli prensi) Dionysios'un karısı ve İskender'e yenilen Dara'nın kardeşinin kızı

AMASRA'DAN BAŞKA BİR GÖRÜNÜŞ

AMASRA ŞEHRİNİN PLÂNI

Amastris tarafından kurulmuştur. Evvelce burada yarımada ile ayrılmış Sesamos adlı ve Homeros tarafından da anılan küçük bir kasaba vardı. Sesamos da Herakleia gibi bir Megara kolonisi idi. Amastris, dışarıdan göçmen getirip yerleştirdikten sonra buraya kendi adını vermiştir. Bu adı aldıktan sonra genişliyen A. yı Mithradates'e karşı yaptıkları savaşta Romalılar almışlardı. İyi bir ticaret şehri ve aynı zamanda bir piskoposluk yeri olan şehrin Romalılar zama nında çok güzel ve süslü olduğu söylenir. A., uzun zaman «Paphlagonia'nın gözü» diye anılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra 1458 de burayı Cenevizler'den barış yoliyle elde etmiş ve böylece şehir kesin olarak türkleşmiştir. Bugün kasabada muhteşem antik şehirden ancak bazı örenler kalmıştır. Bu örenler arasında Amastris sarayının izleri de görülmektedir. Eski kalenin büyük kesme taş bloklariyle yapılmış olan duvarları ve bir su kemerinin örenleri de kısmen mevcuttur. Kale içerisinde basit plânlı iki kilise bulunmaktadır. Bunlar, bir narteks, bir nef ve silindirik birer absid'den ibaret sade yapılardır. Duvarlarında ince sıvalar altında Hıristiyanlığa ait freskler görülmektedir.

Tuğladan yapılmış büyük bir bedesten öreni muhtemel olarak Romalılar devrinden kalmıştır. Kuşkayası denilen bir kaya üzerinde niş içerisinde başı kopuk bir heykel ve bir yarım sütun üzerinde başsız bir kartal figürü vardır.

Birçok kayalar üzerinde Cenova armaları ve bu arada Doria ailesinin bir arması vardır. Kasabanın her tarafı antik devirlere ait eserlerin parçalariyle doludur.

Osmanlı devrine ait önemli hiçbir eser yoktur. Bu devre ait birkaç küçük cami yakın tarihlerde yapılmıştır.

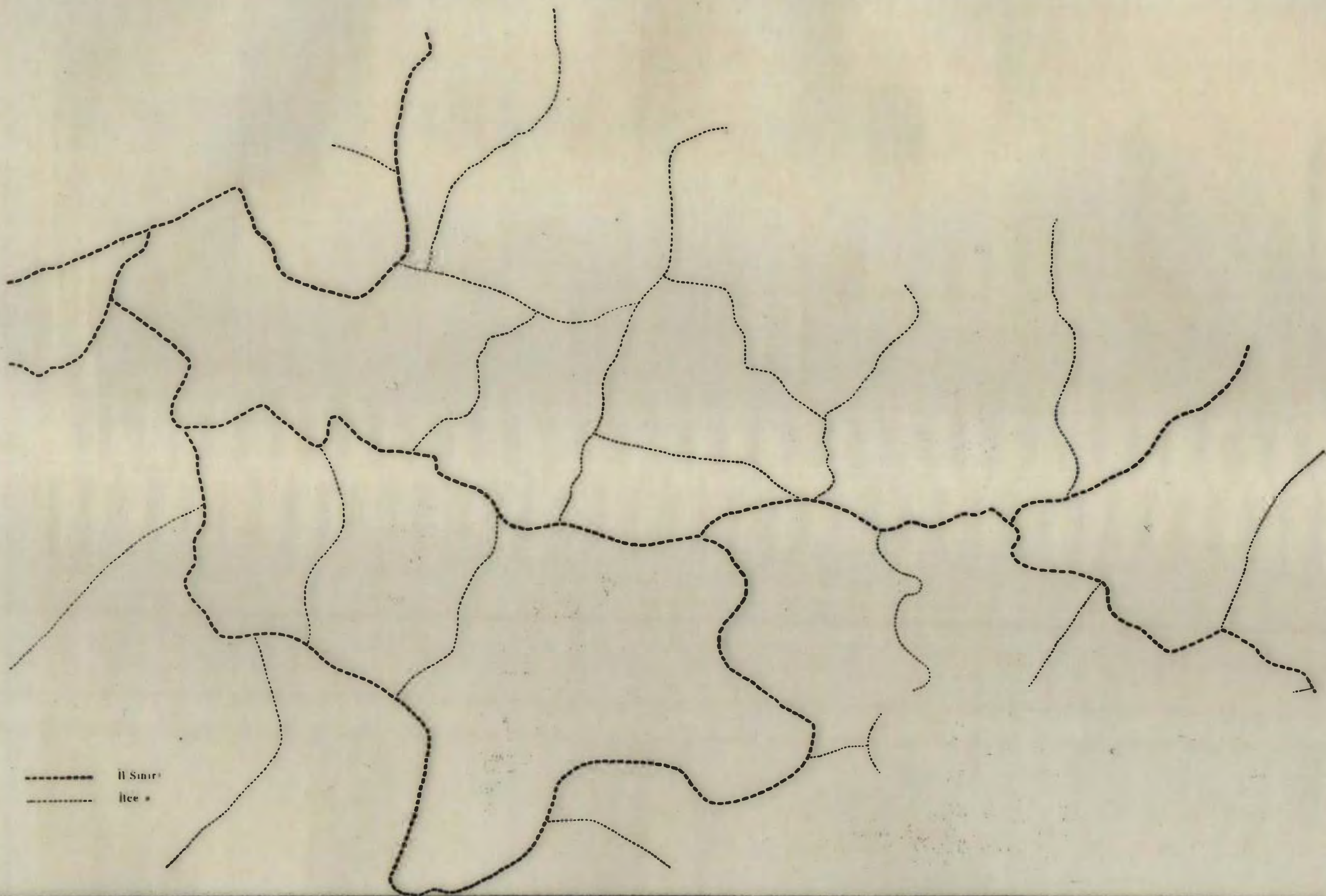
AMASTRİS, son Pers kıralı Dara III. ün kardeşinin kızı olan Pers prensesi. Büyük İskender tarafından Susa'da bir Hellen ile evlendirilmişse de kadın, sonradan Anadolu'da Karadeniz kıyısındaki Herakleia (bugünkü Karadeniz Ereğlisi) tiranı Dionysios ile evlenmiştir. Kocası M Ö. 306 da ölünce A., oğluna nâibe olmuştur. Anadolu'daki karışıklıklarda rol oynamış, hattâ 302 yılında kıral Lysimakhos ile evlenmişse de, iki yıl sonra tekrar ayrılarak memleketinde kıraliçeliğe devam etmiş ve adına sikke bastırmıştır. A. sonradan çocukları tarafından öldürülmüştür. Kendisi Karadeniz kıyısındaki Amastris (Amasra) şehrini kurmakla ün almıştır.

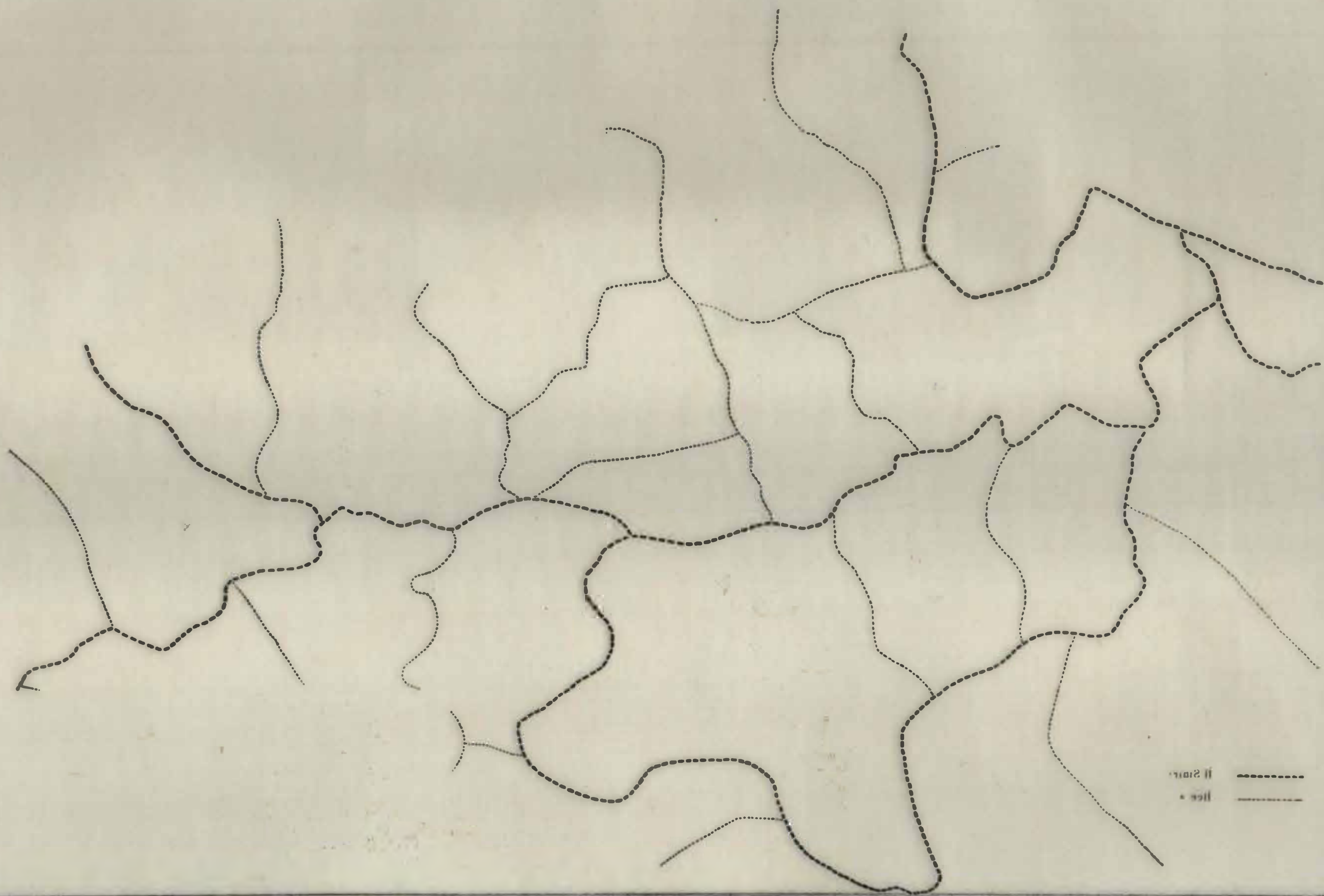
AMASTRİS, Anadolu'da Paphlagonia'da Karadeniz'e dökülen ve aynı addaki şehrin yanından geçen çayın (Amasra çayı) eski adı.

AMASTRİS, eski Anadolu'da Paphlagonia'da Karadeniz kıyısında prenses Amastris (b. bk.)in himmetiyle birleştirilmiş olan dört köyün meydana getirdiği eski bir şehir (bugünkü Amasra). Bk. AMASRA.

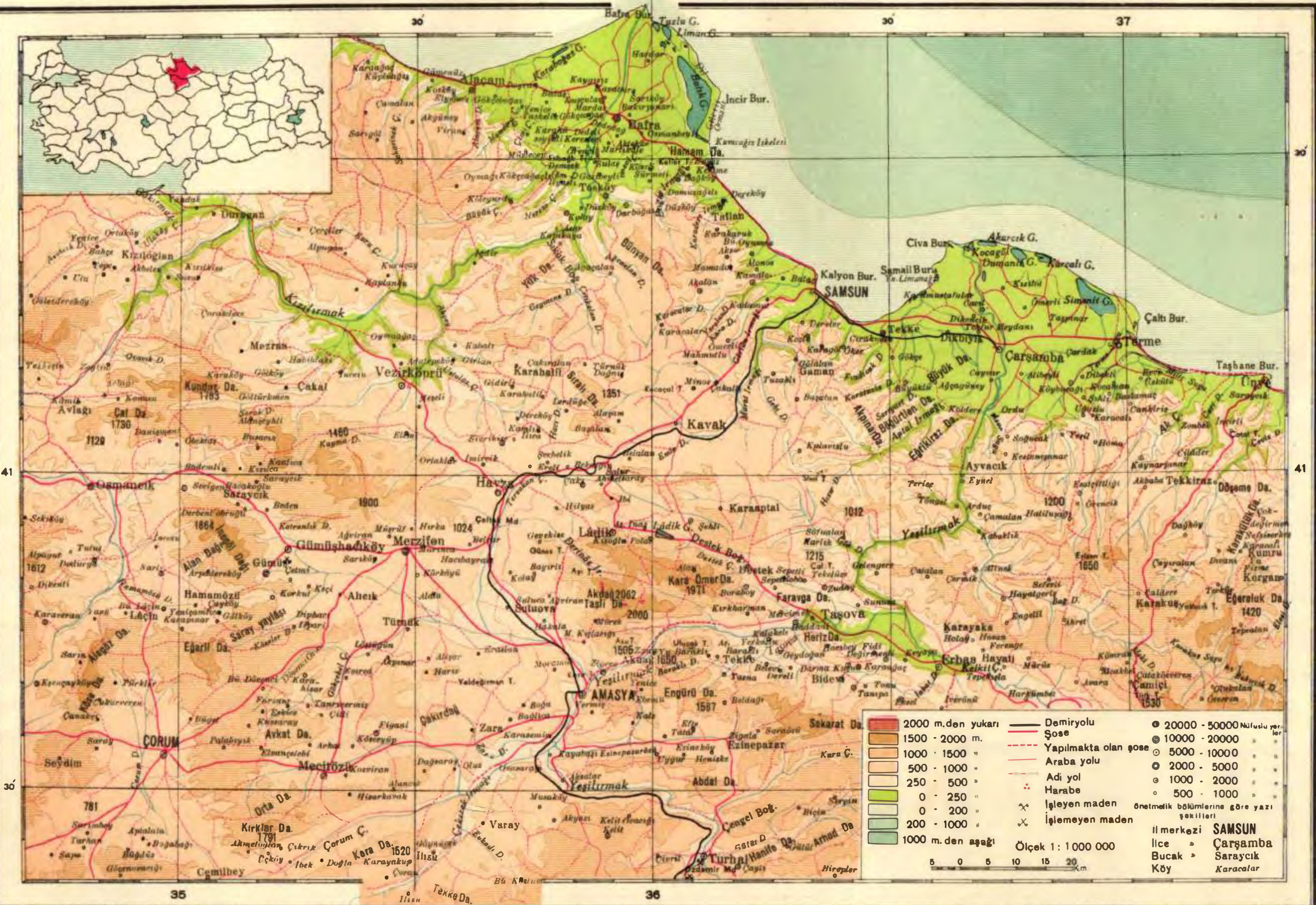
AMASYA (Coğ.), Karadeniz bölgesinin orta bölümünde, Yeşilırmak'ın, Tokat ırmağı da denilen anakolu üzerinde yol uğrağı bir şehir. Nüfusu 13 141 (1945) dir. Karadeniz bölgesinin orta büyüklükteki şehirlerinden biridir. Denizden 400 m yüksekte kurulmuş olan A., Samsun'u Ankara ve İstanbul'a bağlıyan ana demiryolunun önemli bir uğrak yeridir.

A., Tersakan çayının Yeşilirmak'a karıştığı yerin 2 km kadar güneyinde, ırmağın Alt Kretase - Üst Jura sert kireçtaşı tabakalarını derin bir şekilde yardığı dar ve uzun boğazda, ırmağın iki yakasında yerleşmiştir. 40 km kadar uzunlukta olan bu boğaz, Merzifon çevreğini Erbaa düzlüklerine bağlar. A. nın kuzeye düşen eski bölümü, ırmağın sol kıyısında dimdik yükselen ve birçok mağaralarla oyulmuş bulunan Kırklar dağının eteğinde yer almıştır Eski hisarın kalıntılariyle kıral mezarlarının bulunduğu dağın önünde ince bir şerit gibi uzanan bu bölümde, hükümet konağı, saat kulesi, belediye gibi şehrin eski yapılariyle istasyon bulunmaktadır. Daha geniş olan güneydeki yeni şehir ise, ırmağın sol yakasını meydana getiren, önce az bir eğimle yükselip sonra dikleşen Ferhad dağının eteğinde sıralanmıştır. Büyümesi sırasında sol yakaya sığmıyan A., genişlemesine daha elverişli olan sağ yakaya taşmış. burada seki şeklinde gelişmiştir Selçuklu ve Osmanlı devirleri yapılarının çoğu ile şehrin en bayındır mahalleleri ve çarşısı bu yandadır. Fakat bu bakımlı bölüm, 1915 te yanmış olduğundan bu boşluklar henüz doldurulamamıştır. Boğazın 4 km kadar uzanan en dar yerinde, uzunlamasına büyümüş olan A. iki yandaki çıplak kayalıklar ortasında, bahçeleriyle birlikte, yemyeşil bir örtü gibi uzanır; şehrin iki ucunda genişliyen her yeri ekili ve dikili vâdi tabanında, ırmak boyunca dizilmiş bostan do-

İl Sınırı
İlçe "

AMASYA - SAMSUN

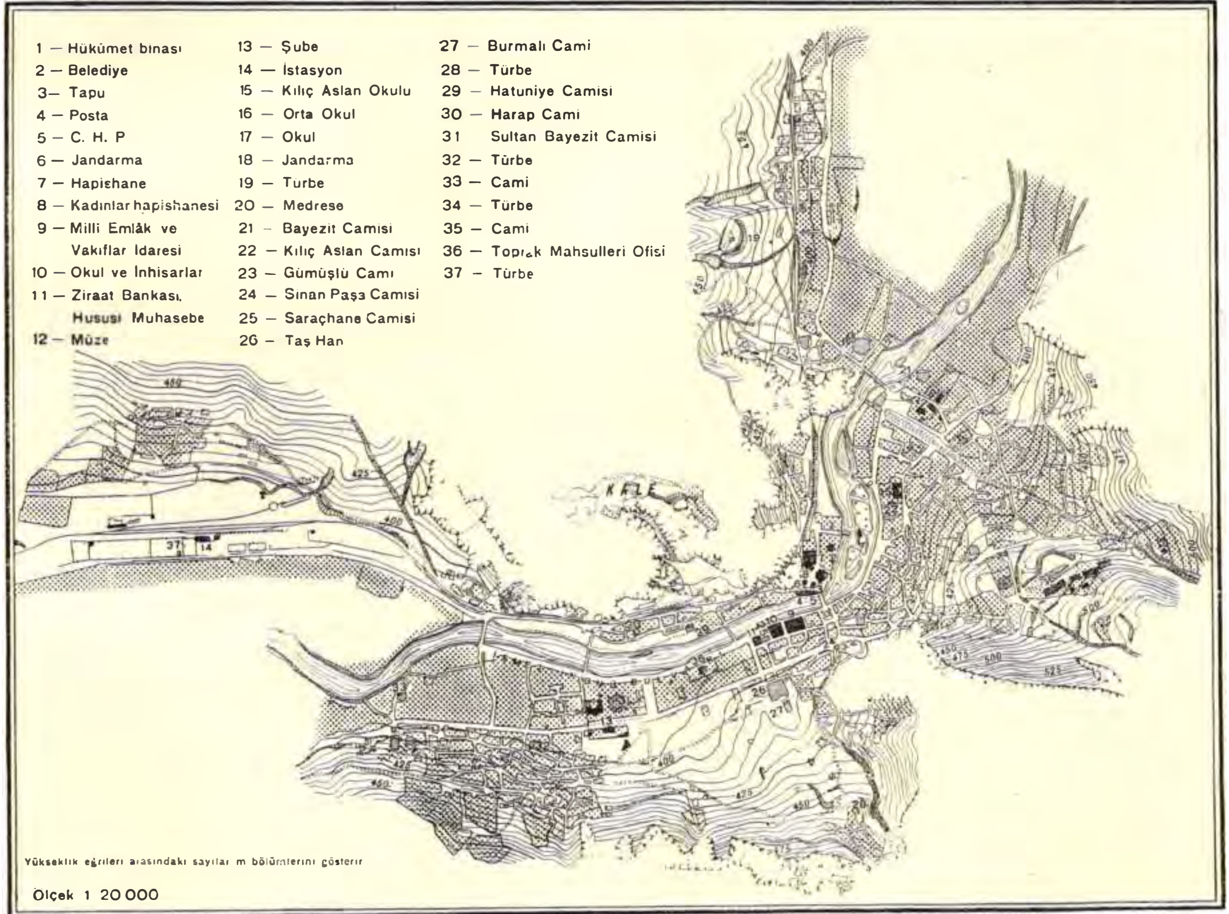
laplarının suladığı meyva ve sebze bahçeleriyle tarlalar sıralanır. Dağlar arasına sıkışmış, bol su ve yeşillikler şehri olan A., pek eskiden beri gezginlerin hayranlığını kendine çekmiştir. Coğrafyacı Strabon'un doğduğu (M. Ö. I. yüzyıl) devirle Osmanlılar devrinde bir bilim merkezi olmuş bulunan bu şehirden, Kâtip Çelebi *Cihannüma*'sında «Bağdat-ür-Rum», coğrafyacı Banse, «Anadolu şehirlerinin incisi» diye bahsetmiş, bazı kaynaklarda «Medine-tül-hükema» şeklinde anılmış, XVII. yüzyılda burayı gezmiş bulunan Evliya Çelebi ise, A. yı «büyük bir şehir» olarak göstermiştir. Eski değerli yapılar, çoğu iki katlı ahşap evler, ağaçlarla süslü yollar, şehrin iki yakasını birbirine bağlıyan köprüler, Ferhat ile Şirin efsanesinin sahnesi olarak gösterilen bu dağ, su ve yeşillik şehrine yeni güzellikler katmıştır. Şehrin iki yakası, eski ve yeni birkaç köprü ile (Meydan köprüsü, Maydanos köprüsü, Alçakköprü, Hükümet köprüsü, Kuşköprü...) birbirine bağlanmıştır.

A. şehri içinde Yeşilırmak'ın genişliği, kabarık olduğu ilkbaharda ortalama 40 - 60, derinliği 2 - 3, suların çekik bulunduğu yaz aylarında genişliği 30 - 40, derinliği 1 - 2 m kadardır. Bol yağmurlu zamanlarla karların eridiği mevsimde bazı kere birkaç metre kabaran Yeşilırmak'ın iki kıyısı boyundaki evlerin alt katları hizasına da çıktığı olur, köprü gözlerini doldurarak çağıltılarla akar. A. en eski tarih çağlarından beri, Karadeniz kıyılariyle İç-Anadolu'nun doğu bölümü ve Mezopotamya'yı birbirine bağlıyan işlek yolların önemli bir uğrak yeri olmuş, 1930 da bitirilen Sıvas - Samsun demiryolundan sonra bu önemi yeniden artmıştır. Demiryolu, A. nın kuzey bölümünden, Yeşilırmak kıyısı boyunca, hisarın bulunduğu dağın eteğinden geçmekte, A. şehri, Samsun limanının ardbölgesi içinde yer almış bulunmaktadır.

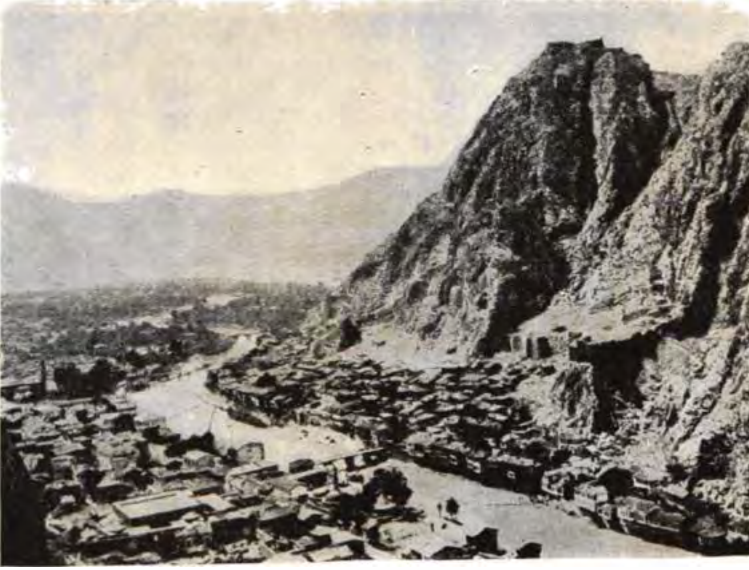
XVII. yüzyılda burayı gezmiş olan Evliya Çelebi A. yı, 53 mahallesi, 5 000 evi, 1 060 dükkânı, birçok cami, medrese, tekke, imaret, han ve hamamları bulunan bir ticaret ve bilim merkezi olarak göstermiştir. XIX. yüzyıl sonunda A., Samsun - Sıvas - Harput şosesi üzerinde meyvacılık, sebzecilik, ipekböcekçiliği ve dokumacılığın ileri gittiği önemli bir ticaret merkezi, yol uğrağı ve durağı olmuştur. Bu sırada 25 000 - 30 000 i bulan nüfusunun pek çoğunu Türkler teşkil etmiş, XX. yüzyıl başından beri nüfusu 12 - 14 bin arasında değişmiştir.

Bugün A. nın 50 yataklı ve iki doktoru bulunan bir memleket hastanesi, birkaç hamamı, öğrenci sayısı 1 000 i geçen 4 ilk okulu ile 200 den çok öğrencili bir orta okulu, 2 000 ciltlik bir kitaplığı vardır. Şehri süsliyecek özellikte bir de halkevi yapılmaktadır. A. nın içme suları arasında, şehrin birkaç km uzağındaki kaynaklardan (Soğukpınar, Kayapınar, Üçler, Vermiş, Çırçır, Şekerpınar...) getirilen sular başta gelirse de, kuyu ve ırmak sularını içenler de görülür. Bu sular yer yer künklerle bazı yerlere de beton ve demir borularla şehre getirilmiştir. 1937 de kurulmuş olan ve linyit kömüriyle işliyen 50 kw lık bir elektrik santralı vardır. A nın 15 km kadar güneybatısında Çekerek suyu kıyısında Gözlük ılıcası ile yine aynı yönde ve şehre 20 km uzakta Terzi kaplıcası bulunmaktadır.

A. çevresinde, en çok, sebze, meyva ve şekerpancarı yetiştirilir, tahıl ekimi bunlara göre az yer tutar. Nefisliğiyle tanınmış bulunan Amasya elması çok miktarda yetiştirilmezse de, A. nın başlıca ticaret maddelerinden sayılır. Sebze daha çok satılır. Her çeşit sebzeleri bol yetiştiren A. bunları, çevresindeki şehir ve kasabalarla Samsun'a gönderir. Endüstri önemsiz olup, küçük sanatlardan ibarettir. Bunlar arasında şehir ve çevresindeki köylerde halkın, el tezgâhında

AMASYA ŞEHRİNİN PLÂNI

1

2

3

4

5

6

1 — Amasya, toptan görünüş (Kale, kıral mezarları ve kıral sarayının bir zamanlar bulunduğu teras). 2, 3 — Amasya Pontos kıralları mezarları. 4 — Aynalı mağara. 5 — Alçak köprü. 6 — Amasya kalesinde Hellenistik - Roma devrine ait duvar kalıntısı.

kendi ihtiyaçlarını karşılıyacak ve biraz da yakın kasaba ve şehirlere gönderecek kadar dokuduğu kumaşlar başta gelir. Dokumacılığın gelişmesini sağlamak için «Yeşilırmak Dokumacılar ve Küçük Sanatlar Kooperatifi» kurulmuştur. Şehirde, bugün önemi azalmış bulunan kozacılık da vardır. Verimli bir sebze, meyva ve üzüm bölgesinde yer alan A., şarap ve konserve fabrikaları kurulmasına elverişli bir durum göstermektedir. Ticaret alanında oldukça sönük bir yeri olan A. nın dışarıya sattığı mallar arasında tiftik, yapağı, hamderi de vardır. Yeşilırmak üzerinde işliyen 6 değirmen, halkın un ihtiyacını karşıladığı gibi, çevresindeki kasaba ve köylerden bir kısmının unlarını da öğütür. Cumartesi günleri pazar kurulur. A. da Ziraat Bankası'nın bir şubesi vardır.

A. dan demiryolu geçtiği gibi, Lâdik. Merzifon, Çorum ve Gümüşhacıköy'e de, kamyon ve arabaların işlediği şoselerle bağlıdır. Bu yollardan A. ile Lâdik arasındaki şosenin, bazı bölümleri düzeltilmeye muhtaçtır.

Tarih: Amasya'nın eski adı olan Ameseia'dan, nehrin sol kıyısındaki büyük kayalığın üstünde bulunan akropolisteki yıkıntılardan başka bir şey kalmamıştır. Burada akropolis surları ile kayalara oyulmuş kıral mezarları vardır. Aslında Amaseia'lı olup, doğduğu şehri. aynı zamanda hem şehir, hem de bir tahkimli mevki olmakla öven Strabon bu mezarları eski Pontos kırallarına atfetmektedir (bk. AMASYA, Arkeoloji). Gerçekten A. ilk tarihî önemini Büyük İskender'den sonra Pontos kırallığının beşiği olmakla kazanmıştır. Mithradates I. burasını kırallığın başkenti yapmış ve A. bu devlete iki yüzyıl merkezlik etmiştir. Burada son hükümet süren kıral Mithradates V. tir. Bu kıral yönetim merkezini A. dan Sinop'a nakletmiştir. Büyük Mithradates, A. yı Romalılar'a karşı giriştiği harb lerde (M. Ö. 89, 72, 67) yalnız üs olarak kullanmıştır. Roma generali Pompeius A. yı serbest şehir yapmıştır. A. da M. Ö. 63 yılına ait tunç paralar bulunmuştur.

Bizans devri A. için bir gelişme devri olmuştur. Konstantinos Doğu Roma İmparatorluğu'nu kurduğu zaman (323 - 337) A. Pontos eyaletinin metropolisi olmuş ve Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

İmparator Phokas'ın (602 - 610) da aslında Amasya'lı olduğu söylenir. Burada Prefektos olarak bulunduğu sıralarda bugün bile örenleri görülen bir kıral sarayı ile kızı Eleni adına bir kilise (bugünkü Fethiye Camisi) yaptırmıştır. A. bundan sonra Sasanlı hükümdarlarından Hüsrev Perviz zamanında İran yönetimine geçmişse de, kısa bir zaman sonra imparator Heraklios (610 - 641) tarafından tekrar geri alınmıştır. Fakat bu sırada başlıyan Arap istilâsı ile A., imparator Leon zamanında Arap eğemenliği altına girmiştir.

Amasya'nın VIII. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu(Bizans)nun askerî il(thema)lerinden Armeniakon'un kaleleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bir aralık (712) Araplar tarafından işgal edilmişse de ancak, Selçuklu istilâsiyle kesin olarak Bizans'tan ayrılmıştır. Bu bölgelerin Türkler tarafından ne zaman alındığı meselesi biraz karanlıksa da *Dânişmendname*'ye ve ona dayanan daha sonraki kaynaklara göre, Amasya, Melik Dânişmend Gazi tarafından kuşatılmış ve alınmıştır. Bununla beraber şehrin XI. yüzyılın sonlarından başlıyarak Dânişmendliler'in eğemenliğinde bulunduğu şüphesizdir. Bu arada Haçlı seferleri sırasında Raymond de Toulouse, Ankara ile Çankırı'yı aldıktan sonra Amasya üzerine yürümüşse de, Türkler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Dânişmedliler'in eğemenliği, buraların Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan II. (1156 - 1192) tarafından alınmasına kadar sürmüştür. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kılıç Arslan II. nin 11 oğlu arasında paylaşılması (1193) sırasında, Amasya, Nizamettin Argun Şah'a düşmüş, fakat bütün Selçuklu arazisini eğemenliği altına alan kardeşi Tokat Beyi Rüknettin tarafından elinden alınmıştır. Her halde bir depremden sonra şehrin Alâettin Keykubat I. zamanında (1219 - 1236) yeniden yapıldığı sanılmaktadır. Bu sırada, ortaklaşa düşmanları olan Moğollar'a karşı Harezmşahlar'la birleşen Selçuklular, Harezm emîrlerine türlü yerleri ikta (b. bk.) ettikleri sırada, Emîr Bereket'e timar olarak Amasya'yı vermişlerdir (1231). Sultan Gıyasettin Keyhüsrev II. (1236 - 1246) zamanında Baba İlyas Horasanî'nin müritlerinden Baba İshak, Amasya köylerinden birinde ayaklanmış, fakat Mübarezettin Armağan Şah tarafından Amasya'da kuşatılmış ve öldürülmüştür (1239).

İlhanlı eğemenliği zamanında Amasya, Anadolu'nun başlıca merkezlerinden biri olarak kalmış ve Rum ülkesi valilerinin naipleri tarafından yönetilmiştir. İlhan Ebu Sait Bahadır Han'ın ölümünden sonra başgösteren başsızlık devrinde Amasya, sık sık naip değiştirmiş ve bu kararsızlıktan zarar görmüştür. Nihayet Sıvas naibi Ertena zamanında hüküm süren nisbî sükûndan faydalanan Amasya, daha sonra oğulları zamanında onların zayıflığından faydalanarak, eğemenliği eline geçirmek istiyen Kadı Burhanettin'e karşı Ertena'nın siyasî mirasçısı olarak ortaya atılan emîrlerinden Hacı Şadgeldi Paşa tarafından merkez yapılmıştır. Şadgeldi Paşa, Kadı Burhanettin'in birçok saldırışlarına karşı koymuşsa da, nihayet yenilerek öldürülmüştür (1380). Bununla beraber Amasya. Şadgeldi'nin oğlu Ahmet'in elinde kalmış, bu sırada gelişmeye başlıyan Osmanlılar tarafından tutulan Emîr Ahmet de, bir süre Kadı Burhanettin'le uğraşmıştır. Ahmet'in bozguna uğratılması üzerine, Osmanlı şehzadesi Yıldırım Bayezit, açmış olduğu savaşta Kadı Burhanettin'i yenerek Amasya ve yöresini Osmanlı Devleti'ne katmıştır (1389).

Murat I. (1362 - 1389) zamanında bir eyalet olarak Şehzade Bayezit tarafından Osmanlı Devleti'ne katılmış ve eyalet merkezi yapılmış olan A. nın ilk valisi Şehzade Bayezit'tir.Yaptığı ihtar üzerine Kadı Burhanettin'in burasını terk etmesinden sonra Amasya'ya gelen Bayezit, eski Amasya emîri ile diğer memurları yerlerinde bırakarak güvenliği sağlamıştır. Bayezit. babasından aldığı emir üzerine Amasya'dan topladığı kıt'alarla Kosova savaşına katıldığından, Amasya'nın yönetimini, «Beylerbeyi» saniyle eski sahibi Şadgeldi oğlu Ahmet Bey'e bırakmıştır.

Kosova harbinde şehit düşen Murat I. in yerine Şehzade Bayezit padişah olmuştu. Bu sırada, birçok Anadolu beyleri gibi Kadı Burhanettin de umuda kapılarak Amasya dolaylarında akınlara başlamıştı. Hattâ bir defasında Amasya'ya girerek Ahmet Bey'i kaleye sıkıştırmıştı. Kısa bir zamanda duruma hâkim olan Bayezit, Amasya'ya yürüyünce, Kadı Burhanettin, karşı koymaksızın çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat Eflâk harbine (1393) Amasya'dan da bir kısım asker gidince, yeni bir denemede daha bulunmak istiyen Kadı Burhanettin, Niğbolu zaferinden (1396) sonra Bayezit tarafından bir orduyla Amasya'ya gönderilen Timurtaş Paşa karşısında tutunamıyarak, Malatya'ya doğru çekilmiştir.

Bu sırada batıya doğru ilerliyen Timur'un (1369 - 1405) siyaseti, eski beyleri koruyarak yeni ülkeler almak olduğundan, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırı sayılan Sıvas ve Amasya'nın birer şehzade yönetimine verilmesi uygun görülerek, Amasya'ya Şehzade Çelebi Mehmet gönderilmişti

(1398). Bu sırada Divrik ve Darende ile Malatya da Osmanlı arazisine katılarak, Osmanlı eğemenliği Erzincan'a kadar genişlemişti. Erzurum'a gelen Timur'un (1400), aynı yılın sonunda ansızın bastığı Sıvas'tan kaçanların sığınak yeri Amasya olmuştu. Timur, ordusunu iki kola ayırarak Ankara'ya doğru ilerleyince, Amasya valisi Çelebi Mehmet de ikinci lalası Yakup Paşa'yı Amasya muhafızlığında bırakarak topladığı askerin başına geçmiş (1401) ve aynı doğrultuda hareket etmişti. Ankara yenilgisinden sonra, Çelebi Mehmet, Bolu'ya gitmiş, Amasya, Yakup Paşa'nın elinde kalmıştı. Amasya âyanı, durumun aydınlanmasına kadar Yakup Paşa'yı kendilerine emîr seçmişlerdir.

Osmanlı arazisini, kendine katılmış olan beylere bölen Timur, Amasya'yı da Kara Devletşah'a vermişti. Amasya âyanı, Hacı Şadgeldi ile Ahmet Bey zamanlarında ve bunların emri altında bulunmuş olan Kara Devletşah'ın zalim bir insan olduğunu bildiklerinden. onu Amasya'ya sokmak istememişlerdi. Başlarında Gümüşlüzade Şucaettin İlyas'ın bulunduğu bilginlerle âyan, bütün kuvvetleriyle Yakup Paşa'yı desteklemişlerdi. Böylece Amasya'nın biri şehre ve kaleye sahip, diğeri de Amasya dışına ve dolaylarına eğemen iki valisi bulunmaktaydı. Bu durumda Devletşah, efendisi Timur'dan, Amasya âyanına hitabeden bir ferman bile almıştı. Amasyalılar, Timur'a gönderdikleri «tazarruname» de onu, zulmünden dolayı kabul edemiyeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Timur, oğlu Kara Mehmet Sultan ile hocasını Amasya'ya göndermiştir. Sorulan on suale, İlyas Çelebi'nin verdiği inandırıcı cevaplar, Amasya'yı bir felâketten kurtardığı gibi, Amasya'ya Ahmet Paşa'nın oğlu Şadgeldi II. Bey'in atanmasına da sebebolmuştur. Amasyalılar, kendilerinden istenen pek fazla tazminatı ödemekte tereddüt göstermedikleri halde, Devletşah, etraftaki zulmüne devam ediyordu. Nihayet, Emîr Şadgeldi'nin başkanlığında toplanan mecliste, Bolu'da haylice kuvvet toplamış olan Çelebi Mehmet'in Amasya'ya çağrılmasına karar verilmiştir. 1402 yılı sonlarında Çelebi Mehmet, Amasya'ya gelmiş ve bağımsız bir şekilde Amasya emîrliğine getirilmiştir. Onun Anadolu ile Rumeli'deki bütün Osmanlı arazisine eğemen olduğu zamana kadar (1413) Amasya ilk zamanlarda Sıvas, Tokat, Çorum, Canik ve Doğu Karahisar'dan ibaret olan emîrliğin merkezi ve faaliyetlerinin hareket noktası olmuştur. Çelebi Mehmet tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasında, birleşme ve gelişme hareketleri burada başladığı için, Amasya ile Amasyalılar'ın oynadıkları rol büyüktür. Bütün bu mücadelelerden sonra imparatorluğun birliğini sağlıyan Çelebi Mehmet, Osmanlı tahtına oturunca, Amasya beylerbeyliğine Amasyalı Yürgüç Paşa'yı getirmiştir. Yürgüç Paşa, gönderdiği kuvvetle, Amasya ileri gelenlerinin Rumeli harbinde olmasından faydalanarak, Sıvas'ı işgal etmiş olan Köpek oğlu Hüseyin'i Malatya taraflarına kaçırmıştır.

1415 yılında Amasya'da olan büyük depremden faydalanarak Karatatarlar'ın İskilip dolaylarında karışıklık çıkarmaları üzerine, Şehzade Murat Amasya valiliğine atanmıştır (1415). Şehzade Mustafa ile (1417) Karamanoğlu Mehmet Bey'in ayaklanmasından cesaret alan Kastamonu Beyi de, Doğu Karahisar, Erzincan ve Samsun beyleriyle birleşmişti. Amasya dolaylarında geçen bu olayları haber alan Sultan Çelebi Mehmet, büyük bir kuvvetle Amasya'ya gelerek (1418), hepsine baş eğdirmiş ve onları Rumeli'ye sürmüştür. Çorum ve Osmancık dolaylarında türiyen (1423) Kızıl-Kocaoğulları adlı eşkiya, bu sırada Amasya beylerbeyi olan Yürgüç Paşa tarafından yok edilmiş (1426) emirlerini dinlemek istemiyen Canik Beyi Alp Arslan oğlu Hüseyin Bey de baş eğmek zorunda bırakılmıştır. Bu hizmetlerine karşılık olarak Yürgüç Paşa'ya vezirlik ve özel olarak adına sikke bastırmak izni verilmiştir ki, bu paralara «Yürgüç Paşa Akçesi» denir.

1437 de henüz sekiz yaşında olan Şehzade Mehmet (Fatih Mehmet II.), Amasya valiliğine atandığından, ilk öğrenimini burada yapmıştır. Murat II., Varna harbiyle uğraştığı bir sırada (1444), Kastamonu hâkimi Candarzade İbrahim Bey'in oğlu Kızıl Ahmet Bey ve kardeşi Hızır Bey, Amasya'ya bağlı Canik ve Bafra taraflarına saldırmaya başladıklarından, Amasya ve Tokat beylerbeyleri bunları yakalıyarak Amasya kalesine hapsetmişlerdir. Amasya Beylerbeyi Hızır Paşa ile diğer Amasya beyleri İstanbul'un alınmasına (1453) katıldıkları sırada, Amasya valiliği Ertena oğlu Ali Bey'e verilmişti. İstanbul'un alınmasından sonra da Fatih Sultan Mehmet II. küçük şehzadesi Bayezit'i Amasya valiliğine göndermiştir.

Fatih Sultan Mehmet II. öldüğü zaman (1481), Keklik Mustafa Ağa, Şehzade Bayezit'e tahta çıkacağını bildirmek göreviyle Amasya'ya gelmişti. Bayezit, İstanbul'a hareket ettiği sırada, büyük şehzadesi Ahmet'i Amasya valisi bırakmıştır. Şehzade Ahmet'in valiliği zamanında kendisinin İranlı bilginlere fazla ilgi göstermesinden, Amasya'ya bir kısım İran'lı gelmişti. Ahmet'in hekimi Kutbı Şirvanî ile nişancısı Ahmet Cami, İran'a ait her şeyi, onun gözünde çok yüksek gösteriyorlardı. Ahmet eğlenceleriyle uğraşırken, 1499 yıllarından sonra İranlılar, Şah İsmail adına Anadolu'da propaganda yapıyor, halkı Şiilik'e çağırıyorlardı. Bu sırada Şah İsmail de Erzincan dolaylarına kadar gelmiş (1502), biraz sonra da Erzincan'ı almıştı. 1509 yılında da Amasya'da Şiiler'le Sünnîler arasında çıkan kavga, muhafız Bali Bey tarafından güçlükle yatıştırılmıştı. Bu sırada Amasya, Arapkir, Bozok ve Çorum dolaylarında Şii ayaklanmaları olmuştu. Sosyal-ekonomik dengeyi altüst eden bu hareketlerin çok genişlemiş olduğunu bilen vali Ahmet, bu teşkilâtı yönetenlerin Amasya'da ve sarayında bulunduğunu bir türlü anlıyamıyordu. Halbuki kardeşi Trabzon valisi Selim, bütün bu olayları takibediyordu. Yeniçeriler, Sultan Bayezit'in, tahta, Ahmet'i çıkarmak istemesini, Amasya dolaylarındaki hareketleri temizleme şartına bağladıklarından, bu işe önem verilmesi gerekmiş, Sadrazam Ali Paşa'nın Anadolu serdarı olarak Amasya'ya gönderilmesine karar verilmişti. Zaten Şehzade Ahmet de emri altındaki 20 000 kişilik ordusiyle Şiiler üzerine gitmiş, Amasya'yı da büyük oğlu Şehzade Murat'a bırakmıştı. Fakat Ahmet yenilmiş, Şii elebaşısı Şah Kulu, Amasya yöresine hükmeder olmuştu. Daha sonra Anadolu Beylerbeyi Mehmet Paşa da yenilmişti. Ali Paşa ile Şah Kulu arasında yapılan Bozok yakınlarındaki Gökçay savaşında (1511), Şiiler bu ordu içine de girdiklerinden, Ali Paşa kaybetmişti. Bu sırada Amasya'yı savunması ve tahkim etmesi gereken Şehzade Ahmet eyaleti büyük oğlu Murat'a bırakarak, tahta geçmek üzere büyük bir kuvvet ile İstanbul'a gitmişti.

Şehzade Murat'ın valiliği zamanında Amasya, Şah Kulu'nun yönettiği Şii hareketinin tehdidi altında bulunuyordu. Nitekim Şah Kulu'nun emriyle Zünnun Halife, bir baskınla Amasya'ya girmiş, böylece 1512 yılından itibaren, şeyhi olan Celâl Baba ile birlikte buralara hâkim olmuştu. Bu sırada Yavuz Selim de, tahta çıkmış, beylerbeyi olarak Mustafa Paşa'yı Amasya'ya göndermişti. Mustafa Paşa, bir baskında Amasya'yı tekrar ele geçirmiş olan Ahmet Paşa'-

nın yardımı ile Amasya'yı teslim almıştır. Fakat bu sırada, Malkoçoğlu'nun karşısında tutunamıyan taht iddiacısı Ahmet, Amasya'yı basarak saltanatını ilân etmişti. Ahmet Amasya'da bulunduğu sırada İstanbul'dan, gelip tahta geçmesi hakkında mektuplar alıyordu. Bunların bir kısmı da Yavuz Selim tarafından yazdırılıyordu. Bütün bu etkiler altında Amasya'dan hareket ederek Yenişehir'de Selim ile karşılaşan Ahmet, yapılan çarpışmada yenilmiş ve yakalanarak öldürülmüştür. Bundan sonra Amasya beylerbeyliğine Şadi Paşa atanarak Amasya'da Şiiler hakkında yapılan incelemelerin sonucu, bir kitap halinde Sultan Selim'e sunulmuştur. Amasya valisi Mehmet Paşa'nın Mısır seferi dolayısiyle Amasya'dan ayrılmış bulunması (1516), Şii elebaşılarından Zünnun ile Celâl Baba'nın yeniden ayaklanmasına sebebolmuştur. Bunlar, şehre kadar sokularak şehri yağma etmişlerdir. Şehzade Ahmet'in oğlu Şehzade Murat'ın başında olduğu tahmin edilen ve Murat taraflıları diyebileceğimiz bu kuvvetler, Sıvas, Darende, Arapkir ve dolaylarında toplanmaya başladıklarından, Rum eyaletinin merkezi, Amasya'dan Sıvas'a nakledilmiş ve Amasya, ona bağlı bir sancak (liva) merkezi haline getirilerek, Rüstem Bey'e verilmiştir (1518).

Kanunî Sultan Süleyman I. (1520 - 1566) zamanında, hususiyle onun batıda ve doğuda uğraştığı sıralarda, Amasya sık sık Zünnun ve adamlarının saldırmalarına uğramıştır. Ancak 1533 yılından sonra, bu yağmaların arkası kesilmiştir. Tam bir güvenlik ise, Amasya sancağı beyi olan Veli Paşa tarafından 1534 yılında sağlanmıştır. Saruhan valisi Mustafa'nın Amasya valiliğine naklinden sonra (1538) Sıvas'la bağlılığı kesilen Amasya; Çorum, Canik, Doğu Karahisar sancaklarını içine alan bağımsız bir sancak haline getirilmiştir. Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Amasya sancağı, Mehmet Çelebi adlı birine verilmiş ve tekrar Sıvas'a bağlanmıştır.

1557 yılında Amasya valiliğine Şehzade Bayezit atanmıştır. Bayezit, burada vali iken kardeşi Selim'le taht mücadelesine girişmiş ve sonunda İran'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bayezit'ten sonra Amasya valiliğine Sinan Paşa gönderilmiştir. XVI yüzyılın son yıllarında, Amasya taraflarında eşkiyalık artıp, ayaklanmalar başladığından, Habeş beylerbeyliğinden ayrılan Hüseyin Paşa, Amasya mutasarrıflığiyle Anadolu müfettişliğine getirilmişti. Hüseyin Paşa'nın, ayaklanmaları yatıştırma yolunda yaptığı gayretler, hasımları tarafından Saray'a başka türlü bildirildiğinden Hüseyin Paşa da görevinden çıkarılmıştı. Bu yüzden adamlariyle ayaklananlar arasına katılan Hüseyin Paşa, ayaklananların kuvvetini artırmıştı. Saray, Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a göndermesi şartiyle kendisine Amasya sancak beyliğinin verileceğini bildirince, ayaklananların başı olan Karayazıcı Hüseyin Paşa'yı İstanbul'a göndermiş ve kendisi de Amasya sancak beyi olmuştur (1599). Daha sonra Karayazıcı'nın yerine geçirilmiş olan kardeşi Deli Hasan da, Amasya sancağına Hüseyin Paşa'nın adamlarından Zülfikar Ağa'yı getirmiştir. Amasyalılar'ın istemediği Zülfikar Ağa, şehre zorla girmiştir. Bu yüzden başgöstermiş olan ayaklanmalar, Amasya'da altı yıllık bir karışıklık devri yaratmış, bu zaman içinde Amasya'nın yönetimi, bazı kere Osmanlılar'ın, bazı kere de ayaklananların eline geçmiştir. Ayaklananları temizliyerek bu karışık devri sona erdiren Kuyucu Murat Paşa'dır (1608).

Amasya'da bundan sonra önemli olaylar olmamıştır. Millî Mücadele'nin başlangıcı sırasında Sıvas Kongresi'nin yapılmasına, Amasya'da karar verildiğinden(21 haziran 1919) bu şehir tekrar önem kazanmıştır.

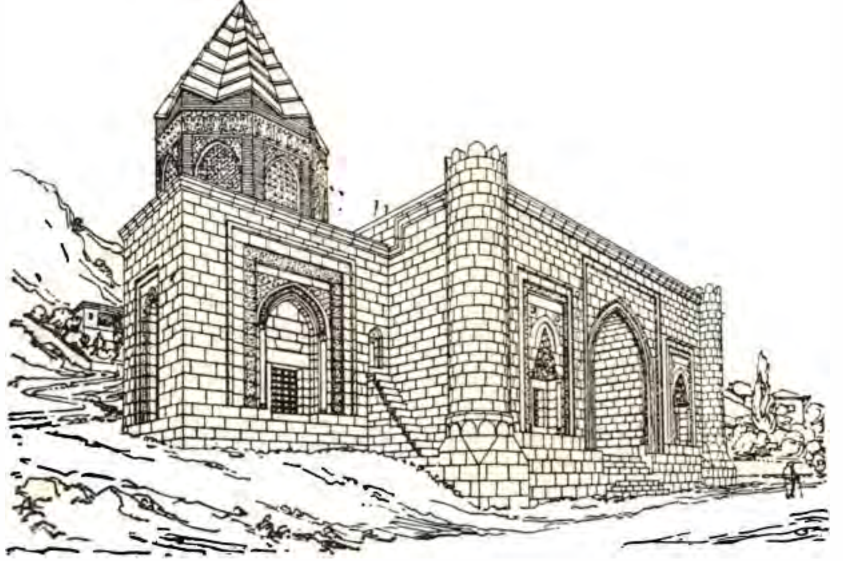
Çok güzel bir yerde kurulduğu, Mezopotamya'yı Karadeniz'e birleştiren büyük yollardan biri üzerinde bulunduğu için her devirde birinci plânda bir rol oynıyan Amasya, Selçuklular zamanından itibaren bir bilim merkezi haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu devrinde Amasya şehri 1518 yılına kadar, kendisine bağlı Sıvas, Tokat, Doğu Karahisar, Çorum ve Canik sancaklarından meydana gelmiş olan Rumiye-i Sugra evaletinin Paşasancağı idi. Fakat zamanla imparatorluğun sınırları genişliyerek Sıvas'ın merkezî bir durum kazanması ve 1518 yıllarında Şehzade Ahmet'in oğlu Şehzade Murat'ın taraflılığını yaptıkları tahmin edilen dinî - siyasî hareketlerin bu taraflarda toplanmaya başlaması dolayısiyle, Paşasancağın merkezi Sıvas olmuş ve Amasya, ona bağlı bir sancak haline getirilmiştir. 1538 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa, Amasya valiliğine atandığı zaman, Amasya'nın Sıvas'la bağıntısı kesilerek, bağımsız bir hale getirildiği görülüyorsa da bu, ancak Şehzade'nin öldürülmesine kadar devam etmiş, sonradan gene Sıvas'a bağlanmıştır.

Amasya, Paşasancağı merkezi olduğu zamanlarda, beylerbeyinin 530 bin akçe hâsı vardı. Hazine geliri 557 bin akçe olup, 19 zeameti 429 timarı bulunmaktaydı. Haksız vergileri kaldırmayı ve halkın genliğini sağlamayı esas tutan Osmanlı kanunları, «reaya»nın ürünlerinden, defterde kaydedilen «rüsûm»dan fazla olarak *sâlârlık* ve *yemlik* almayı çift yazılan kimsenin, her yıl timar erine birer gün kulluk etmesini, *harman resmi* diye her yıl birer kile arpa, birer tavuk vermesini ve hisar erenlerinin, her yıl çiftten çifte birer yük saman ve birer yük odun almalarını «bid'at» sayıyor ve bunları yasak ediyordu. Bir köy veya bir «mezraa»nın başka bir timara katılması yasaktı. Amasya ile Sıvas'ta Osmanlı toprak rejimine, yeni bir özellik veren bir durum da vardı. Buralarda bir çiftlikten 57 akçe ve yarısından 28 akçe olarak alınan «harac-ı muvazzaf»tan başka, tahıl ve diğer ürünlerden iki öşür daha alınıyordu. Bunlardan birisi, sipahilerin aldığı «öşr-i divanî», diğeri de emlâk sahipleri ve Evkaf tarafından alınan, «öşr-i malikâne» idi. Amasya, sancak merkezi olduğu zaman, değişiklik olarak sadece sancak beyine 450 bin akçe verilmekle yetinilmiş, zeamet ve timarları olduğu gibi kalmıştır ki, bu, onun hâlâ birinci sancak sayıldığını gösterecek bir olaydır. Amasya aynı zamanda Osmanlı sultanları ve şehzadeleri tarafından da özel bir ilgi görerek, büyük bir önem kazanmış ve Anadolu'nun büyük kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu yüzden veliaht olan bazı şehzadeler, vali olarak geldikleri Amasya'da aydın bir kültür çevresi bularak yetişmişlerdir. 1861 de G. Perrat'ın seyahatnamesinde yazdığı şu sözler, Amasya'nın bu önemini belirtecek değerdedir: «Amasya, Anadolu'nun Oxford'udur, aşağı yukarı 25 000 kişilik nüfusunun 2 000 i, öğrenci olup; 18 medreseye dağıtılmıştır».

Sultan Murat II. ve Sultan Selim I in de doğum yeri olan bu şehir, hususiyle XV. ve XVI. yüzyıllarda pek çok ünlü kişiler yetiştirmiştir. Tarihçi Şükrullah, Hattat Şeyhzade Hamdullah, Edip Taci Bey ile oğulları Cafer ve Sadi Çelebiler, şair Mihrî Hatun, bilginlerden Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi, Zembilli Ali Efendi, ve hekim Sabuncuzade Şerefettin bunların en büyükleridir. *Amasya Tarihi* yazarı Hüseyin Hüsamettin Yasar da, Amasya'nın yetiştirdiği son bilginlerdendir.

Arkeoloji: Yakınlarında ve Suluova'da bulunan höyüklerden elde edilmiş olan çanak çömlek kalıntılarından, buranın M. Ö. en geç 3 000 yıllarından başlıyarak sırasiyle Khalkolithik, Bakırçağ, Hitit ve Phryg devirlerinde yurtlandırılmış olduğu ve arkeoloji bakımından aşağı yukarı Orta Anadolu özelliklerini taşıdığı söylenebilir.

Amasya'nın bugün için bilinen en eski anıtsal eserleri Pontos kıralının burayı başkent olarak kullandığı zamana, yani M. Ö. III. yüzyıla aittir. Euergetes diye anılan Mithradates V. (M. Ö. 170 - 150) başkenti Amasya'dan Sinop'a nakletmiş olduğundan bütün büyük eserlerin M. Ö. III. yüzyıldan sonra yapılmış olamıyacağına işaret etmektedir. Amasya'nın bu devre, yani Hellenistik çağa ait tarihi hakkındaki bilgimizi bu şehirde doğmuş olan ünlü coğrafyacı ve tarih yazarı (M. Ö. 63 - M. S. 19) Strabon'a borçluyuz. Onun yaptığı açıklamalarla Pontos kırallığı devrine ait saray, kale, mezarlar, merdivenli kuyular, köprüler ve eski şehir plânı hakkında esaslı bir fikir edinmek mümkün olmuştur.

GÖKMEDRESE CAMİSİ (eski görünüş) *(Gabriel'den)*

Kale: Strabon'un anlattığına göre, Amasya şehri hem tabiat hem de insanlar tarafından kuvvetli bir şekilde berkitilmişti. Yeşilırmak'a dik inen bir yerde, büyük kayanın üst kısmında bir kale bulunuyordu. Bu kalenin doğusundan ve güneyinden inen duvarlar nehir boyunca şehri kuşatan aşağıdaki duvarlara ulaşıyordu. Evliya Çelebi'nin yazdıklarından, Hellenistik devre ait olan bu tahkimler plânının XVII. yüzyıla kadar muhafaza edilmiş olduğunu anlıyoruz. Yine Strabon'un yazdığına göre Hellenistik devirde nehrin öbür kıyısında bir proasteion yani bir kale dışı mahallesi de bulunmaktaydı.

TIMARHANE (eski görünüşü) *(Gabriel'den)*

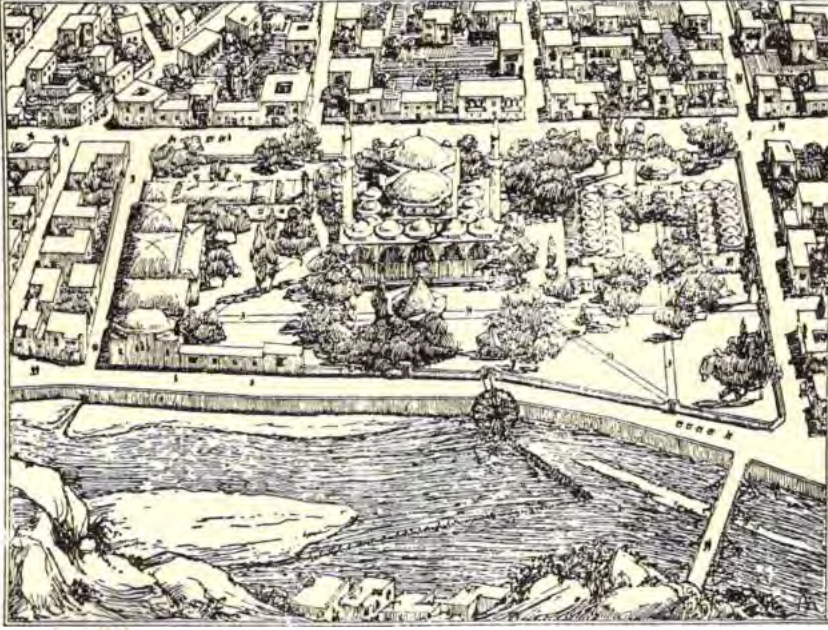
Şehir tahkimlerinden bugün elde bulunan kısımlar VIII. yüzyıla kadar kullanılan şato tarzındaki yapının bazı parçalariyle, nehre doğru inen duvarların bir iki kalıntısından ibarettir. Yeşilırmak boyunca şehri güneyden kuşatan duvarlar ise, büsbütün ortadan kalkmıştır. Eldeki kalıntılar arasında yalnız tepede Roma devrine ait bazı duvarlara raslanmaktadır. Büyük, düzenli, bir geniş bir de yan taraflariyle nöbetleşe konmuş taşlarla yapılı ve dış yüzleri kabarık olan en yüksek noktadaki duvarlardan bir tanesine ait alt kısmın, (bk. şek.) Strabon'un devrinden kalmış olduğuna şüphe yoktur. Geri kalan duvar kalıntıları, ya Bizans veya Selçuk - Osmanlı devirlerinde yapılmış yenilemelerdir. Fakat bunların da temelleri Hellenistik devre aittir.

Evliya Çelebi, tepedeki yapının beş köşeli bir kale olduğunu ve içinde eski stilde bir saray ile barut depoları ve sarnıçlar bulunduğunu, fakat ne bir çarşı, ne de bir pazarın mevcut olmadığını yazmaktadır.

Kıralların sarayı: Strabon'un dediğine göre kale duvarları kıralların sarayiyle mezarlarını içine almıştı. Bugün bu sarayın üzerinde durduğu terrasse'tan ve bunu tutan destek duvarlardan başka bir şey kalmamıştır Güzel ve temiz bir örgü gösteren ve eski olduğuna şüphe olmıyan bu destek duvarlar ile meydana getirilen yerde yapılmış bulunan kırallara ait sarayın XVI. yüzyıla kadar ayakta kaldığını ve o devirde Osmanlılar tarafından askerî depo olarak kullanıldığını Dernschwam adlı gezginin yazdıklarından anlıyoruz. XVI. yüzyılda Amasya'yı gezmiş olan bu gezgin, sarayın dış kısmının taştan, iç kısmının ise taş, tuğla ve ağaçtan yapılmış olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu ordusuna ait çadırların burada dokunduğunu anlatmaktadır.

Burada her halde İran etkisini gösteren, fakat tamamiyle Yunan mimarlık tarzına uygun bir yapının bulunduğunu kabul etmek yanlış olmıyacaktır.

Kıral mezarları: Strabon'un bahsettiği kırallara ait mezarlar, aşağı yukarı oldukları gibi durmaktadırlar. Bununla beraber içleri tamamiyle boşaltılmış olup bir zamanlar bazı-

SULTAN BAYEZİT CAMİSİ ve yanındaki yapılar (eski görünüşü) *(Gabriel'den)*

Bu mezarların kıral mezarları olarak anılanları Hellenistik devirde Pontos kırallarının yaşadığı M. Ö. III. yüzyıla ait olduğuna şüphe yoktur. Fakat kaya yüzeyinde yüksekçe ve ulaşılması güç bir yerde açılan bir delikle kayanın içinde meydana getirilen basit bir mezar odası şeklindeki ilkel tipin, çok eski olup olma dığını söylemek mümkün değildir. Bununla beraber bunların da, şimdilik M. Ö. birinci binden eski olmadığı sanılmaktadır.

Merdivenler. kaya tünelleri: Aradolu'da birçok kalelerde, tepesinden başlıyarak çok defa su bulunan bir yere ulaşan ve kaya içine oyulmuş dık merdivenli kuyulara raslanır; askerî düşünce ile yapılmış bir çeşit gizli yol da olması mümkün olan bu merdivenli kuyu veya tünellerden Amasya'da iki tane bulunmaktadır. Bir tanesi hemen kalenin en tepesine yakın bir yerde olup, bunun 70 m kadar aşağısında su vardır. Diğer ikisi kıral mezarlarının üstünden başlar ve bunlardan bir tanesi kırallara ait sarayın teras nda son bulur.

Evliya Çelebi, tepedeki kale yapılarını tasvir ederken, cehennem kuyularına benziyen «agreb-i garâip» mahpeslerden bahseder. Merdivenli kuyuların Osmanlılar devrinde cezaevi olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Merdivenli kuyuların veya tünellerin de mezarları yapan ve kaya oymakta becerikli olan kimseler tarafından yapılmış olduğu söz götürmez. Bunlardan çoğunun askerî düşüncelerle Hellenistik devirde, yani M. Ö. III. - I. yüzyıllarda yapılmış olması gerektir. Bununla beraber kayaya merdivenli tüneller açmanın, Anadolu'da daha eski devirlere kadar giden bir âdet olması mümkündür. Fakat birinci binden daha yukarılara çıkmak için elde hiçbir işaret yoktur.

larının cephesini süslemiş olan bronz veya kıymetli madenden yapılma kaplamalar bugün elimizde değildir. Kırallara ait olmaları gereken mezarlar, kıralların sarayını taşımış olan taraçanın arkasında bulunanlardır. Fakat Amasya şehrinde ve yakınlarında irili ufaklı başka mezarlar da vardır. Hepsinin birden sayısı 17 dir. Kıral mezarlarından başka şehrin dışındaki rahip Tês'e ait «Aynalı Mağara» kıral mezarlarından da güzeldir. Bu mezarın yüzeyi itina ile işlenip zamanla da parlak bir yüz kazandığı ve üzerine güneş vurduğu zaman ayna gibi parladığı için, halk tarafından «Aynalı Mağara» adı verilmiştir. Yüksek olan mezar kapısının üstünde:

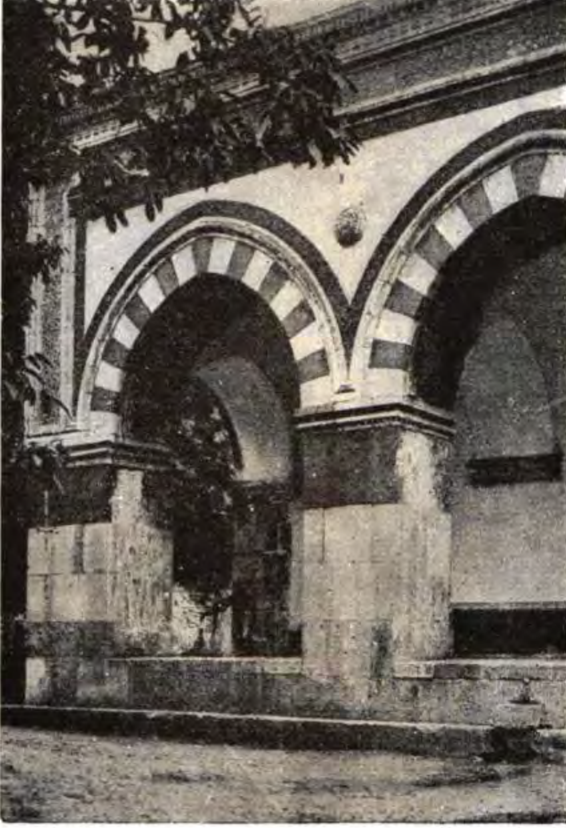
ΤΗΣ
ΑΡΧ
ΙΕΡΕΥΣ

yani «Büyük Rahip Tês» sözleri yazılıdır. Mezarın üstünde izleri görülen diğer sözleri doğru olarak okumak mümkün olmamışır. Bu mezar, XI. yüzyılda keşişler tarafından kullanılmış, içi ve dışı resimlerle süslenmiştir.

Anadolu'da birçok yerlerde kaya mezarları vardır. Pontos bölgesindeki ve bu arada Amasya'daki mezarların başlıca özelliği, kayadan bir galeri ile ayrılmış olmalarıdır. Bu mezarlar, dış görünüşlerinde kayadan ayrılmış büyük ve derin bir mihrap, yani eyvan şeklindedir. Bu mihrabın üst kısmı bazı kere de bir alınlık şeklindedir. Bu büyük mihrabın mihrap kısmından sonra dışarıya pencere şeklinde bir kapı ile açılan kapalı bir kısmı vardır. Çok kere yerden yüksekte olan bu bölüm mezar odasıdır. Mezar odasının içinde lâhit koymaya yarar şekillerle hediyeler yerleştirmek için küçük mıhraplar bulunmaktadır. Odanın tavanı düz olmayıp beceriksiz şekilde yapılmış kemer örtülüdür. Bazı mezarlarda görülen renkli resimler, Bizans devrirde bunların içinde oturmuş olan keşişler tarafından yaptırılmıştır.

Köprüler: Amasya şehrinin içinde bugün doğudan batıya doğru şu köprüler bulunmaktadır: 1 — Kuş köprüsü, (Strabon'un bahsettiği şehir dışı köprüsünün yeri bu olabilir. Evliya Çelebi, burada bulunan bir köprüden bahsetmediğine göre, bu taş köprü XVIII. yüzyılda veya daha sonra

BAYEZİT PAŞA CAMİSİ (güney görünüşü) *(Gabriel'den)*

1

2

3

4

1 — Bayezit Paşa Camisi (son cemaat yeri).

2 — Yürgüç Paşa Camisi (köşe süslerinden).

3 — Yürgüç Paşa Camisi (kapı önü sundurma).

4 — Yürgüç Paşa Camisi (batı önyüzü).

AMASYA

1

2

3

4

5

1 — Bimarhane (ön cephesi).

2 — Bimarhane (kapı kısmı).

3 — Halifet Gazi Türbesi.

4 — Gökmedrese (güney cephesi).

5 — Turuntay Türbesi (güneydoğu köşesinden genel görünüşü).

yapılmış olmalıdır). 2 — Hükümet köprüsü,(ağaçtan). 3 — Alçakköprü. (Ağaçtan olan bu köprünün taş direkleri suyun içinde kalmış toparlak kemerlere dayanır. Yeşilırmak'ın getirdiği birikintilerle yatak yükselmiş olduğundan, bu kemerler suyun altında kalmıştır. Fakat yazın kurak günlerinde ortada iki toparlak kemer görmek mümkündür. Bu toparlak kemerlerin, Strabon'un bahsettiği şehir içindeki 2 000 yıl önce yapılmış köprüye ait olması çok muhtemeldir). 4 — Maydanos köprüsü, (ağaçtan). 5 — Sultan köprüsü (Tamamiyle yıkılmıştır. Bugün nehir yatağındaki izlerinden başka bir şey görülmemektedir). 6 — Meydan köprüsü, (Taştan ve tuğladan olup birkaç yüz yıldan daha eski değildir).

AMASYA'NIN ESKİ HALİ (*Gabriel'den*)

Çeşitli eserler: Kıral sarayı, kale ve köprülerden başka, elde edilen yazılara göre, Amasya'da bir stadyum ile bir tiyatro bulunduğu anlaşılıyorsa da bunların yerini bulmak mümkün olamamıştır. Halifet Gazi Türbesi'nde lâhit olarak kullanılan ve kanadlı Eros figürlerinin taşıdığı girlandlar ve medüz başlariyle süslü olan Roma lâhdi güzel bir eserdir. Hıristiyan devrine ait birçok kiliselerin yeri de belli olamamıştır. Fakat «Alçak Köprü» altındaki Roma kemerlerinden anlaşıldığına göre eski Hellenistik ve Roma devri Amasya'sı, bugünkü toprak seviyesinden en aşağı 6 - 7 m toprak altında bulunmaktadır. Yeni yapıların veya kanalların açılmasında, birçok eski eserlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Selçuk eserleri: Kale içinde bulunup birçok kere yangın ve depremlerden zarar gördüğü için yeniden onartılmış olan Burmalı Cami'nin, Evliya Çelebi'nin Mahkeme Camisi dediği yer olması muhtemeldir. Bugün cami, uzunlamasına üç kubbe ile örtülüdür. Cümle kapısının sol tarafında bir türbe, sağ tarafında minare bulunmaktadır. Bugün terk edilmiş olan cami, kapısındaki yazıta göre, Gıyasettin Keyhusrev II. (1237 - 1247) devrinde yapılmıştır.

İkinci Selçuklu yapması olan Gök Medrese, bugün terkedilmiş bir haldedir. Yapı, hem medrese, hem cami olarak kullanılıyordu. Yanında bir de türbesi vardır. Cami, 5 sıra halinde üçer kubbe ve tonozla örtülmüştür. Mihrap, çok sade ve silindrik bir nişten ibarettir. Türbe, iki katlıdır; şimdiki yıkık haliyle de sanat kıymetini kuvvetle ifade etmektedir. Cami ve türbenin Amasya valisi Turumtay tarafından 1266 - 67 de yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Buna komşu olan Turumtay Türbesi de 1266 - 67 de Gıyasettin Keyhusrev III. zamanında vali Turumtay tarafından yaptırılmıştı. Bugünkü örtüsü yenidir. Duvar cephesinde arabesk bordürlerle çevrilmiş ve röliyef halinde işlenmiş bitkisel süsler vardır.

1225 tarihli Halifet Gazi Türbesi 8 köşeli bir yapıdır; bugün yıkık bir haldedir. Cephesi arabesk süsleri ile işlenmiştir.

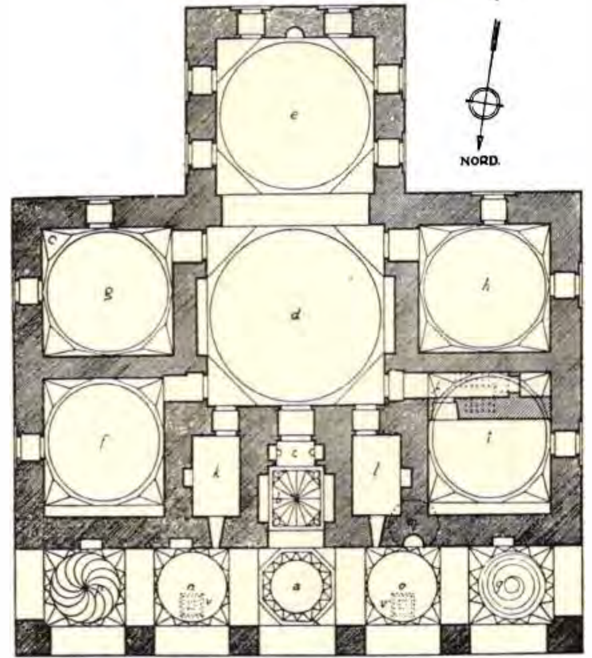
Selçuklu devrinden Sultan Mes'ut'a nispet edilen ve tarihî bilinmiyen bir türbe daha vardır. Bunun yapısı âdeta nehrin öbür kıyısındaki Hellenistik mezarları hatırlatmaktadır.

Amasya'da Osmanlılar'dan önceki devirden kalma bir de hastane (bimarhane) vardır. Burada akıl hastaları ve diğer hastalar sağıtılıyordu. Yapının plânı, ortadaki açık avlusu ile bir medreseyi andırmaktadır. Cümle kapısı monümental ölçüde yapılmış ve cephesi bol sayıda karakteristik Selçuklu bezekleri ile işlenmiştir. Yazıtında 1308 - 9 Sultan Muhammed Olcaytu ve Prenses Yıldız zamanında Abdullah oğlu Anber tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Osmanlı eserleri: Osmanlı devri yapılarının en eskisi Bayezit Paşa Camisi'dir. Ön kısımda son cemaat yeri bulunan cami, arka arkaya iki kubbe ile örtülmüştür. Yanlarda ikişer kubbe ile örtülü olan kısımlar medrese işi görüyorlardı. Yazıtına göre 1414 te Büyük Emîr Vezir Bayezit Paşa tarafından yaptırılan caminin mimarı, kendi memlüklerinden Yakup bin Abdullah'tır.

İkinci cami Murat II. zamanında Emîr-i Âzâm Vezir Yürgüç Paşa tarafından 1428 de yaptırılan Yürgüç Paşa Camisi'dir. Bu da arka arkaya iki kubbe ile örtülmüştür. Yanlarda ikişer kubbe ile örtülü olan kısımlar belki medrese olarak kullanılıyordu. Cami, iri kesme taşlardan, sağlam, fakat çok sade bir şekilde yapılmıştır.

Bayezit II nin geniş bir külliye olarak kurduğu yapılardan bugün yalnız medrese ile cami kalmıştır. Bu cami, Amasya'nın en önemli yapısı ve Osmanlı mimarîsinin en karakteristik eserleri arasındadır. Önünde beş kubbeli bir son cemaat yeri bulunup iki büyük kubbe ile örtülmüştür. Yan nefler üçer küçük kubbe ile ana eksene simet-

BAYEZİT Pş. CAMİSİ'NİN PLÂNI (*Gabriel'den*)

rik olarak düzenlenmiştir. Düzgün bir plân içinde sağlam bir yapı olan cami, yazıtına göre 1486 tarihinde tamamlanmıştır.

Camiye yakın bulunan medrese, büyük Osmanlı medreseleri tipine uygun olarak dört köşe bir avlunun etrafında revaklar ve onların arkasında medrese odalariyle, ana eyvanda bir mesçit halinde yapılmıştır. Bunlardan başka bir imaret, bir hattatîn okulu, bir ilk okul v. b. bulunuyordu ki bunlar, bugün tamamiyle kaybolmuştur.

1486 tarihli Mehmet Paşa Camisi ile tarihsiz fakat XV. yüzyıla girebilen Pazar Camisi ve diğer küçük camiler ikinci derecede yapılardır.

Osmanlı devrindeki türbelerden 1381 tarihli Şadgeldi Paşa Türbesi, Şehzade Türbesi, Şehzadeler Türbesi, 1474 te yapılan Halkalı Dede Türbesi ve 1513 tarihli Şehzade türbeleri arasında en önemlisi Şehzadeler Türbesi'dir. Bu bir kubbenin altında dört sandukadan ibarettir. Yazıtında Çelebi Sultan Mehmet tarafından 1410 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır.

Yeşilırmak'ın sağ kıyısında Osmanlı şehzadeleri tarafından yaptırılan saraydan bazı örenler kalmıştır. Beyler Sarayı denen bu saray, bir harem dairesi, bir selâmlık, üç ağalar dairesi, iki hamam, iki mutbah, her biri büyük mermer havuzlarla iki geniş bahçeden ibaretti. Etrafı yüksek taş duvarlarla çevrilmişti. Birçok depremler sonunda bugün tamamiyle yıkılmıştır.

1698 - 99 da sağlam kemerler üzerinde yapılan Taşhan da yangınlar ve depremler yüzünden ören haline gelmiştir. Bunun plânı iki katlı büyük Osmanlı hanlarına uygundur.

27 aralık 1939 depreminde Sultan Bayezit, Mehmet Paşa ve Pîr İlyas camileri, fazlaca, Darüşşifa (bimarhane), kısmen hasara uğramıştır.

AMASYA ANTLAŞMASI (29 mayıs 1555), Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında yapılan ilk yazılı sözleşme. Şartları, 1533 yılından beri devam eden harblerin sonunda, İran Şahı'nın Süleyman I. (Kanunî) e hitabederek gönderdiği mektuba verilen cevapta saptanmıştır. Gerçekten 1554 yılında Osmanlı ordusu Kars'a geldikten sonra, Erivan, Nahcıvan ve Karabağ'ı alarak yakıp yıkmıştı. Bunun üzerine Şah Tahmasp, önce mütareke istemiş, sonra da, o sırada ordusu ile Amasya'ya dönmüş olan Süleyman I. e Ferehzad Bey'i göndererek barış istemişti. Şah, bu mektubunda Osmanlılar'a karşı dostluğunu belirttikten ve Bağdat'ı Osmanlılar'a bıraktığını bildirdikten sonra, İran hacılarının, İslâm'ın kutsal yerlerini ziyaret etmelerine izin istiyordu. Kanunî, verdiği cevapta Azerbaycan'ın İran'a bırakıldığını ve istenilen iznin de verildiğini bildirmiş, Şah tarafından bozulmadığı müddetçe, barışın devam edeceğini garanti etmiştir. Böylece sonuçlanmış olan İran harbleri, Osmanlı Devleti'ne Anadolu'nun savunulması bakımından önemli olan Doğu Anadolu'yu kazandırmış ve Hint ticaret yolunun geçtiği Irak arazisinin ele geçirilmesini sağlamıştırr.

AMASYA İLİ, yüzölçümü 5 550 km^2, nüfusu 136 029 (1940) dur. Merkez ilcesinden başka Gümüşhacıköy ve Merzifon ilceleri vardır. A. merkez ilcesinin yüzölçümü 3 630 km^2, nüfusu 70 656 dır. Merkez bucağından başka Akdağ, Ezinepazar, Ilısu, Suluova, Varay, Zara bucakları vardır. Merkez ilcesine bağlı 171 köy bulunmaktadır.

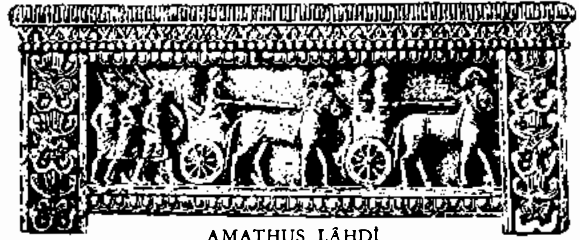
AMAT, Ağrı'nın Eleşkirt ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 589 (1940). A., Eleşkirt'in 14 km doğusunda, ovanın kenarında kurulmuştur. Düz ve toprak damlı evleri toplu bir haldedir. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

AMAT, Holânda Doğu Hindistanı'nda kullanılan bir ağırlık ölçüsü. 1 A., 123,42 kg. dır.

AMATA, eski Roma efsanesine göre Laurentum kıralı Latinus'un karısı, Lavinia'nın anası. A., kızını Rutullar kıralı Turnus'a vaadettiği için, Aeneas'a karşı cephe almış ve ona karşı harb açılmasına sebebolmuştur. Turnus'un savaşta öldüğünü bildiren uydurma haberi alınca, A. kendisini öldürmüştür.

AMATERASU VE A. Ô-MİKAMİ veya **TENSHO-KO-DAİYİN,** Japon Şintoismi'nin en büyük putu. Güneş tanrıçası ve imparator hanedanının ilk çekirdeği olan A., Japonca'da *gökte parıldıyan* anlamına gelir.

AMATHUS, Kıbrıs'ın güney kenarında yeni Limisso- (Limassol)nun kuzeydoğusunda çok eski bir şehir. Anadolu'daki Hellen koloni şehirlerinin Pers yönetimine karşı ayaklanmasında (M. Ö. 500 - 494), yalnız bu şehir Persler'e sadık kalmıştır. A. tahıliyle bakırının çokluğu yüzünden

AMATHUS LÂHDİ

zengin olmuştu. Burası Kıbrıs'lı Aphrodite'in merkezi olup tanrıçaya, bu şehirden alınmış olan «Amathusia» lâkabı verilmiştir. Paleo - Limisso adını taşıyan geniş örenlerle şimdi bulunan birçok mezarlarda, aletler, silâhlar çıkmıştır. Bunlardan şimdi New York müzesinde bulunan ve «Amathus lâhdi» adını alan lâhit (bk. şek.) VI. yüzyıla ait olup önemlidir. 1894 te British Museum, A. ta yaklaşık olarak 230 mezar açtırmıştır.

AMATHUSİA, Amathus(b. bk.)taki Aphrodite ibadetine nispetle, Aphrodite'ye verilen lâkap. Amathus'lu demektir.

AMATI, Cremona'da yaşamış ve keman yapmakla tanınmış İtalyan ailesi (XVI. ve XVII. yüzyıl). Bu ailenin en tanınmışı, 3 aralık 1596 da doğmuş, 12 nisan 1684 te ölmüş olan **Niccolò A.** dır. Sonraki A. larca kabul edilen keman tipini o yapmış, yaptığı kemanlara daha büyük bir ses kudreti vermiştir. Bu kemanlar çoğu zaman küçük boyutta idi. Andrea Enamieri ile Antonia Stradivarius, onun yetiştirmelerindendir.

AMATİA (Amathia), briyozoa (Bryozoa) sınıfının *Vesiculariidae* familyasına bağlanan bir cins hayvan. Denizlerde yaşar ve bitkileri andıran koloniler meydana getirirler. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusu'nda bulunurlar. Serbest hareket etmezler ve kendilerini devamlı olarak bir yere iliştirerek yaşarlar.

AMATIQUE [*amatike* ok.] **KÖRFEZİ,** Orta Amerika'da Guatemala Devleti'nin Atlas Okyanusu kıyılarında büyük bir deniz girintisi. Karanın dil halinde uzanan bir bölümü ile denizden epeyce ayrılmıştır. 100 km kadar genişliğindedir. Derinliği 200 m yi geçmez.

AMATİS KUŞU (Calliphlox amethystina), sağanlar (Cypselomorphae) takımının kolibriler (Trochilidae) familyasına bağlı bir kuş türü. Başlarından küçük gagaları ve uzunca çatal kuyrukları vardır. Güzel ve sarımtrak yeşil renklidirler. A. Güney Amerika kuşlarındandır.

AMATITLÂN [*amatitlan* ok.]: 1 — Orta Amerika devletlerinden Guatemala'nın bir departmanı. Yüzölçümü 896 km², nüfusu 49 700. Volkanik bir bölgede uzanan A. topraklarında, en çok şekerkamışı ve kahve yetiştirilir.

2 — A. departmanının merkezi. Nüfusu 12 000. A., aynı addaki gölün batı kıyısında kurulmuş olup, San José'ye uzanan ve iki okyanusu birbirine bağlıyan ana demiryolu boyundadır. Gölün çevresinde kaplıcalar vardır.

AMATOIRE (*amatuar* ok; Lât. *amare* = sevmek), aşk ilham etmek özelliğinin bulunduğuna inanılan bir nevi içkili büyü.

AMATÖR (G. S.), mesleği olmadığı halde şiir ve güzel sanatlarla uğraşanlar. Sanat amatörü ile koleksiyoncuyu biribirinden ayırdetmek gerektir: Koleksiyoncu en bulunmaz şeyleri sanat değeri olsun olmasın, elinde bulundurmaktan zevk aldığı halde, sanat amatörü, her şeyden önce güzelliği arar.

AMAURI DE CHARTRES [*amori dişartr* ok.] veya **AMALRIC DE BENE,** filozof ve teolojiyen. Papa Innocentius III. tarafından heretik olarak (yani kilisenin kanaatince yanlış inançlar beslediği için) hüküm giymişti. Ruh-ül-Kudüs'ün yakında gelip hükmünü kuracağını ileri sürüyordu. 1210 da A. ın ardcılarından on tanesi yakılarak öldürülmüş, kendi kemikleri de mezarından çıkarılarak yakılmıştır.

AMAUROSE: bk. KÖRLÜK.

AMAVROBİUS (Amaurobius), örümcekler (Araneida) takımından Amaurobiidae familyasına bağlı bir cins. Bu örümcek çeşidi mahzenlerde yaşadığı gibi ormanlarda ağaç kabukları altında veya taşlar altında da yaşar. 6-8 mm kadar boyu vardır. Kuzey ve Orta Avrupa'da yaşar. *A. ferox* ve *A. fenestralis* tanınmış türlerindendir.

AMAY [*amę* ok], Belçika'nın Liége eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 6 200 (1925). Denizden yüksekliği 76 m. Meuse ırmağı boyunda kurulmuş olan A., Namur ve Liège şehirlerini biribirine bağlıyan ana demiryolu üzerinde işlek bir istasyondur. St. George kilisesi (1230), kasabadaki değerli eski eserlerdendir. A. ın çevresinde taş ocakları, kiremit fabrikaları, kuru meyva hazırlıyan yapımevleri vardır.

AMAZİLİA, kuşların sağanlar (Cypselomorphae) takımının Kolibriler (Trochilidae) familyasının bir cinsi. Gagaları kıvrıktır. Güney Amerika'da yaşarlar.

AMAZON: 1 — (Amazon Çukureli veya Çukurülkesi, yerli dilde: *Amaçunu*), Güney-Amerika'da Amazon nehrinin ve kollarının büyük bölümlerinin aktığı, denizden az yüksek ve geniş bir ülke. Yüzölçümü yaklaşık olarak 4,5 milyon km². A., Guyana ve Brezilya'nın yüksek ve dağlık alanları arasında anaçizgileriyle doğuya doğru darlaşan büyük bir huni şeklindedir. A., Rio Negro ve Madeira'nın batısında her iki yana doğru genişler ve Orinoco çukurelinden az yüksek bir eşik ile ayrılır. Batı bölümünde, genel olarak güneydoğuya eğimli ve yer yer basamaklı olarak şekillenmiş, doğusunda birtakım adatepelerin de bulunduğu, paleozoik külteler üzerinde yer almış yontukdüzler (Peneplain) bulunur.

A. çukurelinin, yerinde Üst Tersiyer'de, Andlar'ın doğu eteklerine kadar ulaşan bir deniz girintisi bulunuyordu. Baş tarafları yükselmekte olan nehirlerin getirdiği bol döküntüler, bu deniz girintisini zamanla doldurmuştur. Bu tortular, şimdi sekiler halinde nehir düzlüğünün iki yanında görülmektedir. Sekilerin yükseklikleri Rio Negro ağzında 26, Iquitos yakınlarında 100 ve Andlar'ın eteklerinde, Atlas Okyanusu kıyılarından 3 500 km uzakta oldukları halde 140 m dir. A. da Tersiyer tortullardan başka Kretase kumtaşları da vardır. Nehrin kıyısından iki yana doğru üçer basamak dikkati çeker. Bunlardan en yüksek olanı kırmızı kum taşlarından meydana gelmiştir. Bu, hiçbir zaman su baskınına uğramaz. Sürekli yerleşmeye elverişli bulunan bu basamak, Terra Firma adiyle anılır. Böyle yerler, nehirlerin taştığı zamanlarda yerlilerle kauçuk toplayıcılar için en iyi sığınaklardır. İkinci ve orta yükseklikteki basamak, Vargea yahut Vargem (çayır) adını alır ve zaman zaman su baskınlarına uğrar. Üçüncü basamak ise hemen her zaman su altında (bataklık) bulunan Igapó basamağıdır.

Alize rüzgârları, A. çukurelinin aşağı bölümünde. Rio Negro ağzının yakınlarına kadar az yağışlı mevsimde etki yapar. Bu yüzden her ne kadar bütün yıl yağışlı geçerse de, asıl yağış mevsimi güney yarımkürenin yaz mevsimidir (Pará'da aralıktan mayısa kadar). Yukarı bölümde iklim ekvatoral (uyutucu sıcak ve ezici nemli)dır. Burada hiçbir şey kurumaz ve kuru kalmaz. Tuzu, katı şekliyle, barutu, kuru olarak korumak mümkün değildir. Bu iç bölümlerde alizelerin etkileri kuvvetli değildir. Bütün yıl yağışlı olmakla beraber (yılda 2 000 mm) gün-tün eşitliğinde, hele Selvas'ın doğu bölümünde yılda iki, geri kalan yerlerde de bir defa olmak üzere, havalar durgun ve çok yağışlı olur (Yıllık yağış, Manáos'ta 2 200, Iquitos'ta 2 600 mm). Günlük ve yıllık sıcaklık farkları azdır. Sıcaklığın 30° den yüksek ve 20° den düşük olduğu hemen hiç görülmez; yıllık ortalama sıcaklık 26° dir.

A. çukurelinin büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Aşağı bölümde daha az gür ve sık ormanlık alanlar arasında. uzunca süren kurak mevsim dolayısiyle Savanlar (Campos) yer almıştır. Yukarı bölüm, dünyanın gerçek tropikal yağmur ormanlariyle kaplanmıştır. Bu ormanlara Humboldt, Hilea (Hellen dilinde orman anlamına) adını vermişti. Şimdi Selvas kelimesi bu ormanlar için özel ad olmuştur. A. ormanları iki ana tipe ayrılır:

a — A. nehrinin kabarık zamanında kapladığı 30-50 km genişliğinde. bataklıklarla kaplanmış yerlerde gelişmiş olan *Igapo* ormanları, daha az gür, daha az yüksek ve ağaçlar daha az çeşitlidir. Yüzden çok türü olan palmiyeler çoğunluğu alır ve gövdeleri 50 m ve daha yükseklere çıkar. Nehirlerin kabarık zamanlarında ağaçların gövdelerine sarılan otlar ve ince dallarla bunların arasına tortulaşan çamurlar, suların hangi yükseklikler kadar erişebildiğini gösterir. Igapo ormanları kauçuk elde edilen ağaçların en çok yetiştiği ormanlardır.

b — Nehirlerin taştığı alanlardan daha yüksek yerler (Terra Firma) *Eté* adı verilen ormanlarla kaplanmıştır. Buralarda içtropikal bitki dünyası engelsiz bir gelişme ile bütün büyüklük ve ihtişamını gösterir.

A. çukurelinde hayvanlar da çoktur: maymunlar, sürüler halinde ve çok çeşitli renklerde papağanlar, su kuşları, diğer kuşlar, böcekler, gömükler arasında timsahlar, iri kaplumbağalar, yılanlar ve nihayet nehirleri dolduran balıklar bunların başlıcalarıdır.

Sık ormanlar, yerleşmeye elverişli değildir. Buralarda yaşıyan yerliler, önceleri çok geri bir seviyede idiler; taş baltalar gibi ilkel araçlar kullanıyor, manyoka gibi birtakım bitkileri yetiştiriyorlardı. Bunlar, nehir boylarında küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Nehirlerden uzak yerler ise bomboştu.

Keşifler zamanında İspanyollar Andlar'ı aşarak, Portekizler de doğudan buraya sokulmaya başlamışlardı. XVII. yüzyıl sonlariyle XVIII. yüzyıl başlarında Cizvit misyonerleri de yerliler arasındaki çalışmalarına girişmişlerdi. Fakat 1755 te bunların bu ülkeden çıkarılmaları, işlerinin yarıda kalmasına sebebolmuştur. Nehir boyunca taşının serbest bırakılması (bk. A. NEHRİ) ile yeni ve gerçek bir gelişmenin başlamış olduğu söylenebilir. Ayrıca taşının gelişmesi, yerleşmenin artmasına da yol açmıştır; ancak nehir yolu birçok kollara ayrılan bir çıkmaz sokağı andırır; çünkü kıyılardan uzaklaşmak birçok yerlerde çok güçtür; hattâ bazı hallerde mümkün değildir. Doğuda Campos(savanlar)ta daha sık bir yerleşme vardır. Alçak yerlerin iklimi, mutedil iklim bölgelerinden gelenler için tehlikelidir; fakat A. çukureli Afrika ve Asya'nın tropikal alçak düzlüklerinden daha elverişlidir.

A. çukurelinin başlıca zenginlikleri ormanlarıdır. Fena ve yolsuz yönetim yüzünden sonradan değerini çok kaybetmiş olduğu halde, yeni emeklerle canlandırılmasına çalışılan kauçuk istihsali, Pará yahut Brezilya cevizi, tıbbî bitkiler, renkli kereste, vanilya, kınakına ve kakao, toplama yoliyle elde edilmektedir.

A. da nüfus çok seyrektir (ortalama 0,2). Pará (yahut Belem) en önemli merkezidir (236 000 nüfuslu). Bu şehir, doğrudan doğruya gemi seferleriyle Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlı olduğu gibi, akarsu yolları üzerindeki taşının da merkezi ve kıyıdaki başlangıç noktası halindedir. Son zamanlarda Manáos (76 000), büyük gemilerle yapılan nehir taşınının son durağı ve önemli bir yükleme limanı haline gelmişti; fakat kauçuk ticaretinde başgöstermiş olan gerileme yüzünden duraklamıştır. Daha yukarı (batı) bölümde ise Iquitos vardır.

A. çukurelinin büyük doğu bölümü (3.2 milyon km²). Tabatinga'ya kadar Brezilya, batı bölümü Peru ve Ekvador, doğuda küçük bir bölümü Bolivya sınırları içindedir.

2 — (Rio de las Amazonas, yerli dilinde *Amaçunu* = su bulutu gürültüsü yahut alârmı) Güney Amerika'nın en büyük ve yeryüzünün en çok su boşaltan nehri. Kıvrımları dışında uzunluğu 5 350 km. Tropikal bölge içinde bulunan çevreği, dünyanın en büyük nehir çevreğidir (7 milyon km²). Kaynak kolları Marañón, Huallaga ve Ucayali olup Andlar'ın doğusunda birleşirler. Marañón, Peru Andları üzerinde 700 m kadar yükseklikte bulunan küçük Lauricocha gölünden doğar, Ekvador sınırı yakınına kadar Andlar arasındaki dar ve uzun vâdisinde kuzeye doğru akar. Bu vâdi, aşağı bölümde büsbütün darlaşarak, derinliği, bazı yerlerde 2 000 m ye çıkar ve bir kanyon şeklini alır. Bu vâdiye Tunguragua denir. Dar ve derin vâdisi içinde çok sert akan Marañón, birtakım kayalık boğazlar (Pongos)dan Andlar'ın doğu sıralarını geçer. Bu boğazlar (yarma vâdiler)dan sonuncusu Pongo de Manseriche'dir. Nehir, bundan sonra Amazon çukureline girer ve genel olarak doğuya doğru, pek çok menderesler çevirmek suretiyle, yer yer çatallaşıp, adalar teşkil ederek akar. Diğer iki kaynak kolu da, Andlar arasında uzun vâdilerden aktıktan sonra düzlüğe ulaşır. A., denizden 70 m yükseklikteki Tabatinga'da Brezilya'ya girer ve orta bölümde daha çok Rio Solimões, aşağı bölümde Amazon (Amazonas) adlariyle anılır. Yatak boyunca deniz kulaklarını andıran birçok göller de yer alır; bunların nehirle bağlılıkları vardır.

A. un kolları 200 den çoktur; başlıcaları soldan karışan Napo, Putumayo (Iça yahut Iça Paranna), Caquetá-Japurá (Yapurá 2 800 km), Rio Negro ile Rio Branco, Jamundá (Yamunda), Trumbetas (Trompetas yahut Tronpetas), Cumina, Parù ve Jary (Yari); sağdan karışan Javarí (Yavarí, Jacarara, Jacarana, Jaqurana), Juruá, Purús, Madeira (Ağaç nehri anlamına güneyin en büyük kolu), Tapajoz (Tapajós, Juruena, São Manuel), Xingú (Şingu) dur. Rio Negro ile Orinoco arasında bifurkasyonun tipik bir örneğini teşkil eden doğal bir bağlantı (Casiquiare) vardır.

Kollarının A. nehrine karıştığı yerlerde delta adaları görülür; bunlardan en büyüğü Madeira'nın ağzında bulunan 14 300 km² genişliğinde Ilha dos Tupinambaranas'tır. Amazon'un ağzı da adalarla dolmuş bir huni şeklinde genişler (Rio Pará ağziyle birlikte 300 km). Buradaki adalardan en büyüğü (42 000 km²), geniş bölümü eski kültelerden meydana gelmiş olan Marajó adasıdır. Bu adanın güneyindeki su yoluna (Rio Pará) Tocantins - Araguaya nehri dökülür. Rio Pará hunisi Tajipura (Tajapuru) doğal kanaliyle Amazon ağzına bağlıdır. Taşında Tajipura - Rio Pará yolundan faydalanılır. Asıl Amazon ağzı Caviana Mexiana adalariyle Canal do Norte ve Canal do Sul adını taşıyan iki kola ayrılmıştır.

Amazon nehrinin yatağı, Andlar'ın eteğinde denizden ancak 180 m yüksekte olduğu halde, akışı, geriden gelen çok miktarda suyun itmesiyle oldukça hızlıdır. Bu yüzden,

AMAZON KIYISINDA BİR BALIKÇI

taşıdığı döküntüleri, ağzından 200 - 300 km uzaklara kadar denize sürer ve buradan geçen deniz akıntısının doğrultusu üzerinde etki yapar. Diğer taraftan Amazon nehrinin getirdiği döküntüler, adı geçen akıntılarla Guyana kıyılarına

VICTORIA REGGIA (Amazon üzerinde)

doğru uzaklaştırılır. A. ağzının önünde deniz, 2 - 3 yüz km ilerilere kadar sarı renkte ve bulanık, sular oldukça tatlıdır (Mare Dulce brac). A. yatağının ortalama eğimi binde 5,88 m olmakla beraber, Andlar'dan ayrıldıktan sonra ancak binde 0,03 denizden 26 m yüksekte olan Manáos'tan sonra ise 1/20 000 dir. Buna karşı akış hızı saniyede 0,7 m dir.

Amazon yatağının oldukça dar (1 900 m) bir yerinde ve denizden 750 km içeride, 17 m yüksekte bulunan Obidos'ta, gelgit etkisi oldukça kuvvetli olur. Bu görünüşün en kuvvetli olduğu belirli günlerde, birkaç dakika içinde 4 - 5 m yükseklikte bir su seddi (Pororoca, yerli dilinde Amaçunu) korkunç gürültüler yaparak kabarır ve nehir baş yukarı hareket eder; bu arada sular, nehrin iki yanını basar. Pororoca küçük taşıtlar için büyük bir tehlikedir; bazı kere bunlar devrilir ve parçalanır. Aynı olay A. kollarının ağızlarından içerilere doğru da etkiler yapar. Nehrin Obidos'taki derinliği 70, daha aşağılarda 100 m den daha çoktur.

Amazon nehrinin yatağı, Iquitos'ta 1 800 m genişlikte ve Manáos'tan aşağıda, hiçbir yerinde 5 km den az değildir; Guyana masa yörelerinin uzantıları arasından geçtiği Obidos boğazında darlaşır.

A., sularının çekik zamanında, denize, saniyede 35 000, kabarık zamanında ise 120 000 m^3 su boşaltır. Bu ikinci miktar, bütün Avrupa nehirlerinin denize döktükleri su miktarından çoktur. Kabarık zamanında (şubattan hazirana kadar) su seviyesi, ortalama seviyeden 10 - 17 m yükseğe çıktığından, iki yandaki çok geniş alanlar sular altında kalır. Bu yüzden nehrin kıyıları ve yatağı sık sık değişir. A. nun kuzey kolları, kuzey yarımkürenin yaz mevsiminde (marttan ağustosa kadar), güney kolları da güney yazında (ekimden marta kadar) yükselir. Kabarık zamanlarda su yüzünde kümeler halinde yüzen ağaç parçaları taşını engeller.

A. nehri, taşıtların işliyebileceği yüz kadar koliyle 50 000 km uzunluğunda bir su yolu sağlar (Avrupa akarsu yollarının 2,5 katı). Bunun 40 000 km si Brezilya sınırları içindedir. Nehrin kuzey kolları hayli uzun bölümlerinde, gemilerin işlemesine elverişlidir; güneydekiler ise daha yüksek ve hattâ dağlık yerlerden birtakım hızlı akışlarla ve çağlayanlarla ayrıldığından, ancak aşağı bülümlerinde işliyen taşıtlar A. a geçebilir. A. çevreğinde içerilere doğru sokulabilen alize rüzgârları yelkenli gemilerin de nehir boyunca gidiş ve gelişlerini mümkün kılar. Hacımları en çok 5 000 ton olan gemiler Manáos'a kadar ve en çok 3 000 tonluk gemiler Peru'nun nehir limanı olan Iquitos'a kadar işler. 7 aralık 1886 dan beri Brezilya hükümetinin izniyle nehir yolu, milletlerarası serbest bir yol olmuştur. Yalnız iç ülke taşını daha çok Amazon River Navigation Co. nin elinde olup, yabancı gemiler bu işte çalışamazlar. A. üzerinde taşın için en önemli engel ve tehlike, taşma zamanında su yüzünü kaplıyan ağaç gövdeleri dalları ve parçalariyle pororoca'dır.

A. nehri, su hayvanları ve bu arada balık bakımından çok zengindir. Su bitkileri ve hele Victoria Regia (Su gülü) daha çok kolların az hareketli suları üzerinde, 3 m çapında kenarları yukarıya kıvrık yaprakları ve 40 cm lik beyaz çiçekleriyle çok güzel ve doyulmaz bir görünüş sağlarlar.

A. nehrinin sularının sıcaklığı, ortalama 26° dir.

A. ağzı 1499 da Vicente Yáñez Pinzón tarafından, kaynaklariyle kaynak çevreleri ise 1535 te Peru fatihleri tarafından keşfolunmuştur. Nehirden başaşağı yapılan ilk sefer, 1541 - 42 de Orellana tarafından yönetilmiştir ve A. adı o zaman ortaya çıkmıştır. Nehirde ilk başyukarı sefer, Christóbal de Acuña ve Pedro Teixeira (1637 - 39) tarafından yapılmıştır. A. un La Condamine tarafından yapılan ilk bilimsel incelemesine (1743 - 44) daha birçokları eklenmiş olup, az bilinen kaynak alanı da 1909 da W. Sivers tarafından araştırılmıştır.

AMAZON KARINCASI (Polyergus rufescens), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera)in karıncalar (Formicidae) familyasının bir türü. Esmer kırmızı renkli bu karıncaların uzunluğu 6 - 10 mm kadardır. Diğer karınca türlerinin (hususiyle *Formica fusca*, *F. rufibarbis*) yuvalarına saldırır, bunların kozalarını ve larvalarını çalarak kendi yuvalarına getirirler. Bunları yetiştirerek kendilerini besletirler.

AMAZON KILIĞI, kadınların, ata binmek için giydikleri uzun etek.

AMAZON PAPAĞANI (Amazona amazonica), papağanlar (Psittaci) takımına bağlı Psittacidae familyasının bir türü. Bu hayvana *Chrysotis amazonica* bilimsel adı da verilir. Büyükçe ve basık vücutlu kuşlardır. Boyu 35, kuyruğu 10 cm kadardır. Kuvvetli ve kıvrık gagaları olan bu papağanlar yeşil ve mavi renklidir. Başın üst kısmı ve boynu sarı renklidir. Güney Amerika'da ve hususiyle Brezilya'da yaşar. Kolay konuşur.

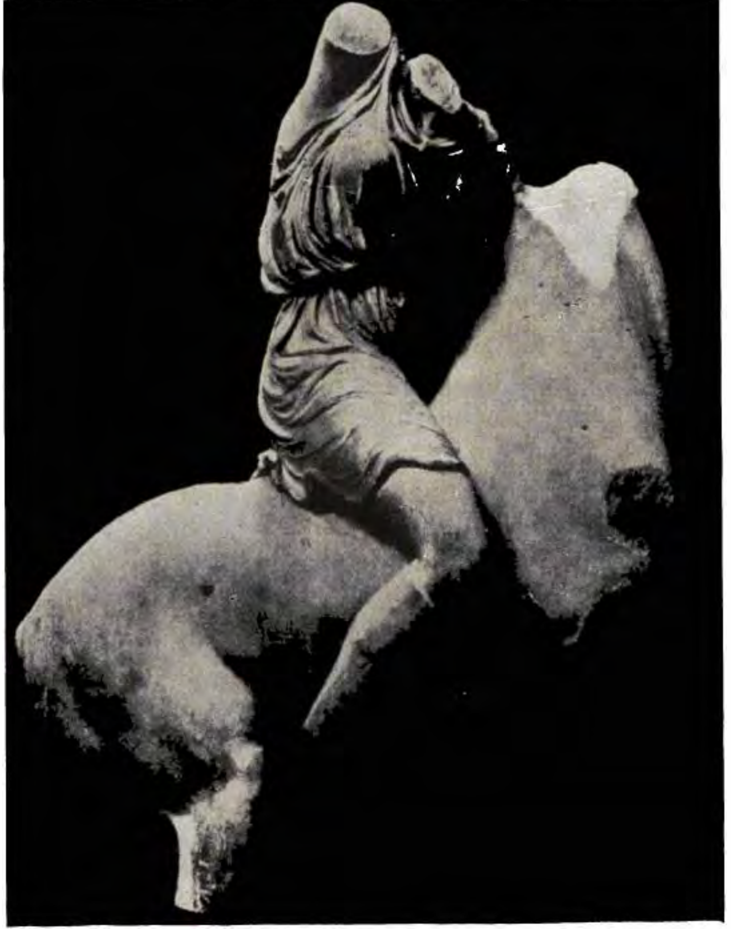
AMAZON PAPAĞANI

AMAZONAS: 1 — Güney - Amerika'da Peru Cumhuriyeti'nde bir departman. 36 122 km^2 yüzölçümünde ve 70 000 nüfuslu (1900) dur. A. ın yukarı bölümündeki yükseklik lerde yerliler tarla tarımı yaparlar. Başşehri Chachapoyas'tır.

2 — Güney Venezuella'da bir territorium. Orinoco ve Amazon çevreklerinden birer bölümü kaplar. Yüzölçümü 281 700 km^2, nüfusu 60 300 (50 500 yerli), nüfus sıklığı 0 21 dir. Başlıca ihracatı kauçuk ve benzerleridir. Başşehri Fernando de Atabapo'dur.

3 — Güney Amerika'da Brezilya Birleşik Devletleri'nden birisi ve en büyüğü. A., Brezilya'nın kuzeybatısında Amazon çevreğinin yukarı bölümünde, 1 825 997 km^2 yüz-

ölçümünde ve 409 000 (1926) nüfusludur. Nüfus sıklığı 0,223 tür. A. ın 1,6 milyon km² genişliğinde bir bölümü Amazon çukurelinden, geri kalan bölümleri Brezilya ve Guyana'nın dağlık yörelerindendir. Ahalinin çoğu yerlidir. A. ın çok büyük bir bölümü tropikal yağmur ormanlariyle, yalnız kuzeyde Brezilya Guyanası'nın bazı yerleri savanlarla kaplanmıştır. Hemen hiç değişmiyen yüksek sıcaklık ile çok nemli havanın sıkıcı etkisini, bir dereceye kadar alizeler hafifletir ve dayanılabilecek hale koyar. Yağmur mevsimi aralıktan mayısa kadar sürer. Sıtmadan başka birçok tropikal hastalıklar, sürekli savaşlarla hayli azaltılmıştır. Savanlarda hayvancılık yapılır; ormanlardan bir gelir kaynağı olan kauçuk, tıbbî bitkiler, yağlı tohumlar, Pará cevizi, kuş tüyleri ve deri elde edilir. Akarsulardan balık avlanır. A. kauçuk dolayısiyle, geçen yüzyılın son bölümünde ve XX. yüzyılın başlarında Brezilya'nın en zengin devleti olmuştu; fakat Güneydoğu Asya kauçuğunun rakipliğine dayanamamış ve eski yerini elden çıkarmıştır. A. su yolları bakımından ön safta bir devlet olmakla beraber demiryolları yoktur. Merkezi ve büyük nehir limanı XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Rio Negro'nun kıyısında nehir baskınlarından korunaklı, yüksek bir yerde kurulmuş olan Manáos olup, bundan başka önemli bir yükleme yeri olan Itacoatiara vardır. Diğer küçük yerleşme noktaları Perú sınırında bir gümrük istasyonu olarak Tabatinga São Paulo de Olivença. Tonantris, Fonte - Boa, 1668 de kurulan Teffé yahut Egas gibi yerlerdir. Purus boyunda daha birçok yerleşme noktaları vardır.

ATLI AMAZON (Epidauros'ta Asklepios tapınağının alınlığından, M. Ö. IV. yüzyıl başı, Atina millî müzesi)

A., a Avrupalılar'ın yerleşmesi batıdan başlamış ve İspanyol cizvitlerinden Rafael Ferrer bu uğurda çok çalışmıştır. Diğer taraftan, doğudan sokulan Portekizler'le İspanyollar arasında da uzun uğraşlar olmuştur.

AMAZONEİON, Anadolu'nun kuzeyinde Pontos'ta eski bir şehir.

AMAZONIUS MONS, Anadolu'da Pontos'da Amazonlar'ın eski yeri olan Thermodon (bugünkü Terme çayı) yanındaki dağ.

AMAZONLAR, eski Yunanlılar'a göre Küçük Asya'nın kuzeydoğusunda oturan ve komşu memleketlere birçok seferler yapan savaşçı kadınlar. A., aslı Traklar'a dayanan harb ilâhı Ares ile Hermione'nin çocukları sayılır. Yalnız av ve harble uğraşıp toplumlarına erkek kabul etmezler. Yılda bir defa komşuları Gargarlar'ı ziyaret ederek soylarının devamını sağlarlar. Bu ziyaretlerden sonra doğan erkek çocuklar öldürülür veyahut babalarına gönderilir; kızlar, pek erken yaşta av ve harb etmesini öğrenirler. Daha kolaylıkla silâh kullanabilmek için kadınların sağ göğüslerini dağladıkları söylenirse de, elimizdeki san'at eserleri bunu teyidetmemektedir. Şüphesiz bu inanış, Amazon kelimesinin yanlış etimolojisinden (*a-mazos* = göğüssüz) ortaya çıkmıştır.

Amazonlar efsanesi pek geniş bir alana yayılmıştır. Asıl yurtları sayılan Thermodon vâdisinden Küçük Asya'nın kuzey ve batı kıyılarına, Lesbos ve Samothrake adalarına, Yunanistan'a, Libya'ya, sonraki devirlerde İllyria'ya kadar sokulmuşlardır. A., Smyrna, Sinope, Myrina, Kyme, Paphos şehirlerinin ve Efes'teki Artemis kültünün kurucuları sayılırlar. Artemis ile Ares'e taparlar.

A., mitolojide Yunanlılar'ın en ünlü kahramanları ile savaşırlar. Kıraliçeleri Hippolyte'nin kemerini ele geçirmek istiyen Herakles'le döğüşür (bk. HERAKLES), Antiope'yi kaçıran Theseus'tan öcalmak için Attika'ya sefer yaparlar (bk. THESEUS). Kıraliçeleri Penthesileia'nın yönetiminde Yunanlılar'a karşı Troialılar'a yardım ederler (bk. PENTHESİLEİA). Phrygler'e ve Lykler'e (bk. BELLEROPHON) harb açarlar. Tuna ağzındaki Leuke adasına da bir seferleri vardır. Büyük İskender'in görkemini belirtmek amaciyle meydana getirilen hikâyelere Amazonlar da karıştırılmıştır. İskender'in soyunu kendi ırkı arasında üretebilmek için, kıraliçe Thelestris'in onu, Hyrkania'da ziyaret ettiği söylenir. Amazonlar efsanesinin çıkış yeri, bilginlerce bir taraftan Pallas Athena, Artemis, Enyo gibi ilâhelerin silâhlı rahibelerinde, diğer taraftan kuzey ve doğu kavimlerinin ordularında bulunan savaşçı kadınlarda aranmıştır.

Amazon savaşları sanatta çok sevilmiş bir konudur. Bu savaşları tasvir eden pek çok vazo resimleri, heykelciliğe ait eserlerle büyük tablolar yapılmıştır. Amazonlar, önce Grek savaşçılarının, sonra İskitler'in kılığı ile gösterilmişlerdir. Daha sonraları da Grek Artemisi gibi, kısa

AMAZON SAVAŞI KONULU LÂHİT (Roma devri; Roma, Capitolina müzesi)

bir khiton'la tasvir edilmişlerdir. Silâhları, ok, yay, mızrak, tek ve çift yüzlü balta, kılıç, yuvarlak ve yarımay şeklinde kalkan ile ok kılıfıdır. Başları açıktır, yahut da Phryg külâhı, miğfer veya kürk kalpak giyerler. Yaya veya atlı olarak döğüşürler.

Amazon savaşlarını gösteren en önemli eserler Atina'da Stoa Poikile ile Theseus tapınağını süsliyen ressam Mikon'un V. yüzyılın ilk yarısında meydana getirdiği büyük duvar resimleridir. Bu resimlerin vazo ressamları üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. En büyük Yunan heykelcilerinin elinden çıkmış dört yaralı Amazon heykeli, Efes'teki Artemis tapınağında yanyana duruyordu. Bunlardan Polykletos, Pheidias ve Kresilas'a ait olan heykeller, bulunan kopyalar arasından seçilebilmiştir. V. yüzyılda yapılmış kabartma Amazon savaşları, Gölbaşı mezar anıtının avlusunu süsliyen frizlerde, Selinos'ta Hera tapınağının bir metopunda, Olympia'daki Zeus tapınağında, Atina'da Theseion diye tanınmış Hephaistos tapınağı metoplarında, Athena Parthenos'un kalkanında, Bassai tapınağı frizinde görülmektedir. IV. yüzyılda Halikarnassos'taki Mausoleion frizini, Epidauros Asklepion'u alınlık süslerini ve bunlardan başka birçok lâhitleri sayabiliriz. Lâhitler üzerinde Amazon savaşları Roma devri boyunca da rağbet görmüştür. II. yüzyıla ait Mendires Magnesiası'ndaki Artemis tapınağı frizi ile Bergama kıralı Attalos'un Atina'ya armağan ettiği adak heykelleri de bu savaşları tasvir eder.

PHEİDİAS'IN AMAZONU (Roma, Vatikan müzesi)

AMBA (Ambas), Habeşistan'da aşınma ile şekillenen ve kanyon biçimli vâdiler arasında yer alan, çok dik yamaçlı, üstleri düz ve bu yüzden masa şekilli tepeler. Bu türlü tepeler kolaylıkla savunulduğundan, üzerlerinde manastırlar kurulmuştur.

AMBACA [*ambaka* ok.] (Pamba), Afrika'da Portekiz kolonisi Angola'nın kuzeyinde, denizden 850 m yüksekte São Paulo de Loanda - Malanşe demiryolu üzerinde bir şehir.

AMBALA: 1 — (Umbala), Kuzeybatı Hindistan'da 84 561 (1931) nüfuslu bir şehir. Verimli bir çevrede Ganj ve İndüs çukurovaları arasında önemli bir demiryolu kavuşağındadır. Kuvvetli bir garnizonu vardır. Ticareti en çok buğday ve pamuk üzerinedir. Pamuk ipliği endüstrisi gelişkindir.

2 — (Umbala), Britanya Hindistanı'nda Pencap'ın güneydoğusunda bir yönetim bölümü. Himalâyalar'ın eteğinde, Ganj ve İndüs nehirlerinin su bölümü üzerindedir. Nüfusu 681 000 (1921). Buğday ürünü Kalkutta - Lahor demiryolu ile başka yerlere de gönderilir.

AMBALÂJ (Endüstride), eşya veya besin maddelerini toza, bulaşmaya ve bozulmaya karşı korumak ve taşın sırasında kırılmaları, ezilmeleri önlemek için dikkatle sarmak.

Ambalâj, genel olarak, eşyayı iyi korumalı ve ucuz olmalıdır. Birçok hallerde (Meselâ: şekerleme ve levantalarda) gösterişe ve estetiğe yer vermelidir. Hususiyle demiryolu taşınında ağırlığın, vapurla taşındığı halde de az yer tutmasının hesaba katılması gerekir. Bu iki faktörü sağlamak arzusiyle taşınma işindeki güveni kaybetmemek şarttır.

Ambalâj malzemesi olarak, kâğıt, mukavva sargı, kutular, tahta çıtalar, tahta kafes ve ıskara, sandık, tahta talaşı, tel ve çelik şerit, ip, kokuya karşı duyarlığı olan maddeler için istanyol, akıcı maddeler için cam ve porselen, neme karşı korunması lâzım gelen eşya için dokumalar, sarsıntıya karşı ot ve saman, dökülebilecek taneli maddeler için yırtılmak suretiyle açılan ambalâjlar, diş macunu gibi yapışkan maddeler için tüpler, parça halindeki yiyecek maddeleri için mukavva kutular ve kese kâğıtları, aynı cinsten fazla miktarda taşınacak maddeler için sandık ambalâjları kullanılır. Bunlar da, yanyana ekli veya masif tahtalarla yapılır, makine gibi eşya için kafes tahta sandıklar kullanılır.

Konstrüksiyonlu ambalâjlar, ambalâjı yapılan eşyanın cinsine göre özellik taşır, eşyanın zedelenmemesini ve iyi korunmasını sağlar ve sık sık kullanılabilecek şekilde yapılır, fakat bu gibi itinalı ambalâjlar fazla miktarda yapıl-

dığı takdirde ekonomik olur. Bu gibi ambalâja lüzum gösteren küçük boydaki eşya (meselâ termos şişeleri) için mukavva hamurundan dökülmüş kalıp halindeki ambalâjlar kullanılır.

Asılı ambalâjlar ise, çok ince ve kırılan teknik eşya için kullanılır. Eşya, sandığın içine itina ile bağlanır ve yerinde yaylar kullanmak suretiyle asılır.

Deniz aşırı taşın için, kalın, geçme tahtalarla yapılmış çivisiz sandıklar kullanılır ve içleri suya karşı ayırıcı mukavva veya kâğıtlarla kaplanır.

AMBALEMA, Güney Amerika'da Kolombiya'nın Tolima departmanında, Magdalena nehri üzerinde şehir ve nehir limanı. Nüfusu 8 000 (1918). A., Honda demiryolunun başlangıç istasyonu ve eski bir tütüncülük merkezidir.

AMBAPÂLÎ, Budistler'in arasında tanınmış olan lejantlara göre, Hindistan'da Mankiye denilen büyük bir ağaçtan doğmuş genç bir kız. İnsanların birçok defa dünyaya gelip gittiğine inanan bu mezhebe göre, bu genç kız da birçok kere türlü şekilde bu dünyaya gelip gitmiş; hattâ bir defasında fahişe olarak görünmüş, nihayet Budha zamanındaki gelişinde çok güzel ve alımlı olduğu için, yaşadığı Vaysalî şehrine, tanınmış kimselerin gelip toplanmasına sebebolmuş. Budha Sakyamuni, birinci defa olarak Vaysalî şehrine geldiği vakit en evvel bu kadının yaptığı çağrıyı kabul etmiş, Ambapâlî de o zaman Budha'ya iman ederek onun cemaatine girmiş.

AMBAR, yelken devrindeki harb gemilerinde topların tabiye edildikleri bölmeler (bk. TOP AMBARI). Ticaret gemilerinde yük koymak, harb gemilerinde ise gerektiği zaman kullanılan veya yedek olarak bulundurulan eşyayı saklamak için, alt güvertenin altında, kullanışa elverişli biçimde yapılmış bölmelerdir: Yelken ambarı, topçu ambarı ve porsun ambarı gibi.

AMBARGO (Embargo), bir devletin kendi limanlarında bulunan yabancı gemileri alıkoyması. Eğer alıkoyma kullanma ile beraber olursa angarya olur (bk. ANGARYA). Ambargo, eskiden harbin sakınılmaz sayıldığı günlerde bir harb öncesi tedbiri olarak uygulanır ve harbin başlamasiyle düşmana ait olan bu gemiler zaptolunurdu. Devletler, geçen yüzyılın ortalarından sonraki harblerde, adaletsizliğini düşünerek bu usule başvurmamayı yeğlemişlerdir. 1907 Lahey Konferansı'nda kabul edilen 4 üncü sözleşme ile harb başında bir devlet, limanlarında bulunan veya harbden habersiz olarak gelen düşman gemilerine, bulundukları limanları terk ederek, kendi memleketlerinin limanlarına gidebilmek için izin verme yolunu tutmuşlardır. Bununla beraber bir devletin kendine karşı kullanılacak bir gemiyi her halde salıvermek zorunda bırakılması, harb gereklerine uymıyabileceğinden, bu izin verme usulü bir mecburluk halinde değil, «arzu» olarak kabul edilmiştir. Ambargo, zapttan korunmak için harb eden veya tarafsız bir devlet sularına sığınan gemilere uygulanabileceği gibi (bk. ZAPT) barış zamanında da reprezay tedbiri olarak, yani haksız hareket eden bir devleti yola getirmek için, zarar verici bir karşı çare olarak da kullanılabilir. A., bir de, silâh ve harb malzemesi vermeyi yasak etmek anlamında kullanılır.

AMBARİS, Asur İmparatorluğu zamanında Tabal ve Hilakku denilen Kapadokya Komanası'ndaki Bît-Burutaş ilinin kıralı. Asur kıralı Sargon II. (720-705), kendi egemenliği başlangıcında Bît-Burutaş merkez olmak üzere bütün Tabal memleketleriyle birlikte kız kardeşlerini de A. e vermişti. Fakat A.. Muşki (Phrygia) ve Urartu kırallariyle bağlaşınca, Sargon, kırallığının 9 uncu yılında Tabal'ı geri almıştır. *Annaller*'de, «A. in evi, çocukları ve hattâ asilzadeleriyle birlikte zincire vurulup 100 harb arabasile Asur'a getirildiği» anlatılır. Sargon'un sanları arasında geçen «Sargon'un iyiliğini unutarak Muşki kırallarına güvenen A. in, kıralı bulunduğu Bît-Burutaş halkını göç ettiren» ibaresinden de anlaşılıyor ki, A. bir yandan Asurlar'ın, öte yandan Phrygia'nın siyasî baskısı altında varlığını uzun zaman yaşatamamıştır.

AMBARLI: Bk. ÜÇ AMBARLI KALYON.

AMBARLIK, Rize merkezine bağlı 721 (1940) nüfuslu bir köy. A. Taşlıdere kenarında ve yamaç üzerinde dağılmış evlerden meydana gelmiştir. Evleri taş ve keresteden yapılmış, damları eğimli, tahta ve kiremit örtülüdür. Ahalisi tahıl ekimi ve ticaretle geçinir. Köyde kaynak suyu kullanılır.

AMBARVALIA, eski Roma'da her mayıs ayında, tarlaları zararlı etkilerden korumak ve arıtmak amaciyle devletçe kutlanan dinî bir tören. Bir domuz, bir koyun ve bir boğadan katışık ve bu yüzden suovetaurilia adını taşıyan kurbanlar, tarlaların etrafına götürülür ve bundan sonra da kesilirdi. A., ilk önce tanrı Mars, sonra da tanrıça Ceres'in onuruna kutlanırdı

AMBAS: bk. AMBA.

AMBAS KÖRFEZİ, Tropikal Afrika'da Kamerun dağının güneyinde Biafra körfezinde daire şekilli krater körfezi. Victoria limanı buradadır.

AMBASON, Anadolu'da eski bir Firik (Phryg) şehri olarak söylenen bir yer. Bizans devrindeki Amfun ve bugünkü Ambanaz olduğu sanılmaktadır.

AMBASSİ (San Salvador), Kongo'da eski Zenci Devleti'nin başkenti. Kuzey Angola'da Kongo nehrinin güneyindedir.

AMBASSİS, kemikli balıkların yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alttakımına bağlı serranidler (Serranidae) familyasının bir cinsi. 3 cm kadar bir uzunluğu olan bu balıkların yüksek ve yassı vücutları incelmiştir ve saydamdır. Sırt yüzgeci ikiye ayrılmıştır. Kuyruk fazla girintilidir. Sarı renkli ve sırttan karına doğru uzanan siyah şeritleri vardır. Hindistan nehirlerinde yaşarlar.

AMBATO, Güney Amerika'da Ekvador Cumhuriyeti'nin Tunguragua yönetim bölümünün merkezi. Aynı adla anılan yüksekeldedir. Nüfusu 25 000 kadardır. A., sebzeci, meyvacı ve hayvancı bir alanın merkezidir. Yünlü dokuma işleri ve tahıl ticareti gelişkindir.

AMBELANİYA (Ambelania), zakkumgiller (Apocynaceae)den bir ağaç cinsi. Güney Amerika'da yetişen 6 türü vardır. Bunlardan *A. acida* türünün meyvaları soyulup su içinde yumuşatıldıktan sonra yenebilir.

AMBER AĞACI (Amber-i sâil, Segala = Liquidambar orientale), ikiçeneklilerden hamamelidase (Hamamelidaceae) familyasına bağlı, Anadolu, Kuzey ve Orta Amerika, Güney Çin ve Formosa'da beş kadar türü yetişen bir ağaç cinsi. Andolu'da Muğla iline bağlı Köyceğiz, Fethiye ve Milâs'ta hemen deniz kıyısında veya deniz kıyısı seviyesindeki düzlük ve bataklıklarda yetişen ve *doğu amberi*

veya *segala* adlariyle anılan türü, yapraklariyle çiçekleri ve meyvaları çınarı andıran bir ağaçtır. Adalar halinde küçük ormancıklar meydana getiren bu ağacın kabuğunun altına açılan yaralardan kokulu, koyu kıvamlı bir reçine akar. Kabukla birlikte sıyrılarak toplanan bu reçineden, kaynatılarak süzülmek suretiyle sigala yağı denilen. ec zacılık ve kokuculukta kullanılan bir yağ çıkarılır. Yağı çıkarıldıktan sonra artakalan küsbe kurutularak tütsü için kullanılır.

Amerika'da yetişen batı amberi (Liquidambar occidentalis) nin reçinesinden çiklet sakızı yapıldığı gibi kerestesi de makbuldür.

AMBER AĞACI

AMBER ÇİÇEĞİ (Abelmoschus moschatus), ebegümecigiller (Malvaceae) den bitki türü. Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen bir ağaççıktır. Bisam tanecikleri adı verilen tohumları kokuculuk endüstrisinde kullanılır. Tohumlarından bir yağ çıkarıldığından bazı yerlerde yetiştirilir.

AMBER ÇİÇEĞİ

AMBERG, Bavyera'da Oberpfalz'da bir şehir. Nüfusu 27 082 (1933). Denizden yüksekliği 385 m. A., Vils vâdisinde Frankonya Juraları'ndan geçen önemli bir yol üzerindedir. Madencilik, porselen ve emaye eşya endüstrisi gelişkindir. Genel okullarından başka tarım kış okulu, bir şehir müzesi, bibliyoteği, tiyatrosu ve birtakım eski eserleri vardır.

AMBERGER [*ambergîr* ok.], **Christoph** (1500-1561), Alman ressam. Nürnberg'de doğmuş, Augsburg'da ölmüştür. Deseni ve modlesi kuvvetli portreler bırakmıştır. Bunlar arasında Berlin müzesinde bulunan Karl V. in portresi (1532) ile gene Berlin müzesinde bulunan ve şaheseri sayılan coğrafyacı Sebastian Munster'in portresi (1552) en değerlileridir.

AMBERİT, fosil reçinelerle magnezyum silikattan yapılan bir elektrik yalıtma maddesi.

AMBERNO (yahut Mamberamo, veya Rochussen), Felemenk Yeni Ginesi'nde en büyük nehir. Van-Daalen ve İdenburg nehirlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. A., Van Rees dağlarını dar bir boğazla yarar ve Mangrove ormanlarının geliştiği büyük bir deltadan sonra denize dökülür.

AMBERST [*ambîrst* ok.], **William Pitt, Kont** (1773-1858), İngiliz devlet adamı. 1816 da siyasî bir görevle Pekin'e gönderilmişse de bir başarı sağlıyamamıştır. 1823-28 de Hindistan genel valiliği sırasında Birmanya'ya karşı yaptığı harbi, Arakan, Tenasserim ve Assam'ı alarak bitirmiştir.

AMBERSTİYA (Amberstia), baklagiller (Leguminosae)den bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı yalnız bir tür vardır: *A. nobilis*. Hindistan'da yetişen bir ağaçtır. Erguvan rengindeki çiçekleri 1 m uzunluğunda salkımlar halindedir. Budistlerin dinî töreninde bu ağacın çiçekleri Tanrı'ya sunulur. Sıcak yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AMBERT [*ãbęr* ok.], Fransa'nın Puy de Dôme departmanının Thiers yönetim bölümünde bir şehir. Allier nehrinin bir kolu olan Dore'un verimli vâdisinde, denizden 531 m yüksekliktedir. Nüfusu 7 120 (1926). Kağıt endüstrisi vardır.

AMBİDEKSTRİ (Ambidextrie), her iki eli kullanabilme özeliği. Bu özelik doğuştan çok, eğitimin sonucu gibi görünür. Çünkü sağ eli kesilmiş olanlar, çabukça sol ellerini ve kollarını kullanmak yetisini kazanırlar.

A. nin görünüşlerine vahşiler ile geri kavimlerde bile pek az raslanır. İki elini kullanabilenler de, her hareket tarzı için yine ellerinden birini seçerler. İnsan, çok kere sağ elini kullanır. Fakat sağ elin bu üstünlüğünün nereden geldiğini iyice anlamak mümkün olamamıştır. Bazı araştırıcılar, bunun sol beynin daha erken gelişmesinden ileri geldiğini sanırlar. Yalnız şurası bilinmektedir ki solaklık çok kere soydan gelir.

İki eli de aynı şekilde kullanabilmek büyük faydalar sağlar. Onun için birçok sosyologlar ve bu arada Benjamin Franklin, çocuğa her iki elini de aynı şekilde kullanmasını öğretmek gerektiğini ileri sürmüştür.

AMBIGU-COMIQUE [*ãbigü komik* ok.], **Théâtre de l',** Paris'in en eski tiyatrolarından biri. Aktör Audinot tarafından kurulmuştur. Audinot, Saint-Germain panayırında kukla oynattıktan sonra, o zamanki Paris'in eğlence merkezi olan Boulevard du Temple'da tiyatro açmıştır (9 temmuz 1769). Ertesi yıl Audinot, kuklalar yerine, genç çocuklardan bir trup koymuş. bunun üzerine de tiyatrosuna Ambigu-Comique adını vermiştir. Sonradan, çocukların yerine erkekler geçmiş ve bu tiyatroda büyük melodramlar oynanmıştır. Çok kudretli bir genç aktör, Frédéric Lemaître, bu tiyatroya olan rağbeti artırmıştır. 1827 de tiyatro binası yanmış, sonradan Boulevard Saint-Martin'de, şimdiki yerinde yeniden yapılmıştır.

AMBİORİKS, eskiden Gallia'da bugünkü Ren ve Maas nehirleri arasında oturan Belga (Belçika) boylarından Eburonlar'ın beyi. A. Caesar'ın Gallia'daki seferleri sırasında ona, şiddetle karşı gelerek komutanlarını uğraştırmıştır. Caesar, buna karşılık Eburonlar'ın memleketini yakıp yıkmışsa da A. i yakalıyamamıştır.

AMBİRA, Mozambik memleketinde kullanılan bir çalgı. Oyulmuş bir ağacın içine tek sıra üzerinde dizilmiş, çeşitli büyüklükte demir üçgenlerden meydana gelmiştir.

AMBİTOUTLAR (Lât. Ambitouti), Eskiçağ'da Anadolu'da Batı Galatia bölgesinde oturan bir Kelt kabilesi.

AMBITUS (Lât.), bir melodide geçen en ince ve en kalın seslerin meydana getirdiği sınırlar arasındaki aralık.

AMBLADA veya **AMLADA,** eski Anadolu'da bir şehir. Örenleri, Beyşehir gölü ile Seydişehir arasında, Kızılca'nın yarım saat güneyinde bulunan Asar dağının üzerindedir. Yazıtlarla başka kalıntılar, Kızılca, Yenice, Kavak gibi yakın köylerde bulunur. Yazıtların en önemlisi olan üçünde, Bergama kıralı Attalos II. ile oğlunun mek-

tupları vardır. Esasen A., M. Ö. 188 den beri, Bergama Devleti'ne ait idi. Bu devletin güney sınırı, muhtemel olarak A. ya pek yakın bir noktadan geçerdi.

Sonradan A., sırasiyle Amyntas'ın Galat Devleti'ne, Romalılar'ın Galatia iline, yine Romalılar'ın Lycaonia iline bağlanmıştır. A. şarabı eski zamanlarda tanınmış olup doktorlukta kullanılırdı.

AMBLİGONİT, içinde lityum. sodyum ve fluor bulunan beyaz veya yeşil renkli, triklin bir aluminyum fosfat minerali.

AMBLİKEFALUS (Amblycephalus), sürüngenlerin yılanlar (Ophidia) alttakımına bağlı bir cinsi. Küçük olan boyları 1 m den fazla olmaz. Başları kısa ve kalın, gözleri büyüktür. Kuyrukları uzundur. Ağaçlarda yaşarlar. Salyangozlarla geçinirler. Renkleri güzeldir. Cava'da yaşarlar.

AMBLİPTER (Amblyptere), ganoidler (Ganoidae) ordusunun lepidosteid (Lepidosteidae) familyasına bağlı, jeolojik devirlerde yaşamış fosil balık türü. Yüzgeçleri çok geniş sırt ve anüs yüzgeçleri geniş ve karşı karşıyadır. Karın yüzgeci gövdenin ilk yarısında bulunur. *A. macropterus A. eupterygius A. lateralis A. tatus* Saarbrücken de karbonifer tabakalar nda bulunmuştur.

AMBLİRİNKUS (Amblyrhynchus), sürüngenler (Reptilia) sınıfının Squamata takımına bağlı Iguanidae familyasının bir cinsi. Kısa ve yassıca bir başı olan bu kertenkelelerin boyları 135 cm, ağırlıkları 12 kg kadar olabilir. Başlarında safiha şeklinde pullar vardır. Sırtlarında, boyundan kuyruk nihayetine kadar uzanan tarak şeklinde çıkıntılar bulunur. Vücudun diğer kısmı dört köşeli pullarla örtülüdür. Ayaklar kısa ve basıktır. Parmaklar arasında yüzmeye yarıyan ince bir zar vardır. Kirli gri renkte olan bu hayvanların vücudunda siyah ve koyu külrengi lekeler bulunmaktadır. *A. cristatus* adlı türü Galapagos adalarında yaşar. Taşlık kıyılarda bulunur, denizlerde de yüzer. Su yosunlariyle beslenir.

AMBLİRİNKUS

AMBLİSTOMA (Amblystoma), kurbağagillerin Urodela takımına bağlı ambistomidler (Ambystomidae) familyasının bir cinsi. Ambystoma adı da verilen bu hayvanlar, ergin halde iken solungaç taşımazlar. Yalnız *Amblystoma mevicanum* (A. tigrinum) gibi Meksika'da yaşıyan türlerinin larvaları metamorfoz geçirmeden ergin hale gelirler (bk. AKSOLOTL). Şekil bakımından semenderlere benzerler. Amerika'da yaşıyan 20 kadar türü vardır. Avrupa'da akvaryumlarda yetiştirilirler.

AMBLİSTOMA

AMBLİYOKARENUM (Amblyocarenum), örümcekler (Araneida) takımının (Aviculariidae) familyasına bağlı bir cins. Avrupa, Afrika ve Amerika'da yaşar. En tanınmış türü *A. Walckenaeri*'dir.

AMBLİYOMMA (Amblyomma), keneler ve uyuzböcekleri (Acarina) takımının keneler (Ixodidae) familyasına bağlı bir cins. İnsanların ve memeli hayvanların derilerinde asalak olarak yaşar. Orta ve Güney Amerika'da bulunur.

AMBLİYOPİ (Göz tembelliği), görünür organik bir değişiklik bulunmadığı halde, görmenin bir veya iki gözde azalması. Eskiden bu terim gözde, görülebilen bir leziyon bulunsun bulunmasın, her çeşit görme azalmasını ifade için kullanılırdı. Göz muayene usullerinin gelişmesi ve birçok yeni optik aletlerin bulunması, bu anlamın sınırlarını çok daraltmıştır. Ambliyopi teriminin, göz yuvarlağının arka kısımlarında, kafa içindeki görme sinir yollarının nerede olduğu kestirilemiyen bir değişikliğine bağlı hallerde kullanılması uygun görülmektedir. Gerçekten göz yuvarlağının gerilerinde, kafa içindeki görme yolları, troma, enfeksiyon, zehirli bazı maddelerin etkisiyle veya beyin urlarının baskı yapmasiyle zedelenir, bu yüzden bir gözün veya iki gözün görmesinde azalma olarak ambliyopi meydana çıkar.

İki gözde kırılma hatası (miyopi, ipermetropi, astigmatizma dolayısiyle) bulunur ve bir gözdeki kırılma hatası ötekinden fazla olabilir. Kırılma hatası fazla olan gözde bazı kere görmenin camla da düzeltilememesi haline raslanabilir. Çünkü bu göz, eşyanın hayalini retina üzerinde toplıyamaz. Bu yüzden iyi bir görme sağlanamaz ve ambliyopi meydana gelir.

Küçük yaşlarda bir gözün görmesine engel olan bir ârıza. görmiyen gözde kullanılmamaktan ileri gelen bir ambliyopi meydana getirir; buna «amblyopia ex anopsia» denir. İleri yaşlarda bu çeşit ambliyopinin meydana gelebileceğini ispat etmek çok güçtür.

Ambliyopi, iki gözle birlikte görmenin azalmasından dolayı şaşılığa hazırlar ve görme derecesi düşük olan gözün, kaydığı görülebilir. Genç kızlarla genç kadınlarda, seyrek olarak da erkeklerde görülen ve isterinin diğer belirtileri arasında yer alabilecek bir ambliyopi vardır. Çok defa iki taraflı olan bu görme azalması, bazı kere her iki gözün görmesini tamamiyle ortadan kaldırabilir.

Bazı kimseler, gözleri iyi gördüğü halde, bir maksat uğrunda bir gözünün veya iki gözünün az gördüğünü iddia ederler; buna simülâsyan ambliyopisi denir; göz hekimleri değişik muayene usulleriyle ve aletlerle simülâsiyonu (sayrımsama) meydana çıkarırlar.

Sağıtım: İki gözle birlikte görmenin sağlanmasına yöneltilmelidir. Bunun için gözlerdeki kırılma hatası camlarla düzeltilir, görmesi az olan tembel göz, ekzersizlerle çalışmaya zorlanır ve diploskop, stereoskop denilen aletlerle bazı kere yıllarca uzayabilecek sabırlı ve uzun bir sağıtım yapmak gerekir. Bu sağıtım ne kadar genç yaşta başlarsa o kadar başarılı olur.

AMBLİYOPODA (Amblyopoda). memeli fosillerden tırnaklılar (Ungulata) takımının bir alttakımı. Çok büyük ve kaba hayvanlardır. Ayaklarında daima beş parmak vardır. Kuzey Amerika'nın Eosen tabakalarında bulunmaktadırlar. *Dinoceros* ve *Coryphodon* bu grupun cinsleridir.

AMBLİYOPSİS (Amblyopsis), kemikli balıkların Haplomi alttakımına bağlı dişli sazanlar (Cyprinodontidae) familyasının bir cinsi. *A. spelaeus* adlı türü 12 cm kadar boyunda olabilir ve gözleri körelmiştir. Göz artığına deri altında raslanır. Kısa sırt yüzgeçi ve küçük bir anüs yüzgeci vardır. Kuzey Amerika'da mağaralarda (Mammut mağarası), yeraltı sularında yaşar. Bazı yeraltı suları ile ilişiği olan çeşmelerden çıkar.

AMBLİYOPUS (Amblyopus), kemikli balıkların dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alttakımına bağlı gobiidler (Gobiidae) familyasının bir cinsi. Uzun başlı ve çok küçük gözlü olan bu balıkların çok küçük pulları vardır. Bazı türleri tamamiyle pulsuzdur. Denizlerde ve tatlı sularda yaşıyan türleri vardır. Hindistan, Japonya ve Çin sularında yaşar, Güney Amerika'nın batı kıyılarında da bulunur. *A. gracilis* Batı Hindistan kıyılarında yaşar.

AMBLOSTOMA (Amblostoma), salepgiller (Orchidaceae) den bir bitki cinsi. Brezilya, Peru ve Bolivya'da yetişen üç türü vardır. Bu cinse bağlı türlerin çiçekleri küçük ve salkım durumundadır.

AMBLYORNİS: bk. BAHCIVAN KUŞU.

AMBO yahut **OVAMBO,** Güneybatı Afrika'da bir bölge. Genişliği 40 bin km² kadardır. A.. denizden 1 000-1 100 m yükseklikte güneye doğru eğimli bir kalker masasıdır. Bölgenin suları Etoşa gölünde toplanır. Biraz nemli (700 mm yağış), yer yer seyrek ağaçlık alanların da bulunduğu bozkırlarda, 90 000 kadar Ambo (Ovambo halkı), tarla ürünleriyle geçinebilmektedir. Halk, ekim ve hasat zamanları dışında, mevsimlik amele olarak Otavi çevresinin elmas ve bakır ocaklarında çalışmaya gider. 1914 te yapılmaya başlanmış olan demiryolu oldukça ilerlemişti.

AMBO, Güney Afrika'daki Bantu dil ailesinin Batı kolundan bir dil. Bir adı da Ndonga olan bu dil, Kalahari çöliyle Zambezi ırmağının batısında, Ovamboland'da Kunene ırmağının güneyinde konuşulur. En yakın akrabası Herero dilidir. Fonetik ayraçlarından biri, vokal benzeşmesidir. Bk. BANTU DİLLERİ.

AMBODİFOTOTRA, Madagaskar'ın doğusunda Fransız sömürgesi olan adalardan Sainte Marie'nin merkezi.

AMBOHİ - MANGA, Madagaskar adasında, Imerina plâtosunda, Tananarive güneyinde bir kasaba. Nüfusu 5 000. A., Hovalar'ın 12 kutsal sitesinden biridir.

AMBOINA yahut **AMBON,** Moluk adalarından biri. A., Serang (Ceram) adası yanında olup yüzölçümü 997 km², nüfusu 67 000 (1/3 ü islâm) dir. A. Holânda sömürgelerindendir. Adanın Hitu ve Leitimor adında iki bölümü, 1 m yüksekliğinde, kumsal bir kıstak ile birleşmiştir. A. kıyılarının bazı bölümleri diktir; yer yer aluvial düzlükler de vardır. Adada eski püskürük kültelerden meydana gelmiş, balta girmemiş ormanlarla örtülü 1 027 m yüksekliğinde bir dağ vardır; bu dağ ve çevresi sık sık depremlerle sarsılır. Hitu bölümünün en yüksek doruğu 652 m dir. A. yerlileri koyu renkli olup oldukça ileri bir durumdadırlar; Holânda'nın sömürge ordusunda yerlilerden birçok subaylar bulunmaktadır. 1511 de Portekizler tarafından keşfedilmiş olan A. ya, 1605 te Holândalılar gelmiştir. Başlıca ürünleri karanfil, kakao, kahve ve Hindistan cevizidir. Merkezi, önemli bir ticaret yeri olan 17 000 nüfuslu A. şehridir. Bu şehir, elverişli limanı dolayisiyle Moluk adalarının en çok uğranılan yerlerinden biridir.

DİL. Amboina grupu dili. Malezya-Polinezya dil ailesinin İndonezya bölümündendir. Üç grupta toplanan 18 yerel ağzı vardır. Bk. MALEZYA-POLİNEZYA DİLLERİ ve İNDONEZYA DİLLERİ.

AMBOISE [*ãbuaz* ok.], Fransa'da Indre-et-Loire departmanının Tours yönetim bölümünde kasaba. Nüfusu 4 284 (1926). Loire nehrinin sol kıyısındadır. Cezaevi olarak kullanılmış olan ve Abdülkadir'in de hapsedilmiş olduğu büyük bir şatosu ve bir müzesi vardır.

AMBOISE [*ãbuaz* ok.], **George d'** (1460-1510), Fransız kardinalı ve devlet adamı. 1485 te Montauban piskoposu, 1492 de Narbonne ve 1493 te Rouen başpiskoposu olmuştur. 1498 de Louis XII. tarafından nazırlığa getirilmiş ve bu sıfatla Fransız siyasetini istedigi gibi yönetmiştir. Aynı zamanda papa Alexander VI. tarafından kardinallıkla papalığın Fransa elçiliğine atanmıştır. 1499 da Fransız kıralını Milâno üzerine yürümeye kandırmış ve imparator Maximilian I. i İtalya'da Fransa'dan yana kazanmaya muvaffak olarak, imparatorun kızı Margarete ile Cambrai bağlaşmasını sağlamıştır (10 aralık 1508). Rönesansın ilerlemesine yardım etmiş olan A., 1503 te toplanan her iki kardinaller meclisinde de papa seçilmek umudunu beslemiş, fakat buna erememiştir.

AMBOISE BARIŞI, 19 mart 1563 te ana kıraliçe Catherine de Médicis ile Condé prensi arasında imzalanmış antlaşma. 1562 fermanına göre daha az liberal olan bu antlaşma ile yüksek aristokrasi sınıfına, bazı kayıtlarla protestan mezhebinin serbestliği sağlanmıştır. Calvin ile Coligny bundan pek memnun kalmamışlardı.

AMBOISE ŞATOSU, Loire'a bakan bir alan üzerinde yapılmış bir şato. Şatoya üstü kapalı iki yokuş yoldan geçilerek varılır. Bunlardan biri, Loire tarafında bulunan Minimesler kulesi, öbürü de Ammasse vâdisi tarafında bulunan Hurtault kulesi içinden geçer. Bu şekil geçişler çok iyi bir şekilde evvelce Roma'da (Vaticano'da) Bramante tarafında Belvedere kulesinde kullanılmıştı. Asıl şatodan ancak şu iki kısım kalmıştır:

1 — Kıralın oturduğu cephe üzerindeki daire. 2 — Cephe ile bir dikaçı teşkil eden ve Louis XIII. zamanında yapılmış daha şatafatsız bir yapı.

Kıralın dairesi kısmının yapımına 1491 e doğru başlanmıştır. Bunun alt katındaki muhafızlar odası (Salle des

AMBOISE ŞATOSU

gardes), bir kemeraltına açılır. «Salle des états» katı yüksek pencereleri ve çıplak duvarlariyle hemen hemen klâsik üslûptadır. Yalnız, bazı sivri kuleli istinat duvarlariyle çatının başlangıcındaki zarif ve gotikvari tempanlar, yapının tam klâsik bir izlenim uyandırmasına engel olmaktadır. Charles VIII. in, İtalya'dan getirmiş olduğu sanatçıları, Amboise sarayında çalıştırmış olduğu herkesce bilinir. Fakat kilisecik (chapelle) Felemenk etkisini gösterir.

AMBOLİ, (Embolie; Yun. *emballein* = içine sürmek, içine salmak, içine atmak), bir kan damarının, kandolaşımı içine herhangi bir yoldan girerek karışan veya kandolaşımı sisteminin herhangi bir noktasından kalkarak kan akımı ile sürüklenen bir yabancı cisimle (ambolus), birdenbire ve ansızın tıkanması. Bu yabancı cisim, yüreğin içzarının yangılanması sonucu (andokaıdit) hastalıklı yürek kapakçıklarından birinden veya yangılı bir toplardamar (flebit)dan kopan bir «fibrin pıhtısı veya kan pıhtısı» olabildiği gibi, bir kemik kırığının bulunduğu hizada açılan veya yırtılan bir damardan, kan dolaşımına giren «yağ damlacıkları» (yağ ambolileri), şırınga ile damara sokulan veya damar içinde bazı olaylar altında kendiliğinden çıkan «gaz kabarcıkları veya hava kabarcıkları» (gaz ambolileri) veyahut kandolaşımının bir yerinden kalkan «çok sayıda mikroplar» (mikrop ambolileri) da olabilir. Bu damar tıkaçları (ambolus) bir atardamarı iyice tıkayarak bu damarın beslediği bölgede gangrenlere yol açar; beyin artardamarlar nı tıkayan ambolus «ramolisman» denilen beyin yumuşamasını sonuçlar; daha önemli olarak ambolus, sağ yüreğe varıp buradan akciğer atardamarına geçerek «akciğer infarktusu» denilen ağır ve öldürücü hastalığı yapabilir.

AMBOLUS (Embole, Embolus; Yun. = içinde sürüklenen içini tıkıyan, tıkaç), amboliyi sonuçlıyan tıkaç, yani yabancı cisim (kan pıhtısı veya fibrin pıhtısı, yağ damlacıkları, hava veya gaz kabarcıkları, mikroplar, ur parçaları v. b.). Kan dolaşımına girerek kan akımiyle sürüklenen bu amboluslar önemli kan damarlarının tıkanması sonucu, çokçası hayatı tehdideden ağır organ bozukluklarına ve hastalıklara yol açar.

AMBON: bk. AMBOINA.

AMBON [Yun. *ambōn* = çıkıntı] (G. S.), kürsü, ilk kiliselerde nef veya koroya ait yere konan bir nevi kürsü.

AMBOSEPTOR (Ambocepteur), bir çeşit antikor (b. bk.). Başlıca kan serumunda bulunur ve yalnız kendisinin meydana gelmesine sebebolan antigen (b. bk.) ile birleşir. Fakat yalnız başına olduğu zaman etkisi görülmez. Birleştiği hücreyi (meselâ alyuvarı, bakteriyi) eritebilmesi için, normal insan ve hayvan serumlarında da bulunan kompleman (b. bk.) ile de birleşmesi gerektir. Amboseptorlar bir bağışıklıktan sonra meydana gelır. Kompleman ise her normal insan ve hayvan serumunda bulunur. Amboseptorlarda iki birleşme grupu kabul edilir. Yani bunlar, iki kolludur. Bir yandan kendi antigeni ile ve diğer yandan da kompleman ile birleşirler. Bu sebepten bunlara, amboseptor denilmiştir. Her hücreyi eriten amboseptor ayrıdır ve özeldir: koyun alyuvarı amboseptoru, insan alyuvarı amboseptoru, tifo basili amboseptoru gibi.

Amboseptorlar 60 dereceye dayanırlar. Kompleman ise bu derecede harabolur. Hücre erimesi şema halinde aşağıda gösterilmiştir.

AMBOSİTRA, Madagaskar'ın iç bölümünün doğusunda yönetim merkezi bir kasaba. Nüfusu 5 810.

AMBRAKİA, eski Yunanistan'ın bir şehri, bugünkü Arta. Güney Epeiros'ta, Arakhthos (bugünkü Artinos) nehrinin kenarında bulunan A., M. Ö. VII. yüzyılda Korinthos şehrinin tiranı Kypselos'un oğlu Gorgos tarafından kurulmuştur. A. nın en parlak devri M. Ö. III. yüzyıl dır. 297 yılında Epeiros kıralı Pyrrhos, memleketinin başkenti yaptığı A. yı güzel yapılar ve sanat eserleriyle süslemiştir. Sonradan A., Aitolia Birliği(b. bk.)nin merkezi olmuştur. Fakat M. Ö. 189 yılında Roma konsülü M. Fulvius Nobilior, A. yı alarak bütün sanat eserlerini Roma'ya götürmüştür. Sonradan Nikopolis'in kurulmasiyle A. nın önemi kalmamıştır.

AMBRAKİA (ARTA) KÖRFEZİ, Kuzeybatı Yunanistan'da. karaya doğru 40 km kadar sokulan sığ bir körfez. Kuzeyden dökülen akarsular, körfezi gittikçe doldurmaktadır. A. körfezi, eski çağda, şimdikinden daha canlı bir uğrak yeri idi.

AMBRAS veya **AMRAS ŞATOSU,** Inn'in kenarında Innsbruck şehrinden 4 km uzaklıkta bir şato. XIII. yüzyılda yapılmıştır. İlk sahipleri Andechs kontları olmuştur. Şato sonradan, 1563 te imparatorların eline geçmiştir. Habsburg hanedanından arşiduka Ferdinand ile eşi Philippine Welser bu şatoda oturmuşlardır. Bu şatoda çok güzel eski silâhlarla eski eserler koleksiyonu vardı. Bunlar, şimdi Viyana müzesinde ve Millî Bibliyotek'te bulunmaktadır.

AMBRE: bk KEHLİBAR.

AMBRE, Madagaskar'ın kuzey ucunda volkanik bir dağ (1 360 m). Yüksek yerleri ormanlıktır. Üzerinde çok güzel krater gölleri vardır.

AMBRİYOLOJİ (Embryologie), ambriyon ve organlarının açınım, gelişim ve evrimini inceliyen bilim. Kısaca, ambriyoloji ambriyonun oluşu ile gelişmesini araştırır.

Canlılardan hayvan ve insanlarda, döllenmiş yumurta içinde açınan küçük organizma yumurta sarısiyle (yumurtlıyanlarda), döllenmiş yumurtacık içinde açınıp döl yatağında gelişen organizma, doğrudan doğruya ana vücudundan (doğuranlarda) beslenir. İnsan ambriyonunun ilk önceki devirleri iyice bilinmiyor. Dördüncü hafta ortasına doğru, önemli organlar kurularak bunlar, az çok tanınacak bir hale gelir. Bu zamanda ambriyonun boyu 11 - 13 mm kadardır, baş ve vücudun alt kısmı, karna doğru kuvvetle bükülmüştür; baştepesi göğüse bakar. Bu insan taslağında, göz, yürek, karaciğer ve kol-bacağın yerleri belli olmuştur. Baştepesi ile yürek arasında solungaç yarıkları denilen çentikler vardır ki sonradan kaybolurlar. Ambriyon etrafında zarlar bulunur (amnios ve amnios kovuğunu dolduran amnios sıvığı, ambriyon bu su içinde asılı durur). İkinci ayda yüz belli olur ve çizgileri meydana çıkar, kemik oluşu başlar. Beşinci ayda artık ambriyon olgun hale gelmiş ve fötus yani dölüt adını almıştır. Vücut ve üyelerde hareketler başlar (bk. GEBELİK).

Ambriyonu örten zarlar (en içte amnios veya amniyon, amnios kovuğu ve bunun içinde suyu, arada allantois, en dışta koryon ve koryon tümürleri) yumurta zarları adını da alır. Bunlar, başlangıçta amnios sıvılığında serbest olarak asılı duran ambriyonu korudukları gibi, beslenmesine de yardım ederler. En dışta bulunan koryon zarı, tümürleriyle dölyatağının sümükzarına girerek dölyatağı duvarı ile birlikte etene(plasenta)yi yapar ki, bu da tamamiyle kanla dolu bir organ olup göbek ipi (kordon) ile ambriyona bağlıdır. Ambriyon ve fötus, ana vücudundan gelen besini, etene ile alarak beslenir.

AMBRİYOM (Embryome), başlıca yumurtalıklarda ve testislerde bulunan, bazı kere de sağrı-kuyruksokumu bölgesinde, medyasten ve başka yerlerde oturabilen, blâstoderm'in üç yapracığından türeyen dokuları içine almakla beraber, bunlardan en çok ektoderm dokusunun üstün bulunduğu, katı veya pek küçük kesecikli (mikrokistik) urlar.

AMBRİYON (Embryon, Yun. *enbryein* = şişmek, içinde büyümek - gelişmek - yetişmek), insan ve hayvanlarda (yumurtlıyanlar ve doğuranlar) veya bitkilerde döllenmiş yumurta hücresinde (dişi ve erkek hücrenin birleşmesinden) açınan küçük organizmaya verilen ad. Genel olarak canlıların ilk şekli ambriyondur.

İnsan türünde döllenmiş yumurtacık (ovula) içinde açınarak dölyatağında gelişen ve büyüyen, gebeliğin ilk iki veya üç ayı (Lâtin ve Anglo-Amerikan anlayışlarına göre) sırasındaki ürüne ambriyon adı verilir (üçüncü veya dördüncü aydan başlıyarak ambriyon fötus yani dölüt adını alacaktır).

AMBRİYOTOM (Embryotome), dölyatağında ambriyonun veya dölüt(fötus)ün başını, vücudunu ezmeye ve parçalamaya yarıyan aletler.

AMBRİYOTOMİ (Embryotomie), leğen darlığı bulunan gebe kadınlarda, çocuğu çıkarmayı imkânlı kılmak ve kolaylaştırmak için, dölyatağı içindeki dölütün başını ve vücudunu ambriyotom denilen aletlerle ezmek, kesmek ve parçalara ayırmak. Bugün pek az başvurulan bir yoldur. Ambriyon pek küçük hacımda olduğundan dölyatağından çıkarılmasında, jenital organlar ve leğen ne kadar dar olursa olsun, bir güçlük yoktur. Buna karşılık en çok zorluk, dölütün çıkmasındadır. Bu bakımdan bu terim, pek yerinde kullanılmamaktadır.

AMBROGIO CAMALDOLESE [*ambroço kamaldolese* ok.] (1386 - 1439), hırıstıyan azizi. 14 yaşında iken Camaldolese tarikatına (b. bk.) girmiş ve 1431 de bu tarikatın başkanı olmuştur. Teoloji ve Yunanca'daki derin bilgisi dolayısiyle papa Eugenius IV. tarafından kendisine siyasî görevler verilmiş, Basel ve Ferrara - Floransa konsilliklerinde (1435 - 37) önemli rol oynamıştır. Daha sonra yine papa tarafından imparatorun Roma kilisesinden yana işe karışmasını sağlamak görevi ile Sigismund'un yanına gönderilmiştir. A. nin birçok telif ve tercüme eserleri vardır. Başlıcaları şunlardır: «Azizlerin Hayatı» «Montecassino tarihçesi». Bunlardan başka tarikat başkanı iken yaptığı işleri ve ayrıca üzerine aldığı siyasî görevleri anlatan yazıları da vardır. Bizans patriki Kalakas'ın Yunan kilisesinin yanlışlıkları hakkında yazdığı dört ciltlik eseri, Yunanca'dan tercüme etmiştir. Bu eserin orijinali kaybolduğundan A. nin tercümesi bir kat daha değer kazanmıştır.

AMBROİN, asitlere ve 300° ye kadar ısıya dayanıklı bir yalıtma maddesi. A. ince öğütülmüş kopal reçinesi ile amyant ve mika gibi dolgu maddelerinden ibaret bir karışıma, sıcakta pres ile şekil verilerek elde edilir.

AMBROS, August Wilhelm (1816 - 1876), Avusturya'lı besteci ve müzik bilgini. Mauth'ta (Bohemya) doğmuş, Viyana'da ölmüştür. En beğenilen eserleri *Othello*, bir Stabat, liedler ve uvertürler ile senfonileridir. Fakat A. daha çok müzik bilgini olarak ün kazanmıştır. Bu alanda başlıca eserleri şunlardır: *Die Grenzen der Musik und Pœsie* (Musiki ile şiir'in sınırları) [1856], *Das Verbot der Quinten* (Beşliler'in yasak edilmesi) [1859], *Die Musik als Kulturelement in der Geschichte* (Tarihte medeniyet öğesi olarak musiki [1860], *Kulturhistorische Bilder aus dem Musikleben der Gegenwart* (Şimdiki müzik hayatından medeniyet tarihi tabloları) [1860], *Geschichte der Musik* (Musiki tarihi) [1862 - 1868].

AMBROSIA VE NECTAR (Ambrosia: Yun. *a*=olumsuzluk edatı, *brotos* = ölümlü), genel olarak ölümsüzlüğü sağlıyan tanrı yemeği ve içkisi. A. yalnız tanrılar içindir. Ölümsüzler, ancak tanrıların izni ve lütfü ile bunlardan yiyerek ölümsüzlüğe erişirler. Mahiyet ve kullanışı her şaire göre değişir. Homeros'ta A. bir tanrı yemeği değil, ölümsüzlüğe eriştiren temizleyici, koruyucu bir nevi kokulu yağdır, tanrısal atların besinidir. *İlias*'ta Thetis vücudunun yok olmaması için Paraoklos'un burnundan A. akıtır. *İlias*'ta tanrı besini anlamına kullanılan yalnız Nectar'dır. Ama tanrı besini, hem yiyecek, hemde içecek olabileceği için Nectar her iki anlama da gelir. A. ı bazı şairler yiyecek, bazıları içecek karşılığında kullanmışlardır. A. ın belli bir besini karşılayıp karşılamadığı bilinmemektedir. Bazı bilginler bunun baldan başka birşey olmadığını ileri sürmüşlerdir.

AMBROSIANA BİBLİYOTEĞİ, tanınmış genel bibliyotek ve müze. Kardinal Federico Borromeo tarafından 1602 de Milâno şehrinde kurulmuş, 1609 da açılmıştır. 400 000 cilt basılmış eser ile 10 000 cilt elyazması vardır. Bunların arasında Petrarca tarafından yazılmış notları içinde bulunduran bir Vergilius elyazması da bulunmaktadır. Türlü sanat eserleri ile tabloları içinde toplıyan bir galeri de bu bibliyoteğe katılmıştır.

AMBROSIASTER, Ambrosius (b. bk.) un adı altında elimize geçtiği halde onun olmadığı anlaşılan ve IV. yüzyılın sonlarında yazılmış aziz Paulus'un mektuplarını açımlıyan önemli bir eser. Eserin yazarı hakkında birçok araştırmalar yapılmışsa da, şimdiye kadar memnunluk verici bir sonuca varılamamıştır.

AMBROSIUS (340 - 397), hırıstiyan azizi ve Milâno şehri patronu. Gallia'da Roma praefectuslerinden birinin oğlu olan A., 373 te yukarı İtalya valiliğine ve 374 te de, henüz vaftiz edilmemiş olduğu halde, halk arasında kazandığı sevgi sayesinde Milâno piskoposluğuna seçilmiştir. Bu sıfatla A., insanları sevmek ve Arianlar'la putperestlere karşı uğraşmakla sivrilmiştir. 390 da imparator Büyük Theodosius'u kilise tarafından kendisine verilen bir cezaya katlanmaya zorlamıştır. A. un Cicero'nun *De officiis*'ine dayanarak yazdığı *De officiis ministrorum* adlı eseri, yüzyıllarca ahlâk için el kitabı olarak kullanılmıştır. Bundan başka mektuplariyle söylevleri vardır. A., kilise şarkıları alanında büyük işler görmüştür. Kendisine yastanan kilise şar-

kılarının ancak pek azı gerçekten onundur. Bunlar arasında Ambrosiastin övgüsü denilen *Te Deum laudamus*, büyük bir ihtimalle daha eskidir. A. un eserleri, 1686 - 90 yıllarında Paris'te basılmıştır. 1875 - 76 da Migne tarafından *Patrologia Latina* (cilt 14 - 17, Milâno) ve 1897 - 1902 de de *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (Lâtin ruhani yazarları dergisi) içinde yeniden basılmıştır. Yortusu 7 aralık günüdür.

AMBROSIUS TAGANNİSİ, Milâno piskoposu St. Ambrosius'un kendi yönetiminde bulunan kiliseler için kabul ettiği bir taganni tarzı. Haleluia (b. bk.) ve Antifon ezgileri (b. bk.)ni, doğu kiliselerinden İtalya'ya ilk defa Ambrosius getirmiştir. Katolik kiliselerinde kullanılan responsorium tarzındaki taganninin bulucusu da odur. Ambrosius sadece hymnus tagannisini İtalya'ya getirmekle kalmamış, aynı zamanda bunlardan birçoğunu da kendi bestelemiştir. Bunlar, Ambrosius tagannisi (b. bk.)nden pek az ayrılır. Zaten *Jubilation*lar da, St. Augustinus'un kesin tanıklığına göre, her iki taganni tarzının temelini teşkil eder.

Esas bakımından Ambrosius tagannisinin farklı olmadığı böylece anlaşılan Gregorius tagannisi, katolik kilisesince benimsenmiş bulunan kilise tagannisinin değiştirilmiş şeklinden başka birşey değildir.

AMBROZİYA (Ambrosia), birleşikgiller (Compositae)den bir bitki cinsi. Kuzey Amerika, Akdeniz bölgesi, Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen 19 türü vardır. Çiçekleri güzel kokuludur. Ağaççık veya otsu bitkilerdir.

AMBROZİYA (Ambrosia), Güney Amerika'da yaşıyan bazı karınca cinsleri ile (meselâ: *Atta*, *Acromyrmex*) bazı termit (beyaz karıncalar) ve bazı koleopterlerin (Ipidae familyasından) yuvalarında meydana getirdikleri mantar bahçelerinde yetişen mantarlarda meydana gelen toplu iğne şeklindeki uzantılar. Bunlar, bu hayvanların besinini teşkil eder.

AMBROZİYENLER (Ambrosiens), St. Ambrosius tarikatından olan rahiblere verilen ad.

AMBRUS [*ọmbruş* ok.] **Zoltán** (1861 - 1932), modern Macar edebiyatının bellibaşlı yazarlarından. Peşte Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini bitirdikten sonra Paris'e gitmiş ve orada edebiyatla uğraşmaya başlamıştır. Paris'ten Macaristan'a döndükten sonra bir süre memurluk yapmış, fakat 1879 da görevinden çekilerek kendini tamamiyle edebiyata vermiştir. Bu tarihten başlıyarak gazetecilik de yapan Ambrus'un çeşitli gazete ve dergilerde küçük hikâyeleri, edebiyat, sanat ve tiyatro tenkidleri çıkmıştır. Peşte Millî Tiyatrosu'nun ilkin dramaturgu olan Ambrus, 1916 da aynı tiyatronun müdürlüğüne getirilmiş ve bu görevde 1922 ye kadar kalmıştır. Ambrus'un romanları da çok değerlidir. O. hususiyle psikolojik romanın üstadı olarak tanınmıştır. Burjuva sınıfının durumunu konu olarak alan psikolojik romanlarında, yorucu ruh tahlillerine girişmeksizin çok ince ruh tasvirleri vermekte ve vakayı hep bu ruh tasvirlerinden geliştirmektedir. Roman ve küçük hikâyeleri çok şairane, çekici ve hakikate uygun olmakla beraber, bunlar pek rağbet görmemiştir. Bunun sebebi, bu eserlerin orta okuyucunun kültür seviyesini aşacak derecede ciddî ve ince olması ve yazarın kötümser dünya görüşüdür.

Ambrus çok cepheli ve geniş kültürlü bir kişidir. Yazılarında en çok Fransız ediblerinin, hususiyle Anatole France ile Guy de Maupassant'ın izleri görülür Eserlerinden *Giroflé és Girofla* (Giroflé ile Girofla) [1901, roman], *Berzsenyi báró és családja* (Baron Berzsenyi ve ailesi) [1901, krokiler], *Midás király* (Kıral Midas) [tarihsiz, roman], *Solus eris* (Yalnız kalacaksın) [1906, roman], *Budapesti mesék* (Budapeşte masalları) [1908, küçük hikâyeler] *Vezető elmék* (İdare eden kafalar) [1913, edebî etüdler], *Szinházi esték* (Tiyatro akşamları) [1914, sahne tenkidleri], *Költők és írók* (Şairler ve yazarlar) [1924] v. b. değerlidir.

AMBRYM, Melanezya'da Yeni Hebridler'den bir ada. Yüzölçümü 644 km², nüfusu 10 000 kadardır. Adanın toprakları çok verimlidir; fakat havası sağlığa elverişli değildir. A. üzerindeki Marum volkanı (1335 m) 1914 te şiddetle püskürerek büyük zararlara sebebolmuştur.

AMBULAKRAL SİSTEM (Su Damarları Sistemi adı da verilir), derisidikenliler (Echinodermata) için karakteristik olan ve içinde lenf hücrelerinin bulunduğu bir sıvı taşıyan kanal sistemi. Hareket yarar. Kanalların içi kirpikli epitel tabakası ile örtülüdür. Bu sistem, hayvanın anüsünün bulunduğu bölgede (apikal kutup) bulunan bir iskelet safihasından meydana gelen madrepor safihası ile başlar. Bu safihanın üzerinde deniz suyunun girip çıkmasını sağlıyan ince delikler vardır. Madrepor safihasından bir kanal çıkar ve bu kanala taş kanalı adı verilir. Taş kanalı dikey olarak hayvanın ağız tarafına (oral kutup) doğru uzanır ve yutak kısmını kuşatan halka biçiminde bir kanala açılır. Halka biçimindeki bu kanaldan beş tane radiyer kanal çıkar ki bunlara ambulakral kanalı adı verilir (bk. AMBULAKRUM). Ambulakral kanallar ambulakrumlar boyunca anüsün bulunduğu kutba doğru uzanır ve burada osellar safiha adı verilen iskelet safihalarında kör olarak nihayetlenirler. Ambulakral kanalların sağ ve sol taraflarından küçük kollar çıkar. Bunlar, ambulakral safihaları delerek ambulakral ayakçıkları meydana getirirler. Hayvanın hareketini sağlıyan bunlardır. Halka biçimindeki kanalda ve ambulakral kanalların arasında interambulakral olarak beş kese bulunur ki bunlara Poli keseleri denir. Poli keseleri lenf bezleridir ve lenf hücrelerini meydana getirirler.

AMBULAKRUM (Ambulacrum), derisidikenliler (Echinodermata)in ağızları ile anüsleri arasında bulunan vücut bölgesi radiyer simetrik olan on meridional esas kısma ayrılır. Bunlardan 5 sırası ambulakral (bk. AMBULAKRAL SİSTEM) sinir şeritleriyle. kan damarlarını taşır ve bu sıralara ambulakrum veya radius ve hepsine birden ambulakral denir. Bunların arasında kalan bölgelere ise (5 sıra) interambulakra adı verilir. Burada taş kanalı ile gonadlar (üreme organları) bulunur. Meselâ deniz kestaneleri (Echinoidea)inde vücudun üzerini örten deri iskeleti safihaları 10 çift meridional sıralar halinde bulunurlar. Bunun beş çiftine ambulakra ve safihalardan her birine de ambulakralia derler. Bunların üzerinde bulunan delikçikler (porus)den ambulakral ayakçıklar dışarıya uzanır. Her ambulakral safiha üzerinde bir çift delik vardır ve ayrıca dikenler de bulunur. Deniz yıldızlarında ise kollarda bulunan ambulakral safihalardan ikisi birleşerek ambulakral omuru meydana getirirler.

AMBUR, İngiliz Hindistanı'nın Madras yönetim bölümünde. Arcot batısında bir kasaba. Nüfusu 10 400. Palar nehri üzerindedir.

AMBURBIUM, eski Roma'da, beş yılda bir, şubat ayının ilk günlerinde, şehri arıtmak ve zararlı etkilerden korumak için devletçe kutlanan dinî bir tören. Mum ve meşaleler taşıyan bir alay içinde bulunan kurbanlar, geceleyin şehrin etrafında taşınır ve sonradan kesilirdi. A. âyinlerinin hıristiyan âyinlerine etkisi olmuştur.

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA: bk. HÜSEYİN PAŞA, **Amcazade.**

AMDO, Çin'in Kansu eyaletinde bir yöre. Tibet'in kuzeydoğu köşesinde, Kingho ile Hoang-ho'nun yukarı bölümü ve Kunlun dağları ile Kuku-nor arasındadır. Halkı, vücutlarının yapılışı, gelenek ve görenekleri bakımından Tibetliler'e benzer. Kadın ve erkekleri becerikli binicidirler. A. da bir kadın birkaç erkekle evlenebilir.

AM-DUAT, ilâhiyata ait büyük kitaplardan biri. Mısır'da insanlara ölümden sonra bir hayat sağlamak maksadiyle kaleme alınan bu kitaplar, papirüs üzerine yazılır ve ölü ile birlikte tabuta konulurdu.

AMECA [*amęka* ok.], Meksika'nın Jalisco Devleti'nin 9 530 (1910) nüfuslu bir kasabası. Denizden yüksekliği 1 200 m. Yakınlarında bakır ve kurşun madenleri vardır.

ÂMEDCİ, Tanzimat'tan önce doğrudan doğruya reisülküttaba bağlı olup onun sadrazam adına yazdıklarını beyaza geçiren, daha önemsiz olanlarını da kendi kaleme alan, kısaca, reisülküttaplık ile ilgili bütün yazı işlerini gören kimsenin sanı ve sıfatı. A. reisülküttabın yabancı devlet elçileriyle yaptığı görüşmelerde hazır bulunur, bu görüşmelerin tutanağını yazardı. Yeni verilen timar ve zeametler için reisülküttabın harçları alması ve evrakı «geldi» «alındı» anlamına gelen Farsça «âmed» kelimesiyle işaretlemesi, bu işi yapan kalemin Âmedî, ve bu dairenin başında bulunanın da Âmedci olarak adlanmasına sebebolmuştur.

Tanzimat'tan sonra A. nin görevi daha genişlemiş ve önem kazanmıştır. Bu dönemde A. ye «Âmedî-i Divan-ı Hümayun» da denmiştir. Daha sonraları «Rical-i Bab-ı Âlî» denen beş büyük memurdan biri olmuş ve başında bulunduğu daire, saray ile haberleşmeye memur olduğu için, sadrazamlığın başta gelen dairelerinden sayılmıştır. Bu daireye kâtip olanlara «Âmedî-i Divan-ı Hümayun kalemi hülefâsı» denirdi. 1908 de ikinci Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan İttihat ve Terakki Hükümeti zamamanında bu dairenin adı, «Meclis i Vükelâ ve Maruzat Kalemi Başkâtipliği» ne çevrilmişse de 1912 de tekrar eski adını almış ve bu şekliyle, 1922 de İstanbul, Millî Hükümet'e katılıncaya kadar sürmüştür.

AMEDEO, 1633 te Torino'da Vittorio Amedeo I. tarafından bastırılan 10 scudo'luk para.

AMEDEO (1845-1890), Aosta dukası, İspanya kıralı. İtalya kıralı Vittorio Emanuele II. nin ikinci oğludur. 1860 Custoza savaşında yararlık göstermiş ve yaralanmış bundan dolayı kendisine madalya verilerek amiralliğe çıkarılmıştır. 1867 den 1870 e kadar ordu komutanlığı etmiş olan A., İspanya'da Bourbon hanedanının devrilmesi üzerine İspanya kırallığına seçilmiş ve bu görevi, babasının ısrarı ile, istemiyerek kabul etmiştir. İspanyol Meclisi'nde kendisine karşı muhalefet ve parti uğraşları eksik olmamış, birbiri arkasından gelen Serrano, Sagosta ve Ruzin Zorilla gibi başbakanlar, onu desteklememişlerdir. 1872 mayısında Karlistler ayaklanmış, 18 temmuzda Cumhuriyetçiler kıralı öldürmek teşebbüsünde bulunmuş olduğundan malî sıkıntı gittikçe artmıştır. Durumu umutsuz gören A., 11 şubat 1873 te Cortez'e görevinden çekildiğini bildirmiş ve İtalya'ya dönerek Torino'da yerleşmiştir.

AMEDEO, Savoya kont ve dukaları.

Amedeo I. (ölm. 1051 ?), Savoya kontu. Kişiliği ve hükümdarlığı hakkında kesin bilgi yoktur.

Amedeo II. (ölm. 1080), Savoya dukası. Savoya hanedanının kurucusu Umberto Biancamano'nun torunudur. Babası Kont Oddone'nin ölümünden sonra ağabeyisi Pietro I. ile birlikte memleketi yönetmiş ve Pietro I. in ölümü üzerine kontluk sanı kendisine geçmiştir. Fakat memleketin gerçek yönetimi, anası Torino kontesi Adelaide'nin elinde kalmıştır.

Amedeo III. (1095-1148), Savoya kontu. 1103 te babası Umberto II. nin yerine geçmiş, fakat henüz çocuk olduğundan 1108 e kadar Morienne piskoposu Conon ile Aymon de Genève kendisine naiplik etmişlerdir. Papalık ile imparatorluk arasındaki uğraşın son devresine karışmıştır. Almanya'da imparatorluk için kavga kopunca A. Konrad von Hohenstaufen'i tutmuş ve Lothar von Suplimburg'a karşı çalışmıştır. 1136 da Torino'ya kadar ilerliyen Lothar, Savoya kontuna boyun eğdirmek istemiş, fakat muvaffak olamamıştır. A. Lothar'in ölümünden sonra Torino'yu tekrar ele geçirmiştir. Piemonte ve Savoya'daki birçok manastırlara yeni bir ayrıcalık vererek ustaca bir din propagandası yapmış olan A. evlenmeler sayesinde zamanın nüfuzlu hükümdar aileleri ile hısımlıklar kurmaya da önem vermiştir. A. 1146 da Aziz Bernard tarafından ikinci Haçlı Seferi'ne çağrılınca, torunu olan Fransa kıralı Louis VIII. ile birlikte yola çıkmış, fakat Kıbrıs'a varır varmaz ölmüştür.

Amedeo IV. (1197-1253), Savoya kontu. 1 mart 1233 te babası Tommaso I. in yerine gecmiştir. Kardeşi ile uğraşmak ve onlara bazı malikâneler verip haklar tanımak zorunda kalmıştır. İmparator Friedrich II. ile papa İnnocent arasındaki anlaşmazlık karşısında A., babasının siyasetinde sadık kalarak daima imparatorun tarafını tutmuş ve imparatorla olan iyi münasebetlerine dayanarak İtalya'daki topraklarını genişletmeye muvaffak olmuştur. Kilise ile de iyi geçinmeye çalışmış, aforoz tehditleri karşısında papalığa boyun eğerek 1252 de imparator taraflısı partiden ayrılmıştır.

Amedeo V., [**«Büyük»** diye anılır] (1249-1323), Savoya kontu. Savoya hanedanının son zamanlara kadar iktidarda kalan kolunun atasıdır. 1283 te babası Tommaso II. nin yerine Aosta dukalığına ve 1285 te Filippo I. in yerine Savoya dukalığına geçmiştir. Rudolf von Habsburg'a karşı uğraşmış, fakat imparator Heinrich VII. nin Roma seferini desteklemiş ve bunun ödeni olarak «İmpartorluk Prensi» sanını kazanmıştır. İleri görüşlü ve çok ihtiyatlı bir siyaset takibederek İtalya, İsviçre ve Fransa'daki düşmanlarını altetmeye, bazılarını kendine bağlamaya ve birçok topraklar kazanmaya muvaffak olduğu gibi, Fransa ile bir bağlaşma yapmıştır. İngiltere ile de iyi münasebetlerde bulunmuş ve bu iki devlet arasındaki kavgalarda birçok defalar araya girmiştir. 1307 de bütün topraklarının, en büyük oğlu Eduardo'ya ve bunun erkek mirasçı bırakmadan ölmesi halinde, ikinci oğluna kalmasını kararlaştırmak suretiyle, devletin en büyük oğuldan en büyük oğula geçmesi usulünü koymuştur. Hautecombe manastırında gömülüdür.

Amedeo VI., [«**Yeşil**» diye anılır] (1334 - 1383), Savoya kontu. 1343 te babası Aimone'nin yerine geçmiş, fakat 1348 e kadar memleketi bir naipler meclisi yönetmiştir. Zayıf olan bu naiplik yönetimi zamanında Dauphiné kesin olarak Fransa'ya geçmiş ve hanedan, daha başka topraklar kaybetmiştir. A. yönetimi eline alınca, Fransa ve Visconti beyleri ile mevcut anlaşmalara sadık kalmakla beraber, daha canlı bir siyaset takibederek, kontluğun sınırlarındaki küçük şehir ve beylikleri zaptetmiş, sonra Viscontiler'le Montferrato ve Saluzzo margravları arasında Piemonte için yapılan savaşlardan faydalanarak Mondovi, Caneo, Chieri ve Cherasco'yu ele geçirmiş, 1355 te Fransa'yı Faussigny ile Gex'in kendisine miras olarak kalmasını tanımaya zorlamış ve Waadtland'ı satın almıştır. Fransız tehlikesi karşısında imparator Karl IV. ile iyi münasebetler kurarak kendini onun bir vasali tanıtmış, Karl IV. te buna karşılık ona İsviçre'de «İmparator Vekili» sanını vermiştir. 1366 da A. Bizans imparatoru İoannes Palaeo logos'a Türkler'le Bulgarlar'a karşı yardıma gitmiş, fakat esaslı bir iş görememiştir. İtalyan devletleri arasındaki kavgalara birçok defalar silâhlı aracı olarak karışmış ve kendine birçok çıkar sağlamıştır. A. 1362 de, Annunciat tarikatını kurmuştur.

Amedeo VII., [«**Conte Rosso = Kızıl Kont**» diye anılır] (1360 - 1391), Savoya kontu. 1383 te ölen babası Amedeo VI. nın yerine geçmiştir. Zeki bir kadın olan anası Bona de Bourbon'un öğütlerine uyarak Fransa ile dost kalmış, tahta çıktığı yıl içinde Fransa kıralı Charles VI. nın ordusunda İngilizler'e karşı savaşmıştır. Bu sıralarda ilk oğlunun doğduğu haberini alınca, kırmızı bir elbise giydiği ve bunu sonradan da taşıdığı için kendisine «Kızıl Kont» sanının verildiği söylenir. İmparator ile iyi münasebetleri ihmal etmemekle beraber, imparator Wenzel'in ısrarlarına aldırış etmeksizin, Clemens VII. adı ile Avignon papalığına atanmış olan kendi kuzeni Robert de Genevre (Genève) den ayrılmamıştır. 1388 de Nice'i ele geçiren A., başka yerleri almaya hazırlanırken tetanostan ölmüştür.

Amedeo VIII. (1383 - 1451), Savoya dukası. 1391 de babası Amedeo VII. nin yerine geçmiştir. Küçüklüğünde büyük anası Bona de Bourbon kendisine naiplik etmiştir. Fakat anası Bona de Berry etrafında kurulmuş muhalefet partisinden faydalanan Bourgogne dukası Cesur Philipp, genç A. ya kızı Marie'yi vererek Bona de Bourbon'u memleketten kovmuştur. Ancak 1400 de devlet işlerini ele alan A., Bourgogne dukasından ayrı bir siyaset takibetmeye başlamış, imparator Sigismund'u, Hussitler'e karşı desteklemiş ve bunun karşılığı olarak «Duka» sanını almıştır. 1418 de Savoya hanedanının eski kolunun sönmesi üzerine Piemonte'yi, Montferrato'dan Po'nun kuzeyinde kalan toprakları ve 1422 de para ile Genève kontluğunu almıştır. 1433 te hanedanına atalarından hiçbirinin hayalinden bile geçmiyecek derecede bir parlaklık sağladıktan sonra dukalığı oğluna bırakarak çekilen A., 1439 da Eugenius IV. ün yerine Basel konsili tarafından Felix V. adiyle papa seçilmiş, fakat 1449 da papalıktan da çekilerek yeniden dukalığına dönmüştür.

Amedeo IX. (1435 - 1472), Savoya dukası. Savoya dukası Louis'nin oğludur. 1453 te Fransa kıralı Charles VII. nin kızı Jolande de Valois ile evlenen A., 1465 te dukalığa geçmiş, fakat sağlığının bozukluğu yüzünden devlet işlerinde başarı gösterememiştir. Dindar ve erdemli idi. Karısının ısrarı ile dukalıkta kalan A. çok tereddütlü bir siyaset gütmüştür.

AMEDROZ [*æymdroz* ok.], **H. F.** (1854 - 1917), İngiliz dilci ve Doğu bilgini. 1877 de Londra'da Türkçe tercümanlık sınavını geçirdikten sonra Semitistiğe dönmüş ve en çok Arapça yazmalar üzerinde çalışmıştır. Yayımladığı başlıca yazmalar şunlardır: 1 — *Hilāl al-Sābi: Historical Remains: First Part of the Kitab-al-Wuzara and Fragment of his History* (Hilâl-üs-Sabi: Tarihî metrukât: Kitab-ül-vüzera'nın ilk kısmı, Tarih'inden de bir parça, Hicrî 389 - 393) [Leiden 1904, metin, İng. özet tercüme, not, ve sözlük]; 2 — *Ibn al-Qalanisi: Dhail, or History of Damascus* (İbn-ül Kalanisi: Zeyl. veya Şam tarihi, Hicrî 363 - 555) [Leiden 1908, metin v. b.]; 3 — D. S. Margoliouth'la birlikte: *Miskawaihi, Abu Shuja Rudhrawari and Hilal ibn Muhassin: The Eclipse of the Abbasid Caliphate* (Abbasî halifeliğinin küsufu) [Oxford 1920 - 21, metin, tercüme, indeks, 7 cilt]. Bunlardan başka *Journal of the Royal Asiatic Society* ile *Der Islam* dergisinde Islâm tarihine ve hukukuna dair yazıları vardır. Amedroz sikkeler üzerinde de çalışmış, 1912 - 15 yılları arasında da Londra'daki Royal Asiatic Society'de yönetim ödevi almıştır.

AMEGHINO [*amegino* ok], **Fiorentino** (1854 - 1911), Arjantinli jeoloji ve paleontoloji bilgini. Paris yakınlarında Chelles'deki dördüncü zaman yatakları üzerinde çok önemli araştırmalar yapmıştır. Güney Amerika'daki insanarla memelilerin gelişimi ve kökeni hakkındaki belgelerin çoğu da ona aittir. Fakat bu belgeler sonradan onun yaptığı gibi değil, başka tarzda açıklanmıştır.

AMEGLIO [*amelyo* ok.]. **Giovanni** (1854 - 1921), İtalyan generali. Afrika, Çin ve Somali'deki savaşlarda tanınmıştır. 12 Ada'ya gönderilen İtalyan kuvvetlerinin komutanlığına atanarak mayıs 1912 de Rodos'u almış ve 1915 e kadar 12 Ada'nın komutanı olarak orada kalmıştır. Sonra Libia genel valiliğine getirilmişse de ancak kıyı boyunca tutunabilmiştir. 1920 de yeni teşkil olunan «Guardina Regia» nın komutanlığına atanmıştır.

AMEİPSİAS, Atina'lı komedia yazarı, Aristophanes'in çağdaşı. Eserinden yalnız birkaç komedia adiyle tektük parçalar kalmıştır. 423 te oynattığı *Konnos* adlı komediasında Aristophanes'in *Bulutlar*'ında olduğu gibi filozoflarla alay eder. 414 te *Komastai* adlı komediasiyle *Kuşlar*'ı temsil ettiren Aristophanes'i müsabakada yenmiştir.

AMEİVA, sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) grupunun tejidler (Tejidae) familyasına bağlı bir cins. Kuyrukları yuvarlaktır, sırtlarında tarak şeklinde çıkıntı yoktur. Karınlarında büyük safihalar vardır. Eski dünyanın *Varanus*'ları yerine Amerika'da bunlar geçmiştir. Boyları 38 - 53 cm arasında değişir. Ergin hayvanların vücutları yeşilimtrak sarı renktedir. Vücudun yan taraflarında koyu çizgiler ve mavi yuvarlak lekeler vardır. Orta ve Güney Amerika'da yaşarlar. Çalılık ve kayalık yerlerde, kaya oyuklarında bulunurlar. *A. surinamensis* Güney Amerika'nın kuzey bölgelerinde yaşar.

AMEL (İshal - Linet - Sürgün [*Diarrhée*]), daha sulu, daha çok ve daha sık dışkı çıkarılması. Bu, bazı kere başlıbaşına bir hastalık olmayıp sindirim yollarının veyahut başka organların çeşitli hastalıkları sırasında görülen bir belirtidir.

Amel, barsak hareketlerinin artması ile mideye girmiş olan yemeklerin kalın barsakta durup da koyulaşmadan dışarı atılmasiyle, barsak salgısı(sekret)nın çoğalmasından olur.

Bu hal sinir (korku, keder, heyecan, soğuk su içme, ayakların ve karnın üşümesi, soğuk alma), hastalık (tifo, dizanteri, kolera, barsak tüberkülozu, barsak daralması, urlar, evvelden geçirilmiş hastalıklardan kalma yara izleri ve yapışmalar) gibi değişik etkilerden olur. Barsak damarının tıkanması (tromboz) veya patlaması (tifo - mide ve onikiparmak yaraları), bir karın organının yangısı, barsak hareketlerini artırır. Sebeplerinden biri de bozuk yemek yemektir. Bazı kimseler bozuk olmıyan yemekler yeyince de amel olabilirler (barsakları zayıf olanlar). Alışılmamış besinlerden, bol, çok yağlı ve kaba yemeklerden sonra da amel görülebilir. Civa, arsenik, antimon ile zehirlenmelerden gelen belirtiler arasında amel de vardır.

Amel, şiddetine göre günde birkaçtan 30 - 40 a kadar olabilir. Dışkı, yerine göre su gibi, biteviye veya karışık, sümüklü. irinli veya kanlı olabilir. Buna göre dışkı, ya sarı veya yeşil renkli, ya pis veya ekşi kokuludur.

Dışkının görünüşü bazı hastalıkları bilmeye yarar. Kolerada pirinç suyu gibi, çok et yenmiş ise koyu, çok yağ yenmiş ise açık renkte, sarılık varsa açık külrengi, tifoda bezelye çorbası gibi, bazı ilâçlardan (tanen - demir, bismut) sonra koyu yeşil olur; eğer katran gibi koyu renkte ise, o vakit içinde tifo, mide - barsak yaraları, barsak düğümlenmesi gibi barsağın yukarı bölgelerindeki bozukluklardan gelen kan var demektir; eğer kan sümükle beraber ve açık renkte ise, o vakit kalın barsaklarda bir hastalık (dizanteri, basur memesi, polip) düşünülür. Dışkı içinde bunlardan başka iyi sindirim olmamış yemek parçaları (patates, et, zerzevat artıkları. fasulye ve taze meyva kabukları, hattâ çekirdekleri) da görünebilir.

Birçok hastalıklarda en önemli belirti olan amel, çok kere kusma, iştahsızlık, ağız içinde tatsızlık, dil paslılığı, ateş, karın sancısı ve şişmesi (gaz) ile beraberdir; şiddetli hallerde bunlara, dışarı çıkmayı isteme duygusu(tenezm)da katılır.

Hastalığın gidişi birkaç günden haftalara kadar, hattâ kronik hastalıklardan ileri geliyorsa, o hastalık kadar sürer.

Amelin sağıtımında bozukluğu ortadan kaldırmakla beraber, asıl hastalığı da bulmak gereklidir. İlkönce bir müshil (en iyisi hintyağı) vermekle işe başlamalıdır. Bu arada ağrıyı dindirmek için karna sıcak suya batırılmış havlu, içi sıcak su dolu şişe, kızdırılmış tuğla koymalıdır. Hasta yatağa yatırılmalı, az miktarda besin verilerek barsakları da rahat ettirmelidir. Çay, sade suya mahallebi, nişasta peltesi, kızartılmış ekmek, sade suya çorba (mercimek ve bezelye unları, pirinç), pirinç lapası, rendelenmiş çiğ elma, sonra patates ezmesi, gevrek. daha sonra beyaz etler, balık haşlaması, en sonra da kırmızı etler, sebzeler ve yağ verilmelidir.

Süt çocuğu ameli: Buna çocuk kolerası, yeşil amel, yaz ameli, süt çocuğu kanlı basuru da denir. Amel, bu çağdaki çocukların tutuldukları birçok hastalıkların gidişinde olduğu gibi başlıbaşına mide - barsak bozukluklarında da önemli bir belirti olarak görülür. Fena beslenme, çocuğa uygun gelmiyen veya hiç alışmadığı yemeği birdenbire verme, sıcak mevsim, başka bir hastalık gidişinde barsaklarda görülen ekşime (fermantasyon) veya kokma (pütrefaksyon) sonucu olur. Bu çağdaki amelleri diş çıkmasına bağlamak yanlıştır.

İlk yaşlardaki ameller, çocuğu çabucak öldürebilmesi ve böylece bir memleketin nüfus siyasetini ilgilendirecek kadar çocuk ölümünü artırması yüzünden önemlidir. Böyle ameller ilerleyince çocukta su kaybetme (eksikoz) ve kendi kendini zehirleme (toksikoz) halleri görülür, böyle çocukların birçoğu - hemen çare bulunmazsa - ölür.

Çocukların dışkısı sulu, köpüklü, sümüklü, kanlı, irinli ve kokmuş gibidir; renk sarı, yeşil, koyu veya karışık olabilir. Çocuğun genel hali çok fenadır; yüzü soluk ve çöküktür; neş'e ve iştah hiç yoktur. Çocuk verilen şeyleri, hattâ bazı kere hiçbir şey olmadan, kendi kendine de kusar. Kusmakla önceleri verilen besinler çıkarılır. Dışkı sonraları yeşil, hattâ kanlı olur. Çocuk kollarını, bacaklarını durmadan oynatır; bir müddet sonra kendini kaybeder. Bu arada nabız ve solunumda da birtakım hastalanma halleri görülür. Çocuğa havale gelebilir. Hafif vakalarda bile çocuğun tartısı durur, hattâ düşer. Şiddetli vakalarda vücudun derialtı yağı erir. Yüz, yaşlı kimselerdeki gibi buruşur, deri kırışır, pörsür. Bunun sonu artık ölümdür. Süt çocuklarında görülen amellerde besini hemen kesmeli, ona 24 saat yalnız çay, pirinç suyu vermeli ve bunların, pek az (günde bir litre kadar) olmasına dikkat etmelidir. Bundan sonra tekrar ana sütü verilmeye başlanır; eğer ana sütü yoksa, o zaman yağı alınmış ayran verilmelidir. Birdenbire inek sütüne başlamak doğru değildir. Bu arada hemen bir hekime koşmalıdır.

AMELAND, Kuzeydenizi'nde Batı Frizon adalarından birisi. Felemenk'e bağlıdır. Yüzölçümü 57 km². Ada üzerindeki dört köy 2 000 nüfuslariyle bir bucak teşkil eder. A. ın kenarında bir kumullar şeridi ve onun gerisinde sedleme ile elde edilmiş ekim dikim alanları ve otlaklar vardır. A. deniz banyoları ile tanınmıştır.

AMELETOS, Anadolu'da Pontos'ta eski bir liman şehri.

AMELİA, 284 numaralı küçük plânet. 1889 da keşfedilmiştir.

AMELIA, Orta İtalya'da Terni eyaletinde bir kasaba. Eski adı Ameria idi. Nüfusu 10 220. A., Tiber ırmağına sağdan karışan bir dere boyundadır. 340 tan beri pis koposluk merkezidir. Bugüne kadar sağlam olarak kalmış hisarları vardır. Çevresindeki bağlardan çok miktarda kuru üzüm elde edilir.

AMÉLIE [*amelį* ok.], **Marie A** (1782 - 1866), Fransız kraliçesi. Napoli kıralı Ferdinando I. in ikinci kızıdır. 1809 da babasının sarayında yaşıyan Orléans prensi Louis Philippe ile evlenmiştir. 1830 da Fransız kıralı olan Louis Philippe, 1848 ihtilâlleri üzerine İngiltere'ye kaçtığı zaman eşini de beraberinde götürmüştür. Kıraliçe bulunduğu müddetçe rahipleri korumuş ve İspanya hanedanının evlenme projelerinde esaslı rol oynamıştır.

AMÉLIE-LES-BAINS [*amelį-le-bẽ* ok.], Fransa'nın Pyrénées Orientales departmanının Céret bölümünde bir banyo kasabası. Nüfusu 1 570 (1926). Denizden yüksekliği 243 m. Bronşit'e karşı bir ilâç değerinde olan kükürtlü kaplıcaları ile içmeleri ve kışın pek ılık geçen havası dolayısiyle buraya gelenler çok olur. 500 hastayı barındıracak bir hastanesi vardır. Adı, daha önce Arles-les-Bains iken, 1840 ta kıraliçe Amélie'ye nispetle bu ad verilmiştir.

AMELIUS veya **AMERIUS GENTILIANUS,** uzun zaman Apameia'da yaşadığı için Apameus adını alan Yeni - Eflâtuncu filozof. III. yüzyılda Etruria'da doğmuştur. Plotinos'un öğrencisidir. Hocasının nutuklarını yayımlamış, geniş fakat özgen olmıyan bir eser külliyatı vermiştir.

AMELİYAT (Opération), hasta bir kimseye operatör tarafından yapılan müdahele. Eskiden operasyonları, dokuları ayıran müdahele (dierez), ayrılmış kısımları birleştiren müdahele (sentez), bir kısmı çıkarıp atmaya yarıyan müdahale (egzerez), cihaz tatbikedilen müdahale (protez) diye sınıflanırdı Bugün bu terimlerden, dierez unutulmuştur. Sentez, yalnız kemik operasyonlarında kullanılır. Diğer ikisi aynı anlamda kullanılmaktadır.

Müdahaleyi yapmadan önce operatörün, müdahalenin lüzumiyle lüzumsuzluğunu veya yersizliğini v. b. yi incelemesi gerekir.

Her operasyondan önce ve sonra ihtimam ve bakımın önemi çoktur. Bundan dolayı eğer acele müdahale lâzım gelmiyorsa, hasta için en uygun zamanı seçerek kendisine güven vermek, maneviyatını yükseltip vücudunu kuvvetlendirmek lâzımdır. Mide ameliyatlarından önce mide yıkanır. Hastaya aynı günlerde bol su, tuzlu ve şekerli besin verilir. Bir akşam evvel vücut sabunla yıkanır ve temizlenir. Ameliyat olacak yerde kıl varsa traş edilerek, ameliyat masasında açılmak üzere, bu bölgeye alkollü pansıman yapılır. 1850 den beri hastalara ağrı duyurmamak için herhangi bir operasyondan önce anestezi (b bk.) yapılmaktadır. Uyutularak duyusuz bırakılacak ise hastanın başında bir asistan bulunmalıdır. Ayrıca müdahalenin önemine göre bir, bazı kere iki veya üç asistanın, kanı durdurmak, yarayı veya organları ayrık tutmak ve lüzumu olan diğer manevraların başarısını sağlamak için operatöre yardım etmesi lâzımdır.

Ameliyata girmeden önce operatör ve yardımcıları ellerini özel şekilde yıkarlar, steril (mikropsuz) olan gömlek ve takke giyerler, maske takarlar, ellerine steril eldiven geçirirler. Ameliyat salonunda hizmet gören hastabakıcılar da maskeli ve gömleklidirler.

Ameliyatane, operasyonun başarılı olması için bütün kolaylıkları sağlıyabilecek şekilde düzenlenmiş bir yerdir. Eskiden ameliyatanenin gündüz ışığına büyük bir önem verilirdi. Yandan ve tavandan gelen ışık ona göre düzenlenirdi. Bugün operatör ve asistanların başlariyle ellerinin gölgesini operasyon sahasından yok eden özel aynalı lâmba kullanılmaktadır. Operasyon salonu çabuk ısınıp kolay temizlenebilen bir şekilde yapılır. Toz ve mikroptan sakınmak için çıkıntı ve girinti olmamasına, duvarlar ile döşeme ve tavanın birleştiği köşelerin yuvarlakımsı yapılmış olmasına dikkat edilir. Zemini çok kere çini döşenmiş, duvarlar, yıkanabilecek şekilde yarıya kadar çinili, üst kısmı ve tavan yağlı boya ile boyanmış olmalıdır.

En son anlayışa göre ameliyataneler, ameliyat masası ile bir iki etajeri ve üç dört kişiyi alabilecek hacımda küçük, dışardan hava almıyacak bir şekilde, adam boyundan biraz yüksek olarak yapılmaya başlanmıştır. Tavan, cam olduğundan öğrencilerle asistanlar operasyonu tavandan takibederler. Operasyon salonu bir gece önce formol buharı ile mikropsuz bir hale konur. Hava, özel klimatizasyon tertipleriyle filitre edilmiş olarak belli ısıda ve belli nem derecesinde, daima değiştirilmek üzere, ameliyataneye gönderilir. Böylece operatör, tam güvenle, yorulup terlemeden operasyon yapar. Ameliyatanelerde hastaya, ve operasyonuna göre, rahatça ve kolayca herhangi bir durumu verebilecek tertipleri bulunan ameliyat masası, operasyon aletlerini koyacak etajer, sterilize edilmiş tampon ve kompresleri olan özel madenî kutular, antiseptik sıvıları koymak için küvet ve sehpalar gibi ancak operasyona gerekli eşya bulunur.

Operasyon odasına bitişik, hastanenin büyüklüğüne göre birçok oda vardır: Operatör ile yardımcılarının ellerini steril ve sıcak su ile yıkayabilecekleri lâvabolar bulunan oda, aletler ile kompresler, tamponlar, eldivenler, gömlekler, maskeler ve takkelerin sterilizasyonuna yarıyan otoklavların bulunduğu sterilizasyon odası, aletlerin durduğu ve hastanın ameliyata gönderilmesinden önce anestezisini yapmaya mahsus oda v. b.

Operasyondan sonra operatör yaraya antiseptik bir pansuman yapar ve sonradan olabilecek ihtilâtları (kanama, intan v. b ..) önlemek üzere hastayı yakından takibeder. Operasyon şokuna mani olmak ve aynı zamanda kuvvetlendirmek üzere uyarıcı bir sağıtım uygulandığı gibi bazı kere de fizyolojik serum şırınga edilir. Gerekirse kan verici şahıstan kan da nakledilir.

AMELOT DE LA HOUSSAYE [*amīlǫ dö la usę* ok.], **Abraham Nicolas** (1634 - 1706), Fransız tarihçisi ve yazarı. Orléan'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. En önemli eseri, Paris'te Venedik büyükelçiliğinin şiddetli protestosuna sebebolduğu söylenen *Histoire du gouvernement de Venise* (Venedik hükümeti tarihi) [1676] dir. Bu eser, 3 yılda 22 kere basılmış, İngilizce'ye ve diğer dillere tercüme edilmiştir.

AMELUNGE, Alman destanlarında Dietrich von Bern(b. bk.)in kahramanlarına verilen ad. Dietrich'in kendisi de Ostgotlar'ın Amalı (bk. AMALER) hanedan soyundan geldiği için Amelung olarak adlandırılmaktadır.

AMELUNGEN: bk. AMALLAR.

AMENAJMAN, dilimizde «tabiî zenginliklerin işletilmesi» anlamında kullanılan bir kelime.

1 — **Madencilikte:** Bir maden veya kömür ocağına ait işletme işidir. Madenin istihsal için lüzumlu çalıştırma, bağlantı, yurtlandırma, taşın, hazırlık ve yapım işlerine ait çalışmalarına denir. Bu işlerin düzene girmesi için hazırlanan plânlara ve proğramlara «maden amenajman plân veya programları» adı verilir. Bk. MADENCİLİK.

2 — **Orman işlerinde:** Bir ormanın kuruluşu ile bakımının sağlanması, faydalanılabilecek hale getirilmesi ve kazancı en yüksek dereceye çıkarmak için yapılan çalışmadır. Yapılacak işlerin bir programla meydana gelmesi için hazırlanan plânlara «orman amenajman plânları» denir. Bk. ORMAN İŞLETMESİ.

3 — **Tarım:** Tarıma elverişli bir toprak parçasından veya bölgesinden ekim, bakım, taşın, istihsal, sulama ve çalışma şekillerinin topraktan en yüksek derecede fayalanacak şekilde düzenlemek için yapılan çalışmadır. Bk. TARIM.

AMENDOLA, Giovanni (1882 - 1926), İtalyan siyaset adamı. Pisa'da kısa bir zaman felsefe doçentliği yaptıktan sonra gazeteciliğe başlamış ve Birinci Dünya Harbi'nde subaylık etmiştir. 1919 da A., Nitti tarafından kurulmuş olan *Il Mondo* adlı gazetenin başına geçmiş, Nitti kabinesinde maliye müsteşarlığında (1920) ve Facta hükümetinde sömürgeler nazırlığında (1922) bulunmuştur. A., Faşist muhalefetinin ön safında yer almış ve Papalari lideri Sturzo ile birlikte, muhaliflerin parlâmento görüşmelerine katılmamaları (bk. AVENTİANLAR) kararının alınmasını sağlamıştır (Sonbahar 1924).

AMENEMHET, Mısır'da XII. soy firavunlarından bazılarının adı.

1 — **Amenemhet III.,** Mısır'da XII. soyun aynı addaki dört fiıavunundan en ünlüsü (M. Ö. 1849 - 1801). A., Havara piramidi ile tapınağını yaptırmış, Fayyum gölünde büyük su tesisleri kurmuştur.

AMENOKAL veya **AMANÔKAL,** Berberler'in sultan karşılığı olarak kullandıkları söz, Tuaregler'in ırk ve din bakımından en asili olan İmanan ailesinin başına verilen ad. Şimdi ancak fahrî olan bu ad, XVII. yüzyılda, Tuaregler'in o zaman teşkil ettikleri derebeylik krallığının kıralına verilirdi.

AMENOMANİ, (Lât. *amoenus* = hoş manya) hoş hayalleri olan delilik (Délire gai).

AMENOPHİS, Mısır'da XVIII. soy firavunlarından bazılarının adı.

1 — **Amenophis I.,** Mısır'da XVIII. soy firavunlarından (1551 - 1526).

2 — **Amenophis II.,** Mısır'da XVIII. soy firavunlarından (1440 - 1415).

3 — **Amenophis III.** (**Amenhotep**), Mısır'da XVIII. soyun aynı addaki dört firavunundan biri (hük. M. Ö. 1411 - 1375). 36 yıl hükümet sürmüş olan A., Napata'dan Fırat boylarına kadar uzanan memleketi barış içinde yaşatmak için Ön Asya'daki hemen bütün kırallıklarla (Babil, Asur, Mitanni) dostluk bağları kurmuştur (bk. AMARNA). A., Teb (Thebais) de Mısır tarihinde yeni bir devir başladığını gösteren tapınaklar yaptırmıştır. Luksor'daki de bunlar arasındadır.

AMENOPHİS III.

4 — **Amenophis IV.** (**Amenhotep**), Mısır'da XVIII. soyun aynı addaki dört firavunundan biri (hük. M. Ö. 1375-1358). Amenophis III. ün oğludur. A., baştan beri memleketin dışişlerini ihmal etmiş, daha fazla içişleri ve hususiyle yeni bir din politikasiyle uğraşmıştır. Bu yüzden babasının son devrinde başlıyan dış tehlikeler büyümüş ve Mısır'ın Ön Asya'daki mevkii sarsılmıştır. A. ü Mısır tarihinde dikkate değer bir kişi haline sokan, derin bir dini fanatizma içinde, memlekette uzun gelenek halinde mevcut eski dini ve tanrıları kaldırarak, yerine tek bir tanrıyı, güneş tanrısını (Aton) koymasıdır. A. bu yeni dine o kadar bağlanmıştır ki vecd içinde oturduğu yeri değiştirerek bugünkü Amarna (b. bk.) da yeni bir şehir kurmuş ve hattâ Amon tanrısının adını kullanmamak için kendi adını bile değiştirerek Ekhnaton (Aton seviniyor) yapmıştır. Fakat Mısır'da Monotheist ilk dinî hareket olarak vasıflandırılan bu akım, halk içinde derinleşemediği için, daha A. ölür ölmez sönmüştür. A. in oğlu yoktu. Kızlarından biri A. ten sonra tahta geçen ve adı önce Tutankhaton iken sonra Tutankhamon olan kıralın karısıdır.

AMENOPHİS IV.

AMENORE (Âdet kesilmesi), (Yun. *a* = yokluk eki, *men* = ayda, *rheo* = akarım), kadınların âdet, aybaşı, menstruasyon dediğimiz fizyolojik, cinsel hayatının durması, sona ermesi veya duraklaması. Menstruasyon (Lât. Menstrus = aydan aya) kadın cinsinde periyodik, yani belli bir dönem içinde tekrarlamak suretiyle rahim mukozasının kanamasıdır. Bu kan kaybı şahsın genel durumunu bozan birtakım ufak tefek rahatsızlıklarla birlikte olabilir.

İlk âdet, ortalama olarak 12 - 15 yaşları arasında başlar. Fakat 20 sine kadar gecikenler veya daha erken başlıyanlar da olabilir. Sıcak memleketlerde ve bazı ırklar arasında, meselâ Yahudiler'de daha erken yaşlarda başladığı söylenir. Genç kızlarda âdetle beraber vücutça olsun, ruhça olsun, gelişimde birdenbire hızlanma göze çarpar. Her âdetin süresi hemen hemen aynıdır ve bu süre 2 - 8 gün arasında değişir. Âdetler arasındaki ara da, yine belli ve çok düzgündür. Aralık süresi çokçası 28 - 30, daha az olmak üzere 21 - 27 gündür. Gebelik ve emzirme boyunca âdetler kesilir. Bir kadında âdet kesimi yaşı normal olarak 45 - 50 dir. Daha er veya geç kesildiği de olur. Genel olarak erken başlıyan âdetin erken kesileceğinin, geç başlıyan âdetin de geç kesileceğinin bir kural olduğunu söyliyenler vardır. Son âdet kesilme dönemi menopoz klimakterium diye de anılır.

Aybaşı halinin oluşiyle devamı yumurtalıklarla, kafadaki Hipofiz bezine ait hormonların yeter derecede çalışmamasına bağlıdır.

Her aybaşının düzenli aralıklar ve belli süre ile devamı beynin hipotolamus denen bölgesinde bir merkezle yönetilir. Âdetten sonra, kanamalarla bozulan dölyatağının iç zarı folikül hormonu etkisi ile onarılır (Oestradiol). Dölyatağının iç yüzünü kaplıyan endometrium denen tabaka böylece eski halini alır ve âdetin başlamasından iki hafta sonra, Corpus luteumun ifraz ettiği progesteron hormonunun etkisi ile, endometrium tam olgunluğunu bulur. Bu değişiklik ve hazırlıklar döllenmiş yumurtayı geliştirmek, ona yatak olmak içindir. Eğer döllenme olmazsa dölyatağının iç zarı kanama ile dışarı atılır ve aybaşı denilen hâl kendini gösterir.

Amenore genel veya yersel sebeplere bağlı olur. Genel olarak, kansızlık, iyi beslenmeme, çok fazla çalışma, büyük ruhî sarsıntılar, korku ve felâketler, âdetlerin duraklamasına, kesilmesine sebebolabilir. Aynı şekilde sıtma, ilerlemiş böbrek, kalb hastalıklariyle veremden âdet kesilebilir. Bir de âdetin kesilmesi normal olarak, fizyolojik yaş döneminde yani kadının yumurtalık görevlerinin sona erdiği dönemde olur.

Gerek bu zaman, gerekse başka sebeplere bağlı olan amenore, o şahısta ruhî ve maddî bazı rahatsızlıklarla birliktir. Hususiyle istidadı olan kimselerde bazı ruhî hastalıklar (mani - melânkoli) (bk. AKIL HASTALIKLARI) başgösterebilir.

Bu büyük belirtiler olmasa bile her kadının aybaşlarının aksaması, hele bütün bütün kesilmesi birtakım şikâyetleri doğurur.

Baş dönmeleri, yüze, avuçlara ateş basması, çarpıntı, bulantılar, tansiyon yükselmesi, sinirlilik belirtileri, bu arada sık görülen hallerdir. Menopoz (aybaşı kesilmesi çağı) döneminden sonra yumurtalıklar artık çalışmadığı için gebe kalmak imkânsızdır.

Sağıtım: A. nin sağıtımı, âdet kesilmesini doğuran sebebe göre değişir. Kansızlığa, iyi beslenememeye, zayıflığa, her hangi bir enfeksiyona bağlı olan kesilmeler bu sebeplerin ortadan kaldırılması ile tekrar yoluna girer. Gebelik ve emzirme dönemlerindeki A. bu şartların sona ermesi ile ortadan kalkar. Menopos çağında, yani âdetlerin bitimi zamanında, başlangıçta bir süre hormon sağıtımı ile aksıyan, miktarca azalıp fazlalaşan aybaşları, bir süre için düzenlenebilir. Fakat sonunda yine artık bir daha gelmemek üzere âdetler duracaktır. Bu A. fizyolojik bir olaydır.

AMENTİ, ruhların bedenleri terkettikten sonra başka bedenlere «hülûl» edinciye kadar çekildikleri yere Mısırlılar'ın verdikleri ad.

AMER (Beni), eskiden, Cezayir'in batısındaki Mekerra vâdisinde oturan büyük bir Arap boyu. XI. yüzyılda Arabistan'dan gelerek, Merkezî Magrib'in çeşitli hükümdarları hizmetinde kahramanca savaştıktan sonra, Mekerra vâdisinde yerleşmiş ve Fransa'nın Cezayir'i almasına kadar burada oturmuşlardır. Fransız generali Bedeau bu boyun hareketlerini kolaylıkla kontrol edebilmek amaciyle, 1843 te Mekerra vâdisinin ortasında bir sahra istihkâmı yaptırmıştır. Bundan sıkılan ve aynı zamanda Fransızlar'ın, yakında Fas imparatoru tarafından memleketten kovulacaklarını uman A. ler, 25 000 den fazla bir topluluk halinde Fas topraklarına göç etmişlerdir. Bunun üzerine boş kalan büyük ve güzel vâdiye elkonmuş ve bu vâdi, Avrupa'lı sömürgecilere açılmıştır. General Bedeau tarafından yapılan istihkâmların bulunduğu yerde Sidibel - Abbas şehri kurulmuştur.

AMERA, bazı sistematikçiler tarafından vücutları segmentlere ayrılmamış kurtlar (Vermes) grupuna verilen ad. yassıkurtlar (Plathelminthes), yuvarlakkurtlar (Aschelminthes) gibi. Bunlara karşılık olarak vücutları segmentli olan kurtlar grupuna da Polimera (Polymera) denir: halkalıkurtlar (Annelida) gibi.

AMERİA, Anadolu'da Pontos'ta eski bir şehir. Burada Men Pharnekes tanrısının ünlü ve kutsal bir yeri vardır.

AMERIA (bugünkü *Amelia*), İtalya'da, Umbria bölgesinde, tribus Clustumina'ya bağlı çok eski bir kasaba (Municipium). Surlarının büyük bir kısmı muhafaza edilmiştir. A., hususiyle Cicero'nun M. Ö. 80 yılında Ameria'lı Sexrus Roscius için söylediği nutukla tanınmıştır.

AMERICAN GEOGRAPHICAL SOCIETY OF NEW YORK [*imęrikin ciogræfikil sisąyiti iv nü yǫrk* ok.] (New York Amerikan Coğrafya Kurumu), Amerika Birleşik Devletleri'nin en eski coğrafya kurumu. 1852 de New York'ta kurulmuştur. Kurum, coğrafya bilgilerinin toplanmasına ve yayılmasına çalışmaktadır. Kitap ve harita yayımlar, bir de dergi çıkarır. *The Geographical Review* (Coğrafya Dergisi) adiyle 1911 den beri üç ayda bir çıkan bu dergide coğrafyanın çeşitli kollarında yapılan özel araştırmalarla gezilerin en yeni sonuçları bildirilir. Kurumun büyük bir bibliyoteği ve zengin bir harita koleksiyonu vardır. Kurum, her yıl konferanslar tertiplediği gibi dünyanın türlü bölgelerinde çoğrafya gezileri yaptırmaya da çalışır, coğrafya bilimine yapılan önemli yararlıkları madalyalarla ödenlendirir (Cullum Geographical Medal, David Livingstone Centenary Medal, Charles P. Daly Medal). Kurumun özel bir kolu, Lâtin Amerikası'nı ilgilendiren harita ve monografyaları hazırlamaya çalışır. Kurum, araştırma ve inceleme gezilerine çıkmak istiyenlere jeodezik yolları öğretmek düşüncesiyle bir de okul açmıştır.

AMERICAN ORIENTAL SOCIETY [*imęrikin orięntil sisąyiti* ok.], Doğu bilgisiyle uğraşan Amerika kurumu. 1842 de kurulmuş ertesi yıl da, hâlâ devam etmekte olan ve ara sıra Türk konularını da ele alan *Journal of the American Oriental Society* adlı dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Bk. DOĞU KURUMLARI.

AMERICUS [*imerikis* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin Georgia Devleti topraklarında küçük bir şehir. Nüfusu 7 900. A., Atlanta şehri ve çevresini, Florida yarımadasının doğu kıyılarına bağlıyan ana demiryolu boyunda işlek bir uğrak yeridir. Şehirde otomobil fabrikası vardır.

AMERIGO VESPUCCI [*amerigo vespuçi* ok.], adı, Amerika karasına verilmiş olan İtalyan gemicisi. Bk. VESPUCCI.

AMERİKA, yeryuvarlağının batı yarısında uzanan karalar kitlesi. Bu kitle ve yakınındaki adalar, batıda Büyük Okyanus, doğuda Atlas Okyanusu, kuzeyde Kuzey Buzdenizi ile çevrilidir. A. adı, Christophorus Columbus'tan sonra buraya gelen gezginlerden Floransa'lı denizci Amerigo Vespucci'nin, yayımladığı mektuplarda yeni bir karanın bulunduğunu belirtmesi üzerine (1501 - 1502), Alman kartograf Martin Waldseemüller'in bu raporlara o zaman çok değer vererek, bu karayı ilk tanıtanın adına göre haritasına «Americi Terra» (Amerigo ülkesi) şeklinde yazmasiyle ortaya çıkmış ve «Amerika» adı bundan sonra kökleşmiştir. Başka bir düşünceye göre de A. adı, Columbus'un buraya ayak basmasından önce, eski yerli halkın dilinden alınan bir kelime olarak kullanılıyordu.

Pek eskiden beri bilinen doğu yarıkürenin karalar topluluğu(Eski Dünya)na karşılık, batı yarıküredeki bu yeni karalar kitlesine, 1508 de, Mundus Novus yani «Yeni Dünya» adı verilmiştir. XVI. yüzyıl sonundan başlıyarak bu kitleyi meydana getiren ana kara bölümlerine de ayrı ayrı adlar verilmiş, böylece «Kuzey Amerika» (America septentrionalis) ve «Güney Amerika» (America meridionalis) adları doğmuştur. Yeni Dünya'nın bu iki büyük kara parçası arasında 2 000 km lik dar bir köprü gibi uzanan ve Panama kıstağında enliliği 60 km ye inen ara bölüm de, Antil adalariyle birlikte, ayrı bir parça halinde gözönüne alınmaya başlanmış, böylece «Orta Amerika» adı da zamanla yer tutmuştur. Bu üçüncü parça, biribirlerinin devamı olan kara kitlesinin iki ana parçası arasında bir geçiş yeridir.

Amerika'nın kuzey ve güneydeki iki ana bölümü arasında doğal bakımdan büyük benzerlikler vardır. Bu çift karanın doğal birliği, en çok, yerşekillerinde ve ana yapıda belli olur. Her ikisinde de dikkati çok çeken bir sıralanış görülür: batıda kuzey - güney doğrultusunda uzanan yüksek ve genç kıvrım dağları, doğuda eski aşınma ve düzleşme alanları, ortada bir sıra çukureller. Her iki parçada da akarsuların pek çoğu Atlas Okyanusu'na dökülür; her ikisi de güneye doğru incelir, kuzeye doğru genişler. Kuzey - güney doğrultusunda uzanan her iki kara parçasının birbirleriyle sıkı doğal bağlarla bağlı bulunuşu, batıda Asya ve Avustralya'ya, doğuda Avrupa ve Afrika'ya karşı ortaklaşa ve kesin sınırlar göstermesi, A. yı Eski Dünya karalar topluluğuna karşı başlıbaşına bir topluluk halinde belirtmiştir. Panamerikanizm'in gelişmesi de bu doğal birlik ve yakınlıktan doğmuş olmalıdır.

A. nın her iki parçası arasındaki bu benzerliklere karşı, doğal ve beşerî bakımdan benzemiyen tarafları da vardır: Güney Amerika'nın çok yeri tropikal kuşakta bulunduğu halde, Kuzey Amerika, çok yerinde, ılıman kuşak içindedir. Kıyı girinti ve çıkıntıları, Kuzey A. da, Güney Amerika'dakinden daha çoktur. Yalnız iklim şartlarının etkisi altında değil, aynı zamanda her iki kara parçasının jeolojik gelişimi sonucu olarak Kuzey Amerika'nın hayvan ve bitkileri, Asya ve Avrupa'nınkilere çok benzediği halde, Güney Amerika'nınkiler, dikkati çekecek kadar, Afrika ve Avustralya'nınkilere benzemektedir.

A. karasında, Avrupalılar'ın XV. yüzyıldan beri yerleşme ve kaynaşmalariyle, kitleyi meydana getiren kara parçalarının sınırlarına uymamış bulunmakla beraber. beşerî bakımdan iki ana gruplanma olmuştur: biri, Meksika ile Orta Amerika, Antiller ve Güney Amerika'dan meydana gelmiş bulunan «İspanyol Amerikası» yahut Portekizler'in de payı (Brezilya) gözönüne alındığı takdirde «Lâtin Amerikası» adı altında toplanan bölümdür; ötekisi, önce İngiliz ve Fransızlar tarafından yurtlandırılmış, XVIII. yüzyıl ortalarına kadar bunların elinde kalmış olan Kuzey Amerika yahut «Anglo - Sakson Amerikası»dır. Lâtin Amerikası ile Anglo - Sakson Amerikası arasında en çok göze çarpan ayrılık, birincisinde yerli Kızılderililer ve sonradan getirtilme Zenciler'le Avrupa'dan gelenlerin, ikincisine göre daha çok karışmış olmasıdır.

İşte, türlü benzerlik ve ayrılık derecesini gözönüne alarak Amerika'nın, bazı kere tek kara halinde, bazı kere Kuzey ve Orta Amerika'nın birlikte, Güney Amerika'nın ise ayrı olarak incelendiği, bazı kere de bu kara kitlesinin, Kuzey, Güney, Orta Amerika adlariyle, üç ana kara parçası halinde gözönüne alındığı olur. Bu arada Orta Amerika'nın sınırları hiç de kesin değildir. Bazılarına göre yalnız iki parçayı birleştiren kara köprüsü, bazılarına göre bu köprü ile birlikte Antiller, bazılarına göre de Meksika körfezi ve Karayib denizinin hemen çevresini teşkil eden karalar, Orta Amerika'dan sayılır. Burada A., önce bir tek kara halinde derli toplu belirtilecek, bundan sonra üç anabölümde (Kuzey, Güney, Orta Amerika) incelenecek, Antiller ise ayrı bir maddede gösterilecektir.

A. karası, Eski Dünya karalarının genişliğine bir yayılış göstermesine karşılık, kuzey-güney doğrultusunda çok büyük bir uzanış gösterir. Karanın kuzey ucu (72° kuzey enleminde Murchison burnu) ile güney ucu (54° güney enleminde Froward burnu) arasındaki uzaklık 14 500 km yi (İstanbul - Ankara yolunun 25 katı) bulur. Kuzey Amerika'nın kuzeyine düşen kutup bölgesi adalariyle Güney Amerika'da Patagonya'nın güneyinde yer alan Ateşeli arasındaki yer, 140 enlem arasında uzanmakta, böylece kuzey ve güney kutup noktaları arasındaki uzaklığın 7/10 a yakın bir boyu kaplamaktadır. Bu halde A. nın kuzey - güney doğrultusundaki uzaklığı 16 000 km yi bulmaktadır. Buna karşılık, doğu - batı uzanışı çok daha dar olup, en geniş yerlerinde bile boyunun üçte birinden biraz fazladır: Kuzey Amerika'nın en geniş yeri 5 950 km (Alaska'da Wales Prensi burnu ile Labrador'da Charles burnu arası), Güney Amerika'nın en geniş yeri ise ancak 5 200 km (Peru'da Pariña burnu ile Brezilya'da Branko burnu arası) dir.

Bu geniş karalar topluluğunun yüzölçümü 42 300 000 km² dir (Asya'dan sonra yeryüzünün en büyük karası. Avrupa'nın 4 ¼ katı). Bu yüzölçümü, yeryüzünün % 8,3, bütün karaların % 29 u dur. Bunun 23,5 milyon km² si, çevresindeki adalarla birlikte Kuzey Amerika'ya. 1 milyon km² si, Orta Amerika ve Antiller'e, 17,8 milyon km² si, Güney Amerika'ya düşer.

A. karasının uzanışı ve biçimi, Eski Dünya karalariyle olan ilgisi bakımından, birtakım özellikler gösterir: her iki anaparçası da birer üçgeni andıran A. karalar topluluğu, kuzeyde birer köprü gibi batı ve doğuya doğru uzandığı ve Eski Dünya karalarına pek yaklaştığı halde, güneye doğru gittikçe uzaklaşır. Böylece Bering boğazındaki açıklık, sadece 80 km ye iner. Aradaki sığ deniz ve serpili adalar, belki de en eski denizyolları olarak, kavimler arasındaki bağlılığı sağlamış ve göçlere yol vermişlerdir. Öte yandan Norveç ile Grönland arasında Atlas Okyanusu 1500 km ye inecek kadar daralır, üstelik her ikisi arasında yer alan İzlânda adası, ara yerde bir köprü ayağı yerini tutar. Nihayet Grönland'ın batısındaki adalardan da kutup bölgelerine ulaşılır. Buna karşılık, güneye doğru, A., öteki karalardan uzaklaşır, ayrıksı bir durum almaya doğru gider. Böylece, bütün A. nın doğuya dönük kıyı çizgisi Avrupa - Afrika karalarına ortalama 4 000 - 4 500 km uzakta kalır. A. nın batı kıyısının karşı kıyılara olan uzaklığı ise, ekvator yakınlarında, yeryuvarlağı çemberinin hemen yarısını tutacak kadar artar.

Bütün A. nın nüfusu 264 milyon (1936) dur. Bu sayı dünya nüfusunun $\frac{1}{8}$ i dir. Bunun 167 milyon (bütün A. nüfusunun % 63 ü) Kuzey Amerika'da, 89 milyonu (% 34 ü) Güney Amerika'da, 8 milyon kadarı (% 3 ü) Orta Amerika'dadır. Bütün A da km² ye düşen ortalama nüfus sıklığı 7 ye yakındır. Kuzey Amerika'da bu miktar 7 den çok, Güney Amerika'da 5 e yakındır (Avrupa'da ortalama 52, Asya'da 28, Afrika'da 5, Avustralya'da 1).

I. KUZEY AMERİKA: Amerika kara kitlesinin kuzey parçası.

Konum, büyüklük, şekil: Kuzey A., kuzeyde Kuzey Buzdenizi, batıda Büyük Okyanus, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde Meksika körfezi ve Orta Amerika kıstağı ile çevrilidir. Bu güney kara sınırı, yakın vakitlere kadar Panama kıstağı kabul edilirken, son zamanlarda. daha çok kuzeydeki Tehuantepec kıstağı alınmaya başlanmıştır. Bu sonuncu yer sınır alındığına göre, Kuzey A. kara parçasının yüzölçümü 19 800 000 km² dir (çevresindeki adalar ve Grönland'la birlikte 23,5 milyon km²). Kara gövdesini çevreliyen bütün ada ve yarımadaların yüzölçümü 6,5 milyon km² kadar ise de, bunların çoğu, yerleşme bakımından değeri olmıyan kutup bölgelerine düşmüştür. Kıyılarının boyu, her nekadar, 75 bin km yi geçerse de, içerlek yerler, yine denizden pek uzak kalmış (en çok 1 650 km) bulunmaktadır. Oldukça derli toplu bir kara olan Kuzey A. nın başlıca deniz girintileri Hudson, St. Lawrence, Fundy, Delaware, Chesapeake, Meksika. Kaliforniya körfezleridir. En büyük yarımadaları Labrador, Yeni İskoçya, Florida, Kaliforniya (California), Alaska, Boothia Felix ve Melville'dir. Karayı çevreliyen en büyük adalar ve ada toplulukları Grönland, Baffin, Amerika - Arktika takımadaları, Yeniel (Newfoundland), Vancouver ve Aleutlar'dır.

Kuzeydoğuda New York koyuna kadar uzanan dik fiyord kıyılarında iyi doğal limanlar bulunduğu halde, kayalık veya alçak Hudson ve James körfezlerinde elverişli limanlar azdır. Hatteras burnunun güneyinde ise alçak kumsal kıyılar geniş yer tutar. Batıda, Vancouver'e kadar serin ılıman ve kutupaltı bölgelerinde uzanan kıyıların çok girin-

1

2

3

4

5

6

7

1 — Alaska dağları: sağda Kuzey Amerika'nın en yüksek dağı McKinley (6 236 m). 2 — Mississippi yöresi; nehrin kabarma zamanında. 3 — Colorado Kanyonu'ndan bir bölüm. 4 — Kayalıkdağlar'ın doğu kenarında Pikes Peak. 5 — Kansas: Prairie'lerde sığır çiftliği (farm). 6 — Virginia'da tütün tarlası. 7 — Yeni Mexico Yüksekeli'nde çöl, bozkır ve çiçek açmış agaçlar.

1

2

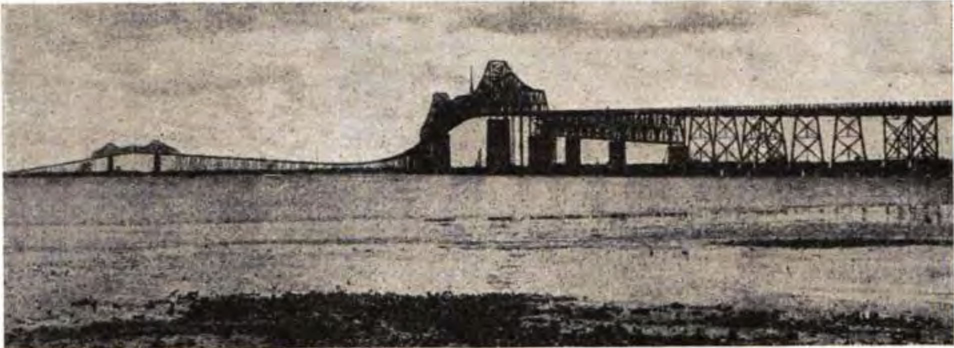
3

4

5

6

1 — Bir yerli boy başkanının çadırı (A. B. D.). 2 — Meksika körfezi kıyısında pamuk limanı Galveston. 3 — Chicago: Mıchigan gölü kenarında Michigan bulvarı. 4 — San Juan Teotihuacán'da güneşe ithaf edilmiş bir Piramidin batı yönü (Eski Meksika sanatı). 5 — Meksika: Eski bir sarayın önü. 6 — Güney Carolina kıyılarında, Charleston yakınında Cooper nehri üzerinde bir köprü.

tili çıkıntılı adalarla kaplı bulunmasına karşılık, daha güneyde Panama'ya kadar, kıyılar hemen hemen düz olarak uzanır.

Yüz ölçümünün ancak $\frac{1}{4}$ i kutup sınırı içinde (kutup iklim kuşağında), pek küçük bir bölümü (% 6 sı) Yengeç dönencesi'nin güneyinde (tropikal kuşakta) yeralmış bulunan Kuzey A. nın $\frac{3}{4}$ üne yakını ılıman kuşakta uzanmaktadır.

Jeoloji: Kuzey A. kara parçası yerkabuğunun en eski sertleşmiş kara çekirdeklerinden olan «Kanada Kalkanı»nın çevresine, türlü jeoloji devirlerinde, kıvrılmaların doğurduğu yeni karaların eklenmesiyle büyümüş, bugünkü biçimini ise türlü çökme, yükselme ve yeni karalaşmalarla almıştır. Kanada Kalkanı Arkeozoik (ilkzaman) kültelerinden meydana gelmiş, çok kıvrımlı, üstü yer yer yeni yatay tabakalarla örtülmüş bir kitledir. Grönland ile Hudson körfezi çevresi ve Arktika adaları, Laurentia adı da verilen bu pek eski kitlenin bugün yeryüzünde görülen parçalarıdır. Birinci zaman başlangıcında, bugünkü Kuzey Amerika'nın batı ve güneyi ile Orta Amerika'nın yerinde, daha sonraki Jeoloji devrinin türlü dağ doğuşlariyle yerlerini karalara bırakacak olan denizler (Jeosenklinaller) uzanıyordu. Birer tortulanma alanı olan bu yerlerde, eski (Paleozoik) ve yeni (Tersiyer) kıvrım dağları yer almış (birinci zamanın Kaledonya ve Varistik kıvrımlarından meydana gelmiş Paleidler, üçüncü zamanın Alp kıvrımlarının doğurduğu Alpidler), Kuzey Amerika, bugünkü biçimine yaklaşmıştır. Her Jeosenklinal, yerini kıvrımlara bıraktıktan sonra, karalaşan bu yerlerde uzun süren aşınma - taşınmalar olmuş, ilk zamanın pek sertleşmiş, çok metamorf kütlesine (Kanada Kalkanı) yamanan yeni karalar da zamanla sertleşmişlerdir. İşte Appalachelar'la Kuzey Amerika Kordilerler'i, türlü jeoloji devirlerinin jeosenklinallerinde doğmuş eski ve yeni kıvrım dağlarıdır. Bunlardan Proteroidler göller bölgesinde, Kaledonidler Appalachelar'ın dışyanı ile Doğu ve Kuzey Grönland'da görülmekte, varistik kıvrımlar Appalachelar'la Kayalıkdağlar'ın ön sıralarını meydana getirmiş bulunmaktadır. Alp kıvrımları ise, Kuzey A. nın batısiyle Arktika takımadalarının kuzeyini kaplamaktadır. Üçüncü zamana kadar birbirinden ayrı kalmış olan A. karasının iki parçası (Kuzey ve Güney A.) Panama kıstağı ile birbirine bitişmiştir. Üçüncü zaman sonlarına doğru Alp kıvrım sıralarının gelişmi biterken, bugünkü Atlas Okyanusu'nun kuzey bölümünü kaplamış bulunan eski Atlantid karası çökmeye başlamıştır. Kuzey A. nın çekirdeği ile Grönland'ı içine alan ve Kretase - Eoson'de bugünkü Kuzey Atlas Okyanusu üzerinden Batı Avrupa'ya uzanmış olan bu kara, Pliyosen'de Kuzey A. ile Avrupa arasında İslanda'dan geçen bir kara köprüsü halinde devam ediyordu.

Dördüncü zaman başlanlangıcında Atlantid karası iyice çökmüştü. Bu zamanda Kuzey A. nın çok yeri (yaklaşık olarak 15 milyon km^2 si), kalın buz örtüleriyle kaplanmış, bu örtü Kuzey Appalachelar'dan Ohio ırmağına, St. Louis'ye uzanmış, Missouri nehrinin sağ kıyısına vardıktan sonra Kordilerler'in eteğine dayanmış, burada bu yüksek dağlardan inen buzullarla birleşmişti. Alaska ile Arktika takım adaları, bugünkü gibi, yine kalın buz örtüleriyle kaplanmıştı.

Yerşekilleri: Daha Arkeen devrinde Kanada Kalkanı bölgesini meydana getiren karanın kuzeydoğu kıvrımlı bölümü, uzun zamanlar aşınarak denizyüzüne yakın, hafif dalgalı bir yontukdüz (peneplen) durumuna gelmiştir. Bu bölüm içinde yüksekçe (500 - 1000 m) olan yerler (Labrador), ancak yeni yükselmelerle bugünkü durumlarına varmışlardır. Paleozoik'te meydana gelmiş bulunan Appalache kıvrım dağları da uzun aşınmalarla hafif dalgalı bir yontukyüz biçimine girmiş, fakat sonraları türlü yükselmelerle bugünkü yüksekliğini (2 048 m) almıştır. Bunlara karşılık, kara parçasının batı bölümünde boydan boya uzanan yeni kıvrım dağlarında kırılmalar ve volkan püskürmeleriyle birlikte yürüyen yükselmeler, en yeni jeoloji devirlerinde de sürüp gitmiştir. Hepsine birden «Kuzey Amerika Kordilerleri» adı verilen bu yüksek dağ sıralarının (4 000 - 6 000 m) 40° kuzey enlemine düşen en geniş yeri 1 700 km yi bulur. En batıda Kaliforniya yarımadası boyunca da uzanan kıyı dağlarının doğusunda, genişliği 90 - 140 km kadar olan ve enlilemesine birtakım eşiklerle türlü bölmelere ayrılmış bulunan çukurovalar dizisi uzanır. Bu çukur alanlar, kuzeyde Queen Charlotte Sound'dan Georgia boğazına, Puget - Sound'dan Kaliforniya körfezi içerlerine kadar sürer. Bu uzun çöküntü hendeğinin doğusunda, Kordılerler'in asıl yüksek dağ sıraları olan Alaska ve Kaskad (Çavlan) dağlariyle daha güneyde Sierra Nevadalar yükselir ki, bunların sivri dorukları kuzeyde 6 000 m yi, güneyde 4 500 m yi geçer. Kuzey A. nın en yüksek yerleri olan Mount McKinley (6 236 m) ile Mount Logan (6 050 m), Alaska dağlarındadır. Bu dağ sıralarının doğusunda, Kayalıkdağlar (Rocky Mountains) ile bu dağlar arasında birçok geniş yüksek tekneler ve plâtolar sıralanır ki, başlıcaları Büyük Çevrek ile Columbia Lava, Colorado Fraser ve Yukon plâtolarıdır.

Bu plâtoların doğusunda birtakım sıralar halinde uzanan ve Kordilerler'in doğu bölümü olan Kayalıkdağlar, 4 000 m yüksekliğe varır, doğuya doğru dik yamaçlarla iner, batıda ise kesin bir sınır göstermezler. Kordilerler, Meksika'da da sıralar halinde devam eder. Meksika'nın çok yeri, güneyden kuzeye doğru yavaş yavaş alçalan kıvrımlı ve kırıklı birtakım yüksek teknelerden meydana gelmiştir. Kordilerler'in en göze çarpan özelliği ve Himalayalar'la Alpler'den ayrılığı, burada volkan olaylarının çok şiddetli olmuş bulunması ve püskürük kültelerin geniş yer kaplamasıdır. Kordilerler'in batısında bir sıra volkanlar yükseldiği gibi, bazalt plâtoları da böylece meydana gelmiştir. Buralarda yersarsıntıları da çok olur.

Kayalıkdağlar'la Kanada Kalkanı ve Appalachelar arasında Mezozoik ve Tersiyer tabakalı Preri (Prairie) masavari düzleği (Great Plains) uzanır. Kayalıkdağlar'dan doğuya doğru hafif eğimli bulunan bu dalgalı düzlüklerin (denizden yüksekliği 700 - 1 800 m) batı bölümü yeni, doğu bölümü (Mississippi, Ohio çevreği) daha eski tabakalardan meydana gelmiştir. Bunun doğusunda da birinci zaman tabakalarının bulunduğu tepelikler uzanır.

Yeni jeoloji devirlerinde, kıyılarda yükselme ve alçalmalar olmuştur Çökmeler, Kuzey A. nın 42° enlemine kadar kuzeydoğusunda ve 48° enlemine kadar Alaska'nın Büyük Okyanus yönünde çokça olmuştur. Arktika adalariyle kuzeydoğu ve kuzeybatı kıyılarının körfez, koy ve boğazları, bu çöküntülerle meydana gelmiştir. Bu çöküntü kıyılarından kuzeydoğudakiler, daha çok limanları az olan alçak kıyılar, batı ve doğudakiler ise limanları çok bulunan yüksek kıyılardır. Buzul devrinde buzullarla örtülmüş bulunan deniz girintilerinde ise birçok fiyordlar meydana gel-

KUZEY AMERİKA: MORFOLOJİK

miştir. Bunlara karşılık, doğuda 42° enleminin güneyindeki kumullu ve göllü kıyılarla, batıda 48° enleminin güneyinde kalan yüksek kıyılar ve kuzeybatının yüksek kıyılarının çoğu, yükselmiş kıyı özelliği gösterirler. Meksika körfezinin çevresinde, yer yer çok genişliyen, yeni birikinti ovaları sıralanır.

Bugünkü yerşekillerinin çoğu, hususiyle karanın kuzey yarısında, buzulların büyük etkisi altında kalmıştır. Diluvial içbuzulların kapladıkları geniş yerlerin büyük göllere ulaşan kuzey bölümünde, daha çok, buzun cilâlama ve sürtünmesiyle sıyırması etki yapmış, böylece hafif yuvarlaklaşan kayalık temel yüze çıkmıştır; güney bölümünde ise, arazi yer yer buzul devri tortulariyle örtülmüştür.

Doğal zenginlikleri: Kuzey A. nın ekonomik temellerinden biri olan geniş ölçülü tarım yanında, maden zenginlikleriyle enerji kaynakları da çok önemli yer tutar. Endüstrinin muhtacolduğu enerji kaynaklariyle ham maddeler, bu karada sadece çok zengin olmakla kalmamış, aynı zamanda, işletme bakımından, ancak iki insan neslinin geçirdiği zaman içinde, Avrupa'ya ulaşacak ve onu geçecek kadar gelişmiştir. Bunun başlıca sebebi, iş ve işçinin hızından başka, maden yataklarının sayıca çokluğu ve bunlardan çoğunun büyük ve pek zengin oluşudur. Doğal zenginlikler arasında enerji kaynakları olan kömür, petrol ve su kuvveti (beyaz kömür) başta gelir. Nüfusun doğudan batıya doğru yayılma ve genişlemesi, birbiri ardından yeni

kömür yataklarının bulunmasına ve işletilmesine yol açmıştır. Pennsylvania'dan Meksika körfezi kıyı ovalarına kadar uzanan büyük taş kömürü ve antrasit alanlariyle Mississippi'nin doğu ve batısındaki büyük kömür çevrekleri bunlardandır. Demiryollarının batıya doğru uzanmasiyle Kayalıkdağlar'ın zengin madenlerine de ulaşılmıştır. Kuzey A. nın taşkömürü rezervi, 2 261 milyar ton olarak tahmin olunmaktadır ki, dünya kömür rezervinin hemen hemen yarısıdır.

Meksika körfezini çevreliyen ovalarla Kanada - Amerika Birleşik Devletleri sınırının hemen kuzey ve güneyine düşen Preri (Prairie) topraklarında çok geniş ve zengin linyit yatakları vardır. Bu kömürlerin işletilmesine henüz yeni başlanmış olmakla beraber, buralarda geleceğin çok büyük enerji kaynakları ve linyit rezervleri saklı durmakta, ileride bugünkü Orta Avrupa linyit yatakları verimini çok aşacağı görülmektedir. Kuzey A. nın, bugün, dünya taş kömürü çıkarmasındal i payı % 43 olduğu halde, linyit çıkarması % 3 dür.

İkinci enerji kaynağı petroldür. Başlangıçta Pennsylvania'da işletmeye açılan petrol yatakları, daha sonraları yeni ve büyük kaynakların bulunmasiyle Preriler'e, Texas ve Kaliforniya'ya da taşmıştır. Bugün Kuzey A., dünya petrolünün % 70 ini vermektedir. Halbuki tahmin olunduğuna göre, dünya petrol yataklarının ancak ⅕ i Kuzey A. dadır. Burada yeni yeni petrol yatakları bulunmakta ve işletmeye açılmakta ise de A. ekonomisine geniş ölçüde damgasını vuran bu enerji kaynağı, bugünkü sürekli ve büyük işletmeler sonucu olarak uzak olmıyan bir gelecekte azalacak ve tükenecektir.

Kuzey A. nın bol olan su kuvvetinden geniş ölçüde faydalanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada, su kuvvetinden en çok faydalanan ülkelerdendir. Başlıca beyaz kömür bölgeleri, Doğu Kanada'da buzul göllerinin bulunduğu yerlerle çağlayan ve hızlı akış yerleri (Niyagara çağlayanları, Appalache bölgesi ırmakları, Mississippi ve kolları...) dır. Kuzey A. da faydalanılan su kuvveti 25 milyon beygir gücüne yakın, ileride faydalanılabilecek su kuvveti ise 60 milyon beygir gücünden çoktur. Batının kurak bölgelerinde ise sudan, daha çok sulama işlerinde faydalanılır. Hattâ bu kurak bölgelerde yer yer beliren yeşereklerde, tarımın temeli sudur. Burada barajların sayısı her yıl artmakta, hele Colorado boyunca, milyonlarca dolar harcanarak yapılmış birçok barajlar sıralanmaktadır.

Kuzey A., başka madenlerce de zengindir: Yukarıgöl (Superior gölü) çevresinde demir, bakır, nikel, Kordilerler'de altın, gümüş, kurşun, bakır, cıva çinko, bauxit, fosfat, amyant ve kükürt çok miktarda bulunmaktadır.

Dünya demir cevherinin % 42 sini (1930) veren Kuzey A. nın, hele kömür yataklarına yakın olduğu yerlerde demir, büyük önem kazanmış ve çok ileri demir - çelik endüstrisine yer vermiştir. Bugünkü maden çıkarması gözönüne alınırsa, Kuzey A. maden işletmeleri okadar genişlemiştir ki, endüstriye yarıyan maden cevherlerinin dünyadaki çıkarmasının hemen hemen yarısını sağlar duruma gelmiştir. (Bu arada, 1931 e göre bakır % 53, kurşun % 53, çinko % 41, alüminyum % 52, nikel % 90). Bunlar kadar değilse de, dünya cıva çıkarmasının da % 25 ini elinde tutmaktadır.

Kıymetli madenleri, hele altını, tabiattan bol miktarda kolayca toplama zamanı artık geçmiştir. Başlangıçta kum ve çakıl gibi ufalanmış külteler arasında elde edilen altın, bugün artık maden kuyularından, derinlerden çıkarılır olmuştur. Böyle olduğu halde Kuzey A. 1931 de, dünya altınının % 25 ni vermiştir. Başlıca altın alanı, Alaska'dan Orta Amerika'ya kadar uzanan batıdaki dağlık bölgedir.

Sular: Kuzey A. akarsularının dağılışında yerşekillerinin önemi büyüktür. Kordilerler'in bulunması yüzünden batıdaki ırmaklar, doğudakilerden çok daha küçük kalmıştır. Batının en uzun ırmakları Yukon, Colorado, Fraser, Columbia - Snake ve San Joaquin'dir. Bunlar Kuzey A. yüzölçümünün ancak % 22,4 nün sularını Büyük Okyanus'a boşaltırlar. Buna karşılık, yerşekilleri, karanın doğu bölümünde büyük nehirlerin doğmasına daha elverişlilik göstermiştir. Bunlardan biri, Ohio - Missouri - Mississippi nehir ağıdır ki, bunlar St. Lawrence göllerinin güneyi ile Kordilerler ve Appalache dağları arasındaki pek geniş bölgenin sularını toplar ve böylece Kuzey A. sularının % 24,8 ni Meksika körfezine dökerler. Karanın kuzeyinde, Kuzey Buzdenizi'ne dökülen Mackenzie - Athabaska nehirleriyle Hudson körfezine giden Saskatchewan - Nelson ırmakları, karanın % 34,6 sının sularını boşaltırlar. St. Lawrence nehri ile Hudson gibi büyük akarsular bulunduğu halde, Kuzey A. nın % 13 ünün suyunun boşaldığı Atlas Okyanusu aklanı en küçüğüdür. Kara yüzeyinin % 5 i ise akışsızdır.

Buzul devri yöreleriyle dağlardan geçen akarsular boyunda pek çok hızlı akış ve düşüş yerleri vardır ki, bu da Kuzey A. nın su kuvveti bakımından çok zengin olmasına sebebolmuştur. Buna karşılık, dağlık bölgelerde akarsu yataklarındaki eğimin çok oluşu ve düzensiz bulunuşu, mevsimlere göre akışın büyük ölçüde değişmesi ile subasmaları, sed meydana gelmesi, donma gibi türlü elverişsiz şartlar, bu gibi ırmaklarda nehir taşıtlarının işlemesine engel olmuştur. Akarsuların elverişli tarafı, büyük nehirlerin kollarının biribirlerine kanallarla bağlanabilmeleridir.

Buzul devri aşındırma, sıyırma ve yığmasının doğurduğu yerşekillerine uyarak karanın kuzey bölümünde yolu boyunca göllere girip çıkan ırmaklar önemli yer tutar. Bunlar arasında en bellibaşlıları Büyük Göllere girip çıkan St. Lawrence nehri; Manitoba, Winnipeg, Winnipegosis göllerinden geçen Saskatchewan - Nelson nehri, Athabaska, Büyük Kölegölü (Great Slave Lake) ve Ayıgölü (Great Bear Lake) ne girip çıkan Mackenzie nehridir. Karanın güney bölümünde ise, boydan boya vâdilerden geçen akarsular gelişmiştir: Mississippi ve kolları, Rio Grande del Norte gibi. Bu ikinciler arasında 6 790 km uzunluğundaki Mississippi - Missouri, dünyanın en uzun nehridir.

Kuzey A. da göller çoktur. Bunların çoğu, buzul devrinde karanın kuzeyini örtmüş bulunan içbuzullarla kordilerlerin dağbuzullarının oyma ve yığmasiyle meydana gelmiş olan çanaklarda doğmuştur. Bu göller arasında en büyükleri St. Lawrence gölleri veya Büyük Göller, Winnipeg, Athabaska, Büyük Kölegölü, Büyük Ayıgölü'dür. Batıda Amerika Birleşik Devletleri'nin Utah bölümündeki Büyük Tuzgölü (Great Salt Lake) ise, çevresi zaman zaman çok daralıp genişliyen, çok tuzlu akışsız bir göldür. Bunlar arasında su yolu olarak St. Lawrence göllerinin büyük önemi vardır. Çünkü, hep birden bir içdenizi andıran bu göller alanı, bir yandan St. Lawrence nehri ve New York State Barge Canal yollariyle Atlas Okyanusu'na açılan, öteyandan başka

kanallarla Mississippi nehir ağına birleşmiş bulunan ¼ milyon km² yüzölçümündeki zengin bir bölgeyi açık denizlere bağlamıştır.

Iklim: Kuzey A. nın kutuptan ekvator yakınına kadar uzanışı, burada yeryüzünün hemen bütün iklim kuşaklarının yer almasına yol açmış, yerşekillerinin sıralanışı ise ana iklim bölgelerinin belirmesine sebebolmuştur. Yüksek dağ sıralarının batı bölümünde kuzey - güney doğrultusunda kıyıya yakın olarak uzanışı, sıcaklık ve yağış bakımından Büyük Okyanus etkisinin batıda ancak dar bir şeritte kalmasına, Atlas Okyanusu'ndan esen ve yağmur getiren rüzgârların ise, karanın çok içerilerine kadar işliyebilmesine yardım etmiştir. Yine konumiyle ilgili olarak, sıcaklık kuzeyden güneye doğru artar; orta bölgelerin kuzey ve güneye açık oluşu (yani dağlarla çevrili olmayışı), genel hava akınlarının, mevsimlere göre, karanın çok içerilerine girebilmesini sağlamıştır: kışın, soğuk hava kütlelerinin güneye doğru sokulması yüzünden, eşsıcaklık eğrileri (izotermler) güneye doğru geniş bir dil halinde girmiş; yazın sıcak hava kütlelerinin kuzeye doğru uzanması sebebinden, bu eğriler Alaska yönüne doğru sokulmuş olarak görülür.

Karanın sıcaklığı üzerine etki yapan başka bir sebep de deniz akıntılarıdır. Yazın, Alaska'dan San Fransisko (San Francisco) yakınlarına kadar uzanan kıyı akıntısı, geçtiği yerlerde sıcaklığı, karanın içerlerinde aynı enlemlerdeki alanlara göre 5° - 10° düşürür. Karanın doğu kıyısında ise iki akıntı etki yapar; bir sıcak su akıntısı olan ve Hatteras burnu yakınından kuzeye dönen Golfistrim (Gulf Stream), Florida yarımadası bir yana bırakılırsa, karanın içerlerine fazla etki yapmaksızın Avrupa yönüne doğrulur. Bütün yıl boyunca süren Labrador soğuksu akıntısı ise, etkisini çok gösterir, geçtiği yerlerin soğumasına sebebolur, böylece meselâ Napoli ile hemen aynı enlemde bulunan New York'un, çok daha serin olmasına yol açar.

Kuzey A. karasındaki basınç alanlariyle rüzgârlar, karayı çevreliyen denizlerle bu karanın zaman zaman ısınıp soğumasının geniş ölçüde etkisi altında kalır. Kara kütlesinin orta bölümünde yazın ve kışın birbirinin tersi iki basınç alanı yer alır. Temmuzda, çekirdeği Büyük Çevrek'te olan alçak basınç alanı, Kaliforniya körfezinden Hudson körfezi yakınlarına doğru uzanır. Bu mevsimde, daha serin olan Okyanuslar üzerinde (karanın doğu ve batısında) astropikal yüksek basınç alanları yer alır ve bir yandan Güney Kaliforniya'ya, öte yandan Meksika körfezi ve çevresine diller halinde uzanır. Böylece genel olarak güneydoğudan esen, Meksika körfezinden kara içerilerine giren ve geniş ovalar boyunca çok içerlere sokulan nemli rüzgârların yolu belirir.

Ocakta, Büyük Çevrek'te enlilemesine uzanan ve kuzeye doğru yayılan bir yüksek basınç alanı yerleşir; buradan rüzgârlar her yana eser.

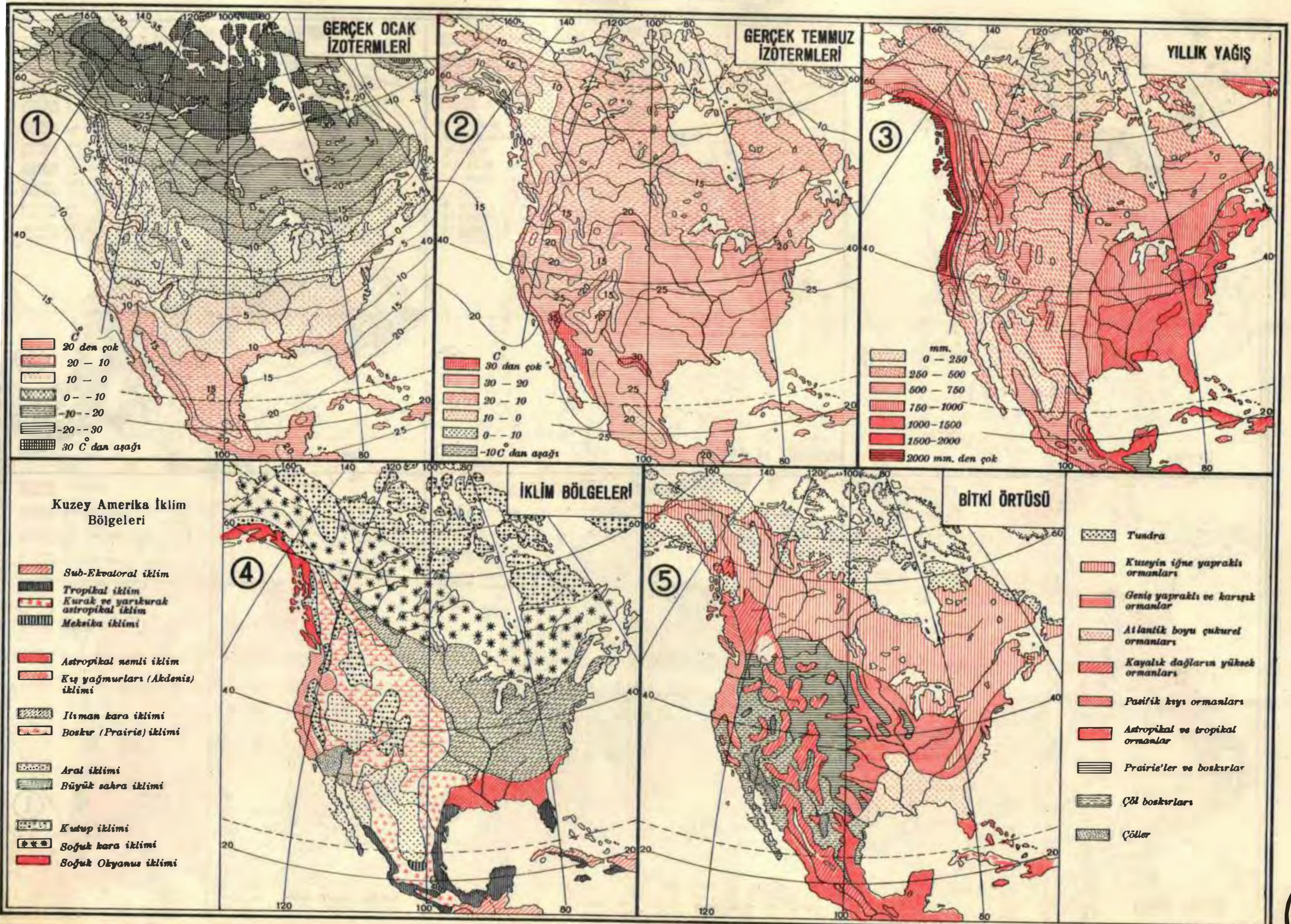
Bütün kara parçasında etkisini gösteren büyük hava akımlarından başka, yerel rüzgârlar da önemli yer tutar. Karanın geniş olması yüzünden hele Kayalıkdağlar'ın doğusundaki alanda, alçak basınç merkezleri doğar ve kıyıya doğru yer değiştirirler. Yüksek basınç alanları, genel olarak, kuzeybatı bölgelerinden ya Büyük Göller bölgesine veya aşağı Mississippi'ye doğru yer değiştirirler. Alçak basınç merkezinin çok dar, aynı zamanda gradyanın fazla olması halinde, pek şiddetli fırtınalar doğar. Zaman zaman bu alçak basınç merkezlerinin ardında soğuk kuzeybatı fırtınaları olur ki, bunlara Bizzards adı verilir. Bunlar, iğne biçimli yahut toz halinde kar düşmesine sebebolur, tarım üzerinde yıkıcı etki yaparlar. Eğer bu rüzgârlar karsız, yani sadece soğuk eserlerse, bu türlülerine de Northerner denir. Alçak basınç alanları, Kayalıkdağlar'ın eteği boyunca güneye doğru kayarlarsa ve hele fazla sıcak iseler tarım bitkilerini yok ederler. Bütün bunlar arasında en çok yazın olan ve küçük bir yerde beliren son derece şiddetli kasırgalar olur ki. bunlara da Tornado adı verilir. Bunlar, sıcak hava kütlelerinin, soğuk hava yığınları altında sıkışmasından doğar. Bu rüzgârlar, her yıl, ekim alanlarına yaptıkları zararlardan başka, insan ölümüne ve hayvan kaybına da sebebolurlar.

Kuzey A. nın kutubaltı bölgesi bütün yıl boyunca az yağışlıdır. Karanın astropikal bölümü (yüksek yerler hariç), güneşin başucdan geçmesiyle ilgili olarak, yıl içinde ayrı zamanlarda yağış alır. Kutubaltı bölgeleriyle astropikal kuşak arasında türlü yağış alan bölgeler belirir: Atlas Okyanusu ve Meksika körfezinden Preriler'e kadar karanın içerlerine ve Göller Bölgesi'ne uzanan çok yağışlı doğu bölümünde, kıyıdan uzaklaştıkça yağış da azalır. Yağış, yazın kıştan daha çok olur. Karanın dağlık olan batı bölümü kıyı boylariyle yüksek dağ yamaçları bir yana bırakılırsa, az yağışlıdır.

Meksika plâtolarında da yağış azdır. Büyük Çevrek'te ise, buraya yönelen rüzgârların geçtikleri yerlerdeki dağ yamaçlarına nemlerini bırakmaları yüzünden, çöl kuraklığı kendini gösterir. Karanın batı bölümü yağış tarzı ve tutarı bakımından iki ayrı bölümde toplanabilir: yaklaştırma 40° kuzey enleminin kuzeyinde kalan bölgedir ki, burası, güneybatı rüzgârlarının esmesi sebebiyle, bütün yıl boyunca yağış alır, yazın, ekvator sıcak kuşağının kuzeye yayılması ile ilgili olarak 40° enleminin güneyindeki kıyı bölgelerinde, Kaliforniya alçak basınç alanına doğru rüzgârlar eser ve Kaliforniya'da bir yaz kuraklığı meydana gelir.

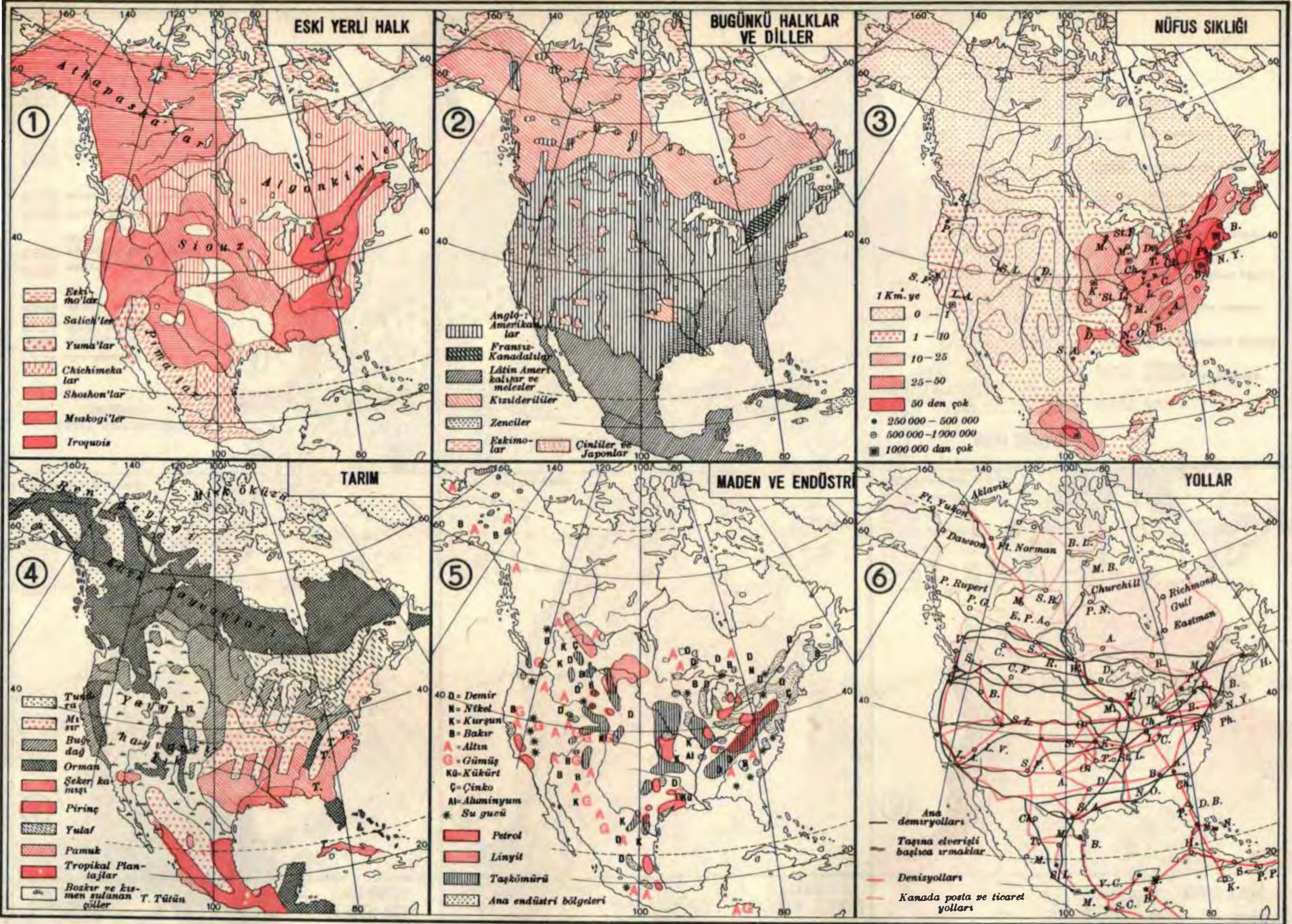
Bütün bu iklim elemanlarının etkisiyle, Kuzey A. da kuzeyden güneye doğru türlü iklim bölgeleri belirmiştir: karanın en kuzeyi ile çevresindeki adalarda kutup iklimi hüküm sürer (sıcaklık en soğuk ayda — 20°, en sıcak ayda 0 - 5°, yağış az). Bunun güneyinde, batıda Kuzey Buzdenizi aklanına, doğuda St. Lawrence göllerine dayanan soğuk iklim kuşağı uzanır (yazlar serin, kışlar pek soğuk). Alaska'dan Kaliforniya'nın kuzeyine kadar uzanan kıyı bölgesinde yazlar serin, kışlar ılık geçer, yağış bol olur. Bu bölgenin güneyindeki Kaliforniya'da ise, kışları mülâyim, yazları kıyı boyunda serin, içerlerde sıcak geçen astropikal bir iklim bölgesi belirir. Aşağı Kaliforniya'nın ortalarında çok kurak bölgeler uzanır. Daha güneydeki bölgede ise, yıllık sıcaklık oynamaları pek az olan tropikal iklim özellikleri kendini gösterir. Kordilerler'in tekne yörelerinde çok kurak iklimler doğar. Ancak, bu tekneleri kuşatan dağ yamaçlarında, bunlar arasında da batıya dönük olanlarında yağış tutarı artar. Meksika körfezinin kuzeyini çeviren kenar bölgeleri, çok yerde, her mevsimde yağmurlu sıcak iklim bölgeleridir. Karanın 95° batı boylamına kadar uzanan iç bölgelerindeki Preri(Prairie)lerde kara iklimi belirir. Doğu bölümündeki çeşitli iklimlerin hepsi tropikal dışı kara ikliminde toplanabilir. Yağış batıya doğru azalır.

KUZEY AMERİKA: İKLİM

Ölçek 1 : 80 000 000 0 1000 2000 Km.

KUZEY AMERİKA: BEŞERÎ VE EKONOMİK

Ölçek 1 : 80 000 000 0 1000 2000 Km.

GUATEMALA'DA BİR KÖY

Bitki ve hayvanlar: Kuzey A. nın çeşitli bitki ve hayvan topluluğu bölgeleri vardır. En kuzey bölümünde, batıda 67°, doğuda 52° enlemine kadar uzanan Tundra kuşağında, yosun ve likenlerle örtülü, ağaçsız bölgeler (Barren Grounds) yer alır; buralarda buzul devrinde çok geniş yeılere yayılmış olduğu halde, bugün A. nın ancak kuzeyinde kalmış bulunan hörgüçlü yaban öküzleri (misk öküzü) ile Ren geyiği, Lemnig ve kıyılarda çeşitli yüzücü kuşlar yaşar.

Bu kuşağın güneyinde kuzeyin iğne yapraklı ormanları uzanır. En cok lâdin, köknar, melezçamı ile Alaska sedirinden meydana gelmiş bulunan bu geniş orman kuşağında, pek az sayıda geniş yapraklı ağaçlar (kayın ağacı, söğüt, dişbudak, huş) da bulunur. Ancak büyük göller çevresinde geniş yapraklı ağaçlar çoğalmaya ve çeşitleri artmaya (kavak, meşe, karaağaç) başlar. Bu ormanlarda, kürk üzerine iş yapan ticaret kumpanyalarının geçmişteki sürekli işletmelerine rağmen, bugün de sayıca çok ve çeşitli kürklü hayvanlar yaşamaktadır. Bu bölgenin başlıca hayvanları kara ve boz ayı, kurt, Kanada tilkisi, Kanada geyiği, vapiti geyiği, kutup porsuğudur.

Kuzey ormanlar kuşağının güneydoğusundan Mississippi çevresi ile Atlas Okyanusu kıyısı arasında, çoğu geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş bulunan büyük bir karışık ormanlar bölgesi uzanır. Bu ormanlarda en çok meşe, kestane, ceviz, akçaağaç ile güneyde manolya, çınar ağaçları bulunur. Evvelce bu ormanlarda çok sayıda yaşıyan küçük Amerika ayısı, kurt, yaban kedisi puma, tilki, gibi hayvanlar, bugün artık azalmıştır.

Daha güneyde, Atlas Okyanusu'nun kıyı ovalarından Meksika körfezine kadar süren yerlerin çoğunda her vakit yeşil duran ormanlar uzanır. Bu alanların güneyindeki ormanlar, içerisine hurmagiller'in de karışmasiyle yarı tropikal bir görünüş alır. Kurakça yerlerde türlü sakızlı çam ormanları, nemlice yerlerde her vakit yeşil duran manolya ve meşelikler, kıyı bataklıklarında ise bataklık selvileri ile aksedir ağaçları geniş yerler kaplar.

Bu orman bölgelerinin batısında 60° kuzey enlemi yakınlarına kadar kuzey - güney doğrultulu geniş bir şerit halinde uzanan bölgede «prairie» adı verilen otluklar yer alır. Bu doğal yüksek boylu otluklar (tall grass) bölgesinin çok yeri, bugün, yerini ekin tarlalarına bırakmıştır. Bu yüksek otlukların batısında, Kayalıkdağlar'ın eteğinde uzanan daha kurak plâtolarda ise kısa boylu otluklar (short grass) uzanır. Bu otluklar Texas'da gittikçe çöl özelliğini almaya başlıyan cılız otlu bozkırlara doğru gider. Yaklaştırma 97° batı boylamının batısında kalan yerlerdeki kurak steplerde (Great Plains), seyrek halde yetişen çalılıklar, kuzeyde Sagebrush, güneyde Mezquite çalılıkları, kaktüslerle tuzlu toprak bitkileri yer alır. Prairie bölgesinde yaşıyan başlıca hayvanlar, önceleri burada büyük sürüler halinde üremiş, bugün ise sadece Kanada'da Büyük Ayıgölü çevresinde kalmış olan Amerika bizonu ile bir çeşit antilop, Amerika kurdu (coyote), geyik ile kemirici hayvanlar, tavuklar ve yılanlardır.

Kurak stepler, batıdaki dağ sıraları arasındaki yüksek teknelere de sokulmuştur; güneybatıya doğru her vakit yeşil duran çalılıklara yerini bıraktığı halde, Meksika'nın yüksek ve nemli sıradağları astropikal ormanlarla örtülü bulunur, her iki kıyı ile en alçak yerlerin çok sıcak iklimi (Tierra caliente)nde tropikal yağmur ormanları sıralanır.

Karanın batı bölümündeki ormanlar, Büyük Çevreği kuşatmış olan dağ sıralarında ve kıyılarda görülür. Kayalıkdağlar'la çevresindeki diğer dağlarda, türleri yükseklere doğru gittikçe azalan çam ormanları uzanır. Kuzeye doğru gidildikçe bu dağ ormanları sıklaşır ve büyür.

Kayalıkdağlar'ın iğne yapraklı ormanlarının aşağı taraflarında sarıçam, karaçam, yüksekçe yerlerinde türlü lâdin ve köknarlarla sedir ağaçları, orman üstsınırının yukarısında da Alp bitkileri geniş yerler kaplar. Bu bölgenin başlıca hayvanları ayı, kurt, puma, vaşak, yaban koyunu yaban keçisi ve Amerika'nın özel bir hayvanı olan kokarcadır. 42° enleminin kuzeyindeki çok yağmurlu kıyı bölgesinde

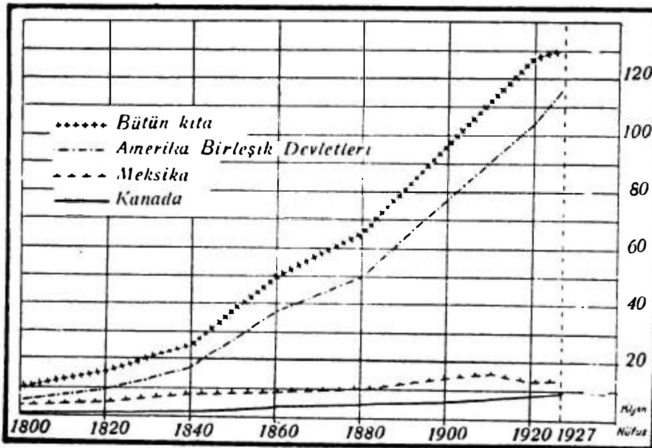
GUATEMALA'DA BİR PALMİYE ORMANI

yüksek boylu lâdinlerle çeşitli çamlar yer alır. San Francisco'ya kadar uzanan Kaliforniya kıyılarında, nispeten dar, fakat 500 km boyunda bir şerit bölgede Sekoya ağaçlarından meydana gelmiş «dev ağaçlar ormanları» uzanır. Bu ağaçların çabuk büyümeleri ve bu çeşit ormanların içine güçlükle girilmesi yüzünden, bunlar, bugün de büyük zenginliklerini saklamaktadırlar.

Nüfus: Kuzey A. da yaşıyan insanlar, pek azı eski yerlilerden, pek çoğu buraya karanın keşfinden sonra göç etmiş bulunanlardan meydana gelmiş bir topluluk gösterir. Grönland'dan Alaska'ya kadar uzanan en kuzey bölümünde sayıları 25 000 kadar olan, göçebe avcılık ve balıkçılıkla geçinen Eskimo'lar yaşar. Bunlar, sarımtrak esmer renkli, düz ve siyah saçlı, orta boylu insanlardır. Yazın, burada yetişebilen meyvaları toplar, diğer zamanlarda avcılık yaparlar. Yazın postlardan yapılmış çadırlarda, kışın yeraltı, kar veya buz içindeki oyuklarda barınır, posttan elbise giyerler. Taşıtları kızak ve kayaktır.

A. nın en eski yerlileri olan Kızılderililer, kıtanın keşfi sıralarında çok miktarda (tahmin olunduğuna göre 45 milyon) bulundukları halde, yavaş yavaş içerilere sürülmüş ve sayıları çok azalmıştır. Bugün çoğu Kuzey A. nın güney bölümünde, yaklaşık olarak 500 000 Kızılderili bulunmakta, ayrıca Meksika'da beyazlarla Kızılderililer'in karışmasından doğmuş olan 8,5 milyon kadar melez insan yaşamaktadır. Bu eski yerliler, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri topraklarında artık pek dar bölgelere sıkıştırılmış bulunmaktadırlar.

Doğu ve güneydoğuda yaşamış olan boylar (Algonkin, Muskogi, Iroquois...) çok vakit tahkimli köylerde yerleşmiş bulunan ve çiftçilik, çanak çömlekçilik ile geçinen insanlardı. Prairie'lerde yaşıyan eski yerliler, beyaz göçmenler tarafından bozkırlara doğru sürülmüş, başıboş avcılar durumuna gelmiştir. Karanın kuzeybatısı, daha çok, balıkçı halkın yaşadığı yerlerdir. Kaliforniya'da yaşamış olan halk ise toplayıcı olarak görülür. Daha güneyde de Pueblolar yaşamışlardır. Derilerini bayramlarda, törenlerde bakır rengi ile boyadıkları için kendilerine «Kızılderili» adı verilmiş bulunan A. nın bu eski yerlileri, gerçekte hafif sarımtırak renkli, düz ve siyah saçlı, uzunca burunlu, elmacık kemikleri biraz çıkık, keskin bakışlı, sağlam ve güzel yapılı insanlardı. Yaşadıkları bölgelerin, geçimlerine yetmiyecek kadar gittikçe daralmış olması, yeni kültürün okul ve kilise yoliyle buralara durmadan girmesi, eski gelenek ve göreneklerin gittikçe silinmesi, karada ilk yurdlanan yabancı öncülerden en yeni gelenlere ve melezlere varıncaya kadar yeni insanların her gün biraz daha çoğalışı ve sokuluşu, ilk yerlilerin gittikçe sönmesine yol açmıştır.

AMERİKA'DA: NÜFUS ARTIŞI

Kuzey A. ya sonradan gelmiş bulunan insanlar, bütün karayı doldurarak, onu hemen hemen kökünden değiştirmişlerdir. XVII. yüzyıldan beri Kuzey A. ya köle olarak getirilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğusunda yayılmış bulunan Zenciler hızla çoğalmıştır. Zenciler ve Avrupalılar'la Zenciler'in karışmasından doğmuş melezler (Mulatto) in sayısı 12 milyonu bulur ki, bu, Amerika Birleşik Devletleri nüfusunun yaklaştırma % 9 udur.

1924 ten beri Kuzey A. ya göç etmeleri yasak edilmiş bulunan Çinliler'le Japonlar, en çok Kaliforniya ve çevresinde yerleşmişlerdir ki, Çinliler'in sayısı 205 000, Japonlar ise 170 000 kadardır.

New York'un Manhattan bölümünün güney ucu

Kuzey A. nüfusunun pek çoğunu, 400 yıldan beri buraya göç eden Avrupalılar teşkil eder. Avrupa'dan buraya yalnız XIX. yüzyıl başından beri 40 milyon kadar insan göç etmiştir. Hemen bütün göçmenler, karanın kuzey bölümünde Anglo-Sakson, güney ucunda İspanyol kültürünü benimsemiş, geldikleri yerlerin ve kültür seviyelerinin çok ayrı olmasına ve çeşitli millet ve memleketlerden (Holânda'lı, İskandinavya'lı, İskoçya'lı İrlanda'lı, Fransız, Alman, İtalyan,...) gelmiş bulunmalarına rağmen, ikinci veya üçüncü nesilden sonra yeni bir halk topluluğu tipi doğuracak şekilde amerikalılaşmışlardır. Bugün 167 milyonu bulan Kuzey A nüfusunun % 85 i bu amerikalılaşmış göçmenlerden meydana gelmiştir. Bununla beraber yer yer ayrılıklar göze çarpar: Kanada'nın önemli bir bölümünde Fransız diliyle kültür ve geleneğini benimsemiş olan Kanadalılar yaşar. Amerika Birleşik Devletleri'nde pek çeşitli göç dalgalarının biribiri ardından gelmiş bulunmasına rağmen, İngiliz kültürü yer tutmuş, bu ülke Anglo-Amerikanlar'ın yerleştiği bir ülke olmuştur. Meksika'da ise melezlerin sayısı çok olup halkın % 10 u bu ülkede doğmuş bulunan beyazlardan, % 30 u Kızılderililer'den, % 60 ı melezlerden meydana gelmiştir. Böylece bu üç büyük ülkede ayrı özellikleri olan yeni halk topluluk-

ları kökleşmiş ve gelişmiş, «Kanadalı», «Amerikalı» (yani Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı), «Meksikalı» lar meydana gelmiştir. Her üç halkın gelişmesinde, her birinde ayrı ayrı ve değişik farklarla da olsa, gelişme tarihi, toprak, bitki örtüsü, iklim ve yeraltı zenginliklerinin büyük etkisi olmuştur.

Kuzey A. da nüfusun dağılışı ile ekonomik gelişme arasında sıkı bir bağlılık vardır. Demir, çelik ve dokuma endüstrisinin kurulduğu yerlerle şehirler çevresinde ve hele New York'ta büyük insan toplulukları bir araya gelmiştir. Şehir ve limanlarla hızla gelişen bahçe tarım alanları, petrol bölgeleri veya maden işletme yerleri, kendilerine büyük işçi kalabalığı çeken bölgeler halinde belirmiştir. Bugün Kuzey A. da 100 binden çok nüfuslu şehirlerde yaşıyanların sayısı 50 milyonu geçmektedir. Sayıları 103 ü bulan bu şehirlerin 11 inin nüfusu (yakın çevreleri de katılarak) milyonu aşkın, 19 unun nüfusu 300 bini geçkin, 73 ünün nüfusu ise 300 - 100 bin arasındadır. Bütün bu şehirler nüfusunun ve şehirlerin % 90 kadarı karanın doğu bölümüne düşmektedir ki, burası yeryüzünün sık ve çok nüfüslu başlıca geniş alanlarından biri olarak belirmiştir. Buna karşılık, yaklaşık olarak Missisippi'nin batısındaki bölgeler, bugün de nüfusça fakir olup, burada, genel çizgileriyle doğu bölümünün «şehirler yöresi» ne karşılık, «ekme dikme alanları» ile otlaklar geniş yerler kaplamakta ve nüfusun çoğalmasiyle gittikçe gelişen tarla ve bahçe alanlarına yer vermektedir.

Batının dağlık bölgelerinde yerşekilleriyle yüksekliklerin ve bunlara yakından bağlı bulunan iklim şartlarının, yerleşmenin temelini teşkıl ettiği görülür. Dağlık yerlerle teknelerde genel olarak dağınık benekler halinde «yeşerek şehirler» gelişmiştir. Köy yerleşmeleri ise Büyük Çevrek etrafında 2 000 m, Meksika plâtolarında 3 000 m yükseklere kadar tırmanmıştır.

Genel olarak karanın kuzey bölümünde nüfus seyrektir; burada km² ye 1 kişi kadar düşer. Mississippi'nin batısında kalan bölgelerle Meksika içerilerine kadar uzanan yerlerde km² ye 10 kişiye yakın düşer. Buna karşılık, Mississippi - Missouri'nin doğusunda kalan geniş bölge ile Meksika'nın güneyindeki yüksek yerlerde nüfus sıklaşmakta, buranın çok yerinde km² ye 25 - 50 kişi, hattâ bundan da çok düşmektedir.

Taşın: Kuzey A. da taşın türlü doğal engeller ve güçlüklerle karşılaşmıştır. Bunlar arasında batıda geniş yerler kaplıyan yüksek sıradağlar, güneybatıda yüksek plâtolarla çöller, kuzeyde tundralar kuşağındaki çıplak yerler (Barren Grounds) le donmuş topraklar başta gelir. Bu yüzden Kordiler bölgeleriyle Meksika'da, bugün de hayvan ve insan sırtında yük taşınması önemli yer tutmakta, Kanada düzlüklerinin bazı bölümlerindeki akarsularda az sayıda da olsa, hâlâ ağaç kabuklarından yapılmış kayıklar kullanılmaktadır.

İşte bu güçlüklerin çoğunu yenmek için Kuzey A. yı enlilemesine keserek Atlas Okyanusu'nu Pasifik kıyılarına bağlıyan paralel birçok «karageçen» (Transcontinental) demiryolları yapılmış, ayrıca kuzey güney doğrultusunda uzanan ve üç devlet arasındaki taşını sağlıyan demiryolları döşenmiştir. Az nüfuslu Kanada ile dağlık Meksika'da seyrek bir halde bulunan demiryolları, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu taraflariyle Kayalıkdağlar'ın doğu eteklerine kadar giden orta bölümlerinde çok sıklaşır. Bir örümcek ağını andıran bu sıklığın değerini göstermek için demiryolundan 16 km uzakta kalmış yerlerin yok denecek kadar azalmış olduğunu belirtmek yeter. Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'nin batı bölümünde ve hele büyük çevrekte demiryolları çok seyrektir. Bugün Kuzey A. daki demiryollarının uzunluğu 787 000 km yi geçmektedir; bunun 675 000 km si Amerika Birleşik Devletleri'ne 87 000 km si Kanada topraklarına, 25 000 km si Meksika'ya düşmektedir.

Motörlü taşıtların gelişmesiyle birlikte geniş ve düzgün şoseler de pek kısa zamanda hızla artmış, demiryollarının uzunluğunu geçmiştir. Bu yollar, ya karageçen demiryolları boyunda veya yerli Kızılderililer'le ilk yurtlanan göçmenlerin gelip geçtikleri toprak yollar boyunca yapılmış, sayıları hergün biraz daha artmış, düzgünleşmiştir. Bugün demiryolu ve otomobil yolları, karanın başlıca taşın canlılığını meydana getirmektedir.

Kuzey A. da nehir ve kanallar halinde suyolları da önemli yer tutar. Doğal suyolları arasında Büyük Göller, St. Lawrence ve kollariyle birlikte Mississippi nehri başta gelir. 1928 de bu nehir ve kanallardan 230 milyon ton eşya taşınmıştır ki, bunun 209 milyonu Amerika Birleşik Devletleri'ne düşmektedir.

Bunlardan başka, karayı boydan boya aşan ve yolcu taşıyan hava yollariyle Kanada'nın en uzak ve sapa yerlerine kadar posta veya ticaret eşyası taşımak üzere uzanan uçaklar, gidiş gelişe canlılık vermiştir.

Kuzey A. deniz taşını bakımından, yeryüzünün en canlı köşelerinden biridir. Hele Batı ve Orta Avrupa'yı Kuzey A. nın doğusuna bağlıyan denizyolu, insan ve yük taşını bakımından dünyanın en işlek denizyoludur. Ayrıca Güney Amerika ile Doğu Asya'ya olan taşın da durmadan artmaktadır. Deniz taşınında Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu limanlarından (Baltimore, Philadelphia, Boston, New York) başlıyan hatlar çok önemli yer tutar. Kanada limanlariyle (Halifax, Montreal), Meksika körfezi limanları (Vera Cruz, Tampico, Galveston, Houston, New Orleans) ve batı limanları (San Francisco, Los Angeles) kara içi ve dışında önemli taşına yer verirler.

Ekonomi: Kuzey A. nın ekonomisi, gerek tarım ve gerekse endüstri bakımından, çok çeşitli ve zengindir. Karanın en kuzey bölümü ile Barren Grounds dışında kalan bölgeler, geniş ölçüde tarım ve başka ekonomik işletmelere yer vermiştir. Kuzeydeki çam ormanları bölgesinde, daha çok, ormanlardan faydalanılmakta ve kürklü hayvanlar avlanmaktadır. Kanada kalkanının güney bölümünde nikel, bakır, gümüş ve altın işletmeleri, önemli yer tutar.

Bu kuşağın güneyinde uzanan geniş ülkelerin ormanlık yöreleri, karanın keşfinden beri öncü göçmenlerden zamanımıza kadar yavaş yavaş yurtlandırılarak, birçok alanlarında yerini tarım ve başka ekonomi işletmelerine bırakmıştır. Mississippi'nin batısına geçildikten sonra bu yayılma ve yerleşme, geniş otluk bölgelerde yaygın (extensif) tahıl ekimine yer vermiş, kayalık dağların eteğine dayandıktan sonra, bu yayılış Kanada'ya uzanmak üzere doğrultusunu değiştirmiştir. Büyük Çevrek'in aşılmasından sonra, geçilen yeni topraklar tarım alanları haline getirilmiş, başlangıçta ancak cılız bitkilerin yetişebildiği çorak topraklı kurak bölgeler, sulama işlerinin artmasından sonra çok verimli buğday alanları olmuştur. Karanın yaklaştırma 55° ile 36° kuzey enlemleri arasında uzanan ve batıda Kayalıkdağlar eteğine dayanan geniş tarım alanları, kuzeyden güneye doğru iklim şartlarına uyan kuşaklar halinde türlü ekime yer vermiştir: En kuzeyde bir arpa, çavdar bölgesi yer alır. Ku-

zeydoğuda, kıyılara yakın yerlerde, nemlilik istiyen çayırlarla yulaf alanları geniş yerler kaplar. Bu bölge aynı zamanda geniş ölçüde havvan yetiştirme alanı olmuş, böylece bugün Büyük Göller çevresiyle Yukarıgöl (Lake Superior) den Kuzey Texas'a kadar uzanan yerlerde hayvan yetiştirme, sütçülük, et elde edilmesi ve endüstrisi önemli yer tutmuştur.

Bu bölgenin güneyinde, yer yer kışbuğdayı alanlariyle karışık geniş bir mısır kuşağı uzanır. Burada mısır ekimiyle birlikte ve birbirini bütünler şekilde gelişmiş olan domuz yetiştirilmesi, büyük bir ekonomik değer gösterir. Bu geniş bölgenin doğusunda Virginia'dan Kentucky'ye kadar uzanan bölümde tütün ekimi, başka ürünler arasına, başlıca ekim çeşidi olarak karışır. Kurak bölgelerin sulanan yerleri dışında drayfarming (dry farming) yani kuru ekim alanlarında özel hayvancılık ve meyvacılık gelişmiştir. Karanın bu orta bölümünde, bütün ekonomi olaylarının batıya doğru yönelmesi ve gelişmesi, davarcılığı batının dağlık yerlerine doğru sıkıştırmıştır.

Kuzey A. nın güneyine düşen astropikal bölge, iklim şartlarının elverişliliği ve çok ucuza çalışan işçilerin (Zenciler'in) varlığiyle, daha başlangıçta geniş bir pamuk bölgesi (Cotton belt) halinde gelişmiş, bu kuşak Mississippi'nin batısında da genişlemiştir. Sonraları sulama yardımiyle pamuk ekimi kurak bölgelere de yayılarak benek benek yeşerekler halinde New Mexico, Texas ve Arizona'ya uzanmıştır. Bugün, Kaliforniya uzunlama vâdisinde de önemli pamuk alanları sıralanmıştır.

Pamuk kuşağının güneyindeki Meksika körfezinin kıyı bölgelerinde şekerkamışı ile pirinç ekimi başta gelir.

Kuzey A. nın batısında dar bir kıyı şeridi boyunca Kaliforniya'ya kadar yulaf alanları, orta enlemlerde buğday bölgeleri uzanır. Daha güneyde Kaliforniya'nın bahçe tarımı, Avrupa'nın Akdeniz bağ - bahçeciliğine uyar şekilde gelişmiştir. Bunun güneyinde artık tropikal plântaj işletmelerine geçilir.

Batıdaki bu dar kıyı şeridi ile doğudaki pek geniş tarım bölgeleri arasında yer alan Büyük Çevrek ve benzeri kurak bölgeler, her ikisi arasında uzun zaman ayırıcı bir yer tutmuştur. Bugün burada sulamanın yardımiyle üreyen benek benek tarım alanları, Atlas Okyanusu'na bakan yerlerle Pasifik tarım bölgeleri arasında gittikçe genişliyen bir köprü olmuştur.

Karanın ekonomisinde göl, nehir ve deniz balıkçılığının önemli payı vardır. Balıkçılık, içeride büyük göllerle akarsularda önemli yer tutar. Deniz balıkçılığı ise daha geniş ölçüde yapılır ve çok gelir getirir. Büyük ve zengin balık yatakları batıda Aleut adalarından Columbia ırmağı ağzına kadar olan alanda, doğuda Labrador ve Golfistrim (Gulf Stream) akıntılarının birbirine sürtündüğü Yeniel (Newfoundland) sisli alanındadır. Karanın kuzeybatı kıyısı, dünyanın en zengin som balığı yatağıdır; bu sayede Vancouver ve Seattle'de geniş ölçüde balıkçılık ekonomisi doğmuştur. Doğu ve batı kıyılarındaki istiridye yatakları, karanın ihtiyacını karşılamaktadır. Kaliforniya'da konserve endüstrisi ve hele sardunya konserveciliği çok gelişmiştir. Florida kıyıları süngerce zengindir. Aşağı Kaliforniya'da inci avcılığı yapılır.

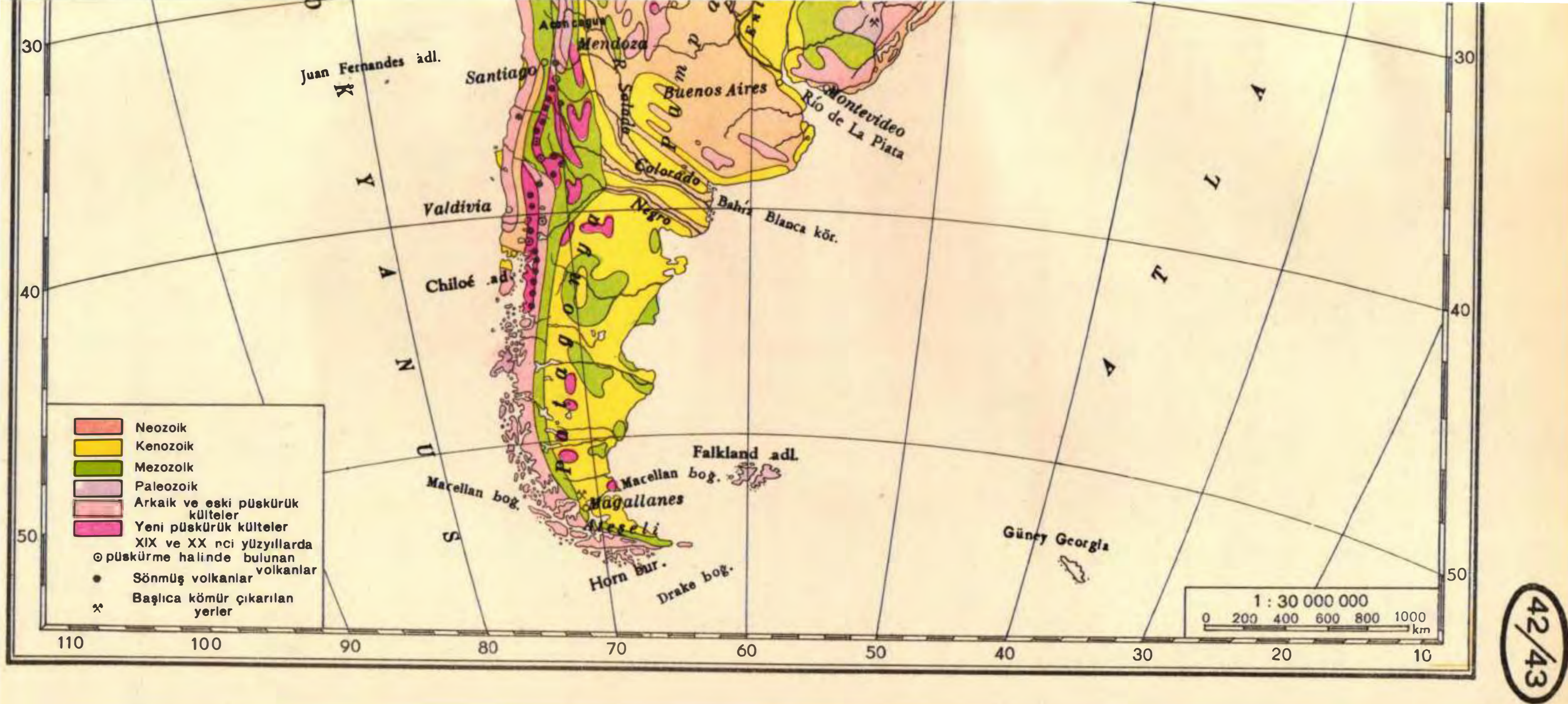
Maden cevherleriyle zengin kömür ve petrol yataklarının, çok yerde biribirine yakın bulunuşu, bu arada ekonomi değeri çok olan geniş ölçülü tarım alanlarının varlığı, Kuzey A. nın endüstri alanında kısa zamandaki eşsiz gelişmesini sağlamıştır. Hele demir madenlerinin kömüre yakın olduğu yerlerde, çok ileri Amerikan büyük demir - çelik endüstrisi yer tutmuştur. Endüstri önce Yeni İngiltere (dokumacılık) ile Pennsylvania (demir ve çelik endüstrisi) de başlamış, yeni kömür yatakları ve maden damarları bulundukça, endüstri de batıya doğru yayılmıştır. Gittikçe genişliyen ve dünyanın en büyük endüstri alanlarından biri durumuna yükselmiş bulunan bu bölge, bugün kuzeyde St. Lawrence boyundan güneyde Appalachelar güneyine, doğuda bu ikisi arasındaki kıyı boyundan batıda Mississippi - Missouri boylarına kadar yayılmıştır. Bu geniş ve çok canlı endüstri bölgesinde, doğuda yaklaşık olarak Yeni İskoçya ile Baltimore arasında, yün ve yapma ipek endüstrisi, Büyük Göller'in güneyine düşen yerlerle Appalachelar'da ve hele Pittsburgh çevresinde büyük demir - çelik endüstrisi, tarımın geniş ölçüde yayıldığı ve hayvan yetiştirmenin pek ileri gittiği Ortabatı'da değirmencilik ile büyük süt ve et endüstrisi gelişmiştir. Karanın doğu bölümünü kaplıyan bu geniş ve sürekli endüstri bölgesinden başka, işlek yol kavşağında yer alan, kıyıda bulunan yahut endüstri ve tarım bölgeleri arasında kurulmuş olan şehirler, yerel endüstri merkezleri olmuştur.

Dünya ekonomisindeki yeri: Başlangıçtaki sömürge devrinde sadece ham madde veren Kuzey A., durmadan ve hızla gelişerek bugün türlü büyük endüstrinin yeryüzündeki anabölgesi ve dünya ticaretinin merkezi olmuştur. Ham madde olarak (1920 - 1930 arasında) dünya ölçüsünde aşağıdaki oranlarda mal vermiştir: Dünya buğdayının % 30 u, çavdarın % 30 - 36 sı, mısırın % 65 i, pamuğun % 50 - 55 i, altının % 30 u gümüşün % 80 i, bakırın % 53 ü, kömürün % 30 u, petrolün % 70 i, demir cevherinin % 40 ı, nikelin % 90 ı, amyant'ın % 75 i, alüminyum'un % 50 si, kükürtün % 85 i, hamdemirin % 45 i, hamçeliğin % 50 si, kurşunun % 35 i, çinkonun % 40 ı. 1930 da Kuzey A. memleketleri dünya ticaretinin % 17 kadarını ellerinde tutmakta idiler.

Yönetim bölümü: Keşfinden hemen hemen üç yüzyıl sonrasına kadar Kuzey A., buraya göç eden Avrupalılar'ın elinde kalmıştır. İspanya, Meksika ile Kordilerler'e dayanan kuzey bölgelerini ve Florida ile Texas'ı eline geçirmiş, Rusya, Alaska ile karanın en kuzeybatı bölümünü elinde bulundurmuş. Fransa, Mississippi bölgesi ile St. Lawaence çevreğini, İngiltere, karanın doğu kıyısı ile Labrador ve Hudson körfezi çevresine sahibolmuştu. 1783 te başlıyan kultuluş savaşı sonunda sömürgeler, birer birer eğemenliklerini kazanmışlardır. 1898 e kadar Kuzey A. karası içinde genişliyen Amerika Birleşik Devletleri, bu tarihten sonra kara dışına da taşmaya başlamıştır. 1810 da başlıyan İspanya sömürgeleri kurtuluş savaşı, Meksika'nın bağımsızlık kazanmasiyle sona ermiştir. Bugün Avrupa devletlerine bağlı olan yerler sadece Grönland (Danimarka'nın), Britanya Kuzey Amerikası (Kanada dominyonu ile Newfounland), Fransaya ait olan Saint - Pierre ve Miquelon'dur. Karanın % 47 si Britanya Kuzey Amerikası'na, % 45 i Amerika Birleşik Devletleri'ne, % 8 i Meksika'ya düşer. Bununla beraber kara nüfusunun % 83 ü A. B. D. topraklarındadır. Kanada, toprak bakımından hemen aynı genişlikte oldugu halde, nüfusu kara nüfusunun ancak % 7 sini bulur. Meksika topraklarının yüzölçümü, Kanada'nın $\frac{1}{5}$ i kadar olduğu halde, nüfusu kara nüfusunun % 10 unu bulur. A. nın, aşağıdaki cetvelde yönetim durumu toplu olarak gözden geçirilmiştir:

GÜNEY AMERİKA : JEOLOJİK

Aconcagua
Mendoza
Juan Fernandes adl.
Santiago
Buenos Aires
Montevideo
Río de La Piata
Colorado
Bahía Blanca kör.
Negro
Valdivia
Chiloé adl.
Falkland adl.
Macellan bog.
Magallanes
Ateşeli
Horn bur.
Drake bog.
Güney Georgia
Neozoik
Kenozoik
Mezozoik
Paleozoik
Arkaik ve eski püskürük külteler
Yeni püskürük külteler
XIX ve XX nci yüzyıllarda püskürme halinde bulunan volkanlar
Sönmüş volkanlar
Başlıca kömür çıkarılan yerler
1 : 30 000 000
0 200 400 600 800 1000 km

Memleketin dilimizde söylenen adı	Memleketin adının asıl yazılışı	Yüzölçümü km²	Nüfusu	km² ye düşen nüfus
Kanada	Dominion of Canada	9 275 000	11 506 655 (1941)	1,3
Amerika Birleşik Devletleri	United States of America (kısaltılmış şekli U. S. A.)	7 839 000	138 100 974 (1945)	17
Meksika	Estados Unídos Mexicános	1 969 000	19 653 552 (1940)	10

II. GÜNEY AMERİKA: Amerika karalar kitlesinin güney parçası.

Konum, büyüklük, şekil: Güney A. Afrika'ya 3 000, Güney Kutbu karasına 1 000 km uzakta bulunduğu halde, kuzeyde Orta Amerika köprü bölgesiyle Kuzey Amerika'ya bitişmiştir. Güney A. nın anagövdesi, ekvatorun iki yanında (yani tropikal kuşakta) yer almış, güneye doğru gittikçe daralan bir sivri ucla bitmiş olduğundan, astropikal ve ılıman iklim bölgeleri az yer tutmuştur. Güney A. da, güney yarıkürenin öteki karaları gibi, az girintili çıkıntılıdır. Genel durumiyle derli toplu bir kara olan Güney A. nın yalnız Patagonya, Venezuela, Güney Brezilya bölümlerinde, küçük ölçüde girinti çıkıntılar belirir. Kuzey - güney doğrultusunda 7 500 km, batı - doğu doğrultusunda en geniş yerinde 5 200 km uzunluğu olan güney A. nın yüz ölçümü 17 800 000 km², yani bütün karaların % 12 sidir.

Jeoloji: Güney A. karası yeryüzünün en eski kara çekirdeklerinden olan Brezilya - Guyana kitlesinin etrafında genişlemiştir. Üzeri yer yer Paleozoik ve daha yeni tortullarla örtülmüş, bir kısmı aşınmalarla yüze çıkmış bulunan bu çok kıvrımlı, billûrlaşmış, sertleşmiş kütle, doğu ve güneydoğuda Kaledonya kıvrımlariyle, güney ve güneybatıda genç Paleozoik Gondwanidler'le çevrilmiş ve And-Önyeri'nin altına dalacak şekilde batıya doğru uzanmıştır.

Brezilya - Guyana eski kitlesi, Birinci Zaman'da Amerika'dan Afrika ve Avustralya'ya kadar uzanan, jeologların «Gondwana Karası» adını verdikleri, sonradan bölümlere ayrılmış, büyük kitlenin bir parçasıdır. Öte yandan Güney A. ve Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarındaki her girinti ve çıkıntının, iç içe girdiği düşünülürse, birbirine uyar şekilde görülmesi, birtakım teorilerin ortaya atılmasına yer vermiş (Wegener teorisi) ve Mezozoik'te tek kara halinde bulunan Güney Amerika - Afrika karasının, Tersiyer'de kırılmalar ve kara bloklarının batıya doğru hareketi sonunda bugünkü biçimini aldığı düşüncesini ortaya atmıştır.

Brezilya kitlesinin bir bölümünde yer alan Amazon çevreği, çok geniş, yayvan, batı - doğu doğrultulu Miyosen ve Pliyosen tortulariyle örtülü bir çanaktır. Bu çanağın güney kenarında Matto Grosso plâtolarından kıyıya kadar Kretase, Karbon ve Devon arazisi uzanır.

Güney A. da Paleozoik kıvrımlar (herhalde Kaledonya kıvrımları), Andlar'ın önünde, Arjantin'de ve Brezilya'nın doğu kıyısında yeralır. Varistik kıvrımları ise, Arjantin'in batı bölümündeki Pampa Sierralar'ında görülür. Bunlar, Andlar'ın doğusunda yer alan kıvrımlı - kırıklı dağlardır. Bu dağların yerinde, Gondwana ve Antarktika kara kitleleri arasında Birinci zamanda, bir deniz (Jeosenklinal) uzanıyordu. Bugünkü Sierralar'ın yerinin, geniş ölçüde dağ doğuşlarına alan olmasiyle, bu jeosenklinal, paleozoik sonuna doğru ortadan kalkmış ve bugünkü Patagonya, Brezilya eski kitlesine yamanmıştır. Bu arada yalnız kuzey - güney doğrultulu And jeosenklinali uzanıyordu ki, burası da dağ oluşlariyle karalaşarak, Tersiyer'de And dağlarını doğurmuş daha eski kitlelere böylece bitişmiştir. Trinidad adasından başlıyan, Venezuela'dan geçen, Güney A. nın batı kenarı boyunca uzanan bu genç kıvrım dağları sıraları, kuzey ve batıda biçok kırıklar ve Pasifik'in 5 000 - 7 600 m derinliğindeki ince uzun denizaltı çöküntü hendekleriyle çevrilmiştir.

Yerşekilleri: Güney A. nın yerşekillerinin sıralanışı, jeolojik yapıya uyarak, ana çizgileriyle, sadelik gösterir: Batıda Andlar veya «Güney A. Kordiler'leri» (Cordilleras de los Andes) adı verilen ve karanın bütün batısını boydan boya kuşatan genç kıvrım sıradağları, doğunun çok yerini kaplıyan aşınmalara eskiden beri uğramış, sonraki yükselme - kubbeleşmelerle bugünkü yüksekliğine ulaşmış dağ ve yüksek plâtolar, bu ikisi arasında yer yer daralıp genişliyen ve Tersiyer - Dördüncü Zaman tortullariyle örtülü bir sıra çukurlaşma bölgeleri.

Kordilerler (Andlar), üzerinde bütün A. nın en yüksek yerleri bulunan (Akonkagua 7 010 m) ve birçok sivrileri 5 000 m yi geçen çok uzun dağ sıralarıdır. Bu yüksekliklerinden ötürü ekvator yakınında bile en yukarı bölümleri yer yer kar ve buzullarla örtülü bulunan bu dağların yapısı, Kuzey Amerika Kordillerler'ine benzer. Andlar kuzey yarısında batıya doğru bükülmüş, güney yarısında ise güneye doğru düz sıralar halinde uzanırlar. Paralel dağ sıraları arasında birçok uzunlama vâdiler ve yüksekliği 4 000 m yi bulan çöküntü tekneleri sıralanır. Bunlar arasında, ortasında Titicaca gölünün yer aldığı 300 km genişliğinde ve 1 000 km uzunluğundaki tekne en büyüğüdür. Bu tekneler çok yerde paralel kırıklar arasında uzanır. Yeni yükselmeler ve kubbeleşmeler sırasında yer yer beliren bu kırılmalarla ilgili olarak, dağ sıralarının birçok yerlerinde mağma püskürmeleri olmuş, böylece bu dağ sıraları arasında genç ve yüksek volkan dizileri de sıralanmıştır. Bu yanardağ konileri, Kolombiya ve Ekvador'un batı bölümüyle Şili'nin kuzey ve güney bölümlerinde sıklaşırlar. Sayıları 120 yi bulan volkanlardan hiç değilse 40 ı tarih çağlarında durup durup yanmıştır. Bu bölge, depremlerin de çok belirdiği bir yerdir.

Güney A. nın doğu bölümünde Amazon çukureliyle biribirinden ayrılmış iki yüksek bölge yer alır: Guyana ve Brezilya dağlık kitleleri. Yaklaştırma kuzeydoğu - güneybatı doğrultusundaki yeni yükselme ve kubbeleşmelerle bu günkü yüksekliklerine (Guyana kütlesinde Rosarina tepesi 2 629 m, Brezilya'da İtatiaya dağı 2 830 m) erişmiş olan bu dağlar çok yerinde, yer yer alçalan yassı ve yayvan Yontuk düz (Peneplen) ler halinde görülürler. Bu dağların temelini, kristalin külteler (gnayslar, billurlu şistler)le bunlar arasına sokulmuş bulunan granitler teşkil eder. Bu eski temelin üstünde Devon'den Kretase'ye kadar olan türlü tortul tabakaları, çok vakit yatay olarak yer almışlardır. Yer

GÜNEY AMERİKA: MORFOLOJİK

yer görülen kırıklar, volkan örtüleri ve damarlar, buradaki yerkabuğu hareketlerini gösterir. Guyana'da kristalin temel üzerinde yer almış bulunan yatay ve sert kumtaşı tabakaları, dik duvarlar halinde sona erer, Brezilya dağlık bölgesinde ise Perm ve Trias tabakalarını karşılıyan tabaka basamaklı yöreler meydana gelmiş olarak görülür. Atlas Okyanusu kıyısında ve hele kırıklar boyunca birdenbire yükselen Brezilya dağlık bölgesi, batıda Paraná ırmağının geçtiği çökeğe doğru hafif dalgalı düzlükler halinde yavaş yavaş alçalır.

Andlar'la Brezilya - Guyana dağlık bölgeleri arasında geniş bir çukureller şeridi yer alır. Biribirlerinden yayvan ve alçak eşiklerle ayrılmış bulunan bu çukur bölgeler, kuzeyde Orinoko çevreğinden başlar, yukarı Amazon çevreğinde devam eder; güneyde Chaco'ya doğru uzanır ve Arjantin Pampalar'ını geçtikten sonra Atlas Okyanusu kıyısında sona erer. Bu çukur bölgeler, Üçüncü Zaman'da, bugünkü yerşekillerini belirten, geniş ölçülü yerkabuğu hareketleri (yükselme, alçalma) sırasında yükselen Andlar ve Brezilya - Guyana kitlelerine karşılık, çöken iç bölgeleri karşılamaktadır. Bu çukureller, çok yerinde Tersiyer ve Dördüncü Zaman tortullariyle dolmuş, bugün düzlük veya tepelikler halinde görülen geniş yörelerdir. Akarsu boylarında, en yeni tortullarla dolmuş birikinti ovaları uzanır.

Bu üç ana yerşekli arasında, çukureller boyunca adalar halinde uzanan, yahut yer yer And dağlarına yamanmış olarak görülen birtakım dağlar sıralanır; en çok Arjantin'de görülen ve birkaç yüz metreden birkaç bin metreye kadar çeşitli yükseklik gösteren Pampa Sierraları adlı bu yüksekliklerle Patagonya'daki dağlar, yeni devirlerde şiddetli kırılmalarla parçalanmış yer yer şoleler halinde yükselmiş aşıntı dağlarıdır. Bu en güney bölümünün batı kıyısı, çok girintili çıkıntılı ve adalarla doludur. Bu çevre, buzul devrinde, buzul aşındırma ve biriktirmesinin çok etkisi altında kalmıştır.

Doğal zenginlikleri: Güney A. madence zengindir. En zengin maden bölgeleri, Kordilerler başta gelmek üzere, Brezilya ve Guyana dağlık çevreleridir. Altın ve gümüş, daha yerliler zamanında, Kordilerler'de çokça bulunmuş, bugün ilk sömürme zamanlarına göre ikinci dereceye düşmüştür. Bugün en çok bulunan madenler plâtin, bakır, kalay, demir, manganez, antimon, volframdır. Brezilya, elmas yatakları bakımından zengindir. Güney A. da maden kömürü yok denecek kadar azdır. Yalnız Şili ve Brezilya ile Kolombiya'daki önemsiz birkaç havzanın kömürü ise ikinci ve üçüncü zamana ait iyi cinsten olmıyan kömürlerdir. Güney A. nın bu kömür yoksulluğunu, biraz olsun petrol kaynaklariyle gidermek mümkün olmuştur Zengin petrol bölgeleri arasında Venezuella, Trinidad adası, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Arjantin'dekiler başta gelir. Bundan başka, bugün yeter derecede faydalanılmamakla beraber, Güney A. nın işletilebilecek su kuvveti de Afrika (190 milyon beygir gücü), Asya (71 milyon beygir gücü) ve Kuzey Amerika'dan sonra 54 milyon beygir gücü ile yeryüzünde 4 üncü gelir. Kuzey Şili'deki nitrat yatakları tükenmez denecek kadar boldur.

Sular: Güney A. nın yerşekilleri, yüzölçümünün % 92 sinin sularını Atlas Okyanusu'na boşaltan çok büyük akarsuların doğmasına yol açmıştır. Geniş çukurellerde beslenen ve gelişen Orinoko, Amazon ve Paraguay nehirleri, böylece çöküntü ve çanaklaşma alanlarından geçmektedir. Ana subölümü çizgisi, Büyük Okyanus kıyısı yakınındadır. Yalnız Patagonya'da Atlas Okyanusu aklanına doğru biraz genişleme olur. Karanın ancak % 6 sının suları Pasifik'e dökülür; % 2 kadarı ise akışsızdır (Titicaca çanağına yönelenler). Güney A., suları pek bol olan bir karadır. En büyük nehirleri olan Orinoko (Çevreği 1 milyon km^2), Amazon (7 milyon km^2), La Plata (3 milyon km^2), Avrupa ve Asya'nın birçok nehirlerinden daha bol suludurlar. Sularını topladığı bölgeler ve taşıdığı su tutarı bakımından Amazon, yeryüzünün en büyük nehri olarak görülür. Amazon çevreğinin geniş ölçüde çanaklaşması, bu büyük nehir ağının doğmasına yol açmıştır.

Afrika nehirlerinin tersine olarak, Güney A. nın iki büyük akarsu ağı olan Amazon ile La Plata - Paraguay, yukarı bölümlerine kadar birçok yerlerinde hızlı akışsız ve çağlayansız olduğundan, karanın en içerlerine işlemek için mükemmel birer doğal yol teşkil ederler. Bu nehirlerde de akış, değişiklik gösterir. Bunlar arasında, Amazon'un elve-

rişli tarafı, sularının toplandığı kuzey ve güney çevrek bölümlerinin ayrı zamanlarda yağış alması, böylece nehire bol olduğu kadar düzenli şekilde su sağlamalarıdır. Orta Kordilerler'in ve bunların doğu kenarlarının kurak yerlerinde akarsular denize ulaşamadığından buralarda göllerle tuzlu bataklıklar meydana gelmiştir.

Iklim: Güney A., sıcak tropikal ıkliminden, soğuk Antarktika ıklimine kadar türlü ıklim kuşakları boyunca uzanır. Andlar'ın kuzey - güney doğrultulu uzanışı, çeşitli ıklimlerin doğmasına yer vermiştir. Güney A., Afrika gibi, tropikal bir kara parçası ise de, güneye doğru çok uzanmış bulunması, yerşekillerinin dağılışı, kıyıların uzanış tarzı, yakınında başka büyük kara kitlelerinin bulunmayışı dolayısiyle daha elverişli ıklim şartları gösterir. Doğu - Batı doğrultulu dağların yokluğu yüzünden, ıklim bölgeleri ekvatordan ılıman kuşağa doğru düzenli denilebilecek şekilde yavaş yavaş uzanır. yüksek yaz sıcakları çok güneye doğru sokulur, soğuk güney rüzgârları, yazın, Kordilerler'in doğusunda, sıcaklığın azalmasına yol açar, hattâ bu hal Amazon'a kadar varır.

Karanın en geniş bölümünü teşkil eden kuzey yarısı, tropikal kuşak içindedir. Burası daima sıcak, yıllık sıcaklık ayrılığı az, çok yağmurlu (2 000 mm den çok) dur; her mevsimde yağışlı, hele güneşin başuçta bulunduğu iki defada daha çok yağmurlu olan ve Amazon çevreğini içine alan içtropikal bölgenin kuzey ve güneyinde dıştropikal ıklim bölgeleri yer alır. Buralarda güneşin başuçtan bir defa (daha doğrusu birbirine pek yakın 2 defa) geçmesi yüzünden, çok yağışlı bir mevsimden (yaz) sonra, kurak bir mevsim (kış) belirir, yıllık yağış tutarı da ortalama 1 000 - 1 500 mm ye iner. Ayrıca, kuzey ve güneyde Guyana ve Brezilya dağları, alizelere karşı durduğundan, bu rüzgârlar gerilere kuru olarak gider, böylece yağışı azalan bu içbölgelerde gür ormanlar yerine savan ve stepler meydana gelmiş bulunur. İşte, yerşekillerinin duruşu sebebinden Guyana dağlık bölgesinin denize bakan yüzünün çok yağışlı (2 000 - 3 000 mm) oluşu, kuzeydoğu alizelerinin buraya çarpmasındandır. Yine, San Roque burnundan Rio de la Plata ağzı yakınına kadar uzanan kıyı bölgesinde yağışın, içbölgelere göre çokça olması (1 000 - 1500 mm), buraya güneydoğu alizelerinin (bazılarına göre musonların) çarpmasındandır. Amazon çevreğini içine alan içtropikal bölgedeki bol yağışın sebebi ise, burasının termik minimum alanı olması sebebiyle yükselen havanın soğuyarak yoğunlaşmasından ileri gelir.

Bu geniş tropikal kuşağın güneyinde, karanın yaklaştırma 32° güney enlemine kadar olan doğu bölümünde, bir sıcak mevsim ile bir ılık mevsimin belirdiği astropikal ıklim bölgesine girilir. Bunun güneyinde de yaz ve kış sıcaklık farkları belirgin, kışları soğukça bir ıklim bölgesine varılır. Burada genel olarak, Atlas Okyanusu kıyısından içerilere gidildikçe yağış tutarı azalır (kıyıda 500 - 1 000 mm, içerilerde 300 - 500 mm). Daha güneydeki Patagonya'da ise yıllık yağış tutarı 50 - 250 mm ye inecek kadar azalır. Bu az yağışın sebebi, bir yandan, batıdan esen nemli rüzgârların, yağışı And dağlarına bırakarak buraya kuru halde gelmeleri, öte yandan da, güney rüzgârlarının yöneldikleri «termik minimum» kuzeyde büyük (çünkü sıcaklık çok), güneyde küçük olduğundan, Patagonya'ya doğru az yağış gelmesindendir.

Güney A. nın batısını kuşatan dar And dağları şeridinde yer yer değişen çeşitli ıklim yöreleri belirir. Bu dağlık kuşakta ıklim özellikleri hele yağış bakımından, doğu ve batı yamaçlarında çok ayrılık gösterir. Böylece, meselâ Peru'da doğu yamaçları, alize rüzgârlarının getirdiği yağmurları da aldığı halde, batı yamaçları kuraktır. Tersine, Patagonya Andları'nda batı rüzgâriyle bol yağış alan batı yamacına karşılık, doğuya bakan yamacı kuraktır. Bu dağlar şeridinin kuzey yarısında tropikal dağ ıklimi kendini gösterir. Burada da, yıllık sıcaklık gidişi doğusundaki geniş çukur tropikal bölge gibidir. Burada da mevsim yoktur. Yalnız. sıcaklık tutarı yükseklere çıkıldıkça azalır; meselâ deniz yüzünden 2 850 m yüksekte ve ekvatorun pek yakınındaki Quito şehrinde, yılın hemen her ayında Batı Anadolu'nun mart ayı havasını andıran bir ıklim hüküm sürer.

Andlar'ın bu bölümü, sıcaklığın dağılışı ve yağış bakımından, doğusundaki çukurellerden ayrılır. Burada etekten sürekli karlar üstünde sivrilen yüksekliklere kadar 5 ayrı ıklim basamağı belirir: 1 — Etekte, tropikal çukurel ıkliminin bir devamı olan «çok sıcak bölge» (Tierra caliente); 2 — Daha yukarıdaki «ılıman bölge» (Tierra templada); 3 — Bunun üstündeki «serin bölge» (Tierra fria); 4 — Daha yukarıdaki orman üstü sınırında uzanan, kuzeyde Paramo, güneyde Puna denilen çıplak veya cılız otlu yerler; 5 — En yukarıda sürekli karlar kuşağı.

Bu Tropikal dağ ıklimi kuşağının güneyinde tropikal dışı dağ ıklimi bölgesi uzanır. Burada artık mevsimler belirmiştir. Sıcaklık tutarı kuzeyden güneye azalır; böylece orta bölümde 2 000 m yükseklikteki yerlerin sıcaklık tutarını, kuzeyde 3 000 m de, güney bölümde ise 1 000 m ve daha aşağılarda bulmak mümkün olur. Guayaquil körfezinden Horn burnuna kadar uzanan bütün batı kıyı şeridinde, hele Orta Şili'de, en çok kışın yağmur yağar. Şu farkla ki, oğlak dönencesinin hayli güneyine kadar olan kuzey bölümünde yağış pek azdır (50 - 250 mm); öyle ki, burada hemen kıyı boyunda Atacama çölü meydana gelmiştir. Burada bu çölün meydana gelişinin sebebi, güneydoğu alizeleri karalar üzerinden geçtikten sonra çok kuru olarak Güney A. nın batı kıyılarına ulaşmalarında ve deniz rüzgârlarını yoğunlaştırmıyan soğuk kıyı akıntılarının bulunmasındandır. Burada kıyı yakınında kış sisleri boydan boya yer alır; nemli batı rüzgârlarının çarptığı Güney Şili'de ise yağış çok boldur (1 500 - 2 500). Orta Şili, kış yağmurlarını alan bir çeşit Akdeniz ıklimi özelliği gösterir. Sürekli karlar sınırı, kurak Kuzey Şili ve Bolivya'da 5 300 - 5 800 mm de, Ekvador'da ise 3 600 m dedir. 4 600 - 4 800 m yükseklikteki volkanlar, yukarı yerlerde karla örtülüdür. Gerek diluviyal ve gerekse bugünkü buzullaşma, And dağlarının yüksek yerlerinde olmuş, buzul devrinde daha geniş yerler kaplıyan buzulların, bugün alanları daralmıştır. Bugün, az ve seyrek olan buzullar, en çok Patagonya batısında büyür ve çoğalır.

Bitki ve hayvanlar: Güney A. nın kuzey bölümünde pek geniş yerler kaplıyan balta girmemiş ekvatoral ormanlar (tropikal yağmur ormanları), Amazon çukurelinden Kordilerler'in doğu yamacına, güneyde Brezilya plâtolarına kadar uzanır, Amazon nehri ağzından geniş şeritler halinde Orinoko deltasına sokulur. Ayni gür bitki örtüsü, batıda Guayaquil körfezi kuzeyindeki Kordiler yamaçlarında, doğuda Pernambuco'dan oğlak dönencesi güneyine kadar bütün Atlas Okyanusu kıyılarında da yayılır. Yeşil rengin her çeşidini içinde saklıyan bu ormanlar, 40 - 60 m boyundaki ağaçların, orman çatısı üstünde sivrildikleri pek gür ve sık bir bitki örtüsü meydana getirir. Ormanın alt katında eğrelti otları, türlü hurma soyları gibi ağaçlar yer alır.

Bütün ağaç ve ağaççıklar, köklerini pek kalın, hümüsçe çok zengin sünger gibi yumuşak bir toprağa salmışlardır. Ormanın yere yakın alt bölümü, ağaçlara kablolar gibi sarılmış, ağaçtan ağaca köprüler gibi atılmış olan liyanlar'la pek karışık ve içine girilmez bir durum almıştır. Sayısız epifitler, ağaç gövde ve dallarını örtmüş yosunlar ise dalları gövdeleri, liyanları yeşil bir kürk gibi kaplamıştır. Orman tabanı, eğrelti otları, klorofılsiz bitkiler, çeşitli otlar ve bodur ağaççıklarla örtülüdür. Alt katı loş ve yarı karanlık olan bu ormanların tavanı arasından göğü görmek mümkün değildir. Öyle ki, ışığa kavuşmak için liyanlar, epifitler, yer yakınını bırakarak orman üstüne doğru sarmaşıklar halinde uzanıp, tırmanmak için birbirleriyle yarışa girmiş gibidirler. Havası pek sıcak, pek nemli, bunaltıcı ve pis kokulu olan bu ormanların içinde tam bir sessizlık vardır. Bu sessizliği, yalnız yıkılmış ağaçları kemiren pek çok böceğin çıtırtıları bozar. Tropikal balta girmemiş ormanlarda çok çeşitli ağaçlar yetişir. Brezilya'nın kauçuk ve kakao ağaçlarının, güzel kokulu türlü bitkilerle vanilya ve bir sağıtım bitkisi olan ipecacuanha'nır, Kordiler ormanlarındaki kınakına ağacının yurdu burasıdır. Bu ormanlarda pek çok ve çeşitli hayvanlar yaşar. Alt katta en fazla görülen hayvanlar, tapir ile yırtıcı hayvanlardan jagar (Amerika kaplanı), puma (Amerika arslanı) ve yılanlardır. Buna karşılık, tırmanıcı hayvanlar (maymunlar) la uçucular, daha aydınlık olan üst katta yaşarlar. Akarsularda pek çok türeyen balıklar, sürüler halinde dolaşan kayman adlı timsahlara yem olur.

Tropikal iklim bölgesinin bu yağmur ormanları (balta girmemiş ormanlar) nın kuzey ve güneyine düşen dıştropikal bölgelerde yer yer, yine sık, fakat ağaç çeşitleri daha az ormanlar uzanır. Bunlar arasında Brezilya'nın kıyı boyu dağ ormanlariyle akarsular boyundaki ormanlar söylenebilir. Yağmur ormanlarının gelişemiyeceği şekilde araya bir kurak zamanın girmesi yüzünden buralarda, tropikal kurak ormanlar (Catinga'lar) la savanlar ve stepler (Campos Llanos) yer tutmuştur. Bu bitki örtüsü bölgesi, ekvatorun güneyinde Brezilya'dan Paraguay'a doğru yer yer savan ve park bitki yöreleri halinde görülen Gran Chaco'ya kadar uzanır. Ekvator kuzeyinde ise su boylarındaki galeri ormanlariyle kesilen Llanos ile Kolumbiya - Venezuela'nın bodur ve dikenli seyrek ağaçlarla karışık otluklardan meydana gelmiş Monte bölgesi, yakın özellikler gösterir. Katinga (Catinga) lar, yer yer sık, dikenli çalılıkların uzandığı ve bu arada gövdesi fıçı gibi şişerek içlerinde su biriktiren garip biçimli, yüksek boylu ağaçların bulunduğu seyrek ve az gölgeli ormanlardır. Katingalar'dan Campos denilen savanlara geçilir. Brezilya'nın Camposları'na karşılık olan kuzeydeki Llanoslar ise, aralarında tek tek veya öbek öbek ağaçların bulunduğu sürekli otluklardır. Dıştropikal bölgelerin bu seyrek ağaçlı otluklarında çok sayıda koşucu hayvanlar (geyik, karaca, koşucu kuşlar) la kemiriciler ve bu arada Güney A. ya mahsus bir hayvan olan tatu ile karıncayiyen yaşar. Savanlarda yılanlar pek çoktur. Bu dıştropikal bölgelerde iklim, insan için, içtropikal bölgelerdeki gibi sıkıcı ve ezici değildir.

Savan bölgelerinden sonra Arjantin'e doğu seyrek bir astropikal orman bölgesinden sonra, Arjantin - Patagonya otluk ve çalılıklarına geçilir. Bütün yıl süresince yağmurların az oluşu, hele yağmur mevsiminin, buharlaşmanın çok olduğu yaz aylarına raslaması, Pampa adı verilen ve Andlar'a doğru gittikçe kuraklaşan geniş bölgede yer yer çalılıklarla örtülü geniş otluk steplerin doğmasına yer vermiştir. Bir bölümü, bugün tarım alanı haline getirilmiş, fakat daha birçok yerleri doğal stepler halinde duran bu zengin otluklar (pampas)ın batısında Chañar bitki örtüsü denilen cılız ve dikenli seyrek ağaçların karıştığı geniş bozkırlar uzanır. Bunun güneyindeki Patagonya'da ise, kurakçıl bodur çalılarla sert ve cılız otların yetişebildiği taşlık stepler sıralanır. Güney A nın bu güney bölümünde, Andlar'ın yüksek yerlerinde lama'lar, pampa'larda yabanlaşmış at ve öküz sürüleriyle devekuşuna benziyen nandu'lar ve Patagonya tavşanı yaşar. Patagonya'nın kumlu plâtolarında türlü kemirici hayvanlarla daha yükseklerde lama'ya benziyen ve Güney A. nın en büyük memeli hayvanı olan guanaco'lar yaşar.

Kuzey Şili'de kuraklığın çok fazla oluşu, burada çölün doğmasına sebebolmuştur. Bu kurak bölgede ancak zaman zaman akabilen sular boyunda yahut bilinmiyen bir zamanda yağan yağmurlardan, sonra pek az süren bir yeşerme, bitki canlanması olur, fakat pek kısa bir müddet sonra bütün bunlar solar. Bu Atacama çölünün güneyinde, Orta Şili'nin astropikal kış yağmurları bölgesindeki kurakçıl orman ve fundalıklardan sonra, Güney Şili - Patagonya orman bölgesine girilir. Burada yağışın hemen bütün yıl boyunca kar halinde düştüğü, kışların uzun ve sert, yazların kısa ve serin geçtiği Andlar'ın yüksek yerlerinde Antarktika dağ bitki örtüsü yer almıştır. Orta Andlar'a kadar süren bu örtü, buzlarla kaplı olmıyan yerlerde tutunmuş olup, kuzeye doğru girildikçe daha fazla yükseklere kayar, Kuzey Andlar üzerinde ise ancak adalar halinde kalır.

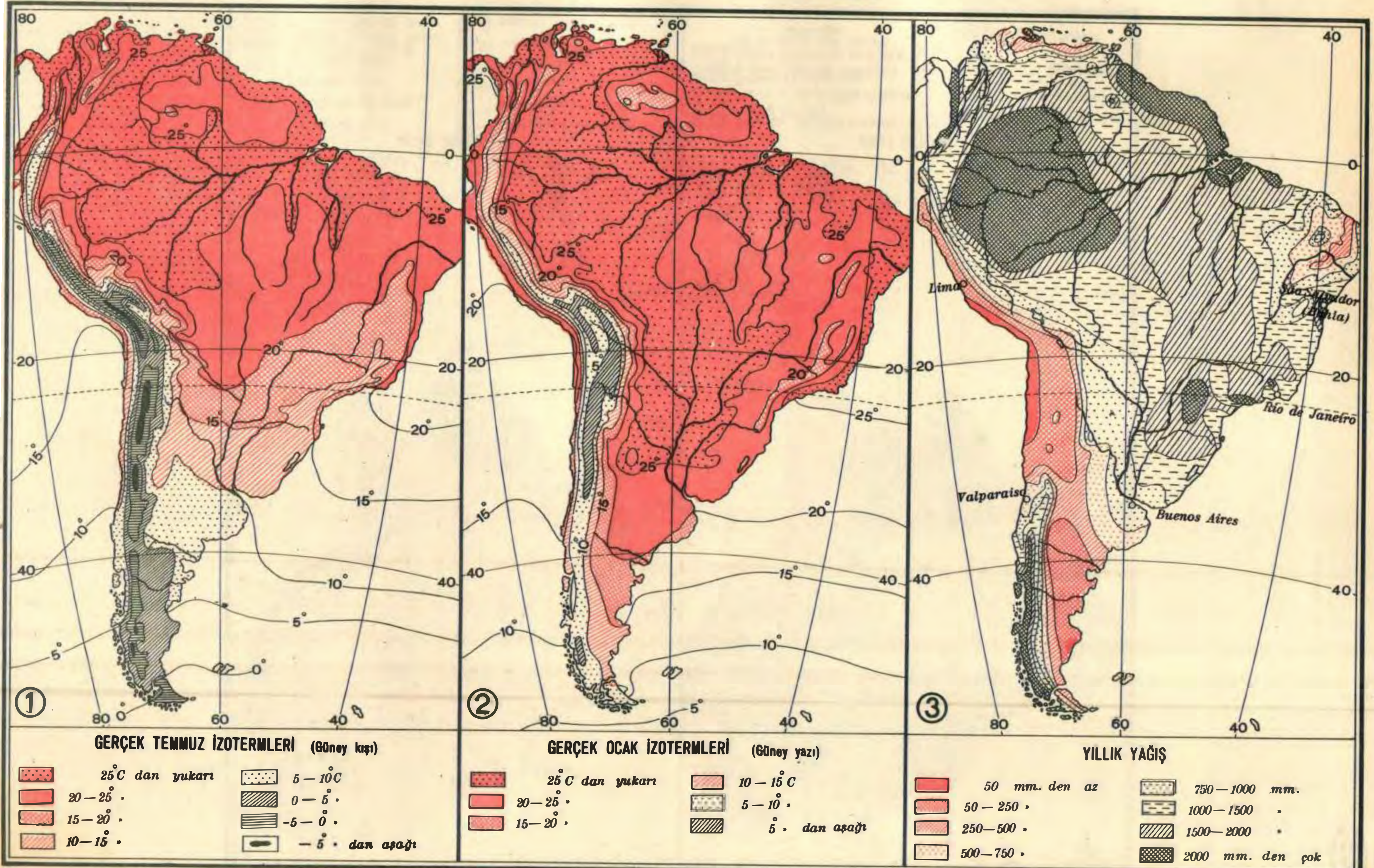
Alp bitkileri, Andlar'da da geniş yerler kapladığı halde, buralardaki çukur çevreklerde, güneyde Puna, kuzeyde Paramo adı verilen bodur bitki örtüsü yöreleri uzanır. Puna, aşağı bölümlerinde otluklarla yer yer tuzcul bitkilerin, yukarılarında kumluk ve taşlık çöllerin sıralandığı bir bitki topluluğu gösterir. Kuzey Andlar'da yer alan Paramo ise buna yakın benzerlikler göstermekle beraber, çalılıkların çokça görüldüğü bir bitki örtüsüdür.

Güney A. nın bitki topluluğu, jeolojik gelişim sebebiyle, Kuzey Amerika ve Eski Dünya'nın bitki örtüsünden çok, Güney Afrika - Avustralya bitki örtüsüne benzer.

Nüfus: Güney A. nüfusunun yarıya yakını yerli Kızılderililer (% 10 kadarı), Zenciler (% 5 kadarı) ve beyazlar (% 20 den çoğu) dan, yarıdan çoğu çeşitli dereceden olan melezlerden meydana gelmiş bir topluluk gösterir. Kesin bir sayı verememekle beraber, yaklaştırma olarak Güney A. da 7 - 7.5 milyon karışmamış kızılderili, 3 milyondan çok zenci, 10 - 15 milyon beyaz olmak üzere 30 milyon insana karşılık, 60 milyon kadar melez yaşamaktadır. Bütün karada, beyaz kara ve kırmızılar arasında önemli bir bağlayıcı kitle teşkil eden ve içlerinden değerli iş ve bilgi adamları çıkmış bulunan bu geniş melez insanlar kitlesi, türlü soyların, türlü derecelerde karışma ve kaynaşmasiyle sayısız denilebilecek çeşitlilik gösterir. Öyle ki, Güney A , şu veya bu bölgesinde beyazların, siyahların veya kırmızıların çokça bulunabileceği bir melez insanlar karası olmak yoluna girmiştir. Pek çeşitli olan bu melezlerden en çok bilinenleri Mulattolar (Avrupalı ile Zenci'den doğanlar), Zambolar (yerli ile zenciden doğanlar), Mestizo'lar (beyazla yerli kızılderiliden doğanlar), Chololar (yerli ile melezden doğanlar), Moriscolar (İspanyol ile Mulatto'dan olanlar) v. b. dır.

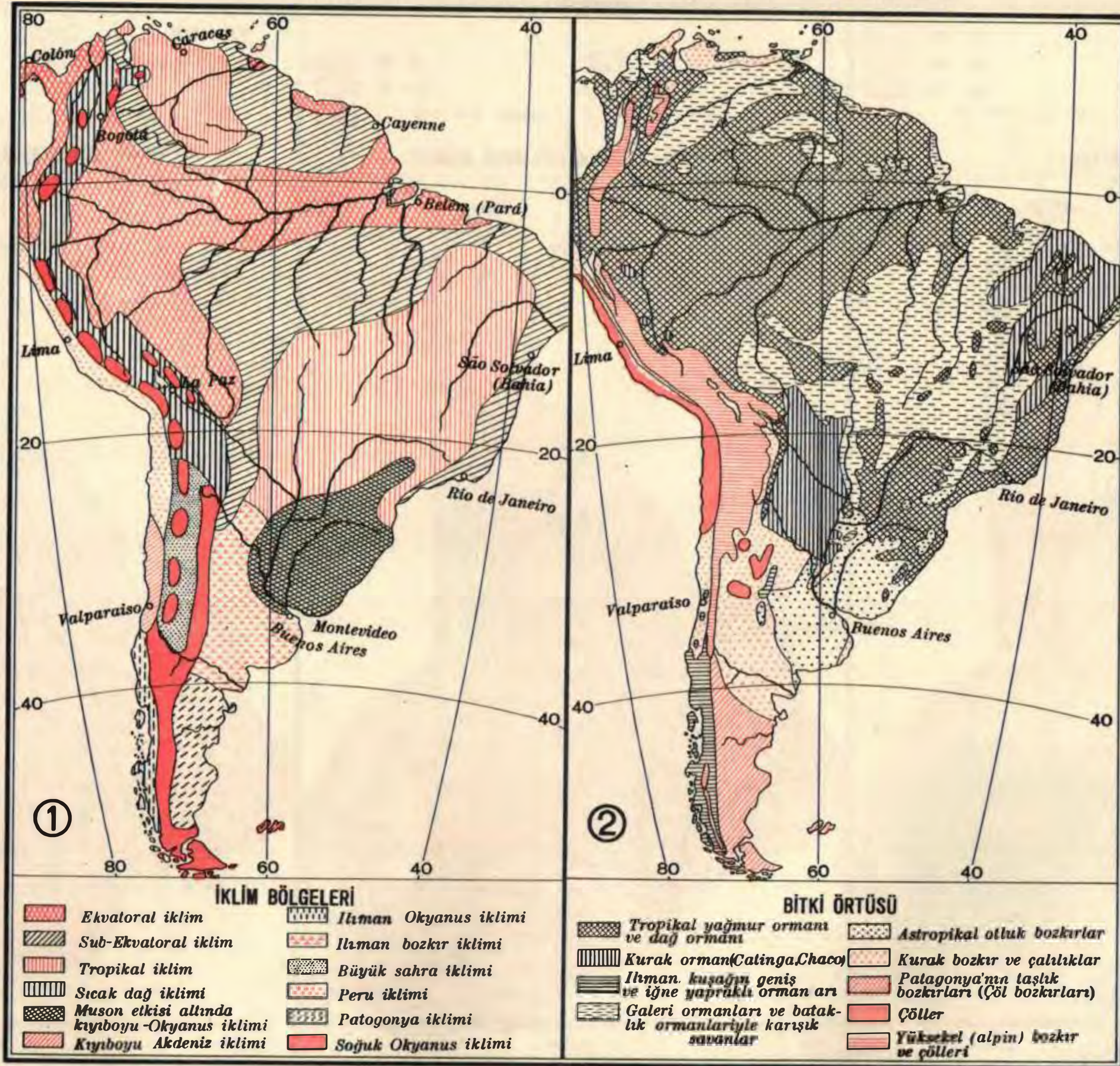
Güney A. nın en eski ahalisi, dillerinin başka olmasına rağmen, Kuzey Amerika yerlileriyle aynı soy birliği

GÜNEY AMERİKA: İKLİM

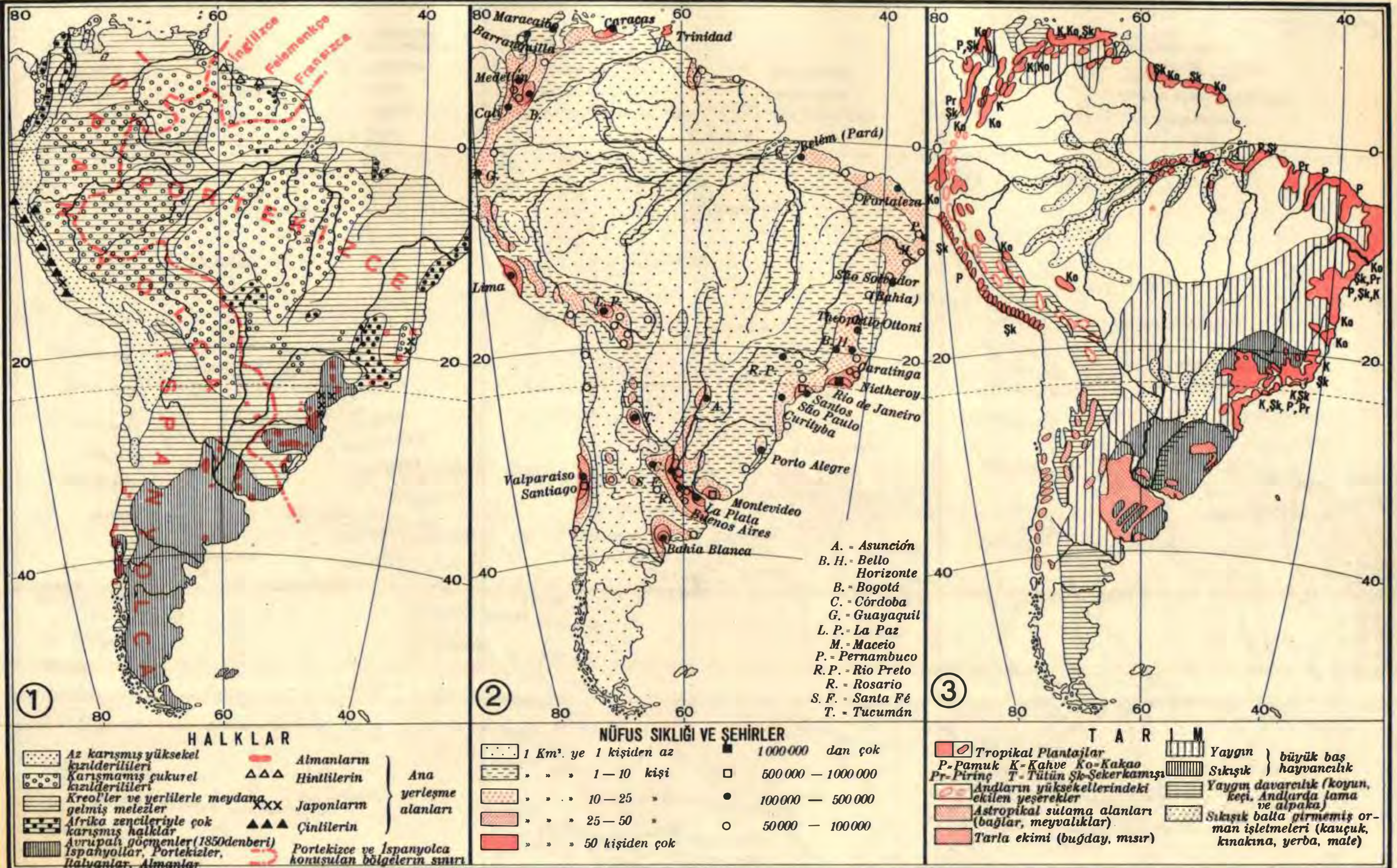
Ölçek 1 : 60 000 000 0 1000 2000 Km.

GÜNEY AMERİKA : İKLİM - BİTKİ ÖRTÜSÜ

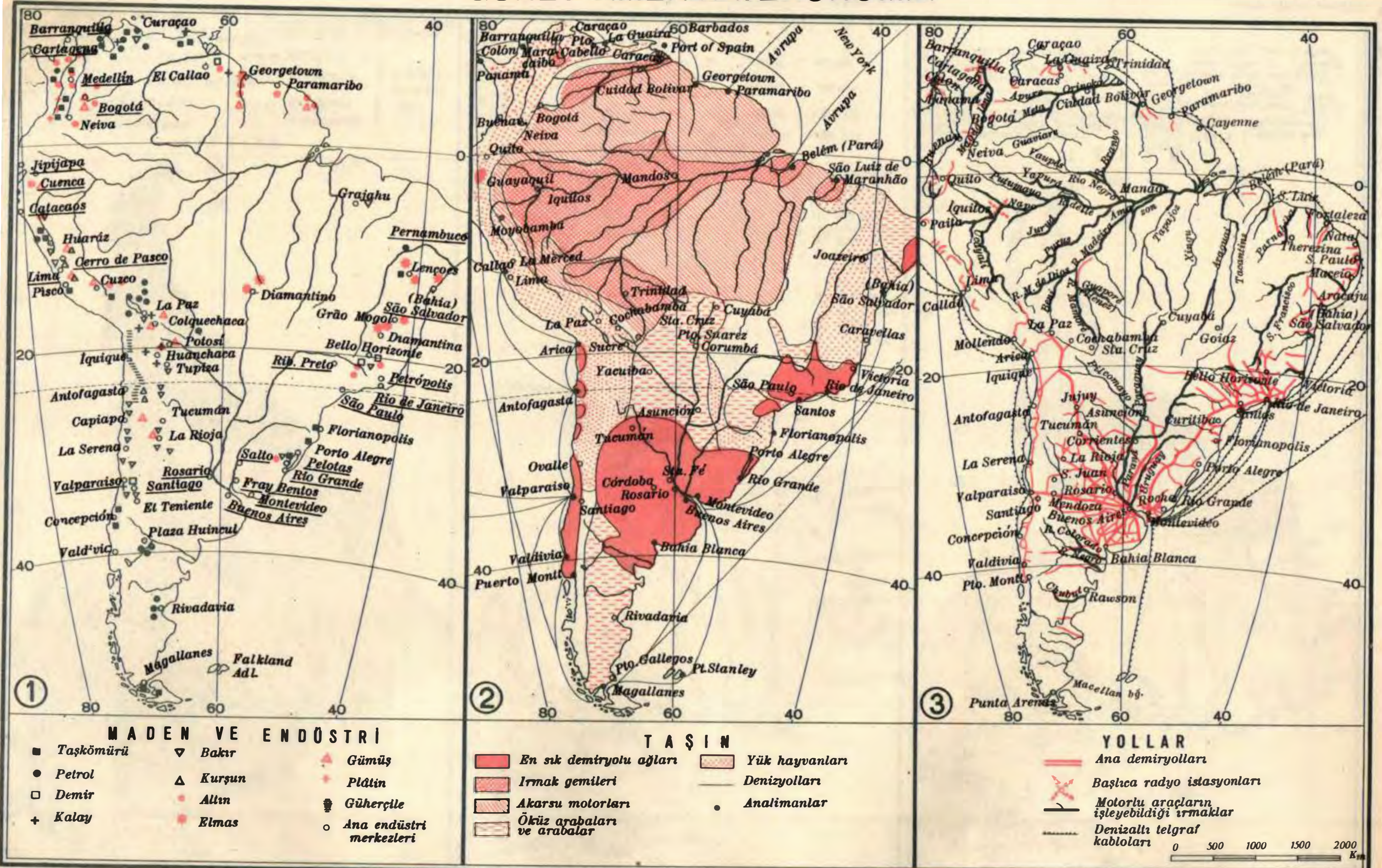
Ölçek 1: 60 000 000 — 0 1000 2000 Km.

GÜNEY AMERİKA: BEŞERÎ VE EKONOMİK

Ölçek 1 : 60 000 000 0 1000 2000 Km.

GÜNEY AMERİKA: EKONOMİK

Millî Eğitim Basımevi

Ölçek 1: 60 000 000 — 0 1000 2000 Km.

EKVADOR'DA YERLİLER VE SANDALLARI

gösteren, esas renkleri açık esmerden koyu esmere kadar değişen ve hepsine birden Kızılderililer adı verilen insanlardır. Elâ gözleri, siyah düz saçları, çıkık elmacık kemikleri, brakisefale çalan kafataslarıyle sarı ırka benzerlik gösteren bu insanlar, bir yandan da beyaz ırkı andıran özelliklere sahip bulunur, böylece bunlardan ayrı, özel bir soy halinde belirir. Güney A. da doğal şartların yer yer biribirinden pek ayrı oluşu, insan üzerinde önemli etkiler yapmış, orman, savan, step bölgelerinin çeşitli doğal güçlük veya kısırlıkları, nüfus sıklığiyle kültür derecesinin buralarda yükselememesine, ancak orta halli veya pek aşağı seviyede duraklamasına sebebolmuştur. Mevcut yüksek seviyenin de, Eski Dünya karalarına göre üstün bir yüksekliğe çıkamamasının sebebini ise, Güney A. nın karalardan çok uzakta ve tek olarak kalmış bulunmasında, böylece başka ileri ülkelerden faydalanamamış olmasında aramalıdır.

Bu sebepten, kuzeyin balta girmemiş ormanlarında veya doğunun savanlarında, basit kulubelerde yaşıyan yahut göçebe olarak dolaşan çıplak ınsanlarla yine aşağı bir seviyede kalmış step yahut güney ucu ormanlarında yaşıyan insanlara karşılık, iklimi sert ve insanı çalışmaya, tabiata karşı korunmaya zorlıyan And dağları ülkelerinin ahalisi ayrı doğal şartlar altında çok ayrı gelişmeler göstermiştir. XVI. yüzyıl başında pek geniş tropikal bölgelerde 2 - 3 milyon, tropikal dışı ülkelerde 1 - 2 milyon geri kalmış tabiat insanının yaşamış bulunduğu tahmin edildiği halde, And dağlarındaki eski Amerika kültür bölgesi insanlarının 12 - 15 milyonu bulduğu kuvvetle ileri sürülmektedir. And dağları ve yakınlarında gelişmiş olan bu medeniyetin en yüksek zamanı, XVI. yüzyıl başında bugünkü Quito şehri kuzeyinden Valparaiso güneyine kadar Andlar'ın büyük bir parçasını kaplamış bulunan İnka krallığı ile Kolombiya ve Kuzey Ekvador'da yerleşmiş ve Orta Amerika'ya sokulmuş bulunan Chibcha krallığı devridir. Bu krallık ülkelerinde düzgün yollar yapılmış, yükselme derecesi bu günkü kalıntılariyle görülen yapı eserleri meydana getirilmiştir.

Yine bu doğal şartların etkisiyle Andlar dışında kalan bütün doğu ve güney bölgelerinin insanları toplama devrinde kalmış veya avcılık ve balıkçılıkla geçinen, ancak pek basit usullerle ekip biçen topluluklar halinde kaldıkları halde, And memleketlerinde yaşıyan yerliler, toprağı kuvvetlendirmeyi, tarlaları sulamayı, lama'yı evcil bir hayvan olarak türlü işlerde ve hele taşında kullanmayı bilmiş, çapa, kazma gibi tarım araçları yapmışlardır. Bugün sayıları 6,5 milyona düşecek kadar azalmış bulunan bu ilerlemiş insan topluluğu, buraya ilk giren Avrupalılar için hazır bir insan gücü kaynağı olmuş, bu sayede İspanyollar, Andlar'da XVI yüzyıl sonunda sömürge imparatorluklarını kurmuşlardır. Buna karşılık, tropikal doğuda ancak 2/3, güneyde ise 1/4 milyon eski yerli kalmıştır.

Bugün Andlar bölgesinde, bir zamanlar hâkim ve ileri bir halk olarak gelişmiş ve Ekvador'dan Bolivya'ya kadar yayılmış bulunan Keçualar yaşamaktadır. Bunlar Bolivya'da Aimaralar'la karışmışlardır. Şili'de ise Araukanlılar'ın kalıntısı topluca yaşamakta olduğu halde, daha güneydeki parçalı topraklarda yerliler pek küçük boylar halinde dağılmışlardır. Bu parçalanma, savanlar bölgesiyle Andlar'ın doğusunda da görülür. İç Brezilya'da Ges'ler geniş yerlere yayılmış, Güney Brezilya'ya da öbek öbek sarkmışlardır. Bunlardan daha geniş yerler kaplamış olan Tupi - Guarani'ler ise, Amazon'un kollarından Madeira ile Xingú arasındaki geniş bölgelerde yaşamakta, daha güneyde bugünkü Paraguay Devleti nüfusunun önemli bir bölümünü meydana getirmekte ve Guaranice konuşmaktadırlar. Bunlar, kuzeyde Amazon ötesine de yayılmışlardır. Daha güneyde Paraguay ve Amazon nehrinin subölümü bölgesine kadar yayılmış olan Karaibler'in, bugün yaşadıkları yerler, Madeira ırmağı ile Guyana kitlesi arasındaki bölge ile Atlas Okyanusu ve kendi adlariyle anılan denizin (Karayibler denizi) kıyı boyu ve bu denizdeki adalardır. Karaib ve Tupi - Guaraniler ülkelerinin batısındaki Amazon çevreğinde Aruaklar yaşamaktadır. Bu yerlilerden And bölgesindekiler, sonradan gelenlerle biraz karışmış Amazon çevreğinin iç bölümlerindekiler ise hemen hiç karışmamışlardır.

Güney A. nın tropikal kıyı bölgelerinde (hele Karayib denizi ve Rio de Janeiro yakınlarına kadar uzanan Atlas Okyanusu kıyı boyunda) Zenciler önemli yer tutar, Zenciler'le Mulattolar'ın sayısı 8 milyonu geçer. Bunlar, plântaj kültürünün genişlemesiyle Orta Brezilya'ya da sokulmuş, fakat iklim şartları yaşamalarına uygun gelmiyen güney bölgelerinde genişliyememişlerdir. Başlangıçta Andlar bölgesinde yeter derecede ileri insan gücü bulan İspanyollar, karanın tropikal doğu bölgelerinde sömürgelerinin gelişmesine yarıyacak yeter nüfus bulamamış, çukur bölgelerde yaşıyan yerliler ise, kendilerinden istenen plântaj ve maden işlerine uygun gelmemiştir. Bu durum, sömürge gelişmesini ağırlatmış, hattâ bugün de kendini duyuran işçi meselesini ortaya atmıştır. İşte, ilk sömürge devrinde buraya göçenlerin sayıca azlığı, yerlilerin işe uygun ve yeter sayıda olmaması, tropikal çukurellerde beyazların çalışabileceği yerlerin azlığı, Afrika'dan buraya Zenci kölelerin getirilmesine yol açmıştır. Zenci getirilmesinin kesilmesi ve köleliğin kaldırılmasından sonra, XIX. yüzyılın ortalarından başlıyarak geniş ölçüde Avrupalı göçmen akını başlamıştır. Bu Avrupalı göçü, en çok, iklim şartları çalışma ve yerleşmelerine elverişli olan ve daha önce az nüfuslu kalmış güney ve doğu bölgelerine yönelmiş, batıya göçenler ise daha az olmuştur. Bundan ötürü. bugün Arjantin, Uruguay, Güney Brezilya ve Orta Brezilya'-

GÜNEY AMERİKA

1

2

3

4

5

6

1 — Rio Poraro üzerinde Kaieteur çavlanı.
2 — Ateş Ülkesi yerlilerinden bir aile.
3 — Llanquihue gölü kenarında Osorno volkanı (Güney Şili).
4 — Iguassú ırmağı üzerinde Salto San Martin çavlanı (Brezilya).
5 — Patagonya yerlilerinin çadırı.
6 — Amazon çukurelinde bir orman açıklığında yerli evi.

nın Rio de Janeiro'ya kadar uzanan kıyı yakını bölgesinde, daha çok, beyaz nüfus yer tutmuştur. Göçen ve yerleşenler arasında başta İspanyol ve Portekizler gelmek üzere, İtalyanlar, Almanlar, Güney ve Doğu Avrupalılar vardır. Beyazlar için, Kuzeydoğu Brezilya ve Karayib denizi kıyılarında çalışmak son derece güçleşir, Amazon çevreği ile Guyana'da ise imkânsız olur. Buralarda ancak tek tük bulunan ve plântajlarda çalışan Zenciler'i ve yerlileri yöneten az miktarda beyaz, Doğu Brezilya'da bir miktar Japon, Peru'da Çinli vardır

Güney A. da insan, ekonomi âmillerinden biri olarak gözönüne alınırsa, genel olarak, güney ülkelerinde Avrupalılar'ın, doğuda Avrupalılar'la birlikte Zenciler'in, batıda yerli Kızılderililer'in daha çok etkili olduğu görülür. Kültür ve din (Katoliklik) bakımından ise, bütün kara. girme derecesi yer yer değişen Avrupa kültürünün etkisi altında kalmıştır. Toplayıcı, avcı, basit tarımcı olan eski yerliler, zamanla hayvan yetiştirici olmuş, gür ormanlarda yer yer alanlar açılmış; savanlar, hayvan yetiştirme bölgeleri; stepler, ekim - dikim yerleri olmuştur. Önceleri Avrupa'nın Akdeniz kültürü (İber kültürü) halinde Güney A. ya giren Avrupa medeniyeti XIX yüzyılda modern Avrupa kültürü halinde karaya yayılmaya başlamıştır; ancak, bu medeniyet, Güney A. nın büyük merkezlerinde yerleşmiş. küçüklerine bir dereceye kadar girmiş, çok yerde ise henüz yerleşememiştir. Buralarda eski yerli medeniyeti biraz örtmüş bulunan İber sömürge devri kültürü yer tutmuştur.

Santiago'da Alameda de las Delicias caddesi

Güney A., yavaş yavaş dolmaya doğru giden çok az nüfuslu bir kara parçasıdır (ortalama sıklık km^2 ye 5 kişi). Bundan ötürü, karanın yalnız kenar şeridi kalabalık, içbölgeleri ise pek seyrek nüfuslu veya boştur. Nüfusun en çok toplandığı kenar şeridinde sıklık, yer yer çok değişir: doğuda Amazon nehri ağzından Bahia Blanca çevresine, kuzeyde Venezuela'nın kuzeydoğu ucundan Kolombiya'nın güneybatı yakınlarına kadar uzanan yerlerde, batıda Orta Şili ile Batı Peru'da sıklık, km^2 ye 10 - 20 kişi düşecek kadardır. Bu bölgelerde büyük şehirlerin uzak çevrelerinde nüfus sıklığı 20 yi, yakın çevrelerinde ise 50 yi geçecek şekilde artar. Bu bölgeler arasında uzanan veya ana nehirler boyunca giden birtakım bölgelerde km^2 ye ancak 10 kişiye yakın insan düşer. Geri kalan pek geniş alanlarda nüfus sıklığı ya 1 den de az, yahut hiç yoktur

Karanın büyük şehirleri, sık nüfuslu kıyı ülkelerinde toplanmıştır. Büyük yerleşme alanları, toprakları yüksek yerlerde olan ülkeler bir yana bırakılırsa, ya deniz kıyısında veya kıyı yakınında, yahut gemilerin işliyebildikleri nehirler kenarında gelişmiş, içe doğru uzanan bölgelerde ise küçük şehir ve kasabalarla, dağınık köyler yer tutmuştur. Milyonu aşkın 3 şehir (São Paulo, Rio de Janeiro, Buenos Aires), yarım milyonu geçkin 3 şehir (Rosario, Montevideo, Santiago), 100 000 den çok nüfuslu 30 şehir, bu sık nüfuslu kıyı bölgelerinde kurulmuş ve büyümüştür.

Taşın: Güney A. nın yalnız güney bölümünde (Arjantin, Şili) ve Brezilya'nın kıyıya yakın orta bölgesinde yeter derecede modern yollar yapılmıştır; geri kalan geniş içbölgelerle Andlar'da yollar son derece az ve bozuktur. Bugün de, karanın çok yerinde yakın ve hattâ uzak taşın işinde hayvanlardan faydalanılmaktadır: Bolivya'dan Ekvador'a kadar olan Andlar'da katır, at, eşek ve lama'dan yük taşımada faydalanılmakta, Brezilya'nın yüksek plâto ve dağlarıyle Arjantin ve Patagonya bölgesinde katır ve at yük ve binek hayvanı olarak kullanılmaktadır

Karanın çukur ve düz bölgelerinde iki tekerlekli arabalardan bugün de yük taşıma işinde çok faydalanılmaktadır. Bu arada Orinoko ve Brezilya düzlükleriyle Arjantin Pampa'larında öküz arabalarına da çok raslanır. Arabaların geçeceği yolların çoğu basit toprak yoldur. İyi şoseler, en sık nüfuslu bölgelerle büyük şehirler çevresinde gittikçe çoğalmaktadır. Ayrıca Llano'lardan Patagonya'ya kadar uzanan çukur düzlüklerle Brezilya'nın plâtolar bölgesinde otomobil ve kamyonla insan ve yük taşını da gittikçe artmaktadır.

Güney A. da nehir ve ırmaklardan taşın işinde çok faydalanılır. Hele Amazon nehri ağzından Andlar'ın doğu eteğine kadar, La Plata - Paraguay nehirlerinde karanın 2 000 km içerilerine sokulacak şekilde çok yerde büyük gemiler işler. Orinoko, Magdalena, São Francisco ırmaklarında da vapurlar ve motörler işler. Bu suyolları, çağlayan yahut hızlı akışlarla yer yer kesilmiş bulunursa da, bu hal taşına büyük engel teşkil edecek şekilde çok değildir. Bu arada Amazon nehri, büyük gemilerin de işliyebildiği dünyanın en büyük nehir yolu olarak görülür. Birçok küçük akarsularda da motör ve kayıklarla eşya ve insan taşınır.

Demiryolları, Arjantin ile Brezilya'nın Atlas Okyanusu kıyı boyuna düşen bazı bölümlerinde çok çabuk artmış, hele birkaç küçük bölgede son derece sıklaşmıştır. Şili kıyı boyundan içerilere doğru da kısa kısa demiryolları yapılmış, bunlar, biribirine kuzey - güney doğrultulu uzunlama bir hatla bağlanmıştır. Avrupa memleketlerinde bir ihtiyacı karşılamak düşüncesiyle yapılan demiryollarına karşılık, Güney A. da işletmeye henüz açılmamış ve yerleşilmemiş yeni topraklara sokulmak isteğiyle, kıyı boylarından başlıyan demiryolları, içbölgelere doğru uzatılmıştır. Gerçekten çok ve sık olan Arjantin demiryolları, bu sokulma sonunda, Karageçen (transcontinental) demiryollarının yapılmasına yol açmış, böylece bir yandan Valparaiso - Buenos Aires hattiyle Şili demiryolu ağlarına, öte yandan da Bolivya'ya bağlanmıştır. Bir başka ana demiryolu da Bahia Blanca'dan Neuquen'e uzanmıştır. Bugün, Güney A. nın demiryollarının uzunluğu 87 000 km yi geçmiştir.

Deniz taşını. Atlas Okyanusu kıyılarında gelişmiş, burada birçok iyi limanlar doğmuştur. Büyük Okyanus kıyılarında ise iyi limanlar pek azdır. Deniz taşınının en canlı olduğu yerler, doğuda Rio de Janeiro ile Buenos Aires, batıda Valparaiso'dur. Bu limanlarla Kuzey Amerika ve Avrupa arasında sık gemi gidiş gelişleri vardır. Bütün karada, hele Brezilya ile Kolombiya'da hava taşını önemli bir gelişme yoluna girmiştir.

Ekonomi: Güney A. nın bol ve zengin olan doğal kaynakları, karanın nüfusunun artmasiyle kenar bölgelerden içerilere doğru işletilmeye başlanmıştır. Bu ekonomi işletmelerinin çoğu hemen kıyıdadır; ancak yer yer içerilere doğru türlü büyüklükte genişlemeler olmuş, Andlar'da ise adalar halinde ekonomik işletme alanları çoğalmıştır. Tropikal plântaj bölgeleri ve astropikal - ılıman kuşak tarla ve otlaklarında olduğu gibi iklime bağlı olmıyan maden işletmeleri de karanın yine kenar şeridinde sıralanmıştır. And ülkeleriyle Guyana ve Brezilya dağlık bölgeleri, Güney A nın maden işletme yerleridir. And dağlarının etekleri, petrol alanlarıdır.

Tropikal bölgelerde özenle ve geniş ölçüde yetiştirilen plântajlar (çeşitli ekim - dikim), Peru'nun kıyı boyunda (şekerkamışı, pamuk) oldukça dağınık bir halde bulunduğu halde, Ekvador kıyılarında (kakao) genişler, Kolombiya ve Venezuela dağlık ülkelerinde (kahve, kakao, muz) dağların orta yüksekliklerine tırmanır, Guyana kıyısında daralır; Amazon nehri boyunda (kakao) benek benek içerilere sokulur, kuzeydoğu Brezilya'da (kahve, şekerkamışı, pamuk, tütün) genişler, nihayet Orta Brezilya'da (kahve) karanın içine doğru geniş yerler kaplıyacak şekilde yayılır.

Güney Brezilya'da başlıyan tahıl ekimi (mısır, buğday, yem bitkileri), Uruguay'a doğru uzanır, Arjantin pampalarında en geniş ölçüsiyle yayılır; Güney Şili'de de buna paralel bir gidiş görülür. Astropikal - ılıman kuşakta bu tarla ekimi, ya hayvan yetiştirme ile birlikte gider, yahut tarım ve hayvancılık aynı bölgede değişik yerlerde yapılır. Davarcılık, karanın güney bölümünde geliştiği halde, büyükbaş hayvanlar, tropikal savanlarla kuzey Pampa, Gran Chaco ve Llano'larda tutunmuştur. Bu arada Arjantin'in bazı yerlerinde insan eliyle yetiştirilmiş çayırlarda çok miktarda sığır beslenir. Andlar'da ise, eskiden beri biribirini tamamlar şekilde birlikte giden, fakat ancak iç ihtiyaca yetecek kadar yetiştirilen tarım ve hayvancılık yer tutmuştur.

Güney A. da ormanlar çok geniş yerler kapladığı halde, bunlardan gerektiği kadar faydalanılmamaktadır; düzenli bir orman işletmesi, henüz hiçbir yerde olmadığından, ormanlar istenildiği gibi işletilmektedir. Bu arada kauçuk toplama, kereste elde etme işi ile Amazon ormanlarından elde edilen mobilyalık kıymetli ağaçlar, Quebracho ağacından elde edilen tanen, hekimlikte kullanılan ilâç bitkileri, Paraná ormanlarından toplanan Paraguay çayı başta gelir.

Başlıca maden işletme bölgeleri, orta Kordilerler'dedir; burada kıymetli madenlerden başka, en çok bakır ve kalay ile nitratlar çıkarılır. Brezilya dağlık bölgesi, demir ve manganez çevrekleri ve kıymetli madenleri ile tanınmıştır. Kömürün yokluğu, petrol kaynaklariyle bir dereceye kadar giderilmiştir.

Kara ölçüsü de gözönüne alındığı takdirde çok çeşitli olarak görülen ekonomi durumu, gerçekte, ayrı ayrı bölgelerde tek taraflı bir tarzda gelişmiş olarak görülür; böylece türlü ülkelerden herbiri bir veya birkaç çeşit ürünü çok elde eder: meselâ Brezilya ve Kolombiya'da kahve; Arjantin'de mısır, buğday, et; Bolivya'da kalay; Ekvador'da kakao; Şili'de bakır, nitrat; Uruguay'da et; Venezuela'da petrol başta gelir.

Endüstri, henüz gelişmiş değildir. Birinci Dünya Harbi'nden önce yerli sanatlar çok yer tutuyor, bu arada tahıl, et, şeker, ağaç endüstrisi başta geliyordu. Birinci Dünya Harbi, yeni birtakım endüstriyi doğurmuştur ki, Brezilya'nın dokuma endüstrisi bunlardandır. Güney A. da, tıpkı yerleşme ve tarım gibi, endüstrileşme de kıyı boyunda gelişmeye başlamış, böylece karanın kenar şeridi ile boş denilebilecek pek geniş içbölgeler arasındaki uymazlık, bu bakımdan da kendini göstermiştir.

Güney A. nın en önemli ekonomik problemi, sayılı bir takım ürünleri pek çok elde edişidir. Karanın ekonomi durumunun gelişmesi ve düzenli gitmesi bu ürünlerin dış ülkelere satılmasına bağlıdır. Dış memleketlere yeter derecede mal çıkarılmadığı takdirde, ekonomik güçlük ve darlık başgösterir. İkinci Dünya Harbi'nden önce Güney A. nın ticareti, işlenmemiş maddelerin en büyük alıcısı olan Avrupa'ya bağlı idi. Asya, Afrika ve Avusturalya, Güney A. ürünlerine pazar olamıyor. Kuzey Amerika ise bir dereceye kadar ve ancak kendisinde yetişmiyen bazı ürünler için (kahve, muz, kakao) alıcı durumunda bulunuyor, hattâ birçok ürünleri (et, buğday, mısır, meyva, pamuk, petrol madenler) geniş ölçüde yetiştirerek rakiplik ediyordu. 1938 de Avrupa, Güney A. nın dışarıya sattığı etin % 93 nü, mısırın % 86 sını, yünün % 73 nü, pamuğun % 74 nü, deri ve köselenin % 66 sını çekmiştir. İkinci Dünya Harbi içinde Amerika Birleşik Devletleri, ham madde ihtiyacının çoğalması ve Güney A. memleketlerinin ürünlerini satınalmakla onlara Panamerikanizm düşüncesiyle ekonomi bakımından yardım edilmesi için, daha önce başka memleketlerden aldığı malları, buradan almaya başlamıştır. Böylece, ilk defa olarak, Güney A, Amerika Birleşik Devletleri'ne aldığından çok satmıştır. Böyle olduğu halde Güney A. nın kahve, mısır, buğday gibi iç ihtiyacı çok aşan maddeleri, hâlâ çürümekte yahut yakılmaktadır. Yılda ortalama 1 milyar kilodan çok kahve elde edip, her yıl bunun 1/4 ni yakan Brezilya ile 10 - 15 milyon ton mısır elde ederek bunun önemli bir bölümünü kömür yerine kullanan Arjantin bunun örneğidir. İkinci Dünya Harbi içinde bu durumda olan Güney A. nın, kendine yetecek derecede pazar bulma problemi, henüz çözülmüş değildir.

Dünya ekonomisindeki yeri: Güney A. en çok ham madde çıkaran bir kara parçası oluşu ve işlenmiş malları dışarıdan çekmesi bakımından eski devirlerinin izlerini bugün de taşımaktadır. Fakat bu durumiyle Güney A.. dünya ticaretinde çok önemli bir yer tutmuştur. Gitgide artan bir miktarda Avrupa'ya tahıl ve yem (buğday, mısır) ile yağ ve ketentohumu yağı göndermeye başlamıştır. Güney A., keyif verici maddelerin başlıca müstahsilidir. Dünya pazarlarına geniş ölçüde maden de çıkarır. Güney A., dünya kahve ihtiyacının 4/5 ünü sağlar kakao istihsalinde Afrika'ya yaklaşır, tütün yetiştirmede Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya'dan sonra gelir. Dünya plâtininin % 24 nü, altının % 23 nü, gümüşün % 10 nu verir; bakır, kalay, çinko, manganez istihsalinde önemli bir yer tutar. Tabiî nitrat çıkarılmasında Güney A., rakipsiz bir yer tutmakta, bugünkü işletmelerini daha yüzlerce yıl sürdürebilecek durumda bulunmaktadır. Güney A., dünya ticaretinin % 6 sını elinde tutar. İhracatı, dünya ihracatının % 7 si, ithalâtı % 6 sına yakındır.

Yönetim durumu: Keşfinden üç yüzyıl sonrasına kadar İspanyol ve Portekiz sömürgeler ülkesi olarak kalan Güney A. da, XIX. yüzyılda 10 bağımsız devlet teşekkül etmiştir. Hepsi cumhuriyetle yönetilen bu devletler, Venezuela, Kolombiya, Ekvador, Peru, Bolivya, Şili, Arjantin, Paraguay, Uruguay ve Brezilya'dır. Karanın yalnız kuzey-

doğusunda 450 bin km² ve yarım milyon nüfuslu Guyana (İngiliz, Fransa, Holânda Guyanaları) ile en güneydeki Falkland adaları (Büyük Britanya'ya bağlı) karadışı devletlerin malı olarak kalmıştır.

Sömürge devrindeki kıyıboyu yerleşmeleriyle And çevreleri, bugünkü devletlerin çekirdeklerini meydana getirmiş, buralardan karanın içerilerine doğru türlü genişlemeler olmuştur. İç Brezilya ve Guyana ile Kuzeybatı Arjantin, bugün de bu genişleme yerlerindendir. Devletlerin ıssız içbölgelere doğru uzanan sınır çevrelerinde, parça parça ve her yeri bağlı olduğu devletin etkisinden şu veya bu derecede uzak kalmış bölgeler vardır. Birkaç devlet arasındaki bazı anlaşmazlık bölgeleri de buralardadır. Bununla beraber, Güney A. da, Avrupa ve Asya'da görülen büyük toprak anlaşmazlıkları yoktur. Ufak bazı sınır kavgaları (Peru ile Ekvador arasında olduğu gibi) dışında, karayı ateşe atan ve bitip tükenmez düşmanlık doğuran silâhlı çarpışmalar olmamıştır. Devletler arasındaki sınırlar da, çok yerlerde, doğal sınırlar halinde belirmiştir: Guyana sömürgeleriyle Venezuela, Kolombiya, Ekvador, Peru, Bolivya ve Brezilya, Amazon ormanlarını çevirecek şekilde sıralanmış, herbirinin sınırları da bu ormanların içinden geçmiş bulunmaktadır. Paraguay, Bolivya'dan Gran Chaco ile ayrılmıştır. Güney Andlar, Arjantin ile Şili arasında sınır olmuştur.

Güney A. devletleri, 2 ana bölümde yer almıştır: Doğu ve batı devletleri. Doğuda iki büyük devlet kurulmuştur: 8,5 milyon km² lik topraklariyle karanın hemen yarısını kaplıyan Brezilya, 2,8 milyon km² lik Arjantin. Her ikisi karanın 2/3 sini kaplar. Bu doğu bölümde Uruguay ve Paraguay küçük devletleri, İspanyol ve Portekiz sömürgelerinin dağılmaları sırasında, her ikisinin birbirine dokunma yerlerinde doğmuşlardır. Batıdaki And devletleri, ancak orta büyüklüktedir. Bunlar arasında, Pasifik kıyılarına bağlı kalan ve And dağlarına dayanan Şiliye karşılık, öteki And devletleri Orinoko ve Amazon çevreklerine doğru genişleme imkânlarını bulmuşlardır. Karanın bütün devletleri arasında yalnız Paraguay ile Bolivya, denize açık olmıyan iç devletlerdir.

Bu geniş topraklarda, her devletin nüfusu az ve seyrektir. Her birinde nüfus sıklığı ortalama 2-6, nüfus sayıları ise 1-6 milyon arasındadır. Bunlar arasında yalnız Arjantinin nüfusu 13,5 milyonu, Brezilya'nın nüfusu 41 milyonu (kara nüfusunun yarısı) aşmıştır. Bugünkü nüfus, bu geniş toprakların gelişmesi için henüz yeter derecede değildir. Bu sebepten endüstrisinin gelişmesi için elde birçok imkânlar bulunduğu halde, bu devletler, daha çok ham madde ülkesi olarak kalmıştır. Aşağıdaki cetvelde Güney A. devletleri toplu olarak gösterilmiştir.

III. ORTA AMERİKA: Kuzey ve Güney Amerikalar arasındaki dar ve uzun kara köprüsü.

Konum, büyüklük, şekil: 7° ile 22° kuzey enlemleri arasında 2 000 km lık bir uzunluk gösteren Orta A., kuzeydoğuda Karayib denizi ile Meksika körfezi, güneybatıda Büyük Okyanus ile çevrilidir. Kuzeybatı sınırı olarak Tehuantepec kıstağı, güneydoğu sınırı olarak da Panama ile Kolombiya arasındaki siyasî sınır gözönüne alınır. Orta A. nın yüzölçümü 780 000 km² dir. Kesin doğal sınırlarla ayrılmamış olan Orta A. sözü, bazı kere Antil adalarını (bk. ANTİLLER) da içine alırsa da, çok vakit yukarda çizilen sınırlar içinde incelenir.

Jeoloji: Orta A. nın kuzey bölümünde yer yer kristalin şistlerden meydana gelmiş temel arazi uzanır. Meksika temel arazisinin buradaki devamı olan bu kütleler, Honduras'ta doğuya döner ve Kuba ile Büyük Antiller'in başka adalarında da sürer. Paleozoik'te dağlar halinde uzanmış olan bu kütleler, sonraki devirlerde aşınmış ve yontulmuş, deniz basmaları sonunda üzerleri kalker, marn, kum-

Memleketin adı		Yüzölçümü km²	Nüfus	Km² ye düşen nüfus
Türk imlâsiyle	Asıl imlâsiyle			
Arjantin	República Argentina	2 797 000	13 318 320 (1941)	5
Bolivya	Repúb, Boliviana	1 333 000	3 457 000 (1940)	3
Brezilya	Estados Unidos do Brasil	8 511 000	41 300 000 (1940)	5
Şili	Repúb. de Chile	741 000	5 023 539 (1940)	7
Ekvador	Repúb. del Ecuador	451 000	3 011 062 (1941)	7
Kolombiya	Repúb. de Colombia	1 162 000	8 701 816 (1938)	8
Paraguay	Repúb. del Paraguay	419 000	936 126 (1937)	2
Peru	Repúb. del Perú	1 250 000	6 207 967 (1940)	5
Uruguay	Repúb. Oriental del Uruguay	187 000	2 147 000 (1939)	12
Venezuela	Estados Unidos de Venezuela	1 000 000	3 847 051 (1941)	4

taşı tabakalariyle örtülmüştür Tersiyerde yeni kıvrılmalar olmuş, uzunlama ve enlileme kırılmalar sonunda türlü çökmelerle Antiller ayrılmıştır. Bu çökme ve yükselmeler sırasında geniş ölçüde volkan püskürmeleri olmuş, yer yer yanardağ konileri ve volkan örtüleri bölgeyi kaplamıştır. Orta A. da bugün 80 den çok volkan sayılmaktadır ki, bunun hiç değilse üçte biri tarih çağlarında da püskürmüştür. Sık sık beliren depremler, bu şiddetli tektonik olayların henüz dinmediğini gösterir.

Yerşekilleri: Orta A. nın çok yeri dağlıktır. Bunlar arasında Guatemaladaki Tajumulco 4 210 m ye, Tacaná 4 064 m ye varır. Çukurovalar, en çok, Büyük Okyanus kıyısında dar şeritler halinde olduğu halde, Yucatan yarımadası ile Nikaragua'nın doğusunda daha geniş yerler kaplar. Kuzeybatıya doğru enlilemesine uzanan Nikaragua çöküntü ovasını, batıda genç volkan kitleleri sınırlar. Bu çukurovada, bölgenin iki büyük gölü olan Nikaragua ile Managua yer alır.

ORTA AMERİKA
Nikaragua'da Fonseca körfezi kenarında Conseguina volkanının krateri (uçaktan)

Antiller'le birlikte Orta A., Avrupa'nın Akdeniz bölgesini andıran, A. nın aradeniz bölgesini teşkil eder. Kuzey ve Güney A. da yalnız batıda uzanan üçüncü zamanın genç kıvrım dağları, Orta A. da doğuya doğru, Atlas Okyanusu'na sokulur şekilde uzanır. Evvelce, batı kıvrım dağlarının Orta A. da pasifik boyunca uzandığı sanılırdı. Gerçekte bu köprübölgenin güney parçasında, çok yerde, bugünkü yerkabarıklıklarını volkan dizileri meydana getirir. Bunun kuzeyinde ise dağlar, batı - doğu doğrultusunda, Porto Rico, Haiti, Jamaika, Kuba'dan geçmek üzere (yani Büyük Antiller boyunca) uzanırlar. Tahmin olunduğuna göre, bunlar Küçük Antiller'den de geçmekte ve bükülerek Venezuela'ya uzanmaktadırlar

Iklim: Orta A. nın tropikal ıkliminde, yüksekliklere çıkıldıkça büyük değişiklikler olur. Dağların yüksek yerlerine doğru üç ıklim basamağı belirir: 1 — Deniz yüzünden 600 m yüksekliğe kadar çıkan çok sıcak bölge (Tierra caliente), 2 — 600 - 1 800 m yükseğe varan orta sıcak bölge (Ti erra templada). 3— 1 800 den daha yüksek yerlerdeki soğukserin bölge (Tierra fria). Bu en yüksek bölgede kar yağması 3200 m ye, donma ise 1 800 m ye kadar iner. Sıcaklık, bütün yıl boyunca düzenli gider. Büyücek sıcaklık değişiklikleri. yalnız kışın zaman zaman esen soğuk kuzey rüzgârlariyle kendini gösterir. Kuzeydoğu alizeleri, bütün yıl boyunca, Atlas Okyanusu kıyılarına doğru eser. Orta A. nın, büyük bir kara kitlesi halinde olmayışı ve böylece denizlere yakınlığı, tropikal sıcakların biraz olsun hafiflemesine yol açmıştır.

Yağışın yıla dağılışı da düzenlidir. Yağmur mevsimi yaz aylarına düşer ve öğle sonları başlıyan sağnak yağmurları tarzında olur. Kuzey ve doğuya dönük dağ yamaçlarına kış alizeleri de yağmur getirir. Kış mevsiminin kurak zamanlarında memleketin iç bölümleriyle Büyük Okyanus tarafında aylarca süren güzel açık havalar olduğu halde, Yucatan bir yana bırakılırsa, Atlas Okyanusu yönünde, alizelerin etkisiyle çok vakit haftalarca süren yağmurlu ve sisli zamanlar olur. Yılda 2 000 - 3 000 mm yağmur alan yerler, geniş yer tutar.

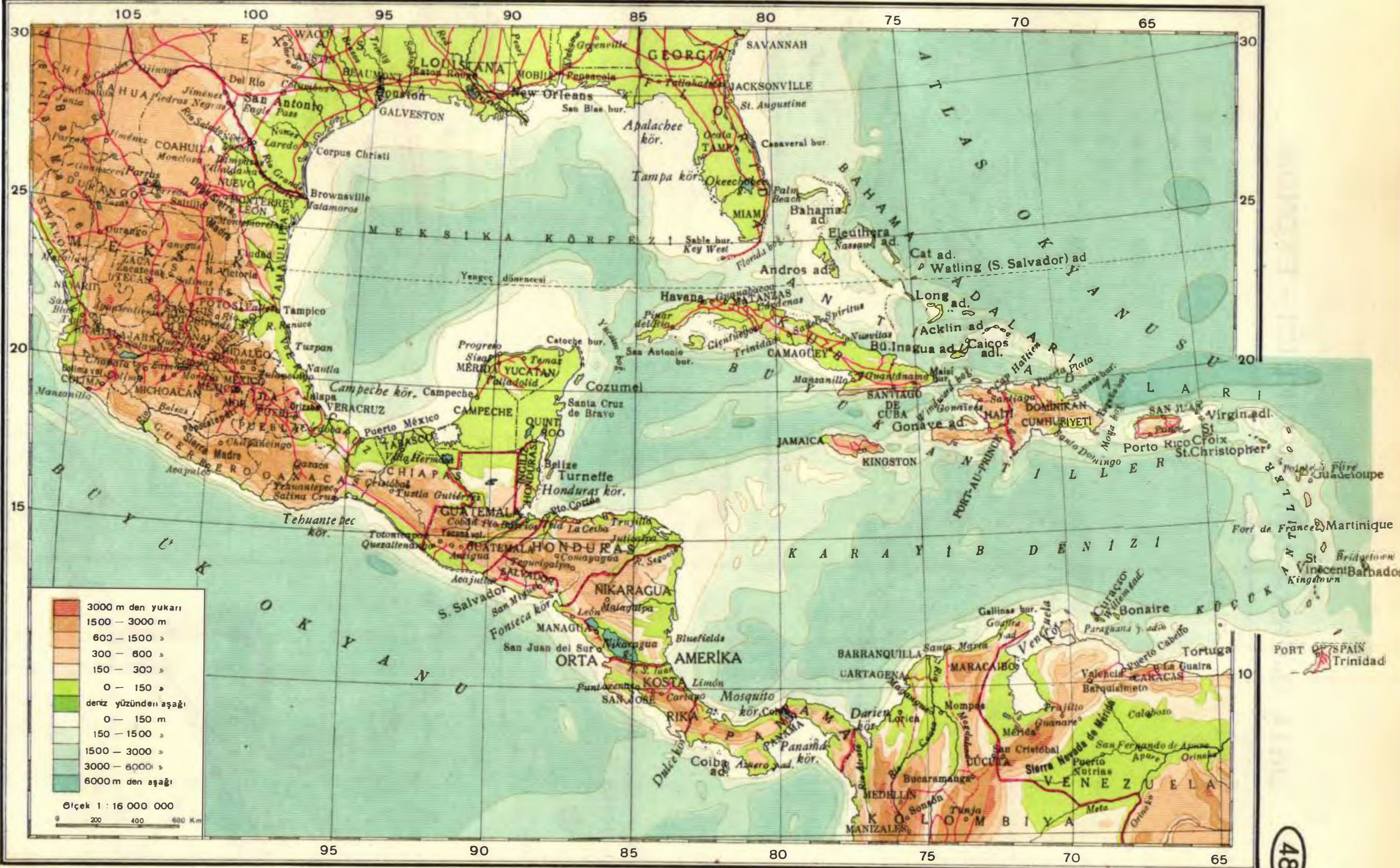
Bitki ve hayvanlar: Bitki ve hayvanları bakımından Orta A. Kuzey ve Güney Amerika arasında bir geçiş alanıdır. Nikaragua çukurluğu, Kuzey Amerika'dakilerin özelliğini gösteren, içinde meşe, çam, kaktüs ağaçları da bulunan astropikal bitki örtüsü ile Güney Amerika'ya uzanan hurma soyundan ağaçlar ve başka tropikal yağmur ormanları bitki örtüsiyle her iki kara parçası arasında yer alır. Iklim özelliklerine uyarak bitki örtüsü de türlü yüksekliklere göre değişir. Bol yağmurlu Atlas Okyanusu aklaniyle yer yer Büyük Okyanus kıyıları, gür ve sık tropikal yağmur ormanları (balta girmemiş ormanlar) ile örtülüdür; bu ormanlar yükseklere doğru seyrekleşen dağ ormanları kılığına girer. Buraya göre kurakça olan yerlerde (bir kısım Pasifik kıyıları Yucatan yarımadası) ise, tek tek ağaçların yer aldığı otluklar (savanlar), hattâ çalılık ve fundalıklar, yağmursuz mevsimde yapraklarını döken kurak ormanlar yer alır. Orman örtüsü 3 800 m ye yükselir. 3 300 m ye kadar geniş yapraklı ormanlar, bunun üzerinde 4 000 m ye kadar çamlıklar, daha yukarılarda çayırlıklar sıralanır.

Hayvanları bakımından Orta A., Güney Amerika'nın tropikal hayvan topluluklarına yakınlık gösterir. Gerçekten Güney Amerika'nın birçok hayvanları (tapir, Üno adlı pek ağır hareketli bir hayvan, tatu, karıncayiyen, birçok maymun soyları), Nikaragua çukur alanından kuzeye doğru sokulmuşlardır. Kuzey Amerika'dan da buraya bazı hayvanlar girmiştir: geyik, kurt, tavşan, sincap gibi.

Nüfus: Orta A nın eski ahalisi, dil ve kültür bakımından pek çeşitli Kızılderili boylarıdır. Bunlar arasında Maya ve Nahualar kültürce epiy ileri gitmişlerdi. Bugün karışmamış Kızılderililer, ancak balta girmemiş ormanların sapa yerlerinde ve Guatemala ile Chiapas adındaki Meksika yönetim bölümünde bulunmaktadır. Büyük halk topluluğunu ise. sömürge kurma sırasında buraya gelmiş bulunan İspanyollar'la yerlilerin karışmasından doğan melezler (Mestizo)i meydana getirmiştir. Bunlardan başka, Atlas Okyanusu'na dönük çukur yerlerde Zenciler, Mulattolar (İspanyol - Zenci) ve Zambolar (yerli - Zenci) yaşamaktadır. Avrupalılar'la Kuzey Amerika'lılar, yalnız şehirlerde toplanmış yahut plântajlara dağılmış olarak görülürler; bunlar, çok vakit, kültür ve ekonomi bakımından idareci ve yukarı tabakayı teşkil ederler. Beyazların en çok toplandığı yer Kostarika'dır.

Orta A. da yaşıyan insanların sayısı 7,5 milyondur; km^2 ye 10 kişi düşer. Nüfusun çoğu yaşamaya elverişli olan yüksek yerlerde toplanmış, şehir ve kasabaların çoğu buralarda kurulmuştur. Orta A. da nüfusu 50 - 100 bin arasında bulunan 7, yüz bini geçkin 1 şehir vardır.

ORTA AMERİKA : FİZİKÎ

ORTA AMERİKA: NÜFUS SIKLIĞI – EKONOMİ

NÜFUS SIKLIĞI

①

Km² başına 5 kişiden az
» » 5-10 »
» » 10-20 »
» » 20-50 »
» » 50-75 »
» » 75 » » çok

0 100 200 300 400 500 km

Meksika körfezi
Yengeç dönencesi
Havana
Küba
Büyük
Bahama adl.
Haiti
Jamaika
Kingston
Port-au-Prince
Ciudad Trujillo (S. Domingo)
Porto Rico
Guadeloupe
Martinique
Barbados
Grenada
Küçük Antiller
Antiller
KARAYİB DENİZİ
Guatemala
S. Salvador
Teguciggalpa
Managua
S. José
Panamá
Barranquilla
Caracas
Orinoko

EKONOMİ

②

Kahve
Tütün
Muz
Kakao
Çivit
Şeker kamışı
Hindistan cevizi
Peru pelesenki
Amerika ödağacı
Pamuk

0 200 400 600 km

Meksika körfezi
Yengeç dönencesi
ATLAS OKYANUSU
Ananas
Sandal ağacı
Maun ağacı (akaju)
Havana
Küba
Muzun kuzey sınırı
Hindistan cevizinin kuzey sınırı
Haiti
Santiago
Jamaika
Kingston
Port au Prince
Ciudad Trujillo (S. Domingo)
Porto Rico
Guadeloupe
Martinique
St. Lucia
Trinidad
Küçük Antiller
Büyük
KARAYİB DENİZİ
Antiller
Belize
Mısır
Kauçuk
Sedir
Pirinç
Guatemala
S. Salvador
Managua
Curaçao
Barranquilla
Colón
Panamá
Hindistan cevizinin güney sınırı
Muzun güney sınırı
BÜYÜK OKYANUS

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

KUZEY AMERİKA : TARİHÎ

1

KUZEY AMERİKA
İşgal bölgeleri:

- İspanya'nın
- Fransa'nın
- İngiltere'nin
- Holânda'nın
- İsveç'in
- Rusya'nın
- Danimarka'nın

Sayılar, işgal yılını, şehirlerin yanındakiler kuruluş tarihlerini gösterir.

Alaska
Rus. 1822,
A. B. D. 1867
Grönland
983, Dan. 1605
Davis boğ.
1789
1771
HUDSON KÖRFEZİ ÜLKELERİ
Hudson körfezi
Labrador
1497
New Foundland
İng. 1713
Cape Breton
İng. 1763
Acadia
Fr. 1604, İng. 1713
KANADA
Fr. 1608, İng. 1763
Yeni-İngiltere
1620
Yeni-Holânda
1614
İng. 1664
Yeni Amsterdam (New York)
1614
Yeni-İsveç
1638
Hol. 1655, İng. 1664
Virginia
İng. 1607
Ohio
Fr. 1682
İng. 1763
LOUISIANA
Fr. 1682
İs. 1763
Fr. 1800
Mississippi
Missouri
Columbia
1778
1903 ten beri sınır
S. Francisco
1776
Colorado
YENİ-MEXICO
Texas
Grande del Norte
YENİ-İSPANYA
Yeni-Navarra
İs. 1526
Yeni-Leon
KALİFORNİA
New Orleans 1717
Florida
İs. 1513, İng. 1763, İs. 1783
Watlings
BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU
Ölçek 1: 50 000 000
500 Km

2

1783 ten beri AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN OLUŞUMU

200 400 Km

Washington
1889
Olympia
1846 sınırı
Columbia
1792
Oregon
1859
1846
Idaho
1890
1819 sınırı
Montana
1889
1818 sınırı
Kuzey Dakota
1889
1818
Güney Dakota
1889
Minnesota
1859
St. Paul
Wyoming
1890
Nebraska
1867
Iova
1846
Wisconsin
1848
Michigan
1837
KANADA
Quebec
Ottawa
St. Laurent
Maine
1820
Halifax
Vt.
1791
N.H.
Ma.
Co.R.
Boston
New-York
New York
Pennsylvania
Washington
Nevada
1864
Utah
1896
Colorado
1876
Kansas
1861
1803
Chicago
Illinois
1818
Indiana
1816
Ohio
1803
Virginia
Kentucky
1792
1783
St. Louis
Missouri
1821
Nashville
Tennessee
1796
Kuzey Carolina
Güney Carolina
Wilmington
Charleston
Chattanooga
Atlanta
Alabama
1819
Georgia
Montgomery
Savannah
1795 sınırı
Kaliforniya
1850
S. Fancisco
1848
Arizona
1912
New Mexico
1913
1845-48
Tarlis mania
Oklahoma
1906
Arkansas
1836
Mississippi
1817
Louisiana
1812
Texas
1845
Austin
1819 sınırı
Tucson
1853
Rio Grande del Norte
New Orleans
Florida
1845
1819
MEKSİKA
1810
1823 Cum.
1863 İmp.luk.
1867 Cum.
Monterey
Matamoros
Mazatlan
Tampico
Mexico
Veracruz
Acapulco
Tehuantepec
Bahama adl.
İng. 1783
Kuba
İs. 1492, A.B.D. 1898
Cum. 1902
Haiti
Jamaika
İs. 1494, İng. 1659
Honduras
İng. 1786
Guatemala
1821
Honduras
1821
Salvador
1821
Nikaragua
1821
ORTA AMERİKA BİRLİĞİ
1823-1839 ve 1897-1898
Kostarika
1821
PANAMA
1903
BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU

GÜNEY AMERİKA : TARİHÎ

Ekonomi: Orta A. da ekonomi durumu, yerli Kızılderililer ile sömürge devri ve modern ekonominin içiçe girmiş olması şeklinde kendini gösterir. Tarım başta gelir. Başlıca ekilen - dikilen ve dış memleketlere gönderilen mallar arasında Tierra templada topraklarındaki plântajlarda yetiştirilen kahve, kıyı bölgelerinde elde edilen muz, Hindistan cevizidir. Daha önce önemli yer tutan kakao toplama işi gerilemiş, şekerkamışı yetiştirilmesi ise, iç ihtiyacı karşılıyacak duruma girmiştir. Balta girmemiş ormanlardan yapı ve mobilya yapılmasına yarıyan ağaçlarla boya ve ilâç çıkarılan bitkiler toplanır, kauçuk elde edilir. Savanlarda hayvan yetiştirilir.

Taşıt: Orta A. memleketlerini biribirine bağlıyan yollar azdır. Bu memleketlerden Kuzey ve Güney Amerikalar'a doğru uzanan düzenli yollar da yeter derecede değildir. Yakın vakte kadar hemen her memleketin yolu başkalariyle bağlantısı olmıyan kesik yollar halinde kalmıştır. Bunun sebebi, müdahaleden çekindikleri için bu memleketlerden hiçbirinin komşularına doğru uzanan yolların yapılmasını istememeleri idi. Bugün, Orta A. nın türlü memleketlerini birbirine bağlıyan demiryolu ve şoseler yapılmaya başlanmıştır. Bu arada Meksika ile Guetemala ve Salvador arasında demiryolu uzanmış, Guatemala topraklarında Atlas ve Pasifik Okyanuslarını biribirine bağlıyan enlileme bir demiryolu yapılmıştır. Panama Devleti ile Kostarika arasında da bir demiryolu parçası vardır. Bütün bu parçalar, biribirine bağlanmaktadır.

Bugün Orta A. da bölüm bölüm tamamlanmakta olan en önemli bir yol da Alaska'dan, Magellan boğazına kadar uzanıp bu köprü -ülkeden geçecek olan «Pan Amerikan Yolu» (Pan-American Highway) dur. Bu otomobil yolunun yapılması için 1923 ten beri Amerikalılararası konferanslarda projeler görüşülmüş, 1936 Buenos Aires konferansında bütün A. memleketleri, böyle bir yolun yapılmasını kabul etmişlerdir. Bu yolun yapılmasında her memleket kendi payına düşeni (yani kendi memleketine düşen parçayı) yapacaktır; Orta A. memleketlerinde yapılacak olan yolun masrafının 2/3 sini ise Amerika Birl şik Devletleri vermeyi kabul etmiştir.

Orta A. dan geçen dünya ölçüsündeki bir yol da, Avrupa ile Amerika'nın batı kıyıları ve Amerika'nın her iki kıyısı arasındaki deniz yolunu kısaltmış olan pek işlek «Panama Kanalı» dır.

Yönetim durumu: Orta A. da 6 bağımsız devlet vardır: Guatemala, Honduras, Salvador, Nikaragua, Kostarika ve Panama. Yüzölçümü ve nüfusu bakımından hep küçük olan bu devletlerin nüfus sıklığı, Güney Amerika'ya göre daha çoktur (ortalama 7 - 10, bazı yerlerde 40 tan çok). Orta A. da Yukatan yarımadasının büyük bir bölümü ile Tehuantepec kıstağına doğru uzanan bölge, Meksika'ya aittir. Bundan başka, Britanya Hondurası adlı İngiliz sömürgesi ile her iki yanı Amerika Birleşik Devletlerine ait bulunan Panama Kanalı çevresi vardır.

Aşağıdaki cetvelde bağımsız memleketler toplu olarak gösterilmiştir:

Keşif tarihi: A. ya doğru Batı Atlas Okyanusu'na açılma teşebbüsleri, daha X. yüzyılda Normanlar zamanında başlamış, bunlar bu yüzyılın sonlarına doğru İslanda(Buzülkesi)yı geçerek Grönland(Yeşilülke)a varmış, bu ülkenin batı kıyısında sömürge kurmuşlardır. 1000 yılında Leif Ericsson A ya, ilk Avrupalı olarak ayak basmış, Vinland (Bağülkesi) dediği bugünkü Newfoundland ve Labrador'a ulaşmıştı. Fakat bu İskandinavyalı gemiciler, bir defa gördükleri bu kıyıya bir daha dönmemiş, Avrupa için önemsiz kalmış bulunan bu ilk keşifler zamanla unutulup gitmiştir.

Bundan sonra A. ilk defa Columbus tarafından keşfolunmuştur. Bu gezgin, birinci yolculuğunda Doğu Hint adalarını bulmaya giderken 12 ekim 1492 de, batı yolundaki Bahama adalarından birini (bugünkü Watling adasını) bulmuş, buradan Haiti ve Kuba'ya uzanmıştır. İkinci gezisinde (1493 - 1496) Küçük Antiller'i, üçüncüsünde (1498 - 1500) Trinidad ile Güney Amerika'nın kuzey kıyılarını, dördüncüsünde de (1502 - 1504) Orta Amerika'yı bulmuştur. Yeni bulunan bu karayı, Columbus da dahil olmak üzere, herkes Asya'nın bir parçası sanmış, bu yüzden bu büyük karaya «Hindistan» adını vermişlerdir. Öyle ki bugün bile Antil adalarına «Batı Hindistan» denmekte, Amerika'nın yerli halkına da «Hintli» adı verilmektedir. Bundan sonraki girişken denizciler, Columbus'un verdiği örneğe uymuş, böylece, XVIII. yüzyıl sonuna kadar A. nın nerelere kadar uzandığı öğrenilmiştir. A. karasının içbölgeleri hakkındaki keşif ve araştırmalar ise zamanımıza kadar sürmüştür.

İlk gezginlerden J. Cabot, İngiltere'den hareket ederek daha 1497 de, Kuzey Amerika'nın doğu kıyısına (her hal-

Memleketin adı		Yüzölçümü km²	Nüfus	Km² ye düşen nüfus
Türk imlâsiyle	Asıl imlâsiyle			
Kostarika	República de Costa Rica	50 550	656 129 (1940)	13
Guatemala	» » Guatemala	109 724	3 284 269 (1940)	30
Honduras	» » Honduras	154 305	1 107 859 (1940)	7
Nikaragua	» » Nicaragua	118 453	1 013 946 (1641)	9
Panama	» » Panamá	74 000	683 454 (1940)	9
Salvador	» » El Salvador	34 126	1 787 930 (1940)	53

de Labrador'a) ulaşmıştır. 1513 te Ponce de Leon Florida'ya, 1517 de Cordova Yucatan'a, 1518 de Grijalva Meksika'ya, 1520 de Vasquez de Ayllon Kuzey Amerika'da 33 1/2 Kuzey enlemine kadar uzanmış, 1524 te Verrazzano. Newfoundland(Yeniel)a ulaşmıştır. Daha 1498 de Columbus tarafından görülmüş olan Güney Amerika'nın Trinidad'dan Orinoko'ya kadar kuzey kıyılarından güneye doğru Hojeda ve Pinzon (1499) sarkmış. 1500 de Pinzon Amazon nehrini keşfetmiş, aynı zamanda Portekizli Cabral, Brezilya kıyıları boyunca San Roque burnuna kadar uzanmıştır. Adı Amerika'ya verilmiş olan Amerigo Vespucci ise bunlardan sonra buraya gelmiştir. 1508 de Pinzon ve Diaz de Solis, 40° kuzey enlemine kadar uzanmış, 1520 de Magellan (Magalhães), sonraları kendi adiyle anılan boğaza ulaşmıştır. Bir deniz haritasında, böylece, 50° kuzey, 50° güney enlemleri arasında devamlı bir kıyı şeridi artık bilinir olmuştur.

Buna karşılık, bu sıralarda, Yeni Dünya'yı birbirinden ayırması gereken bir veya birkaç deniz yolunun var olduğu sanılmış, bu iş için birçok araştırma gezileri tertiplenmiştir. Columbus, son gezisinde bu yolu aradığı gibi, Cortez, Orta Amerika ve Meksika kuzeyini (1519), Verrazzano ve Cartier (1534) daha kuzeyi dolaşmışlardır. Diaz de Solis, La Plata nehrinin içerlerine sokulduğu zaman bu yolun burası olduğunu ummuş, fakat ilk olarak Magellan, Atlas Okyanusu'ndan bir başka Okyanusa (Büyük Okyanusa) geçebilmiş (1520), yeni gördüğü bu dünya denizine Mar Pacifico (Pasifik Okyanusu) adını vermiştir. Ondan yedi yıl önce (1513) Balboa, Panama kıstağını geçerek bu Okyanusa ulaşmış ve buraya «Güney Denizi» adını vermiştir. 1513 - 1533 de A. nın batı kıyısının 25° kuzey ve 25° güney enlemleri arası dolaşılarak tanıtılmıştır. Orta Amerika ve Meksika'nın batı kıyılarını Cortez dolaşmış, 1533 te Diego Becerra Kaliforniya'ya varmıştır. Güney Amerika kıyı haritalarının alınması işi, 1616 da gemileriyle Ateşeli çevresini dolaşan ve bu bölgenin doğu ucundaki boğaza (bu günkü Le Maire boğazı) kendi adını vermiş olan Holândalı gemici Le Maire'in gezileri ile başarılmıştır. Yeni Dünya'nın kuzey kutbuna düşen bölümünün keşfi ise, çok daha uzun sürmüş, bu keşif, ilk önce XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başında Davis, Hudson, Baffin ve başkalarının mücadeleleriyle açılan Kuzeybatı gezisi ile başlamıştır.

Yeni Dünya'nın içbölgelerinin bazıları savaşlarla geçilip elde edilerek, bazıları da barış içinde süren açınsamalarla tanıtılmıştır. Kuzey Amerika'da Cortez, 1519 da Meksika'yı ele geçirmeye başlamış, bu parlak başarılardan sonra daha kuzeydeki ülkelerin alınmasına girişilmiştir. Nuño de Guzman 1528 - 1531 de Meksika'da Jalisco ve Culiacán'ı ele geçirmiş, Vasquez de Coronado 1540 - 1542 de daha kuzeydeki efsanevî zenginliği olan şehirlere yürümüş. adamları da bir yandan Colorado bölgesinin büyük cañon'-larına, öte yandan da karanın çok içerisine girecek şekilde Prairie'lere kadar sokulmuşlardır. Bu arada 1520 - 1542 arasındaki yıllarda İspanyollar Florida'ya saldırmış, aşağı Mississippi bölgelerine yürüyüş teşebbüsleri yapmışlardır. Fransızlar'ın da Kuzey Amerika'da ilk tutunma denemeleri başarısız geçmiş. bunlar arasında 1541 de Roberval tarafından Kanada'da ve 1562 - 1565 de Ribault ile Laudonnière tarafından Carolina'da girişilen işler vardır. W. Raleigh'nin 1584 de Virginia'da yerleşme işi de daha başarılı olmamıştır. İlk önce 1606 da İngiliz'ler Virginia'da tutunabilmiş, bundan sonra Kuzey Amerika'nın bütün doğu kıyısı boyunca yerleşmiş, genişlemişlerdir. XVII. yüzyıl başında Hudson kıyısında tutunmuş ve Yeni Amsterdam (şimdiki New York)ı kurmuş bulunan Holândalılar, daha içerilere sokuldukları gibi, İsveç göçmenleri de (1638 - 1655) Delaware'de yerleşmiştir. Kanada'da St. Lawrence nehri boyunda ise Fransızlar tutunmuşlardır. Fransız sömürgelerini, ilk başarısız denemelerden sonra, XVII. yüzyıl başında Samuel de Champlain kurmuştur. Bu gezgin 1609 da bugün kendi adiyle anılan gölü, 1615 de Huron gölünü bulmuştur; ölümünden sonra (1635), Fransızlar Kuzey Amerika'nın birçok içbölgelerini araştırmışlar, 1659 da Yukarı Göl (Lake Superior) ün batı ucuna ulaşılmış, 1673 te Jolliet ile Marquette buradan Mississippi nehrini Arkansas'a kadar geçerek, Yukarı Mississippi'ye sokulmuşlar, 1688 de La Salle bu büyük nehir kaynağına ulaşmıştır. Fransız gezgin ve kürk tüccarları, XVIII yüzyılda Kayalıkdağlar'a kadar sokulmuş 1734 te Varennes. Winnipeg gölünü keşfetmiş, 1743 te oğulları Assiniboine yukarısına gitmişlerdir; bunlar, yukarı Missouri'ye varmış buradan Kayalıkdağlar'a uzanmış, 1748 de Manitoba, Saskatchewan gölünü bulmuşlardır. Kutup bölgeleri ise, 1670 de «Hudson körfezi kumpanyası» nın kurulmasından ve 1763 te Fransa'nın Kanada sömürgesinin İngiltere'ye geçmesinden sonra, İngilizler tarafından gezilmiştir. Samuel Hearne 1771 de Hudson Körfezi batısından Coppermine River ağzına gitmiş, Alexander Mackenzie, 1789 da bugün kendi adiyle anılan nehir boyunca giderek Buzdenizi'ne varmış, 1792 de Fort Chipewyan'dan başlıyarak Peace River'in kaynağına doğru ilerileyip Kayalıkdağlar'a çıkmış, böylece ilk Avrupalı olarak Kuzey Amerika'yı enlilemesine aşmış, büyük yokluk ve güçlüklerden sonra 1793 yılı yazında Büyük Okyanus kıyısına ulaşmıştır.

Güney Amerika'nın içbölgelerinin açınsanması, Peru'-nun Pizarro tarafından keşfi (1532 - 1534) ile başlamıştır. 1534 de Belalcázar, Ekvador'u ele geçirmiş, Almagro'nun Şili'ye seferinden sonra (1535 - 1537), Pedro de Valdivia Araukan bölgesine kadar bütün memleketi eğemenliği altına almış ve 1541 de Santiago'yu, 1544 de Valparaiso'yu, 1552 de Valdivia'yı kurmuştur. 1541 de Orellana, Peru'dan gelerek, bütün Amazon nehrini denize kadar boylamıştır. Buenos Aires'in kurulmasından sonra (1536), Ayolas 1537 de La Plata'dan kaynağa doğru gitmiş ve Gran Chaco'dan geçerek Peru'ya ulaşmıştır. Bundan sonra, batı bölümündeki İspanyol girişmeleri biribirini kovalamış, Portekizliler elinde bulunan İç Brezilya ise daha uzun zaman araştırılamamıştır. 1743 te Bouguer, Quito'dan başlayıp Magdalena ırmağı boyunca giderek Cartagena'ya varmış, La Condamine ise 1744 te Amazon nehri boyunca giderek Pará'ya inmiştir. Feliz de Azara, 1781 - 1801 de La Plata bölgesini araştırmış, A. von Humboldt'un 1799 da gelmesiyle Güney Amerika'da yeni bir bilimsel araştırma devri başlamıştır.

XIX. yüzyıl başından beri, Kuzey Amerika'nın keşfi ve bu karadaki bilimsel araştırmalar hızla gelişmiştir. Bu arada türlü bölgelerdeki toprak zenginlikleri insanları kendine çekmiş, 1848 de Kaliforniya, altın alanlariyle ün almıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Pasifik'e uzanan demiryollarının yapılması üzerine karanın tanınması daha kolaylaşmış, bilimsel araştırmalar geniş ölçüde artmış, hele topoğraflarla jeologlar (von Richthofen, Lyell, Whitney, Powell, Hayden, Gilbert..) elele sistemli araştırmalar yapmış, türlü haritalar almışlardır. Yapılması düşünülen demiryollarının harita ve plânlarının alınması işini, «United States Geological Survey» üzerine almıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi Büyük Britanya'nın Kuzey Amerika topraklarında da türlü araştırma

ve açınsamalar, atılgan ve gözüpek adamlarca (Austin, Russell, Bell, Dawson, Logan, Murray..). ele alınmış, bu arada Kanada'nın «Geological and Natural History Survey»i, çalışmalarını artırmıştır.

Kuzey Amerika'nın kuzey bölümü ile Arktika adalarının tanınması işi, bugün de bitmiş değildir. «Kuzeybatı Geçidi» nin açınsanması (MacClare, MacClintock, Amundsen....) uzun zaman sürmüş, böylece karanın bütün kıyı bölgeleri tanınmıştır. Alaska'da bol altın bulunduğunun öğrenilmesi, bu tanıtmaları hızlandırmıştır.

Meksika'daki bilimsel araştırmalar A. von Humboldt ile önem kazanmış ise de, memleket içindeki karışıklıklar buna engel olmuş, ancak 1870 den sonra Avrupalı araştırıcılar (von Thielmann, Richardson, Murphy, Weidner, Pinart, Sapper....), yeniden araştırmaya koyulmuşlardır. Ayrıca, 1888 den beri Meksika hükümeti de memlekette araştırmalar yapan türlü kurumlar meydana getirmiştir.

Güney Amerika'da yeni açınsamalar ve bilimsel araştırmalar devri, XIX. yüzyıl başında türlü araştırıcıların (A. von Humboldt, Eschwege, Pohl, Natterer, Spix, Martius....) gayretiyle artmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru Kanada'nın tropikal bölümü (Brezilya, Guyana, Orinoko bölgeleri) nin keşfi yapılmış, topografyası hakkında bilgi edinilmiş, bu arada jeoloji, botanik, zooloji, etnografya araştırmaları yapılmıştır. XX. yüzyıl başlarından itibaren Brezilya'lılar, hele Brezilya'nın resmî enstitü ve kurumları ile sınırlarının kesin olarak belirtilmesine önem vermiş olan başka birkaç devlet, bu araştırmalara gittikçe artan bir sayıda katılmışlardır. And bölgeleriyle Patagonya'daki bilimsel araştırmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında artmıştır. Bugün, Güney Amerika'nın kıyı bölgelerinin çok yerinde güvenilir topografya haritalariyle içbölgelere uzanan ırmak ve yol boylarının haritaları yapılmışsa da, Amazon çevreği ve Gran Chaco ile Patagonya'nın içbölgelerinde, hâlâ bilinmiyen yerler vardır.

Siyasî tarih: Amerika'da Avrupalılar'ın keşfinden önce, hususiyle Meksika ve Peru'da belli bir kültüre sahip yerli milletler yaşamıştır. Amerika'ya gelen Avrupalılar, yabancılara karşı pek az mukavemet gösterebilen bu yerlileri verimli topraklardan kovarak kuytu yerlere sıkıştırmışlar, en başta İspanyollar olmak üzere, zalim metotlar kullanarak bunların bir kısmını yok edip kültürlerini ortadan kaldırmışlardır. Bu temizlemeden sonra Amerika kıtası, hemen hemen üç yüzyıl boyunca oraya giden Avrupalılar'ın egemenliği altında kalmış ve onlar tarafından insafsızca sömürülmüştür. İspanyollar, Kuzey Amerika'nın Kaliforniya'ya kadar olan kısmını, Orta Amerika'yı ve Güney Amerika'nın hemen hemen üçte ikisini; Portekizliler de şimdiki Brezilya'yı ele geçirmişlerdir. Kuzey Amerika'da Ruslar, kıtanın kuzeybatı ucunu; Fransızlar Mississippi ve St. Lawrence nehri çevreleri ile Antil adalarının bazılarını ve Guyana'nın bir kısmını zapt etmişlerdir. İngilizler, Kuzey Amerika'nın doğu kıyıları ile Labrador, Hudson Bay ve Batı Hindistan'ın bir kısmında yerleşmişlerdir. İsviçreliler, Danimarkalılar ve Holândalılar da Amerika'da küçük sömürgeler kurmuşlar, fakat sonradan İngilizler tarafından kovulmuşlardır. Kuzey Amerika'ya hâkim olmak için İngilizler'le Fransızlar arasındaki rakiplık, nihayet sömürge harblerinin çıkması sonucunu doğurmuş ve en sonunda Fransızlar, «Kıral George Harbi» denen savaşlarda İngilizler'e yenilmişlerdir. Böylece 1763 te İngilizler, dolayısiyle Kuzey Amerika üzerinde eğemen olmuşlardır. Fakat çok geçmeden 13 sömürgenin anavatandan ayrılarak A. B. D. ni kurmaları (1783) ile büyük Britanya, Kuzey Amerikada'ki en zengin sömürgelerini kaybetmiştir. Yeni kurulan A. B. D. Fransızlar'ın elinde kalmış olan topraklarda, Kuzey Amerika'da İspanya ve Meksika'ya ait yerleri de kendine katarak, Pasifik Okyanusu'na kadar genişlemiş, 1867 de Ruslar'dan Alaska'yı, 1917 de de Batı Hindistan'dan Danimarka'ya ait adaları satın almış, orta Amerika'da Hayti adasını Avrupalılar'ın eğemenliğinden kurtarmıştır.

İspanyollar'la Portekizliler ise, İngiliz ve Fransızlar'dan biraz daha uzun müddet Amerika'da tutunmaya muvaffak olmuşlardır. Fakat 1810 dan kaşlıyarak İspanya sömürgeleri de bağımsızlık savaşlarına başlamışlardır. Sonunda bütün kıta Avrupalılar'ın elinden çıkmıştır. Yalnız Kuba ile Porto Rico, 1898 e kadar İspanya'nın elinde kalmışsa da Amerika ile İspanya arasında çıkan harb sonunda Potro Rico A. B. D. ne geçmiş, Kuba ise serbest bir devlet olmuştur. Lâtin Amerika (yani Orta ve Güney Amerika) da Meksika Cumhuriyeti ile Orta Amerika'nın beş cumhuriyeti, Venezuela, Kolombiya, Ekvador, Peru, Bolivya, Şili, Arjantin, Paraguay ve Uruguay cumhuriyetleri kurulmuştur. Portekizliler'in elinde bulunan Brezilya, 1822 de Brezilya İmparatorluğu adı ile bağımsızlığını ilân etmiş ve 1889 da da cumhuriyet haline gelmiştir. Bu tarihten beri Amerika'nın bütün devletlerinin şekli cumhuriyettir. Amerika'nın Avrupa devletlerine ait kalan yerleri, yalnız Grönland (Danimarka'nın). Kanada ve Honduras (Büyük Britanya'nın), Jamaika ile Küçük Antil adalarının çoğu ve üç parçadan ibaret Guyana, Falkland adalarından ibarettir.

Bibliyografya: Eckert. Machatscheck: *Nordamerika*, Leipzig, 1928. Blackwelder, E. : *United States of North America* (Handb. d. regionalen Geologie II. Heft VIII. 2. Abt.) Chestre, Charles: *Les Etats - Unis*, Paris 1927. Harms, H. : *Amerika*, Leipzig, 1930. Hettner, A. : *Grundzüge der Länderkunde*, II. cilt, Berlin u. Leipzig, 1930. *Handbuch der geographischen Wissenschaft* (Amerika cildi). Russel: *Lakes of North America*, Boston, 1895 Miller: *Physical Geology, with Special Reference to North America*, New York, 1924. Van Royen: *The Climatic Regions of North America, Monthly Weather Review*, c. 55, Washington, 1927. Harshberger: *Photogeographic Survey of North America* Leipzig, 1911. Haviland: *Forest, Steppe and Tundra*, Cambridge, 1926. Doublin: *Population Problems in the United States and Canada*, Boston ve New York, 1926. Beard: *The Rise of American Civilization*, New York, 1927. Colby: *A Source Book for the Ecomomic Geography of North America*, Chicago, 3. Bas; 1926. Baker: *Agricultural Regions of North America, Economic Geography* c. 2, Worcester, 1926. Kroeber: *Cultural and Natural Areas of Native North America*, 1939. Gardner: *South American Rainfall Types*, 1910. Knoch: *Klimakunde von Südamerika*, 1930, Bates: *The Naturalist on the Amazons*, 1910. Sievers: *Süd-und Mittel-Amerika*. 2. Bas. 1914.

DİLLER: Bugün Amerika kıtasında konuşulan diller dört sınıfa ayrılır: yerli diller, göçmen diller, karışık diller ve kreolleşmiş diller. Amerika Kızılderilileri'nin konuştuğu yerli diller, 1492 den beri göçmen dillerin salgınına karşı koyamadığı için, bugün ancak ikinci plânda yer almaktadır. Böyle olmakla beraber, Kuzey Amerika'nın kuzey ucundan (Eskimolar, Aleutlar v. b.) Güney Amerika'nın güney ucuna (Yahgan, Alakaluf v b.) kadar bu diller, küçük aralıklarla ayrılmış adacıklar halinde bütün kıta üzerinde serpili bulunmaktadır. Bunlar arasında, 1492 den evvel büyük yerli uygarlık dilleri derecesine yükselmiş olanlar da vardır: Kuzey

Amerika'da Nahuatl (Aztek), Orta Amerika'da Maya, Güney Amerika'da da Keçua (Quechua) dilleri gibi. O tarihten sonra da, en çok Amerika'nın Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi işinin başlangıcında, Kuzey Amerika'da Algonkin, Iroquois ve Sioux, Güney Amerika'da da Araukan yerli dil aileleri göçmen dillerle çarpışmıştır. Güney Amerika yerli dillerinden Tupi veya Ñeêngatu, Amazon çevreği ile bütün Brezilya'da türlü topluluklar arasında kullanılan «geçer dil» (lingua geral) değerindedir (bk. AMERİKA DİLLERİ).

Amerika kıtasında bugün, başta İngilizce ile İspanyolca olmak üzere, göçmen diller hâkimdir. Bu alanda birincilik, önce İspanyolca'da iken, XIX yüzyılda İngilizce'ye geçmiş ve bu dıl Amerika Birleşik Devletleri'nin, buna bağlı Alaska ile Porto Rico'nun(bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ), ayrıca da Kanada ile Amerika İngiliz sömürgelerinin devlet dili olmuştur. İspanyolca, Meksika ile Antiller'den Güney Amerika'nın güney ucuna kadar - Brezilya'yı ve Haiti'yi saymadan - yayılmış olan 18 cumhuriyetin resmî dili olmakla kalmıyarak, Birleşik Devletler'in Kaliforniya ve Texas bölümlerinde konuşulur. Brezilya'da devlet dili Portekizce'dir. Fransızca ancak Amerika Fransız sömürge parçacıklarında ve Haiti'de devlet dili olarak kalabilmişse de Kanada'da (% 28; başlıca Quebec bölümünde; edebiyat dili olarak da), Antiller'de ve Birleşik Devletler'in Louisiana bölümünde halk arasında hâlâ yaşamakta ve XVII. yüzyıl Fransızcası'nın birçok eskiliklerini saklamaktadır. Felemenkçe, Holânda'nın Amerika'daki sömürgelerinin resmî dilidir, ayrıca Birleşik Devletler'de bazı topluluklarca da konuşulur. Danca da Grönland'ın resmî dilidir; 1916 ya kadar Danimarka Antilleri'nin de resmî dili idi; şimdi öbür İskandinav dilleriyle beraber Birleşik Devletler'de de konuşulur. Öbür göçmen diller resmî dil olarak değil, sadece göçmen topluluklarda yaşamaktadır. Bu arada Hint - Avrupa dillerinden Almanca ve buna bağlı bulunan Jiddisch dili Birleşik Devletler'le Brezilya ve Arjantin'de; İtalyanca, Birleşik Devletler'le Arjantin'de; Polonezce, Birleşik Devletler'le Brezilya'da; Ukranca da Birleşik Devletler'le Kanada'da bazı topluluklar arasında konuşulmakta ve yine Amerika Birleşik Devletleri'nde Çek, Litvan, İr, Gal, Arnavut v. b. diller, Asya dillerinden de Çince ile Japonca göçmen olarak yaşamaktadır (bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ, diller). Amerika kıtasına Afrika zenci dillerinden de göç edenler olmuştur. Birleşik Devletler'le, Antiller'de (Haiti), Guyanalar'da ve Brezilya'da yerleşmiş olan Zenciler tarafından başlıca büyü ve din âyinlerinde kullanılan bu diller, Sudan - Gine dillerinin Fildişi Kıyısı - Dahomey bölümündendir.

Amerika kıtasında başlıca bir tek karışık dil (yani, yerel ekonomi isterlerine uyarak, göçmen ve hâkim bir dilin kelime hazinesinin, yerli bir dilin grameriyle karmaşmasından doğan ve tüccar, denizci gibi gelir geçer halk tarafından kullanılan basit dil) vardır. Amerika yerli dillerinden Çinuk (Chinook) ve komşu dillerle İngilizce'nin karmaşmasından doğan ve Chinook Jargon denilen bu dil, son zamanlara kadar Birleşik Devletler'in kuzeybatı Pasifik kıyılarında, başlıca Oregon'da kullanılırdı.

Amerika kıtasında bugün birçok kreolleşmiş (yani, uzun temas dolayısiyle daimî olarak kullanılan karışık dil; bk. KREOL) yaşamaktadır. İngilizce'nin kreolleşmiş üç şekline raslanır: Surinam (Holânda Guyanası) kıyılarındaki Afrika Zencileri torunlarının konuştuğu Ningre - Tongo (veya Taki - Taki), aynı sömürgede Saramakka ırmağı kıyılarındaki Çalılık Zencileri'nin kullandığı Jew - Tongo ve Güney Carolina'daki Gulla - Negro. Kreolleşmiş İspanyolca (Zenci İspanyolcası) başlıca St. Domingo ile Trinidad'da; kreolleşmiş Fransızca (Zenci Fransızcası) Louisiana'da, Haiti'de, Martinique'de ve Cayenne'de; kreolleşmiş Portekizce (Zenci Portekizcesi) ile Felemenkçe (Zenci Felemenkçesi) de Güney Amerika'nın Atlantik kıyılarında konuşulur.

AMERİKA AKBABASI (Sarcoramphus), yırtıcı kuşların yeni dünya akbabaları (Cathartidae) familyasına bağlı bir cinsi. Uzunca vücutlu büyük kuşlardır. Uzun ve sivri kanadları vardır. Ayakları uzun ve kuvvetli, parmakları uzundur. Yan taraflarından basık, ucu çengel şeklinde kıvrık ve başlangıçta yumuşak bir deri ile örtülü uzun gagaları, erkeklerinde gaganın kök tarafında bir ibik vardır. Çene bölgesinde bir deri çıkıntısı bulunur. Baş ve boynun üst kısmı çıplaktır.

AMERİKA AMERİKALILARINDIR, Amerikalı olmıyan devletlerin Amerika kıtasında toprak ve hak edinme isteklerini karşılayıcı formül. Rusya çarı 1921 de bir ukazla Amerika kıtasının 51 enlem dairesinden yukarda bulunan bütün kuzey kıyılarını kendine katmış ve diğer memleketlare bu kıyılardan yüz mil mesafede gemi işletmeyi ve avlamayı yasak etmişti. A B. D. dışişleri bakanı Adams, Amerika kıtası topraklarında Rusya'nın herhangi bir yerleşme isteğine Birleşik Devletler'in karşı koyacağını, bu kıta nın Avrupa devletlerince sömürgeleştirmeye elverişli olmadığını bildirdiği gibi, cumhurbaşkânı Monroe da, 1913 teki tanınmış mesajında, Amerika kıtalarının, kazandığı hür ve bağımsız durumla Avrupa devletleri için artık sömürgeleşmeye elverişli olmadığını belirtmiştir (bk. MONROE DOKTRİNİ). Monroe'dan sonra gelen cumhurbaşkanları bunu yalnız sömürgeleştirme yoliyle toprak edinmede bırakmıyarak toprak edinme yollarının hepsine, ayrıcalıklara ve durumlara da genişletmişlerdir. Bunu «Amerika Amerikalılarındır» formüliyle özetlerler. Japonlar da buna karşı «Asya Asyalılarındır» (b bk.) formülünü çıkarmışlardır. İki formül birbirine benzer görünürse de biri koruyucu, öbürü istilâcıdır.

AMERİKA ARKTİKA TAKIMADALARI, Baffin toprakları dışta bırakılmak üzere, Kuzey Amerika karasının kuzeyinde yer alan adaların hepsine birden verilen ad. Yüzölçümü yaklaştırma 800 000 km^2 dir. Bu adalar, Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde Büyük Okyanus'a ulaşmak için aşılmasına uğraşılan «Kuzeybatı Geçiti» nin aranması sırasında yavaş yavaş bulunmuş ve tanıtılmıştır. «Franklin arayıcıları» denilen gezginlerle (1848 - 1879), Sverdrup (1898 - 1902), Amundsen (1903 - 1906), Stefanson'un (1913 - 1918) açınsamalarının bu tanınmalarda önemli payı vardır.

A. adaları, denizyüzünden çok az yüksekte olup, aralarındaki boğazlar da çok sığdır. Bir yandan yüksekliğin az oluşu, öte yandan kara ıkliminin kuruluğu yüzünden, bu yüksek enlemlerdeki yerlerde buzullar az gelişebilmiştir. Buralarda en çok kuzey rüzgârları eser. Bitki örtüsünün fakirliğine karşılık, çeşitli hayvan toplulukları vardır: Bataklık ve genel olarak sulu yerlerde yaşıyan türlü kuşlar, çok vakit sayıları yazın artan, kısmen de buralarda kışlıyan ren geyikleri, fok, mors ve beyaz ayılarla kurtlar en çok görülen hayvanlardır.

Esas nüfusu meydana getiren ve sayıları 3 000 - 4 000 kadar olan Eskimolar, takımadaların güney bölümünde otururlar. Birinci Dünya Harbi'nden sonra Kanada, bütün bu adaları yönetimi altına almış, buralarda yer yer polis teşkilleri kurmuştur. Adaların ekonomi değeri, bugün, pek az olup, mors ve kürklü hayvan avcılığı başlıca işletmelerdendir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (United States of North America, yahut United States of America, Almanca'da Vereinigte Staaten von Amerika, Fransızca'da Les Etats-Unis, İngilizce'den kısaltılmış olarak U. S A, U. S. America, yahut Union. Dilimizde kısaltılmış olarak Birleşik Devletler ve A. B. D.).

Konum, durum, sınırlar ve genişlik: A. B. D., Kuzey Amerika kıtasının ortasında, doğuda Atlas Okyanusu, batıda Büyük Okyanus, kuzeyde 49 paralel ve Beş Büyük Göl, güneyde Meksika körfezi ve Rio Grande del Norte boyunca batıya doğru uzanarak Kaliforniya körfezinin hemen kuzeyinden geçen ve San Diego güneyinde Büyük Okyanus'a ulaşan sınır arasında çok geniş bir ülkedir. Kuzeyde Kanada, güneyde Meksika ile komşudur. Üç yöndeki denizlerden başka, Beş Büyük Göl'le ayakları ve bu gölleri gerek birbirine, gerek bazı nehirlere, bu yollar üzerinden de Atlas Okyanusu'na bağlıyan kanallar, kuzeyde dördüncü bir su yolu meydana getirmiştir. Mississippi nehri de ülkenin geniş orta bölümünü Atlas Okyanusu'na açan önemli bir su yoludur.

Doğu ve batı kıyılar (San Francisco - New York) arasında, zaman farkı 3 1/2 saattir. A. B. D. nin kara sınırları 9 660, kıyıları 23 000 (Atlas Okyanusu kıyıları 11 260, Büyük Okyanus 5 960, Meksika körfezi kıyıları 5 470) km uzunluğundadır. Doğu bölümün Avrupa'ya yakınlığı, Atlas okyanusu kıyılarında limanlar için elverişli girinti ve çıkıntıların çokluğu, ilk Avrupalı göçmenlerin ülkeye bu yönden yerleşmeye başlamaları, nüfusun büyük bölümünün elverişli özellikler dolayısiyle bu bölümde toplanması, büyük bir su yolu olan Mississippi'nin, çok geniş ve verimli orta bölümü Atlas Okyanusu'na açması, nihayet batı yanda kuzey - güney doğrultulu geniş ve yüksek sıradağların ortaya koyduğu büyük engel, A. B. D. nin doğu bölümünün en önemli ve en canlı bölüm olarak değerlenmesini ve büyük bölümiyle Avrupa'ya yönelmesini sağlamış ve kolaylaştırmıştır. Batıda kalan bölüm de Asya'nın çok ve sık nüfuslu doğu ülkelerine yakın olduğundan özel bir değer taşır.

A. B. D., Kuzey Amerika kıtasının ara gövdesindeki topraklariyle (7 839 000 km^2) birlikte 9 686 600 km^2 genişliğinde (Avrupa 10 mil. km^2) bir alana yayılmıştır (Alaska 1 159 000, Porto Rico 8 900, Panama 1 400. Hawaii 17 000, Guam 5 000, Filipinler 296 000, Virgin adaları 300 km^2). Henüz el dokunmamış çeşitli zenginlik kaynakları, çok kuvvetli bir şekilde gelişmiş ve makineleşmiş tarımı, üstün endüstrisi, kuruluşundan beri hızla artan kapitali bunlara dayanan dünya ölçüsündeki ticareti ahalisinin iş ve çalışma ruhu, her bakımdan elverişli coğrafya konumu ile A. B. D., sınırsız imkânlar ülkesidir. Bunlara İkinci Dünya Harbi'nin ortaya koyduğu şartlar da eklenince A. B. D., siyasetin odak noktalarından birisi ve en önemlisi olmuştur. Çok yakın geçmişe kadar, yalnız Büyük Britanya İmparatorluğu ile karşılaştırılabilen A. B. D. bugün ondan da üstün bir duruma yükselmiştir.

Genişleme: A. B. D., kuruluşunda (1 776) 940 000 km^2 genişliğinde bir alana yerleşmiş olduğu halde, 1783 te İngiltere ile anlaşıp yerlilerle uyuşarak 1,6 milyon km^2, 1803 te Louisiana'nın Fransa'dan 15 milyon dolara satın alınması ile 2,3 milyon km^2, 1819 da İspanyollar'ın Florida'yı bırakmaları, 1845 te Texas'ın katılması. 1846 da İngiltere'nin Büyük Okyanus kıyılarındaki topraklarının (300 000 km^2) eklenmesi, 1876 da Alaska'nın Rusya'dan 7,2 milyon dolara satın alınması ile yüz yıl içinde kuruluşundakinin on katı genişliğinde bir alana yayılmıştır. 1897 de Hawaii adaları, 1898 de Porto Rico ve Mariana adalarından Guam eklenmiştir. Filipin adaları 1899 da 20 milyon dolara satın alınmış, Samoa adalarından bazıları elde edilmiş, 1903 te Panama kanalı bölgesi A. B. D. ne geçmiştir.

Yapı ve yerşekilleri: Yerşekillerinin ana çizgileri, bütün kıtada olduğu gibi kuzey - güney doğrultuludur. Doğuda Appalache dağları ve önyerleri, batıda bütün alanın üçte birini kaplıyan geniş dağlık bölge ile bu dağlar arasındaki büyük tekneler ve plâtolar, ortada, her iki yöndeki dağlık alanlara doğru yavaş yavaş yükselen çok geniş bir çukurel (Mississippi teknesi) ve büyük yüksek düzlükler, kuzeydoğuda Beş Büyük Göl ve çevresi, Meksika körfezi kıyı düzlükleri, A. B. D. nin başlıca bölümleridir.

Appalache dağları, kuzeydoğuda (Yeni İngiltere'de) Atlas Okyanusu kıyılarına sokulduğu halde, güneybatıya doğru denizden uzaklaşır. Kıyı ile dağlar arasında, New York yakınlarında başlıyan ve güneybatıya doğru genişliyerek, güneyde Meksika körfezi kıyı düzlüklerine bağlanan bir çukur bölge yer alır.

Yeni İngiltere bölgesinde, yapıda büyük payı olan Paleozoik külteler üzerinde vâdiler ve uzun çökeklerle birtakım bölümlere ayrılmış olan geniş yontukdüz (peneplain)ler vardır. Bunlar, kıyıda 100 - 200 m yükseklikten başlıyarak batı ve kuzeybatıda 750 m ye erişirler. Bu ilk bölüm, Connecticut vâdisi ile sona erer ve Batı Yüksekel (Upland) adını alır. Yontukdüz üzerinde görülen ve kıyı yakınlarında seyrek olan, yuvarlak şekilli, alçak sırtlar ve tepeler, içerilere doğru sıklaşır ve yükselirler; New Hampshire'de Mt. Monadnock (1080 m), White Mountains (1918 m), kuzeyde büyük bir batolit olan Mt. Catahdin (1617 m) gibi.

Kuzey - güney doğrultulu Connecticut vâdisinin batısında (Batı Yüksekel) Green Mountains (güney bölümü Hoosac Mts.) sıradağ görünüşünde, en yüksek yeri 1 460 m yükseklıktedir. Batı yüksekel diğer yönden de, Montreal ile New York arasında uzanan bir çöküntü hendeği ile sınırlanır. Bu uzun çökek içinde, kuzeyde Champlain ve George gölleri vardır; güney bölümünde ise Hudson nehri akar. Yeni İngiltere'nin kuzey kıyıları çok girintili çıkıntılı, birçok fiyordlar, yalıyarlar ve kayalık adalarla bezenmiş ise de, güneyde şekiller yumuşar; kumullarla kaplanmış kıyı bölümleri, akarsu birikintileriyle aralıklanır. Bununla beraber güneyde de, Boston yakınında olduğu gibi büyük deniz girintileri vardır. Ardelde buzul devrinden kalma göllerin sayısı, New Hampshire'de 500, Maine'de 2 465 kadardır.

Yeni İngiltere'de eski kumtaşı, kalker ve kuvarsitler, Perm intruzyonlarından kalan granitler, önemli kıvrımlara uğramamış kırmızı Triyas kumtaşları, yapının başlıca materyalleridir. Bölge Triyas'tan sonra kuvvetle yontulmaya başlamış, Üst Kretase'de geniş bir yontukdüz teşekkül etmiştir. Dayanıklı külteler, yontukdüz üzerindeki sırtlarla tepeleri meydana getirmiştir; Mt. Monadnock bunların tipik örneği sayılır. Green Mts. ta da sıra halinde sert külteler yer almıştır. Buna karşı Connecticut vâdisi, yumuşak kumtaşlarının boşalması ile meydana gelmiştir.

Yeni İngiltere, Buzul devrinde içbuzullarla örtülmüş, geniş alanları buzul birikintileri örtmüş, birçok yerlerde 35 - 70 m yükseklikte ön buzultaş tepecikleri kalmıştır. Aynı artıklar Long Island'da da görülür. Buzulların cilâladığı çıplak kayalıklar hayli azdır. Vâdilerde, nehirlerin hızla aktıkları fazla eğimli bölümler de buzul aşındır-

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

1

2

3

4

5

6

7

1 — Arizona'da bir dev kaktüs. 2 — Colorado'dan. 3 — Dağlardan ve vâdilerden geçerek Los Angeles'e giden su boruları 4 — Los Angeles yakınında Log-Beach petrol kuyularının havadan görünüşü. 5 — Colorado'da Tanrılar Bahçesi'ne giriş ve Pikes tepesi. 6 — New York'tan bir görünüş. 7 — Kentucky'de Mamut mağaralarından.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

1

2

3

4

5

5

7

1 — Oregon'da Hood dağının uzaktan görünüşü.

2 — Çavlan dağları ile Sierra Nevada'nın birleştiği yerde Shasta dağı (4800 m).

3 — Wasatch'tan Bryce Kanyonu.

4 — Chattanooga yakınından Tennessee nehri

5 — Hardin'de (Illinois) bir köprü.

6 — Hood nehri.

7 — Kansas City'de büyük mezbahalara bağlı hayvan depoları.

masının izlerindendir. Buzulların çekilmesiyle başgösteren izostazik yükselmeler, yeni şekillenmelere sebebolmuştur; meselâ eski kıyı çizgileri, bugün deniz seviyesinden yüksektedir.

Appalachelar, Hudson ve Mohawk hendeklerinden güneybatıya doğru aralıksız olarak uzanır ve Reading ile Harrisburg arasındaki bölüm dışında, doğu ve batı önyerlerden dik basamaklarla yükselirler. Genişlikleri 130 - 250 (Montgomery yakınında 70), uzunluğu, yapısı farklı olan Adirondacklar'la birlikte 2 000 km, en yüksek yeri 2 048 m (Kuzey Carolina'da Mt. Mitchell)dir. Hudson kenarında Newburgh'tan Alabama'da Montgomery'ye kadar uzanan Büyük Vâdi (Great Valley) Appalachelar'ı ikiye bölmüştür: doğuda Alleghany, batıda Cumberland sıradağları. Appalachelar doğuda Piedmont, batıda Appalache plâtolariyle sınırlanmıştır. Piedmont plâtosu 100 - 400 m yükseklikte, doğuya doğru eğimlidir. Genişliği Alabama'da 200 km kadarsa da kuzeye doğru daralır; Washington kuzeyinde ancak 70 km dir. Piedmont, kuzeyde Jersey plâtosunu da içine alır ve Hudson çökeği kenarında sona erer. Bu plâto ile Appalachelar arasındaki sınır her yerde açık ve keskin değildir. Gerçekte de Alleghany dağlarının en doğu sırası olan Blue Ridge ile Piedmont plâtosu arasında yapı bakımından önemli bir fark yoktur. Yalnız şekiller, Piedmont'ta çok daha yumuşak, hemen her yerde aynı ve doğudan batıya doğru sayıları artan tepelerle sırtlar ve nihayet alçak dağ sıralariyle tepelik bir yöre karakterindedir.

Piedmont, doğuda bir basamakla sınırlanır; onun için buradan kıyı düzlüğüne inen bütün nehirlerin yataklarında ya hızlı akışlı bölümler, yahut çavlanlar bulunur (Fall - Line = çavlan çizgisi).

Çavlan çizgisi ile Atlas Okyanusu kıyıları arasında, ortalama 160 km genişliğinde, belirli bir eğim göstermiyen kıyı düzlükleri yer almıştır.

Atlas okyanusu kıyıları, Savannah ile Georgetown arasında girintili çıkıntılıdır; bu bölüme Sea Island kıyıları denir. Kuzeyde, Lookout burnuna kadar uzanan kıyı bölümü düzdür. Daha kuzeyde, gelgit birikintileri arasında, karanın içerilerine doğru bir hayli sokulan haliçler, büyük kıyı kordonları ve bunların gerisinde irili ufaklı birçok denizkulakları, kıyıyı çeşitli ve birçok yerlerde de büyük ölçülü olarak şekillendirirler. Burada, 200 km uzunluğundaki Hatteras kıyı kordonu benzerlerinin arasında en büyüklerindendir. Bunların gerisinde Albemarle Sound, Pamlico Sound gibi denizkulakları ve boğaz şeklinde deniz bölümleri ayrılmıştır. Deniz, Chesapeake Bay'de, Susquehanna ağzına kadar 280 km lik bir girinti yapmıştır. Delaware Bay de büyük girintilerden birisidir. Atalantic City ile New York arası az şekillenmiş bir kıyı bölümüdür.

Appalachelar'ın yapısına katılan kütleler, Kanada Kalkanı'ndan bir bölüm sayılan Adirondacklar'dakilerden yeni olmakla beraber, hayli eski jeolojik devirlere bağlıdır. Adirondacks, kubbe şekilli bir dağ olup arkaik gnayslar ve derinlik taşlarından meydana gelmiştir. Onu kuşatan Paleozoik kütleler, Silur'dan beri önemli bir kıvrılmaya uğramamıştır. Batısındaki yontukdüz de Cumberland ve Appalache yontuk düzleriyle aynı yaşta olmalıdır. Appalachelar ve önyerleri Prekambrium ve Kambrium metamorf kütleleri ile eski içpüskürük kütlelerden meydana gelmiş olup Alt Silur başlangıcına kadar yontulmuş bulunuyordu. Alt Karbon'da denizle örtüldükten sonra, Atlas Okyanusu'nun bugünkü kıyılarından dışarı taşan bir alanda dağ teşekkülü olayları gelişmiştir. En şiddetli kıvrılmalar, hususiyle merkez bölümünün güneyinde olmuştur. Kıvrılmalar, kuzey bölümde, kırılma ve üstüste kaymalarla birlikte ve çapraşık bir şekildedir. Kıvrılma, yalnız batıdaki plâtolarda hafif olmuş, tabakalar hemen hemen yatay kalmıştır. Doğuda meydana gelen fay basamaklarından birisi Piedmont plâtosundadır, öteki de kuvvetli bir ihtimal ile kıyı düzlüğündeki genç birikintiler altında kalmıştır. Appalachelar'da en genç Perm tortuları dahi önemli kıvrılmalara uğramamıştır. Kretase'de, bu dağlık alan bir ada halinde kalmış ve bugün yükseklerde artıkları görülen çok geniş bir yontukdüzle kaplanmıştır. Bu yontukdüz, yalnız Cumberland ve Piedmont'ta, bugüne kadar önemli ölçüde korunmuştur. Nihayet bu yontulmuş kara kütüğü, Tersiyer'de Büyük Vâdi ve Appalachelar bölümünde daha kuvvetli olmak üzere yükselmiş, bu arada dağlık alanı tipik bir aşınma ve boşalma yöresi haline sokan gelişmeler başlamıştır. Akarsuların etki yapabildikleri her yerde, hususiyle Büyük Vâdi'de, az dayanıklı kütleler parçalanarak taşınmış, sert bölümlerde ise, tabakaların uzanışlarına uygun, paralel dağ sıraları (ridges) meydana çıkmıştır. Bu arada eski yontuk yörelerin nehirleri de derinlere gömülmüştür. Dağların doruk seviyeleri, sonradan kubbeleşmiş Kretase yontukdüzünün alan ve sınırlarını gösterir. Aynı yontukdüz Cumberland plâtosunda 360 - 600 m yüksekliktedir. Alleghanyfront'ta kıvrımlı tabakalar açık olarak görülebildiği halde, plâtonun ortalarında Sandy ve Ohio nehirleri boyunda tabakalar hemen tamamiyle düz ve yataya yakın durumdadır. Plâto üzerinde, yeryşekilleri, Mohawk çökeğine ve Catskiller'e kadar hemen hemen değişiklik göstermez; yalnız şurada burada yassı tepeler (knobs) bulunur.

Piedmont'ta, altta kristalin kütleler ve onların üzerinde şistler, kalkerler, konglomeralar ve kumtaşları vardır. Dış şekillerine göre burası da kalıktepelerin bulunduğu, kırmızımtırak kahverengi bir toprakla örtülü, sonradan akarsularla derinliğine oyulmuş bir yontukyüzeydir. Piedmont'un batı bölümü (Piedmont Upland) parçalanarak yükselmiştir; doğuda biraz alçak olan bölüm (Piedmont Lowland), hususiyle Philadelphia ile New Jersey arasında yumuşak Trias tabakalariyle örtülmüştür. Güneybatı Pennsylvania'da Blue Ridge'in bıraktığı aralık üzerinden, Büyük Vâdi ile Piedmont şekilleri yanyana gelir. Burada Trias ile Alt Paleozoik arasındaki sınır, aynı zamanda iki alan arasındaki sınırdır.

Buzul devrinden artaklan şekiller Adirondacklar ile Erie ve Ontario göllerinin güneyinde dar bir bölgede sınırlanmıştır. Syracuse güneyinde ve Parmak Göller çevresi ile bunun doğusundaki plâto, Delaware'den New York'a kadar, buzul birikintileriyle örtülmüştür; tepelik yöre şekilleri de buradan gelmektedir. Long Island üzerinde, güneye doğru en çok sokulabilen buzulların uc buzultaşları bulunur.

Appalache dağlarının batısında, yatay durumlu veya hafif kıvrımlı tabakalardan meydana gelmiş Appalache ve Cumberland masaelleri vardır. Buralar, bir basamaklı yöre duyusu uyandıracak surette şekillenmiş olup eğim, kuzeybatıya doğrudur. Plâtoların genişliği, güneyde 100 km kadarken, ortalarda, Batı Virginia ve Pennsylvania'da 300 km yi bulur; Mohawk çökeği yakınlarında ise 160 km dir. Güneyde Appalache plâtosu önünde High - Land - Rim masa yöresi 300 m lik bir basamakla sona erer.

Beş Büyük Göl çevresi, diğer birtakım özelliklerinden başka, hususiyle bir hidrografya birliği ve taşın bakımından kuvvetli dayanaklar olarak ayrı bir coğrafya bölge-

sidir; fakat büyük bir bülümü Kanada sınırları içindedir. Göller arasında, hele Yukarı Göl, Michigan ve Erie gölleri arasında büyük kara parçaları yer almıştır. Bunlar, yerşekillerinin genel çizgileri ve ekonomi özellikleriyle güneyde Ohio ve batıda Mississippi'den başlıyan alanlaıın uzantılarıdır. Büyük Göller bölgesini, göllerin kıyı çizgileriyle, yahut subölümü çizgileriyle değil, göllerin ardelleriyle sınırlamak doğru olur. Bu bakımdan Göller bölgesi, doğal bir bölge olmaktan daha çok bir beşerî coğrafya bölgesidir; bununla beraber göllerin güneyindeki basık tepelik yörelere karşı Ohio güneyinde plâto karakteri belirir ve hele Kentucky ve Tennessee'de daha yüksek plâtolar bulunur. Buna göre Ohio, avnı zamanda topoğrafik bir sınırdır. Bundan başka plâtolar. güneyindeki çukurellere doğru ayırıcı ve engelleyici etki yapar ve Mississippi batısında Ozark ve Ouachita dağları üzerinden uzanarak güneydeki çukureli kuzeyden ve dolayısiyle Göller bölgesinden ayırır Ozarak plâtosu Alt Paleozoik kalker ve kum taşlarından meydana gelmiştir. Bir yandan buzullaşan alanları kuşatması öte yandan iki tarafında kalan alanların tarımsal özellikleri dolayısiyle, Mississippi vâdisi Göller bölgesini batıdan sınırlar. İllinois ve Wisconsin'de geniş alanlar sık nüfuslu intensif işletme alanları olduğu halde, Mississippi batısında ekstensif farm işletmesi üstündür.

Göller bölgesi, genel olarak basık tepelik bir çukureldir. Hemen bütün alan, bazı bölümleri dışında genç birikintilerle örtülmüştür. Wisconsin ve Michigan'ın kuzey bölümleri, yapıları bakımından Kanada kalkanındandır; hattâ Arkeen ve Algonkin külteler ve yontulma özellikleri göz önüne alınarak, Kuzey Wisconsin ile onun Yukarı Göl ve Michigan gölleri arasındaki uzantısı, Wisconsin Kalkanı diye adlandırılmıştır. Yüzeyde, birikintilerle örtülü kalan temelden yükselmiş iki tabaka basamağı görülür. Bunlardan birisi Erie gölü güneyinde Rochester yakınında alnı kuzeye dönük basamaktır. Bunun kalınlığı Niagara'nın Üst Silur kalker basamağında fazladır (Niagara basamağı). Kanada Kalkanı üzerine yerleşmiş olan bu basamak, onu güneyden sınırlar ve Niagara'dan sonra kuzeybatıya doğru kalınlıkları değişen Kambriyum ve Silur kalkerleriyle, Ontario yarımadası, Great Manitoulin adası üzerinden Sault - Ste. - Marie'ye erişir. Sonra batıya ve nihayet güneybatıya bükülerek Wisconsin ortalarında sona erer. Gerek temelinde bulunan Kanada Kalkanı külteleri arasında, gerekse basamakta zengin maden yatakları vardır. İkinci basamak daha zayıf olup, Appalache plâtosu Karbon kalkerlerinin uzantılariyle ilgilidir. Bu, Ontario gölü güneyinde, Parmak Göller üzerinden geçtikten sonra Erie gölünün güney kıyılarına paralel olarak uzanır, sonra güneybatı doğrultusunu tutar. Üçüncü bir basamak (Onondaga basamağı) da Erie gölü küzeyinde vardır.

Wisconsin'in batısiyle güneybatısında, buzul birikintileri üstüne yükselen bir alan vardır. Burası, derin vâdileri, sert şekilleri ve dengeli su akışiyle çevresine aykırı durumdadır. Niagara basamağı bu alanı doğudan sınırlar. Bu köşenin, buzul devrinde, henüz tam ve açık olarak bilinmiyen sebeplerle, belki de buzulların birçok merkezlerden beslenmesi sırasında bir ölü açı içine düştüğünden buzullaşmadığı ve bu yüzden özel bir gelişmeye uğramış olduğu anlaşılıyor (drift lees area). Bundan başka Ohio kuzeyinde kalan dar bir şerit de buzullaşmamıştır. Wisconsin safhasında ise buzullar daha kuzeyde kalmıştır. Batıda lösler görülürse de, Mississippi batısında daha kalın ve geniş alanlıdır. Buzul devrinin en büyük ve en kuvvetli izleri Beş Büyük Göl'dür. Buzulların çekilmesinden sonra başgösteren izostazik yükselmelerin de izleri görülür.

	Yüzölçüm (km²)	Derinlik (m)	Çevrek (km²)	Yükseklik (m)
Yukarı Göl	81 459	393	207 104	201
Michigan gölü	57 344	290	176 742	193
Huron gölü	58 905	250	185 395	193
Erie gölü	25 446	70	88 780	191
Ontario gölü	19 302	246	88 653	82

Göllerin hepsi biribirine doğal ayaklar ve kanallarla bağlıdır.

Göller bölgesinin batısında, daha batıdan Kayalıkdağlar ile sınırlanan ve adını doğal bitki örtüsünden alan Prairieler bölgesi yer almıştır; bu bölgenin yerşekilleri bakımından da özellikleri vardır. Prairie'ler Mississippi'den batıdaki dağların eteklerine kadar 1 400 km genişliğinde ve Kanada sınırlarından Meksika'ya kadar 2 000 km uzunluğundadır. Güneye doğru yavaş yavaş kurak alanlara geçilir. Doğal bitkilerle birlikte tarım bitkileri de değişir ve kuzeydeki geniş alanlı mısır ekiminin yerini, güneye doğru gittikçe artarak, pamuk alır. İklimin ortaya koyduğu bu ayrılık dolayısiyle Prairieler'in, güneyde Ouachita dağları ile Texas kuzeyinden Kayalıkdağlar doğrultusunda sınırlanır. Prairieler'in buradaki genişliği 900 km den az değildir. Bölge çok az eğimlidir (Chicago yakınında denizden 250 m, Kayalıkdağlar'ın eteğinde Denver'de 1 630 m yükseklikte; 1 400 km de 1 400 m yükseklik farkı). Prairieler'in batı sınırları, dağlık alana doğru yerşekillerinin birdenbire değişmesiyle keskindir. Prairieler'de yerşekilleri geniş alanlarda pek az değişiklik gösterir.

Doğudan batıya doğru hem doğal bitkiler, hem de tarım bitkileri çok yavaş, fakat önemli olarak değişir. Nebraska sınırlarına kadar mısır tarlaları üstün bulunurken, daha batıda otlar kısalır, mısır tarlaları seyrekleşerek nihayet ortadan kalkar, otlaklar geniş alanları kaplar. sürüler kalabalıklaşır ve çoğalır. Alfalfa ekimi, hayvancılığın batıdaki önemini gösterir; tahıl ve hususiyle buğday alanları da geniştir.

Prairieler bölgesinin yapısında, Kanada Kalkanı'nın en eski kültelerinden başlıyarak, Tersiyer'e kadar değişen ayrı devirlere ait külteler yer alır. Kuzeydoğuda en eski derinlik taşları, bunların üzerinde Kambrium tabakaları, Cairo'ya kadar Mississippi boyunca Alt Karbon bulunur. Kanada sınırı yakınında, altta yatay durumlu Kretase tabakaları vardır. Kuzey Dakota'nın ortasında, Kretase ve Tersiyer tabakalar, alınları doğuya yönelmiş, 100 - 140 m yükseklikte bir basamak yaparlar. Yukarı Yellowstone nehri çevresinde, yüzeyde yer alan Üst Kretase tabakaları altından, eski kristalin temel kültelerinden meydana gelmiş bulunan Black Hills (2 400 m) yükselir. Jeolojik yapının geniş aralıklarla değiştiği yerlerde bitki örtüsü de değişmekle beraber, yerşekillerinde önemli ayrılıklar görülmez. Bu bölgenin kuzey bölümünde de içbuzulların izleri vardır ve Missouri nehri, eski buzulların hemen hemen güney sınırından geçmektedir. Lös örtüsü, Missouri batısına geçtikten sonra, kalınlığı artarak Nebraska'da Peace River'e kadar uzanır. Missouri'nin aşağı bölümü, lösleri güneye doğru sınırlamıştır.

Prairieler iki bölüme ayrılır: doğuda yüksek otlu Çukur Prairieler, batıda kısa otlu Yüksek Prairieler (Great Plains). Sınır, Missouri basamağının 100 - 140 m yükseklikteki doğuya dönük alnıdır. Bu basamak, Kanada sınırından

güneye doğru Kuzey Dakota, Güney Dakota, Nebraska ve Kansas'tan geçerek güneye doğru uzanır. Güneyde basamak keskin değilse de, bitki örtüsünün değişmesiyle tanınır. Arkansas nehrinin yukarı bölümü geçildikten sonra. Oklahoma'nın batı sınırı boyunca aynı basamak bir şekil elemanı ve sınır olarak yeniden ve açık olarak görülür.

Büyük Düzlük'ün batı sınırı, genel olarak Mezozoik veya daha genç kültelerin, dağın Paleozoik veya daha eski kültelerine rasladığı ve dağlık alanın özel şekillerinin başladığı yerlerden geçer. Arada genç tabakaların dalgalanması ile meydana gelmiş ön sırtlar da birçok yerlerde geçiş alanlarını karakterize eder. Büyük Düzlük, dar bir şerit halinde Yeni - Mexico'ya kadar uzanır ve üzerinde derin kanyonlarla oyulmuş lav masaları bulunur. Bu şiddetli oyulmalar, yakın jeoloji devirlerine kadar süregelen yükselmelerin sonucu olmalıdır.

Mississippi, üzerindeki St. Louis yakınlarında dağlık bir alanı yarıp geçer ve Cairo'dan sonra geniş bir alana erişir. Burası A. B. D. nin güney bölgesinin en kuzeydeki noktasıdır. Mississippi buradan başlıyarak basık tepelik yörelerden ve daha çok, doğu ve batıdaki plâtoların eteklerine kadar erişen geniş düzlüklerden akar. Bu düzlükler, Meksika körfezinde suların altına dalarak sona erer. Kıyı düzlüklerine Coast Plain denir. Güney bölgesinin sınırı Cairo'dan güneybatıya doğru Ozark ve Ouachita eteklerinden geçerek Red River kuzeyinde batıya yönelir; daha sonra, bir basamak, Prairieler'in güney uzantılarını kıyı düzlüklerine karşı sınırlar. Sınır Cairo'dan doğuya doğru 300 m yükseklikte ve oyulmuş plâto ile nehir düzlükleri arasından uzanır ve Appalachelar'ın güneyine bükülür.

Güney bölgesinin doğusunda iki büyük çukur alan vardır; bunlardan birisi Lexington, diğeri Nashville çevresindedir. Her biri basamaklarla kuşatılmış aşınma ve boşalma alanlarıdır. Meksika körfezi Kıyı Düzlükleri, Tersiyer'den beri denize doğru ilerlemektedir. Baton Rouge'da başlıyan Mississippi deltasının üç büyük koldan ilerileyişi, yılda 150-300 m dir. Akarsu ve gelgit birikintileri, kumullar ve kıyı gölleriyle bezenmiş olan kıyılar, Florida'ya kadar büyük değişiklik göstermez. Florida yarımadasının güney ucunda mercan adalarından bir çember vardır.

Kayalıkdağlar ile Yüksek Düzlükler arasındaki sınır, Montana'da Lewis, Wyoming'de Bighorn, Colorado'da Sangre de Cristo sıradağlariyle olan sınırlar gibi, bazı yerlerde dış görünüş bakımından da açık ve keskindir. Dağlık alan, böyle yerlerde, düzlüğün kenarından doğrudan doğruya ve oldukça dik yamaçlarla büyük yüksekliklere erişir; fakat bazı yerlerde sırtların yer aldığı (hog backs) yörelerin araya girmesiyle iki alan arasındaki geçiş yumuşar ve sınır keskinliğini kaybeder.

Batının büyük dağlık bölgesi, bu alanın doğusundaki Kayalıkdağlar ile başlar. Kanada üzerinden Alaska'ya kadar uzanan Kayalıkdağlar'ın bütün uzunluğu 4 500 km olup bunun 2 225 km si A. B. D. nin sınırları içinde kalır. Bu sıradağlar, yerel birtakım ayrılıklar, şekillenme, jeolojik yapı ve nihayet akarsu ağının çeşitli etkileriyle bölümlere ayrılmıştır. Bunlardan Güney Kayalıkdağlar, Kuzey Platte nehrinin kaynak alanındaki Laramie sıradağı ile başlar ve güneye doğru Front Range üzerinden Sangre de Christo dağlariyle uzanır. Bu kenar sıranın batısında, yine önemli yüksekliklere erişen ikinci bir sıra daha vardır. Bu ikinci sıra, Park, Sawatch ve San Juan dağlariyle güneye doğru uzanır ve San Luis vâdisinde sona erer. Bunların batısında Colorado plâto basamağı ve doğuda her iki sıra arasında tekneler (parks) bulunur. Tekneler, kenarlarından daha yeni birikintilerle az çok dolmuş tektonik çukurlar olup Büyük Düzlükler'den geçen bazı nehirlerin kaynak alanlarıdırlar; birçokları sekilidir.

Kayalıkdağlar'ın güney bölümünün temel külteleri, Prekambrium kristalin kültelerdir. İlk dağoluşunu kovalıyan bir yontulmadan sonra ve Kretase'nin sona ermesi ile, Laramid kıvrılmalarla yeni bir dağ oluşumu başlamıştır. Bu suretle kuzey - güney doğrultulu kıvrımlar meydana gelirken, eski külteler doğuya doğru itilerek genç mezozoik tabakaların üzerine binmiştir. Bundan sonra yeniden başlıyan yontulma, bütün dağ kütlesinin Alt Tersiyer'den beri süregelen kırıklı yükselmeleriyle durmuştur. Bu gelişme ile Güney Kayalıkdağlar birtakım antiklinaller, senklinaller ve çökeklerin yer aldığı kırıklı kıvrım dağları özelliğini kazanmıştır. Kristalin çekirdeklerin açık olduğu antiklinallerin iki yanında, genç külteler basamaklar meydana getirmiştir. Bu yüksek dağlar üzerinde şekil verici büyük olaylardan en sonuncuları da, Buzul devrinde etki yapmıştır. Pikes Peak, Front Range'in en yüksek doruğudur (4 332). Güney Kayalıkdağlar üzerinde, yükseklikleri 4 000 m yi aşan 50 den çok doruk vardır. Sıradağlar arasındaki çökeklerden büyük bölümü Kretase tortularla, bir bölümü de Tersiyer'in volkanik materyalleriyle az çok doldurulmuştur. Güneybatıda San Juan Mts. genç volkanik örtülerin altına dalar.

Seattle (Washington devleti) Puget Sound'dan bir bölüm ve Olympic dağlar.

Kayalıkdağlar'ın orta bölümü oluşum ve gelişim bakımından güneydeki bölüme benzer; yalnız bunlar iki kola ayrılarak, 400 km çapında Wyoming teknesini kuşatırlar. Bu tekneden, açık ayrılıklar görülmeksizin Büyük Düzlük'e ve Colorado plâtosuna geçilir; buna göre Kayalıkdağlar, Wyoming teknesi ile aralıklanmıştır. Teknenin güneybatı kenarında, Prekambrium kuvarsitlerinin üstün bulunduğu, buzullaşma ile yüksek dağlara öz şekiller kazanmış olan Uinta dağları (4 100 m) vardır. Aynı teknenin batısında dik fay yüzeyleriyle yükselen Wasatch, doğuda merkez bölümü granitlerden meydana gelmiş Bighorn dağları bulunur. Dağlık çerçeve kuzeybatıya doğru Yellowstone National Park yöresine geçiş şekilleri gösterir. Wyoming teknesi tektonik doğuşlu olup bazı bölümleri akarsularla oyulmuş bulunan genç birikintilerle örtülmüştür ve Kayalıkdağlar'ın bir bölümü birikintilerin altında kalmıştır.

Tekneler yöresi özelliğinde olan Yellowstone National Park çevresi Kayalıkdağlar'ın bir bölümüdür. Bu tekneler Laramid kıvrılmalar sırasında meydana gelmiş ve volkanik olaylar sonunda geniş bölümlere Rhyolithler boşalmıştır. Burada hâlâ volkanik olaylar arasında, hususiyle

sayısız sıcak su kaynakları ve yüzlerce gayzer sayılmaya değer; yine birçok yerlerde kalker çökelek sekileri sıcak kaynaklarla birlikte yer alır. 58 km uzunluğunda bir vâdi buzulunun bıraktığı izler, bu yörenin yüksek yerlerinde çok şiddetli buzullaşmaya uğradığının önemli tanıklarıdır.

Geniş alanlı Kuzey Kayalıkdağlar alanında sıradağ karakteri hayli zayıftır. Idaho'nun granit batoliti, yerşekillerinin genel görünüşü ve gelişimi üzerinde etki yapmıştır. Güney Kayalıkdağlar'ın kıvrımlı yapısına karşı bu bölümde az kıvrımlı ve daha çok kırıklı kristalin ve metamorf külteler, aradaki büyük ayrılığı ortaya koyarlar. Dağ blokları arasında kalan çukur alanlar Tersiyer tortularla dolmuştur. Kanada sınırları yakınında yüksek dağ şekilleri çok kuvvetli olup bu bölüme Glacier National Park denir; buralar büyük ölçüde dağ buzullaşması alanlarıdır.

Miyosen'de bugünkü yüksekliklere erişmiş bulunan Çavlan dağları ile Kuzey Kayalıkdağlar arasında 650 000 km^2 genişliğinde Columbia plâtosu, temeldeki eski dağların Tersiyer'de bazalt lâvları ile örtülmesinden doğmuş bir plâtodur. Güneye doğru kalınlıkları artan diluvial kumlar bazaltları örter. Plâtonun yüksekliği doğuda Spokane çevresinde 600, Çavlan dağlarının iç eteklerinde 330 m dir. Lâvların örttüğü eski dağların bazı yüksek dorukları şurada burada örtünün dışında kalmıştır; diğer taraftan, derin vâdiler birçok yerlerde kristalin temele kadar inmiştir. Columbia nehrinin güneyinde yer alan lösler, genel olarak toprakların fakir ve verimsiz olduğu bu alan içinde değerli bölümler ortaya koymuştur.

Kayalıkdağlar'ın batısında ve Wyoming teknesinin güneyinde Colorado plâtosu (330 000 km^2) vardır. Burada kristalin temel üzerinde, Tersiyer'e kadar erişen birçok jeoloji devirlerinin yatay tabakaları ile bunları sert ve keskin şekillerle, derin kanyonlar meydana getirerek oyan akarsular, yerşekillerinin özel çizgilerini vermiştir. Büyük Kanyon'un derinliği 1 800 m dir. Bitki örtüsünün çok cılız olması, hele büyük alanların çıplaklığı, tabakaların çeşitli renklerinin tam olarak görülmesini mümkün kılmıştır. Kanyonlar arasında büyüklü küçüklü masalar (mesas) ve çekül doğrultulu yamaçların parçalanmasından meydana gelen piramitler ve sütunlar, plâtonun görünüşüne özellikler verir.

Colorado plâtosunun bütün olarak yükselişi Kretase'den sonra başlamışsa da kanyonların oyulması çok daha yenidir.

Wasatch dağları ile Sierra Nevada arasında yer alan Büyük Tekne (Great Basin), 80 - 120 km uzunluğunda, 10 - 20 km genişliğinde sıradağlarla birçok küçük teknelere bölünmüştür. Temelin jeoloji yapısı, doğu dağlarınkine yakındır. Büyük Tekne'de şekiller, kıvrılma, binme, hâlâ süregelmekte olan kırılma, Alt Tersiyer'de meydana gelen yarıklardan püskürük kültelerin yüzeye erişmesi gibi çok çeşitli etkilerle ortaya çıkmış olmakla beraber kurak ikliminin şartlandırdığı şiddetli dağılmadan doğan kağşaklar bu şekilleri oldukça silikleştirmiştir. Buzullaşma izleri, ancak ortada Snaky, Ruby ve Doğu Humboldt sıradağları üzerinde görülür; ancak o devirde yağışların önemli ölçüde artmış olması, yahut hiç değilse düşük sıcaklık dolayısiyle nemliliğin korunması yüzünden Büyük Tekne'de iki büyük göl doğmuştur. Bunlardan birisi Lake Bonneville'dir (50 000 km^2); şimdi onun yerinde Büyük Tuz Gölü (Great Salt Lake) Utah ve Sevier gölleri kalmıştır. Buzul devrinin ikinci büyük gölü olan Lake Lahontan, Çavlan dağlarının eteğinde bugün Oregon - Kaliforniya sınırının geçtiği yerde bulunuyordu.

Büyük Tekne'den Aşağı Kaliforniya'ya doğru yer alan geniş geçiş alanında Colorado nehrinin aşağı bölümü ve Gila nehri akar; burası şekil bakımından, Büyük Tekne'den önemli ölçüde ayrılır; geniş alanlar, çağşaklarla kuşatılmış tanık tepe yöreleri durumundadır. Bu bölümde Death Valley (— 146 m), Colorado nehrinin ağız alanı yakınlarındaki Salton Sink (— 83 m) en çukur yerlerdir.

Sierra Nevada ve Çavlan dağları özelliklerini Büyük Okyanus yakınında bulunmaktan alan kenar bölümün doğu sınırlarıdır. Çavlan dağları üzerinde başlıca yükseklikler, Post Kambrium iç püskürük kültelerden meydana gelmiş olan Baker dağı (3 276 m) ve bunun güneyinde Bellingham doğusundaki Glacier Peak'tir (3 181 m). Kuzey bölüm, farklı yüksekliklerdeki yontukdüz artıklariyle, sıradağların özel şekillerinden az çok uzak bulunur. Çavlan dağlarının orta bölümü Seattle'den başlar, Columbia vâdisinin güneyinden Kaliforniya sınırına kadar uzanır ve üzerinde Tersiyer veya daha yeni volkan konileri büyük yüksekliklere erişirler; kuzeyde Rainier dağı (4 394 m) gibi. Daha güneyde Columbia yarma vâdisinin iki yanında Mt. Adams (3 801 m) ve Mt. Hood (3 420 m) vardır. Güney Çavlan dağlarının en yüksek dorukları da Shasta (4 410 m) ve Lassen (3 184 m) tepelerindedir. Bunlardan birincisi yeni ve tipik bir stratovolkan olup ikincisi de 1915 te etkinlikler gösteren diğer bir yanardağdır.

Sierra Nevada'nın yüksek yerlerinde daha çok Post-Kambrium kristalin külteler ve eski kıvrılmalara uğramış Karbon ve Jura tabakaları bulunur. Tabakaların genel eğimi, bir taraflı yükselmeye tanıktır; en yüksek tepe Mt. Whitney'dir (4 473 m). Los Angeles'ten güneye doğru, Nevada dağları plâto görünüşlü geniş bir kütle durumundadır ve Aşağı Kaliforniya yarımadasında boydan boya uzanırlar.

Sierra Nevada ve Çavlan dağları Okyanusa olan yakınlıkları dolayisiyle, hususiyle Columbia nehri kuzeyinde büyük ölçüde buzullaşmaya uğramışlardır; bazı yanardağların ağız konilerinde tüflerle buzultaşlar nöbetleşe yer almışlardır. Güneyde San Bernardino dağlarında da eski buzullaşma ispatlanmıştır.

Kıyı sıradağları da yapı ve şekillerine göre birtakım bölümlere ayrılırlar. San Juan de Furca boğazının güneyinde, Puget Sound ile Pasifik kıyılar arasında bulunan Olympic dağında, yüksek dağlarda görülen doruk şekilleri bulunur. Yapısında Jura, Üst Kretase ve Tersiyer külteleri üstündür. Puget Sound, bir bölümü deniz suları altına dalmış bir çukurluktur; güney uzantısında Willamette nehri kuzeye doğru akarak Columbia nehrine karışır. Kıyı dağlarının Columbia nehri güneyindeki bölümünde (Oregon Coast Range) Tersiyer, güneydeki Klamath dağında Jura ve Paleozoik külteler üstündür. Kaliforniya Kıyı dağları üzerinde ise Jura, Kretase ve Tersiyer tabakalar geniş alanlıdır; yalnız bazı yerlerinde Post Kambrium granitler tortul kültelerin dışına yükselirler

Kıyı dağları üzerinde, San Andreas fay çizgisi (800 km) ve yatay devinmelerin 6 m yi bulduğu 1906 depremi, yerkabuğu hareketlerinin henüz sona ermediğini gösterir.

Sierra Nevada ile Kıyı dağları arasında bulunan Kaliforniya vâdisi 1 100 km uzunluğunda bir çöküntü hendeğidir; tabanı aluvial birikintilerle örtülmüştür. Yer yer, birtakım andezit tepeler, kalınlıkları 500 m kadar olan örtünün üstüne yükselir. Yeni fay çizgileri burada da devinmelerin sona ermediğini göstermektedir.

Akarsular ve göller: A. B. D. nin doğusunda, eski bir yontuk alanın merkez bölümü daha hızlı olmak üzere yükseldiği sırada akarsular, yataklarını derinleştirmiş, bu arada antesedan yarma vâdiler açmış, bazıları yumuşak tabakların doğrultusuna uygun akarak bunları kolaylıkla aşındırmış ve boşaltmışlardır.

Subölümü çizgisi, Appalachelar'ın kuzey bölümünde, batıda ve Alleghany plâtosunun yüksek kenarındadır. Buradan Atlas Okyanusu'na doğru akan nehirler, Appalachelar'ı birçok dar boğazlar(gaps)la yarmışlardır. Güneyde, subölümü çizgisi, dağlık alanın doğu sıraları (Blue Mts.) üzerindedir; nehirler, buradan batıya, Ohio nehrine doğru akarlar; fakat bu nehirlerden birisi olan Tennessee, henüz dağlık alanda iken, uzun bir vâdi boyunca batıya doğru aktıktan sonra Chattanooga'dan aşağıda dar bir vâdiye girer ve daha ileride kuzeybatıya yönelir.

Büyük Vâdi'yi baştan başa geçen bir nehir yoktur. Tennessee'nin kaynak alanından daha güneydeki bölümden kök alan akarsular Meksika körfezine yönelmişlerdir.

Appalachelar üzerinde, karst alanlarında görüldüğü üzere, bazı nehirler düdenlerde kaybolarak uzaklarda yeniden yüzeye çıkarlar.

Appalache dağlarından doğarak Atlas Okyanusu'na erişen Roanoke, James, Potomac ve Susquehanna nehirlerinin kaynak kolları, Büyük Vâdi'nin kuzeye doğru olan uzantısından ve daha batıdaki bölümlerden çıkar, Piedmont'u geçtikten sonra Fall - Line boyunca çavlanlardan veya hızlı akışlı yatak bölümlerinden geçerek Atlas Okyanusu kıyısındaki ağız hunilerine erişirler. Batıda Ohio ve kolları Appalache plâtosundan geçerken dar vâdiler içinde akarlar.

Büyük Vâdi'nin daha kuzeydeki uzantısı içinden Hudson nehri ve buradan batıya doğru uzanan Mohawk çökeğinden de aynı adı taşıyan bir nehir akar.

Büyük Göller çevresi, özel bir çevrek olmakla beraber, genç bir alan olduğundan, büyük akarsular gelişememiştir. Yukarı Gölün(Lake Superior) suları, doğuda bir ayak ile Huron ve Michigan göllerinin sularına karışır. Huron gölü de St. Claire ırmak ve gölü üzerinden Erie gölüne ve oradan da Niagara yoliyle Ontário gölüne boşalır. St. Lawrence nehri, Ontario gölünün ayağıdır. Bu doğal bağlantılardan başka, taşını sağlamak için açılmış kanallar da gölleri biribirine ve Ohio, Mississippi, Ottawa ve Hudson nehirlerine bağlmıştır.

Büyük Düzlük'ün ve Prairieler'in eğimi, doğuya, Mississippi'ye, doğrudur. Burada Missouri daha uzun bir nehir ise de Mississippi ana nehir sayılmıştır. Yellowstone ve Cheyenne nehirleri, Missouri'nin Büyük Düzlükler'den inen önemli kollarıdır. Bunlardan başka batıdan karışan Platte, Republican, Arkansas ve Canadian nehirleri vardır. Red River, Mississippi'ye deltasında karışır. Nihayet Meksika ile A. B. D. sınırı boyunca akan Rio Grande del Norte doğrudan doğruya Meksika körfezine dökülür. Mississippi nehrinin aşağı bölümünde, binlerce su kolları, bataklaşmış ve ana yataktan kopmuş nehir yatakları, geniş su birikintileri bulunur. Bu bölümde, nehrin yatak değiştirmesi veya taşması tehlikeleri, setlerle ve boşaltma kanallariyle önlenmek istenmektedir. Batıdaki yüksek ve dağlık bölge, batıya doğru akan veya dağların arasındaki akışsız bölgelerdeki tuzlu göller ve bataklıklarda sona eren birtakım akarsuları besler. Bu yöndeki nehirlerden Columbia ile onun kollarından olan Snake ve Salmon nehirleri ve Colorado derin kanyonlar içinden geçerler ve sıradağları yer yer yarma vâdilerle keserek Büyük Okyanus'a ulaşırlar. Columbia nehri, yatağının birçok yerlerinde antesdan bir nehrin bütün özelliklerini taşır. Pasifik kenar bölgesinin akarsuları üzerinde en kuvvetli etki, sıradağlardan ve onların doğrultularından gelmiştir. Kaliforniya çökeğinde Büyük Tekne'den kaynak alan Sacramento'dan başka akarsular Sierra Nevada'dan doğar. Çökeğin güney bölümünün suları Joaquin ırmağında toplanır, sonra bu iki büyük kol birleşerek San Francisco körfezinde denize dökülür.

Iklim: A. B. D. inde, dağlık alanlarla içerilerden ayrılan iki kıyı bölgesi, bunların arasında kalan iç bölgeler ve çukureller, güneyde Meksika körfezine açık nehir ve kıyı düzlükleri, kuzeyde kutup etkisinin kolaylıkla sokalabildiği denizlerden uzak alanlar, batıda, ülkenin üçte birini kaplıyan dağlık alanda sıradağlarla kuşatılmış Büyük Tekne ve benzerleriyle plâtolar, iklim özellikleriyle biribirinden ayrılan büyük bölümlerdir. Arktik hava akınlarını engelliyebilecek şekilde doğu - batı doğrultulu yüksek sıradağların bulunmaması yüzünden kış mevsiminde 0° lik eşsıcaklık (izoterm) eğrisi, ülkenin ortasında, güneye doğru bir dil şeklinde uzanır ve St. Louis'ye erişir; halbuki Batı Avrupa'nın aynı enlemdeki yerlerinde, ocak ayının ortalama sıcaklığı 10° yakınlarındadır. Kuzeyden sokulan soğuk hava kitlelerine karşılık güneyden, Meksika körfezinden de sıcak hava akınları, ülkenin ortalarından kuzeye doğru bir hayli sokulurlar. Bu yüzden sıcaklık değişmeleri büyük ölçülü ve sıçrayış şeklinde birdenbire ve sıcaklık farkları yüksek olur.

Atlantik kıyı bölgesinin kuzeyinde, Yeni İngiltere'de kıyıdan içeriye doğru yavaş yavaş yükselen plâto (Batı Yüksekel), doğusundaki sert külteler sırasına kadar, Okyanus'tan gelen nemli rüzgârlardan oldukça bol yağış alır; yalnız ardeldeki vâdi yörelerinde, hususiyle Champlain vâdisinde yağışlar oldukça azdır. Böyle yerler sıcak alanlar olarak da çevrelerinden ayrılır. Kıyıları yalıyan sıcak deniz akıntıları bulunmadığı, tersine soğuk Labrador akıntısı etki yaptığı halde, kış sıcaklıkları içerilerde kıyılardakinden daha düşüktür; buna karşı yaz mevsimi epeyce sıcaktır. Rüzgârların sık sık doğrultu değiştirmeleri yüzünden hava durumu da kısa aralıklarla değişir. Önemli sayıdaki sisli günler, güneyden kuzeye doğru artar. Plâtolar üzerinde ilk donlar eylülde, ilk kar ekimde görülür. Martta karların erimesiyle sular kabarır. Vâdilerin darlığı, toprağın az geçirimli olması, nehirlerin orta bölümlerirde ormanların azlığı suların kabarışını artırır.

Appalachelar'ın önyerinde, kıyıda, kışın aylık sıcaklık ortalamaları O° nin üstündedir. Hatteras burnundan kuzeye doğru kıyıdan uzaklaşan Körfez akıntısının etkisi duyulmaz olur. Kuzeyde yağışların aylık tutarları arasında büyük farklar olmadığı halde, güneye doğru, yağışların yıllık tutarları azalır ve daha çok yaz aylarına toplanır; çünkü mayıstan ağustosa kadar, denizlerden gelen mevsim rüzgârları üstündür. Atlantik kıyı bölgesinin güneyinde (Atlanta ve Birmingham gibi) Meksika körfezinin etkisiyle bol yağışlı iki mevsim (yaz ve kış) vardır ve güneye doğru donlu günlerin azalmasına uygun olarak pamuk ekimi önem kazanır.

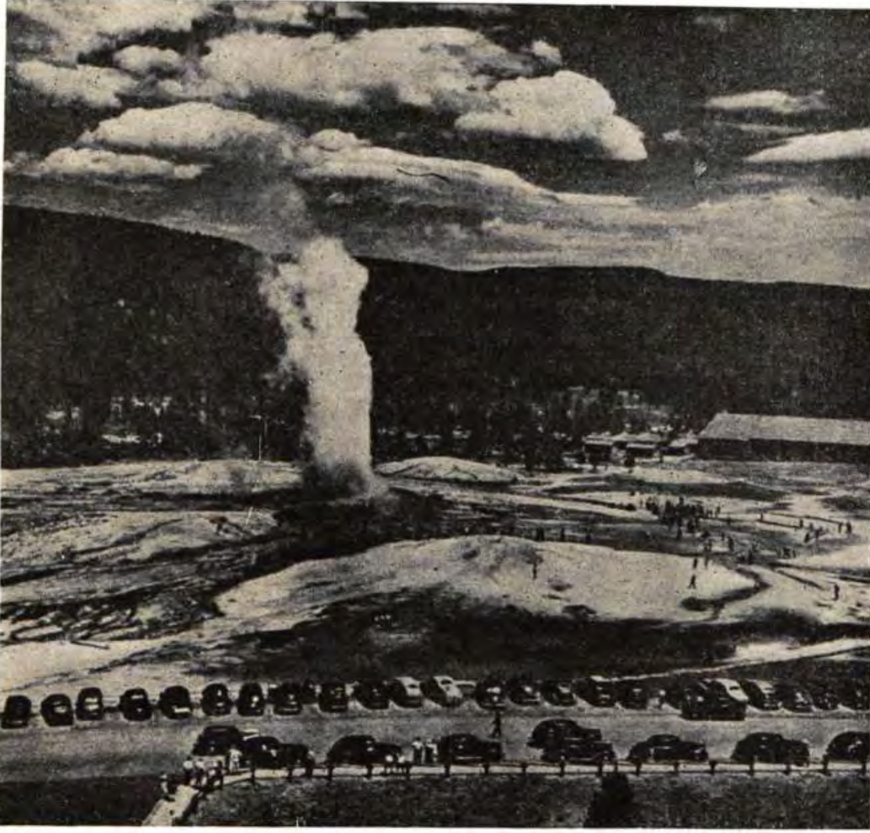
Appalachelar üzerinde sıcaklık, yükseklik ve denizden uzaklık dolayısiyle daha düşük olup yağışlar denize dönük yamaçlarla doruklarda çoktur.

1

2

3

4

1 — Arizona'da Holbrook yakınında fosil ağaç gövdeleri. 2 — Colorado'da madencilik şehri Cripple Creek. 3 — Yellowstone'un tanınmış gayzeri (saatte bir fışkırarak 46 m ye yükselir). 4 — Güney Carolina'da pamuk hasadı.

Göller bölgesinde, denizden uzaklığın artması ile yıllık sıcaklık farkları büyür (25 - 31°), sıcaklık 3-4 ay 0° nin altında kalır; nisanda birdenbire yükselir ve ekimde hızla düşer; bu yüzden ekim ve üretim mevsimi kısadır. Göllerin, yumuşatıcı etkisi, suları donduktan sonra kalkar. Yağış tutarları yüksek ve bol yağışlı mevsim yazdır; fakat güneye doğru ayların yağış tutarları arasında denkleşme başgösterir.

Prairieler'de, sıcaklık ortalaması 0° ve 20° nin üstünde olan ayların sayısı kuzeyden güneye doğru artar (Oklahoma'da her ay 0° den sıcak). Buna uygun olarak tarımda, kuzeyden güneye doğru yazlık buğday, mısır, kışlık buğday ve nihayet pamuk önem kazanır. Büyük Düzlüklerde kara iklimi daha açıktır; bazı yerlerde yıllık sıcaklık farkı 34,4° dir (Bismarck); fakat güneyde bu farklar azdır.

Mississippi'nin nehir düzlükleri ile Meksika körfezinin kıyı düzlüklerinde yağışlar, çoğu yaza raslamak üzere (mevsim rüzgârları ile) boldur; aylık sıcaklık ortalamaları her yerde 20° nin, doğu kıyılarda Savannah güneyinde 24° nin üstündedir.

Batıda dağlar arasındaki plâtolar, Büyük Tekne ve benzerleri, deniz etkisini engelliyen sıradağlarla çerçevelenmiştir; buralarda bulutlanma az, dolayısiyle güneşlenme uzun ve şiddetli, bunların sonucu olarak da buharlaşmanın çok olması, yağışların azlığına eklenerek kuraklığı artırmıştır. Kayalıkdağlar, her iki yandaki okyanuslardan uzak olduklarından, yüksekliklerine uymıyacak derecede az yağışlıdırlar. Yıllık yağış tutarı kuzeyde 350 - 420 mm olup güneye doğru 200 mm ye kadar düşer. Kuzeyde bol yağışlı mevsimler bahar ve güz, güneyde yaz ve kıştır. Güneyde yağışlar daha çok sağnak şeklindedir. Columbia plâtosunun kuzeyinde Spokane'de temmuz sıcaklığı 20,6°, Salt Lake City'de 24,3° dir. Phoenix'te 6 ayın sıcaklığı 21° nin ve 4 ayın sıcaklığı 28° nin üstündedir. En yüksek salt sıcaklıklar Helena'da 31°, Reno'da 36°, Salt Lake City'de 41°, Phoenix'te 53° olmakla beraber, havanın kuraklığı dolayısiyle bu sıcaklıklara dayanılmaktadır. Sıcaklık farkları her yerde 20° den çoktur.

Pasifik Kıyı bölgesinde, genel rüzgâr doğrultuları, iklim kuşaklarının güneşin hareketlerine uyarak yer değiştirmesi, deniz akıntıları, yüksek kıyı dağları ve bunların gerisindeki uzun çukur alanlar dolayisiyle farklı iklim alanları ortaya çıkmıştır. Kıyının San Francisco kuzeyindeki bölümü, batı rüzgârlarının etkisiyle, hususiyle kışın, bol yağışlı olup sislenme de sıktır; güneye doğru beliren yaz kuraklığı, San Francisco güneyinde uzun ve kesindir. Güneyde soğuk deniz akıntısı dolayısiyle teşekkül eden sisler güneşlenmeyi azalttığından, kıyılarda yaz sıcaklıkları düşük olur; halbuki Kaliforniya vâdisi, yazın hayli sıcak ve az yağışlıdır. A. B. D. inde hemen her yıl, hele güzün, güneydoğu ve doğuda görülen kasırgalar (tornado), şiddetli soğuk ve sıcak dalgaları, ekonomi ve yerleşme alanlarında ve nüfus üzerinde zararlara sebebolur.

Doğal bitkiler ve hayvanlar: A. B. D. nin doğu bölümü, önceleri baştanbaşa ormanlıktı. Yeni İngiltere'de, plâtoların kuzey bölümleri ve dağlar, bugün de sık çam ormanlariyle örtülüdür; halbuki orta ve güney bölümlerindeki orman artıklarında sert kereste veren kayın, meşe ve huş ağaçları çoğunluktadır. Kıyasıya yok edildiği halde, Yeni İngiltere'nin % 68 i ve Maine'in % 78 i bugün de ormanlıktır.

Appalachelar'la doğu önyerinde, bitki örtüsü, 30° enleminde bir alana yayılmış olmaktan dolayı, kuzeyden güneye, denizden uzaklığın ve yüksekliğin etkisiyle doğudan batıya doğru önemli ölçüde degişir. Yüksek yerlere de kozalaklı ormanları, vâdi yörelerinde ve hususiyle Büyük Vâdi'de, Appalache plâtosunun büyük bölümünde geniş yapraklı

A. B. D. TARIM BÖLGELERİ

ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar bulunur; bunlar, ağaç türlerinin çokluğu ile Avrupa'daki benzerlerinden ayrılır. Piedmont, meşelerle kozalaklıların üstün bulunduğu karışık ormanlar alanıdır. Fall-Line doğusunda, kozalaklıların uzun yapraklı türlerinin arasında, bataklık selvileri, kızıl sakız ağaçları (Liquidambar) ve benzerleri karışır. Bunlar, bazı değişikliklerle Appalachelar'ı güneyinden dolaşarak güney bölgeye girer ve Meksika körfezinin kıyılarından kuzeye doğru, daralarak. Mississippi boyunca içerilere sokulurlar.

Göller bölgesi, doğal bitkilerin kuvvetle yok edildiği bir bölgedir. Eski ormanların artıklarına Kuzey Wisconsin ve Doğu Minnesota'da raslanır.

Mississippi ile Apalachelar arasında geniş yapraklı ağaç ormanları vardır. Bunlar, batıya doğru geniş otluklarla aralıklanır; Mississippi'nin batısında yalnız bir nevi galeri ormanları bulunur. Bunlar dışında yüksek otların yetiştiği Prairieler çok geniş alanlar kaplar. Büyük Düzlük'te, güneye doğru otlar cılızlaşır ve gerçek bozkırlar yer alır (Llanos Estacados).

Florida'nın doğu ve batı kıyılarında ve mercan adaları üzerinde bitkiler tropikal özelliktedir ve kıyılarda Mangrove ormanları gelişmiştir.

Batıda, Kayalıkdağlar ile Çavlan dağları ve Sierra Nevada arasında kalan tekneler ve plâtolar kuraktır; bu yüzden geniş alanları bozkır ve çöller kaplamıştır. Büyük Tekne'yi kuşatan dağların yamaçlarında orman alt sınırı ortalama 2 700 m dedir. Kuzey Kayalıkdağlar'la Çavlan dağları arasında enlemesine yer alan Blue Mts. ve Büyük Tekne'deki sıradağlarda, çoğunu bazı kozalaklılarla ardıçların meydana getirdikleri ormanlar bulunur.

Kayalıkdağlar üzerinde de, Santa Fé'den Kanada sınırına kadar, yalnız Wyoming teknesinde aralıklanan, sarıçam ve Douglas köknarı ormanları vardır; buralardan ağaç türleri kuzeye doğru yavaş yavaş değişir. Kayalıkdağlar arasındaki tekneler ve Wyoming teknesi kısa otlarla kaplıdır. Büyük Tekne'nin orta bölümleri ile daha birçok geniş alanlarda Artemisia türleri üstün bulunur.

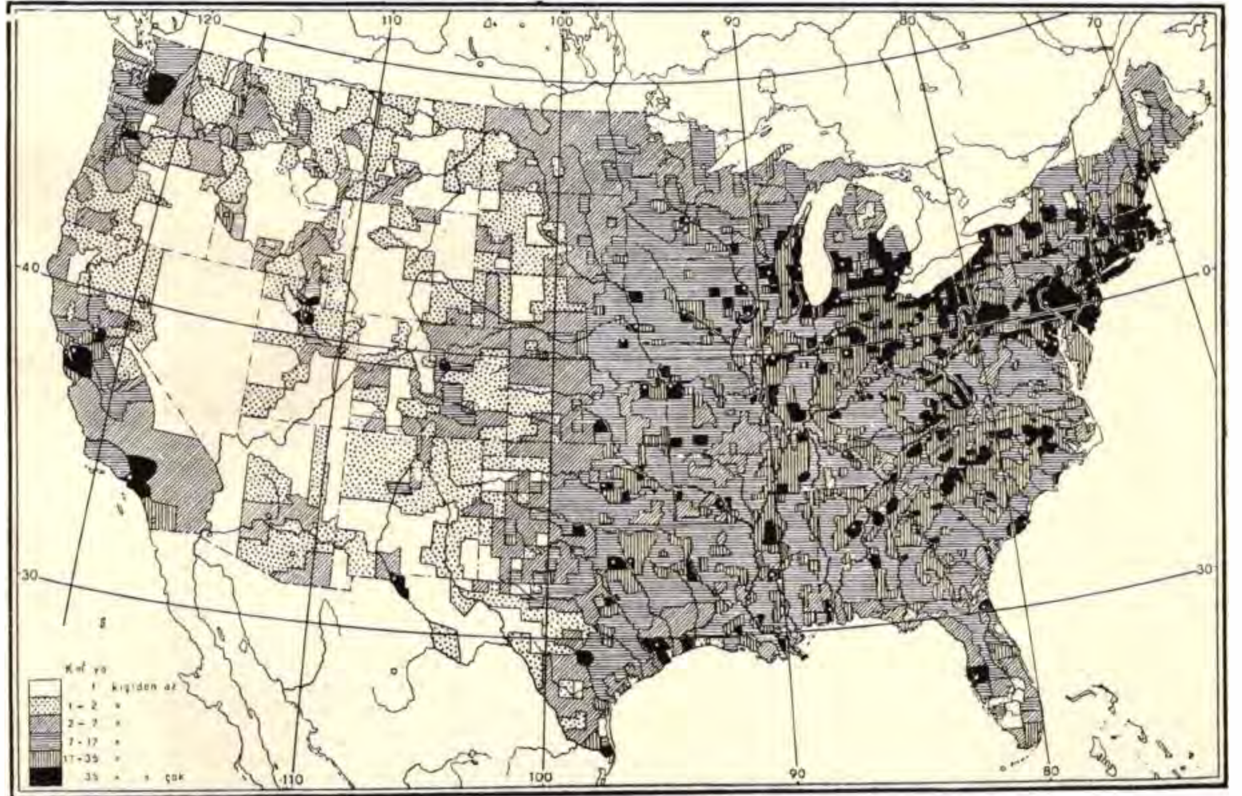
Büyük Tekne'den güneye doğru kuraklık artar; buralarda çeşitli çalılar, yucca ve dev kaktüsler (Carnegiea gigantea, 7 m) bulunur ve bu özel bitki topluluğu Texas'a ve Meksika sınırlarından öteye kadar yayılır.

Pasifik bölgede, bol yağışlı kuzey bölüm, sık kozalaklı ormanlariyle örtülmüştür. Bu ormanlar, belirli yüksekliklerde olmak üzere Çavlan dağları ve Sierra Nevada üzerinde de yer alır. Güneye doğru yaz kuraklığına ve kış yağışlarına uymuş sert yapraklılar topluluğu gelişmiştir.

Önceleri A. B. D. inde geniş alanlara dağılmış olan eski ve kıtanın yerli hayvanlarından kalanlar ıssız bölümlerde toplanmıştır. Doğu ormanlarında ayı, kurt ve Amerika'ya mahsus bazı hayvanlar bulunur. Önceleri Prairieler'de de bizonlar, yaban köpekleri (Coyote = Canis latrans), bir nevi antilop (Antilocapra americana) ve kemirici türleri pek çoktu. Batıdaki dağlık alanın başlıca hayvanları, Kuzeybatı Amerika ayıları (Ursus horribilis), kara ayı, kurt, porsuk, yaban koyunu ve keçileridir.

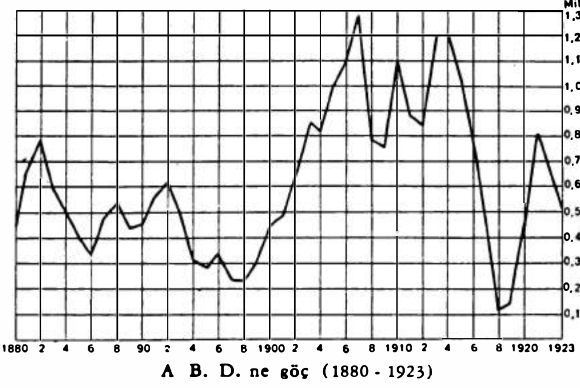
Nüfus, ahali ve yerleşme: A. B. D. nin nüfusu 138,1 milyon (1945) dur. Ahali dış görünüşiyle bir ırklar ve milletler karması şeklinde ise de oluş yolunda bulunan Amerikalılık'ın dil, giyim, eğitim, görüş, düşünüş birlik ve özelliği açık olarak vardır.

Amerika yerlileri (Kızılderililer) ile Avrupa'dan gelen göçmenler arasında çok kere kanlı safhalar göstermiş olan uzun ve sert didişmeler nihayet yatışmış, yerlilerin de yaşama hakları olduğu artık kabul edilmiştir. Belirli bölümlerde toplanmış ve beyazlarla pek az karışmış bulunan yerlilerin sayısı 350 000 (bütün nüfusun % 0,3 ü) kadardır; bunların ancak küçük bir bölümü melezleşmiştir.

A. B. D. NÜFUS SIKLIĞI

1790 yılına kadar gelen göçmenlerin sayısı 3/4 milyonu, 1820 ye kadar 30 yılda 1/2 milyonu bulmuşken bu tarihten 1932 ye kadar gelenler 38 milyona çıkmıştır. Bu sonuncuların 18,4 milyonu Kuzey ve Batı Avrupa'dan, 14 milyonu Avrupa'nın diğer bölümlerinden, 5,5 milyonu da başka

A. B. D. ne göç (1880 - 1923)

kıtalardan gelmiştir. İlk göçlerde çoğunluğu alanlar, sıra ile İngilizler, İskoçlar, İrler, Almanlar, Holândalılar, İsveçliler ve Huguenotlar iken, daha sonra Güney ve Doğu Avrupalılar'ın sayıları artmıştır; meselâ 1901 - 10 yıllarında gelen göçmenlerin (8.8 milyon) 2,1 milyonu Avusturya-Macaristan'dan, 2 milyonu İtalya'dan, 1.6 milyonu Rusya'dan, 1,3 milyonu Germenler'den, 0,5 milyonu da İskoçlar'la İrler'den idi. Bunlar dışında Doğu Asya'lı göçmenlerin sayıları da hızla artıyordu. Arkası gelmiyen göçler, her defasında biraz daha daraltılarak çıkarılan kanunlarla sınırlanmıştır.

Göçmenler, anavatanlarına göre az çok belirli bölümlerde yerleşmişler ve yeni doğal çevrelerinin şartlarına göre özellikler alarak tipler vücuda getirmişlerdir; meselâ Britanya Adaları'ndan gelen göçmenlerin çoğunlukta olduğu Yeni İngiltere halkı (Yankee), eski tutsakların yerleştikleri güney bölümdeki aristokrat köylüler (Southerner), nihayet batılılar ve Kaliforniyalılar arasında birtakım ayrılıklar vardır; fakat ülke içindeki göçler bu gibi ayrılık ve özellikleri zamanla ortadan kaldırmaktadır. Ortalamalara göre, Union'da doğan beyazların 1/4 ü doğum yerlerinden başka yerlere yerleşmişlerdir. Amerikalılar'da, dikkati çekecek ölçüde olan yer değiştirme isteği, alışkanlıkları sevmemek, cüretli oluş, özvarlığa güven, girişkenlik ve atılganlık gibi özelliklerden doğmaktadır.

Başlangıçta güneydoğunun pamuk plântajı alanlarında çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilmiş olan Zenciler, tutsak ticaretinin ve tutsaklığın kaldırılmasından sonra, bulundukları yerlerde işçi, kiracı, veya mal sahibi olarak kalmışlardır. Bunların sayıları 1 790 da 760 000 kadarken bugün 12 milyondan çoktur. Zenciler'in % 78 i güneydoğuda yaşar. Birinci Dünya Harbi'nde duyulan işçi sıkıntısı yüzünden bunlar arasında da kuzeye ve şehirlere doğru göçler başlamıştır (1920 de % 51 i şehirlerde iken 1930 da % 61). Zenci nüfusun genel nüfusa oranı Mississippi ve Kuzey Carolina'da % 46 - 50, Louisiana, Alabama ve Georgia'da 30-40, Kuzey Carolina, Virginia ve Arkansas'ta % 25 - 30 dur. Bunlar Ohio kuzeyine de geçmişlerdir.

Kanun önünde zenci ile beyaz arasında tam bir vatandaş eşitliği varsa da Amerika'da zenciyi ikinci tertipten bir insan saymak duyusu hâlâ yaşar. Büyük şehirlerde özel zenci mahalleleri (Negro towns) vardır. Sayıları hızla artan Zenciler (Kara tehlike) ileride her halde daha çok Amerikalı sayılacaktır.

Sarılar (Çinli, Japon ve Filipinolar) doğuda küçük kütleler halindedirler. Bunlar, XIX. yüzyıl ortalarından sonra göç etmeye başlamışlarsa da 1880 den sonra sıkı bir şekilde engellenmeye çalışılmış ve güçlükle (Sarı tehlike) azaltılmıştır. 1930 da 75 000 Çinli, 140 000 kadar da Japon vardı. Bunların da büyük şehirlerde özel mahalleleri (China towns) vardır. Şimdi, yalnız vatandaşlık hakkını kazanmış olan eski göçmenlerin yakın akrabası kabul edilmektedirler. Sarılar, daha çok batı bölümlerde toplanmışlardır.

Meksikalılar'ın göçleri yasak edilmemiştir. Yakın zamana kadar Kaliforniya (% 6,5), Arizona (% 34) Yeni Mexico (% 16), Texas (% 12) ve Colorado (% 16,2) ya işçilik yapmak üzere yönelmiş olan Meksikalı akını, yıldan yıla artmış. 1930 da 1 422 000 Mexicano (belki bir esmer tehlike) sayılmıştır.

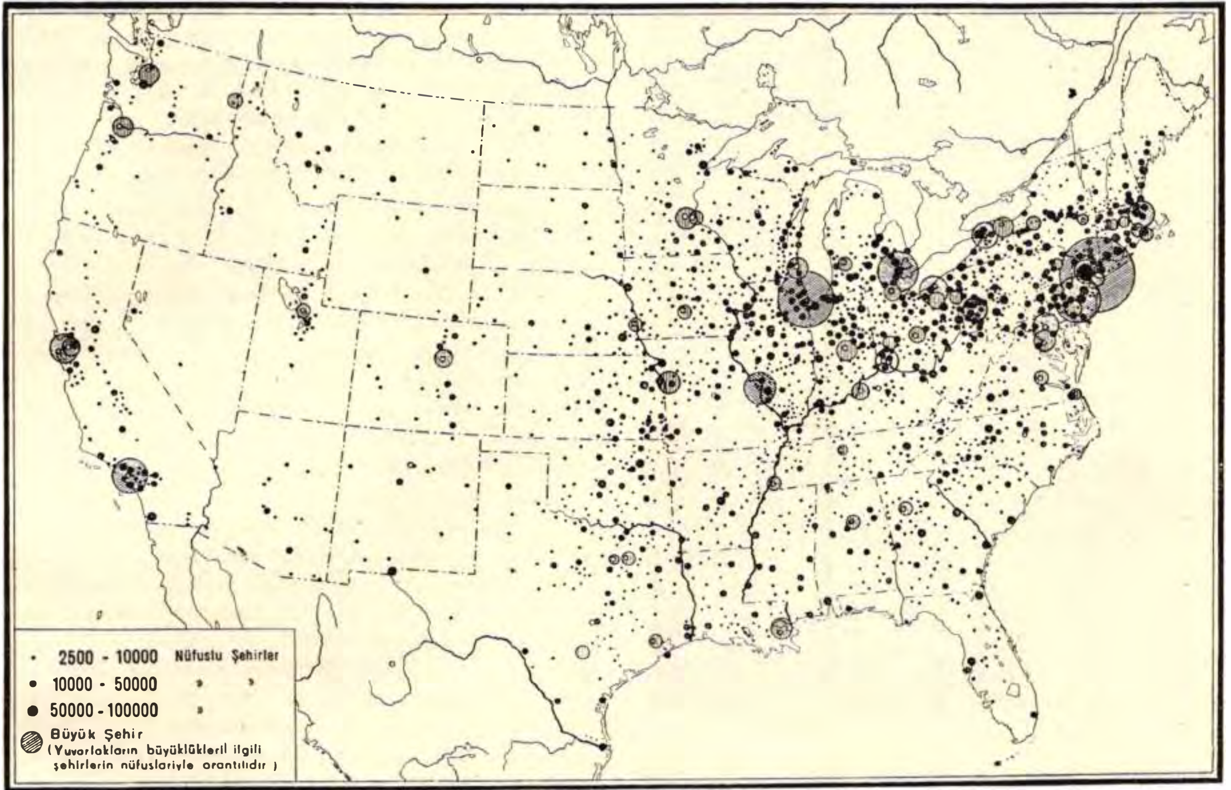
Doğu Avrupalılar'ın göçleri de «kirli beyaz tehlike» sayılır. Beyazların % 4 kadarı Yahudi'dir. Bunların çoğu büyük şehirlerde toplanmıştır (New York'ta % 30, Chicago'da % 14).

A. B. D. nin nüfusu, ilk sayımın yapıldığı 1790 (3,9 milyon) yılından 1930 yılına kadar 31 katına yükselmiştir. Nüfus sıklığı ortalama 16 dır. En sık nüfuslu bölümler Rhode Island (249), New Jersey (208), Massachusetts (204), Connecticut (129), New York (102), Pennsylvania (83) devletleridir. Batıya doğru nüfus seyrekleşir; en seyrek nüfuslu yer, dağlık bölgede Nevada (0,3) dır. Fakat batıda kuzeye ve pasifik kıyılara doğru, nüfus yeniden sıklaşır.

Ahalinin % 57 si, 2 500 den ve % 12 si bir milyondan çok nüfuslu merkezlerde toplanmıştır. Genel nüfusun % 17,3 ü 100 000 - 1 milyon nüfuslu 90 kadar şehirde, % 10,5 u 25 000 - 100 000 nüfuslu 283 şehirde, % 16 sı 2 500 - 25 000 nüfuslu ve sayıları 2 790 ı bulan küçük şehir ve kasabalarda yaşar. Şehir nüfusunun en çok olduğu bölümler Atlantik bölgenin orta bölümleri ve Yeni İngiltere (Rhode Island'da % 92,4), en az olduğu bölümler ise, güneydoğu ve merkez (Mississippi'de % 16,9) bölgeleridir.

Kır yerleşmelerinde, hususiyle batıda, dağınık Farm yerleşmesi üstündür. İlk yerleşmelerde, madenciliğe elverişli yerlerde kurulmuş olan Camplar'dan bazılarının gelişmesiyle şehirler meydana gelmiştir. Batının kurak bölümlerinde, sulama ve su sağlama tesisleri ile birlikte çoğu şehir karakterinde olan yerleşme merkezleri doğmuştur. Birçok şehirler XIX. yüzyılda kurul-

New York'ta bir cadde

A. B. D. NÜFUSUNUN ŞEHİRLERE DAĞILIŞI

muştur. Boston gibi birkaç eski şehrin merkez bölümleri dışında bütün şehirlerin plânı dama tahtasını andırır. A. B. D. nin en büyük şehri olan New York (yakın çevresi ile birlikte 10,5 milyon nüfuslu), Chicago (3 376 500) ve Philadelphia (1 991 000) bunların büyük örnekleridir. Buffalo (573 000) ve New Orleans (458 700) gibi bazı şehirlerin plânları da yelpaze şekillidir. Union'un başşehri olan Washington'da her iki şekil birleşmiştir. Büyük şehirlerin çoğunda, evlerin bulunduğu semtlerde yapılar oldukça alçak, ticaret mahallelerinde hayli yüksektir. Endüstri mahalleleri de özel şekillidir. Büyük şehirler, oralarda oturanların anavatanlarına göre mahallelere ve semtlere ayrılmıştır: İtalyan mahallesi, Çin mahallesi, Zenci mahallesi... gibi.

Ekonomi: A. B. D., hemen her bakımdan, dünyanın en zengin ülkesidir. Nüfusu, Avrupa nüfusunun 1/4 ü doğal zenginlikleri, onun 1,5 katı kadardır. Kapital bolluğu ve halkın iş kudreti doğal zenginliklere eklenmiştir.

Manhattan karşısında Hudson nehrinin sağ kıyısında, Hoboken'in kuzeye doğru devamı (New Jersey)

Sık nüfuslu Kuzeydoğu bölgesi, kömür, demir ve petrolün bolluğu, taşın ve ulaşıma çok elverişliliği dolayısiyle endüstri ile ticaretin toplandığı bir bölümdür. New York, ülkenin ekonomik merkezi, dünyanın en büyük şehri, dünya deniz yollarının birçok ülke içi demiryolları ve telgraf hatlarının başlangıcıdır; Hudson nehri ve Erie kanalı, şehri büyük göllere bağlamıştır. Güneydeki tropikal bölümler, hususiyle pamuk üretimi alanları(Cotton Belt)dır. Orta ve Yukarı Mississippi çevreleri en büyük mısır, buğday ve yulaf üretimi bölgeleri ve hayvan ürünleriyle demir, kömür ve bakırın büyük ölçüde elde edildiği yerlerdir. Mississippi çevresinde fabrikalar, hemen sadece tarla ve hayvan ürünleri işler. Batı bölüm, ülkenin yarısı büyüklüğünde ise de nüfusun ancak onda birine sahiptir. Altın, gümüş ve civanın hemen hepsi bu bölümden elde edilir ve koyunların 3/5 i burada beslenir. Her ne kadar Kaliforniya, yakın bir geçmişten beri büyük bir hızla gelişmiş ise de batı bölüm, ekonomik bakımdan genel olarak doğudan geridir.

A. B. D. nin, olağanüstü doğal zenginliği, onu başka ülkelere herhangi bir şekilde bağlı kalmaktan korumuştur. Daha önceleri tarımın büyük ve şaşırtıcı bir hızla gelişip genişlemesi XX. yüzyılın başlarında duraklamıştır. Toprağın ıslahı, sulama imkânlarının artırılması ile yeniden ilerileme sağlanmıştır. Bununla beraber şehir nüfusunun, kır nüfusu zararına artışı ve dolayısiyle istihlâkin çoğalması tarım ürünlerinin ihracını düşürmüş; hele göçmen akını, nüfusun tarım ürünlerinden daha hızlı artmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak A. B. D., besin maddeleriyle hammadde ihrac eden bir ülke duru-

CHICAGO'DA: Chicago Tribune gazetesinin idare yeri

mundan, gittikçe artan bir hızla bir endüstri ülkesi durumuna geçmiştir. Endüstri hem değer, hem de miktar bakımından yıldan yıla artan ihraç maddeleri sağlamaktadır. A. B. D., bir yandan Orta ve Güney Amerika pazarları gibi, daha önceleri, Avrupa'da işlenen maddelerin satıldığı pazarları ele geçirirken, bir yandan da doğrudan doğruya Avrupa içinde pazarlar bulmuştur.

Tarım: Tarım, A. B. D. ekonomisinin değişmiyen temelidir. Toprak kuvvetli olmakla beraber, elde edilen ürünün hektar başına düşen miktarı, meselâ Almanya'dakinin ancak yarısı kadardır; bunda iklimin, hususiyle batıda kurak olmasının önemli etkisi vardır. Böyle olduğu halde A. B. D. nin buğday üretiminde, ülkeler arasında ikinci olabilmesi, ekim alanının genişliğindendir. Sonsuzmuşçasına uzanan düzlükler, hemen her yerde ekim ve hasadın makine ile yapılmasını sağlamaktadır; fakat batı bölümde, ancak yağışın yetecek kadar olduğu sınırlı alanlarla sulanan yerlerde tarım yapılabilmektedir. Batıda, otlaklar tarlalardan çok geniştir. Union'da alanın % 47 si ekilip dikilmekte ve nüfusun % 20 kadarı bu işle geçinmektedir. Güneyin periyodik kurak ikliminde başlıca pamuk, bataklık kıyı şeritinde pirinç, orta bölümde tütün (en çok Kuzey ve Güney Carolina, Virginia, Kentucky ve Tennessee'de) ve mısır, kuzeyde buğday ve yulaf üretilir. En önemli tahıl türü olan mısır, aynı zamanda başlıca hayvancılık alanı olan orta bölümde (en çok Illinois, Nebraska ve Iowa'da) üstün olmakla beraber, güneydeki pamuk ve kuzeydeki buğday (başlıca Kansas, Dakota, Nebraska, Oklahoma ve Montana'da) bölgelerinde de büyük ölçüde üretilir. A. B. D. 1938 istatistiklerine göre mısır, pamuk tohumu ve pamuk (en çok Texas, Mississippi, Arkansas, Georgia, Alabama ve Oklahoma'da) üretiminde birinci, buğday, yulaf ve tütün üretiminde ikinci, arpa üretiminde üçüncü gelmektedir. Büyük bölümü hayvan (domuz) yemi olarak üretilen mısırdan sonra, alan bakımından buğday, miktar bakımından yulaf (arpa ve patates ile birlikte en çok orta bölümün kuzeydoğu ve kuzeybatısında) gelir. Darı, en çok Texas'ta, pirinç ve şekerkamışı Louisiana'da ve Mississippi deltasiyle kıyının alçak ve nemli düzlüklerinde, şekerpancarı Colorado ve Nebraska'da üretilir. Meyva ve sebzenin başlıca üretim yerleri büyük şehirlerin yakınlariyle iklim bakımından elverişli olan Kaliforniya ve Florida'dadır. En büyük sebze alanı New York güneyindedir.

A. B. D. nde sulanabilen 7,9 milyon hektar (1930) alandan 1,9 milyon hektarı Kaliforniya'da, 1,4 milyonu Colorado'da 0,9 milyonu da Idaho'dadır.

Doğuda, Yeni İngiltere'nin kuzey bölümünde (Maine, New Hampshire ve Vermont) iklim, tarımdan çok hayvancılığa ve ormancılığa elverişlidir; yalnız daha güneyde (Connecticut, Massachusetts ve Rhode Island), bazı güçlükleri bulunmakla beraber geniş alanlı tarım yer alabilmiştir; fakat Prairieler'in rakipliği karşısında tarım gerilemiş ve sütçülük yönünden hayvancılığın önemi artmıştır.

Gerek Yeni İngiltere'de, gerekse Atlantik bölgenin orta bölümünde (New Jersey, Pennsylvania, Delaware ve Maryland) tarım daha çok Avrupa metotlarına uygun olarak ve beyazlar tarafından yapılagelmiştir; halbuki güneyde (Virginia, Kuzey ve Güney Carolina, Georgia) sıcaklığın yüksek olması, bazı tropikal bitkilerin ekim, dikim ve üretimini sağlarsa da tarım işlerinde beyazların çalışmasını güçleştirir, hattâ yer yer imkânsız kılar. Bu yüzden adı geçen bölümler, başlangıçtan beri, daha çok aristokratların yerleşmesine açılmış, plântaj tarımı gelişmiş ve açıkta çalışma tutsak Zenciler'e yükletilmiştir. Tutsaklık kalktıktan sonra da buralarda çoğunluk Zenciler'de kalmıştır. Sonraları kuzeyden göç eden yoksul beyazlarla Güney Avrupalı göçmenlerin sayısı artmıştır.

Appalachelar'da küçük çiftçiler mutedil iklim bitkilerini üretirler; fakat bu dağlık alanda ormancılık, tarımdan üstündür.

Mississippi batısında yüksek düzlüklerde az olan yağışların yıllık tutarlariyle, mevsimlere dağılışının yıllar arasında farklı oluşu buralarda tarımdan çok ekstensif hayvancılığın gelişmesine imkân bırakmıştır. Daha önceleri bu alanlarda dolaşan bizon ve antilop sürüleriyle, bunların arkasından av için koşan Kızılderililer'in yerlerini, sığır ve koyun sürüleriyle çobanları (cowboys ve vaqueros) almıştır. Yalnız bazı bölümlerde Dry Farming metodu ile ve akarsuların yakınlarında sulama ile tarım yapılabilmektedir. Yetiştirilen hayvanlar ya sürüler halinde ve yaya olarak yahut trenlerle kesim merkezlerine (Chicago, St. Louis v. b.) götürülür.

Colorado plâtosu, kuraklığı ve kanyonlarla çok derin yarılıp, parçalara ayrılmış bulunması dolayısiyle yerleşmeye elverişsiz, ıssız alanlar halindedir. Güneyinde eski Meksika kültürünün etkilerini koruyan Pueblo Kızılderilileri sulama ile ekim yaparlar. Buralarda başka göçebe yerliler (Apache, Navajolar) de bulunur.

Columbia masaelinde ve Büyük Tekne'de de mümkün olan yerlerde sulama ile, yüksek ve bu yüzden biraz daha yağışlı bölümlerde Dry Farming metodiyle tahıl üretilir.

Çavlan dağları ve Sierra Nevada ile Kıyı dağları arasında kalan uzun çökekler de tarıma elverişli alanlardır; yalnız Kaliforniya'nın güney bölümü oldukça kuraktır; fakat sulama ile geniş alanlar tarla ve bahçe haline getirilmiştir. Burası A. B. D. nin meyva bahçesidir ve Akdeniz bahçıvanlığının büyük ölçülü olarak gelişip yerleştiği bir bölgedir.

Hayvancılık: A. B. D., hayvan yetiştiren ülkeler arasında ön saftadır. 1938 istatistiklerine göre 54 milyon koyun (bütün dünyadakinin % 15 i ile üçüncü), 67 milyon sığır (% 9 ile Hindistan'dan sonra ikinci), 49 milyon domuz (% 21 ile ikinci), 4,1 milyon keçi, 11 milyon at (% 12 ile ikinci), 4,4 milyon kaz, 6,4 milyon hindi (% 32, birinci) vardır.

Prairieler'in doğu bölümlerinde tarım ve hayvancılık, batısında, nemliliğin azlığı dolayısiyle hemen sadece hayvancılık, hususiyle koyunculuk yapılır. Sığırların çoğu, kış mevsiminin ılıklığı dolayısiyle Texas'tadır. Prairieler'in yetecek kadar yağış alan veya sulanabılen yerleri, Mississippi'nin taşma alanları ile birlikte, bütün Union'un en verimli topraklarıdır. Sığırın 2/3 ü sütü için beslenir. Sütçülük kuzeydoğuda daha gelişkindir (1938 de yağ istihsalinde birinci, peynirde ikinci).

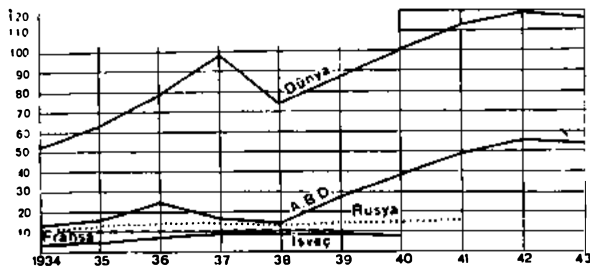
Milyonlarca otomobilden başka motörün tarıma girmesi dolayısiyle at sayısı 1911 den beri azalmıştır. Koyunların da azaldığı görülmekle beraber A. B. D. bazı yıllarda Avustralya'dan sonra ikinci, bazılarında Arjantin'den sonra üçüncü gelmektedir. Union, önceleri en çok et ihraceden bir ülke idi; bugün Kanada ve Arjantin, nüfuslarının azlığı dolayısiyle onu geçmişlerdir. Domuz, başlıca mısır ekimi alanlarında toplanmıştır.

Balıkçılık: A. B. D. nde, Alaska ile birlikte 122 775 (1931) kişi balıkçılıkla geçinir. Bunlardan 4 181 i balıkçı gemileriyle, 72 482 si daha küçük taşıtlarla çalışır. Balıkçılığın başlıca toplanma yerleri, Atlas Okyanusu ve Meksika körfezi kıyıları olmakla beraber Pasifik kıyıları da hayli önemlidir. Dünya balıkçılığında A. B. D. nin payı % 23 kadardır.

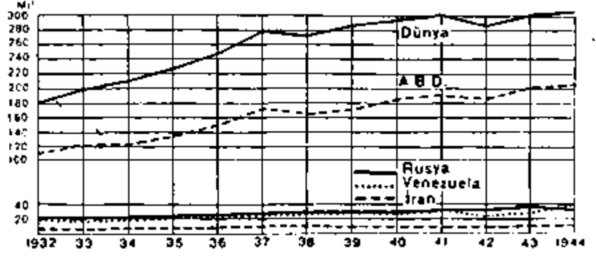
Ormancılık: Önceleri bütün ülkenin hemen hemen yarısını kaplıyan ormanların büyük bölümü XIX. yüzyıl ortalarından beri, oldukça hesapsız bir şekilde yok edilmiştir. Kalanları koruyabilmek için büyük bölümler, devlet ormanları olarak ayrılmıştır (6/7 si batıda). Bugünkü orman veriminin % 45 i Pasifik bölgeden alınıyor; fakat istihsal, ihtiyacı karşılıyamadığı için bir yandan da ithalât yapılmaktadır.

Madenler: A. B. D. en çok taşkömürü, demir, bakır, kurşun, petrol, kükürt, çinko ve tuz elde eden ülkedir. Kömür ihtiyatı 2 736 milyar ton (dünya ihtiyatının % 55 i) tahmin edilmiştir. Varlığı kesin olarak bilinen kömürlerden 207 milyar tonu taşkömürü, 756 milyar tonu linyittir. Elde edilen taşkömürü 581 milyon ton (1938, dünya istihsalinin % 30 u) dur; bunun % 18 kadarı antrasittir. En büyük taşkömürü yatakları Mississippi teknesindedir. Appalacheler'ın batı yamaçlarında istihsalin 1/3 ü alınır; en büyük istihsal yeri Pittsburg çevresidir.

Demir cevheri ihtiyatı 10 500 milyar ve istihsali 54,8 milyon tondur. A. B. D. bazı yıllarda dünyada demir istih-

A. B. D. nde ve başlıca ülkelerde demir istihsali (milyon ton)

A. B. D. nde ve başlıca ülkelerde ham petrol istihsali (milyon ton)

salinde yarıyı geçen bir paya sahibolur. Bilinen en zengin demir yatakları Yukarı Göl çevresinde, hususiyle Duluth kuzeyinde Mesabi dağlarındadır. Bunlardan başka Birmingham yakıtları da önemlidir. Eritme yerleri kömürün çok bol bulunduğu Pennsylvania ve Pittsburg'dadır; demir buralara ucuz su yollariyle taşınır. Son zamanlarda Büyük Göller çevresinde de eritme yerleri kurulmuştur.

1942 de 187 359 000 ton (dünya istihsalinin % 64 ü) petrol elde edilmiştir. Pennsylvania, A. B. D. arasında uzun zaman birinciliği elinde tutmuş ise de sonradan onun yerini sıra ile Kaliforniya, Oklahoma, nihayet Texas almıştır. Bunlardan başka Wyoming, Illinois-Ohio petrol yatakları da önemlidir. Ham petrol, çoğu 1 000 km den uzun olan borularla (pipe lines) büyük şehirlerle limanlara akıtılır ve oralarda arıtılır. Virginia'da dünyanın en derin petrol sondajları yapılmıştır (2 310 m). 1931 de elde edilen doğal gaz, 47 753,3 milyon m^3 olup petrol ile bir arada bulunur.

Altın istihsali eski önemini kaybetmiştir. A. B. D., Güney Afrika Birliği'nden sonra, büyük bir farkla ikinci gelmektedir (1940) ve bu yerde de Kanada ile karşılaşmaktadır. Başlıca altın yatakları Kaliforniya ve Alaska'dadır; Kayalıkdağlar'da Denver yakınındaki yataklar da önemlidir.

Gümüş, batıdaki dağların birçok yerlerinden elde edilir. Union, dünya gümüşünün % 24 ü ile (1 938) Meksika'dan sonra gelir.

A. B. D. nin elde ettiği bakır (1938 de 571 000 ton) dünya istihsalinin % 35 idir (birinci). Zengin yataklar Arizona, Utah, Montana, Idaho, Nevada ve Colorado'dadır.

Bunlardan başka kurşun (dünya istihsalinin 1/3 ü ile birinci), tuz, civa (üçüncü), fosfat ve aluminyum (ikinci), kükürt, çinko istihsal olunur.

Endüstri: Amerikan endüstrisi, kütle halinde istihsale göre ayarlanmıştır. Bu amaçla pahalı olan işçi emeğinden mümkün olduğu kadar kısıntı yaparak, onun yerine birçok makinelerin kullanılması, yalnız endüstride değil tarımda da tutulmuş olan yoldur. A. B. D. nde makine kuvvetinin ve nüfusun sürekli olarak artmasına karşı, fabrikalarda çalışanların sayısı düşmektedir. Union 1929 da 211 000 endüstri tesisi ile bu alanda en yüksek seviyeye erişmişti. O zaman endüstride 1,4 milyon memur ve müstahtem ile 8,8 milyon işçi çalışıyordu; fakat ekonomik kriz dolayisiyle işçi sayısı 1931 de 2,3 milyona kadar düşmüştür. İşletmelerin sayısına göre besin endüstrisi (56 000) başta gelir; sonra sırasiyle basım ve yayın (28 000) dokumacılık (27 000) ve makine endüstrisi yer alır. Hızla gelişen endüstri, birçok şehirlerde ve zengin kömür, demir ve petrol yatakları ile elverişli taşın şartlarına sahip bulunan, kuzeydoğuda toplanmıştır. Endüstri işletmelerinin % 60 ı ve işçilerin % 55 i bu bölgededir. Yeni İngiltere'de endüstrinin bazı kolları gelişirken bazıları (dokumacılık) yer değiştirme dolayısiyle gerilemiş veya duraklamıştır. Güneyden elde edilen pamuğun işlendiği Yeni İngiltere, ilk

zamanlarda dokumacılığın tek toplanma yeri idi; fakat güney devletleri bu alanda, bugün en büyük payı almıştır. 1910 da 8,5 milyon iğden 10,5 milyonu, 1930 da ise 30 milyondan 18,6 milyonu güney devletlerinde bulunuyordu. Hammaddenin yakınlığı, işçi (fakir beyazlar ve zenciler) ücretlerinin düşüklüğü, muharrik kuvvetin ucuzluğu dokumacılığın güneye kaymasının sebebi olmuştur. Kuzeydoğu ve doğunun başlıca merkezleri Boston (770 816 nüfuslu), Philadelphia (1 931 334), Baltimore (859 100), Chicago (3 396 808), Pittsburg (671 659), Cincinnati (455 610), St. Louis, (816 048), Minneapolis (492 370), St. Paul (287 736), Milwaukee (587 472), Detroit (1 623 452) dır. Güneydoğuda su kuvvetine, kömüre, tütün, pamuk, ve demire dayanan endüstri Virginia ile Alabama'da toplanmıştır.

1850 de fabrikalarda yapılan eşya, ihracatın % 13 ü kadarken 1907 de % 35 ten yukarıya çıkmıştı. Bu oran bugün çok daha yüksektir. Büyük Amerikan işletmeleri, hususiyle maden endüstrisi, mümkün olan işletmelerin, ham madde ve kömürün elde edilmesinden ihraca kadar, hemen her bölümünü bir elde toplamaktadır.

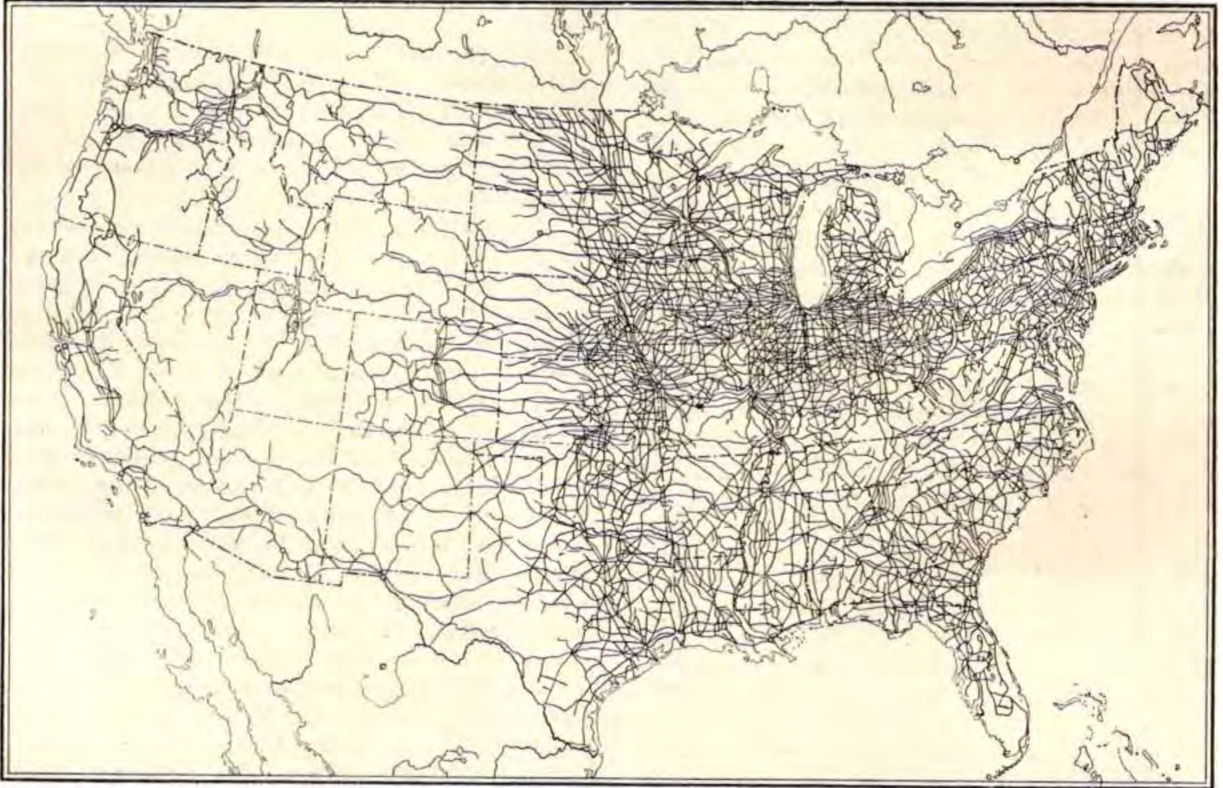
A. B. D., demir eşyanın, tarım makineleri ve aletlerinin ihracı bakımından bütün diğer ülkelerden üstündür.

Milyarlarca dolar sarfiyle kurulmuş olan filim endüstrisinin merkezi Los Angeles - Hollywood'dur. Elektroteknik eşyanın yapılmasında da Union ön sıradadır (Dünyadakinin yarısı). Amerikan halkın 1/7 si otomobil fabrikalariyle işletmelerinde çalışır. Sun'i ipek istihsali de çok ileridir.

Taşın, ulaşım ve haberleşme: A B. D nin. Avrupa kıtasına yaklaşan genişliği dolayısiyle, ayrı bölümler arasındaki uzaklıkların çokluğu (Doğu ve batı kıyılar arasında 4 - 5 bin km), canlı ve sıkışık eşya mübadelesi, taşıtlarla her türlü yolların büyük ölçüde gelişmesini gerektirmiştir. İlk demiryolunun yapılmasına 1 830 da Maryland'da başlamıştır. Demiryollarının uzunluğu 1834 te 1 019, 1840 ta 4 800. 1880 de 150 480 ve 1920 de 425 000 km kadardı. İlk ülke aşırı demiryolunun yapılmasına 1 863 te başlanmıştı. 1920 de 425 000 km (bütün Avrupa'da 384 000 km) uzunluğunda ve nüfus başına düşen demiryolu uzunluğu Avrupa'dakinin 6 katı idi. Demiryolları, Union'un doğu yarısında ve hele endüstri bölgelerinde çok sıktır. Bütün demiryollarının 1/3 ü ve vagonların hemen hemen yarısı kuzeydoğudadır.

Appalachelar, demiryolları için önemli bir engel değildir. Kuraklık dolayısiyle tarımın çok sınırlı kaldığı 100 üncü batı meridyenin batısında (Gereenwich'e göre) demiryolları çok seyrektir. En önemli yollar, dört büyük şirket tarafından işletilen ülke aşırı demiryollarıdır. Chicago üzerinden geçerek New York'tan San Francisco'ya giden yol (5 300 km) 4 5 günde geçilir. Ülke aşırı demiryollarından en kuzeydeki grupta, 1883 te yapılan Northern Pacific Railway, Yukarı Göl'den başlar, Bismarck üzerinden Seattle'e gider. 1896 da tamamlanan Great Northern Railway ile Chicago, Milwaukee, St. Paul Railway de kuzey gruptandır. Her üç yol, Büyük Göller'in suyollarına eklendiğinden, güneydeki iki yol grupundan kısadır. Orta grupa giren Union and Central Pacific Railway Chicago'dan San Francisco ve Los Angeles'e; Western Pacific Railway Kansas City'den San Francisco'ya; Güney yolları grupunda Atchison, Topeka and Santa Fe Pacific Railway de Kansas City'den Los Angeles'e Atlantic and Pacific Railway St. Louis'den ve Southern Pacific Railway ise New Orleans'dan Los Angeles'e gider.

Demiryolu ile taşın, iç sular üzerinde yapılan taşından çok üstündür. Yalnız Mississippi, su taşıtlarının işlemesine

A. B. D. DEMİRYOLLARI

elverişli 55 kolu ile bütün Avrupa'nın suyollarından daha uzundur (20 000 km ye karşı 30 000). Beş Büyük Göl. çok daha önemli bir suyoludur. Duluth (Minnesota'da, 101 500 nüfuslu), Toledo (Ohio'da, 290 700), Buffalo (New York'ta, 573 000), Chicago (3 376 500), Cleveland (900 500), Sandusky başlıca iç limanlardır. Göller, batıdaki tahıl ve demir alanlarını doğudaki endüstri ve istihlâk merkezlerine bağladıkları için çok önemli yolların geçididir. Bunlardan başka Union'da toptan 50 bin km den uzun olan kanallar vardır.

Büyük Göller dışında kalan iç suyolları üzerindeki taşın, demiryollarının kuvvetli rakipliği karşısında hayli gerilemiştir; hattâ kuzeydoğuda, hususiyle Erie gölü ile Ohio nehri arasındaki bazı kanallar terk edilmiş bulunmaktadır.

Otomobil ve kamyonlarla yapılan taşın, demiryolları ile iç sular üzerindeki taşına eklenmiş. Birinci Dünya Harbi'nden beri, uzun yollarda dahi, diğerlerine önemli bir rakibolmuştur. Otomobiller, büyük şehirlerde birer taşıt olmaktan çok taşının engelleri haline gelmişlerdir; New York'ta bir yere acele gidebilmek için, günde en az 2 milyon yolcu taşıyan yeraltı trenlerinden faydalanmak gerektir. Büyük ve kullanışlı otobüsler demiryollarından geri değildir. Ticaret eşyasının büyük bir bölümü de kamyonlarla taşınır; çünkü bunlar kapıların önüne kadar gidebilir. Trenler, radyo, dans salonları, yazı makinesi kullanmaya elverişli vagonlar gibi çeşitli kolaylık ve eğlence imkânları içinde dahi otomobillerin rakipliğine karşı koyamamaktadır. Bazı işçiler iş yerlerine gidebilmek için bile her gün 70 - 100 km yol yapmak zorundadırlar ve bunun için otomobil kullanırlar. Yeryüzündeki otomobillerin 3/4 ü A. B. D. ndedir; bunların önemli bir bölümü de ucuz ve hafif arabalardır; hususiyle doğu ve batı kıyılar boyunca uzanan ve uzunlukları gittikçe artan asfalt yollar, otomobillerin gidiş ve gelişini büsbütün kolaylaştırmaktadır.

Havayollarından yolcu taşınanların uzunluğu 78 100 km (1932), postayolları 73 100 km, yıllık yolcu sayısı 540 700 kadar olup gittikçe artan bir hızla gelişmektedir. Hususiyle İkinci Dünya Harbi sonrası, bu alandaki gelişmenin ölçüsüz olacağını şimdiden göstermektedir.

Ticaret filosu tonajının harb sonrası gelişmesi de çok büyük bir hız almış bulunmaktadır (1939 da 11 362 000 deplasman tonajında idi).

A. B. D. nde ilk telgraf hattı 1844 te Washington ile Baltimore arasında ve ilk ülke aşırı telgraf hattı da 1862 de New York ile San Francisco arasında yapılmış ve 1931 de ülkeyi dolaşan tellerin uzunluğu 3,4 milyon km yi bulmuştur. Bundan başka 17,5 milyon (1932) telefon abonesi (1 000 kişiye 135 telefon, Avrupa'da 12) vardır. Telsizle habeıleşme işinde daha 1927 de 55 istasyon çalışıyordu. Telgraf, telefon ve telsiz işleri özel şirketlerin elindedir.

Dış ticaret: A. B. D. nin dış ticareti, Birinci Dünya Harbi'nden önce sürekli olarak yükselmişse de harb yıllarındaki artış, bu defa da olduğu gibi büyük bir hızla olmuştur; ancak Birinci Dünya Harbi'ni kovalıyan ekonomik buhran yılları, bu bakımdan düşüşe yol açmıştır; bununla beraber ihracat her zaman ithalâttan yüksek kalmıştır. Diğer taraftan nüfusun artması ve endüstrinin gelişmesi dolayısiyle, yiyeceklerin ve hammaddenin ihracı, dikkati çekecek kadar azalırken, işlenmiş maddelerin payı % 40 a kadar yükselmiş (1932), buna karşı hammadde ithali artmıştır. İkinci Dünya Harbi'nden sonraki gelişmelerin, dış ticaretin doğrultusu ve miktarı üzerinde çok önemli etkileri olacağı beklenir.

Bibliyografya: Machatschek, Eckert: *Nordamerika,* Leipzig. 1928. Blackwelder, E.: *United States of North America* (Handb. d. regionalen Geologie, VIII. cild, 2. bölüm). Chestre, Charles: *Les Etats - Unis,* Paris. 1927. Harms H.: *Amerika,* Leipzig, 1930. Hettner, A.: *Grundzüge der Länderkunde,* II. cild, Berlin ve Leipzig 1930. D. W. Johnson: *Paysages et problèmes géographiques de la terre américaine.* 1927. Fenneman: *Physiographic Divisions of the United States* (*Annals of the Ass. of Americ. Geographers.* 1 cilt 18, 1928). R. De C. Ward: *The Climates of the United States,* Boston, 1925. B. R. Livin Livingston ve Sherve: *The Distribution of Vegetation in the United States* 1919.

Anayasa: Amerika Birleşik Devletleri, federal bir devlettir. Üyelerinin sayısı 48 i bulmuştur. Bu 48 devletten her birinin olduğu gibi federal devletin de ayrı anayasası vardır. 48 devletten bağımsızlıklarını 1776 da ilân eden 13 ünün anayasaları o sıralarda, Federal Anayasa ise, 1787 de yapılmıştır. Bunlar, en eski ve ilk yazılı anayasalar'dır. Başka memleketlere de örnek olmuşlardır.

Federal Anayasa, 160 yıldan beri yürürlüktedir. Bu 160 yılda Birleşik Devletler'de önemli olaylar ve harbler olduğu halde, Federal Anayasa'da bir sarsıntı olmamıştır. Bu dönemde anayasaya 1700 den çok değişiklik önergesi verilmişken ilk dönemdeki on ek dışında nihayet on bir değişiklik yapılmıştır. Bunu, Amerika halkının dururluğu ile dururluğu yeğliyen karakterine ve anayasanın türlü ihtiyaçlara uyabilecek bir eğilim ve kavrayış yeteneği ile yapılmış olmasına vermek doğru olur.

Amerika anayasası şu yollardan geçtikten sonra esas şeklini almıştır:

Bağımsızlık bildirgesi: Bir anayasanın yapılabilmesi için devletlik veya ona yakın bağımsız bir millî birliğin bulunması ilk hatıra gelen şartlardandır. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Amerika'da bu şartların hiçbiri yoktu. Bununla beraber aynı kıtada yerleşmiş olan sömürgeler halkı, aynı anavatana bağlı idi. Dilleri bir, kültürleri birdi, hepsi İngiliz hürriyeti ile yaşıyordu. Yönetimlerinin ana çizgilerinde de benzerlik vardı. Her birinde kıral tarafından atanan veya sömürgelerce seçilen bir vali, bu valinin yanında seçilmiş veya atanmış bir danışma meclisi ile halk tarafından seçilmiş bir çeşit yasama meclisi bulunuyordu. âyan ve temsilciler meclislerini andıran bu meclislerin geniş yetkileri vardı. Kanunları yapan, vergileri koyan bu meclislerdi. Anavatanla uyuşmazlık, ekonomik sebeplerin de etkisiyle asıl bu yüzden çıkmıştı. İngiltere için değil, kendileri için bir varlık olmayı duyan sömürgeler, prensip olarak kendi temsilcilerinin bulunmadığı bir meclisin, yani Kamara'nın sömürgeler için kanun ve vergi koymasına karşı gelmişlerdir. İngiltere parlâmentosunda her saylavın bütün İngiltere'yi ve sömürgeleri temsil ettiği prensipi ileri sürülmüş, çıkarılan kanunlar, sömürgeler halkının çıkarlarına zarar da verdiği için bir genel karşı koyma yaratmıştı. Ana vatanın yanlış hesaba, eksik bilgi ve kavrayışa dayanan duruma kuvvetle hâkim olma kararı, İngiliz hürriyetlerine bağlı sömürgeler halkını bağımsızlık ilânına iletmiştir.

Amerika'daki İngiliz sömürgelerini bağımsızlık ilânına ulaştırma yolunda, ilk kıta kongresi, önemli yer tutar. 12 sömürgenin (Georgia katılmamıştı) 55 temsilcisi ile 5 eylül 1774 te Philadelphia'da toplanan ve 26 ekime kadar çalışmalarına devam eden bu kongre, bir Haklar Bildirgesi kabul etmiş, kırala ve İngiltere'ye sömürgelerin sadık kal-

dıklarını bildirmekle beraber, 1763 statüsüne dönülmesini istemiş, sömürgelere, İngiltere ile her türlü ticaretin kesilmesini tavsiye eden Kıta Derneği'ni kurmuş ve mayıs 1775 te tekrar toplanmaya karar vermiştir. Kırala ve İngiltere halkına gönderilen yazıda, halkın sağlanmış haklarını çiğnemekle, kıralın, otoritesinden vazgeçmiş olduğu ve çıkardığı kanunların hükümsüz bulunduğu belirtilmiştir. İkinci kıta kongresi 10 mayıs 1775 te yine Philadelphia'da toplanmıştır. Bu kongre, millî bir hükümet yetkisini alma ve kullanma zorunda bulunmuş, İngilizler'in daima ileri sürdükleri ihtilâl hakkına dayanarak silâha sarılmak zaruretini ilân etmiş ve milis kuvvetler komutanlığına George Washington'ı atamıştır. Kongre'de hâkim olan hava, İngiltere'den ayrılma havası değildi. Kongre'ce değil, her sömürge temsilcisi tarafından imzalanarak kırala gönderilen dilekçede, ondan Amerika'daki sadık uyruklarını, parlâmentoda temsil edilen İngilizler'in zulmünden koruması istenmişti. Anavatan, bu dilekçeye sömürgeler halkını vatan haini ve âsi ilân eden bir bildirge ile cevap vermiş ve bu kırala sadık kalanların bir çoğunu da bağımsızlık tarafına geçirmiştir. Virginia temsilcisi Richard Henry Lee'nin, sömürgelerin İngiliz kıralına hiçbir bağı olmıyan hür ve bağımsız birer devlet olduklarının ilân edilmesini teklif etmesi üzerine Kongre, John Adams, Thomas Jefferson, Franklin, Sherman ve Robert Livingston ile bir komisyon kurmuş, Thomas Jefferson'un başkanlığında toplanan komisyonun hazırladığı bildirgeyi, 4 temmuz 1776 da kabul etmiştir.

«İnsanî olayların akımı ile bir halk, kendini diğer halkla birleştiren siyasî bağları, tabiat ve Tanrı kanunlarının dünya devletleri arasında kendisine hakkettirdiği bağımsız ve eşit yeri almak üzere koparmak zorunda kalınca» sözleri ile başlıyan bildirge, ayrılmanın çekinilmez sebeplerini anlatma yolunda şu gerçekleri kendi kendilerine anlaşılan birer apaçıklık olarak gösterir: «İnsanlar eşit yaratılmışlardır. Tanrı, onları kendilerinden ayrılmaz haklarla bezemiştir. Hayat hürriyet ve saadeti arama bu haklardandır. Hükümetler bu hakların sağlanması için kurulmuşlardır». Hükümetlerin kuvvetlerini halktan aldığı, kudreti kötüye kullanan hükümeti değişrirmenin, güven ve esenlik sağlamaya elverişli prensiplerle yeni bir hükümet getirmenin hak olduğunu, geçici ve hafif sebeplerle değiştirme yoluna gidilmiyerek tahammül edilebilecek kötülüklere katlanıldığını, ancak kötülük, zorbalık ve istibdat yolunda devamlı olarak kullanıldıkça bunu reddetmek ve güvenliklerini yeni bir inanca ile sağlamak insanlar için hem hak, hem de vazife olduğunu kaydeden bildirge, İngiltere'yi ve kıralı sömürgelere karşı bu kötü yolda hareketle suçlandırmakta ve yapılan haksızlıkları 27 fıkrada sayarak, zulmün giderilmesi için kırala başvurduklarını ve haksızlıkla karşılaştıklarını, müstebit olduğu anlaşılan bir hükümdarın hür bir halkı yönetmeye artık yetkili olmıyacağını, Büyük Britanya'lı kardeşlere karşı da saygıda kusur etmediklerini ve kendilerini buraya göçmeye zorlıyan sebepleri hatırlattıklarını, adalet duygularına başvurduklarını, fakat bunların da aklın sesine kulaklarını tıkamış olduklarını belirtmekte ve şu sonuca varmaktadır.

«İmdi, genel kongrede toplanan Biz Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri, dünyanın yüce hâkimi Tanrı'yı niyetlerimizin dürüstlüğüne tanık tutarak, sömürgelerin iyi halkı adına ve onların otoritesiyle yayımlıyor ve söylüyoruz ki, bu birleşmiş sömürgeler hür ve bağımsız devlettirler ve böyle olmaya haklıdırlar. Bunlar, İngiltere tahtına karşı bütün bağlardan kurtulmuşlardır. Kendileriyle İngiltere arasındaki her türlü birlik tamamiyle kalkmıştır ve kalkmalıdır. Hür ve bağımsız devlet olarak bunlar, harb ilân etmeye barış ve bağlaşma yapmaya, ticaret münasebetleri kurmaya ve bağımsız devletlerin yapmaya haklı olduğu bütün diğer işlere yetkilidirler. Bu bildirgeyi Tanrı'nın himayesine güvenerek beraberce tutmayı ve savunmayı, hayatımız, servetimiz ve kutsal şerefimizle yükümleniriz».

Konfederasyon maddeleri: Bildirge ile Amerika Birleşik Devletleri adını alan 13 hür ve bağımsız devlet, bağımsızlıklarını savunma ve bunun için birleşme zorunda idiler. Philadelphia kongresi, Bağımsızlık Bildirgesi'nin kabulünden bir ay önce bu gereği düşünerek ve Avrupa'da hâlâ yaşıyan üç memleketteki konfederasyon örneğini gözönünde tutarak, bir konfederasyon plânı ele almış, prensiplerini koymuş ve bu prensiplere göre bir metin hazırlamak üzere her sömürgenin bir temsılcisi ile bir komite kurmuştu Bu komite John Dickinson'un hazırladığı bir tasarıyı 12 temmuz 1776 da Kongre'ye vermiştir. Bu tasarı, birkaç hafta görüşüldüğü halde, sekiz ay sonra ele alınmak üzere gündemde bırakıldığından, görüşülmesi 1777 baharında başlamıştır. 15 aralıkta Kongre, Konfederasyon maddelerini kabul ederek devletlerin onamına sunmuştur. Devletlerden 12 si ertesi yıla kadar (1778) maddeleri onamışlardır. Yalnız Maryland, 7 devletçe ileri sürülen topraklar üzerindeki hak iddialarından Konfederasyon adına vaz geçilmedikçe onamıyacağını bildirmiştir. İlgili 7 devlet, baş ka devletler kurulmasını mümkün kılan bu vazgeçmeyi birer birer yaptıklarından Maryland de 1781 de maddeleri onamıştır. Bütün devletlerin onaması 1 mart 1781 de ilân edilmiştir.

Konfederasyon maddeleri 13 tür. Hür ve bağımsız birer devlet olan 13 Birleşik Devletin her birinde, bağımsızlığı savunma ve sağlama yolunda birleşme arzusu ile beraber ayrı ve eğemen kalma kararı hâkimdi. Bundan ötürü Konfederasyon maddeleri, iç ve dış eğemenliği koruma esası üzerine yapılmıştı.

Anayasaya doğru: Konfederasyon, eğemen ve bağımsız devletler arasında bir çeşit dostluk, ticaret ve bağlaşma antlaşması idi. Ancak buna, antlaşma veya akt denmiyerek sadece «Konfederasyon maddeleri» adı verilmiştir. Konfederasyon, devletlerdeki güçlükleri giderecek, aralarındaki uyuşmazlıkları önleyip çözecek, yabancı devletlerle kuvvetli münasebetlere girişebilecek, yabancı rekabete karşı millî ekonomiyi koruyarak millî bir ticaret siyaseti güdebilecek bir teşkilât olmamıştı. Nitekim İngiltere, Konfederasyon'la değil her devletle ayrı ayrı ticaret andlaşmaları yapacağını söylemişti. Konfederasyon'un tek bir organı vardı: Kongre. Bunun da devletler üzerinde otoritesi yoktu. İş görebilmesi için devletlerin vereceği paranın beşte birini alamamıştı. Çıkardığı kâğıt dolar geçmez olmuş, bir berber, dükkânının duvarlarını kâğıt yerine bu dolarlarla kaplamıştı. Kongre, ticaret antlaşmaları yapmamış devletlere ait gemilerin limanlara kabul edilmemesini kararlaştırmış, fakat yürütememişti. Kongre'ye devam da sağlanamamıştı. İngiltere ile yapılan barış antlaşmasını, 91 üyeden ancak 23 ü imzalamıştı. Toplantılarda ancak 30 temsilci bulunuyordu. Kongre'nin, asker hareketinden korkarak Philadelphia'yı bırakıp başka şehre sığındığı bile olmuştu.

Konfederasyon, İngiltere'ye karşı harb yapmak ve kazanmak için bir birlik olabilmişti. Fakat içte birlik ve millî varlık sağlanmamıştı. Sıra bu millî varlığı kurmaya gel-

mişti. 1785 te New York, Boston ve Philadelphia gibi önemli şehirler, merkezî hükümetin kuvvetlendirilmesini istemek zorunda kalmışlar, Maryland ve Virginia meclisleri ticarî güçlüklere çare bulunması için bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdi. 1786 da Annapolis'te toplanan beş devletin 12 temsilcisi, Konfederasyon maddelerini gözden geçirmek üzere bir kurucu meclisin toplanmaya çağırılması için Kongre'ye bir rapor sunmuştur. İlk önce bunu kabulden çekinen Kongre, nihayet 1787 şubatında devletleri çağırmıştır. Rhode Island'dan başka 12 devlet, en tanınmış adamları arasından seçtikleri temsilcilerini göndermişlerdir. George Washington, Franklin, anayasanın babası sayılan Madison, Hamilton, Gouverneur Morris de bunların arasında idi. John Adams Londra, Jefferson Paris elçisi olduklarından toplantıda bulunamamışlardır. Seçildiği halde bunu, devletlerin haklarına bir tecavüz sayan Patrick Henry de toplantıya katılmamıştır.

14 mayısta toplanan Kurucu Meclis'in görevi, Kongre kararına ve devletlerin temsilcilerine verdikleri yönergeye göre, Konfederasyon maddelerinde değişiklik yapmaktı. Washington'ı başkan seçen Meclis, yetkisini aşarak işe başlamıştır. Temsilciler, malî durumu iyileştirmek, sözleşmelere uyulmayı sağlamak, hükümetlerce demokrasinin kötü kullanılmasını önlemek için üstün kuvvetli bir merkezî kükümet kurulmasını gerekli görüyorlardı. Ancak Kongre dışında böyle düşünmiyenlerle, ayrılığı tutanlar bulunduğu için iş kolay değildi. Görüşmeler de gizli yapılmış ve gizli kalmıştır.

Meclise iki tasarı sunulmuştur. Virginia temsilcisi Randolph'un sunduğu tasarı, merkezî bir yürütme, bir yargılama ve biri halkça, diğeri devletlerce seçilmiş iki meclisli bir yasama organı ile millî bir hükümet kuruyordu. Bu merkezî plâna karşı Paterson'un sunduğu New Jersey plânı, Konfederasyon maddelerini değiştirme ile yetiniyordu. Uzun ve çetin görüşmelerle nihayet bir anayasa tasarısı meydana gelebilmiş ve 17 eylülde 13 temsilci memleketlerine dönmüş ve 10 temsilci Kongre'ye katılmamış olduğundan, tasarı üçe karşı 39 oyla kabul edilmiştir. Fakat kanun her devlet temsilcisinin çoğunluğunca kabul edildiği için Kongre'ce yapılmış sayılmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesi için dokuz devlet tarafından onanması şart koşulmuş ve Kongre, kanun tasarısını 27 eylülde, kabul tavsiyesinde bulunmaksızın devletlere sunmuştur. Devletlerin meclislerinde oybirliği ile veya çoğunlukla kabul edilen tasarının dokuz devletçe onanması 1 ağustos 1789 da tamamlanmıştır. Bunun üzerine Kongre, yürürlüğe giriş tarihini 1 ocak 1789 olarak kararlaştırmıştır. İlk Kongre 4 mart 1789 da toplanmıştır. 14 nisanda da, cumhurbaşkanlığına Washington seçilmiştir. Kurucu Meclis'e katılmamış olan Rhode Island da 1790 da kanunu onamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'ni yüz yıl sonra dünyanın büyük devletlerinden biri ve daha sonra en önemlisi yapan faktörler arasında bu anayasanın da yeri vardır. Çünkü Birleşik Devletler'i bugünkü kuvvetli duruma ileten millî birliği bu anayasa sağlamıştır. Avrupa'dan Amerika'ya göçmüş olanların çocukları, Yeni Dünya'dan Eski Dünya'ya devlet işlerinde üç yenilik göstermişlerdir: yazılmış anayasalı devlet tipi, devletlerin hem ayrılığını hem beraberliğini sağlıyan federal devlet tipi, başkan hükümeti tipi. Amerika'nın kurduğu bu federal devletin sürerliği için Avrupalı bilginler arasında şüphe gösterenler olduğu gibi, bunun ya ayrılma veya birleşme ile sona ereceğini, başkan hükümetinin diktatörlüğe yol açacağını ve elverişsiz yerleri bulunduğunu söyliyenler de olmuştur. Yeni Dünya Devleti her yıl artan dururluğu ile bunların cevabını vermiştir.

Anayasa hükümleri: 17 eylül 1787 tarihli Fedaral Anayasa bir öncelikle (preamble) 7 maddedir. Ancak maddeler, başka anayasalardaki fasıllar yerindedir. Maddeler seksiyonlara ve seksiyonlar paragraflara ayrılmıştır. Birinci maddenin 10 seksiyonu ve 50 paragrafı vardır. 7 maddelik kanun, 21 seksiyonda. 63 paragraf olduğuna göre, Türk Anayasası hacmindedir. Ayrıca 21 de amandmanı vardır. Öncelik, kanunun ne için yapılmış olduğunu belirtir ve «Biz Amerika Birleşik Devletleri halkı» sözleriyle başlar. Amerikalılar bu demokratik başlangıca çok önem verirler. Bundan ötürü Birleşmiş Milletler Anayasası'nı da, Sanfransisko'da bu sözlerle başlatmışlardır. Önceliğe göre anayasa, daha tam bir birlik sağlamak, adaleti kurmak, iç güvenliği, beraber savunmayı düzenlemek, genel genliği artırmak ve hürriyeti kendilerine ve nesillerine sağlamak için kabul edilmiştir. Birinci madde yasama, ikinci yürütme, üçüncü yargılama erklerini belirtir. Dördüncü madde de devletlere ve federal hükümete dair türlü hükümler vardır. Beşinci madde değişikliğin, altıncı ve yedincisi de onamanın nasıl yapılacağını gösterir.

Yasama: Yasama yetkisi, Âyan Meclisi ile Temsilciler Meclisi'inden kurulan Birleşik Devletler Kongresi'ndedir. Temsilciler Meclisi, Birleşik Devletler halkınca, nüfus nispetine göre iki yılda bir seçilen üyelerle kurulur. Seçim, her devletin yasayıcı meclisine üye seçilmesinde aranan şartlarla yapılır. Temsilci seçilebilmek için 21 yaşında olmak, 7 yıldan beri Birleşik Devletler vatandaşı bulunmak ve seçimzamanında seçileceği devlet toprağında oturmak lâzımdır. Üyelerinin sayısı bugün 435 olan bu meclis, başkanını kendi seçer. Âyan Meclisi (Senate) her devlette halkça 6 yıl için seçilen ikişer senatörle kurulur. Seçim, üçte biri için iki yılda bir yapılır. Böylelikle, Temsilciler Meclisi iki yılda bir seçilirken Âyan'ın üçte biri yenilenir. Âyan seçilebilmek için 30 yaşında olmak, 9 yıldan beri Birleşik Devletler vatandaşı bulunmak, seçim zamanında adaylığını koyduğu devlet topraklarında oturmak şarttır. Her senatör'ün bir oyu vardır. Âyan Meclis'ine, cumhur asbaşkanı başkanlık eder ve mecliste ancak oy eşitliği olduğu zaman oy verir. Asbaşkan cumhurbaşkanlığına geçerse, Âyan Meclisi geçici olarak bir başkasını kendine başkan seçer.

Kongre: Kongre, yılda en az bir kere toplanır. Bir kanunla ayrı bir zaman gösterilmemişse, ocak ayının üçüncü günü toplanır. İki meclisin her biri, kendi üyelerine ait seçimin, yetkinin ve vasıfların hâkimidir. Tüzüklerini her meclis kendi yapar. Âyan'a ve temsilcilere yılda. yol parasından başka onar bin dolar ödenek verilir. Bu ödenek son yıllarda kesimsiz olarak 2500 dolar çoğaltılmıştır.

Âyanlık ve temsilcilik ile memurluk birleşmez. Kanunlar iki meclisin kabulü ve cumhurbaşkanının onamiyle yapılır. Vergi kanunlarını Temsilciler Meclisi yapar. Âyan, değişiklik yapma yolile bu kanunun yapılmasına katılır. İki meclisçe kabul olunan kanunları cumhurbaşkanı imzalamıyarak gerekçeleriyle beraber geri yollarsa, bunlar, ikinci defa görüşülür; yine, her iki mecliste üçte iki çoklukla kabul edilirlerse kesinleşirler. Kongre, görüşmelerine ara vermediği ve geri çevirmeyi imkânsız kılmadığı taktirde, cumhurbaşkanının on gün içinde - pazar sayılmaz - geri çevirmediği kanunlar imzalanmış sayılır. İki meclisin işbirliğini gerektiren her karar, emir ve oy için de kanunlarda güdülen yol kovalanır. İki meclis arasında uyuşmazlık olursa,

her birinin seçtiği komiteler konferans halinde toplanıp uyuşmayı sağlarlar. Kongre'nin yetkileri 1 inci madde, 8 inci seksiyonun 18 paragrafında sayılmıştır. Başlıcaları vergi ve resim koyma, borçları ödeme ve borç alma, devleti savunma, genel genliği sağlama, ticaret, uyrukluk, iflâs, para basma, yabancı paralara değer biçme, ölçü ve tartılar, sahtelik ve kalpazanlık cezaları, posta, telif ve ihtira hakkı, yüksek divana bağlı mahkemeler kurma, deniz haydutluğunu ve açık denizlerde yapılan veya devletler hukukuna karşı olan suçları cezalandırma, harb ilân etme, asker toplama ve silâhlandırma, bir deniz kuvveti kurma, federal kanunları uygulama, Birleşik Devletler'in merkezi olacak Vashington şehrinin yapılacağı Columbia distrikini yasalama, yeni devletler kabul etmedir. Ancak Kongre bile bir ayaklanma ve istilâ olmadıkça Habeas Corpus hakkını asıklıyamaz, «makable şamil» kanun koyamaz, hiçbir asillik sanı veremez. Görevliler'in yabancı devletlerden nişan veya bağış kabulü Kongre'nin iznine bağlıdır.

Yürütme erki: Yürütme erki, Birleşik Devletler cumhurbaşkanına verilmiştir. Bundan ötürü parlâmento hükümeti karşılığı olarak Amerika sistemine başkan hükümeti adı verilir. Birleşik Devletler'in siyasî, ekonomik, sosyal bütün işlerinin yürütümü cumhurbaşkanına düşmektedir. Cumhurbaşkanı hem devletin hem de hükümetin başkanıdır ve sorumu bütün devlet adamlarından fazladır. Cumhurbaşkanı dört yıl için iki dereceli olarak halk tarafından seçilir. Arayasa yapılırken süresinin yedi yıl olması ve meclislerce seçilmesi istenmişti. Bu istek kabul edilmemiştir. Seçim usülü de 12 inci amandmanla değiştirilmiştir. Buna göre, her devlette, bu devletin Kongre'deki âyan ve temsilcileri sayısında olmak üzere halk tarafından (emperatif manda ile) seçilen seçmenler oyu ile seçilir. Seçilmiş olmak için bütün seçmenler oyunun çoğunluğunu kazanmış olmak lâzımdır. En çok oy kazanan aday başkan olur. Adaylar arasında çokluğu kazanan yoksa en çok oy alan üç adaydan birini Temsilciler Meclisi, üçte iki oyla başkanlığa seçer. Bu çoklukta bütün devletler çokluğunun da bulunması lâzımdır. Temsilciler Meclisi'nde oylar, her devlete ayrıca bir oy olmak üzere verilir. Asbaşkan da aynı seçmenlerin çoğunluğiyle seçilir. Çoğunluk sağlanmazsa Âyan Meclisi en çok oy alan iki adaydan birini, tüm sayısının salt ve hazır üyelerin üçte iki çokluğiyle seçer. Başkan ve asbaşkan seçilmek için Birleşik Devletler vatandaşı olarak doğmuş olmak, 35 yaşını doldurmuş bulunmak ve 14 yıl Birleşik Devletler'in topraklarında oturmak şarttır. Başkanın, görevinden çıkarılması, ölümü, çekilmesi veya görevini yapamazlığı halinde, başkanlığa asbaşkan geçer. O da aynı hallere düşerse Kongre, yapacağı bir kanunla başkanlığı hangi memurun yapacağını gösterir. Başkana ödenek verilir (yılda 75000+25000 dolar). Başkan, Birleşik Devletler başkanlığını sadakatle yapacağına anayasayı koruyup savunacağına and içer.

Cumhurbaşkanı hem Birleşik Devletler ordu ve donanmasının, hem de üye devletler milislerinin başkomutanıdır. Daire (Department) lerin başında bulunanlardan yazılı mütalâa istiyebilir. Af hakkı kullanabilir (impeachment müstesna), yabancı devletlerle antlaşmalar yapar, elçileri, konsolosları, Yüksek Divan yargıçlarını, yüksek memurları tayin eder. Ancak antlaşma yapmada elçi, konsolos, yargıç ve yüksek memurları atayıp değiştirmede Âyan Meclisi'nin oyunu almak gerektir. Antlaşmada bu oyun ve muvafakatin üçte iki çoklukla verilmesi gerektir. Böylece kabul edilen antlaşmalar Birleşik Devletler'in yüce kanunu sayılır, her üye devlet bunlara uymak zorundadır.

Kanun yapmada Birleşik Devletler başkanına ve hükümetine yetki verilmemiştir. Ancak başkan, Kongre'nin dikkatini çekmeye yetkili olduğundan bununla kanun teşebbüsünü de kazanmaktadır. Son zamanlarda birçok kanunlar, başkanın tahrikiyle yapılmıştır. Cumhurbaşkanı, ağır hallerde meclisleri toplanmaya çağırabilir, iki meclisin uyuşamadıkları hallerde araverme süresini kestirebilir. Kanunlar hakkında veto hakkını kullanır. Kongre de kendisini itham ederek görevinden çıkarabilir (Asbaşkan ve bütün memurlar için de böyledir). Başkanın vatan hainliği, rüşvet veya başka suçlarla ithamı (impeachment), Temsilciler Meclisi'ne, yargılanması Âyan Meclisi'ne verilmiştir. Bu yargılamada Âyan Meclisi'ne, Yüksek Divan başkanı başkanlık eder. Vatan hainliği, anayasaya göre ya Birleşik Devletler'e karşı harb etmek veya düşmanlarına yardım etmek ve kolaylık göstermek yoliyle katılmak hallerinde ileri sürülebilir. Cezasını da Âyan Meclisi kestirir. Başkana verilen geniş yetkinin karşılığı olarak kabul edilen bu itham etme ve yargılama bir kere kullanılmıştır. Cumhurbaşkanı Johnson, harbiye bakanı Stanton'u Âyan'ın oyunu almadan değiştirdiği için, 1868 de itham edilmiş ve yargılanmıştır. Ancak suç 19 a karşı 39 oyla kabul edildiğinden üçte iki çokluk olmadığı için hüküm giymemiştir.

Birleşik Devletler'de erklerin ayrılığı düşünülerek hükümet, meclislerden tamamiyle ayrı tutulmuştur. Bakanlar meclis üyesi değildirler ve meclislere giremezler. Bununla beraber başkan, mesajları ve söylevleriyle meclisleri tahrik edebildiği gibi bakanlar da komisyonlarda bulunmakta, söz söylemekte, işleri kovalamakta ve yürütmektedirler. Amerika sisteminin özelliği, bakanların Kongre'den güven oyu almak veya güvensizlik oyiyle düşürülmek kaydından uzak tutulmaları, cumhurbaşkanının ise sorumsuzluğu yerine sorumlu olmasıdır. Anayasada, hükümet ve bakan sözü bile yoktur. Bugün şu bakanlıklar vardır: Devlet departmanı adiyle anılan dışişleri, maliye, adalet, harbiye, posta, bahriye, içişleri (içişlerine değil ayrı işlere bakar), ticaret ve çalışma, tarım. Her birinin atanmasında ve değiştirilmesinde cumhurbaşkanı, Âyan'ın oyunu alırsa da bu, bir formalitedir. Bakanların hepsi bir oyda bulunsa bile karar başkanındır. Sorumlu odur.

Yargılama: Yargılama Yüksek Divan'ca ve buna bağlı mahkemelerce yapılır. Bu federal mahkemelerden ayrı olarak, her devletin mahkemeleri vardır. İmpeachement'ten gayri bütün cinayetlere işlendikleri yerin jürileri bakar. Anayasanın 3 üncü maddesine göre federal mahkemeler, başlıca, anayasaya, Birleşik Devletler kanunlarına ve antlaşmalarına dayanan yahut elçileri ve konsolosları, denizciliği ve deniz kazalarını Birleşik Devletler'i ve üye devletleri ilgilendiren dâvalara bakar. Anayasaya dayanan hallerin de anayasada zikredilmesi, Amerika mahkemelerine, kanunların anayasaya aykırılığını bildirebilme yetkisini vermiştir ve bu geniş yetki ile Yüksek Divan, hem anayasanın, hem de bu anayasa ile güdülen millî birliğin koruyucusu olmuştur. Divan'a, biraz da siyasî olan bu büyük rolün verilmesinde, tanınmış başkanı John Marshall'ın da yeri vardır. 1801 de atandığı başkanlıkta, ölümüne kadar 35 yıl kalan Marshall, «yasayıcı meclislerden çıkmış olsa da anayasaya aykırı olan kanunun uygulanmıyacağını ve kanunun ne olduğunu söylemenin mahkemenin ödevlerinden olduğunu» ileri sürmüştür. Bunun üzerine cumhurbaşkanı Jefferson, amcası oğlu olan Marshall'ı impeachment yoliyle Kongre'ye vermişse de, Âyan Meclisi kendisini hükümlü yapmamıştır. Amerika mahkemeleri o

vakitten beri kanunî uygulama yetkisinin yanında Juridical review, (adlî gözden geçirme) dedikleri anayasaya aykırılığı bildirme rolünü de kullanırlar.

Birleşik Devletlerde dört türlü kanun vardır ve kuvvet dereceleri şu sıraya göredir: 1 — B. D. anayasası 2 — B. D. kanunları, 3 — B. D. lerden her birinin anayasası, 4 — Bu devletlerden her birinin kanunları

IV üncü maddeye göre Birleşik Devletler, birlikteki her devlete cumhuriyet şekli sağlar ve her devleti istilâya karşı korur.

Değişiklik (Amendment): Anayasada değişikliği, ya üçte iki oyla Kongre, yahut, devletlerden üçte ikisinin meclisleri isteyince, Kongre'nin toplıyacağı Kurucu Meclis teklif eder. Teklifler, Kongre'nin vereceği karara göre devletlerin veya her devlet Kurucu Meclisi'nin dörtte üçü tarafından onanınca yürürlüğe girer. Bugüne kadar 21 amandman yapılmıştır. İlk onu eklemedir.

Anayasada vatandaş hakları eksikti. Bunu, Paris'te bulunan Jefferson, Madison'a bildirmişti. Bağımsızlık Bildirgesi'nin başında ve üye devletlerin anayasalarında yer almış olan bu hakları daha o yıl eklemeyi Kongre kararlaştırmıştı. Devletlerin onaması ile 1791 de yürürlüğe giren bu haklar din söz, basın ve toplanma hürriyetine, dilekçe verme hakkına, ev ve kişi dokunulmazlığına, silâh taşımaya, rekisisyona, jüriye v. b. ye dairdir.

11 inci amandman yargılamaya, 12 inci başkan seçimle rine(1803), 13 üncü Birleşik Devletler'i ikiye ayırma tehlikesinde bırakan ve dört yıllık iç harbe sebebolmuş olan köleliğin kaldırılmasına aittir (bk. AYRILMA HARBİ). 14 üncü amandman (1868) yurtdaşlığı, temsilcilerin ayrılışını, vatan hiyanetinde bulunmuş kimselerin memur, Kongre üyesi ve seçmen olamıyacağını, fakat Kongre'nin üçte iki oyla buna son verebileceğini, genel borçları, 15 inci amandman ırk, renk veya kölelik sebebiyle seçmenliğin kayıtlanmıyacağını (1870), 16 ıncı kazanç vergisi konabileceğini (1913) ve 17 inci senatörlerin seçim tarzlarını (1913) ilgilendirir. 18 inci içki yasağını (1919) kor. 19 uncu (1920) kadınlara oy hakkı verir. 20 inci cumhurbaşkanının ve başkanın sürelerinin 20 ocakta, senatörlerle temsilcilerininkinin 3 ocakta öğleyin sona ereceğini ve ardalarına ait sürenin bu tarihte ve bu vakitte başlıyacağını; Kongre'nin 3 ocakta toplanacağı, başkanla asbaşkanın ölümleri veya değişmeleri hallerini gösterir. 21 inci içki yasağını kaldırır (1933).

Özetlediğimiz Birleşik Devletler Anayasası'nın elverişsiz yerlerini ileri sürenler vardır: Antlaşmaların Âyan tarafından üçte iki oyla onanması birçok antlaşmaları onamsız bırakmıştır. Bu, antlaşmayı Âyan Meclisi'ne göndermiş olan cumhurbaşkanının otoritesine dokunabilir; veto hakkını kullandığı bir kanunun, üçte iki çoklukla kabul edilmiş olması da aynı sonucu doğurabilir (Cumhurbaşkanı Wilson, Versailles Antlaşması'nda Âyan'ın ileri sürdüğü değişiklikleri veto ile çevirmişti. Israr için üçte iki çokluk sağlanmamış, fakat antlaşma da onanmamıştı). Temsilciler Meclisi ile Âyan'ın üçte biri, iki yılda bir seçildiği ve bu seçimlerde çokluk bir partiden öbürüne geçebildiği için dört yıl için seçilmiş olan cumhurbaşkanı iki yıl sonra partisinin çokluğu kaybetmesiyle karşılaşabilir. (En son Wilson ile Truman böyle olmuştur. Wilson'un son yılında devlet makinası hemen hemen işlemez bir hale gelmiştir. Lâkin Amerikalılar bunun için bir değişiklik bunalımına gitmemeyi yeğlemektedirler. Hem müddet kısadır, hem de işlemezlik kesin değildir diyorlar. Nitekim şimdiki başkan Truman zamanında devlet makinası çokluğun değişmesiyle hiç de işlemez bir hale gelmemiştir. Anayasa ile çok oynama bunu yapan memleketlere hayır getirmemiştir. Anayasaların dururluğu ile sağlanan faydalar, tez ve çok değiştirmelerle veya değişikliklerle kazanılabileceklerden daha az değildir).

Cumhurbaşkanları: İlk cumhurbaşkanlığına George Washington 14 nisan 1789 da seçilmiştir. O vakitten beri 158 yıl geçmiştir. Bu 158 yılda 31 cumhurbaşkanı gelmiştir. İlk cumhurbaşkanı oybirliğiyle seçilmişti. Ondan sonra hiçbir başkan oybirliğiyle seçilmemiştir. Monroe'ya Washington'u tek bırakmak için bir oy eksik verilmiştir. 31 cumhurbaşkanından on biri ikinci defa seçilmişlerdir. Washington, üçüncü defa da seçilebileceği halde istememiştir ve onun bu hareketi Roosevelt'e kadar usul olmuştur. İkinci Dünya Harbi'ni yürütme zoru Amerikalılar'ı üçüncü ve hattâ dördüncü defa olarak Roosevelt'i seçmeye iletmiştir.

İlk seçimlerde bağımsızlık işinde yer alanlar kazanmışlardır: Washington, John Adams, Jefferson, Madison. Bu ruh, bundan sonraki seçimlerde aday göstermeye de hâkim olmuştur. Jackson'un adaylığından sonradır ki asıl halk hareketi başlar.

Üniversiteler ve kolejler: Kuzey Amerika'ya gelen ilk beyazlar arasında bulunan İngiliz ve Holândalılar zamanın en ileri eğitim düşüncelerini besliyen adamlardandı. Bunlar, ilk kararları arasında, okul ve kolejlerin kurulmasını sağladılar. İlk kurulan kolej Harvard College (1636) olmuştur. Bu tip kolejlerin, şimdiki adlariyle kuruluş tarihleri şunlardır:

Harvard University (1636), College of William and Mary (1693), Yale University (1701), Princeton University (1746), Washington and Lee University (1749), University of Pennsylvania (1751), Columbia University (1754), Brown University (1764), Rutgers College (1766), Dartmouth College (1770). Bu kolejler bazı hallerde hükümet yardımından faydalanmakla beraber, fertlerin teşebbüsiyle meydana gelmişti ve fertlerin yönetimi altında bulunuyordu. Amerika için önemli ve karakteristik olup devlet tarafından işletilen üniversiteler XIX. yüzyılda kurulmuştur. Bu tip üniversitelerin en eskilerinden biri ve en önemlisi 1825 te açılan Virginia Üniversitesi'dir. Bugün Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, Pennsylvania ve New York devletlerinden başka bütün Birleşik Devletler'de işlemekte olan bu tip üniversitelerin özellikleri şunlardan ibarettir: 1 — Devlet tarafından doğrudan doğruya kurulup beslenirler. 2 — Dinî kontrol'dan serbesttirler. 3 — Yönetim Meclisi üyelerinin bir kısmını devlet gösterir. 4 — Dersler, ilgili devletin içerisinde yaşıyan öğrenciler için parasızdır.

XIX. yüzyılda gelişen diğer bir tip de Land Grand Colleges (arazi ihsanı kolejleri) dir. Bunlar, 1862 de Kongre tarafından kabul edilen bir kanun (Morrill Act) gereğince bütün devletlerden kurulmuş olup, tarım ve zanaatların eğitimine tahsis edilmiştir.

Mevcut kolejlere kadınların girmesi birtakım kayıtlarla sınırlanmış olduğu için XIX. yüzyılın ortalarına doğru kadınlara ait kolejler kurulmuştur.

XIX. yüzyılın son yarısında, ferdî teşebbüslerden doğmuş üniversite tipi gelişmiştir.

Amerikan kolejleri, İngiltere'nin Oxford ve Cambridge kolejlerinden örnek alınarak kurulmuş olmakla beraber, Avrupa'da benzeri olmıyan orijinal kurumlar haline gelmiştir. Öğrenim süresi önce üç yıl iken sonadan dörde çıkarılmıştır. Mezunları çoğunlukla Bachelor of Arts (A. B.) sanını

kazanırlar. Bu sanı kazanmak için Lâtince, Yunanca, matematik, İngilizce felsefe, ekonomi, tarih, en az bir Avrupa dili (Fransızca veya Almanca), en az bir tabiat bilgisi derslerini takibetmek lâzımdır. Bazı kolejler, Lâtince ve Yunanca okumamış öğrencilere, Bachelor of Science (B. S.), Bachelor of Philosophy (Ph. B.) ve Bachelor of Letters (B. L.) sanlarını verirler.

Tam anlamiyle bir üniversite bilgisi vermek, yani kolej bilgisine dayanan yüksek bilgi ve araştırmayı teşkilâtlandırmak için yapılan ilk teşebbüs John Hopkins Üniversitesi'nin kurulmasiyle (1876) başlamış sayılabilir. Bu bilgi, başka yerlerde de verilmekle beraber, hususiyle şu kurumlarda verilmektedir:

University of California, Catholic University of America, Univesity of Chicago, Clark University, Columbia University, Cornell University, Harvard University, University of Illinois, Indiana University, State University of Iowa, John Hopkins University, University of Kansas, University of Michigan, University of Minnesota, University of Missouri, University of Nebraska, University of North Carolina, Northwestern University, Ohio State University, University of Pennsylvania, Princeton University, Stanford University, University of Virginia, Washington University, University of Wisconsin, Yale University.

Catholic University of America'dan başka bütün bu kurumların ayrıca kolejleri de vardır.

Kolej ile üniversite eğitiminin bir tek yönetim altında birleştirilmesi, Birleşik Devletler eğitiminin bir belirgin vasfını ve başlıca kuvvet kaynağını teşkil eder. Üniversite eğitiminin en yüksek rütbesi Ph. D. (felsefe doktoru) sanıdır. En iyi üniversiteler bunu fahrî olarak vermekten vazgeçmiştir. Bunu elde etmek için kolejden sonra en az 2 yıl çalısmak lâzımdır. A. M. (sanat üstadı) sanı daha kolay şartlar altında ve daha çabuk elde edilir.

Amerikan üniversitelerinin birçoğu hukuk ve tıp okullarını da içinde bulundurur. Harvard ve Yale Üniversitelerinde bunlara ilâve olarak ilâhiyat okulları da vardır. Üniversiteler tarafından çıkarılan bilgi yayımları önemli bir rol oynar. Gerek federal hükümet, gerek devlet hükümetleri uzmanlık işlerinde gittikçe artan bir nispette üniversite memurları kullanır.

1871 - 72 yıllarında Birleşik Devletler'deki üniversite öğrencisi sayısı 198 iken 1897 de 4 392 ye, 1926 da da 32 500 e yükselmiştir.

Bütün ülkede, hususiyle batı ve orta batıda Junior college adı altında ancak ilk iki yıl süren okullar türemekte ve bunlar yüksek eğitimi ülke halkının ayağına getirmekte ve önemli bir ödev yapmaktadır. Bu kolejlerin öğrenci sayısı 1926 da 595 458 idi.

Meslekî eğitim okullarının sayısı çabuk artmıştır. XIX. yüzyılın başlarında meslekî eğitim olarak ancak papazlığa hazırlıyan okullar varken, şimdi ilâhiyat, tıp, hukuk, mühendislik, öğretmenlik, mimarlık, gazetecilik, eczacılık, ticaret ve iş hayatı, bibliyotekçilik, dişçilik ve baytarlık okulları vardır. Bunlardan bağımsız olanların sayısı gittikçe azalmakta ve üniversitelere bağlı olanların sayısı artmaktadır. Şimdiki halde en çoğu bu son kategoriye aittir.

DİLLER: Amerika Birleşik Devletleri'nin resmî dili İngilizce'dir. Bu memlekette İngilizce'nin «Amerika İngilizcesi» (b. bk., American English) denilen bu türünden başka, aynı dilin kreolleşmiş (zencileşmiş) bozuk bir şekli olan Gulla Negro da konuşulur (Georgia ve Carolina kıyılarındaki Zenciler tarafından, bk. AMERİKA, diller ve KREOL).

1940 sayımına göre (Amerika'da sayım 10 yılda bir yapılır), Birleşik Devletler'de 131 669 275 nüfusun 118 392 040 ı beyaz ırktandır, bunun da 93 039 640 ı ana dili olarak İngilizce konuşur.

Avrupa'lı göçmen toplukları dillerinden en önemlisi «Pennsylvania Almancası» (Pennsylvania Deutsch) denilen ve göçmen edebiyatı da olan Almanca'dır (4 949 780, toplu olarak Pennsylvania ile Maryland'de). Sonra sıra ile İtalyanca (3 766 820, dağınık olarak), Polonezce (2 416 320, başlıca Chicago, Detroit, Buffalo ve Cleveland'de), İspanyolca (1 861 400, Texas, Arizona, Kaliforniya ve New Mexico'da), Yahudi Almancası olan Jiddisch (1 751 100, New York'ta ve dağınık olarak) ve Fransızca (1 412 060, Louisiana'da, başlıca Gumbo - French denilen kreolleşmiş şeklinde) gelir. Milyondan az olanların sırası da şöyledir; İsveççe (830 900), Norveççe (658 220), Rusça (585 080, konuşanların büyük bir kısmı göçmen Rus Yahudileri'dir), Çekçe (520 440), Slovakça (484 360), Macarca (453 000), Yunanca (273 520), Litvanca (272 680), Felemenkçe (267 140), Fince (230 420), Danca (226 740), Portekizce (215 860), Slovence (178 640), Hırvatça (115 440), Arapça (107 420, başlıca New York'ta, Suriyeliler, Lübnanlılar ve Dürziler tarafından). 100 000 den az olanlar: Ukranca (83 600), Ermenice (68 320), Rumence (65 520), Flâmanca (54 340), Sırpça (37 640). Bunlardan başka diller (İr, Gal, Türk, Let, Arnavut, Est, İslanda, Wend, Bulgar, v. b.) konuşan beyazların sayısı 109 480, sayımda ana dillerini belirtmiyenlerin sayısı da 3 356 160 tır. 1930 sayımına göre Birleşik Devletler'de göçmen olarak Türkçe konuşanların sayısı 10 457 (bu arada ana dili Türkçe olan Ermeni ve Karaman'lı Rumlar da vardır) idi.

1940 sayımına göre, Birleşik Devletler'de 12 865 518 Zenci, 333 969 Kızılderili (bk. AMERİKA DİLLERİ), 126 947 Çin'li, ve 77 504 Japonya'lı vardır. Filipino, Hint'li, Siyam'lı, Malezya'lı, Kora'lı, Maori, Hawai'li ve Samoa'lı v. b. lerin sayısı da 50 467 dir. Bu memlekette ana dili yabancı olanların çoğu İngilizce de anlar ve konuşur. Birleşik Devletler'de konuşulan yabancı dillerden bazısı yerel diyelek özellikleri göstermiş ve İngilizce ile karmaşık şekiller doğurmuştur. 1840 - 1940 yıllarında Birleşik Devletler'e 37 529 494 göçmen geldiği halde 1940 sayımında ana dili İngilizce olmıyanların sayısı 21 996 240 idi.

Amerika Birleşik Devletleri'nde çıkan 18 000 kadar gazete ve dergiden 1 010 u (95 i gündelik) yabancı dillerdedir ve 39 yabancı dilde yayım yapılır. Bu gazete ve dergilerden 130 u İspanyolca, 115 i Almanca, 102 si İtalyanca, 79 u Polonezce, 54 ü Macarca, 52 si Çekçe, 43 ü Fransızca, 17 si de Rusça'dır. Amerika'da ilk Almanca gazete Pennsylvania'da 1739 da, yani bu memleketteki ilk İngilizce gazeteden 35 yıl sonra çıkmıştır. Yabancı dilde çıkan gazete ve dergilerin 1/4 i New York'tadır.

Armalar: Birleşik Devletler, armalarında, uçuş halinde bir kartalla sembolleştirilmiştir. Pençelerinin birinde bir ok demeti, öbüründe bir zeytin dalı (Harb ve barış kudreti), gagasında da üzerinde E PLURIBUS UNUM (Çokluktan birlik) sözleri yazılı bir band bulunmaktadır. Göğsünde, Birleşik Devletler'in bayrağını andıran bir ekü (kalkan şeklinde arma zemini) vardır. Bunun alt kısmı 13 yoldan ibaret olup üst kısmı düzdür (yollar, birleştirilmiş devletleri, düz kısmı da bunların birleşmesinden doğan bütünü ve bunu temsil eden Kongre'yi sembolleştirmektedir). Kartalın başının üzerinde dairevî bir bulut ve güneş ışını

çerçevesi içerisinde 13 yıldız bulunmaktadır (bu yıldız grupu. yeni bir eğemen devletin, diğer eğemen devletler arasına katılmasını sembolleştirmektedir).

Birleşik Devletler'in her birine ait olmak üzere başka armalar da vardır. Bunların üzerinde İngilizce, Lâtince veya İspanyolca yazıtlarla sembolik şekil ve manzaralar bulunmaktadır.

A. B. D. ARMASI

Bayrak: Birleşik Devletler'in millî bayrağı kırmızı ve beyaz renklerin nöbetleşe meydana getirdiği 13 yoldan ibaret olup dikdörtgen şeklindedir. Bu sebeple *Stars and stripes* (yıldızlar ve yollar) adını almıştır. Bu yollardan yedisi kırmızı, altısı beyaz, üst ve alt kenarlardaki yollar ise kırmızıdır. Bayrak direğine bitişik üst köşede dikdörtgen şeklinde mavi bir zemin üzerine beyaz yıldızlar sıralanmıştır. Beyaz ve kırmızı yollar Birleşik Devletler'in kuruluşuna katılan devletlerin, yıldızlar ise bugünkü federal devletlerin sayısını göstermektedir. Bugün (1947) Birleşik Devletler'in sayısı 48 dir. Bu renklerle şekillerin birbirleri arasındaki orantılar ve boyutlar 1912 de belirtilmiştir. Bk. BAYRAK.

Millî marş: Amerika Birleşik Devletleri'nin millî marşı *The Star-Spangled Banner* (Yıldız serpili sancak) adını taşır. Sözleri, 1812 - 1814 Amerika - İngiltere harbinin son yılında, 1814 te, Amerika'lı avukat Francis Scott

A. B. D. MİLLÎ MARŞI

Key (1779 - 1843) tarafından vatanî bir şiir olarak yazılmıştır. Key, ilhamını aynı yılın 13 - 14 eylül gecesinde, Baltimore şehrini savunan kalelerden Fort McHenry'nin İngilizler tarafından topla dövülmesini, bir İngiliz harb gemisinde tutulu olarak ve vatanseverlik heyecaniyle seyrederken almış ve şiirinin ilk kısmını da, şafak söktüğü sırada «yıldız serpili sancağın, hür insanlar ülkesinin ve cesur adamlar yurdunun üzerinde hâlâ dalgalanmakta» olduğunu görmesi üzerine yazmıştır. Bestenin John Stafford Smith (ölm. 1836) tarafından yapıldığı söylenirse de, *To Anacreon in Heaven* adını taşıyan ve aslı iyice aydınlanamıyan İngilizce eski bir şarkıdan alınmıştır. Bu marş ilkin cumhurbaşkanı Wilson'ın bir icra emriyle (1916), sonra da 3 mart 1931 de onanan bir kanunla Amerika Birleşik Devletleri'nin millî marşı olarak kabul edilmiştir.

Tarih: *Sömürgeler devri* (1607 - 1776): A. B. D. nin kapsadığı geniş ülkeler, yeni çağların başında oraya giden Avrupa milletlerinden başlıca İspanyollar'la İngiliz. Fransız, Holândalı ve İsveçliler'in iki yüz yıl boyunca sarfettikleri sömürgecilik faaliyeti sonunda yerliler (Indians = Kızılderililer) den almış oldukları memleketlerdir. Bununla beraber A. B. D. nin çekirdeğini, ilk defa birleşen ve bağımsızlığını ilân eden Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarındaki 13 İngiliz sömürgesi teşkil etmektedir. Daha 1585 te İngilizler, Atlas Okyanusu kıyılarında yerleşmek teşebbüsünde bulunmuş olmakla beraber sürekli oturma yerleri haline getirilen bu sömürgelerin en eskisi, 1607 de ekonomi düşünceleriyle kurulmuş olan Virginia'dır. Anayurtlarındaki dinî koğuşturmadan kaçarak 1620 de *Mayflower* gemisi ile İngiltere'den ayrılan Püritenler (sofu protestanlar) bu tarihten itibaren Yeni İngiltere (New England)yi yurtlandırmaya başlamışlardır. Böylece 1620 de Plymouth, 1630 da Massachusetts (1691 de Plymouth ile birleştirilmiştir), 1635 te Connecticut ile 1662 de buna katılan New Haven ve 1636 da Rhode Island (ki ilk defa olarak din ile dünya işleri burada birbirinden ayrılmıştır) ile sonradan 1679 da Massachusetts'ten ayrılan Hampshire sömürgeleri meydana gelmiştir. 1633 te katolik lordu Baltimore, kendi mezhebinden olanlar için Maryland sömürgesini kurmuştur.

Yeni İngiltere'deki sömürgelere ve Virginia çevresi arasındaki alanlara ilk defa Holândalılar'la İsveçliler gelerek yerleşmişlerdir. 1609 da Hudson'un keşfettiği Yeni Alçak Ülke (New Netherland) memleketi, 1614 ten itibaren Holânda - Batı Hindistan kumpanyası tarafından yurtlandırılmıştır. Bu memleketin valisi Minuit, 1626 da New Amsterdam'ı (sonraki New York şehrini) kurmuştur. 1655 te Holândalılar, Yeni İsveç (bugünkü Delaware) memleketini de ele geçirmişlerdir. Fakat daha 1664 te İngilizler kendilerine ait kuzey ve güney sömürgelerini birbirinden ayıran Yeni Alçak Ülke'yi, Holândalılar'ın elinden almışlardır. Önce İngiliz kıralı Charles II. nin, kendi kardeşi York dukasına bağışladığı bu memleketten kısa bir zaman sonra, New York, New Jersey, Delaware ile Quaker mezhebinden William Penn tarafından 1681 de kurulan Pennsylvania sömürgeleri meydana gelmiştir. Aslında 1663 te doğmuş olan Carolina sömürgesi, 1730 da Güney ve Kuzey Carolina olarak iki sömürgeye bölünmüştür. Bu ilk 13 sömürgenin sonuncusu 1733 te güneyde kurulan Georgia'dır.

Iklimin, toprağın ve göçmenlerin çeşitli olması dolayısiyle daha baştan beri bu sömürgeler. ekonomi ve sosyal şartları birbirinden farklı üç grup halinde kendilerini göstermişlerdir. Güneyde XVIII. yüzyıl sonlarından beri büyük çiftlikler halinde tütün ve pamuk ekimi gelişmiştir. Fakir beyaz köleler ile, 1619 dan beri günden güne çoğalan Zenci tutsaklar, bu çiftliklerin işçisi olmuşlardır. Büyük mülk sahiplerinin meydana getirdiği toprak aristokrasisi, bunlara hâkimdi. Aynı zamanda küçük çiftlik sahipleri de vardı. Kuzeyde ise, gerek göçmenlerin dinî ülküleri ve gerekse toprağın nispeten verimsiz oluşu yüzünden, kendi teşebbüsüne ve çalışmasına bağlı bir köylü sınıfı meydana

gelmiştir. Aynı zamanda tabiî şartların elverişli bulunması dolayısiyle de buralarda açık denizde balıkçılık, ticaret, endüstri ve şehir hayatı gelişebilmiştir. New York ve Pennsylvania gibi ortada bulunan sömürgelerde ise durum, aşağı yukarı kuzeydekilerin aynı idi. Daha çok Holândalı, Quaker ve Alman unsurlarının hâkim bulunduğu bu yerler, konumları ve ahalisinin kökenleri dolayısiyle, kuzey ve güney sömürgeler arasında aracılık rolünü üzerine almıştır. Güneyde İngiliz unsuru üstün durumdadır. XVIII. yüzyıldan başlıyarak İrlânda ve İskoç Püritenler(Presbyterianlar)i gelmiş ve yavaş yavaş ardülkelerdeki sık ormanların içerilerine doğru sokulmuşlardır. Milliyet bakımından en çok birlik bulunan yerler, Yeni İngiltere'deki sömürgeler olmuştur.

Sömürgelerin çoğunda, esası İngiliz anayasasından alınmı bir kendi kendini yönetme rejimi uygulanmakta idi. Kıralın yerini tutan bir vali, Lordlar ve Avam kamaralarının yerlerini tutan bir Yüksek Meclis (Council veya Upper House) ile bir Temsilciler Meclisi vardı. İngiliz kırallığı tacına bağlı sömürgelerde vali ile Yüksek Meclis üyeleri kıral tarafından; Pennsylvania, Delaware ve Maryland gibi özel sömürgelerde (Proprietary Colonies) sahipleri tarafından; Rhode İsland ile Connecticut gibi beratlı sömürgelerde (Chartered Colonies) de seçmenler tarafından atanırdı. Massachusetts'te ise 1691 den beri valiyi kıral, Yüksek Meclis üyelerini de kolonistlerin kendileri seçmekte idi.

1775 tarihlerine doğru 2,5 milyon nüfusu bulunan İngiliz sömürgeleri, yerliler(Indianlar)e ve Fransızlar'a karşı yaptıkları birçok kanlı savaşlar sonucunda gelişebilmişlerdir. XVIII. yüzyıl ortalarında Kızılderililer, Atlas Okyanusu kıyılarından Alleghany dağlarına kadar olan bölgelerde tamamiyle yokedilmiş veya buralardan sürülmüşlerdir. İndianlar'la çok daha iyi geçinen Fransızlar, sahibi bulundukları Kanada'da, İngilizler'le yerliler arasındaki düşmanlıktan hemen faydalanmışlardır. Böylece daha XVII. yüzyıl sonunda İngiliz sömürgeleri ile Fransa'nın Kuzey Amerika sömürge impaîatorluğu arasında, XIX. yüzyıla kadar sürmüş olan korkunç ve kanlı boğuşmalar başlamıştır.

Avrupa'da çıkan Palatina veraseti (1689 - 1697), İspanya veraseti (1701 - 1714), Avusturya veraseti (1744-1748) harbleri ile paralel olarak Amerika'da İngilizler'le Fransızlar arasında Kıral William, Kıraliçe Anne ve Kıral George adları verilen harbler olmuştur. En sonunda her iki tarafın Yukarı Ohio bölgesine sokulmaya uğraşmaları yüzünden 1754 te İngiltere ile Fransa arasında, Kuzey Amerika'ya sahibolmak için kesin sonuçlu harb (yedi yıl harbi) patlak vermiştir. Kanada'yı alan İngiltere 1763 Paris Antlaşması'nda Fransa'yı, Kanada ile Louisiana memleketlerini İngiltere'ye vermek zorunda bırakmıştır. Aynı zamanda İngiltere, İspanya'ya ait Florida'yı da almıştır.

Sömürgelilerin bu harbde gösterdikleri büyük başarılar öteden beri besledikleri bağımsızlık duygusunu bir kat daha kuvvetlendirmiştir. Üstelik sınır boylarında Fransız tehlikesinin ortadan kalkması da, bu sömürgeler üzerinde anavatanın himayesini lüzumsuz bir hale getirmiştir. Buna karşılık İngiltere, sömürgeler üzerindeki otoritesini eski sinden daha çok kuvvetlendirmek yolunu tutmuştur. Esasen takibettiği merkantilist ekonomi siyaseti, Yeni İngiltere sömürgelerinin ticaret çıkarlarına aykırı iken, üstelik Büyük Britanya hükümeti, bu sömürgelerin savunma ve yönetimi için harcadığı paraların bir kısmını çıkarabilmek amacı ile, yeni vergiler koymak ve sömürgelerde asker bulundurmak istemiştir. 22 mart 1765 te sömürgelerde uygulanmak üzere çıkarılan damga resmi kanununa karşı kuvvetli bir mukavemet başlamış, 25 ekim 1765 tarihinde New York'ta sömürge temsilcilerinin de katılması ile toplanan damga resmi kanunu kongresi, İngiliz parlâmentosunun sömürgeler üzerine vergi koymasını, kanunlara aykırı bir hareket saymıştır. Bunun üzerine İngiliz mallarına karşı boykot ilân edilmiştir. Bu mukavemet önünde İngiltere hükümeti. istenen vergi ve gümrük kanunlarını kaldırmak zorunda kalmışsa da. anavatan ile sömürgeleri arasında bir kere başlıyan anlaşmazlık günden güne büyümüştür. En sonunda Boston limanında bulunan çay yüklü İngiliz gemilerine saldırılmıştır (16 aralık 1773). Anavatan ile sömürgeler arasında açıktan açığa uğraşmanın başlangıcı olan bu olay üzerine İngiltere hükümeti, Boston limanının abluka edilmesi ve Massachusetts sömürgesi yasasının kaldırılması emirlerini çıkardığı zaman, 5 eylül 1774 te «Continantal Kongre» adı verilen ve 13 sömürgenin temsilcilerinden meydana gelen meclis, Philadelphia'da toplanmıştır. Artık açıktan açığa harb hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. İngiliz generali Gage'in Massachusetts'teki silâh depolarını ele geçirmek için giriştiği teşebbüs, sömürge askerleri ile İngiliz askerleri arasında ilk kanlı çarpışmalara (Lexington ve Concord savaşları) sebebolmuş ve İngiliz kıtaları Boston'da kuşatılmıştır. Yeniden toplanan Kontinantal kongre, Boston önünde bulunan gönüllü askerleri sömürgelerin müşterek ordusu olarak kabul etmiş ve oybirliği ile George Washington'ı başkomutanlığa getirmiştir. Bunker Hill'de yapılan ilk meydan savaşı, çok ağır kayıplar pahasına İngilizler'in zaferi ile sona ermekle beraber Amerikalılar için büyük bir manevi başarı olmuştur. Amerikan ordusu, mart 1776 da İngiliz başkomutanı Lord Howe'yu yenerek Boston'u boşaltmak zorunda bırakmış ve böylece 13 sömürge İngiliz kıtalarının işgalinden temizlenmiştir. 4 temmuz 1776 da Kongre, Jefferson tarafından hazırlanan ve Virginia tarafından teklif olunan Bağımsızlık Bildirgesi (Declaration of Independence)ni kabul ve ilân etmiştir.

Bağımsızlık savaşı ve Birleşik Devletler anayasası (1786 - 1789): Amerikalılar, anavatana karşı uzun ve çetin savaşlarla bağımsızlıklarını savunmak zorunda kalmışlardır. Howe'nun komutası altında ağustos 1776 da Long Island'da karaya çıkan 30 000 kişilik İngiliz ordusu karşısında Amerikalılar dayanamamışlardır. Washington 15 eylülde New York'u boşaltarak Delaware'e çekilmiştir. Ancak Howe'nun tereddütle vakit geçirmesi yüzündendir ki Washington, dağılmak üzere bulunan kuvvetlerini, toparlıyarak 6 000 e çıkarmak imkânını bulmuştur. Amerikan başkomutanı bu kuvvetle Trenton'da İngiliz hizmetinde döğüşen bir Alman birliğini tutsak etmiş (26 aralık 1776) ve Princeton savaşı (3 ocak 1777) ile New Jersey'nin büyük bir parçasını tekrar ele geçirmiştir. Fakat Howe çok geçmeden kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile yetişerek 11 eylül 1777 de Washington'ı Brandywine nehri kıyısında yenmiş ve Philadelphia'yı ele geçirmiştir (27 eylül 1777). Germantown'da ikinci bir yenilgiye uğrıyan Washington, genel karargâhını Valley Forge bölgesine nakletmiş ve burada Prusya subayı Steuben'in yardımı ile ordunun düzenlenmesine çalışmıştır. Bu arada Amerikalılar, kuzeyde Gates'in komutasındaki ordu ile Kanada'dan New York'a ilerlemek istiyen İngiliz generali Bourgoyne'ın kuvvetlerini Saratoga Springs'de yenerek teslim almaya (17 ekim 1777) muvaf-

fak olmuşlardır. Bu olay, Amerika bağımsızlık savaşının bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü daha baştan beri Amerikalılar'a yardım etmiş bulunan Fransa, bu zafer üzerine tereddütlü durumunu bırakarak açıktan açığa bir bağlaşma imzalamış (6 şubat 1778) ve daha önceden gitmeye başlamış bulunan subay ve askerlerden başka Amerika'ya iki filo göndermiştir. Yeni İngiliz başkomutanı Sir Clinton, 1778 haziranında Philadelphia'yı boşaltmakla beraber New Jersey'de Fransız taarruzlarına karşı durabilmiş ve 1779-1780 kışında savaşı güneye naklederek Güney Carolina'nın önemli limanı olan Charleston'ı almıştır. Bu arada harb, bir dünya harbi halini almış, 1779 da İspanya, 1780 de Holânda İngilizler'e karşı harbe girmişlerdir. Bununla beraber Washington da, para sıkıntısı, askerlerin itaatsizliği ve general Arnold'un ihaneti yüzünden, uzun zaman hareketsiz beklemek zorunda kalmıştır. Ancak 1781 de Amerika ve Fransız kara ve deniz kuvvetlerinin işbirliği sayesinde, Washington ile Fransız generali Lafayette'in, İngiliz generali Lord Cornwallis'i Yorktown(Virginia)da kuşatıp tutsak etmeleri ile bağımsızlık savaşını kazandıran kesin sonuç alınabilmiştir (19 ekim). Bunun üzerine İngiltere, 30 kasım 1782 de Paris barışı ile geçici olarak ve 3 eylül 1783 te Versailles barışı ile de kesin olarak, Amerika'daki 13 İngiliz sömürgesinin bağımsızlığını tanımıştır. Bu antlaşmada yeni devletin batı sınırı Mississippi nehri ve kuzey sınırı büyük göllerin ortalarından geçip St. Croix'ya uzanan bir çizgi olarak saptanmıştır. Kanada İngilizler'de kalmış, Florida ile Minorka adası İspanyollar'a geri verilmiştir. Bağımsızlık kazanıldığı halde yeni devlet büyük güçlükler içinde idi. Kongre tarafından uzun görüşmelerden sonra 15 kasım 1777 de kabul edilen ve fakat ancak 1 mart 1781 de yürürlüğe giren konfederasyon maddeleri ile, birliği kuran devletler arasında çok gevşek bir bağ meydana getirilmişti. Harb masraflarını karşılamak için kâğıt para çıkarılmış ve istikrazlar yapılmıştı. Şimdi paranın kıymetten düşmesi ve ödenmesi gereken borçlar dolayısiyle ortaya çıkan güçlükler, gerek ayrı ayrı devletleri, gerekse birliği, çökme tehlikesi karşısında bırakıyordu. Aynı zamanda her devletin yalnız kendi çıkarına çalışma isteği günden güne artıyor, kısa bir zaman içinde birliğin dağılacağından korkuluyordu. Bu sebepledir ki tarihçiler tarafından bu zamana «Kritik Dönem» adı verilmektedir. Bu şartlar içinde birtakım ticaret meselelerini halletmek amaciyle 1786 da Annapolis'te toplanan ve birçok devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir meclis (Convention), bir Anayasa Convention'ının toplanması teklifini ortaya atmıştır. İşte 25 mayıs 1787 de Washington'un başkanlığı altında Philadelphia'da toplanan «Constitutional Convention», bugün de yürürlükte olan 17 eylül 1787 anayasasını meydana getirmiştir. Böylece «Amerika Birleşik Devletleri» meydana gelmiştir. Bu anayasa uğrunda büyük mücadeleler olmuş, federalistler anayasa lehinde, partikülaristler ise aleyhinde olmak üzere başlıca iki parti birbiriyle çarpışmıştır. Sonra anayasa 21 haziran 1788 de yürürlüğe girmiş ve 6 nisan 1789 da Washington, oybirliği ile A. B. D. başkanlığına seçilmiştir.

GEORGE WASHINGTON

Birliğin kuvvetlendirilmesi ve savunulması (1789-1829): Bundan sonraki yıllarda A. B. D. nin en önemli dâvası, millî birliği kuvvetlendirmek ve aynı zamanda bomboş duran vahşî batı bölgelerini yurtlandırmak olmuştur. Daha bağımsızlık savaşı sıralarında birtakım Amerikan kolonistleri Alleghany dağlarını aşarak Kentucky ve Tennessee bölgelerine sokulmuşlardır. Ohio alanına sahibolmak için İndianlar'a karşı girişilen kanlı savaşlar, 1795 te sona ermistir. Daha o zamanlar güney ve kuzey devletlerinin ekonomi ve sosyal hayatlarındaki derin ayrılık, ticaret ve gümrük siyaseti ile güney devletleri için çok önemli olan köle meselesinde kendini göstermeye başlamıştır. Kuzeybatı emirnamesi adını taşıyan 17 temmuz 1783 tarihli emirnamede saptanan esaslarla batı bölgelerinden önce Territorium'ların teşkil edilmesi ve bunların sonradan öteki devletlerle aynı haklara sahip birer devlet olarak birlik içine alınmaları kuralı konmuştur. Aynı emirname, yeni kurulan kuzeybatı Territorium'unda (Kentucky) köleliği yasak etmiştir. Birliğe giren kuzey ve orta devletler, yavaş yavaş kölelerini azat etmeye de aynı zamanda başlamışlardır.

Başkan Washington'ın (1789-1797) en önemli yardımcısı olan maliye nazırı Alexander Hamilton, devletin çok bozulmuş olan maliyesini düzenlemiş ve mutedil bir himaye gümrüğü sistemini uygulamıştır. Çekirdeğini kuzey ahalisinden varlıklı ticaret ve endüstri adamlarının teşkil ettiği ve Hamilton'ın liderliği altındaki Federalist partiye karşı, Jefferson'un önderliği altında, partikülarist amaçlarla, Demokrat veya Cumhuriyetçi parti ortaya çıkmıştır. Bu parti, daha çok, güneyin hayatları tarıma bağlı devletlerine dayanmakta ve anayasada, birliğin içindeki ayrı ayrı devletlere daha geniş haklar verilmesini istemektedir. Federalistlere yakın olan Başkan Washington, iki parti arasındaki görüş ayrılığını gidermek ve çelişmeleri ortadan kaldırmak amacı ile 1790 da Jefferson'ı dışişleri bakanlığına getirmişse de, bu tedbirle esaslı bir başarı elde edememiştir. Dışişleri bakanı olarak Jefferson, ihtilâlcı Fransa'yı tutmuş, Hamilton ile Başkan'ın kendisi ise tarafsız kalmışlardır. Birleşik Devletler'le İngiltere arasında birtakım ihtilâflı meseleler 1794 tarihli Londra Antlaşmasiyle halledilmiştir. 1793 te yeniden başkanlığa seçilen Washington, 1796 da üçüncü defa seçilmek teklifini reddetmiş ve Franklin Delano Roosevelt'e gelinceye kadar bütün Birleşik Devletler cumhurbaşkanları bu örneğe uymuşlardır. Washington'dan sonra başkanlığa seçilen Federalist partiden

THOMAS JEFFERSON

John Adams (1797 - 1801), dış siyasette aynı yoldan gitmiştir. Fransa Cumhuriyeti ile Birleşik Devletler arasındaki münasebetler günden güne fenalaşarak gergin bir hal almış sa da, 3 eylül 1800 tarihli ticaret antlaşması ile düzelmek yoluna girmiştir. İç siyasette Adams. 1798 de muhalefete karşı kanunlar çıkarmak teşebbüsünde bulunmuş, fakat Jefferson ile Madison'un mukavemeti karşısında buna muvaffak olamamıştır.

1801 seçimlerini demokratlar kazanarak Virginia'lı Jefferson'ı başkanlığa geçirmişlerdir. Böylece iktidarı ele alan demokratlar, kendi kuramlarına aykırı olarak, esasta Federalistler'in siyasetlerini takibetmişlerdir. Jefferson devrinin (1801 - 1809) en önemli olayı, 1763 te İspanya'ya düştüğü halde, 1800 de tekrar Fransa'ya geçmiş bulunan Batı Louisiana'nın Fransızlar'dan satın alınması olmuştur (1803). İngiltere ile Fransa arasındaki deniz harbleri, Amerikan deniz ticaretinin Avrupa'dan ayrı olarak gelişmesi için çok elverişli şartlar yaratmış ve bu satın alma işine imkân vermiştir. Böylece Birleşik Devletler'in toprakları iki kattan daha fazla büyütülmüş ve sınırı Mississippi boyundan Kavalıkdağlar'a kadar ileri götürülmüştür. Fransa ile ingiltere arasındaki harbde, Birleşik Devletler, her ikisi ile de anlaşmazlığa düşünce, Başkan Jefferson 1807 de genel bir ambargo koymuş ve bunu 1809 da savaşan taraflarla ticaret yasağı halinde değiştirmiştir. Jefferson'ın ardası, onun dışişleri bakanlığını yapmış olan Madison (1809 - 1817) olmuştur. İngilizler'in Amerikan ticatet gemilerine sık sık saldırmaları ve Amerikalılar'daki Kanada'yı ele geçirmek isteğinin etkisi ile Birleşik Devletler, 1812 de İngiltere'ye harb ilân etmişlerdir. Amerikalılar için hiç de onur verici olmıyan bu 1812 - 1814 harbinde Kanada'yı ele geçirmek teşebbüsü boşa çıkmıştır. Tersine olarak İngiliz kıtaları, Birleşik Devletler'in başkenti olan Washington'ı işgal etmeye muvaffak olmuş (25 ağustos 1814), buradaki Capitol'u, Beyaz Saray'ı ve hemen hemen bütün resmî yapıları yakmışlardır. 24 aralık 1814 tarihli Gent Antlaşması, iki taraf topraklarında hiçbir değişiklik yapmamıştır. Aynı zamanda Tecumseh'in önderliği altında büyük bir Kızılderili ayaklanmasına karşı uğraşılan (ki General W. H. Harrison tarafından başarı ile bastırılmıştır) bu harb yılları, Birleşik Devletler'e çok pahalıya malolmuş, ticaret ve endüstrisi hemen hemen çökecek derecede sarsılmıştır. Bunun üzerine esasen kıyılarının savunulması ile denizciliğin, federal hükümet tarafından ihmal edilmiş olduğunu ileri süren ve güney devletlerinin hükmü altına girmiş bulunduklarından şikâyetçi olan Yeni İngiltere'deki federalist ve endüstriel devletler, aralık 1814 tarihli Hartford Meclisi (Hartford Convention)nde anayasanın değişmesini istemiş, hattâ birlikten ayrılma eğilimini göstermişlerdir. Fakat bu hareketler, harb muhalefeti yüzünden artık tutulmıyan Federalist partinin çökmesi sonucunu vermiş ve bundan sonraki uzun yıllarda Demokratlar tek parti olarak kalmışlardır. Bu anlamda olmak üzere Başkan Monroe zamanına (1817 - 1825), «İyi Anlaşma Devri» (Era of good feeling) denmektedir. Bununla beraber aynı devirde, 1818 de Missouri'nin bir devlet olarak birliğe alınması isteği üzerine, kölelik meselesi ön safta bir problem halini almıştır. Kuzey ve güney devletleri temsilcileri arasında yapılan çetin ve uzun tartışmalar sonunda bu devletin birliğe alınması işi, bir kuzey devleti olarak Maine'in gelişip birliğe katılabilecek bir duruma gelmesine kadar, iki yıl sonraya bırakılmış ve bu suretle köle kullanan ve kullanmıyan devletler arasındaki denge sağlanmıştır. Aynı zamanda Henry Clay tarafından meydana getirilen 2 mart 1820 tarihli Missouri uzlaşması (Missouri Compromise) ile bu memleketin köle kullanan bir devlet olarak birliğe girmesine izin verilmiş, fakat 36°,36′ enlem dairesi kuzeyinde kalan bölgelerde köleliğin hiçbir zaman kabul edilmemesi kuralı konmuştur. Bununla beraber aynı çizginin güneyinde kalan memleketler için hiçbir şey söylenmemiş ve böylece yeni kurulacak devletlerde köleliğin var olup olmıyacağı, ilgili memleket ahalisinin isteğine bırakılmıştır. Güney Amerika sömürgelerinin, Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin örneğine uyarak, anavatandan ayrılmak hareketleri Birleşik Devletler'in yararına olmuş, İspanya'ya ait Florida. 1819 da satın alınmak suretiyle Birleşik Devletler'e geçmiştir. Başkan Monroe, ayaklanan İspanya sömürgelerini Avrupa'daki Kutsal Bağlaşma'nın işe karışma niyetlerine karşı korumak ve Rusya'nın, 1812 den beri ileri sürdüğü gibi Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyıları üzerinde hak iddia etmesini önlemek amaciyle, 2 aralık 1823 te «Amerika Amerikalılarındır» doktrinini ilân etmiştir. Monroe'nun başkanlığı zamanında Birleşik Devletler batıya doğru gelişmişlerdir. Buhar gemileri ve lokomotifin etkisi ile nüfusun artması, bu imkânları vermiştir. North - West Territory'nin kuzey kısmı biryana, Mississippi'nin doğusunda kalan bütün bölgeler, kendi kendilerini yöneten devletler haline gelmiştir. 1791 de ilk devlet olarak Vermont, bundan sonra 1792 de Kentucky, 1796 da Tennessee, 1803 de Ohio 1812 de Louisiana ve 1816 da Indiana'dan sonra 1817 de Mississippi. 1818 de Illinois, 1819 da Alabama. 1820 de Maine ve 1821 de Missouri, bu batıya doğru gelişme sonucu yeni devletler olarak Birliğe katılmışlardır. 1790 da 4 milyon olan nüfus. 1830 da 13 milyona çıkmıştır. John Quincy Adams'ın başkanlığı (1825 - 1829) zamanında, hususiyle 1828 tarihli yüksek himaye gümrükleri, güneydeki tarıma bağlı devletlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır. O zamana kadar memleketin yönetimine hâkim olan Demokrat Parti parçalanmış ve 1828 seçiminde Jackson, çetin bir uğraşma ile Adams'ı yenerek başkan olmuştur.

JAMES MONROE

Güney devletlerinin üstünlüğü (1829 - 1861): Bu zamana kadarki başkanların aksine olarak Jackson. devlet işleri için yetişmiş bir insan olmamakla beraber, yeni yurtlandırılan batı bölgelerindeki İndian savaşlarında liderlik etmiş. New Orleans zaferini kazanmış ve tamamiyle kitlenin sevdiği bir halk insanı olarak iktidarı ele almıştır (1829-1837). Zamanında memleketin yönetiminde «ganimet sistemi» (Spoils system) yerleşmiş ve buna göre memurluk makamlarının istendiği gibi geniş ölçüde değiştirilmesi. kazanan partinin bir hakkı olarak sayılmıştır. Jackson'dan yana olanlar ve olmıyanlar en sonunda iki ayrı parti kurmuşlardır. Kendi taraflıları «Demokrat Parti» adını muhafaza

etmiş, öte yandan Adams, Clay ve Daniel Webster'in liderlikleri altındaki muhalifler «Whigs» adını almışlardır. Güney devletleri, yeni yüksek himaye gümrüklerine karşı mücadele etmeye devam etmişlerdir. O zaman ortaya atılan bir doktirine göre Birlik içindeki her devlet, Kongre'nin çıkardığı bir kanunu anayasaya aykırı bulursa, kendi kararı ile bu kanunu durdurup battal (Nullification) edebilecekti. İşte güney devletlerinden Güney Carolina, Calhoun'un etkisi ile 1832 de böyle bir battal etme kararı vermiştir. Bunun üzerine Başkan Jackson, Güney Carolina halkını ikaz eden bir bildirge çıkarmış ve bahis konusu olan kanunu uygulamak üzere bir filoyu Charleston limanına göndermiş, aynı zamanda daha çok kökten hareket edebilmek için Kongre'den bazı yetkilerin kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Kongre, deniz ve kara kuvvetlerini Başkan'ın emrine veren ve Kanlı Kanun (Bloody Bill) adı verilen kanunu kabul etmiştir. En sonunda 1828 tarihli ağır gümrük himayesi kanunu yerine 1833 te daha mutedil bir gümrük kanunu konmak suretiyle mesele yatıştırılmıştır. Fakat bu arada devlet de, gümrük gelirleriyle bütün borçlarını ödemiştir (1834). Bununla beraber Jackson'ın, 1816 da kurulmuş bulunan Millî Banka'ya karşı aldığı tedbirler, ağır bir malî buhranın doğmasına sebebolmuştur. Asıl bunun etkileri, Başkan'ın en yakın adamı olup Jackson'ın ardalı ğına seçilen Van Buren (1837 - 1841) zamanında görülmüştür. Jackson zamanında A. B. D. nde siyasî hayat demokratlaştırıldığı gibi, uzun zaman için güney devletlerinin üstünlüğü de sağlanmıştır. Birinci derecede güney devletlerinin çıkarlarını temsil eden Demokrat Parti'ye karşı Whigler, 1840 ve 1848 de olmak üzere ancak iki defa başkanlık seçimini kazanabilmişlerdir. Köle meselesinde kuzey ile güney arasındaki çelişme günden güne derinleşmiştir. Bir yandan W. L. Garrison'un liderliği altında «Abolitionistler» adı verilen köleliğe karşı bir parti doğarken, öte yandan pamuk ekiminin genişlemesi ile Zenci tutsaklara olan ihtiyaç, her gün biraz daha artmıştır. Bu sebepledir ki Birliğin anayasasında yer alan Zenci tutsakların ithali maddesi, her bakımdan kaçamak yolu bulunarak uygulanamamıştır. Aynı zamanda güney devletleri, pamuk ekimi alanlarını genişletmek ve Zenci tutsakları çoğaltmak için Meksika'ya karşı emperyalist bir genişleme siyaseti güdülmesi üzerinde ayak diremişlerdir. Bu baskının etkisiyledir ki Başkan Tyler (1841 - 1845), 1836 da Ispanya'dan ayrılmış olan Texas'ı 1845 te Birliğe katmıştır. Bu mesele yüzünden Başkan Polk (1845 - 1849) zamanında Meksika ile bir harb çıkmış (1846) ve Amerika generalleri Taylor ve W. Scott'ın parlak başarıları ile bu harb kazanılmıştır. 2 şubat 1848 tarihli Guadalupe Hidalgo Antlaşması ile Meksika, Texas'tan başka kuzeydeki topraklarını, hususiyle Kaliforniya'yı da Birleşik Devletler'e bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece Birleşik Devletler. haziran 1846 da da İngiltere ile Oregon'u paylaşmak suretiyle uyuştuktan sonra, Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan topraklara sahibolmak amacını güden genişlemesini esas bakımından tamamlamıştır. Bundan sonra Amerika kıtasında yalnız 1853 te olan Gadsden Antlaşması ile Meksika'dan oldukça büyük bir toprak parçası ve bir de 1867 de Ruslar'dan satın alınan Alaska, Birleşik Devletler'e katılmıştır.

Kuzey Amerika batı bölgelerinin yurtlandırılması hareketi, daha 1803 te Mississippi'nin ötesine geçmiştir. Batının böyle nispeten kısa bir zamanda yurtlandırılması, hususiyle 1830 dan başlıyarak Avrupa'dan gelen kalabalık insan akını ile mümkün olmuştur. Avrupa'da 1830, 1848 - 1849 ihtilâlleri, siyasî kovuşturmaya uğrıyan birçok kimselerin Amerika'ya göç etmelerine sebebolmuştur. Kaliforniya'da bulunan altın madenleri, 1848 den beri yeni insan kitlelerini bu memlekete çekmiştir. İngiliz, İrlandalı ve İskoçyalılar'la çok sayıda Almanlar Amerika'ya giderek daha çok Orta Batı (Middle West) bölgesinde yerleşmişlerdir. Bütün bu göçler, genel olarak Birleşik Devletler'in kuzey taraflarına yapıldığından, nüfus kalabalığı ve ekonomi üstünlüğü kuzeye kaymıştı. Bu sebepledir ki güney devletleri, köleliğin büsbütün kaldırılması akımlarına karşı yaptıkları uğraşta, günden güne daha büyük güçlüklere uğramışlardır. Köleliği yasak eden bir yasa ile yeni kurulacak Kaliforniya Devleti'nin birliğe alınması meselesi ortaya çıkınca, güney devletleri buna karşı itiraz etmişlerdir. Hattâ Whig Partisi'nden olan başkan Fillmore (1850 - 1853) de onların isteklerini kabul etmeye taraflı görünmüştür. En sonunda Clay, 1850 de bir karar kabul ettirmeye muvaffak olmuş ve buna göre Kaliforniya, serbest devlet olarak Birliğe alınmış, fakat yeni Meksika, Utah Territoryleri'nde kölelik serbest bırakılmıştır. Aynı zamanda kaçan kölelerin kovuşturulması ve sahiplerine geri verilmesi hakkında şiddetli bir kanun çıkarılmıştır. Sonra Kongre, 30 mayıs 1854 te, Missouri uzlaşmasına aykırı olarak 36° 36′ enlem dairesinin kuzeyinde kalan Kansas ve Nebraska devletlerinde köleliğe yer veren ve Kansas Nebraska Act adı verilen kanunu kabul etmiştir. Sonra 1856 da en yüksek birlik mahkemesi, Missouri uzlaşmasına dayanarak, Birlik içindeki her hangi bir devlete, köleliğin yasak edilmesinin kanuna aykırı olduğu hükmünü vermiştir. Köleliği istiyenlerle istemiyenler arasındaki görüş ayrılıkları böylece günden güne artarken, eski partilerde bulunan kölelik istemiyenler. 1854 den beri yeni bir cumhuriyetçi parti'de bir araya toplanmışlar, buna karşılık demokrat partililer bölünmüşlerdir. Stephen Douglas'ın liderliği altında kuzeyli demokratların büyük bir çoğunluğu, Amerika devletleri birliğinin dağılması tehlikesini önlemlek isterken, Jefferson Davis ile Alexander Stephens'ın önderlikleri altındaki güney demokratları, devletler hukuku kuramlarına dayanarak, güney devletlerinin Birlik'ten ayrılması yolunu tutmuşlardır. Gerçekten de bunlar, kasım 1860 başkan seçimini Cumhuriyetçi Parti'den Abraham Lincoln kazandığı zaman, hemen ayrılma teşebbüsüne geçmişlerdir.

Ayrılık harbi ve yeniden kuruluş (1861 - 1885): Birlik'ten ayrıldığını ilân eden ilk devlet, Güney Carolina olmuştur (20 aralık 1860). Bunun arkasından 9 ocak 1861 de Mississippi, 10 ocakta Florida, 11 ocakta Alabama, 19 ocakta Louisiana, 1 şubatta Texas, 17 nisanda Virginia, 21 mayısta Kuzey Carolina ve Tennessee devletleri gelmiştir Böylece o vakitki 34 devletin birliğinden ayrılan 11 güney devleti, Montgomery(Alabama)de bir kongre toplıyarak Amerika Konfedere Devletleri adı ile ayrı bir birlik kurmak kararını almışlardır. Jefferson Davis bu yeni birliğin başkanlığına seçilmiş ve Virginia'da Richmond şehri başkent olarak kabul edilmiştir. Bu durum karşısında da Başkan Lincoln (1861 - 1865), bir iç harbin önüne geçmek gayretinde bulunmuştur. Fakat güney devletleri birliğinin Charleston limanı yakınlarındaki Sumter kalesini zorla ele geçirmesi ile harb hali meydana gelmiştir. Böylece 14 nisan 1861 de başlıyan ve her iki tarafın da büyük gayreti ve enerjisi ile 4 yıl süren bu harbin ilk zamanları, güney devletleri için elverişli geçmiş, Konfederasyon Devletleri

komutanı Lee, birtakım zaferler kazanmaya muvaffak olmuş, fakat 3 temmuz 1863 te Lee'nin Gettysburg'da ağır bir yenilgiye uğraması ile harb talihi dönmüştür. Kuzey devletlerinin insan ve malzeme üstünlüğü, güney kıyılarının abluka edilmesi, Konfederasyon Devletleri'nin dayanma imkânlarını günden güne azaltmıştır. En sonunda Birleşik Devletler baş komutanı Ulysses Grant'in Richmond'ı işgal etmesi (3 nisan 1865) ve Appomattox Count House'da Lee'yi teslim olmaya zorlaması (9 nisan 1865) ile harb sona ermiştir. Başkan Lincoln ile dışişleri bakanı Seward'ın dış siyaseti büyük bir ustalıkla yönetmeleri sayesinde, Avrupa devletlerinin harbe karışmalarına meydan verilmemiştir. Bu iç harbin en önemli siyasî sonucu, köleliğin kaldırılması olmuştur. Uzun tereddütlerden sonra Başkan Lincoln, 22 eylül 1862 de, 1 ocak 1863 ten başlamak üzere, ayaklanan devletlerin topraklarındaki köleleri hürriyete kavuşturan, tanınmış bildirgesini çıkarmıştır. Bu karar, Birliğin anayasasında yapılan 13 üncü değişme (Amendment) ile 18 aralık 1865 te bütün devletlere ait bir kanun olarak yürürlüğe girmiştir.

ABRAHAM LINCOLN

Zaferden sonra Başkan Lincoln, Zenci meselesi ile yenilen güney devletlerinin, yeniden birlik içinde yer almaları işini barışçı bir anlayışla düzene koymak istemiş, fakat ikinci defa başkanlığa seçilmesinden kısa bir zaman sonra, aşırı fikirli bir güneyli tarafından Washington'da öldürülmüştür. Ardası Johnson (1865 - 1869), Kongre'deki cumhuriyetçi çoğunluğun muhalefeti karşısında, bu barışçı siyaseti uygulamaya muvaffak olamamıştır. Sert tedbirlere başvurarak güney devletlerinde siyasî düzeni yeniden kurmak istiyen bu cumhuriyetçilerle Başkan arasında şiddetli bir anlaşmazlık çıkmış ve sonunda Kongre, 1867 de Başkan'a karşı dâva açmıştır. Fakat Johnson temize çıkmıştır. Güney devletleri, Black Codes adı verilen özel kanunlar çıkararak Zenciler'e hak verilmemesini sağlamaya ve kölelik yerine yarı hür bir Zenci sınıfı meydana getirmeye kalkıştıkları zaman, 28 temmuz 1868 ve 30 mart 1870 tarihli anayasada yapılan 14 ve 15 inci değişmelerde (Amendments) Zenciler'e tam seçim hakkı tanınmıştır. 2 ve 23 mart 1867 tarihli yeniden kuruluş kanunları (Reconstruction Bill) ile güney devletlerinde askerî bir diktatörlük kurulmuş, buraların beyaz insanları kuzeyli memurların ve Zenciler'in hükmü altına sokulmuştur. Ancak Zenciler'in hürlüğünü ve seçim hakkını tanıyan anayasanın kabulünden sonradır ki, yenilen güney devletleri yeniden birliğe alınmışlar (en son olarak 1870 de Virginia, Mississippi ve Texas) ve buralarda yerleşmiş olan beyazlar, hususiyle Ku-Klux Klan adı verilen terörcü bir gizli teşkilâtın yardımı ile kuzeylilerin ve Zenciler'in hükmünden 1877 de kurtulabilmişlerdir. Bu tarihten beri güney devletleri tek bir cephe halinde, demokrat taraflısı ve cumhuriyetçilerle Zenci düşmanı olarak hareket etmişlerdir. Güney devletleri ekonomi bakımından çok yavaş bir tempo ile kalkınırlarken, kuzey devletlerinde çok çabuk bir gelişme görülmektedir. Ayrılık harbi, harb ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli imalâtın yapılması, taşın yollarının açılması zaruretleri ve yabancı mamullerin Amerika'ya sokulma yasağı dolayısiyle kuzey devletlerinin edüstrisine büyük bir hız vermiştir. Amerikan anamalı her şeyden önce demiryolların yapılmasında kullanılmış, daha 1869 da doğuyu batıya bağlıyan büyük tren yolu işlemeye açılmıştır. Vanderbilt ile Gould gibi şimendifer, Rockefeller gibi petrol kralları, daha o zaman ilk tröst'leri meydana getirmeye başlamışlardır. Aynı zamanda işçi ihtiyacının fazlalığı ve dolayısiyle ücretlerin yüksek oluşu Amerika'ya göç edenlerin sayısını çok arttırmıştır. Seward tarafından yönetilen azimli bir dış siyaset sayesinde Birleşik Devletler, Fransa imparatoru Napoléon III. ün himaye ettiği Arşiduka Maximilian'ın bir Meksika İmparatorluğu kurmak teşebbüsünü boşa çıkarmaya muvaffak olduğu gibi, yine aynı tarihte Alaska'yı Ruslar'dan 7,2 milyon dolara satın alarak, kendine mal etmiştir.

Cumhuriyetçiler'in pervasız parti tahakkümü siyasetleri, Başkan Ulysses Grant (1869 - 1877) zamanında en yüksek derecesini bulmuştur. Son yıllarda görülen yüksek ve çabuk gelişme ile birlikte gerek Birliğin, gerekse ayrı ayrı devletlerin yönetim işlerinde inancı kötüye kullanmaları günden güne çoğalmıştır. 1873 te çıkan ekonomi buhranı, iç siyasette başka bir yolun takibedilmesine sebebolmuştur. 1874 seçimlerinde Demokratlar, iç harbden beri ilk defa olarak Kongre'de çoğunluğu elde etmişlerdir. 1876 daki başkan seçiminde Demokratlar'ın adayı olan Tilden, Cumhuriyetçi Hayes'ten daha çok oy almıştır Bununla beraber özel bir seçim komisyonunun uygun bulması ile Demokratlar, yeni Başkan'ın kuzey devletlerindeki birlik kıtalarını geri çekeceği vaadi üzerine, mukavemetten vazgeçerek Cumhuriyetçi Hayes'in başkanlığa geçmesine razı olmuşlardır. Böylece kuzeyli memurların güney devletleri üzerindeki diktatörlüklerine karşı yapılan mücadele başarı ile sona ermiştir. Başkan Hayes (1877 1881), Carl Schurz'u İçişleri Bakanlığı'na getirmiştir. Bu bakan yönetimdeki yolsuzluklara karşı şiddetle mücadele ederek sivil memurluklarda ıslahat (Civil Service Reform) işini ele almıştır. Bu reformlara, Başkan Arthur (1881 - 1885) zamanında çıkarılan birtakım kanunlarla da (en önemli olarak Pendleton Act adı verilen ve Senator Pendleton'un teklifi ile 6 ocak 1883 de çıkarılan kanun) devam olunmuştur. Ancak Cumhuriyetçi Parti üyeleri arasında başgösteren görüş ayrılıkları, 1884 seçiminde Demokrat adayı olan Cleveland'in başkanlığa geçmesi sonucunu vermiştir. Böylece daha çok güney devletlerinin temsil ettikleri Demokratlar, ayrılık harbinden beri ilk defa olarak Birleşik Devletler yönetiminin başına geçmişlerdir.

Kapitalizm ve genişleme devri (1885 - 1914): Bundan sonraki yıllarda ırk meselesi, Birleşik Devletler'de en önemli bir problem olarak göze çarpmaktadır. Beyaz ve siyah ırktan insanlar arasındaki çekişmeler daha çok artmıştır. Güney devletlerinde çıkarılan yeni seçim kanunları ile Zenciler'in büyük bir kısmı oy verme hakkından yoksun bırakılmıştır. Aynı zamanda Amerikalılar, Çinli işçilerin Kaliforniya'ya gelerek yerleşmelerine karşı şiddetle cephe almışlardır. Daha 1882 de çıkarılmış olan bir kanunla Çinliler'in Amerika'ya göç etmeleri yasak edilmiştir. Amerika'nın asıl yerlileri olan İndianlar ise, beyazların yerleş-

meleri ilerledikçe günden güne geri atılmış, kesin olarak sınırlandırılan bölgelerde oturmak zorunda bırakılmışlardır. Bunlardan başka Avrupa'dan gelen milliyetleri ayrı ayrı göçmenler yüzünden de bir ırk meselesi ortaya çıkmıştır. 1820 - 1879 yılları arasında Amerika'ya yapılan göçlerin % 53 ü İngiltere ile İrlanda'dan, % 34 ü Almanya'dan, % 3 ü İsveç ile Norveç'ten olmuştur. Halbuki 1780 den beri Amerika'ya giden göçmenlere Güney, Güneydoğu ve Doğu Avrupalılar'ın katılma oranları çok artmış, 1907 de bu memlekete yerleşen 1 285 000 insanın % 81 ini bulmuştur. İtalyan, İslav ve Rus Yahudileri ırkından olan bu insanlar, Anglo - Amerikan hayat şartlarına kolay kolay uyamamışlardır.

Siyasî hayatta karşı karşıya bulunan iki büyük parti arasındaki mücadelenin en önemli meseleleri, gümrük ve para siyasetidir. Cumhuriyetçiler yüksek himaye gümrüğü istemekte direnmişler, buna karşılık Demokratlar daha çok serbest ticaret ve parada, altınla birlikte gümüş esası üzerine değer programı uğrunda mücadele etmişlerdir. Demokrat Başkan Cleveland (1885 - 1889 ve 1893 - 1897) kendisinden öncekilerin siyasetinden ayrılmamıştı. Ulaştırma işlerinde büyük şimendüfer kumpanyalarının sömürme isteklerine karşı cephe almış ve 4 şubat 1887 tarihli kanunla Interstate Commerce Commission'ı (devletlerarası ticaret komisyonu) teşkil etmiştir. Gümrük siyasetinde serbest ticaret eğilimli olması yüzünden 1888 seçimini kazanamıyan Cleveland'den sonra başkanlığa geçen Cumhuriyetçi Benjamin Harrison (1889 - 1893) zamanında, 1 ekim 1890 tarihli McKinley tarife kanunu çıkarılmış ve bununla yüksek himaye gümrüğü konmuştur. Para meselesinde Bland Bill adı verilen 28 şubat 1878 tarihli kanun ile de, 1873 te kaldırılmış olan gümüş para resmî ödeme aracı olarak yeniden kabul edilmiştir. Sherman Bill veya Sherman Silver Purchase Act adı verilen 14 temmuz 1890 tarihli kanun ise, gümüş para taraflılarına birtakım kolaylıklar sağlamıştır.

Aynı zamanda dış siyasette de emperyalist eğilimler görülmüştür. Cumhuriyetçiler emperyalist siyasetin mücahidi olarak ortaya çıkmışlardır. 1890 tarihlerinde batı bölgelerinin yurtlandırılması işinin genel olarak sona ermesi üzerine, Amerikan anamalı memleket sınırları dışına taşmaya başladığı gibi, Birleşik Devletler siyaset adamları da o zamana kadarki millî «infirat» siyasetinden ayrılmak gereğini duymuşlardır. Deniz kuvvetlerinin, ticaret filolarının büyümesi ve memleketin batı taraflarının önemi karşısında Amerika'nın Pasifik Okyanusu'ndan harekete geçerek, kendi durumunu güven altına alması bir zaruret halini almıştır. Bundan başka emperyalistlerin başlıca amaçlarından biri, Monroe doktrini gereğince bütün Amerika'nın önderliği rolünü ele almaktır. Harrison'ın emperyalist düşünceli dışişleri bakanı Blaine, 1889 da ilk Pan - Amerikan kongresini toplamıştır. Bu kongrede bütün Amerika kıtasını kapsamak üzere bir demiryolu ve banka sisteminin kurulması, Amerika devletleri arasında özel ticaret anlaşmaları yapılması teklifleri ileri sürülmüştür. Böylece Birleşik Devletler, Pan - Amerikan hareketinin önderi rolünü oynamaya başlamışlardır. Şubat 1893 te Harrison başkanlık müddeti bitmek üzere bulunduğu bir sırada, Hawai adaları üzerinde Birleşik Devletler'in himayesini ilân etmiştir. Fakat bu karar, emperyalizmi istemiyen ardası Cleveland tarafından hemen geri alınmıştır. Bu sıralarda A. B. D., çok ağır bir ekonomi buhranı içine düşmüştür. Sherman Bill, 1893 paniği denen bu buhranın başlıca sebebi olarak sayılmış, bundan dolayı Başkan Cleveland, kasım 1893 te Sherman Bill'i kaldırmak yoluna gitmiştir. Aynı zamanda gümrük siyasetinde de daha mutedil bir yol tutarak 27 ağustos 1894 tarihli Wilson tarife kanunu ile yüksek himaye gümrüklerinde, ufak ölçüde de olsa, bir indirme elde etmeye muvaffak olmuştur. Dış siyasette Başkan Cleveland bütün anlaşmazlıkların hakem kararı yolu ile halledilmesi düşüncesinin ateşli bir taraflısı olmuştur.

Başkanlığının son zamanlarında Venezuella sınır meselesi dolayısiyle gönderdiği sert bir mesajın halk efkârında uyandırdığı harb isteği ve ekonomi buhranının etkileri altında, «gümüşe karşı altın» parolası ile yapılan 1896 başkan seçimini Cumhuriyetçiler'in adayı McKinley kazanmıştır. McKinley (1897 - 1901), zamanında para esası meselesi, Gold Standard adı verilen 4 mart 1900 tarihli kanunla kesin olarak halledilmiştir. Bu kanunla altın dolar değer birliği olarak kabul edilmiş ve devlet kâğıt paralarının altın ile değiştirilmesi mecburiyeti konmuştur. 24 temmuz 1897 tarihinde yüksek himaye gümrükleri anlayışının bir zaferi olarak çıkarılan Dingley Bill adlı kanunla gümrük tarifeleri 1890 tarihli McKinley kanunundaki tarifelerin de üstüne çıkarılarak en yüksek derecesini bulmuştur. Bu başkanın dışişleri bakanı Hay tarafından yönetilen dış siyaseti, tamamiyle emperyalist bir politikadır. 16 temmuz 1897 tarihli antlaşma ile Hawai adalarını kesin olarak A. B. D. ne mal etmiştir. Bundan başka McKinley, Kuba adasında İspanya eğemenliğine karşı yapılan ayaklanmaya el atmıştır. 19 nisan 1898 tarihli Kongre kararı gereğince İspanya'ya bir ultimatom göndererek adanın hemen boşaltılmasını ve bağımsızlığının tanınmasını istemiştir. Bu hareket İspanya ile Amerika arasında bir harb çıkması sonucunu doğurmuştur (24 nisan 1898). Amerikan Doğu Asya filosu komutanı amiral Dewey, Manila körfezindeki sayıca üstün, fakat eski model İspanya donanmasını yok etmiştir (1 mayıs 1898). İkinci bir İspanyol filosu da mayıs sonunda Amerikan amiralleri Sampson ve Schley tarafından Santiago de Kuba'da abluka edilmiştir. Birkaç hafta sonra Kuba'ya kara kuvvetleri de çıkarmaya başlıyan Amerikalılar, İspanya filosunu bir çıkış teşebbüsü sırasında tamamiyle yok ettikten (3 temmuz) sonra Santiago'yu teslim almışlardır (14 temmuz). Bu arada amiral Dewey, ayaklanan Filipinliler'le işbirliği yaparak, Manila'yı kuşatmış ve 13 ağustosta bu şehri ele geçirmiştir. Fransa'nın araya girmesiyle yapılan Paris Antlaşması'nda İspanya, Kuba adası üzerindeki eğemenlik haklarından vazgeçmek ve 20 milyon dolar tazminat karşılığı olarak da Filipinler'le Porto Rico'yu A. B. D. ne bırakmak zorunda kalmıştır. Sözde bağımsız bir cumhuriyet haline getirilen Kuba, Amerika'nın himayesi altına alınmıştır. Filipinler'de ise Amerikalılar, yerlilerin kuvvetli bir bağımsızlık hareketiyle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu başarılar, Birleşik Devletler'in Amerika kıtasındaki üstün durumunu kesin olarak sağlaması ve dünyada yeni bir büyük devlet olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

İspanya ile Amerika arasındaki harbin neticesinden hemen sonra Birleşik Devletler içinde büyük bir ekonomi gelişmesi görülmüş, yüksek himaye gümrüklerinin yardımı ile endüstri çabucak ilerlemiştir. Çelik Tröst'ü gibi büyük endüstri tröstleri bu zamanda doğmuştur. Böyle tröstlerin meydana gelmesinde Morgan Bankası baş rolü oynamıştır. Bu endüstri tröstlerinin etkisiyle «dolar diplomasisi» denilen emperyalist dış siyasete bir kat daha hız verilmiş ve

öldürülen McKinley'nin ardası Başkan Theodore Roosevelt (1901 - 1909) aynı yoldan azimle yürümüştür. Büyük Asya devleti Japonya ile münasebetler zaman zaman gergin bir hal almıştır. Bunun görünüşte sebebi Kaliforniya Devleti'nin Japon göçmenlerinin bu memlekete yerleşmelerine karşı çıkarmış olduğu bir «istisna kanunu» olmakla beraber, gerçek sebebi, Pasifik Okyanusu'na hâkim olmak için iki devlet arasındaki şiddetli rakiplikten başka bir şey değildir. Başkan Roosevelt, Doğu Asya'nın önemli meselelerine el atarak Çin'in himayesini garanti eden devletlere katılmış, 1904 - 1905 Rus - Japon harbinde aracılık etmiş, 1907 de Atlantik donanmasını Japonya ve Çin'e göndermiştir. Amerikalılar 18 kasım 1901 tarihli Hay - Paunceforte Antlaşması ile İngilizler'in muvafakatını sağladıktan ve 1903 yılı sonunda sözde bağımsız, fakat gerçekte Birleşik Devletler'in himayesinde Panama Cumhuriyeti'ni meydana getirdikten sonra, daha önce Fransızlar'ın başladığı, fakat sonunu getiremedikleri Panama kanalının açılması işini ele alarak başarmaya muvaffak olmuşlardır. 1914 te Panama kanalı, işletmeye açılmıştır. 1904 te Roosevelt, Monroe doktrinini genişleterek «Roosevelt doktrini»ni ortaya atmıştır. 1905 te San Domingo da Amerikan nüfuzu altına alınmıştır. İç siyasette Başkan Roosevelt, tröstlerin ve kartellerin nüfuzunu kırmaya çalışmışsa da esaslı bir başarı gösterememiştir. 1903 te bir ticaret ve iş servisi meydana getirmiş ve bu teşkilâta bağlı olmak üzere kartellerle tröstleri denetlemek görevi ile bir Bureau of Corporations kurmuştur. Bu mücadele. Roosevelt'in ardası Taft (1909 - 1913) zamanını baştan başa dolduran en önemli bir iç siyaset problemi olarak kalmıştır. Taft'ın başkanlığı sırasında birlik topraklarının ayrı ayrı devletlere bölünmesi işi tamamlanmıştır. 1861 de sayıları 33 olan A. B. D ne, bu tarihten beri 1861 de Kansas, 1863 te Batı Virginia 1864 te Nevada, 1867 de Nebraska, 1876 da Colorado, 1889 da Montana. Washington ile Kuzey ve Güney Dakota, 1890 da Idaho ile Wyoming, 1896 da Utah, 1907 de Oklahoma'dan sonra 1910 da da Yeni Meksika (New Mexico) ve Arizona devletleri katılmışlardır. Böylece A. B. D. nin sayısı 48 i bulmuştur. 1900 tarihinde nüfusu 76 milyon olan A. B. D. ni XX. yüzyılın ilk on yılında en çok uğraştıran iş, memleketin sosyal ve ekonomi problemleri olmuştur. Burada memleketin ekonomi kuvvetlerine karşı radikal hareket etmek taraflısı bir akım göze çarpmaktadır. 5 ağustos 1909 tarihinde çıkarılan Payne - Aldrich Tariff adlı gümrük kanunu, Dingley Bill gümrük tarifelerini daha da yükseltmiştir. Fakat bunun sonucu olarak Cumhuriyetçi Parti'nin içinde Terakkiperver bir muhalefet doğmuştur. 1912 başkan seçiminde bu grup, Terakkiperver Parti adı ile kendi başına, Taft'a karşı ayrı bir aday olarak, Roosevelt'i çıkarmıştır. Cumhuriyetçiler'in böylece ikiye bölünmesi, Demokratlar'ın adayı olan Wilson'ın (1913 - 1921) seçimi kazanması sonucunu vermiştir.

Başkan Wilson'ın zamanı Amerika tarihinin en çok ıslahat kaydeden bir devridir. İlk önce 3 ekim 1913 tarihinde çıkarılan Underwood - Simmons Tarife kanunu ile gümrük tarifeleri önemli ölçüde indirilmiştir. Aynı zamanda anayasada yapılan 16 ıncı değiştirme (Amendment) ile progresif bir gelir vergisi sistemi konmuştur. 23 aralık 1913 tarihli «Owen Glass Federal Reserve Bank Act» adlı kanunla yeni bir banka sistemi kabul olunmuştur. Buna göre vücuda getirilen millî kurul, 12 bölge bankasına bölünmüş, millî bankalar veya devlete ait olmıyan başka bankalar da bu kurumların içine alınmıştır. 17 temmuz 1916 tarihli Rural Credit Act kanunu ile de çiftçilere ödünç para vermek suretiyle yardım eden özel bir bankalar grupu kurulmuştur. Çok geçmeden her iki sistemin de müspet etkileri görülmüş ve iyi sonuçlar alınmıştır. Tröstleri denetlemek üzere 1914 te Federal Trade Commission teşkilâtı meydana getirilmiştir. 3 eylül 1916 tarihli kanunla şimendifer işçileri için 8 saatlik çalışma günü kabul olunmuştur. Dış siyasette, demokrat ve barışçı bir anlayışla hareket eden Wilson, iç politika derecesinde başarılı olamamıştır. Dış siyaset işlerinde tecrübesiz olan dışişleri bakanı Bryan'ın yerine haziran 1915 te Lansing geçirilmiştir. 1914 nisanında Başkan Wilson, bu arada 4 defa Pan - Amerikan kongresi yapıldığı halde, bütün Amerikalılar arasında tam bir ahengin kurulmasına engel olan Lâtin Amerika devletlerinden bazılarının işlerine karışmış, hususiyle Meksika işlerine askerî kuvvetle el koyarak zorbalıkla devlet başına geçmiş olan diktatör Huerta'yı iktidardan çekilmek zorunda bırakmıştır.

WOODROW WILSON

Birinci Dünya Harbi'nde A. B. D. (1914 - 1919): Birinci Dünya Harbi çıktığı zaman, esasen böyle büyük bir mücadele için yeter ölçüde hazırlığı bulunmıyan ve genel olarak Monroe doktrini geleneğine göre Amerika dışı tehlikeli işlere atılmaktan kaçınan A. B. D., Avrupa devletleri arasındaki bu boğuşmada tarafsız kalabileceğini ummuş ve Başkan Wilson, 18 ağustos 1914 tarihli bildirge ile «yalnız harekette değil, aynı zamanda söz ve düşüncelerde de Amerika halkının tarafsız kalacağını» ilân etmiştir. Fakat daha harbin ilk haftasında böyle bir tarafsızlığın imkân dışında olduğu meydana çıkmıştır. Çünkü milletlerarası tanınmış olan tarafsızlık ve denizlerin serbestliği haklarına dayanarak harb eden taraflarla ticaret yapmak esası üzerinde ayak direyen A. B. D. nden, Almanya ile bağlaşıklarının faydalanmaları, İtilâf Devletleri'nin denizlere hâkim bulunması dolayısiyle, mümkün olamamıştır. Buna karşılık İtilâfçılar Amerika ile ticaretlerini artırmış, gün geçtikçe Amerika endüstrisini ve doğal kaynaklarını âdeta kendi hizmetlerine almışlardır. Bu durum karşısında bağlaşıklar, hususiyle Almanya, «zaruret kanunları» esasına dayanarak zor kullanmaya başvurmuş ve düşmanlarını Amerikan kaynaklarından yoksun bırakmak amaciyle ticaret gemilerine karşı şiddetli bir denizaltı savaşı açmıştır. Hele «Lusitania» gemisinin Alman denizaltıları tarafından batırılması (6 mayıs 1915), halk efkârında çok ciddî bir etki bırakmıştır. Gerek bu yüzden doğan birçok gerginlikler, gerekse Almanya'nın istilâ etmiş olduğu Belçika ve Fransa ahalisinin sızlanması, aslında ruhen İtilâflar tarafını tutan Başkan Wilson ile, büyük bir çoğunluğunda Anglo - Sakson şuurunun hâkim bulunduğu Amerika halkını, harbe karışmanın zarurî olacağı kanaatine vardırarak harekete geçmeğe sürüklemiştir. Öyle ki 1915 yılı sonunda artık bundan kaçınılmı-

yacağı anlaşılmıştır. İngilizler'in ustaca siyasetleri ve Üçlü Bağlaşma Devletleri'ne karşı Amerika'da açılan büyük propaganda çalışmaları, Amerika halk efkârını bir an önce böyle bir harakete geçmeye hazırlamıştır. Bununla beraber Başkan Wilson, temsil ettiği devletin otoritesini kullanarak harb eden taraflar arasına girmeye karar vermiş ve 18 aralık 1916 da savaşanlara başvurmuştur. Her iki taraftan da aldığı azçok uysal cevaplardan sonra Başkan, «düzenli bir genel barış» ve «zafersiz bir barış» düşüncelerini, her millete kendi kendini yönetmek hakkının tanınması ilkesini ortaya atmıştır. Fakat Amerika'nın harb içindeki silâh. mühimmat ve yiyecek ihracatından elde ettiği büyük kârlardan asla vazgeçemiyeceğine ve yalnız denizlerin tarafsızlığı meselesi yüzünden bir harbin büyük masraflarını göze alamıyacağına inanan Alman yüksek askerî makamlarının etkisi ile Alman hükümeti, bir an önce düşmanlarını kendi istediği barışı kabul etmeye zorlayabilmek için, kayıtsız şartsız denizaltı savaşı yapmak kararını alarak, kasım 1915 te verdiği ve mayıs 1616 da yenilediği ticaret gemilerinin önce haber vermeden batırılmıyacağı inancasını geri aldığını 9 ocak 1917 tarihli bir nota ile Birleşik Devletler hükümetine bildirmiştir. İşte bu olay, Amerika'nın Birinci Dünya Harbi'ne girmesi sonucunu vermiştir. 3 şubat 1917 de Almanya ile münasebetleri kesen Amerika 8 şubatta Almanya'nın Meksika'yı, eskiden kendisine ait olup Birleşik Devletler tarafından elinden alınan illerin kendisine geri verilmesi vaadi ile, dünya harbine katılmaya davet eden teklifini de ele geçirerek yayımladıktan sonra, 6 nisanda Almanya'ya harb ilân etmiştir. Aynı zamanda Avusturya ve Türkiye ile de münasebetleri kesmiş, fakat Avusturya'ya ancak 7 aralıkta harb ilân etmiştir. Buna karşılık Türkiye ile Bulgaristan'a harb ilân edildiğine dair bir bildirge çıkarılmamıştır. Bir yandan Amerika'ya gönderilen İtilâf Devletleri ve bağlaşıkları heyetlerine geniş ölçüde para ve malzeme yardımı sağlanırken öte yandan Amerika halk efkârını «demokrasi uğrunda bir haçlı seferine» katılmak için büyük bir propaganda seferberliği yapılmış, baş döndürücü bir çabuklukla bütün ekonomi ve toplum hayatı harb şartlarına uygun bir hale getirilerek genel askerlik ödevi çıkarılmış, yiyecek maddeleri devletin kontrolüne alınmış, şimendifer idarelerine devlet tarafından el konmuştur. Böylece yapılan kısa, fakat hummalı bir hazırlık döneminden ve Başkan Wilson'ın 8 ocak 1918 tarihli Kongre mesajında geçen tanınmış *on dördüncü madde* (b. bk.) siyle harb amacını çizmesinden sonra, 1918 yazında milyonluk bir Amerikan ordusu general Pershing'in komutasında Fransa'ya çıkarılmış ve batı cephesinde büyük taarruza katılan bu ordu, İtilâfçılar'ın harbi kazanmalarında kesin bir rol oynamıştır. Mütarekeden sonra toplanan Paris barış konferanslarında Başkan Wilson, İtilâf Devletleri'nin temsilcilerine asıl programını kabul ettirememiş, ilkelerini birer birer feda etmek zorunda kalmıştır. Barış plânının esası olan «Milletler Derneği» fikri ise, kendi memleketinde şiddetli bir muhalefetle karşılanmış, Wilson'ın siyaseti Monroe doktrinine aykırı sayılarak tasvibedilmemiştir. Henry Lodge'ın liderliği altındaki cumhuriyetçi senato çoğunluğu, 19 mart 1920 de, Milletler Derneği statüsünü içine alan Versailles Antlaşması'nı reddetmiştir.

Birinci Dünya Harbi içinde bağlaşıklarına para ve eşya olarak büyük ölçüde ödünç vermiş olan A. B. D., dünyanın en zengin devleti haline gelmiştir. Avrupa devletlerinden çoğu Amerika'ya borçlu kalmışlardır. Bu sıralarda yeni endüstri, hususiyle başında Henry Ford'un bulunduğu otomobil endüstrisi, büyük bir gelişme göstermiştir. Birleşik Devletler'in anamalı ve endüstrisi, Amerika'nın öteki bölgelerinde ve en çok Orta Amerika'da, siyasî bakımdan olduğu gibi ekonomi bakımından da üstünlüğü elde etmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında A. B. D., askerî bir müdahele ile Haiti ve Nikaragua üzerinde himayesini kurmuş, 1916-1917 de Danimarka Antillerini (St. Thomas) satın almıştır. Meksika ile çıkan yeni anlaşmazlıklarda A. B. D., Meksika petrol endüstrisinde eski hâkim yerini muhafaza etmeğe muvaffak olmuştur. Yine Birleşik Devletler anamalı, Kanada ve Güney Amerika cumhuriyetlerinin çoğunda hâkim bir yer almıştır. Bununla beraber Lâtin Amerikası'nda Birleşik Devletler'in emperyalizmine karşı kuvvetli denebilecek bir mukavemet hareketi kendini göstermiştir.

İki Dünya Harbi arasında A. B. D. (1920 - 1939): Harbden sonra kesin olarak Amerika dışı işlerinden kendini uzak tutmak politikasına dönmüş olan Birleşik Devletler, dış siyasette Milletler Derneği'ne katılmamak esası üzerinde ayak diremişlerdir. Amerikalılar'ın gözleri, daha çok Uzak Doğu'ya çevrilmiş bulunmaktadır. Japonya ile Amerika arasındaki anlaşmazlıklar günden güne artmıştır. Bununla beraber gerek Cumhuriyetçi Başkan Harding (1921 - 23), gerekse ardası Cumhuriyetçi Coolidge (1923 - 1929) hakikatte Avrupa'nın büyük dâvalarına, hususiyle onarım ve silâhsızlanma meselelerine büsbütün seyirci kalamamışlardır. Harding tarafından toplanan 1921 - 22 Washington silâhsızlanma konferansında, Birleşik Devletler'in İngiltere ile donanma eşitliği saptanmıştır. Böylece Amerika, ekonomi ve siyaset alanlarında olduğu gibi, bir deniz kuvveti olarak da dünyanın birinci derecede bir devleti haline gelmiştir Yine aynı konferansta karşılıklı kısıntılar kabul edilmiş ve Japonya, Şangtung üzerindeki hak iddialarından vazgeçmiştir. Versailles Antlaşması'nı reddetmiş olan Amerika, ancak ağustos 1921 de Almanya ile Berlin'de ayrı bir barış antlaşması yapmış ve Başkan Harding, 14 kasımda Alman ve 19 kasımda Avusturya barışını imzalamıştır. Amerikan kıtaları, 1923 e kadar Ren bölgesinin işgaline katılmışlardır. Birleşik Devletler, Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında yapılan Lausanne Antlaşması'nda sadece bir gözlemci bulundurmakla yetinmişlerdir. Amerikalılar, onarım meselesine de karışmak zorunda kalarak bunun düzenlenmesinde 1924 Dawes plânı ve 1929 Young plânı ile etkili bir şekilde rol almışlardır. Yüksek harb borçlarının Birleşik Devletler'e ödenmesine karşı İtilâf Devletleri'nde, hususiyle Fransa'da günden güne artan bir mukavemet uyanmış ve alacaklı Amerika, İtalya ile Fransa'ya borçlarının bir kısmını bağışlamakla beraber, harb borçlarının tamamiyle silinmesini kabul etmemekte ayak diremiştir. Bundan başka Amerika, dünya barışının korunmasına 27 ağustos 1928 tarihli Kellogg Misakı ile yardım etmiştir. Coolidge'in teşebbüsiyle toplanan 1927 Cenevre silâhsızlanma konferansı ise, başarısızlıkla sona ermiştir. Bu sonuç Amerika'yı donanmasını kuvvetlendirme yolunu tutmaya zorlamıştır.

İç siyasette Cumhuriyetçi Parti'nin hükümeti, birinci derecede ekonomi alanında gelişmeyi sağlamaya çalışmıştır. Harb içinde görülen hızlı ekonomi gelişiminin arkasından 1920 de ağır bir buhran gelmiştir. Bu buhran, her şeyden önce tarım üzerine etki yapmıştır. 19 eylül 1922 tarihli Tordney - McCumber Bill adlı kanun ile yeni ve en yüksek bir himaye gümrüğü tarifesi kabul olunmuştur. Bu tedbir, ancak endüstriye yarıyarak 1923 ten beri yeni bir

gelişme görülmüşse de, tarım buhranının ortadan kalkmasına yaıdımı dokunamadığından, zaruret içinde bulunan çiftçiler meselesi, bir an evvel çözülmesi gereken bir problem olarak eski halini muhafaza etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nden hemen sonra 16 ocak 1919 tarihinde anayasada yapılan 18 inci değiştirme (Amendment) ve 27 kasım 1919 tarihli Volstead Act adı verilen kanunla, Birleşik Devletler'de alkol yasak edilmiştir. Fakat bu, inancı kötüye kullanmalara ve geniş ülçüde alkol kaçakçılığına sebebolduğundan, sosyal hayat üzerine çok zararlı etkiler yapmıştır. «Kurular» adını alan alkol yasağı taraflıları ile «Yaşlar» denen alkol taraflıları arasında şiddetli bir mücadele başgöstermiştir. Harbin kuvvetlendirmiş olduğu Amerikan milliyetçiliğinin etkisi ile eski liberal göçmen alımı siyaseti bırakılmıştır. İşçiler, yüksek ücretlerini muhafaza edebilmek için, yeni gelecek göcmenlerin rekabetlerinden korunmayı istemişlerdir. Amerikan hayat şartlarına güç uyabilen elamanların gelmelerine engel olmak amaciyle 19 mayıs 1921 tarihli kanunla Avrupa devletlerinden gelecek göçmenlerin sayıları, 1910 yılındakinin yüzde üçü olarak saptanmıştır. Bu kanunun hükümleri 26 mayıs 1926 tarihli kanunla önemli ölçüde sertleştirilmiştir. Buna göre İngiltere, Almanya ve İskandinavya memleketleri en çok göçmen gönderebilecek memleketler olarak kabul olunmuştur. Japon göçmenlerinin Amerika'da yerleşmelerinin büsbütün yasak edilmesi, Japonya ile Birleşik Devletler arasındaki gerginliği bir kat daha artırmıştır. Coolidge'den sonra yine Cumhuriyetçi Parti'den Hoover (1929-33) başkanlığa seçilmiştir. Bu başkanın zamanında çıkarılan 17 haziran 1930 tarihli Smoot-Hawley Tariff kanunu ile, hususiyle toprak ürünlerinin gümrükleri daha da yükseltilmiştir. Fakat 1929 da başlıyan dünya ekonomi buhranı, Amerika'da işsizlerin çoğalması ve sıkıntıya düşen çiftçilerin artması şeklinde kendini göstermiştir. 1924 ten beri Amerika'dan büyük ölçüde para istikraz eden Almanya'nın ekonomisi çökmek tehlikesi karşısında kalınca, Başkan Hoover, bütün harb borçlarının bir yıl süre ile geri bırakılması fikrini ortaya atmıştır (Hoover Moratorium). Bundan sonra da Alman onarım borçları tamamiyle bağışlanmıştır. Fakat bunun üzerine İtilâf Devletleri, ilk önce Fransa olmak üzere, A. B. D. ne harb borçlarını ödemeği durdurmuşlardır.

Ekonomi buhranı ile alkol yasağına karşı yapılan mücadeleler, 1932 başkan seçiminde Hoover'ın «Yaş» demokrat Franklin Delano Roosevelt'e karşı yenilmesi sonucunu vermiştir. Roosevelt (1933-1945), başkanlığa geçer geçmez ağır bir banka buhranı karşısında kalmış, hemen Kongre'den olağanüstü yetki alarak, «New Deal» ilkelerine göre (Emergency Banking Bill, Economy Bill, Beer Bill, Agricultural Adjustment Act, National Industrial Recovery Act v. b.) memleketin ekonomi ve sosyal hayatına o zamana kadar hiç görülmemiş bir ölçüde el koymuştur. Bu ivedi tedbirler ile bankacılık yeniden düzene konmuş, özel anamal ve tröstler'in nüfuzları sınırlandırılmış, işçi birliklerine daha çok önem verilmiştir. Başkan Roosevelt, büyük bayındırlık işleri sağlıyarak işsizliğe karşı mücadele etmiştir. Birleşik Devletler altın para esasından ayrılmış ve bunun bir sonucu olarak doların değeri önemli ölçüde düşmüştür. Bundan başka Başkan, alkol yasağını da kaldırmıştır. Büyük iç problemlerle uğraşmak zorunda kalan Roosevelt, dışişleriyle fazla uğraşmak fırsatını bulamamıştır. Bununla beraber Çar rejiminin devrilmesinden sonra ilk elçi sıfatiyle William C. Bullitt'i 1933 te Moskova'ya göndererek Sovyet Rusya ile yeniden siyasî münasebetler kurmuştur. Montevideo'da toplanan yedinci Pan-Amerikan kongresine (1933 sonbaharı) Birleşik Devletler'in temsilcisi olarak Hull'ı göndermiştir. 1934 tarihli McDuffie-Tydings kanunu ile 10 yıl sonra kayıtsız şartsız olmak üzere Filipin adalarına bağımsızlık verilmiş, aynı zamanda Kuba serbest bırakılmıştır. 1934 tarihli Reciprocal Tariff Act kanunu ile Birleşik Devletler'in dış ticareti düzene konmuştur. Tıpkı Başkan Hoover gibi Roosevelt de Lâtin Amerika Devletleri'nin içişlerine karışmaktan kaçınmış, fakat buna karşılık bu cumhuriyetlerle «iyi komşuluk» siyasetini takibederek ekonomi alanında sıkı bir işbirliği kurulmasına çalışılmıştır. Uzak Doğu'da ise emperyalizm siyasetine hız vererek dört yana saldırmakta olan Japonya ile A. B D. arasında gerginlik daha da artmıştır. Bu sırada yeni bir Avrupa harbi karşısında Amerika'nın tarafsızlığı meselesi birçok tartışmalara sebebolmuştur. En sonunda çıkarılan nisan 1935 tarihli Neutrality Act (tarafsızlık kanunu) ile Amerikalılar'ın başka savaşkanlara cephane ve para vermeleri yasak edilmiş ve savaşan devletlere ait gemilerde geziye çıkacak Amerika uyruklarının devlet tarafından himaya edilmesi reddolunmuştur. Fakat buna rağmen Amerika'nın tarafsızlığı, 1935 sonbaharında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Japonya'nın Çin egemenliğine sataşmasını artırması ve temmuz 1936 da İspanya iç harbinin başlaması gibi etkileri bütün dünyayı kapsıyan olaylar yüzünden, tehlikeye düşmüştür. Bu durum karşısında çıkarılan 1 mayıs 1937 tarihli War Policy Act (harp siyaseti kanunu) ile silâh ambargosu, savaşanlara para verilmesi yasağı ve savaşanlara ait gemilerde geziye çıkacak Amerika uyruklarının devlet tarafından himaye edilmemesi kararı kaldırılmıştır. Fakat bu kanunların uygulanması işi. daha birtakım geniş yetkılerle birlikte, Başkan'a bırakılmıştır.

FRANKLIN DELANO ROOSEVELT

Böylece Birinci dünya Harbi'nden sonra dönmüş bulunduğu «infirat» siyasetinden olayların zoriyle yavaş yavaş ayrılan A. B. D. nin başkanı Roosevelt, Avrupa'da gittikçe artan gerginliğin ikinci bir dünya harbini doğuracağı artık muhakkak sayılınca, her fırsattan faydalanarak anlaşmazlıkları barış yoliyle halletmek için nüfuzunu kullanmıştır. Bir yandan da Amerika'nın diktatörlerin doymak bilmiyen tutkuları karşısında barışı kurtarmak için her fedakârlığı göze almış bulunan demokrasi cephesine olan sempatisini, açığa vurmaktan kaçınmamıştır. Münih Antlaşması'ndan önce Hitler, Beneš ve Mussolini'ye mesajlar göndermiş. 24 ağustos 1939 da da Hitler ile Polonya cumhurbaşkanı Moscicki'ye aralarındaki anlaşmazlığı dostça halletmeleri için başvurmuştur. Harbin patlamasından üç hafta önce yeni bir tarafsızlık kanunu çıkartmış, 23 aralık 1939 da elçi Myron C. Taylor vasıtasiyle Vatikan'da Papa

Pius XII. ile adalete uygun bir barışın kurulması hususunda görüşmelerde bulunmuştur. Fakat Almanya'nın Belçika, Holânda ve Lüksenburg'u işgal etmesi (1940 ilkbaharı) ve çok geçmeden Flandr savaşlarında Bağlaşıklar'ı yenerek Fransa'nın büyük bir kısmını ele geçirmesi üzerine Amerika, silâhlanmaya ve harb hazırlığına büyük bir hız vermiştir. Harb alârmı gürültüleri arasında yapılan 1940 başkan seçiminde, Washington'dan beri bütün Amerika cumhurbaşkanları tarafından uyulmuş olan üçüncü defa başkan seçilmemek geleneği bozularak, Roosevelt yeniden ve üçüncü defa başkanlığa seçilmiştir. Başkan 6 ocak 1941 de Kongre'ye gönderdiği yıllık mesajında Mussolini ile Hitler'e karşı savaşan milletlere gemi, uçak, tank ve top göndermek niyetinde olduğunu belirtmiş ve 2 mart 1941 tarihli Lend-Lease kanunu ile savunmasını Amerika için hayatî göreceği memleketlere istediği yardımı yapabilmek yetkisini almıştır. 27 haziran 1941 de Almanlar'ın Sovyet Rusya'ya karşı askerî harekete geçmelerinden iki hafta kadar sonra, A. B. D. nin İngiliz kuvvetleriyle birlikte İslanda'yı işgal etmiş olduklarını ve donanmaya bu ada ile Amerika arasındaki deniz yolunu savunmak emrini verdiğini ilân etmiştir (7 temmuz 1941). Ağustos içinde Roosevelt ile İngiltere başbakanı Churchill, Atlas Okyanusu'nda bir gemide buluşarak iki memleketin savunması için gerekli meseleleri görüştükten sonra çıkardıkları Atlantik Yasası denilen 14 ağustos 1941 tarihli bildirge ile, yalnız harbin devamınca değil, diktatörlüklerin yıkılmasından sonra da yapılacak işler hakkında birtakım ilkeler ortaya atmışlardır. 27 ekimde Başkan, Almanya'nın Amerika'ya karşı fiilî olarak harbe başladığını bildirmiştir.

Böyle olduğu halde Amerika milleti, Avrupa harbine girmeye tam bir istek göstermemiştir. Fakat askerî diktatörlerin elinde bulunan ve «Asya Asyalılarındır» ülküsü altında emperyalist emellerini alabildiğine genişleten Japonya hükümeti, Başkan Roosevelt'in deyimi ile, antlaşmaları ve milletlerarası kanunları hiçe saymakta, Çin'in bağımsızlığını yıkmakta ve doğuda Amerikan haklarını çiğnemekte devam edip durmuştur. Karşılıklı suçlandırmalardan sonra, iki hükümet arasında görüşmeler devam ederken, Japon silâhlı kuvvetlerinin Fransız Hindiçinisi'ne doğru ilerlemeleri üzerine, Amerika ile Japonya arasındaki gerginlik büsbütün artmış ve sonunda Japonya 7 aralık 1941 de Amerika'ya ait Hawai adalarında bulunan Pearl Harbor limanına yaptığı bir baskınla Amerikan gemilerinin bir kısmını batırmış ve aynı zamanda Uzak Doğu'daki Amerikan ve İngiliz ileri üslerine saldırmıştır. Böylece saldırganlığa uğrıyan Amerika'da, birdenbire halk efkârı harbden yana değişmiştir. Ertesi gün Amerika ve İngiltere, Japonya'ya ve üç gün sonra da Almanya ile İtalya, Amerika'ya harb ilân etmişlerdir.

Böylece genişliyerek bütün dünyayı kapsıyan ve gerçek anlamda bir dünya harbi halini alan büyük boğuşmaya katılan A. B. D., 23 şubat 1942 de Büyük Britanya ve 27 haziranda Sovyet Rusya ile bağlaşma antlaşmaları imzaladıktan sonra, bütün enerjisi ile harbin her cepesinde bağlaşıkları ile birlikte harekete geçmiş ve çok geçmeden ezici üstünlüğünü göstermiştir (bk. İKİNCİ DÜNYA HARBİ). Bir yandan Amerika cumhurbaşkanı, kiralama ve ödünç verme kanununa göre bütün bağ aşıklarına her bakımdan yardımlar yaparken, öte yandan da bağlaşıkların birbirlerine daha çok yaklaşmaları ve daha sıkı bir işbirliği sağlanması amaciyle bu devletletlerin şefleri arasında buluşmalar yapılmış, Roosevelt, Churchill ve Mareşal Çiang Kay-şek 26 kasım 1942 de Kahire'de görüşerek Japonya'nın komşularından koparmış olduğu yerlerin geri alınması üzerinde anlaşmışlardır. Bundan sonra Roosevelt, Churchill ve Stalin, 28 kasım-1 aralık'ta Tahran'da toplanıp harbin esas meseleleri üzerinde konuşarak, tam bir dayanışma halinde olduklarını bildiren kararlara varmışlar ve zaferden sonraki barışta, üç büyük devletin işbirliği yapacakları üzerinde uyuşmuşlardır.

Bu harbin Amerikan yaşayış şartlarında meydana getirdiği değişiklik çok büyüktür. 1943 te 8 700 000 insan, işinden ayrılarak askerî hizmete alınmış, milyonlarca kadına harble ilgili görevler verilmiştir. Her şeyini harb istihsali hizmeti için seferber eden bu memleketin ekonomi, tarım, endüstri, çalışma ve eğitim işlerinde, hasılı her alanda harbin derin etkileri görülmüştür. İşe giden analarla askere alınan babaların gözcülüğünden çıkan çocuklar, okullardan çıkarak sokağa dökülmüş, cinayetler artmıştır. Böylece Amerikan toplumunda başgösteren korkunç bir ahlâk buhranını önlemek amaciyle kadın dernekleri meydana gelmiştir. Başkan Roosevelt'e Amerikalılar'ın can ve malları üzerinde verilen yetkiler, o zamana kadar hiç görülmemiş bir ölçüde olmuş, endüstri, tarım, fiyat, yayım ve bütün millî hayat Başkan'ın hemen hemen kayıtsız şartsız otoritesi altına sokulmuştur.

Birinci Dünya Harbi'nden sonraki halin tam tersine olarak İkinci Dünya Harbi'nde A. B. D., Milletler Derneği fikrinin en başta gelen taraflısı olarak ortaya çıkmıştır. 2 ocak 1942 de Washington'da toplanan 26 milletin temsilcileri ile kurulan Birleşmiş Milletler teşkilâtına sonradan başka milletler de katılmışlardır. 26 nisan-26 haziran 1945 te San Francisco'da Birleşmiş Milletler Anayasası meydana getirilmiştir.

Bütün enerjisini fertlerle milletlerin hürriyeti, demokrasinin zaferi ve insanlık ilkeleri uğrunda harcıyan Roosevelt, 12 nisan 1945 te hayata gözlerini yummuş ve yerine yardımcısı Truman geçmiştir. Başkan Truman, Roosevelt'in siyasetinden ayrılmamıştır. İtalya, Almanya ve Japonya'nın çökmelerinden sonra büyük bir enerji ve azimle öncelinin yolundan gitmekte ve harbin bitmesinden sonra, Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan Kırım ve Potsdam konferanslarında elde edilen görüş birliğine rağmen ortaya çıkan büyük fikir ayrılıklarına demokrasi ve hürriyet ilkeleri uğrunda göğüs germektedir. Harbden sonra Amerika'nın iç dâvaları azalmamış, tersine olarak daha da artmıştır. Dış siyasette barış ve hürriyeti seven milletlere yardım etmek hususunda büyük nüfuzunu kullanan Başkan (Truman doktrini), general Marshall'ı Dışişleri Bakanlığı'na getirerek daha azimli bir dış siyaset takibetmeye başlamış. komünistlerin hükmü altına girmek tehlikesi karşısında bulunan Yakın Doğu'ya derin bir ilgi göstererek bu bölge-

HARRY S. TRUMAN

nin hür milletleri olan Türkiye ve Yunanistan'a kalkınmak ve savunmalarını kuvvetlendirmek imkânını verecek para yardımını Kongre'ye kabul ettirmiş ve bu yardım için memleketimizle Birleşik Devletler arasında 12 temmuz 1947 de Ankara'da bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki memleket arasındaki eski dostluğa ve karşılıklı saygıya dayanan münasebetler, yepyeni ve mesut bir safhaya girmiştir. Bundan başka Amerika, harbin acıları içinde inliyen Avrupa'nın yaralı milletlerine kalkınmak imkânını vermek amacı ile yardım etmek zaruretini duymuştur. Bu arada dışişleri bakanı Marshall kendi adı ile anılan plânı ortaya atmış, fakat bu yardım tasarısından faydalanmak imkânını, Eski Dünya'nın, kendi iradelerine sahip milletlerine bırakmıştır. Bugün A. B. D İkinci Dünya Harbi'nde katlanılan sayısız ve ölçüsüz acılardan sonra, bütün hürriyet ve insanlık dünyasının en büyük desteği, en kuvvetli umudu halinde görünmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Cumhurbaşkanları:

1 — George Washington,	1789 - 1797 (Federalist)
2 — John Adams,	1797 - 1801 (»)
3 — Thomas Jefferson,	1801 - 1809 (Cumhuriyetçi Demokrat)
4 — James Madison.	1809 - 1817 (»)
5 — James Monroe,	1817 - 1825 (»)
6 — John Quincy Adams,	1825 - 1829 (»)
7 — Andrew Jackson,	1829 - 1837 (Demokrat)
8 — Martin Van Buren,	1837 - 1841 (»)
9 — William Henry Harrison,	4 mart - 4 nisan 1841 (Whig)
10 — John Tyler,	1841 - 1845 (Demokrat)
11 — James K. Polk,	1845 - 1849 (»)
12 — Zachary Taylor,	1849 - 9 temmuz 1850 (Whig)
13 — Millard Fillmore.	1850 - 1853 (»)
14 — Franklin Pierce,	1853 - 1857 (Demokrat)
15 — James Buchanan,	1857 - 1861 (»)
16 — Abraham Lincoln,	1861 - 15 nisan 1865 (Cumhuriyetçi)
17 — Andrew Johnson,	15 nisan 1865 - 1869 (Demokrat)
18 — Ulysses S. Grant,	1869 - 1877 (Cumhuriyetçi)
19 — Rutherford Hayes,	1877 - 1881 (»)
20 — James Garfield,	4 mart - 19 eylül 1881 (»)
21 — Chester A. Arthur,	19 eylül 1881 - 1885 (»)
22 — Grover Cleveland,	1885 - 1889 (Demokrat)
23 — Benjamin Harrison,	1889 - 1893 (Cumhuriyetçi)
24 — Grover Cleveland,	1893 - 1897 (Demokrat)
25 — William McKinley,	1897 - 14 eylül 1901 (Cumhuriyetçi)
26 — Theodore Roosevelt,	14 eylül 1901 - 1909 (»)
27 — William H. Taft,	1909 - 1913 (Cumhuriyetçi)
28 — Woodrow Wilson,	1913 - 1921 (Demokrat)
29 — Warren G. Harding,	1921 - 2 ağustos 1923 (Cumhuriyetçi)
30 — Calvin Coolidge,	2 ağustos 1923 - 1929 (»)
31 — Herbert Hoover,	1929 - 1933 (Cumhuriyetçi)
32 — Franklin Delano Roosevelt,	1933 - 12 nisan 1945 (Demokrat)
33 — Harry S. Truman,	12 nisan 1945 ten beri (Demokrat)

Birliğe giriş tarihleri sırasına göre Amerika Birleşik Devletleri

I — 1787 - 1790 tarihleri arasında anayasayı kabul sırasına göre Birliği ilk defa kuran 13 devlet:

Devletin adı	Adın kısaltılması	Nüfusu (1940 sayımına göre)	Başkenti	Birliğe girdiği tarih
1 — Delaware	Del.	266 505	Dover	1787
2 — Pennsylvania	Pa.	9 900 180	Harrisburg	1787
3 — New Jersey	N. J.	4 160 165	Trenton	1787
4 — Georgia	Ga.	3 123 723	Atlanta	1788
5 — Connecticut	Conn.	1 709 242	Hartford	1788
6 — Massachussetts	Mass.	4 316 721	Boston	1788
7 — Maryland	Md.	1 821 244	Annapolis	1788
8 — Güney Carolina	S. C.	1 899 804	Columbia	1788
9 — New Hampshire	N. H.	491 524	Concord	1788
10 — Virginia	Va.	2 677 773	Richmond	1788
11 — New York	N. Y.	13 479 142	Albany	1788
12 — Kuzey Carolina	N. C.	3 571 623	Raleigh	1789
13 — Rhode Island	R. I.	713 346	Providence	1790

II — Öteki devletler:

Devletin adı	Adın kısaltılması	Nüfusu (1940 sayımına göre)	Başkenti	Birliğe girdiği tarih
14 — Vermont	Vt.	359 231	Montpelier	1791
15 — Kentucky	Ky.	2 845 627	Frankfort	1792
16 — Tennessee	Tenn.	2 915 841	Nashville	1796
17 — Ohio	O.	6 907 612	Columbus	1803
18 — Louisiana	La.	2 363 880	Baton Rouge	1812
19 — Indiana	Ind.	3 427 796	Indianapolis	1816
20 — Mississippi	Miss.	2 183 796	Jackson	1817
21 — Illinois	Ill.	7 897 241	Springfield	1818
22 — Alabama	Ala.	2 832 961	Montgomery	1819
23 — Maine	Me.	847 226	Augusta	1820
24 — Missouri	Mo.	3 784 664	Jefferson City	1821
25 — Arkansas	Ark.	1 949 387	Little Rock	1836
26 — Michigan	Mich.	5 256 106	Lansing	1837
27 — Florida	Fla.	1 897 414	Tallahassee	1845
28 — Texas	Tex.	6 414 824	Austin	1845
29 — Iowa	Ia.	2 538 268	Des Moines	1846
30 — Wisconsin	Wis.	3 137 587	Madison	1848
31 — Kaliforniya (California)	Cal.	6 907 387	Sacramento	1850
32 — Minnesota	Minn.	2 792 300	St Paul	1858
33 — Oregon	Ore.	1 089 684	Salem	1859
34 — Kansas	Kan.	1 801 028	Topeka	1861
35 — Batı Virginia	W. Va.	1 901 974	Charleston	1863
36 — Nevada	Nev.	110 247	Carson City	1864
37 — Nebraska	Neb.	1 315 834	Lincoln	1867
38 — Colorado	Col.	1 123 296	Denver	1876
39 — Kuzey Dakota	N. D.	641 935	Bismarck	1889
40 — Güney Dakota	S. D.	642 691	Pierre	1889
41 — Montana	Mont.	559 456	Helena	1889
42 — Washington	Wash.	173 191	Olympia	1889
43 — Idaho	Id.	524 873	Boise	1890
44 — Wyoming	Wyo.	250 742	Cheyenne	1890
45 — Utah	Ut.	550 310	Salt Lake City	1896
46 — Oklahoma	Okla.	2 336 434	Oklahoma City	1907
47 — New Mexico	N. M.	531 818	Santa Fe	1912
48 — Arizona	Ariz.	409 261	Phoenix	1912

Bibliyografya: A—Yardımcı kitaplar: J.N. Learned: *The Literature of American History,* Boston 1902. McLaughlin ve Slade: *Writings on American History,* Washington 1905 vd. Grace G. Griffin: *Writings on United States and Canadian History,* New York 1908 vd. Bradford ve Henkels: *The Bibliographer's Manual of American History,* 5 cilt, Philadelphia 1907 - 10. E. Channing, A. B. Hart ve Turner: *Guide to the Study of American History,* Boston 1912. Waldman: *Americana, The Literature of American History,* 1925.

B — Kaynak kolleksiyonları: W. MacDonald: *Select Statutes and other Documents Illustrative of the History of the United States 1861 - 98,* New York 1903; *Select Charters and other Documents Illustrative of American History 1606 - 1775,* New York 1906; *Select Documents Illustrative of History of United States 1776 - 1861,* New York 1909; *Documentary Source Book of American History 1606 - 1926,* New York 1926.

C — Müracaat kitapları: *Harper's Encyclopedia of American History,* 10 cilt, New York 1905. James T. White: *The National Cyclopedia of American Biography,* New York. 1926 vd. Allen Johnson: *Dictionary of American Biography,* New York 1928 vd. J. F. Jameson ve A. G. McKinley: *Dictionary of United States History,* Philadelphia 1931. *The Encyclopedia Americana,* 30 cilt, Chicago 1932.

D — Genel Tarihler: G. Bancroft: *The History of the United States,* 3. basım 6 cilt, New York 1883 - 85. J. Schouler: *History of the United States under the Constitution,* 6 cilt, New York 1895. *The Cambridge Modern History,* 7. cilt: America, 1903. O. Hoetzsch: *Die Vereinigten Staaten von Amerika,* 1904. A. B. Hart: *The American Nation,* 28 cilt, New York 1904 - 18. E. Channing: *History of the United States,* 6 cilt, New York 1905 - 25. R. G. Usher: *The Rise of the American People,* New York 1914. S. E. Morsion: *The Oxford History of the United States 1783 - 1917,* 2 cilt 1927. Frd. Schönemann: *Die Vereinigten Staaten von Amerika,* 2 cilt, 1932. J. T. Adams: *The March of Democracy,* 2 cilt, New York 1933; aynı eserin Türkçesi: Ziya Yamaç: *Amerika tarihi,* 2 cilt, Kanaat Kitabevi 1944

E — Anayasa, Partiler ve dışsiyaset: F. Curtis: *Constitutional History of the United States,* 2 cilt 1903. C. A. Bratter: *Amerika, von Washington bis Wilson,* 1916. Merriam: *American Political Ideas 1865 - 1917,* New York 1920; *The American Party System,* New York 1922. James

Bryce: *The American Commonwealth,* yeni baskısı 2 cilt New York 1917. R. G. Gettel: *History of American Political Thought,* New York 1928. Jacques Lambert: *Histoire constitutionelle de l'Union Américaine,* 1930. A. N. Holcombe: *Political Parties of Today,* 1924. *The American Secretaries of State and their Diplomacy,* çıkaran: S. F. Bemis, 10 cilt, New York 1927. L. M. Sears: *A History of American Foreign Relations,* New York 1928. M. Silberschmidt: *Grossbritannien und die Vereinigten Staaten,* 1932 R. L. Jones: *History of the Foreign Policy of the United States,* 1934. James M. Beck: *Our Wonderland of Bureaucracy,* 1933. D. W. Brogan: *Government of the People, A study in the American Political System,* 1933. F. R. Kent: *The Democratic Party,* 1928. W. S. Myers: *The Republicann Party,* 1928 C. A. Beard: *The American Party Battle,* 1928. J. W. Garner: *Political Science and Government,* 1928.

F — Ekonomi tarihi: Coman: *Industrial History of the United States,* New York 1911. Bogart: *Economical History of the United States,* 2 cilt, New York 1912, T. W. van Metre: *Economical History of United States,* 1921. H U. Faulkner: *American Economical History,* 2 cilt 1924. Paul M. Mazur: *American Prosperity,* 1928. W. Bowden: *The Industrial History of the United States,* New York 1930

G — Ayrı ayrı devirler: 1 — Sömürgeler devri: J. A. Doyle: *English Colonies in America,* 5 cilt, New York 1882 - 1907. H. L. Osgood: *American Colonies in the 17th Century,* 3 cilt, New York 1904 - 07; ve *in the 18th Century,* 4 cilt, New York 1924 - 25. Ch. M. Andrews: *The Colonial Period,* New York 1912.

2 — İhtilâl ve bağımsızlık harbi: Sir G. O. Trevelyan: *The American Revolution,* 6 cilt, New York 1899 - 1914. C. Van Tyne: *The Loyalists in the American Revolution,* New York. 1902; *Causes of the War of Independence,* Boston 1922; *The War of Independence.* 1929. Perkins: *France in the American Revolution,* Boston 1911. Käthe Spiegel: *Kulturgeschichtliche Grundlagen der amerikanischer Revolution,* 1931. F. G. Whitton: *The American War of Independence,* 1931.

3 — Ayrılık harbine kadarki zaman: H. H. Bancroft: *History of the Pacific States of North America,* 40 cilt, New York 1882 - 91. Th. Roosevelt: *The Winning of the West,* 4 cilt, New York 1889 - 96. W. F. Johnson: *A Century of Expansion,* New York 1903. C. P. Lucas: *Canadian War of 1812,* 1906. W. E. Dodd: *Expansion and Conflict,* New York 1915. J. Schäfer: *History of the Pacific North - West,* 2 cilt. New York 1918. Paxson: *History of the American Frontier 1763 - 1893,* Boston 1924.

4 — Ayrılık harbi ve yeniden kuruluş: Henry Wilson: *Rise and Fall of the Slave Power in America,* 4 cilt. Boston 1872 - 77. Jefferson Davis: *The Rise and Fall of the Confederate Government,* 2 cilt 1881. J. W. Burgess: *The Civil War and the Constitution,* 2 cilt, New York 1901; *Reconstruction and the Constitution,* 2 cilt 1902. J. Schouler: *History of the Reconstruction Period,* New York 1913. D. Jordan ve E. J. Pratt: *Europe and the American Civil War,* Boston 1931.

5 — Yakın çağlar: Halsted: *Official History of the Spanish-American War,* Chicago 1902. A. C. Coolidge: *The United States as a World Power,* New York 1908. Oberholtzer: *History of the United States since the Civil War,* 5 cilt 1917. Paxson: *Recent History of the United States 1877 - 1920,* Boston 1921. A. M. Schlesinger: *Political and Social History of the United States, 1829 - 1925,* New York 1925. Mark Sullivan: *Our Times: The United States 1900 - 1925,* 1 - 4 cilt 1926 - 32 L. M. Hacker: *The United States since 1865,* New York 1932.

6 — Birinci Dünya Harbi ve sonrası: Crowell ve Wilson: *How America Went to War,* 6 cilt 1921. Walter Mills: *Road to War,* 1935. C. C. Tansill: *America Goes to War,* 1938. F. L. Paxson, *America at War,* 1939. F. Simonds: *History of the World War,* 5 cilt, 1917 - 20. A. B. Hart: *America at War,* 1918. J. J. Pershing: *Final Report to the Secretary of War,* 1919; *My Experience in the World War,* 1920 B. M. Baruch: *The Making of the Reparations and Economic Sections of the Treaty,* 1920. H. V. Temperley: *History of the Peace Conference of Paris,* 1929 - 24. R. S. Baker: *Woodrow Wilson and the World Settlement,* 1922. C. Seymour: *Woodrow Wilson and the World War,* 1921. D. F. Fleming: *The United States and the League of Nations,* 1934. E. K. Lindley: *The Roosevelt Revolution, the First Phase,* 1933; *Half Way with Roosevelt,* 1936. Schuyler C. Wallace: *The New Deal in Action,* 1934. Franklin Delano Roosevelt: *Looking Forward,* 1933; *On our Way,* 1934. Ralph Robey: *Roosevelt versus Recovery,* 1934. S. A. Steel - Maitland: *The New America,* 1934. William MacDonald: *The Menace of Recovery: What the New Deal Means,* 1934. Herbert Harris: *American Labor,* 1939. J. R. Walsh: *Industrial Unionism in Action,* 1937. A. Alsop ve h. Kimtner: *Men around the President.* 1939. L. Mum Ford: *Faith for Living,* 1940.

7 — Tarihî haritalar: D. R. Fox: *An Atlas of the Historical Geography of the United States,* Washington 1932.

8 — Tarihî Dergiler: *American Historical Rewiew,* New York, 1895 d. b. çıkar.

AMERİKA DEVE KUŞU (Rhea Americana, Nandu adı da verilir), Amerika deve kuşları *Rheae* takımına bağlı *Rheidae* familyasının bir türü. Başın üst kısmı, boyun ve göğsün ön kısmı siyah renklidir. Boynun orta kısmı sarımtraktır. Başın altı kül rengidir. Sırt kanadlar esmer gri renklidir. Vücudun alt tarafı kirli beyaz renktedir. Boyları 1,5 m kadardır. Sürüler halinde yaşarlar ve poligamdırlar. Güney Amerika'nın steplerinde (Pampas) yaşarlar.

AMERİKA DİL KURUMU (Linguistic Society of America), 28 aralık 1924 te New York'ta kurulmuştur. Dilin bilimsel incelenmesiyle uğraşan ve kısa bir zamanda milletlerarası bir önem kazanmış olan bu kurumun ilk üyeleri arasında Edward Sapir (ölm. 1939), Franz Boas (ölm. 1942), Hermann Collitz, Carl D. Buck, Edgar H. Sturtevant, Leonard Bloomfield, Louis H. Gray, Roland G. Kent, George M. Bolling gibi, dilciliğin türlü kollarında ün kazanmış profesörler bulunmuştur. Kurum, mart 1925 ten beri 3 ayda bir çıkan *Language* adlı dergiyi ve uzunca araştırmalara ayrılmış olup ara sıra çıkan *Language Monograph*'ları yayımlamaktadır.

AMERİKA DİLLERİ, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da Kızılderililer tarafından konuşulan yerli diller. Bunlara *Amerina* (American Indian, yani Amerika Hintlileri) dilleri de denir.

Yayılma alanı, kolları, akrabaları: Bugün Amerika kıtasının 40 473 978 km^2 toprakları üzerinde, beyaz ırktan olan 200 000 000 dan fazla nüfus içerisinde 15 milyondan az Kızılderili yaşamakta (km^2 başına 0,4 ten az) ve kutuptan kutuba serpili bulunmaktadır. Bir hesaba göre, 1492 de bunların sayısı 40 - 50 milyondu (km^2 başına 1) ve bu kitleden 1 150 000 kadarı Meksika'nın kuzeyinde bulunuyordu. Bu dilleri konuşanların sayısı çok çabuk azalmakta ve birçok diller de ölü hale gelmektedir. Bugün Kuzey Amerika'da Meksika'nın kuzeyinde ancak 400 000 kadar Kızılderili kalmıştır (14 000 i Grönland'da). 1920 sayımına göre Amerika Birleşik Devletleri'nde 340 830 Kızılderili vardı; 1940 sayımında ise bu sayı 333 969 a düşmüştür. Böyle olmakla beraber Kızılderililer, Lâtin Amerika memleketlerinin bazısında nüfusun esas kısmını teşkil ederler. Meksika'dakilerin sayısı 4 milyondan fazla, Peru ile Brezilya'dakilerinki de 3 er milyon kadardır. Güney Amerika'da 8 ½ milyon kadar Kızılderili vardır.

Amerika kıtası, arazisi geniş, nüfus yoğunluğu düşük, oymaklar da biribirinden ayrılmış olduğu için, dillerin türlenmesine çok elverişli olmuş ve hemen her vâdi, her ırmak kıyısı, her orman ve ova bir dil barındırmıştır. Bu türlülüğün bir sebebi de, Avrupa ve Asya'daki durumun tersine olarak, Amerika'da öbür diller üzerine sürekli ve ezici etki yapan büyük uygarlık dillerinin bulunmamasıdır. Bu yüzden, Amerika dillerinin sayısı 1 230 kadardır. Bunun 351 i Kuzey, 96 sı Meksika ve Orta Amerika, 783 ü de Antiller ile Güney Amerika bölümlerindedir. Birçoğu ölü dil haline gelmiş bulunan bu dillerin, bugünkü bilgimize göre, aynı kaynak dilden çıktığını gösterir deliller yoktur. Genel olarak, bu dillerin tarihi karanlıktır: çoğu hakkında bilgimiz yalnız kelime listelerine sınırlanmış, birçoğunun grameri eksikli olarak ele geçirilmiş, söylenişleri kusurlu olarak kaydedilmiş, bazı ölü dillerden kelime listeleri bile kalmamıştır ve en eski yazılı belgelerin de ancak XVI. yüzyıldan kalmış olması bu dillerin mukayeseli gramerini çok güçleştirmekte ve yapılamaz bir iş haline getirmektedir. Onun için, bu dilleri önce coğrafya bakımından, yukarıda gösterildiği gibi, üç bölüme ayırdıktan sonra, ancak kelime hazinesi benzerliği bakımından da genel gruplamalar yapabilmekteyiz. P. Rivet'nin 1924 te bu yolda yaptığı sınıflamaya göre Kuzey Amerika'da 26, Meksika ile Orta Amerika'da 20, Antiller'le Güney Amerika'da da 77 dil ailesi, yani topyekûn 123 dil ailesinde 1 230 dil vardır. Bunlardan, Meksika ile Orta Amerika dilleri Kuzey grupa daha yakından bağlıdır. İçlerinden en iyi incelenmiş olanları Kuzey Amerika dilleridir. J. W. Powell 1891 de bu bölümde 55 dil ailesi belirtmişken, 1929 da E. Sapir, bazı genel ayraçlara göre, bu ailelerden birçoğunu birbirine bağlıyarak Kuzey Amerika'da 6, Meksika ile Orta Amerika'da 3 büyük grup saptamıştır. P. Radin de 1919 da Meksika'nın kuzeyindeki dil ailelerini 3 grupta toplamıştı. Birbirinden görünüşte çok farklı olan Kaliforniya bölgesi dilleri arasında akrabalık bulunduğu tanıtlanabildiği gibi, öbür grupları birbirine bağlıyan ortak ayraçlar da belki gelecekte ortaya çıkarılabilecektir.

Amerika dillerinin başka dillerle olan akrabalığı hakkında da türlü görüşler ileri sürülmüştür. Kuzey gruptan Eskimo - Aleut diliyle Ural dilleri arasındaki akrabalık tanıtlanmış (A. Sauvageot 1923 - 24) olduğu için Eskimo - Aleut dili çok kere Amerika dilleri listesine girmez, bazı kere de dünya dilleri arasında başlı başına bir dil grupu sayılır. Bu dili Hint - Avrupa dilleri ile akraba sayanlar da vardır (C. C. Uhlenbeck 1907, W. Thalbitzer 1945; krş. H. Jensen 1936). Amerika dilleri Paleoasyat dillere de yaklaştırılmıştır (A. Trombetti 1923). Güney Amerika dilleri ile Okyanusya, Malezya - Polinezya ve Avusturalya dilleri arasında akrabalık görenlere de raslanmıştır (P. Rivet 1926). Kızılderililer'in Yontmataş çağı sonu veya Cilâlıtaş çağı başlarında, Moğol ırkının bir kolu olarak Bering boğazı ve Aleut adaları yoliyle Amerika'ya göç ettikleri kabul edilirse, Amerika dilleri ile Ural - Altay dilleri arasında bulunabilen bir akrabalık da hatıra gelebilir.

Kültür dilleri ve yazı: 1492 de şu 16 dil ailesi bütün Amerika kıtasının yarısından çoğunu kaplamış ve Kızılderililer'in ezici bir çoğunluğunu içine almıştır: Kuzey Amerika'da Algonkin, Athabaska, Eskimo, Iroquois, Maya, Muskhogi, Sioux ve Uto - Aztek; Antiller'le Güney Amerika'da Araukan, Arawak, Aymara, Karib, Chibcha (Çibça), Tapuya, Tupi, ve Quechua. Bunlardan Aztek veya Nahuatl dili Meksika'da, Maya dili Yucatan yarımadasında, Quechua da Peru'daki İnka Devleti'nde birer büyük ve eskilikleri M. Ö III. bin yıla kadar çıkarılan uygarlık dili idi. Meksika ile Orta Amerika'da Zapotek, Mixtek v. b.. Peru'da Aymara, Şili'de Araukan dili daha küçük ölçüde aynı niteliği taşıyordu. Günümüzde de Birleşik Devletler'in Pasifik kıyılarının kuzey kısmında Chinook dili (şimdi ölü) İngilizceyle karışarak bir çeşit ticaret *lingua franca*'sı meydana getirmiş, Brezilya yerlileri arasında da Tupi dili «genel dil» (lingua geral) sayılmıştır. Amerika dillerinden, oymak ve coğrafya adlarından başka, 1 700 kadar kelime, birçoğu İspanyolca, Portekizce veya Fransızca'nın aracılığiyle, İngilizce'ye girmiştir: *chocolate* (= çikolata; İspan. < Aztek dilinde *chocolatl*), *tobacco* (= tütün; Karib dilinde = tütün çubuğu), *tomato* (= domates; İspan < Aztek dilinde *tomatl*) gibi.

Amerika'da 1492 den sonra, alfabetik olmıyan türlü yazılar da meydana gelmiştir. Eski Peru'da tarihî olaylar *kipu* denilen renkli kaytan dizilerini belli şekillerde düğümlemekle mnemonik bir şekilde kaydedilirdi. Bu sistem Eskimolara kadar yayılmıştır. Araukanlar buna *pron*, Aymaralar *çino*, Kolombiya Popayanları *guappas*, Meksikalılar da *nepohualtzitzin* demişlerdir. Bu memleketlerde kişisel olayları veya dinî kavramları anlatan petrogliflerden başka, piktografik - ideografik yazılar da gelişmiştir. Meselâ, Lenape'lerin *Walam olum* (= «renkli çetele») denilen tarihî, Dakotalar'ın, Delawareler'in v. b. kronikleri (winter counts), deri veya çeteleler üzerinde boyanmış resimlerle yazılmış, Ojibwalar da *kekinowin* denilen benzer bir sistem kullanmışlardır. Algonkinler'le Iroquoislar'da ipliğe geçirilmiş renkli ve boncuğa benzer kabuklardan örülü kuşaklar (yerli adı: *wampum*) üzerindeki resimler de bu cümledendir. Amerika'da asıl hiyeroglifik yazı sistemleri Aztekler'le (meselâ Güneş piramidi takvimi ve türlü yazma kodeksleri) Mayalar'da (meselâ Copan yazıtı) gelişmiş ve birçok elyazmaları da bırakmıştır. Güney Amerika'da Aymaralar'la Muiskalar'ın, Kuzeyde de Mikmaklar'ın ideografik yazıları vardı. Alaska'da da benzer sistemlere dayanan yazılara raslanmıştır. Yeni zamanlarda Eskimolar için Lâtin esaslı bir alfabe (Norveçli misyoner H. Egede 1730), yine Kuzey Amerika'daki Cherokeeler'le (yerlilerden Sikwaya 1820) Creeler (misyoner J. Evans 1841) ve Alaska'daki Eskimolar (Neck ve Isaac) için hece esaslı birer yazı sistemi düzenlenmiştir (bk. YAZI). Kuzey Amerika'da, en

çok Cheyenne, Arapaho ve Kiowa oymaklarında. işaret dili de kullanılmıştır. Columbus'tan sonra yaziyle zaptedilen eserlerden, Mayalar'ın *Chilam Balam* adlı vekayinamesi Quichéler'in *Popol Vuh* denilen efsane - tarih kitabı, Quechua (İnka) dilindeki *Ollanta* adlı piyes v. b. Lâtin harfleriyledir.

Tipi ve yapısı: Eskiden Amerika dillerinin başlıca özelliği polisentetizm olduğu sanılırdı. Polisentetizm, başka dillerde bir cümle halinde anlatılabilen bir fikrin, birçok kelime öğelerinin kaynaştırılmasiyle meydana gelen tek bir kelime şeklinde anlatılmasıdır: meselâ Eskimo dilinde *takusariartorumagaluarnerpâ*? = «sanır mısın ki o hakikaten gidip onu kayırmak niyetindedir?» Bu kelime - cümle (holophrase) nin kısımları şunlardır: *takusar*[*pâ*] = onu kayırır; *-iartor*[*paq*] = (oraya) gider; *-uma* [*voq*] = niyetindedir; -[*g*]*aluar*[*puq*] = böyle yapar, fakat; *-ner*[*poq*] = sanır mısın ki o; *-â* = 3. şahıs soru öğesi. Başkaları da bu dilleri «gövdeleyici» (incorporant), yani nesne (meful) yi fiil gövdesinin içine alan dil tipinin örneği sanırlardı: meselâ Chinook dilinde *aniālōt* = «onu ona (kadın) veriyorum»; kısımları: *a* = zaman gösteren öğe; *n* = ben; *i* = onu (erkek); *a* = ona (kadın); *l* = . . . a; *o* = uzaklaşma gösteren öğe; *t* = vermek. Fakat son arastırmalar her iki niteliğin de bu dillerin ana ayraçları olmadığını göstermiştir. Bazı dillerde bu özelliklerin her ikisi (meselâ Iroquois dilinde), başka dillerde yalnız biri (meselâ Athabaska dili polisentetik olduğu halde gövdeleyici değildir) görülür, daha başka dillerde de bunlardan hiçbiri yoktur. Hattâ Takelma, Yokuts gibi bükünlü (flexionnelle), Coos gibi İngilizce derecesinde çözümlü (analytique), Shoshon. Sahaptin gibi de bitişken (agglutinante) dillere raslanmaktadır. Böyle olmakla beraber, Amerika dillerinin çoğunda görülen bazı genel ve ortaklaşa nitelikler vardır, meselâ fiillerin aktif ve nötr sınıflarına ayrılması gibi. Aktif fiil, isimlerin iyelik hali şekline çok benzer, nötr ise gerçek bir fiildir. Fiil esaslı olan sözler bazı kere isim değerinde de kullanılır. meselâ «koşarak suya dalar» = kokarca; «bir araya getirilmiştir» = ateş, gibi.

Söz bölümleri arasındaki fark, öbür dillerdeki fark gibi değildir. Çok kere kelimenin kesin benliği olmaz; cümle kelimelerden değil, birtakım bağımsız öğelerin yanyana gelip bileşim yapmasından meydana gelir. Genel kavramlar bulunmadığı için, anlatım son derece belirtmeli ve ayrıntılıdır, meselâ Eskimo dilinde genel olarak «kar» için tek bir kelime yoktur, «yerdeki kar», «yağan kar», «savrulan kar» v. b. için ayrı ayrı kelimeler vardır; Kwakiutl dilinde de sadece «adam» denilemez adamın nerede ve hangi durumda bulunduğunu belirten öğe de katılmalıdır. Bu dilde meselâ «Adam hastadır» cümlesi şu şekilde söylenir: «O görünmiyen adam, burada olmıyan evin döşemesinde sırt üstü hasta yatmaktadır». Buna karşılık, meselâ tepmek, demet veya çıkın bağlamak, ısırmak, dövmek, sıkmak v. b. kavramlar aynı kökten olma kelimelerle anlatılır. Bu dillerde zaman kavramı yalnız fiillere değil, isimlere de katılır bizde meselâ «rahmetli» ile «harabe» kelimelerinde geçmiş zaman, «nişanlı» ile «perdelik» kelimelerinde de gelecek zaman kavramı bulunduğu gibi. Bazı dillerde tekil ile çoğul farkı yok Bazılarında da fazla olarak ikil (duel), üçül (trial) ve azıl (paucal) sayı, «biz» zamirinin «yalnız biz konuşanlar» (exclusif), «biz ile siz» (inclusif) farklı şekilleri vardır. Gerçek cins farkına pek az raslanır; buna karşılık, «canlı», «cansız», veya «belirli», «belirsiz» sınıf farkı görülür. Hal kategorisi de fakirdir ve başlıca özne ile nesne hallerine sınırlanır; öbür haller zarf öğeleriyle anlatılır. Bu dillerde önekler az, sonekler çoktur ve yalnız önek kullanan dil hiç yok gibidir. Bazı dillerde kökler katmerlenir ve kök vokalleri değişime uğrar. Bu değişimler, sayı ve kip farkları yapabilir.

Fonetik: Amerika dillerinin fonetik özellikleri de vardır. Bazı dillerin ses sistemi çok fakir veya yalın, bazılarındaki de karmaşıktır. Meselâ Kuchin dilinde 55 konson, bu arada tl, kl, gl gibi katışık l sesleri de bulunduğu halde, Iroquois dilinde basit dudak konsonları bile yoktur. Genel olarak Amerika dillerinde f, r seslerine az raslanır, r çok az titrek olduğu için d, n, l, y seslerine çevrilir. Yine genel olarak. titremli (sonore) konsonlar titremsiz (sourde)-lerden soluk baskısının özel bir şekli ile ayırdedilir; bu baskı kuvvetli olduğu için soluklu (aspirée) ve hemzeli konsonlar da meydana gelmiştir. Bazı dillerde geniz (nasale) vokalleri de vardır; bunlar kapalı (meselâ u^{m}) ve açık dudakla (meselâ u^{n}) da söylenebilir. O ile u ve e ile i arasında bulunan zayıf ve kaypak vokaller de vardır. Konson gruplarına bazı dillerde raslanır, bazısında da raslanmaz; iki kelime arasında birbirine değen a ve k sesleri (a + k) eç'e, t + r bileşimi h'ye, r + p > hw'e, b + i > wi'ye çevrilir. Genel olarak, kelime sonunda bulunan sesler atlanır, yani bunların söylenişinde dil oynar, fakat ses çıkmaz. İlkel topluluk hayatının bir görünüşü olarak, kadın söyleyişi erkek söyleyişinden ayrılır, meselâ kadınlar p, t, k seslerini m, n, ñ'ye çevirirler. Bu dillerden birçoğunda ilerleyici vokal ahengini andıran vokal düzeni ve «dudak çekeyi» (attraction labiale) vardır; o vokali, kendinden sonra gelen vokalleri ya o'ya çevirir veya bunlara w sesini katar. Bazı dillerde ton farkı da vardır, yani aynı kelime yüksek, alçak, veya alçalıp yükselen tonla söylendiği zaman farklı anlamlara gelir. Pawnee dilinde 2, Takelma dilinde de 3 tona raslanır Başka özellikler ve dil sınıflaması için bk. KUZEY AMERİKA DİLLERİ, ORTA AMERİKA DİLLERİ ve GÜNEY AMERİKA DİLLERİ.

AMERİKA İNGİLİZCESİ, İngilizce'nin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şekli (American English).

Tarihçesi: İngilizce'nin bu memlekete göçmen bir dil olarak gelmesi 1578 de başlamış ve bu dil, 1607 de Virginia denilen bölümde kurulan ilk daimî sömürgede temelli olarak yerleşmiştir. O tarihten beri Amerika'da konuşulan İngilizce, bir diyelek sayılmamakla beraber, tabiat şartlarının, komşu dillerin, ana dilleri farklı olan göçmenlerin, geniş ölçüdeki bu kaynaşmadan doğan topluluk hayatının ve memlekette meydana gelen özel kültür ve uygarlığın etkisiyle, İngiltere'deki İngilizce'den farklı bir yolda gelişmiş, bu bağımsız evrimden dolayı da birçok özellikler göstermiştir. *Amerikanizm* (İngiltere İngilizcesi'nin özellikleri: *Britisizm;* genel olarak İngilizce'nin özellikleri: *Anglisizm*) denilen bu özellikler -ki bunların sayısı şimdi 12 000 kadardır- daha çok halk dilinde ve mizahta kendini göstermektedir; edebiyat dilinde ise bunlar daha azdır. Amerikanizmin başlıca iki şekli vardır: 1 — Amerika İngilizcesi'ne girmiş olduğu halde İngiltere İngilizcesi'nce ya hiç kabul edilmemiş veya orada yabancı kelime olarak kullanılmış kelime. 2 — İngiltere'de arkaik veya artık kullanılmaz bir hale gelmiş olduğu halde Amerika İngilizcesi'nde kullanılmaya devam eden kelime.

Bu özellikler XVII. yüzyılın ilk yıllarında başgöstermiş bulunuyordu, meselâ: Amerika'da raslanan etobur hayvanlardan birinin (Procyon lotor) adı olan *raccoon* kelimesini Amerika göçmenleri 1608 yılında yerli Algonkin dilinden (Algonkin aslı: *ärä'kunĕm* = elleriyle tırmalar) alarak ingilizceleştirmişlerdir. Birleşik Devletler'in bağımsızlığı ilân edildiği yılda, yani 1776 da, amerikanizmler göze çarpar bir derecede çoğalmış ve Amerika İngilizcesi meydana gelmişti. Daha 1781 de J. Witherspoon bu özellikleri incelemeye başlamış, bunları milliyetçi duygusiyle teşvik eden Noah Webster de 1828 de ilk Amerikan sözlüğünü meydana getirmiştir. İlk devirde Birleşik Devletler'in batı bölgelerine yapılan yerleşme göçleri yüzünden topluluk hayatı dışına çıkıldığı için, bu bölgelere götürülen İngilizce'de birçok kuralsızlıklar, kelime ve deyim yenilikleri türemiştir. 1854 ten sonra R. G. White gibi gramerciler tarafından dili yontmak ve düzenlemek denemeleri yapılmışsa da, dil gelişiminin hızı bu engelleri yıkarak Amerika İngilizcesi'ni bağımsız gelişme alanına çıkarmıştır. Amerika uygarlığının bir aynası olan bu dil, bugün yeryüzünde en çabuk ve alabildiğine gelişen dildir.

Diyelek veya tipleri: Amerika İngilizcesi'nde bugün türlü diyelekler - daha doğrusu tipler - belirmiş bulunuyor: meselâ arada anlaşılmıyacak kadar fark bulunmamakla beraber, New York, New Orleans, Chicago ve San Francisco'da konuşulan şekiller bir değildir. Bu memleketin Atlantik kıyılarında kuzeydoğuya düşen New England bölümünün doğu kısmına yerleşen ilk göçmenler Güney İngiltere'den, New England'ın batı kısmiyle memleketin Güney bölümü dağlıklarına yerleşenler de Kuzey İngiltere'den gelmişlerdi. Birleşik Devletler'in genişleme devrinde doğudan batıya doğru hareket başlayınca gerek Güney İngiltere, gerekse Kuzey İngiltere diyelek özellikleri bu yerlere girerek karmaşmalar meydana getirmişlerdir. Güney İngiltere diyelekleri Georgia, Alabama, Mississippi, biraz da Texas, Arkansas ve Kentucky bölümlerine, Kuzey İngiltere diyelekleri de bir taraftan New York'tan başlıyarak aşağıya doğru Kuzey Carolina ile Tennessee sınırına, öbür taraftan da bütün Orta ve Uzak Batı'ya yayılmıştır. Bu sebeple bugün Boston yöresiyle Birleşik Devletler'in Güney bölümü diyelekleri Güney İngilizce'den oldukları için birbirine yakındır. Memlekette en çok kullanılan Batı Amerikan diyeleğinde ise Güney İngiltere İngilizcesi'nin etkisi az, Kuzey İngiltere diyeleklerininki çoktur.

Buna göre Amerika İngilizcesi bugün başlıca üç diyeleğe veya tipe ayrılır: 1 — Batı Amerikan (Western American) diyeleği veya Genel Amerikan (General American) dili, ki Amerika İngilizcesi'nin örnek tipi (Standard American) dir ve nüfusun 2/3 si tarafından konuşulur. Yayılma alanı, memleketin 4/5 ü olmak üzere, şudur: Connecticut ırmağının batısından başlıyarak New England bölgesi, Orta Atlantik bölgesinin büyük bir kısmı ile genel olarak memleketin Batı bölümü. Bu diyeleğin Orta Batı ve Uzak Batı olmak üzere iki bölümü vardır. 2 — New England veya Yankee diyeleği. Hudson ırmağının doğusunda başlıca Boston bölgesindedir ve sönmek üzeredir. 3 — Güney diyeleği. Potomac ırmağının güneyi ile Mississippi ırmağının doğusu; Texas, Arkansas ve Missouri bölümlerine de taşmıştır. Her üç diyeleğin de yerel altbölümleri vardır. Zenci İngilizcesi de birçok özellikler (*Negroizm*) gösterir. Genel (Batı) Amerikan tipinin başlıca ayracı, kelime sonlarında ve konsonlardan evvel gelen r'nin muhafaza edilmesidir; öbür tiplerde bu r düşer. New England tipinde söyleyiş genizden, sert ve uzatımsızdır. Güney tipinde ise, söyleyiş yumuşak, uzatımlı ve daha musikilidir; patlayıcı sesleri sonantize etmek eğilimi vardır.

Söyleyiş, imlâ ve gramer özellikleri: Genel olarak Amerika İngilizcesi'nin özellikleri, söyleyiş imlâ, gramer, kelime ve deyim alanlarında kendini göstermektedir. Amerika İngilizcesi, İngiltere'dekine bakarak daha uzatımlı, alçak perdeli ve daha tekdüzendir. Telâffuzda genizleme (nasal twang) ile vokalleri çekme (Yankee drawl) göze çarpar. Bu çekme en çok a vokalinde olur ve bölgelere göre bunun derecesi değişir: meselâ *ask, half, past* kelimelerindeki a vokali New England tipinde uzun ve açık *a*, Güney tipinde *e*, Genel (Batı) tipte de *æ* değeriyle söylenir. Kısa o'lar da, meselâ *coffee*'deki o, bazı bölgelerde ɔ, başka yerlerde de ā değerini bulur. Belirsiz e (ə) en çok Orta ve Uzak Batı'da, kısa o veya kısa i (e) nin yerini tutar, meselâ: *potato* ve *houses* kelimelerinde olduğu gibi. En çok n, m, ng sesleri yanında vokaller genizden söylenir. Güney tipinde bazı diftonglar monoftonglaşır: *five* gibi. Genel olarak da meselâ *either* kelimesi *ay* sesiyle değil *i* sesiyle başlar. *Often* kelimesi *ofn* yerine *oftn*; *trait* kelimesi de *trey* yerine *treyt* şeklinde okunur. Vurgulu hecelerdeki h'ler telâffuz edildiği halde, vurgusuzlardakiler edilmez: *pro(h)ibition* gibi. *Wh* bileşimi vurgulu hecelerde *hw*, vurgusuzlarda da sadece *w* değerinde olur: *whether, nowhere* gibi. *New* ve *duty* gibi kelimelerdeki öndamak n' (ny)si ile d' (dy)si düz n ve d değerleriyle söylenir. Vurgulamada da fark vardır: meselâ *laboratory* kelimesinde vurgu İngiltere İngilizcesi'nde ikinci, Amerika İngilizcesi'ne göre de birinci heceye gelir. Amerikan imlâsında basitleşmiş şekiller vardır: *honour* yerine *honor*; *through* yerine *thru*: *though* yerine *tho; catalogue* yerine *catalog*; *programme* yerine *program*; *traveller* yerine *traveler*; *theatre* yerine *theater* gibi. İngiltere İngilizcesi'nde birinci şahıs için gelecek zaman yardımcı fiili *I shall* iken Amerika İngilizcesi'nde *I shall* ile *I will* şekilleri çok kere eşdeğer olarak kullanılır.

Kelime ödünçlemeleri ve arkaizmler: Amerika İngilizcesi'nin yazıda göze çarpan özellikleri kelime ve deyimlerdedir. Bunların bir kısmı yerli veya komşu dillerden ödünçleme, bir kısmı arkaizm, bir kısmı da karşılaşılan veya yaratılan yenilikleri adlandıran isimlerdir. İlk olarak Virginia ve New England göçmenlerine, Amerika yerli dillerinden, hayvan, bitki ve Kızılderili etnografyasına ait kelimeler girmiştir: «kabak» karşılığı olan *squash* (Algonkin dilindeki aslı: *askûtasquash* = yeşil yenen), *wigwam* (çadır, yurt), *tomahawk* (balta ve çubuk), *canoe* (Kızılderili kayığı), *moccasin* (ayakkabı), *soccotash* (fasulyeli mısır yemeği) gibi. Amerika kuşlarından miyavlıyan *Dumetella carolinensis*'e verilen *cat bird* (kedi kuşu) adiyle, Amerika ağaçlarından *Quercus virginiana* (daima yeşil olan meşe) ya takılan *live oak* (canlı meşe) ismi, tabiatın zoriyle icat edilmiş kelimelerdendir. İngiliz olmıyan göçmenlerden yapılan ödünçlemeler arasında *boss* (Felemenkçe *baas* = patron), *cookie* (Fel. *koekje* = bisküvi), *prairie* (Fr. *prairie* = geniş çayırlık), *carry-all* (Fr. *cariole* = tek atlı araba), *standpoint* (Alm. *Standpunkt* = görüş), *lagerbeer* (Alm. *Lagerbier* = eskimiş bira), *canyon* (İsp. *cañon* = dar ve uçurumlu vâdi), *bronco* (İsp. = yabani at), *jazz* (Zenci dilinden) gibi kelimeler vardır. İngiltere'de dil daha çabuk evrimlendiği ve XVIII. yüzyıl başlarında İngiltere'den Ame-

rika'ya göç edenlerin sayısı azaldığı için, bu tarihten sonra Amerika İngilizcesi'nde birçok arkaizmler meydana gelmiştir: meselâ Shakespeare zamanında İngiltere'de *I guess* deyimi «sanırım» anlamına geldiği halde, sonra bırakılmış ve bunun yerine *I think* kullanılmıştır: Amerika'da ise *I guess* deyimi bugüne kadar eski anlamiyle kalmıştır. «Sevimli» anlamında olarak *clever* kelimesi de böyledir. *Fall* (son bahar; İng. *autumn*), *stock* (davar; İng. *cattle*) kelimeleri de arkaizmlerden sayılır.

Amerikanizm ve Britisizm: Genel İngilizce alanında birçok kelimeler Amerika'da ve İngiltere'de farklı anlamlara gelir: meselâ *store* (Amerika'da = dükkân, İngiltere'de = depo; İng. dükkân = *shop*), *corn* (Amer. mısır, İng. tahıl; İng. mısır = *maize. Indian corn*), *biscuit* (Amer. mayalı çörek, İng. bisküvi; Amer. bisküvi = *cracker, cookie*), *lumber* (Amer. kereste, İng. artık eşya, öte beri; İng. kereste = *timber*) gibi. Aynı cümleden olarak bazı şeylere Amerika'da ve İngiltere'de farklı adlar verilmiştir: meselâ asansör: Amer. *elevator*, İng. *lift*; ayakkabı boyama: Amer. *shoe shine*, İng. *boot polish*; kamyon: Amer. *truck*, İng. *lorry*; sinema: Amer. *movie*, İng. *motion picture, cinema*; yeraltı treni: Amer. *subway*, İng. *underground, tube*; eczacı: Amer. *druggist*, İng. *chemist*; kumaşçı dükkânı Amer. *dry goods store*, İng. *draper's shop*; hırdavatçı: Amer. *hardware dealer*, İng. *ironmonger*; odacı: Amer. *janitor*, İng. *caretaker*; demiryolu: Amer. *railroad*, İng. *railway*; kızak: Amer. *sled*, İng. *sledge*; vagon: Amer. *car*, İng. *carriage*; yaz saati: Amer. *daylight time*, İng. *summer time*; bagaj: Amer. *baggage*, İng. *luggage*; gazyağı Amer. *gasoline*, İng. *petrol*; konserve tenekesi: Amer. *can*, İng. *tin*; tramvay: Amer. *street - car*, İng. *tramcar*; hizmetçi kız: Amer. *hired girl*, İng. *maid servant*; smoking: Amer. *tuxedo*, İng. *dinner jacket*, gibi *To go ahead* (devam etmek), *hold on* (hele dur), *hurry up* (acele et) gibi deyimler de bu memleketin malıdır. Buna karşılık, bazı kere aynı anlam için Birleşik Devletler'in farklı yerlerinde farklı kelimeler kullanılır; meselâ «veranda» için Amerika'nın bazı yerleriyle İngiltere'de *veranda*, Amerika'da genel olarak *porch*, başka yerlerde *loggia*, Güney'de *gallery*, New England bölümünde *piazza*, New York'ta *stoop*.

Kelime ve deyim icatları: Amerikalılar İngilizce'nin mekanizmasını basitleştirmek suretiyle onu çok kıvrak, canlı, ve pratik, deyimleri daha tablolu bir dil haline getirmişlerdir. İsmin esas şeklini fiil olarak da kullanmak, fiillerden de isim esasları çıkarmak, bu amacı sağlamak için baş vurulan çarelerden biridir: meselâ *Hoover* adından *to hooverize* (iaşe idaresi), *enthusiasm* isminden *to enthuse* (şevke getirmek), *slender* sıfatından *to slenderize* (şıklık için zayıflatmak), *automobile*'den *to auto* (otomobil sürmek), *bachelor*'dan *to bach* (bekâr yaşamak) gibi. Son misalde görüldüğü üzere kelimeleri kırpmak da pratiklik yollarından biridir: *influenza* yerine *flu* (grip), *reputation* yerine *rep* (ün), *to perculate* yerine sadece *to perc* (alafranga kahve pişirmek), hattâ yalnız harf olarak *N. G.* (= *no good* = iyi değil) ve *O. K.* (*okey* ok. = tasvip, kabul) gibi. Gramer alanına girilerek ekler de istenildiği şekilde kullanılmıştır: meselâ *wax*'ten *to dewax* (balmumu veya paraffin tabakasını çıkarmak) gibi. Büyük şehir uygarlığının meydana getirdiği yenilikleri adlandırmak için *sky scraper* (dev yapı), *elevated railroad* (üsten giden tren), *bootlegger* (içki kaçakçısı), *super - gang* (üstün haydut), *sex - appeal* (cins çekeyi), *electrocution* (elektirikle idam), *dictograph* (mektupların diktesini kaydeden fonograf), *profiteering* (vurgunculuk) *electioneering* (seçim uğraşı) ve Türkiye'ye kadar yayılmış bulunan *kodak, chiclet, gangster, thermos, cow - boy, palmolive, locomobile, super - film, autocar, jeep, cocktail, nylon. trolleycoach*, gibi kelime türevleri icat edilmiştir. Yine büyük şehirlerdeki topluluk ve ticaret hayatının yarattığı meslek ve ticaret yapılarına birer ad vermek için, yer gösteren *- ery, - eria, - orium* gibi eklerle meslek eki olan *- ist, - logist* de zorlanmıştır: meselâ *car - washery* (otomobil yıkama evi), *mendery* (çamaşır yamalama ve tâmir evi), *wrecketeria* (hurda otomobil deposu), *bobateria* (bob - stil saç tuvaleti evi), *barberatorium* (modern ve pek büyük berber dükkânı) *pantatorium* (pantalon ütüleme evi), *mixologist* (büyük barlarda içki harmanı yapan uzman), *boyologist* (çocukları bilim yoliyle yetiştiren ve eğlendiren uzman) v. b. Bu arada *supergobosnoptious, scrumdifferous, hyperfirmatious* gibi gerilmiş - şekil (stretch - form) denilen veya tamamiyle uydurma olan birçok icatlar da vardır.

Halk dili ve argo: Amerika İngilizcesi'nin halk diliyle argosu da (hele spor argosu) renkli ve tabloludur: şikâyet etmek: *to kick* (lûgat anlamı: tepmek); sigara: *coffin nail* (= tabut çivisi); boşgezen: *chair - warmer* (= sandalye ısıtan); gramafon plâğı: *canned - music* (= müzik konservesi); hacı ağa: *sugar daddy* (= şeker baba); dolar: *bone* (= kemik); *bum* = fena; *hobo* serseri; *yegg* = hırsız; *mazuma* = para (Yahudi Almancası'ndan).

Amerika İngilizcesi, Kanada İngilizcesi üzerine kuvvetli etki yapmakta ve yayılan Amerikan kültürü, hele Amerikan filimleri vasıtasiyle, öbür diller üzerinde de izini bırakmaktadır.

Bibliyografya: H. L. Mencken: *The American Language*, New York 1919, 4. bas. 1936, *Supplement I.* 1945. G. P. Krapp: *The English Language in America*, 2 cilt, New York 1925. H. W. Horwill: *A Dictionary of Modern American Usage*, Oxford 1935. R. H. Thornton: *American Glossary*, cilt I. ve II. 1912, cilt III. Philadelphia 1939. Bir heyet tarafından: *Linguistic Atlas of the United States and Canada*, Providence 1939. Bir heyet tarafından: *A Dictionary of American English on Historical Principles*, Chicago 1938 - 1944. H. Wentworth: *American Dialect Dictionary*, New York 1944. J. S. Kenyon ve T. A. Knott: *A Pronouncing Dictionary of American English*, Springfield 1944. L. V. Berrey ve M. Van den Bark: *The American Thesaurus of Slang*, New York 1942. *Dialect Notes* (1889 da kurulan «American Dialect Society» tarafından yayımlanmaktadır); *The American Speech* (Baltimore, 1925 ten beri yayımlanmakta olan dergidir).

AMERİKA NEBÜLÖZÜ: bk. NEBÜLÖZ.

AMERİKA YERLİLERİ: bk. KIZILDERİLİLER.

AMERİKADAKİ DEMOKRASİ HAKKINDA, (De la Démocratie en Amérique), Fransız yazarlarından ve politika adamlarından Alexis de Tocqueville'in Kuzey Amerika'dan döndükten sonra ilk cildini 1835 te, ikinci ve son cildini ise 1840 ta çıkardığı bir eser. Bu eser sosyal düzeni kabul etmek istiyen Avrupa milletlerine yol gösterir bir mahiyette olup büyük bir ilgi ile karşılanmış ve Tocqueville'in Akademi'ye seçilmesini sağlamıştır. Kitabın bir seyahatname çeşnisini taşıyan ilk cildinde, Amerika vatandaşları arasındaki eşitliğin tam olduğu, milletin bütün işleri denetlediği ve federal rejimin uygulanmasiyle merkezcilik usulünün ortadan

kaldırıldığı anlatılır. İkinci ciltte ise felsefî fikirler daha çok yer almakta ve Amerikan milletinin toplum ve ahlâk durumu üzerinde demokrasi düzeninin etkileri incelenmektedir.

AMERİKAN ASMASI, filokseralı bölgelerde yerli asmalarımıza anaç olarak kullanılan asmalar. Avrupa'da filokseranın çıkmasından sonra yerli asmalar Amerika'dan getirtilen A. üzerine aşılanmaya başlanmıştır. A., kökleriyle filokseraya dayanır.

Amerikan asmalarının başlıca üç türü vardır:

1 — *Vitis riparia Michaux.* Ripa, Lâtince'de kıyı anlamına geldiğinden kıyı asması adını da alır. Serin, verimli, aluvyon toprakları sever. Birleşik Amerika'nın nehir kenarlarında yabani olarak yetişir. İki çeşiti vardır: Riparia ı G., Riparia gloire de Montpellier.

2 — *Vitis rupestris Scheele.* Rupes, Lâtince'de taşlık, kayalık anlamındadır. Birleşik Amerika'da kuru, taşlı topraklarda yabani olarak yetişir. Çeşitleri: Rupestris 9 ve Rupestris du Lot'tur.

3 — *Vitis Berlandieri Planchon.* Buna kireç asması da derler. Birleşik Amerika'nın güneyinde, hususiyle Texas'ın bayır ve kurak yerlerinde yabani olarak yetişir.

Saf Amerika asmalarının toprak istekleriyle kökleşme dereceleri başka başka olduğundan, bağcılık bölgelerindeki çeşitli topraklara, elverişli asma anacı elde etmek ve daha iyi kökleşmelerini sağlamak için bunlar arasında birtakım melezlemeler yapılmıştır. Saf Amerika asmalarının kendi aralarında yapılan melezlemeye Ameriko × Ameriken melezleri denir.

Gerek saf Amerika asmaları, gerekse bunların kendi aralarında veya yerli asmalarla yapılan melezleri, filokseranın girdiği bağcılık bölgelerindeki Amerika asma fidanlıklarında devlet tarafından yetiştirilmekte ve bağ yapmak istiyen halka dağıtılmaktadır.

AMERİKAN AYNASI, makine işlerinde, üzerinde çalışılan parçaları, torna veya matkap tezgâhlarında sıkıştırmak için kullanılan bir tertibat. Bir merkeze doğru birleşen birkaç mengene kolunun bulunduğu yuvarlak bir kısımdan ibarettir. Sıkıştırılmak istenen parça bir anahtar vida vasıtasiyle sıkıştırılır.

AMERİKAN BEZİ, bizde Amerikan bezi veya kaput bezi denilen pamuklu dokuma. Normal olarak çözgüsü 12 atkısı 12 No. lu pamuk ipliklerinden yapılır. Bu bezler, ayrıca ağartılmaz. Kasarlı (Mercerisé) ipliklerinden yapılıp ayrıca ağartılan bu gibi bezlere patiska denir. Kaput bezlerinden orta halli halkın iç ve dış giyim eşyası yapılır. Bunlar, basılarak basma haline getirilebildikleri gibi, boyanarak elbiselik haline de konulabilir. Ucuz ve dayanıklı pamuklu dokumalardan sayılır. Bu bezler varlıklı memleketlerde ambalaj, döşemelik astarı veya yatak kılıfları yapmakta kullanılır.

Memleketimizdeki fabrikalarda ve el tezgâhlarında en çok dokunup harcanan pamuklu dokuma cinsidir. Pamuklu bez istihsalimizin % 80 i kaput bezidir.

AMERİKAN EDEBİYATI, şimdi Amerika Birleşik Devletleri denilen memlekette 1607 yılından beri İngiliz dilinde (bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ) yazılagelmekte olan edebiyat. İngiliz edebiyatının denizaşırı bir kolu olarak başlıyan bu edebiyat, bir buçuk yüzyıl süresince, göçmen bir kültürden doğan sömürge edebiyatı niteliğini göstermiş, sonra konu, anlatım ve şekil bakımından ana edebiyattan gitgide ayrılarak bağımsızlığını kazanmış ve her bakımdan özgür bir hale gelerek millileşen Amerikan kültürünün hem bir ürünü, hem de aynası olmuştur. Şimdi 138 milyonluk bir milletle beslenen ve dünya ölçüsündeki edebiyatların en hacımlılarından (1946 da 1722 roman, 441 şiir kitabiyle piyes [1938 de: 698], 877 çocuk kitabı [1938 de: 895] yayımlanmıştır) biri olan Amerikan edebiyatı, bu gelişime göre, şu devirlere ayrılır: XVII. - XVIII. yüzyıllar: 1 — Sömürge çağı (1607 - 1765), 2 — Devrim ve millileşme çağı (1765 - 1800). XIX. yüzyıl: 1 — Romantizm çağı (1800 - 1870), 2 — Realizm çağı (1870 - 1900). XX. yüzyıl: 1 — Birinci Dünya Harbi öncesi çağı (1900 - 1917), 2 — Birinci ve İkinci Dünya Harbleri çağı (1917 - 1945) ve sonrası.

Sömürge çağı: Siyaset ve topluluk hayatının akımlarına uyarak, Amerikan edebiyatı, memleketin doğu kıyıları bölgesinde biribirinden uzak üç merkezde filizlenen ve ayrı ayrı nitelikler taşıyan fikir ve sanat ürünleriyle başlamıştır. Bu üç merkez, zaman sırasiyle, şunlardır: 1 — Güneyde, kıraliçe Elizabeth çağının kahramanlarından Sir Walter Raleigh'nin 1584 te kıraliçenin onuruna «Virginia» şeklinde adlandırdığı ilk geçici sömürge (şimdi Kuzey Carolina) den sonra (T. Hariot: *Briefe and True Report of the New - Found Land of Virginia,* 1588, bu devirdendir), kıral James I. zamanında 13 mayıs 1607 de şimdiki Virginia bölümündeki Jamestown kasabasında kurulan ilk daimî sömürge, ki «Güney» denilen bölge (1765 e kadar genişliği: Virginia, Maryland, Kuzey Carolina, Güney Carolina, ve Georgia) nin çekirdeği olmuştur. 2 — Kuzeyde vicdan ve ibadet serbestliği uğruna İngiltere'den «Mayflower» gemisiyle göçederek (gemide ünlü bir anlaşma [*Mayflower Compact*] imzalanmıştır) 21 aralık 1620 de şimdiki Massachusetts bölümünde Boston yakınlarındaki Plymouth limanında bu «Göçmen Atalar» (Pilgrim Fathers) ın kurduğu sömürge, ki sonra merkezi Boston olan ve New England denilen bölge (1765 e kadar genişliği: Massachusetts, New Hampshire, Connecticut, ve Rhode Island) nin çekirdeği olmuştur. 3 — Ortada, Quaker (Society of Friends) tarikatını Amerika'nın New Jersey bölümünde 1676 da yerleştirdikten sonra, William Penn'in 7 aralık 1682 de kendi adiyle kurduğu Pennsylvania (= «Penn ormanları») bölümünün yine Penn tarafından adlandırılan merkezi Philadelphia (= «kardeş sevgisi [şehri]»). Sömürge çağının sonlarına doğru tarihî bir rol oynıyan bu şehir, Atlantik kıyısı Orta bölgesi (1765 e kadar genişliği: Pennsylvania, New York, New Jersey, ve Delaware) nin kültür merkezi olmuştur. Her üç merkezde meydana gelen edebiyat, kendi çevresinin tarihiyle yuğrulmuş, çevrenin görüş ve düşünüşlerini yansıtmıştır.

Amerika'da ilk eserler yazıldığı yıllarda, İngiliz edebiyatındaki Elizabeth çağı sona ermiş ve Puritan çağı başlamış bulunuyordu. Böyle olmakla beraber, Amerikan edebiyatının beşiği olan Virginia'daki ilk verimler Elizabeth çağının özelliklerinden biri olan Rönesans romantizminin havası içinde meydana gelmiştir. «Güney» bölgesindeki sömürge, tarım işlerine elverişli geniş ovalarla kaplı olduğundan, buraya yerleşen toprak sahibi aristokratlar, zenci köle çalıştırmış, edebiyatları da tam bir sömürgeciliği ve İngiltere'deki kıralcı Cavalier'liği yansıtmıştır. Amerikan edebiyatının babası olan ve harb tutsağı olarak bulunduğu Türkiye'den döndükten sonra 1608 de Virginia başkanlığına getirilen İngiliz Captain John Smith(1580-1631), gerek Virginia

sömürgesinin kuruluş tarihi, gerek kendi maceraları hakkında birçok eser yazmıştır. Bunlardan ilki olan *A True Relation of such occurences and accidents of noate as hath hapned in Virginia since the first planting of the Collony* (basımı Londra, 1608), Amerikan edebiyatının ilk ürünüdür. Bu yazarın en önemli eseri *The Generall Historie of Virginia, New England, and the Summer Isles* (Londra, 1624) adını taşır. Aynı yıllara ait olup bir deniz kazasını anlatan eski bir eser de bu sömürgenin kâtibi olan William Strachey'nin kaleminden çıkmıştır: *A True Reportery of the Wracke, and, Redemption of Sir Thomas Gates Knight, upon and from the Ilands of the Bermudas, his Comming to Virginia and the Estate of that Colonie then* (Londra, 1610).

Gerek XVII. gerek XVIII. yüzyılda «Güney» e ait olan eserler çok değildir ve hemen hemen hepsi nesirdir. Bunlar şöyle sınıflandırılabilir: bir kısmı bu memlekete göçmen çekmek için yazılmış propaganda yazılarıdır, R. Rich'in manzum *Newes from Virginia*'sı (1610), J. Hammond'ın *Leah and Rachel, or, the Two Fruitfull Sisters Virginia and Mary-Land*'i (1656) gibi; bazısı Virginia'da 1676 daki Nathaniel Bacon ayaklanmasını anlatır, Cotton ve T. M. (Thomas Matthews?) tarihleri gibi. Bunlara, bu adamın bilinmiyen bir silâh arkadaşı tarafından yazılmış olan ve XVII. yüzyılın en güzel Amerikan şiiri sayılan 22 kıtalık mezar yazısı(*Epitaph made by his Man*) da katılmalıdır. Başkaları Güney eyaletlerine ait gezi yazılariyle vekayinamelerdir, meselâ R. Beverley'nin *History and Present State of Virginia*'sı (1705, 1722), Westover'lı albay William Byrd tarafından yazılmış olan ve güney sınırının toplumbilimini yapan *History of the Dividing Line Run in the Year 1728*'i (1841 de *Westover Manuscripts* toplamasının bir kısmı olarak çıkmıştır); küçük bir kısmı dinîdir, 1693 te Williamsburg'da William and Mary kollejini kuran J. Blair'in vaazları gibi; birkaçı da manzum yazılardır: yukarıda anılanlardan başka, G. Sandys'in Ovidius'tan yaptığı *Metamorphoses* tercümesi (1626) ile E. Cook'un «Güney» deki yaşayış tarzını yeren ve Butler'ın *Hudibras*'ını taklidederek yazılan *The Sot-Weed Factor or a Voyage into Maryland*'i (1708) gibi.

Güney plantajlardaki dağınık yaşama tarzı, edebiyatın gelişmesine elverişli olmamış, Kuzeyde ise daha çok denizcilik ve ticaretle uğraşan halk, köy ve kasabalarda toplu halde yaşadığı için, edebiyat gelişmiştir. Amerika İngiliz sömürgelerinde ilk kitap da 1640 yılında bu bölümün Boston yakınındaki Cambridge kasabasında Stephen Daye tarafından basılmıştır. Manzum bir mezmur kitabı olan ve *Bay Psalm Book* adını taşıyan bu kitabı Richard Mather, Thomas Welde ve John Eliot hazırlamışlardır. Amerika'nın en eski üniversitesinin çekirdeği olan Harvard kolleji de aynı Cambridge kasabasında 1636-39 yıllarında kurulmuştur (Yale üniversitesinin kuruluşu Connecticut'ın New Haven kasabasında 1701 de). İlk Amerikan gazetesi olan *The Boston News-Letter* (1704) da burada çıkmıştır. Güneydekine bakarak çok daha hacımlı ve çeşitli olan New England bölümündeki edebiyatın ana niteliği dine bağlı ve püriten (puritan) olmasıdır. Lâik eserler arasında, ilk valiler tarafından yazılan ve sömürgenin kuruluşunu anlatan (Wm. Bradford: *Journal*, 1622 ve *The History of Plymouth Plantation* [yazılışı 1630-1646]; J. Winthrop: *The History of New England* [yazılışı 1630-1649]) tarih ve vekayinameler önemli bir yer tutar. Bu araya Wm Morell'in *Nova Anglia* (1625) ve Wm. Wood'un *New England's Prospect*'i (1634) gibi manzum topografik-etnografik eserleri ve vâiz T. Prince'in *Chronological History of New England*'iyle (1736) rasyonalist doktor Wm. Douglas'ın *Summary, Historical and Political of the First Planting, Progressive Improvements, and Present State of the British Settlements in North America* (2 cilt, 1748-53) adlı önemli tarihini katmak gerekir. Kızılderililer'le yapılan çarpışmaları anlatan hikâyeler (D. Gookin: *Historical Collections of the Indians in New England* [1674 te yazılmış, 1792 de basılmıştır]; Mary Rowlandson: *The Sovereignty and Goodness of God. Narrative of the Captivity* [1682]) ile, S. Sewall'ın 1674-1729 yılları arasında Boston şehrinin teokrasiden lâikliğe ve rasyonalizme doğru evrimini gösteren günlük hatıra defteri (*Diary*) ve Sarah Knight'ın 1704 te atla Boston-New York yolculuğunu günü gününe anlatan *Journal*'ı bu grupta ayrıca yer alır. Sewall'ın *The Selling of Joseph* başlıklı risalesi (1700) Amerika'da köleliğe karşı çıkan ilk yazıdır.

Bu çağdaki New England şiiri başlıca mezar yazıtları, ağıt ve övgüler, ithaf ve anı yazıları ile, genel olarak da dinî mısralarla sınırlanır. Du Bartas'dan mülhem olarak yaradılışı, tabiat öğelerini, mevsimleri, insan hayatının çağlarını ve tarihi terennüm eden Anne Bradstreet (eseri *The Tenth Muse, lately sprung up in America* adiyle 1650 de Londra'da basılmıştır), Amerika topraklarında doğmuş ilk Amerikalı şair B. Tompson (*New England's Crisis*'te [1676] İspanya-İngiltere harbini terennüm etmiştir) ve kıyamet gününü anlatan *The Day of Doom* (1662) şiirinin sahibi vâiz ve doktor M. Wigglesworth XVII. yüzyılın başlıca şairleri olarak sayılırlar. XVIII. yüzyıl şiiri daha neşeli ve canlıdır. J. Osborn'ın balina avı şarkısı (*Whaling Song*), XVIII. yüzyıl anonim balladlarından *The Songs of Braddock's Men*, Harvard kolleji çevresinden J. Maylem (*Gallic Perfidy*, 1758) ile G. Cockings (*War*, 1760) in Fransa-İngiltere harbi dolayısiyle yazdıkları vatanî mısralar, tüccar J. Green'in o zamanki kâğıt parasiyle alay eden *Mournful Lamentation for the Sad and Deplorable Death of Mr. Old Tenor* (1750) başlıklı şiiri, memleketin ilk almanakçılarından N. Ames'in antolojileri ve B. Church'ın, pul kanununu çekiştiren *The Times* (1765) adlı yergisi, Amerikan şiirinin gitgide millîleşmekte ve göçmenlik ruhundan kurtularak kendi kendine bir doğrultu aldığını gösterir.

Dinî yazılara gelince, bunları teoloji görüş ve tartışmalariyle vaazlar olmak üzere ikiye ayırmak doğru olur. Bu alanda başlıca tartışma, millî kiliseye karşı, geniş düşünce ve vicdan serbestliği taraflısı olan ve Amerika'da demokrasi felsefesini kuran Roger Williams (*The Bloudy Tenent of Persecution for the Cause of Conscience*, 1644; *The Bloudy Tenent made yet more Bloudy by Mr. Cotton's Endeavour to Wash it White*, 1652) ile muhafazakâr John Cotton (*The Bloudy Tenent washed and made white in the Bloud of the Lamb*, 1647) arasında olmuştur. Dinî alanda olduğu kadar siyasî alanda da hoşgörüyü «Allahın kutsal kitabını şeytanın kuşağından asmak» sayan avukat-teolog N. Ward, fikirlerini *The Simple Cobbler of Agawam in America, willing to help 'mend his Native Country, lamentably tattered, both in the upper-Leather and sole, with all the honest stitches he can take* (1647) adlı eserinde anlatmıştır. Aynı yazar 1641 de sömürge kanunlarını (*Body of Liberties*) düzenlemişti. Teologlardan T. Hooker

(*The Soul's Implantation*, 1637) la T. Shepard (*New England's Lamentation for Old England's Errors*, 1645)da anılmıya değer. Calvinizm alanında, başlıca J. Edwards, *Enquiery into the Modern Prevailing Notions of that Freedom of the Will which is Supposed to be Essential to Moral Agency* (1754) adlı eseriyle determinizmi savunmuştur. Vâizlerden I. Mather (*Illustrious Providences*, 1684) oğlu C. Mather (*Magnalia Christi Americana, or The Ecclesiastical History of New England*, 1702) muhafazakâr kiliseyi kuvvetlenmekte olan rasyonalizme karşı savunmuşlar, J. Eliot başlıca Kızılderililer'e hitabetmiş, J. Wise kilise örgütünde bağımsızlığı, J. Mayhew (*Discourse Concerning Unlimited Submission and Non-Resistance*, 1750) da ihtilâlci siyasî fikirleri ileri sürmüşler, R. Calef ise *More Wonders of the Invisible World* (1700) adlı eseriyle lâikleşmeye yardım etmiştir. Bu çağda New England'de sahne oyunları yasaktı.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru New England bölgesi Amerika hayatında ikinci plâna geçerek yerini Philadelphia'nın kültür merkezi olduğu Orta bölgeye bırakmıştır. Coğrafya bakımından olduğu gibi fikir ve din alanında da orta ve mutedil bir yol tutan ve sağduyuya dayanan bu bölgedeki edebiyat, sömürge çağının sonuna rasladığı için az, fakat nitelikçe yüksek olmuştur. XVII. yüzyılda G. Thomas'ın *An Historical and Geographical Account of the Province and County of Pennsylvania and of West New Jersey* (1698)si anılmaya değer. XVIII. yüzyılda Philadelphia'da ince duygulu ve anlatışlı. İngiliz klâsik devri şairlerinden çok preromantikleri örnek alan ve Amerika edebiyatına «ode» ve dram gibi yeni neviler sokan bir şiir sanatı meydana gelmiştir. Wm. Livingston'ın *Philosophic Solitude*'undan (1747), J. Ralph'ın *Night* (1728) adlı şiiriyle İngiliz klâsiklerini yeren mısralarından sonra 1765 te ilk tanınmış Amerikan piyesi olarak T. Godfrey'nin *The Prince of Parthia* adlı manzum tragedyası çıkmıştır. Aynı şair *The Court of Fancy* (1762) adlı bir şiir de bırakmıştır. N. Evans'ın *Ode on the Prospect of Peace* (1761) başlıklı şiiri de bu arada yer alır. New York valisi R. Hunter'ın 1714 te basılan fakat oynanmıyan ve siyasî bir yergi olan *Androboros* adlı piyesi, ilk Amerikan sahne yazısı sayılmıştır. Nesirde Quakerlar ön safta bulunmuş, Wm. Penn *General Description of Pennsylvania* (1683) yı, J. Woolman da Amerikan klâsikleri arasına geçen günlük hatıra defterini (*Journal*, 1774) vermiştir. Sömürge çağının en büyük kişisi, 1723 te Boston'ı bırakarak Philadelphia'ya yerleşen ünlü Benjamin Franklin'dir. Pratik kavrayışlı, insan ruhlu, yaratıcı fikirli bir bilim, siyaset ve yazı adamı olan Benjamin Franklin, birçok sağsözler ve bilgi kırıntılariyle dolu bulunan *Poor Richard's Almanack* (1733-1758) ı 25 yıl devam ettirdikten sonra, Amerikan nesrinin ilk parlak örneği sayılan *Autobiography*'sini (1771-1789) yayımlarken Amerikan edebiyatında sömürge çağı kapanmış ve devrim çağı başlamış bulunuyordu.

Devrim ve millîleşme çağı: Sömürge çağının sonlarında idarenin zayıf taraflarını yermiş olan Amerikan edebiyatı, ana vatana karşı ayaklanma ve devrim hareketi başlar başlamaz siyasetin hizmetine girmiş ve memleketin türlü bölgelerini edebiyat alanında birleştirmiştir. New England'li J. Otis (*Considerations on Behalf of the Colonies, in a Letter to a Noble Lord*, 1765), Samuel Adams, John Adams (*A Dissertation on the Canon and Feudal Law*, 1768; devrimden sonra da: *A Defence of the Constitution of Government of the United States*, 1787), Pennsylvania'lı J. Dickinson (*Letters from a Pennsylvania Farmer to the Inhabitants of the British Colonies*, 1767-68; ayrıca da *Declaration of Rights*, 1765, ile *Petition to the King*, 1774, 1775 karalamaları), Virginia'lı P. Henry ile T. Jefferson (*A Summary View of the Rights of America*, 1774), hepsi de hukuk ve siyaset yazılariyle devrimi savunmuşlardır. Ediplerden F. Hopkinson da *A Pretty Story* (1774) adlı siyasî bir yergi yazmıştır. Bir İngiliz Quaker'i olan Thomas Paine 1776 da Philadelphia'da yayımladığı *Common Sense* ve sonraki *The Crisis* (1776-1783) başlıklı devrimci yazılariyle bu hareketi körüklemiştir. Amerika'nın «Bağımsızlık Bildirgesi» (*Declaration of Independence*, 4 temmuz 1776) ni, Amerikan Devrimi'nin en büyük kişilerinden olan radikal demokrat Thomas Jefferson kaleme almıştır. Bu yıllarda, R. Rogers'ın Kızılderililer'i konu yapan *Ponteach* (1766) adlı manzum tragedyasından başka, devrim hayatından alınma siyasî ve yergili piyesler (Mercy Warren: *The Group*, 1775; anonim: *The Blockheads*, 1776) ve kahramanlık gösterileri (H. H. Brackenridge: *The Battle of Bunkers-Hill*, 1776) sahneye konmuştur.

Birleşik Devletler'in «Meşrutiyet çağı» (1787-1800) siyaset ve fikir edebiyatında, Amerika'nın 1787 yılındaki anayasa (*Constitution*) metni, aşırı demokrasiyi hoş görmeyip millî birliği savunan Federalist Parti önderlerinden Alex. Hamilton'la J Madison ve J. Jay'in kaleminden çıkan *The Federalist* (1787-1788) başlıklı makaleler serisi ve George Washington'ın cumhurbaşkanlığından çekilmesi dolayısiyle yazdığı vedaname (*Farewell Address*, 1796) yer alır. Tarih alanında T. Hutchinson'ın *The History of Massachusetts* (3 cilt, 1764-1778), S. Peters'ın Amerika'ya ait *General History* (1781), Mercy Warren'ın da *History of the American Revolution* (3 cilt, 1805) adlı eserleri anılabilir.

Bu yıllarda Connecticut'ın Hartford kasabasında bir şiir ekolü de meydana gelmiş ve üyelerinin (J. Trumbull, T. Dwight, J. Barlow, L. Hopkins, D. Humphreys) hemen hepsi Federalist oldukları için, bunların kalemiyle aşırı demokrasi yerilmiştir. Bu arada, J. Trumbull'ın İngilizler'e sadık kalmak istiyen Loyalist'lerin yenilmesini yeren *McFingal* (1776-1782) ı, J. Barlow'nın *The Vision of Columbus* (1787; 1807 de: *The Columbiad*) adlı epopesi ile *Hasty Pudding* (1793) komik pastorali, T. Dwight'ın da *The Conquest of Canaan* (1785) adlı dinî epopesi ayrıca anılmıya değer. Amerikalılar'ın sevdiği *Hail Columbia* (1798) vatan şarkısı J. Hopkinson tarafından yazılmıştır. Halk şarkılarından *Yankee Doodle* da 1775 yıllarında ortaya çıkmıştır. Bunların üstünde, ilk büyük Amerikan lirik şairi olarak Philip Freneau (1752-1830) yer alır (ilk Amerikan romantik şiiri olan *The House of Night, The Wild Honeysuckle; Poems*, 1786). Bu şairin, hapsedildiği İngiliz harb tutsağı gemisini (*The British Prison Ship*, 1781), demokrat T. Jefferson taraflısı olduğu için de Federalistler'i yeren mısraları da vardır.

Öğretmen Susanna Rowson tarafından genç kızlar için yazılan *Charlotte Temple* (1790; devamı: *Lucy Temple*, 1828), ilk Amerikan romancısı W. H. Brown'ın Richardson'ı taklideden *The Power of Sympathy*(1789)si ile Hannah W. Foster'ın aynı nitelikle olan *The Coquette, or the History of Eliza Wharton* (1797) adlı romanı arasında, halkça beğenilmiş belli başlı ilk Amerikan romanı sayılır. Son zamanlara kadar ilk Amerikan romanı *The Power of Sympathy*'nin müellifi sanılan Sarah W. Morton, manzum Kızılderili hikâyeleri (*Ouâbi*, 1790) ve tarihi epope (*Beacon Hill*, 1797) yazmıştır. H. H. Bracken-

ridge'in demokratları çekiştiren *Modern Chivalry, or the Adventures of Captain Farrago and Teague O'Regan, his Servant* (1796-1806) başlıklı Cervantes'vari eserinden, R. Tyler'ın da *The Algerine Captive* (1797) adlı egzotik romanından sonra, C. B. Brown, *Wieland or the Transformation* (1798), *Arthur Mervyn* (1798 - 1800) romanlariyle sır ve dehşet romanı örneğini vermiş, *Edgar Huntly* (1801) adlı eseriyle Kızılderili romanı nevini icadetmiş, *The Dialogue of Alcuin* (1797) başlıklı yazısiyle de boşanma meselesini ele almıştır. Amerika'da ilk piyes, profesyonel oyuncularla, 16 nisan 1787 de New York'ta oynanmıştır. Bu, R. Tyler'ın, Amerikan yaşayışını yabancı memleketlerden kopya edilen yaşama tarzı ile karşılaştıran *The Contrast* adlı komedisi idi. Ertesi yıl Wm. Dunlap'ın *The Father of an Only Child* başlıklı komedisi de sahneye konmuştur (*André* adlı piyesi de 1798 de). Şairlerden R. T. Paine de ilk tiyatro tenkidcilerinden biri olmuştur. Nesirde, Hector St. John de Crèvecoeur'ün *Letters of an American Farmer*'ı (1782; *Sketches of Eighteenth Century America* adlı eseri 1925 te yayımlanmıştır), Wm. Bartram'ın *Travels of Wm. Bartram*'ı (1791) ve J. Dennie'nin *The Lay Preacher*'ı (1796) bu çağın belli başlı verimleri arasındadır.

Romantizm çağı: 1812 Amerika İngiltere harbinden sonra, Amerikan milletinin önüne bir barış ve kalkınma çağı açılmış, memleketin batı bölgelerine doğru yayılma, doğuda da endüstrileşme ve şehirlileşme hareketi başlamış, toplum hayatında ıslahı gereken bazı meseleler, bu arada Zenci köleler meselesi başgöstermiş, bu yüzden de Kuzeyliler'le Güneyliler arasında bir iç harbi (1861 - 1865) meydana gelmiştir. Genel olarak genlık içinde geçen bu devirde romantizm çığırı açılarak, en büyük sanatçılarını bu çağda veren Amerikan edebiyatı klâsik devrini yaşamıştır. XIX. yüzyıl başında (1800 - 1825) edebî faaliyet merkezi Philadelphia'dan New York'a kaymış ve daha sonra yazı verimleri New York, Charleston, Concord, Cambridge, Boston gibi merkezlerde bölgecil nitelikler göstermiştir. Bunun için edibleri gruplar halinde gözden geçirmek doğru olur.

New York (eski adı: New Amsterdam)ta, sonradan Knickerbocker adını alan grup, şehrin Felemenkliğini çekiştiren *Salmagundi* (1807) adlı ortaklaşa eseri yayımlamakla meydana gelmiştir. Yazarlarından biri olan Washington Irving, mizahlı *Knickerbocker's History of New York* (1809) ve yine mizahlı olup tarihle masalı karıştıran *Sketch Book* (1815, başlıca parçalar: *Rip van Winkle* ile *The Legend of the Sleepy Hollow*) adlı kitabiyle Amerika'nın Avrupa'ca tanınmış ilk yazarı ve bu bakımdan «Amerikan edebiyatının babası» olmuştur. İspanya'yı da gezen Irving'in *Alhambra* (1832) adlı eseri de önemlidir. *Salmagundi*'nin öbür yazarlarından J. K. Paulding aynı yükseklikte değildir. Başlıca, 1812 Amerika - İngiltere harbini yeren *The Diverting History of John Bull and Brother Jonathan* (1812) adlı eseri, *The Backwoodsman* (1818) idilik şiiri, eski New York hayatını canlandıran *The Dutchman's Fireside* (1831) ve maceralı Batı göçlerini anlatan *Westward Ho!* (1832) romanlariyle ün kazanmıştır. Bu grupta, başlıca sanatçı olarak, iki büyük romancı ile iki şair de vardır. Romancılardan biri, J. F. Cooper, *The Spy* (1821) adlı eseriyle Amerikan edebiyatında ilk önemli tarihî romanı ortaya koyduktan sonra, *The Last of the Mohicans* (1826) adlı romaniyle de «Kızılderili hikâyeleri» (*Leatherstocking Tales*, 5 cilt; öbürleri: *The Pioneers*, 1823; *The Prairie*, 1827; *The Pathfinder*, 1840; *The Deerslayer*, 1841) nin şaheserini vermiştir. Bunların kahramanı olan Natty Bumppo, ölmez tipler arasına katılmıştır. En büyük romancılardan olan Cooper'ın *The Pilot* (1823), *The Red Rover* (1828) gibi deniz romanları varsa da, bu roman nevinin ustası grupun ikinci büyük romancısı H. Melville'dir. Pasifik adaları hayatından alınma *Typee* (1846) ve *Omoo* (1847) romanlarının yanıbaşında, bir balina avını anlatan ve sanat değeri XX. yüzyılda daha iyi anlaşılan, *Moby Dick* (1852) adlı romanı yazmıştır. New England grupundan olan R. H. Dana'nın *Two Years before the Mast* (1840) ı da bu denizcilik yazıları arasına katılabilir. New York grupunun başlıca şairleri Wm. C. Bryant ile Walt Whitman'dır. Wordsworth'tan mülhem olarak *Thanatopsis* (1817), *To a Water - Fowl*, *The Forest Hymn* gibi şiirlerle yalnızlığı ve orman hayatını terennüm eden Bryant, zaman sırasiyle Freneau'dan sonra, Amerika'nın ikinci büyük şairidir. Daha değerli olan Whitman, dünya edebiyatı ölçüsünde bir şair, payen tabiat ve insanlık sevgisi, demokratlık, özgürlük ve eşitlik inanciyle dolu olan ve o zamanki nazım kurallarını hiçe sayan büyük bir sanatçı idi. Ritmik mısralarla parıldıyan *Leaves of Grass*'ı (1855), Lincoln'ın katli dolayısiyle *O Captain!* (1865) ı, nesirde de, *Democratic Vistas*'ı (1870) ve *Specimen Days*'i (1882) imzalamıştır. Grupun ikinci plândaki kişileri arasında F. Halleck'i (*Marco Bozzaris*, 1827), *The American Flag* (1835) vatanî hitabeyi yazan J. R. Drake'i, *Clari, or the Maid of Milan* operasında (1823) geçen *Home, Sweet Home* şarkısının yazarı J. H. Payne'i, bir de *Pencillings by the Way* (1835) ve *Letters from under a Bridge* (1839) adlı iskeçleri veren N. P. Willis'i anmak gerekir.

Başlıca Charleston'da toplanmış olan Güney yazarlarının başında, etkisi Avrupa edebiyatlarına kadar erişen şair, hikâyeci ve tenkidci Edgar Allan Poe gelir. Doğu ile ilgili *Al Aaraaf* ve *Tamerlane* (1829) şiirlerinden başka, kelimelerdeki müzik kudretine, onomatopeye ve mistikliğe dayanan birçok şiirler (*The Raven*, 1845; *Ulalume*, 1847; *Annabel Lee*, 1849; *The Bells*, 1849), hulyalı masallar (*The Fall of the House of Usher*, 1838; *A Descent into the Maelström*, 1841; *The Gold Beetle*, 1843) ve polis romanlarının öncüsü olan hikâyeler (*The Murder in the Rue Morgue*, 1841; *The Purloined Letter*, 1845) müellifidir. İkinci plânda, Güney plantajları romantizmini yaşatan romancı sıfatiyle J. P. Kennedy (*Swallow Barn*, 1832; *Horseshoe Robinson*, 1835) ile J. E Cooke (*The Virginia Comedians*, 1854; *Henry St. John*, 1859), tarihî roman ve devrim çağı hikâyeleri müellifi Wm. G. Simms (*The Partisan*, 1835; *Katherine Walton*, 1851; *The Sword and the Distaff*, 1853, sonraki adı: *Woodcraft*), makaleci Wm. Wirt (*Letters of a British Spy*, 1803; *The Old Bachelor*, 1810) ve 1931 de Birleşmiş Devletler'in millî marşı olarak kabul edilen *The Star - Spangled Banner* (1814) şiirini yazan F. Scott Key yer alır.

Amerikan edebiyatının altın çağı XIX. yüzyılın ortalarına doğru New England bölgesinde meydana gelmiştir. Burada hüküm süren eski Puritan havası, onunla beraber de Calvinizm ile determinizm dağılmış, Wm. E. Channing dinde teslisçilik (Trinitarianism)e karşı Allahın birliğini kabul eden Unitarian akımını bu bölgeye sokmuş, teolog Th. Parker hattâ daha ileriye giderek rasyonalist eğilimleri göstermiştir (*A Discourse on Matters Pertaining to Religion*, 1842). Bunun bir sonucu olarak, 1836 da, ülkücü erkinci ve bireyci düşünüş ve yaşayışı amaç tutan «Aşkıncılık» (Tran-

scendentalism) hareketi başlamıştır. Buna bağlı olarak da, 1842 de «basit yaşamak, yüksek düşünmek» amaciyle Brook Farm'da bir ortaklaşa topluluk deneyi yapılmıştır (G. Ripley v. b.). A. B. Alcott'ın aynı nitelikte olan «Fruitlands» (1842 - 43) deneyi de bu cümledendir. Transcendentalistlerin merkezi Massachusetts'de Concord kasabası olmuş, ve başlarında Amerikalılar'ın en büyük filozof edibi R. W. Emerson bulunmuştur. Bunun eserlerinden panteist *Nature*'ı (1836), bireyci - ülkücü *Essay*'leri (1841, 1844) ve demokrat ruhlu *Representative Men*'i (1850) göze çarpar. Aynı grup içerisinde, Margaret Fuller grupun dergisi olan *Dial*'ı (1840 - 1844) iki yıl yönetmiş, pedagog A. B. Alcott mistik *Orphic Sayings*'i (1840), sosyalist vâiz O. A. Brownson *Charles Elwood, or the Infidel Converted* (1840) otobiyografik romanı, gezgin G. W. Curtis Yakındoğu'dan bahseden *Nile Notes of a Howadji* (1851), *The Howadji in Syria* (1852) dan başka, mizahlı *Prue and I*'ı (1856) çok daha yüksek bir plânda olarak da H. D. Thoreau, çalışma ve orman hayatı felsefesini yapan *Walden*'ı (1854) vermiştir.

Bu grupun yanıbaşında, köleliği kaldırmak için bir hareket de başlamış, Wm. L. Garrison *The Liberator* (1831-1866) gazetesiyle bu hareketi yönetmiş, büyük Quaker şairi J. G. Whittier (*Voices of Freedom*, 1836; *Songs of Labour and Reform*, 1831; ayrıca otobiyografik *Snow-bound*, 1866; *Home Ballads*, 1860) mısralariyle, H. W. Beecher vaazlariyle, bunun kızkardeşi Harriet B. Stowe da dünya klâsikleri sırasına geçen *Uncle Tom's Cabin* (1852) adlı romaniyle bunu desteklemişlerdir. İç harbi yıllarında cumhurbaşkanı Abraham Lincoln'ın köleleri azat eden emirnamesi (*Emancipation Proclamation*, 1862) ile ünlü bir hitabesi (*Gettysburg Address*, 1863), E. E. Hale'in vatanî bir hikâyesi (*A Man Without a Country*, 1863), bazı şarkı (Julia W. Howe: *Battle Hymn of the Republic*, 1862; J. Randall: *Maryland, My Maryland*, 1861; T. B. Bishop: *When Johnny Comes Marching Home*; ve anonim *John Brown's Body*) ve şiirler (T. B. Read: *Sheridan's Ride*, 1865) çıkmıştır. S. Foster'ın Zenci şarkılarına benzeterek yazdığı *Old Folks at Home* (1851), *My Old Kentucky Home* (1853), *Old Black Joe* (1860) şarkıları da bu grupa girer. E. E. Hale'in kızkardeşi Lucretia P. Hale mizahlı hikâyeler (*The Peterkin Papers*, 1880), Susan Warner da genç kızlar için ünlü bir roman (*The Wide, Wide World*, 1851) yazmıştır J. Abbott'ın *The Rollo Books* (1834 ten başlıyarak 28 cilt) serisi de çocuk klâsiklerindend r.

New England'deki ikinci merkez Cambridge - Boston'da bulunuyordu. Avrupa kültür geleneğini Amerika'ya getiren ve bu memleketin en büyük şairi sayılan H. W. Longfellow, *The Psalm of Life* (1839), *The Village Blacksmith* (1841) gibi küçük şaheserlerini, *Evangeline* (1847) manzum hikâyesini, *Hiawatha* (1855) Kızılderili destanını ve *The Courtship of Miles Standish* (1858) mizahlı şiirini burada yazmıştır. *Atlantic Monthly* dergisini yöneten (1857 - 61) makaleci (*Among My Books*, 1870 - 76; *My Study Windows*, 1871) ve şair (*A Fable for Critics*, 1848; Yankee diyeleğiyle mizahlı *The Biglow Papers*, 1848 - 67) J. R. Lowell ile şiirleri (*The Last Leaf*, 1836; *The Chambered Nautilus*, 1858), romanları (*Elsie Venner*, 1861), fakat en çok makaleleriyle (*The Autocrat of the Breakfast Table*, 1858, v. b.) tanınan O. W. Holmes, Boston grupunun en önemli kişilerindendir. Bu devrin en büyük romancısı olan N. Hawthorne, Massachusetts'de Puritan geleneklerine bağlı olarak yaşamıştır. Eserleri arasında masallar (*Twice - told Tales*, 1837), romanlar (şaheseri olan *The Scarlet Letter*, 1850; *The House of Seven Gables*, 1851; *The Marble Faun*, 1860) ve İngiltere notları (*Our Old Home*, 1863) vardır. İlk Amerikan sözlüğünü meydana getiren Noah Webster (*American Dictionary of the English Language*, 1828), *America* (1832) şarkısını yazan S. F. Smith, büyük hatip Daniel Webster (*Plymouth Address*, 1820; *Bunker Hill Oration*, 1825, 1843), ilk büyük tarihçiler G. Bancroft (*History of the United States*, 10 cilt, 1834 - 74), Wm. H. Prescott (*History of the Conquest of Mexico*, 1843), J. L. Motley (*The Rise of the Dutch Republic*, 1856) ve F. Parkman (*The Pioneers of France in the New World*, 1865) bu devrin malıdırlar. Aynı çağda tarihî roman nevi (D. P. Thompson: *The Green Mountain Boys*, 1839; C. F. Hoffman: *Greyslaer*, 1840) gelişmiş, «Dime Novel» denilen ucuz popüler roman nevi kurulmuş (Ann S. Stephens: *Malaeska, or the Indian Wife of the White Hunter*, 1860), Ik Marvel da *Dr. Johns* (1866; ayrıca: yergili makaleler: *Reveries of a Bachelor*, 1850) adlı karakter romaniyle ün kazanmıştır. Tiyatroda birçok tarihî, romantik ve melodramatik piyesler (J. N. Barker: *The Indian Princess*, 1808; *Superstition*, 1824; M. M. Noah: *She Would Be a Soldier*, 1819; R. P. Smith: *The Triumph of Plattsburg*, 1829; J. A. Stone: *Metamora*, 1829; R. M. Bird: *The Gladiators*, 1831; G. W. P. Custis: *Pocahontas*, 1830; J. K. Paulding: *The Lion of the West*, 1830; R. T. Conrad: *Jack Cade*, 1835; N. P. Willis: *Bianca Visconti*, 1837; J. S. Jones: *The People's Lawyer*, 1839) den sonra, Anna C. Ritchie - Mowatt'ın New York hayatından alınma *The Fashion* (1845) adlı piyesi, yerli sosyal komedi nevini kurmuş, bunun arkasından da S. F. Bateman'ın aynı nitelikte olan *Self*'i (18.6) gelmiştir.

Realizm çağı: 1849 yılında Kaliforniya'ya doğru yapılan «altın akını» (gold rush) yle Batı topraklarında tamamiyle yerleşildikten sonra, Amerikan edebiyatının bir kısmı, ilhamını türlü bölgelerdeki yerel ve basit hayattan almış, bir kısmı da endüstrileşmiş Doğu'daki büyük şehirlerde meydana gelen endüstri devriminden doğan sosyal meselelerle uğraşmış, genel olarak da Amerikan edebiyatı, din egemenliğinin yıkılışından sonra, daha tenkidci fakat aynı zamanda kaygılı ve şüpheci olmuştur.

Altın hırsı belirdiği için «Yaldızlı çağ» (Gilded Age) denilen bu devrin şiirinde, en çok New England bölgesinde olmak üzere, büyük bir düşüklük meydana gelmiştir. Şairler gerçekle temaslarını keserek soyut güzelliği aramaya çekilmişlerdir. Şiir, ancak Güney ve Orta Batı bölgeleri gibi gerçeğe daha yakın bulunulan yerlerde değerlendirilebilmiştir. Bu çağın en büyük şairi olan ve şiiri müziğe dayandıran S Lanier (*The Marshes of Glynn*, 1878; *Song of the Chattahoochee*, 1883; nesirde: *The Science of English Verse*, 1880) Güneylidir. Onun yanıbaşında aynı bölgede P. H. Hayne (*Legends and Lyrics*, 1872), H. B. Timrod (*Ode to the Confederate Dead at Magnolia Cemetry*, 1867; *Carolina*), Zenci diyeleği kullanan I. Russell (*Uncle Cap Interviewed*, 1876; *Poems*, 1888), tabiat ve din şairi J. B. Tabb (*Poems Grave and Gay*, 1894) yer alır. Orta Batı, sevilmiş halk ve çocuk şairi J. W. Riley'yi (yerli diyelekle: *The Old Swimmin' Hole and 'Leven More Poems*, 1883; *Rhymes of Childhood*, 1890), Batı da Sierra şarkıları (*Songs of the Sierras*, 1871; melodram: *The Danities in the Sierras*, 1877) nın müellifi J. Miller'ı, zamanın ekonomi ve sosyal duygularını okşıyan E. Markham'ı (*The Man with the Hoe*,

1898), çocuk şairi E. Field'i (*Little Boy Blue; A Little Book of Western Verse*, 1889) vermiştir. Kuzeydoğuda ise, iki çağ arasında geçiş şairi olan G. H. Boker'dan (*Poems of the War*, 1864; piyes: *The Betrothal*, 1850) sonra, gezi şairi B. Taylor'ı (*Poems of the Orient*, 1854; *Home Pastorals*, 1875; nesirde: *Views Afoot*, 1846), R. H. Stoddard'ı (*Songs of Summer*, 1857), E. C. Stedman'ı (*An Idyl of the Great War*, 1863; *Pan in the Wall; Lyrics and Idylls*, 1879), T. B. Aldrich'i (*Babie Bell*, 1856; nesirde: *Story of a Bad Boy*, 1870), Kanada'lı B. Carman'la beraber payen tabiat aşkını terennüm eden R. Hovey'yi (*Songs of Vagabondia*, 1894) ve daha değerli olarak, aldanmış bir ruhun inzivasında yaşıyan Emily Dickinson'ı (*Chartless; The Waking Year; Poems*, 1894) buluyoruz. Klâsik modele sadık kalan Imogen Guiney (*The Martyrs' Idyl and Shorter Poems*, 1899) ile R. W. Gilder (*The New Day*, 1875) aynı bölgedendir. Bu çağda ilk değerli Zenci şair P. L. Dunbar (*Oak and Ivy*, 1893; *Majors and Minors*, 1895) kendini göstermiştir. Sahne yazarlarından B. Howard, iş hayatını yeren *Henrietta* (1877) piyesinden sonra, Amerika iç harbinden alınma *Shenandoah* (1888) piyesiyle ün kazanmış, Wm. Gillette de aynı harbden alınmış piyesler (*Held by the Enemy*, 1886; *Secret Service*, 1896) ortaya koymuştur. Bu arada A. Thomas (*Alabama*, 1891) ve köy hayatını canlandıran J. A. Herne (*Shore Acres*, 1892; *Sag Harbor*, 1899) ve melodram yazarı S. MacKaye (*Hazel Kirke*, 1880) anılmalıdır.

Bu çağda hikâye (short story) nevi gelişmiş, edibler «yerel renk» (local color) i sağlamaya çalışmış, en büyük nesirciler de aynı zamanda birer mizahçı olmuşlardır. Eski devrin mizahçılarından J. Phoenix'in (*Phoenixiana*, 1856) yolundan giden ve Amerikan edebiyatının en büyük kişilerinden olan Mark Twain (romanlar: *Tom Sawyer*, 1876; *Huckleberry Finn*, 1885; gezi: *Innocents Abroad*, 1869) bunlardan biridir. Yanı başında, Kaliforniya diyeleğini canlandıran F. B. Harte (hikâyeler: *The Luck of Roaring Camp*, 1868; *The Outcasts of Poker Flat*, 1869; şiir: *The Heathen Chinee*, 1870) yer alır. Artemus Ward (*Artemus Ward and His Book*, 1862), Petroleum V. Nasby (*Swingin' Round the Cirkle*, 1866), Yankee çiftçi diyeleğiyle yazan J. Billings (*Farmer's Allminax*, 1870), 1898 Amerika - İspanya harbini yeren F. P. Dunne (*Mr. Dooley in Peace and War*, 1898; *Mr. Dooley Says*, 1910), tarihi mizahlandıran E. W. Nye (*Comic History of the United States*, 1894) ve yergici bir La Fontaine olan G. Ade (*Fables in Slang*, 1899) bu çağın değerli mizahçılarındandır. Yergili ve mizahlı hikâye yazarı A. Bierce (*In the Midst of Life*, 1891, 93; *Can Such Things Be?*, 1893) de bu araya katılabilir.

Roman alanında bölgecilik göze çarpar. Mary E. Wilkins - Freeman (*A New England Nun*, 1891), Sarah O. Jewett (*Country By-Ways*, 1881), Alice Brown (*Tiverton Tales*, 1899) ve Margaret Deland (*Old Chester Tales*, 1899; sosyal roman: *John Ward, Preacher*, 1881) kuzeydoğudaki köy ve kasaba hayatını, G. W. Cable (*Old Creole Days*, 1879; *The Grandissimes*, 1880) güneydeki kreol çevreyi, J. C. Harris (*Uncle Remus*, 1880) güney Zenci folklorunu, T. N. Page (*In Ole Virginia*, 1887) güney plantajları romansını, C. E. Craddock (*In Tennessee Mountains*, 1884) Tennessee dağcılarını, O. Thanet (*Stories of a Western Town*, 1893) Arkansas köylü tiplerini, J. L. Allen (*A Kentucky Cardinal*, 1894; *The Choir Invisible*, 1897) Kentucky'yi, E. Eggleston (*The Hoosier Schoolmaster*, 1871; *The Circuit Rider*, 1873) Indiana'yı, E. W. Howe (*The Story of a Country Town*, 1883) Kansas ovalarını, Helen H. Jackson (*Ramona*, 1884) da Kaliforniya Kızılderilileri'nin acıklı durumunu canlandırmışlardır. Bu arada H. Garland, Orta Batı bölgesinin romantizmini silerek realist ve facialı romanlar vermiş (*Main Travelled Roads*, 1891; *Rose of Dutchers Colly*, 1895), J. Kirkland de Uzakbatı'nın soysuzlaşmış köylü tipini (*Zury, the Meanest Man in Spring County*, 1887) yaşatmıştır. Tarihî roman yazarlarından L. Wallace (*Ben Hur*, 1880), S. W. Mitchell (*Hugh Wynne*, 1897), Ch. Major (*When Knighthood Was in Flower*, 1898), P. L. Ford (*Janice Meredith*, 1899), W. Churchill (*Richard Carvel*, 1899), Mary Johnston (*To Have and to Hold*, 1900), romantik romancılardan F. M. Crawford (*Mr. Isaacs*, 1882; *A Cigarette-maker's Romance*, 1890) E. Saltus (*The Truth about Tristrem Varick*, 1888), detektif romancılarından J. R. Coryell (*Nick Carter*, 1880), ilk gençlik romancılarından da Louisa Alcott (*Little Women*, 1868; *An Old - Fashioned Girl*, 1870; *Little Men*, 1871; *Jo's Boys*, 1886), J. Habberton (*Helen's Babies*, 1876), Frances H. Burnett (*Little Lord Fauntleroy*, 1886), Kate D Wiggin (*Rebecca of Sunnybrook Farm*, 1903) ve F. R. Stockton (*The Lady or the Tiger*, 1884), dinî romancı C. M. Sheldon (*In His Steps*, 1896) ileri gelen kişilerdir. Asıl realizm çığırında sosyal romanı işliyenler arasında, M. Twain'le beraber bu çağı yeren C. D. Warner (*The Gilded Age*, 1873), işçi meselelerini ele alan J. Hay (*The Breadwinners*, 1883) ile A. W. Tourgee (*A Fool's Errand*, 1879; *Murvale Eastman*, 1890), Chicago'daki yüksek yapılarda çalışanları anlatan H. B. Fuller (*The Cliff Dwellers*, 1893), bir din adamının düşüşünü canlandıran H. Frederic (*The Damnation of Theron Ware*, 1896), kadın ahlâkiyle uğraşan S Crane (*Maggie, a Girl of the Streets*, 1893; tarihî ve psikolojik roman: *The Red Badge of Courage*, 1895; gençler için: *Whilomville Stories*, 1900), bu çağın şüpheciliğini anlatan H. Adams (*Democracy*, 1880; *The Education of Henry Adams*, 1906) göze çarpar. Kozmopolit, realist ve psikolog H. James (*The Bostonians*, 1896; *The Ambassadors*, 1903) ile Doğu ve Batı kültürlerini karşılaştıran, sonra da Tolstoy'un etkisi altına giren W. D. Howells (*A Modern Instance*, 1882; *The Rise of Silas Lapham*, 1884; *A Hazard of New Fortunes*, 1889) sosyal roman alanında ayrıca anılacak büyük adlardır. Nesirde, J. Fiske (*The Critical Period of American History 1783 1789*, 1888) ile cumhurbaşkanı Th. Roosevelt (*The Winning of the West*, 1889-1896)in tarihleri, E. Bellamy'nin *Looking Backward* (1888) sosyalist utopyası, J. Burroughs'ın tabiat etütleri (*Wake Robin*, 1871; *Signs and Seasons*, 1886), J. Muir'ın gezi notları (*A Thousand - Mile Walk to the Gulf*, 1868, bas. 1916) ve Agnes Repplier'in tenkidleri (*Essays in Miniature*, 1892; *Counter Currents*, 1916) çağın tanınmış eserleri arasındadır. Avukat ve hatip R. G. Ingersoll'ın Hıristiyanlık inançlarını tenkideden konferansları (*The Gods and Other Lectures*, 1876) da bu şüphecilik çağının tipik bir ürünüdür.

Harb öncesi çağı: XX. yüzyıl başlarında Amerikan edebiyatında bir kaynaşma görülmüştür. Demokrasi bir ekonomi etmeni olmuş, idealizm pragmatizme doğru kaymış, sosyal bir kompleks meydana gelmiş ve bu sosyal huzursuzluk içinde, merkezlendirilmiş anamal, trustlar, fabrika, müstahsil, işçi, bu üstuygarlık (hypercivilization) tan doğan

büyük şehir hayatı, ahlâk, suç, cinayet meseleleri edebiyat konusu olmuştur. Yazarlar bilime daha yaklaşmış, kalemler daha cüret göstermiş, tenkidler ve şikâyetler yükselmiş ve sosyal vicdan adına, birey olarak insanın değeri üzerinde durulmuştur. Baskı yapan bu çeşit eserlerin yanıbaşında ferahlatıcı ve eğlendirici yazılar da yer almıştır.

Bu durumun en iyi aynası olan roman alanında [not. - öden kazanmış olan eserlerin listesi son bölümde verildiği için burada ayrıca anılmamıştır] F. Norris (*The Octopus*, 1901; *The Pit*, 1903) buğday borsası; T. Dreiser (*Sister Carrie*, 1900; *The Titan*, 1914; *An American Tragedy*, 1925) kadın, sermayeci ve kaatil; J. London (*The Iron Heel*, 1908; *Martin Eden*, 1909; özgür tabiat tabloları: *The Call of the Wild*, 1903; *The Sea Wolf*, 1904) hayat savaşı; U. Sinclair (*The Jungle*, 1906; *Metropolis*, 1908; *King Coal*, 1917; *Oil!*, 1927; piyes: *Singing Jailbirds*, 1924) Chicago et ticareti, New York hayatı, kömür ve petrol endüstrileri; B. Tarkington da (romantik: *Monsieur Beaucaire*, 1900; çocuklar için: *Penrod*, 1914; sosyal: *The Plutocrat*, 1927) aristokrasi ile plutokrasi meselelerini ele almış, S. Anderson (*Windy McPherson's Son*, 1916; *Winesburg, Ohio*, 1919; *Many Marriages*, 1922; *Dark Laughter*, 1925: *Tar*, 1926) deli, sadik, nüdist gibi iç hayatları baskı altında bulunan sapıkları konu yapmış, J. B. Cabell (*The Cream of the Jest*, 1917; *Jurgen*, 1919; *The Silver Stallion*, 1926) da kahramanlarını muhayyel bir Ortaçağ memleketine yerleştirerek insanları yermiştir. Bu büyük romancıların yanıbaşında, New York salon hayatını tasvir eden Edith Wharton (*The House of Mirth*, 1905; *Ethan Frome*, 1911) ile realizmi mizahlıyan hikâye ustası O. Henry (*Cabbages and Kings*, 1904; *The Four Million*, 1906; *The Voice of the City*, 1908) yer alır. Sosyal roman yazarları arasında, iş ve evlilik hayatını araştıran R. Herrick (*The Memoires of an American Citizen*, 1905; *Together*, 1908), kadın ahlâkını inceliyen D. G. Phillips (*Susan Lennox*, 1915), sonradan İngiliz edebiyatına geçen Anne D. Sedgwick (*Tante*, 1911), Güneyli yergici Ellen Glasgow (*The Voice of the People*, 1900; *The Romantic Comedians*, 1926), aile romanı yazarı Kathleen Norris (*Mother*, 1911; *Certain People of Importance*, 1922), New York limanı tasvircisi E. Poole (*The Harbor*, 1915), okul ve öğretim meselesini ele alan O. Johnson (*Stover at Yale*, 1911) ile C. Norris (*Salt*, 1917) vardır.

Romantik, tarihî veya egzotik konu alan romancılardan J. Hergesheimer (*Three Black Pennies*, 1917; *Java Head*, 1919; *Limestone Tree*, 1931), Gertrude Atherton (*The Conqueror*, 1902; *Ancestors*, 1907; sosyal: *Black Oxen*, 1923), E. Hough (*The Mississippi Bubble*, 1902; *The Covered Waggon*, 1922; çocuklar için: *The Young Alaskans*, 1910), I. Bacheller (*Eben Holden*, 1900; *D'ri and I*, 1901), J. Fox (*The Little Shepherd of Kingdom Come*, 1903; *Trail of the Lonesome Pine*, 1908), G. B. McCutcheon (*Graustark*, 1901), R. H. Davis (*Soldiers of Fortune*, 1897; piyes: *The Dictator*, 1904), H. B. Wright (*The Winning of Barbara Worth*, 1911), konusunu İstanbul'dan alan H. G. Dwight (*Stamboul Nights*, 1916) ün kazanmışlardır. Açık hava, çayırlık (prairie) ve Kızılderili hayatiyle ilgili olarak Zane Grey'i (*Desert Gold*, 1913), Willa Cather'ı (*O Pioneers!*, 1913; *My Antonia*, 1918; *A Lost Lady*, 1923), O. Curwood'u (*Kazan, the Story of a Dog*, 1914; *God's Country and the Woman*, 1915; *The Valley of Silent Men*, 1920), E. R. Burroughs'ı (*Tarzan of the Alps*, 1914; v. b.), mizahlı hikâyecilerden Alice H. Rice'ı (*Mrs. Wiggs of the Cabbage Patch*, 1901), I. S. Cobb'ı (*Old Judge Priest*, 1905), polis hikâyesi yazarlarından da Anna K. Green'i (*The Leavenworth Case*, 1878; *The House of the Whispering Pines*, 1910) ve Mary R. Rinehart'ı (*The Circular Staircase*, 1908), ve çocuk romancısı Eleanor H. Porter (*Pollyanna*, 1913; *Pollyanna Grows Up*, 1915) ile Jean Webster'ı (*Daddy Longlegs*, 1912) anmak gerekir.

Geçen çağda pek sönük geçmiş olan şiir, bu çağda birdenbire yükselmiştir. Yüzyılın başlarında, Shelley'yi model alan V. Moody'nin (*Poems*, 1901; *Ode in Time of Hesitation;* manzum piyesleri: *Masque of Judgment*, 1900; *The Fire-Bringer*, 1904) geleneksel şiirlerinden ve M. Cawein'in yerel mısralarından (*Kentucky Poems*, 1902; piyes: *The Shadow Garden*, 1910) sonra, şekil kuralcılığından ayrılarak yeni temalar arıyan, anlatım özgürlüğüne güvenen sanatçılar Amerikan şiirini yenileştirmişlerdir. E. A. Robinson (*The Man Against the Sky*, 1916) baskı altındaki iç yaşayışı anlatmaya çalışmış, R. Frost (*North of Boston*, 1914) New England köy hayatını terennüm ederken basit ruhları da konuşturmuş, E. L. Masters (*Spoon River Anthology*, 1915; gençler için roman: *Mitch Miller*, 1920) ölüleri günah itirafında bulundurarak kendilerinin mezar yazıtlarını yazdırmış, C. Sandburg (*Chicago Poems*, 1916; *Smoke and Steel*, 1920; biyografya: *Abraham Lincoln*, 1926-39; çocuk hikâyeleri: *Rootabagga Stories*, 1922) insancıl bir ruhla, endüstri merkezlerinde dökülen teri ve şehirleri bürüyen dumanı terennüm etmiş, V. Lindsay (*General William Booth Enters Into Heaven*, 1914; *The Congo*, 1914) efsane ile gerçeği de jazz ritmiyle şiire çevirmiştir. Edna St. Vincent Millay (*Renascence*, 1912; opera: *The King's Henchman*, 1927), Wm. R. Benét (*Merchants from Cathay*, 1912; roman: *The First Person Singular*, 1922), L. Untermeyer (*Challenge*, 1914; *Roast Leviathan*, 1923), Sarah Teasdale (*Love Songs*, 1917), J. Oppenheim (*Monday Morning*, 1909; roman: *Idle Wives*, 1914), Margaret Widdemer (*Factories*, 1915, *Old Roads to Paradise*, 1918; roman: *The Rose Garden Husband*, 1915) daha ılımlı yeniliklerde bulunan ikinci derecede şairlerdir. A. Kreymborg (şiir: *Mushrooms*, 1916) «poem-mimes» dediği kukla piyesleriyle ekspresyonizm çığırında yürümüştür. Bu arada A. Seeger (*Poems*, 1916) ve J. Kilmer (*Trees*, 1915) gibi Birinci Dünya Harbi'nde düşmüş olan şairleri anmak gerekir. Şiir sanatına fıkirle uğraşmayı yasak ederek ona kelimelerle tablo çizmeyi ödev veren «Imagism» ekolünün Amerika'daki önderi Amy Lowell (*Sword Blades and Poppy Seeds*, 1914; etüt: *John Keats*, 1925) dir. «Polifon nesir» (polyphonic prose) ustası olan bu kadının yanıbaşında, sonra İngiliz imagist şairi R. Aldington'la evlenen Hilda Doolittle (*Sea Garden*, 1916) ile J. G. Fletcher (*Irradiations*, 1915; *Goblins and Pagodas*, 1916) yer alırlar. Aynı şekilde sonra İngiliz edebiyatına geçen ve troubadour'lardan başka Lâtin ve Çinli şairleri de benimsiyen kozmopolit şair Ezra Pound (*Des Imagistes* antolojisi, 1914; *This Quarter* dergisi; parodi: *-and Other Poets*, 1917) bu hareketi desteklemiştir. Çocuk dünyası şairlerinden Katherine L. Bates (*Fairy Gold*, 1916; vatanî şiir: *America the Beautiful*, 1911) bu çağın malıdır. Mary Austin (*Outland*, 1910; Kızılderili piyesi: *The Arrow-Maker*, 1911; nesir: *The Land of Little Rain*, 1903) ile H. B. Alexander (*The Mid Earth Life*, 1907) Kızılderililer'i, Zenciler'den J. W. Johnson (*Fifty Years*, 1917; roman: *The Autobiography of an Ex-Colored Man*, 1912) ile W. S.

Braithwaite (*Lyrics of Life and of Love*, 1904) de bu topluluğu terennüm etmişlerdir.

Sahne yazılarına gelince, 1900 - 1917 yılları arasında büyük eserlere ancak tek tük olarak raslanmıştır. 1909 yılına kadar tiyatro, sendikaların elinde bulunuyordu. Bu yılda ilk özgür tiyatro olarak, W. Ames'in direktörlüğü altında New York'ta New Theater (sonra: Century Theater) kurulmuştur. Yine aynı yıllarda, yerel topluluklar arasında küçük ölçüdeki gösteriler için birçok yerlerde «Little Theater» lar meydana getirilmiştir. En değerli yazarlardan şair V. Moody, bu çağın en kuvvetli piyeslerinden biri olan ve ırk konusu ile ilgili bulunan *The Great Divide*'ı (1907), sonra da *The Faith Healer*'ı (1909) vermiştir. Bunun yanıbaşında W. C. Fitch, Amerikan sosyal hayatından alınma ciddi piyesler (*A Modern Match*, 1892; *The Truth*, 1907; *The City*, 1909; hafif piyes: *The Girl With the Green Eyes*, 1902), P. MacKaye de XVII. yüzyıl hayatından alınma *The Scarecrow* (1908) piyesiyle «pageant» ve «masque» denilen açık hava oyunları (*The Canterbury Pilgrims*, 1903; *St. Louis*, 1914) ortaya koymuştur. H. L. Wilson'ın B. Tarkington'la yazdığı *The Man from Home* (1908; ayrıca roman: *The Spenders*, 1902) ile L. Mitchell'in, boşanmayı yeren *The New York Idea* (1906) adlı piyesi ayrıca anılmaya değer. Josephine Peabody'nin *The Piper*'ı (1909) edebî bir piyestir. Rachel Crothers (*The Three of Us*, 1906; *Let Us Be Gay*, 1929) zengin diyaloğlu sosyal komedi yazarıdır. P. Wilde (*Dawn*, 1915; *Confessional*, 1916) başlıca Little Theater'lar için birer perdelik piyesler hazırlamıştır. Bu arada E. Knoblock'ın doğudan alınma *Kismet*'i (1911) ayrıca anılmıya değer. Melodram, hafif komedi ve fars yazanlar arasında G. M. Cohan (*The Governor's Son*, 1901; *Forty-five Minutes from Broadway*, 1906; şarkı: *Over There*, 1917), G. Ade (*The College Widow*, 1904; *The County Chairman*, 1903), A. Thomas (*The Witching Hour*, 1907), D. Belasco (*The Girl of the Golden West*, 1905; *The Return of Peter Grimm*, 1911), C Klein (*The Auctioneer*, 1901; *The Music Master*, 1904; *The Lion and the Mouse*, 1905), E. Walter (*The Easiest Way*, 1908; *Paid in Full*, 1908), E. B. Sheldon (*Romance*, 1913; *The Song of Songs*, 1914; *Salvation Nell*, 1908) anılabilir. Bunlara, Yahudi hayatından alınma hafif piyes ve komedi yazarı M. Glass'i (*Potash and Perlmutter*, 1913; *Abe and Mawruss*, 1915), eserleri Jiddisch dilindeki aslından tercüme edilen David Pinski'yi (komedi: *The Treasure*, 1916; dram: *King David and His Wives*, 1923), Zenci yazarı W. E. B. Dubois'ı (dram: *The Star of Ethiopia*, 1913; etüt: *The Souls of Black Folk*, 1903) eklemek gerekir.

Fikir nesircilerinden G Santayana (*The Life of Reason*, 1905 - 06; *Character and Opinions in the United States*, 1920), Amerika kültürü tarihçisi V. W. Brooks (*The Wine of the Puritans*, 1909; *America's Coming of Age*, 1915; *The Flowering of New England*, 1936), cumhurbaşkanı W. Wilson (*A History of the American People*, 1902; *Constitutional History of the United States*, 1918), tarihçi C. A. Beard (*American Government and Politics*, 1910; *The Rise of American Civilization*, 1927; *The American Leviathan*, 1930), humanistlerden I. Babbitt (*Literature and the American College*, 1908; *Democracy and Leadership*, 1924) ile P. E. More (*Shelburne Essays*, 1904 - 1921; biyografya: *Life of Benjamin Franklin*, 1900), edebiyat tenkidcilerinden J. E. Spingarn (*The New Criticism*, 1911), J. G. Huneker (*Iconoclasts*, 1905), radikal tenkidci R. Bourne (*Youth and Life*, 1913; *The History of a Literary Radical*, 1920), hafif makaleci S. M. Crothers (*Humanly Speaking*, 1912; *Miss Muffet's Christmas Party*, 1908), Zenci nesirci B. T. Washington (*Up from Slavery*, 1901), mizah nesircilerinden de gazete sütuncusu F. P. Adams (şiir: *Tobogganning on Parnassus*, 1910; *In Other Words*, 1912), G. F. Burgess (*The Purple Cow*; *Goops and How to Be Them*, 1900; *Are You a Bromide?*, 1907; *Why Men Hate Women*, 1927), Ring Lardner (*You Know Me, Al*, 1915; *Gullible's Travels*, 1917; *Round Up*, 1929; şiir: *Bib Ballads*, 1915) ve Don Marquis (*Hermione*, 1916; *The Old Soak*, 1921; *Archy and Mehitabel*, 1927, 30) bu çağın tablosunu tamamlar.

Dünya harbleri çağı: Birinci Dünya Harbi ve ondan doğan hayal kırıklığı, Avrupa etkisi ve kültürünün Amerika'ya yaptığı akına bakmıyarak, bu memlekette bir taraftan milliyetçiliği kuvvetlendirmekle beraber, Amerikalılar'ı kendi kendilerini tenkide, eski değerleri yeni ölçülerle ölçmeye, yeni gerçekler aramaya, günlük hayatı yeni psikolojiye göre çözümlemeye, bunu yapabilmek için de şekil ve ifadeyi tamamiyle özgür kılmaya sevketmiştir. Bu sebeple, düşünüşçe anti - idealist, anti - kapitalist yazılar, şekilce de psikanalitik, fütürist, kübist, ve sürrealist ifadeler görünmüştür. Yalnız büyük şehirler değil, durgun kasaba hayatı da tenkide uğramış, normal, normal altı ve normal dışı yaşayışlar incelenmiş, cinsiyet konuları da daha serbestçe görüşülmüştür. Yergi ve nükteye geniş yer verildiği gibi, edebî nevilerden de en çok «magazine» lerde yer alan «kısa hikâye» (short story) tamamiyle gelişmiş ve sinema romanları çoğalmıştır. Bu arada atalar biyografyaları ve tarihî romanlar da pek çok rağbet görmüştür. Amerika edebiyatının dünya edebiyatı üzerindeki etkisi artmış, üst üste Nobel Ödeni kazanılmıştır (S. Lewis 1930, E. O'Neill 1936, Pearl Buck 1938). İkinci Dünya Harbi'nin etkisi, edebiyatta da yeni bir çağ açacak kadar büyük olmuştur.

Bu çağda. en çok gelişen roman alanında beliren büyük sanatçı S. Lewis'tir. *Main Street*'te (1920) uyuşuk kasaba hayatını, şaheseri olan *Babbitt*'te (1922) iş adamını, *Arrowsmith*'te (1925) bilim adamını, *Dodsworth*'ta (1929) Avrupa cazibesini, *The Prodigal Parents*'ta (1938) da aile hayatını yermiştir. «Sert roman» (tough novel) yazarı E Hemingway çiğ «brutalitarian» uslûpla, Birinci Dünya Harbi'nde «kaybolmuş nesil» (lost generation) i ve harb sonrasını (*The Sun Also Rises*, 1926; *Men Without Women*, 1927; *A Farewell to Arms* 1929) bir de İspanya iç harbini (*The Fifth Column*, 1938; *For Whom the Bell Tolls*, 1940) canlandırmıştır. F. S. Fitzgerald (*This Side of Paradise*, 1920; *The Great Gatsby*, 1925) harb sonrası sefihliğini, F. Dell (*Moon - Calf*, 1920; *The Briary Bush*, 1921) bu devir gençliğindeki hayal kırıklığını, Gertrude Stein (*The Making of Americans*, 1925) da bir ailede üç neslin düşünüş bakımından gelişimini belirtmişlerdir. Roman tekniğinde, G. Stein tablolara canlandırıcı bir «şimdikilik» kazandırmak için tekrarlama yolunu tuttuğu gibi, birçok yazarlar da «bilinç akışı» (stream-of-consciousness)nı da gösterebilecek psikanalitik anlatış metoduna başvurmuşlardır. Bunlar arasında, C. Aiken'ın bir transatlantik yolcularını bu şekilde canlandıran *Blue Voyage*'ı (1927), W. Faulkner'ın «zavallı beyaz» (poor white) ların nesillerden beri soysuzlaşmakta olduğunu anlatan (*The Sound and the Fury*, 1929; *As I Lay Dying*, 1930; *Light in August*, 1932) ve J. T. Farrel'in gençlikle çevre konusunu ele alan seri romanları (*Young Lonigan*,

1922; *Young Manhood of Studs Lonigan*, 1934; *Judgment Day*, 1935) vardır. Nesilleri tasvir eden veya bir kişinin gelişmesini anlatan zincirleme roman (triloji, tetraloji) nev'i de bu devrin yeniliklerindendir. T. S. Stribling'in, tarihî olarak, Güneydeki bir ailenin üç neslini (*The Forge*, 1931; *The Store*, 1932; *Unfinished Cathedral*, 1934), başka bir tarihî romancı olan H. Quick'in Iowa'daki hayatı (*Vandemark's Folly*, 1922; *The Hawkeye*, 1923; *The Invisible Woman* 1924), Josephine Herbst'in bir nesilden beri işçi hayatını (*Pity Is Not Enough*, 1933; *The Executi ner Waits*, 1934; *Rope of Gold*, 1939), T. Wolfe'un bir gencin soyaçekim ve çevre etkisinden kaçınma (*Look Homeward, Angel*, 1929; *Of Time and the River*, 1935; *The Web and the Rock*, 1939; *You Can't Go Home Again*, 1941), L. Bromfield'in de aile ve gelenek baskısından kurtulma cabasını (*Escape*: *The Green Bay Tree*, 1924; *Possession*, 1925; *Early Autumn*, 1926; *A Good Woman*, 1927; ayrıca da Hindistan romanları: *The Rains Came*, 1937; *A Night in Bombay*, 1940), V. Fisher'ın Freudizm ışığı altında Mormonluk hayatını (*In Tragic Life*, 1932; *Passions Spin the Plot*, 1934; *We Are Betrayed*, 1935; *No Villain Need Be*, 1936), Norveçli göçmen Ö. E. Rölvaag'ın bu göçmenlerin destanını (*Giants in the Earth*, 1927; *Peder Victorious*, 1929; *Their Father's God*, 1931), Pearl Buck'ın Çinli köylüleri (*The House of Earth*: *The Good Earth*, 1931; *Sons*, 1932; *A House Divided*, 1935) ve J. Dos Passos'ın, «haberler şeridi» (newsreel) nde olduğu gibi kesik tablolar, «fotograf makinesi gözü» (camera eye) nde olduğu gibi de nesnel izlenim ve «bilinç akışı» (stream - of - consciousness) ile Amerika'nın 30 yıldan beri geçirdiği sosyal ve ekonomik evrimi özel bir görüşle (*U. S. A.*: *42nd Parallel*, 1930; *1919*, 1932; *The Big Money*, 1936; ayrıca, harb romanı: *Three Soldiers*, 1921, ve New York tabloları: *Manhattan Transfer*, 1925) hikâye eden romanları bu nevin başlıca örnekleridir. Yine bu ideoloji alanı içinde olarak, R. McAlmon (*The Village*, 1924; *Portrait of a Generation*, 1926) kötümser nihilist gençliği, B. Hecht (*Erik Dorn*, 1921: *Fantazius Mallare*, 1922) soysuzlaşmışları, mistik bir görüş ve uslûp sahibi olan W. Frank (*Rahab*, 1922; *The Holiday*, 1923; *The Bridegroom Cometh*, 1939) fuhuş, ırk, ve sosyal yenileşim meselelerini, R. Cantwell (*The Land of Plenty*, 1934) grevleri, M. Gold (*Jews without Money*, 1930) sefilliği, A. Halper (*Union Square*, 1933; *Sons of a Father*, 1940; *Only An Inch From Glory*, 1943) işçileri ve harbi, edebiyat olarak daha yüksek bir plânda da J. Steinbeck (*Tortilla Flat*, 1935; *In Dubious Battle*, 1936; *Of Mice and Men*, 1937; *The Grapes of Wrath*, 1939; ayrıca: *The Moon is Down*, 1942; *The Wayward Bus*, 1947) çiftçi ve toprak meselesini konu yapmıştır.

Sosyal ve psikolojik roman bölümünde, kadınlardan Dorothy Canfield (*The Brimming Cup*, 1921; *Her Son's Wife*, 1926; *The Deepening Stream*, 1930) karı koca, ana oğul ve kız eğitimi meselelerini, Zona Gale (*Birth*, 1918; *Miss Lulu Bett*, 1920; ayrıca ideal köy hikâyeleri: *Friendship Village*, 1908) hırpalanan ruhları, Kay Boyle (*Gentlemen I Address You Privately* 1933) Fransa'daki sapkın Amerikalılar'ı, Fannie Hurst (*Humoresque*, 1918; *Lumnox*, 1923) artistleri ve hizmetçi kızları, Frances Newman (*The Hard - Boiled Virgin*, 1926) özgürlenmiş kızları, Margaret A. Barnes (*Years of Grace*, 1930; *Wisdom's Gate*, 1938) muhafazakâr bir ninenin jazz çağına erişmesini, Anita Loos (*Gentlemen Prefer Blondes*, 1925; *But Gentlemen Marry Brunettes*, 1928) jazz çağı kızlarından iki bön tipi, Betty Smith (*A Tree Grows in Brooklyn*, 1943) yoksul bir aile kızının maceralarını anlatmıştır. Erkeklerden E. Caldwell (*God's Little Acre*, 1933; *Tobacco Road*, 1932) köylülerde cinsiyet komplekslerini, J. O'Hara (*Appointment in Samarra*, 1934; *Butterfield 8*, 1935) baskı altında ezilen ruhları, G. Wescott (*The Apple of the Eye*, 1924; *The Grandmothers*, 1927) gelenekle yeni görenek arasındaki çarpışmayı, C. Van Vechten (*Peter Whiffle*, 1922; *Nigger Heaven*, 1926; *Spider Boy*, 1928) aşırı zariflik, Zenci hayatı ve Hollywood gibi türlü konuları, J. P. Marquand (*The Late George Apley*, 1937) Boston'lı bir aristokratı, B. A. Williams (*The Strange Woman*, 1941) iyi ve fena olan iki ruhlu bir kadını, J. M. Cain (*The Postman Always Rings Twice*, 1934) melodramatik bir durumu, C. Morley (*Kitty Foyle* 1939; ayrıca, fantastik romanlar: *Where the Blue Begins*, 1922; *Thunder on the Left*, 1925, ve mizahlı şiir: *Mandarin in Manhattan*, 1933) yoksul bir aile kızını ele almış, C. Day (*Life With Father*, 1935) de otobiyografik roman yoliyle görenekleri incelemiştir. Kısa romanlar veren William Saroyan (*The Daring Young Man on the Flying Trapeze*, 1934; *The Human Comedy*, 1943) realizmle romantizm arasında yer alır. Hikâye ve üslûp ustalarından olan T. Wilder (*The Bridge of San Luis Rey*, 1927; *The Woman of Andros*, 1930; *Heaven's My Destination*, 1934) sırasiyle XVIII. yüzyıl Perusu'ndan, Roma hayatından ve ana yurdundan ilham almıştır.

Yerel yaşayışı tasvir edenler arasında, Kentucky'li Elizabeth M. Roberts (*The Time of Man*, 1926), Missouri'li Josephine Johnson (*Now in November*, 1934), Iowa'lı Ruth Suckow (*Iowa Interiors*, 1926; *The Odyssey of a Nice Girl*, 1925; *The Bonney Family*, 1928), Norveçli göçmen Martha Ostenso (*Wild Geese*, 1925) vardır. D. B. Heyward (*Porgy*, 1925). Zenci ırkından olanlardan da C. McKay (*Home to Harlem*, 1928; ayrıca, şiir: *Harlem Shadows*, 1922) ile R. Wright (*Uncle Tom's Children*, 1938; *Native Son*, 1940) Güney Zenci hayatını, ayrıca Julia Peterkin (*Black April*, 1922; *Scarlet Sister Mary*, 1928) de Gulla Zencileri'ni konu almıştır. O. La Farge (*Laughing Boy*, 1929) Kızılderililer'i seçmiştir. Tarihî roman yazarlarından H. Allen (*Anthony Adverse*, 1933) Napoléon devrini, S. Young (*So Red The Rose*, 1934) Güneyi, K. Roberts (*Arundel*, 1930; *Northwest Passage*, 1937) Kanada'yı, Anya Seton (*Dragonwyck*, 1944) 1844 te Hudson ırmağı kıyısındaki bir malikhaneyi, Margaret Wilson (*The Able McLaughlins*, 1923) İskoçya'lı göçmenleri, H. L. Davis (*Honey in the Horn*, 1935) Oregon göçlerini, C. B. Nordhoff ile J. N. Hall (triloji: *Mutiny on the Bounty*, 1932; *Men Against the Sea*, 1934; *Pitcairn Island*, 1934) XVIII yüzyılda geçen bir gemici ayaklanmasını, Kathleen Winsor (*Forever Amber*, 1944) XVII yüzyıl İngiltere sarayını, Elizabeth Page (*The Tree of Liberty*, 1939) 1754 - 1806 yılları arasındaki üç aileyi, E. Scott (*The Wave*, 1929), Caroline Miller (*The Lamb in His Bosom*, 1933) ve Margaret Mitchell (*Gone With the Wind*, 1936) Amerika iç harbini konu kaynağı yapmışlardır. Romantik hikâyecilerden de, eski efsaneleri mizahlandıran J. Erskine (*The Private Life of Helen of Troy*, 1925; *Adam and Eve*, 1927), gerek realizmde (*Emma McChesney and Co.*, 1915; *So Big*, 1924), gerek yerel tarihî romanda (*Cimarron*, 1930), gerekse romantizmde (*Show-Boat*, 1926;

Saratoga Trunk, 1941) usta olan Edna Ferber, Amerika'lı bir gencin Asya'daki maceralarını canlandıran F. Prokosch (*The Asiatics,* 1935), bir sokak kızının aşk maceralarını anlatan Rosamond Marshall (*Kitty,* 1943; ayrıca XVIII. yüzyıldan bir romans *Duchess Hotspur,* 1946), çocuklar için Magellan'ı romanlaştıran C. Finger (*Courageous Companions* 1929; ayrıca: *Tales from Silver Lands,* 1924) anılmaya değer. Rachel Field(*Hitty: Her First Hundred Years,* 1929)de çocuk romanı yazarları arasında yer alır. Marjorie K. Rawlings (*The Yearling,* 1938) hayvan sevgisini konu yapmıştır. S. S. Van Dine imzasiyle tanınan W. H. Wright (*The Benson Murder Case,* 1926), E. D. Biggers (*The Celebrated Cases of Charlie Chan,* 1933) ve D. Hammett (*Red Harvest,* 1929) bu çağın ünlü polis romanı yazarlarıdır. Kısa hikâyecilerden de W. D. Steele'i (*The Man Who Saw Through Heaven,* 1927) ve Katherine A. Porter'ı (*Flowering Judas,* 1930; *Pale Horse, Pale Rider,* 1939) anmak gerekir. J. Hersey İkinci Dünya Harbi İtalya cephesinden alınma *A Bell for Adano*'yu (1944), J. Gunther de aynı harbdeki İstanbulu ilgilendiren *The Troubled Midnight*ı (1945) yazmışlardır. Jo Sinclair'in *Wasteland*'i (1946), İkinci Dünya Har bi sonrası romanları arasındadır.

Bu çağda rağbet görmüş olan romanları belirtmek üzere 1918 den beri Columbia üniversitesi tarafından verilmekte olan Pulitzer Ödenlerinin romanlar listesini buraya ekliyoruz: 1918 - E. Poole: *His Family.* 1919 - B Tarkington: *The Magnificent Ambersons.* 1920 - : verilmedi. 1921 - Edith Wharton: *The Age of Innocence.* 1922 - B. Tarkington: *Alice Adams.* 1923 - Willa Cather: *One of Ours.* 1924 - Margaret Wilson: *The Able McLaughlins.* 1925 - Edna Ferber: *So Big.* 1926 - S. Lewis: *Arrowsmith.* 1927 - L. Bromfield: *Early Autumn.* 1928 - T. Wilder: *The Bridge of San Luis Rey.* 1929 - Julia M. Peterkin: *Scarlet Sister Mary,* 1930 - O. La Farge: *Laughing Boy.* 1931 - Margaret A. Barnes: *Years of Grace.* 1932 - Pearl Buck: *The Good Earth.* 1933 - T. S. Stribling: *The Store.* 1934 - Caroline Miller: *Lamb in His Bosom.* 1935 - Josephine W. Johnson: *Now in November.* 1936 - H. L. Davis: *Honey in the Horn.* 1937 - Margaret Mitchell: *Gone With the Wind.* 1938 - J. P. Marquand: *The Late George Apley.* 1939 - Marjorie K. Rawlings: *The Yearling.* 1940 - J. Steinbeck: *The Grapes of Wrath.* 1941 - : verilmedi. 1942 - Ellen Glasgow: *In This Our Life.* 1943 - U. Sinclair: *Dragon's Teeth.* 1944 - M. Flavin: *Journey in the Dark.* 1945 - J. Hersey: *A Bell for Adano.* 1946 - : verilmedi. 1947- R. P. Warren: *All the King's Men.*

İkinci Dünya Harbi sonrası Amerikan romanının harb yaşayışları dışındaki konuları hakkında bir fikir verebilmek için, 1946 yılında en çok satılan (best seller) şu romanları anmak yerinde olur: Taylor Caldwell'in *This Side of Innocence*'ı (1946) tarihî bir romandır ve 1868 yılına ait bir kasaba ile bir aileyi ele almıştır. Frances P. Keyes'in *Silver Road*'u (1945) I. ve II. Dünya Harbleri arasında Louisiana'daki şeker plântajlarında çalışan bir aileyi hikâye etmiştir. Aynı şekilde, F. Yerby'nin *The Foxes of Harrow*'sunda (1946) 1825 ile 1865 yılları arasında Louisiana'lı bir çiftçi ailesinin yükseliş ve alçalışını görüyoruz. R. Jannery'nin *The Miracle of the Bells*'i (1946) Hollywood'da ün kazanmak üzere iken ölen Leh asıllı bir Amerikalı kızın maceralarını anlatmıştır. F. Wakeman'ın radyo ile ticarî reklâm yapmayı yermek amaciyle yazılmış *The Hucksters*'ı (1946) bu işle uğraşan bir adamın aşk maceralarını özgür bir kalemle hikâye etmiştir. Christine Weston'ın psikolojik *Dark Wood*'u (1946) da, harbde ölmüş olan kocasının ölümüne bir türlü inanamıyan bir kadınla harbden dönen ve bu kadının kocasına benziyen bir erkek arasında geçenleri konu yapmıştır. 1947 de öden kazanan R. P. Warren'ın *All the King's Men* (1946) adlı romanı, güneyli bir çiftçinin, hukuka devamından sonra siyasete karışarak bir demagog oluşunu anlatmıştır. 1947 yılı «best seller» lerinin arasında, Laura Z Hobson'ın, vazife olarak yazacağı anti - semitizm hakkındaki makalelere gereç toplıyabilmek için kendini Yahudi diye tanıtan bir gazetecinin maceralarını anlatan *Gentleman's Agreement* (1947)ı ve S. Shellabarger'ın Rönesans İtalyasından alınma *Prince of Foxes*'i (1947; ayrıca XVI. yüzyıldan *Captain from Castile,* 1945) yer almıştır

Tiyatro alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1919 da New York'ta, eski Washington Square Players grupu tarafından ve L. Simonson'ın direktörlüğü altında, Theater Guild meydana getirilmiş, daha sonra da bundan Group Theater ayrılmıştır. Harvard üniversitesinde Prof. G. P. Baker 1905 - 1925 yılları arasında «47 Workshop» adlı stüdyoda genç dramaturglar yetiştirmiştir. Bunlardan biri olan Eugene O'Neill şimdiye kadar görülen en büyük Amerikan sahne yazarıdır. Yeni teknikle yazılmış natüralist ve sembolist birçok piyesler arasında *Beyond the Horizon* (1920) denizci ruhunu, *Anna Christie* (1921) fahişe pişmanlığını, *Emperor Jones* (1920) ile *All God's Chillun Got Wings* (1924) Zenci ruhunu, *The Hairy Ape* (1922) ateşçi ile milyoner kızı tezadını, *The Great God Brown* (1926) materyalizm ilâhını, *Marco Millions* (1928) kazanç hırsını, *Strange Interlude* (1928) baskı altında bulunan istekleri, *Mourning Becomes Electra* (1931) trilojisi de alın yazısını konu edinmiştir. Bu piyeslerin bazısında bir kişide benlik çeşitliliğini göstermek için değişir maskeler kullanılmış, psikanaliz yapabilmek için de simültaneizm metoduna baş vurulmuş ve şahısların açık konuşmalariyle beraber gizli düşünceleri de kaydedilmiştir. İkinci plânda E. Rice, *The Adding Machine* (1923) de, idamından sonra gökte çalışan bir hesap memurunu ekspresyonist bir şekilde canlandırmış, *Street Scene*'de(1929) de New York aşağı halk tabakalarının sosyal hayatından sahneler göstermiştir. R. E. Sherwood, tarihî bir kişiyi (*Abe Lincoln in Illinois,* 1938), dünya barışını (*Idiot's Delight,* 1936) ve Rus-Fin harbini (*There Shall Be No Night,* 1941) ele almıştır. T. Wilder'ın *Our Town*'ında(1938), yeni teknikle, harb öncesi bir Amerika kasabasındaki mutfaktan mezara kadar günlük tipik hayatı görüyoruz. *The Skin of Our Teeth* (1942) de aynı teknikle bir radyo evini canlandırmıştır. Susan Glaspell, karı koca hayatında küçük «hiç» lerin önemini gösteren (*Trifles*'ı (1917). liberallikle muhafazakârlık çarpışması tablosu olan *Inheritors*'ı (1921) ve ölmüş bir kadın şairin kendi ailesi üzerindeki etkiyi yaşatan *Alison's House*'ı (1930), vermiştir; ayrıca, kızlık hayatını inceliyen romanları (*Brook Evans,* 1928; *The Fugitive's Return,* 1929) da vardır. M. Anderson, arkadaşı L. Stallings'le yazdığı harb piyesi (*What Price Glory?,* 1924) nden sonra, başlıca, Congress'i yeren *Both Your Houses* (1924) mensur, ve tarihî *Elizabeth the Queen* (1930) manzum piyesleriyle ün kazanmıştır. G. E. Kelly, başarılı bir şarlatan (*The Show - Off,* 1924) ve geçimsiz bir ev kadını (*Craig's Wife,* 1925) gibi konuları seçmiş G. S. Kaufman da hafif komediler (Edna Ferber'la beraber: *Dinner at Eight,* 1932; M. Hart'la beraber: *You Can't Take It With You,* 1937; başkaları ile: *Of Thee I Sing,* 1931) ortaya koymuştur. E. B. Sheldon ile C. McArthur, *Lulu Belle* (1926) de Zenci bir fahişeyi incelemiş, M. Connelly *The*

Green Pastures (1930) da Zenciler'deki Allah ve gök kavrayışını, G. S. Kaufman'la yazdığı *Dulcy*'de (1921) de kocasının işlerini bozan iyi niyetli fakat akılsız bir kadını canlandırmıştır. Zoë Akins, aynı adamı seven iki akraba kızın yaşayışlarını sahneye koymuş (*The Old Maid*, 1935). S. Kingsley hastane hayatından (*Men in White*, 1933), Wm. Saroyan Kalıforniya barlarından (*The Time of Your Life*, 1939), P. Green Zenci çevresi (*In Abraham's Bosom*, 1927) ile Güney çiftliklerinden (*The House of Connelly*, 1931). O. Davis de kasabalarda «buzullaşmış» ailelerden (*Icebound*, 1923) ilham almıştır. J. L. Williams, evlenme konusundan bir sosyal komedi çıkarmış (*Why Marry?*, 1917), H. Hughes, bir din adamını aşk yüzünden cinayete sürüklemiş (*Hell-Bent for Heaven*, 1924), S. Howard da uşakla efendisi arasında bulunan bir hizmetçi kadının aşk maceralarını sahneye koymuştur (*They Knew What They Wanted*, 1924). C Pollock'ın tezli piyeslerinden *The Fool* (1922) da İsa hayatını taklide kalkışan bir din adamını, Lillian Hellman'ın *The Little Foxes* (1939) inde Güneyli bir mürteci aileyi, J. H. Lawson'ın (*Processional*, 1925; *The International*, 1928), C Odets'in (*Awake and Sing!*, 1935; *Waiting for Lefty*, 1935) ve I. Shaw'nun (*Bury the Dead*, 1936; *The Gentle People*, 1939) piyeslerinde de ihtilâlci sosyal konular görüyoruz. S. N. Behrman *The Second Man* (1927) adlı örf ve ahlâk komedisinden sonra ressam (*Biography*, 1932) ve dramaturg (*No Time for Comedy*, 1939) tiplerini konu almıştır. B. Veiller'in *The Trial of Mary Dugan*'ı (1928) bir detektif piyesi olarak ün kazanmıştır. L. Riggs Kızılderili çevreğinden bir halk oyunu vermiş (*Green Grow the Lilacs*, 1931), «47 Workshop»ta yetişen Ph. Barry de otomobille at rakipliğini ele alan *White Wings* (1926) fantezisini, Fransa'da bir otel salonunda bir araya gelmiş bulunan bahtsız kişileri unutarak gizli istekleri itiraf ettiren *Hotel Universe* (1930) adlı piyesi vermiştir. Kayıtlara göre, Amerikan sahne tarihinde en çok rağbet görmüş olan eser, Anne Nichols'ın, bir Yahudi genciyle İrlandalı bir kızın aşk maceralarını anlatan ve sürekli olarak 2532 defa gösterilen *Abie's Irish Rose* (1922) adlı piyesidir. Pulitzer Ödeni'nin piyesler kısmı listesinde şu eserler vardır: 1918 - J. L. Williams: *Why Marry?* 1919: verilmedi 1920 - E. O'Neill: *Beyond the Horizon.* 1921 - Zona Gale: *Miss Lulu Bett.* 1922 - E. O'Neill: *Anna Christie* 1923 - O. Davis: *Icebound.* 1924 - H. Hughes: *Hell-Bent for Heaven* 1925 - S. Howard: *They Knew What They Wanted* 1926 - G. Kelly: *Craig's Wife.* 1927 P. Green: *In Abraham's Bosom.* 1928 - E. O'Neill: *The Strange Interlude.* 1929 - E. Rice: *Street Scene.* 1930 - M. Connelly: *The Green Pastures.* 1921 - Susan Glaspell: *Alison's House.* 1932 - G. S. Kaufman, M. Ryskind, Ira Gershwin: *Of Thee I Sing.* 1933 - M. Anderson: *Both Your Houses.* 1934 - S. Kingsley: *Men in White.* 1935 - Zoë Akins: *The Old Maid.* 1936 - R. E. Sherwood: *Idiot's Delight.* 1937 - G. S. Kaufman, M. Hart: *You Can't Take It With You.* 1938 - T. Wilder: *Our Town.* 1939 - R. E. Sherwood: *Abe Lincoln in Illinois.* 1940 - Wm. Saroyan: *The Time of Your Life.* 1941 - R. E. Sherwood: *There Shall Be No Night.* 1942: verilmedi. 1943 - T. Wilder: *The Skin of Our Teeth.* 1944: verilmedi; özel olarak: R. Rogers, O. Hammerton: *Oklahoma.* 1945 - Mary Chase: *Harvey.* 1946 - R. Crouse, H. Lindsay: *State of the Union.* 1947: verilmedi.

Bu çağın ilk yıllarında şiirde, rüya - hezeyan uslûbiyle ekspresyonist bir şekilde duygu çözümlemeleri yapan öncü hareketler belirmiş, Paris sürrealistlerinden ilham alan E. Jolas ile E. Paul, bu akımı destekliyen *Transition*, (1927, Paris'te; 1940 dan sonra Amerika'da) adlı dergiyi çıkarmışlar. W. C. Williams (*Al Que Quiere!*, 1917; *Sour Grapes*, 1921: makaleler: *In the American Grain*, 1925) ile E. E. Cummings (*Tulips and Chimneys*, 1923; *is 5*, 1926; *ViVa*, 1931; harb romanı: *The Enormous Room*, 1922; piyes: *him*, 1928) jazz ritmi, gramersiz ve noktalamasız dil, sık sık da argo kullanmak yoliyle bilinç altını da anlatabilecek şiir yazmışlar, A. D. Ficke ile W. Bynner da (*Spectra*, 1916) tehzilli taklitlerle yeni şiir uslûbunu yermişlerdir. Kaosu fizikötesi uslûbiyle inceliyen C. Aiken (*The Charnel Rose*, 1918; *Preludes for Memnon*, 1931) müziğe dayanmış, İngiliz edebiyatının malı olmadan önce T S. Eliot (*The Waste Land*, 1922) harb sonrası kötümserlık havası içinde, modern dünya çölünü terennüm etmiştir. Büyük sanatçılardan R. Jeffers (*Tamar and Other Poems*, 1924; *Roan Stallion*, 1925; *Give Your Heart to the Hawks*, 1933) eski efsaneleri allegorik bir şekilde ve özgür nazımla terennüm ederek panteizm, ve suç humanizmi yapmıştır. Başka bir panteizm de L. Sarret'in Kayalık Dağlar ormanlarının ilhamiyle yazdığı (*Many Many Moons*, 1920; *Slow Smoke*, 1925) şiirlerde göze çarpar. Şimdi en büyük şairler sırasına geçmiş olan S. Vıncent Benét, özellikle ballad nevini geliştirmiş (*Ballads and Poems*, 1931; ayrıca: *Western Star*, 1943) ve Amerika iç harbinden alınma *John Brown's Body* (1927) adlı büyük epopeyi vermiştir. J. Neihardt 5 kısımlı ve *A Cycle of the West* (1943: kısımları: *The Song of Hugh Glass*, 1915; *The Song of Three Friends*, 1919; *The Song of the Indian Wars* 1925; *The Song of the Messiah*, 1935; *The Song of Jed Smith*, 1941) başlıklı epopesiyle Kızılderili harblerinin büyük şairi olmuştur. New York şehrinin (*White Buildings*. 1926) ve Brooklyn köprüsünün (*The Bridge*, 1930) epik şairi de H. Crane'dir. A. MacLeish, harb sonrası kötümserliğini anlatan *The Pot of Earth* (1925) adlı eserinden sonra, daha iyimser şiirler (*New Found Land*, 1930) ve Meksika fethinin destanını (*Conquistador*, 1932) meydana getirmiştir. Kadın lirik şairlerden Elinor Wylie (*Nets to Catch the Wind*, 1921; *Black Armor*, 1923; tarihî romanlar: *Jennifer Lorn*, 1923; *The Orphan Angel*, 1927), Marianne Moore (*Observations*, 1924), Laura Riding (*Though Gently*, 1930), Nathalia Crane (*The Janitor's Boy*, 1924), Hawai'li Genevieve Taggard (*Hawaiian Hilltop*, 1924), Çin tabloları veren Eunice Tietjens (*Profiles from China*, 1917), Yahudi mahallelerini tennüm eden Lola Ridge (*The Ghetto*, 1918) ayrı bir grup meydana getirmişlerdir. Erkeklerden R. P. T. Coffin (*Strange Holiness*, 1935) Maine bölgesinden pastoraller, W. E. Leonard (*Two Lives*, 1925) sonnet'ler, R. Hillyer (*The Halt in the Garden*, 1925; *The Seventh Hill*, 1928) geleneğe uygun romantik şiirler, W. Stevens (*Harmonium*, 1923; *Man With the Blue Guitar*, 1937) empresyonist ve egzotik mısralar vermiştir. Klâsik uslûbdan ayrılmıyan Countée Cullen (*Color*, 1925; *Copper Sun*, 1927; *The Black Christ*, 1929) ile jazz ve Zenci halk ritmi ile yazan L. Hughes (*The Weary Blues*, 1926) bu çağın en tanınmış Zenci şairleridir. Pulitzer Ödeni şiir listesine giren eserler şunlardır: 1922 - E. A. Robinson: *Collected Poems.* 1923 - Edna St. Vincet Millay: *The Harp Weaver.* 1924 - R. Frost: *New Hampshire.* 1925 - E. A. Robinson: *The*

Man Who Died Twice. 1926 - Amy Lowell: *What's o'Clock?* 1927 - Leonora Speyer: *Fiddler's Farewell.* 1928 - E. A. Robinson: *Tristram.* 1929 - S. V. Benét: *John Brown's Body.* 1930 - C. Aiken: *Selected Poems.* 1931 - R. Frost: *Collected Poems.* 1932 - G. Dillon: *The Flowering Stone.* 1933 - A. MacLeish: *Conquistador.* 1934 - R. Hillyer: *Collected Verse.* 1935 - Audrey M. Wurdemann: *Bright Ambush.* 1936 - R. P. T. Coffin: *Strange Holiness.* 1937 - R. Frost: *A. Further Range.* 1938 - Marya Zaturenska: *Cold Morning Sky.* 1939 - J. G. Fletcher: *Selected Poems.* 1940 - M. Van Doren: *Collected Poems.* 1941 - L. Bacon: *Sunderland Capture.* 1942 - W. R. Benét: *The Dust Which Is God.* 1943 - R. Frost: *A Witness Tree.* 1944 - S. V. Benét: *Western Star.* 1945 - K. Shapiro: *V-Letter and Other Poems.* 1946: verilmedi. 1947 - R. Lowell: *Lord Weary's Castle.*

Ciddî nesirde, bu çağ biyografya nevinin (C. C. Van Doren: *Benjamin Franklin,* 1938; ayrıca: *The Secret History of the American Revolution* 1941; R. Hughes: *George Washington,* 1926 - 28; C. Sandburg: *Abraham Lincoln,* 1926 - 39; W. E. Woodward: *Meet General Grant,* 1928; R. S. Baker: *Woodrow Wilson,* 1927 - 39; H Lamb: *Genghis Han,* 1927; *Tamerlane,* 1928) gelişmesini görmüştür. Siyasî ve kültürel tarih alanında A. Nevis (*The Emergence of Modern America,* 1927) J. T. Adams (*The Founding of New England,* 1921; devamı: 1923, 26; *The March of Democracy,* 1932-33) cumhurbaşkanı F. D. Roosevelt (*Looking Forward,* 1933), F. L. Allen (*Only Yesterday,* 1931; *Since Yesterday,* 1940), gazetecilikte W. Lippmann (*Public Opinion,* 1922; *The Phantom Public,* 1925) edebî tenkidde V. L. Parrington (*Main Currents in American Thought,* 1927 - 30), S. P. Sherman (*The Genius of America,* 1923; *The Emotional Discovery of America,* 1932), L. Mumford (*The Golden Day,* 1926), H. S. Canby (*Classical Americans,* 1931), sahne tenkidcilerinden de A. Wollcott (*Shouts and Murmurs,* 1923; *Enchanted Aisles,* 1924) belirmişlerdir. L. Lewisohn otobiyografik eserleriyle (*Up Stream,* 1922; *Mid - Channel,* 1929; ayrıca romanlar: *The Case of Mr. Crump,* 1926; tenkid: *Expression in America,* 1932), en büyük kişilerden H. Mencken da *Prejudices* (1919 - 27) başlıklı tenkidleri ve Amerika İngilizcesi üzerine yazdığı bir eserle (*The American Language,* 1918; ilâvesi: 1945) tanınmıştır. Aşırı tutulmuş olan cinsiyet ve psikoloji meselelerini yeren J. Thurber (*Is Sex Necessary?,* 1929; *Let Your Mind Alone,* 1937), komik şiirler yazan O. Nash (*Happy Days,* 1933; *The Primerose Path,* 1935), ölü kişileri gökte konuşturan C E. S. Wood (*Heavenly Discourse,* 1927) ve radyonun «cowboy filozof»u W. Rogers (*Illiterate Digest,* 1924) bu devirde pek çok gelişmiş olan hafif nesir nev'inin tipik kişilerindendir. Eserleri bu devrin «best seller»leri arasına girmiş olan yazarlardan, bilgiyi halk seviyesine indiren H. Van Loon (*History of Mankind,* 1921) la W. Durant (*The Story of Philosophy,* 1926) ı ve halka pratik öğütler veren D. Carnegie (*How to Win Friends and Influence People,* 1936) yi bu araya katmak gerekir.

Bibliyografya: *The Cambridge History of American Literature,* 4 cilt, 1917 - 21. J. D. Hart: *The Oxford Companion to American Literature,* 1941, yeni bas. 1944. B. Wendell: *A Literary History of America,* 1900. W. C. Bronson: *A Short History of American Literature,* 1900. 1919. W. P. Trent: *A History of American Literature,* 1903. T. Stanton: *A Manual of American Literature,* 1909. W. J. Taylor: *A History of American Letters,* 1936. M. C. Tyler: *A History of American Literature 1607 - 1765,* 2 cilt, 1878; *A Literary History of the American Revolution,* 2 cilt, 1897. Boas ve Barton: *Social Backgrounds of American Literature,* 1933. V. L. Parrington: *Main Currents in American Thought,* 3 cilt, 1927 - 30. F.O. Matthiessen: *American Renaissance,* 1941. F. L. Pattee: *A History of American Literature Since 1870,* 1916; *The New American Literature 1890 - 1930,* 1930; *The Development of the American Short Story,* 1923. F. B. Millett: *Contemporary American Authors,* 1940. A. H. Quinn: *A History of the American Drama,* 3 cilt. 1923 - 27; *American Fiction,* 1936. A. Kreymborg: *Our Singing Strength,* 1929. H. Gregory ve M. Zaturenska: *A. History of American Poetry 1900 - 1940,* 1942. C. C. Van Doren: *The American Novel,* 1921, yeni bas. 1940; *Contemporary American Novelists 1900 - 1920,* 1922. G. Snell: *Shapers of American Fiction 1789 - 1947,* 1947.

AMERİKAN FELSEFESİ, Kuzey Amerika felsefesi, uzun zaman Avrupa'ya. hususiyle İngiliz felsefesinin gecikmiş bir yankısı halinde görünmüştür. Gerçekten bu felsefe, önceleri puritanizmin toprağında gelişmiş bir Berkeley idealizminden veya deistik «tabii» bir dinden başka bir şey değildi. Jonathan Edwards (1703 - 58) ile Samnel Johnston (1696 - 1772) Berkeley'nin izinde yürümüşler, Benjamin Franklin (1706 - 90) ise, bir «mantık dini» nin lüzumunu savunmuş ve eşyanın özünü aydınlatan, insanların madde üzerindeki erkini artıran, hayatın kolaylıklarını, sevinçlerini çoğaltan filozofi denemeleri üzerine dikkati çekmiştir. Locke'un 1669 da Güney Carolina sömürgesi için hazırladığı tüzük gibi, 1776 da Jefferson tarafından kaleme alınmış olan Bağımsızlık Bildirgesi'nden de bir idealizm sızar. XIX. yüzyılda sağduyucu İskoç felsefesi. kendi vatanında kıymetten düştükten sonra, daha uzun zaman Amerika'da hüküm sürmüştür. Bu felsefenin temsilcileri arasında M'Cosh (1811 - 94) ile Noah Porter (1811 - 82) anılmaya değer. Alman idealizmi veya transcendentalizmi de Amerika'ya girmiş ve bu işte eserleri çok okunan Ralph Waldo Emerson(1803 - 82)un büyük rolü olmuştur. Bunlardan başka Cousin'in eklektisizmi ve sonraları Youmans ve diğer bazı filozoflar vasıtasiyle de Spencer ile Darwin evrimciliği Amerika'ya geçmiştir. Morgan'ın tarih başlangıcına ait araştırmaları, Marx ile Engels üzerine kuvvetli bir etki bırakmış ve evrim tarihi bakımından başarılı ve verimli çalışmalar olmuştur. Carus ve onun çıkardığı *The Monist* dergisi de ahlâkî cephesi bulunan bir pozitivizm ortaya koymuştur.

Amerikalılar'ın felsefesi ancak 1870 ten beri orijinal bir şekil almıştır. Kuvvetini muhafaza eden idealist akım parlak temsilciler bulmuştur. En önemlileri şunlardır: B. P. Bowne (1847 - 1940) Lotze'ye dayanan ve Renouvier'nin etkisi altında bulunan bir personalizm (bu kelime, Renouvier'nin 1903 te çıkardığı *Le Personnalisme* adlı eserinden alınmış olup, bilinç ve iradeye sahip bir kişinin özel duygusu üzerine kurulmuş felsefî sistemlere verilen addır) öğretmiştir. Bowne'in personalizmi dine kuvvetli bir eğilim göstermektedir. J. Royce de Lotze'nin etkisi altında kalmış, Hegel motifleri ile dolu salt bir idealizm yaratmış ve sonuç olarak bu idealizmi düşünceye dayanan bir metafiziğe çevirmiştir. İdealist akıma bağlı diğer filozoflar şunlardır: G. T. Ladd, J. Watson, G. H. Howison

ve Alman olarak dünyaya gelmiş olan Hugo Münsterberg. Howison pluralistik bir personalizm öğretmiş, Münsterberg ise, Fichte'ye dayanan bir kıymet felsefesi yaratmıştır. Kuzey Amerika'nın dünya görüşü(Weltanschauung)ne, pek fazla bilgiye yönelen felsefesi ile C. S. Peirce (1838 - 1914) in çalışmaları her bakımdan canlandırıcı ve besleyici bir etki yapmıştır. Şimdi yaşıyan ve çok kuvvetle devam eden çeşitli akımların hemen hemen hepsi Peirce'in çalışmalarından ilham almıştır. Bu akımlar şunlardır: Pragmatizm, idealizm, matematik, lojik, yeni realistik bilgi teorisi (epistomoloji). Önemi bütün dünyaca takdir olunan ilk Amerika'lı filozof William James (1842-1910) olmuştur. Pragmatizmin kurucusu olarak en çok o, ün kazanmıştır. Bundan başka radikal bir ampirizm de öğretmiş ve bu yoldan İngiliz geleneğine dönmüştür. Öğrettiği metafizik, personalistik bir pluralizm üzerinde kurulmuş idi (Pluralizm=dünyanın yapısında prensip birliği olmadığını iddia eden felsefelere denir). Psikolojide William James teselsül mekanizmini yenerek aktivistik bir volontarizme doğru dönmüştür. John Dewey'ye, çağdaş Amerika'lı filozoflar arasında en tipik Amerikalı gözü ile bakılır. Dewey, pragmatizmi geliştirerek ınstrumentalizm şekline sokmuştur. Dewey, aynı zamanda yeni bir humanizmin temsilcisi idi. Bu humanizm kendini, hususiyle felsefenin pratik kesimlerinde göstermiş ve felsefenin spekülâtif kesimini ihmal etmiştir. Amerika düşüncesine etki yapan İngiliz düşünüş tarzları arasında en çok kayda değeni, İskoçyalı Common Sense (sağduyu) felsefesidir. Bu felsefe Amerika'da, İngiltere'de olduğundan daha uzun zaman tutunmuş ve J. M'Cosh, Noah Potter ve başka filozoflar tarafından temsil edilmiştir. Darwin - Spencer'in evrimciliğine benzer felsefeler de Amerika'da derin bir etki yapmış ve hususiyle J. W. Draper, E. L. Youmans, J. Fiske, T. H. Morgan tarafından temsil edilmiştir. Bu evrimciliğe daha modern bir şekilde, L. Mark Baldwin, J. W. Boodin ve benzerlerinin yazılarında da raslanır. P. Carus'un felsefesi, Comte'un positivizmini andırmakla beraber bunun metafizik düşmanlığından eser göstermez. Amerikan realizminin çıktığı kaynak, kısmen Aristo, kısmen de modern Alman ve İngiliz realizmleridir. Amerikan realizm hareketinin kuruluşunda modern tabiî bilgi de rol oynamıştır. Amerikan realizm hareketi iki kısma ayrılır: yeni realistler ile tenkidci realistler. Birinci kısmın temsilcileri. R. B. Perry. E. B. Holt, E. G. Spaulding; ikinciler: G. Santayana, A. K. Rogers, R. W. Sellars, C A Strong'dur. Burada bilgi teorisi, felsefi düşüncenin merkezinde bulunur. Henüz tekdüzen bir fikir ekolü meydana gelmemiş olmakla beraber, hızı ve nüfuzu gittikçe artan ve birçok kollara ayrılan bir akım ile karşılaşılır. Psikoloji alanında ve hususiyle deneysel ruhbilimde Amerika'lı bilginler pek değerli ve yeni çığır açıcı çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda anılması gereken adlar şunlardır: G. T. Ladd, W. James, G. Stanley Hall, H. Münsterberg, J. Mark Baldwin, E. B. Titchener.

AMERİKAN FISTIĞI: bk. YER FISTIĞI.

AMERİKAN HIYARI: bk. ANGURİYA.

AMERİKAN KAYA SARMAŞIĞI: bk. ABRUS (Abrus precatorius).

AMERİKAN LEGORNU, beyaz renkli, çok yumurtlıyan bir tavuk ırkı. Amerikan legornunun aslı, beyaz İtalyan tavuğudur. Yaklaşık olarak 1855 yılında Amerika'ya götürülen bu tavuğun esas vatanı Kuzey İtalya'daki Livorno şehridir. Amerikalılar bu şehre Leghorn dediklerinden Amerika'da ıslâh edilmiş beyaz İtalyan tavuğunun adı leghorn olarak kalmıştır.

Beyaz İtalyan tavuğu Amerika'da uzun zaman yumurta verimi üzerine yetiştirilmiş ve bu yönde seçilmiştir. Bu çalışmalar sonunda beyaz İtalyan tavuğundan birçok noktalarda farklı bir tip olan «beyaz Amerikan legornu» meydana getirilmiştir. Amerika'dan bütün dünyaya yayılan bu tavuk cinsi, memleketin kendi şartlarına uyarak birtakım değişikliklere uğramıştır. Bugün Amerika'da bulunan tavuk ırklarının % 90 nını legorn teşkil etmektedir.

AMERİKAN LEGORNU (horoz)

Amerika legornu çok yumurtlıyan ve diğer kültür ırkı tavuklara göre dayanıklı bir hayvandır. Tipik yumurta tavuğu olduğu halde piliçlerinin eti lezzetlidir. Yılda 300 den fazla yumurta verenleri vardır. 100 tavuktan yılda ortalama 1800 - 1900 yumurta almak her zaman mümkündür. Yumurtaları beyazdır. 55 gramdan aşağı yumurtlıyanlar makbul sayılmaz. Amerikan legornu fazla eşinir, fazla gezinir ve yeminin büyük bir kısmını dışarıdan bulur. Diğer ırklara göre çok tohumlu yumurta ve fazla civciv verir. Civcivleri kolaylıkla tüylenir ve zahmetsiz büyür. İyi bakılan piliçleri 150 - 180 günde yumartaya gelir.

Tavuk ve horoz beyaz renktedir. Horozlar 2,5 - 3, tavuklar 1.5 - 2 kilodur. İyi damızlıklarda ayakların ve gaganın rengi horozlarda her zaman tavuklarda ise yumurtlamaya başlamadan evvel koyu sarıdır. Yumurtladıkça renk açılır. Kulakçık da tavuklarda yumurtlamadan önce az çok sarıdır. Sonradan beyazlanmaya ve mavimtrak görünmeye başlar. İbik, horozda orta büyüklükte ve orta kalınlıkta, eşit aralıklı ve derin beş dişlidir. Arka tarafı enseden 1 - 2 cm kalkıktır. Horozlarda ibik bir tarafa yatıktır. Memeli ve büyük ibikler makbul değildir. Tavukta ibik daha küçük, narin, beş dişli, önden itibaren ikinci dişten gerisi bir tarafa yatıktır. Bütün ibiğin yatık olması makbul değildir. Sakalın da orta büyüklükte ve kalın olması aranır.

Vücüt, derin ve uzun olmalıdır. Sırtın 10 - 12 cm genişlik ve uzunlukta olması yumurtlama ile ilgilidir. Sırttaki genişlik, karın tarafına doğru azalmamalıdır. Yani karın da sırt kadar veya ona yakın bir genişlik göstermelidir. Karnın dolgun ve kadife gibi yumuşak olması makbuldür. Gögüs derin, geniş ve öne doğru çıkık olmalıdır. Ayaklar arasının açıklığı yumurta büyüklüğü ile ilgili görünmektedir. Fazla dolgun ve çıkık olanı makbul değildir. Deri, hele vücudun alt kısımlarında mümkün olduğu kadar ince ve esnek olmalıdır. Geri, iyi tavuklarda büyük, nemli ve esnek, fenalarda ise küçük ve kurudur. Gerinin rengi ayak ve gaga rengi gibi yumurtalamaya bağlı olarak koyu veya açık sarıdır. Kalemler dağınık bulunmamalıdır. Kanadlar uzun ve vücuda yapışık olmalıdır.

AMERİKAN MUSİKİSİ, Birleşik Amerika'nın musiki kültürü Avrupa musiki kültürünün bir kolu halindedir. İtalyan, Fransız ve Alman operasının etkisi, orada öteden beri duyulur olmuştu. XVII. yüzyılda A. B. D. ne göç eden

puritains'ler musiki ile pek ilgilenmiyorlardı. Yaratılışları gibi, ilk yılların yaşama zorlukları da buna elverişli değildi. Kilise musikisi ilk olarak tutunmaya başlamıştı. İngiltere'den oraya göçenler dindışı musiki ile uğraşılmasını istedikleri halde, dağınık bulunduklarından o yolda pek az musiki toplantıları yapabiliyorlardı. XVII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında Viyana klâsikleriyle ilgilenenler olmuştur. James Lyon, William Billings ve Francis Hopkinson, ilk yerli komposizyon denemelerini bastırmışlardır. Bunlar, refakatlı şarkılardan ibaret yazılardı. Bağımsızlık savaşından sonra Birleşik Amerika'daki sanat hareketinin başlıca vasfı halkın musiki ile ilgilenmeye başlaması olmuştur. İlk defa 1810 da Viyana klâsiklerinin senfonilerini çalan *Philharmonic Society* kurulmuştur. 1825 te *Sevilla Berberi* temsiliyle opera hareketi başlamıştır. Başka yerlerde de musiki birlikleri kurulmuştur. Musiki öğrenimi için Avrupa'ya giden gençler görülmüştür. Musiki eğitimi yıldan yıla gelişiyordu. Bu devrede yetişen ve fena olmıyan parçalar bırakan kompozitörlerden William Fry'ın adı en kısa bir tarih kitabında bile anılmaya değer (1813 - 64). Çünkü, Paris'te musiki öğrenimi görüp yurda döndükten sonra ilk Amerikan operasını ve birtakım senfoniler besteliyerek büyük formlardaki ilk istidatlı denemeleri meydana o getirmiştir. Stephen Foster, ilhamını Güney Amerika şarkılarından alan melodiler yazarak büyük bir ün kazanmıştır. Orijinal bir sanat musikisinin doğmasına yarıyacak bazı Hint şarkılariyle, karakteristik Zenci şarkıları, ilk göçmenler devrinden kalma halk ezgileri, orman ve yayla şarkıları, bazı sefer hatıraları gibi yerli malzeme bulunmakla beraber, yeni kompozitörler o zenginlikleri ilk hamlede görememişlerdir. Çünkü onlarda gelenek yoktu, genel musiki terbiyesi zayıftı, uzun çalışma ve araştırma yıllarının geçmesi gerekiyordu. Avrupa etkisine boyun eğerek çalışan kompozitörler arasında Edward MacDowell bir istisna teşkil etmiştir. Başka bir grup da halk musikisinden yani Zenci ve Hint musikilerinden hareketle yeni bir Amerikan musikisi yaratmaya çalışmışlardır, H. F. Gilbert, C. Skilton, C. Wakefield Cadman ve Zenciler'den H. Burleigh, R. Johnson, bu yolda tanınmışlardır. En çok dikkate değer eserler C. Martin Loeffler'in besteleridir.

XX. yüzyılın kompozitörlerini Avrupa'nın türlü akımlarından ilham alarak çalışanlar ve caz musikisine bağlananlar diye iki grupa ayırmak mümkünse de, biribirleri üzerinde etki bırakarak ilerliyen iki grupun ortaklaşa vasfı, «Amerikalılar'ın sesini bulmak şuuru» olduğunda şüphe yoktu. Karşılıklı etkiler iki dünya harbi arasındaki yıllarda bir nevi sentezleşme yoluna girmiştir. 1920 den beri hiç olmazsa Avrupa'nın musikisine ayak uydurabilecek bir Amerikan sanatı yaratılabileceğine inanılmaktadır. Zengin bir geleceği müjdeliyen yaratıcı hamleler sık sık görülmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın sonunda doğmuş olan başarılı eserlerin değeri ancak bugün kavranabilmiştir. Amerikan musikisi dâvasını benimsiyen Stokowski, Koussevitski ve Stok gibi orkestra şeflerinin uyanık ve ısrarlı çalışmaları, yerli kompozitörlerin tanınmasında daha çok etkili olmuştur. 1920 yıllarında kendini gösteren D. G. Mason, E. Hill ve onların orkestra denemeleri, bazı bakımlardan Stravinsky ve Schönberg'i andıran Ives, J. A. Carpenter, D. S. Smith, C. Griffes ve D. Taylor, E. Whithorne, E. Schelling son devrin ileri adımlar atmış kompozitörleridir.

Caz musikisi tipik bir şekilde Amerika'lıdır. Henüz ikinci derecede bir varlık sayılmakla beraber, tutunmuş bir repertuvarı, ileri gelen kompozitörleri ve bir etkisi bulunduğu için, başlangıcında «Broadway geleneği» denilmiş olan bu çığırı küçümsiyenler gün geçtikçe daha ihtiyatlı konuşmaya başlamışlardır. Cazın kökenini bulmak pek güçtür. Bu musiki kendi senkoplu ritmini Zenci musikisinden almıştı Pek özel melodiler olan *Blue*'lar da *negro-spiritual*'lara bağlıdır. Cazın estrumantasyonu ve armonisi Batı musikisine çok şeyler borçludur. İlk şekliyle caz Joseph Gorham tarafından 1915 te Chicago'da meydana getirilmişti. 1920 de yalnız Amerika'ya, sonra da Avrupa'ya yayılmakla kalmamış, birkaç kompozitörü ve bu arada Stravinski'yi de şiddetle ilgilendirmiştir. A. B. D. caz musikisinin en büyük üstadı G. Gershwin'dir.

Bugün Amerika'da birçok genç yaratıcı, geleceğe güvenerek yeni yeni eserler öne sürmektedirler ve içlerinden bazılarının orada şimdiden değerlendirildikleri görülmektedir. Randal Hompson, Copland, R. Harris, V. Thomson, R. Sessions, H. Hanson, W. Schumann, Bowles ve Amerika'da yerleşen yabancı kompozitörlerden de W. Josten, E. Bloch, D. Rudhyar, E. Varèze, L. Sanvisky gibi aynı dâvaya katılanlar olmuştur. İkinci Dünya Harbi, Macar musikisinin kurucusu B. Bartók (ki orada ölmüştür) ile Alman P. Hindemith gibi kompozitörleri ve ileri gelen nice Avrupa'lı artistleri Amerika'da yaşatmıştır ki bunun etkileri zamanla belli olacaktır.

Amerika merkezlerindeki orkestra ve opera kurumlarından bazıları dünyanın en ileri ve en zengin kültür ocakları sayılmaktadır. Stokowski, H. Rabaud P. Monteux, S. Koussevitsky, Toscanini, B. Walter, Furtwängler, Dimitropulos v. b. dünya ölçüsündeki musikiciler bu orkestraların gelişmesine yıllarca çalışmışlardır. Konservatuarlarla okullardaki musiki öğretiminin bugünkü yaygınlığı, radyo ve gramofonun halk musiki eğitimindeki rolü devlet parasının her hareketi desteklemekteki cömertliği öylesine genişlemiştir ki. böyle bir kaynaktan çok ileri bir gelecek ummak yanlış olmaz. Eski Dünya ne kadar köklü bir yaratış geleneğine sahipse, Yeni Dünya da öylesine zengin bir musiki hareketinin beşiği bulunmakla övünmektedir; fakat Avrupa'nın öğretimdeki tecrübe üstünlüğü görünüşe göre daha yıllarca devam edecektir.

AMERİKAN SANATI: 1 — Mimarlık: Kuzey Amerika'daki kızılderililer sanatkâr olmadıkları için, o kıtada yerleşen göçmenler evlerini onlardan hiçbir suretle faydalanmaksızın anayurtlarındaki geleneklere uyarak yapmışlardır.

Türlü memleketlerden gelen insanların getirdikleri mimarî tiplerinin Amerikan mimarîsi üzerinde az çok etkisi görülmüşse de, sonunda üstün gelen İngiliz mimarîsi olmuştur.

1630 yılından 1800 yılına kadar geçen zamana Sömürge devri denir. Bu, Başlangıç ve Georgian olmak üzere ikiye ayrılabilir. 1630 ile 1700 arasında yapılan evler sade, gösterişsiz ve oldukça kabadır. Bu devirde ustalar, İngiltere'de öğrendiklerinden akıllarında kaldığı kadarını uygulamışlardır.

1700 yılından sonra evler büyümeye ve süslenmeye başlamıştır. İngiltere ile başlıyan ticaret, oradaki yeni akımları Amerika'ya getirmiş, o zaman İngiltere'de yaygın olan Georgian stili, bu şekilde Amerika'ya da gelmiştir. Amerika'da büyük ormanlar ve iyi dülgerler bulunduğu için İngiltere'deki taş işlemeleri burada ahşap olarak yapılmaktaydı. Bu devrin tanınmış mimarı Samuel McIntire'dir. Georgian devri 1800 yılına kadar devam etmiştir.

AMERİKAN MİMARLIĞI

1

2

3

4

5

6

7

1 — Sömürge çağından ev. 2 — Independence Hall yapısı (1732 - 1752), Georgian stilinde. 3 — Monticello (1796 - 1809), klâsik stilde. 4 — Frank Lloyd Wright, ev (1936). 5 — Louis Sullivan, Guaranty yapısı (1895). 6 — George Howe ve William Lescaze, Philadelphia Savings Fund Society yapısı (1932). 7 — Raymond Hood ve diğer mimarlar tarafından, Rockefeller Center grupu (1932 - 1940).

1

2

3

4

5

6

1 — Carrere and Hastings firmasının mimarları, New York Genel Bibliyoteği 2 — Washington'da Millî Arşiv Yapısı. 3 — John Russel Pope, Otto R. Eggers, Daniel Paul Higgin Thomas Jefferson Anıtı. 4 — D. William Thornton ve başkaları, Washington Kapitolü. 5 — Shreve, Lamb ve Harmon, New York'ta Empire State yapısı. 6 — Richard Upjohn, Trinity Church (kilise).

Bu tarihten sonra klâsik devir başlamaktadır. Georgian devrinden Klâsik devre geçiş, mimar Charles Bulfinch'in eserlerinde belirmektedir. İlk zamanlar Bulfinch tamamiyle Georgian stilinde çalıştığı halde, daha sonraları yaptığı yapılar ve bu arada Washington'daki Senato binası ile klâsikler arasına girmiştir.

İhtilâlden sonra Amerika, İngiltere'den yalnız yönetim bakımından değil, kültür bakımından da ayrılmıştır. Yeni Dünya, kendi duygularının en güzel ifadesini Roma Cumhuriyeti ile Yunan demokrasisinde buluyordu. Bu sebeple yeni kurulacak mimarînin Roma'daki kadar gösterişli, Yunanistan'daki kadar zarif olması düşünülmüştür. İki kere cumhurbaşkanı olan Thomas Jefferson, bu anlayışın en şiddetli taraflısı idi. Kendi evi olan Monticello, bu devrin en güzel örneğidir. Jefferson daha çok Roma mimarî stiline kaçmakta idi. Daha sonraları Yunan klâsik üslûbu yeğlendi. 1800 den 1860 a kadar olan devreye Klâsik Devir denmektedir. Bu süre içinde koloniyal tipteki evler ortadan kaybolarak yerlerine klâsik stildeki evler yapılmıştır.

Yalnız, Fransız etkisi altında kalmış olan New Orleans ile İspanyol etkisi altında olan Kaliforniya yöresine klâsik üslûp pek fazla girememiştir.

İç harb yüzünden inşaat duraksamıştır. Harbden sonra inşaat yeniden çok zengin bir şekilde başladığı zaman yeni bir stil meydana çıkmış, klâsik mimarî, yerini gotik mimariye bırakmıştır. Bugün bile kiliselerin birçoğu gotik stilinde yapılmaktadır. Bu devrin tanınmış mimarı, Richard Upjohn'dur. Gotik devri Amerika'ya samimî olmıyan bir yapı tarzı getirmiştir. Bu devir romantik devirdir.

Çok kuvvetli bir mimar olan H. H. Richardson öğrenimini Fransa'da klâsik üslûpta yapmış, fakat Amerika'ya döndüğünde Yunan ve gotik mimarîsine karşı isyan ederek romanesk stili uygulamıştır. Richardson'ın romanesk stili Yunan ve gotik mimarîsine yeğ tutması, pek akla yakın değilse de, kendisi daha basit ve daha samimî bir mimarîyi uygulamakla hizmet etmiştir. Richardson 48 yıllık ömrü içinde birçok yapı yapmış ve Amerikan mimarî tarihinde yeni bir devir açmıştır.

Richardson'un ölümü üzerine Chicago Sergisi'nin etkisiyle yeniden klâsik üslûba dönülmüştür. McKim, Mead ve White mimarî bürosu, mimar Richard M. Hunt, bu devrin en iyi denebilecek yapılarını yapmışlardır.

1893 den 1917 ye kadar uzanan devirde herkes istediği stili seçmeye başlamıştır. Halbuki evvelce her devirde ancak bir mimarî üslûbu kullanılmaktaydı.

Chicago Sergisi'nde klâsik üslûpta olmıyan yalnız Ulaştırma Binası idi. Bu, tamamiyle kendine mahsus bir mimarî tarzında yapılmıştı. Louis Sullivan'ın yapmış olduğu bu yapı Amerikan mimarîsine sergideki diğer yapılardan çok daha fazla etki yapmıştır. Chicago'da Sullivan'ın etrafında toplanan gençler «Chicago Okulu» diye tanınan Amerikan mimarîsini meydana getirmişlerdir. Sullivan fonksiyon ve şeklin biribiri ile olan ilgisi üzerinde durmakta ve yapılarını çok süslü yapmaktaydı. Sullivan, Amerikan mimarî tarihinin en başta gelen mimarlarından biridir.

Sullivan'ın en kuvvetli öğrencisi Frank Lloyd Wright'tır. Uzun zaman Sullivan'ın yanında çalışmıştır. «Makine bizim medeniyetimizin aletidir. Ona ancak iyi yapabileceği işi vermeliyiz» demiştir. Wright, plân, orantı ve cephe bakımından Sullivan'dan daha kuvvetlidir. Wright'ın mimarîsi Amerikalılar'dan önce Avrupalılar tarafından kabul edilmiştir. Eserleri ilk defa olarak Almanya'da yayımlanmıştır. Wright aile hayatında olan değişiklikleri takdir eden, evin bahçe ile yakından ilgisi olması lâzımgeldiğini, tabiatla insan arasındaki bağın pencereler olduğunu ve evleri küçük kutucuklara bölen eski gizlilik anlayışının artık sürüp gidemiyeceğini kabul eden ilk mimardır.

Kopyacılığa karşı açılan savaş başarıyla devam ederken, Amerika'da 1922 yılında *Chicago Tribune* gazetesinin yapısı için açılan proje yarışmasını Gotik stilinde kulesi olan bir proje kazanmıştı. Bu artık kopyacılık devrinin son eseriydi. Aynı yarışmada ikinciliği kazanmış olan mimar Saarinen'in projesi Amerikan mimarîsi üzerinde, daha çok etki yapmış ve yeni anlayışı kuvvetlendirmiştir.

Bu projede «Gök - Tırmalayıcı» (Skyscraper) problemi ilk defa olarak çözülüyordu.

Chicago Tribune gazetesine ait yapının yarışmasında birinciliği kazanmış olan Raymond Hood bile daha sonraki yapılarında Saarinen'in etkisi altında kalmıştır. Hood'un New York'ta yaptığı «Rockefeller Center» grupu yeni anlayışa oldukça uymuş eserlerden biridir. Howe ile Lescaze'nin yaptığı Philadelphia Savings Fund Institution yapısı daha güzel bir örnektir.

1933 ten sonra modern anlayış Amerika'da yerleşmiş bir durumdadır. Takma süs kalkmış, yerini, güzelliği hacımların orantı ve münasebetlerinde arıyan bir mimarîye bırakmıştır. Hükümet yapılarında türlü stillere hâlâ kaçılmakta ise de bunlar çoğunluğu teşkil etmemektedirler. Bugün hususiyle küçük ev ve okul yapılarında fabrikasyon önemli bir rol oynamaktadır. Yapılar, kısım kısım fabrikada yapılmakta ve yerinde kurulmaktadır. İkinci Dünya Harbi bu tip yapının gelişmesine yardım etmiştir.

Frank Lloyd Wright'ın, 80 yaşını aşmış olduğu halde, mimarlar üzerindeki etkisi hâlâ devam etmektedir. Kendisi organik bir mimarî aramaktadır. Wisconsin'de yapılmış olan «Johnson Wax» kumpanyası yapısı ve pek yakında New York'ta yapılacak olan «Non - Objective Art» müzesi bu araştırmaların iki güzel örneğidir.

Bugünün tanınmış yerli mimarları arasında William Wilson Wurster, Edward D. Stone, George Howe, Harwell Hamilton Harris, Hugh Stubbins Karl Koch, Gardner Dailey anılabilir. Bunlardan başka Eliel Saarinen Walter Gropius, Richard Neutra, Mies van der Rohe, William Lescaze, Pietro Belluschi, Marcel Breuer Avrupa'dan evvelce veya yakın zamanlarda gelmiş ve Amerikan mimarîsi üzerinde etki yapmış mimarlardır.

Albert Kahn ise yaptığı fabrika yapılariyle bütün dünyaca tanınmıştır.

2 — **Heykelcilik:** İlk Amerikan heykelcisi, gemi teknelerine süs yapmakla başlıyan William Rush'dır. Ama heykelcilik asıl Horatio Greenough (1805 - 52) ile başlar. Greenough ile kendisinden sonra gelen heykelcilerin hemen hepsi, öğrenimlerini Roma'da yapmışlardır. Howard Roberts (1843 - 1900), öğrenimini Fransa'da yapan ve bu suretle Amerikan heykelciliğine yeni bir yön veren ilk heykelcidir.

Augustus Saint - Gaudens XIX. yüzyılın son kısmının en tanınmış heykelcilerindendir. Amerikan güzel sanatlarının bu kolu üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Amerika'nın en tanınmış, belki de en güzel heykeli olan Washington mezarlığındaki «Oturan Kadın» ı o yapmıştır.

XIX. ve XX. yüzyıl eserlerinin önemli bir kısmını devlet adamlarının tunçtan yapılmış heykelleri teşkil eder. Bunların arasında en iyilerinden biri Daniel Chester

1

2

3

4

1 — Maurice Sterne, Bomba atıcı (1909).

2 — Robert Laurent. Saçını yıkayan kız.

3 — William Zorach (doğ. 1887), Torso, granit.

4 — Saint-Gaudens (1848-1907), Oturan kadın.

French tarafından yapılmış olan Washington şehrindeki Lincoln heykelidir. Bu devrin diğer tanınmış heykelcileri arasında George Grey Barnard, Andrew O'Connor, Maurice Sterne, Albert Jaegers anılabilir.

Jo Davidson, Amerikan heykelciliğinin çok tanınmış çehrelerinden biridir. Gençlerden Bruce Moore da kuvvetli eserler yaratmıştır. William Zorach bugünün başta gelen heykelcilerindendir. Yeni bir anlayışla araştırmada bulunan ve türlü yönlere doğru yol almış görünen gençler arasında John Begg, John de Greeft, Chaim Gross, Isami Noguchi, David Smith, Robert Laurent, Alfeo Fagi muvaffak olmaktadır. Bu artistler yeni teknikleri, yeni vasıtaları, yeni malzemelerin kullanılışını, yeni konuları ve yeni şekilleri incelemektedirler.

3 — **Resim:** Resim sanatı da Amerika'ya Avrupa'dan gelmiştir. Onun 300 yılı aşmıyan bir geçmişi vardır. Fransız ve İngiliz ressamlarının gelmesiyle başlıyan resim sanatı tamamiyle Avrupa'yı örnek tutarak gelişmiş ve tabii bir seyir takibetmiyerek bir Avrupa ekolünden diğer Avrupa ekolünün etkisi altına girmiştir.

Amerika'nın ilk iki ressamı Copley ile West'dir. John Singleton Copley 1737 yılında Amerika'da doğmuştur. 36 yaşına kadar orada çalışmış. sonra İngiltere'ye gitmiştir. Kendisi daha önce Amerika'da yerleşmiş olan ressamların etkisi altında kalmış ise de esas bakımından İngiliz okuluna bağlıdır.

Benjamin West ise 1738 de doğmuş ve Amerika'nın ilk tanınmış ressamı sıfatını kazanmıştır. Amerika'da pek az okumuştur. 22 yaşında İtalya'ya gitmiş, orada üç yıl kaldıktan sonra İngiltere'ye geçmiştir. İngiltere'de çok tanınmış, Kıral George III. e kendini sevdirmiştir. Kıraliyet Akademisi'nin uzun müddet başkanlığını yapmıştır. Resimleri daha çok İtalyan üslûbundadır. Ateiyesi genç Amerikan ressamlarının uğrağı idi. Birçok Amerikan ressamlarına hocalık etmiştir. Bunların arasında Gilbert Stuart, John Trumbull, ve Thomas Sully gibi çok tanınmış ressamlar da vardır.

Amerikan resim sanatının bu devresine Koloniyal devir denmektedir. Bu devirde resimde amaç benzerlikti. Bu tarihte Amerika'da yaşıyan halk, anayurt olarak İngiltere'yi tanımakta idi. Bunun sonucu olarak kültür bakımından İngiltere'ye bağlı idiler. Gerek Copley, gerekse West bütün hayatlarını İngiltere'de geçirmişler ve orada ölmüşlerdir.

Halbuki West'in son zamanlardaki öğrencileri Amerikan vatandaşı olarak doğmuşlardır. Bu, bir uyrukluk farkından ibaret değildi. Zamanla değişen sosyal şartlar, Amerika'da doğup büyüyenler arasında İngiltere ve Avrupa'dakinden farklı bir yerli kültür meydana çıkarmıştır. Zamanla bu farklar daha büyümüş, İngiltere ile Amerikan ressamları üzerindeki etki azalmıştır.

1812 harbinden iç harbe kadar olan devir Amerika için büyük sosyal değişiklikler devridir. Bu devirde Amerika gelişmiş, dış etkilerden uzak kalmıştır. Yeni bir zevk belirmiştir. Bu zevk, yerli ressamların çıkışına sebebolmuştur. Yerli çığır devri denilen bu devir gerçekte yerli olmaktan uzaktı. XIX. yüzyılın ilk yarısında New York şehri, memleketin sanat merkezi olmaya başlamıştı. O zamana kadar Philadelphia gibi daha çok İngiliz etkisi altında kalmış olan şehirler New York'u geride bırakmaktaydı. 1808 yılında New York'ta *American Academy of Fine Arts* (Amerikan Güzel Sanatlar Akademisi) kurulmuştur. Fakat kısa bir müddet sonra kurulan *National Academy of the Arts of Design* (Millî Çizgi Sanatları Akademisi) ilk kurulan Akademi ile rakipliğe başlamıştır. Millî Akademi'nin ilk başkanı, aynı zamanda kuvvetli bir ressam olup, telgrafı icat eden Samuel Morse'du. 1841 yılında Amerikan Akademisi tamamiyle ortadan kalkmıştır. Millî Akademi bu tarihten sonra zaman zaman iyiye ve kötüye doğru gitmekle beraber, iç harbden sonraki zamanlara kadar Amerikan resim sanatı üzerinde etkili bir rol oynamıştır.

XIX. yüzyılın son yarısında dışarıdan gelen etkiler kendini göstermeye başlamıştır. Amerikan ressamları, New York'ta açılan Düsseldorf Galerisi'nin tanıttığı Alman ressamlarından faydalanmışlardır.

XIX. yüzyılın son kısmı Amerikan ressamlarının altın devri diye adlandırılabilir. Bu devirde fotoğrafçılık henüz gelişmemiştir. İş adamları artistlerle iş yapmaktan zevk duymakta idiler. Bu devir son derece zengin ve aynı zamanda bozulmamış bir devirdi. Daha önceleri de manzara resimleri yapılmıştı. Ama bunlar pek sayılı idi. Manzara resmi yapmak bu devire mahsus bir şeydir. İlk olarak Durand realist, Cole ise romantik manzara resimleri yapmaya başlamıştır. Bu iki ressamdan sonra gelenler «Hudson Nehri» okulunu kurmuşlardır. Bu ressamlar hep açık havada çalışır, manzaraları en ince ayrıntılarına kadar kopya ederlerdi.

Daha sonraları gelen George Inness, Alexander Wyant ve Homer D. Martin'in resimleri gerçeğe uygun olmakla beraber ayrıntıya kaçmamakta ve daha çok ressamın izlenimlerini belirtmektedir. Bunlar «Hudson Nehri» okulunun son ressamlarıydı.

Düsseldorf okulunun etkisi kaybolurken Fransız etkisi belirmeye başlamıştır. Fransız etkisi La Farge ve Whistler ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. Whistler bütün hayatını Avrupa'da geçirmiş olmakla beraber gene Amerikalı olarak kalmıştır. Kendisi, Avrupa'da en çok tanınan Amerikan ressamlarından biridir.

XIX. yüzyılın tanınmış başka bir ressamı da Winslow Homer'dır. Denilebilir ki o zamana kadar Amerikan ressamları arasında yabancı çığırların etkisi altında kalmamış bir insan varsa, o da Homer'dır. Homer'ın bugün bile halk üzerinde büyük etkisi vardır. Onun resimleri insanın kafasında yer etmek özelliğini taşır. Gerek konu, gerek teknik bakımdan kendinden önce gelenlerden çok farklıdır. Homer'le birlikte gerçekten Amerikalı denebilecek diğer iki ressam Thomas Eakins ile A. P. Ryder'dır. Thomas Eakins 1870 yıllarının en tanınmış ressamlarındandır. Portrelerinde insanın iç duygularını çözümlemektedir. A. P. Ryder daha çok romantik Amerikalılar'ın hayallerini yaşatmıştır.

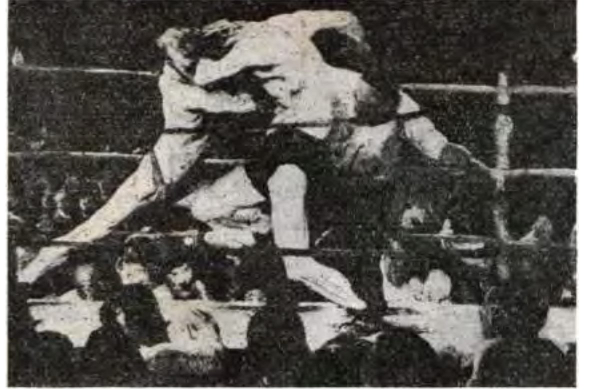
Amerikan ressamlarından Sargent da, Whistler gibi bütün hayatını Avrupa'da geçirmiştir. Resimleri renk zenginliği ve kendine has tarzı ile çok iyi tanınmıştır.

1861 yılındaki iç harbden sonra birçok değişiklikler olması zorunlu idi. Memleket zenginleşmişti. Avrupa ile temas artmıştı. Ressamlar bilgilerini arttırmak için akın akın Avrupa'ya gitmekte idiler. Dönüşlerinde Millî Akademi ile aralarında anlaşmazlıklar ve çekememezlikler baş göstermiştir. Sonunda gençler *Society of American Artists* (Amerikan Artistleri Derneği) i kurmuşlardır. Yeni bir çığır açmak zamanı gelmişti. Fakat yeniler henüz istediklerinin farkında değildiler. Yaptıkları resimler ise Millî Akademi taraflılarınınkinden pek farklı değildi, ama bunlar, ne de olsa Amerikan sanatında yenilik için atılan ilk adımlardı.

1

2

3

4

5

6

7

8

1 — Benjamin West (1738 - 1820), General Wolfe'un ölümü

2 — James A. McNeill Whistler (1834 - 1903). Artistin annesinin portresi.

3 — Winslow Homer (1836 - 1910), Gulf - stream.

4 — George Bellows (1882 - 1925), Sharkey maçı.

5 — John Singer Sargent (1856 - 1925), Mrs. Ian Hamilton.

6 — Leon Kroll (doğ. 1884), Babette.

7 — Thomas Benton (doğ. 1889), Susanna ile ihtiyarlar.

8 — Grant Wood (1892 - 1942), Stone City Iowa.

XX. yüzyılın başlangıcında George Bellows'un yaptığı realist ve samimî resimlerin zengin renkleri ve kuvvetli çizgileri modern Amerikan sanatı üzerinde çok büyük bir etki bırakmıştır.

XX. yüzyılın başlangıcında sekiz ressam, Amerikan resmini Avrupa'nın üç yüzyıllık baskısından kurtarmak için bir hamle yapmışlardır. Bu ressamlar Arthur B. Davies, William J. Glackens, Robert Henry, Ernest Lawson, George Luks, Maurice Prendergast, Everett Shinn ve John Sloan'dır. Araya Birinci Dünya Harbi'nin girmesi ve Fransa'da modernizmin çok kuvvetlenmesi bu hamlenin başarılı olmasını güçleştirmiştir. 1913 te «Armory Show» adiyle tanınmış bir resim sergisi kurulmuş ve burada kübist, fütürist, eks presyonist çığırlardan sanat eserleri sergilenmişti. Halk tarafından gülünç karşılanmakla beraber sergi Amerikan ressamları arasında büyük tepkiler uyandırmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden sonra Avrupa'nın modern üslûplarına bir hayranlık başlamıştır. Avrupa çığırlarını andıran resimleriyle John Marin, Stuart Davis ve Max Weber, New York'ta çok tutulmuştur. Bunun ardından yeni bir millî hareket başlamıştır. Bütün dünyada milliyetçiliğin kuvvetlenmeye başladığı bu devirde, Amerika'da da millî temellere dayanan bir Amerikan okulu ortaya çıkmıştır Bu hareket kuvvetlendikçe birçok Amerikan ressamları günlük hayatlarında resmedilecek yeni yeni konular bulmaya başlamışlardır. Bu okulun ilk ressamları Charles Burchfield, Edward Hopper ve James Chapin'dir.

Daha sonraları Stewart Curry, Thomas Hart Benton ve Grant Wood meydana çıkmıştır. İşte gerçek ihtilâl hareketi bu üç ressamla başlamıştır. Bütün Amerikan ressamları bu akıma kapılmışlardır. Stüdyolarında, çıplak çizmekten vazgeçip Amerikayı resmetmeye başlamışlardır.

Curry insanların tabiata karşı olan korkularını, Thomas Benton «Middle West» bölgesinin çiftlik hayatını, Grant Wood, Iowa'yı ve oranın çiftçilerini tablolarında canlandırmışlardır.

1929 da başlıyan ekonomik buhran süresinde Amerikan hükümeti ilk defa olarak artistlere maddî yardımda bulunmuştur. WPB programının himayesi altında yapılan resimlerin bazıları çok fena olmakla beraber güzel olanları da vardır. Bu programın en büyük faydası, gençlerin resim sanatından uzaklaşmamalarını sağlamış olmasındadır.

Bugünkü Amerikan ressamları klâsik, presisyonist, lirik, dramatist olmak üzere dört sınıfa ayrılabilir.

Klâsik tarzda çalışanlar ışık ve gölge oyunları ile şekilleri belirtmek yolunu tutmaktadırlar. Edward Hopper, Leon Kroll, Edward Bruce, Charles Sheeler, Eugene Speicher, Boardman Robinson, Umberto Romano, A. S. Baylinson, Walt Kuhn, ve Kenneth Hayes Miller bu grupa girerler.

Presisyonistlerin resimleri daha durgun, çizgileri daha keskin ve kesindir. Desenlere önem verilmektedir. Bunların başta gelenleri Peter Blume, Edna Reindel, Luigi Lucioni, Georgia O'Keeffe, Alexandre Hogue, Grant Wood, Jerry Baywaters ve Niles Spencer'dir.

Lirik sınıfına girenler daha çok mistik ve hülyalı resimler yapmaktadırlar. Tablolarındaki renkler ve şekiller estetik sebeplerden çok, duyusal sebeplerin sonucudur Bu grupta Hobson Pittman, Henry Mattson, John Carrol, John F. Carlson, Nicolai Cikovsky, Frederic Taubes, Bernard Karfiol, Morris Kantor, Georgina Klitgaard, John E. Thompson, John Folinsbee, B. J. O. Nordfeldt vardır.

Dramatistler daha çok konudaki hareketlere ilgi gösterirler ve gördüklerini dramatikleştirirler. Thomas Benton, John Stuart Curry, Reginald Marsh, Lambar Dodd, Eugene Higgins, Rockwell Kent, Barse Miller, Paul Cadmus, John Corbino, William C. Palmer, Edwart Laning ve William Gropper bu gruptandırlar.

Birleşik Amerika'da son yüzyıl içinde endüstrinin gelişmesi ile kendini göstermeye başlıyan ve hususiyle son on yılda dev adımlariyle ilerliyen endüstriel sanatların özel bir yeri vardır. Bu sanat çok gelişmiş olduğu halde daha henüz başlangıç devresindedir. Tamamiyle Amerika'nın olan ve Amerikanın Avrupa'dan almadığı tek sanat budur. Bu alanda çalışan sanatçıların görevleri fabrikalarda seri halinde yapılan eşyaları kullanışlarını bozmadan güzelleştirmektir. Bu sanat dalında kendini gösteren artistler arasında Walter D. Teague, Raymond Loewy ve Russel Wright anılabilir.

AMERİKANİZM, Kuzey Amerika halkının Avrupa ve Asya kültürleri karşısındaki medeniyet ve kültür özelliği. Avrupalılar'ın gözü ile A. in özellikleri şunlardır: Amerikalılar'ın sömürge kurma devresinin etkisiyle yerleşen öncülük ve ilerleme ruhu, hürriyet ve kişi bağımsızlığına olan sevgileri, tam demokrat düşüncelerin hükmü altında bulunan toplum hayatları, iki parti sistemi, Monroe doktrini, ekonomik hayatta memleketin tabiî zenginliği ve daima artmakta olan iş enerjisine dayanan, geniş ölçüde fabrikasyona uygulanmış olan rasyonalizasyon ve standardizasyon, fabrikasyonun geniş ölçüde makinalaşması, kitle halinde istihsal, pratik - teknik icat ruhu, reklâm metotlarının gelişmesi, piyasanın tröstlerin baskısı altında kalması, gerçek bir toplum siyasetinin bulunmasıdır. Genel kültürel alanda ise, bir yandan devletteki din serbestliği, öbür yandan toplum hayatında bazı kere görülen din taassubu, adalet ve eğitim hayatında kadına ayrılan üstün yer, edebiyat ve güzel sanatlarda hâkim olan seçmecilik ve etkiciliğe eğilimdir. Bu özelliklerden bazılarına dar anlamda A. gözü ile bakılır ve Avrupa kültür kavramı ile bir karşılaşma yapılarak taklide değmez diye iyi görülmez. Bunların başlıcaları şunlardır: Günlük hayat şekillerindeki kitle isteğinin egemenliği, seçimlerde rüşvetin rolü, lüzumlu olmıyan maddelerin kitle halinde yapımı, ekonomi ve teknik alanlardaki emperyalizm, büyük sayı ve para kıymetlerine karşı olan mübalâğalı saygı. duyuma eğilim, kültür alanında kadınlara verilen mübalâğalı rol, iş bölümü ve makinaların geniş ölçüde kullanılması sonucu işçi ile iş arasındaki kişi münasebetinin yok olması, geleneğe dayanan münasebetlere karşı saygısızlık veya gizli para egemenliği.

Bilgi olarak A., Yeni Dünya'nın Columbus'tan önceki medeniyetinden yeni ve hattâ çağdaş Amerika'ya kadar Amerika kıtasına ait her şeyle uğraşır.

Din tarihi bakımından A., *Père Isaac Hecker'in hayatı* adlı kitabın Fransızca'sı yayımlandıktan sonra (1897), Avrupa'da yaygın bir hal alan bazı fikir ve eğilimlerin topuna verilen addır. Papa Leon XIII., Amerika Birleşik Devletleri'nden Minnesota eyaletinin merkezi olan Baltimore'da Kardinal Gibbons'a gönderdiği *Testem benevolentiae* adlı ve 21 ocak 1899 tarihli mektubunda, passif denilen erdemlerin de aktif erdemler kadar gerekli olduğunu, zamanında dinî tarikatların lüzumlu bulunduğunu ve Ruh-ül-Kudüs'ün kendi iş ve eserini âdet üzere kilise yoliyle açığa vurduğunu hatırlatıyordu. Papanın bu mektubu, herkes tarafından benimsenmiş olduğundan amerikanizm ortadan kalkmıştır.

Dil alanındaki A. için bk. AMERİKA İNGİLİZCESİ.

AMERIND, Amerika yerlilerini, yani Kızılderililer'i ve bunların konuştuğu dillerin topunu adlandırmak için, 1889 da Amerika'lı etnograf - dilci ve Bureau of American Ethnology müdürü J. W. Powell tarafından icadedılmiş bir terim. İngilizce *Amer*ican *Ind*ian (= Amerıka Hintlileri) kelimelerinin ilk parçalarını birleştirmek yoliyle oluşturulan bu ad pek tutunamamıştır.

AMERONGEN, Holânda'nın Utrecht eyaletinde bir kasaba. Nüfusu 2 820 (1930). Utrecht şehrini Arnhem'e bağlıyan tramvay yolu boyunda ve ana demiryoluna birkaç km uzaklıkta kurulmuş olan A. in çevresi ağaçlıktır. Kasaba çok güzel manzaralıdır. Almanya imparatoru Wilhelm II. 10.XI.1918 de bu kasabaya sığınmış ve 1920 ye kadar burada kalmıştır.

AMERSFOORT [*amirsfört* ok.], Holânda'nın Utrecht yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 48 081 (1939). Makina endüstrisi pamuk ve tütün ticareti merkezidir.

AMERY [*ēmīri* ok.], **Leopold Charles Maurice Stennett** (doğ. 1873), İngiliz devlet adamı. 1899 - 1909 da *Times*'da çalışmış ve aynı kurulun yayımladığı *Boer Harbi Tarihi* adlı eseri yazmıştır. Joseph Chamberlain'in tarafçısı olan A., 1911 de Avam Kamarası'na saylav seçilmiş, 1922 de amirallik birinci lordu ve 1924 te ikinci Baldwin kabinesinde sömürgeler bakanı olmuştur.

AMESBURY [*ēmsbīri* ok.]. Amerika Birleşik Devletleri'nden Massachusetts'te bir kasaba. Nüfusu 10 862 (1940). Merrimac ırmağı boyunda bulunan A. önemli bir endüstri merkezidir. Kasabada şapka ve yünlü kumaş fabrikalariyle otomobil aletleri yapan fabrikalar ve dökümevleri vardır.

AMESİT (Amésite) [Yun. *ametos* = vasıtasız], sulu demir, magnezyum, siliko - aluminyum olup açık yeşil renkli sedef cilâlı, klorit cinsinden bir mineral. Chester (Massachusetts) de bulunur.

A'MEŞ, Süleyman bin Mihran (679 - 765), ünlü hadîs ve kıraat bilgini. Aslında İran'lı olup Kûfe'de doğmuştur. Benî Kâhil boyuna mevlâ (bir nevi köle) olmuş, Hicaz'da Zührî'den hadîs öğrenmişti. Kur'an'ı Abdullah bin Mes'ut'un rivayet ettiği şekilde ezberlemişti. Halkın elinde bulunan Kur'an'lardaki yanlışları okuyarak düzelttirirdi.

Hayatını yazanlar çok şakacı olduğunu söylerler ve bu hususta birçok fıkralar anlatırlar. Bununla beraber sağlam bir karakterle endişeli bir ruha sahipti. Bir gün onu takibeden biri, bir mezar çukuruna girip yattığını görmüş, sonra çıkınca üstünü başını silkerken «ah ne dar yer» dediğini duymuştur.

A'meş aynı zamanda Ali'nin menkıbelerini en iyi bilenlerden biri idi. Hattâ, ünlü şair es - Seyyid - ül - Himyerî, her gün evine gelir, ona Ali'nin menkıbelerini anlattırarak öğrendiklerini nazma sokardı.

AMEŞASPAND (ölmez ışıklar), Ahura Mazda'nın, kendisi ile birleştikleri zaman «yedi» olan yaratıcı kudretlere, Avesta dilinde verilen ad. Bunlar da: 1 — Çiftlik hayvanları ile ayın koruyucusu (iyi düşünce), 2 — Ateşin koruyucusu, hukuk ve hakikatın tanrısal kanunu (en iyi dünya düzeni), 3 — Güneş ve madenlerin koruyucusu (egemenlik), 4 — Dünyanın, yeryüzünün koruyucusu (göksel bir şekilde bağlanış), 5 — Suların koruyucusu (bütünlük, olgunluk), 6 — Bitkilerin ve hususiyle özsuyundan ölmezlik suyu çıkarılan hayat ağacının koruyucusu(ölümsüzlük)dur.

AMETABOL, gelişmeleri bir metamorfoz (başkalaşma) geçirmeden doğrudan doğruya olan böceklere verilen ad. Bunlarda yumurtadan çıkan genç hayvanlar, erginlere benzerler. Yalnız büyüklükleri ve eşemsel organları bakımından ergin fertlerden farklıdırlar. Gelişmeleri sırasında dış karakterlerinde hiçbir değişiklik göstermezler. Ametabol böceklerin sayısı o kadar fazla değildir: bitler (Siphunculata) ve mallofaglar(Mallophaga)da olduğu gibi.

AMETAMORFOZ (Amétamorphose), bir metamorfoz (başkalaşma) geçirmeden ergin hale geçen hayvanların gelişme olayına verilen ad (bk. METAMORFOZ). Bu şekilde gelişen hayvanların larvaları yoktur.

AMETİST (Améthyste) [Yun. *amethystos* = sarhoş olmıyan], kuartzın mor renkli bir çeşidi. Sarhoşluktan koruma özelliği olduğunu sandıkları için eskiler bu adı vermişlerdi. Rengi, içinde bulunan mangan oksitten ileri gelir ve morun bütün serisinde olabilir. Eskiden bununla kadeh ve bardak yaparlardı. XVII. yüzyılda bunlarla süslenmiş kıymetli mobilyalar yapılırdı. Daha sonraları kuyumculukta yer almıştır. Doğu ametistleri Sibirya ve Seylân'da çıkar. Batı ametistleri ise İspanya, Fransa ve Almanya'da bulunur. Birinciler daha makbuldür.

AMETROPLUK (Emetropluk'un aksidir), ışığın gözde kırılması bakımından normal olmıyan, hypermetrop veya miyop gözlere verilen ad.

AMETTE [*amęt* ok.], **Léon - Adolphe** (1850 - 1920), Fransız kardinali. Ateşli bir vatansever ve kilise ile devletin barışmasının şiddetli bir tarafçısı olarak tanınmıştır.

AMFARETİDE (Ampharetidae), halkalı kurtlar (Annelida) grupunun poliketler (Polychaeta) takımına bağlı bir familya. Borular içinde yaşarlar (Sedentaria). İçinde yaşadıkları borular vücutlarından daha uzundur. Vücutları 20 - 40 kadar halkalıdır. Başın iki tarafında uzantılar vardır. Ayrıca vücudun ön tarafında iplik şeklinde solungaçlar vardır. Denizde yaşarlar. Bu familyanın en tanınmış cinsi *Ampharete*dir.

AMFİBİ (iki yaşayışlılar), bazı sürüngenler, kurbağagiller, fok balıkları gibi hem karada, hem de suda yaşıyabilen hayvanlar. Fakat bunlardan bazıları yalnız akciğerleriyle solurlar. Asıl hakikî iki yaşayışlılar (bk. KURBAĞA GİLLER), kurbağa ve semenderler gibi önce suda solungaçlariyle, sonradan da akçiğerleriyle solunan hayvanlardır. Hem karada, hem de suda yetişen bitkiler için de bu terim kullanılır.

AMFİBİA (Amphibia): bk. KURBAĞAGİLLER.

AMFİBİYOGRAFİ (Amphibiographie), kurbağagillere (Amphibia) bağlı hayvanlar üzerine yazılmış biyografi.

AMFİBİYOTİKA (Amphibiotica), bazı sistematikçiler tarafından böceklerin yalancı sinir kanadlılar (Pseudoneuroptera) takımının bir alttakımına verilen bilimsel ad. Bunların larvaları suda yaşarlar ve trake solungaçları ile solurlar. Ergin hayvanlar larvalardan daha küçükçedirler. Larvalar aynı zamanda yırtıcıdırlar. Bu alt takıma Perlidae, Ephemeridae ve Libellulidae familyaları bağlanır.

AMFİBLASTULA (Amphiblastula), Haeckel tarafından bir Blastula tipine verilen ad. Böyle bir Blastula safhası tamam ve eşit olmıyan (total ve inekval) bir yumurta bölünmesi (segmentasyon) sonunda meydana gelir.

Bunlarda blastosöl boşluğu ortada bulunmaz, yumurtanın animal kutbu tarafındadır ve yassıdır. Meselâ kurbağa yumurtalarının segmentasyonu sonunda Amfiblastula meydana gelir.

AMFİBOL (Amphibole) [Yun. *amphibolos* = iki yönlü], bileşimleri demir, magnezyum ve aluminyum silikat olan büyük bir familya. Kristalleri monoklinal ve rombusaldır. Prizmaları uzundur; iki dilinim düzlemi arasında 124° lik açı vardır (pisoksenler'den böyle ayrılır). Renkleri hafif yeşilden siyaha kadar gider. Başlıcaları: hornblend, tremolit, aktinolit v. b. dir. Amfibolit, içinde plajioklas olan veya olmıyan fakat hâkim olarak amfibolden meydana gelen metamorfik bir kayaçtır.

AMFİBOLA (Amphibola), yumuşakçaların karından bacaklılar (Gastropoda) takımının akciğerliler (Pulmonata) alttakımına bağlı bir cinsi. Amfibolide (Amphibolidae) familyasına bağlı olan bu cinsin dığer bir adı da Ampullacera'dır. Kabukları helezon şeklinde kıvrılmıştır ve organik maddeden yapılmış bir kapağı (operculum) vardır. Denizlerde ve acı sularda yaşarlar. Yeni Zelânda, Avustralya ve Hint Okyanusu'nda bulunur.

AMFİBOLİ (Amphibolie, Yun. *amphibolia*), bir sözün iki ayrı anlama gelişi. Kant da A. yı birbirinden farklı iki yetiye özgü kavramları aynı yetiye nisbet ederek yapılan yanlış anlamına kullanmıştır.

AMFİDASİS (Amphidasys), kelebeklerin Frenatae alttakımına bağlı geometridler (Geometridae) familyasının bir cinsi. Kanadları gerildiği zaman 5,5 cm kadar geniştir Beyaz renkli kanadlarında siyah lekeler vardır. Erkekler daha küçük ve narin yapılıdır. Duyargaları (antenleri) tarak şeklindedir. Tırtılları kavakların, ıhlamurların ve çınarların üzerinde yaşar. *A. betularia* adlı türü Avrupa'da yaşar. Bunlara mayısla temmuz arasında raslanır. Tırtılları esmer veya sarımtrak yeşildir. Kozaları koyu kahverenklidir.

AMFİDİSK (Amphidiscus), tatlı su süngerleri ve bazı deniz süngerlerinin (meselâ Suberites), eşimsiz olarak üremelerine yarıyan *gemmula*larının etrafında bulunan ve bunları muhafazaya yarıyan silis iğneciklerine verilen ad. Bu iğneciklerin iki ucu yıldız şeklinde safihalardan ibarettir.

AMFİDROMUS (Amphidromus), yumuşakçaların karından bacaklılar (Gastropoda) takımının Pulmonata alttakımına bağlı Pleurodontidae familyasının bir cinsi. Kabukları sağa veya sola kıvrılmış olup renkleri kahverengi ile parlak sarı arasında değişir. Birçok türleri Hindistan'dan Filipinler'e kadar yayılan bölgede yaşar.

AMFİGAME (Amphigamae): bk. ÇİÇEKSİZ BİTKİLER.

AMFİGASTRULA (Amphigastrula), Haeckel tarafından tamam ve eşit olmıyan bir segmentasiyon sonunda meydana gelen Amphiblastula safhasını takibeden Gastrula safhasına verilen ad. İlk ağız tam vejetatif kutupta teşekkül etmez. Bk. AMFİBLASTULA.

AMFİGENES, Darwincilere göre çevre şartlarının etkisiyle meydana gelen ve belli olmıyan varyasyon. Bunlar, değişerek çok fazla lokalize olan hücre değişmelerine sebebolurlar.

AMFİGLENA (Amphiglena), halkalı kurtlar (Annelida) dan poliketler (Polychaeta) takımının serpulidler (Serpulidae) familyasının bir cinsi. Borular içinde (Sendentaria), Akdeniz ve Atlas Okyanusu'rda yaşarlar.

AMFİHELİA (Amphihelia), mercangiller (Anthozoa) grupunun heksaktinaria (Hexactinaria) alttakımına bağlı okulinide (Oculinidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından bunlara Madrepora bilimsel adı da verilir. Ağaç şeklinde koloniler meydana getirirler. İskeleti kireçten yapılmıştır. Bugün yaşıyan ve Tersiyer devrinden beri yaşamış olup bugün fosillerine raslanan türleri vardır. *A. oculata* adlı türüne beyaz mercan denir. Akdeniz'de 200 metreden fazla derinliklerde bulunur. Eskiden *Corallium album* adı altında eczacılıkta kullanılıyordu.

AMFİKARYON (Amphicaryon), döllenmiş yumurtanın çekirdeğine verilen ad. Buna aynı zamanda sinkaryon (syncaryon) adı da verilir. Amficaryon yumurtanın (dişi) ve spermatozoonun (erkek) çekirdeğinin birleşmesinden meydana gelmiş olup d ploid'dir.

AMFİKOMA (Amphicoma), kınkanadlı böceklerin (Coleoptera) skarabeide (Scarabaeidae) familyasına bağlı bir cinsi. Orta büyüklüktedir ve vücutları düz değil, kıllarla örtülüdür. Akdeniz memleketlerinin belli bölgelerinde yaşarlar. *A. vulpes*, *A. papaveris* adlı türleri Türkiye'de yaşar. İlkbaharda çiçekler üzerinde uçuşur ve polen (çiçektozları) ile beslenirler.

AMFİKOMA (Amphicoma), ikiçeneklilerden Bignoniaceae familyasına bağlı otsu bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler Himalaya dağlarında yetişir. Pembe renkli ve saplarının ucunda salkım şeklinde toplanan çiçeklerinden dolayı bazı türleri süs bitkisi olarak serlerde de yetiştirilir

AMFİKTENİDLER (Amphictenidae), halkalı kurtların poliketler (Polychaeta) takımına bağlı bir familya. Vücutları az segmentlidir. Solungaçları ön segmentlerdeki parapodlarda bulunur. Düz veya kıvrık ve kum taneciklerinden yapılmış iki tarafı açık borular içinde yaşarlar (Sedentaria). Ağız segmentinden (halkasından) sonra gelen segment tarak şeklini almış kıllar ve dikenlerle boruyu kapar. Denizlerde yaşarlar. *Pectinaria* (Amphictene), *Lagis* bu familyanın cinslerindendir.

AMFİLEPTUS (Amphileptus), bir hücreli hayvanlar-(Protozoa) ın terliksi hayvanlar (Ciliata) sınıfına bağlı Tracheliidae familyasının bir cinsi. Vücutları S şeklinde kıvrık, ön ve arka ucları çok kirpiklidir. İki çekirdekleri vardır. Tatlı su ve tuzlu sularda yaşar, bazı türleri diğer Ciliata kolonilerinin (Epistylis, Carchesium) üzerinde asalak olarak yaşar.

AMFİLİNA (Amphilina), yassı kurtlar (Platyhelminthes) sınıfının şeritler (Cestodes) takımına bağlı amfilinide (amphilinidae) familyasının bir cinsi. Vücudun üst tarafı yukarı doğru yükselmiştir. Alt tarafı çukurdur. Vantüzleri ileri geri haraket ettirilebilir. *A. foliacea* adlı türü uzun ve elips şeklindedir. 5 - 20 mm uzunluğundadır. Mersin balıklarının vücut boşluklarında asalak olarak yaşarlar. Hayatlarının bir dönemini de Gammarus'larda geçirirler.

AMFİMALLUS (Amphimallus), kınkanadlı böcekler-(Coleoptera) in skarabeide (Scarabaeidae) familyasının bir cinsi. Rhizotrogus bilimsel adı da verilir. Vücutları uzunca, sırtları yuvarlak ve kıllarla örtülüdür. Karanlıkta uçarlar. Kuru ve kumlu yerleri, çayırları severler. 100 den fazla türü vardır. Bunlardan 70 kadarı Avrupa'da yaşar. *A. sol-*

stitialis (haziran böceği), esmer renklidir. Boyu 15 - 17 mm kadardır. Zararlı bir böcektir. Yapraklarla ekinlerin başaklarını yerler. Larvaları bitkilerin köklerini de harabeder. Geceleri ağaçların etrafında uçuşurlar.

AMFİMİKSİ, döllenmede esas olan erkek ve dişi pronukleus'un birleşmesine verilen ad. Bu olay besin maddesi az olan yumurtalarda yumurtanın merkezinde, besin maddesi fazla olan yumurtalarda ise protoplasmanın aktif bölgesinde olur.

AMFİNEVRA (Amphinevra), yumuşakçalar (Mollusca)ın bir sınıfı. Bu sınıfa bağlı hayvanlar en ilksel yumuşakçalardır. Vücutları sırttan karına doğru basıktır ve ortadan geçen bir eksene göre simetriktir. Başları fazla gelişmemiştir, bütün vücutları bir manto ile örtülüdür. Hepsi denizlerde yaşar. İki takımı vardır.

1 — Plakofora (Placophora): Bu takımın tipik cinsi *Chiton*'dur. Uzunca vücutludur Sırt taraflarında bir kabuk bulunur. Kabuk 8 tane kireçli ve birbirine eklemlerle bağlı safihalar taşır. Bunlar, sırtı kiremit şeklinde örterler. Bundan dolayı hayvanlar bir tesbihböceği gibi kıvrılabilirler. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusu'nda yaşarlar.

2 — Solenogastres (Aplacophora): Kabukları yoktur ve vücutları kurt şeklindedir. Manto, bütün vücudu kuşatır ve karın taraflarında bir oluk meydana getirir ki bu manto boşluğunu karşılar. Mantolarında kireçten dikenler vardır. Ayakları körelmiştir. Etçildirler. 30 - 500 m derinliklerde ve *Hydrozoa* ve *Anthozoa* kolonileri arasında bulunurlar. Bu takıma bağlı *Neomenia* cinsi Atlas Okyanusu ve Akdeniz'de yaşar; *Chaetodreme* cinsi ise Kuzey Atlas Okyanusu'nda bulunur.

AMFİNOM (Amphinome), halkalı kurtların poliketler (Polychaeta) takımına bağlı amfinomide (Amphinomidae) familyasının bir cinsi. Vücutları uzunca ve yassıdır. Solungaçları ağaç şeklinde dallıdır. Tropik memleketlerde yaşıyan 30 kadar türü vardır. Denizlerde yaşarlar. *A. rostrata* adlı türü 10 cm kadar uzundur. Hint ve Çin denizlerinde yaşar.

AMFİNOMORFA (Amphinomorpha), halkalı kurtların poliketler (Polychaeta) takımına bağlı bir alttakım. Parapodyumları tamdır. Ağız birkaç segment (halka) tarafından kuşatılır. Yatakları ileri fırlatılabilir ve silâhsızdır.

AMFİPİRA (Amphipyra), kelebekler (Lepidoptera) in noktuide (Noctuidae) familyasına bağlı bir cins. Gece kelebekleridir. Duyargaları (anten) kıl gibi düzdür. Kuvvetli hortumları vardır. Korkak hayvanlardır. Gündüzleri saklanırlar. Ön kanadları siyahımtrak kül rengi ve siyah noktalıdır. Arka kanadları düz kül rengidir. Tırtılları iri, vücutları çıplaktır. Tırtılının rengi yeşildir, üzerinde, açık renkte uzunluğuna çizgiler vardır. *A. tragopogonis* adlı türü 36 - 39 mm genişliğindedir. Hazirandan eylüle kadar raslanır. Avrupa'da yaşar.

AMFİPİRİON (Amphipirion), kemikli balıkların dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) grupuna bağlı pomasentride (Pomacentridae) familyasının bir cinsi. Pulları o kadar büyük değildir. Mavi, kırmızı, esmer ile karışık renkli vücutlarında siyah çizgiler vardır. Çok güzel olan renkleri ile göze çarparlar. Hint Okyanusu'nda yaşıyan bir cinstir. *A. bifasciatus* Batavya'da, *A. tricolor* Avustralya'da ve *A rosenbergii* Yeni Gine'de yaşar.

AMFİPNEVSTİK, bazı yazarlar tarafından aynı zamanda trakeleri ve akciğerleri bulunan hayvanlara verilen ad. Bundan başka stigmaları (solunum delikleri) ilk ve son segmentte bulunan böcek larvalarına da bu ad verilir.

AMFİPNOİDE (Amphipnoidae), kemikli balıkların Symbranchii alttakımına bağlı bir familya. Bu familyaya *Symbranchidae* adı da verilmiştir. Solungaçları körelmiştir ve hava keseleri ile solurlar. Tatlı ve acı suda yaşarlar. Hindistan'da yaşıyan *Amphipnous* ve Güney Amerika'da yaşıyan *Symbranchus* bu familyanın cinsleridir. Bk. AMFİPNOUS.

AMFİPNUS (Amphipnous), kemikli balıkların simbrankii (Symbranchii) alttakımına bağlı amfipnoide (Amphipnoidae) familyasının bir cinsi. Boyları yarım metreden fazladır. Solungaç açıklığı ince bir yarık şeklindedir Solungaçları körelmiştir. Buna karşılık olarak solungaç boşluğundan sırt taraftan vücudun arkasına doğru iki dar kese uzanır. Buna, içine hava dolduğundan hava kesesi denir. Hayvanlar suyun üzerine çıkarak bu keseleri hava ile doldururlar ve bu havayı solunumda kullanırlar. Bu yüzden tatlı sularda veya acı sularda yaşıyan Amfipnouslar'a bulundukları yere yakın çayırlar üzerinde de raslanır. İçinde yaşadıkları akarsular kuruduğu zaman çamur içinde de yaşıyabilirler. Vücutlarının üst tarafı yeşilimtrak kestane renklidir. Karın tarafı daha açıktır ve siyah lekeleri vardır. Eti yenmez. Hindistan'da yaşıyan bir türü *A. cuchia*'dır. Bengal'da bulunur.

AMFİPODLAR (Amphipoda), eklemli bacaklı (Arthropoda) hayvanlar grupunun kabuklular (Crustacea) sınıfına bağlı Arthrostraca takımının bir alttakımı. Bazı sistematikçilerde A. ı ayrı bir takım olarak kabul ederler. Vücutları yan taraftan basıktır. Oldukça küçük olan bu hayvancıkların en büyükleri pek seyrek olarak 11 cm kadar olabilir. Göğüs bölgesinde (thorax) 7 çift ayak vardır. Bu ayaklar solungaçları taşır. Bunun için kalbleri de bu bölgededir. Abdomen bölgesinde 6 çift ayak vardır ve bunlardan öndeki üç çifti yüzmeye ve arkadaki üç çifti ise sıçramaya yarar (bundan dolayı iki çeşit ayak taşıyan anlamına amfipod adı verilmiştir). Ayrı eşemlidirler ve dişiler, yumurtalarını göğüs ayakları arasında teşekkül eden kuluçka kesesinde taşırlar. Tatlı sularda ve denizlerde yaşarlar. Hususiyle kıyılarda yüzerek veya sıçrıyarak hareket ederler. Kumdan ve çamurdan yaptıkları borular içinde yaşıyan cinsleri de vardır. En önemli familyaları şunlardır: Gammaridae Orchestiidae, Corophiidae, Hyperiidae, Phronimidae Caprellidae.

AMFİPORUS (Amphiporus), alçakkurtlar (Scolecidae) grupunun Nemertini sınıfına bağlı amfiporide (Amphiporidae) familyasının bir cinsi. Oldukça kalın vücutlu ve çok gözlüdürler *A. pulcher* türü 3 cm kadar uzundur ve erguvan renklidir. Akdeniz'le Atlas Okyanusu'nda yaşar.

AMFİPROVİVERRA (Amphiproviverra), keseli memeliler (Marsupialia) takımının Polyprotodontia alttakımına bağlı Dasyuridae familyasının bir fosil cinsi. Santa Cruz'da Miosen tabakalarında bulunmuştur.

AMFİSBENA (Amphisbaena), sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) grupuna bağlı amfisbenide (Amphisbaenidae) familyasının bir cinsi. Ayakları yoktur. Vücutları kurt şeklindedir. Başlarının uc tarafı yuvarlak ve yan taraflardan basıktır. Kalın ve silindir şeklinde kuyrukları

vardır. Gözleri ufaktır. Toprak içinde veya taşlar altında yaşarlar Tropik Amerika ve Afrika'da bulunurlar. *A. alba* adlı türü 52 cm boyundadır. Güney Amerika'da yaşar. *A. fuliginosa* da yine Güney Amerika'da yaşıyan bir türdür.

AMFİSİL (Amphisile), kemikli balıkların Catosteomi alttakımına bağlı sentrisside (Centriscidae) familyasının bir cinsi. Vücut, uzunca ve basıktır ve zırh şeklinde

AMFİSİL

safihalarla örtülüdür. Çeneleri gaga şeklinde uzamıştır. Bunun yardımiyle denizden dışarı su fırlatırlar, su üzerinde uçuşan böcekleri düşürerek yerler. *A. scutata* adlı türü Hint Okyanusu'nda ve Çin denizlerinde yaşar.

AMFİSİLLİS (Amphicyllis), kınkanadlı böcekler- (Coleoptera) in leş böcekleri (Silphidae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları az çok küre şeklinde yuvarlaktır. Avrupa'da ormanlarda yaşar.

AMFİSİYON (Amphicyon), fosil etcil memeliler (Carnivora) in köpekler (Canidae) familyasına bağ'ı bir cins. Büyüklükleri köpeklerle ayılar arasındadır. Oligosen'de yaşamıştır. Quercy fosforitlerinde bulunmuştur.

AMFİSTOMUM (Amphistomum), yassı kurtlar (Plathelminthes) sınıfının trematodlar (Trematodes) takımına bağlı Paramphistomidae familyasının bir cinsi. Paramphistomum bilimsel adı da verilir. Karın vantuzları vücudun arka ucundadır ve ön vantuzdan daha büyüktür. Vücutları yassı ve koni şeklindedir. Bazı memelilerde asalak olarak yaşarlar. *A. (P.) conicum* türü geviş getiren memelilerin (hususiyle sığırların) sindirim organlarında yaşar. 4 - 12 mm kadar uzundur. Kırmızı renklidir. *A. (P.) subclavatum* kurbağaların (*Rana fusca, R. esculanta*) kalın bağırsaklarında asalak olarak yaşar. *A. hominis* de insanlarda yaşar. Vücutlarında yaşadıkları konak hayvanlarda zayıflık görülür (amphistomose).

AMFİTEATROV, Aleksandr Valentinoviç (1862 - 1938), Rus yazarı. En çok, gazete yazarı olarak tanınmıştır. 1902 de *Rossiya* gazetesinde *Gosboda Obmanovı* başlığiyle yayımladığı yazısında Romanov hanedanını yerdiği için Sibirya'ya sürülmüştür. 1905 te Paris'e sığınarak o zamanın Rus rejimine muhalefet eden bir dergi (*Krasnoe Znamya*) çıkarmış. Rus devriminden sonra da Fransa ile İtalya'da yaşamıştır. Aynı zamanda çok okunan bir romancı da olan Amfiteatrov, *Voŝmidesyatniki* (1880 dekiler) ile *Devyatidesyatniki* (1890 dakiler) adlı romanlarında XIX. yüzyıl sonu Rus gelenek ve göreneklerini tasvir etmiş, *Mafya Luŝeva* ve *Viktoriya Pavlovna* adlı romanlarında da kadın ve fuhuş meselesini ele almıştır. Amfiteatrov'un *Otravlennaya sovest'* (Zehirlenmiş vicdan), *Volnı* (Dalgalar) ve *Orujenoşsı* (Silâhşorlar) adlı sosyal piyesleriyle ayrıca edebiyat tenkidleri de vardır.

AMFİTERİYUM (Amphitherium), fosil keseli memelilerin Marsupialia takımının Polyprotodontia alttakımına bağlı Panthotheriidae familyasının bir cinsi. İngiltere'de Dogger tabakalarında bulunmuştur.

AMFİTİRUS (Amphithyrus), eklembacaklı hayvanların amfipodlar (Amphipoda) (bk. AMFİPODLAR) grupuna bağlı Platyscelidae familyasının bir cinsi. Antenleri başın altında saklıdır. Denizlerde yaşarlar. *A. bispinosus* adlı türü Atlas Okyanusu'nda yaşar.

AMFİTREMA (Amphitrema), bir hücreli hayvanların kökbacaklılar (Rhizopoda) sınıfının kabuklu amipler (Thekamoebina) grupuna bağlı bir cins. Yumurta şeklinde olan kabukları kumlardan yapılmıştır. Tatlı sularda yaşarlar.

AMFİTRİT (Amphitrite), halkalı kurtlardan poliketler (Polychaeta) takımına bağlı bir cins. Vücudun ön tarafı yuvarlak ve kalınca, arka tarafı incedir. Sırt yuvarlak ve karın tarafı düzdür. 2 veya 3 çift birbirine eşit solungaçları vardır. Denizlerde yaşarlar. *A. cinata* adlı türü Avrupa denizlerinde yaşar. 3 çift solungacı vardır. Vücutları 64 - 85 halkadan (segment) yapılmıştır. 3 - 16 cm kadar boyunda olabilirler. Esmer kırmızı renklidirler. Kendi yaptıkları borular içinde yaşarlar.

AMFİUMA (Amphiuma), kurbağagiller (Amphibia) sınıfının Urodela takımına bağlı amfiumidler (Amphiumidae) familyasının bir cinsi. Boyu yapısına göre çok uzun olan bu hayvanların vücudu yuvarlaktır ve bir yılan balığına benzer. Başı küçük, gözleri çok ufaktır. Ayakları çok küçüktür. Başın iki tarafında solunum delikleri vardır. Vücutları ince bir deri ile örtülüdür.

AMFİUMA

Boyları 90 cm kadar olur. *A. menas* adlı türü Kuzey Amerika'nın bataklıklarında ve durgun sularında yaşar. Yerliler tarafından buna Kongo yılanı denir ve çok korkulur.

AMFİURA (Amphiura), derisidikenliler (Echinoderma) grupunun yılanyıldızları (Ophiuroidae) takımına bağlı amfiuride (Amphiuridae) familyasının bir cinsi. Kolları incedir. 90 kadar türü vardır. *A. squamata* adlı türü erdişidir (hermafrodit). Vücut safihası 4 - 5, mm kolları 20 - 25 mm uzunluğundadır. Fazla yayılmış bir formdur. *A. mediterranea* adlı türü de Akdeniz'de yaşar.

AMFİYOKSUS (Amphioxus): bk. NEŞTER BALIĞI.

AMFİZEM (Emphysème) [Hek.], vücudun herhangi bir yerinde tabiîlik dışında hava bulunması. Her ne kadar bu deyim, genel anlamda kullanılırsa da daha çok akciğerlerin özel bir durumunu vasıflandırır:

1 — Ciğerdeki hava keseciklerinin çok gerilmesi ve duvarlarının yırtılarak komşu boşluklarla birleşmesi sonunda pek geniş ve eskisinden büyük hava keseciklerinin doğması birinci şekli, yani «hava keseciklerinin amfizemi»ni meydana getirir (vesiküler amfizem).

2 — Hava plevra ile ciğerin kesecikleri arasındaki dokuya sinmiştir (intralobüler amfizem). Daha çok görülen birincisidir.

Amfizem'i doğuracak birçok sebepler vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

a — Ciğerin bir bölümünün genişlemesi halinde, meselâ sürekli göğüs hastalıkları yüzünden, hava kesecikleri o bölgede tıkanabilir. Yahut ardıardına ve kuvvetli öksürüklerle kesecikler artmış bir basınç altında kalır. Genişleyip yırtılabilirler.

b — Süregen bronşit ve bronş astması olan kimselerde ciğerin hava keseciklerinde sürekli olarak kuvvetli bir basınç vardır. Çünkü nefes verme gücü ciğerlerin keseciklerini doldurup giren havayı dışarı atmaya yetmemektedir ve bu sırada derin nefes almalarla, giren hava zaten yükselmiş olan basıncın üzerine eklenir, böylece kesecikler sürekli bir gerilme etkisi altında şişirilmiş bir balon gibi genişlerler.

c — Boğmaca öksürüğü de aynı mekanizma ile anfizema yapabilir. Çünkü her öksürük derin ve şiddetli bir nefes alma demektir ve her öksürüşte sert bir hava dalgası, yollarından geçerek hava keseciklerinin duvarlarına çarpar, keseciğin duvarları gerilir, sonunda da genişleme meydana gelir.

Amfizem'in belirtileri: Akciğerin hastalığa uğrıyan yerlerinde, hava keseciklerinin tabiî esnekliği kaybolmuş ve buralara raslıyan birçok kıldamarlar değişikliğe uğramıştır. Bunun sonucu olarak da ciğerlerde havalanma yüzeyi küçülmüştür. Ciğerlerdeki bu değişme dolayısiyle, kalbin ve «vena sisteminin» önüne ağır bir yük konmuş olacaktır. Ciğerlerde kan dolaşımının bozulması, havalanma yüzeyinin daralması, bu işi üzerine alan sağ kalbi fazla yorar ve genişletir. Kalbi de bozan anfizemanın ilk belirtisi nefes darlığıdır. Nefes darlığının şiddeti bazı kere fazla, bazı kere da hafiftir. Fakat bu durumda olan bir kimse üşütür, nezle olur ve öksürüğe yakalanırsa nefes darlığı iyice şiddetlenir. Bu sırada nefes alıp verme güçleşmiştir, uzaktan duyulacak kadar hırıltılıdır. Daha sıkışık durumlarda yüz morarır ve şahıs âdetâ hava diye çırpınır.

Anfizemlilerin göğsü özel bir biçimdedir. Buna «fıçı göğsü» derler. Gerçekten göğüs tıpkı bu şekildedir.

Lobüllerarası amfizem: Keseciklerden başlıyan anfizem'de olduğu gibi aynı mekanizma ile veziküller birdenbire genişlemelerle yırtılarak bu türlü anfizem yaparlar ve genel olarak lobüllerarası anfizemde hava medyastinumun (orta göğüsün) örgüsüne yayılarak boyuna doğru yükselir, hattâ bazı kere çabucak bütün vücuda dağılır, hasta şişmeye başlar. Bu şişliklere parmakla basılacak olursa çıtırdılı bir ses çıkar. Bu türlü anfizemi yapan ve vücuda yayılan hava kısa bir zamanda örgüler tarafından emilir ve şişlikler kendiliğinden geçer.

Cerrahî amfizem: Göğsün delici araçlarla yaralanmalarında görülen bir haldir. Bu durumda ciğerlere nefes borusu ile gelen hava deri altına dağılarak yayılır.

Sağıtım: Tamamiyle gelişmiş anfizemi iyi edecek bir usul yoktur. Sağıtım ancak genel sağlık ve hijyen öğütlerini tutmak, kendine iyi bakmak, nezle, bronşit gibi göğüs hastalıklarından kaçınmak yoliyle olur.

İlâç bakımından astma ve bronşitlerde kullanılan genel sağıtım burada da uygundur. Nefes darlığı nöbet şeklinde şiddetlenirse o zaman dindirici sağıtım yapılmalıdır.

Veterinerlikte A., havanın veya teşekkül eden bir gazın hücresel doku içerisine girmesiyle meydana gelen şişkinliklerdir.

Hayvanlarda akciğer ve deri altı amfizemi olarak iki nevi amfizem vardır. Akciğer amfizemi, akciğer keseciklerinin anormal genişlemesi ve bazı kere de bu genişlemeyi takibeden bir yırtık neticesi meydana gelen anatomik bir bozukluktur. Eveğen ve süreğen olur. Sağıtımı arsenik ve iyotlu ilâçlarla yapılır. Birçok zamanlar, böğürlerin sıçramasiyle birlikte bulunan, solugan - tıknefes adı altında birçok hastalıklar, akciğer amfizemiyle karıştırılmıştır.

Derialtı amfizemi, bir yaradan giren havanın veya gazların veyahut bulaşık hastalıklardan şarbon semtomatik, peripnömonide olduğu gibi mikroplar tarafından meydana getirilen birtakım gazların derialtında toplanmasiyle meydana gelir. Bu patolojik durumda şiş bölge üzerinde kısa bıçak vuruşlariyle çizikler yaparak havayı dışarıya çıkarmakta acele etmelidir.

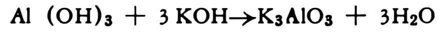
AMFOR, Yunanlılar'da ve Romalılar'da sıvılar ve kuru maddeler için kullanılan bir ölçü. Değeri Yunanlılar'da yaklaşık olarak 39, Romalılar'da 26 litre idi.

AMFOROİDES (Amphoroides), bir hücrelilerden sporlular (Sporozoa) sınıfına bağlı gregarinler (Gregarinida) takımının bir cinsi. Epimeritleri vardır ve kesin olarak ayırt edilir. Diplopodlar'da asalak olarak yaşarlar. *A. polydesmi* adlı türü diplopodların *Polydesmus complanatus* türünde yaşar.

AMFOTER, asitlere karşı baz ve bazlara karşı asit reaksiyonu gösteren bileşiklerdir. Meselâ, aluminyum hidroksit $Al(OH)_3$, bir yandan asitlerle aluminyum tuzlarını meydana getirerek baz özeliği gösterdiği gibi, öte yandan da kuvvetli bazlarla aluminat tuzlarını teşkil ederek asit özeliği gösterir:

$$Al(OH)_3 + 3\,HCl \rightarrow AlCl_3 + 3H_2O$$

$$Al(OH)_3 + 3\,KOH \rightarrow K_3AlO_3 + 3H_2O$$

AMHAR DİLİ, Sâmî dil ailesinin Güney grupuna giren bir dil. Bugün Habeşistan'ın devlet dilidir; yerli dildeki adı *amārĕññā ḳuānḳuā*'dır. Bu dilin ana yurdu, Habeşistan'ın Tana gölü çevresinde bulunan ve merkezi Gondar şehri olan Amḫara bölgesi ise de, Caʿz (*Geʿez*) denilen eski Habeş dilinin sönmesi üzerine, 1240 ta, «kıral dili» (*lĕssāna nĕgūs*) değerini kazanarak güneydeki Goccam ve Şoā bölgelerine ve daha ötelere yayılmıştır. Bugünkü yayılma alanı kuzeyde Takkaze, güneyde de Hawaş arasındadır. Bu dilin ilerlemesi önünde. Kuşî gruptan olan Galla dili güneye çekilmiştir. Caʿz dilinden sonra memleketin ikinci edebiyat ve uygarlık dili olan Amharca'nın en yakın akrabası, kuzeyindeki Tigrē dilidir. Bugün, Arapça'dan sonra Amharca en çok yayılmış olan Sâmî dildir; bu yayılma, en çok XIX. yüzyıl sonuna doğru Menelik II. zamanında meydana gelmiştir.

Amhar dili, Ca'z diline yakın olan eski bir Habeş diyeleğinden türemiş, Sâmîce'nin niteliklerini esas olarak saklamakla beraber, Kusî dillerin, hele Galla dilinin etkisi altında kalmıştır. Bu yüzden, fonetik, sintaks ve kelime hazinesi bakımından önemli değişiklikler geçirerek, Sâmî dilleri arasında en az Sâmî karakterini taşıyan dil haline gelmiştir. Komşusu olan Tigrē dilinde yabancı öğeler daha azdır. Fonetikte: 1 — «hemze», «ayn», «gayn» gibi gırtlak sesleri kaybolmuş, «ḫa» sesi de çok zayıflamıştır. 2 — Islıklı ve fışırtılı seslerden ṣ ve ḍ > t; ş > s; başta z > y olmuştur. 3 — Buna karşılık, damaksılaşmak yoliyle s > ş; s > j; t, k > ç; s, t > č̣ (tumturaklı ç); d, g > c; l > y; n > ñ (nʸ) değişmeleri meydana gelmiştir. Başka konsonlarda da damaksılaşma olmuştur. Meselâ: Caʿz. *bēt* (= ev, Arap. *beyt*): Amhar. *bʸēt*. Caʿz dilinde olduğu gibi bu dılde de t͡s affrike sesi vardır. Dudaksıllaşma da çok kere kaybolmuş ve buna karşılık e > u kayması meydana gelmiştir: *kʷellū > hullū* = hepsi, gibi. Kelime başlarında r ile n den evvel bir destek vokal gelmiştir: *re'esū > ersū > essū* = başı, o, gibi. Bütün bu değişiklikler yüzünden

Sâmîce şekiller güçlükle tanınabiliyor. Morfolojide: hele çatı, kip ve zaman bakımından fiillerde Sâmî tipi oldukça iyi muhafaza edilmiştir. İsim çekimi halleri kaybolmuş, yeni bir akkusatif eki türemiş, öbür hallerin görevi de öntakılara yüklenmiştir. Kökle bir kelime birliği yapan yarı bağımsız birçok ön ve sonekler vardır. Sintakste: Amharca'nın söz dizimi Kusî dillerinkine uyarak Sâmîce'den tamamiyle ayrılmıştır. Buna göre, haber (attribut) değerinde olan sıfat, -in hali ve bağıntılı cümlecik, isimden evvel gelir; özne ile nesne fiilden evvel yer alır, fiil de cümlenin sonunda bulunur, yani tamlıyan öğe tamlanandan evvel konur. Bu dilin kelime hazinesi yarı yarıya yabancı ve Afrika malıdır: *gilgal* = keçi, *fiyyal* = yavru, *iśī* = evet gibi.

ሸ	ቸ	ኘ	ኸ	ዠ	ጀ	ጨ
şa	ça	ña	ḫa	ja	ca	č̣a

AMHARCANIN ÖZEL HARFLERİ

Amhar dili birliğini iyi muhafaza ettiği için, diyelek yerine sadece bölge ağızları vardır. Edebiyat dili XVII.-XIX. yüzyıllarda başkent olan Gondar şehri ağzıdır; Goccam ve Şoā ağızları edebiyatta kullanılmaz. Şoā ağzında k sesi a gibi söylenir: Gondar *tākābbālā:* Şoa *tāābbālā.* Bu dil, hece sistemine (neosyllabisme) dayanan Caʿz alfabesiyle yazıldığı için, 33 ana harfi ve 257 işareti vardır. Bundan bir kısmı, Caʿz dilinde bulunmıyan 7 ses (şa, ça, ña, ḫa ja, ca, č̣a) içindir.

Gramerler: I. Ludolfus: *Grammatica linguae Amharicae,* Frankfurt a. M. 1698. Fr. Praetorius: *Die amharische Sprache,* Halle 1879. C. Mondon-Vidailhet: *Grammaire de la langue abyssine (amharique),* Paris 1898. G. J. Afevork: *Grammatica della lingua amarica,* Roma 1905. L. Mahler: *Praktische Grammatik der amharischen Sprache,* Viyana 1906. C. H. Armbruster: *Initia amharica* (3 kısım, sözlükle birlikte) Cambridge 1908-1920. I. Guidi: *Grammatica elementare della lingua amarica,* 3. bas., Napoli 1924. Père Sournac: *Grammaire Amarigna,* Addis Abeba 1923. J. I. Eadie: *An Amharic Reader,* Cambridge 1924. G. Serrano: *Lingua amarica,* 2. bas. Milâno 1938.

Sözlükler: I. Ludolfus: *Lexicon Amharico-Latinum,* Frankfurt a. M. 1698. A. d'Abbadie: *Dictionnaire de la langue Amarica,* Paris 1881. I. Guidi: *Vocabolario Amarico-Italiano,* Napoli 1901. C. H. Walker: *English-Amharic Dictionary,* Londra 1928.

AMHAR EDEBİYATI, XIV. yüzyıldan beri, Habeşistan'ın ikinci edebî dili olan Amharca ile yazılagelmekte olan edebiyat. En eski anıtları, Habeş kırallarını öven şiirlerdir (XIV. yüzyıl). XVI. yüzyılda, Cizvit misyonerleri halk dili olan Amharca'yı kullandıkları için, dinî bir edebiyat başlamış, XVII. yüzyılda da monofisit Habeş kilisesiyle yabancı katolik misyonerleri arasında meydana gelen mezhep savaşı bu edebiyatı geliştirmiştir. Bu arada, klâsik Habeşçe ve kilise dili olan Caʿzca'dan birçok eserler tercüme edilmiş, XIX. yüzyılda da birçok teolojik eserler, büyü ve tıp yazıları, vekayinameler ve okul kitapları yayımlanmıştır. Katolik ve protestan misyonerler Addis Abeba'da basımevleri kurmuşlardır. Thedoros III. (1855-1868) ten başlıyarak vekayinameler Amhar dilinde yazılmıştır. Bu arada imparator Menelik II. (1889-1913) vekayinamesi, daha sonra Ras Tafari (Ḥāila Sellāsē) nin seyahatnamesi anılmaya değer. 1917 de Licc İyāsu'nun islâmsever politikası, kilise adamlarına tekrar dinî savaş yazıları yazdırmıştır. Günümüzde, siyasî yazılar, yenileşmeye dair eserler, gazete makaleleri, tarih, coğrafya, sağlık bilgisi, tarım işleri üzerinde eserler, biyografya sözlüğü, gramer kitapları yazılmıştır. Abba Takla Māryām Walda Samhārāy'ın Amharca grameri (1907), Ḫeruy Walda Sellāsē'nin *ķenē* denilen ilâhiler toplamasiyle (1918), Habeşistan tarihi (1928-29), ahlâka (1926-27) ve kilise ıslahına (1933) dair yazıları, Prof. Afawark'ın Menelik II. biyografyası (1909) ile ayrıca bir romanı (1908; ki Amhar edebiyatının verdiği ilk romandır) ve Alaķā Tāyya'nın Habeşistan tarihi (1922) bu edebiyatın başlıca verimleridir. Şiir kitapları, okul piyesleri ve gazeteler (başlıcası: *Brehān ennā S lām*) de çıkarılmaktadır. Amharca'nın halk edebiyatı da oldukça zengindir. Masal, köylü fıkrası, tekerlemeli beyit, «kuş sözleri», şarkı, ata sözü, bilmece, ağıt başlıca çeşitleridir.

AMHARA, Kuzey Habeşistan yüksekelinde, Tana gölü çevresinde bir yöre. Yüksekliği 2 500-2 800 m. Kuzey ve güneyde 4 000 m yi aşan dağlar yükselir. Bol yağışlı bir bölgedir. Evvelce başkenti Gondar olan bağımsız bir kırallık idi. Bu bölgede Habeşler'in bir kolu olan ve Amhara adı verilen insanlar yaşamaktadır.

AMHERST [*ęmīrst* ok.]: 1 — Amerika Birleşik Devletleri'nin Massachusetts devleti topraklarında küçük bir şehir. Nüfusu 6 410 (1940). A. da çok miktarda hasır şapka yapılır. A. koleji (Amherst College), 125 000 ciltlik büyük bibliyoteği, rasatanesi, tarım okulu (Massachusetts Agricultural College) ile World Agriculture Society şehrin bellibaşlı kurullarıdır.

2 — Kanada'nın Yeni İskoçya eyaletinde, Chignecto koyunda bir şehir. Nüfusu 8 620 (1941). Şehirde kereste ve tarla ürünleri ticareti önemlidir. Makine, otomobil malzemesi ve ayakkabı fabrikaları vardır. Yakınında kömür ocakları işletilir. Çevresindeki ormanlardan çok miktarda kereste elde edilir.

AMHERST [*ęmīrst* ok.], **Jeffrey, Lord** (1717-1797), İngiliz generali. 1758 de Fransız Kanadası'na karşı gönderilen bir kuvvete komuta etmiş ve 1760 ta Kanada'nın işgalini tamamlamıştır. Bunun üzerine İngiliz Kuzey Amerikası genel valiliğine, 1763 te Virginia ve 1770 te Guernsey valiliğine getirilmiştir. A., 1793-95 te İngiliz orduları başkomutanlığında bulunmuş ve 1796 da feldmareşal olmuştur.

AMHERSTİYA (Amherstia), baklagillerden (Leguminosae) bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı yalnız bir tür vardır: *A. nobilis.* Hindistan'da yetişen bir ağaçtır Erguvan rengindeki çiçekleri 1 m uzunluğunda salkımlar halindedir. Budistler'in dinî törenlerinde bu ağacın çiçekleri Tanrı'ya sunulur. Süs bitkisi olarak sıcak yerlerde de yetiştirilir.

AMI DU PEUPLE, (L') [*l'ami dü pöpl* ok.], Fransız ihtilâlinin tanınmış günlük gazetelerinden biri. Bunu çıkaran Marat, bu adı kendine de takmasını severdi. İlk nüshası 12 eylül 1789 da çıkmıştır. Başlığının altında le Publiciste Parisien (Parisli gazeteci) ile Jean Jacques Rousseau'nun rumzu olan Vitam impendere vero (hayatı hakikate hasretmek) sözleri okunur. *L'Ami du Peuple* gazetesi, birçok kere kapatıldıktan sonra zaptolunamıyan şiddetli siyasetinin fırtınaları arasında bocalarken Marat Convention'a girdiği zaman yayımına son vermiştir (21 eylül 1792).

Aynı ad altında zengin Korsikalı François Coty (hakikî adı Francesco Giuseppe Spoturno) Pariste 1928 den itibaren birkaç yıl, faşist fıkirlere hizmet eden günlük bir gazete çıkarmıştır.

AMİA, Kuzey ve Orta Amerika tatlı sularında yaşıyan Ganoidler (Ganoidae) ordosunun amidler (Amidae) familyasından bir balık. Jeolojik zamanda köpek balıkları familyalariyle beraber balıkların en fazla kısmını teşkil etmişler, bugün ise yerlerini kemikli balıklara bırakmışlardır. Bu ordonun bugün yaşıyan tek örneği *Amia calva*'nın boyu 50 - 60 cm olup A. B. D. nehirlerinde yaşamaktadır.

AMIATA (Monte), İtalya'da Toscana'nın güneyinde sönmüş bir yanardağ. Yüksekliği 1734 m. A., kalın bir trahit yığını halinde, Apenin dağları önyerinin 700 m yükseklikteki tersiyer tepelikleri üzerinde yükselir. Yakınından civa çıkarılır.

AMİATUS: bk. AMİA.

AMIAUD [*amyō* ok.], **Arthur** (1849 - 1889), Fransız dilci ve Doğu bilgini. Başlıca Akkadca üzerinde çalışmıştır. V. Scheil ile birlikte *Les inscriptions de Salmanazar II, roi d'Assyrie 860 - 824* (Asur kıralı Salmanazar II. nin, 860 - 824, yazıtları; çevriyazı ve tercüme) [1890], L. Méchineau ile birlikte de *Tableau comparé des écritures babylonienne et assyrienne archaïques et modernes* (Arkaık ve sonraki Babil ve Asur yazılarının karşılaştırmalı tablosu) [2.bas.1902] adlı eseri meydana getirmiştir.

AMİBİYAS VE AMİBİYEN (Amibiase ve Amibien), amiplerin yaptığı hastalık (Dysenterie amibienne - amibli dizanteri). Bk. AMİP ve DİZANTERİ

AMİBOİZM (Amiboisme) [Bio.], serbest hücrelerin amiplerde olduğu gibi (bk. AMİPLER) yalancı ayaklar (pseudopod) yardımiyle yer değiştirmesine verilen ad. Bir hücrelilerden amiplerde görülen bu olay çok hücrelilerin (Metazoa) kanlarında bulunan akyuvarlarda veya amöbosit adı verilen serbest hücrelerinde de görülür. Amiboizm sümüksü mantarların (Myxomycetes) plasmodiumlarında da görülür

AMİBOSİT, lenf ve kanda sitoplasmanın geçici uzantıları olan psevdopodlarla aktif olarak hareket eden levkositler.

AMICAL [*amikąl* ok.], 1871 de Fransa'da pedagoji meselelerini incelemek ve üyelerinin çıkarlarını korumak için kurulan birlik. 1870 - 71 harbinde Almanlar tarafından kurşuna dizilen üç öğretmenin hâtıralarını yaşatmak için yapılan anıtın 1899 daki açılma töreni, bu birliğin gelişmesine ve yayılmasına sebebolmuştur.

AMICIS, Edmondo de: bk. DE AMICIS, **Edmondo.**

AMICITIA, 367 numaralı küçük plânet. 1893 te keşfedilmiştir.

AMICIUS OLYBRIUS, Batı Roma imparatorlarının sonuncularından (472). Yedi ay imparatorluk etmiştir..

ÂMİD: bk. DİYARBAKIR.

AMİD ÜL-MÜLK: bk. KÜNDÜRÎ.

AMİDA, Diyarbakır'ın eski adı. Coğrafyacı Ptolemaios'un söylediği Ammaia'nın burası olması muhtemeldir.

A., İmparator Konstantinos tarafından Güneydoğu Anadolu'da önemli bir askerî merkez haline konulmuştur. Sasaniler'den Şapur 359 da burayı kuşatmıştır. Bu kuşatmayı görmüş olan ünlü Roma tarihçisi Ammianus Marcellinus (b. bk.) A. nın o zamanki nüfusunu, şehre sığınanlar ve muhafızlar dahil, 20 bin kadar göstermektedir.

AMİDA, Buddha Amitabha'ya Japonya'da verilen ad. A. Japon budizmince Tanrılık mertebesinin en yükseğinde yer alır.

AMİDASLAR, amidleri parçalıyan (—CO—NH— → —COOH + —NH_2) enzimler. En önemlileri peptidaslar ile ureas'tır.

ÂMİDÎ, Ali bin Aliy-yit-Taglibî (1156 - 1233), Eski adı Âmid olan Diyarbakır'da doğmuştur. İlk öğrenimini orada yaptıktan sonra, Bağdat'a gitmiş ve burada daha çok kıraat ve hadîse çalışmıştır. Çok kuvvetli olan hafızası sayesinde bu bilimlere dair birçok önemli kitapları ezberlemiştir. Fakat o, bunlarla yetinmiyerek felsefe, tıp ve diğer aklî bilimleri de öğrenmiş, her alanda zamanının eşsiz bilginlerinden biri olmuştur. Bir müddet sonra Âmidî Mısır'a gitmiş ve Cami-üz-Zafirî'de ders vermeye başlamıştır. Güzel ders anlatması ve bütün tartışmalarda herkesi susturması kıskançlık uyandırmıştır Derslerinde aklî bilimlerden de faydalanması kötüye yorulmuş ve dinsizlikle suçlandırılarak kanının helâl olduğunu telkin eden bir tutanak hazırlanmış ve bu, zamanın birçok bilginleri tarafından imza edilmiştir. Âmidî, durumunu tehlikeli görerek Hama'ya kaçmış ve orada yerleşmiştir. Himayesini kazandığı el - Melik - ül - Mansur'un (1182 - 1220) ölümü üzerine, Şam'a gitmiştir. Orada Aziziye medresesinde 13 yıl müderrislik yaptıktan sonra görevinden çıkarılmıştır. Bundan sonra kısa ve çok yalnız bir hayat geçirmiştir.

Âmidî hepsi de çok iyi yazılmış 20 den fazla eser bırakmıştır. Bugün yalnız şu eserlerine raslanmaktadır: *Ebkâr - ül - efkâr, el - İhkâm - ül - ahkâm, Dekaik - ül - hakaik, Kitab - ül - cedel, Risaletü fî ilm - illâh.*

ÂMİDÎ, el - Hasan bin Bişr bin Yahya (ölm. 981 ?), aslında Âmid'li (Diyarbakır'lı) olup Basra'da doğmuş bir Arap dilcisi ve edibi. Daha küçükken Bağdat'a gelmiş, Ahfeş, Zeccac, İbn-i Düreyd gibi zamanın tanınmış dilcilerinden okumuştur. Bağdat ve Basra'da birçok kimselere özel kâtiplik yaparak hayatını kazanmış, bir süre de Basra kadısına kâtiplik etmiştir. Ömrünün son yıllarını, eski şairlerin şiirlerine ve hayatlarına ait söylentileri nakletmekle geçirmiştir. Basra'da 981 yılında öldüğü söylenmekte ise de, *el - Fihrist*'ini 987 yılında yazmış olan İbn - ün - Nedim, o tarihte onun hâlâ hayatta olduğunu yazmaktadır.

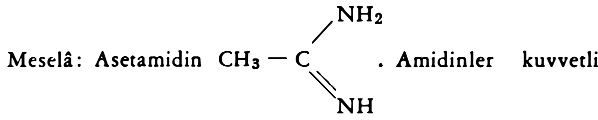
Âmidî'nin yazmış olduğu eserlerden bugün ancak ikisi kalmıştır: 1 — *Kitab-ül-Mü'telif ve'l-Muhtelif.* Aynı adı taşıyan şairleri birbirinden ayırmak için yazılmış olan bu eser, İstanbul'da Fatih kitaplığında bulunan en eski nüshasından, çok kötü bir şekilde basılmıştır (Kahire, H. 1354) [1935]. 2 — *Kitab-ül-Muvâzeneti beyn-et - tâiyeyn Ebi Temmâm ve 'l-Buhturî fi-ş-şi'r.* Abbasîler devrinin bu iki büyük şairini kıyaslamak amacı ile yazılmış olan bu kitap (Basması: İst.. H. 1287) [1870] Veled Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir (İst. H. 1311) [1893]. Elimizde bulunmıyan diğer eserlerinden, Arap dil ve edebiyatı hakkında yazılmış olan eski eserlerde, birçok iktibaslar bulunmaktadır.

ÂMİDÎ, Rüknettin Muhammed bin Muhammed (ölm. 1218), Hanefi mezhebinden fıkıhçı ve mutasavvıf. Aslında Semerkant'lıdır. Sultan Alâettin-i Merdan (hük. 1203 - 1211) zamanında Bengale'deki Lahnavti'de kadılık yapmış, Buhara'da ölmüştür. Hayatı hakkında hemen hiçbir bilgiye sahibolmadığımız bu bılgin doğuda, cedel ve hilâf bilimlerine dair yazdığı eserlerle tanınmıştır. Hattâ bu alanda

kendi bulduğu usullerle yazılmış *et - Tarika - tül - Âmîdiyye* adlı bir eseri vardır. En önemli eseri birçok defalar şerhedilmiş olan, aynı konuya dair *İrşad*'ıdır.

Onun şimdi daha çok ilgi uyandıran eseri *Havz - ül - hayat* veya *Mir'at - ül - maânî li idrak - il - âlem - il - insanî'*-dir. On kısma bölünmüş olan bu küçük eser, duyulardan, yetilerden v. b. bahseder. Bu eser, *Amrttakunda* (Hayat havuzu) adlı Hintçe bir eserin evvelâ Farsça'ya, sonra Arapça'ya tercümesidir. Hintçe'den tercüme edildiği bilinen sayılı eserlerden biri olduğu gibi, İslâm'daki tasavvufî fikirlerin Hint felsefesiyle bağlılığını göstermesi bakımından da dikkate değer. Metni henüz basılmış değildir. Arapça'dan Türkçe'ye tercümesinin bir nüshası Kahire'de bulunmaktadır (Hidiv Kitaplığı, Fihrist, C. VII., s. 561).

AMİDİNLER, aynı karbon atomu üzerinde bir NH_2 ve bir NH grupunu taşıyan organik bileşikler.

Meselâ: Asetamidin $CH_3 - C(NH_2)=NH$. Amidinler kuvvetli baz olup asitlerle güzel billûrlu tuzlar verirler.

AMİDLER, amonyağın veya primer ve sekunder aminlerin bir H ı yerine bir açil grupunun veyahut karboksil grupunun OH ı yerine NH_2 grupunun geçmesiyle meydana gelen organik bileşikler. Meselâ, asetik asidin amidi, $CH_3 - CO - NH_2$ asetamiddir

Amidlerde bulunan açil gruplarının sayısına göre, primer, sekunder ve tersiyer amidler vardır En önemlileri primer amidlerdir.

Amidler genel olarak, ya karboksilli asitlere ait amonyum tuzlarının kuru kuruya damıtılmasiyle veyahut asit klorürleri veya esterlerin amonyak ile muamelesinden elde edilir. Amidler adî sıcaklıkta katıdır.

Diasitler diamid teşkil edebilir. Meselâ üre $NH_2 - CO - NH_2$ karbonik asidin diamididir.

AMİDOL: bk. AMİNO - FENOLLER.

AMİDOSTOMUM [Zoo.], yuvarlak kurtlar (Nematodes) takımına bağlı amidostomide (Amidostomidae) familyasının bir cinsi. Asalak olarak omurgalı hayvanlarda yaşarlar. *A. nodulusum* adlı türü kırmızımtrak renklidir ve erkekleri 10 - 17, dişileri 12 - 24 mm uzunluğundadır. Evcil kazların katılarının, yemek borularının mukus tabakalarında yaşar. Genç hayvanların ölümüne sebebolurlar.

AMIEL, Henri - Frédéric (1821 - 1881), İsviçre'li yazar. Cenevre'de doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Fransız ve protestandır. Berlin'de oturmuş, bir müddet sonra Cenevre'ye gelmiş, 1849 da üniversitede estetik, 1883 te de felsefe profesörü olmuştur. Olümünden sonra yayımlanan *Les Fragments d'un Journal intime* (Bir hâtıra defterinden parçalar) [1883 - 1884] adlı eseri en önemli olanıdır. B. Bouvier 1925 te çok uzun olan bu eserin ancak bir kısmını kapsıyan bir kitap çıkarmıştır. Etken ve meraklı bir ruha sahibolan Amiel, marazî çekingenliği ve sonsuz huzursuzluğunun etkisiyle hayat karşısında büsbütün hareketsiz kalmıştır. Bu durumda yalnızlığa çekilerek kendi kendisinin ve başkalarının ruhu üzerine keskin ve ince bir görüşle incelemeler yapmış, böylece benliğini avutabilmiştir. İşte bu eserde A. acı fakat heyecan veren, içli bir hayat felsefesini ifade etmiştir.

AMIEL, Denys (doğ. 1884), Fransız sahne yazarı. Önce Henry Bataille'ın kâtibi olmuş ve onun hakkında bir etüt yazmıştır (1908). 1911 de piyes yazmaya başlamışsa da, ününü ancak 1921 de, André Obey ile hazırladığı *La souriante Madame Beudet* (Gülümsiyen Bayan Beudet) ile kazanmıştır. Aynı arkadaşiyle yazdığı *La Carcasse* (Leş) [1926] adlı piyes, emekli bir generali askerliğe yakışmaz bir durumda sahneye koyduğu için, Paris'te gürültü çıkarmış ve tiyatrodan geri alınmıştır. Genel olarak, sözle anlatılmıyan duygu ve iç yaşayışı, «sükût tiyatrosu» (théâtre de silence) tekniğiyle canlandıran ve evlilik saadeti meselesinin, bu arada da katı koca arasındaki bezginlık halinin psikolojisini yapan 20 kadar piyesinden ön safta olanlar şunlardır: *Le couple* (Eşler) [1923], *Café - Tabac* (Kahve tütün) [1 perde. 1924], *Monsieur et Madame Un Tel* (Bay ve Bayan filân) [1925], *L'Image* (Suret) [1927], *L'Age du fer* (Demir çağı) [1932], *Trois et une* (Üç erkek, bir kadın) [1932], *La femme en fleur* (Bahar açmış kadın) [1935], *La maison Monestier* (Monestier evi) [1939].

AMIENS [*amiẽ* ok.], Fransa'nın kuzeybatısında, Pikardiya yöresinde, Somme departmanında bir şehir. Nüfusu 90870 (1936). Denizden yüksekliği 27 m. A. Paris'in 133 km kuzeyinde. aşağı bölümünde nehir taşıtlarının işlemesine elverişli olan Somme ırmağı boyunda kurulmuş olup, Paris, Reims, Rouen şehirlerini Calais'ye bağlıyan işlek demiryollarının önemli bir kavşak yeridır. Çevresindeki bitek ovalarda zengin meyva bahçeleriyle şekerpancarı tarlaları geniş alanlar kaplar. Önemli bir endüstri şehri olan A. de, en çok yün, ipek, pamuk, keten dokuma fabrikalariyle şeker endüstrisi gelişmiştir. A. de 1220 de yapılmasına başlanan büyük kilise, Fransa'nın en güzel sanat eserlerindendir. Pikardiya müzesi, tanınmış büyük ve zengin müzelerden biridir.

AMIENS BARIŞI, 1 ekim 1801 de İngiltere ile Fransa arasında yapılan antlaşma. Buna göre Seylân ile Hindistan İngiltere'de kalmış, Kap, Demerari, Berhice Essequibo ve Surinam Birleşik Nederland'a geri verilmiştir. Martinik ve Guadeloupe Fransa'ya, Minorka İspanya'ya ve Malta «Saint-Jean de Jérusalem» tarikatına geçmiştir. İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Mısır'ı boşaltarak Osmanlı İmparatorluğu'na teslim etmişlerdir. İspanya, Portekiz'deki Olivença'yı kazanmış, Toscana da Parma dukasına vaadolunmuştur. Antlaşma, kesin olarak 27 mart 1802 de Amiens'de Lord Cornwallis ile Joseph Bonaparte tarafından büyük bir törenle imzalanmıştı.

AMIENS KATEDRALİ, Fransız Gotik yapıcılığının en güzel ve en büyük eseri. Uzunluğu 143, genişliği 65, yüksekliği 109 metredir. 8000 m^2 lik bir yer kaplamaktadır. 1220 - 1288 yılları arasında Robert de'Luzarches ile Thomas de Cormont ve oğlu Renaud tarafından yapılmıştır. Fransız Ortaçağ heykelciliğinin en güzel örnekleri, hele «Amiens'in Güzel Tanrısı» diye anılan Isa'nın heykeli ile «Yaldızlı Bakire» diye anılan Meryem'in heykeli, Katedralin önyüzünü süslemektedir. İçeride, halkın oturacağı tahta sıralar Fransız oymacılığının (1508 - 1519), en güzel örnekleridir.

Katedral, 1849 dan 1874 e kadar Viollet - le - Duc tarafından onartılmıştır.

AMIENS SAVAŞI, Birinci Dünya Harbi'nde (1914 - 1918) Fransa'nın kuzey bölgesinde Somme nehri etrafında yapılan savaşlar.

AMIENS KATEDRALİ

1

2

3

4

1 — Dış görünüş. 2 — Heykel ve kabartmalarla süslü büyük kapı. 3 — Orta sahan. 4 — Koro (Chor) mahalli.

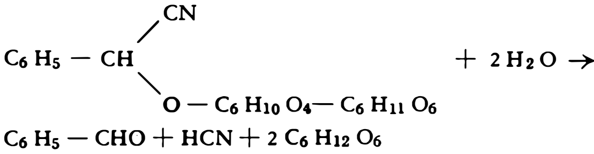
Amiens şehri etrafında 1914 ten 1918 yılı sonlarına kadar türlü zamanlarda savaşlar olmuştur. Bunların en önemlisi 1918 yılında Fransızlar'ın 18 temmuzda başladıkları taarruzdur. Bu taarruza Amiens yakınlarında toplanan büyük tank kitlelerinin himayesinde 30 Fransız piyade tümeni katılmıştır. Suvason doğrultusunda doğuya yöneltilen taarruz, Marn nehrine doğru güneye sarkmış olan birinci Alman ordusunun gerisini kesmek korkusunu doğurduğundan, bu ordu, Almanlarca geriye alınmış ve daha kuzeyde, Kuzeydenizi kıyıları yakınında, tertibedilen Alman Flander taarruzu da durdurulmuş, fakat Alman ordularının yok edilmesini sağlıyamamıştır.

1918 yılındaki Alman taarruz plânını altüst eden bu karşı taarruz, Amiens etrafında tertibedilmek bakımından, Amiens savaşı (Amiens meydan savaşı) adını almıştır.

AMİGDAL (Amygdale): bk. BADEMCİK.

AMİGDALAS, emulsinde bulunan bir ferment. Bk. EMULSİN.

AMİGDALİN, acıbademde, taflan yapraklarında ve birçok meyva çekirdeklerinde bulunan bir gligosid. Amigdalin, yine bu bitkilerde bulunan emulsin enziminin etkisiyle benzaldehid, hidrosiyanik asit ve glukosa parçalanır:

$$C_6H_5 - CH(CN)(O - C_6H_{10}O_4 - C_6H_{11}O_6) + 2H_2O \rightarrow$$

$$C_6H_5 - CHO + HCN + 2\,C_6H_{12}O_6$$

AMİK GÖLÜ, aynı addaki ovanın güney bölümünde bir göl. Yüzölçümü 100 km², kuzeybatı - güneydoğu doğrultusundaki en uzun yeri 16, en geniş yeri 12, çevresinin ortalama uzunluğu 50 km, denizden yüksekliği 140 m dir. A., çok yayvan bir çanakta yer almış pek sığ bir göldür. Bu yayvan çanak, çevresindeki bataklık yerlere doğru, geniş alanlar kaplar ve meselâ gölün yüzü ile kuzeydeki bataklıkların en kuzey yerleri arasında ancak 1 - 2 m lik bir yükseklik farkı bulunur. Gölün çevresi dümdüzdür; ancak kuzey ve doğusunda yer yer kum ve çakıl yığıntılariyle tepecikler görülür. Gölün bataklık olan kenar bölümlerinde yer yer yassı kum ve çakıl sedleriyle çevrili pek yayvan çanaklar uzanır.

A., tektonik bir çöküntü alanında yer almış, önü ve yanları akarsuların getirip yığdığı türlü birikinti sedleriyle çevrili bir çanakta yerleşmiş bir sed gölüdür. Bu yayvan çanak ortasında yer almış bulunan A. nün genişliği yağışlı ve kurak mevsimlere göre çok değişir. Ocak ayı başından mart ortasına kadar süren yağışlı mevsimde gölün suları kabarır, yazdan güze kadar geçen zaman içinde ise şiddetli buharlaşmalarla çekilir, alçalır. Gölün en kabarık zamanı ile en çekik zamanı arasında 2 m kadar bir fark görülür.

A., türlü yönlerden gelen çay ve derelerle (Karasu, Muratpaşa, Afrin çayı...) ve bunlar arasında da en çok Afrin çayı (bk. AMİK OVASI) ile beslenir. Gölün fazla sularını, Küçük Asi veya Karadere adı verilen 13 km boyundaki çay, Antakya'nın biraz kuzeydoğusunda Asi ırmağına boşaltır. Küçük Asi'nin yatağı, gölün kabarık zamanındaki fazla sularını alamıyacak kadar dar ve az derin olduğundan ve bu yatak etraftan sellerin getirip yığdığı kum ve çakıllarla yer yer daha da daraldığından, yağmurlu mevsimlerde her yönden dökülen sularla göl kabarır; taşan sular gölün ayağından akamayıp çevredeki yayvan çanakları kaplar; bu arada hele kuzeydoğu, doğu ve biraz da güney yanları sularla örtülür. Böylece bu gibi zamanlarda A. çevresindeki su basmış bataklık yerler, gölün yüzölçümünü geçecek kadar (yaklaştırma 100 - 120 km²) artar.

Zaman zaman zarar verici su basmalarına yer veren ve sıcak mevsim boyunca birer sıtma yatağı olan bu bataklıkların meydana gelişine engel olmak ve A. nü düzenlemek işine, Su İşleri İdaresi'nce girişilmiştir. Bu işte tutulan yollardan biri A. nü iyice kurutmak, böylece hem geniş ve zengin toprak kazanmak, hem de sıtmanın önüne geçmektir. Bu hale göre, göle dökülen ana akarsular, yeni açılacak yataklarla Küçük Asi'ye yöneltilerek bu dereye boşaltılacaktır. Bu yataklar, ya bugün bataklık olan yerlerden veya göl çanağından geçerek göl ağzına uzatılacaktır. Fakat göle yönelen akarsuların ve hele bu arada Afrin çayının getirip yığdığı çok miktarda çakıl, kum, kil birikintileri bu işi güçleştirmektedir. Bir başka yol da, A. nü, bataklıklardan ayırdedecek şekilde bir sedle çepçevre kuşatmak ve 85 km² yüzölçümlü, suları düzenleyici bir çanak ödevi görebilen bir göl durumuna getirmektir. 6 m eninde, 43 km uzunluğunda olması gereken bu seddin üzerinden 3 - 5 m genişliğinde, eşya taşınmasına yarıyacak bir demiryolu yapılması düşüncesi de vardır.

Bataklıkları kurutma, gölü düzenleme veya ortadan kaldırma işinde en önemli yeri, bunların dışarıya akmasını sağlıyacak olan Küçük Asi gideğeninin derinleştirilmesi ve genişletilmesi işi tutmaktadır. A. nün ayağı olan Küçük Asi'nin eğimi, son derece az (% 0,20 kadar) olup, geniş ve yayvan bir yatakta büklümler yaparak akmakta, iki yanında yer yer bataklıklar sıralanmış bulunmaktadır. Gölü düzenleme veya kurutma sırasında Küçük Asi'nin yolunu genişletmek ve gölün ağzında gölün en derin yerinden 2 m daha aşağıda kalacak şekilde kazmak işine girişilmiştir. En bol yağmurlu yıllardaki fazla su kabarması da göz önüne alınarak, saniyede 111 000 m³ su geçirebilecek şekilde yapılmakta olan Küçük Asi'nin bu yeni yatağında, başlıca büklümler de ortadan kaldırılacak, çayın uzunluğu, böylece, 13 km den 9.5 km ye inmiş olacaktır. Bugün, suların çekik zamanında atlı ve yaya yolcuların geçebileceği birtakım sığ yerler, tabiatiyle ortadan kalkacak, bunların yerini köprüler tutacaktır.

A. nü boşaltan Küçük Asi ile Asi'nin birleştiği yerden denize kadar da yine uygun bir eğim sağlanacak şekilde nehir yatağı kazılmakta ve derinleştirilmektedir. Bu çevredeki kazma sırasında, Antakya oluğunda raslanan sert taşları sökme ve çıkarma işi, hayli güçlükler göstermiştir.

Bütün bunlardan başka açılacak bu yeni yatakların yanlarında, yandan gelen derelerin, yağmurlu mevsimde getirip yığdığı çakıl, kum birikintilerini «tortulanma sedleri» adı verilen yerlerde alıkoymak ve yeni tortulanmaları önlemek için de çalışılmaktadır.

A. nde çeşitli ve bol balıklar vardır ki, Amik ovası halkının küçük bir kısmı bu balıkları tutarak geçinirler. Göl kıyısında ve hele Küçük Asi ayağı yakınında balık avı için yapılmış sedler ve dalyanlar vardır. Gölün çevresinde türlü kuşlar da yaşamaktadır.

Girişilen kurutma işi, 1948 sonunda bitecek, bugünkü rayice göre, bir bütün olarak, kurutma ve sulama işleri yaklaştırma 25 milyon liraya mal olacak, yurdun bu çevresi, bugünkünden çok daha verimli ve zengin bir tarım bölgesi haline gelecektir.

AMİK OVASI, Akdeniz bölgesinin doğu bölümünde Amanos ve Kurt dağları arasında uzanan çukur düzlükler. Kuzeye doğru gittikçe daralan A. nın en geniş yeri Amik gölü çevresidir. A. nın güney bölümündeki genişliği en çok 30 - 35, kuzey parçasındaki genişliği 18 - 20, kuzey - güney doğrultusunda uzunluğu 90 km, yüzölçümü 1 500 km^2 kadardır. Deniz yüzünden 140 - 150 m yüksek bulunan A., Türkiye'nin büyük ve verimli çukurovalarından biridir.

Ovanın etrafını çeviren dağ ve plâtolardan, ortalarına doğru sokulan birtakım yükseklikler, kenarlarda birçok çıkıntılar, yer yer küçük tepelikler yapmıştır. Buraya uzanan akarsular boyunda da girintiler meydana gelmiştir. A. nın güney bölümünde tümsekler halinde sıralanan höyüklerden başka yer kabarıklığı görülmez. Ancak kuzeyde, Kırıkhan ile İslâhiye arasındaki bölümde sıralanan bazalt tepeleri, ovada alçak bazı yer kabarıklıklarının belirmesine yol açmıştır.

Dar anlamiyle, aynı addaki gölün çevresini gösteren A., geniş anlamiyle, batıda Amanos, doğuda Kurt dağları, güneyde Kuseyr plâtosu arasında kalan, kuzeyde İslâhiye subölümüne kadar uzanan çukur düzlüklerdir. A. nın güneyinde, akarsularla yarılmış en üstü miyosen ve pliyosen deniz fasiyesli kalker tabakalariyle örtülü 300 - 400 m yükseklikteki zeytinci - bağcı Kuseyr masavâri plâtosiyle daha doğudaki plâto parçaları yükselir. Burada araziyi derin bir şekilde oymuş bulunan Asi ırmağının vâdisi boyunca A., güneye doğru sokulur. A. nın batısında, kıvrımlı - kırıklı bir yapı gösteren ve burada 1 700 - 1 800 m yükseklikte bir sed gibi uzanan ormancı - hayvancı Amanos dağlık bölgesi sınırlar. A. nın batı ve güneyinde yükselen bu iki yer kabarıklığının (Kuseyr, Amanos) arasında uzanan Aşağı Asi oluğu, Akdeniz'le ova arasında önemli bir çukur bağlantı yeri meydana getirir. A. nın doğusunda Amanoslar'la sıkı tektonik bağları olan, yapısı serpantin ve kalkerlerden oluşmuş bulunan masavâri Kurt dağı uzanır. Bunun güney ucunda Afrin ırmağı vâdisi boyunca A., doğuya doğru bir girinti halinde sokulur. Kuzey sınırı, bunlara göre, daha az belirgin ise de, burada da denizden 500 - 550 m yüksekte ve suların bir yandan kuzeyde Aksu'ya, öte yandan güneye, A. na inmek üzere giden Karasu'ya doğru yöneldiği İslâhiye subölümü alanını, A. nın kuzey sınırı olarak almak yerinde olur.

Bu subölümünün kuzeyinde Maraş'a kadar süren 60 km uzunlukta Aksu ve kollarının geçtiği çukur alan da A. na eklenirse, Amanoslar'ın doğusunda, kuzey - güney doğrultulu, kenarları çok yerde dik, etekleriyle ortalarında bazalt lâvlarının uzandığı, yer yer sıcak su kaynaklarının sıralandığı 150 km boyunda bir çöküntü hendeği belirir. Bu çöküntü hendeği, Doğu Afrika ve Kızıldeniz boyunca kuzeye doğru uzanan, Filistin, Suriye topraklarında birçok çöküntü alanları (Gab, Beka, Gor çukurlukları) halinde beliren ve Maraş'a kadar uzanan yeryüzünün en uzun tektonik çöküntü yerinin bölümlerinden biridir. Çok yeri kuaterner ve aluvyon tortullariyle örtülü bulunan A., doğu ve batısında kuzey - güney ve kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu kırıklar (fay) arasında kalmış bir çöküntü ve çanaklaşma alanıdır.

A., türlü yönlerden gelen akarsuların birleştiği çukur bir yer olup, Aşağı Asi oluğiyle Akdeniz'e açılmıştır. Çevresindeki dağlık bölgelerden çıkıp buraya yönelen birçok akarsular arasında başlıcaları Kurt dağı ve Karacadağ'dan kaynağını alarak, doğudan A. na inen Afrin suyu ile Doğu Toroslar'dan kaynağını alan ve Amanoslar'dan inen birçok derelerle beslenerek, kuzeyden güneye doğru Amik gölüne yönelen Karasu'dur. Karasu, ovada yer yer küçük göl ve bataklıklara girip çıktıktan sonra, Kırıkhan güneyinde birçok kollara ayrılır, bataklıklar meydana getirir. Sularının bir kısmı kum ve çakıllar arasına sızar, bir kısmı buharlaşır, böylece göle varamadan bataklıklar arasında dağılır, gider. Bu kollardan ancak en kuvvetlileri, cılız dereler halinde Amik gölüne ulaşır. A. nın güneyinden bu çevrenin en büyük akarsuyu olan Asi ırmağı geçer. Bu ırmak, Antakya'nın 6 km kadar kuzeydoğusunda Amik gölünün fazla sularını boşaltan Küçük Asi, yahut Karadere adlı gideğenle birleşerek suları çoğalır. Çok buharlaşma ve sızma yüzünden ağzına doğru suyu gittikçe azalan bu ırmaktan, sulama işinde çok faydalanılır. Kış ve ilkbaharın bol yağmurlariyle kabaran dere ve çaylar taşar, ovanın çukur yerlerini sular basar, göl ve bataklıklar genişler. İlkbahar sonlarına doğru sular yavaş yavaş çekilmeye başlar. yer yer birer sıtma yatağı olan ve çalışmayı güçleştiren bataklık ve sazlıklarla sürülerin otlıyabileceği çayırlar meydana çıkar. A. nın güney bölümünde yer alan Amık gölü ile Kırıkhan'ın kuzeydoğusundaki küçük bir göl ve Antakya'nın kuzeydoğusundaki Sultaniye gölü başlıca göller olarak kalır.

Genişliği 8 - 10 km yi bulan Aşağı Asi oluğu yoliyle Akdeniz iklimi A. na sokulmuştur. Kuzey ve doğuya doğru gidildikçe kışları biraz daha sertleşerek ve özelliklerini derece derece kaybederek süren bu iklimde yetişen makiler, fakirleşmiş olarak İslâhiye çevresinde görülmekte, yer yer kocayemişi, yabani zeytin, pırnar meşesi gibi Akdeniz ikliminde çok görülen bitkiler yetişmektedir. A. nda en soğuk ay ocak (5°). en sıcak ay temmuz (28°) dur; yıllık sıcaklık ortalaması 16,5° dir. Yaz günleri martta başlar, ekim ayında sona erer. A. nın daha çok kuzey bölümünde sıcaklığın 0° ye ve daha aşağısına düştüğü donlu günler, yılda ortalama 20 gün kadar ve en çok ocak ayında olur. Şiddetli donlu günler yok denecek kadar azdır. A. nda yıllık ortalama yağış tutarı 800 - 1 000 mm dir. Yağışsız yıllarda bu miktar 700 mm ye iner; bol yağışlı yıllarda 1 130 mm ye çıktığı olur. A. nda yağış, batısındaki Amanos dağları ve Asi oluğuna (1 000 - 1 500 mm) göre az, doğusundaki Gaziantep - Kilis bölgesine (500 - 700 mm) göre çoktur. Temmuz ayı hemen her yıl yağışsız geçer; haziran, temmuz, ağustos, eylül aylarında bazı yıllar biraz yağış olur. Böylece. mayıstan eylül sonuna kadar kurak geçer. En bol yağış, ocakta 240 mm, en az yağış. temmuzda 1,4 mm dir. Yağışlar kasımdan nisana kadar sürer. İlkbahar aylarında bazı kere dolu düştüğü de olur.

A. topraklarının bitekliği. yağışın yeter derecede olması ve tahıl ekmeye elverişli iklim şartları göstermesi, burasını Türkiye'nin en verimli ve zengin tahıl (hususiyle buğday) ambarlarından biri durumuna getirmiştir. Böylece % 10 unda akarsu yataklariyle göl, bataklık ve sazlıklara, % 25 inde subasmasına uğrıyan topraklara yer veren A. nın % 65 inde, yani yarıdan çoğunda, ekilmeye elverişli ve ekilen topraklar vardır. Öyle ki, sıtma olduğu halde buğday ve darı tarlaları hemen bataklıkların bittiği yerden başlar. Karasu vâdisi boyunca da çeltikçilik önemli yer tutar. Subasmalarının önüne geçildiği, başlanmış olan bataklıkların kurutulması işi bittiği zaman, hem ovada sıtma kalmıyacak, hem de tahıl, pamuk, şekerkamışı ekilebilir yerlerin oranı % 80 i geçecektir. A., yazın sığır ve manda sürülerinin, kışın atların otlağıdır.

A. nda nüfus sıklığı km^2 ye 20-30 kişi düşecek kadardır. Güneyindeki Kuseyr, güneybatısındaki Aşağı Asi vâdisine göre seyrek ve dağınık nüfuslu olmasının sebepleri, A. da geçimin yalnız tahıl ekimine dayanması ve toprağın belirli ellerde olması, gelirin sadece ekinciliğe dayanarak küçük sanatların ve bahçeciliğin gelişmemiş bulunması, yerleşmeye engel olan bataklıkların çokluğudur. Bu yüzden hasat mevsiminde ırgata (tarla işçisi) çok ihtiyaç olur. Böylece A. da yılın kısa bir zamanında (harman zamanında) Kuseyr'den, Asi vâdisinden hattâ Halep'ten çalışmak üzere gelen «mevsimlik işçiler» in toplanmasiyle nüfus artar. Ayrıca, geçici olarak, bostancılık etmek üzere Aşağı Asi vâdisinden gelen bahçeciler, Kuseyr'de işini bitirerek buraya inip darı ekenler, yakın ve uzak çevrelerden gelen davarcılar, geçici bir zaman için, nüfusu biraz daha artırırlar. A. nüfusunun çoğu, toprak sahibi olmıyan ırgat aileleridir. Çevresindeki bölgelerin tersine olarak, burada küçük toprak sahibi köylüler azdır Toprak, bol ve zengin olduğu halde, buradaki yaşayış çevresindeki yerlere göre daha yoksul bir yüz gösterir. Evler, Amik gölü kıyısının sazlariyle yapılmış, üzerleri çamurla sıvanmış basit «damlar»dır. Bu çeşit evlere burada «berdi ev» derler. Önemli büyük yerleşme alanları (büyük köyler, kasabalar) az olup bunlar daha çok A. nın kenarlarından geçen işlek yollar boyunda ve sıtmanın az olduğu yerlerde gelişmiştir.

A. nın geniş toprakları, «Türkmen Beyleri» adı verilen büyük arazi sahiplerinin elinde olup, bunların herbirinin bazı kere birkaç köyü vardır. Bu büyük toprak bölümlerini sahipleri kendileri değil, ortakçılık yoliyle ekip biçerler. Ortakçılığın burada çeşitli şekilleri vardır:

1 — En çok görüleni asıl ortakçılıktır ki, bunda toprak sahibi, tohumiyle birlikte tarlasını birer yıl için çiftçiye verir. Ekip biçme ve her türlü masraf çiftçiye ait olur. Hasat zamanı, vergi çıkarıldıktan sonra, ürün yarı yarıya paylaşılır.

2 — Marabacılıktır. Bu usulde tarla, tohum ve her türlü masraf bir yıl için toprak sahibi tarafından verilir. Çiftçi yalnız emeğini koyar, vergiler çıktıktan sonra ürünün ¼ ini çiftçi, geri kalanını toprak sahibi alır.

3 — Azablık'tır. Bunda, toprak sahibi çiftçiyi belirli bir ücretle tutar. Çiftçi, karısı ve çocuklariyle birlikte, toprak sahibinin gösterdiği evde oturtulur, yedirilir, içirilir. Ürünün hepsi tarla sahibinin olur, hasattan sonra kestirilmiş ücret verilir. Bu usulde azab, yalnız ekip biçmede değil, toprak sahibinin göstereceği herhangi bir işte de çalıştırılabilir. Bu da bir yıl sürer, hasat sonunda azabın yılı dolmuş sayılır. İkinci bir yıl için yine anlaşma yapılır Bu anlaşma olmazsa, azab, ailesiyle birlikte, bir başka toprak sahibinin hizmetine girer.

Toprak sahipleri, A. ndaki tarlalarından. başka yollarlada faydalanırlar: a) Dinlendirmeye bırakılan tarlalarda ilkbahar darı ekimi Bu ekim, Kuseyr plâtosunda işini bitirmiş ve bir iki ay için boş vakti bulunan köylülerle Asi vâdısi ve dağlık yerlerden gelen köylüler tarafından yapılır. Tarla ve tohum, toprak sahiplerinden, emek, bunlardan olur. Bu gezici çiftçiler, hazırlanmış tarlalara ak darı ekerek iki üç ayda ürün alır, böylece otlatmak zorunda bulundukları hayvanlarını köylerinden sürüp otlata otlata getirmiş, darıdan da kâr etmiş olarak dönerler. b) A. nın akarsu boylariyle kolay sulanabilen yerlerindeki «geçici bostancılık ve sebzecilik». Eğer, A. nda nüfus sık olsaydı, buralarda da Asi vâdisindeki zengin meyva ve sebze bahçeleri olurdu. Çok yıllar, Asi vâdisinde boş vakti kalan bahçeciler A. na gelerek birkaç ay bostancılık eder, arklar ve basit sedler yaparak geniş toprakları sular, çok miktarda karpuz, kavun, sebze ve mısır yetiştirirler. Bu geçici bahçeciler, toprak sahiplerine türlü oranlarda pay verirler. c) Otçuluk ve otlakçılık. A. ndaki geniş toprakların bir bölümü, her yıl dinlenmeye bırakılır; buralarda çayırlar ve otlar ürer. Arazi sahipleri, bu topraklardan otçuluk ve otlakçılık yaptırarak faydalanırlar. Bunlardan, hele otlakçılık çok kazanç getirir. Pek eskiden beri, bu zengin otlaklara, yakın ve uzak çevrelerden çok sayıda davar sürüleri gelir, burada birkaç ay kalır, hasattan önce bu otlaklarda, hasattan sonra biçilmiş olan tarlalarda yayılarak semizlenir, mevsim sonunda İskenderun limanından dışarıya gönderilir. Bazı yerlerinde de çayırlar, davarcılara, müteahhitlere satılır (4-7 bin ton).

A. nda ekim, çok yerde, eski basit usullerle yapılır ve en çok tahıl (buğday, arpa, darı) ekilir; «Amik buğdayı» adı verilen esmer sert buğday, bulgur yapmaya elverişli olduğundan, bu çevrede çok aranır; bu bulgurlar halkın başlıca besinini teşkil eder. Böylece burası çevresindeki bağcı, zeytinci, ipekçi meyvacı, sebzeci, ormancı yerlerin tahıl ihtiyacını sağlar. Bu sebepten tahılın az olduğu veya para etmediği yıllarda halk güçlük çeker. A nda telleri kısa olup rengi pek de beyaz olmıyan ve «iane» adı verilen pamuk da yetiştirilir. Pamuk ekimi son zamanlarda gelişmeye başlamıştır. Ovanın sulak yerlerinde bostancılık (kavun, karpuz) ve sebzecilikle geçinen az sayıda köyler de vardır. A. nda ırgat aileleri arasında berdıcilik edenler (göl kıyısındaki sazları gündelikle biçenler), balıkçılık, hendekçilik gibi az kârlı işlerde çalışanlar da görülür. Burada toprak çok olduğundan A. işçileri, etraftaki bölgelerin halkı gibi, çalışmak için başka yerlere gitmezler. Ovadaki taşın işi, en çok iki ve dört tekerlekli arabalarla, şoselerde kamyonlarla yapılır.

Arkeoloji: *Amk, el-Âmik* veya *Amuk* adı verilen bu ova, arkeoloji ve yurtlandırma tarihi bakımından Yakın Doğu'nun önemli bir alanıdır. Amik düzlüğü M. Ö. en aşağı 4000 yılından yani Neolitik çağdan beri şenelmiştir. Eskiden beri Hattina ilinin şehirleriyle tanınan bu ova, kültür çağlarının büyük bir kısmında siyasî birliğe de erişmiştir. Ovanın en bitek parçası Amik gölünün kuzey ve hususiyle doğu ve güneydeki arazisidir. Höyüklerin en çok bulunduğu alan da burasıdır Devamlı yerleşme yerlerinin az görüldüğü bölge. batıda Antakya-Kırıkhan hattı ile, Yukarı Karasu vâdisi ve gölün yakın çevresidir. Bu ovadaki höyüklerin kuruluşunda savunma sisteminin ve askerlik prensiplerinin büyük bir rol oynamadığı anlaşılmaktadır.

Amik ovasının eski yolları bugünkülerden farklı değildir. Romalılar'dan önceki çağlara ait eski yol izleri kalmadığı halde, ovanın topoğrafyası ve höyüklerin dizilişi eski yolların akışını belirtmektedir. Adana ovası ve İskenderun'u Kuzey Suriye'ye bağlıyan büyük yol, Amanos dağları ile Belen geçidini de aştıktan sonra ovaya iner ve burada kuzeydoğu doğrultusunu takibederek Kırıkhan'a erişir. Burada ikiye ayrılan yolun bir kolu Yukarı Karasu vâdisi boyunca kuzeye, yani Zencirli'ye ve Maraş'a gider. İkincisi de doğuya dönerek, Kurt dağı eteklerini takibederek ve Afrin vâdisi boyunca Afrinhan üstünden eski Hazazu ve Arpat şehirlerinden geçerek Kargamış'tan Kuzey Mezopotamya'ya ulaşır. Bu yoldan ayrılan ve güneydoğu doğrultusunu takibeden üçüncü kol da Halep'e gider. Güneyden Hamat ve Finike'nin kıyı şehirlerinden gelen eski büyük Asi vâdi yolu da Amik

ovasına girdiği yerde, bulunan Etiköprüsü'nde, büyük doğu-batı yolu birleşir. Sonuncu yol, höyüklerin dizilişine ve yazılı belgelerin verdiği bilgiye göre Amik ovasının en önemli yoludur. Buna göre, eski Batı Akdeniz, Kuzey Anadolu, Güney Filistin ve Doğu Mezopotamya kara yollarının Amik ovasından geçtiği, kültür ve ticaret münasebetlerinin bu yollarla sağlandığı bir gerçektir.

Amik ovasında ilk sistemli arkeoloji araştırmalarına, 1933 yılında Chicago Üniversitesi'nin Şarkiyat Enstitüsü başlamıştır. McEwans yönetimindeki bu heyet, bütün Amik ovasını taramış ve 178 höyüğü incelemiştir. Bu küçük ovadaki höyüklerin bolluğu, büyüklüğü ve kronolojileri üstünde durulmuş, hepsinin yerleri gösterilmiştir. Ayrıca aynı heyet ikisi Reyhaniye, birisi Etiköprüsü yanında olmak üzere üç büyük höyüğü de kazmıştır:

a — Bunlardan birincisi anatoprağa kadar açılan Tel-el-Cüdeyde'dir. Neolitik çağdan VII. yüzyıla kadar yurtlandırılan bu höyükte 14 kültür katı saptanmıştır. Buradan çıkarılan arkeoloji belgeleri, Amik ovasının Kuzey Mezopotamya, Anadolu, Suriye ve Ege dünyası arasındaki yerini ve etki alanlarının karşılıklı durumunu iyice belirtmektedir.

b — İkincisi, Cüdeyde'nin I-VIII. kültür katını karşılıyan, yani M. Ö. 2000 ile M. S. 600 arasında tarihlenen Çatal Höyük'tür. Bu örenin Öntarih çağlarında da yurtlandırıldığı anlaşılmıştır.

c — Üçüncüsü, hususiyle M. Ö. VIII. yüzyıla tarihlenen Hilani tipindeki evi, megaron biçimine giren sarayı, şehir suru, sur kapısı, ortostad kabartmaları ve çift aslanlı sütun tabanları ile tanınan Tel-Tayınat'tır.

Amerikalı heyetten başka, L. Woolley de 1936-1939 da British Museum adına Tayınat yanındaki Açana höyüğünü kazmıştır. Son bir kazı da yine Woolley tarafından 1947 yazında yapılmıştır. Açana, başkenti Halep olan Yamhat krallığına bağlı Mukiş küçük krallığının merkezi olan eski Alalah'tır. Yedi yapı katına ayrılan Alalah, M. Ö. 2000-1200 yılı arasındaki Amik tarihini ve arkeolojisini aydınlatma bakımından birinci sınıf bir kazı alanıdır. Üst üste kurulan ve ayrı yapı katlarına ait olan sarayları, devlet ve tapınak arşivleri, iki yanına evlerin yapıldığı caddesi, büyük şehir suru, tapınak ve sarayları süsliyen aslan ve tanrı heykelleri, insan kabartmaları, kabartmalı sunağı ve süslü kabları ile Amik ovasının üstün arkeoloji kalıntılarıdır. Hurri çanak çömleğinin bol olarak bulunduğu Alalah'ta Miken, Girit ve Kıbrıs etkisini belirten arkeoloji belgeleri, hususiyle göz çekicidir. Etice yazılmış bir belgenin de buluntu yeri olan Alalah'ın eski doğu-kuzey Akdeniz kültürleri arasında büyük bir merkez ve bağ yeri olduğu anlaşılmıştır. Hurri ve Eti tarihinin aydınlanmasında değerli ipucları sağlıyan Alalah buluntularının önemli bir kısmı Antakya müzesindedir.

AMİL, serbest halde bulunmıyan C_5H_{11} grupuna verilen ad.

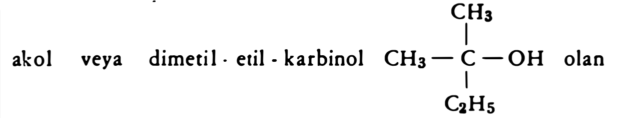
AMİL ALKOL, $C_5H_{11}OH$ bileşimindeki alkollere verilen toplu ad. Amil alkolün 8 izomeri mümkündür; fakat bu ad altında sadece alkol mayalanması olayında talî ürün olarak meydana gelen ve izobutil-karbinol $CH_3 - \underset{\underset{CH_3}{|}}{CH} - CH_2 - CH_2OH$ ile sekunder-butil-karbinol $CH_3 - CH_2 - \underset{\underset{CH_3}{|}}{CH} - CH_2OH$ ın bir karışımından ibaret olan mayalanma amil alkolü anlaşılır. Sekunder-butil-karbinol bir tane asimetrik karbon atomu kapsadığından optikçe aktiftir. Mayalanma amil alkolü, fusel yağının esas kısmını teşkil eder. Fusel yağı mayalanma sırasında karbon-hidratlardan doğmaz; mayalanma karışımında bulunan protein maddelerindeki amino-asitlerin karbon dioksit ve amonyak kaybetmesinden meydana gelir. Fusel yağından elde edilen ve fena kokulu, zehirli bir sıvı olan mayalanma amil alkolü, iyi bir eritken olduğu gibi, likör yapmakta kullanılan güzel meyva kokulu esterlerin elde edilmesine de yarar. Asetik asidin amil esteri (amil asetat) armut esansı, izovaleryanik asidin amil esteri elma esansı, butirik asidin amil esteri de ananas esansı olarak kullanılır. Amil asetat bundan başka, reçine ve yağları iyi erittiğinden, lak endüstrisi için önemli bir eritkendir.

AMİLAS: bk. DİASTAS.

AMİLCAK: bk. HAMİLCAK.

ÂMİLE, Güney Arapları(Yemenliler)ndan bir boy. Bu boyun Hîre'de yerleştiği ve Tedmür'e bağlı olduğu söylenir. A. boyunun İslâmlık devrinde Filistin'de Lût gölünün güney doğusunda yaşadığı ve Bizans imparatoru Heraclius'a katılan Arap boyları arasında bulunduğu, biraz sonra da Filistin'in kuzey tarafına yerleşip buradaki Benî Cüzâm boyiyle kaynaştığı görülür. Bundan dolayı buraya Cebel-i Âmile adı verilmiştir. A. boyu XI. yüzyıldan başlıyarak Lübnan'ın güneyinde-bugün de Cebel-i Âmile adını taşıyan-Bilâd-üş-Şakif bölgesine yayılmıştır.

AMİLEN HİDRAT, kimyasal bileşimi tersiyer-amil akol veya dimetil-etil-karbinol $CH_3 - \underset{\underset{C_2H_5}{|}}{\overset{\overset{CH_3}{|}}{C}} - OH$ olan renksiz keskin kokulu bir sıvı. Uyku ilâcı olarak kullanılır.

AMİLENLER, kaba formülü C_5H_{10} olan olefin sınıfından doymamış hidrokarbonlar. 5 tane izomer amilen mümkündür. Fuzel yağının çinko klorür ile damıtılmasından elde edilen sıvı, bir amilen karışımıdır.

ÂMİLÎ, (Şeyh Bahaettin Muhammed b. Seyyit Hüseyin-il-Harisiy-yil-Âmilî) (1547-1621), Safevîler devrinin ünlü bilgin ve mutasavvıf şairi. Şam yakınlarındaki Cebel-ül-Âmil'lidir. İlk öğrenimini önce Erdebil'de kadı ve şeyhülislâm, sonra İsfahan'da «müçtehit» olan babasından almıştır. Babası Isfahan'a yerleştiği zaman, öğrenimine devam etmiş, din bilimlerinden başka fizik, matematik ve hey'et okumuştur. Kendisi şeyhülislâm olmuşsa da ruhunu doyurmıyan bu görevi bırakıp geziye çıkmıştır. Başıboş bir derviş gibi, birçok yerleri dolaşarak hacca gitmiş ve tekrar Isfahan'a dönmüştür. O zaman Şah Abbas(1587-1628)ın sevgisini kazanmış, zamanının en büyük «fakîh ve muhaddis»i olmuştur. Kısa bir hastalıktan sonra ölen A. nin ölüsü, Şah Abbas'ın emri ile, Şiîler'in kutsal şehri olan Meşhed'e götürülerek orada gömülmüştür.

Bahâî takma adını kullanan Âmilî'nin *Hülâsa-tül-hisab, Risale-tül-ustırlabiyye, Teşrih-ül-eflâk* gibi bilimsel eserlerinden başka *Keşkül* adlı bir edebî antolojisi, yazmaları Türkiye'de pek çok bulunan ve hacca giderken yazdığı *Nân-ü helvâ* (Basması: İst 1268), *Şîr-ü Şekker* adlı mesnevileri, duygulu ve samimî ruhunun heyecanlarını anlatan gazelleri, hayatının sonunda Şah Abbas'ın emri ile başlayıp tamamlıyamadığı *Câmi'-i 'Abbasî* (basması: Lucknow, 1264 ve Bombay, 1319) adlı fıkha dair bir kitabı vardır.

AMİL NİTRİT, nitröz asidin amil esteri C_5H_{11} — O — NO. Amil alkol içinden soğukta azot dioksit geçirmekle elde edilir. A. 97 - 99° de kaynıyan meyva kokulu, sarımtırak bir sıvıdır. Damarları genişleterek kan basıncını düşürdüğünden, astma, kalb anjini ve sar'a krizlerinde hastalara koklatılır.

AMİLOBAKTER (Bacillus amylobacter), butirik asit meydana getiren, mutlak anaerob bir bakteri.

AMİLOİD, belirli hastalıkların etkisiyle, birçok organlarda, amyloïd maddesinin birikmesinden meydana gelen bir dejenerasyon amddesi. Amyloïde, bazik bir protein maddesi ile kıkırdak sülfat asidinin birleşmesinden meydana gelen homojen, saydam, parlak ve şekilsiz bir maddedir. Dejenerasyon şiddetli olduğu zaman, hususiyle karaciğer ve dalakta, organın normal bölgeleri arasında, küçük, sayılı ve cam gibi saydam kitleler halinde gözükür. Meydana geldiği organ büyür ve sertleşir. Hafif derecede olduğu zaman, ancak özel reaksiyonlarla (iod reaksiyon'u) meydana çıkarılabilir. Mikroskopik olarak, buna benzer. hayalin dejenerasyonundan ayırdetmek için de iod reaksiyonu yapılır. Yahut anilin boyalariyle metakromasie aranır. Seçtiği organlar, başlıca, karaciğer, dalak, böbrekler, böbreküstü bezleri, mide ve barsak mukozaları, endokart ve lenfa düğmeleridir. Bu organların da belirli bölgelerinde yaygındır.

AMİLOİDOZİS, bazı organlarda amiloid maddenin yerleşmesi sonunda gözüken hastalık. Amiloid madde başlangıçta türlü organlardaki küçük arterlerin gömleğine ve bağdoku içine yerleşirse de, daha sonraları yayılarak bütün organı kaplıyabilir. Genel A. te amiloid en çok dalak, karaciğer, böbrekler ve böbrek üstü bezleri, tiroide bezi, lenfa bezleri ve barsakta yerleşmiştir. Kalb, akciğer ve deride pek bulunmaz. Bunlarla beraber bazı tipik olmıyan hallerde de yalnız bu organlarda amiloid yerleşmesi görülmüştür. Hastada dalak ve karaciğer büyümesi genel ödem ile sürgün vardır. Sidik fazlalaşır ve bol miktarda albüminlidir. A. en çok, uzun süren irinli hastalıklar, akciğerin kovuklu tüberkülozu, kemik tüberkülozu, üçünçü devirde sifilis sonucu meydana gelir. Daha az olarak bir habis ur, bir kronik nefrit veya kronik anterit A. in sebebini teşkil eder. Çok seyrek olarak hiçbir sebep bulunmadığı ve A. in kendi başına bir hastalık gibi gözüktüğü de vardır. A. in prognostiği, sebebolan hastalığa bağlı olmakla beraber. hastalık genel bir şekilde meydana çıktıktan sonra çoğunlukla bir yıl içinde ölüm olur. Bununla beraber bazı hallerde meselâ kemik tüberkülozunda ve sifilisinde A. yıllarca sürebilir ve sebebin ortadan kaldırılması, meselâ hasta bir bacağın kesilmesi ile hastalık durabilir, hattâ geriliyebilir.

Klinikde, karaciğer ve dalak büyümesi ve sertliği, sindirim bozuklukları, önüne geçilemiyen ishaller ve fazla miktarda albüminüri ile kendini gösterir. Sebebi, en çok tüberkülozdur ve hususiyle bu hastalığın uzun zamanda meydana getirdiği irinli kemik yangılarında görülür. Bununla beraber tüberkülozla ilgisi olmayıp stafılokoklarda meydana gelen ve uzun süren kemık irinli yangıları, hattâ, malarya, dizanteri gonore, sonradan alma veya doğuştan frengi infeksyonları, lenfogranulomatose, kanser ve hypernephrom gibi tümörler sebebiyle de meydana gelebilir.

A. in sağıtımı, sebebolan hastalığın sağıtımı suretiyle yapılmalıdır. Sidikte çok albumin kaybedildiği için, hastalara bol proteinli bir rejim tavsiye etmek lâzımdır.

AMİLOPEKTİN: bk. NİŞASTA.

AMİLOS: bk. NİŞASTA.

ÂMİN, duanın arkasından söylenen bir kelime. Sâmi dillerin hemen hepsinde ufak tefek söyleyiş ayrılıklariyle ortaklaşa kullanılan bu kelime, hıristiyan ve İbranî literatüründe daha çok dinî bir terim olarak «âmen» şeklinde ve bir arzu ifadesi olarak «öyle olsun!» yerinde kullanılır. «Öyledir, öyle olacaktır!» anlamına da gelir. Arapça'ya «Tanrım, duamızı kabul et!» anlamında «âmin» olarak geçmiştir. Ali, bunun ne demek olduğunu Peygamber'den sormuş, o da «Eyle. yap! Yani duadaki dileklerimizi ver!» demek olduğunu söylemiştir. Bu anlamın Allah'a raci bir «zamir»i kapsadığını söyliyenler de vardır. Hicaz diyeleğine göre kelime «emin» dir; bunun uzatılmış şekli olan «âmin» daha yaygındır.

ÂMİN ALAYI, mahalle mekteplerinin bulunduğu zamanlardaki kasaba ve şehir geleneklerinden: 4 - 7 yaş arasındaki çocuk, namaz surelerinin ve alfabenin öğretildiği mahalle mektebine başlarken yapılan tören sırasında tertiplenen alay.

Okula başlatma töreni için kutsal bir gün (meselâ Kandil arifesi gibi), olmazsa perşembe veya pazar günü seçilir. Çocuğa güzel elbiseler giydirilir. Fesine nazarlık, dal, omuzundan beline hamayil şal takılır. Çocuğun gideceği okulda, o okulun çocukları toplanır; bazı kere başka okulların çocukları da alayı büyültürler. Alayın en önünde, bir çocuğun başı üstünde giden süslü bir rahlede, çocuğun oturacağı minder, cüz kesesi ve alfabesi bulunur. Arkada, çocuğun gideceği okulun çocuklarından veya başka okulların çocuklarından katılmak suretiyle meydana gelmiş ilâhiciler grupu, onların arkasında okula başlıyacak çocuk, daha sonra da öteki okul çocukları ve seyirciler alayı gelir. Bazı yerlerde çocuk ata bindirilir. Bu alay, ilâhiler okuyarak, okuldan çocuğun evine gider. Evin kapısında hoca bir dua eder. Sonra alay okula döner. Yine ilâhiler okunur, arada bir, bütün cemaat birden «âmin!» diye bağırır. Okula gidiş sırasında - bazı yerlerde - alaya kadınlar da katılır, «sevaptır» diyerek, çocuğu sırtlarında taşırlar.

Okula dönüldüğü zaman çocuk, hocanın önüne varır, elini öper, mindere oturur. Rahlesinin üstündeki alfabeyi hoca açar, «eûzü» ile «besmele» çektirdikten ve ağızdan «Rabbiyessir»i öğrettikten sonra alfabeden de ilk dersi verir. Sonra, büyücek bir çocuk «aşir» okur. Hoca bir dua daha yapar, âmin denir. Nihayet, hocaya para ve çevre gibi hediyeler, çocuklara da (ilâhicilere daha fazla olmak üzere) para ve şeker dağıtılır. Bazı yerlerde, okulda helva veya lokma dağıtmak, hocaya bir tepsi baklava getirmek âdeti de vardır.

ÂMİNE (ölm. 577), Hazret-i Muhammed'in anası. Benî Zühre'den Vehb bin Abdü Menâf'ın kızıdır. Anası Abd-üd-dâr oğullarından Abd-ül-Uzzâ'nın kızı Berre'dir. Babası da, anası da Mekkeli'dir. A. nin Kureyş boyu içinde soyca olduğu kadar, zekâca ve konuşkanlıkça da üstün bir yeri vardır. Abd-ül-Muttalip onu, bir söylentiye göre babasından, başka bir söylentiye göre de amcası Vüheyb'den istiyerek oğlu Abdullah'a nikâhlamıştır. Abdullah, Arap âdeti üzere Âmine'nin evinde üç gün durmuştur. Bu sırada Hazret-i Muhammed'e gebe kalmış olan Âmine, oğlunu Fil yılının 9 rebiülevvelinde (20. IV. 571) dünyaya getirmiştir. Abdullah, oğlu Muhammed doğmadan ölmüştü.

Oğlunun ölümünden yaslı bulunan Abd ül-Muttalip torununun doğuşunu duyunca Âmine'nin yanına gelmiş, çocuğu alıp Kâbe'ye götürmüştür.

İslâmî menkıbelerde, bu doğum münasebetiyle Â. nin kutsal bir yeri vardır.

Âmine, oğlu altı yaşındayken ölmüştür. Kabri Ebvâ'-dadır. «Her canlı ölür. Her yeni eskir. Her çok olan azalır. Her ulu yok olur. Nasıl olsa ben de öleceğim, fakat ebedî olarak anılacağım. Dünyada oğlumu hayırlı bir arda olarak bırakıyorum» demiştir.

Muhammed'in doğumunu hikâye ederek A. yi canlandıran Türkçe manzum eserler arasında, bu konuda Arapça ve Farsça yazılmış olanlardan üstün bulunan birçok eserler vardır. Bunların içinde halk arasında en çok ün kazananı Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'idir.

AMİNLER, amonyağın bir veya daha fazla H ı yerine alkil gruplarının geçmesiyle meydana gelen organik bileşikler. Amonyakta yalnız bir H ın yerine bir alkil gelmiş ise, primer amin olur; meselâ metilamin $CH_3 \cdot NH_2$, etil-amin $C_2H_5 - NH_2$, fenil - amin veya anilin $C_6H_5 - NH_2$ gibi. Amonyaktaki iki H ın yerine iki alkil gelmiş ise sekunder amin meydana gelir, meselâ dimetilamin $(CH_3)_2NH$, metil-etilamin $CH_3 - NH - C_2H_5$ gibi. Amonyağın her üç H ı yerine üç alkil geçmek suretiyle teşekkül eden aminlere de tersiyer amin adı verilir. Meselâ: Trimetil - amin $(CH_3)_3N$ gibi. Genel olarak, alkil halojenürler amonyak ile muamele edilirse primer, sekunder ve tersiyer aminler yanyana teşekkül ederler. Bundan başka, her bir amin sınıfı kendi başına özel usullerle de elde edilir.

Tersiyer aminler bir molekül alkil halojenür daha alarak alkil amonyum bileşiklerini verirler Meselâ:

$(CH_3)_3N + CH_3J \rightarrow (CH_3)_4NJ$ (Tetrametil - amonyum iyodür). Burada halojenin yerine OH grupunun gelmesiyle kvaterner amonyum hidroksitler meydana gelir.

Aminlerin özelikleri amonyağa çok benzer. Metil - amin suda kolaylıkla eriyen ve amonyak gibi kokan bir gazdır; fakat amonyaktan farklı olarak, metil - amin yanıcıdır. Daha büyük moleküllü aminler sıvıdır. Amonyak gibi aminler de asitlerle tuz verirler. Meselâ: anilin hidroklorik asit ile $C_6H_5 - NH_3Cl$ anilin - hidroklorür veya fenil - amonyum klorür tuzunu verir.

Alifatik aminler amonyaktan daha kuvvetli, aromatik aminler ise daha zayıf bazdırlar.

AMİNO - ASETİK ASİT: bk. GLİKOKOL.

AMİNOASİTLER, molekülünde hem karboksil - COOH, hem de amino - NH_2 grupları bulunan organik bileşikler. Karboksil grupu asit ve amino grupu baz etkisi gösterdiğinden, aminoasitler aynı zamanda hem asit, hem de bazdır. Bundan dolayı hem bazlarla, hem de asitlerle tuz teşkil ederler. Amino grupu karboksil grupundan sonra gelen birinci karbon atomuna bağlı ise α ikinciye bağlı ise β ve üçüncüye bağlı ise γ - aminoasit adı verilir.

En basit aminoasit aminoasetik asit veya glikokoldur:

$$\underset{\displaystyle NH_2}{\underset{|}{CH_2}} - COOH$$

Hayvan ve bitki organismasının metabolisma ürünleri arasında alifatik ve aromatik aminoasitlere çok raslanır. Çünkü protein maddelerinin hidrolizinde en nihayet aminoasitler elde edilir.

Alifatik aminoasitlerden glikokol, alanin, serin ve valin; aromatiklerden de triptofan, tirosin ve fenil - alanin en önemlileridir.

Bazı aminoasitlerin karboksil grupu serbest halde bulunmayıp amidleşmiştir. Meselâ glutamin ve asparagin v. b. Lisin gibi bazı diamino asitlerde de iki tane amino grupu vardır.

AMİNO - AZO - BENZEN ($C_6H_5 - N = N - C_6H_4 - NH_2$), diazo - amino - benzenin çevrilmesinden doğan bir azo - boyarmaddesi. Anilin sarısı adiyle anılan bu bileşik, yağ ve peynirleri sarıya boyamak için kullanılır.

AMİNO - FENOLLER, nitro - fenollerin indirgenmesinden elde edilen organik bileşikler. Diamino - fenol $(NH_2)_2 C_6H_3 (OH)$ fotoğrafçılıkta *amidol* adı altında, meydana çıkaran banyo maddesi olarak kullanılır.

AMİNO - KSİLEN: bk. KSİLİDİN.

AMİNO - TOLUEN: bk. TOLUİDİN.

AMINTA, İtalyan şairi Torquato Tasso'nun bir pastoral komedyası (comédie pastorale) Çoban Aminta, Silvia'yı sever, A. ise onu sevmez. Bir av sırasında Silvia'nın öldürülmüş olduğunu sanan Aminta, üzüntüsünden kendini bir uçuruma atar. Fakat ikisi de kurtulur ve Silvia da Aminta'ya âşık olur. Bir korolu pastoral olan A., bu edebî türün modeli olarak kalmış ve İtalyan edebiyatında tanınmıştır.

AMIOT veya **AMYOT** [*amyō* ok.], **Jean - Joseph - Marie** (1718 - 1793), Fransız misyoner, dilci ve Doğu bilgini. Toulon'da doğmuş, Pekin'de ölmüştür. 1737 de Cizvit tarikatına girdikten 13 yıl sonra Uzak Doğu'da ödevlendirilmiş, 1750 de Macao'ya ertesi yıl da Pekin'e varmış ve çok geçmeden Mancu asıllı Çin imparatoru K'ien - lung'ın (1735 - 1796) güvenini kazanmıştır. Bu memlekette geçirdiği 43 yıl içinde Çin kaynaklarından edindiği bilgiyi Avrupa'ya tanıtmış ve Çin tarihi, ilmi, edebiyatı ve sanatına (*Mémoires concernant l'hist ire, les sciences et les arts des Chinois*, Paris 1776 - 1814) ait bir eser serisi meydana getirmiştir. Bunun 12 nci cildinde (*Vie de Confucius*), K'ung - tsı [Konfiçyus] hakkında değerli bilgi vardır. Amiot Tatarca [Moğolca] da bildiği için, Çin kaynaklarında geçen birçok karanlık noktaların açıklanmasına yardım edebilmiştir. Dilcilik alanında başlıca eseri, *Dictionnaire tatare - mantchou - françeis* (Tatarca - Mancuca - Fransızca sözlük) [Paris 1789] dir. Bu, aynı zamanda Mancu dilinin ilk sözlüğüdür.

AMİP (Yun. *amoibos* = değişen), tek hücreli hayvansal mikroplardan (protozon). Şekilleri sabit değildir. Hareketleri sırasında yalancı ayaklar çıkararak pek çok değiştiklerinden amip adı verilmiştir. Dururken yuvarlak veya oval biçimdedir. Yalancı ayaklarını ya hareket etmek veya bir besin maddesini yakalamak için çıkarırlar. Yalancı ayaklar protoplasma uzantılarıdır. Amipler'ın protoplasması iki tabakadır. Biri dış tarafta saydam (ektoplasma), diğeri iç tarafta ve taneli (endoplasma) dir. Bunun için de bir çekirdeği vardır. İki veya daha fazla çekirdeklileri de olabilir. Bundan başka bazı türlerinde açılıp kapanan kofüller de bulunur. Amipler ikiye, bazı kere de birçok parçalara bölünerek çoğalırlar. Uygun olmıyan şartlarda kist teşkil ederler ve ondan sonra da bazılarının eşeysel olarak üredikleri görülmüştür. Amipler yapma besi vasatlarında bile üretilebilirler.

Entamoeba histolytica
(entameba histolitika)

Doku şekli

Minuta şekli

Kültür şekli

Kistleri

Entamoeba tenuis
kistleri

Vejetatif şekli

Entamoeba coli
kistleri

Vejetatif şekli

kisti

Iodamoeba bütschii

Vejetatif şekli

Sphaerita intanı

kistleri

Endolimax nana

Dientamoeba fragilis

İnsanlarda bulunan bağırsak amipleri (yaklaşık olarak 2 000 defa büyütülmüştür).

Amipler'in tatlı ve tuzlu sularda, otlarda ... serbest olarak yaşıyan birçok türleri vardır. Bunlar bazı kere insan ve hayvanlara da geçebilir. Fakat buralarda dayanamazlar ve hiçbir hastalık meydana getiremezler, yani saprozoittirler (saprozoïdes). Bazı türleri ise insan ve hayvanda bulunur (parazit). Bunlar tabiatte serbest olarak bulunmazlar. Ancak kist şeklinde bulunabilirler. Amipler'in bütün parazit türleri özel bir sınıfa, Entamoeba sınıfına, konulmuştur. İnsandan insana çok çekirdekli kistleri ile geçerler. Entamoebalar çok kere omurgalı ve omurgasız olanlarda barsak paraziti olarak bulunduğu gibi diğer vücut boşluklarında meselâ ağızda, bile bulunurlar.

DİZANTERİ AMİPLERİ

İnsanlarda görülen amiplerden yalnız bir tanesi. *Entamoeba histolytica,* patojendir, yani amipli dizanteri hastalığını yapar. Diğerleri ise zararsızdırlar. Zararsız olanlar da şunlardır: *Entamoeba coli, Endolimax nana, Endolimax Williamsi* (Iodamoeba Bütschlii) *Entamoeba tenuis* (Entamoeba Hartmanni), *Dientamoeba fragilis, Entamoeba gingivalis.*

1 — *Entamoeba histolytica* (Ent. tetragena): Bu amip hususiyle tropikal ve subtropikal memleketlere yayılmış olan ve buralarda endemik olarak görülen amipli dizanteri hastalığını yapar. Memleketimizde de, çok az olmak üzere görülmektedir. Bu amipin üç şekli vardır: histolytica, minuta ve kist.

Histolytica şekli, dururken yuvarlak olup 20 - 30 μ çapında ve seyrek olarak da daha büyüktür. Hususiyle hareket halinde iken saydam olan ektoplasma ile taneli olan endoplasma birbirinden iyice ayırdedilir. İçinde çok kere besin maddesi olarak aldığı alyuvarlar ile birkaç bakteri ve ince bitki telleri bulunur Canlı iken çekirdeği güç görülür. Bu amip çok hareketlidir. Bu hareket birdenbire uzanıp geri çekilen fıtık tarzındaki yalancı ayaklardır. Ortasından ikiye bölünerek çoğalır. Amipin bu şekli kalın barsağın çeperinde bulunur, yani doku parazitidir ve dizanteri hastalığını yapar.

Minuta şekli daha küçük olup çapı 8 - 12 μ ve en fazla 20 kadardır. Endo ve ektoplasmaları o kadar belli değildir. İçinde alyuvarlar bulunmaz. Yalnız tek tük bakteriler bulunabilir. Erişmiş maddelerle beslenir. Amipin bu şekli barsak boşluğunda yaşar ve hastalık yapmaz. Fakat uygun şartları bulduğu zaman kalın barsağın çeperine girerek histolytica şeklini alır ve o zaman hastalık yapar.

Dizanteri amibinin olgunlaşmış kistleri yuvarlak olup çapı 11 - 14 μ kadardır ve dört çekirdeklidir. Protoplasmasında küçük kofüller ile çok kere kromidial cisimler bulunur. Amip uygun olmıyan şartlarda kist teşkil eder. Bunlar dirençli şekillerdir.

Dizanteri amipinin de özel besi vasatlarında kültürleri yapılabilir. Deneysel olarak hususiyle yavru kedilerde ve sonra yavru köpek, maymun fare ve kobaylarda dizanteri yapabilirler. Bunun için içinde kistler bulunan madde, yedirerek veya rektum yolu ile hayvanlara verilir. 5 - 6 gün sonra hayvanların kalın barsağında ölümle sona eren hastalık meydana gelir. Hayvanlarda da amipten ileri gelen karaciğer apseleri görülebilir.

Bulaşımı: İnsanlara dizanteri amipi, kist şeklinde olmak üzere, içme suları ile ve hususiyle sarnıç suyu ve durgun sularla veya yaş meyva ve salata gibi pişmeden yenen besin maddeleriyle mide ve barsak yolu ile alınarak geçer. Kistin çeperi barsağın alkali olan özsuyunda erir. Bu suretle dışarı çıkan yavru amipler, uygun şartları bulursa, kalın barsağın çeperine girerek *histolytica* şeklini alır ve burada yaralar meydana getirerek dizanteriye sebebolur. Yavru amipler uygun şartları bulamazlarsa barsak boşluğunda minuta şeklinde kalır. Bu sebepten dizanteri amipinin kistlerini alan herkes hastalanmaz Fakat uzun müddet portör olarak kalabilirler. Barsağında yıllarca minuta ve kisk şekilleri bulunan ve kendisinde açık dizanteri belirtileri görülmiyen pek çok insanlar vardır.

Amipli dizanteri sonunda en çok karaciğerde olmak üzere, türlü organlarda apseler ve yangılar meydana gelebilir.

Tanı: En uygun tanı metodu hastaların yeni çıkardıkları dışkılarının sümüklü ve irinli parçalarını doğrudan doğruya mikroskop ile muayene etmektir. Eskimiş dışkının reaksiyonu asit olduğundan amipler çabucak ölürler. Amipler soğuğa da dayanamazlar. Bu sebepten dışkının hemen muayene edilmesi gerekir. Amip teşhisi koyabilmek için amipte yukarda bildirilen bütün karakterler görülmelidir. Gerekirse özel metotlarla boyıyarak veya hayvan deneyi yaparak da tanı konulabilir.

2 — *Entamoeba coli:* Bu amip birçok insanların kalın barsağında zararsız olarak bulunur ve dışkıda çok kere kist halinde raslanır. Amip şekli dizanteri amipine benzer. Fakat biraz daha büyüktür (20 - 50 μ çapında).

3 — *Endolimax nana:* Küçük ve çapı 10 μ nun altında bir amiptir. Hareket halinde iken yavaş uzanan saydam yalancı ayaklar teşkil eder. İçine bakterileri ve nişasta tanelerini alır, onları sindirir. Kistleri 6 - 8 μ çapında ve dört çekirdeklidtr.

4 — *Endolimax Williamsi* (Iodamoeba Bütschlii): 8 - 20 μ büyüklüğünde ve çok kere yavaş hareket eden amiplerdir. Endoplasmasında birçok bakteriler ve artıklar bulunur. Kistleri 8 - 22 μ çapında olup içinde iyot eriyiği ile esmer kırmızı renge boyanan büyük ve yuvarlak bir kromidi vardır.

5 — *Entamoeba tenuis* (Ent. Hartmanni): 6 8 μ büyüklüğündedir.

6 — *Dientamoeba fragilis:* 2 - 12 μ çapında iki çekirdekli küçük bir amiptir. Taze dışkıda bulunur. Kistleri bilinmemektedir.

7 — *Entamoeba gıngivalis* (Ent. buccalis): Ağızda bulunan bu amip dizanteri amipine çok benzer. Normal ağızlarda, gingivitis'de, bademciklerde ve hususiyle Alveo larpyorrhoe'de bulunur. 10 - 30 µ büyüklüğünde ve endoplasma ile ektoplasması birbirinden ayrı bir amipdir.

ÂMİR (Orduda), emri altındaki her rütbe sahibine emirlerini yaptıran «üst». Âmir, astlarının saygı ve güvenini kazanmak, onları ahlâk, ruh ve beden bakımından yetiştirmek, her yönde onlara örnek olmak zorundadır.

Bir alay komutanı kendi alayındaki bütün subay, askerî memur ve eratın âmiri, ordudaki diğer astların ise yalnız üstüdür.

ÂMİR, Ömer (ölm. 1815), Türk tarihçi. İstanbul'ludur. Defterhane kesedarı Himmetî Efendi'nin oğludur. 1807 de Pertev Efendi'den sonra ve Âsım Efendi'den önce bir süre vakanüvislıkte bulunmuş, yazdıkları, *Âsım Tarihi'*-nin kaynakları arasında yer almıştır. Kuruluşunda Nizam-ı Cedit defterdarının süvari yoklamacılığını yapmış, Nizam-ı Cedit kaldırıldıktan sonra âmedci (b. bk.) ve vakanüvis olmuş, bazı maliye ve saray hizmetlerinde bulunduktan sonra 1814 te işten çekilerek hayatının son günlerini Beylerbeyi'ndeki yalısında geçirmiştir. İçkiye fazla düşkün olan A zamanının tanınmış şairlerindendi.

ÂMİR I., Melik - üz - Zafir Selâhettin (ölm. 1466), Yemen'de Tahirî (Benî Tahir) (b. bk.) hanedanının kurucusu. Babası Tahir, burada, daha önce hüküm süren Benî Resûl hanedanının adamlarındandı. Âmir, kardeşi el - Melik - ül - Mücahit Şemsettin Ali ile birlikte daha 1449 - 50 yıllarında Aden'i almış ve 1451 yılına doğru Tahirîler Devleti'ni kurmuştur. Son Benî Resûl hükümdarı el - Mes'ut, Tahirîler'in hücumuna dayanamıyacağını anlıyarak, Mekke'ye çekilince, Yemen eğemenliği tamamiyle bunlara kalmıştır. Âmir, 1455 yılında Zebid'i alarak başkent yapmış, bundan sonra San'a'yı da almak amaciyle yaptığı bir savaşta ölmüştür. Bk. TAHİRÎLER.

ÂMİR II., Melik - üz - Zafir Selâhettin (1488-1517), Yemen'de hüküm süren Tahirîler'in son hükümdarı. 1516 yılında Portekizliler'e karşı Kızıldeniz'de savaşan Mısır amiralı Hüseyin, Tahirîler'den istediği yardımı alamadığından, bunlara karşı harekete geçerek Zebid'i almış ve kardeşi Barsbay'a vermiştir. Âmir kaçarak kurtulmuş, fakat ertesi yıl Barsbay ile yaptığı bir savaşta kardeşi Abd-ül-Melık ile birlikte ölmüştür.

Aynı yıl Mısır'ın Yavuz Sultan Selim (bk. SELİM I.) tarafından alınması üzerine, önce Çerkesler'in ve birkaç yıl da Rumlu Leventlerin idaresinde kalan Yemen de bir süre sonra 1538 de Sinan Paşa tarafından zaptolunarak Osmanlılar'ın eğemenliği altına girmiştir.

ÂMİR bin Ahkâmillâh [Ebu Aliy - yil - Mansur] (1096 - 1130), Fâtımî hükümdarlarının onuncusu (Mısır'da hüküm sürenlerin yedincisi). Babası el - Müsta'lî'nin ölümü üzerine 1101 yılında henüz beş yaşında olduğu halde, vezir el - Efdal tarafından halife ilân edilmiştir. El - Efdal bundan sonra Mısır'ı tam bir hükümdar yetkisiyle 20 yıl iyi bir şekilde yönetmiş, Mısır'da bir sükûn devri hazırlamıştır. A , bütün doğu İslâm dünyasını tehdit eden Haçlılar'a karşı bile ancak tehlike anlarında, bir iki defa karşı koymak üzere, harekete geçmiştir. Mısır, 1117 de Kudüs kıralı Balduin I. in (Baudouin) saldırışına uğramışsa da Balduin'in hastalanması üzerine Haçlı ordusu geri dönmüş ve Fâtımîler, bundan sonra Haçlılar'a karşı yalnız kendilerini korumak siyasetini güderek, İslâm dünyasının savunmasını tamamiyle Türkler'e bırakmışlardır.

Vasilik altından kurtularak, yönetimi eline almak istiyen el - Âmir, 1121 yılında büyük veziri el - Efdal'i öl dürtmüş ve el Me'mun - ül - Batâihî (b. bk.) yi vezirliğe getirmiştir.

El - Me'mun, Mısır'ı Bevateler'in akınlarına karşı başarılı bir surette korumuşsa da, zamanında Mısır donanması Venedikliler tarafından yok edilmiştir. El Me'mun hakkında verilen hükümler birbirini tutmaz. Bazı kaynaklar iyi bir idareci ve maliyeci olduğunu, diğerleri ise Mısır'ı kötü bir şekilde yönettiğini ve çok zulüm işlediğini yazmaktadırlar. Gerçek olan şudur ki, el - Me'mun yerinde uzun zaman tutunamamış, kardeşleri ve adamlariyle birlikte 1125 yılında zındana atılmış, üç yıla yakın bir zaman sonra beş kardeşi ile beraber çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Halifenin kardeşi Cafer ile halifeye karşı anlaştığı ve acıklı akibetinin de bundan ileri geldiği söylenir.

El - Âmir bundan sonra memleketi vezirsiz olarak tamamiyle keyfe göre yönetmeğe başlamış, israfı, zulmü ve lüzumsuz idamlariyle halkın nefretini kazanmıştır. Sonunda emri altındakilerle Cezire(Nil'de Cezire - tür - Ravza ve yahut Cezire - tül - Mikyas)ye giderken öldürülmüştür. El - Efdal'ın adamları tarafından öldürülmüş olması muhtemel olduğu gibi, kaatillerin Nizariye (b. bk.) tarikatından oldukları söylentisi de göz önünde tutulursa, bu hususta dinî taassubun rol oynadığı da kabul edilebilir. El - Âmir'-in erkek çocuğu olmadığından, yerine amcasının oğlu olan Ebu - l - Meymun, Abdülmecit-ül - Hafız (b. bk) sanıyle halife olmuştur.

ÂMİR ibn - üt - Tufeyl (553 - 632), Âmir bin Sa'saa adlı Arap boyunun başkanı ve şairi. Ünlü şair Lebîd'in amcasının oğludur. Kendisi genç yaşından başlıyarak boyunun bütün savaşlarına katılmış ve bunlardan birinde bir gözünü kaybetmiştir. 626 yılında Peygamber kendisine İslâmlığı kabul etmesi için bir mektup göndermiştir. Âmir, bu teklifi kabul etmediği gibi, getireni ve bütün arkadaşlarını (40 veya 70 kişi) Bi'r Ma'una'da öldürtmüştür. 632 de boyundan birkaç kişi ile Peygamber'e gelmiş ve Peygamber'in İslâmlığı kabul için yaptığı çağrıyı uygunsuz şartlarla karşılamış, hattâ Peygamber'i hile ile öldürmek istemişse de muvaffak olamamıştır. Dönüşte boynunda çıkan bir çıban yüzünden yolda ölmüştür.

Savaşlardaki başarılarını anlatan ve kendini öven şiirleri, ünlü gramerci Saalebî (ölm. 904) tarafından toplanmıştır. Onun rivayet ettiği bu şiirler İngilizce'ye tercümesi ile birlikte basılmıştır: Ch. Lyall, *The Dīwāns of Abīd b. al - Abraṣ and Āmir b. at - Tufayl*, Leiden - London (1913).

ÂMİR bin Sa'saa, Arap boyu. Plinius'da Hamirei, Homiroei, Hamirinoei, Hamirinei, Amiroei, Amironei şekillerinde geçen bu ada tekbaşına bir boyun adı olarak sık raslanmaz. Çok kere büyük Havâzin grupundan birkaç boyun adı gibi kullanılır. Uydurma olması kuvvetle muhtemel bulunan soy kütüğü şöyledir:

Âmir b. Sa'saa b. Muaviye b. Bekr b. Havâzin. Âmir'le aynı soy kütüğüne başkalarının da yazıldığı görülür. Âmiroğulları kuzeyde diğer Havâzin boyları ve Süleymler'le yanyana bulunuyorlardı. Diğer yerlerde de Âmirliler'e raslanır. Birçok yerler, hangi kollara ait olduğuna işaret edilmeksizin Âmirliler'in gibi gösterilmiştir.

Kaynakların, çok defa boyun yalnız bir kolunu bahis konusu ederek Âmiroğulları'ndan bahsettiklerine dikkat etmelidir. Bunlar, İslâm'dan önceki ve sonraki birçok savaşlara katılmışlardır. Hicretin dokuzuncu yılında müslüman olan boylar arasında bunlar da vardır. Ebu Bekir zamanında genel bir dinden dönme hareketi başladığı sıralarda, İslâm ordusu yaklaşınca, Âmirli'ler sükûnetlerini bozmamışlardır. X. yüzyılda olan Karmatî savaşlarına Âmirliler de katılmışlardır.

ÂMİR HÜKÜMLER, tarafların iradeleriyle değiştirilemiyen kanun hükümleri. Hukuk kuralları, esas bakımından uyulması mecburî hükümleri kapsamakla beraber. medenî hukuk, ticaret hukuku gibi kişiler arasındaki özel münasebetleri düzenliyen özel hukuk kanunlarının bütün hükümleri bu özlükte değildir Bunların önemli bir kısmı, ilgililer hakkında ayrı bir hüküm bulunmıyan işlerde onların iradelerini yorumlamaya yarar ve ancak bu hallerde uyulması mecburî bir özlük alır. Bu hususlar hakkında taraflar başka bir hüküm koymuşlarsa kanunun hükümleri yerine, bağıtla kabul edilmiş hükümler uygulanır. Halbuki A. e kişiler aynen uymaya mecburdurlar. Bir hukukî işlemde taraflar bu gibi hükümlerin tersine bir hüküm koyamazlar ve başka türlü bir hareket tarzı kabul edemezler. Ceza kanunları, idare kanunları gibi kamu hukukundaki hükümler A. dir. Medenî Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu gibi özel hukukta bulunan A., kişilerin özel münasebetlerinde ahlâkı ve kamu düzenini korumak; yaşları, aklî durumları bakımından korunmaya muhtaç olanları himaye etmek, bazı önemli işlerde ilgililerin daha iyi düşünerek hareket etmelerini, zarara uğramamalarını ve nihayet üçüncü kişilerin, memleket kredisinin ilgili olduğu işlerde açıklığı sağlamak için konulmuşlardır. Medenî Kanun'un evlenmeye, erginliğe, vasiliğe, Borçlar Kanunu'nun kefillik ve «gayri menkul» satışları gibi bazı bağıtlarda şekle; yine Medeni Kanun'un tapu sicillerine ait hükümleri Ticaret Kanunu'nun ticarî ehliyete, şirketlere, kambiyo işlerinin bazı kısımlarına hak düşüren süreleriyle ilgili hükümleri A. in en belli misâllerini teşkil eder. Kanunlar bu gibi hükümler için yersizlik müeyyidesi koymuşlardır; yani bu hükümlere uymıyan hukukî işlemler ve durumlarla bu hükümlere aykırı olarak yapılan bağıtlar veya bağıtlara konulmuş maddeler hükümsüz sayılır.

AMİRAL, [Arapça deniz komutanı anlamına olan «mîr - ül - bahir» ve «Amîr - ül - mâ» dan alınmış olup XVI. yüzyıldan beri hemen bütün dillerde kullanılmaktadır], harb ve yardımcı gemilerinden teşkil edilen bir donanmaya, bir donanmanın savaş birliği olan bir filosuna veya filotilâsına komuta eden deniz subayının generali karşılıyan yüksek rütbesi. Tuğamiral, tümamiral, koramiral, oramiral ve büyükamiral rütbeleri kara ve hava ordularımızdaki tuğgenaral, tümgenaral, korgenaral, orgenaral ve mareşal karşılığıdır. Osmanlı Devleti deniz kuvvetlerinin ilk teşkilinde, amirala «derya beyi» ve deniz kuvvetleri başkomutanına «kaptan-ı derya» ve daha sonraları da «kaptanpaşa» denirdi. Sultan Hamit I. zamanında amiral rütbeleri sırasile «riyale», «patrona», «kapudâne-i humayun» ve «kaptanpaşa» idi.

AMİRAL, kırmızı şarapla yumurtalı punçtan yapılmış bir içkinin adı

AMİRAL FENERİ, amiral gemisini belli etmek üzere donanma komutanının bulunduğu geminin direk tepesinde yakılan fener.

AMİRAL FORSU, her amiralın rütbesine göre, bulunduğu harb gemisindeki belli direğin tepesine çekilen küçük bayrak. Koramiral forsu geminin grandi yani orta direğine, tüm ve tuğamiral forsları da geminin pruva, yani ön direğine çekilir. Yelken devrinde savaş düzeninde dolaşan bir donanmanın merkez filosu komutanı olan en kıdemli amiral, donanma başkomutanı sıfatiyle gemisine kırmızı bir amiral forsu, öncü filo komutan gemisine beyaz bir amiral forsu ve artçı filo komutan gemisine de mavi bir amiral forsu çekilirdi.

TUĞAMİRAL TÜMAMİRAL KORAMİRAL ORAMİRAL BÜYÜKAMİRAL

AMİRALLIK ADALARI (*Admiralty Islands*), Yeni Gine'nin 300 km kuzeydoğusunda, Melanezya adalarının bir bölümü olan mercan adaları topluluğu. Yüzölçümü 2 600 km², nüfusu yaklaştırma 7 200. Adaların en büyüğü olan Manus adasının uzunluğu 95 km yi bulur. Bu ada, ötekilerine göre çok yüksek (915 m) ve engebelidir. Birbirleriyle geçinemedikleri gibi yabancıları da istemiyen boyların yaşadığı bu sık ormanlık adaya, uzun zaman girilememiştir. A. adalarında yaşıyanlar, Papualar'la açık renklilerin karışmasından meydana gelmiştir. 1885 - 1919 yıllarında Almanlar'ın yönetiminde bulunan A. 1920 den beri Avustralya'nın mandası altındadır. Halkın başlıca geçim kaynağı Hindistan cevizi ile inci avcılığı ve Çinliler'in besin maddesi olarak satın aldıkları bir nevi deniz solucanı avcılığıdır.

DİL. Henüz iyice incelenmemiş olan Amirallık adaları dili, Papua dilleri tipinde bir dildir ve birçok yerel ağızları vardır. Bazı dilciler (W. Schmidt, E. Kieckers) onu Melanezya dillerinin Kuzey grupunda gösteımekle beraber bu sınıflamaya pek güvenmediklerini bildirmişlerdir. Bu dil alanı, Papua - Melanezya karmaşması alanıdır Bk. PAPUA DİLLERİ ve MELANEZYA DİLLERİ.

AMIRANT ADALARI, Hint Okyanusu'nda, Madagaskar adasının 650 km kuzeydoğusunda mercan adaları topluluğu. Yüzölçümü 83 km², nüfusu 200 kadar. A. adaları, 1814 ten beri Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlıdır.

AMIRAS, Alexandru (ölm. 1730), İzmirli tarihçi ve diplomat bir Rum. İsveç kıralı Karl XII. zamanında İstanbul'da elçilik yapmıştır (1712 - 1713). Sonradan Boğdan'a giden A., birçok yüksek mevkilerde bulunmuş ve 1661 - 1726 yıllarını içine alan, *Boğdan vekayinamesi*'ni yazmıştır. Bu eser, Rumence'ye ve Fransızca'ya tercüme edilmiştir.

ÂMİRÎLER (beni Âmir), İspanya'da egemenlik süren son Emevî halifelerinin büyük nâibliğini yapan ve Tarık ile İspanya'ya geçen Yemenli Abdülmelik - ül - Maâfirî ailesinden el - Mansur b. Ebî Âmir (ölm. 1002) in soyuna ve azadlı kölelerine, ayrıca Valencia'da kurdukları küçük beyliğin başındakilere verilen ad.

Âmirîler'den beylik edenlerin başında el - Mansur'un oğulları Abdülmelik ve Abdurrahman gelir. Fakat ilk defa Valencia'da Benî Âmir soyuna önemli bir kuvvet kazandırarak 1021 - 1061 arasında saltanat süren Abdurrahman'ın oğlu Abdülaziz - ül - Mansur'dur. Yerine oğlu Abdülmelik-ül - Muzaffer geçmiştir (1061 - 1085). Bundan sonra Tuleytıla hükümdarı el - Me'mun on sene kadar Âmirîlerin egemenliğine meydan vermemiş, fakat sonradan Abdülmelik - il - Muzaffer'in kardeşi Ebu Bekir b. Abdülaziz 1075 - 1085 arasında hüküm sürmeğe muvaffak olmuştur. 1085 de ise Valencia, Ebu Bekir'in oğlu Kadı Osman'dan alınarak eski Tuleytıla hükümdarı el - Kadir'in eline geçmiş ve böylece bu soyun egemenliğine son verilmiştir.

Âmirîler'in azadlı köleleri arasında da önemli kişiler vardır. Bu arada Balear adalarını egemenliği altına almağa muvaffak olan Saklabî'lerden Mücahid - ül - Âmirî anılmağa değer.

AMİRUTZES, Georgios. XV. yüzyılın başında yaşamış Yunan'lı bir devlet adamı ve yazar. XV. yüzyılın başında Trabzon'da doğmuştur. Ana tarafından Rum'dan dönme Mahmut Paşa'nın kuzeni idi. Trabzon ve İstanbul'da doktorluk ve felsefe okuyarak Aristo felsefesini kabul etmiştir. Akrabalığı dolayısiyle, Trabzon'daki Komnen imparatorları sarayına yakından bağlı idi. Orada Büyük Logothète'liğe seçilmiştir. 1437 de Alexios IV. ün kızı ve Bizans imparatoru Johannes VIII. Palaiologos'un nişanlısı Maria'ya İstanbul'a kadar arkadaşlık ederek Ayasofya'da evlenme töreninde hazır bulunmuştur. Johannes VIII. patrikle ve diğer nüfuzlu sivil ve papaslarla birlikte İtalya'ya gidince A. da imparatorla birlikte bulunmuş ve Floransa Konsili'nde (1438) kiliselerin birleşmesi taraflısı olarak konuşmalara karışmıştır. Bu gezginin asıl amacı Batı ile Doğu kiliselerini birleştirerek, Türkler'e karşı Batı'nın yardımını elde etmek idi.

A. sonra Trabzon'a dönmüştür. 1449 da imparator Johannes IV. ün emriyle, elçi olarak Cenova'ya gitmiştir. Dönüşünde İstanbul'da kalmış ve ancak bu şehrin alınmasından sonra Trabzon'a dönmüştür. Orada sonuncu Komnen imparatoru Davut'un yönetimi altında Protovestiariosluk yapmıştır. 1461 de Fatih Mehmet Trabzon üzerine yürüyünce, A., Davut'a, şehri karşı koymaksızın teslim etmeyi tavsiye ederek imparator adına, Mehmet II. nin temsilcisi Mahmut Paşa ile teslim görüşmelerini yapmıştır. A. i bir çokları, efendisine ihanetle suçlandırmışsa da hakikatte A., her ne şekilde olursa olsun karşı koymanın nafile olduğuna inanıp, doğduğu şehirde faydasızca kan dökülmesinin önüne geçmek istemiştir.

A. iki oğlu ile birlikte tutsak edilerek ve önce İstanbul'da, sonradan da Edirne'de bulunmuştur. Oğulları Fatih Mehmet'in arzusiyle müslümanlığı kabul edince, A. İstanbul'a çağrılmış ve orada padişaha takdim olunmuştur. Fatih Mehmet kendisini takdir ederek, Ptolemaios'un coğrafyasını çıkarmakla görevlendirmiştir. A. bu işi başarınca, padişah onu cömertçe ödenlendirmiştir. A. in padişah için yazılmış Yunanca üç övgüsü bu zamanda kaleme alınmış olsa gerektir. A. in padişahla hırıstiyan dini hakkında bir görüşmesi de vardır. Anlaşıldığına göre A., padişahın yardımiyle nüfuz sahibi bir adam olmuştu, fakat nüfuzunu çirkin bir şekilde kullanmıştır. A., 1460 ta öldürülen Atina dukasından dul kalan Muhliotissa ile evlenmek istiyordu. Patrik ise, A. in ilk karısı henüz sağ olduğundan buna izin vermiyordu. Bunun üzerine A. patriği görevinden çıkartmış ve merhametsizce yaralamıştır. A. in müslümanlığı kabul edip etmediği bilinmemektedir, Muhliotissa ile evlenmiş olduğu ise kesin olarak belli değildir. Yıldırım çarpmasiyle ölmüştür.

A. in birkaç teolojik ve felsefî eseri bugüne kalmıştır; Trabzon'un alınması hakkında Kardinal Bessarion'a yazdığı önemli bir mektup da bunlar arasındadır. Fatih Mehmet'e hitaben yazılmış övgülerinden başka A. in son yıllarında yazmış olduğu iki aşk şiiri de vardır.

AMİSODAROS, Yunan efsanelerine göre Khimaira (b. bk.) yı büyüten Lykia veya Karia prensi. Oğulları Atymnios ile Maris'i, Troia önünde, Nestor'un oğulları öldürmüşlerdir.

AMİSOS. Samsun'un eski adı. A , eskiden Halys (Kızılırmak) ve Iris (Yeşilırmak) ağızları arasında aynı addaki körfezde deniz kenarından içeriye Akropolise doğru yükselen bir kıyı şehri idi. Limanı açıktı. Fakat bir yandan hinterlandı ile olan münasebeti, öte yandan Sinope (Sinop) ve Trapezos (Trabzon) arasında sığınılacak tek liman olması dolayısiyle İlkçağ'da önemli bir şehir olmuştur. Amasya'lı coğrafyacı Strabon, buranın Miletoslular tarafından kurulduğunu söyler. Bir Kappadokia beyi tarafından istilâ edilen A. u Atinalılar alınca Peireius adını vermişlerdir. A. Anadolu'nun Pers istilâsında, bir aralık da Persler'in eline geçmiştir. Sonra Büyük İskender tarafından alınmışsa da, o öldükten sonra komutanlar arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. A. daha sonra Pontos kırallarının eline geçmiştir. Büyük Mithridates, Sinop ile beraber A. u da büyütmüştür. Cicero, A. ün Roma zamanındaki zenginliğini övmektedir. M. Ö. I. yüzyılda Anadolu'daki harbler içinde A. un adı çok geçer. Caesar (Sezar) bile burası ile ilgilenmiştir. Bizans devrinde A. bir piskoposluk şehri idi.

AMİTÂBHA (sonsuz ışık; Japoncası *Amida*), kuzey Budizmi'nin beş dhyani - budalarından (istiğrak budaları) birisi. Bütün yaratıkların esenliğini sağlamak istiyen merhametli bir budadır.

AMITERNUM, eski İtalya'da, Aternus (bugünkü Aterno) nehrinin kenarında bir şehir. Sabinler M. Ö. III. yüzyılın başlangıcında Romalılar'a yenilince, merkezleri olan A. da Romalılar'ın eline geçmiştir. Tarihçi Sallustius M. Ö. 86 yılında A. da doğmuştur. İmparatorlar devrinde parlamış olan A., Ortaçağın başlangıcında ortadan kaybolmuştur. Sonradan imparator Frederik II. tarafından kurulmuş olan Aquila şehri, o bölgenin merkezi olmuştur. A. un kalıntıları bugünkü San Vittorino köyünün dolaylarında görülmektedir.

AMİTOSİS, canlı varlıklarda (bitki, hayvan) hücrenin, mitosis (b bk.) yoliyle üremesinde olduğu gibi, türlü bölünme safhalarından geçmeksizin bir yerinden büzülerek bölünmesi.

AMİTOTİK, mitos bölünmesinde kromosomların gösterdikleri özelikleri meydana getirmeksizin bir nukleusun bölünmesi.

AMİTOZ, çekirdekleri kromozom meydana getirmeden doğrudan doğruya bölünen hücrelerde görülen hücre bölünmesine verilen ad. Bu şekil hücre bölünmesine vasıtasız veya doğrudan doğruya (direkt) hücre bölünmesi, yahut amitotik hücre bölünmesi adı verilir. Mitoz bölünmesinin tersine olarak (bk. MİTOZ) A. da hücre çekirdeği yapısını değiştirmeden ortadan boğumlanır ve iki ucu topuzlu gülle şeklini alır. Hücre plâzması(Sitoplazma)da çekirdeğini takibederek aynı şekilde boğumlanır ve çekirdek ortadan ikiye ayrılır. Hücre de bu suretle plâzmanın boğumlandığı yerden bölünerek iki oğul hücre meydana gelir. A. a seyrek raslanır, vegetatif ve belli bir zaman yaşıyan hücrelerde görülür. Bir hücrelilerden terliks hayvanlar(Ciliata)ın makronukleusları (Macronucleus) veya tamamiyle farklılaşmış, belli bir ödevi olan ve fazla bir faaliyet gösteren dokuların hücreleri bu şekilde bölünürler. A. ile bölünen hücreler bir zaman sonra ödevlerini bitirirler ve yok olurlar. Amitotik bölünme sonunda hücreler ancak kendilerine benziyen oğul hücreleri meydana getirirler

AMİURUS (Zoo), kemikli balıkların Ostariophysi alttakımına bağlı yayınlar (Siluridae) familyasının bir cinsi Cüce yayınbalığı adı da verilir. Başları basık ve yuvarlaktır. Vücudun arka tarafı ise yan taraflardan basıktır. Başlarında 6 bıyık vardır. Vücudun üst tarafı esmer ve lekelidir. Karın tarafı külrengidir. Boyları 45 cm kadardır. Kuzey Amerika'da nehirlerde ve göllerde su bitkileri arasında veya taşlar altında yaşarlar. Geceleyin avlanırlar. Eti turuncu renklidir.

AMİYOTROFİ (Amyotrophie; Yun. *a* = eksiklik, yokluk eki; *myon* = kas; *trophē* = besleniş; «kas besleniş yitimi, kas körelmesi»), miyatrofi (myatrophie) ile eş anlamlı olup ancak bağıntılı hayatın çizgili kaslarının körelmesi anlamında kullanılan bir terim. Kasların görevine ve işlemesine engel olan değişik etkenler (uzun zaman oturak veya yatalak kalma, kırık veya yaralanma sonucu bir üyenin sürekli olarak sargılı veya alçıda bırakılması, açlık, kocama.sebebiyle beslenemeyiş), çevrel sinir sistemini vuran çeşitli anatomik bozukluklar (enfeksiyon, zehirlenme, travma, urlar, damar lezyonları), doğrudan doğruya kas hastalıkları, kasların tellerini eriterek kas dokunun hacım ve ağılığını azaltır ve A. lere yol açarlar. A. bedenin simetrik yarımlarına bakarak karşılaştırma ve üyelerin karşılıklı çevrelerini ölçme ile (yüz, kol ve bacak, gövde) anlaşılır.

İki grup A. vardır: kas tellerinin görünüşte pirimer bir afatına bağlı protopatik veya idyopatik amiyotrofi (miyopatiler); kasların besleyici merkezleriyle bunların uzantılarının sekonder bir lezyonundan ileri gelen (miyelopatik ve radikülo-nevritik) amiyotrofi. Miyopatiler birinci ve ikinci çocukluğun familyal kas hastalıklarıdır; tipine göre organların kökünden (omuz-kol, kalça uyluk), yüzden veya gövdeden başlar; simetriktir; duygu ve reflekslere dokunmaz; elektirikle dejeneresans reaksiyonu alınmaz; yavaş gidişli ve ilerleyici, kötü sonuçludur. Miyelopatik amiyotrofiler omuriliğin ön boynuzlarının bir lezyonundan (eveğen veya süreğen ön poliyomiyelitler, Aran-Duchenne spinal amiyotrofisi, Heine-Medin salgın spinal çocuk felci, amiyotrofili lateral skleroz ve Charcot hastalığı, sirengomiyeli, omurilik firengisi) ileri gelir; üyelerin uclarından (eller, ayaklar) başlar; çokçası simetriktir; atrofi ile birlikte felç, fibriller kontraksiyonlar, refleks bozukluğu, elektirikle dejeneresans reaksiyonu, bazı kere duygu bozukluğu vardır; uclarda biçimsizlikler yapar (maymun eli, pençe çarpık ayak); ya geçer, ya sekel halinde kalır veya yavaş yavaş ilerler. Radikülo-nevritik amiyotrofiler sinir kökleri veya sinirlerin (ki kasları besleyici sinir telleri, omuriliğin ön boynuzlardan çıkarak devimsel sinirlerin kınları içinde kaslara gider) bir hastalığından ileri gelir; sinirlerin dağıldığı bölgelere uygun olarak gövde veya üyelerde görülür; bunlarda fibriller kontraksiyondan başka geri kalan miyelopatik belirtiler bulunur; gidişleri öncekilere göre daha iyidir.

Amiyotrofilerin sağıtımı, sebeplerine göre ilâçla, fizik sağıtım ile (masaj elektirik, banyo ve kaplıca kürleri) ortopedik araçlarla yapılır.

AMLETHUS, Ortaçağ'a ait bir hikâye olan Saxo Grammaticus'ta raslanan bir efsane kişisi. Shakespeare tarafından dünyaya tanıtılmıştır (bk HAMLET). XVII. yüzyıldan beri elde bulunan bir İslanda-Amleth masalının, A. un ilk kaynağı olduğuna dair ileri sürülen fikirlerde birlik olmadığı gibi, bu masal Saxo Grammaticus'tan daha eski bir destan şekli de göstermez. *Saxo Amlethus* romanı, birbirine benzemiyen kısımlardan birleşiktir. Burada eski Germen çağlarının bir öğesi olarak, ancak *baba-öcü* motifi gösterilebilir. Hikâyenin motifi şöyledir: Kahraman, abdallık maskesi altında bütün şüphe ve takiplerden kendisini koruyabilmiş ve bu suretle öc almak için uygun bir fırsat kollıyabilmiştir. Romalılar'ın Brutus hikâyesi, genel olarak ve hattâ ayrıntılarda Amlethus hikâyesine benzemektedir.

AMMA, İlkçağla'rda kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Mısır'da değeri 21,6, Yunanistan'da 18 m idi. İbranlılar'da, orta parmağın ucundan dirseğe kadar olan ortalama uzunluğa (1 dirsek = 0m, 525) A. adı verilirdi.

AMMAEUS (Yun. **Ammaios**) M. Ö. I. yüzyılda yaşamış, Halıkarnassos'lu Dionysios'un dostu. Dionysios birçok rhetorik eserlerini ona hitabederek yazmıştır.

AMMAN, Şarkî Ürdün kırallığının başkenti. Nüfusu 12 000 (1936). *Ahd-i Atik*'te «Arz-ı Beni Ammon» (Ammon ülkesi) adiyle anılan ve bugün Belka denilen Lût gölünün kuzeydoğusundaki bölgede kurulmuş bulunan A., Hicaz demiryolunun uğrak yerlerinden biridir. 1946 ya kadar İngiliz manda yönetimi altında bulunan A., bu tarihten sonra bağımsız kırallığın merkezi olmuştur.

A., denizden 500-700 m kadar yükseklikteki bir bölgede, Şeria ırmağının kollarından Zerka'nın (Jabbok) yukarı bölümünde, kuzeyden uzanan steplerle doğudan sokulan kurak bozkırların ve güneyden kuzeye doğru giren çöllerin, birbirine en çok yanaştığı bir yerde kurulmuştur. Şehrin kuzeybatı ve güney çevresinde verimli ve zengin ekim alanlariyle bahçelikler, doğu ve batısında ise ancak yer yer ekilen alanlar vardır. Başşehir olduktan sonra A., büyümeye ve güzelleşmeye başlamıştır.

Tarih: Ammonitler'in eski merkezi *Rabba(th)-Ammon* idi. Burası Büyük İskender'den sonraki Hellenistik devirde Mısır kıralı Ptolemaios Philadelphos (M. Ö. 283-246) tarafından hellenize edilerek Philadelphia olmuştur. Yahudi kırallarından Alexander Jannaeus (M. Ö. 102-76) bir aralık bütün bu bölgeyi ele geçirdiği halde A. ı alamamıştır. Roma generali Pompeius, Yakın Doğu ahvalini düzeltmek için buralara geldiği zaman (M Ö. 63), bir on şehir birliği (Dekapolis) kurarak A. ı da buna katmıştır. Roma imparatorlarından Traianus doğu işlerini düzeltirken

AMMAN'DAN BİR GÖRÜNÜŞ

Arabistan eyaleti(Provincia Arabia)ni kurmuş A. ı da bu eyalete katmıştır. A. bundan sonra çok gelişmiştir. İçindeki eski örenlerden tiyatro, tapınaklar, hamamlar, kale ve basi lika bu gelişmenin tanıklarıdır.

AMMAN, Jost (1539 - 91), İsviçre'li sanatçı. Zürich'te doğmuş, Nürnberg'de ölmüştür. Hususiyle, zamanındaki esnafı, işleri başında, tabiî giyimleriyle gösteren tahta üzerine gravürleriyle tanınmıştır. Orijinal eserlerinin birçoğu Berlin gravür koleksiyonlarında bulunmaktadır. A. ın kitaplar için yaptığı tahta üzerine gravürleri çoktur. Üslûbu hareketli ve canlıdır. kostümlerin çizilişiyle ayrıntıların belirtilmesinde büyük bir ustalık göstermiştir.

AMMANATI, Bartolommeo (1511 - 1592), İtalyan mimar ve heykelci. Settignano'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Bandinelli ile Jacopo Sansovino'dan ders almış, Michelangelo'nun izinden yürümüştür. Termitani kilisesindeki hukukçu Banayidès'in muhteşem mezarı ve Padova'daki Arenberg sarayının Herkül'ü onundur.

Mimar olarak Roma'da bugün Ruspoli denilen Ruccellai sarayını, Floransa'da Pitti sarayının arka fasadını ve Arno üzerindeki Trinita adlı güzel köprüyü yapmıştır. Bu köprünün eliptik olan üç kemeri, hafif ve zarif olduğu halde değişik zamanlarda başka köprüleri sökmüş olan nehrin şiddetine dayanmıştır. A. nın diğer önemli bir eseri de, Piazza della Signoria için yaptığı çeşme idi.

AMMANN, Hermann (doğ. 1885) Avusturya'lı dilci. Genel linguistik uzmanıdır. 1920 de Freiburg i. B. Üniversitesi'nde doçent, 1926 da da profesör olmuş, 1928 de Innsbruck Üniversitesine geçmiştir. Baş eseri, dil felsefesi bakımından dil fikri, kelime anlamı ve cümle konularını ele alan *Die menschliche Rede* (İnsanî söz) [2 cilt, 1925 - 28] adlı kitaptır. *Vom Ursprung der Sprache* (Dilin menşei hakkında) [1929] adlı bir kitapçıkla *Sprachwissenschaftliche und humanistische Bildung* (Dilbilgisi ve humanizma yetişimi) [1933] başlıklı bir eseri daha vardır.

AMMÂR bin - i Yâsir (563 - 657), İslâm tarihinin tanınmış kişilerinden. A., Habeşistan ve Medine göçüne katılmış ve hemen hemen Peygamber'in yaptığı bütün savaşlarda bulunmuştur. Peygamber'in ölümünden sonra - Ali'yi çok sevdiğinden - ilk önce Ebu Bekir'e «biat» ten çekinmiş, fakat zamanla fikrini değiş irerek. onun en çok güvendiği komutanlardan biri olmuştur. Ömer halife olunca da Kûfe valiliğine atanmış ve bu sıfatla Hûzistan'ın alınmasında bulunmuştur. Kûfe valiliğinden ayrıldıktan sonra İslâm dünyasındaki ilk parti kavgalarında önemli bir rol oynamıştır. Osman'ın halife seçilmesine şiddetle muhalefet eden A., Ali için propagandaya başlamış, bu arada Ali'nin oğlu Hasan ile Kûfe'ye giderek ahaliyi Ali tarafına çekmiştir. Cemel Vak'ası'nda (6 6) Ayşe'yi tutsak edenler arasında A. da vardır. A., hayatının sonuna kadar Ali'yi desteklemiş ve bu uğurda 93 - 94 yaşlarında olduğu halde Sıffîn savaşında Kûfe süvarilerine komuta ederken şehit düşmüştür.

AMMÂROĞULLARI (Ammârîler), Tunus Hafsîleri'nin kuvvetten düşmeleri üzerine 1324 - 1400 yılları arasında Trablusgarp'ta beylik eden bir hânedanın adı. Bu hânedanın gerek beyleri gerekse bütün üyeleri hakkında açık bilgi edinilememektedir.

Ammâroğulları'ndan Trablusgarp'ta egemen olan ilk emîr, Sâbit b. Ammâr'dır. Müneccimbaşı'ya göre (XVII. yüzyıl) bunu, oğlu Muhammed'in, Sâbit'in ve Ebu Bekir'in emirliği takibetmiş, Ebu Bekir'den sonra da kardeşinin oğlu Emîr Ali beylik sürmüş, nihayet Yahya ile kardeşi Abdülvahid'in ortaklaşa eğemenlikleri sırasında Hafsîler'den Ebu Fâris Abdülaziz (1394 - 1432) bu şehir ileri gelenlerinin beyliklerine son vermiştir.

AMMAS, eski Anadolu tanrıçası. Yunan kaynaklarında bazı kere Artemis'in sütninesi olarak, bazı kere de büyük Ana, Rhea veya Demeter'in aynı olarak gösterilir. Gerçek kişiliği hakkındaki bu kararsızlık da gösterir ki A. çok eski bir etnik ve dinî tabakadandır. Adı, eski Anadolu için karakteristik olan kekemeli adlardandır.

AMME DÂVASI: bk. KAMU DÂVASI.

AMME HUKUKU: bk. KAMU HAKLARI.

AMME İNTİZAMI: bk. KAMU DÜZENİ.

AMMENDORF, Prusya'nın Merseburg yönetim bölümünde endüstriyel bir yerleşme yeri. Beyaz Elster üzerinde ve ağzı yakınında olup denizden yüksekliği 91 m dir. Halle - Weissenfels demiryolu üzerindedir. Elektrikli tramvay ile Halle ve Merseburg'a bağlıdır. 16 295 (1939) nüfusu, bibliyoteği, kâğıt fabrikası, vagon atölyesi ve boya endüstrisi vardır.

AMMER: 1 — Yukarı Bavyera'da Ammer ırmağının döküldüğü göl. Denizden yüksekliği 534, derinliği 83 m ve yüzölçümü 46,5 km² dir. Diluvyum'da Loisach buzulunun bir kolu tarafından açılan çukurlukta gelişmiş olup çevresinde ormanlarla örtülmüş buzultaş tepeleri vardır. A. de buharlı taşıtlar işler; batı kıyısından demiryolu geçer (Augsburg - Partenkirchen); çevresindeki yerleşme sıktır. Gölün suları Amper ırmağiyle boşalır.

2 — Yukarı Bavyera'da İsar nehrinin sol kollarından birisi. Suları boldur. A. ırmağı Ettal'den itibaren A. dağlarının filiş tabakalarını dar ve enlilemesine bir vâdi ile yarmıştır. Bundan sonra ırmak Ammergau'dan geçerek A gölüne dökülür.

AMMERGAU (OBERAMMERGAU): 1 — Yukarı Bavyera'da Ammer ırmağı vâdisinin bir tekne şeklinde genişlediği yerde eski bir Roma caddesi üzerindedir; denizden 840 m yüksekte, iyi bir yazlık ve kış sporları yeri olarak tanınmıştır. Nüfusu 2 280 (1925).

2 — Batı Oldenburg'da bir bölüm. Başlıca merkezleri Rastede, Wiefelstede, Westerstede, Apen'dir.

AMMERGAU ALPLERİ, Doğu Alpler'in kuzey kenar dağlarından. Yapısında en çok kum taşları yer almıştır; büyük bölümleri ormanlarla kaplanmıştır.

AMMERS - KÜLLER, Jo(hanna) van (doğ. 1884). Holândalı kadın romancı. Delft'te doğmuştur. Şimdi Amsterdam'da yaşamaktadır. Holânda topluluk hayatını ve en çok kadın haklarını konu alarak yazdığı romanların başlıcaları şunlardır: *De verzwegen strijd* (Sessiz savaş) [1916], *Maskerade* (1919), kadının sahne sanatçısı olmasından yana yazılmış *Het huis der vreugden* (Sevinç evi) [1922] ve bunun devamı olan *Jenny Heysten* (1923), «kadının özgürleşmesi» konusunu alan ve üç nesli kapsıyan *De opstandigen* (Âsiler) [1925, dram: 1926] adlı şaheseri ve bunun devamı olan *Vrouwenkruistocht* (Kadınların haçlı seferi) [1930], *Tantalus* (1928), *De appel en Eva* (Elma ve Havvâ) [1932], *Heeren, knechten en vrouwen* (Efendiler, uşaklar ve kadınlar) [1934]. Ammers - Küller en çok memleket dışına ün salmıştır.

AMMİ (Ammi), maydanozgiller (Umbelliferae) den bir bitki cinsi. Akdeniz bölgesinde yetişen 7 türü vardır. *A. visnaga* türü Türkiye'nin kıyı bölgelerinde çok yayılmıştır. Güney Anadolu'da Hıltan yahut Kaşıkçı otu adı verilen bu bitkinin şemsiye durumundaki çiçeklerinin sapları kürdan gibi kullanılır. Tohumlarından uyuşturucu bir madde çıkarıldığından Güney Amerika'da da yetiştirilir.

AMMIANUS MARCELLINUS, IV. yüzyıl Roma tarihçilerinden. Antakyalı iyi bir ailenin oğludur. Çok genç yaşta asker olmuş, 353 den 360 a kadar Roma komutanlarından Ursicinus'un Anadolu'daki hareketlerinde yanında bulunmuştur. 363 de imparator Julianus'un Pers seferine katılmıştır. Bundan sonra A. Mısır'a, Hellas'a, Thrakia'ya geziler yapmış ve sonunda Roma'da yerleşmiştir. Kendisinin Roma Senatusu'na alınmış olduğu söylenir.

A. hepsi 31 kitap olan ve Roma'nın 96 - 378 yılları arasındaki tarihini gösteren bir eser yazmıştır. Ünlü tarihçi Tacitus'un eserinin bir devamı olan bu tarihten yalnız 14 - 31 inci kitaplar, yani 353 yılından sonraki kısım ele geçmiştir. Eseri hem bir devlet tarihi, hem de eskiden çoğunlukla olduğu gibi, imparatorlar biyografyasıdır. Eseri IV. yüzyıl Doğu ve Anadolu tarihi için önemlidir. A. un eserinde üslûp çok kere kapalı, hitabet ve belâgat hâkim ise de yargılarındaki tarafsızlığı ve çok yüksek bir tasvir kudreti onu İlkçağ'ın büyük tarihçileri arasına sokmaktadır. Kesin bir hoşgörü taraflısı olan A. hıristiyan olmamış ve zamanının din hareketlerine ilgi göstermemiştir. Aslında bir asker olmakla beraber çok etraflı sosyal ve ekonomik tahliller yapmıştır. Onun Roma İmparatorluğu'nun o zamanki durumuna ait açıklamalarından bu imparatorluğun çöküş sebepleri çok güzel anlaşılmaktadır.

AMMİDİTANA, Mezopotamya'da birinci Babil soyunun VIII. kıralı.

AMMİZADUGA, Mezopotamya'da birinci Babil soyunun dokuzuncu kıralı.

AMMOBATES (Zoo.), zarkanadlı böcekler (Hymenoptera)in dişilerinde zehir iğnesi bulunanlar (Aculeata) grupuna bağlı arılar (Apidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından Melectidae familyasına bağlanırlar. Bu arı çeşidi soliter olarak (diğer arılarda olduğu gibi toplum halinde değil) yaşar. Yuvalarını kumlu yerlere yapar.

AMMOBATES

AMMODİSKUS (Ammodiscus), bir hücreli hayvanların kökayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı foraminiferler (Foraminifera) alttakımının bir cinsi. Kumlardan yapılmış olan kabukları bir odacıklıdır ve bir düzlem üzerinde kıvrılmış boru şeklindedir. Çapı 3 mm kadar olabilir. Derin denizlerde yaşarlar.

AMMODİTES (Ammodytes): bk. KUM BALIĞI.

AMMODORKAS (Ammodorcas), tırnaklı memeli hayvanlar (Ungulata) ın çiftparmaklılar (Artiodactyla) alttakımına bağlı bovide (Bovidae) familyasının bir antilop cinsi. *A. Clarkei* adlı yalnız bir türü vardır. Renkleri ve şekilleri az çok âhulara benzer (bk. ÂHU). Pek fazla uzun olmıyan boyunlu ve oldukça uzun ve ince kuyrukludur. Boynuzlar o kadar uzun değildir ve önden arkaya doğru kıvrılmıştır. Ayakları yüksektir. Diğer antiloplarla birlikte küçük gruplar halinde Afrika'da Somali'nin batı kısımlarında çöllük bölgelerde yaşarlar. Yerliler tarafından dibatag adı verilir.

AMMODROMUS (Zoo.), ötücü kuşlar (Passeres) takımının serçegiller (Fringillidae) familyasına bağlı bir cins. 30 kadar türü vardır. Kuzey ve Güney Amerika'da yaşarlar. Gagaları düz, kuyrukları kanadlarından daha kısadır. Kuyruk tüylerinin ucları sivridir. *A caudatus* Kuzey Amerika'nın doğu bölgelerinde yaşıyan bir türdür. Boyu 13 cm kadardır. Vücudun üst tarafı esmer zeytin renginde, başın üst kısmı siyahımtrak esmer renklidir. Gerdanları, boyunları ve karın kısmı beyazdır.

AMMOFİLA (Ammophila): bk. KUM YABAN ARISI.

AMMOKSEN (Ammoxenus), örümceklerden ammoksenler (Ammoxenidae) familyasının bir cinsi. Güney Afrika'da yaşıyan birkaç türü vardır. Bu cins Transvaal'de keşfedilmiştir. Bu tuhaf örümcek çeşidi, güneşte son derece hızla hareket eder. 0,5 cm uzunluğunda olan ammoksenin rengi abdomenin üst tarafında siyah veya kırmızı olup bu kısmın tam orta tarafında şerit şeklinde bir leke vardır. Alt tarafı beyazdır ve bazı kere etrafı siyah çiziklidir.

AMMOKSENLER (Ammoxenidae), örümcekler (Araneidae) takımının bir familyası. Yalnız bir cinsi vardır (Ammoxenus).

AMMOMANES: bk. ÇÖL TARLA KUŞU.

AMMON, eski Mısır tanrısı. A. aslında Mısır'daki Thebais şehrinin yerel bir tanrısı iken, bu şehir beylerinin yükselmeleri ve firavun olmaları ile devlet tanrılığına yükselmiş, güneş tanrısı Re ile birleştirilmiştir. Ammon - Re kutsal hayvanı boynuzları aşağı kıvrık bir koçtur ve bundan ötürü de bazı kere kafası koç olan bir insan veyahut sadece bir koç olarak tasvir edilir. Thebais beylerinin kudreti düşünce A. nunki de düşmüş ve ancak Aithiopia (Habeşistan) ile Libya'daki Siva vâhasında (bk. AMMONEİON) kutsallaştırılan bir tanrı olarak kalmıştır. Hellenler bu tanrıyı en büyük tanrıları olan Zeus ile bir tutmuş ve Zeus - Ammon demişlerdir. Romalılar ise Juppiter - Ammon adiyle anmışlardır.

AMMON

AMMONEİON (Ammonion, Ammonium), Mısır tanrısı Ammon'un Lybia'da Siva vâhasındaki tapınağı ve aynı zamanda kutsal kâhinlik yeri. Söylendiğine göre bu tapınakta devamlı olarak bir lâmba yanardı. Vâhadaki kaynağın suyu sabah ve akşam ılık, öğleyin serin olurdu. Örenlerde bulunan eserler, burada Herodotos'un söylediği koç kafalı bir tanrının kutsal sayıldığını kuvvetlendirmektedir. A. kâhinliğiyle hemen bütün Akdeniz'in doğusunda ün kazanmış bir yerdi. Lydia kıralı Kroisos, İsparta kıralları, Atinalılar ve hattâ Kartaca generali Hannibal bile buradan bir şeyler sordurmuşlardır. Persler Mısır'ı istilâ ettikleri zaman (M. Ö. 525), burayı da almak istemişlerse de muvaffak olamamışlardır. İskender güçlükle buraya gelmiş ve rahipler tarafından «Ammon'un oğlu» olarak selâmlanmıştır.

AMMONİOS, 1 — Yunan gramercisi, Aristarkhos'un öğrencisi ve İskenderiye okulunun başkanlığında ardası. Ammonios hocasının izinden giderek en başta Homeros'un eserlerini şerh etmekle uğraşmış, Pindaros'un şiirlerine açıklamalar yazmıştır. Aristophanes'in komedialarında alay konusu olan kişilerin bir listesini çıkarmıştır

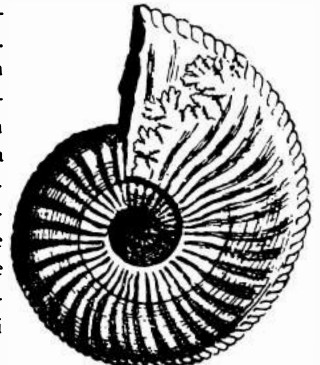
2 — İskenderiye'li bilgin, Proklos'un öğrencisi. Kardeşi Heliodoros ile birlikte İskenderiye okulunun başkanı olmuştur. Matematik, astronomi, gramer, rhetorik ve felsefe alanlarında çalışmış, yazılariyle ün almıştır. VI. yüzyılın birçok Yeni Eflâtuncu filozofların hocası olmuştur. Çeşitli yazıları arasında en başta Aristo'nun eserlerine yazdığı açıklamalar gelir. Bazı eserleri elimize geçmişse de, sonraki yazarların ek ve şerhlerinden asıl metinleri saptanamamaktadır.

3 — I. yüzyılın sonunda yaşamış Mısır'lı Akademeia'cı, Plutarkhos'un hocası. Plutarkhos dialoglarında kendi görüşlerini Ammonios'a söyletir. Ammonios, Akademeia'nın başkanı olarak Eflâtun felsefesine dinî ve mistik bir yön vermiştir.

4 — **Lithotomos**, ünlü İskenderiye'li hekim. M. Ö. I. yüzyılın son yarısında, ihtimal Augustus devrinde yaşamıştır. Mesane taşını attırmak için bir usul keşfettiği için ona Lithotomos (taşkıran) lâkabı verilmiştir. Buluşları arasında bir göz merhemi ve hemorajiyi durdurmak için de bir ilâç vardı.

5 — **Sakkas**, III. yüzyılda yaşamış İskenderiye'li Yeni Eflâtuncu filozof. Doğuştan hıristiyan olduğu halde felsefe okuduktan sonra eski Yunan dinine dönmüştür. Birçok ünlü filozoflara ve Plotinos'a, hocalık etmiş, fakat hiçbir eser yazmamış, mezhebinin gizli kalmasını istemiştir. Öğrencilerinin ve en başta Plotinos'un yazılarından anlaşıldığına göre Ammonios Yeni - Eflâtuncu felsefenin kurucusudur.

AMMONİTLER (Zoo.), baştanayaklılar (Cephalopoda)dan dört galsemeliler (Tetrabranchiata) grupuna bağlı ve ammonidler (Ammonoidea) takımını teşkil eden omurgasız deniz hayvanları. Kavkıları bir düzlem içinde zemberek şeklinde kıvrılmış halkalardan ibaret olup bunlar, birkaç ayrasiyle bütün A. de aralıksız olarak birbirlerini sararlar. Bu kavkılar içerde birçok odacıklara bölünmüştür. Bunlardan en önde bulunanı hayvanın oturma hücresini, diğerleri de hava hücrelerini teşkil ederler. Bu odaları biribirinden ayıran bölmelerden hayvanın kan aygıtını kapsıyan bir boru geçer ki buna da sifo denir. Ammonit kavkılarında bölmeler ön tarafa doğru dışbükeydir. Sifoları da bazı türlerde kavkının kenarında, diğerlerinde merkezdedir. Ammonit kavkılarının üzeri türlü şekillerde burulmalardan pek çok çizgi ve nakışlarla yüklü olup bunlar çeşitli amonit türlerinin saptanmasında önemli rol oynarlar. Ammonoidea takımına giren hayvanlar ve meselâ Clymenialar ve Goniatitler Devon devrinden itibaren yaşamaya başlamışlardır. Bunlardan Clymenialar Devon sonunda kaybolmuşlardır. Goniatitler ise Perm devrinin sonlarına ve hattâ Trias'a kadar devam etmiştir. Trias'dan sonra, yani Jura devrinde gerçek A. çoğalmış ve o kadar büyük bir evrim ve değişim göstermişlerdir ki bunlardan meydana gelen fosillere dayanarak Jura arazisini birçok katlara bölmek

AMMONİT

kaabil olabilmiştir. Şimdiye kadar saptanan Amonit türlerinin sayısı 500 ü aşmıştır. Bunlar Kretase (Tebeşir) devrinde de önemli fosiller meydana getirdikten sonra Tersiyer başlangıcında, henüz bilinmiyen sebepler yüzünden birdenbire ortadan kaybolmuşlardır.

AMMONİTLER (Tar.), Doğu Yordan (bugünkü Ürdün)de oturan Benî İsrail'e yakın akraba bir halk grupu. Merkezleri Rabba (bugünkü Ammàn) şehri idi. Bunlar Benî İsrail ile daima düşman kalmışlardır. Bundan ötürü *Tevrat*'ta nefretle anılmışlardır.

AMMOPERDİKS (Ammoperdix), kuşların tavukgiller (Gallinacei) takımına bağlı sülünler (Phasianidae) familyasının bir cinsi. Güneydoğu Asya, Arabistan, Kuzeydoğu Afrika'da yaşarlar. Pek az türü vardır.

A. griseogularis (bonhami) adlı türü 23 cm kadar uzundur. Baş, mavimsi külrengi; alın, siyah çizgilidir. Vücudun üst tarafı soluk sarı ve kül rengidir. Dişiler tamamiyle kum rengini almışlardır. Kanatlarında koyu kahverengi tüyler vardır. Kuyruk kestane rengidir ve uc tarafı kül rengidir. Karın tarafları açık gri ve çene ile başın yan tarafları ve gerdan mavimtrak kül rengidir. Göğüs, soluk kırmızıdır. Çıplak kayalık bölgelerde yaşarlar. İran'da ve Kuzeybatı Hindistan'da, Fırat nehri vâdilerinde bulunurlar.

AMMOSET, yuvarlak ağızlı balıklar (Cyclostomata) ordosunun petronizontide petromyzontidae familyasından petromizon (petromyzon) cinsinin larva safhası Rengi uçuk, ağzı at nalı şeklindedir. Gözleri, derinin altında gizlidir. Metamorfozunu tatlı suda, ağustos - ocak aylarında çamurların içinde geçirir. *P. marinus*'un 20 cm boya varan genç yavruları, derelerden denize iner ve orada gelişmeleri sona erer. *P. planeri*'de ise A. bütün gelişmesini tatlı suda geçirir. Alabalık ve Turna balıklarını avlamak için yem olarak kullanılır.

AMMOTEA (Ammothea), eklembacaklı hayvanlar (Arthropoda), ın pantopodlar (Pantopoda) sınıfına bağlı ammoteide (Ammotheidae) familyasının bir cinsi. Vücutları yuvarlak safiha şeklindedir, dört çift uzun ayakları bunlardan başka da makas taşıyan küçük ekstremiteleri ve pedipalpusu vardır. Denizlerde yosunlar ve hidroid polipler üzerinde ağır ağır sürünerek yaşarlar. *A. fibulifera* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

AMMOTRAGUS (Zoo.), tırnaklı memeli hayvanlar-(Ungulata) ın çiftparmaklılar (Artiodactyla) alttakımına bağlı boynuzları boşolanlar (Bovidae) familyasının bir cinsi. Keçiye benziyen bu hayvanların yassı ve alt tarafı kılsız dik kuyrukları vardır. Vücut iri, boyun kısa, baş ileridedir. Alınları geniştir. Gözleri büyük, kulakları kısa, kulak ucları sivridir. Boynuzları önce ileri, sonra geriye doğru kıvrıktır. Erkeğinin de dişisinin de boynuzu vardır. Boynun arka tarafında sırta doğru tarak şeklinde yeleyi andıran sert tüyler bulunur. Bundan başka boyundan gögüse ve ön ayaklara kadar uzanan uzun tüyler vardır. Bunun için bunlara «yeleli koyun» da derler. Renkleri soluk esmer kırmızımtıraktır. Yele şeklindeki uzun tüyler esmer siyahtır. Dişilerde bu tüyler daha kısadır. *A. lervia* adlı türü Kuzey Afrika'da yaşar. Boyu 1,8 m kadardır.

AMMUNAŞ, Hitit kırallarından. Yaşadığı devir kesin olarak bilinmemekle beraber M. Ö. 1600 den önce hakim olduğu sanılmaktadır. Bunun zamanında Hatti ülkesi istilâya uğramıştır.

AMMUYA: bk. AMÜL.

AMNEZİ (Bellek yitimi), herhangi bir sebeple bellekin yok olması hali. Çeşitleri vardır. Bir kısmı yeni şeyleri aklında tutamaz, bir kısmı eskileri unutur bir kısmı da herhangi bir şeyi çabuk hatırlıyamaz. Tıp dilinde birincilere saptama belliği amnezisi, ikincisine saklama belliği amnezisi, üçüncüsüne de hazırlama belleği amnezisi adı verilir.

Amnezi yapan sebepler: Beyin frengisi, beyin damar sertliği, içkiye tutkunluk, sar'a, beyin urları, beyin sarsılmaları ve yaralanmaları, ihtiyarlık bunamasıdır. Hususiyle beyin travmalarında, meselâ bir kimse, herhangi bir kazaya uğradığı zaman (attan düşme v. b.) kazaya uğradığı dakikayı unuttuğu gibi, ondan öncesiyle sonrasını da unutursa, buna retro - anterograt amnezi derler.

Amneziler bazı kere herhangi bir hastalık geçirenlerde de görülür. Tifoya yakalandıktan sonra bellediği yabancı dili veyahut özel isimleri unutanlar vardır. İhtiyarlık bunamasında görülen amneziler yavaş yavaş olur ve Ribot kanununda işaret edildiği üzere, en son öğrendiklerini önce unuturlar. Bu suretle yavaş yavaş çocukluk yaşına dönerler. Hazırlama amnezisi dediğimiz bellek yitimi ise gelip geçicidir. Bu, sinirleri yorgun olanlarda görülür. Basit bir sağıtım ile düzelir. Unutma olayları bazı kere tam, bazı kere de sayılı hallerde olur.

AMNİAŞ, Anadolu'da Paphlagonia'da bir ırmağın adı. (Kastamonu yanından geçerek doğuda Kızılırmak'a dökülen Gökırmak) Mithridates, bu ırmak kenarında Bithynia'lı Nikomedes'i yenmiştir.

AMNİOMANSİ, (Amniomancie, Yun. *amnion* = deri, *manteia* = kâhinlik), başları haf f bir deri ile örtülü olarak dünyaya gelen çocukların bahtlı olacağına dair boş bir inanç.

AMNİON. Amniota grupuna bağlı yüksek omurgalı hayvanların embriyolarının etrafında bulunan ve gelişmesi sırasında embriyoyu korumaya yarıyan kılıflardan içtekine verilen ad (bk. AMNİOTLAR). Buna aynı zamanda amnios adı da verilir. Amnion embriyonun etrafını bir kese gibi kaplar ve bu kesenin boşluğunda (amnion boşluğu) embriyo ve amnion sıvısı (Liquor amnii) bulunur. Embriyo bu sıvı içinde serbestçe hareket edebilir ve sarsıntılara karşı korunmuş olur. Embriyonun dış tarafında bulunan örtüye Serosa adı verilir. Amnion ile serosa arasındaki boşlukta allantois (b. bk) ve vitellus kesesi bulunur.

AMNİOTLAR, embriyolarının gelişmeleri sırasında amnion (b. bk.) serosa ve allantois (b. bk) teşekkül eden omurgalılar grupuna verilen ad. Bu grupa sürüngenler (Reptilia), kuşlar (Aveş) ve insan da dahil olmak üzere bütün memeliler (Mammalia) bağlanır. Embriyolarında bu kısımlar meydana gelmiyen omurgalılara ise (balıklar ve kurbağagiller gibi) annamnia adı verilir.

AMNİYOS (Anat.), [Yun. *amnion* = kuzu, kuzu zarı], dölyatağı (uterus) içindeki yavru (fetus) nun çevresini saran zarların en içte olanı. İnce ve saydam olan bu zar, göbek kordonunun da dış yüzünü sarar. Bu zarın iç yüzü kaypak ve parlak olup fetus ile kendi arasında (amniyos suyu) vardır. Amniyos, blastodermin dış yaprağından meydana gelmiştir. Amniyos yalnız insan ve memelilerde, kuşlarda ve sürüngen hayvanlarda vardır. Bu zarın ortasındaki boşluğa «amnios boşluğu»; bu boşluğun içindeki suya da «amniyos suyu», denir. Bu su, duru, önce açık sa-

rımtrak renkte, fakat gebeliğin sonlarına doğru daha aklaşan bir sıvıdır. Fetus, amniyos içinde, gebeliğin son aylarında 500 - 600 gram; doğum zamanında ise bir litreyi geçebilen bu su ile beraber bulunur. Bu sıvı içinde proteinler, üre, kalsiyum, potasyum, sodyum tuzları erişmiş olarak bulunmaktadır. Bu sıvı, dölyatağı içinde büyüyen yavruyu dış basınç, çarpma ve vurma gibi karın üzerine yapılacak etkilerden korur.

Amniyos suyu, doğumdan önce, dölyatağının genişliyen boynunun içine giren ve sular cebi (Poche des eaux) adını alan zarların yırtılmasiyle dışarı akar.

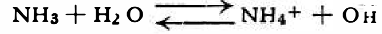
AMOK (Malezya dilinde *amuk* = kudurma), Malezyalılar'da görülen bir nevi delilik hali. Buna tutulan Malezya'lı kudurmuş gibi birdenbire fırlayıp koşmaya başlar ve rasgeldiği kimseyi öldürür. Bunlar kanun dışı sayılarak hemen öldürülürler.

AMOL: bk. AMÜL.

AMONİZASYON (Tarım), toprak içinde bulunan proteinlerle amidler, ürik asit, hipurik asit gibi kolay parçalanan azotlu bileşiklerin küçük canlılar araciyle anorganik hale sokularak amonyağa çevrilmeleri. Bu çevrilme amonizasyon bakterileri denen havacıl (aerob), *Bacterium fluorescens, B. megaterium, B. ureze, B. mycoides, B. butyricus, B. mesentericus vulgatus, B. subtilis* gibi bakterilerle havayeren (anaerob), *Bacillus gracilis putidus, B. bifermentas* ve yüksek küf mantarlarından *Aspergillus terricola, Penicillum glaucum, Mucor mucedo* gibi küçük canlılar tarafından yapılır.

Nispeten kolay parçalanan azotlu bileşikleri *Urobacillus pasteurii, Urobacillus duclauxii* gibi urobasiller tarafından da parçalanabilir. Bu olay sayesinde bitkiler, toprak içinde bulunan organik maddelerdeki azottan da faydalanma imkânını bulurlar.

AMONYAK (NH_3), keskin kokulu, renksiz bir gaz. 10° de 6 - 7 atmosfer basınç altında sıvı haline gelir. 0° deki özgül ağırlığı 0,64 olan sıvı amonyak, çelik şişeler içinde basınç altında saklanır. Sıvı amonyak — 33,5° de kaynar; bu sırada çok fazla ısı sarfettiğinden (buharlaşma ısısı 327 cal) buz fabrikalarında ve soğutma makinelerinde kullanılır. Daha fazla soğutulursa, — 74° de ergiyen beyaz bir kütle halinde donar. Amonyak suda kolay erir; 0° de 1 atmosfer basınç altında 1 hacım suda 1 300 hacım amonyak gazı erir. Sıcaklık yükseldikce erirlik azalır; eriyiğin kaynatılmasiyle bütün amonyak eriyikten tekrar çıkartılabilir. Derişik amonyak % 25 lik, adî amonyak ise % 10 luk sulu bir eriyiktir. Amonyağın sudaki eriyikleri baz etkisi gösterirler. Çünkü erimiş amonyak moleküllerinin bir kısmı sudan bir proton çekerek NH_4^+ amonyum katyonu haline geçer; sudan da geriye $O\overline{H}$ iyonları kalır:

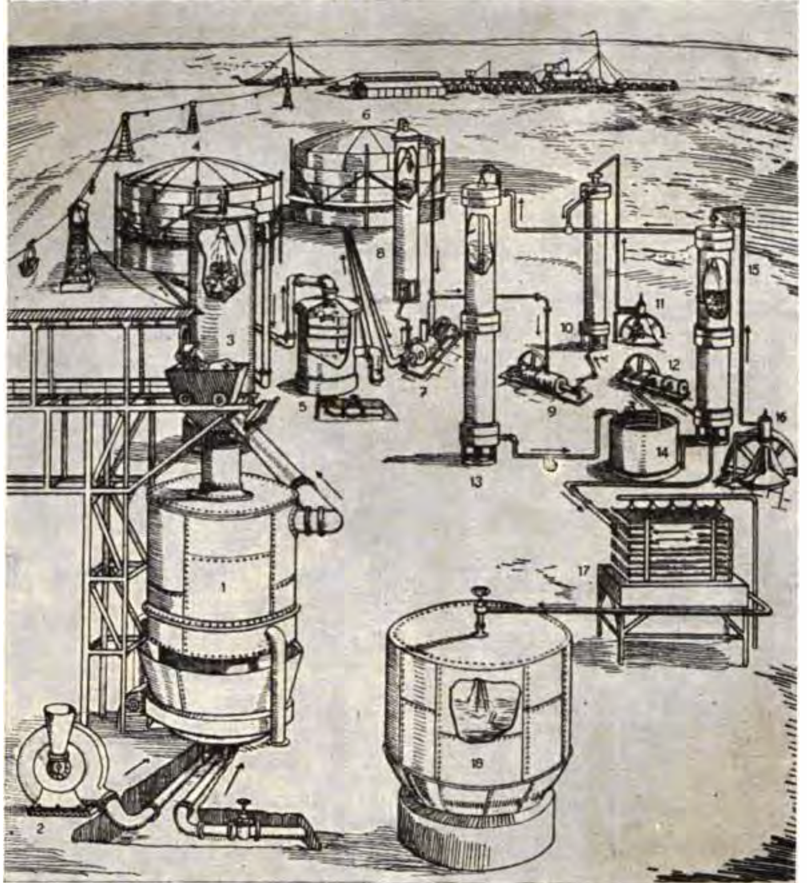

$$NH_3 + H_2O \rightleftarrows NH_4^+ + O\overline{H}$$

Bundan dolayı sulu amonyak eriyikleri asitlerle amonyum tuzlarını verirler. Amonyak oksijen ile yakılırsa su ve serbest azot meydana gelir. Fakat plâtin veyahut demir oksit ve bizmut oksit karışımı gibi katalizörler karşısında yanma ürünü olarak serbest azot yerine, azot oksitleri elde edilir. Bu reaksiyon, amonyaktan nitrik asit elde edilmesinde kullanılır. Bitkisel ve hayvanî maddelerin çürümesinde azotlu organik bileşiklerin parçalanmasından amonyak meydana gelir.

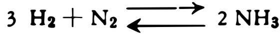
Amonyak, havagızı ve kok fabrikalarında talî ürün olarak ele geçer. Taş kömürlerinde organik bileşik halinde % 1 - 1,5 kadar azot vardır. Taş kömürünün kuru kuruya damıtılmasında bu azotun bir kısmı amonyak halinde çıkar ve katranla birlikte yoğunlaşan «gaz suyunda», başlıca amonyum karbonat halinde erimiş olarak kalır. Bu gaz suyunun ısıtılmasiyle amonyak elde edilir.

Bugün büyük ölçüde amonyak, hava azotundan sentetik olarak elde edilir. Haber tarafından keşfedilen ve Bosch tarafından teknikte kullanılab lecek bir hale getirilen Haber - Bosch usulünde içinde kok bulunan bir gaz generatörüne (1) bir vantilatör (2) yardımiyle nöbetleşe hava ve su buharı gönderilerek hidrojen, karbon monoksit, biraz azot ve karbon dioksitten ibaret bir gaz karışımı elde edilir. Bu gaz karışımı bir yıkayıcıda (3) soğutulup yıkandıktan sonra, bir gazometrede (4) toplanır. Buradan kontakt fırınına (5) gönderilen gaz karışımına fırında su buharı ilâve edilir. Bu suretle karbon monoksit, karbon diokside döner; aynı zamanda hidrojen de serbest hale geçer. Yeni

AMONYAK (Haber - Bosch metodiyle elde edilmesi)

karışım yine bir gazometrede (6) toplandıktan sonra, bir kompresör (7) yardımiyle 25 atmosfere sıkıştırılır ve bu basınç altında yıkama kulesinde (8) basınçlı su ile muamele edilerek, karışımdaki karbon dioksit suda eritilir. Bundan sonra karışım tekrar bir kompresöre (9) gönderilerek 200 atmosfere bastırılır. Karışımdaki son karbon monoksit artıkları yıkama kulesinde (10) amonyaklı bakır tuzu eriyiği tarafından alınır. Bu eriyik bir tulumba (11) yardımiyle gaz basıncına eşit bir basınçla püskürtülür. 3 kısım hidrojen ve 1 kısım azottan ibaret olan arıtılmış gaz karışımı, şimdi bir tulumba (12) vasıtasiyle devamlı olarak kontakt fırınından (13) geçirilir. 200 atmosfer basınç altında 500 - 600° de gazların bir kısmı birleşerek amonyak verir:

$$3\,H_2 + N_2 \rightleftarrows 2\,NH_3$$

Bu fırından çıkan gaz bir soğutucuda (14) soğutulduktan sonra absorpsiyon kulesine (15) gönderilir. Teşekkül eden amonyak, burada tulumbadan (16) gelen basınçlı su tarafından eritilerek karışımdan alınır Değişmemiş gaz karışımı, eksilen gaza karşılık ilâve edilen taze gaz ile beraber yeniden kontakt fırınına gönderilir. Absorpsiyon kulesinde elde edilen amonyak eriyiği soğutucudan (17) geçtikten sonra, depoda toplanır. Fransa'da uygulanan Claude usulünde, çok daha yüksek basınçlar (800 - 1000 atmosfer) altında çalışılır.

Hava azotu, azotlu kireç (b. bk.) veya aluminyum nitrür (b. bk.) üzerinden de amonyağa çevrilir.

Teknikte elde edilen amonyağın en büyük kısmı amonyum sulfat halinde yapma gübre olarak kullanılır. Bundan başka amonyak ve amonyum tuzları basmacılıkta, soda elde edilmesinde ve soğutma tesislerinde kullanılır.

İnsan ve hayvan vücudunda proteinlerin parçalanmasiyle sürekli ve fazla miktarda amonyak husule gelmektedir. Normal insan vücudunda amonyak. $2\,NH_3 + CO_2 \rightarrow NH_2\text{-}CO\text{-}NH_2 + H_2O$ denklemine göre karbon dioksitle birleşerek üre şeklinde dışarı atılır. Patolojik olarak, asitlerin teşekkülü halinde (asidos'da) ise, bu amonyak asitlerin nötrleşmesi için harcanır ve bu taktirde idrarda fazla miktarda amonyum tuzları bulunur. Yine hayvanî ve bitkisel proteinlerin çürümesi sırasında da amonyak husule gelir. Amonyağın derişik eriyikleri sümüksel zarları tahriş eder. Yanlışlıkla amonyak içildiği zamanlarda, yemek borusunda bu çeşit tahrişler meydana gelir. Bu halde ise alkalilerle zehirlenmenin bütün ârâzı bulunur. Böyle bir vakada yapılacak ilk yardım şarap, limon suyu, sulandırılmış sirke gibi hafif asitli sıvılar içirmekten ibarettir. Daha ağır tahrişlerde ise doktorun sağıtımına lüzum vardır. Bundan başka amonyağın gözü yakması çok tehlikeli olup, körlük de yapabilir Basınç altında amonyak gaziyle doldurulan çelik şişelerin patlaması, gevşeme neticesinde buz makinelerinden amonyağın çıkması, solunum organlarının tahrişine yol açacağı gibi, daha ağır vakalarda da solunum güçlüğüne veya ölüme sebebolur. Türk Kodeksine göre amonyak eriyiği, % 10 amonyak kapsar. Bu eriyik amonyaklı linimentlerin hazırlanmasında kullanılır.

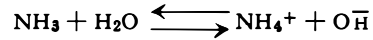
Amonyak reçinesi, dorema'nın sütlü özsuyundan yapılan zamklı bir reçinedir. Bunun özel aromatik ve acı bir kokusu ve tadı vardır. Evvelce flaster yapmakta kullanılırdı.

AMONYAK BAKTERİLERİ: bk. AMONİZASYON.

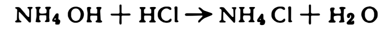
AMONYAK PİLİ (Leclanché pili), eksi kutup (katod) olarak bir çinko plâkı veya çubuğu, artı kutup (anod) olarak da mangan dioksit ile doldurulmuş bir toprak silindir içindeki kömür çubuğu bulunur. Çinko bir amonyak eriyiği içindedir. Mangan dioksit (depolarizan) işini görür, fakat bu parçanın depolarizanlık etkisi yavaş olur. Öyle ki, akım, pilin kullanılmasında çabuk düşer, kullanılmamakla yine yükselir. Bu piller kısa bir süre için çalıştırılan işlerde kullanılır (zillerde). Elektromotor kuvveti yaklaşık olarak 1,5 volttur

AMONYAKATLAR veya **AMMİNLER**, metal tuzlarının veyahut metal hidroksitlerinin amonyakla verdıkleri kompleks bileşikler. Meselâ $Cu\,(NH_3)_4\,(OH)_2$ tetrammin-bakır hidroksit gibi.

AMONYUM, sulu amonyak eriyiğinde veyahut amonyağın asitlerle meydana getirdiği tuzlarda bulunan NH_4^+ grupu. Yalnız başına bulunmıyan bu atom grupu bileşiklerde + 1 değerlikli bir katyon yerini tutar. NH_4 katyonu bazı bakımlardan potasyuma benzer; amonyum tuzlarının çoğu kendılerine karşılık olan potasyum tuzlariyle izomorfturlar ve erirlikleri birbirine yakındır. Amonyağın sulu eriyiğinde amonyum hidroksit $NH_4\,OH$, erimiş amonyakla denge halindedir:

$$NH_3 + H_2O \rightleftarrows NH_4^+ + O\bar{H}$$

Denge daha çok sol tarafın lehine olduğundan amonyum hidroksit zayıf bir bazdır. Böyle bir eriyiğe bir asit katılırsa, amonyum tuzları meydana gelir:

$$NH_4\,OH + HCl \rightarrow NH_4\,Cl + H_2\,O$$

Amonyum tuzları susuz amonyak ile susuz asitlerden de elde edilir. Meselâ, klorlu hidrojenle amonyaktan:

$$NH_3 + HCl \rightarrow NH_4\,Cl$$

Amonyum tuzları suda kolay erirler ve iyi billûrlanırlar. Yalnız amonyum - platin - klorür ile asitli amonyum - tartarat tuzları. kendilerine karşılık olan potasyum tuzları gibi, suda güç erirler. Uçucu asitlerin amonyum tuzları da sıcakta uçarlar ve bu arada az çok asit ve amonyağa ayrılırlar. Uçucu olmıyan asitlerin amonyum tuzlarından sıcakta amonyak ayrılır. Sodyum amalgamla derişik amonyum klorürden elde edilen *amonyum amalgam*, âdi sıcaklıkta bile kısa zamanda cıva, amonyak ve hidrojene parçalanır.

AMONYUM FOSFATLAR, fosforik asidin amonyum tuzları. Fosforik asidin amonyakla nötrleştirilmesinden elde edilen diamonyum fosfat $(NH_4)_2\,HPO_4$. guanoda bulunur ve yapma gübre olarak kullanılır.

AMONYUM KARBONAT $(NH_4)_2\,CO_3$, karbonik asidin amonyum tuzu. Ticarette bu ad altında satılan tek nik madde, amonyum karbonat ve bikarbonatla amonyum karbaminatın $(H_2NCOONH_4)$ bir karışımıdır ve fazla amonyakla muamele edilince normal amonyum karbonata döner. Eskiden geyik boynuzu ve at tırnağı gibi azotlu hayvanî maddelerin kapalı bir yerde kuru kuruya ısıtılmasiyle elde edilen teknik amonyum karbonat bugün, amonyum sulfatın kalsyum karbonatla ısıtılmasından veyahut doğrudan doğruya amonyak, karbon dioksit ve su buharın dan elde edilir. Amonyum karbonat kuvvetli amonyak kokusu çıkarır ve havada durdukça amonyum bikarbonata (NH_4HCO_3) döner 15° de 4 kısım, 65° de 1,5 kısım suda erir. Amonyum karbonat kimyasal analizde toprak alkali grupunu karbonat halinde çökletmeye yarar; içine esans katılarak fenalık geçirenlere koklatılır; hamur kabartmak için maya yerine kullanılır.

AMONYUM KLORÜR veya **NİŞADIR,** NH_4Cl, hidroklorik asidin amonyum tuzu. Tabiatta, yanmakta olan volkanların yakınlarında bulunur. Yapma olarak sulu amonyağın hidroklorik asitle nötrleştirilmesinden elde edilir; eriyik buharlaştırılınca amonyum klorür gevşek, beyaz billûrlar halinde ayrılır. Amonyum klorür suda erirken eriyik soğur. 100 kısım suda, 10° de 32,8 kısım nişadır erir. Katı amonyum klorür ısıtılırsa ergimeden süblimleşir ve kabın soğuk kısımlarında saydam, telsel billûrlar halinde yoğunlaşır. Amonyum klorür su buhariyle beraber buharlaştırılırsa, amonyak ve klorlu hidrojene ayrıl r. Nişadırın lehimcilikte kullanılması bu özeliğe dayanır: Serbest hale gelen klorlu hidrojen, lehimlenecek yerdeki oksit tabakasını eriterek metalin ergimiş lehimle bir alaşım meydana getirmesini sağlar. Amonyum klorür boyacılıkta, kimyasal analizde ve elektrolit olarak Leclanché pillerinde kullanılır.

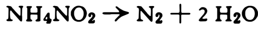
AMONYUM NİTRAT, NH_4NO_3, nitrik asidin amonyak veya amonyum karbonatla nötrleşmesinden elde edilen bir tuz. Amonyum nitrat, ıslak havada sulanan uzun prismatik billûrlar halinde bulunur ve suda erirken fazla ısı sarfeder. Isıtılırsa, diazot monoksit ile suya parçalanır:

$$NH_4NO_3 \rightarrow N_2O + 2\,H_2O$$

Amonyum nitratın fazla karbonlu maddelerle karıştırılmasından, çarpmaya karşı duyarlığı olmıyan patlayıcı maddeler elde edilir. Amonyum nitrat ve amonyum sulfat karışımı yapma gübre olarak kullanılır.

AMONYUM NİTRİT, NH_4NO_2 nitröz asidin amonyum tuzu. Amonyak ve hava karışımının hafifçe ısıtılmış plâtin asbesti üzerinden geçirilmesiyle beyaz bir sis halinde meydana gelir ve billûrlu bir kütle halinde yoğunlaşır. Amonyum nitrit pek higroskopiktir; âdi sıcaklıkta yavaş yavaş ısıtılınca şiddetle patlıyarak azot ve suya parçalanır:

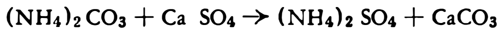

$$NH_4NO_2 \rightarrow N_2 + 2\,H_2O$$

Sulu eriyikleri de 60 - 70° de aynı şekilde parçalanır.

AMONYUM PERKLORAT, NH_4ClO_4, perklorik asidin amonyum tuzu Birinci Dünya Harbi'nde nitratlar yerine patlayıcı madde olarak kullanılmıştır.

AMONYUM SULFAT $(NH_4)_2\,SO_4$. suda kolay eriyen ve güzel billûrlanan, en önemli amonyum tuzu. Potasyum sulfatla izomorf olan bu bileşık, % 50 lik sulfürik asit içinden amonyak geçirmekle veyahut amonyum karbonatın alçı ile muamelesinden elde edilir:

$$(NH_4)_2CO_3 + Ca\ SO_4 \rightarrow (NH_4)_2\,SO_4 + CaCO_3$$

Amonyum sulfat önemli bir azotlu gübredir.

AMONYUM SUPERFOSFAT, amonyum sulfat ve superfosfattan ibaret bir karışım. Yapma gübre olarak kullanılır.

AMONYUM SÜLFÜR, $(NH_4)_2\,S$, amonyak ve kükürtlü hidrojenden çok alçak sıcaklıkta renksiz billûrlar halinde elde edilen bir amonyum tuzu. Amonyum sülfür âdi sıcaklıkta amonyak kaybederek, amonyum hidrosülfür NH_4HS haline geçer. Sulu amonyak eriyiğinden kükürtlü hidrojen geçirilirse, sülfür ve hidrosülfürün bir karışımı meydana gelir. Renksiz eriyiklerde hidroliz neticesinde, daima serbest amonyak ile kükürtlü hidrojen bulunur. Amonyum sülfür eriyiğine kükürt katılırsa sarı renkli amonyum polisülfür $(NH_4)_2\,S_x$ eriyiği elde edilir. Burada x, 2 - 7 olabilir. Renksiz eriyikler havada kendi haline bırakılınca, oksitlenme sonunda kükürt ayrılarak polisülfürler meydana geldiğinden, bu eriyikler birkaç zaman sonra sararırlar. Renksiz ve sarı amonyum sülfür eriyikleri kimyasal analizde ağır metalleri sülfür halinde çökeltmek için ve organik kimyada zayıf indirgen olarak kullanılır.

AMONYUM VANADAT, $NH_4\,VO_3$, soğuk suda güç, sıcak suda kolay-eriyen renksiz bir amonyum tuzu. Anilin siyahı boyacılığında, mürekkep yapmakta ve fotoğrafçılıkta kullanılır.

AMOR, Eros'un Lâtince adı. Bk. EROS.

AMOR, 1221 numaralı küçük plânet. 1932 de keşfedilmiştir. A. yere Eros'tan daha çok yaklaşabilen bir plânetçik olup en yakın bulunduğu zamanki uzaklığı 15 000 000 km dir.

AMORA, Yahudiler'in *Mişna* (b. bk.) denilen din kanunlarının yorumcularına verilen ad. Şerh ve tefsirleri *Talmud*(b. bk.)un başlıca kısmını meydana getirmiştir.

AMORALİZM (Amoralisme), ahlâk kanunlarının hükmünü tanımıyan bir filozofik doktrin. Bu doktrin, kişisel menfaat adına konulan basit kurallarla hareketlerimizi yönetmek ve yönsemelerimize hâkim olmak düşüncesini bile kabul etmez. Buna göre eudémonisme ile utilitarisme'e de amoralist doktrinler gözü ile bakılamaz. Kyrene'li Aristippos'un hedonisme'i ve Nietzsche'nin erk hakkındaki kavrayışları amoralist dünya görüşünün sistem haline gelmiş başlıca örnekleri diye gösterilebilir. Aristippos hedonisme'i her hangi bir isteğin yerine getirilmesinden başka hiçbir iyilik, hiçbir kural tanımaz. Nietzsche de kayıtsız ve şartsız erk isteğinin yasal oluşunu savunur ve bunu över.

Nietzsche'ye göre, insanın istediği ve canlı organizmin en küçük bir parçasının bile istediği şey, hep erkinin artmasıdır. Zevk ile acının; filozofların ahlâk doktrinlerinde bunlara vermiş oldukları kadar önemleri yoktur.

Hayatın amacı erktir. Özveri, tehlikeleri göze alma, insanlara kuvvet ve cesaretlerini ölçme imkânını verdiği için onları çeker. Minnet, bir nevi öç almadır, çünkü bize bizim de kudretimiz olduğunu gösterme imkânı verir. Acıma erk isteğini zayıflattığı için tabiata karşıdır.

Nietzsche'nin amoralizmi, bazılarının rağbeti, bazılarının reddi ile kuvvetli bir filozofik hareket haline gelmiştir. Onu Hegel, Schopenhauer ve Darwin'den beri meydana çıkan filozofik hareketlerin en kuvvetlilerinden biri saymak yerinde olur.

Nietzsche'nin erk hakkında bu düşüncelerinin hareket noktası, onun her şeyin aynı seviyeye düşmesine ve biteviyelik kazanmasına çokluğunu da manevî zorbalığına karşı duyduğu korku ile az bulunur, tek ve münzevî olan her şeye karşı beslediği sevgidir. İşte «üstün adam» (surhomme, Übermensch) kültünün kaynağı, bu korku ile bu sevgidir. Üstün adam bir yandan çokluğun batıl inançları ve âdetleri üstündedir, diğer yandan da çokluğun içinde debelendiği karşıtlıkların dışındadır. Üstün adam kitleyi aşağı gördüğü gibi, kitle de, ona karşı, zayıf ve hastaların kuvvet ve sağlığa karşı besledikleri hayranlığı duyar.

Nietzsche'nin bu görüşleriyle kuvvete hak vermesi, erdemi ahlâkî çekinmelerden serbest kalışta görmesi yerinde olarak tenkidlere uğramıştır. Onun doktrininde karşıtlıklar bulunduğu doğrudur, çünkü acıma ve adaleti sevme, nefsini zorlama ve özveri, ruh kudretinin en yüksek belirtileri, insan kişiliğin en parlak ifadeleri arasındadır.

AMORF (Yun. = şekilsiz), katı cisimlerin billûrsuz oluşu. Amorf cisimler, aşırı soğutulmuş ve herhangi bir engel yüzünden billûrlaşamamış sıvılarla kıyaslanabilir. Meselâ, cam, reçine ve tutkal amorftur. Demir - hidroksit, aluminyum - hidroksit ve krom - hidroksit gibi birçok metal hidroksitleri tuz eriyiklerinden amorf çökelti halinde ayrılırlar.

AMORFA (Amorpha), baklagiller (Leguminosae) den, Kuzey Amerika'da 15 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Çoğu ağaççık olan bu bitkilerin yaprakları bileşik çiçekleri kanad ve kayıkçıksız, renkleri menekşe, beyaz veya koyu kırmızıdır. *A. fruticosa* bahçelerde çok yetiştirilen makbul bir süs ağaççığıdır. Bunun yaprak ve körpe sürgünlerinden bir çeşit indigo renk maddesi elde edilir. Birçok A. türleri, meyilli, fakir topraklar için yeğ tutulur.

AMORFA (Amorpha), kelebekler (Lepidoptera) in Frenatae alttakımına bağlı sfengide (Sphingidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından bu cinse Smerinthus adı da verilmektedir. Gece kelebekleridir. *Smerinthus* (Amorpha) *populi* adlı türü Avrupa'da yaşar.

AMORFOFALLUS (Amorphophallus), yılanyastığıgiller (Araceae) familyasından bir bitki cinsi. Asya'nın tropikal bölgesinde yetişen 80 kadar türü vardır. Bazı türlerin çiçek koçanı çok büyüktür. Çiçekleri savulduktan sonra bitkinin dibinden uzun saplı, çok dilimli, bazı kere ağaç büyüklüğünde bir tane iri yaprak sürer. Bu cinse bağlı türlerin yumruları nişastaca zengindir. Yumrular kaynatılıp kurtulduktan sonra nişastasından faydalanır. *A. Rivieri* ve *A. campanulatus* gibi türleri süs bitkisi olarak sıcak serlerde de yetiştirilir.

AMORFOFALLUS

AMORFOKEFALUS (Amorphocephalus), kınkanadlı böcekler(Coleoptera)in brentide (Brenthidae) familyasına bağlı bir cins. Esmer kırmızımtrak renklidirler ve ağaç kabuklarının altında ve bazı kere karınca yuvalarında bulunurlar. *A. coronatus* adlı türü Güney Avrupa'da yaşar.

AMORGOS (Türkçe'de *Yamruğu*), Yunanistan'ın Kyklad (Siklad) adalarından birisi. Eğriboz adası doğrultusunda, kuzey sırayı meydana getiren adalardandır. Yüzölçümü 135 km². A. üzerinde yüksekliği 800 m olan bir tepe vardır. Ada daha çok kristalin kültelerden teşekkül etmiştir. Güney kıyıları dik ve limansız ise de kuzeyde güzel körfezler vardır. Adada zeytincilik gelişkindir. Merkezi Chora'dır.

AMORİON veya **AMORİUM** (Arap. *Ammûriye*), Anadolu'da büyük Pessinus şehrinin güneybatısında ve şehirden Tyana ve Laodikeia'ya giden yolun ikiye ayrıldığı yerde eski ve stratejik önemi olan bir şehir. A., Roma zamanında Asya eyaletine aitti. Sonradan Galatia Salutaris'e geçmiştir. Bizans İmparatorluğu'na karşı İslâm tehdidi başladığı sıralarda A. birçok kere Arab komutanları tarafından kuşatılmış ve sonunda Abbasî halifesi el-Mu'tasım tarafından alınıp yıkılmış ve bundan sonra bir daha yurtlandırılmamıştır. Örenleri bugünkü Aziziye = Emirdağ kasabasının 12 km doğusunda bulunan Hacı Hamza ve Hisar köylerine yakın bir yerdedir.

AMORİST (Amoriste), hususiyle aşk şiirleriyle tanınmış birtakım İngiliz Rönesans şairlerine verilen ad.

AMORİT: bk. AMURRU.

AMOROS, Francisco (1769 - 1848), İspanyol askeri ve devlet adamı Askerlikten yetişerek siyasî hayata atılmış ve içişleri bakanlığına kadar yükselmiştir. Joseph Bonaparte'ın hükümdarlığı zamanında birçok illerin valiliğinde bulunmuştur 1814 te Fransa'da yerleşerek burada kurduğu sivil ve askerî beden eğitimi kurulları ile tanınmıştır. Yazdığı birçok eserler arasında *Manuel d'éducation physique gymnastique* (Beden eğitimi, cimnastik el kitabı) [1830], en tanınmışıdır.

AMOROSIE, 193 numaralı küçük plânet 1779 da Coggia tarafından keşfedilmiştir.

AMORTİSMAN (Amortissement), ölü hale getirme, borcu ödeme, ticaret ve para işlerinde kullanılan bir terim. Yapılar, makine ve âletler kullanıldıkça yıpranır, eskir ve bir zaman sonra hiç kullanılamıyacak hale gelirler. Bundan ötürü bir müddet sonra bunların yerine yenisini yaptırmak veya satın almak gerektir. İleride yenisini almak için ticaret hayatında her yıl kazançtan bir para ayırıp saklamak gerekir. Böylece her yıl ayrılması gereken paranın miktarı, eşyanın yıllık eskime oranına göre değişir ve % 5 ten 20 ye ve daha fazlasına çıkabilir. İşte ticaret ve endüstri hayatında, yıpranan eşyayı ileride yeniliyebilmek için her yıl belli orantıda para ayrılmasına eşya amortismanı denir.

Bir de borçların amortismanı vardır ki, bu da borcun azar azar ödenmesinden ibarettir. İstikraz yapan bir hükümet, borcunun, yani ödünç aldığı anamalın bir kısmı ile bunun faizini her yıl öder. Yani amortisman yapar. Yine bir iş için ortaya konan ve harcanan bir sermayeyi yavaş yavaş yerine koyabilmek için, her yıl kazançtan bir para ayrılarak amortisman yapılır. Bunlara da borçların ve anamalların amortismanı adı verilir. Eskiden bu anlamda amortisman yerine «borcun itfası», «sermayenin itfası» deyimleri kullanılırdı. Şimdi genel olarak amortisman terimi kullanılmaktadır.

AMORTİSMAN SANDIĞI, devlet istikrazları, ya belli zamanda ödenmesi zorunlu olmıyan ve her yıl sadece faizi verilen tahviller çıkarılması şeklinde olur; yahut da borcun belli zamanda ödenmesi şart koşulur ve istikraz sözleşmelerine bu şart yazılmış bulunur. Birinci şekilde tahvillerin asıl parasının ödenmesi zorunlu değilse de, borcun uzun müddet devam ederek her yıl faiz verilmesi, devlet hazinelerini büyük yük altında bırakacağı için, piyasadan tahvil satın almak suretiyle borçları yavaş yavaş ödemek üzere amortisman sandıklarının kurulması yoluna gidilir.

Bizde devlet istikrazlarının hepsi, belli zamanda ödenen nevidendir. Devlet bütçesine her yıl ödeme için ödenek konur. Adçekme v. b. suretlerle her yıl bir kısım tahviller ödenir. Fakat tahvillerin fiyatı düşük bulunduğu zaman bunları piyasadan satın almak suretiyle ödemek menfaatli olacağı için bu alım işi ile uğraşmak üzere bizde de başka çeşitte bir amortisman sandığı kurulmuştur (1935). Bu sandığın görevi, gerektiği zaman devlet tahvili satın almak ve bu tahvillerin piyasasını düzenlemek için

müdahalelerde bulunmaktır. Sandık, Maliye Bakanlığı'nın kontrolü altındadır ve Merkez Bankası genel müdürü ile bu banka yönetim meclisi üyelerinden maliyece seçilecek iki üyeden bileşik bir heyet tarafından yönetilir.

AMORTİSMAN SİGORTASI, gayrimenkul üzerinde ipotek koyarak yapılan istikraz sözleşmesinin veya yine gayrimenkul satış sözleşmelerine ait hükmünün yerine getirilmesini sağlamak için yapılan sigortalar. Bu sigortalarla borç veya sözleşme inanca altına alınmış olur. Bu sözleşmeler gereğince borçlu olan kimse, sigorta şirketine her yıl bir prim ödemek suretiyle, ölümü halinde kendisini borçtan kurtaracağına dair taahhüt alır. Borçlu ölürse, borçlunun her yıl ödemekte olduğu borç taksitini sigorta şirketi ödemekte devam eder.

AMOS, eski Anadolu'da Karia bölgesinin Rhodos'a bağlı kısmında (yani Peraea Rhodiorum adiyle tanınmış bölgede), Physkos şehrinin güneyinde bir kasaba ve kale. Kalıntıları Marmaris körfezinin batı kıyısında, Asarcık adlı sarp bir burunda bulunmaktadır.

AMOS, kitabı olan en eski Yahudi peygamberi. Aslında bir çobandır. Yaklaşık olarak M. Ö. 750 tarihinde sürüsünü terk etmiş, Yahuda (Juda) kıralı ikinci Jeroboam'a karşı tehdidedici sözlerle ortaya atılmış, fakat çok geçmeden memleketten kovulmuştur.

AMOSİS I. [eski Mısırca *Ahmose* = ay doğurdu, yarattı] (M Ö. 1580-1550), Mısır'da on sekizinci soyu kuran firavun. Hyksoslar'ı Mısır'dan tamamiyle çıkararak memleketi istilâdan kurtarmakla ün kazanmıştır. A., Hyksoslar'ın merkezi ve son tahkimli mevkii olan Delta'nın doğusundaki Avaris (b. bk.) i almış, ordusu ile Mısır'ın dışına çıkıp Güney Filistin'e girerek Mısır'ın istilâ seferlerini açmıştır. Memleket içindeki düzeni yeniden kurduktan sonra Nubya'da da harb etmiştir. A. in mumyası, 1878 yılında Mısır'da Deyr ül-Bahrî'de bulunmuştur, şimdi Kahire müzesindedir.

AMOSİS II. (M. Ö. 569-526), Mısır'da Pers istilâsından önceki son firavun. Yirmi altıncı soydandır A., bir askerî ihtilâlin başına geçerek kıral olmuştur Kendisi yerini kuvvetlendirmek için yabancı, hususiyle Anadolu'nun batısından gelen İonia ve Karia'lı askerlerden kuvvetli bir ordu yapmıştır. Herodotos A. in Hellen dostu bir firavun olduğunu söyler. A., Hellenler'den kız almış, Hellenler'e Mısır'da büyük ayrıcalıklar vermiştir. Zamanında Mısır'da herkesi mal beyanına mecbur eden kanunlarla ıslâhat yapmış, Mısır'ın deniz kuvvetinin temelini atmıştır. Donanması ile Kıbrıs adasını almış, fakat başkaca Mısır'dan dışarıda fetihlerde bulunmamıştır. Hükümetinin son yıllarında Pers istilâsına karşı Anadolu'daki Lydia kıralı Kroisos ve Samos tiranı Polykrates ile bağlaşmalar yapmışsa da, bunlarla Pers istilâsını durduramamış ve Persler oğlu Psametikhos III. zamanında Mısır'ı almışlardır (M. Ö. 525).

AMOUREUX [*amurö* ok], **Charles** (1843-1885), Fransız politika adamı. Şapka işçiliğinden Paris Commune'ünün en kuvvetli üyeliğine kadar yükseldikten sonra Yeni Kaledonya'ya sürgün edilmiştir. 1880 genel affı üzerine Paris'e dönerek birçok sosyalist gazetelerde çalışmış, bir süre Paris belediyesi üyeliğinde bulunduktan sonra, 1885 te Saint-Etienne'den saylav seçilmiştir.

AMOY (Çincede HİA-MEN, yahut HSİAMÖNN veya HYA-MUN), Çin'in Fu-Kien eyaletinde Formoza adası karşısında, Kiulung-kiang nehrinin ağzı önündeki adalardan birisi üzerinde ticaret merkezi bir şehir ve liman. Nüfusu 234 000 (1930). Limanı geniş ve korunaklı ise de gemiler karaya yanaşamazlar. Şehir çok sıkışıktır. A. un korsanlıkla başlamış olan denizaşırı bağlılıkları ve deniz ticareti eskiden beri gelişkindir; fakat ardeli ile bağlılığının azlığı dolayısiyle şehir ve liman, yerinin verdiği başkaca imkânlara uygun bir gelişme gösterememiştir. Çin'den yabancı ülkelere gidenlerin çoğu buradan ayrılır ve dönünce buraya yerleşerek dışarıda sağladıkları anamal ile ticaret yaparlar. A, 1842 Nankin Antlaşması ile yabancı ticaretine açılmıştır; şehirde 1925 te bir Çin üniversitesi kurulmuştur. Başlıca ihracatı çay, şeker ve tütün olup en çok pamuk ithal eder. Yabancılar A karşısındaki Ko-Long-Su adasında yerleşmişlerdir.

AMÖBOSİT (Yunanca: *ameibo* = şekil ve yer değiştiriyorum, *kutos* = hücre), amiplerde olduğu gibi yalancı ayaklar yardımiyle hareket eden serbest hücrelere verilen ad. Amöboid hücrelere (Amöbosit) birçok omurgasızların vücut boşluğu sıvılarında ve karınlarında raslandığı gibi, omurgalıların kan hücreleri arasında da raslanır.

AMPAK (Ampac), sedefotugiller (Rutaceae) den bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler Büyük Okyanus bölgesinde yetişir. Ağaç halinde büyüyen bu bitkilerin gövdelerinden hoş kokulu bir reçine çıkarılır.

AMPANGABEİT (Ampangabéite), çok radioaktif bir mineral olan samarskit (Uranium filizi) in bir türü.

AMPARO, Brezilya Birleşik Devletleri'nden Sao Paulo'da bir şehir. Nüfusu 12 000. Kahve ve şeker üretimi ve endüstrisi önemlidir.

AMPATO, Peru Andları arasında Arequipa kuzeyinde 6 615 m yükseklikte bir dağ.

AMPELİS: bk. İPEK KUYRUK KUŞU.

AMPELIUS, Lucius, II. yüzyılda imparator Traianus'tan sonra yaşıyan bir Lâtin yazarı. *Liber memorialis* adını taşıyan eseri, en genel bilgileri çok kısa bir şekilde içine alan küçük bir ansiklopedidir.

AMPELLA, 198 numaralı küçük plânet. 1879 da keşfedilmiştir.

AMPELOGRAFİ (Asmabilim), asma familyasının cins, tür ve çeşitlerinin niteliklerinden bahseden bir bilim. Eski Yunanca *ampelos* (asma) ve *graphein* (yazmak) kelimelerinden alınmıştır.

AMPELOPSİS, asmagiller (Vitaceae) den tırmanıcı bir çalı cinsi. Yaprakları karşılıklı olup asma yaprağını andıran bu bitki, sülüklerle yanı başındaki ağaç ve çalılara tırmanır. *Ampelopsis aconitifolia, A. heterophylla, A. serjaniifolia* gibi türleri sarmaşık olarak park ve bahçelere de ekilir. Eskiden bu cinse bağlanan yabani asma *(Ampelopsis quinquefolia)* ve başka bazı türlerin Partenosissus (b. bk.; Partenocissus) cinsinden oldukları anlaşılmıştır.

AMPELOS (Yun. *ampelos* = asma), tanrı Dionysos'un bir sevgilisi. Efsanesi, şair Ovidius ve Nonnos tarafından anlatılır. Ovidius'a göre A. bir üzüm salkımı koparırken yere düşerek ölmüş Dionysos tarafından göğe yükseltilip bir burç olmuştur. Nonnos'a göre ise A. bindiği azgın bir boğaya hâkim olamıyarak düşüp ölmüş ve tanrılar tarafından asma şekline konulmuştur.

AMPELOSİSSUS (Ampelocissus), asmagiller (Vitaceae) den bir bitki cinsi. Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen 70 kadar türü vardır. Bu cinse bağlı türlerin kökleri yumrulu, yaprakları tam yahut dilimlidir. Sarılıcı ağaççıklar halinde yetişirler. Bunlardan bazı türlerin üzümsü meyvaları yenir.

AMPENAN, Küçük Sunda adalarından Lombok'un merkezi ve limanı. Adanın batısında, Lombok boğazı kıyısındadır.

AMPER, Isar nehrine Landshut'un 10 km yukarısında karışan bir kol ve Ammer gölünün ayağı. Üzerinde suya atmak suretiyle kerestelik ağaç taşınır.

AMPER (Ampère) (Kısaltma: A., eskiden Amp.) Fransız fizikçisi André - Marie Ampère'in adına nispet edilen elektirik akımının pratik şiddet birimi.

AMPER AYGITI, akımların akımlar üzerindeki etkisini gösteren ve ilk defa Ampère tarafından meydana getirilen aygıt.

AMPER KANUNLARI, elektroteknikte akım geçiren iletkenlerin karşılıklı etkisine ait kanunlar. Bunların ifadeleri: 1 — Ayni yönlü ve parelel gidişli elektrik akımları birbirini çekerler. 2 — Ters yönlü ve parelel gidişli elektrik akımları birbirini iterler. 3 — Ayni yönlü çapraz iki akım birbirini çeker. 4 — Ters yönlü çapraz iki akım birbirini iter.

AMPER KURALI, bir elektirik akımının etkisi altında bulunan magnetik bir iğnenin sapma doğrultusunu belirtmeye yarıyan kural. Sözle ifadesi: Bir elektirik akımı ayaklardan girip baştan çıkacak ve yüz magnetik iğneye dönmüş olacak şekilde yüzme durumuna geldiğimizi düşünelim. Bu halde iğnenin kuzey kutbu daima sola doğru sapar.

AMPER - SAAT (Kısaltma: AS), 1 amper şiddetinde bir akımın 1 saat içinde akıttığı elektrik miktarı.

AMPER - SAAT SAYICISI, bir elektrik sayıcısı (b. bk.).

AMPER - SANİYE, 1 amper şiddetinde bir akımın 1 saniyede akıttığı elektrik miktarı. 1 amper - saniye = 1 kulon.

AMPÈRE [*ãpẹr* ok.]: 1 — **André-Marie** (1775 - 1836), ünlü Fransız fizikçisi. Lyon'da doğmuş ve Marsilya'da yaptığı bir gezi sırasında ölmüştür. Daha küçük yaşta matematiğe karşı büyük bir ilgi göstermiş, d'Alembert ve Diderot'nun «Büyük Ansiklopedi» sinden geniş bilgi edinmişti 1793 te babasının giyotinle öldürülmesi üzerine bir yıl kadar ruhî çökkünlük geçirdikten sonra, botanik, edebiyat ve müziğe karşı büyük ilgi göstermiştir.

André - Marie AMPÈRE

Lavoisier'nin teşvikiyle kimya ve fizik öğrenmeye başlamış ve 1801 de Bourg'da fizik profesörü olmuş, 1805 te Politeknik okulunda analiz repetitörlüğüne atanmıştır. 1809 da aynı okulda analiz ve mekanik profesörlüğünü yapmış ve 1814 te Akademi üyeliğine seçilmiştir. En sonra 1824 te Collège de France fizik profesörlüğüne getirilmiştir.

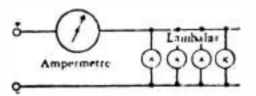
Ampère, en fazla elektirik ve magnetisma alanlarında araştırmalarda bulunmuştur: Oerstedt tarafından keşfedilen ve akımların bir mıknatıslanmış iğne üzerinde etkisi hakkındaki olayın kanununu bulmuş (Ampère kanunu), 1821 de akımların akımlar üzerine etkisini keşfetmiş (Elektrodinamik) nihayet magnetismanın elektrodinamik teorisini ileri sürmüştür (1822).

Ampère'in kristaller içinde ışığın çift kırılması hakkında da araştırmaları vardır. Ampère, matematik ve felsefe hakkında bazı eserler bırakmıştır. Bunlar: *Considérations sur la théorie mathematique du jeu; Essai sur la philosophie des sciences*'tır. Son yıllarda kaleme aldığı bu eser tamamlanmamıştır.

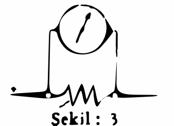
2 — **Jean - Jacques - Antoine** (1800-1864), edebiyatçı ve tarihçi. André - Marie Ampère'in oğludur. İlkin Collège de France profesörü 1842 de Académie des Inscriptions (Yazıt Akademisi), 1848 de Academie Française üyesi olmuştur. Avrupa'nın büyük bir kısmı ile Asya, Anadolu ve Amerika'yı gezmiştir. Avrupa edebiyatının ve dillerinin çoğunu incelemiştir. En çok tanınmış kitabı *Histoire Romaine à Rome* (Roma'da geçen Roma tarihi)dir [1858]. Mektuplarının bir kısmı yayımlanmıştır. Bunlar arasında Mme. Récamier'ye hitaben yazılanları ilgi çekicidir. Sayısız eserleri arasında en önemlileri *Histoire littéraire de la France avant le XIIe siècle* (XII. yüzyıldan önce Fransa'nın edebî tarihi) [1839], *Introduction à l'histoire de la Littérature Française au Moyen âge* (Ortaçağ Fransız edebiyatı tarihine giriş) [1841], *La Grèce*, (Yunanistan), *Rome et Dante* (Roma ve Dante) [1848] dir.

AMPERMETRE, elektrik akımının şiddetini doğrudan doğruya ölçmeye yarıyan bir ölçü aleti (şek. 1). Birçok çeşitleri vardır. Dönermakaralı aletler alternatif akım ölçülerinde kullanılmaz; bunlar doğrultmaçlarla doğrultulmuş bir alternatif akımın ortalama değerini gösterir. Elektromagnetik ve termik aletler alternatif akımlarda akım şiddetinin efektif değerini gösterir. Alternatif akımlarda efektif değerlerin maksimal değerlere oranı $1:\sqrt{2}$ gibidir. Radyo tekniğinde kullanılan yüksek frekanslı akımlar için yalnız termik aletler kullanılır. Bir A. daima, voltmetrede yapıldığının tersine olarak, iki kutbu baş devrenin iki kısmından biri üzerinde bulunacak tarzda, bağlanır (şek. 2). Eğer ölçü bölgesinin küçük olduğu anlaşılırsa, bu bölge bir şönt konulmasiyle genişletilebilir (şek. 3). Bu halde akımın ancak bir kısmı ölçü aletinden, diğer kısmı da şöntden geçer.

Şekil: 1

Şekil: 2

Şekil: 3

AMPEZZAN [*ampetstsan* ok.] **DOLOMİTLERİ**, (Almanca'da Ampezzaner Dolomiten), Güney Kalker Alpler'in bir bölümü. En yüksek dorukları Antelao (3 263), Monte Cristallo (3 199), Croda Rossa yahut Yüksek Gaisl (3 148), Drei Zinnen (3 003), Dürrenstein (2 840), Monte Piano (2 325) dur.

AMPEZZO [*ampetstso* ok.] (Hayden), Dolomitler'de Boita'nın yukarı bölümünde bir vâdi yöresi. Taşın bakımından çok canlı olan bu alanın ahalisi özel bir ağızla konuşurlar; hayvancılık, kereste ve odun ticareti yaparlar. Yörenin merkezi Cortina d'Ampezzo'dur.

AMPHİANAKS veya **İOBATES,** İlkçağ efsanelerine göre bir Lykia kıralı. İkiz kardeşi Akrisios tarafından Argos'tan kovulan Proitos'u memleketine kabul etmiş ve ona kızı Anteia veya Stheneboia'yı vermiştir. Ondan sonra onu, bir Lykialı ordu ile Yunanistan'a göndermiş ve ona Tiryns kıralhğını kazandırmıştır.

AMPHİARAOS, eski Yunan tanrısı ve efsane kahramanı. İlkçağ sonlarına kadar kâhin tanrı olarak kültü ve Argos ile Thebai efsanelerinde yeri vardı. A. un Yunanistan'da en büyük tapı yeri Oropos'ta idi; tapınağı bir kâhinlik ve düş yorumu merkeziydi. Amphiaraos ünlü kâhin Melampus'un torunu imiş Argos kırallığını elde etmek için Adrastos ile savaşmış. Adrastos kıral olunca onunla barışmış ve onun kızkardeşi Eriphyle ile evlenmiş. Fakat Adrastos Polyneikes'in Thebai'ya karşı hazırladığı Yediler seferine Amphiaraos'un da katılmasını istemiş. Kâhinliği yüzünden seferin yenilgi ile sonuçlanacağını bilen Amphiaraos, gitmemek için yalnız karısının bildiği bir yere saklanmış. Fakat Polyneikes veya Adrastos, Aphrodite'nin Harmonia'ya

AMPHİARAOS

düğün armağanı olarak verdiği uğursuz gerdanliğiyle Eriphyle'yi elde edip Amphiaraos'un saklandığı yeri öğrenmiş. Amphiaraos da oğlu Alkmaion'a anasından öç alma sını tenbih ederek sefere çıkmış. Yediler, Thebai önünde yenilince, Amphiaraos kaçmış. Tanrılar ünlü kâhini şerefsiz ölümden kurtarmak için bir mucize yaratmışlar: düşman, Amphiaraos'a tam yetişeceği sırada toprak yarılıp kâhini arabasiyle birlikte yutmuş. Alkmaion da seferden dönüşünde anasını öldürmekle babasının öcünü almış.

Amphiaraos'un adı, Yunan edebiyatında çok geçer. Aiskhylos'un «Thebai'ya karşı Yediler» tragediasında ve Pindaros'un övgülerinde büyük bir yeri vardır.

Amphiaraos'un Yunan sanatında tasvirleri çoktur. Thebai savaşına gidişi bugün Berlin'de bulunan bir Korintos kraterinde gösterilmektedir.

AMPHİDROMİA (Yunanca: *amphi* = etrafında, *dromos* = koşma), Eski Yunanlılar'ın, bir çocuk doğduktan beş gün sonra kutladıkları bir arıtma töreni. Yeni doğan çocuk ocağın etrafında gezdirilerek aile topluluğuna kabul edilirdi. Tören bir aile yemeği ile sona ererdi.

AMPHİKTİONİA, Eski Hellas'ta birçok boyların veya devletlerin çok kere ortaklaşa bir kutsal yer etrafında birleşmeleri şeklinde görülen dinî - siyasî devletler birliği. Buna giren devletler her yıl belli zamanlarında o kutsal yerde toplanarak dinî bayramlar yapar ve siyasî meseleleri konuşurlardı. Tarihte A. ların başlangıcı M. Ö. VIII. yüzyıla kadar götürülebilir. Fakat Bunlardan Onkhestos, Kalaūria ve Delos Amphiktioniaları çok erkenden önemlerini yitirdikleri için yalnız Delphoi A. sı A. için bir örnek olarak kalmıştır. Bunun en eski ortaklaşa yeri Thermopylai'deki Demeter tapınağı ve kutsal yeri olduğu için buna Pylai - Delphoi Amphiktioniası ve hattâ daha sonraları sadece Pylaia demek âdet olmuştur. Delphoi Amphiktioniası M. Ö. VII. yüzyılda kesin şeklini almıştır. Bunun 12 üyesi vardı Bunlar Delphoi tapınağını korumak için andiçerek birleşmişlerdi. Birliğin ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere yılda iki kere toplanan bir meclisi vardı. Verilen kararlar bütün üyelere uygulanırdı. Üyelerden her hangi birinin dikbaşlılığı veya haksızlığı, para cezasını ve hattâ bağlaşıklararası «kutsal harbi» bile gerektirirdi. Bu cümleden olarak birkaç harb yapılmıştır, bunların en önemlisi yaptıkları haksızlıklar ve dikbaşlılıktan ötürü M. Ö. IV. yüzyılda (355 - 346) Phoklar ile Lakedaimonlular'a (İspartalılar) karşı açılan ikinci kutsal harbdir. Sonunda bunlar birlikten çıkarılmış ve yerlerine Makedonya Devleti alınmıştır. Fakat Makedonya kıralı Philippos II. Amphiktionia'yı kendi istilâ politikasına alet yapmıştır. M. Ö. 300 den sonra ise Makedonya Amphiktionia'dan çıkarılmış ve yerine Aitoller birliği geçmiştir. Bunlar, 190 da Romalılar'a yenilinceye kadar Amphiktionia'nın nüfuzu altında kalmışlardır.

AMPHİKTYON, Yunan efsanesinde adı geçen iki kahraman.

1 — Atina kırallar listesinde üçüncü kıral. Üvey babası Kranaos'u kovarak 12 yıl hüküm sürdükten sonra Erikhthonios tarafından tahtından indirilmiştir. Kırallığı sırasında ilk defa olarak Dionysos kültü Eleutherai'dan Attika'ya girmiştir.

2 — Deukalion ile Pyrrha'nın oğlu, Delphoi - Pylai (= Thermopylai) amphiktyonia'sının efsanevî kurucusu. Oğulları İtonos, Malos ve Physkos (veya Physkos'un babası Aitolos) tur.

AMPHİLOKHİOS, IV. yüzyılın sonunda yaşamış İkonion (Konya) piskoposu. Zamanının hıristiyan dünyasında yüksek bir mevki edinerek Areian ve Messalian mezheplerine şiddetle karşı koymuştur. Basileios ve Nazianzos'lu Gregorios ile mektuplaşmasından ve dinî yazılarından çoğu kaybolmuşsa da bazı parçaları başka yazarlar tarafından iktibas edilmiştir.

AMPHİLOKHOS, eski Yunan yarı - tanrısı, Amphiaraos ile Eriphyle'nin oğlu. Babası gibi o da efsanede kâhin olarak anılır. Kültü Akdeniz kıyılarına yayılmıştır, fakat Yunanistan'da Amphiaraos'un daha kuvvetli kişiliği karşısında tutunamamış, daha çok Anadolu'da gelişmiştir. Troia efsanesinde adı geçer. Troia'nın düşmesinden sonra, Yunanistan'a dönmeyip kâhin Mopsos ile birlikte Pamphlia'ya ve Kilikia'ya gitmiş. Kilikia'da bir kırallık kurmuşlar, fakat egemenliği paylaşamayıp kavga ederek biribirlerini öldürmüşler. Mallos ile Poseideion şehirlerini kurmuş olan A. un Mallos'ta tapı yeri vardı.

AMPHİON, Yunan mitolojisinde Zeus ile Antiope'nin oğlu, Zethos'un ikiz kardeşi. Antiope, Zeus'ten gebe kalınca, babası Nykteus'tan kaçarak Sikyon'daki Epopeus'un yanına gider, bu da onunla evlenir. Fakat Nykteus'un ricası üzerine kardeşi Thebai kıralı Lykos, Epopeus'u öldürür, Antiope'yi de tutsak olarak götürür. Antiope yolda A. ile Zethos ikizleri doğurur. Lykos iki çocuğu tenhalıkta bırakarak Antiope'yi karısı Dirke'ye hizmetçi olarak verir. Lykos ile Dirke'nin çetin muamelesinden kaçan Antiope Kithairon dağlarına sığınır. Fakat Dirke onu orda tekrar bulur ve oralı bir çoban tarafından büyütülmüş olan A. ile Zethos'a Antiope'yi sürüklenerek öldürülmesi için bir yabani boğanın boynuzlarına bağlamalarını emreder. O aralık,

AMPHİON

çobanın sözlerinden Antiope'nin A. ile Zethos'un anası olduğu anlaşılarak, bunlar Dirke'nin Antiope için düşündüğü ölümü Dirke'nin kendisine hazırlarlar. Cesedini bir kaynağa atarlar, bu da o zamandan beri Dirke adını taşır. Thebai kırallığını kendilerine bırakması için Lykos'u zorlıyan A. ile Zethos, şehrin surlarını harikalı bir şekilde yaparlar. Çünkü A. a Hermes bir rebap armağan etmişti. Bunu A. çalınca, taşlar kendiliğinden sur halinde birleşir. Sonra A. Niobe (b. bk.) ile evlenir ve bundan yedi erkek, yedi kız çocuğu olur.

Bu efsaneye Homeros'ta bile raslarız, fakat ona son şeklini veren Euripides olmuştur. O, bunu, kaybolmuş olan en ünlü dramlarından *Antiope* adındaki dramında işlemiştir. Burada Euripides ikizleri, birbirine karşıt iki yaşama şekli olan iç veya görüş hayatı (Yun. bios theoretikos; Lât. vita contemplativa) ile iş hayatı (Yun. bios praktikos; Lât. vita activa) nın sembolleri olarak çizmiştir. Euripides'in dramı büyük bir etki yapmıştır. Pacuvius bunu taklidetmiş ve böylece efsaneyi Romalılar'a da iyice tanıtmıştır. Ressamlık ve heykelcilikte de bu efsanenin tasvirlerine raslarız. Bunla ın en tanınmışı. Apollonios ile Tauriskos'un «Farnese Boğası» adını taşıyan büyük gruptur ki, bunun Roma devrine ait bir kopyası vardır (Napoli'deki millet müzesinde). Bu grupta, A. ile Zethos'un Dirke'yi boğanın boynuzlarına bağlamasını görürüz (bk. resim).

AMPHİPOLİS, eski tarihte büyük önemi olan bir Yunan şehri. A., Makedonya'daki Strymon (Usıruma) ırmağı kenarında, bunun Strymon (Orfanto) körfezine aktığı noktanın yaklaşık olarak 4,5 km gerisinde bulunurdu. Tam ağzında ise, A. in limanı olan Eion vardı. M. Ö. 497 de Miletos'lu Aristagoras orda bir sömürge kurmaya kalkmışsa da, bölgenin halkı olan Edonlar tarafından öldürülmüştür. 465/4 yılında Atinalılar'ca yapılan başarısız bir teşebbüsten sonra, nihayet 437 yılında Hagnon'un yönetimi altındaki Atinalılar önemli yol kavşağı olan Ennea Hodoi (Dokuz yollar) da yerleşmeye ve Strymon eğmecinin sol kıyısında A. i kurmaya muvaffak olmuşlardır.

A . Atinalılar'ın Kuzey Yunanistan'daki eğemenliklerinin en önemli dayanağı idi. Ekonomik önemi de çevresinde pek çok yetişen ve gemi yapısına elverişli olan kereste ile şehrin yakınındaki altın ve gümüş ocaklarına dayanıyordu. Bununla beraber A., orada yaşıyan Atinalılar'ın bir azınlık olmasından dolayı, ana şehrine karşı bağlılık göstermemiştir. A. 424 te Spartalı general Brasidas'a karşı koymadan teslim olmuş, bu general 422 de Kleon'a karşı yaptığı savaşta ölünce, onu, A. şehri kurucu kahraman olarak kutsallaştırmıştır. Nikias barışından sonra A , tekrar Atina'nın eğemenliği altına girmeği reddetmiş ve o zamandan beri de bağımsızlığını muhafaza etmiştir. 360 ta Atinalı general Iphikrates'in taarruzlarına başarı ile karşı koymuştur. 357 de Makedonya'lı Philippos A. i işgal etmiştir. Bu şehir bundan sonra Makedonya kırallığının sonuna kadar Makedonya'nın bir kısmı olarak kalmıştır. 168 den 146 ya kadar Macedonia Prima'nın siyasî merkezi bulunmuştur. Makedonya 146 da Roma'nın bir ili olunca, A. siyasî serbestliğini muhafaza etmiştir. Adriyatik denizini Byzantion'a bağlıyan en önemli yollardan biri olan Via Egnatia, A. ten geçerdi.

A., gerçekten pek güzel olan akçeleriyle seçilir. Bunların üzerinde şehrin başlıca tanrıları Apollon (şekle bk.) ile Artemis Tauropolos'tur.

AMPHİPOLİS AKÇESİ

A. ın örenleri şimdiki Neokhori (Yeniköy) adlı köye yakındır. Hususiyle büyük Akropolis göze çarpmaktadır. A. ın kuzeyinde, Struma'nın ötesinde, Birinci Dünya Harbi sırasında büyük bir mermer aslanın kalıntıları bulunmuş, 1937 yılında tekrar yerine dikilmiştir. Bu sanat eseri M. Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.

AMPHİPROSTYLOS, yalnız cephesi sütunlu prostylos'a karşılık hem önü, hem arkası bir sıra sütunla süslü Yunan tapınakları. Güzel bir örneği Atina Akropolü'ndeki Nike tapınağıdır.

AMPHİS, Atinalı komedia şairi. Elimize geçen eser parçalarından Eflâtun'la çağdaş olduğu anlaşılır. Yazdığı birçok komedıaların adı kalmıştır. Konuları efsaneden veya günlük hayattan alınmış olan bu komedialar Orta Komedia nevindendir.

AMPHİSSA, Yunanistan'da bir şehir. Lokris'in batı kısmında, Delphoi'nin kuzeybatısındadır. M. Ö. 339 da, Atinalı devlet adamı Aiskhines, bir ilenmenin tepkisi altında bulunan Krisa ovasını ele geçiren A. lıları Amphiktyonlar'a şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Amphiktyonlar A ya karşı harbe karar vererek (bu, Üçüncü Kutsal Harb adını taşır), Makedonya kralı Philippos'u bu kararı yerine

getirmekle ödevlendirmişlerdir. Philippos A. yı M. Ö. 338 de yıkmıştır. Kısa zaman sonra tekrar yapılmış olan şehrin adı Yunanistan tarihinde sık sık geçer.

A., Ortaçağ tarihinde de rol oynamıştır 966 da Bulgarlar tarafından zaptedilmiştir. 1204 te Thessalonike (Selânik) kıralı Montferrat'lı Bonifazio, Leon Sguros'u yendikten sonra, şövalye Thomas de Stromoncourt'u A. dukası yapmıştır. Bu zamandan sonra A., Salona adını taşımıştır. O zamanlarda A. da yapılmış olan kalenin örenleri, Yunanistan'da frenklerin hüküm sürdükleri dönemden kalan anıtların en önemlisi olarak gösterilmektedir. Sonuncu Stromoncourt, Kephissos meydan savaşında ölünce (1311), Salona, Katalanlar'ın eline düşmüştür. Fadriqueler hanedanı orda hüküm sürmekte idi. 1394 te sonuncu Fadrique'in dulu Helena Kantakuzena, şehri Sultan Bayazit'e teslim etmiştir. Kısa bir zaman için Mistra despotlarının eline geçen A., 1687 - 1696 yıllarında da Venedikler'in elinde idi. Şimdiki A. nın nüfusu yaklaşık olarak 6 000 kadardır.

AMPHİTHEATRON (Fr. ve İng. Amphitheatre), gladiatorlarla vahşî hayvanların boğuşmaları için yapılmış iki taraflı tiyatro. Plânı elips veya daire şeklindedir. Seyirciler tiyatrolarda olduğu gibi bir yarım dairenin içini değil, kapalı bir alanın bütün çevresini işgal ederler. Yapının içi *cavea* denen kademeli oturma yerleri ile, gösterilerin yapıldığı ortadaki kumla örtülü *arena*'dan ibarettir. *Cavea* dış duvarların doğrultusunda büyük yollar ve bunları merkeze doğru kesen merdivenlerle bölünmüştür. Dışı birkaç katlı kemerler, sütunlar ve heykellerle süslüdür.

Amphitheatronlar, büyüklükleri, zengin süsleri ile Roma mimarlığının pek karaktersiztik bir buluşudur. Bunların en büyüğü ve en gösterişlisi 72 yılında imparator Vespasianus'un başlattığı Roma'daki Colosseum'dur (bk. COLOSSEUM). İmparatorluğun doğu bölümünde benzerlerine pek seyrek raslandığı halde batıda pek çoktur. En başlıcaları büyüklük sırasiyle Capua, Verona, el - Cem, Pola, Arles, Nismes ve Pompei'dekilerdir. Bergama'daki Amphitheatron da bugün çok harap durumda olmakla beraber, imparatorluğun batı bölümündeki örneklerine yakın bir büyüklükte idi.

AMPHİTRİTE, Yunan mitolojisinde bir deniz tanrıçası. Adı ilk defa *Odysseia*'da geçer. Hesiodos'a göre, A. Nereus ve Doris'in kızı ve Poseidon'un karısıdır. Deniz tanrısı Triton ve Helios'un karısı Rhode onun çocuklarıdır. A ye Poseidon ile birlikte tapınılırdı.

AMPHİTRYON, Yunan efsanesinde Tiryns kıralı Alkaios'un oğlu. Karısı Alkmene (b. bk.) dir A. Taphoslulara karşı sefere çıkınca, Zeus A. un kıyafetine girerek Alkmene ile birleşir. A. seferden dönerek Alkmene'nin ihanetinin farkına varır, fakat sonunda hakikatı anlar ve tanrıya baş eğer. Sonradan Alkmene, Zeus'un oğlu olan Herakles'i ve A. nun oğlu olan İphikles'i ikiz olarak doğurur. Bu konuyu Plautus *Amphitruo* adlı tragi-komedyasında işlemiştir. Molière de Plautus'u örnek alarak 1668 yılında *Amphitryon* adlı komedyasını sahneye koymuştur.

AMPHORA: 1 — Eski Yunanlılar'da ve Romalılar'da gövdesi geniş, dibi ince, zeytin yağı, şarap, bal, v. b. sıvıların muhafazası için kullanılan iki kulplu testiler.

2 — Eski Yunanlılar'da ve Romalılar'da bir hacım ölçüsü.

AMPİRİK (Empirique) [Hek.] ampirizma ile ilgili olan ve hekimliğin esası olarak ampirizmayı kabul eden zümrenin mesleği, hekimlik tarihinde, Hippokrates'ten sonra ve Kos'lu Philenos ile İskenderye'li Serapion'ın kurdukları bir tıp okulu (M Ö. 280). Bunlar dogmatik (b. bk.) lerin tersine olarak olayların son sebeplerini aramanın lüzumsuz olduğunu kabul ediyor ve daha çok en yakın sebebi bulmaya çalışıyorlardı. Bu okul. klinik gözleme fazla değer veriyor ve sağıtımda hususiyle deneylerden faydalanmaya çalışıyordu. Sağıtımın yolunu çizmek için yapılan araştırmalarda tripodi adını alan üç şeye önem verilirdi. 1 — İnsanın gözlemini yaptığı olaylar. 2 — O devirde yaşıyanlardan veya eskiden yaşamış olanlardan öğrenilen şeyler. 3 — Yeni hastalıklar için de bu hastalıklara benziyen ve eskiden beri bilinen hastalıklarla karşılaştırma (analoji). Temeli sağlam olan bu meslek, anatomi ve fizyolojinin lüzumunu inkâr etmek ve bunların faydasız olduğunu ileri sürmek gibi bir yanlışlığa düşmüştü. Ampirik sözü sonraları daha çok, körü körüne göreneğe bağlanmak karşılığı olarak kullanılmıştır.

AMPİYEM (Empyème), vücutta normal olarak kapalı bulunan veya dar bir delikle dışarıya açılan bir kovuk (boşluk) içinde irin toplanması veya böyle bir kovuğun içine irin akması yahut boşalması (meselâ: alın kemiği sinus'ü ampiyemi, üstçene sinus'u ampiyemi, plevra, yani akciğer zarı kovuğu ampiyemi, v. b.). Çokçası irinli plevra yangılanması (plörözi) için bu terim kullanıldığı gibi, bazı kere de irinli plörözide irini boşaltmak üzere yapılan ameliyata da bu ad verilir (ampiyem ameliyatı). Bazı özel ampiyem çeşitleri vardır: dışarıya doğru açılan veya kendiliğinden delinen ampiyemler, yürek vurmalariyle eşinzaman hareketlerle canlanan çarpmalı (pülzasyonlu) ampiyemler.

AMPLEPUIS [*ãplpüi* ok.]. Fransa'nın Rhône departmanının Villefranche yönetim bölümünde 5 670 (1926) nüfuslu bir kasaba. Lyon'un kuzeybatısında, denizden 430 m yükseklikte olup tül ve muslin dakumacılığı vardır.

AMPLİFİKASYON [Genişletme bir konunun açıklanması] (Radyoteknik): Potansiyel farkı veya akım şiddetinin yükseltilmesi işine verilen ad.

AMPLİFİKATÖR, küçük genlikli (şiddetli) akımları büyük genlikli akımlara çeviren üç veya daha fazla elektrodlu lambalı düzeneklere verilen ad Triyod (üç elektrodlu) lambalar:

1 — Sönümsüz elektrik titreşimleri jeneratoru

2 — Detektör

3 — Amplifikatör olarak kullanılır.

Salımda mikrofondaki, alımda antendeki akımlar çok zayıftırlar. Yeryüzündeki postaları dinlemeyi mümkün kılmak için bu akımların şiddetlendirilmesi gerekir. Bu işi gören triyod lamba, amplifikatör bir röle olarak çalışır. Antenin yüksek frekanslı akımlarını şiddetlendiren lamba (veya lambalara) yüksek frekans amplifikatörü denir. Bu amplifikatör, radyo alıcının deteksiyondan evvel gelen kısmındadır. Deteksiyondan sonra elde edilen akımları şiddetlendiren amplifikatöre alçak frekans amplifikatörü denir. Radyo alıcılarda deteksiyondan evvel ve sonra amplifikasyon yapılır. Triyod lambanın amplifikatör olarak çalışmasında, şiddetlendirilecek olan potansiyel farkı. lambanın ısgarası ile plâğı (anod) arasına tatbik edilerek plak akımına kumanda edilir.

Triyod lambada plâk karakteristiğini gösteren eğride, doğru (yaklaşık olarak) bir kısım vardır. Isgaranın V_g potansiyeline zayıf bir değer verilerek bunun çalışma noktası

hemen hemen karakteristiğin doğru parçasının ortasına alınır. Isgaranın V_g potansiyelinin $\pm \Delta V_g$ gibi küçük bir değişimi, bu değişme ile orantılı olarak plâk akımının Δi_p değişimine sebep olur. $\frac{\Delta i_p}{\Delta V_g}$ oranı, volt başına 5 miliamper ise, plak devresine konmuş olan 1 000 omluk bir direncin uçlarında, ısgara potansiyelinin 1 volt değişmesine karşılık 5 voltluk bir potansiyel farkı değişmesi elde edilir. Buna göre lâmba, yükseltme veya şiddetlendirme işi görmüştür yani bir amplifikatördür. Isgaraya tatbik edilen potansiyelin çok hızlı değişmelerini takip etmeğe yetkili sadık bir röle olmuştur. Birkaç triyod lâmba seri bağlanarak, lâmbalardan birinin şiddetlendirdiği gerilimi diğer lâmba ile tekrar şiddetlendirmek suretiyle 1, 2, 3 katlı amplifikasiyonlar elde edilir.

Triyod lâmbanın çalışmasını doğru olarak tesbit etmek için plak devresinden geçen akımın şiddetini i_p, plak potansiyelini V_p, ısgara potansiyelini V_g ile gösterelim. i_p, V_p ile V_g nin bir fonksiyonudur.

$$i_p = i_p (V_p, V_g),$$

$$[1] \quad di_p = \frac{\partial i_p}{\partial V_p} dV_p + \frac{\partial i_p}{\partial V_g} dV_g .$$

Isgara potansiyeli değişmezse, plâk devresinden geçen akımın şiddeti, bir sınır içinde plâk potansiyeli ile doğru orantılı olarak değişir. Plâk potansiyeli değişmezse, karakteristiğin doğru olan kısmında, plak devresinden geçen akımın şiddeti, ısgara potansiyeli ile doğru orantılı olarak değişir. Bu hale göre, r ve k değişmeyen bir değeri göstermek üzere

$$\frac{\partial i_p}{\partial V_p} = \frac{1}{r}, \quad \frac{\partial i_p}{\partial V_g} = \frac{k}{r}$$

yazılabilir. [1] formülünde bu değerleri yerlerine koymakla

$$[2] \quad r\, d i_p = d V_p + k\, d V_g$$

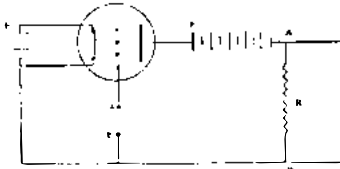
formülü bulunur. Bu formüle göre lamba, elektromotor kuvvetinin bir t anında $k\, d V_g$ kadar değişmesi ile, kutupları arasında $-\, d V_p$ kadar bir potansiyel farkı değişmesi meydana gelen ve iç direnci r olan bir jenerator gibidir. [2] formülü amplifikasyonun temel formülüdür. Adi lâmbalarda $k = 8$, $r = 20\,000$ om kadardır. Ekran ısgaralı lâmbalarda $k = 100 - 1\,000$, $r = 200\,000 - 700\,000$ om kadardır.

$$\frac{\partial i_p}{\partial V_p} = \frac{1}{r}, \quad \frac{\partial i_p}{\partial V_p} = \frac{1}{D r}$$

yazılırsa $D r\, di_p = D\, dV_p + dV_g$ bulunur. k ya lâmbanın amplifikasyon katsayısı, D ye ısgara geçirgenliği denir.

Tansiyon amplifikasyonu

a) Dirençli amplifikatör — plâk devresinin A ve B noktaları arasına R direncini koyalım (şek: 1) ve

Şekil : 1

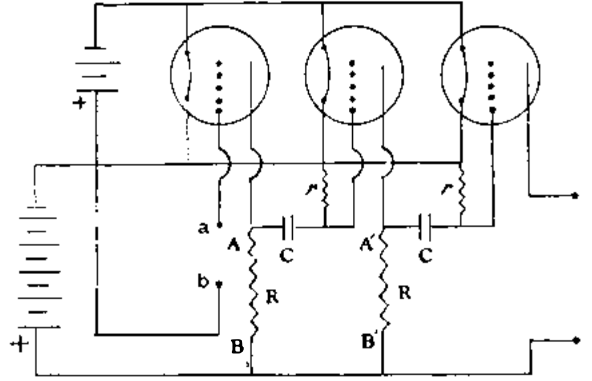
$R\, d i_p = -\, d V_p$ yazalım. Bu formül ile [2] formülü arasında di_p yok edilirse

$$\frac{d V_p}{d V_g} = -\frac{k}{\frac{r}{R} + 1}$$

bulunur. $R = 10\, r$ olursa

$$|\, d V_p \,| = 0{,}9\, k\, |\, d V_g \,|$$

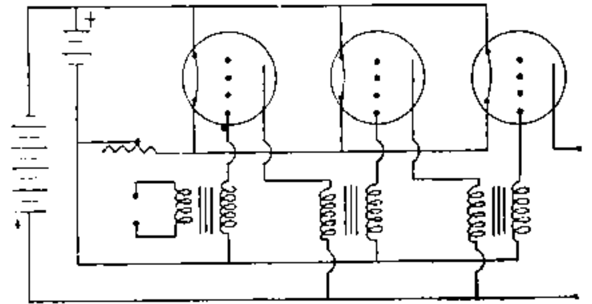
olur: Bu halde A, B noktaları arasındaki potansiyel farkı değişmesi a, b noktaları arasındakinden (0,9 k) kere daha büyüktür. Bu suretle 2 - 3 kat amplifikasiyon yapılabilir (şek : 2).

Şekil : 2
Dirençli, üç katlı amplifikatör

A, A' noktalarının potansiyelleri yüksek olduğundan, bu noktalarla ısgara arasına C, C kondansatörleri konur. Bu kondansatörler A B arasındaki potansiyel değişmelerini 2 ci lâmbanın ısgarasına A' B' arasındaki potansiyel değişmelerini 3 cü lâmbanın ısgarasına iletirler. Fitil bataryasının po + veya — zitif kutpuna bağlı olan 1 - 5 megomluk r r dirençleri, uçları arasında meydana gelen potansiyel düşmesinden dolayı, ısgaraların ilk potansiyelini sıfırın yakınında tespit eder. Dirençli amplifikatörler daha ziyade deteksiyondan sonra, yani alçak frekans devresinde kullanılır. Yüksek frekanslarda $C = 0{,}0005\ \mu F$, alçak frekanslarda $C = 0{,}5\ \mu F$ kadardır.

b) Transformatörlü amplifikatör: (şek: 3)

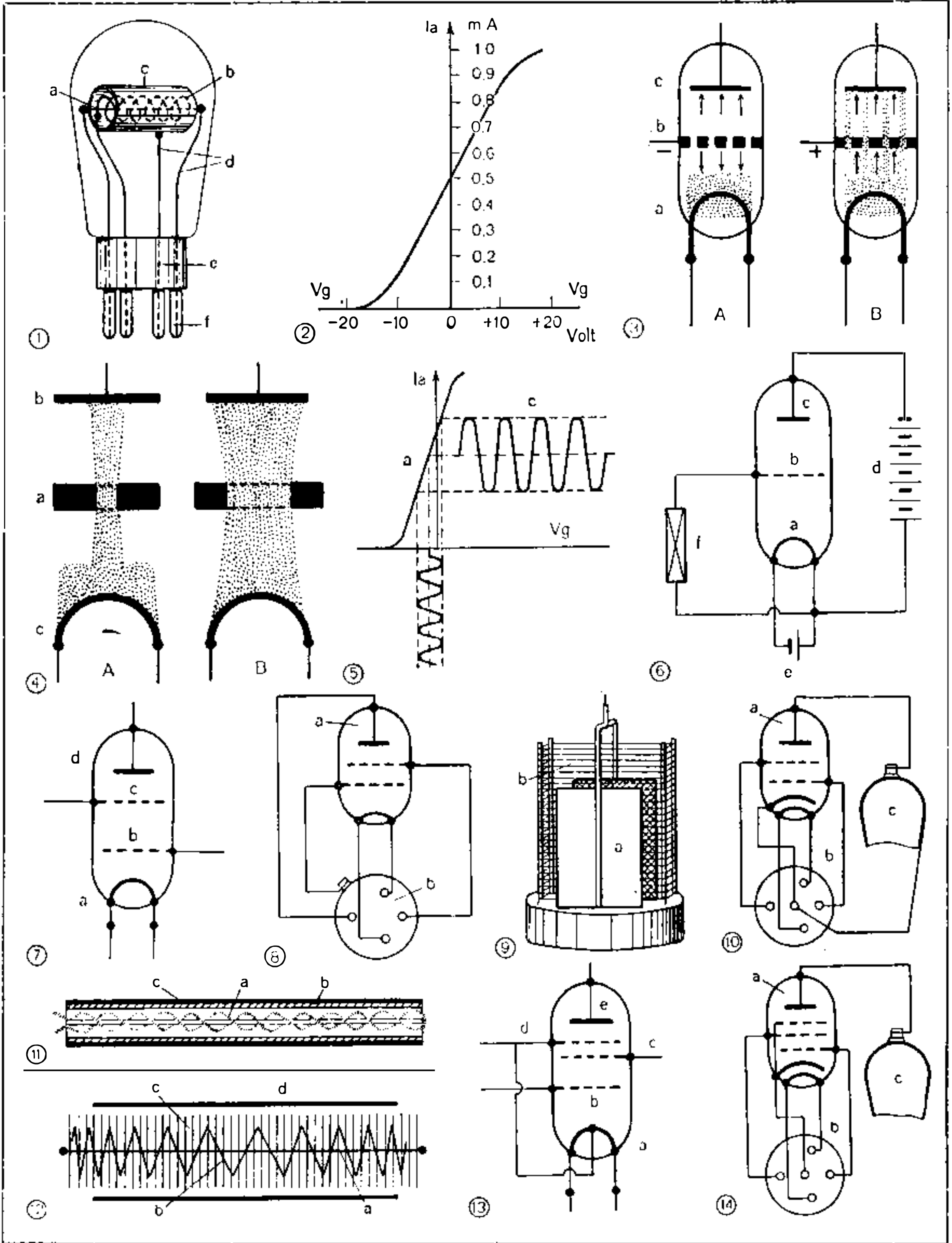
Şekil : 3
Transformatörlü, üç katlı amplifikatör

1 — Alçak frekans - Transformatörlerin nüvesi, fuko akımlarına meydan vermemek için izole edilmiş çok ince demir levhalardan yapılır.

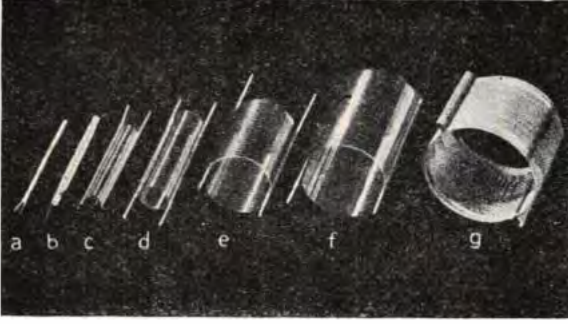
2 — Yüksek frekans - Bunlardaki sarım sayısı daha azdır. Demir nüveleri yoktur veya silisyomlu demirden yapılmıştır.

	Sarım sayısı	telin uzunluğu	telin direnci	telin çapı
Primer	4 000 5 000	200 300 met.	400 500 Om	0, mm 2
Sögonder	16 000 20 000	2 000 3 000 met.	4 000 5 000 Om	0, mm 05

AMPLİFİKASYON

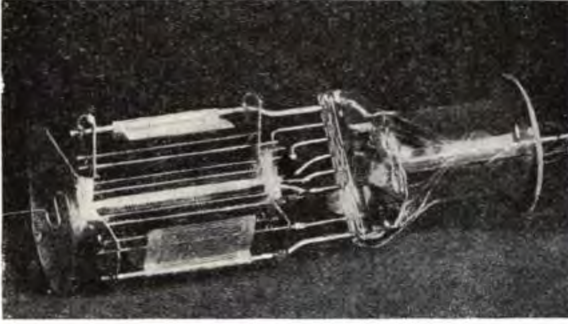
1 — Üç elektrodlu bir lâmbanın yapılışı: a katod, b ısgara, c anod, d bağlama telleri, e ayak, f fiş. 2 — Üç elektrodlu bir lâmbada Ia plâk akımının V_g ısgara gerilimine göre değişimini gösteren eğri (plâk karakteristiği). 3 — Isgaranın kumanda tesiri şeması: a katod, b ısgara c anod. A: Kumanda ısgarasına negatif bir gerilim tatbik edilmiştir. Bu hal, katottan anoda olan elektron akımına mani olmaktadır B: Kumanda ısgarasına pozitif bir gerilim tatbik edilmiştir. Bu hal, katottan anoda olan elektron akımını hızlandırmıştır. 4 — Anod - katod ve ısgara - katod kapasitesinin elektron akımına tesiri: a ısgara, b anod. c katod, A: sık aralıklı ısgara, plâk geriliminin elektron akımına tesiri zayıftır. B: geniş aralıklı ısgara, tesiri büyüktür. 5 — Üç elektrodlu bir lâmbanın amplifikasiyon (şiddetlendirme) tesirinin şeması: a karakterîstik, b gelen dalga katarı, c şiddetlendirilmiş dalga katarı. 6 — Üç elektrodlu bir lâmbanın bağlama şeması: a katod, b ısgara, c anod, d anod bataryası, e ısıtma (fitil) bataryası, f ısgara direnci. 7 — Çift ısgaralı (bigriy) bir lâmbanın şeması: a katod, b hızlandırma ısgarası, c kumanda ısgarası, d anod. 8 — Çift ısgaralı bir lâmbanın ayak şeması: a lâmba, b ayak. 9 — Ekran ısgaralı bir lâmbanın anod ve ekran ısgrası şeması: a anod, b ekran ısgarası. 10 — Endirekt ısıtmalı bir ekran ısgaralı lâmbanın ayak şeması: a lâmba, b ayak, c metal kılıf. 11 — Endirekt ısıtmalı bir lâmbanın katod sistemi yapısı: a fitil, b keramik boru, c katod (elektron çıkaran metal tabakı). 12 — Değişik pantlı bir lâmbanın kumanda sistemi şeması: a katod, b değeşik aralıklı kumanda ısgarası, c ekran ısgarası, d anod. 13 — Bir pentod lâmbanın şeması: a katod, b kumanda ısgarası, c ekran ısgarası, d Süpressör ısgara, e anod. 14 — Bir pentodun ayak şeması: a lâmba, b ayak, c metal kılıf.

1

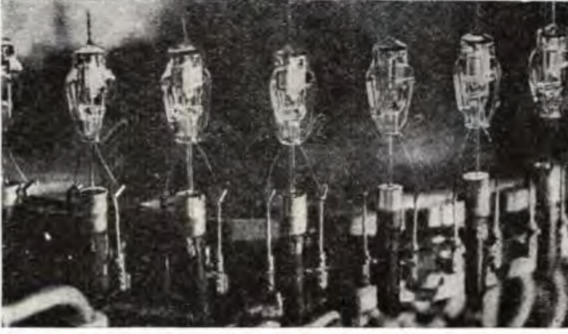
3

2

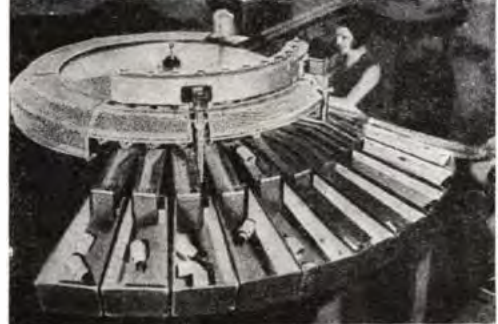
5

4

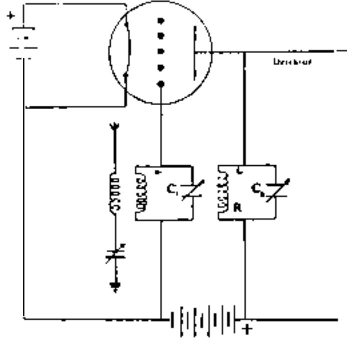
6

7

1 — Bir hekzodun parçaları: a çift olarak sarılmış yalıtkan tabaka ile ısıtma teli, b emisyon tabakalı katod, c birinci kumarda ısgarası d ekran ısgara, e ikinci kumanda ısgarası, f ekran ısgara, g anod. 2 — Bir hekzodun yapılışı. 3 — Bir hekzodun parçalarının birleştirilmesi (ısgara kapağının takılması). 4 — Lâmbaların otomatik hava boşaltma tulumbasiyle boşaltılmaları. 5 — Ayağın takılması. 6 — Lâmbaların fabrikasyonu. 7 — Lâmbaların otomatik kontrol makinesi ile kontrolu.

c) Rezonanslı amplifikatör: C_2 titreşim devresi C_1 devresinin N frekansı üzerine akord edilirse. C_2 devresinin empedansı $L^2\,\omega^2/R$ olur, $(\omega = 2\pi N)$ N büyük olduğundan. R küçük olursa $L^2\,\omega^2/R = \infty$ gibidir, ve plâk devresinden N frekanslı akımlar geçmez. [2] formülünden $d\,V_p + k\,d\,V_g = O$ [3] $d\,V_p = -k\,d\,V_g$ elde edilir (şek: 4) (—) işareti $d\,V_p$ ve $d\,V_g$ potansiyel değişmelerinin zıt fazda olduklarını gösterir. [3] formülüne göre plâk devresinin potansiyel değişmeleri mutlak değerce ısgara devresinin potansiyel değişmelerinden k kat büyüktür.

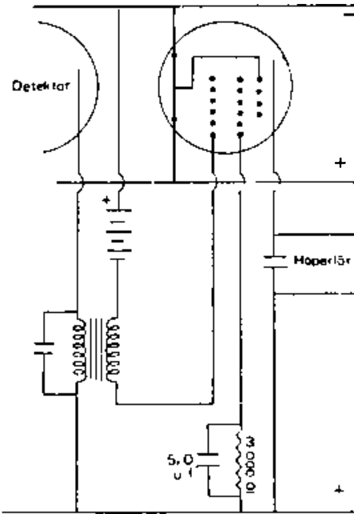
Şekil: 4

Birkaç kat amplifikasyon yapılırsa aralarındaki plâk devrelerindeki kondansatörler kaldırılır. Bu suretle amplifikasyon biraz azalır, fakat amplifikatörün reglajı kolaylaşır. Bu amplifikatör selektifdir. Yani N frekansı üzerine akord edilirse, N frekanslı titreşimlerin amplifikasyonunu yapar.

Güç amplifikasyonu: Amplifikasyonun son katında bir hoparlör veya bir röle işleyeceğinden ısgaranın potansiyel değişmelerini kullanarak plak devresinde büyük bir gücün elde edilmesi istenir. Güç amplifikasyonu için kullanılacak lambada $d\,i_p$ büyük olmalıdır. [2] formülünden

$$d\,i_p = \frac{d\,V_p + k\,dV_g}{r}$$

bulunur. $d\,i_p$ nin büyük olması için k/r, yani pant büyük olmalıdır. Güç ve yüksek frekans amplifikatörü olarak pentodlar çok kullanılır. Pentodlarda ekran ısgara ile anod arasına, katoda bağlı olarak konulan geniş aralıklı ısgara anodtan çıkan alektronları tekrar anoda gönderir ve k ve k/r nin büyümesine mukabil karakteristikte alçalan bir kısım bulunmaz Bu kısmın bulunması amiplifikasyonu istenen akımlardan başka elektrik titreşimlerine sebep olur. Ekran ısgaranın potansiyeli anod potansiyelinden az ufaktır.

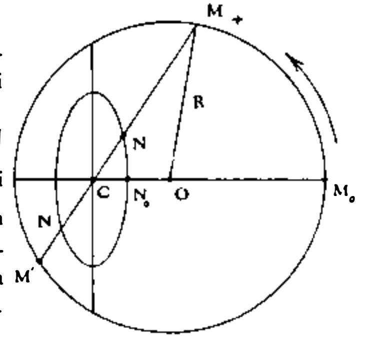

Şekil: 5

AMPLİTÜD [Vüsat, Genişlik, Büyüklük] (Fizik): Amplitüd (Genlik), matematik ve fizikte, genel olarak periyodik fonksiyonlarda ve periyodik hareketlerde kullanılan bir terim. Denge durumundan itibaren maksimom uzaklaşmayı veya maksimom yerdeğiştirmeyi ifade eder. Amplitüd, yerine göre, açısal veya çizgisel bir büyüklük olabilir. Meselâ, bir sarkaç'ın salınımlarının amplitüdü salınan sarkaç'ın denge durumu ile yaptığı maksimom açıdır. A B doğru parçası üzerinde periyodik hareket yapan bir maddesel noktanın, başlangıç noktası olarak A B nin orta noktası alındığında apsisini X ile gösterelim. X e elongasyon veya uzanım denir. Bu uzanımın alacağı en büyük değer amplitüddür.

Salınım hareketleri sönümsüz iseler, amplitüd sabit kalır, sönümlü iseler, amplitüd, her salınımda küçülür.

Bir daire içinde verilen bir C noktasından geçen kiriş üzerinde ve C noktasının iki tarafında, kirişin uzunluğunun kare kökü ile ters orantılı CN ve CN′ uzunluklarını alalım. Kirişin C etrafında dönmesi ile N ve N′ noktaları kapalı bir eğri çizer. CN_0N alanı, $\widehat{M_0M}$ yayının sürekli bir fonksiyonudur. $\widehat{M_0M}$ nin $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değişmesi ile bu alan da $-\infty$ ile $+\infty$ arasında değişir ve $\widehat{M_0M}$ nin bir değerine CN_0N alanının bir değeri karşılaşır.

$CN.\sqrt{MM'}$ çarpımı değişmediğinden $CN.\sqrt{MM'} = 1\sqrt{2(R+OC)}$, $\frac{CN_0N \text{ alanı}}{l^2} = u$ yazalım. $\frac{1}{2}\,\widehat{M_0OM} = \varphi$ açısına elliptik fonksiyonlar (b bk.) teorisinde u fonksiyonunun amplitüdü denir.

Meteoroloji: Amplitüd, gündelik sıcaklık farkına verilen ad. Günlük maksimum sıcaklık ile minimum sıcaklık arasındaki farka, günlük amplitüd denir.

Bir ayın, bir mevsimin, bir senenin mutlak amplitüdü, ay, mevsim ve sene içinde not edilen maksimom sıcaklık ile minimum sıcaklık arasındaki farktır.

Navigasyon: Bir gök cisminin amplitüdü, bu cismin kestirildiği veya görüldüğü nokta ile doğu veya batı arasındaki açısal mesafedir

AMPSANCTUS (şimdi *Ampsancto*), Eski İtalya'nın bir küçük gölünün adı. Göl, Apennin'lerin güney kısmında, Hirpin'lerin topraklarında bulunuyordu. Şimdi ise yerinde iki gölcük bulunur. Bunların suları çok gaz çıkarır. Bunları besliyen kaynakların suyu bol olup içinde CO_2 ile H_2S'i vardır. Kokusu uzaktan alındığı gibi, pek yakında öldürücü olabilir. Bu korkunç olayları yaptığı sanılan tanrı adına bir tapınak yapılmıştır. Tanrının adı Mefitis'tir; tapınağı gölün kenarında idi. Bunun yerinde şimdi hıristiyan şehidi aziz Felicità adına yapılmış bir kilisecik görülür. A. gölüne eski zamanlarda ölüler diyarına giriş gözü ile bakılırdı. Onu Vergilius, *Aeneis*'in 7. kitabında, bu sıfatla tarif eder.

AMPOULE, SAINTE (Fr. *sĕtāpūl* ok.; Lât. *Ampulla Remensis*), Franklar'ın kıralı Khlodovig (Clovis) I. in Aziz Remigius (Remi) tarafından 496 da Reims'te kutsal zeytin yağı ile mesh (sacrare) edileceği sırada, bir güvercin tarafından gökten indirildiği söylenen ve uzun zaman Reims'teki Aziz Remi kilisesinin hazinesinde muhafaza edilmiş olan bir kab. A., bütün Fransa kırallarının Reims başpiskoposu tarafından yapılan taç giydirme törenlerinde kullanılmıştır (877, 893 yapılanlarla 936 dan başlıyarak 1108 ile 1594 te yapılan törenlerden başka bütün törenlerde). A., Fransa İhtilâlinde (kasım 1793) kırılmıştır. Böyle olduğu halde Charles X., 1825 te, şişenin kırıkları içinden bir mucize ile kısmen kurtulmuş olduğu söylenilen mukaddes zeytin yağı ile meshedilmiştir. Kurtarılan yağ Reims kilisesinde muhafaza olunmaktadır.

AMPULLARİA (Zoo), karındanbacaklı yumuşakçalar (Gastropoda) la önsolungaçlılar (Prosobranchiata) takımına bağlı Ampullariidae familyasının bir cinsi. Kabukları küre şeklinde yuvarlaktır ve üstü düzdür. Kabuk ağzı yuvarlakçadır ve düz bir kapalı (operculum) vardır. Solunum boşlukları, solungaç boşluğu ve akciğer olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Güney Asya'da, Tropik Afrika'da, nehirlerlerde yaşarlar. Su kuruduğu zaman solunum boşluklarının gösterdiği özellik yardımiyle uzun müddet su dışında yaşıyabilirler.

A. fasciata adlı türü Doğu Hindistan'da çamurlu yerlerde, pirinç tarlalarında yaşar. Boyları 7,5 cm kadar olur. *A. gigas* Tropik Afrika'da yaşıyan bir türüdür.

AMPURDÂN [*ampurdān* ok.], İspanya'da Katalonya'nın Gerona eyâletinin kuzeyinde bir yöre ve ova. A. ovası bol zeytin ve meyva yetişen bir alandır. Ovanın ekonomik merkezi Figueras'tır.

AMPÜTASYON (Amputation), vücuttan bir kısmın kesilerek çıkarılması. Daha dar anlamiyle, meselâ bacağın bir kısmını veya tamamını ameliyat ile bedenden ayırmaktır, denebilir. Ampütasyon şu şartlar altında gerekli olur: 1 — Yaralanma, 2 — Gangren, 3 — Enfeksiyon, 4 — Habis urlar, 5 — Şekil bozuklukları, 6 — Ağrı.

Yaralanma: Birinci Dünya Harbi'ndeki deneyler cerrahlara eskiye göre daha az ampütasyon yapılmasının lüzumlu olduğunu düşündürmüştür. Böylece cerrahlıktaki teknik değişmiş, ileri derecede bile olsa yaralı kol veya bacakların, ampütasyon yapılmadan kurtarılması sağlanmıştır. Öte yandan korunma bilgisinin ve enfeksionla savaşma usullerinin genişlemesi, bu yönden daha ihtiyatlı davranmayı mümkün kılmıştır Hususiyle İkinci Dünya Harbi'nde yaraların mikroplanması ihtimaline karşı çok etkili bir silâh mahiyetinde olan sulfamit grubu ilâçlar ve Penicilline harb cerrahîsi istatistiklerinde, kol, bacak kesme yüzdesini çok düşürmüştür. Bu şartlar altında da bazı haller ampütasyonu gerektirir. Meselâ bacağın bir kısmının herhangi bir etki ile kopması, geniş ve derin bir yaralanma ile birlik olan kemik kırıkları, büyük bir arterin parçalanması çok şiddetli ezikler bu arada sayılabilir.

Gangren: Vücudun herhangi bir bölgesini besliyen damarlar tıkanarak bu bölgede kan dolanımı duracak olursa oradaki dokularda yaşama belirtisi kalmaz, gangren başlar. Kol ve bacak damarlarında da bu hale rasgelinebilir. Meselâ tifüs geçirenlerde yahut şeker hastalığı olanlarda bacak damarlarının iç gömleğindeki yangı dolayısiyle alt uclardan başlayıp gittikçe yukarı çıkan bir gangren, o bacağın, damarların tıkandığı bölgenin hemen üstünden kesilmesini gerektirir (Endarterit obliteran).

Enfeksiyon: Kol veya bacağın sağıtılmıyacak kadar azmış yangılarında, hele kemik veya eklem ihtilâtları da varsa ve bu ocaktan kana sürekli olarak mikrop ve zehirleri karışıyorsa, ampütasyon, hayat kurtarıcı bir önem alır.

Habis urlar: Bunlar, çok defa ampütasyon yapılmasına önemli bir sebeptir.

Şekil bozuklukları ve ağrı: Başka yollarda düzeltilemiyen şekil bozuklukları ve durdurulamıyan ağrılar, bir organın kesilip çıkarılmasını gerektirebilir.

(Vet.) Hayvanın bacak, kuyruk, kamış, kulak, boynuz ve kanad gibi çıkıntılı organlarından birinin vücuttan ayrılması amaciyle yapılan operasyonlardır. Bu operasyonlar ya bisturi ve ekrasör denilen aletlerle veya lâstik bağlarla yapılır; lâstik bağlar kanın çok akmasına engel olmak içindir. Operasyonda hemorraji ve senkoptan korkulur. 1 — Kanad A.: Kuşun uçmasına engel olmak için bilek eklemi kemiklerini ayırmak suretiyle yapılır. 2 — Boynuz A.: Alın sinüsü içinde irinin toplanmasında, boynuz kırıklarında ve haşarı hayvanların zararlarından korunmak için uygulanır; keskin bir testere bu iş için yeter. 3 — Köpekte parmak A.: Artık veya gangren olmuş bir parmağı, kaldırmak için ya bistuti veya bağ kullanarak yapılan operasyondur. 4 — Dil A.: Dildeki büyük tümorların alınması için yapılır. 5 — Bacak A.: İnsan tababetinde her zaman uygulanan bu operasyon, hayvanlarda ekonomik olmadığından, gebe hayvanlar biryana, yapılmaz. 6 — Kulak A.: Eskiden atlarda yapılırdı Köpeklerde lüks içindir. Bunun için kulaksıkan adlı bir alet kullanılır. 7 — Kamış A.: Kamışın felci halinde uygulanır. 8 — Kuyruk A.: Kuyruk omurlarının kırılması, çürümesi gibi patolojik hallerde ve moda sebebiyle ve bazı kere de çok ivedi kan almak zoriyle yapılır. Bunun için kuyrukkesen, kuyrukdağlıyan adlı iki alet kullanılır. Moda için yapılan bu operasyon kötü ve vahşî bir âdet olarak uzun zamanlar uygulanmışsa da son yıllarda azalmıştır.

AMR ibn-ül-Leys-is-Saffâr [Bakırcı] (? - 902), Saffarîler soyunun ikinci hükümdarı. Kardeşi Yakup'la birlikte devletin kurulmasında rolü olmuş, o ölünce de ordu tarafından hükümdarlığı ilân edilmiştir (879). Fakat öncelinin halifeye karşı takibettiği düşmanca siyaseti bırakarak ona biat etmiş, karşılık olarak kendisine Horasan, Fars, Isfahan, Sîstan, Kerman ve Sind eyaletleri verilmiştir. Horasan'da egemenliğini kurmak için Tahirîler'le veya onlar adına hareket eden hasımlariyle çetin savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu savaşlar sırasında halifelik tarafından iki defa görevinden çıkarılmış ve ancak 892 de eyaletleri yeniden kendisine verilmiştir. Önceli Yakup'un komutanlarından iken Horasan'da ayaklanan Râfî bin Harsama'yı da yine çetin savaşlardan sonra ortadan kaldırmış (896) ve kendisinden önce Horasan'a egemen olanların siyasî geleneğine uyarak, ülkelerine Maverâünnehir'i de katmak istiyerek burasının da kendisine verilmesini halifeden istemiştir. Onun bu isteği kabul edilerek (898) Samanlılar'dan İsmail bin Ahmet'in görevinden çıkarıldığı halife tarafından ilân edilmiştir. Fakat İsmail, önce A.'nı bir kumandanını yenerek öldürmüş, sonra kendisinin komuta ettiği bir seferde onu da tutsak ederek (900) Semerkand'e götürmüş, daha sonra da Bağdat'a göndermiştir (901). Onu hapse atan el-Mu'tezid, ölüm döşeğinde iken, A.'ı idam ettirmiştir.

Gençliğinde katırcılık ve duvarcılık yaptığı söylenen A., tarihte iyi bir savaşçı, yordamlı ve kurnaz bir hükümdar olarak yer almıştır. Malî durumu sağlam olduğundan karşılaştığı her güçlüğü yenebilmiştir.

İç siyasette kardeşi Yakup'un izinden yürümüş, o da orduya dayanan diktatör olarak uyrukları arasında eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Kuvvetli bir casusluk teşkilâtı kurmuştur. Horasan, onun zamanında uzun zamandan beri görmediği bir güvenliğe kavuşmuştur. Cimri olarak tanındığı halde gerek başkenti Nişabur'da, gerekse memleketi Sîstân'da birçok hayır kurumları açtığı kaynaklarda görülmektedir.

AMR bin Hind (? - 569/70). Hîre (b. bk.) hükümdarı. Babası Münzir Lahmî(b. bk.)lerden anası Hind ise Hindî(b. bk.)lerdendir. Babasının bir savaşta ölmesi üzerine Hîre'de hükümeti eline almıştır (554?). Çok savaşçı ve atılgandı; fakat aynı zamanda çok zalim olduğu, öldürülen bir kardeşinin (veya oğlunun) öcünü almak için 100 Hanzelî (b. bk.)yi diri diri yaktırdığı yahut gömdürdüğü ve belki de bundan ötürü «el - Muharrik» adını aldığı söylenir. Bundan başka şair Tarafa ile bunun dayısı Mütelemmis'i sözde ödenlendirmek, gerçekte öldürtmek için birer mektupla Bahreyn valisine gönderdiği de bilinmektedir.

Bununla beraber Hîre bunların zamanında kültür bakımından oldukça gelişmiştir. Burada İslâm dininden önce hıristiyan dini yayılmıştı. Amr'ın anası Hind'in Hîre'de bir manastır yaptırdığı söylenir.

Amr, *Muallâkat* (b. bk.) tan birini yazmış olan Amr bin Külsüm (b. bk.) tarafından öldürülmüştür. Şairin anasının, Amr'ın anası Hind tarafından bile bile tahkir edilmiş olması buna sebebolarak gösterilir.

AMR bin Külsüm, Tağlib boyunun, VI. yüzyılda yaşamış, başkan ve şairi. Babası başkan olduğu gibi, anası Leylâ da ünlü şair ve başkan Mühelhil'in kızı idi. Kendisi henüz 15 yaşında iken, Irak'ta Hîre hükümetinin nüfuzu altındaki bölgelerde oturan boyuna başkan olmuştu. Söylentilere göre, Hîre hükümdarı Amr bin Hind onu anası ile ziyaretine çağırmıştı. Başka bir çadırda bulunan hükümdarın karısı, sofrada Leylâ'dan bir tabak istemesi üzerine, Leylâ ona hizmeti reddetmiş ve ısrarı karşısında boyunu yardıma çağırmıştır. Öteki çadırda sesini duyan oğlu, kızarak hükümdarı kendi kılıcı ile öldürmüştür. Emevîler devrinde yaşıyan Tağlib'li şairlerin bununla öğünmelerine bakılarak, ilk bakışta şüpheli görünmekle beraber, doğruluğuna inanılabilecek olan bu olayın sonucu boy için hayırlı olmamıştır. A., boyu ile, yurdunu terketmek, Doğu ve Kuzey Arabistan'da dolaşmak, her gidilen yerde yeni savaşlar yapmak zorunda kaldıktan sonra eski yurduna dönmüştür. Bununla beraber o, kendisini uzaktan uzağa tehdit eden, yeni hükümdar en-Nûman bin el-Münzir'i (580 - 602) şiddetle yermekten çekinmemiştir. A., saptanamıyan bir tarihte ölmüştür.

Ondan bize 250 kadar beyit kalmıştır. Bunun 106 veya 116 beyti, aslında bin beyit olduğu söylenen ve Yedi Askı'dan biri olan şiirdir. Şiirlerinde kuvvetli tasvirlerden başka kahramanca bir eda da vardır.

AMR bin Ma'dikerib (530 - 643), Ebû Sevr diye anılan Arap boyu başkanı ve şairi. Yemen'deki Benî Zübeyd boyunun asîl bir ailesindendir. Kadisiye savaşına katılmış ve yararlıklar göstermiştir.

AMR ibn-ül-Âs bin Vâil-üs-Sehmî (ölm. 663), Mısır fâtihi ve valisi. Kureyş boyundandır. 629 - 30 yıllarında islâm dinine girmiştir. Ölümünde 90 yaşını aştığı söylenir.

A., Medine'nin müşrikler tarafından kuşatılmasının başarısızlığa uğradığını görünce, bunun Hazret-i Muhammed'in siyasî hayatında İslâmlıktan yana bir dönüm noktası olacağını anlamış, Halit bin Velit ve Osman bin Talha gibi, Mekkeliler'in ileri görüşlü olanlariyle birlikte islâm dinine girmiştir. Muhammed kendisine katılan bu önemli elemanlardan A. ı Umman'a göndermişti. A., burada büyük bir başarı kazanmış, Umman emîrlerine İslâmlığı kabul ettirmiş ve Peygamber'in ölümüne kadar burada kalmıştır. A., bundan sonra Ebu Bekir ve Ömer tarafından Filistin'in alınmasiyle görevlendirilenler arasında bulunmuştur. Bu ülkenin zaptı sırasında A., önemli bir rol oynamıştır. Şeria nehrinin doğu kısımlarını islâm ülkesine kattığı gibi, Ecnadeyn (Ecnadin, belki eski Engedi, Engaddi) ve Yermuk (634) savaşlarında ve Şam'ın alınmasında bulunmuştur. Fakat kendisine ün veren en büyük olay, Mısır'ın fethi olmuştur. Mısır'ın fethi fikrinin A. tarafından ileri sürüldüğü anlaşılmaktadır. Henüz islâm dinine girmeden önce ticaret amaciyle Mısır'a gitmiş Filistin ve Suriye'nin islâmlar tarafından alınması sırasında Mısır'ın yerli halkı ile Bizanslılar arasındaki geçimsizliği ve memleketin genel sosyal durumunu iyice kavramış ve Mısır'ın alınmasının kolay bir iş olacağına inanmış olması, ona bu teklifi yapmak cesaretini vermiştir. Amr ibn - ül - Âs, 3 000 - 4 000 kişilik bir kuvvetle. doğu sınırları hemen hemen savunulamaz bir durumda olan Mısır üzerine yürümüş (aralık 639) ve bir ay sonra (ocak 640) Pelusium'u almıştır. Halife Ömer'in Zübeyr ile gönderdiği 5 000 kişilik bir askerî birlikle kuvvetlenen Amr, 640 temmuzunda Augustalin Theodoros'un komuta ettiği Bizans ordusunu büyük bir yenilgiye uğratarak, Babilon(Babylon, Babalyun; Amr, Fustat şehrini hemen bunun yanında kurmuştur)u kuşatmıştır. İmparatorun patrik ve aynı zamanda vali olarak gönderdiği Kyros'un da bulunduğu şehir kalesi epeyce dayanmışsa da, sonunda Amr ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma gereğince, Kyros, Amr'ın ileri sürdüğü şartları bildirmek üzere imparatora gitmiş, fakat vatan hiyaneti ile suçlandırılarak sürülmüş, kısa bir zaman sonra da imparator ölmüştür (şubat 641). Bunun üzerine herhangi bir yardımdan umudunu kesen Babilon teslim olmuştur (nisan 641). Amr, bundan sonra Nil'i geçerek, Nikya (Nikia) yı almış ve İskenderiye üzerine yürümüştür. Bu sırada Amr ile anlaşmak üzere Mısır'a dönmüş bulunan Kyros'un burada güttüğü amaç, her ne kadar açıkça anlaşılamıyorsa da, Arap egemenliği altında bir başpiskoposluk kurmak için çalışmış olduğu kabul edilebilir. İskenderiye, sonunda yeni bir anlaşma gereğince Araplar'a teslim olunmuştur (aralık 642). Amr, bundan sonra Mısır'ın batı taraflarını da güven altına almak amaciyle son olarak Pentapolis(Barka)e kadar bir sefer daha yapmış (642 - 3) ve burada vali olarak kalmıştır. Bizanslılar, 646 da Amr'ın bulunmayışından da faydalanarak, İskenderiye'yi almışlarsa da, Amr'ın çabucak yetişmesi ve gösterdiği askerî kabiliyet sayesinde, kısa bir zaman içinde, kılıçla ve kesin olarak yeniden Araplar'ın eline geçmiştir.

Amr, Mısır'ın malî durumunu düzeltmiş, devlet gelirini hiçbir zaman varamadığı bir mikdara, fakat halkın zararına olarak yükseltmiş, ancak bu serveti merkeze göndermekten çok, kendini zengin etmek hususunda kullanmıştır.

Nitekim bu yüzden Ömer'in tekdir, hattâ tehdidine uğramıştır.

Osman halife olur olmaz, kendisini Mısır'dan geri çağırmış ve yerine Abdullah bin Sa'd'ı (bin Serh, halifenin ana tarafından kardeşi) atamıştır. Amr, buna çok gücenerek bir köşeye çekilmiş, hoşnutsuzluğunu ancak fırsat düştükçe açığa vurmuştur. Osman'ın durumu tehlikeye girince, Ali, Talha ile Zübeyr'i gizlice ona karşı kışkırtmışsa da, açıkça muhaliflerin tarafına geçmiyerek, beklemiş ve ancak Cemel vakası(b. bk.)ndan (656) sonra, rakibolarak yalnız Ali ile Muaviye kalınca, ortaya atılmış ve haklı olduğundan ötürü değil, er geç muvaffak olacağını kestirdiği için Muaviye tarafını tutmuştur.

Sıffîn vakası(b. bk.)nda (657) Muaviye taraflıları, yenilecekleri bir sırada, mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını astırmak suretiyle savaşı durdurmaya ve halifelik meselesinin bir hakem heyeti tarafından bir sonuca vardırılması için Ali taraflılarını da kandırmaya muvaffak olmuşlardır.

Ali, önce Abdullah bin Abbas'ı, sonra da Malik - ül - Eşter'i hakem yapmak istemişse de, kabul ettirememiş, nihayet el - Eş'as'ın taraflılarının teklifiyle Ali'ye kırgın olan Ebu Musa - l - Eş'arî'nin hakemliği kabul edilmiştir. Muaviye ise çok güvendiği Amr'ı seçmiştir.

Amr, hakem rolünü oynamadan önce Mısır'ı, Muaviye adına Ali'nin valisi olan halife Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'in elinden kolaylıkla almıştı (658).

Amr, Azroh (b. bk.) ta toplanan (658) iki kişilik hakem heyetindeki görüşmeleri büyük bir anlayışla yönetmiş, sonunda Ebu Musa'yı kandırarak halkın daha serbestçe oyunu kullanabilmesi için hakemlik yetkisine dayanarak Ali'yi azlettiğini söyletmiş, bu yüzden Ali'nin halife sıfatiyle islâm dünyasındaki yeri bir kat daha sarsılmıştır. Amr, ikinci defa elde ettiği Mısır valiliğini ölümüne kadar muhafaza etmiştir. Hariciler'in tertiplemiş oldukları, Ali, Muaviye ve Amr'ın öldürülmesi amacını güden komplodan bir yanlışlıkla kurtulan A. ın yerine kendisi sanılarak Harice bin Huzafe öldürülmüştür.

Azim ve enerji sahibi olan ve çok güzel söz söyliyen Amr, askerî ve idarî kabiliyetinden başka, zamanının siyasî dâhilerinden biri olarak gösterilir. Bugünkü Kahire'nin çekirdeği olan ve eski Babilon'un hemen yanında kurulan Fustat onun eseridir. Amr, Ömer zamanından itibaren bir imparatorluk halinde gelişmeye başlıyan İslâm - Arap Devleti'nin idarî, malî ve adlî teşkilâtlandırılmasında rol oynamıştır.

AMRA veyahut **AMRE** [ʿamra] (Kusayr Amra), Lût gölünün kuzey ucunun tam doğusunda bir hamam öreni. VIII. yüzyılın birinci yarısında Emevî halifelerinden Velit I. veyahut Velit II. devrinde yapıldığı tahmin edilmektedir. (Max van Berchem gerek resim gerek yapının genel durumunun verdiği bilgilere dayanarak Velit I. devrinde, 712 - 715 yılları arasında yapıldığını kabul etmektedir). Bir hamam olduğu anlaşılan bu yapının duvarları 8 cm kalınlığında kırmızımtırak renkli kalker, kapı pervazları ve pencere kirişleri ise, kara bazalt taşından yapılmıştır. Su yolları, soyunma yerleri, soğukluk, sıcaklık, külhan tertipleri v. b. bir hamam için gerekli olan bütün ayrıntıları içinde bulundurmaktadır. Yapının duvarlarında ilgiyi çeken duvar resimleri bulunmaktadır. Bunlar, hamam sahneleri, jimnastik hareketleri, her türlü av tasvirleri ile hayat çağlarını tarih, felsefe ve şiiri temsil eden sembolik resimlerden başka kadın, çiçek, yaprak ve çöl kuşlarını gösteren sanat eserleridir. Bir de İsa Peygamber gibi bulutlar üstünde tahta oturmuş ve etrafında düşmanlarının hükümdarları bulunan bir resim vardır.

Yapı, genel durumiyle hellenistik bir özlük göstermekteyse de, dıştan görünüşü Şarklı'dır. 1898 de A. Musil tarafından ilk defa Batı dünyasına tanıtılmıştır.

AMRAOTİ yahut **AMRAVATİ**, Orta Hindistan'da Berar plâtosunda şehir. Nüfusu 40 000. A. önemli bir pamuk pazarıdır. II. yüzyıldan kalma yapılardan alınan birtakım değerli parçalar Londra'da British Museum'da ve Madras müzesinde korunmaktadır.

AMRAVATİ: bk. AMRAOTİ

AMRİ veya **OMRİ**, İsrailiye Devleti'nin kıralı (M. Ö. 885 - 875). Kıral Elâ'nın öldürülmesi üzerine komuta ettiği askerler tarafından kıral ilân edilmiştir. Samariye şehrini kurmuş ve yönetim merkezini Sikhem'den buraya nakletmiştir. Suriye Âramîleri'nin baskısına karşı zengin Tir şehri kıralı İtobaal ile andlaşmış ve onun kızı Jezabel'i oğlu Akhab'a almıştır. Fakat yine Ârami kıralı Ben - Hadad'ın Samariye şehrinde Âramîler'e mahsus bir mahalle kurdurmasını önliyememiştir. Bu olay tarihte nüfuz bölgesi sisteminin ilk örneği sayılır. Kendisi İsrailiye kırallığının büyük hükümdarı sanını kazandığından, ölümünden sonra da Asurlular, İsrailiye Devleti'ne «Omri'nin memleketi» diyorlardı.

AMRİTSAR: 1 — Hindistan'ın Pencap bölgesinde bir yöre ve yönetim bölümü. A. bölümünün su baskınlarına uğrıyan akarsu boylarında salgın hastalıklar eksik olmaz. Başlıca ürünleri buğday, mısır, pirinç, pamuk ve şekerkamışıdır. Yağışların düzenli olmaması yüzünden sulamaya önem verilmiş ve kanallar yapılmıştır. A. yöresinin nüfusu bir milyona yakındır.

2 — Hindistan'ın Pencap bölgesinde ve aynı adla anılan yörede bir şehir. Nüfusu 264 840 (1931). A., Amrita Saras (Mukaddes göl) üzerindeki bir adada bulunan Harmandar (Darbar Sahip) tapınağının çok süslü ve altın kaplamalı kubbesi ile ün almıştır. Bu yüzden çok ziyaret edilen bir yerdir. A., dinî bir merkezdir. Şehir ahalisinin hemen hemen yarısı islâmdır. Ticareti canlıdır; çok yönlü bir endüstri etkinliği vardır. Eski önem ve ününü kaybetmiş olan şalların yerini şimdi halı ve modern pamuk ipliği fabrikaları ve pamuklu dokumacılığı almıştır. Hindistan'a gelen Avrupa mallarının büyük bir bölümünün dağılma yeridir. Aynı eşya İç Asya'ya da buradan gönderilir.

AMROHA, İngiliz Hindistanı'nda Mordabat yönetim bölümünde 44 948 (1931) nüfuslu bir şehir.

AMRUM, Kuzey Denizi'nde Kuzey Frizon adalarından birisi. Schleswig'in batı kıyısı yakınındadır; yüzölçümü 20 km², nüfusu 10 bin kadardır. Batıda kumullarla örtülmüş alanlar ve denizden kazanılmış arazi şeritleri, doğuda büyük kum bankları bulunur. Adada üç deniz banyosu ve üç köy vardır.

AMS veya **AMAS**, Nuseyrîler'in Ali, Muhammed ve Selman-ül-Fârisî adlarının baş harflerinden aldıkları sembolik bir kelime. «Mâna, isim ve bab» üçlemesinin, yedinci ve son devir olan peygamber devrinde çıkmasına sembol olmuştur. Ali, mâna; Muhammed, isim; Selman, bab'ın cesetleş-

mesidir. Buna bazıları «Halk'la adlin başlangıcı» demektedirler. «Ams sırrı» olarak ifade edilen bu kelime tarikate kabul töreninde büyük bir rol oynar ve anlamı tarikat isteklisine yavaş yavaş açılır.

AMSDORF, Nikolaus von (1483 - 1565), Alman protestan teoloğu. Luther'in dostu, teoloji profesörü ve Wittemberg *canonicus*u olup *Mukaddes Kitab*'ın tercümesinde Luther'e yardım etmiştir. 1524 te Magdeburg'a «Superintendent» olarak gönderilmiş ve gerek buraya, gerekse komşu yerlere Luther reformunu sokmuştur. Schmalkalden harbinden sonra ömrünün büyük bir kısmını Eisenach'da geçirmiştir.

AMSELFELD: bk. KOSOVA.

AMSİNKİYA (Amsinckia), hodangiller (Borraginaceae) familyasından bir bitki cinsi. Kuzey ve Güney Amerika'da yetişen 10 kadar türü vardır. Hepsi de sarı çiçekli bitkilerdir. Bunlardan bazıları taşıt ve ulaştırma vasıtalariyle Avrupa'ya da göç etmişlerdir. *A. intermedia* türü Güney Avrupa memleketlerinde yetişmektedir.

AMSLER (Amsler - Laffon): 1 — **Jakob** (1823 - 1912), İsviçre'li teknikçi ve matematikçi. 1854 te Amsler «kutup planimetre» sini icadetmiştir. Bu âlet her hangi bir düzlemeğri tarafından tahdidedilen alanı ölçmeye yarar (böyle bir alanı ölçmeye yarıyan ilk âlet 1814 te Bavyera'lı mühendis J. H. Hermann tarafından icadedilmiştir). Amsler'in plânimetresi çok basit ve çok ucuz olduğundan çok yayılmıştır ve 1884 yılına kadar Amsler bu aletten 12 000 adet yapmıştır. 1856 da Amsler, «integratör» ünü icadetmiştir: bu âlet her hangi bir düzlem alanı ve bir düzlem alanının kendi düzlemindeki her hangi bir eksene göre statik momentini ve atalet momentini ölçer.

2 — **Samuel** (1793 - 1849), İsviçre'li gravürcü. Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesörlük etmiş, Raffaello, Thorwaldsen, Overbeck ve Cornelius'un eserlerinden, büyük dikkati belirten estampalar yapmıştır.

AMSLER PLANİMETRESİ: bk. PLANİMETRE.

AMSTERDAM: 1 — Kuzey Holânda'da, eski Zuidersee körfezinin Ij koyuna dökülen Amstel ırmağının aşağı bölümünde büyük bir şehir ve liman. Nüfusu 800 000 (1940). Yakın çevresiyle birlikte kapladığı yer 170 km². A., Kuzey Holânda (Noordholland) eyaletinin ekonomik merkezidir. Şehrin çekirdeğini, güneyden uzanan Amstel ırmağının Ij koyuna döküldüğü yerdeki sed (Dam) teşkil etmiştir. A. adı, Amstel ırmağı ağzındaki bu «Dam» dan alınmış «Amsteldam» (Amstel seddi) sözünden gelme olup, sonraları Amsterdam kılığına girmiştir. Seddin (Dam'ın) çevresinde 90 dan çok ada üzerinde kurulmuş olan eski A., bir yarım daire biçimindedir. Amstel ırmağı ile körfez arasında açılmış, uzunluğu 40 km yi bulan birçok kanallar (gracht'lar) ın sıralandığı A. da, şehrin türlü bölümlerini birbirine bağlamak için 350 köprü yapmak gerekmiştir. Şehrin geniş, düzgün ve temiz caddeleri, çok yerde bu kanalların iki yakasında yer almıştır. Her parçası sularla çevrili olan bu şehre, bu sebepten, «Kuzeyin Venediği» yahut «Holânda'nın Venediği» diyenler olmuştur. Şehrin temeli, 16 - 24 m kalınlığında bataklık turb (moor) ve tortullarla dolmuş, kumlu, dağınık ve yumuşak olduğundan, bu çürük temel üzerine kurulmuş olan birkaç katlı yapılar, toprağa çakılan büyük kazıklar üzerine oturtulmuştur. Çok vakit tuğladan yapılmış ve çatıları dik olan evlerin yapılmasına başlanmadan önce, toprağın suyu tulumbalarla boşaltılır.

A., ırmak ve deniz yollarının birbirini bütünlediği bir yerde ve iç bölgelerin kapısı durumunda bulunduğu için hızla gelişmiş, büyük gemilerin girebileceği işlek Kuzeydenizi kanalı (Noordzee Kanal) ile açık denize de bağlanmış olduğundan, Holânda'nın, Rotterdam'dan sonra, ikinci büyük limanı olmuştur. Merwede kanaliyle Ren nehrine, Kuzey Holânda kanalı (Noordhollandsch Kanaal) yoliyle de Helder çevresine bağlıdır. Birçok demiryolu, suyolu ve şoselerle Holânda'nın her yanına bağlanmış olan A., denizaşırı ülkelerden getirtilen çeşitli malların, memleketin büyük bir bölümüne girme ve dağılmasında büyük rolü olan bir ticaret limanı halinde gelişmiştir.

XIV. yüzyıl başındaki A. ın en eski bölümü, Amstel'in iki yanında Oudejids Voorburgwal ile Nieuwejids voorburgwal arasında bulunuyordu. Şehrin genişlemesi, bu yüzyıl ile 1425 te, XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyılda (Singelgracht, Prinsengracht, Keisersgracht, Heerengracht) olmuş, genel çizgilerini XIX. yüzyıl ortasına kadar saklamış, Kuzeydenizi kanalının yapılmasından (1865 - 1872) sonra şehir büyümüş, çevresine serpilmiştir. Ij'ın kısmen kurutulmasiyle yeni liman tesisleri ve ana istasyon yapılmış, geniş ölçülü inşaat, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında olmuştur. Evleri, sık bir şehir görünüşünde olan güzel manzaralı eski şehrin güneyinde, modern yapılariyle dış mahalleler, şehrin dış kenarında ise bahçeli köyler kurulmuş, o vakte kadarki fena evler yerinde güzel yapılar sıralanmıştır. A. ın çevresinde, sedlerle çevrilmiş ve deniz yüzünden birkaç metre daha aşağıda kalmış olan polder'ler (kurutularak kazanılmış topraklar) uzanır.

Bugün A. ın eski bölümündeki başlıca eserler arasında, eski belediye dairesi ve şimdiki kıral sarayı olan «Paleis», 1648 - 1655 te Jacob van Campen tarafından Holânda barok'u tarzında yapılmış olup, 13 659 kazık üzerine kurulmuş, bol tablo ve oymalariyle pek süslü bir salonu olan yapılardandır. Dam'dan güneye doğru dar, fakat şehrin çok canlı bir ticaret alanı olan Kalverstraat (Kalver caddesi), Sophiaplein (Sophia meydanı) na uzanır. Şehrin bu eski bölümünde, birkaç kuleden başka, 2 kilise de yer almıştır: gotik tarzında yapılmış Oude Kerk (1306) ile Nieuwe Kerk (1408 - 1536), XVII. yüzyılın ilk yarısında yapılmış başlıca kiliseler arasında Zuiderkerk ile Westerkerk vardır; yine bu yüzyılda yapılmış olan şimdiki bilim akademisinin bulunduğu Trippenhuis söylenebilir. XIX. yüzyıl yapıları arasında ana istasyon ile müze göze çarpar. XX. yüzyıl başının yapıları arasında borsa yapısı başta gelir. Yeni yapılar arasında Scheepvaarthuis ile Haus der Nederland, Handelsmaatschapij vardır. A., anıtlar bakımından zengin değildir: en başta gelen anıtlar Rembrandt meydanındaki Rembrandt heykeli ile liberal devlet adamı J. R. Torbecke'nin heykelidir.

A., uzun zamandan beri bir büyük şehir özelliği göstermiştir. Daha 1622 de 105 000 olan nüfusu, hızla artarak 1795 te 217 000 i bulmuş, 1812 de geçici bir düşüşten sonra, 1899 da yarım milyonu geçmiş, 1922 de 696 484 e çıkmıştır. Nüfusunun % 45 i protestan, % 23 ü katolik, % 10 u yahudi, % 22 si de türlü dinlerden veya dinsizlerdendir. Şehrin bir belediye başkanı ile 45 üyeden meydana gelmiş belediye meclisi vardır. A. da çok vakit yoksulluk kendini göstermiş, böylece meselâ 1804 te, şehrin 200 000 i bulan nüfusundan 41 000 kişiye şehir idaresince yardım edilmiştir. Bundan ötürü şehirde çok eskiden beri yoksul ve kimsesizlerle sahipsiz çocukları koruyan resmî ve özel 200 kadar hayır ve yardım kurumu kurulmuştur.

AMSTERDAM'dan bir görünüş

Holânda'nın edebiyat ve sanat hayatında önemli bir yeri olan A. kırallık akademisinin merkezidir. Şehirde birçok gazete ve dergiler yayımlanır. Resmî ve özel birçok orta okul, lise, sanat ve ticatet okulları, iki üniversite vardır. Hayvanat bahçesinde en çok Holânda sömürgelerinden getirilme zengin ve çeşitli hayvan koleksiyonlariyle akvaryum bulunmaktadır; ayrıca bir de bitki bahçesi vardır. Holânda sömürgelerinin incelenmesi düşüncesiyle 1926 da açılan büyük Sömürgeler Enstitüsü buradadır. Güzel Sanatlar Akademisi'nin bulunduğu yer olması ve müzeler şehri bulunması bakımından A. ın büyük önemi vardır. Kırallık müzesinde, sanat eserleri ve eski kıyafetlerden başka, Holânda resimciliğinin gelişme devrine ve daha sonraki devirlere ait birçok değerli tablolar bulunmaktadır. Modern tablolarla gelip geçici sergilere ait tablolar ise Suaso müzesinde yer almıştır. Rembrandt'ın 1639 - 1658 de oturduğu ev de müze haline getirilmiştir. A. ın müzik hayatında Concertgebouw Orchestr'in yeri çok büyüktür. Ayrıca konservatuvarı (Maatschapij voor Toonkunst) önemlidir.

Gemi giriş çıkışı bakımından A., Rotterdam'dan çok geride kalırsa da, sömürge mallarının girme ve aktarma yeri oluşu, sömürge ticaret ve kültür teşebbüslerinin çoğunun merkezi bulunuşu, memleketin birinci derecede borsa şehri olması, önemini arttırmıştır. Liman tesisleri, şehir idaresine aittir. A. limanı, doğuda büyük Schellingwouder dijk (Schellingwoud seddi) ile kapanmış olup, arada Zuiderzee'ye gidiş gelişi sağlıyan Qranje eklüzü bulunmakta, güneydoğuda ise Merwede kanalı Zeeburg yakınındaki eklüz yoliyle limana birleşmiş bulunmaktadır. Zuiderzee'de olan gemi gidiş gelişleri, en çok, büyük istasyonun kuzey tarafındaki De Ruyter Kade (De Ruyter rıhtımı) den yapılırsa da, birçok kanallariyle bütün şehir, bir içliman olarak gözönüne alınabilir.

A. pazarının başlıca ticaret ve aktarma maddesi, en çok Sumatra ve Cava'dan getirilen tütün ile Brezilya'dan alınan kahvedir. Çay ve kakao da önemli ticaret eşyalarındandır. Kınakına kabuğunda A., dünya monopolunu elinde tutar. Başka önemli ticaret eşyaları arasında pirinç, kapok, kauçuk, baharat ile Amerika'dan getirilen petrol ve kereste vardır.

A. endüstrisinin başında gemi ve makine yapımı ile şeker tasfiyehaneleri gelir. A. ın özel endüstrisi arasında elmas yontmacılığı başta gelir ki, sayıları 200 ü bulan elmas yontma evlerinde çalışanların tutarı 9 500 ü geçer. Şehirde bir de elmas borsası vardır. A. ın para borsası, Avrupa'nın birinci derecedeki borsalarındandır. A., Nederlandsche Bank (Holânda bankası) ın, kolları bütün memlekete dağılmış olan Amsterdam Bankası'nın ve daha birçok bankaların merkezi olup, birçok sigorta şirketleri de vardır.

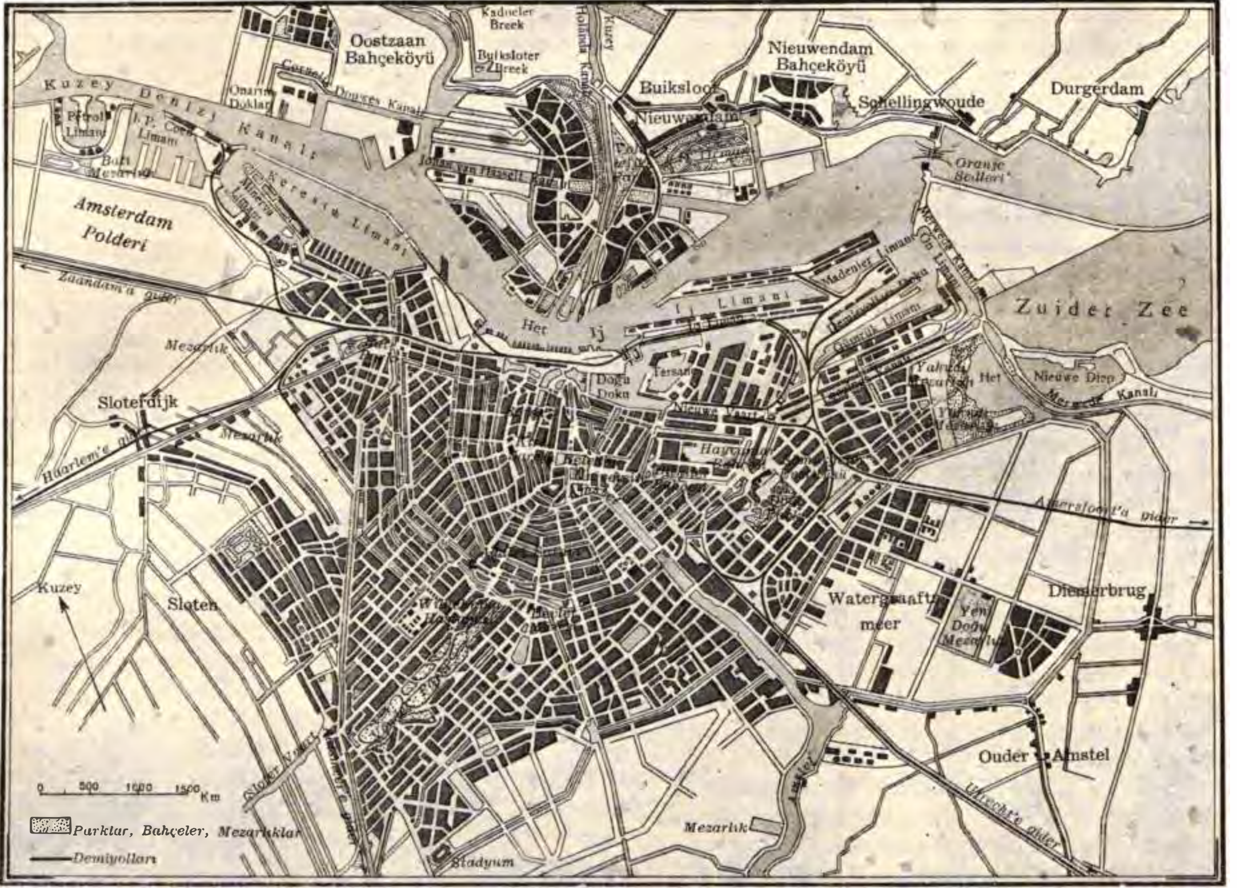
Kurutulmuş topraklar (polder) ortasında kurulmuş olan A. ın yakın çevresinde gezilecek yerler yoktur. Gezinti ve yürüyüş yerleri Bussum ile Hilversum yakınındaki Het Gooi'nin Heide ve ormanlarıdır. A. a 20 - 30 km uzaktaki bu iki bahçelik şehir, A. ın villalarla dolu sayfiye yerleri olmuştur.

A. Holânda'nın önemli birçok yerlerine doğrudan doğruya bağlı bulunduğu gibi, milletlerarası büyük taşın yollarının (Hamburg, Berlin, Viyana Cenova, Paris...) de başlangıç yeridir. Haarlemer Meer'deki Schiphol uçak meydanından yapılan uçak seferleri, Londra, Paris, Berlin, Kopenhag, Hamburg, Essen ve Malmö ile bağlılığı sağlar.

Tarih: XIII. yüzyılın başında Amstel beylerine ait bir balıkçı köyü olan A. da 1204 te bir hisar yapılmış. 1327 de ise burası kesin olarak Holânda kontunun eline geçmiştir. 1300 tarihlerine doğru ilk defa şehir, haklarını kazanmış ve 1342 de bu haklar genişletilmiştir. XIV. ve XV. yüzyıllarda şehir, Baltık ticareti ve Hansa birlğine katılması (1369) sayesinde zenginleşerek çabuk büyümüş ve 1482 de kuvvetli bir sur içine alınmıştır. A., Çukur Ülkeler'in İspanya'ya karşı açmış oldukları bağımsızlık harbine ancak 1578 de katılmıştır. Çukur Ülkeler'in en büyük ticaret merkezi olan Anvers 1885 te İspanyollar'ın eline geçtiği zaman, Brabant tüccarlarının çoğu Amsterdam'da yerleşmiş ve bundan sonraki on yıl içinde şehir, hemen hemen iki kat büyümüştür. Aynı zamanda Anvers'ten koğulan Portekiz Yahudileri, 1576 da elmasçılık sanatını Amsterdam'a getirmişlerdir. Schelde nehrinin barajlanması, Çukur Ülkeler demir kuvvetlerinin büyümesi ve sömürge ticaretinin artması sayesinde Amsterdam, XVII. yüzyılda Kuzey Avrupa nın en büyük ticaret şehri haline gelmiştir. 1602 de Doğu Hindistan, 1621 de Holânda - Batı Hindistan ticaret kumpan-

AMSTERDAM'dan başka bir görünüş

AMSTERDAM ŞEHRİNİN PLÂNI

yaları ve 1609 da Amsterdam Bankası merkez organları bu şehirde kurulmuştur. 1622 de şehrin nüfusu 105 000 idi. 21 eylül 1681 tarihli ferman, Fransız Huguenotları'nı Amsterdam'a çekmiştir. XVIII. yüzyılda A. ın ticareti genişlemiştir. Şehir 1787 de Prusyalılar ve 1795 te Fransızlar tarafından alınmıştır. 1808 de Holânda krallığının, 1810 da Fransızlar'ın Zuidersee Departement'ının merkezi olmuştur. Bununla beraber Fransızlar zamanında şehrin nüfusu 217 000 den 180 000 e inmiştir. XIX. yüzyılda şehir yeniden kalkınmış, büyük bir liman ve endüstri merkezi haline gelmiştir. Nüfusu 1870 de 275 000 iken o zamandan beri hemen hemen üç kat artmıştır.

2 — [*æmstĭrlĕm* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğu bölümünde, New York Devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 33 524 (1920). A., Erie gölü kıyısındaki Buffalo şehrini New York'a bağlıyan ana demiryolu üzerinde, Erie kanalı ve Mohawk ırmağı boyundadır. Çevresinde çam ve meşe ormanlariyle çayırlar vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük endüstri, maden ve sık demiryolu bölgesi içindeki şehirlerinden biridir. Kâğıt ve halı fabrikaları vardır.

3 — (Yeni Amsterdam), Hint Okyanusu'nun güney bölümünde, 34° 47′ güney enlemi ve 77° 34′ doğu boylamında bir ada. Yüzölçümü 66 km². Kerguelen eşiğinde yer almış bulunan A. da sönmüş bir volkan (800 m) vardır. Batısında 5 440 metreye varan derin Okyanus çukurları uzanır. A. da seyrek otluklarla yosun alanları geniş yerler kaplar. Burada yalnız deniz kuşları yaşar. Ada, 1633 te Holândalı'lar tarafından görülmüşse de, buraya ilk önce 1696 da çıkılmış, 1893 te Fransız yönetimine geçmiştir. Bugün de Fransız yönetiminde bulunmaktadır.

AMSTERDAM ADASI, Spitsberg adalarının hemen batısında, 80° enlemine yakın yerde bir ada. Adanın az yağışlı, sisli bir iklimi vardır. Yer yer cılız çayırlarla tundralar uzanır.

AMSTETTEN [*amştetĭn* ok.], Aşağı Avusturya'da demiryolu kavuşağında bir kasaba. Nüfusu 9 100 (1934). Denizden yüksekliği 274 m. Romalılar tarafından kurulmuştur.

AMU: 1 — Asya'da nehir. Bk. AMUDERYA.

2 — Asya'da kasaba. Bk. ÇARCUY ve AMÜL.

3 — Asya'da Batı Türkeli'nde bir bölüm. Bk. AMUDERYA.

AMUDERYA (AMU DARYA = Büyük nehir, yazı dilinde çok yerde *Ceyhun*. eski çağda belki *Ögüz*'den bozma olarak OXUS, Sasaniler devrinde İranlılar'ca *Behrod* yahut *Veh - Rud*, Araplar'da *Nahr-i B. lh*, Çince'de *Kui-Şui*, yanlış olarak Amuderya'dan bozma *Ümmü - Derya*, *Burhan ı Kaatı Tercümesi*ne göre dolu anlamına gelen *Amun*'dan hafifletilmiş olan *Amu* ile nehir anlamına gelen *Darya*'dan bileşik), Batı Türkeli'nin en büyük nehri. Uzunluğu 2 500 km. Pamir. Hindukuş ve Altay ötesi ile Batı Tienşanlar'dan aldığı kollarla büyüyerek dağlık alandan çıktıktan sonra kuzeybatıya yönelir; 11 000 km² genişliğindeki deltasında kollara ayrılarak Aral gölüne dökülür. A. nın başlıca kaynak kolları Surhan (Çağan Ruz) Kâfirnihan (Ramiz), Vahş (Sürhab, Kızılsu), Külâb Derya (Berban), Vah - ab (Vahan Derya, Penc, Aksu), Barteng, v. b. dır. Vah - ab Güneydoğu Pamir'den doğar; büyük bir bölümünde uzunlamasına bir vâdiden aktıktan sonra Pamirler'in batı

sıralarını sarp boğazlarla yararak geçer. Bu kol A. nın ana kolu sayılır. A., Vahan'dan Kelif'in batısında Bosağa'ya kadar Afganistan'la Batı Türkeli arasında sınır olarak kabul edilmiştir. A., Güney Buhara'nın batıya doğru yer alan son dağlarından Handağ sırtlarını 400 m derinlikte bir yarma vâdi içinde akarak geçer. Handağ ile bu dağın nehir güneyindeki bölümü Jura ve deniz Miyoseni tabakalarından meydana gelmiştir. A., bu boğazdan ileride Batı Türkeli çukurovasına girer ve gerçek bir bozkır nehri durumuna geçer; hiçbir yandan kol almaksızın ve suları gittikçe azalarak Harezm'e doğru akar; hususiyle Hive'de sulama için faydalanılması daha çok zayıflamasına sebebolur; deltaya ancak sularının beşte biri ulaşabilir.

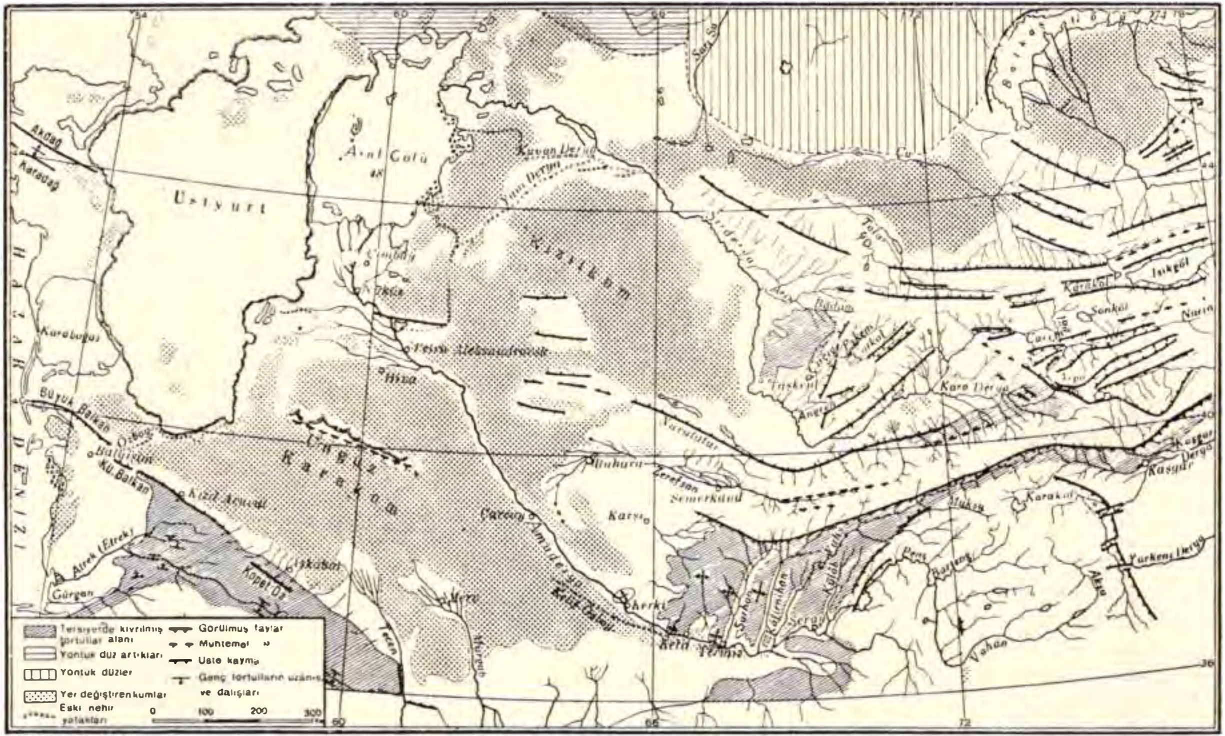
Genel olarak, büyük nehirlerde açıkça görülen ve yerin dönmesinin sonucu olan sağa sapma (kuzey yarıküre-de) A. üzerinde de kuvvetli etki yapmıştır ve yapmaktadır; bu yüzden Buhara ve Kızılkum tarafındaki (sağ) kıyılar dik, Karakum (sol) tarafındaki kıyı boyu alçaktır. Bu durum dolayısiyle nehrin sol yanında uzanan bir şerit yerleşmeye daha çok elverişlidir ve hemen baştan başa oldukça sık bir şekilde nüfuslanmıştır. Burada Dinev ve Kabaklı iki önemli pazar yeridir. Sol kıyıda, nehrin tabansuyunu beslemek suretiyle sağladığı nemlilik, genişliği yer yer 12 - 13 km yi bulan bir şerit içinde geniş yapraklı ağaçların yetişmesini mümkün kılmıştır. Tugay adı verilen bu ağaçlıklar içinde bitkilerin geçilemiyecek kadar sık olduğu yerler vardır; ayrıca durgun sularda kamışlıklar da gelişmiştir.

Sağ kıyıda çeşitli renklerde Tersiyer tabakalar (kalker, marun, jips ve Pliyosen kırmızı kumtaşları) bir kaya duvarı halinde yükselir; bu yarın yüksekliği Kelif yakınlarında 50 m kadarsa da daha ötelere doğru gittikçe alçalır. Nehir sürekli olarak sağa yüklendiği için bu dik kıyıyı altından oyarak yarın üstte bulunan külte katlarının çökmesine sebebolur; bu yüzden yar üzerinde yarısı uçmuş kulübelere raslanır. A. nın kabarık zamanında dik kıyının çökmesi bir âfet olur. Buna karşı gelmek için başvurulan çareler de beklenen faydayı sağlıyamamakta olduğundan yurtları bozulan ahali. ya sağ kıyıya göçmekte, yahut daha doğuya çekilmektedir. Bu tehlike ve hele yükseklik dolayısiyle sulanılamaması, sol kıyı şeridinin tenha kalmasına yol açmıştır. Burada ayrıca birtakım yıkılar da vardır.

İki kıyı arasındaki büyük ayrılık Düldül Atlağan'da ortadan kalkar; burada her iki kıyı da dik ve yüksekçedir. Yamaçlar üzerinde karşılıklı sekiler vardır; yamaçlarda Miyosen ve Pliyosen tabakalariyle, altta hafifçe kubbeleşmiş Eosen kalkerleri bulunur. Burada nehrin yatağı dardır (450 m) ve akış, taşın için tehlikeli olacak kadar hızlıdır. Nehrin eğimi, Kelif ile Düldül Atlağan arasında binde 0 27 dir.

A. nın yatağı genel olarak geniş olduğundan, kabarık ve çekik mevsimler arasındaki seviye farkı ortalama 2,8 m kadardır. Kasım ayı ortasından mart ortalarına kadar nehrin seviyesinde önemli bir fark görülmez. Nehir bu devrede, nemli yerlerin tabansuları ve alçak yerlere yağan yağmurlarla beslenir; ilkbahar yağışlı bir mevsimdir; bu mevsimde karlar da erimeye başladığından, sular hızla kabarır ve temmuzda en yüksek seviyesine erişir. O zaman nehrin geçirdiği su en çekik olduğu aralık ayındakinin altı katıdır (saniyede 5 000 m^3, Avrupa nehirlerinden yalnız Volga ve Tuna'nınkinden az). Kabarmanın en sıcak ve yağışsız mevsime raslaması, nehir boyundaki ekim ve dikim için çok elverişli gelmektedir. Kerki'de nehrin geçirdiği su, saniyede ortalama 2 000 m^3 tür. 1887 - 1901 yıllarındaki gözlemler sırasında, en çok 1894 temmuzunda kabarmış olan suların akımı, en çekik olduğu 1893 şubatındakinin 14 katı idi.

Sağ kıyının dikliği ve yüksekliği dolavısıyla, sular kabarık zamanda sol kıyı üzerinde genişler. Nehir boyunca genişlik çok değişmekle beraber bazı noktalarda 8 km ye kadar çıkar.

AMUDERYA ÇEVRESİ

A., Hiyve'den aşağıdaki bölümünde kışın donar; kışların daha sert geçtiği bazı yıllarda ise Kelif'ten aşağısı buz tutar.

Hiyve dolaylarında sola ayrılan kanallarla oldukça geniş alanlar sulanmaktadır. Kanallar yükselttikleri birikintiler üzerinde zaman zaman kayarak yatak değiştirirler; eğimin azlığı yüzünden şurada burada bataklıklar olur. Sulanan alan 200 000 hektar(1921)dan çok olup 300 000 insanın geçinmesine yeter. Sol kıyıda nehir boyunca uzanan lösler çok verimlidir. Suyun büyük bölümünden faydalanılmadığı için güneyde Afganistan sınırı ile A. arasında kalan yerlerin sulanmasını sağlıyacak proje hazırlanmıştı.

A. deltası, bir Rus şehri olan Nüküs yakınlarında başlar (Aral gölü yüzeyinden 18 m yüksek) ve batıda Üst Yurd'un dik yamaciyle doğuda Kızılkum'un kumulları arasında genişler. Deltanın Aral gölünde ilerileyişi oldukça hızlıdır; hususiyle kuzeyde büyük bölümü bataklıktır. A. nın delta üzerindeki kolları sık sık yatak değiştirir ve yeniden çatallaşırlar. Eski kollardan birisinin (Daryalık) 1573 tarihine kadar batıda bulunan Sarıkamış bataklığında sona erdiği ve nehrin sularının hiç değilse bir bölümünü o zaman bir göl halinde bulunan (Kara Tengiz) bu alana götürdüğü anlaşılmıştır. Nehrin sularının bir bölümünün bu eski yataktan faydalanılarak Sarıkamış bataklığına doğru akıtılması ve sulamada kullanılması da düşünülmüştü.

Sarıkamış bataklığının güneyinde başlıyan eski bir akarsu yatağının (Özboy) da güneye doğru uzandığı ve daha sonra batıya dönerek Hazar'a ulaştığı görülür.

A. deltası, verimli toprakları dolayısıyla oldukça sık nüfusludur; fakat nehrin kollarının yatak değiştirmesi yüzünden ahali de zaman zaman göç etmek zorunda kalmaktadır. Başlıca yerleşme alanı Nüküs ile Çimbay arasındadır. Deltada sular ve rüzgârlar tarafından parçalanmış alanların artıkları halindeki çöl masaları 100 m ye kadar yükselir. Güney yamaçları dik olan bu masalar, beyaz kalkerler ve Tersiyer kumtaşlarından meydana gelmiştir.

A. nın taşın değeri çok olmamakla beraber buharlı taşıtlar Kelif'ten daha yukarıda bulunan Termis'ten başlamak üzere Hiyve yakınlarına kadar işler; fakat su seviyesinin değişmesi, yatak boyunca raslanan ve zamanla yerlerini değiştiren kum ve çamur yığınları dolayısıyla derinliğin az olduğu yerlerde güçlüklerle karşılaşılır. A. üzerinde eskiden beri, uzunlukları 25 m ye kadar değişen sandallar işler; bunlar kürekle hareket ettirilir, yelkenden de faydalanılır. Bu türlü taşıtlardan yüzlercesi Penc üzerindeki Seray ile Aral gölü ve en çok Çarcuy ile Petro Aleksandrovsk arasında işler; yıllık taşın tutarları 50 bin tonu aşkındır. 1887 de daha çok askerî amaçlarla bir A. filosu vücuda getirilmişti.

Sulama işlerinden faydalanma arttığı oranda A. nın taşın değeri düşecektir.

Hazar ötesi demiryolu, nehrin solunda bulunan Çarcuy'da 1,6 km uzunluğunda bir köprü ile A. yı aşar.

A. nın diğer bir eski yatağı (Kelif Özboy) da Kelif ile Kerki arasında ayrılarak Merv'in kuzeydoğusunda Üçhacı ve Repetek istasyonları arasına doğru uzanır. Bunun genişliği 400 - 1000, hattâ bazı yerlerde 1500 m dir. A. nın tortuları da Üçhacı yakınlarına kadar ulaşmaktadır. Nehir 1928 de Kelif ile Kerki arasında Bosağa kanalından çıkarak bu eski yataktan ve Üçhacı doğrultusunda akmıştır. Bu suretle son yıllarda bu eski yatak boyunca yeni bir gelişme mümkün olmuştur. Bazı yıkılarda Kelif Özboy'un iki yanının eskiden yerleşilmiş olduğunu göstermekte ise de bunun tarihi kesin olarak bilinememektedir.

Nihayet Çarcuy'un batısında (bazılarına göre Kabaklı'dan 80 km uzakta) Unguz adı verilen ve bir nehir yatağını andıran, sağ kıyısı dik ve 80 - 110 m yükseklikte, doğu - batı doğrultusunda bir yerşekli daha dikkati çeker. Dik kıyıda, hafif bir eğimle kuzeybatıya doğru dalan esmer kırmızımtrak (belki Pliyosen) kumtaşları ile bunların altında Sarmat tabakaları bulunmaktadır. Kelif Özboy, Unguz ve Hazar'a doğru uzanan diğer Özboy gözönüne alınarak ve bazı kaynaklara dayanılarak Amuderya'nın Hazar'a akmış olduğu sonucuna varılmak istenilmiştir; fakat Unguz hem doğuya, hem de batıya doğru yükselmektedir; ayrıca Unguz boyunda akarsu tortullarından kesin olarak bahsedilmemektedir. Bir yandan eski kaynakların, öte yandan doğal şekillerin incelenmesinden varılabilecek sonuç A. nın bir kol ile (Daryalık) sularının bir bölümünü olsun Sarıkamış teknesine boşalttığı, bu suretle dolan teknenin Kugunek (yahut Kugnuk) kuyusu yakınlarındaki alçak noktadan aşarak Özboy'a girdiği ve Bala İşan üzerinden Hazar'a akmış olduğudur.

AMUD-I FIKARÎ: bk. BELKEMİĞİ.

AMUEŞA (Amueixa). Güney Amerika yerli dillerinden biri. Başlı başına bir dil ailesi sayılır. J. C. Tello'ya göre ise bu dil Aravak ailesinden olsa gerektir. Amueşa dili, Peru'nun ortasında, Aravak ve Kiçua dil aileleriyle çevrili olarak, Colorada, Paucartambo ırmakları kıyılarında, daha yoğun bir halde de, Pachitea'nın kollarından Palcazu ırmağı çevreğinde konuşulur.

AMUKLU, Malatya'nın Akçadağ ilcesi Kürecik bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 546 (1940) Akçadağ'ın batısında dağlık bir yörede, etek ve sırtta kurulmuş olan A. nın, kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlı evleri dağınıktır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresindeki topraklarda ekin ekilir, davar beslenir.

ÂMUL: bk. AMÜL.

AMULIUS, eski Roma efsanesine göre Alba Longa şehrinin kıralı. Prokas'ın oğlu. Tahtan indirdiği ağabeyisi Numitor'un oğlunu öldürdüğü gibi, kızı Rhea Silvia'nın doğurduğu Romulus ile Remus'un de ölsünler diye Tiber nehrine götürülmelerini emretmiştir. A., sonradan Romulus tarafından öldürülmüştür.

AMUNDSEN, Roald (1872 - 1928), Norveçli kutup araştırıcısı. Tıp öğrenimi yaptıktan sonra 1893 te denizciliğe girmiştir. 1897 - 1899 Belçika Güneydenizi araştırmalarına katılmış 1901'de Novaya Zemlya, Spitzberg ve Doğu Grönland kıyılarını dolaşmıştır. 1903 - 1906 da Kuzey Magnetik kutbu üzerinde araştırmalar yapmış; 14 aralık 1911 de ilk olarak ve Scott'tan az önce Güney Kutup Noktası'na erişmiş ve bu geziyle ilgili olmak üzere iki ciltlik bir eser yazmıştır. Kuzey Kutbu'na erişmeye ve çevresinde araştırmalar yapmaya girişmiş ve bu amaçla birkaç sefer daha yapmıştır. 1926 da Ellsworth ve Nobile ile birlikte Spitzberg'-

Roald AMUNDSEN

den balonla yola çıkarak, kutup noktası üzerinden geçmek suretiyle Alaska'da Point Barrow'ya varmıştır. A., Umberto Nobile'nin balonla yaptığı Kuzey Kutpu gezisinde (1928) düştüğünü öğrenince, uçak ile onun yardımına koşmuş, fakat bir daha dönmemiştir. *My Life as an Explorer* (Kâşiflik hayatım) [1927] adlı kitabı eserlerinin en önemlisidir.

AMUR (Çince: *Hay - Lung - kiang* = Kara Ejder nehri, Mançuca: *Sahalin Ula*, Moğolca: *Karamuren*), Doğu Asya'nın ikinci büyük nehri. Uzunluğu 4 480 km, çevreği 2 milyon km². A. nehri Şilka ve Argun adında iki büyük kolun birleşmesinden meydana gelmiştir. Moğolistan'daki Dalai - nor'un ayağı Argun'a karışır ve bu göl başlıca Kerulen (Kırılun) ırmağiyle beslenir. A. adı iki büyük kolun birleştiği yerden (Pokrovskaya'dan) sonraki bölüm için kullanılır. A. un buradan aşağıda kalan bölümü 3 000 km uzunluktadır. A. Büyük Kinganlar'ın uzantılarını yarar, Blagovyeşçensk'e doğru Orta Amur ovasından aktıktan sonra Küçük Kinganlar'ı 15 km uzunluğunda dar bir boğazla geçer ve Aşağı Amur ovasına girer. Bundan sonra Sihota Alin kıyı dağlarına, hemen hemen paralel olarak kuzeye doğru akar; Nikolayevsk'ten biraz ileride Sahalin adasının kuzey ucu karşısında sığ bir denize dökülür.

A. soldan Zeya Bureya, Argun ve sağdan Sungari, Usuri (Vu - su - li) kollarını alır. Bu akarsuların hepsi Amur çevreğinin damarları değerindedir.

Argun ile Usuri'nin karıştığı yerler arasında A. nehri Sibirya ile Mançurya arasında sınır olarak kabul edilmişir. A. önemli bir taşın yoludur. Aşağı bölümüne deniz taşıtları da girebilir; yalnız ağız hunisinin sığlığı ve hemen hemen bütün nehrin 6 ay kadar buz tutması, taşının uzun zaman durmasına sebebolur.

A. da, Nikolayevsk yakınlarında, balıklar özel bir besin endüstrisinin kurulmasına yol açacak kadar boldur.

AMUR (Cebel), Cezayir'in güneyinde Ksur ve Āvlad Nail tepeleri arasında güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda Sahra Atlasları'ndan bir dağ. Uzunluğu 100 genişliği 60 km kadar. En yüksek doruğu (1 706 m) Guru'dur. A. dağının kuzeybatı yamaçları hafif eğimli, fakat Büyük Sahra'ya dönük yamaçlar diktir. Doğusunda aşınma ile yalçınlaşmış yamaçlar üzerinde kumtaşı masaları (Gada) vardır; bunlar otluk ve ormanlıktır. Gadaların üzerine ancak pek dik patikalarla çıkılabildiği için her biri doğal birer kale gibidir; bu yüzden buralara çekilen ahali yabancı baskısına kolaylıkla ve uzun zaman karşı koyabilmişlerdir.

A. dağı, yüksekliği dolayısiyle çevresinden fazla yağış alır ve bu suretle etrafa birtakım akarsular gönderir; fakat bu akarsular düzlüklerde buharlaşarak ve sızarak kaybolur. Hemen tamamiyle ekili ve dikili olan vâdi tabanlarından yerel isteği karşılıyacak kadar ürün alınır. Kaya resimleri ve mezarlar, Cebel i Amur'da eskiden beri yerleşilmiş olduğunu gösterir.

AMUR DEMİRYOLU, Doğu Asya'da, Amur nehrinin solundan giden demiryolu. Uzunluğu Blagovyeşçensk'e ayrılan kol ile birlikte 2 053 km dir; yapılmasına 1908 de başlanmıştı. A. demiryolu, stratejik sebeplerle Mançurya sınırını teşkil eden Amur nehrinden oldukça aralıklıdır; bu yol Baykal ötesi demiryolunu Kuenga ve Kabarovsk istasyonları arasında Ussuri demiryoluna bağlar.

AMURİLİ, Amur nehrinin orta ve aşağı bölümlerinin kuzeye doğru açık büyük yayı içinde kalan ülke. Yüzölçümü 204 782 km², nüfusu 422 600 (1933). A., Doğu-Sibirya'da Uzakdoğu Cumhuriyeti'nin sınırları içindedir. Amur nehri düzlükleri dışında, yer yer yosunlarla kaplanmış bataklıkların bulunduğu plâtolar, geniş alanlar kaplar. Yüksekliği 1 000 m den çok olan yerler oldukça azdır; iklim, mevsim rüzgârlarının etkisi ile Sibirya'nın diğer bölümlerininkinden yumuşaktır; geniş yapraklı ağaç ormanları, Mançurya ormanlarını andırır. A. da zengin altın yatakları vardır (Seya üzerinde Gilyui). Orta Amur, Aşağı Seya ve Bereya düzlükleri tarım ve hayvancılığa elverişlidir; Blagovyeşçensk bu alanların merkezidir. Ana taşın yolu Amur demiryoludur; hususiyle sınır yakınlarında Rus ve Kazak göçmenleri yerleştirilmiştir.

AMUR - NİJNE - DNYEPROVSK, Ukrayna'nın Dnjepropetrovsk bölümünde şehir. Nüfusu 42 540 (1926). A. Samara ırmağı üzerinde ve onun Dnjepr nehrine döküldüğü yerin yukarısında, Harkof - Dnjepropetrovsk demiryolu üzerindedir. Demir endüstrisi gelişkindir.

AMURRU (Sumerce: MAR.TU), Asur ve Babil kaynaklarında Kuzey Suriye ve hattâ bütün Batı için kullanılan bir coğrafya kavramı. Bu adın gösterdiği yeri kesin olarak sınırlamak güçtür. Eski devirlerde bunun, daha doğudaki yerlere de şamil olması ihtimali vardır.

DİL. Amurru (Akkadca *A - mur - ru* = «batılılar») veya Amorit dili hakkında henüz kesin bilgimiz yoktur. Pek az olan ve hemen özel isimlerden ibaret olan kalıntıları Akkadca metinlerde geçer. Bunlardan anlaşılabildiğine göre, Amurru dili Samî dil ailesinin Batı grupunun Kenânî bölümündendir. Böyle olmakla beraber, Amurrular'a ait adların hepsi Samî değildir; Asyanik öğeler de karışmıştır. Amurru dilinin Kenan grupu içerisindeki yeri de belli değildir. Bazı dilcilere göre, bu dil Kenan grupunun Doğu kısmından (Alm. Ostkanaanäisch) dır; başkalarına göre de, bu grupun Kuzey kolundandır ve 1929 dan beri Lâzkiye'nin kuzeyinde Ras Şamra'dan kalıntıları çıkmakta olan Ugarit diliyle yakından ilgilidir. Amurru dili, Akkad dili üzerinde göze çarpar bir derecede etki yapmış ve bu dilde birçok Kananeizmler doğurmuştur.

AMURRULULAR, Amurru(b. bk.)da oturanlar. Eski Mezopotamya belgelerinde Akkadlar(b. bk.)dan beri raslanmaktadır. Bunlar Mezopotamya'ya girerek M. Ö. II. binyıl başlarında burada egemenliği ellerine alacak kadar kudret göstermişlerdir. Ünlü Hammurabi bir Amurrulu soydandır. Fakat bu soyun batması ve Kassit yönetiminin başlaması ile burada Amurrulu kudreti azalmıştır. Amurrulular M. Ö. II. binin ikinci yarısında batı bölgesinde tekrar tarih sahnesine çıkmışlardır. Mısır'ın XIX. ve XX. soy belgeleri, Amarna mektupları, Hititler'in Boğazköy belgeleri, Orta Suriye'de bir Amurru prensliğinden bahsederler. Bu devlet, önceleri şekil bakımından da olsa Mısır'a bağlı görünmektedir. Fakat Orta Suriye'de Mısır - Hitit çarpışmaları sırasında her iki büyük devlet arasında yarı bağımsız bir prenslik manzarası göstermiş ve iki yüzlü bir siyaset gütmüştür. Bundan sonra Hitit baskısı altında Hititler'e bağlanmış ve yapılan antlaşmalarla uzun zaman Hititler'e bağlı kalmıştır. Boğazköy'de bulunan belgeler arasında Hitit kıralları ile Amurru prensleri arasında yapılan antlaşmaların nüshaları ele geçmiştir. Bu devletin, deniz kavimleri göçleri ile çökmüş olması muhtemeldir. Bundan sonraki Asur eğemenliği devrinde Amurru adı Filistin'e kadar olan bölgeye alem olmuştur. Mısır tasvirlerinde dolikosefal, dar ve kısa dudaklı, sarı saçlı ve mavi gözlü olarak görünen bu Amurrulular nihayet burada, Yahudiler içinde erimişlerdir.

AMUSGO, Orta Amerika yerli dillerinden biri. Adı Amishgo veya Amuchco şeklinde de yazılmıştır. Eskiden Mixtek dillerinden sayılan bu dil, şimdi başlı başına bir aile sayılmaktadır (W. Lehmann, P. Rivet v. b.). Bunu konuşan halk, eskiden, Meksika'nın şimdiki Guerrero ve Oajaca bölgelerinde, Pasifik kıyılarından içeriye doğru uzanan ve Mixtek dili ile çevrilmiş bulunan dar bir adacık meydana getirmişti.

AMÜL (Çaharçuy, Çarcuy, Ammuy, Amu), Amuderya'nın sol kıyısına 5 km uzaklıkta kasaba, şimdıki Çarcuy. Her yönü çöllerle kuşatılmış olduğu halde eskiden beri önemli yolların uğrağıdır. Horasan ile Mavera ün - nehir arasındaki kervan yolları üzerinde önemli bir durak ve ticaret merkezi idi. Şimdi de Hazar ötesi demiryolunun Amu - derya üzerindeki köprüsü yakınındadır.

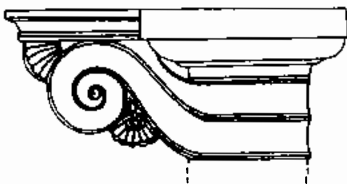
AMÜLÎ, şeyh Bahaettin Muhammed - ül - Âmilî'ye bazı İran tezkirecilerinin ve onlardan alan bazı Türk yazarlarının verdikleri san. Bk. ÂMİLÎ.

AMÜZİ (Amusie), melodileri anlamak yeteneğinin kaybolması. Buna «müzikal aleksi» de derler. En çok, afaziye uğrıyan ve hususiyle aleksi gösteren hastalarda olur. Yalnız notaları anlamamak haline «duyumsal (sensoriel) amüzi» derler. Musiki notalarını yazmak, okumak ve bir musiki aletini çalmak yeteneğinin kaybolmasına da «harekî (motris) amüzi» denir. Bazı kere bunların her ikisi birden yok olur. O vakit «tam amüzi» den bahsedilir.

AMYANT (Amiante; Yun. *amyantos* = bozulmaz), beyaz asbest'in bir türü. Kalsiyum, magnezyum silikattır; ince kıvrılabilir; uzun (Kanada) veya kısa (Alp) telleri vardır; çok güç erir, sıcaklığı geçirmez. Eskiler A. tan gömlek yapar ve temizlemek için de bunu ateşe tutarlardı. Bugün teknikte, piston sapları, yanmadan korumak için amele önlük ve eldivenleri, asit filtreleri ile madenleri oksitleşmeden koruyan boyalar, havagazı ocaklarında fitiller v. b. gibi çeşitli yerlerde kullanılır.

AMYANT: bk. ASBEST.

AMYKLAİ, Peloponnesos'ta Sparta'nın güneyinde bulunan eski bir Yunan şehri. A. Sparta'nın kuruluşundan önce, Eurotas ovasının siyasî merkezi idi. Dorlar'ın gelişinden yüzyıllarca sonra A. da Akhailılar tutunmakta idiler. Gerek efsane ve âyinlerden, gerek A. da ve çevresindeki buluntulardan anlaşıldığına göre A., Miken kültürünün de bir merkezi idi. Tanınmış altın bardakların bulunduğu Vaphio, A. a pek yakındır. A. da Agamemnon ile Klytaimnestra'ya ait heykeller vardı. Kassandra'ya ise orada Alexandra adı altında saygı gösterilirdi. A. ın örenleri şimdiki Sklavokhorion köyüne yakındır. Bunun pek yakınındaki Hagia Kyriake tepesinde Amyklaion (b. bk.) bulunurdu.

AMYKLAİ

AMYKLAİON, Tanrı Apollon'un Amyklai'daki mukaddes yeri. Efsaneye göre Apollon, Amyklas'ın oğlu Hyakinthos'u çok severdi. Fakat bir gün disk atarken yanlışlıkla onu öldürdü. Hyakinthos'un kanından sümbül çiçeği meydana geldi. Yunanlılar bu çiçeğe Apollon'un sevdiği delikanlıya bağlıyarak Hyakinthos dediler.

İonia'nın Magnesia şehrinden getirtilen Bathykles (M. Ö. VI. yüzyılın ortasında yaşar) kabartmalarla süslü altın ve fildişinden Apollon'a burada bir taht yaptı. Tahtın üzerinde, yine Bathykles tarafından yapılan, Apollon'un sütun şeklindeki büyük heykeli dikili idi.

Bu taht aslında ana hatlariyle dor düzeninde bir yapıdır. Fakat baştaban kısmında ion düzeninde süsler vardır. Kazıda çıkan parçalardan, bazı konsol başlıklarında dor başlığının ion volutleri ile birleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

AMYKOS, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında, şimdiki Beykoz koyunda eski bir liman.

AMYKOS (Lât. **Portus Amyci**), eski Anadolu'da, Boğaziçi kıyısında bir liman şehri, bugünkü Beykoz. Kıral Amykos (b. bk.) un mezarı burada idi. Onun üzerinde de bir defne ağacı bulunuyordu. Eski bir söylentiye göre, bu defneden koparılmış bir dal bir gemiye getirilirse, gemide kavga çıkar, defne dalı uzaklaştırılınca kavga bitermiş. A. adı yeni zamanlara kadar tutunabilmiştir. Gilius, A. un Amya veya Ameae olarak adlandırılacağını bildirmektedir.

AMYKOS, eski Anadolu ve Yunan efsanesine göre, Bithynia'da oturan Bebrykler'in kıralı, Poseidon'un oğlu, amın bilmez bir dev. Memleketine gelen yabancılara su vermezmiş, onları yumruk döğüşüne zorlar, böylece hepsini öldürürmüş. Argonautlar A. un memleketinin kıyılarına çıktıkları zaman, A. onlardan en kuvvetlisini yumruk döğüşüne çağırmış. Polydeukes döğüşü kabul ederek, A. u çetin bir mücadeleden sonra yenmiş ve zincire vurmuş, ona bundan sonra memleketine gelecek yabancılara düşmanlık yapmamaya and içirtmiştir. A. un mezarı Amykos (b. bk.) (bugünkü Beykoz) şehrinde bulunuyordu. A. un Polydeukes tarafından zincire vurulması, Roma'da Villa Guilia müzesinde saklı ünlü Ficoroni Cista'sı(b. bk.)nda tasvir edilmiştir.

AMYMONE, Danaos ile Europe'nin kızı, zifaf gecesı kocalarını öldüren 50 Danaid'den biri (bk. DANAİDLER). Argos'ta hüküm süren bir kuraklık sırasında Amymone çeşmeden su almaya gitmiş. Yolda bir satyr'in tecavüzüne uğrayınca tanrı Poseidon'u imdada çağırmış, sonra da kurtarıcısına teslim olmuş. Bu birleşmeden Nauplia şehrinin kurucusu Nauplios doğmuş. Amymone de Poseidon'un bir kayaya sapladığı üç dişli yaba(triaina)sını çıkarınca, topraktan bir pınar fışkırmış. Bu pınara Amymone pınarı denmiş.

AMYNANDA, adı Attika Deniz Birliği'nin (b. bk.) vergi listelerinde geçen bir eski Anadolu şehri. Karia bölgesinde bulunan A. nın yeri tam olarak bilinmemektedir.

AMYNOS (Yun. = kovucu) eski Atina'da tapınılan şifa tanrısı. Tragedya şairi Sophokles, A. un rahibi idi. O da M. Ö. 420/19 yılında Epidauros(b bk.)tan gelen Asklepios (b. bk) kültünü A. un kutsal alanına yerleştirmiştir.

AMYNTAS, eski Anadolu'daki Galatia'nın M. Ö. I. yüzyılındaki kırallarından. A., önceleri Galatia kıralı Deioteros'un kâtibi iken Galatia'nın Roma kumutanlarından Brutus ve Cassius'a verdiği yardımcı askerlerin komutanlığına atanmıştır. Roma generali Antonius doğuya geldiği zaman onun tarafına geçtiği için, öden olarak kendisine Galatia kırallığı ile Pisidia, Lykaonia ve Pamphilia'nın bazı kısımları verilmiştir. A. Antonius ile Oktavianus (sonradan Augustus) arasında yapılan Aktium (M. Ö. 31) savaşından önce Octavianus tarafına geçtiği için, o da kendisini ölünceye kadar (M. Ö. 25) kırallığında bırakmıştır.

AMYNTAS, Makedonya kıralları:

1 — **Amyntas I.,** Makedonya kıralı, Alketas'ın oğlu (hük. yaklaşık olarak M. Ö. 540-498). M. Ö. 513 te Pers kıralı Dara I. (Dareios)in Balkanlar'daki hareketleri sırasında generali Megabazos'a boyun eğmiş ve hükümeti, sonuna kadar Pers Devleti'ne bağlı kalmıştır.

2 — **Amyntas II.,** Makedonya kıralı (hük. yaklaşık olarak M. Ö. 392-390).

3 — **Amyntas III.,** Makedonya kıralı (hük. yaklaşık olarak M. Ö. 389-369). A Makedonya kıralı Philippos II. nin babası ve Büyük İskender'in dedes'dir. Olynthos şehri ile tedafüî bir bağlaşma antlaşması yapmış ve bu şehir halkına bir miktar arazi de vermiştir. Fakat bu bağlaşma uzun sürmemiştir. Bir aralık, bağlaşığı olan Olynthoslular yardıma gelmediği için A., İllyrler tarafından memleketinden bile çıkarılmışsa da, sonradan yine gelmiş ve Lakedaimonlular'la (İspartalılar) bağlaşarak onları Olynthoslular'a karşı kışkırtmıştır. Sonra Atinalılar'la da bağlaşmıştır (yaklaşık olarak M. Ö. 373).

AMYNTİANOS, II. yüzyılda yaşamış ve Büyük İskender'in tarihini yazmış olan bir tarihçi. Plutarkhos'u taklidederek Dionysios ile Domitianus'un ve Makedonya kıralı Philippos ile Augustus'un hayatlarını da yazmıştır.

AMYNTOR, Yunan efsanesine göre bir kıral, Phoiniks'in babası. A. bir odalığı sevdiği zaman, karısı, oğlu Phoiniks'i bu kadını baştan çıkarmaya tahrik eder. Phoiniks de anasının dileğini yerine getirir. A., bunu öğrenince. beddua ederek tanrılardan oğlunun çocuksuz kalmasını diler. Bunun üzerine Phoiniks babasını öldürmek isterse de bunu başaramaz. Sonunda Phoiniks yurdundan ayrılarak Peleus'a sığınır. Orada genç Akhilleus'un eğiticisi olur. Bk. PHOİNİKS.

AMYOLİT (Ammiolithe; Yun. *mmion* = kırmızı, *lithos* = taş), bileşimi sulu bakır ve cıva antimoniyatı olan kırmızı renkli bir mineral.

AMYON [*amyō* ok.], **Jean Claude** (1735-1803), Fransız politikacısı. Louis XVI. yı öldürenlerden olmakla beraber Girondinler'i savunmuş ve terör devrinde hapsedilmiştir.

AMYOT [*amyō* ok.], **Jacques** (1513-1593), Fransız yazarı. Melun'de doğmuş, Auxerre'de ölmüştür. Çok mütevazi şartlar içinde yaşamış, fakat çalışması sayesinde mevki sahibi olmuştur. Bourges Üniversitesi'nde ders vermiştir. Sonra kıral kâtibinin eğitmeni olmuştur François I. den Bellozane manastırı rahipliği ile daha birçok görevler almıştır. Charles IX. ve Henri III. ün eğitimiyle uğraşmıştır. 1570 te Charles IX. onu, Auxerre piskoposluğuna atamıştır. Edebî eserlerinin çoğu tercümeleridir: Heliodoros'tan *Théagène et Chariclée* (1547), Diodoros'tan yedi kitap (1554), Longos'tan *Daphnis et Chloé* (1559), Plutarkhos'tan *Vies Parallèles* (1559) ve yine ondan *Oeuvres Morales* (1572). Plutarkhos tercümeleri geniş bir yankı uyandırmıştır. Amyot *Vies*'nin düzeltilmiş üç baskısını kendisi yayımlamıştır. Bunlar, çağdaşları tarafından, hususiyle *Essaies* adlı eserinde devamlı bir şekilde bunlardan faydalanan Montaigne tarafından büyük bir zevkle okunmuştur. Bu eser XVIII. yüzyılın sonuna kadar birçok büyük yazarların ve meselâ J. J. Rousseau'nun en kıymetli kitapları olarak kalmakta devam etmiştir.

Bu eserlerin bilim değerleri de vardır. Amyot'dan önce Plutarkhos tercüme edilmiş ve pek beğenilmişti, fakat bu tercümeler pek beceriksizce ve yanlışlarla dolu olarak yapılmıştı. Amyot ise Yunanca'yı çok iyi biliyordu. Büyük bir emekle Plutarkhos'un elyazılarını, hususiyle İtalya'da ki nüshalar arasında bulunan değişiklikleri inceliyerek meydana çıkarmıştır. Bununla beraber onun Plutarkhos'u hakikî Plutarkhos değildir. Farkına varmadan yaptığı rötuşlarla hayal ve tasvirleri kendine göre değiştirmekle, kendi üslûbunun rengi ve genel ahengiyle tercümesine Plutarkhos'un ruhunu değil, kendi ruhunu koymuştur. Plutarkhos hakikatte bir sofist ve çoğunlukla sadelikten uzak, samimî olmaktan çok yordamlı bir ilm-i beyan öğretmeniydi (rhéteur). O, Plutarkhos'tan erdeme ve büyük ruhlara karşı hayranlık, heyecan ve sade bir dil ile hoş bir Plutarkhos yaratmıştır. Birçok nesilleri büyüliyen ve bütün Fransız klâsik edebiyatında eski hayat ve erdem tipini yaratan bu Plutarkhos'tu. Böylece Amyot'nun kendi üslûbu, çağdaşları için bir örnek olmuştur. Ağır ve bilgiçlikle yazılmış bir cümle yerine biraz durgun fakat çok açık ve hoş bir sadelik koymuştur.

AMYRAUT [*amirō* ok.], **Moyse** (1596-1664), Fransız protestan rahibi ve tanrıbilim profesörü. Saumur'de rahiplik etmiş, tanrıbilim okutmuş ve 1631 de Charenton'da toplanan ruhaniler meclisinde, memleketini temsil eylemiştir. *Moral Chrêtienne* (Hıristiyanlık ahlâk bilgisi) adlı eseri yazmıştır (1652-1660).

AMYRTEOS, Mısır'ın yirmi sekizinci firavun soyundan gelen bu isimdeki tek firavunun adının Hellence şekli. A., M. Ö. V. yüzyıl başlarında yaşamış ve altı yıl hüküm sürmüştür.

AMYZON, eski Anadolu'da Karia'da küçük bir şehir. Sonradan piskoposluk yeri olmuştur. Roma devrinden kalma paraları vardır. Latmos dağlarının kuzey eteklerinde eski Alabanda ile Myus arasındaki yolun yarısında, Kafalar köyü yukarısındaki Mezin kalesi denilen örenli tepenin, bunun yeri olması ihtimali vardır.

AN, Fransızca «instant», «moment» kelimelerinin karşılığı. Günlük dilde bilincin bütün olarak kavradığı çok kısa zaman süresi demektir. Sürenin belli ve bölünmez kısmı. Mekânda nokta ne ise zamanda *an* odur. Anın zıddı zaman süresidir ki onsuz anlaşılamaz. Anlar ancak birbirinin dışında olmak şartiyle ardarda gelirler. Hegel felsefesine dayanan Hamel, anı böyle tarif ediyor. Zamanın oluşunu bölünmez anların birbirine eklenmesinden çıkaran Zenon tarzındaki görüşlere ancılık (instantanéisme) denir. Bergson'a göre ise zamanın esası süre (durée) olduğu için, an mevhumdur.

ANA, Medenî Kanunumuza göre çocuk doğuran kadına ana derler. Ana bakımından nesebin sıhhati için çocuğun bir evlilik münasebetinden dünyaya gelmiş olması şart değildir. Baba bakımından nesep, ya evlilik karinesi (M. K. madde 241, f:1), yahut tanıma (M. K. madde 297), yahut da mahkeme hükmü ile belirdiği halde (M K. madde 297) analık maddî bir vakıa olan doğum ile belli olur. Evlilik dışındaki doğumda çocuk anasının aile adını taşır ve onun vatandaşlık haklarına sahibolur. Ananın çocuğa karşı olan hak ve ödevleri. nesebi sahih çocuğa karşı bulunan haklarının ve ödevlerinin aynıdır (M. K. madde 260, 264 f: 2, 265, 276, 277). Yalnız kanun, durumun gerek-

lerine göre bazı istisnalar kabul etmiştir. Çocuğa «kayyım» tayini (M. K. madde 298) bu istisnalardan biridir. Bundan başka nesebi sahih çocukta babanın doğumdan önce ölümü halinde velilik hakkı, kanun hükmü icabı olarak, anaya bırakıldığı halde (M. K. madde 264 f: 1) tabiî çocuğun anası bu hakkı ancak bir mahkeme kararı ile elde edebilir (M. K. madde 311 son fıkra).

Roma'da hısımlığın yalnız medenî hısımlık olduğu devirde karıyı kocanın veliliği altına koyan *manus* (el) sistemi ana ile çocuk arasında çok açık bir bağ idi. Karı, kocanın kızı (loca filiae) ve çocuklarının kızkardeşi (loco sororis) sayılırdı. Böylece ana ile çocuk birbirine, baba ile çocuğun hısımlığından sonra gelen en sıkı bir hısımlık ile bağlanırdı. Ana ile çocuğun hısımlığı da velilik üzerine kurulmuştur. Velilik temeli bulununca karı ile kocanın çocukları arasında, kan bağına lüzum olmaksızın kardeşlik meydana gelirdi. Karı, kocanın başka kadından olan veya evlât edinilmiş çocuklarının da kardeşi olurdu.

Manus'suz evlenmede kadın kocasının ailesine girmeyip kendi babasının ailesinde kalacağından çocukları ile arasındaki bu ev (dar) ayrılığı ve onun çocukları ile yabancı bir durumda bırakırdı ve kan hısımlığı kabul edilinceye kadar bu yabancılık devam ederdi. Yalnız veliliğin hısımlığı yarattığı ilk devirlerde evlenme dışında doğmuş bir çocuk ne babasına, ne de anasına bağlıdır. Kan hısımlığının kabulünden sonradır ki hukuk. evlilik dışında doğan çocuğu anasına bağlıyan bağdan gittikçe genişliyen neticeler almıştır.

ANA ARI: bk. ARI.

ANA DİL, dilcilikte iki ayrı anlama gelen bir terim:

1 — Dillerin aile esasına göre «şecereli» (généalogique) sınıflanmasında, türemiş dillerin anası, yani türemiş dillerin biribirlerinden başkalaşmasından evvelki esas dil durumu. Meselâ, İskandinav dil zümresini meydana getiren İslanda, Faroe, Norn (Orkney ve Shetland adalarının eski İskandinav dili), Norveç, İsveç, Gut (Gotland adasının eski dili) ve Dan dilleri Ana Nordca (veya Eski Nors)dan, yani III. yüzyılda Kuzey Avrupa'da Run harfleriyle yazılan genel İskandinav dilinden oluşmuş diller olduğu için, bu dil, sonraki İskandinav dillerinin ana dili (langue commune, Grundsprache) dir. Bu dillerin oluşumu devrinde, İslanda'dan Baltık denizine kadar yayılan bir alanda, birliği bozulan Ana Nordca, bölgelere göre türlü şekiller almış, önce Batı (İslanda, Faroe, Norn ve Norveç) ve Doğu (İsveç, Gut ve Dan) olmak üzere ikiye bölünmüş, sonra da yukarıda sayılan İskandinav dilleri meydana gelmiştir. Bu arada, tabiî, Ana Nordca da ortadan yok olmuştur, çünkü türeyen İskandinav dilleri bu ölen dilin birer başkalaşmış şeklinden başka birşey değildir. Yani, ana dil ile oğul dil ayrı ayrı fertler olmayıp aynı dilin farklı çağlardaki şekilleridir (bk. AKRABALIK, dil). Aynı şekilde, Ana Nordca daha büyük bir dil ailesinden olduğu için, o da daha eski bir ana dile bağlıdır. Bu dile «Germen ana dili» diyoruz. Germen ana dili de çok daha eski ve genel bir ana dil olan Hint-Avrupa dilinden olmadır. Bu bakımdan, daha eskisi bulunduğu için, «ana dil» (Ursprache) deyimi yerine «kaynak dil» (Grundsprache) terimini kullanmak daha doğru olur. Bir dil ailesinin türlü kolları arasında görülen birliğe de «ortak» (Gemein) lık niteliği verilebilir; meselâ *at* ortak Türkçe (Gemeintürkisch) bir kelimedir.

İskandinav dillerini Ana Nordca'ya bağladığımız gibi, Fransızca, İtalyanca v. b. Roman dillerini de bunların ana dili olan Aşağı Lâtince'ye doğru izliyebiliriz. Gerek Ana Nordca, gerekse Aşağı Lâtince yazı devrine rasladığı için bu izlemede «tarihî metot» (méthode historique) u kullanır, Hint - Avrupa gibi yazılı belgeleri olmıyan ana diller için de «karşılaştırma metodu» (méthode comparative) na başvururuz (bk. DİLCİLİK, metot). Yazı devrinden evvel ölmüş olan bir ana dilin esas yapısı ve kanunları hakkında, oğul dilleri karşılaştırmak yoliyle bilgi edinmek mümkünse de onun tam şeklini saptamak imkânsızdır. Eski dilcilerden A. Schleicher'in (1868) Hint - Avrupa ana dili metni diye ortaya koyduğu *Avis akvāsas ka* (Koyun ile atlar) başlıklı masal, bir spekülasyondan ibarettir; bugünkü bilim bu sözü **o^{u}is ek^{u}ōs q^{u}e* şeklinde düzeltmişse de, bu da tahminî bir şekil olmaktan kurtulamamıştır. Böyle olmakla beraber, oğul dillerdeki benzer, yani aynı esastan olma kelimeleri karşılaştırmak ve fonetik kanunları gözetmek yoliyle, bir kelimenin ana dildeki esas şekli itibarî bir formül olarak rekonstitüe (bk. REKONSTRÜKSİYON - RESTİTÜSYON) edilebilir. Meselâ, örnekler Hint - Avrupa ailesinde 12 grupun en eski temsilcilerinden olmak üzere, «ad» anlamına gelen Toḫarca *ñom*, Hititçe *laman*, Sanskritçe *nāman*, Avesta dilinde *nąman*, Ermenice *anun*, Yunanca *onoma*, Arnavutça *emëni*, Lâtince *nōmen*, Eski İr dilinde *ainm*, Gotça *namō*, Eski Prus dilinde *emmens* ve Eski İslâvca *imę* kelimelerini karşılaştırarak, aynı etimolojiye bağlı bulunan bu sözlerin Hint -Avrupa ana dilindeki itibarî şeklinin *en(o)men-* tipinde bir kelime olduğu söylenebilir. Bu !yapılırken, Hint - Avrupa ailesi içerisinde, bütün Germen dillerin anası olan Ana Germence (Urgermanisch) ve öbür kollardaki benzerleri olan Ana İtalik (Uritalisch), Ana Keltçe (Urkeltisch), Ana İslâvca (Urslavisch) v. b., hattâ İtalo - Kelt, Balto - İslâv, Arî (Hint ve İran) gibi gruplar arası ortaklıklar, birer ana dil basamağı olarak dikkate alınır. Dilciler şimdiye kadar, yalnız Hint - Avrupa (iç gruplar da ayrı ayrı), Samî, Fin - Ugor, Dravid, Malezya - Polinezya, Bantu ve Sudan - Guinea ana dillerinin niteliğini meydana çıkarabilmişlerdir (bk. DİL, sınıflama). Ana Türkçe üzerinde ise çalışılmaktadır. Ana dilin diyelekler halinde dağılması için bk. AKRABALIK ve DİYELEK.

Klâsik dilciliğin dünya dillerini Hint - Avrupa, Hamî-Samî, Fin - Ugor gibi biribirlerinden yalıtılmış ve aralarında «génétique» bir bağ bulunmıyan birtakım «dil aileleri» ne ayırmasını, dillerin gelişmesini de, her «aile» ana dilinin parçalanmasiyle açıklamasını tenkideden N. Marr'ın Yafetidoloji (b. bk.) teorisine göre, dillerin gelişmesine ve tarihî birliğine parçalanma ve ayrılma değil, tam karşıt olarak, kaynaşma ve birleşme sebebolmuş ve bugünkü diller dört ana dilin karışmasından meydana gelmiştir.

2 — Dilin türeyişi sorusu ile uğraşanlardan bazısına göre, insanlığın ilk ve kaynak dili. Yeryüzünde 2796 dilin tek bir kaynaktan ileri geldiğine inanan monojenez (monogénèse; karşıtları: polygénèse ve ologénèse) teorisine göre (A. Trombetti 1905 v. b), başlangıçta yeryüzünde tek bir ana dil vardı. İbranîler bu ana dilin İbranca olduğuna, Babil kulesi yapılırken dil karışıklığı meydana geldiğine ve bu dilden Nuh torunlarının sayısına göre 72 dilin ortaya çıktığına inanmışlardır (*Tekvin* kitabı, bap X). *Kur'an*'da da (*Bakara* sûresi, âyet 31 - 33) bütün adların Allah tarafından Âdem'e öğretildiği söylendiğine göre, ana dil kavramı Araplar'da da kabul edilmiştir. Bu varsanılı

ana dilin hangi dil olduğuna dair de yüzyıllar boyunca birçok teoriler ileri sürülmüştür. Herodotos'un anlattığına göre, bir deney olarak Mısır kıralı Psammatikhos tarafından, doğar doğmaz bir odaya kapatılıp konuşulmadan büyütülen iki çocuğun ilk sözleri *bekos* olmuş, bu sözün de Phrygia dilinde «ekmek» anlamına geldiği için bu dilin ana dil olduğuna hükmedilmiştir. Aynı usule XIII. yüzyılda Alman imparatoru Friedrich II. de başvurmuş fakat çocuklar konuşmadan ölmüşlerdir. XV. yüzyılda bu deneyi tekrarlıyan İskoçya kıralı James IV. ise ana dilin İbranca olduğunu söylemiştir. Hindistan Moğol İmparatorluğu'nda da bunlara benzer bir deney yapılmıştır. Hindistan'da Jaina mezhebi, ana dilin Ardhamāgadhī Prākrit dili. Buddhistler de bunun Māgadhī dili olduğuna inanırlar. Bir İran masalı, cennette Âdem ile Havva'nın Farsça, Cebrail'in Türkçe, yılanın da Arapça konuştuğunu ileri sürmüştür. Yeni çağlarda bilim yolunu bırakarak spekülasyonlara kapılan birçok dil meraklıları, kendi millî dillerinin ana dil olduğunu söylemişlerdir. İsveçli Johannes ve Olaus Magnus kardeşler (1555) Gotça'yı, Holândalı Goropius Beccanus (1569) Felemenkçe'yi, yine İsveçliler'den Magnus Rudbeck (1675) ile Anders Kemke (1688) İsveççe'yi, Basklar'dan J. B. Erro (1814) Baskça'yı, Macarlar'dan Horvát István (1825) Macarca'yı, Annam sömürge komutanı H. N. Frey (1892) Annamca'yı, Fransız papazı Hilaire de Barenton (1932) da Sumerce'yi ileri sürmüşlerdir. Kemke'ye göre cennette Allah İsveççe, Âdem Danca, şeytan ile Havva da Fransızca konuşmuşlardır.

«Mukaddes Kitap»ta «Ahd-ı Atik» in dili İbranca olduğu için, bazı dilciler bütün dillerin İbranca'dan çıktığını tanıtlamaya kalkışmışlardır. Bu alanda en çok bilinen örnek, 1606da Etienne Guichard (*Harmonie étymologique des langues*) tarafından ortaya konmuş ve İbranca'nın sağdan sola, Avrupa dillerinin de soldan sağa yazıldığı ileri sürülerek, harflerin yerini gelişigüzel değiştirmek suretiyle etimoloji yapılmak istenmiştir; meselâ «kelime» anlamına gelen İbranca *dabar*'dan *warad* şeklinde bir ara kelime ve ondan da İngilizce *word* sözüne geçilmek istenildiği gibi. Babil kulesi esasına göre bütün dilleri bir köke bağlamak deneyleri günümüze kadar devam edegelmiştir (A. Wadler: *Der Turm von Babel. Urgemeinschaft der Sprache*, Basel 1935; M. Honnorat: *La Tour de Babel et la langue primitive de la terre*, Paris 1936 v. b.). Bu arada, Bursalı Feraizcizade M. Şakir'in *Persenk sarf-ı lisan-ı Âdemî ve şükûfenisar-ı zeban-ı umumî ve Osmanî* (yazma, 1894) adlı eseri de anılmalıdır.

Yafetidoloji (b. bk.) ekolüne göre başlangıçta tek bir ana dil değil, tipoloji bakımından bir olan ve SAL, BER, YON, ROŞ esaslariyle gösterilen dört rüşeym dil vardı. Şimdiki dillerin hepsi bunların karışmasından ve yavaş yavaş birleşmesinden meydana gelmiştir. Bilimsel dilcilik ana dil meselesiyle uğraşmaz. O, dili, tarihi prehistuvardan ayıran sınırda bir postulatum olarak kabul eder ve dilin tarih öncesine karışmaz, çünkü metodu yetersizdir. Fakat insan ruhunun ve zekâsının ilkel belirtileri alanında pre-religion ve pre-logique bulunduğu gibi pre-langage'ın da bir zaman yaşamış olması gerekir. İşaret dili (b. bk.) belki de en eski anlatım aracı olmuştur. Ana dil konusunun öbür bağıntıları için bk. ÇOCUK DİLİ, DİL FELSEFESİ. DİLİN TÜREYİŞİ, FELSEFÎ DİL.

ANA DİLİ, tabiî olarak ana-babadan çocuğa devredilen (langage transmis), çocuk tarafından da edinilen (langage acquis) dil. Karşıtı *yabancı dil*'dir. Sonradan edinilmiş ve ana dil değerini kazanmış dile de *benimsek dil* (langue adoptée) denir.

Dil psikolojisi bakımından, «dil. bir eser (ergon) değil, bir faaliyet (energeia) olduğu» (W. v. Humboldt, 1836) için, ana dili çözümlemeli (analytique) değil, toptan konuşulur; yabancı dil ise genel olarak çözümlemeli bir şekilde öğrenilir. Yani, bir çocuk kendi ana dilini cümleler halinde öğrenir ve büyüdüğü zaman da böyle konuşur, fakat bir yabancı dili öğrendiği zaman genel olarak, kelimeleri seçe seçe ve gramer kurallarını hatırlaya hatırlaya cümle yapar. Bazı çocuklar da ikiz dilli (bilingue) olarak büyüler. İnsan, fikirleri ara dili aracıyle kavradığı gibi, düşüncelerinin «iç dil» (langage intérieur endophasie) i de yine ana dilidir. Ana dili, bir yabancı dili konuşurken sayılarla hesap yapmak gerektiği zaman da kendini gösterir. Her ferdin edindiği ana dil, bağlı bulunduğu «dil topluluğu» (communauté linguistique) nun malıdır. Böyle olmakla beraber, bazı insan topluluklarının «millî dil» (langue nationale) i yoktur. meselâ Filipin Negrittoları ve Orta Afrika Negrilleleri (Cüce Zenciler) gibi Bazı topluluklar da tarihlerinin bir çağında kitle halinde dil değiştirmişlerdir, Türk Bulgarlar'ın VII. yüzyılda Islâvca'yı kabul ettikleri gibi. Yunanca, Lâtince ve Arapça gibi kültür ve din dilleri ile ana dilleri arasında yüzyıllar boyunca çarpışmalar olmuş ve bu arada, ana dilinin değeri Dante gibi edipler (*De vulgari eloquentia*, 1306) ve Komenský gibi pedagoglar (*Janua linguarum reserata*, 1631) tarafından belirtilmiştir. Ana dili onu konuşanın «dil vicdanı» (conscience linguistique) nı belirtir ve onda özel bir «dil duygusu» (Sprachgefühl, Sprachgeist) yaratır. Ana dili zevki, genel olarak bilinç altında bulunan bu duyguya bağlıdır. Dil duygusu aynı zamanda konuşma tarzı âdetlerine bağlı bulunduğu için, fert kendi ana diline uygun olanla olmıyanı çözümlemeden söyliyebilir. Bu duyguyu incitmeden eğitmek de kaabildir.

Dil felsefesinde, ana dili kavramı en çok Almanlar tarafından işlenmiş ve olağanüstü bir önem kazanmıştır. Alman romantiklerinden A. Fichte, Fr. Schlegel ve hususiyle W. v. Humboldt (1836) zamanından beri Almanya'da işlenen bu görüş «Beşerî dil yapısının türlülüğü ve bunun insan nevinin manevî gelişimi üzerindeki etkisi» (W. v. Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, 1836), «Millî düşünüş tarzının ifadesi olarak dil» (C. Abel: *Über die Sprache als Ausdruck nationaler Denkweise*, 1869), «Millî karakterle bağıntısı bakımından dil» (F. Stehlich: *Die Sprache in ihrem Verhältnis zum Nationalcharakter*, 1882), «Alman dünya görüşünün ifadesi olarak Alman dili yapısı» (F. N. Finck: *Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung* 1899), «Ana dili ve halk eğitimi» (Ph. Hordt: *Muttersprache und Volkserziehung*. 1926), «Dilin, dünya görüşü ve mizaç üzerindeki etkisi» (Polonyalı dilcilerden J. Baudouin de Courtenay: *Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung* 1929), «Ana dili ve manevî gelişme» (L. Weisgerber: *Muttersprache und Geistesbildung* 1929) ve «Milletlerin şekillendiricisi olarak dil» (G. Schmidt-Rohr: *Die Sprache als Bildnerin der Völker*, 1932; ikinci basımı: *Muttersprache. Vom Amt der Sprache bei der Volkwerdung*, 1933 = Ana dili. Millîleşmede dilin görevi) başlıklarını taşıyan eserler yazılmıştır. Bunlara göre her dil, onu konuşan halk topluluğunun, gerçeği, «kelâ

mî» olarak, yani ses sembolleri araciyle özel bir şekilde kavrama kalıbıdır. Her dil, onu ana dili olarak konuşanın manevî hayatını, dünya ve hayat görüşünü ve kavram çevresini belirtir. Her dilin jenisi, kavramları sembolleştirme ve düşünceyi düzenleme tarzı ayrı ayrıdır. Ana dili, topluluk vicdanını yansıtan millî bir varlıktır. Dili yapan insan değil, insanı yapan dildir. Bir milleti, tam olarak anlıyabilmek için onun dilini bilmek gerekir. Milliyeti kandan çok ana dili belirtir. Dünya, ferdin ruhunda bir sözlük gibidir; o, onu ana diliyle okur. Bu görüş Almanya'da gitgide kökleşmiş ve bir doktrin haline gelmiştir. 1935 te gerek konuşmada gerekse yazıda ve hususiyle sahne, radyo ve basın gibi yayım araçlarında Alman dilini korumak, yabancı öğelerden temizlemek, geliştirmek ve dil vicdanını eğitim yoliyle kuvvetlendirmek amaciyle «Deutsches Sprachpflegeamt» adlı resmî bir kurum meydana getirilmiştir. Ana dilinin öbür bağıntıları için bk. ÇOCUK DİLİ ve DİL PEDAGOJİSİ.

ANA ETALON: bk. ANA ÖLÇÜ.

ANA MİLİ, torna tezgâhlarında kalem suportunu hareket ettiren vidalı bir mil. Hareketini dişliler vasıtasiyle fener milinden alır.

ANA MUHABERE HATTI, düşmana karşı ileri yürüyüşte tümen komutanının bulunduğu yürüyüş kolunun yürüdüğü yol boyunca kurulan haberleşme çizgisi. Bu çizgi, tümenin haberleşme birliği tarafından meydana getirilir. Gerekirse bu birliği kolordular da kendi haberleşme birlikleriyle kuvvetlendirirler. Telefon tellerinin döşendiği yol, bu çizginin esasıdır. Bunun üzerinde yer yer haberleşme merkezleri açılarak, buralarda telsiz ve pırıldak postaları, motorlu araçlar, bisiklet ve atlılar bulundurulur. Böylece telefonun aksaması halinde bunlardan da faydalanılarak tümenin haberleşmesi devam ettirilir.

ANA MUHABERE MERKEZİ, her haberleşme durumunda, bir birliğin kuruluşunda bulunan küçük birliklerin hepsini veya büyük bir kısmını birbirine bağlamak üzere meydana getirilen ve çeşitli haberleşme araçlarını bir komutada toplıyan haberleşme merkezi.

ANA OKULU, henüz aile eğitimi çağında bulunan 2 - 6 veya 4-7 yaşları arasındaki çocukları eğitmek, onları ilk öğrenime hazırlamak amacını güden, belli eğitim sistemine bağlı bir başlangıç okulu. Bu okulun iki cepesi vardır: 1 — Eğitsel, 2 — Toplumsal. Ana okulu, eğitim bakımından, çocukların beden, ruh ve zekâ gelişimlerini sağlar. Toplumsal bakımdan, eğitim işinde ailenin ve hele ananın görevini yapmaya çalışır. Böylece, tutum şartlarının baskısiyle evinin dışında da çalışmak zorunda bulunan ananın işi, ana okulundaki eğitimci bayanın eline geçmiş olur. Ancak bu okulun eğitim yönünden ananın yerini gereği gibi tutup tutamıyacağı daima üzerinde tartışılabilen çetin bir mesele halinde kaldığı için, ana okulları, daha çok anaları ev dışında çalışan büyük zanaatçı ve büyük tarımcı milletlerde bir ihtiyacı karşılıyan kurumlar gibi belirmektedir. Bununla beraber, ana okulları, ilk öğretim ödevini geniş ölçüde veya tamamiyle uygulıyabilmiş memleketlerde yayılmıştır.

Ana okullarının eğitim ve öğretiminde. eğitim dünyasınca beğenilen ve tutunabilen yöntemler; Froebel ve Maria Montessori sistemlerinde yer almıştır. Froebel, bu okullara «çocuk bahçesi», Montessori ise «çocuk evi» adını vermişlerdir. Bu adlardan birincisi, ana okulunun, ana eğitiminin yerini tutamıyacağını, ancak onu tamamlıyabileceğini gösterir. İkinci ad, yine bu okulun evleştirilmesi, eğitim görevinde ananın yerine geçmesi veya onunla işbirliği yapması fikrini taşır.

Ana okulu derece yönünden kreş'lerden sonra ve çocuk (sıbyan) sınıflarından önce gelir (bk. ÇOCUK SINIFLARI). İlkokul daha sonra başlar. Ana okulları'nda kız ve erkek çocuklar, bir arada bulunur, yaşlarına, zekâ gelişmelerine göre takımlara ayrılırlar. Bu takımlardan her birinde bulunan çocuklar, kendilerine, programlarına ve eğitim sistemlerine göre bilgi başlangıçları ve iyi alışkanlıklar verilerek eğitilirler.

Bizde ana okulları, 1913 Tedrisat - ı İptidaiye Muvâkkat Kanunu'nun 3 - 4 üncü maddeleriyle, daha sonra yayımlanan Ana Mektepleri Tüzüğü hükümlerinin uygulanmasiyle kurulmaya başlamıştır (1915). 1915 tarihli Darülmuallimin ve Darülmuallimat tüzüğiyle Darülmuallimat'a bağlı bir Ana Muallime Mektebi de açılmıştır. Ancak, 1925 yılına kadar yapılan denemelerden, ana okullarının, kanun ve tüzükteki şartlara ve amaçlara uygun olarak işliyemedikleri anlaşıldığından devamlarında fayda görülmemiş ve bu okulların yürütülmesi işi, - ilk öğretim ödevi hakkındaki kanun hükümlerinin hakkiyle uygulanmasından sonra ele alınmak üzere - ileriye bırakılmıştır (bk. ÖĞRETMEN OKULU).

ANA ÖLÇÜ, ilim, teknik ve medenî hayatta kullanılan ölçüleri ayarlamak için sıhhatle belirtilmiş ölçülere verilen ad. 24 eylül 1889 da Paris'te toplanan genel kongre uzunluk için bir A. tespit etmiştir. Bu A. % 90 plâtin ile % 10 iridium alaşımından ve herhangi bir bükülmeğe mani olmak için kesiti X— şeklinde yapılmış bir çubuk olup buzun erime sıcaklığında iki uç çizgi arasındaki uzaklık A. (Prototype international) olarak tespit edilmiştir. Bu çeşit 31 tane A. yapılmış ve bunlardan uzunluğu «mètres des archives»e en yakın olanı bir metre olarak tarif edilmiştir. Esas A. olarak tespit edilen bu metre uluslar arası ağırlık ve ölçü bürosu tarafından Paris civarında Breteuil'de muhafaza edilmektedir. Öteki A. ler metre sistemi anlaşmasına katılan uluslara kur'a ile dağıtılmış olup bunların uzunlukları ± 0,002 mm hatalı olabilir. A. nün değişmemesi için hacminin sabit kalması gerekir; fakat moleküler değişimler göz önünde tutularak bir metre uzunluk için tabii bir birim düşünülmüştür. Böyle bir ölçü bazı spektrel çizgilerin dalga boyları olabilir. 1927 de toplanan genel kongrede şimdilik, 15° C ve 760 mm basınç altında ve 0,03 karbon oksitli kuru havada kırmızı kadmium çizgisinin 1553164, 13 dalga boyu 1 metre olarak tespit edilmiştir.

Kütle Ana ölçüsü aynı suretle Paristeki uluslar arası büroda muhafaza edilen ve bir kilogram kabul edilen Prototype A dür. Plâtin ve iridium alaşımından yapılmış olan bu A. yaklaşık olarak 39 mm yüsekliğinde ve 39 mm çapında bir silindirdir. Anlaşmaya iştirak eden uluslara dağıtılan nümuneleri ± 0,0022 mg hatalı olabilir.

Memleketimizde metre sistemi 10 agustos 1933 de 1782 sayılı kanunla kabul edilmiş ve 1934 te tatbike başlanmıştır. Bu tarihten önceki zamanlarda arşın (=0.6858 m), endaze (= 0, 6525 m) okka (=1, 282 945 kg) ölçüleri kullanılmakta idi (bk. ÖLÇÜLER).

A. lerle karşılaştırmak suretiyle yeni ayar ölçüleri elde olunur. Bunların ilk muayeneleri Ticaret Bakanlığına bağlı ölçüler ve ayar müdürlüğü kontrolörleri ve senelik muayeneleri belediyelerin kontrolörleri tarafından yapılır.

ANA SES, rakamlı bas bilimi (b. bk.) nde, üçlü aralıklarla meydana gelen bir akord (b. bk.) un en pest sesi. Do, mi, sol akordundaki do; sol, si, re, fa akordundaki sol sesi gibi. A. i basta bulunan bir akordun durumuna «esas durum» denir. Akordun seslerinden herhangi birinin basta bulunmasiyle meydana gelen akorda ise «çevrilmiş akord» adı verilir.

ANA SIRT, dağların suları bölen hattı ile aynı doğrultuda ve aynı yükseklikte uzanan sırt. Bütün dereler başlarını bu sırttan alır ve sırtın bir tarafındaki sular, bir aklana, diğer tarafındakiler diğer aklana akar.

ANA SÜTÜ, doğuran her dişi, ana olur ve süt vermeye başlar. Ana sütünde yavru için özel etkisi olan birtakım anzim ve vitaminlerden başka en lüzumlu besin maddeleri de uygun bir oranda ve kolay sindirilebilen bir şekilde bulunur. İlk ana sütü ile ana kanı arasında büyük bir benzerlik vardır. Ana kanında bulunan birçok önemli maddeler, ilk süte fazla miktarda geçtiğinden, yavrunun yaşama kudretini artırarak hastalıklara karşı dayanıklı olmasını sağlar. Ana sütünün bu özellikleri 2 - 3 hafta sürer. Buna göre yavrunun ana sütünü hiç olmazsa bu kadar süre içmesi gerekir. Anadan yavruya hastalık geçmesinden korkulduğu, ana sütünün gelmediği veya yetmediği zamanlarda sütana kullanılacaksa, bunun da asıl ana ile aynı zamanda doğurmuş olmasına dikkat etmelidir.

ANA TÜZÜK, derneklerin kuruluşunu düzenliyen belge. Bir dernek kurulurken böyle bir ana tüzük yapılması mecburluğu vardır. Ana tüzüklerde neler bulunması gerektiğini 28 - 6 - 1938 tarihli ve 3 512 sayılı Cemiyetler Kanununun ikinci maddesi şöyle gösterir:

1 — Derneğin adı ve merkezi,

2 — Derneğin konusu ve amacı,

3 — Kuran üyelerin öz ve soy adları, meslek veya sanatları, konutları ve uyruklukları,

4 — Derneğe girmek ve dernekten çıkmak için konan şartlar,

5 — Dernek şubelerinin nasıl tesis, idare ve temsil edileceği ve yetkileri,

6 — Dernek genel kurulunun ne yolda kurulacağı ve şubelerinin ve üyelerinin nasıl temsil edileceği,

7 — Genel kurulun görevleri, yetkileri, davet tarzı ve alınan kararların dernek üyelerine ve başkalarına ne yolda bildirileceği,

8 — Yönetim kurulunun ne yolda seçileceği, yetkisi ve üye sayısı,

9 — Yılda 120 lirayı geçmemek üzere dernek üyelerinin verecekleri aidat miktarı,

10 — Hesapların ne yolda denetleneceği,

11 — Ana tüzüğün ne yolda değiştirileceği,

12 — Cemiyetin feshi halinde mallarının tasfiye şekli.

Her dernek kurulduğu tarihten sonra ilk iş gününde, kurulduğu yerin en yüksek idare amirine tüzüğünden iki tanesi iliştirilmiş bir bildirim vermeğe mecburdur.

Siyasi derneklerle birden çok illerde çalışmalarda bulunacak derneklerin tüzükleri ve bildirimleri İçişleri Bakanlığına gönderilmek üzere kurulduğu yerin en yüksek idare amirine verilir.

Kurulan her dernek bildirimini verdiği tarihten başlıyarak on beş gün içinde ana tüzüğünü herhangi bir gazete ile yayımlamağa mecburdur.

Memleket dışında Türk yurttaşlarınca kurulacak derneklerin ana tüzüklerinin tasdikli iki nüshasının derneğin bulunduğu yerdeki ve yoksa en yakınındaki Türk konsolosluklarına verilmesi mecburidir.

Derneklerin ana tüzükleri ancak genel kurullarının karariyle değiştirilebilir.

Ana tüzüklerde yapılacak değişikliklerin bir hafta içinde o yerin en büyük idare amirine bildirilmesi gereklidir.

ANABACI, ANAKARDEŞ, bütün tarikatlerde, hele Bektaşîler'de Şeyh ve Baba'nın karısına verilen ad. Bacı, Anadolu ve Azerbaycan'da kız kardeş anlamına gelir. Tarikate girenler, birbirlerini kardeş bildikleri için kadınlara bacı derler. Şeyh, manevî baba olduğu için, Şeyh'in karısına da «Anabacı» ve daha kısaca «Ana» demişlerdir. Nakşibendî ve Halidî gibi tarikatlerden başka bütün tarikatlerde, Müslümanlık'taki kadının örtülmesi buyruğu, pek zayıf olarak benimsenmiştir. Kadınlar tarikat mensuplarına başörtüsiyle çıkabildikleri gibi Şeyh'ten de kaçmazlar. Bektaşî - Kızılbaşlar'da ise kadının başını örtmesi, yalnız Ayîn-i Cem sırasındadır. Başka vakitlerde kadınlar da erkeklerle beraber oturur ve «muhabbet» denen içkili, sazlı meclislerde baş açık bulunurlar. Daha ilk devirlerde Hacı Bektaş tarafından kız edinilen Kadıncıkana'nın Bektaşîliğin kurulmasında büyük bir rolü olmuştur. Tamamiyle din etkisinden kurtulamıyan sofîler, kadını erkekten aşağı görmekle beraber, te'vilde ileri gidenler, Vahdet-i Vücut'ta tahakkuk derecesine varan kadınları «rical», yani erler mertebesinde saymışlardır. Buna karşılık, hakikate ulaşamıyan erkekler ise kadındır. Âşıkpaşazade tarihinde Ahıyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum gibi zümreler arasında Bacıyan-ı Rum da anılmaktadır. Bu da XIII - XV. yüzyıllarda Anadolu'da derviş kadınların ayrı bir zümre sayıldığını gösterir. Mevlevîler'den ve Afyonkarahisar çelebilerinden Divane Mehmet Efendi'nin soyundan gelen Şeyh Mehmet Çelebi kızı Destinâ ile Küçük Mehmet Çelebi kızı Güneşhan'ın şeyhlikleri olduğu gibi, Güneşhan'ın yüzü peçeli olarak Mevlevî mukabelesini hırka ve destarlı Mevlevî sikkesi giyerek idare ettiği de söylenir. Bektaşîler'de kadın Baba'ya raslamamaktayız. Fakat Bektaşîlik'te ve başka tarikatlerde taç giyen kadınlar vardır. Genel olarak Anabacılar *arakıye* giyerler ve bazı kere arakıyenin üstüne sarık sararlardı.

ANABANTİDE (Anabantidae), kemikli balıklardan (Tleostei) solungaçlarından başka, suyun dışında, karada solumaya elverişli özel, aksesuar solunum organları bulunan balık familyası.

ANABAR: 1 — Sibirya'nın kuzey bölümünde, Vilyuiski dağlariyle Kuzey Buzdenizi arasında küçük bir yönetim bölümü. A., Samoyetler yönetim bölümünün doğusundadır. Anabar ırmağı çevreğini içine alır.

2 — Sibirya'nın kuzey bölümünde, Taymir yarımadasının doğusunda bir ırmak. Uzunluğu 635 km dir. A , tundralardan geçer, Kuzey Buzdenizi'nde aynı addaki körfeze dökülür.

ANABAR KÖRFEZİ, Nordenskiöld denizinin körfezlerinden biri ve aynı addaki ırmağın döküldüğü yer. A. az derin (50 - 100 m) olup, yılın birkaç ayında donar.

ANABAS, kemikli balıkların (Teleostei) Anabantide (Anabantidae) familyasından bir balık türü. Solunumlarını, başının yanlarında, solungaç yaylarından bazılariyle irtibatta bulunan, Labirent şeklinde, içinde ince bir zarla kaplı, azçok kıvrıntılı kemik lameller bulunan aksesuar özel bir organla suyun dışında yaparlar. Uzun zaman suyun dışında

yaşarlar. (Anabas scandens) yüzgeçlerindeki dikenlerin yardımiyle ağaçların pürüzlü gövdelerine tırmanırlar. Bu balıkların ağaçların yüksek dallarına kadar çıktıklarına ait olan söylenti ihtimal ki kuşların, göç esnasında av olarak yakaladıkları bu balıkları, sonradan yemek üzere dallara asıp bırakmalarından ileri gelmiştir. Hindistan, Malaya, Ceylan, Burma yarımada ve adalarında ve Afrika nehirlerinde yaşarlar. Yerliler tarafından besin maddesi olarak kullanılır.

ANABASİS, ıspanakgiller(Chenopodiaceae)den Doğu Akdeniz çevresinde ve Asya'da 15 kadar türü yetişen küçük çalımsı bir bitki cinsi.

ANABASİS (Yun. = yukarıya gidiş), eski yunan edebiyatına ait iki önemli eserin adı:

1 — Atinalı Xenophanes (aş. yuk. M. Ö. 430 - 354), yedi kitaplık eserinde genç Kyros'un kardeşi Pers kıralı Artaxerxes II. ye karşı yaptığı seferi, Kunaksa savaşı ile Kyros'un ölümünü ve «Onbinler»in geri çekilmesini anlatır. M Ö. 401 - 399 yıllarında geçen bu olaylara, yazar kendisi katılmıştır; «Onbinler» in geri çekilmesini Spartalı Kheirisophos'la beraber idare etmiştir. Xenophanes'in A. i, üslûbun canlılığı ve sadeliği bakımından bir şaheserdir. Ayrıca bu eserde eski Anadolu'nun coğrafya ve etnografyası hakkında değerli bilgiler bulunur.

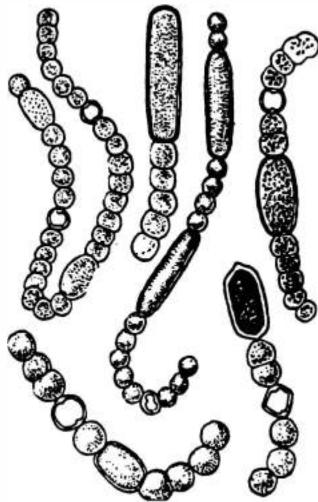
2 — M. S. II. yüzyılda yaşamış Nikomedeia(= İzmit)lı Flaviuss Arrianos, yedi kitaplık eserinde Büyük İskender'in Perslere karşı yaptığı seferi anlatır. Eser, İskender'in ölümü ile son bulur. Xenophanes'in örneğine göre düz ve sade bir üslûpla yazılmış bu eserin tarihî değeri çok büyüktür. Çünkü Arrianos en emin kaynaklardan yani Ptolemaios ve Aristobulos'un Büyük İskender hakkındaki eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserlerin kaybolmuş olmasından dolayı Arrianos'un A. inin değeri bir kat daha artmaktadır.

ANABAT (Anabatēs) [Yun. *ana* = üstüne, *bainein* = gitmek], Eski Yunanlılar'da at yarışlarında koşu mesafesinin bir kısmını atın yanında koşan ve hızla giden atın üzerine atlıyarak yarışa devam eden binici.

ANABAT, Maraş merkez ilcesine bağlı Yenicekale bucağında 668 (1940) nüfuslu, 8 obadan meydana gelmiş bir köy. A., Ceyhan nehri üzerinde, etekte, dağınık bir köydür. Evleri taştan yapılmıştır, damları düz ve toprak örtülüdür. Ahalisi tarla ve hayvan ürünleriyle geçinir. İçme suyu kaynaktan alınır.

ANABATİZM (Anabaptisme), küçüklerin vaftizini hükümsüz sayarak erginleri vaftiz eden mezhep. Bu mezhepten olanlara anabatist (anabaptiste) denir. Anabatistler XVI. yüzyılda Almanya'da önemli bir rol oynamışlardır.

ANABENA (Anabaena), mavi suyosunları (Cyano phyceae)ndan 50 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler tesbih gibi birbirine ekli hücre dizileri şeklinde, mikroskopluk küçük bitkiler olup durgun sularda yetişir ve bazı kere pek çok üreyerek sulara mavimsi yeşil bir renk verirler.

ANABENA (bazı türler)

ANABİYOZ (Anabiose), bazı omurgasız hayvanların veya bunların embriyo taşıyan yumurtalarının kuraklık, suyun donması, fazla ısı gibi yaşamalarına elverişli olmıyan zamanları, aktif hayatlarını bırakarak yarı ölü bir halde, diğer bir deyimle latent olarak geçirmeleri. Bu ad Alman fizyoloğu Preyer tarafından verilmiştir. Meselâ nemli taşlar üzerinde, kara yosunları arasında, dam oluklarında, çabuk kuruyan su birikintilerinde yaşıyan Tardigradlar (Tardigrada) veya Rotatorlar (Rotatoria) gibi omurgasızlarda bu olaya raslanır ve böyle bir yaşama şekli gösteren hayvanlara bilim dilinde «anabiyotik hayvanlar» adı verilir. A. halinde yaşıyan hayvanlarda hücre içindeki hayat faaliyeti çok azalır. Bu sırada hücre içindeki su miktarı en az bir dereceye düşer ve vücutları etrafında bulunan kutikula tabakası hayvanı kurumaktan korur. Anabiyotik hayvanlar kuraklığa karşı olduğu gibi fazla ısıya da (100° ısıya) dayanırlar. Çok düşük ısıda da (meselâ Tardigradlar —272° de bir hafta kadar) A. halinde yaşıyabilirler. Normal hayat şartları oluşunca, tekrar normal aktif hayatlarına dönerler. A. halinde 6 5 yıl yaşıyan Tardigradlara raslanmıştır. Bundan ötürü bu gruptan bir türe, hayatı uzatmanın çarelerini arıyan ünlü hekim Hufeland'ın adına nispetle, *Macrobiotus hufelandi* adı verilir.

ANABLEPS, kemikli balık (Teleostei) ların sazancıklar (Cyprinodontidae) familyasından gövdesi uzun, gözleri başın üst kısmına doğru fırlamış bir balık cinsi. Başının bir kısmını suyun yüzüne çıkararak nehirlerin akar kısmında yüzer. Yavrularını canlı olarak doğurur. Tropikal Amerika'da yaşar.

ANABLEPS

ANABOLİA, böceklerin trikoptera (Trichoptera) takımına bağlı friganeide (Phryganeidae) familyasının bir cinsi. Bazı sistematikçiler tarafından da limnofilidae (Limnophilidae) familyasına bağlanan bu hayvanlar, yavaş akan derelerin ve göllerin yüzeylerinde uçuşurlar. Larvaları bu sularda yaşar. Avrupa'da yaşıyan *A. nervosa* adlı türünün kanadları açık kahve renklidir. Boyu da 27 - 34 mm kadardır.

ANABOLİSMA, organizmaya giren besin maddelerinin vücuda özgü bileşimler şekline girmesi. Besin maddeleri sindirim sisteminde yapı taşlarına, yani bileşimlerine ayrıldıktan sonra, organizma bu yapı taşlarından kendi bünyesine uygun kimyasal kısımları meydana getirir. Bunun karşıtı, yani enerji elde etmek için organizmaya özgü maddelerin parçalanması katabolisma (b. bk.) adını alır.

ANABURA, Eski Anadolu'da iki yerin adı. 1 — Phrygia'da bir yer. Romalı konsul Cn. Manlius Vulso, Galatlara karşı yaptığı harbde, buraya M. Ö. 189 da uğramıştır. Livius'un bildirdiğine göre (38, 15). A , Synnada (Şuhut) sonra ikinci durak yeridir. Buna göre A. yı Akarçayının kuzeyinde aramak gerektir. Hamidiye veya Mandıraköyü'ne yakın bir yerde bulunmuş olması muhtemel görünüyor. Bununla beraber, Manlius'un Synnada ile Sakarya arasında katetmiş olduğu yol daha iyi incelenmeden önce A. nın yeri tesbit edilemiyecektir. 2 — Pisidia'da bir şehir. Örenleri Beyşehir gölünün 11 km. kuzey batısındadır. Eski A. nın

adı bu yerin taşıdığı Enevre adında hâlâ yaşamaktadır Bu yerin, A. nın aynı olduğu, bu bölgede bulunan ve A. adını zikreden bazı yazıtlardan da belirmektedir.

ANACAPRI [*anakapri* ok.], İtalya'da Napoli körfezinin ağzındaki güzel manzaralı Capri adasında bir kasaba.

ANACHORET [*anahoret* ok.] **ADALARI, (Kanïet),** Büyük Okyanus'ta, Yeni Gine adasının kuzeyinde Bismarck adalar topluluğuna bağlı küçük takımadalar. A. nın eski halkı yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. 1914 ten önce Almanya'ya ait bulunan A., Birinci Dünya Harbi'nden sonra Avusturalya'nın manda yönetimine geçmiştir. A. kopra ticareti yapılan yerlerden biridir.

ANACONDA [*ænīkəndī* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nden Montana'nın batı bölümünde bir şehir. Nüfusu 11 004 (1940). Büyük Göller'in güney bölgelerini Pasifik Okyanusu kıyılarına bağlıyan ana demiryollarından birinin uğrak yeri olan A., dünyanın en büyük bakır eritme merkezidir. 1895 te kurulmuş olan A. nın çevresinde zengin bakır, kurşun, çinko, altın ve gümüş madenleri vardır. A., birçok maden eritme yerleriyle maden işletme şirketlerinin merkezi olup, Amerika'nın birçok bakır istihsal yerleri buraya bağlıdır. A. nın Amerika dışındaki ülkelerle de ilgisi vardır.

ANAÇ, Ordu'nun Perşembe ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 214 (1940). Yamaçta ve orman içinde kurulmuş olan A. ın tahta duvarlı ve çatılı evleri dağınıktır. Köyde kaynak suyu kullanılır. Köylü, çiftçilik yapar ve fındık yetiştirir. Bir halkodası vardır.

ANADIR, Siberya'nın kuzeydoğu bölümünde, Çukçi yarımadasında, 470 km uzunluğunda geniş bir ırmak. A., kaynaklarını Stanovoy dağlarından alır, Bering denizinin Anadır körfezine dökülür. A. ın, sularını topladığı çevreğin yüzölçümü 300 000 km² yi bulur. Irmağın aşağı bölümü, bazı yerlerinde 5 km yi bulacak kadar genişler ve gemi gidiş gelişine elverişlilik gösterirse de yılın 8 - 9 ayında donar. A., balığı bol bir ırmaktır. A. ın güneyine düşen yerler ormanlıktır; kuzeyi ise, bütün Çukçi yarımadasını örten tundralardan oluşmuştur. Bu soğuk yerlerde rengeyiği besliyen Çukçi ve Lamutlar'la az miktarda Ruslar yaşamaktadır. A. ın aşağı bölümünde madenkömürü bulunmuştur.

ANADIR KÖRFEZİ, Bering denizinin kuzey bölümünde Çukçi yarımadası ile Gabriel burnu arasında uzanan bir deniz girintisi. A. nin ağzındaki genişliği 400, karaya doğru yaptığı girinti 300 km kadardır. Derinliği kıyı boylarında 50, açıklarda 100 m yi bulur.

ANADOLU, Türkiye'nin Asya karasındaki bütün topraklarına verilen ad. Öteden beri bu ad altında memleketin türlü bölümleri, Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu şeklinde söylendiği gibi, 1941 Coğrafya Kongresi kararıyle de, Türkiye'nin denizleriyle adlandırılmış bulunan iç bölgeleri, memleketin bütününü ifade eden A. sözüyle adlandırılmış (İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu), Ege denizi'ne göre ad verilmiş bulunan «Ege Bölgesi» nin iç parçasına da İç - batı Anadolu denmiştir. Bu arada Türkiye'nin Akdeniz boyundaki bölümüne, «Akdeniz Bölgesi», Karadeniz bölümüne «Karadeniz Bölgesi», Ege denizi boyuna da «Ege Bölgesi» denilmişse de, bu bölümlerle birlikte Güney Anadolu, Kuzey Anadolu Batı Anadolu sözleri bugün de yine çok kullanılan bölge adları olarak kalmıştır. Nihayet, Karadeniz boyunca uzanan sıradağlar'ın hepsine birden «Kuzey Anadolu Dağları» dendiği gibi İstanbul Boğazının doğu yakasında da Anadolu Hisarı (b. bk) ve Anadolu Kavağı (b. bk.) adlariyle söylenen semtler vardır. Birinci coğrafya Kongresi karariyle, Marmara Denizi'ni çevreliyen topraklar «Marmara Bölgesi» adı altında toplanmış, bu bölge içinde İstanbul Boğazı'nın doğu ve batısında, doğal ve beşerî bakımdan birbirinin tam benzeri olan iki küçük yarımada, «Çatalca - Kocaeli» bölümü adiyle anılmaya başlanmış, böylece A kavramı boğazların batısındaki toprağımızı da gösterir olmuştur.

A. sözünün X. yüzyılın ortalarında Doğu Roma İmparatorluğu'nun Asya topraklarındaki 14 yönetim bölümü (thema) nden birine verilen Thema Anatolika (Yun. *Ana tolos* = gündoğusu)dan (yani «Doğu ülkesi») geldiği ileri sürülmektedir. İşte bu yönetim bölgesine verilen ad, sonraları yazılan eserlere Anatolia, Anatolie, Anatolien, Natolia, al - Natolos v. b. şekillerinde geçmiştir.

Başlangıçta bu şekilde beliren A. kavramı, sonraları bazan bir yönetim bölgesi veya bölge adı olarak kullanılmış, sınırları zaman zaman değişikliklere uğramıştır. A. sözü, Selçuklular devrinde bir yönetim bölümünün adı olmaktan çıkmış ve bundan sonra coğrafi bir kavram olmuştur.

Osmanlıların ilk devrinde eyâlet teşkilâtı düzenlenirken, kısmen eski Thema Anatolika'nın yerinde, fakat ondan daha geniş, bir «Anadolu eyaleti» kurulmuş ve bu ad, imparatorluğun «Rumeli eyâleti» karşıtı olarak kullanılmıştır. 1861 te ise bu büyük Anadolu eyâleti yerine Hudavendigâr, Kastamonu gibi eyâleıler konmuş böylece A.. bu defa da bir yönetim bölümünün adı olmaktan çıkarak, coğrafi bir kavram halinde kökleşmiş ve Suriye - Irak kuzeyindeki Asya Türkiyesini ifade eder olmuştur. Nihayet, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının iki yakasındaki arazinin doğal, beşerî, ekonomik bakımlardan birbirinden ayrılık göstermediği gözönüne alınırsa, Doğu Trakya veya Paşaeli bölgesi de, coğrafya bakımından, A. nın bir parçası sayılmak gerekir ki, bu takdirde A. kavramının, bütün Türkiye topraklarını gösterecek şekilde genişlemiş olduğu görülür (bk. TÜRKİYE).

ANADOLU AJANSI (Resmî Türk Ajansı), «Kuvay - ı Milliye» dâvasını bütün memlekete ve dünyaya duyurmak amaciyle 6 nisan 1920 de Atatürk tarafından Ankara'da kurulmuştur. Kısaltılmış remzi (A. A.) dır. «Anadolu Ajansı» adını Atatürk vermiştir. Anadolu Ajansı, ilk defa bir tek şapirografla işe başlamıştır. B. M. Meclisi açıldıktan sonra, 7 haziran 1920 de kabul edilen 6 sayılı kanunla «İcra Vekilleri Riyaseti» ne bağlı «Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet - i Umumiyesi» adiyle bir teşkilât kurulmuş ve Anadolu Ajansı buraya bağlanmıştır.

Anadolu Ajansı, İstiklâl Savaşı boyunca, İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya Kars ve İzmit'te irtibat memurlukları kurmuş, Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre ve Birleşik Amerika'daki elçilikler araciyle millî dâvayı dünyaya yaymıştır.

Lausanne Antlaşması'ndan sonra 1 mart 1925 de ajans, anonim ortaklık haline getirilmiştir Bundan sonra A. A., Havas ve Reuter Ajanslarının Türkiye'de yapmakta oldukları yayım işlerini üzerine almış ve yabancı ajanslarla eşit şartlar altında anlaşmalar yaparak çalışmalarını genişletmiştir.

A nın merkezi Ankara'da olup İstanbul'da bir şubesi, İzmirde de bir temsilcisi vardır. A. nın (1948 de) dünya-

nın başlıca Merkezlerinde ve ayrıca yurt içinde bütün iller de ve 250 kadar ilcede de muhabirleri vardır. Bütün muhabirlerinin sayısı 300 den fazladır. A. nın 1948 yılı başında çalışan servisleri şunlardır:

Siyasî Servis: Türkçe ve Fransızca olarak her gün bir bülten yayımlar; bu bülten günde ortalama olarak 35 sayfadır.

Basın Servisi: Her sabah 9 30 a kadar bir bülten hazırlar; bu bülten İstanbul ve İzmir gazetelerinin başyazılarının özetini verir.

Fransızca Basın Servisi: Türkiyede bulunan yabancı elçiliklere verilmek üzere her gün saat 13,30 dağıtılan bir bülten hazırlar; bu Ankara, İstanbul ve İzmir gazetelerinin başyazılarının özetini verir.

Malî Servis: Londra, New York Paris, Amsterdam, Stockholm, Zürich, Tanca, Milano borsalarının çalışmalariyle Londra, New York, İskenderiye, Beyrut, Arjantin piyasalarının plâtin altın ve gümüş fiyatlarını ve İstanbul kambiyo borsası ile esham ve tahvilât fiat cetvellerini verir.

Ekonomik Servis: Türkiye'nin belli başlı ihraç mallarının (tahıl, pamuk, fındık, yağlı tohumlar, deriler, tiftik, yün, yapağı v. s) Londra, New York, Chicago, Winnipeg, İskenderiye, Bombay, Johannesburg ve Bradford dünya borsalarındaki piyasa fiatlarını verir. Bu bültenler Ticaret Bakanlığı'nın isteği üzerine ihdas edilmiş olup ilgili ticaret odaları ve ticaret borsalarına gönderilir.

Faal Servis: Londra ve New York borsalarının bütün maden fiyatlarını verir. Bu servisten Etibank faydalanır.

Petrol ve Benzin Servisi: Petrol ve benzin çeşitlerinin Birleşik Amerika piyasasındaki fiyatlarını verir. Bu bültenden Petrol Ofis faydalanmaktadır.

Yazdırma Servisi: Bütün Türkiye gazetelerinin gündelik haberlerden faydalanmaları için günde üç defa ve her defasında 1200 - 1500 kelime olmak üzere Ankara Radyosu araciyle gazetelere dikte ettirilir.

Malî ve Ekonomik Tahliller Servisi: Bu servis dünya uzmanlarının finans, ekonomi ve akaryakıt konularına dair yazılarını verir. Her gün telsizle Londradan alınan bu yazılar bir bülten halinde, haftada bir abonelere gönderilir.

Denizaşırı Uçak Servisi: Türkiye'de bir hafta zarfında gazetelerde yayımlanan dış politika hakkındaki önemli başyazıların özetlerinin Fransızca tercümesiyle. bir hafta içinde Türkiye'deki önemli olayların Fransızca olarak özetini verir. Bu servisin hazırladığı bültenler her hafta uçakla Paris, Londra ve Washington'daki büyük gazetelerle yabancı memleketlerdeki Türkiye temsilcilerine gönderilir. Bu bültenler, dünya efkârının Türkiye'deki fikir, olay ve akımlardan haber almalarına yarar.

Telsiz Sirküler Servisi: Türkiye'de Uluslararası değerdeki haberler, bu servis tarafından Ankara Telsiz İstasyonu vasıtasıyla her gece saat 21 de yayımlanmaktadır. Ankara Telsizinin yayım alanının kuvvet ölçüsüne göre telsizle yapılan bu haber yayımından şimdilik. Orta Avrupa, İtalya, Balkanlar, Kahire ve Yakınşark bölgeleri faydalanmaktadır.

Telgraf Servisi: Anadolu Ajansı'nın Türkiye'ye ait en önemli haberleri Reuter U. P. (United Press) ve France Presse ajanslarına çektiği telgrafları verir.

ANADOLU BEYLİKLERİ, XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu devletinin kuvvetten düşerek yıkılışından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan ve eski kaynaklarda «Tavâif-i Mülûk» diye anılan küçük Türk beyliklerine verilen ad. Sayıları büyüklü küçüklü olmak üzere yirmiyi geçen ve başta merkezî devlet otoritesinin zayıflaması olmak üzere bir çok siyasî ve toplumsal olaylar sonucunda meydana çıkan bu beylikler XIII. yüzyılın sonundan başlıyarak hemen hemen Dulkadır ve Ramazan oğulları beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri XVI. yüzyılın başına kadar gelen bir süre içinde Anadolu'nun tarihî çehresini karakterize etmişlerdir.

Anadolu beyliklerinin kurulma, gelişme ve dağılma safhalarını anlıyabilmek için Anadolu'nun XIII., XIV. ve XV. yüzyıllardaki siyasî ve toplumsal durumunu göz önüne almak gerekir:

1 — XI. yüzyılda başlıyan Selçuklu fetihleri Anadolu'ya kesif Oğuz kitlelerinin akmasına sebep oldu. Başlarında başbuğları olduğu halde birçok savaşçı Türk boyları bu yeni fethedilen ülkeye geçtiler. Selçuklu devleti Bizans İmparatorluğu ile arasız çarpışma halinde bulunduğundan batı sınırlarının güvenini sağlamak için bu boyları «uc» denilen sınır bölgelerine yerleştirdi. Millî geleneklerini koruyan ve merkeze sıkısıkıya bağlanamıyan bu uc sakinleri düşman saldırışlarını önlerler ve karşı akınlarla düşman memleketleri içine girerlerdi. Ardı arası kesilmiyen sınır çarpışmaları kendilerini başbuğları olan beylere sıkı sıkıya bağlamış ve imkân nispetinde bağımsızlık ister bir hale getirmişti. Bunlar hükümetle aralarındaki münasebetlerinde kendi ehemmiyetlerini iyice bilerek hareket ederlerdi. Hele ağır idarî karışmalara karşı koymaya çalışırlar ve vergilere dayanamazlar, aksine, devletten yurdluk, ulûfe ve askerî yardım isterlerdi.

Ancak XIII. yüzyılın başlarında Alâeddin Keykubad I. zamanında merkezî devlet otoritesi uc savaşçıları üzerinde de kendini kuvvetle hissettirmiş, batı sınırlarının oldukça kararlı hale gelmesi ve Bizans'a karşı bir barış siyaseti güdülmesi bunları hareketsiz bırakmıştı. Hattâ bu durum üzerine Alâeddin Keykubad'ın, büsbütün devlet emrine giren bu gazileri Ermenistan'a, Trabzon Rum devletine ve Gürcistan'a karşı harekete geçirdiğini görüyoruz

Fakat Alâeddin Keykubad'ın saltanatının son yıllarında uclarla devlet merkezi arasındaki bu âhenk bozulmağa başladı. Hele 1220 den sonra Yakın-şarkta etkilerini hissettiren Moğol istilâsı gerek Selçuklu devletinin, gerek ucların bünyesinde birçok değişikliklere yol açtı: bu istilâ Türk göçebelerinin büyük uruklarını ve Harzemşahlılarınki gibi dağılmış orduların akıncılarını, kendisini bu büyük istilâdan korumağa çalışan Selçuklu ülkesine yöneltti. Bunlar sınır boylarına yerleştirildiler. Uclarda Selçuklu devletine karşı gizliden gizliye muhalefette bulunan unsurlar gittikçe çoğaldılar. 1239 da çıkan Baba İshak isyanı (b. bk.) devlet ile uclar arasındaki ayrılığı büsbütün derinleştirdi ve devleti bu değerli savaşçı Türk unsurlarının yardımından yoksun etti. Nihayet Gıyasüddin Keyhusrev II nin 1243 yılında Kösedağ savaşında (b bk.) Moğollara yenilmesi yeni bir durum yarattı Aralarında şiddetli taht kavgaları yapan Selçuklu sultanları gitgide önemlerini kaybettiler, doğrudan doğruya İlhanlı devletine vergi vermeğe mecbur birer kukla haline geldiler. İlhanlılar'ın Anadolu'ya gönderdikleri ordu komutanları bile Selçuklu sultanlarından çok daha nüfuzlu bulunuyorlardı. Bilhassa dirayetli vezir Muinüddin Pervane'nin ölümünden sonra memlekette muntazam bir idare teşkilâtı kalmamış, haris Moğol komutanlarının zulmü, ağır vergiler halk arasında büyük bir huzursuzluk ve hoşnutsuzluk yaratmıştı. Moğolların nüfuzlarını o kadar kuvvetle

1311 - 1320 de Anadolu Beylikleri

hissettirmedikleri sınır bölgeleri, bu durum üzerine bağımsızlıklarını elde etmeğe çalıştılar ve gidgide Konya ile olan bağlarını gevşettiler. Selçuklular artık onların bağımsız olarak yaptıkları çeşitli hareketlere, hele Bizans ülkelerine yönelttikleri akınlara engel olamıyordu. Bu akınların bu sırada ucda oturanlar için hayatî önemi her zamankinden daha fazla idi. Oldukça uzun süren bir barış çağı boyunca sınır savaşçıları belli bölgelere yerleşmişler ve nüfus bakımından çoğalmışlardı. Selçuklular akıncı seferleri hazırlıyamıyacak hale gelince bunların durumu karaısızlaşmıştı. Bundan başka - yukarıda da söylendiği gibi - Moğollar önünden kaçmak zorunda kalan halk kitleleri, ağır vergilere dayanamıyan köylü ve şehirliler, sürülerinin çapula uğramasından çekinen ve buralarda sığınak arıyan göçebeler uclara doğru akmağa başladılar. Bunlar arasında, Anadolu'nun yeni hâkimlerinin gözünden düşmüş olan ve siyasî sebeplerden dolayı kendi güvenliklerini sağlamayı düşünen Selçuklu devletinin belli başlı ileri gelenleri de vardı. Bu suretle sınırlar artık idareye ehliyetli ve siyasî önemi bulunan unsurları da kazanmış bulunuyordu.

Alışık oldukları hayattan ayrılan ve birbirine aykırı unsurların birleşmesinden meydana gelerek gittikçe çoğalan bu kitleler arasında uc gazileri diğerleri adına karar verecek bir unsur durumunda idiler. Bunlar yeni gelenler arasındaki askerî kuvvetlerle ve maiyetleriyle beraber buraya sığınan Selçuk devletinin önemli şahsiyetleriyle birleştiler. Bu arada uclarda büyük rol oynıyan diğer bir unsur da meydana çıktı: İran ve Türkistan'dan Anadolu'ya kaçan şeyhler ve dervişler kendi memleketlerindeki halkın dinî ve aynı zamanda siyasî önderleri olmaları dolayısiyle Moğollar'a karşı dayanmakta ön safta bulunuyorlardı. Tabiî olarak fâtihlerin önünden kaçmak zorunda kalan bu kimseler zaten Moğollar'ın kontrolü altında bulunan Selçuklu şehirlerinde iyi karşılanmadılar, fakat uclarda çok iyi bir kabul gördüler; kısa bir zaman içinde din gayretini bu kesif ve heyecanlı kitlelerin içine soktular. Sınırda gazilerin arasında bu dinî heyecan kâfirlere karşı savaşmak için bir ant şeklini aldı. Bizans topraklarına yöneltilen yeni hücumlar gazilere düşmanlarının eskisi kadar dayanamadıklarını gösterdi. Sınırdaki muhafız askerler istilâcılara kolaylıkla boyun eğmeğe razı oluyorlardı. Zaten bu sıralarda Bizans İmparatorluğu siyasetin in ağırlık merkezi de batıya yönelmişti. Ordudan başka Bizans uc kuvvetleri (Akritler) de Anadolu'dan geri çağırılmış ve Balkanlar'a savaşa gönderilmişti. Bundan dolayı Doğu sınırları muhafazasız kalmıştı Ayrıca asîlzadelerle kilise mensuplarını, büyük derebeylerini tutan ve küçük toprak sahiplerini sıkıştıran Paleologos'ların idarî - ekonomik siyasetleri asker ve köylü sınıfları arasında önemli memnuniyetsizlikler doğurmuştu. Hele Akritlerin ücretlerinin ödenmemesi, hattâ vergi muafiyetlerinin kaldırılmasına girişilmesi bunların Bizans tahtına tekrar Laskarid hanedanını getirmek üzere Mikhael Palaiologos'a karşı ayaklanmalarına sebep olmuştu. İşte bu şartlar içinde dayanma güçleri zayıflıyan Bizans idaresindeki şehirler uzun müddet karşı koyamadılar. Hareketsizlik ve yurtsuzluk sıkıntısının, ayrıca cihad gayretinin sürüklediği Türk kitleleri hayrete değer bir kuvvet ve hızla Küçük Asya'nın batı bölgelerine yerleştiler. XIII. yüzyılın sonunda bütün bu bölge ele geçirildi. Hemen hemen bütün Batı Anadolu etnik bakımdan Tütk unsurlar tarafından doldurulmuş olduğu gibi siyasî bakımdan da Türkleşti. İçerde Bursa, İznik, Philadelpheia (Alaşehir). sahilde de Phokaia (Foça) İzmir ve Pontos Herakleia'sı (Karadeniz Ereğlisi) gibi kaleler zorlukla tutunabildi.

İşte Anadolu beyliklerinin bir çoğu bu şartlar altında fethedilen bütün bu bölgelerde kuruldu. Beyliklerin kurucuları olan gaziler ve onlara katılan çeşitli unsurlar, elde edilen toprakların fethinde önemli rol oynıyan Selçuklu devleti büyüklerinden yahut daha eski uc beylerinden biri veya bu fetih yıllarının karışıklığı içinde ortaya çıkan kudretli bir şahsiyet olan başbuğlarını o yerin hâkimi tanımışlar, bunlar da birer küçük hânedan kurucusu olmuşlardır.

Bu tarzda kurulan beyliklere bilhassa Aydın, Karesi, Menteşe, Saruhan, Germiyan, Hüsameddin Çoban ve Osman oğulları beylikleri karakteristik birer örnektirler. Selçuklular'ın Kilikya, yani Küçük Ermenistan kırallığı sınırlarında bulunan Karaman oğullarının, ayrıca Kırım'a ve Trabzon Rumları'na karşı cüretli akınlar yapan Gazi Çelebi'nin beyliği dahi aşağı yukarı bu karakteri taşır.

Diğer bazı beylik'er de Selçuklular ve İlhanlılar tarafından çeşitli hizmetlerine mükâfat olarak kendilerine «malikâne» tarzında yerler verilmiş bulunan «ümera» ve «aşiret» başbuğları tarafından siyasî durumdan faydalanılmak ve merkezle bağlarını kesmek suretiyle kurulmuştur. Bunlar arasında Eşref, Sahip Ata. İnanç, Hamid ve Candar oğulları beyliklerini sayabiliriz.

Orta Anadolu'daki Ertena beyliği ise İlhanlılar'ın Anadoludaki «eyâlet-i Rûm» valiliğinin sonradan bir devlet şeklini alışıdır. Kadı Burhaneddin de hizmetinde bulunduğu bu devletin zayıflığından faydalanarak egemenliğini ilân etmiştir [Güney Anadolu'da XIV. yüzyılın ortalarında meydana çıkan Dulkadır ve Ramazan oğulları ise buralara evvelce yerleştirilmiş bulunan Türk aşiretlerini, başbuğlukları etrafında toplamak ve Memlûklu devletinin geçirdiği sarsıntıdan faydalanmak suretiyle beyliklerini kurabilmişlerdir].

2 — Kuruluşlarından hemen biraz sonra Anadolu beyliklerinin buhranlı bir devre geçirdiği görülüyor. Bu hususta İlhanlılar'ın meşhur Anadolu genel valisi olan Emîr Çoban oğlu Timurtaş önemli rol oynamıştır. Timurtaş 1322 yılında İlhanlılar'a karşı isyan ettikten ve Ebu Saîd Bahadır Han tarafından affedildikten sonra ikinci defa Anadolu'ya vali olarak atanmış ve bu ülkeyi tamamiyle Moğollar'ın egemenliği altına sokmak istiyerek İlhanlılar'a karşı bağlılıklarını kesen veya gevşeten Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmağa çalışmıştır. Fakat buna tamamen muvaffak olamamıştır. Bununla beraber Eşref oğlu Süleyman ve Hamid oğlu Dündar Beyleri öldürtmüş, diğer bazı küçük beylikleri (meselâ: Turgut oğlu ve Bolu beylikleri ile - yerleri iyice bilinemiyen - Toğancık ve Yakup'un beylikleri) doğrudan doğruya İlhanlılar'ın Anadolu valiliğine bağlamıştır. Bu devre ait kaynaklardan, Osmanlı beyliği de dahil olmak üzere hemen hemen bütün Anadolu beyliklerinin İlhanlılar'a vergi verdikleri ve bazı beyliklerin İlhanlı hükümdarları adına para bastırdıkları anlaşılıyor. Moğol nüfuz alanından oldukça uzakta bulunan beyliklerin de bu tarzda hareket etmelerinin en mühim sebebi Batı'ya karşı yönettikleri akınlarının inkıtaa uğramamasını ve doğudan rahatsız edilmemelerini sağlamaktan ibaret olmalıdır. Timurtaş, 1326da babası Emîr Çoban'ın Ebu Saîd tarafından öldürülmesi üzerine aynı âkıbete uğramaktan korkarak Sûriye ve Mısır'da hâkim olan Memlûklar'a sığınmış, yerine muvakkaten İlhanlılar'ın komutanlarından Alâeddin Ertena atanmıştır. Biraz sonra Anadolu genel valiliği İlhanlı ailesinden Büyük Şeyh Hasan'a verilmiş, fakat Hasan Anadolu'ya gelmiyerek iyi idaresi ve sadakati anlaşılan Ertena'yı yerine vekil bırakmıştır. 1335 te Ebu

1355 - 1420 de Osmanlı Devleti ve Anadolu Beylikleri

Sait Bahadır Han'ın çocuk bırakmadan ölümiyle başlıyan saltanat kavgalarında Ertena, Büyük Şeyh Hasan'a bağlılığını korumuş ve Anadolu'da meydana çıkan karışık durum dan kendi yararına faydalanmağa çalışmıştır. 1343 te üzerine yürüyen Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan'ı yendikten sonra da hükümdarlığını ilân etmiştir.

İşte bu olaylar sonunda Anadolu'da İlhanlı egemenliği çökmüş ve beylikler üzerindeki baskı kalkmıştır.

3 — Bundan sonra beylikler rahat bir nefes almışlar ve bir taraftan yeni aldıkları şehirlerin bayındırlığına önem verdikleri gibi ilmî ve edebî çalışmaları korumuşlar, diğer taraftan da Anadolu dışındaki ülkelere akınlar yapmağa başlamışlardır (bu arada bilhassa - Osmanlılar'dan başka, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesi oğullarının Trakya'ya ve Ege adalarına yaptıkları deniz seferleri sayılabilir). Fakat Osmanlı beyliğinin gerek Anadolu'da ve gerek Rumeli'de hızla genişlemesinin etkileri diğer beyliklerin mukadderatı üzerinde pek çabuk bir şekilde belirmiştir: Şöyle ki, ünü sınırları dışına yayılan Osmanlı beyliğinin, hıristiyan ülkelerine karşı yapılan akınların kısa bir zamanda en faal ve başarılı mümessili haline gelmesi, Anadolu'daki bütün savaşçı yiğitleri, sergüzeşt, ün, ganimet ve din savaşlarının heyecaniyle yaşıyan unsurları kendisine çekmişti. Böylece artan kuvvetleriyle Osmanlı beyliği her bakımdan büyüyüp giderken, diğer beylikler yavaş yavaş kuvvetten düşüyorlardı; çünkü bunların savaşçıları kendilerine iş bulacaklarına güvendikleri yerlere çekiliyorlardı. Gittikçe zayıflıyan ve Karesi - oğulları arazisinin birdenbire Osmanlılar'ın eline geçmesi olayı karşısında korku duymağa başlıyan bu beylikler kendilerinin de kolayca ortadan kaldırılacakları günün yaklaşmakta olduğunu anlıyarak, aralarında en kuvvetlileri olan Karaman-oğulları beyliği etrafında toplandılar. Beyliklerin bu ümitsiz teşebbüsü Osmanlılar'ın kendilerine saldırmaları için iyi bir sebep oldu ve neticede beyliklerin hayatına son verildi. Bilhassa Yıldırım Bayezid'in yaptığı seferler sonunda Karaman, Germiyan, Hamid, Menteşe, Aydın, Saruhan ve Candar-oğulları beylikleri ortadan kalktı ve hüküm sürdükleri yerler Osmanlı ülkesine katıldı.

4 — Bu sırada Timur'un Yakın-şarka karşı saldırgan bir siyaset güttüğünü gören Anadolu beyleri birer birer ona sığınarak yardımını dilediler. Timur bunları gayet iyi karşıladı ve Anadolu seferinde yanında bulundurdu. 28 temmuz 1402 tarihinde yapılan Ankara Savaşı neticesinde, Yıldırım Bayezid'in Timur tarafından yenilerek esir edilişi ve Osmanlı devletinin zayıflaması, bunlar için iyi bir fırsat teşkil etti. Yukarda adı geçen beylikler, Candar-oğulları'nın Kastamonu kolu ile Hamid-oğulları'nın Eğridir kolu hariç olmak üzere, Timur'un yardımiyle tekrar kuruldular.

5 — Fakat Osmanlı devletine eski kuvvetini tekrar kazandırmağa muvaffak olan Çelebi Mehmet ve Murat II. zamanında Anadolu'nun siyasî birliğinin sağlanması amaciyle beylikler yeniden teker teker ortadan kaldırıldı. Fatih Sultan Mehmet 1451 de tahta geçtiği zaman Anadolu'da Karaman, Candar, Dulkadır ve Ramazan-oğulları ve Küçük Alâiye beyliklerinden başka hiçbir beylik kalmamıştı. Bu beylikler de eskisi gibi Osmanlılar'a karşı ayaklanmak kudretine sahip bulunmuyorlardı. Anadolu'yu tamamiyle egemenliği altına almak istiyen Fatih Mehmet 1461 deki Trabzon seferi esnasında Candar-oğlu beyliğini ortadan kaldırdı. Biraz sonra da Karaman ülkesinin büyük bir kısmı ele geçirildi. Son Karaman beyi İbrahim'in oğulları, ayrıca Kastamonu'da sancak beyi olarak bırakılan Candar-oğlu Kızıl Ahmet Bey İran'ın batısı ile doğu Anadolu'da kurulan Akkoyunlu devletinin kudretli hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına sığınarak yardım diledilerse de tekrar beyliklerinin başına geçmeğe muvaffak olamadılar. İshak, Pir Ahmet ve Kasım Beyler'in birer birer tenkilinden sonra 1471 de bütün Karaman beyliği toprakları Osmanlılar'a geçti. Ertesi yılda da Alâiye şehri ile İshak Bey'in sığındığı Silifke kalesi alındı. Karaman-oğulları'nın hukukunu korumağa girişen Uzun Hasan ise 1473 te *Otlukbeli* savaşında ağır bir yenilgiye uğratıldı.

Maraş, Elbistan ve Malatya dolaylarında hâkim olan Dulkadır-oğulları ile Adana ve Tarsus'taki Ramazan-oğulları'na gelince, bunlar, güney Anadolu'da Memlûklarla Osmanlılar arasındaki rekabetten faydalanmak suretiyle bir müddet daha varlıklarını korumuşlarsa da nihayet Yavuz Sultan Selim tarafından İran ve Mısır seferlerinden sonra egemenliklerinden mahrum edilerek Osmanlı himayesine girmişlerdir.

Böylece Anadolu'da beylikler devri sona ermiş ve bu ülke Osmanlı idaresi altında tam bir siyasî birliğe kavuşmuştur. XIII. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başı arasındaki genel siyasî durumları toplu bir şekilde gözden geçirilen Anadolu Beylikleri'nin tam bir listesi kuruluş tarihlerinin eskiliğine göre şöyle sıralanabilir:

1 — Menteşe-oğulları beyliği (merkezi: Milet = Balat ve Beçin).

2 — Karaman-oğulları beyliği (merkezi: Lârende).

3 — Sahip Ata-oğulları beyliği (merkezi: Karahisar-ı devle = Afyonkarahisarı).

4 — Süleyman Pervane-oğulları beyliği (merkezi: Sinop).

5 — Hüsamettin Çoban-oğulları beyliği (merkezi: Kastamonu).

6 — Germiyan-oğulları beyliği (merkezi: Kütahya)

7 — İnanç-oğulları beyliği (merkezi: Lâdik ve Denizli).

8 — Eşref-oğulları beyliği (merkezi: Beyşehri).

9 — Osman-oğulları beyliği (merkezi: Bilecik ve Bursa)

10 — Candar-oğulları (İsfendiyar-oğulları) beyliği (merkezi: Kastamonu, Timur istilâsından sonra Sinop).

11 — Hamid-oğulları beyliği (merkezleri: Borlu Eğridir ve Antalya olmak üzere iki kol halinde).

12 — Karesi-oğulları beyliği (merkezi: Balıkesir).

13 — Saruhan-oğulları beyliği (merkezi: Manisa).

14 — Aydın-oğulları beyliği (merkezi: Birgi).

15 — Ertena beyliği (merkezi: Kayseri ve Sivas).

16 — Dulkadır-oğulları beyliği (merkezi: Elbistan, Maraş).

17 — Ramazan-oğulları beyliği (merkezi: Adana).

18 — Kadı Burhaneddin beyliği (merkezi, Kayseri ve Sivas).

19 — İzmir-oğlu beyliği (merkezi: İzmir).

20 — Alâiye beyliği (merkezi: Alâiye)

XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da yukarıda sayılanlardan başka küçük alanlarda başlıbaşına hareket etmek istiyen bazı derebeylerin belirdiği görülüyor. Bunlar arasında Lülüve'deki Şücaeddin Uğurlu, Samsun'un batısındaki Farya'da Muradüddin Hamza, Teke Karahisarı'nda Hamid-oğullarının kölesi Zekeriya, Beyşehir Karahisarı'nda Tur-

gut-oğulları, Bolu'da Bolu beyleri, Denizli'nin Davas kasabasında Davas beyleri, Canik beyleri (Kubadoğlu, Taşanoğlu, Cüneyd, Tacddein-oğulları) Sivas'ta Kadı Burhanettin'in damadı Mezid Bey, Şarkî Karahisar Beyleri, Ordu ve Giresun taraflarında Emir-oğulları, Ankara'da Devletşah Bey ve oğlu Nâsır Bey, Gerede'de Gerede beyleri, İçel'de Karsak beyleri, Paphlagonia'da Göynükhisar'da Umur Han, Toğancık, Yakup Bey ve Turgut-oğlu sayılabilir).

ANADOLU - BAĞDAT DEMİRYOLU, Basra körfezini, dolayısıyle Hindistan'ı Akdeniz'e bağlıyacak bir karayolunun açılması düşüncesi 1600 tarihine kadar gerilere gitmektedir. Demiryolunun icadından sonra karadan Hindistan kapılarına kadar varmak tasarısı, dünyanın belli başlı demiryolları sistemi içinde çok önemli bir yer tutmaktadır. 1856 Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa ile daha sıkı siyasî ve ekonomik münasebetlere geçtikten sonradır ki Avrupalılar, hususiyle Hindistan'a sahip bulunan İngilizler, bu işle daha çok ilgilenmeğe başlamışlardır. 1830 ile 1862 yılları arasında bir çok seyahatler yapan İngiliz albayı Francis Chesney, Akdeniz'i Basra körfezi'ne bağlamak için hükümetine birkaç proje teklif etmiş, hattâ 1856 ve 1862 yıllarında Osmanlı hükümetinden iki demiryolu imtiyazı almışsa da bunlardan hiçbiri gerçekleşememiştir. İngilizler 1859 da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra bu yoldaki çalışmalarını arttırmışlardır. Kanalın açılmasına muarız olan R. Stephenson, Üsküdar -İzmit - Aksaray - Fırat vadisi - Bağdat - Basra - İran ve Bülücistan'dan geçerek Kalküta'ya varacak bir demiryolu tasarısı ortaya atmış, fakat bu da İngiliz Fransız rakabeti yüzünden müspet bir sonuç vermemiştir. Demiryollarının sür'atli taşımlar için askerî bakımdan da sabit olan önemini ve egemenliği altındaki toprakların merkezden ve birbirinden çok uzak olmaları dolayisiyle buralarda devlet otoritesinin kuvvetlendirilmesi için demiryolunun oynıyacağı büyük siyasi rolü gözönünde tutan Osmanlı hükümeti, 1870 yıllarında İmparatorluğu baştanbaşa örecek demiryolları ve şoseler vücuda getirmek için geniş ölçüde plânlar yapmıştır. Bunların uygulanmasına bakmak için de o vakte kadar demiryolları inşasında büyük şöhret kazanmış olan Avusturya'lı mühendis Wilhelm von Pressel'i İstanbul'a getirtmişti (1872 şubat). 1871 iradesiyle Asya Türkiyesinde yapılması emrolunan demiryolları arasında en önemlisi, İstanbul - Bağdat hattı olduğundan 1872 de bunun başlangıcı olarak devletin kendi araçları ile, Pressel'in deneti altında Haydarpaşa - İzmit hattı'nın yapılmasına başlanarak bu hat tamamlanmış, fakat bundan sonraki yıllarda devletin uğradığı malî sıkıntılar ve harb felâket'eri yüzünden bu çalışmalar 1888 yılına kadar durmuştur. Bu güçlükler atlatılıp «Düyun - ı Umumiye - i Osmaniye İdaresi» nin kurulması ile Avrupalı sermayedarlara güven sağlandıktan sonra, İngilizlerle Fransızlar Osmanlı hükümetine birçok demiryolu tasarıları teklifinde bulunmuşlar, fakat istedikleri zaman donanma ile kolayca hâkim olabilmek amacı ile bunların başlangıç noktası olarak Akdeniz'de bir liman istemişlerdir. Kendi vasıtaları yetmediğinden yabancı sermayesi ile teknikçilerine muhakkak surette muhtaç olan Osmanlı hükümeti, İmparatorluğu parçalıyacak olan bu gibi teklifleri kabul etmemiş, başlangıç noktası İstanbul olmıyan hiçbir demiryolu imtiyazını vermiyeceğini resmen ilân etmek zorunda kalmıştır. Nihayet o zamana kadar Türkiye'de iş almamış bulunan Almanlar tercih edilmiştir. Abdülhamit II. nin ısrarı ile Anadolu'da demiryolu yapmak üzerinde kendisiyle anlaşılmış olan Deutsche Bank'ın direktörlerinden Georg Siemans Bismarck'a başvumuş, bunda siyasi bir sakınca olmadığını, bütün sorumluluğun müteşebbislere ait olduğunu, Alman dışbakanlığının hiçbir yardımda bulunamıyacağını öğrendikten sonra, yapılacak demiryolu imtiyazını almak üzere M. Kaulla İstanbul'a gönderilmiştir. Görüşmeler kısa zaman içinde sona erdirilerek 4 ekim 1888 de 92 kilometre uzunluğundaki Haydarpaşa - İzmit hattı ile bunu Ankaraya kadar uzatma imtiyazı sözleşmesi imzalanmış ve mart 1889 da «Ankara Demiryolları Osmanlı Şirketi» kurularak 1872 de bitirilemiyen demiryolunun Ankara'ya kadar uzatılmasına başlanmıştır.

Osmanlı bayındırlık bakanı Rauf Paşa, İzmit - Adapazarı hattının açılış töreninde verdiği söylevde hükümetin bu hattı Basra Körfezi'ne kadar uzatmağa karar vermiş bulunduğunu ilân ettikten sonra, hattın Bağdat'a kadar yapılması hakkında Almanlar'la müzakerelere başlanması üzerine Anadolu - Bağdat demiryolu meselesi büsbütün milletlerarası bir siyasî mesele halini almıştır. İngiliz Fransız ve Rus elçileri İstanbul'da tek bir cephe kurarak Alman nüfuzunun Türki'ye de yerleşmesini önlemek için ellerinden gelen bütün gayreti sarfetmişlerdir. Hattâ İngilizler, padişahı bir donanma gösterisi ile tehdit etmişlerdir. Bu durum karşısında Alman dışbakanlığı, Bismarck'ın düşmesinden sonra meseleyi sırf iktisadî bir teşebbüs olmaktan çıkararak daha ziyade siyasî bir dâva olarak kabul etmiş bulunduğundan, İstanbul'da vatandaşlarına hiçbir yardımı esirgememiş, böylece çok şiddetli bir siyasî mücadele başlamıştır. En sonunda İngiltere, Mısır'da askerini çoğaltmak için Almanya'nın siyasî desteklemesine muhtaç olduğundan kendini geri çekmiş Fransızlar da ellerindeki İzmir - Kasaba demiryolunun Alaşehir'den Afyon'a kadar uzatılması imtiyazı verilmek suretiyle tatmin edilmişlerdir. Böylece Türk hükümeti ile M. Kaulla arasında Ankara - Kayseri ve Eskişehir - Konya hatlarının inşa ve işletme imtiyazi sözleşmesinin imzalanması mümkün olmuştur (15 ocak 1893). Alman şirketi, masrafını koruyamıyacağını ileri sürerek Ankara - Kayseri hattının inşasını geri bırakmış, buna karşılık daha iktisadî olan Eskişehir - Konya hattının yapılmasına hemen başlıyarak Alaşehir'den gelmekte olan Fransızlardan önce Afyon'a varmıştır.

Bu yıllarda Almanya'nın emperyalist siyaseti en yüksek derecesine çıktığından, Alman dışbakanlığı ekonomik bir nüfuz sağlıyacak olan Anadolu - Bağdat demiryollarına daha çok önem vermiş, İstanbul'daki Alman büyük elçisi Marschall von Biberstein bunu görevinin biricik dâvası sayarak ona göre çalışmıştır. Böylece yine Avrupa'nın büyük devletleri arasında korkunç bir çarpışma başlamıştır. İngilizler, Avrupa ile Hindistan arasında en kısa yolun Alman nüfuzu altına geçmesine hiçbir zaman razı olamıyorlar; Fransızlar Yakın - Doğu'da öteden beri elde bulundurdukları ekonomik ve siyasî mevkilerinin başka bir millete geçmesini önlemek için ellerinden geleni yapıyorlar; Ruslar ise hem Almanlar'ın Türkiye'de yerleşmelerine, hem de her zaman olduğu gibi bu vesile ile de Osmanlı devletinin ekonomik bakımdan kuvvetlenmesine engel olmak amacını güdüyorlardı. Bu uzun ve çetin çarpışmalar, Basra Körfezi'ne yapılacak demiryolunu yalnız başlarına başarmağa bırakılmıyacaklarını, maddî ve siyasî güçlükleri yenmenin tek başlarına müm-

kün olamıyacağını Almanlara anlatmıştır. Bunun üzerine hattın milletlerarası bir hale getirilmesine karar verilerek 1898 mayısı başlarında Berlin görüşmelerinde Alman ve Fransız sermayecileri uyuşmuşlar. Alman sermayesinin % 60, Fransız sermayesinin % 40 olarak bu işe karışmasına karar vermişlerdir. Üçüncü bir millet olarak İngilizlerin de katılması halinde her iki grup eşit sayıda yüzde payından vazgeçecekti. Fakat yardımları olmadan Basra Körfezi'ne inmenin imkânsızlığını bilen İngilizlerin bir türlü bu anlaşmaya yanaşmamaları durumu karşısında Marschall ile Osmanlı hükümeti arasında 23 aralık 1899 da geçici bir sözleşme imzalanmış ve buna göre Anadolu Demiryolu'nun Konya'dan Bağdat'a kadar uzatılması ve işletilmesi imtiyazı Alman grupuna verilmiştir. Bu sırada güney Afrika'da meşgul bulunan İngiltere bu sözleşmenin yapılmasına engel olamamış, fakat Basra Körfezi'ne başka bir milleti indirmemeğe azmetmiş olduğundan, hattın Basra körfezinde ki tabii sonu olan Küveyt Limanını, Şeyh Mübarek ile imzaladığı bir antlaşma ile kendine sağlamıştır. Öteyandan Ruslar, Anadolu'nun doğu bölgelerinde demiryolu yapmak hakkını tehditle Abdülhamit'ten koparmışlardır. İmtiyazı Almanlara verilen hatta rekabet etmek amaciyle ingilizlerle Ruslar birçok demiryolu plânları ortaya attıklarından 1899 geçici sözleşmesinin kesin bir hale getirilmesi zarurî görülmüş ve karşılaşılan sayısız güçlükleri yenmek için yapılan çetin uğraşmalardan sonra 16 ocak 1902 de sözleşme imzalanmıştır. Buna göre «Anadolu Demiryolları Osmanlı Şirketi», Konya - Karaman - Ereğli - Adana - Hamidiye - Kilis - Telhabeş - Nuseybin - Musul - Tekrit - Saidiye - Bağdat - Kerbelâ - Basra ve bu anahat yakınlarındaki merkezlere bağlanacak çeşitli şube hatlarının inşa ve işletme imtiyazını almıştır.

Ancak mesele, dünya ölçüsünde siyaset konularından birini teşkil ettiğinden, Osmanlı hükümeti ile yapılan bu sözleşme işi çözmemiş, asıl büyük mücadele Avrupa kabineleri ve sermayecileri arasında bundan sonra başlamıştır. Bütün bu uğraşmalarda bir tarafı Almanlar - bazan Fransız sermayecileriyle birleşik olarak -, öteki tarafı da başta İngilizler olmak üzere Ruslar ve Fransızlar teşkil etmişlerdir. Hattın kendilerine bırakılmıyacağını anlıyan Almanlar, önderliği kaybetmemek şartiyle öteki milletleri de işe katmağa çalışmışlardır. İngiltere ise, buna razı olmamakta ayak diremiştir. Birinci Dünya Harbi'nden önceki yıllarda mesele bütün şiddetiyle bir uğraşma konusu olarak kalmış, hele 1911 den sonra daha canlı bir mahiyet almıştır. Uzun ve çetin görüşme ve tartışmalardan sonra Birinci Dünya Harbi'nin patlamasından birkaç hafta önce Almanya, Fransa ve İngiltere arasında bir anlaşmaya varılabilmiştir. Bunda, hattın son parçasının (Basra ve Küveyt) yapılması tamamiyle İngilizlere, öteki kısımların yapılması ise üç devletin sermayecilerine bırakılmıştır. Fakat Dünya Harbi'nin patlaması bu anlaşmanın imzalanmasına engel olmuş, bütün emekler boşa gitmiştir.

Tıpkı Haydarpaşa - Ankara ve Eskişehir - Konya hatlarında olduğu gibi Konya - Bağdat hattı için de Osmanlı hükümeti tarafından şirkete kilometre başına her yıl için belli bir gelir garanti edilmiştir. 13 nisan 1903 te kurulan «Bağdat Demiryolları Osmanlı Şirketi», Konya - Bağdat hattının birinci kısmı olan 250 km uzunluğundaki Konya - Ereğli hattının inşasına başlamıştır. Hattın öteki parçalarından bazıları, Birinci Dünya Harbi içinde sür'atle inşa olunmuştur.

Bütün bu imtiyazlar 99 yıl müddetle verilmiş olmakla beraber sözleşmelerde 30 yıl bittikten sonra hükümetin bu demiryollarını her zaman için satınalmak hakkı tanınmış bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ilgili şirketlerden bu demiryollarını satınalmak için teşebbüse geçmiş, uzun görüşmelerden sonra 10 aralık 1928 de taksitlerle ödenmek üzere 30 748 472 İsviçre frankı karşılığında satınalmağa muvaffak olmuş ve Türkiye demiryolları millîleştirilmiştir. Altı taksitten birincisi 1929, ikincisi 1932 yıllarında ödenmiştir. Geri kalanları ise 1957, 1984, 1992, sonuncusu da 2002 tarihlerine kadar ödenmiş bulunacaktır.

ANADOLU DİLLERİ: bk. ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ.

ANADOLU EYALETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki eyaletlerinden biri. Anadolu'da ilk Osmanlı fetihleri esnasında her bölgenin idaresi şehzadelere ve ileri gelen beylere verilmekte idi. Murat I., kendi sağlığında oğlu Yıldırım Bayezit'e Kütahya'yı, öbür oğlu Yakup'a Karesi'yi verdi. Yıldırım Bayezit devrinde Ankara'da bir beylerbeyi oturmağa başladı. Murat II. devrinde 1427 de Hamza Paşa adında birisinin Anadolu beylerbeyi olduğunu ve üstelik Teke'yi de elinde tuttuğunu biliyoruz. Anadolu eyaletinin merkezi 1451 tarihine kadar Ankara idi, bu tarihte Kütahya oldu. Anadolu eyaleti, Kanuni Süleyman devrinde kesin şeklini aldı ve XIX. yüzyıla kadar pek az değişikliğe uğradı. Eyalet, merkez (Paşa Sancağı) Kütahya olmak üzere şu 13 sancaktan meydana gelmekte idi: *Saruhan, Aydın, Hüdavendigâr, Kastamonu, Menteşe, Bolu, Ankara, Karahisar-ı sahip, Tekeili, Kângırı* (Çankırı), *Hamideli, Sultanönü, Karesi.*

Bu suretle kurulan Anadolu Eyaleti, Bizans devrinde X. yüzyılda kurulmuş olan «Thema Anatolika»'nın yerini tutuyor, fakat Sinop ile Antalya körfezi arasındaki itibarî bir hattın batısında kalan çok daha geniş bir ülkeyi sınırları içerisine alıyordu. Ancak kıyılarda Kocaeli, Sığla, ve Biga, Kaptanpaşa'nın «Cezayir-i Bahr-i Sefit» eyaletine katılmıştı. Böylece A. Selçuklu sultanlığının dağılmasından sonra batıdaki Türkmen beyliklerinin Bizans'tan fethettikleri ülke karşılığıdır. Balkan fütuhatında da sonradan Anadolu Eyaleti adını alan bölgeler halkı mühim bir rol oynadı. Saruhan, Kocaeli, Bolu yöresinden birçok halk Rumeli'ye, «Uc» lara geçirildi. Fetihlerin gelişmesinde ve Rumeli'nin Türkleştirilmesinde bunların büyük hizmetleri görüldü.

A. İmparatorluğun dayandığı başlıca iki önemli eyaletten biri idi. A. de timar sistemi hâkimdi. Eyalet İmparatorluk ordusuna, «zeamet» ve «timar erbabı» ve «cebelû» olarak 17 000 asker sağlardı. Bu bakımdan A. Rumeli'den sonra ikinci gelmektedir. A. de timarlı sipahilerden başka, devletin kuruluşu devrinde ordunun mühim bir kısmını teşkil eden «yaya», «müsellem», «azep», «canbaz» adlariyle birtakım eyalet askeri vardı. XVI. yüzyıl sonlarına doğru yaya ve müsellemler 6 900 kişi olup yamaklariyle beraber 26 500 kişiye varıyordu. Azep ve canbazlar ise 1 280 kişiden ibaretti. Bunların sayısı evvelce çok daha fazla idi. Eyaletin çeşitli bölgelerinde 4 «müsellem beyi» ve 10 «yaya beyi» vardı. Bir kısmı «levend» adiyle taşıt işlerinde kullanılan bu asker, sonraları kaldırılarak çiftlikleri timar ve zeamet erbabına verilmiş, bunlar da kaptanpaşa ile deniz seferlerine memur edilmişlerdir.

Vezir rütbesinde olan Anadolu Beylerbeyi, Mısır, Bağdat, Rumeli ve Budin beylerbeylerinden başka bütün diğer beylerbeylerin üstünde yer alır, savaşta genel olarak sağ kola komuta ederdi. XVII. yüzyılda öncü kuvvetleri komutanı olarak hizmet ettiğini de biliyoruz. «Hâss» ı bir milyon akçe idi. Beylerbeyi. eyalet içinde saltanatın mutlak vekili sıfatiyle geniş yetki sahibi olup her türlü emirleri yürütme işi ona aitti. Timar tevcihlerine esas olan tezkereleri o verir, fakat sancak beylerini, kadıları ve diğer büyük memurları doğrudan doğruya merkez tayin ederdi.

Eyalet merkezinde, timar ve zeâmet işlerine bakan defter kethüdası, timar defterdarı, defter emini, çavuşlar kethudası, ve her türlü hukukî, adlî işlere bakan kadı bulunurdu. Kütahya kadısı en yüksek pâyede 500 akçelik «molla» lardand; kendisine 24 kaza bağlı idi. Merkezde ayrıca inzibatî ve askerî işler için subaşı, kale dizdarı, yeniçeri serdarı ve «sipahî kethuda yeri» vardı. Sancak altında subaşılıklar veya voyvodalıklar gelirdi. Sancak merkezi bir şehir olduğu halde. subaşılıklar 50 - 100 köyün merkezi olan kasabalardı.

Kanunî Süleyman devrinden sonra Anadolu eyaletinde bazı sancakların şehzadelere verilmesi usulünden vazgeçilerek yalnız Manisa'nın büyük şehzadeye verilmesi kararlaştı. Fakat 1595 ten sonra bu da kaldırıldı. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu Eyaleti, «celâlî» denilen başıbozuk asker grupları tarafından yağma ve tahribe uğradı ve devletin otoritesi zayıfladı. Hele Aydın ve Saruhan'ı soyan, Ankara'yı kuşatan, Bursa'yı yağma eden Kalenderoğlu, eyâleti altüst etti (1608). Halk, kendiliğinden, şehirleri yeni kale duvarlariyle çevirmeye ve aralarında savunma teşkilâtı yapmağa başladı. Bunun neticesinde de XVIII. yüzyılda, mahallî nüfuz ve otorite sahibi bir âyan lar sınıfı türedi. Bunlardan bazıları çok kuvvetlenerek adeta mahallî idareyi büsbütün ellerine geçirdiler. Saruhan'da Karaosmanoğulları, Bozok'ta Cebbarzadeler, Menteşe'de Hasan Çavuşoğulları bunların en başta gelenleridir. Devlet, asker ve vergi toplamak için onların aracılığına başvurmak zorunda kalıyordu.

Selim III. ten itibaren Anadolu eyaletinde ıslahat başladı. Bu devirde sancak beylerinin, beylerbeyinin inhasiyle tayini kararlaştırılarak bu suretle beylerbeyinin otoritesi arttırılmak istendi. Mahmut II. devrinde askerî ve malî ıslahata paralel olarak müşirlikler meydana getirildi. Merkeziyetçiliğin kuvvetlendirilmesine ve âyanların temizlenmesine çalışıldı. Anadolu eyaleti 1836 da şu müşirliklere taksim olundu: 1 — *Hüdavendigâr müşirliği* (Hüdavendigâr, Kocaeli, Bolu, Karesi ve Eskişehir sancakları bu müşirliğe bağlıydı. Kütahya ve Karahisar-ı Sahip, onun maiyetine verilen Hüdavendigâr «hassa redif» ferikliğine bağlandı); 2 — *Ankara müşirliği* (Ankara, Çankırı. Kastamonu, Viranşehir, Çorum sancakları), 3 — *Aydın müşirliği* (Aydın, Saruhan, Suğla, Menteşe sancakları). Bu yeni teşkilât, vilâyet teşkilâtına doğru bir adım oldu. Tanzimat'ın ilânından sonra (1839) Anadolu eyaletinde Fransız idarî teşkilâtı gözönünde tutularak değişiklikler yapıldı ve nihayet 1867 de vilâyet kanununun tatbikinden sonra şu vilâyetler kuruldu:

1 — *Hüdavendigâr Vilâyeti*: Merkezi Bursa; livaları Karesi, Kocaeli, Karahisar-ı Sahip, Kütahya.

2 — *Aydın Vilâyeti:* Merkezi İzmir; livaları Saruhan, Aydın, Menteşe.

3 — *Ankara Vilâyeti:* Merkezi Ankara; livaları Bozok, Kayseri.

4 — *Kastamonu Vilâyeti:* Merkezi Kastamonu; livaları Sinop, Çankırı, Bolu (bk. TÜRKİYE, Tarih).

ANADOLU FENERİ, İstanbul Boğazı'nın kuzey ağzında, Anadolu kıyısında bir köy. Nüfusu 528 (1940). Çakaldere ve Kapados koyları arasında uzanan küçük bir yarımadada kurulmuştur.

ANADOLU GAZETESİ, İzmir'de yayımlanan günlük siyasî, Türkçe gazete. 1910 da kurulmuştur. Gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü Öktem'dir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği yıllarda Antalya'da yayımlanmış ve millî dâvaya hizmet etmiştir. Sabahları çıkan bu gazete 45×60 ölçümündedir.

ANADOLU HİSARI, İstanbul Boğazı'nın en dar yerinde (780 m), Anadolu kıyısında bir semt, Beykoz ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 5 266 (1940). A. nda Evliya Çelebi zamanında 1 080 ev, 7 okul, 20 dükkân birkaç mescit ve pek süslü yalılar vardı. A., ile Kanlıca arasındaki Amucazade Hüseyin Paşa'nın ünlü yalısı, eski İstanbul'un zamanımıza kadar kalabilmiş özel yapılarındandır. Havasının yumuşaklığı, çevresinin çok güzel manzaralı oluşu, A. nı Boğaziçi'nin en iyi sayfiyeleri sırasına koymuştur.

Tarih: İstanbul Boğazının Anadolu kıyısında, Göksu (eski adı: Aretas) nun denize döküldüğü yerde Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan bu kale eski kaynaklarda *Güzelce Hisar, Güzel Hisar, Yenice Hisar, Yeni Hisar* ve *Akça Hisar* adları ile anılır; *Anadolu Hisarı* adını sonradan almıştır. Bulunduğu yerde önceden yapılmış herhangi bir eski Bizans kalesinin varlığı bilinmiyen Anadolu Hisarı'na son hıristiyan kaynaklarında verilen *Neocastrum* adı ise *Yeni Hisar*'ın Lâtince tercümesinden ibarettir.

Rumeli Hisarı'nın yapılışı sırasında, onarımını ve eklemelerini yaptırarak içine top ve asker yerleştirdiğinden dolayı bazı eserlerde kurucusu Fatih Sultan Mehmet olarak gösterilen A. nın Bizans ile Karadeniz arasındaki bağı kesmek ve İstanbul'u kontrol altında bulundurmak amaciyle Yıldırım Bayezit tarafından yaptırıldığı muhakkaktır. Yalnız, yapıldığı yıl kesin olarak bilinmemektedir. Güvenilir kaynaklarda 1391 M. yılında Yıldırım Bayezit'in ilk İstanbul ablukası sırasında yaptırıldığı yazılıdır. Eğer birçokları tarafından kabul edilen bu tarih doğru değilse, Hisar her halde 1399 yılındaki ikinci ablukadan az önce yapılmış olmalıdır.

A. İstanbul'un Türkler tarafından zaptından önce ve sonra önemli rol oynamıştır: Ankara savaşından sonra Yıldırım'ın oğlu Süleyman Çelebi bir müddet burada saklanmıştır. Murat II. devrinde de Varna civarına gelen Macar-lar'ın ve müttefikleri olan haçlı kuvvetlerin saldırışlarını önlemek üzere Osmanlı ordusunun Rumeli yakasına geçirilmesinde (1444) pek faydası dokunduğu görülüyor. Murat II., civarında Papalık ve Venedik donanmasının dolaştığı Çanakkale Boğazından geçmenin tehlikeli olduğunu görünce Yalova yolu ile A. na gelmiş ve Rumeli tarafında bulunan Çandarlızade Halil Paşa'nın karşı yakaya toplarını tâbiye edip geçidi emniyet altına alması üzerine, ordusunu selâmetle Rumeli yakasına geçirebilmiştir. Sonradan Fatih Sultan Mehmet Rumeli Hisarı'nın yapılmasından

ANADOLU HİSARI, eski görünüşü (A. Gabriel'e göre)

ANADOLU HİSARI, bugünkü görünüşü

telâşa düşüp kendisine müracaatta bulunan Bizans heyetine bu hâdiseyi hatırlatmış, Anadolu Hisarı'nın gördüğü büyük hizmeti ileri sürerek Rumeli Hisarı'nı ne amaç ile yaptırdığını açıklamıştır.

İstanbul'un zaptından (1453) sonra Anadolu Hisarı, Karadenizden gelecek taaruzlara karşı şehrin savunmasına yarıyacak istihkâmlardan biri olmuştur. XVI. yüzyıl sonunda Karadeniz'in bir Türk gölü haline gelişinden sonra önemini kaybetmekle beraber XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kara Kazaklar'ın Boğaza kadar uzanan akınları karşısında yine tahkim edilmiştir. Evliya Çelebi, kendi zamanında burada 200 kadar Timarlı'nın bulunduğunu, Rumeli Hisarı'na ve Akıntı Burnu'na çevrilmiş topları olduğunu kaydetmektedir.

Bu tahkimli yerin dolayları burada bir cami yaptıran Fatih Sultan Mehmet zamanından başlıyarak yavaş yavaş iskân edilmiş, zamanla, kalenin duvarlarına varıncaya kadar bir çok ahşap binalar yapılmış, böylece kurulan bucak, Hisar'ın ismi ile anılmaya başlamıştır.

Bugün metrûk bir hale gelen Hisar, Karadeniz Boğazının tabiî güzelliğine tarihî bir çeşni katan unsurlar arasına geçmiştir.

BOĞAZİÇİ
KUZEY
E
F
C
D
B
y
A
NAMAZGÂH
TOPLARÖNÜ SOKAĞI
GÖKSU

A Esas burç
B Esas burcu çeviren sur
C Mazgallı surlar
D, E, F Köşe kuleleri
y Esas burcun kapısı
10 0 10 20 30 40 m.

A. Gabriel: Chateaux Turcs du Bosphore

ANADOLU HİSARI'NIN PLÂNI

Arkeoloji: Çeşitli belirtiler, önceleri surun dış tarafından bir kısmının su altında kaldığını göstermektedir. Sonradan kara ilerlemiş ve kale deniz kıyısından içerde kalmıştır. 1928 de Kandilli belediyesi Hisar'ın yan duvarlarını tamir ettirmiş, içindeki evleri yıktırarak burasını park yaptırmıştır. Bu tamir, Hisar'ın aslına uygun olarak yapılmamıştır. Şekil 1 de hisarın bu değişikliğe uğramadan önceki durumu görülmektedir; bu resim, geçen asrın sonuna aittir. Anadolu Hisarının bellibaşlı kısımları bugüne kadar korunabilmiştir.

Başkule ve Gömleği: Başkule ile gömleği, üzerinde beş metreye yakın toprak bulunan bir kaya kütlesi üstüne kurulmuştur. Başkule, dikdörtgenler prizması şeklinde yüksek bir kuledir; aşağıdan yukarıya kadar kare şeklinde bir salonu vardır. Üstü piramit şeklinde bir çatı ile örtülmüştür, dört katlıdır, alt kata güney-batı köşesindeki bir kapıdan girilmektedir. Vaktiyle, eski devirlerden XV. asra kadar süren geleneğe uygun olarak alt katın dışarı ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktu. Kuleden gömleğe, birinci kattaki bir asma köprü ile geçilirdi. Alt kata batı duvarı içinde yerleştirilmiş bir merdivenle inilir, üst katlara kuzey duvarı içine konmuş bir merdivenle çıkılırdı. Bu merdiven ikinci kata kadar gider ve üçüncü katla taraçaya tahta bir merdivenle çıkılırdı. Bugün harap bir hale gelmiş olan taraçanın dört tarafında mazgal ile korunan bir devriye yolu vardır.

Gömlek sur: 2-3 m kalınlıkta bir korut'la meydana gelmiş ve başkulenin kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerinde onunla birleşmiştir. Diğer üç tarafta başkule ile gömleği arasında kâh daralan, kâh biraz daha genişliyen bir avlu vardır. Kulenin kuzey duvarı diğerlerinden daha kalındır.

Gömlek surun korutları intizamsız bir beşgen şeklindedir, dört köşesinde daire şeklinde kuleler vardır. Gömlek üzerindeki mazgal ve mazgalaralıklı bir siperle korunan devriye yolu, birbirine merdivenlerle bağlanan çeşitli seviyelerdedir. Başkule ile gömleğin köşe kuleleri önce taraçalalarla örtülü iken sonra XV. yüzyılda kurşun kaplı bir çatı ile örtülmüştür.

Gömlek surdan içeri girebilen düşmanın başkuleye varması için gömleğin güneydeki duvarının ortasında bulunan bir merdivenden çıkarak, doğudaki duvarın kuzey ucuna yakın bir yerde bulunan asma köprüden geçmesi lâzımdır ki bu zamana kadar da asma köprü kalkmış bulunur. Bu tertibat XV. yüzyılda büyük topların yapılmasına kadar faydalı olmuştur. Gömleğin güney-doğu köşesindeki kulenin kuzey kenarında bulunan tek kapının yeri çok iyi seçilmiş ve batıdan gelecek düşmanın gözünden çok iyi saklanmıştır.

Dış sur: Kuleleri kuvvetlendirilmiş, güney-doğu ve kuzey-batıdaki başkulenin gömleği ile birleştirilmiş çokgen şeklinde bir surdur. Kuzey-güney çapı 80 m, doğu-batı çapı 65 m dir. Güneydeki duvarların bir kısmı harap olmuştur. Surun kalınlığı ortalama 2 m dir; mazgal ve mazgalaralıklı bir siperle çevrilmiş, kuzey, kuzey-batı ve batı yönlerinde bulunan silindir şeklinde üç kule ile tahkim edilmiştir.

Batıdaki kule: 4.75 m çapındadır. Kule boğaza doğru açıktır. Beden duvarları içinde üstüste iki yerde ahşap katları gösteren kiriş delikleri vardır.

Kuzey-batıdaki kule: 7.50 m çapındadır. Kuzey köşedeki ahşap bir burma merdivenle birbirine bağlanan dört katı vardır. Birinci katta bir ocakbulunmaktadır.

Kuzeydeki kule: 6 m çapında tam bir silindir şeklindedir; üç katı vardır.

İstihkâmın kuzey-doğu köşesinde sur pirizma şeklinde bir istinat duvarına dayanmaktadır. Doğu ve güneyde yan duvarlardan eser kalmamıştır. Sura girilen kapıların da izleri kaybolmuştur. Evliya Çelebi batı yönünde birtek kapıya işaret etmekte ise de, biri kuzey-batıda, diğeri doğu tarafta iki kapısı vardır. Bu kapıların Rumeli Hisarı'nın kuzey ve güney kapıları gibi basit, fakat sağlam kapı kanatları ve birer asma parmaklıkları bulunummaktadır. İç tarafta toprak seviyesinde, yarım kemer şeklinde bir kısmı düz, bir kısmı meyilli top mazgalları vardır.

Yapılış tarzı: Hisarın bazı kısımları çok sağlam, bazı kısımları da acele yapılmıştır. Başkulenin duvarları intizamsız ve türlü büyüklükte taşlarla örülmüştür. Şurada burada tuğlalara raslanır. Ayni teknik, gömlekte de görülür; yalnız, burada tuğla sıraları fazladır. Güneybatı kulesinin alt kısmında, düz tuğla sıraları arasında balıkkılçığı şeklinde, ayrıca, zigzak olarak konmuş tuğlalar vardır. Tuğlaların başkulenin üstünü örten tonozda da kullanıldığı görülür. Bu yapının zamanını belirtecek hiçbir belge olmadığı gibi, menşeinin Bizanslı olduğunu gösterecek hiçbir iz de yoktur.

Dış surun yapısı iç surdan biraz farklıdır. Taş duvarlarda yatay taş sıraları daha belirli ve ahşap bağlantı kirişleri daha çok sayıdadır. Rumeli Hisarı'ndaki kule aralarının ve top mazgallarının aynını Anadolu hisarının dış surunda görmek kabildir. Bu dış sur teknik bakımdan da Rumeli hisarına benzemektedir. Buna göre, Yıldırımın, yaptırdığı başkule ve gömleğine Fatih'in eklediği anlaşılan bu surla Anadolu Hisarı kuvvetlenip, bir orta zaman savunma kalesi olmaktan kurtularak bir taarruz kalesi haline gelmiştir. Başkule ve gömleği ile dış surun yapılışındaki ufak teknik fark da aradaki elli yılı aşan zaman farkını anlatmağa yeter.

ANADOLU KAVAĞI, İstanbul Boğazı'nın kuzey bölümünde, boğazın daralmaya başladığı yerde, Anadolu kıyısında bir köy ve iskele. Rumeli Kavağı'nın karşısındadır. A. nda güzel yalılar ve evler vardır. A. Beykoz ilcesine bağlıdır.

ANADOLU SELÇUKLARI: bk. SELÇUKLAR.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK CEMİYETİ, Kurtuluş Savaşı başında bu dâvaya bağlı halk teşekküllerinin birleşmesiyle kurulan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin temelini teşkil eden siyasî dernek. 4 eylül 1919 da toplanan Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş bütün müdafaa-i hukuk-ı milliye teşekkülleriyle Red-di İlhak heyetlerinin temsilcileri, bağımsız ve hür bir Türkiye'nin varlığını korumayı amaç tutan bütün bu teşekkülleri bir ad ve bir tüzük altında birleştirmeyi kabul ederek 7 eylül 1919 da «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» ni kurmuşlardır. Bu cemiyet, 23 temmuz 1919 da toplanan Erzurum Kongresi'nce kabul edilen «Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti» nin tüzüğünü esas tutarak hazırladığı tüzük ile beyannameyi, 11 eylül 1919 da Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal imzasıyla Sivas valiliğine vermiş ve Cemiyetler Kanunu hükümlerine göre hükümetten gerekli müsaadeyi alarak çalışmalara koyulmuştur. Hükümete verilen beyannamede, cemiyetin Heyet-i Temsiliyesinin «üçüncü ordu müfettişliğinden ve silk-i askerîden müstafi Mustafa Kemal Paşa [Atatürk] ve bahriye nâzır-ı esbakı Hüseyin Rauf Bey [Orbay] ve üçüncü kolordu kumandanlığından ve silk-i askerîden müs-

tafi erkânıharp miralayı Refet Bey [Bele] ile Erzurum meb'us-ı sabıkı Raif Efendi [Dinç] ve Trabzon meb'us-ı sabıkı İzzet ve Servet ve Erzincan meşayih-i nakşbendiyesinden şeyh Hacı Fevzi Efendi, Beyrut vali-i esbakı Bekir Sami Bey, Bitlis meb'us-ı esbakı Sadullah Efendi, Mutki aşiret rüesasından Hacı Musa, erkânıharp miralaylığından mütekait Vasıf, Bitlis vali-i esbakı Mazhar Müfit [Kansu], Ankara meb'us-ı sabıkı Mümtaz, Husrev Sami [Kızıldoğan], sabık mutasarrıflardan Hakkı Behiç [Beyiç] ve Niğdeli Ratipzade Mustafa Beylerden mürekkep olduğu» ve «şimdilik merkezi Sivas olmak üzere Rumeli ve Anadolu'nun her tarafında şubeler açacağı» belirtilmiştir. Cemiyetin tüzüğünün birinci maddesinde de «Umum Anadolu ve Rumeli'yi teşkil eden bilcümle vilâyetler ve müstakil sancaklarla, itilâf devletleriyle mütarekenamenin imza olunduğu 30 teşrinievvel 1334 (1918) tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında, ekseriyeti islâmlar teşkil eden ve Osmanlı birliğinden dağılması ve ayrılması caiz olmıyan bir bütün olduğu ve buralarda yaşıyanların birbirine karşı mütekabil hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu öz kardeşler bulunduğu» kaydolunmaktadır. Cemiyet, bütün müslüman vatandaşları tabiî üyesi saymaktadır. Tüzüğe göre, cemiyetin, her biri derece derece birbirine bağlı olmak üzere köy ve mahallelerden başlıyarak bucak, ilce, sancak, il idare bölümlerine göre teşkilâtı yapılacak, köy, bucak, ilce ve bağlı sancaklarda yönetim kurulları, bağımsız sancaklarla illerde merkez kurulları bulunacak ve kongrece seçilmiş bir «Heyet-i Temsiliye» si olacaktır.

Yönetim kurullarının vazifesi, bölgelerinde halkı tehlikeye karşı uyanık bulundurmak, bunun için gerekli telkinleri yapmak, üst teşkilâttan alacakları talimatı ilgililere bildirerek gereğini yaptırmaktır. Merkez kurulları da kendi bölgelerindeki teşkilâtın iyi kurulup işlemesini takibetmekle, cemiyetin esas maksatlarına, memleket ve milletin hayat ve menfaatlerine zararlı ve tehlikeli olabilecek hallere karşı kararlar ve tedbirler almakla, kendi illeri dışında bile olsa duyacakları olağanüstü hallerden hem mahalline, hem Heyet-i Temsiliyeye haber vermekle ödevlidirler. İl kongreleriyle, cemiyetin genel kongresi her yıl 23 temmuzda toplanacaktır. Genel kongre 9-16 kişilik bir Temsil Heyetini, bu heyet de kendi aralarından başkanını seçecektir. Cemiyetin merkezi, Heyet-i Temsiliyenin olaylara göre en uygun göreceği yer olacaktır. Temsil Heyeti, tüzükte yazılı esas maddelerin hiç bir noktasını ihmal etmemek şartiyle vatanın bütünlük ve bağımsızlığını sağlamak hususunda her türlü tedbir ve kararları almağa ve uygulamağa yetkilidir. Cemiyetin geliri, fertlerin yapacağı para yardımiyle sağlanacaktır.

Sivas Kongresi, 12 eylül'de çalışmalarına son verdiği gün Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal'in bir işaretiyle, Anadolu ve İstanbul'da millî menfaatlere aykırı işler yapan ve millî kurtuluş dâvasına düşman olan Damat Ferit hükümetiyle münasebetini kesmiştir. Bu durum karşısında Padişah Vahdettin, Ferit Paşa'yı mevkiinde tutamıyacağını anlıyarak yeni bir hükümet kurmak zorunda kalmış, Meclis-i Mebusan için seçim yapılacağını yayımlamakla beraber nâzırlardan birini de Heyet-i Temsiliye ile temasta bulunmak üzere Anadolu'ya göndermiştir. A. nin teşkilâtı kısa zamanda vatanın hemen her köşesinde kurulmuş ve kökleşmiştir. Heyet-i Temsiliye, ekim ayında, müdafaa i hukuk teşkilâtının kuracağı silâhlı millî müfrezelerle bunların ordu ve hükümet teşkilâtı karşısındaki durumlarını belirten ve icabında bütün halkın ne yolda silâhlandırılıp teşkilâtlandırılacağını gösteren gizli bir yönetmelik yaparak yayımlamış ve 27 aralık 1919 da Ankara'ya gelerek cemiyetin çalışmalarını oradan idareye başlamıştır. Son Osmanlı Meclis i Mebusan'ı için yapılan 1919 seçiminde A. adayları büyük bir çoğunlukla milletvekili seçilmişlerdir. Atatürk'ün isteği dışında olarak, İstanbul Hükümetinin israriyle İstanbul'da toplanan bu mecliste, «Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupu» kendi adını alamamış, ancak «Felâh-ı Vatan Grupu» adı altında kurulabilmiştir. Atatürk Erzurum'dan Milletvekili seçildiği halde Meclise katılmamış, Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatiyle Ankara'da kalmıştır. 16 mart 1920 de İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine Meclis-i Mebusan kapanmak zorunda kalınca, Atatürk, Türk milletini A. i kurarken verdiği kararı uygulamağa ve idareyi ele alarak silâha sarılmağa çağırmıştır.

23 nisan 1920 de Ankara'da, İstanbul'dan gelen milletvekilleriyle, Anadolu'da yeniden yapılan seçimde hemen hepsi A. adayı olarak kazanan yeni milletvekillerinden toplanan Büyük Millet Meclisi, Türk milleti'nin kayıtsız şartsız egemenliğini ve kendi üstünde hiç bir kuvvet tanımadığını ilân etmiş, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'i de oybirliğiyle Meclis Başkanlığı'na seçmiştir. Bu suretle, Heyet-i Temsiliye'nin o güne kadar birleştirici ve idare edici vazifesi, Büyük Millet Meclisi'ne geçmiştir. A. teşkilâtına dayanan Türk millî hükümeti, artık kurulmuş olduğundan, cemiyet de bütün teşkilâtiyle iktidar partisi halini almıştır. Yalnız, Kurtuluş Savaşı'nın şartları, cemiyet teşkilâtının hükümetin işlerine aykırı düşebilecek yolda çalışmamasını gerektirdiğinden, 1 temmuz 1920 de hükümet ile cemiyet teşkilâtının işbirliği yolları Bakanlar Kurulunca alınan bir kararla belirtilmiştir.

Zafer kazanıldıktan sonra, siyasî bir parti kurmak kararını veren Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nın iç cephesini tutan A. teşkilâtını yeni kurulacak partiye temel yapmış ve «Halk Fırkası» nın kuruluşuna ait resmî formaliteyi 9 eylül 1923 te tamamlamıştır. A. nin illerdeki teşkilâtı da genel başkan vekili başbakan İsmet İnönü'nün «Bütün vatan için halâs, İstiklâl getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sulh devrinin feyizli inkişafını da temine sarf-ı mesai eylemek üzere bugünden itibaren Halk Fırka'-sı'na inkılâbedecek ve cemiyetin bütün idare heyetleri Halk Fırkası idare heyetleri unvaniyle ifa-yı vazifeye devam edeceklerdir» direktifini veren 20 kasım 1928 tarihli genelgesiyle Halk Pardisi teşkilâtı olark çalışmalarına başlamışlardır. Bu suretle millî vazifesini tamamlamış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarihin malı olmuştur.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAA-İ HUKUK GRUPU, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı milletvekillerinin Birinci Büyük Millet Meclisi'nde kurdukları parti grupu.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekilleri hep Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne mensuptular. Bunlar Erzurum ve Sivas Kongrelerinde saptanan ve İstanbul'daki son Osmanlı Meclis i Mebusan'ınca da kabul edilen Misak-ı Millî (b. bk.)ye sadık kalacaklarına 18 temmuz 1920 de andiçmişlerdi. «Memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin etmek ve Türk vatanının muhtaç olduğu sulhü elde etmek için» Atatürk ile birlikte çalışmışlardır. Fakat zaman geçtikçe mecliste beraber çalışmanın sağlanmasında güçlükler doğmağa başlamış, en basit meselelerde bile oylar dağılmış, Meclis'ten iş çıkmaz olmuştur. Bazı milletvekilleri buna çare olmak üzere 1920 ortalarında

meclis müzakerelerinin intizamını sağlamak ve oyları dağılmaktan korumak amaciyle, kendi aralarında hizipler meydana getirmeğe başlamışlardır; fakat millî menfaat bunların birleşmelerini gerektirdiğinden, Atatürk ilkönce bunları birleştirmek veya içlerinden birini tutarak kuvvetlendirmek istemişse de müspet bir sonuç alamayınca işe elkoyarak «Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grupu» adiyle bir grup teşkiline karar vermiştir. Bu grup için Misak ı Millî esasları içinde bir program hazırlamış, bütün milletvekillerini kısım kısım yanına çağırarak bu program hakkında düşüncelerini sormuştur. 10 mayıs 1921 günü, Erkek Öğretmen Okulu (şimdi yanmış bulunan Millî Eğitim Bakanlığı binası)nun konferans salonunda, grup ilk resmî toplantısını yapmıştır. Bu toplantıya gelen 133 milletvekili Atatürk'ü oybirliğiyle grup başkanlığına seçmiş ve tartışmalar sonunda grupun tüzüğünü kabul etmiştir. Grup zaman zaman kendisine katılan başka milletvekilleriyle de genişliyerek programındaki amaçları tam bir parti disiplini içinde gerçekleştirmeğe çalışmıştır. 16 temmuz 1922 de tüzüğünde değişiklik yapılarak grup idare heyetine, aynı zamanda bütün Müdafaa-i Hukuk teşkiâltının heyet-i merkeziyesi ödev ve yetkisi verilmiştir.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bu grupun kurulmasından sonra grup dışında kalan ve kendilerini yine Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mensubu sayan ve muhalif cepheyi teşkil eden milletvekillerine «İkinci Grup» adı verilmiştir.

ANADOLU TÜRK DİYELEKLERİ: bk. TÜRKİYE TÜRKÇESİ.

ANADROM, yumurtlama zamanında denizlerden tatlı sulara, nehirlere geçen ve burada yumurtlıyan balıklara verilen ad. Anadrom balıklara misal olarak *petromyzon fluviatilis,* mersin balıkları *(Acipenser)*, alabalık *(Salmo trutta)*, tirsi balığı *(Alosa)* gibi balıkları gösterebiliriz. Bu balıkların tersine olarak, tatlı sulardan denizlere göç eden balıklara ise «Katadrom balıklar» adı verilir. (bk. KATADROM).

ANADUMENOS

ANADUMENOS, Pausanias, heykeltraş Pheidias'ın Olympia için Anadumenos adında bir atletin heykelini yapmış olduğunu söyler. British Museum'daki Anadumenos Farnese, Pheidias'ın yapmış olduğu eserin, Roma çağındaki bir kopyasıdır. Bu kopyaya göre Anadumenos yan taraftaki desteğe hafifçe dayanmakta ve eliyle zafer bağını başına sarmaktadır. Yüzündeki ciddî ifade, ayağının birini hafifçe yana ve ileriye atarak durması, başını da biraz öne eğmesi V. yüzyılın bilinen sanat kurallarındandır. Üslûp bakımından Anadumenos, Parthenon'daki eserlere benzer. Polykleitos'un poz bakımından Anadumenos'a çok benziyen ve aynı anlama gelen Diadumenos adında bir heykeli vardır.

ANADYNATA, eski Anadolu'da bir yer. A., Nikomedeia'dan Gangra'ya (İzmit'ten Çankırı'ya) giden yol üzerinde bulunuyordu. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, Karacaviran'ın civarında aranmalıdır.

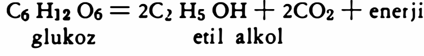
ANAERKİ (eski terim: Maderşahilik), ananın ve kadının ailede ve cemiyet hayatında egemenliği (karşıtı: Ataerki). G. J. Bachofen'in (*Das Mutterrecht*, 1861) ilkel cemiyetlerde ana haklarının ve ana egemenliğinin yaygın olduğu fikirlerine karşıt olarak yeni araştırmalar, ana haklarının baba ve erkek yetkeleriyle bağdaştığını göstermektedir. Ana egemenliğinde ananın kardeşi bilhassa önemli rol oynamakta ve baba yetkesi çok vakit ananın amcası tarafından uygulanmaktadır. Yeni araştırmalarda kadınların erkekler üzerinde kesin egemenliğine pek az rastlanmaktadır.

Türk boyları tarih yüzüne ataerki ve ekzogami yasasına dayanan aile ile çıkmışlardır. Tarih, Türk kavimlerinden hiçbirinde anaerki merhalesini tanımıyor. Eski taş devrinde bile Türklerin aralarında çok sert ataerki egemenliği yasası yürürlükte olduğunu bu güne kadar yapılan Altay, Yenisey, Orhun, Selenge, Ankara kazıları göstermektedir. Bununla beraber bazı göçebe ve ormanlı Türk boylarında tarihten önceki çok eski devirlerin karanlıklarında geçmiş oldukları anaerki merhalesinin izlerini etnoğrafya araştırmaları meydana çıkarmaktadır.

ANAEROB (Yun. *an* = sız, *aer* = hava, *bios* = hayat), tamamiyle oksijensiz veya az oksijenli yerlerde yaşıyan bazı mikroorganizmalara (hususiyle bakteriler) veya hayvanlara verilen ad. A. olan bitkisel veya hayvansal organizmalara anaerobiont veya anoksibiont adları da verilir. Bunlar ilk defa Pasteur tarafından keşfedilmiştir. A. organizmalardan bir kısmı serbest oksijenli ortamda hiç yaşıyamazlar ve oksijen bunlara zehir etkisi yapar. Böyle organizmalara «obligat anaerobiont» derler. Buna karşılık olarak hem A. ve hem de aerob (bk. AEROBİ) olarak yaşıyan organizmalara «fakultatif anaerobiont» adı verilir. Bitkisel mikroorganizmalardan *Clostridium pasterianum*, *Bacillus tetani* ve *Bacterium coli* gibi bakteriler obligat anaerobiontturlar. Buna karşılık olarak *Bacillus prodigiosus* gibi bazı bakterilerle *Mucor racemosus* veya bira mayası *(Saccharomyces cerevisiae)* gibi bazı mantarlar fakultatif anaerobiontturlar.

Hayvansal organizmalardan iç asalak olarak (Endoparazit) yaşıyanlarla çamur içinde yaşıyanlardan bazıları anaerobdurlar. Bir hücreli hayvanlardan kurbağalarda yaşıyan *Opalina* gibi bazı organizmalar obligat anaerobiont olarak kabul edilmektedir. *Trichomonas Entamoeba* gibi bazı formlarda fakultatif anaerobdurlar. Çok hücreli hayvanlardan bağırsaklarda asalak olarak yaşıyan kurtlar (meselâ bağırsak solucanı = Ascaris) bazı yazarlara göre obligat anaerobiontturlar. Çamur içinde yaşıyan toprak soluncanlarından bazıları (Lumbricidae) veya sümüklü böcekler (Limax variegatus) gibi birçok formlarda fakultatif anaerobiontturlar.

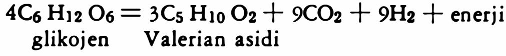
Anaerobiortların solunum şekline de anaerob solunum veya intramoleküler solunum denir. Bu şekildeki solunum bir iç solunumdur ve burada yüksek moleküllü kimyasal bileşikler, meselâ karbohidratlar, parçalanarak bu organizmalar için gerekli enerji kazanılır. A. bitkisel organizmaların solunumları sonunda alkol meydana gelirse, bu olaya «alkolik fermentasyon» adı verilir:

$$C_6H_{12}O_6 = 2C_2H_5OH + 2CO_2 + \text{enerji}$$

glukoz etil alkol

Hayvansal organizmaların A. solunumu sonunda organik asitler meydan gelir. Meselâ bağırsak solucanı (Ascaris) nda hayvanın vücuduna depo edilmiş olan glikojenden Valerian asidi meydana gelir. Bu hayvanların pis kokulu olmalarının sebebi bu asittir:

$$4C_6H_{12}O_6 = 3C_5H_{10}O_2 + 9CO_2 + 9H_2 + \text{enerji}$$

glikojen Valerian asidi

Kaslarda glikoz veya glikojenin parçalanmasiyle süt asidi meydana gelerek kazanılan enerjide A. solunumun bir sonucudur. A. solunum belli organizmalardan başka embriyonal dokularda ve kanser dokularında görülür.

ANAEROBİ (Anaérobie; Yun. *a* = yokluk eki, *aér* = hava, *bios* = hayat), hava veya serbest oksijen olmadığı zaman üreyebilme. Bazı mikroplar hava veya serbest oksijen bulunmadığı zaman üreyebilirler. Bunlara mecburî (obligat) anaerop denir, meselâ tetanoz basili gibi. Bazı mikroplar ise hem hava veya serbest oksijen olduğu zaman, hem de bunlar bulunmadığı zaman üreyebilirler. Bunlara da ihtiyarî (facultatif) anaerop denir. Hastalık yapan bir çok bakteriler bu sınıftandır, tifo basili gibi.

ANAEROBİOZ (Anaérobiose), organizmaların tamamiyle oksijensiz veya az oksijenli yerlerde yaşamalarına verilen ad. Buna aynı zamanda anoksibioz (anoxybiose) adı da verilir. Bk. ANAEROB.

ANAFALİS (Anaphalis), bileşikgiller (Compositae) den, çoğu tropik ve mutedil Asya bölgelerinde yetişen bir bitki cinsi. Vatanı, Kuzey-doğu Asya ve Kuzey Amerika'nın soğuk ve dağlık bölgelerinde olan *A. margaritacea*, uzun ömürlü 30 - 60 cm yüksekliğinde çok dallı budaklı, yaprakları keçe gibi tüylü, küçük fakat çok çiçekli bir süs bitkisidir. Çiçeklerinin dış çevresinde, kiremit gibi örtülmüş. inci gibi parlak renkli, kuru örtü pulları bulunduğundan bu bitki bilhassa solmaz ölü çelenklerine konur.

ANAFALİS

ANAFARTALAR, Gelibolu yarımadasının güneybatı bölümünde, Ece limanı ile Seddülbahir arasında, kıyıdan birkaç km içeride iki yerin adı. Her ikisi arasında, yükseklikleri 250-300 m kadar olan tepelikler uzanır. Bu iki yerden kuzeyde bulunan Küçük Anafarta 422 (1940), bunun birkaç km güneyindeki Büyük Anafarta 550 (1940) nüfuslu köylerdir. A. ın bütün dünyaya yayılmış olan ünü, Birinci Dünya Harbi'nde Albay Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk kuvvetlerinin zaferiyle sona eren kanlı savaşlara yer olmasındandır. Bk. ÇANAKKALE HARBİ.

ANAFARTALAR SAVAŞI: bk. ÇANAKKALE HARBİ.

ANAFAZ (Bio.), bitki ve hayvan hücrelerinin çekirdeklerinin mitoz bölünmesi sırasında geçirdikleri safhalardan birine verilen ad. Metafaz (b. bk.) safhasında uzunluğuna ikiye bölünen kromozomlardan meydana gelen oğul kromozomlar iğ iplikleri istikametinde hücrenin karşılıklı iki kutbuna kayarlar ve burada toplanırlar. İşte bu safhaya Anafaz adı verilir.

ANAFE (Anaphe), kelebekler (Lepidoptera) takımının Frenatae alttakımına bağlı notodontide (Notodontidae) alttakımının bir cinsi. Tropik Afrika'da yaşıyan bu kelebeklerin tırtıllarının birçoğu bir arada yaşar. Ağaç dalları üzerinde, insan başı büyüklüğünde ağlardan meydana gelen yuvalar yaparlar. Böyle bir yuva içinde 1 000 kadar tırtıl kendine ayrı koza yapar. Kozaları taşıyan bu ortaklaşa yuvanın ağırlığı 3,5 kilo kadar olur. Tırtıllar, gündüzleri üzerinde yaşadıkları bitkilerin gövdelerinde saklanır, gece dallara çıkarak faaliyete geçerler.

A. infracta adlı türünün kanadları beyazımtrak sarı renklidir. Ön kanadlarında kahverengi enine çizgiler ve lekeler vardır. Arka kanadlarının iç kenarları sarı tüylüdür. Kanadları gerildiği zaman genişliği 33 - 58 mm büyüklügündedir. Batı ve Doğu Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşıyan ağaç şeklindeki *Bridelia micranta* adlı bir çeşidi sütleğen otu üzerinde yaşar.

ANAFESTO, Paoluccia, Venedik docu (697 - 717). İlk Venedik docudur. Venedik adalarının birleştirilmesi ve Venezia sınırlarının saptanması onun eseridir.

ANAFİ ADASI (Anaphe), Ege denizindeki Siklad (Kyklad) adalarından birisi. Uzunluğu 10, genişliği 5 km kadardır. Yunanistan'a bağlı bulunan A. nın denizden yüksekliği 400 - 500 m dir. Başlıca kasabası Anafi'dir.

ANAFİLÂKSİ (Anaphylaxie; Yun. *ana* = karşı, *phylaxis* = koruma), önceden yabancı bir protein maddesi şırınga edilmiş insan veya hayvana, ikinci defa olarak aynı protein şırınga edildiği zaman, ya hemen veya şırıngadan birkaç gün sonra, meydana gelen hastalık belirtileri. Fakat bu tepkimenin olması için ikinci şırınganın birinci şırıngadan en aşağı 10 - 12 gün sonra yapılması gerektir. A. belirtileri bazı kere ağır olabilir, hattâ ölüme de sebebolabilir. Bu yüzden bir insana serum şırınga edileceği zaman kendisine eskiden serum şırınga edilip edilmediğini kesin olarak anlamalıdır. Eğer eskiden serum şırınga edilmişse o zaman A., deneyi yapılır.

A. de en çok görülen belirtiler şunlardır: Şırınga yerinde önemli ve ağrılı şişlik ve kırmızılık; bazı kere bütün vücutta ürtiker veya buna benzer kaşıntılı kırmızı lekeler. Bu lekeler bazı kere kızıl veya kızamık lekelerine benzer. Pek seyrek nekroz da görülebilir. Kan basıncı düşer, nabız çabuklaşır. Lenfa düğümleri şişer, kas ve mafsal ağrıları ve ateş olur. Fenalık, kusmak ve sürgün görülebilir. Baş ağrısı vardır. Çok kere sidik azalır. Çok az olmak üzere, hususiyle kollarda felçler de olabilir. Bu belirtiler 1 - 3 gün, çok kere 5 gün ve pek az olarak daha fazla sürer.

A., deneysel olarak hayvanlarda da meydana getirilebilir. Bir hayvana difteri toksini veya bir bakteri şırınga edildiği zaman, bu hayvanda şırınga edilen toksine

veya bakteriye karşı bir bağışıklık olur. Fakat protein şırınga edilirse, hayvanda o proteine karşı aşırı bir duyarlık meydana gelir. Bu sebepten buna, bağışıklığın tersine olmak üzere, A. denilmiştir. Burada birinci protein şırıngasında hayvanın vücudunda, bu proteine karşı bir duyarlık meydana gelmiştir. Protein şırınga edildiği zaman insan veya hayvanın vücudunda bu proteine karşı, toksin veya bakteri şırıngasından sonra olan bağışıklıkta olduğu gibi, ilk önce kanda dolaşan antikorlar meydana gelir. Fakat kanda dolaşan bu protein antikorları A. yapmaz. A. olması için bu antikorların organ hücreleri tarafından alınmış olması gerektir. Antikorlar organ hücreleri ile birleşerek sabit bir hal aldıktan sonra organizmaya yeniden aynı protein şırınga edilirse, bu proteinlerin hücrelerde sabit antikorlarla birleşmesi sonucu A. belirtileri meydana gelir. Eğer ikinci defa şırınga edilen protein cisimleri çok az miktarlarda olursa, o zaman bu proteinler organizmada A. belirtileri meydana gelmeden hücredeki sabit antikorlarla birleşir ve onları doyurur. A. olması için organizmaya fazlaca mikdarda protein cismi girmelidir. İşte antikorları bu suretle doyurulmuş bir organizma, aynı neviden, sonradan şırınga edilecek çok mikdarda protein cisimlerine karşı artık duyar değildir. Buna da antianafilaksi denir. Fakat bu antianafilaksi hali geçicidir. Organizma bir müddet sonra yine eski halini alır.

A. yapan antijenler çok kere protein cisimleridir. Bunlara «anaphylactogen» denir. Fakat protein tabiatında olmıyan maddelere meselâ karbon hidratlara, lipoidlere ve hattâ basit maddelere karşı da bir A. olabilir. Bundan dolayı bazı hastalık belirtileri (yarım başağrısı, astım, ekzema) ve bazı besin zehirlenmeleri bununla açıklanmaktadır.

A. hayvan, bitki, protozon ve bakterilere ait türlü protein cisimleriyle meydana gelebilir ve bunlar özgülük gösterirler. Yani evvelce hangi türdeki protein şırınga edilmiş ise organizma yalnız o proteine karşı aşırı duyar olmuştur. İkinci defa başka bir türden protein şırınga edilirse A. olmaz.

Bir organizmada türlü antijenlerle meydana gelen A. nin belirtileri biribirinin aynıdır. A. hali kalıtsal değildir. Fakat anafilatik bir insan veya hayvanın serumu ile başka bir insan veya hayvana geçirilebilir.

ANAFOR (Edeb.) [Yun. *anaphora* = geri getirmek, tekrar getirmek], etkisini artırmak için birkaç cümle veya cümleciğin aynı kelime veya kelimelerle başlamasına rhétorique(hitabet ilmi)te verilen ad. Bk. TEKRİR.

ANAFOR, deniz ve nehirlerdeki ters akıntı, burun ve kıyılara veya sığlıklara çarparak, akış doğrultusundan ayrılıp geriye doğru giden su akımı.

ANAFORİK [Dil.] (Anaphorique; Yun. *ana* = geri, *pherein* = taşımak), bir sözde önce geçmiş olan bir kelimeye işaret eden öğe, ki genel olarak bir zamir olur. Meselâ, *bu kalem kötü; bir iyisini ver* sözünde *-si* öğesi bir anaforik zamir takısıdır. İlgi zamirleri (relatif; Lât. *relatıvus* = *re* [= Yun. *ana*] = geri, *lativus* [= Yun. *phorikos*] = taşınmış) de bu niteliktedir, meselâ: *bunu bana bir sır olarak söyledi, ki zaten biliyordum* sözündeki *ki* öğesi. Bazı dillerde «önce anılan iki şey veya kişiden her ikisi de» (meselâ: İng. *both*, Alm. *beide*) anlamına da gelen ikil (duel, dualis) zamirler «anaforik ikil» (duel anaphorique, duel secondaire) denilen değerdedirler.

ANAGİRİS (Anagyris), baklagiller (Legumınosae) den Akdeniz çevresinde yetişen dikenli bir çalı cinsi. Türkiye, Kuzey Afrika, Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da yetişen *A. foetida* türü altınsarısı renkli çiçek açar, odunu fena kokar. Yaprakları müshil olarak ev doktorluğunda kullanılır. Tohumlarında anagirin denilen bir alkaloid vardır. Kusturucu ve zehirlidir.

ANAGNI [*anąnyi* ok.], İtalya'nın Frosinone eyaletinde, Roma'nın 60 km doğusunda, Sabin dağlarının güney yamacında eski bir küçük şehir. Nüfusu 13 000. Eski Roma-Napoli yolu üzerinde, denizden 140 m yükseklikte, bitek topraklar ortasında yer almış bulunan A., 487 de bir piskoposluk merkezi olarak kurulmuş, papaların buraya sık sık gelip oturmalariyle Ortaçağ'da birtakım anıtlar kazanmıştır ki, büyük katedrali bunlardan biridir. Bugün A., piskoposluk merkezidir.

ANAGNORISIS veya **ANAGNORISMOS,** (Yunancada=tanıma). Aristo, tanıma sahnelerinin sahne oyunlarını daha hareketli ve daha heyecanlı kıldığını söyler (Poiet. 10 - 11). Tragedya şairlerinde bu motif eskidir. Meselâ Aiskhylos'un «Khoephoroi» inde Elektra'nın, babasının öcünü almıya gelen kardeşi Orestes'i tanıması çok heyecanlı bir sahneye sebep olur. Aristo tanıma sahneleri arasında bilhassa Sophokles'in «Kıral Oidipus» adlı eserindeki tanımayı över; çünkü burada tanımanın (Kıral Oidipus anasının babasının kim olduklarını anlar) aynı zamanda olaylara umulmadık bir yön verişi (peripateia) oyunu son derece dramatik kılar. Euripides tanıma, sahnelerini kendi dramının bellibaşlı bir unsuru haline getirmiştir. «İphigeneia Tauris'te» adlı eserinde karşılıklı tanıma sahnesi, Orestes'in kızkardeşi İphigeneia'yı, İphigeneia'nın da Orestes'i tanıması meşhurdur. Euripides'in etkisi altında komedyanın benimsediği bir çok motifler arasında bu tanıma sahneleri de vardır: analar babalar çoktan öldü zannettikleri çocuklarına kavuşurlar, gençler kızkardeşlerini bulurlar. Genç kızlar komşu ailelerin delikanlıları ile sevişirler, gece eğlencelerinde sarhoş delikanlılar kızları iğfal ederler, onlar da dünyaya getirdikleri çocukları, ihtiyar hizmetçi kadınların yardımı ile, ıssız bir yere bırakırlar; fakat çocuklar kurtulurlar ve ergeç, üzerlerinde bulunan herhangi birşey sayesinde, kim oldukları meydana çıkar. Ara komedyanın bu tanıma motifini işlediği ve geliştirdiği muhakkaktır: çünkü Yeni Komedya'da bu sahneler mükemmel bir şekilde işlenmiştir; hattâ tanıma sahneleri Yeni Komedya'nın dram tekniğinde önemli bir yer tutar.

ANAGOGİA veya **ANAGOGE** (Yun. = *gidiş*), eski Yunan dininde kullanılan bir anlam. Bazı tanrılara ait kültlerde, tanrı oturduğu yerden bazan ayrılır, bazan da oraya geri döner. Tanrının gidişi A., dönüşüde Katagogia adı altında kutlanırdı.

ANAGRAM (Yun. *anagrammatismos* = harflerin yerini değiştirme), bir kelime veya kelime takımındaki harflerin yerini değiştirmek ve eksiksiz olarak aynı harfleri kullanmak yoliyle, yeni bir kelime veya kelime takımı yapma; ve bu şekilde meydana gelen kelime veya kelime takımı: Türkçede *makas - aksam - asmak*, gibi. Anagramın değeri, meydana getirilen ikinci kelimenin, esas olan kelimeyle ilgili, aynı zamanda nükteli de olmasına bağlıdır: *rakı, karı ... ırak!* gibi.

Ptolemaios Philadelphos (M. Ö. 280 sıraları) zamanında yaşamış olan ve *Ptolemaios* adından Yun. *apo melitos* [= bal'dan], kıraliçe *Arsinoē*'nin adından da *'Eras 'ion*

[= (ilâhe) Hera'nın menekşesi] şeklinde birer anagram yapmış bulunan Khalkis'li gramerci ve şair Lykophron, bu usulün yaratıcısı olarak tanınmıştır. Anagramın klâsik misali, Lâtincede, Roma'nın İsa'yı mahkûm eden Kudüs valisi Pontius Pilatus'a atfedilen (Yuhanna İncili XVIII 38) şu sorudan çıkarılan cümledir: *Quid est veritas?* [= hakikat nedir?] = *Est vir qui adest* [= önündeki adam dır]. Eski zamanlarda bu harf oyununa, kelimelerdeki gizli anlamı meydana çıkaran kabbalistik değer atfedilmiştir. XVI. yüzyılda şair Jean Dorat tarafından Fransa'ya sokulan anagram, Batı memleketlerinde hoşa giden hünerli ve nükteli bir usul sayılmış, XVII. yüzyılda da Louis XIII., Thomas Billon adında birine «saray anagramcısı» sanını vermiştir. Aynı yüzyılda, astronomlar, buluşlarını tamamlamadan evvel çaldırma korkusuyla. bunları anagram şeklinde kaydetmişlerdir. Meselâ, Sekendiz gezegeninin halkasını bulan ünlü Huyghens, bu buluşunu şu anagramla bildirmiştir: *aaaaaa, cccc, d, eeeee, g, h, iiiiii, lll, mm, nnnnnnn, ooo, p, q, rr, s, ttttt, uuuuu,* ki bu harflerden şu Lâtince cümle meydana gelir: *Annulo cingitur tenui nusquam cohoerente, ad eclipticam inclinato* [=hiçbir yerine yapışmıyan ve dönencesi üzerine eğilmiş olan hafif bir halka ile çevrilidir].

Birçok yazarlar asıl adlarının anagramı şeklinde takma adlar almışlar (*Alcofribas Nasier* [= François Rabelais], *Alcuin* [= Caluinus/Calvin], *Voltaire* [= Arouet l. j. = Arouet le jeune = küçük Arouet] gibi). Tarih boyunca da *Galenus* (ünlü hekim) = *angelus* [= melek]; *Frère Jacques Clément* (Henri III. ün kaatili) = *C'est l'enfer qui m'a créé* [= beni cehennem yaratmıştır]; *Borbonius* (Bourbon hanedanı) = *orbi bonus* [= dünyaya iyi]; *Marie Touchet* (Charles IX. un metresi) = *Je charme tout* [= herkesi büyülerim]; *Berolinum* (Berlin) = *lumen orbi* [= dünyaya ışık]; Fransızcada *Révolution française* (Fransa İhtilâli) *Un Corse voté la finira* [= Onu, oy almış bir Korsikalı bitirecektir]; İngilizcede de *French Revolution* (Fransa İhtilâli) = *Violence run forth* [= şiddet, saldır ileriye]; *Horatio Nelson* (amiral) = *Honor est a Nilo* [=şerefi Nil'dendir] gibi nükteli ve bütün dünyada ün kazanmış anagramlar meydana getirilmiştir.

Batıda bugün anagram, «Bilmece sanatı» (énigmistique) nın «çapraz kelime» (mots croisés) derecesinde önemli bir kolu haline gelmiş, halk arasında yayılmış ve bu konuya ayrılan özel dergilere sahip olmuştur. Teknik bakımdan da bir hayli gelişmiş olan anagramın karmaşık şekilleri şu çeşitlere ayrılır: 1. — Sayı anagramı: harflere sayı değerleri (A = 1, B = 2,... K = 10, L = 20,... T = 100,... Z = 400, v. b.) verildikten sonra, konu olan kelimenin bu sisteme göre sayı toplamı bulunur, sonra başka harflerle fakat sayı değeri bu toplamı tutan başka bir kelime meydana getirilir. 2. — Bölmeli anagram: konu olan kelimeden, harflerin yerini değiştirmek yoliyle iki veya daha fazla kelime çıkarılır. 3. — Çevirmeli anagram (metanagram): konu olan kelimedeki konsonların hepsini serbest bir sıra ile kullanmak, vokallerin de sıra ile yalnız birini değiştirmek suretiyle, her birinde a, e, i, o, u vokalleri belirtilmiş olan 5 kelime türetilir. 4. — Düşürmeli anagram: konu olan kelimelerden bir harf düşürmek, kalan harflerin yerini de değiştirmek yoliyle yeni bir kelime yapılır. 5. — Eksiltmeli - artırmalı anagram: konu olan kelimeden gitgide birer harf düşürmek, kalanların yerini de değiştirmek, tek harfe indirmek, veya aynı şekilde esas kelimeye birer harf eklemek suretiyle mümkün olduğu kadar çok kelime (genel olarak, esas kelimedeki harf adedi kadar) meydana getirilir.

Anagramın etimolojik lûgat anlamı «gerisin geri yazılan» Yun. *ana* = geri, *gramma* = yazı) ise de, harflerin yerini değiştirmeden, soldan sağa olduğu gibi sağdan sola da okunabilen ve bazı kere aynı anlamı (meselâ, *kelek*), bazı kere de başka bir anlam (meselâ, *kısa* [*asık*]) veren kelime veya cümleye anagram denmez. Bunlar birer palindrom (Yun. *palin* = tekrar, geri, *dromein* = koşmak) [Lât. *versus cancrinus*] dur. Benzer şekiller için bk. ANANİM, ANASİKLİK, PALİNDROM.

Anagram, ses değil, yazı yani harf oyunudur. Buna göre, birer fonetik olay olan metatez (métathèse, Lautversetzung) ve inversiyon (invertion; meselâ, *sarmısak* - *sarımsak*) ile Fr. *m*aire de *P*aris [= Paris belediye başkanı] — *p*ère de *M*arie [= Marie'nin babası] tipindeki «contrepetterie» (İng. Spoonerism, Alm. Schüttelreim) lerde görülen ses aktarışmalarının anagramla ilgisi yoktur.

ANAGRUS, zarkanadlı böcekler (Hymenoptera) in kalsididae (Chalcididae) familyasına bağlı cüce yabanarıları (Mymarinae) grupunun bir cinsi. Bazı yazarlar tarafından da proktotrupide (Proctotrupidae) familyasına bağlanırlar. İnce uzun kanadlarının kenarları tüylüdür. Duyargalarının ucu tokmak şeklindedir. 0,5 - 0,8 mm büyüklüğündedirler. Bazı bir hücreli hayvanlar kadar küçük olan bu organizmalarda, tabiat bir böceğin bütün organlarını meydana getirmiştir. Kız böcekleri (Odonata) nin yumurtalarının içinde asalak olarak suda gelişirler. Ergin fertler, konak hayvanı terkederek kıyılarda uçuşmaya başlarlar. *A. subfuscus* tanınmış türüdür.

ANAHİTA, 270 numaralı küçük plânet. 1887 de Peters tarafından keşfedilmiştir.

ANAHİTA (Yun. *Anaitis*), eski İranlılar'ın bir tanrıçası. Asıl adı Ardvi - Sura idi. A. lâkabının anlamı «lekesiz» demektir. A. bir nehir tanrıçasıdır. Yeni *Avesta*'da kâh geniş ve devamlı akıp giden bir nehir, kâh güzel ve

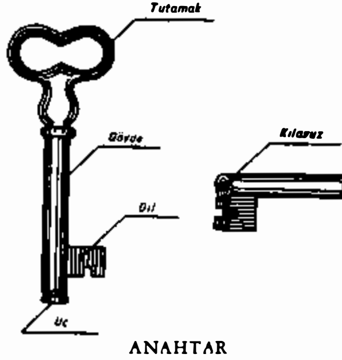
ANAHİTA

kuvvetli bir kadın olarak tasvir edilir. Bu bolluk yaratan su tanrıçası, sonradan sevgi ve ilkah etme tanrıçası olur. A., kendisine benzer önasyalı tanrıçalarla, ve bilhassa Babilli İştar'la karışarak yeni yeni özellikler kazanır. A. nın kültü, Akhaimenid'ler egemenliği altında, halk dininin Zerdüşt dinine karşı kuvvetlenmesiyle beraber, büyük bir önem kazanır. Artakserkses II, (M. Ö. 404 - 358), devletinin bütün başkentlerinde (Babil, Susa, Ekbatana, Persepolis, Baktra ve ayrıca Damaskos ve Sardeis'te) A.'ya kult resimlerle süslü tapınaklar kurdurmuştur. O zamandan itibaren A. ya Ahuramazda ve Mithra ile birlikte tapınılıyordu. A. nın kültü İran'da batıya doğru ilerliyerek bilhassa Ermenistan Kappadokia ve Pontos'a girer. Pontos'un Zelâ (şimdiki Zila) şehri A. nın bir tapınağı ile şöhret bulmuştu. A. nın kültü bilhassa Lydia'da yayılmıştı. Burada, 200 yıl süren İran egemenliği zamanında İran'lı satraplar hüküm-

sürmüş ve hattâ İran'lı göçmenler yerleştirilmiştir. A. kültünün Lydia'da Roma İmparatorluğu zamanları ortalarına kadar tutulmuş olması böyle izah edilebilir. A. kültünün merkezleri Hierokaisareia, Hypaipa (bk. resim) ve Philadelpheia idi. Bununla beraber, başka yerlerde de A. ya ait ço'çça sayıda dualı yazıtlar da bulunmuştur. Tabiidir ki A. nın şekli Yunanlılar'a ve Anadolu milletlerine ait din görüşleriyle temas neticesinde, birçok hususlarda değişmiştir. Bu sebeple bazan Büyük Ana'ya, bazan de Aphrodite'ye şekil bakımından benzetilmiştir. Fakat en çok Artemis ile benzetilmiştir. Bu sebepten dolayı A. ya çok defalar doğrudan doğruya «İran'lı Artemis» (veya «İran'lı Tanrıça») denildiğini görürüz.

ANAHTAR (Mus.), çalgıları (piyano, org v. b.) akordetmeye yarıyan alet. Kanun ve santur gibi Doğu çalgılarında kullanılan *kurgaç*'ın bir çeşididir.

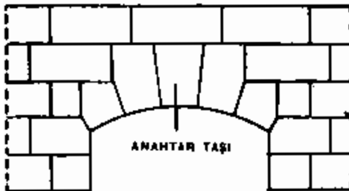
ANAHTAR (Dil.) Çin yazı sisteminde, anlam kategorilerini temsil eden ve anlamları göstermek için, sadece telâffuzu gösteren fonetik işaretlere (Phoneticum) katılan, böylece fonogram (phonogram = radical + phoneticum; Çincesi: $hsing^2$ - $shêng^1$ = ses resimleri) ları tamamlıyan, ve işaretteki çizgi sayısına göre sıralanmış bulunan 214 işaretten her biri. Bunlara «radikal» (radical) veya «sınıf başı» (Klassenhaupt) da denir (Çincesi: tse^4 - pu^4). Meselâ, bu dilde «doğu» anlamı *tung*^{1} sözü ile anlatılır, ki aynı zamanda «donmak» anlamına da gelir. «Donmak» anlamını veren kelimeyi yazmak için «buz parçası» anlamını temsil eden anahtar, determinatif olarak koyulur ve buna «doğu» işareti eklenir. Böylece fonogramın, anlamca «buz parçası» olduğu, telâffuzca da «doğu» yu anlatan kelimeye uyacağı gösterilmiş olur. Sayısı 44449 u bulan Çince ideogramlar, bu 214 anahtara göre sınıflandırılmış, anahtarlar 17 grupta toplanmış, Çince sözlüklerin çoğu da bu esasa göre tertiplenmiştir. Çince % 90 bu esasa göre yazılır. Bk. ÇİN YAZISI.

ANAHTAR

ANAHTAR, kilitleri açmak ve kapamak için kullanılan bir alet. Anahtarlar boru halinde veya içleri dolu olur. Boru halinde içleri boş olanlar çivi şeklinde bir dil üzerine sürülürler bu, güvenlik bir giriş sağlar. Dolu anahtarların uçları çıkıntılıdır. Bu, kilidin arkasındaki deliğe anahtarın girmesi ve kolaylıkla dönmesi için yapılır. «Emniyet tertibatlı» kilitlerde kilit anahtarları çeşitli şekillerdedir

ANAHTAR TAŞI (Kilit Taşı), taş kemerleri bağlıyan taşların ortada ve üstte kalanı. Birçok Selçuk ve Osmanlı eserlerinde, bu taşlara çeşitli şekiller verilmek ve farklı taş nevilerinden yapılmak suretiyle re sirlerinin çoğaltılmasına ve bir süs motifi olarak kullanılmasına çalışılmıştır.

ANÁHUAC [*anąuak* ok.; Aztekçe = suboyu], Meksika'da, Mexico ile Puebla çevrelerini içine alan yüksekellere verilen ad. Denizden ortalama yüksekliği 2 200 m. Meksika'nın İspanyollar tarafından istilâsından önce, Aztekler'ce A. sözü, Meksika körfezi kıyıboyu ile Büyük Okyanus kıyılarına verilen ad idi.

A-NA-HUAİ, Cücenler(Juan - Juanlar)den ünlü bir şef. Kardeşiyle geçinemiyerek Toba Türkleri'nin yanına gitmiş ve onlar adına büyük başarılar göstermiştir.

ANAİA, eski bir ion şehri, Anadolu'nun batı kıyısında, Ephesos'un güneyinde. Örenleri Kuşadası'nın yaklaştırma 9 km güneyinde, kıyının biraz gerisinde, öne doğru uzanan bir dağın üzerindedir.

Peloponnes harbinde oligarkhia taraftarı Samoslular A. ya kaçmış, bundan dolayı da şehir Atina düşmanları tarafını tutmuştur.

ANAİDEİA, eski Yunanlılar'da hayasızlık sembolü. Atina'da ona bir tanrı gibi taparlarmış.

ANAİTİS: bk. ANAHİTA.

ANAİTİS, kelebeklerin frenata (Frenatae) altakımına bağlı geometride (Geometridae) familyasının bir cinsi. Erkeklerinin uzun duyargaları biraz daha kalındır. Hortumları çok uzundur. Üst kanadları esmer sarımtrak renklidir ve üzerinde kahverengi çizgiler vardır. Alt kanad daha açık sarımtraktır. Tırtılları ince uzundur. Metamorfozlarını toprak içinde yaparlar. Tırtılları binbir delikotu (Hypericum) ayı üzümü (Vaccinum) üzerinde yaşar. Kelebekler, hazirandan eylüle kadar uçuşurlar. *A. plagitata* adlı türü Avrupa'da yaşar.

ANAJENEZ (Anagénèse), bedenin harabolan kısımlarının yeniden oluşumu.

ANAKAMPSİS (Anacampsis), kelebeklerin mikrolepidoptera (Microlepidoptera) grupuna bağlı güveler (Tineidae) familyasının bir cinsi. Orta ve Doğu Avrupa'da, Anadolu'da, çeşitli türleri yaşar. *A. anthylidella* adlı türünün üst kanadı koyu, alt kanadı açık kahve renklidir, kenarlarında da uzun saçaklar vardır. Tırtılları çok kere baklagillerin üzerinde yaşar. Kelebekleri mayıs, haziran ve ağustos aylarında ortaya çıkar.

ANAKANTİNİ (Anachantini; Yun. *an* = yokluk eki, *acanthia* = diken), kemikli balıklar *(Teleostei)* takımının bir alt takımına Müller adlı bir bilgin tarafından verilen ad. Bu balık grupunun en mühim karakteri yüzgeçlerinde diken şeklini almış ışınların bulunmayışıdır. Bu sebepten bu grupa «yumuşak yüzgeçliler» adı da verilir. Bu grupun yüzme kesesi bulunan gruplarında yüzme kesesinin açık kanalı yoktur. Karın yüzgeçleri göğüs yüzgecinin altında veya bunun ön tarafındadır. *Macruridae Gadidae, Lycodidae, Gadopsidae* gibi bazı familyalar bu alt takıma bağlanırlar.

ANAKAPTODON (Anacaptodon), yapıaklı yosunlardan Fabroniaceae familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bu cinsten olan bitkiler sık, yeşil demetler halinde ağaç gövdelerindeki yara ve çatlaklar üzerinde yetişirler. *A. splachnoides* türüne dağlarda kayalar üzerinde yeşil çimenler halinde de raslanır.

ANAKARDİYUM (Anacardium), antepfıstığıgiller (Anacardiaceae) den tropikal Amerika'da yetişen bir ağaç veya ağaççık cinsi. Bu cinse bağlı bitki türlerinin yaprakları deri gibi sert ve oldukça büyüktür. Meyvaları şişkin etli ve bir armutu andıran bir sap üzerinde, böbrek şeklinde ve bir tavuk yumurtası büyüklüğündedir. Bu cinsten *A. occidentale* türü tropikal bölgelerde yetiştirilir ve başka cinsten bazı ağaçlara da söylendiği gibi, buna da mahon ağacı denir. Meyvaları ekşidir. Tohumlarından mahon yağı denilen bir yağ çıkarılır. Kerestesi beyaz mahon odunu adiyle marangozluk ve doğramacılık işlerinde makbuldur.

ANAKARDİYUM
a - çiçek, b - tohumluk, c - meyva, d - meyva kesidi

ANAKEİON, Anaktes veya Anakes'in tapınağı. Bu ad altında Atina ve Yunanistan'ın başka yerlerinde Dioskur'lara tapınılırdı. A. adını taşıyan tapınaklara Argos, Epidauros, Elateia ve başka yerlerde tesadüf olunurdu. Fakat en iyi tanıdığımız A., Atina'dakidir. Bu, Akropolis'in kuzey eteğinde, Aglaurion'un yanıbaşında bulunurdu. Burası öteden beri bir askerî toplanma yeri ödevini görürdü. Bu yerde bir tapınak yükselir ve Dioskur'larla oğullarının heykelleri bulunurdu. Tapınak, Polygnotos'un eseri olan bir resimle süslenmişti. Bu resimde Leukippos'un iki kızı olan Phoibe ve Hilaeira ile Dioskurların düğünleri görülüyo-du.

ANAKHARSİS, M. Ö. VI. yüzyılda yaşıyan kıral hanedanından bir İskit. Bu zat, ya kendi isteği ile, ya İskitler kıralının emriyle, yabancı milletlerin yaşayış ve kurumlarını incelemek isteğiyle uzun geziler yapmıştır. Herodotos onun hakkında şunları yazar: Kyzikos'ta Büyük Ana'nın yortusu kutlanırken A. oraya gelmiş ve tanrıçaya, yurduna sapasağlam döndüğü takdirde, orada da aynı şekilde yortusunu kutlatacağına söz vermiş. Yurduna dönüp bunu yapınca, İskitler kıralı Saulios, A. i bir okla vurmuş. Kynik düşüncelerinin tepkisiyle M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren A., idealize edilmiş; hattâ onunla Solon ve Yedi Bilgeler arasında bir yakınlık görülmüş, Kyme'li tarihçi Ephoros ise onu Yedi Bilgelere katmıştır. A. in sözleri, Aristo'dan beri birçok Yunanlı yazarlar tarafından zikredilmiştir. Bu sözlere göre A. bozulmamış, tabiî düşünen, kültürün birçok kurumlarına lüzumsuz ve fena gözle bakarak bunlarla alay eden bir insan olarak karşımıza çıkar. Meselâ Lukianos'un Anakharsis başlıklı yazısı onu bu rolde gösterir; bu yazıda A. ile Solon, Gymnastik (beden eğitimi) hakkında görüşürler.

ANAKLASİS (Yun. = bükme, kırma), eski yunan metrik bilgisine ait fennî bir deyim. İki ionicus'a minore bir dipodia halinde birleşince, birinci metrum'un ikinci uzunluğu ikinci metrum'un birinci kısalığı ile yer değiştirebilir: yani ·· — — ·· — — şu hale gelebilir: ·· — · — · — — (Bu metrik şekli ençok Anakreon kullanmıştır). Bu olaya eski zamanlarda A. denilirdi. Bu ad, yeni zamanlarda buna benzer olaylara da yayılmıştır.

ANAKLİA (bazı hartalarda Anakia), Kafkasya'da Batum'un 120 km kadar kuzeyinde bir kasaba Kafkas dağlarından inen Erguri çayının ağzında bulunan A. nın çevresi bitek ve zengin ormanlarla kaplı olmakla beraber, kıyıya yakın yerlerde bataklıklar da vardır. A., bir şose yoliyle bağlı olduğu Zugdidi şehrinin iskelesidir.

ANAKLORHİDRİ, mide özsuyunda hidroklorik asidin bulunmayışı. Kronik gastiritlerde mide kanserinde ve anemilerin bazı çeşitlerinde (habis anemi en başta) ve daha seyrek olarak, bazı başka hastalıklarda histamin şırınga edildikten sonra alınan mide özsuyunda, serbest hidroklorik asit bulunmaz. Midede hiç salgı bulunmayışı ise Aşili (b. bk.) adiyle anılır.

ANAKOLUT (Yun. *anakoluthon; an* = yokluk eki, *akoluthos* = devam, tutarlılık), bir cümlede sintaks tutarsızlığı, veya özellikle, sözün ortasında cümle yapısının bir sintaktik tipten başka bir tipe değişmesi, meselâ: «Eğer aklını başına toplamazsan biliyorsun ya başına geleceği.» Özel şekilleri için bk. ANANTAPODOTON, ve ANAPODOTON.

ANAKONDA, boalar (Boidae) familyasının bir türü Bu yılan çeşidinin bilimsel adı *Eunectes murinus*'tur. Güney Amerika'nın en büyük yılanıdır. Boyu 4,5 - 8 m dir. 10 m uzunlukta olanları da vardır. Halk tarafından abouma komuti veya komudi adı da verilmektedir. Üst tarafı zeytin - kül rengi olan vücudunda iri esmer, kahverengi lekeler vardır. Vücudun yan taraflarında halka şeklinde ve içi sarı siyah lekeler, başın üstünde ise üçgen şeklinde koyu bir leke bulunur. Vücudun alt tarafı sarımtrak beyaz renkli ve siyah beneklidir. Etrafı sık ormanlık göllerde, nehirlerde yaşar. Vücudu suyun dibinde durur, başını sudan dışarı çıkarır. Su kenarındaki bitkiler veya ağaçlar arasına saklanarak avını gözler. Paka (Agouti paca), su domuzu (Hydrochoerus) gibi Güney Amerika'da yaşıyan kemiricilerle avlanır. Fakat diğer hayvanlara ve hattâ insanlara da saldırır. Zehirli değildir. Doğurutlar (vivipar). Eti, yerliler tarafından yenir, derisi ile yağı kullanılır.

ANAKONDA

ANAKORET, Roma devletine tâbi ülkelerde hıristiyanlık dini yayılmağa başladığı vakit puta tapan Roma Kayserleri uyruklarından Hıristiyanlığı kabul edenler hakkında şiddetli işkenceler yaptırmakta ve bazan onları toptan öldürmekte idiler. İşte bu işkencelerden kurtulmak istiyen hıristiyanların bazıları insan topluluklarından uzak yerlerde tek başlarına perhizle ve çile çekerek yaşamağı tercih etmişlerdi. Esasen Hıristiyanlık dini, insanlara dünyayı sevmemeği ve perhizkârlığı tavsiye ettiğinden toplum hayatından uzak yaşıyanlar böyle bir hayata seve seve katlanıyorlardı. İşte bu adamlara Anakoret deniyordu. Biri 147 diğeri 250 senesinde papalık makamına çıkmış olan Saint Télesphore ile Saint Denis evvelce Anakoret idiler.

ANAKREON, M. Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan eski Yunanlı şair. Teos'ta doğmuştur. İran'lılar 545 te Teos'u ele geçirince, yurttaşların bir çoğu gibi A. da Trakya'daki Abdera'ya kaçmış ve orada yerleşmiştir. Oradan Samos tira-

nı Polykrates'in sarayına gitmiş. burada Polykrates'in yok olmasına (522) kadar ve belki ondan sonra da bir zaman kalmıştır. Sonra Hipparkhos onu Atina'ya davet etmiştir. A. orada tiran'ın düşmesine (514) kadar kalmıştır. Bundan sonra ne olduğu iyi bilinmiyor. Aleuad'lar soyundan olan Ekhekrates'in yanına, Tesalya'ya gitmiş olduğu sanılıyor. A. un şiirleri elegeia, iambos, melos ve epigram çeşitlerine aittir. Bunların konuları şarap, aşk, eğlence hayatıdır. Kullandığı dil ion lehçesidir. A. un şiirlerinden ancak az sayıda parçalar bize kalmış olduğu gibi bunlar arasında uzunca olanları da pek azdır, meselâ Maiandros (Menderes) kenarındaki Magnesia şehri tanrıçası Artemis Leukophryene'ye hitaben bir ilâhinin parçası. A. un şiirlerine ait musiki kayıptır. Ancak, A. un flâvta'yı sevmediğini, o zaman yeni olan çok telli aletleri kullandığını biliyoruz (meselâ: Magadis'in 20 teli vardır). Resim sanatlarında A. yarı sarhoş bir şair halinde gösterilir: meselâ Kopenhag'daki Ny Carlsberg Gliptoteki'ndeki heykeli (bk. Resim).

ANAKREON

Konstantinos Kephalas'ın Anthologia'sına ilâve edilmiş olan Anakreonteia, A. un eseri olmayıp, şiirlerinin taklitlerinden ibarettir. Bu taklitler, geç helenistik zamanlardan Bizans zamanlarına kadar giden devreye aittir. Bu şiirlerin Avrupa edebiyatında (meselâ Ronsard ile XVIII. yüzyılda Alman Anakreontik şairleri üzerinde [Gleim, Uz ve Götz]) kuvvetli etkisi olmuştur.

ANAKREONTEİON, Anakreon'un ayrıca kullandığı ve bundan dolayı onun adını alan eski yunancanın bir vezni. Ionicus a minore'den anaklasis (b. bk.) yolu ile doğmuş olan A. un şekli şudur:

. . — . — . — —

ANAKRUZ: 1 — [Dil.] (Anacruse; Yun. *ana* = yukarı, *krouein* = vurmak), uzun veya vurgulu bir hece ile başlanması gereken bir mısraın başında yer alan ve esas uyam (rhytme) dan evvel gelen kısa veya vurgusuz bir hece: başlamaç. Yunan - Lâtin aruzunda kullanılan bu metrik terimi, Strabōn'da *(Geōgraphika*, IX. s. 421; bazı metin tenkidcilerine göre *agkrousis* şeklinde) müzikal prelüd yani giriş faslı anlamına kullanılmıştır. Vezin vuruş (takt) ları ayak darbeleriyle gösterilirken, ayağın ağış (Yun. arsis)ı yani yükselişi, zayıf yani vurgusuz zamana (temps faible) işaret ettiği için, Yunancadaki etimoloji «yukarı vurma» şeklindedir. Bu terimin metrikteki asıl anlamı yeni zamanlarda tespit edilmiştir. Richard Bentley (1726) den sonra Gottfried Hermann (*Elementa doctrinae metricae*, Leipzig 1816, s. 11), bu terimin metriktedi anlamını modern müzikteki anlamiyle uyuşturarak, mısra başında ilk «bası» (Lât. ictus; veya «alçalış» = Yun. thesis; veya «kuvvetli, işaretli zaman» = temps fort, temps marqué) den evvel gelen artık yarım adım (demi - pied) yani hece için kullanmıştır, ki bazı hallerde vezin dışı ve boş sayılabilir. Bazı kere, . — şeklinde olan iambos ölçüsünün kısa veya vurgusuz olan iki yarım adımına da anakruz denir.

2 — (Mus.), bir ritme başlangıç olan nota. İlk ölçü çizgisinin önünde bulunur ve arkadan gelen motifin en baştaki kuvvetli vurgusuna götüren bir çıkış noktası olma önemini taşır. Bk. AVFTAKT.

ANAKS (Anax), böcekler (Insecta) in kızböcekleri (Odonata) takımına bağlı eşnide (Aeschnidae) familyasının bir cinsi. Oldukça iri vücutlu olan bu böcekler hızlı uçarlar, yırtıcıdırlar. Diğer küçük böcekleri yiyerek geçinirler. Dişileri ölmüş su bitkilerinin gövdelerine yumurtlar.

Anax imperator adlı türü 46 - 51 mm uzunluğundadır. Vücutları parlak yeşil renklidir. Üzerinde koyu çizgiler vardır. Göllerde ve su birikintilerinde bulunur. Orta ve Güney Avrupa ile Asya'da yaşar.

ANAKSAGORAS (yaklaşık olarak M. Ö. 500 den 428'e kadar), büyük İonyalı tabiat filozoflarının sonuncusu. İzmir'in batısında bulunan Klazomenai'de doğmuş, 460 yılından önce Atinaya gitmiştir. Orada Perikles'in himayesini kazanan A , otuz yıl kadar Atina'nın yüksek tabakası üzerine çok derin bir manevî etki yapmıştır. Euripides, A. ın düşüncelerinden bahseder, Sokrates ise onunla tartışır. A.'ın Perikles ile olan arkadaşlığı kendisinin felâketine sebebolmuştur: Peloponnes harbinin başında Perikles'e karşı olan siyasî düşmanlık kızışınca ve Perikles'i, arkadaşlarına karşı yapılan ithamlarla düşürmek teşebbüsüne geçilince, A. dinsizlikle itham edilmiştir. Perikles'in yardımiyle Lampsakos'a kaçmış, orada ölmüş ve gömülmüştür. Lampsakoslular Anaksagoras ile o derece iftihar ediyorlardı ki, yaklaşık olarak M. Ö. 100 den itibaren resmini akçelerine basmışlardır. İonya lehçesiyle yazılı olan «tabiat hakkında» adlı kitabı M. S. VI. yüzyıla kadar gelmiştir.

A., cihanın bünyesini şöyle tasavvur eder: şeyleri meydana getiren cevherler (A., bunlara tohum adını da verir), dünyada ebediyen vardı Fakat başlangıçta birbirinden ayrılmamış olup bir ilkel cevher teşkil ediyordu. Bunun adı homoiomèreia olup, burada her cevher sonsuz sayıda parçacıklar halinde bulunur; fakat bu parçacıklar o derece küçüktür ki duygu organlariyle keşfolunamaz. Çeşitli şeyler, aynı cinsten olan cevher parçacıklarının büyükçe sayıda birleşmesinden doğar. Bununla beraber hiçbir şey sadece aynı cinslerden olan parçacıklardan terekküp etmez; her bir şeyde, ilkel cevherde olduğu gibi, bütün cevherler bulunur. Ancak çeşitli şeylerde parçacıkların karışma nispetleri, ilkel cevher'de olduğundan farklıdır. İlkel cevher'de çeşitli cevherler tam bir yeknasaklık halinde bulunur, halbuki çeşitli şeylerde, muayyen bir özellikteki cevher parçacıkları, başka cevherlere göre daha büyük yoğunluk halindedir. İlkel cevherlerin miktarı ebediyen aynı kalır. Bu sebepten dolayı «meydana gelme» ve «yoklama» denilen olaylar hakikatte varid değildir. Bu adları taşıyan olaylar, ilkel cevherler parçacıklarının birbiriyle karışması ve birbirinden ayrılmamasından ibarettir.

Fakat, yeknesak, ve bu sebeple hareketsiz olan ilkel cevherden nasıl oldu da parçacıklar ayrılmaya ve birbiriyle birleşmeye başlıyarak çeşitli şeyler meydana geldi? A. a göre bunu yapan ruh'tur (Yunanca: nūs). Nūs, bir yan-

dan ilkel cevheri harekete getirmiş, diğer yandan da çeşitli şeylerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Çünki ruh, ilkel cevherlerin özellikleri hakkındaki bilgisine dayanarak ve aynı cinsten olan parçacıkları benzerleriyle birleştirerek. her bir çeşit şeye, bu çeşidin özelliğini teşkil eden uygun karışım nispetini tespit etmiştir. Fakat bu nūs da henüz tam ruhî olmayıp bir madde olarak tasavvur edilmiştir. Nūs en temiz, en ince bir madde olup başka hiç bir şey ile karışmamıştır. Çeşitli şeylerin bazılarında daha çok, bazılarında daha az miktarda vardır. En çok nūs insanlarda bulunur. Görüldüğü gibi A., İdealizme doğru büyük bir adım atmış, fakat felsefesini son neticelerine kadar götürmemiştir.

A., bunlara ilâve olarak, astronomik, meteorolojik, fizik ve fizyolojik problemlerle çok uğraşmıştır. A. a göre güneş baştan başa sıcaktan kızmış bir taş parçasından başka bir şey değildir; ay ise dünyaya benzer bir cisimdir. A. güneş ve ayın tutulmasını sadece mihanikî bir şekilde başka cisimlerin araya girmesiyle izahetmiştir. A. un bilhassa bu düşünceleri onu Atinalılara şüpheli göstermiş ve Perikles'in düşmanları eline dinsizlik ithamlarını kullanmak için bir fırsat vermiştir; çünki Yunan halkının düşüncesine göre güneş ve ay tanrı idiler.

A. ın, oğlunun ölüm haberini aldığı zaman söylediği şu sözler meşhurdur: «Meydana bir ölümlü getirmiş olduğumu biliyordum.»

ANAKSAGORAS, Aigina'lı bir Yunan heykeltraşı. Pausanias'ın anlattığına göre. Hellenlerin Plataiai'daki zaferleri, şerefine Delphoi'a diktirdikleri, tanrı Zeus'un 7 metre boyundaki tunç heykelini A. yapmıştır.

ANAKSANDRİDAS, Sparta kıralı. Agisler (b. bk.) dendir. Lydia kıralı Kroisos'un çağdaşıdır. Hükümeti zamanında İspartalılar, Tegealılar'ı yenmişlerdir.

ANAKSANDRİDES, Rodos'taki Kamiros şehrinde doğmuş bir Ara Komedya şairi. Şiir üzerindeki çalışmaları 382 den 348 e kadar takip edilir. Yazmış olduğu 65 piyesten ancak birkaç parça bize kalmıştır. Bize kalan başlıklara göre bu komedyalar iki kısma ayrılabilir: 1 — efsanevî konulu komedyalar ki bunların bazıları, tragedyaların gülünç bir şekilde taklididir; 2 — hayattan alınmış insan tipleri (meselâ köylü, ressam, avcı, kitaracı kız) tasvir eden komedyalar. Aristo A. i çok anar, bu onun komedyalarına yüksek kıymet biçtiğini gösterir.

ANAKSANDROS, Sparta kıralı. Agisler (b. bk.) den dir. Anaksidamos (b. bk.) ile birlikte, ikinci Messenia harbi sıralarında kırallık etmiştir.

ANAKSARKHOS, M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan bir yunan fiylozofu. Abdera'da doğmuştur. Demokritos'un talabesi, Skeptik filozof Pyrrhon'un öğretmenidir. Felsefesi hakkında hiç bilgimiz yoktur. Bilgisini artırmak maksadiyle Büyük İskenderin seferlerine iştirak etmiştir. Bir ziyafet esnasında, İskender'in huzurunda Kıbrıs'taki Salamis kıralı Nikokreon'u tahkir etmiş, bu zat da ondan intikam almak için, İskender'in ölümünden sonra bir havanda ezdirmiştir.

ANAKSİDAMOS, Sparta kıralı. İkinci Messenia harbleri sırasında Anaksandros (b. bk.) ile birlikte kırallık etmiştir.

ANAKSİLAS, filozof Platon'un zamanında yaşamış olan bir Yunanlı şair. Piyesleri Ara Komedya'ya aitti. Bunlar iki kısma ayrılır: 1 — mitolojik konuları alaya alan komedyalar; 2 — insan tipleri tasvir eden komedyalar. Komedyalarından ancak parçalar kalmıştır.

ANAKSİMANDROS (M. Ö. 611 - 546), Miletos'lu Yunan filozofu ve natüralist. Thales'in öğrencisidir. Tam anlamiyle tek bir evren kavramına varan ilk filozoftur. A. a göre bütün şeyler Apeiron adını verdiği basit ve niteliksiz ilk maddeden gelmektedir. Apeiron'da sıcak - soğuk, kuru - yaş gibi karşıtlıklar belirir ve sonradan bunlar tekrar Apeiron'da çözülerek yok olur. Karşıtlıklar en genel varlık şekilleridir. Şeylerin çeşitli nitelikleri bunlardan çıkar. Cihan gelişmesi tek ve «sonsuz bir harekettir». Bu gelişmede bütün doğan şeyler tekrar yok olur. Bu sebepten dolayı A., şeylerin meydana gelmesinde Apeiron'a karşı işlenilen bir nevi suç görüyor, ki bu suçtan temizlenmek için şeyler «zamanın düzenine göre» yokolmak suretiyle cezalandırılıyorlar. A., canlıları aynı asıldan türemiş olarak tasarlar ve onların daima daha yüksek şekillere doğru geliştiklerini söylerdi. A. tan kalan parçalar Diels'in *Fragmente der Vorsokratiker* (Sokrates'ten önceki filozoflardan kalan parçalar) adlı yazısında toplanmıştır (4. basım 1922).

ANAKSİMENES (yaklaşık olarak M Ö. 588 den 525'e kadar), İonya'lı tabiat filozofu. Miletos'ta doğmuştur, Anaksimandros (b. bk.)'un talebesidir. Anaksimandros'un apeiron'unun cüretli soyutluğundan ayrılarak, duygularla algılanabilen bir ilkel cevher görüşüne dönmüştür. A. havaya böyle bir ilkel cevher gözü ile bakardı. Buna apeiron'un başlıca özelliklerini atfederdi ki bunlar şunlardır: yerinden oynarlık ile sınırsız bir değişirlik. A, hava'da, insan ruhuna benzer birşey görürdü; ruh, insanın bedenini bir topluluk halinde tuttuğu gibi, hava da kosmos'u (dünyayı) bir topluluk halinde tutar. Başka cevherler'in hava'dan türemesini A. şöyle izah eder: birbirine zıt iki kuvvetin varlığını farzeder: bunlar yoğunlaşma ve dağılma kuvvetleridir. Dağılma yolu ile ateş; yoğunlaşma yolu ile de rüzgâr, bulut, su, toprak, taşlar türemiştir. A.'e göre yer, hava denizde uçan düz bir Kurs'tur. Diğer tabiat filozofları gibi. A. de astronomi ile uğraşmıştır. Ayın, ışığını güneşten aldığını anlıyarak, buna göre ay tutulmasını izah etmiştir. Plânetleri sabit yıldızlardan ayırdetmiştir.

A., ebedî bir münavebe ile dünya kurulması ve dünya yıkılması görüşü hususunda Anaksimandros'tan yana çıkmıştır.

ANAKSİMENES, M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan bir yunan yazarı. Lampsakos (şimdiki Lapseki) ta doğmuş Hellenika adını taşıyan tarihî eserinde önce yunan tarihini, sonradan Makedonyalı Philippos'un ve Büyük İskender'in tarihini yazmıştır. Bu eser kayıptır. Fakat A. in M. Ö. 340 yılına doğru yazdığı retorik'e aid ders kitabı bize kadar gelmiştir.

ANAKSİPPOS, Yeni Komedya şairlerinden. Antigonos ve Demetrios Poliorketes'in zamanında yaşamıştır. Komedyalarından ancak parçalar kalmıştır.

ANAL, anus ile ilgisi olan veya anus bölgesinde bulunan. Meselâ hayvanlarda anus yöresindeki bölgeye anal bölge, buradaki organlara da anal organ denir (anal damar, anal yüzgeç gibi).

ANALEPTİK (Analeptique; Yun. *ana* = yeniden, *lepsis* = sağlamlamak), canlandıran, kalbin çalışmasını uyaran ilâç. Bu sınıftan ilâçlar kalb veya solunum organının

çalışmasını yönetten beyin merkezlerini uyarmak suretiyle etki yaparlar. Hususiyle kalbin çalışmasını artıran analeptikler (kalb analeptikleri): kafein, kâfur, kardiyazol, koramin. Hususiyle solunumu artıran analeptikler (solunum analeptikleri): lobelin, striknin, koramin, kardiyazol. Et tozu, pepton, glikoz gibi, adî besinlerden daha kuvvetli veya daha kolaylıkla özümleşebilen besi maddelerine «analeptik besi» denir.

ANALFABETİK, fonetikte, sesleri alfabeye dayanmıyan işaretlerle gösterme sistemi. İngiliz fonetikçisi Henry Sweet'in talebesi Danimarka'lı Otto Jespersen (*The Articulation of Speech Sounds Represented by Means of Analphabetic Symbols*, Marburg 1899) tarafından kurulmuştur. Bilimsel, fakat aynı zamanda karmaşık ve çapraşık da olan bu sistemde, bir sesi göstermek için üç takım sembol kullanılır. Bunlardan biri fonemi boğumlıyan (articulation, bk. BOĞUMLANMA) uzuvları; ikincisi, boğumlanma noktasını (zone d'articulation); üçüncüsü de yol açıklığı (aperture) nın genişliğiyle şeklini gösterir. Her ses için uzun bir formül kullanması gereken bu sisteme göre, meselâ *u* foneminin formülü şudur: $\alpha 3a\beta g\gamma 3j\delta o\varepsilon 1\xi 4$.

ANALGES, eklembacaklı hayvanların araknomorfa (Arachnomorpha) sınıfına bağlı uyuzböcekleri (Acarina) takımının bir cinsi. Sarkoptide (Sarcoptidae) familyasına bağlanan bu uyuzböceği çeşidi, daha çok ötücü kuşların üzerinde yaşar. Bunların tüyleri ve tüylerdeki boynuz maddesi ile geçinirler. Vücutlarının arka kısmı yuvarlakçadır. Dişilerine erkeklerinden daha fazla raslanır. Oldukça fazla türü vardır. *A. passerinus* kırmızımtrak gri renklidir. Boyu 0,45 mm kadardır. Saka kuşlarının, *Emberiza*'ların daha çok boyun kısımlarında ve kanadlarının altında yaşar. A. fringillarum Florya'nın, *Emberiza citrinell* gibi bazı ötücü kuşlarda bulunur. 0,40 - 0,45 mm kadar uzunluktadır.

ANALI OCAK, aile ocağının, ailede hüküm süren ahlâk ve âdetlerin ana egemenliği üzerine kurulması. Ancak ocaktaki akrabalık münasebetleri evlenme nizamına, cinsî ilişkilere ve cinsî yasaklara da etki yapmaktadır. (bk. ANA ERKİ).

ANALIK (Huk.), anaya, çocuk üzerinde bazı haklar ve görevler veren bir hal ve sıfat. Ananın çocuk üzerindeki hak ve görevleri «velâyet» i teşkil eder. Velâyet hakkının icabı olarak ana da çocuğun kanunî temsilcisidir. Çocuğun babası bilinmese bile, kendisini doğuran kadın anası sayılır. Bu ana, babanın, hüküm ile tayini için dâva açabilir. Bk. VELÂYET.

ANALİBA veya **ANALİBLA,** Eski Anadolu'nun Armenia minor bölgesinde bir yer. Fırat'ın sağında, Romalılar'ın Melitene (Eski Malatya) ile Satala (Sadak) adlı iki ordugâhını birbirine bağlıyan önemli yolun üzerinde bulunur ve kendi de bir kohort (cohors V Raetorum) üssü idi. A. da, (şimdiki Suşehri'ne yakın) Nikopolis'ten gelen bir yol, Satala - Melitene yolu ile birleşirdi. A. nın, şimdiye kadar eski adını muhafaza eden Zimara'dan 15 veya 16 Roma mili (yani 22 5 veya 24 km), uzaklıkta bulunduğunu da bildiğimizden, A. yı Kuruçay'a yakın veya o civarda aramak lâzım geldiğini sanıyoruz.

ANALİTİK DİLLER, bükünlü (flektierend, flexionnelle, inflective) dillerin bir çeşidi; çözümlemeli diller (bk. BÜKÜNLÜ DİLLER). Gramatikal bağıntıları genel olarak çekim ekleriyle ve iç değişimlerle gösteren bükünlü dillerin sentetik (synthétique, bireşimli) kolunun karşıtıdır. Sentetik kol, gramatikal bağıntıları göstermek için iç değişimlere (yani bükün, flexion) ve çekim eklerine baş vurur, analitik (analytique) kol ise, kelime köküne çok ilişmiyerek esas kelimenin yanına yardımcı kelimeler (zamir, öntakı, yardımcı fiil) getirmek suretiyle aynı kavramı çözümlemeli bir şekilde anlatır. Meselâ «Romaya geldi» anlamını Lâtince ile Türkçe iki kelime (Lât. *Romam veni*) ile anlattıkları halde Fransızca 5 kelime kullanılır: *il est venu à Rome.* Aynı şekilde Türkçe: «burada bulunsaydı iyi olurdu», Lât. *si adesset, bene esset;* fakat her iki dilde kullanılan dörder kelimeye karşılık, İngilizcede 10 kelime vardır: *if he had been present, it would have been well.* Avrupada, Yûnanca ile Lâtınceye bakarak, modern diller türlü derecelerde analitik sayılabilir: İslâv dilleri en az, Roman (Fr., İtal. v. b.) dilleri daha çok, Germen dilleri de en çok. Germen dilleri arasında İngilizce en ileri analitik dildir. Tek heceli Çincenin de analitik tipte bir dil olduğunu gözönünde bulundurarak, İngilizcenin bir zaman tam bükünlü (flective) bir dil iken bu niteliği gitgide kaybettiğini belirtmek amaciyle, bu dil için «bükünsüzleşmiş» (b. bk., deflective) terimi de kullanılmaktadır. Bk. ANALOG DİLLER, SENTETİK DİLLER.

ANALİTİK FONKSİYON, bir z kompleks değişkenine tabi $w = f(z)$ fonksiyonu türevi haiz olduğu takdirde bu adı alır. Böyle bir fonksiyon her mertebeden türeve malik olduğu için incelendiği her normal nokta komşuluğunda bir Taylor serisine açılabilir. Bu özel Taylor serisine fonksiyon elemanı adı verilir. Yakınsaklık dairelerinin ortak parçası boş olmıyan iki fonksiyon elemanına birbirinin analitik genişletilmesidir, denir. Weierstrass'a göre bir analitik fonksiyon birbirinden analitik genişletmelerle elde edilen fonksiyon elemanları bütünü ile tanıtılır.

Analitik fonksiyonların mühim özelliklerinden biri reel ve imaginer kısımlarının Cauchy - Riemann diferensiyel denklemlerini sağlaması, diğeri de z - ve w - düzelmeleri arasındaki geometrik bağıntının konform oluşudur.

ANALİTİK GEOMETRİ: bk. GEOMETRİ.

ANALİTİK KİMYA, konusu kimyasal analiz (b bk.) olan bir kimya bölümü.

ANALİTİKLER (Analytika), Aristo'nun *Organon* adlı eserinin üçüncü ve dördüncü) kısmı (3: *Analytika protera,* 4: *A. hystera,* Lât : A. priora ve posteriora). Çözümleme Aristo için en önemli uslamlama yolu idi. Buna göre Analitikler fasıllarının genel konusu tanıtlama kanıt gösterme sanatına ait her bilgiyi ihtiva eder.

A. bu faslın birinci kısmında, her tanıtta yer alan tanıt şekillerinden bahseder. Bunlar şunlardır: tasım ile bunun önermeleri yargıları ve girdiği çeşitli tali şekiller. Bunlara diğer tanıt şekilleri bağlar. Bunlar ara sında en önemlisi, A. ya göre tasımın diğer bir şekli olan tümevarımdır.

Faslın ikinci kısmında, tasımın tanıta tatbikten ve bu suretle hakikate erişme usullerinden bahseder, genel prensipler, tanıtı mümkün kılar; özel bilgiler imkânı ise, özel ilkelerin varlığına bağlıdır. Tanıma gelince, bunun tanıttan farkı şudur ki, tanıt eşyanın cevherini (essence) bilinmiş farzeder, halbuki tanıma bunu verir. A. ilk olarak tümdengelimsel yargıya o zamandan beri muhafaza ettiği sıkı şekil veren olmuştur. Mantık tarihindeki isimlerin en büyüğü onunkidir.

ANALİZ (Mat.): bk. MATEMATİK ANALİZ.

ANALİZ (kimyasal), bileşik veya karışımların bileşimlerini aydınlatmaya yarıyan işlemlere verilen ad. Eğer bileşik veya karışımdaki maddelerin yalnız cinsi aranıyorsa nitel (kalitatif) analiz, aynı zamanda bu maddelerin miktarları da aranıyorsa nicel (kantitatif) analiz yapılır.

Nitel analizde, muayene edilen cisim, önce uygun bir şekilde eritilir. Bundan sonra reaktiflerin yardımiyle her bir element, güç eriyen karakteristik çökelekler halinde çöktürülür. Analize başlamadan önce çok kere öndeneyler yapılır. Bu suretle cismin bileşimi hakkında yaklaşık bir fikir edinerek analizi buna göre düzenlemek mümkün olur.

Nicel analizde başlıca gravimetri ve volumetri metotları kullanılır. Gravimetride, muayene edilen cisimden tartılmış bir miktar alınarak eritilir; miktarı aranılan madde uygun bir çöktürme ayıracının yardımiyle, bileşimi bilinen bir bileşik halinde çöktürülür. Çökelek süzülüp kurutulduktan sonra tartılır. Bulunan ağırlıktan, aranılan maddenin miktarı hesabedilir. Organik cisimlerin karbon ve hidrojen yüzdeleri de gravimetri metodu ile belirtilir. Bunun için, tartılmış bir örnek güç ergiyen bir cam boruda bakır oksit yardımiyle (Liebig metodu) veyahut plâtin katalizörü karşısında (Dennstedt metodu) oksijen akımında yakılır. Yanma sonucu meydana gelen karbon dioksit ile su buharı, işlemden önce tartılmış olan özel absorpsiyon aygıtlarında ayrı ayrı tutulur. Ağırlık artmasından karbon ve hidrojen yüzdeleri hesabedilir.

Volumetride, miktarı aranılan maddenin eriyiğine, dereceli bir cam borudan bilinen konsantrasyonda bir ayıraç eriyiği (titrasyon eriyiği) akıtmak suretiyle bu madde belli bir kimyasal değişmeye uğratılır. Bu kimyasal değişmenin sonu indikatör adı verilen maddelerin renk değiştirmesiyle anlaşılır. Harcanan ayıraç eriyiğinin hacminden aranılan maddenin miktarı hesabedilir.

ANALİZATÖR, bir polârizasyon aygıtında, Nicol prisması gibi polârlayıcı iki (bazı kere üç) ortam bulunur. Tabiî ışık *polârizatör* adı verilen birinci ortam üzerine düşer ve bundan polârılmış olarak çıkan ışık ikinci ortama gelir ki, buna analizatör denir. A. ekseriyetle dönebilir ve dönmeler kendine bağlı ve bölmeli bir daire üzerinde okunabilir.

A. ışığın polârılmış olup olmadığını ve polârizasyon düzlemini belirtmeye veya ışık şiddetini ölçülebilir bir şekilde azaltmaya yarar (bk. POLÂRİZASYON, POLÂRİMETRE, FOTOMETRE).

ANALİZÖR: bk. POLÂRİZASYON.

ANALJEZİ (Analgésie), ağrısızlık, ağrı duygusunun kalkması. Birtakım ilâçlar (morfin, aspirin, piramidon v. b.) ağrıyı giderirler. Bazı sinir hastalıklarında (meselâ sirengomiyeli) analjezi vardır.

ANALOG (Bio.), menşeleri bakımından birbirinden farklı, fakat yaşadıkları ortam icabı birbirine benziyen organizmalara veya aynı ödevi gördükleri için birbirine benziyen türlü organizmaların fizyolojik bakımdan birbirine eşit, fakat menşeleri başka başka olan organlarına verilen ad. Bu olaya da analogi denir. Açık denizde yaşıyan meselâ yunusbalığı ile torik böyle A. organizmalardır. Bunlardan biri (yunus balığı) bir memeli hayvan, diğeri de bir balık olduğu halde, aynı bir ortamda yaşadıklarından birbirlerine benzemektedirler. Böceklerin deri çıkıntılarından meydana gelen kanadları ile insanların kollarına benziyen ön ekstremitelerden meydana gelen kuşların kanadları aynı fonksiyonu (uçma) gördüklerinden birbirine benzemektedirler ve A. organlardır. Bitkiler âleminde de A. görülür. Meselâ yıldız çiçeği (Dahlia), havuç(Daucus)taki depo kökler ile patates (Solanum tuberosum) in toprak altında bulunan yumruları veya süse (Iris germanica) nin rizomları A. organlardır. Bunların ikisi de besin depo etme ödevini görür. Depo kökler asıl kökün, buna karşılık patates yumrusu ile rizomlar ise gövdenin değişiminden meydana gelmiştir. Çünkü bunlar pul halinde yapraklar ve tomurcuk taslakları taşır; bu yüzden asıl kökten ayırdedilirler.

ANALOG DİLLER, dillerin, genel karakterlere ve fikrin yapı öğelerini sunma tarzına göre yapılan sınıflanmasında bir tip. Bu tipte olan diller, cümleyi düşüncenin seyrine göre teşkil eden, özne (fail) ile nesne (meful) yi de buna göre sıralıyan, «yapıları sabit» (à construction fixe) ve «değişmez sıralı» dillerdir. Karşıt nitelikte olan dillere «serbest yapılı» (à construction libre) veya «değişir sıralı» (inversif, transpositif) denir. Lâtince, Türkçe, bir dereceye kadar da Almanca birer analog dildir çünkü bu dillerde meselâ *pater amat filium, baba oğulu sever, der Vater liebt den Sohn* cümleleri, esas anlam değişmeden, *filium pater amat, oğulu baba sever, den Sohn liebt der Vater* şeklinde de söylenebilir. Akkusatif'in aldığı çekim eki veya «harf-i tarif» şekli, özneyi nesneden ayırmıştır. Halbuki Fransızcada, İngilizcede, İtalyancada *le père aime le fils, the father loves the son, il padre ama il figlio* cümlelerinde anlam, yani özne ile nesne tamamiyle değişmeden kelime sırası bozulamaz.

Analog diller (langues analogues) terimini Abbé G. Girard (1677-1748) ortaya atmıştır.

ANALOJİ [Dil.] (Analogie; Yun. *ana* = göre, *logos* = oran), dilcilikte iki ayrı anlamda kullanılmış olan bir terim.

1 — Eski Yunan fikir adamlarının, eşya ile adları arasında tabiî bir bağ bulunup bulunmadığı hakkında yaptığı tartışmanın üçüncü safhasında bir tarafın görüşü (Herakleitos ile Parmenides zamanında *logos* [kelâm]-*epos* [lâfız] şeklindeki tartışma için bk. LOGOS; Sokrates'le Sofistler zamanında *physei* [tabiî]-*nomō* [uyuşmaya bağlı], Skeptikler zamanında *physei-thesei* [itibarî, mevzu] şeklini alan tartışma için bk. DİL FELSEFESİ, KRATYLOS, ve YUNAN DİLCİLİĞİ). Stoacılar zamanında *analogia-anomalia* adını alan tartışmada, analojistler, tabiî bir varlık olduğu için dilin mantık üzerine kurulmuş ve intizamlı olduğunu, adlarla eşya, düşünce ile ifade, ve fikirle şekil arasında bir andırma, uygu ve tenazur bulunduğunu savunmuşlardır. M. Ö. II. yüzyılda, başta Samothrakē [Semendirek] li Aristarkhos olmak üzere, İskenderiye ekolünün hemen bütün gramercileri analoji taraflısı olmuşlardır. Bunlar dilci oldukları için, dilde bir intizam görmüşler, filozoflar ise karşıt iddiada bulunmuşlardır. İskenderiye ve Bergama ekollerinden Lâtin gramercilerine de geçen bu tartışma sonunda, dilin genel olarak düzgülü olduğunu, fakat istisnaların da bulunduğunu kabul etmekle kapanmıştır. Bk. ANOMALİ.

2 — Kelimelerin şekli veya anlamı arasında, bunların yeni kelime gruplarına veya kategorilerine ayrılmalarına esas olabilecek benzerlik. Yani, dil tarihinde, alışılmış bir hale gelmiş ve yerleşmiş bulunan kelime grupları veya kate-

gorilerine uyulmak suretiyle, mevcut kelimelerin değişmesi veya yeni kelimeler yaratılması prensipi veya eylemi. İki kelime arasında kısmî, ses veya anlam yahut da hem ses hem anlam benzerliği bulunduğu zaman, «psikolojik bir an» da (psychologische Moment), bu şekiller arasında çekey kuvvetinin ortaya çıkması pek tabiîdir. Genel olarak birbirine yakın olan veya biribirini andıran iki şeklin birbiri üzerinde benzeştirici etki yapması ve bir şeklin başka bir şekil için örnekseme esası olması, dil mekanizmasının temellerinden biri ve dildeki psikolojik etmenlerin en önemlisidir. Türeme yolu geleneğe göre olmayıp, şekil veya anlam bakımından ilgili bulunduğu başka bir kelimenin kalıbına göre olan kelimelere *analojik yapı* (Analogiebildung) denir.

Türlü bakımlardan analojinin şu çeşitleri vardır: Hermann Paul'a göre (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle 1880) sınıflama şöyledir: 1 — İsim halleri ve fiil çekimi gibi aynı çekim sistemi(paradigma)ne ait olan veya anlam, yahut da etimoloji bakımından birbirine yakın bulunan şekillerin karşılıklı etkisinde görünen *maddî analoji* (stoffliche Analogie, analogie matérielle). Meselâ Türkçede, kaideye göre **buya* **şuya* şekillerinde olması gerekirken, esasları sanılan *bana* ve *sana* kelimelerinin kalıbına uyarak *bu* ve *şu* kelimelerinin datifi *buna* ve *şuna* örneksenmiş şeklinde olmuştur. Yine Türkçede, eğer bir çocuk veya yabancı *döndürmek, söndürmek* kalıbını örneksiyerek *göndermek* yerine *göndürmek* derse, maddî bir analoji yapmış olur (ki aynı zamanda bir *kafiye analojisi* [analogie de rime] dir de). Türlü dillerde bu yolla, çekim kalıbını değiştirmiş birçok analojik fiil şekilleri vardır, meselâ Fr. *je *treuve* [= bulurum] yerine *je trouve* (çoğul *trouvons* kalıbına uyarak), İng. *he *fand* [= buldu] yerine *he found* (çoğul *found* kalıbına uyarak), Alm. *wir *sungen* [= şarkı söyledik] yerine *wir sangen* (tekil *sang* kalıbına uyarak). Maddî analojide, çok kere, bu örneklerde görüldüğü gibi, ses olur; seyrek olarak da ve en çok zıtanlamlı kelimelerde, anlam esas tutulur. 2 — Aynı kalıpta veya aynı görevde bulunan kelimeler arasında meydana gelen *şekil analojisi* (formale Analogie, analogie formelle). Esası, ses benzerliği değil, görev benzerliği olan bu çeşit analoji, en çok, belli görevi olan yapı, bazı kere de çekim eklerinde görülür. Meselâ Doğu Türkçesinde, *at* kelimesinin akkusatifi *atı* yerine *atnı* şeklindedir, çünkü *beni* kelimesinin *-ni* kısmı akkusatif eki sanılarak örnekseme esası olmuştur. Aynı şekilde, bazı kere işitilen *sadeli* deyimi de *peynirli, kıymalı* kelimelerinde geçen *-li* yapı ekinin «[börek] çeşiti» ni anlatma görevinde bulunduğunu sanmak ve bunu örneksemek sonucunda meydana getirilmiştir.

Bu iki esas şekilden başka, a: b = c: x formülünde öğeleri ikişer ikişer bağıntıya koyan bir analoji çeşidi de vardır ki *orantılı analoji* (Proportionangleichung, analogie proportionnelle, equational analogy) denir. Meselâ *sol: solak = sağ:* x (= *sağak*), ki burada *-ak* ekine «elini kullanan» *solak* = sol elini kullanan, *sağak* = sağ elini kullanan; krş. *çolak* = elini kullanamıyan) anlamını verme görevi yükletilmiştir. Bazı kere, zengin bir eve içgüvey giren bir genç için *evlendi* yerine, nükte olarak. *köşklendi* kelimesinin kullanılması, yine *ev: evlendi = köşk:* x (= *köşklendi*) denklemine dayanır.

Wilhelm Wundt'a göre (*Völkerpsychologie I. Sprache 1*, Leipzig 1900) şu sınıflama yapılabilir: 1 — Anlam örneksenmesi demek olan *kavram analojisi* (begriffliche Analogie, analogie notionnelle, semantic analogy). Meselâ Türkçede, *cefakâr* sözünün asıl anlamı «cefa edici» iken, anlamı zıt fakat kafiyesi uygun olan *vefa - vefakâr* (vefalı) kalıbını örneksiyerek «cefalı, cefa çeken» anlamına geçmiştir. 2 — Şekil örneksemesine bağlı bulunan *gramatikal analoji* (grammatische Analogie, analogie grammaticale), ki iki çeşit olur: a — Yukarıda açıklanan anlamda «maddî analoji» esasına dayanan *iç analoji* (innere Analogie, analogie interne); b — Yine yukarıda misalleri verilmiş bulunan «şekil analojisi» esasına bağlı *dış analoji* (äussere Analogie, analogie externe).

Başka bir bakımdan, bu analoji tipleri şu iki sınıfa ayrılabilir: 1 — Sadece, ilgili şekilleri birbirine benzeten *özümleyici analoji* (analogie assimilatrice, Umbildung). 2 — Yeni bir kelimenin icadiyle sonuçlanan *yaratıcı anoloji* (analogie créatrice, Neubildung, Neuschöpfung). Yukarıda anılan *buna, şuna* kelimeleri «özümleyici», *köşklenmek* kelimesi de «yaratıcı» analoji misalleridir. Ayrıca *buna, şuna* misallerinde, Otto Jespersen'in, bir kelimeyi yanlış bir şekilde çözümleme ve ekleri yanlış bir yerden bölme anlamına kullandığı *metanalysis* (bk. O. Jespersen: *Language: its Nature, Development and Origin*, Londra 1922, s. 173) olayının da payı vardır.

Analojide, örneksenmeye uğrıyan öğeler bir sisteme yani çekime veya türemeye aitse (*buna* misali), o zaman buna *morfolojik analoji* (analogie morphologique) denir; bu örnekseme sadece tek kelimeler arasında ise (*köşklenmek* misali), *leksikolojik analoji* (analogie lexicologique) adını alır.

İngilizce, esas şekil olan **coud* yerine, telâffuzu değişmeden ve sadece, *should, would* örneklerindeki imlâ kalıbına uyarak *could* [= muktedir idim] şeklinde yazılan kelimelerde misali görülen *yazı analojisi* (analogie graphique) den başka, *sintaks analojisi* (analogie syntaxique) de vardır. Meselâ Türkçede, bazı kere *bilmemezlikten gelmek* veya *bilmezden gelmek* yerine kullanılan *bilmemezliğe gelmek* deyimi, *bilmemezliğe vurmak* şeklinin sintaks kalıbını örneksemiştir.

Analoji, dilde, bir taraftan fonetik değişimlerin doğurduğu intizamsızlıkları düzgüliyen, öbür taraftan da, öteden beri yerleşmiş olan bir sistemi basitlik ve intizamlılık lehine olarak altüsteden devrimci bir kuvvettir. Kelime tarihine müdahale ettiği, etimolojiyi de güçleştirdiği, fakat aynı zamanda kelime türetme, dili zenginleştirme ve sistemleştirme yollarından biri olduğu için, bozucu olduğu kadar yaratıcı bir etmendir de. Eskiden, 1875 - 1880 yıllarında «Genç gramerciler» (b. bk., Junggrammatiker: K. Brugmann, B. Delbrück, H. Osthoff, A. Leskien, H. Paul, v. b.) in gününde analojinin sadece menfi bir rol oynadığı sanılmıştı. Bunlara göre analoji, «onomatomixie» de yani çocukların kelimeleri birbiriyle karıştırarak yanlış telâffuz etmesinde görüldüğü gibi, «istisnasız fonetik kanunlar» ı ara sıra bozan «inorganik bir teşekkül» olduğu için, ona «yalancı, yanlış» (falsch) sıfatı takılmalıydı. Bugün bu sıfat ancak aykırılıklar ve tutunamamış analojilere sınırlanmış, ve genel olarak analojinin tabiîliği, müspetliği kabul edilmiştir (bk. yukarıda anılanlardan başka, eskilerden, V. Henry: *Etude sur l'analogie*, Paris 1883; B. J. Wheeler: *Analogy and the Scope of its Application in Language*, Ithaca 1887; yenilerden: E. Hermann: *Lautgesetz und Analogie*, Berlin 1931). Analoji, dildeki psikoloji esasının (tedaiye kapılma, andırışlardan faydalanarak yakıştırma, v. b.) bir belirtisi, ve kolaylık arama, tekdüzenliği sevme

gibi ihtiyaçları inceliyen ve bunlardan doğan «yanlış» ları açıklıyan «fonksiyonel linguistik» (linguistique fonctionnelle, bk. H. Frei: *Grammaire des fautes*, Leipzig 1928) in başlıca konusudur.

İtalyanca *ballia mezza* [= orta çapta gülle] deyiminin Türkçe *balyemez* (sonra da Farsçaya tercüme: «asel ne mi hored») şekline çevrilmesi misalinde görülen, analojinin özel şekli için bk. HALK ETİMOLOJİSİ.

ANAMAL, ödünç bağıtına konu teşkil edebilen para, buğday v. b. mislî mahiyetteki mallara verilen ad. Buna hukuk dilinde sermaye veya re'sülmâl denir. T. K. muz anamal tutumuna elverişli malların neler olabileceğini açıklıyarak özlük bakımından anamal deyiminin kaplamını genişletmiştir (md. 125). Türk hukukuna göre anamal, ticarî işlemlerde aykırı bir şart bulunmadıkça daima faize bağlıdır (T. K. madde 751, B. K. madde 307 f: 2). Ticarî olmıyan işlemlerde ise anamalın faize bağlı tutulması için taraflar arasında yapılan bağıtta bu noktanın açıklanması gerekir (B. K. madde 307 f: 1). Ticarî işlemlerde faiz miktarını taraflar serbestçe kararlaştırabilirler (T. K. madde 656). Hukukî işlemlerde ise bu miktar kamu kanunları ile sınırlandırılmıştır (B. K. madde 72 f: 2). Gerek borçlar ve gerek ticaret kanunumuzda kanunî faiz miktarı % 5 tir (B. K. madde 72, T. K. madde 752). Bk. FAİZ.

ANAMBAS ADALARI, Güney Çin Denizinde, Malaka yarımadasının hemen doğusuna düşen ada toplulukları. Yüzölçümü 670 km². A., Batı A. ve Doğu A. olmak üzere iki ayrı topluluk gösterir. Deniz yüzünden az yüksekte birtakım tepelikler halinde beliren A., ormanlarla kaplı mercan adalarıdır. Nüfusunu Malaylar teşkil eder.

ANAMNEZ (Anamnèse), bir hastalığın geçirdiği safhalar hakkında hastanın kendisinden ve etrafından alınan bilgiler. Hem beden, hem ruh hastalıklarının tanısına varmak için çok kıymetli olan bu bilgiyi tamamlamak üzere hastanın, hayatı boyunca geçirdiği bellibaşlı hastalıklarla, zararlı alışkanlıkları sorulduğu gibi soyu sopu hakkında da bilgi edinilir. Öyle hastalıklar vardır ki insan, onları bir defa geçirir ve artık o hastalığa karşı bağışıklık kazanır. Böyle bir hastalık geçirilmiş olduğunun bilinmesi yanlış bir tanı koymaktan hekimi korur. Önce geçirilen bir hastalığın bilinmesi, yeni hastalığın seyri hakkında da hekimin bir fikir edinmesine yardım eder. Bu sebeplerle dikkatli ve metotlu bir anamnez'in hekimlikte büyük önemi vardır.

ANAMNİA, embriyolarının gelişmesi sırasında Amnion (b. bk.), Serosa ve Allantois teşekkül etmiyen omurgalılar grupuna verilen ad. Bu grupa *Cyclostomata*, balıklar (Pisces) ve kurbağagiller (Amphibia) dahildir. Bk. AMNİOTLAR.

ANAMORFA (Anamorpha), eklembacaklı hayvanlar (Arthropoda) ın kilopodlar (Chilopoda) altsınıfının bir grupu. Bu gruptaki hayvanların vücutları basıktır. 15 çift ayakları vardır. Yumurtadan yeni çıkan yavrularda ise 7 çift ayak bulunur. Bu grupa Litholiidae ve Scutigeridae familyaları bağlıdır.

ANAMPSES, kemikli balıkların Akantopterigii (Acanthopterygii) alttakımına bağlı labride (Labridae) familyasının bir cinsi. Vücutları yan taraflardan basık, uzunca ve ufak pulludur. Başları pulsuzdur. Çok güzel renkli olan bu balıklar Hint Okyanusu'nda, Kızıldeniz'de yaşarlar. *A. caeruleo-punctatus*, *A. meleagris*, *A. Cuvieri* tanınmış türlerdendir.

ANAMUR: 1 — Akdeniz kıyısında, Alanya ile Silifke arasında ilce merkezi. Nüfusu 2 154 (1940). A. kasabası, Anadolu'nun Akdeniz kıyısında en güney noktasını teşkil eden aynı addaki burnun 7 km kadar kuzeydoğusunda, kıyıdan 3 km kadar içeride, dar bir kıyı ovasının kuzey kenarında, tepelik bir yerde kurulmuştur. Çorak Ovası adı verilen bu düzlüğün çevresi dağlık ve bazı yerleri çıplaktır. Silifke'nin 100 km kadar güneybatısında bulunan bu küçük ova ile genişçe vadi tabanları, bu yörenin başlıca ekim dikim alanlarıdır. Kuzeydeki yüksek dağ ve plâtolardan inen küçük akarsular, şiddetli sağnaklarda ve karların erime zamanında, sık sık taşıp etrafı su bastığından, A. kasabası yüksekçe bir yerde gelişmiştir. Bir şehir özelliği göstermiyen ve bir çok yerlerinde tek katlı evlerden meydana gelmiş bulunan A. kasabasında, yaz mevsimi çok sıcak geçtiği için, halk, çevredeki dağların soğuk sulu, serin, güzel havalı yaylalarına çıkar, yazı orada geçirir. güzün yine kasabaya dönerler. A. da beş yataklı bir dispanser vardır. Kasabanın içme ve kullarma suyu türlü kaynaklardan. kapalı su yollariyle, çeşmelere verilmiştir. Bu suların çoğu kireçlidir.

A. un yakın çevresindeki tarlalarda en çok mısır, arpa, buğday, susam, patates, fasulye, nohut ekilir. Portakal ve turunç bahçeleri de vardır. A. un kuzeyinde Güney Anadolu ormanlarının zengin bir bölümü uzanır. Bu ormanlarda çam, sedir (katran), ardıç ağaçlariyle meşeler önemli yer tutar. Daha yarım yüzyıl öncesine kadar bu zengin ormanlardan kesilen kerestelik ağaçlar, hususiyle Suriye'ye gönderilirdi. Halkın bir kısmı çiftçilik, bir kısmı da odunculuk ve kerestecilikle geçinir. Bu bölgede beslenen başlıca hayvanlar, kıl keçisi ile koyun ve sığırdır. Az miktarda deve de vardır.

A. un güneydoğusunda bulunan iskele, kasabaya 3 km

ANAMUR KIYISI

ANAMUR (ev)

lik bir şose ile bağlıdır. 1925 te yaptırılmış olan bu iskelenin uzunluğu 25, genişliği 2 m kadardır. Kıyı boyu sığ olduğundan buraya sadece küçük deniz taşıtları yanaşır, vapurlar açıkta demirler. A. iskelesi türlü yönlerden esen rüzgârlara açık, yalnız A. burnu uzantısının bulunmasından ötürü, güneybatı rüzgârlarına karşı oldukça kapalıdır. Sert havalarda, deniz taşıtlarının iskele yakınında durmaları güçleşir; böyle zamanlarda kayıklar karaya çekilir, motörler bir iki kuytu yere sığınır, yelkenliler kıyı boyundaki başka limancıklara sığınmak üzere kaçar, vapurlar da açılıp giderler. A. un bir ticaret iskelesi için gereken tesisleri bulunmadığı gibi, hemen kuzeyinde yükselen 1 600 - 2 200 m lik plâtolarla geçitsiz dağlar yüzünden, iç bölgelerle bağlantısı pek az ve limanın canlılığını doğuracak olan ardbölgesi çok dar olduğundan, kasaba yeter derecede gelişememiştir. A. iskelesinden en çok odun, kereste, susam ve arpa ihracedilir.

2 — İçel iline bağlı ilce. A ilcesinin nüfusu 21 472 (1940), yüzölçümü 2 102 km², nüfus sıklığı 10 dur. İlceye bağlı 52 köy vardır.

Tarih: Soloi - Pompeiopolis'ten Aspendos (Belkıs örenleri) a giden antik bir yol, güney Anadolu kıyısındaki şehirleri birbirine bağlamakta ve bu arada bu yol, A. dan da geçmekte idi. Es'kiçağ'da dağlık Kilikya'nın bir liman şehri olan bugünkü A. un yanındaki eski A., tarihî bakımdan özel bir önem kazanmamıştır. Ancak Roma imparatoru Caligula tarafından bütün Kilikya kıyıları Kommagene kralı Antiokhos IV. e verilince, A. da onun yönetimine geçmiştir. Nitekim I. yüzyıla ait sikkeler üzerinde Antiokhos IV. ün resimleri görülmektedir. Bundan sonra İmparator Titus'tan Valerianus'a kadar A. a ait sikkelere raslanmaktadır. Daha sonraları A. İsauria'ya katılmıştır. Bugün eski A. da antik devirden kalma düzensiz taşlardan yapılmış ve iyi korunmuş surlar vardır. Pek çok mazgal ve kuleleri olan surlar, akropol ile kıyı düzlüğünde buna bitişen şehir kısmını çevirmektedir. Kalenin ikinci bir dış suru dağ sırtından aşağı, yukarı doğu - batı doğrultusunda denize inmektedir. Her iki surun çevirmiş olduğu alanda bir tiyatro, bir odeion ve ne olduğu pek anlaşılamıyan üçüncü bir yapı bulunmaktadır. Bundan başka şehir alanında bir su kemeri ile daha pek çok resmî ve özel yapıların örenleri görülmektedir. Şehir, surlarının dışında yükselen geniş nekropolde çok iyi korunmuş, birbirinin yanında ve özel karakterde birçok mezar anıtları bulunmaktadır. Birçok mezar yapılarına ait duvar resimlerinin kalıntısı dikkati çekecek özelliktedir.

ANAN BEN DAVİD, VIII. yüzyılda yaşamış İranlı bir yahudi. Musevilik çerçevesi içinde Karaim (Ahd-i Atîk'çi) tarikatının kurucusudur. Bu tarikata göre hahamların dinî geleneği değil, yalnız Ahd-i Atîk esas olarak alınmalıdır. A. 760 yıllarında eksilarkos (Bağdat halifeliği idaresindeki Yahudilerin ruhanî başı) olmağa çalışıyordu. Halife bu memuriyeti daha evvel A. nın küçük kardeşine vermiş bulunduğundan A. nın taraftarları onu anti-eksilarkhos ilân etmişlerdir. Güç bir duruma düşen A. hayatını kurtarmak için kendisinin başkanlık ettiği tarikatın, başkanlığına kardeşinin getirildiği dinden ayrı bir tarikat olduğunu iddia etmiş ve affedilmiştir. A. kendisinden evvel gelen bütün haham düşmanı tarikatları ve mensuplarını tek bir büyük tarikat halinde toplamış ve bu tarikatın din kitabını yazmıştır. Bu yazının başlığı *Sēfer hə-miṣwōt*'tur (bk. KARAİZM, HAZAR).

ANANAS (Ananas sativus), kendi adiyle anılan (Ananasgiller = Bromeliaceae) familyadan tropikal bölgelerde yetişen bir kültür bitkisi. Öz vatanı Batı Hindistan ve Orta Amerika'dır. Ananasın sert ve şerit şeklinde olan yaprakları ucda birbirine sıkışarak rozet gibi bir demet meydana getirir. Bu yaprak demetinin altında başak duru-

ANAMUR KALESİ

mundaki çiçeklikleri vardır. Meyvalar olurken çiçeklik ekseni de şişip etleştiğinden, meyvalar sıkışıp bitişerek bileşik bir yalancı meyva meydana gelir ve yaprak demeti de meyvanın üstünde kalır. Meyvalarında güzel kokulu bir madde (bk. ANANAS ETERİ) bulunduğundan hoşkokulu ve lezzetlidir. Taze olarak yendiği gibi komposto, reçel ve şekerlemeler de yapılır. Ananas, meyvalarının ucundaki yaprak demetiyle ve kökçelikleri ile üretilir. En çok ekildiği yer Kaliforniya, Singapur ve Kanarya adalarıdır. Avrupa'da serlerde yetiştirilir. Güney Avrupa da açıkta da yetişir. Yapraklarından ananas lifi ve meyvalarından ananas eteri elde edilir.

ANANAS

ANANAS ESANSI, ananasta bulunan ve etil-butirat ile amil-butirattan ibaret güzel kokulu bir ester karışımı. Ticarette alkol ile karıştırılarak satılır.

ANANAS LİFİ, ananas yaprağından elde edilen lif. İncelik ve kalınlığına göre ananas lifinden ip, urgan, halat v.b. yapıldığı gibi, ananas patiskası denilen ince ipekli kumaş da dokunur.

ANANASGİLLER (Bromeliaceae), bir çenekli bitkilerden Farinosae takımına bağlı bir bitki familyası. Bu familyaya bağlı bitki türlerinin sayısı 1 000 kadar olup hepsi Amerika'lıdır. Bir kısmı başka bitkiler üzerinde epifit (b. bk.) olarak yetişir. Bunların gövdeleri kısadır, yaprakları aralarına su ve besi maddeleri toplanabilecek tarzda olup rozet şeklindedir. Toprakta ve kayalar arasında yetişenlerin yaprakları büyükçe, kalın, sulu ve kama şeklinde kseromorf (bk. KSEROFİT) yapılıdır. Çiçekleri ve çiçeklerinin dibindeki uc yaprakları güzel ve gösterişli olduğundan Billbergia, Tillandsia ve Bromelia gibi cinslerden birçok türler süs bitkisi olarak yetiştirilir. Önemli bir kültür bitkisi olan ananas da bu familyadandır.

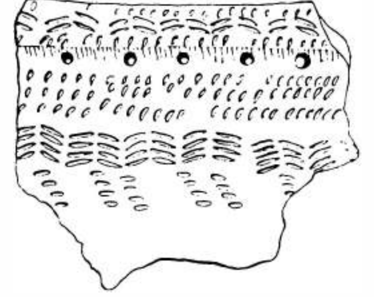
AN'ANE: bk. GELENEK.

ANANET: bk. İKTİDARSIZLIK.

ANANGİOPLAZİ (Anangioplasie), arterlerde esnekliğin doğuştan azlığı ile beliren damar sistemi yetmezliği. Çarpıntı, kan basıncı, genel gelişmede eksiklik, bir çeşit cücelik ve ruhî gerilemeler yapar.

ANANİM (Ananyme; Yun. *ana* = geri. *onyma* [*onoma*] = ad), asıl adın tam tersine okunmasiyle meydana getirilmiş olan takma ad, meselâ İngilizcede *Preble* yerine *Elberp*, ki bir çeşit palindrom (b bk.) dur. Benzer şekiller için bk. ANAGRAM, ve ANASİKLİK.

ANANİNO KÜLTÜRÜ, Eski Bulgar Türkleri'nin yaşamış oldukları Volga-Kama havzasındaki (şimdiki Tataristan'da) Ananino kasabası yakınında yapılan kazıda meydana çıkarılan kültür. Bu bölgede 1858 senesinden beri birkaç yıl ara ile sürüp gelen arkeoloji araştırmalarında M. Ö. VIII.-IV. yüzyıllar arasında bu bölgede yaşamış olan bir kavme ait bir çok özel kültür kalıntıları meydana çıkarılmıştır. A. kalıntılarını koruyan mezarların en eskilerinde demir eşya bulunmamıştır. Daha sonraki zamanlara ait mezarlarda ise tunç, bakır eşyalarla beraber demir de bulunmuştur. A. nü bırakan halk, kazdıkları çukurlara ölülerini gömdükten sonra mezar üzerine toprak yığarak yapma tepeler kurmuşlardır; bunların ölüyü yakmak âdetleri de vardır. A. mezarlarından çıkarılan eşyaların incelenmesinden anlaşıldığına göre, bu kültürün Altay kültürü ile sıkı münasebeti vardır; el baltaları, savaşta kullanılan çekiçler ve madenî aynalar bu münasebeti açıkça göstermektedir. İskit hançerleri, okları ve bazı süs eşyaları üzerinde görülen canavar motiflerindeki üslûpta, güney Rusya'da yaşamış olan İskit tesiri olabileceği gibi, doğrudan doğruya Altay kültürü tesiri de olabilir. İskit eserleri Altay'da da pek çok bulunuyor. Aleve benziyen, uzunlamasına sap yuvası bulunan ve yanları dişli olan mızraklar, bu kavmin Orta Asya ile de münasebette bulunduğunu göstermektedir. Çanak çömlekler çok basittir; bunların çoğu yuvarlak dipli, üst kenarları sicim şeklinde çizgilerle süslü küçük çanaklardır. A. kazıları, materyeller bakımından, en verimli kazılardan sayılır. Tallgren tarafından yapılan hesaplara göre bu kazılarda çıkarılan eşya sayısı 1500 parçadır, çanak, çömlek kırıkları boncuk gibi ufak eşya ve 1930 senesi kazılarında elde edilen eşya bu hesabın dışındadır.

Ananino kazısında bulunan toprak çanak üzerindeki motifler

Ananino kazısında bulunan toprak çanak

ANANKE (Yun. = zor), Yunanlılar'da zor tanrıçası. Bilhassa Orfik ve Yeni-Eflâtuncular'ın felsefelerinde bir rol oynar; bununla beraber Parmenides ile Platon da ondan bahsederler. Orfik felsefeye göre A. Khronos-Herakles ile birleşerek Aither, Khaos ve Erebos'u dünyaya getirmiş ve başlangıçta dünyada hüküm sürmüştür. Tanrılar arasında olan büyük savaşlar da onun idaresi altında yer bulmuştur. A., gökü yıldız medarlariyle birlikte elinde tutar ve dönmesini idare eder. Eflâtun'un Devletadlı eserinin sonundaki Yeraltı-Dünya masalında A., kucağında dünyanın eksenini teşkil eden elmastan iği tutar. Yunan dilinde ve dininde adlarına rastladığımız kader anlamını temsil eden başka simaların anası olur. Bunlar Moira'lar, Adrasteia ve Heimarmenedir. Ferdlerin yaşamasına Daimon, Tykhe ve Eros ile birlikte etki yapar. Goethe «Urworte. Orphisch» başlıklı şiirlerinde bu tanrısal varlıkların anlamını belirtmeğe çalışmıştır.

ANANKİTES (Ananchytes), Echinoidea cinsi Irregulares takımının holasteride (Holasteridae) familyasına bağlı bir fosil. Echionco:ys bilimsel adı da verilir. Yumurta şeklinde olan bu deniz kestanesi çeşidinin üst kısmı fazla kubbelidir. Oldukça büyüktürler (aşağı yukarı 9 cm genişlik ve 7 cm yükseklik). Üst kretasede bulunur. *A. ovatus* bir türüdür.

ANANTAPODOTON (Yun. = cevapsızlık), bir çeşit anakolut (b. bk.); cevapsızlık anakolutu. Bir cümlede, *hem ... hem*; *ne ... ne; gerek ... gerek; kimi ... kimi; bir taraftan ... öbür taraftan* gibi iki parçalı kelime takımlarından yalnız ilk parçası kullanılmış, denkleşmeyi tamamlamak için beklenen ikinci parçaya gelmeden sintaks şekli değiştirilerek ilk parça askıda kalmış demektir, meselâ: «*Kimi* konuşmak istemiyor, zaten kim bir şey biliyor ki?» Bu askıda kalma, araya uzun bir parantetik veya birçok uyrumlu (tetabulu, subordonnée) cümleciklerin girmesi yüzünden olur, bu öğeye de «askıda kalmış bölücük» (particula pendens, b. bk.) denir.

ANANTAPUR, Hindistan'da, Dekkan yarımadasının güney bölümünde, Bangalore şehrinin 200 km kuzeyinde bir kasaba. Nüfusu 11 452 (1921). A., Bangalore - Haydarabat demiryolu boyunda işlek bir uğrak yeridir. A. ve çevresinde, daha çok Dravitler oturur. Çevresinde zengin ormanlarla, bitek pamuk tarlaları vardır.

ANANYEV, Ukrayna'da, Odesa'nın 160 km kadar kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 17 870 (1926). A., Odesa - Lemberg demiryolu yakınında, büyük tahıl pazarlariyle sanat okullarının bulunduğu yerel bir ticaret merkezidir.

ANAPA (Venedikliler zamanında *Napa*), Kuzey Kafkasya'nın Kuban çevresinde ve Karadeniz kıyısında bir liman. Yıkıldıktan sonra, 1784 te Osmanlılar tarafından Anapa adiyle yeniden kurulmuştur. Ruslar'la Türkler arasında birkaç defa el değiştirdikten sonra Edirne antlaşması ile Ruslar'a bırakılmıştır. Nüfusu 13 260 (1926). Bağcılık, bahçıvanlık ve balıkçılık yapılır. Kuban buğdayları buradan ihracolunur. Limanı açıktır.

Tarih: Kaynarca barış antlaşması'ndan sonra Ruslar Kırımı, Kuban ve Taman'ı ele geçirmek için her vasıtaya başvurarak çalışırlarken Babıâli, hem kaybedilen Kırım limanlarının yerini tutacak yeni üsler kurmak, hem de Rus baskınına karşı bir set olarak kullanmak için Çerkezistan'ın bayındır bir hale getirilmesini ve bu memlekette devlet otoritesinin tamamiyle yerleştirilmesini gerekli bulmuş, 1780 tarihinde buna karar vererek Ferruh Ali Paşa'yı bu işi başarmak göreviyle Kafkasya'ya göndermiştir. Ferruh Ali Paşa, Çerkezistan'ın merkezi ve Rusya'ya karşı kuvvetli bir kale olmak üzere coğrafî ve askerî durumu bakımdan çok elverişli bir yerde olan eski *Anapa*'yı seçmiş ve Cineviz kalesi'nin yıkıntı ve çöküntüleri üzerinde 1782 tarihinde yepyeni bir Anapa kalesi kurmağa başlıyarak kısa bir zamanda tamamlamıştır. Memlekete Kırım ve Taman'dan gelme göçmenler yerleştirilmiş, çok geçmeden bu kuvvetli kale aynı zamanda camileri, hamamları, türbeleri ve resmî binalariyle bayındır ve güzel bir Türk - İslâm şehri haline gelmiştir. Ferruh Ali Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçen muhafızlar o bölge halkını kazanmakta onun kadar başarı gösterememişlerdir. Bununla beraber Anapa, Ruslar'ın Kafkasya'ya nüfuz etmelerine engel olmak için savaşan kabilelerin en önemli dayanağı olmuştur. Ancak, kalede dışarıya yardım gönderebilecek kadar fazla kuvvet ve silâh bulunmaması, aynı zamanda Kafkas kabilelerinin bekledikleri maddî yardımın yeter ölçüde İstanbul veya Anadolu'dan gönderilmemiş olması yüzünden Anapa bu ödevini her zaman hakkiyle yapamamıştır. Ruslar'ın musallat olmaları üzerine Osmanlı devletinin asker yardımını sağlamak için 1787 ve 1788 yıllarında gönderilen Kütayisli Mehmet Bey'in gerek Canik'te oturan serasker Battal Paşa nezdinde ve gerekse İstanbul'da bu yolda yaptığı bütün teşebbüsleri etkili bir sonuç vermemiştir. Bununla beraber Ruslar'ın yaptıkları iki kuşatma, kale içindeki askerlerin ve dışardan gelen yerli kabile kuvvetlerinin gayretiyle boşa çıkarılmıştır. 1790 tarihinde ki ikinci kuşatmada kaleyi, Padişah'tan aldığı şiddetli emirler üzerine birkaç yüz askerle oraya gitmiş olan Battal Paşa savunmuştur. «Anapa Muharebesi» diye anılan bu savaşta Battal Paşa ile başbuğ tayin ettiği Mustafa Paşa daha Ruslar yanaşmadan birer çıkış hareketiyle düşmanı uzakta bozguna uğratmak istemişler, fakat yenilerek geri dönmüşlerdir. Kaleye hücum eden Ruslar, çok inatçı bir mukavemetle karşılaşmışlar, 2000 ölü ve 3000 yaralı bırakarak kaçmışlardır. Mustafa Paşa Cana Boğazı'nda Ruslara yetişerek altı saat süren bir muharebede daha büyük kayıplar verdirmiştir. Öteden beri Kafkasya'ya gitmekte tereddüt ve isteksizlik göstermiş olan Battal Paşa, aynı ruh halini bundan sonra da muhafaza etmiş, yine yerlilerin büyük ısrarları ve padişah'ın tehdit edici emirleriyle Kabartay memleketine bir sefer hazırlamış, fakat bir bozguna uğrayarak Anapa'ya dönmüştür. Yerine Anapa seraskerliğine atanan Sarı Abdullah Paşa, valisi bulunduğu Trabzon ve Erzurum'da başka işlerle vakit geçirerek Anapa'ya g tmeği sürüncemede bırakmıştır. Ruslar bunu fırsat sayarak üçüncü defa Anapa üzerine saldırmışlar, 13 gün süren çetin bir savaştan sonra ric'ata başlamışlar, fakat birdenbire geri dönerek kendilerini kovalamağa çıkan bir Türk kıtasını yendikten sonra kaleye girmeğe muvaffak olmuşlar, içerisine kadınların da katıldığı çok kanlı bir boğuşmadan sonra şehri ele geçirmiş ve ahalisini Kırım'a taşımışlardır.

Böylece ilk defa Ruslar'ın eline düşen Anapa Kalesi birkaç defa el değiştirdikten sonra en sonunda 1829 Edirne Barış Antlaşması ile Ruslara geçmiştir.

ANAPAİSTOS (Lât. *Anapaestus*), Yunan edebiyatında ve ayrıca tragoidia (tragedya) ve komoidia (komedya) da çok kullanılan pek ateşli ve canlı bir vezin. İki kısa ile bir uzun heceden yapılır (· · —); fakat iki kısaların yerine bir uzun; uzunun yerine de iki kısa kullanılabilir. Böylece esas şekilden gayri şu üç şekle de raslanır: 1) — — ; 2) — · · ; 3) · · · · (az raslanan bu son şekle prokeleusmatikos denir). Bir ölçü, iki defa kullanılan · · — öğesinden yapılmıştır. A., genel olarak akatelektik dimeterler'den yapılmış sistemlerde kullanılır. Şöyle: · · — · · — · · — · · — (bazı kere de bir monometer sıkıştırılır). Sistemin sonunda bir katalektik dimeter konur: · · — · · — · · — x.

ANAPERA, böceklerin çift kanadlılar (Diptera) takımının pupipara grupuna bağlı at sinekleri (Hippoboscidae) familyasının bir cinsi. Oksipetrum (Oxypetrum) bilimsel adını da alan bu sinek çeşidinin dar ve kısa sarımtrak renkli ve kahverengi damarlı kanadları vardır. Vücudunun arka tarafı esmer renktedir. Ayaklarındaki çengeller siyahtır. Boyu 5 mm kadardır. Kırlangıçların üzerinde asalak olarak yaşar. *O (Anapera) pallidum* adlı türü Avrupa'da yaşar.

ANAPLASTİ (Anaplastie) [Yun. = yeniden teşkil etmek], bedenin harabolmuş bir kısmını, aynı kimseden alınan doku parçaları vasıtasiyle onarmak için yapılan ameliyat. Maddenin harap olan yerlerindeki yaraları ve birçok çirkinlikleri onarmak için yapılmaktadır. Genel olarak ârıza yerine komşu deri veya mukozadan faydalanılır (bk. TRANSPLANTASYON).

Histoloji bakımından A. (Hansemann'a göre) olgun hücrelerin ilkel şekillerine dönmeleridir. Böyle ilkelleşen hücreler yeniden başka doğrultularda gelişebilir. Böylece vücutta normal olarak bulunmıyan hücre çeşitleri türeyebilir.

ANAPLAZMOZ (Anaplasmose), Güney Amerika'da sığırların andemik bir hastalığı. Bu hastalık bir kene (acarien) vasıtasiyle taşınan ve Coccidie grupundan olan *Anaplasma argentinum* adında bir hematozoer ile meydana gelmektedir.

ANAPLUS, Boğaziçi'ndeki Akıntıburnu veya bütün Arnavutköy'ün eski adı. Orada, Büyük Melek Mikhael'e ait, imparator İustinianos tarafından parlak bir şekilde yenileştirilmiş bir kilise vardı. Bunu tarihçi Prokopios, İustinianos'un yapılarına ait yazısında tarif eder (1 8). Bütün bu yere, yani şimdiki Arnavutköy'e bu kilise'den dolayı Mikhaelion adı da verilirdi.

ANAPODOTON (Yun. *an* = yokluk eki, *apodoton* = bakışım, tenazur), bir çeşit anakolut (b. bk.); bakışımsızlık anakolutu. *O kadar ... ki* kalıbında önerti (antécédent, protase) li ve sonurtu (conséquent, apodose) lu, veya *eğer* ... [*de*] tipinde şartlıyan (conditionnant) lı ve şartlanan (conditionné) lı kısımlardan olma bir cümlenin içine uzunca bir parantetik cümlecik girmesi sonucunda, önerti veya şartlıyan kısmın yeni ve tenazursuz bir şekilde tekrarlanması demektir, meselâ: «*Eğer bu işten vazgeçmişsen* - belki de dün arkadaşıma anlattığına bakılırsa sana hak verenler olacaktır - *eğer son kararın bu ise*, ona göre tedbir almam gerekir.»

ANAPTİKS (Anaptyxe; Yun. = açılma, gelişme; *ana* = geri, *ptyxis* = katlama, dürme), bir fonetik olayı; teriminin kesin anlamı dilcilere göre değişir. Geniş anlamiyle, bir kelimenin içerisinde - başta (Prothesis ve Augment) ve sonda (Paragōgē ve Ephelkystikos) olmamak şartiyle - etimolojik olmıyan, vokal veya konson, herhangi asalak (parasite) veya dıştan gelme (adventice) bir fonemin türemesini anlatır, ki aynı zamanda paraptiks (paraptyxe; Yun. *para* = düzgü dışı) veya epentez (epenthèse; Yun. *epi* = içeri, *entithenai* = koyma) teriminin anlamıdır da (Lât. *varium* > Eski Fr. *vair* [= türlü, alacalı] misalinde görülen vokal oynaması olayına dayanan öbür anlamı için bk. EPENTEZ). meselâ Lâtincede **sumtus* yerine *sumptus* [= almış]. Türkçede *çekirge* yerine *çekirtke* (Kazan diyeleğinde) gibi. Lâtince misaldeki fazla (anaptyctique) *p* ile Türkçedeki *t*, telâffuzu kolaylaştıran birer «geçiş sesi» (Übergangslaut, phonème de transition) veya «kayma ses» (Gleitlaut, glide) tir. Türkçede *spor* yerine *sıpor* veya *ıspor* misalinin ilk hecesinde görülen «destek vokali» (Stützvokal, Hilfsvokal, voyelle d'appui), halk ağzında *enstitü* [institut] > *enistitü*, ve *fokstrot* [foxtrot] > *fokistrot* misallerindeki «yarma vokali» (Einschubsvokal). *su* - *suya*, *subaşı* - *subaşına*, Australia > *Avustralya* misallerinde hiatus (vokaller arası ses gediği) u önliyen «euphonique» *y*, *n*, *v* (hiatus anaptiksi, vikaye harfi) konsonları da, aynı fonetik amaçla ve mihanikî olarak kelimelere sokuşturulmuş birer «anaptyctique» fonemdir. *Egoisme* [= bencilik] esasından olma *egotisme* [= benlikçilik] kelimesine sun'î olarak bilebile sokuşturulan *t*, *amiral* aslından olma İngilizce *admiral* kelimesindeki, *admire* [= hayran olma] dan bulaşma (contamination) *d*, aynı dilde *tobacconist* [= tütüncü] kelimesine, *pianist* kalıbından örneksenerek (analogie) girmiş bulunan *n*, fonetiğin mihanikî kısmını değil, psikolojik tarafını ilgilendirdikleri için, gerçek anaptiks olayları değildir. Meselâ, Fransızca *vic* - [*toire* = yengi] kökünü yararak *vaincre* [= yenmek] kelimesine girmiş olan *n* fonemi de bir anaptiks değil, bir iç ek (infixe) misali sayılır. Aynı şekilde Türkçede *kaz*-[mak] - *kazı*[mak] misalinde görülen kök farkı vokali *boş* - *boşa*[mak] misalinde beliren denominal fiil yapılığı (Formans, morphème) vokali ve gerek isim gerek fiillerde kullanılan çekim ve yapı eki vokalleri, gramatikal öğe oldukları için anaptiks çerçevesine girmezler.

Bazı dilcilere göre, anaptiks herhangi bir türeme foneme denmiyerek, belli şartlar altında meydana gelen vokallere sınırlanır, ve Hint gramercilerinden alınma svarabhakti (b. bk., Sanskritçe = vokal parçası) teriminin karşılığı, ve bir «hece denkleşmesi» (équilibre syllabique) veya «heceler uyuşumu» (synharmonie syllabique) meselesi dir. Bu olay, gruplanmış konsonlardan birinin sonant (yani vokal ile konson arası: r̥, l̥, m̥, n̥) niteliği taşıması sonucunda, bu sonanttan gerçek bir vokalin ayrılıp çıkması (émanation, Vokalentfaltung), sonantın da tam bir konson halini almasiyle meydana gelir, meselâ: *Türk* kelimesinde *r* bir sonanttır, fakat *türük* [Uygurca = kuvvetli] şeklinde ikinci *ü* vokalı *r*'den çıkmış, «türeme hece» (Sprossilbe) meydana gelmiş, *r* de sonantlığını kaybederek tam bir konson değerini kazanmıştır.

ANAPTOMORFUS (Anaptomorphus), fosil memelilerin Primates takımına bağlı yarı maymunlar (Prosimiae = Lemuroidea) alttakımının bir cinsi. Anaptomorfide (Anaptomorphidae) familyasına bağlı olan bu hayvan, Kuzey Amerika'nın Eosen tabakalarında bulunmuştur. Maymunlar (Simiae)ın cetlerini teşkil ederler. Çok tanınmış türleri *A. homunculus* ve *Auintensis* dir.

ANAPTOZ (Anaptose; Yun. *ana* = geri, *ptōsis* = çekim hali), bir dilde isim hallerinin bozulması veya yok olması. Meselâ, Hint - Avrupa ana dilinde 8, Anglosaksonca da da 4 (nominatif, akkusatif, genitif, datif; bazı sıfat ve zamirlerde de fazla olarak instrumental) çekim hali bulunmuşken, bugün İngilizcede şekil olarak bir tek hal vardır, ikinci bir halin (genitif) de ancak izleri kalmıştır, meselâ Anglosaksonca Nom. *sum*, Akk. *sumne*, Dat. *sumum*, Gen. *sumes*, İnstr. *sume*, buna karşılık İngilizcede sadece *some* [= bazı]. Anaptotik (anaptotique) bir dil olan İngilizcede 3. şahıs zamir çekimi Nom., Akk., Gen. şekilleri muhafaza etmiştir: *he* (eril o), *him*, *his*; *they* (onlar), *them*, *their*, gibi.

ANARADŞAPURA: bk. ANURADHAPURA.

ANARAŞ, Trabzon'un Sürmene ilcesi merkez bucağına bağlı 600 nüfuslu (1940) köy. A., Aksu deresi üzerinde, Sürmene'nin güneydoğusunda, ormanlık bir alandadır. Yamaçlar üzerine dağılmış bulunan evleri taş ve keresteden yapılmıştır. Damlar eğimli ve kiremit örtülüdür. Ahalisi tarla ve bahçe işlerinden başka dokumacılık da yapar. Başlıca ürünleri, mısır ve fasulyedir. Köyde kaynak suyu kullanılır.

ANARİKAS (Anarrichas), kemikli balıkların akantoptergii (Acanthopterygii) alttakımının bleniide (Blenniidae) familyasına bağlı bir cins. *A. vulpus* adlı türüne «deniz kurdu» adı da verilir. Bu türe kuzey denizlerinde, İskoçya, Almanya, Danimarka, İslânda, Grönland ve Norveç kıyılarında raslanır. Güney denizlerinde de seyrek olarak bulunur. Vücutları uzun ve yandan basıktır. Boyu 2 m. kadar olabilir. Sırt yüzgeçi bütün vücut boyunca uzanır. Karın yüzgeçi yoktur, göğüs yüzgeci büyüktür. Vücudun üst tarafı esmer sarı, alt tarafı beyazımtrak kül renklidir. Sırttan karına doğru koyu çizgiler vardır. Deniz dibinde yaşar ve kayalıklar arasında saklanarak avını bekler. Kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve diğer balıklarla geçinir. Çok vahşi ve yırtıcı olan bu balık, insanlar için de tehlikelidir, balıkçılar bundan çok korkarlar. Eti ve derisi için avlarlar.

ANARİKAS

ANARİNKUS (Anarhynchus), bataklık kuşları (Grallae) takımının yağmur kuşları (Charadriidae) familyasına bağlı bir cinsi. Yalnız *A. frontalis* adlı bir türü vardır Bu kuşun gagası sağa doğru kıvrıktır. Bu da hayvanın taşlar altında saklı bulunan böcekleri arayıp bulmasına yarar. Rengi vücudun üst tarafında kül rengi, alt tarafında beyazdır. Alın tarafında da beyaz bir leke vardır, bu lekenin kenarı koyu renklidir. Hayvanın uzunluğu 18 cm kadardır. Yeni Zelânda'da yaşar.

ANARMONİK (Mus.), sesler arasında, matematik esaslara göre ve kısmen de nota ile saptanabilen ayrılıklar. Tatbikatta 12 eşit yarım ton sistemi için, bu yolda ayrılıklar bahis konusu olamaz; fa ile mi diyez, si ile do bemol arasındaki farklar gibi. Seslerin matematik yükseklik ve alçaklıklarını saptamak amaciyle tertiplenen cetvelde, piyanonun her tuşu için, titreşme oranlarını gösteren ayrı ayrı rakamlar saptanmıştır ki, bu oranlar oktavın 12 eşit sese bölünmesiyle meydana gelen sistemi, yani birbirlerini, bize göre anarmonik olarak tutan sesler ile elde edilen ortalama ton sistemini karşılıyan akustik seslerdir. Antik A. in Gregorius koralleri (b. bk.) üzerindeki etkisinden bahseden yazarlar vardır: A. G. H. Vincent ve Jos. Gmelch (*Die Viertelstufen im Messtonale von Montpellier*, Eichstätt 1911 = Montpellier messe'lerindeki çeyrek sesler).

ANARMONİK ORAN (Mat.), bk. ÇİFTE ORAN. Yönlü bir doğru üzerinde bulunan A, B, C, D, gibi 4 noktanın çifte oranı diye $\frac{\overline{AC}}{\overline{AD}} : \frac{\overline{BC}}{\overline{BD}}$ değerine denir ve bu (A B C D) işareti ile gösterilir. Bu orandaki $\overline{AC}, \overline{AD}, \ldots$ doğru parçaları doğru üzerinde seçilen yöne göre pozitif veya negatif değerleri ile alınacaktır. Bu oran doğru üzerinde seçilen yöne tabi değildir.

A, B, C, D, noktaları 4 elemanın permütasyonları sayısı (4? = 24 olduğundan) 24 değişik tarzda sıralanabilir. Bunlardan. özel haller istisna edilirse, dörder tanesinin çifte oranları aynıdır. (A B C D) = λ ile gösterilirse öteki çifte oranlar $\frac{1}{\lambda}$, $1 - \lambda$, $\frac{1}{1-\lambda}$, $\frac{\lambda}{\lambda - 1}$, $\frac{1 - 1}{\lambda}$ değerlerinden birine eşit olur.

Bir noktadan geçen ve aynı düzlem içinde bulunan 4 doğrunun teşkil ettiği demetin anarmonik oranı diye, bu demetin bir Δ doğrusu ile A B C D kesim noktalarının anarmonik oranına denir. Bu oranın değeri, doğru parçaları yerine, onları gören açıların sinüslerini yazmakla elde edilen değere eşit olduğundan Δ nın durumuna bağlı değildir. Aynı doğrudan geçen 4 düzlemin anarmonik oranı diye, bu düzlemin bir Δ doğrusu ile A B C D kesim noktalarının anarmonik oranına denir. Bu oran Δ nın durumuna bağlı değildir.

Bu hale göre 4 doğru veya düzlemin anormonik oranının değeri, ait olduğu noktaların perspektivi veya projeksiyonu (izdüşüm) için de aynıdır.

A ve B noktalarının apsisleri $\frac{\alpha}{x}$ ve $\frac{\beta}{x}$ olsun. Bu iki noktadan geçen doğrunun bir noktasının apsisi $\frac{x + kx}{1 + k}$ şeklinde gösterilebilir. k parametresinin, C ve D noktalarına karşılaşan değerleri k ve k' ise:

$$(A\ B\ C\ D) = \frac{k}{k'}$$

A B C D noktalarının özel bazı durumları için, bu noktalara ait 6 anarmonik orandan bazılarının değerleri aynı olabilir.

1 — $\lambda = \frac{1}{\lambda}$, $\lambda^2 = 1$ olursa, $\lambda = \pm 1$ dir.

$\lambda = 1$ için 6 anormonik oranın değerleri 1, 1, 0, α, α, o dır Bu halde A B veya C D noktaları çakışıktır. Bir anarmonik oranın 1 0 veya α olması, 4 noktadan ikisinin çakışık olduğunu gösterir.

$\lambda = -1$ için 6 anarmonik eranın değerleri: -1, -1, 2, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, 2 dir. Anarmonik oranın -1 değeri için, noktalar meselâ: A B C D sırası ile sıralanırlar ve armonik bir bölüm kurarlar. A B noktaları C D noktalarına C D noktaları da A B noktalarına göre eşleniktir.

2 — $\lambda = 1/1 - \lambda$, yahut $\lambda^2 - \lambda + 1 = 0$ olursa, 6 anarmonik oranın değerleri iki tanedir: α ve $-\alpha^2$. Bunlar, yazılan 2 ci derece denkleminin kökleridir. Bu halde 4 noktadan hepsi gerçel değildir ve anarmonik oranlarına ekianarmonik denir. Apsisleri x_1 x_2 x_3 x_4 olan 4 noktanın anarmonik oranı, $y = \frac{ax + b}{cx + d}$ olmak şartı ile, apsisleri y_1 y_2 y_3 y_4 olan 4 noktanın anarmonik oranına eşittir. A B C D noktalarının apsisleri α β γ ς ise (1) oranı

$$\frac{\alpha - \gamma}{\beta - \gamma} : \frac{\alpha - \varsigma}{\beta - \varsigma} \quad \text{yahut} \quad \frac{(\alpha - \gamma)\ (\beta - \varsigma)}{(\beta - \gamma)\ (\alpha - \varsigma)}$$

şeklinde yazılır.

Anarmonik orandan Euclide, *porismes*'lerinde, Pappos *Matematik Koleksiyonları* adlı kitabında faydalanmıştır. Geometriye esaslı bir kavram olarak sokan Möbius'tur. Bu oranın projektif geometride tatbikatı pek çoktur. Bu orana anarmonik adını veren Chasles'dir.

ANARŞİ (Anarchie, Yun. *anarkhia*), hükümetsizlik, idare edici bir otoritenin bulunmaması hali. Ayaklanma, veya karışıklık zamanlarında yahut ihtilâllerde görülür.

XIX. yüzyılda sürekli olarak hükümetsizlik halinde yaşamak istiyenler çıkmış ve bunlara anarşist, bu fikir akımına da anarşizm denilmiştir. Anarşistler, fertlerin hukuk, ekonomi ve sosyal bakımdan tamamiyle serbest olmasını istemekte, hükümetsizlik halinin sürekli olmasını ülkü saymaktadırlar. Onlara göre bu hali gerçekleştirmek için, devlet ve devletle beraber devletin koyduğu kanunlar (hukuk),

bir kişinin öbür kişilere egemenliği demek olan bütün ekonomik, sosyal teşkiller kaldırılmalıdır. Egemenliğe dayanan siyasî teşkilâtın yerine, fertlerin serbestçe yapacağı sözleşmelere dayanan dernekler kurulmalıdır. Yani, insan istediği derneğe girmek, istediği zaman ondan çıkmakta serbest olmalıdır. Sosyal hayat kuralları ferdin hür iradesi ile konmalıdır.

Hukuk felsefesi başladığından beri, anarşistler gibi düşünen, devletin önem ve değerini inkâr eden düşünürler görülmüştür. Bunlar, zor kuvvetine sahip olan devleti, ferdin hürriyetiyle uzlaşamıyan bir istibdat kurumu saymışlardır. Son yüzyıllarda ilk defa olarak anarşistliği bir fikir akımı olarak ileri süren İngiliz düşünürü William Godwin olmuştur. Bu akımın yayılmasında, Fransız düşünürlerinden Proudhon'un eserleri önemli rol oynamıştır.

Proudhon, bugünkü devletlerde servetin, eşitlik esasına aykırı olarak üleştirilmiş olmasından ve ekonomik buhranlardan bugünkü devlet teşkilâtı ve bugünkü hukukî düzen sorumludur, sanıyordu. Proudhon bu fikirlerini hususiyle «Mülk nedir ?» adlı eserinde açıklıyarak «mülk hırsızlıktır» sonucuna varıyordu. Proudhon'un fikirleri Almanya'da da tarafçı bulmuştur: Moses Hess (1812 - 1872), Karl Grün (1817 - 1887) gibi. Anarşizm fikrini en aşırı şekilde ifade eden Max Stirner olmuştur. Onun 1845 te yayımlanan *Einzige und sein Eigentum* (Fert ve mülkü) adlı eseri, anarşizmin genel olarak fertçiliğin, hürriyetçiliğin aşırılığa vardırılmış şeklinin bir ifadesidir.

Anarşizm ve liberalizm: Bu iki akımın her ikisi de ferdin hürriyeti taraflısıdır. Her ikisinin de amacı devletin, fertlerin hayatına karışmasını, mümkün olduğu kadar sınırlamaktır. Fakat liberalizm mutedil fertçiliktir, liberalizm devleti inkâr etmez; o, ancak devletin yetkisinin fertten yana sınırlanmasını ister. Anarşizm ise, aşırı fertçiliktir, devletin lüzumunu bile inkâr eder.

Anarşizm ve sosyalizm: Anarşizmi, sosyalizmden ayırmak gerektir. Sosyalizm devleti inkâr etmez; tam tersine devletin yetkisini genişletmek taraflısıdır. Yalnız hukuk hayatını değil, ekonomik hayatı da düzenlemek ve yönetmek yetkisinin devlete bırakılmasını ister. Sosyalizm aşırı devletçidir, servetin istihsaliyle üleştirilmesine geniş ölçüde karışmak taraflısıdır. Anarşizm ise hiçbir alanda devletin el atmasını kabul etmiyen, dev'etin lüzumunu inkâr eden aşırı, fertçi bir akımdır.

Anarşistlik propagandası: Hukuk ve siyaset felsefesi alanında bir fikir akımından ibaret olan anarşistliği, propaganda işlerinden başka birşey olmıyan anarşistlikten ayırmak gerektir.

Anarşistlik propagandaları, Rus anarşistlerinden Bakunin ile başlar. Bu Rus, 1864 te Cenevre'de Jura Derneği adı altında bir anarşist dernek kurmuş ve anarşistlik propagandasına başlamıştır. Bakunin, anarşizm fikrini yaymak için Avrupa'da bir ihtilâl yapmak taraflısı idi. Ancak ihtilâl yoliyle mevcut devletleri devirdikten sonra, serbest anarşist dernekler kurmak mümkün olacağına inanmaktaydı. Diğer bir Rus, Sergey Neçayev'e göre ise, anarşistlik fikrini yaymak için «fiilî hareketlerde» bulunmak lâzımdı. Ona göre ayaklanmalar ve ihtilâller anarşistliğe taraflı kazanma vasıtaları idi. Sonradan «bu fiilî hareketçi» anarşistlik, birçok Avrupa ülkelerinde taraflı bulmuş ve «fiilî hareketçilik» bir suç kuramı şeklini almıştır. Birçok memleketlerde anarşistler tarafından siyasî adamlara suikastlar yapılmıştır. Avusturya, Fransa, İsviçre, İspanya, Amerika'da ve hususiyle Rusya'da birçok yüksek devlet adamları ve diğer bazı ileri gelen kimseler «fiilî hareketçi» anarşizm taraflılarının kurbanı olmuştur. Bu akım, bütün Avrupa'da büyük bir nefret uyandırmış ve bu akıma karşı devletler tedbir aldıkları gibi, İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçre, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri de fiilî hareketçi anarşistlerin çalışmalarına engel olmak amacını güden ayrı kanunlar yapmak zorunda kalmışlardır. Anarşistliğin bu şekli, yanlış düşüncelere dayanan zararlı bir kuram olduğu kadar da bir suç akımıdır.

Proudhon gibilerin ileri sürdüğü anarşizm ise bir fikir akımıdır. Fakat bu kuram da, devlet ve hukukun dayandığı derin tarihî, ruhî, siyasî ve sosyal eserler üzerinde çok düşünmeksizin, salt devletin bugünkü şeklinde, kaldırılması mümkün engelleri göz önünde tutarak ileri sürülmüş bir yanlış kuramdır.

Bunun en zayıf noktası, insanların çoğunun zorsuz hak ve adalet esaslarına uyacağı, hukuk ve onun müeyyidesine başvurmaksızın serbestçe yapılan sözleşmelerle sosyal hayatı düzenlemek mümkün olabileceği inancına dayanmış olmasıdır. Bu kuram taraflılarının yanlışı, insanları «melek» değil, insan olarak dikkate almayışlarıdır. İnsanlığın bugünkü halinde devlet ve hukuk bir zaruret ve bir hayırdır; insanlığın olgunlaşma yolunda yürüyebilmesi için de bir şarttır.

ANARTA, kelebeklerin noktuide (Noctuidae) familyasına bağlı bir cinsi. Oldukça küçük olan bu kelebeklerin çoğu Avrupa'da (meselâ *A. myrtilli*) ve çoğunlukla kuzey memleketlerinde veya Alpler'in yüksek bölgelerinde yaşar. Gündüzleri çiçekler üzerinde mayıs ile haziran arasında uçuşurlar. Üst kanadları esmer kahverengi, koyu çizgili ve açık lekelidir. Alt kanadlar ise esmer, kül rengi, sarı, beyaz lekeli veya lekesiz olabilir. Tırtılları ayı üzümü (Vaccinum) ve fundaların üzerinde yaşar.

ANARTRİ: bk. AFAZİ.

ANAS, ördeğe verilen bilimsel cins adı. Bk. ÖRDEKLER.

ANASA, böceklerin rinkotlar (Rhynchota) takımına bağlı Hemiptera alttakımının koreide (Coreidae) familyasından bir cins. Bitkilerle, hususiyle kabakgiller familyasına bağlı bitkilerle *A. tristis* adlı türü Kuzey Amerika'da yaşar.

ANASANLI, anaerkli cemiyetlerde soy adının, şeref, rütbe, mal ve mülkün ana tarafından çocuklara geçmesi (Mutterfolge). Bazı kere yalnız mal ve mülk ana tarafından geçtiği halde şan ve rütbe gibi değerlerin baba tarafından çocuklara geçtiği de vardır.

ANASIR, «unsur» un çoğul şekli. Bu kelime felsefeye ilk defa Yunanca asıllı olan «ustukussat» şekli ile geçmiştir. Yunan felsefesinde anasır - ı erbaa'dan ateş, su, hava, ve toprak anlaşılırdı. Sokrates'ten evvelki felsefede hylozoïste'ler âlemin esasını bu dört unsurdan biriyle izaha çalışmakta idiler. İlk defa Protagoras dört unsuru birleştirdi. Günlük dilde unsur bir cismi teşkil eden en basit parçalardan biridir. Mantıkta, bir sınıfa ait olan her ferde o sınıfın unsuru denir. Bilgi kuramında kavram ve yargılara bilginin unsurları denir. Bir bilimin unsurları, o bilimin ilkeleri ve ilk önermeleridir. Bu mânada Euklides'in Geometri ki-

tabı «Unsurlar» adiyle tanınmaktadır. — Kimyada bir takım cisimlerin teşkil edilmesine yarıyan basit cisimlere unsurlar denir.

ANASİKLİK (Anacyclique; Yun. *ana* = geri, *kyklos* = daire), batı edebiyatlarında, özellikle Lâtincede, kelime kelime gerisin geriye okunabilen ve aynı veya farklı bir anlamı veren mısra veya beyit. Palindrom (b. bk.) dan farkı, gerisin geri okunuş harf harf değil, kelime kelime şeklinde olmasıdır. Meselâ Lâtincede:

Praecipiti modo quod decurrit tempore flumen,
Tempore consumptum jam cito deficiet.

Anasikliki: Deficiet cito jam consumptum tempore flumen,
Tempore decurrit quod modo praecipiti.

Her ikisinin de anlamı: Bir müddet hızlı akan ırmak, az zamanda bitkinleşerek helâk olacaktır. Bk. ANAGRAM, ve PALİNDROM.

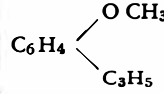
ANASİKLUS (Anacyclus), bileşikgiller (Compositae) den 12 kadar türü olan ve Akdeniz bölgesinde yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı, Kuzey Afrika ve Ön Asya'da yetişen *Anacyclus pyrethrum* türü Roma Bertram kökünü verir. Başlıca İskenderiye'de ticareti yapılan bu kökler çiğ nendiği zaman tükrük salgılanmasını kolaylaştırır. Halk arasında diş ağrısına karşı kullanılır. *A. officinarum* türü de Alman Bertram kökünü verir. Bu kökler de halk arasında ilâç olarak kullanılır. Bu yüzden *A. officinarum* türü Avrupa'da yetiştirilmekte ve köklerinden lezzeti keskin bir drog yapılmaktadır. Türkiye'de *A. clavatus* Adana ve Tarsus kıyılarında, *A. radiatus* Hatay'da yetişmektedir. Sonuncu tür süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ANASİKLUS

ANASO, Trabzon'un Of ilcesinin Kadahor bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 100 (1940). Of'un 22 km kadar güneyinde, yamaçta kurulmuş olan A., 3 mahalle, 2 oba, 3 komdan meydana gelmiştir. Tahta duvarlı ve çatılı evleri dağınıktır. Köyde kaynak suları içilir. Halk, çiftçilik, işçilik ve salcılıkla geçinir. Bir halkodası vardır.

ANASON (Pimpinella anisum L.), maydanozgiller (Umbeliferae) familyasından bir yıllık bir kültür bitkisi. Çiçekleri beyaz, yaprakları kırtıklı ve dilimlidir. Meyvaları 2 - 3 mm kadar, boz renkli ve kokuludur Vatanı Anadolu'dur. % 2,5 - 3 kadar eterî yağı kapsıyan ve anason adiyle anılan tohumlarından fayda lanılmak üzere yetiştirilir. Tohumlardaki eterî yağın önemli bir kısmı anetol

ANASON

dan meydana gelmiştir. Anason memleketimizde hususiyle rakı yapmakta kullanılır. En fazla Burdur, İzmir ve Balıkesir illerinde yetiştirilir. Son yıllarda anason ekilen bazı illerimizdeki istihsal durumumuz ile Tekel tarafından rakı yapmak için satın alınan anason miktarı şöyle dir:

Çeşitli illerimizde son yıllarda istihsal edilen anason miktarı (ton olarak)

İller	Yıl 1939	Yıl 1940	Yıl 1941	Yıl 1942
Antalya	20	470	—	—
Balıkesir	200	110	150	92
Burdur	1 590	2 680	1 963	1 951
Bursa	56	260	275	230
Çanakkale	15	—	8	—
Denizli	125	554	592	600
İzmir	383	244	157	15
Kütahya	83	158	110	88
Tekirdağ	7	22	22	4
yekûn	2 479	4 498	3 277	2 980

Tekel tarafından son yıllarda yurt içinde satın alınan anason miktarı (ton olarak)

Yılı	Miktarı Ton	Yılı	Miktarı Ton
1940	86 404	1943	602 744
1941	405 576	1944	404 410
1942	585 613	1945	224 193

Anason, rakıcılıktan başka, az miktarda pastacılıkta ve eczacılıkta *Fructus anisi* adiyle kullanılır. Anason yağı ilâçların bileşimine girer ve likörcülükte harcanır.

Tarımı: Anason Türkiye'de yazlık olarak ekilir. Dönüme 1,5 - 3 kg tohum atılır. Yavaş çimlendiği için erkence ekilmesi lâzımdır. Yabani ottan çok korkar. Ortalama olarak dönümden 45 - 70 kilo tohum alınır. 150 kiloya kadar mahsul alındığı da görülmüştür. Tanelerinin yağı alındıktan sonra geri kalan küspesi kıymetli bir hayvan yemidir.

ANASON YAĞI, anason tohumlarının su buhariyle damıtılmasından elde edilen ve içinde % 80 - 90 anetol (b. bk.) bulunan renksiz veya hafif sarımtrak renkte bir esans yağı. Anason yağının donma noktası + 17° den aşağı olmamalıdır. A. hekimlikte, likör yapmakta ve anetol elde etmekte kullanılır.

ANASPİDASEA (Anaspidacea), eklembacaklı hayvanların kabuklular (Crustacea) sınıfına bağlı malakostraka (Malakostraca) altsınıfının bir takımına bazı sistematikçiler tarafından verilen ad. Bu takıma başka sistematikçiler anamosraka (Anamostraca) adını da vermektedirler. Vücutlarında sefalotoraks, 6 - 7 serbest segmentli (halkalı) toraks ve 7 segmentli abdomen vardır. Toraks ayaklarında birer eksopodit bulunur. Avustralya ve Tasmanya'da tatlı sularda yaşarlar.

ANASPİDES, kabuklu hayvanların Malakostraka (bk. ANASPİDAÇEA) takımına bağlı anaspidide (Anaspidae) familyasının bir cinsi. *A. tasmaniae* adlı türü 5 cm boyundadır. Vücutları Amfipodlar (b. bk.) ı hatırlatır. Tasmanya'da yaşar.

ANASPİS, kınkanadlı böceklerin Coleoptera takımının polifaga (Polyphaga) alttakımına bağlı mordellide (Mordellidae) familyasının bir cinsi. Uzunca vücutlu ve ince, oldukça uzun duyargalıdır. Kanadlar arkaya doğru biraz daralır. Kanadların rengi siyahtır, baş ve ayaklar kırmızımtrak renklidir. Bazı türlerde *(A. flava)* parlak, esmer kül rengi ince kıllar vardır. Çiçekler üzerinde birçoğu, bir arada bulunur. Boyları 3 - 5 mm kadardır. Avrupa'da yaşıyan birçok türü vardır.

ANASTASİOS I. Dikoros (430 - 518), Doğu Roma İmparatoru. Bizans sarayında «Silentarius» unvanı ile bir memur olan A., İmparator Zenon'un ölümünden (491) sonra Bizans tahtına çıkmış ve kısa bir zaman sonra da Zenon'un dul kalan eşi Ariadne ile evlenmiştir. Hükümdarlığının ilk zamanları iyi geçmiş, vergileri adalete uygun bir şekilde azaltarak halkın sevgisini kazanmış ve devlet işlerinin yönetiminde büyük bir enerji ve şiddet göstermiştir. Fakat sonradan dış ve iç harbler ve dinî karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Başlıca İsauria'lılara ve Perslere karşı harbetmiştir. 492 den 496 ya kadar süren ve Zenon'un kardeşi Longinus taraftlılarının kışkırtması ile çıkmış olan İsauria ayaklanması, Cotyaeum zaferi (493) ile kırılmış, bundan sonra bir müddet daha çete savaşları devam etmişse de, sonunda İsauria'lılar barış yapmağa zorlanmışlardır. Pers harbi 502 den 505 e kadar sürmüştür. Sonunda her iki taraf da yorgun düşmüş ve 506 da statüko esası üzerine barış yapılmıştır. Aynı zamanda İmparatorluğun Balkanlardaki topraklarına giren İslâvlarla Bulgarlar, memleketi yakıp yıkmışlardı. A., bu tehlikeye karşı Bizans'ı korumak için 512 de Anastasios Seddi adını taşıyan ve Marmara'dan Karadeniz'e kadar uzanan tahkimli bir hat yaptırmıştır. İmparator, dinî inançlarında «monophysite» doktrinine kalbden bağlı olmakla beraber, kilise siyasetinde mutedil davranmış, Zenon'un prensiplerinden ayrılmıyarak kilisede barışın hüküm sürmesine çalışmıştır. Fakat müfrit ortodoksların barışmaz halleri ve Bizans halkının gösterilerde bulunması yüzünden 512 de bu siyasetten ayrılarak doğuda mezhep birliği güden monophysite bir program uygulamağa başlamıştır. Roma kilisesinin düşmanlığını ve Avrupa'daki Bizans vilâyetlerinin memnunsuzluğu sonucunu veren bu haraketinden Vitalian adında biri faydalanmış ve Hunlar'dan da yardım görerek tehlikeli bir ayaklanma çıkarmıştır (514 - 515). Bu ayaklanma bir deniz seferi ile bastırılmıştır.

İmparator, malî siyasette, çok sıkı ve ekonomik davrandığından kendisine hasislik isnat olunmuştur. Bu hali, halkın sevgisini kaybetmesi sebeplerinden biridir.

ANASTASİOS II. (öl 721) Bizans İmparatoru (713-716). Asıl adı Artemius olup sekreterliğini yaptığı hükümdar Philippikos'un düşmesinden sonra tahta gelmiştir Suriye'nin müslümanlara karşı savunulması için sonradan İmparatorluğa geçecek olan İsauria'lı Leon'un komutasında bir ordu göndermiş, başkenti korumak için kesin tedbirler almış, ordu'-nun disiplinini sağlamağa ve donanmayı kuvvetlendirmeğe çalışmıştır. A. nın sert hareketlerinden memnun olmıyan vilâyet askerinin ayaklanması ile imparator ilân olunan Theodosios, altı aylık bir kuşatmadan sonra İstanbul'u alınca A. Nikaia (İznik) ya kaçmıştır. Sonunda yeni imparatoru tanımak zorunda kalmış ve Selânik'e çekilerek rahip olmuş tur. Theodosios'un yerine geçen Leon'a karşı 721 de bir ayaklanmanın başına geçerek İstanbul'u kuşatmış, fakat Leon'un eline düşerek öldürülmüştür.

ANASTASİOS (ölm. 753), İstanbul patriği (730-753). Bizans İmparatorları Leon III. ile Konstantinos V. in resim aleyhtarı siyasetlerini (İkonoklast) desteklemiş, fakat 741 de Bizans tahtına zorla el koyan Artabasdos tarafını tutarak Konstantinos V. e karşı cephe almıştır. Bu arada İmparator tarafından cezalandırılmış ise de patriklikten atılmamıştır.

ANASTASIUS Bibliothecarius [*bibliotekąrius* ok.: «bibliyotekçi»] (ölm. 879), dinî yazar. 855 te geçici bir zaman için imparator tarafından Benedictus III. e karşı - papa olarak çıkarılmış ve 867 den beri papalık bibliyotekçisi olarak büyük bir nüfuz kazanmıştır. 869 da İstanbul Konsiline iştirak etmiş ve buradaki konuşmaları ihtiva eden vesikaları lâtince'ye çevirmiştir.

ANASTASIUS I. (ölm. 402), Papa (398 - 401) ve hıristiyan azizi. A., Origenes doktrinlerinin (b. bk) Lâtince-ye tercüme edilmelerinden kısa bir zaman sonra bu doktrinleri aforoz etmiştir. Yortusu 27 nisandadır.

ANASTASIUS II. (ölm. 498), Papa (496 - 498). Arianizm mezhebinin düşmanı olarak ün kazanmıştır. Zamanında ortaya çıkan ve Bizanslı Akakios tarikatı diye tanılan mezhep mücadelesinde Bizans kilisesine karşı barışçı bir tavır takınmıştır. Bu hali sonradan papaların hayatını anlatan *Liber Pontificalis* adlı biyografya eserinde şiddetle tenkid edilmiştir. Bunun etkisi altında kalan Dante *Divina commedia* (İlâhî komedya) sında bu papaya cehennemde yer vermiştir.

ANASTASIUS III. (ölm. 913), Papa (911 - 913). Papalığı Roma'da yerli zadegân hüküm sürdüğü bir zamana raslamaktadır. Almanya'nın ruhanî eyaletlere bölünmesi işinden başka hemen hemen hiçbir önemli olaya karışmamıştır.

ANASTASIUS IV. (ölm. 1154), Papa (1153 - 54). 1130 da yapılan çifte papa seçimlerine katılmış ve Anacletus II nin en kuvvetli rakibi olmuştur. Fransa'ya kaçmak zorunda kalınca Papa Innocentus II. tarafından İtalya'da Papa vekili olarak bırakılmıştır. Kısa süren papalığı sırasında kilise ile imparatorluk arasında öteden beri mevcut anlaşmazlıkları gidermeğe çalışmıştır. Yeni doğmakta olan Kudüs Saint - Jean tarikatını himaye etmiştir.

ANASTOMOS (Yun. *anastomosis* = iki ağzın birleşmesi): bk. AĞIZLAŞMA.

ANASTOMUS, leylekgiller (Ciconiae) takımına bağlı leylekler (Ciconiidae) familyasının bir cinsi. Leyleklerden biraz daha küçük olan bu kuşlar, narin vücutlu ve küçük başlıdır. Gagaları kalın ve yan taraftan basıktır. Gaganın kenarları kök ve uc taraflarda birbiriyle bitişir ve orta tarafı aralık kalır. Üst gaganın kenarları testere gibi dişlidir, kanadları oldukça büyüktür. Ayakları leylek ayağı gibidir. Balıklar, kurbağalar ve böceklerle geçindiği gibi midye ve salyangozları da yer. Midyelerin kabuklarını çok ustalıkla açar, etli kısmını yer. Afrika'da ve Hindistan'da yaşıyan iki türü vardır.

A. lamelligerus türü Orta ve Güney Afrika'da ve Madagaskar'da yaşar. Boyu 86 cm kadardır. Siyah renklidir. Baş ve boyun tüylerinin ucları parlak siyah plâklarla nihayetlenir. Boyun. karın ve ayakların üst kısımlarındaki tüylerin uclarındaki plâklar. akisleri yeşilimtrak veya pupur kırmızısı madenî bir parlaklık gösterir. Ayakları siyahtır.

A. oscitans Hindistan'da yaşıyan bir türdür. Sırt tüyleri beyaz; kol, el uçma tüyleri ve kuyruk siyahtır. Ayakları kırmızımtrak beyazdır. 70 - 75 cm boyundadır.

ANASTROF [Dil.] (Anastrophe: Yun. *ana* = geri, *strephein* = dönmek), sintakste, bir kelime takımının alışılmış söz dizimi sırasına aykırı olması. Meselâ, şiirde geçebilen *içinde kalbimin* kelime takımında, bir sontakı (postposition) anastrofu vardır. Fonetikte, bitişik olmıyan seslerin (çok kere *s* ile *ş*), dil dolaşması yüzünden, ve «uzaktan metatez» (Fernversetzung métathèse à distance), olayının bir türü olarak, yer değiştirmesine de bazı kere anastrof denir, meselâ *şose* [= chaussée] yerine *soşe*, gibi.

ANATELLA, çift kanadlı böceklerin (Diptera) ortorafa (Orthorhapha) alttakımına bağlı misetofilide (Mycetophilidae) familyasının bir cinsi. Kurtçukları (larvaları) mantarlar içinde yaşar. *A. ciliata* Avrupa'da yaşıyan bir türüdür.

ANATHEMA, İlk çağlarda tanrılar namına takdim edilen hediyeler; bunlar tapınaklara asılırdı bu hediyeler dünya işlerinde kullanılamazdı. Hıristiyan dininde büyük bir günah işliyenler aforoz edilir, lânetlenirse bu karara da Anathema deniyor.

ANATİDE (Anatidae): bk. ÖRDEKLER.

ANATİNA, yumuşakçaların midyeler (Lamellibranchiata) takımına bağlı anatinide (Anatinidae) familyasının bir cinsi. İnce ve saydam kabukları uzunca ve kubbelidir. Arka tarafı dar ve açıktır. Uzun sifonları vardır. Bugün yaşıyan 20 kadar türü vardır. Doğu denizlerinde, Hint Okyanusu'nda yaşarlar. Alt Kretase'de bunların fosillerine çok raslanır.

A. subrostrata Avustralya kıyılarında bugün yaşıyan bir türüdür. Beyaz kabukludur. Boyu 5,5 cm kadardır.

ANATİNE (Anatinae), bazı sistematikçiler tarafından kullanılan ve ördekler (Anatidae) familyasının bir altfamilyasına verilen ad. Bu grupa ördekler ile bunlara yakın cinsler bağlıdır.

ANATOKSİN (Anatoxine), bakterilerin toksin eriyiklerine binde 4 oranında formol koyduktan ve dört hafta kadar 40 derecede bıraktıktan sonra zehirsiz hale gelen toksin. Bunu Ramon bulmuş ve bu adı vermiştir. A. zehirsiz olmakla beraber antigen özelliğini saklar. Yani bir insan veya hayvana şırınga edildiği zaman antitoksin meydana gelmesine sebebolur ve bu suretle bağışıklık elde edilir. Bu sebepten bunlar, aşı olarak kullanılır: difteri ve tetanos aşıları. Bundan başka stafilokokun ve kızıl streptokokunun toksinlerinden de anatoksin yapılmıştır. A. hayvanlara şırınga edilmek sureriyle antitoksik serumları elde etmek için de kullanılır.

ANATOLİKTİS (Anatolichthys), kemikli balıkların dişli sazanlar, sazancıklar (Cyprinodontidae) familyasına bağlı *Cyprinodontinae* altfamilyasının bir cinsi. Bu balık cinsi ilk defa Orta Anadolu göllerinde bulunduğu ve başka yerde yaşamadığı için bu ad verilmiştir. Bilim dünyası için tamamiyle yeni bir cinstir. Uzunca vücudu ve bazı türlerinin (*A. splendes*) hemen hemen dört köşeli bir başı vardır. Boyu 3 - 5 cm kadardır. Güzel, gümüş renkli ve siyah lekeli tatlı su balıklarıdır. Erkeklerinde, vücudun iki yanında, dikçe, zebrayı andıran siyah çizgiler, dişilerde ise yalnız siyah lekeler vardır. Bu suretle dişiler erkeklerden kolayca ayırdedilir. Hususiyle erkeklerin yüzgeçlerinde ayrıca siyah çizgiler vardır. Aşk oyunları sırasında erkeklerdeki siyah lekeler ve çizgiler tamamiyle koyulaşır ve hayvanlar gümüş gibi parlak bir zemin üzerinde bu koyu siyah çizgilerle çok güzel görünürler. Vücudundaki pullar bir körelme gösterir. Bu yüzden vücutları tamamiyle pullarla örtülü değildir. Bu balıklar, akvaryumlarda süs balığı olarak kullanılabilir. Yalnız akvaryumdaki suyun çok duru olması lâzımdır (hususiyle *A. splends* türü hafif akar su ister). Bu hayvanlara göllerin kenarlarında yosunlar arasında, sürülerle gezerken raslanır. Yumurtlarlar (ovipar).

ANATOLİKTİS

A. splendens adlı türü İsparta ilindeki Gölcük gölünde, *A. burdurensis* Burdur ilindeki Burdur gölünde ve *A. transgrediens* Denizli ilindeki Acıgöl'de yaşar. Bu balıklar ilk defa İstanbul Üniversitesi Zooloji Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalarla bilim dünyasına tanıtılmışlardır.

ANATOLİOS (ölm. 282), Hiristiyan azizi. 230 tarihlerine doğru İskenderiye'de doğmuş, 270 - 82 Laodikeia (Suriye) Piskoposluğunu yapmıştır. Zamanının bütün bilimlerini iyice kavramış olan A., Paskalya yortusuna ait kurallar koymuş ve ayrıca aritmetik araştırmaları da yazmıştır. Yortusu 3 temmuzdur.

ANATOLİOS (ölm. 458), İstanbul patriği. Önce İskenderiye'de diyakonos iken, bu şehrin patriği monofizit Dioskuros'un İstanbul'da temsilcisi (apokrisiarios) bulunan A., imparator Theodosios II. zamanında monofisizm (monophysisme - İsa'da tanrısal ve tek tabiat bulunduğunu kabul eden kuram)i ortodoks bir inanç olarak ilân ile bu inanca karşı gelen patrik Flavianus'u deviren Ephesos konsilinden (buna Ephesos şekaveti de denir) sonra İstanbul patriği olmuştur (449). Fakat ertesi yıl imparatorluğa monifizism aleyhçisi Markianos geçince A., papa Leo I. ile anlaşıp onun ileri sürdüğü kuramı (İsa'da tanrısal ve insanî olan ve birbirinden ayrılmıyan iki tabiat bulunduğu) kabul etmiş ve 451 Kalkhedon (Kadıköy) konsilinde monofisizm mahkûm edilmiştir. Bununla beraber A., monofisizm'e eğilim gösterdiğinden, fırsat düştükçe ruhanî görevlere bu inancı besliyenleri getirmiş, gerek bu sebepten ve gerek Kalkhedon konsilinin İstanbul patriklerine verdiği seçkin mevkii tanıtmak gayretinden dolayı Leo I. ile anlaşmazlığa düşerek, çoğunlukla papalığa boyun eğmek zorunda kalmıştı. Makamını papanın müdahalesinden kurtarmak amacını güden A., 8 yıl 8 ay patriklikte bulunduktan sonra ölmüştür.

ANATOMİ (G. S.), dış şekillerin anatomisi. Ressamlarla heykelcilere gerekli olan bir bilgidir. Bedenin kısımlarını yerli yerine koymayı, bunların karşılıklı oranlarını gözetmeyi, hareketin bunlar üzerinde doğurduğu değişiklikleri çözümlemeği, yanlış ve uydurma olmaktan korunmayı, onlara anatomi öğretir. Güzel sanatlar okullarında okutulur.

ANATOMİ, organik varlıkların yapısını ve bu yapıyı meydana getiren organların; yer, biçim, özellik ve komşuluklarını anlatan ilme denir. Konusu sağlam organlar olan anatomiye, ***normal anatomi***; konusu hasta organlar olan anatomiye, ***patolojik anatomi*** denir. Normal anatominin okunmasını kolaylaştırmak için aynı fizyolojik ödevi yapan organlar biraraya getirilir. Bunlara *sistem* denir. Sistemleri anlatan anatomiye, ***sistematik anatomi***, vücudu bölgelere ayırarak okunan anatomiye ***topografik anatomi*** derler. Topografik anatomi, sistematik anatominin bellenmesini sindirmekten başka bir şey değildir. Sistemlerin sayısı altıdır; oynatma sistemi, damar sistemi, sindirim sistemi, solunum sistemi, sinir sistemi, idrar ve üreme sistemidir. Bu altı sistemden başka duyu organları ve iç salgı bezleri vardır.

OYNATMA SİSTEMİ

Bu sistem üç bölüme ayrılır: *iskelet, eklem, kas.*

İskelet Sistemi: *Kemik* denen beyaz renkte sert organların biraraya gelmesinden yapılmıştır. Kemikler biçimlerine göre üçe ayrılırlar:

a — Boyları diğer boyutlarından çok fazla olanlara ***uzun kemik.***

b — Bütün boyutları hemen eşit gibi olanlara ***kısa kemik.***

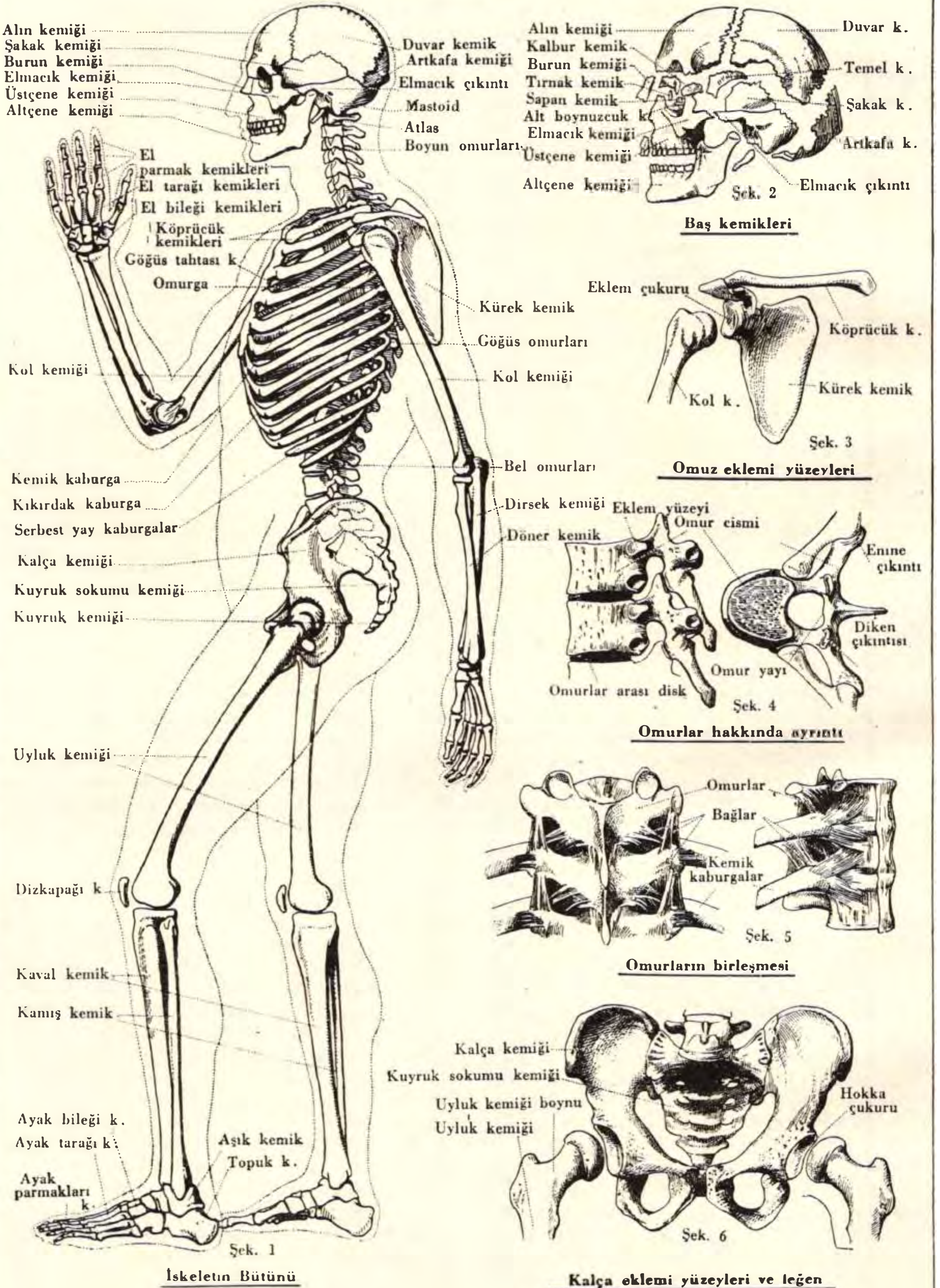
c — Kalınlıkları en az olan kemiklere ***yassı kemik*** denir. Kemiklerin dışında *periost* denen kemiği besliyen ve büyüten bir zar, içinde ***kemik iliği*** denen kemiği besleyen kemik ve kan yapan yumuşak bir oluşum ve bunların arasında kemiğin sertliğini veren ***kemik dokusu*** bulunur. Kemiklerin üçte birini ossein, üçte ikisini kalsium fosfat, kalsium karbonat, mağnezyum fosfat gibi organik ve inorganik maddeler yapar. Kemiklerin sayısı bilginlerin görüşüne göre değişmektedir. Ortalama olarak yetişkin bir insanda 213 kadar kemik vardır. Vücudumuzun değişik bölümlerinde bulunan kemik sayısı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

	Solda	Ortaçizgide	Sağda	Tutarı
Omurlar kolonunda		33		33
Kafada	2	4	2	8
Yüzde	6	2	6	14
Dil kemiği		1		1
Kulak kemikleri	3		3	6
Kemik kaburgalar	12		12	24
Göğüstahtası kemiği		1		1
Üst taraf	32		32	64
Alt taraf	31		31	62

İskelet (Bk. Levha 1 Şek. 1): *Omurga, baş, göğüs, üst taraf, alt taraf* ***kemikleri*** diye bölümlere ayrılır. **Omurga:** Vücudun ekseninde, arka ve ortada bulunan bir kemik kolonudur. Omur (bk. Şek. 4) denen 33 kadar halka biçimi kemikten yapılmıştır. Her omurda; ***Omur cismi, omur deliği, omur sapları, omur yayları, diken çıkıntısı, enine çıkıntılar, eklem çıkıntıları*** denen yedi oluşum vardır. Omurganın boyun parçasındaki yedi omur ***boyun omurları***dır. Omurganın göğüs parçasındaki oniki omur ***göğüs omurları***dır. Omurganın bel parçasındaki beş omur ***bel omurları***dır. Bunların altında beş kuyruksokumu omuru birleşerek ***kuyruksokumu*** kemiğini yaparlar. En alttaki dört omura ***kuyruk omurları*** denir. Kuyruksokumu omuru ile kuyruk omurlarının kalça kemiği ile beraber yaptıkları honi biçimindeki boşluğa ***leğen*** veya ***pelvis*** denir. (bk. Levha 1 Şek. 6).

Baş kemikleri (bk. Levha 1 Şek. 2): Kafa kemikleri ve yüz kemikleri diye iki bölümdür. ***Kafa kemikleri;*** Sekiz tanedir; ***Alın kemiği, kalbur kemik, temel kemik, artkafakemiği*** tek. ***Şakak kemiği, duvar kemiği*** çift olarak bulunurlar. **Alın kemiği:** alında bulunur, yüz kemiklerinin üstündedir, kemiğin *sedef* isimli bir dikey parçasiyle yatık durumda göz çukurlarının tavanını yapmağa yardım eden ***orbita parçası*** vardır. Sedef tek, orbita parçası çifttir. Alın kemiğinin iki laminası arasında, alt bölümde bulunan boşluğa ***alın sinusu*** denir, bu boşluk burun boşluklarının dış duvarının orta bölümüne açılır. **Kalbur kemik:** tek ve simetrik bir kemiktir. Alın kemiğinin göz çukuru parçalarının arasındaki çentiğe yerleşmiştir. Bu kemiğin üç parçası vardır. a — Burun boşlukları bölmesinin bir kısmını yapan dikey durumda ***orta lamina*** isimli bir kemik yaprağı. b — Yatık durumda birinciye dikey ***kalbur lamina*** denen bir kemik yaprağı. c — Kalbur laminanın uçlarına bir heybe biçiminde asılı duran ***yan parçalar*** olup bu parçaların dış yüzü göz çukuruna, iç yüzü burun boşluklarına bakar. Kemiğin yan parçalarının içinde bulunan ***kalbur hücreleri*** burun boşluklarına açılır. **Temel kemik:** Kafa tabanı ortasında bulunan tek bir kemiktir. Alın ve kalbur kemiğinin arkasında, artkafa ve şakak kemiklerinin önündedir. Bu kemiğin bir gövdesi ve buna bağlı üç çift kanadı vardır. Gövdenin ve kanatlardan iki çiftinin üst yüzleri kafa tası boşluğuna bakar. Gövdenin üst yüzündeki eyer biçiminde boşluğa ***Türk eyeri*** denir, burada iç salgı bezlerinden hipofiz bulunur. Kemiğin gövdesi içinde ***temel sinusları*** denen boşluklar vardır. Temel sinusları burun boşluklarının üst bölümüne açılır. **Duvar kemiği:** çift kemiktir, kafanın yan yukarı bölümlerinde, alın kemiğinin arkasında, artkafa kemiğinin önünde, şakak kemiğinin üstündedir. İki yüz, dört kenar ve dört köşeli yassı bir kemiktir. Beyin zarlarına giden meninks orta atardamarı, bu kemiğin iç yüzünde bulunan özel oluklardan gider. **Artkafa kemiği:** tektir, kafanın arkasındadır, birinci boyun omurunun üstündedir. Duvar, şakak, temel kemikleriyle eklem yapar. Bu kemikte bulunan büyük deliğe ***artkafa büyük deliği*** denir. Artkafa büyük deliğinin önünde kemiğin ***tabanı***, yanlarında yan parçaları, arkasında sedef parçası bulunur. Deliğin ortasında arka beynin bulbus

İskelet

Alın kemiği
Şakak kemiği
Burun kemiği
Elmacık kemiği
Üstçene kemiği
Altçene kemiği
Duvar kemik
Artkafa kemiği
Elmacık çıkıntı
Mastoid
Atlas
Boyun omurları
El parmak kemikleri
El tarağı kemikleri
El bileği kemikleri
Köprücük kemikleri
Göğüs tahtası k.
Omurga
Kürek kemik
Göğüs omurları
Kol kemiği
Kol kemiği
Kemik kaburga
Kıkırdak kaburga
Serbest yay kaburgalar
Bel omurları
Dirsek kemiği
Döner kemik
Kalça kemiği
Kuyruk sokumu kemiği
Kuyruk kemiği
Uyluk kemiği
Dizkapağı k.
Kaval kemik
Kamış kemik
Ayak bileği k.
Ayak tarağı k.
Ayak parmakları k.
Aşık kemik
Topuk k.
Şek. 1
İskeletin Bütünü
Alın kemiği
Kalbur kemik
Burun kemiği
Tırnak kemik
Sapan kemik
Alt boynuzcuk k.
Elmacık kemiği
Üstçene kemiği
Altçene kemiği
Duvar k.
Temel k.
Şakak k.
Artkafa k.
Elmacık çıkıntı
Şek. 2
Baş kemikleri
Eklem çukuru
Köprücük k.
Kol k.
Kürek kemik
Şek. 3
Omuz eklemi yüzeyleri
Eklem yüzeyi
Omur cismi
Enine çıkıntı
Diken çıkıntısı
Omur yayı
Omurlar arası disk
Şek. 4
Omurlar hakkında ayrıntı
Omurlar
Bağlar
Kemik kaburgalar
Şek. 5
Omurların birleşmesi
Kalça kemiği
Kuyruk sokumu kemiği
Uyluk kemiği boynu
Uyluk kemiği
Hokka çukuru
Şek. 6
Kalça eklemi yüzeyleri ve leğen

bölümü bulunur. **Şakak kemiği:** çiftir. Kafatasının yan ve alt bölümündedir. Artkafa kemiği önünde, temel kemiğinin büyük kanadı arkasında ve duvar kemiğinin altındadır. Bu kemiğin üç parçası vardır: a) Dış yüzünde öne doğru uzayan *elmacık çıkıntısı* bulunan *sedef parçası.* b) Kemiğin alt ve arkasında, içinde *antrum* isminde orta kulakla ilgili önemli boşluğu bulunan mastoid parça. c) Kayaya benzeyen içinde işitme ve denge organlariyle önemli damar ve sinir kanalları bulunan *kaya parçası.* **Yüz kemikleri:** Sayıları 14 tür; sırasiyle gözden geçirelim: **Üstçene kemiği:** Üç yüzlü bir piramit biçimindedir. Hemen bütün yüz kemikleri bu kemiğe tutunurlar. Çift kemiktir, orta çizgi üzerinde yan yana bulunur. İki üstçene kemiği önde aralarında burun boşluğunun ön deliğinin, taban ve dış duvarının bir bölümünü yaparlar. Bu kemiğin içinde *Highmor mağrası* denen ve burun boşluğunun dış duvarının orta bölümüne açılan önemli bir boşluk vardır. Mağaranın üst duvarı ince olup göz çukuru ile komşudur, alt kenarı en çökük yeridir. Buraya döşeme de denir, küçük ve büyük azı dişlerinin kökleriyle yakından komşudur. **Elmacık kemiği:** Çifttir, alın kemiğinden şakak ve üstçene kemiklerine uzanan sağlam bir kemik kemer gibidir, göz çukurunun dış duvarının bir bölümünü yapar. **Damak kemiği:** Çifttir, yatık ve dikey iki laminadan yapılmıştır. *Dikey lamina,* burun boşluklarının dış duvarının bir bölümünü yapar, *yatık lamina,* sert damağın kemik katının arka bölümünde olup üst yüzü burun boşluklarının tabanına alt yüzü ağız boşluğunun tavanına bakar. **Burun kemiği:** Çifttir,orta çizgide birbirlerine tutunmuşlardır. Burun boşlukları ön deliğinin yukarı bölümünde bulunurlar. yukarda alın, arkada çene kemikleriyle eklem yaparlar. **Tırnak kemik:** bu kemiğe *gözyaşı kemiği* de denir, çifttir, göz çukurunun iç duvarının ön bölümünde bulunur. Küçük ve ince bir kemiktir. **Alt Boynuzcuk kemik:** Burun boşlukları dış duvarının alt bölümünde, önden arkaya durumda ince bir kemik yaprağıdır. **Sapan kemik:** Tektir, dört köşeli bir kemik yaprağı biçimindedir. Temel ve damak kemikleri arasında orta çizgidedir. Burun boşlukları bölmesinin en arka kısmını yapar. **Altçene kemiği:** Tektir, yüz kemikleri içinde yalnız bu oynar, arka uçları yukarı kalkık, cismi konkavlığı arkaya bakan bir at nalı biçimindedir. Orta parçasına *altçene cismi,* yukarı kalkık parçalarına *altçene kolu* denir. Alt dişlerimiz cismin üst kenarındaki *diş çukurluklarında* bulunur, alt çene kollarının üst kısmının arka bölümünde şakak kemiğinin eklem çukuruna girerek çene eklemini yapan *altçene lokması,* ön bölümünde çiğneme kaslarından şakak kasının yapıştığı *kas çıkıntısı* bulunur.

Göğüs kafesi kemikleri: *Göğüs omurları, göğüs tahtası kemiği* ve *kaburgalar* arasında kalan boşluğa, **göğüs kafesi** denir. Göğüs kafesinin üst ve alt iki deliği vardır. Üstteki delik küçük, alttaki büyüktür. **Döş** veya **göğüs tahtası kemiği:** Tektir, orta çizgide kıkırdak kaburgaların ön ucunda bulunur. Göğüs boşluğunun ön duvarındadır, kenarlarında kıkırdak kaburgaların tutunduğu çentikler vardır. Alt ucunda *ensiform* çıkıntı denen bazen kemikleşmeyen kıkırdak olarak kalan bir uzantı bulunur. Ön yüzünde kemiğin cisminin üst parça ile birleştiği yer öne doğru kabarıktır. Buraya *döş kemiği açısı* denir, yanda ikinci kıkırdak ve kemik kaburgalara uyar, deri altında burası kolay ele geldiği için kaburgaların sayılmasında işimize yarar. **Kemik kaburgalar:** Biçimleri yay gibidir, sayıları sağ ve solda onikişerden 24 tür, göğüs omurlarının yan yüzlerinden kıkırdak kaburgalara uzanırlar. Ve kıkırdak kaburgalar aracılığı ile gögüs tahtası kemiğine tutunurlar. Son iki tanesi göğüs tahtası kemiğine ulaşmaz. Birinci kaburga yatık durumdadır. **Kıkırdak kaburgalar:** Kemik kaburgaların ön ucunda bulunurlar sayıları 24 tür.

Üst taraf kemikleri: *Omuz, kol, önkol* ve *el kemikleri* diye dört bölüme ayrılırlar. Omuzda iki kemik vardır. 1 — Köprücük kemiği, 2 — Kürek kemik. **Köprücük kemiği:** S harfi biçimindedir. İçte göğüs tahtası kemiğine dışta kürek kemiğe tutunmuş uzun bir kemiktir. Alt yüzünde köprücükaltı oluğu bulunur. **Kürek kemik:** Çift kemiktir, üçgen biçiminde ve yassıdır. Göğüs kafesinin arka yüzünün üst bölümünde bulunur. Kemiğin çukurca olan ön yüzü iskelette kaburgalara bakar, arka yüzünden *kürek dikeni* denen köprücük kemiği ile karşılaşan bir çıkıntı çıkar. Üst tarafın ikinci bölümü olan kolda yalnız *kol kemiği* bulunur. **Kol kemiği;** Uzun bir kemiktir, bir cismi iki de ucu vardır. Cismin üç yüzü ve üç kenarı vardır, arka yüzünde döner sinirin geçtiği bir oluk bulunur. Üst ucu bir başla iki tümsek gösterir, baş kürek kemiğin dış köşesindeki eklem çukuruna yerleşerek omuz oynağını yapar, *alt ucu* önkol kemikleriyle eklem yapar, içte dirsek kemiği ile eklem yapan makara biçiminde bir oluşum, dışta döner kemikle karşılaşan bir başcık gösterir. Önkolda iki kemik bulunur: 1 — Dirsek kemiği, 2 — Döner kemik. **Dirsek kemiği:** Bir *cismi* iki ucu vardır, *üst uc* kol kemiğinin makarasına uyan çentik biçiminde bir eklem yüzeyi, *alt uç ulna başcığı* denen, bir başçık, *stiloid çıkıntı* ismini alan bir sivrilik gösterir. **Döner kemik:** Uzun kemiktir, bir cismi iki ucu vardır. Dirsek kemiğinin dışındadır. Üst ucunun tepesi çukur olup *döner başcığı* ismini alır, bu çukura kol kemiğinin alt ucundaki başcığı yerleşir. Başın altında *döner boynu* bunun da altında *döner tümseği* vardır. Cisim dirsek kemiğinin tersine olarak aşağı indikçe kalınlaşır, *alt uç* bilek kemikleriyle eklem yapan genişçe bir yüzey gösterir. *El bilek kemikleri;* İki sıra üzerine dizili sekiz kemiktir: Dıştan içe, üst sırada; **Kayık kemik, ay kemik, piramidal kemik, nohut kemik.** Alt sırada; **Trapez kemik, trapezoid kemik, başlı kemik, çengel kemik** vardır. Bunların hepsi kısa kemiktir, altı yüzlüdürler. **El tarağı kemikleri;** Sayıları beş çifttir, dıştan içe doğru 1, 2, 3, 4, 5 diye sayılırlar. Bir *cisim* ve iki *uçlu* olup uzun kemiklerdendirler. **El parmak kemikleri;** Baş parmakta iki, son dört parmakta üçer parmak kemiği vardır. İkinci parmağın, ikinci parmak kemiği dendiği zaman, avucun öne baktığına göre parmağı dıştan içe, parmakkemiğini yukardan aşağı sayarak bulmak gerektir. Baş parmakta ikinci parmak kemiği yok olduğuna göre hesaplamak lâzımdır.

Alt taraf kemikleri: Üst taraf gibi dört bölüme ayrılarak incelenir. 1 — *Leğen kemikleri.* 2 — *Uyluk.* 3 — *Bacak kemikleri.* 4 — *Ayak kemikleri.* **Leğen:** Üç kemikten yapılmıştır. Bunlardan ikisi yanda simetrik bulunan *kalça kemikleri,* ortada kalça kemiklerini birleştiren *kuyruksokumu kemiği* ile kuyruksokumu kemiğinin alt ucunda bulunan kuyruk kemikleridir. (bk. Levha 1 Şek. 6). **Kalça kemiği:** Çifttir, üç parçası vardır. Yukarı bölümü *ilyum,* ön bölümü *pubisdir,* altta *iskiyon* parçası bulunur. Her üç parça arasında meydana gelen büyük deliğe *obturator delik* denir. Kemiğin dış yüzünde bulunan çukur *hokka çukurudur,* bu çukura uyluk kemiği başı girerek kalça eklemi-

Başlıca insan kasları

Avrikular ön kas
Avrikular üst kas
Avrikular arka kas
Baş çevirten kas
Somun kas
Orta skalen kas
Ön skalen kas
Yamuk kas
Göğüs büyük kası
Deltoid kas
Pazı kası
Parmakların birleşik ekstensor kası
Bileğin dış kısa ekstensor kası
Geniş akzarın gerici kası
Yaklaştırıcı kas
Uyluk dörtbaşlısı
Soleus kası
Şakak kası
Alın kası
Gözkapaklarının çevre kası
Elmacık küçük kası
Elmacık büyük kası
Ağzın çevre kası
Masseter kası
Pazı kası
Kol üç başlı kası
Yandişli kas
Sırt geniş kası
Karın dış eğik kası
Brakiyo - radyal kas
Bileğin dış uzun eks. kası
Karın doğru kası
Yaklaştırıcı kas
Yarı zar kas
İnce kas
Terzi kası
Uyluk dört başlısı
Bacak ikiz kası iç başı
Soleus kası
Uzun fibular kas
Ayak parmaklarının birleşik ekstensor kası
Ayak baş parmağının uzaklaştırıcı kası
Ayak p. uzun fl. kası
Aya kısa kası
Brakiyo - radyal kas
Dış bilek fleksoru
Aya uzun kası
Bileğin fleksor iç kası
Bileğin dış uzun ekstensoru
Beşinci parmağın özel ek.
Bileğin iç ekstensoru
Dizkapağı kemiği
Uyluk dört başlısı
Tibial ön kas
Parmakların uzun ekstensor kası.
Uzun fibular kas
Kısa fibular kas
Üçüncü fibular kas
Parmakların kısa ekstensor kası

Önden görünüş

Alın kası
Şakak kası
Elmacık küçük kası
Elmacık büyük kası
Masseter kası
Brakiyo - radyal kas
Kol üç başlı kası
Diken altı kası
Küçük yuvarlak kas
Büyük yuvarlak kas
Sırt geniş kası
Karın dış eğri kası
İlye büyük kası
İlye orta kası
Geniş akzar gericisi
Büyük trokanter
Uyluk dört başlısı
Geniş akz.
Uyluk iki başlısı
Yarı kiriş kas
Bacak Yarı zar kas
ikiz kası dış başı
Bacak ikiz kası iç başı
Soleus kası
Ayak parmaklarının uzun fleksor kası
Avrikular üst kas
Avrikular ön kas
Avrikular arka kas
Artkafa kası
Somun kas
Yamuk kas
Deltoid kas
Kol üç başlısı
Dış bilek fleksoru
Bileğin fleksor iç kası
Aya uzun kası
Uyluk iki başlısı

Arkadan görünüş

Achille kirişi

Yüz kasları

ni yapar. Kemiğin üst kenarı S harfi biçimindedir, *ilyak ibik* denir. İlyak ibiğin ön ucunda bulunan kemiğin ön kenarına uyan çıkıntı *ilyak ön dikeni*dir. Deri altında parmakla kolayca bulunur, alt taraf ölçülerinde belli bir nokta olarak işe yarar. Uylukta yalnız **uyluk kemiği** vardır. Tektir, bir *cismi* iki *ucu* vardır. Vücudumuzun en uzun kemiğidir. Üst ucunda içe doğru uzamış bir *boynu* ve bu boynun üzerinde bir baş, bunlardan başka *büyük* ve *küçük trokanter* isimli iki tümsek bulunur. Baş kalça kemiğindeki hokka çukuruna girer. Alt ucunda *uyluk makarası* vardır. Makaranın ön yüzü dizkapağı kemiği ile karşılaşır. Makaranın alt yüzü kaval kemiğin üst yüzündeki eklem yüzeyine uyarak diz eklemini yapar. Cismin arka kenarında uyluk ibiği adında bir ibik bulunur. **Dizkapağı kemiği:** diz ekleminin önündedir. Sünger dokusu çok olan yuvarlak ve yassı biçimde bir kemiktir, uyluk dört başlı kasının kirişi arasındadır.

Bacak iskeletini içte *kaval,* dışta *kamış* kemikler yapar. **Kaval kemik:** bir *cisim* ve iki *ucu* olan bir kemiktir. *Üst ucu* daha iricedir, uyluk kemiğinin alt ucu ile eklem yapan bir çift yüz ve dışta kamış kemikle eklem yapan bir yüzey gösterir. *Alt uc* aşık kemikle ve dışta kamış kemikle eklem yapar. Bu ucun iç tarafında *iç aşık çıkıntısı* bulunur. Cismin ön kenarı ibik gibi keskindir. S harfi biçimindedir. **Kamış kemik:** iki ucu ve bir cismi olan uzun bir kemiktir, incedir, bacağın dışındadır, üst ucdaki başçık kaval kemikle eklem yapar. Alt uc *dış aşık çıkıntısı* ismini alır ve aşık kemiği ile eklem yapar. **Ayak iskeleti**ni yapan kemikler; *ayak bileği. ayak tarağı kemikleri* ve *ayakparmakları kemikleri*dir. Ayakbileği kemikleri yedi tanedir: **topuk kemiği, aşık kemik, ayak kayık kemiği, zar kemik,** üç tane **konik kemik. Ayaktarağı kemikleri:** eltarağı kemiklerine benzer; yalnız, eldekiler gibi dıştan içe değil, içten dışa sayılırlar. Sayıları beştir. **Ayakparmakları kemikleri:** eldeki gibi başparmakta iki diğer parmaklaıda üçer tane bulunur. Sayıları içten dışa ve arkadan önedir. Ayakta başparmak içte olduğu için, parmaklar içten dışa sayılırlar.

Eklemler: kemiklerin birbiriyle karşılaşarak yaptıkları özel yapılara eklem denir. Üç çeşit eklem vardır. 1 — *Oynamaz eklemler* (kafa kemikleri arasındaki eklemler). 2 — *Yarı oynar eklemler* (omurlar arasındaki eklemlerde olduğu gibi). 3 — *Oynar eklemler* (omuz, kol, kalça eklemlerinde olduğu gibi). En önemlileri oynar eklemler olduğundan bunları örnek tutarak eklem oluşumları incelenecektir. Bir eklemde bulunan yapılar şunlardır. a — *Eklem yüzeyleri:* kıkırdakla örtülüdür, üzerleri kaypaktır (Şek. 3 de bir omuz eklemini yapan yüzeyler; Şek. 6 da kalça eklemini yapan, kalça kemiğindeki hokka çukuru ile uyluk kemiği başının eklem yüzeyleri görülmektedir). b — *Eklem kapsülü:* eklem yüzeyleri çevresine yapışır, eklemi bir kolluk gibi sarar, fibroz yapıdadır. Bu kapsülü içten ve dıştan kuvvetlendiren eklem bağları bulunur. İçte özel bağ ile kuvvetlendirilenler: kalça ve diz eklemleridir. Kas kirişleri de eklem bağlarını kuvvetlendirmeğe yardım eder. c — *Sinoviyal zar:* eklem yüzeylerinin kaypaklığını sağlıyan sıvıyı yapar. Kapsülün iç yüzeyini döşer. Kimi eklem yüzeyleri birbirine tam uymaz, o zaman bunların uygunluğunu sağlamak üzere eklem içinde kıkırdak yapısında *disk* ismi verilen eklem yastıkları bulunur (diz ve çene ekleminde olduğu gibi). Başlıca oynar eklemler: *çene eklemi, omuz eklemi, dirsek eklemi, önkol-bilek eklemi, bilek-tarak eklemi, tarak-dizi eklemleri, el parmağı eklemleri, kalça eklemi, diz eklemi, bacak-aşık eklemleri, ayağın tarak-parmak eklemleri, ayakparmağı eklemleri* ve *atlas eksen eklemidir.*

Kaslar: iç ve dış etkilerle kasılarak uzunlukları azalan organlardır. Kasıldıkları zaman komşu oluşumları, bunlardan en çok kemikleri oynatırlar. İki türlü kas vardır. 1 — *Düz kaslar.* 2 — *Çizgili kaslar.* **Düz kaslar:** iç organların kas dokusunda bulunurlar. İsteğimiz dışında çalışan soluk ipliklerden yapılıdır. Uzunlukları 100 - 200 μ kadardır. **Çizgili kaslar:** isteğimizle çalışırlar, çoğu iskeletin çevresinde toplanmışlardır, iğ, şerit veya yelpaze biçiminde olurlar. Ucları bir kirişle çok defa kemiklerde, deride, nadiren akderide biter. Esas, kırmızı, kasılan bir bölümle, kasılmıyan sedef renkli bir kirişten yapılmışlardır. Çizgili kasların sayıları değişik anatomistlere göre başka başkadır, bu sayı Sappey'e göre 501 dir. Bu kasların çevresini fibröz yapıda *akzar* denen oluşumlar örter. Çizgili kaslar *uzun, geniş, kısa* olurlar. Deri altında akzarı olmayan kaslara *deri kasları* denir. İplikleri delikleri kapayacak biçimde eğri olan kaslara *çevre kası* denir. Vücudumuzdaki başlıca kaslar ve yüzün mimik kaslarıyla bir kısım boyun kasları LEVHA 2 de isimleriyle beraber gösterilmiştir.

DAMAR SİSTEMİ

(bk. Levha 3, Şek. 1). *Kan,* ve *akkan* dolaşımına yarayan organlardır. Bu organlar, *kalb, atardamarlar, kılcal damarlar, toplardamarlar, akkan* damarlarıdır.

Kalb: (bk. Levha 3, Şek. 4) kas ve zardan yapılı, üç yüzlü bir piramit biçiminde, tepesi sol meme başının biraz dışında, tabanı arkada ve sağda, 250 - 300 gr. kadar ağırlığında, kırmızı renkte, kanın damarlarda dolaşımını sağlıyan bir organdır. Göğüs boşluğu içinde, iki akciğerin arasındadır. Yüzlerinden biri göğsün önduvarının iç yüzüne, diğeri diyafragmaya bakar. Tabanında kalbe açılan büyük toplardamar delikleri bulunur. Kalbin içinde dört boşluk vardır (bk. Şek. 4). Bunlardan ikisi üstte, ikisi alttadır. Üsttekilere *kalb atriumları,* alttakilere *kalb karıncıkları* (veya *ventrikülleri*) denir. Bu boşluklar birbirinden kas veya zardan yapılı bölmelerle ayrılırlar. Sağ atrium ile sağ karıncığın ikisine birden *sağ kalb,* sol atrium ile sol karıncığın ikisine birden *sol kalb* denir. Sağ kalbde kara kan, sol kalbde kırmızı kan vardır. Sağ ve sol kalb arasında delik yoktur. Kalbde iki tane atrio-ventriküler delik bulunur.

1 — Sağ karıncık ile sağ atrium arasında *sağ atrio-ventriküler delik* ve *üçlü kapakçık,*

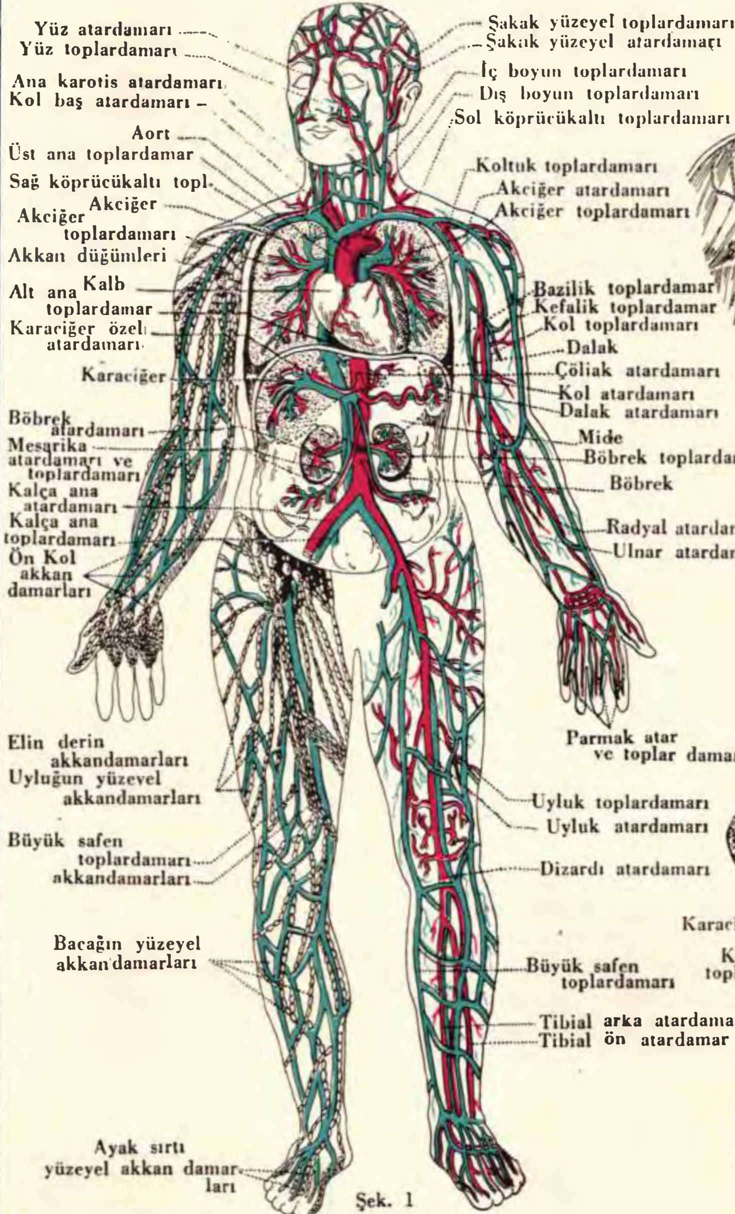
2 — Sol karıncık ile sol atrium arasında *sol atrio ventriküler delik* ve *ikili kapakçık* vardır.

Kalbten çıkan atardamar delikleri sağ ve sol iki tanedir.

1 — *Sağ atardamar deliği:* akciğer atardamarınındır. Sağ karıncık tabanında bulunur (bk. Şek. 5).

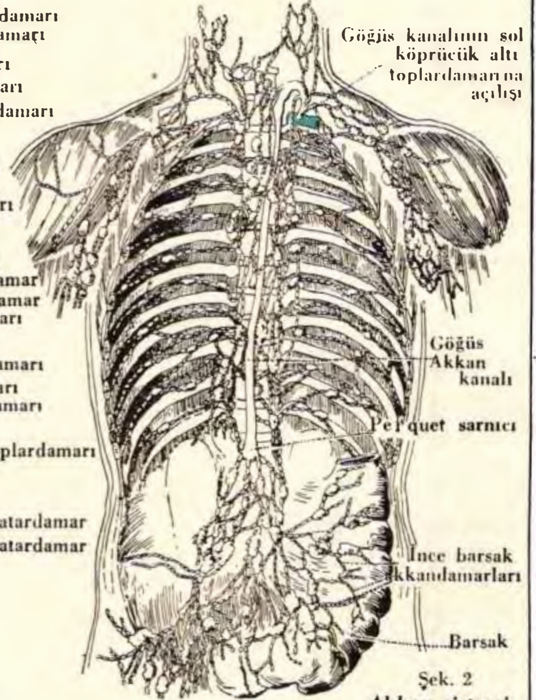
2 — *Sol atardamar deliği:* aort damarının kalbden çıktığı yere uyar. Sol karıncık tabanındadır. Bu deliklerde

Damar sistemi

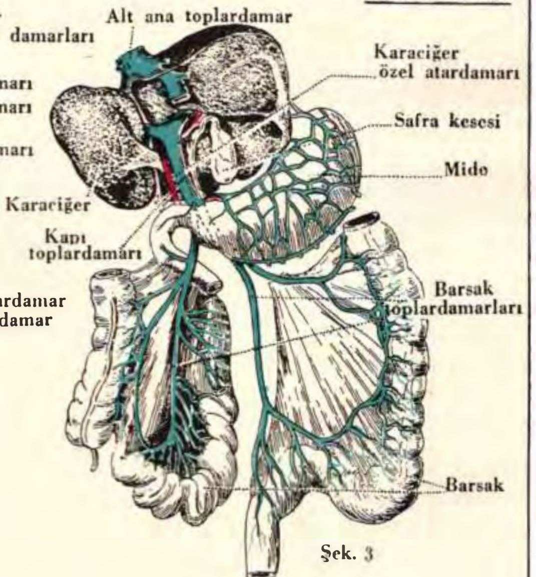
Şek. 1

Küçük ve büyük dolaşım

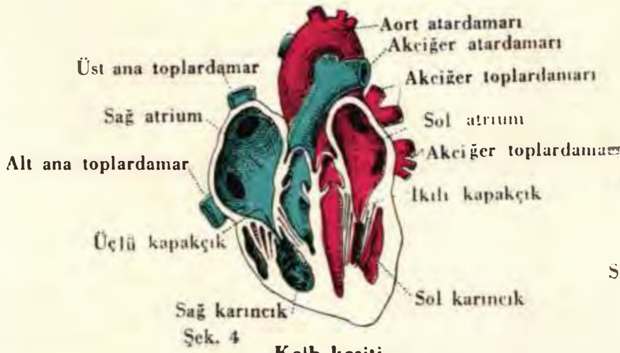
Şek. 2

Akkan sistemi

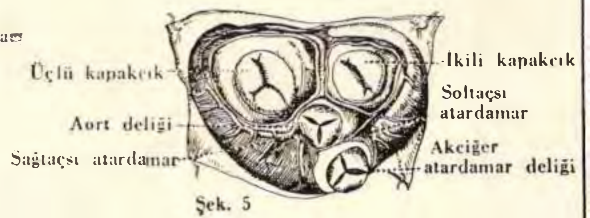
Şek. 3

Portal sistem

Şek. 4

Kalb kesiti

Şek. 5

Kalbin delikleri

kalbden çıkan kanın geri dönmemesi için *sigmoid kapaklar* bulunur. Sağ atriumun üst duvarına üst anatoplardamar açılır. Sağ atriumun alt duvarına alt anatoplardamar açılır. Akciğer toplardamarları sol atriumun arka duvarına dört delikle açılırlar.

Bu anlatışa göre, dokularda kirlenen kan üst ve alt anatoplardamar ile sağ atriuma gelir, buradan sağ atrio-ventriküler delik aracılığı ile sağ karıncığa ve oradan akciğer atardamarı ile akciğere temizlenmeğe gider. Akciğerde atardamar kanı haline gelen kan, akciğer toplardamarları ile sol atriuma ve oradan sol atrio-ventriküler delikten, sol karıncığa, en sonunda sol atardamar deliği ile aorta geçer.

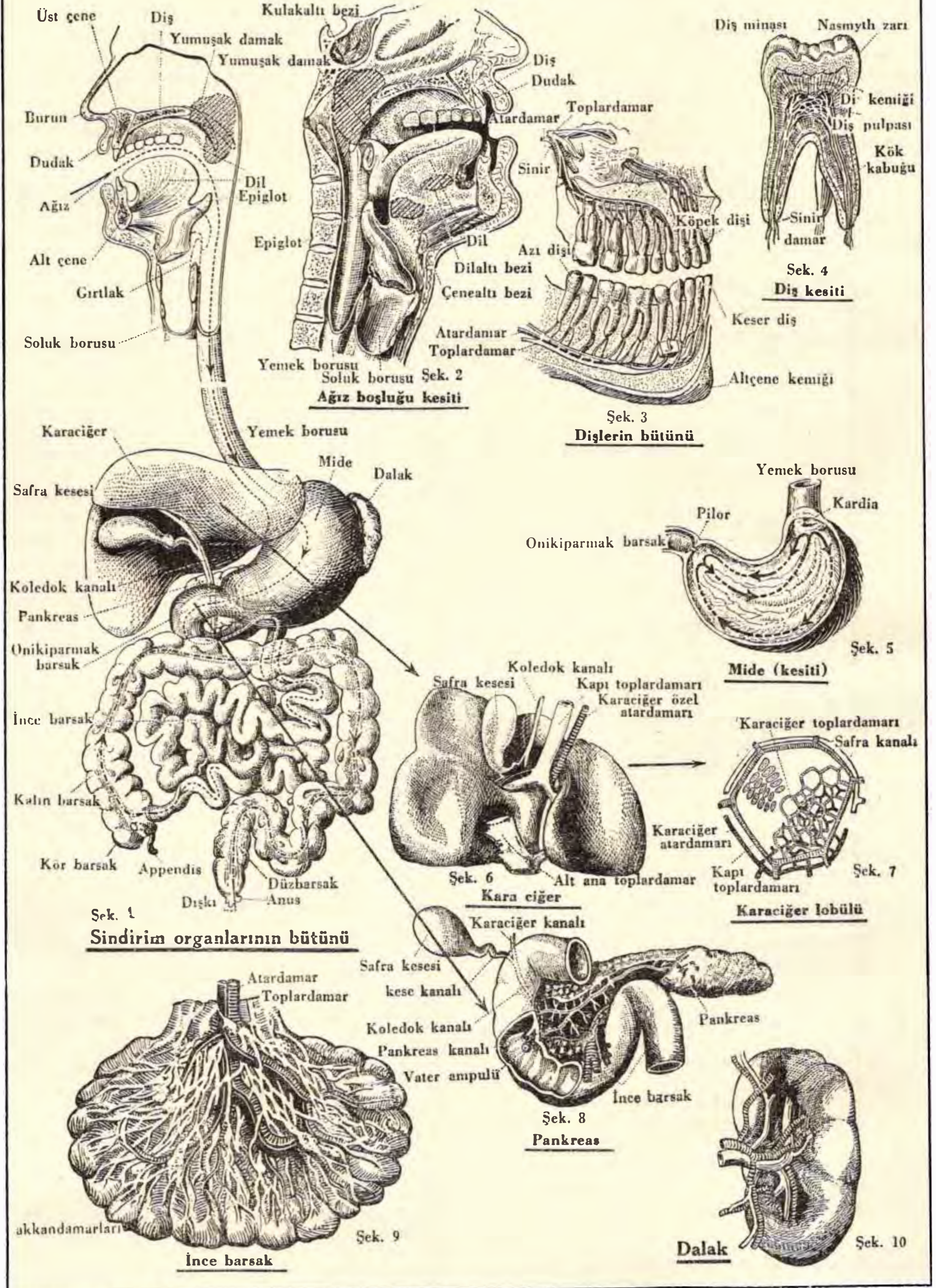
Kalbin zarları: *kalb iç* ve *kalb dış* zarlarıdır. **Kalb iç zarı:** kalbin bütün boşluklarını örter. **Kalb dış zarı:** kalbin dış yüzünü iki katlı bir torba gibi sarar. Bu zarın derinde olanı *seröz*, yüzeyel olanı *fibröz* gömlektir.

Kalbin iç yüzü bir çok kas uzantıları ve kas köprücüklerinden meydana gelen yapılarla girintili çıkıntılıdır. Atrium ve karıncıklar arasındaki kapakların üzerinden başlıyan iplik gibi kiriş uzantıları karıncıkların iç yüzünde bulunan bu kaslara yapışırlar, kapakların tersine açılmasını önlerler. Atriumlardan gelen kan karıncıklara geçtikten sonra kapaklar kapanır, kalbin kasılmasiyle kan tekrar atriumlara dönemeyince damarlara geçer.

Atardamarlar: kanı kalbden organlara götüren damarlardır. Genel olarak derinde bulunurlar. Duvarları üç katlıdır. Sağ karıncıktan *akciğer atardamarı* çıkar, sol karıncıktan *aort* çıkar. Bu atardamarların kalbden çıktıkları yerde bulunan üçer kapakçık damar tarafına açıldıkları halde kalb tarafına açılmazlar. Damar içine geçen kan tekrar geriye kalbe dönemez. **Aort:** büyük dolaşım kanını vücudumuza dağıtan ana atardamarıdır. Kalbden çıktığı yerde kalbi besliyen *sağ* ve *sol* iki *taçsı* atardamarları verir. Sonra dördüncü göğüs omurunun sol tarafına doğru, sol akciğer sapı üzerinden dolanarak gider, *aort yayını* yapar (bk. Levha 6, Şek. 1). Bu yaydan yukarı doğru giden üç büyük dal çıkar. Dallar sağdan sola: *kolbaş atardamarı*, *sol ana karotis atardamarı*, *sol köprücükaltı atardamarları*'dır. Kolbaş atardamarından iki uc kol ayrılır: *sağ ana karotis atardamarı*, *sağ köprücükaltı atardamarı*. Sağda ve solda köprücükaltı atardamaları köprücük kemiği altından sonra *koltuk atardamarı* ismini alarak dışarı doğru ilerler. Büyük göğüs kası alt kıyısında *kol atardamarı* olurlar. *Kol atardamarı*, dirsek bükümünün üç santim altında *radial atardamarı* ile *ulnar atardamar* denen iki uç dala ayrılır. Bütün bu atardamarlar yolları boyunca birçok yan dallar verirler. *Radiel atardamar*, önkolda bilek yakınına gelince yüzeyelleşir; damar atımı burada deri altında parmakla kolayca duyulur. Boyunda her iki ana karotis atardamarları yan dal vermezler. Tiroid kıkırdağın üst kenarına gelince *dış* ve *iç karotis atardamarları*na ayrılırlar. *İç karotis atardamarı:* kafaya girerek beyni besler. *Dış karotis atardamarı:* boyuna, yüze, kafanın yan ve arka yüzlerine giden dallar verir. Aşağı doğru ilerleyen aort, göğüs aortudur. *Göğüs aortu:* aortun yay bölümü ile diafrağma deliği arasındaki parçasıdır; bundan *kaburgalararası atardamarları* ve göğüs organlarına giden yan dallar çıkar. Aort göğüsten karına kendi ismini taşıyan delikten geçerek *karın aortu* olur; dördüncü bel omuru önünde, *sakral orta*, *sağ* ve *sol ana kalça atardamarları* isimli üç uc dala ayrılarak sonlanır Karın aortunun yan dallarından başlıcaları: *çöliak atardamarı* (*Mide sol, karaciğer ana* ve *dalak atardamarlarının* çıktığı kütük). *Mesarıka üst* ve *mesarika alt atardamarları* (ince ve kalın barsakları besler), *böbrek atardamarları*, erkekte *spermatik*, kadında *ovarik atardamarlar* ve *bel atardamarları*dır. Aortun uc kollarından *ana kalça atardamarları*, sağda ve solda *kalça iç* ve *kalça dış atardamarları*na ayrılırlar. *Kalça iç atardamarları:* pelviste bulunan iç organlarına pelvis duvarlarına, pelvis dışında bulunan kasların bir bölümüne dallar verir. *Kalça dış atardamarı:* kasık bağı altından *uyluk atardamarı* ismini alarak uyluğa geçer, birçok yan dallar verdikten sonra dizardında *dizardı tardamarı* olur. Çevresinde dallar veren dizardı atardamarı bacakta *tibial ön* ve *tibial arka atardamar* adındaki dallara ayrılır. Tibial ön atardamar, bacağın ön bölümünde ve ayak sırtında dağılan dallar verir. Tibial arka atardamar, bacağın arkasında dallar verdikten sonra iç aşık çıkıntısı ile Achillis kirişi arasından geçerek *tabanın iç* ve *dış atardamarlarını* yaparak sonlanır. *Akciğer atardamarı:* içinde toplardamar kanı vardır. Kalbden çıktığı için bu ismi alır. Sağ karıncıktan çıkar. Aort yayı altında ikiye ayrılır (bk. Levha 6, Şek. 1). Bu kollardan biri sağ diğeri sol akciğere gider. Sağ kol *sağ akciğer atardamarı*, sol kol *sol akciğer atardamarıdır*. Kalbin sol karıncığından aorta geçen kan atardamarlarla bütün vücudumuza dağılır. Buradan kılcal damarlar aracılığı ile toplardamarlara geçerek, sağ atriuma dökülür. Dolaşım işinin bu bölümüne **büyük dolaşım** denir. Sağ karıncıktan akciğer atardamarı ile çıkan kan akciğerde alveoller çevresindeki kılcal damarlara yayılır, temizlenerek akciğer toplardamarlarına geçer. Sonunda kalbin sol atriumuna dökülür, Dolaşımın bu bölümüne de **küçük dolaşım** denir (bk. Levha 3, Şek. 1). **Kılcal damarlar:** gözle görünmediklerinden histolojiyi ilgilendirirler. Bunlar atardamarların sonu ile toplardamarların başlangıcı arasındadır. Ortalama 7 μ çapında çok ince damarlardır. Hem kanı götürürler, hem de dokuları beslerler.

Toplardamarlar: kanı kalbe getiren damarlardır. Bir kısmı derinde olup arterlerin yandaşıdırlar. Bir kısmı yüzeyel olup derinin altında giderler. Birçoklarının içinde kanın geriye dönmesini önlemek için kapaklar vardır. Yağlı insanlarda toplardamar ince, kuvvetli insanlarda kalındır. Çok defa yandaşı bulundukları atardamarın ismini alırlar. Yüzeyel toplardamarlar birleşerek sonunda derin toplardamarlara akarlar. Üst tarafın başlıca yüzeyel toplardamarları dirsek bükümünün önünde birleşerek kol M sini yaparlar. Sonunda derin toplardamarlardan *köprücükaltı* ve *kol toplardamarı*nda biterler. *Köprücükaltı toplardamarları* kolbaş toplardamarını yapmak üzere kafadan gelen *iç jugular toplardamarları*yle birleşirler. Her iki kolbaş toplardamarı, *üst ana toplardamarını* yapar, ve bu da sağ atriumda sonlanır. *Alt ana toplardamarı*, karın, leğen ve alt taraf kanını toplar, aortun yandaşıdır, sağ atriumda sonlanır. Alt tarafın yüzeyel en önemli toplardamarı *büyük safen toplardamarı*dır, uyluk toplardamarına dökülür (bk. Levha 3, Şek. 1).

Kapı toplardamarı: (bk. Levha 3, Şek. 3) sindirim sisteminin diafragma altında kalan organlarının (üst ve alt mesarika ve dalak) toplardamarlarındaki kanı karaciğere getirir.

Sindirim organları
Üst çene
Diş
Yumuşak damak
Yumuşak damak
Burun
Dudak
Ağız
Alt çene
Gırtlak
Soluk borusu
Dil
Epiglot
Kulakaltı bezi
Diş
Dudak
Atardamar
Epiglot
Dil
Dilaltı bezi
Çenealtı bezi
Yemek borusu
Soluk borusu
Şek. 2
Ağız boşluğu kesiti
Toplardamar
Sinir
Köpek dişi
Azı dişi
Atardamar
Toplardamar
Keser diş
Altçene kemiği
Şek. 3
Dişlerin bütünü
Diş minası
Nasmyth zarı
Diş kemiği
Diş pulpası
Kök kabuğu
Sinir
damar
Şek. 4
Diş kesiti
Karaciğer
Yemek borusu
Mide
Dalak
Safra kesesi
Koledok kanalı
Pankreas
Onikiparmak barsak
İnce barsak
Kalın barsak
Kör barsak
Appendis
Düzbarsak
Dışkı
Anus
Şek. 1
Sindirim organlarının bütünü
Yemek borusu
Kardia
Pilor
Onikiparmak barsak
Şek. 5
Mide (kesiti)
Koledok kanalı
Safra kesesi
Kapı toplardamarı
Karaciğer özel atardamarı
Şek. 6
Kara ciğer
Alt ana toplardamar
Karaciğer toplardamarı
Safra kanalı
Karaciğer atardamarı
Kapı toplardamarı
Şek. 7
Karaciğer lobülü
Karaciğer kanalı
Safra kesesi
kese kanalı
Koledok kanalı
Pankreas kanalı
Vater ampulü
Pankreas
İnce barsak
Şek. 8
Pankreas
Atardamar
Toplardamar
akkandamarları
Şek. 9
İnce barsak
Dalak
Şek. 10

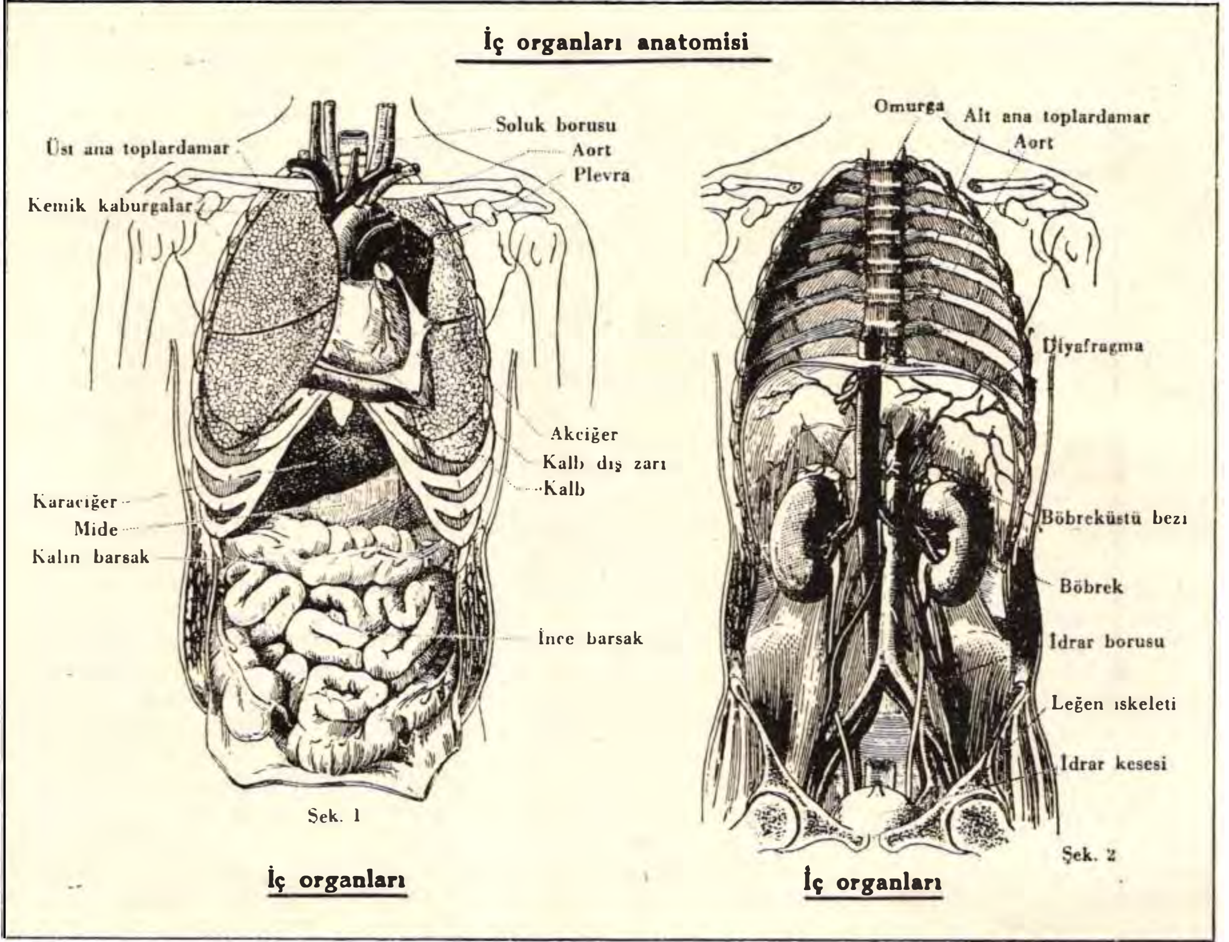
Akkan damarları: (bk. Levha 3, Şek 2) kapalı kılcal damar ağından başlıyan, akkan düğümlerine uğradıktan sonra toplardamara açılan ve içinde **akkan** bulunan damarlardır. Akkan damarlarının yolu üzerinde bulunan **ganglion** dediğimiz **akkan düğümleri** vücudumuzda başlıca, *dizardı, kasıkaltı, dış* ve *iç iliak atardamarı, anakalça atardamarı* çevresinde, *karın aortunun ön, arka, sağ* ve *solunda, akciğer saplarının etrafında, koltukaltında, boyunda* ve bir kısım *organların içinde* bulunurlar. Bu akkan düğümlerine uğrıyan akkan damarları toplanarak alt taraftan gelenler omurga kolonu önünde **büyük akkan (Pecquet) sarnıcı**'na dökülürler. Sarnıcın yeri sonuncu sırt ve birinci bel omuru hizalarıdır. Buradan yukarı doğru yükselen akkan damarı **göğüs akkan kanalı**'dır. Bu kanal sol köprücükaltı toplardamarına dökülür. Sağ taraf baş, boyundan ve koldan gelenler ise ayrı küçük bir kütük halinde sağ köprücükaltı toplardamarına, soldan gelenler göğüsten gelen sol köprücükaltına dökülen göğüs akkan kanalına açılırlar.

SİNDİRİM SİSTEMİ

(bk. Levha 4). Ağız deliğinden başlıyarak anus da sonlanan, düzensiz bir boru ile bu borunun çevresinde yer alan ilişiklerdir. Sindirim borusu, *ağız, yutak, yemekborusu, mide, incebarsaklar, kalınbarsaklar, anus* gibi bölümlere ayrılır. **Ağız boşluğu:** yüzün alt bölümünde dudakların arkasında, boğaz darlığının önünde, yanakların iç tarafındadır, tavanında sert ve yumuşak damak, tabanında ağız döşemesini yapan dilin altındaki yapılar bulunur. Alt ve üst diş yayları ile bu boşluk iki bölüme ayrılmıştır. (bk Şek. 2) Bunlardan biri ön ve yanlarda, dudaklarla diş yayları arasında kalan bölümdür, **ağızvestibülü** denir; diğeri diş yayları arkasında kalan parçadır, bu **asıl ağız boşluğu**'dur. Kulak altı tükürük bezinin, salgı kanalı ağız vestibülüne üst tarafta ikinci b. azı dişi kökünün karşısına açılır. Çenealtı ve dilaltı tükürük bezlerinin salgı kanalları asıl ağız boşluğuna açılırlar. **Dişler** (bk. Şek. 3) çiğneme organlarıdır. 6 - 7 yaşına kadar her çenede onardan 20 tanedir, bunlar **düşücü dişler**'dir. Yetişkinlerde bulunan 32 diş **sürekli dişler**'dir. Yetişkin bir insanda ön ve ortada bulunan sekiz diş **keser diş**'tir; bunun dışında ikisi altta ikisi üstde **köpek dişleri,** onun da dışında dördü üstte dördü altta **küçük azı**, daha dışta altısı üstte altısı altta **büyük azı** dişleri bulunur. Düşücü dişler doğumdan 6 - 7 ay sonra çıkmağa başlar. İlk çıkanlar alt orta keser dişleridir. Son çıkanlar doğumdan 23 - 24 ay sonra görülür, bunlar üst ikinci azılardır. Sürekli dişlerden önce 5 - 7 yaş arasında birinci büyük azılar, 16 - 30 yaş arasında üçüncü büyük azılar görülür; bu sonunculara akıl dişi denir. Her dişin diş çukuru dışında kalan bölümü **diş koronu,** içinde kalan bölümü **diş kökü**'dür. Kökün rengi sarıdır. Dişe damar ve sinirler diş kökünün ucunda bulunan delikten ve kökte bulunan kanaldan geçerek girerler. Diş koronunun rengi beyazdır. Diş koronu ortasındaki boşluğa **diş boşluğu** denir. Kurumamış dişlerde bu boşluk **diş pulpası** denen yumuşak bir madde ile doludur (bk. Levha 4, Şek. 4). Dişin pulpa dışındaki katı maddesi **diş kemiği**'dir. Diş kemiği dişin koron parçasırda **diş minası**, kök parçasında **kök kabuğu** ile örtülüdür. Minanın dışındaki çok sağlam kata **Nasmyth zarı** denir. Kesici dişler ve köpek dişleri birer köklüdür. Küçük azılar iki köklüdür; fakat bunlar her zaman birbirinden ayrılmış değildir. Büyük azılar 2 - 3 köklüdür. Ağız tavanının 2/3 ön bölümünü **sert damak** yapar. kemikten'dir mukoza ile örtülüdür. 1/3 kadar arka bölümü **yumuşak damak**'tır, kas ve zardan yapılmıştır. Yumuşak damağın arka kenarı ortasında dil tabanına doğru inen uzantı **küçük dil**'dir. Küçük dilin tabanından ikisi, ön ikisi arka olmak üzere **yumuşak damak kemerleri** çıkar. Bu kemerlerin arasında yutağın yan duvarındaki çukurluk **bademcik çukuru**'dur. İçinde **damak bademciği** bulunur. (bk. Levha 9, Şek. 9).

Dil: (bk. Levha 9, Şek. 9) ağız döşemesinde, kalın ucu arkada, tepesi önde koni biçiminde kas, mukoz ve zardan yapılı, tatma duyusu ve sindirim organıdır, gırtlağın yaptığı sesin söz olmasına yardım eder. Dilin sırtında bir **V** harfi biçiminde açıklığı öne bakan **terminal oluk** denen bir oluk vardır. Bu oluğun ön bölümünde tad duyusuyla ilgili **dil papillaları** vardır. Papillaların biçimleri **iplik, mantar, yaprak** gibidir. Oluğun arka bölümü pürtüklüdür, buraya **dil bademciği** denir.

Yutak: burun, ağız boşlukları ve gırtlağın arkasında, artkafa kemiği tabanının altında, omurganın önünde açıklığı öne bakan, kas ve zardan yapılı bir oluk biçimindedir. Üst parçası *burun parçası* olup burun boşluklariyle ilgilidir, orta parçasına *ağız parçası* denir, ağız boşluğuna bakar, alt parçası *gırtlak parçası*'dır, gırtlağın ağzı ve arka duvariyle komşudur. **Yemek borusu:** sindirim borusunun yutakla mide arasındaki bölümüdür. Soluk borusunun arkasında yukarda omurganın, aşağıda aortun önündedir. Diafrağmadan kendi ismini taşıyan delikten geçerek göğüs boşluğundan karın boşluğuna girer. Uzunluğu 25 cm dir. Dolu iken silindir, boşken önden arkaya basık biçimdedir. Yemek borusunun mideye açıldığı ağıza *kardia* denir. **Mide:** (bk. Şek. 1, 5) karın boşluğunda diafrağmanın altında, solda, omine kolunun üstünde iki delikli bir torba gibidir. Kadavrada gayda, canlıda J harfi biçimindedir. Üst deliği *kardia* olup yemek borusunun açıldığı yere uyar. Alt deliği *pilor* dur onikiparmak barsağına açılır. Midenin kapasitesi 1 300 cm^3 dır. Ön ve arka iki yüzü ve iki kenarı vardır. Önyüzü diafrağma ve karnın ön duvariyle, arka yüz karnın arka duvarındaki organlarla komşudur. Midenin büyük kenarına *büyük eğrilik* küçük kenarına *küçük eğrilik* denir. Önemli mide damarları buralarda bulunur. Midenin iç yüzü düz değildir, mukoza plikaları bulunur. Kardia deliğinde kapak yoktur. Pilor deliğinde kapak vardır, fakat buna tam anlamla kapak denemez; barsaktan maddeler bazen mideye geçebilir. Midenin iç yüzeyini döşeyen mukoz zarın iç yüzeyine mide bezlerinin kanalcıkları açılır. **İnce barsaklar:** (bk. Şek 1) mukoza, kas ve peritondan yapılı bir borudur, mide ile kalınbarsak arasındadır. Pilordan başlar, kolon kapağında biter. Uzunluğu 6 - 8 metredir, yani insan boyunun 4 - 5 mislidir. Çapı 2 - 3 cm dir. 25 cm uzunluğundaki başlangıç bölümü **onikiparmak barsağı**'dır. Burası karnın arka duvarına yapışıktır. İçine safra ve pankreas salgı kanalları açılır. Pilordan başlar, pankreas başını içine alan bir at nalı çizerek ince barsağın son bölümü olan boş kıvrım barsakla uzanır (bk. Levha 4, Şek. 8).

Şek. 1

İç organları

Şek. 2

İç organları

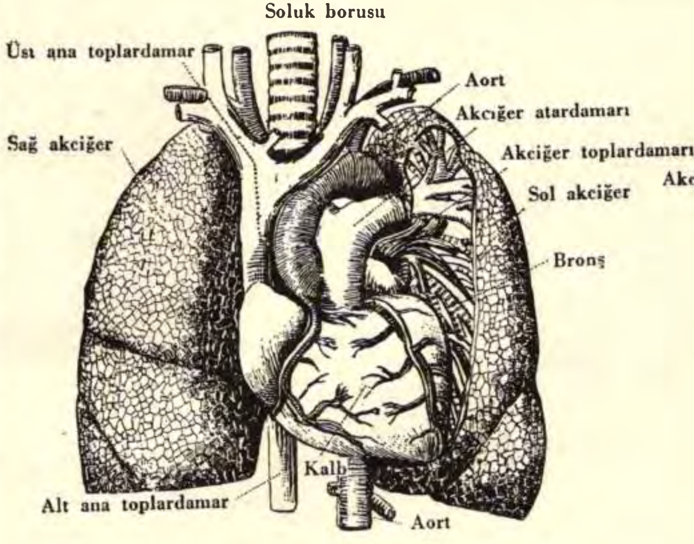
Boş kıvrım barsak: incebarsağın oynıyan bölümüdür, uzundur. *Mesarıka* adında iki periton yapıağından yapılı bir askı bağı ile karnın arka duvarına asılmıştır. Kalınbarsakların ortasındadır. Oynar durumda birçok barsak kıvrımlarından yapılmıştır (bk. Şek. 9). İncebarsağın bu bölümü ikiye ayrılırsa da aradaki sınır belli değildir. İç yüzü örten mukoz tabaka enine durumda bir takım *yarım kapıklar* gösterir; bundan amaç sindirim yüzeyini arttırmaktır. Yarım kapakların üzerindeki ve aralarındaki sivri kabartılar *barsak villusları*'dır. Bunlar besin maddelerini emerek almağa yarar. **Kalın barsaklar:** (bk. Levha 4, Şek. 1) kolon kapağından başlar, anusda biter. Uzunluğu 1, 5 - 2 m. çapı 4 - 5 cm dir. Karın boşluğunda incebarsakların çevresinde yer almıştır. Üzerinde şerit biçiminde uzunluğuna giden kas iplikleri bulunur. Barsağın dış yüzünde kabartı, iç yüzünde çöküntüler bulunur. Kolon kapağının üstünden çekilen çizginin altında kalan bölümüne *körbarsak* denir. Körbarsağın içe bakan yüzünden çıkan solucan biçiminde 7 - 12 cm uzunluğundaki barsak uzantısı **apendis**'dir. Uzun ve köşeler yapan kalın barsak parçası **kolon,** pelvis içindeki bölümü **düzbarsak**'tir. Düzbarsağın bittiği ve dışkının çıktığı delik **anus**'tur.

Sindirim borusu ilişikleri: tükrük denen salgıyı yapan *kulakaltı, çenealtı, dilaltı* bezleriyle *karaciğer*, ve *pankreas*'dır. **Karaciğer:** (bk. Şek. 6) karın boşluğunda, sağda diafrağmanın altında, kahverenginde, 1,5 kg. kadar ağırlıktadır. Alt yüzü H harfi biçiminde bir olukla dört loba ayrılmıştır. Sağ ucu yüksek, sol ucu ince bir organdır. Karaciğere, karaciğer özel atardamarı ile kapı toplardamarı girer. Bu damarlar karaciğer dokusundan geçerek, toplardamar halinde alt ana toplardamara dökülürler (bk. Şek. 6 7). Karaciğer kapısındaı çıkan iki safra kanalı birleşerek **karaciğer kanalını** yapar (bk Şek 6, 8). Bu kanal karaciğerin alt yüzünde bulunan ve bir safra deposu olan, safra kesesinden gelen **kese kanalı** ile birlikte **koledok** kanalını yaparlar ve onikiparmak barsağında sonlanırlar.

Pankreas: (bk. Levha 11, Şek. 4) karnın arka duvarındadır. Yatay durumda, 15 cm kadar uzunluktadır. Başı onikiparmak barsağın çizdiği at nalı içindedir. Kuyruğu bazen bir bağ içinde dalağa kadar uzanır. Salgısını koledok safra kanalı ile birleşerek onikiparmak barsağa, **Vater ampulu** denen bir genişleme ile döker. Pankreas sindirim işinden başka insulin denen salgıyı yapıp kana vererek kandaki şekeri ayarlar. Bir iç salgı bezliği yapar. **Dalak:** kan deposu ve ak yuvar yapan, al yuvarları tahrip eden lenfoit bir organdır. Solda, diafrağmanın altında, midenin arkasında, sol kolon dirseğinin üstündedir. Damardan çok zengindir, rengi koyu kırmızı, ağırlığı 200 gr kadardır. Biçimi kahve çekirdeğine benzetilebilir. Sindirim sistemine bağlanması komşuluk bakımındandır (bk. Levha 4, Şek. 1, 10).

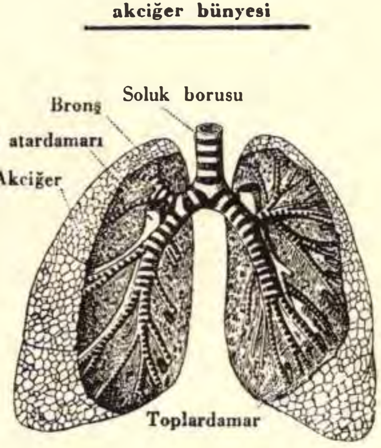
Periton: karın ve pelvis boşluğundaki organların büyük bir bölümünü (boşluğu içine almadan) saran, karın ve pelvis duvarlarının iç yüzlerini örten, iki yaprağı arasında bulunan *periton boşluğu*ndaki *periton sıvısı* ile organların çevresi üzerindeki kaypaklığını sağlıyan seröz bir zardır. Aynı zamanda organlara içinden damar ve sinirlerin geçtiği askı bağları yapar. Kalınlığı 1/10 , 1/20 mm arasındadır

Solunum organları

Şek. 1
Kalb ve akciğer

akciğer bünyesi

Şek. 2
Akciğer kesiti

Gırtlak

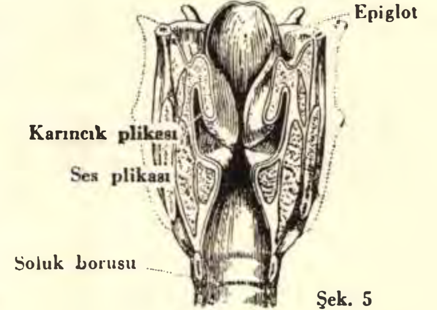

Şek. 3
Önyüz

Şek. 4
Arka yüz

Gırtlak

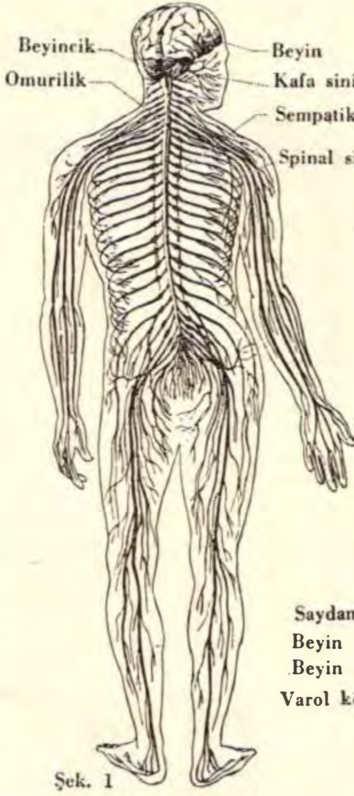

Şek. 5
Gırtlak kesiti

SOLUNUM SİSTEMİ

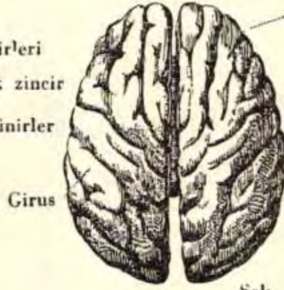
Burun ve *ağız boşlukları, yutak gırtlak solukborusu, bronş* gibi bir solunum yolu ile hematozu sağlıyan organ olan *akciğer* ve bu akciğerle çevresindeki duvar ve organları sararak kaypaklık veren *plevra* isimli zardan yapılmıştır. **Gırtlak:** yutağın alt bölümünün önünde, tabanı yukarda kesik olan tepesi aşağıda solukborusiyle uzanan bir piramit biçimindedir. Kıkırdak, kas, mukoza ve zardan yapılı bir borudur, iç yüzünün orta bölümünde iç yüzü döşiyen mukoza iki çift pli yapar. Bunlardan üsttekiler *karıncık plikası,* alttakiler *ses plikası*dır. Ses plikalarının gerilmesi ve titremesiyle ses sağlanır. Gırtlak kıkırdaklarının başlıcaları, tiroid, krikoit, aritenoid, epiglot kıkırdaklarıdır. **Soluk borusu:** gırtlağın altındadır, on iki santimetre boyundadır. Altıncı boyun omuru hizasında gırtlaktan başlar. Dördüncü sırt omurunda ikiye ayrılarak bronşları yapar. Arkası düz silindirik bir borudur. Arka duvarı zardan, dığer duvarları yarım halka biçimi üst üste dizilmiş kıkırdaklar, kas ve zardan yapılıdır. Soluk borusunun içini örten mukoza, hava ile gelen küçük yabancı cisimlerin dışarıya atılması için, titrek tüylü hücrelerle döşelidir. Soluk borusunun ikiye ayrılmasından doğan **bronşlar,** soluk borusunun yapısındadırlar, yalnız kıkırdakları daha düzensizdir. Herbiri bir akciğere girer, *sağ bronş* daha kalın, daha kısa daha diktir; *sol bronş* daha ince, daha uzun ve daha yataydır. Bronşlar akcığerde ince dalcıklara ayrılırlar. **Akciğerler:** (Bk. Levha 6, Şek. 1) göğüs boşluğunda sağ ve solda iki tanedir. *Sağ akciğer, üç sol akciğer* iki lobludur. Her akciğer tabanı diafrağmada olan birer yarı koni biçimindedir. Dış ve iç iki yüz bir taban bir de tepeleri vardır. Akciğere giren çıkan yapılar iç yüzün ortasından girerler. Buraya *akciğer göbeği* denir. Göbekten, bronş ve akciğer atardamarları, akciğer toplardamarları, akkan yolları, sinirler girer ve çıkarlar. Bronşlar

Sinir sisteminin bünyesi

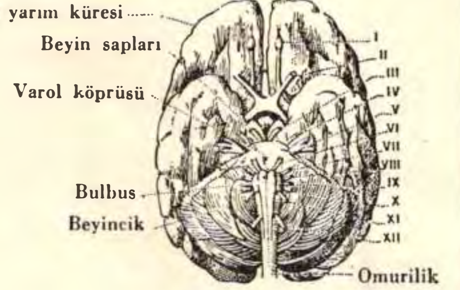
Şek. 1

Beyin omurilik sinir sistemi

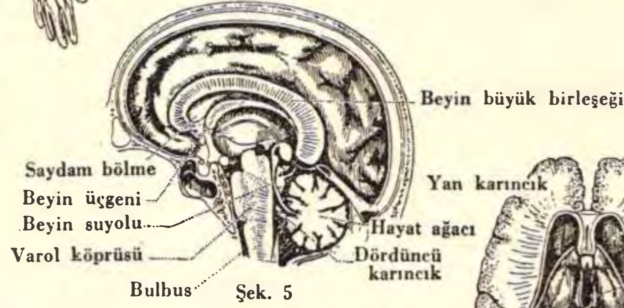
Şek. 3

Beynin yukardan görünüşü

Şek. 4

Beynin alttan görünüşü

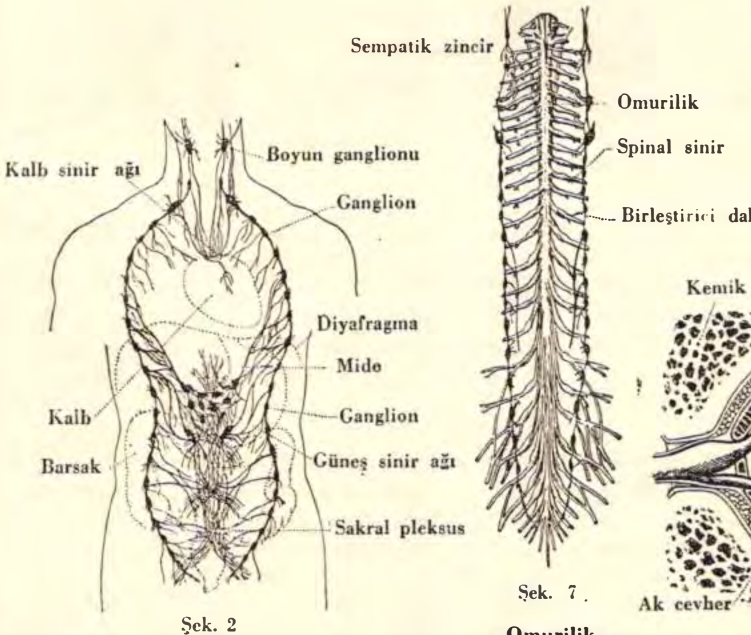
Şek. 5

Sagittal kesit

Şek. 6

Beynin görünüşü

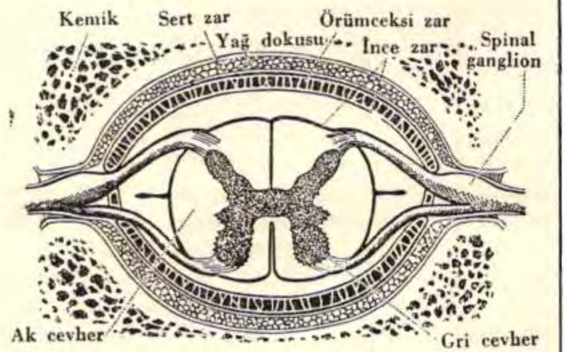

Şek. 2

Sempatik sistem

Şek. 7

Omurilik

Şek. 8

Omuriliğin enine kesiti

akciğerin içinde ağacın dallanması gibi gittikçe incelen ve çoğalan kollara ayrılırlar, en sonunda üzüm salkımı gibi içi hava ile dolu *alveol* denen keseciklerde biterler. Bu keseciklerin duvarlarına kılcal damarlar yayılır. **Akciğer dokusu:** akciğere toplardamar kanını getiren akciğer atardamarı ve bunun uç dalları, kesecikler çevresindeki kılcal damarlar, akciğer kesecikleri çevresindeki kılcal damarların birleşmesinden doğan, içinde atardamar kanı olan akciğer toplardamaıları, akkan damarları, akkan düğümleri, sinir ve bağ dokusundan yapılmıştır. **Plevra:** akciğerin dış yüzüne sıkıca yapışık, göğüs boşluğunun iç yüzü ile diafrağmanın üst yüzünü arasız örten seröz bir zardır. İç ve dış iki yaprağı arasında plevra boşluğu adında teorik bir boşluk vardır. Buranın nemli ve kaypak olması yüzünden akciğerin solunumda kaypaklığı sağlanır.

SİNİR SİSTEMİ

Beyin omurilik sinir sistemi ve sempatik sinir sistemi diye ikiye ayrılır. **Beyin omurilik sinir sistemi de** merkezî ve çevresel olarak iki bölümdür. Merkezî sinir sisteminin omurga kanalı içindeki bölümü omurilik, kafatası içindeki bölümü beyindir. **Omurilik:** (bk. Levha 7 Şek. 7, 8) omurga kanalı içindedir, 45 cm uzunluğundadır. 1 cm kadar çapındadır. Biçimi önden arkaya basık bir silindirdir. Boyunda üst taraf sinirlerinin çıktığı yerde bir *boyun şişliği* ile belde alt taraf sinirlerinin çıktığı yerde bir *bel şişliği* görülür. Ortada bir kanalı, bunun çevresinde H harfi biçiminde sinir hücrelerinden yapılı bir *gri cevheri*, daha yüzeyde sinir ipliğinden yapılı *ak cevheri* vardır. Dış yüzde omurilik boyunca uzanan önde bir yarık, arkada bir oluk görülür. Dış yüzü beyin zarlariyle sarılıdır.

Beyin: *ön, orta, arka beyin* isimli üç bölümdür. Arkabeyinde, *bulbus, köprü* ve *beyincik* bulunur.

Bulbus: omuriliğin üst ucunun genişlemesinden doğmuş gibidir. Üç cm uzunluğunda, tepesi aşağıda bir koni biçimindedir. Ön yüzünde bulunan yarık ön yüzü *piramis* adlı iki kordona ayırır. Arka orta olukla arka yüz iki arka kordona ayrılır. Piramisler ve kordonlar omurilikle beyninin diğer bölümlerini birleştiren ipliklerden yapılıdır. Bulbus içinde önemli kafa sinirlerinin bir kısmının çekirdekleri bulunur (bk. Levha 7, Şek. 4 ve Levha 11, Şek. 2).

Beyincik: tek ve simetriktir, bir orta, iki de yan lobdan yapılıdır. Ağırlığı 140 gr. dır. Bulbusun üstünde, beyin yarım kürelerinin altındadır. Orta lobun üst ve alt bölümüne üst ve alt *vermis*, yan loblara *beyincik yarım küreleri* denir. Beynin öteki bölümlerine *üst, orta* ve *alt beyincik saplarıyle* bağlıdır. Beyincik kesitinde dışta ve ortada gri cevher, bunların arasında ak cevher görülür. Ak cevher beyincik kabuğundaki gri cevherin arasına girerek *hayat ağacını* (bk. Şek. 5) yapar. Beyinciğin orta saplarla bağlı bulunduğu oluşum *Varol köprüsü*'dür. Beyinciğın ön yüzündeki oluşumlarla köprü ve bulbusun arka yüzlerinin bir bölümü arasında kalan aralık *dördüncü karıncık*tır.

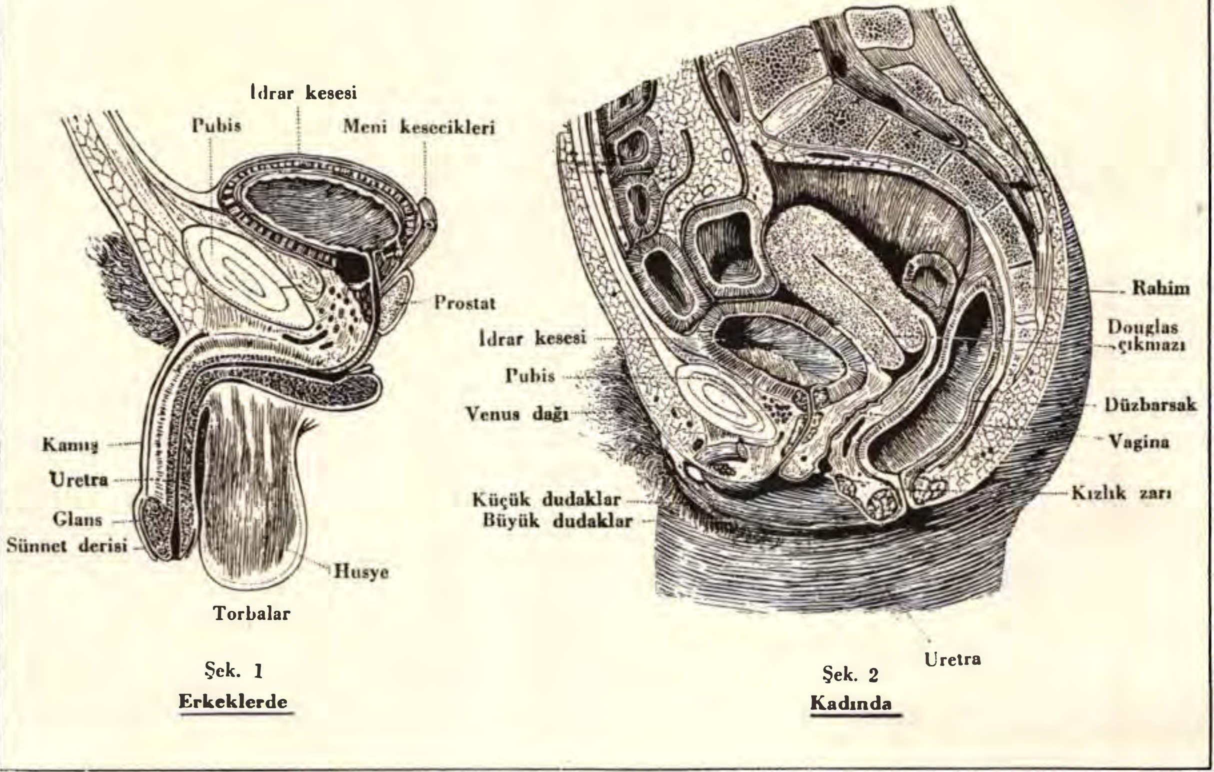
Orta beyin: önde *beyin sapları*, arkada *dördüz cisimciklerden* yapılıdır. Beyin saplarının içinde arka beyni, beyin yarım kürelerine bağlayan hareket ve duygu iplikleriyle sinir çekirdekleri bulunur. Dördüz cisimciklerin üsttekiler görme, alttakiler işitme refleksi ile ilgilidir (bk. Levha 7, Şek. 4, 6).

Ön beyin: *beyin yarım küreleriyle* (bk. Şek. 3) bunların arasındaki *üçüncü karıncık* denen boşluk ve bu karıncık çevresindeki yapılardır (bk. Şek. 6). Bütünü, kalın ucu arkada bir yumurta biçimidir. Ağırlığı erkekte 1190, kadında 1090 gr. Beyin yarım küreleri sağ ve solda iki tanedir. Kafa boşluğu tabanının ön ve orta çukurlariyle beyinciğin üstünde yer almışlardır. Beyin yarım küresi içindeki boşluk yan karıncıktır (bk. Şek. 6). Yarım küreler birbirine, *beyin büyük birleşeği, beyin üçgeni, beyin ön birleşeği* denen, ak cevher yapılarıyla birleşmişlerdir. Büyük birleşek ile beyin üçgeni arasında dikey durumda gerili, *saydam bölme* isimli, zar gibi ince, iki taraf yan karıncığı birbirinden ayıran bir oluşum vardır. Yarım kürelerin dış yüzü gri cevherle örtülüdür. Birçok yarık ve oluklarla *lob* ve *kıvrımlara* ayrılmıştır. Bundan amaç yüzeyi arttırmaktır. Beyin kabuğunda hareket, duyu ve duygu merkezleri ve daha birçok pisişik merkezler bulunur. Yarım kürelerin içinde, değişik işle ödevli büyük gri çekirdekler ve bu çekirdeklerle beyin kabuğu arasında değişik yönde giden sinir ipliklerinden yapılı ak cevher yer almıştır (bk. Levha 7, Şek. 6).

Beyin ve omurilik zarlarla örtülüdür. Bu zarların en kalını **sertzar**'dır, dıştadır. Sertzarın altında **örümceksizar** ve bunun da altında en derinde **incezar** vardır. İncezar beyin ve omuriliğe iyice yapışıktır. Örümceksizarla incezar arasındaki boşlukta **beyin omurilik sıvısı** bulunur. Bu sıvı merkezî sinir sisteminin boşluk ve kanallarını da doldurur.

Çevresel sinir sistemi (bk. Şek. 4), **Kafa sinirleri:** beyinden çıktıkları yere göre önden arkaya 1, 2, 3, 4 diye sayılırlar. Oniki çift sinirdir: 1 - **koku siniri:** burun mukozasından başlayıp kalbur kemiği deliklerinden geçerek koku sovanı yoliyle beyine giden ipliklerdir. 2 - **Görme siniri:** yarım milyon iplikten yapılmıştır. Gözün en iç tabakasından başlar, *görme siniri çaprazı*'nda biter. 3 - **Göz oynatan sinir:** beyin sapından başlar, göz kaslarından üst eğri ve dış doğrudan gayrisine gider. 4 - **Troklea siniri:** beyin sapından başlar, göz kaslarından üst eğride biter. 5 - **Üçüz sinir:** şakak kayasının ön üst yüzündeki *Gasser* sinir ganglionundan başlar, üç kola ayrılır; a) **Göz siniri:** göze, alına ve buruna gider. b) **Üst çene siniri:** üstçeneye ve üst dişlere gider. c) **Altçene siniri:** dile ve alt çeneye gider. Bu üç sinir duygu siniridir. Böyle olduğu için gittiği yerlerden başlar demek daha doğru olur. Üçüz sinir içinde motor iplikler yalnız altçene siniriyle beraber çiğneme kaslarına giden ipliklerdir. 6 - **Gözün dış motor siniri:** köprüden başlar, gözün dış doğru kasına gider. 7 - **Yüz siniri:** kayadaki kendi ismini alan kanaldan geçerek yüzün mimik kaslarında biter; başlangıcı köprüdedir. 8 - **Denge ve işitme siniri:** bulbus ve köprüden gelir, iç kulakta biter. 9 - **Dil - yutak siniri:** bulbustan başlar, dil yüzeyi ile yutak kaslarına gider. 10 - **Vagus:** bulbustan başlar, gövdeye iner. Kalb, mide, akciğer ve daha birçok boyun, göğüs ve karın organlarında dağılan dallar verir. Önemli bir sinirdir. 11 - **Kafa sipinal siniri:** bulbustan çıkar, iplikleri iki bölüme ayrılır. Bir bölümü vagus sinirine katılır, öbür bölümü iki büyük kasa gider. 12 - **Dilaltı siniri:** bulbustan çıkar, dilin motör siniridir. **Sipinal sinirler:** (bk. Şek. 1) 31 çifttir, omurilikten çıkan ön ve arka kökler birleşerek bu sinirleri yapar. Omurlar arasındaki deliklerden geçerek ön

İdrar ve üreme organları

Şek. 1
Erkeklerde

Şek. 2
Kadında

ve arka kollara ayrılır. Arka dallar, baş, boyun, sırt, bel, kuyruksokumu, kuyruk bölgelerinin arka yüzündeki kas ve deride dağılırlar Ön dallar ise önce aralarında birleşerek, boyun, kol, bel, kuyruksokumu, kuyruk sinir ağlarını yaparlar. Bu ağlardan çıkan iplikler, boyun, üst taraf, gövde ve alt tarafın hareket ve duygu sinirlerini yaparlar. Yalnız göğüste omur sinirleri ağ yapmazlar, kaburgalar arası sinirlerini yaparlar.

Sempatik sinir sistemi: (bk. Şek. 2, 7) isteğimiz dışında çalışan organlarımızın hareketini sağlıyan bir sistemdir. Merkezî ve çevresel olarak iki bölüme ayrılır. Diğer taraftan sempatik sinir sistemi içinde fonksiyon bakımından birbirinin aksi iş yapan iki ayrı sistem vardır. Bu iki bölüm birbirine zıttır. İsimleri *Ortosempatik* ve *parasempatik* sistemleridir. Gözde ortosempatik iplikler gözbebeğini genişletir, parasempatikler daraltır. Sempatik sistemin merkezî bölümü beyin ve omur ilikte bulunur, çevresel parçası ise omurganın her yanında 22 - 24 kadar sayıda dizili *sinir ganglionları* ve bunları birbiriyle birleştiren bir kordondan, bu ganglionlara giren çıkan birleştirici dallardan yapılmıştır (bk. Şek. 2). Çıkan iplikler ya doğrudan doğruya, yahut ağ yaptıktan sonra organlara girer. Bu ağların bir kısmında özel sinir hücreleri toplanarak sinir düğümleri yapar, bu düğümlerden çıkan sinirler organın çalışmasını sağlarlar.

Sinir sisteminin bütün yapılarının esas dokusu sinir hücresidir. Her *sinir hücresi*nde nüveli bir *hücre cismi* ile bunun çevresinde *protoplasmik* uzantı isminde sinir cereyanını alan kollarla, sinir cereyanını kendinden sonraki hücre veya organa ileten bir *akson* bulunur. Aksonun çevresinde içte *miyelin*, dışta Schwann kılıfı bulunabilir.

İDRAR VE ÜREME SİSTEMİ

Bu sistem idrar ve üreme organları diye iki bölümdür. İdrar organları, idrarı kandan ayıran *böbrekler*, idrarı *idrar kesesi*ne götüren *borular*, idrarı içinde toplayan *idrar kesesi*, idrarı dışarı atan *uretradır*. **Böbrekler:** (bk. Levha 5) orta çizginin sağında ve solunda, son sırt ve ilk bel omurlarının yanlarındadır. Fasulya biçimindedir. Rengi koyu kırmızıdır. Konkav olan iç kenarı ortasına *böbrek göbeği* denir. Böbrek atardamar ve sinirleri buradan girer, böbrek toplardamarı ve idrar yolu buradan çıkar. Böbreğin üst ucunda iç kenara yakın durumda böbreküstü bezi bulunur. Böbreğin kesitlerinde idrar borusunun başladığı yerde *böbrek pelvisi* denen genişleme görülür. Pelvis *böbrek kalisi* denen kollarla böbreğin iç yapısındaki *Malpighi piramitleri*nin tepelerinin (papillaların) çevresine tutunur. *Böbrek papillaları* adını alan bu tepelerde 15 - 20 kadar içinden idrar akan *papilla delikleri* vardır. Böbrek lobu Malpighi piramidi ile çevresindeki *kortikal* maddedir. Her lobta bir çok *lobcuklar* vardır. Lobcuğu *böbrek borucuğu* yapar. Borucuk insan böbreğinde sayısı iki milyon kadar olan, kandan idrarı ayıran *Malpighi cismi*nden başlar. Kendi üzerine bir çok defalar kıvrılarak *toplayıcı kanallar* aracılığı ile papilla deliklerine açılır. **İdrar borusu:** (bk. Levha 5, Şek. 2) idrar yolunun

böbrek pelvisi ile idrar kesesi arasındaki bölümüdür. Uzunluğu 30, çapı 1 cm kadardır. **İdrar kesesi:** (bk. Levha 5, Şek. 2) idrar borusunun getirdiği idrarı işeyinceye kadar içinde toplıyan bir depodur. Pelvis boşluğunda, erkeklerde düz barsağın, kadında rahim ve vaginanın önündedir. Boşken nadir olarak küre biçimindedir. Çok defa yukardan aşağı basıktır. Dolu iken yumurta biçimi olur. Kapasitesi 300 cm mikâp kadardır. İç yüzünde bulunan üçgen biçimi plikanın yan köşelerine idrar borusu açılır. Ön köşesinden uretra başlar. **Uretra:** (bk. Levha 8 Şek. 1) işeme yoludur; erkekte, aynı zamanda meni geçer, idrar kesesinden başlar, prostatın içinden geçerek aşağı ve öne gider; sonra yön değiştirir, öne ve yukarı gider, en sonunda kamışın arka ucunda yumuşak kamışta aşağı, katı kamışta ön ve yukarı giderek sonlanır. Yolu boyunca üç genişlik ve dört darlık gösterir. Prostat parçasının arka duvarına meni atıcı kanallar açılır. Uzunluğu erkekte 12 - 14, kadında 3.5 cm kadardır.

Üreme organları: erkekte ve kadında değişiktir. Erkekte meni yapan *husyeler*, bu meniyi kadının vaginasına vardırmağa yarıyan yollar ve oluşumlar: *meni kanalı*, *meni kesecikleri*, *atıcı kanallar* ve *kamıştır*. **Husyeler** (bk. Levha 8) iki tanedir. Meni yapar, hem de iç salgısı vardır. Yumurta biçimindedir, ağırlığı 20 gr., yeri torbalardır. Yapısında meni yapan ince borucuklarla bunların arasında iç salgısı yapan *Leydig hücreleri* bulunur. Husyelerin yaptığı meni, **meni kanalı** aracılığı ile idrar kesesinin arka yüzünde depo işini gören *meni keseciklerinde* toplanır. Ejokulasyon zamanında **atıcı kanallar** aracılığı ile uretranın prostat parçasının arka duvarına akar. **Kamış:** erkek çiftleşme organıdır. Biçim, doğrultu ve boyu fizyolojik duruma göre değişir, bir *cisim* ve ön, arka iki *ucu* vardır. Uzunluğu yumuşak kamışta ortalama 10, katıda 15 santimetredir. Şişkin olan ön ucuna *glans* ve glansın üzerini örten deriye *sünnet derisi* denir. Yapısında *katılaşan organlarla* bunları saran örtüler bulunur. **Prostat:** erkekte bulunur, meniye katılan özel sıvısı yüzünden üreme organlarına bağlı bir bezdir. İdrar kesesi altında ve uretranın dikey bölümü çevresindedir. Tepesi aşağıda bir kestane biçimi ve büyüklüğündedir (bk. Şek. 1). İhtiyarlarda patolojik olarak büyüyerek işemeyi güçleştirir. Salgısını uretranın kendi içinden geçen bölümünün arka duvarına akıtır

Kadın üreme organları: (bk. Levha 8) yumurtacık yapan bir yumurtalık, yumurtacığı götüren fallop borusu, aşlanmış yumurtacığı büyüten rahim ve kadın çiftleşme organıdır. **Yumurtalık:** çifttir, pelvis boşluğunun yan duvarlarında, kendi ismindeki çukurlukta 6 - 7 gr. ağırlığında badem biçiminde, yumurta yapan, aynı zamanda iç salgısı olan bir organdır. Yumurtalık periton boşluğunda fakat peritonla örtülü değildir. Gebelikte kendi çukurundan çıkarak rahmin büyüyüp küçülmesiyle yer değiştirir. Çok doğurmuşlarda çukurunda bulunmaz. **Fallop Borusu:** yumurtalığın yaptığı yumurtacığı rahim boşluğuna götüren, spermatozoidin kadın yumurtacığını çok defa aşladığı yerdir. Kas ve zardan yapılı on iki santim uzunlukta bir borudur. Yumurtalık tarafındaki ucu, tabanı saçaklı bir honi biçimindedir. Bu honinin tepesindeki delikte mukoza ile seroza birleşirler. Rahim boşluğuna sıkılacak bir sıvı bu delik aracılığı ile karın boşluğuna akar. **Rahim:** aşlanmış yumurtanın dışarda yaşayabilecek çağa gelinceye kadar içinde barınıp beslendiği, tabanı yukarda bir balkabağı biçiminde, 9/10 u kuvvetli kas ipliklerinden yapılı büyüyüp küçülebilen bir organdır. Pelvisin içinde, orta çizgide, mesane ile düz barsak arasındadır. Bir cisim bir boyun ve ikisinin birleştiği yerde bir darlık gösterir. Rahim içindeki üçgen biçimi olan boşluk *uterus boynu kanalı* aracılığı ile vaginaya açılır. **Vagina:** (bk. Şek 2) çiftleşmede kamışı içine alan, doğumda çocuğun, aybaşında adet kanının geçtiği yerdir. Daralıp genişlemeye çok elverişlidir. 8 santim uzunlukta bir borudur. Yukarda uterus boynu çevresine tutunur, aşağıda dış üreme organlarına açılır. Bu açıldığı yerde değişik biçimde kızlık zarı bulunur. Kadın uretra deliği bu ağzın ön bölümüne çok yakındır. **Vulva:** kadın çiftleşme organının bir bölümüdür. Anus ile pubis arasındadır. Ortada bir *yarıkla* çevresindeki iki çift *dudaktan* yapılıdır. Dudakların dıştakisi *büyük* olup dış yüzü kıllıdır. Bunlar önde birleşerek *Venus dağı* denen kıllı kabartıyı yaparlar. Büyük dudakların iç yüzünde *küçük dudaklar* yer alır Küçük dudakların ön birleşeğinden kalkan iki pli kadının birleşmede katılaşan organı olan *klitorisi* ön ve arkadan kuşatırlar. Küçük dudakların iç yüzünde vaginanın alt deliği bulunur (bk. Levha 8, Şek. 2).

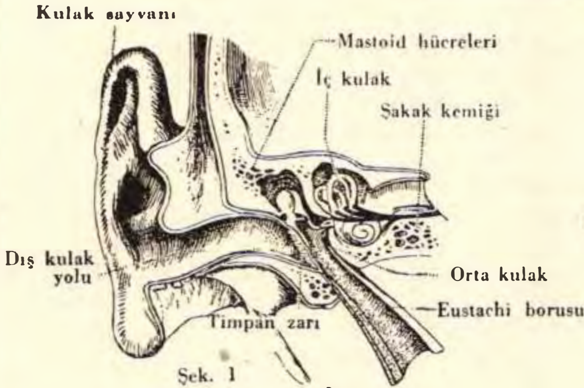
DUYU ORGANLARI

Dıştaki fizik uyartıları duyuran sistemlerin alıcı organlarına bu isim verilir. Beş bölümdür: 1 — Dokunma duyusu organı 2 — Tatma duyusu organı. 3 — Koklama duyusu organı. — 4 Görme duyusu organı. 5 — İşitme ve denge organıdır.

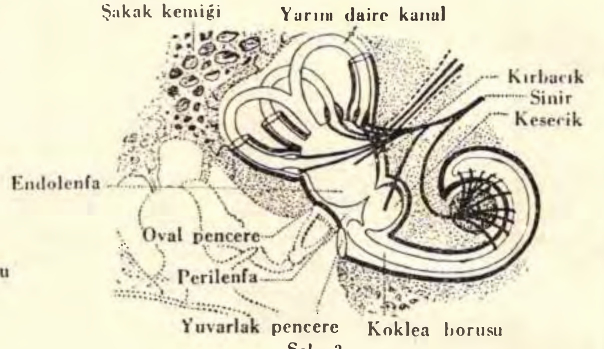
Dokunma duyusu organı: (bk. Levha 9, Şek. 6) burada ağrı, ısı beraber incelenir. Bunların alıcı organı deridedir. Deri aynı zamanda altındaki organları koruyan bir örtü, solunum ve böbreklerin yardımcı bir organıdır. Aravermeden bütün vücudumuzun yüzeyini örter. Rengi cinse, yaşa, bölgeye göre değişir. Deri renklerine göre insanlar antropolojik bakımdan ırklara ayrılır. Küçüklerde pembe beyaz, yaşlılarda donuk beyazdır. Deri rengi içinde bulunan kan ve boyalardan, bir de patolojik olarak safradan ileri gelir. Yüzeyi bir buçuk metre karedir. Deri yüzeyel bir **epidermis** katı ile bunun altında bir **derma** katından yapılıdır. *Derma*nın yüzeyinde **papilla** adı alan konik küçük kabartılar vardır. Epidermisin dış yüzeyinde görülen ve parmak izinin esasını yapan *parmak ucu çizgilerini* bu papillalar meydana getirirler. Derinin dış yüzünde bu çizgilerden başka eklemlerin ve deri kaslarının yaptığı çizgiler vardır. Eklemlerin yaptığı çizgilerin en önemlileri etrafın fleksio yüzlerinde ve bilhassa avuc içinde bulunur. Yüzün mimik kaslarının yaptığı çizgiler yüzün mânasını verir.

Bez, *tırnak*, *kıl* derinin ekleridir. **Bezler:** *ter bezleri*, *yağ bezleri*, *süt bezleri*dir. **Ter bezleri:** *yumak bezler*dir. Cisimleri dermada veya deri altı dokusundadır. Salgı kanalları epidermisi geçerek derinin yüzeyine açılırlar. **Yağ bezleri:** ter bezlerine göre dermin daha yüzeyel katında bulunurlar. Salgı kanalları kıl ile kıl kökü arasındaki mesafeye açılır. **Süt bezleri:** kadınlarda bulunur, göğsün önünde, sağda, solda, memelerin içindedir. Süt bezi ve çevresindeki yağ dokusu ile derinin hepsine birden **meme** denir. Erkeklerde gelişmemiştir. Kadında salgısı çocuğun beslenmesine yaradığı için üreme organlarına bağlanır. **Tırnaklar:** son falanksların sırt yüzeyinde bulunur. *Asıl tırnak*, *tırnak ya-*

Kulak: işitme ve denge organı

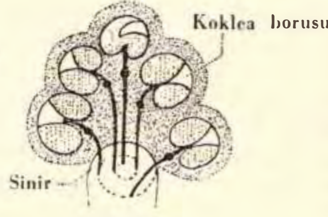
Şek. 1
Kulağın değişik bölümleri

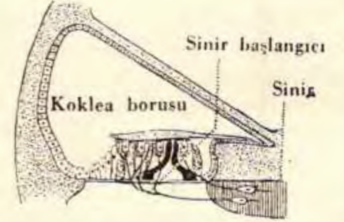
Şek. 3
İç kulağın şeması

Şek. 2
Orta kulak

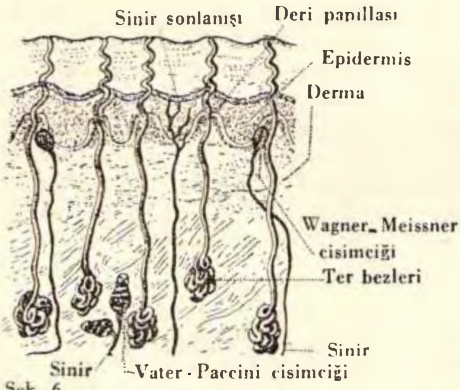

Şek. 4
Koklea

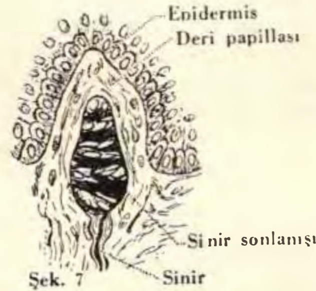

Şek. 5
Koklea borusunun şematik kesiti

Deri

Şek. 6
Deri kesiti

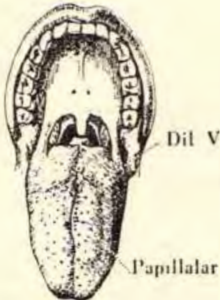

Şek. 7
Wagner- Meissner cisimciği

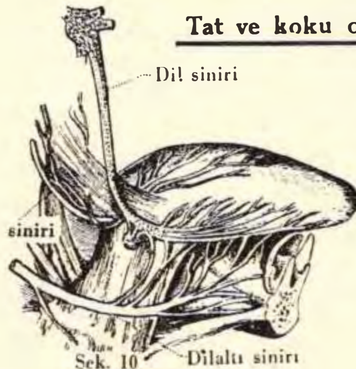

Şek. 8
Vater - Paccini cisimciği

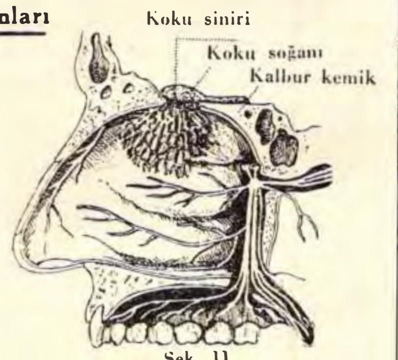
Tat ve koku organları

Şek. 9
Dil, tat duyusu organı

Şek. 10
Dilin sinirleri

Şek. 11
Koku organı

pan bölüm diye iki bölümü vardır. **Kıllar:** görünen bölümü *kıl sapı*, görünmiyen bölümü *kıl kökü*dür. Kökü *folli-kül* denen yapı sarar. Follikülün dış yüzüne *kıl dikleştiren kas* yapışır. Aya, taban, sünnet derisi, glans, küçük dudak-daklar kılsızdır. Kıl başta *saç*, üst dudakta *bıyık*, alt çenede *sakal*, gözün üstünde *kaş*, göz kapağı kenarında *kirpik* ismini alır.

Deride bulunan duyu ile ilgili **Wagner - Meissner** cisimcikleri (bk. Şek. 7) dermanın papillaları içinde bulunur. Zeytin biçimindedir. Parmak uclarında, ayada ve tabanda bulunurlar. Bu cisimcikler sertlik, yumuşaklık, şekil duyusu ile ilgilidir. **Vater - Paccini** cisimcikleri (bk. Şek. 8) yumurtamsı biçimdedir. Dermanın altında bulunur. Gözle görülebilir. Epidermisin çok yüzeyel tabakalarında sinir yoktur.

Tat Duyusu: (bk. Şek. 9) bu duyunun alıcıları dilde söylenen papillalarda bulunur. Özel yapılardır. Bunlara *tatma tomurcukları* denir. Tomurcuklar papillaların çevre ve dış kısımlarında yer almıştır. Dil mukozasının epitelyumu içinde balon biçimindedirler. Bu balonun dil yüzeyine açılan bir ağzı vardır. Balonun içerisinde destek hücreleri arasında bulunan tat hücreleri, tüylerini bu ağızdan dışarı çıkarmışlardır. Tat tomurcukları en çok dil V si papillalarında, ikinci derecede dilin uç ve yan taraflarındaki papillalarda bulunurlar. Tat duyusunu beyne götüren iplikler yedinci ve dokuzuncu sinirler içerisindedir (bk. Levha 9, Şek. 10).

Koku duyusu: (bk. Levha 9, Şek. 11) burun bölmesinin en yukarı kısmında ve burun boşluğunun dış duvarının yukarı bölümünde, mukozanın altında bulunan **koku hücrelerin**den başlar. Bu hücrelerin Protoplazmik uzantıları burun mukozasındadır. Hücrelerin aksonları koku sinir ipliklerini yapar ve kalbur kemiğinin kalbur deliklerinden geçerek *koku soğanı* aracılığı ile beyindeki koku merkezlerine giderler.

İşitme ve denge organı: kulak. Seslerin alınması işiyle görevli organlara denir. Üç bölümü vardır: *dışkulak, ortakulak, içkulak* (bk. Levha 9, Şek. 1).

Dışkulak: iki parçadan yapılmıştır. 1 — *Sayvan*, 2 — *Dışkulak yolu.* **Sayvan:** (bk. Şek. 1) başın yanlarında, mastoid çıkıntının önünde, çene eklemi aıkasındadır. 6 santim yüksekliğinde, 4 santim genişliğinde, deri ile örtülü kıkırdak, kas ve bağlardan yapılmıştır. Sesi toplıyarak dış kulak yoluna vermeğe yarar. **Dışkulak yolu:** sayvan ile timpanzarı arasında, 2,5 santim uzunlukta, dış bölümü kıkırdak, iç bölümü kemikten yapılı bir borudur. Yolu boyunca açıklığı öne ve aşağıya bakan bir kıvrıntı yapar. Dış ucu serbesttir, sayvana açılır, iç ucu timpanzarının dış yüzüne uyar. İç yüzü dışta kalın içte ince deri ile örtülüdür. Dış bölümü kıllı olup kulak kiri yapan bezler bulunur.

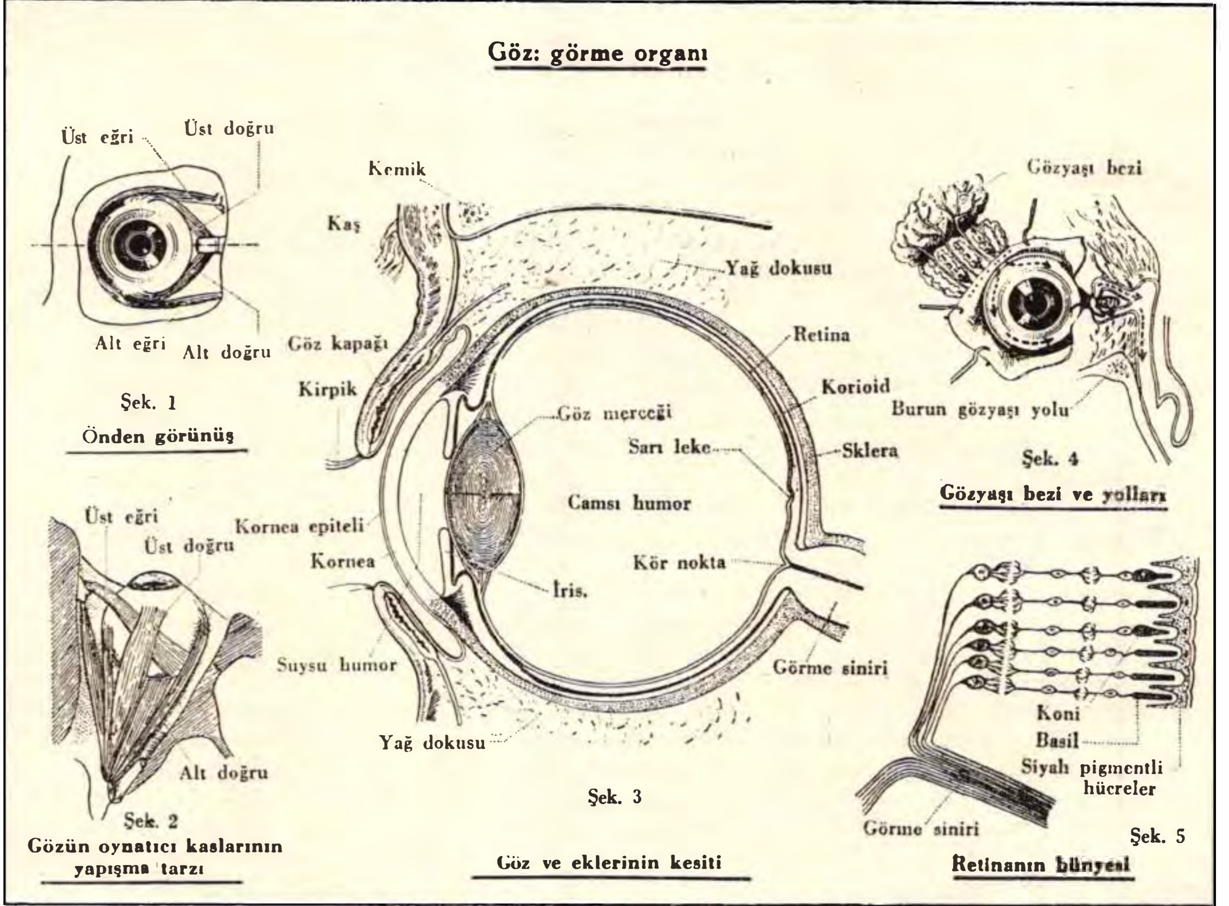
Ortakulak: üç bölümdür. 1 — *Timpan*, 2 — *Eustachi borusu*, 3 — *Mastoid boşlukları.* **Timpan:** (bk. Şe. 2) şakak kemiğinin kaya parçası içinde. Dış kulakla iç kulak arasında altı duvarlı bir boşluktur. Bu duvarların önemlilerinde şu yapılar bulunur: dış duvarında, ortada **timpanzarı** denilen bir santim kutrunda 0 1 mm kalınlığında dışa doğru 45 derecelik yatık durumdaki oluşum bulunur (bk. Şek. 1). İç duvarında **oval pencere** adında üzengi kemiği tabanı ile kapalı, iç kulağın vestibuluna açılan küçük bir delikle, **yuvarlak pencere** denen ve ince bir zarla kapalı diğer bir delik bulunur. Bu zarın iç yüzü kokleanın spiral kanalının bir bölümüne bakar. Ön duvarının alt bölümünde Eustachi borusunun timpan deliği bulunur. Arka duvarı, üst bölümünde orta kulağın mastoid çıkıntı içinde bulunan **antrum** boşluğu ile birleştiren antrum yolunun ağzı vardır. Timpan boşluğu içinde bulunan kemikler (bk. Şek. 2), *çekiç, örs, üzengi kemikleri*dir. **Çekiç kemik:** *bir başçığı*, bir *sapı*, bir *boynu* vardır. Başı örs kemikle eklem yapar, sapı timpan zarının özel dokusu içindedir. **Örs kemik:** iki köklü azı dişine benzer. İki kolu bir cismi vardır. Cisimde çekiç kemiğin başı ile eklem yapan bir çukurcuk bulunur. Kollarından uzunu içe doğru kıvrılarak üzengi kemikle eklem yapar. **Üzengi kemik:** en içte olanıdır. Üzengiye benzer, bir başçığı bir tabanı iki de kolu vardır. Başçık örs kemiğin uzun kolu ile eklem yapar. Tabanı timpanın iç duvarındaki oval pencereye uyar.

Eustachi borusu: (bk. Levha 9, Şek. 1) timpanın ön duvarı ile yutağın yan duvarı arasında dört santimetre uzunluğunda kemik ve kıkırdaktan yapılı içi mukoza ile örtülü bir borudur.

Şakak kemiğinin mastoid çıkıntısı içinde en önemli boşluk *antrum* dur. Buna *mastoïd mağrası* da denir. Kuturları 5 - 10 mm arası altı duvarlı, içi mukoza ile örtülüdür. Bu zar antrumun ön duvarı üst bölümünde orta kulak mukozası ile uzar. Ortakulak hasta olduğu zaman hastalığın antrum'a kolayca geçmesi bu sebeptendir.

İçkulak: (bk. Şek. 3, 4, 5) şakak kemiğinin kaya parçası içindedir. İşitme ve denge ile ilgili bölümdür. *Kemik* ve *zar labirint* isimli iki kısma ayrılır. **Kemik labirint:** zar labirint çevresinde bir kemik kapsüldür. Başlıca, *vestibul, yarım daire kanallar, koklea* bölümlerine ayrılır. **Vestibul:** altı duvarlı kemikten bir boşluktur. Dış duvarının üst bölümü oval pencere, alt bölümü yuvarlak pencere ile komşudur. Üst ve arka duvarına yarım daire kanallar açılır. Ön duvarının alt bölümünde kokleanın vestibula açılan deliği bulunur. **Yarım daire kanallar:** *üst, arka, yan kanallar* olmak üzere sayıları üçtür. Hepsi vestibula açılırlar, denge işile ilgilidirler. **Koklea:** salyangoz kabuğu görünüşünde kemik bir yapıdır. Ortasında *modiolus* isminde kemikten konik bir çekirdekle, bunu iki buçuk defa saran *kokleanın spiral kanalı* isimli bir kemik boru ve kokleanın spiral kanalını ikiye bölen spiral bir kemik levhadan yapılıdır. İçinde işitmenin alıcı organı bulunur. Kokleanın tabanı iç kulak yolunun dibine uyar. İşitme siniri iplikleri buradaki deliklerden çıkarak işitme izlemini beyne götürürler. **Zar labirint:** kemik labirintin boşluğu içindedir. Biçimi az çok ona uygundur. Zar labirintin, *kırbacık, kesecik, yarım daire borular* gibi denge bölümü ile, *koklea borusu* denen işitme bölümü vardır. Denge ile ilgili olan **kırbacık, kesecik,** vestibul içindedir. **Yarım daire borular:** yarım daire kanallar içinde bulunur. Zar labirintin işitme bölümü olan **koklea borusu** koklea kanalı içindedir. İşitme duyusunun esas alıcı organı olan **Corti organı** koklea borusunun iç yüzeyinde bulunur. İşitme siniri alıcı hücreleri bu organdadır (bk. Levha 9, Şek. 5), Kemik labirint ile zar labirint arasında **perilenfa** ve zar labirintin içinde **endolenfa** denen sıvılar bulunur (bk. Levha 9, Şek. 3).

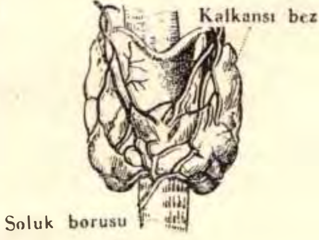
Görme Organı: göz (bk. Levha 10) yüz ve kafa kemikleri arasında olan *göz çukurları* içinde bir organdır. Göz iki bölümdür; 1 — Asıl görme işini sağlayan *göz küresi.* 2 — Göz küresini koruyan *yardımcı organlar.*

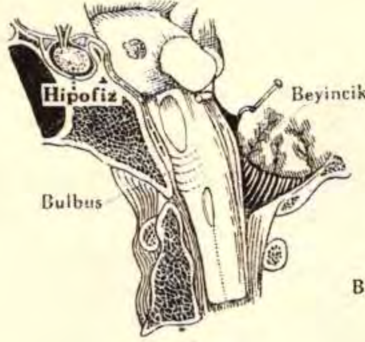
1 — **Göz Küresi:** çapı ortalama 24 mm olan bir küre gibidir. Bu kürenin önünde saat camı gibi çapı 12 mm kadar, kamburluğu göz küresinden fazla, *kornea* denen saydam bir yapı yerleşmiştir. Göz küresinin arka kutbuna yakın (iç ve üst bölümünden) görme siniri çıkar. Gözün kolayca oynayabilmesini sağlayan yağ dokusundan yapılı bir *göz yastığı* ile arka bölümünü saran, çift yapraklı *Tenon kapsülü*'dür. Göz küresi iç içe üç kat gömlekle bunların çevrelediği boşlukta yer alan saydam oluşumlardan yapılmıştır (bk. Şek. 3). Dışta **sklera - gözakı** denen kalın, sağlam, fibroz dokudan yapılı, göz küresini dış etkilerden koruyan gömlektir. Gözakının altındaki **damar gömleği**'dir. Atardamar, toplardamar, ve kılcal damar ağlarından zengindir. Damarlar arasında piğmentli olan ve bu gömleği siyah bir örtü haline getiren hücreler vardır. Bu kat öne geldikçe kalınlaşır. Kornea kıyısına paralel bulunan *kirpiksi cisim* denen birçok çıkıntılı bölgeyi yapar. Bu kirpiksi cisimin içinde akomodasyonu sağlayan ufak kaslar bulunur. Kirpiksi cisim kornea hizasına gelince özellık kazanır. Gözakından ayrılır. Bir perde gibi ortası delik daire yüzeyi halini alır (*iris*). Deliğe *gözbebeği* denir. İrisin ön yüzü adamına göre değişik özel renklidir. Gözbebeği deliğini irisin yapısında bulunan kaslar daraltıp genişletir. En derinde bulunan tabaka görmeyi sağlıyan sinirsel kattır. Bu gömlek ince ve özel bir yapıdadır (*retina*). Retinanın içinde bulunan çubukcuklar aydınlık izlemini, koniler ise renk ve şekli alırlar. Ve diğer katlardaki hücrelere verirler İzlem sonunda beyne görme siniri ile gider. Görme sinirinin gözden başladığı yerde önce bir kabarcık ve bu kabartının da üzerinde bir çukurluk vardır. Burası *kör nokta*dır, (bk. Şek. 3). Retinada göz aksının geçtiği yerdeki çukurluğa *merkezî çukurluk* denir. Ölülerde sarı bir renk gösterdiğinden, *sarı leke* ismini alır. Sarı lekenin bulunduğu bölüm merkezî görmeyi sağlar. Görmenin en keskin olduğu yerdir. Retina kirpiksi cisme yaklaştıkca görme kudretini kaybeder. Daha öndeki bölge görmez, bunun için retinanın arka bölümüne *gören*, ön bölümüne de *kör* kısım denir. Kornea ile iris arasında *suysuhumor* bulunan boşluk *ön kamaradır*. İrisin arkasında göz bebeğine dayalı durumda ve kirpıksi uzantılara ince asıcı bağlarla tutunmuş *göz merceği* vardır. İrisle göz merceği arasındaki aralık *arka kamara*dır. Merceğin arkasındaki alanı *camsı cisim* denen saydam bir yapı doldurmuştur. İçinde camsı humor bulunur.

2 — Göz küresini koruyan yardımcı organlar: **Göz kapakları:** kapakların iç yüzleri konjunktiva ile dış yüzleri deri ile örtülüdür. Her gözde iki tenedir. Göz kapaklarının iskeletini sertçe fibroz bünyeli olan *tarsus* yapar. Kapak kenarlarının serbest kıyılarının beşte dört dış kısmında kirpikler vardır. Üst göz kapağının üstünde kaşlar yer alır. Korneanın kurumasını önleyen **göz yaşı bezleri,** göz yaşı yapar ve dökerler. Bezlerin yeri göz çukuru tavanının dış ve ön bölümündedir. Buradan akan göz yaşı kapaklar arası iç açısında *göz pınarında* toplanıp sırasıyla oradan *göz yaşı kanalcıkları* ve *kesesi* ile burnun alt measının ön bölümüne açılır (bk. Şek. 4). **Gözü oynatan kaslar:** (bk. Levha 10, Şek. 1, 2) *gözün üst, alt, iç* ve *dış doğru kasları*yla, *gözün üst* ve *alt eğik kaslarıdır*. Üst göz kapağını açık tutan kas ise *üst göz kapağı kaldırıcı kasıdır*.

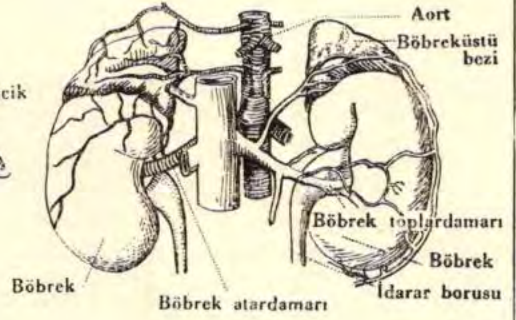
İç salgı bezleri

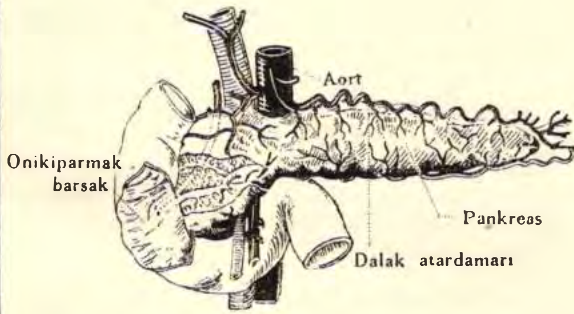
Şek. 1
Kalkansı bez

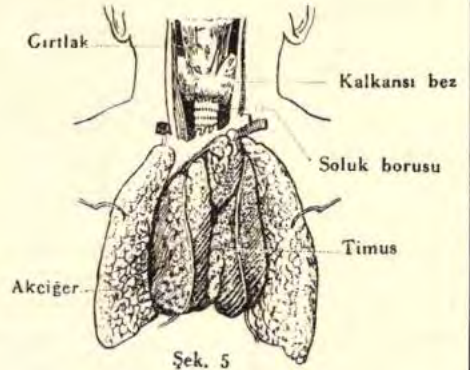
Şek. 2
Hipofiz

Şek. 3
Böbreküstü bezleri

Şek. 4
Pankreas

Şek. 5
Timus

İÇ SALGI BEZLERİ

Salgı kanalları yoktur. Salgılarını doğruca kana verirler, önemlileri: **Kalkansı bez:** (bk. Levha 11, Şek. 1) tektir, boynun ön ve altındadır. Soluk borusunun önünde bulunur. Alt bacakları kısa bir H harfi biçimindedir. Dar bir orta bölümle piramit biçiminde iki yan lobtan yapılmıştır. Bezin içi kolloidal bir cevherle dolu ve çevresinde konjunktival bir yapı ile çevrili oluşumlardan meydana gelmiştir. İçindeki kolloid maddesi koyuca kıvamda bazen renklidir. Bezin salgısı bazal ve iyod metabolismalarını ayarlar. Büyüme ve gelişmede önemli görevi vardır. **Paratiroid**'ler: kalkansı bezin arka yüzündedir. Kalkansı bezle ilgisi sade komşuluğudur. İşi büsbütün başkadır. Salgısının önemi büyüktür. Bez mercimek büyüklük ve biçimindedir. Sayısı dört kadardır. Paratiroidler kalsium metabolizmasını düzenler, kanda kalsium'un sabit kalmasını sağlar. **Timus:** (bk. Levha 11, Şek. 5). göğüs boşluğunda soluk borusunun önünde, iki akciğerin arasında bir iç salgı bezidir. Büyüklüğü üç yaşına kadar artar. Bu yaştan sonra küçülür. Yetişkinde artıkları bulunur. Üç yaşında ağırlığı 10 gr. dır. Küçüklerde çıkarılması gelişmeyi geciktirir. Bezin büyüklerde küçülmemiş olması normal sayılmaz. **Hipofiz:** (bk. Şek. 2) beynin alt yüzünde, Türk eğeri içinde yarım gram kadar ağırlıkta küçük bir bezdir. Yutakdan ayrılma, bezin 2/3 nü yapan epitel dokusunda bir ön lobla, yuvarlak, küçük sinirsel yapıda, beyne bağlı bir arka lobu vardır. Ön ve arka lobların dokusu ayrı olduğu gibi işleri de ayrıdır. Bezin az çalışması gelişmeyi geciktirir. Cücelik yapar. Salgının gelişmede artması üst ve alt tarafı uzunlaştırarak devlik yapar. Yetişkinde salgının artması akromegali denen hastalığı yapar. Bezin salgısında doğrudan doğruya düz kaslar üzerine tesir yapan bir cevher bulunur. **Böbreküstü bezi:** (bk. Şek. 3) her iki böbreğin üst ve iç bölümünde bulunur. Damardan zengindir. Rengi gri, ağırlığı altı gram kadardır. Böbrekle ilgisi sade komşuluğudur. Salgısının iki büyük ödevi vardır: 1 — Kasların çalışmasından doğan toksinleri tadil eder, 2 — Yaptığı adrenalin cevheri aracılığı ile sempatik sistemden sinir alan atardamar kaslarına tesir yaparak kan basıncını ayarlar. Bunlardan başka böbreküstü bezinin C vitamini depo edilmesinde görevi vardır.

ANATOMİ DERSİ, Rembrandt'ın ünlü bir tablosu. 1632 de yapılmıştır. Lahey Müzesi'ndedir. Profesör Nicolaus Tulp'u bir kadavra üzerinde kolun anatomisini anlatırken göstermektedir. Bu güzel tabloda profesör ve öğrenciler yarı bele kadar ve tabii büyüklükte gösterilmiştir. Tulp, bu tablonun yapılmasını Rembrandt'tan rica etmiş ve tabloyu Amsterdam cerrahlar birliğine vermiştir.

ANATOMİ DERSİ TABLOSU

ANATOMİ TARİHİ, Hintliler'in kutsal kitaplariyle, Sumer medeniyetinin hekimliğe ait tarihî belgelerine göre anatomi tarihi M. Ö. 3 000 yıllarında başlar. Eski zamanlarda Mısırlılar, Yunanlılar ve İbranîler insan vücudunu tanımaya çalışmışlar ve birtakım organların vücuttaki yerlerini öğrenmişlerse de «disseksiyon» yapmamışlardır.

M. Ö. 450 yılında yaşıyan Yunan hekimi İstanköylü Hippokrates ve ondan 70 yıl sonra gelen Aristo zamanında ancak maymunlar üzerinde araştırmalar yapılabilmiştir. Yalnız M. Ö. 300 yılında Kaledonyalı Herophilos ile Erasistratos adında iki Yunan hekimi, Mısır'da İskenderiye okuluna hoca olduktan sonra Mısır hükümdarının izniyle tutsak ölüleri üzerinde ilk defa «disseksiyon» yapmışlardır.

XIV. yüzyıla kadar «disseksiyon» yapılmamıştır. Böylece, uzun bir zaman (XVI yüzyıla kadar) anatomik bilgilerde bir durgunluk devri olmuştur. Bu kadar uzun devre içinde anatomi bilgisi bakımından tanınan hekimler arasında Galenos (128 - 198), Ebu Bekir Râzî (854 - 932) ve İbni Sina (980 - 1037) vardır.

Râzî, *el - Hâvî* adlı kitabında kemikleri 248, kasları ise 529 aded gösterir. İbni Sina'nın *Kanun* adiyle anılan kitabının birinci cildi insan anatomisidir.

XIV. yüzyılda Milâno hekimlerinden Mondini, herkesin içinde ilk defa olarak ölüler üzerinde «disseksiyon» lar yapmış ve gördüklerinin resimlerini parşömenler üzerine çizdirmiştir. Roma'da Papa Bonifatius VIII., ölüler üzerinde çalışanları aforoz edeceğini ilân ederken, Frederico II. de kendi imparatorluğu üniversitelerinde ve Napoli krallığı içinde de «anatomi bilmiyen ve bir ay ölü üzerinde çalışmıyanlar cerrah olamaz ve cerrahlık yapamaz» diye kanun çıkartmıştı.

XV. yüzyıldan sonra Avrupa tıp okullarında, idam edilenler üzerinde «disseksiyon» lar ve araştırmalar yapılmaya, görülenler yazılıp yayımlanmaya başlanmıştır.

XVI. yüzyılda bütün Avrupa'da anatomik etüdler başlamıştır. Eustachi, Fallopia, Vesalius, Sylvius, Varoli, dolanım, sinir, solunum, sindirim sistemleriyle beşduyu organları, kemik, kas ve damarlar üzerinde çalışmışlar, bunların şekil ve biçimlerini tarif etmişlerdir.

XVII. yüzyılda da anatomik buluşlar olmuştur. Akkan (lenfa), kılcal damarlar, kan yuvarları keşfedilmiş, mikroskopun, anatomik araştırmalarda kullanılması başlamıştır. Harvey, kan dolaşımını bulmuştur. Pecquet, akkan üzerinde çalışmıştır. Malpighi, mikroskopik birçok oluşumları bulmuştur. Bu yüzyılda insan vücudu üzerinde uğraşılarak çok şeyler öğrenilmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Bichat, Morgagni, Scarpa, Beclard, Hesselbach, Reil, Winslow, Sappey, Tillaux, Testut gibi ünlü anatomistler yetişmiştir.

XIX. yüzyılda Schwann, hayvan hücresini göstermiş ve incelemiştir.

XIX. yüzyılın başında Şanizade Ataullah Efendi'nin *Teşrih-i insanî* adlı kitabı memleketimizde ilk defa bu konuda kaleme alınmış bir anatomi eseridir (bk. ATAULLAH EFENDİ).

1839 da Mahmut II. nin kurduğu tıbbiyeye (Tıbbiye-i Adliye-i Şahane) başöğretmen olan Viyanalı Dr. Bernard ile yardımcısı ve anatomi hocası Spitzer, memleketimizde ilk defa Avusturya hastanesinde otopsi yapmışlardır.

1841 de Abdülmecit'in iradesiyle Tıbbiye'de resmî olarak kadavra üzerinde anatomi dersi yapılmaya başlanmıştır.

Anatomi öğretimi Tıbbiye Mektebi'nde 1864 yılına kadar Fransızca idi. O zamanki türkçe ile anatomi terimlerinin konmasında Kırımlı Aziz Efendi (b. bk.)nin hizmeti büyüktür.

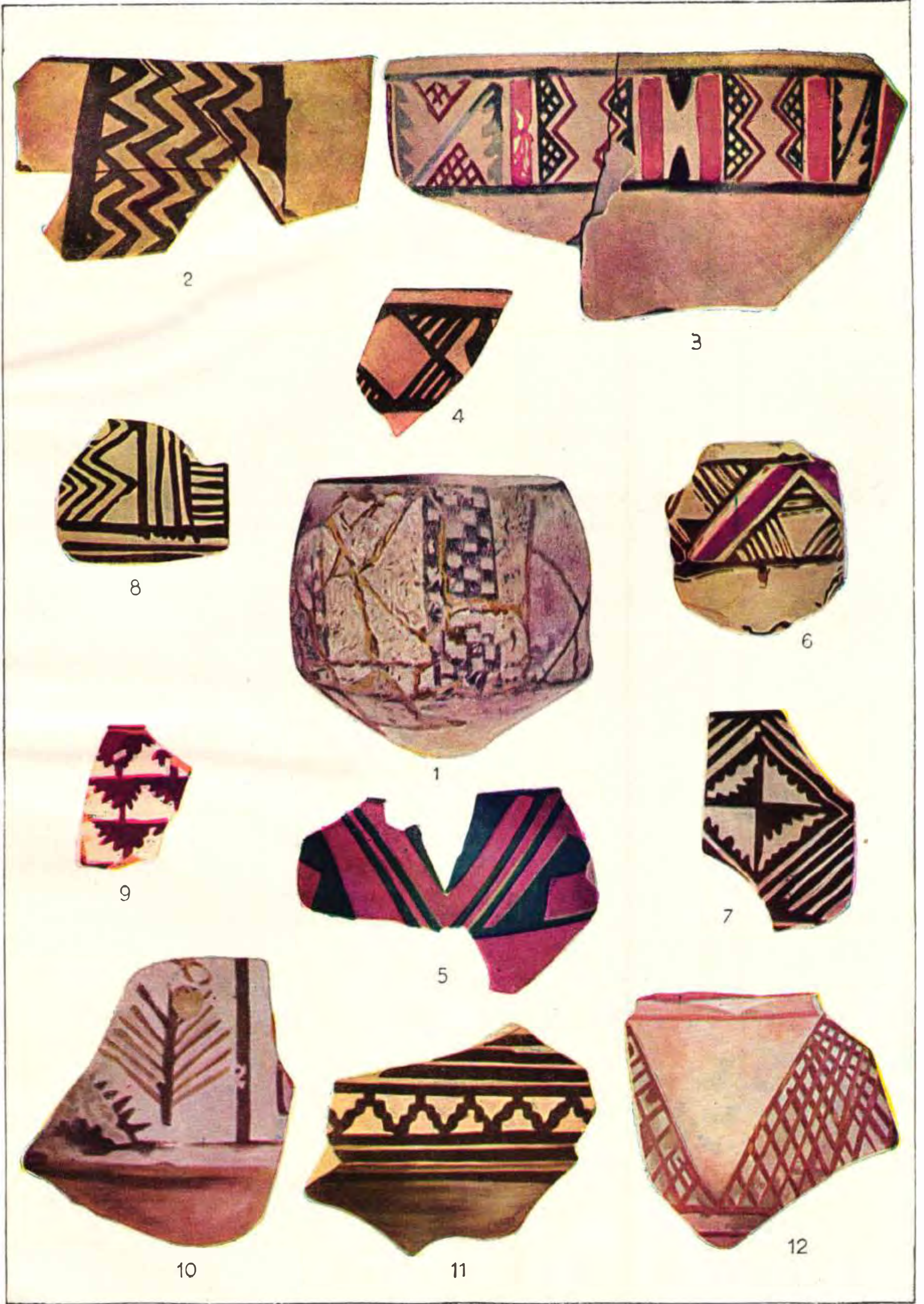
XIX. yüzyıl sonlarında bilgilerini genişletmek için Avrupa'ya gönderilen hekimler arasında Mazhar Paşa, Batı metotlariyle bizde anatomi lâboratuvarını ve öğretimini yenileştirmiştir.

ANATOMİK PARÇA (piyes), ders ve «demonstrasyonlarda» göstermek için hazırlanan insan veya hayvan vücuduna ait parçalar. Bu parçalar ya önceden antiseptik şırıngalarla saklaşmış kadavralardan çıkarılır, veyahut herhangi bir ölüden çıkarılarak antiseptik eriyikler içinde saklanır. Bu antiseptiklerin en tanınmışları fenik asit, formol, alkol, gliserin, sodium hiposülfit, çinko klorürü, çinko sülfatı eriyikleridir. Bu anatomik piyeslerin, damarlarına boyalı maddeler şırınga edilenleri veyahut kurutulup boyananları da vardır.

ANATRİ, Çuvaş Türkçesinin güney diyeleği. Çuvaş edebiyat dilinin esasıdır. Kuzeydeki Viryal (= «yukarıdaki [köy] ») diyeleğine bakarak, Anatri (= «aşağıdaki») nin başlıca ayracı *o* yerine *u* kullanmasıdır. Meselâ, Anatri *šun-* : Viryal *šon* = yan[mak]; Anatri *ḫurăn* : Viryal *ḫorăn* kayın[ağacı], gibi.

ANAUA, bugünkü Acıgöl ile bu gölün kuzeyindeki bir şehrin eski adı. İranlılar'ın kıralı Kserkses, Herodotos'un yazdığına göre (VII, 30) Yunanistan'a karşı yaptığı seferde buradan geçmiştir. Şimdi genel olarak kabul edilen görüşe göre, A. şehri Sanaos'un aynıdır, bu şehrin de şimdiki Sarıkavak'ın yerinde bulunmuş olduğu, orada çıkan yazıt ve akçalarla belirmiştir.

ANAV, Orta Asya'da Aşkabad dolayında küçük bir şehrin adı. A. ın Orta Asya'nın eski tarihi bakımından büyük bir önemi vardır. Zira A., araştırma ve kazı yapmanın son derece büyük bir güçlük gösterdiği Orta Asya'da ham toprağa kadar varan kazıların yapılabildiği birkaç yerden biridir. Amerikan Carnegie Enstitüsü adına Pumpelly başkan-

ANAV'da, kuzey ve güney kurganlarında bulunan boyalı çömlek, boyalı çömlek parçaları ve boyalı keramikler. (1, 2 — Birinci tabaka; 3, 4, 5, 6 — ikinci tabaka; 7, 8, 9, 10, 11 — üçüncü tabaka; 12 — dördüncü tabaka.)

lığında gönderilen heyet A. da biri kuzeyde, biri güneyde olmak üzere iki kurgan (Orta Asya'da höyüklere kurgan denilir) tesbit etmiştir. Bu kurganların birbirinin devamı olan dört kültürü gösterdiği anlaşılmıştır. Kuzey kurganı I. ve II., güney kurganı da III. ve IV. kültürleri gösterirler.

I. Kültür: Dört köşeli kerpiç evleri olan basit bir köy kültürüdür. Elle yapılmış, boyalı çanak çömlekler bulunmuştur. Bu insanlar, buğday ve arpa yetiştirmesini, öküz, domuz, at ve koyun gibi hayvanları evcilleştirmesini biliyorlardı. Bu devre ait kültür tabakaları arasında bakır ve kurşun eşyalar da ele geçmiştir. Buna göre A. I. kültürüne, kalkolitik bir kültürdür denilebilir. Bu kültürden sonra büyük bir yangın tabakası vardır. A. da oturanların ölülerini şehir içine gömen kavimlerden oldukları anlaşılıyor. Zira evlerin altında çocuk iskeletleri bulunmuştur.

II. Kültür: Evler burada da dört köşeli ve kerpiçtendir. Çocuklar yine evlerin altına gömülmüştür. Elle yapılmış olan boyalı çanak çömlek birincisindekinden farklıdır. Çok renkli keramik de vardır. Evvelkilere ek olarak evcilleşmiş keçi, deve, köpek ve bir de boynuzsuz koyun cinsi bulunmuştur. Bakır ve kurşun yine kullanılmaktadır.

III. Kültür: Evler kerpiçtendir. Çocuklar evlerin altına gömülmüştür. Çanak çömlek çarkla yapılmaktadır. Maden eşyanın sayısı artmıştır. Birkaç bakır parçada çok az kalay görülmüştür. Demir yoktur.

IV. Kültür: Burada ilk defa demir kullanılmıştır. Bu tabakalarda bulunan birkaç iskeletin ırkı, Sergi'ye göre Akdeniz tipindedir.

Pumpelly kültür tabakalarının yığılma nispetlerini hesaplamak suretiyle, Anav kültürlerini tarihlendirmeğe çalışmış ve I. Kültürün M. Ö. IX. binyılın içinde başladığı sonucuna varmıştır. Fakat ayni heyete arkeolog olarak katılan Hubert Schmidt ise I. Kültürün başlangıcını M Ö III. bine koymaktadır. McCown(1942)a göre ise I. Kültür, Ön Asyanın en eski kültürleri ile çağdaştır.

ANAVASYA. uskumru, palamut gibi akıcı (geçici) balıkların (b. bk.) ilkbaharda Akdeniz ve Marmara denizinden gelerek Boğaz'dan geçip Karadeniz'e göçmeleri hakkında balıkçıların kullandığı terim.

ANAYASA, devletin şeklini, yasama, yürütme ve yargılama erkleriyle vatandaşların haklarını düzenliyen kanun. Devletin temel kanunu olduğu için A., her memlekette en önemli kanun olarak kabul edilmiş, yapılması, değiştirilmesi ayrı usullere bağlanmış ve üstünlüğü sağlanmıştır.

Anayasa'nın Batı'daki karşılığı constitution'dur Bütün Anglosakson ve Lâtin milletleri bu terimi kullanırlar. Eski Roma zamanından gelme bu kelimenin anayasa anlamında kullanılması daha önce başlamakla beraber yazılı anayasaya ad olması XVIII. yüzyıl sonlarındadır. 1776 da bağımsızlıklarını ilân eden Amerika Birleşik Devletleri, o sırada yaptıkları anayasalarına da, bir arada yaptıkları 1787 tarihli anayasaya da bu adı vermişlerdir. 1789 Fransız devrimiyle bu ad, Avrupa'ya da yayılmıştır. Bundan önce bazı memleketlerin anayasa mahiyetindeki kanunlarına, esas kanun (*loi fondamentale*) denirdi.

Çeşitleri: Anayasalar türlü bakımdan çeşitlenebilir. Yapılışları bakımından anayasalar üç çeşittir: bağışlananlar, uzlaşma yoliyle olanlar, milletçe yapılanlar. Saltçılıkla yönetilen memleketlerde, devletin bütün kudretini kendinde toplıyan ve Tanrı'dan geldiğine inandırdığı bu kuvveti, varislik yoliyle devam ettiren hükümdarın kendine ve devletine ait bazı yetkileri kısması bağış sayılmıştır. Fransa'da 1814 Şart'ı (Charte) Louis XVIII. in, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 Kanun-ı Esasî'si Abdülhamit II. nin, Rusya'da 1906 anayasası Nikola II. nin birer bağışı idi. Anayasaların birer bağış olarak verilmesi, hem milletin hakkını millete verdiği, hem de hükümdara üstünlük tanıdığı için inciticidir. Bundan başka bağıştan dönülüp dönülmiyeceği de tartışılmıştır.

Hükümdardan koparma yoliyle yapılanlara «pakt» denir. İngiltere'de siyasî hürriyetlerin temeli olan ve «temsilsiz vergi olmaz» kuralını koyan 1215 Hürriyet Büyük Şart'ı (Magna Charta Libertatum) ve Haklar Bildirgesi (Petition of Right), Fransa'da Charles X. dan alınan 1830 Şart'ı, Almanya'da, Weimar büyük dukasından alınan 1818 Anayasası. halk ile hükümdar arasında yapılmış birer uzlaşmadır. Normal yol, anayasaların milletçe yapılmasıdır. Bugün genel olarak bu yol güdülmektedir. Bu da ya kurucu meclislerce, ya millî meclislerce yapılır ve bazı memleketlerde halk oyuna da sunulur. Amerika Birleşik Devletleri anayasası kurucu meclisçe, İsviçre, İrlanda, Almanya (Weimar), Fransa anayasaları halk oyiyle yapılmıştır. Bizde Atatürk, Birinci Büyük Millet Meclisi'ni, bir kurucu meclis olarak toplamayı düşünmüştü. Bunun tepki uyandıracağı düşünülerek Meclis'in olağanüstü yetki ile çağırılması elverişli görülmüştür. İlk anayasayı Birinci, bugünkünü de İkinci Büyük Millet Meclisi yapmıştır.

Âdete veya metne dayandıklarına göre anayasalar, yazılı olan ve yazılı olmıyan diye ikiye ayrılır. Hakikatte, anayasası sırf âdet halinde olan tek memleket yoktur. Buna örnek memleket olarak gösterilen İngiltere'de bile, yazılı beş altı belge vardır (bk. BİRLEŞİK KIRALLIK). Anayasalar, bugün, İngiltere'den başka bütün memleketlerde yazılıdır. Bununla beraber anayasaları yazılı olan memleketlerde de, âdetle yürürlüğe geçmiş bulunan anayasa kuralları vardır.

Değişiklikte tutulan yola göre, anayasalar sert ve yumuşak diye ikiye ayrılır. İngiltere'de «kadını erkeğe çevirmekten başka» her şeyi yapabilir sayılan geniş yetkili Parlâmento, anayasa hükümlerini de her kanun gibi değiştirebilir. İtalya Kırallık anayasasında değişemiyeceğine dair hüküm olmadığına göre, orada da anayasa başka kanunlar gibi değiştirilebilirdi. Bu, bir kolaylıktır. Başka anayasalarda değişiklik, ayrı usullere bağlanarak güçleştirilmiştir. Bunun içindir ki kolay değiştirilebilenlere yumuşak, güç olanlarına da sert anayasa denilmiştir.

Devlet şekline göre anayasalar monarşik veya cumhurluk olur. Monarşik anayasalarda hükümdar, geniş yetkilerle çok yer alır. Meselâ (Arnavutluk anayasasında 26, Bulgaristan'ınkinde 47, Danimarka'da 30, Holânda'da 73, Yugoslavya'da 20 madde). Cumhurluk anayasalarda halk egemenliği esastır. Bununla beraber hükümdarlıkla yönetilen bazı memleketlerin anayasalarında da bütün kudretlerin halktan geldiği yazılıdır. Bu çığırı ilk açan Belçika olmuş, sonradan Arnavutluk, Irak, Mısır, Romanya anayasalarına da aynı hüküm konulmuştur. Yine devlet şekline göre anayasa, federal devlet veya tek devlet anayasası olur. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Arjantin, Brezilya, Meksika, Venezuela, Avusturya, İsviçre, Sovyetler Birliği anayasaları federal anayasalardır.

Kurdukları hükümet sistemlerine göre anayasalar üçe ayrılabilir: parlâmento sistemi, başkanlık sistemi, meclis sistemi. İngiltere ile Fransa gibi memleketlerde parlâmentarizm dedikleri sistem vardır. Amerika Birleşik Devletleri

anayasası başkanlık hükümeti, İsviçre anayasası meclisçe seçilen direktoriyal hükümet sistemini kurmuştur.

Halkoyuna yer verip vermediklerine göre de anayasalarda ayrım yapılabilir (bk. HALKOYU).

Anayasalar kısa veya uzun olmalarına göre de ayrılabilir. Genel olarak anayasalar temel hükümler koyar, değişebilir ayrıntıları öbür kanunlara bırakır. Bu bakımdan anayasalar genel olarak kısadır. Bu kısalık, vatandaşlara anayasa hükümlerini bilme imkânını sağlar. Bununla beraber, bu çevre içinde uzun, orta ve kısa anayasalar vardır. Arnavutluk (234 madde), Kolombiya (209), Holânda (199), Almanya (181), Uruguay (178), Peru (157) anayasaları uzundur. Belçika ve İtalya (139), Romanya (138), Meksika (136), Çekoslovakya (124), İsviçre (123), Yugoslavya (120), Lüksenburg (116), Norveç (114), Arjantin (110), Şili (109), Fransa (106), Litvanya (104), Bulgaristan (101)anayasaları orta sayılır. En kısa anayasalar İrlânda (47), Danimarka (77), Polonya (81), Finlândiya (95) anayasalarıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasası 7 madde ise de, seksiyonları, paragrafları ve amandmanları ile orta anayasalar arasında yer alır. Türk anayasası da ortadır (105).

Düzenine göre de anayasaları iki veya üçe ayırabiliriz. Bazı memleketlerin anayasaları, yasama veya yürütme organlarını, bazı memleketlerin anayasaları ise, vatandaş haklarını öne alır. Almanya, Arnavutluk, Çekoslovakya, Danimarka, İslânda, İrlânda, Norveç, Sovyet Rusya, Yugoslavya, Brezilya, Uruguay birinci; Belçika, Estonya, Finlândiya, Portekiz, Romanya, İspanya, Litvanya, Lüksenburg, Kuba, Bolivya, Kolombiya, Meksika. Nikaragua, Panama, Paraguay. Peru, Salvador, Şili, Venezuela ikinci tiptendir.

Anayasamız: Anayasa, bizde bu kanuna verilen üçüncü addır. İlk ad, *Kanun-ı Esasî*'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kanuna verilen bu ad, Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan, hattâ ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yapıldıktan sonra da, kanunla beraber yaşamış, Meclis'in ilgili komisyonu ilk zamanlarda Hukuk-î Esasiye Encümeni adiyle kurulduğu halde, sonraları 1924 e kadar «Kanun-ı Esasî Encümeni» adını taşımıştır. 20 nisan 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 104 üncü maddesinde «1293 tarihli Kanun-ı Esasî ile mevâdd-ı muaddelesi mülga» olduğunu kaydettiğinden, Kanun-ı Esasî adı ve kanunu bu tarihten sonra tarihe karışmıştır. İkinci ad, *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'dur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti devrinde de, Cumhuriyet devrinde de kanunun adı budur. Bu ad, Meclis'in kurduğu özel komisyonun (12 ekim 1920) getirdiği «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası» ile konmuş, 20 ocak 1921 kanuniyle 20 nisan 1924 kanunu da bu adla anılmıştır. Üçüncü ad *Anayasa*'dır. Büyük Millet Meclisi'nde Teşkilât-ı Esasiye Kanunu türkçeleştirilirken 10 ocak 1945 te kanun bu adla geçmiştir. Özel komisyon ile Teşkilat-ı Esasiye Encümeni Kanunu Meclise bu adla sunmuşlardı.

Tarihçesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasaya doğru ilk hareket Mustafa Reşit Paşa'nın kaleme alarak 3 kasım 1839 da okuduğu Gülhane Hattı ile başlamıştır. Padişah Abdülmecit, bütün uyruklar için can, mal ve namus dokunulmazlığını ilân etmek suretiyle, salt otoritesinin sınırlanmasına razı olmuş ve buna uyacağına andiçmiştir (bk. GÜLHANE HATTI).

İlk Anayasa, Kanun-ı Esasî adiyle 11 aralık 1876 da ilân olunmuştur. Bununla, Âyan (b. bk.) ve Meb'usan (b. bk.) meclislerinden bileşik bir Genel Meclis kurulmuş ve Osmanlılar'a bazı haklar sağlanmıştır. Mithat Paşa'nın Abdülhamit II. ye ilân ettirdiği 119 maddeden ibaret bulunan bu kanun, aynı zamanda halife olan padişahın üstünlüğü esası üzerine kuruludur (bk. KANUN-I ESASÎ). Bu kanuna göre Meclis'i toplamak, kapamak, dağıtmak, Meclis başkanlarını atamak, bakanları atayıp işlerine son vermek, harb, barış ve antlaşma yapmak, padişahın hakları cümlesindendir. Meclis'in kanun teklif etmek hakkı bile yoktur. Kanun teklif etmek istiyen milletvekilleri, bir dilekçe ile sadrazama başvuracaklar. dilekçe padişaha ulaştırılacak ve o elverişli bulursa tasarısı yapılmak üzere Danıştay'a gönderilecektir. Padişah, hükümetin güvenliğini bozanları memleketten çıkarmaya da yetkilidir (madde 113). Meclis, ilk önce 7 mart 1877 de açılmış, haziran 1877 de kapanmıştır. İkinci defa 1877 aralık ayında açılmıştır. 14 şubat 1878 de kapatılmış ve bu kapatılış tam 30 yıl sürmüştür. Kanun-ı Esasî bu 30 yılda, yalnız devlet yıllıklarında yer almıştır. Hukuk Mektebi'nde bile Anayasa hukuku dersi yoktu. Sözlüklerde de adı geçmezdi (Şemsettin Sami Fransızcadan Türkçeye Kamus'unda «Constitution» kelimesinin Türkçesini kanun-ı esasî ile değil, usul-i hükümet terkibiyle karşılamıştır), çünkü adını söylemek veya yazmak bile insanı sürgüne ve zindana götürürdü.

Abdülhamit II., Rumeli'den yükselen zorlayıcı istekler üzerine Kanun-ı Esasî'yi yeniden yürürlüğe koymuştur (23 temmuz 1908). 31 mart ayaklanması üzerine Kanun-ı Esasî'de değişiklikler yapılmış (ağustos 1909), milletvekillerine kanun teklif etme hakkı verildiği gibi, padişahın meclisi dağıtabilmesi, Âyan'ın oyuna bağlanmış, Meclis'in, padişahın daveti olmaksızın her yıl kasım başında toplanması, hükümetin Meclis önünde sorumlu olması kabul edilmiş ve daha sonra da Meclis'in dağıtılması yetkisi, muhalefetin engellemesine rağmen yeniden padişaha verilmiştir (bk. İKİNCİ MEŞRUTİYET).

20 ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, memleketimizde millî egemenliği ifade eden ilk anayasadır. Bu kanun, şu safhalardan geçtikten sonra esas şeklini almıştır.

1 — Hukuk-ı Esasiye Encümeni maddeleri: Sivas'ta İstanbul hükümeti ile münasebet kesilerek Temsil Heyeti'nin memlekete merci gösterildiği 11/12 eylül 1919 gecesinden başlıyarak gelişen durum, 23 nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi'nin açılışiyle hukuklaşmış oluyordu. Bu suretle Kanun-ı Esasî'nin aynı zamanda halife olan padişaha verdiği geniş yetkiler, Millet Meclisi'nce ve onun başkanınca kullanılmıştır. Ancak durumu bir kanunla düzenlemek ve padişahın memleketin menfaatlerine uygun hareket etmediği bütün memleketçe anlaşılıncaya kadar ihtiyatlı davranmak gerekti. Bunun için Meclis'in Hukuk-ı Esasiye Encümeni, mayıs başlarında durumu kanunlaştırma işini görmeye başlamış ve hazırlıyabildiği 8 maddeyi «Büyük Millet Meclisi'nin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevadd-ı Kanuniye» adiyle ve bir gerekçe ile 18 ağustosta Meclis'e getirebilmişti. Bu 8 maddede, Meclis tarif ediliyor, toplanma usulü gösteriliyor, milletvekilliğinin memurlukla birleşmiyeceği belirtiliyor ve ödenek işi kestiriliyordu. Durumu kanunlaştırma düşüncesi yerinde idi. Ancak gerekçede ve kanunda, Meclis'in geçici olarak gösterilmesi, padişah ve halifenin. vatanın kurtuluşundan önce zikredilmesi, 365 üyeden 122 sinin dâimî yapılarak Meclis'in ikiye bölünmesi yersiz görüldüğünden, maddeler, Meclis'te çok hırpalanmış ve şiddetli tartışmalardan sonra, 22 ağustos 1921 tarihli oturumda oybirliğiyle reddedilmiştir.

2 — Hükümetin maddeleri: hükümet de durumu kanunlaştırma maksadiyle 31 maddelik bir tasarıyı 13 eylülde Meclis'e sunmuştur. Tezkerede, «Heyet-i vekilenin siyasî,

içtimaî, idarî, askerî nokta-i nazarını telhis ve teşkilât-ı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden programı Büyük Millet Meclisi'ne takdim ediyorum» deniyordu. Program adiyle sunulan bu tasarıda kuruluş amacı şöyle gösterilmişti: «Büyük Millet Meclisi, hudud-ı muayyene dahilinde temin-i hayat ve istiklâl ve tahlis i makam-ı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekkül eylemiştir». Amaç elde edilince, sonraki maddeler bunun cevabını, Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin. Meclis'i geçici gösteren mantığından farklı ve isabetli olarak vermektedir: Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir, yönetim usulü, halkın kendi kendini yönetmesi esasına dayanmaktadır. Milletin tek ve gerçek temsilcisi Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Yürütme erki ve yasama yetkisi Büyük Millet Meclisi'nde toplanır ve belirir. Seçim kamu oyu ile iki yılda bir yapılır. Ordu, Meclis'in ordusudur ve komutası Meclis'in kişiliğindedir. Komuta işlerini Genel Kurmay Başkanlığı yürütür. Meclis bakanları seçer ve onlara yön gösterir... Bu tasarının maddeleri, Meclis'te 18 eylülde görüşülmüş, bunun bir kanun mu, bir program mı olduğu üzerinde uzun tartışmalardan sonra, her komisyondan üçer kişilik bir özel komisyona verilmesi kararlaşmıştır.

3 — Özel Komisyon tasarısı: özel komisyon, 18 eylülden 18 kasıma kadar iki ay çalışarak Meclis'e bir «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası» ile bir gerekçe getirmiştir. Kanun maddelerine, hükümetin teklifi hâkimdir. Bununla beraber arada fark vardır:

a — Ad bakımından: hükümet çekingen davranarak tasarısına program adını vermişti. Özel komisyon, aydınlanan durum önünde buna Teşkilât-ı Esasiye Kanunu adını vermiştir.

b — Hacım bakımından: hükümetin teklifi 31 madde idi. Özel komisyonun getirdiği kanun tasarısı 24 maddedir. Hükümet teklifinin ilk maddeleri bir bildirgeye alınmış ve bazı maddeler çıkarılmıştır.

c — Hilâfet ve saltanat: hükümet, teklifinde, hilâfet ve saltanatı hem 1 inci maddesinde zikretmiş, hem 5 inci maddesinde padişah ve halifenin «Kavanin-i esasiye dairesinde mevki-i muhterem ve mübeccelini ahz» edeceğini göstermiş olmakla beraber, 25 eylül'de gizli bir oturumda, bu baş mesele uzun uzun görüşülmüş. Atatürk, hilâfet ve saltanatla uğraşmanın yeri ve vakti olmadığını anlatarak kanun maddelerinde bundan bahsedilmemesini sağlıyabilmiştir (bk. HİLÂFET, SULTANLIK).

ç — Seçim: hükümet, doğrudan doğruya kamu oyiyle seçimi teklif etmişti. Komisyon, bunu uygun görmekle beraber maddeyi «meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden terekküp eder» şekline koymuştur.

d — Orduya ait olan madde komisyonca çıkarılmıştır

e — Başkanlık: hükümet teklifinde Meclis ve Bakanlar Kurulu başkanlığı birdir. Komisyon bunları ayırmıştır. Gerekçede olduğu gibi sözcü, genel anlatışında da birleştirmenin mahzurları üzerinde durmuştur.

4 — Meclis görüşmeleri: Büyük Millet Meclisi özel komisyon tasarısını 18 kasımdan 20 ocak'a kadar uzun uzadıya görüşmüştür. En çok, seçim üzerinde durulmuş ve kamu oyiyle seçim, nihayet değişmiştir. Meclis, Büyük Millet Meclisi başkanına bakanlar kurulunun tabiî başkanı tanımakla beraber, bakanların aralarından birini bakanlar kuruluna başkan seçmeleri esasını kabul etmiştir. 20 ocak 1921 tarihli ve 21 maddeli bu kanunla, memleketimizde millet egemenliğine dayanan bir meclis hükümeti ve adı söylenmiyerek, bir cumhuriyet kurulduğuna şüphe yoktur. Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin haklı olarak aradığı, fakat getiremediği aydınlık, bu kanunla getirilmiş, kurulmuş olan durum kanunlaşmıştır.

Bu kanunun 1, 2, 4, 10, 11, 12 inci maddeleri Cumhuriyet'in ilânı ile değiştirilmiştir.

20 nisan 1924 Teşkilât-ı Esasiye kanunu: Kurtuluş Savaşı kazanılmış, düşman memleketten atılmış, Lozan'da barış yapılmış ve memlekette Cumhuriyet kurulmuştu. Artık devletin ana kanununu normal olarak yapmak sırası gelmişti. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin Kanun-ı Esasî Encümeni, 105 maddelik bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Encümen bunu, gerekçesiyle beraber Meclis'e sunmuş. Meclis, 8 martta bu tasarıyı görüşmeye başlamıştır. 20 nisana kadar on oturumda çetin görüşmeler olmuştur. Bu görüşmelerde çift meclis usulü, yetkilerin birliği, Meclis'in süresi, kadınların seçim hakkı, Meclis üyelerinin dokunulmazlığı, fesih hakkı, veto, cumhurbaşkanlığı süresi, başkomutanlık, illerin yönetimi ve yapılacak değişikliklerin nasıl bir çoklukla teklif ve kabul edileceği üzerinde tartışmalar olmuştur.

Anayasamızın özellikleri: Anayasa da bir kanundur, fakat kendini ayırdettiren özellikleri vardır. Bu özelliklerin bir kısmı hukuk tekniğini, bir kısmı da politika tekniğini ilgilendirir. Yine bu özellikler içinde yalnız anayasamızla ilişkin olanlar olduğu gibi, başka anayasalarda görülenler de vardır. Özelliklerin başlıcaları devlet şeklini ebedîleştirme, salt millet egemenliği, Meclis'in üstünlüğü, süresizliği, tekliği, kendini yenileyişi, erklerin birliği, cumhurbaşkanı ile bakanların Meclis üyesi olması, cumhurbaşkanı süresini kendi dönemine bağlaması, Kanunun, ana prensipleri göstermesi, demokratik karakteri, kısalığı ve sadeliği, kanunlara üstünlüğü ve değişiklikte ortalama yolu tutmuş olmasıdır.

Anayasanın hükümleri: Anayasamız, altı bölümde 105 maddedir: Birinci bölüm, «Esas Hükümler» başlığı altında sekiz maddedir. Bu bölüme göre Türkiye Devleti bir cumhuriyettir; Türkiye devleti cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve devrimcidir. Devlet dili Türkçe ve başkenti Ankara'dır. Egemenlik kayıtsız şartsız millettedir. Türk milletini ancak Büyük Millet Meclisi temsil eder ve egemenliği millet adına yalnız Meclis kullanır. Yasama yetkisi ve yürütme erki Meclis'te belirir ve toplanır. Yasama yetkisini Meclis kendi, yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Yargı hakkı, millet adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

İkinci bölüm, «Yasama Görevi» başlığını taşır ve 22 maddede milletvekillerinin özel kanuna göre seçileceği, kadın - erkek her Türk'ün seçmek ve seçilmek hakkı, seçimin dört yılda bir yapılacağı, Meclis'in kasım başında toplanacağı, milletvekillerinin ve hükümetin kanun teklif edebilecekleri, milletvekillerinin and içmeleri, dokunulmazlıkları, ödenekleri, Meclisin nasıl toplanmaya çağrılabileceği, görüşmelerin açıklığı ve usulü, soru, gensoru ve meclis soruşturması, seçimin yenilenmesi, Meclis'in yapacağı işler (26), vatan hainliği, milletvekilliğinin düşmesi ve kolluk işlerinin Meclis tarafından düzenleneceği gösterilmektedir (bk. YASAMA, SEÇİM ve BÜYÜK MİLLET MECLİSİ).

Üçüncü bölüm, «Yürütme Görevi» başlığı altında 22 maddedir (31-53). Cumhurbaşkanının seçimi ve devletin başı olduğu, Meclis'in törenli oturumlarına ve

gerektiği zaman Bakanlar Kurulu'na başkanlık edeceği, kanunlara karşı yetkisi, her yıl kasım ayında yılın çalışmalarını anlatan ve gelecek yıla ait dilekleri bildiren bir söylev vereceği, yabancı devletlere temsilci tayin ve onlardan gelecek temsilcileri kabul edeceği, nasıl andiçeceği, çıkaracağı bütün kararları başbakanla ilgili bakanın imzalıyacağı, Meclis'in yüce varlığında olan başkomutanlığı temsil edeceği ve bunun hazarda Genel Kurmay Başkanlığı'na, seferde Bakanlar Kurulu karariyle atanacak kimse tarafından görüleceği, vatana ihanet takdirinde Meclis'e karşı kendisinin, kararlarından ise imza sahiplerinin sorumlu olduğu, cezaları hafifletme yetkisi, başbakanı tayin etmesi ve bakanları onaması, başbakanın, hükümetin tutacağı yolla siyasî görüşünü bir hafta içinde Meclis'e bildirip güven oyu istiyeceği, Bakanlar Kurulu ve sorumları, Danıştay'ın nasıl kurulacağı, tüzüklerin nasıl yapılacağı belirtilmektedir. 35 inci maddeye göre cumhurbaşkanı Meclis'in kabul ettiği kanunları on .günde ilân eder, uygun bulmadıklarını, on gün içinde gerekçesiyle birlikte Meclis'e gönderir ve Meclis, kanunu, yine kabul ederse ilân eder. Anayasa ile bütçe kanununu geri çeviremez. 44 üncü maddeye göre cumhurbaşkanı, başbakanı Meclis üyeleri arasından tayin eder. Başbakanın Meclis üyeleri arasından seçtiği bakanları cumhurbaşkanı onar ve Meclis'e sunar. Bakanlar, başbakanın başkanlığı altında Bakanlar Kurulu'nu meydana getirir. Bakanlar, hükümetin genel politikasından birlikte, her bakan da yetkileri içindeki işlerle emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden kendi başına sorumludur (madde 46). Tüzükler 53 üncü maddeye göre, kanunların uygulanışını göstermek yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere Bakanlar Kurulu'nca yapılır ve Danıştay'dan geçirilir. Tüzükler yeni hüküm koyamaz. (bk. CUMHUR BAŞKANI, BAŞBAKAN, BAKANLAR, BAKANLAR KURULU, DANIŞTAY)

Dördüncü bölüm, «Yargı Erki» başlığı altında 15 maddedir. Bunların 8 i mahkemelere, 7 si Yüce Divan'a ayrılmıştır. Mahkemelerin kuruluşu, görevleri ve yetkileri kanunla gösterilir. Yargıçlar, bütün dâvaları görmede ve hüküm vermede bağımsızdırlar. Kararlarını Meclis ve Bakanlar Kurulu değiştiremez. Yargıçlar, kanunla gösterilen usuller ve şekiller dışında görevlerinden çıkarılamaz. Bunların nitelikleri, görevleri, aylık ve ödenekleri, nasıl atanıp çıkarılacakları kanunla gösterilir. Kanunla gösterilen ödevden başka ödev alamazlar. Mahkemeler herkese açıktır. Herkes, hakkını mahkemede yasalı araçlarla korumada serbesttir. Hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki dâvalara bakmazlık edemez. Yüce Divan, bakanlarla Yargıtay ve Danıştay başkanları ve üyelerinin ve başsavcının görevlerinden doğacak işleri yargılamak için Yargıtay ve Danıştay başkan ve üyelerinden 21 kişi ile kurulur, 15 kişiyle iş görür. 6 sı ad çekme ile ayrılarak yedekte kalır Savcısı başsavcıdır. Kararları kesindir. Kanunlara göre yargılar ve hüküm verir. Yüce Divan, Meclis karariyle kurulur. (bk. YARGI, YARGITAY, YÜCEDİVAN)

Beşinci bölüm, «Türkler'in Kamu Hakları» başlığı altında 21 maddedir (68-88). Bu haklar, hürriyet, eşitlik, kişi dokunulmazlığı, can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı, eziyet, zoralım ve angarya yasaklığı. kimsenin mal ve mülkünün kamuya faydalılığı anlaşılmadıkça ve değer bahası verilmedikçe kamulaştırılamıyacağı, köylüyü toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için kanun yapılacağı, olağanüstü hallerde kanunla yüklenilecek para, mal ve çalışma ödevleri dışında kimseye bir şey yüklenemiyeceği, inan, din ve mezhep serbestliği, kimsenin kanun dışında tutulup yakalanamıyacağı ve konutuna girilemiyeceği, kanuna göre basın, yolculuk, toplanma, çalışma, mülk edinme, mülk ve mal kullanma, dernek ve ortaklık kurma serbestlikleri, hükümet gözetmesi ve denetlemesi altında öğretim serbestliği, haberleşmenin gizliliği, haber verme ve şikâyet hakkı, kimsenin bağlı olduğu mahkemeden başkasına yollanamıyacağı, vergi dışında resim, ondalık ve başka yüklemlerin yasaklığıdır. Harb halinde, harbi gerektirecek bir durumda, ayaklanmada veya vatana, Cumhuriyet'e karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma belirtisi görüldüğü zaman, Bakanlar Kurulu bir aylık bir sıkı yönetim ilân edebilir ve bunu hemen Meclis'e bildirir. Süreyi Meclis kısaltıp uzatabilir. Kadın erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmekle ödevlidir. Din ve ırk ayırdedilmeksizin herkes Türk'tür. Türkiye'de veya Türkiye dışında Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de doğup erginlik yaşına varınca Türk vatandaşlığını istiyen yahut vatandaşlık kanununa göre Türklük'e alınan herkes Türk'tür.

Altıncı bölüm, «Türlü Maddeler» başlığı altında 17 maddedir (89-105). Bunların üçü, «İller» başlığını taşır. Türkiye, illere, ilcelere ve bucaklara bölünmüştür. Bucaklar köylerden meydana gelir. Tüzel kişilikleri vardır. İşleri, yetki genişliği ve görev ayrımı esaslarına göre yönetilir. «Memurlar» başlığını taşıyan üç maddede her Türk'ün devlet memuru olabileceği ve memurların bütün durumunun kanunla gösterileceği, kanuna aykırı işlerde üstün, emrine uymuş olmanın memuru sorumdan kurtaramıyacağı gösterilmiştir. «Maliye İşleri» başlığını taşıyan 7 maddede bütçenin Meclis'e, yılbaşından üç ay önce sunulacağı, devlet mallarının bütçe dışı harcanamıyacağı, geçerliğinin bir yıl olduğu, kesin hesap kanunu, Sayıştay'ın ödevi belirtilmiştir. «Anayasa'nın Dayanakları» başlığı altındaki 4 maddede Anayasa'da değişiklik, anayasa maddelerinin savsanamıyacağı ve işlerlikten alıkonamıyacağı, hiçbir kanunun Anayasa'ya aykırı olamıyacağı, Anayasa'nın, anlam ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın türkçeleştirilerek, 20 nisan 1340 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu yerine konduğu ve yayımı tarihinden yürürlüğe girdiği gösterilmiştir.

Anayasalarda değişiklik: Anayasalar devletin yapısı kanunu olduğu için, bu kanunda sık değişmeler istenmez. Fransa'da Büyük Devrim'den sonraki seksen beş yıllık devrede anayasanın 11 kere değiştirilmesi, dururluk üzerine de etki yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin anayasasına 160 yılda 1 700 değiştirme teklif edilmiş, fakat ilk yılda yapılan 10 ekleme bir yana bırakılırsa. ancak 11, bundan da içki yasağı ve bunun kaldırılması çıkarılırsa, 9 değişiklik yapılmıştır. 1875 Fransız anayasası için de birçok teklifler yapıldığı ve değiştirme usulü kolaylaştırılarak Millî Meclis çokluğu yeter görüldüğü halde, altmış beş yıl içinde iki değişiklik kabul edilmiştir.

Lâkin bu, anayasanın değişmezliği de değildir. Siyasî yapı değişince, anayasada değişiklik zaruridir ve bunu yapmamak tehlikeli olur.

Anayasada değişiklikler yapma dört sistemde toplanabilir: 1 — Kurucu meclislerle yapılır. 2 — Millî meclislerce salt çokluk, üçte iki veya dörtte üç çoklukla yapılır. 3 — Yeni meclislerce yapılır. Başlıca, Arnavutluk, Belçika, Danimarka, İspanya, İsviçre, Holânda, Lüksenburg, Norveç, Romanya, Yugoslavya ve Uruguay anayasaları yeni meclis usulünü kabul etmişlerdir. Bunlarda deği-

şikliğe karar vermekle meclislerin dönemi sona erer. Seçim sonu milletin düşüncesini gösterir, yeni meclisler buna göre değişikliği kabul eder. Bu bakımdan bu sistem elverişli görünürse de, memleketi bir anayasa ve rejim bunalımı içinde bırakır. Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri (bu devlette kurucu meclis usulü de vardır), Sovyetler Birliği, Boliya, Brezilya, Ekvador Kolombiya. Meksıka, Polonya, Şılі, Venezuela gibi memleketlerde değişikliğin aynı meclisin özel çoklukla ve İngiltere'de aynı çoklukla kabul etmesi sistemi vardır. Bunlardan görüşmenin üç kere olmasını veya gelecek toplantıda yapılmasını gerekli görenler vardır. 4 — Değişikliğin halk oyuna sunulması. Yeni Fransız anayasası (27 ekim 1946) kurucu meclisçe yapıldığı ve halk oyu ile onandığı halde, değişikliğin millî meclisçe kabul edileceğini ve halk oyuna sunulacağını göstermiştir; meğer ki aynı meclisçe kabul edilen değişikliği millî meclis üçte iki veya Cumhuriyet meclisi beşte üç çoklukla kabul etsin. Almanya'da, İrlanda'da ve İsviçre'de de halk oyuna sunma vardır. Amerika Birleşik Devletleri'ni teşkil eden devletlerde halk oyuna sunma kaidedir

Değişiklik ile değiştirmeyi ayıran anayasalar da vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde anayasayı tamamiyle değiştirme yasaktır (Yüksek Divan Kararı). Birleşik Devletler'in her biriyle, İsviçre'de caizdir. Fakat değişiklik usullerinden ayrı usullere bağlıdır.

Türkiye'de değişiklik aynı meclisçe yapılır, iki şartı vardır: «Değişiklik teklifinin, tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanması, değişikliğin, ancak tam sayının üçte iki oy çokluğiyle kabul edilmesi» (md. 102). Ancak, «Bu kanunun, Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik ve başkalama yapılması hiç bir türlü teklif dahi edilemez».

Türk anayasasında devrimin gelişmesi ile altı değişme yapılmıştır:

1 — 1 nisan 1928 tarihli değişiklikte, dini devletten ayırmanın sonucu olarak, 2 inci maddeden «Türkiye Devleti'nin dini İslâm dinidir» fıkrası ve 26 ncı maddeden «ahkâm-ı şer'iye'nin infazı» sözleri kaldırılmış, Cumhurbaşkanının ve milletvekillerinin andiçmelerini gösteren 16 ve 38 inci maddelerde «vallahi» sözleri yerine «Namusum üzerine söz veririm» cümlesi konmuştur.

2 — 10 aralık 1931 de, 95 inci maddedeki bütçenin kasım iptidasında Meclise sunulması hükmü, Bütçe yılı başından enaz üç ay önce sunulur şekline konmuştur.

3 — 5 aralık 1934 tarihli değişiklikte, 10 ve 11 inci maddelerdeki «erkek her Türk» sözleri «kadın, erkek her Türk» haline konarak kadınlara milletvekili seçebilmek ve seçilebilmek hakkı verilmiş, seçme yaşı da 18 den 22 ye çıkarılmıştır.

4 — 5 şubat 1937 de Türkiye rejiminin prensipleri 2 nci maddeye konmuş, 74 üncü maddeye çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devletçe işletmek fıkrası katılmış, 44, 47, 49, 50 ve 61 inci maddelere «siyasî müsteşar» eklenmiştir. 75 inci maddeden de «tarikat» kelimesi çıkarılmıştır.

5 — 29 kasım 1937 de bundan önceki değişiklikte katılan «siyasî müsteşar», ait olduğu maddelerden çıkarılmıştır. «Vekâletlerin adedi kanunla tayin olunur» yolundaki 48 inci madde de «Vekâletlerin teşkil tarzı mahsus kanuna tabidir» şekline konmuştur.

6 — Anayasa türkçeleştirilmesi: önemli olan bu iş, dört yılı aşan bir çalışma ile başarılmıştır. İlk önce Dil Kurumu'ndan, 5 ağustos 1941 de Hukuk fakülteleri ile memleketin tanınmış dilci ve hukukçularından türkçeleştirilmiş metin istenmiş, bunlardan gelen 23 tasarı üzerine, kurulan özel bir heyetçe ve Dil Kurumu'nca birer tasarı meydana getirilmiş, bu iki tasarı Hukuk fakülteleriyle hukukçulara gönderilmiş (15 mart 1942), bunların her birinden alınan yazılar üzerine yeni bir tasarı yapılarak Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Evvelâ Parti Grupu, Meclis'in hukukçu ve dilci 30 üyesiyle bir özel komisyon kurmuş, bu özel komisyon, iki aylık sıkı bir çalışma ile yeni bir tasarı meydana getirmiştir. Büyük Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiye Encümeni'nden geçen bu tasarıyı Meclis, 10 ocak 1945 da kabul etmiştir.

ANAYÖN: bk. YÖNLER.

ANAYPAZARI, İçel'e bağlı Gülnar (A. nın eski adı) ilcesinin merkezi. Nüfusu 1 280 (1940). A., Orta Toroslar'ın, Göksu güneybatısında kalan bölümünde ve güney aklanda, denizden 900 m kadar yüksektedir. Belediye bütçesi 1 690 (1935) liradır. Yolları düzensizdir. Çimento borularla 600 m uzaktan getirilen kaynak suyu içilir. İlk okulu, dispanseri, 60 kadar dükkânı, 3 aşevi, birer tane otel ve hanı vardır. Çevresinin başlıca ürünü tahıldır.

ANAZARBOS veya ANAZARBA, eski Anadolu'nun Kilikya ovasındaki önemlı bir şehri. Örenleri, Sombaz çayının sağ kıyısında, Ceyhan (eski adı Pyramos) ile birleştiği noktanın 8 km kuzeyinde bulunur. Bu yerin eski adı Anavarza şeklinde bugüne kadar gelmiştir. Ovanın üzerinde yükselen kale kayasının tepesinden geniş ova ile İskenderun körfezi gözükür. Kale kayasının altında birçok eski yapı örenine raslanır

A. nın tarihi bizim için M. Ö. I. yüzyılda başlar. O zaman şehir Kilikyalı kıral Tarkondimotos'un ülkesinde idi. Bu zat M. Ö. 31 de Antonius'un ordusunda harbederek Aktion'da ölmüştür. Augustus o zaman Tarkondimotos'un oğlu Philopator'un elinden kırallığını almış, fakat bunu sonradan ölü kıralın ikinci oğlu Tarkondimotos'a vermiştir. Tarkondimotos da, minnettarlığını göstermek için şehre «Anazarbos'a yakın olan Kaisareia» adını vermiş ve M. Ö. 19 da yeni bir yıl sayısı başlatmıştır. Bu yeni yıl sayısını A. da basılan akçelerde görürüz. Tarkondimotos'un halefi, kızkardeşi Julia'nın Philopator adındaki oğlu olmuştur. Bu zat M. S. 17 de ölünce, A. un Romalılar'ın eline geçmiş olması muhtemeldir. Bununla beraber serbest şehir sanını muhafaza eder (akçeler üzerinde kendisi için eleuthera [= serbest] sıfatını kullanır.)

A. Romalılar'ın idaresinde büyük önem kazanmıştır. Tanrılar ve İmparatorlar şerefine yapılan oyunların sayısı ve parlaklığı bakımından A., Tarsus ile yarışa girişmiştir. Caracalla'nın A.'a karşı özel bir sevgisi olmuş olsa gerektir, çünki onun zamanından beri A. da, Tarsus gibi, akçelerinde Metropolis (başkent) sanını taşır. Manevî alanda da A., o zaman oldukça önemli bir durumda idi: doktor ve eczacı Dioskurides (M. S. I. yüzyılda) ve şair Oppianos (M. S. takrıben 200 de) A.'ta doğmuştur. A. un ekonomik önemini Tarsus gibi hiç olmazsa kısmen keten dokuma atölyelerine borçludur.

Kilikya eyaletinin imparator Arkadios'un idaresinde ikiye bölünmesiyle A. Cilicia secunda'nın başkenti olmuştur (Cilicia prima'nın başkenti Tarsus'tu). VI. yüzyılda A. u yerdepremleri harabetmişti. Bunun üzerine imparatorlar İustinianos ile İustinos şehri tekrar yaptırmışlardır.

O zaman A. bir müddet Justinianopolis adını taşımıştır. A., Bizans imparatorluğunun önemli bir sınır kalesi idi. Fakat çok zaman geçmeden Araplar'ın eline düşmüş, ve bundan sonra yüzyıllar boyunca birçok defalar el değiştirmiştir. Araplar şehre Aynzarba adını vermiştir. Harun-ür-Reşid onu kuvvetli bir kale haline getirmiş, Mutasım da 835 yılında Sott adındaki Hind milletini oraya sürmüş ve yerleştirmiştir. 962 yılında Nikephoros Phokas, A.'u zaptetmiştir. Sonradan A. Küçük Ermenistan'a katılmış ve uzun zaman Küçük Ermenistan krallarının oturduğu yer olmuştur. O zamana ait tahkimlerin örenleri hâlâ görülür. Bu arada tekrar Bizanslılar'ın eline geçtiği de olmuştur. 1143 te imparator İoannes Komnenos, A.'ta ölmüştür. Fakat o zamandan sonra A. önemini kaybetmeğe başlamıştır. Kilikya ovası Ramazanoğullar'ının eline geçtiği zaman A. tenha ve terkedilmiş bir durumda bulunuyordu.

ANBACUK (Anbarcık), Maraş'ın Elbistan ilcesi, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 560 (1940). Söğütlü deresi kıyısında ovada kurulmuş bulunan A. un kerpiç duvarlı düz ve toprak damlı evleri toplu bir haldedir. Köyde dere suyu kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

ANBAR, Konya'nın Ereğli ilcesi Ayrancı bucağına bağlı 692 (1940) nüfuslu köy. A., Ayrancı'nın 12 km kuzeyinde, en çukur yerini Akgöl'ün kapladığı ovanın kenarındadır. Toplu bir halde bulunan evleri taş ve kerpiçten yapılmıştır. Düz olan damları saz ve toprakla, bazıları da kiremitle örtülüdür. Ahali tarla işleri dışında kendileri için kilim de dokur. Köyde dere suyu kullanılır.

ANBARCI, Kocaeli'nin merkez ilcesi Akmeşe bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 520 (1940). Adapazarı'nın 20 km kuzeybatısında, tepelik bir yörede, yamaçta kurulmuş olan A. nın 5 parçası vardır. Tahtadan yapılmış çatılı ve kiremitle örtülü evleri toplu bir haldedir. Köyde kuyu suyu kullanılır. Köylü çiftçilik ve kilimcilik ile geçinir. Bir halkodası vardır.

ANBARCILI, Ordu merkezine bağlı 530 (1940) nüfuslu köy. Aptal deresi üzerinde ve yamaçlara dağılmış olan evleri ahşaptır. Damları eğimli ve tahta örtülüdür. Ahali tarla ürünleri ve fındıkla geçinir. Köyde kaynak suyu kullanılır.

ANBARDERESİ KABARTMASI, İvriz (b. bk.) köyünün yaklaşık olarak 5 km uzağında ve Anbarderesi'nin meydana getirdiği vâdinin güney ucunda, kilise harabeleri yanında. İvriz kabartmasının yazıtsız bir eşidir. Resim için bk. İVRİZ.

ANBARDOKU, içinde katı veya sıvı yedek besin maddeleri toplanan bitkisel dokuların genel adı. Bu doku içinde toplanan maddeler gerektiği zaman bitkilerin beslenme ve büyümeleri için harcanır. A., bitkinin her organında olduğu gibi, özel organlarda da (soğan, yumru gibi) olur. A. yu meydana getiren hücreler genel olarak parankima hücreleridir. Yedek besin maddeleri hücrelerin içinde değil, hurmaların endosperminde olduğu gibi, hücre zarlarına yedek sellüloz halinde de toplanabilir. A. hücreler içinde toplanan besin maddesinin cinsine göre de adlandırılır. Buğday taneleri kabuğunun altında içinde alöron (b. bk.) toplanan bir A. ve bu doku altında da içinde nişasta toplanan A. vardır. Baklagillerin tohumlarında içinde alöron ve nişasta toplanan A. çeneklerdedir. Patates yumrusu da içinde nişasta toplanan bir A. dan meydana gelir. Keten ve kolza tohumlarının A. sunda yağ toplanır. Kaktus (Cactus) larda içinde su toplanan A. şeker pancarının kökünde de içinde şeker bulunan bir A. vardır.

ANBER ANA, Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî (b. bk.) nin halifelerinden olup 1186 da ölmüş ve Ak-Kurganda gömülmüş olan Hakîm Süleyman Ata'nın, sonra da yine Yeseviyye tarikatının ulularından Zengi Ata'nın karısı ve rivayete göre Bugra Han'ın (rivayetin, tarihî bir esası varsa bu Bugra Han, 1102-3 te ölmüş olan Tabgaç Bugra Kara Han olabilir) kızı.

Anber Ana'nın hayatına ait bilgiler, Hakîm Süleyman Ata'nın ve Zengi Ata'nın menkıbeleri arasında anlatılan şeylerden ibarettir. Bu menkıbelere göre: Hakîm Süleyman Ata, şeyhinin tavsiyesi üzerine devesinin çökeceği yeri kendine «menzil» yapmak niyetiyle yola çıkmış ve Türkistan'-(Yesi)dan doğuya doğru gitmiş. Deve, Bakırgan denilen yere konmuş. Bugra Han'ın yılkıcıları, Dervişi oradan sürüp çıkarmak istemişler, o dinlemeyip kalmış ve kendisine saygı göstermiyen yılkıcılardan ikisini, keramet gösterip, «ağaçlara tutturmuş». Bunu duyan Bugra Han, Hakîm Ata'nın veliliğine inanıp kızı Anber'i ona vermiş. Hakîm Ata'nın Anber Ana'dan üç oğlu olmuş.

Anber Ana, kocasının kara rengini beğenmezmiş; birgün, içinden, «keşki kocam bu kadar siyah olmasaydı!» demiş. Bu, Hakîm Ata'ya malûm olmuş; Anber Ana'nın, günün birinde, kendinden daha kara birine «musahip» olmasını dilemiş. Kocasının ölümünden sonra Anber Ana'yı zenci çoban Zengi Ata istemiş; Anber Ana onun bu isteğini reddetmiş. Ama, Zengi Ata ona, eski kocasının dileğini hatırlatınca razı olmuş.

Anber Ana, Zengi Ata katında da büyük değer bulmuş; şeyhlerini herhangi bir şekilde gücendiren müritler, onun iltimasiyle kendilerini Zengi Ata'ya affettirirlermiş.

ANCACHS [*ankaçs* ok.], Peru'da 38 073 km² genişliğinde, Batı Kordilerler'in kuzey bölümünü ve kıyıya kadar Santa vâdisini içine alan bir yönetim bölümü. Nüfusu 430 000. Geniş yüksek bölümünde yerliler tarla tarımı ve hayvancılık yapar, gümüş madenlerinde çalışırlar. Vâdilerde tropikal plântaj tarımı üstündür. Merkezi, denizden yüksekliği 3 000 m olan Huaràz şehridir.

ANCELOT [*ãslo* ok.], **Jacques Arsène** (1794 - 1854), Fransız şairi. Le Havre'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Klâsik tarzdaki *Louis IX.* (1819), *Fiesque* (1824), tragedyalarından sonra *Olga ou l'orpheline Moscovite* (Olga veya Rus yetimi) [1828], eserinde olduğu gibi romantik tarzda yazmak eğilimini göstermiştir. *Mme Du Barry, La comtesse d'Egmont* gibi vodviller, yergili şiirler ve romanlar da yazmıştır.

ANCENIS [*ãsni* ok.], Fransa'da Loire Inférieure departmanının Nantes bölümünde, Loire nehrinin kuzeyinde, denizden 13 m yükseklikte bir şehir. Nüfusu 3 490. Şarap ticareti ile tanınmıştır.

ANCEPS (*ankeps* ok.; tam deyim: *syllaba anceps;* Lât. = iki taraflı, yani uzunluğu bakımından değişen hece), Lâtince'nin metrik ve prosodia'sında kullanılan ve Yunanca'nın *adiaphoros* terimini karşılıyan bilgi terimi. Gerek uzun, gerek kısa olabilen hecelere verilen ad. Bununla beraber, bu adın ilgili bulunduğu olaylar birbirinden çok farklıdır.

1 — A. teriminin asıl anlamı şudur: bir metrum'un başlangıcında, sonunda veya ortasında bulunup metrum'un

bünyesini değiştirmeksizin gerek uzun, gerek kısa olabilen heceler. Meselâ iambos'ta birinci, trokhaios'ta sonuncu hece A. dir. (bunu burda x olarak gösteriyoruz): x — · — ; — · — x · Binaenaleyh iambik trimeter'in üç yerinde, yani her metrum'un başında bir syllaba anceps bulunabilir:

x — · — x — · — x — · — ·

2 — Uzun hece ile bitmesi lâzımgelen mısraların sonunda, uzun hece yerine bir kısa hece geçebilir; iambik trimeter ile daktylık heksameter'de olduğu gibi. Bu olay, yukarda bahsi geçen olayla hiçbir alâkası olmadan, şöyle izah edilir: mısra sonunda eksik olan hece uzunluğu yerine bir duraklama (pausa) geçebilir. Böylece burda A. terimi tam yerinde olmamakla beraber, yine de kullanılır.

3 — Prosodia'da, arkasından bir muta cum liquida sessiz grupu gelen kısa sesli hecelere denir. Meselâ *tenebrae* (karanlık) sözünün ikinci hecesi: bu hece aslında kısa olmakla beraber şiir dilinde uzun sayılabilir.

ANCILE (Lât. = her iki yanı yarı daire şeklinde yontulmuş, yumurta şeklinde bir kalkan; çoğulu: *ancilia*), eski Roma'da Mars âyinlerinde kullanılan on iki kalkan. *Salii* adını taşıyan Mars rahipleri kurulunun avadanlıklarından olup, her yılın mart ve ekim aylarında bunların tertiplediği alay ve danslarda taşınırdı. Pontifex'lerin makamı olan Regia'daki küçük bir Mars tapınağında saklanırdı. Harbe giden her general eski bir geleneğe uyarak, A. yi kımıldatarak şu sözleri söylerdi: *Mars, vigila*! (Mars, uyanık dur!). Roma efsanesine göre kıral Numa Pompilius'un zamanında gökten bir A. düşmüş; bunun üzerine kıral, kutsal sayılan bu A. nın çalınmasına karşı bir tedbir olarak, Namuriusveturius adındaki usta bir demirciye, bu A. ye benzer 11 tane kalkan yapmasını emretmiş. Bugün kabul edilen bir görüşe göre, eskiden Mars'ı temsil eden kalkana taparlarmış. Bu, eski dinde başka izlerine de raslanan silâha tapmanın kalıntısıdır.

ANCİPARANOS, Trabzon'un Of ilcesinin Hayrat bucağına bağlı 512 (1940) nüfuslu köy. A. un dağınık olan evleri ahşaptır. Damları eğimli ve kiremitle örtülüdür. Ahali mısır üretimi ve dokumacılıkla geçinir. Kaynak suyu içilir.

ANCOBRA: bk. ANKOBRA.

ANCON [*ankọn* ok.], Peru'da Lima yönetim bölümünde, kıyıda bir yer ve deniz banyosu. Reiss ve Stübel tarafından incelenmiş bulunan İnka mezarlariyle tanınmıştır. A. antlaşması (23.X.1883) ile Peru ve Şili arasındaki Güherçile harbi (b. bk.) sona ermiştir.

ANCONA [*ankōna* ok.], İtalya'nın Adriya denizi kıyısında, A. körfezi kenarında, Marche eyaletinin merkezi ve harb limanı. Nüfusu 85 000 (1935). A. Mte. Conero (572 m) nun kuzey uzantısı üzerindedir. Genel görünüşü ve çevresi çok güzeldir. Eski liman mahallesinde sokaklar dar ve eğri büğrü, yeni bölümler ise geniş ve düzgün caddelidir. A., Venedik ile Brindisi arasında tek doğal limandır; fakat ticareti önemsiz, stratejik değeri büyüktür. Gemi endüstrisi oldukça gelişkindir. M. Ö. 390 da Syrakus göçmenleri tarafından kurulmuştur. İkinci Dünya Harbi'nde bazı bölümleri bombardımanla yıkılmıştır.

ANCRE [*ãkr* ok], Kuzey Fransa'da Somme nehrine sağdan karışan bir kol.

ANCUD [*ankụd* ok.] (eski San Carlos de A.), Güney Şili'de Chiloé adasının kuzeybatı ucunda şehir, kuzey rüzgârlarına açık, geniş bir liman. Nüfusu 4 000. Kereste ticareti ve balıkçılık yapılır. Dar bir demiryolu ile içeriye bağlıdır.

ANCULAKÛ (Çince An - çu - la - ku), eski Mançu boylarından birinin adı. Bunlar 1644 te bir Çin soyu olan «Ming» i yok ederek Mançu soyunu kurmuşlardır.

ANCUS MARCIUS: bk. MARCIUS, Ancus.

ANCUZ, Malatya'nın Kâhta ilcesinin Tokaris bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 500 (1940). Kâhta'nın 16 km güneydoğusunda, Fırat'la Kâhta çayı arasında, Fırat'a 4 km uzakta, ovada kurulmuş olan A. un taş duvarlı, toprak veya sazla örtülü düz damlı evleri topludur. Köyde kaynak suyu kullanılır. Halk çiftçilikle geçinir.

ANÇÜEZ: bk. HAMSİ.

AND AYISI (Ursus ornatus), etçil memeliler (Carnivora) takımının Fissipedia alttakımına bağlı ayıgiller (Ursidae) familyasının bir cinsi. *Tremarctos* cins adı da verilen bu ayı çeşidinin sık ve oldukça uzun kıllı, siyah renkli bir postu vardır. Yüzünün iki tarafında burundan gözlere kadar uzanan açık sarımtrak lekeler bulunur. Bu lekelerle hayvan, sanki bir gözlük takmış gibi görünür, bundan dolayı bazı dillerde A. na gözlüklü ayı da derler. Güney Amerika'da Venezuela'dan Şili ve Bolivya'ya kadar olan bölgede, Andlar'da yaşar.

AND DAĞLARI (Andlar, Cordillera de los Andes; İspanyolca'da *cordillera* = sıradağ; Güney Amerika sıradağları), Güney Amerika karasının batısında, kuzeyde Orinoko nehrinin ağzı yakınındaki Trinidad adasından, güneyde Horn burnuna kadar uzanan sıradağlar. Dünyanın en uzun (7 500 km) ve Asya'dakilerden sonra en yüksek dağlarıdır; en geniş yeri, orta bölümde 800 km, kapladıkları alan, yaklaşık olarak 5 milyon km^2 dir.

Yapı, şekil ve bölümleri: A., kuzeyde, kıtanın en geniş yerinde, dışbükey yanı batıda olan bir yay çizerler; güneyde ise hemen hemen meridyen doğrultusunda uzanırlar. İki bölümün birleştiği enlem A. nın en geniş ve en yüksek olduğu yerdir. A., kıtanın güney ucunda, önce güneydoğuya, sonra doğuya yönelir.

A. ında bulunan ve gruplar teşkil eden birçok volkanlardan bazıları sıradağların en yüksek tepeleridir.

Dar Büyük Okyanus aklanı ile çok geniş olan Atlas Okyanusu aklanı arasındaki subölümü A. üzerindedir. Kuzeyde bu dağların biribirinden uzaklaşan doğu ve batı kolları arasındaki alanın suları Karayib denizine boşalır. Bu deniz hidrografya bakımından Atlas Okyanusu'nun bir girintisi ise de, jenetik bakımdan Büyük Okyanus'a girer.

A. nın ayrı bölümleri, sınırları içinde bulundukları ülkelere göre adlandırılmıştır: Peru Andları gibi.

Venezuela kıyı (Karayib) dağlarında da A. nın kıvrımları bulunduğundan, bunlar da Andlar'dan sayılabilir; fakat arada birtakım ayrılıklar da vardır. Asıl A., yaklaştırma 69° batı boylamında, kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu Mérida sıraları ile başlar. Bunlarla, hemen hemen meridyonal uzanışlı Sierra de Perija arasında Maracaibo gölü ve çukurovası vardır. Her iki sıradağ, güneye doğru birleşerek Kolumbiya Doğu Andları'nı (Bogotá sıradağları) meydana getirirler. Bunların büyük bölümlerinde eski kristalin kütleler genç tabakalarla örtülmüştür. Bu bölüm, yalnız bir yerde

sürekli kar sınırı (4 700 m) nın üstüne yükselir ve deniz yüzünden, ortalama 2 500 m yükseklikte, sığ göllerin de bulunduğu birtakım tekneleri kuşatır. Sierra de Perija'nın batısındaki Sierra Nevada de Santa Marta, büyük bölümünde eski kristalin kültelerden meydana gelmiş ve çukurovalarla kuşatılmıştır. Bunlar, Kolumbiya merkez A. nın uzantılarıdır; üzerlerinde 5 200 m ye kadar yükselen karlı doruklar vardır. Daha batıda Aşağı Magdalena nehrinin aktığı çukurova bulunur. Kolumbiya Merkez Andları, 8° kuzey enleminden güneye doğru uzanır ve Bogotá dağlarından Orta Magdalena çukurovası ile ayrılır. Batı ve merkez A arasında kalan uzun çukurluğun kuzeyinde ve büyük bölümünde Magdalena'nın bir kolu (Cáuca), güneyinde Patiá nehri akar. Merkez A. üzerinde volkan dağları (Tolima 5 600 m ve Hila 5 700 m) yer almıştır. Batı A. üzerinde 3 500 m den yüksek doruk yoktur. Merkez A. daha çok Paleozoik, Batı A. ise daha yeni kültelerden oluşmuştur. Kuzeybatıda Chocó dağları ile Batı A. arasında kalan, Atrato nehrinin aktığı hendek, kuzeyde Urabá körfezinde sona erer ve güneyde Buenaventura körfezinde, deniz sularının altında uzanır. Buna göre Kolumbiya A., güneybatıya doğru biribirine yaklaşan dört sıradan meydana gelmiştir.

Güneyde, Kolumbiya Doğu A. silindiği için Amazon çukureli Merkez A. nın eteklerine kadar erişir. Bu yüzden onlara da Doğu A. denir, fakat bunlar Kolumbiya Doğu A. nın uzantıları değildir.

Merkez A. ile Batı A. arasındaki uzun çukurluk Ekvador'da aralıksız bir hendek olmaktan çıkarak, enlemesine yükseltilerle biribirinden ayrılan ve ortalama yükseklikleri 2 - 3 bin metreyi bulan bir sıra teknelere ayrılır. Bunlar, çevrelerindeki volkanların külleriyle az çok dolmuştur. Buralarda toplanan sular, sıradağları birtakım yarma vâdilerle geçerek doğuya veya batıya akar. Ekvador A. nda en büyük volkanlar vardır; 16 doruk, sürekli karlar sınırının (4 700 m) üstüne yükselir ve küçük buzulları beslerler. Hemen hepsinde de buzul devrinin izleri görülür. Doğu A. üzerinde Cotopaxi (6 000 m) ve Sangay (5 300 m), Antisana (5756) volkanları vardır; ilk ikisi henüz sönmemiştir ve ikincisi dünyanın en canlı volkanı sayılır. Batı A. üzerinde de Chimborazo (6 310 m) küçük buzulları besliyen sönmüş bir volkandır. A nın her iki sırasının dış yamaçları da diktir. Batıdakilerin önünde, Chocó dağlarının uzantıları sayılan ve yükseklikleri en çok (700 m) olan dağlar ve tepeler vardır. Güneyde bu tepelik vöre ile Batı A. arasına, Guayaquil körfezinden içeriye doğru, genç bir birikinti ovası sokulur.

A. Ekvador güneyinde benzer şekillerle fakat 18° güney enlemindeki Arica körfezine kadar kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanırlar; ve genişlikleri güneye doğru artar. Peru A. nın kuzey bölümünde volkanlar yoktur; ancak güneyde yeniden görülürler. Peru A. nın Amazon çukureline dönük yamaçları çok sık ormanlarla örtülü olduğundan henüz az tanınmıştır. Aralarında Ucayali ve Huallaga vâdileri gibi uzun çukurlar yer almış ve Doğu A., Marañon nehri tarafından dar bir yarma vâdi ile geçilmiştir. Peru Doğu A. güneydoğuya doğru yükselir; Sorata ve La Paz nehirlerinin yarma vâdileri arasındaki bölümde buzul devrinin şekillendirdiği yükseklikle bunların üzerine yükselmiş karlı ve buzlu doruklar vardır (Kar sınırı 5 000 m de); Illampu (6 600 m) ve Illimani (6 400 m) bunların başlıcalarıdır.

A. arasındaki çukurluk, Lima enlemine kadar Kolumbiya ve Ekvador'daki bölümlerine benzer; fakat daha güneyde genişliyerek dağlık bir alan meydana getirir (Sierra) ve dağlar arasında yüksek vâdiler ve tekneler bulunur. Yaklaştırma 15° güney enleminde ise yüksek ve büyük bir düzlük yer alır (Bolivya teknesi, genişliği 300, uzunluğu 1 000 km den çok). Yüksekel göllerinden en büyüğü olan Titicaca (3 800 m yükseklikte, 8 000 km²) gölü buradadır. Bu gölün güneye doğru akan bir ayağı vardır. Bu bölümde Batı A. doğudakilerden daha aralıksızdır; yükseklik ancak birkaç yerde 5 000 m den aşağıdır (Huascaran 6 700 m); dağlar geniş alanlı ve kalın tüflerle örtülmüştür. Tüflerin üzerinde uzun diziler meydana getiren volkanlar yükselir. Bunlardan başlıcaları Coropuna ve Ampato (6 615 m) ve en çok bilineni Misti (5 800 m) dir. İkincisinin tepesindeki karlar bazı yıllarda tamamiyle erir. Batı A nın bu bölümü hiçbir yerde nehirler tarafından yarılmamıştır. Yalnız doruklar yakınından çıkan akarsular Büyük Okyanus'a erişmeden önce, kıyı dağlarını derin vâdilerle yarar.

Batı A., bazı yerlerde denize kadar erişirlerse de çok yerde önlerinde kıyı dağları yer alır ve ikisinin arasında çakıllarla doldurulmuş, yer yer kumulların da bulunduğu çukurlar uzanır.

Kıyı dağlarının batı etekleri doğrudan doğruya denize erişmekle beraber, bazı bölümlerde, önlerinde sekiler şekillenmiştir. Kıyılar genel olarak dik, girinti ve çıkıntılar pek az ve önemsizdir. Birçok yerlerde dik yamaçlar deniz suları altında büyük derinliklere ulaşır. 26° güney enleminde, kıyıdan 70 km uzakta denizin derinliği 7 635 m dir (Atacama çukuru). Buna göre Atacama çukuru ile A. nın bu bölümündeki en yüksek dorukları arasında yükseklik farkı 14 000 m dir.

Kıyıda Guayaquil körfezinden Orta Peru'ya kadar bir kıyı düzlüğü vardır.

AND DAĞLARI

AND DAĞLARI

A., 18° güney enleminden sonra güneye yönelir ve doğuda eklenen sıralarla daha çok genişler. 28° güney enlemine kadar olan bölüme, birer bölümleri Arjantin ve Şili'de olmakla beraber - başkaca adları olmadığından - Bolivya A. denir. Diğer taraftan Bolivya yüksekeli de güneye doğru doğrultu değiştirmiştir. Tibet'ten sonra gelen bu yüksekel (ortalama yüksekliği 3 800 m) akışsızdır ve üzerinde biribirinden ayrı birtakım sıradağlar vardır. Titicaca'nın ayağı olan Desaguadero, büyük ve sığ bir tuzlu göl olan Poopó (Aullagaz) gölünde sona erer. Daha batıda ve güneyde, kuraklığın artması dolayısiyle, kısa birtakım akarsular tuzlu bataklıklarda kaybolur.

Bolivya Batı Andları üzerinde yükselen başlıca volkan konileri Sahama (6 400 m), Llucaillaco (6 600 m) dur. Daha güneyde sıradağlar biribirine yaklaşarak Atacama Punası'nda kitle halinde yükselir ve 27° güney enleminden sonra Arjantin Andları adını alır. Peru ve Şili'de de Kıyı dağları vardır.

Doğu A., 28° güney enlemine doğru dağılarak silikleşir ve Arjantin Pampası'nda sona erer; yalnız Batı A. aralıksız olarak güneye doğru uzanır. Bunların batısında da bir çukurluk ile hayli alçak Kıyı Sıradağları bulunur. Doğuda yükselen Akonkagua (7 010 m) her iki Amerika kıtasının en yüksek dağıdır. Sürekli karlar sınırı, 30° güney enleminde 4 900, 32 - 33° de 4 200, metrededir; daha sonra hızla alçalır ve 37° de 1 800 - 2 100, 40° de 1 500 - 1 600 m de bulunur.

Güney Şili ve Doğu Arjantin'de, A. önünde eski buzullaşmanın izlerini teşkil eden morenlerle kuşatılmış göller vardır. Bunların en büyükleri Osorno volkanının eteğinde Llanquihue ve Arjantin tarafında Nahuel Hupai'dir. Bugünkü buzullardan bazıları bu göllerden birkaçının kıyılarına kadar inebilmektedir. Buraları İsviçre'ye benzetenler, hattâ daha güzel bulanlar vardır.

Şili'de Kıyı Sıradağları'nın büyük bölümü eski kültelerden meydana gelmiş horstlardır; bunlar deniz yönünde genç tortul tabakalarla örtülmüştür. Lota ve Coronel yakınlarında Üst Kretase tabakaları arasında taşkömürünün bulunması dikkati çeker.

Şili A. nın yapısı Batı Patagonya'da da görülür; yalnız uzunlama çukur, alçalma dolayısiyle deniz suları altında kalmış ve Kıyı Sıradağları birçok adalara bölünmüştür. Güneyde fiyordlu kıyılar Norveç kıyılarını andırır. Burada A. nın ana sırası alçak olup üzerinde yine volkanlar bulunur; Ateşeli'nde yükseklikleri 2 100 m ye (Darwin dağı) erişir. Her tarafta geniş ölçüde buzullaşmanın çok kuvvetli izleri görülür. 46,5° güney enleminde buzullar bugün de deniz kenarına erişebilmektedir.

A. nın yapısına Arkaik çağdan Tersiyer'e kadar bütün jeolojik formasyonların külteleri katılmıştır; fakat Paleozoik ve Mezozoik külteler daha çok yertutar; ayrıca volkanik kültelerin payı da büyüktür. Sayıları 100 kadar olan volkanların çoğu Tersiyer yaşta olup 30 kadarı hâlâ sönmemiştir. Batı sıralarda, genel olarak genç ve hususiyle Mezozoik külteler üstün oldukları halde, doğuda Paleozoik ve Arkaik külteler üstün bulunur. Yükselme ve kıvrılmalar, büyük ölçüde volkanik olaylarla elele yürümüş ve çok uzun sürdükten sonra, ancak Pliyosen başlangıcında sona ermiş, hiç değilse çok yavaşlamıştır. Hâlâ sürüp giden ve zaman zaman geniş alanlı felâketlere sebebolan depremler, yerkabuğu devinmelerinin henüz sona ermediğini gösterir. A. yeryüzünün en çok deprem olan yerlerindendir; Şili en az Japonya kadar sarsılan bir ülkedir. Yapılan incelemelere göre Şili kıyıları, yüz yıldan beri 0.3 - 1.0 m kadar yükselmiştir. Ayrıca denizden 500 m yükseklerde de dalga sekileri vardır.

Iklim ve bitkiler: A., Ateşeli'nden Karayib denizine kadar birçok iklim kuşaklarında yer aldıktan başka, kıyılardan başlıyarak büyük yüksekliklere eriştikleri ve birtakım yüksekelleri kuşattıklarından üzerlerinde bütün yıl karlı ve buzlu yüksek doruklar, serin yüksekeller ve en kurak çöllerden, çok nemli ve sıcak tropikal iklimlere kadar pek çeşitli iklim tipleri yer almıştır. Bundan başka A., Güney Amerika'da dar pasifik kenar bölgelerle doğudaki geniş kara bölgeler arasında klimatik bir sınır ve bütün bu şartlar altında özel bir iklim alanı teşkil eder.

Kolombiya A. ve bunlar arasındaki çukureller, güneyden 8° kuzey enlemine kadar kuzey tropikal iklim alanındadır; onun için yağışlı mevsim kuzey yarıkürenin başuç zamanlarına raslar. Sıradağlar arasında, kuzeyden 4° kuzey enlemine kadar sokulan savanlara karşılık, sıradağlar üzerinde çift yağışlı mevsim dolayısiyle ekvator ormanları gelişmiştir. Daha güneyde, her bölümün iklimi ekvatoraldır; sıcaklık, yüksekliğe doğru basamaklanır: 1 000 m ye kadar olan yüksekliklere Tierra caliente (sıcak ülke), 2 000 m ye kadar Tierra templada (ılık ülke; sıcaklık 17 - 25°), 3 000 m ye kadar Tierra fria (serin ülke sıcaklık 12 - 17°) denir. Daha yükseklerde Paramos, ağaç sınırından sürekli karlar sınırına (4700 m) kadar yükselir; burada sıcaklık farkları azdır (8 - 10°). Paramos'ta alçak bölümler, her mevsimde yeşil ağaççıklarla kaplanmış olup yükseklerde otluklar vardır.

Çift yağış mevsimi ekvator yakınlarına kadar görülür; daha güneyde yağışlar güney yarıkürenin yaz mevsiminde toplanır. Batıdaki kıyı yöreleri, kuzeyde ormanlık ise de,

ekvator yakınlarında savanlar ve Guayaquil körfezi çevresinde dikenli çalıların bulunduğu çöl bozkırlar gelişmiştir. Bu bölümde A. nın doğu ve batı yamaçları ormanlıktır; yalnız aralarında kalan yüksek teknelerle vâdiler kurak ve bozkır görünüşlüdür.

Peru A. nın Amazon çukureline dönük yamaçları, bütün yıl esen doğu rüzgârlariyle bol yağışlı, bu yüzden de sık ormanlıktır. Orman üst sınırından yukarıda Puna ve Puna brava denilen yüksek dağ bitkileri basamağı bulunur. Batı yamaçlar yalnız yazın yağışlı olduklarından buralarda küçük yapraklı çalılar ve kaktüsler yetişir. Yüksekeller Puna, Batı A., Puna brava karakterindedir. Buralar kuraklığın artması ve buna uyan bitkileriyle Páramo'lardan ayrılır. Peru A. nın batı yamaçları, dikenli çalılar, kaktüsler ve agavların yetişebildiği çöl bozkırlarla kaplanmıştır. Aşağılara ve kıyılara doğru yağışlar büsbütün azalır ve uzun çukur ile kıyı sıradağları, geniş alanlarda bitkisiz, gerçek çöller durumundadır. Ağaç, çalı veya benzerleri yalnız vâdi lerde görülür. Hususiyle kışın, soğuk kıyı suları üzerinde, güneybatı rüzgârlariyle içerilere doğru sürülen sisler (Garuas yahut Camanchacus), birkaç hafta kadar kıyı sıradağlarını örter. Bütün kıyı, tropikal bölgede bulunulduğunu duyurmıyacak kadar serindir.

Bolivya Andları'nda da kuzeydoğu yamaçlar bol yağışlı ve her mevsimde yeşil, sık ormanlarla örtülüdür. 18° güney enleminden daha güneyde ise, Gran Chaco'ya dönük yamaçlar ve önyerleri hayli kuraktır. Buralardaki bozkırlar bazı değişiklerle, kıtanın güney ucuna kadar erişir; yamaçlarda seyrek ağaçlı ormanlar bulunur. Yüksekeller az yeya çok kuraktır.

Nihayet Kıyı Sıradağları ile A. arasında dünyanın en kurak çölü vardır. Bu çöl Şili kuzeyine kadar sokulur. 28 - 30° güney enlemleri arasında kışın yağışlı (Akdeniz) iklim tipi yer alır; nemlilik güneye doğru gidildikçe artar (Valparaiso'da 600 mm). Yalnız soğuk deniz akıntılarının etkisiyle yaz mevsimi de serindir. Kuzeyde kaktüslerle karışık dikenli çalıların yetişebilmesiyle canlanan bitki topluluğu, güneye doğru, yerini güneşli ormanlara bırakır. Kıyılarda 37° güney enleminden, dağlar üzerinde ise daha kuzeyden başlıyarak yağışlar bütün yıla dağılır; yalnız kışın daha boldur ve yıllık tutarları 2 m yi bulur. Buralarda yıllık sıcaklık farkları 10° kadardır. Kış mevsiminin ılıklığı dolayısiyle ormanlar her mevsimde yeşildir. Bu ormanlar, sarmaşıklar ve diğer ormanaltı bitkilerinin bolluğu ile tropikal ormanları andırır.

Batı Patagonya'da tam Okyanus iklimi hâkimdir. Barometrik depresyonların etkisiyle yağışlar 5 m ye kadar yükselir. Kış mevsimi yumuşak (3 - 9°), yaz mevsimi serin (10 - 14°) dir. Ormanlar denizden, en çok 250 m yükseklere kadar çıkar.

Yerleşme ve ekonomi: Sık ormanların bulunduğu yerlerle bozkırlar ve çöller çok seyrek nüfusludur; yerliler, böyle yerlere Avrupalı'lar geldikten sonra sığınmışlardır. Yüksek vâdiler ve teknelerde, önceleri yerliler ileri bir kültür seviyesine erişmişlerdi (İnkalar). Buralar bugün de sık nüfusludur. Ancak yerleşilmiş alanlar arasında birtakım ıssız yöreler bulunduğundan, bazı ayrılıkların bulunduğu yöreler gelişmiştir. Şehirler geniş bir alanın siyasî merkezi olduğu halde, ancak çok dar bir alanın ekonomik merkezleri olabilmişlerdir. Şili Andları dışında kalan bölümlerde, yerleşme daha çok 2 500 - 5 000 m yüksekliklerde olmuştur. Şehirlerin çoğu ve hususiyle önemlileri 2 - 3 bin m yüksektedir.

A., patates, kınakına, koka gibi birtakım bitkilerin anavatanıdır. Çeşitli iklim bölge ve basamakları her türlü tarımı mümkün kılar; kakao, kahve, tahıl üretilir ve birçok yerlerde hayvancılık yapılır. En değerli ev hayvanları lamalar ve alpakalar'dır. Bunlardan başka ince tüy veren vicuñalar vardır. Dağların dorukları üzerinde uçuşan kondorlar dünyanın en büyük yırtıcı kuşlarıdır.

A. nda zengin altın, gümüş, tuz, boraks, iyot, bakır, kalay ve petrol yatakları vardır. Bu madenlerden bazılarının işletilmesi için çok yükseklerde (5 000 m gibi) yerleşme yerleri kurulmuştur. Atacama çölü güherçileleriyle tanınmıştır. A. üzerinde, Akonkagua'dan güneyde madenlerin az olduğu sanılıyor. Diğer taraftan taşın güçlükleri dolayısiyle birçok madenler işletilememektedir.

Taşın ve ulaşım: A. çok büyük bölümlerinde taşın için önemli güçlükler, hattâ imkânsızlıklar ortaya koymuştur. Geçitler, en kuzey ve en güneydeki bölümler dışında 4 000 m den yüksektir. Yaygın taşıtlar lama, at ve katır olup ancak elverişli bazı yerlerde otomobil ve tren işler. Dağları aşan demiryolları azdır ve bunlar çok büyük güçlüklerle yapılmıştır.

AND GEYİĞİ (Hippocamelus), tırnaklı memelilerin çift parmaklılar (Artiodactyla) alttakımına bağlı geyikler (Cervidae) familyasının bir cinsi Yalnız bir çatallı basit boynuzları vardır. Vücudunu örten kıllar serttir. Kuyrukları kısadır. Güney Amerika'da, Andlar'da yaşıyan iki türü vardır.

Hippocamelus bisculus güney bölgede yaşıyan bir türdür. Boynuzlardaki çatallar uzun saplar üzerinde bulunur. Yüzünde leke yoktur. Postu çok sık kıllarla örtülüdür. Rengi esmerdir. 180 cm boyundadır.

H. antisinensis daha çok kuzey bölgede (Peru, Bolivya, Ekvador) yaşıyan bir türdür. 3 500 metreden yüksek yerlerde bulunur. Sarımtrak kül rengindedir. Yüzünde siyah lekeler vardır. Boynuzlardaki çatallar sapsızdır. 70 - 75 cm yüksekliğindedirler.

ANDA, Orta Asyada aşiret hayatı yaşıyan kavimlerin toplumsal kurumları arasında çok önemli yeri olan kardeşleşme kurumiyle bağlı bir toplumsal terim. İki boya bağlı yabancılar belli bir törenle kardeşleştikten sonra birbirlerine A. olurlardı. Kendi boyundan olmıyanları düşman sayan ilkel zihniyetin yavaş yavaş ortadan kalkarak çeşitli boylardan kurulan büyük siyasî birliklerin ve boylar arasında barış münasebetlerinin meydana gelmesinde bu kurumun büyük rolü olmuştur. Eski devirlerde iki yabancının törenle A. olması yalnız bu iki kişinin değil, iki boyun A. olması demekti. XIII. yüzyılda Moğollar'da da, A. kurumu, türlü boylar arası münasebet alanına aitti. İki boya bağlı kişiler kendi aralarında dostluk antlaşması yaparlar, birbirlerine hediye alıp verirler, böylece A olurlardı. Moğollar'ın inanışlarına göre A. olanların canları birleşir, birinin ölümü diğerinin ölümüne sebep olurdu; can birleşmesinin kan karışmasiyle hasıl olduğuna inanılırdı. Çok eski devirlerde A töreninin niteliği hakkında elimizde toplu bilgiler bulunmuyorsa da, folklor ve dağınık tarih kayıtlarından bu törende iki kabile kanının kımız, süt, ayran gibi içkilere karıştırılarak içildiği ve boylarda kullanılan silâhların değiştirildiği pek açık anlaşılmaktadır. Ekzogami yasasının yürürlükte bulunduğu devir-

de ise, kız değiştirmek (karşılıklı dünür olmak) öğesi de bu törene eklenmiştir. Büyük iller ve imparatorluklar kuruldukan, boy hayatı sarsıldıktan sonra Türk kavimlerinde A.. boylar arası münasebet alanından çıkarak fertler arasında bir gelenek olarak devam etmiştir. *Kutadgu Bilig*'de bu gelenek ancak «adaş» ve «andlıg adaş» deyimlerinde pek silik olarak korunmuştur. Son zamanlara kadar göçebe hayatı süren Kırgızlar'da bu geleneğin izleri «kudanda (kuda = dünür + anda)» teriminde bir dil fosili olarak yaşamaktadır. «Kan yalaşıp kardeş olmak» deyimi bazı Osmanlı şairlerinin şiirlerinde de görülmektedir (bk. ANDİÇME).

ANDALUCIA [*andaluthia* ok.; Arap ve Türk. *Endülüs*], İber yarımadasının güneyinde, Atlas Okyanusu ile Akdeniz arasında, İç İberya yüksekelinin kenar ve yamaçları, Vadiyülkebir çukureli ile Jaén ve Endülüs dağlık yörelerini içine alan geniş bir doğal bölge. Yüzölçümü 87 271 km², nüfusu 5 milyon. A , Almería, Cádiz, Córdoba, Huelva Jaén, Málaga, Granada ve Sevilla yönetim bölümlerine ayrılmıştır. A., İber yarımadasının, Kuzeybatı Afrika'yı en çok andıran bölümdür. Arap egemenliğinin en uzun sürdüğü bölüm de burasıdır. Şehirlerin kuruluş ve yapısında, birçok anıtlar ve kalıntılarla birlikte Endülüs medeniyetinin kuvvetli izleri vardır Halkının karakterinde de aynı çizgiler açıktır. A. nın batı bölümünün iklimi, hususiyle Vadiyülkebir çukurelinin (Aşağı A.) Atlas Okyanusu etkilerine açık olması dolayısiyle, yarımadanın doğu kenar bölgelerininkinden daha nemli, güneyde bulunması ve yüksekliğinin azlığı dolayısiyle de daha sıcaktır.

Aşağı A., zengin madenlerin bulunduğu Sierra Morena'nın Kuzeyden sınırladığı eski bir körfezin yerindedir. Bunun doğu bölümü Miyosen tortulariyle dolmuş, yükselerek kara halini aldıktan sonra akarsular tarafından oyulup parçalanarak tepelik bir yöre görünüşünü almıştır. Sevilla'nın batısında kalan bölümü daha yeni birikintilerle örtülmüş bir çukurovadır. Kıyıda eski ve geniş bir deniz kulağının yerinde, kumulların bulunduğu, uzun bir kıyı kordonunun denizden ayırdığı geniş bataklıklar (Marismas) vardır. Burada birçok su kuşları yaşar, sığır ve boğa sürüleri dolaşır. Aşağı A. verimli bir alandır. Kışın yağmurlu iklim (Akdeniz iklimi) bütün özellikleriyle hâkimdir Kıyı yakınları nemli (tahıl alanları), iç bölümler oldukça kuraktır (bozkırlar ve hayvancılık). Sulanabilen yerlerde çeşitli meyva ve bu arada portakalların yetiştiği bahçelikler, bağlar ve zeytinlikler vardır; ancak araplar zamanında yapılmış olan sulama tesisleri sonradan çok bakımsız kalmış, bu yüzden tarım gerilemiş, hattâ nüfus da seyrekleşmiştir (km² ye 40 kişi). Aşağı Andalucia'nın başlıca şehirleri Córdoba, Sevilla, Huelva, Jeres de la Frontera ve Cádiz'dir.

A. nın doğu bölümü dağlıktır. Endülüs dağları (b. bk.) ile Yeni Kastilya arasında kalan Jaén dağları, Akdeniz kıyısından ötede bir denizaltı eşiği ile Balear adalarına kadar uzanır. Yakın jeoloji devirlerinde meydana gelmiş olan bu dağlar güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanırlar ve oldukça geniş çukurlarla biribirinden ayrılmışlardır. Segura ve Vadiyülkebir'in önemli kaynak kolları bu dağlardan doğar. Doğu A. da iklim kurak ve sıcaktır; geniş alanlar bozkırlar ve çalılıklarla kaplanmıştır; nüfus seyrektir ve büyük şehirler yoktur.

Asıl Endülüs dağları, A. çukureli ile Jaén dağlarının güneyindedir. Endülüs ve Jaén dağları arasındaki teknelerde Granada, ve Guadix ile Baza şehirleri vardır.

Endülüs dağları Pireneler'den yüksek (Mulhacen 3 481 m) olduğu halde yalnız bazı kuytu yerlerinde karlar sürekli olarak kalabilmekte ve bir tek küçük buzul bulunmaktadır; Diluvyum buzullaşması kuvvetli olmuştur. Bu dağların güney yamaçları diktir; bazı bölümlerde önsıralar da vardır. Birkaç yerde gümüş bulunmuştur. Yükseklerde otlaklar, bazı bölümlerinde mantar meşesi ve kestane ormanları bulunur.

Buralarda bugün dahi mağaralarda yerleşmiş insanlar vardır.

A. nın Akdeniz kıyıları Cebelitarık'tan Cabo de Gata'ya kadar dağların doğrultularına uygundur; kayalık çıkıntılar arasında küçük kıyı düzlüklerinin de bulunduğu yayvan körfezler görülür. Bu kıyılar dağların kuzey rüzgârlarını engellemesi yüzünden sıcaktır. Dağların yükselttiği batı rüzgârları yağmur bırakır ve bu suretle beslenen akarsularla sulanan yerler bağlık bahçeliktir. Böyle yerlerde muz, portakal, diğer güney meyvaları şekerkamışı ve ve pamuk yetişir. Málaga, bu kıyıların ticaret merkezi, tatlı ve bol ispirtolu güney şarabının ihraç yeridir. Almería, yakın çevresindeki madenler dolayısiyle yeniden canlanmıştır.

A. yerlilerinin özel kiyafetleri vardır. Bu bölgede çingene çoktur.

DİL. Andalucia diyeleği, İspanya İspanyolcasını meydana getiren 4 (Léon, Aragón, Andalucia, ve edebî diye lek olan Castilla) diyelekten biridir. Arapça'nın etkisi, öbür İspanyol diyeleklerinde görülenden daha kuvvetli olmuştur. Öbür diyeleklere bakarak, Andalucia diyeleğinin önemli bir fonetik özelliği vardır: bilhassa Castilla diyeleğinde, yani genel İspanyolcada kelime sonlarında ve vokaller arasında peltek şeklinde (= *th*) telâffuz edilen c ve z Andalucia diyeleğinde s değeriyle söylenir. Meselâ *andaluthia* yerine, *andalusia* gibi. *Seses*, yani ıslıklı sese çevirme, denilen bu fonetik olay, Amerika İspanyolcasında da kendini gösterdiği için, Amerika'ya giden göçmenlerin çoğunlukla Andalucia bölgesinden oldukları anlaşılmıştır.

ANDALUZİT (Andalousite), bileşimi Al_2O_3, Si O_2. Rumbusal prizmalar veya çubuk şeklinde kristallenir. Rengi kırmızımsı gri, yarı saydamdır. Metamorfizma minerali olduğundan gnays ve mikasiştler içinde bulunur. İlk önce İspanya'da Andalusiya (Endülüs) da bulunduğundan 1798 de Delamétherie tarafından bu ad verilmişdir.

ANDAMAN ADALARI, Güney Asya'da Bengael körfezinin doğusunda, dışbükey tarafı batıda olmak üzere bir yay teşkil eden iki grup halindeki adalardan kuzeydekiler. Sayıları, dördü büyük olmak üzere 200 den çoktur. A. ve Nikobar adaları, Çin Hindi batısındaki Arakan sıradağının uzantısı olduğu kabul edilen ve Sumatra'ya kadar uzanan denizaltı eşiğin sular üstünde kalmış yüksek noktalarıdır. A. Kretase ile Miyosen arasındaki jeoloji devirlerinde oluşmuş bulunan kumtaşları, şistler, yeşil külteler ve mercan kalkerlerinden meydana gelmişlerdir. Bazı yerlerde volkanik etkinlik görülür. Üzerlerinde özel şekilli hayvanların yaşaması ve hele memeli hayvanların bulunmayışı, adaların oldukça eski çağlarda ana kıtadan ayrılmış olduğunu gösterirse de, sular altına dalış, kuvaterner başlarına kadar sürmüştür. Adalardan bazılarının yükseklikleri 3 - 4 yüz, hattâ 700 m yi bulur. Doğu kıyılar zengin şekillidir. A., Büyük A. ve Küçük A. olmak üzere iki grupa ayrılır; ayrıca Büyük A. da Kuzey ve Güney A. olmak üzere iki gruptur. Adalar çok yerde dar boğazlarla biribirlerinden ayrılmıştır.

Hava durumu pek az ve ancak yıkıcı siklonlarla değişir. Yıllık ortalama sıcaklık 25°, yağış tutarı 3 m dir. Batıda kıyıları mercanlarla kuşatılmış Mangrove ormanları, kaplar. İçerilerde geniş yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş, her mevsimde yeşil ormanlar vardır. Önceleri faydalı tropikal ürünlerin hemen hepsi, hattâ hindistan cevizi dışarıdan gelirdi. Şimdi Hindistan cevizi, kaplumbağa kabuğu ihraceder. A. nın yüzölçümü 6 500 km², nüfusu 20 000 kadardır.

İngilizler burayı sürgün yeri olarak kullanmışlardır.

ANDAMAN DİLLERİ, Çüce Zenci (Pygme) bir halk tarafından konuşulan -ve başka hiçbir dil ailesiyle menşe birliği bağı bulunmıyan- bir dil ailesi. Andaman adalarında konuşulur. Diyelekleri iki grupa ayrılır: I. — Büyük Andaman: 1. — Kuzey kolu: Çari, Koza, Ba, Jeru, Kede, Kol, Cuvoy, Puçikvar; 2. — Günεy kolu: Bale, Bea. II. — Küçük Andaman: 1. — Güney Andaman: Jarava; 2. — Küçük Andaman: Önge. Monojenist A. Trombetti'ye göre, Andaman dilleri, Papua ve Avustralya dilleriyle beraber bir birlik meydana getirir. Büyük ve Küçük Andaman grupları arasında kelime hazinesi farkı vardır; her iki grupta da s, z, ş, j fonemleri yoktur; genel olarak, birçok ilkel dillerde olduğu gibi, bu dillerde de bitişkenlik (agglutination) esası kendini göstermekte ise de, dil esası bükünlülüğe (flexion) doğru kaymıştır, yani vokal ve konson bükünü göze çarpmaktadır. Çok karmaşık bir ön- ve sonek sistemi bulunan bu dil ailesinde, önekler çok kere asıl kelime kökünü boğar ve ekler, kelime olarak kullanılır. Kelime sınıfı da oldukça karmaşıktır. İsimler canlı ve cansız (bitkiler dahil) olmak üzere iki sınıfa, canlılar da insan ve hayvan olmak üzere iki grupa, insan sınıfı da vücut kısımlarına göre 7 kategoriye ayrılır, ve her kategoriyegöre, sınıflayıcı önek değişir.

ANDAMANLILAR, Asya Pigmelerinin (veya Negrito'ların) bir kolunu teşkil eden Andaman adaları yerlileri üzerinde yapılmış olan antropolojik incelemeler, bunlarda bir melezleşme olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu yerlilerin medeniyetleri ve ırk karakterleri tekdüzen değildir. Bazı deliller ve meselâ kıyılarında balık avı yaptıkları balansiyeli kayıkları, bu adaların ilkel sâkinlerine, bazı denizci kavim elemanlarının karışmış olduğunu gösterir.

Bugün A. ın çoğu sönmüştür ve bunların biyolojik saflıklarını en çok koruyabilmiş olanları, küçük A. ın Oengeler'i ve Jarawalar'dır. Çok yeni yapılan araştırmalara göre, büyük Andaman adaları yerlileri ile küçük A. ın Oengeler'i büyük beden yapısı bakımından birbirlerinden farklıdırlar ve bu fark, A. ın biraz daha ince olan vücut yapılarında kendini gösterir. Bir Andaman yerlisinin fizik tipi esas çizgileriyle şöyle çizilebilir: 1,50 üstüne düşen bir boy, biraz şişkin bir alın, orta derecede gelişmiş ve geriye çekik çene noktası, koyu kahve renkte büyük ve birbirinden ayrık gözler, yapağı veya filfıl ve kırmızı akisli saçlar, az kalın dudaklar ve içeriye kıvrılmış şişkin bir üst dudak.

Maddî kültürleri: A., sıcak ve nemli bir iklimin hüküm sürdüğü bu adalardaki ormanlardan besinleriyle giyim ve konutlarını sağlarlar. Gruplar halinde kök ve bitki ile yenilebilir hayvanları toplarlar. A. hem toplayıcı, hem de avcıdırlar. Bunlarda toplayıcılık kadınların, avcılık erkeklerin işidir.

A. kıyılar boyunca yerleşmişlerdir, fakat içerde, ormanlık kısımlarda yaşıyanları da vardır. Deniz kenarında yaşamaları ve burada zengin bitki besinlerinin sağlanabilme şartları, A. a çok elverişli bir ekonomik durum kazandırmış ve bu durum A. ın toprağa bir dereceye kadar bağlanmalarını sağlamıştır. A. da balık ve avın bolluğu bunları toplayıcılıktan biraz daha kurtarmıştır.

A. da çanak çömlekçilik bilinir. Halbuki diğer Asya Negrito grupları, seramiği tanımazlar.

Yarı yerleşik hayatları dolayısiyle A. daimî kamplar ve gerçek köyler kurarlar. Bu nokta, Andaman adaları yerlilerinin, medeniyet seviyesi bakımından diğer Negrito, yani Asya Pigmelerine üstün bulunduğunu gösterir. Andaman yerlileri tarafından yığılmış olan mutfak kalıntıları ayrıca dikkati çeker Çünkü Avrupa'nın Prehistorik çağına ait olan Køkkenmøddingler'i hatırlatan bu kalıntılar, Andaman yerlilerinin daima az çok yerleşik bir hayat sürmüş olduklarını ispat eder.

Sosyal organizasyon: A.. büyük kamplardaki yerel birliklerden. yerel grupların içinde aile grupları birliklerinden ve nihayet karı-kocalığa dayanan ailelerden meydana gelmiştir. Diğer taraftan, aile grupu çerçevesi içinde bir birlik ve soydan kazanılan bir av alanı üzerinde çok ciddî bir sınır birliği ve tekeş evlilik (monogamigue) Andaman yerlilerinin ve hattâ bütün Asya Negritoları'nın karakteristik özellikleridir.

ANDANTE (Mus.), ağıra yakın fakat biraz yürük bir hareket. İsim olarak, yürükçe hareketli hava demektir.

ANDANTINO (Mus.), andanteden biraz daha yürükçe olan bir hareket, isim olarak böyle hareketle çalınan parça.

ANDARAB: bk. ENDERAB.

ANDARKİ (Çincesi An-da-erh-çi), 1644 ten 1911 e kadar Çin'de hüküm süren Mançular'ın eski boylarından biri.

ANDARTERİT (Endartérite. Yun. aslı = atardamariçi yangılanması), atardamarların iç gömleğinin yangılanması. Genel olarak atardamarın diğer iki gömleğinin (orta ve dış gömlekler) yangılanmasiyle birlikte bulunur. Bu da başlıca küçük atardamarlar (arterioller) hizasında, daha çok iç gömleğin kalınlaşması, damar çaplarının daralması ve tıkanmaya doğru gidişiyle (tromboz) kendini gösterir (endarteriitis obliterans).

ANDAVAL, eski Andabalis'in yerinde ve Niğde'nin 10 km kuzeydoğusunda bir yer. Burada Anadolu'nun tarihî coğrafyası bakımından önemli bir hiyeroglifli Eti kabartması bulunmuştur. Yazıtın ilk satırında, Eti çiviyazılı metinlerindeki Nahita ile aynı olan Nahita şehri ve Warpalawas'ın çağdaşı kıral Saruwanas'ın adı yazılıdır. Arapçada Nakida denilen bu şehir, bugünkü Niğde'dir. M. Ö. yaklaşık olarak VIII. yüzyıla ait olduğu anlaşılan bu anıtın bilinmiyen bir zamanda Niğde'den Andaval'a götürülmüş olduğu sanılmaktadır. Roma İmparatorluğu devrinde Andaval'da arabalı koşu atları yetiştiren meşhur bir hara vardı. Kappadokyalı koşu atları o zaman bütün dünyaca meşhur idi.

ANDEDA, Eski Anadolu'nun Pisidia bölgesindeki şehirlerden biri. A. Kestel gölünün yaklaşık olarak 20 km. güneybatısında bulunuyordu

ANDEİRA, Eski Anadolu'nun Troas bölgesindeki şehirlerden biri. A., nın Adramytteion (Edremit)'un yaklaşık olarak 35 km. doğusunda bulunduğu sanılır. Strabon'a göre A., kendisinden 130 stadium, (yaklaşık olarak 23 km.) uzakta bulunan Palaia'ya bir yeraltı yolu ile bağlı idi. A. da Tanrılar Anası'nın bir tapınağı bulunurdu; bu tanrıçaya burada Meter Andeirene adı verilirdi.

ANDELİP, Faik Esat (1873 - 1902), Türk şairi. Asıl adı Mehmet Esat'tır. Şiirlerinde Faik ve Andelip adlarını kullanmıştır. İstanbul'da doğmuş ve öğrenimini özel bir şekilde yaparak, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Yetiştiği devir, edebiyatımızda eskilikle yeniliğin en şiddetli mücadele devri olduğu için, A. de bu mücadelenin dışında kalamamış ve eskiliği koruyarak, ruh ve şekil bakımından eski nazma uygun örnekler vermiştir. Telif ve tercüme halindeki bütün yazılarını *Sabah - ı Hayatım, Gül Demetleri, Arabların Hikâyât - ı Şairanesi, Bir Demet Çiçek* adlı eserlerinde toplamış ve *Hazine - i Fünun, İrtika, Mektep* gibi dergilerin yazı işleri müdürlüklerinde bulunmuştur.

ANDELYS [*ãdlį* ok.], **Les**, Kuzey Fransa'da Normandie yöresinde, Eure departmanında, Seine nehrinin sağında kasaba. Nüfusu 5 400. Dokumalar ve suni inci yapılır.

ANDENNE [*ãdeṇ* ok.], Belçika'da Namur yönetim bölümünde, Maas nehrinin sağında, denizden 81 m yükseklikte bir şehir. Namur-Luttich demiryolu üzerindeki Seilles'e bir köprü ile bağlıdır. Nüfusu 7 500 (1926). Madencilik (kömür, demir, çinko, kil) yapılır. Yüksek fırınları fayans eşya fabrikası vardır.

ANDER, dünyada ruh bunaltılarının ve üzüntülerin başlıca etkini ve her yerde günah tohumu eken kişi. *Avesta*'ya göre her Ameşaspand'ın kötü bir muhalifi vardır. Andra yahud İndra - Ortaçağın Ander'i - Asa Vahista'ya muhaliftir. Cehenneme mahkûm ruhları Çinvat köprüsünde o bekler ve girdaba atarmış.

ANDERLECHT [*ạndîrleht* ok.]. Belçika'da Brüksel'in güneybatısında endüstri önşehri. Nüfusu 71 800 (1926). Biracılık, pamuklu dokumacılığı, boya ve iplik endüstrisi vardır.

ANDERLUES [*ãderlü* ok.], Belçika'da Hennegau eyaletinin Thuin yönetim bölümünde, demiryolu üzerinde bir kasaba. Charlroi'nin batısında, denizden 83 m yüksektedir. Nüfusu 11 400. Yakınındaki kömür yatakları işlenir.

ANDERNACH [*ạndîrnaḫ* ok.], Almanya'da Ren nehrinin sol kenarında ve Koblenz'ten daha aşağıda küçük bir şehir ve nehir limanı. A., Neuwied teknesinin kuzeybatı nihayetindedir. Nüfusu 12 500 (1933), denizden yüksekliği 62 m. Köln - Koblenz domiryolu üzerindedir. Kereste, kimya, besin ve tütün endüstrisi ile ticareti ve bahçıvanlığı gelişkindir. Eskiçağ'ın sur ve kapıları ile benzer kalıntıları vardır.

ANDERSEN, Hans Christian (1805-1875), Danimarka'lı edip ve masalcı. Odense (Fünen) de doğmuş. Kopenhag'da ölmüştür. Daha küçükken, ileride gelişecek olan imgelem kudretini, evde kukla tiyatroları için hazırladığı oyunlarla belirtmiştir. Genç yaşta, fakir bir kunduracı olan babasının ölümü üzerine, operaya katılmak amaciyle Kopenhag'a gitmişse de, sesi elverişli olmadığı için, bir aralık sefaletle dolaştıktan sonra, ancak tiyatronun dans okuluna alınmıştır. İleride en yakın dostu kalacak olan okul müdürü J. Collin'in aracılığiyle kıraldan bir gezi ödeneği sağlıyarak Avrupa'yı dolaşmış, ve daha sonraki gezilerinden birinde, 1841 ilkbaharında İstanbul'a da uğramıştır.

Hans Christian ANDERSEN

1827 de, sonradan birçok dillere tercüme edilen *Det døende Barn* (Ölmek üzere olan çocuk) başlıklı şiiri verdikten, 1829 da da mizahlı ve yergili *Fodreise* (Yaya gezi) adlı yazısiyle ilk başarısını sağladıktan sonra, başlıca şu eserleri ortaya koymuştur: *Digte* (Şiirler) [1831], dramatik bir şiir olan *Agnete og Havmanden* (Agnete ile deniz perisi) [1833]; her dördü de birer romantik roman olan *Improvisatoren* (İrticalci) [1835], *O. T.* (Kopenhag cezaevi semti adının kısaltması) [1836], *Kun en Spillemand* (Sadece bir çalgıcı) [1837] ve *At wære eller icke wære* (Olmak mı, olmamak mı) [1857]; kısa hikâye ve notları toplıyan *Phantasier og Skitzer* (Fantezi ve iskeçler) [1831], *Skyggebilleder* (Hayaletler) [1837], *Billedbog uden Billeder* (Resimsiz bir resim kitabı) [1840] ve *En Digters Bazar* (Bir şair pazarı) [1842]; iki hafif piyes olan *Den ny Barselstue* (Lohusanın yeni odası) [1845] ile *Liden Kirsten* (Küçük Kirsten) [1845]; seyahatlerini anlatan *I Sverige* (İsveç'te) [1849] ile *I Spanien* (İspanya'da) [1863]; ve otobiografik *Mit Livs Eventyr* (Ömrümün masalı) [1855].

Andersen'in emeli, büyük bir romancı ve piyes yazarı olmaktı; fakat bütün bu anılan eserlerine rağmen, dünya onu en büyük masalcılardan biri olarak tanımıştır. Ölmez *Eventyr og Historier* (Masallar ve hikâyeler) serisi 1835 te yayımlanmağa başlamış, 1872 yılına kadar çıkan basımlarında eklemelerle büyümüş, ve kısa bir zamanda 35 dile çevrilmiştir (Türkçeye tercümesi 1920 ile 1938 de). Ünlüleri «Kibritçi kız», «İmparatorun yeni elbisesi», «Küçük çam ağacı», «Yabani kuğukuşları», «Çakmak kutusu», «Çirkin bir ördek yavrusu», «Cesur teneke asker» v. b. başlıklarını taşıyan ve dünya çocuklarını eğlendiren bu masallar, aynı zamanda allegorik gerçeklerle dolu birer acı yergidir.

ANDERSEN, Tryggve (1866 - 1920), Norveçli romancı. Yeni - romantik ekolün üyelerindendir; hasta ruhlu olup, mistik bir nesir üslûbu ustasıdır. Ününü sağlıyan *I Cancelliaraadens dege* (Şansölye müşavirinin gününde) [1897] adlı tarihî romanını verdikten sonra, aynı alanda, *Mot kväld* (Akşam üzeri) [1900], *Gamle Folk* (Eski halk) [1904], *Biskopssön* (Piskoposun oğlu) [1907] başlıklı eserlerini de ortaya koymuştur.

ANDERSEN - NEXØ [*ạndîrsen - neksö* ok.], **Martin** (doğ. 1869), Danimarkalı romancı. Yoksul bir aile çocuğudur; taş ocaklarında çalıştıktan, çobanlık kunduracılık, ve rençperlik ettikten sonra kendisini yetiştirerek öğretmen ve edip olmuştur. Aşırı sosyalist bir ideolojiye bağlı bulunan ve konuları yoksul işçi çevrelerinden alınan romanlarının başlıcaları şunlardır: *Skyggen* (Gölgeler) [1898] başlıklı hikâyeler kitabı, *Familien Frank* (F. ailesi) [1901], *Dryss* (Çisinti) [1902], İspanya seyahatnamesi olan *Soldage* (Güneşte günler) [1903], genç bir işçinin yükselişini anlatan sosyal şaheseri *Pelle eroberen* (Fatih Pelle) [4 cilt, 1906 - 1910], genç bir hizmetçi kızın ilerleyişini konu yapan ikinci şaheseri *Ditte Menneskebarn* (İnsan yavrusu Ditte) [5 cilt, 1917 - 1920]. *De tomme Pladsers Passagerer* (Boş yerler yolcuları) [1921] başlıklı hikâyeler kitabı, Birinci Dünya Harbi içinde Danimarka çiftçilerinin hayatını anlatan *Midt i en Jaerntid* (Allahın ülkesinde) [1929] ve *De sorte Fugle* (Kara kuşlar) [1930].

ANDERSON [*ǽndîrsn* ok.]: 1 — Kanada'nın kuzeybatısında Beaufort denizinin Mackenzie körfezine dökülen bir nehir.

2 — A. B. D. nden Indiana'nın orta bölümünde demiryolu kavuşağında bir şehir. Nüfusu 29 770 (1940). Demir eşya, terazi, makine endüstrisi ve ticareti gelişkindir. Çevresinde doğal gaz elde edilir.

ANDERSON, Alexander (1845 - 1909), İngiliz şairi. Taş ocaklarında çalışan bir işçinin oğlu olup demiryollarında çalışmış. bir taraftan da kendi kendini yetiştirmiştir. Sonunda Edinburgh üniversitesine bibliyotekçi olmuştur. İşçi hayatından ilham alan şu şiir kitaplariyle ün kazanmıştır: *Songs of Labour* (İşçilik şarkıları) [1873], *Two Angels* (İki melek) [1875]. *Songs of the Rail* (Ray şarkıları) [1878], *Ballads and Sonnets* (Balladlar ve soneler) [1879].

ANDERSON [*ǽndîrsn* ok.], **Carl David** (doğ. 1905), Amerikalı fizikçi. New York'ta doğmuştur. Pasedena'daki «California Institute of Technology» de ünlü fizikçi Robert A. Millikan'ın lâboratuvarında yetişmiş ve 1933 te ayni enstitüye fizik profesörü olmuştur. 1932 eylülünde bir Wilson kamarasında çok kuvvetli magnetik alanın etkisi altında kozmik ışınların çizdiği izlerin fotoğrafını aldığı zaman, ışınımın bir kısmının bir yana ve bir kısmının da eşit miktarda ters yana saptığını gördü ve bunların elektronla ayni kitlede ve fakat pozitif yüklü tanecikler olduklarını meydana çıkardı. Pozitron (positron) adı verilen bu taneciklerin varlığını teorik düşüncelere dayanarak Paul Dirac 1931 de daha önceden haber vermiş bulunuyordu. 1933 te Blackett ve Occhialini ustaca bir tertiple bu olaylara ait birçok fotoğraflar almağa muvaffak olarak Anderson'ın keşfini doğrulamışlardır; burada pozitronun yükü ve kitlesi konulan magnetik alanla belirtilmektedir. Anderson bu buluşundan dolayı, yine kozmik ışın üzerinde çalışan Avusturyalı Viktor F. Hess'le, 1936 yılı Nobel fizik ödenini paylaştı. 1937 de Seth Neddermeyer'le birlikte, kozmik ışınların içinde meson veya mesotron (eski adiyle «ağır elektron» veya «barytron») u buldu, 1939 da da Wilson aygıtiyle bunun çizdiği izlerin fotoğrafını aldı. Bunu Jabez C. Street ve Edward Stevenson da aynı zamanda ve ayrı ayrı bulmuştur.

Carl David ANDERSON

ANDERSON, James (1739 - 1808), İskoçyalı tarım bilgini. Edinburgh dolayında Hermiston'da doğmuştur. Onbeş yaşında iken ailesinden kalan çiftliği idare etmiş ve Edinburgh'da Cullen'in kimya derslerine devam ederek kendisini pratik ziraat işlerinin ıslahına vermiştir. 20 yaşında İskoçya sapanı denilen ziraat aletini icat etmiştir. Aberdeen yakınında bir çiftlikte köy ekonomisi üzerine incelemeler yapmış ve sonuçlarını *Essays on Planting* (Ağaçlama üzerine denemeler) [1771] adlı kitapta yayınlamıştır. 1783 te Edinburgh'a çekilerek İskoçya kıyılarının balıklarını ıslah işi ile uğraşmış ve bu konu üzerinde önemli bir rapor yazmıştır. 1790 - 1794 te «The Bee» adlı haftalık bir dergi yayımlamış ve bu dergide çok dikkate değer yazılarla köy ekonomi politikasını incelemiştir. 1797 de Londra yakınlarında Isleworth'a çekilerek aylık bir mecmua yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Observations on the Means of Exciting a Spirit of National Industry* (Bir millî endüstri ruhunu yaratmak çareleri üzerinde müşahadeler) 1777, *An Inquiry into the Nature of the Corn Laws* (Hububat kanununun mahiyeti hakkında araştırmalar) [1777].

ANDERSON, John George Clark (doğ. 1870), İngiliz arkeolog, filolog ve tarihçi. Aberdeen ve Oxford üniversitelerinde okuduktan, 1896 - 1900 ve 1912 yıllarında da Anadolu'da arkeoloji araştırmaları yaptıktan sonra, Oxford üniversitesinde Româ epigrafisi dersini okutmuş (1919 - 1927), sonra da Eskiçağ Tarihi profesörü olmuştur (1927 - 1936). İngiltere'de Roma etütlerini ilerletme derneğinin asbaşkanı, Alman arkeoloji enstitüsünün de üyesidir. Ramsay (1923) ile Buckler (1939) a armağan edilen *Anatolian Studies* (Anadolu etütleri) adlı eserlere, *Studies in the Eastern Roman Provinces* (Doğu Roma illerine ait etütler) [1906] başlıklı ortaklaşa esere, *Cambridge Ancient History* (Cambridge Eskiçağ tarihi) nin 10. cildine [1934], ve «Journal of Hellenic Studies» ile «Journal ol Roman Studies» adlı dergilere makaleler yazmış, F. Cumont'la beraber *Studia Pontica* (Pontus etütleri) yı çıkarmış [1903 ve devamı], ayrıca Tacitus'un *Agricola*'sı [1922] ile *Germania*'sı [1938] üzerinde çalışmıştır.

ANDERSON [*ǽndîrsn* ok.]. **Maxwell** (doğ. 1888), Amerikalı sahne yazarı. Atlantic(Pennsylvania)te doğmuş, öğretmenlikle gazetecilikte bulunmuş, bir aralık şiir de yazdıktan sonra, kendini piyes yazarlığına vermiştir. Amerikan tiyatrosunun yükselişinde önemli bir rol oynamış olan Anderson, bilhassa, romantik ve natüralist öğelerle karışık siyasî piyesleriyle tanınmıştır. L Stallings'le beraber yazdığı *What Price Glory ?* (Şan kaç paraya ?) [1924] adlı ve Birinci Dünya Harbi'nden alınma piyes, Pulitzer Ödeni'ni kazanmıştır. Tanınmış öbür piyesleri şunlardır: *Both Your Houses* (Her iki kamaranız da) [1924], ki Congress'i yermiştir, *Outside Looking In* (Dış içeriye bakıyor) [1926], *Saturday's Children* (Cumartesinin çocukları) [1927], Sacco - Vanzetti meselesini ele alan *Gods of the Lightning* (Yıldırım tanrıları) [1928], büyük bir başarı sayılan tarihî ve manzum *Elizabeth the Queen* (Kıraliçe Elizabeth) [1930], manzum *Night over Taos* (Taos üzerinde gece) [1932], *Winterset* (Kış sonu) [1935]. *High Tor* (Yüksek tepe) [1937], *Eleven Verse Plays* (11 manzum piyes) [1940].

ANDERSON, Nikolai (1845 - 1905), Eston dilci. Dorpat üniversitesinde yetişmiş, 1894 ten ölümüne kadar da Kazan üniversitesi Fin ve Macar dilleri profesörlüğünde bulunmuştur. Dilcilik tarihinde başlıca *Studien zur Vergleichung der indogermanischen und finnisch - ugrischen Sprachen* (Hint - Avrupa ve Fin - Ugor dillerinin mukayesesi üzerinde etütler) [Dorpat 1879] adlı eseriyle tanınmıştır ki, Vilhelm Thomsen'in 1869 da aynı alanda yaptığı araştırma kadar güvenilir olmamakla beraber, birçok önemli gereç ortaya koymuştur. İkinci önemli eseri, kelime başlarında Vogulcada *t*, Ostyakçada da *l*, *t* fonemlerinin ana Fincedeki *s* konsonundan gelişmiş olduğunu ilk olarak tanıtlıyan *Wandlungen der anlautenden dentalen Spirans im Ostjakischen* (Ostyakçada kelime başı sızıcı diş seslerinin değişimi) [Petersburg 1893] adlı etüttür.

ANDERSON [*ændirsn* ok.], **Sherwood** (1876 1941), Amerikalı romancı, makaleci ve şair. Ohio'da doğmuş, Colón (Panama) da ölmüştür. Gençliği çok buhranlı geçmiş, sık sık iş değiştirmiş, bir boya fabrikası müdürü iken bir gün bunalarak ansızın kendisini Chicago'ya atmış, orada «Chicago grupu» ndan olan Theodore Dreiser, Carl Sandburg ve Floyd Dell gibi ediplerin teşvikiyle yazı hayatına atılmıştır. Zamanımızın en büyük Amerikan romancılarından olan Anderson, genel olarak konularını, deli, «sadik», «nüdist» gibi iç hayatları en çok cinsiyet baskısı altında bulunan sapıklardan almış, makine çağındaki küçük kasaba hayatını ve cinsiyet mistikliğini natüralist bir üslûpla incelemiştir. Bu alandaki başlıca romanları şunlardır: *Windy McPherson's Son* (W. M. ın oğlu) [1916], *Poor White* (Zavallı beyaz) [1920], *Many Marriages* (Birçok evlenmeler) [1923], şaheseri olan ve baskı altındaki «beyaz» ları özgür yaşayışlı ve neşeli Zencilerle karşılaştıran *Dark Laughter* (Siyah kahkaha) [1925], *Beyond Desire* (Arzunun ötesinde) [1932], ve *Kit Brandon* (1936). Başlıca hikâye kitapları da, ilk olarak ününü sağlıyan *Winesburg, Ohio* (1919) ile *The Triumph of the Egg* (Yumurtanın zaferi) [1921] adlı eserleridir. Bunlardan başka, *Mid-American Chants* (Orta bölge Amerika şarkıları) [1918] ile *A New Testament* (Bir «Ahd-ı cedid») [1927] başlıklı şiir kitapları, küçük kasabaları konu alan *Hello Towns!* (Allo kasabalar!) [1929] ile *Home Town* (Yurt kasaba) [1940], adlı makaleleri, *Tar, a Midwest Childhood* (T., orta-batı çocukluk hayatı) [1926], *A Story Teller's Story* (Bir hikâyecinin hikâyesi) [1924], ve *Sherwood Anderson's Notebook* (S. A. ın not defteri) [1926] başlıklı otobiyografik yazıları vardır Anderson, bir aralık Virginia'da biri Cumhuriyetçi öbürü Demokrat olmak üzere iki gazete de çıkarmıştır.

Sherwood ANDERSON

ANDERSSEN, Adolph (1818-1879), Alman satranç üstadı. Breslau'da doğmuş, aynı şehirdeki jimnazda matematik öğretmeni iken ölmüştür. 1851 de Londra'da tertip edilen birinci satranç turnuvasında zamanının en kuvvetli satranç oyuncusu olarak tanınmıştır. 1858 de Morphy'ye, ve 1866 da Steinitz'e yenilmekle dünya birinciliğini kaybetmiştir.

ANDERSSON, Dan (1888-1920), İsveçli şair ve romancı. Gemicilikte ve orman işçiliğinde bulunmuş, ballad nevinden şiirler yazmış, fakat en çok büyük şehir topluluk hayatı meselesini ele alan ve bilhassa Stockholm işçi mahallelerini canlandıran kötümser hikâye ve romanlariyle tanınmıştır: *Kolarhistorier* (Kömürcü hikâyeleri) [1914] *De tre hemlösa* (Üç yurtsuzlar) [1918], *David Ramns arv* (David Ramn'ın mirası) [1919], v. b.

ANDERSSON, Johan Gunnar (doğ. 1874), İsveçli jeolog. Kuzey, Kuzeybatı Çin ve Tibet'te jeolojik incelemeler yapmış ve Honan'da Yang-şao (boyalı keramik kültürü) denilen neolitik kültürün ilk kalıntılarını bulmuştur. Buluntuların ilgi uyandırması, onların Erdel, Güney Rusya, Anav kültürü ile münasebet içine sokulmasından ileri gelmektedir.

ANDERSSON, Nils Johan (1821-1880), İsveçli botanik bilgini. Stockholm'da profesörlük etmiş, 1851-53 te yaptığı dünya gezisinde, Laponya, İskandinavya ve Galapagos adaları florasına ait yayımladığı yazılardan başka, söğüt cinsinin monografisini yazmıştır.

ANDES, Romalı şair Vergilius'un doğduğu köyün adı. Köyün bugünkü adı Pietole olup, Mantova'nın 8 km güney doğusundadır.

ANDES: 1 — **Los,** Arjantin Andları arasında territorium. Yüzölçümü 89 973 km², nüfusu 25 000 (1914). Merkezi San Antonio de los Cobres'tir. Yağışların azlığı dolayısiyle toprakları verimsizdir. Bir miktar koyun yetiştirilir. Zengin boraks yatakları vardır.

2 — **Santa Rosa de Los.** Şili'nin Aconcagua yönetim bölümünde şehir. Andlar'ın eteğinde, Aconcagua vadisinde, denizden 820 m yüksektedir. Nüfusu 9 290 (1926). A. Andlar ötesi demiryolu üzerindedir. Tarım işletmeleri, endüstrisi, ticareti oldukça gelişkindir.

3 — Kolombiya'nın Antioquia yönetim bölümünde şehir. Nüfusu 22 000.

ANDEVORANT (Andevoranto), Madagaskar'ın doğu kıyısında, Iharoko nehrinin ağzında 3 000 nüfuslu bir yer.

ANDEZİN (Andésine), bileşimi kalsiyumlu (Anortit) ve sodiyumlu (Albit) feldispatlar karışımı. Labrador ile oligoklas arasındadır. Renksiz, sistemi triklinaldir. Andezit, dasit gibi magma taşları içinde bulunur. Mavi, gri, veya pembemsi hamur içinde beyaz kristaller şeklinde görülür.

ANDEZİT (And dağlarından), feldispatı andezin olan, içinde kuvars bulunmıyan porfirik yapılı erüptif külte. Diyoritin lâvıdır. Zamanımızdaki bazı yanardağlardan A. lâvları çıkar (Cava'daki Karakatoa. Martinique adasındaki Pele, Santorin adası). Bunlarda püskürme, patlama ile olur. Memleketimizdeki erüptif kültelerin pek çoğu yeni ve eski A. lerdir, yenilere misal olarak Erciyaş, Tendürek, Suphan ve Ağrı dağları gösterilir.

A. ler sert, sık olursa, yapı ve kaldırım taşı olarak kullanılır. «Ankara taşı» adı verilen ve orada çıkan pembemsi bir cinsi yapılarda kullanılmaktadır.

ANDHUY: bk. ENDEHUY.

ANDIÇ (Lât. *Memorandum* = akılda tutulması lâzım olan şey. Eski terim: *Muhtıra*), bir meselenin durumunu bildirmek, alınmış veya alınacak bazı tedbirleri haklı göstermek için bir hükümet tarafından başka bir hükümete gönderilen diplomatik nota.

ANDIRAZ, Kastamonu'nun Araç ilcesinin Boyalı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 577 (1940). Üç mahalleden meydana gelmiş bulunan A. ın, ahşap duvarlı, tahta ve kiremitle örtülü evleri oldukça dağınıktır. Köyde kaynak ve dere suyu kullanılır. Çevresinde ekin ekilir. Bir halkodası vardır.

ANDIRI, Elâzığ'ın Keban ilcesi Ağın bucağına bağlı 586 (1940) nüfuslu köy. A., Keban'ın 16 km kuzeyinde, dağlık bir yörede, Ekerek vâdisindedir. Evleri taştan yapılmıştır; damları düz ve toprak örtülüdür. Ahali tahılcılık, bağcılık ve dokumacılık yapar. A., toplu bir köydür. Halkodası vardır. İçme suyu kaynaktan alınır.

ANDIRIN: 1 — Maraş iline bağlı bir ilce. Yüzölçümü 1 440 km², nüfusu 17 060 (1940), merkez bucağının nüfusu 13 611 dir. Kırkı merkeze, altısı Çokak bucağına bağlı olmak üzere 46 köyü vardır.

2 — Maraş iline bağlı A. ilcesinin merkezi. Nüfusu 770 (1940). A., Amanos dağlarının kuzeyinde Ceyhan boğazının kuzeybatısındaki dağlık alanda, Ceyhan kollarından birisinin vâdisinde ve denizden 1 000 m kadar yüksektedir. Belediye bütçesi 1 400 (1935) liradır. Kasaba'da 4 km kadar şose vardır. İçme suyu kasaba içindeki kaynaklardan sağlanır. İlk okulu, 25 kadar mağaza ve dükkânı, bir aşevi, han ve oteli, 5 fırını vardır. Çevresinde pirinç, fasulya, buğday, arpa, susam ve pamuk üretilir. Kasabada dokumacılık vardır.

ANDIRIŞ, (Analogie; eski terim: *Temsil, Mümaselet, Müşabehet*) [Mantık], iki veya daha fazla şey arasında birçok noktalarda uygunluk hali.

ANDIRIŞ YARGISI, iki veya daha fazla şeyin birçok bakımlardan birbirine benzemesine, birbirine uygun olmasına bakarak bunların başka noktalarda da uyabileceklerini ileri süren bir çeşit intikal, bir çeşit çıkarsama. Andırış, her zaman emin bir yargı yolu değildir; andırış yargısı, ancak tecrübenin diğer yollariyle tamamlanırsa güvenilirsonuçlar verir ve yargılar kanunlaştırılabilir.

ANDIZ (Arceuthos drupacea), servigiller (Cupressaceae) den bir bitki türü. Tacı geniş koni şeklinde ve boyları 12 m ye kadar ulaşan ağaç veya ağaççık halinde yetişir. Yunanistan, Güney Anadolu, Suriye ve Lübnan'da, dağların 1 000 metreden daha yüksek yerlerinde, teker teker dağınık olarak veya ufak topluluklar halinde bulunur. A. ın odunu sert ve dayanıklı olduğundan yapı işlerinde kerestesi makbul tutulur. Üzümsü kozalakları tatlı ve hoş kokulu olduğundan yenir, marmelât ve likör de yapılır.

ANDIZOTU

ANDIZOTU (Inula), bileşikgiller (Compositae) den 90 kadar türü olan bir bitki cinsi. Andız otları çok yıllık bitkilerdir. Yaprakları başıt, kenarları düz veya dışlıdır. Çoğunun çiçeği sarıdır.En önemli türü. eskiden Orta Avrupa'da ekilen ve sonradan yabanileşen *Inula Helenium*'dur. Bu bitkinin kökü eskiden göğüs nezlelerine karşı ev doktorluğunda kullanılır ve ondan ayrıca alantol adlı bir ilâç da çıkarılırdı. Türkiye'de en çok raslanan andız otu türleri *I. anatolica, I. auriculata, I. britannica, I. grandiflora, I. heterolepis, I. oculus* v. b. dir.

ANDİ (Dil.), geniş anlamda, Kafkas dillerinin Kuzey bölümünün Doğu (Çeçen - Lezgi) kolunun batı kümesi. Batı Dağistan'ın Andi Koysu ırmağı dolaylarında 32000 kişi tarafından konuşulur. Güney sınırı Bogos sıradağları olduğu için bu dil grupuna Andi - Bogos (A. Dirr) grupu da denir. Grupu şu diller meydana getirir: 1. — Asıl 'Andi (veya Ḳuannu; 7780 kişi), 2. — Botlikʿ (1363 kişi), 3. — Godoberi (1339 kişi), 4. — Çamalal (veya Hihatl; 4923 kişi), 5. — K'arata (5593 kişi), 6. — Al°ual° (veya Aẖvaẖ; 3322 kişi), 7. — Ḳuanada (veya Bagulal; 6167 kişi), 8. — T'indi (1753 kişi). Bu grupun yakın akrabası, komşu bölgedeki Dido grupudur, ve onunla beraber, Lezgi dillerinin 5 bölümünden birini teşkil eder. Avar diliyle beraber de Avar - Andi grupunu meydana getirir (N. Trubetzkoy). Doğu ve güney komşusu Avar, kuzey ve batı komşusu da Çeçen dilidir. Bu bölgede Avarca bir *lingua franca* değerindedir, ve bu diller üzerinde kuvvetli etki yapmaktadır. Al°ual° dili, grup içerisinde en ayrıksı dildir. Dar anlamda Andi, asıl Andi diline denir. Avar - Andi - Dido grupuna da Batı Dağistan dılleri adı verilir. Bütün Avar - Andi dillerinde olduğu gibi, özellikleri saklamakla beraber, morfolojiyi basitleştirme eğilimi vardır. Çeçen grupunda 6 gramatikal cins varken, Andi grupunda yalnız 3 (asıl Andi'de 4) cins kalmıştır. Fonetiğinde k'ẖ, kʿẖ gibi veler affrike, ve tl gibi lateral konsonlar kendini gösterir.

ANDİCAN: bk. ENDİCAN.

İkinci Cildin Sonu

İKİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
1	1	18	Consenza	Cosenza
6	2	50	Gelişmiş	Gelişebilen
12	1	20	yeraltı	dip
14	1	8	Ecuator	Ecuador
16	1	19	Saksonye	Saksonya
21	2	4	275	2,75
22	2	53	parali geramente	para ligeramente
26	1	16	Historiy	History
28	2	26	Rönessans	Rönesans
38	2	59	e	et
50	1	11	St. Piètre	San Pietro
52	1	37	İosephus	Josephus
52	2	47	Soires	Soirées
53	1	8	Ronald	Roland
53	1	51	simetrik	kinetik
62	1	22	ve ligatur	ve 53 ligatur
63	2	29	orientalische	orientalischer
63	2	30	occidentalische	occidentalischer
63	2	42	Von	Vom
63	2	53	Civilità	Civiltà
65	1	41	imzalanmıştır.	imzalamıştır.
66	1	33	italiana	italiane
66	2	51	Alphitohius	Alphitobius
70	1	22	Neutonianismà	Neutonianismo
73	1	43	tenecetifolia	tanecetifolia
78	1	44	Âhar'ın	Ezher'in
79	1	40	Abdullah	Hamdullah
84	2	45	1584	1565
85	1	10	(1838 - 1882)	(1838 - ?)
87	2	47	derslerini okutmuştur.	dersleri öğretmenliklerine atanmıştır.
89	2	10	1892	1872
89	2	15	1801	1891
90	1	18	ailesisinin	ailesinin
90	2	21	Mustafa III.	Ahmet III.
90	2	48	olmakla	olmamakla
92	1	26	serdanlığına	serdarlığına
93	1	56	1870	1871
97	2	32	kahramanlar	kahramanları
98	1	39	merkezi	merkezinin
109	2	3	İstirahat	İstirahat-ı
119	1	24	antropomorphisme	anthropomorphisme
125	2	55	Almacada	Almancada
133	2	45	Grammatiker	Grammatiken
139	2	11	Schackgaleri	Schackgalerie
139	2	31	Impressionism	Impressionismus
144	2	53	Schöne	Schöner
147	2	57	des	der
148	1	32	Ausdruch	Ausdruck
148	2	8	J hrh.	Jahrh.
148	2	19	der	den
152	2	2	A. da da geniş	A. da geniş
155	2	29	Potasyom	Potasyum
156	2	5	Ruhrot	Ruhrort
174	2	30	Geschictsquellen	Geschichtsquellen
175	1	1	l'Allemangne	l'Allemagne

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
177	1	1	Avusturya'ya	Avrupa'ya
177	2	21	1946	1940
184	2	44	den zden	denizden
188	2	48-49	Alpullu istasyonundan	Alpullunun 5 Km. ilerisinde Mandra istasyonundan
189	1	29	16 30 Km	16 - 30 Km
193	2	52	düzlü	türlü
194	1	10	Ob	Obi
194	2	7	billûr	billûrî
194	2	9	Ob	Obi
213	1	45-46	azaltamamışlardır.	azaltmamıştır.
220	1	1	constellatum türleri	Constellatum ve daha birçok türleri
227	2	56	Fernao	Fernão
227	2	58	trasformada	transformada
228	2	23	dela	de la
231	1	19	Laszlo	Lászl6
231	1	28	Janos	János
237	2	28	Soğukluk.	Soğukoluk ,
239	2	13	üçüncü	sekizinci
239	2	13	Ekbnaton	Ekhnaton
239	2	21	tabutlar	tabletler
240	2	16	yetişmiş	bitişmiş
242	Plânın altı		şehrinin	limanının
254	2	56	021	0 21
255	1	6	A ın	A. ın
255	1	36	A., a	A. a
258	1	20 21	(Malvaceae)den bitki	(Malvaceae)den bir bitki
258	1	27	Tohumlarından bir yağ	Tohumlarından yağ
266	2	25	20 000 nüfuslariyle	20 000 kadar nüfuslariyle
270	inci sahifeyi takip eden kuzey Amerikaya ait plânştaki 7 numaralı resmin yazısında ağaçlar kelimesi agavlar olacaktır.			
275	1	8	Lemnig	lemning
286	2	53	yüz erce	yüzlerce
301	1	5-6	selvileri, kızıl sakız ağaçları	selvileri, Amber ağaçları
301	2	4	Artemisia	Yavşan otu
301	2	6	yucca	Avize ağacı
401	2	60	öiçüleri	ölçüleri
404	1	50	adlandırılmış	adlandırılmamış
410	1	3	Tacddein	Taceddin
410	2	3	başvurmuş	başvurulmuş
412	1	15	«molla»lardand	«molla»lardandı
419	2	12	invertion	inversion
424	2	9	Fransızca	Fransızcada
429	2	53	Devletadlı	Devlet adlı
430	1	47	bakımdan	bakımından
430	2	29	g tmeği	gitmeği
435	1	48	öl	ölm
436	1	54	splendes	splendens

Körkadı

İnönü Ansiklopedisinde bir yanlış

Bir okuyucumuz ikaz etti: İnönü Ansiklopedisinin ikinci cildi onuncu fasikülünün 85 inci sayfasında Basiretçi Ali Efendinin kısa bir hal tercümesi var. Ali Efendi vaktile Basiret'i çıkarmış bir gazetecimizdir. Ansiklopedideki bendde, bir de «İstanbulda Yarım Asırlık Vakayi-i Mühimme» adlı bir eseri bulunduğu bildirilen Ali Efendinin doğum tarihi 1838, ölüm tarihi ise 1882 olarak gösterilmektedir.

İkazda bulunan okuyucumuzun bize verdiği Ali Efendinin eseri (Tabiî eski harflerle) önümdedir. Eserin kapağındaki yazıları aşağıya alıyorum:

İstanbulda Yarım Asırlık
Vakayi-i Mühimme

Muharriri:
Basiret gazetesi sahibi imtiyazı
Ali
Matbaa-i Hüseyin Enver
Dersaadet: Vezir Hanı derununda
numara 60
1325

Bu suretle bahis mevzuu eserin 1909 da basıldığı anlaşılmaktadır. Ansiklopedide Ali Efendinin 1882 de öldüğü bildirildiğine göre acaba eser, müellifinin ölümünden 27 sene sonra mı basılmıştır?

Bunun cevabı hayırdır. Zira eser İkinci Abdülhamit devrinden bahsetmektedir. Kitabın sondan bir evvelki 74 üncü sayfasında şu satırları okuyoruz:

«Padişah-ı mahlûun bidayet-i saltanatındanberi irtikab eylediği ve yaptığı mezalim ve fenalıklar mücerret hal' ve katil korkusundan neş'et ediyor, güya efrad-ı milleti öldürmek, hanelerini yıkmak, son derece şiddet göstermek ile kendini pençe-i kahr-ı Hudadan kurtarmağa çalışıyordu.»

Bu satırlar gösteriyor ki Ali Efendi eserini Abdülhamidin tahtından indirilmesinden yâni 1908 meşrutiyetinden sonra yazmış veya tamamlamıştır. Şu halde kendisinin 1882 de ölmüş olduğunun bildirilmesi fahiş bir hatadır.

Fasikülün içine ilâve edilmiş turuncu renkli ufak bir kâğıtta şu satırları okuyoruz:

89 uncu sayfanın ikinci sütununun onuncu satırındaki 1892, 1872; on beşinci satırındaki 1801, 1891 olacaktır.»

Bu düzeltmede Ali Efendinin ölüm tarihi hakkında bir şeye tesadüf edilmediğine göre Ansiklopediyi hazırlıyanların bahsettiğimiz hatanın farkında olmadıkları anlaşılmaktadır. Keyfiyeti düzeltmeleri için dikkatlerini çekerim.

Sadun G. SAVCI

BAŞMUHARRİRİ
Ahmet Emin YALMAN
VATANEVİ
Cağaloğlu, Molla Fenari
Sokağı 30 - 32
Telefon 24136 ve 22637
Telg. VATAN İst.

Muhtar

Mecl

Demo

Seçim e
edilmesi

İçişleri Bakanı, M
ait bir tasarının

İç İşleri Bakanı Şükrü Sökmensüer

Bir T

Bir Türk akıncısı dünyayı fet-
he çıkmış, Parise Türk bay-